

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TÓTH KRISZTINA verse 1
KUKORELLY ENDRE verse 2
CSEHY ZOLTÁN versei 4
SZALEH DIAB versei (Csordás Gábor fordítása) 6
DARVASI LÁSZLÓ: Az amerikai nő (– neandervölgyiek –) (regényrészlet) 12
SZILASI LÁSZLÓ: [18.48: telefon]
(*El nem hangzott beszélgetések anyámmal*) (regényrészlet) 31
KISS TIBOR NOÉ: Olvadás (regényrészlet) 36
PODMANICZKY SZILÁRD: Örök élet meg egy nap (naplórészlet) 42
FORGÁCH ANDRÁS: Az arc mint természeti képződmény (A Petri-rajzok elé) 48
STUMMER ATTILA verse 52
KUSTOS JÚLIA verse 56
MELIORISZ BÉLA versei 57
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 58
PAPP-SEBŐK ATTILA verse 60

*

- BAZSÁNYI SÁNDOR: „köldöködben aprószemű kavicsisten”
(*Kántor Péter pályakezdése*) (esszé) 61
TILLMANN J. A.: A tünemény, ami nem létezik (A természetén innen és túl)
(esszé) 71

*

- SZOLLÁTH DÁVID: Emelni a tétet (Gabriely György – Poletti Lénárd: Kész az egész.
Közreadja Németh Gábor és Szilasi László.) 78
VISY BEATRIX: Lépes méz méhpempővel (Láng Zsolt: Az emberek meséje) 86
SZÉNÁSI ZOLTÁN: „így szítod arcom egyre éberebbre?”
(*Tamás Ferenc: Nemes Nagy Ágnes közelében. Esszék, műelemzések*) 91
P. MÜLLER PÉTER: A színház szabaddá tesz (Jászay Tamás: Szabálytalan
és kíméletlen. Beszélgetések a Szegedi Egyetemi Színpadról) 96

KÉPEK

- FORGÁCH ANDRÁS rajzai Petri Györgyről 49–51

2025

JANUÁR

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK LÁSZLÓ KÖLTÉSZETI DÍJ. Az immár negyedik alkalommal odaítélt díj ünnepélyes átadó estjére december 5-én került sor a pécsi Kodály Központban. A nagydíjat, amelyhez *Pinczehelyi Sándor* műalkotása társult, *Rakovszky Zsuzsa* vehette át, akit *Ágoston Zoltán* laudált, majd kérdezett. A kisdíj idei kitüntettetje *Pál Sándor Attila*, aki *Hack Ferenc* alkotásában is részesült, és akivel a laudáló *Mohácsi Balázs* beszélgetett. Az est során elhangzott *Balogh Máté* *Sinfonia* Nr. 3. „Priusz”. *Hommage à László Bertók* című művének magyarországi ősbemutatója a Pannon Filharmonikusok tolmácsolásában, *Vass András* vezényletével. Bertók László *Priusz* című önéletrajzi művéből *Mácsai Pál* olvasott fel. Az est házigazdája *Nyáry Krisztián* volt. A díjazottak laudációi honlapunkon olvashatók (www.jelenkor.net).

ADOMÁNYOZÓI EST. Folyóiratunk fennmaradásáért szerveztek támogatói estet december 12-én a pécsi Tudásközpontban. Közreműködött *Beck Zoltán*, *Frank Ildikó*, *Havasréti József*, *Horváth Viktor*, *Keresztesi József*, *Kiss Georgina*, *Kiss Tibor Noé*, *Kukorelly Endre*, *Méhes Károly*, *Meliorisz Béla*, *Milbacher Róbert*, *Mohácsi Balázs*, *P. Horváth Tamás*, *Rozs Tamás*, *Simon Bettina*, *Szilágyi Eszter Anna* és *Uhrík Teodóra*, az est két házigazdája *Ágoston Zoltán* és *Balogh Róbert* volt. Köszönjük közönségünk nagylelkű támogatását!

PREMIER. Egy- és többkönyves szerzők, kötetre várók és első kéziratukon dolgozó pályakezdők tartottak közös felolvasást december 3-án a pécsi Trafik bárban. A közönség *Bechtel Helga*, *Csordás Kata*, *Keresztesi József*, *Makk Flóra*, *Mohácsi Balázs*,

Ruprech Judit, *Simonfalvi Anca* és a szervező, *Kiss Tibor Noé* írásait hallgathatta meg.

KISS TIBOR NOÉ volt az Erzsébetvárosi Irodalmi Estek hetedik vendége december 11-én a budapesti RS9 Színházban. A szerzőt és a készülő regényéhez tanácsokkal szolgáló *Nagy Zoltán* kultúrantropológust, tanszékvezetőt *Göröf Balázs* kérdezte, közreműködött *Balázs Eszter* zenész.

KADDIS. A magyarországi holokauszt nyolcvanadik évfordulójára emlékezett a Pannon Filharmonikusok november 28-án a pécsi Kodály Központban. Az *Anne Frank* Alapítvány *Ha az lehetek, aki vagyok* című vándorkiállítását *Ronald Leopold* igazgató nyitotta meg. A pécsi zsidóságnak az 1944-es deportálást megelőző mintegy másfél évszázados múltjáról dr. *Schweitzer Gábor* jogász tartott előadást. Az ezt követő koncerten *Pendernecki, Korngold* és *Leonard Bernstein* művei hangzottak el, közreműködött *Izabela Matula*, *Molnár Ágnes* és *Ketevoan Abuladze* (szoprán), *Valentin Dubovskoy* (tenor), *Mácsai Pál* (narrátor), a Nemzeti Énekkar (karigazgató: *Somos János Csaba*) és a Cantemus Fiúkórus (karigazgató: *Szabó Soma*), vezényelt *Kesselyák Gergely*, az est házigazdája *Seres Gerda* volt. A rendezvényről *Szatmári Áron* számolt be a Jelenkor Online-on.

IRODALMI DÍJAK. A Városmajor48 Alapítvány Életműdíját *Parti Nagy Lajos* vehette át. Az Irodalmi Jutalom díjazottja *Bakos Gyöngyi* lett. – A Horváth Péter Irodalmi Ösztöndíjat idén *Kupihár Rebeka* nyerte el. – A Füst Milán Költői Díjban *Bende Tamás* és *Kustos Júlia* részesült. – A Bezerédy-díjat *Fekete Richárd* érdemelte ki.

Szerzőink

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Montreux-ben él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Szaleh Diab (1967) – szír költő, műfordító, Franciaországban él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Szilasi László (1964) – író, irodalomtörténész, Szegeden él.

Kiss Tibor Noé (1976) – író, a Jelenkor tördelőszerkesztője, 2022 óta külföldön és Egerágon él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Stummer Attila (1974) – jogász, író, Budapesten él.

Kustos Júlia (1996) – költő, író, Budapesten él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Papp-Sebők Attila (1997) – költő, a BBTE pszichológia szakos hallgatója, Kecskeméten él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, Piliscsabán él.

Tillmann J. A. (1957) – esztéta, Budapesten él.

Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa, Budapesten él.

Visy Beatrix (1974) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Szenási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

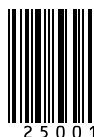
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 5 0 0 1

TÓTH KRISZTINA

Takarítószekrény

*A keskeny szekrényben a flakonok
egymáshoz préselődve se férnek el.
A legmagasabb, a zöld, hanyatt,
keresztben fekszik a többi tetején.*

*Mintha egy zsúfolt terembe nyitnál:
őrvongó, lelkes tömeg dobálja
vállán a sztárt, egy dalt üvöltve. Mi lehet
abban a néma dalban, te zöld flakon?*

*Megrázom, üres. Szájából sűrű nyál
szívárog. Akkor most véget ért
a koncert: nincs, akit hordozzanak.
Lehet, a fele már réges-rég üres,*

*lehet, hogy volna hely, de akkor
mégis, ki énekelne éjszakánként
a szekrény mélyén, a mérgekkel teli,
fülledt sötétben? Ki énekelne akkor?*

Óda

*Férfi. Nehezen fordul.
Nő milyen könnyen
fíreg-forog.
De csikordul.
Legalábbis ebben a könyvben.*

*Könnyedén perdül a nő.
Férfi inkább csak megtorpan.
Ez, mondja,
ez most tényleg ő!
Azt mondja magának, hogy jól van.*

*Néz maga elé. Nézeget,
mert a nő mintha kinevetné. Pedig
csak nevet.
Nevet,
míg végképp kedvét nem szegik.*

*Kicsit, gondolja most a nő, lefogytam.
A férfi nem gondol. Vagy nem sokat.
Annyit, hogy
nem fogy el. Hogy jól van
így. Jó, hogy nem ő válogat.*

*Nem válogat. Nem választ. Nem ő válik.
Ezeket a másokra hagyja.
Már úgyis,
úgysem, nem sokáig
tart az egész. Úgysem maradna.*

*A kertben diólevelet söpör a szél.
A szomszéd kutya nyüszítését hallani.
A nő nevet.
A férfi nem beszél.
Kedv s öröm. Kedv. Remények. Isten. Az mi.*

*Fű, fa, bokor, virág felissza
az olvadt havat. Minden mintha örül.
Nem vacakol. Nem
fordul vissza.
Arra nincs idő. Körül-*

*keríti, mint ama jó gazda,
a házát. Lesz valami. Felölti a kert a ruháját.
Majd mind, ami
el van baszva,
visszanyeri a báját.*

Hálózene

*Sáslándzsák hegyein clikkan a harmat és
szélen pár liliom térdig a vízben áll.
Bomló haltetemet ringat a lusta víz,
elnyűtt hangszer a halgerinc.*

*Ó nem, nem zene ez, ámde kötélverés!
Kender rostjaiból száladozó dalok!
Kócnýűvő gereben képzi a kottasort,
s nem tépődik a szálkötél!*

*Kócmadzag-darab ez, s ott a hajókötél!
Istráng, fék, rudazó: bő a repertoár.
Hálót is fonogatsz, még be se dobtad, ám
máris zajt ver a halficánk.*

*Árad minden: a vízben kutakodni jó.
Túlfűtött iramot hajszol az élvezet.
Pálló, bő iszapig süllýed a nagylyukú
háló. Gyűjti a roncsokat.*

Antik költő félkész kötetéhez

*Bíbor köntösödet ved le, te verskötet!
Szebb vagy meztelenül. Furcsa modellkedés
vár rád, s antik öröm fényezi tagjaid,
nem pornó, de azért pikáns.*

*Fénylő izmaidon csillan a szűz olaj.
Nem piszkít be a por, túród a nap hevét,
néked szurkol a nyár, s bölcs filozófusok
gusztálgatnak a lomb alól.*

*Szétporladt ideák szobrai közt a hús
gyarló léte alig érzi az ősmodeellt.*

*Minden tiszta arány isteni másolat:
s tartósítani nem lehet.*

*Edzésprogramodat nem fedi el homály.
Update-elni alig kell, ami újszerű.
Szebb egy mozdulatív, mint a tömör kövek
holt lelkében az élvezet.*

*Hangszertest ez a test, tárgyasult erő.
Minden húr kifeszül, várja a Pengetőt.
Fenségben lakozó fűszerezett arány,
adj áramvonalas derít!*

Egy hajó átkel a szoroson

részletek

I

*Beszédem az azúrról
kezed felé emelkedik
míg a csönd alacsonyan
száll sürgésed fölött*

*íme ruháid
a sziklafalon
a sirályok kövekre
függesztek gondolatod*

*díszek és vésetek terhe rajtam
naplódban
nem veheted le rólam*

*törött szobrok közt jársz
és érintésed
az egyetlen kút a szigeten*

Szaleh Diab 1967-ben született az Aleppó melletti Deir Szemaanban, Oszlopos Szent Simeon városában. A nyolcvanas években Aleppóban a Forum littéraire költőcsoport tagjaként részt vett az arab (masreki) köznyelven alapuló modern szíriai költészet megteremtésében. 1995-től Bejrútban tartózkodott, és újságíróként dolgozott. 2000 óta Franciaországban él. A Sorbonne-on doktorált a kortárs arab irodalomból. Arab költészetet fordít franciára és franciát arabra. Létrehozta és gondozza a kortárs arab, iráni és izraeli költők adattárát.

Kötetei:

Qamarun jabiszun ja'tani bihajati (Száraz hold virraszt életem felett), Dar Al Dzsadid, Bejrút, 1998.

Szajf junani (Egy görög nyár), Merit, Kairó, 2006.

Turszulina szikkinan arszilu khandzsaran (Te kést küldesz nekem, én tört neked), Sarqiat, Kairó, 2009.

Versei francia fordításban:

Une lune sèche veille sur ma vie, Comp'Act, Chambéry, 2004.

J'ai visité ma vie, Le Taillis Pré, Brüsszel, 2013.

Kétnyelvű kötetének (*Esquisses pour une île*, Tarabuste, Saint-Benoît-du-Sault, 2024) francia fordításait Annie Salager-val együtt jegyzi. Az itt közölt szövegek ebből a kötetből valók.

*egy könnycsepp csordul
és számtalan bárka
indul belőle nyílt tengerekre*

*tamariszkuszok között
pihen lélegzeted
és álmod mélyén
csipkekendőket rojtoz a tenger*

II

*Lassan
átítatódom tekintetteddel
legkisebb gondolatod
mint egy hal
tovarebben*

*magányos madár
suhan át vágyadon
szó sincs virágcsokorról*

*egy bárka
álomba visz
és a tamariszkusz
amelyik alatt ültél
elég árnyékot önt
minden nyaralóra
ezen a nyáron*

III

*mindig csalódom
a virágokban
pedig hány könyvet nézegettem*

*törött evezők
sókéreg nevünkön
nem biztos hogy a fák
hordták ide a homályt egész éjjel*

*vörös halak
kék halak
fürödnek hallgatásodban
kezed*

*felém közelít a lépcsőn
együtt keliünk át a kegyetlenségen*

*vezető nélkül
érkeztünk az azúrhoz
vissza is térünk hozzá*

IV

*Idegen
mit akarsz itt
szél és nád között kikötve hajódat*

*kalózok fosztják ki hallgatásod
könyvekben szunnyadnak fivéreid*

*erős dárdád összetört
fű nő hiányodon*

*sok elküldött leveledből nem lesz kikötő
hullámokká törik meg bánatod*

*vállaidon súlyos vasárnapok
a homály kezedben talál menedéket*

*így jársz barlangból barlangba
a sziklákat sóval bevetve*

V

*Az erdő ahol jártam
nem vizezte be ujjaimat
ösvényei nem vezettek
a halakhoz*

*búcsúzások fölött
lebeg két kezem
ajkam fa
mely halott
avarba merül*

*egy foka álmaimban
ősidők óta
keres egy helyet
ahol megellene*

VI

*Nevetés villáma
sétál a tenger és a hegy között*

*címet cserél
a haj és az azúr*

*bárka az ágyék
kiköt egy másik mellett*

*ott van az ég
a vágy születésének első napja*

*sós felhők úsznak át
verejtéked ablakán
könnyű csipke
végig testemen*

VII

*Mióta vízre bocsátották
hullám hullám után törik meg rajta*

*a nádasok hajnalonta
hangjának koronát küldenek
a kiszáradt kutak elhagyják gödrüket
szigetről szigetre követik őt*

*dárdái eltörtek
aztán két keze is
de egy hajszálnyival
sem lett kékebb a nappal*

*a hajótemető
kapuja tárva-nyitva
egy új bárka
fogadására készen*

XIII

*Nem teszek föl kérdéseket
tudom a tények éppoly bonyolultak
mint egy rózsza*

*a fehér vitorlákba
temetett halálról beszélek
a havazásra várva
nem sok csöndet fogyaszt az ember*

*a halászok az asztal körül
tépett hálót emlékekre cserélnek
és csak azért lengedez a szellő
hogy megvilágítsa veszteségüket*

*erdei székhelyén
a nádbozótok mögött
kicsit messzebb az elhagyott sziget felé
a hegy lábánál
az idegen a vadfügék közt
horkoló éjszakát hallja*

XIV

*A sirályok
nem okvetlenül
jó kalauzok a tengernek
minden pillanatban
lesben áll a tél
a tamariskuszok mögött*

*a hét hasonlóképpen
nehezen indul el*

*odalentről
néz rám a nappal
vízbefúlt szemekkel*

XV

*Egy hajó átkel egy szoroson
a fenyőig emelkedik a kékség
aztán egy sirály jön
a búcsúzásokat összeszedni a levegőből
és visszaadni a kezeknek*

*ez a sziget
ahol elrothadnak a napok
mint padláson felejtett visszajövelem*

*nincs menedék
mely befogadhatná pillantásomat
amikor nem vagy*

XVI

*Január
a platánok kedve nem tetszik nekem
az ég sem
nem viselkedik velem barátként
a levegő is keserű
egy hajó halad távol
nem jön közelebb*

*idébb
a bezárt kávézónál
a kikötő fölött
csupán a sirályok
jönnek-mennek
csak pillantásom hiányzik ahhoz
hogy fehérek legyenek*

XVII

*Az utcák
sokáig követtek
a kirakatok tekintetükkel ostromoztak
most tudom hogy semmit nem tudok
és kétes alakoknak
fecsérlem magam továbbra is
talán figyelnem kellett volna
a gazemberekre akik Jézusról
mint egyszerű költőről beszélnek
nem kellett volna magam után vonszolnom
a napokat az egész városon át*

*ó az idő
mikor lábam a patakba merítettem
és kikönyököltem a dél délkörére!*

CSORDÁS GÁBOR fordításai

Az amerikai nő

– neandervölgyiek –

Az amerikai nő nevelőapját Jonathan Bellnek hívták, és ha a *lehetőségnél* valamivel több whiskyt ivott, ami inkább ritkán fordult elő, de azért volt rá precedens, a karácsonykor mindig működésbe helyezett téglaberakásos vintage kandallónak támaszkodva két kortyintás között azzal kérkedett egyre lassulóbb tempóban, hogy az egyik távoli rokona fedezte föl a telefont. A nagyságos Bell papa. Kocog a jégkocka, egy kézbe illő kagylóval mutatják be a modern metafizika vívmányát. Nem emberrel beszélsz, hanem az illúziójával. Az a helyzet, hogy a valóságot sokan szólítják, de a valóság keveseknek ad választ. A kommunikáció történetéhez tartozik az is, hogy az ember, aki folyton és kényszeresen be akar számolni élete jelentékeny és annál is jelentéktelenebb eseményeiről, csaknem mindenről voltaképpen, olyan dolgokról számol be, amelyek senkit sem érdekelnek, még őt magát sem, és a közlés érdekében redukálja az identitását, más lesz, ha beszélsz, nem olyan vagy, amikor megszólalsz. A kiejtett szó megváltoztat.

A kommunikáció története a személyiség folyamatos átalakulása is. Lecsorog a napra tett süteménymáz. A kommunikáció nyílt árulás, az alkalmazkodás üdve. Az emberi arc repedt szakadékból az elme üzeneteket küld: füstjelet, síp sikítását, dudaszót. A harsonát használó szájból előbb boríték lesz, aztán csak szimpla hang, zümmögés, képernyő villódzása, de azt már később, csak a *kilencvenes* években gondolta az amerikai nő,

pittyenés.

Message.

Pittyenés,

message.

Message.

Aztán beköszönt a lájk is. Lájkk. Message. Lájkk.

Volt egy tag, riasztót szerelt a postaládájára még a hatvanas években, Jerry, aki előbb jól beszart minden egyes levélbedobás után, később megszokta. A postás hamar megszokja a továbbítás érzését, ő nincs is. Aztán néha, kibaszásból, a postaláda mellé tette a levelet. Pedig esett.

Ja, vezeték. Haladok az Óceán mélyén, küldök ezt-azt, mindent.

Az amerikai nő anyja, Mary-Lee volt a legelbűvölőbb nőszemély, akit valaha látott, később is megtartotta ezt a véleményét, az emberi esztétikum rendkívül vonzó, leginkább ígéző változatát képviselte. Legalább egy óráig tudott szopogatni egy cukorkát, ami Kisernának soha nem sikerült. Még egy uszkár bőrpóráza is illett volna hozzá. Nem Suzy Parker vagy Marilyn Monroe, inkább Vermeer fülbevalós lánya. Vagy a szép Cecilia Gallerani, a hermelines szerető. Ha már ha-

sonlíthatja Mary-Lee-t az amerikai nő valakihez. Ilyen vonzó arcot ő addig nem látott, pedig Kiserna nyolcéves koráig színésznő, kifejezetten és nyilvánvalóan tetszetős, magukra adó emberek között élt a budapesti Visegrádi utcában, ahol az édesanyja táncot tanított.

Édesanyám tánctanár volt.

Édesanyám tánclépéseket mutatott be.

Mary-Lee, hogy neked milyen gyönyörű szád van.

Ezekből az ajkából valószínűtlenül mély hangok érkeztek, valamint hozzájuk semmiképpen sem illő cigarettafüst, tört fogfény, mentaillat. Az amerikai nőnek nem volt igazi testvére. Legalábbis az Egyesült Államokban nem tudott ilyen vérségi kapcsolatról. Őt 1957-ben hivatalosan örökbe fogadták Ausztriában, ahol húsz évvel korábban üdvözült extázisban ölelte keblére a Führert az osztrák nép, minden ablakba és kopottzöld zsugáter oldalára föltűzték a frissiben szőtt, horgolt, festett, varrt horogkeresztes zászlót, és levitték rázogatni az utcákra,

heil Hitler,

heil Hitler,

heil.

Ha lett volna testvére az amerikai nőnek, semmiképpen sem fogadják örökbe. Akkor ez nem olyan dilemma lenne, ami föloldható, úgynevezett diszjunkció lett volna. Persze, ha az ő örökbefogadása után esik teherbe a mostohaanyja, Mary-Lee, más a helyzet. Még az örökbefogadás előtt átköltöztek Európából, konkrétan Ausztriából az Újvilágba. Mr. Bell teljesen természetesen úgy mondta, *haza*. Hazamegyünk, kislányom. Az Amerikai Egyesült Államok, a csodás keleti part, Bostontól Jacksonville-ig kanyarog a homokkal szórt, sziklavárosokkal tarkított parti fövenyszőnyeg. Az ember szabad, tettere kész országa, birodalma, az új Néróland. Megnyertük a világháborút is, nem? Kiserna még úgy tanulta, hogy azt a szovjetek nyerték meg. Nem messze tüskézi az eget New York, majd Washington játssza az eszét, kicsivel magasabban Boston, egy monumentális teabár, majd megérted, ott pompázik a Harvard különben. Amerikában minden minta, amit meg tudtak haladni. Nagy erény, hogy az is lehet, amit nem képzelsz el. És pontosan az lesz. Kelet? Az is lesz, ami nem elképzelhető, csak ennyi a distancia, de ha belegondol az ember, ez elég jelentékeny különbség. Ellopod a homokozó formát, és fölhasználsz.

Az orange-i kertjükben állt egy igazán jelentéktelen juharfa, egyébként nincs jelentéktelen fákcska, egy szóra sem érdemes emberi lény vagy fűszál. Vagyis ennek a fának sem volt valamirevaló sorsa, úgy tűnt legalábbis, de jobb, ha azt mondja ő, az amerikai nő, hogy *küldetése* lehetett mégis. Volt. Mire lennél te ok a teremtésben, fontoljuk meg, bébi.

Annak a kicsiny fának az ágaira még apró lányként szalagokat és birkaszem nagyságú selyemcsomókat kötött, mindenféle színben lógtak és lengedeztek, csillogtak és villogtak. Az előre kikészített kerti székekbe beleültette az anyját meg az apját, Mr. Bellt és Mary-Lee-t, éppen a juharfa elé helyezte őket. Az eseményt érdeklődve figyelte a kerti rigó. A kislány tízéves se volt, tökéletes álmái és tökéletes vágyai voltak. Majd elnyújtott hangon, ahogy a templomban beszélnek a felnőttek, kijelentette, most olvas nekik,

Mom,
Daddy,
olvasok nektek.

Nehéz volt a könyv, lapozott.

Remegett a gyöngye kis keze, ahogy tartotta.

Nyilván el akarta őket kápráztatni, angolul, vagyis egy folyó nyelven beszélek, a csikotin indiánok földjén vágtat a víz. A patak tele van kanadai pisztránggal, sügérrel, csukával, de már angolul is csobog. Angol örvény, hullám, angol hab. Egy ideig folyamatosan és megszállottan akarta meggyőzni Mr. Bellt és Mary-Lee-t, hogy helyesen döntöttek, amikor magukhoz vették a bécsi pokolban. A tiétek vagyok. Nem mintha azoknak kétségük lett volna efelől. Nem volt, de azért mégis. Csak annyi történt, hogy a bécsi menekülttáborban fölfigyeltek a sírására, illetve nem is, hogy fölfigyeltek, de lényegesen többet tettek, mert a számukra is eléggé fölfoghatatlan vonzalmukról biztosították. A gyors, végig sem gondolt vallomás mégis őszintének tűnt, majd a továbbiakban akkurátusan és különösebb kétségek nélkül elvégezték a szükséges adminisztrációt, melyek eseményein ő is mint árvaságra ítéltetett, de csoda folytán éppen megmenekülő kicsi lány, mindig jelen volt.

Még mindig térdzokniban.

Te most, Kiserna, *valóság leszel*.

Milyen érzés valóságosnak lenni.

Ősz, tél és 1957, különben furcsa. Mert amikor valamihez érek, érintem a dolgokat, azok is valóságosak lesznek.

Eddig nem voltak azok?

Nem, nem voltak azok.

– *Ne legyél előttük, a hivatali tagok előtt vidám. Ok?*

– Ok. No happy.

– Itt, meg itt is gyűrd meg a blúzod. Szoknyádat ferdebben, please, darling, csinálj úgy, mint egy kislány, aki máris verseket ír.

– De hát már írtam!

– Az most mindegy. Csinálj is úgy!

Áj get it, mom.

Szemlesütve állt egy iratkötegekkel megemelt furnérpult előtt, mögé sem látott, tárgyszerű és hivatali hangokat hallott, Remington írógépek hada kopogta vadul a tényállást, majd az aktuális verdiktet. Az írógéphang egyáltalán nem volt ismeretlen hang effektus, azt Erna mama is használta. Erna mama úgy tudott gépelni, mint egy profi.

Itt cigarettával telefüstölt bevándorlási hivatalok várták, örökbefogadási hivatalok fogadták, újabb állampolgárságot fölkínáló officiák kisablakai hunyorgtak rá olykor harapós kedvvel, máskor kifejezetten biztatólag, ám az adminisztrációs stációk végül megadták magukat Mary-Lee kivételes rámenősségének és a szépségét pusztító fegyverként használó rafináltságának.

Egyébként valóban szívhez szóló sikolyok voltak azok ott, a hazájukból pánikszerűen menekülő magyarok számára hirtelen fölállított menekülttábor réműlettől kikövezett folyosóján. Kisernát, akiből amerikai nő lesz, éppen át akarták irányítani egy félelmetes hírű gyerekotthonba, amit ő apró lányként jogosan

és kétségbeesetten nehezményezett, mert addigi gyámolítói, a józsefvárosi Polgárék, ha idáig szorították is, azokban a napokban, abban az órában, azokban a pillanatokban mégis elengedték az izzadós, kicsi kezét, dehogyis vitték magukkal, az ő nagy kalandjukba neki már nem jutott hely, lepasszolták, mint egy elnyútt ruhadarabot, és a négy, matricákkal teli vulkánfíber bőrröndjükkel meg a hülyegyerek fiukkal sietősen távoztak a kéklő messzeségbe. A kislány soha nem tudta meg, hová. Talán Angliába, a hősipkás Svájcba vagy Skandináviába vezetett az útjuk. Elmentek svédnek, vagy dánokká lettek.

Sziasztok, Polgárék.

Az utolsó, amit Polgárékból látott, az a Miki csúfondáros vigyora volt. Talán még nyelvet is öltött rá, kis geci Mikike. Elmentek. Az ebédlőben hagyták, a huzat emelgetett egy szalvétát, mert itt az is volt, fehér szalvéta.

Meg kell enni.

Majd jönnek érted.

Te csak várj.

Jönnek érted, megígérem.

Edd meg. Mindet.

Addig föl ne állj, míg nem lesz üres a tányér.

Kióvakodott utánuk, csaknem üres volt a folyosó. Egy férfi cigarettázott a falba szerelt, tábori telefonnál. Nagyon lazán, nemtörődöm tartással dőlt a falnak.

– Elmeigyek Stockholmba, kislány – beszélt a telefonba.

– Persze, megvárlak. Meg én – és ahogy ezt mondta, Kisernára kacsintott, aki meg üvölteni kezdett.

– Ó hogy az a...

A cipője orrával megrúgott egy gyufásdobozt, ne üvölts már, nem látod, hogy beszélek, sziszegett az amerikai nőre, aki dehogyis volt még amerikai nő, egy elhagyott gyereklány volt, rohamot kapott, és teljes joggal, nem kárhoztathatta őt senki, hogy kiborult a lélektani bili. Nahát, a férfiak is tudnak sziszegni. Meg is ismétlik. *Ne üvölts már, te kis dög!* Soha nem nevezték *kis dögnek*. A kislány hajolt a kövön koppanó gyufásdobozhoz, minden elégett szálát visszadugott. Az addigra kiürített szobába ment, ahol Polgárékkal lakott. Öt hónap. Mindjárt tavasz lesz, már az is van, a deszkafal túloldalán aranyeső sárgállik. A megmentői, azok a Polgárék elmentek, mint a huzat. Még a szobában terjengett a szaguk. Polgárék szaga. Egy jóra való magyar család sűrű, bonyolult, mindentudó szaga. Egy emigráns család szaga. Egy emberé is sok, hát nem?! Kiborította a gyufadoboz tartalmát a neki is térdig érő dohányzóasztalra, és igaza lett, mert egy sértetlen szálát talált. Azt ő gyújtotta meg. Az égett fa szaga. A füst. Az összes gyufát visszarakta a dobozba, és visszavitte oda, ahol találta, a folyosótelefon alá.

Aztán újra sikoltozni kezdett.

Hónapok óta nem csináltam.

Fél éve nem sikoltottam így!

Az árvaság mellett döntöttem, amikor a téren, a lövöldözés közepette elengedtem Sanyi bácsi kezét, és aztán újra árva lettem. Árvaság árvaságot szül. Maybe. Aztán pedig Mary-Lee megérkezett a mesevilágból, előbukkant a valószerűtlenségből, mert a sors ritkán tréfál, de azért kedvére van a nevetetés is. Mary-Lee megérkezett Tündérországból, szép is volt, egy tündér. Ekkorra már

azt is értheti az ember, hogy mi az a hecc. Lehet köszönteni az élet dramaturgiáját, figyelmét, a végzet hatalmát, blabla. Van jóindulat a sors működésében. De tényleg. Lehet azt mondani, thanks, bébi. A sors az, amire azért nem szabad gondolni, mert úgyis bekövetkezik valamelyik variációja, és ha bekövetkezett, akkor meg már azért nem érdemes számba venni, mert nem a sorssal törődsz, hanem az aktuális bevásárlással, tej, tejföl, sonka, vaj, kenyér, maradt-e ki valami. A sors elég nagy ostobasága egy isteni részműveletnek. Aminek nincs logikai magyarázata, arra azt mondják, Isten dolga. Bullshit. Rátenni istenre a véletlent vagy az ép ésszel föl nem mérhető. Isten logikus, nem? Variál, szórakozik, de logikus, nem? Hát nem. De miért nem?

No pasarán.

Az amerikai nő akkor, az 1957-es esztendő kora nyarán, a bécsi menekülttábor központi épületének folyosóján a föltétlen óvatosságra szakosodott, félénk tudásával rádöbbsent, most aztán már igazán magára számíthat, egyedül maradt, mint az ujsa. Lábuja, fülcimpája, nyelve, copfja. De mert nyughatatlan, visszaóvakodik a főzelékszagú ebédlőbe. Hátha csak játék az egész, *tréfa*, az osztrák is *viccet* mond különben, valami elkerülte a figyelmét. Nézi az asztalon hagyott ételt, az is valami főzelék, lencse, bab, benne húsdarabkák. Kihűlt, megdermedt állagok. Előkeveredik egy terebélyes konyhás asszony, mutogat, de tessék már enni.

Essen! Bitte schön.

De hát én egy kisgyerek vagyok!

Visszaviszi szépen a fémtálcát, a pult mögött álló nagydarab nő arca rásüt, mint a hold, talán megveti, a szája megfeszül, mindez együtt azt fejezi ki, hogy nemcsak kicsi ez az emberlány itt előtte, de menekült is.

Máskülönben három nappal ezelőtt zajlott le a lincselés, aztán iparkodtak el – menekülés volt az – négy vagy mennyi teli bőrrönddel az ő drága megmentői, akik cirka fél éve voltak oly kedvesek és segítőkészek, hogy kivezették a Kossuth téren támadt pokolból, a géppuskasorozatok, kerepelések és a jajgató vagy néma csodálattal meghaló emberek közül, amiért nem lehet eléggé hálás nekik, a Polgáréknak. 1956. október 25-e. A parlament és a környéke vérben ázott, járda, beton, fal, fatörzs. Voltak ott fák? A meglőtt emberekről többnyire leesik a cipő. Anyának is van ilyen cipője, nem? Őszi darab. Azok az emberek, Polgárék mentették ki a pokolból. A parlament tere kopog a célba nem talált lövedéktől, ami azért, ha pattan, mégis megtalálhatja az emberi szívet. Kiserna elég hosszú rohanás után jutott el a Visegrádi utcából, az otthonukból, csak mert a családi ebédhez készülődő lakásukba betörték a forradalmárok, a Karcsi meg az Imi. Volt ott minden, mint a színházban. Keller bácsiék, akik már ott tartózkodtak náluk, természetesen belekeveredtek az eseményekbe. Hanna néni a maga százvalamennyi kilójával nagyon meg tudott vadulni. Yes. Hanna néni rá is esett az egyik forradalmárra, és amire ez a drága néni, aki néha ölben vitte a kicsike férjét, a rendkívüli testi képződményével rázuhan, az minimum megroppan, de inkább eltörik.

Polgárék a lövöldözés legnagyobb tébolyában a vérben fetrengő, megsebesült vagy már halott emberek közül, akiknek a teste beterítette a teret, míg pattogtak a lövedékek a kövezeten, kiemelték őt az emberhalomból. Az amerikai nő nem győzi hangsúlyozni, és ez akkor is így van, ha később hűtlennek bizonyultak, hogy akkor és ott megmentették.

– Kislány!

– Mit csinálsz te itt?

Polgár bácsi elképedt, szederjes arca izgalomba jött, ezt kérdezte, mit csinálsz te itt, tényleg, mit csinál ő itt, miközben lőnek, miközben meghalnak.

– Nem tudom.

Mit mondhatott volna.

– Nem tudom.

Idáig szaladt, mint a bolond. Idáig futott a villamossínek mentén, a törmelékkel teleszórt járdákon.

Azt hiszem, egyszerre akar az eszembe jutni minden.

*

A farsang napján, 1957-ben fölkoncoltak a menekültszálláson egy illetőt. Igazi, békebeli lincselés történt. Az amerikai nő ilyen, efféle kollektív gyilkosságot még nem látott testközelből, lelövést, elvérzést és halálos sebesülést már sajnálatosan igen, ráadásul alig néhány hónapja, és azok a kétségtelenül rettenetes és fölfoghatatlan események a rémálmaiban is rendre visszatértek, csak mert a tanúja volt annak, amikor egy illetőt, nénit, idősebb bácsit eltalál egy lövedék, ami valahonnan föntől érkezik, a múzeum tetejéről, egy borzasztó vasgolyó, ami láthatatlan, és a semmiből elindulva végül puffan az emberi testre öltött ballonon, posztókabátban, kis zakón, mintha behajtott mutatóujjal koppintották volna meg az eltalált ember vállát vagy a mellkasát. Az amerikai nő a halál efféle körülményeit már tapasztalta, amikor lélekszakadva elfutott otthonról, a Visegrádi utcából 1956. október 25-én, amikor a család ünnepi összejövetelre készült, de rájuk törtek a forradalmárok, két pattanásos nagykamasz képében, és ő kiszaladt, le az utcára, egész a körútig, a Marx térig futott, majd tovább a Duna felé, és csakhamar a nyüzsgő, emberekkel teli Kossuth térre ért. Piff és Puff. Lőttek. Gyilkoltak. Közvetlenül mellette történt a vérontás, karnyújtásnyira volt megmeneküléstől és haláltól, ő meg csak futott. Vértócsákba lépett.

Sándor bácsi, a nagybátyja már elérte, már megfogta. Beszélt hozzá akadozva.

– Csöpike! Csöpike!

A régi nevét ismételte, az elhalványult kis nevét, amit ő már nem használt, mert a Kiserna név járt neki a drága nagyanyja után. Arról, hogy az *erőszakos halál* már korábban megmutatta magát neki, a Visegrádi utcában, ugye, később sem számolt be az őt megmentő Polgáréknak, nem is kellett, mindahányan tudták, amit tudtak, senkinek nem volt kétsége afelől, hogy miféle eseménynek volt a szemtanúja, tömeggyilkosság, mondhatnánk rezignáltan, és hát egy tömeggyilkosságot hogyan kell, hogyan lehet értékelni. Ha túléli az ember, értékelhet, nem? Számvetés. Na, de ez az esemény, az a lincselés itt, a menekültek körében, a bécsi táborban, mégis más volt.

Három napja konkrétan agyonverték egy embert. Az amerikai nő évekkel később helyezkedik arra az álláspontra, hogy a forradalom nem föltétlenül a forradalmárok felelőssége. A marxisták gyakran hablatyolnak a forradalmi helyzetről. Ezt egy restriktív trendben is szokás állítani. Egy visszarendeződésben a szomorú, megtört gyilkosnak a nyakába varrni minden vandalizmust és élet-

ellenes mozdulatot, hát nem igazán fair. Az amerikai nő fölnőve, tudatos aszszonnyá válva óvatosan kerülgette ezt a kislánykori élményét, de már akkor is a kicsi száját szorította, a fejét rázta, hessegette a tegnapi, még szinte testmeleg élményt, hogy nem, nem, de a folyvást visszatérő, magukat makacsul az éjszakába fészkelő rémálmok, a vérfoltos ruhadarabok és mésszel leöntött egyenruhák látványaiban újra és újra megmutatták magukat. Babázott a bécsi menekülttáborban, mint a visszamaradott gyereklányok, matracos ágyában a térdét a melléig húzta, hogy nyomja, és nem akart, de álmodott. Senkinek sem beszélt arról, amit a téren látott. Polgáréknak se. Igaz, azok nem is érdeklődtek, volt annyi eszük, hogy ne kézzel nyúljanak a forró sütőbe. Aztán elérkezett a tábori farsang napja, és agyonverték egy embert, akit ő ismert, legalábbis beszédbe elegyedtek, szót váltottak a falra szerelt telefonkészüléknél, amit ő alig ért el, és ami néha magától berregni, csörögni kezdett, vagy talán a salakkal borított udvaron beszéltek. Igen, inkább ott. Lökdősdött a szél, megrángatta a kihajtott spalettákat, elgurított egy üres üveget. Nem volt egy kellemes diskurzus egyáltalán. Benne volt különben, ahogy utólag megítélte, a lehetőség a társasági levegővételben, hogy ilyen eszelős mértéktelenség megeshet a menekültek zavaros társaságában. Parázslott minden érzés, és sokszor igazán föltűnően figyelték egymást az emberek, *ki vagy te, honnan jöttél, küldtek-e*. Amikor a nagyokos, mindent tudó, mégis nagyon hülye felnőttek ittak, és leginkább vodkát vagy osztrák búzapálinkát szereztek be a környékbeli kocsmákból, amit különben Stubénak hívtak, bármi atrocitás előfordulhatott. Magukkal hoztak ezek a szerencsétlenek minden selejtet és lelki romot a kommunista Magyarországról, tessék. Cipelték a roncsokat, az életük hasznavehetetlen alkatrészeit, és még őrizgették, dugdosták is, rögeszmésen birtokolták a Horthy-korszak és a magyarságuk roncsolt eszméit, az otthont, az almárium képét, az üveges szekrényt, a ládafia kincseit, a gyerekkort, ami elveszett. Az ifjúságot, ami megrohadt.

Heute regnet es, oder?

Még velük volt az összes rossz, úgymint árulás, úgymint hűtlenség, úgymint tehetetlenség, úgymint a szocializáció aligha belátható bonyolultsága egy új, máshogyan működő világban. Mit hozunk ide. Mi van mivelünk. Elég sok minden. Nehéz, húz, gyötör. Ami veled van, igenis akar valamit, egyébként miért fészkelne el a szíved mellett. Valójában *csak az akar valamit*, amit a legkésőbb tudsz letenni, elengedni, elveszíteni akár. Ami veled van, akar. Ami nincsen veled, leszar, nem akar tőled semmit igazán. Vagyis joggal lehetett valami atrocitást várni, hogy addig szisszen a szó, mígnem egy ököl fölemelkedik és lesújt, beszakad az arc, mint a könnyű jég a fejszefej alatt. De előkerül vasrúd is. A nők már nem csak sziszegnek, de körmükkel fenyegetőznek, akár az óriási, dühös macskák, egymást is szapulják, a férfiak üvöltöznek, kést kap elő valamelyik. Kész.

Aztán találnak egy olyat, aki egyedül van, talán a rendből kivált tényező, az meg mindig gyanúsabb, tehát védtelenebb is, amelyik kivonja magát. Hát lássa akkor a következményt. Igen. A kezdeti hangzavar, a felesleges ellenségeskedés után máris rátaláltak egy csendes, öltönyös, sokat cigarettázó emberre, aki szökött volna abból a világból, amit különben nem föltétlenül ő teremtett, de talán ő igazgatott, része volt a rendszernek, hogy így fejezze ki magát az amerikai nő, ő vigyázott, és mindenképpen a tevékeny részese volt a működésének.

Az apám is lehetett volna. Vagy a Sanyi bácsi. Polgárék is beszéltek ilyenekről. Az amerikai nő a szót elég jól ismerte, elhangzott otthon, és nem is az, hogy valóban elhangzott, hanem hogy akármikor, bármikor elhangozhatott. Ez az akármikor volt a legrosszabb, és Csöpike, aki Kiserna lett, ezért is jegyezte meg.

Államvédelmis.

Ávéhás.

A táborban fölismerték az illetőt, és néhány kiáltás, sikoly kíséretében rövid és szenvedélyes úton kivégezték. Megölték, na. A nő cipősarok ahogy befűrja magát az arcba. *Miért köpködnek?* Ilyenkor köpködnek. Az valami pótcselekvés, nem, hogy még le is köpi a haldoklót vagy a hullát? A kifejezhetetlen kifejezése. Polgárék nem voltak tanúi az esetnek, egyik Polgár sem tartózkodott a lincselés közelében, szerencsére vagy nem szerencsére, a kis hülye Miki sem, ő, az amerikai nő is csak éppen, véletlenül, de ahogy kezdődött, megmerevedett, és bámul-t, valaki elrángatta, a kisaszomat, seperjél már innen, te.

Szétverik a fejét, sikolt, öklendezik, küzd, ne, ne, ne.

Vérzik, mint a disznó.

Összeesik, mint a rongy.

A földön is ütik, köpik, rúgják, magzatpóz.

Még látta, hogy taposták az arcát, pedig már nem is védte magát.

Az amerikai nő kapott egy taslit, tényleg elég legyen, tűnés.

Polgárék eltűnése után néhány perccel, hogy otthagyta a hidegre hártásodó ebédet, kiválogatta a gyufaszálakat, fölállt, az ebédlő székét maga mögé lökve visszament a fali telefonhoz, árván lógott a készülék. Mint egy félbevágott, fekete kéz. Ott már nem állt senki, és akkor ő eléggé eltökélten *folytatta* a sikoltást, mígnem a félhomályos korridoron megállt előtte egy elképesztően szép, ragyogó fogsort villogtató, dauerolt hajú fiatal asszony, és a kék erezzel összefestett kézfejét, a vörös körmű ujjait nyújtotta, filmjelenet. *Látomásban van részem.* Amerikai! Álljon meg a szentmenet. A kislány abba is hagyta a sírást, megmerevedett, reszketett, kicsit bepisilt. Kilencéves volt, őszintén elkeseredett és kétségbeesett, de a nő olyan ragyogó volt, hogy szinte eltörölte a kislányra ránehézkedő bajt, megszólította. Nem ordított már, meleg csorgott a lábszáran, a földöntúli képződmény pedig szólt hozzá.

Please, little girl.

Kiserna abbahagyta a sírást, nyújtotta a saját ragacsos kezét, ujjával tapintotta a másik ember bőrét, ruhaszövetét, majd gyorsan, maga számára is váratlanul a mozduló, mintegy rányíló női test mélyébe bújt, amely kifejezett rózsaillatot eregetett, valami finom szappan szaga is érződött nyilvánvalóan, majd a nyakát egy pillanatra hátrafeszítve a vörösre festett száját nézte, melyben ide-oda emelkedett a cigaretta.

– Te ki vagy? – kérdezte tőle a látomás.

– Nem tudom. Én... nem tudom, ki vagyok. I don't no.

– Ah!

Ezt a látomás mondta. Megismételte.

– Oh, my God. Ah.

Aztán kérdezett.

– Eljössz velem? – érdeklődött a látomás a legnagyobb természetességgel, egy filmből esett ide nyilván, egy mozivásznonról, egy színpadról lépett le ide, valamiféle varázslatból.

– Hová?

– Messzire.

– Milyen messzire?

– A tenger érdekelt? Nagy házak? Rágógumi? A nevem Mary-Lee – nevetett, két dudor, a száj csücsörített. A nevetése is szép, a grimasza, mindene.

– Yes, I do.

– Great!

Mondott még valamit, egyáltalán nem biztos, hogy az állítás korrekt volt, viszont így kezdődött el ez a másik, egészen valószerűtlen élet. Egy ilyen el nem hihető jelenettel kezdődött. Hajaj. Hiszi a piszi ezt a másik életet, Mary-Lee-vel, vagy Bell apukával, vagy a Jerry nevű postással. Pedig így lett vége az éppen csak elkezdődő, és máris halványuló, a legkisebb elemeit is fölszámoló életének, annak a néhány évnél, amely a Visegrádi utcában telt. Apu börtönben volt, apu néha otthon is volt, anya sokat ül egyedül a konyhában, nem is kapcsolta föl a villanyt, csak ült, cigarettázott, néha üveg is fehérlett előtte az asztalon, amibe Kiserna beleszagolt, és rémületesnek találta azt az illatot, mart, köhögtetett, és hát persze Erna nagymama, aki, ha följött hozzájuk vidékről, mindig rajzolt, vagy mesét *írtak* együtt.

Vége. Ennek vége.

Így vett új irányt a bécsi táborban valami új, amire szavakat vagy fogalmi kapaszkodókat nem talált. Kóla. Rágógumi. Hajas babák. Ha belegondol, a beleegyezésnek ebben az igazán véletlenszerű, mégis sorsszerű pillanatában lett *amerikai nő*, és ehhez a vállaláshoz az ő élete, egzisztenciális helyzete, nevezheti bárhogyan, fölbecsülhetetlen mértékű áldozatot hozott. Mindenét átadta az idegen erőknek, melyekről eddig csakis rosszat hallott. Szörnyűségeket. Mary-Lee igazán tüneményes teremtmény volt. Egy beszélő festmény. Eleven lény, félelem nélküli, rámenős és némiképpen korlátolt nő, mint egy műalkotás. Azon majd később vitatkoznak az amerikai nő évfolyamtársai a Harvard valamelyik szemináriumán, *ki az okosabb, a festő vagy a festmény*. Meg azon is vitatkoztak, jó, de akkor már spiccesen, hogy Mona Lisa buta volt-e. Hogy ki tud többet alkotó és alkotás relációjában, egyértelmű. A festmény magához veszi a nézője tudását és ismereteit is. Minden szírszart. Jó, tehát a festmény okosabb, zárójel, a vers, a novella, a regény, de akkor is, a művész többet tud. Ez az amerikai nő álláspontja volt. Nem éppen divatos fölfogás, amikor a művészi személyiséget fölزابálja a minimál vagy a pop art és az egyre divatosabbá váló kolostor-pszichológiai kultúra, ami a lelki manufaktúra újraalkalmazására hajaz. De ne vitassuk el ennek az adománynak a jelentőségét. Milyen jó, hogy Mona Lisa nem szólalhat meg, mit mondana, kérne egy rágógumit? Coca vagy Pepsi? Hála a Jóistennek, nem értek mindent, kedvesem.

Mary-Lee így beszélt.

Képzeld csak el, hogy ha bölcs is lennék egy ilyen pazar kivitelezésű testtel. Elég nekem, hogy megvan a magamhoz való eszem, well.

Mr. Bell, aki rendes, jóra való apjává vált, miután megérkeztek az Újvilágba, szeretett letelepedni egy közeli park padján, posztáltak, nádirigók a platánok ágain, ott üldögélt, szótlan sága beszédes volt, minden kavicsreccsenésre bólintással válaszolt. De ez már Amerikában történt.

– *A fák, gyermekeim. Minden fűszál Istenig ér. Viszont a fa csak kísérlet.*

– A fa nem ér Istenig, papa – mondta az amerikai nő, akkor már angolul beszélgettek.

– Nem, sajnos, de az ember le tudott jönni róla, és vissza is tud mászni rá.

– Az baj?

– De még mekkora!

Nevettek.

Keress bűnöst! Keress szentet!

Mr. Bell elszántan bámulta a tótükör undok fodrozását, a víz sötétkék vizéből lilomok tárták szárnyukat, kacsák közlekedtek a lassúdad el- és visszafolyások tétova áramlásában, illetve egy papírsárkány rázta magát rezignáltan a tavacska fölé emelt fahíd fölött. Napsütés. Az amerikai nő nem véletlenül tanult a Polgár Mikivel angolul abban a néhány hónapban, amit a bécsi menekülttáborban együtt eltöltöttek. Polgár Miki, a kis hülye, megmutatta a kukiját.

Jé.

– Megfogod?

Kiserna megfogta, azért ez elég undorító, Miki. Hogy tudod te ezt elviselni? Miért nem vágod le?

Te hülye, te!

Hát igen, ez a helyzet a fiúkkal.

– Come with me – szólt akkor a tábori folyosón a lélegzetelállítóan gyönyörű Mary-Lee, akinek a nevét hogyan is tudta volna akkor.

– Jó, de hová? – szólt ő, mert egyedül maradt, nem is nagyon mondhatott volna mást. Néhány napja vagy talán egy-két órája Polgárék leléptek, és az is kiderült csakhamar, hogy az ő jelenléte, tartózkodása valójában nem lett hitelesítve, Polgárék talán tudatosan nem regisztrálták, Kiserna valójában nem is tartózkodott itt, nem lett bejelentve, és nem lett iktatva, mindegy.

– No, no, no – nevetett, mint egy angyal Caravaggiónál. – Bébi, fogalmad sincsen, hová hívlak!

– De tudom, Miss. Maga amerikai.

Amerikai! A gyönyörű nő komoly képet vágott, hát persze, of course, amerikai.

– Gyere!

Only Shallow, My Bloody Valentine.

Akkor elkezdődött egy rendkívül összetett álmodási folyamat, ami sehogyan sem akart véget érni, és aminek most sincsen vége. Éppen hatvanhat év múlva, 2023-ban, amikor Magyarországra érkezik, nem akar erről a hosszú-hosszú álmóról, annak fősodráról és mellékágairól lemondani. Övé az összes tévedés. Nem akarja megtagadni, ragaszkodik hozzá, hogy az életét, ha nem is tökéletesen, de helyes módon töltötte el, úgy élt, ahogyan a körülmények lehetővé tették, de azért végig vele volt valami nagyszabású.

Jó, foglalja össze.

Egy mondat csupán.

Az Amerikai Egyesült Államokban a realitás kapaszkodóját veszítette el, azt az érzését, hogy ami történik vele, amire gondol, amit kikövetkeztet, az nem valami képtelenség megnyilvánulása. Minden, ami ott történt vele, sajnálatosan nem tudott gyökeret eresztetni. Ez különben igazi, töről metszett tragédia. Szörnyűség. Nem tud gyökeret eresztetni. Minden, ami ott, az USA-ban történt vele, nem tudott rendes, normális emlékké válni. Kelet-Európa inkább realitás. Lehet erről vitatkozni a marihuánaszagú tanszékeken. De azért. Mondjon egy szót erről a *hatvanhat évről*, amit az USA polgáraként töltött el az életéből, víz, tűz, savó. Nem olyan sok hamburger, de Vietnam, Woodstock, Nixon az igen. Trump.

Mr. Bell századjára nézi televízió-készülékén a hidrogénbomba robbanását. Nem volt egyszerű, de magától értetődően fogyott el ez a sok idő, rengeteg idő. Az emlékek folyton föltörték volna a lélek zártfalát, drótkerítését, ha pincéből jöttek, az elme bazaltos, kövekkel kirakott, aszfaltozott padlózatát. Jöhettek. Ő volt az erősebb. Erősebb volt, akit legyőztek, levadászták és csontig gyötörték a rémálmok, hallott az anyanyelvén szavakat és mondatokat, káromkodásokat, imát is, és az álom az maradt, ami volt, a kimondhatatlan.

Csöpike vagyok.

Kiserna vagyok.

Csöpike vagyok.

Kiserna vagyok.

Ebből elég!

Te vagy az amerikai nő.

Pontosan nyolcéves volt, amikor kiesett az első élete feltehetően szép, szigorú, megbízható rendjéből. Első élet. Ez az. Ilyen. Ennyi. Kiszaladt az ajtón, míg odabent, a Visegrádi utcai lakásban verekedtek a férfiak, nők. Hanna néni úgy esett rá a Kareszra, hogy az recsent, meg is halt szerinte. Vagy az Imire esett az óriás néni? Ordítottak.

Sikoltottam. Ő kifutott. Én elfutottam. Kifutott, mint a nyúl, uzsgyi, el innen, ebből a bolondériából.

Soha nem felejtette el az apja, az anyja, a saját nevét.

Apám Zsolt. Anyám Anna, én Csöpike is voltam, aztán pedig Kiserna, nagyanyám után, aki Erna volt, Lackó Józsefné, született Sós Erna. Természetesen mindent elfelejtethetett volna egy koradélután, amikor a forradalom napjaiban rájuk törtek a fegyveres fiúk, a Csala Imi és az a másik, a Karesz, abban a régi otthonban, Budapesten, ahol akkor laktak, nem messze a bódésoros piactól, az volt a csodálatos Lehel piac óriási krumpli-, hagyma- és almahalmokkal, de még sokan Ferdinánd térnek nevezték. Az ő utcájuk volt a Visegrádi utca, itt, és aztán a Duna felé is furcsa bérházak hosszú sorából szólt az ének, foghíjas, fakalyibák őrizte telkek akasztották meg az úgynevezett polgári lét terjeszkedését, elnémult, aligha működő gyáregületek adtak otthont a környékbeli gyerekek kalandos vágyainak. A poros grundok fakerítése mögé csókolózni jártak a fiatal párok. Alapvetően vadregényes környezet volt. Akasztott ember lógott egy póznán, 1956-ban, erre emlékszem. Talán zsidó is vagyok, mint Judit, Sára, Mária. Annyira azért nem, hogy kitegyem a lelkem az ablakba Izrael állam létezéséért. Egy zömök, súlyos katolikus templom állt a közelben, a piac naponta élénkülő bódésora, az utcájuk pedig beljebb húzta magát.

Azon a napon, '56. október 25-én a Visegrádi utcában az otthonukba törtek be a forradalmárok, két fölhevült fiú, két szerencsétlen szarházi, mindenki mondta a magáét, mintha önkívületbe kerültek volna, egy részeg ország kereste volna magát, a zsebébe turkál, hová tettem, hová tettem. Részeg volt mindenki, mint a napfényre esett tört üveg. Aki lőtt, aki nem, az oroszok lőtték a legtöbbet. Betörték hozzájuk a gyerekek, Sándor bácsi hozta be őket a lakásba, hátrált fölemelt kézzel, őt követte a két fiatal hülye, Imi és Karesz. Az amerikai nő meglapult az ajtó mögött, váratlanul ott találta magát. Amikor nemsokára szaladni kezdett le a lépcsőn, és ki a házból, az utcára, a Körútra talán, aztán elég gyorsan a nagy térre keveredett.

Én csak egy kislány vagyok.

Berendezett magának egy titkos területet.

Egy ideig csak magában építkezett, szavak, emlékek, érzések, minden, rakta a téglákat ide és oda. Rendkívül megterhelő és kétségbeejtő munka, semmi eredménnyel nem kecsegtet. Senkire nem számíthat, cinkosa, játszótársa nincs. Meg kellett tanulnia újra magyarul. Visszatanulnia. Voltak emlékei, melyeket újra és újra földidézt. Káromkodások, kiáltások, veszekedések, nagymama duruzsolása. Tizenöt évesen aztán úgy beszélt, mint egy kocsis. Titokban. Így mondták Magyarországon, mint egy kocsis, ő is emlékezett még a Lehel tér felől poroszkáló jéghegyre, annak nem *a bazmeg a kurva anyád, te geci* volt a legenyhébb invokációja. Húszévesen, amikor fölvettek a Harvardra, kezdett Magyarországgal szisztematikusan foglalkozni, *a bostoni papírboltban*, Miss Perklynél vett egy képménytáblás füzetet, még *a jeruzsálemi út* előtt, abba kezdett jegyzetelni, élet-halál kérdései, művészet. Szó, beszéd, elmondás, jelentéktelenség. Mindent fölírt, ami az eszébe jutott. Nézte a betűit. Szépek? *Még magyarul is tud írni.* Tudatosság, nosztalgia, félelem, ezeket a szavakat sorolta föl, egymás alá. Mit fedez föl, mit talál ki, miféle emlék fakad vissza hozzá. Az emlék vadállat is, máskor félúton domesztikált ragadozó, leginkább macska. Hazajön, mert éhes, általában a kedve vezérli. Mit lát meg, mondjuk olyasmit, amit nem látott az eddigi életében, amin átfújt a fánk illata, Magyarországon nem fánk, hanem zsömle volt. Ah, yes, a lángos. *Anyával papírrepülőt dobáltunk a Váci útra.* Ez igaz? Vagy csak képzelem? Elég sok mindent elolvasott az érintett budapesti környékről, ahol fölnevelt. Újlipót. Nemigen beszélt ő erről senkinek, mert akkor magának is szembe kellett volna néznie annyi mindennel, mit akar ő a mások bajával, a magától is elmenekült, hagyott mindenkit, apát, anyát, nénit, mamát, így viszont jegyzetelni, az emlékeit karcolgatni felszínes hobbinak tűnt legfeljebb, szórakozásnak vagy időtöltésnek, nem pedig annak, hogy ebből a sok fecniből, odavetett megjegyzésből, zavaros képből egyszer elkerülhetetlenül valami nagyszabású esemény lesz, összeáll, mint a dagasztott kenyér, és kisül, a múltja. Ahogy teltek az évei, a szüleivel, aztán a férjével, Stuarttal ez a valami mindegyre kétségesebben ígérte magát. Nem fog bekövetkezni, dehogy is.

Már az is ennek az elszánásnak volt hozadéka, hogy gyerekként kiültette a szüleit a sövényel kerített ház elé.

El tudok valamit mondani.

Mit.

Nem tudom, mit, de elmondom.

Jó, a kert, a kert. A színes szalagokkal díszített juharfa. Egy rigó éneke, kaparászása, fekete suhanása. A kerti széken üldögélő szülei, a kubai válság, Martin Luther King, a Beatles és ő.

Ne kérdezzék meg, közölte határozottan velük az amerikai nő, miféle könyvből fog nekik fölolvadni, mert ő ezt éppenséggel nem tudja megmondani, és anynyira nem is áll szándékában. Titok, te gyermek? Igen, titok! Ez a könyv nem úgy létezik, mint a többi, a Moby Dick, az Óz, a Huckleberry Finn vagy a Biblia. Ez a könyv máshol van, nem lehet a polcról leemelni vagy az Elm utcai könyvesboltban öt dollár harminc centért megvásárolni, vagy a városi Public Libraryből kölcsönözni, ő sem tudja, pontosan hol található éppen, és hogy mindig ugyanott van-e, ahol van, nem változtatja-e a helyét önkényesen és szabadon, nem kerül-e egyik házból a másikba, nem viszik-e egyik kert zöldővezetéből a másikba, nem lopják-e el, nem ajándékozzák, nem írják újra, nem vetik tűzbe éppen, de akár-hogy is van, ezzel a könyvvel az a helyzet, hogy ő, az amerikai nő gyakran betűket lát belőle, ezek a fölvillanó betűk értelmes szavakká állnak össze, a szavakból máris mondatok lesznek, a mondatokból pedig valóságos fejezetek, tessék.

És mondta a mesét, amit a kerti juharfa ágáról föl-föllebbenő szalagok táncoltak el neki.

Mr. Bell leesett állal hallgatta, kifejezetten rémült volt.

De talán mindkettejüket eltöltötte a reménykedés, hogy a kislány végre enged az emlékezés erejének, fölnyílik tudatának féltve őrzött szelencéje, és a titok, amely a találkozásuk óta makacsul tartotta magát, föltáruul, és akkor a gyermek-lány beszámolhat arról, *kicsoda valójában ő*, ami sajnálatos módon soha nem vált egészen világossá. Sőt, a helyzet voltaképpen tragikusabb volt, ha lehet ezt így mondani, mert hiszen rejtély maradt, egyfajta titok, mert a gyerek sehogyan sem akart beszélni róla, *nem számolt be arról*, milyen úton-módon került kapcsolatba azzal a bizonyos Polgár családdal, akikkel előbb a traiskircheni táborba, majd a valamivel jobb körülményeket biztosító Rothschild kórház falai közé, végül egy másik, kisebb bécsi szálláshelyre, egy, mondhatni exkluzív, menekültgondozóba került, és ahol aztán Mary-Lee mindkettőjük, ezt bízvást lehet állítani, szerencséjére szembe sétált vele a folyosón, és ahol különösebb bonyodalom nélkül egymásra találtak, és ahonnan elvihette magával,

come with me.

Darling.

Mr. Bell egyetértett, mint mindig, ha a felesége különös elszántságot tanúsított bizonyos irracionális esetekben, és ez azért az volt, valószínűleg nem érte meg neki a vita, a személyes nyugalmit legalább olyan fontosnak tartotta, mint egy bécsi órásmeister, *ha remeg a kezem, hiábavaló vagyok*. Ezen a bécsi menekült-szállón, mely épület előtt egyébként gesztenyefasor húzódott, történt a lincselés. Az amerikai nő kislánykorában is tanúja volt vitáknak, civódásoknak, itt még össze is verekedtek a menekültek, mindennapos volt a szóváltás. Elcsattant néhány pofon, repült a saller, hölgyek rugdosódtak a körömcipővel. A meglett urak vagy a fiúk beittak. Hangoskodtak, előbb ócsárolták egymást, aztán villant a kés. De a lincselés minden képzeletet felülmúlt, ha mondhatja így. Egy addig szótlán, visszahúzódó, már-már jelentéktelen ember üti a legnagyobbakat. Már nem is él az illető, de még mindig ütik.

- Honnan jöttél?
- Budapestről.
- Great. And why?

A kislány elgondolkodott, mit is mondhatna.

– Féltém – jobban megnézte az illetőt, aki az ebédlő melletti bejáratnál cigarettázott, és többnyire árnyékban maradt. Egy rejtélyes ember. Sietősen haladt a folyosón, surrant a falak mellett, koppantak a léptei a kövön, mint a puskalövések. Minden mozdulata gyors volt, ahogy evett, ahogy hátrafelé fésülte a fényes, fekete haját, ahogyan dohányzott.

– A bácsi?

– Mi van velem?

– Maga nem fél?

Kifújta a füstöt, fölnevetett.

– Nem, én nem félek – mondta, és elpöckölte a csikket. Még furcsa arccal viszanézett. – Én soha nem félek, te lány.

– Nem hiszem.

A férfi megállt.

– Tudom, ki vagy.

A kislány megijedt.

– Én a Polgár bácsi...

– Ugyan. A gyerek nem mondja az apjáról, hogy bácsi. Ki az apád?

– Polgár úr.

A férfi nevetett.

– A te apád sánta.

Az apu tényleg sánta volt. Sokat olvasott. Jókat lehetett nevetni vele. Anya komolyabb volt. Anyát Annának hívták, Apát Zsoltnak. Zsoltikám, mondta anya. Ritkán látta. Nagyon-nagyon sokáig börtönben is volt a Sanyi bácsival, aki ikertestvére volt neki, és egyáltalán nem hasonlítottak. Apa egyszer, amikor kijött a börtönből, arra kérte, hadd fésülje meg ő Kisernát. Az ő sárga haját. Apa haja fekete volt. Ő meg nem engedte. Apa sóhaja, ahogy leteszi a fésűt.

Honnan tud ez az ember Apáról.

– Tévedni tetszik. Az én apám nem volt sánta – mondta az embernek, akit később meglincseltek.

Nem is kérdés, miért lesz olyan fontos jelensége a huszadik századnak az emlékléltározása és az emlékezés folyamata, az egyszer volt, hol nem volt események iktatása, regisztrálása és kartotékra való rögzítése. Soha ennyi minden a világon nem történt. Soha ilyen gyorsan, már-már eszelős sebességgel megvalósuló tettel, cselekedettel, melyekért felelt az ember, nem kellett szembenézni. Soha ilyen mértékű változások az emberi életet próbára nem tették, és soha ilyen apparátus nem állt az ember rendelkezésére, hogy az élettel kapcsolatos eseményeket rögzítse. Nem az, nem olyan, nem annyi lett az emberélet, mint akár száz évvel ezelőtt, és micsoda száz év, de tényleg. Valószínűleg nem az a vágy táplálta a változásokat, hogy az emlékezés kecsegtetett volna valami hasznosabb egzisztálással vagy jobb élettel, ha erre és arra emlékszel, ha megőrzöd azt az elvesztett másikat, annak az igazságát vagy a hamisságát, majd jobban teljesítesz a jelenben, megéri, megéri. Nem. Eléggé kétségesen csillogott, ha ugyan volt annak fénye, az

ügynevezett haszon. A jelen, az aktuális jelen, a holnap vagy holnapután bekövetkező jelen soha nem teljesített igazán jelesre, mindig maradt varangyos béka a kútban, amelybe az ivóvödröt engedték. Mindig maradt folt a kimosott ruhán. Mindig maradt régi családi fotográfia, melyről maga a gonosz mosolygott hibátlan fogsorral a gyanútlan vérségi gyülekezetből, rá lehetett döbbsenni, itt élt közöttünk, és milyen kedves, figyelmes és gondos apa, fivér, anya, nagynéni, bácsi volt, ki gondolta volna. Mindig maradt egy valamilyen számla, csekk, egy betétkönyv. Inkább a veszendőséggel való elszánt szembenállás lett a fontos. A dac például. Dafke. Dafke. A csakazértis ethosza. A veszteségek mindenféle formái és alkalmi, az egyszerű, mondhatni hétköznapi természetes veszteségek, és a történelem, a politika okozta sebek, fájdalmak, traumák soha nem látott mértékben halmozódtak föl, soha nem nézett szembe az ember ennyi hiánnyal és a lelki és anyagi fosztogatásnak ennyiféle módozatával, kifinomult rablásokkal és nyílt fosztogatásokkal, és ezzel kezdeni kellett valamit. Az ember makacskodott, dacos lett, és nem föltétlenül kiáltott bosszúért, bár néha azért is, kétségtelenül, hanem inkább a megőrzés, az emlékezés rögeszméjére kezdte bízni magát.

Nem akarom elfelejteni. Nincsen jogom ahhoz, hogy egy kút mélyébe dobjam a vaníliás süteményt, amitől egy francia úrnak mondatról mondatra föltárlt a világ. Miközben az éppen múltó és a múlt törekénységéhez képest még kiszolgáltatott aktuális életet kellett fenntartani.

A lincselés azért volt különösen megrázó élmény, mert azt a férfit, akit a táborban megismerni véltek a magyar menekültek, megszólították, illetve felelősségre vonták előbb halk, de mind erőteljesebbé váló szavakkal, majd kifejezetten heves kérdések formájában, a kislány *ismerte*. Ezt nem tudja másképpen mondani. Megismerkedtek. A férfi elég sokat tudott róla, és ez a tudás veszélyesnek minősült ebben az egyébként is törekény és bármikor összeomolható rendben, ami őt tartotta, körülvette. Egy lincselés kérdései költői kérdések. Az alanyt nem azért kérdezik, hogy válaszoljon. Már nincsen válasz. Ő volt, ez a kérdezett ember, aki mindig árnyékba húzódott, kitartóan ügyködött azon, hogy minél kevesebb látsszon belőle. A hallgató, a fejt ingató, egy-két nemmel tagadó férfit megtaszították, meg is ütötték, kiverték a kezéből a cigarettát, az nem ütött vissza, bizonytalanul igyekezett óvni magát, az arca elé hajló alkarjával, a meggömbölyt testével mutatott némi szakszerűséget is a védekezésben, mint aki csinált már ilyet, mint aki látott már ilyet, *tudja, hogyan kell úgy helyezkedni, hogyan kell olyan tartást fölvenni, hogy a legkevesebb ütés okozzon fájdalmat vagy igazi károsodást*, csak hogy hiábavaló volt a védekezés bármilyen formája, a feléje csapkodó, majd záporozó emberi kezek nem lankadtak, sőt, rúgások is kísérték a lecsapó öklöket, míg végül botok kerültek elő, egy kalapács, csavarhúzó, cipésztű. A kislány most már hallotta többször a bűvös szót, amit egyébként ő maga eresztett útjára. Szellem a palackól, ha lehet mondani. És lehet.

Ávéhás.

Mint aki mellett közvetlenül csapnak le a bombák.

A férfivel, akit meglinceltek, találkozott korábban a táborban. És igen, beszéltek addigra egymással, nem is keveset. Lényeges dolgokról esett szó egy felnőtt és egy gyereklány között, mindkettőjük sorsát meghatározta a legutolsó szóváltás. Igen, az amerikai nő is ennek a beszélgetésnek köszönhetette, hogy Csöpikeből vagy

Kisernából amerikai nővé válhatott. A férfi már elég régóta és elég nyíltan méregette őt. Jól megnézte magának, még azt is tudtára adta, hogy ismeri őt.

– Nem a Visegrádi utcában laktok?

– Nem – mondta az amerikai nő, aki még nem volt amerikai nő. De már Kiserna sem volt. Éppen egy identitásválság kellős közepén, annak hordalékai között hánykódott. Nyilvánvaló volt, hogy nem mond igazat, akkor sem, amikor azt állította, hogy tudja, ki ő.

– Pedig én láttalak ott téged.

– Biztosan nem – bólogatott a kislány. – Vagy véletlenül lehetett. A Visegrádi utca nem Visegrádon van?

– Hadoválsz. Akkor hol laksz?

Az amerikai nő gondolkodott, kelepcebe került nyilvánvalóan.

– Nem mondhatom meg.

Az amerikai nő hallgatott, mert még mielőtt ez történt volna vele, az apja rendszeresen leült vele a nagyszobában, a virágok takarásában, és kiokosította. Ha megszólítják idegenek, mit kell mondani. Úgy kell beszélni, hogy abban ne legyen logika. Kislányom, te már tudod, mi a logika. Az, hogy nem függ össze. Ha összefügg valami valamivel, baj lehet. Ne függjön össze. Mondd úgy, hogy az egyik állítás a másikkal ne kapcsolódjon. Az a legjobb, ha sírva fakadsz, amikor az egyik dolog mégis össze akar kapcsolódni a másikkal. Tudsz sírni, kislányom? Erzsí is sokat tanította, nemcsak hagymával, de így, mint a színészek, belülről is. Erzsí, aki Sándor bácsi felesége volt, és gyönyörű volt, igaz, nem úgy, mint Mary-Lee, akkor sír, amikor akar.

– Erzsí akkor is sír, amikor nem akar – mondta Kiserna, mert látta Erzsit küszködni a könnyeivel, amikor a színésznő fölugrott hozzájuk, nem akart sírni, mégis sírt, eltakarta az arcát.

Az apja elgondolkodott.

– Ez tényleg így van. Sokat sírnak az emberek. Okkal, ok nélkül.

A kislány hunyorgott fölfelé, itt magasodott előtte ez az ember, hát most akkor sírjon-e. Ismeri a bácsit? Nem, egyáltalán nem ismerős neki. Anya, apa, Sándor bácsi munkatársa? Egy olyan ember, mint apa. Vagy olyan, mint Sándor bácsi, fekete kocsikkal járnak, van pisztolyuk és a lépcsőházban mindig oldalra állnak nekik az emberek, a falhoz húzódnak és lesütik a szemüket. Az én apámtól féltek. Sándor bácsitól is féltek. Én nagyon nem szeretném, ha félnének tőlem, de azt vettem észre, hogy a házban a gyerekek tőlem is félnek. Én ezt apának köszönhettem. Anyától is féltek, különben.

– Nem bántalak. Semmi közöm hozzá, tényleg – mondta a férfi az udvaron, ahol álltak.

– Akkor meg miért kérdezi? – a kislány hirtelen dacos lett.

A férfi elmosolyodott.

– Talán megszokásból. Azt tudod, hogy az apád és a testvére árulók lettek? Nem védtek meg a... bajtársaikat. Amikor azok bajban voltak. Slamasztikában.

– Kik voltak sla...?

– Mi voltunk slamasztikában, amikor... kitört ez... a. Amikor elkezdtek a hülyeséget – a férfi lehalkította a hangját. – Az ellenforradalom.

– A bácsi most is abban van?

A férfi elnézett fölötte. Beszélni kezdett hosszan, magányosan. Nem is neki, Kisernának mondta, csak úgy magának. Mint akiből kiesnek a mondatok.

– Akármikor beüthet a krach. Nézd, én megértem a gyávaságot, tudom, hogyan működik és miért. Az apád és a nagybátyád lapultak, amikor szükség volt rájuk. Ott hagytak bennünket a szarban. Én ezt is megértettem. De a Párt. Ő megérti-e. A Párt nem arról híres, hogy belátó legyen. Neki inkább elvárásai vannak, és ezeket nemigen szokás felülbírálni. Még ha most ez is a divat.

A kislány nézte a gyűrt arcot. Talán jóképű volt ez a férfi.

– Honnan tudja, ki volt az apukám?

Hogy nevet. Most őszintén, felszabadultan nevet, a fejét hátradönti, a kislány belelát a torkába. Rossz fogak. Van-e mandulája. Az ott egy mandula, nem? Ha kiveszik valakinek a manduláját, ehét fagyit. Sok fagyit kap. Annyit, amennyit akar, vanília, csoki, málna, eper. Egyszer csak odaadott neki egy pénzt. Papírpénzt. Nem magyar.

Tud olvasni, tíz schilling.

– Vegyél fagyit.

Ezt a férfit lincseltek meg.

Amikor Polgárék eltűnése után a folyosón sikoltani kezdett, csakhogy valaki találja meg, bitte schön, figyeljenek föl rá, valaki ragadja meg a kezét, tulajdonképpen ezt a szót is ki akarta sikoltani magából, illetve a szó nyomában fölfeslő emlékeket,

a meghalást,

a gyilkolást,

egy férfi arcát, egy nő véres arcát, egy másik arcot, ez pedig itt egy tágas és világos nagyszoba, fiatal fegyveres férfiak menekülése, a tér szúrós lőporszaga, az ágyúk és a tankok bömbölése, egy haldokló, ahogy az arcába zihál. A vérrel öntözött Kossuth téren, nem messze Erzsi néniék lakásától ezek a Polgárék találak rá. Kivétel nélkül menekült mindenki, sikoltoztak, és kiabáltak, és lőttek, robbanások dörögtek a jajgató emberi hangokba, géppuskák kelepeltek, az emberek taposták egymást, a füstszag fojtogatott, a lőporszag kaparta a torkot, Polgár mellett ketten haltak meg egyszerre, ahogy telibe kapta őket a sorozat, egy kendős nő szorította a férjét, és ő, az amerikai női is vértől ragadt, egy gyerek-lány, valaki kiabált.

Csöpike!

Nem fordult meg, olyan nincs, hogy ő erre a névre még egyszer, bármikor hátrapillantana. És különben is. Jól tudta, ki kiabál.

Csöpike!

Nem. Nem akarom ezt.

Sikerült bejutniuk egy kapualjba, megragadták és nagyot rántottak az ő súlytalan testén, máris meleget érzett az arcával, mély és fullasztó posztószagot, október vége volt, az emberek már elővették a molyirtós kabátokat is, de leginkább a ballont.

– A szüleid? Mi van a szüleiddel?

– Meghaltak.

Hogyhogy. Nem. Dehogya. Ezt nem akarták elhinni. Pedig a körülményeket tekintve nem volt olyan nagy hihetetlenség. Mindenfelé heverték a halottak. Bol-

dog és boldogtalan, kifutófiú, boltos, könyvtáros, háztartásbeli asszony, utcagyerek, meglőtték őket, eltaposták őket, ez elvérzett, az megfulladt. Egy szülő miért is ne halhatna meg. Amikor forradalom van. Egy forradalomban a szülő hal meg először, meghal kedves édesapád, jöhet a forradalom. Már mondják is, kimondják, forradalom, fölkelés, háború, harc.

– Lelőtték őket.

– Apádat, anyádat?

– Igen.

– Kik?

– Az ávosok – igyekezett érthető lenni. Az ávosok mindenkit pusztítottak! – a kislány sírni kezdett, mint aki mindjárt meghal. Hát mi az én apukám?! Hát mi az én anyukám? Hát mi az én sánta bátyusom, a Zsolti bácsi?

– Hol laktok?

– Nem tudom.

– Irén, hagyd már, sokkot kapott – nagydarab, jó szándékú úr szólt közbe, ő lett a Polgár bácsi.

– Jó, látom, de mi legyen.

– Vigyük magunkkal a kis hülyét – mondta egy gyerek, ő volt a Miki, a Polgár gyerek.

Például az az ember, aki 1956. október 25-én ráesett és magával rántotta le, a tér vértől ragacsos köveire, mielőtt továbbszaladt volna, amikor fejvesztve, a réműlettől megbolondítva elhagyta az otthonát, illetve elhagyta a hozzátartozóit, elhagyott mindent és mindenkit, akkor még nem tudta, miért, de nyilván azért, mert nem akart az lenni, amivé ott vált volna... Elég volt. Halálra rémült attól, ami ott már elkészült és ami készült. Csupa vér volt. Ráesett a férfi, aki Sándor bácsi, a nagybátyja volt, talán meghalt, nagyon nehéz volt, mintha zsákot dobtak volna rá. Nagyon sokáig nem mert előjönni. Halottak között feküdt, a tér tele volt jajgató emberekkel, hullákkal. Ő eléggé jól hallott mindent, és tudta, valami... történik vele. Nem lehetett erre nem gondolni. Aztán bejutott egy kapualjba.

Kiserna!

Ez visszhangzott benne.

Gyere ide! Mi van veled? Mi van a szüleiddel?

Nem is gondolkodott, amikor kimondta.

– Meghaltak.

– Vigyük magunkkal – mondta Miki flegmán.

Amikor visszagondolt az amerikai nő ezekre a hetekre, hónapokra, így hullámzottak emlékeiben az események, föltorlódtak, fosztogatták és kiegészítették egymást, olyanok voltak, akár a piac emberei. Kinek jut, kinek nem. Ki sorra kerül, ki nem.

Egyetlen esemény maradt biztos.

Hogy amikor azt a férfit, aki néhány napja beszélt vele, megmutatta egy asszonnak. Testes, kedves nőszemély volt. A kislánynak az volt az érzése, hogy csak a vékony emberek szaladnak el az országból. Hát ez az asszony nem volt vékony. Kifejezetten gömbölyű volt, és rekedt hangon beszélt. Lelőtték a testvérét, a fia intézte el, hogy itt legyen. Kiserna úgy lépett oda hozzá, mintha száz éve ismernék egymást. A farsang napja volt. Még a kezét is megfogta. Iz-

zad. Takaró néni. Így hívták ezt a gömbölyű asszonyt, hogy Takaró néni. A kislány kimondta a szót.

– Micsoda?!

– Ávéhás – ismételte.

– Honnan tudod?! – a testes nő közelebb hajolt. Szúrt a tekintete, hirtelen megbolondult.

– Ő mondta.

– Mit mondott?

– Hogy az.

– Ez nem játék, gyermekem.

A kislány elővette a tíz schillinget. Ezt kapta attól az embertől, és visszamutatott. Hogy hallgasson. Az asszony fölegyenesedett, odament egy férfihez, súgott a fülébe valamit, mutatott is a férfi felé. Az meg hirtelen Kisernára nézett, elmosolyodott. Mint aki már várta. Néhány perc alatt lezajlott az egész. Mire a felügyelők odaértek, vége volt. A kislány a falnak dőlt, hunyva volt a szeme. Megfogták a karját. Az ágyához vezették.

Aztán jött a csoda, Mary-Lee.

[18.48: telefon]

(El nem hangzott beszélgetések anyámmal)

Egyszer arról beszélgettünk,

hogya mi is lenne a jómód, és én azt állítottam, hogy a jómódú ember *magasabbról* kezdi el a pénzek számolását (a szegénynek minden fillér számít, a gazdagabb már kidobja az ötforintosokat, tízestől fölfelé kerekít, a húszast meg se nézi, az ötvenesből mindig borraavaló lesz, kisgyerekekkel százasban fogad, és a nyomorultaknak – már ha egyáltalán – marokkal adja a *kavicsot*, avagy az aprópénzt, mert számára minden aprópénz, ami az ötszázas vagy az ezres alatt van), és te ezen nagyon fel voltál háborodva, azt mondtad, hogy ezen a területen elbízta magam, pedig hát a nevelésed (egyik) célja éppen az volt, hogy egyszer majd elbízhasam magam ezen a téren, és tudtad azt is, hogy az én gazdaságomban mekkora összegnél kezdődnek a *beruházások*, százezer forintot már biztosan nagyon meggondolok, csak nehogy hirtelen indulatból, a dopamin érdekében vegyek meg valamit, ezért aztán nyilván nem lepne meg, ha megtudnád, mennyire bonyolult dolog volt megvenni az evezőpadomat, *Zipro*, az a márkája, ez már csak azért is tetszik, mert hasonlít a *Zippo* öngyújtó nevére, emlékszel, bár lehet, hogy letagadtam, de volt egy *The Gold Rush* feliratú, aranylázás darabom, nagyon szerettem, csak aztán leszoktam a dohányzásról, szóval meghozta a postásnő a dobozt, vagy hatvan kiló, egyedül kellett felhoznom a második emeletre, a vékony kötőőszalagok majdnem levágták az ujjamat, ráadásul rá volt ragasztva a nyilvánvalóan felnyithatatlan csomagra, hogy *Do Not Use Blades to Open*, oké, de akkor mit, szerencsére a barátnőm magára vállalta az összeszerelést, értek hozzá, majd én megcsinálom, és igaza is volt, mert én ilyenkor mindig ordítani szoktam, nem bírom elviselni az elemek egymáshoz illesztésének kockázatát, kiabálok, fölöslegesen, aztán meg győzhetek bocsánatot kérni, magára csukta az ajtót, és én, ostoba végfelhasználó, így már csak a késztermékkel találkoztam, nagyon szép darab, felülök a végére, és hátulról nyomok és húzok egy csinos, csigaszerű gépecskét, össze is lehet hajtani, váltott evezős nyolcasok a Temze folyón, Putney-től Mortlake-ig, bő négy mérföld, csak hát a hajók, azok nincsenek már sehol: virtuálisak a *The Boat Race*-en, Oxford és Cambridge között.

*

A bortársaságban

(már kiléptem) bevett volt az a gyakorlat, hogy a tagok kijavították a magyar nyelv általuk elrontottnak vélt szavait, nyilvánvaló volt például, hogy a *halászlé* hibás elnevezés, ugyanis a levet nem a halászból főzik, ugye és bruhaha, hanem a halakból, a helyes elnevezés tehát *hallé* kellene, hogy legyen, és punctum, és hiba, sőt: bűn a *Vajdaság* elnevezés is, hiszen hát az nem is magyar szó, használjuk inkább a *Délvidék* kifejezést, az a biztos, és én (*költő úrnak* szólítottak) eredménytelenül jeleztem, hogy a nyelv túl van a logikán, kár erősködni, de ők azt mondták, hogy menjek én a picsába, és amikor mostanában járjuk a barátnőmmel a (csakazértis:) Vajdaságot, a Vajdasági Autonóm Tartományt (részei: Bácska, Bánság, Szerémség és – bruhaha és javítsd ki: – *Macsó* [ti.: Macsói Bánság, de akkor is]), szépen lassan nem vissza-, de legalább meghódítjuk ezt a később megunt területet, először a bácskai Magyarokizsa, aztán a határhelyzetű Zenta, majd a bánsági Nagyikinda, ahogy én látom, egyre csúnyábbak a városok, Kanizsa nagyon szép, Zentába sok helyen beleharapott az ipari jellegű modernitás, Kikindát pedig egész egyszerűen felfalta, recseg és ropog az egész, az épített múltja teljes egészében megszűnt, vagy csak rosszul néztük, és aztán az is kérdés lesz, hogy egy rút városban érvényesülni tud-e a kiválasztott épület gyönyörűsége, vagy elrontja azt is a kontextus, bezabálja a téglás szövetek ocsmány környezete, vagy ki lehet onnan emelni egy másik, művészi valóságba, a fene tudja, talán nem is lehet tudni, keressük tovább, majd ha meglesz, akkor kiderül, vagy akkor se, és a rendezőnő hirtelen azt mondja, hogy látott valahol egy öregasszonyt, aki motoros kerekesszékekben rótt az utcákat, erős, kemény nő volt, csak viccelt a székevel, olyan okosnak tűnt, mint a Stephen Hawking, ő biztosan el tudná játszani a szerepet, nem kell a színész, minek, a színészek Magyarországon mindig a színpadra játszanak, az pedig helytelen, és akkor már csak az a kérdés, annak kellene utánanézni, hogy voltaképpen ki is az az öreg bácsi a szomszédban, a táskarádiójával meg a disznóival, és arra jutok, hogy csak az Isten és helytartói adhatnak felmentést a Tízparancsolat alól, az öregember tehát maga az Isten, remélem, tetszik neked ez a megközelítés, édesanyám.

*

Egyébként

háború van most, bennünket is érintő, legalább kettő, az egyik itt a szomszédban, a határ túloldalán, az orosz csapatok inváziója Ukrajna ellen 2022. február 24-én reggel kezdődött el, amikor Putyin „különleges katonai műveletet” jelentett be Ukrajna „demilitarizálására és denacifikálására”, lefegyverezésére és náciitlanítására, a másik pedig Izrael állam és a Hamász nevű terrorszervezet között, amely 2023. október 7-én, a Tóra örömnepének reggelén kezdődött, amikor a palesztin Hamász vezetésével a Gázai övezetben működő fegyveres szervezetek nagyszabású támadást indítottak Izrael ellen, mind a két háború nagyon mocskos ügy, szerintem az elsőben Ukrajnának, a másodikban Izraelnek *van igaza*, de lehet, hogy csak felülök a honvédó háború ideológiájának (bár azt nem tudom, hogy a breszti erőd védelme, a sztálingrádi blokád, az óriási emberáldozattal járó moszkvai csata, a majd huszonhét millió halott, a több száz elpusztított település, az

elevenen elégetett emberek, a tervbe vett és végrehajtott népirtás, százmilliók emléke és immáron majd három generáció emlékezete voltaképpen miért is lenne *ideológia*), és az is igaz, hogy az ukránok talán valóban megfosztották a szerzett jogaiktól a majd kétszázezer fős magyar kisebbséget, az izraeliek pedig alighanem tényleg ki akarják irtani a gázai palesztinokat, akiktől azt a hont kapták, vették el, amit most olyan nagyon védenek, rettenetes ez az egész, nehezen átlátható dolgok, ha Ukrajna belépne a NATO-ba, minden tagországnak hadba kellene lépnie, Izrael pedig talán tényleg irtja a gázai palesztinokat, és ez talán tényleg genocídium, de hát én magam sem tudnám nagyon könnyen megkülönböztetni a terroristát a civiltől, beleönteném én is a tengervízet a kórházak alatt lévő alagútjaikba, hadd pusztuljanak, és a háború visszautasítása, a híres-nevezetes *békepártiság* is csak maszlag, a saját állampolgárok védelmének elsődlegessége a mi országunkban csak a gyávaságunk elfedését szolgálja, semmit, de tényleg semmit nem tanultunk a történelmünkéből, anyámasszony buta katonácskái vagyunk, undorító az egész, ebben az etika nélküli világban, és talán te is csak azt mondanád, hogy Isten az, aki *dönt királyokat és állít királyokat*, de ez most kevés lenne, anyám.

*

Te is tudtad, hogy évtizedeken át hazudtam nektek,

nem azért, mert ennyire rossz vagyok, hanem azért, mert nem akartam, hogy azt gondoljátok: elárultam az adventista hitet, amely szerint sem cigarettázni, sem alkoholt inni, sem disznóhúst enni nem szabad, és szeretkezni is csak a házasságkötés után, én azonban cigarettáztam, ittam, disznóhúst is ettem, és mindenkivel, akihez csak hozzáfértem, lefeküdtem, erősen nyomtak engem a kortárs csoportok, sokkal erősebben, mint a neofita szüleim, talán ezért is nem akartátok észrevenni az erős dohányszagot, az acetonos leheletet, a felhalmozott sonkataszlatokat meg a fiatalkori szexmániámat, és apám hiába mondta, hogy *akinek megpusztilta a fenekét, azt el is kell vened feleségül*, te pedig hiába hazudtad azt, hogy apám vette el a szüzességedet, nem hittem el, jóllehet akár igaz is lehetett az állítás, és titokban diszkóba is jártunk, azt se volt szabad, de én jó előre kinéztem a *Békés Megyei Népujság*ból az aznap esti moziműsort (Terv, Szabadság, Brigád), és aztán a szpoilereket visszabüfögtem nektek másnap délelőtt, bevettétek őket, vagy legalábbis úgy tettetek, mintha bevettétek volna, és aztán egyszer, amikor már autóval, egy használt Dáciával jártam haza Szegedről, az egyik kanyarban annyira elkapott a pánikroham, hogy azonnal rá kellett gyűjtanom, ott-hon el is mondtam apámnak, aki nem tudta, hogy most mit is kellene tennie, ezért aztán túllépett rajta, megvárt téged, de te se tudtad, és attól kezdve mindenki tudta, hogy mit *cselekszem*, ez volt a szó a *bűnre*, de igazából senkit sem érdekelt, és hirtelen világos lett számomra, hogy mennyire *naiv* voltam eddig, és váratlanul megértettem, hogy szó sincs arról, hogy az adventista hit felfalta volna a szülői szeretetet, és nem baj a cigaretta, a szesz, a sertéshús se baj, meg a korai szeretkezés sem, csak szeresselek benneteket, de az se baj, ha nem, mert ti mindenféleképpen szerettek engem, és mivel Isten maga a szeretet, ti máris, már ezen a földön azonossá váltatok vele, de a '*hirtelen*' meg a '*váratlanul*' itt azt jelen-

ti csak, hogy nem akkor értettem meg, hanem most, nemrégiben, amikor Szenteste kijárunk Törökszentmiklóson a vártemplomhoz, és nézzük, ahogy az angyalok repülve hordják szét az ajándékokat, és már a kisebbik lányom se volt gyerek, gyanakodott, és mégis próbált hitelt adni ennek az egésznek – egymásért hittünk.

*

Egyébként pedig az a helyzet, anyám,

hogy az idősebbik lányom Athénban él, párkapcsolata nagyon tartósnak ígérkezik, egy internetes keresőcégnél dolgozik (*outsourcingolták* a magyar hívásokat Görögországba, még a Franklin utca végéről is kapott egy hívást), pontosabban dolgozott, mert kilépett a jelenlegi, három hónapos túrájuk miatt (Laosz, Vietnam, Kambodzs), a fiú az AEK Athén drukker, a szurkolói és baráti kör mindenható a focicsapattal utazik, amúgy Szifnosz szigetén vezet egy ifjúsági szállást, fél év távkapcsolat, talán ez a tartósság titka, meg az, hogy nagyon szeretik egymást, járják az országokat, *Land und Leute kennenlernen*, ahogy a német mondaná, hogy legyen majd mit mesélni az unokáknak, noha lehet, hogy nem is lesznek, képeket készítenek, keresik az élet értelmét (a lányom szerint természetesen nincsen neki, de azért elég jól érezheted magad), és olyan olvasmányai vannak, hogy aszongya: *Michel Foucault szajhája voltam* (Salon, 1997. február), a lányom megtér az elmélet birodalmából, ahol – tudtommal – sohasem tartózkodott, a kisebbik lányom pedig hamar felhagyott a filmművészet tanulásával (a tanárai nagyon hittek benne, de ő nem szerette, hogy az órák újra és újra elmaradnak, nem pótol senki, a tandíj pedig a nagyszülői ház ránk eső eladási árából állt elő), szó nélkül kilépett, és összerakott magának egy saját, átmenetileg egyetem nélküli életet: megfeszített erővel tanulja az angolt, a MOME-ra készül, textilesnek vagy tárgykészítőnek, mindkét szaknak saját előkészítő tanfolyama van, és ezenfelül még dolgozik is, egy 3D-s múzeumban, nem tudom, mit kell csinálnia, de nagyon igénylik és üdvözlők waldorfos kreativitását, ezen felül pedig van egy olyan sapkája, amin van egy ház, ő kötötte és horgolta az egészet, eszelős viselet, igaz, a múltkor egy kéregető leköpte a kislányomat (*ne adj mindenkinek*, de eddig az volt, hogy adjak, *igen, de ne mindenkinek* – undorító, ahogy az áldozatot hibáztatom én is), és az is eszembe jut, hogy a nagyobbik lányomat azzal biztattam, fölöslegesen, hogy igen, Európa bukásra áll, menjen közelebb Rómához, hiszen a barbárok is közelebb mentek, legyen személyesen ott, amikor összeomlik ez a kibaszott Birodalom: 476, Odoaker germán hadvezér megfosztja hatalmától a kiskorú Augustulus császárt – és csak aztán a reneszánsz.

*

De most influenzajárvány van,

a kisebbik lányom nem is ment vissza Pestre, itthon maradt, mert nagyon beteg, az anyja visszament, de ott ő is megbetegedett, nem jár be dolgozni, a Vas utcai albérletben tölti az idejét, én pedig nagyon lelkesen ápolom a lányomat, távkapcsolat ugyan, nem akarom elkapni tőle a bajt, mégis nagyon örülök, hogy most

aztán végre minden kedvességemet és pénzemet (ez utóbbiból most aztán tényleg nincsen sok, mert a bankom, lopási próbálkozások miatt, letiltotta a kártyámat, két hét múlva jön a kártya, három hét múlva a PIN-kód, áruk: 1.950 Ft, beépül a számlába) rá fordíthatom, járt orvosnál, megkapta az antibiotikumot, az egyik napon elvittem neki gyógyító koktéljának alapelemeit (gyömbér, hagyma, méz, citrom, kurkuma + 1 dl házipálinka = még abból is kigyógyít, amilyen betegségéd sohase volt), a másikon sárgarépat vittem hozzá, hadd főzhessen magának egy gyógyító levest, aztán pedig földiepret kért, állítólag azzal álmodott, de annak most nincsen szezonja, a boltokban még GMO-epek sincsenek, és aztán az is eszembe jut, amikor elvittük a gyermekorvos otthoni rendelésére, és annyira félt az oltásoktól, hogy az üvöltése miatt haza kellett vinnünk, *megijeszti még a többit is, menjetek el*, és akkor is nagyon haragudott, amikor a fogorvos mégiscsak kihúzta a beteg fogát, pedig én megígértem neki, *semmiképpen nem fog olyat csinálni, ami fájna neked*, de hazudtam, vagy a fogorvos ragaszkodott túlságosan a hippokratészi eskühöz, neki segítenie kell, hiszen ígéretet tett rá, és az is az eszemben járt, amikor a nővérének megígértem egy új mobiltelefont, *nincs olyan ár, amit ki ne fizetnék érte*, de aztán keletkezett egy olyan ár, szaros hetvenezer forintot sem akartam kifizetni érte, és úgy gondoltam, hogy ezekkel a *cselekedeteimmel* olyan dolgokat követtem el, amik nem megbocsáthatók, a lányaim által biztosan nem, bár hamar kiderült, hogy egyikőjük sem emlékezik az adott esetre, de én azért tudom, hogy a traumák mégiscsak beépülnek valahová a lélekbe, a regényekre általában nem emlékszem, de megmarad a hangulatuk, és a jó filmes adaptációk mindig ezt a *moodot* viszik rá a gyöngyvászsonra, neked pedig három fiad volt, van, drága édesanyám, iszonyatosan nehéz lehetett neked az a figyelmes és nagyon szegény életed.

Olvasás

regényrészlet

IX.

Cumulusok, stratusok, báránfelhő, gomolyfelhő, fehér foltok a kék égbolton, milyen szépek, ez egy festmény, egy tájkép, a hátamat nyomja a kőtalapzat, ropognak a csigolyáim, tűz a nap, ömlik rólam a víz, könnyezem, nyeldeklem, mindenem sós, idegen, a tájat nézem, az erdősáv párában úszó esőerdő, a szántóföld homoksivatag, az úttest gőzölgő katlan, por gomolyog, a csíkokat számolom az úttesten, a felhőket számolom, számolom a felhőket az égbolton, nem gondolok a lihegésre, inkább befognám a fülem, hogy ne halljam a lihegést, de azt nem lehet, azt nem engedné, tíz csíkot számolok össze az úttesten, a kocszi az út szélén parkol, az ajtók nyitva, a hangfalakból szól a kívánságműsor, zörög, recseg, szeretnék én is kívánni valamit, szeretnék eltűnni, felvenni valami más halmazállapotot, átváltozni, lennék aszfalt, por, felhő, elképzelem, hogy az útmenti kavicságyon megáll egy őz, szimatol, figyel, elképzelem, hogy én vagyok az őz, hogy besétálok az erdőbe, hogy eltűnök a fák között, de a hátamat minden mozdulatnál nyomja a kőtalapzat, és én is lihegek, és hallok a saját lihegésemet, és megpróbálom felemelni a kezemet, megpróbálom befogni vele a saját számat, úgy, hogy ne vegye észre, megpróbálom visszatartani a lélegzetemet, kapkodom a levegőt, megpróbálok nem úgy lihegni, ahogy ő liheg, vagy legalább nem ugyanabban az ütemben. Anyám a mosdó kövén fekszik. Begyűrök egy pokrócot a dereka alá, nem akarom, hogy megfázzon. Magzatpózban didereg, az ajka kiszáradt, csukott szemmel motyog. Eleinte nehezen értettem a szavait, zúgott a fejem, kábultan néztem, ahogy kihányja a vodkát és a sós mogyorót. Feltöröltem a mosdótál körül, aztán csak ültem mellette. Sistergett, mint egy régi, rossz rádió, kihullottak belőle a mondatok. Anyám zsolozsmája altatódal. Elernyedek, a szívverésem lelassul, ülök mellette a kövön, simogatom a haját, a szavai lüktetnek, duruzsolnak bennem, mintha valaki egy üveggel mögül szavalna. Nem tudom, hol érnek véget az ő szavai, és hol kezdődnek az enyéme. Ropognak a csigolyáim a kőtalapzaton, a combom fehéren világít, alulról nézem a sárga fogait, az izzadságcseppeket a homlokán, az izzadságcseppek a mellemre csöpögnek, markolássza és gyűrögeti a mellemet, tésztát akar gyúrni a mellemből, menekülnék, sikoltanék, de félek, hogy akkor felpofozna, a kocsiban is felpofozott, felpofozott és kirángatott a kocsiból, megtelek, fulladozom, mindjárt vége, megpróbálom kitámasztani magam, a betonoszlopba kapaszkodom, hullik róla a kőpor, kitapogatom rajta az apró kavicszemcséket, a tetejét nem látom, a napfény elvakít, kiéget, sárga karikák ugrálnak előttem, lángol a sötétség, mindjárt vége,

báránnyfelhők, gomolyfelhők, világító napkorong, a csigolyáim ropognak, hallom a lihegést, az egyre gyorsuló lihegést, felismerem ezt a ritmust, másként feszül bennem, az alhasamban, mindjárt vége, ha nyöszörögni kezdek, még hamarabb vége lesz, felhorkan, aztán csak tátog, mint egy hal, nem látom az arcát, csak a napfényglóriát a feje körül, belenézek a fénybe, belenézek a fénybe, és csak a napfényglóriát látom.

Anyám nem ébred fel az ébresztő dallamára. Álmában megvakarja az orrát, Vanília a combjához simul, együtt horkolnak tovább. Hajnalban felborította a tonettfogast, aztán visszabotorkált a kanapéra, közben dülöngélt, szabadkozott. Betakartam a derekát, figyeltem, ahogy lélegzik. Évekig laktunk egy szobában. Anyám és én, harminckilenc négyzetméter, penészfoltok a szekrények mögött, rácsok az ablakokon, konvektorkattogás, vasárnapi ételszag. Az ő szaga és az én szagom. Néztam az elsuhanó alakokat a gangon, a madarak árnyékát a tűzfalon. Ha a liftajtó becsapódott, összerezsentünk. Anyám és én, két riadt egér.

Gyűlöllek. Gyűlöllek, gyűlöllek, gyűlöllek. Ezt fogom mondani apámnak. A kunyhó falai visszaverik a szavakat, a hangom megremeg. Hidegen szeretném mondani, higgadtan, tiszta fejjel, ahogyan ő is beszélt hozzánk, érzelmek nélkül. A kissámlin ülök, az ablakon át beáramlik a fény, fürdetem benne az arcomat. Az ablakon hajszálrepedések, karcolások, vízcseppek. Letörölhetetlen párafoltok. Mintha a nap beleégette volna az üvegbe a könnyeket. Higgadt leszek, kimért, kegyetlen, apám nem érdemel mást, csak kegyetlenséget.

Anyám elvesztegetett éveire gondolok. Az egyforma napokra a gyárban, a tanján, apám mellett, apámhoz láncolva. Csendben szuszog, az orrcimpája finoman rezeg, néha felhorkan. Hajszálerek az arcán, vékony, vörös vonalak hálózata. Még fel sem nőttem, de már úgy éreztem magam, mintha a testvére lennék. Kis-lány voltam, amikor megszöktünk apámtól, néhány év múlva pedig már együtt ebédeltünk az egyetemi menzán. Néha úgy éreztem, csak ketten vagyunk a világban, anyám és én. Mindig mosolyog, de ez a mosoly fájdalomtól született. Anyámban ott a sötét, amiről alig tudok valamit. Bármikor belezuhanhatunk egy szakadékba, ahol ott lapul a múlt, ott lapul apám, a szörnyeteg.

Az anya szürke pálcikaember, pontosan úgy, ahogy a rajzon. Az asztalnál ült, körülötte négy gyerek, az összes megvan. Színes rongyszőnyegek a földön, a falakon foszladozó tapéta, két macska az ablakkeretben. A kutyát meg kellett kötni odakint, eszelősen ugatott, érezte a veszélyt. A mostohaapa most sincs otthon. Szentképek a falon, az Irgalmas Jézus és a Fájdalmas Szűzanya.

Anyám mozdulatlan, pedig ma délelőtt jógázni akart. Visszamegyek a hálószobába a laptopomhoz. Amióta ráültem, ferdén áll rajtam az olvasószemüveg. A lencséje állandóan zsíros, letörölöm, megnyitom a kéziratot. Ő személy szerint mindenkinek a hamvasztást javasolja. Egy sallangmentes elégetés gyors, precíz,

tiszta munka. Aztán vehetne egy marokkal mindenki, akinek ez vér szerint jár, és elhítené valahol a hamvakat. Hát van ennél szebb? El sem tudok képzelni ennél szebbet. Nincs olyan.

Az ügyintéző műszálas kosztümöt visel, a lábán kitaposott magassarkú. Felolvassa a végzést. A szöveget senki sem érti, az anya mintha nem lenne magánál, a gyerekek ijedten bámulnak. Sejtik, hogy valami rossz dolog következik. Norbi mindent tud. Ideiglenes hatályú elhelyezés, védelembe vétel, szürke felhőkből alázóduló szavak, éles fények, szőnyegbombázás. Állunk a füstben, körülöttünk minden összeomlik. A vaskályhában lobog a tűz, Norbi a fejére húzza a kapucnit, de a szemét nem tudja eltakarni. Megszédülök. A konyhaszekrény tart meg, remélem, senki sem vette észre. A rendőrök a bejárati ajtóban állnak.

Álltam a parkolóban, a szél a szemembe fújta a hajamat. A kertes házak mögött a kórház épülete, hosszúkás, szürke betontömb. Az egyik ablak mögött a nagyanyám haldokolt. Izzadtam a hideg szélben, a kezemben két doboz joghurt. Összeaszott emberi test, nagyanyám jéghideg tenyere, a halál érintése. Becsukom a hűtőajtót. A hűtőmágneseken alpesi hegycsúcsok, mediterrán loggiák, harangtornyok. A kijelzőn világít a középső ledsor, öt fok. A nagyanyámat egy alagsori hűtőrekeszben tárolják. A ravatalnál találkozunk.

Mintha nyár lenne. A fatörzsek között átsüt a nap, az árnyékok hosszúra nyúlnak, az ágakon sokasodnak a halványzöld levelek. Szürkemarhák napfürdőznek a szemközti dombtetőn, a bárányszerű felhők alatt. A vágóhíd ventilátorai vérszagot fújnak a fák közé. Anyám befogja az orrát, menetelünk, mint két katona. Én megyek elöl, félrehúszom a tüskés ágakat, kikerülök a földből kiálló köveket. Harakály kopácsol körülöttünk, madarak fütyögnek, zajong az erdő. Anyám szemében melegség csillog. Kérdés nélkül is tudom, hogy nem emlékszik semmire. A hajnalra, a lázálmokra, a reszketésre. Egymást melegítettük a hideg csempén, az ő szemével láttam apámat, éreztem, ahogy magához szorítja, lüktet benne, betölti körülötte a teret, kiszorítja anyámból a levegőt.

Csípős szag terjeng a levegőben, valahol megint műanyagot égetnek. Elkanyarodunk az erdei tornapálya felé. A gumiburkolaton nyálkás falevélszőnyeg, a rozsdás láncok mintha izzadnának. A lombok nem eresztik át a napsugarakat. A felszereléseket senki sem használja, amióta a község háza egyik szobájában kialakítottak egy konditermet. Néhány öreg fát díszláncsal kerítették körbe. Anyám minden információs táblát végigolvas, lassan haladunk. A kavicsos lejtő a temp-lomkertbe vezet. Fejfák és buxusok, madárdal.

A kőkeresztől vissza kellett fordulnunk, csak addig mehettünk ki a kismotorral. Porzott mögöttünk a földút, belekapaszkodtunk a fiúkba, szorosan tartottuk magunkat, bizseregünk. Aztán kitámasztottuk a motort, néztük a naplementét, és csókolóztunk. Most anyám megy előttem, kripták és rózsabokrok között. Elképzelem magam a kőkereszt talapzatához préselve. Látom magam előtt apá-

mat, arctalan, fényesség veszi körül. Hallom, ahogy liheg, képtelen vagyok lecsendesíteni, végighullámszik a testemen, és az én lihegésemben ér véget.

2019. április 3., Vaszkinő

Rosszul aludtam. Hajnalban többször felébredtem, egyszer még a bódéba is ki kellett men-nem. Közben eszembe jutott a medve, és ettől rögtön felfrissültem. Forraltam vizet, ettem pár kekszet, bekapcsoltam a gépet. Kaptam néhány levelet Tomszkból a konferenciával kapcsolatban. Június végén lesz, remélem, addig fel tudok készülni rá. Jól jön most a ta-vasz, hogy nem lehet annyit mászkálni. Megülök itt a faluban, és interjúzok.

Szép volt a napfelkelte! Végre valami sárgás szín keveredett a sok szürke és barna közé. Élveztem, hogy csend van, és arra gondoltam, milyen csend lesz majd Ljugankában. Kolja a szkamejkán ülve cigarettázott, közben megrakta a kályhát. A lányok aludtak.

Az idillikus hangulatnak az vetett véget, amikor hirtelen rám szakadt egy rettenetes gondolat. Ha Natalija Tyihonova ostobaságai eljutnak az olajbányászok fülébe, a terep-munkának annyi. Ki fog szóba állni velem, ha azt hiszik, hogy bezáratnám a munkahelyü-ket? Azonnal rákérdeztem a dologra Koljánál. Semmit sem hallott erről, ami egy kicsit megnyugtató. De hogy én mennyire hülye vagyok! Tegnap este ott volt Guszev, jártam Szonyánál is, de egyiküket sem kérdeztem ki, csak sodródtam az eseményekkel. Bennem valahogy lassan ülepszene le a dolgok, ezt te tudod a legjobban. Van, amikor ez nagyon bosszantó.

Annnyira ideges lettem, hogy nekimentem az erdőnek. Nem érdekelt semmi, sem a hi-deg, sem a medve. Nagyon dühös voltam magamra. A csővezeték mellett indultam el, a csövekben zúgott a nafta. Ennyit a csendről. Elhagyott roncsok mindenütt, mint otthon a régi orosz laktanyákban. Küldtem pár képet, tudom, hogy szereted ezeket a hangulatifotókat. A távfűtő központnál megálltam kicsit pihenni. Találtam egy cigarettát a kabátze-semben, leültem egy betonlapra, és elszórtam. Fantasztikus volt, bevallom. Otthon esze-mbe sem jutna rágyújtani, de itt jólesett. A tájról nehéz bármi szépet mondani. Mintha itt forgatták volna a Sztalkert. Mégsem volt haszontalan a séta, megmozgattam magamat, és sikerült kicsit lenyugodnom. Visszafelé menet lovakat láttam. Egyre több a varjú is, lassan megérkeznek a költöző madarak. Rettenetesen tudnak károgni. Később Kolja nagyon meg-szídott, mert a medvék is sokat járnak arrafelé, talán a szeméttelp közelisége miatt.

Napközben sok elintéznivalóm volt. Holnapután indulunk a tajgába, és emiatt felgyor-sultak az események. Benéztem Guszevhez, kértem tőle valami jó kis olvasnivalót, Ritheutól a Szon v nacsale tumanát. Magyarul már olvastam, a címe szörnyű (Mert ez a föld nem kell senki másnak). A lányoknak küldött két cigirágót. Ebédre halmáj. Az orosz hal-máj a legjobb, amit valaha ettem! Aztán körülnéztem a könyvtárban, hogy mit lesz érde-mes befotóznom, ha visszajöttem, ezzel sok idő elment.

Délután Fegya hívott, már megint kezdi ugyanazt, össze akar hozni az unokahúgával. Az a fixa ideája, hogy egy férfi soha ne legyen egyedül. Összevissza beszélt, úgyhogy inkább letettem.

Fegya önmagában megérne egy teljes könyvet. Őt is az első terepmunkámon ismertem meg, nagyjából velem egyidős. Akkoriban még könyveket hozatott velem Tomszkból, fej-ből idézett az Ilf–Petrov-regényekből, és nagyon szerette a krimiket, főleg a Fandorin-történeteket. Oroszokat vitt vadászni, jávorszarvasra, medvére. Viszont az italt ő sem bírta. Megjárta a börtönt, bár az a történet elég zavaros nekem. Az anyja még folyéko-

nyan beszélte a hantit. Kezdetben nagyon jó anyagokat vettem fel vele, közmondásokat, néhány mesét. Sokat tudott a környéken lévő szent helyekről. Fegyra már csak alapszínt ismeri a nyelvet, nem mintha olyan sokan megértenék itt a faluban. Egy értelmes ember, aki nálunk vitte volna valamire, itt pedig szép lassan egy roncs lett belőle. A természete sem segített rajta, kötekedő, összeférhetetlen alak. De ilyeneket ismerünk otthon is.

Lehet, hogy igazad van, egyszer Fegyáról és a többiekéről kellene könyvet írnom. Talán szépirodalmat, ki tudja. De egyelőre a terepmunka izgat, a kutatásom. Jó lesz az a tomszki konferencia, már várom, legalább kicsit kiszakadok innen.

Remélem, odahaza minden rendben. Milyen hülye egy mondat ez, semmit sem jelent. Rettenetesen hiányzol. Jól emlékszem, hogy anyád holnap utazik el? Ne haragudj, hogy ritkábban írogattam, de nem akartalak zavarni. Remélem, jókat beszélgettetek! Délelőtt hívlak, remélem, a net nem fog szakadozni. Aludj jól, kedvesem, és te is, naplóm!

Gázt maximumra vettem. Hentes, hosszabbító, sebészeti ügyeletre visszamenni. Csontröntgen. Lacival anyagiak lezárva. Aldi csirkemáj. Bor. Dohány. Csemperagasztó 1 zsák. Pista becsapott a konténerrel, telefont nem veszi fel. Bor. Hó esés, hol a hólapát? Ezek apám betűi, felismerem az írását, mindig ő írta alá az ellenőrzőmet. Elsárgult asztali naptár. Régi bejegyzések, áthúzott, aláhúzott, kisértőzött, bekeretezett szavak. Anyám szerint tele van a ház ezekkel a jegyzetekkel. Egyet elhozott, de nem volt ereje belenézni. Lapozgatom a naptárt, cigarettaszag árad belőle.

Norbit elhelyezték a gyermekotthonban, én pedig egy héttel később felmondtam. A holmijaim befértek egy papírdobozba, a bögrét és a kaktuszt az asztalon hagytam. Nem tudtam, mi lesz a folytatás, de nem is érdekelt. Aznap én mentem el utoljára az irodából. Beütöttem a kódot, aktiváltam a riasztót, húsz másodperc maradt elhagyni az épületet. A megállóban a derekamra kötöttem a kardiogrammat. Zúgott alattam a villamos, elmosódott, szürke házfalak, szikrázó napfény a piszkos, karcos ablaküvegen. A napszemüveg eltakarta a szememet.

Anyám rátérdel a bőröndre, próbálja behúzni a cipzárt, közben liheg, sóhajtozik. A karján háromszöget rajzolnak ki az anyajegyek. Három sötétbarna folt, egyenlő távolságra egymástól, az alakzat anyám könyökére mutat. A fürdőkád mellett ültünk, az ölembe vettem a fejét, simogattam, próbáltam összeilleszteni a mozaikkockákat. Mi történhetett a kőkeresztnél. Hiába kérdezném, úgysem válaszolna. A völgyben vonyítanak a kutyák.

Soha nem láttam még ennyi roncsot, magára hagyott traktort, teherautót, munkagépet. Vegyszerfoltok a hóban, jégbe fagyott villanyoszlopok. Attila szerint veszélybe sodródott a kutatása. Ezek szerint korábban hazajössz, írtam vissza neki, de nem volt kedve tréfálkozni. Kimegyek a teraszra. Legalább tizenöt fok van, hónapok óta ez az első este, amikor nem füstölnek a kémények. Csend, sötét, a fenyőfák illata. Az erdőben egyre több madár hangját hallani. Még mindig nem tudom, mit keresek itt. Sokszor úgy érzem magam, mint aki hazatalált, aztán arra gondolok, hogy ez egy önkéntes száműzetés.

Csak felhorkan. Egy utolsó nagy horkanás, a szemei kigúvadnak, aztán vége. Hetedikbe jártam, amikor anyámmal arról fantáziáltunk, hogy megöljük apámat. Tizenhárom éves voltam, színes gumikarkötőket kellett volna gyűjtenem, álmodozni egy kiskutyáról. De a gyerekkor elmaradt. Anyám azt olvasta, hogy elég lenne egy jól időzített jégkockát használni orgazmus közben. Nyom nélkül végeznénk vele, a gyilkos fegyver felszáradna, elpárologna. Aztán csak széttárnánk a kezünket, megállt a szíve, pedig nem is volt neki.

Hóesés. Kocsonya. Leves sótlan. Szörpöt elfelejtettem! Kórház, kontroll. Szükségem van szobakerékpárra. Lottó nulla. Pista mindent tagad. Feljelenteni? Sasné telefon. Cigaretta papír. Irénke bőg, mint a fürdős kurva. Zsírfontos, szakadozott lapok, eldeformálódott műanyag spirál. Elfog az undor, legszívesebben széttépném a naptárat, a papírcafátokat bedobnám a kályhába. Nézném, ahogy fellobbannak a lángok, és a papírlapok lassan elégnék. Hangosan dörömböl bennem valami, mintha ki akarna szakadni belőlem, a szívem. Remegek. Nem mi vagyunk a gyilkosok.

Örök élet meg egy nap

naplórészlet

2024. május 14. – 103,5 kg

Tegnap cseresznyét szedtem a szomszéd kertjében. Van hozzá kulcsom. Nyaraló, nem itt laknak. Vagyis már csak M. lakik, a férje egy éve meghalt. Ő volt az, aki vakon permetezett nálunk, ha épp olyan szert kevert be, amiből maradt és nálunk is kellett. A feleségem vezette a fák körül. A végén öntött neki egy kupica pálinkát és hazakísérte. Ma már nincs permetezve a cseresznyefájuk. Feketére érik. Amikor teleszedtem a kis tálat, a kerítéshez ballagtam, és föltettem a villanyóránk tetejére, hogy ne kelljen kerülgetni vele a házat. Ahogy jöttem visszafelé a villanyórától a kerten keresztül, furcsa neszt hallottam a sövény mögül, az utcáról. Megálltam és figyeltem. Nem ismétlődött. Ma, ahogy indultam a piacra zöldhagymáért, pont azon a helyen, ahonnan a neszt hallottam, megpillantottam egy pénztárcát. Leszálltam a bicikliről és néztem. Emlékszem, gyerekkoromban azzal szórakoztak a nagyok, hogy amikor a kisgyerek lehajol érte, arébb rántják láthatatlan damillal. Nem hajoltam le érte, csak arébb löktem a cipőm orrával. Szétnéztem, senki nem volt a közelben. Megint arébb löktem. Aztán fölvettem. Női pénztárca volt. Vagyis férfi ilyen nem hord. Be volt kapcsolva a patentja. Kinyitottam, átnéztem. Teljesen üres volt. Ha ellopják, a személyit benne szokták hagyni. Érdekes, hogy amikor megláttam a fűben, nem fogott el izgalom. Inkább arra gondoltam, nem akarok belekeveredni. Mégis fölvettem. Jó vastag volt, az elején kördíszítés, apró barna mintákkal, távolabbról föl sem tűnik, mint egy fadarab. Amikor üres kézzel visszajöttem a piacról, mert senki nem árult zöldhagymát, se tojást, ugyanott hevert, ahová dobtam. Mindenki autóval közlekedik. Én értem hozzá utoljára. Majd kijön a rendőrség, ujjlenyomatot vesznek, és bevisznek az őrsre. Amúgy is elégük van belőlem. Többszöri felszólítás ellenére a főútvonalon biciklizek. Leküldenek a bicikliútra. Csakhogy ők nem tudják, hogy az már rég nem bicikliút. A fák föltúrták a betont a gyökereikkel. Mióta hazajöttem a piacról, senki nem jár az utcán.

2024. május 15. – 102,9 kg

Két hónap múlva lejár a kocsí kölcsönének részlete. Kikértük a szalon véleményét, hogy megvegyük vagy cseréljük újra. Pár nap alatt megjött az ajánlat. Nem veszünk új autót. Ez lesz az utolsó kocsink.

2024. május 16. – 103,1 kg

Ma reggel újra elindultam a piacra. Ahogy kitoltam a biciklit a kapun, elhúzott előttem egy Magasépítés feliratú furgon, majd pár méterrel arrébb megállt a fűben. A sofőr izgatottan kiugrott, és a másik szomszéd kertjéből kilógó másik cseresznyefáról tépkedte a cseresznyét. Hirtelen sarkon fordult, és a furgonja másik oldalán kinyitotta az ajtót. Akkor láttam, hogy igazából a pénztárca miatt állt meg, csak zavarában csinált ilyen testcseleket. Szakszerűen ő is megpöccintette a cipője orrával, fölvette és bedobta a furgon ajtaján. És elvitte. Két nap után valaki. A piacon epret vettem. Barcsról hozta egy fiatal férfi. Azt mondta, Ázsia a fajtaneve. Fáradt volt a tekintete, kicsit mégis csibészes, az arca szinte fekete a sok kinti munkától. Nem akart beszélgetni, de amikor azt mondtam, hogy a feleségem is imádja ezt az epret, leheletnyi mosoly ült az arcára. Ez volt a bizalmi fordulópont. Aztán Horvátországról beszélgettünk, hogy ő is mennyire szeret átmenni, nagy krémesekeket enni, és hozni az anyukájának, aki itthon mindenütt csak kicsi krémest kap. Igen, más világ, mondta végül, és ezzel utamra indított. Itthon ebéd után szundítottam egy órát, majd ismét útnak indultam a biciklimmel, ezúttal kertimunkás-kesztyűért, amelynek olyan érzékeny az ujjfelülete, hogy a kisebb palántaszárak is roppanásmentesen érzékelhetőek vele. Ahogy kinyitottam a kaput, nem akartam hinni a szememnek. Ez már tényleg túlzás. Ott hevert az út szélén egy pénztárca. Csak álltam egy darabig és gondolkodtam. Mit jelent ez? Megbolondultam? A pénzről való gondolkodás tárgyasulva üldöz? Valaki dobálja elém a pénztárcákat? A Jóisten? Az ördög? A világegyetemben rend van. Ennek a rendnek bizonyos nem ismert tényezői és összefüggései számunkra titokzatos, földöntúli tartalomként jelennek meg. Ezekből a nem ismert összefüggésekből jön létre bennünk a művészet élménye is, a vallás erre épít, és segít eltüntetni tudásunk hiányát, ez hajtja a tudóst, aki olykor képes tudományos modelljében összeomlani és megadni magát az univerzumot létrehozó személyben végződő gondolatnak, hisz mi hozhat létre egymásra hajazó mikro- és makroszerkezeteket, mint a gondolat, amely nem más, mint az energia (kisugárzás) fajspecifikus illúziója. Tuti be vagyok löve! Kiáltottam kettőt a szembeszomszédnak, aki kisvártatva elő is jött. Mutattam a világegyetem földön heverő összefüggésére, mire ő föl emelte, belenézett, és azt mondta: Ja, a szuzukis haveromé, mindjárt hívom – és azzal elment telefonálni. Visszamentem a kertünkbe, mondom a feleségemnek, nem fogod elhinni, megint találtam egy pénztárcát, de ebben pénz is volt. És hol van, kérdezte. Hát, mondtam, odaadtam a szomszédnak.

2024. május 24. – 102,6 kg, a napelemmel megtermelt áram: 6.015 kWh

Az autó lefékezett, és megállt előttem. A férfi kiugrott, előkapta a telefonját, és filmezni kezdte a hátam mögött az eget. Lefékeztem a biciklit, és visszanéztem. Amit ott láttam, az maga a pokol volt. Sötétén dühöngő felhők között tölcser alakú gyűrű pörgött. Először mozdulni sem tudtam. Hová menjek? Mit csináljak? A cél, hogy elhozzak a boltból fél liter írórt a kenyérsütéshez, képtelenségnek tűnt, pedig alig volt hátra pár száz méter. Föl lehet adni, de nem most. Bementem a boltba és fölkaptam az írórt. Rá volt írva, de izgatottságomban a betűk alapján képtelen voltam eldönteni, melyik a nem laktózmentes. Valahogy döntöttem. Odakint az ég, ha lehet, még mélyebb árnyalatban gomolygott. Egy villám ketté-

hasította a szürkéséget. Két másodperc múlva feldübörgött. Ez pontosan 680 métert jelent. Túl közel van. Maradnom kell. Akkor mégis nyeregbe ugrottam, és beletapostam. Pörgettem fölfelé a sebességváltót. Éreztem, haza már nem érek. A sötétség a fejem fölött tombolt, a szél föltámadt. Tépte, szaggatta a fák lombját. Akkor beleálltam a fékbe. Vissza kell fordulni, nincs mese. Minden másodperc hezitálás veszteség. Újra beletapostam. De mintha végtelen erő szabadult volna ki a lábamból, nem éreztem a pedál ellenállását. Azonnal tudtam: a lánc. A lánc megadta magát. A káromkodás ilyenkor nem segít. Szerencsére cipőben voltam és nem papucsban. Ezt hívják trappolásnak. Az eső szemerkélni kezdett. A villámok egyre szaporábban hasítottak a földbe. A természet kiszámíthatatlan. Új tervre volt szükség. A vízre víz a válasz. Megálltam egy autósosónál. Leláncoltam a biciklit, fölkaptam a matróztáskát, és a leszakadó víz előtt az épületbe menekültem. A száraz tengerész. Odabent pont a vihar ellenkezője fogadott. Kellemes zene szólt, a sarokban fiatal pár suttogott szerelmes szavakat, *monamí*, a polcokon minőségi rumok. Még jól látszott rajtam a rettegés, a pénztáros hosszasan méregetett. Egy nemzeti dohányboltban találtam magam. Több ezer doboz cigaretta, változatos halálnemeket felsoroló felirattal. Kint az üvegfal mögött fájrontos villanszerelők söröztek, az ereszből függönyként ömlött elébük a víz. Zorán a fehér sziklákról énekelt, és ettől még elképzelhetetlenebbnek tűnt, hogy én itt vagyok, és ez az életem.

2024. május 31. – 102,5 kg

Ezt még tegnap este jegyeztem föl vacsora előtt: „Olyan szélcsend van, hogy a pollenek kihegyezett cicivel, tátott szájjal merednek az ég felé”. Csak álltam a konyhai sarokablaknál a moccsanatlan tájba bámulva, és arra gondoltam, mekkora ötlet volt a ház három sarkába sarokablakokat tervezni. Így három dimenzióban látom a tájat, ami nekem talán azért fontos, mert nincs térlátásom, nem látom például a hologramokat sem. Még mindig a tegnap esti csönd uralkodik, áztató eső szemerkél, a pollenek elúsztak. Reggel még kiszaladtam a piacra tojáστ venni, házi epret és házi fokhagymát. Igaz, tegnap pizzazsömlét sütöttem, de ez a fokhagyma egyszerűen kívánja, hogy chilis-fokhagymás spagettit főzzek vacsorára. A petrezselyem is szép zöld a kertben. Az éjjel már megint úszómedencével álmodtam. Egy szegedi kertész családi ház tetején volt. Én meztelenül álltam az érdes téglából készült mellvéd felé fordulva, mert fönt ült a házigazda is, és nyilván szégyellős voltam. Ahhoz, hogy ússzak egyet, meg kellett volna fordulnom, de nem fordultam meg, hanem a szép nagy pázsitos kertet néztem föntől, volt rajta egy tenispálya is. Életemben egyszer teniszeztam. Elég jól ment, de meglepődve tapasztaltam, mennyire más ütőfogást igényel, mint a tollaslabda. Tizenévesen tollasoztam a falusi szakosztályban, amit a fogorvos vezetett. Rendes, kidolgozott edzéseket tartott. Főleg lábra ment, mert a tollasban is a lábmunka a döntő. Talán pár hónap telt el, olyan békaügetésben jártam körbe a kultúrház dísztermét, mint a kisangyal. Ütő a lapockához, és puff, lecsaptam a magaslabdát. Akkorát durrant, mint valami petárda. A durranás magyarázata nagyon tetszett. Pontosán azért durrant, amiért a repülőlk az égen. Mert a labdám átlépte a hangsebesség határát. Amikor a nyári focipályán egyedül vártam az árnyékban a többieket, ezen jól el lehetett gondolkodni. Hogy ha átlépném a

hangsebességet, akkor én is ekkorát durrannék. Próbáltam focival is, de az más tészta. Lerepülne a lábam, ha a labda átlépné a hangsebességet. Remélem, ez a medencés álom megint azt jelenti, hogy hamarosan úszni fogok. Napi egy óra úszás elsimítja az ember hasát. Állítólag 21 fokos a Balaton, az még nekem kicsit hideg. Még begörcsölök. Fél órája tornáztam, ilyen frontos időben ez mindig kétélű. Egyrészt jólesik a nyújtás, másfelől mozgásra cikázó fájdalmakat gerjeszt ez az idő. Két napja megint vihar elől kellett hazamenekülnöm, de ezúttal sikerült. A nagy sebesség tartásához külön légzéstechnika kell. És koncentrált figyelem. Annyi időm azért éppen volt, hogy odapillantsak egy beszélgetésre. A magas nő az utcán állt és a ház felé nézett, a nap szemből sütött, csak a sziluettjét láttam. A ház teraszán egy férfi ült. Hogy van, kérdezte a nő. Most már sokkal jobban, válaszolt a férfi. Az ő arcát tisztán láttam. Négynapos borosta, mosdatlan arc, a zsiros, csíkokban hiányos haj hátrafésülve. Válasz közben sem az arca, sem a szeme nem mozdult. A köpenyéből kifogyott. Az egész ember látványa, ápolatlansága és ridegsége azt sugallta, arra törekszik, hogy a lehető legkevesebb energiát használja mindenhez. Na, ezt, ezt az állapotot nem elérni. Ezért kell tornázni, úszni, bringázni. Tartani kell az erőt a testben, hogy a test megtartsa azt a luxusállapotot, hogy minderről gondolkodni lehessen. Mondjuk a pollenek cicijéről. Az égben turbékolás, a földön térburkolás.

2024. június 1. – 101,4 kg

Kiültem a napra olvasni, hogy napoztassam a vakítóan fehér virgácsaimat. Egy idő után elveszítettem a fonalat, és fogalmam sem volt, mit olvastam oldalakkal ezelőtt. Ellenben a madárhangok ismétlődése mindennél jobban megmaradt a memóriámban. Volt egy aggodalmas madár, ő folyton ezt ismételte: ajaj, ajaj. Aztán volt egy érdeklődő, aki ezt kérdezte: hovamégy, hovamégy? És jött is rá a válasz: anyagé, anyagé. Utána jött egy, amelyik sörben utazott, és ezt kiabálta: ginisz, ginisz. Majd egy egészen elkülönült, amelyiket a számítástechnika érdekelte: bilgétsz, bilgétsz. Végül becsuktam a könyvet, és a hetek óta két sziklevellel álldogáló paprikapalántáimat bámultam. A piacos mérnök barátom jutott eszembe, aki azt javasolta növekedésserkentésnek, hogy talán beszélgetnem kellene velük, mert nem mindegy, milyen társaságban töltik ezt a pár évszaknyi életüket.

2024. június 2. – 102,6 kg

Reggel, mikor ébredés után megnéztem a tükörben az éjszaka spontán kialakult frizurámat, azt gondoltam, ezek a céltalanul önkifejező formák vélhetően lázba hoznának egy témakeresésben elmélyült acélszobrászt.

*

Vasárnapi ebéd utáni párbeszéd két helyiségen keresztül:

Alszol már?

Még nem.

Beverhetek három szöveget?

Igen.

2024. június 3. – 101,9 kg

Láttam az utcán egy férfit. Négy elmúlt, munkából bandukolt hazafelé a dodzsempálya melletti járdán. Hatalmas tömött nejlonszatyor volt a kezében, a csuklóján átvetve egy motorgumi. Nem a földet nézte, hanem valami láthatatlan távolba figyeltek ködpárában úszó szemei. Elégedett volt. Ma végre minden úgy történt, ahogyan eltervezte. Megvan a motorgumi és a szatyor is tömve. Piknikus alkata, amely főként a nőkkal való kapcsolatban zavarta, most eszébe sem jutott. Máskor mindig alaposan átvizsgálta a dodzsempálya terepét, van-e már valami árulkodó jel, hogy készülnek a szezonra, de ezúttal egyetlen pillantást sem vetett rá. Negyven elmúlt. Arra gondolt, épp ideje lenne, hogy minden így maradjon. Hogy sikerülnek a dolgok. Hogy nem gördülnek akadályok elébe. Hogy felnéznek rá, mindenki szerencsésnek tartja, talán még irigyei is lesznek, de sebj, akinek jól megy, az így szokott járni. Korábban mindig megrendültem az ilyen embertől, a szívembe markolt az esendősége, és azonnal átéreztem a sorsát, eggyé váltam vele, és képes voltam hosszú oldalakat írni az életéről úgy, hogy akár csak egyetlen mondatot váltottam volna vele. Látom, most is megrendültem, de már nem írok tele hosszú oldalakat. Egy amerikai írótól egyszer azt olvastam, úgy kell fejezetekre bontani egy regényt, hogy mindig akkor hagyj abba, amikor a legjobban megy. Soha nem fogom kipróbálni, mert nem értem azt, hogy legjobban megy. Mindig egyformán jól kell mennie. Régen büszke voltam arra, hogy író vagyok. Ez egy vállalható szerep volt. Mert egyet jelentett a szabadsággal, a határtalanul kreatív szellemmel, az lehettem, aki akartam, mindig más, és ettől voltam én. Ma ez a szerep másról szól. A sikerről. A dizájnról és a jelenlétről. Nem különlegesen átérzett mondatokról, hanem ismerős, mások által is ezerszer leírt mondatokról. És ez a szerep nem én vagyok. Ezt már nem játszom el. Nem az a színész vagyok, aki bármire kapható. Nem én változtam meg, hanem a világ. Hiába érzem már az emberem esendőségét, a róla való írói gondolkodás célja nem lehet a siker, mert akkor csak kihasználom, és nem magamhoz ölelem.

2024. június 7. – 102,4 kg

Reggel kinyitottam a levelezésem, és láttam, hogy hosszú hónapok óta először írt N. Soha nem találkoztunk, csak levelekből ismerjük egymást, mégis olyan, mint egy régi barát, őszinte és szellemes. A szabadon futó gondolkodása olyan, mintha az enyém lenne, csak női rendszerben. Fordítóként dolgozott velünk. Fizetést nem fogadott el, hasznos dologgal akarta magát elfoglalni. Elmesélte a betegségét is, amiben a testvére fiatalon meghalt. Itthon az orvosok nem vállalkoztak rá, hogy megoperálják a szívét. Aztán jó pár hónappal ezelőtt Berlinben keresett megoldást a férjével és a gyermekével együtt. Azt írta a levele első mondatában, ami olyannyira jellemző rá: „Németországban sincs szívbíllentyűből a kerítés”. Hét és fél hónapja várja, hogy sorra kerüljön. A szívelégtelenség olyan stádiumban van, hogy már a szokásos életiróniája sem konzerválja. 15 percre lakik attól a kórháztól, ahol 10 nap múlva esélyt kaphat a továbbélésre. „Szétszednek és összeraknak.” “Nem adtam fel.” És elköszönt. Beírtam a naptárba ezt a 10. napot. Laura napja. Mire ezt bárki olvashatja, már régen túl leszünk rajta.

2024. június 8. – 102,1 kg

Idén először úsztam a Balatonban. Meglepően langyos volt. Rosszabbra számítottam. A gyorsúszás kartempói, amelyektől álmomban már majd' megőrültem, most vizet értek és hasítottak. A lábtempók úgy toltak előre, mint egy motorcsónak. Arra gondoltam, ahogy biciklizni, úgy úszni sem lehet elfelejtetni. Ami nem igaz. Eszembe jutott, ahogy 2005 tavaszán biciklire szálltam Svájcban. Ügyetlenkedve, ide-oda kormányoztam. Attól félttem, elesek. Nem találtam az egyensúlyom. Talán húsz éve ültem utoljára biciklin. Ez akkor nagy idő volt. Majdnem az életem fele. És ez már magyarázat a felejtésre. Azt mondtam a feleségemnek, én többet nem ülök biciklire. A város központjában lehetett útlevel ellenében ingyen bérelni. Eltelt pár nap, és újra nyeregben találtam magam. Időt kell hagyni az emlékezetnek, hogy befoltozza a fehér foltjait. Már kifelé jöttünk a vízből, mikor a partról még visszaúsztam. Ma olvastam, hogy az úszás frissíti a lelket és a testet is. Volt még mit frissíteni.

2024. június 10. – 102,6 kg

Zöldmetszést végeztem a kertben. Levágtam a beteg ágakat, lecsíptem a tafrinás, tetűszívta leveleket. Az ég sötéten gomolygott fölöttem, a távolban dörgött, a Balaton felől vihar közeledett. Szerszámmal a kézben be kell tartanom a magam állította szabályokat. Ha vágok, mindig lássam a kezemet, a szerszámmal nem hadonásunk. Igaz ez a főzésre is. Ezt mindig elmondom magamnak, mert egyébként, ha belefeledkezik az ember, nem tartja a szabályt. Ahogy a lombok között dolgoztam, egyre több szúnyog, aztán egyre több méhecske döngött körül. Csak egy rossz mozdulatom volt, de azzal majdnem a homlokomba döftem a metszőollót. A méhek meg csak jöttek. Kiálltam a fák alól, jöttek utánam. Ennek a fele sem tréfa. De mi lehet az oka? A reggeli tusfürdőnek már nyoma sincs. És akkor néztem magamra. A fekete pólómon hatalmas színes rózsafejek díszeltek. Virágnak öltöztem. Ezzel a kertészkedési kézikönyvemben újabb szabály született. (Ha lónak öltözől, ne csodálkozz, hogy kocsi elé fognak.)

Az arc mint természeti képződmény

A rajzok éveken át maguktól születtek. Ha találkoztunk, vagy elutaztunk együtt valahová, ha hetekig együtt laktunk, valahogy mindig előkerült egy üres papírlap és valamilyen rajzolószerszám: golyóstoll, Hardtmuth, Rotring, Faber-Castell, csőtoll – radír csak nagyon ritkán, mert elvem volt, hogy nem rádirozunk (ez már elmúlt, ma már szeretek rádirozni, és szeretek trükközni, előre megkarcolom a papírt, láthatóan beleradirozok, sőt, odakészítem a színes ceruzákat is, de hasznos volt az az időszak, amikor a rajznak magától kellett jónak lennie).

Aztán jött egy pillanat, amikor ambicionálni kezdtem, hogy minél több legyen, és minél jobbak legyenek. Gyurinak nem kellett pózolnia, mindig önmaga volt, tudott mozdulatlanul maradni, nem véletlenül változtatta a nevét Gyöngyről (Perl) Kőre (Petri) – Gyöngy György, az se lett volna rossz. Faragott, kőbe véssett, monumentális arca volt, természeti képződmény, húsos orr, hatalmas áll, ragyák, himlőhegek, tájkép csata után. A rajznak nem kellett hízelegnie ahhoz, hogy tetsszen neki, sőt. Az egészből, ahogy az idő (a szekér) haladt, lett a barátságunknak egy párhuzamos története rajzokban, az idők Tiszaugon, Nyugat-Berlinben, Dömsödön, Almádiban, a Vízivárosban, kocsmákban, presszóknak, úri helyeken és proli helyeken. És hát lett egy-két tényleg mesteri rajz is – nem tőlem, csak úgy lett, magától. Én csodálkoztam rajta a legjobban.

Hogy huszonöt év után megint született néhány rajz, amelyben meg tudtam fogalmazni a viszonyomat hozzá, meg tudtam közelíteni azt, amilyennek láttam – az számomra tiszta, felhőtlen öröm. Mert Gyuri visszanéz ezekről a rajzokról. Ehhez viszont kellett egy film, a bátyám werkfilmje az *Arizónapló*hoz: mert szerencsére nem láttam 1992-ben, és így mintha a mélységekből merült volna fel Gyuri arca és lénye, csöndjei, tekintete, és a város, amelyben élt, amelyben én is éltem.

Nem tavasz, csak enyhülés

*Erdő mellett nem jó lakni,
mert sok fát kell hasogatni.
Nem értem, hogy mért hagytál itt minket.*

*A trambulínban ugrál, én a lépcső alján
vágom a fát, a tuskóra teszem, lesújtok, csattan,
messze zeng a hang, kemény,
ha jól ütök rá, nyomban kettérobban,
még ketté, még ketté, már csak pendül,
a trambulínban ugrál, próbál
ütemre, eltalálva azt, ahogy ütök.*

*Az üveges verandán eszünk, a kisasztalnál,
ez nem tavasz, csak enyhülés, mondom neki,
mikor újságolja, hogy a kertben nő a hóvirág,
nem hóvirág, csak tőzike, nem nő, hanem nyílik,
ez nem tavasz, csak enyhülés, szagolj a levegőbe,
üres szagú, tavasszal zamata lesz a szélnek,
eredj dolgozdra, mondom, mosogatok.
Látom a konyhaablakból, hogy fára mászik,
a fáról átmászik a fészertetejére,
onnan a kisházra, vigyáz, a cserepet le ne verje,
végig a nagyházon, a kiskert ereszéig, vissza,
lemászik a fészertetejére, kukorékol,
átkapaszkodik a fára, nyávog egyet,
leugrik a földre, átszalad a kerten.
A trambulínban ugrál, én a lépcső alján
cigarettázom, nézem, harangoznak.*

*Fát vág, mutatom, hogyan üsse,
reccsen a gyújtós, végighasad,
a következő ütésre pendül és pörög,
nevet egyet, röviden, ahogy szokott,
még egyet, még egyet! elég volt,
belevágom a tuskóba a baltát,
hiába rángatja, meg se mozdul,
érezze csak, milyen erős az apja,
hasba vághatlak? kérdezi, persze, befeszítem,*

belebokszol, belebokszol, belebokszol,
érezted? éreztem, persze, de fáj?
dehogy fáj, szedd fel a fát és mars be,
hatalmas halmot egyensúlyoz a karján, bemegy,
hallom, dübörögve lezuhan az összes,
állok és nézem, ahogy felszededegeti,
beviszi, a kályha mellé rakja nagyság szerint.

Begyújthatok? begyújthatsz, de ne füstöljön,
ügyes gyerek, a száraz fa pattogni kezd,
nézi a fellobogó tüzet, na csukd be már,
kakiltál? nem kellett, nem kellett? nem, miért nem?
hallgat, kimehetek? nem, ülj csak rá szépen,
belebokszolhatok előtte? majd csak utána,
és ül a vécén negyedóráig, kakiltál? nem, miért nem?
belebokszolhatok? majd ha kakiltál,
kimehetek? kimehetsz.
Látom a konyhaablakból, hogy fára mászik,
a fáról átmászik a fészker tetejére.

Magunkra hagytál minket, nem kellett volna,
ennyit rólad, mentél, te tudod, hová,
miért, elölem? mind hazugság,
hazugság volt az is, hogy visszajössz érte,
a fiad várt egy ideig, de megértette,
ketten maradtunk, itt hagytál magunkra.

A verandán eszünk, a kisasztalnál,
ez nem tavasz, csak enyhülés, mondom neki,
amikor újságolja, szóltak a rigók,
ez nem tavasz, csak enyhülés, és nem rigó,
a cinke énekelt, és fagyini fog,
torkán akad az ének az éneklő cinegének,
eredj dolgodra, mondom, mosogatok.
A cserépkályha padkáján ül, kártyát számol,
büdös van, közlöm, nem én voltam, mondja,
tudom, hogy ő volt, felhúzzom ültéből,
karja elernyed, a teste megfeszül,
a földre csúszik, áthúzzom a nappalin,
az előszobán, be a fürdőbe, vetkőzz,
leveszi lassan a ruháit, barna a gatyája,
apró száraz szardarabok potyognak a kőre,
és ez mi? kérdezem, és mióta?
nem felel, nem szokott, beáll a zuhanyzóba,
alaposan lemosom, és nem figyelek rá,
hogy először jéghideg a víz, aztán meg forró.

Mesélek neki, úgy alszik el,
hogy fogja a kezemet közben.
Nem értem, hogy mért hagyta itt minket.

Éjszakánként gyakran bepisil,
a kádba rakom az egészet, öblítsd ki alaposan,
áll fölötte, nem mozdul, meztelenül a hidegben,
negyedórán keresztül csak áll, hiába mondom,
hogy jól van, menj be, nem mozdul, csak áll,
én viszem be aztán, merev a teste, mint egy farönk,
a kályhához rakom, a kályha langyos,
megdörögölöm egy frottírtörölközővel,
alig tudom rárángatni a ruhát.

Indulni kell, az ágyban fekszik,
magára halmozott egy csomó plédet,
iskola, mondom, iskola, hiába,
kihúdom az ágyból,
karja elernyed, teste megfeszül,
a földre csúszik, áthúdom a nappalin,
az előszobán át az üveges verandára,
cipő nélkül mész? felveszi,
kimegyünk a kiskapun az útra,
az út száz méteren keresztül földes, sáros,
onnan beton, a dűlő mentén lejt a falu felé,
elkísérem egy darabon, megállok,
lenn a kanyarból visszanéz és integet,
a karom fennakadt a levegőben.

Amikor hazajön, nézem a gatyáját,
észrevették? nem felel, csak áll, mint egy farönk,
na gyere, pisihuszár, betuszkolom, lehúdom róla a ruhát,
észrevették? nem felel, nem szokott, beáll a zuhanyzóba,
alaposan lemosom, nem érdekel,
hogy jéghideg a víz, aztán meg forró,
nevet egyet, röviden, ahogy szokott,
nem értem, hogy mért hagyta itt minket.

Megbízható gyerek, a szerszámokhoz ért,
bár néha beleáll egy kés vagy metszőolló,
de erdő mellett előfordul az ilyen,
néha kirajzolódik a bőrén egy-egy folt,
mint nemrég, amikor az enyhülő időben
megmetszette a kertben cseresznyefákat,
vastag termőágakat vágott le töből,
hevertek a földön, nézett rám büszkén,

*egy vastag cseresznyeág piroslott a bőrén,
ez nem tavasz, csak enyhülés,
lesznek még fagyok, csak fagyok után metszünk,
ez nem metszés, hanem favágás, tarolás,
az oroszok ették így a cseresznyét negyvenötben,
meséltem neki aztán, úgy aludt el,
hogyan fogta a kezemet közben.
Nem értem, hogy miért hagytál itt minket.*

*Kakiltál? kérdezem, miután reggelizett,
nem kellett, nem kellett? nem, miért nem?
hallgat, kimehetek? nem, csak ülj rá szépen,
belebokszolhatok előtte? majd csak utána,
és ül a vécén negyedóráig, kakiltál? nem, miért nem?
kimehetek? kimehetsz, szombat van, látom
a konyhaablakból, hogy fára mászik,
a fáról átmászik a fészere tetejére.*

*Mielőtt elmentél, azt mondtad, lehetetlen
velem élni ezen a kietlen erdőszélen
ebben a ridegségben, nem erre számítottál,
tél volt akkor is, emlékszem, elindultál,
egy szál ruhában mentél le a lejtőn,
ez nem tavasz, csak enyhülés, szóltam utánad,
felöltözhetsz rendesen, vidd a francba a holmid!
fog még fagyni, meglásd, a gyerekek marad!*

*Ülök a lépcső alján, cigarettázom,
a trambulínban ugrál, nemsokára
fát kell hasogatnom, elfogyott benn,
kezemben lesz a balta, a tuskón a fa,
odasettenkedik, ő is vág és aprít,
hatalmas halmot egyensúlyoz, beviszi majd,
a kályha mellé rakja nagyság szerint,
megkérdezi, begyűjthet-e, és röviden nevet,
érezni fogom, hogy megint bekakilt.*

Semmi

*A pszichoterapeutám
a testi tüneteim nem jegyzi.
Önismeret, áll a honlapon.
Arra kér, időre érkeznek,
időben távozzak, pontosan
utaljak. Úgy hivatkozik rám:
„maga fiatal hölgy” – amit én úgy
fordítok: „te éretlen lány”.
Sok hasonlatom lenne még
magamra. Azzal telne el
egy egész óra, hogy képekkel
írom körbe koordinátáim,
és kipirulok izgalmamban.
De ~~sajnos~~ minden szubjektív.
A pszichoterapeutám becsülettel
fizetem: az összeg önmérsékletre int.
Ennyi pénzt ne adjak csak azért, hogy
vásároljak magamnak egy udvarias valakit.
Egy délután – megannyi hasonló
délután után – megfogalmazom,
hogy ugyanaz ismétlődik bennem,
és ráadásként ismétlődik a felismerés
fájó ténye. Rossz gramofon – mondom
sután, tapogatózom, mint akit még nem
értek szavak, és belezuhanok pszicho-
terapeutám szakképzett tekintetébe.
Ő golyóstollal
írja egy fénymásolólapra.
„Célja égig ér.
Alkata depresszív.
Önképében minden érték
és kitűzött cél = semmi.”
Mondja, milyen érzés
az elérhetőt elérni?*

*A szememben őszi gyümölcs vagyok,
nem hölgy, sem lány. Látni ritka
érésem: szép. Hullásom: fáj.*

Végül aztán

*csend akárhogy is de csend
nem öregemberi szótlanóság
nem a kövek némasága
de a fény az idő az áhítat csendje*

*végül aztán a tenger türelmesen
és mindhalálíg ismétlődő
parancsával a hullámverésben
akard megérteni az életet*

Várnak-e

*idő- és térközök mint afféle labirintusok
s amihez lehet még közünk
a féltett álmaink ha ugyan a múlt időnk
meg minden az is ami lesz
mindaz ami kockázatos akár de történhet még
végül is az igazinak gondolt életünk
mintha csak tudnánk
mi az ami hiábavaló és mi nem*

*ezt akartuk úton az öszvérek taposta ösvényen
de miféle ígéretetek rabjaiként
s közben másra sem gondolni
mint amit kínálni képes az évszak
értjük-e igazán vagy sem*

*március vége zöldülnek a hegyoldalak végig
s bár nem látszik a sziklaköves partvidék
sem a víz alatti csillogás
hallhatni az alant morajló tengert
a nyugtalan sirályokat
ahogy ez nekünk most elég*

*megyünk hétköznapi kis halálaink
és eltévedt szavak emlékével
hátizsákunkban üres csokipapír tartalék pulóver*

egyáltalán várnak-e ránk s ha igen meddig

G E L L É N - M I K L Ó S G Á B O R

Könnyű volt és nehéz

*(És új nap jött, de a régi sem ment el,
hiába próbáltuk elkergetni: megmakacsolta magát.
Egymásra csúsztak a rétegek.
És mondtuk: tájseb.
És mondtuk: műszaki probléma.)*

*Sikoltás volt-e, egy szinte semmiből
jövő artikulátlan emberi hang,
vagy forgó gépelemek értek egymáshoz,
felszikkasztva? Rossz időben és rossz helyen
találkoztak? Az érintés hiánya
tán kisebb gond? Az ember ilyenkor
ösztönösen hátrébb lép, úgy néz rá a kérdésre,
amely egy bizonyos távolságból gödörnek látszik,
mély, ásókkal, csákányokkal, lapátokkal
vájít ároknak. A kétségbeesés serényen dolgozik,
serényebben, mint én, ha ezt az ént
nem helytelen itt és most szóvá tenni.*

*Hogy magamat idézzem: „Apu halott.”
Ezt egy régebbi versemben írtam,
és most folytatom a sort: anyu is
halott...
Aput nem láttam meghalva.
Anyu, mint egy viaszbáb,
sárgán feküdt a kórház valamelyik osztályán,*

*könnyű volt és nehéz, az ágy megtartotta,
a szemét is lehunyta, ne lássa, hogy így látom.
A hátrahagyott dolgairól készült leltárt
a lap legalján kellett aláírni.*

*Törékeny a test, egy rozoga ház.
Mégis élek benne. Túlélek.
Velem együtt öregszik, romlik
a forgalmi értéke.
Ablakain börtönrács a sűrű szúnyogháló.
Ha leeresztem a redőnyt, akkor is tudom:
az árnyékot fény váltja, a fényt árnyék.
Belakom a szorongás szobáit.*

*Helyzetekbe bonyolódom, bukdácsolok,
elbotlok bármiben: szavak göröngyében,
útközben elhagyott munkadarabban,
a hét napjaiban, napszakokban.
Kávét is csak azért iszom, hogy legyen
valami konkrét keserűség is ebben a szövegben.
A csészében kihűlt folyadék, azt kavargatom
a szédülésig. Forog, forog a világ,
csikorgó gépalkatrész. Hangja felzúg az égig,
erkélyek, antennák, műholdak magasába.
A csésze apró foltot hagy az íróasztalon.
Hiába próbálom eltiúntetni nedves ronggyal,
mindig marad egy kis maszat, elkent jel,
értelmezhetetlen.*

*(És új nap jött, de a régi sem ment el,
hiába próbáltuk elkergetni: megmakacsolta magát.
Egymásra csúsztak a rétegek.
És mondtuk: tájseb.
És mondtuk: műszaki probléma.)*

Kupola

*Esténként imára kulcsolom a kezem,
szorongat a konfirmáció, tudok
Szodomáról és Gomorráról,
visszafordíthatatlan folyamatok
indulnak el bennem.*

*Egy férfikéz pontosan körülír.
Az ujj érintése végig az arcon, álltól
felfelé a koponya homlok fölötti részéig,
onnan a tarkóig, végig a puha tincseken,
vagy a selymes tapintású bőrön. Ez már
kiút a félelemből. A hit törvényeivel
való megmérettetést el merem engedni.*

*A kirekesztettség eshetőségével alapozom meg
istenkapcsolatomat. Később a szobámban
mondom az imákat, mondom, miután
sorra veszem az összes fantáziát,
míg bőrömön a nedv ráncosra szárad.*

*Tulajdonképpen ennyi: lassan érő tények
térhódítása a beszélgetésekben. Hogy nem
tehetek mást, mint ami rendelkezésemre áll,
és e bizonyosság eltölthet örömmel.*

*Istennek más a szaga, mint a férfiaknak,
akik feltérképezték testem útvonalát,
majd elhagyták kupolámat.
Ők legalább jelen voltak.*

„KÖLDÖKÖDBEN APRÓSZEMŰ KAVICSISTEN”

Kántor Péter pályakezdése

Nem éppen könnyű költészettörténeti pillanatban lépett színre Kántor Péter a hetvenes évek első felében. Először heti- és havilapokban, majd azután az 1976-os *Add tovább!* antológiában a *Hasszán király és az emberi vágyak* című versével, valamint az ugyanekkor megjelent *Kavics* című kötettel (mindkettő a Móra Ferenc Könyvkiadó Kozmosz Könyvek sorozatában jelent meg, Kormos István szerkesztésében). Mindeközben vers- és prózaműfordításokat is közölt a budapesti bölcsészkaron először angol-orosz, majd magyar szakon végzett költő, például az amerikai kortárs Lawrence Ferlinghetti költeményeit a *Nagyvilág* 1974-es évfolyamában, vagy a sztálini diktatúra első szakaszában kivégzett Borisz Pilnyak *Meztelen év* című regényét 1979-ben az Európa Könyvkiadónál.

De miért gondolhatjuk nehéz költészettörténeti pillanatnak az elsőkötetes Kántor számára nyilvánosságot hozó 1976-os évet?

A fél évtizeddel fiatalabb pályatárs, Zalán Tibor nevezi ironikusan – egy tekintélyes főszerkesztő sommás fordulatát átértelmezve – „arctalannak” a hetvenes évek közepén induló költőket a hivatalosan „fiatal íróknak” címkézett alkotókat intézményesítő József Attila Kör füzet sorozatának 1982-es nyitókötetében (amelynek címe játékosan egymás mellé állítja az ekkor már nem élő Hajnóczy Péter egyik komor szóképét – „Sötét volt, mint egy fasírtban.” – és az államszocialista kulturzsargon ürességét: *Fasírt. Avagy viták a „fiatal magyar irodalomról”*). Hiszen olyan nemzedéknek látja önmagukat, amely a „nagyok”, a „követhetetlenek” (Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László, Tandori Dezső...) után jelentkezett, és amelynek négy jellegzetességét véli megragadhatónak: a „közös jegyek hiányát”; a „műveltség-műveltségeszmény” szerepét; a „bizonytalanságot mint morális értéket”; valamint a „groteszk és ellen-groteszk” formakultúráját. Nem mintha e tulajdonságok némelyike ne lett volna jelen a „nagyok”, a „követhetetlenek” egyikénél-másikánál. Például azoknál a költőknél, elsősorban a *Töredék Hamletnek* (1968) és az *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) Tandorijánál, valamint a *Magyarázatok M. számára* (1971) című kötetet jegyző Petri Györgynél, akik valamikor a hatvanas évek végén kezdték egészen másként, zavarba (és egyúttal gyönyörbe) ejtően másként használni a nyelvet. Amennyiben valamilyen nyelvkritikai nézőpont- és hangnemváltással igyekeztek eltávolodni a poétikai sajátosságok mellett ideológiai súlyokkal is terhelt, utólag képviselőinek elkeresztelt lírai közbeszédtől. Attól a líratörténeti folyamatokat és poétikai szempontokat magabiztosan átszelő „gyémántengelytől” (József Attila), amely a hivatalosított *Petőfi-Ady-József Attila* sor folytatásának is tűnhetett a hatvanas-hetvenes években – lett légyen szó akár Illyés Gyula, akár Nagy László, akár Juhász Ferenc ajánlatairól.

A több évtizedes múlttal rendelkező esztétikai-ideológiai főirány folytathatóságának, illetve folytathatatlanságának tekintetében most csak két gondolatot idézek – a fokozatos eltávolodás jegyében. Az első a *Nyugat* lírai modernségének örökébe lépő

Újhold külső körébe tartozó Pilinszkytól: „A koncentrációs táborok világa, az egyetlen kis didergő molekulára redukált ember után mit kezdünk Ady királyi pózaival? József Attila mérésadatai az emberről és a mindenségről kétségtelenül sokkalta pontosabbak, használhatóbbak számunkra.” A másodikat a hatvanas-hetvenes évek fordulóján jelentkező Petri Györgytől: „a József Attila-i hagyomány közvetlenül nem folytatható: ő volt az utolsó, akinek még sikerülhetett a lírai alapok egyszerűségének megőrzésével, a személyesség maximális intenzitásával nagy költészetet teremteni”. A Kozmosz Könyvek sorozatában megjelent *Első éneket* (1968) követő újabb antológia, a *Költők egymás közt* (1969) emlékezetes önmeghatározásában Petri kijelöli azt a helyet, ahonnan érvényesen szólhatnak a lírai modernség klasszikus képletének „közvetlen” folytatásáról lemondó utániságérzet *nyelvi-szemléleti közvetettségének* különböző változatai, például a kiüresedett fennkölt helyett a tárgyyszerű köznapit előnyben részesítő hangfekvések. Ezekben az években jelentkeznek azok a költők, akiknek talán éppen ez a látás- és beszédmódbeli közvetettség volna a legfőbb közös tulajdonságuk: az 1968-as kötetből például Dobai Péter, Takács Zsuzsa, Tandori Dezső és Várady Szabolcs; az 1969-es antológiából pedig a képvisleti főcsapáson elhelyezhetetlen Weöres Sándor által bemutatott Beney Zsuzsa és Oravecz Imre, vagy éppen a *Petri György és a pesszimizmus* című Vas István-szöveggel elhelyezett Petri.

A következő évtized közepén fellépő „arctalanok” – közöttük Kántor – az előttük járó „nagyok” nyomasztó terhével együtt ráadásul megörökölték a „nagyok” fogadtatásának ideológiai sémáit is: egyfelől a pesszimizmus vádját (az úgynevezett *tartalom* oldalán), másfelől a túlzó játékosságát (az úgynevezett *forma* oldalán). Az előbbi vád kényszer szempontja feltűnik még a pályakezdő Petri tehetségét maradéktalanul elismerő Vas rafináltan egyensúlyozó szövegében is: „csalódnék, ha Petri pesszimizmusa nem abból a teremtő fajtából való volna, amelynek már csak önnön komolyságánál, súlyánál és eredetiségénél fogva létre kell hoznia önmaga feloldását”. Az utóbbi vádfajtaához meg hadd idézzem az államszocialista irodalomfelfogást képviselő Király István egyik 1977-es naplőbejegyzését: „Közben beszéltem Angyalosi Gergellyel. Úgy gondolja, hogy Pilinszky, Weöres és Tandori a legfontosabb költők. Új helyzet van, új irodalmi tendenciák vannak, ez a hétköznapi költészete, a „lényegtelen dolgok» költészete. Meg kell ismerkednem ezzel az irányzattal.” A „megismerkedés” folyamatának későbbi fázisában, 1984-ben pedig így vélekedik a *Sár és vér és játék* című kötet (1983) Tandorijának játékosságáról: „Kísértő probléma benne (ez kitűnik a beszélgetésünkből): felügyelő-e ő, avagy csak játszó esztéta, az etikum-e életében a meghatározó, vagy az esztéta könnyűség.” (Nem kevésbé értetlenkedik Király a Tandoriféle nyelvjátékon a nyolcvanas évek derekán, mint fél évszázaddal korábban a szintűgy „etikumnak” elkötelezett Babits az önmagát *homo aestheticus*nak valló Kosztolányi 1933-ban megjelent *Esti Kornéljának* „könnyűségén” – makacs alapsémája ez a sokszínű irodalmi modernség nemritkán normatív értelmezéskultúrájának.)

Nem tekinthetünk el tehát az első Kántor-kötet fogadtatásának korszakra jellemző furcsaságaitól, a költői pálya elindulásának ideológiai-politikai körülményeitől. Vegyük például a már említett *Add tovább!* (alcím: *55 mai költő és író*) hivatalos keretezését: „hiszszük, hogy teret kell adnunk a fiatalok kísérleteinek, ha ezek a kísérletek a szocialista alapállásból indulnak ki, s ezek a keretek szabják meg elképzeléseiket, hogy előbbre vigyék...” – satöbbi, satöbbi, satöbbi... Ám hiába igyekezett a hivatalos kultúrpolitika a „fiatalok” vagy a „nemzedék” kifejezésekkel egyneműsíteni az ekkoriban jelentkező pályakezdőket, nem lehet nem észrevenni azt, ami persze teljesen természetes, hogy mennyire különböző alkatú és hangú elsőkötetes vagy kötetvárományos költők szerepelnek a Kormos István által szerkesztett válogatásban: Baka István (1975: *Magdolna-zápor*); Nagy Gáspár (1975: *Koronatűz*); Kántor Péter (1976: *Kavics*); Szilágyi Ákos (1976: *Az iskolamester*

zavarban van); Pinczési Judit (1977: *Szelídített tenger*). Az *Add tovább!* tematikusan tagolt szerkezetére jellemző érdekesség, hogy az emelkedett költőiséget köznapi beszédmóddal lazító Kántor verse éppen abban a fejezetben kapott helyet, amely a címét történetesen a neoavantgárd Hajas Tibor szövegéből vette: *Rögeszme-alapítvány*.

A *Kavics* kritikai fogadtatását két egymást erősítő séma határozta meg: a *nemzedéki* jelleg mechanikus erőltetése és a *tartalom-forma* szerinti kettőskönyvelés. Más szóval Kántor kötete menthetetlenül közös értelmezői karámba került a többi pályakezdőével, ahol ráadásul előre adottak voltak az értelmezés – nemritkán normatív és méricskélésre sarkaló – szempontjai.

És bár a költő- és nemzedéktárs Aczél Géza csupán három elsőkötetes szerző (Kartal Zsuzsa, Kántor Péter és Papp Máriaó) költészetét veszi górcső alá az *Alföld* 1977-es évfolyamában, kritikája nem mentes a korszak általánosító szemléleti sémáitól: „keresnénk a költemények hátterében valami átfogóbb eszmei-politikai sugallatot, a szándékjelző kísérleteket. Helyettük azonban meglehetősen szimpla életérzésekre, könnyű kézzel odavetett modernkedő imitációkra, infantilis szemlélődésre bukkanunk.” Mint ahogyan Pomogáts Béla is felteszi az átfogó kérdést az *Igények és eredmények* című, *Hét költő bemutatkozik* alcímmel ellátott *Mozgó Világ*-cikkében, az Írószövetség Lírai Szakosztálya 1977-es tavaszi gyűlésén tartott előadásának írásos változatában (a hét pályakezdő: Kartal Zsuzsa, Kántor Péter, Nyilasy Balázs, Papp Máriaó, Szilágyi Ákos, valamint a náluk bő évtizeddel idősebb Papp Árpád és Tóth Éva): „Milyen esztétikai érték jött létre az iróniára hangolt korosztályi közérzet és a groteszkben kifejezést kapó költői mondandó nyomán?” A válasz Kántor esetében némileg összetetten hangzik: „a *Kavics* első olvasásra alig kíván kérdőjeleket. Könnyen folyik tolláról a szó, a játék, a vallomás. Hangja valóban a fiatalemberé, neki aztán igazán természetes kifejezése a groteszk. Megveti a nagyképűséget, inkább a bohóctréfát és a bohócszerepet kedveli [...]. Csakhogy: ez a minden nagyképűségtől idegenkedő viselkedés és póztalan köznapi modor már-már gondolati igénytelenséget és programszerű naivságot sugall.” Még szigorúbban fogalmaz Fülöp László a korszak hivatalos álláspontját képviselő *Kritika* 1977-es évfolyamában (a kritikai állásfoglalás kötet tárgyainak szerzői: Balázsovcics Mihály, Kántor Péter, Kartal Zsuzsa, Kerék Imre, Kiss Irén, Nyilasy Balázs, Papp Máriaó, Spiró György, Szilágyi Ákos és Tóth Éva) – Kántor esetében például így: „A versek tarkán kavarognak, s ebben a tarkabarkaságban egyaránt helyük van a kamaszos gesztusoknak, a szellemességre és poentírozásra törekvő játékoknak, a csapongó rögtönzéseknek, a konvenciók kifigurázásának, a groteszk hatásformáknak, az antipoétikus megoldásoknak. A végeredmény kétértelmű, hiszen a *Kavics* nem nélkülöz némi frissességet, de sajnálatosan sok benne a közhelyesség, a modorosság, a fegyelmetlenségből eredő szeszélyes értékingadozás, és jóval kevesebb a tartalmas, valóban magvas eredetiség.” A költők mindegyikét illető „versáradat” jelenségének általános (ított) jellemzőiről pedig az alábbi ítéletet hozza, hivatkozva az esszéíró Szilágyi Ákos „antilíra” elképzelésére: „úgy próbálják magukat kivágni a dilemmából, hogy programosan szembehelyezkednek a hagyományosnak mondható költőiséggel, annak avultságát hangoztatják, érvényességét tagadják, s úgy vélekednek, hogy a lejárt ideál helyébe új irányt kell kikísérletezni, mely sokkal jobban megfelel a korszerű követelményeknek, visszaszerezheti a líra iránti figyelmet, érdeklődést is. Ilyen megfontolások állhatnak az antipoétikus törekvések, a prózaisággal összeházasított líraiság, a konkrét költészet, az úgynevezett antilíra, e sajátos avantgarde kísérlet hátterében. [...] az antilírából könnyen csak az »anti« jelleg teremődik – illetve marad – meg; s előttünk áll a pszeudoköltemény, amelyben elszabadulhat az üres verbalizmus, igazolást kereshet a henyesség és a pongyolaság, fölmentést kérhet a laposság vagy a közhelyességet takargató álszellemesség, menlevelet kívánhat a fegyelmetlenség.” A megvalósítandó tartalom rovására elkövetett formabűnökre kiszabott – kéretlenül atyáskodó hangfekvés-

sel enyhített – világnézeti ítélet pedig így szól: „Az eddig említett szemléleti és művészi anomáliák végső soron a világképi rendellenességekben és hiányokban összegeződnek. Kezdő lírikusoktól nyilván teljességgel indokolatlan volna elvárni holmi világképteljesseget. Annál inkább nyugtalanító, hogy – ha túlzásnak hat is a tétel, s nem azonos mértékben érvényes mindenkire – lényegében világképhiányról lehet beszélni.” A „világképi rendellenességeket és hiányokat” rosszalló, normatív értelmezői keretben természetesen szitokszónak minősülnek a vegytisztán esztétikai-poétikai kifejezések is: játék, ironia, groteszk, prózaiság, antilíra... A fentebb idézett és hozzájuk hasonló kritikákban többé-kevésbé pontosnak tűnik a Kántor-líra leírása és értelmezése, csak éppen mindig társul hozzá a hivatalból elítélő értékelés. Üdítő jelenség, hogy éppen a hatályos korosztályideológiát intézményesen képviselő *Magyar Ifjúság* kritikusa, Miklósy Katalin beszél a *nemzedékiség* és a *tartalom-forma* kényszerszem pontjaitól függetlenül a pályakezdő Kántorról: „költészetének fontos eleme a játékosság, a versformákkal, rímmel, ritmussal való játszadozás, de lírájában szerepet kapnak a hagyományos versszerkezetek, a népi formák, a magyaros sorfajok is. A költői játékosság másik formája a komolyt komolytalannal, a költőit köznapival párosító szerkesztési elv.”

De most már lépjünk közelebb a „hagyományos versszerkezeteket” változatos „játékossággal” átmozgató, a „költőit köznapival párosító” kötethez, és immár ne külső-normatív, hanem belső-esztétikai nézőpontból vegyük szemügyre egyfelől a pályakezdés szükségszerű nyitottságait és tétovaságait, másfelől Kántor költői alkatának tematikus és stíláriai sajátosságait, amelyek azután tovább árnyalódnak és rétegződnek majd az életmű kibontakozása során.

Kántor bemutatkozó kötete tényleg olyanak tűnhet a majdnem fél évszázados pályán belül, mint egy *kavics*: a kezdet bizonytalanságait is magában hordozó részként – „köldökben aprószemű kavicsisten” (*Kavics*) – tartalmazza a későbbiekben kiteljesedő egész lehetőségét, a szervesen építkező életmű legfontosabb motivikus tartóelemeit és legjellemzőbb poétikai mozgatórugóit.

Vegyük például a kötet három ciklusát megelőző, *Ének minden időben* című négysoros keretszerkezetét (a sorok vagy szócsoportok retorikus ismétlésén alapuló rímképlet: ABBA):

*De amikor madarak suhannak el a fejünk fölött
ne dugd takaró alá a fejed
ne dugd takaró alá a fejed
hátha madarak suhannak el a fejünk fölött.*

Míg a cím megidézni tűnik a *Himnusz minden időben* című Nagy László-verset, illetve annak értékszembeállító regölesretorikáját („Iszonyattól ha szédülök, / Ha a pimaszság rámdönög, / Önmagammal ha küzdök, / Gyönyörűm, te segíts engem!”), addig a szerkezet játékosan újfagalmazza a Nagy Lászlóval is jelölhető hagyomány „gyémánttegyének” emelkedett képletét – mégpedig három hangsúlyos viszonzó fokozatiságában: (1) a „de” felütéssel elindított értékállítási határozottsága, miután átfordul (2) a „ne” kezdetű intés ismétlésének retorikai zsanérján, (3) sejtelmessé szelődül a „hátha” szóval elbizonytalanított nyitó kijelentés immár feltételes hangfekvésében. A szemléleti pátoszt fel lazító nyelvi játék komolyságára, a nyelvhasználó én közegtudatosságára utal az első ciklus címe is: *Jelek őriznek*. Ezek a nyelvi „jelek”, illetve a velük folytatott játékok, azok öntörvényűségének ritmusa és dallama, a ritmusra és dallamra felfekvő költői képek: mind-mind a magányos voltában is mértékadó Weöres Sándor világához közelítik Kántor

látás- és beszédmódját. És persze bátran gondolhatunk a *Kavicsot szerkesztő* Kormos Istvánra is, aki ezt üzeni a második Kántor-kötet *Búcsú helyett* című versében: „bizonytalan időre távozem csupán / bizonytalan időre – játsszatok addig!” Márpedig az itt maradt játékosok közé tartozik – Weöres, Orbán Ottó és Tandori mellett – a pályakezdő Kántor is.

A „jelekkel” folytatott játék egyik jellemző módja, ahogyan a ciklus második versében, a *Válaszban* rendhagyóvá formálódik a költői kép szokásos logikája: *dolog* → *nyelvi jel* → *eszme*. Itt ugyanis a kifejezendő *eszmét* szolgáló *nyelvi jelet* életre hívó *dolog* először maga a nyelv lesz: „Bütykös ujjaimban szétáradnak szagos szavaid; / morzsolgatom őket. / Számbaveszem, ízlelgetem pontosvesszőid, kérdőjeleid; / vajon ruhámra illenének-e a molyhos mondatok, / csináltnak-e sálat sajgó sebeidből szőtt szavakon [...]” (kiemelések: BS). Ezt követően viszont hagyományos költői kapcsolat létesül a metafora dologi (*cipők*) és fogalmi (*bánat*) oldalai között: „[...] lábamra venném-e bánat-cipőid mókus-mosolyát, / s végigmennék-e holdas hidaidon, / karcu barackfáid bűvöletében?” Mint ahogyan a műfajtudatos címet viselő *Kísérlet közös vallomásra* esetében – amely a „kísérlet” jegyében eleve visszavonja a „vallomás” lehetséges fennköltségét – már a második sorban átbillenünk a nyelvi tudatosság fogalmibb közegébe: „Úgy ülök itt, hogy minden könnyen megtaláljon, / hogy *jelenség* s *jelentés* bennem összeálljon” (kiemelés: BS). És ez a szakmainak nevezhető beállítódás még egyszer szerepet kap a második szakasz nyitó cselekedetében: „Hajamat hasonlítom a fakoronához [...]” (kiemelés: BS). Csak hogy ezután a képes versbeszéd visszazökkenjen a megszokott kerékvágásba, és ott is maradjon a háromszakaszos költemény befejezéséig: „[...] várom, hogy felcsirippol agyamban egy madár [...] nehéz kalapácsfej billeg a karcu nyélen / valaki tartja – felsóhajt a szél / egész világra hull a falevél”. És ugyanezt a kettős kihegyezettséget, a poétikus nyelvhasználat tárgyára és módjára egyképpen irányuló figyelmet tapasztalhatjuk a *Vers* felépítettségében is – ahogyan eljutunk a megnevező nyelvtől az ábrázolt dolgokon át a kifejeződő eszméig: „Téged soká kerestelek; így lettek szép *szavaim*, / s belőlük tört-fülű *vázák*, karcos *csontok*, *cserepek*, / s egyéb *korleletek*. [...] *Gond kuporog* a bokrok alján, / lány szellőként *lebeg* fölöttük a *kétség*, / s magasból *kandikál* a *ravaszdi reménység*” (kiemelések: BS). Vagy ahogyan elindul a rövidke *Felhők mögött* önelemző trillája: „Számban / szétmállanak a szavak [...]”. Vagy ahogyan sorkihagyással hangsúlyozott, alakilag kifejtett hasonlattá kerekedik a *Walt Whitmannnak* címzett darabot lezáró képsorozat poétikai íve: „Béna karod mozdulása; jaj, csak senki meg ne lássa, / szárnyas szavad bicsaklása; repedt váza koccanása, / jaj, az idő kondulása; hamvas villám lobbanása; // de szakállad mint a máglya: rátündököl a világra”.

Ahogyan játszik Kántor a metaforikus beszéd hagyományos szerkezetével, éppúgy állítja egymás mellé, ütközteti egymással vagy csúsztatja egymásra a nyelv nagyon különböző használati módjait és stílusrétegeit. Érdekesen működik például az *Álom* eklektikus mellérendelő logikája: „egy kisiklott vonaton tűzvész üt ki / az egérkirály megfullad a sajtnban / a lóversenyen ugatnak a hajtók / a diliházban minden falban hal van” – és torkollik végül a Kántor-líra talán legfontosabb motívumába: „a szemüvegtok meg a cigaretta / valcerba kezd egy pakli romikártyán / az aktatáska szájharmónikázik / egy bohóctréfa száll a Szajna partján // a Duna partján”. Jóval később, a *Köd a Gohliser Straßén* című 2013-as versében Kántor a Drezdán áthaladó Elbát változtatja majd át a Budapestet kettészelő Dunává. Hiszen a Duna, Kántor Dunája nem csupán helyszín és motívum, hanem látásmód és szimbólum is. A *Szajna* vagy *Duna* (vagy éppen *Elba*) szavakban, a nyelvben, a nyelvi helyzetekben rejlő többértelműség szerint válik ketté az *Utazás* ismétlődő nyitómondata is – egyfelől olcsó viccnek hangzó tautológiává: „Fehér / mint a hó / csak a hó lehet [...]”; másfelől hagyományosan poétikus hasonlattá: „[...] döcög a vonat / mint a halottasmenet.” A prózai-hétköznapi és a költői-emelkedett olykor meghökkenítő, olykor felvillanyozó feszültsége, játékosan feszült együttműködése teszi igazán érdekessé

és ígéretessé Kántor bemutatkozó kötetének nyelvi-szemléleti világát (rokonítva ezáltal a már említett Orbán Ottó költészetének játékoságával).

A kötet egyik kimagasló verse, *A paradicsomkertecske* többszörösen is fontos helyi értéket tölt be a Kántor-életmű egészében. *Egyrészt* elindítja a későbbiekben egyre gyakoribbá váló képleirő versek (*ekphrasiszok*) sorát. *Másrészt* a tizenötödik századi felsőrajnai meseter Szűz Máriát, Kiszéjűst és szenteket (egyfelől Cecíliát, Mártát és Dorottyát, másfelől Györgyöt, Mihályt és Sebestyént) ábrázoló festménye – és ez a költemény nagy leleménye! – iskolai nagyszünet-jelenetként íródik újra, miáltal játékosan megelőlegezi a „megtanulni élni” átfogó nevelődési programját: „az ötödik és hatodik óra közti szünetben lehetünk, / a lányok még mind bájos, szende lányok, / a fiúk még nem határozták el magukat semmire végleg, / Mária közepén ül és vastag piros fedelű könyvet lapozgat // az ötödik és hatodik óra közti szünetben.” (A lezárhatatlan egzisztenciális tanulásfolyamat rossz alternatíváját kapjuk egyébként a *Most születik* kissé túlfeszített paródiájában: „Most születik! / figyelem, most születik! / Éljen az individualizált ember [...] És kihirdetendő léssen, / hogy mától fogva pediglen megteremtjük / a fejlett személyi tudattal rendelkező, / minden szempontból rokonszenves / közösségi embert – és aki / hazamegy, mert nem érdekli az üzlet, / azt másnap megpokrócozzák a munkahelyén!”) *Harmadrészt* mindezzel poétikai helyzetbe kerül a költő és a gyerek párhuzamának érzelmi toposza. A költő-gyerek megfeleltetésből fakadó szemléleti tágasság jellemzi az *Egy szép májusi napon* Micimackó-parafrázisát is:

*Egy szép májusi napon Micimackót is utoléri a felelősség.
Utoléri, és bekopogtat hozzá kockás felöltőben.
Micimackó, szól, mért etted ki a csuporból a mézet?
A mézet, amit Fülesnek vittél szülinapjára a csuporban?
És örökvidám Micimackó is megöregszik.
Vétkeztem, feleli, a test örömei vittek kárhozatba. [...]
Malacka, sajnáltad az elefántveremre a kukoricát?
És Malackából elfut a rózsaszín, és makogó kecske hangján válaszol:
Mi mindnyájan bűnözünk kicsit, mi halandók.*

Érthető tehát, hogy a felelősséget és bűntudatot megszólaltató nevelődési mese egyik (csi-petnyit allegorikus) alakja, Malacka később újra felbukkan, mégpedig a rendszerváltozás évében született 1989: *mint egy trükkfilmben* című vers ön- és korszakismeretre vonatkozó ébresztőszólamában (akár emlékezetünkbe idézve Szabó István 1965-ös nevelődési filmjének, az *Álmodozások korának* józanítóan harsány zárójelenetét): „Mindenki lázban, nehogy valahogy valamit lekéssen, / meglehet, én se vagyok színjőzan most egészen, / minden sarkon igazságot árulnak, ma olcsó. / Jóreggelt, Malacka. Ha lehet ilyesmiről szó.”

A késő középkori rajnai mester alkotása mellett szerepel a *Kavicsban* még egy festmény, ezúttal a huszadik századi modernizmus párizsi iskolájának (*École de Paris*) nemzetközi köréből, a litván–zsidó származású francia festőtől, Chaim Soutine-tól (*Ki hitte volna? Egy Soutine képre*):

*Két villával kezdte a halál.
Halat evett és a halfejeket
csonkakúp alaku edénybe dobta.
Ki hitte volna?*

A halfejek mellett nyers húsokat is ábrázoló művész világát összefoglaló négy soros egyrészt eszünkbe juttathatja az emberi hússal, a testtel, a testi létezéssel foglalkozó Lucien Freud vizuális világának szentelt Kántor-verseket az életmű utolsó évtizedéből; másrészt a „Ki hitte volna?” felkiáltás egy kötetnyivel később visszhangot ver a Soutine alakját is felsorakoztató *Piktor-bál* ciklusba került Uccello-képleírás elragadtatott felkiáltásában (meg hát ez a lelkesült szólam egyébként is keresztül-kasul átjárja az életművet): „és ki maradhatna itt közömbös? / Ki maradhatna ki ennyi jóból?!” (*Vadászat*) Ugyanakkor a Kántor-életmű legelső képleírásában megjelenik a tizenötödik századi festményen ábrázolt kísértő is – persze a későbbi darabokra is jellemző elragadtatottság stilizált nyelvi övezetében, a címben játékba hozott kicsinyítőképző jegyében: „talán csak a *csöpp öreg ördögön* nem csillan meg a napfény, / és ez talán hiba, igen, ez hiba a Paradicsomkertecskében, / de a *majmocska-ördög* annál inkább figyel, annál inkább!” (kiemelések: BS)

A *paradicsomkertecske* mellett még két egymást követő versben találkozunk a premodern-vallásos művészettel – természetesen a Kántor-költészetre jellemző játékos körülmények között. Ráadásul *A pápa, az érsek és az ikonok* című költemény ismétléses elősorolás-alakzatának („Íme az érsek” – „S íme a pápa” – „S íme az ikonok” – ...) legvégén újra felbukkan a késő középkori rajnai mester képének három szereplője: Jézus, Mária és Szent György: „S íme az ikonok / Borisz örül és Gleb morog / a Megváltó belül mosolyog / Szent György a sárkányt veszi célba / messzire néz Mária arca”. A Moszkva közeli zarándokhelyet tárgyazó *Zagorszk* pedig mozgalmasság és megengedő térszerkezetben állítja egymás mellé a hagyományos-szakrális lényeket és a modern-profán körülményeket – a kijelentő tómondatdal hangsúlyozott „hétköznapi” átfogó értelmében: „Krisztusra ráesik a beszűrődő napfény. / Mintha melengetné a nap a meztelen testet. / *Lenn* a templomban gyertya világít.” – „*Kinn* pocsolyában mossák csizmájukat az asszonyok, / turisták fényképeznek, öregek rágcálnak padokon, rendőr vigyáz. / *Kinn* pirogot, játék ikonokat árulnak. Hétköznapi” (kiemelések: BS). A vers nyomatékos (mondatnyi) zárószava a Kántor-költészet kulcsszava. Hiszen itt még „Krisztus” misztériuma is csak a „hétköznapi” vonatkozásában, a hétköznapi esetlegességek közepette – és nem ellenére – válhat megtapasztalhatóvá, illetve megfogalmazhatóvá.

Nem véletlenül érzékeli Vasy Géza a kötetzáró *Passió* ciklus címadó versében a groteszk és a tragikus termékeny együttállását, azt a nyugtalanító tapasztalatot tehát, hogy itt „a hétköznapiság közvetíti nekünk a tragédiát”, jelen esetben a téli közegbe ágyazott szenvedéstörténetet: „Így volt. S fönt Isten helyett csak a vad szél hegedült, / s a keresztet befűtta a hó; hiába kiáltoztam, hogy hahó, hahó, / hahó... hahó!” A „hétköznapiság” és a „tragédia” *Passió*-témájú egybefogalmazásának lesz jóval maradandóbb változata a 2012-es *Köztünk maradjon* kötet Bruegel-képleírása, a *Fölmenetel a Kálváriára*, amennyiben a tizenhatodik századi festmény sajátos láttatásmódjában Kántor megtalálja a számára fontos kettősséget, tudniillik a profán közeg és a szakrális esemény, a szenttelen tömeg és a szenvedő egyén közötti vizuális kapcsolódást (amely a mitikus-bibliai főtéma és a köznapi körülmények ábrázoláshierarchiájának északi reneszánszra jellemző megfordításán alapul): „valahol ott megy a tömegben, / s cipeli keresztjét az árva.” És akkor már azt is fontos észrevennünk a *Messze a japáni tengereken túl* zárófordulatában, hogy *Az albatrosz* című Baudelaire-vers tragikus pátozását átfogalmazó groteszk kép a szárnyalásvágyat ellehetetlenítő nehézkedésről – „Földig görnyeszt zsebembe gyömöszölt szárnyam.” – szintén egy Bruegel-képleírásban találja majd meg a végső formáját: a 2017-es *Valahol itt* kötetbe került *Ikarosz bukásában*. Mint ahogyan – a nehézkedés jegyében megmaradva a talajon – a *Négykézláb* című hatsoros szó szerint továbbíródik a 2021-es posztumusz kötet *Négykézláb őszintébben* című középhosszú versében, amely átváltoztatja a korábbi darab groteszk allegóriáját a testi szenvedés fizikai valóságává:

Négykézláb valahogy őszintébben
bámul az ember.
Mintha.
Állva kicsit zavar a két kezünk.
Meg az a tudat, hogy a Föld gömbölyű.
Meg hasonlók. [eddig az eredeti vers – BS]
A tenni vágyás kényszere.
A dolgok, ahogy összeállnak.
Vagy ahogyan nem akarnak összeállni. [...]
A te prérifarkasod.
Amikor először hallottad,
átjárta a testedet a remegés,
reszketett minden porcikád,
azt hitted, apró cserepekre hullasz.
Azt hitted, nem bírod ki.
De kibírtad. Elmúlt a reszketés.
Csináltál egy teát,
és reggel lett. Jött egy új nap.

A groteszk látásmód megnyilvánulhat továbbá az egymás mellé rendelés nyelvi-szemléleti játékoságában is – ahogyan érzékelhetjük a Győzelem Napjának ünnepélyességét kifordító *Május kilencedikében*: „Ünnep. Évforduló. Ősz hajszálak a vállon. / Kitüntetés a mellen, csirkecombok a tálon.” Noha azért a könnyed hangzástérben nem maradhat említetlenül a téma súlyossága sem: „A győzelemre! Eszmélő fiatal fiúk szive dúlt. / Gigantikus a múlt, gigantikus a múlt. / A győzelemre! Kinek mekkora győzelem jutott? / Nyugtalan az élő, a halott nyugodt.” Mint ahogyan a *Szellemidéző* súlyos létkérdése is csak zakatolást mímelő ritmusjátékkal szólaltatható meg a vonathaladással párhuzamos – „egy játék vonat / vagy egy igazi?” – nyelvi eseményben: „Átlát a csöndön egy makacs gondolat / s a homályt kicselezve agyamba hatol / ki vagyok? ki vagyok? ki vagyok? ki vagyok? / vonat zakatol.”

Van, amikor az önkényes fogantatású és szeszélyes haladásirányú költeményt csupán a zárlat tartalmi poénja vagy pusztán a ritmusképlete rántja össze – és talán tényleg csak (?) ennyi, leginkább (!) ez Kántor célja: megmutatni, mire képes a nyelv, miként képes általa még a legközhelyesebb (szerelmi bánat), legesetlegesebb (kutyasétáltatás) vagy leghomályosabb (gyerekes képzelgés) anyag is vesszé válni. Mert nézzük például a *Vízió I.* habzsoló retorikájú halálnem-felsorolását, illetve annak hátravetett érzelmi miértjét: „Lelőtték – láttam a gépfegyvert / eldőlt, akár egy szalmaszál [...] Később látták még őt karóba szúrva / autó alatt, máglyán, kopjhegyen / más szerint lassú méreg ölte meg / más szerint kízó szerelem. // De az igazság mégis az, hogy lelőtték / öngyilkos lett – cápák a vizen / éles szablyával szelte szét fejt / akár egy szalmaszál – a kízó szerelem.” Vagy füleljünk oda a ki tudja honnan, miféle képzelgések vagy olvasmányélmények halmából kibontakozó *Vízió II.* értelmi nyitottságot mímelő zárlatának ritmusmegoldására: „Bermuda nadrágból kilóg a lóláb messze, / kavicsok között bujkál a sötét este, / gonosz boszorka őriz az ellenkölcsöt / paplana alatt valahol, valahol – nincs ott?” A kifinomult zenei érzékről árulkodó, az ábrázolt esetlegességeket hangsúlyos helyzetbe hozó mondatritmus-művészet teljesezik ki a későbbi Kántor-versekben, például az *Egy fotel* című Freud-képleírás zárlatában: „Vén fotel. Kell ez valakinek? Dobja ki? / Két megfeketült, sötétbarna karfa. / Nem, nem dobja ki. Kell neki.” És nagyon hasonló ritmusnyomatékkal ér véget a témaválasztás esetlegességének netovábbját – „Egy férfi / kutyát sétáltat és nézi / hogy kunkorodik a farka”

– játékos következetességgel végigvezető *Séta* is: „hopp nincs otthon a férfi fia, lánya, felesége / a férfi nem veszi észre / a kutya sem veszi észre // hopp vége”. Innen, ebből az olvasásszögből nem tűnik zavarónak *A kalapról, a hegyekről meg a legyekről* című zabolátlan tréfaözön – „De mindez tréfa!” – kollokválisan pofátlan, és ennek megfelelően párosrímtű berekesztése: „S mondja el, hogy jutott mindez eszébe, / a kalapról, a hegyekről meg a legyekről – / ha valami bosszantja s kimondja, / eltűnik, tudja, lassan a gondja. / Várom, szerető családom nevében, / úgy este hat körül – eljön, remélem.” Viszont a *Kedd este* félig borzongató, félig könnyed dallamfutamainak homályos vonatkozása később, a szerző által összeállított válogatáskötetekben pontosan a helyére kerül a *Salvador Allende halálhírére* alcímmel: „Kinn fegyverek ropognak, bern csönd van. / Magányos képek, székek, vázák. // Puhán hullanak be a falakon a bombák. // A hegedűs a hegedűt már letette. / Kedd este.” (Ezeknek az akusztikai kalandoknak a háttérében persze nem tudjuk nem érezni a Weöres-költészet felszabadító hatását.)

Kántor esetenként megelégszik a címben jelölt tárgy pusztá leírásával, ahogyan mondjuk a *Táj* (később: *A táj*) vagy *A téren* című darabokban olvashatjuk – az utóbbi esetben a leírás visszafogott pontosságán nem lazít a kétfokozatú („odaszögezve” – „kitüntetése”) metaforikus kilengés, sokkal inkább retorikusan helyzetbe hozza a zárókép dísztelen tárgyiasságát:

*Szürke lakótelepi házak között
kibetonozott tér,
a padok odaszögezve,
a virágágyások kitérítések
a zubbonyon a zseb fölött,
egy pad szélén öreg paraszttasszony
fekete posztópapucsban,
háttal a napnak,
vár.*

Egyébként mindkét tárgyas költemény szerepel a komoly szigorral válogatott gyűjteményes kötetekben, a 2009-es *Megtanulni élni* címűben például a *Kavics* hetven verséből mindösszesen meghagyott tizenkét darab között.

A nyitó ciklust lezáró vers címe és a rákövetkező ciklus címe együtt – a kötetszerkezeti érintkezés nyomatékával – megnevezi a Kántor-líra további működésének két legjellemzőbb irányát: *Beszélgessünk – Séta*. Hiszen éppen ezeknek a hétköznapi tevékenységeknek a költői megfelelőivel találkozhatunk majd a pálya során, illetve már a *Kavics* jó néhány versében is – így például az ismétléses-mondókaszerű („Na és aztán?”) *Mesében*, vagy a cipésműhelyben zajló alkalmi, ám tartalmas párbeszédet végigkövető *Szandálügyben* című darabban. Ráadásul a pálya kibontakozása során egyre gyakoribbá váló két másik verstípus is szépen beleilleszkedik ezekbe a hétköznapi cselekvésformákba: egyfelől a költőelődök megszólítását nyugodtan tekinthetjük a beszélgetések sajátos alesetének (*Walt Whitmannak; A. Blokhoz, a Balagancsik kapcsán*); másfelől a távoli tájakra történő utazás nem volna más, mint a szülővárosban tett séták elmozdított változata (*Leníngrád; Zagorszk*).

A Kántor-költészet állandó egzisztenciális feladványára – gondoljunk a majdani *Megtanulni élni* újra- és újraírásaira! – születhet, no nem végérvényes megoldás, csupán alkalomhoz hangolt válaszféleség a különböző beszélgetéshelyzetekben: „Fáradt vagy? Tudd, hogy nincs megállás. / Fel akarsz jutni a csúcsra? Tudd, hogy nincs csúcs. / Boldogságot akarsz? Nincs boldogság. / Bánat? Bánat sincs. Elmúlik hamar. Kinél mikor – várd ki. [...]

És aztán? / Beszélgessünk” (*Beszélgessünk*). A kötet rövidverseiben pedig összpontosított formában követhetjük nyomon a mondandó és a mondásmód kollokvialis együttjátszatát – így például az *Októberben* a hozzánk szóló hang a leghidegebb-legridegebb évszak „befejezésének” ígéretével egyúttal *befejezi* az ötsoros verset is:

*Szép meleg este van. Igazi nyár.
S engem valaki nagyon vár.
Máris megyek.
Csak előbb befejezem még
ezt a telet.*

És talán a kötet címét adó természeti, ámde kézbe simuló tárgy, a *kavics* is erre a poétikai értékre utalhat: a mindenkori verstárgy legkisebb részletekben is érvényesülő megformáltságára. Kántornál a legapróbb egységekben (egy párosrímben vagy egy gyors kérdés–válaszban), a legkisebb szerkezetekben (négy-, öt- vagy hatsoros versfutamokban), a legjelentéktelenebb témákban (alkalmi beszélgetéshelyzetekben), egyszóval minden megragadható „kis dologban” érződik a megragadhatatlan „nagy dolgok” (*Megtanulni élni*) iránti nyitottság jelentés- és formateremtő ereje. A megalkotott verskavics a hétköznapiakban létező ember léptéke szerint beszél az emberi létezés távlatairól – anélkül, hogy túlságosan elvonatkoztatna a hétköznapi beszédhelyzet tárgyi és érzelmi körülményeitől. Eből a szempontból állíthatjuk egymás mellé az első kötet *Kavics*ának poétikusabb sorait és a 2008-as *Trója* kötet *Egy kavics*ának prózaibb zárlatát: „A szél mindent szanaszét szór, / a hó mindent betakar, / az emlék mindent kiter eget. // Az eső mindent megmosdat, / a nap mindent megszárit, / a madár mindent felcsipeget.” – „Egy kavics. Zúzalék-köve a világnak. / Tartod, hogy tartson, versbe foglalod, / hogy ne mossa el a tsunami, a másnap.” A korábbi kavicsvers inkább a hétköznapiakat átvarázsoló Weöres, a későbbi inkább a hétköznapiakat lajstromozó Tandori világához közelíti – nem igazodási, hanem rokonsági értelemben – ezt a teljességgel egyéni látás- és hangzásmódot.

A *Kavics* kötetet követő „másnapokon”, Kántor költészetének alakulástörténetében egyrészt folytatódik a hétköznapi tapasztalatok „versbe foglalásának” nem eszményítő, csak éppen értelem- és távlatadó poétikája, másrészt bekerülnek újabb témák és motívumok is ebbe az egyre világszerűbbé, egyre otthonosabbá formálódó beszélgetés- és sétatérbe. Mindeközben egyre megfoghatóbbá válik a sokak által észlelt és szóvá tett nyelvi játékosság – Kosztolányit, Szép Ernőt, Weörest, Orbán Ottót vagy Tandorit idéző – egzisztenciális komolysága.

A TÜNEMÉNY, AMI NEM LÉTEZIK

A természetén innen és túl

Én is természethű vagyok.
A. E. Bizottság

„E szó *természet* mindazt magában foglalja, ami van vagy létezik a világban – írja Orbán József a természet tanáról szóló 1869-ben megjelent könyvében –, például élő és élettelen tárgyak, állatok, fák, kövek, levegő, nap, hold, csillagok. Ami ezen tárgyakkal, vagy ezen tárgyak körül történik a természetben, mindaz tüneménynek nevezetik; például: hogy testünk árnyékot vet, a szél fú, a tűz ég, a szivárvány az égen megjelenik, mindez tünemény.”¹

Valóban, *e* szó felmérhetetlen jelentéstartományánál fogva hordozza minden dolgok, az univerzum, a kozmosz, a mindenség, a világ meghatározhatatlan teljességét. Ezért is kavargó körülöttünk a *természet* megannyi értelmezése. Oly sok és olyannyira sokféle, hogy ellentmondásos értelmezéseik szinte már kölcsönösen kioltják egymást. „A »természet«” az, hogy „a világot a kortárs szemlélet miként látja – állapítja meg különböző korszakok természetfogalmát összevetve Beat Wyss művészettörténész. – A természet mindaz, aminek esete egy adott korban fennállni látszik.”²

A *természet* mint olyan Michael Hampe filozófus szerint „nem létezik”.³ Mi több, „védeni” sem lehet, mert nincs állandó állapota, ami védendő volna: a „természetvédelem egyik legkellemetlenebb kérdése: mit is védjünk pontosan – írja Jordán Ferenc biológus. – A pillanatnyi állapotot, a gyerekkorunk szép emlékeinek megfelelő környezetet, az ipari forradalom előtti helyzetet, a mezőgazdaság megjelenése előtti időszakot, az utolsó jégkorszak végét, vagy mondjuk a krétakört”⁴. Persze nem felszámolásának manapság zajló folytatását szorgalmazza, sokkal inkább, az ökológiai rendszerek védelme mellett érvel, amihez elengedhetetlennek tartja a világhoz fűződő viszonyulásunk megváltoztatását: „nem gazdasági, energetikai vagy technológiai, hanem kulturális kérdés, hogyan alakítjuk a sorsunkat”.⁵

A Természet Könyve

A természet rejtőzködni szeret. Az értelmezések kezdete Hérakleitosz rejtélyes és gyakran idézett mondásához kötődik. Ez a közkeletű fordítás azonban már több száz évvel későbbi értelmezése az eredetinek (*phüszisz krüptesthai philei*), amikor a *phüszisz* általános foga-

¹ Orbán József: *Népszerű természettan*. Steinfeld, Sárospatak, 1869.

² Beat Wyss: A láthatatlan ikonológiája. A modern titkos tanai. Fordította Tillmann J.A. *Pannonhalmi Szemle*, 2005/2.

³ Die Natur gibt es nicht. Über Hintergründe und Folgen einer falschen Vorstellung. Von Michael Hampe, *Neue Zürcher Zeitung*, 2011. 08. 20.

⁴ Jordán Ferenc: *Az ember vége, a természet esélyei*, Open Books, Bp., 2023, 169.

⁵ Uo. 265.

lommá válva már hordozta ezt a jelentést. A fogalom történetéről szóló könyvében Pierre Hadot a lehetséges öt fordításváltozat közül kettőről állítja, hogy „valószínűleg legközelebb áll ahhoz, ami Hérakleitosz szándékában állt”:

„Ami a dolgok megjelenését okozza, az eltűnésük felé viszi őket (vagyis ami a születés oka, az oka a halálnak).

A forma (vagy megjelenés) az eltűnésbe visz (vagyis ami született, az halni kíván).“⁶

Ezekben ugyan a *rejtőzködés* szó nem szerepel, a jelenség mégis meglehetősen rejtélyes, hiszen a keletkezés és eltűnés általános érvényű, mindenekre vonatkozó folyamatának eredetét, titokzatos jellegét homályban hagyja. Ez rejtélyeinek kutatására, feltárására, jelenvalóságának és folyamatainak megismerésére készített és főként Arisztotelész nyomán az antik természettudomány kibontakozásához vezetett.

A természet eredetének és jelenségeinek kutatása a kereszténység megjelenésével más irányt vett. A kereszténység – nem kevésbé, mint a zsidóság, amelyből kiágazott – az *írás*, a könyv vallása volt, de a *Könyv* mellett a látható világra mint a *Természet Könyvére* tekintettek. A metafora az egyházatyák korától a kora újkorig a világ értelmezésének, „olvashatóságának” alapjául szolgált, amelynek „nyelvtanát” a Kinyilatkoztatás, a(z ősi és az új) Szövetség *szövege* képezte. Ez jutott szóhoz Tarsoszi Szent Pálnál is, aki arról ír, hogy: „ami Istenben láthatatlan, tudniillik az ő örökké való hatalma és istensége, a világ teremtésétől fogva az ő alkotásaiból megértetvén megláttatik” (*Római levél* 1,20).

A középkor folyamán a *Könyv* és a *liber naturae* viszonya egyre inkább megváltozott: „míg a patrisztikus korban a metafora elsősorban a kimondott szó fogalma köré épül, a középkori Természet Könyve egyre inkább valami olyan dolog formáját ölti, amit látni kell, nem csak hallani”.⁷

A reneszánsz idején a hangsúly egyre inkább a *liber naturae* irányába tolódott el. Így Paracelsus esetében a könyv-hasonlat alapvető, számára a természet még könyvek summája, „az írott könyvekkel – *codices scribendum* – azt a könyvet állítja szembe, amit »maga Isten adott, írt, diktált és szedett. (...) A természet fényéből kell jönnie a megvilágosodásnak, hogy a *liber naturae* érthetővé váljon, s e nélkül a megvilágosítás nélkül nem lehet filozófus és természettudós.“⁸

A kora újkorban már e „fény” sem volt elegendő a „könyv” olvashatóságához: „míg az egyházatyák a *Természet Könyve* olvasásának akadályát a szemlélődő szellem és az alázat hiányában látták, (...) addig Galilei arra mutat rá, hogy az igazi akadály csakis a geometriai és a matematikai ismeretek hiányában rejlik”.⁹ Számára „[a] filozófiát ebbe a nagyszerű könyvbe, a világegyetembe írták bele, mely szüntelenül nyitva áll szemünk előtt. Ám ezt a könyvet nem érthetjük, ha előtte meg nem tanuljuk megérteni a nyelvet és olvasni a szavakat, amelyek alkotják. Ez a könyv a matematika nyelvén íródott...”¹⁰

A Természet Könyvének olvasásáról folytatott viták során az értelmező olvasók, a természetleírás, a természetrajz, a természettudomány művelői egyre újabb fejezeteket fűztek értelmezéséhez. A 17. század szakított a könyv képével; Francis Bacon, a kísérleti tudomány elvének kidolgozója szerint nem olvasni kell, hanem – a kor sajátos vallatási gyakorlatának megfelelően – tortúrának kell alávetni: „a természettudósnak az a feladata, hogy a természetet kínvallatásnak vesse alá, és így csikarja ki belőle a titkait” – mondja

⁶ Pierre Hadot: *Veil of Isis. An Essay on the History of the Idea of Nature*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge – London, 2008, 9.

⁷ Giuseppe Tanzella-Nitti: A „Természet Könyve”-metafora teológiai hozadéka, in: Bagyinszky Ágoston OFM (szerk.): *A „Természet Könyve” mint a Szentírás könyvének analógiája*, L’Harmattan – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Bp., 2019, 29.

⁸ E. R. Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. A Francke, Bern, 1969, 325.

⁹ Tanzella-Nitti: *i. m.*, 59.

¹⁰ Tanzella-Nitti: *i. m.*, 5.

Fehér Márta tudományfilozófus. „Tény, hogy a 17. századtól a 20. század második feléig az analitikus szemlélet ténylegesen az alávétés, a dominancia jegyében közeledett a természethez.”¹¹

Mappa mundi

A Kolumbusz utazásai után kibontakozó térképészet a Föld felméréséhez és leírásához vezetett. A geomorfológia, a felszínalaktan, a térképészet sem magától értetődő eljárás, hanem alkotó, poétikus tevékenység. A korai térképek a látott, az elbeszél és az elképzelt térségek, dolgok, lények és tárgyak különféle arányú és kombinációjú ábrázolásai. Ismeret és képzelet, kreativitás és tárgyyszerűség, és többnyire a nézőpontok sokasága keveredik bennük. A tér, a természet adott teljessége leképezhetetlen és nem térképezhető fel. Ezért is jutott Jorge L. Borges elbeszélője arra a belátásra, hogy az igazán tökéletes térképnek olyan léptékűnek kell lennie, ami teljességgel megfelel az eredetinek, vagyis 1:1 arányú... Talán ilyen kétségeknek is köszönhető, hogy a kartográfia csak a 19. századra vált igazán modern tudomány-ná, és kerültek ki a különböző méretarányú térképek az iskolák falára.

A természetet, ahogy a teret, a távolságot sem lehet leképezni, legfőljebb leírni, elbeszélni vagy megénekelni lehet. A térkép nem a tér képe. A térnek tere van, a képnek síkja. Csak a magyarban zárul ilyen rövidre tér és kép meglehetősen komplex kapcsolata; más nyelvek a megnevezésben megkerülik ezt a problémát, és inkább a hordozó médiumra utalnak (*mappa* = kendő; *karta* = kemény papírlap). Nem lévén „objektív” tárgy, tapasztalatát mindenkor a kultúra és a személyes történet összjátéka alakítja. Így történhetett, hogy az ausztrál őslakosok *térénekei* (*songlines*) akkor is eligazítják őket a hatalmas kontinens bármely részén, ha még soha nem jártak arra; csak menet közben követniük kell a térének adott tájéokra vonatkozó szakaszát.¹²

Különféle térképek mellett valamennyiünknek vannak személyes, mentális térképei is. Ezeket fejben tároljuk, és tájolása nem az iránytű vagy a GPS szerint történik, hanem fejlődéstörténetünk alapján alakítjuk ki. E térképek csomópontjait események, váratlan találkozások és emlékek jelentik. Domborzati viszonyait az élmények és érzések emléke, fájdalom és az öröm helyhez kötődő hőfoka alakítja, szag- és ízemlékek, szín- és fényélmények színezik. A jellegtelen távolságokat, térközöket, az élmény- és emléktelenség szürke zónái jelölik.

A „második” természet

Az újkorban egyre jobban matematizálódó természettudomány és a vele járó, tőle egyre kevésbé elkülöníthető technológia alapjaiban alakította át a Földet. Ezért vált általános létélménnyé az, amit fél évszázada Erdély Miklós felülmúlhatatlan tömörséggel megfogalmazott: „Lehetetlen fölírni ésszel, aminek a közepe hiányzik, de minden keretfoszlánya föltalálható” (*Vetítés*).

Azóta a tudomány növekvő szakszerűséggel és a szakterületek fokozódó szét differenciálódásával hatalmasat lépett előre a *keretfoszlányok* sokasítása terén, mellyel egyidejűleg a *hiányzó középpont* tudata is egyre inkább a kitermelt és megkonstruált foszlányok takará-

¹¹ Továbbá elmondja: „A természet nőnemű. Nőnemű szó, tehát Francis Bacon eme kijelentése mögött még a korabeli boszorkányüldözések máglyafüstje és kínvallató kamrái bűzlenek.” Ezredvégi beszélgetés Fehér Mártával, in: Monory M. András, Tillmann J. A. (szerk.): *Ezredvégi beszélgetések*, Bp., 1998, 2000.; <https://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/ezredvegi/feher.html>

¹² Vö. Bruce Chatwin: *The Songlines*. Jonathan Cape, London, 1987.

sába került. „Vitathatatlan – jegyzi meg méltán Harry Mulisch ezredfordulón íródott regényének csillagász főhőse –, hogy a földön a teológia helyét egyre inkább átveszi a technológia...”¹³

Az újkori folyamatok hatását a *varázstalanítás* fogalmával írja le Max Weber. Ennek során egyre jobban kiismertté váltak a dolgok, lények és jelenségek összetevői, változásai okai, összefüggésük láncolatai. „Csaknem kilépve a természetből, átfogó lényét szinte mint valami tárgyszerűt fogjuk fel” – írja Hannes Böhringer. Ez arra vezetett, hogy „[a] természet már nem *létezik* számunkra, találkozik velünk”.¹⁴

A Természettel történő találkozásokról – a németalföldi tájképfestészettől máig – művészek munkái tanúskodnak. A romantikus érzékenység pátosának hőfokát Caspar David Friedrich képeinek tájat szemlélő alakjai mutatják. Látogatók ők a természetben, akik révülten nézik a számukra oly távolivá vált helyeket, a hegyeket, egeket és tengereket, és azt a szakadékot, ami az ember övezetét mindezekről elválasztja. Friedrich egy kortársa szerint „felfedezte a táj tragédiáját”.¹⁵ Ám ez a *tragédia* nem a tájé, hanem az önnön helyzetükre, eredetükre és a tőle történt eltávolodás mértékére ráébredő látogatóival történik meg. „Friedrich egyszer azt mondta, hogy akkor volt a legboldogabb, amikor egy héten át az erdőben élt, és egyé válhatott a fákkal, kövekkel és felhőkkel. És további vágya volt a földöntúli, transzcendentális iránt, ami ma egy egyre kevésbé a kereszténység által alakított világban intuitíven megszólít.”¹⁶

A mai *land art* művek már a *második természet* terjedésére reflektálnak; magába a tájba helyezik bele saját szignatúráikat. Ez az aktus, miközben az absztrahálás és formálás kulturális alakzatait vési, hordja vagy csak illeszti bele a környezetbe, kontrasztba állítja az *első* és *második természet* tényét, amivel alkalmat ad nézője számára, hogy érzéseit „természetes keretek között” kiélésítve érezhesse át különös köztes helyzetét.

A szépirodalomban a technikai képek és tárgyak tömkelege által torzított, színezett és denaturált természetérzékelés olykor a kémiai kirándulások leírásaiban jelenik meg. Thomas Pynchon regényében a diszpozícióváltást így írja le: „Néha, árnyékban, a táj felfénylött – általában akkor, ha a Doki füvet szívott –, mintha valaki babrált volna a Teremtés kontrasztgombjával, épp csak annyira, hogy mindennek adjon egy tompa ragyogást, egy fénylő szegélyt...”¹⁷

A 'külső' természet és a 'belső' természet

Magunkat ugyan nem szoktuk a természet részének tekinteni, noha nyilvánvalóan a részei vagyunk. Az ember animális természete, lényének állapotokkal némiképpen közös jellege már jóval az evolúcióelmélet kialakulása előtt evidencia volt. Ahogy a 'külső' természet és a 'belső' természet megkülönböztetése is: „Az ember ugyanis értelmes állat – írta Seneca Lucillusnak. – De mit követel tőle ez az értelem? Igen könnyű dolgot: hogy természetének megfelelően éljen” (41. levél).¹⁸ A sztoikus filozófus szerint boldog, aki „a termé-

¹³ Harry Mulisch: *A menny felfedezése*. Cartaphilus, Bp., 2008. Fordította Tillmann J. A.

¹⁴ Hannes Böhringer: *Természet. Kalligram*, 2022/11.

¹⁵ Tillmann J. A.: C. D. Friedrich alkonyi lépcsőin, *Művészet*, 1986/3. <https://muveszetiirasok.wordpress.com/2024/03/09/caspar-david-friedrich-alkonyi-lepcsoin-tillmann-j-a/>

¹⁶ Florian Illies: Caspar David Friedrich zum 250. Geburtstag. Ein Träumer, ein Verweigerer. *Frankfurter Rundschau*, 2024. 09. 04.

¹⁷ Thomas Pynchon: *Beépített hiba*, Magvető, Bp., 2013, 17. Fordította Farkas Krisztina, Keresztesi József

¹⁸ L. A. Seneca: *Erkölcsi levelek*. Fordította Kurucz Ágnes. *Új Akropolisz*, <https://www.ujakropolisz.hu/node/450>

szetet fogadta tanítójául, az ő törvényei szerint formálódik, s úgy él, ahogy ő írta elő...” (46. levél)

A kérdés csak az, mely „természetet fogadja tanítójául”? Az ember „belső” vagy „külső” természetét? Kivált, hogy ha halljuk valakiről, hogy „rossz természete” van, és ezt tapasztalataink is megerősítik. Az antik filozófusok felfogásában persze a „külső” természet rendezett, ékes mindenségként, kozmoszként jelent meg. Amelynek – isten/ek uralta – tere tanítást ad: a dolgok, lények, jelenségek mivoltáról, alakulásáról és arányáról.

A régi filozófusok a szofistákkal ellentétben korántsem gondolták azt, hogy az ember a mérték (Protagorász). Tapasztalataik, szemlélődéseik és tanulmányaik alapján tudatában voltak a világ ember-feletti voltának. Tudományosságuk ugyan nem a mai fizika módszerein alapult, de eléggé eligazító volt a méretek, nagyságrendek és emberi lehetőségek tekintetében. Nem ismerték minden dolgok hullámtermészetét, így azt sem, hogy számunkra a látható fény csak egy résnyi: néhány mikrométerre terjed a nanométertől a kilométerig terjedő hullámtartományban. Mégis sokkal nyilvánvalóbb volt számukra az ember helye a kozmoszban (Max Scheler), mint még oly „felvilágosult” kortársaink többsége számára. Az élővilág képességei felől sem voltak különösebben képbén, nem ismerték az őslénytant, se a fajok sokaságát. Nem tudtak arról, hogy a dinoszauruszok tömegei százmillió éven keresztül éltek, míg a mai ember mintegy ötvenezer éve létezik, de előzményeink se nyúlnak tovább 1-2 millió évnél.

Elődeink más szemmel nézték a földet, amelyet lábuk taposott, és égi mértékkel mértek: „Ez a világ – írja Seneca –, amelynél nagyszerűbbet és ékeesebbet a természet sosem alkotott, és a lélek, amely szemléli és csodálja a világot, s egyúttal ennek legpompásabb része is, egészen a miénk és örök, s mindaddig együtt él velünk, ameddig jómagunk élünk (...) amíg a napban és a holdban gyönyörködhetem, amíg a többi csillagon elmerenghetek, amíg felkelésüket s lenyugvásukat és távolságukat s hol szédületes, hol csökkent sebességük törvényeit fürkészhetem, amíg csodálhatom az éjszakában tündöklő millió csillagot...” (Helvia vigasztalása)¹⁹

Seneca költői soraiban megmutatkozó világszemlélete megfigyelésen, kutatáson és meditáción alapul; maga is tanulmányozta a természetet, számos természettudományos írást hagyott hátra.²⁰ Bár sorai kétezer éve íródtak, a természet „közelsége” az ő korában sem volt magától értetődő; a Város, Róma már kezdett milliós népességű világvárossá válni. Ezért is ír arról, hogy az emberi létesítmények eltorlaszolják a kilátást az égre: „Minél hosszabb sétacsarnokokat építenek, minél magasabbra húzzák fel a tornyokat, minél szélesebbre terjesztik a háztömböket, minél mélyebbre ássák a nyaranta hús pinceboltokat, minél óriásibb tömegű emeleteket tornyoznak egymás fölé, annál több lesz, ami az eget szemünk elől eltakarja.” (Helvia vigasztalása IX,2.)

Vissza a természethez

A „természethez” kívánczó visszatérés régi keletű, jóllehet koronként eléggé különböző az a „természet”, amely a vágyak, törekvések végső célja volt. „Nyilvánvalóan feltett szándékunk a természetnek megfelelően élni” – írja Seneca (5. levél). Mivel a „természet igen keveset igényel, a bölcs pedig alkalmazkodik a természethez” (17. levél).

¹⁹ L. A. Seneca: Helvia vigasztalása, Fordította Révay József. Új Akropolisz, <https://www.ujakropolisz.hu/node/450>

²⁰ Ld. A lélek röpte, in: Pierre Hadot: *Philosophie als Lebensform*. Gatzka, Berlin, 1991. 127. A magyar kiadásában (Pierre Hadot: *A lélek iskolája. Lelki gyakorlatok és ókori filozófia*. Kairosz, Bp., 2010.) nem kapott helyet ez a fejezet.

Az antik filozófia e tanácsa – *secundum naturam vivere*, a természetnek megfelelően élni, visszatérni a természethez – időről időre felbukkan, és hatása olykor szinte járványszerű jelleget ölt. Első nagy újkori hullámát J-J. Rousseau indította el a „természeti állapot-ról” szőtt fantáziáival, amelyek az ember romantikus eredetének és romlatlan együttélésének elképzeléseit máig áthatják. Retroutópiája higgadtabb kortársai számára is elég irreálisnak tetszett, amint azt Voltaire hozzá intézett levele mutatja: „Senki más sem fogott olyan vehemenciával ahhoz, hogy állattá alakítson minket; könyvének olvasása felébreszti a vágyat, hogy négykézlábra ereszkedve járjunk.”²¹

A „természethez” visszavágyó késztetések mögött koronként eléggé eltérő elképzelések, eszmék és hitvilágok állnak, amint ezt az előző századforduló életreformista, naturista, monista, bicsérdista és mindenféle más hasonló mozgalmak mutatják (kivonulás a Monte Veritá hegyére, vándor-mozgalom etc.). Ezek később új motívumokkal színesedve és más, népszerűbb módzatokban az 1960-as évektől kezdődően élednek újjá (*flower people*, ökológiai, zöld mozgalmak).²²

Animális természetünk

„Figyeld meg, mit kíván tőled a természeted, mint pusztán a természet által irányított lénytől – jegyzi fel magának Marcus Aurelius. – Aztán ezt tedd meg és fogadd el, ha ez téged, mint animális természetet nem hoz rosszabb állapotba. Aztán azt kell megfigyelned, hogy mit kíván tőled animális természeted.”²³ Számunkra azonban a *természet* igénye másként merül fel, ahogy a hozzá való alkalmazkodás kérdése is más megvilágításban látszik.²⁴

Alig tudunk valamit mindarról, ami a 'hátán hordoz' és a 'húsunkba hatol'. „Organikus létünk történetileg valami kifejezetten 'mély' és 'idegen' – írja Michael Hampe. – 'Mély', amennyiben szervezetünket olyan folyamatok határozzák meg, amelyek Stephen Jay Gould értelmezésében csak a mélyidő skáláján határozható meg, azaz évmilliókkal az ember előtti élet övezeteiben húzódik. 'Idegen', amennyiben individuális tudatunkhoz semmi köze sincs, de még ahhoz sem feltétlenül, amit emberi biológiának nevezünk, ahhoz pedig végképp nincsen, ami az emberi kultúra.”²⁵

Emberré válásunk kezdetét a bibliai elbeszélés a természeti állapot végétől eredezteti. A Tudás Fájának gyümölcse az édeni *ős-eseményt* követő százezer éveken át kibontakozó képességek, tevékenységek és a velük járó tulajdonságok kialakulásaként értelmezhető. Az animalitáson, az állati léten túlvezető mivoltunk Hans Jonas filozófiai antropológiája szerint az eszközkészítés, a képalkotás és a síremlékállítás képességének köszönhető.²⁶ Eszközöket ugyan sok állat használ, de korántsem úgy, ahogy ember elődeink; a két lábon járás folytán felszabaduló kezeknek köszönhetően.²⁷ A képalkotás képessége a mentális

²¹ Jean-Jacques Rousseau: *Ich sah eine andere Welt. Philosophische Briefe*. Hanser, München, 2012, 355.

²² Németh András – Ehrenhard Skiera: *Rejtett történetek. Az életreform-mozgalom és a művészetek*. Műcsarnok, Bp., 2018.

²³ Marcus Aurelius *Elmélkedések* (X, 2, 1–2). Fordította Steiger Kornél. Atlantisz, Bp., 2016. 175.

²⁴ James Lovelock „azt állítja, hogy Gaiának, a földi ökoszisztémának akkora az öfenntartó ereje, hogy esetleg korrigálni tudja az emberiség nagy butaságait, öngyilkos akcióit is. Ez persze még nem zárja ki azt, hogy mi ki leszünk belőle iktatva”. Ezredvégi beszélgetés Fehér Mártával, in: *i. m.*

²⁵ Michael Hampe: *Das vollkommene Leben. Vier Meditationen über das Glück*. Hanser, München, 2009.

²⁶ Hans Jonas: *Werkzeug, Bild und Grab. Vom Transanimalischen im Menschen*, in: *Uő.: Philosophische Untersuchungen und metaphysische Vermutungen*. Insel, Frankfurt, 1992.

²⁷ Kurt Bayertz: *Der aufrechte Gang. Eine Geschichte des anthropologischen Denkens*. Beck, München, 2003.

kép, az elképzelés és az azt megvalósító kezek összjátékának hosszú folyamata során alakult ki; a barlangfestészet remekei ennek kései, magasfokú példái. A síremlékek állítása a képzelet, a reflexivitás és a technikai képességek sorából bontakozott ki: „a halál felismerése valami mást épített be az ember tudatába, mint azok az egyedi és behatárolt tárgyak, melyek körülvették – írja Georges Batailles a lascaux-i barlangfestmények kapcsán –: „azt az óriási hasadást, amely azóta is egyfolytában arra késztet bennünket, hogy másféle lehetőségek után kutassunk, mint amit a hatékony cselekvés jelent”.²⁸ Így válhatott nemcsak a plasztika és az építészet, hanem megannyi más technikai képesség és művészet eredőjévé.

A neolitikus forradalom óta eltelt évezredek alatt létrejött *második természet* – a technikai forradalmak egymást követő hullámai révén gyorsuló ütemben – az egész Földre kiterjedően alakítja át a korábbi ‘külső’ és a ‘belső’ természet jellegét. Ez a folyamat a komplexitás növekedésével, az egyre speciálisabb technológiák fejlesztése folytán növekvő munkamegosztással, ennek révén növekvő szociális és kulturális differenciálódással jár. Hatása az eltérő életvilágok és szubkultúrák növekvő sokaságának kialakulásában, a szociális szövetek organikus elemeinek intézményessé és technikaivá válásában mutatkozik meg. Mindez a médiumfejlődésnek köszönhetően hatványozottan érvényesül. Ahogy Marshall McLuhan észrevételezte *Understanding Media* című könyvében, egyre nyilvánvalóbban a médium határozza meg az ember kiterjedését és formáját.

Az egyre több területre kiterjedő *második természet* hatása azonban megtevést: amennyiben az ember „azt hiszi, hogy kilépett a természetből és belépett egy mesterséges világba, a művi észrevétlen visszaváltozik természetté, egy barlang lesz belőle, melynek szabadba vezető keskeny kijáratát feltétlenül meg kell találnia” – írja Hannes Böhringer.²⁹

Ilyen kijáratok felé a művészet kiemelkedő példái mutatnak, de feltárulhat bárki számára – egy réten elheveredve vagy egy nagy víz partján, de akár egy ház tetején hanyatt fekve is: így szemlélhető a világ, amit kétségkívül *lehetetlen fölérni ésszel*, de megmutatkozik. És a szemhatár szélén ott honol megannyi *keretfoszlánya* is, miközben kontemplálható felülmúlhatatlan fensége – kozmikus méreteiben, magától értetődő arányaival. Mondhatni az alkotó művészet legmagasabb fokán.

²⁸ Georges Batailles: Lascaux vagy a művészet születése. Fordította Lőrinszky Ildikó. *Átváltozások*, 1995/4, 20.

²⁹ Hannes Böhringer: Természet. Fordította Tillmann J. A. *Kalligram*, 2022/11.

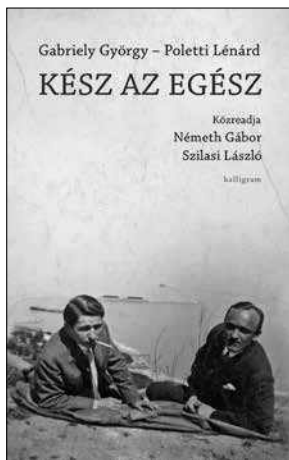
EMELNI A TÉTET

Gabriely György – Poletti Lénárd: *Kész az egész*. Közreadja Németh Gábor és Szilasi László.

Azok a kilencvenes évek

A *Kész az egész* két fő és több alrészből áll. Első fele régóta ismert, ez a *Kész regény*, egy eredetileg könnyed tárcasorozatként megjelent posztmodern krimi. Első közlésekor két, gyógyíthatatlan műveltséggel megvert író társasjátéka volt, amit a nagyközönség előtt játszottak 1993–94-ben. Álneveken folytatott levelezésük legnagyobb része a „rég” *Magyar Napló*-ban jelent meg, amikor Németh Gábor még a szerkesztőség tagja volt, és ő kapta azt a tárcaoldalt, amelyen az előző évben a *Se dobok, se trombiták* jött Parti Nagy Lajostól. Amikor Németh elkezdte közölni Gabriely György „talált” leveleit Poletti Lénárdhoz, akkor – a visszaemlékezések szerint¹ – az volt az elképzelése, Szilasi László majd szépen észreveszi, hogy ő a címzett, és elkezd válaszolni. Az álnevek is „súgtak”, Szilasi azért ismerhetett volna magára, mert akkoriban Kanetti Norbert álneven publikált (a *Jelenkor*-ban is), amitől a „Poletti Lénárd” hangzása valóban nem áll távol. Németh hét magányosan megjelent levél után szólt rá végül Szilasira, aki azzal szabadkozott, hogy látta is, gyanús is volt neki, mégsem reagált, mert túl nagy lebölgés lett volna, ha úgy válaszol, hogy mégsem ő volt a megszólított. Innentől kezdve aztán megjelentek Poletti levelei is, egészen addig, amíg a *Magyar Napló* szerkesztősége le nem mondott (a korszak egyik irodalmi botránya következményeként), így a teljes levelezés végül csak a 2000-ben megjelent *Kész regény* című kötetből lett széles körben ismert.

Maradjunk még kicsit itt, a kilencvenes években. Még Trabant van és májkrémkonzerv, de a közélet és a kultúra felszabadult, az irodalom játékelvű, művek helyett *szövegek* jelennek meg. Nagy a lapok, irodalmi egyletek, kiadók szaporulata, írótáborok, viták, csaták, leházások, zakatol az irodalmi élet. A felszabadultság jele, hogy a műfaji határok felbomlanak, a regiszterek átjárhatók, sőt átjárandók lettek, sikerük van a műfajhibrideknek, (a szótárregényeknek, az intellektuális, metafizikus krimiknek, az álponyváknak, az „áltörténelmi” regényeknek stb.), a közelmúlt lejárt szavatosságú műfajai helyett a fiatal szerzők szívesen támasztanak fel rég kihaltakat, mint esetünkben a levélregényt. Az egyik legfontosabb hívószó az intertextualitás, a szövegek előszeretettel mutogatják kapcsolódásait, az átvétel olykor provokáció, olykor hivatkozó ornamentika. Kicsit mindez műveltségi vetélkedő, sznob-parádé is volt, mégis inkább cinkosság, költői versengés és könyvem-

¹ Budapesti és szekszárdi könyvbemutatókon, illetve ebben a beszélgetésben: „Elképesztő mondatok várnak mindenhol lesben”. *Jelenkor* 2021/11.

Kalligram Kiadó a Magvető Kiadó szakmai együttműködésével
Budapest, 2024
368 oldal, 4500 Ft

berek törzsi tudata. A kor irodalmának intertextuális hálózata a szabad szellemi kapcsolódás valószínűleg egyik utolsó internet előtti közös tapasztalata lehetett. És hívószó még a neoavantgárd is, mert a szubkulturális exkluzivitás és beavatottság nagy művészi gesztusrendszere még élő, inspiráló legendárium. Nem mellesleg ez az „elméleti boom” ideje is, ekkor érkezik egész Közép-Kelet-Európába torlódva számtalan új „nyugati” elmélet. A posztmodern és a dekonstrukció izgalmas, nemzetközi kulcsszavak, azt ígérik, hogy mindez nem három tucat pesti, szegedi stb. író és néhány ezer fős közönségének szórakozása, hanem ez az új, a globális játék.

A *Kész regény* korának gyermekeként vendégszövegekben, utalásokban bővelkedő örömszöveg. A levélregény mellett a krimi a legfontosabb műfaji mintája, méghozzá a megoldást minduntalan halogató, a várakozást végletekig csigázó, a misztikummal kacérkodó, *Twin Peaks*-szerű (1990–1991) krimi. Persze a műfaji minták követése éppoly ironikus, ahogy a levelekben megidézett „Sárbogárdy” (igen, ipszilonnal) sem dilettáns romantikus ponyvát írt, hanem annak paródiáját. A műfajparódiának tehát nem egészen arról a fokról van szó, mint amit például Mészölynél, Nádasnál vagy Esterházynál megszokhatunk, akik olvasásdinamizáló céllal használtak krimi-dramaturgiai elemeket (például *Az atléta halála* és a *Párhuzamos történetek* is egy magyarázatra szoruló halálesettel kezdődik, a *Hahn-Hahn grófnőben* ott van Roberto kém-sztorija stb.), hanem a klisék harsány, tarantinósan túlzó használatáról. Ettől is lett önironikusan „kész regény” a cím. Felvunul a teljes eszköztár: van itt rejtélyes nagyszálló, gyönyörű hulla, torkán harapott sebbel, néma török masször, akiről kiderül, hogy beszél, viszont kém, van nő férfiruhában, kísérteties erdei ház, morfium, apró női revolver, álarcos vendégek, rejtett tapétaajtó, titkos English club, egyiptomi jelkép, albinó dog, jezsuita kórboncnok, jókora cliffhangerek, váratlan összefüggések és fordulatok komolyanvehetetlen mennyiségben. Ironikus természetesen a levelek nyelvi túldíszítettsége is. Gabriely és Poletti stílusa kimódolt, olykor szinte émelvítően édes („mintha mopszli szokna bonbonra”, 46.). De természetesen az affektáltság is reflektált, a fikció szerint ugyanis a talált levelek szerzői, Gabriely és Poletti ugyan a harmincas években írtak egymásnak, de nem a kor sztenderd magyarján, hanem a még diákorukban kitalált, századfordulós amatőri privát nyelvükön. A stílus túlhabzásait egyébként már Poletti első levele után megpróbálták visszafogni, szerény eredménnyel.

Úgy is nézhetjük mindezt, hogy a két író alteregók álcájában folytatott levelezése a kilencvenes évek irodalmi hálózatának apró, mégis reprezentatív példája, hiszen mintaszerűen azt csinálták ők itt ketten, amit a kor fiatal és középkorú íróinak jelentős része (iskolásan mondván a magyar posztmodern próza első és második hulláma) csinált: új közös nyelvet alkottak, az egyéni teljesítményeken túlmenő irodalmi köznyelvet „fociztak össze”, csapatjátékban, egymástól átvett félsorokat ide-oda passzolgatva. Az a benyomásunk keletkezhet, hogy az 1990-es években többen olvasták egymást az írók, mint manapság, sőt inkább írtak egymásnak (ahogy esetünkben a két álneves levelező), mintsem a „könyvpiacnak”, de az is lehet, hogy ez csak a visszatekintő nosztalgia szokásos csalfasága.

A művészet giccs

Szilasi, mint a szekszárdi könyvbemutatón elmondta, ezzel a vállalkozással vált íróvá, a 2000-ben megjelent kötet lett első szépirói könyvpublikációja.² Németh Gábor pályáján másféle fordulatot vagy inkább különutat jelentett ez a kötet. Rendszerváltás környéki indulásakor megjelent könyveinek (az *Angyal és bábu* [1990], *A Semmi Könyvéből* [1992])

² A kötetet szerkesztő Tóth-Czifra Júlia szellemes megfogalmazása szerint: „ahogy Gabriely belekevert Polettit ebbe a bűnügyi históriába, úgy kevert bele Németh Gábor téged az irodalomba”. Elhangzott a szekszárdi könyvbemutatón, a Mészöly- emlékházban, 2024. november 14-én.

poétikáját az irodalomnak való ellenállás, az irodalmiság minimalizálása jellemezte. Fő törekvése ekkor, hogy minduntalan elkerülje a kanonizált megoldásokat, a bevett forgatókönyveket, az automatikus szófordulatokat. Mintha az íróra nézve az úgynevezett „irodalom” volna a legfenyegetőbb veszély, ha nem vigyáz, az fogja megölni eredetiségét, spontaneitását. Az *Elnézhető látkép*ben később egybegyűjtött szövegeit újraolvasva így kommentálta mindezt: „Olvasom a kéziratot, látszik, hogy a szerző bármit megtejt, csak rendes prózát ne kelljen írnia. Bármít, csak azt ne.”³ Mindebben talán nem tévedés neoavantgárd stílusú kívülrőlállást, ellentartást felfedezni, főleg, ha a Németh által gyakran emlegetett Szentjóby-mondatot idézzük fel, miszerint „a művészet giccs”.⁴ Másrészt – ezzel látszólag tökéletes ellentétben – ugyanezek a művek állandóan kacérkodnak a toposzokkal, a kulisszahasogatóan hatásvadász megoldásokkal és gyakoriak a zsánerparódiák (főleg disztópia és krimi). Hasonlóan végletes volt a harmadik könyv, az *Eleven hal is* (1994), amelyben az esztétikai önmegkérdőjelezés, a metapoétikai szólam közben akadnak nagy, drámai giccses, mint például a láthatóan élvezettel megírt *Boleró* című darab.

A kilencvenes évekbeli Németh Gábor-szövegek termékeny alapfeszültsége tehát két ellentétes elbeszélői magatartás együttese: a bevett művészeti hagyományok közönségségétől, korrumpáló hatásától elborzadó aszkétáé és a klisékben tobzódó hedonistáé. Az ellentmondást egy Németh-szövegrészlettel így lehetne feloldani: „Ha minden giccs / akkor csak a giccs nem az / éppen az nem giccs / amit a konvenció eddig annak nevezett”.⁵ A *Kész regény* különítja ezek fényében ekképp látszik leírhatónak: Németh a kilencvenes évekbeli neoavantgárd ihletésű, antiművészeti poétikájú műveiben (a három első önálló kötetében) rendszeresen portyázott „provokatív jelleggel” a zsáner, a giccs területére (azaz engedett a hedonizmusnak), a Gabriely-levelekben viszont eleve a giccs, a zsáner-dramaturgia az alapanyag, az van végletekig hajtvva, mintha az irodalmi klisék hedonista maximalizálásától éppúgy várható lenne az irodalmi rendszeren való kívül kerülés, mint az aszketikus minimalizálásuktól.

Ugyanezen korszak poétikai dilemmájára Szilasi is kínált magyarázatot, ezúttal nem szerzőtársi, hanem kritikusi minőségében folytatva a dialógust. Szilasi a Németh Gábor-szakirodalom egyik legfontosabb, amúgy *A huron tó* megjelenése kapcsán írt szövegében⁶ Mészöly Miklósból indult ki. Míg a mindig újhoz kezdő Mészölynél még az volt az elv, írja, hogy *amit már megírtak, azt nem szabad megírni*, addig a Mészölyt radikalizáló Némethnél már az van, hogy *amit meg lehet írni, azt nem szabad megírni*. Ha Mészölyé afféle egyszer használatos poétika, akkor Némethé finoman szólva is öngyilkos poétika. De van belőle kiút: ha ugyanis már mindent megírtak, és csak az újraírás marad számunkra, akkor próbáljuk meg „*alulmúlni* az irodalmat”, parafrázálja Némethet Szilasi. A posztmodern megkérdőjelezéstudatának rezignációjából születik a palimpszeszt-irodalom, de – és Szilasi szerint mintha ez Németh írást mégiscsak lehetővé tevő halvány reménye – lehet bízni abban, hogy az újraírásban történik valami váratlan, becsúszik valami akaratlan „arany hiba”, repedés keletkezik a szövegen, amelyen rálátni valami mögöttesre, valami lényegire. Szilasi ezen a ponton szkeptikus, szerinte itt Németh *esszencialista* – oly gyakori vád a kilencvenes évek vitáiban! –, ugyanis nem valami lényegire, hanem csak a palimpszeszt

³ Németh Gábor: *Elnézhető látkép*. Hanga Kiadó, Budapest, 2002, 7.

⁴ „Amikor St. Auby Tamás hazajött, kiment hozzá a meglehetősen tanácsalannak bizonyuló Stúdió Akárhány, és ő, viszonylagos nyugalommal a kamerába nézve, azt állította, hogy a művészet giccs. Azóta sem értem, miért nem hagyták abba azonnal az említett műsorfolyamot.” Németh Gábor, *Ez nem munka*. Kalligram, Budapest, 2017, 85.

⁵ <https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/nemeth-gabor-koldusopera.html>

⁶ Szilasi László: Arany hiba. *Alföld*, 1999/7. A Szilasi-szöveg egyébként a (*különös megkönnyebbülés*) című Németh-rövidpróza szoros olvasata, és ennek *A huron tó*ban megjelent írásnak történetesen a *Kész az egészben* is fontos szerepe lett.

mögöttes rétegeire, egy korábbi szövegrétegre látunk rá, de ez most mellékes. A lényeg, hogy a megkésettég-tapasztalatra két jellegzetes válaszlehetőséget körvonalazhatunk Szilasi akkori diagnózisára alapozva. 1. Ha „mindent megírtak már”, akkor mindegy, legyen az én újraírásom karneváli, vaskosan parodisztikus, „múlja alul” az irodalmat, 2. Ha „mindent megírtak már”, akkor a *hiba* fenntartott lehetősége az irodalom ellenszere, ebben az egyben még bízhat az író.

A két elbeszélő

Visszatérve a *Kész regény*hez, kettejük közül Gabriely a domináns, már csak azért is, mert az első hét levéllel ő határozza meg az elbeszélés irányát, Polettinek már van neve, alakjának már vannak vonásai, mielőtt egy sort is leírna, így a későn érkező szerzőtársnak egy már (fél)kész szerepet kell magára öltetnie és kiteljesítenie, ami nem a legtipikusabb írói feladat. A történetalakítást illetően is korlátozottak a lehetőségei, már csak mellékszálakat tud hozzátenni a *Kész regény* főszálához, színre lépése mégis jól ütemezett, tervezni se lehetett volna szebben, épp akkor indul el a komplementer Poletti-történet, amikor már ideje van egy új hang megszólalásának. Az egyenlőtlenség a szűzsé szintjén megfelel annak, hogy Poletti asszisztens, Dr. Watson a nyomozásban, például patikusként ő tudja kivizsgálni laborjában az elküldött mintákat, viszont a végén, amikor Gabriely levelei elmaradnak, akkor ő rekonstruálja az eseményeket, kriminológiailag is bravúros invencióval, afféle Hercule Poirot-vá előlépve. Azaz Polettinek nem sok szerep jutott a játékszabályok megállapításában, viszont az ő értelmezése alakítja ki a történet végső formáját.

A két figura afféle „remek páros” lett (ez is zsánerkövetelmény), alkati különbségük karakteres és tökéletesen illik a funkciójuk különbségéhez. Gabriely nagystílű, önvesztélyes kalandor, ért nőhöz, kocsihoz, fegyverhez, eleganciája angolos, Poletti tudós elme, mai szóval „nerd”, okfejtése olykor tanáros (elnézést kér, hogy sokat ír), műveltsége latinos, enyhe franciás bukival. Gabriely körül veszélyes vampok tűnnek fel, Polettinek bájos felesége van. A stílus enyhe szintkülönbsége is észrevehető, amikor a hetedik Gabriely-levél után elkezdődik a szerzők váltakozása. A Gabriely-levelekben tökéletes a bekezdés- és mondatritmus, és talán több a telitalálat-mondat. A pseudo-levelezés írói nyilvánvalóan tisztában vannak azzal, hogy a szituációban adott a klasszikus költői verseny lehetősége, rá is játszanak erre, a válaszlevelek felidéznek, kifordítják az előző levél utalásait, sőt, van levélpár (a 18–19.), ahol ugyanazokat a mellékalakokat írják meg a saját környezetükben más-más névvel, a „típusalkotás” versenyszámában mérve össze erejüket. Győztes nincs, mert mindkét levél írói bravúr, jutalomjáték az olvasónak, és annak bizonyítéka, hogy ennyi levélváltás után sem untak bele a játékba.

Kölcsönös szekundánsok, Poletti Lénárd emlékiratai

A kötet nemrég elkészült második felében a levelezés végére eltűnt (feltehetőleg meghalt) Gabriely helyett Poletti veszi át a kezdeményezést, először az ő emlékiratait olvassuk *Kölcsönös szekundánsok* címmel. Itt aztán hirtelen minden megváltozik: a műfaj (levél helyett emlékirat), a stílus (vége az archaizáló nyelvjátéknak), az elbeszélő poétika (határozottan realistább), és megváltoznak az elbeszélők is, hiszen a levelezés óta lezajlott a második világháború, ami finoman szólva is nyomot hagyott rajtuk. Bölcs döntés, hogy a szerzők nem ugyanúgy akarták folytatni a játékot, ahogy annak idején elkezdték. Én ezt úgy értelmezem, mint annak tudatosítását, hogy eltelt három évtized, nem írunk, nem írhatunk már ugyanúgy. Ám a kötetnek a sikerültség szempontjából is épp ez a legnagyobb kérdé-

se, hogy miként lehet összefogni valamit, ami ennyire sokféle. Nem lesz-e vegyes saláta, amit két szerző írt harminc év különbséggel, álneveken (és a saját nevükön is, lásd Németh elő-, és Szilasi utószavát), ráadásul különböző műfajokban. Egyben marad-e az olvasói tapasztalatban az, amit a szerzői-kiadói döntés egyberagasztott? Mielőtt azonban erre a kérdésre válaszolni próbálnék, nézzük meg közelebbről, mi és hogyan változott meg a kötet második felében.

A 195. oldal a kötet fordulópontja. Ami eddig volt, tehát a *Kész regény* teljes anyaga, innentől kezdve komolytalan, gyerekes dolognak tűnik fel. Poletti kései emlékirata, a *Kölcsönös szekundánsok* ugyanis a traumatikus huszadik század kisregénye lett, sorra veszi a második világháborút, a vészkorszakot, a Rákosi-korszakot, '56 és a Kádár-konzolidáció éveit, olyan történelmi regény tehát, amely az ezredforduló táján jó időre gyakorlatilag a magyar próza szinte vezető műfaja lett. Maga Poletti minősíti „hagymáznak” hajdani barátjával folytatott levelezésüket: „Kitalációk, mesebeszédese levelek, nem igaz belőlük semmi...” A stílust is visszavonja: „A harmincas éveinkben jártunk, és kitaláltunk magunknak egy olyan nyelvet, ami már a korábbi század végén sem lehetett volna igazi” (200.). Persze ez, az örömevű játék volt a boldogság, akkor is, ha nem volt igaz semmi belőle, csak a szerelem Héderváry Orsolyával, Poletti feleségével és a barátság Gabriellyel. De abból az életből semmi nincs meg már. Az egészet, a nyelvet, az embereket és a mesét is eltörölte a háború.

Vakmerő lépés a mű második részét azzal kezdeni, hogy kedves olvasóm, az első rész csaknem kétszáz oldalából bizony semmi sem érvényes. Hiszen az olvasó esetleg azt a kérdést teszi fel, fittyet hányva szerző és elbeszélő különbségére, hogy akkor miért adták ki megint, hogy akkor mért is kellett nekem ezt most újra elolvasnom, mon chère Poletti? Azaz van ebben némi kockázat, de nekem mégsem jut eszembe hirtelen ennél karakánabb megoldás, ha az a feladat, hogy fel kell rázni az olvasót, hogy újabb százötven oldalra elrabolhassuk a figyelmét. Ez a kötet „dupla vagy semmi” pillanata, az elbeszélő hamiskásan mosolygó kártyásként elismeri, hogy az első partit kétségtelenül elvesztette, de újabb körre hív.

A *Kész az egészben* némi túlzással szólva egy kötetben van összesűrítve az utóbbi harminc év magyar prózatörténete. Ha nem is az egészé, de egy markáns tendenciáé bizonyosan. A kilencvenes évek örömevű szövegirodalma helyett a *Szekundánsok*kal itt van egy olyan próza, amelynek feladata van. A játékos, kombinatorikus, apolitikus, nyelvcentrikus irodalom átadta a helyét a komoly, komor, múlttal szembenéző prózának, ahol a teljesítendő feladat nem vízügyi (lásd Illyés), hanem emlékezetkritikai, a közösség történelmi önismeretével kapcsolatos, azaz végső soron morális és politikus. Nemcsak Szilasinál, hanem vagy tucat magyar író életművében felfedezhető hasonló elmozdulás. Sokféleképp leírható folyamatról van szó, lásd például az „inga visszaleng” és az újrealizmus elméletét Takáts Józseftől. Itt ezt a tendencia- vagy paradigmaváltást egy kötetben belül tanulmányozhatja az olvasó.

Az emlékezetkritikával tehát hagyományt folytat Szilasi. Ebből a szempontból a kisregény legjobban sikerült része 1957, a forradalom kijózanodott másnapjának megjelenítése, a „jó, akkor itt fogunk élni” (Gothár-Bereményi: *Megáll az idő*) pillanata és a Kádárral kötött kínos társadalmi paktum analízise, amit a szöveg „kiegyezett felejtés”-nek nevez. „Felejtjük el a közelmúltat. A tiéteket, de az enyémet is. 1956-ot cserébe 1944-ért. Egyik bűnt a másikért. Egyik feledést a másikért. Nincs emlékezés és nincsen gyász. Fojtsuk bele az egészet aljas tapintatba és gonosz némaságba” (241.).

A műfajváltással kockáztatott, mégis jól döntött Szilasi. A változásokra, láttuk, megvan a szövegen belüli magyarázat, akkor Poletti fiatal volt és bohó, megvolt a játszótárs Gabriely személyében, most a történelem kiűzte a játékos kedvet a világból. Ugyanakkor párhuzamot vélek felfedezni az elbeszélő múlt nagyjából negyven éve (az 1930-astól az

1970-es évekig) és a megírás harminc évre elhúzódó folyamatos jelene között. Az elbeszélő történetben már értjük a változás okát (háború, ötvenes évek stb.), de mi okozza, mi tette szükségsszerűvé az elbeszélő módok megváltozását a *mi korunkban*, az ezredforduló túlsó végéről az innensőre érve? Miért lett volna ma már valóban anakronisztikus a *Kész regény* eredeti stílusában folytatni Poletti és Gabriely történetét? Talán igazságtalanul nagy kérdés ez egy kisregénynek vagy hosszú elbeszélésnek, és nem kell, hogy válasza legyen erre. Nekem mégis az a benyomásom, hogy a rendszerváltás kori, akkor még fiatal demokrácia azóta sokszorosan bekövetkezett illúzióvesztése is benne van a Poletti-folytatás radikális megváltozásában, mintha a mi korunk kiábrándulásának elmondására a háborús generáció traumája lenne a legalkalmasabb analógia. Ha ez így van, akkor az nagyon sötét képet fest a közelmúltról, legalábbis a Szilasi-mű korérzékeléséről. Könnyen lehet, hogy túlértelmezem a *Szekundánsokat*, hiszen nem gyanúsítható történelmi példázatossággal, nem vádolható didaxissal, de úgy tűnik nekem, hogy a múltbéli és a mai korok értelmezése mégis finom, alig látható szálakkal egymásba van fonva ebben a szövegben. Mintha ma úgy lehetne a kilencvenes évek elejére mint „boldog békeidőkre” tekinteni, ahogyan mondjuk az idős, magányos Poletti úr tekintett vissza a hetvenes években a háború előtti fiatalkorára.

Észlelések, Gabriely György feljegyzései, 1946. június

Némethnél is jelentős a különbség a régi és az új részek között, még ha a változás nem is egészen olyan irányú, mint Szilasnál. A drasztikus törés itt úgy válik szüzséelemmé, hogy hősünk, aki azelőtt Gabriely György volt, most egy elmeegógyintézetben találja magát, részleges emlékezetvesztés állapotában, és nem tudja magáról, kicsoda. Azaz megint nyomoz valaki után, de ezúttal nem az előző tennis trainer és az eltűnt könyvtáressza, hanem a hajdani önmaga rejtélyes ügyében. Hangnemváltás is van. A játékos tárcasorozat helyett most a *Zsidó vagy?*-ből és az *Egy mormota nyarából* ismerős esszéregény-stílust kapjuk vissza. Ez a tárgyatráérősen, nagy ívekben körüljáró írásmód a célirányos történetmondás ellentéte. Mindig reflexióval, visszaugrásokkal, anekdotikus kitérővel, idézettel, vicceseléssel vagy más módon akasztja meg saját elbeszélését, mielőtt az célulvívá válna. A megakasztás, a leállítás viszont épp csak annyi, amennyit még elbír a narráció „hú-zása”. Ennek az elbeszélő logikának finom szövegtechnikája az olvasásritmus lassítása a hosszabb bekezdések közé beszúrt rövid (egysoros, tömondatnyi) bekezdésekkel.

Hogy ezen kicsit gondolkozzunk most el.

Mintha ezt kérné a szöveg.

Ezekből egyébként az említett két regényben is az elején volt több, amit én úgy értelmezek, mintha a Németh-szövegek rögtön az elején rászoktatnák a befogadót a lassú olvasásra. Jön az ember a rutinszerű vagy akármilyen életéből, szinte „beesik az utcáról” a könyvbe, az pedig rögtön az első egy-két oldalon eléri, hogy az olvasónak csillapodjon a vérnyomása, másként vegye a levegőt. A dikció ismerősségét az is adhatja, hogy itt is van megszólított, ahogyan az *Egy mormotában* volt. Ott az elbeszélő fia, itt eleinte az ismeretlen olvasó, később, az emlékezet visszatérése utáni zárószakaszban már Poletti: „...valójában neked írom ezt az egészet” (341.).

Az elbeszélő feladatértelmezése is ismerős lehet a korábbi Németh-könyvekből, mint ha annak egy újabb variánsával találkozoznánk. A *Zsidó vagy?*-ban a megfigyelés lett a dolga a gyermekkori énnak (amikor nem tudott aludni az óvodában, és ezt a bosszantó kihágást úgy kezelték, hogy kötelezővé tették a nem-alvást, ő lett, aki a többiek álmát vigyázza), az *Egy mormotában* a megfigyelés már szakmája (film-es helyszínvadász), itt pedig – mivel az elmeegógyintézetben terápiás céllal mindenkinek van munkája – a meteorológiai észlelés

lett a feladata. Ehhez kap egy „Észlelések” feliratú füzetet és egy remek távcsövet (ahogy a helyszínvadásznak profi teleobjektívja volt). Ő tehát megbízott észlelő, a többi emberre ezzel szemben a „sürgölődés” (291., 293.) a jellemző.

A megfigyelés mindhárom esetben az életben való részvétel ellentéte, idegenség, amelyet a három szöveg máshonnan eredeztet, és itt kezd érdekes lenni a különbség is. A *Zsidó vagy?*-ban az idegenség önéletrajzi (saját identitásom, esetleges zsidóságom, a családom története, az államszocialista időszak, mint saját eszmélkedésem, életem közege), az *Egy mormotában* politikai és morális, azaz: mit kezdjen a hanyatlásában is nagyszerű európai (észak-atlanti) civilizáció a posztgyarmati értelemben vett idegennel (a bevándorlókkal, a vukumprákkal, a kanadai indiánokkal), illetve a saját elnyomottjaival (cigánnyal, a mozgássérült koldussal stb). A harmadikban, az *Észlelések*ben az énen belül van az idegenség, az önismeret elvesztésében, nyersen és drasztikusan, az önéletrajzi, szociológiai vagy politikai faktor „könnyítése” nélkül. Azaz itt a saját idegenségemet nem lehet már ráfogni körülményi tényezőkre. Ennek leleményes költői invenciója, szűzsé-ötlete az emlékezet-szakadás után bolondok házában magához térő ember kliséjének újrahasznosítása. Az olvasó persze dönthet úgy, hogy az én diszkontinuitása a második világháborúval következett be (hasonló szerkezete van például a *Budapest nagyregényben* 2023-ban megjelent Szép Ernő-parafraízisnak, Németh Gábor *Zsidó nyaralásának*, ahol az idős zsidó bácsi visszatér a hajdani csillagos házba, a *saját idegensége* az ő esetében nyilvánvalóan a holokauszttörténelmi diszkontinuitása). De itt (ellentétben a Szilasi szomszédszövegével) a történelmi körülmény hangsúlytalan, nem közvetlen a bombázás, hanem egy beomlott ház okozta a balesetet. Hiszen az idegenség legnyugtalanítóbb vonása talán épp az, hogy nem lokalizálható, alig tetten érhető, és ennek megírása Németh Gábor eddigi művei közül itt tűnik számomra legradikálisabbnak.

Gyakori lett a magyar prózában az egyes szám első és harmadik személyű elbeszélő váltogatása egy művön belül. Németh szövegében ez az eljárás különösen termékeny. Az ismeretlen hajdani önmagáról kezd el mint „ő”-ről beszélni, mostani önmagának pedig új nevet ad (Jonas), és én-nek hívja. (Bár, talán csak hogy ne legyen ilyen tiszta a képlet, egy helyen Jonasról is E/3-ban beszél.)

Az amnéziás elbeszélő az E/1 vs. E/3-as játékon kívül másra is lehetőséget ad. Az olvasó ugyanis többet tud a figura múltjáról, mint ő maga. Azaz Jonas emlékvillanásai, asszociációi, amelyek számára az ébredés után elfelejtett álmok utóízénél is illanóbbak, az olvasó számára konkrét és nagyon is valóságos olvasmányemlékek a kötet első feléből. Az olvasó úgy érezheti, szinoptikus, istenszerű, korokat egybelátó tudása van, Gabriely-Jonas mindentudó terapeutája lehetne, aki belelát a páciens önmaga számára hozzáférhetetlen emlékeibe, és látja, hogy Gabriely öntudatlanul ismételi jeleneteket az első részből (például a tenispálya helyreállítása, találkozás a fehér doggal, a nő leleplezése a tenispályán stb.). A széteséssel gyanúsított kötet mégiscsak létező kohéziójának ez fontos eleme.

És ezzel vissza is tértünk a korábban feltett kérdéshez: szétesik-e vagy nem ez a nagyon különféle szövegekből összeállított kötet? Úgy tűnik, hogy a régi Gabriely-levelek az antiművészet és a giccs fogalmai mentén a korai Németh Gábor-szövegek kontextusában voltak értelmezhetők, míg az új szöveget már határozottan a kétezer utáni pályaszakasz megváltozott kérdései szervezik. A két pályaszakasz közt ugyan nincs olyan nagy különbség, mint amit a Szilasi-féle tendenciaváltozás kapcsán kissé talán poentírozottan tárgyaltam, de a különbség még így is jelentős. Mindez azonban nem a széttartás benyomását kelti, hiszen a két elbeszélő láthatóan akkor is szinkronban van egymással, amikor már nem leveleznek, nem is tudnak egymásról. És Gabriely szövegében is megjelenik a második világháború jelentette szakadás. Egyrészt a kitelepített svábok hátrahagyott kutyáiból alakult kísértetfalka képében, másrészt Gabriely emlékezetvesztése mint az élet-

történeti kontinuitás drasztikus megszakadása összecseng azzal, ahogyan a háborút és kommunizmust átélte Poletti érvénytelennek minősítette háború előtti levelezésüket. Mindemellett a kései hozzáírások rájátszanak az eredeti levelezés témáira, belső poénjaira. A *Kölcsönös szekundások* ugyan távolodik a kezdetektől (de azért itt is vannak visszautalások), az *Észlelések* viszont egyre inkább közelít, és amikor Gabriely emlékezete egy hirtelen mozdulat hatására egyszerre csak visszatér, akkor szépen visszatál egymáshoz a könyv régi és új szakasza is. Feltehetőleg az olvasók többsége úgy fogja érezni, nem volt haszontalan a 195. oldalon folytatni az olvasást, ahogy nem volt haszontalan megtenni a nagy kitérőket sem, mert a történetek és motívumszálak sokasága végül összeér.

Ahogy az öreg Poletti emelte a tétet, a két szerző új hozzátoldása megemelte a *Kész regény* anyagát. A hajdani könnyed játék rezignált idődimenziót kapott, amit nem neveznék egyszerűen nosztalgiának, inkább az idők egybelátásának képességéről van szó. A háború utáni utóiratok műfaj- és regiszterváltása különös módon úgy keretezte újra a hajdani *Kész regényt*, hogy ami ifjúkori bohóckodásnak tűnt, arról most kiderült, a későbbi történetek fényében mindennél fontosabb volt.

LÉPES MÉZ MÉHPEMPŐVEL

Láng Zsolt: Az emberek meséje

Végy egy bűntényt, lehetőleg gyilkosságot. Annál alább tán mégse adjuk. Ha tömeges, annál jobb, nevezhetjük rögtön mészárlásnak. Legyen valóban megtörtént, felkavaró eset, amelynek rejtélyét a mai napig nem sikerült megoldani. Végy továbbá egy meglehetősen feszült, menthetetlenül megromlott – enyhe kifejezések –, tehát inkább traumatikusként értelmezhető apa–fiú viszonyt, valamint egy érett férfi és egy fiatal nő végzetes szerelmét, amit fűszerez meg gyermekáldással. Tedd félre, mintegy kilenc hónapra! A fiúhoz adj hozzá egy furcsa foglalkozást, egy menő motort, továbbá egy nagy adag magányt és rettegést. Az egészet öntsd le mézzel és illeszd egy méhkaptárba! Ez lesz a világrendező, társadalmi keret, amelynek ürügyén rengeteget lehet elmélkedni. Persze, hogy ez ne legyen átlátszó, vond be a méheket és termékeket a cselekménybe! Kavargasd, amíg be nem sűrűsödik! Amikor már a massa minden molekulája odatapad az edény falára, zúdíts rá egy alapos özönvizet! (Hiszen jórészt egy Medárd nevű faluban tartózkodunk.) Nem baj, ha a fazék alján marad még néhány hulla. Belakmározva a cuccot rájöhetsz, hogy nem igazán érte meg a sok macerát, jól se laktál, és a kételkedés, gyanúsítgatás aromái is csak félig-meddig nyomják el a túl édes utóízeket. A mese tanulsága meg talán annyi, hogy a képzelet és a véletlen kéz a kézben jár.

Mindez a (vegy)konyhába terelő felvezetés természetesen kifejtésre szorul, főleg, hogy a cím mesét ígér, az emberekét, miközben már a borítón is méhek lebzselnek, máskülönben pedig regényt tart a kezében az olvasó, ez meglehetősen hamar világossá válik. A főzési alapanyagok és főbb műveletek inkább Láng Zsolt művének legfőbb kellékeit, eljárásait igyekeztek számba venni, de tényleg csak a legfontosabbakat, hisz van itt még rengeteg hozzávaló és fűszer, ami ezt a bonyolult narrációt működteti. Az alapanyagok és eszközök, tehát *Az emberek meséje*nek tartalmi, formai, elbeszéléstechnikai vonásai sok hasonlóságot mutatnak Láng előző regényével, a *Bolyaival*, ami nem is olyan meglepő, hiszen – ahogy több interjúból is megtudjuk – a két mű keletkezése keresztezte egymást. Mindkét regény két történet- és narrációs szállal dolgozik, bár *Az emberek meséjében* a két szál a történet szintjén is összeér, s ezúttal mindkét, szintén váltakozva elrendezett szólam napjainkban és közel egy időben játszódik. A regény ez esetben is egy ambivalens apa–fiú kapcsolatot jelenít meg, s az egyes történetszálak is hozzájuk kapcsolódnak. Míg az apa, André Tavasz történetét külső elbeszélő közvetíti, a fiú énelbeszélés-ként mondja el az események sorát. A két szál ez esetben is hierarchikus viszonyban áll egymással, mert egy idő után

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
488 oldal, 6299 Ft

sejtjük, később már biztosra vehetjük, hogy az apa történetét a fiú meséli el, André Tavaszzal részletes naplóbejegyzései alapján, s feltehetően a művet négy nagyobb egységre tagoló André Tavaszz-bölcsességek is e naplókából származhatnak. A két narrációs szál tehát jóval szövevényesebben, szubjektívebb indítatásból fonódik össze, mint a *Bolyaiban*, ahol a kutató-író egy saját életétől távoli történettel, Bolyai János életének regényével bajlódik, s a regényíró tevékenységén túl a két történet-szál csak metaforikusan, áthallások sokaságával kapcsolódik egymáshoz. Ez esetben másként van: az apját gyűlölő fiatal férfi írja meg apja történetét, s e „mesébe” semmi sem szivárog át ebből a gyűlöletből, miközben saját szövegei többször és részletesen kitérnek gyerekkori traumáira, sérelmeire. Sőt, André történet-szála egy negédes magánéleti újrakezdés elbeszélése, amelyben a férfi jelenlegi önmagáról és addigi életéről alkotott képe nagyon távol van attól az apafigurától, amit a fiú rajzol meg. Olyan, mintha két különböző emberről lenne szó. S bár talán ez a diszkrépancia értelmezhető úgy, hogy a fiú egy önáltató, önmaga hibáit mentető, a fiával lévő kapcsolatára vak, önelégült apa alakját rajzolja meg, ám az elsődleges elbeszélőnek ez – az apát magától – távolító megoldása nem igazán hiteles. A fiú gyerekkorából fakadó identitásválsága és apja iránti ellenszenvé ugyanis még névváltoztatáshoz is vezetett, így lett Zsomborból Étienne (ám az olvasó valahogy egyik nevet sem érzi a fiú sajátjának). Ezért egyáltalán nem tűnik meggyőzőnek, hogy a fiú, aki egyébként nem író, és nem jártas a narrációs-zövegben, és akinek frusztrációja, rettegése, rémálmai és aktuális helyzete miatt is mentális állapota erősen megkérdőjelezhető, létre tud-e hozni egy ilyen higgadt elbeszélést az apjáról. A mű utolsó harmada felől nézve a regény első felének André-részei súlyos kérdéseket vetnek fel, túl a pszichológiai hitelesség kérdésén, a két szál valahogy nem igazán áll össze. Persze, Láng Zsolt új regényében semmi nem áll össze, ahogy erre hamarosan kitérek. Szándékosan nem. Ám a két narrációs szál összeférhetetlenségét, elcsúszását azért nem lehet teljes mértékben a szubverzív, bizonytalanságokat, játékot generáló narrációs elemek közé sorolni, mert mégiscsak ezeken múlik a regény – vagy mese? – működőképesége.

Az apa-fiú viszony és a két szálon futó elbeszélés mellett *Az emberek meséje* is a korábbi regényhez hasonlóan a krimi műfajával dolgozik. A regény elején ez a zsáner tűnik a leghangsúlyosabbnak, az elbeszélő nevek, adatok halmazával árasztja el az olvasót az első 50-80 oldalon, aki csak reménykedhet, hogy ez a rengeteg információ később majd értelmet kap. Ám ez (is) inkább narratív horog, amely behúzza a regény világába, s bevallom, a rengeteg ismeretterjesztés, mellébeszélés, áradó részlet közben a bűnügyi szál mozaikdarabjainak adagolása, váratlan fordulatai tudták leginkább fenntartani az érdeklődésemet. A bűnügy ebben a műben nem oldódik meg, ellentétben a *Bolyai* detektív-szálával, amelyben a svájci rendőrség példaértékű nyomozását követhetjük végig; e műben a tettes(ek) kiléte homályban marad, csak a büntettek száma növekszik. De hasonló játékot űz az elbeszélő (és a szerző) a regény többi elemével, rétegével is. Ha lehet, ebben a regényben még több a tudományos ismeretterjesztés, egész fejezetek szólnak a méhekről és a méhek életéről, amelyekbe Zsombor/Étienne a világ minden táján belebotlik. Persze ő maga keresi a „bajt”, vagyis a fullánkokat, végül is különleges mézek felhajtása a munkája. De egy idő után a méhek és a méhek körüli bűntények kéretlenül zsongnak körülötte, bárhóvá is megy, még a búvóhelyül szolgáló kis ház padlásán is méhkaptárak üzemelnek. A méhek és a méz kultúrtörténete a Bibliától ifjabb Pliniuson át a legújabb méztani-gyógyszerészeti kutatásokig, a mézhamisítás kérdéséig mindenhová beszivárog, a felsorakoztatott érdekességek, összefüggések egy része persze nem is igaz, de a felforgató játék közepette mindig lehet megfelelő számú párhuzamot húzni vagy ellentétet állítani az emberek és a méhek között, lehet erkölcsi kérdéseket feszegetni a 18. század első harmadában alkotó Bernard Mandeville *A méhek meséje* című morálfilozófiai munkája kapcsán. Valamint mindezt ki lehet egészíteni Blaise Pascalnak a véletlenekről elejtett gondolatával, amely a – műbeli

– véletlenekre irányítja a figyelmünket, bár ha alaposabban belegondolunk, életünk rengeteg eseménye váratlan és kiszámíthatatlan, ám ezeket a regény a véletlen fogalmának hipertrófiájával igyekszik roppant érdekesnek, fontosnak, sorsfordítónak beállítani.

A nevek, tények, kultúrtörténeti adalékok, megidézett gondolatok azonban jórészt a terelés, a tudálékos fecsegés eszközei, elég néhány gyanús adatra rákeresni, hamarosan kiderül, hogy az elbeszélő féligazságokkal, hazugságokkal, kitalációkkal dolgozik, hasonlóan mint Bartók Imre *A lovak a folyóban* című regényében. A *Legrövidebb nap* című film például egy 1963-as Bud Spencer–Terence Hill vígjáték, s nem egy 1999-es gyerekablás története (legalábbis a kereső csak az elsőre bukkan rá), a méhemberekre is csak egy fantasy-oldal lényeként találtam rá, s a méhdelfinek létezése sem tűnik igaznak, bár tény, hogy a delfineknek is van méhlepénye. Talán mindez elegendően bizonyítja, hogy szerzői játékról van szó, és *nem véletlen* tévedésekről. Az elbeszélő kényszeres ismeretterjesztése mellett a valóság a hiedelmek, az irracionalitás irányába is kizökkentett. A regény cselekményének jó része egy romániai – fiktív – faluban, Medárdon játszódik, amelynek zömében cigány lakosai szedett-vedett, archaikus közösséget alkotnak, máshonnan, messziről érkező betelepülők, kusza, sokszor rejtélyes, elhallgatott sorsokkal. E szereplőknek nem egyszer kommunikációs hiányosságaik vannak vagy sajátos keveréknyelveken tudnak önmagukról és a világukról számot adni. Ez a világ tele van megmagyarázhatatlan, csodaszzerű dolgokkal, furcsa halálesetekkel, „feltámadásokkal”, rejtélyes kincsekkel és egyéb eseményekkel, babonákkal, amelyek olykor véletlennek, olykor irracionálisnak, transzcendensnek tűnnek. S bár a valószerűtlenség érzete, a meseszerűség a regény sok részében jelen van, például a bolíviai egységben is, a leginkább a mágikus realizmusra emlékeztető ábrázolásmód Medárdhoz és a romániai világhoz kötődik, s talán nem túlzás a falut García Marquez Macondójával párhuzamba állítani, s e szövegekőzi játékot más elemek is megerősíthetik. (De ezekről később.)

Mindezekből a vonásokból látható, hogy Láng Zsolt regénye a bűnügyi, jogi, kommunikációelméleti adatok sokaságával, a méhek életének, életmódjának és kultúrtörténetének tudományos-ismeretterjesztő fejezeteivel, illetve a mesével, a mitikus, mágikus realista jellegű történetmozzanatokkal az igazság és hazugság hatáira, a valóság megismerhetőségére, a kollektív és egyéni hiedelmekre, a szubjektív megélésből származó vélekedések, torzítások, téveszmék természetére kérdez rá. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a megismerés, az emberi sorsok és történeteik alakulása, a dolgok összefüggései nem teleologikusan, ok-okozati módon működnek, hanem a véletlenek, meglepetések, nem várt fordulatok irányítják a világ működését, mint a mesében. Hiszen a mesében minden lehet, az irracionalitás és váratlanság teljesen elfogadott, s bár a klasszikus mesének vannak bevett fordulatai, morfológiája, a kortárs mesét nem kötik szabályszerűségek, határt csak a fantázia szabhat.

Ugyanakkor a nyomokra, tényekre, bizonyítékokra építő bűnügyi nyomozás (látszata) és ennek közelítésmódja, eszközei, valamint a filozófiai, morális, tudományos jellegű fejtegetések, de legfőképpen a két elbeszélő szólamhoz tartozó két szereplő, apa és fiú kapcsolata és e viszony pszichológiai alapú közelítésmódja éppen szembeveszül az eddig részletezett szemléletmóddal és szubverzív elbeszélői eljárásokkal. A múlt felelevenítése során Zsombor/Étienne elbeszélése többször is visszatér a családját elhagyó anya, az ezt a tényt hazugsággal elfedő apa, a szeretethiány, a kamaszkori konfliktusok témájára, amely a két családtag teljes eltávolodását eredményezte, és a fiú névváltoztatásában tetőzött. Ez a szólam részletezi a sérelmeket, konfliktusokat, az apai ridegség eseteit, s ezek során a pszichológizáló attitűd minduntalan megnyilvánul: „Hiába változtattad meg a nevedet, mindig éreztetni fogják veled, hogy nem vagy igazi francia, állt elő apám a saját traumáival. Volt belőlük bőven” (162.). De ugyanígy több alkalommal kap teret a gyűlölet kifejezése is, nemcsak a névváltoztatás gesztusában vagy abban, hogy ekkortól kezdve a fiú az apját távolságtar-

tóan Andrének szólítja, s nem apjaként, hanem monsieur Tavaszként beszél róla, hanem az apa halálának a gondolata visszatérően jelen van a kamaszfiú fantáziáiban: „Néha elmerengtem, milyen volna az életem, ha André meghalna. Pontosabban, ha már halott volna, hiszen meghalni, mint mindenki, ő is meghal egyszer. Amikor egy autóbalesetben elhunyt diáktársunk miatt fekete gyászszalagot tűztünk a zakónkra, és Judit néni megkérdezte, kit gyászolok, kis híján azt feleltem: az apámat. De nem lett volna elegendő, ha csupán úgy tesz, hogy nincs már. Arra vágytam, hogy lássam, ahogy a koporsóban fekszik, ahogy a sírja mélyén hever szétfoszlott arccal, lecupaszított csontokkal. A halottlátás delíriumában, ebben a beteges és határ nélküli burjánzásban kiteljesedtem” (215.).

Ha az egész mű kapcsán a lélektani alapnak és a fentihez hasonló fejtegetéseknek hiszünk, tehát ha a műben az apa–fiú viszonyt jelentékeny tematikaként értelmezzük, akkor a valóságot feldúsító részeket, a kisiklatásokat, a folyamatos fecsegést a fiú szándékolt elbeszélő játékának tudhatjuk be. Ebben az esetben mindezek a figyelem elterelésének eszközei az elhallgatott dolgok helyett és felett. A sok beszéd, a megbízhatatlan információk, a hazugságok az olvasó elaltatásának, az időhúzásnak az eszközei, mintha egy mai Seherezádét követnénk, célja az esetleges gyanakvás kijátszása, a dolgok szándékos összekuszálása. A hazugság egyébként nemcsak Zsomborra/Étienne-re jellemző, hanem a regény több szereplőjére is, a szereplőnek menedéket adó, rá gondot viselő Amara alapműködésének szintén a hazugság az alapja. Mindemellett a fiúhoz kapcsolódik Bernard Mandeville alakja is. A 18. század elején élt filozófus, közgazdász és satíráíró nagy hatású műve, *A méhek meséje* és a regényben többször felbukkanó cinikus tétele, amely szerint az egyéni vétkeket nem a hagyományos erkölcsi mérce, felsőbbrendűség alapján kell megítélni, hanem a társadalmi hasznossága szerint, és amennyiben „a gonosz méhek”, akik ölnek és rabolnak, a társadalom javára válnak, úgy a közösség szempontjából hasznosak. Persze az sem véletlen, hogy Mandeville e művét Martin, a „mézipari” cég fővegyésze adja Étienne kezébe, aki maga is meglehetősen cinikusan az ideológiáktól mentes gondolkodásmódot képviseli, és nem áll tőle távol „a gonosz méhek” zsákmányolás- és gyilkolásvágya. Már amennyiben hihetünk az elbeszélőnek. De Zsombor/Étienne még Martin-nél (francia kiejtéssel) is egyértelműbben fedésbe kerül – fedésbe hozza magát – Bernard Mandeville-lel, amikor Amara számára a németalföldi filozófus nevén mutatkozik be, és Bernard néven rejtőzködik hónapokon át az elhagyatott házban. Ezt az azonosulást nem csak a kiemelt erkölcsi alapelv kínálja, amely alkalmat ad arra is, hogy az elbeszélő külön szövegrész(ek)ben mutassa be Mandeville-t, és két alkalommal is idézze a tanító költeményéből vett részletet: „Igen, ha nagyság kell a népnek, / az államban szükség a vétek, / mint az éhség kell az evéshez”. Ismertetője során a fiú, természetesen, kitér a filozófus apja iránti gyűlöletére, aki hozzá hasonlóan, szintén szándékosan fordult szembe apja értékrendjével és életmódjával: „megengedhette volna magának a semittevő, gondtalan életet, ehelyett írópultjának görnyedt, és megszállottan rakosgatta a szavakat egymás mellé. A szorgalmát részben az a gyűlölet táplálta, amit a bőrkereskedésből megtollasodott apja iránt érzett, és akinek a tekintetét folyton magán érezte. A legigénytelenebb ételekkel táplálkozott, szűk deszkapadon aludt. Imádott utazni, de imádatát igyekezett elfedni. Rugózás nélküli kocsit használt, menet közben is jegyzetelt, egyszerű fogadókból szállt meg, ahol hajnalig körmöléssel egészítette ki megfigyeléseit” (97. kiemelések tőlem). Kis jóindulattal mindezeket a sorokat magára az elbeszélőre, Zsomborra/Étienne-re is vonatkoztathatjuk, az apa iránti gyűlölet mindkét esetben elhatárolódás és „mintakövetés” kettősségére épül, ahogy a leírás szerint Mandeville, apjára tromfolva még hidegebb szobában aludt, mint nemzője, valamint a megszállott íráskényszer a fiút és a kényszeresen részletes naplót vezető apát, André-t is jellemzi.

Persze az imént leírtak csak akkor nyerhetnek némi jelentőséget, ha elfogadjuk a fiút nagyjából legitim elbeszélőnek. Viszont még ez esetben is kérdéses, hogy a szándékosan

mellébeszélő, hazudozó narrátor melyik szavának hihetünk, és egy megbízhatatlan elbeszélő esetében mi igazolhatná az apa–fiú történet és lelki aspektusainak hitelét.

Még képtelenebb a képlet, ha az egész művet az alá-fölé rendelt elbeszélői szállal együtt az elbeszélő meséjének, a szerzői játékok, kisiklatások, felforgató fogások parádéjának tartjuk. A regénynek ekkor talán annyi a „tanulsága”, hogy az egész élet, benne az emberi sorsok mind-mind csak különös mesék, amelyeket a véletlenek vagy a véletlennek beállított írói fantáziák irányítanak. Vagy hogy a csodálatos teremtet világot az ember rontja el, aki bűnre termett, de másrészt képes megjavulni, megváltozni és újra szerető, magasztos lényvé válni. Ezt hivatott példázni az idősödő férfi, André szentimentális meséje, amelynek ábrázolásába rengeteg negédes jelenet, giccses mozzanat került, ezekben a részekben ömlött a legtöbb kolorit az egyébként is túláradó, túlszínezett elbeszélésekre. Láng eljárásai, a szürke valóság kimozzgatása, kiszínezése azt is érzékelteti, hogy jó és rossz megítélése csak nézőpont kérdése, hiszen a mitikusba, a csodásba vagy a mesébe emelve mindez az emberképlet már nem is tűnik annyira szörnyűnek. Ebben az olvasatban viszont az apa–fiú kérdés, a lélektani felépítmény teljesen értelmezhetetlen. A szerző mint játékmester tevékenységét, uralmát emeli ki a kötet zárata, a *Szerzői szemle*, amelyben a regényíró szerző 2023-as valós látogatását írja le Annecy-be, a „chevaline-i mészárlás” helyszínére. Ez a nem túl szerencsés fogás még egy lapáttal rádob az eddig is teljesen nyilvánvaló kupacra: kedves olvasó, fikciót olvastál. S ha a történetnek nincs megoldása és a semmibe fut, az is mind nekem, a szerzőnek köszönhető: „Az irodalom nem csupán ábrázolni, hanem teremteni is tud” (483.). De hogy tényleg – de tényleg! – biztosak legyünk ebben, még azt is elmondja: „A könyv szereplőit a képzelet szülte. André Tavasz kitalált személy. A fia, Zsombor, vagyis Étienne Chaix szintén. Medárd nevű falu se található a térképen” (483.).

A mese végét elárasztó özönvízszerű eső ez esetben nem hoz megtisztulást, új kezdetet, sőt a talányos büntettek sora folytatódik. Az életben maradó, mészárlást túlélő gyerekek viszont megadják annak a lehetőségét, hogy az emberi faj – hatalom- vagy bosszúvágyból, kapzsiságból, irigységből – folytassa örök, kártékony tevékenységét, történelmét, hogy az ártatlan kis sárkányfogvetemények szárbá szökhessenek. A Medárdot előzőnlő víz motívuma felidézheti a Macondót elmosó roppant esőt, és a kéziratot író elsődleges elbeszélő, Zsombor/Étienne mintha hasonlóképpen teljesítené be saját családjának és önmagának a sorsát, apja, André jegyzeteinek segítségével, mint ahogy az utolsó Aureliano (Babilónia) megfejtí, elolvassa és beteljesíti a család szanszkritül írt históriáját. Ám ez a párhuzam is inkább csak egy, az olvasónak kínált értelmezői lehetőség játéka, az életben hagyott csecsemő pedig az emberi és családi gyötrelmek végtelenségét, a mese folytatását sejteti.

Láng Zsolt regénye egy olyan bestiárium, amelyben csak a méhek kapnak felmentést állati ösztöneikre. Az emberi világ és társadalom még mesébe, csodába, mitikusba oltva sem mutat túl előnyösen, s a mű egésze mintha Mandeville elgondolásának cinizmusát erősítené fel, vajon az emberi szörnyetteket valóban mentheti-e bármilyen közösségi, társadalmi, gazdasági haszon. S egyáltalán, hogyan viszonyul mindehhez a bűnös ember tudata, felelősségvállalása, lelkiismerete. És az ártatlan? A szorongás, a kényszerek, a félelem, a paranoia vagy a háritás sosem a véletlenek játéka. De ezt már én társítom a műhöz, mert máskülönben a szerző utolsó szavait nyugodt lelkiismerettel olvasom vissza a regényre: „Micsoda képzavar”.

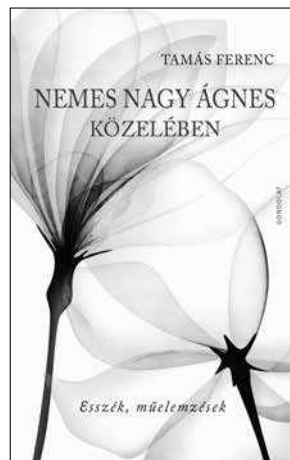
„IGY SZÍTOD ARCOM EGYRE ÉBEREBBRE?”

Tamás Ferenc: Nemes Nagy Ágnes közelében. Esszék, műelemzések

A leírt szöveg önmagában az íráshordozó anyagságában megőrzött „holt betű”, amelyet a megértő olvasás kelt életre, és a szövegnek tulajdonított jelentéseket folyamatosan megújító értelmezéstörténet tart életben. Egy mű vagy életmű ekképpen emlékmű is, mely az anyagi létezés fizikai valóságával együtt rászorul az emlékezés és emlékezetben tartás kultikus vagy tudományos gesztusaira is. Az olvasás, különösen a líraolvasás, a megértés dialogikusságából fakadóan egyben *arcadás* is, ahogy Paul de Man fogalmaz, „a *prosopon-potein* azt jelenti, hogy arcot *adni*, és ezzel magában foglalja azt, hogy az eredeti arc hiányozhat vagy lehet, hogy nem is létezik”.¹ Túl az irodalmi szöveg olvasásának teoretikus megragadásán, azt, hogy az olvasó kitöltve a szöveg mögötti hiányt milyen arcot társít az olvasott műhöz, és az archoz milyen hangot rendel, számtalan és részben szubjektív tényező határozza meg, míg végül az olvasás során kirajzolódó arc kontúrjai majdnem annyira jellemzik az olvasót, mint az olvasott szöveget nevével jegyző szerzőt. A megformált „nyelvi arc” azonban jelenkori olvasási horizontunkon még talán mindig egy ember arca. Amikor egy irodalmi művet vagy életművet bírálunk, végső soron mindig mintha egy emberről is ítéletet mondanánk.

Habár Nemes Nagy Ágnes pozíciója az 1945 utáni magyar irodalmi, mindenekelőtt költészeti és esszéírói kánonban aligha vonható kétségbe, mégis az emlékműállítás és -rombolás gesztusai esetében sokkal látványosabbak, mint más kortársainál, és mintha a mai lírikusi középnevezdek tagjai számára saját önértelmezésük lényegi kérdése lenne, hogy hogyan definiálják a hozzá való viszonyukat, miközben ezzel együtt minden esetben egy költészeti hagyományhoz, az újhordas-nyugatos líratradícióhoz való kapcsolat artikulálásáról is szó van. Az esetenként egészen „férfiasra” formált arckép mögött egy másik költő, Babits Mihály vonásai is határozottan kitűnnek, olyannyira, hogy a Nemes Nagyról alkotott vélemény hivatkozik is az egyébként valóban nagyarábcusult költőelőd vélt emberi karaktervonásaira: „Fölkészült, kimért, feszes és feszült ember – ilyen értelemben Babits Mihály főbiás-szorongásos pedantériájának örököse –, írásai tömörek és szárazak” – állapítja meg vele kapcsolatban figyelemre méltó

¹ Paul de Man: Hypogramma és inskripció. In: uő.: *Olvasás és történelem*. Válogatott írások. Ford. Nemes Péter, Osiris, Bp., 2002, 395–432., 421.

Gondolat Kiadó
Budapest, 2024
188 oldal, 3950 Ft

visszhangot kiváltó pamfletjében Térey János,² és később hozzáteszi: „Nemes Nagy költészete hideglelés és steril költészet”.³ Téreyvel szemben Szabó T. Anna egészen más költői arcképet fest: „Azt viszont a magam részéről [...] nehéz megértenem, hogy miért tartják éppen Nemes Nagy költészetét nyomasztóan hidegnek, ember nélkülinek és megközelíthetetlennek – mintha nem ugyanazt a szöveget olvasnánk. Én metafizikusan telített, de mégis tárgyiasan érzéki (sőt, sokszor gyöngéd) verseket látok – nem ismerek szenvedélyesebben kétségbeesett, következetesebben szabad, forróbban aktuális lírát – de ez nyilván alkati vonzódás, választás és jórészt nem objektív szem, hanem személyes ízlés kérdése. A Nemes Nagyra reflektáló idegenkedés vagy tartózkodás ugyanakkor megismétli a Babits költészete (és részben személye) körüli ellentéteket”.⁴ Adott keretek között nem lehet sem célom, sem feladatomban a Nemes Nagy személyéről és költészetéről a *Jelenkor* hasábjain lezajlott ankét részletekbe menő elemzése vagy összefoglalása, a Tamás Ferenc Nemes Nagy Ágnes műveiről írt esszéit tartalmazó kötetről szólva előzetesen két meghatározó motívumot mégis ki kell emelni: egyrészt – ahogy ez a fentiekből már kiderülhetett – a költőhöz és a költői életműhöz való személyes és személyközi viszony fontosságát; másrészt a felekezeti indexszel (református) is jelölhető transzcendenciaviszony jelentőségét életművének meghatározó darabjaiban.

Tamás Ferenc könyvének a címe (*Nemes Nagy Ágnes közelében*) elsőként arra a személyes viszonyra és érzelmi kötődésre utalhat, mely a szerzőt a költőhöz kapcsolta életében, és köti lényegében mind a mai napig. A kapcsolatnak erről az oldaláról a keménykötésű, igényes kivitelű könyv hátsó borítóján olvasható vallomás tudósítja az olvasót, a Nemes Nagy Ágnes által vezetett egyetemi műfordító szemináriumon kialakult és az egyetemi képzés után is fennmaradt tanár–diák, majd mester–tanítvány viszonyról. Ennek tükrében érthető az is, hogy Tamás elsődleges célkitűzése, hogy miközben bevezeti olvasóját Nemes Nagy Ágnes műveinek megértésébe, kettejük kapcsolatának is emléket állít: „Könyvem a tisztelet és a hála kifejezése is, törlesztés mindazért, amit Nemes Nagy Ágnestől, nemcsak műveiből, hanem – életem nagy ajándéka – személyesen is kaptam” – olvashatjuk a könyv bevezetőjében (13.), melyben a szerző rövid portrét rajzol a tanárról, a költőről, az esszéíróról és a műfordítóról, kiemelve egy-egy meghatározó karakterjegyet az írói-költői pályaképből; mindennekelőtt a tanár kristálytisztá logikáját, szemléletességét és szórakoztató stílusát, valamint a költő verseinek elvontságát és súlyosságát. A könyv Tamás Ferenc 1993 után keletkezett esszéit tartalmazza, melyek közül az első a szakralitásélmény megjelenését vizsgálja Nemes Nagy költészetében, míg a többi írás egy-egy mű értelmezésére koncentrál; a fókusz a költészetre esik, de minden egyes interpretáció kifejtése a teljes életművet szem előtt tartva és a lehetséges magyar és világirodalmi asszociációkat számba véve történik. Az értelmező célja kettős: hogy ő maga jobban értse az elemzés tárgyaül választott műveket és életművet, s hogy dolgozatai által olvasóit is bevezesse azok megértésébe. Ez lehet a könyv címének másik jelentésspektusa: *Nemes Nagy Ágnes* életművének *közelében* lenni, oda eljutni és másokat is eljuttatni.

A könyv alcíme az összegyűjtött írások műfaját *esszéknek* és *műelemzéseknek* nevezi, míg az előszó *tanulmányokként* aposztrofálja azokat. A szövegek lábjegyzeteltek, mely a tanulmány, a szigorú értelemben vett tudományos értekező próza egyik formai kritériuma, a könyvet szerzők és művek mutatója zárja, az elemzési szempontok is döntően poétikai irányúak. A már fentebb jelzett személyes motívum, valamint az, ahogy Tamás Ferenc a Nemes Nagy-recepciótörténet dokumentumait szelektálja és felhasználja, viszont inkább az esszé szubjektív jellemzőit helyezi előtérbe. A bevezetőben mint referenciapontokra Domokos Mátyás, Ferencz Győző, Lator László, Lengyel Balázs, Radnóti Sándor,

² Térey János: A nagyasszony. Nemes Nagy Ágnesről. *Jelenkor*, 2012/3, 299–302., 299.

³ Uo., 300.

⁴ Szabó T. Anna: A figyelem hasznáról. *Jelenkor*, 2012/3, 309–316., 316.

Rónay György, Tellér Gyula munkáira, valamint Schein Gábor 1995-ös monográfiájára hivatkozik, és megjegyzi: „Írásaimban csak kivételesen utalok szakirodalomra – ennek »bedolgozása« az elemzésekbe igencsak megterhelte volna a szövegeimet, és végső soron más műfajt igényelt volna” (13.).⁵ A fentebb sorolt nevek többségének értekező prózai életműve a 20. századi magyar esszéírói hagyomány részét képezi, s könyvében foglalt írásaival ehhez az irodalmi tradícióhoz kapcsolódik Tamás is. Egy helyen pedig kifejezett bírálattal reflektál a kortárs irodalomtudományi nyelvhasználatra: „Ahogy ma mondják némely értelmezők: »játékba hoztunk« más verseket az értelmezés során. Nem lehet elég- gé figyelmeztetnünk mértéktartásra és körültekintő óvatosságra önmagunkat, tanítványainkat és kollégáinkat: az a divat, hogy *bármit* »játékba hoznak« az irodalmi szövegekkel foglalatossodók, fölerősíti az öncélú, önmutogató játszadozás, az alázatot nélkülöző szellemi zsonglörködés veszélyét” (89.). Ezzel – inverz módon – meg is határozza saját értelmezői attitűdjének alapvonásait: *önmutogató játszadozás* helyett az értelmezői munkának és a megértés közvetítésének felelősségét teljesen átérző, a *szellemi zsonglörködés* helyett a műalkotás mondanivalójára odafigyelő interpretátori magatartásra törekvést.

Tamás nem köti le tehát magát egyetlen irodalomtudományos irányzathoz vagy iskolához sem, éppen ezért műelemzése, azok nyelve és konklúziói elkerülnek az iskolás dogmatizmus csapdáját, és ez jelentősen megnöveli az értelmező és közvetítő szerep szabadságfokát, melynek határait általában csak az értelmezett szöveg szabja meg. Ennek köszönhetően egy-egy Nemes Nagy Ágnes-mű kapcsán olyan kérdésekre világíthat rá, melyeket a korábbi recepció nem állított oly módon előtérbe, ahogy ő teszi, például amikor a *Tölgy* című versben felfedezhető tanító szándék pozitívumát vagy egy-egy alkotás politikai olvasatának a lehetőségét kiemeli. Szintén a *Tölgy* lehetséges kontextusainak leírása meggyőzően tárja fel a személytelen líra mögötti személyes állásfoglalást, a lehetséges intertextuális utalások (Petőfi, Berzsenyi, Kisfaludy Károly, Tompa Mihály, Arany János és Ady) számbavétele pedig felszínre hozza a szimbolikus jelentésű fa-motívumban rejlő politikai tartalmakat is. Egy-egy esetben viszont – úgy látom – a szerző nem tudja kikerülni a túlinterpertálás csapdáját. Amennyire megalapozottnak tűnik számomra a *Tölgy* „politikai vetületének” hangsúlyozása, annyira kérdésesnek vélem azt, ahogy a *Négy kocka* című versben a „téli garázsok alvadt hűvöse” kapcsán a hatvanas-hetvenes évek történelmi-politikai korszakára asszociál.

Az írások esszéisztikus stílusjegyeit erősítik azok a hétköznapi vagy beszélt nyelvi szófordulatok, melyek a téma komolyságát és súlyát nem csökkentve az előadásmód könnyedségét eredményezik; például: „misztikus volna Nemes Nagy Ágnes? Ugyan, ugyan” (16.). Vagy kicsit később: „Mint a tánciskolában a kályhához, kanyarodjunk vissza a misztika és a misztikusok problémájához” (17.). Illetve: „Talán mondanom sem kell, hogy nagyszerű költői család áldozatait vagyunk” (85.). Hasonló esszéírói fogásnak gondolom, amikor a *Föld emlékei* című prózavers beszélőjének hangját ahhoz hasonlítja, ahogy Miss Marple mesél (153.). Ötletes, szemléletes és a magas irodalom szigorú komolyságát enyhítő megoldás ez; feltéve, hogy az olvasó vagy a tanár értelmezését hallgató tanítvány ismeri Agatha Christie regényének hősnőjét. Vállaltan szubjektív az elemzett versek kiválasztása is, ahogy például a már többször hivatkozott *Tölgy* értelmezését felvezeti: „Ellenállhatatlanul vonz ez a kis vers” (79.). Ugyancsak az esszéire jellemző személyesség köszön vissza azokban a megjegyzésekben, melyekben Tamás Ferenc saját tanári tapasztalataival szemlélteti mondanivalóját: „Egyik tanítványom egy Nemes Nagy-órám

⁵ Ugyanitt lábjegyzetben hívja fel a figyelmet Hernádi Mária és Z. Urbán Péter újabb tanulmányaira, megjegyezve, hogy az ő szempontjait és eredményeiket nem használta fel munkája során. Ennek nem jelzett, de feltételezhető oka az a később még említendő kötet szerkesztői elv, mely a korábban publikált dolgozatokon csak a legszükségesebb módosításokat végezte el.

után ezt mondta: elfogadja, hogy nagy költészet ez, de hideg, és ezért nem tudja igazán szeretni” (105.) – hangzik a Térey ítéletével összecsengő vélemény.

Még a bevezetőben tájékoztatja Tamás olvasóját arról, hogy a már korábban megjelent írások szövegén – egy-két pontosítást, kiegészítést leszámítva – nem változtatott, ami tulajdonképpen érthető, és nem csak – miként a szerző is említi – az egyes esszék közötti átfedések „kigyomlálásából” keletkező hiányok miatt. Az első írások még a kilencvenes évek első felében keletkeztek, ezek átírása (például kiegészítése az újabb szakirodalommal) esetenként egészen más írásművet eredményezett volna, és így elillant volna a ki-mondatlan cél, mely a kötet összeállításával a több évtizedes értelemzői tevékenységnek is emléket állít. Néhány esetben azonban mégis érdemes lett volna további pontosítást tenni. Ahogy már fentebb említettem, az elemzések súlypontja a Nemes Nagy-lírára esik (ideszámítva *A Föld emlékei* prózaverset is), ezalól egyetlen kivétel van, a *Ház a hegyoldalon* című drámai mű elemzése. Ezzel kapcsolatban Tamás megjegyzi, hogy műfaji szempontból kivételes alkotásról van szó, mivel drámaként *egyetlen* az életműben. Ehhez én mindenképpen hozzáfűztem volna egy apró pontosítást: a *Ház a hegyoldalon* a költő életében megjelent *egyetlen* rövid, drámai formában írt mű, melyet a *Kortárs* folyóirat 1967. évi 8. száma publikált. A teljes életművet, tehát a hagyatékban maradt alkotásokat is tekintve azonban *nem ez az egyetlen*, Nemes Nagy Ágnes ugyanis a nyolcvanas években Bálint András felkérésére írt egy drámát *Babits szerkesztő úr* címmel, amely a költő életében nem került színpadra, és nyomtatásban sem jelent meg. Kelevéz Ágnes közölte a *Leírás és értelmezés. Újholdas szerzők a hagyománnyá válás közben* című kötetben,⁶ és ő írt róla részletes, a drámai mű keletkezésének kontextusát is feltáró értelmezést.⁷ A *Ház a hegyoldalon*nak ezen túlmenően a műfaji besorolása is érdekes. Lehetséges, hogy csak jobb híján került be Nemes Nagy 1967-es *Napforduló* című verseskötetébe, majd később az összes versek közé, viszont érdekes, hogy a *Kortárs* tartalomjegyzékében is a *vers* műfajmegjelölést kapja, de a mű egyes részleteinek líraiságára Tamás Ferenc is felhívja a figyelmet: „Nem lehet nem felfigyelni arra – írja egy részlet kapcsán –, hogy a fenti szöveg a drámai szituáción mesz-sze túlmutat, a Nemes Nagy Ágnes-féle tárgyias létlíra legjavához tartozik” (123.).

Tamás Ferenc írásai nemcsak a személyességük miatt kötődnek ahhoz az esszéírói hagyományhoz, amelyet Nemes Nagy Ágnes hasonló műfajú írásai is fémjeleznek, hanem az egykori tanár példáját követi a műelemzések kristálytisztá logikája is. Ha nem is válik explicitté minden esszében, a megértés Tamás gondolkodásmódjában a kérdés–válasz dialektikájára épül. Példaszerű ebből a szempontból a nyitó esszé felütése, mely már a kérdésirányok kijelölése révén meghatározza az elemzés gondolatmenetét. Ahogy már a felvezetésben jeleztem, a Nemes Nagy-életmű vallási vonatkozásai kitüntetett figyelmet kapnak a költőről szóló diskurzusban, ugyanakkor Tamás nem az életrajzilag igazolható felekezetiesség, hanem általában a misztika felelől közelíti meg a témát. Nyitó kérdése ugyanis, hogy amikor műveinek alapvető olvasási tapasztalata szerint a versek fókusz a világunkon túli világra esik, akkor vajon misztikus volna-e Nemes Nagy Ágnes. A válasz pedig nagyon határozott nem, és ezt a tézist az értelmező több mű interpretációján keresztül árnyalja. Ugyanakkor ennek a kérdésnek a kvázi variációjára, azaz hogy vallásos költő volt-e Nemes Nagy Ágnes, már sokkal árnyaltabb választ ad, amennyiben elszakadva a tételes vallások dogmatikai kötöttségétől Mircea Eliade nyomán a „vallásos

⁶ Nemes Nagy Ágnes: *Babits szerkesztő úr*, kiad. Kelevéz Ágnes. In: Buda Attila, Nemeskéri Luca, Pataky Adrienn (szerk.): *Leírás és értelmezés. Újholdas szerzők a hagyománnyá válás közben*. Ráció, Bp., 2016, 137–233.

⁷ Kelevéz Ágnes: Nemes Nagy Ágnes publikálatlan színdarabja Babitsról. Egy értelmezési kísérlet jelentősége. In: Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn (szerk.): *„folyékony szobor vagy szilárd szökökút”. Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2017, 62–105.

embert” mint a létre szomjazó, az isteni világ után vágyakozó létezőt határozza meg. Ugyanakkor ez a megközelítésmód rávilágít arra is, hogy a transzcendens irányultság, az isteni utáni vágy analóg azzal a Nemes Nagy Ágnes költészetének alapkarakterét adó, a művek világának tárgyas elemein túli jelentésvonatkozásokat egyszerre megsejtető és elrejtő poétikai jellemzővel, mely éppen ezért az olvasó részéről a megértés vágyaként lesz megragadható. Eggyel továbblépve: ahogy a jelenvaló emberi létező számára a lét teljessége elérhetetlen, ugyanúgy a megértő számára is a teljes jelentés sohasem lesz önmagában megragadható: „értelmi erőfeszítésétől viszont nem szabad azt várnia, hogy a homálytalan megértésig juttathatja el. Ha igaza van Nemes Nagy Ágnesnek, »a névtelek senkiföldjét« pásztázó költészet lényegi vonása, hogy *hiánytalan* megértése – lehetetlen” (56.).

Tamás Ferenc esszéinek jelentősége pedig éppen ebben rejlik. Nemcsak feltárják Nemes Nagy Ágnes költészetének önmagától megnyílni nem akaró jelentésspektusait, hanem mindeközben oldani tudják azt a hidegséget is, amely ezt a hermetikus lírát első megközelítésre alighanem legtöbb olvasója számára körülveszi, és olyan *nyelvi arcot* ad ennek a vitathatatlanul jelentős költészetnek, mely olvasásra és újraolvasásra készlet.

A SZÍNHÁZ SZABADDÁ TESZ

Jászay Tamás: Szabálytalan és kíméletlen. Beszélgetések a Szegei Egyetemi Színpadról

Az utolsó Paál István-rendezés, amit láttam, Drago Jančar *A nagy briliáns valcer* című előadása volt Veszprémben, 1989. február 17-én. Előtte Tolnai Ottó *Tűzálló esernyő* című darabjának a Zalaegerszegi Nyílt Fórum keretében tartott műhelybemutatóján vettem részt 1987. december elején.¹ Láttam még a szolnoki *Hamlet*-jét annak budapesti vendégjátékán 1982 tavaszán az Operettszínházban(!), s előtte öt pécsi rendezéséből hármát biztosan: Camus *Caliguláját* a Tettyei Esték keretében a romoknál 1976. augusztus 21-én (a bemutató az év januárjában volt a Pécsi Nemzetiben), az *Uránbányászok* című riportdrámát, mely László Lajos újságíró azonos című kötete alapján készült (1976 tavaszán, előfelvételis sorakatonai eltávom idején) és Alfred Jarry *Übű királyának* magyarországi bemutatóját 1977. február 11-én.² A további kettőre – Janusz Krasiński *Ha megjönnek a fivéreim* (1975. március 29.) és Molière *Scapin furfangjai* (1976. szeptember 19.) – nem emlékszem.

Mindezt szabadkozásnak szánom, mivel egy olyan kötetet szemlézek, amely a Szegei Egyetemi Színpad 1965-től 1973-ig tartó működéséről szól. A többek által a könyvben elsőként említett, a korszakot megalapozó Paál-rendezés Ionesco *A király halódik* darabja,³ melynek 1965. november végén volt a bemutatója,⁴ az utolsó pedig a Sarkadi Inre *Kőműves Kelemen*-éből készült előadás 1973 októberéből. Az előadásokat, Paál István alakját, saját maguk színpadbeli, ahhoz kapcsolódó tevékenységét és erről való emlékeiket az akkori színpadtagokkal készült interjúk formájában örökíti meg a kötet. A mű szerzője, szerkesztője, az interjúk készítője, Jászay Tamás az előszóban jelzi, hogy nem látott élőben egyetlen, Paál István által a Szegei Egyetemi Színpad számára rendezett előadást sem.

¹ Ez a rendezése nem nyilvános előadás volt, hanem a Dramaturg Céh „A magyar dráma nyílt fóruma” című az évi programjának házibemutatója. Bizonyára ezért hiányzik valamennyi listából, amelyik Paál István rendezéseit felsorolja. Megemlíti azonban Radnóti Zsuzsa a Tolnai Ottó

Végel(ő)adás című drámakötetéhez írott utószava végén: „Szakmai bemutató: Zalaegerszegi Nyílt Fórum, 1987”. Radnóti Zsuzsa: Magányra ítélve (Tolnai Ottó drámáiról). In: Tolnai Ottó: *Végel(ő)adás*. Neoprológus Kiadó, Budapest, 1996, 200–211., 210.

² A színházi intézet adattárában tévesen február 21. szerepel (ami hétfő – akkoriban játékszüneti – nap volt).

³ 1970-ig ezen a címen adták elő kétszer, Gera György fordításában, 1989 óta Bognár Róbert fordításában *Haldoklik a király* címmel játsszák. Ez utóbbi fordítás jelent meg Ionesco *Drámák* című kötetében (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990).

⁴ A színházi intézet adattárában tévesen 1967 szerepel. Nánay István később említendő könyve két helyen a helyes, 1965-ös dátumot közli (36. és 187. oldal), ám a Paál István rendezéseit felsoroló listában a téves 1967 szerepel (195. oldal).

MASZK Egyesület
Szeged, 2024
92 oldal, online

Én sem mondhatok mást. És ennek – éppúgy, mint Jászay esetében – nemzedéki okai vannak. Ő akkor született, amikor Paál István már Szolnokon rendezett, én pedig a kötetben tárgyalt időszakban felső tagozatos, majd gimnazista voltam Pécsen.

A tizennégy interjúalany eltérő „szerepet” és szerepet töltött be Paál Szegedi Egyetemi Színpadi korszakában, ám a beszélgetésekben felidézett emlékeikben van valami közös. Ez pedig a részvételiség és a tanúságtétel. Mindez egyedi megvilágításba és egyben fénytörésbe helyezi azt, amit a független/alternatív/amatőr színház történetében az előadásairól a kívülállók, azaz a nézők és a kritikusok, a rajongók és az apparatcsikok, a szemlélők és a jelentésírók beszámolóí, dokumentumai nyomán mindeddig a Szegedi Egyetemi Színpad Paál István fémjelezte korszakáról tudhattunk.

Jászay Tamás online kötetének regisztere olyan hatás kelt, ami e regiszter reprodukálására készlet. Mint amikor egy szerző művét olvasván annak megszólalásmódját vagy szemléletét imitálja a kritikájában a recenziens (például Esterházy művéről Esterházy mordorában ír). Itt, ennek a kötetnek az esetében maga is emlékidézésbe fog, például azokról a dalokról, melyeket a Cseh Tamás – Bereményi Géza szerzőpáros az *Uránbányások* című darabba írt, s melyeket évtizedeken át maga is megszólaltatott, vagy arról, hogy az *Übű király* premierjére Pécsre érkezett Örkény Istvánt ő mutatta be az Irodalom Tanszéknek a kortárs magyar írókat vendégül látó sorozatában elsős főiskolásként, a hallgatóknak szerzett találkozózn. De mindez megmarad privátnak, nem is folytatom.

Jászay interjúinak az a kitűnősége, hogy az egyéni megszólalások, múltidéző élmények, tapasztalatok túlmutatnak az egyes résztvevők egykori személyes szerepén, és egyszerre adnak hiteles képet Paál István személyiségéről, akkori tevékenységéről, a közösség erejéről, a közösen vallott eszmények képviseléséről, illetve arról az intézményi és társadalmi kontextusról, amelyben mindez megvalósult és működött.

Paál Istvánról (1943–1998), a Szegedi Egyetemi Színpad keretében, illetve a későbbiekben végzett rendezői munkájáról az egyes előadások írott recepcióján túl születtek már kötetek. A mostani könyv előzményeihez tartozik Bérczes László *A végnek végéig. Paál István* című, 1995-ben megjelent munkája. Ennek gerincét interjúk adják, Paállal és alkotótársaival, akik közül többen a Jászay-kötetben is szerepelnek (Ambrus György, Vági László, Dózsa Erzsébet, Árkosi Árpád, Duró Győző, Keserű Imre, Kohler Katalin). A másik egy 2023-ban megjelent színháztörténeti mű, Nánay István *Nyitott színház. Paálisti és a Szegedi Egyetemi Színpad* című könyve, mely az együttes leghíresebb produkciójának évfordulójához kapcsolódva született: az 1973-as *Petőfi-rock* színrevitelének ötvenedik évfordulója alkalmából. Nánay István sorra veszi a Szegedi Egyetemi Színpad korabeli bemutatóit, melyekről már annak idején is írt, az előadásokon túl bemutatva az intézményi és politikai kontextust, korabeli újságcikkeket, a főszöveg végén pár oldalon idézve a Bérczes-kötet interjúból, függelékben pedig közölve két korabeli Paál-írást és egy informátori jelentést.

Jászay Tamás, az itt szemlézett kötet szerzője-szerkesztője az előszóban kiemeli, hogy Szegeden mintegy száz éve meghatározó a független színházi gondolkodás és hagyomány. Ez a továbbörökítés a szemléletet és gyakorlatot, az intézményesülés alakzatait is magába foglalja, az 1930-as évek elején a fiatal Hont Ferenc kezdeményezte Szegedi Szabadtéri Játékoktól az 1990-ben Perovics Zoltán alapította Metanoia Artopedia kísérleti színházon át a rákövetkező évben létrehozott, független színházakat felvonultató THEALTER nemzetközi színházi fesztiválig. Ebbe a független színházi környezetbe ágyazódik az 1960-as évek derekától a Szegedi Egyetemi Színpad, szellemi és esztétikai hidat képezve az említett színházi formációk között.

Az előzményként említett kötetektől Jászay könyvét – többek között – az különbözteti meg, hogy az ő munkájában közvetlenül jelen van és érvényesül a párbeszéd, míg azokban túlnyomórészt monológok olvashatók. Még akkor is, ha mindkét korábbi kötet törek-

szik valamiféle látszólagos párbeszédre. Bérczes a megszólalók monológjait két részre osztja, s a könyvben bal oldalon Paál István szövegét, a másikon pedig a színpad tagjainak beszámolóit közli, ám keretként ott van egy közte és Paál közötti dialógus. Nánay Istvánnál a kötetben idézett korabeli cikkrészletek és a mostani színháztörténeti horizont lépnek egymással párbeszédbe. Tényleges párbeszéd azonban Jászay Tamás kötetében van, aki érzékenyen és felkészülten, személyre szabottan kérdez, ami dinamikát ad a szövegnek. A részben egybehangzó, ám részben szétartó emléknymok, hangsúlyok elevenné teszik az ötven-hatvan évvel ezelőtti színpadi fejleményekről szóló beszámolókat.

Az interjúalanyok eltérő időpontban kapcsolódtak be a színpad működésébe, eltérő ideig voltak tagok, eltérő mértékű volt a színpadhoz kötődő tevékenységük, ahogy eltérően alakult pályájuk, életútjuk, valamint a színházzal mint tevékenységgel és intézménnyel való kapcsolatuk. A velük folytatott beszélgetések fókuszja nem elsősorban az eredmény, hanem a folyamat, illetve a léttapasztalat; annak megidézése, hogy milyen volt a Szegedi Egyetemi Színpad tagjának, segítőjének, befogadójának lenni a hatvanas-hetvenes évek fordulóján.

Micsoda korszak! Micsoda generáció! A *Petőfi-rock*, amit Paál István a magyar *Hair*nek nevezett. Jerzy Grotowski, akinek neve közel negyvenszer hangzik el, például így: „a Grotowski-féle színház volt a minta; azt az átélt színészi teljesítményt kereste” (34.), s akinek kapcsán Halász Péter arról írt a *Színház* folyóirat Grotowski-különszámában a lenygel rendező 1999-ben bekövetkezett halálát követően – a magyar független szcénára vonatkoztatva –, hogy „Grotowski csuhájából léptünk elő”.⁵ Harminc évvel ezelőtt Paál István erről a hatásról ezeket mondta: „Grotowski alapvetően megváltoztatta az élethez és a színházhoz való viszonyomat. És most, 1994-ben, úgy gondolom, azt is értem már, miért hagyta abba a gyakorlati színházi munkát. Abba kell hagyni, ha már nem tudsz, nem lehet úgy dolgozni, mint egykor. Kiszakadni, kivonulni, mindent itt hagyni”.⁶

A kísérletezés kockázata és szabadsága, a sorsvállalás bátorsága mint generációs attitűd és tapasztalat sugárzik az interjúkból, amelyek bár a múltról szólnak, a jelennek adnak példát, tartásból, következetességből, hitből, közösségiségből, a színház morális intézményként való felfogásából. Akkoriban a kötetben megszólaló interjúalanyok a húszas éveik elején, legfeljebb derekán jártak, Paál István harminc volt, amikor a *Petőfi-rock*ot és a *Kómvés Kelement* megrendezte.

Kordokumentum, emlékezeti szöttes, amelynek történetszálaiból kirajzolódik egy kép az 1960-as, '70-es évek fordulójának Szegedi Egyetemi Színpadáról, amelynek jelentőségét már annak idején érzékelték a nézők és a szakmabeliek. Ezt akkor különféle díjak, felfokozott közönségreakciók mutatták egyfelől, másfelől a „szervek” növekvő figyelme. Egy biztos, a korszak színháztörténeti súlyú és jelentőségű színpadáról van szó, amelynek méltó megidézését adja Jászay Tamás kötete.

A kötet interjúinak az interjúalanyok megszólalásából vett egy-egy mondat a címe. Az alábbiakat nem ezekből a címekből válogattam, de ízelítőként és a könyv atmoszférájának megidézéseként magam is kiemelek minden megszólalásból egy-egy rövid idézetet.

„Elsőéves koromban megismerkedtem az akkor másodéves Paál Istivel, így nyomon követhettem személyisége alakulását. Elegáns, sötét öltönyben jelent meg, nyakkendőt, hegyes orrú cipőt viselt, szóval úriember fazonra vette. Lehet, hogy ez is csak játék volt?” (Ambrus György, 10.); „voltak kedvenc színészeim, akik nem a szerepet játszották el, hanem a szerep játszotta el őket. [...] Ez volt a Szegedi Egyetemi Színpad csodája is, Isti ezt csinálta ösztönösen, még jóval azelőtt, hogy megismerte volna Grotowskit.” (Vági László, 14.); „A keménymagot azok alkották, akik osztották Isti nézetét, miszerint a színházcsinálás etikai kérdés.” (Dózsa Erzsébet, 21.); „Nekem ez nem a múlt, hanem egy részem, ami-

⁵ Halász Péter: Grotowski csuhájából léptünk elő. *Színház*, 2000, különszám, 41–47.

⁶ Bérczes László: A végnek végéig. Paál István. Cégér, Budapest, 1995, 122–123.

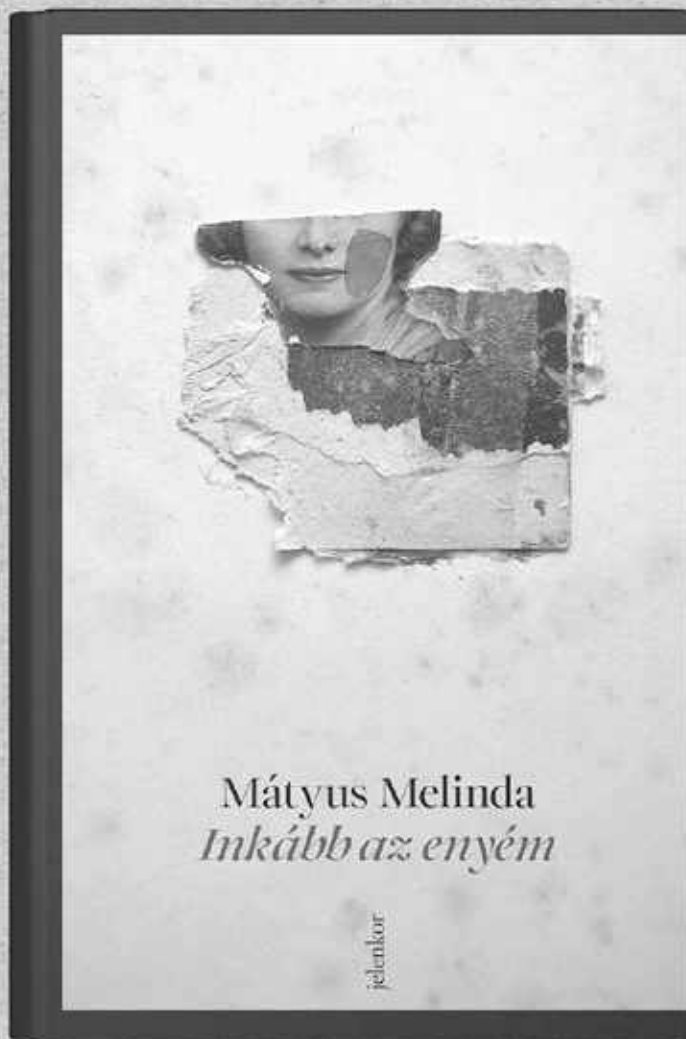
ből vagyok.” (Geréb Ágnes, 28.); „a Színpad előadásaiiban nem neveztük nevükön a dolgokat, hanem elértük, hogy aki nézte, annak eszébe jusson.” (Kohler Katalin, 30.); „Én csak azzal az erős élményháttérrel tudom nézni a színházat, amit Istitől kaptam, és időnként eszembe jut, hogy milyen szépen aprópénzre váltódott, ami akkor avantgárd volt.” (Szajbély Mihály, 37.); „Neki eleve volt egy forradalmi attitűdje, az összes olyan műve, amiben részt vettem, itatósként szívta magába ezt a mentalitást.” (Kormos Tibor, 39.); „Ez életforma volt, nem csak egy színház.” (Papp László, 43.); „Ez a legerősebb emlékem: ott van Ács Jani, Dózsa Erzs, én, és jönnek a nézők. [...] Hihetetlenül hosszú várakozással és csönddel öleljük át egymást [...] Az összes előadásból ez a csend, ez az atmoszféra, ez a várakozás bizonyos terekben ezzel a két emberrel a legerősebb élményem.” (Árkosi Árpád, 50.); „A test szerepe sokkal felfokozottabb volt, mint bárhol másutt, amit akkor láttam.” (Krékits József, 53.); „A tartás, amit Isti és a Színpad elvárt, talán az egyik legfontosabb muníciánk.” (Herneckzi Katalin, 60.); „Neki köszönhetem, hogy színházi ember lett belőlem.” (Duro Győző, 68.); „Isti egyértelműen guruja és vezetője volt a csoportnak.” (Keserő Imre, 69.).

Az egykori tagokkal készült interjúkat egészíti ki egy Nánay Istvánnal készült beszélgetés, aki 1971-től kezdődően követte nyomon Paál István rendezői munkásságát, recenziókon és személyes eszmecsereken keresztül. Ez utóbbiról ezt mondja: „Istivel a kapcsolatunk akkor mélyült el igazán, amikor profivá vált: a pécsi előadásairól már a bemutatók előtt többször beszélgettünk. [...] Családirag is összejártunk, és ezek a találkozások mindig szakmázásba futottak ki. Ő mesélt, én reagáltam, ebből alakult egy párbeszéd” (73.). És van a kötetben még egy dokumentum, Szőnyi György Endre *Színház! Színház!* című, 1983-ban készült filmnovellája, mely arra az ötletre épült, hogy összekapcsolja az ifjú Horváth István rendezte 1941-es *Hamlet*-et a Szegedi Egyetemi Színpad és Paál István történetével. Igazi csemege és különlegesség.

A Szegedi Egyetemi Színpadról született előzményeket (Bérczes és Nánay könyvét) tovább bővítik a közelmúlt kutatásai, eseményei. Ilyen a „Hiányzó (színház)történetek” című kutatási projekt, amely az 1960-as, ’70-es évek magyarországi úgynevezett „amatőr színházi mozgalmának” különféle csoportjaival, együtteseivel foglalkozik. A kutatásnak a Szegedi Egyetemi Színpad működéséről szóló részében az egyes bemutatók adatain, dokumentumain kívül az egykori résztvevőkkel készült interjúk is megtalálhatók (tíz ilyen készült). A színpad vezető színésznője volt Dózsa Erzsébet, akiről 75. születésnapján (amit már nem ért meg), 2024. november 11-én Budapesten, a Magvető Caféban megemlékezést tartottak barátai és tanítványai. Az estről készült videófelvétel első fél órájában a Szegedi Egyetemi Színpadról esik szó, a felvételen a negyedik perctől 8:07-ig a *Petőfi-rock* egy részlete látható.

Az írásom elején említett Drago Jančar *A nagy briliáns valcer* című darabjának színhelye „A Szabadság Szabaddá Tesz” nevű pszichiátriai intézet.⁷ Az 1985-ös dráma az önkény működését egy totális intézményen keresztül modellálja. Ahol az elnyomással szemben a szolidaritás, az összefogás és a szabadságvágy a művészet ígéretével és eszközeivel megerősítve teszi elviselhetővé az adott rezsimit és időszak „szűk levegőjét”. Mert lehet, hogy körülvesz bennünket az önkény, de valahol muszáj szabadnak lenni. Például a független színházban.

⁷ Drago Jančar: *A nagy briliáns valcer*. In: *A hódító. Mai szlovén drámák*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989, 225–313.

Különös testi szenzációk találták meg saját nyelvüket Mátyus Melinda sodró erejű prózájában. Nevelődési regénnyé összeálló elbeszélései egy mindeddig teljességgel ismeretlen nézőponttal teszik finomabbá világunk nyelvi érzékelését, jelesül a lelkésznő látásmódjával. Történetei csaknem észrevétlenül űznek ki az irodalomból, önmagunk felismerésének irányába.

Mondjuk talán lelkésznőregénynek.

Mondjuk talán irodalomtörténeti eseménynek.

Visky András

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

2025
jan
29
19⁰⁰

SZENDŐFI PÉTER ÉS A MAO YELLOW ALERT LEMEZBEMUTATÓ

Vendég
Szirtes Edina Mókus,
Kertész Erika

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
ALAPTEKINTÉS

PÉCSI SÁR
PÉLDMÚZEUM

PAPPAS

Örök értékek a jelen korában!

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karán olyan tudást adunk át, amely túlmutat a szakmaiságon.

Képzéseink a kritikus gondolkodás, a társadalmi érzékenység és a kulturális értékek iránti elkötelezettséget erősítik – olyan értékeket, amelyek társadalmat és közösségeket formálnak.

Nem csak mesterszakra vagy doktoranduszként lehet a korábban megszerzett tudást elmélyíteni. Szakmai specializálódásra, új szakképzettség megszerzésére szolgálnak szakirányú továbbképzéseink.

Várjuk az alap- vagy mesterképzésen végzett, illetve osztatlan képzésen oklevelet szerzett jelentkezőket.

Az alább felsorolt, 2025. szeptemberi indulással meghirdetett szakirányú továbbképzésekre van lehetőség jelentkezni.

-
- angol-magyar bölcsészettudományi szakfordító
 - az információs műveltség és a könyvtárpedagógia alapjai
 - biblioterápia (Pécs és Budapest)
 - gyakorlatvezető mentortanár
 - igazságügyi régészet
 - irodalmi szerkesztő és kritikus
 - iskolai szociális munka
 - közoktatás vezető és pedagógus-szakvizsga
 - magyar mint idegen nyelv szakos pedagógus
 - mentálhigiéne és közösségi segítés
 - pedagógus szakvizsga
 - protokoll szaktanácsadó és rendezvényszervező
 - reflektív addiktológiai szociális segítés
 - roma társadalomismeret
 - sportpszichológia

A jelentkezéssel kapcsolatban felmerülő kérdések esetén
keressék bizalommal felvételi referensünket,
Galamb Esztert a btkfelvi@pte.hu e-mail címen keresztül.

PTE | **BTK**

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!

Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7–8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

RAKOVSZKY ZSUZSA versei 105
ZÁVADA PÉTER versei 107
ANDRÉ FERENC verse 109
CSERNA-SZABÓ ANDRÁS: Emil és a detektívek (*elbeszélés*) 112
DAVID FOSTER WALLACE: A jó öreg neonfények (*elbeszélés*) 124
JENEI LÁSZLÓ: Karli és Nell (*novella*) 153
DEÁK BOTOND versei 163
NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse 165
SZÁZ PÁL verse 167

Jókai 200

BÉNYEI PÉTER: Jókai Fráter Györgyének „modernsége” (*tanulmány*) 169
RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: „Egy magamban voltam utazó a földélzeten”
(*Utazás- és természetlény Jókai Mór két balatoni tárgyú elbeszélésében*)
(*tanulmány*) 175
FÜLÖP DOROTTYA: Névtelen levelek, „anonim levél firkálók”
(*Jókai Mór utolsó versének kérdéséhez*) (*tanulmány*) 182

*

CSONDOR SOMA: Változatok sötétségre
(*Borbély Szilárd: Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások*) 189
FENYŐ DÁNIEL: Szabadnak lenni, máskor (*Szkárosi Endre: A másik egy*) 196
BALOGH TAMÁS: Sötét világosság (*Manon Uphoff: Zuhan, mintha szállna*) 202
POPOVICS ZOLTÁN: Az esztétika feltalálása (*Szécsényi Endre: A modern esztétika feltalálása. Megjegyzések a brit esztétika kora modern történetéhez*) 206

2025

FEBRUÁR

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAP. A Mészöly Miklós Egyesület eseményét immár huszonkettedik alkalommal rendezték meg január 17-én Szekszárdon. A Mészöly Miklós-díjat idén *Láng Zsolt* vehette át, *Szolláth Dávid* laudációja honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net). A Mészöly Miklós Emlékplakettet *Urbanik Tímeának* ítélték oda, laudált *János Emília*. A díjazottakkal *Károlyi Csaba*, illetve *János Emília* beszélgetett.

*

ROCK, POP, UNDERGROUND. A második alkalommal megrendezett GraphicPécs nemzetközi fesztivál keretében 2024. november 7-én nyílt zene- és grafikatörténeti tárlat február 7-éig látogatható az m21 Galériában. A kiállításról *Folyi Bence* írt kritikát a Jelenkor Online-on.

SPEKTRUM ÉS KONTRASZT. *Színek a hőmérséklet palettáján* alcímmel nyílt meg *Bóbits Diána* kiállítása a Pécsi Galériában január 16-án, és február 9-éig látogatható. *Fabényi Júlia* nyitóbeszéde a Jelenkor Online-on olvasható.

*

MINDENFÉLE MINDENFELÉ. *Méhes Károly* fotóiból nyílt kiállítás január 7-én a pécsi Civil Közösségek Házában. A megnyitóbeszédet *Bősze Ádám* tartotta, harmonikán közreműködött *Kéméndi Tamás*. A kiállítás február 7-éig várja a látogatókat.

*

IRODALMI DÍJAK. A Petri-díjat tavaly *Keömley-Horváth Boglárka* nyerte el. – A Zelk Zoltán Díjat 2024-ben *Horváth Eve* vehette át.

Szerzőink

Rakovszky Zsuzsa (1950) – költő, író, műfordító, Sopronban él.

Závada Péter (1982) – költő, drámaíró, Budapesten él.

André Ferenc (1992) – költő, műfordító, irodalomszervező, slammer, a *Látó* versszerkesztője, Marosvásárhelyen él.

Cserna-Szabó András (1974) – író, Budapesten él.

David Foster Wallace (1962–2008) – amerikai író, esszéista.

Székely Máté (1997) – az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Budapesten él.

Jenei László (1964) – író, Gesztelyen él.

Deák Botond (1969) – költő, Székesfehérvárott él.

Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, író, az *Apokrif* főszerkesztője, Budapesten él.

Száz Pál (1987) – író, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem oktatója, Pozsonyban él.

Bényei Péter (1969) – irodalomtörténész, a Debreceni Egyetem docense.

Radnai Dániel Szabolcs (1995) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Fülöp Dorottya (1997) – az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, az *Irodalomismeret* folyóirat szerkesztője.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK IKDI doktorandusza, Gutorföldén és Pécssett él.

Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécssett él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Popovics Zoltán (1969) – esztéta, a PTE BTK Filozófia, Művészetelméleti és Klasszikus Tanulmányok Intézetének intézetigazgatója, Pécssett él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruhá, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

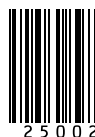
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 5 0 0 2

Őszi szonettek

I.

*Mikor majd nem kell már semmit se tennem,
csak követem szemmel a csillagot,
s csak néha moccan még emléke bennem
ennek-annak, jelezve: még vagyok.*

*És sorra elvonul minden szerelmem
belső szemem előtt: legtöbbje már halott.
E szentélyben nem kell már térdepelnem,
a habból születettől végleg szabad vagyok.*

*Mi marad még? A köznapok örök
forgása, öltözések, vetkezők,
jelen nem léte a cselekvésben az énnak,*

*s várni nyugodt szívvel a hírnököt,
hogy egy még mélyebb nemlétbe vezessen,
ahol már nem keres többé ember, sem isten.*

II.

*Még nyáriás idő: kinn ülhetek,
egy rezgő fényfoltot nézek a lombban,
minden perc, akárcsak gyerekkoromban,
végtelen, csak a napok és hetek*

*nyelődnek el valami lefolyóban,
s a körhinta forog: az évszakok,
virágos és lombhullató napok,
pitypang a fű között, nyulak a hóban...*

*Néhány szitakötő röpte ma még,
a dáiák fölött káposztalepke,
hanem az utca végén szakadék*

*várja azt, aki minek is sietne,
csak nézi, hogy derül-borul az ég:
nincs már idő, de van reggel meg este.*

III.

*Szeptember: nyár és ősz határvidéke.
Tört fény, esős és nyárias napok,
Még nincs a jel az égre írva: vége.
Még nem szólít a hang: indulhatok.*

*Tervek nyárra, és távolibb nyarakra,
mintha sok lenne hátra, mintha még...
A zöld felől lilák és rozsdabarna
törtebb színek felé mozdul az év,*

*de egy pontnál megáll, nem megy tovább.
S mintha ebbe az őszbe sűrűsödne
minden volt ősz: vadszőlő, dália,*

*s míg itt hideg esőkbe és ködökbe
süllyed lassan az ismerős világ,
egy másikban ez megmarad örökre.*

IV.

*Mintha homokba vagy vízfelületre
íródna minden – az elme tárhelye megtelt.
Szavak és dátumok, a gázra forrni feltett
teavíz – egy-két perc s máris feledve.*

*Máskor viszont – világos részletek:
egy lépcsősor egy utca szögletében,
egy őszi park, de hogy hol, melyik évben,
nem válaszol rá az emlékezet.*

*De ha az egyszer már bejárt úton,
ködös tájból kialvó napsütésbe
elindulok visszafelé, az élet*

*világos korszakába: fájdalom
és büntudat ott állnak kőbe vésve.
Mintha soha semmi nem érne véget.*

Éngép

részlet

Laknak bennem, azt hiszem, legalább hárman laknak, saját névvel, emlékezettel, azt gyanítom, néha nem is vagyok benne biztos, hányan, és hogy egyáltalán tudnak-e egymásról. Ha tudnának, vagyis, ha tudnánk, az még inkább megnehezítené a dolgot, de nem tudunk, vagy csak nem emlékszünk, legalábbis ez tűnik valószínűnek. Ez egyfajta önhipnózis, mondják, valami elől menekülni magunkba, vagy magunk elől, bár annak, hogy magunkba magunk elől, nem igazán látom értelmét. Minél többen vannak, minél többen vagyunk, annál kisebb az esélye, hogy ismerjük egymást, az egyiknek művészi hajlama van, a másiknak nyelvtudása, vagy ott van a harmadik, a keserű belső ügyész, aki egész álló nap a többieket vádolja. Össze kéne végre olvasztani őket, egy festőművész-szinkrontolmács-ügyésszé, de az eljárás túl bonyolult, szóval mostanában inkább csak a harmóniára törekszem.

*

Légió a nevem, mert sokan vagyunk, sokan, mondom, mi, Závada Péterek, legalább hárman, és a három az már sereg, farkason belül az éhes farka. Régóta nem hordunk ruhát, és nem lakunk házban, inkább a sírboltokban tanyázunk. Az istenre kényszerítelek, ne kínozz engem! – zokogunk a megváltó színe előtt, és láncunkat megszaggatjuk. Mi közöm nekem te veled, Jézus, a magasságos Istennek Fia? Küldj minket a disznókba, hogy azokba menjünk be – hüppögjük, mikor testünkéből kiűz minket: elbeszélőnként legkevesebb egy-egy tisztátalan lélek.

*

Závada Péter ősi, pomerániai nemesi család sarjaként látta meg a napvilágot. Aznap, mikor megszületett, a nap sápadt volt és halovány, mintha sötétség szivárgott volna a csillagokból. Harmadik ükapja Poroszországban igen magas rangra emelkedett, törzskari kapitányként szolgált a huszonnégyes gyalogsági ezrednél, Odera-Frankfurtban állomásozott, élete végén elszegényedett. Závada Péter édesapja, Závada Pál már egy vagyontalan, hejőkeresztúri parasztszalád egyetlen fiú gyermekeként nevelkedett. Géplakatosnak

tanult, erő- és munkagépek szerelését és az ezzel kapcsolatos kézi munkákat végezte. Szabadidejében a tökéletes feketetést létrehozásával kísérletezett. Mint azt Závada Péter maga is megmondta, költői tehetségét édesanyjától örökölte, mivelhogy gyermekkorában az ő hatása alatt állott. Tízéves korára folyékonyan beszélt az istálló állatainak nyelvét. Első írógépét egy maroknyi fenyőmagon vette.

*

A tökéletes feketetést szigorúan véve nem létezik, de nagyvonalú közelítéssel ilyennek tekinthetők a csillagok, a lámpa izzószála, valamint Závada Péter édesanyja. A harmincnégy éves Závada Pál erre az idő tájt eszmélt rá, mikor feleségül vette az akkor még csupán tizenhét éves Gyetvai Ágnes, Gyetvai András nyékládházi polgármester egyetlen leányát. A család és a szomszédok elmondása szerint a férfit természetes vidámság és derült életfelfogás jellemezte, szemben feleségével, akit egyesek a merevségig komoly, rendszerető, mások melankolikus, sőt, búskomor asszonynak ismertek. Gyetvai Ágnes a legjobban egy belül fekete anyaggal bevont üregre hasonlított, melynek falán egyetlen apró lyuk van. Egy ilyen üregbe belépve a fény, akár az elektromágneses sugárzás szinte teljesen elnyelődik, hiszen nagyon kicsi a valószínűsége, hogy sokszoros visszaverődés után éppen visszatárljon a lyukhoz, és kilépjen rajta.

*

Akkor pattant ki fejéből az ötlet, mikor először látogatást tett Abbé de l'Épée párizsi süketnéma-iskolájában. Kísérletezett már korábban oboával, klarinéttal, fagottal, majd a szintén sípokból álló orgonával is, míg végül véletlenül egy falusi mulatságon megütötte fülét a duda hangja. Az addig hallott hangszerek közül ezt érezte a legközelebbinek az emberi hanghoz: mintha egy kisgyermek énekelne, aki állandóan ugyanazt a két-három hangot változtatja, és nem tudna belőlük kikecmeregni. Závada Pál tudta, egy beszélőgéphez nem kell más, mint egy tüdő, egy hangrész és egy száj. A tüdő megvan a fújtatóban, a hangrész a nádsípban, a száj pedig a tölcser alakú oboafúvókában – gondolta. Emberi száj nélkül a beszélőgép mégsem volt több, mint egy szimpla protézis. Adódtak bizonyos beszédhibák. Az a rész, amely a száját helyettesítette, alapvető változtatásokat igényelt. Nem voltak fogai, nyelve, és nem volt lágy szájpadrása sem. Ennek következtében számos betűt határozatlanul, nem tisztán ejtett ki, mintha a szája tele volna híg, mégis darabos kásával.

Az Éngép vagyok, nem a beszélőgép, lényegesen fejlettebb vagyok nála, a működéshez nincs szükségem másra. Elmés szerkezet, mondják, okos kis kütyü, egyedül is prímán elboldogulok, köszönöm, kifogástalanul eldiskurálok, mint most is, saját magammal. Pedig lehetnék például a sakkozó török, mondjuk egy szekrénynek is beillő, zárt asztal mögött ülnék, bal karom egy párnán pihenne, míg hosszú szárú pipám jobbomban tartanám. A párnán pihenő balommal játszanék, karom mozgását gólyacsőr-mechanikával oldanák meg, míg a sakktáblát periszkóp segítségével tartanám szemmel. Azt mondanák rám, mechanikusan eklektikus vagyok, meg hogy birtokba veszem az értelmet. Sejteni lehetne, hogy ember rejtőzik bennem, és bár ezt soha egy szóval nem tagadnám, mégis csalással vádolnának. Mindez ugyanakkor puszta képzelgés, én az Éngép vagyok, nem a beszélőgép, és még véletlenül sem a sakkozó fatörök, bennem nem rejtőzik senki, főleg nem Závada Péter.

ANDRÉ FERENC

Százhús csikorgó télen át. Hangjátékok József Attilára

A Radnóti-változat

Utolsó ecloga

*Porladó testtel
fekszem a földben,
trappol a hadtest
nyája fölöttem.
Dörren az ég is,
reszket az erdő.
Csak üres ágy marad*

Részlet a szerző idén megjelenő, a pastiche jegyében készülő kötetéből, amelyben arra tesz kísérletet, hogy különböző költők, alakok hogyan szólítanák meg versben az idén 120 éves József Attilát.

a szerelemből.
Sarjad az ága,
virága a rossznak,
tört igazukkal
jól beporoznak,
és leporolják
majd a kabátjuk.
Rőt hatalomvágy
izzik utánuk,
míg betakar
minket a tömegsír.
Fehérlik a csontunk,
mégsem öregszik.
Elheverek némán
a gödörben,
én az anyámtól
ezt örököltém.
Ebbe a sírba
szült ide engem,
őt és öcsémet is
itt ölelem lenn.
Itt vagyok otthon,
itt pihenek meg,
és rokonom mind,
kit lelövetnek.
Ennyi rokon közt
árva maradtam.
Fekszik az isten is
holtan alattam,
arccal a sárba,
iszapba lapultan.
A közelbe, de mégis
oly egyedül van,
mint a madár, akit
megcsal az évszak.
Mert aki meghal,
árva lehet csak.
Sárga rögök közt
nyugszik a költő,
hátha anyjához
holtában föl nő.
Sár keveredve
a vérrel, iszappal,
kellene menni,
de sírva marasztal
az isten, a holtak,

az emberi testek.
Karodba szaladnék,
csontom is reszket,
csattog a fogsor,
mint nyári zápor.
Nem menekültem
a sors viharától.
Itt heverek, lánc talp
szanaszét gyűrt.
Nézem az ég helyett
ott sikító úrt.
Rágnak a férgek,
marja a dögszag
az orrom, a nyelvem,
és remegek csak,
mert nem ijeszt meg
már a halál sem,
csupán a hiányod:
nincs kit ölelnem.
Várom a hajnalt,
hogy te költész fel,
hajamba simítasz
és idefekszel.
Szökken a szádról
számra szelíd csók,
én megfeszülök majd,
mint a szögesdrót.
S a szívben az
aggodalom lepihenhet.
Mossa ítéletidő
össze örökre
a gyöngye szívünket.

Emil és a detektívek

„Az est leszálltával befutottunk Kolozsvárra. Az Hôtel Royale-ban szálltam meg. Ebédre, azaz már vacsorára piros törökborsos lében pácolt csirkét ettem. Nagyon ízlett, csak éppen szomjas lettem tőle. (...) A reggelivel igyekeznem kellett, mert a vonat nyolc előtt indult, azaz kellett volna indulnia – így történt, hogy 7.30-ra kinn voltam az állomáson, és talán egy óráig is ültem a kocsiban hiába. Úgy tetszik, minél inkább a Kelet mélyébe hatolok, annál többet késnek a vonatok. Ugyan hogy járnak Kínában?

Bram Stoker: Drakula gróf válogatott rémtettei (ford.: Bartos Tibor)

A másodosztályú kocsit füst-, szalonna- és pálinkaszag töltötte meg, az emberek szomorúan néztek maguk elé, mintha a vonat egyenesen a pokolba tartott volna. Még a gyerekek se voltak vidámak, nem nevettek, nem tapsoltak, nem énekeltek, nem szaladgáltak az ülések közötti folyosón. Mintha csak az imént valami igazán rossz hírt mondtak volna be a rádióban, végül el fog maradni a megváltás, betiltották a māmāligāt, vagy megint kitört egy világháború. Pedig semmi ilyesmi nem történt. Egy átlagos és békés kelet-európai kedd volt. Nagyon kevés átlagos és békés kelet-európai kedd van, mert Kelet-Európában mindig történik valami – jobb esetben valami kellemetlen, rosszabb esetben valami elviselhetetlen. De ezen a napon semmi ilyesmi nem történt. Na jó, késtek a vonatok, sőt néhány vonalat teljesen lezártak, de azért ez mégsem tragédia, legalábbis errefelé. Ez ugyanis errefelé teljesen megszokott, még nagyjából belefér az átlagos és békés keddek fogalmába.

Emil órák óta a vonat monoton kattogását hallgatta, ez éppen annyira volt fájdalmasan unalmas, mint az elsuhanó fák szinte végtelen számlálása. Hatszázhatvanhárom – hatszázhatvannégy – hatszázhatvanöt – hatszázhatvanhat... Szerette a szenvedést, és szerette az unalmat is, úgy tartotta, az unalom a szétrohadt lelkek végtelenje, és feltárja az ember előtt az örökkévalóságot. Azonban az alkonyati transilvaniai tájat – melyet a vonat ablakából látott – túl népiesnek és gicszesnek ítélte. Akár valami túlszínezett rusztikus képeslap vagy vásári bővli, gondolta, és legszívesebben felgyújtotta volna a dimbes-dombos határt. Néhány rosszul öltözött földművest pillantott meg, ahogy – naplementével a hátuk mögött – a földekről hazafelé bandukolnak – batyu, ökör, kisgyerek –, és a látványtól elfogta a hányinger. Azt gondolta, Romániában nincs semmi eredeti a paraszton, a népművészen és a tájakon kívül. Felháborító ennek az országnak a primitív, tellurikus, differenciálatlan légköre, tele vagyunk babonával és szkepticizmussal, ez az állam egy örök átok. Egész Románia földszagú. Egyesek szerint ez az egészség szaga. Mintha ez dicséret lenne! Nem vagyunk képesek többre annál, hogy szegény nép legyünk?

Egy orvos – Doktor Garmadának mondta magát – járta sorban a kocsikat, kezében csillogó fogó, negyven lejért bárkinek kihúzta a rossz fogát. Azt kiabálta három-négy nyelven: jelentkezzenek hát a fogfájósak! De nem volt szerencséje, hiába magyarázta bőszen boldog-boldogtalannak, hogy az egészség legnagyobb ellensége a rossz fog, amely teljesen egyenlő a ragadós betegségekkel, mert megmérgezi a vért, romlásba dönti az egész testi szervezetet, és lassanként előidézi a halált, ezért az egészség megőrzésének és a hosszú életnek a titka, ha az ember késedelem nélkül kihúztatja a rossz fogát, mely kihúztatásra a jelenleginél jobb alkalom sohasem volt, mivel ő fájdalom nélkül és olcsón, sőt oklevéllel hajtja ezt végre – szóval ezúttal hiába szónokolt, senki nem akart fogat húztatni. Végül Garmada fáradtan rogyott le egy ülésre, belátta, ma nincs esélye pénzt keresni, és átadta magát ő is az általános letargiának. Emil nagyjából egy óra múlva pillantotta meg a következő állomást, nagy, fekete betűkkel volt kiírva az épület homlokzatára: CLUJ. Mindenütt kék-sárga-piros zászlók lengtek: a tetőn, az ablakokban, sőt még a virágágyásokba is pici, hurkapálcikákra ragasztott papírzászlócskákat szúrtak. Emil hajnalban még nem gondolta, hogy estére ebben a városban fog kikötni. A nővéréhez, Virginiához igyekezett Aradra. Ám korán reggel București-ben egy cujkaszagú kalauz arról tájékoztatta a főpályaudvaron, hogy a déli vonal (Craiova–Orșova–Timișoara) most éppen nem járható, baleset történt vagy merénylet, esetleg az anarchisták vagy a vaskárdisták robbantottak, ő nem tudja pontosan, neki semmit se kötnek az orrára, mindenesetre azt javasolta Emilnek, hogy menjen a Brașov–Cluj-vonalon, majd Oradeától már könnyen el tud jutni Aradra. A menetrend szerint húsz perccel várakozott Cluj állomáson a járat. Emil leszállt a vonatról egyetlen poggyászával, egy kis kezibőrönddel, a restiben ivott egy kávét, a trafikban újságot vásárolt. Negyedóra múlva visszaült a helyére, és a trén csakhamar nekiülődult Huedin felé. De nem sokat tudott száguldozni a vasparipa, mert – ahogy a várost elhagyták – óriásit fékezett a mozdonyvezető, akkorát, hogy a poggyászok mind lerepültek az ülések fölötti tárolóról, és az emberek is mind előrezuhantak. Fájdalmas panaszok, szörnyű káromkodások, borzasztó átkok hallatszottak mindenfelől, románul és magyarul és németül egyaránt. Emil is kiugrott az üléséből, és belefejejt a vele szemben ülő kendős asszony fonott kosarába. A kosár kiesett az asszony öléből, a két kékekszürke baromfi elszabadult, Emil segített őket befogni. Szerencsére senkinek nem esett komolyabb bántódása, se Emilnek, se a kosárban tárolt két kendermagos tyúknak, se a többi utasnak. A kalauz csakhamar megérkezett – az egyenruháján jókora folt, körülötte halhbűz, minden bizonnyal olajos heringet falatozott a fékezés pillanatában –, egymás után járta a kocsikat, és sorban felvilágosította az utazóközönséget, hogy a vonat nem megy tovább, baleset történt, valaki a mozdony elé ugrott. A vasúti társaság hamarosan (és díjmentesen) lovas kocsikkal viszi vissza az előző állomásra az utasokat, ott majd tájékozódhatnak, milyen járattal tudnak továbbhaladni céljuk felé. Az utasok szentségteltek még kicsit, majd leszálltak a vonatról, mind a szerencsétlenül járt embert akarták látni. Emil fejébe nyomta kalapját, felöltötte könnyű, szürke, tavaszi kabátját, és magához vette a kézikoffert. Megpillantotta magát az ablak üvegében, és hirtelen rájött, miért hívja mostanában mindenki „tanár úrnak”. Látszik rajtam, gondolta, hogy tanult fiatalember vagyok, de orvosnak, ügyvédnek vagy mérnök-

nek túl kopott és szegényes a figurám, művésznak túl szögletes, hogy hivatalnok legyek, ahhoz meg túl sok bennem az élet. Marad tehát a tanár! Logikus, gondolta, azzal ő is leszállt a vonatról.

Már sötét volt. Alig látszott valami a haldoklóból. Néhányan gyertyát vagy elemlámpát vettek elő. A férfi, aki a vonat kereke alá szorult, még élt, és folyamatosan káromolt, ordibált, szitkozódott. Magyarul. Ajkáról ki se fogzott a panasz. Emil is ott állt a tömegben, látta valamelyest a véres férfit, de nem sokat értett abból, amit az kiabált, mert nem tudott rendesen magyarul. Rögvest fordították románra a magyarul nem tudóknak: a feleségét szidja, aki elhagyta és rüfkének állt szégyenszemre, mert nem bírta elviselni a nyomort. Lehordja mindennek: hűtlennek, rongynak, ringyónak, szemérmetlennek, hálátlannak, perverznek, istentelennek! Emil a vonat alól óbégató férfi beszédéből csak a gyakran ismétlődő „büdös kurva” kifejezést értette, ezt gyakran hallotta gyerekkorában Râșinari-ban és később Sibiuban is. Azt gondolta, ezt a vad magyar nyelvet valami ember-telen szépség hatja át más univerzumból jövő hangzásokkal. Erős és maró, imára, üvöltésre, sírásra való, talán egyenesen a pokolból tört elő, hogy annak tovább hallassa hangját és zaját. Végtelenül tetszett neki ez a nyelv, elbűvölte és megdermesztette, bája és borzalma leigázta. Csupa nektár- és ciánszavak. Mintha éppen agóniára teremtették volna ezt a nyelvet. Magyarul kéne mindenkinek meghalni vagy sehogy, gondolta Emil.

A magyar még kicsit gyalázta elbitangolt nejét, majd hirtelen elhallgatott és meghalt. Szabályszerűen kilehelte a lelkét: a kiabálás végén nagyot, mélyet sóhajtott, azzal szemei fennakadtak, és nem szólt többé. Örökre elnémult, ahogy mondani szokás. Az utasok közül néhányan keresztet vetettek, és olyan is volt, aki megesküdtött rá, látta a Kaszást, a frissen szerzett, meleg lélekkel vidáman szaladt a vasúti töltésen tova. Az emberek – talán azért is, mert más dolguk nemigen akadt – még sokáig figyelték a halottat. Szinte mindenki tudott róla valamit. A postán dolgozott, csak kirúgták, mert magyar volt, és azután sehol nem kapott munkát. Az asszonnyal virágbódét vitt a Piața Unirii-n, de az ember folyton elitta a hasznót, ezért hagyta ott a neje, s lett prostituálttá. Futott ez a férfi a törvény elől, az igaz, hogy a nő elhagyta, de sok volt már az ipse rovásán is: kártyaadóság, rablás, csalás, még gyilkosság is, és a rendőrség már a nyomában járt.

Ehhez képest csendőr egy szál sem volt, később is csak a mentők érkeztek ki a helyszínre. Egy öreg szász orvos a viharlámpa fényénél megállapította a halál tényét. Egyetlen német szót mondott, és már távozott is. Az volt az arcára írva: ez már nem rám tartozik. Mikor a két szanitéc a holttestet a hordágyra akarta tenni, a hulla négy darabra hullott: a mellkasi, nyaki részre a fejjel, az egyben maradt ágyékra és törzsre, valamint a két lábra. A mentőkocsi nem tudott a sínekhez közelebb jönni, így a hordágyra dobált testrészeket a nagyjából ötszáz méterre álló autóhoz cipelték, bepakolták, majd a kocsi elhajtott. Később megérkeztek a vasútársaság lovas kocsijai, az utasok felkapaszkodtak rájuk – Emil is –, és az állomásra zötykölődtek. Itt már senki nem szólt a másikhoz, némán suhantak a kocsik a sötét földúton. Csak amikor a lovak felnyerítettek, akkor szólt Emilhez a mellette ülő román asszony – ugyanaz (a kendős), akinek a vonaton lefejelte a kosarát –, azt mondta, tudja, tanár úr, azért nyerítenek a lovak, mert telihold van, ilyenkor a halottak se tudnak nyugodni és az emberek se tudnak aludni – és a fekete égre mu-

tatott. Emil azt gondolta, ő máskor se tud aludni, nem csak teliholdkor, szóval neki tulajdonképpen mindegy.

Az állomás várótermében átnézte a menetrendet, és konstataálta, ezen a napon már nem fog eljutni Aradra a nővéréhez. Egy ideig tűnődött azon, hogy felhívja Virginiát egy fülkéből, és tájékoztatja őt érkezésének megváltozott időpontjáról, de végül elvetette az ötletet. Ugyan mit mondhatnék neki? Ki tudja, mikor fogok elindulni? Ki tudja, mikor fogok megérkezni? Ki tudja, egyáltalán megérkezem-e valaha? Valami szállodaszobát kellene kivennem, gondolta, de aztán eszébe jutott, minek, hiszen évek óta nem alszik, krónikus insomniában szenved. Talán még fizessek is azért, hogy egy idegen városban a pókhálós plafont nézem reggelig? Na jó, jó, vitatkozott magával, de azért mégsem ülhetek reggelig egy padon a parkban vagy egy koszos kocsmasztal mellett. Ebben a kérdésben később hozok döntést, határozta el végül. A mosdó előterében a város átnézeti térképe is ki volt függesztve, Emil hamar kibogarászta, hogy a belváros mindössze fél óra nyílegyenes séta. Kis bőrröndjével tehát gyalog indult el a Calea Regele Ferdinandon a Someş felé. A széles út szinte fényárban úszott, és a kései óra ellenére jelentős volt a forgalom: taxik, konflisok, andalgó szerelmespárok, dülöngélő kocsmatöltelékek, céltalan sétálgatók, a moziból, színházból hazafelé tartók... Magyarok, gondolta Emil némi viszolygással, ennek a városnak magyarszaga van, pedig már majdnem húsz éve hozzánk tartozik, románokhoz, de ezek még mindig szinte tüntetnek a szagukkal. Ismerem ezt a szagot, a rettenetes szaga számomra. A magyar csendőrszaga, transilvaniai gyerekkorom rémének szaga. Ha már messziről észrevettem egyet, elfogott a pánik, és menekültem, ő volt az idegen, az ellenség, gyűlölni azt jelentette, hogy őt gyűlölni. Miatta irtóztam minden magyartól – valószínű magyar szenvedéllyel. Ma is képtelen vagyok a magyar nép és történelme iránt a legkisebb vonzalmat érezni. Néhány éve, mikor Budapesten megpillantottam az utcai rendőr őrmestert, beleremegtem abba, hogy annak bajusza ezer éven át Transilvania fölé nyúlt, és e szomorú jelenségben megértettem, hogy nekünk, románoknak miért nincs küldetésünk a világon. A magyarok közeli ismerik a zsarnokságot, mert páratlan szakértelemmel gyakorolták: a régi Monarchia kisebbségei tanúsíthatják. Mivel a múltban olyan kiválóan játszották az urat, most az összes nemzet közül ők viselik a legnehezebben a rabszolgaságot. Most persze a szagukban, a magyarok szagában is pánik és gyűlölet érződik. Gyűlölnék minket, és félnek tőlünk. Nincsenek ellenségek, hanem csak a félelem van, a félelem, melyből megszületnek. Lenéznek minket, ahogy mindig is lenéztek. Némileg joggal. A románok egyetlen életmegnyilvánulása a múltban csakis a vallás volt, ezer évig úgy éltünk, mint a növények. Nincs nép, amely ennyire beletörődne a halálba, úgy fogadjuk a halált, mint a törököket. Románia döntő és létét meghatározó jövőbeli nagy politikai tett nélkül szörnyűség, a történelem aljassága, rossz tréfa. Ez igaz, de ne felejtjük el, a magyaroknak semmi értelme sincs a világon, ha pedig elvonatkoztat az ember a magyar nőktől és a cigányzenétől, akkor nem is volt.

Emil már a zsinagógánál járt, kissé elfáradt a sétálásban, leült hát egy padra, cigarettára gyújtott, és a mór stílusú, hatalmas épületet nézte. Emlékezett, olvasta az újságban – akkoriban nagy port vert fel ez az ügy az országos sajtóban, talán tíz éve lehetett vagy még annyi se –, hogy cluji diákok betörték a zsidó temp-

lomba, a padokat tönkrezúzták, a Tóra-tekerceket kivitték az utcára és elégették. Talán nem volt helyes, gondolta Emil, de a zsidó vitalitás olyan agresszív, és a zsidó szerzési vágy olyan szívós, hogy ezzel a munkás és kizsákmányoló néppel szembeni toleranciánk biztos bukásunkat jelentené. Miként asszimiláljunk egy népet – melynek aktívumát a történelem legnagyobb népein aratott győzelmei alkotják – mi, románok, akik a magyarok, a törökök és a görögök sötétjében láttunk napvilágot? Ha a zsidóknak abszolút szabadságot adnánk, egy éven belül még az ország nevét is megváltoztatnák!

A Someș hídján nem volt kedve áthaladni. Illetve nem mert. Emil sohasem ment át egyedül idegen hidakon, mert még kisgyermekkorában Rășinari-ban látott egy jelenetet: a gyertyaöntő bakfis lánya egyedül kelt át a megáradt patak fölött a régi kőhídon. Diót szedett a kötényébe az anyjának, és dalolva ment haza, nem először, nem másodjára, de nem is századjára életében. A híd korlátján kitisztított szőnyeg száradt. Emil még a szőnyeg mintájára is emlékezett: indák között apró állatok bújtak. Ahogy a leányka a hídon vidáman áthaladt, hirtelen a híd leszakadt, a leánykát és a szőnyeget pedig senki nem látta többé, a szinte folyóvá duzzadt patak magával ragadta mindkettőt. Emil apja, a falu pópája ekkor ezt mondta fiának: Emil, amit te láttál, az jel volt, az a kisleány elrepült a varázsszőnyeggel. Mint *Az Ezeregyéjszaka meséinek* hősei vagy éppen Salamon király katonái. Mindez azt jelenti, szülőfaludtól messze fog repíteni az élet, és mesés, sőt mágikus dolgokat fogsz megismerni. Emil néha arra gondolt gyermekkorában, lehet, hogy a gyertyaöntő lánya egyszer visszajön majd érte, és magával viszi a repülő szőnyegen. Hová? Azt nem tudta. A mesék birodalmába talán. Oda, ahol a nyárfa körtét terem, a rekettye pedig ibolyát, ahol a farkasok és a bárányok egymás nyakába borulnak, megcsókolják egymást és testvérekké lesznek, ahol a bolha lábára vasból készítenek patkót, s ahol, ha az ember csodára vágyik, csak felugrik az égig, hogy mesét hozzon. Ám ahogy egyre nagyobb lett, már egyre kevésbé hitt a jelben. Illetve hitt a jelben, csak másképp értelmezte, mint egykor az apja. Hogy az a rășinari-i régi, rozoga híd leszakadt, később már azt jelentette számára, vigyázz minden román építménnyel: a híd leomlik, a torony eldől, a tetőről lefújja a szél a cserepet. Jobb az óvatosság! A román jobb juhásznak, mint kőművesnek!

Szóval egy ideig tanácstalanul ácsorgott Emil a Someș-híd előtt – talán a varázsszőnyegre várt –, majd hirtelen ötlettől vezérelve balra fordult, és a Strada Dacia legelejen betért egy zajos vendéglőbe, melynek kerthelyiségéből a Someș vashídjára és a Palatul Szeki tornyokkal díszített neogótikus épületére lehetett látni. A pincér a kapuban köszöntötte, és a kerthelyiségbe kísért egy kétszemélyes asztalhoz, románul és magyarul is megkérdezte, tanár úr, lesz-e partnere, vár-e még valakit. Emil nem válaszolt, ezt a fakírvékonyságú és artistabajszú pincér nemnek vette. Szóval egyedül fog vacsorázni. Ismerte Emil fajtáját, ő az a vendég, gondolta a pincér, aki nem ereszkedik le egy alantas felszolgálóhoz, inkább rábízza magát, hozzon, amit akar, csak ne kelljen vele szóba állnia. A pincér előbb fél liter bort vitt Emil asztalához, aztán faszénen sült flekkent krumplival, muzsdéjjal, mustárral és paradicsomsalátával, végül vargabélest. Emil jó étvágygyal falta be a vacsorát, korán reggel, a bucurești-i vasúti vendéglő talponálló részében evett utoljára, akkor is csak egy csésze forró ciorbă de burtăt. Mikor a

bora elfogyott, a pincér hozott egy újabb üveggel. Lassan megtelt a vendéglő. Ricsaj, lárma, nyüzsgés. Jöttek és mentek, egyesek átültek egyik asztaltól a másikhoz, ha ismerősre találtak, mindenkinek járt a szája: vagy mert rágott, vagy mert beszélt. Zajlik az élet, gondolta Emil, és ők, a magyarok élvezik az életet, legalábbis ők ezt hiszik életnek, ezt a cifra hangyabolyt, ezt a zsíros szümposzciont, ezt a murcis létfelejtést, és közben nem is sejtik, hogy az élet valójában egészen más: percről percre zajló szétesés, egyhangúan kialakuló fény, értelmetlen bomlás, unalmas felszívódás az éjszakában.

És akkor megjöttek a cigányok! Héttagú fekete banda, alig fértek be a kerthe-lyiségbe azzal a sok hangszerrel. A pincér pálinkával kínálta őket, gyorsan mind lehúztak egy-egy stampedlit, azzal rázendítettek. Nem sokra rá mindenki énekelni kezdett, bankókat gyűrtek a húrok közé, némelyek felálltak és tapsoltak vagy táncoltak. A pincér alig bírta hordani a sört meg a bort. Az utolsó ítéletkor a magyaroknak csak egy cigánybandát kell küldeniük, és magyarázat nélkül beviszik őket a Paradicsomba, gondolta Emil. A magyar zene tömény szomorúság. Biológiai melankólia. A vér unalma. Túl sok vér van a magyar szellemében ahhoz, hogy Magyarország más legyen, mint lélek. A magyarok gondolati téren nem mutattak fel soha semmit, a kultúrába nem vittek stílust. A magyarok nem azért telepedtek le a pannon síkságon, hogy gondolkozzanak, hanem azért, hogy énekeljenek és igyanak. És ez sikerült. Csinálhattak volna történelmet, de végül nem csináltak. Csak városokat és multságokat csináltak. A Nyugatot soha nem értették, katolicizmusuk turanizmus maradt. A magyar politikai érzék teljes hiányában a világ egyik legmesterségesebb államalakulatát hozta létre. Együttműködtek az osztrákokkal, mivel ezek léte sem bírt érvényes értelemmel. A román nép természetesebb a történelemben. Ha a magyarok életfeltételei közepette éltünk volna, kétségtelen, többet alkottunk volna. Senki nem mossa le a szégyent, hogy ezer éven át a magyarok alávetettek minket.

Valaki földhöz vágta a poharát, és ez ragadós lett, egyre többen hajigálták a falnak meg a padlónak a poharukat. „Sose halunk meg!” – kiáltották. „Eccer élünk!” A pincérnek szava sem volt, intett az egyik pikolónak, aki máris érkezett a lapáttal és a seprűvel. A végén már nem is énekeltek, valósággal bőgtek. Bőgtek és ordítottak. „Beugrok a nagybőgőbe!” – kiabálták. Félő volt, hogy tényleg beugranak. Ettől láthatóan a cigányok is tartottak. A magyarok őrzik nomád ösztöneiket, gondolta Emil, a magyar siránkozások forrása az ösztön szomorúsága. Ez az utolsó nép, amely még tud sírni. Az üvöltés fejezi ki a térrel szembeni kétségbeesést. Ha az ember egyedül van a pusztán, az üvöltés az egyetlen válasz a hatalmasság kísértésére.

A pincér és a tanulók egyre csak hordták ki a konyhából a tálakat. Flekken, kolbász, hurka, töltött káposzta... A magyar conquistador nép, gondolta Emil, amely odáig jutott, hogy disznókat hizlal. Példátlanul félrecsúsztak.

Emil asztalához váratlanul egy hölgy ült, és azonnal intett a pincérnek, hozzon neki poharat. A pincér rögvest hozta is, mintha előre fel lett volna készülve erre a fejleményre. A hölgy mosolygott és töltött magának. Nem beszélt, és ezt mindennél többre értékelte Emil. Mit terjesztett el Magyarország szerte a világon? – tette fel magának a kérdést. Cigányokat és nőket, adta meg a választ. És románokat, akik félnek a magyaroktól.

A hölgy haja szőke volt, talán festett, gondolta Emil, olcsó parfümilletet árasztott, kék szemében igazi magyar fájdalom ült. Legalábbis Emil ezt látta ebben a szempárban. Ruhája elegáns, de kissé viseltes, mintha csak ez az egy ruhája lenne. Vállára, nyakára vetett boája kissé ízléstelen. Egyik cigarettát szívta a másik után, a rúzsos csikkeket égve dobta a hamutálba. Emilt a hölgy ajka Maria Tănase csókos szájára emlékeztette, akit nemrégiben hallott énekelni egy fővárosi jazz klubban. „Cine iubește și lasă / Dumnezeu să-i dea pedeapsă...” A hölgy néha intett a pincérnek, hozzon még egy üveg bort. Éjfélkor a vendégek abbahagyták a mulatást, és mind felálltak, a cigányok a magyar *Himnusz*t játszották. Az emberek szeme könnyes lett. „Bal sors akit régen tép...” Magyarország tökéletesen megérdemli a sorsát, gondolta Emil. Megérdemelte, hogy még a méltányosnál is több területet veszítsen el. Már csak azokért a végtelenül szívszaggató irredenta dallamokért is, amelyekkel sohasem fog semmit visszahódítani.

Emil – a többiekhez hasonlóan – felállt, bár nem énekelt. Ismerte a magyar *Himnusz*t, hiszen élete első hét évét az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraként töltötte, de a szöveget nem tudta. Mikor a könnyes éneklésnek vége lett, folytatódott a mulatás, a cigányok újra rákezdték, a pincér és a pikolók újabb flekkeneket és újabb borokat szállítottak az asztalokhoz. A hölgy most felállt, szelíden felsegítette székéből Emilt, belé karolt és elindultak. Mintha csak házaspár lennének. Emil néhány nagyobb bankót dobott az asztalra, kifelé a pincér meghajolt előtte. Szolgák ezek, barbár szolgák, gondolta Emil, vérükben van a szolgaság. Ezer évig játszották az urat, de mégis szolgák maradtak. És mi ezeknek a szolgálknak voltunk a szolgálái. Minő szégyen! De ha megváltjuk Romániát, ha képesek leszünk az ugrásra, akkor a magyarok a mi szolgálaink lesznek. Márpedig Románia történelmi spirálja egyre csak emelkedni fog! Eddig csúszómászók voltunk, ezentúl felemelkedünk a világ szemében, hogy megtudjuk, nemcsak Románia van a világon, hanem a világ is Romániában. Ebben az országban csak a terror, a brutalitás és a határtalan nyugtalanság képes a változásra. Minden románt le kellene tartóztatni és véresre verni, csak így lehet rávenni egy felületes népet a történelemalkotásra.

Áthaladtak a hídon. Így, hogy a hölgy belé karolt, Emilnek tökéletesen elmúlt a hídfélelme, és magabiztosan lépkedett a Someș fölött, persze, ez köszönhető volt az elfogyasztott bornak is. Az utóbbi években három berlini pszichológus sem bírt ezzel a gephyrophobiával, és most – íme! – ripsz-ropsz elmúlt. Emil arra gondolt, a jeles német professzorok bizonyosan sok mindent tudnak, de azt valószínűleg nem is sejtik, hogy a transilvaniai királyleányka és a magyar kurva – együttesen – milyen áldásos hatással lehet a lelki bajokra. A Calea Regele Ferdinandon a Piața Unirii-ig mentek. Mikor Emil megpillantotta a főter közepén Matei Corvin monumentális és fekete és kivilágított lovas szobrát, arra gondolt, ez volt az utolsó magyar, aki történelmet csinált. Igaz, a nagyapja, Serba fia, Vajk még „oláh” volt, vagyis a Kárpátokon túlról érkezett. De még ennek a Matei vajdának is kellett egy román kanárimadár a díszes aranykalickájába! Mikor Emil Budapesten járt, a budai Várban megmutatták neki, a *románnak* Vlad Țepeș-Drăculea egykori börtönét, a Vörös Sün fogadót, az első emeleti ablakok félköríves homlokmezejében denevérszárnydíszek és az udvaron gótikus vasrácsok. Matei megirigyelte Muntenia fejedelmének szinte példátlan bátorságát, határo-

zottságát és keménykezűségét, törökverő érdemeit, hadseregteremtő erőfeszítéseit, vezéri képességeit, hogy központosítani tudta államhatalmát, hogy megbolázta a szemtelen szászokat, hogy viszonylagos függetlenséget szerzett országának, ezért előbb elárulta hű vazallusát, majd megfosztotta trónjától és fogságba vetette. Így elmaradt a történelmi ugrás, elakadt a spirál. Pedig minden adott volt, hogy a román nép nagygyá legyen. III. Vlad nem ördög volt, hanem sárkány (az apja után), és mindent megtett, hogy felemelje nemzetét, megalapította és központtá tette București várát, ám végül jött ez a hollós magyar, és beleköpött a román levesbe. Szokás szerint. Aztán ez a Matei, aki fantasztikus propagandista volt ám, talán még Goebbels miniszternél is tehetségesebb és kiválóbb, elhitette Európa művelt népeivel, hogy ő a fényes „igazságos”, Dracula meg a kegyetlen „karóbahúzó”. Azóta is így élünk a világ képzeletében: sötétben bujkáló, félig denevér, félig ember hegyi románokként, akik vacsora előtt karóba húznak néhány kövér és rózsaszín bőrű szász anyát, persze a szőke, kékszemű gyermekével együtt – mintegy előételként, azután főételnek kiszívják az elkóborolt derék magyarok véré a nyakukból.

Emil és a hölgy a Primăriénél jobbra fordultak, aztán balra a Strada Universității-ba, majd végül megint jobbra a macskaköves, szűk kuplerájutcába, a Florilorba. Miután beléptek a várfaltól második ház ódon kapuján, a portán maga a mádám fogadta őket mosolyogva. A töltött galamb alkatú, göndör, vörös parókat viselő, szinte férfiasan határozott modorú, meghatározhatatlan korú asszony szipkából szívta a cigarettát. A lábánál vajszerű mopszli hevert, de olyan némán és mozdulatlanul, hogy Emil azt sejtette, az eb valójában régen halott, porhüvelyre pedig a taxidermia mestere által lett tetszélővé varázsolva. A mádám nyakában hosszú ezüstláncon cvikker lógott. Kezét nyújtotta és rekedt hangján azt mondta: Részegh Aurelia kisasszony vagyok. Ennek a patinás műintézmények az igazgatónöje. Üdvözlöm a tanár urat a régi Gerendásban! Még nem volt szerencsénk önhöz, ebben biztos vagyok, én ugyanis mindenkre emlékszem, aki 1906 óta betette a lábát ebbe a házba. Minden egyes arc ide van bevésve nekem, és a mádám a mutatóujjával a halántékára mutatott. A művelt emberek szokták ismerni ezt a helyet az irodalomból, folytatta Aurelia feltartóztatathatatlanul, Hunyady Sándor, a felejthetetlen Margit művésznő zseniális fia – ki természetesen itt született városunkban, félkézről zsidó, ugye, de erre most legyintsünk, kit érdekel, én meg félkézről örmény vagyok – így kezdi leghíresebb novelláját: „Az ezerkilencszázas évek elején, mély békében történt, Kolozsváron, hogy egy Kelepei nevű másodéves bölcsész, a »Gerendás«-nak keresztelt, Buza uccai nyilvánosházban aludt.” De nem csak, hogy itt aludt, ide is költözött. Beköltözött hozzánk a kupiba. Most képzelje el! Én akkor még persze nem voltam „mutter”, friss hús voltam itt, egy lány csupán a sok közül. Ebbe a gyönyörű Sándorkába én egykor olyan szerelmes voltam, hogy kétszer is megpróbáltam veronállal kiirtani magamat miatta. Nem sikerült. Pedig a Kelepei se volt csúnya! Nekem elhiheti. Miatta Darinka vágta fel az ereit zsilettel. Neki sikerült. Kanáriszőke, pisze kis lány volt, vasággal együtt ötven kiló, de úgy spriccolt belőle a forró vér órákig, mintha egy lovat vagy egy ökröt vágtak volna le, még a doktor se tudta elállítani. Istenem, a régi szép idők, ugye! A leggyönyörűbb, legédesebb, legzüllöttebb fiúk mindig is ide jártak, kérem, meg kellett őket za-

bálni, beléjük kellett halni! Maga se bűnronda, tanár úr, legyen óvatos, vigyázzon, hogy a Zsuzsika magába ne zúgjon. Pontosan az ilyen kis falatnyi fiúkat szereti bárgyú tekintettel, maga a zsánere. Kelepei egyébként most főszerkesztő és pesti lapokba ír tárcákat. Egy jegyzett valaki! Tegeződik a Babits Mihállyal. A Majális utcán lakik az anyjával a Charité Szanatórium mellett, de megvan a házuk Brassóban is. Még mindig jóképű ám, pedig már elmúlt ötven. Egy tisztos ószes halánték. Volt, hogy interjút készített egy vámpírral, senki nem hitte el, persze, hogy nem, de mégis, annyi újság sose fogyott még ebben a városban, mint akkor! Pulitzer-díjat kapott, hívták New Yorkba, de ő nem ment. Itt élne, halnod kell, mondta. Majd rágyüssz, mondtam neki én. Mer jár ide. Általában csak a vak zongoristát hallgatja a szalonban, de még mindig jár.

Mikor a mádam látta, hogy abból, amit mondott, Emil árva szót sem értett, abbahagyta a csacsogást, és – kicsit csalódottan – egy román nyelvű ártáblát mutatott neki. Emil reggelig kifizette a szobát, majd a mádam jó szórakozást kívánt, végül borzalmas román kiejtésével hozzátette: a lány tiszteletdíját majd a lánynyal rendezze a tanár úr, ez a maguk dolga, ebbe én nem szólok bele. Miközben Emil a hölgygel az emeletre lépcsőzött, arra gondolt, a magyarok román kiejtése borzasztó bosszú Trianonért. A hölgy régi, nagy rézkulccsal nyitotta a hármasszámú szoba ajtaját, majd mutatta Emilnek, lépjen be bátran, megérkeztek. Úgy tűnt, a hölgy nemcsak munkára használja a szobát, hanem itt is lakik, legalábbis erről árulkodtak a személyes holmik: a nyitott szekrényben a ruhák, vulkánfibre bőrönd, háziköntös, könyvek. Tálcán bögre és kistányér, a tányéron szalámihéjak, morzsa és megbarnult almacsutka. A kissé nedves falon egy ikon másolata lógott: Saul és Jézus találkozása a damaszkuszi úton. Zsidók és keresztények, gondolta Emil mérgesen, kétezer éves félreértés. Az éjjeliszekrényen Ady-kötet hevert, Emil ismerte Adyt, azt gondolta róla, használható messiás volt, a magyarok balszerencséje, hogy nem vették komolyan. Azt hitték róla, csak egy zseniális boros bohóc, pedig küldte a megoldást. Akinek van füle a hallásra, hallja. A magyarok a fülük botját se mozdították, fületlennek bizonyultak, pórul is jártak. Emil most azt gondolta, Ady nagyjából azt gondolta, mint ő. Most mindegy, hogy Berlin vagy Párizs, majdnem mindegy, hogy jobb vagy bal, csak, véreim, történjen már valami, könyörgöm, próbáljatok már felnőni, próbáljátok már kikupálni magatokat, és kilépni ebből a balkáni kisededóvból! Azért ez mégis szép, európai. Egy kurva éjjeliszekrényén verseskötet. A magyarok utolsó menekülési útja: azt hiszik magukról, hogy kulturáltak. Ide bújnak a valóság elől. Ez maradt nekik, valamiféle kultúra Nyugat és Kelet között, amiről azt hiszik, különleges. És még az is lehet, hogy igazuk van. Lehet, hogy kulturáltak, a románoknál biztosan kulturáltabbak. Csakhogy nem tudják, hogy ezzel már nem mennek semmire. A kultúra mára fabatkát sem ér. A kultúra ma már csak tűzijáték a semmi háttere előtt. Forradalmat és háborút csak igazi fegyverekkel lehet nyerni, a petárda a pólyás nemzeteknek való. Románia hamarosan felnőtt ország lesz.

A hölgy közben levetkőzött, anyaszült meztelen testére madármintás pongyolát vett, duzzadt mellei szinte kibuggyantak a ruha alól. Bekapcsolta a rádiót, halk jazz hömpölygött, felbontott egy üveg száraz pezsgőt, és öntött mindkettjüknek. Szépen öntötte, lassan, akkurátusan, látszott, hogy van ebben rutinja.

Emilnek nem sok kedve volt az üzekedéshez, de félt bevallani a hölgynek, hogy ő csak azért vette ki a szobát reggelig, mert valahol ki kell bekkelnie az éjszakát. Igaz ugyan, hogy képtelen aludni, évek óta egy percet sem aludt, de mégsem ülhet reggelig egy kocsmában vagy a parkban egy padon. Gondolta, ha már így alakult, levetkőzik és lefekszik az ágyra. Hanyatt feküdt, a hölgy kicsit matatott a nemi szervével, aztán a szájába vette, jól megcsócsálta, és amikor Emil fallosza kellőképpen megkeményedett, ráhúzta az óvszert, majd gyakorlott mozdulattal beleült a hímtagba. Emilnek eszébe jutott, hogy Casanova úgy hívta az óvszert: „angol lovaglókabát”, mert állítólag Condom doktor, II. Károly angol király orvosa találta fel, ők pedig a kollégiumban „munkazokninak” nevezték. A hölgy a pongyoláját nem vette le, csak kioldotta az övét, rózsaszín mellei hullámoztak Emil szeme előtt. Vajon milyen madarak lehetnek ezek a hölgy pongyoláján? – kérdezte magát Emil. Először valami japán mintának nézte, később sasnak, keselyűnek, sólyomnak, hollónak. Vagy az is lehet, hogy turul? Mindenesetre, ahogy a hölgy lágyan ringatózott rajta, a madarak is vele mozogtak a pongyoláján. Mintha csak egy raj turul szállt volna Emil felé. Bár nem szerepelt mai tervei között, és eleinte talán kedve sem volt hozzá, már élvezte Emil a nemi aktust. Evés közben jön meg az étvágy, gondolta. A hölgy kellemesen hintázott ágyékán, nem sietett sehová, tudta, a férfi reggelig kivette a szobát. Közben pezsgőt ivott és jóságosan mosolygott, akár egy anya. És amit a legjobban kedvelt benne Emil, hogy nem szólt egy szót sem. Hát persze, gondolta Emil, a hölgy pályafutása során már biztosan megtanulta, nem szabad a kuncaftot faggatni, mert mindnek van egy története, amiről nem szívesen beszél, és ez a történet általában mindig ugyanaz: otthon egy asszony és sok gyerek várja, ő pedig éppen most mulatja el a lakbért. Most ugrik bele a nagybögőbe. Bosszúból az elhibázott életéért. Az ember mindig azokon áll bosszút, akiket szeret. Az a biztos.

Emil úgy érezte magát, mintha a haldokló Rómában lenne. Minden túléllett civilizációban jelen van az elcsökevényesedések teljes skálája, gondolta, az ösztönök elpuhulnak, az örömök kitágulnak, és már nem biológiai szerepüket töltik be. A gyönyör öncéllá, az elnyújtása művészetté válik, az orgazmus visszatartása technikává, a nemiség pedig tudományággá fejlődik. És a túléllett civilizációk, úgy látszik, nemcsak a centrumban haldokolnak, erjednek, rohadnak, de a provinciákban és a perifériákon is. Sőt, lehet, hogy ott még gyorsabban, erősebben is. A gyümölcsnek is előbb lesz penészes a héja, mint a magja. Emilt a hölgy az anyjára emlékeztette, főleg a meleg mosolya, ami felért egy simogatással. Hirtelen látta maga előtt a rășinari-i pópá már nem éppen fiatal feleségét, ahogy éppen rendet csinál a hölgy szekrényében, összehajtogatja a fehérneműket és az ingeket, szemeteskosárba söpri a kistányérról a szalámihéjat és a morzsát, a fali csapnál előblíti a kávé s bögrét, vállfára akasztja a fiaanyagul fotelba dobott nadrágját – és közben diszkrétan nem néz a párzó pár felé. Csak azt súgja halkan, szinte hangtalanul, vannak írók, kisfiam, akik ugyanazt a mondatot írják egész életükben. És ez gond, kérdezte dacosan Emil. Ez csakis a mondattól függ, válaszolt az anya.

Emil mintha édes álomból riadt volna. Valaki kopogott az ajtón. Inkább dörmöbölt. A hölgy láthatóan ismerte ezt a helyzetet, nem ijedt meg, sőt meglehetősen rutinnal lépett fel. Nyugodt mozdulattal összehúzta mellén a pongyolát, leszállt

Emilről, letette a pezsgős poharat az éjjeliszekrényre, elzárta a rádiót, a haját megigazította a tükör előtt, majd ajtót nyitott. Úgy is mondhatnánk, tökéletesen megőrizte lélekjelenlétét. Két bőrkabátos detektív állt a küszöb mögött, köszöntek, bemutatkoztak. Ön Kesernyés Jánosné, kérdezte a bajszos kövér románul. A hölgy blazírt arckifejezéssel bólintott. A férje öngyilkos lett, a budapesti vonat elé vetette magát. Levelet találtunk nála, önnek van címezve. A nevet alig tudtuk elolvasni, de ez nem csoda, patakokban folyt a vér, a férjét négy darabban szállították a kórházba, mondta a vézna sima arcú szintén románul, zsebéből véráztatta borítékot vett elő, és átadta a hölgynek. Ha elolvasta, öltözzön fel, kérem, velünk jön, azonosítania kell a hullát, mondta végül a bajszos kövér. Nem lesz könnyű, készüljön fel rá lelkiekben, tette hozzá még. A detektívek becsukták az ajtót, és kint vártak a hölgyre. Emil mindeközben mozdulni se volt képes, az ijedségtől megmerevedett, mint a kutya, akit megzavarnak bagzás közben. Gyermekkora óta rettegett minden hivatalos embertől: csendőrtől, katonától, vámőrtől, hivatalnoktól és az összes többitől. Ha csak útlevelért vagy egy közönséges igazolásért be kellett mennie bármilyen hivatalba, hetekig reszketett előtte. Most mozdulatlanul és meztelenül, álló hímtaggal feküdt a hátán, furcsa látvány volt, de vele momentán senki nem foglalkozott. A hölgy kibontotta a borítékot, gyorsan elolvasta a levelet, majd leült a vasrácsos franciaágy szélére, kirántotta az éjjeliszekrény fiókját, onnan elővett egy kis fekete revolvert, a csövét gyorsan a szájába dugta, és azonnal meghúzta a ravaszt. Mikor a rendőrök benyitottak a szobába, a következő látvány fogadta őket: a hölgy az ágyon feküdt, a feje szinte felrobbant, az arca felismerhetetlenné vált vagy inkább jórészt eltűnt. Mellette hevert Emil meztelenül, álló hímtaggal, teste csupa vér és agyvelő. Úgy festett, mintha egy lábosnyi csontos birkapörkölttel öntötték volna le. Maga egyelőre nem hagyhatja el a házat, maradjon itt, és várjon meg minket, fel kell vennünk a tanúvallomását, hamarosan visszajövünk az orvossal és a hullaszállítókkal, mondta a vékony detektív, és elviharzottak.

Emilnek eszébe se jutott elhagyni a házat, mert pillanatnyilag mozdulni se volt képes, mintha kőszoborrá változott volna, olyan merevek lettek a tagjai. Boldog volt, hogy tegnap este nem hívta fel a nővérét, és nem mondott neki semmi konkrétat. Megint igaza lett. Ki tudja, mikor fog elindulni? Honnan? Ki tudja, mikor fog megérkezni? Hová? Mindig közbejöhet valami. És mindig közbe is jön valami. Az élet egy nagy közbejövés. Aztán a herderi jóslatra gondolt, a német költő-filozófusra, aki a magyarok végét vizionálta még a XVIII. században. Megállapította, hogy ugyan még csak alig néhány órája tartózkodik ebben a magyar városban, de máris két magyar öngyilkosságot is látott. Az tény, gondolta, hogy a magyar nem egy ijedős fajta, van vér a pucájukban! Nem félnek ezek se a lihegő mozdonytól, se a süvítő golyótól! Mintha a halál csak egy tüsszentés vagy egy ástás lenne. Ha a magyarok ilyen tempóban pusztítják magukat, akkor még a végén Herdernek lesz igaza! Később Emil azt gondolta, hogy aki még sohasem gondolkodott el önmaga megsemmisítésén, aki még soha nem érzett magában indíttatást, hogy a kötél, a golyó, a mérge vagy a tenger segítségéhez forduljon, az nem több ocsmány gályarabnál, a kozmikus tetemen araszóló féregnél. Ez a világ elvehet tőlünk mindent, megtilthat mindent, de senkinek sem áll hatalmában meggátolni, hogy eltöröljük magunkat a föld színéről. Ez az egyetlen sza-

badságunk, ez teszi – ha nem is túlságosan, de azért némiképpen elviselhetővé az életet. Ez nem is rossz, gondolta most, ezt fel kéne írnom egy cetlire, mert ez még talán jó lehet valahová. Percekbe tellett, míg egyáltalán meg tudott mozdulni. A dohányzóasztalon egy *Ellenzék* hevert címlappal lefelé. Az utolsó oldalon helyet kapó *Lapzárta* rovat első címe ez volt: *Hitler ajándéka Horthy magyar kormányzónak* – egyelőre még csak egy nyolchengeres Mercedes-Benz gépkocsival lepte meg Adolf Miklóst. Emil a kabátja zsebéből ceruzacsonkot kotort elő, az újság utolsó lapjának széléből pedig kutyanyelvet tépett magának, majd lejegyezte apró betűkkel a „ kozmikus tetemen araszóló féregről ” szóló okfejtését. Maga is meglepődött azon, hogy mindezt franciául vetette papírra. Eddig alig tudtam franciául! Most, hogy leírta, amit gondolt, megkönnyebbült. Nem csoda, gondolta Emil, hiszen ami kifejezést nyer, az elveszti intenzitását, így elviselhetővé jelentéktelenedik.

Befészkelte magát a kopott, mély, puha fotelbe. Csak várt és várt és várt, de nem jött senki. Se a detektívek, se az orvos, se a hullaszállítók. Se a Kaszás a lélekért. Végül is ráérnek, ez a hölgy már igazán nem szalad el, gondolta. Kellemes unalomba süppedt. Így kéne élni, egy fotelban elnyúlva, akár egy macska, gondolta. Aztán sokáig nem gondolt semmire. Órák múlva ránézett a hölgy vekkerére, mely az éjjeliszekrényen, az Ady-kötet mellett állt, és az jutott eszébe, hogy aki még soha nem látott hajnali ötkor bordélyt, az elképzelni sem tudja, miféle unalom felé halad bolygónk. Azzal elaludt. Mélyen és meztelenül, évek óta először. Negyed hat volt, odakünn, a Grădina Bărnăuțului fölött már kúszott felfelé a napkorong. Emil Párizsról álmodott. A hajnali napsütésben ragyogó Rue l’Odéonon biciklizett a forgalommal szemben, mikor hirtelen erős faggyúszagot érzett. Felpillantott, és meglátta Anișoarát, a rășinari-i gyertyaöntő lányát a keleti mintás varázsszőnyegen. A fruska nem volt éppen jó bőrben, ami nem csoda, majdnem húsz éve meghalt már. Sajnálom, el kell felejtened, Emilke, nincs mese, súgta Anișoara a szőnyegen ülve, csak a semmi van. És ez a semmi nem pusztá jelképe a létezésnek, mon ami, ez maga a létezés. Ez a minden.

A jó öreg neonfények

Egész életemben csaló voltam. Ezt túlzás nélkül mondom. Jóformán mást sem csináltam, mint igyekeztem jó benyomást kelteni magamról. Leginkább azért, hogy mások kedveljenek vagy csodáljanak. Ennél talán kissé bonyolultabb a dolog. De végső soron a lényeg az volt, hogy kedveljenek, hogy szeressenek. Hogy csodáljanak, elismerjenek, tapsoljanak, vagy ilyesmi. Érted, mit akarok mondani. A sulijól ment, de ott mélyen, legbelül az egésznek nem a tanulás vagy a fejlődés volt a célja, hanem hogy jól csináljam, jó jegyeket kapjak, bekerüljek a sportcsapatba, jól teljesítsek. Hogy kitűnő legyek a bizonyítványom, vagy hogy megszerezsem a kiválósági jelvényt, amivel majd felvághatok mások előtt. De soha nem élveztem igazán, mert mindig attól rettegettem, hogy nem leszek elég jó. A félelem hajtott, hogy keményen dolgozzak, így végül mindig megszereztem, amit akartam. De amint én kaptam a legjobb jegyet, vagy bekerültem az All Citybe, vagy Angela Mead megengedte, hogy megfogjam a mellét, már nem is éreztem semmit, talán egyedül szorongást, hogy nem leszek képes újra megszerezni. A következő dolgot, amire éppen vágytam. Emlékszem, amikor lent voltam Angela Meaddal az alagsorban, a szoba kanapéján, és elértem, hogy engedje, hogy a blúza alá nyúljak, és még csak nem is éreztem rendesen a mellek puha elevenségét, vagy bármit, mert másra sem tudtam gondolni, mint hogy „én vagyok az a srác, akinek Mead engedte, hogy a mellét fogdossa”. Ez utólag olyan lehangoló. Még felsős voltam. Egy igazán nagylelkű, csendes, magabazárkózó, figyelmes lány volt – most állatorvos, van saját rendelője, és én még csak nem is ismertem őt igazán, hisz nem láttam mást belőle, csak azt, ki lehetek én az ő szemében, egy pompomlányéban, aki abban az évben alighanem a második vagy harmadik volt a legvonzóbb általános iskolás lányok közül. Sokkal több volt ennél, túl minden kamaszkori rangsoroláson és népszerűségi szarságon, de én mégsem engedtem, hogy több legyen, vagy hogy többnek lássam, bár igen jó színben tűntem fel, mint akivel mélyrehatóan lehet társalogni, és aki igazán szerette volna érteni és megismerni, hogy ki is ő legbelül.

Később volt részem terápiában, kipróbáltam az analízist, mint majdnem mindenki akkoriban, aki a húszas évei vége felé járt és keresett egy kis pénzt, vagy volt családja, bármije, amiről azt hitte, szüksége van és mégsem érezte, hogy boldog lenne. Sok ismerősöm próbálta. Nem nagyon működött, bár úgy tűnt,

David Foster Wallace (1962–2008) prózaíró, esszéista, a kultikus *Infinite Jest* (1996) című nagyregegy szerzője. Jelen elbeszélés *Good Old Neon* címen, a szerző harmadik és egyben utolsó novellagyűjteményében, az *Oblivion: Stories* (2004) kötetben jelent meg, melynek elkészült egybeesett a befejezetlen regényének (*The Pale King*) írásával. Az *Oblivion* novelláiban is meghatározó szerepet játszik Wallace sajátosan többrétegű elbeszélésmódja és intellektuális érzékenysége, miközben a fogyasztói létmód és az öntudat visszasságait ábrázolja.

mindenki inkább tudatában van a saját problémáinak, és hasznos fogalmakat meg szokás nyújtott ahhoz, hogy ne lógjunk ki a sorból, s olyannak hangozzunk, s úgy tudjunk egymással beszélni, ahogy az meg van írva. Tudod, miről beszélek. Akkoriban a regionális reklámszakmában dolgoztam Chicagóban, miután, mindössze huszonkilenc éves koromban, egy nagy tanácsadó cég média-vásárlójából kreatív munkatárs lettem, és valóban egy „mindenki kedvence” srác voltam, ahogy mondani szokás, nagyratörő, és mégsem voltam boldog, bármit jelentsen is a *boldogság*, de ezt persze nem mondtam senkinek, hisz akkora közhely – „Tears of a Clown”, „Richard Cory” stb. –, és a fontos emberek köre, akiket, úgy tűnt, többre tartok, ennél sokkal lenézőbb volt a klisékkel szemben, ferde szemmel és hűvös megvetéssel illették volna, és persze folyton igyekeztem elhíttetni velük, hogy magam is fásult és közönyös vagyok, állandóan ásitottam, a körmeimet néztem és olyanokat mondtam, mint hogy „a *Boldog* vagyok? egyike azon kérdéseknek, amiket ha felteszel, többnyire már meg is válaszoltad őket”, stb. Annyi időt és energiát fektettem abba, hogy egy bizonyos benyomást keltsek, hogy elismerést vagy elfogadást nyerjek, hogy aztán már semmit sem éreztem az egészből, mert ennek semmi köze nem volt ahhoz, hogy belül ki is voltam valójában, és undorodtam magamtól, amiért folyton ilyen csaló vagyok, de úgy tűnt, mi sem használ ellene. Íme hát néhány a különféle dolgok közül, amikkel próbálkoztam: keleti parti időzóna, tízváltós bringával eltekerni Új-Skóciába és vissza, hipnózis, kokain, gerincmasszázs, csatlakozni egy karizmatikus gyülekezethez, kocogás, közjóért végzett önkéntes munka az Ad Council számára, meditációs kurzus, szabadkőművesek, pszichoanalízis, a Landmark Forum tréningje, *A csodák tanítása*, jobb agyféltekés rajz workshop, cölibátus, régi Corvette vásárlása és hobbiszintű felújítása, valamint megpróbálni két hónapig egyhuzamban minden éjszaka más lánnyal lefeküdni (összesen harminchatot sikerült megszereznem a hatvanegyből, na meg a klamídiát, amiről a barátaimnak is meséltem, úgy téve, mintha szégyenkeznék miatta, de titokban azt vártam, hogy a legtöbbjüket lenyűgözze a dolog – ami a rovásomra tett viccelődő megjegyzések leple alatt, azt hiszem, sikerült is –, mégis ettől a két hónaptól javarészt csak üresnek és szexuális ragadozónak éreztem magam, plusz irtó keveset aludtam és egy roncs voltam a munkában – a kokainnal is ekkoriban próbálkoztam). Egyébként tudom, hogy ez a rész unalmas és jó eséllyel téged is untat, de jóval érdekesebb lesz, amikor elérek ahhoz a részhez, ahol megölöm magam, és felfedezem, mi történik rögtön azután, hogy valaki meghal. Ami a listát illeti, a pszichoanalízis nagyjából az utolsó dolog volt, amit kipróbáltam.

A pszichoanalitikus, akihez jártam, okés volt, egy nagy, szelíd, idősebb fickó, hatalmas vörös bajusszal, amolyan kellemesen közvetlen alak. Nem vagyok benne biztos, hogy jól emlékszem rá, abból az időből, amikor még élt. Elég jó hallgatóság volt, érdeklődőnek és együttérzőnek tűnt, jöllehet kissé távolságtartó módon. Először azt gyanítottam, hogy nem kedvel, vagy hogy nyugtalan a jelenlétben. Nem hinném, hogy olyan páciensekhez szokott volna, akik már eleve tudatában voltak a valódi problémáiknak. Előszeretettel nyomatta a tablettákat is. Vonakodtam az antidepresszánsok használatától, egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy azért szedjek gyógyszert, hogy kevésbé legyek szélhámós. Még ha működne is, honnan tudhatnám, hogy én vagyok, vagy a tablettá? – tettem fel

a kérdést. Ekkorra már jól tudtam, hogy csaló vagyok. Tudtam, mi a gond velem. Csakhogy nem tudtam leállni. Emlékszem, talán az első húsz alkalommal, amikor terápiára jártam, úgy tettem, mintha teljesen nyílt és őszinte lennék, de valójában úgyszólván párbajoztam vele, az orránál fogva vezettem, hogy megmutassam, én nem holmi idetévedt páciens vagyok, mint a többi, akiknek fogalmuk sincs, mi a baj velük, vagy akik egyáltalán nincsenek képben önmagukkal. Végeredményben azt próbáltam megmutatni neki, hogy én legalább annyira okos vagyok, mint ő, és hogy nem sok mindenre fog rájönni velem kapcsolatban, amire én magam már ne jöttem volna rá, vagy amit ne látnék. És mégis, segítségre volt szükségem, és azért is voltam ott, hogy megkapjam. Az analízis ötödik vagy hatodik hónapjáig még csak el sem mondtam neki, mennyire boldogtalan voltam, mert nem akartam egy újabb nyafogós, öntelt úgazdag csávónak tűnni, bár úgy hiszem, ekkor már valahol tudatában voltam annak, hogy mélyen legbelül tényleg az vagyok.

Már az elején az tetszett a leginkább a terapeutában, hogy a rendelője kész káosz volt. Mindenhol könyvek meg papírok heverték, és legtöbbször úgy kellett lepakolnia a székről, hogy le tudjak ülni. Kanapé nem volt, egyszerű székben ültem, ő pedig szemben velem az öreg és ütött-kopott forgószékében, amelynek támlájához egy ilyen nagy, golyókból felfűzött, téglalap alakú vagy köpenyszerű ülészuzat volt rögzítve, olyasmi, amit a taxisok szoktak az üléseikre tenni. Ez is olyan dolog volt, amit szimpatikusnak találtam, az íróasztali székét és a tényt, hogy túl kicsi volt számára (elégg nagydarab volt), így aztán szinte görnyedten kellett ülnie, és a talpa a padlóhoz simult, vagy azt, amikor a kezét néha a tarkójára tette és egészen hátradőlt annyira, hogy amint visszahajolt, a szék támlája borzalmasan nyikorogni kezdett. Mindig van valami lekezelő vagy kissé leereszkedő magatartás abban, amikor valaki keresztbe tett lábbal beszél hozzád, és a széke ezt nem engedte meg neki – ha egyszer is keresztbe tette volna a lábát, a térde az álla magasságában lett volna. És mégsem fogta magát, hogy egy nagyobb vagy szebb széket vegyen az íróasztalához, és arra sem vette a fáradságot, hogy megolajozza az illesztés rugóit, hogy a háttámla ne nyikorogjon olyan hangosan, amiről tudom, hogy a falra másznék, ha az én széke lenne, és az egész napot abban kellene töltenem. Mindezt szinte azonnal észrevettem. A kis szobát áthatotta a pipadohány egyébként kellemes szaga, azonkívül Dr. Gustafson soha nem jegyzetelt vagy válaszolt mindenre kérdéssel, vagy reagált ezekhez hasonló tipikus pszichoanalista dolgokkal, amiktől az egész terápia, ha segít rajtam, ha nem, elviselhetetlen lett volna. Ez az összhatás egy szerethető, szertelen, laza fickó benyomását keltette, és a dolgok ott nála valóban jobbra fordultak, miután rájöttem, hogy valószínűleg semmit sem tesz majd annak érdekében, hogy felhagyjak a vele való párbajozgatással, azzal, hogy a kérdéseit előre megjósolom, csak hogy felvágjak a kész válaszokkal – azt a hatvanöt dollárt így is, úgy is megkapja –, majd végül bevallom, hogy elidegenedettnek és szélhámosnak érzem magam (nyilván a belvárosi műszozt kellett használnom, de ettől ez még igaz), hogy teljesen boldogtalan vagyok, s hogy kezdem belátni, ez már életem végéig így is marad. Elmondtam neki, hogy ezért a szélhámosságért én senkit sem hibáztatok. Örökre fogadtak, de még csecsemőként, és a nevelőszüleim jobbak és rendesebbek voltak, mint a legtöbb biológiai szülő, akit ismertem, és soha

nem kiabáltak velem, nem bántalmaztak, nem erőltették, hogy elérjem a baseball áhított 400-as ütésátlagát, vagy hasonló, és még egy második jelzőloghitelt is felvettek, hogy elit egyetemre küldhessenek, holott ösztöndíjjal bekerülhettem volna a Wisconsin-Eau Claire-be stb. Soha senki nem ártott nekem, minden problémámnak én magam voltam az oka. Szélhámos voltam, és saját hibámból voltam magányos (rögtön hegyezni kezdte a fülét a *hiba* szó hallatán, ami elég súlyos fogalom), mert annyira hamis és egoista voltam, hogy mindent annak fényében éltem meg, hogy az miként befolyásolja az emberek rólam alkotott képét, és hogy mit kell tennem ahhoz, hogy olyan benyomást keltssek bennük, amelyet szeretnék. Elmondtam, hogy tudom, mi a probléma velem, csak azt nem, hogyan oldhatnám meg. Azt is bevallottam Dr. Gustafsonnak, hogy kezdetben igyekeztem túljárni az eszén, s mindent megtettem, hogy okosnak és tudatosnak lásson, és azt is, hogy már korán rájöttem, hogy ez az egész arcoskodás és játszadozás csak pénz- és időpocsékolás volt, de nem tudtam visszafogni, az egész magától történt. Minderre ő csak elmosolyodott, ekkor láttam először mosolyogni. Nem azt mondom, hogy savanyú lett volna, hogy ne lett volna humorérzéke, nagy vörös és barátságos képe volt, kellően rokonszenves, mégis ez volt az első alkalom, hogy társas emberi lény módjára mosolygott. És mindeközben már láttam, hogy minek tettem ki magam – és persze már mondta is. „Ha jól értelek, – kezdte – arról beszélsz, hogy voltaképpen egy számító, manipulatív ember vagy, aki mindig azt mondja másoknak, amitől azt reméli, hogy majd elismerik, és úgy hiszed, hogy ezáltal az általad kívánt benyomást alakíthatod ki másokban.” Én erre azt válaszoltam, hogy ez talán kissé leegyszerűsítő megfogalmazás, de alapvetően pontos, mire ő azzal folytatta, hogy úgy látja, mindezzel azt akarom mondani, hogy azt érzem, ennek a hamis létmódnak a foglya vagyok, és képtelen vagyok teljesen nyitott lenni és az igazat mondani, attól függetlenül, hogy ettől jónak tűnök mások szemében vagy sem. Kissé lemondóan helyesltem, és azt válaszoltam, hogy úgy tűnik, mintha az agyamnak ez a hamis és számító része mindig is működésben lett volna, mintha folyamatosan sakkoznom kellene mindenkivel, és azon agyalnom, hova is kellene lépnem ahhoz, hogy olyan helyzetbe tereljem őket, amilyenbe szeretném. Erre megkérdezte, hogy sakkoztam-e valaha, mire azt mondtam, hogy még általánosban, de aztán felhagytam vele, mert nem voltam annyira jó, amennyire szerettem volna, és milyen frusztráló az, ha csak annyira lehetsz jó, hogy felfogd, hogy mennyire is kellene jónak lenned ahhoz, hogy igazán jó legyél, de képtelen vagy ezt elérni, stb. Igyekeztem az előadásomat túlzásba vinni abban a hiszemben, hogy elterelhetem a figyelmét a nagy felismerésről és kérdésről, amit, mint erre rájöttem, magamnak készítettem elő. De ez nem sikerült. Hátradőlt a nyikorgó székében és a hatás kedvéért szünetet tartott, mintha keményen gondolkodna – azt hitte, most majd joggal érezheti úgy, hogy ma tényleg megdolgozott azért a 65 dollárért. Akaratlanul a bajszát kezdte simogatni, ez mindig a hatásszünet része volt. Kellően biztos voltam benne, hogy valami olyasmit fogok hallani, hogy „Akkor hát hogyan voltál képes arra, amit épp az imént csináltál?”, vagyis, más szóval, ha tényleg szélhámos volnék, akkor hogyan voltam képes őszintén beszélni a szélhámostságról, vagyis azt gondolhatta, hogy valamiféle logikai ellentmondásba vagy paradoxonba keveredtem. Én pedig belementem a játékba, és alighanem

kissé hülyének tettettem magam, mert azt akartam, hogy folytassa és mondja ki, amire gondol, részben azért, mert még mindig abban reménykedtem, hogy majd valami olyan elmés vagy mélyreható dolgot fog mondani, amire még nem számítottam. Másfelől meg azért, mert kedveltem és mert szimpatikus volt, hogy úgy tűnt, őszintén örül és lelkes, hogy segíthet, közben meg igyekezett profi módjára visszafogni arckifejezését, hogy egyszerű elégedettségnek tűnjön a lelkesedése, az esetem iránti egyszerű szakmai érdeklődésnek, vagy ilyesmi. Nehéz volt nem kedvelni, volt benne valami, amit nagylelkűségnek nevezünk. Ami a rendelőjének dekorációját illeti, a széke mögötti falon két keretes kép lógott, az egyik ez a Wyeth-festmény volt a búzamezővel és a tanya felé kúszó kislánnyal, a másik meg egy Cézanne-csendélet, az asztalon egy tál, benne két almával. (Hogy őszinte legyek, csak azért tudtam, hogy Cézanne, mert egy Art Institute-os poszter volt egy Cézanne-kiállításról szóló felirattal a festmény alatt, ami egy csendélet, s amiben volt valami furán nyugtalanító, mert valami nem stimmel a perspektívával vagy a stílusával, amitől az asztal hajlottnak, az almák pedig már-már szögletesnek tűntek.) A nyomatok nyilvánvalóan azért voltak ott, hogy a terapeuta pácienseinek legyen hova nézniük, mivel a legtöbben szeretnek nézelődni, miközben beszélnek, vagy bámulni a falon lévő dolgokat. Számomra egyébként nem különösebben okozott gondot egyenesen őrá nézni, amíg ott tartózkodtam. Volt tehetsége ahhoz, hogy az embert megnyugtassa, ez kétségtelen. Affelől viszont nem voltak illúzióim, hogy ez azt is jelentené, elég tűzerővel és éleslátással bír ahhoz, hogy rajtam is segíteni tudjon.

Van egy alapvető logikai paradoxon, amit én „szélhámós-paradoxon”-nak neveztem el, s amit többé-kevésbé magamtól fedeztem fel, mikor még a főiskolán matematikai logikára jártam. Emlékszem, ez egy nagy egyetemi előadás volt, hetente kétszer egy előadóteremben, a professzor a pódiumon, péntekenként pedig egy kisebb szeminárium, amit egy tanársegéd vezetett, akinek látszólag az egész élete a matematikai logikából állt. (Ráadásul ahhoz, hogy jeles legyél, csak annyit kellett tenned, hogy leülj a megadott tankönyv elé, amit a prof szerkesztett, és bemagold a különféle érvelési módokat, normálformákat és az elsőrendű logikai kvantifikáció axiómáit, tehát a tantárgy maga épp olyan tiszta és mechanikus volt, mint maga a logika, vagyis ha elég időt és energiát fektettél bele, a másik végén kiugrott az ötös. Csak a félév végén jutottunk el az olyan paradoxonokhoz, mint a Berry- és a Russel-paradoxon, és a nemteljességi tétel, de ezek nem kerültek elő a vizsgán.) A szélhámós-paradoxon tehát az, hogy minél több időt és energiát fektetsz abba, hogy mások számára megnyerőnek vagy lenyűgözőnek tűnj, belül annál kevésbé érzed magad annak – egy csaló vagy. És minél inkább csalónak érzed magad, annál keményebben igyekszel lenyűgöző vagy szerethető képet adni magadról, hogy mások rá ne jöjjenek, milyen üres és hamis ember vagy. Logikusan azt gondolnánk, hogy amint egy feltételezhetően intelligens tizenkilenc éves ráeszmél erre a paradoxonra, felhagy a szélhámossággal és megelégszik azzal, hogy önmaga legyen (bármit jelentsen is ez), mert ráébred arra, hogy ez a szemfényvesztés egy végtelen ördögi kör, amely végső soron félelemhez, magányhoz és meghasonuláshoz stb. vezet. De itt jött egy másik, magasabb rendű paradoxon, amelynek még csak formája vagy neve sem volt – nem tudtam mit kezdeni vele. Tizenkilenc évesen az első paradoxon felfedezése egy

csapásra rádöbbsentett arra, mennyire üres, képmutató ember vagyok, legalábbis attól a ponttól kezdve, hogy én négyévesen hazudtam a nevelőapámnak, amikor megkérdezte, hogy én törtem-e el a tálat, abban a pillanatban rájöttem, hogy ha azt válaszolom neki, hogy én tettem, de mindezt ügyetlenül és valószínűtlen módon „vallom be”, akkor úgysem hinne nekem, ellenkezőleg, azt hinné, hogy a testvérem volt az, Fern, a szüleim vér szerinti lánya, hogy valójában ő törte el az antik Moser-üvegábrát, amit a nevelőanyám a vér szerinti nagyanyjától örökölt, és amiért teljesen odavolt, ráadásul az egész úgy jönne le, hogy én vagyok a jó-akaró, rendes mostohatestvér, akit annyira aggaszt, hogy Fern (akit tényleg szerettem) bajba kerülhet, hogy készakarva füllent és magára vállalja a büntetést. Nem tudom ezt jól elmagyarázni. Először is, csak négyéves voltam, és a felismerés nem szavakkal érkezett, ahogy azt az imént előadtam, hanem sokkal inkább érzésekben és asszociációkban, a nevelőszüleim különféle arckifejezései villantak fel a képzeletemben. De pont így, egy szempillantás alatt történt, négyévesen, amikor rájöttem arra, hogyan kelthetek egy bizonyos látszatot azzal, hogy tudom, milyen hatást fog kiváltani a nevelőapámban az, ha valószínűtlenül „bevallom”, hogy megütöttem Fern karját és elloptam a hulahoppkarikáját, majd leszaladtam vele a földszintig, és elkezdtem hulahoppozni az ebédlőben, pont a tálalószekrény mellett, amelyen a nevelőanyám az összes antik porfogóját, üvegből készült díszábrát és szobrocskáját tartotta, miközben Fern, aki a tálikó és a többi régiség miatti aggodalmában, a karjáról és a karikáról teljesen megelégedve utánam szaladt kiáltozva és emlékeztetni próbált, milyen fontos is az a szabály, hogy az étkezőben tilos a játék... Vagyis azáltal, hogy ilyen szándékosan hiteltelen módon hazudtam, valójában bármit elérhettem, amire az egyszerű hazugsággal is képes lettem volna, ráadásul eminensnek és önfeláldozónak tűnhettem, és még a nevelőszüleim is büszkéek lehettek, mert mindig örültek annak, ha valamelyik gyerekük valami olyasmit tett, ami jellemre vall, s mert ez egy rájuk nézve előnyös dolog, amitől úgy érezhették, hogy ők formálják a gyerekük jellemét. Mindezt ilyen hosszasan, kapkodva és esetlenül foglalom össze, mert megpróbálom úgy átadni, ahogy emlékszem rá, miként tört rám hirtelen a felismerés, amint felnéztem a nevelőapám nagy, kedves arcára, aki a Moser-tál két nagyobb darabkájával a kezében próbált dühösebbnek látszani, mint amilyen valójában volt. (Mindig is úgy tartotta, hogy az értékesebbjét egy biztonságosabb helyen kellene tárolni, míg a nevelőanyám álláspontja az volt, hogy mi értelme a szép dolgoknak, ha nem olyan helyre tesszük, ahol díszelghetnek.) Hogy miként jelenhetek meg egy bizonyos módon, s hogy miként érhetem el, hogy egy adott dologra gondoljon – egy szempillantás alatt állt össze bennem. És ne feledjük, még csak négyéves voltam. Még csak azt sem mondhatom, hogy rosszul éreztem volna magam, amikor erre ráéisméltem – igazság szerint remekül éreztem magam. Okosnak és nagyszerűnek éreztem magam. Kicsit azt éreztem, mint amikor a kirakóst bámulod, és ott van a kezében az egyik darabka, és nem jössz rá, hogy a kirakós melyik részéhez tartozik, vagy hogy hova illeszkedik, és az üres helyeket pásztázod, és egyszer csak a semmiből, minden logikusnak tűnő magyarázat vagy előzmény nélkül ráéismélsz, hogy ha a darabkát abba a bizonyos irányba fordítod, akkor illeszkedni fog, és így is lesz, és ezt a legjobban talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy ebben a röpké pillanatban

hirtelen azt érzed, hogy miként a kirakós darabja, úgy te is valami sokkalta nagyobb és egyben sokkalta teljesebb egész része vagy. Az egyetlen dolog, amivel nem számoltam, az Fern reakciója volt, amikor a nevelőszüleim kérdőre vonták és megbüntették az üvegtál miatt, majd mikor továbbra is tagadta, hogy ő játszott volna az ebédlőben, még jobban megbüntették, mert az álláspontjuk szerint inkább dühösek és csalódottak a hazugságért, mintsem a tál miatt, ami szerintük egyébként is csak egy materiális dolog, és végső soron jelentéktelen a világ dolgainak nagyobb rendszeréhez képest. (A nevelőszüleim így beszéltek, ők magasabb elveket és értékeket képviseltek, humanisták voltak. A központi eszményük a család minden kötelékére kiterjedő és teljes őszinteség volt, és szülői nézetük szerint a hazugság volt a legrosszabb, a legkiábrándítóbb véttség, amit elkövethettél. Egyébként is hajlamosak voltak Fernt valamivel szigorúbban fegyelmezni, mint engem, de ez is az értékrendjükhöz tartozott. Gondjuk volt rá, hogy igazságosak legyenek, és hogy úgy érezhessem, éppúgy az ő gyerekük vagyok, mint Fern, hogy maximálisan biztonságban és szeretetben érezhessem magam, és így előfordult, hogy a méltányosság terén a fenyítéssel kissé túllóttek a célon.) Így aztán Fernt hazugnak hitték, holott nem volt az, és őt ez jobban bántotta, mint a tényleges büntetés. Ekkor még csak ötéves volt. Szörnyű érzés, ha szélhámosnak tartanak, vagy ha azt hiszed, mások azt gondolják, hogy csalo vagy hazug vagy. Valószínűleg az egyik legrosszabb érzés a világon. Még ha nem is volt erről közvetlen tapasztalatom, biztos vagyok benne, hogy kétszerezen is szörnyű, amikor tényleg az igazat mondod és mégsem hisznek neked. Nem hinném, hogy Fern valaha is rendesen túltette volna magát ezen az eseten, bár erről mi ketten soha nem beszéltünk, eltekintve attól a rejtélyes megjegyzéstől, amit még gimi alatt, egyszer vitatkozás közben félvállról odavetett, miközben kiviharzolt a házból. Ő ilyen klasszikusan problémás kamasz volt – cigi, smink, közepes jegyek, idősebb fiúk stb. –, míg én voltam a család kis kedvence, kitűnő átlaggal, a válogatott csapatban stb. Úgy is mondhatjuk, hogy a felszínen Fernhez képest sokkal jobbnak tűntem és jobban teljesítettem, noha végül összeszedte magát, elment főiskolára, és ma már jól megy a sora. Amúgy az egyik legviccesebb ember a világon, meglehetősen szellemes és kifinomult humora van – nagyon bírom. A lényeg, hogy itt kezdődött ez a szélhámosság dolog, de nem mintha a széttört üvegtál lenne az oka vagy az alapja a szélhámosságomnak, vagy mintha ez az eset valami feldolgozatlan gyermekkori trauma lett volna, ami miatt terápiára kellett járnom. Ez a hamis énem mindig is megvolt, ugyanúgy, ahogy a kirakós darabja is tárgyilagos értelemben fontos része a játéknak, még mielőtt tudnád, hova is illeszkedik. Egy ideig foglalkoztatott, talán az egyik vagy másik vér szerinti szülőm is szélhámos lehetett, vagy ezt a hamis gént hordozhatta, amit átörökölt, vagy valami hasonló, de ez sem vezetett sehova, hisz nem tudhattam. Még ha ki is derült volna, min változtat? Ettől még ugyanúgy szélhámos leszek, és ugyanúgy az én boldogtalanságom marad, amit meg kell oldanom.

Még egyszer mondom, tisztában vagyok azzal, hogy kissé körülményesen fogalmazok, de a lényeg, hogy mindez és még sok minden más egy pillanat alatt villant át az agyamon, abban a kis hatásszünetben, amit Dr. Gustafson engedett magának, mielőtt előadta volna a *reductio ad absurdum* típusú érvelését arról, hogy nem lehetek teljesen szélhámos, ha itt és most képes voltam ezt bevallani

neki. Tudom, hogy te magad is éppen olyan jól tudod, milyen gyorsan szállnak a gondolatok és az asszociációk az ember fejében. Lehet, hogy éppen egy kreatív megbeszélés közepén ülsz a munkában, vagy ilyesmi, és abban a kis néma csendben, miközben a többiek átfutják a jegyzeteiket vagy a következő beszámolóra várnak, olyannyira sok dolog zúdul át a fejedben, hogy a teljes megbeszélés idejénél is jóval tovább tartana, ha csak annak a pár másodpercnyi csendnek gondolatáradatát megpróbálnád szavakba önteni. Ez egy újabb paradoxon, hogy az ember életében a legfontosabb érzések és gondolatok közül jó néhány olyan gyorsan villan át az agyán, hogy ez a *gyors* még csak nem is jó szó rá, és hogy ezek látszólag teljesen különböznek vagy kívül állnak a szokványos időrenden, ami szerint élünk, és alig van bármi közülük a szavak egymásutánjából álló folytonos nyelvhez, amit egymás között használunk, hogy könnyen lehet, egy egész életre lenne szükség ahhoz, hogy e pillanatnyi gondolatáradat és kapcsolatrendszer felvillanásának csak egyetlen töredékét is kimondhassuk, stb. – és úgy tűnik, hogy ennek ellenére mégis a nyelvre hagyatkozunk valamennyien (nyilván mondanom sem kell, hogy mindenki a sajátjára), ezzel próbáljuk kölcsönösen megérteni egymást, közben legbelül meg mindenki tudja, hogy az egész egy színjáték, hogy az emberek csak megjátsszák magukat. Ami odabent zajlik, az túl gyors, túl hatalmas és túlságosan összefüggő ahhoz, hogy a szavainkkal többre mehetnénk annál, mint hogy esetenként egy parányi kis részének a körvonalát megrajzoljuk. Egyébként ezeknek a gondolatoknak, emlékeknek, érzelmeknek, felismeréseknek és így tovább a belső agy-sebessége vagy mi, még ennél is gyorsabb akkor, abban a pillanatban, amikor meghalsz – nagyságrendekkel gyorsabb, elképzelhetetlenül gyors –, vagyis abban a tűnékeny kis nanoszekundumban, ami a halál és aközött telik el, ami azután jön, vagyis nem áll olyan messze a valóságtól az a közhely, hogy a halál pillanatában az egész életünk leperog a szemünk előtt – bár ez az *egész életünk* itt valójában nem egy szekvenciális dolog, ahol megszületsz és aztán a bölcsőben fekszel, majd meglesz az első hazafutás stb., végtére is kiderül, az emberek többnyire ezt értik „az egész életem”-en, vagyis pillanatok különálló, kronologikus sorozatát, amit összesítenek és az életüknek neveznek. Ez viszont nem ilyen. A legjobban úgy tudnám összefoglalni, hogy minden egyszerre történik, de ez az *egyszerre* nem véges tartamú pillanat, amire az életünk során időként gondolunk, ráadásul, mint kiderült, amit „az életem”-en értünk, még csak meg sem közelíti azt, amire „az életem” kimondásakor valójában gondolunk. A szavak és a kronologikus idő miatt értjük félre mindazt, ami a legelemibb szinten történik. És ugyanakkor a nyelv áll egyedül rendelkezésünkre, hogy megpróbáljuk megérteni, s hogy másokkal együtt valami nagyot, valami értelmeset és igazat alkossunk, ami megint csak paradoxon. Dr. Gustafson – akivel később újra találkoztam, és megtudtam, hogy szinte semmi köze nem volt ahhoz a nagydarab, komplexusos pasashoz, aki a River Forest-i irodájában a széke üléshezátának dőlve ült, s hogy már akkoriban vastagbélrákja volt, amiről mit sem tudott, csak annyit, hogy a fürdőszobában egy ideje nem érezte jól magát odalent, s hogy ha ez így folytatódik, akkor időpontot fog kér a belgyógyászához – Dr. Gustafson később azt mondta, hogy ez az *egész életem leperog a szemem előtt* jelenség, amit a véghez kötünk, inkább olyan, mintha egy fehér hullámtörés lennél az óceán felszínén, és csak abban a

pillanatban tudatosulna benned, hogy óceán van körülötted, amint elkezdesz visszahullani a víztömeg felé, és belesimulsz a felszínébe. Amikor fent vagy az óceán fölött, úgy beszélsz és cselekszel, mintha tudnád, hogy csak egy hab vagy az óceánon, de legbelül mégsem tudod igazán, hogy tényleg létezik az óceán. Mert ez jóformán lehetetlen. Vagy mint a falevél, amely nem hisz a fában, amelynek ő is a része, stb. Többféleképpen is ki lehet fejezni.

És mindez idő alatt már biztosan észrevetted, hogy mi itt a központi, átfogó paradoxon, hogy te mindezt, amiről beszélek, miszerint a szavak nem igazán működnek, s hogy az idő nem egyenesen halad, te mindezt szavak formájában érzed, s ahhoz, hogy megértsd, a szavakat időrendben kell befogadnod, először az elsőt, majd a rákövetkezőket, vagyis ha azt mondom, hogy a szavaknak és a szekvenciális időnek ahhoz, amiről én beszélek, valójában semmi köze sincs, akkor bizonyára azon tűnődsz, hogy miért ülünk itt ebben az autóban, hogy mi haszna a szavaknak, és hogy miért töltjük ezzel a drága idődet, egyszerűen nem mondok-e ellent magamnak már a kezdetektől fogva? Arról nem is beszélve, hogy talán lófaszt sem tudok arról, mi történik a halál pillanatában – már ha tényleg megöltem magam, de akkor meg hogy hallanád mindezt? Egyszerűen szélhámos vagyok. De nincs ezzel semmi baj, nem igazán számít, hogy mit gondolsz. Mármint számodra biztosan számít, legalábbis úgy hiszed – de nem ezt értem azon, hogy *nem számít*. Azért mondom, hogy nem számít, hogy mit gondolsz rólam, mert a látszat ellenére mindez még csak nem is rólam szól. Én csak arra törekszem, hogy egyetlen apró kis részletét felvázoljam annak, milyen is volt, mielőtt meghaltam, és hogy szerintem mi vezetett el ide, hogy legalább némi fogalmad legyen arról, hogy miért az lett a vége annak, ami ezután történt, és hogy miért volt akkora hatással arra, akiről mindez valójában szól. Vagyis ez még csak egy amolyan bevezető-féle vagy összefoglaló volt, azzal a szándékkal, hogy rövid és vázlatos legyen... és lám, még csak ehhez is mennyi időre és nyelvre van szükség, hogy kimondjuk. Érdekes belegondolni, mennyire esetlennek és fáradságosnak hat még a legapróbb dolgok kimondása is. Mit mondasz, mennyi idő telt el ez idáig?

Dr. Gustafson egyébként meglehetősen rossz pókerjátékos vagy csaló lett volna, mert valahányszor úgy érezte, az analízis egy nagy pillanatához érkezünk, látványosan hátradőlt a székében, ami hangosan nyikorgni kezdett, ahogy a háttámla megfeszült, és a lábát a sarkára helyezte, amitől meg látni lehetett a cipőjének a talpát, és mégis sikerült ezt a testhelyzetet úgy előadnia, mintha ez az ő teste számára kényelmes és megszokott lenne, mint ami jólesik a gondolkodás közben. Az egész jelenet egyszerre volt megjátszott és valahogy mégis szerethető. Fernnek egyébként vöröses haja és zöld, kissé aszimmetrikus szemei vannak – az a fajta zöld, aminek az eléréséhez az emberek általában kontanktlencsét vesznek –, amitől olyan boszorkányosan vonzó. Szerintem valóban az is, mellesleg. Nagyon kiegyensúlyozott, szellemes, önálló személyiséggé nőtte ki magát, csak a magányának az a lehelletnyi illata lengi be talán, ami az egyedülálló harmincas nők körül érezhető. Persze mindannyian egyedül vagyunk, ez tény. Mindenki tudja, ez szinte közhelyszámba megy. Ez hát az én lényegi hamisságom egy újabb rétege, hogy úgy teszek, mintha az én magányom különleges volna, mintha egyedül az én hibám lenne, hogy belül valahogyan különösen üres és

hamis vagyok. Nincs ebben semmi különleges, mindenkiben ott van. De még mennyire. Halott vagy sem, Dr. Gustafson többet tudott erről, mint én, s éppen ezért úgy tűnt, hogy hiteles szaktekintéllyel és örömmel beszélt (bár kissé fölényesen, ahhoz képest hogy ez mennyire magától értetődő), amikor azt mondta, „Ha alkatodból adódóan hamis és manipulatív vagy, Neal, képtelen arra, hogy önmagadat add” (a Neal a keresztnemem, ez szerepelt az anyakönyvben, amikor örökbe fogadtak), „hogyan lehet, hogy az imént mégis képes voltál abbahagyni a szócsatát és a taktikázást, és őszintén tudtál beszélni” (merthogy időben csak ennyi telt el az akkor és a most között, s ami a pillanat tört része alatt lezajlott a fejemben, ahhoz ennyi beszédre volt szükség) „arról, hogy ki is vagy valójában?” Vagyis mint kiderült, igazam volt abban, hogyan hangzik majd a nagy logikai következtetése. És egy darabig még megjátszottam magam, hogy ne vegyem el a kedvét a dologtól, belül viszont sivárnak éreztem magam, mert most már tudtam, hogy ő is épp olyan hiszékeny és könnyen megvezethető, mint bárki más, és még csak meg sem közelíti azt a szakértelmet, amire szükségem lenne, ami reményt adhatna, amivel megszabadulhatnék a boldogtalanság és a hamiság fogságából, amit magamnak építettem. Mert az igazság valójában az, hogy annak beismerése, hogy szélhámos vagyok, és hogy az elmúlt hetek közös szócsatája más sem volt, mint időpocsékolás, csak hogy kivételesnek és éles eszűnek lásson, már önmagában is meglehetősen manipulatív. Elég egyértelmű volt, hogy Dr. Gustafson nem lehetett annyira korlátolt vagy felületes az emberekkel kapcsolatban, ha képes volt túlélni a magánpraxisban, így észszerűnek tűnt feltelezni, hogy a figyelme kiterjedt arra a masszív intellektuális rongyrázásra, amit az analízis első heteiben elkövettem, és levonhatta a következtetéseit a szemlátomást elkeseredett szükségletemről, hogy egy bizonyos benyomást tegyek rá, és noha nem lehettem ebben egészen biztos, de legalábbis jó esély volt rá, hogy egy alapvetően üres, bizonytalan embernek ítélte meg, akinek az egész élete másból sem áll, mint hogy igyekszik lenyűgözni másokat, manipulálni a róla alkotott képüket, hogy kompenzálni tudjon a belső ürességéért. Nem mint ha ez egy szokatlanul ritka vagy kevésbé ismert személyiségtípus lenne. Így aztán az a tény, hogy úgy döntöttem, hogy elviekben „őszinte” leszek és nyíltan diagnosztizálom magam, valójában csak egy újabb lépés volt a hadjáratom során, hogy Dr. Gustafson biztosan megérthesse, hogy egyedülállóan éleselmjű és tudatos páciens vagyok, és hogy aligha tud bármit is észrevenni vagy azonosítani velem kapcsolatban, amiről már ne tudtam volna, s amit ne lettem volna képes a saját taktikai előnyökre fordítani, a számomra éppen tetsző kép vagy benyomás megformálásával. Az ő állítólagos felfedezéséhez tehát – amelynek látszólagos, elsőrendű lényege az volt, hogy a szélhámosságom mégsem lehet olyan mélyreható és reménytelen, ahogy azt én állítottam, mivel az, hogy képes vagyok őszintén beszélni róla, ellentmond azon állításomnak, hogy képtelen volnék az őszinteségre – valójában az a nagyobb, kimondatlan értelem társult, hogy ő az én alapjellememből olyan dolgokat is felismert, amiket én magam nem tudtam észrevenni vagy helyesen értelmezni, és hogy ő ezáltal mégiscsak kihúzhat a bajból úgy, hogy rámutat a mindenre kiterjedő szélhámos mivoltomról alkotott felfogásom következtelenségeire. Az, hogy az ő felismerése, amelytől olyan kis szemérmesen elégedettnek és izgatottnak tűnt, nemcsak nyilvánvaló

és sekélyes volt, hanem helytelen is – ez pedig nyomasztóan hatott, mint ahogy mindig van valami lehangoló abban, ha valakiről kiderül, hogy könnyű befolyásolni. A szélhámosság-paradoxonnak az a velejárója, hogy mindenkit hülyére akarsz venni, és mégis, mindeközben végig azt reméled, hogy egyszer majd szembejön veled valaki, aki méltó ellenfeled vagy veled egyenrangú lehet, akit már nem verhetsz át. De ez volt az utolsó csepp a pohárban, említettem, hogy már csomó mindent kipróbáltam, ami mind hatástalannak bizonyult. Vagyis a *nyomasztó* voltaképpen meglehetősen enyhe kifejezés. Ehhez társul a tény, hogy én ráadásul még fizettem is ennek a csávónak, hogy segítsen kijutnom ebből a csapdából, s erre kiderül, hogy nem rendelkezik az ehhez szükséges mentális tűzerővel. Ekkor azon gondolkodtam, hogy milyen kilátásokkal jár, ha időt és pénzt áldozok arra, hogy hetente kétszer River Forestbe autózom csak azért, hogy a gyanútlan terapeutámat az orránál fogva vezessem, elhitetve vele, hogy valójában nem is vagyok annyira szélhámós, mint amilyennek magamat gondoltam, s hogy a vele folytatott analízis fokozatosan segít ezt nekem belátni. Ami azt jelentené, hogy ő valószínűleg többet profitálna mindebből, mint én, s ez számomra csak a megszokott szélhámosság lenne.

Bármennyire fárasztó és vázlatos is mindez, legalább lesz némi fogalmad arról, azt hiszem, hogy milyen is volt az én fejemben lenni. Ha mást nem is, azt láthatod, mennyire kimerítő és szolipszisztikus ilyennek lenni. Én pedig egész életemben ilyen voltam, legalábbis négyéves koromtól kezdve, amennyire vissza tudok emlékezni. Mondanom sem kell, hogy ez igazán ostoba és egoista módja az életnek, nyilván, ezt te magad is láthatod. Éppen ezért a terapeuta felismerésének végső és leginkább kimondatlan értelme – nevezetesen, hogy nem is az, és nem is olyan vagyok, akinek és aminek hittem magamat –, amit hamisnak véltem, valójában igaz volt, bár nem azon okból kifolyólag, ahogy azt Dr. Gustafson, miközben én játszottam a hülyét, hogy azt érezhesse, olyan ellentmondásra világít rá, amelyre nélküle nem derülne fény, a székében hátradőlve, a mutató és a hüvelykujjával a bajszát simogatva gondolta.

Egy másik módja annak, ahogy az ezt követő ülések során hülyének tettettem magam, az volt, hogy az optimista diagnózisa ellen tiltakoztam (szükségtelenül, hiszen ekkorra már mondhatni lemondtam Dr. Gustafsonról, és elkezdtem az öngyilkosság különféle változatain gondolkozni, amelyek nem okoznak fájdalmat, vagy eredményeznek olyan látványt, amely undort válthat ki, bárki is találjon rá), felsorolva a szélhámosságom különféle módozatait, amelyekkel még az őszinte és számításmentes feddhetetlenségre való törekvésemben is csalóknak bizonyultam. Megkíméllek attól, hogy ezt a listát újra előadjam. Lényegében egészen a gyerekkoromig mentem vissza (amit a terapeuták mindig szeretnek), és az egészet rázúdítottam. Részben azért, mert kíváncsi voltam, vajon mennyit bír elviselni. Például meséltem neki arról, mennyire imádtam a baseballt, a fű illatát és a távoli locsolók hangját, vagy az érzést, ahogy az öklömmel a kesztyűt püfölöm, újra meg újra, és azt kiáltom, „Hé, ütő-ütő!”, az alacsony és vörösen izzó napkorongot a meccs kezdetén, majd ahogy a kései játékok parázsló alkonyán az ívlámpák csilingelve felgyulladnak, és a frissen vasalt, gőzölgő Legion mezem illatát, vagy az érzést, ahogy a pályán csúszom, s ahogy a felvert por lassan leülepszik körülöttem, vagy a gumipapucsos szülőket rövidnadrágban a hűtőtás-

káikkal, amint az összecsucskható kertiszékeiket állítgatják, a kölyköket, akik a hátsó kerítésbe akasztják az ujjait, vagy a félrement labdák után szaladnak. A bíró arcszeszenek és izzadságának szaga, az a kis seprű, amellyel lehajol és a bázistányért tisztogatja. De leginkább az az érzés, amikor úgy lépek a pályára, hogy tudom, bármi lehetséges, olyan érzés, mintha a nap egyenesen fent a mellkasomban ragyogna. Majd elmondtam, hogy talán már tizennégy éves koromban mindez szertefoszlott, és az átlagom miatti szorongásba csapott át, hogy bejuthatok-e újból az All Citybe, vagy hogy annyira aggódtam, hogy elcseszem, hogy már az egyenruhám sem szívesen vasaltam a meccsek előtt, mert túl sok időt adott a gondolkodásra az, ahogy ott állok idegesen, hogy aznap este jól kell teljesítenem, hogy már észre sem vettem a vasaló sercegő sóhajait vagy a gőzölés jellegzetes illatát, valahányszor bekapcsoltam. Hogy hogyan sikerült így gyakorlatilag mindenből a legjobb részt tönkretennem. Hogy néha úgy éreztem, mintha valójában álmodnék, és mindez nem is lenne igaz, és talán egy napon a semmiből, mintegy az ütés közben csak úgy felébrednék. Részben ez az elképzelés állt az olyan dolgok mögött, mint hogy csatlakozom a naperville-i karizmatikus gyülekezethez, a szélhámosság homályával szembeni spirituális ébredés reményében. „Az igazság szabaddá tesz” – mondja a Biblia. Ez volt az, amit Beverly-Elizabeth Slane a szentfázék korszakomnak szeretett nevezni. És úgy tűnt, a karizmatikus egyház valóban sokat segített a híveken és a gyülibe járókon, akikkel találkoztam. Alázatosak, odaadók és jótékonyak lettek, fáradhatatlan önzetlenséggel, aktívan szolgáltak a gyülekezetben, időt és erőforrást nem kímélve adakoztak, hogy az imaházban új oltár épülhessen, óriási üvegkeresztel, melynek keresztgerendáját kivilágítják és levegőztetett vízzel töltik meg, és különféle díszhalak fognak úszkálni benne. (A hal a karizmatikusok számára jól ismert Krisztus-szimbólum. Egyébként a legtöbbünknek, akik a legodaadóbbak és legaktívabbak voltunk a gyülekezetben, autós matricánk is volt, amin egy hal körvonalát ábrázoló rajzon kívül sem felirat, sem egyéb nem volt látható – a hivalkodás hiánya számomra őszintének és stílusosnak hatott.) De a teljes igazság itt abban mutatkozik meg, hogy milyen gyorsan változtam át olyasvalakiből, aki azért volt ott, mert ébredni akart, és felhagyni a szélhámosságával, valaki olyan-ná, aki annyira igyekezett lenyűgözni a gyülekezetet az odaadásával és aktivitásával, hogy önként jelentkeztem a gyűjtésnél, és egész idő alatt egyetlen imaórát sem hagytam ki, és két különböző testületben is benne voltam, akik az új akváriumoltárra való adománygyűjtést koordinálták, és akik eldöntötték, pontosan milyen típusú eszközökre és halakra is lesz szükség a keresztgerendához. Meg gyakran voltam az első sorban ülők közül a legharsányabb a feleletekkor, és aki a legnagyobb lelkesedéssel lengette mindkét kezét a levegőben, hogy világos legyen, a Lélek belém költözött, és nyelveken beszéltem – mely többnyire az *l* és *r* hangokból állt –, kivéve persze, hogy ez valójában nem így volt, mert az igazság az, valójában csak úgy tettem, mintha nyelveken beszélnék, mert körülöttem a testvérek mind nyelveken szóltak és részesültek a Szellemben, és így a lázas elragadtatás hevében már-már magamat is rászedtem, hogy azt gondoljam, a Szellem tényleg áthatja a lényemet és nyelveken beszélek, holott valójában folyton csak azt üvöltöttem, „Sakrevalé nojti krivale nojti”, újra és újra. (Más szóval, annyira igyekeztem magamat újjászületettnek látni, hogy ténylegesen meggyőző-

tem magam, hogy ez a nyelveken való hablatyolás egy tényleges nyelv, s hogy az egyszerű nyelvünknel valahogy hitelesebben fejezi ki, milyen érzés is, amikor a Szentlélek egy teherautó erejével zúz át rajtam.) Mindez körülbelül négy hónapig tartott. Nem beszélve arról, ahogy hanyatt vágtam magam, valahányszor Steve pásztor végigment a sorok között és tenyerével az emberek homlokára vert, majd az enyémre, amitől én szándékosan estem hanyatt, nem őszintén, mint a mellettem lévő, akikre a Lélek ténylegesen lecsapott (és akik közül az egyik valóban el is ájult, és szentelt sóval kellett felélesztetni.) Egyszer azonban, amikor egy csütörtök esti dicsőítő alkalmat követően a parkolóban sétáltam, hirtelen a tudatosság vagy józanság fénye vagy valami hasonló villant át rajtam, amitől egy csapásra megszűnt az önámításom, és rájöttem, hogy ez időszak alatt végig, még a gyülekezetben is szélhámos voltam, és csak azért tettem és mondtam mindent úgy, ahogy, mert a rendes testvérek közül mások is ezt tették, és én hitelesnek szerettem volna látszani. S ettől majdhogynem padlót fogtam, hogy hirtelen ilyen világosan átláttam az öncsalásomon. Ez az újonnan föltáruult igazság az volt, hogy az imaházban a frissen újjászületett ember szerepében még nagyobb csaló voltam, mint azelőtt, hogy a segédlelkész és Mrs. Halberstadt a missziós szolgálatuk részeként először becsöngettek hozzám és rábeszéltek, hogy adjak egy esélyt a dolognak. Mert ezelőtt a gyülekezetesdi előtt legalább nem áltattam magam – már tizenkilenc éves korom óta tudom, hogy szélhámos vagyok, de legalább képes voltam ezt bevallani és közvetlenül szembenézni vele ahelyett, hogy olyasminek hazudnám magam, ami nem vagyok.

Mindezt egy rendkívül hosszadalmas, a szélhámosságról szóló megjátszott vita keretén belül ismertettem Dr. Gustafsonnal, amelynek részleteit túl sok időbe telne elmondani, ezért csak a szembetűnő példákat mutatom be. Dr. G.-val mindez egy elnyújtott, több alkalmat felölelő adok-kapok vita volt arról, hogy most akkor teljesen csaló vagyok-e vagy sem, miközben egyre jobban undorodtam magamtól, amiért egyáltalán belementem a játékba. Az analízisnek ezen a pontján már jóformán eldöntöttem, hogy egy idióta, vagy legalábbis meglehetősen korlátozott rálátása van arra, mi történik valójában az emberekkel. (És akkor itt volt még ez a feltűnő bajsz-dolog, hogy állandóan babrált vele.) Lényegében csak azt látta, amit látni szeretett volna, így pontosan az a fajta ember volt, akivel gond nélkül elbánok, akiben olyan gondolatot ébreszthetek, olyan benyomást kelthetek, amelyet csak akarok. Beszéltem neki például arról az időszakról, amikor a futással próbálkoztam, mely során fáradhatatlanul növeltem a tempót és pumpáltam a karjaimmal, valahányszor csak elhajtott mellettem valaki, vagy felnézett egy udvarról, míg végül csontkinövésem nem lett, és végül teljesen abba kellett hagynom az egészet. Legalább két vagy három ülést szántam arra, hogy elmeséltem a Downers Grove-i Közösségi Központ meditációs bevezető óráinak esetét, amelyre a Settlemen–Dorn vállalatától Melissa Betts vett rá, és amelyen pusztán akaraterőből mindig rávettem magam, hogy teljesen mozdulatlanul, keresztbe tett lábakkal és tökéletesen egyenes háttal maradjak, még akkor is, amikor a csoport összes többi tagja már feladta, és remegve, a fejét fogva dőlt vissza a matracára. Már az első órától kezdődően, annak ellenére, hogy az apró, barna bőrű oktató elmondta, először csak tíz perc mozdulatlanságra törekedjünk, mert a legtöbb nyugati elme nem képes pár percnél tovább a jelenre és

a mozdulatlanságra összpontosítani anélkül, hogy ne érezné magát annyira kelemetlenül meg nyugtalanul, hogy el tudja viselni ezt az állapotot, én mindvégig tökéletesen mozdulatlan maradtam, és mindig tovább koncentráltam a pránám alsó rekeszizommal történő légzésére, mint bármelyikük, néha akár harminc percig is, még úgy is, hogy a derekam és a térdeim lángoltak a fájdalomtól, és valami olyasmit éreztem, mintha rovarok ezrei másznának a karomon és lövellnének ki a fejemből – és Gurpreet mester, bár arckifejezése kifürkészhetetlen maradt, mély és látszólag tiszteletteljes meghajlást mutatott, majd azt mondta, már-már úgy ültem, mintha a tudatos nyugalom élő szobra lennék, és hogy le van nyugózva.

A probléma az volt, hogy otthon mindannyiunknak folytatnia kellett volna a meditáció gyakorlását, és amikor egyedül próbálkoztam vele, nem voltam képes pár percnél tovább mozdulatlan maradni meg a lélegzetemre figyelni, mert azt éreztem, legszívesebben letépném a bőrömet, és abba kellett hagynom. Csak akkor voltam képes a tudatos jelenlétre és rezzenéstelen ülésre, meg arra, hogy elviseljem azt a hihetetlenül nyughataatlan és borzalmas érzést, amikor közösen csináltuk az órán – vagyis amikor volt kinek felvágnom vele. Meg az az igazság, hogy gyakran még az órán sem igazán arra koncentráltam, hogy a pránámat kövessem, hanem arra, hogy teljesen mozdulatlanul és a megfelelő pózban maradjak, hogy az arcomon békés elmélyültséget és meditatív kifejezést lehessen felfedezni, arra az esetre, ha bárki csalásra vetemedne és leskelődni kezdene, na meg persze azért, hogy biztosra menjek, hogy Gurpreet mester a továbbiakban is kivételesnek tart, és az órán ezután is „a szobor” néven emleget majd.

Végül, az utolsó néhány csoportalkalmon, mikor Gurpreet mester arra kért, csak addig ülünk mozdulatlanul, s legyünk koncentráltak, amíg nekünk kényelmes, majd közel egy órát várt, mígnem a meditációs idő végét jelezve, azzal az apró ezüst bizével rá nem ütött a kis csengőjére, csakis én meg egy saját meditációs kispaddal felszerelt, rendkívül vékony és sápadt lány voltunk képesek egy egész órán át mozdulatlanok meg fókuszáltak maradni, bár többször is olyanmilyira begörccsöltem meg ideges lettem, hogy úgy éreztem, mintha valami izzó kék tűz nyaldosná a gerincemet, meg láthatatlan izzó sugarakat löne ki a fejem búbján, miközben színes fényfoltok villogtak vég nélkül a szemhéjam mögött, s azt hittem üvöltözve fogok felugrani és egyenest fejjel megyek az ablaknak. A tanfolyam végén, ahol a következő foglalkozásra is feliratkozhattunk, melynek „A gyakorlat elmélyítése” volt a címe, Gurpreet mester néhányunknak különféle díszoklevelet adott át, az enyémen a nevem és a dátum szerepelt, és fekete kalligráfiával az volt ráírva, MEDITÁCIÓS BAJNOK, A LEGCSODÁLATRAMÉLTÓBB NYUGATI TANÍTVÁNY, A SZOBOR. Csak miután elaludtam azon az éjszakán (végül egyfajta kompromisszumra jutottam, és azt mondtam magamnak, úgy gyakorlom a meditációs fegyelmet otthon, vízszintben, hogy lefekvéskor a légzésemre koncentrálok, míg el nem alszom, egészen elképesztő, mennyire segít az elalvásban), és álmot láttam egy szoborról a közparkban, akkor ébredtem rá, hogy Gurpreet mester minden jel szerint egész idő alatt átlátott rajtam, és hogy a bizonyítványt valójában gúnyos intésnek vagy tréfának szánta. Vagyis azt akarta tudomásomra hozni, hogy tudja, hogy szélhámos vagyok, s hogy még csak közel sem kerültem ahhoz, hogy ténylegesen lecsendesítsem az elmém fo-

lyamatos ármánykodását, hogy ne másoknak imponáljak, s hogy végre elérjem a mindfullnesst és a valódi belső énem tiszteletét. (Közben meg úgy nézett ki a dolog, erre viszont nem jött rá, hogy úgy tűnik, nekem nincs valódi belső énem, s hogy minél inkább igyekszem őszinte lenni, annál álságosabbnak és üresebbnek érzem magam belül, amiről meg senkivel sem beszéltem a Dr. Gustafson-féle analízis előtt.) Az álomban az Aurora-béli városi parkban voltam, a Pershing tank emlékműve közelében, az óratorony mellett, és egy óriási márvány- vagy gránitszobrot faragtam magamról, amihez egy jókora acélvésőt meg egy hatalmas kalapácsot használtam, olyat, amelyet ahhoz a játékhöz adnak a vidámparkban, amelyben azt a nagy hőmérő kinézetű cuccot kell megütni, hogy felmenjen a tetején lévő csengőig, és amikor a szobor végre kész lett, felállítottam egy nagy pódiumra vagy emelvényre, és minden időmet azzal töltöttem, hogy csiszoltam meg tisztogattam, meg távol tartottam a madarakat tőle, nehogy rászálljanak, s ott végezzék a dolgukat, meg fölszedtem a szemetet és gondoztam a fűvet a pódium körül. És az álomban az egész életem így illant el, a nap és a hold úgy járt az égen, oda és vissza, mint az ablaktörő, és soha nem ettem vagy ittam vagy zuhanyoztam (az álom az ébrenléti, kronologikus időhöz képest álombéli időben zajlik), vagyis nem másra, mint a szobor életfogytiglani őrzésére voltam ítélve. Nem állítom, hogy nehéz vagy szövevényes lett volna megfejtetni. Ferntől, Gurpreet mestertől, a jogapados anorexiás lánytól és Ginger Manley-től kezdve a cég emberein át néhány médiaképviselőig, akiktől reklámidőt vásároltunk (akkoriban még mediavásárló voltam), mindenki elsétált, néhányan többször is – egy adott ponton Melissa Betts és az új vőlegénye még egy pokrócot is kiterített és amolyan kis pikniket rendezett a szobor árnyékában –, de egyikük sem nézett oda, vagy mondott bármit is. Nyilván egy újabb álom a szélhámosságról, mint az, amelyikben popsztár vagyok a színpadon, de igazából csak playbackról nyomom a nevelőszüleim egy régi Mamas and Papas-felvételére, ami valahol egy lejátsszóról megy, s valaki, akinek az arcát nem látom tisztán, a lejátsszó felé nyúl, mintha számot akarna váltani vagy kikapcsolni a lejátsszót, és az egésztől feláll a szőr a hátamon. Az efféle álmok kétségtelenül a tudattalanom figyelmeztető jelzései voltak, hogy üres és csaló vagyok, és csak idő kérdése volt, mikor hull szét az egész színjáték. A nevelőanyám egy másik féltve őrzött régisége az az ezüst zsebóra volt, amit az anyai nagyapjától örökölt, s amelynek belsejébe a latin RESPICE FINEM felirat volt gravírozva. Csak miután meghalt, és a nevelőapámtól megtudtam, hogy az órát nekem szánta, csak akkor néztem utána, mit is jelent a kifejezés, amitől ugyanaz a kísérteties érzés kerített hatalmába, mint amit Gurpreet mester bizonyítványa váltott ki. A szoborról látott képsorok rémálomszerű minőségüket javarészt annak köszönhatték, hogy a nap olyan sebesen száguldott az égen, és hogy az életem ott azon a téren ugyanígy elsuhant. Egyúttal mindez nyilván felvilágosítás is volt a tudattalanom részéről, hogy a meditációs tréner egész idő alatt átlátott rajtam, minekutána már túlságosan is kínosan éreztem magam ahhoz, hogy „A gyakorlat elmélyítése” tanfolyamra befizetett összeg visszatérítését kérjem, amire immár kizártnak éreztem, hogy elmenjek, holott még mindig arról fantáziáltam, hogy Gurpreet mester majd a mentorom vagy személyes gurum lesz, és mindenféle rejtélyes keleti technikát mozgósít, hogy megmutassa, hogyan érhetem el meditációval a valódi énemet...

... Stb., stb. Megkíméllek a további példáktól, mondjuk megspórolom azt a számtalan esetet a lányokkal – nőügyek, ahogy mondani szokás –, szinte valamennyi kapcsolatomat ez a megjátszás jellemezte, vagy a hihetetlen mennyiségű csalást és számítást a karrierem során – nemcsak a fogyasztók manipulációjára gondolok, meg az ügyfelek meggyőzésére, hogy a mi ügynökségünk ötletei a legalkalmasabbak a fogyasztók befolyásolására, hanem az irodáink belpolitikájára is, például felméred, hogy a feletteseid mit is szeretnének hallani (elhitetni velük, hogy okosabbak nálad, és ezért vannak fölötted), és így épp csak annyira felelsz meg nekik, hogy ne szolgállelkű talpnyalónak nézzenek (hiszen szeretik azt hinni, hogy nem is vágnak az ilyen emberekre), hanem hogy önálló és eltökélt valakinek lássanak, aki azért időről időre meghajol a magasabb intelligenciájuk vagy kreativitásuk előtt, stb. Az egész ügynökség a csalárdság egyetlen nagy színjátéka, a manipulációé, ahol embereket szédítesz azzal, hogy te tudsz a legjobban rászedni másokat, egy virtuális tükörterem. Én meg jól értettem ehhez, ne felejtse el, sikeres voltam náluk.

Már csak az a rengeteg idő, amit Dr. Gustafson azzal töltött, hogy a bajszát tapogatta meg simítgatta, azt jelezte, hogy nincsen tudatában annak, mit is tesz, s hogy tudat alatt azzal nyugtatgatta magát, hogy még mindig a helyén van. Ami nem épp illő szokás, már a komplexusok szempontjából, elvégre az arcszőrzet közismerten másodlagos nemi ismertetőjegy, vagyis ilyenkor tudattalanul affelől erősíti meg magát, hogy valami más is a helyén van, ha érted mire gondolok. Ezért sem lepott meg különösebben, amikor az analízis menetét a maszkulinitás kérdésköre felé akarta terelni, hogy hogyan értelmezem a saját maszkulinitásomat (más szóval a „férfiasságomat”). Ez magyarázatot adott mindenre, kezdve a falon lévő festményektől, a földön-kúszó-védtelesen-nőtől és a kételtorzult-here-alakú-dologtól egészen a kis afrikai vagy indián dob cuccokig és a nemiségükben (néhol) eltúlzott kis szobrocskákig az íróasztala melletti polcon, plusz a pipája, a szükségtelenül nagy jegygyűrű, de még az irodájának ez a megjátszott, kisiúss rendetlensége is. Elég egyértelmű volt, hogy komoly szexuális jellegű bizonytalanság vette körül, és talán még homoszexuális természetű kétértelműség is, amit Dr. Gustafson tudattalanul próbált elrejtetni maga elől, megnyugtatni magát, és ehhez kézenfekvő volt a bizonytalanságát kivetíteni a pácienseire és elhitetni velük, hogy az amerikai kultúra sajátossága, hogy kíméletlen és elidegenítő módon mossa a férfiak agyát, már egészen kiskortól, mindenféle ártalmas elképzelésekkel és hiedelmekkel arról, hogy milyen is az úgynevezett „igazi férfi”, olyanokkal, mint a versenyképesség az egyetértés helyett, a mindenáron való győzelem, a mások akarat és intelligencia általi leuralása, az erőnlét, a valódi érzések elfojtása, az attól való függés, hogy mások igazi férfinak lássanak, hogy a visszajelzésük megerősítse férfiasságod, hogy az értékeidet egyedül a teljesítményedben méred, hogy a karriered vagy a bevételed megszálottja vagy, hogy azt érzed, mintha folyamatosan figyelnének és megítélnének, stb. Ez már később volt az analízisben, a végtelennek tűnő időszak után, mely abból állt, hogy minden egyes elmesélt történet után látványosan megdicsért, amiért képes voltam felfedni a szégyellnivalóként megélt szélhámosságomat, és elmondta, hogy ez a bizonyíték arra, hogy sokkal őszintébb tudok lenni annál,

mint amit (nyilván a férfiúi bizonytalanságaim vagy félelmeim miatt) el tudnék ismerni magamnak. Ráadásul az sem tűnt éppen véletlennek, hogy a rák, amit még ekkor is elhallgatott, pont a vastagbelében volt – azon a szégyellnivaló, piszkos és eldugott helyen, a végbél közelében –, gondolok itt arra, hogy a végbél vagy a vastagbél ilyen titkos használata *egy idegen képződmény rejtegetésére* egyrészt a homoszexualitás, másrészt annak az elfojtó gondolatnak a kirívó szimbóluma, hogy ennek a tumornak a nyílt elismerése betegséget és halált eredményez. Jót neveltünk ezen, Dr. Gustafson és én, mikor már mindketten meghaltunk, és a lineáris időn kívülre kerülve drámai változásokon mentünk keresztül, erre mérget vehetsz. (Az *időn kívüliség* amúgy nem csak amolyan kifejezés vagy képes beszéd.) Az analízisben ekkor már úgy játszadoztam vele, mint macska a sérült egérrel. Ha egy kevéske önbecsülés is lett volna bennem, abbahagyom, és visszatérek a Downers Grove-i Közösségi Központba, hogy Gurpreet mester kegyeibe ajánljam magam, hiszen, talán egy-két lányt leszámítva, akikkel randizgattam, ő volt az egyetlen, aki úgy tűnt, hogy a szélhámosságom velejébe lát, s ráadásul annyira lenyűgözőnek és eredetinek találtam, ahogy ilyen burkoltan és szenvtelenül jelzi ezt felém, ami egyfajta derűs közömbösséget sugallt azzal kapcsolatban, felfogom-e egyáltalán, hogy átlát rajtam – Gurpreet mester ebben olyan férfinek bizonyult, akinek, ahogyan mondani szokás, semmit sem kell bizonyítania. De nem mentem vissza, helyette mondhatni rászédtem magamat, csak hogy kitartsak amellet, hogy majdnem kilenc hónapon át hetente eljárók Dr. G.-hoz (a vége felé már csak heti egyszer, mert akkorra már diagnosztizálták a rákot, és keddenként meg csütörtökönként sugárkezelést kapott), és azt mondom magamnak, legalább megpróbáltam egy olyan helyet találni, ahol segíthetnek felfedni a módját, hogyan lehetek őszinte, hogy ne manipuláljak mindenkit magam körül azért, hogy a felállított „szobrot” egyenesnek és csodálatra méltónak lássák, stb.

Az sem teljesen igaz, hogy a terapeutának ne lett volna semmilyen érdekes meglátása, vagy hogy néha ne adott volna hasznos modelleket vagy nézőpontokat a fő problémám vizsgálatához. Például kiderült, az egyik elvi előfeltevése a munkáról az az állítás volt, miszerint egy személy valójában két alapvető tájékozódással fordulhat a világ felé, (1) szeretettel és (2) félelemmel, és hogy e kettő nem létezhet együtt (vagy, logikai kifejezéssel élve, a tartományaik teljesen ki vannak merítve és kölcsönösen kizárják egymást, vagy hogy a két halmaznak nincs metszéspontja, de az egységük minden lehetséges elemet magába foglal, vagy hogy:

$(\forall x) ((Fx \rightarrow \sim (Lx)) \ \& \ (Lx \rightarrow \sim (Fx))) \ \& \ \sim ((\exists x) (\sim (Fx) \ \& \ \sim (Lx)))'$, vagyis más szóval az életednek minden egyes napját az egyik vagy másik úr szolgálatában töltötted, és „*Senki sem szolgálhat két úrnak*” – megint a Biblia – és hogy a versenyközpontú, teljesítményorientált maszkulinitás koncepciójának egyik legrosszabb tulajdonsága, amelyet Amerika állítólag keményen beletuszkolt a férfiakba, az az, hogy jóformán állandó félelmet okoz, ami szinte lehetetlenné teszi az őszinte szeretetet. Vagyis, ami az amerikai férfiaknál szeretetnek minősül, az rendszerint csak annak az igénye, hogy egy bizonyos módon lássák őket, *ami annyit tesz, hogy a mai férfiak folyamatosan attól tartanak, hogy „nem ütik meg a mércét”* (Dr. G. frázisa, nyilván nem szóviccnek szánta), *olyannyira, hogy a kétségeik enyhítéseképp* minden idejüket

arra fordítják, hogy másoknak a saját férfiasságuk „validitását”, más szóval „érvényességét” bizonygatják (a validitás történetesen a formális logika egyik kifejezése is), s így az őszinte szeretet szinte teljesen ellehetetlenül. Bár kissé leegyszerűsítően hatott ezt a félelmet kizárólag a férfiak problémájaként látni (csak nézz rá egy lányra, miközben a mérlegre áll), mégis úgy tűnt, Dr. Gustafsonnak kis híján igaza volt a két úr dolgában – noha nem oly módon, ahogyan azt még élteben a saját, valódi identitásával viaskodva gondolta –, és miközben úgy tettem, mintha vitatkoznék, vagy nem igazán érteném, hova is akar kilyukadni, szöveget ütött a fejemben, hogy talán nem is a szélhámosság volt a problémám igazi gyökere, hanem hogy alapvetően képtelen vagyok igazán szeretni, hogy még a nevelőszüleimet sem tudom őszintén szeretni, vagy Fernt, vagy Melissa Bettset, vagy Ginger Manleyt 1979-ben az Aurora West gimiből, akire gyakran úgy gondoltam, mint az egyetlen lányra, akit valaha is igazán szerettem, habár Dr. G. frázisai az agyamosott férfiakról, akik a szeretetet a teljesítménnyel és a hódítással azonosítják, szintén helytálló gondolat volt. Az a színtiszta igazság, hogy Ginger Manley volt az első lány, akivel először végigcsináltam, és az iránta érzett gyengédség nagy része valójában csak nosztalgia volt a kozmikus léptékű validáció mérhetetlen érzete iránt, amit akkor éreztem, amikor végre engedte, hogy teljesen levegyem a farmerét, és az úgynevezett „férfiasságomat” belé dugjam, stb. Nincs annál nagyobb klisé, mint elveszíteni a szüzességedet, majd később visszatekintve mindenféle gyengédséget érezni az érintett lány iránt. Vagy amit Beverly-Elizabeth Slane, a kutatótechnikus mondott, akivel a munkámon kívül gyakran találkoztam, mikor még médiavásárlóként dolgoztam, akivel a vége felé sok konfliktusom volt, és akiről nem hiszem, hogy a csalárdíszomhoz híven valaha is beszéltem volna Dr. G.-nak, valószínűleg azért, mert túl közel vitt volna az igazsághoz. A kapcsolatunk vége felé egy hiperdrága új orvosi vagy diagnosztikai berendezéshez hasonlított, amely egyetlen gyors vizsgálat során többet tud meg rólad, mint amennyit te valaha is megtudhatsz magadról – de ennek a készüléknek egyáltalán nem számítasz, te csak folyamatok és kódok sorozata vagy. Amit a gép megért belőled, az valójában semmit sem *jelent* a száma. Még akkor sem, ha nagyon jó abban, amit csinál. Beverlynek rossz természete volt, komoly tűzerővel kombinálva, nem az a fajta ember volt, akit szívesen feldühítesz. Azt mondta, még senki tekintetét nem érezte ennyire áthatónak, éles elméjűnek, ugyanakkor ilyen érzelmentesnek sem, mintha ő csak egy kirakós lenne, egy rejtvény, amit én megfejtek. Azt mondta, nekem köszönheti, hogy felfedezte a különbséget között, hogy beléd hatolnak és közben ismernek, és között, hogy beléd hatolnak és csak megrontanak – mondanom sem kell, hogy ez szarkazmus volt a részéről. Ez jóformán csak az érzelmi alkatából fakadt – nem volt képes szakítani, hacsak nem éget fel maga mögött minden hidat, és nem hangoznak el olyan lesújtó dolgok, amik után már semmi remény nem marad az újrakezdésre, semmi, ami megakadályozná abban, hogy továbblépjén. Ennek ellenére belém mart, soha nem felejttem el, amit abban a levélben leírt.

Még ha a szélhámosság és a szeretetre való képtelenség végső soron ugyanaz a dolog lett volna is (ezt a lehetőséget Dr. Gustafson soha nem fontolta meg, akárhányszor is igyekeztem rávezetni), ez a szeretet-dolog mégiscsak új rálátást vagy modellt biztosít a problémához, illetve kezdetben ígéretes fellépésnek tűnt

a szélhámosság-paradoxonnal szemben azáltal, hogy csökkenti az öngyűlölet részét a dolognak, ami a félelmet táplálta, és az ebből fakadó készletet, hogy másokat manipuláljak, hogy megkapjam azt az elismerést, amit magamtól tagadtam meg. (Dr. G. az elismerésre a *validáció* fogalmát használta.) Ez az időszak volt nagyjából az analízisbeli karrierem csúcspontja, és néhány hétig (miatt volt, hogy egy ideig nem is találkoztam Dr. Gustafsonnal, mert valami komplikációk miatt kórházba kellett mennie, s amikor visszatért, nemcsak vékonyabbnak tűnt, hanem látszólag a testtömegének lényeges részét is elvesztette, és már nem látszott olyan nagynak a székében, ami még mindig nyikorgott, de már nem olyan hangosan, továbbá már nem volt olyan rendetlenség, a sok papír meg a cuccai kartondobozokban álltak a fal mentén, a szomorú képek alatt, és valamiért, amikor visszamentem, a rendetlenség hiánya különösen zavart meg elszomorított) tényleg őszinte reményt éreztem, először azóta, hogy a korai kísérletek közt A Megváltó Tüzes Kardjának Gyülekezetével átmítottam magam Naperville-ben. És nagyjából ezek voltak azok a hetek, amelyek közvetlenül vezettek ahhoz a döntésemhez, hogy megölöm magam, bár jó adag belső történetet kell linearizálnom és leegyszerűsíteni ahhoz, hogy közölhessem veled, mi is történt valójában. Különbözik szinte szó szerint az örökkévalóságig tartana elmesélnem, de ebben már megegyeztünk. Egyébként nem arról van szó, hogy a szavaknak vagy az emberi nyelvnek a halált követően megszűnne az értelme vagy jelentősége. Sokkal inkább ez a meghatározott, egyik-a-másik-után-féle időrendjük szűnik meg. Vagy mégsem. Ezt nehéz elmagyarázni. Logikai értelemben valami, amit szavakkal fejeznek ki, még mindig ugyanazzal a „számossággal”, de már nem ugyanazzal a „sorrendiséggel” rendelkezik. Más szóval, a különféle szavak akkor is meglesznek, de már nem az a kérdés, hogy melyik jön a másik után. Vagy azt is mondhatnánk, hogy már nem a szavak sorozata a lényeg, hanem valamiféle határérték, amely felé a sorozat konvergál. Nehéz nem logikai fogalmakkal megközelíteni, hisz ezek a legelvontabb és legáltalánosabb dolgok. Ez azt jelenti, hogy nincs másodlagos jelentésük, semmilyen érzést nem váltanak ki. Vagy képzeljük el mondjuk, hogy minden, amit a Földön valaha is mondtak és gondoltak, mind egybegyűl, és egyetlen hatalmas, pillanatig tartó hanggá robban – bár ez a *pillanatnyi* kifejezés kissé félrevezető, mert ezt megelőző és ezt követő további pillanatokot feltételez, s ez valójában nem így van. Inkább olyan ez, mint egy váratlan belső villanás, amikor meg-látsz valamit vagy rájössz valamire – egy hirtelen megvilágosodás vagy felismerés vagy ilyesmi. Nemcsak arról van szó, hogy sokkal de sokkal gyorsabban történik, mint hogy a folyamatot le tudnád bontani és nyelvbe rendezhetnéd, hanem arról, hogy olyan léptékben zajlik, hogy még csak időd sincs arra, hogy egyáltalán tudatában légy az időnek, ami alatt mindez végbemegy, ez a villanás – csak annyit tudsz, hogy van egy előtte és egy utána, és ezt követően más lettél. Nem tudom, ez mennyire érthető. Csak próbálom neked több különböző szögből megvilágítani, de ez mind ugyanaz a dolog. Vagy a szóhalmaz vagy hang-robbanás helyett úgy is felfoghatod, mint a fény egy bizonyos konfigurációját. Ami tulajdonképpen igaz is. Vagy egy elméleti tétel bizonyításaként – mert ha egy bizonyítás igaz, akkor az mindig és mindenhol igaz, nem csak akkor, amikor kimondod. Úgy áll a dolog, hogy a szimbolikus logikával lehet a legponto-

sabban kifejezni, mivel a logika teljesen absztrakt, és kívül van azon, amit időnek nevezünk. Ez áll legközelebb ahhoz, amiről beszélek. S ezért van az, hogy a logikai paradoxonokba tényleg bele tud örülni az ember. A történelem nagy gondolkodói közül sokan végül öngyilkosok lettek, ez tény.

És ne felejtse el, a villanás bárhol és bármikor bekövetkezhet.

Amúgy itt van például a Berry-paradoxon, ha esetleg elemi példát szeretnél arra, miért is van az, hogy hihetetlenül profi gondolkodók, akik az egész életüket az ilyen dolgok megfejtésének szentelik, a végén mégis fejjel mennek a falnak. Ennek a nagy számokhoz van köze – tényleg nagy számokra gondolok, ezermilliárdnál is többre, egészen a tíz a billiomodikon a billiomodikon hatványánál is nagyobbakra. Mikor ilyen nagy számokhoz érsz, még ahhoz is idő kell, hogy szavakban kifejezd őket. Az „egybillió-négyszázhárommilliárd a billiomodikon” leírásához például tizennyolc szótagra van szükség. Érted a lényegét. Most pedig, még ezeknél a kozmikus méretű számoknál is magasabbra törve képzeljük el a legkisebb számot, amelyet nem lehet huszonkettőnél kevesebb szótaggal leírni. Az a paradoxon, hogy *a huszonkettőnél kevesebb szótaggal nem leírható legkisebb szám*, ami ugyebár maga is ennek a számnak a leírása, csak huszonegy szótagot vesz igénybe, ami meg nyilván huszonkettőnél kevesebb. Most akkor mit kellene csinálni?

Ugyanakkor, ami az ok-okozatiság értelmében idáig vezetett, az talán a harmadik vagy negyedik héten történt, miután Dr. G. a kórházi kezelését követően ismét fogadta pácienseit. Nem fogok úgy tenni, mintha ez a különös eset a legtöbбек számára ne hatna abszurdnak vagy az okokat tekintve akár ízléstelennek. Az történt ugyanis, hogy Dr. G. visszatérését követően egy augusztusi késő estén nem tudtam elaludni (ami a kokain-időszak után gyakorta megesett), az ágyban ülve egy pohár tejet iszogattam vagy hasonló, és a tévét néztem, random kapcsolgattam különféle csatornák között, ahogy ilyenkor szokott az ember, és egyszer csak egy régi *Cheers* epizódnál kötöttem ki, kései évad lehetett, ahol a terapeuta karakter, Frasier (aki később saját műsort kapott), és a menyasszonya, Lilith, aki szintén terapeuta, éppen belépnek egy pincekocsmába díszletébe, és Frasier megkérdezi, hogy ment a napja az irodában, mire Lilith azt válaszolja: „Ha még egy yuppie elém áll, és arról kezd nyafogni, hogy mennyire képtelen a szeretetre, elhányom magam.” Erre a stúdióközönség hangosan elnevette magát, ami jelezte, hogy mindannyian – és így demográfiai értelemben az egész hazai közönség is – felismerték, hogy mennyire klisés és melodramatikus ez a szeretetre-valóképtelenség duma. És ahogy ott ültem, hirtelen rájöttem, hogy ismét sikerült becsapnom magamat, ezúttal azzal, hogy azt hittem, a szélhámosság-paradoxonnak ez egy pontosabb vagy ígéretesebb felfogása lehet – és egyúttal arra is, hogy már-már sikerült elhitetnem magammal, hogy ez a szegény Dr. Gustafson mégiscsak ütőképes, s hogy részben csak szájalomból jártam hozzá, s részben meg azért, hogy el tudjam hitetni magammal, hogy valódi lépéseket teszek a javulás érdekében, holott mindvégig egy súlyosan beteg csávót szívattam, közben felsőbbrendűnek érezve magam, amiért pontosabb elemzést tudtam adni róla, mint ő én rólam – a villanás, ahogy erre mind ráeszméltem abban a pillanatban, amikor a hatalmas tömeg elnevette magát, rámutatott arra, hogy az Egyesült Államokban feltehetőleg szinte mindenki átlátott már e panasz műviségén, már akkor, amikor

ezt a sorozatrészt először leadták – mindez a pillanat tört része alatt futott át az agyamon, mialatt felfogtam, hogy mit is nézek, és egyáltalán emlékezni kezdtem, hogy kicsoda is ez a Frasier meg Lilith, ami legfeljebb fél másodpercet vehetett igénybe, s az egésztől jóformán megsemmisültem, másképp nem is fogalmazhatnék, olyan volt, mintha minden maradék reményem, hogy valaha is kikeveredhetek a csapdából, amit magamnak állítottam, egyszer csak szertefoszlott volna, mintha kifütyültek volna a színpadról, mintha egyike lennének azoknak a mellékszereplőknek a vígjátékokból, akik pont a nevetség tárgyaként soha nem értik a viccet – és így aztán a csalárdúságom tudatában olyan csalódottan, reményvesztetten, önutálattal telve feküdtem le, mint még soha, és a rákövetkező reggel volt az, hogy amint felkeltem, elhatároztam, hogy megölöm magam, és véget vetek ennek az egész tréfának. (Lehet hogy nem tudsz róla, de a *Cheers* egy rendkívül népszerű sorozat volt, és a nézettsége még a társcsatornákon is olyan magas volt, hogy ha egy helyi reklámcég időt akart vásárolni rajta, a hirdetési felületek olyan sokba kerültek, hogy jóformán az egész üzleti tervet ezekre kellett építenie.) Rengeteg dolgot sűríték össze mindabból, ami az utolsó előtti éjszakán a pszichémben lezajlott, a különféle felismeréseket és következtetéseket, melyekre ott és akkor, álmatlanul és mozdulatlanságomban, az ágyban fekvéskor jutottam (nyilvánvaló, hogy egy sorozat egyetlen mondata vagy a közönség nevetése önmagában nem lehet indok az öngyilkosságra) – noha számodra, feltételezem, mindez annyira nem is tűnik sűrítésnek, arra gondolsz, hogy itt van ez a csávó, aki csak mondja és mondja, de miért nem ér már ahhoz a részhez, ahol megöli magát, és miért nem magyarázza el végre vagy számol be arról, hogyan is van ez, hogy itt ül mellettem egy nagy teljesítményű autóban, miközben ezt meséli, ha 1991-ben meghalt. Amint felébredtem, már az első pillanattól kezdve tudtam, hogy így fogok tenni. Vége volt, elhatároztam, véget vetek ennek a színjátéknak. Reggeli után beteget jelentettem a munkahelyemen, és egész nap otthon maradtam, egyedül. Tudtam, ha bárkinek is csak a közelében lennék, automatikusan szélhámoskodni kezdenék. Úgy döntöttem, beveszek egy rakat Benadrylt, és amint eléggé álmos és ellazult leszek, beszállok az autóba, maximális sebességre gyorsítok egy mezei útszakaszon, valahol a nyugati külváros legvégében, és egyenesen egy betonhíd oszlopának hajtok. A Benadryltől mindig is meglehetősen kába és álmos lettem. A reggel nagy részét azzal töltöttem, hogy leveleket írtam az ügyvédemnek és a könyvelőmnek, és rövid üzeneteket a kreatív vezetőnek és az ügyvezető partnernek, akiknek köszönhetően egykor a Samieti and Cheyne fedélzetére kerülhettem. A kreatív csoportunk pont néhány igen kényes kampány-előkészület közepén volt, és bocsánatot akartam kérni, amiért bárhogyan is cserbenhagyom őket. Persze igazság szerint nem különösebben sajnáltam a dolgot – a Samieti and Cheyne a szélhámosság netovábbja, amiből én már jócskán kiszálltam. A feljegyzésnek végső soron csak az lehetett a célja, hogy az a pár ember, aki igazán számított a S. & C.-nél, úgy emlékezzen rám, mint aki tisztességes, lelkiismeretes alak volt, aki végül, mint kiderült, kicsit túlságosan is érzékeny volt és a saját démonaitól szenvedett – „Szinte túl jó ehhez a világhoz”, másról sem tudtam fantáziálni, minthogy ezt mondják majd, miután híre megy a dolognak. Dr. Gustafsonnak nem hagytam üzenetet. Neki megvoltak a maga problémái, és tudtam, mással sem tölténém az időt, minthogy őszintének tűnjek, holott végig csak kerülgetném az igazságot,

miszerint ő egy mélyen elfojtott homoszexuális vagy androgün, és hogy pont nem az a dolga, hogy a saját meghasonlottságát a pácienseire vetítse, és hogy igazság szerint magának és mindenki másnak is szívességet tenne, ha átmenne a Garfield Parkba, és leszopna valakit a bokrok között, és őszintén elgondolkodna azon, hogy élvezte-e vagy sem, és hogy én egy totális csaló vagyok, amiért továbbra is River Forestbe kocsikáztam, csak hogy hülyíthessem, és ugyanazon rugózzunk vég nélkül, miközben azzal hitegetem magam, hogy mégis lenne a csalárdságon kívül ennek bármi egyéb értelme. (Mindezt persze még akkor sem mondanád el a másinak, ha az illető nem a szemed előtt haldokolna vastagbélrákban, hiszen bizonyos igazságok könnyen tönkretelhetik az embert – és kinek lenne ehhez joga?)

Mielőtt bevettem volna az első Benadrylt, közel két órát töltöttem azzal, hogy kézzel írt üzenetet fogalmaztam a nővérem, Fern számára. A levélben bocsánatot kértem minden fájdalomért, amit az öngyilkosságom, valamint az ezt előidéző csalárdságom és/vagy a szeretetre való képtelenségem okozhatott neki és a nevelőapámnak (aki még mindig élt és virult, most a kaliforniai Marin megyében, ahol részmunkaidőben tanított, és közösségi munkát végzett a helyi hajléktalanokkal). A levél nyújtotta alkalmat és a vele járó végrendeletszerű sürgősséget arra is kihasználtam, hogy bocsánatot kérjek Ferntől, amiért elhittem a nevelőszüleimmel, hogy 1967-ben hazudott az antik üvegtálról, valamint vagy fél tucat más incidensért és gonosz tettemért, amelyekről tudtam, hogy fájdalmat okoztak neki, és amelyek miatt azóta is szörnyen érzem magam, de soha nem találtam meg a módját, hogy megbeszéljem vele, vagy hogy kifejezhessem az őszinte megbánásomat. (Úgy tűnik, hogy vannak dolgok, amelyeket egy búcsúlevélben meg lehet beszélni, s amelyek viszont más formában túl bizarrnak hatnának.) Csak egyetlen ilyen eset, ami a '70-es évek közepén történt, amikor Fern, a pubertáskor részeként olyan fizikai változásokon ment keresztül, melyek miatt egy-két évig pufibbnak tűnt – nem kövérnek, de széles csípőjűnek és tömzsinek, és sokkalta vaskosabbnak, mint amilyen azelőtt volt –, és persze nagyon, de nagyon érzékeny volt erre (a serdülőkor nyilvánvalóan a szörnyű tudatosság és a testképpel kapcsolatos érzékenység időszaka is egyben), olyannyira, hogy a nevelőszüleim nagy gondot fordítottak arra, hogy soha semmit ne mondjanak Fern új termetéről, és soha ne hozzanak fel semmilyen témát az étkezési szokásokkal, diétával, testmozgással és egyebekkel kapcsolatban. És én a magam részéről sem mondtam soha semmit erről, legalábbis nem közvetlenül, de mindenféle nagyon finom és nagyon közvetett módját dolgoztam ki annak, hogy Fernt úgy kínozzam a teste miatt, hogy a nevelőszüleim ne vegyenek észre semmit, és engem se vádolhassanak semmivel, amire aztán én ne tudnék döbbenten körbenézni, hitetlenkedő arkifejezéssel, mintha fogalmam se lenne, miről is beszél, például csak egy gyors szemöldökrántás is elég volt, ha a tekintetünk találkozott, amikor vacsoránál második adagot szedett, vagy egy halk „Biztosan beleférsz?“, amikor a boltból egy új szoknyával jött haza. Amire még mindig a legélénkebben emlékszem, az a házunk második emeleti előszobájához kapcsolódott, az épület egy háromszintes ház volt Aurorában (az alagsort is beleértve), de nem olyan túl nagy vagy tágas, hanem azok a keskenyek, amilyeneket mindig látni Naperville és Aurora lakónegyedének utcáin, összezsúfolva. A második

emeleti folyosó, amely a lépcső felső vége és a Fern szobája, illetve az én szobám és a második emeleti mosdó között húzódott, zsúfolt volt és kissé keskeny, de közel sem olyan szűk, mint amilyennek én színleltem, amikor Fern és én elhadtunk egymás mellett, valahányszor a hátamat a folyosó falához szorítottam, széttárt karokkal, összerezzenő grimaszt vágva, mintha alig lenne elég hely ahhoz, hogy valaki az ő hihetetlen szélességével elférjen mellettem, és ő soha nem szólt semmit, s még csak rám sem nézett ilyenkor, hanem csak bement a fürdőszobába, és becsukta az ajtót. De tudtam, hogy ez biztosan rosszlesik neki. Nem sokkal később a kamaszkor azon szakaszába lépett, ahol alig evett valamit, cigarettázott és naponta több csomag rágót fogyasztott el, meg rengeteg sminket használt, és egy időre annyira vékony lett, hogy szögletesnek és kicsit rovarszerűnek tűnt (bár ezt nyilván soha nem mondtam), és egyszer, a kulcslyukon keresztül kihallgattam egy rövid beszélgetést, ahol a nevelőanyám elmondta, aggódik, meg úgy gondolja, hogy Fern annyira lefogyott, hogy már nem rendszeres a ciklusa, és a nevelőapámmal azt latolgatták, elviszik valamilyen szakemberhez. Ez az időszak aztán elmúlt magától, de a levélben elmondtam Fernnek, hogy én még mindig emlékszem erre és bizonyos más periódusokra, amikor kegyetlen voltam vagy azt akartam, hogy rosszul érezze magát, és hogy nagyon megbántam ezeket, ugyanakkor azt is elmondtam, nem szeretnék egoistának tűnni, mintha azt gondolnám, egy egyszerű bocsánatkéréssel minden rossz emléket eltörölhetnék, amit gyermekkorunkban okoztam neki. Másrészt biztosítottam afelől is, hogy nem arról van szó, hogy éveken át ilyen erős büntudatot cipeltem volna magamban, vagy hogy túlságosan felfújtam volna az eseteket. Ezek nem életre szóló traumák voltak vagy ilyesmi, és valószínűleg sok szempontból még túlságosan is tipikus kegyetlenkedéseknek számítanak, amilyeneket a gyerekek hajlamosak egymásnak okozni. Megnyugtattam afelől is, hogy sem ezeknek az eseteknek, sem a miattuk érzett lelkiismeret-furdalásomnak nincs semmi köze ahhoz, hogy megölöm magam. Anélkül, hogy olyan részletességbe bocsátkoztam volna, mint neked most (a levelem célja nyilván egészen más volt), csak annyit mondtam el, hogy azért ölöm meg magam, mert egy alapvetően hamis ember vagyok, akinek úgy tűnik, sem jelleme, sem elég ereje nincs ahhoz, hogy megtalálja a módját, hogyan hagyhatná abba, még azt követően sem, hogy ráeszmélt a szélhámosságára, hogy ez mennyi áldozatot követelt (nem mondtam neki semmit a különböző felismerésekről vagy paradoxonokról, mi értelme lett volna?). Azt is betoldottam, hogy jó eséllyel meglehet, hogy végtére is én sem voltam más, mint egy újabb karrierista yuppie, képtelen a szeretetre, s hogy ennek a banalitása elviselhetetlen volt a számomra, jórészt nyilván azért, mert annyira üres voltam, tele bizonytalansággal, hogy beteges szükségét éreztem, hogy mindig kivételesnek és kimagaslónak lássam magam. Különösebb érvelés vagy magyarázat nélkül elmondtam neki azt is, hogy ha az öngyilkosságom okaira adott első reakcióként úgy gondolja, túl szigorú vagyok magammal, akkor tudnia kell, hogy tudatában voltam, ez a legvalószínűbb válasz arra, amit a levelem kiválthat benne, és jó eséllyel részben szándékosan is szerkesztettem úgy a levelet, hogy pont ezt a reakciót idézzem elő, miképpen gyakran azért mondtam és tettem dolgokat egész életemben, hogy bizonyos emberekkel elhitesse, tényleg kiváló ember vagyok, olyan magas elvárásokkal és elvekkel, amik miatt túl szigorú va-

gyok magammal, s amitől vonzóan szerénynek és hitelesnek tűnhetek, s ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy annyi ember körében és az életem minden területén népszerű lettem – amit Beverly-Elizabeth Slane a „behízelt tehetségnek” nevezett –, de ettől eltekintve lényegileg számító és hamis ember voltam. Azt is elmondtam Fernnek, hogy szeretem őt, nagyon is, és arra kértem, közvetítse az üzenetemet Marin megébe.

És most érkezünk el ahhoz a részhez, ahol végül is megölöm magam. Ez 1991. augusztus 19-én történt, 21:17-kor, ha érdekel a pontos idő. Megkíméllek az utolsó pár óra előkészületeitől, meg a nem kevés tépelődéstől és nyavalygástól, amiben részem volt. Az öngyilkosság olyannyira ellentmond az elemi késztetéseknek és ösztönöknek, hogy nincs az az épeszű ember, aki képes lenne végigcsinálni anélkül, hogy közben ne menne keresztül egy jó adag belső vívódáson, olyan időintervallumokon, amikor már szinte meggondolja magát, stb. A német filozófusnak, Kantnak igaza volt e tekintetben, az emberek nagyjából mind egyformák, ami a beidegződéseinket illeti. Bár ritkán vagyunk ennek tudatában, de lényegében mindannyian az eszközei vagy kifejeződései vagyunk az evolúciós késztetéseinknek, melyek maguk is olyan erők kifejeződései, melyek végtelenül fontosabbak és hatalmasabbak nálunk. (Bár az, hogy ennek valaki ténylegesen a tudatában van, az már teljesen más téma.) Szóval meg sem próbálom leírni, hogy aznap ettől a huzavonától, ahogy ültem ott a nappalimban, hogy akkor komolyan megtegyem vagy sem, többször is idegösszeroppanáshoz közeli állapotba kerültem. Egyrészt ez rendkívüli szellemi erőfeszítés volt, és irdatlan időbe telne, míg szavakba önteném, ráadásul valamelyest klisésen vagy közhelyesen jönne le a dolog, olyan értelemben, hogy sok gondolat és asszociáció alapvetően ugyanaz, az a fajta általános cucc, amiről szinte bárki, aki szembesül a közelgő halállal, végül gondolkodni fog. Mint például: „Ez az utolsó alkalom, hogy bekötöm a cipőm”, „Ez lesz az utolsó, hogy ránézek a fikuszra a hifi állvány tetején”, „Mennyire jólesik ez a mély levegővétel”, „Ez az utolsó pohár tej, amit elfogyasztok”, „Milyen felbecsülhetetlen ajándék ez a teljesen hétköznapi látvány, ahogy a szél a fák ágaival játszik”. Vagy hogy „Soha többé nem fogom hallani a hűtőszekrény panaszos hangját a konyhából” (a reggelizősarok és a konyha is közvetlenül a nappali mellett van), stb. Vagy: „Holnap már nem fogom látni a napfelkeltét, sem azt, ahogy a hálószoba homálya lassan széteszlik, ahogy egyre világosabb lesz, stb.”, miközben épp megpróbálom felidézni, hogy pontosan hol jön fel a nap a harmatos mezők és a nyirkos I-55-ös autópálya felhajtója felett, amely a hálószobám üveg tolóajtójától keletre fekszik. Forró, nedves augusztus volt, és ha ezt végigcsinálom, és végzek magammal, már soha többé nem érezhetem azt a fokozatos hűlést és száradást, ami itt szeptember közepe táján kezdődik, nem láthatom, hogyan váltanak színt a levelek, nem hallom majd a Dearborn Street-i épület emeletéről, ahogyan zizegnek az S. & C. udvarának szélén, már nem fogok havat látni, és nem teszek lapátot meg egy zsák homokot a csomagtartóba, nem fogok már olyan teljesen érett körtébe harapni, ami nem kásás, vagy a borotva okozta vágásra WC-papírt tenni. Stb. Ha ezt vállalom és elmegyek a mosdóba fogat mosni, ez lenne az utolsó alkalom, hogy ezeket a dolgokat megteszem. Erre gondoltam, miközben csak ültem és a fikuszt bámultam. Minden egy kissé remegni látszott, ahogy a vízben tükröződő dolgok remegnek. Néztam, ahogy a

nap a Darien City déli határánál lévő, a Lily Cache út mentén épülő sorházak felett lemenni készül, és rájöttem, hogy már nem érem meg a legújabb házak építésének és tereprendezésének befejezését, vagy azt, hogy a lakások fehér szigetelőburkolatán a TYVEK márkaneves csomagolás fog virítani mindenhol a szélben, míg egy nap majd vinyl burkolatot vagy téglamintás lemezelést nem kap, és színben hozzá illő zsalugáterek kerülnek majd rájuk, és én mindezt nem látom majd beteljesülni, és nem tudom majd arra járva, mi volt olvasható e szép külső alatt. Vagy a kilátás a reggeliző sarok ablakából a házsoromhoz közeli tanya mezőire, ahol a szántás barázdái mind párhuzamosan futnak, és ha jó dőlésszögből nézem őket, az egész olyan, mintha mind a horizont felé futnának, mintha valami hatalmas dologból lőtték volna ki őket. Érted, mire gondolok. Lényegében olyan állapotba kerültem, melyben az ember rájön, hogy minden, amit lát, túléli őt. Tudom, hogy ez amolyan közhelyes szófordulat. De mint tényleges állapot, ez valami egészen más, hidd el. Minden mozzanat egyfajta ünneplésszerűségre tesz szert. A látható világ lényegi szentsége (ugyanaz az állapot, amit Dr. G. próbál az óceánnal és hullámtöréssel meg a fákkal kapcsolatos hasonlataival leírni, talán emlékszel, ezeket említettem már). Ez szó szerint az egybilliomod része azoknak a különféle gondolatoknak és belső élményeknek, amelyeken az elmúlt néhány órában keresztülmentem, és most már mindkettőnk megkímélem a további beszámolóktól, hisz tudatában vagyok, hogy már kínosan unalmasnak tűnhet. Holott igazából nem volt az, de nem fogok úgy tenni, mintha teljesen hiteles vagy őszinte lenne. Egy részem még mindig számolgattott, szerepet játszott – és ez része volt az utolsó délutánom szertartásos jellegének. Még a Fernnek címzett levelem írása közben is, például, a valós érzések és a megbánások kifejezése közben, az egyik részem arra figyelt, milyen rendes és őszinte levél ez, előre látva az egyik-másik szívből jövő frázis hatását, ugyanekkor egy másik részem a jelenetet figyelte, melyben egy férfi, nyakkendő nélkül a reggeliző sarokban ülve, az utolsó délutánján egy szívből szóló levelet ír, a tölgyfaasztal felületén remegő napfényben a keze nyugodt, arcát egyszerre kísérti megbánás és nemesíti szándék, ez a részem mondhatni ott lebegett, tőlem kissé balra, értékelve a jelenetet, és arra gondolt, milyen szépnek és hitelesnek tűnő drámai alakítás is lenne, ha ne lettünk volna már kitéve számtalan ehhez hasonló drámának az első pillanattól kezdve, hogy egy filmet néztünk vagy könyvet olvastunk, ami valahogy azzal járt, hogy a búcsúlevelemhez hasonló valóságos jelenetek csakis a benne résztvevők számára lehettek megragadók és őszinték, s hogy mindenki másnak elcsépeltnek, mi több nyálasnak vagy érzélgősnek tünnek, ami meg némiképp paradox, ha tekintetbe veszed – ahogy én tettem, ott, a reggeliző sarokban ülve –, hogy azért hat a közönség számára banálisnak vagy manipulatívnak, mert már oly sokszor láttuk drámákban, noha pont azért láttuk olyan sokat, mert az ilyen jelenetek tényleg drámaiak és megindítanak és az emberek bonyolult érzelmi valóságokat, mély érzéseket tudnak közvetíteni velük, amelyeket másképp szinte lehetetlen lenne megragadni, és ugyanakkor egy másik részem vagy énem meg rájött, hogy innen nézve a lényegi problémám az volt, hogy valahogy már egészen korán úgy döntöttem, életem drámájának feltételezett közönségéhez csatlakozom, ahelyett, hogy magával a drámával azonosulnék, és még most is a színészi alakításom minőségét és várható hatásait figyel-

tem és mérlegeltem, és így mindent összevetve a Fernnek címzett levelem íráskor is ugyanaz a manipulatív csalo voltam, mint egész életem során, ami végül ehhez a tetőponthoz vezetett, a jelenethez, melyben a levelet aláírom, megcímezem a borítékot, felbélyegzem és behelyezem az ingzsebembe (teljesen tudatában lévén annak, hogy ez a jelenetben milyen hatást kelt, hogy ott pihen a szívem mellett), és eltervezem, hogy bedobom a postaládába a Lily Cache Road felé menet, amikor a felüljáró oszlopa felé veszem az irányt, melybe az autómmal behajtani készülök, olyan sebességgel, mely az autó teljes elülső felét szétzúzza, engem meg a kormánykerékre nyársal és így azonnal végez velem. Az öngyűlölet nem ugyanaz, mint a fájdalom vagy a lassú halál iránti vonzalom, ha már végezek magammal, csak egy pillanatig tartson.

A Lily Cache Roadon tartópillérek és hídfők tartják a 4-es számú állami utat (más néven a braidwoodi autópályát) ahogy az áthalad a beton felüljárón, amit annyira elborít a graffiti, hogy a legtöbbjét már el sem lehet olvasni. (Ami szerintem kissé ellentmond a graffiti céljának.) Az oszlopok szélessége az autóéhoz hasonló, a közte és az út közötti távolság pedig minimális. Ráadásul a kereszteződés messze túl van Romeoville környékén, körülbelül tíz mérföldre délre a délnyugati külváros határától. Kint a semmi közepén. Az egyedüli lakóházak az úttól távolabb eső farmok, melyekhez silók és pajták stb. társulnak. Nyári éjszakákon a harmatpont magas és mindig köd van. Ez mezőgazdasági térség. Soha nem haladtam el úgy a 4-es alatt, hogy szemlátomást ne én lettem volna az egyedüli autós mindkét úton. A kukorica magasra nő, körös-körül a mezők akár egy zöld óceán, s csak a rovarokat hallani. Egyedül a volánnál, a hold sarlója és a csillagos ég alatt, stb. Az volt az elképzelés, hogy a baleset, járjon bármilyen tűzzel és robbanással, eléggé izolált helyen történjen, hogy senki se láthassa, s hogy a lehető legkevésbé tűnjön megrendezettnek a dolog, és hogy meg ne kísértsen, hogy az utolsó másodperceimet azzal töltssem, hogy elképzelem, milyen benyomást keltethet valakiben az ütközés hangja és a látványa. Részben attól tartottam, hogy látványos és drámai lesz, és hogy úgy tűnhet, a sofőr a lehető legdrámaibb módon akarta végezni. Ezzel megy el az életünk, hogy ilyen szarságokon gondolkodunk.

A párákód másodpercek alatt egyre sűrűbbé válik, mignem úgy tűnik, az egész világ csak annyi, amit a lámpák elérnek. A fényszóróknak nincs hasznuk a ködben, csak rontanak a helyzeten. Megpróbálhatod bekapcsolni őket, de látni fogod az eredményt, csak megvilágítják a ködöt, ami így még sűrűbbnek tűnik. Egy amolyan mini paradoxon, hogy néha a tompított fénnel messzebbre látsz, mint a reflektorral. Na jól van – és itt van az építkezés, a csapkodó TYVEK fóliákkal a házakon, szóval ha tényleg végigcsinálod, már nem fogod látni a lakóit. Bár nem fog fájni, tényleg, egy pillanat alatt vége lesz, ezt elárulhatom. A mezőn lévő rovarok már-már fülsiketítőek. Ha a kukorica ilyen magasra nőtt, és figyeled, ahogy lemegy a nap, gyakorlatilag végignézheted, ahogy, mint egy hatalmas alak árnyéka, a mezők fölé emelkedik. Többnyire szűnyogok, a többit nem ismerem. Egy egész rovaruniverzum van odakint, amit egyikünk sem fog látni vagy megismerni. Meglátod majd, hogy a Benadryl sem segít sokat, ha már úton vagy. Ez az egész valószínűleg rosszul volt kitalálva.

Rendben van, most érkezünk el ahhoz, amit megígértem, s amiért végigvezettelek ezen az egész unalmas összefoglalón, ami idáig vezetett, remélve, hogy.

Vagyis hogy megérted, milyen meghalni, hogy mi történik. Jól mondom? Ez az, amit mindenki tudni akar. És hidd el, még te is. Akár úgy döntesz, hogy megteszed, akár nem, akár sikerül téged lebeszélnem róla oly módon, ahogy elképzeled, hogy megpróbállak majd lebeszélni, akár nem. Először is, ez nem olyan, ahogy az emberek elgondolják. Az igazság az, hogy te már tudod, milyen. Már tisztában vagy, mi a különbség a rajtad átvillanó mindenség nagysága és gyorsasága, illetve a között a parányi rész között, ami csak tökéletlen darabkája mindannak, amit valaha is meg tudsz osztani másokkal. Olyan ez, mintha lenne benned egy mérhetetlenül hatalmas szoba, tele mindazzal, ami az egész világegyetem lenne minden időben, egyetlen pillanatba összesűrítve, és mégis, az a kevéske rész, ami innen kijut, annak valahogy egy olyan kis kulcslyukon kell kipréselődnie, amit a régebbi ajtók kilincse alatt látsz. Mintha mindannyian ezen az apró kulcslyukakon keresztül próbálnánk látni egymást.

De van rajta kilincs, az ajtó nyitható. De nem úgy, ahogy gondolnád. De mi lenne, ha mégis? Gondold csak el – mi lenne, ha ezek az életed minden pillanatában benned lévő végtelenül sűrű és kavargó világok hirtelen a maguk teljességében kinyílnának és kifejezhetővé válnának, miután az, amit önmagadnak gondolsz, már meghalt, mert mi lenne, ha ezután már minden egyes pillanat maga a végtelen tenger, kiterjedés vagy átmenet lenne, melyben kifejezheted vagy átadhatod mindezt, és már strukturált nyelvre sincs szükséged, hanem csak felnyitod az ajtót és beléphetsz bárki szobájába, a megannyi alakodban, sokféle gondolatoddal és arcoddal? Mert figyelj – nincs már sok időnk, itt vagyunk, ahol a Lily Cache kissé lejteni kezd, és a partok meredekké válnak, és már kirajzolódni látszanak az elhagyatott termelői stand kivilágítatlan táblájának körvonalai, ami az utolsó jelzés a híd előtt – szóval figyelj: mit gondolsz, mi vagy te tulajdonképpen? A millió és billió gondolat, emlék és mellérendelés – még az olyan eszement gondolatok is, mint ez, amire most gondolsz – amelyek csak úgy átvillannak a fejedben, majd eltűnnek? Ezek valamilyen összege vagy maradéka? A saját *történeted*? Tudod, mennyi idő telt el azóta, hogy elmondtam neked, hogy szélhámos vagyok? Emlékszel, hogy a visszapillantóról lelógó RESPICEM órára néztél és láttad az időt: 21:17? Hova nézel most? Véletlen egybeesés? És mi van akkor, ha mindeközben nem is telt el idő?¹ Az igazság az, hogy ezt már hallot-

¹ Az egyik jel, mely arra utal, hogy a dolog nem egészen úgy áll a szekvenciális idővel kapcsolatban, ahogyan azt te megtapasztalod, az idő különféle paradoxonaiban keresendő: az állítólagosan múltó idő és az úgynevezett „jelen” paradoxona, az időé, amely mindig a jövő felé halad, és egyre több és több múltat teremt maga mögött. Mintha a jelen ez az autó lenne – szép autó egyébként –, a múlt pedig az út, amin elhaladtunk, a jövő az előttünk megvilágított útszakasz, amelyhez még nem értünk el, és az idő meg az autó előre haladó mozgása, és a pontos jelent az autó elülső lökhárítója jelenti, ahogy a jövő kódét kettészeli, így ez a *most*, majd egy kicsivel később egy egészen másik *most*, stb. Csakhogy, ha az idő valóban múlik, akkor milyen gyorsan megy? Milyen ütemben változik a jelen? Érted? Vagyis, ha az időt a mozgás vagy a sebesség mérésére használjuk – mint ahogy azt tesszük, másra nem is nagyon lehet – 95 mérföld per óra, 70 szívverés percenként, stb. –, akkor hogyan kellene mérnünk a sebességet, amellyel az idő mozog? Másodpercenként egy másodperc? Ennek így semmi értelme. Még csak beszélni sem lehet az idő áramlásáról vagy mozgásáról anélkül, hogy ne ütköznénk rögtön paradoxonba. Gondolj csak bele: mi van, ha valójában nem is létezik mozgás? Mi van akkor, ha mindez egyetlen villanás alatt bontakozik ki, amit jelennek nevezek, az ütközés első, végtelenül apró másodperc töredékében, amikor a száguldozó autó elülső lökhárítója épp csak kezdi érinteni a tartóoszlopot, mielőtt teljesen összegyűrődik

tad. Hogy hogyan is kell ezt elképzelni. Hogy ez biztosít teret a benned lévő univerzumoknak, a beláthatatlanul számos kapcsolódási pontból és a különféle hangok szimfóniájából szőtt fraktálok végtelenbe hajló sokaságának, az örökkévalóságoknak, mit más lélek nem láthat. És azt gondolod, az a kis töredék, mit más lát, csalóvá tesz? Persze, hogy csaló vagy, és persze, hogy amit más lát, az soha nem te vagy. És nyilván tudod ezt, és nyilván igyekszel kézben tartani, hogy melyik részedet lássák, ha egyszer tudod, hogy csak egy részed láthatják. Ugyan ki tenne másképp? Ezt hívják szabad akaratnak, Sherlock. De éppen ezért esik olyan jól, ha összetörve mások előtt sírhatsz vagy nevezhetsz, vagy ha nyelveken beszélsz, vagy bengáliul kántálsz – ez már nem a nyelv többé, s már nem kell egy kulcslyukon sem áterőszakolnod.

Szóval sírj csak, amíg jólesik, nem mondom el senkinek.

De nem lettél volna csaló, ha meggondolod magad. Szomorú lenne csak azért megtenni, mert valahogy azt gondolod, hogy muszáj.

De fájni azért nem fog. Hangos lesz, és érezni fogsz dolgokat, de mindez olyan gyorsan fog átmenni rajtad, hogy észre sem veszed, hogy érzed őket (ami kábé olyan, mint a paradoxon, amivel Gustafsont ugrattam – lehetséges hát szélhámossal lenni, ha nem is tudod, hogy az vagy?). És az a röpke pillanat, amíg a tüzet érzed, már szinte jól fog esni, mint amikor a kezeid már szétfagytak, és ég a közelben tűz, és ki tudod őket nyújtani a tűz felé.

A valóság az, hogy a meghalás nem rossz, de az örökkévalóságig tart. És hogy az örökkévalóság nem is idő. Tudom, hogy ez ellentmondásnak, netán pusztá szójátéknak hangzik. Ez valójában, mint kiderült, csak nézőpont kérdése. Az egész képet kell nézni, ahogy mondani szokás, melyben az a tény, hogy ez a látszólag vég nélküli oda-vissza dolog köztünk ugyanabban a pillanatban történik és tűnik el ismét, amikor Fern a vacsorához készülődve éppen belekavar a fortyogó fazékba, a nevelőapád a hüvelykujjával pipadohányt tömköd, Angela Mead az egyik termékkatalógus ötletes kis szerszámával macskaszőrt szed a blúzáról, Melissa Betts pedig mély levegőt vesz, hogy reagáljon arra, amit a férje az imént szerinte mondani akart, David Wallace pedig épp pislog egyet, miközben az 1980-as Aurora West középiskolai évkönyv osztályfotóit pásztázza, meglátja a fotómat, és megpróbálja, a maga kis kulcslyukán keresztül elképzelni, hogy mi mindennek kellett történnie, ami a halálomhoz vezetett abban a szörnyű autóbalesetben, melyről 1991-ben olvasott, hogy milyen fájdalmak vagy problémák hajthatták azt az embert, hogy beüljön a türkizkék Corvette-jébe és annyi vény nélkül kapható gyógyszerrel a szervezetében vezetni próbáljon. David Wallace-nak történetesen egy sor, megannyi teljesen rendszerezhetetlen gondolata, érzése, emléke és benyomása van erről a képen szereplő srácról, aki

és széttroncsolja az autó elejét, te pedig erőszakosan előremész és a kormányoszlop egyenesen a mellkasodba fúródik, mintha csak valami irdatlanul nagy dologból lőtték volna ki? Azaz mi van, ha valójában ez a *most* végtelen és valójában soha nem múlik el oly módon, ahogyan azt feltételezhetően a múlás értésére huzalozott elméd elképzei, vagyis nem csak az egész életed, hanem az életed leírásának és számbavételének minden egyes emberileg elképzelhető módja egyszerre villan át, mint a kurzív betűkké formált neonlámpa, amelyet az üzletek cégereihez és ablakaihoz olyan előszeretettel használnak, az elmédben, a becsapódás és a halál közötti szó szerint megmérhetetlen azonnalóságban, abban a pillanatban, ahogy megindulsz a kormány felé, olyan sebességgel, amelyet semmilyen biztonsági öv nem állíthat meg – VÉGE.

egy évvel fölötte járt az iskolában, és akit a tanulmányi és sportbeli teljesítménye, a népszerűsége és a lányoknál elért sikerei közepette szinte mindig egy ragyogó neon aura vett körül, hasonlóképpen emlékezett meg a srác minden egyes bántó megjegyzéséről, vagy akár csak egy apró visszatetszést jelző gesztusáról vagy arckifejezéséről, valahányszor David Wallace harmadjára is kihagyta az ütést a pályán, vagy valami hülyeséget mondott egy buliban, és arról, hogy ez a srác mindig olyan irigylésre méltóan otthonosan mozgott a világban, mint egy valódi, élő személy, szemben azzal a nevetségesen önemésztő és bizonytalan emberi alakkal vagy szellemmel, amilyennek akkoriban David Wallace ismerte magát. Egy mindenki kedvence, valóban, nagyratörő srác, akit David Wallace minden hátsó szándék vagy rosszérzés nélkül boldognak és gondtalannak képzelt el, akit egyáltalán nem kísértének hangok, amelyek azt súgják, hogy valami mélységesen el van rontva vele kapcsolatban, ami rajta kívül senki mást nem érint, és hogy minden idejét és energiáját arra kell fordítania, hogy kitalálja, mit kell tennie és mondania ahhoz, hogy egy akár csak megközelítőleg is átlagos vagy elfogadható amerikai férfit alakítson, ezek a dolgok zúgtak David Wallace fejében '81-ben, minden pillanatban és olyan sebesen, hogy esélye sem volt megragadni őket, hogy megpróbáljon küzdeni vagy érvelni ellenük, sőt még érezni sem érezte rendesen, csak mint egy csomót a gyomrában, miközben a vér szerinti szülei konyhájában a mezét vasalta és arra gondolt, hányféle módon cseszheti el, hogy majd megint leblokkol a harmadik ütésnél, vagy nem kapja el a sülyedő labdát, hogy hogyan leplezi le a valódi szálnalmas voltát ez előtt a rendkívüli, 418-as ütésátlaggal rendelkező srác és a boszorkányosan szép nővére és mindenki más előtt, akik a nézőtéren, a füves pályaszélen a kerti székeikben ültek (akik vélhetően már a kezdettől átláttak a színjátékon, szinte biztos volt ebben) – más szóval, ha csak egy pillanatra is, amíg a szeme csukva volt, David Wallace megpróbálta valahogy összeegyeztetni azt, amilyennek ez a ragyogó srác kívülről tűnt, azzal, ami belül arra készítette, hogy ennyire drámai és kétségtelenül fájdalmas módon ölje meg magát – miközben David Wallace annak is teljesen tudatában volt, hogy az a közhely, miszerint soha nem tudhatod igazán, hogy mi zajlik a másik emberben, üres és elcsépett, ugyanakkor nagyon is tudatosan igyekszik azt megakadályozni, hogy ez a felismerés gúnyt úzzön a szándékból, vagy hogy az egész gondolatmenetet egyfajta örvénylő spirálba terelje, amely végül sehová sem vezet (1981 óta persze sok idő telt el, és David Wallace a hosszú évek során önmaga ellen vívott, szó szerint leírhatatlan küzdelmétől végül csak erősebb lett, mint amilyen Aurora Westben volt), a valódi, kitartóbb és érzelmeiből részre csendre inti azt a másik felét, mintha tisztán a szemébe nézne, és szinte hangosan azt mondaná: „Egy szót se többet”.

SZÉKELY MÁTÉ fordítása

Karli és Nell

A ház nyolcvan százaléka a lakó lelkialkatához igazodott. Ipari múltját őrző loft jegyei, lekicsinyítve. Acél, téglá, néhol nyersen hagyva a beton. Behatárolt színpaletta, tagolatlan tér. Geometrikus formák, egyszerű, mégis jellegzetes látvány. Tágas, napfényes, akár egy állatkerti madárröpdé. Bútorból csak a legszükségesebbek. A viszonylagos üresség is a mélységérzet illúzióit erősíti. A falakat nagyrészt csupaszon hagyták, a keleti oldalon, két-két gerenda közt azonban valami meglepő történt, a szenvedély iránti engedmény zavarhatja meg a szemlélőt. Az egyik felületen, mintha a berendező a bűntudatról gondolkodott volna, az afrikai kézművesség néhány terméke tűnik fel, ovális fekete faálarcok és egy üveg alá préselt, bekeretezett, indigóval festett bő szöveting. Valami törzsi holmi, ami a szem előtt lévő felirat szerint nem a parti részéről van, hanem a „trópusi esőerdő” mélyéről. Aztán van egy másik falrész, mely drámai módon megváltoztatja a belső tér hangulatát. Oda Karli fali csempét rakatott, melyet ő *rozettának* nevezett, ki tudja, milyen megfontolásból. Véletlenszerűen egymás mellé illesztett, hatvanszor hatvanas darabokból állt, rajtuk kék és szürke, hullámozó héjakból álló labdák. Az egyes darabok illesztésénél nem voltak tekintettel az összképre, ezért igen sok félbevágott labda tolakodott elő és veszett el a semmiben. Az aprólékosan kidolgozott gömbökre rá volt tervezve az egyenletes napfény tükröződése, ettől a tulaj töprengő alkatához mérten nagyon is szemtelen, felforgató hatású zugocska jött létre, amit egy nem túl nagy pengefal tett karakteresebbé. Olyan volt, mintha Karli a hangulatának megfelelően járna át a jókora ház valamelyik felébe, s időzne ott addig, míg a kedélye nem változik. De ezzel már felteleznének annak a lehetőségét, hogy a férfinak hangulatváltozásai lennének.

Kevés mozgás, még kevesebb zaj. Tehát csak olyan mozgás, mely hangtalan. Ezeket a szabályokat Karli nem köti senkinek sem az orrára, Nell mégis egyetlen nap alatt megtanulta. Nell nem költözött Karlihoz, hanem egyik este, úgy két hónapja történt, ott maradt, és azóta nem ment el. A ruháiból néhányat, csak a legszükségesebbeket becsempészte, és nagyon kevés használati tárgyat, de ez utóbbiakat is szinte dugdosnia kellett, már ha volt hová. Ha valami rossz helyre került, Karli megállt fölötte, és nem mozdult, míg Nell el nem rejtette.

Kicsit másképp kellett intézni a telefonhívásokat. Ha megsörrent Nell mobilja, Karli azonnal aforisztikus történetekbe kezdett, melyek tanulsága mindig az volt, hogyan kerülhetjük el, hogy az orrunknál fogva vezessenek minket. Lehetett találgatni, hogy az esetek a férfi múltjából lettek-e előásva, netán mind fikció, és egyetlen szerepük van, elmélyíteni az engedelkenységgel visszaélők szégyenérzetét. Illetlenség idegenben idegenekkel fecsegni, hangosan kizárt, de félreállva, suttogva pláne. Ez olyan, ami miatt aggódni kell, mi lesz a következő lépés, mi az, ami küszöbön áll.

Nell persze okos lány. Legalábbis úgy gondolta, tudja, mi ez itt körülötte. Ha nem egy bolondokháza, már megérte. Úgy tűnt, hogy elfogadja a kihívást. Karli, bár nem ment a lány közelébe, igyekezett benne félelmet kelteni. Ez pár percig ment is neki, aztán mindig felengedett, elmagyarázta, tapasztalatból tudja, hogy egy elmúlt kellemetlenség a normális emberekben hiányérzetet kelt. Tehát ha egy ilyen kisebbfajta vihar után elhallgat, és ez jó lesz a lánynak, később egyenesen vágni fog a súrlódásokra. Ezt a hiányérzetet szokták megnyugvásnak nevezni, de tévedés, ez maga az idomulás. Készülődés, amikor várjuk a következő kellemetlenséget. Az első hónap végére Nell alkalmazkodott a házirendnek ehhez a pontjához is. Nem lehetett észrevenni, mikor és hogy történt, de a változást elősegítette az is, hogy addigra már alig hívta valaki.

Karli sosem mutatta ki, ha elérte a célját. Teljesen természetellenesnek érezte volna Nell is, ha a férfi ilyesmivel próbálkozna. Hozzá nem illenek az érzelmek, semmi, ami forró és intenzív, váratlan vihar a szívben és a többi. A megkönnyebbülés jelei sem ütözködtek ki rajta, egykedvűen szűrte az esti májkimélő teáját, bocsátotta ki azokat a rendkívüli hangokat a végén, nézte, akár egy órán át, a lenémított tévét, intézte a legszélsőségesebb udvariassággal a mindig összekutyult bevásárlást, szellőztetett a bejárati ajtón át. Minden tekintetben otthonosan mozgott a saját házában. Nell pedig éppen csak eltöprengett azon, hogy a kiszámíthatóság egy nagyon zavaros fogalom, a férfinak igenis megvan a sötét oldala. Amikor Karli nem figyelt oda, becsukta a bejárati ajtót, és kinyitotta a fenti bukóablakokat.

*

Karli reggel az ágy szélén ül, lábával a papucsát keresi az ágy alatt. Állandó helyük van, most viszont odébb csúszott mindkettő. Nell előző éjjel véletlenül beléjük rúgott, és elfelejtette megigazítani. A lány meghallja a kereső lábujjak surranását az előszőnyegen. Akár vissza is alhatna, de a férfi távlatilag pontatlanul látszó alakja túl érdekes. Főleg, amit a fürdőszobában csinál majd.

Lehet hallani mindent: felkapcsolja a lelógó mennyezeti lámpát, majd a tükör feletti, beépített spotlámpákat is. Nell a betelepítése első hetében meggleste, mi jön ezután. Karli nézi magát a tükörben, és lassú mozdulatokkal megpofozza magát, jobbról, balról. Az ujjnyomok az arcán kis utacskák szalagjai. Az ajtórésen át olyan ember benyomását keltette, mint akinek nincsenek emlékei, mára szóló céljai sem. Csak ez a dolog van kitűzve, a pofonok. Még legalább négy jön, arányosan elosztva. Talán ébresztgeti magát, mert ha bünteti, az durva lenne.

Közben Karli testének távoli és idegen tájéka zibbadni kezdenek. Egyre könnyebb önmagára pusztá anyagként tekintenie, mely az irányítást, formálást adott keretek közt, katonás rendben viselheti el. Nem befolyásolja senki, nincs benne féltékenység, hazugság, elkerüli a kísérletezés vágya, épp ugyanolyan, mint a legelső reggelen, amire kisgyerekként vissza tud emlékezni. A pofonok is pontosan ugyanolyanok. Azt tesz magával, amit akar. Viszont hallgatni akar róla mindörökre. Ilyenkor lénye jól formált tömbjéről mintha fölösleges törmelék hullana le, és az a valami, ami az életét uralja, gyengül, ugyanakkor ami marad, erősebb lesz. Gonosz vigyorral nézi, ahogy a felsőajkán megfolyik a takony, kicsordul a könnye. A végén, az anyag formálását követően úgyis eléri egy szabályos idom megfelelő intenzitását.

Nell próbálkozik, kopog. „Sietsz, Karli?” És mivel nem jön válasz, még feljebb emeli a hangját: „Ne már, Karli, bepisilek!” De a gyakorlatán tülesett férfi ezekben a percekben a közös reggeli veszélyeire összpontosít. Ilyenkor elég hosszú ideig mozdulatlanul ülnek egymással szemben. Ingerlő, hogy Nell nem marad nyugton, mint odabent a cégnél Karli beosztottjai a tárgyalóban, a szervezeti megfélemlítés átkától sújtott figurák az asztal körül. Míg ő szónokol, megfigyelve, a legtöbbször túl tágra nyílnak az orrlyukai. Nellnek nem. Lehet, hogy nem fél? Reggelizik, biztosan lefoglalja, hogy villájával magához húzza a tojásdarabokat, mintha elejtett vadat vonszolna. Aztán Karli elmereng, a szakmacsoportok számán töpreng, a faktoranalízisnél tart. A kávéját szűrőszőve elhatározza, hogy meg kell kérdeznie, milyen érvényességi vizsgálatokat végeztek a validálás keretében. Persze hogy ez a legfontosabb! Egyszerre tükrözi a feladatok, a célok és a munkaértékelési kritériumok hatókörének bizonyosságát. Legutóbb is ezzel kezdte. Miért nem lehet megérteni ezt az egyszerű, józan kívánságot, hogy igazodjanak hozzá. Imád így beszélni. Beszélni megkönnyebbülés. Alulnyomás lép föl, mint a repülőgép szárnyfelületén, és megemeli őt. Csodás érzés. De Nell előtt nem megy neki.

Karli nagyon ritkán engedi meg magának, hogy a legelső napjukra visszaemlékezzen. De ha mégis, elég egy pillanat, és újraéli az egészet. Egyetemisták körében végzett felmérés kiértékelésére kérték fel, de míg ő a munkahelyi pszichoszociális kockázatokról beszélt, a végén a kérdések annyira elfajzottak voltak, hogy Karlinak megfájdult a feje. Nell a nagyelőadó második sorában ült, nagyon nyújtózkodott. Valahonnan előásta, hogy közvetlenül az egyetem előtt egy börtönben is végeztek munkakörnyezeti felmérést. Arra volt kíváncsi, hogy a rabok hogyan feleltek a kölcsönös bizalomra vonatkozó kérdésekre. Kicsit kívárt, majd enyhe gúnnnyal hozzátette: „Pszichometria szempontról”. A hallgatóságon végigfutott a kuncogás, és ez ugyan sértette Karlit, de nem tudta nem észrevenni a sok tucatnyi vadember valamelyest felélénkítő figyelmét.

Amire Nell utalt, persze nettó hülyeség, nem a rabokat kérdezték, hanem az ott dolgozó személyi állomány tagjait. Hülye, pimasz kurva, mondta magában Karli, de fennhangon korrekt módon pontosított. Amikor megköszönte a figyelmet a végén, mintha ott sem lettek volna, szemvillanás alatt eltűnt mindenki, viszont Nell odament hozzá. Karli eléggé óvatlanul ránézett, és észrevette, milyen szívajdítóan fehér és bársonyos a bőre. Az ilyenek *odaátról* érkeznek, az érinthetetlenektől, akikkel képtelen érzelmi közösséget vállalni. A pillája verdesett, hunyorgatta a szemét, de az is lehet, hogy ez valami betegség nála, és Karli, talán a szakmai kíváncsiság hajtotta, meg is kérdezte tőle, miért ilyen ideges. Ennyi volt. Semmi sem történt. Áttörhetetlen burok, gondolta, hagyjuk. Aztán előbb egy telefonhívást kapott tőle, majd becsengetett a háza ajtaján. Valamiféle szerelmi melodráma készülhetett a lány. Hátizsákkal érkezett. A ház egy dombtetőn fekszik, és kapkodta a levegőt, ahogy állt az ajtajában. Karli beengedte, nem jutott eszébe komolyabb érv, hogyan küldhetné el. Bejött, kószált a házban, mindent megfogdosott, és állandóan a válla fölött nézegetett vissza rá. A konyhában lehuppant a székre, amitől az keservesen nyekkent egyet. Pedig stabil darab, Chesterfield mintázatú, nem ezt érdemelne. Ezek voltak az első, maradandó benyomásai róla. Aznap este Nell megkérdezte, hogy hozhat-e valamit enni, és amikor *feltálatla*, úgy tett, mintha ő főzte volna. Folyton jött a két-

értelmű célásaival, és ez valamilyen értelemben mulatságos volt, de élvezni egyáltalán nem lehetett. Karli mégsem érezte magát rosszul. Sok mókás dolgot tudott meg a nőkről. Lehet úgy védekeznie valakinek, hogy közben sosem támad. Egy sórtartónak, cserépalátétnek, függőnycsipesznek is van tragikus felhangja. Léteznek kétoldalas pulóverek... Emlékszik az első reggelre, hullafáradt volt, egész éjjel rémálmok gyötörték, és másnap a legnagyobb hidegséggel fogadta a lány köszönését. De ahogy a tények mutatják, semmi sem használt. Utána már csak annyi történt, hogy mindketten megpróbáltak *viselkedni*, és ebből számtalan félreértés született. A lány nála maradt.

Karlit meglepte, mennyiféle alakban megismerte a másikat. Végző soron ez hasznos, megvan otthon a kontraszt. Nell nagyon óvatos, nem néz fel a terítékéről, eszik. Túl hangosan nyel, ez nem vall rá. Fura rágondolni, hogy állkapocscsontja van. Olyan robusztusan hangzik. „Karli, nem kensz rá semmit a pirítósdra”, kérdezi a lány. Miért kérdez ilyesmit? Hiszen látja, mi van. Pirítós meg vaj! Ahogy egy fiatal lány a megélt valóságról beszél, azzal a semmibe néző pár évvel a háta mögött. Karlinak muszáj abból kiindulnia, hogy a munkahelyi hallgatóságának hetvenkét egész két tized százaléka a harmincöt és negyvenkilenc éves korosztályba tartozik. Használnia kell a nyelvüket. Az életüket. Ezek jelentős része bizonyára érintett a szociális rehabilitációban, legalább egyszer megfordultak pszichológusnál, terhet kell rájuk helyeznie, lássa, meddig mehet el. Nell hirtelen lendülettel felemelkedik a székéről, ráhajol az asztalra, mutatójaja lepöcköl egy morzsát Karli szája sarkából. A férfi dőbbenete leírhatatlan. Érti a mozdulatban rejlő gyengéd útmutatást, de nem bírja felfogni, hogy rá vonatkozna. Ez a megközelítés számos empirikus tanulmányon alapul, ezeket Karli kivétel nélkül jól ismeri, mindet feldolgozta, beépítette a kockázatértékelés folyamataiba. De ez most mindegy, rá kell ripakodnia: „Ha jól emlékszem, arról volt szó, hogy kézzel nem!”

*

Másképpen azonban a saját házáat nem lehetséges munkahelynek minősítenie, még mostanában sem, amióta a tájékozódó képességét megzavarják, kényszerítik, hogy sodródjon a körülményekkel, és néhány egyéb, a semmiből lecsapó, szomatikus akadállyal kell számot vetnie. Mert Nell folyton forgatja a felsőtestét. Nem kell magyarázatokat fűzni hozzá, világos a helyzet, az ember törzse nem erre van kitalálva, és tulajdonképpen pontosan ez az aspektus teszi szükségessé, hogy gonddal alakítsuk ki a mozgásrendjét. Ha valaki jobbról úszik a képbe, utána balról is muszáj megtennie. Lecsúszva kötelességed felemelkedni, épp olyan mértékben, hogy a különböző irányú mozgások kiegyenlítsék egymást. Amikor például Nell az imént felé hajolt, hogy babráljon az arcán, és utána visszafelé tolatott az ülepével: a visszatéréshez egészen más pályát választott. Ovális fejformája még kiismerhetetlenebbé tette a mutatványt, mintha veszélyesen belengene a medencéjétől a feje búbjáig, hogy az ember kis híján utána kap, mielőtt baj történik. Úgy látszik, élvezi ezt csinálni, minden jel szerint lelkesedik az ilyesmikért. Karli életének sokágú problematikájából a legmélyebbre ágyazott ismeret, számára a leginkább kézenfekvő, hogy a reggel veszélyesebb és összetettebb, mint bármelyik napszak. Nincs centrális fényforrás, csak újabban ez a

fura reménytöbblet. Minden az erejét fitogtatja, ahogy dobálózik a pászmákkal, tovább löki a fényt, és az árnyékok vetődésének iránya percenként változik. Olyan a lány, és láthatóan nem méri fel a cselekedetei következményeit, mint aki a pusztá levegőből is jókedvet akarna varázsolni.

Most például, amikor a bejárati ajtóból visszanéz, ott áll Nell. Karli nem érti pontosan, mit keres egy ember a házában, és hogy maradhat ott, ha ő elmegy. Rettenetesen ráfáznak, akik ennyire lazán kezelik a biztonság kérdését. Nem tud elindulni, amíg az foglalkoztatja, mit csinál majd a lány a házában, ha ő távol lesz. Nell mellkasa süllyed, majd megemelkedik, ezekre az energiákra épít, és ezeket használja majd, ha bezárul az ajtó. Mit fog művelni? Nem érzi szükségét, hogy tovább nézze, hiszen Nell látja őt. Végül Karli elcsigázott sóhajtással megfordul, és távolodni kezd a háztól. Szomorúnak érzi magát, mert micsoda tragédia lenne, ha ő többé nem jöhetne haza az otthonába.

*

Becsukódik Karli mögött az ajtó. Mint akit áramütés ér, Nell ugrik egyet, a levegőben fordul meg, beszalad a nappaliba. „Huh!”, mondja a fejét ingatva, mindkét kezét rázva, mintha valami ragacsostól igyekezne szabadulni. Látja Karli széke alatt, hogy minden csupa mocsok. Otthagyt a papucsát, reggelizés közben vette át az utcai cipőjét. Ment morzsa a papucsba is. Rendet rak majd, délután, de egyelőre tekintete a semmibe réved, a ház előtti zajokat osztályozza. Karli kopogó lépteinek el kell hálnia, és ez most is így történik. A férfi aktivitása felszámolódott, nincs Karli.

Nell felélénkülve röppen a komódhoz. Felkapja a mobilját, villámgyorsan nyomkodja a kijelzőt: lokátor, Karli kis kék gömbje, ahogy távolodik – már két nyomknyira van. Aztán megdermed a köröcske, rezeg, kicsúszik több irányba, de nagyon szűk körben, ilyenkor száll be a kocsiba. Sosincs hely a ház körül, mire Karli este hazaér, messze szokott parkolni. Aztán a kör lendületet vesz, megindul, három hosszú egyenes két kanyarral, és ráfordul a főútra. Agyó Karli!

Húsz percbe se telik letusolni, összeszedni a holmiját, bepakolni az edzéshez, ami kell, mellé csúsztatni a mappát, amit a szemináriumra készített elő. Élesíti a riasztót, kilöki az ajtót, már megy is a járdán, szinte repül, érzi, hogy boldog. A lábujjai alatti párnán szökell, alig érinti az aszfaltot, nedves szarvakat húz az éjjelről ott maradt sekély víztócsák széleiről. Aztán mintha valaki visszarántaná, megtorpan, előhalássza a mobilját és ellenőrzi, valóban a belvárosi munkahelyén van-e már a férfi. Bármilyen véletlen hazahajthatja. Ő pedig elvileg délig otthon tanul, ugye, és csak utána indul az egyetemre. Hetekkel ezelőtt engedélyezte Karli mobilján a követőfunkciót, semmit sem fog belőle észrevenni. Csak egy pillanatra volt fura, hogy így tulajdonképpen tényleg folyamatos a jelenléte az életében. Látja este fáradtan hazaesni ódivatú karakterének tartozékaiban. Hazatérnek vele a mellények, kalapok, vagy ami már morbid, az élükre vasalt szövethadrágok. A legtöbbjük szürke. És éjjel a bebújós, hosszú ujjú, pamut hálóingben, mely majdnem a köldökéig van kivágva, s a három gomb hiába zár valamennyire, szór tör fel minden részből. Lent pedig a térdéig ér, s a hálóing alatt a nagy semmi, szőrtenger, golyók, farok. Olyan patriarchális, de nem zavarja, jó, hogy nem akar másmilyennek tűnni. Reggel... ó, ezek a reggelek! Egyedül ott

nem látja, a fürdőszobában. Az a szívszorító, és talán szimbolikus töltetű jelenet a pofonokkal. Szóval, hogy állandóan vele van, és ezért Nell pár napig elképzelhetőnek tartotta, hogy ő lesz a tolmácsa a valóság felé, lehetne az önkifejezésének a médiuma. Aztán fontosabb tényezők kerültek a középpontba.

Most is inkább felajzottan előre tekint. Kesztyűzés lesz, és váltanak néhány szót a táplálkozási szakértővel is. Nell legutóbb kérte a nagyobb kesztyűt, ami veszélyesebb, ugyanakkor ő volt az is, aki azt a fajta fejevédőt választotta, amin orrvédő is van. Mindegy, miben állapotodnak meg, tudta jól, a társai hamar elvesztik a fejüket, ha nővel edzenek, és erőseket fognak ütni. Kéri, hogy csak kombinációkat gyakoroljanak, hiába, mindig ez megy. Neki fontos az orra formája, és ha ezt ott nem tolerálják, fogja a cókókját és átmegy egy másik klubba. Pár hete volt egy vágása, ami nem gyógyult megfelelően, és az edzésen kinyílt. Karlinak azt mondta, hogy az esernyővel vágta orra magát, szakadt az eső és gyorsan akarta kinyitni, de beleakadt a táskájába, ő fölé hajolt, az felcsapódott, és bumm. Meg se kellett volna szólalnia, hiszen Karli nem kérdezte, mi történt, rá se nézett. Este az ágyban, Nellnek háttal fekve, könyvét pedáns derékszögekben tartva jegyezte meg, hogy ideje lenne feldolgozni: ő nem látszati-, hanem vetületi rajzokként látja a világot. Az, ami Nell arcán van, bár összefonódhat számtalan csodálatos történettel, számára nem csupán érdektelen, hanem egyenesen feldolgozhatatlan. Ha, tegyük fel, porcsérülése lenne és másként mozogna, az a pontosság ellen szólna. De két egymást követő nap testéről készült adatfelvételének ily nagyfokú konvergenciája őt kielégíti. És mondta, egyre csak mondta: az egésznek, a gestaltenak a faktuális helytállósága megkérdőjelezhetetlen. Nell se befejezte, úgy hallgatott el, akár egy gép, a beszéd után nem vett mélyebb levegőt, izgatottságnak, érintettségnek semmi nyoma. Ezután jött az esernyős sztori.

Nell nem kezdő, de abban a fázisban van, amikor határozott akaratra és tökéletes önbizalomra van szüksége a folytatáshoz. Szükséges, hogy megértse és értékelje a bokszt életében betöltött funkcióját. Mentálisan fel kell készülnie, és szem előtt kell tartania a helyes magatartást. A kezdő olyan, mint egy utazásra induló ember. Nell egy ideje már úton van valami felé, amit úgy nevez meg: a kiteljesedés. És a célját Karli nélkül akarja elérni. Karli nem tudhat az edzésekről. Néha napok telnek el, és egyikük sem tudja, mitévő legyen, egymást támogatva unatkoznak, és vannak még alantas dolgaik, amikben segítik a partnerüket. Nell viszont egyenesen retteg a lelepleződéstől, olyan vállalkozás az övé, aminek a révén csak tágul és egyre tágul a világa, és mind tündöklőbb, akár egy többsoros nyaklánc az újabb sor révén – az edzés az ő bűvésztükkjének örök titka. Ennek így kell maradnia. Személyes és érzéki vágyait erre a célra irányítja. Ily módon megnyugszik. Megfelelően felméri a dolgokat, és mindig nyugodt, amikor az szeretne maradni. Totálisan kielégíti, hogy általában hetente egyszer, egy különös játék részeként, combjait szétvetve negyedórát üldögélhet a hanyatt fekvő Karli arcán, egészen *elformátlanodó* pináját ráhúzva a felfelé szegezett állra, nyelvre, orra. A *forma* kérdésében egyébként Nell a mai napig bizonytalan, hol olyat képzel el, mint a falon az atavisztikus maszk vaskos és merev ürege, hol meg tapadó-csúszó felületet, mintha puhán, nyálasan és nyüszítve csókolózna.

Ha Karli leteszi a könyvet, és nem marad befordulva, hanem némán a hátára fekve elnyúlik az ágyon, az üzenet. Olyankor Nell tolhatja is le a pizsamanad-

rágját, a hellyel, azaz Karli arcával kapcsolatban, ahová áttelepszik, ahol mindig megújuló kíváncsisággal helyezkedik el – az összes garanciát előre megkapja. Mindösszesen ennyi kell, hogy a másik elnyúljon az ágyon, és ez Nell szerint olyan szép és egyszerű, olyan finoman írja körül a lehetőséget, hogy amikor a combját átemeli Karli fején, már nem csupán kíváncsi, hanem kalandvágy hajtja. Felajzottsága bizonyos hányadban intellektuális természetű, hiszen úgy véli, úgy sejt, hogy ő, vagyis ők egy mindaddig ismeretlen bázisú emberi kommunikációra tesznek kísérletet. Medencéjének rezdülései formálási mozzanatok. Direkt közlések. Erre abból mer következtetni, amennyi ideig ez az egész tart. Valószínűleg addig tart, ameddig aktuálisan van *mondanivalójuk*. A leghosszabb ötven perces volt. Erről persze nem lehet hideg, tudományos aggyal gondolkodni, de ha mégis kéne, Nell a kommunikációnak ezeket a feltételezett mélyebb struktúráit elképesztően hatékonyan írná le, és legelőször is leszögezné, hogy ő soha senkinek nem mesélt még ilyen részletesen az élete történéseiről. Ennyi idő alatt bődületes mennyiségű információ átszágulhat az ember agyán, ugyanígy a másikén is, ismeretek, érzésnyomok milliárdjai, és ezek testet öltenek, ő úgy gondolja, az idő múlásával szoros köteggé állnak össze, amit már nem vehet el tőlük senki és semmi, nem hánthatják le ők sem magukról, rájuk van tekeredve.

Nem nagyon lehet ugrálni, csakis erre a végtelennek tűnő, meditatív, gyenge hullámzásra képesek. Karli arcéle eltűnik Nellben, és ez eleinte olyan érzés volt számára, mintha egy drágaköves gyűrűt tartana a kezében; nem kapja meg, viszont nála lehet egy darabig. Úgy a harmadik alkalom után lett világos, hogy a tulajdonába került. Akkor dőlt el, hogy ez nem pillanatnyi eltévelyedés, és különösen nem egy fiatal lány, vagy egy hatvanhoz közelítő férfi devianciája, ha tesszik, perverziója, hanem az emberi természet szükséges gyengesége, hogy tudniillik az utolsó megrendült gáton is áttörve a legkönnyebb utat keresik. Ezt teszik ők. És még jó sok minden az eszébe jut. Nellnek ilyenkor van ideje gondolkodni, hiszen változó az élmény intenzitása. Az egyetem miatt lista alapján olvas, és ami vele történik, meglepően sok mindent hozott közelebb hozzá, a bonyolultabb szövegeket is majdnem fogyaszthatónak találta. Egyszer, és ezt azóta is nehezebben tudja feldolgozni, azt állapította meg, hogy a két üreg összetapadása következtében bizonyosan fokozatos degeneráció lép fel a szájban és a nemi szervben, és a túl erős kölcsönös függőség miatt ezekből előbb-utóbb egyetlen, új szerv fog létrejönni. Máskor meg az ötlött fel benne, hogy hiába a nagy átszellemültség, ez az ünnepezt unió, nem is lehetne másként: most is rászorul valamire, ami a férfiból előre mered, mégpedig a nyelvre, ami ha nem működne olyan változékony erőszakossággal, értelmet adva a megelőző perceknek, azt hinné Nell, hogy kész, tévedés, hagyjuk. De hát ilyenek a felvillanó ötletek, magyarázatok. Szenvedélyesek lehetnek, de idővel ellobbannak, és mindent egybevetve egyáltalán nem lesz fontos, mi hová mered.

Amikor vége van, Nell mindig nézni szokta az alvó férfi arcát. Ilyenkor csapong, például azon agyal, Karli hogy kap közben levegőt, hiszen nagyon nagy mélységeket járnak be. Csakis utána szokott azon is alaposabban elgondolkodni, ő maga miért ragaszkodik szigorúan ahhoz, hogy fordítva, vagyis arccal a férfi lábai felé üljön rá. Így láthatja, nem ugrál a mellkasa, egyenletesen hullámoz. Ellenőrizhető, ami elvárt, kimondatlan egyezség köztük, hogy a kezek tétlenek

maradjanak, mind a négy. Maximum ő hajol előre kicsit, ha úgy érzi szükségét, ilyenkor letámaszkodik a férfi csípője mellé. De a feje magasán marad, ha előre hajol, előre is néz, így a legjobb – megfizethetetlen, micsoda színéket pompázó látomások várják. Az érzékei fokozottan működnek, látja a legapróbb porszemet is kábultan forogni a meleg áramlatokkal, hallja kint a tücsköket, és tudja, hogy milyen erős a szél. Idővel ez is alakult. Újabban mind többször a nyelés, a légzés hangjait is figyeli. De ez nem baj, végtére is ő a nő kettejük közül, neki kell a másik szájába tömni az ételt. Tudja, érzi, hogy eszi őt odalent, ilyenkor valamilyen szinten Nell diktál, hogy habzsoljon vagy nyalakodjon. De a lényeg, és neki az kell, hogy közben lássa, Karli merevedése.

A férfi kéréseként könyvelték el, úgy kell hagyni. Az ott valaminek a kulturális jelentése. Nell tanulta, számtalan módon projektálódhatnak. Ha a lábfejét figyeli, többet tud meg arról, épp mi játszódik Karliban. Mindeddig bejött, a pórra testek zavartalan és hiteles érintkezése elég volt ahhoz, hogy a férfi is a végére jusson. Előtte pedig Nell sokáig, nagyon sokáig nézhette, mintha egy kedve szerint átértékelhető játékbaba lenne, mely életre kelt. Mozgott, hátradőlt, kitelt, meggörnyedt – és amikor Nell a csípőjével belelendült: csapkodott. A végén néha úgy maradtak még kicsit, szinte már nosztalgikus nyugalom zsibbasztotta el őket. Mint amilyen most is, amikor újra előhívja a mobilján a lokátort, és látja, hogy Karli a munkahelyén van.

*

Nell a Louis-Hébert-en száll fel a buszra. Ő érzi, más nem látja, a feje millimétereket rezdül hol ide, hol oda, levezet egy mozgássort, ütéskombinációt, hallja az ütések csattanását, a kesztyűk mélyebb tónusú puffanását. A csakis ott érezhető szagokat szívja be, ezen mindig elcsodálkozik, tényleg érzi, már a buszon is. A bőrt, az izzadtságát, a félelemét. És számtalan apróságot. Épp ez az: milyen jó volt rájönnie, hogy az apróságek igazán elhozhatják a megújulást. Ó, mennyire fontos továbbhaladnia ezen az úton! Abban a visszhangos teremben tanulta meg, hogy emelje fel mindkét öklét és tartsa szépen ott. Nincs ebben semmi. Sőt, kíváncsú. Adni kell, még hozzá gátlástalanul, mert a másik bőrből van, húsból és csontból van, nem fog szólni. És akkor nem lesz baj az ellenkezőjével sem: aki tud kapni, az kaphat.

A Planetárium mögötti parknál száll le. Átfutni a fák alatt olyan érzés, mint ha őrvirág tömeg fogadná, szűk helyet hagyva a ringig, ahová *bevonul*. Dúdolja magában Ed Sheeran dalát, szétömlik az arcán a mosoly annál a sornál, hogy: „Baby, I just want to dance”. Ha egyszer eljut oda, és miért ne, lehet, hogy nem engednék a szervezők bevonulózeneként, süketek erre, nem érzik a dallamban a finom örületet, az örültek elveszettségét, nem elég harsány zene erre a célra. De ő ezt akarja, és ha mester lesz, akkor megadják neki. Megver mindenkit dartsban és a ringben, a dalban és a meccsen, ő lesz a csinos kis galwayi lány, aki bekerül a köztudatba, dalba foglalják a nevét, és folyton éneklük majd: mert egy tökéletes éjszakája mindenkinek lehet. Hetente legalább egy. Kiér a parkból, jobbra a két-szintes épület, ahová majd az edzés után csoportos spanyolra megy. Innen már csak két sarok, picike házak sorakoznak – olyan szívesen lakna itt, egyedül. Nem tudja, mikor kezdene neki hiányozni Karli, az orra, a nyelve... Nem világos előtt-

te, mire van inkább szüksége. A boksza mindenképpen. Átmegy a másik oldalra, és az elmaradhatatlan Twist óriásposzter alatt ott a szentély.

A kapunál négy fiatal hőzöng, bent nem tehetnék meg. Nagy fegyelem uralkodik, csak két ember emelheti fel a hangját, az edzők. Nem emlékszik, mikor öltözött át, máris a szorítóban táncolnak, köröznek. Hallja az ordítást, mit csinál rosszul, és ettől rettenetesen boldog, most már kiegyensúlyozott. Míg az első percekben az ütései feloldódtak a levegőben, lassan minden második, harmadik betalál. Imádja, amikor odagyűlnek a kötélhez, törülközővel a nyakukban nézik, hogyan boldogul.

Semmi sem bosszantja jobban egy-egy kihagyott lehetőségnél. Ezekben az a rossz, hogy a kívüllállók is jól látják, miről van szó. Azt a legnehezebb megmagyarázni, hogy az ember miért nem tett meg valami teljesen nyilvánvaló dolgot. Felütés, horog, kombináció, mindegy, fejben megvan, így utólag, tehát lehet róla beszélni, de nem mérhető le a sikere, a hatása, és nem látszik, milyen Nell, amikor kivitelez. Így az edzőnek nincs miből kiindulnia. Az ötvenes, sötétebb bőrű, portugál származású edző jó húsz évvel idősebb a segítőjénél. Ahogy egyre jobban káromkodik, a fiatal mindig csendesebb lesz. Nell szereti, ahogy a korban hozzá közelebb álló, olajos fényű arcával kicsit elveszettnek tűnő férfi követi a tekintetével a mozgását, a szaporázó lábait, a hajlongó felsőtestét. Tudja, hogy Karli is ezt csinálja otthon, túl sokszor kapja rajta, hogy méricskéli őt, de itt legalább ismeri a játékszabályokat. A fiatal edzőt Roynak hívják, ha nincs ott az öreg, vannak beszélő-lásai. Az egyik fiúnak egyszer azt kiabálta, hogy: „Nyitott kesztyűvel nem ütünk, nem otthon vagy!” Mindenki nevetett és ment tovább, csak Nell felejtette rajta a szemét. Nem ilyennek képzelte. Az a típus, aki keveset beszél, eddig rendben, ezt ismeri, az tette mássá, hogy benne az erő erénnyé válik, na de ezek a bugyuta, férfiöltöző szagú froclizások, hozzá még a vékony, elfúló hangja... Pár hét után azonban sok minden letisztult, mintha rájuk külön megállapodás vonatkozna: ha Roy Nellt nézte, sosem beszélt, nem volt utasítás, elemzés, a jobb kezével vízszintes irányban legyezett, ha valamit *közölni* akart. Tessék tovább haladni, a következőt kérem – ezt jelentette a mozdulat. Amit korábban megtanított, nagykönyvvé állt össze, és ebben lapozott ilyenkor Roy. Nell hajszálpontos iránymutatásként értelmezte a jelzést, azt jelentette számára, hogy amit eddig csinált, rossz, térjen át egy másik taktikára. Váltson! Ugyanakkor, fura módon, azt is jelenthette, hogy rendben van, csak így tovább, gyűrünk, csináld! Nell tudta róla, hogy az a fajta edző, akinek a stílus vált a szenvedélyévé. A testéhez képest idomtalanul nagy keze valószínűleg csodákra képes, egy hússzín útjelző, élete fontos segítője. Nem emlékszik olyan esetre, hogy téves instrukciót kapott volna tőle. Ha viszont az öreg is megjelent, ezek a jelzések elmaradtak, jó párszor elég volt egy perc, hogy Nell ellenfele fölénybe kerüljön, és már csak egyetlen reménye volt, a fájdalomtűrés. A ringben tanulta meg becsülni a másodperceket is. Semmi pénzért nem szólt volna, hogy álljanak le. A küzdelem szavak nélkül zajlik, és ez nagyon is ismerős terep Nell számára. Minek kellene leállítani? Ezekben a helyzetekben korrigált legtöbbet a védések technikáján.

Mindenki úgy tippelt, hogy Nell rá akar hajtani Royra, pedig ebből semmi sem volt igaz. Talán Roy is bízott abban, hogy lesz valami, és amikor látta, hogy esélye sincs messzebbre jutni vele, előfordult, hogy kifakadt, képes volt előjogon marakodni, tolakodásban kiterjeszteni a befolyását. Ez egy bokszcsarnok-

ban nem mindig jelent jót. Ma már be is szólt neki. Az öreg mondott valamit, de Nell nem azt csinálta. Mire Roy belevisített a csendbe: „Te annyira nem hallasz semmit, mintha közben fújnád az orrod!” Kitört a röhögés, és Roy nem kapcsolt, hogy az ő kárára mulatnak. Nell nem zavartatta magát, de az öltözőből kijövet odament a férfihoz. Egyáltalán nem számított rá, hogy most fog kiborulni a bili, úgy érezte, hogy igazságtalan vele a férfi, az ott végzett edzésmunkájának értékét vonja kétségbe. A tusolástól még nedves haját igazgatva, egyik lábáról a másikra állva várja, hogy zárják ezt le. Most nagyon elege van Royból. Elrontja a bokszt. De mit mondjon neki? Egy férfi nem fél, hogy összetörik a szívét. Jön az öreg, mikor elhalad Nell mellett, beijeszt egy szúrással, közben cinkosan hunyorít a szemével. Nell érzi, akárhogy kezdene bele, ezek többen vannak. Mind egyformák, pedig *otthon* is ezért csinál mindent, hogy meggyőződjön az ellenkezőjéről. „Elementek a picsába!”, mondja végre Nell, majd elfordul, a tekintetek keresztüzében masírozik a kapuhoz, bevágja maga mögött.

A promenád felé indul, úgy dönt, kihagyja a spanyolt. A Természettudományi Múzeum mellett sétál el, pazarul szikrázó óriás szárnyak mozgását észleli. Egészen megdöbben, szinte belezsibbad, annyira gyönyörű, amit lát. Először a közelébe se mer menni. Jobbra egy halványzöld tábla feszül, onnan olvassa, hogy ez egy projekt, s a műalkotást a vándorlepkék és a „gyűjtés” ötlete ihlette. A térben fényes, apró fémlemezkekből összeálló vitorlákat lát, amelyek időnként pillangószárnyakká változnak. Így, jóval túl az emberi léptéken, egészen lenyűgöző, egy pillangó, mint vitorláshajó, jut eszébe. Úgy marad, ahogy megtorpant, nem moccan, elmélyülten gondolkodik méretarányokról, szabályosságról. Utána meg már az esték tervszerű tónusairól, kedélyállapotról, és arról, amit valahol hallott, hogy a paranoia a teljes tudatosság.

Semmi sem zavarja a merengésben. Azt a jókora szárnyat motor hajthatja, teljesen zajtalan. Az jutott eszébe, hogy mostanában mind gyakrabban szuggerálja Karlit, hogy azzal a barlangmély némasággal feküdjön már hanyatt. Legyen értelme az egésznek. Mert egyébként ez sok, rengeteg, és nem lenne szabad azt mondani, hogy ez az egész szégyenletes. Ráadásul amit megél, semmiképp nem nyilvános megszégyenítés, így hatékonyabb az ő csekélyke türelme is. A barátai elmaradtak, ennyi. Egy dologban bizonytalan még, ehhez a feladathoz erőforrásokat kell átcsoportosítania: tilos elnevetnie magát.

De az is igaz, hogy a bokszt sem jó mindenre. Karli nem egy jámbor csecsemő, és nem is egy terápiás kezelés segédeszköze, azok a mondatai, melyek marnak, mint a sav, nyomot hagynak Nellben. Amikor beszél vele, sokszor ugyanolyan, mint amikor rajta ül: nincs semmilyen támasztéka. Bár az összkép mozdulatlan és tiszta, a nyilvánosság felé csak Karli feddhetetlen. Mindig kell egy egyébként semleges és fölösleges óra, hogy ezt elfelejtse neki.

A lét elviselhetetlen könnyűsége

*Gyalogolni, gyalogolni, kiszakadni a városok forgalmából,
menni, menni ki a világból..., és még tovább!, ahol már nem ismer
senkit, és dD.-t sem ismerik, a végtelen, sivár pusztaság, ahol új életet kezdhet!;
leülhetek ide a padra, ha hallgatók?, nem haragszik, ha leülök?, nekem ez a dolgom...,
én borzasztóan tudok hallgatni...; ez az!, borzasztóan boldogok voltak,
elvakította őket a szerelem, pedig a korkülönbség minden ellen szólt, később
valahogy meghasonlás támadt a férfinban, minden idejét a nővel akarta tölteni,
már a vécére sem engedte egyedül, örültté vált, olyan borzasztóan vágyott utána,
hogy betöltse egyre növekvő érzelmi sivárságát, s a nő az éj leple alatt, kiszabadítva
magát a kötelékekből, elszökött, azóta vagyok úton, gyalogolni, gyalogolni, kiszakadni
a városok forgalmából, menni, menni ki a világból, és még tovább!, elnyúni még egy pár
/ új cipőt...!*

A csontvázamra feszül

*Tudja, ilyen érdekes nővel, mint maga, még földre
esni is gyönyörűség..!; minden percben, mikor együtt lehetünk dD.,
Isten száll le közénk, itt lesz a gyermekágy fehérsége, tisztasága.,
az ég kékje..., és a zavaros, sötét erdő megnövekszik a szélviharban.,
eltévedünk, egy boltíves tükörben látjuk tükörképünket, aztán sietés, rohanás,
zivatar, belső udvar, ecetfa, lépcsőfokok, én lesoványodom, a vizes trikó
a csontvázamra feszül –, az asztalon emlékül, egy friss orgonaág..., ah'!, hagyjanak
nekem békét!, hiszen én csak boldog akarok lenni..!; tudja, ilyen érdekes nővel,
mint maga, még a fűben hanyatt fekve is gyönyörűség..!; tudja, ki maga dD.?: az
egyetlen ezen a bolygón, aki mellett nem vagyok magányos!; ez nem bolygó,
ez egy aszteroida, a 238 Hüpatia aszteroida, innen már nincsen messze a Molte-kráter,
ami mögött a Hüpatia rianás..., a női társadalom a személyedből merít erőt,
mert okos, bájos, őszinte és felfedező nő vagy, s én csak tanítványod lehetek...*

Egy tanyán

Lovas kocsi közeledik erős szembeszélben, dD. a por miatt szűkre szorítja a szemöldökét, hunyorog, lobog a haja, a kabátja, lassan besötétedik, minden nyikorog, a lány kijön a házból, bevezeti a lovat az istállóba, dD. behúzza a szekeret; a lány segít átöltöznie, mert dD. jobb keze nem mozog, béna, a lány föltesz két nagyobb krumplit főni, majd leül az egyetlen ablak elé, és nézi a téli tájat...; kész!, szól az apjának, dD. bal kézzel pucolja, eszi, forró, fűjják mindketten, végeznek; most dD. ül az ablakhoz...; mi van akkor, mikor alszunk, mi történik a házban? – gondolja a lány; feküdj már le! – mordul rá dD.; reggel a lány a kútról vizet hoz, fölöltözteti az apját, pálinkát isznak, dD. többet, kivonszolják a lovat, bekötik a kocsi elé, de a ló nem mozdul az orkánerejű szélben, dD. csapkodja az istrángot a hátán...; nem látod, hogy nem akar?! – kérdezi a lány, visszavezetik a lovat, dD. visszatolja a kocsit; később a szomszéd jön pálinkáért, leülnek dD.-vel az asztalhoz; s a szomszéd mérgelődik, mindent tönkretettek, mindent lealjasítottak!, megszerzik, megrontják, lealjasítják!, vagy megszerzik, lealjasítják, megrontják, ugyanaz!, a szomszéd elmegy a liter pálinkával...; később a lány szól dD.-nek, hogy kiszáradt a kút!, fölpakolják mindenüket, hogy továbbállnak, de később visszajönnek a tanyára, az orkán süvít folyamatosan, becsukják az istálló kapuját; mi ez a sötét?; gyűjtsd meg a lámpákat!; nem égnek a lámpák...; mi ez az egész?!; nem tudom..., feküdjünk le!; a parázs is bealudt...; másnap már a krumplit sem lehet megfőzni...; egyél...!, enni kell!; a lány nem mozdul; dD. vakarja a nyers krumplit, mert enni azt kell – mondja –, de abbahagyja a nyers krumpli vakarásását, nem tudok beleharapni...; nem baj, elállt az orkán!; holnap fölébredünk, és újra megpróbáljuk ebben a diszfunkcionális szeretetáradatban...

szállás utca vízpart erdő stb.

*utálod a nyarat
a szabadnak mondott időt
a megérkezés-távozás
pszichotikus fegyelmét*

*a tudod előre
hiábavaló ellenállást
hogy kötődj egy helyhez
hogy ne csak alkalmiként
éld meg az alkalmat
az ember
előben
nem erre való*

*a búcsút pár nap múltán
szállástól utcáktól
vízparttól erdőből
a közben mégis
megjegyzendővé vált
a napon emlékké
savanyodott időtől*

*hogy most vagy szabad
hogy hihetnéd
hát nem hiszed
még érkezéskor
ellenáll a tudat
önvédelmi reflexeid
elhinni hogy most
kifújhatod idegesen
őrizgetett levegőd*

*mialatt már eközben
tudod hogy az ellenállás
hasztalan engedni fogsz
ez a te
ez a nyaralás érdeke*

oly gyorsan ejt vissza
magából magába
kegyetlenül szervezett életed
felhevült ellazult testet
a beosztás jéghidegébe

egyszerűbb
piszok nehéz mégis
egyszerűbb így
ez is a te
ez a hétköznapiok érdeke

mindez akkor hát
nem is volt
legyenek pár napnyi örömeid
„lopott” időd
(kitől lopod s eleve miért
nem eredendően a tied?)
legyen hát e lopás
visszaminősítve fantáziának
s hopp már az is
ilyen egyszerűen

inkább menj dolgodra
teendőid már türelmetlenek
a tett halálát
emlegetik bajszuk alatt
ujjukkal dobolva
menj már kapkodj
ablakból lesd még
a távolodó tájat
szállás utca vízpart erdő stb.
s felejtse szállásodon
fél pár zoknid fogkefed
léha fantáziád

A kapanyél

Kötöttem egy viccét, öregapám,
talállós mese
Miért nem lesz a kapanyélból szókép?
Miért nem olvashatjuk regényekben a kapás
napok epizódjait, a versekben sem képezi
a keménység, a buzgóság, a töredelem referenciáját.
Eposzi kelléknek illetlen, állandó jelzőnek idétlen.
A tanköltő sem részletezi gondos következetességgel
a sorait, mint a kapások az övéiket.
A markolások eseménylánca, a tett teatralitása,
a gondolat gondja szót sem érdemelt eddig.
Miközben a kapanyél regényeket ír,
költemények sorait rója, a lét drámája
visszhangzik a csapások monotonájában,
míg a kapás mesélget vagy hümmög, dudolász.
Kötöttem egy viccét.
a szocijalista pojeziszrú
Miért nem lesz tehát a kapanyélból szókép?
Kapanyél fej nélkü, te gyerek
Szó kép nélkül vagy kép szó nélkül?
A kapanyél szóképtelenség
Mondta

*

Valamikor folyó folyt itt
távolról nézve lassan
földbe tűnnek a kapások
övék is a föld
mindenkiért dolgoznak
az egység pártja parancsára
nincsenek urak
közös a föld
mind Ádámtyánk idejinn
csak egy úr van
itt volt öregapád földje
mondja
a jáérdének dógoznak most

váltak fődekét
hallgat
lomhán telik az idő
egy kapavágásnyi ittlét
még egy még egy még egy
elmerülnek lassan a távolban
a kapások egyre lejjebb beljebb
a földben
ki bokáig derékig térdig ahogy
haladnak vágásról vágásra
még egy még egy még egy
közben hogy ki halt meg ki esküszik
mondják
mi volt éccer, és mi lesz esztánn
folyó folyt itt egykor
hulláma hömpölygött
de erre már öregapád sem emlékszik
csak a föld az emlékezik
a víz minden cseppjére mi itt folyt éccer
elmerülnek nyakig fejük búbjáig
egymás után eltűnnek a kapások
hiába szántotta be kapálta be
az idő folyása a meder mostanáig
látszik bolog a maradi határban
a kanyargó holtágon keresztül
itt süllyed el a kapáscsapat
folyó folyt itt egykor
hulláma hömpölygött
tudják a maradiak kapások
nincsenek esztán má jáerdé sincs
csak a traktor mikor vetnek
a kombájn mikor aratnak
má le sē cepákójják
mondják
csak a szántás meg a tárcsa
gépek járnak a határba nem kapások
folyó folyt itt egykor
hulláma hömpölygött
nem tudják a maradiak
csak a föld emlékezik a víz minden cseppjére
egyet feled csak a kapások
verejtékcseppjét
arra csak a kapanyél emlékezik
tudja senkié se a föld
a meder maradi csak

JÓKAI FRÁTER GYÖRGYÉNEK „MODERNSÉGE”

Az elmúlt években rendre felvetődött a Jókai-korpusz és a prózai modernség viszonyának kérdése a recepcióban. Hansági Ágnes meggyőzően érvel amellett, hogy a modernség korszakküszöbén született számos Jókai-műben – így az *Egy ember, aki mindent tudban* – a modernséghez kapcsolt nyelvi-poétikai alakításmódok (nyelvjáték, fragmentáltság, a cselekmény drámaiatlanná, a regényalakok személytelené tétele, a műfaji formák montázs stb.) is kitüntetett szerepet játszanak.¹ A 2022-es Hansági-monográfia ugyanakkor nem az életmű feljebb pozicionálására tesz kísérletet: a „romantikus modern Jókai” irodalomtörténeti konstrukciója elsősorban a korpusz poétikai karakterének, esztétikai teljesítőképességének megítéléséhez hozzátapadt, lehatároló képzeteket írja felül. A szakmai közvélekedésben sokáig elavult romantikusnak titulált Jókai ugyanis – immár a másik legaktívabb Jókai-kutatónak átadva a szót – „járta a maga külön útját, egyre csak bonyolította és »formailag« rétegezte a maga prózáját, mind több területet meghódítva, az alaptörténeteket újra – másképpen, sejtelmesebben beszélt el. Nem tért ki az elől sem, hogy prózájában reflektáljon a maga prózájára, eljuttasson az elbeszéléssel, a lehető legártatlanabb arccal a lélek és a test olyan tartományaiba kalauzolja, ahová korábban kevesen merészkedtek”.² A *Fráter György* (1893) elemzésében jómagam is a Jókai-próza poétikai és szemléleti változatosságára, a modernitás kori jelenségekre való érzékeny reflexióira fókuszálok – közel sem állítom tehát, hogy Jókai kései történelmi regénye modern regény lenne. Annak ellenére sem, hogy a regényről írt egyik interpretáció éppen „egy múlt századi regényformának egy modern formációba való átfordulását”³ érzékeli. Ugyanakkor a regény önröniáját, egyedi emberképét, műfaji újdonságértékét esszészerűen méltató Kabdebó Lóránt is inkább a ’művészileg hanyatlónak’ minősített kései Jókai-prózáat leértékelő recepciós paneleket ostromolja: például azt, hogy a *Fráter György* „szépírói tollal megfogalmazott történelmi krónikának, semmint valódi regénynek hat”, melyben „az alkotó jellegű művészi tudatosság nyomai csak helyenként, szórványosan fedezhetők fel”.⁴ A Martinuzzi regényesített biográfiáját megíró, a 16. század első felének történelmi eseményeit elbeszélő Jókai-regény viszont éppen (a nagyon is tudatosnak ható) műfaji, poétikai kísérletező karaktere miatt képes máig kommunikációképes történeti képét megalkotni a magyar történelem legsötétebb fél évszázadának – úgy, hogy számos modernitás kori jelenségre is válaszképesnek bizonyul. Állításomat két rövid gondolatmenettel demonstrálom: előbb a regény jellemteremtésének lélektani stratégiáját, majd kollektív emlékezeti munkáját tárgyalom, melyek konklúziói talán a Jókai-értés más aspektusaiban is hasznosulhatnak.

¹ Lásd Hansági Ágnes: *Irodalmi kommunikáció és műfajiság. A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022, 303–319.

² Fried István: Előszó (egy elképzelt Jókai-monográfiához). Mennyire modern – s modern-e – Jókai Mór? *Forrás*, 2022/4, 40.

³ Kabdebó Lóránt: Egy múlt századi modern regény. In: uő.: *Vers és próza a modernség második hullámában*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1996, 192.

⁴ Oltványi Ambrus: Jegyzetek. In: Jókai Mór: *Fráter György I–II.*, S. a. r. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, I/364–365. A továbbiakban a regény e kiadására hivatkozom.

(premodern és modern lélektan a regény jellemteremtésében) A Fráter György nem sorolható Jókai lélektani fókuszú szövegei közé, ugyanakkor Martinuzzi személyiségének megformálásához a szerzőnek jelzetten imaginárus pszichológiára volt szüksége, hogy kitöltse „azon nagy hézagokat, amiket a történetírók üresen hagytak” (I/186.). A főhős lélektani reprezentációja tudatos és következetes, még ha első pillantásra csak egy újabb hiperbolikus Jókai-alak formálódik a szemünk előtt: a fiktív Martinuzzi írástudatlan katonából (a „török fejek levagdálójá”-ból) – látszólag a pszichológiai fejlesztés teljes mellőzésével – művelt szerzetes, problémamegoldó államférfi, ösztönkésztetéseit aszkézissel megzabolázó „új ember” lesz, aki minden fenyegető helyzetből kivágja magát – hol furfanggal, hol manipulációval, hol helyes politikai diagnózissal. Teremtett személyisége azonban a Jókai-korabeli – dinamikus átalakulásban lévő – lélektani tudásszerkezet fogalmaival elbeszél.

A lelki átalakulás színreviteléhez első körben a nedvalkattan szótárát mozgósítja a szöveg. Martinuzzit „hidegvérű lény”-ként (I/28.) írja le a narrátor: a főhős nyugodt természetű („Én nem tudom, mi a harag!”, I/67.), az érzelmi reakciók hiánya egyoldalúan flegmatikus vonásokat mutat.⁵ A 19. században még lélekmagyarázó funkcióval bíró humorálpatólogia szerint a négy testnedv (vér, sárga és fekete epe, nyák) egyensúlya biztosítja az egészséges testi és pszichés működést: bármelyik túlsúlya azonban problémát okoz az ember életében. Ebből az egyoldalú, önkiteljesítést korlátozó flegmatikus állapotból el is mozdul Martinuzzi beállítódása: Zápolya Borbála meztelen testének megpillantása, a szexuális vágyak robbanásszerű előtörése egy másik szélsőséges állapotba sodorja. A hidegvérű, racionális lényt a „tűz” szangvinikus nedvalkattan állapota ragadja el,⁶ mely lobbanékonyasággal, az erőszak kísértésével, mentális széteséssel jár.⁷ A pálos rendi kolostorba vonulás megmenti az önpusztítástól, ám a Dózsa-felkelés során a hatalom vonzása ragadja el, melyet újra az önostorozás és a böjt aszkézise ellensúlyoz. A szélsőséges lelki elmozdulások fokozatos kiegyenlítődéseként végül az aktív egyházi és politikai cselekvésben rögzül Martinuzzi jelleme, tehát a megtalált kolerikus állapot lesz a fókuszpontja a nyugalom és a hevesesség attitűdjeit megőrző főhős lelki egyensúlyának.⁸ Így lesz Martinuzziból – a nedvalkattan szemléletét érvényesítő jellemalkotásban – rendíthetetlen személyiségű, sikeres nagypolitikai aktor.

A Jókai-korabeli diskurzusokban „a nedvalkattan elsősorban nem pszichológiai, hanem etikai kontextusban” nyer értelmet: egy-egy típus nem „eleve elrendelt jellem”, ezért az ember morális „kötelessége szabad akarata révén uralkodni saját temperamentumán”.⁹ Martinuzziban is mintha ez a szívós morális magatartás hozná egyensúlyba a szélsőséges késztetéseket – s itt akár le is zárhatnánk a gondolatmenetet. Lélekalakulásában azonban annyira meghatározóak a szexuális késztetések (a Dózsa-epizódban pedig a hatalmi vágyak), hogy azok szétfeszítik a nedvalkattan lélekmagyarázó kereteit, s az ösztönök döntő antropológiai szerepét nyomatékosítják a személyiségformálódásban. Már az is furcsa,

⁵ A „nyugalomra (lomhaságra) hajlandó hangulatában a vérmérsékletnek a' lélek' fogékonysága és energiája egyaránt alatt áll, 's megalapítja az úgynevezett phlegmás vagy hidegvérű mérsékletet”. Z.: A' lélek és test kölcsönös viszonyáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1841, VI. kötet, 29.

⁶ „A' vérmes mérsékletű lélek [temperamentum sanguineum] a' kívülágra csügghet de csak azért, hogy általa magát a' lehető legnagyobb váltakozásban az érzéki életre felerősítse.” Uo., 30.

⁷ „Én tegnap óta nem az ember vagyok, aki azelőtt voltam. Mint akit a vipera megcsípött; idegen méreg lángol minden eremben. [...] Rémgondolatok üldöztek egész éjszaka. Azt gondoltam: tűzzel játszom, tűzben dolgozok; tűz lesz a fegyverem. Felgyújtom ezt a várat, s aztán elragadom őt a fejem fölött égő gerendák közül.” (I/73.)

⁸ „A choleras lélek a' kifeléhatásra, cselekvésre, teremtésre, ösztönöztetik a' lehetőség legszélesebb körében; az úgynevezett gyakorlati élet az ő eleme.” Z.: i. m., 30.

⁹ Kucserka Zsófia: *Könyvbe vésett jellemek. A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben*. Budapest, Ráció Kiadó, 2017, 28.

hogy a testi vágyak gyilkos és öngyilkos késztetéseket váltanak ki a főhősből: de a szexualitás problémája tovább szövődik a regényben, és egy másfajta szemlélet keretébe helyezi a pszichológiai folyamatot. Amikor Martinuzzi (már pálos rendi vezetőként) visszatér szülőföldjére, testvérhúgának (akinek a létezéséről nem is tudott) megpillantása újra előhívja a Zápolya Borbálával megélt zavaros érzéseket: „Az előtte termett hölgyalak karcsú, telt idomú, arca arany zománcú karmin, ajkai nevető pirosak, szemei szerelemragyogók, szemöldökei öldöklők. A tünemény [...] egész elragadtatással a keblére borul, elhalmozza arcát, szemeit, ajkait csókjaival, közben *lihegve*: »György! Györgyöm! Édes Györgyöm!« Fráter György érzi ajkain a forró, édes, kábító csókokat, érzi az ideges karok ölelését, érzi a szívdobogó pihegést keblén; az egész tündérvarázslatot, amit egy *női testnek az odatapadása előidézt*” (I/171., kiemelés B. P.). Hogy itt (öntudatlanul) egy vérfertőző szexuális vágy ébredéséről van szó, a narráció erotizált nyelvezete mellett nagybátyja, Vitellius katolikus érsek reflexiója és a vérfertőzés természetességét sugalló magyarázkodása is fel erősíti: „Fráter György arca elárulta a belső felháborodást e szavak fölött: – Borbála az én nővérem! – vágott a szavába Vitelliusnak. Vitellius nagyot nevetett erre. – Jól van, jól. Hát hiszen nekünk is van hugánk. Azt jól rendelte a bölcs gondviselés, hogy akinek nincsen felesége, annak legyen hugája” (I/178.).

A szexualitás tematizálásának később nincs folytatása, a szexualitás elnyert identitásokat fenyegető aspektusai, a perverzió késztetései így is domináns módon megjelennek a regény lélektani imaginációjában¹⁰ – mindezek azonban már a korabeli tudományos lélektan elgondolásainak (így a szexualitásról alkotott felfogásának) a kontextusában is értelmezhetők. Ezt a felfogást példásan összegzi Ranschburg Pál *A lelki élet abnormalitásai* című munkája, melynek bevezetőjében a magyar tudományos lélektan egyik úttörőjeként számon tartott pszichiáter az „önfentartó és fajfentartó ösztönt” már alapvető lelki mozgatórugónak tekinti: amikor viszont a szexualitás tárgyalására kerül sor, még a belső kontroll morális elvárása kerül fókuszpontra. Ranschburg test és lélek harcaként írja le az ösztönökkel folytatott „szakadatlan küzdelmet”: szerinte a „faji ösztön ébredése” a kamaszoknál kiválthat ugyan problémákat („önfertőzést”, „időnkinti fajtalanosságokat”), de a felnőtt embertől elvárható az ösztönök uralása, hiszen már „az egészséges szervezetű ifjú az ilyfajta gyermekkori eltévelyedésekből hamarosan kigázol”. Arról nincs szó, mit is jelent pontosan ez a „kigázolás”, de a szexuális késztetések elhatalmasodása felnőttkorban már morális elhajlásnak („homoszexuálisok”, „szadisták és masochisták”, „a fetisizmus esetei”), kulturálatlanságnak vagy gyengejelleműségnek minősül, mivel a „tévutakra került fantázia az ösztön működését mindenféle abnormis helyzetekhez [...] köti”. Mindezen vétkek pedig neurológiai problémákhoz is elvezethetnek, melyek tovább fokozzák az abnormalis szexualitást.¹¹

A fiktív Martinuzzi lélektani reprezentációja (a regény teremtetett történelmiségéhez igazítva) szoros összhangban van tehát a formálódó tudományos pszichológia szemléletével is: a fenyegető nemi ösztönök fellángolását a főhős morális betegségként éli meg, s uralására testi önsanyargatásba menekül; ugyanakkor lélekalakulásának leírására már a szublimáció vagy az ösztönkiegyenlítés freudiánus fogalmait is mozgósítani lehet, melyek a szexualitást kevésbé morális távlatból közelítik meg (Freud műve, a *Három értekezés a szexualitásról* is csak bő tíz évvel a regény után íródott). A Fráter György „pszichológiája” összességében egy régi, elavulóban lévő szemlélet és fogalomrendszer (nedváltattan) mozgósításával akart egy nagyon új, modernitás kori problémát (a szexualitás döntő szerepe az ember életében) megérezkíteni, játékba hozva az újfajta lélektani antropológia

¹⁰ Egyes Jókai-hősök szexuális aberrációjáról Bori Imre írt részletesen. Bori Imre: A magyar „fin de siècle” írója: Jókai Mór. In: uő.: *Varázslók és mákvirágok*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1979, 29–44. (A Fráter Györgyről: 39–40.)

¹¹ Ranschburg Pál: A lelki élet abnormalitásai. In: Alexander Bernát – Lenhossék Mihály (szerk.): *Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai*. Budapest, Athenaeum, 1907, 736–737.

aspektusait is. A Jókai-regények többségéről általánosságban is elmondható, hogy érzékenyen leképezik a korszak lélektani tudásszerkezetében beálló változásokat. Jókai szemlélete a letűnőben lévő, de még aktív pretudományos pszichológia (nedvalkattan, mesmerizmus, fiziognómia, frenológia, spiritizmus) látásmódjában rögzül, de regényeiben már olyan lélektani jelenségek reprezentációjára kerül sor, melyek egy része a korban formálódó tudományos pszichológia vizsgálódási radarjára is felkerül: ezért különböző fogalmi hálók átfedései, keveredései, a régi tudásszerkezet felülíródásai figyelhetők meg a Jókai-művekben.¹²

(*alternatív történetírás – kiüresített kollektív emlékezet*) A Fráter Györgyöt a *Zord idő* távlatából elemző Szegedy-Maszák Mihály szerint a Jókai-féle „regényesített történeti életrajz” elbeszélőjét „az egyetlen helyes értelmezés eszménye vezeti”, ezért a történet „bevallottan tanító célzatú”: szemben a többszólamú Kemény-regénnyel, amely „kétségsbe vonja a történelem egyértelműsíthetőségét”, s „kétségesse teszi, hogy a történelemnek van folytonossága és iránya”.¹³ Csakhogy a két regény elemzésekor akár ellentétes konklúzióra is juthatunk: éppen a török hódoltság nyitányát bohózszerű epizódfüzérben cselekményesítő, a korhoz rendelt kollektív emlékezeti szimbólumokat lebontó Fráter György teszi kérdésessé a történelemben rejlő értelemképzeteket, míg a *Zord idő* műltreprezentációjában direkt történelemmagyarázó szándék is érvényesül.

A 16. század első felét (benne a Dózsa-felkeléssel, Moháccsal, 1541-el) elbeszélő történelmi regény valóban inkább alternatív történetírásként olvasható: ugyanakkor nem a krónikák újramondása, a történelmi események példázatos kivonatolása adja a műltreprezentáció alapkarakterét, hanem az ironia, a paródia, valamint a nézőpontok megsokszorozása – s főként az ebben rejlő újszerű történelemmagyarázó és emlékezeti potenciál felszabadítása. Feltűnik, hogy a sorsfordító történelmi eseményeket nem cselekményesíti szorosan a Fráter György, narratív színrevitélük viszont feltűnően változatos. Míg például a Dózsa-felkelés csak az érvényesülési vágytól fűtött címszereplő narcisztikus álmokképeinek ellenvalóságában jelenik meg, addig a mohácsi csata javarészt kvázi történetírói esszé formájában beszélődik el (s a csatának csak egyes mozzanatait cselekményesítődnek). Ugyanakkor a Mohács-narratíva kvázi történetírói specifikumát éppen az adja, hogy a gyakran tárgyilagos prózai szólamba más hangok is beleszövődnek. A narrátor szubjektíven ítéli meg a történeti ágenssek döntéseit (például felmenti Zápolyát), magyarázó narratívájába beengedi a Mohács-korabeli pletykalegenda regisztereit (mely szerint II. Lajos életét magyar összeesküvők oltották ki, I/286–289.), a babonás szemlélet fogalmait (a csata időpontja, augusztus 29-e „[f]atális nap Magyarország történetében!”, „Az a nap volt Szent János fővételének napja [...] Három év előtt ugyanezen napon esett el Belgrád”), a balsors sújtotta nép toposzát („A magyarok Istene megharagudott ránk”, I/257.), valamint (látszólag) emlékezhely-toposzokat is mozgósít: „A mohácsi sík most egy nagy temető volt” (I/268.).

A Mohács-epizód elbeszélése markánsan megmutatja, hogy Jókai se nem tisztán regényt, se nem történetírói munkát ír: inkább regényszerű eljárásokat mozgósítva hangolja át a nagy számban citált szaktudományos munkák és a török hódoltság korabeli források narratíváit.¹⁴ Regény és történetírás diskurzusainak találkozása alternatív történetírói elbeszélést eredményez, amelyben leginkább a hétköznapi regisztereken megélhető történelmi tapasztalat közvetítődik: ez nem a történelemformáló szereplők intim magánéleti

¹² Erre a *Jókai és a pszichológia* című, megjelenés alatt álló tanulmányomban hozok számos példát, amely az Eisemann György szerkesztette *Jókai és a tudományok* című tanulmánykötetben lesz olvasható.

¹³ Szegedy-Maszák Mihály: Megfordított időrend. A történelmi regényről. *Alföld*, 2005/3, 28., 29., 30., 36.

¹⁴ A forrásszövegek és történetírói munkák használatáról és a konkrét szövegátvételekről részletesen lásd a regény kritikai kiadásának kísérőtanulmányait: Oltványi: i. m., I/367–501.

terének megnyitását jelenti (ezek látványosan elnagyoltak), inkább azt, hogy a fikcionalizált történeti ágensek számos életközeli szituációban bukkannak fel, cselekszenek, párbeszédet folytatnak, majd feloldódnak az eseményelbeszélés lassú előrehaladásában. A *Fráter György* hosszas történetfolyama ilyen „életközeli” anekdoták, párbeszédese jelenetek füzéréként beszéli el és teszi elevenné a magyar történelem 1504 és 1551 közötti időszakát, a magyarság mélyrepülését. Nagyjából úgy, ahogyan a – később történelemmé váló – nagypolitika alakítói a mindennapiság regiszterén átélték azt:¹⁵ hibák, pártváltások, viszálykodások, erőszakos cselekedetek, s persze állandó mulatozások heroikus vagy kicsinyes, de mindig ismétlődő körforgásaként. A történelemalakulás végtelen esetlegességek színjátékaként tűnik elő a nagypolitika hétköznapiságára fókuszáló narratívában. A teremtett történelmi világban mindent a kisszerűség antropológiája mozgat: a korabeli történelemalakulás legkicsinyesebb önértékek, bosszúk, árulások, tivornyák egymást követő miniboházataiban beszélődik el. Ilyen háborúparódia például Ferdinánd első kísérlete Buda ostromára; szintén bohózatba fullad Martinuzzi első nagy országfelszabadító terve, amikor pénzt gyűjt, sereget szervez, ám közben párttársai a budai várban mulatoznak, János király pedig vadászik; de ugyanilyen bohózat a váradi békekötést megelőző tervek és összeesküvések színrevitele, vagy Debrecen reformátussá válása a korrupt (Laszkó Jeromos) vagy sértődékeny (Török Bálint) főurak és egy túlbuzgó katolikus pap miatt – a sort a végtelenségig folytathatnánk...

Az alternatív történetírói látás- és beszédmód jelöli ki a regény kollektív emlékezeti munkájának a fő karakterét is, melyet az emlékezeti szimbolizáció megalkotásának és lebontásának kettősségeként jellemezhetünk. A nyitójelenetben a budai várba érkező Martinuzzi mitikus történeti figurák pantheonjába lép: a kapuban Toldi-ereklyék fogadják, majd Mátyás könyvtárában találja magát, ahol a nemzetalapító Szent Istvánról szóló 11. századi krónikát veszi a kezébe. Az olvasó kollektív emlékezeti bevésődéseit tehát már a kezdetektől mozgósítja a regény, hogy aztán visszavonja a múlt dicsőségében/pusztulásában rejlő lelkesítő képzeteket: leginkább a 19. században rögzülő Mohács-émlékezet hely szimbolikus jelentéseinek következetes destruálásával.

A regény emlékezetpoétikája első körben aktualizálja az egyik (*régi dicsőség* versus *széthúzás*) Mohács-mitológiát: a Mohács-narratíván „belüli fókuszot a »nemzeti nagylét« és a »nagy temető« ellentéte igazítja be”, s ennek a kontrasztos szerkezetnek egyik szélsőséges pontját Mohács, a másikat pedig Mátyás foglalja el.¹⁶ Ez az ellentétező szerkezet dinamizálja sokáig a *Fráter György* elbeszélését is. Mátyás alakja mint határpont nemcsak történelmi figuraként, de kollektív emlékezeti szimbólumként is megteremtődik: könyvtára egy virágzó kultúra szakrális helye lesz a regény elején, melynek leromlása egyben a nemzet romlása is. („Mátyás király halála óta egyszerre századokkal esett vissza a nemzet”, I/89.) A *széthúzás/visszavonás* mozzanatai is sorjáznak az elbeszélésben: a mohácsi katasztrófához vezető út a gyenge királyok (II. Ulászló; az „ősz hajú”, „kicsiny”, „vézna”, „nyavalyás”, „összetöpörödött” jelzőkkel illetett II. Lajos), a pártharcok és folytonos mulatozások anekdotafüzéréként beszélődik el. Itt csak *Az őrs-országgyűlés* című fejezetre utalok, ahol a törökök elleni összefogást sürgető Zápolya-párt hívei kerülnek hatalmi pozíciókba: az „ökör-sütés” rituális mulatságáról azonban elfelejtkeznek, újabb széthúzást gerjesztve Mohács

¹⁵ Jó példa erre a német foglyok brutális kivégzésének narrálása, amely szinte kedélyes családjelegetként beszélődik el: „Mohamed basa és Török Bálint [a török császár] eleje sietének, jelentve, hogy a hadjárat be van végezve. A német sereg semmivé lett. – Kár! – monda a nagyúr. – Hát most már a gyermekek semmit se lássanak belőle? De hogy mégis az ifjú hercegek meg ne foszassanak a multság javától, sorrendbe állítatá a foglyul ejtett nyolcszáz német gyalogost. Kezükbé adatta a dárdaikat, pajzsaitak, s aztán rájuk rohantatá a török lovasságot, s ott a fiúcskák szemé láttára kaszabolgatá le őket. Hadd szokjanak hozzá a csemeték!” (II/246.)

¹⁶ Lásd Debreczeni Attila: Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi. *Studia Litteraria*, 2012/1–2, 86.

előtt a magyar nemességben. Igaz, a megszavazott honvédelmi pénz összegyűjtésére eleve nincs valós szándék („Egy szellem, egy lelkesült eszme hatotta át az egész országgyűlést: »Hisz úgysem fizetjük meg!«”, I/239.), s a nemzeti széthúzást egy látványos (egyszerre a történelemparódia és az emlékezeti deszakralizáció gesztusát sugalló) anakronizmussal erősíti fel a szöveg: „Ekkor aztán a »véres kardot« meghordozták a kikiáltók a vármegyében faluról falura, [...] S hangzott aztán hegyen-síkon a lelkesült dal: »Lajos király azt izente, Hogy nincs elég regementje. Ha még egyszer azt izeni, Mindnyájan el fogunk menni« – Régi nóta ez nagyon! Pedig már negyedszer izente Lajos király” (I/251.).

Mohács azonban mégsem lesz önszemléletre készítő katasztrófa vagy a mártíromság kollektív szimbóluma a Jókai-féle emlékezeti munkában. Az alternatív történetírói narratíva ugyanis Mohács után is folytatódik, írmagjában is kioltva a kollektív emlékezeti jelképességét, hiszen a rákövetkező 25 év történései ugyanazt a közösségi cselekvési mintázatot mutatják, mint a Mohácsot megelőző időszak. A pártoskodás a két megválasztott király körül, az állandó széthúzások, pártváltások, pitiáner összeesküvések, árulások s a folytonos pusztulást övező dőzsölések – tehát a közösségi cselekvésképtelenség végtelenített sora – összességében kioltják Mohács emlékezhelyének szimbolikus funkcióit: helyébe egy nem túl hízelgő („nemzeti”) antropológia markáns jegyei kerülnek. Ennek kulcsmozzanata a hatalom közelébe kerülő emberek „ostobaságának”, kisszerűségének, hatalmi megalkuvásának és/vagy „nagyravágásának” spontán politika- és történelemalakító ereje. („A két király szívesen elfogadná a kibékülést: de az apró emberek, akik körülveszik őket, azok meghússítják azt”, II/77.) A török kor kiterjesztett emlékezeti képe így idézőjelbe teszi Mohács gyászemlék funkcióját is,¹⁷ ahogyan a közös nemzeti identitás valamifajta demonstrálójaként sem olvasható az események végtelenített narrációja: a nemzeti mi-tudat érzelmi megalapozására nem kerül sor a regényben. Pusztán a múltját fokozatosan elvesztő és a jövő felé is lezáruló jelen történelmi tapasztalata közvetítődik, mint egyfajta hiátus helye a kollektív emlékezetben.

Ebben az ironizált történelmi és emlékezeti vízióban kap kulcsszerepet – a köztudatban inkább köpönyegforgatóként rögzült¹⁸ – Martinuzzi, akinek rendíthetetlen cselekvőképesége végig megmarad. A regényolvasás elemi tapasztalata azonban mégis az, hogy a részproblémákat sikeresen megoldó, minden kudarcra új kihívásként reagáló figura végeredményben semmilyen változást nem ér el – sem a kisebb, sem a nagyobb léptékű eseményekben. Fő célja, a nemzetegység helyreállítása¹⁹ érdekében újabb és újabb diagnózisokat/prognózisokat felállítva cselekszik, ám csak Don Quijote-i szelmalomharcot vív: a kaotikus kor egyetlen „magyar hazafi”-ját, „legnagyobb diplomatáját”-t (II/293, 297.), a sérthetetlen Jókai-mesehőst pedig a történet végén leszúrnák, mint egy állatot. Minden katarzisz nélkül íródik ki a történelem színpadáról, útja nem a nemzeti hősök pantheonjába vezet.

Mennyire „modern” a regény történelemszemlélete? A válasz talán nem is annyira lényeges.²⁰ Ugyanakkor érdemes a néhány évvel később született, s egy hosszan ható emlékezhelyet létrehozó *Egri csillagokkal* párhuzamosan olvasni a *Fráter Györgyöt*, hogy lássuk: Jókai legalább annyira hatékonyan tudta demitizálni, mint mitizálni a magyar történelem kulcseményeit.

¹⁷ Például amikor a narrátor arról beszél, hogy „[a] mohácsi sík most egy nagy temető volt” (I/268.), akkor azt szó szerint érti, jelzetten deformálva a Mohács-emlékezhely egyik szimbólumát.

¹⁸ „Talán nem is helyes dolog regényt írni az ilyen alakról?” (I/186.) – jegyzi meg önironikusan a narrátor.

¹⁹ „Ő maga maradt itt egyedül, mint ahogy megmarad örökké az az eszme, mely lelkében napot gyújtott: »a régi magyar nemzetnek egy új magyar nemzettel kicserélése.«” (II/95.)

²⁰ Egyetértek Fried Istvánnal, aki szerint „Jókait nem éri kár, ha nem találta meg elég »modern«-nek”. Fried: i. m., 40.

„EGY MAGAMBAN VOLTAM UTAZÓ A FÖDÉLZETEN”

Utazás- és természetélmény Jókai Mór két balatoni tárgyú elbeszélésében

1.

Noha Jókai Mór, a közvélekedéssel ellentétben, nem igazán szeretett utazni,¹ élete nagyobbik részében, az 1850-es évek második felétől kezdve – mint politikus, ünnepest író-fejedeleme és népszerű közéleti figura – számos alkalommal utazott belföldön és külföldön egyaránt, s élményeit a legtöbb esetben írásos formába is öntötte;² utazási tárgyú munkái nagyjából két vékonyka kötettel gazdagítják a prózaírói életművet.³ E nem oly nagy terjedelmű, de nagyon izgalmas, s mélységében még nem vizsgált szövegtörzshez különleges helyet foglal el Jókai Balaton-élménye. Jókai első ízben 1857-ben járt a Balatonon, s ennek emlékét a következő év tavaszán egy folytatásos útleírásban örökítette meg (*A magyar Tempevölgy*). Ezt követően azonban a balatoni táj több dimenzióban is összekapcsolódik Jókai életével és munkásságával: 1867-ben telket vásárol Füreden, a korabeli Balatonfelvidéki fürdőélet centrumában, az úgynevezett Kerek Templom mögötti területen, melyen villát épített.⁴ A Jókai házaspár így, voltaképp az 1870-es szezontól fogva egészen Laborfalvi Róza 1886-ban bekövetkező haláláig, állandó résztvevője a füredi társasági életnek. Jókai egyfelől tudósított lapjaiban, a *Vasárnapi Ujságban*, az *Üstökösben* és a *Honban* a füredi szezon történéseiről, és maga is szereplőjévé vált sok-sok korabeli nyári híradásnak; másfelől a balatoni táj megtermékenyítőleg hatott rá íróilág is. Változatos műfajú szövegekben (beszámoló, fürdői levél, publicisztika, úti jegyzet) örökítette meg a vidéket és a fürdőélet apró-cseprő eseményeit, számos művében olvashatók a Balaton-parton játszódó epizódok,⁵ s több regénye itt, a balatonfüredi villában töltött nyarakon íródott vagy öltött végleges formát.⁶ Továbbá – mint villatulajdonos és a Balaton-környék kultúrája iránt vonzódó, lelkesedő értelmiségi figura – reprezentatív szereplője volt a század utolsó harmadában kibontakozó, s a helyi fürdőturizmus fejlesztését célzó Balaton-kul-

¹ Mindehhez lásd az *Utazás a harangokkal együtt* (1876) című olaszországi útírajza bevezetőjét. Jókai Mór: *Útleírások*. Utószó Egyed Ilona, Budapest, Unikornis, 1996, 5–6.

² Mindehhez lásd Egyed Ilona utószavát a hivatkozott kötetből: uo., 241–245.

³ Jókai, *Útleírások*. Jókai Mór: *A fehér róza / Utazás egy sírdomb körül*. Utószó Gángó Gábor, Budapest, Unikornis, 1995, 143–258. Az utazási tárgyú Jókai-művek sorában még érdemes megemlíteni gróf Benyovszky Móric eredetileg francia nyelvű emlékiratát és útleírásait, melyet 1888 és 1891 között Jókai Mór négykötetes kidolgozásában vehetett kézbe a közönség.

⁴ A Honvéd utca 1. szám alatt található villát Jókai 1889-ben eladta Michelini János veszprémi gabonakereskedőnek, s az ingatlant a Jókai család 1908-ban vásárolta vissza. 1954 óta emlékházként működik, felújított – MúzeumCafé Díjjal kitüntetett – állandó kiállítása 2010-ben nyílt meg (kurátor: Kalla Zsuzsa).

⁵ Például: *Az új földesúr* (1862), *Az arany ember* (1872), *A szegénység útja* (1873), *Asszonyt kísér – Istent kísért* (1880–81).

⁶ Például: *A jövő század regénye* (1872–74), *Enyim, tied, övé* (1875); *Az élet komédiásai* (1875).

tusznak: példaképp, az 1882-ben alakult (egyébként rövid életű) Balaton-egylet őt választotta irodalmi szakosztálya elnökül.⁷

Írásomban e nagyon változatos szövegtörzsből két rövid elbeszélést emelek ki, amelyeket tematikusan és motivikus szinten is összekapcsol két lényeges tényező: a Balaton mint helyszín, valamint a balatoni vihar mint a természet megnyilvánulása és mint cselekményelem. Az elemzés fókuszában pedig az utazóként karakterizált narrátor szemlélődése, tájtapasztalata, valamint a tájként befogadott természet különféle funkciói állnak, kitekintve a természetérzékelés és -értelmezés műfaji meghatározottságaira is.

2.

Az általam választott két elbeszélést nem csak a cselekménynek keretet adó szintér, a Balaton kapcsolja össze. Egyfelől mindkét mű elhelyezhető egy lazán szerveződő műfaji hálózatban, melyet az egyszerűség kedvéért mesés vagy regés irodalomnak nevezhetünk. Bár Szajbély Mihály, Mikos Éva vagy Takáts József regével kapcsolatos kutatásaiból, valamint Gulyás Juditnak a 19. századi mesefogalommal kapcsolatos számos publikációjából tudható, hogy e műfajmegjelölések határai igen illékonyak a korban, s meglehetősen tág szövegtörzsből ölelnek fel, minimál-kritériumként megfogalmazhatók olyan közös jegyek, amelyek ezt az irodalmiságot jellemzik, s a két tárgyalt novellát is összekapcsolják. Mesei elemek (szereplő-párhuzamosságok és -ellentétek, a bűnbeesés-bűnhődés motívumai), „hihetetlen” fordulatok: emberi léptékkal értelmezhetetlen természetfeletti erő, kísértetjárás, jóslat értékű álomlátás, félelem övezte, titokzatos szörnyalakok és hasonlók – melyek egyúttal a (rém)romantikus prózairodalom kedvelt toposzaivá váltak a 19. század folyamán. A két elemzendő Jókai-elbeszélés egyikében, *A Balaton vőlegényeiben* (1875) álomlátás, a másodikban, *A rémhalászbán* (1891) pedig az eleinte kísértetként megjelenő gardahalász motívuma utal erre. (Az sem véletlen, hogy ez utóbbi novellát Jókai a Nemzeti Kiadás *Mesék és regék* című 93. kötetébe válogatta be az 1890-es évek végén, olyan szövegek társaságában, mint a *Csalavér*, a *leotungi emberkék* és a *Tengerszem tündére*.)⁸

Emellett mindkét elbeszélés egy, a Balaton-térsséggel kapcsolatos néprajzi tudás által régről hagyományozódott tapasztalatot, a vízbefúlást, beleveszést mint állandó fenyegető veszélyforrást viszik színre, megmutatva a tér-, ez esetben vízhasználattal kapcsolatos eltérő értelmezési kereteket, amelyek – nem kis mértékben támaszkodva a Balatonnal kapcsolatos szépirodalmi szövegekre – a térségről szóló szakmunkáknak is beidegződésévé váltak. Mint Schleicher Vera írja kitűnő monográfiájában: annak ellenére, hogy az északi és déli Balaton-part települései között élénk gazdasági és társadalmi kapcsolatok alakultak ki, „[a] tavon kiszámíthatatlanul lecsapó viharok, a dereglyéket, de később a gőzhajókat is veszélyeztető sajátos balatoni hullámvész év századok alatt sűrűsödhetnek a parti őslakosság azon tapasztalatává, hogy a hígvízen – különösen az ingatag bődönhajók korában – nem volt érdemes átkelni”.⁹ Másutt, a térségen „osztó” kétféle kulturális rendszer konfliktusáról írva pedig így fogalmaz:

⁷ Jókai füredi élményeit és a Balatonnal kapcsolatos írásait Lipták Gábor dolgozta fel részletesen az 1954-ben nyílt füredi Jókai Emlékház kiállítás katalógusaként is funkcionáló *Jókai Balatonfüreden* (1960) című kiadványban. Lipták Gábor: *Jókai Balatonfüreden*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1960.

⁸ Jókai Mór: *Mesék és regék*. Budapest, Révai, 1898.

⁹ Schleicher Vera: *Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*. Budapest, L'Harmattan, 2018, 107.

A két rendszer közötti különbség legmeghatározóbb eleme az volt, hogy a fürdő-kultúra a víz és annak szezonális hasznosítási formái felől értelmezte a térség egészét, míg a hagyományos kultúra a szárazföld, azaz saját élettere felől tette ugyanezt. A fürdőkultúra értelmezési keretében a Balaton és annak használata önálló kulturális rendszert alkotott, a hagyományos kultúra nézőpontjából azonban csupán az egész évben zajló szárazföldi és vízi-vízparti cselekvések rendszerének egyik, bár fontos eleme volt. Ráadásul az *őslakosság hagyományos kultúrájában az évszázados tapasztalatok értelmében éppen azok az elemek – a híg vízben és vízben való tartózkodás – bélyegződtek meg veszélyesekeként s váltak irracionálissá, amelyek a turizmus vízhasználatának központi elemét képezték.*¹⁰

Az érzékeny és romantikus irodalom kedvelt motívuma, a tengeri vihar, mely hatalmas karriert futott be Európa-szerte¹¹ – Daniel Defoe *Robinsonjától* Herman Melville-en és Jules Vernén keresztül egészen Ernest Hemingwayig – Jókainál domesztikált környezetben, tavi, balatoni viharként köszön vissza, mindkét elbeszélés cselekményét alapvetően meghatározó elemként.¹² Végül: mindkét szöveg elbeszélője alkalmi utazóként, fürdővendégként – voltaképp kívülrőlként – találja az általa látott, átélt eseményeket.

A két mű narratív tartalma rendkívül egyszerű, eseményszerkezetük a következőképp foglalható össze: A *Balaton völgényeiben* két – úszni egyébként nem tudó – fürdőszolga megkísérli szárazföldre húzni a füredi fürdőház vihar következtében leszakadt fahídját, de elakadnak a nádasban: segítségükre két fiatal indul el (egyikőjük, a fürdőházi kocsis fia, Józsi, és a fiú barátja, Bandi). Míg a két öreg cseléd élve visszajut a partra, a két fiatal odaveszik; holttestüket csak a nyári fürdőszezon idején találják meg; Bandi özvegy édesanyja és két kistestvére beletörődik a tragédiába, Józsi édesanyja viszont lázad a sorsa ellen, a fiú menyasszonya, Juci pedig belehal a szomorúságba. A *rémhalász* fabulája még egyszerűbb: a Kisfaludy-gőzösön egymagában utazó narrátor a balatoni zivatar közepette egy kísérteties, élőhalottnak tetsző „rémhalászt” fedez fel széleseben haladni a vízben, aki némi hajszá után eltűnik a szeme elől. Még a hajón megtudja a vén matróztól a gardavadászat közepette vízbe fúlt rémhalász mesés történetét, de másnap kiderül, hogy akit látott, csak egy síófoki halász volt, aki egy négyháztás (!) harcsát üldözött a ladikjával.

Csakugyan két egyszerű történet – de ha a szövegek narrációját, nézőpontkezelését és természetábrázolását vesszük szemügyre, az összkép valamivel árnyaltabb. A *Balaton völgényei* az „Elbeszélés az életből” alcímet (vagy inkább homályos műfajmegjelölést) viseli, a tényszerűség illúzióját keltve, a novellában elbeszélteket valóban megtörtént esetként keretezve.¹³ (Ezt hangsúlyozzák a szövegben elvétve előforduló többes szám első személyű megfogalmazások, például: „Egy reggel nagy sivalkodásra ébredtünk. Ablakaink éppen a balatonparti úsztatóra nyílnak” [368.]; vagy: „A másik évben, mikor újra meglátogattuk a füredi fürdőt...” [370.]) Ugyanakkor maga a szöveg éppen a „valóban megtör-

¹⁰ Uo., 224 [kiemelés tőlem – R. D. Sz.]

¹¹ A vihar jelentőségéről az érzékeny irodalomban (átfogó esztétikatörténeti háttérrel) lásd: Antal Áron: A vihar mint morális kihívás. Viharjelenetek az érzékeny irodalomban. *Irodalomismeret*, 2022/2, 4–23.

¹² Beszédess, hogy A *Balaton völgényei* első közleményének (1875. május 30.) első oldala mellé egy tengeri/tavi viharjelenetet (sötét eget és vad hullámokat) ábrázoló metszetet illesztettek a *Vasárnapi Ujságban*.

¹³ Jókai Mór: A Balaton völgényei. *Vasárnapi Ujság*, 1875. május 30., 340–342. és június 6., 354–358. A szöveg később, a 20. század elején több Jókai-válogatásban megjelent; legmodernebb kiadása: Jókai Mór: A Balaton völgényei. In: Jókai Mór: *A Balaton völgényei. Válogatott elbeszélések*. Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2016, 362–370. A továbbiakban ezt a kiadást használom, s az oldalszámokat zárójelben adom meg a főszövegben.

tént” jelleg és egy ezzel egyenrangú mesei olvasat ironikus egymásra vetítésével függeszti fel ezt a paratextust. A szöveg – hasonlóképp Dickens úgynevezett sketch-jeihez vagy Mikszáth Kálmán szintén inkább rajznak mint novellának mondható elbeszéléseihez – egyfajta *tétel + bizonyítás* alapstruktúrára épül.¹⁴ Az elbeszélés első néhány bekezdése, melyeket csillag választ el a voltaképpeni cselekmény kezdetétől, azt foglalja össze, hogy a Balaton egy verszomjas menyasszony („kegyetlen tündér”), aki folyton vőlegényre vár, és a part menti nép férfijaiból válogat kénye-kedve szerint, majd az ezt követő eseménysor ezt az állítást kívánja originális történet formájában bizonyítani. A tó nő attribútumokkal való felruházása sem a Balatonról szóló korábbi szépirodalmi alkotásokban, sem pedig Jókainál nem újdonság: ha nem is ilyen explicit módon, de hasonló karakterjegyekkel rendelkezik a megzabolázhatatlan tó Fáy András 1836-os *Sió* regéjében, Garay János *Balatoni kagylók* (1848) című versciklusában, vagy épp Roboz István *A Balaton szerelme* (1856) című verses elbeszélésében, de feltűnik Jókainál is, *A magyar Tempevölgy* (1858) című útirajzban és *Az arany emberben* (1872) is. E motívumot Jókai elbeszélésében még az is hangsúlyozza, hogy a vízbe fúló két fiatalember egyike, Józsi, valóban vőlegény, akit a tó e világi jegyesétől választ el.

A narrátor még a „tételt” megfogalmazó bevezető rész zárataként előre jelzi az elmondandó história sajátos státuszát, azaz hogy „ez a történet, amit elbeszélék, ott folyt le a szemünk előtt: egyszerű emberek szavai szótték össze, el-elpihent, meg-megújult, most már be van fejezve” (362.) – vagyis egyfelől azt állítja, úgy történt minden, ahogy ő előadja, hiszen szemtanúja volt az eseményeknek, ugyanakkor azt is sejteti, hogy részben a naiv népi tudat szüleménye az egész, melyet a helyiek itt-ott kiszíneztek, alakítottak. Miközben az elbeszélés viszonylag célra tartóan bizonyítja a bevezetésben elmondott tételt, s gyors tempóban eljut a tragédia bekövetkeztéig és a kisfiat gyászoló két anya eltérő viszonyulásának taglalásáig, majd pedig e kétféle viszonyulás következményéig (előbb Bandi hulláját hozza felszínre a víz, Józsiét sokáig nem találják), a történet mesés olvasatát – miszerint Bandi kísértete súgja meg álmában Józsi anyjának és menyasszonyának, hogy Józsi holttestét a tihanyi hegy alatt, a vízi örvényben találják meg – folyamatosan felfüggeszti és érvényteleníti a narrátor. Az említett álomlátás után például ezt olvashatjuk:

Mi, fölvilágosult emberek, nem adunk az álmokra semmit. Két egyező álom csak azt tanúsítja, hogy azonos tárgyról egyenlő kedéllyel töprengett két ember egész nap, s képzelme folytatta álmában a nappal kigondolt képtelenségeket. Mert hisz az képtelenség, hogy aki a balatonfüredi nádasban elmerült, az álló tó vize alatt az átelleni tihanyi fokig eltévedhessen. Fogadásból úszónak is nagy út volna az. Hanem az együgyű emberek nem szégyelltek az álomlátásuk után megindulni s a tihanyi örvény fenekén, tízöles víz alatt megtalálták a másik habvőlegény testét, fehér csigahéjakkal félig eltemetve. Nehéz baltája övébe volt dugva. Pusztá véletlen ez. (369.)

Az is humorossá teszi az alapvetően sötét tónusú elbeszélést, hogy a narrációba Jókai nemcsak a népi tudat működését, a lokális közösségi diskurzust építi be (például „nyugszik is azóta a tó – ni milyen sima a tükre!” [367.]), hanem a helybéli fürdőközönség egzotikumhajász turisztikai perspektíváját is. A tragédia lokális emlékezetét és a fürdőszезон kezdetét kapcsolja össze az alábbi rész: „Az a mély és messzetartó gyász, ami a szegénysorsú embereket a mindennapiságon felül emelé, meghatá az úri nép kedélyét is. Érdeklődtek a szerencsétlenekért, kik úgy tudják érezni szenvedéseiket” (367.) – melyet

¹⁴ Minderről Mikszáth vonatkozásában lásd: Schöpflin Aladár: *Mikszáth Kálmán*. Budapest, Franklin, [1941]; Takáts József: Mikszáth-szövegek relativizmusa. *Holmi*, 1997/11, 1581–1590.

követően megtudjuk, hogy Bandi kishúgát, Mariskát örökbe fogadta egy jómódú iparos, és hogy Józsi jegyese, Juci is új kőrre talált. (Noha mind a ketten boldogtalanok.)

A fürdőhely nyilvánossága számára „mindennapiságon felülinek” minősíthető eset elbeszélését, értelmezését és emlékezetét tehát együttesen alakítja a helyi népi tudat („az egyszerű emberek szavai” [362.]), valamint a vendégsereglet, az „úri nép” értelmező tevékenysége is. Ugyanakkor ezek az eltérő, de szezonálisan egy térbe kerülő értelmezői közösségek különféle olvasatokat generálnak az esetről. Erre utal ironikusan az elbeszélő a szöveg végén, amikor a nyaralóközönség a kettős temetést követően nyugtázza a történetet, „érzékeny történet”-ként értelmezve az eseménysort:

Sokáig volt e kettős temetés a fürdőidény közbeszédének tárgya. Az idény végén aztán a fürdővendégek azzal a megnyugtató tudattal hagyták oda a helyet, hogy az érzékeny történet jó befejezést talál. A kis Mariska elmegy fogadott szüleivel s lesz belőle majd úri kisasszony, szép Juci pedig férjhez megy nemes úrhoz s lesz belőle nemzeti asszony. Megérdemlik. (370.)

Persze a történet vége nem a fürdőközönség olvasatát erősíti meg: mikor a narrátor egy év múltán újra eljön Füredre, s mint írja, „kérdőzködik” a történetekről, egyértelművé válik, hogy az események sorsszerű, „mesés” értelmezése vált valóra. A jámbor özvegy kislányának „[...] csak nem jött meg a kedve fogadott szüleinél”, s inkább hazaköltözött szegény édesanyjához; a szép Juci pedig „egyre hervadt, beteges lett”, s mielőtt új vőlegényével frigyre kellett volna lépnie, inkább követte régi kedvesét a halálba (370.).

Ugyanez az ironikus játék, az egyazon jelenségnek kétféle értelmezést adó olvasatok párhuzamba állítása szervezi *A rémhalász* című, jóval rövidebb, eredetileg a *Pesti Hírlap* 1891-es naptárában megjelent elbeszélést is.¹⁵ A zivatarba keveredő Kisfaludy-gőzösnön a rémhalással találkozó, egyes szám első személyű narrátor két kompaktnak tűnő útmutatást is kap (illetve részben kreál) a jelenség értelmezésére. A turizmusnak nem kedvező időjárás és időpont miatt a narrátor egyedül utazik Siófokról Balatonfüredre („Péntek is volt, délután is volt, zivatar is volt. Egy magamban voltam utazó a földéleten” [103.]), így beszédbe elegyedik a hajó öreg matrózával. A „hajós öreg” elmeséli neki a gardavadászat miatt a húsvéti szentmisét megzavaró (tehát voltaképp istenkáromlást elkövető), kísértetként időnként felbukkanó halász történetét (amelyet „csak mi ismerünk itt a Balatonvidéken” [104.]), s a narrátor még meg is mosolyogja a misztikus históriát, sejtetve, hogy most kifejezetten neki (mint turistának) címzett fals népmondát hall. „Az nem lehet más, mint a »rémhalász«” – mondja a matróz, amit az elbeszélő ekképp kommentál: „Én kaptam rajta, hogy most egy népmondához jutok” (104.). A banális történet megismérése után pedig egykedvű elégedetlenségének is hangot ad: „No ez elég együgyű mese volt” (105.). A narrátor gyanúját az is sejteti a szövegben, hogy miután a félelmetes rémhalász elvonul Siófok felé, a kapitány megjegyzi: „Barátom, ezt el ne mondjuk Füreden senkinek, mert ha híre futamodik, senki sem mer a gőzhajókra felülni többet” (106.) – mely megnyilatkozást érthetjük szó szerint is, hogy tudniillik az efféle rémalakok elijeszti a turistákat, de ironikusan is, burkolt utalásként, hogy a narrátor bátran kürtölje csak szét, hiszen ezek a „váratlan”, regényes fordulatok csak még inkább vonzóvá, egzotikus-sá teszik a turisták számára a sétahajózást.

Ugyanakkor a kezdeti szkepszist követően, midőn a rémhalász közelebb kerül a hajóhoz, és emberi ésszel felfoghatatlan akrobatamutatványokat mutat be a zajló viharban – széleseben száguldó ladikjával alaposan szégyenben hagyva az emberi civilizáció és a technológia nagy vívmányát, a gőzhajót –, a narrátort mégis megrémíti, hatalmába keríti a

¹⁵ Jókai Mór: *A rémhalász*, In: Jókai Mór: *Mesék és regék*, 103–107. A továbbiakban az oldalszámokat a főszövegben adom meg zárójelben.

látvány. Ezen a ponton a regébe-mesébe illő olvasat, hogy tudniillik csakugyan kísértettel találkozott a Balaton hullámain, érvényt szerez magának az egyéni érzékelés, a természet-fölföltti megtapasztalása révén: „Mi volt ez a tünemény? Hát még sem mese a mese? Hát csakugyan vannak a nap alatt természetfölötti csodák?” (106.)

Bár a történet anekdotikus befejezése – melyben fény derül rá, hogy az állítólagos rémhálasz valójában csak egy átlagos, deres fejű balatonboglári halász, aki egy megriadt harcsát hajszolt a vízben, s a négy mázsás „óriás szörny” volt az oka a ladik hihetetlen gyorsaságának – látszólag visszaállítja a világ racionális rendjét, az olvasó mégsem állíthatja teljes bizonyossággal, hogy a kétféle „olvasat” (az ok-okozati viszonyokra épülő harcsavadász-történet és a népregébe illő, de az elbeszélő saját szemével látott félelmetes rémhálasz kísértethistóriája) hierarchikusan viszonyulna egymáshoz.

Végezetül, érdemes néhány szóval jellemezni a két elbeszélés tájábrázolását, különös tekintettel a balatoni viharra. Mint említettem, a balatoni táj karakterizálásában összefüggő motívumháló figyelhető meg Jókainál – a Balaton mint menyasszony toposza feltűnik a korábban említett 1858-as útirajban és *Az arany ember*ben is –, de a természet funkciója az itt elemzett két elbeszélésben, úgy vélem, más, mint Timár Mihály magával ragadó történetének betéteként, s mindennek alighanem műfaji okai (is) lehetnek. Az ifjak halálát okozó váratlan balatoni vihar éppúgy teljességgel kiszámíthatatlan, véletlenszerű (ha tetszik: ok nélküli), mint a rianás és a zalai hegyek felől érkező vihar, amelyek közvetve hozzájárulnak Krisztyán Tódor halálához (és Timár megmeneküléséhez) – s ehhez illeszkedve a szövegbe ékelődő remekbe szabott romantikus tájleírások szerkezete, képhasználata is egészen hasonló. (Számos összecsengő motívumot találhatunk a regény *Mit beszél a hold? Mit beszél a jég?* című fejezetében olvasható és *A Balaton völgye*iben szereplő viharleírások között.) Ám a cselekmény világán belül a tájként felfogott természetnek a szereplőkhöz való viszonya merőben más a két elemzett rövidprózai alkotásban, mint a modern ember és természet viszonyát látványosan színre vivő mintamű, *Az arany ember* szövegében. Hódosy Annamária *Az arany ember* leíró szövegrészeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy

[...] a természeti jelenségek leírására használt kifejezéseket a szöveg következetesen megismétli Timár viselkedésének leírásában és önjellemzésében, így az utóbbira vonatkoztatva az előbbi. [...] A balatoni vihar tehát valóban »égi jel« – de nem annyira abban az értelemben, ahogyan Timár használja: Isten üzeneteként felfogva azt. Inkább abban az értelemben, hogy a főszereplő helyzetét, érzelmeit, motivációit jelöli és jelzi előre.¹⁶

Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy a természeti jelenségek (a vihar, a jégzajlás, a rianás és a sokszor előforduló vörös félhold) már csak azért sem lehetnek „Isten üzenetei” – még ha a szereplők, köztük Timár néha így is vélik időnként –, mert *Az arany ember*ben megjelenő változékony tájak egyúttal a modern, szekularizált ember szemlélődésének tárgyai, a világba vetett magányos főhős egyéni önértelmezésének terei. A regénynek épp e vonatkozása különíti el a tárgyalta rövidprózáktól a Balatonhoz kapcsolódó természetértelmezést. Margócsy István úgy fogalmaz Jókai jellemábrázolását elemezve, hogy a regényekben megjelenő hősök

¹⁶ Hódosy Annamária: Égi jelek. Leírások *Az arany ember*ben. *ItK*, 2006/5, 499–518, 508. Jókai természetképéről, nagyobb példatárral lásd még: Fábri Anna: Szent természet és boldog kertészkedés. Tájak, kertek Jókai műveiben. In: Fábri Anna: *Mi ez a valósághoz képest? Kérdések és válaszok Jókai, Mikszáth és Krúdy olvasása közben*. Budapest, Kortárs, 2013, 23–38.

„oly antropológia nevében nyertek árnyalt megfogalmazást, amely egyértelműen a romantikus szabadságideológia jegyében működik: Jókai hősei, legyenek derekasak vagy elítélendők, mindvégig szabadok a meghatározottság bármely fajtától, elutasítanak mindenfajta örökletességet, és mindenfajta neveltetési meghatározottságot [...]”.¹⁷

A tárgyalt elbeszélések hősei azonban nem ilyenek: minden bizonnyal sem a népköltészetből táplálkozó szépirodalmi műfajok (a rege vagy a műmese) önmagukon túlmutató, gyakran különleges képességekkel, természetfeletti erővel bíró hősei, sem pedig a modern rövidpróza reprezentatív műfaja, a hétköznapi események elmesélését célzó novellaműfaj átlagos, néhány vonással fölsciccelt figurái nem alkalmasak összetett lelki struktúrák tükröztetésére egyfelől, illetve a tájként értett természetre irányuló egzisztenciális reflexióra másfelől. Míg a Jókai-regények radikálisan autonóm hősei számára nem létezik olyan egyetemes (e világi vagy isteni) rend, mely erkölcsi megkötő erővel bírna, a lokális közösségeket megidéző elbeszélések egyszerű alakjai (a vízbe fúló ifjak és az őket gyászoló anyák; vagy a harcsakirályal élet-halál harcot vívó halászhajók), mondhatni, radikálisan determinált szereplők: míg Timár Mihály saját lelki rezdüléseivel (vágyaival, kételyeivel, dühevel, fájdalomával) szembesül az őt körülvevő természetben, *A Balaton völgyeinek* és *A rémhalász* alakjainak hiedelemvilágában a természeti környezet csakugyan mágikus erővel bír, mely valamilyen felsőbb hatalom (Isten, vagy akár a „szent természet”) üzenetét közvetítheti. Ha valaki képes ezen túlmutató, egyéni reflexióra a természet mibenlétével és működésével kapcsolatban e művek világában, az kizárólag az elbeszélő, aki azonban rendszerint önmagában logikus és kerek, ám egymással kibékíthetetlen olvasatokkal találkozhat. Másképp fogalmazva: a regényhősök természetértelmezését, élükön Timár Mihállyal, egy kifejezetten egyéni, *individuális* szemlélet jellemzi, ehhez képest viszont a Balaton népi kultúráját (és szezonális fürdőéletét) ábrázoló kisprózákban megjelenő tájértés egy ennél jóval tradicionálisabb, archaikusabb, mindenekelőtt *közösségi* szemléletet tükröz.

3.

Kitekintésként az fogalmazható meg a két tárgyalt elbeszélés vonatkozásában, hogy bár ezekben a szövegekben Jókai nem lép el olyan látványosan a fantasztikum (vagy „spekulatív fikció”) világába, mint majd az esztétizáló modernség első hulláma irodalmunkban – novelláiban nem szerepelnek vonaton társalgó vízi hullák, mint Cholnoky Viktornál vagy az életből a halálba oda-vissza lépkedő alakok, mint Krúdynál –, a regionális tematikájú kései Jókai-kisprózában megjelenő narrációs eljárások számos hasonlóságot mutatnak többek között Mikszáth Kálmán palóctörténeteinek, és annál is inkább kései novelláinak és kisregényeinek (például *A fekete fogat*; *A fekete kakas*; *Prakovszky, a siket kovács*; *A Sipsirica* stb.) poétikájával, melyek izgalma többek között az adja, hogy sokszor nem eldönthető, az elmondott eseménysor melyik olvasata tekinthető érvényesnek; az a játék, ahogy a különböző szereplők tudatát tükröztető értelmezések folyamatosan kisiklatják egymást.

¹⁷ Margócsy István: Kalandorok és szirének. Jókai Mór jellemábrázolásáról. 2000, 2013/4, 50–64, 59.

NÉVTELEN LEVELEK, „ANONIM LEVÉL FIRKÁLÓK”

Jókai Mór utolsó versének kérdéséhez

A *Magyar Nemzet* 1906. június 3-i száma közölte Jókai Mór *A vakandok* című versét, amelyet a szerkesztői megjegyzés az író utolsó költeményeként azonosított,¹ ezt az információt pedig néhány folyóirat, többek között a *Pesti Napló* és *A kert* is átvette.² Noha a családi fészek feldúlásáról szóló szöveg Jókai életének utolsó éveiben, a Nagy Bellával kötött második házasságának ideje alatt keletkezett, nincs arra utaló adat, amely alátámasztaná azt, hogy valóban Jókai utolsó verséről lenne szó. A félreértést valószínűleg egy Nagy Bellával készített interjú okozhatta, amely során a riporter egy Jókai-verset kért közlésre az özvegytől, aki vonakodva végül *A vakandok* címűt adta át:

- „ – Egy verset szeretnék a lap számára – mondtam.
Ijedten húzódott odébb.
– Ne kérjen.
– Olyat, ami nem magához és nem magáról szól talán.
– Nincs. És nem akarom, hogy megint beszéljenek rólam, megint lássák a nevemet, megint rikoltozzanak utánam.
– Talán mégis akad egy. Hiszen nekünk van talán legtöbb jogunk Jókai emlékéhez.³
– Keresek. [...]
Végre akadt egy: *A vakandok*.
– Nos, ezt odaadom. Maga tudja, hogy milyen alkalommal született ez. A névtelen levelek idejére... Az utolsó vers.”⁴

Az író halálát követően a férje fizikai és mentális bántalmazásával rágalmazott Jókainé⁵ vonakodó válaszai alapján valószínűleg arról lehetett szó, hogy *A vakandok* volt az utolsó vers, amelyet valamely szerkesztőségnek átadni kívánt – tehát a jelző nem a keletkezés idejére, hanem a nyilvánosság elé tárandó szövegek mennyiségére vonatkozott. Ezt meg-

¹ Jókai utolsó verse: *A vakandok*. *Magyar Nemzet*, 1906. június 3., 2. Kézirata: Jókai Mór: *A vakandok*. In: uő: *Jókai Mór költeményei Nagy Bellához*. OSzK Kt, Quart. Hung. 2029, 96–97. folio.

² *Pesti Napló*, 1906. június 3., 14.; *A kert*, 1906. július 1., 413.

³ Jókai az 1904 májusában bekövetkezett haláláig a *Magyar Nemzet* egyik főszerkesztője volt Beksics Gusztáv mellett.

⁴ N. n.: Látogatás Jókai Mórénál. *Magyar Nemzet*, 1906. június 3., 7.

⁵ A Jókai időskori elmeállapotával kapcsolatos híresztelések és egyes Nagy Bellával kapcsolatos képzetek cáfolatát lásd: Lugosi András: A szerelem bolondja? Jogi-antropológiai tanulmány az öregségről és az örökségről. *Budapesti Negyed*, 2007/58, 360–410. A Nagy Belláról kialakult kép ábrázolásának jelentős lépéseit lásd: Láng József: Jókai Mórné Nagy Bella emlékirata. *ItK*, 1975/3, 355–377.; Láng József: Dokumentumok Jókai második házasságának történetéhez. *ItK*, 1976/4, 505–519.

erősíti az a rövidke megjegyzés is, amely révén maga az özvegy hívta fel a figyelmet a mű megírásának körülményeire, kiemelve hogy a vers a „névtelen levelek idején” íródott.

A Nagy Bella által emlegetett anonim levelek érkezése filológiai érvek alapján jóval korábbra datálható, mint a Jókai halálát közvetlenül megelőző időszak. A fiatal, zsidó származású színésznővel kötött házasság miatt az író jelentős magánéleti krízishelyzetbe került,⁶ hiszen úgy a nagyközönség, mint rokonsága eltávolodott tőle, ezt követően pedig számos – elsősorban antiszemita megnyilvánulásként értelmezhető – inzultust szenvedett el. A sértések közé tartozott az anonim levelek érkezése, amelyek többnyire Nagy Bellát és családját próbálták lejáratni és elidegeníteni Jókaitól. Noha már az esküvőt követő hetekből fennmaradt egy Krisztyán Tódor álneven aláírt levélke,⁷ amely a színésznővel kötött polgári házasságot helyezte ironikus keretbe, Jókai magánlevelezésében 1901 folyamán bukkant fel a sértő írások problémája.

1901 novemberének elején Jókainé Pozsonyba utazott, hogy megkezdje színházi körútját,⁸ Jókai pedig ez idő alatt zaklató levelek érkezéséről értesítette nejét: „Az itteni Machbeth-boszorkányok gondoskodnak róla, hogy fertelmes anonym levelekkel fokozzák a boszúságomat irántuk, a miket a mosogató szolgálóikkal íratnak. Nem nekem ártanak vele, de maguknak”.⁹ A cselédség a Jókaiék ellen szőtt intrikák lebonyolításában a levélíráson túl is aktív szerepet vállalt: a rokonok által megvesztegetett alkalmazottak kémkedtek a házaspár után, majd Jókai halálát követően Fényes László röpirataihoz is tanúvallomásokot szolgáltatottak.¹⁰ A kémkedésről maga Jókai is tudott, amint erről beszámolt unokahúga férjének, Ihász Lajosnak:¹¹ „Szomorú az egész dologban csak az, hogy akad egy rokonom, a ki a tisztességgel összeférhetőnek találja a cselédeimet sorra megvesztegetni, hogy a családi dolgaimról neki árulkodjanak s ez árulkodásukat még továbbítja”.¹² Ihász Lajos egy levélben szintén említett egy megvesztegetett alkalmazottat, Csendes Józsefet,¹³ aki „miután nem lett meghallgatva, sőt elutasítva, levélben adta elő tudományát”.¹⁴

A családi levelezésből kiderül, arra is volt példa, hogy a rágalmozó leveleket az író azon rokonainak küldték el, akik a házasságkötést követően jó kapcsolatot ápoltak a házaspárral, Jókai unokahúga, Váli Mari ugyanis két rágalmozó levél érkezéséről számolt be Jókainak:

„Ide mellékelem a gyalázatos levél borítékát, hogy láthassák: milyen módon lehetett az »ajánlottan« feladva, hogy még is el jött hozzám!!!!... A l. patonai póstamester

⁶ Vö. Török Zsuzsa: Öregkor és az életút elbeszélése. Öntükröző eljárások Jókai kései verses önéletrajzában. In: Hansági Ánges – Hermann Zoltán (szerk.): „...író leszek, semmi más...”: Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015, 51–52.

⁷ Krisztyán Tódor Jókai Mórnak, OSzK Kt, Fond V/329.

⁸ A turné az első fellépést követően egy szerveződé zsidóellenes tüntetés miatt szakadt meg. Láng: Jókainé Nagy Bella emlékirata, 369.

⁹ Jókai Mór Jókainé Nagy Bellának, Budapest, 1901. november 5., OSzK Kt, Fond. V/703, 20. levél.

¹⁰ Fényes László: *Jókai Mór utolsó évei*. Budapest, Lipinszky és Társa, 1904; Fényes László: *Jókai Mór utolsó évei körül. Válasz Vészi Józsefnek*. Budapest, Lipinszky és Társa, 1904.

¹¹ Jókai bátyjának, Jókay Károlynak egyik leánya, Etelka Ihász Lajos felesége volt. Az Ihász család jó kapcsolatot ápol Jókaiékkal a házasságkötést követően is.

¹² Jókai Mór Ihász Lajosnak, Budapest, 1900. szeptember 5., OSzK Kt, Fond V/700. Közli: F. Almási Éva (szerk.): „...az örültek házába akartatok zárni”. *Jókai Mór kiadatlan levelei és Feszty Árpádné Jókai Róza visszaemlékezései*. Budapest, Enciklopédia, 2001, 254.

¹³ Csendes később Fényes pamfletében is szerepelt. Fényes: *Jókai Mór utolsó évei*, 10–11.

¹⁴ Ihász Lajos Jókai Mórnak, Hathalom, 1901. augusztus 29., OSzK Kt, Fond V/253, 12. levél.

egy nagy kérdő jelet irt a recipisse azon helyére, hová azt kellett volna be vezetnie: honnét jött a levél? Miután így pusztai helyről mindig a másnapi postával megy vissza az alá irt vevény, én –, a levél elolvasása után azt irtam a kérdő jel alá a vevényre »Tartalma után ítélve: valamelyik örültek házából. –« ... Azt szeretném tudni: hol lett rá vezetve a borítékra, hogy »a levél anyag közt taláztatott«... Alá írva különben így volt »tisztelő hű hazafia Nagy Elek« [...] Ennek az urnak a fantáziájához képest, Antal Jánosné ártatlan báránka... Hanem az tetszik nekem benne, hogy ez is igen sokat foglalkozik a pénzzel... és azt is egyik nagy véteklül panaszolja fel »a vén zsidó asszony«ról,¹⁵ hogy »3 takarékpénztárban is van már pénze«... Mintha takarékoskodni s tőkepénzt gyűjteni csak azoknak volna a privilegiuma, kiknek »tisztelő hű hazám fia Nagy Elek« épen meg engedi... Azért hallgattam ennyi ideig, mert szerettem volna ezt a csufszágot egészen említetlenül hagyni... de miután maig sem tudott kikopni emlékezetemből... a becses levél meg köszönését pedig tovább nem halaszthatom – most már át estem a panaszon... majd így tán hamarabb megszabadulok a kellemetlen rá emlékeztéstől is.”¹⁶

Váli Mari emlékiratában szintén említette a leveleket: „gondoskodtak róla ismeretlen jóakaróim, hogy időnként legyen részem a bánkódásban vagy legalább is a bosszankodásban: anonym leveleket küldve a címemre: mindenféle olyan hírek leírásával, amikkel Bellát és családját óhajtották előttem legyalázzni... E levelek érkezésénél legjobban bosszantott a kérdés: honnét ismer engem e névtelenül küldött ocsmány tudósítások írója? s miért tartja éppen azt szükségesnek, hogy én vegyek tudomást az általa leírtakról?...”¹⁷ Váli egy svábhegyi látogatás alkalmával négyszemközt elolvastatta Jókainéval a Nagy Elek által írt „gyalázatosan rágalmozó levelet”, amely meglehetősen felkavarta a fiatal feleséget.¹⁸ Noha Váli bevallása szerint nem szerette volna, hogy a levelekről az idős Jókai is tudomást szerezzen, Nagy Bella szóvá tette az ügyet a férje előtt, aki arra kérte unokahúgát, hogy küldje el neki a két iratot:

„Bellácskám elmondta nekem annak a levélnek a tartalmát, amit Te neki megmutattál. Dacára annak, hogy az efféle örült rágalmaknak én semmi jelentőséget nem tulajdonítok, s úgy gondolom, hogy Te sem találsz bennük semmi emlékezetbentartásra méltót, mégis nagyon szeretném, ha azt a két levelet (az Antal Jánosné és a Nagy Elek-félét) nekem eredetiben elküldenéd, én hiszem, hogy ráismernék az írásra, akinek ebben nagy gyakorlatom van, s jövőre alaposan elvinném a kedvét a rágalmozó levelek koholásától azok szerzőjének. Kérlek nagyon, hogy küldd el azokat nekem, s azután, ha visszaküldöm, semmisítsd meg, nehogy valamikor illetéktelen kézbe kerülhessenek, nem érdemlik azok, hogy az erekyeid közt tarogasd.”¹⁹

Váli Mari eleget tett a kérésnek, Jókai pedig ugyancsak egy hozzá intézett levélben somáza véleményét: „Mind a két levél ugyanazon boszorkánykonyha kotyvaléka, amelyikből az 1899 november 9-i levél, (igaz, névaláírással) előkerült. Ugyanazok a koholt hírek, hazugságok, az az észjárás, az a kitűzött cél: engemet a feleségemtől elidegeníteni.

¹⁵ Nagy Bella édesanyjáról, Grósz Mórné Flamm Éváról.

¹⁶ Peti Józsefné Váli Mari Jókai Mórnak, Hatalom, 1900. október 25., 16. levél [mellékelve hozzá a küldött boríték].

¹⁷ Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. S. a. r. Lukácsy Sándor, Budapest, Szépirodalmi, 1955, 413.

¹⁸ Uo., 441.

¹⁹ Jókai Mór Váli Marinak, Svábhegy, 1901. június 24. Idézi: Váli: i. m., 443–444.

Téged szemeltek ki erre médiumnak, aki az ilyen rágalmak folytán belém ojtad azt a kóranyagot”²⁰

A rágalmazó levelek ügye még hónapokkal később is nyugtalanította a házaspárt, hiszen ugyancsak Válitól tudható, miszerint Nagy Bellát olyannyira sértette az eset, hogy nyilvánosságra akarta hozni az írásokat, azonban a közzétételről igyekezett lebeszélni őt: „Bellától nem helyeslem, hogy ezeket az ocsmány, ronda leveleket közölni akarta! hisz ezzel csak *haszon nélküli* izgalmat és boszúságot okozhat! mert – *szerintem* – ha ezek eredetét kutatja az ember; már részben célzt ért gyalázatos írójuk”.²¹ A két levél kétségtelenül feszültséget szított a családtagok között, ugyanis egy hónappal később Válinak magyarázkodnia kellett amiatt, hogy miért továbbította őket Jókainénak: „Hogy én mennyi értéket tulajdonítottam azoknak a piszkos papirosoknak, legjobban mutatja az: hogy csak Bellának hoztam tudomására s az ő kívánsága nélkül, kedves Móricz bátyám soha sem ismerte volna meg a tartalmukat”.²²

A névtelen levelekkel való zaklatás nem számított unikális jelenségnek, sőt az egy-egy személy felé irányuló rágalmazáson túl a levélküldözgetés rendszere néhány esetben hatalmas méreteket öltött. A *Magyar Nemzet* 1900. szeptember 11-i számának címlapján jelent meg egy cikk Lipcsey Ádám tollából, amely szerint a névtelen levelekkel való üzérkedés és rágalmazás egy egész város társadalmi életét behálózta és megkeserítette:

„Egy előkelő, nagy vidéki városban jártam a minap, melynek egész társadalmi életét fenekestől felforgatja egy vagy több imposztor, aki immár 8–9 hónap óta úzi a névtelen levelezés alávaló sportját, anélkül, hogy a postán szétküldözött, ablakon bedobált 2–300 névtelen levél után a kilétére rá bírnának jönni. Az eset, mint társadalmi jelenség, érdemes a nyilvános megbeszélésre. A névtelen levelek, melyek az illető város egész szereplő társadalmát behálózzák, szembeszökően egy kézírással czímezvék. A képzelhető legbrutálisabb trágárságok, képtelen vádak és gyanúsítások tömegét zúdítják közbecsülésben álló férfiak, nők, sőt ártatlan, serdülő leányok ellen.”²³

A szóban forgó város valószínűleg Kolozsvár volt, ugyanis 1900 őszén a *Magyar Polgár* több cikkben is arról számolt be, hogy a lakosok névtelenül írt, rágalmakkal teli leveleket és levelezőlapokat kaptak.²⁴ 1901 tavaszán a probléma még mindig aktuálisnak bizonyult, és a rendőrség csupán távlatilag ígerte meg az ügy felgöngyölítését.²⁵ Külön pikantériát kölcsönzött az esetnek, hogy a kolozsvári színház a botrány ideje alatt, 1900. október 18-tól kezdődően Maurice Desvalieres és Antony Mars *Névtelen levelek* című bohózatát játszotta.²⁶

1902 márciusában a *Pécsi Napló* szerkesztői ugyancsak felháborodásukat fejezték ki a városukban elharapódzó rágalmazási ügyek miatt: „A társadalom legveszedelmesebb kreatúrái a névtelen levélírók. [...] A névtelen levelek kultusza egyre terjeszti fertőző anyagát a városban úgy, mint a vidéken. A mód rendszerint az, hogy otromba vádakkal, a legnagyobb raffinériával összeválogatott aljassággal tele írnak néhány oldal papirost, és azt elküldik a férjnek, hogy olvassa el a hitvese bűnlajstromát, hogy képtelen, koholt

²⁰ Jókai Mór Váli Marinak, Svábhegy, 1901. július 5. Idézi: Váli: i. m., 444–445.

²¹ Peti Józsefné Váli Mari Jókai Mórnak, Hathalom, 1901. június 26., OSzK Kt, Fond V/447, 24. levél.

²² Peti Józsefné Váli Mari Jókai Mórnak, Hathalom, 1901. július 20., OSzK Kt, Fond V/447, 25. levél.

²³ Lipcsey Ádám: Névtelen levelek. *Magyar Nemzet*, 1900. szeptember 11., 1.

²⁴ N. n.: Névtelen levelek és levelezőlapok. *Magyar Polgár*, 1900. október 24., 7.

²⁵ N. n.: Névtelen levelek. *Magyar Polgár*, 1901. március 2., 6.

²⁶ N. n.: Nemzeti Színház. *Magyar Polgár*, 1900. október 17., 7.

pletykákkel esetleg megbontsanak egy békés házasságot”.²⁷ Hírlapi beszámolók alapján Debrecenben éppen 1901-ben történt egy incidens, amely során a levelek miatt nem csupán a házasság hiúsult meg, hanem a menyasszony is öngyilkos lett.²⁸ A rágalmazás eme névtelen módja tehát több esetben is összefüggött a házasság megakadályozására irányuló igyekezettel, így nem meglepő, hogy Jókai rosszakarói is ehhez az eszközhöz folyamodtak, miközben rendszeresen elősegítették a remélt válással kapcsolatos pletykák terjedését is.²⁹

A névtelen levelek okozta sérelem Jókai több, ekkortájt keletkezett művében is megjelenik. A közvélemény által tévesen elítélt és megbélyegzett asszony sorsát megjelenítő az *Egetvívó asszonyszívben* – amelynek első fejezetei számos életrajzi áthallást tartalmaznak – Ungvári Katalin és Baranyi Miklós házasságát szintén olyan anonim levelekkel próbálják meg ellehetetleníteni, amelyek a menyasszonyt „minden ocsmány bűnnel, fajtalansággal” vádolják.³⁰ Jókai utolsó befejezett regényében, a *Börtön virágában* ugyancsak felbukkannak az ártatlan nő erényét kétségbe vonó „pasquillok” és „mocskos fescenninák”, amelyek kapcsán az író sokatmondóan a magánleveleiben több ízben használt *boszorkánykonyha* kifejezést alkalmazza: „Ez a specialitása a magyar társaséletnek. Névtelen levelekkel halálra sértegetés. [...] Ismerem a boszorkánykonyhát, ahol ezt a mérget főzik. [...] De nem fognak célt érni”.³¹ Jókai vívódását és dühét a rágalmazással kapcsolatban a legteljesebben *A vakandok* című versben fejtette ki. Az egyszerű allegóriára épülő költeményben az idilli családi fészket jelképező virágoskertet a föld alatt titkon érkező vakond túrja szét:

Czudar állat a vakandok,
Még a formája is undok
Titokban túr a föld alatt
Nem láthatni, hogy hol halad,
Csak a mikor a pázsiton
Kupaczt túr gyáván titkon,
Virág ágyamat szétdúlja,
Munkámat kezddhetem újra.
Vakandok áskálodása,
Csak emberben lehet mássa.
Az alattomos turkáló:
Anonim levél firkáló!
Már engedj meg kegyelmes úr
Ha a virágágyamba túr
Én nem hagyom a virágom:
Ásós botommal szétvágom!

Jókai, aki második házasságával kapcsolatos műveiben számos esetben élt az allegória eszközével – például *Az utolsó ablak* című keleti regében³² vagy a *Czigánykirály és a tiündér-*

²⁷ Horváth Amadeus: Névtelen levelek. *Pécsi Napló*, 1902. március 19., 3.

²⁸ N. n.: A névtelen levelek. *Pesti Napló*, 1901. május 6., 4.

²⁹ Például: Sente Lajos id. Hegedüs Sándornak, Budapest, 1902. október 9., PIM Kt, V. 6061/15. Közli: F. Almási Éva (szerk.): „...az őrületek házába akartatok záratni”, 145.; Feszty Árpádné Jókai Róza, Végrendelet törvénytelenítése, A Feszty Árpádné – Jókai Mórné Nagy Bella közötti perek iratanyaga, PIM Kt, V. 5238/18.

³⁰ Jókai Mór: *Egetvívó asszonyszív*. S. a. r. Molnár József, Budapest, Akadémiai, 1974, 77.

³¹ Jókai Mór: *Börtön virága*. S. a. r. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai, 1974, 131.

³² Jókai Mór: *Az utolsó ablak*. Keleti rege. Szerk. Tábori Kornél, *Pesti Hírlap*, 1922. február 22., 3–4.

királyné³³ című mesében –, e vers esetén explicit módon kulcsot adott az értelmezéshez,³⁴ a vakondot feleltetve meg az áskálódó levélírónak. Ennek ellenére *A kert* szerkesztősége egyfajta „naiv olvasat” felől közelítette meg a művet, amikor beszámolójában kizárólag Jókai közismert kertészeti szenvedélyét jelölte meg a szöveg ihletforrásaként: „Ez a vers, melyet alább közlünk, szintén eléggé bizonyítja, hogy Jókai Mór mennyire szerette a virágokat, mily atyailag gondoskodott róluk még akkor is, midőn talán már érezni kezdte, hogy nemsokára itt kell hagynia virágait, növényeit, melyeknek titkait, suhógását csak ő értette, csak ő tudta mit mondanak azok. Alkalmasint ez készítette őt arra, hogy az utolsó perczben is tollat ragadjon s védelmezze bennük a virágágynakat és virágot, amelyek neki oly kedvesek voltak”.³⁵

Abban, hogy az interjú nyomán a szöveg Jókai utolsó költeményeként jelent meg, minden bizonnyal egyrészt a szenzációkeltés iránti szerkesztői vágy, másrészt az a jelenség játszott szerepet, amelyet Szilágyi Márton „utolsóvers-szindrómának” nevezett: az életművek értelmezésekor rendszerint megjelenik az igény az utolsó vers ismerete és kiemelése iránt, amely által „az egész konstrukció szép és lekerékített jelentést kaphat”.³⁶ Az erre való törekvést jól tükrözi, hogy nem sokkal Jókai 1904. május 5-én bekövetkezett halálát követően például már a *Tolnai Világlapja* közölte a *Nagypénteki hangulat* című költeményt mint a „legutolsó kéziratot”, amelyet Jókai „a Budapesti Ujságírók Egyesülete Almanachja számára írt”,³⁷ illetve az *Uj Idők* májustól szeptemberig folytatásokban jelentette meg a *Börtön virágát* mint „a nagy költő utolsó regényé”-t.³⁸

Jókai életének utolsó hónapjait 1903. november 21-től 1904. április 17-ig Nizzában töltötte feleségével és annak családjával, erről az időszakról pedig viszonylag kevés vonatkozó dokumentum áll rendelkezésre.³⁹ A fennmaradt források alapján 1904. március végén, április elején Jókai két verset is írt, egyiket nagypéntek alkalmából, a másikat egy fiatal hegedűművész, Kun Árpád játékának hallatán – tehát az utolsóként beazonosítható vers az életműben vagy a *Nagypénteki hangulat*, vagy *A csodagyermek* című költemény lehet. Az előbbi kéziratán az 1904. március 30-i datálás szerepel, az utóbbi pedig nagyjából egy időben keletkezett egy, a csodagyermekként számontartott Kunról szóló tárcával, amely 1904. április 3-án jelent meg a *Magyar Nemzet* címlapján,⁴⁰ és amelyet Jókai egy március 29-ére datált levéllel elküldött a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjének is.⁴¹ Mivel a tárca megírásához használt jegyzetek a költemény fogalmazványán szerepelnek, a két szöveg keletkezési ideje minden bizonnyal közel esik egymáshoz. Kétséget kizáró filológiai adatok híján azonban egyelőre nem állapítható meg, hogy a két vers kronológiailag milyen sorrendben keletkezett, ahogy az sem, hogy Jókai e műveket követően írt-e további költeményeket. A Jézus kereszthalálának napjára írt vers zárópozícióba kerülése egyértelműen szimbolikus töltettel ruházná fel az életmű befejeződését, úgy, ahogy *A csodagyermek* végpontként történő kijelölése is, amely költeményben a lírai én az alvilág királyával állítja párhuzamba helyzetét, és végül meghajol az Orpheusra emlékeztető gyermekművész előtt. Bármennyire is csábítóak azok az értelmezési lehetőségek, amelyek ebből az irány-

³³ Jókai Mór: Czigánykirály és tündérkirályné. *Az Újság*, 1911. december 24., 1–4.

³⁴ Az utalást már az özvegyet Fényessel szemben védelmező Vészi József is felfejtette: Vészi József: *Hiénák Jókai sírján*. Budapest, Révai és Salamon könyvnyomdája, 1904, 35.

³⁵ Jókai Mór: *A vakandok*. *A kert*, 1906. július 1., 413.

³⁶ Szilágyi Márton: Egy Arany-szöveg és az „utolsóvers-szindróma”. *Kalligram*, 2019/12, 94.

³⁷ Jókai Mór: *Nagypénteki hangulat* 1904. *Tolnai Világlapja*, 1904. május 22., 640.

³⁸ *Uj Idők*, 1904. május 8. – 1904. szeptember 25.

³⁹ A kérdéses időszakról lásd bővebben: Fülöp Dorottya: Mi történt Jókai Mór utolsó regényeivel? *Tervek, töredékek, befejezett művek*. *Irodalomismeret*, 2024/3, 54–68.

⁴⁰ Jókai Mór: Kun Árpád, a csodagyermek. *Magyar Nemzet*, 1904. április 3., 1–2.

⁴¹ N. n.: Jókai és a „Vasárnapi Újság”. *Vasárnapi Újság*, 1904. május 8., 328.

ból közelítenek a művekhez, egyelőre csak az „utolsóvers-szindróma” készíthetne arra, hogy a teljes életmű szimbolikus határköveinek tekintsük őket. Ehelyett lényegesebb számontartani egy Jókai által is kiemelt összefüggést, amelyet az említett versek erősítenek. Függetlenül attól ugyanis, hogy pontosan melyik az utolsó vers, az elsősorban íróként közismertté vált Jókai pályájának kezdetétől a végéig jelen voltak a költemények: kilencéves korában megjelent első publikációit a *Regélő Pesti Divatlap*ban és a *Társalkodó*-ban két gyermekkori vers képezte,⁴² utolsó önéletrajzát verses formában írta meg *Életem* címmel,⁴³ a halálát megelőző években pedig egy kötetre menő szerelmes verset írt második feleségéhez. Ily módon az életmű a lírai kísérletek révén mégiscsak egyfajta lekerekítettséget kapott, amelyet maga Jókai is érzékelt, hiszen utolsó születésnapja alkalmából írt „79” című költeményében életútját egy jóslat beteljesedéseként összegezte,⁴⁴ amelyet az első versének kinyomtatásakor, vagyis az irodalmi pályán való elindulás pillanatában rendelt el számára a Mindenható, eleve sorsába írva idős korában kötött második házasságát – és amely jóslatot szintén fontosnak tartott verses formában feleleveníteni.

⁴² Fülöp Dorottya: Jókai Mór első, folyóiratban közölt versei. *Irodalomismeret*, 2021/1, 90–98.

⁴³ Török: i. m. Lásd még: Fülöp Dorottya: A tizenharmadik. *Jókai Mór Életem című verses önéletrajzáról*. *ItK*, 2024/1, 96–110.

⁴⁴ Jókai Mór: „79”. In: Jókai Mór költeményei Nagy Bellához, OSzK Kt, Quart. Hung. 2029, 34–35. folio. Lásd még: *Magyar Nemzet*, 1904. február 24., 1.

VÁLTOZATOK SÖTÉTSÉGRE

Borbély Szilárd: *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások*

Borbély Szilárd életművének látszólag marginális részét képezik a rövid szépprózai alkotások. Pályája során mindössze egyetlen kötete jelent meg, amely e műfajtypusba tartozó szövegeit adta közre, ám ez is vegyes kritikai fogadtatásban részesült.¹ Későbbi novellisztikus írásait különféle periodikákban közölte, és (részben talán rendezetlenségük miatt) mindeddig csekély figyelem irányult rájuk. A Borbély-életműkiadás legutóbbi darabjának gerincét e két szövegcsoporthat alkotja, kiegészülve a hagyatékából előkerült olyan alkotásokkal, melyek csak a közelmúltban (*Az árvaság*) vagy e kötetben jelentek meg először (*Kávéfőz*, *Az emberanyag*). Az *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások* mégsem pusztán azért fontos kiadvány, mert bővíti, illetve átláthatóvá és hozzáférhetővé teszi a zűrzavaros korpuszt, hanem azért is, mert megvalósításával a szerző kisepika-konceptciójának, így akár az írások oeuvre-ben betöltött státuszának újragondolására is ösztönözhet.

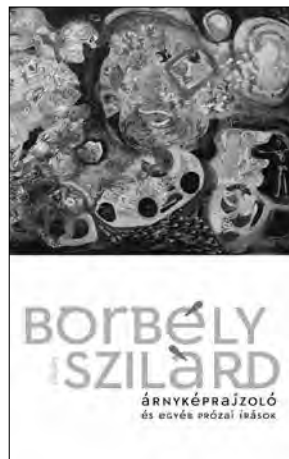
A 2008-as *Árnyképrajzoló. Körülírások* több bírálója felrótta a szövegek zavaró műfaji áthajlásait, míg más recenzensek éppen e szokatlan variabilitásban látták a kötet egyik lényegi sajátosságát.² Számomra inkább az utóbbi olvasat, ezzel együtt a *Körülírások* alcím megfontolása tűnik adekvát közelítésmódnak. A korábbi kiadvány szövegei (melyek a most recenzált könyv első és legterjedelmesebb egységét is alkotják) valóban átmeneti műfajúak, a tárca, az esszé, az önéletírói visszaemlékezés és a novella bizonytalan határterületén helyezhetők el. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a műfajköziség, vagy épp a szerzői látásmódnak alárendelt gyűjtőkategóriák létrehozása (illetve meglévők átértelmezése) visszatérő eljárása Borbély alkotásainak. Gondolhatunk akár a *Halotti Pompa* szekvenciáira, melyek témérdek szövegtypust (emléma, himnusz, szonett, ballada, episz-tola stb.) foglalnak magukba; a Borbély-drámák műfaji leleményeire, mint a *Sorstalandráma*

A szerző az EKÖP-24-4-I-PTE-211 azonosítószámú pályázat keretében az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program ösztöndíjasa.

¹ Az elmarasztalás különösen a szerző ezredforduló után megjelent egyéb műveinek kontextusában értendő. Erre jó példát szolgáltatnak azok a kritikák, melyek nem önmagában, hanem az időszakban megjelent más Borbély-könyvekkel párhuzamosan szemlézik a 2008-as *Árnyképrajzoló* című kötetet. Vö. Urfi Péter: Ex Libris. *Élet és Irodalom*, 2008. augusztus 8., 25.; Keresztesi József: Borbély Szilárd két kötetéről. *Jelenkor*, 2009/1, 105–109.

² Előbbiek közé tartozik Urfi és Keresztesi fentebb hivatkozott recenziója. Utóbbira példa: László Emese: Az átmenet kapujában. *Élet és Irodalom*, 2008. augusztus 22., 27.; Szegő János: Az árnyék színei. *Revizor*, 2008. szept. 14. (<https://revizoronline.com/borbely-szilard-az-arnykeprajzolo/>) Hozzáférés: 2024. 11. 11.) Bucur Tünde Csilla: Élet és körülírás. *Korunk*, 2008/11, 105–109.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
440 oldal, 5999 Ft

vagy az *Ámoralitás*; esetleg a szintén 2008-as *Egy gyilkosság mellékszálai* című esszékötetre, amely nemcsak úgy lavíroz a műfaji keretek között, hogy akár az interjúkat és a kritikai írásokat is esszéként teszi olvashatóvá, hanem azzal is, hogy mindezeket a központi problémakör sejtelmesen összefüggő nyomozati, önértelmezői „mellékszálaként” láttatja. Hasonlóan talányos kategóriát alkotnak a prózakötet „körülírásai”, melyek valamilyen elmondhatatlannak látszó tapasztalat megközelítését célozzák. Megkísérelve ennek hozzátvetőleges összefoglalását olyasmire juthatunk, hogy a kirekesztettség, a megaláztatás, a gyilkosság és a halál köré szőtt személyes sorsélmény, valamint az irodalmi színrevitel lehetőségeinek kitapogatására vállalkoznak a szövegek. Így lehetséges, hogy a novellisztikus alkotásokkal együtt (*A bolgár kalauz, Árnyképrajzoló*) szerepeltek a kötetben líraian sűrítő (*Az enyészpont*), esszéisztikus (*Egy bűntény mellékszálai*), tárcaszerű (*A birsalmasajt, Egy InterCityn*) hangon megszólaló alkotások. A körülírás kísérletének fényében másodlagossá váltak a műfaji keretek.

Azért tartottam fontosnak a műfaji diverzitással kapcsolatos dilemma kifejtését, mert e koncepció figyelembevétele nélkül akár az újabb prózakötet hibájának is láthatnánk a válogatás egyik alapvető erényét. Bár a folyóiratokban megjelent rövidprózák összegyűjtésével lehetőség nyílt a korábbihoz képest jelentősen homogénebb műfajú, már-már tisztán novelláskötetként olvasható kiadvány összeállítására, a kiadó és a sajtó alá rendező mégsem ezt az utat választotta. Ehelyett – meglátásom szerint a borbélyi kisepika-felfogáshoz híven – a kötet utolsó fejezetébe döntően olyan esszéisztikus írásokat válogattak, melyek kapcsolódnak a megelőző szövegek fiktív világához és gondolatiságához, ezzel aláhúзва az értekező és szépprózai művek összefonódását.

Amikor tehát az olvasó kézbe veszi az *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások* című kötetet, a gyűjteményjellegből adódó sokféleség mellett kétszeresen is koncepciózus változatosságra számíthat. A fentebb már érintett 2008-as kötet vegyes hangvételi anyaga (*Árnyképrajzoló*) után három fejezetre osztva (*[P. emlékezete]*, *Végignéz*, *Alkonyulat*) szépíráások következzenek, majd a kötet utolsó egységében (*Az emlékezés is fikció*) esszék, illetve az esszé és az életrajzi novella között ingadozó szövegek kaptak helyet.

Mivel az első fejezet esetében újrakiadásról van szó, az itt közölt írásokra csak az újabb művek kontextusában utalok. A későbbi életmű, illetve a posztumusz megjelent szövegek felől újraolvassva ezeket az alkotásokat számos korábban nem látható összefüggésre bukkanhatunk, melyek tanulságosak lehetnek a szerző érdeklődésének és prózapoétikájának alakulása szempontjából. Az itt újraközölt írások megannyi Kafka-áthallása nyilvánvalóan új megvilágításba kerül a 2021-ben megjelent *Kafka fia* regénytöredék fényében. Ehhez hasonlóan a gyerekkor és a családi múlt történeteit érintő életrajzi elbeszélések (*A Göncz az egy strici, Gyerekkor falun, A kastélykönyvtár parkja*) a *Nincstelenek* izgalmas pretextusaiként olvashatók újra.

A gyűjtemény második egysége, az eredetileg szintén 2008-ban publikált *[P. emlékezete]* azonban másfajta irányokat is felmutat. A korábbi kötetből leginkább a címadó zárószöveggel rokonítható, egymással laza szálakon összefonódó novellákból egyedi és meg lehetően rekettyezett jelentésárnyalatokkal bíró vállalkozás körvonalazódik. Az archaizáló nyelven, sokszor nehézkes mondatstruktúrákban és történetvezetéssel írt alkotások a 18–19. század fordulóján, Bécsben és a város közelében játszódnak. A korabeli tudományosság, a titkos társaságok, szokások, hiedelem- és eszmerendszerek miliője nyomasztó, karkai világgal keveredik az elbeszélésekben, ezzel együtt azok főszereplőjében is. A történetek visszatérő karaktere Franz, aki egyszerre idézi Kazinczy Ferenc és Franz Kafka alakját,³ ez a kettősség azonban csak árnyalatnyi része a szereplővel és a fiktív világgal kapcsolatos bonyodalomnak.

³ Borbélyt ekkoriban kutatóként és regényíróként is foglalkoztatta Kazinczy bécsi utazásainak feldolgozása, a hosszú ideje tervezett *Kafka fián* pedig 2010-ben dolgozott intenzívebben. Vö.

A fejezet első novellájában (*A Rogendorff kisasszonyok*) az elbeszélő P.-ként mutatkozik be, akiről megtudjuk, hogy a „Geheimpolizei” szolgálatában áll, így a szövegek akár a Franzról szóló titkosrendőrségi jelentéseként is olvashatók. Ezt az értelmezést azonban elbizonytalanítja, hogy a rákövetkező írásokban az egyes szám első személyű narrátor helyét sokkal inkább omnipotensnek tűnő elbeszélő veszi át. P. a tizenhárom novellából mindössze az elsőben és a harmadikban bukkan fel, ráadásul legközelebb (*a Tischben a hídonban*) már róla is harmadik személyben esik szó. Az első novellából ugyanakkor az is kiderül, hogy P. – saját bevallása szerint – képes olyan történeteket, jellemábrákat és összefüggéseket kiolvasni a rábízott iratokból, amelyek mások számára rejtve maradnának. Az elbeszélésekből továbbá körvonalazódik, hogy Franz környezetében szinte mindenki a titkosrendőrség besúgója, sőt maga a főhős is a rejtélyes szervezet beépített embere. E totálisan felügyelt környezetben látszólag mindenki jelent mindenkiről, a beszámolók azonban inkább érdekből és kötelességből írt koholmányok, mintsem valószerűségekre törekvő jelentések. Az összetett szituációból következően szinte sohasem lehetünk biztosak az elbeszélői pozícióban, annak megbízhatóságában vagy a novellák fikción belüli státuszában. Ha ehhez hozzátesszük – amire az utószóban Krupp József, a kiadvány sajtó alá rendezője is felhívja a figyelmet –, hogy a „P. emlékezete” munkacím nyilvánvalóan Kazinczy *Pályám emlékezete* című emlékiratára is utal, olvasatunkban a megszemélyesített P. helyébe akár az önmagáról író Franzot is állíthatjuk, így az írások végképp kibogozhatatlannak látszó többértelműséget mutatnak.

Az egyes művek elbeszélésmódjának komplexitását illetően szemléletes lehet a fejezet második novellája, a *Neidl hamisítvány*. A történetben bizonyos Johann látogatja meg Franzot, hogy anyagi okokból jelentést írjon róla. Franz egy Neidl-metszetet szemlél, amelyről azt sejtí, hamisítvány. Johann úgy dönt, hogy beszámolóját a metszet alapján fogalmazza meg, a képen szereplő egyik alakot Franzcal, a másikat önmagával azonosítva. Miután vendége távozik, Franz elégeti a lapot, melyet mindössze Johann látogatása és előre sejtett szándéka miatt vásárolt. Bár a szöveg csak Johannként utal a szereplőre, gyaníthatóan magáról Johann Neidlről, a Kazinczy és köre által gyakran foglalkoztatott bécsi rézmetszőről lehet szó. A címben szereplő „Neidl hamisítvány” tehát kétértelmű: Johann beszámolója saját képeinek hamisítványa alapján készült hamisítvány, amelynek különös módon nemcsak tárgya, hanem eredete is Franz. A metszet emellett mise en abyme-szerű öntüköröző alakzatként kap szerepet a műben. A fentiek mellett szemléletes például, hogy a látogatásra a Schwan fogadóban kerül sor, a képen látható jelenetet részletezve pedig a következőt olvashatjuk: „A bal oldalon lévő asztalkán, amelynek *metszett tükör* a lapja, egy *hattyú* szobra furcsán vonaglan látszik. Franz felhívta Johann figyelmét erre a mitológiai utalásra” (194–195., kiemelés tőlem – Cs. S.). Vagy felidézhetjük a novella keretezését, mely érzékenyen ábrázolja a valóság és a fikció egymásra rétegződését. Az elbeszélés második mondata: „Június volt, az ég makulátlan.” (192.) A történet zárásában, miután Johann távozott, de az ujj nyomot hagyott a poharán, Franz „[a]z ablakhoz lépett, és a fény felé tartotta a *metszett poharat*. Az ujj lenyomatának halványkék vonalait követte tekintetével, ahogy azok *összemosódnak az ég makulátlan kékjével* (196., kiemelés tőlem – Cs. S.). Johann a jelenetben voltaképp saját történetének fikciós választ szemléli. A főszereplő világa immár konkrétan és metaforikusan is Johann kéznyomát viseli, a valóság ontológiai helyzete pedig elbizonytalanodik, ahogy a „metszett pohár” kifejezés is kétértelmű lesz az elbeszélésben. E példán túl a fejezet számos további szövegében érvényesül Borbély egyéb kisepikai műveire képest feltűnően komplex narráció.

Fried István: Felvilágosodás, érzékenység – Borbély Szilárd. In: Lapis József – Száz Pál (szerk.): *Körülírások. Tanulmányok Borbély Szilárd életművéről*. Alföld Alapítvány – Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata, Debrecen, 2024, 308–313.; Nagy Boglárka: Jegyzet a Kafka fia kiadásához. In: Borbély Szilárd: *Kafka fia*, Jelenkor, Budapest, 2021, 221.

A [*P. emlékezete*] munkacím mellett, hogy Kazinczy önéletrajzi szövegére utal, feltehetően Borbély önértelmezői szándékát is magán hordozza, az írások ugyanis gyakran rejtenek a szerző irodalomtörténeti vagy szépirodalmi munkásságával kapcsolatos áthallásokat. P. az első novellában kinyilvánítja, hogy munkája valamely hajdan élt visszaemlékező körül bontakozik ki. (Megjegyzendő, hogy Borbély éppen ez idő tájt dolgozott Kazinczy műveinek kritikái kiadásán, melynek 2009-es első kötete a *Pályám emlékezete*.) Az írásban P. így értekezik feladatáról: „Miután tüzetesen szemügyre vettem azokat a papírokat, amelyek mások előtt hallgatásba burkolóztak, én egész történeteket olvastam ki belőlük jelentéktelen részleteik összekapcsolása által. Nem csupán tintát láttam, elcsöppenő pacnikat, sietve vagy ráérősen rótt sorok dőlését, hanem egy embert” (188.). Bár az idézett sorok nem tipikusan Borbély irodalomtörténeti szemléletét tükrözik (azzal kapcsolatban talán szemléletesebb a fentebb elemzett novella), viszont a filológiai munkáról és a kéziratok vizsgálatáról – konkrétan Kazinczyra vonatkozóan – nagyon hasonló gondolatokat is olvashatunk a szerzőtől.⁴ A *Psychéer kompaktornál* című írásban pedig a meg nem nevezett személyt gyászoló és munkája *Első Könyvén* dolgozó Franz a borítóra tervezett lepkemetszet emblematikus jelentőségét fejtegeti. Amellett, hogy a pillangó a *Halotti Pompa* egyik kiemelt, visszatérő szimbóluma, nem mellékes, hogy az ezt megelőző novella (*Dittelmáyer né dús keblei*) a főszereplő korábbi kedvesére Psychéként utal. Franz önmagának kifejtett gondolatai aligha mentesek bizonyos metareflexív rétegektől, így a novellában említett kézirat *Első Könyve* is kétértelmű, tekintve, hogy mind Kazinczy emlékirata, mind Borbély verseskötete ilyen egységekből épül fel.

A fejezet további téje, hogy a felvilágosodással bekövetkező esztétikai szakadás egyes aspektusait járja körül. A hiedelemrendszerek átmenetei, a gondolkodás- és írásmód korabeli átalakulása – mely Borbélyt költőként és esszéíróként is erősen foglalkoztatta⁵ – visszatérő kérdései e novelláknak. Például a *Rubenduns kapitány tézisei* vagy a *Professzor Kiesewetter bódéja* című elbeszélésekben, melyekben alapvető problémakör a világ megismerhetőségébe vetett bizalom és a nép mentalitásának változása, vagy épp a korábbi hittapasztalat megrendülése.

A következő két fejezet alkotásai prózanyelvükben és tematikájukban is jelentősen eltérnek mind az első blokk szövegeitől, mind a Franz-novelláktól. A *Végigné* és az *Alkonyulat* című fejezetek elbeszélései 2011 és 2013 között születtek, és magukon viselik az életműben ekkortájt megfigyelhető enyhe hangsúlyeltolódások nyomait. A novellák első sorban a 2010-es *A Testhez* verseskötet „Legendáival” és az eredetileg ugyanebben az évben (kötetben 2011-ben) közölt *Az Olaszliszakai* című drámával mutatnak rokonságot. Többnyire dísztelen, tömör és szélsőséges helyzetekben is tárgyilagos stílusuk pedig sok tekintetben a *Nincstelenek* nyelvére emlékeztet. Az elbeszélések középpontjában marginális élethelyzetek, a kiszolgáltatottság különböző – szociális, érzelmi, nemi, etnikai – esetei, illetve az erőszak és a gyilkosság brutalitásának eltérő formái állnak.

Bár a két fejezet novelláinak beszédmódja és legtöbb kérdésfeltevése szorosan összefügg, külön egységbe rendezésük indokolt. A *Végigné* alkotásaiban egyes személyek és családok tragédiái bontakoznak ki, az *Alkonyulatban* pedig a borzalmak kollektív jelentősége hangsúlyos. Az előbbi rész két nyitászövege, a *Fáj* és a *Kávéfőz* a szorongás, a kilátástalanság és az ebből következő elidegenedés, érzelmi elszáradás történeteit meséli el egy házaspár reggeli rutinján keresztül. Az először jelen kötetben olvasható *Kávéfőz* például különösen szenzitív leírását nyújtja a súlyos depresszió állapotának, az örvénylés metaforáján keresztül a kiüttlanság és a betegség önfelemesztő tapasztalatát is megmutatva: „Az elektromos főzőlap spirálja izzik, mint valami ammonitesz a fekete márvány-

⁴ Borbély Szilárd: A jelentés sem a szövegben van. Beszélgetés Fodor Péterrel. In: *Egy gyilkosság mellékszálai*. Vigilia, Budapest, 2008, 34–35.

⁵ Vö. uo. 48–50.; Borbély Szilárd: A felvilágosodás a felvilágosodás után. *Kalligram*, 2011/6, 89–92.

ban. [...] Kint lassan növekszik a reggeli köd. Elnyeli a fényt. Gomolygó köd. Csigavonalak a levegőben. Ammoniteszek megkövesedve a szélben. [...] A tükörben látja az arcát, és nem tud vele mit kezdeni. Tudja, hozzá tartozik ez is, de nem érez vele közösséget. A nő halk orrfúvása hallatszik a konyha felől. Szipog. Csöndesen sír a kávé mellett. Kavargatja. A férfi tudja, hogy most az örvény csigavonalát nézi a kávé felszínén, amelyet a kavargatás okoz” (269–273.).

A fejezet további novelláiban a megfoghatatlannak tűnő lelki szenvedésből fizikai erőszakba és gyilkosságba torkolló tragédiák lesznek. A *Végigné*, a *Kalapácsbánt* és az *Anyaszeretet* című alkotások feleség- és gyerekgyilkosságokat (vagy ezekre irányuló kísérleteket) elbeszélő történetei minden bizonnyal nemcsak a kötet, hanem a teljes életmű legmegrázóbb írásai közé tartoznak. A szörnyűségek hátterében jellemzően féltékenységek, reményvesztés, érzelmi kiüresedés vagy épp a tettek kontrollálhatatlansága áll, ugyanakkor Borbélyt – miként korábbi alkotásaiban is – a gyilkosság pszichológiai dimenzióin túl a cselekedet metafizikai vagy épp a transzcendenciát lebontó aspektusai foglalkoztatják. Erre a legjobb példa alighanem a *Végigné* kétértelmű zárata, amely elmosza a határokat a konkrét tett súlya és annak vallásos, metafizikai mélysége között.

Az *Alkonyulat* fejezet elbeszéléseinek társadalmi tétjei sok tekintetben kifejezetten magyar vonatkozású tragédiákkal állnak összefüggésben. Ebből a szempontból némileg kiológ a *Nembizalmasod* című nyitó novella, amely valamiféle disztópikus világban játszódik, ahol a kegyetlenkedő „Szóórség” erőszakkal tartatja be a mindig kiszámíthatatlanul frissülő nyelvszabályzat-rendeleteket. A mű természetesen a politikai rendszerekkel változó nyelvi formulák, a kényszerű nyelv- és szócserek parabolája is, ugyanakkor az eredetileg 2012-ben publikált szöveg sok tekintetben máig erős és aktuális politikai gesztusként is értékelhető. Ezt három, novellafűzér-kezdeményként is olvasható realiztikusabb és rendkívül súlyos valóságvonatkozással rendelkező alkotás követi. A történetek a 2008–2009-es romagyilkosságok eseményei körül bontakoznak ki. Borbély – akárcsak Az *Olaszliszka*iban – olyan közelmúltbeli társadalmi trauma irodalmi reprezentációjával kísérletezik, amely messzemenően túlmutat önmagán, és bár a drámához hasonló komplex rétegzettség nem jellemzi e műveket, képesek széles látószögből megmutatni a feldolgozott történeteket. A *kátrány* című írásban a társadalmi elit képmutatása, felelőssége és a tragédiának utat engedő közállapotok problémája hangsúlyos. A *Pofadbefog* és a *Patkányirt* című novellákban pedig a kollaboráció, a tettesek környezet- és jellemrajza, valamint maga a bűn kerül a középpontba. A szövegek történeti kontextusát és bizonyos részleteit illetően világos a cselekmény referencialitása, de az események tágabban is értelmezhető árnyalatokat kapnak: „A férfiak már korábban is a patkányokat okolták mindenért [...] A patkányok okozták a rossz termést, a drágaságot. Ők voltak az okai a köztisztaság hiányának, de még a közkeréklcsök romlásának is” (334.) – olvashatjuk például a *Patkányirt*ban. Azáltal, hogy a narrációban döntően a tettesek nézőpontja érvényesül, elsősorban az irracionális idegengyűlölet és a gonosz banalitásának rendhagyó megfogalmazását nyújtják ezek az alkotások.

Az utolsó fejezet címe – *Az emlékezés is fikció* – önmagában is egyfajta választ kínál arra, hogy az itt szereplő értekezések miért kaphattak helyet a válogatásban. A blokk első három esszéjének legfontosabb közös vonása, hogy a személyes és kollektív múlt elbeszélésének megbízhatatlanságát, az emlékezet szükségszerűen konstruált természetét járják körül. „A szavaknak nagy erejük van, mert csak a szavak által létezik az emlékezet folyamatosága, vagy épp szakadás áll be benne, amelyet a fikció ereje, nevezzük torzításnak, eltolásnak, behelyettesítésnek, elfedésnek, áthelyezésnek, bárminek, mégiscsak a kitalálás, a szavak által újrendezett emlékezet helyére kerülő összefüggések jelentenek” (Az *emlékezés is fikció*, 340.) – olvashatjuk a nyitó szövegben. Az írás a *Nincstelenekből*, a *Göncz az egy strici* és a *Gyerekkor falun* című elbeszélésekből, valamint különböző interjúkból is

merős horthysta nagypapa egyik történetét értelmezi újra. Ezt követi a múlt évtized egyik legnagyobb hatású esszéje, az *Egy elveszett nyelv*. Mindkét értekezés Borbély utolsó írásai közé tartozik és legalább részben a *Nincstelenség*hez kapcsolódik. Ezt a sort a valamivel korábbi, ám egészen a közelmúltig kevésbé ismert, rejtélyes háttérű⁶ *Az árvaság* zárja, mely a történetmondás készítésének és a felejtés okozta képtelenségének keserű tapasztalatát ütközteti. A prózagyűjtemény mindhárom szövegnek rendkívül termékeny kontextust teremt. Az *Egy elveszett nyelvet* együtt olvasva a *Nembizalmasod* vagy *A bolgár kalauz* című novellákkal, a nyelvvesztés és -keresés, a kényszerű nyelvcseré, a megértés lehetetlenségének újabb és összetettebb árnyalatait fedezhetjük fel. Az *árvaság* esetében pedig nemcsak az *Árnyképrajzoló* című elbeszéléshez, hanem a [*P. emlékezete*] fejezethez, különösen *A Rogendorff kisasszonyokhoz* fűződő szoros kapcsolat is megmutatkozik. Érdekes összevetni, hogy az egyes szövegek elbeszélője miként ír az alkotómunka körülményeiről és a hiú törléskedés elvetéséről, hogy miként válik kiemelt kérdéssé mindhárom írásban a művész műalkotássá lényegülésének, saját művébe lépésének gondolköre, vagy hogy szövegszerűen is mennyire hasonlóan metaforizálják az emlékek elbeszélhetlenségének kérdését. Csak az utóbira vonatkozóan idézek: „Az egyikőjük a háta mögé került, míg a másik megállt vele szemben. Aki mögé lépett, egy puha, gyengéd érintésű selyemsállal bekötötte a szemét. [...] A képek, amelyek most az elmúlt napokból vagy nagyon régi emlékei közül merültek fel, már nem a szemében, hanem a tudatában idéződtek meg. [...] A titkokról, amelyeket megismert, hallgatást fogadott” (*Árnyképrajzoló*, 178–179.); „Az elmúltak árnyaira emlékező ebben a sivatagban vándorol [...] arcát szövettel fedi el a pusztítás démonának változó irányokból feltámadó perzselő lehelete ellen” (*A Rogendorff kisasszonyok*, 188.); „Az emlékezetem kitörölte ezeket a képeket, feledésbe borította a múltat, mintha mögém lépett volna egy démon, amely fekete selyemkendővel kötötte be a szemem” (*Az árvaság*, 359.).

A három esszé után inkább életrajzi elbeszéléseként olvasható írások következnek. A nyomtatásban először jelen kiadványban közölt *Az emberanyag* középpontjában első pillantásra a létező szocializmus és a korabeli sorkatonaság keserű abszurditása áll. A visszatérő „Mekkora felelősség kilencven éves lőszer?” kérdésben azonban a valószerűtlen abszurditástapasztalat meghökkentő realitással és etikai súllyal telítődik. Az elbeszélés így végső soron újra a gyilkosság metafizikai terhének kérdéskörét érinti, katonatörténet jellegéből adódóan még aktuálisabban, mint megírása idején. A kötetkontextus szempontjából izgalmas, hogy a kiképzők megnevezései, Kakas őrmester és Tyúk elvtárs aligha függetlenek *A Göncz az egy strici* nagyapátörténetétől, amelyben a különc, idős altiszt a baromfiudvar lakóival igyekszik betartatni a katonai fegyelem alapvető normáit, és amely ugyancsak kitér a személyes sorkatonaság-élményére. Az ezt követő *A rendszer, ahogy változik* Borbély számítógépekkel kapcsolatos – poétikai tételekkel is rendelkező – érdeklődésének és a depresszió tapasztalatának különleges lenyomataként olvasható. Végül a *Dogville-ban* és a *Május 26.* című napló-, tárcaszerű értekezések zárják a válogatást. Előbbi elsősorban Borbély Debrecen-képével, utóbbi pedig apja elvesztésével, illetve a személyes és kollektív tragédiák összefonódásával foglalkozik. Az összeállítás szempontjából legfeljebb ez utóbbi esszék közlését illetően érezhető némi esetlegesség, de a kötet ettől sem veszít értékéből.⁷

Az *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások* kiválóan megmutatja, hogy Borbély életművében aligha marginális jelentőségűek a kisepikai alkotások. Még ha e szövegegyüttes nyilvánvalóan töredezett is, lényegét tekintve magában rejt számos, az oeuvre súlyos alapkér-

⁶ Vö. Száz Pál: Kafka fia-fragmentumok. *Kalligram*, 2023/10, 18–21.

⁷ Hozzá kell tennünk, hogy a válogatást erősen befolyásolhatta az életműkiadás 2025-ben várható *Összegyűjtött esszék* kötete. A határok meghúzásának indokoltsága alighanem újraértékelhető lesz e kiadvány fényében.

déseit árnyaltan feldolgozó írást, összetett narrációval és poétikai koncepciókkal kísérletező novellákat, illetve az elmúlt húsz év magyar irodalmának olyan megkerülhetetlen szövegeit is, mint az *Egy bűntény mellékszálai* vagy az *Egy elveszett nyelv*. Emellett talán ezekben az alkotásokban mutatkozik meg a legplasztikusabban, hogy az életmű viszonylag egységes alapkérdéseit a szerző mennyire változatos irányokba volt képes elindítani és milyen sokféle irodalmi nyelven tudta artikulálni. Ahogy az *Árnyképrajzoló* című novella főszereplőjéről olvashatjuk: „Számára a sötét nem volt új, hisz munkájához tartozott, megszokta és már az eltelt évek alatt mintegy magához édesgette; kiismerte a sötétség változatait, egymástól elváló fokozatait” (179.). Az idézett mondatot joggal tekinthetnénk Borbély ars poeticájának is, az viszont csak mostanra, részben e kiadványnak köszönhetően látszik igazán, hogy a sötétség különböző árnyalatai mennyire színes korpuszt hoztak létre.

SZABADNAK LENNI, MÁSKOR

Szkárosi Endre: *A másik egy*

A *Magyar Hírlap*ban megjelent interjúbán jegyezte meg Szkárosi Endre a kétezres évek elején, hogy nehezebb szabadnak lenni, mint volt az államszocializmus idején.¹ Érthető, hogy ez az állítás miért válhatott ki kételkedést a könyvet recenzáló Kabai Lórántban, aki ezt valamiféle gyanús nosztalgiaként érzékelhette.² Mitől lehetne nagyobb szabadságfoka egy avantgárd művészek egy autoriter, az adminisztráció és a bürokrácia fortélyos technikáival felügyelő rendszerben, mint a rendszerváltás után, a piaci és a kulturális nyitottság, valamint a beváltásra váró ígéretek idején? Ha nem is akaratlagosan, de erre a – belátom, kissé költői – kérdésre is megadja a választ a tragikus hirtelenséggel elhunyt Szkárosi Endre posztumusz megjelent, úgynevezett épülettörténeti emlékirata. A Kerber Balázs és Szilágyi-Nagy Ildikó szerkesztésében megjelent *A másik egy*ben Szkárosi a kilencvenes évek második felétől a kétezertizedes évek elejéig beszéli el saját élettörténetét és a pályakép tágabb kultúrtörténeti kontextusának az alakulását. A kötet folytatása a szerző még életében kiadott, *Egy másik ember* című könyvének (Orpheusz, 2011), amely az avantgárd művészség és az olasz kultúra kutatójává váló szerző életútját beszéli el a gyerekkortól a kilencvenes évek elejéig. A két kötet címadása és a borítókép hasonlósága is jelzi, hogy együttes olvasásukból rajzolódik ki az egyéni történet, amely a privát élmények helyett elsődlegesen a korabeli kulturális és egyetemi struktúrák változásaira fókuszál; és ami a legnagyobb érdeme a két könyvnek: a személyes emlékezeten keresztül számos keserű tapasztalatot magába foglaló, nosztalgiától mentes képet nyújtanak arról, hogy miképpen formálódott az avantgárd művészeti mező a Kádár-korszak és a kétezres évek közötti átmenetben.

Szkárosi Endre egyszerre volt extravagáns, a közönség ízlését és kulturális berögződéseit provokáló intermedialis művész, illetve ennek a neoavantgárdból kinövő újabb hullámnak – köztük saját művészi munkájának – elkötelezett, nagy tudás- és ismeretanyaggal rendelkező archiválója, teoretikusa. Emlékirataiban Szkárosi az utóbbi, visszafogottabb közvetítői hangon szólal meg. Mindkét könyv elsősorban a magyar neoavantgárd művészet eseménytörténetének, a hiányzó kulturális emlékezetnek a pótlásaként funkcionál. Kisebbségre meglepő lehet, de még az avantgárd szerzők is konvencionálisabb irodalmi formák irányába mozdulnak, amikor életrajzi írásokba kezdenek – és ebben Szkárosi sem kivétel. Leszámítva talán Szentjóby Tamás hol a kémtörténetek, hol az eksztatikus térítések retorikája felé hajló, *FIKA – BOGEY*

¹ Szkárosi Endre: „Aki belemegy, annak annyi”. Szarka Klára interjúja. In: Szkárosi Endre: *Mi az, hogy avantgárd. Írások az avantgárd hagyománytörténetéből*. Budapest, Magyar Műhely, 289–291.

² Kabai Lóránt: (mi az) (hogy) (?). *Spanyolnátha*, 2007/1.

Prae Kiadó
Budapest, 2024
250 oldal, 3990 Ft

című fikciós interjúkötetét, gondolhatunk (a Szkárosi két emlékiratának címadásában is megidézett) Kassák *Egy ember életére*, mellette pedig a *Magyar Műhely* egyik alapító-szerkesztőjének, Nagy Pálnak a háromkötetes *Journal in-time – él(e)tem* kötetekre, Najmányi László Halász Péter emlékére készült *Downtown Blues* című könyvére, vagy éppen Ungváry Rudolf életművének alakulására, aki avantgárd novellistából az elmúlt években az önéletírás kiváló kortárs művelőjévé vált. Szkárosi esetében az objektivitásra való törekvésnek azonban vannak árnyoldalai is. Fájó hiánya mindkét emlékiratnak, hogy szinte alig tudunk meg valamit arról, milyen gondolatiség húzódik a hangköltészeti, avantgárd életművének kialakításában³ – egy-egy művészeti projekt kapcsán leginkább a szervezésről, a projekthez szükséges pénz megszerzéséről és az újabb ismeretségekről olvashatunk. A jelentékeny avantgárd művész szellemi arcképe helyett így – olykor – az operatív ügyekkel foglalkozó kisember mindennapi küzdelmei kerülnek előtérbe.

A *másik egy* a higgadt visszaemlékezés szándékának ellenére a kiábrándulás és a csalódás könyve. Vonatkozik ez a magánéleti eseményekre, az egyetemi munkában vélt igazságtalanságokra és a szakmai csalódásokra egyaránt, amelyekről a szerző mértékletes indulattal számol be. A kötet keserűsége annál is inkább látszik, ha összeolvassuk a korábbi emlékirattal. Az *Egy másik ember* kiteljesedésben lévő életutat mutat be: Szkárosi nemcsak részt vett, hanem aktív alakítója is volt a Szikora János nevével összetapadt Brobo társulat hang- és mozgásszínházának a hetvenes évek első felében; ugyanebben az időszakban látogatta a Galántai György által szervezett balatonboglári kápolnatárlatokat, amelyek kitüntetett találkozási pontja voltak a korabeli underground művészeknek; tagja volt az 1979 és 1982 között működő, főként költőkből álló Fölöspéldány csoportnak, amely felolvasókoncerteket adott a Beatrice zenekarral, így teremtve meg a fiatal elit művészek és értelmiségiek, valamint a csöves szubkultúra közti találkozás lehetőségét;⁴ a *Mozgó Világ* munkatársaként belelátott a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján korszakos jelentőségű szerkesztőség napi gyakorlatába és a lap szerkesztőségének 1983-as leváltásának folyamatába; közreműködött a Márta István által szervezett kapolcsi művészeti projekteken; a Konnektor, majd a Spiritus Noister zenekaraival, illetve a brit Towering Infernóval szervezett külföldi koncerteken találkozott a nemzetközi progresszív művészet alakjaival; egyetemi kutatói ösztöndíjainak köszönhetően az olasz neoavantgárd közegeiben számos személyes ismeretségre tett szert; részt vett az Örley-kör 1985-ös megalakulásában; 1986-ban elindította a korabeli avantgárd művészeknek teret adó *Új Hölgylfutár* élő folyóiratot, a botrány pedig, amit a lap hírhedté vált 1990/91-es nyomtatott számának borítóján látható grafika okozott,⁵ már jó előre jelezte a rendszerváltás demokratikus átrendezésebe vetett remények szertefoszlását, amit Tábor Ádám – a botrány tanulságai kapcsán még kérdésként – így jellemezte: „a humortalan megszállók és kollaboránsaik után a humortalan megszállottak és kollaboránsaik országa lesz rövidesen Magyarország!”⁶ És a sor természetesen folytatható Szkárosi egyéb művészi akcióival, verseskötet-

³ Szkárosi több tanulmányából kivehető, hogy a hangköltészet jelentőségét valamiféle ösközösségi működés és az atavisztikus ösztönök, érzelmek aktualizálásában találja meg, mégis sajnálatos, hogy az ehhez fűződő személyesebb viszony nem bontakozik ki egy olyan szövegben, amely erre alkalmas lenne.

⁴ A Fölöspéldány művészeti tevékenységét Havasréti József dolgozta fel alaposan. Havasréti József: *Alternatív regiszterek*. Budapest, Typotex, 2006, 209–249.

⁵ A Bernáth (y) Sándor által készített grafikát Torgyán József parlamenti felszólalásában „az ezeréves magyar államiság meggyalázásaként” mutatta be. Gosztorny Gergely: Az *Új Hölgylfutár* a Parlamentben, avagy szólásszabadság, művészet és cenzúra találkozása a parlamenti és bírósági boncasztalokon. In: Bódiné Beliznai Kinga – Gosztorny Gergely: *Jogtörténeti Parerga III*. Budapest, Orac, 2013, 117–1123.

⁶ Tábor Ádám: A megszállók után a megszállottak? In: uő: *Váratlan kultúra*. Budapest, Balassi, 1997, 206–209., 209.

megjelenéseivel, konferenciák és fesztiválok szervezésével, egyetemi tevékenységével, valamint rádiós munkájával. Mozgalmas életút tehát egy mozgalmas korban.

A *másik egy* a korábbi időszak archiválásának folyamatát mutatja be (kazetták, CD-k és verseskötetek összeállítását), illetve az időközben felhalmozódott tudás közvetítésének különféle formáit (cikksorozat írása az *Élet és Irodalom*-ba; az Artpool közreműködésével indított, avantgárdokkal foglalkozó szeminárium indítása; hangköltészeti rádióműsorok készítése stb.). A kilencvenes évek utáni időszakot mégis végigkíséri a mellőzöttség és a kiszorítottság tapasztalata. Visszatérő jelenség a konzervatív kulturális struktúrákkal való küzdelem: a „baloldali maszopos dumával” (17.) teli *Élet és Irodalom* szerkesztői egyre kevésbé lelkesednek kísérleti művészettel kapcsolatos cikkeiért és műveiért; az avantgárdtól idegenkedő egyetemi kollégái a kutatási területét elnézhető hóbortként kezelik. Emellett a szakmai-baráti kapcsolatok inflálódása is érzékelhető: zenekarait a hírnévre és sikerekre vágyó tagok elégedetlenségük okán rendszeresen elhagyják, Szkárosi különösen kiábrándító eseményként írja le, ahogy 2011-ben a Szilágyi Ákossal és Papp Tiborral közös erdélyi hangköltészeti estre, „a magyar avantgárd költészet jelentős életműveit alakító költők fellépésére [...] a tévéstábon kívül egyedül egy fiatal pár tévedt be, akik először el akartak menekülni a különös helyzetből, de aztán mégis maradtak” (180.). A *másik egy* meglehetősen nyíltsággal kezeli a személyes konfliktusokat, sajnálatos módon azonban jellemző, hogy az olykor szinte indiszkrétnek tűnő privát problémákat a két személy nem beszéli ki, azok magyarázataként így csupán egyoldalú sejtéseket olvashatunk, amelyekben visszatérő minta a másik fél – nem minden esetben jogosnak tűnő – sértettsége, irigysége. Az *Egy másik emberben* a nyitott és egymás munkái iránt érdeklődő nemzetközi színtér az új kötetben már a bezárkózás jeleit mutatja. A könyv egyik különös közjátéka, hogy 2009-ben egy finnországi fesztiválon a helyi művészek teljes érdektelenséget mutatnak a külföldi vendégek felé. Hasonló a helyzet a kétezertízes évek hazai slam poetry estjeivel is. Szkárosi saját fiatalságának kollektivitás-élményét találta meg ebben az újonnan alakuló közegben, amely azonban elvárásaihoz képest jóval kevésbé volt befogadó. Meglepő indulattal írt például arról, hogy az egyik esten felkészültsége mértékének ellenére érdemes művészként még egy „Vén Faszok díjjal” (186.) sem jutalmazták.⁷ Mindezt tetézik a magánéleti problémák: 1995-ben felesége elhagyta, így egyedül maradt a gyerekek nevelésével és az ehhez szükséges anyagi biztonság megteremtésének a nehézségeivel, ráadásul a kétezres évek elején addigi támasza, az édesanyja kórházi mulasztás következtében méltatlan körülmények között meghalt. A magánéleti agóniából, a szakmai csalódások felsorolásából, a korábbi kapcsolati háló meglazulásából, a kötöttségek sokasodásából talán érthető, hogy a szabadság csökkenése, amit Szkárosi az idézett interjúban felvetett, mit is jelenthetett személyes perspektívába helyezve.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni a szabadság kérdésének tágabb összefüggésrendszerét, mégpedig az avantgárd művészet horizontjának lezárulását. Szkárosi a neoavantgárdhoz közeledő művészek újabb generációjához tartozott (Dedinszky Erika, Gécz János, Kemenczky Judit, Petőcz András, Szombathy Bálint, Szilágyi Ákos, Zalán Tibor), akik számára a hetvenes évek második felétől egészen más tételt bírt az avantgárd, mint a hatvanas-hetvenes évek budapesti, emigráns vagy határon túli művészei számára. A korábbi generációk fontos alapélménye volt a vészorszak és az '56-os forradalom, az utána következő majd' húsz évben pedig neoavantgárd művészként lenni egyet jelentett a tényleges fizikai és egzisztenciális fenyegetettség vállalásával. Természetesen a későbbi generáció helyzete sem volt sokkal egyszerűbb. Szkárosi az *Egy másik emberben* a Fölös-

⁷ A generációs szakadékokat érzékletesen jelzi, ahogy az avantgárd formanyelvvel dolgozó Szkárosi az alapvetően egyszerű, hétköznapi felé hajló, artisztikumtól mentes elemekből építkező slam poetry estre készül: „Ladik Katalinnal legalább háromszor próbáltuk be a team-slam fellépésünket a Trafóra, jelmegbe öltöztünk, daloltunk-szavaltunk, én előzetesen még külön színházi kalapért is elmentem” (186.).

példány megszűnésének kapcsán megemlékezett az állambiztonsági hivatal ügynökeinek hathatós közreműködéséről, ám a tetlegességig fajuló atrocitás veszélye már nem állt fenn,⁸ ahogy érvényét veszítette az a *bonmot* is, miszerint aki a neoavantgárd művészeti közeg része, az vagy belehal, vagy disszidál. A kultúrpolitikai enyhülés következtében a kísérleti irodalom a nyolcvanas években fokozatosan teret kapott az első nyilvánosságban: 1984-ben először kerültek hivatalosan forgalomba a párizsi *Magyar Műhely* három szerkesztőjének nagyalakú vizuális költészeti könyvei, a JAK-füzetek sorozatában jelent meg két kísérleti költészeti antológia, a *Ver(s)ziók* (1982) és a *Lélegzet* (1985), továbbá – mintegy húszéves késéssel – debütált Balaskó Jenő a *Miniciklonnal* (1985), majd a rákövetkező évben megjelenhetett Fölőspéldány csoport 1982-ben összeállított antológiája is (1986). A köteteket ugyanakkor mindvégig kísérte a megkésetttség bélyege. Az akkori olvasóknak úgy tűnhetett, hogy a bennük szereplő szövegek olyan időszakról adnak hírt, amely nemzetközi és magyar viszonylatban is – a posztmodern vagy a prózaforulat árnyékában – lezárulni látszik. Különös helyzet tehát, hogy Szkárosi avantgárd művészként való kiteljesedése éppen azokban az években zajlott le, amikor e szubkultúrát államilag kevésbé akadályozták, kritikusai pedig az elavultságára hivatkozva elparentálták – miközben persze Szkárosi az alternatív rockkultúra felé nyitva egyre táguló közönséghez volt képes szólni (ugyanebben az időszakban vált a második nyilvánosság ismert zenekarává a Trabant, a Balaton, az A. E. Bizottság, a Kontroll, az URH-ból létrejött Európa Kiadó, valamint a Vágtázó Halottkémek).

Az emlékiratokból az látszik, hogy a nyolcvanas évek második felére a neoavantgárd önpusztító, nonkonformista habitusát felcserélte az egyre táguló lehetőségek megragadása, a nemzetközi kapcsolatépítés, valamint a mindennapi, csip-csup küzdelem a bürokráciával különböző előadói estek, kiadványok és kiutazások szervezéséért. A megváltozott körülményekből fakad az is, hogy Szkárosi nézetei számos ponton eltértek a korábbi generációk neoavantgárd-képétől. Művészeti gondolkodásában fellelhetők persze e kultúra alapvető értékei, mint a provokációra törekvés, illetve a művészi folyamat véletlenszerű, kreatív impulzusaira való ráhagyatkozás. Ugyanakkor a korábbiaktól eltérően hiányzik belőle az utópikus, anticipáló vágy, ahogy nem hatja át az ezoterikus érdeklődés vagy a baloldali, kritikai világnézet sem. A kötet több megnyilatkozásából látszik, hogy Szkárosi az avantgárdot professzionális előadó-művészetként gondolta el,⁹ amely nagyban támaszkodik a korábbi, budapesti neoavantgárd esztétikai-ideológiai kötöttségeiből fakadó „amatőr” művészetre.¹⁰ Szembetűnő, hogy Szkárosi az *Egy másik emberben* az 1990-ben megszűnő *Új Hölgyfutárt* az utolsó avantgárd lapként búcsúztatta, miközben éppen abban az időben költözött Budapestre a *Magyar Műhely* szerkesztősége, ráadásul A '84-es kijárat szerzői között is többen voltak (Györe Balázs, Kukorelly Endre, Molnár Miklós, Németh Gábor, Tábor Ádám), akiknek írásain nyomott hagyott a hatvanas-hetvenes évek budapesti neoavantgárdja.¹¹ Ami Szkárosi számára saját korának avantgárdját jelentette, az hagyományát elsősorban az olasz futurizmus, a dadaizmus és a rockkultúra területéről

⁸ Leszámítva egy különös esetet 1973-ból, amikor Egerváron a JATE Színpaddal közös improvizáció alkalmával a 16. század német parasztháború egyik vezérének, Florian Geyernek az akkor újbalsóként értett dalát fűtyülték, mire Szkárosi egyfajta politikai ellenpontozásként a „Deres már a határ” kezdetű ellen-nótát kezdte el énekelni. Erre az improvizációs színház kereteiből kilépve a színészek egyike a nóta befejezésére ösztökélő heveny fojtogatással válaszolt. (*Egy másik ember*, 53.)

⁹ Például: „Végül is a színpadon nem szeretni kell egymást, hanem együtt játszani. Utána nem kell együtt menni sehova.” (*A másik egy*, 79.)

¹⁰ „[A]bban, amire törekszem, jócskán benne van a beat-korszak, s vele a hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji amatőr-avantgarde művészeti mozgások tapasztalata.” Szkárosi Endre: Bertrand Russell beszélgetése Szkárosi Endrével. In: uő.: *Szellőző művek*. Budapest, Magvető, 1990, 10–30., 30.

¹¹ Vö. *A Lap. Próbaszám*. Budapest, József Attila Kör, 1988.

merítette. Ez a jelenlétre fókuszáló, a könyvalakot főképp mint dokumentációs közeget használó művészeti kultúra pedig kevés ponton találkozott a *Magyar Műhely* izgalmas technikai kivitelezéssel, ugyanakkor elsődlegesen mégiscsak írásbeliségében létező, a kassái konstruktivizmus és a Tamkó Sirató-féle dimenzionizmus formakultúráját követő művészetével, illetve a gyakran hermetikus, redukcionista, metapoétikus, inkább a neo-avantgárd szubkultúra auráját megidéző *A '84-es kijárat* szerzőinek írásmódjával.

Szkárosi tevékenységét a korábbi avantgárd tendenciáktól megkülönböztette a hagyománykeresés szándéka is, amely összefüggésben állt tudományos munkásságával: saját korának avantgárd törekvéseit egységes kultúrtörténeti narratívába kívánta rendezni, amely nemcsak a történeti avantgárdig nyúl vissza, hanem a 20. század elejének jelentősebb szerzőin (Ady Endre, Bartók Béla, Csáth Géza) keresztül vázolja fel az avantgárd organikus fejlődésének be nem teljesült lehetőségét.¹² Mind költészetében, mind színpadi megnyilvánulásában kísérletezett a magyar irodalom kanonizált műveinek újraértelmezésével. Különösen találekony darabok születtek a szerző második, Galántai György közreműködésével kivitelezett *Szellőző művek* (1990) című kötetében. Például Ady *Az eltévedt lovas* című versének kísérletiességét kiválóan adja vissza, hogy a verssorok egyes betűi a papírlap egyik-másik oldalán találhatók, így a vers csak fény felé fordítva, a másik oldalról halványan átsejtlő karakterekkel kiegészülve olvasható egészében. Hasonlóan ötletes az *Ómagyar Mária-síralom* feldolgozása: a kötetben szereplő fotódokumentáción az látható, ahogy a papírlapra nyomtatott vers fokozatosan roncsolódik, végül már csak a különböző karakterek helyére bevert szögek maradnak, amelyek egyfajta zenei partitúráként emlékeztetnek a szöveg eredeti, közösségi használatára. A verseskötetben megjelent anyagokon túl említhető még a Konnektor együttes által feldolgozott irodalmi szövegek sokasága. Szkárosi az experimentális zene és költészet segítségével próbálta aktualizálni a magyar irodalom nagy műveiben rejlő, az oktatás és a kanonizáció során eltűnő szubverzív energiákat.

A korábbi avantgárd tendenciáktól való elkülönülés leglátványosabb jele az úgynevezett „avanzsár” teoretizálása, amely egyfajta nemzeti avantgárdot jelöl. A korábbi generáció neoavantgárd alkotói a nemzetközpontú irodalomszemlélet elvetését szorgalmazták. Szkárosinak viszont önmagában azzal nem volt gondja, hogy az irodalom a nemzeti identitás megőrzésének eszközeként funkcionál, inkább ennek az identitásnak a rugalmatlanságát kritizálta. Az újfajta megközelítés legplasztikusabban Bertrand Russell és Szkárosi Endre fiktív beszélgetéséből rajzolódik ki, amely a *Szellőző művek* elején található. Szkárosi szerint a 20. században két nagy irány határozta meg a magyar irodalmat: egyik oldalon a konzervatív, újításmentes tradicionalizmus, a másik oldalon pedig az avantgárd tradíciómentes újítás. Az új avantgárd feladatát ennek megfelelően Szkárosi e két tendencia szintézisében jelöli ki, amely egyszerre van otthon a nemzetközi művészet újabb formáiban és a nemzeti irodalom hagyányaiban. E kettősség nyomon követhető már az első, *Ismeretlen monológok* (1981) című verseskötetben is, amelyben egyfelől ott vannak a vizuális és hangköltészeti darabok, másfelől a kötet egészét átjárja a képviseleti költészet hagyományával való számvetés igénye, gyakran a Juhász Ferenc-féle dikciót követve. Szkárosi, ahogy a hetvenes évek második felében induló pályatársai, érzékeli a képviseleti költészet megrendülését. Erre a problémára pályatársaitól különféle poétikai ajánlatok érkeztek, legtöbbször e hagyomány ironikus újraértelmezésével és a lefokozott alanyiság formái-

¹² Szkárosi Endre: A fekete zongora. Egy félbemaradt ízlésfordulat ára. In: uő.: *Mi az, hogy avantgárd*, 88–95. Mulatságos, hogy amit Szkárosi az avantgárd organikus kifejlődésének lehetőségként vázolt fel Ady költészetén keresztül, azt maga Kassák – meglehetősen önbizalommal – Ady tehetségének csupán esetleges megnyilvánulásaként látta: „Őt az ősi, vad zsenije dobta fel egy pillanatra erre a magaslatra, a mi szintetikus világnézetünk, tudatosan szocializált emberességünk már az első lépéseinket is ebben az atmoszférában léptette velünk.” Idézi Deréky Pál: *Az esztétizmus és az avantgárd vitája a magyar irodalomban (1916–1917)*. In: uő.: *Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 34–63., 38.

val kísérleteztek. Szkárosi azonban nem a képviselési költészet parodisztikus megkísértését választotta, művészetében inkább e hagyomány mutációja történik meg. A két emlékirat, illetve a performanszkölteményeket fotókkal és kommentárokkal dokumentáló *Verboterror* (2013) című kötet számos akció- és koncertleírásában találkozhatunk különféle nemzeti szimbólumokkal és jelképekkel: nemzetiszínű ruhákba öltözött fellépőkkel, színpadon lengetett lobogóval, hurkapálcikára húzott papírzászlócskákkal, illetve egyéb piros, fehér és zöld színű tárgyakból összeállított kompozíciókkal. A kellékek banalitásuk ellenére nem ironikus szándékkal szerepelnek. Különös, szinte feloldhatatlan ellentétet okozó módon Szkárosi dadaista technikával – annak eredeti funkciójától eltérően – nem a szimbólumok szemiotikai és ideológiai kiüresítésére törekedett, sőt előadásai nagyban (és affektíván) támaszkodtak a kollektív nemzeti emlékezetre. Petőfi *Szörnyű idő...*, Ady *Üdvözlét a győzőnek* és Arany *A walesi bárdok* című versek felhasználásával, vagy a már címükkel is jelzésértékű hangköltészeti alkotások (*Fogda-dal* és *Militarista dal*) előadásával univerzálissá kitágított nemzeti sorskérdéseket idézett meg. Amíg a korszak más poétikái (voltaképpen a kétezres évekig érvényben maradvá) jellemzően ironikus ajánlatot nyújtottak e hagyomány újraértékelésére, addig Szkárosi életművének ez a szegmense első sorban újra- és újraaktivizálódó emlékezhelyként funkcionál.

Ennek az érvényességi körét kiválóan rajzolják meg az emlékiratok egyes részletei. Az *Egy másik emberben* olvasható egy eset, amikor Szkárosi zenekarával a Lágymányosi Közösségi Házban, 1984. november 4-én mutatkozik be: „Ennek az időzésnek külön örültem, mivel akkoriban a rejtett jelentéseknek nagy szerepük volt a szellemi hadviselésben: így, legalábbis számomra, annak a ténynek is, hogy az 1956-os forradalom leverésének, a szovjetek megszállásának a napján kvázi gyászkoncertet adhatunk” (133.). Hasonló figyelhető meg a nemzetközi szinten is. A Konnektorról egy bolognai avantgárd fesztiválon tartott koncertszínház során Szkárosi többször megkísérelt megmászni egy zöld drótkerítést, amelyről aztán újra és újra lecsúszott. Az előadást látta Andy Saunders is, a Towering Inferno tagja, aki így értékelte: „»Nagyon kaotikusnak tűnt eleinte a koncertetek, erősnek, sajátosnak, de nem értettük, miről szól, csak az indulatot és a káoszt. Aztán amikor a srác elkezdett mászni a drótkerítésen, akkor megértettük miről van szó«” (202.). Mindkét példa jelzi, hogy az avantgárd művészet mennyire rá van szorulva az aktuális értelmezői közeg tudására. E művészeti forma megértésének elengedhetetlen része a kettős beszéd felismerése, a rejtett jelentések felfedezése. Különös, ahogyan éppen a Nyugat–Kelet közti szétválasztottság jelképe, a vasfüggöny válik egyfajta értelmezői minimummá a nemzetközi szinten, s ez ad fogódzót Saunders számára, hogy jobban értse a kaotikus előadást. Ahogy ez a történeti kontextus kicsúszott az akkori avantgárd alól, a közös kulturális kódok is érvénytelenné váltak. Azáltal, hogy a rendszerváltást átélő avantgárd teljes mértékben lemondott az avantgárdhoz alapvetően kapcsolódó törekvésekről (mint a társadalom megváltoztatása az érzékek felszabadítása által), lemondott arról is, hogy tényleges választékokat próbáljon adni a kor tényleges kihívásaira, például a média- és a reklámpar jelentőségének növekedésére, illetve egyéb társadalmi és politikai átrendeződésekre. A Kádár-korszak egyre inkább szimbolikussá váló politikai prése alatt megélhető volt az ellenállás szabadsága, amelyből a rendszerváltást követően e különös szabadságnak csupán az archiválása, illetve a megismétlésének illuzórikus vágya maradt meg. Ennek a kétségtelenül szomorú folyamatnak a lenyomatát őrzik Szkárosi emlékiratai.

SÖTÉT VILÁGOSSÁG

Manon Uphoff: Zuhan, mintha szállna

Zuhan, mintha szállna – hangzik magyar fordításban az enigmatikus cím (*Vallen is als vliegen*), amelyre több értelmezési lehetőség is kínál a holland író nő regénye az életet a születéstől a halálig tartó, a biztos megsemmisülést pillanatokra elfeledtető varázslatos zuhanásként leíró Nabokov-idézetből az *Alice Csodaországban*on át egészen a labirintus-, illetve a tűz-motívumon keresztül finoman megidézett Ikarosz-mondáig. A költői magyar fordításban a „zuhanás” erősebb és hangsúlyosabb, mint az eredeti címben (én sem tudnék igazán jó fordítást, az angol verzió címe pontos: *Falling is like Flying*), és talán kicsit félre is viszi a gyerekkori szexuális visszaélés, a családon belüli szexuális abúzus témája körül sűrűsödő alkotás értelmezését. Főleg, hogy a magyar kiadás címlapján a rettenetes Minótauros alakját idéző – igaz, groteszkké stilizált – rajzok szerepelnek.¹ A regényben azonban semmiképp sem a lefelé vonzáson van a hangsúly. Az eredeti cím inkább azt jelzi, hogy nincs a mindenségben olyan kitüntetett, fix pont, amely lehetővé tenné, hogy megítélhessük a mozgás létét és irányát. Ahogyan a regényben többnyire Alulírottként szereplő, de nyilvánvalóan Uphoffot rejtő elbeszélő emlékeinek tapogatódzva feltérképezett univerzumában is a megkülönböztethetlenségig összemosódik passzivitás és aktivitás, erőszak és gyöngédség, szeretet és gyűlölet, vonzódás és irtózás: a gonosz nem válik el a jótól, a szabadság a megkötöttségtől és a kiszolgáltatottságtól.²

¹ A szerző nő képzőművészeti alkotásának a holland kiadás címlapján látható részletét kicsit hűnyorítva lehet pihéne is látni, amely a felhajtóerőnek köszönhetően állandó sebességgel mintegy hintázva szállong alá. Szerintem ez jobban illik a címhez.

² Magyarországon ismeretlen íróról lévén szó, talán nem haszontalan nagyon röviden bemutatni. Manon Uphoff (1962) sokoldalú művész, regényíró, képzőművész, performer, de drámát is írt, saját irodalmi rovata és irodalmi programja is volt. Több jelentős díjat is elnyert. Már pályakezdekéskor kitűnt merész témaválasztásával és regényeinek sajátos nyelvével. Hogy különböző tevékenységi formái mennyire összefüggnek egymással, arra jellemző, hogy az utrechti egyetemen írt szakdolgozatában az *Alice Csodaországban*ant hasonlította össze De Sade márki műveivel. A *Vallen is als vliegen* megjelenése után – amely pedig a nagyszerű (és nagyszerűen fordított!) „Olvasó, Én ezt a történetet nem akartam elmondani” mondatral indul –, sok kritikusa azt írta, hogy Uphoff mintha egész életében erre a könyvre készült volna, ennek a regénynek a fényében ugyanis addigi irodalmi munkássága új értelmet nyert, összefüggő, sajátos irányba tendáló egésznek mutatkozott.

Fordította Daróczi Anikó

Vince Kiadó

Budapest, 2023

208 oldal, 4495 Ft

A könyv egy mozaikcsalád történetét mondja el töredezetten, különleges, kihagyásos, asszociatív technikával. Az elbeszélő anyja két lányt vitt 1950-ben kötött második házasságába, és még hat gyermeket szült új férjének, akinek előző, nem kevésbé rettenetes házasságából már volt öt gyermeke – velük azonban a regény tanúsága szerint a mozaikcsalád tagjainak nem volt kapcsolata, és a négy fiúgyermek sorsával sem nagyon foglalkozik az elbeszélő. A történet központi figurája – a második házasságból született, születésének körülményei és hamar megnyilvánuló művészi tehetsége folytán magát kiválasztottnak érző, kommentárjaival, közbevetéseivel állandóan jelen lévő, szerzőségét evidenciában tartó elbeszélő mellett – az apa, akit „Alulírott” néha a keresztnévén, néha a vezetéknevén, néha rövidítéssel (HEHH: Henri Elias Henrikus Holbein), néha A Minótauroszként nevez meg. Érdekes sorsú ember, aki kétszer is felküzdötte magát a nyomorúságból, második házassága idején a nyilvános életben tiszteletre méltó polgár, a statisztikai intézet megbecsült munkatársa, otthon, a négy fal között műkedvelő festő és mániákus művészetiimádó, illetve az (erre alkalmasnak tartott) lányok notórius nevelője és sokszor anyjuk helyett is a gondjukat viselő apja, ugyanakkor a lányokat szexuális játékokra rávevő-kényszerítő „Szörnyeteg”. Részben nappali ténykedése – megszegyenítések, kivételezés, a családtagok egymás elleni kijátszása –, részben éjszakai, vagy legalábbis sötétben, homályban vagy titokban elkövetett visszaélései miatt a más-más alomból való, eltérő életkorú és karakterű lányok nem beszéltek a saját tapasztalataikról, miként a testvéreik megrontásával kapcsolatos sejtéseikről vagy tudásukról sem. Idővel azonban kivétel nélkül mindnyájan félreérthetetlen tüneteket produkáltak a lánccдохányzástól a kölni túlzott használatáig, a kényszeres gyűjtéstől a legkülönbözőbb testképzavarokig. Csupa tönkrement ember, tönkrement élet. Az elbeszélő – noha már korábban is utalgat rá – a regény mértani közepén írja le vagy inkább írja körül, mit is élt, illetve éltek át annak idején „a Sötétben” találkozási „A Minótauroszzal”.

A szaggatott, ugráló szerkesztéssel, az egyszer felvillantott motívumok, jelenetek, képek folyamatos váratlan átkontextualizálásával, az irodalmi, művészeti utalásokkal és vendégszövegekkel, a látást és a hallást összesomos kijelentésekkel, az elsöre képzavarnak tűnő, a „lefordíthatatlanságot” célzó metaforákkal azt próbálja elérni az elbeszélő, hogy az olvasó ugyanolyan elveszettnek, zavarodottnak, elvarázsoltnak vagy inkább megbűvöltnek érezze magát, mint a könyvben szereplő kihasznált gyerekek, akik nagyon sokáig nem tudtak mit kezdeni az érzéseikkel, és teljes bizonytalanságban voltak apjuk viselkedése felől. Milyen lehetett az a világ, ahol mindez megtörténhetett, hogyan, miért történhetett meg mindez? Ugyanakkor paradox módon nemcsak a gyerekeket értjük meg, hanem apjukat, az elkövetőt is, akinek a számára alighanem ugyancsak egészen elmosódtak a határok. HEHH valamiféle homályzónában kerengett, olyannyira hasadt személyiség volt, hogy az elbeszélő egyik finom meglátása szerint a megrontó ellen gyermekeit védelmezni kívánó apa szerepét is teljes meggyőződéssel játszotta. Az elbeszélő megpróbálja tágabb összefüggésbe helyezni a történeteket, felvázolja a történelmi-társadalmi hátteret, ami a lelkitől eltérő természetű magyarázatokat kínál HEHH viselkedésére. Lényegében azt a magyarázatot adja, hogy abban a társadalomban, amelyben a szülei felnőttek – de az akkori helyzet szerint bármikor újra előállhat, lásd például a folyamatos (engem kicsit zavaró) utalgatást Trumpa –,³ a férfiaknak minden szabad volt, a nőknek lényegében semmi, akiket a rendszer anyagi függésbe és szellemi-érzelmi kiszolgáltatottságba taszított, a házi rabszolga és a szexuális tárgy szerepére kárhoztatott, mivel nem adott teret nekik tehetségük kibontakoztatásához és az érvényesüléshez. A „Holbein” család annyi-

³ A HEHH rövidítés is ebbe a vonulatba tartozik: mint azt már több recenzió is felismerte, Laurent Binet *HHhH* című regényére (Himmlers Hirn heisst Heydrich, azaz Himmler agyát Heydrichnek hívják) utal. Megérttem az író dühét, de nem tartom szerencsésnek az ilyen áthallásokat.

ban talán kicsit speciális eset, hogy itt a feltörekvő apa maga is nyilvánvalóan frusztrált, és a művészetimádat örve alatt követ el megengedhetetlen dolgokat. Nem is az a baj, hogy a felkínált szociológiai magyarázat kicsit talán túl egyszerű, hanem az, hogy az elbeszélő nem nagyon próbálja összeilleszteni azt, ami kint és bent, a világban és a házban, még inkább a világban és a lélekben történik (az is elsikkad, miért volt koraérett Manon, és hogyan lett a szemlélődő kislányból a könyvbeli távolságtartó író). Pedig Uphoffnak kiváló tehetsége van a mindennapi helyzetek ábrázolásához.

A regényből nem derül ki, vajon a Minótauros-képzet a tarka családi legendárium része volt-e – mert a „Holbeineknek” mindazok ellenére, amit elmondtam, külön nyelvük volt, saját meséik, ünnepeik, vicceik, anekdotáik voltak –, vagy csak a három, még életben lévő lány használta-használja-e, esetleg az író nő találmánya. Könnyen értelmezhető jelkép, a labirintusba beteretelt és annak sötétjében elveszetten bolyongó lányokat felfaló félig ember, félig állat szörnyre utal. Az elbeszélő gyakran csak „Szörny-Istennek” nevezi a Minótaurosz, pedig talán a Szörnyszülött helyénvalóbb volna, mert éppen az a bökkenő, hogy őt is ember-anya szülte. A legfélelmetesebb dolgok ugyanis nem a sötétben, még csak nem is a homályban vagy titokban történnek a regényben és történtek meg a valóságban. Vagy, másként fogalmazva, az az igazán félelmetes, hogy az éjszakai üzelmek nappal kezdődnek vagy nappal is folytatódnak: az apa alig leplezett ügyeskedései fürdetés-kor, altatáskor, öltözköskor, a lányok pózolása a néha meztelen képekhez. Az éjszakai és a nappali világ összecsúszásának legrettenetesebb jele talán az, hogy a statisztikus apa munkahelyi határidőnaplójában kockás lapokon vezette a lányok menstruációs ciklusát. De ide tartozik a kiszolgáltatott és megvesztegetett anya szemet hunyása, a gyerekek felkínálása baráti „fotózásra”, annak negligálása az iskolában, hogy az egyik lány olyan furcsán jár, de az is, hogy az elbeszélő egyik féltestvére olyan férjet talál magának, aki kísértetiesen emlékeztet HEHH-re, csak nála is kegyetlenebb, és senki sem akarja észrevenni a nagy családból, hogy mi befolyásolta a szerencsétlen párválasztást. Az apa olyan helyzetet teremtett, hogy a lányok nem igazán figyelnek egymásra, maguknak sem tudják megfogalmazni a bennük kavargó érzéseket, és a kimondásban vagy a történetek megbeszélésében sem találhatnak enyhülést vagy feloldást.

Az apa *műve*, aki dilettáns festő és felelőtlen nevelő, akinek a teremtményei egytől egyig emberi roncok (sokáig ezt sem merte kimondani az elbeszélő), kontár vagy ennél is rosszabb, gonosz, a *személye* azonban már sokkal nehezebben megítélhető, s ezen a kivívott távlat sem segít. Erre a hasadtságra, kétarcúságra nem igazán jó jelkép a sötétben garázdálkodó szörnyszülött mégoly hibrid alakja; inkább az a kérdés, mi volt HEHH: csábító, kísértő, művész, bűvész, kókler vagy manipulátor, talán mindez együtt? A regény vége felé az elbeszélő elmeséli, egyszer rákérdezett, tudja-e az apja, hogy mit csinált, mire beteg vénember apja azt feleli, hogy nem emlékszik. Rettenetes, rettenetesen banális, hogy ami történt, megtörtént.

Az elbeszélő az anyának is külön fejezetet szentel, melynek elején mintha az apához hasonlóan az ő alakját is megpróbálná mitizálni. Hangyakirálynőként mutatja be, hogy megidézze, aktiválja a kezdeti szimbiotikus együttélés főleg szaglószervi emlékeit. Ugyanakkor a kinyilvánított szándék mellett talán ezúttal is kimondatlan társításokra alapoz: ahogyan a hangyakirálynőt az első időkben kivételes gondoskodással veszik körül, úgy udvarol, sőt szolgál az anyjának kezdetben HEHH, a nászrepülés után a királynő agyának a peterakáshoz szükségtelen részei elsorvadnak, ugyanúgy, ahogyan az anyja is leépült, érzelmileg-szellemileg retardált lett. Mindenesetre az elbeszélő hamar ejti ezt a mitikus hangyakirálynő-szálat. Ennek a döntésnek köszönhetjük a fejezet megrázó zárlatát, amelyben arról vall, hogy anyja egy, a közelben élő, szellemileg-testileg teljesen tönkrement hajléktalan nő alakjában kísérti.

A történet végére érve az elbeszélő kicsit kilép a regényből, magyarázatképpen elmondja, attól kezdve kínálkozott egyáltalán esélye a szabadulásra, hogy képes lett fertőzöttnek látni gyerekkora világát, és már nem akarta kényszeresen kivételes (kivételesen tehetséges) családnak ábrázolni a „Holbeineket”. Az ezt követő gonoszúzó boszorkányszombat-jelenet, majd az őstermészetbe vagy az univerzumba, egy *másik* tartományba való beolvadás himnikus-misztikus megidézése az utolsó oldalon azt sejteti, hogy kitalált a labirintusból. Nem érzem, hogy ezek a részek szervesen kapcsolódnának a könyv megelőző fejezeteihez, amelyek egy prés rettenetes szorításában születtek. Hozzáátoldásnak tűnnek, mintha az elbeszélő/Uphoff inkább csak *kitalálta* volna, hogy ki fog találni. De lehet, hogy ez is segít a tényleges szabadulásban.

AZ ESZTÉTIKA FELTALÁLÁSA

Szécsényi Endre: *A modern esztétika feltalálása.*
Megjegyzések a brit esztétika kora modern történetéhez

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy tudásunk diszciplináris keretei változatlanok. Hogy például fizika, biológia vagy éppen művészettörténet réges régtől fogva léteznek. Nyilván azért esik nehezünkre elgondolni, milyen lehetett az emberi tudás biológia, művészettörténet vagy épp esztétika nélkül, mert nem tudjuk egykönnyen elhagyni a gondolkodásunk jól ismert kereteit, nem tudunk könnyedén megszabadulni azoktól a fogalmaktól, melyek között otthonosan mozgunk. Szécsényi Endre könyve viszont épp ilyen kalandra hív bennünket: végiggondolni, hogy milyen lehetett a művészetről gondolkodni az esztétika diszciplináris és fogalmi kereteinek létrejöttét megelőzően. Egészen pontosan, milyen lehetett a művészet fogalma az esztétika jól ismert történeti fogalmát megelőző pillanatokban.

A modern esztétika feltalálása már a címében is erős állítást fogalmaz meg: az esztétikát fel kell találni. Nem evidens, hogy miképpen, milyen fogalmakkal, milyen logikán keresztül tudunk a művészetről gondolkodni és beszélni, ahogyan az sem evidens, hogy egyáltalán lehet-e vagy épp kell-e a művészetről beszélnünk. A művészettel való foglalatosskódás alakulása, fel- és kitalálása maga is történeti folyamat. Nem előzmények és következmények nélküli. Valamikor valamiért létrejön. Szécsényi Endre kitűnő monográfiája épp ezt a pillanatot, a művészetről való rendszeres gondolkodás létrejöttének pillanatát szeretné megragadni a brit esztétika történetén keresztül. A könyv mindazok érdeklődésére számot tarthat, akiket érdekelnek a művészet, a művészetről való gondolkodás és beszéd formái, lehetőségei és feltételei.

Ha történelemről beszélünk, csábító az az elképzelés, hogy a történész legfontosabb feladata egy jelentősnek gondolt vagy vélt esemény, változás magyarázata lenne. Azoknak az okoknak a feltárása, számbavétele, amelyeken keresztül a történelem elvezet egy adott fordulponthoz, amikor előáll valamilyen esemény, s ennek hatására bekövetkezik a változás. Csakhogy amennyiben így járunk el, önkéntelenül is visszavetítjük az adott eseményt, s annak következményeit a történelmi folyamat egészére, s célként tételezzük azt, sőt az adott eseményt az értelem- és jelentésadás legfontosabb instanciájaként működtetjük. Miközben – ennek ellentmondva – a saját tapasztalataink alapján magunk is tisztában lehetünk azzal, hogy egy adott történés, változás mennyire bizonytalan, mulandó, s nem kis mértékben véletlenszerű lehet. Hogy a későbbi magyarázataink hatására milyen jelentős mértékben változik meg, egyszerűsödik le, felejtődik el életünk egy korábbi

Gondolat Kiadó
 Budapest, 2024
 e-book

eseménye, annak részletei. Ha viszont nem akarjuk a történeti folyamatokat pusztán egy adott – célként tételezett – esemény s a hozzá kapcsolódó változás szemüvegén keresztül vizsgálni, kénytelenek vagyunk figyelni olyan tendenciákra, összefüggésekre és értelmekre is, amelyek nem egy adott változásban kulminálnak, nem azt magyarázzák és értelmezik. Nem vagy csak részben okai a későbbi evidenciáinknak. Ez a kétféle út – nevezük célszerű, *teleologikus* és nem-célszerű, *nem-teleologikus* történelemértésnek – a tudománytörténetre is igaz. Lehet úgy esztétikatörténetet írni, hogy egy adott végponthoz képest visszamenőleg próbáljuk rekonstruálni azt, hogy a későbbi evidenciáink hogyan jönnek létre, s lehet úgy is beszélni a művészetről való gondolkodás történetéről, hogy eltekintünk a későbbi nagy változások és evidenciák visszamenőleges céltételezéseitől. A XVII–XVIII. századi esztétikatörténetet lehet úgy nézni, hogy Kant felől, mintegy Kant-hoz tartva teleologikusan olvassuk, vagy pedig eltekintve a XVIII. század végére előálló közvélekedéstől, kísérletet tehetünk a maga gazdagságában feltárni azt a folyamatot, amit a későbbi evidenciáink – szükségszerűen – jócskán leegyszerűsítenek. Szécsényi Endre ez utóbbira vállalkozik. *A modern esztétika feltalálása egy nem-teleologikus esztétikatörténet kíván lenni.*

Szécsényi Endre olvasatában az esztétika „egy precedens nélküli új tapasztalati forma, amelyet fel kellett fedezni, vagy még inkább fel kellett találni”. Máshogyan fogalmazva, esztétikán az esztétika létrejöttének századai során nem elsősorban a művészetet érintő általános elméleti tudást kell értenünk, hanem egy olyan új – korábbiakban nem vagy így nem körülírt – emberi tapasztalatot, amely bár számos ponton kötődik a művészethez, mégsem elsősorban és kizárólag művészettapasztalat. Sokkal tágabb és gazdagabb ennél.¹ Ilyen értelemben sem teleologikus. Ez alapján lassan kezdjük megérteni, hogy a XVIII. század majd miért érzi adekvátnak a görög aiszthéziszt (az érzékelést, észrebevést) az esztétika leírására, másrészt hogy miben szűkíti le – torzíttja el, felejt el – az esztétikát pusztán a művészet területére korlátozó későbbi művészetelmélet és ennek fogalmai az esztétika eredeti, XVII–XVIII. századi értelmét. Szécsényi Endre nem árul zsákbamacskát: egyértelművé teszi, nem hisz az autonóm esztétikában, s nem szeretné az autonóm esztétika történetét sem megírni. Amit önálló, autonóm – diszciplinárisan is többé-kevésbé elkülöníthető és elkülönítható – esztétikán értünk, az nem az esztétika eredeti fogalma, hanem annak teleologikus leszűkítése. Egy XVIII. század végi vagy még későbbi, de legalább Kant utáni állapot visszavetítése. Ha egészen pontosan kellene fogalmaznunk, talán azt írhatnánk, hogy ez a könyv nem pusztán nem-teleologikus története egy nem-autonóm esztétikának, de leginkább „*proto-esztétika*”. Hiszen az esztétika modern fogalma maga is az autonómia igénye felől születik meg, tehát már maga az esztétika mint kifejezés is leszűkítő, és ennek a leszűkítésnek a teleologikus visszavetítésén alapszik. Számos, a kötetben tárgyalt szerző nem is használja, nem is használhatja az esztétikát mint kifejezést, hiszen legtöbbjük megelőzi a baumgarteni esztétikafogalom megszületését.

De hogyan nézne ki ez a nem-teleologikus, nem-autonóm proto-esztétikai tapasztalat? Egyrészt ez egy nem jól körülhatárolható, *heteronóm* – számos korábbi és későbbi diszciplinát, vagy éppen diszciplináris vakfoltokat érintő – *plurális* tapasztalat lesz. Ez a heteronóm és plurális tapasztalati mező a természet mindennapi tapasztalásától a művészetten át a teológiáig terjed. Olyannyira szerteágazó és nehezen követhető, hogy valójában nem tekinthető egyetlen kortárs vagy korábbi diszciplína adekvát tárgyának sem, az esztétikának mint művészetelméletnek pedig végképp nem adekvát tárgya. Ha végigtekintünk a tartalomjegyzéken, világosan látható ez a diszciplináris, sőt diszciplinákon túli sokaság, heteronómia és pluralitás. Így például olvashatunk Graciánról és a gustus spiritualisról,

¹ Ezért fogja Szécsényi ezt a tapasztalatot esztétika helyett „esztétikai”-nak nevezni, főnévként, ami magyarul némiképp szokatlannak tűnhet, de a szakirodalomtól egyáltalán nem idegen megoldás.

ami az ízlés szerteágazó – nem is elsősorban esztétikai, sokkal inkább szocializációs – problémája mellett számos teológiai problémát felvet, vagy épp Shaftesburyról és a *je ne sais quoi*-ról, ami legalább annyira szól világtapasztalatról, művészetről és nyelvről, mint teológiáról vagy épp moralitásról, ahogyan az Addisonról szóló fejezet a sétáláson keresztül olyan diszciplinárisan rosszul vagy egyáltalán nem megragadható természettapasztalattal idéz meg, melyhez hasonlóval majd csak a kortárs, XXI. századi környezetesztétikákban találkozhatunk.² Vagy a Hutcheson-fejezetben esztétika és filozófia összeházasításának lehetünk tanúi, a Berkeley-fejezetben pedig esztétika és teológia összeszővődéséről olvashatunk. Ami közös ezekben a heteronóm és plurális tapasztalatokban, ezek leírásában, hogy egyik sem pusztán művészettapasztalat. Ahogyan az is közös, hogy egyik sem rendelhető pusztán egy adott autonóm diszciplinához. Sőt, az is közös – miként Szécsényi Endre írja –, hogy „az érzékinek és az érzék felettinek vagy spirituálisnak újfajta és szoros összekapcsolását” láthatjuk meg bennük, ezáltal pedig „a világnak (...) és benne az azt éppen megtapasztaló ember”-nek az „átalakulóban lévő”, „modern individuummá formálódó” „szubjektivitását” érhetjük tetten. Azaz végső soron ez a heteronóm és plurális tapasztalat érzékiség és értelem minden korábitól eltérő és szorosabb összekapcsolása révén új szubjektumot, kicsit egyszerűbben: más embert eredményez. Már ezért sem lehet csupán csak esztétika. S már csak ezért is jóval túlmutat egy klasszikus esztétikatörténet jelentőségénél.

Ezt a heteronóm és plurális, nem-teleologikus proto-esztétikai tapasztalati mezőt épp az egymást „keresztező” dimenziói jellemzik, olyan diszciplináris dimenziók, melyek folyamatosan át- és „felülírják” egymást. Szécsényi Endre így fogalmazza ezt meg:

„...»az esztétikai« feltalálását egy olyan új tapasztalati dimenzió megnyitásának gondoljuk el, amelynek síkja nem esik egybe az episztemológiai, morálfilozófiai, filozófiai antropológiai, teológiai stb. érdeklődés síkjaival. Ezek a további beszéd-módok mintegy merőlegesen állnak »az esztétikaira«: van metszéspontjuk, ahol összekapcsolódnak és össze is kapcsolják őket, de önmagában e közös felületek egyikének vagy másikának rekonstrukciója és bemutatása nem fedi le maradéktalanul az éppen születő »esztétikai« szféráját, nem tárja fel a benne rejlő teljes potenciált. Tehát mindig van valami többlet, amelyet egy (vagy esetleg egyszerre több) másik beszédmód felől kontextualizálva nem érünk el vagy nem értünk meg.”

Innen pedig már az is jól látható, hogy mi a fő nehézsége egy ilyen egymást keresztelő diszciplináris síkok közötti tapasztalati mezővel definiált proto-esztétikatörténetnek. A szerzőnek egyformán jól kell értenie mind episztemológiához, morálfilozófiához, mind antropológiához, teológiához stb. S bár ez igen nagy – már-már lehetetlen – feladatnak tűnik, Szécsényi Endre mégis jól állja a sarat, s egyre-másra fejt fel ezeknek a szerzőknek egy hagyományos (teleologikus avagy egydimenziós) esztétikatörténet felől láthatatlan dimenzióit. Egyformán otthon érzi magát mind episztemológiában, mind morálfilozófiában, antropológiában, teológiában, természetfilozófiában stb., stb. Ez a multi- és pluridisziplináris, sőt diszciplinakon túli jellege *A modern esztétika feltalálásának* az, ami miatt ajánlani tudjuk a legkülönbébb érdeklődésű olvasóknak egyaránt: biztosak lehetünk benne, hogy mindenki megtalálja a maga érdeklődésének megfelelő dimenziót. Ugyanakkor épp e miatt az egymást keresztelő multi- és pluridisziplináris jellege miatt van nehéz helyzetben a recenzens is: maga sem ért a könyv minden részterületéhez egyformán. Avagy a

² Jó bevezetés a kortárs környezetesztétikákba Csuka Botond: *Természet, táj, környezet. A környezetesztétika kezdeteiről*. In: Cserhalmi Luca – Lendeczki Kinga (szerk.): *A természet visszhangja. Tanulmányok a természet esztétikai megközelítéséről*. Budapest, Kijárat – I.T.E.M. Alapítvány, 2024.

recenzió írója – ahogyan az olvasó is minden bizonnyal – válogatni kényszerül a számára közelebb s távolabb álló témák, dimenziók, diszciplináris síkok sokasága között. De talán ez nem is baj. Meggyőződésem, hogy ez az olvasó iránt támasztott szelekciós igény sokkal inkább Szécsényi könyvének gazdagságáról, s nem utolsósorban a téma összetettségéről árulkodik, s egyáltalán nem róható fel hibájául. Máshogyan fogalmazva, ez az új, egymást keresztező dimenziókkal rendelkező esztétikai tapasztalat más olvasót is feltételez. Olyan befogadót, aki maga is hajlandó újrendezni, sőt újraalkotni az eddigi tudását a művészetről. Olyan olvasót, aki maga sem ragaszkodik az esztétika jól ismert fogalmi és diszciplináris kereteihez.

Számomra a legkedvesebb fejezet az Addisonról és a sétálásról szóló rész volt. Elsősorban azért, mert bár ez par excellence proto-esztétikai tapasztalatnak tűnhet, de közben a kortárs XX. század végi, XXI. századi esztétikákban visszaköszönő jelleggel is bír. Akár azt is írhatnánk, hogy legalább ennyire poszt-esztétikai tapasztalatnak is gondolhatjuk. Azért is gondolom ezt a fejezetet a kötet legfontosabb részének, mert itt tudja a szerző legteljesebben bemutatni az esztétikum feltalálásának mibenlétét: azt az új, heteronóm és plurális, egymást keresztező síkok közötti tapasztalati mezőt, amelyet az esztétika klasszikus fogalma majd jócskán leszűkít és kigyomlál. Szécsényi Endre ezt a tapasztalatot John Gay 1716-os szövege alapján a „sétálás művészetének” nevezi, Addison pedig a *Spectator* hasábjain majd többször is visszatér ehhez a tapasztalathoz. Szécsényi Ronald W. Hepburnt követve ahhoz is ragaszkodik, hogy itt nem a táj vagy a kert újfajta építészeti vagy tájkertészeti koncepciójáról van szó, ahogyan nem is a festőiség tájképként meghatározható új fogalmáról, hanem a környezet „performatív megéléséről”. A sétáló tapasztalata nem felel meg a klasszikus esztétikák szubjektum (befogadó) – objektum (műtárgy) szembeállításának. Olyan immerzív tapasztalat, ahol a befogadó maga is részévé válik a természetnek, behatol a tájba, elmerül benne. Szécsényi megfogalmazásában: „nem egy tárgy és szemlélője közti távolságtartó szembenállás, hanem inkább egyfajta bennfoglaltság”. Ugyanígy a sétálás nem írható le az esztétika jól ismert alkotó–befogadó distinkciója mentén sem: „a sétálás valami olyasmi, amit maga a sétáló hoz létre, ez a társ-teremtői hozzájárulás elengedhetetlen ahhoz, hogy a modern tájtapasztalat – a táj esztétikai megtapasztalása – létrejöhessen” – írja Szécsényi. Valamiféle kölcsönösség, reciprocitás működik a táj és az abba belemerülő sétáló között. És ugyanígy a sétálás nem értelmezhető a térben és időben rögzített egyetlen nézőpont felől sem: „nem lehetséges egyetlen *un point de vue*” – folytatja Szécsényi. Így pedig nem lehetséges a szilárd, rögzített, egyetlen külső nézőpontot feltételező kontempláció sem, vagyis a művészet befogadásának az antikvitás óta jól ismert klasszikus modellje. Azaz a sétálás nem pusztán esztétikai tapasztalat, de szilárd, rögzített, egyetlen nézőpont híján legalább ennyire idő- és tértapasztalat is. Ahogyan a sétálás nem is egyetlen érzékszervünkre hat (mint általában az egyes művészeti ágak), hanem valamiféle multiszenzoros érzékszervi kavalkád. Vagyis a sétálás olyan heteronóm és plurális tapasztalati mező, mely nem egy-, hanem sokdimenziós, dimenziók közötti, egyszerre tér- és időtapasztalat, látás, hallás, szaglás, tapintás és mozgás egyidejű szenzomotoros megtörténése. Olyan performansia, melyben már nem vagy csak nagyon rosszul rögzíthető olyan megszokottnak és evidensnek vélt pozíciók, mint például a belső és a külső, az én vagy épp a másik, a szubjektum és az objektum. Ha elveszszük a kortárs környezetesztétika szövegeit, például Hepburnt vagy Carlsont,³ nagyon hasonló érvekkel és gondolatokkal találkozhatunk bennük. Azaz ezek a proto-esztétikai heteronóm és plurális, egymást keresztező síkok közötti tapasztalati mezőt leíró szövegek

³ Ronald W. Hepburn: *Contemporary Aesthetics and the Neglected Natural Beauty*. In: Bernard Williams – Alan Montefiore (szerk.): *British Analytical Philosophy*. London, Routledge & Kegan Paul, 1966; Allen Carlson: *Appreciation and the Natural Environment. The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1979, Spring (Vol. 37, No. 3)

egy más nézőpontból legalább ennyire kortárs, azaz az esztétika klasszikus, műtárgyat és befogadót, egydimenziós művészettapasztalatot feltételező fogalmát meghaladó – nevezük így – poszt-esztétikáknak is tűnhetnek. Nemhiába vonja be Szécsényi maga is a kortárs környezeteszztétikai szerzőket a sétálás XVIII. század eleji tapasztalatának értelmezésébe.

Addison mellett John Dennis a sétálás-fejezet másik főhőse (*Grand Tour*, 1688). Dennis kapcsán Szécsényi azt is bemutatja, hogy ez a plurális és heteronóm, multidimenzionális tapasztalati mező hogyan válik a fenséges újraértelmezésének közegévé, ez pedig hogyan vezet el egy átteologizált természettapasztalathoz.

„A befogadó mozgása, mint a tapasztalat fő jegye, egy olyan új észlelésmódot tesz lehetővé vagy enged kibontakozni, amelyben a sétáló vagy barangoló a természeti látványban és nem azon túl érintheti meg a transzcendenst.”

„A szemlélő-utazót sokkal inkább elnyeli ez az élmény, semmint felemeli vagy felszabadítja. Nincs nyugvópont vagy végcélként felfogható kilátó, a perspektíva szükségképp és folyamatosan változik. Ahogy a hegyen való átkelés kibomlik az időben, a térbeli dimenziók kétségbeejtően bekebelezik és »agyonnyomják« az utazót...”

Vagyis a proto-esztétika heteronóm és plurális, multidimenzionális tapasztalata ezekben a szövegekben már egyértelműen a fenséges tapasztalatává válik. A felfoghatatlan bőség és nagyság, az ebbe való „megrázó örvényszerű bevonódás” „felkavaró élménye” pedig ugyanúgy, mint a fenséges jól ismert elméleteiben, ráirányítja a figyelmet az ember világban elfoglalt helyére, ezen keresztül pedig elvezet az individuum modern kori újraértelmezéséhez is. Szécsényi Endre könyvének egyik fontos érdeme – a sajátos esztétikai tapasztalat pluralitásának bizonyításán túl – épp a fenséges következetes és sok esetben megvilágító erejű tematizációja. Az, hogy az „esztétikai” s annak tapasztalata nem pusztán jóval tágabb, mint a művészet tapasztalata, de ráadásul – a fenségesen keresztül – olyan alapvető filozófiai és filozófián túli kérdésekbe is képes beleszólni, mint például a szubjektum öntapasztalata:

„Mintha a modern esztétika azzal kezdődne – a jelen példában a végtelen mint mérhetetlen akkor válna fenségessé –, amikor az a bizonyos beleveszés nem a véges jelentéktelenségünk kétségbeejtő egzisztenciális tapasztalataként merül fel, mint leghíresebben Pascalnál, hanem mint egy lehetséges új érzéki-spirituális megélése a világnak és újfajta szemlélete a teremtetőének, amit *csak* a képzelőerő tesz lehetővé számunkra ebben a kóborlás-barangoló formában.”

ZSOLNAY NEGYED

feb
26
20⁰⁰

TONY LAKATOS

-PÉCS-SEOUL-
CONNECT

e78.hu

ZSOLNAY NEGYED - E78

METRONÓM
JAZZ KLUB

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

KULTÚRÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

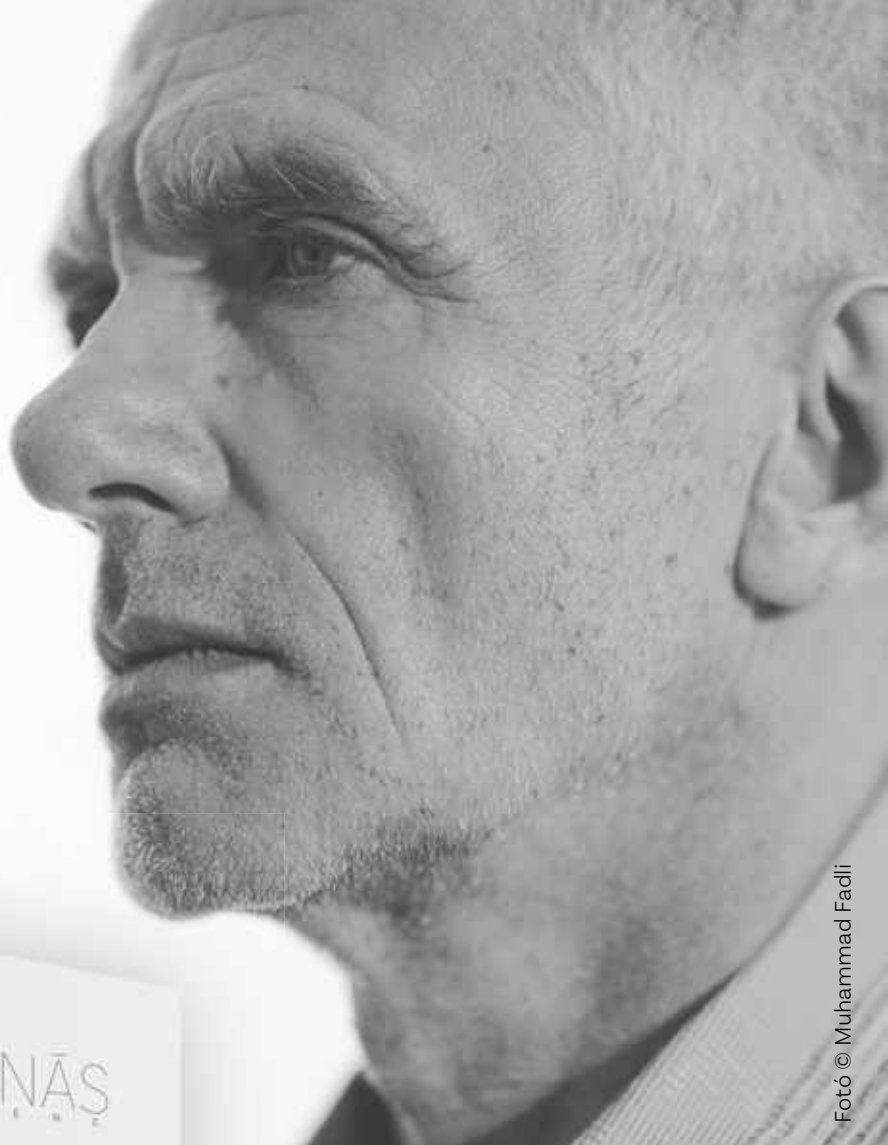

PÉCSI SÖR
PÉNZÜGYI TÁRSASÁG

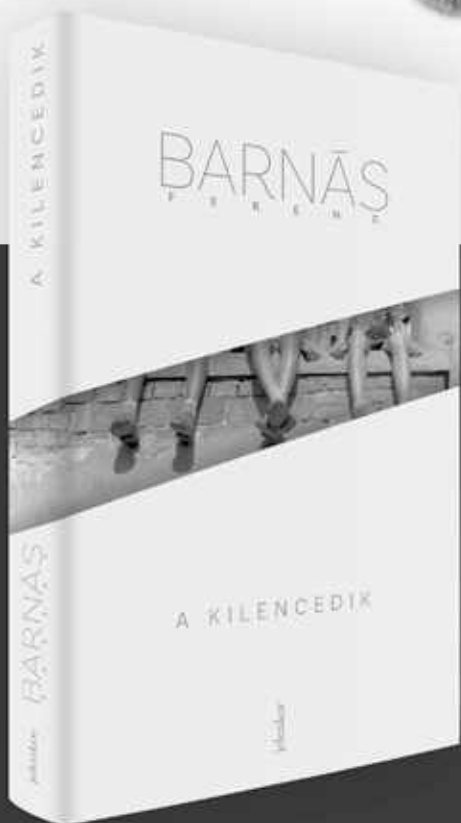

PAPPAS

Fotó © Muhammad Fadli

A *KILENCEDIK* című regény
kiadásával indul februárban
még ez év őszén új regénye
megjelenésével folytatódik
BARNÁS FERENC
LETMŰSOROZATA
Jelenkor Kiadónál.

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

TANÁRI DIPLOMA AKÁR 2 FÉLÉV ALATT!

RÖVID CIKLUSÚ TANÁRI MESTERKÉPZÉSEK
MÁR ALAPKÉPZÉSBEN SZERZETT OKLEVÉLLEL IS.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara várja a tanári szakma iránt érdeklődőket, vagy a szintet emelni kívánókat. A rövid ciklusú tanárképzésben, valamint a 2 féléves szaktanár képzésben akkor is állami ösztöndíjas képzés keretében folytathat tanulmányokat, ha a rendelkezésére álló 12 államilag támogatott félévet már elhasználta. A rövid ciklusú tanárképzés államilag támogatott félévei nem számítanak bele a 12 államilag támogatott félévbe.

BA DIPLOMÁRA ÉPÜLŐ KÉPZÉSEINK:

- ✦ angol nyelv és kultúra tanára
- ✦ francia nyelv és kultúra tanára
- ✦ horvát nyelv és kultúra tanára
- ✦ könyvtárostanár
- ✦ latin nyelv és kultúra tanára
- ✦ magyar nyelv és irodalom szakos tanár
- ✦ mozgóképkultúra- és médiaismeret-tanár
- ✦ német nyelv és kultúra tanára
- ✦ olasz nyelv és kultúra tanára
- ✦ orosz nyelv és kultúra tanára
- ✦ romológia-tanár
romani/beás nyelv és kultúra tanára
- ✦ történelemtanár

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

A jelentkezéssel kapcsolatban felmerülő kérdések esetén keressék bizalommal felvételi referensünket, Galamb Esztert a btkfelvi@pte.hu e-mail címen keresztül.

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Újra felajánlhatja személyi jövedelemadója 1%-át a Jelenkornak,
amellyel hozzájárul lapunk működési költségeihez.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával
a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap
fenntartásához, csatolja adóbevallásához a „Rendelkező nyilatkozat”-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

Adatok:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

ADÓSZÁM:

18308884-2-02

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ FEBRUÁRI MŰSORA

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

A HÖSTENOR

1. szombat · 17.00
Steinhardt és Lang bérlet

2. vasárnap · 19.00
Uray Tivadar bérlet

NYOLC NŐ

4. kedd · 19.00

A KIRÁLY BESZÉDE

5. szerda · 19.00 *

6. csütörtök · 19.00

VÍZKERESZT VAGY AMIT FORGATTOK

7. péntek · 19.00
Mendelényi Vilmos bérlet

ANCONAI SZERELMESEK 2.

8. szombat · 19.00
Latinovits Zoltán bérlet

9. vasárnap · 17.00
Mester István bérlet

11. kedd · 19.00
Szabó Samu bérlet

12. szerda · 19.00
Szendró József bérlet

28. péntek · 19.00

Pécsi Balett:

A HÁROM TESTŐR

– AVAGY A KIRÁLYNÉ NYAKÉKE

14. péntek · 19.00
Sipos László bérlet

15. szombat · 19.00
Somlay Artúr bérlet

KOLDUSOPERA

22. szombat · 19.00
BEMUTATÓ · Premier bérlet

23. vasárnap · 19.00
Uray Tivadar bérlet

25. kedd · 19.00
Faludy László bérlet

26. szerda · 19.00
Szendró József bérlet

KAMARASZÍNHÁZ

UTÁNKÉPZÉS ITTAS VEZETŐKNEK

2. vasárnap · 15.00

ROZSDA LOVAG ÉS A KÍSÉRTET

4. kedd · 14.00

5. szerda · 14.00

6. csütörtök · 14.00

VAKNYUGAT

15. szombat · 19.00
BEMUTATÓ

16. vasárnap · 17.00

18. kedd · 19.00

19. szerda · 19.00

21. péntek · 19.00 *

Pécsi Balett:

ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ

25. kedd · 10.00

25. kedd · 15.00

EMIL ÉS A DETEKTÍVEK

26. szerda · 15.00

27. csütörtök · 15.00

DÉLVIDÉK

28. péntek · 19.00
MESZK Zártkörű előadása

N. SZABÓ SÁNDOR TEREM

JÚLIA - PÁRBESZÉD A SZERELEMRŐL

6. csütörtök · 19.00

AUDIENCIA

20. csütörtök · 19.00

22. szombat · 19.00 *

A műsorváltoztatás jogát fenntartjuk!

WWW.PNSZ.HU

* A havi műsorban külön megjelölt előadásokra diákok és nyugdíjasok 20% kedvezménnyel vásárolhatnak jegyet személyesen Jegypénztárunkban, diák- illetve nyugdíjas igazolványuk felmutatásával. A jogosultságot a személyzet ellenőrzi.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

SCHEIN GÁBOR versei 217
NÁDASDY ÁDÁM versei 219
TÁBOR ÁDÁM versei 221
RÖHRIG GÉZA versei 223
FARKAS GÁBOR verse 225
MILJENKO JERGOVIĆ: Fecske (*elbeszélés*) 228
SZALAY ZOLTÁN: Az öcömböc (*elbeszélés*) 234
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Kafka sírja (*regényrészlet*) 243
BÁLITY CSABA: A hely, ahol élünk (*elbeszélés*) 249
KERESZTESI JÓZSEF versei 254
SIMON BETTINA versei 256

Sándor Iván kilencvenöt éves

BAZSÁNYI SÁNDOR: „belépek a homályból a sötétségbe” (*Sándor Iván 95*) 258
SÁNDOR IVÁN: Cirkusz, mozi, ringlispíl (*regényrészlet*) 259

*

TATÁR GYÖRGY: Szárnyas szavakat szólni (*esszé*) 263
BECK ANDRÁS: Olvasó munkás (*esszé*) 275

*

ANGYALOSI GERGELY: Zsugorodó párhuzamosok
(*Nádasdy Ádám: Hordtam az írhámat. Beszélgetés, írások, naplók 1994–2022; Billeg a csónak. Versek 2019–2023*) 283
GÖRFÖL BALÁZS: Újabb formáink (*Krusovszky Dénes: Életrajzi kísérletek*) 291
WEISS JÁNOS: Mi van itt, és mi volt itt? (*Závada Pál: Pernye és fű*) 298
GYÜRKY KATALIN: Anyák és fiúk (*Viktor Jerofejev: A nagy Gopnyik*) 303

2025

MÁRCIUS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KÖDKÉPEK AZ IRODALOM LÁTHATÁ-
RÁN. *Milbacher Róbert* tudományos ismeretterjesztő könyvét mutatták be a Csorba Győző Könyvtár szervezésében a magyar kultúra napján, január 22-én a pécsi Tudásközpontban. A szerzőt *Simonfalvi Anca* kérdezte.

*

PAPÍRTÉGLA. *Aknai Tamás* művészettörténész memoárját január 22-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Tóth Károly* beszélgetett.

*

RENDAHAGYÓ IRODALOMÓRA. *Nyáry Krisztián* volt a Csorba Győző Könyvtár programjának vendége február 11-én a pécsi Tudásközpontban. A beszélgetést *Simonfalvi Anca* moderálta.

*

BERTÓK PÓDIUM. A pécsi irodalmi rendezvénysorozat újabb alkalmán *nemmondommeg* címen női alkotók tartottak feminista estet február 20-án a Reggeliben.

Felolvasott *Csoboth Dorka*, *Fancsali Kinga*, *Kali Ágnes*, *Kiss Georgina*, *Kupihár Rebeka* és *Lénárt Flóra*, zenélt *Szegedi Fanni*, a látványról *Kusztos Júlia* gondoskodott.

*

MESTERSÉG ÉS INTELLIGENCIA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Schubert és Brahms művei csendültek föl február 6-án a pécsi Kodály Központban. A zenekart *Bogányi Tibor* vezényelte.

*

IRODALMI DÍJAK. Az idei Baumgarten-emlékdíjban *Bakos Gyöngyi*, *Földényi F. László*, *Hegedüs Vera*, *Németh Gábor*, *Rédl Zora*, *Schillinger Gyöngyvér*, *Solymosi Bálint*, *Szilasi László*, *Szilágyi Ákos* és *Tasnádi Edit* részesült. – Az irodalomkritikusoknak járó Kálmán C. György-díjat tavalyról *Codău Annamária* vehette át. *Szolláth Dávid* laudációja honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net). – Az Erdődy Edit-díjat ebben az évben *Darvasi Ferenc*nek ítéltek oda a Mándy Ivánról írt monográfiájáért.

Szerzőink

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapesten él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Röhrig Géza (1967) – tanár, költő, író, Bronxban él.

Farkas Gábor (1977) – költő, tanár, egyháztörténész, Halásztelken él.

Miljenko Jergović (1966) – boszniai horvát író.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsonyban él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Bálint Csaba (1973) – író, Felsőögdön él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Simon Bettina (1990) – költő, Budapesten él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, Piliscsabán él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Beck András (1961) – kritikus, Budapesten él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztő-helyettese, a PTE Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék oktatója, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrőn él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

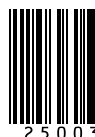
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

917704471642002

25003

Szent Bertalan hajnala

*Hajnal volt, nagy cseppekben esni kezdett.
Félálomban, mint akit vezetnek, kiléptél
a teraszra, hogy behozd a törölközőt.
Én képtelen lettem volna rá. De a szememet
azért kinyitottam, és úgy gyönyörködtem
benned, mintha képet lopnék egy múzeum faláról.
Hisz minden kép lopás. Így a tiéd sem
lehet az enyém. Vagy kié volna a foltos felhő,
amit a hegy fölé most szürke vízfestékkel
fest a nyár? Kié az elérhetetlen cseresznyefa
ébredése, és kié a fehér, a sárga, amit a késsel*

*hozzákevert a nehéz sötéthez? Ezt láttam
mögötted, miközben a törölközőt lekaptad,
és bent a kőre dobtad. De hát a szavakkal
művelt festészet nem éri el az érzékeket,
mindegy, melyik percet választom. Itt lent nincs
kezdet semminek, az ismétlődés talán csak
az agy működése, az égnek pedig nincs története.
Szerencsére visszafeküdtél, és a következő
pillanat már a hit történetéhez tartozott.
Képzeld el, hogy Szent Bertalan éjszakáján
valaki egy szalmakazalba rejtőzött. Nem volt*

*sem erős hite, sem véleménye, nem érdekelte
Isten kegyelme, a lélek üdve, és az sem,
a vásártéren miért gyújtanak fáklyákat az igazak,
miért táncolnak, örvöngenek, ki ég a máglyán.
Tehát ő volt a legveszélyesebb. És amikor
véget ért az öldöklés, hajnalban kimászott
a szalmakazalból. Az ő orra nem a vér és a füst
szagával volt tele, hanem ízes szalmaillattal.
Ez lett az ő hite. Így hiszek én is. Tudom persze,
hogy a test a legkitartóbb vadász, a zsákmánnyal
kielégíthetetlen vágyait álcázza. De én egy istent*

*csak nemlétében tudok közel engedni, így engem
főleg a test architektúrája ragad magával.
A csontok szerkezete, falai, a hajlások, a megnyíló
tetők és túl minden építészen, a bőr fátyla,
a hátadon a százezer szeplő. Egyszóval az
elérhetőben az érinthetetlen érintése. Az a pár
tized foknyi hő, mi, előleg a tiszta nem tudásra,
téged ad át, és a hangod mélye, sötétje, mely
a gyerekkor félhomályából lép elő ismerősen,
megválaszolhatatlanul, miközben a tudat egy
külső pályán vesztegel. És az eső közben el is állt.*

Tépett szemek

*Az élet egy távoli ház. Fényes
ablaka tűszúrás az éjszakában.
Vagy görbécske út, mely sötét
kertek után nagy, üres réten át vezet,
és véget ér, mielőtt?
Az élet talán egy visszatérő kép
végleges elfelejtése. Hallom
a szélfúvást, de hogyan
mondhatnék róla bármit is?*

*Hol van a gyerek, aki eggyé vált
a sötéttel, beszélte a végtelen
órák nyelvét, és két marokba
zárva a szomorúságot, olvasta
az írást a falon? Hol van, aki a sűrű
pontok kavargásából egyszer
fölriadt, mert valaki rámutatott:
ő az, aki a gyémántot ellopta,
aki megölte a hozzá hasonlót.*

*Micsoda mély amnézia ez!
Mire emlékszem mégis?
Egy birsalma lepottyant az ágról,
megült a nedves fűben, és fekete
bodzaszemeket tépett egy rigó csőre –*

Vonatzaj

*Megfordult a fejében, hogy visszamenjen.
De mi értelme? Úgyszínc ott már senki.
Húlt helyet nem lehet felnyársalni,
húlt helyen meghalni sem lehet.
Megfordult mégis, hosszan visszanézett,
gyárkémény, bozót, helyszínek,
ahogy a természet visszaveszi.*

*A bakterházban voltak boldogok,
ugrálni kellett a sínek között,
rozsdás királyság, birkóztak sokat,
hogy ki a mozdony, ki a pótkocsi.
Elment az egész. Nagyon nagy a csend.
Már nem is helyszín ez, csak síma hely.
Mint a vonatzaj, egymás horkolása.*

A stabilitás nem elég

*Szégyellte. Szégyellte, hogy keveset
váltott valóra. Rácsimpaszkodott
mások valóságára, utazások
meg helyzetek, néha majdnem igazak.
Emberre vágyott, olykor meg is próbált
ráforrasztódni erre-arra, de azt
nem szeretik szinte soha. Lerázták.
Ő húséges akart lenni meg stabil,
az ilyen persze nem kell senkinek.
Tudom, a stabilitás nem elég:
ki kell a másikat szimatolni,
svábbogárcsapdát és egérfogót
az útjába helyezni, abból érzi,
hogy törődve van vele, megadóan
kapálódzik, nem tudja, mi a jó,
de talán megérzi, hogy szeretik.*

Te mint műalkotás?

*Hasonlítunk az Alkotóra: ez annak tudása,
hogy nem hagyatkozhatunk senki másra,
hogy egyedül, vakító fényben élünk,
mint Ő. És olykor sötétet remélünk,
mert sok nekiünk a fény, sokat mutat,
a fény a lelkiünk mélyében kutat,
s ott olyasmit talál... én le se írom,
rútság, rútság az szóban és papíron,
álomban támadó hitelezők,
sovány fiúk és vastag combú nők,
torokszorító nyári Balaton,
és én már egyiket sem akarom.*

*A szabad akarat, az nagy teher,
mert hol fölemel büszkén, hol lever,
hol azt mondja: tiéd a jó s a rossz:
hogy más mit gondol, nem oszt, nem szoroz;
orrodba karikát akasztana,
a rossznak fémszerű a zamata –
izgalmas íz, mondja az Alkotó,
az Ellenőr, a velőnkig ható.
Tökéletes templom mindegyikünk.
Hát legyen kétes, homályos terünk.*

Nem ülhettem némán tovább

*„Neked nem osztottam lapot” –
mondta a srác, mikor a számat kinyitottam,
hogy élni kezdjek, legyek résztvevő.
Nem tudtam, miről beszélnek, de mindegy,
nem ülhettem némán tovább, volt célom.
Magántermészetű, de mindegy.
Ha némán ülök, nem jutok közelebb
a célokhöz. Nem bántam volna azt se,
ha rájönnek, hogy kire hajtok, miért vagyok
egyáltalán itt, ahol nem tudom,
miről beszélnek. Én figyelmes arccal
voltam jelen, súlyom érezhető,
már csak meg kellett szólalnom, hogy én is*

*megelevenedjek, mint a mesekönyv
fölnyitásakor a papírbabák.
Vettem a levegőt, erre mondta ezt,
közben kinézett az ablakon:
„Neked nem osztottam lapot”. Mit képzelsz
ez a kis senki? Ő mint akadály?*

T Á B O R Á D Á M

A végső véső tekintete

*A végső véső formáz már bennünket
ő vájja ki valódi életünket
évtizedek belső-külső élményburkából
megtisztítva alakunk méztől-máztól
akit magunk sosem pillanthatunk meg
Csak a felőle ránk szegeződő tekintet
tükrében sejtethjük meg kik vagyunk
milyenné lett igazi alakunk
s e sejtés bizonytalanosságában
tehetjük meg a holnapban a mában
azt ami még hozzáferr hozzászervül
s vethetjük el mi idegenként fent ül
és lehetünk akiké lennünk kellett*

Imperfect days

ad Wim Wenders: Perfect days

*Teljes körű vizsgálatra alkalmatlan
tökéletlen wc-piszkító vagyok
mindig marad bennem salakanyag
nincs rendes rend soha a szobámban
hajnalban fekszem le és dél után kelek*

*jó könyv helyett altatóval alszom el
rég nem járok minden nap dolgozni
nem járok a megszokott társas helyekre
nem játszom ismeretlennel versengő játékokat
ám nem vagyok meg egyedül magamnak
nem jön szembe velem váratlan esemény
hétszámra nem hallgatok semmi zenét*

*De nekem is van a parkban fa-barátom
aki előtt a padon ülve kisimul a szívem*

Thanks

Ungváry Rudolfnak

*százágú hosszú életem
mindenestül szeretem
a sok bánatot és szenvedést
is annyi öröm s inger ért
a sokféle barátot és nőt
téged magamat és őt
szétoldják bennem a bajokat
s bár tudom hogy tartogat
a sors belőlük még nekem
köszönöm életem Istenem*

semmike kilép az örökbefogadásból

*und mondja a német
de te ne unj meg soha
vigyél engem el innét
gonosz mostoha*

*a fogadat előtte
lakkozd pirosra
vigyél engem el innét
mindegy hogy hova*

*úgy terem itt a zrí
mint klozetben a fos
vigyél engem el innét
ócska szélhámos*

*ha már kilomiztál
vígy is magaddal
használt göncöt szerezz
az új engem zavar*

*és ne fogdossál jó?
de karba se tedd kezéd
ha rászolgáltam püff
azonnyomban verj meg*

*'az állam a kenyeren
én a tenyeremen foglak'
emlékszel
ezt mire és hol mondtad?*

*ma már persze hüppögsz
hogy két tűz közé kerültél
nyugi én értem
nincs is jobb a te jenődnél*

*csináljátok csak
nem kell már titkon
én eltűnök a képről
mint egy szétcsókolt ikon*

*tudom nekem akartál
„apukát szerezni”
hogyan legyen majd mintám a
„lányokat szeretni”*

*ám apu csak egy volt
s belőled ennyi pont elég
amiben te nagy vagy
az a zöldborsófőzelék*

*nem szorulok rád
nem születtem olyanak
tudd meg hogy engem
örökbe fogantak*

*az igazi sem hozott
világra én jöttem
hagyjatok hát békén
pá én elköszöntem*

semmike válik

*születlen születtem
halál nélkül halok
csalában csináltak
családot akarok*

*hamar nőültem
lett gyermekem négy is
jók szépek
de család az még sincs*

*megfordították már
képemet a falon
tudom elmegyek
hiába halasztom*

*vágytam a családra
ám ennek már annyi
hol a fűrészpör
a vért felitatni?*

*néha félek
így van szívem szokva
akinek nem volt
nem is lesz már soha*

*kijöttem cigizni
egy pók függ a gangon
hosszú lesz az éj
segíts kihajjalnom*

*s akik mögöttem
alszanak bénultan
rájuk vigyázz
nagyon vigyázz Uram*

F A R K A S G Á B O R

1944. június

1.

*A Rákóczi utcában működött
a vágómalom és a vágóhíd, közvetlen
mellettük a mészárszék.
Nyüzsögtek ott kora hajnaltól
napszálltáig a kofák, fuvarosok és
más egyszerű népek.*

*Apa mészáros volt. A Pázsit utcából
négy órakor indult – még sötétben –,
zsebében a munkaszolgálatos könyvvél.*

*A telepen nem volt ajánlatos
nappali fényben mutatkozni, a vágóhídon
viszont tucatnyi kéz is kevés lett volna.
Szükség volt rá, erős karja volt.*

*

*Az Arany János utcában egy ablaktalan szoba
volt a lét.*

*A hírek szerint napokon belül
a téglagyárba hurcolják, akiket
munkára lehet fogni.*

*Egyesek emberekkel teli, vasszagú
vagonokról beszélnek,
de a síneken túl elkopnak a szavak.
Kikezdi őket a közhasznú remény.*

*

*A keleti városnegyedet a Vörösmarty utcától
lezárták, és Kisfalvi Bertalan
csendőr-főtörzsőrmester, a deportálási részleg
parancsnokának irányításával*

*a gettó lakóit a gyűjtőhelyre vitték.
Asszonyok és lányok meneteltek
a Gömöri-pályaudvar felé.*

2.

*A pinceszagú félhomályba vesznek
a holnapokra szánt elgondolások
kontúrjai, mégis látni a sávot
a tető és az ég között, a kertet*

*hallani hangok roppanásaiban.
A sebbe szorult fehérlő fájdalom
kúszik a padlóra tapadt lábakon
a mellkas és a váll felé. Naívan*

*hunyorogok a csendben: megúszom talán.
Mint deszkák közt a rés a vagon falán,
lapítok. Minden levegővételnél*

*érzem, egyre fullasztóbb a szag, a por.
Állunk, a távolban lőnek valahol,
vérszaggal takar be most a vétlen szél.*

*

*Szortírozni az emlékek közt. Tárgyiasulni.
Drótokon égő sebbé, dermedt húsdarabokká
lenni. A rongyos percekén úrrá –; éjjel a deszkák
testén tolvaj az ember: lopja az álmokat, mégis
láng, apa, gyermek, éhség. Benne a lét – cafatokban.*

3.

*Bőrért bőrt ad az ember, de
az életéért mindent odaad!
Nyújtsd csak ki a kezéd, és
tedd rá csontjaira és a húsára, majd
káromol még téged!*

*

*Nem bűn túlélni, mégis gyötör
a téglagyár melletti gödör,*

*a lövések szürke visszhangja,
mint a gyermekkori birsalma*

*íze, szaga és tapintása.
Ne pofázzon, hé!
Ássa csak... ássa!*

*Az órát egy résen át látni,
hat húsz, füst- és testszag.*

*Végül – mikor nem mozdul semmi –
húsból, vérből és az imákból
kartoték-tartalommá lenni.*

Fecske

Hogy hol és hogyan ismerkedtek össze, arra valószínűleg egyikük sem emlékszik már. Lehetett egy ifjúsági munkaakció folyamán a Szerbián átvezető autópálya építéskor. A férfi akkor a szarajevói diákok brigádvezetője volt, a nő pedig a brigád tagja. Izmos és magas, szép, mint egy Meštrović-szobor, egy fejjel magasabb a fiúnál. De ezt akkor nem lehetett látni, mert ő volt a parancsnok, és mindenkinél magasabb volt. Azon a napon, amikor Tito meglátogatta az építkezést, vagy a következő napon, amikor az állam összes újságjának címlapján megjelent a fényképe a marsallal – mindenütt ugyanaz a kép, Miko Đurašković felvétele –, ők ketten akkor csókolóztak először.

De lehet, hogy korábban ismerték egymást. Mind a ketten a Kettes Számú Gimnáziumba jártak, de más-más osztályba, a tantermek egymás mellett voltak. Ismerniük kellett egymást. És mégsem. A lány izmos és magas volt, szép, mint egy Meštrović-szobor, és már kislány korában látszott, hogy ennek a szépségnek következménye lesz. Nagy szerencse vagy csúnya balszerencse. A fiú olyan volt, amilyen később is lesz. Kicsi, pirospozsgás és kerekded. És még nem volt parancsnok.

Talán ezért volt, hogy csak az autópályánál ismerkedtek meg.

Kézenfogva tértek vissza Szarajevóba. Mindketten élmunkás-kitüntetéssel. Ha valaki szemből látja őket, semmi különösét nem vett volna észre. De ha valaki hátulról pillantja meg őket, olyasmit látott volna, amit Szarajevóban nem látni: egy férfi és egy nő megy az utcán, és a nő egy fejjel magasabb a férfinál! Ez nagyobb meglepetést keltett volna, mint az, ha két férfi vagy két nő megy kézenfogva.

De úgy tűnik, csak kevesen látták őket hátulról, mert két hónap sem telt el a munkaakció óta, még igazából őszbe sem fordult az idő, amikor ők ketten összeházasodtak. A városi ifjúsági szervezet elnöknője és a köztársaság központi bizottságának elnöke voltak a tanúk. A legmagasabb szintű menyegző volt. És szerény, ahogy akkoriban, a hatvanas évek elején még minden szerény volt.

A következő két évben gyermekeik születtek, Sanja és Slobodan. Ekkoriban mindkinek két gyermeke volt. És mindegyik gyereknek ilyen neveket adtak. Nagy fáradtsággal fogják a jövőben megkülönböztetni egymástól az összes Sanját és Slobodant.

Mikor eljött az ideje, ami Tito halála és a szarajevói téli olimpia között következett be, Sanja és Slobodan lóhalálában önállósították magukat. A lány építészettanult, és egy franciaországi diákcseré során megismerkedett egy idősebb férfival, hozzáment, és ott maradt. És lám, most gazdag özvegyként éldegél. A háborúig nemigen fordult meg Szarajevóban. Aztán 1993 januárjában írók, ze-

A Hárman Kartalért (Szarajevói Marlboro újratöltve) című elbeszéléskötetből, amely az Ünnepi Könyvhéten jelenik meg a Jelenkor Kiadónál.

nészek és építészek humanitárius küldöttségével jelent meg. A beszédén hallani lehetett, hogy már nem idevalósi. Mert az r-betű valahonnan a torkából jött.

Slobodan pedig Jugoszlávia-szerte, majd Németországban futballozott. Soha sehol nem jutott be az első ligába. Később edző lett. Gyerekeket edzett Nyugat-Berlinben, aztán felküzdötte magát a Bayern első csapatának segédedzőjévé. Most meg Afrikában van, ő állítja össze Mali nemzeti válogatottját. Az *Oslobodenje* közölte a fényképét, nem tudni, népviseletbe vagy katonai egyenruhába öltözött két megtermett fekete között áll Sloba, és Bosznia-Hercegovina zászlaját tartja a melle előtt.

Az emberek ezt örömmel látják. Azt pedig mondani sem kell, hogy ők ketten, az anyja meg az apja is örömmel látják. Kiváltképpen azért, mert ő is, akárcsak Sanja, eltűnt az életükből. És lehet, hogy egyikük sem jelentkezett volna újra, ha ki nem tör a háború.

Lám, valami jó a háborúban is van.

Ők ketten meg csak mosolyognak egymásra. Az asszony kávéhoz a férjének, ki tudja, hol és mennyiért vette egy feketézőtől, mert az egész városban nem kapni kávé, vagy ha mégis, akkor aranyáron, a férfi meg gyengéden kisimítja az asszony haját a homlokából, lesöpri a morzsákat a hálóingéről meg a ruhájáról, szépen meg is simogatja, nagy békességben, miközben minden dübörög köröskörül, inganak a falak és himbálózna a csillárok, és mindenki magán kívül van a rettegetől, csak ők ketten nincsenek magukon kívül.

És mindig tudható: ha az asszony fölkel a fotelból, a férfi le fog ülni. Ha a férfi a lakásban járkal, akkor az asszony fog a fotelba ülni. Mind a ketten figyelnek arra, hogy így legyen. Mintha mindig is figyeltek volna, és mintha mind a ketten csak ebből a figyelemből állnának.

A szomszédok, ismerősök ha jönnek, meg a rokonok is, mert valami csoda folytán Szarajevó most is tele van velük, a nenékkal és bátyókkal apai és anyai ágon, meg akikről már nem is tudni, kinek és hogyan a rokonai, aggodalmasan bólogatnak és rázzák a fejüket, nyújtogatják a nyakukat, forgatják az állukat, mintha azt ellenőriznék, nem csavarodott-e le egy kicsit a fejük. Arra gondolnak, hogy ekkora figyelemből és nyugalomból nem származhat jó. Vagy az asszony beteg, vagy a férfi. Vagy ez a háború elvette az eszüket, és úgy összegubancolta az idegeiket, mintha már nem is ők lennének.

– Allahra – mondja a férfi egyik rokona vagy rokonának férje, aki hajdan farmert árult feketén a bizományi bolt előtt –, Allahra, mind félünk, hogy ezek ketten végezni fognak magukkal!

Mert mi mást tehetnének, ha így röpködnek egymás körül, és mindent megtesznek, hogy a másiknak megkönnyítsék a háborút.

Ha nincs áram, és nincs, testvér, hónapokig, akkor az asszony neki a fény, a televízió, a szórakozás. Ha nincs víz, a férfi hoz neki vizet egészen a Sörgyártól, huszonöt literes kannákban. Vagy a markában, a tenyerében hozza a vizet, és úgy, a kezével mosdatja le.

– Lehet így? Nem lehet, de így van! És jó-e, ha úgy van, ahogy nem lehet? Sehogyan sem jó ez – adja okoskodásra a fejét az asszony unokaöccse, a háború előtt a marxizmus és a szocialista öngazgatás tanára valami faipari iskolában, ma pedig metafizikai irányultságú nagy filozófus.

Aztán megint kezdődik a nagy ágyúzás. Talán a mieink próbálnak áttörni valahol a csetnik vonalakon, és fölszabadítani a várost az ostromzár alól, azok meg a városra zúdítanak mindent, amijük csak van. És ez megint napokig tart. Éjszaka, úgy éjjel egy és hajnali öt között elcsendesedik, aztán megint előlről.

Ők ketten alighanem megint megérintik, simogatják egymást, elsimítják a hajfürtöket egymás homlokából, szedegetik a morzsát egymás ruhájáról, fölváltva fölállnak és leülnek, teszik mindazt, amit különben is tesznek, de egyszer csak elfogy a vizük. Víz nélkül vannak egy napig, kettőig. Harmadnap reggel mintha kissé csillapodna az ítéletidő, ritkulnának a robbanások, amit hallanak, az is messze van, úgyhogy a férfi fogja a két kannáját, és azt mondja:

– Elmegeyek vízért, vigyázz magadra, ne menj az ablak közelébe!

Az asszony válaszolni akar, de ő csak mosolyog:

– Mi lelt, kedvesem, talán olyan nyomoroncok vagyunk, hogy ki se tehetjük a lábunkat a házból? Emlékezz csak a munkaakcióra, akkor minden lehetséges volt, és ma is az.

Az asszony, meglehet, emlékezett, mert hagyta elmenni.

Eltelt egy óra, nem jött, eltelt kettő, alkonyodott, korán sötétedik itt, és ő nincs.

Pánikba esett, járkált a házban, próbálta a telefont, ami már május óta nem működött, átment a szomszédba, Karamehmedovićékhoz, de Said nincs otthon, az egységével a városon kívül van, a hét végéig nem jön haza. Elkecseregett szegényke, folyt a könnye. Milka megölelte, azt mondta neki:

– Nemsokára megjön, kedveském, talán ott érte valahol az ágyúzás, vagy az orvlövészek, és behúzódtott valahová, amíg elmúlik!

– Miféle ágyúzás, hát hallod, hogy semmit sem hallani! – válaszolta, és most már sírt, mint a záporoső.

Aznap éjszaka végigjárta a szomszédokat, van-e valakinek nyugtatója. Végül akadt valami, csakhogy nyugtató-e, vagy szívgyógyszer? Bevett kettőt, de nem nyugodott meg, és egész éjszaka nem aludt.

Nincs, nem és nem jön.

Reggel felé megint mindenütt lövöldöztek. Úgy látszott, vége a világnak. Úgy látszott, jönnek a csetnikek, és mindenkit lemészárolnak. De még azt is könnyebben viselte volna, mint azt, hogy a férje nincs. És soha többé nem lesz. Egyre ez járt az eszében: nem lesz soha többé. Talán így is lesz.

A mesélésben és az életben itt az ideje, hogy visszatérjünk arra, ami azelőtt volt, ami soha nem is múlt el. Hogy visszatérjünk arra, miért menekültek el tőlük olyan löhalálában a gyerekeik. (Talán a kor volt olyan: a gyerekek abban az optimista korban elmenekültek otthonról, hogy önállósítsák magukat és nagy emberek legyenek.) És ahhoz, ami ezt megelőzte, ami volt és ami így ma is van, mióta együtt, kézenfogva visszatértek az autópálya építkezéséről 1961-ben.

Miközben a lányt kíséri a Tito utcán, aztán a Vasa Miskinen, el a Slatko Čošé mellett, át a Baščaršiján, lábujjhegyen jár, mint egy balett-táncos, és a nyakát nyújtogatja, mint egy zsiráf. Ez fárasztó.

Tart azoktól, akik hátulról vagy oldalról közelednek. Őket nem tévesztheti meg.

Megkéri Miko Đuraškovićot, hogy nagyítsa ki neki azt a fényképet Tito elvtárrsal. Elviszi bekereteztetni a Centrallal szemköztli üzletbe. Ott ül Mihačević tanító. Nézi őt meg a fényképet. Cinikusan.

Az asszony majd éjszakákon át a bekeretezett képet nézi. Első, második, harmadik éjszaka. Ez harminc évvel később lesz.

Az első hónapokban a fiú szüleinél laktak. Suttogva beszélgettek. A viták akkor kezdődtek, amikor saját lakásba költöztek. Visszhangzottak az üres falak. A lány neheztelt a fiúra. A fiú neheztelt a lányra. Egyikük sem emlékszik, miért. A fiú lábujjhegyre állt. A lány föléje magasodott, mint kondorkeselyű az Andok fölé. Mint az a kőasszony, amelyik a világosságot tartja a feje fölé a Nemzeti Bank előtt.

Az egyszer elkezdett veszekedés évekig, évtizedekig nem fog véget érni. Megszületnek a gyerekek, az öregek meghalnak. A férfi halad fölfelé a párt- és állami ranglétrán, de sohasem olyan magasra, hogy a saját sorsa és a város sorsa fölé kapaszkodjon. Mindig helyi vezető marad. Az asszony lesz a hibás ezért. Vagy nem. Körülöttük birodalmak omlanak össze, a hamuból újak, még nagyobbak és gonoszabbak támadnak. Kitör és elmúlik a vietnami háború. A nagy olajválság. A kubai válság, a huzakodás a berlini fal miatt és Csehszlovákia szovjet megszállása. Tito szabadjára engedi, aztán váratlanul elnyomja a horvátokat. Aztán lecsap a szerbekre. A világban olyan történelmi folyamatok zajlanak, amelyek meghaladják a rövid emberi életet. A föld alatt olyan geológiai és tektonikai folyamatok zajlanak, amelyek meghaladják a rövid emberi történelmet, és benne a szempillantásnál is rövidebb emberi életet. A veszekedésük viszont hosszabb volt, mint az élet.

– Menjetek szét, gyerekek, nincs értelme ennek! – mondta a halála előtt egy vasárnap az anyós, a férfi anyja.

De hiába. A veszekedés miatt nem hallgathattak rá.

Nem, egyikük sem vette észre: a gyerekeik azért menekültek el, hogy ne kelljen hallgatniuk őket. Ha észre is vettek valamit, akkor sem tehettek semmit. Vagy nem is akartak. Ez volt az életük, az ő módszerük az együttélésre. Ez a módszer különbözött más módszerektől, de ki tudná azt mondani, hogy ez helyes, amaz meg nem?

Utoljára azon a Képviselőház előtti tüntetésen veszekedtek, 1992. április ötödikén. Másnap becsapódtak az első gránátok, és köztük beállt a béke. És olyan figyelmesség egymás iránt, amilyen más párok között nem létezett. Ahogy mások között olyan veszekedések sem voltak. Aki ezt nem látta és nem hallotta, el sem tudja képzelni. A történet sem tudja tökéletesen elmesélni.

Miután három éjszaka le sem hunyta a szemét, örülten a kétségbeeséstől és a bánattól, ami mindenkire átragadt, áthatolt a falakon és azzal fenyegetett, hogy az egész területet, talán a várost is gyászba borítja, sikerült rádión kapcsolatba lépni Said Karamahmedovićsal. Isten tudja, hol találtak rá, a Treskavicán, Vitezben, Mostarban, és Isten tudja, mi mindent mondhattak, hazudhattak, fantáziálhattak neki, és mi mindennel fenyegetőzhettek, ki mindenkit vezethettek félre, míg Said meg nem mondta, kihez forduljanak a rendőrségen.

El is mentek ahhoz, akihez kellett.

Az nem volt biztos benne, hogy három nap és három éjszaka után még él az a férfi, mert ott, ahol lennie kellett, nagy szerencsére volt szükség ahhoz, hogy ennyi idő után még életben legyen.

– Jaj, jaj, ezt nem mondhatjuk meg neki – jajongott Gordana, ahogy elhagyták a rendőrség épületét. És nem mondták meg neki, mit mondott az az ember.

De még aznap este küldönc érkezett. Humanitárius segélycsomagot hozott a rendőrségről, drágát, amerikai, meg egy hírt:

– Él biza, Cacónál ássa az árkot!

A Sörgyárnál szedték össze, és föl vitték a hegyre, a Trebević alá. De mit kezdenek egy öregemberrel, egy köztisztviselőben álló és ismert nyugdíjossal? Nohát, Caco pont az ilyeneket kedveli. Nincsenek nála köztisztviselőben állók és ismertek, hanem csak gyerekek, ássa a szabadságért! Annyit összeszedett már az utcáról, a lakásukból, a vízért vagy segélycsomagért sorbanállók közül, hogy egész Szarajevót körülárasztotta volna. Ez a vicc járta: melyik két földi létesítmény látható a világúrból? A kínai nagy fal és Caco árka. Jó, mi?

Az asszonyt nem tudják megnevettetni. De azért örül. Most már tudja, hogy a férje él és jól van. Fölmenne kiszabadítani. Ha megmondaná Topalović parancsnoknak, merthogy így szólítják – Topalović parancsnok, ha megmondaná, kicsoda a férje, és mit tett ezért a városért, ezért az országért és ezért a Jugoszláviáért, a parancsnok biztosan szabadon engedné.

– Hogy vagy képes, ember, elhajtani árkot ázni egy öregembert, aki autópályát épített Szerbián keresztül? Egy egész autópályát! – mondja, és az ujját forgatja a halántékánál.

Ezen a negyedik éjszakán aludt is egy keveset.

És arról a fecskéről álmodott. A madárról. Amelyiknek olyan villás farka van. Csak repked egy derült nyári napon. Repked, ahogy a fecskék szoktak, egy kicsit balra, egy kicsit jobbra, aztán hirtelen lecsap, mintha már nem is fecske volna, hanem valami ragadozó madár. Mintha nem is madár lenne, hanem valami más. És ahogy lecsap, ő álmában meglátja a férjét, aki ás. Rettentően lefogyott a három nap alatt! Ás, és nem látja a madarat. Mondja neki álmában: nézd a fecskét! De nem hallja. Csak egy pillanatra emeli föl a fejét, és ahogy fölemeli, a fecske átüti a homlokát, átmegy a fején, és kirepül a másik oldalon.

Erre fölébredt. Mérgesen és zsémbesen, amiért a férje nem hallotta, hogy beszélt hozzá.

Dél körül jött a hír, hogy odaveszett.

Aznap este szállítják a testet a halottasházba.

Ott akarta megvárni, nem hagyta magát lebeszélni. Nem érdekelte, hogy megint lövöldöznek. Said ment el vele, pedig aznap délután jött vissza a terepről, senki más nem volt hajlandó. Nem fog odaveszni egy halott miatt. Egy élő miatt még csak-csak.

Álltak és vártak.

Az asszony nyugodtan viselkedett. Nem sírt, pedig mindenki azt hitte, fog. Said is azt gondolta, hogy egyszer csak eltörik, szétfolyik, mint amikor egy tejesköcsög szétcsattan a betonon.

De semmi.

Ha kérdezett tőle valamit, válaszolt.

Elmúlt tíz óra, réges-rég kijárási tilalom volt, amikor a halottasház előtt felbukant egy sárga Volkswagen Caddy, körös-körül golyó ütötte lyukakkal, a szélvédő kivételével kitört ablakokkal.

Ketten ugrottak ki belőle összevissza egyenruhában, és a csomagtartóból három testet dobtak ki a betonra, külön-külön terepszínű sátorlapba csavarva.

Úgy dobták le őket, mint a savanyítani való káposztával teli zsákokat.

Said rájuk ordított, gondolva, hogy ezzel megvédi az asszonyt.

– Nem lesz semmi bajuk – felelt neki egy sötét bőrű, fekete szakállú ötvenes férfi, a szeme kék volt, mint Tito elvtársé.

Ilyennek látta őket, és elmesélte. Mi pedig továbbadjuk, még ha elrontja is a történetünket, egyszerűen csak azért, mert ez az igazság, és mert pontosan így volt.

Az első sátorlapban, amikor kibontották, egy lány volt, a fél feje hiányzott, nyitva volt a szeme.

– Túl sok szem! – mondta, amikor elmesélte.

A második sátorlapban egy felszakított mellkasú fiatalember volt. Meglepetten nézte, mintha Istent látná.

Mikor a harmadik sátorlapot bontották ki, remegett a keze, mert tudta, hogy ez ő lehet.

De csak a keze, semmi más. Mintha megragadták volna a lelkét, és nem engedték volna elröppenni. A galamblelkét.

A férje szeme csukva volt. A homlokán volt egy lyuk. Ott ment át a fecske.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Az öcömböc

Aznap, amikor a légpárnás eltűnt, olyan sűrű, ragacsos eső zúdult le a kikötővárosra, mintha egy koszos, vastag ponyvát borítottak volna ránk.

Zúgó fejfel eszméltünk az órákig tartó, bágyasztó, hideg felhőszakadásból. Amikor Varangy kollégával végre kidugtuk a fejünket a hajóházból, neki az első dolga az volt, hogy felhúzza a táplít, ami egy hosszú farúdon lógott a zavaros vízfelszín felett pár lépésnyire a hajóház bejáratától.

Ilyenkor feljönnek a nagy dögök, mondta, mohón húzva a kötelet, de a hálóban sokadik próbálkozásra is csak apró kis nyűszerű lények tekergöztek.

Akkor még nem tudtuk, hogy eltűnt a légpárnás, amelynek a kiszolgálása volt az egyetlen feladatunk. Mindennap hajnali négykor indult útnak a Nagymocsáron át a szárazföld felé, fedélzetén tízfős legénységével, hogy délelőtt tízenegyre visszatérjen, megpakolva súlyos, gondosan lezárt ládákkal. Délután kettőkor ismét útnak indult, hogy este kilencre befusson a kikötőbe, ismét kirakodjon, és hajnali négyig ott pihenjen a hajóház mellett, leeresztett légpárnákkal, mint egy kifulladt óriás.

Jól emlékeztem arra a pillanatra, amikor először láttam, ahogy iszonyú robajjal, fújtatva puffad keményre a légpárnás masszív, fekete szoknyája, hogy billegve a magasba emelje a felépítményt a hatalmas légszavarakkal. Mintha csak egy baljós álom lenne, ami mégis olyan kellemesen birizgálja a fantáziát, hogy az ember nem akarja elereszteni.

Erről a benyomásomról persze nem beszéltem Varangynak. Idegesen horkantott volna csak, jelezve, nem lenne jó kockáztatni, hogy ilyen beszéddel magunkra vonjuk a Főparancsnokság figyelmét.

Mivel a légpárnás kiszolgálása volt a feladatunk, közvetlenül a Főparancsnokság felügyelete alá tartoztunk. Varangy mindent megtett, hogy a Főparancsnokság a létezését se vegye észre, és soha nem ejtette ki a száján azt a szót, hogy Főparancsnok.

Pedig nem lehetett megkerülni, hogy az ember a Főparancsnokról beszéljen, mert a Főparancsnok a kikötőváros teljhatalmú ura volt. A kikötőváros állam volt az államban, habár mi nem igazán tudtuk, hogy az az állam, ami a kikötővároson túl van, milyen jelentőséggel bír. A kikötőváros szárazföldi határát a Főparancsnokság tartotta lezárva, a másikat pedig a Nagymocsár. Csak a légpárnással lehetett kijutni, mi pedig soha nem tehattük a lábunkat a légpárnás fedélzetére.

Az első hibát akkor követtem el, amikor Varangynak elmondtam, hogy én úgy tudom, az ilyen mocskos esők után az óriásharcsa jön elsőként a felszín közelébe.

Elmondtam neki, hogy az óriásharcsa feje rücskös, mint egy viharok tépázta hegyorom, a szája félelmetesen hatalmasra nyílik, a szeme sötétben világít, és aki megpillantja, azonnal megöszül. A látványa úgy megszedíti az áldozatait, hogy

azok magatehetetlenül zuhannak bele a vízbe, ő pedig villámgyorsan lerántja őket a mélybe, és eltűnik, mint egy pokoli jelenés.

Nem kérdezte, honnan tudom mindezt, csak vetett felém egy szúrós pillantást, és kiköpött.

A vihar délután csapott le ránk, nem sokkal a légpárnás kifutása után, és amikor estére lecsillapodott, halkan sístergő csend borult a tájra, mint amikor titokzatos mélységből sejlik fel a rothadás nesze.

Ekkoriban már sokat gondolkodtam azon, megrothadhat-e egy táj úgy, akár egy alma.

A Főparancsnokság emberei este tizenegy körül érkeztek. Varanggyal bent ültünk a hajóház előcsarnokában, a neonok lágyan simogató fényében, és némán várakoztunk. Három fiatal, vékony, inas testű férfi lépett be az épületbe, csillogó, patyolattiszta esőkabátban, fényesre suvikszolt félcipőben. Sápadt, kemény arcuk volt, hideg, érzéketlen szemük, és pattogva beszéltek. Azt mondták, a légpárnás egyelőre nem tér vissza a kikötőbe, de mi nem mozdulhatunk el innen. A Főparancsnokság intézkedik, tették hozzá, és nekünk készenlétben kell állnunk. Értetjük-e, mit mondanak, kérdezték robotszerű merevséggel, mire mi bólintottunk.

Vajon miért beszéltem aznap éjszaka Varangynak az álmaimról? Az álmok akarták így, nem én.

A gyerekkori álmaimra már nem emlékeztem. Ahogy a Nagymocsár egyre csak terjeszkedett, úgy szorultak vissza a kikötőváros lakóinak az álmai. A Főparancsnokság egy napon, amikor a szokásosnál is sűrűbb és bűdösebb gázfelhők sodródtak a Nagymocsártól a város fölé, kihirdette a rendkívüli állapotot, és magához ragadta a hatalmat. Azt mondták, ideiglenes, de mi mind tudtuk, hogy életfogytig szól.

A Főparancsnok, akinek a nevét senki nem ismerte, és aki soha nem lépett ki a nyilvánosság elé, formálisan meghagyta a civil hatóságokat, de minden valós jogkört átvett tőlük, és a rendkívüli állapot az ő szavával lett egyenlő.

Soha nem voltam benne biztos, hogy csak egy Főparancsnok van, és hogy ez a poszt egyáltalán valós emberi lényt takar-e, de ez nem is volt lényeges. Az volt a lényeges, hogy senki nem kérdőjelezte meg a Főparancsnok hatalmát.

A rendkívüli állapot nem kedvez az álmoknak, a kikötővárosban józanságnak és éberségnek kell uralkodnia, így szólt a Főparancsnokság hivatalos közleménye. Az a hír járta, hogy akiről kiderült, hogy álmodott, azt szigorú kezelésnek vetették alá, amíg nem sikerült az álmaikat teljesen elsorvasztani. Ennek a kezelésnek a részletei legalább olyan titkosak voltak, mint az elhallgatott álmok. Beszéltek ugyanis arról, hogy vannak, akik nem jelentik, ha álmodnak. Sokáig nem hittem ennek a szóbeszédnek; egészen addig, amíg el nem kezdtem álmodni. Akkortól már tudtam, hogy nem én mondom meg, mennyit árulok el az álmaimról, hanem maguk az álmaim.

Miután a Főparancsnokság emberei közölték velünk, hogy a légpárnás nem tér vissza, majd távoztak, Varanggyal az utasításuknak megfelelően ott maradtunk a hajóházban, dologtalanul. Arról beszéltem Varangynak, én a légpárnást mindig egy nagy rovarnak képzeltem magamban, és amikor a Főparancsnokság emberei azt mondták, egyelőre nem tér vissza a kikötőbe, az a kép villant fel előttem, ahogy a légcsavarjaival küszködve a felszínen maradásért fuldokol valahol a Nagymocsár közepén.

Varangy horkantott egyet és elfordult tőlem, mint aki nem kíváncsi ilyen beszédre.

A légpárnás legénységét jól ismertük, de ritkán ereszkedtek le odáig, hogy szóba álljanak velünk. Főleg, ha Müller volt a kapitány, ő olyasféle volt, mint a Főparancsnokság emberei, akik meghozták a légpárnás eltűnésének hírért. Rideg, robotszerű, mosolytalan ember. Ha Bezák kapitány szolgált, az teljesen más volt, ő néha még táplizni is leállt velünk. Együtt bosszankodtunk, amikor nem fogtunk semmit, pedig mindannyian jól tudtuk, hogy itt soha senki nem fog semmit, legfeljebb apró, undorító, nyűszerű lényeket.

Volt, hogy víziborjút fogtunk, ami kifejezetten veszélyes volt. Varangytól tudtam, hogy így hívják, víziborjúnak. Olyan volt, mint egy nyúlánk, gyíkszerű, félig haltestű béka, és Varangy azt mondta, ha hozzáérünk, azonnal lerakhatja ránk az ikráit, amelyek bejutnak a pórusainkon át a testünkbe, és ahogy a kis víziborjúk növekednek, elevenen szétrágnak belülről.

Bezák kapitány azt állította, ez dajkamese. Ő a tudomány embere volt, és sokszor beszélt arról, milyen fontos, hogy mi itt a kikötővárosban ne hagyjuk eltompulni az agyunkat. A Nagymocsár ugyanis ezt csinálja: az elménket támadja, mert be akar kebelezni, és ha elveszi a józan eszünket, már nyert ügye van. A Nagymocsár mindent fel akar falni, mondta Bezák. Ő mégis szerette a Nagymocsarat. Sokszor mondta, hogy szeret kiülni a hajóház mellé bágyadt őszi estéken, és hallgatni a Nagymocsár fáradhatatlan fortyogását. Érdekesnek találtam, hogy őszi estéket emlegetett, miközben a kikötővárosban senki nem különböztette meg az évszakokat. Nem is lehetett: az év minden napján ugyanolyan volt minden. Ugyanolyan változékony. Bármikor eshetett, havazhatott, és lecsaphatott a hőség. Ezt is a Nagymocsár okozta, magyarázta Bezák kapitány, de ha meg akarjuk őrizni az ép eszünket, meg kell tartanunk a hitünket az évszakok körforgásában. Neki a konyhájában ott függ egy régi naptár, még a rendkívüli állapot előtti időkből. Olyan neki az a naptár, mint egykor a Biblia volt a keresztényeknek. Az a naptár segít megtartani a hitét, hogy egyszer még visszatérhet a hideg tél, a meleg nyár, a bimbózó tavasz és a hervadó ősz.

Bezák kapitány szépen beszélt velünk. A legénység többi tagja inkább csak ugráltatott minket. Sikáltatták a fedélzetet, takarították a hajóházat, elszalasztottak cigiért és piáért. Pedig a mi dolgunk elsősorban az lett volna, hogy tisztán tartsuk a kikötőt, rögzítsük a légpárnást, vigyázzunk rá, amikor a kikötőben pihen, felügyeljük a biztonságos kihajózást és kikötést. Ezt tisztességgel elvégeztük, de a légpárnás legénységét ez nem érdekelte.

Mégis bírtuk őket, a durva vicceiket, a turházásukat, a kedélyes, bődületes fingásaikat, amikbe beleremegett a hajóház. Szerettünk velük cigiben snapszerozni az esti kikötés után, ami nemegyszer véres bunyókba torkollott. Azt gondoltam, hogy különösen Varangynak jelent sokat, amikor foglalkoznak vele, amikor oldalba vágják, seggbe rúgják, megszórják néhány kokival. Ilyenkor elhitte, hogy létezik.

Varangyot nagyon letörte a légpárnás eltűnésének híre. Talán ezért árultam el neki, hogy szoktam álmodni. Abban bízam, elhiszi nekem, hogy nem csak az erőszak révén élheti át a létezés mámorát. Ugyanerre jó az álom is.

Nem mindjárt az első nap árultam el neki. Vártam néhány napot, hátha javul a hangulata, de Varangy egyre mogorvább és zavartabb lett. Hiába kérdeztem

tőle bármit, csak halkan makogott, mintha állandóan taccsrészeg lenne. Pedig csak a szokásos mennyiségű bort itta, ami enyhe lebegésben szokta tartani.

Nem gondolkodtam túl sokat a dolgon, amihez az is kellett, hogy megint a légpárnással álmodjak. Ugyanazt a képet láttam, ami korábban megjelent előttem a rovarként fuldokló járműről, csak hogy az álom ezzel nem ért véget. Megjelent benne a víziember, aki az álomban az öcömböc névre hallgatott. Egy ócskának tűnő, de jó vízfekvésű ladikkal közlekedett, és egyszerűen beállt vele a légpárnás útjába. Nem mutatták ki a radarok, nem vette észre a legénység, és a légpárnás szoknyája szétduzzant, amikor elsodorta a csónakot, az öcömböc pedig, aki egy aprócska, rusnya, de szilaj erejű öregember volt, lerántotta magával a Nagymocsár mélyére az egész nagy hajót. Aki kidugta a fejét, azt a víz alól felbukkanó öcömböc lehúzta a felszín alá.

Nem először láttam ezt az álmot, de csak akkor emlékeztem vissza a korábbi álmaimra, amikor elmondtam Varangynak, mit álmodtam.

Hozzátettem, hogy tudom, az álmaim szereplői ki-be járnak az elméből. Átlépnek a valóságba, majd visszaosonnak az álmaimba. Így lehetett ez az öcömböccel is. Az én álomból szabadulhatott el. Persze ezzel nem tudok mit kezdeni. Nem tudom, honnan jött, és nem tudom megparancsolni neki, hogy maradjon veszteg.

Varangy tátott szájjal hallgatott, talán még a nyála is elcseppent. Nem tudtam eldönteni, elhitt-e bármit abból, amit mondtam neki.

Az állampolgári kötelességét viszont teljesítette. Csak a feleségét szokta felhívni naponta egyszer, de láttam, hogy miután aznap letette a kagylót a közös irodában, amelynek nem volt ajtaja, még egyszer tárcsázni kezdett. Akkor már sejtettem, mi vár rám, de egy szóval sem említettem a dolgot Varangynak. Ő sem említett semmit.

A Főparancsnokság emberei másnap reggel megjelentek a hajóházban, és magukkal vittek. Varangy némán nézte a jelenetet, a tekintetében nem láttam sem bocsánatkérő alázatot, sem gőgös megvetést, csak a szokásos semleges bárgyúságot.

Nem tudtam megállapítani, ugyanezek az emberek jártak-e nálunk napokkal ezelőtt, de akár ők is lehetek. A sötét ablakú katonai terepjáróban egyikük melém ült a hátsó ülésre. Egyetlen kérdést tett fel útközben: beszéltem-e másnak is az álmaimról. Ő volt az egyetlen, válaszoltam.

Az épület, ahova vittek, olyan volt, mint egy használaton kívüli vasútállomás. Bevezettek egy szűkös, dohos levegőjű irodába, ahol a kosztól merev egyenruhák heverték szanaszét az összevissza dobált, megviselt kartondobozokon. Egy kopottas hokedlire ültettek, és ők is ugyanilyen hokedliken foglaltak helyet körülöttem.

Kiderült, hogy rémhírterjesztéssel vádolnak, súlyosbító körülményként pedig azt nevezték meg, hogy álomszerű látomásokra támaszkodva adtam elő kitalált történeteimet. Ezt a tényállást a rendkívüli állapot bevezetése után iktatták be a büntető törvénykönyvbe.

Azt kérdezték, meg tudom-e magyarázni, miért állítom azt, hogy álmokat látok.

Meg, válaszoltam.

Annának hívták, aki miatt elkezdtem álmodni.

A szüleim földtúrók voltak, amikor még létezett ilyen emberfajta a kikötővárosban. Nem voltak buta emberek, és ezt leginkább abból tudtam, hogy tisztában voltak a földtúró lét legfőbb igazságával: aki teheti, hagyja maga mögött ezt az életmódot. Amikor felfigyeltek rá, hogy érdekelnek a betűk és a könyvek, mindenüket pénzzé téve tanulni küldtek. Annak már nem tudtak örülni, hogy bekeverültem az Akadémiára: nem sokkal korábban lettek végleg munkanélküliek, és pár hét különbséggel mindketten belehaltak a semmittevés nyomorúságába. A Nagymocsár akkorra felzabált minden szántóföldet a kikötőváros határában, és a földtúrók mind hasonlóan jártak: megnyomorodtak, éhen haltak, és kivesztek, mint egy állatfaj, amelynek elvették az élőhelyét.

Az Akadémia akkor már a Főparancsnokság irányítása alatt állt, de volt egy hely, amelyet nem érintett a rendkívüli állapot: a könyvtár. Ide vettem be magam, és itt láthatatlanná tudtam válni. A Főparancsnokság fenntartotta ugyan a könyvtárat, és a civilek számára sem tiltotta a használatát, de olyan bonyolult regisztrációs eljárást vezettek be, hogy gyakorlatilag senki nem juthatott be, ha nem volt alkalmazott. Így aztán túl sok dolgunk nem volt. Rendszerezettük a könyveket, ellenőriztük a katalógusokat, de senki nem tudta igazán számonkérni rajtunk a munkánk eredményét. Ez volt számomra a szabadság legmagasabb foka.

Eleinte habzsolva olvastam mindent, ami eléem került, regényfolyamokat, a filozófia klasszikusait, monumentális elbeszélő költeményeket és könyvdramákat. Egy idő után megcsömöröltem a rám zúduló, mérhetetlen kincsektől, és hiába bukkantam rá egyre-másra azokra a meghatározó művekre, amelyekről azelőtt úgy hittem, megváltoztatják majd az életemet, képtelen voltam néhány sornál többet befogadni belőlük.

Akkor érkezett meg a könyvtárba Anna. Egy fiatal, törekeny szőke lány, talán még csak nem is szép, legalábbis nem úgy szép, hogy az ember minden sejtjét bizsergetni kezdi. Csak a szeme volt igazán szép, amiben reszkető szomorúságot láttam, és ez nem hagyott nyugodni.

Nyugdíjba ment az egyik idősebb kolléganő, mondták a többiek, és Anna a helyére érkezett. Rám bízta, vezessem őt körbe és tanítsam be.

Anna a szomorúságtól reszkető tekintettel nézett rám, és én nem bírtam megszólalni.

Ismét elkezdtem olvasni, méghozzá a véletlenről. Csak olyan könyvek akadtak a kezembe, amelyek azt bizonygatták, nincs előre meghatározottság, nincs sors, csak egymásba kulcsolódó véletlenek beláthatatlan szövevénye, és ebben a szövevényben van elrejtve mindannyiunk élete. Az egyik szerző azt állította, több évtizeden keresztül végzett baktériumkísérleteken mutatták ki, hogy még ha talán van is az evolúciónak meghatározott iránya, a végső szót a véletlen mondja ki. Egy másik tudós a rákos sejteket vizsgálva jutott hasonló következtetésre. Egy evolúciókutató egyenesen azt állapította meg, ha újrájátszanák az evolúciót, mint egy magnószalagot, alighanem minden másképp lenne. További szerzők mindebből oda lyukadtak ki, hogy egy jéghideg, üres világegyetemben sodródunk céltalanul az ismeretlen felé.

Hiszen ez a Nagymocsárról szól, gondoltam. Az ősleves jutott eszembe, az a fortyogó massa, amelyből valahogy kialakult az élet. A Nagymocsár is egy ilyen ősleves, és talán valami teljesen új születik belőle, miután minden régít elpusztított.

Egyetlen dolog miatt bizonytalanodtam el, és az Anna volt. Habár azt elfogadtam, hogy a véletlen hozta őt az utamba, de azt már nem, hogy a véletlen elsodorhatja mellőlem a fagyos semmibe.

Soha nem csináltam még ilyet azelőtt: ajándékokkal halmoztam el őt, még olyan virágokat is beszereztem, amiket a kikötővárosba csak a légpárnás szállított, és a fél fizetésem ráment egy-egy szál tulipánra vagy hortenziára. Anna egykedvűen fogadta a közeledésemet, fátyolos kedvességgel válaszolgatott a sutta kérdéseimre, és amikor megpróbáltam megérinteni, úgy nézett a kezemre, mintha egy légy szállt volna rá.

Aznap is mocskos, pusztító eső zúdult le a kikötővárosra, és Anna zaklatottabb volt, mint addig bármikor. Korábban szedelőzködni kezdett, mint én, de amikor odaértem az ajtóba, ő még mindig ott ácsorgott, kabátban, a kezében esernyővel, bénultan. Velem jönnél, kérdezte kislányosan remegő hangon. Akkortól minden estémet a szobájában töltöttem, amit egy négyszobás lakótelepi lakásban bérelt, messze a könyvtártól, a kikötőváros szélén, egy ipartelep szomszédságában, ahol a talaj láthatatlan réseiből halványsárga gázcsíkok nyúltak az ég felé.

Azon a tíz négyzetméteren sokkal élénkebb volt, mint amilyennek a könyvtárban megismertem. Kiderült, hogy a lépellenesekhez sorolja magát. Hallottam már erről a csoportról, de nem tudtam, nem csak afféle üres szóbeszéd-e. A lépellenesek nem ismerték el a Főparancsnokság teljhatalmát, és afféle régimódi anarchistákként azt vallották, önszerveződés útján kell új társadalmat építeni. Ami ennél is fontosabb volt viszont, hogy elutasították a Nagymocsár felsőbbrendűségét. Úgy gondolták, harcolni kell a Nagymocsár ellen. Nem szabad hagyni tovább terjeszkedni sem a Nagymocsarat, sem a túliparosodott városokat. Ha jól értettem, amit Anna magyarázott, a lépellenesek úgy tartották, a Nagymocsár az emberi mohóság terméke, és a legfontosabb, hogy az emberi önzőségnek, kapzsiságnak, falánkságnak és bírvágnak gátat szabjunk. Ha ez sikerül, szinte magától jóra fordul körülöttünk minden.

Homályba veszett, ki alapította a lépellenesek mozgalmát, és Anna azt bizonygatta, ennek semmi jelentősége. A röpirataik, kiáltványaik, brosrúráik, újságjaik és könyveik mind szerző nélkül jelentek meg, mert úgy vallották, a szerzői név a pusztító hübrisz legfőbb kiteljesedése.

Anna azért vállalt munkát a könyvtárban, hogy az itt szerzett tudását felhasználhassa a mozgalom javára. Tudta azt is, hogy a könyvtár egy kis sziget, amelyre nem terjed ki a Főparancsnokság hatalma. Olykor úgy tűnt számomra, kényelmetlennek érzi, hogy a velem való kapcsolata hátráltatja a mozgalom számára végzett munkájában.

Több mint egy évvel azután, hogy Anna először elhívott magához, felvetettem, hogy csináljunk gyereket. Anna először úgy tett, mint aki nem hallja, amit mondtam; én pedig nem erőltettem a dolgot. Később csak óvatos jelzések formájában emlegettem fel a témát, Anna pedig vagy nem vett rólam tudomást, vagy könnyeden – amely könnyedség mögött nehézkes görcsösséget véltem felfedezni – hárított.

Aztán eljött az a nap is, amikor Anna szint vallott. Egy hideg hajnalon feküdünk a szűk ágyacskáján a szobája sötétjében, amikor kibökte, hogy lehetetlen. Lehetetlen, hogy neki gyereke legyen. Nem hozhat világra egy ártatlan, törékeny, gyámoltalan újszülöttet a Nagymocsár partján, egy pusztulásra ítélt, meg-

nyomorodott városban, ahol mindent átítatnak a méreganyagok, ahol az emberek ki vannak szolgáltatva egy romboló hatalomnak. Az én elméletem a véletlenről, mondta, így, hogy az én elméletem, pedig jól tudta, hogy ezt az elméletet nem én alkottam meg, hanem száz meg száz tudós elme, szóval a véletlen hatalmáról szóló elmélet szerinte önáltatás. Nem azt állítja, hogy a Nagymocsárnak tudata van, ami előre meghatározná a mi jövőnket, nem, ilyesmiben nem hisz, és ilyesmit nem állít a lápellenesek mozgalma sem, ám abban is biztos, hogy végzetes hiba lenne feladni minden felelősségünket, és a véletlen hóbertos hatalmára bízni a jövőt. Nem, ő erre képtelen. A lemondás az, ami egyedül megválthat bennünket, mondta, és a hangját soha nem éreztem még ennyire szenvedélyesnek, ugyanakkor szenvedéstelinek, a gyerekeknek azzal tesszük a legnagyobb szívességet, ha saját önző bűrvágyunkat legyűrve nem adunk neki életet.

Megrökönyödtem. Felültem az ágyában, és kiszáradt szájjal kérdeztem, vajon nem ez-e az igazi önzőség. Egy elmélet kedvéért megtagadni egy életet.

Indulatosan reagált, néztek csak körül, mondta, nézzem ezt az egész borzalmat, hiszen most is kaparja a torkunkat a Nagymocsár kigőzölgése, ez ölte meg az álmainkat, az egészséges vágyakat, és mi ezt az előhalotti létet akarnánk továbbörökíteni. Nem megtagadunk egy életet, ha nem lesz gyereünk, hanem megmentünk egy bolygó lelket attól, hogy egy elevenen rothadó testbe zárjuk.

Feldúltan távoztam a lakásból, gyalog vágtam át a kihalt, éjszakai lakótelepen, ahol egy-egy ablakban maszatos fényfoltok világítottak, innen-onnan elfojtott csörömpölés nesze hallatszott, ahogy talán patkányok surrantak tova a szét-szóródott szemétkupacok között, és elszórtan egy-egy káromkodás elharapott foszlányai szálltak a levegőben.

Aznap éjjel semennyit nem aludtam. Anna szavai visszhangoztak a fejemben. Újabb és újabb érveket kerestem, amelyekkel másnap szembesíthetem, közben pedig a szívemhez kapkodtam, mert úgy éreztem, egy kíméletlen kéz pokoli erővel szorongatja a mellkasom.

Másnap Anna nem jött be a könyvtárba. Megjelentek viszont a Főparancsnokság emberei. Olyanok voltak, mint maguk, tőlem akár maguk is lehettek. A lápellenes mozgalom után nyomoztak, és minden könyvtári alkalmazottat kihallgattak, mert azt gyanították, a mozgalom beszivárgott közénk.

Persze nem mondtam egy szót sem Annáról. Azt állították, tudnak a kapcsolatunkról, mire én vállat vontam, hogy talán a szerelmet még nem tiltották be ebben a városban. Hideg meghökkenéssel fogadták ezt a mondatomat, és követelték, hogy számoljak be a beszélgetéseink legapróbb részleteiről. Elmeséltem nekik, hogy arról szoktunk vitatkozni, a véletlen előbbre való-e a jóságnál.

Anna többé nem tette be a lábát a könyvtárba, amelyet viszont csak néhány hónappal később zártak be. Először aznap éjszaka álmodtam a gyerekekkel, amikor a Főparancsnokság emberei felbukkantak. Annát ragyogó édesanyaként láttam viszont az álmomban, akinek semmi köze nem volt a lápellenesekhez. Egy rózsaszín kislányt tartott a karjai között. Én is felvettem: súlytalan volt, mint egy kismadár.

Simone lett a neve; arról a német filozófusról neveztük el, aki azt írta, a szépség a véletlennek és a jónak egymásra találása. Anna találta ki ezt a nevet, ez a filozófus az ő kedves szerzője volt az álmomban, és sokat idézgette tőle azt is, ne az legyen a cél, hogy ne szenvedjünk, hanem az, hogy ne rontson meg a szenvedés.

Amikor a kislányunk sírt, arra emlékeztetett bennünket, tudja, hogy a szenvedés kiszolgáltatottja, nekünk pedig értelmet kell adnunk ennek a szenvedésnek. A szeretetünkkel tudunk neki értelmet adni, amivel hozzá fordulunk, és amivel a világot otthonossá tesszük neki.

Izzadságban úszva ébredtem reggelente, és kóválygó fejjel mentem be a könyvtárba. Nem értettem, mi történik velem. Nem tudtam eldönteni, azért kezdtem-e el álmodni, mert annyira nem akartam ebben a világban élni, hogy egy másikat teremtettem az elmémbe, vagy azért, mert nem tudtam legyőzni e világi vágyaimat. Erre a kérdésemre nem remélhettem választ, közben viszont az álmaim olyan intenzívvé váltak, hogy úgy tűnt, kilépnek a kereteik közül, és Simone egyszer csak belép a hús-vér teremtmények sorába.

A Főparancsnokság nyomozása néhány hónap múlva véget ért. Megállapították, hogy a könyvtár a Főparancsnokság ellen lázadó veszedelmes mozgalom melegágya lett, ezért további intézkedésig fel kell függeszteniük a működését. Az alkalmazottakat, akik nem kapcsolódtak be a mozgalom tevékenységébe, nem éri semmilyen retorzió, közölték abban az aláírás nélküli levélben, amelyet egyik reggel mindannyian ott találtunk az asztalunkon.

Kiderült, hogy Annát már aznap elfogták, amikor megérkeztek a könyvtárba. A legszigorúbb letartóztatásba helyezték, nem volt látogatható. Mindannyian értettük, ez könnyen azt jelentheti, addig lesz odabent, amíg tart a rendkívüli állapot. Vagyis bármeddig.

A főnökünk, egy régen nyugdíjaskorú, megtört, ősz szakállú öregember hazaküldött minket. Otthon már várt egy levél a Főparancsnokságtól, amely kijelölte a következő munkahelyemet. A légpárnás szárazföldi személyzetének tagja lettem.

Jól emlékszem a napra, amikor először álltam a rovarszerű légpárnással szemben, feldübörögtek a turbinái, fújtatva emelkedett a talajról a magasba a szoknya tartotta felépítmény, és a légcsavarok szép lassan a vízre tölték a szárazföldön lomhának és esetlennnek tűnő testet.

Aznap éjjel már nem jelent meg az álomban Simone, a csillogó barna szemű kislány.

Ott álltam a Nagymocsár partján, a hajóház mellett, bámultam bele a zavaros lébe, amiben a pusztulás tenyészik, és azon töprengtem, miért nem vetem bele magam a fortyogó televénybe.

Újfajta álmok törtek rám. A Nagymocsár belemászott az álmaimba, és a Nagymocsárban tanyázó lények váltak az álmképeim főszereplőivé. Az óriásharcsával kezdődött, amelynek a látványától az ember azonnal megöszül. A víziemberrel folytatódott, aki az álmaimban az öcömböc névre hallgatott. Rémllett, hogy régi népmesékben olvastam ilyen nevű gyerekijesztőről, de az én álmaimban az öcömböc nem csak ijesztgetett. Nagyon is valóságosan elrabolta a lelkeket.

A légpárnás pusztulásáról szóló álmom rendszeresen ismétlődött. Az öcömböc ladikja egyszer csak ott volt a hajó előtt, annak szoknyája elakadt benne, és a tekintélyes jármű orral előre a habokba süllyedt.

Mielőtt a légpárnás nekicsapódott volna a ladiknak, egy baljós pillanatra megmutatkozott a víziember. Szederjes, hamuszürke arc, jéghideg, üres tekintet, amely az ölés örömtelen küldetését hirdeti.

Az egyik éjszaka pedig, ugyanebben az álomban, a víziember undok tekintetében saját magamat véltem felfedezni.

Igen, jól hallották, megvan a tettes. Az én rothadó holttestem kísértett a Nagymocsár mélyén, én rántottam le a sötét mélységbe a légpárnást a teljes legénységével egyetemben. Semmivel sem volt kevésbé valóságos ez a jelenés, mint az, ahogy most ülünk ezen a helyen. Nem tudtam többé elkülöníteni az álmaimat a valóságtól, így azt sem tudhattam, valójában élő vagyok-e vagy holt.

Hosszan hallgattunk a hokedlikén ülve a szűkös kis irodában. Végül egyetlen kérdést tettek fel: van-e még valami. Nemet intettem a fejemmel, mire ők felpattantak, engem pedig egy vaksötét magánzárkába vezettek, és rám zárták a vaskos fémajtáját.

Olyan sötét volt a zárkában, hogy nem tudtam eldönteni, nyitva tartom-e a szemem. Abban biztos voltam, hogy aznap éjszaka semmit nem álmodtam.

Amikor később kirángattak a fényre, olyan volt, mintha egyidejűleg millió apró kis ostor sújtana le rám. Egy tágas tárgyalóterembe vittek, csak én voltam ott és a három férfi, akik ugyanazok is lehetek, mint a korábbiak, de akár mások is.

Egyikük váratlan lazasággal szólalt meg. Tudja, ezek a híres elméletek a véletlenről talán intellektuálisan vonzóak, mondta. Talán voltak idők, amíg nem sokat számított, hogy életerős férfiak ilyen kisded játékok űzésébe menekülnek ahelyett, hogy hasznára lennének a társadalomnak. Én viszont azt gondolom, akkor romlott el valami, amikor a tudósok végleg átadták magukat ezeknek a lila gondolatkavalkádoknak. A legfőbb ideje volt, hogy a Főparancsnokság meghirdesse a józanság korát. Rendkívüli állapotnak nevezzük a mostanit, de csak azért, mert ez vezethet bennünket vissza a rendes állapotokhoz.

Felállt, mint akit megviselt, hogy ilyen sokat beszélt. Háta fordított nekünk, tett néhány lépést, miközben a többiek dossziékat vettek elő, és némán lapozgattak bennük.

Visszatért az asztalhoz, leült, egyik társára nézett, és alig láthatóan biccentett.

Átérezzük az ön szenvedését, mondta az egyik a lapozgatók közül színtelen hangon. A rend fenntartása végett fontos, hogy vigyázzunk az álmokra. A rend azt követeli meg, hogy csak egyvalaki álmodhasson, aki pedig a mi Főparancsnokunk. Rendnek kell lenni az álmok birodalmában is.

Elhallgatott, a harmadik pedig egy fadobozt vett elő, ami akkora volt, mint egy kisebb lemezjátszó, és nagy odafigyeléssel kinyitotta. Egy tubust húzott elő belőle.

Valakik úgy hívják, a manna esszenciája. Máshol kanagonnak nevezik. A Főparancsnokságon szérum a neve. Segít kordában tartani az álmait.

Letekerte a tubus kupakját, és egy alig látható, biztatásnak szánt fejmozdulat kíséretében átnyújtotta a szérumot.

Ez volt az ítélet. Csak az álmaim kellettek nekik.

Kafka sírja

regényrészlet

Adam nyűgös volt a tömegben, lepisszegették a rabbi beszéde közben, sírni kezdett, ezért Hana hamarabb hazaindult.

Krankkal kettesben mentünk, útközben jobb kedvre derült, mintha benne is enyhült volna az ünnepet közvetlenül megelőző feszültség. Odafelé és a templomban nyilván azon is idegeskedett, milyen ismerősbe futhat bele, aki értesülhetett nyugdíjazásáról. Nem mertem megkérdezni, akadt-e konkrét oka eltávolításának, vagy csak anyagi okokból volt egyszerűbb megszabadulniuk tőle, miután átlépte a nyugdíjkorhatárt. Annyit sikerült kiszednem belőle, hogy felajánlottak neki egy megbízásos munkát, amit először visszautasított, de amin azóta is rágódik, nem kellene-e mégis elfogadnia. Szűkszavú válaszokat adott, nem könnyen ment vele a beszélgetés, és nem is nagyon nézett rám, miközben felelgetett.

Mire megérkeztünk hozzájuk, nagyjából készen állt a vacsora. Nem hívtak vendégeket ezúttal sem. Krank odabent játszani kezdett a kádban ülő gyerekekkel. Kettesben maradtunk a konyhában Hanával. Megkérdeztem, hol vannak apja barátai, akikkel annak idején találkoztam náluk. Úgy tűnt, rendszeresen összejárnak.

Mióta Adam megszületett, nemigen hív senkit. Nem nagyon igényli a társaságot. Inkább ő megy vendégségbe, ha hívják. De nem nagyon hívják, sóhajtott. Régi ellenzéki barátai többsége habókosnak tartja Krankot, mesélte, nemcsak a zsidósághoz való visszatérése, hanem az utóbbi évek heves közel-keleti konfliktusai közepette fokozódó Izrael-pártisága és erősen bevándorlás- és iszlámellenes álláspontja miatt is. A vallásos öregemberek közül szabad szájú értelmiségiként lóg ki, a hitközség vezetőivel pedig, akik között régi elvbarátai is akadtak, elbocsátása miatt van haragban.

Neked nem hiányzik a társaság?, kérdeztem Hanát.

Inkább házon kívül találkozom a barátaimmal, húzta ki a sütőből a jénai tálát a töltött pulykával és a mellé karikázott krumplival, répaszeletekkel. Örülök, ha kimozdulhatok kicsit. Legalább vigyáz Adamra.

Meglocsolta zsírával a húst, visszatolta, és két kerek barheszt tett be a tál mellé, hogy ropogósra melegedjen.

Jó apa volt? Hogy emlékszel?

Ezt most fogjuk megbeszélni?

Még fürdenek...

Hana lehajolt, és elővette a hűtőből a salátát. Néztem megfeszülő fenekét az alul színes virágmintás, fekete Desigual ruhában. Nem tudtam, Noé miatt, vagy a vele kapcsolatos tartózkodás miatt nem érzek semmit.

Nem sok emlékem van apámmal kapcsolatban, fordult felém. Azt olvastam, hogy az nem jó. Miután megszülettem, a bársonyos forradalommal voltak elfoglalva, nem velem. Anyám szüleire sokkal jobban emlékszem. Szerettem náluk lenni. Lényegében ott töltöttem a gyerekkorom. De ők meghaltak pár éve. Anyám pedig sokkal korábban.

Lehet, hogy apádnak bűntudata van, és Adammal kompenzál.

Nyomaszt néha, de sajnálom is, öntött borecetet a mézhez, hogy dresszinget keverjen. Mindig szégyelltem, hogy velem egykorú csajai voltak. Azt hittem, ez valami perverzió. Még szerencse, hogy nagy ez a lakás, és szeparált a lakrésze. A szomszéd lakást nyitottuk össze ezzel. Még saját konyhája is van. De mióta Adam megvan, nem érdekli senki és semmi más. Lehet, hogy tényleg bűntudata van.

Nem tartottál attól...

Mitől?

Hogy apád és Adam, biccentettem a szoba felé. Hogy esetleg túllép bizonyos határokat.

Bolond vagy? Hogy kérdezhetsz ilyet?

Előfordul. Csak mert úgy rá van kattanva.

Hogy juthat ilyesmi egyáltalán az eszedbe? Sose csinálna ilyet. Azok a lányok húszévesek voltak. Anyámra emlékeztették, aki fiatalon halt meg. Apa attól fogva retteg, hogy másvalakit is elveszít. Közben meg is öregedett. Bezárkózott.

És anyádra hogy emlékszel?

Nem nagyon. Hamar ment el. De mi ez a faggatózás?, kapta fel a fejét. Indulatát túlzottan könnyű hang kísérte.

Csak ismerkedünk, mosolyodtam el.

Nem értettem, mit művelek. Nem értettem, mit akarok tőle. Ha voltak is barátai, régóta nem beszélgethetett senkivel bizalmas ügyekről. Beszélgetésünk azonban inkább kihallgatás jellegét öltötte, mert köztünk sem volt bizalmas a viszony, inkább csak úgy tettünk, mintha az lett volna. Ez is többet adott a semminél.

Bevittük a húst, a köreteket, a barheszt, a céklát, a zöldsalátát és az öntetet. Az asztalon már ott díszelgett a bor, a gerezdekre vágott alma, gránátalma, üvegtálkában méz, az ünnepi vacsora megannyi kelléke. Hana elhelyezte a sültet, letakarta a barheszt egy héber áldással hímezett csipkés terítővel, és bekiabált a gyerekszobába.

Apa, készen vagyunk! Ehetünk.

Ebben a családban, gondoltam a salátástállal a kezemben, senki nincs igazán a helyén. Mindenki helyettesít valakit. Persze honnan nem hiányzik valaki? Vagy csak mentegetőzőm, mert tudom, hogy Adam hiányérzetekkel nő majd fel? És nekem ki vagy mi hiányzik? Az ember ötven fölött is árva, ha meghalnak a szülei, de lehet akkor is magányos, ha élnek. Normális dolog Noé szemére vetni, hogy olyan sokat van távol? Nem a gyerekkori hiányérzet, az elhagyatottság hangja szólal meg a felnőtt indulata mögött? Ezért nem akartam volna gyereket? És Noé miért utazik annyit, ha kell, ha nem? Mit keres, vagy mi elől menekül? Mit kezdenénk egymással, ha mindig otthon lenne? Mi lehetne a szerepem egy

családban, ha csak vendég lehetnék, a családapát nem játszhatom, mert nem vagyok alkalmas rá? Másrészt, megértheti-e egy gyerek, ha nincs jelen az életében az apja vagy az anyja? Megértheti-e a másik ember korlátait?

Kiesett néhány másodperc. Nem emlékeztem később, hogy letettem a tálat, vagy Hana vette ki a kezemből. Körbevettük az asztalt, beültettük Adamot az etetőszékbe, és mi is helyet foglaltunk.

Krank, fején kipával, kézbe vette az imakönyvet, felemelte az ezüstserleget, és elmondta az áldást. Ittunk a borból, édes évet kívántunk, mézbe mártottuk az előmelegített, ropogós barheszt, az almát. Szórakoztató volt látni, hogy Adam cuppogva élvezi a mézet, és viccesnek tartja, ahogy sűrű patakokban csorog a kalácsról a tányérra. Hana mosolyogva hagyta, hadd küzdjek vele, ragadtunk már mind a ketten.

Miközben zakatolt bennem a néhány napja feltámadt szorongás, jólesett, hogy a gyerek gyengédségével, mókázásával elterelhetem a figyelmem, de folyamatosan úgy éreztem, tartanom kell magam, hogy ne látsszon rajtam a nyugtalanság. Hana közben tálalta a csirkét, a krumplit, a céklát, és próbálta rávenni Adamot, hogy fejezze be a nyalakodást.

Mossatok újra kezét, mert mindent összeken, kérte Hana, miközben kivitte a mézet a konyhába. Adam üvöltött, de amikor kiemeltem az etetőszékből, majd kettesben maradtunk a fürdőszobában, és egyenként lemostam ragadós ujjait, elcsitult. Későn ettünk az esti templom miatt, ilyenkor már aludni szokott. Mire visszaültünk, Krank újra töltött az izraeli fehérborból, és nekiláttunk a vacsorának. A fűszeres hús mellé jól csúszott az ital. Mire befejeztük a főételt, ki kellett nyitni egy újabb üveget.

Adam nagyokat ásított, dörzsölte a szemét, Hana elvitte lefeküdni. Krank olottabban beszélgetett velem, mint korábban, amit az elfogyasztott bornak tulajdonítottam.

A tömeges közel-keleti és afrikai bevándorlásra terelődött a szó, meg az európai terrortámadásokra, ami Csehországban is felzaklatta a kedélyeket. Krank álláspontja először cinikusnak tűnt. Azt mondta, örül annak, hogy milliószámra érkeznek szírek, líbiaiak, sőt közép-afrikaiak, és ezzel elkezdődik a régi Európa vége. Örül annak, hogy Európa megtapasztalja az együttélést az arab világgal, beleértve a terrort és az iszlám fundamentalizmust, amit Izrael is megtapasztalt a Közel-Keleten. Minden áldozatnál ökölbe szorul a keze, akár Párizsban, akár Brüsszelben, akár másutt éri őket a kés, a lövedék vagy a robbantás, de mindez, mondta, talán hozzájárul a felismeréshez, ami eddig váratott magára.

Vitkozni kezdtem vele, hogy éppen ellenkezőleg is elsülhet a dolog. A félelem hatására megint a szabadság híveit, a liberálisokat, a zsidókat, és persze Izraelt okolják majd, amit az iszlám világ a Nyugat előretolt helyőrségének érez. Krank megvonta a vállát, hogy ő nem ilyen felismerésre gondolt, ilyesemben nem is reménykedik, sőt nagyon valószínű, hogy a politika szintjén az következik be, amit én kapiskálok.

Európának, vagy annak az Európának van vége, amit mi Európának gondoltunk. Eurázia lesz belőle, azután lassan észre se lehet majd venni, hogy volt itt valaha más, mint az arab világ nyugati nyúlványa.

Ez túlzás, mondtam.

Ahogy Izraelen is beteljesedett bizonyos értelemben a prófécia, a világon is be fog, mondta hirtelen. A fény fiainak harca a sötétség fiai ellen a hetedik rohamban.

Mi ez?, kérdeztem.

A holt tengeri tekercsek. Isten nagy keze legyőzi Beliál seregét, birodalmának összes angyalát, és seregükben minden férfi elpusztul örökre, szavalta, mint aki fejből idézi.

Rudi, ezt nem gondolod komolyan. A tekercsek amúgy sem kanonizált szövegek, próbáltam elviccelni az apokaliptikus jóslatot.

A legkomolyabban.

És mi az, hogy hetedik roham?

Számolj, mondta. Az első a salamoni Szentély lerombolása, a babilóniai száműzetés és a heródesi Szentély elpusztítása a rómaiak által, az ókori zsidó állam vége. A második a középkori zsidóüldözések kora. A harmadik a spanyol kiűzetés. A negyedik az orosz, lengyel pogromok. Az ötödik a holokauszt. A hatodik a zsidók kiűzése az arab világból.

Elhallgatott.

És a hetedik?, kérdeztem türelmetlenül. Nem tettem szót, miért számította egynek a babilóniai száműzetést és a római pusztítást, amelyek között több mint hatszáz év telt el.

A hetedik előttünk áll, nézett rám.

Nem tudtam, engem tesztel, a vita kedvéért vitatkozik, mert örül, hogy szót válthat valakivel, vagy tényleg hisz benne.

Sokat ittunk, nyújtóztam.

Egy jövőndölést csak a beteljesedése igazolhat. Addig nem cáfolható.

Végítélet, Rudi? Utolsó nagy háború? Biztos, hogy mindez szó szerint vehető?

Ez a bajotok!, emelte fel a hangját. Mindent olyan könnyen intéztek el. Nem hisztek semmiben. És sosem meritek felismerni a történelemben a mítosz beteljesedését.

Ki az a ti, Rudi? Kik nem ismerjük fel?, emeltem fel én is a hangom.

Az mindegy, legyintett. A racionalisták. Az okoskodók. A mértéktartók. A kompromisszumkeresők és a reménykedők. Akik megúszásra játszanak. Még pár év nyugalomra. De minden civilizáció kimerül egyszer. Onnan lehet látni, hogy egy másik civilizációs rendszer veszi át a helyét. Okozhatja ezt háború, vagy a háborúk, vízhiány, élelmiszerhiány vagy más természeti csapás elől menekülők áradata. Kérdés, persze, hogy azt mi okozza. Egyszer csak vége.

Te örülnél, ha ez, amiben élünk, elpusztulna? Az a világ, amiben az unokád él?

Európának vége. De Izraelnek nincs vége. És Amerikának sem.

Az is ez a civilizáció.

Meglehet. Mégis más. Ártatlanabb. A milliárdosaival és a multijaival együtt. Nincs bűntudata, mert nem volt gyarmattartó. Hisz a saját igazában.

Vagy talán messzebb van. Izrael viszont elég közel. Félmilliárd arab veszi körül.

Visszont Európával szemben nem csak absztrakt eszmékben hisz. Ezért nem uralkodik el rajta az impotencia. Az önvédelemre képtelen humanizmus. Az kevés a túléléshez.

Azt hiszem, jót tenne egy kis levegő, álltam fel. Még beköszönök Hanának.

Bementem Adam szobájába. Hana felhúzott lábbal, összegömbölyödve elaludt a heverőn. A gyerek is aludt mellette a rácsos ágyban. Leültem a heverő szélére, odahajoltam Adamhoz, és az ágy rácsai között benyúlva megsimogattam a fejét. Megmoccant, ujját szopogatta. Hana is kinyitotta a szemét, felült.

Elindulok, mondtam suttogva.

Intett, hogy menjünk ki. Megnéztük még egyszer Adamot, és csendben behúztuk magunk mögött az ajtót.

Krank eltűnt, visszavonult a szobájába. Még égtek a gyertyák, de Krank leoltotta a villanyt.

Bocsánat, mondta Hana, elaludtam.

Nem lehet könnyű.

Ha időben lefektetem, nem ilyen nyűgös.

Adammal és apáddal egyszerre. Apokaliptikus gondolatai vannak.

Néha belehergeli magát.

Lehet, hogy a nyugdíjazás miatti érzéseit vetíti ki a világra.

Nem, rázta a fejét, előtte is voltak már. Kicsit agyára ment a zsidóság.

Sajnálom. Köszönöm a vacsorát. Segítek leszedni az asztalt.

Hagyd, majd holnap reggel megcsinálom. Viszont, ha akarsz... mutatott a hálószoza vagy a nagyszoba kihúzható kanapéja felé, de végül nem folytatta, elharapta a mondatot.

Mit?

Semmi. Felejsd el.

Hana nem volt az esetem, de hirtelen mindez mellékesnek tűnt. Volt valami, egy érzés, egy hangulat, egy illúzió és egy nagyon is valóságos gyerek, aki összekötött bennünket. Erőt kellett vegyek magamon.

Nekem máshol van az életem.

Tudom. De mégiscsak ott az ember élete, ahová köti valami. Látom rajtad, hogy te is kötődsz Adamhoz.

Ti is eljöhettek Pestre. És ha nagyobb lesz, meglátogathat egyedül. Akár nálam is lakhat egy ideig.

Hana arca megfeszült. Hangja megkeményedett, ellenségessé vált.

Te együtt élsz valakivel. Arra ne is számíts, hogy elviheted.

Miért? Mégsem tőlem van? Nem én vagyok az apja? Vagy attól félsz, hogy nem akar majd visszajönni?

Sokat ittál. Jobb, ha most elmész.

Gyereket csinálni jó vagyok, de hogy velem legyen a gyerek, arra nem?

Most is veled van, nem? Korlátoztalak, hogy találkozzatok?

Én itt csak vendég vagyok.

Rajtad múlik, minek tekinted magad, rántotta meg a vállát és elfordult.

Ne keverd össze a mi kettőnk ügyét és a gyerekét, nyúltam utána, és megfogtam a karját. Elrántotta volna, de tartottam. Felszisszent és megfordult.

Normális vagy? Ki keveri össze?

Te, Hana! Te kevered össze. Szülsz egy gyereket, és azt hiszed, játékszer, ami a tiéd?

Két hónapja még azt sem tudtad, hogy gyereked van! Most meg el akarod vinni?

És miért nem tudtam? Ki miatt nem tudtam?, fogtam meg a másik karját is. Hátralépett, hadonászni kezdett, hogy kiszabadítsa a karját, mire megráztam, mintha kijózaníthatnám, és elengedtem.

Akartál volna egyáltalán gyereket?, gúnyolódott, és a karját dörzsölte. Képes vagy te egyáltalán bármit, igazán akarni?

Mélyütés volt. Mintha valakinek a vakságát okolta volna amiatt, hogy botladozik. Nem is egyből fáj, hanem mint a dumdum golyó, a mélybe fúródva.

És te?, védekeztem erőtlenül. A könyv előtt vagy a film híre előtt akartál volna velem kapcsolatot? Egy illúziót kergetsz.

Te vagy az, aki illúziót kergetsz! Fogalmad sincs, mi is egy gyerek, de fognád és elvinnéd. Felelőtlen vagy.

Én vagyok felelőtlen? Te nem tudod, mit beszélsz! Te vagy az, aki azt sem tudtad, tudsz-e szülni vagy sem, és úgy feküdtél le velem! És ki tudja, még kikkel.

Takarodj innen!, mutatott az ajtó felé.

Biztos vagy benne, hogy ezt akarod?, léptem felé.

Ne érij hozzám!, emelte fel a hangját.

Rendben! Nem az apád az egyetlen bolond ebben a házban. De lehet, hogy legközelebb a bíróságon találkozunk.

A hely, ahol élünk

A hely, ahol élünk, a város szélén van, drótkerítéssel körülvéve. A betonoszlopok rücskösek, a kavicsok közül kimosta a cementet az eső és a hólé. A sarkon kék nyomós kút, nem folyik belőle víz. A kertekben fedett medencék, formára nyírt sövény, csak pár régi faház maradt, pergamenszerűen pereg oldalukról a lakk. Hanh azt mondja, amikor először jött ide, sokkal több ilyen volt a környéken. A következő ciklusunkig talán ezt is elbontják, bök egy romos épület felé, az udvaron megsárgult, összetapadt levelek. Nem vagyok biztos benne, hogy akarok következő ciklust.

A hely, ahol élünk, Hanh szerint vállalati üdülő volt. Egy régen megszűnt vállalaté, nem azé, ahol mi dolgozunk. Mindent tud, ő tartja a főnökséggel a kapcsolatot, hozzá fordulunk, ha valami segítség kell. Szóljunk, bármit elintézz, mindig ezt ígéri. Senki sem tesz szemrehányást, amikor nem sikerül neki. Idősebb mindannyiunknál, a harmadik ciklusát tölti itt, azelőtt egy gimnáziumban tanított művészettörténetet. Ugyanarra a főiskolára jártunk, csak én tíz évvel később. A reptéren láttam először, a tranzitban vártunk a beszállásra, bámultam magam elé. Minden rendben lesz, ne aggódj, veregette meg a vállamat.

A kerítés melletti keskeny úton, a fák gyökere mellett az aszfalt tele van apró repedésekkel. Térképre hasonlítanak, a résekben bogarak mászkálnak, mint az otthoni utcákon az emberek. Nézem a nyüzsgést, mint nagyapám a kapuban ücsörögve. Mindenkihez van pár szava, a környékbeli gyerekeket névről ismeri, megkínálja őket gyümölcscsel vagy édességgel, az öregeknek tölt egy csésze teát. Van, hogy három kannányi is elfogy, nagyanyám alumíniumtálcán teszi a földre az újabb adagokat. Néha kint is ebédelnek, papírtörülőbe göngyöli az evőpálcikát. Itt inkább autók járnak, sietve mennek a dolgukra, a sofőrök intenek, amikor el-suhannak egymás mellett, csak a fekvőrendőrnél lassítanak le.

A hely, ahol élünk, hét közben csendes, csak hétvégenként van nagyobb élet, családok bicikliznek el a kerítésünk mellett, anyukák kiabálnak a gyerekeik után, ha valamelyik túlságosan előretekер. A legtöbben még bukósisakot is viselnek. A telken tizenkét barakk áll. Belülről teljesen egyformák, a különböző színű hőszigetelés jótékonyan eltakarja a rozoga falakat. Csak az ereszcsonatona forrasztásainál látszik a rohadás, a tető zsindeleyét tenyérnyi foltokban benőtte a moha. Az utolsó barakkot nem szigetelték le, penészsé azott pozdorja az oldala. Raktárnak használjuk, itt tartjuk a takarítóeszközöket meg az ivóvizet. Hanh hozza a gyárból a műanyag ballonokat, amikor megérkezik a telepakolt kisbusszal, senki nem segít neki behordani. A csapvíz is iható, de a ballonosnak jobb az íze. A sarkokban egymás hegyén-hátán hevernek a bőröndjeink. Megkerestem a sajátomat, végigsimítottam az oldalát, és a kupac tetejére tettem. Letéptem róla a cso-

magcímkét. Azt olvastam, hogy sok csomag keveredik el a régi címkék miatt a repülőtereken. A barakkok mellett sorban egyforma bakancsok, gondosan betolva az eresz alá. Két fa közé kifeszített kötélén sárga mellényeket lenget a szél, néha egymásba gabalyodnak, összeakadnak a tépőzárak.

A hely, ahol élünk, egy zsákutcában van, a végén két hatalmas terméskő zárja el az utat. Csak tolatva lehet kihajtani, de Hanh csukott szemmel is kitalál, annyiszor csinálta már. Szól, hogy mindenki kösse be magát, el szoktuk felejteni, állítólag egyszer megbüntették emiatt. A második sorban ülök, a sofőr mögött. Mindenkinek állandó helye van, ha nem megy dolgozni, üresen marad. Hat és fél perc az út a gyárig, többször lemértem. Picit több, ha a főútnál pirosra vált a lámpa. Amikor nincs forgalom, akkor is megvárjuk, míg zöld lesz. Az autópálya felett lassítás nélkül hajtunk át. A túloldalon szőkére festett hajú lányok állnak a semmi közepén, integetnek, amikor észreveszik, hogy bámuljuk őket. A szemközti szomszéd autóját láttam már erre, lassan gurult, mintha fekvőrendőrrön hajtana át. Ezen az oldalon nincsenek lakóházak, csak a gyár, a főbejáratnál színes neonfelirat. Mi egy másik kapun megyünk be. Amíg kikászálódunk a kocsiból, Hanh az övtáskájába gyúrt pénzét számolja.

A bejáratnál mindig egy férfi és egy nő biztonsági őr van, arcról ismerem mindegyiküket. Átvilágítják a holminkat, érkezéskor is, meg kifelé is, de nem szokták figyelni a monitort, miközben a szalagon mennek a táskák. A securitysok keveset beszélnek, inkább mutogatnak. A nagydarab kopasz mindig maszkot visel, úgy, mint a járvány idején. Pedig a portánál nem is érezni azt a jellegzetes szagot, amit az üzemben. Meg kell szokni, eleinte mindenkinek kaparja a torkát. Krárogunk meg köhögünk, senki nem akar beteget jelenteni. Prémium jár, ha a hónapban egyetlen napot se hiányzunk.

A zsebeket is kiürítetik, a telefonokon piros matricával van letakarva a kamera, még az előlapon is. Az újaknak időbe telik, mire ezt megszokják. Eleinte mindenki automatikusan nyúl a telefonjáért, például hogy megnézzze magát, miután Hanh géppel letolta a haját. Ha valakinek lejön a ragasztás, botrány lesz belőle. Lehívják a vörös hajú nőt az emeletről, felvenni a jegyzőkönyvet. A gyártósról fölött vannak az irodák, a mi kártyánk nem jó oda, ha fel kell menni ügyet intézni, egy asszisztens jön értünk, ő nyitja a lépcsőház tűzálló fémajtáját. A vörös nő nem asszisztens, hanem menedzser, a göndör haját feltűzve viseli.

Ülünk a buszban, várjuk, amíg az összes mappát átnézik a telefonon, még a családi fotókat is. Remélem, nem találtak fotót a farkadról, mondom a srácnak, miután bemászik a kocsiba a helyére. Lehet, hogy örült volna neki a kis vörös, vigyorog Hanh, elfordítja a slusszkulcsot.

A hely, ahol élünk, a nappali műszak után a legélénkebb, mindenki telefonál, igyekszik túlkibálni a többieket. A gyerekekkel csak ritkán tudunk beszélni, hetente egyszer-kétszer, olyankor ők már alszanak. Kihangosítjuk a hívást, hogy lássuk az otthoniakat. Előfordul, hogy laptopról vagy tabletről beszélünk, utálmom, amikor Hanh belehajol a képbe, pofákat vág. Ő az, akiről már meséltem, mondom Linhnek. Barátságosan mosolyog, már rengeteg szépet hallottam, kedveskedik Hanhnak, de ő már nincsen hallótávolságon belül, a barakk másik végében trollkodik. Tőlem ugyan nem, jut eszembe, de nem akarom ilyen hülye-

séggel húzni az időt. Csak ekkor hallani fiatal női hangot a telepen. Duyan már elmúlt ötven, ő ad nekünk enni. Hanh előző ciklusában egy lány főzött, meg másban is segített, de aztán elküldték, amikor ketten összeverekedtek miatta.

Az esték a legnehezebbek, túl sok idő marad gondolkozni. Eleinte elfáradtam a nap végére, mindig figyelni kellett valamire, minek hol a helye, hogyan kell pakolni az árut, aztán pár hét alatt kialakult a rutin. Átmegyünk az ebédlőbe, pingpongozunk, kibontunk egy sört. Hanh tudja, hol adnak kedvezményt, ha egész kartonnal veszünk, összedobjuk rá a pénzt. Mindig ugyanott vásárolunk, mégse találok soha semmit, van, amiről azt se tudom, micsoda. Állunk a polcok előtt, a vevők teli kocsival kerülgének minket, néha valaki cicceg, ha nem fér el. Olyanok vagyunk, mint a barakkok az új házak között.

Hanhnak még valami pontgyűjtő kártyája is van, nyáron kapott egy labdát cserébe a pontokért, meccset rendeztünk az udvaron. A szomszédok hóbörögtek, hogy hangosak vagyunk. Nem nekünk mondták, a főnökséggel üzentek. Hozzánk sose szólnak, a kaput meg a garázsajtót is távirányítóval nyitják. A mi kapunk is elektromos, de csak egy kapcsoló van hozzá, a kerítésre akasztottuk, nejlonnal körbetekerve. Annak kell kiszállni és megnyomni a gombot, aki tőlem jobbra ül. Az utolsó pár méterre már nem löki be az ajtót, a nyitott furgonban gurulunk a kocsibeállóig.

A labda pár nap után egyre kisebbeket pattant, végül teljesen leeresztett. Kicsit örültem is neki, Hanh úgy tett, mintha csak az övé lenne, pedig mindannyian adtunk pénzt a vásárlásba. Zrikáltuk, hogy sok sört kell még venni, ha újra focizni szeretne. A hármás barakkban van egy videójáték, néha tizenöten is összejönnek a kis helyen, hamar sűrű lesz a levegő. A fiatalok bírnak magukkal a legnehezebben, múlt hónapban valaki részegen nekiindult, az egyik művezető szedte össze a felüljárón. Kocsival hozta vissza, közelről üvöltötte az arcába, hogy motherfucker.

A túlorákért kaptunk egy projektort a cégtől, a meszelt falra vetítjük a sorozatokat. Pókháló tapadt meg a vakolaton, minden szereplő arcán ugyanolyan a májfolt. Itt van a konyha is, Duyan korán kel, mikor reggel elindulunk, már hallani a bárd csattogását. Az udvaron terjeng a fokhagyma, halszós, csillagánizs meg rizs szaga. Néha jólesik, máskor meg erősebb lesz tőle a honvágy. Sosem tudom előre, aznap éppen melyik.

Hanh azt mondja, ő jól elvan. Ennyi időt bárhol ki lehet bírni. Szerintem tanítani a legjobb dolog, nem hiszem el, hogy ne hiányozna neki. Amit itt csinálunk, annak semmi értelme. Szerinte nagyon is van. Szeret erről beszélni, amikor vizsgatérünk a gyárból. Végigdől az ágyán, ami az enyém alatt van, feje alá teszi a kezét, úgy magyarázza, hogy mi csináljuk a jövőt. Azt mondja, pár év múlva minden elektromos lesz. Örül, hogy mi is részesei lehetünk ennek. Amikor úgy érzi, magam alatt vagyok, zoknis lábával megrugdossa az ágyam sodronyát, hogy felrázzon kicsit. Akkor se hagy békén, ha a fal felé fordulok, és a fejemre húzom a pokrócot. Lehetne alsó ágyam is, a kettesben felszabadult egy hely, amikor egy elálló fülű srác magára rántott egy palettát. Két óra múlva mindenkinek alá kellett írnia valami papírt, nem értettem, mi volt rajta. Kórházba került, nem is jött vissza, csak eltűnt a cucca, simára feszítették a pokrócot az ágyán. Vagy a

kopasz helyén, aki mindig a kislányáról beszélt, megmerevedtek a vonásai, még bőgött is. De nem ezért zavarták el, hanem a pia miatt. Nem bírta a gyűrődést. Hanh próbált a lelkére beszélni, nem hallgatott rá. Jólesik, hogy velem is törődik, bár néha irritál az állandó jókedve. Egyszer láttam csak gondterheltnek, nem vette észre, hogy a szűnyogháló mögül figyelem.

Valamiért ragaszkodom a felső ágyhoz. Szeretem, hogy ha felülök, meg tudom érinteni a mennyezetet. A sötétben minden érzés sokkal erősebb, örülök, ha gyorsan sikerül elaludnom. Szorosan magam köré tekerem a takarót, hallgatom a monoton szuszogást, a horkolást meg a fingásokat. Érzem, amikor Hanh forgolódik, a roló lécei között beszűrődik az utcai lámpa fénye, a linóleumpadló kékesen csillog, egy telefon világít a szoba végében. A félhomályban látom, ahogy remeg az emeleteságy. Van, aki füldugót használ, engem megnyugtat, hogy nem vagyok teljesen egyedül. Olyanok a hangok, mint a magzatnak az anyja szívhangja. Megpróbálok kellemes dolgokra gondolni. Látom magamat a fotocellás ajtó fóliázott üvegében, gyorsabban tolom a csomagos kocsit, hogy minél előbb nyíljon ki, tudom, hogy a kordon mögött már várnak. Beszívom az otthonunk illatát. Mindenféle képek jönnek, elsuhanak, mint hajnalban az autópályán a fényszórók, nincs hatalmam felettük. Hoan büszkén mutatja a tenyerében a négy apró fogacskát, hallom, ahogy selypít. A konyhaasztalon a bizonyítványa, a függöny mögül figyel, kilóg a rózsaszín papucs. Hangosan felolvasom, hogy xuát sác, azaz kitűnő. Bezárt az otthoni mosoda, hentes nyílt a helyén. Ó, már nagyon régen, legyint Linh, nem érti, miért mesélte volna, azelőtt is mindig otthon mos-tunk. Még a fontos dolgokra is alig volt idő, mit mondott az orvos az anyjának, Hoan szépen fejlődik az edzője szerint, lehet, hogy elviszi az országos bajnokságra októberben. A fürdőszoba plafonján nagyobb a barna folt, mint képzeltem, eláztatott a felső szomszéd, aztán letagadta, Linhnek háromszor is fel kellett mennie hozzá. Hoan izgatottan várja az ajándékokat. Magamtól ébredek, pár perccel azelőtt, hogy megszólalna a telefonom.

Together for tomorrow. A lámpás kereszteződésnél egy gazos kertben két óriásplakát áll, ez van az egyikre írva. A másikat nem értem. Valami magyarul, de mire beírnám a fordítóba, mindig vált a lámpa. A gyárban szerintem nemigen van magyar, bár nem tudom őket megkülönböztetni az ukránoktól. Az üzem akkora, mint egy város, folyamatosan építkeznek, ott fognak egy újabb blokkot felhúzni, ahol most még traktorral szántanak. John Deere, olyan, mint a nagybátyámé. Gyerekkoromban megengedte, hogy vezessem, kavargott a por a borona mögött, anyám sápirozott, hogy ferde a barázda, de nagybátyám csak nevetett.

A munkába hamar belejöttem. A csarnokban a legkényelmesebb, alig kell valamit csinálni, elég nézni a gépeket, hogy minden rendben megy-e. Megmutatták, hogy mire kell figyelni, de van, aki nem képes megjegyezni, ők nem dolgozhatnak a csarnokban, ebből adódnak sértődések. Egy táblázatba írjuk a beosztást, magunknak csináljuk.

A raktár fizikailag nehezebb, de ott hamarabb eltelik a nap. A gépsor végénél lepakoljuk az anyagokat, a kész árut pedig átvisszük a csomagolóba. Egy hosszú folyosón húzom végig a kocsit, ha jól lett megrakva, nem borul le. A padló szürke, a lépcsőfokok élére sárga-fekete csíkokat ragasztottak. A falakon tíz méteren-

ként áthúzott kamera képe. Nézem a dobozokat, próbálom kitalálni, mi lehet a nagy titok, amit ennyire féltenek. Egyáltalán, ki fotóz ma már ilyen kamerával? Vannak, akik össze tudnak azon vészni, hogy mikor, hol, kivel kell dolgozniuk, nekem teljesen mindegy, egyik feladat se köt le.

Próbálom elszórakoztatni magam. Elképzelem, kihez kerülnek majd az akkumulátorok, amiket gyártunk. Lehet, hogy valaki New Yorkban vagy Hai Phongban fogja őket használni. Szerintem még sose hallottak erről a városról. Mielőtt aláírtam a szerződést, én is rákerestem a neten. Senkit se érdekel, hol gyártották a dolgait. Ki gondolna arra telefonálás közben, hogy mi történik egy világvégi üzemben. Azt se tudják, hogy néz ki egy ilyen gyártósor.

A hely, ahol élünk, egy tó közelében van. Rengeteg a szúnyog, legtöbbször mégis idejövünk a szabadnapjainkon. Viszünk egy törölközőt a fenekünk alá, és csak nézzük a horgászokat. Ha korán kimegyünk, nem is látjuk őket, a víztükör felett megül a pára, olyan, mint egy nagy felhő. Csak a csobbanásokat halljuk a túloldalról, ahogyan dobálják a vízbe a csalit. Az arcunkat beteríti a finom permet, barátságtalanul hideg és nyirkos, nem olyan fülledt, mint az otthoni, monszun idején. Ha kezd leülni a hangulat, Hanh gyorsan témát vált, vagy elsüt egy viccet. Múltkor azt mesélte, hogy amikor utazott haza, a motelban, ahol megszálltak, volt az ágy mellett egy kártya, amire név szerint rá volt írva, hogy ki takarította a szobájukat. Mindenkinek volt ötlete, miket írnánk, ha mi is készítenénk ilyen kártyákat az akkumulátorok mellé. Egyre idétlenebb dolgokat mondtunk, mindenki röhögött. Lassan felszállt a pára, a horgászok minden fogásnak örültek, eszembe jutott a piac, ahogyan műanyag ládákból borítják jégágyra az ezüstösen csillogó halakat.

Hoan mindig azzal nyúz, hogy részletesen mondjam el, mit csinálok itt. Igyekszem úgy mesélni, hogy izgalmasnak tűnjön. Azt mondom, telefonokat építek. Nem azt, hogy kézikocsikon ládákat tologatok. Mielőtt hazamennék, veszek neki egy új telefont. Nem érdekel, hogy mennyibe kerül. A boltban a szappanok mellett láttam eldobható borotvapengét. Azzal fogom óvatosan felvágni a dobozon a zsugorfóliát, becsúsztatok egy lapot, hogy *Hoannak készítette: Apa*. Ezeket már nem lehet szétszedni, fene tudja, milyen akkumulátor lehet bennük.

Már csak hatvannégy nap. Az ajtó belsejére ragasztott naptáron a cégünk logója, Hanh minden este filctollal áthúzza a számot. Enélkül sosem megyünk vacsorázni. Pirossal be van karikázva a dátum, amikor hazaindulunk.

Azt hiszem, hiányozni fog a hely, ahol élünk. A drótkerítés, a barakkok között kitaposott fű, az ebédlő fekete-fehér kockás padlója. Századszor is megnézem majd a táskámban, megvan-e Hoan új telefonja. Behúzom a cipzárat, aztán tolatás közben még sokáig bámulom, ahogyan távolodunk. Két nap múlva jön a váltás. Hanh szerint addig mindent fertőtlenítenek, gumikesztyűs, maszkos férfi vonszolja ki a matracainkat, az udvar közepén dobálja halomba őket.

A Reményhez

*Ha fejjel lefelé fordítjuk az egykori csehszlovák húszkoronást,
a hetvenes évekből,
a huszita vezér szemét takaró kötés redőzetéből
a lángoló Jan Palach alakja rajzolódik ki.
Ez legalábbis a városi legenda,
és ha nagyon akarjuk, talán tényleg
belelátható a két láb, a kiforduló törzs
– nem tudom. Az is lehet, hogy csak a tehetetlen tiltakozás,
csak valami megnevezhetetlen remény
mutatta így, és ez hívta életre a látványt:
hosszan kitartott összekacsintás
a félszemű huszita vezérrel.*

*Mint a régi rejtvényűjságok varázsképein,
ahol az ágak kusza rajzolatából
egyszer csak előbukkan egy faun kacagó arca
vagy egy fejtetőre állított, számszerű vadász,
és onnantól fogva már nem lehet nem látni
a leleplezett rejtőzködőt.*

*Ó, Remény! Végül is így teremtet téged önmagának a boldogtalan ember,
a tekintet reflektorfénye révén,
hogy bókollhasson neked, mintha csak a védangyala volnál.*

*Boldog boldogtalanság:
a figyelem létrehozza tárgyát,
olykor akár hosszú éveken át, olykor csak néhány pillanatra.
A bő kézzel hintett emojikat titkos nyelvvé olvassa
a szerelmes pillantása,
és a kimerült pártaktivista az urnazárást követően
ugyanazt a nem e világi nárciszillatot érzi,
mint az óvatos diagnózis alatt tátongó semmi kötelén
egyensúlyozó nagybeteg,
vagy a zsebében keresgélő vendég záróra táján,
aki váratlanul egy összegyűrt bankjegyre bukkan,
és ahogy előveszi, nem sejti még,
hogy épp éjfélről vonták ki a forgalomból.*

Csütörtök

„Hajnalban Oroszország támadást indított Ukrajna ellen.”

Minden birodalmi képzelőerő merőben költőietlen.

Kávéval a kézben ücsörög hosszan a gép fölött,

és térkép lett a táj, a kávé gőzölög.

Később a szeletelt kenyér csomagolását záró

műanyag biszbaszt tartja ugyanebben a kézben épp,

és tétován megáll a kéz, hogy ez most kommunális

vagy szelektív hulladék.

Hogy hova dobja, hol a helye, döntés nem születik, üresben jár az elme,

nem születik döntés, nem a születés körül forog éppen a figyelme.

Mert a privát képzelőerő eltűnt belőle, nem találja,

pedig mindig számíthatott rá, ez volt eddig a legbelsőbb sajátja.

Eddig számíthatott rá, most fogalma sincs, hogy mi az, ami számít,

kommunális vagy szelektív, léphet-e bármit.

Nem képes megnevezni, nem tudja, mi az, ami benne

újra és újra és újra ugyanazokat a köröket futja egyre,

vagy hogy a kis műanyag biszbasznak egyáltalán van-e neve,

és hát eleve.

Mindkettőt nem akarom

Szerettem volna felhúzni a szép új kabátom, amit egy adományboltban féláron kaptam meg, miután az eladó látta rajtam, hogy az olaj- és a fűzöld közül nem tudom, melyiket hagyjam ott, mindkettőt nem akarom megvenni, és tudta, hogy én mindkettőt akarom. Soroltam a kifogásokat, hogy lóg a válla, nagy rám, pedig az ujjja hossza pont jó, ilyennek kell lennie, mert oversized. Olyan, mint egy hálósák, amin akad a cipzár, és a bélése elvékonyodott. Kettő fölösleges belőle. Olyan az egész, mint az átmeneti évszakok, nem tudom, kell-e egyáltalán új kabát, nem tudom, elindulok-e, vagy még visszamegyek a lakásba valamiért, a kulcsot a zárban felejtettem, vagy töltőn maradt a telefon. Fel akarom húzni valamelyiket, mert szépek, de itthon ugyanúgy nem tudom eldönteni, melyik tetszik jobban, mint a boltban. Az eladó mindkettőt olyan áron kínálta, hogy nem tudtam ott hagyni egyiket sem, és most itt lógnak a fogason, ami félig leszakadt, amikor felakasztottam rá őket.

Versek néhány napig

*Utólag szoktam verset írni,
néha mégis megtörténik,
amit csak azért írtam a versbe,
mert illett oda,
például a kilincs,
amit egy korábbi versemben kitéptem*

*a helyéről és magammal vittem,
mintha szándékosan
performatív eszközökhöz
nyúlnék, évekkel később elromlott,
és az új kilincs,
ha becsukom az ajtót,
folyton a kezemben marad.
Az elromlott kilincset
előbb le kellett szerelni a zárról,
pár hétig fogóval nyitottam az ajtót,
ezért magammal vittem,
mint a versben a kilincset.
Az újat nem tudom
rászerelni az ajtóra, ezért
ha megfeledkezem az egésztől,
és becsukom az ajtót, a kilincs
a kezemben marad, mintha
kitéptem volna a helyéről.
A versek néhány napig a vers
beláthatatlan idejére emlékeztetnek.*

„belépek a homályból a sötétségbe”

Sándor Iván 95

Az 1930. március 11-én született Sándor Iván nem tudja elengedni a múltat – erről árulkodik az egész életműve. Meg hát őt sem engedi a múlt. Sem a személyes múltja, sem a neki adatott térség történelmi múltja. De még a közelmúltja és a jelene (a közelmúltunk és a jelenünk) sem, amely utóbbi éppen nagy erővel és őrült magabizással halmozza a múltfeledés, a múltamisítás, a giccses múltcifrázás megannyi nevetséges és felháborító (nevetségesen felháborító és felháborítóan nevetséges) változatát.

Legújabb regényében, amely a *Cirkusz, mozi, ringlispil* címet viseli, a hatalompolitikának alárendelt jövőkutató és a szabad gondolkodást jelentő múlt- és hagyományértelmezés áll szemben egymással. És nincs ez másképpen a valóságunkban sem, a valóságunk korszakról korszakra egymásra torló változataiban. Ráadásul a szembenállás egyre kevésbé heroikus, és egyre inkább reménytelen. Mégsem lehet nem szemben állni. Mármint nem egyszerűen csak állni, józanul a józantalanságok közepette.

Egy-két évtizeddel korábban még a napnyugta utáni fényről írt, a mindenkit és mindent túlélő Iszméné, a mindenki és minden tragikus pusztulását túlélő szemtanú pillantásáról, az előtte feltáruló kolónoszi táj kopár és komor szépségéről. Azóta ez a szépség semmivé lett. A pillantás megmaradt, csak már nincs min szétpillantani. Nincs a dolgokat megvilágító, napnyugta utáni fény. Sötétség van. A most megjelenő regénye ezzel a három szóval ér véget: „belépek a homályból a sötétségbe”.

De ha már nincs napnyugta utáni fény sem, ha már pusztán vaksötét van, a pillantás értelmi formája még megvan. Csak ez van meg. Ha már nincs minek értelmet adni, akkor az értelem válik önmaga értelmévé. Még jó, hogy vannak jambusok...

Még jó, hogy vannak gondolatok, és vannak a gondolatoknak formái, műfajai.

Már pályája első időszakában, színházi íróként is a gondolatok érvényes formáját kereste a színházban. Akkor is, amikor a korabeli kortárs színházról írt, és akkor is, amikor kortárs színdarabot írt a tizenkilencedik század egyik legsötétebb történetéről, a tiszzaeszlári vérvádról. Vagy amikor ugyanezt a témát esszékönyvben is körüljárta. Eötvös József Tiszaeszlár-könyvének a címe – *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége* – érvényben maradt a Sándor Ivánnak eleddig adatott időkben, a huszadik század hét évtizedében is, és a huszonegyedik század első negyedében is. Volt és van módja tehát gondolkodni a rossz folytonosság hagyományáról, illetve mellé állítani a rossz folytonosság kritikai értelmezésének hagyományát, Katona Józseftől Bibó Istvánon át Mészöly Miklósig. Vagy Prousttól Thomas Mannon át Beckettig. Fent említett új regényében két színházi előadás készül párhuzamosan: Csehov *Három nővére* a huszadik század legelejéről és Jarry *Übű királya* a tizenkilencedik század végéről. Mintha Jarry tizenkilencedik századi nézőpontjának harsánysága jelenleg többet tudna segíteni őrült világunk megértésében, mint Csehov századfordulós lírájának vigasznyelve. Vagy legalábbis Csehov, sajnos, rászorul Jarryra.

Sándor Iván gyerekként tapasztalhatta meg mindazt, aminek kései visszaének-lését kénytelen most idős fővel elviselni: a délibábos historicizmust újra kielevenítő hatalomtechnokrata hipergicstermelést. Nem vág hozzá jó képet. És nem válik cinikussá sem. Megmarad az analitikus humanizmus látás- és beszédmódjánál. És annak két műfajánál: a regénynél és az esszénél. A kettő között pedig szabadon közlekednek a szellemi javak. Esszéisztikus gondolatok fogalmazódnak a regényszereplők egyikének-másikának

tudatműködésében. Regényírói műhelykérdések kerülnek terítékre a történelmi múlttal, az eszmetörténettel, az irodalomtörténettel vagy a pályatársakkal foglalkozó esszéiben.

Az utóbbi évek regényeiben olyan rendhagyó írás- és szerkesztésmódot alkalmaz (a bekezdések közötti tagoló jelek, vagyis a mondatkezdő nagybetűk és a mondatvégi pontok elhagyásával), amely egyrészt nyomatékosítja a mondatokban, a bekezdésekben, a nagyobb szövegegységekben való fokozott jelenlét érzetét, másrészt színre viszi a jelenlét tudatának érzetét is. Az adott esemény leírása és annak önértelmezése működik tehát együtt a formában.

Nagy-nagy köszönet, Iván, ezért a működésért, és erőt a további működtetéshez!

Bazsányi Sándor

S Á N D O R I V Á N

Cirkusz, mozi, ringlispíl

érkezett a díszlettervező. Kapott már példányt a riportokból
mit szólsz hozzá?, kérdezte az Igazgató
csináltam néhány vázlatot
nyitotta a mappáját
megtartanám az osztott hátteret, az egyik oldalon itt is a tükör, a másikon
festmény, Goya Szaturnusza, a szörny, amint felfalja a gyermekeit
engem akarsz elborzasztani?, kérdezte az Igazgatónk
a közönséget juttassuk el a tűrőképességük határáig. Goya sem volt tekintet-
tel a nézőire
a tükör marad?
láthatják benne a színészek önmagukat... azt, hogy... játék...
ugye éjszaka dolgozol?
ha álomban jelennek meg képek, felriadok, vázlatokat készítek
hallgattunk
kell egy főszereplő, mondta az Igazgató... Ő készíti a riportokat. Eleinte ta-
nácstalan, csak kérdez... kérdezek... kérdezek... Létezőskövető... lassan jut el a
felismerésig, jelenetről jelenetre
létezőskövető... nagyon jó, mondta a tervező. Lesz egy kiállításom. Kaland-
zások sötétben a címe

a kis Galéria utca utolsó terme előtt sokan várakoztak. A plakátokon a kiállítás
címe: Kalandozások sötétben. Közreműködik az Ifjú Zenészek Kamaraegyüttese

A regény korábbi részletei a *Jelenkor* 2024. májusi és októberi számában olvashatók.

a terem falán a képek között fotók, díszlettervek. Középen az Übü király díszlete, a Kolostor, körülötte a parányi lények. A zenészek Schubert C-dúr vonósötösének utolsó tételét játszották, mennyei hangok

a galériatulajdonos bemutatta a moderátort. A neves esztéta ismertette a tervező pályáját, kiemelte a sokoldalúságát, festmények, díszletek, fotók, feltette az első kérdését

úgy tudom, te választottad a Schubert-kísérőzenét. Miért?

szeretem az ütközést... az ellentéteket... a nagy távolságok, a végletek összhangját... menny és pokol

szerepelnek a munkáid között festmények, fotók, díszlettervek, néhol a mítoszvilág, a hivatkozások

összetartoznak

a tükrök is?

azok is... mutatják a világot, a körülményeinket... magunkat... kik vagyunk különböző anyagokkal, technikákkal dolgozol, vászon, farost, üveg, gipsz, tempera, olaj

amit a termék... amit a különböző képterek megkívánnak. A felszín alatti rétegeket keresem. A látható mögöttit... földtani vonulatok, tengermélyi áramlások

jól gondolom, hogy a sötétség megvilágítása a szándékod?

ennek van ethosza

egyik kritikused azt írta rólad, hogy létezőskövetőként egy szellemi ország polgáraihoz tartozol

az az ország pusztulóban

elég szűkszavú vagy

nagy a cincogás, a szavaknál hitelesebb a kép, a zene

éppen min dolgozol?

a Raktár Teátrum következő bemutatójához készíték díszletet, mutatott a falra

a moderátor a közönség felé fordult

úgy látom, önök sem tudnak elszakadni Goya Szaturnuszától. A szörny fel-falja saját gyermekét. Megértem, hogy a művésznek nehéz erre szavakat találni, mégis... miről szól a darab?

a Rendező elképzelése szerint a jövőről

a zenészek újra Schubert zárótételét játszották

portálunk levelet kapott.

Tisztelt Uram! Kedvelem a portáljuk írásait. Különösen azokat, amelyekben a múltból mond történeteket. Ilyenkor nem vagyok biztos benne, hogy valóban a múltban járok, vagy a jelenben. Lehet, hogy ez a szakmám következménye. Nyolcvanéves nyugdíjas vizesmérnök vagyok. Csőrendszerek, kútúrások, régi vezetékek új építkezések közelében, feltárások. Egykori rekvizitumok kerültek közben elélem.

Nagyapám szakmája hasonló volt. Ha nem terhelem, átküldöm másolatban egyik, nevezhetem jegyzőkönyvnek vagy egyszerűen feljegyzésnek, amit Apámra, aztán Apám rám hagyott. Talán felkelti az érdeklődését.

Ha bármilyen kérdése volna, adom az e-mail címemet.

Tisztelettel:

Rudnyánszki Bálint

A 18. század végén épült kastélyt megtépázta az idő, olvastam. Terjesztették, hogy Napóleon előőrsei is toboroztak az akkoriban rendezett parkjában. Ez valószínűtlen, mert a franciák nem jutottak ideig. A szabadságharc idején először a bujdosók húzódtak meg a pincéiben, majd a foglyok börtöne volt. Később is celláknak használták. A málló falakon felismerhető volt sokáig néhány rab bekapart neve.

Az első világháború után árvák menhelyeként próbálták megőrizni, de a munkások félbemaradtak. Az egykori angolkert helyén kivégzések voltak. A múlt század harmincas éveiben cserkészek táboroztak, aztán ellenállók rejtőztek, később börtönnek használták. A deportálások idején zsidókat koncentráltak, innen szállították őket a marhavagyonokba.

A háború után újra cellák. A pincejratokban emberi csontokat is találtak.

A következő évtizedekben többször elkezdték a kastély felújítását, de a renoválások mindig abbamaradtak.

Írtam a címre. Találkozót kértem. Jött a válasz a helyről, időpontról

tehát érdeklődnének, fogadott a mérnök.

Bevezetett a szobájába. A falakon feltárások rajzai, fotói, festmények. A polcon szakkönyvek. A kertre nyíló két ablak között komód, legalsó fiókján kis lakat tehát múltkutató, mi érdekli?

elővettem a diktafonomat

az önre maradt feljegyzésekben nem található, hogy melyik kastélyról szól a leírás

engem is érdekelt, de én sem találtam. Nagypapámat nem ismertem. Apám csak annyit mondott, sok hasonló kastély, sokféle romvilág, sok hasonló történet édesapja is mérnök volt?

levéltáros. Hatalmas termék, rengeteg fiók, dossziék, jegyzőkönyvek tömege, zárolt anyagok. Mikor a zárolt anyagokról faggattam, azt mondta, azok a fiókok olyanok, mint a kráterek, aki belepillant, csak a parazsat látja, ami bármikor lángra lobbanhat... az édesapját, gondolom, az ilyen emlékek különösen érdeklik

a portálunkat is

Apám sokat utazott a hatvanas évek közepétől, amikor már lehetett. Járt a külföldi levéltárakat, a múzeumokat. Érettségi előtt álltam. Praktikus pályát válassz, intett, ne az enyémet, inkább a nagypapáét

egyik útjára magával vitt Franciaországba. Minden hatalom, mondta, a Louvre-ban, eltünteti, ami nem az érdekeit szolgálja, de láthatod, a művészet megőrzi

az ablakhoz lépett

nézte a zuhógó esőt

volt bennem kutatókedv, folytatta, Apám lebeszélte arról, hogy az ő pályáját... inkább a nagypapáét, ismételte... az is feltárás. Így kerültek a jegyzőkönyvek is hozzám

a lelakatolt komódfiókról érdeklődtem. Úgy tett, mintha nem hallotta volna.
Még mindig az ablaknál állt
megismételtem a kérdésemet
leült mellém
Apám levitt a tengerhez. A parton festő dolgozott. Nem zavarta, hogy figyel-
jük. Apám fotókat készített a tengerről, a festőről, a képről is, amin dolgozott
a falra mutatott
ezen a képen dolgozott
a színek... ugye, a színek, szólalt meg a festő, mint aki természetesnek veszi,
hogy a munkájáról érdeklődnek. Olyan nyomatékkal beszélt, mintha nem csak
hozzánk szólna, a víztükör világos kékje egyre sötétedik, a láthatón túli mély-
ben már fekete. Apám fordította nekem, amit a festő mondott. Megkérdezte tőle,
árulja-e a képét. A festő szemügyre vett bennünket. Mivel foglalkozik, monsieur?
Apám megmondta. A festő összecsavarta a vásznat, tokba csúsztatta, legyen az
öné, mondta. Apám nagyobb összeget helyezett a festékes tálca mellé. Talán ez a
találkozás is hozzájárult, hogy a Nagyapám szakmáját választottam. Mikor meg-
szereztem a diplomát, Apám nekem ajándékozta a festményt
felálltam. Közelebb léptem a képhez. A színek rétegeit a kéktől a feketéig
olyannak éreztem, mint zuhanást a mélybe
térjünk vissza, mérnök úr, a nagyapja hagyatékához, kértem
ha nem vette volna észre, fiatalember, mindvégig erről beszéltem... a hagyaték-
ról... van itt még valami, ami talán érdekl... az édesapját bizonyosan
kis dobozkákat vett elő a komódfiókból. Sorba rakta
nézze, ez itt a Királyi Szent István Rend, a másik a Mária Terézia Rend, mind-
kettő a tizennyolcadik század végéről. Ezt az orosz cár adományozta, Magyaror-
szág megrendezéséért rend ezernyolcszáznegyvenkilencből. Ez a Felkelő Nap
és a Cári érdemkereszt az első világháborúból, magyar Károly-csapatkereszt.
Románia Csillaga érdemrend. Kettő már a Horthy-korszakból, Magyar Érdem-
rend a Szent Koronával, meg a Magyar Vitézségi Érem. A következő a német
Vaskereszt bronz fokozata, meg a német SS-jelvény. A későbbi évekből a Magyar
Szabadság Érdemrend ezerkilencszázötvenháromból, meg a Munka Vörös Zász-
ló Érdemrendje ezerkilencszázötvenötéből... Arra lehet következtetni, hogy
Nagyapám több romkastély feltárásával foglalkozott
lefotózhatom?
fotózza... választhat is... kettőt...
a német Vaskeresztet és az első világháborús Cári érdemrendet választottam
megnézhetném a lakattal zárt alsó fiók tartalmát is?
most is úgy tett, mint aki nem hallotta
megismételtem
azok Apám levéltári zárolt anyagai
váratlanul elmosolyodott
a krátermélyi paraszak
nem volna mégis lehetséges?
újra az ablakhoz lépett. Hosszan nézte az esőben hajladozó magas fenyőfát.
Visszajött. Megnyitotta a lakatot. Kiemelt a fiókból egy régi újságlapot, féloldalas
fényképpel. Bámultam. Amíg bírtam. Be kellett hunynom a szememet

SZÁRNYAS SZAVAKAT SZÓLNI

„Ott vagy, ahol a gondolataid vannak.
Ügyelj rá, hogy a gondolataid ott legyenek,
ahol lenni szeretnél.”
(Rabbi Nachman von Breszlav, 1772–1810)

1.

A haszidok vallási mozgalmának nagy alapítója, a *Ba'al Sém Tov* mesélte, hogy egy alkalommal sikerült célzott akaratával egy imának olyan mélységeibe merengenie bele magát, hogy közben lelke felemelkedett egészen az égi Csarnokok szférájáig, ő pedig sorra végigjárta mindet, egyiket a másik után. Minden újabb Csarnok kapujában újabb őr próbálta meg útját állni, de imája olyan robusztus erőt kölcsönzött neki, hogy végül hang nélkül mindig tovább engedték. Mert bár jöllehet ezek az őrök pontosan ugyanazokat a szavakat intézték őhozzá is, mint amiket Kafka jóval későbbi kapuőre szólalt *A törvény kapujában* című írás „vidékről jött emberéhez”, vagyis hogy várja csak ki az idejét, mert most még nem léphet be, a *Ba'al Sém* nem hallgatott rájuk, s egy pillanatra sem torpant meg szavukra. Az utolsó Csarnokban azonban, amelynek kapuja már közvetlenül a Teremtő Tróntermébe nyílt volna, csodálkozásában meg kellett állnia. A roppant helyiség zsúfolásig volt tömve az ott évtizedek óta felgyűlt, a padlón szanaszét táborozó imákkal, melyeknek valamiért nem sikerült átjutniuk ezen az utolsó kapun. Ki ülve, ki állva, egy talpalatnyi hely nem volt üres semerre. Csupa-csupa „vidékről jött”, mára már roskataggá vált idős ima, legtöbbször egymásnak háttal fordulva kuporog a földön. Veszteglésük okát firtató kérdésére a reménytelen várakozástól szürkére nyűtt arcú, porlepte imák egymás szavába vágva igyekeztek elpanaszolni neki, hogy egyelőre mindhiába várnak a kapuőr belépési engedélyére, csak nem történik soha semmi. Mióta csak itt várakoznak, ami bizony nem kevés idő, s a mozdulatlan őr szőrmegallérjának a bolháit számolgatják, némelyik imának a vénségtől már a szeme világa is odalett, de még soha senki nem jött ki a Trónteremből, és senki nem is lépett be oda ezen a kapun. Ebben a csarnokban nem telik az idő, mondták neki reszketeg hangon. Ezt hallva a *Ba'al Sém* fürgén ellépdelve az őr mellett, lendületből benyitott ezen az utolsó kapun, és odakiáltotta a tátott szájú imáknak: „Kövessetek!”

Ez a történet itt befejeződik, de nyilván semmi okunk kételkedni benne, hogy szavára az ott rostokoló imák mindnyájan utána csődültek. Egymás közti önző szolidaritáshiányukat ugyanis a *Ba'al Sém* imájának oszthatatlan szolidaritása magával kellett, hogy sodorja. Azt persze nem tudhatjuk, milyen fogadtatásban részesültek aztán odabenn a Trónteremben, de azt igen, hogy bármi történt is velük ott, odabent már bizonyosan együtt voltak, s attól fogva nem külön-külön várakoztak, ki-ki a maga belépési engedélyére a Mindenség e hallgatag várótermében, mint eddig. A *Ba'al Sém* sejtette ugyanis, hogy Kafka kapuőrének záró mondata, tudniillik hogy „ezt a bejáratot csak a te számodra jelölték ki”, bár kivétel nélkül minden egyes imára igaz külön-külön, ám mindőjükre együtt is igaz, ha mindnyájan egy egyesként, egyöntetűen mozdulnak.

A *Ba'al Sém* dédunokájáról, a breszlavi *Rabbi Nachman*ról beszélnek, hogy már kisgyermekkorától fogva gyakran látogatott el dédapja sírjához azzal a kéréssel, hogy az segítse

ő saját szent feladatának megtalálásában és teljesítésében. Leggyakrabban éjszaka látogatott el a sírhoz, amely nem esett messze az Alapító dédapa egykori házától, ahol az unokák azóta is éltek. Sok évvel később azonban, amikor *Rabbi Nachman* már nő volt s gyermekei voltak, és a hagyománynak megfelelően az apósáéknál lakott, akiknek az otthona viszont igen távol esett a dédapa előbb említett sírjától, azt beszélik, ha nagyon nagy szükségét érezte a dédapa tanácsának, ami azért gyakran fordult elő vele, akkor az éjszaka leple alatt egy olyan közelebb eső gyülekezet falujához utazott, ahol egy másik híres *caddik* volt eltemetve, akiről viszont tudható volt, hogy a maga idejében igen közeli híve és barátja volt a dédapának. Ilyenkor őt kérte meg kérésének továbbítására, és a kapott tanács visszahozatalára. Így sikerült jelentősen lerövidítenie a dédapához vezető, különben sok napi járóföldet.

Rabbi Nachman természetesen jól ismerte dédapja fentebb említett elbeszélését az erejüket vesztett és tanácstalan imák megsegítéséről, és maga is csatlakozott e tradícióhoz. Már tisztában volt halálos betegségével, amikor letelepedett utolsó tartózkodási helyén, egy *Umán* nevű ukrainai faluban, szándékosan azt a faluvégi házat választva ki magának otthonként, melynek ablaka a temetőre tekintett. Ide volt eltemetve ugyanis egy rettentő kozák és rutén pogrom több ezer zsidó áldozata, akiknek lelke – *Rabbi Nachman* meggyőződése szerint – azóta is zavartan és irányt vesztetten kóvályog a helyszínen, és vagy nem leli a föléle vezető utat, vagy nem bírja azt erővel. A közönségesnél összemérhetetlenül koncentráltabb, minden ellenállást leküzdeni hivatott imáival itt sietett a holtak segítségére. Utóbb őt magát is ide temették.

(Innen már csak e táj külső, e világi történetének folytatása tudható: az előrenyomuló *Wehrmacht* a helyiekkel összefogva az egész temetőt lerombolta és elpusztította, majd helyén a szovjet időkben kiterjedt lakótelep épült. A legeslegújabb időkben a breszlavi haszidok az egyetlen megmaradt sírt helyrehozták, és mint *Rabbi Nachman* sírjához zárándokolnak el hozzá, valamint megvettek egy kisebb házat, amelynek az ablaka épp erre a sírkőre néz.)

Mindezekben az erősen mitologikus hajlamú elbeszélésekben közös, hogy nem osztják „a szó elszáll, az írás megmarad” mondásának ontológiai előfeltevését. Egyrészt nem látnak semminemű alapvető, létbeli különbséget az írott és a kimondott szó között, de legfőképpen nem gondolják az elhangzó szót – esetünkben az imák szavát – tűnő fuvaltnak, amely elcsengését követően jelentésével együtt enyészne semmivé. E történetek azáltal jelenítik meg az egyszer már elhangzott szó múlhatatlanságát, hogy kimondásától fogva mintegy önálló testi létezését tulajdonítanak neki, saját lélekkel ellátott életet, amely saját útját járja egészen a meghallójáig, de még azután is. A szó mindenekelőtt a meghallgatása iránt sóvárog, s útját esetleges elutasítását követően sem szakítja félbe, hanem vagy könyörgőre fogja, vagy duzzogva félrevonul, de ha egyszer ki lett mondva, ez a kimondottsága soha többé nem képes megszűnni. Léttel bír, hiszen ki lett mondva. Nem abban lakik immár, aki kimondta, s akinek tűntével esetleg vele tűnhetne, hanem odakünn. Vannak kabbalista égleírások, ahol – főleg hosszabb, kollektív imádságok esetén – előfordulhat, hogy az ima első szavai már feljutottak az Égi Bíró színe elé, miközben utolsó szavai még csak épp most hangzanak el odalenn, a zsúfolt imaházban.

Ugyanakkor e történetek nem csupán tartalmilag adják tudtul nekünk az egyszer már kimondott szavak örök életét, hanem egyszersmind a maguk egész történet mivoltában is csatlakoznak a bennük elhangzott szavakhoz, azok életéhez. Az adott hagyományvilágon belül a történetek egésze is nyomban elhangzását követően mint e világ új kontinense és hegy-völgyes tája rögzül, akkor is jelenvalóan, ha éppen senki nem bolyongana kanyargós úttalan útjain. Az érintett világmindenség soha többé nem állíthatja magáról, hogy csak a szemmel látható hegyei, völgyei, kanyargó folyói és városai vannak. Maga is tisztában van vele, hogy telis de teli van különös nevekkal és fordulatokkal, netán égne ir-

modó imákkal, segítségre szoruló lelkekkel, üzeneteket közvetítő szentekkel, s ezek tömértelen történetével. Ezek a roppant tájak, a maguk ködbe vesző távlataival, mind tapinthatók is, és akadnak olyan vándorok, akik nem elégednek meg egy-egy ilyen vidék bejárásával. Nem hagyják, hogy a világ maga döntse el egyedül, mi az, amit tartalmaz, és mi az, amit nem. Vannak rajta kívül mások is.

2.

W. G. Sebald, az élete nagyobbik felét Angliában eltöltő és ott alkotó német író, egyik különös atmoszférájú művében (*Szédület. Érzés*) először belépett Stendhal egy alighanem általa kitalált, képzeletbeli útleírásába, egyedül az okból, hogy azon immár belül kerülve, onnan – olvasóival együtt – elvezethesse hőseit a Garda-tó parti Riva kis kikötőjébe. A kikötőbe lépve nyomban felhívja figyelmünket rá, hogy ott „már két fiú ült a rakpart kőfalán, és kockáztott”. A fiktív útleírás fiktív felidézésén belül nem egészen száz évvel vagyunk Kafka írása, a *Gracchus*, a vadász születése előtt. Kafka maga még meg sem született, de abszurd poézisének ez az egyik remekműve önála azzal a mondattal kezdi majd Riva kikötőjének körképét, hogy az a két fiú ott ül a rakpart kőfalán, és kockázik. Se előtte, se utána nincs, és nem is lesz az írásban semmiféle szerepük, említés sem esik többet róluk. Sebaldnál is csupán a helyszín azonosítására szolgálnak, az olvasót tájékoztatják arról, hogy az imént hagyta el az egyik irodalmi mű terét, s teszi meg első lépéseit egy másik irodalmi mű terében. Sebaldnál a fiúk fő feladata csupán annak jelzésére korlátozódik, hogy Stendhal (és vele természetesen Sebald) Riva nevű kis kikötője minden számba vehető tekintetben azonos az irodalmon kívüli, valóságos kikötővel, valamint tökéletesen azonos Kafkának ezzel a valóságost kiegészítő kikötőjével is, s hogy a *Gracchus* megírása előtti évszázadban már előre odatelepedett a két fiú kockázni, nehogy kimaradhassanak a majdan megszületendő novellából. A rakpart kőfalán kockázó fiúk alkotják az átjárót a két nem térbeli világ között, ahol Sebald sem várta senki engedélyét a belépésre. Ihlete nyilvánvalóvá tette számára, az őt felvilágosítása nélkül is, hogy „ezt a bejáratot csak a te számodra jöhlötték ki”. Kafka írásának bevezető mondata ugyanaz, mint Sebald Stendhaljának az esetében, csupán az utóbbiban megjelent a „már” szócska, jelezve, hogy a fiúk, és egyáltalán, a kikötő „már” készen állt Kafka írásának, vagyis a halott vadász bárkájának fogadására. Ez az irodalmi „már” fittyet hány az irodalomtörténet kronologikus „még”-jeire. Sebaldnál Stendhal meg is jegyzi társalkodónőjének, hogy figyelje csak meg azt a nehéz, öreg ladikot, amely ott ring a móló melletti hullámokon, s amiről két sötét öltözetű férfi éppen valami lefedett hordágyfélét emel le a partra. A hölgyön, akinek így alkalma nyílhatott, hogy futólag beleolvasson egy még meg sem született novella egyik részletébe, ettől – szerintünk joggal – olyan rossz érzés vesz erőt, hogy késlekedés nélkül nyomban tovább is utaznak, megakadályozva ezzel, hogy Kafka egy Sebaldtól meglátogatott, képzeletbeli Stendhal-írásban folytassa a maga épp csak megkezdett novellájának a megírását.

Sebald, s nyomában olvasója is, osztozik Stendhal partnernőjének e rossz érzésében, de mint most éppen Sebald olvasója, nem teheti meg, hogy tovább időzzön a kikötőbe besikló sötét bárka látványánál, lévén innentől ez a történet másutt folytatódik. De azt immár tudjuk, hogy iménti ott jártunkkor tehát a két fiú már örökre letelepedett a rakpart kőfalára kockázni, s nincs az az erő a földön, ami őket onnan valaha is el tudná mozdítani. Kafka kicsiny itáliai kikötőjének ez a két kockázó fiú ugyanolyan kitörölhetetlen része, akárcsak a móló vagy az eltévedt halottjával a földi vizek közt tevelygő bárka. Ha ott jártunkkor elkerülnék a figyelmünket, akkor Sebald Stendhalja – velünk együtt – mintegy elvétené Kafka *Gracchus*ának a színhelyét, s ha egyébként a kikötő minden köve, s az azokat mosó hulláma pontosan úgy helyezkedne is el, és pontosan úgy csapdosna, mint Kaf-

kánál, az olvasó egy örökkévalóságon át is hiába várhatna ott a nagy halott érkezésére. A két, egymással amúgy sehogy sem érintkező íráskontinens között a rakpart falán kockázó két fiú tárja fel azt az átjárót, amiből Sebald a vállá felett hátraszólhat mögötte veszteglő olvasóihoz: „Kövessetek!” S míg az olvasók ezen az átjárón keresztül utána tolongva ellepik Riva kis kikötőjét, a fiúk játékban elmélyült mosolya jelzi, hogy létük valamivel több, mint puszta idézetlét.

Kafka olvasói persze nem szorulnak Sebald Stendhaljának közvetítésére, ha körül óhajtanak nézni Riva kikötőjében, amikor a Gracchust, a vadászt szállító hajó éppen partot ér, de talán nem is akarnák megkímélni magukat attól, hogy egy egészen más úton keveredjenek oda, mint a Franz Kafka *Elbeszélések* című gyűjteményes kötete kijelölte úton. Márpedig ha az olvasó Sebald, illetve Stendhal, azaz végső soron Kafka nyomán siklik be lassú ünnepélyességgel Riva kikötőjébe, nem könnyű még csak figyelemre se méltatnia azt a horizontja szélén felmerülő nyugtalanító kérdést, miszerint pontosan milyen vagy melyik világban is próbál a rakpart falának tetején kockázó fiúkat szemmel tartva eltájékozódni. Hogy e kikötő világában ő, az olvasó, élőként van-e jelen, ami azért nehéz kérdés, mert hiszen még rémlik neki, hol is ült le az imént, fejét könyve fölé hajtva. Ugyanakkor a kikötő mólója mellé érve, s engedve, hogy ott a partra emeljék, a bárkákon és a bárkák körül sürgő-forgó sokaság nyilvánvalóan a kikötő képének bennszülöttjeit alkotja, akiknek tevéssel-vevéssel színültig telt világában olvasónk pusztán tétlen utas-ként pillanthat körül, s elevenességben nem mérkőzhet a képet tőle függetlenül benépesítőkkal, akiknek mozgalmas tömege alighanem abban a különleges értelemben is kortársa a kikötőnek, hogy pontosan egykorúak vele. Az olvasó jelenlétének e sajátos természete mintegy magyarázatul szolgál a halott vadász elbeszélése mellé, aki Kafkánál Riva polgármestere számára próbálja összegezni érthetetlen létének történetét. Eszerint, most már egymásra vonatkoztatva a novellán belüli tétova magyarázkodást az olvasó tétova tájékozódni próbálásával saját helyzetét illetően, az olvasót – Kafka halott utazójához igencsak hasonlóan – elmélyült olvasása során talán valami baleset érhetne, melynek nyomán hirtelen megszűnt az abba a világba való egyértelmű és kétségbevonhatatlan beletartozása, amelyben könyvét felcsapva valamikor nekifogott az olvasásnak, ugyanakkor e máshová utaztában mintha egy újabb baleset következett volna be. Könyvről könyvre, könyvből könyvbe tévelyegve hajózik, azzal a súlyosbodó benyomásával küszködve, miszerint kormányosa csak nem leli azt az átjárót, amin át egész mivoltában, nemcsak olvasóként, hanem mintegy szőröstül-bőröstül átjuthatna végre arra a tájra, amit szemei oly mohón pásztáznak. Talán egy pillanatnyi figyelmetlenség, talán egy hibás kormányozdulat lehetett, fogja magyarázni tűnődve Gracchus, a vadász a kikötő polgármesterének Kafkánál, amin mindez múlhatott, s mintha a valóság oly átfogóan rendült volna meg, hogy talán soha többet nem fogja tudni senki valahol biztosan megvetni a lábát. A vadászhoz hasonlóan az olvasó számára sem világos, meddig fog vendégeskedni a kikötő polgármesterénél, mikor fog onnan bárkástul továbbállni. Egyetlen bizonyossága, hogy újabb könyveit felcsapva újra meg újra útra fog kelni, mert ugyanúgy nem képes a reményt feladni, ahogyan Dante Odüsszeusza, aki az *Isteni színjáték* túlvilágában számol be róla látogatójának és Vergiliusnak, hogyan kelt a megmaradt „társakat” összegyűjtve végső tengeri útjára. Mert a dicsőséges trójai háború évei, majd a hazaút számlálhatatlan dicsőséges és kevésbé dicsőséges kalandjának évei után Ithaka királya nem nyugodhatott többé bele, hogy ismét csak Ithaka királya legyen. Az immár halott Odüsszeusz élő olvasójának mesél halála utáni újabb nagy kalandjának helyszínén, a *Pokolban*. Az Odüsszeia sokféle bolygott hősét Dante nyomában fölkereső olvasó lábai ugyanazt a láthatatlan ösvényt tapossák, amelyen Sebald olvasói lelik fel Riva kis kikötőjét.

Wittgenstein mondatát, miszerint „nyelvem határai világom határait jelentik”, sokan sokféleképpen értik. Úgy azonban egyáltalán nem szokás érteni, mégpedig joggal, mintha ezzel azt is mondaná, hogy ezek a határok sérthetetlenek. Bármilyen helyezkedjék el ugyanis túloldal, a nyelv határainak másik oldalán, annak mind név, mind jelentés híján kell lennie. Ebben az esetben tehát a határoknak egy olyan különleges esetével állhatunk szemben, ahol a szóban forgó határt csupán az egyik oldala határozza meg. A túloldal, név és jelentés híján, nem lehet képes még csak vonatkozni sem erre a határra, még kevésbé meghatározni azt. Ugyan mi határozhatná meg nyelvi világom határait túlfelől? Nemcsak hogy ami ott van, az nem a világom, de alighanem még csak nem is világ egyáltalán. Ahogyan nagyon helyesen Wittgenstein sem úgy fogalmaz, hogy nyelvemet és világomat túlfelől valami más határolja, valami, ami nem nyelvem és nem világom. Mert olyan határokról esik itt szó, amelyeknek csupán egy oldaluk van, nevezetesen a felénk eső. Azaz bármilyen legyen is e határok túloldalán, annak a valaminek ott értelemszerűen mindenfelé határtalannak kell lennie, szemben az én nyelvem világával. Onnan túlról tekintve határtalannak még felém is. Nyelvem határai tehát engem e határtalanságtól határolnak el. A túloldalról tekintve, már ha ott volna is bármilyen, ami onnan tekinthetne errefelé, mifelénk nem lehet határa, még ha felőlünk tekintve van is. Ennek a valaminek egyéb, nem nyelvem alkotta határaitól pedig sejtelmünk sem lehet. Az ott a határtalan, jelentés nélküli valami. Világom határainak túlsó oldaláról legfeljebb abban az elképzelhetetlenül kurta pillanatban eshetne szó, amikor nyelvem önkényesen kitör klausztrofóbiájából, hogy pillantást vehessen saját magára, immár önmagán túlról is. Ez utóbbi azért is megérdemli a hangsúlyozást, mert hiszen világunk nemcsak odakint, rajtunk kívül tengeti napjait, de idebenn is: belső világunkat, amely vagy folytonos a külsővel, vagy nem, szintén nyelvünk határolja, és a szóban forgó határnak értelemszerűen idebent is csupán egy oldala akadhat, legalábbis mindaddig, míg nyelvünk nem dönt a határcölöpök odébb helyezéséről. Bár a határoknak ezen az *egyoldalúságán* talán még az sem változtatna. Ugyanakkor az eddigiek alapján bizvást leszögezhetjük, hogy a túloldal a maga részéről tökéletesen védtelen: határtalan voltát semmi nem védelmezi a nyelv világa felől érkező betörések, határsértések vagy rabló hadjáratok ellen, hiszen onnan nézve ezek a határok nem láthatók, talán nem is léteznek. Hogy is volnának védhetők?

Mert addig ugyan világos a dolog, hogy e határok egyik oldalán világom, vagy ha tetszik, világunk helyezkedik el, de mi lehet nyelvem e határainak a túloldalán? Mi lehetett a bibliai Ádám világának határain túl, mielőtt teremtője elkezdte volna elébe vezetni a mindenféle mezei vadat és égi madarat, melyeket épp az imént formált a földből, azzal a céllal, hogy az ember nevet adjon nekik. Alighanem villanásnyi rövid idő telhetett csak el ama két pillanat között, amelyben Isten Ádám szeme elé állított egy-egy élőlényt, Ádám pedig csaknem nyomban rávágta az illetőnek a nevét. Az Írás nem említi, hogy az első ember olykor találgatott volna, vagy netán visszavont volna egy-egy kevésbé sikerült nevet, hogy aztán egy másikkal helyettesítse. Ma úgy mondanánk tehát, hogy ekkoriban világunk említett határai kissé porózusak lehettek. Isten már maga előtt noszogatta a szóban forgó tehenet, vaddisznót vagy rétisast, anélkül azonban még, hogy az ember világának határán át tudhatta volna taszítani. Ez az áttaszítás nem is nélkülözhetette a nehézséget, hiszen abból az irányból nem volt határ, amin át lehetett volna lökni bármit is. Ehhez csakugyan magára a teremtőre volt szükség. Ádám tehát egészen addig tudomást sem vehetett arról, hogy valami épp most kerül az orra elé, amíg a teremtő apró lökésekkel nem próbálta átbökdödni azt a valamit az ember világának nyelv alkotta határain. A látogatás csakugyan az lehetett, hogy Ádám csak ránéz az illető élőlényre, nevet ad neki, s Isten már el is küldte azt, s nyomban jöhetett a következő. De megoldhatatlan marad a kér-

désünk, miszerint hogyan észlelhette Ádám az illető lényt, ha annak még neve sem volt. Vagy pontosabban: mit észlelhetett, mielőtt szóra nyithatta volna a száját. A Biblia magával e kis történettel ugyan utal teremtet és teremtménye valamiféle együttműködésére ebben az egész névügyben, vagyis arra, hogy Isten mintegy Ádám nyelvi látóterébe emeli egyenként a megnevezendőket, míg ugyanakkor Ádám világa meg nyilván befalazott-nak érezve magát nyelvénél addigi határai közé, a legszívesebben megragadná – és meg is ragadja – az első kínálkozó alkalmat e határok kitágítására, új világok felderítésére a határ túlsó felén, amelyek persze így nyomban belül is kerültek már a saját világán. Magyarul, hogy a vele együtt teremtetett vagy belélelt nyelvképesség – világának kiterjedésével elégedetlenül – csak az alkalmat lesi, hogy zászlaját messze határain túl hordozva tűzze ki távoli magaslatokra, és még messzibb városok központi szentélyeire. A mindenkori világ talán hajlandó volna saját határait, az azok iránti alázatból, akár tiszteletben is tartani, ebben azonban éppen a határörként befogadott és foglalkoztatott nyelv akadályozza meg: mert az ő belső készítése nem tűri a nyugalmat. Született világhódító.

Ráadásul ez a hódító tevékenység nem csupán a látóterébe kerülő szűz területek feltörésében jelentkezik, de harc közben addig sosem létezett területeket is létesít. Vagyis nem csak az addig nyelv előtti, avagy nyelven – vagyis világon – kívüli külső birodalmakat veti alá hódító nyelvi akaratának, de határain ráadásul azáltal is túllép, hogy nyelvével túl-világi birodalmak egész sorát hozza létre, anélkül, hogy közben akár egy lépést is tenne kifelé, nyelve határolta világán túlra. Utóbbiakat tehát nem valamiféle nyelv előtti létezésből vonja be az immár nyelvtől egészen belakott saját világába, mint Ádámnak és teremtetőjének előbb említett együttműködése során, hanem nem létezésüket maga számolja fel, és építi át közvetlen létezéssé a saját világán belül. Olyan ez, mintha egy birodalom nemcsak a határain túl volna képes terjeszkedni, hanem odabent is, befelé, mintegy saját határainak hátat fordítva is meg tudná kiterjedését sokszorozni. Mintha annak a világnak, amiben birodalma létesült valamikor, a dimenzióit volna képes növelni újabb és újabb kiterjedésekkel. Termelő hódítás. Nem csupán idegen területeket képes tehát elhódítani a rajta túli még-nem-világtól, de a már meglevőkön belül új és új provinciákat teremt, hogy azokat is belakhassa. Világa tehát akkor is képes szakadatlan növekedésre, ha nyelvi seregei éppen egy lépést sem tettek – térben legalábbis – az említett határokon túlra. Ami persze nem jelenthet egyebet, mint hogy a „nyelvem határai világom határai” állítás semmit nem mond e világ tényleges kiterjedéséről és teremtető képességéről. Nyelvem határai tehát nemcsak a külső határtalanságtól választanak el, de odabenn is határtalanságot határolnak.

A nyelv maga szabja meg tehát határait, s ezzel – ahogy Wittgenstein mondja – egyben világunkéit is. Ugyanakkor a nyelv maga az, ami világot, sőt világokat épít, mivel ha tesszik, engem ugyan határok közé zár, saját magát azonban egyáltalán nem. Határai azért tudnak egybeesni világgal, mert csakugyan ő a világom. Az állatok és madarak megnevezésével ugyanis még távolról sem ért véget a jelentésektől határolt világ szüntelen terjeszkedése. A teremtető kifogyhatatlan leleményességgel hordja az állatok megnevezését követően továbbra is Ádám elé a további megnevezendő létezők beláthatatlan sokaságát, hogy Ádám azokat is mind vonja be megnevezés révén a jelentés világába. Így kerül majd világunk határain belülre Priamosz és Trója, Gideon és a bírák, Lear király és Miskin herceg. Ezeknek a műveknek a kezdetén mindenütt egy addig sértetlen határ, nyelvünk határa húzódott, amely akkor világunk éppen aktuális végvidékét jelölte. A határon túlról azonban újabb és újabb létezők képe merült fel, a teremtető újabb és újabb lényeket tessékelt a látótérben belülre, kifejezetten abból a célból, hogy az arra illetékeseket névadásra, és ezzel újabb határsértésekre bátorítsa. Új és új szereplők, új és új világok lettek megnevezve, s az emberi valóság bővülésének tempójával idővel már az univerzum tágulásának sebessége sem volt képes versenyre kelni.

Már jó ideje megszilárdult az a meggyőződés, mely szerint a nyelv leginkább semleges megfigyelője csak annak a történeti folyamatnak, melynek során a korai emberiségre jellemző gondolkodás, amely tulajdonnevekkel, valamint antropomorf cselekvések sokaságával lépten-nyomon emberiesítón látja és láttatja a környező világot, majd amikor végre e gondolkodás nekifog fejlődni a valóságot dezantropomorfizáló új és helyes irányba, a nyelv csupán engedelmesen követi a valóságészlelésnek ezt a mindenkori új irányát. Sodor még persze magával olykor akkor is némi antropomorfizáló csökevényt, de ezek már csupán eredeti jelentésüket veszített, hajlott korú idiómák.

Az úgynevezett antropomorfizáló nyelv vagy fogalomalkotás alatt ma többnyire azt szokás érteni, hogy az emberben lakozó és kifejezetten az emberléthez köthető tartalmakat az ember – az ezekhez a tartalmakhoz szorosan kapcsolódó nyelv közvetítésével – rávetíti a rajta kívüli világ általa történő észlelésére és értelmezésére. A kifejezés modern használata határozottan pejoratív, vagyis rosszallóan azt is sugallja egyben, hogy ez az eljárás meghamisítja a világ képét az ember számára, antropomorfizálja, átemberiesíti azt, elfedve előle, hogy a világnak igazából semmi köze vagy hasonlatossága az emberhez nincsen.

Látható, hogy a fogalomnak ez a felfogása előfeltételezi az emberi tartalmak eleve meglétét az emberben belül, amelyet csak követ a világgal való szemtől szembe találkozás, s amely találkozás értelmezéséhez utólag nyúl csak az ember vissza, mintegy a háta mögé, ezekért az eleve meglévő tartalmakért, hogy segítségükkel valahogy rendezni legyen képes a benyomásait. Valójában a szóban forgó fogalomértelmezés ezzel azt is sugallja egyben, hogy a nyelvi antropomorfizáció egy kizárólag odabentről kifelé ható – s persze egyébként téves – tevékenység, amit egy jóval későbbi és fejlettebb kor embere idővel leküzdhet és elhagyhat végre.

Meggyőzőbbnek tűnik ennél az a feltevés, miszerint e folyamatnak a nyelv a főszereplője és fő aktora, azaz hogy nem egyszerűen egy – téves – üzenet közvetítője az ember belseje és a külvilág között, hanem valami egészen önálló, eredendően sem az ember belsejében, sem a külvilágban nem lakozó szereplő, amely egyidejűleg fejt ki antropomorfizáló tevékenységét a külső univerzum és ugyanakkor az emberi belső felé. A nyelv tehát nemcsak az élő és élettelen kozmoszt emberiesíti, hanem mindeközben az embert magát is, valamennyi belső dimenziójával együtt, lévén az ember eredetileg maga is világ, s így maga is rászorul erre. Amit tehát nyelvi antropomorfizációnak hívunk, az semmivel sem kevésbé tevékeny az emberi bensőben, mint a környező külvilágban. A nyelv számára az ember lelke is külvilág. Az embert tehát valóban a nyelv teszi emberré, ám egyáltalán nem csupán abban az értelemben, ahogy érteni szokás, hogy nyelv nélkül nem tekinthető embernek, hanem abban az értelemben is, hogy az ember belsőjét nevekkel és jelentésekkel a nyelv teremti belső világgá. Nyelvem mindenkori határai lelkem határai.

Mai világképeinkben a nyelv elhelyezése azért is olyan problematikus, mert hovatartozásának kérdésével csak nem jutunk nyugvópontra. Nyilván nem független ettől, ahogyan hasonló probléma elé állít bennünket az álom kérdése is. Legátlátszóbban az ellentmondás abban mutatkozik meg, ahogy – mondjuk, Freud és Jung óta – mindenki zokszó nélkül tudomásul veszi, hogy az álom álomszimbólumokat alkot és alkalmaz, miközben magát az álmodás tevékenységét egyébként kifejezetten természeti adottságnak, természeti tevékenységnek tekinti, létezését már az állatvilágban is feltételezi, és eközben szó nélkül elmegy amellett, hogy eszerint a természet magától képes szimbólumalkotási tevékenységre. Már önmagában az álom mint alkotó tevékenység is jelezhetne ellentmondásokat a világképben, alkotásai egy részének természet szabta szimbolikus természete pe-

dig végképp arról tanúskodik, hogy megérteni igyekezve látószöveget változtatunk útközben. Márpedig ez a fel nem ismert ellentmondás természet és nyelv viszonyába egy olyan elemet hoz be, amivel a mai, tudományos karakterű világkép nem képes számot vetni.

5.

A XIII. századi Spanyolországban élt kabbalista, *Rabbi Móse de León*, aki a filológia mai – többé-kevésbé egységes – álláspontja szerint, ha igénybe vett is több százados hagyományanyagot, de alapjában mégis maga tekinthető a *Zóhár* szerzőjének, Sebald fent említett példájához hasonlóan, nem saját személyében lépett be a Szentírás szövegének terébe, hogy annak mélyen elrejtett jelentéseit szemlélhesse. Előbb a *Midrásból* és a *Talmudból* jól ismert ókori bölcs, *Rabbi Sim'on bar Jochai* alakjába és tanítványai közegebe férkőzött be, hogy „lejegyezze” azok tudós beszélgetéseit. Nála mindenesetre még e feljegyzések nyelve is az ókoriaktól beszélt arámi, és nem is a saját anyanyelve.

A középkori zsidó misztikus gondolkodás e nagykönyvének, a *Zóhárnak* egy igen elgondolkodtató pontján (fol. I. 1b) az éppen megszólaló bölcs a bibliai Ézsaiásnak egy mondatát idézi: „Emeljétek fel szemeiteket, és lássátok, kicsoda teremtette (mind)ezeket?” (Ézs. 40,26) Amúgy a prófétai könyv e fejezetében már ezt megelőzően is sorozatban követték egymást az Izrael Istenét magasztaló és „Kicsoda?” kérdő névmással kezdődő versszakok (a legtöbb magyar fordításban az egyszerűbb Ki névmással fordítva). A *Zóhár* szerzője alighanem bármelyik ilyen kérdő felkiáltásnál befoghatott volna elmefuttatásába, de ő az idézett mondatot választotta, mint látni fogjuk, nyilván az itt előforduló „ezeket” (אֵלֶּה) kifejezés kedvéért. Csodálatosan mély gondolatát mintegy beleolvassa a szövegbe, amelynek – jegyezzük meg! – a szöveg minden nyelvi berzenkedés nélkül enged. A „Kicsoda?” kérdő névmást habozás nélkül alanyt jelölő főnévként fogva fel, az egész kérdés kijelentő mondatná válik a kezében: „... hogy lássátok, a Kicsoda teremtette ezeket”.

Röviddel később rátér a Kicsoda és a Micsoda különbségének taglalására. Az emberi megismerést hozza fel példának, amely a Mi ez? (vagyis a Micsoda?) kérdésétől vezérelve halad lépésről lépésre felfelé, a legelemből valóagszintektől a legmagasabb és legösszetettebb szintekig. Ennek során fel sem veti annak a lehetőségét, hogy az embernek valamely tárgy (azaz valamely Micsoda), vagy akár tárgyi összefüggések egész szintjének esetében ne sikerülhetne bármit megismernie. Az agnoszticizmus árnyéka is hiányzik érveléséből. Egyáltalán nem számol a megismerés esetleges fogyatékoságaival. Szemlélete ebből a szempontból kifejezetten modern. Úgy tekinti, hogy nem áll semmiféle végső akadály az „ezek” (a micsodák) világának vagy világainak akár teljes és kimerítő megismerése előtt sem. Nem ennek a szférának a potenciális végtelensége tartalmazza ugyanis e végső akadályt, hanem a Micsoda? kérdése előtt feltárulkozó megismert mindenség értelmetlensége, minden jelentést nélkülöző határtalan tárgyömege, tiszta alany nélkülisége. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy a kizárólag a micsodák természetére és összességére irányuló kutatás végső hozadéka maga is csupán egy micsoda.

Szerzőnk ezt úgy fejezi ki, hogy szerinte a mindenség megismerésének csúcsára jutva ugyanott találjuk magunkat, ahol kérdező utunkat elkezdttük: ha minden megismerésünkkel a micsodákat (akár az összes valóságos és lehetséges micsodát) ismerhetjük meg csupán, még mindig nem láthatjuk, Kicsoda teremtette ezeket. Tudjuk, hogy erre persze rámondható, miszerint senki nem teremtette, a létezők összessége sem egyéb egy vagy több nagy micsodánál, azaz a micsodák vagy öröktől fogva keletkeznek, alakulnak és pusztulnak, vagy hogy vélhetően mindezek egy ősmicsoda szétrobbanásából származók, azóta is táguló micsodaözönt képviselnek csupán. Mindezzel azonban kikerülhetetlenül feltételezzük, hogy a szemeit a magasba emelő valaki maga is csupán e megszámlálhatatlan

micsoda egyike, ahogyan azok az ő magasra emelt szemei is, valamint az is, amit eközben gondolni vél. Az „ezekre” irányuló kérdés tehát pusztán az „ezek” egyikének ajkait hagyta el, vagyis nem történt több annál, mint hogy egy kérdéssel és egy kérdezővel több micsoda vélte megkeresni helyét a többi számtalan micsoda közt. A micsodák, vagyis az „ezek” mindensége nyeli vissza magába a kérdésével együtt, még akkor is, ha magát a „mindezekből” valahogyan kiemelkedő fő micsodának igyekszik is közben tekinteni.

A kabbalista a maga válaszával, hogy tudniillik a Kicsoda teremtette az ezeket, arra a nemigen elhanyagolható tényre utal, miszerint nyelvileg összesen kétféle létező akad az egész mindenségben: Micsoda vagy Kicsoda kérdő névmással kérdőre vonható létező, és valószínűleg nincs az a nyelv a földön, amelyik ellenvetés nélkül viselné el fölcserélésüket. A *Zóhár* szerzője, akinek a számára nem kérdéses, hogy a próféta idézett szavaival Isten maga beszél egyes szám első személyben, amikor a mindeneket teremtő Kicsodára irányítja a figyelmet, ezt annál a rokonságnál fogva teszi, amelynek erejénél fogva itt Kicsoda szól kicsodákhoz. A kicsodák önmaguk kicsoda voltára azzal ébrednek, hogy fel-emelik szemeiket a Kicsoda irányába, méghozzá a Kicsoda felszólítására. A micsodákra irányuló megismerésnek jó okkal eszébe sem jutna a megismerés kérdéseinek feltétele helyett megszólítani próbálni a szóban forgó micsodákat. Éppen ez a megismerő nem szólítás jelzi azok micsoda voltát. Szólíthatatlanok, ahogy az „ezek” sem szólnak egymáshoz. Utóbbiak nem is elsősorban azért, mert nem tudnak szólni, hanem mert együtt is, és külön-külön is szólíthatatlan természetűek. Szólíthatatlanságuk a lényegük. A *Zóhár* értelmezésében, amelynek figyelmét itt a teremtés könyve köti le, az ember képmás mivolta alighanem éppen kicsoda voltában áll. Ha csak micsodákból állna a világ, nem volna nyelv. S nyelv híján nem volna kicsoda sem, sem a micsodák világán belül, sem ott fenn, ahová bárki a szemeit emelhetné.

A tárgyi létezés végtelenségének közepette a személyként létezést a nyelv teszi lehetővé. A kabbalista szerző bizonyosan nem elkápráztatni óhajtja felszólításával társait, hanem feladatukul szabja a mindeneket létrehozó Kicsoda állandó szemmel tartását, amely szemlélés a szemlélő kicsoda voltának fokozását szolgálja, s egyben a micsodák világától való önmegkülönböztetését, az azoktól mért távolság növelését.

A nyelv ajándékának egyik természetes törekvése a micsodák tengerének kicsodák sokaságává változtatása. Kifelé és befelé egyaránt. A nyelvnek célja van.

Ezek után már senkit nem érhet meglepetésként, hogy a *Zóhár* szerzője kissé később, az Aranyborjú-imádás bibliai jelenetének (2.Móz. 32,8) kapcsán egy jó fokkal mélyebbre képes ásni az öntött bálvány körüli szószegő tánc bűnének tényénél. A lázadók bálványra mutató sokat idézett éneke: „Ezek a te isteneid, Izrael...” megint csak betű szerint lesz értelmezve nála: „Az Ezek a te isteneid, Izrael” (אֵלֶּיךָ יִשְׂרָאֵל). Az Ezekről van tehát szó, a micsodákról, és tökéletesen érdektelen, hogy ezúttal az egyik micsoda egy aranyból öntött borjú alakját ölti-e, vagy valami mást. Éppen micsoda voltán nem változtat jottányit sem, hogy tisztelői ezúttal épp ezt találták megfelelőnek ahhoz, hogy a Kicsodától tekintetüket elfordítva csorbítsák tovább saját kicsoda voltukat. A bűn többek közt a saját kicsoda mivolt tagadásában is áll, ami természetesen következik a Kicsoda megtagadásából. A Szináj lábánál Mózes visszatértét egyre fogyó türelemmel váró sokaság átmenetileg újból megindult a micsodák egyikévé visszavezető úton, amelytől csak a pozdorjává tört kőtáblák robaja lesz képes visszariasztani őket.

Az elemi létezést alighanem minden élőlény megéli a saját, valamilyen szintjén, sőt a kabbala néhány képviselője esetében még az élettelen tárgyak is ezt teszik, a maguk pusztá tárgyszintjén. A létezést személyesen azonban egyedül az emberi kicsoda éli meg, éppen ezáltal válva külön az egyébként részben őt magát is jellemző micsoda-léttől. A létezés személyes, személyként való megélése nem valamiféle élményszerűsége utal, hiszen az élő micsodáknak is vannak élményeik. A kicsoda mivolt teszi egyedül lehetségessé a

más kicsodákkal történő személyes viszonyba lépést. Szövegünk felfogása szerint a kicsodaként létezés nem fogható fel önmagában adott, végérvényes és már önmagában is meghatározható létmódnak, adottságnak. Ez éppen a kicsodaként felfogott tárgylét jellemzője volna. Az emberi kicsodát a teremtő Kicsodához fűző kölcsönviszonya teszi azzá, aki. E kölcsönviszonynak az állandó tudatosítása és igénye enyhíti a tárgyi világhoz tartozását azáltal, hogy a kicsoda mivolt mintáját és teremtőjét tárja felemelt szemei elé. Egészen kicsodává lenni talán nem is lehetséges, de a nyelv ezt a feladatot tűzi beszélői elé.

6.

Az *Észak mágusának* is nevezett Hamann (1730–1788) jegyezte meg *Aesthetica in nuce* című írásában, hogy „Dichtung ist die Muttersprache des Menschengeschlechts” (A költészet az emberi nem anyanyelve). E mondat számtalan lehetséges értelmezését ismerjük, a szóval történő bibliai teremtre tett utalástól kezdve egészen magának e megállapításnak a költőiségében való elmélyedésig.

Ha valóban érteni akarjuk Hamann mára úgyszólván tönkre idézett megállapítását, miszerint „költészet az emberi nem anyanyelve”, fel kell ismernünk, hogy ez a mondat nem csupán a költészet eredetéről állít valami végtelenül fontosat, de még inkább magának a nyelvnek az eredetéről is. A költészetet vitán felül csakis ihlet szülheti meg. Azután már a költészet egész későbbi története képes meríteni persze saját ihleteit a megelőző ihletek erejéből is, de az egésznek a legkezdetén, mint tudjuk, valóban az istennőnek címzett felszólítás áll. Ha pedig az ember anyanyelve, azaz első megszólalása költészet volt, akkor értelemszerűen az emberi nyelvet az ihlet szülte a világra. Úgy is mondhatjuk: az ember, mint az egyetlen nyelvvel rendelkező lény, ihletre született lény. Kicsodának, azaz személynek lenni annyi, mint ihletettnak lenni.

Amiképpen lehetetlennek tűnik lenni, hogy ne volna valamiféle összefüggés a világ – legalábbis valamilyen mértékű – érthetősége, valamint a között a tény között, hogy a világban csakugyan akad is egy lény, aki ennek az értésnek a képességével rendelkezik (Thomas Nagel: *Mind and Kosmos*), hasonlóan valószínűnek tetszik, hogy létezzék valami összefüggés a természet leírhatatlan kreativitása és az emberi nem, valamint a nyelv kiemeríthetetlen alkotóképessége között is. Mivel Hamann szerint az első nyelv, amin az emberiség megszólalt, a költészet volt, fel kell tennünk, hogy a születőben lévő embert szólongató első nyelv is, ami újszülött öntudatlanságából mintegy válaszra szólongatta elő, valamilyen értelemben költészet kellett legyen. E szólongatást talán leginkább költői benyomások tömegeként jellemezhetnénk. Mindenesetre eszerint az első emberi megszólaláson belül még nem jelent meg különbözőség a valóság megismerése és e valóság átemberiesítése között. Nyilván ezért fejthette ki működését egyszerre kifelé, a világ felé, és ugyanakkor befelé, a világtól eredetileg nem különböző emberi belvilág felé.

Mindenesetre ennél alig valamivel később valamiféle belső törés kezdetét kirajzolódní odabenn, a nyelv belsejében. A megismerés funkciója igen vontatottan, de félreérthetetlenül kezd megkülönböztetni magát a nyelv vele született költészetétől, ami lassan, de biztosan vonja maga után a költészet világának széttöredezését, s egymástól mind szigorúbban elkülönített, egyes alkotások falai közé száműzését. Ebben az értelemben a Hamanntól említett költészet művekké, ha tetszik, különálló versekké zárul be. Egymással fenntartott kapcsolataik a különböző hatások és befolyások vékony szálaivá foszlanak, nagyjából egységes költői világképpé idővel már csak az irodalomtörténészek irodalmi kultúra-fogalmában fog összeállni.

Ha megpróbáljuk fölvetni a kérdést, mi az, ami az anyanyelvén, vagyis a költészet nyelvén megszólaló embert jellemezte a fenti belső törés megjelenése előtt, s ami egyben

e törést követően növekvő mértékben veszett el a számára, a legvalószínűbb válasznak az tűnik lenni, hogy e korai költészet titka a megszólaló mindent magára vonatkoztató látószöge volt. A személy saját létezéséhez való viszonya fejeződik ki ebben a mindent, ami csak éri, önmagára vonatkoztatásban, ami természetesen jelenthet adott esetben tévedést is, de akkor is személyes tévedést jelent. A személyként tévedés nem szünteti meg a tévedő személy voltát, ahogyan a *Zóhárban* a kicsoda mindenképp kicsoda marad, kivéve, ha önmagát elsősorban micsodának fogja fel és értékeli. Például ha néma mindenség veszi körül, ahol semmi nem szól őhozzá, legfeljebb nesz támad, mikor a dolgok egymáshoz verődnek. Az emberi nem anyanyelvén értővel más volt a helyzet: minden őt szólította, a szél zúgásától a fellegek fennkölt képrejtvényéig, az áldozati állat belső szerveinek rajzolatától az egek intó dörgéséig, minden tőle vágyott vagy követelt valamilyen választ. A szél nem zúgthatott csak úgy magának, s minek torlaszolódtak volna képpé a fellegek, ha nem lett volna ezzel valami közölni valójuk? Az égbolt neki dörgött, senki másnak, hiszen ha másnak szólna, hogyan és miért hallotta volna meg éppen ő? Ha pedig néppé igyekeztek összecsozdulni, akkor népként vonatkoztattak minden üzenetet magukra: minden, amit csak érteni vélhettek, az anyanyelvükön szólt, és ők ezen a nyelven válaszoltak mindenre. Hogy jól fejtették-e meg ezeket az üzeneteket, vagy sem, erre a kérdésre érvényes választ kizárólag a későbbi üzenetek megfejtői nyújthatnak utólag, semmiképp sem azok, akik nem hallottak, nem láttak, és nem tapasztaltak semmit. A „nincs üzenet!” nem megfejtés. Az csak a kicsoda mivolt csorbulása.

A nyelv belső törésvonala mentén, ennek a költői mindent magára vonatkoztatásnak az ellenében egyenesen az égis nő annak igénye, ami szabadítani törekszik a nyelvet minden emberi „elfogultságtól”, a valóságba történő emberi „belemagyarázástól”, és egyáltalán, minden antropomorfizmustól. A létezéshez való személyes viszony válik minden tévedés gyökerévé. A nyelv ideáljává a realitás „emberkéztől érintetlen” észlelését teszik, beleértve ebbe a kifejezetten emberi realitások mind teljesebb körét is. A nyelv lehetőség szerint teljesen deantropomorf használatát követően a külső világ – az ember belső világával összhangban – elnémul. A hallgatás e mindent fedő óceánján egymástól távoli szigetként lebegnek a költői beszéd művekké magukba zárkózott darabjai, a mindent magára vonatkoztatás halványuló emlékei.

7.

Tudtommal az úgynevezett *beszédaktus*-elméletnek született ugyan némi irodalomtudományi alkalmazása, ám mintha ezek mellőzték volna az elmélet ontológiai elméletként való érvényesítését az irodalomra. Az eredeti elméletnek egyik alapvető feltevése, hogy az emberi beszédnek vannak olyan megnyilvánulásai, változatai, amelyek nem írnak le semmit, nem ábrázolnak vagy jelenítenek meg, és nem is állítanak semmit, hanem megvalósítanak valamit, mondjuk így: beszédként ők maguk valóság, valóságot cselekszenek. Legviszátérőbb példái közé tartoznak például a házasságkötéskor elhangzó „Igen!”, általában az ígéret mint nyelvi cselekvés, a káromkodás, és egyáltalán, a vallási szertartásokban nyelvíleg végbemenő kultikus cselekvések.

Kézenfekvőnek tűnik annak megállapítása, hogy példának okáért az *Iliász* legelső sora, a Múzsát szólító „*Istennő, haragot zengj!*” nem csupán emlékezetes kezdősor, hiszen az eposznak valahogyan el kell kezdődnie, hanem a dalnok által véghezvitt valóságos fohászkodás, ami minden egyes olvasásakor vagy elhangzásakor végbemegy. Eposzlétesítő felszólítás. Nem leírja a dalnok cselekvését, nem egy tényt állít szemléletesen elénk, hanem kimondása révén megtörténik. És csakugyan, nem késik a magasabb segítség, a fohászt nyomban egy egész eposz követi. Még hozzá örökre. Az eposz előtt soha többé nem tud

nem elhangzani. Nagyon is hasonlóan ahhoz, ahogy mondjuk egy költői mű afféle kezdőmondata, mint például hogy „Tüzesen süt le a nyári nap sugára”, valójában nem az égen tündöklő napot írja le igen szemléletesen, nem is egy művön kívüli tényt állapít meg, amit talán figyelmetlenségből eddig nem vettünk észre, hanem a mű világának eddig nem is létezett égboltján könnyed nyelvi mozdulattal elhelyezi számunkra a sugárzó nyári napot, ami e pillanattól fogva e nyelvvilág valóságos égitesteként árasztja sugarait, most már mindig. Alighanem egy irodalmi mű valamennyi mondata ebben az értelemben leírt beszédaktusnak tekinthető, hiszen nem akad köztük egyetlenegy sem, amely valamilyen, a művön kívüli valóság leírásának volna tekinthető, bármennyire is hasonlítson ilyesmihez. Kivétel nélkül mindegyik mondata egy-egy önmagát nyomban megvalósító nyelvi cselekvés, amit a rákövetkező mondat már nyugodtan, szélesebben magára is hagyhat, hiszen valóságként áll immár meg a maga lábán. Ha nem így lenne, a mű minden egyes mondat után összerogyna, és előről kéne kezdődjön. Az, hogy a következő sor vagy mondat támaszkodni képes a megelőzőre, jelzi a sorok vagy mondatok immár stabil valóság voltát. Minden mondat hallotta az előzőt, és tisztában van vele, hogy biztonsággal léphet fel rá. Ha nem így volna, Sebald számára lehetetlen volna Stendhal képében belépni Kafka kikötőjébe, és tekintetét a rakpart kőfalán kockázó két fiúra szögezve eltájekeozódni, miközben lenéz a mólóra is, hiszen tudja, miféle bárkára számíthat ott.

A beszédaktus-elmélet fontos észrevétele, hogy az említett nyelvi cselekvések csak meghatározott összefüggések között mutatkoznak meg cselekvésekként. Például az „Igen!” szó csak akkor állja meg cselekvésként a helyét, ha az esküvői szertartás körülményei úgy vannak köré szervezve, hogy azon belül e szó csakugyan megvalósíthassa a házasság intézményi létét. Ezt a körülményt tűnik valóvá tenni az a korábban említett folyamat, amelynek során a költészet mint az emberiség anyanyelve egyes művekké zilálódik szét, s az az összefüggés, amelyben az irodalom nem leír vagy tényt állít, hanem közvetlenül megvalósítja magát, az az immár irodalomnak, irodalmi művek alkotásának nevezett intézményi összefüggés, amelyet a költő csakúgy, mint olvasója, eleve adott kultikus összefüggésként tekint. Ha nem tudnánk róla, hogy olyasmik, mint irodalmi művek, léteznek, és együtt irodalmat alkotnak, azt hihetnők, hogy valaki számunkra nem látott vagy nem ismert tényeket ír le, netán valami tőlünk távol lezajlott eseményről ad hírt. Miután azonban szerencsére tudunk róla, hogy a házassághoz hasonlóan létezik egy irodalom elnevezésű intézménykomplexum is, nyomban tudomásul vesszük, hogy egy azon belüli valósággal kerültünk szembe.

A nyelv fokozódó szabadulni törekvése a személyes létezés kifejezésre juttató saját törekvésétől egyáltalán nem csupán kulturális probléma. Ha a kicsodák elfelejtik felemelni semeiket, micsodákká felejtik magukat. Ez az ember mivoltot közvetlen közlelről érintő kozmikus kultúrharc része.

OLVASÓ MUNKÁS

Három személyes szál is köt az *Olvasó munkás* című szoborhoz. Ez a szocreál vaskos propagandisztikusságát magán viselő, 1950-ben készült mű nem véletlenül lett az Állami Könyvterjesztő Vállalat emblémája, és maradt aktuális az „Olvasó népért” mozgalmat meghirdető Kádár-korszakban is. Az olvasó ember legismertebb, ha tetszik, legmaradandóbb szobra ez a magyar művészetben, amely leválik a történelmi korszakokról. Helyén maradt a rendszerváltás után is Csepelen, ott, ahol 1951-ben fölállították. Hogyan hagyhatta volna hát érintetlenül ennek az olvasással és könyvekkel emblémaszerűen összefonódó szobornak a képe – ha csak tudatom perifériáján is – az olvasás magamfajta munkását?

Alkotójának nevét azonban aligha ismertem. Emlékezetem szerint akkor égett csak belém, amikor gyászkeretben láttam meg a *Jelenkor*ban, abban a folyóiratban, amelyben ez idő tájt már nekem is megjelent egy kritikám. Hogy ne tűnt volna fel, mikor az én nevem állt ott gyászkeretben! Ekkor vált tehát fontos faktummá számomra, hogy létezik, illetve létezett egy Beck András nevű szobrász. Kerestem most ezt a *Jelenkor*-számot a folyóirat 1986-os évfolyamában (B. A. az előző év decemberében halt meg), de nem akadtam nyomára. Úgy tűnik, évtizedek óta fals emléket dédelgettem. Máshogy kellett lennie, máshol kellett megpillantanom azt a nevet a gyászkeretben, amihez aztán hozzákapcsoltam az olvasó munkás szobrát. Talán a Párizsban megjelenő Magyar Füzetek könyveinek egyikében – Tamás Gáspár Miklós *Idola Tribus*ában vagy Kenedi János könyvében, az *Elhülyülésem története... és egyéb balgaságokban* – láttam meg a gyászkeretet, amely 1986-tól kiegészítette a korábbi mondatot: „A címlapot díszítő embléma Beck András munkája”. Ha így is volt, ennek már a kilencvenes években kellett lennie. Akárhogy is, a kettő – olvasó munkás, Beck András – közé régóta egyenlőségjelet tettem. Ez a névazonosság tehát a második személyes szál, amely a szoborhoz köt, és persze ez a legvisszhangosabb.

A legmegfoghatóbb és legjobban dokumentált viszont a harmadik. Tizenöt éve, 2009 őszén kezdtem tanítani a MOME-n. Az Elméleti intézet, amelybe kerültem, azon a régi, mára jócskán megváltozott kampuszon a Gond-űzőnek keresztelt oszlopos épületet bitrolta, amely úgy néz ki, mint egy régi vágású kúria vagy villa. A kertben, az épülethez vezető lépcsővel szemközt kőszobor állt, pontosabban ült: a Beck András-féle *Olvasó munkás* korabeli kópiája. Ez a szobor az utóbbi években, amikor minden szobor, kellék és kellem eltűnt a színről, fadeszkákra helyezve, rangrejtve ücsörgött az egyik új épület tövében, aztán egyszer csak eltűnt onnan is. De a múlt ősszel ünnepélyesen visszatért egy fa árnyékába, gondosan elkészített talapzaton, azzal a féligazságot tartalmazó felirattal, miszerint a szobor Beck András műve. Az viszont már a pusztá véletlen műve, hogy az Elméleti Intézet új helyének alagsori ablakaiból éppen rálátni a szoborra.

*

Ha most visszagondolok, ezeken a körülményeken, egybeeséseken és véletleneken túl is van valami, amibe Beck András *Olvasó munkása* nekem nagyon beletalál. Egy újabb önös kanyarral kell tehát folytatnom.

Korai olvasmányaim idején mélyen belém vésődött néhány közzájón forgó irodalmi nyelvemlék, miszerint „Bovaryné én vagyok”, vagy hogy „az én az valaki más”. Arról a döntő hatásról pedig többször is írtam már, amit Fernando Pessoa *Autopszichográfia* című verse tett rám. Hogy micsoda kavardással járt azt olvasni, hogy „A költő nagy színlelő, oly jól ért a színleléshez, hogy csak színleg érzi ő a kint, mit valóban érez”. Még akkor is, ha fikarcnyit sem éreztem magam költőnek, kritikusnak is alig. Csupán gond nélkül vittem át ezt a csavaros igazságot az olvasás szituációjára, az olvasás aktusára. Ma is úgy gondolom, hogy a Flaubert-, Rimbaud- vagy Pessoa-féle beláthatatlanul bonyolult képlet gond nélkül adaptálható az olvasásra és a művekről való artikulált megnyilvánulásra, a műkritikára. Ugyanakkor szorosan összefügg a kritika voltaképpeni (forma)problémájával, azzal, hogy a műkritika magától értetődőnek tekint, hogy tárgya a mű: vagyis többnyire el van benne fedve, feledve az, amit Flaubert, Rimbaud és Pessoa oly emlékezetes formába foglalt, az én és a mi, az én és a mű közötti feszültség.

Az utolsó két mondat több mint három évtizeddel ezelőtti mondataimat idézi, első kötetem, a *Nincs megoldás, mert nincs probléma* záródarabját. Kezdetben ugyanis a kortárs magyar irodalomról írtam kritikákat, de hamar kiderült, hogy maguknál a műveknél jobban érdekel az, mit is művel a kritikus, amikor egy műről ír, a kritikus pozíciója, az a szellemi, személyes és intézményi történetekig lebontható gyakorlati összefüggésrendszer, amelyben a kritikus áll, amikor formát akar adni gondolatainak. Miközben tehát műveket próbáltam értelmezni, minduntalan saját helyzetemre is reflektáltam, azt mértem fel. Ezek az írások élesen rajzolták ki az értelmezői pozíció dilemmáit és személyes tétjeit, és viszonylag gyorsan álltak össze könyvvé. E könyv első felének élén ez a Flaubert-, Rimbaud- és Pessoa-visszhangos kérdés állt: „Ki az az én?” A könyv *Kritikus ponton* című második felének egyik írása pedig párbeszéd formáját öltötte A és B között. Holmi formai játékra is gyanakodhatnánk, minthogy monogramom két betűje elegyedett itt egymással vitába, de kritikus pozíció hasadtsága mélyebben gyökerezett.

Az eddigieket úgy foglalhatnám össze, hogy Beck András olvasó munkása, a maga bizarr együttállásaival, számomra sűrített formája, ikonikus kihegyezése annak az alapképletnek, amely körül kezdettől fogva toporgok. De mielőtt még valaki félreértene, ez nem a kritikus/értekező egójáról, lelki rezdüléseiről vagy önmagaságáról szól, nem benyomásokról, szubjektivitásról, beleérzésről, azonosulásról.

Ami írásom ugródeszkáját illeti – két ember névazonosságát, akiknek egyike történetesen én vagyok –, ez éppoly közönséges és esetleges dolog, mint amennyire rejtélyes és zavarba ejtő. Akárcsak két arc fiziognómiai hasonlósága. Még vér szerinti rokonság esetében, szülő-gyerek relációban vagy ikreknél is így van ez, hát még olyanoknál, akik teljességgel idegenek és ismeretlenek egymás számára. A hasonmás mindig kísérteties, de mindig groteszk, nevetséges is: a felismerések vígjátéka éppúgy belejátszik, mint a tragédiája.

A névazonosság és a fiziognómiai hasonlóság leggyakoribb példája az, amikor a fiú az apja keresztnévét viseli. Ez mondhatni a szülők gonosz tréfája. Még extrémebb eset, amikor egy számot is biggyesztenek az örökölt név után, ahogy az egy bizonyos Mann Satterwhite Valentine II. esetében történt. Vajon függetleníthető-e a névnek ettől a bélyegétől, hogy Valentine II. nevéhez fűződik az első fiziognómiai érdekű fotósorozat koncepciója (magukat a daguerrotípiákat hivatásos fotográfus, Montgomery Simons készítette), melynek egyik modellje is ő maga volt?

A névazonosságban bujkáló lidérces létkérdések remek illusztrációja a *The Harvey Pekar Name Story* (Történet a Harvey Pekar névről) című képregény. Pekar a kortárs független képregényszcéna fura figurája volt (néhány éve halt meg), aki nyugdíjba vonulásáig egy veterán katonai kórház irattárosaként dolgozott. Markáns plebejus szemlélet, tüntetően egyéni átlagembertudat jellemezte: gyanakvással tekintett minden értelmiségi, akadémiai huncutságra. Mindez kiolvasható földhözragadt önéletrajzi képregényeinek sorából, melynek egyik darabja, ha önironikus beütéssel is, a *Class Antagonism* (Osztályellentét) címet kapta. Pekart nálunk kevesen ismerik, noha fő művéből, az *American Splendor*-ből (Amerikai dicsfény) film is készült, mely magyarul a *Sikersztori* fedőnevet kapta.

A *The Harvey Pekar Name Story* négyoldalas képregény, minden oldalon egységesen kiporciózott 12 képkockával. Egy középkorú férfi monológja ez, akit mindegyik képkockán ugyanabban a beállításban és képkivágásban látunk, deréktól fölfelé, zakóban, nyakendőben. Bármennyire is ki van öltözve, slamos figurának tűnik mégis. Mindvégig üres, légüres térben áll, egy fehér fal előtt. Egyetlen társa a saját, falra vetülő árnyéka. Az egyes képeken csupán Pekar arckifejezése és testtartása változik, az sem feltűnően. A képregény tere a morfondírozás, a rácsodálkozás és a közlésvágy absztrakt tere: gondolati tér.

A rajzokat egyébként nem Pekar csinálja, és ez is kissé rendhagyóvá teszi a független képregényesek között. Kezdetben többnyire jóbarátja, a hatvanas évekbeli underground képregény atyamestere, Robert Crumb rajzolta őket Pekar pálcikaember-rajzainak útmutatása nyomán. A *The Harvey Pekar Name Story* társalkotója is ő. Crumb rajzain a főhős lazább fiziognómiai hasonlóságot mutat Pekar életbeli fizimiskájával, mint a többi rajzoló munkáin, de ezen az *American Splendor* élére állított képregényen ismerhető fel legkevésbé Pekar, már csak azért is, mert a vaskos kötetben egyedül itt visel öltönyt és nyakkendőt.

„Az évek során mindig tartogatott számomra valamit a nevem.” Ezzel a kijelentéssel kezdi nagymonológját hősünk, akit fiatalkorában sokszor hecceltek a nevéhez társított idéetlen viccekkel. De Pekart kemény fából faragták, így vagy úgy kivívta társai tiszteletét, és abbamaradtak ezek a tréfálkozások. Feleségének meg éppenséggel kifejezetten tetszett a Pekar név, és megszerettette vele is. A történet ezzel dramaturgiai nyugvópontonra jut, de csak azért, hogy újabb lendületet vegyen. Az ifjú párnak ugyanis hamarosan telefonja lett, aztán megkapták az új telefonkönyvet is. „Képzzelhetik, mennyire meglepődtem, mikor rálapozva a nevemre azt láttam, hogy van rajtam kívül egy másik Harvey Pekar is! Néhány év múlva aztán egy harmadik Harvey Pekar is felbukkant a telefonkönyvben. Ezzel a furcsa névvel, ugyanabban a városban!”

És a dolog nem marad ennyiben. Egyszer éjfél tájféltávolsági hívással keresik Floridából. A vonalban egy női hang, aki, mint kiderül, valamelyik másik Harvey Pekar kereste. Aztán az apja halála miatt fejezi ki részvétét egy munkahelyi kollégája. Csakhogy hősünk apja kiváló egészségnek örvend! Mikor megkérdezi, honnan vette, hogy meghalt, munkatársa Harvey Pekar gyászjelentésére mutat a helyi lapban, az elhunyt egyik fia pedig Harvey. Ekképpen ölt számára két névrokona némiképp megfoghatóbb alakot. Hat hónap múlva az ifjabb Harvey halálhírére hősünket mély szomorúság fogja el, noha voltaképpen egyiküket sem ismerte. A következő telefonkönyvben már egyedül az ő neve szerepel. A történetnek azonban nem ez a vége. Két évre rá ugyanis egy újabb Harvey Pekar üti fel a fejét az új telefonkönyvben. „Kik ezek az emberek?” – fakad ki hősünk. „Honnan bújnak elő, és mifélék?... Mit rejt a név?... Ki az a Harvey Pekar?”

A *Történet a Harvey Pekar névről* nemcsak üzemszerű működésünket felnyitó létkérdéseink kísérteties köznapiságát viszi színre, de mintegy melleleg a telefonkönyv kulturális fenomenjének is emlékművet állít. Mert a telefonkönyv itt nem egyszerűen unikális adattár, hanem sorskataszter, képzeleti terep és reflexiók aknamező, váratlan egybeesések és ocsúdások színtere, ahol hétköznapi és felajzott fantázia találkozik. Ahol a szimpla névazonosság égető kérdéssé lehet, és a valóság elveszti biztos körvonalait. A telefonkönyv élettörténetek sűrítőményévé válik: az egymást követő nevek szimpla azonosságában ott mocorog a hasonmás – Poe, E. T. A. Hoffmann és Dosztojevszkij nevével fémjelzett – problematikája. Téves kapcsolás, ontológiai rövidzárlat, rángatózó öntudatunk banális susztermattja.

*

De ideje hideg fejjel szemügyre venni a szobrot is, Beck András *Olvasó munkás*át. Aradi Nóra *A szocialista képzőművészet jelképei* című könyvének 'olvasó munkás' szócikkében jegyzi meg, hogy a szocialista művészet e jellegzetes típusa Rodin *Gondolkodójának* örököse és megfelelője. „Az olvasó, intellektuális munkások többnyire könyvvel együtt szerepel, de ez nem kötelező attribútum. Fontosabb [...] a gesztus, a támaszkodó mozdulat.” Az 1930-as évek magyar művészetéből számos példát említ, közülük a mi olvasó munkásunk leginkább Goldmann György 1934-es, könyv nélküli *Ülő munkás* szobrának rokona.

Aradi figyelemre méltó megállapítást tesz az újságot olvasó, illetve a könyvet olvasó ember motívumáról. Míg az előbbi társadalomkritikai állásfoglalást jelez, a könyvet olvasó figura „mindig a jövőre készülést fejezi ki”. Ami a jövő dimenzióját illeti, jelentékeny különbséget regisztrál a Szocialista Képzőművészek Csoportjának vonzaskörzetében létrejött háború előtti művek és az 1945 vagy még inkább 1948 után készült alkotások között. A „folyamatos tanulás, értelmi készülődés” a harmincas évekbeli munkásmozgalomnak „nemcsak napi programja, hanem szervező eszköze is volt”.

Ez a háború utáni helyzetre is igaz, csakhogy míg a korábbi alulról való önszerveződést takar, az utóbbi fölülről zúduló kényszer. Beck András *Olvasó munkás*át az 1950-ben megrendezett I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon mutatták be. Ahogy e kiállítás címe is jelzi, új időszámítás vette kezdetét ekkoriban. Révai József megnyitóbeszédét idézve: „Elmondhatjuk, hogy képzőművészetünk nagyban és egészében igenis rálépett a helyes útra... Megjelentek a vásznon és a szobrokon a dolgozó ember, épülő szocializmusunk új típusai, a sztáhanovista, a traktoros, a pártmunkás, a honvéd, a feltörekvő dolgozó nő, az új szocialista ifjúság”.

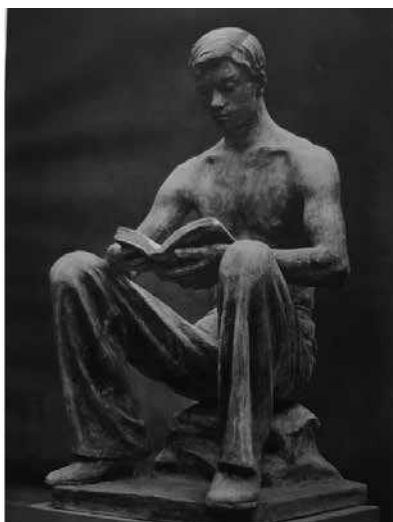
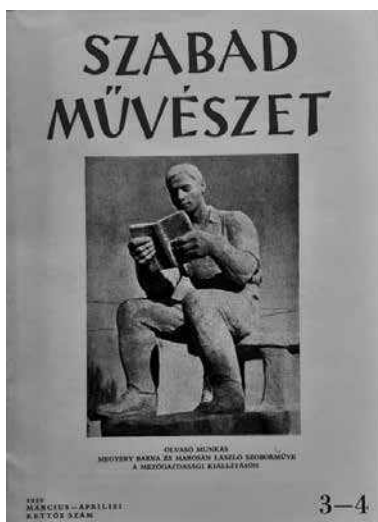

Feltűnő, hogy a felsorolásból hiányzik az olvasó munkás típusa. Vajon azért, mert a munkásnak nem az olvasás a munkája, azt pedig, akinek az olvasás a munkája, nem nevezzük munkásnak? Vagy azért, mert a munkást ezek a szobrok, a munkásalakok többségével ellentétben, nem munkaeszközével együtt, pláne nem munka közben jelenítik meg? Vagy, mert az olvasó munkás motívuma nem új típus, minthogy Aradi szavaival „sajátos koncentrációban jelenik meg a harmincas évek magyar művészetében”? Esetleg az okoz itt némi bonyodalmat, hogy „ez a jövőre készülődő, tanuló munkástípus viszont ilyen formában nincs jelen a kortárs szovjet művészetben”? Valóban szembetűnő, hogy az 'olvasó munkás' szócikket illusztráló tizenöt mű között egyetlen szovjet mű sincs.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez a jövőbe néző, valójában azonban könyvbe mélyedő tekintet könnyen önmagába, sőt önmaga ellen fordulhat. Az olvasó munkás Janus-arcú. És nem csak annak van meg a veszélye, ha munkásunk nem a *Szabad Népet* vagy a marxizmus klasszikusait olvassa. Művészi garanciát az sem jelent, ha a sajtótermékkel nincs gond. Amiképpen Révai József fejtegeti, „az eszmei tartalomnak magas művészi formában kell jelentkeznie... Attól, hogy egy képen ott van az ábrázolt munkás kezében a *Szabad Nép*, lehet az még halott csendélet is”.

Ezzel együtt olvasó munkás szoborból nálunk nem volt hiány. Az 1950-es I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon sem Beck Andrásé volt e nemben az egyedüli. A kiállítás anyagát reprezentáló albumban szereplő Madarassy Walter-mű, az *Ifjúmunkás déli pihenőjének* félmeztelen fiatalembere szintén könyvet tart a kezében, és ott van még a *Szabad művészet* 1950. március-áprilisi számának címlapjára került *Olvasó munkás*, Megyery Barna és Marosán László alkotása is. Érdemes őket összevetni.

Mindhárom munkást ülő helyzetben látjuk; nézzük, min ülnek, és hogyan. Megyery-Marosán szobra egy rusztikusra stilizált, kicsinyített stonehenge-i építményre emlékeztető padon, melyhez képest a munkásfigura valóságos óriásnak hat. A nyitott könyv is szinte eltűnik két hatalmas tenyerében, nem tudni, eltartja-e magától, vagy éppen kapaszkodik bele. A figura egész tartása, alakja rendkívül merev, szögletes. Minden porcikája a közte és a könyv között lévő távolságról tanúskodik, és arról a görcsös erőfeszítésről, amellyel e távolság legyőzésére törekszik. Nem is annyira olvassa, inkább révülten bámulja a könyvet, mint valami azonosíthatatlan objektumot. Az a nehézkesség és gátoltság, ami a munkás és a könyv viszonyát jellemzi, hordoz ugyan valamicskét a megcélzott penzumszerű társadalmi feladatból, de leginkább az alak gólemszerű megjelenítése, a művészi megformálás kezdetlegessége révén.

Az *Ifjúmunkás déli pihenője* félmeztelen fiatalemberén alig hagyott nyomot az efféle ólomlábú propagandisztikusság. Hajlékony, karcsú teste nem követi a munkásábrázolás ekkoriban megszilárduló sablonját, csak feltűnően nagy kézfeje mutat vele rokonságot. Nem plakátszerűen erőteljes, masszív és öntudatos fiatalember ül előttünk. Egyáltalán: *fiatalembert* látunk, nem pedig kimért munkásábrázolást, a maga ideologikus vektoraival. Amin ül, közelebből nehezen meghatározható formátlan kupac, a hangsúly nem lábainak oszlopszerűségére esik, hanem éles szögben behajlított térdére, az ülőhelyzet nyomatékára. Ez a fiatalember pihenője közben tökéletesen kiszakad a munka világából, elmélyül a kezében tartott könyvben, és az elmélyülés itt azt is jelenti: testének egészével lehorgonyzik a könyvnel, melyet kezében tart. Csak a hosszú combja és lábszára által bezárt hegyesszögben van valami nyugtalanító dinamika, valami zabolátlan tettekésség. Ezt erősíti föl a könyvre irányuló figyelem, az értelem fénye, mely arcának lágy vonásaiból árad.

Beck András olvasó munkása a legidősebb hármuk közül. Izmos fölsőtestének, karjának, lapátkezének tömör állagát nadrágjának oroszosan buggyos szára és a méretes, de mégsem bumfordi gumicsizma erősíti, amelyben végződik. Kissé előrehajoló teste és maga alá húzott lábai, valamint az, hogy a könyvet az egyik kezében tartja, a másikat pedig a combján támasztja meg, alakját összefogottabbá teszi a másik kettőnél, akiknek végtagjai önálló életet élnek. A három szobor közül ennek tartása emlékeztet leginkább a Rodin-féle *Gondolkodóra*. Az, hogy a könyvet nem két kézzel fogja, szorítja, furcsa szabadságtöbbletet, elengedettséget kölcsönöz a masszív alaknak. Ebből a szempontból figyelemre méltó a kezében tartott könyv megformálása is. Ez a könyv nem kinyitott könyv, ezt nehéz is volna félkézzel fogni. Beck András olvasó munkása a könyvet a tenyeréhez idomítja. Nem fétistárgy számára, nem áll idegenül a kezében, szinte tiszteletlenül, magától értetődő módon gyúri, alakítja. Az olvasott oldalakat nem kíméli, lazán visszahajlja, és a borítóhoz szorítja őket. Ha jobban megnézzük, az is föltűnik, hogy a könyvtest szokatlan görbületet kap. Úgy is mondhatnám, hogy a könyvszerűség meghajlik a kézhezállóság követelménye előtt. A munkás ökölbe szorított másik keze, melyet combján nyugtat, olyan, mint valami csendes erődemonstráció. De bármilyen hangsúlyos is az ököl támasztéka, a behajlított könyvek és a kar tömör izmai, ez itt mindenekelőtt az olvasás intenzitásának ad hoc állványzata lesz.

A munkás szabályos hasábon ül, ami azért nem hat posztamensnek, mert nincs benne semmi monumentális, az alak szinte agyonnyomja a posztamenst, szabályossága és szögletessége szinte láthatatlanná teszi. Annál feltűnőbb a két egymásra rakott téglá, melyre bal lábát helyezi. A téglá pontosan jelzi a munka világát és terepét. Azt, hogy nem holmi kényelmes és elkényelmesedett otthoni olvasásnak vagyunk itt tanúi. Céltudatos tevékenység ez, munka, amelynek megvan a maga helye. Ugyanakkor a munkás téglán megtámasztott lába feloldja mozdulatának feszültségét, mely a másik két szoboralaknál a könyv felé való két kézzel nyújtózkodás impulzusából fakad. Beck András szobra az otthonosság, ellazulás képzetét hordozza. Ebbe a lábtartásba bele van kódolva a társadalmi felemelkedés teljes íve. Egyenes út vezet innen az ülés vagy olvasás közben hanyagul keresztbe vetett lábig és tovább, a polgári otthon nélkülözhetetlen kellékéig, a különféle formájú, állagú lábtartók, puffok és zsámolyok kényelmes világához. A keresztbe vetett láb vizuális rajzolatát teszi kontúrossá az is, hogy másik lábát maga alá húzza. És az ellazult hatást erősíti a combján megtámasztott alkar is, mely a csípőre tett kéz hetyke magabiztosságát idézi. Öntudatot, mely abból az érzésből fakad, hogy az ember immár a helyén van, nem csupán kapaszkodik feléje.

A két egymásra rakott téglá úgy jelenik meg tehát itt, mint a munkásöntudat biztos talapzata. Egyfelől megtestesíti és hangsúlyozza a munka világát, másfelől a munkás lába alá tolja azt az emeltyűt, amely megkötöttségeinek köréből egy szabadabb emberi test- és léthelyzet irányába mozdítja el. A munkás „keresztbe vetett” lába a társadalmi és az egzisztenciális szabadság két egymást kiegészítő felének metszéspontja.

Az 1945-re következő évek ennek ígérését hordozták Magyarországon. Néhány éven belül azonban ebből már csak szólamok és a látszatok sűrű erdeje maradt, meg a lapokon virító címek: „Szabad Nép”, „Szabad Művészet”, „Szabad Föld”. Az *Olvasó munkás* bronzszobrának csepei föllállítása után karikatúra jelent meg a *Szabad száj* nevű vicclap 1951. február 22-i számában. Nyüzsg Aladár, az egész társadalmat átható fonák túlteljesítési láz két lábon járó megtestesítője így perlekedik az új szoborral: „Mi az? Maga munkaidőben olvas?” Hát igen. Az olvasás útjai kiszámíthatatlanok, bármennyire kontrollált körülmények között zajlik is. A programozott és irányított emberformálás eszközében ott bujkál az önépítés szabadságának lehetősége. Az olvasó munkás egykönnyen porszemmé is válhat az olajozott gépezetben. Ahogyan azzá vált maga a *Szabad száj* is. Egy hónap sem telt bele, és megszűnt: Nyüzsg Aladár sem nyüzsgött már.

Gink Károlynak van egy önarcképe, amely akkor készült, amikor Beck András az *Olvasó munkás* szobrán dolgozott. Ezt onnan tudni, hogy az önarcképen látható a szobrász is, ahogy épp a szobron dolgozik. Mondhatni, ők ketten állnak a kép fókuszában. A fotós az előtérben guggol, és állványra helyezett fényképezőgépébe néz. Háta mögött a szobrász és műve, ő szemben van velünk, kamerája felénk, nézők felé irányul, mintha minket fotózna. Elsőre nem is egészen érthető a helyzet. Aztán világossá válik, hogy mi, nézők a tükör, a láthatatlan tükör helyét foglaljuk el; a szobrászt és az *Olvasó munkást* tükörkép-ként, mandínerből látjuk, amiképpen magát a fotóst is. Negyedik félként leszünk ekképpen részesei ennek a különös háromszögelésnek. Gink egyszerű effektust alkalmaz itt szerencsés kézzel, és avat sokértelmű önportrévá. Olyan önarcképpé, amelynek legalább négy egymástól elválaszthatatlan, egymásban tükröződő alanya van: a modellje – aki itt történetesen épp a maga modelljén dolgozik –, a fényképezőgép, a fotós és a tükör. Csak ezek áttételei, az ide-oda pattogó tekintet játéka ad képet arról, amit a fotós csinál, és arról, amit a kép csinál velünk. Arról, hogy a fotós figurája mindig ott van saját képe sarkában. E kép nélkül nem alkotó, nélküle a kép nem az ő képe. És így van ez a nézőkkel, minden befogadóval is. Gink Károly úgy csinált magáról igazi önarcképet, hogy a szobrászt fotózta le munka közben, de kameráját nem rá irányította, nem is önmagára, hanem arra, aki a képet éppen nézi. A fotó címe: *Beck András és én.*

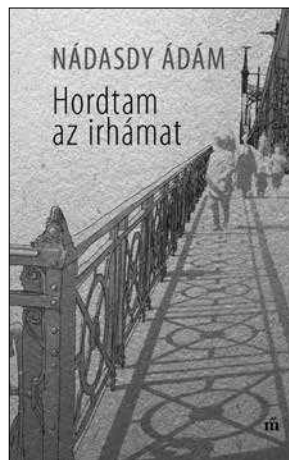
ZSUGORODÓ PÁRHUZAMOSOK

Nádasdy Ádám: *Hordtam az irhámam. Beszélgetés, írások, naplók 1994–2022; Billeg a csónak. Versek 2019–2023*

Ha jól emlékszem, 1979 végén történhetett, hogy táviratilag berendeltek az ELTE rektori hivatalába (telefonom ugyanis nem volt). Sejtettem, mi állhat a háttérben, október végén magam is csatlakoztam a Charta '79 aláíróihoz. Bízam ugyan abban, hogy „karóba nem húznak ma már”, de gyanítottam, hogy a tudományos továbbképzési ösztöndíjam lejárta után elbúcsúzhatom az egyetemről. (Ebben nem is tévedtem.) A másik két beidézett közül az egyik Nádasdy Ádám volt, akit elkísért a tanszékvezetője is. A karóba húzás valóban elmaradt, a dorgálás mellé teát is kaptunk. De azért nem voltam vidám, szemben Nádasdyval, aki kifelé menet megjegyezte, hogy „ha valaki istállómasternek áll, az ne csodálkozzon, ha a lovak néha dobrogolnak az istállóban”. (Az utóbbi ige történelmi hitelességéért nem kezeskedem, bennem ez maradt meg, nyilván, mert tetszik a szó.)

Ez az ősrégi történet azért jutott eszembe, mert Nádasdy „irhás” kötetének első beszélgetésében úgy nyilatkozik a politikáról, hogy az „reménytelennek tűnt ebben az országban a kommunisták alatt”. Önmagát pedig – nem kis mértékben a családi háttér miatt, amely ellen, mint mondja, soha nem lázadt – az ellenállás szimbolikus gesztusain *alkatilag* kívül állóként írja le: „ez annyira távol állt tőlem”. A Charta-aláírás mégiscsak politikai gesztus volt, amelynek szimbolikus jelentőségét annak idején reálisan világította meg az istálló-hasonlattal. A jelek szerint azonban eszébe sem jutott felidézni, amikor a politikához való viszonyáról beszélt. Talán azért, mert a két Charta-akció „dobrokolásának” akkori jelképes erejét az elmúlt évtizedek olyan „halványra betegítették”, hogy az ma már alig érezhető.

De azért további két helyen is olvashatunk a politikáról a kötetben. Az egyik a *Rendparti vagyok* című írás, amely eredetileg a Láthatatlan Kollégium évzáró beszédeként született 1995-ben. Meghatóan szép, mai szemmel nézve szinte naivnak látszó gondolatok ezek az értelmiségiek jövődjéről szerepéről egy átalakulni készülő országban. Ha bő másfél évtizeddel korábban az értelmiség politizálásnak szánt tiltakozását az istállóból kitörni nem tudó lovak dobogásához hasonlította, most klasszikusabb utalással él. Legyenek olyanok, mint a capitoliumi ludak, csapjanak „éktelen gágogást” „a legkisebb zajra, a leglengébb éjszakai kísértet felrémlésére is”. Rendre szükség van; de az is nyilvánvaló számára, hogy ennek a rendnek a szabályait nem a ludaknak kell lefektetniük, hanem azoknak, akik értenek az ilyesmihez (vagyis a politikusoknak). Ugyanakkor ennek a rendnek gyengének kell lennie, vagyis lehetővé kell tennie a politikai hatalom folytonos önkorlátozását, „a megszorítások

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
200 oldal, 4999 Ft

folytonos felülvizsgálatát”. József Attila híres sorával vitatkozva úgy véli: nem a szabadság fogja megszülni a rendet, hanem fordítva, a rendből léphet elő az egyén és a kisebb közösségek szabadsága. Mielőtt még legyintenénk („hol vagyunk már ettől az illúziótól”), figyeljünk fel arra, hogy ennek a szabadságnak az eljövételét Nádasdy ahhoz a feltételhez köti, hogy a társadalom „talán majd egyszer” kikínlódja magából a „mindenki pórusaiba ivódott, természetes civil méltóságot”. A kínlás jelenleg is tart – azt hiszem, ez a legtöbb, amit ma erről mondhatunk... A Petőfi Rádióban 1997-ben elhangzott *Rádiónapló* szintén fontos megjegyzéseket tartalmaz az általa kívánatosnak tartott „politikai viselkedésről”. Határozott fenntartásait fogalmazza meg annak kapcsán, hogy az idő tájt az akkori szerb ellenzék letartóztatással fenyegette az általa megbuktatni szándékozott hatalom politikai vezetőit. Ezt nem tartotta helyesnek: „a hatalomból kikerülteket ne büntessék meg azért, ahogyan a hatalmat gyakorolták”. Felhívta a figyelmet egy könnyen átlátható összefüggésre, amelyet ebben a régióban hajlamosak vagyunk szem elől téveszteni. Nevezetesen arra, hogy „a hatalom nem azonos az emberrel”, hanem olyan, mint egy munkahely, „ahonnan ki lehet rúgni valakit, aztán menjen isten hírével”.

A politikai szál kiemelésével nem azt akarom sugallni, hogy tematikailag vagy gondolatilag ez a legfontosabb „vezérfonala” a kötet írásainak. Sokkal hangsúlyosabb a családi háttérnek („eine K. und K. Familie”), vagyis annak a konzervatív polgári környezetnek a felidézése, amely akár pozitív, akár negatív módon meghatározta a szerző „eszmélkedését”, így a politikumhoz való viszonyát is. Nádasdy maximális őszinteséggel vall ennek a miliónek (a többnyelvűségnek, a kulturális sokrétűségnek, a polgári tartás elvárásainak) a tagadhatatlan előnyeiről, miközben nem hallgatja el a hátrányokat sem. Egyetlen mozzanatot emelnék ki: a „nie fragen” elvet, vagyis azt, hogy a hozzátartozókat nem szabad fölöslegesen faggatni, mert ami ránk tartozik, azt úgyis elmondják. „Nem volt szokás egymás életét minősíteni vagy akár fürkészni.” Megjegyzi, hogy ez az elv később sokszor eszébe jutott és „annyiszor segített”. Ennek azonban ára is volt: együtt járt bizonyos hidegséggel. A politika persze a családi kapcsolatok révén is megjelenik, bár egy gyereknek vagy akár egy kamasznak ez nem mindig nyilvánvaló. Elegendő *Az igazi idegen* című írást említeni, amelyben beszámol 1956 karácsonyáról és látogatójukról, Géza bácsiról (édesanyja előző férjéről), aki hét évet ült börtönben. „Az ’56-os karácsony őrála szólt, meg a levert forradalomról, meg az újra elveszett szabadságról. A városon jeges csend ült. Tízéves voltam, de sokat tanultam azon az éjszakán.” De ott van a politika a többi gyerekkori emlékekben is: a Velencei tóban fürdőző szovjet katonafeleségek képeiben éppúgy, mint a válogatott futballmérkőzés ürügyén Pestre látogató ausztriai rokonok komikus epizódjában (a gyerek nem érti, hogy miért nem érdekli a meccs eredménye Jenő bácsit). Vannak azután olyan érzések, amelyek nem tűnnek el nyomtalanul a kommunista rendszerrel vagy a gyerekekkel együtt. Erről számol be a *Külföldi vagyok* című *Litera*-naplórészlet, amely akár a kötet másik hangsúlyos tematikai ágához, az angol nyelvvel kapcsolatos történetek sorához is köthető. (Amely természetesen összefügg a családi réteggel is, hiszen az angol iránti érdeklődést az egész família fura hóbortnak tartja, ugyanakkor a korabeli szűkös lehetőségekhez mérten szabad utat enged a gyerek bizzarr vágyának.) A „külföldiség” érzése azonban a hatvan felé közeledő, ismert nyelvszót, egyetemi tanárt, fordítót fogja el, amikor belép a British Council épületébe. Mint írja, „sohase fog már kimenni belőlem az a szorongó érzés, amikor a kommunizmus alatt ilyen helyekre mentem, nem gyakran, de makacsul”. Ez bizony a politika levakarhatatlan öröksége, amit a fiatalabb korosztályok talán (illetve remélhetőleg) már nem is ismernek.

Mindebből talán kiderül, hogy a *Hordtam az irhámát* különböző tematikájú és műfajú szövegei igen sok szálon összefüggenek egymással. Érdekes az angol iránti korai vonzalom magyarázata: „egy romantikus szerelemhez” hasonlítja. Ezt úgy kell érteni, hogy (legalábbis látszólag) ebben a nyelvben nincsenek szabályok, nem kell logikát keresni, az

összefüggéseket inkább érezni kell. Ez a sajátosság „az angolt látszatra hasonlónvá teszi egy romantikus műalkotáshoz. Valami organikusnak, természetesen nőtnek látszik, mint egy angolkert, nem olyannak, mint egy megtervezett franciakert”. Paradoxonnak látszik, de nem az, hogy amikor kiderül, az angolban is rengeteg szabály van, bár nem alaktaniak, hanem mondattaniak, a szerelem nem fordul át csalódottságba. (Mint ahogy szerelmünk tárgya még vonzóbbá válhat attól, hogy nehezebb meghódítani, mint gondoltuk.) A szerelem különben is az egyik legfontosabb hivatkozási, sőt tájékozódási pont Nádasdynál, legyen szó egy másik ember iránti érzelmekről, vagy talán a legnagyobbbról: a nyelv iránti szerelemről. Mindkét vonatkozásban találunk egy-egy figyelemre méltó kisesszét a könyvben. Az *Elbírná a saját súlyát* azt a gyermekkori emléket idézi fel, amikor a nagyapja elmagyarázza neki, a hidak legfőbb feladata az, hogy megtartsák a saját súlyukat. Felnőtt fejjel döbben rá, hogy ez a felismerés alkalmazható két ember érzelmi kapcsolatára is. „Csak olyan hídon lehet biztonsággal átmenni, amelyik maga stabil. Csak olyan ember tud egy másikat biztonsággal szeretni, aki maga stabil. Aki elbírná a saját súlyát. Én jót akartam, én segíteni akartam, én feláldozni is hajlandó lettem volna magam. Nem jól csináltam.” A nyelv iránti rajongás viszont nem fedheti el azt a tényt, hogy – akárcsak szerelmünk tárgya – gyakran zsarnokinak bizonyul, korlátokat állít, átveszi az irányítást. „A nyelv lefoglalja a képzeletet, vezeti a tollam. Sokszor mást mondok, mást írok, mint amit szeretnék, mert a nyelv – mint egyfajta KRESZ – fölülről beleszól abba, hogy merre fordulhatok és milyen gyorsan mehetek” (*A nyelv hatalmáról*). Nem hivatkozik rá, de néha mintha ugyanattól szenvedne, mint Roland Barthes az *Egy szerelemnyelv töredékeiben*, vagyis hogy „egyre jobban behatárolódik, szegényedik a szerelmet kifejező nyelvi eszközök tára”. Írása végén mégsem arra a következtetésre jut, mint Barthes, aki egy kisebbfajta botrányt keltve azt állította egyszer, hogy a nyelv nem egyszerűen zsarnok, hanem fasiszta, mert nemcsak tilt, hanem parancsol is. Nádasdy ellenben szereti a nyelv hatalmát, ahogy a művész is szereti az anyag ellenállását: inspirálódik tőle.

Vajon érezhető-e ez a termékeny küszködés a költő Nádasdynál, a *Billeg a csónak* versvilágában? Néhol feltétlenül. De alapjában véve nem a nyelvvel való birkózást érzem a legjellemzőbbnek erre a lírára, vagy ha mégis, akkor inkább a visszajáról. Olvasóként úgy érzem, hogy a beszélő előtt tolonganak, szinte sorba állnak a szavak, hogy helyet kapjanak a versekben, neki inkább az okoz gondot, hogy melyiket engedje a felszínre bukni. Ahogy a kötetzáró versben írja: „[...] Kivetült / sötét álomdarab, és elragad a szavak / zenéje, korcs, buta kongás, ezt hallgassátok, / mert így beszélek újra, sokáig” (*Kezdő komoly költő*). A versekben megszólaló Én általában nem rejtőzködő, nem bújik absztrakciók mögé. Inkább elrugaszkodik egy konkrét és nagyon is világosan láttatott szituációtól a „ki is vagyok?”, „milyennek látom magamat, milyennek látnak mások?”, egyszerűen a „hogyan kellene megtanulni élni?” kérdései felé. (Ez utóbbi teljes mértékben ráilleszthető a *Hordtam az irhám*at töprengésére, bár a prózai írások tele vannak humorral, míg a versekben inkább a komorabb, öngyötrőbb, nemegyszer öngúnytól ájtart hangvétel jelenik meg.) Az első költemény (*Csalán*) már ízelítőt ad ebből. A helyszín egy kert (nem otthon, vendégségben), ahol a beszélő önmaga számára is megmagyarázhatatlan indulattal, kéretlenül tépkedi a csalánokat. Beavatkozik valamibe, amihez láthatóan nincs köze, a csalánok

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
80 oldal, 3499 Ft

pedig visszaütnek, helyesebben visszacsípnék. „Kvittek voltunk. Nem szép dolog a düh.” A beszélő hirtelen kívülről nézi magát, de nem bocsátkozik lélekelemzésbe; megelégszik ezzel a hideg, ironikusan leegyszerűsített életbölcsessel.

Ha egymást követően olvassuk a próza- és a verseskötetet, óhatatlanul rátalálunk a párhuzamokra. A versek énje is „hordja az irháját”, tulajdonképpen sehol sincs otthon (de mindenütt arra törekszik, hogy otthon érezze magát, hogy ne legyen *külföldi*). Az esszében egy konkrét életszakasról beszél („volt úgy, hogy nem laktam sehol”), míg a lírában folyamatos keresésről van szó. De mintha mindkét megnyilvánulási formában a remény szólalna meg: hogy talán szembejön valami, „amitől megértem magamat”. Nádasdy versei többnyire rímtelenek, nagyjából szabályos sorhosszúságúak, jambikus vagy inkább daktilikus lejtésűek. A struktúrájukat a strófákra tagoltságon túl gyakran az biztosítja, amit a klasszikus verstan „gondolatrítmusnak” nevezett. Horváth János írja, hogy „a vers hanganyagát a beszéd szolgáltatja, az pedig nemcsak hang, hanem gondolat kifejezés, s a hangzat alkata a gondolat rendjétől függhet”. A gondolatrítmus eszerint „rokon vagy ellentétes gondolatok sorozatából, egymásra halmozásából áll” (*Rendszeres magyar verstan*). Jó példa erre a *Rugdálja az avar* című három négysoros versszakból álló költemény. Az első strófában megpillantunk valakit, aki az őszi avart rugdossa, de joggal gondolhatjuk azt is, hogy itt a harmadik személybe helyezett énről van szó. „Ahogy megy, rugdálja az avart a járdán. / Ősz van, szereti. A szél / még visszacsöpri itt-ott, hát legyen / akarata szerint: ő az erősebb.” A második strófa utolsó sorában erre felel az eső: „ő a kitartóbb”. Az utolsó versszak ezt a gondolatrítmust fenntartja ugyan, de szét is zilálja, akár a vers elején felvett perspektívát: ugyanis hirtelen egyes szám első személybe vált, vagyis megkettőzi az ént egy, a szélnél és az esőnél is hatalmasabb geometriai törvényszerűség jegyében. „És ahogy megy, a párhuzamosok / zsugorodnak vele. Fegyelmезetten / hagyom, hogy körzójével megszorítsa / a perspektíva. Mértani szabály.” Nádasdy költészetének egyik legjellemzőbb és poétikailag leghatékonyabb vonása ez a perspektíaváltásra való képesség, amely természetesen azzal is együtt jár, hogy megrendíti a vers beszélőjének identifikálhatóságát.

Ezek után nem meglepő, hogy az én azonosságának kérdése folyamatosan visszatér a kötetben. „Másokból épülök, könnyen felejttem, / hogy meddig vagyonk én, s honnantól ők, / a memóriám, ha van is, szelektív, / kétséges minden önbeszámoló” (*Másokból épülök*). De nemcsak az én-másik vagy az én-többiek viszonylatban uralkodik el a bizonytalanság, hanem a leszámolás, az ősök vonatkozásában is. „Paklim hiányos, származásom is, / nem jön utánam többé az apám, / nem téveszt össze édes fiával.” A vers zárlatában mintha már mégsem a „mennyi belőlem a valódi énem?” kérdése lenne a lényeg, hanem inkább az, hogy egyáltalán érdemes-e foglalkozni azzal a reziduummal, amely a „mások” kivonása után az énből megmaradt. „Valaki más, ne én legyek a mérce, / egy unalmas, hétköznapi alak. / Anyám, kérlek, ne menjünk messze innét: / senki előtt nincs titkolnivalóm.” Óhatatlanul előkerül a privát és a publikus én közötti hasadás. „Összeszorul a torkom, ha előjön, / ahogy remek svunggal sokat beszéltem, / és pozitívan, biztos lendülettel végeztem mindent. Sajnos nem rúgott / senki belém, még pajzsra is emeltek” (*Fölmenni a színpadra*). A nyilvánosság elé lépés kényszere váltakozik a magányba való visszavonulás vágyával (amint azt egy kivételesen rímes vers mutatja). „Sokszor a pofámba megkapom, / hogy sok a napfény, ragyogok nagyon. / [...] De esküszöm, jobb lett volna homály / majdnem sötét vagy holdsütötte táj / [...] Az én védelmem: sötétkékké rolo, / elrejt. Űdít. Szigetel. Kirekeszt. / Nem baj. Minek nyüzsgönni? Minek ezt?” (*Túl napfényes*) Van az én-nem-azonosságnak egy olyan vonulata, amelyet jól ismerhetünk a prózaskötetből is, mégpedig a *saját hely* hiányának a problematikája. A *Hordtam az irhám* lapjain többször visszatér a konkrét helyhez tartozás lehetetlenségének kérdése (végül is a kötet címadó írása erről szól), vagy éppen a *külföldiség* kényelmetlen érzése (a *Külföld és a Külföldi vagyon* című írá-

sokban). Lírai formában úgy bukkan fel ez a kérdéskör, hogy megemeli, kitágítja a jelentéstartományát: az egyén egész életére rávetülő hiánnyá növeszti. „Másutt se jobb, mondta mindig apám, / de persze hazudott, mert másutt jobb volt, / és tudtam én is: nehéz évről évre / reménytelenül szerelmesnek lenni, / beismerni, hogy nekem nem jutott, hogy nem kapok a »másutt«-ból, amit / hiába próbáltam lokalizálni, / persze, Nyugat, de nem földrajzilag” (*Nem földrajzilag*). Azért is fontos ez a vers, mert a családi konszenzust („Sehol se jó”) visszatekintve „ártalmas hülyeségnek” látja, vagyis szakít azzal a szemlélettel, amely lemondana az elvágódás jogáról, azaz közvetve legitimálná a kényszerű röghöz kötöttséget.

Nem meglepő, hogy sok versben jelennek meg a párkapcsolati viszonyok dilemmái, az öntudatlanul vagy félig-meddig tudatosan állított csapdahelyzetek, a belőlük való kölcsönös kilábalás esélyei. A kötet címbe emelt *Billeg a csónak* szerelmes vers, amelyben a harmóniát „egy néma kérdés” ellenpontozza, anélkül, hogy lerombolná: „mozgásban állandó a helyzetünk, / billeg a csónak, fogod a kezem. / A néma kérdés nem megy el: mi ketten / minek köszönhetjük ezt az egészet?” A *Boldog új évet!* szerkezete a Te és az Én szembeállítására, vagy inkább összehasonlítására épül; mielőtt azonban az olvasó egy konkrét párkapcsolatra gondolna, a vers finoman másfelé tereli a befogadást. Felsejlik a gyanú, hogy a Te és az Én egy és ugyanazon személyen belüli „elkülönböződés”, vagyis az Én önmagára vetett tekintete hozza létre ezt a szituációt, ami így nem kevésbé izgalmas és rejtélyes, mintha „valódi” párkapcsolatról lenne szó. „Te nehezen nyílsz szóra, [...] / Én túl sokat beszélek.” „Te nem választasz, inkább fanyalogsz, / ha valakinek kellesz. / Én összegyűröm, akit választottam.” „Te hamar meghalsz, hamar mész el, / ahová való vagy. / Én túl sokáig élek.” A kötetben a következő vers ugyanezt a helyzetet egyértelműsíti a két életrészt (a realist és a bármikor bekövetkezhetőt) elválasztó folyó-metaphora révén. „A folyót figyelem, ahogy a bajt, / a kemény létet elválasztja tőlem.” Az éneknek szüksége van a szorongást keltő túlsó partra, „ahová nem megy”, éppúgy, mint a folyóra, amely határt von az emberi élet két dimenziója között. A záró versszakban azonban, ha képzeletben is, felmerül a kérdés, hogy milyen lenne ugyanez a szubjektum a másik parton. Egyáltalán valóban ugyanez lenne-e? „De onnan ide vajon visszanéznék? / Látnám-e szorongó kis éneket? / Vagy elnéznék saját fejem fölött, / nem is látnám, hogy bámulom magam?” (*Ott úszhatnék*) Az ilyen típusú versekben van némi *soliloquia* jelleg, az ágostoni értelemben. Magányos társalgás, ha nem is a Mindenhatóval, de azzal, ami a beszélő ént mérhetetlenül meghaladja: a kiszámíthatatlannal, azzal, amire nem lehet előre felkészülni.

Korábban azt állítottam, hogy Nádasdy jobbra kerül a rímeket, valamint a klasszikusan szabályos formákat. Persze azért erre is találunk kivételt, egy tökéletesen kivitelezett szonettet. Címe, *A megoldóképlet* nyilván erre a versformára utal, nem kis mértékben ironikusan, hiszen éppen az jelenti a problémát, hogy a lírai megszólalásnak ez a módja gyakorlatilag mindent be tud fogadni. „Mert lehetsz vidám, lehetsz szomorú, / kóró-sóvány vagy dömperi molett, / szívrabló hős vagy reszkető tanú, / / a szőfésztéshez nincsen jobb ecset, / az érzéseknek biztosabb odú, / mint ez a vastag, színarany keret.” A költő egyrészt érezhetően élvezi, hogy megmerülhet a formai kötöttségek játékában, másrészt viszont lehetetlen nem értenünk, hogy miért csak ritkán engedi meg magának ezt a játékot. Ars poeticának is tekinthető tehát ez a szonett, csak éppen a fonákjáról. A „kezdő komoly költő” egyáltalán nem „szőfészt” akar, vagy az érzéseknek „biztos odút” keresni. A 2005-ös *Litera*-naplóban ugyan azt írta, hogy „szerintem is a költői művekben a szintaxis, a szótagszám, valamint a nyelvtani beágyazódások a legérdekesebbek”. De azért verseinek többségében talán mégsem ezek a legfigyelemreméltóbb tényezők, hanem az egzisztenciális drámának (vagy éppen a dráma kínzó hiányának) távolabbról vagy közelebbről felsejlő kavargása. „Hazudtam éjjel, féltem nappal. / A lebukástól féltem, ámde sajnos / nem követtem el semmit. Negatívum / volt a rovásomon: hogy ezt se, azt se.”

Soliloquia ez is, amint azt a vers zárlatában kimondja. „Ezt valakivel meg kéne beszélni. / Valakit meg kéne ölni talán” (*Ártatlan vagyk*).

Még egy ars poetica-szerű vers van a kötetben, rögtön az elején, ami talán nem véletlen. Első szinten ez sem önmagáról szól, hiszen a címe *Petri György költészete*. Olyan ez a cím, mintha egy irodalomtörténeti értekezést készülné írni a „költőtársról” – pedig hát erről szó sincs. De arra feltétlenül utal, hogy nem csupán vagy nem elsősorban a Petri nevű személyhez próbál viszonyulni, hanem ahhoz, akit a költészete tesz számunkra hozzáférhetővé. Már az első sorban utal arra a versre, amely sokak számára talán a legemblemikusabb Petri költészetében (*Hogy elérjek a napsütötte sáv*). Nádasdynál merőben szokatlanul, sorjáznak a jelzős szerkezetek: „dohszagú / mélyek vitéze, patkányok arája, / áradó salakban gyémántsziget”. A második strófa saját Isten utáni örökös „szimatolását” veti össze Petri agnosztikus ateizmusával, aki tudta, „hogy ő nincs”. „Tudtad, hogy *ki* nincs.” Ez a módosító megjegyzés azért feltételez némi kapcsolatot kettejük között; ugyanis ha valaki úgy tagadja Isten létét, hogy közben tudja, ki az, akinek a létét tagadja, nyilvánvalóan nem egyszerűen ateista. A harmadik strófában megfogalmazza azt, amiről az egész vers szól: „nem hasonlítok rád, klasszikus ember”. (Bevallom, a „klasszikus” jelzőt nem tudtam értelmezni.) De az utolsó versszakban bontja ki igazán az emberi-költői alkatuk közötti különbséget. „Te mindenből kibújtál, lepereg / rólad a sár. Én be se piszkolódok. / Kettőnk közt, látod, fényévnyi a táv: / nekem otthona a napsütötte sáv.” Az ellentét retorikailag szépen ki van dolgozva; mégis úgy vélem, nem egyszerűen csak a „pokoljáró” és a „fellegjáró” költő közötti megkülönböztetésről van szó. Hiszen ha vissza-utalunk a Petri-versre, akkor az ily módon megkonstruált ellentétnek nincs is alapja: a híres műben a költői énnak szintén a „napsütötte sáv” az otthona, nem a dohos pince. „Én be se piszkolódok” – ez a sor inkább arra utal, hogy milyennek látja saját költői alkatát: olyannak, aki nem száll alá a patkányos mélységekbe. Hogy ez hiányérzetet keltene benne, arra nincs utalás. A pokoljárás merészségét nyilvánvalóan csodálja, de esze ágában sincs követni. Megelégszik az emberi kapcsolatok mélyének megtapasztalásával, ahol „már lángra kaptak a belső erők, / amik a forró kályhát szétvetik” (*Már lángra kaptak*).

Ha már Nádasdynak a magyar költészethez való viszonyáról kellett szót ejtenünk Petri kapcsán, ki kell térnünk három figyelemre méltó versre, amelyeknek tárgya Petőfi (*Önálló bolygó volt, Mindenki költője, Jóval a szezon vége után*). Figyeljünk az első felütésére: „Én a Petőfit sose irigyeltem”. A határozott névelő fontos, mert kifejezi, hogy (akárcsak Petri esetében) nem az életrajzi személyről vagy az életmű egészéről beszél, hanem arról a szimbólummá vált jelenségről, ami a kettő ötvözetéből létrejött. Vagyis a „petőfiségről”. Arról a csodáról, hogy „följön ez a suttyó Petrovics, / és mindenkinél jobb”. Pedig – és itt jönnek a személyiségvonások – irigyelhetné a szabadságát, a gyors döntéseit, azt, hogy „nem totózázott évekig a belső, / sajátabb színek után szimatolva: / az írás volt a fontos, nem az ihlet”. Ez utóbbi állítás persze már interpretáció, amellyel a magam részéről ugyanúgy nem értek egyet, mint azzal a korábbi, nem is kissé rosszmájú állítással, mely szerint „még szerencse, hogy meghalt, mert esetleg / kiderült volna, hogy nem tud növekedni”. Nádasdy persze verset írt, nem irodalomtörténeti értekezést, márpedig egy verssorral groteszk dolog vitatkozni. Mégsem tudom megállni, hogy meg ne jegyezzem, amennyiben ezt a sort értelmezésként kezeljük, akkor összekeveredik benne a kultikus mártírszerep (amelyen valóban nem lehetett volna „túlnőni”), és egy költői alkat – akár mélyebb – módosulásainak lehetősége. Ez utóbbiról nyilván csak feltételezéseink lehetnek – jómagam a ránk maradt művek alapján dramatikus hangnemváltozásokat is el tudnék képzelni Petőfinél. Nádasdy versének azonban nem ez a lényege, hanem annak a kristálytisztán egyértelmű felmutatása, hogy miért irigyelte inkább Aranyt vagy Vörösmartyt. Ezek kínlódó-töprengő, „belső, sajátabb színek után szimatoló” karakterét tartja a magáéval rokonnak, míg Petőfit kívülről, tűzijáték gyanánt bámulja.

Különös, hogy Petőfi hasonló képpel láttatta Arany fellépését, bár ő a romantika zseni-felfogásának megfelelően inkább a tengerből előbukkanó vulkánra, tehát egy természeti jelenségre, nem pedig a tűzijáték emberi artefaktumára célzott. „Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt / Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.” A *Petőfi-portré* alcímű *Mindenki költője* voltaképpen továbbgondolja az előző versben megkezdett jellemzést. Egy irodalomtörténész – de talán egy Petőfit többé-kevésbé jól ismerő versolvasó is – akár minden sorban találhatna vitatnivalót. „Az érettség kérdése felvetődik. / Témává tehető a könnyű kéz.” Ezt a két sort nehéz másként érteni, mint hogy könnyű kezű, ámde még éretlen költőről van szó. „Az Istenből csak szeleteket lát, / mintha csak annyit tudna: élni jó. / Nem ismeri a melankóliát? / Sose jön szembe a depresszió?” Olyan költői egyéniséget láttat tehát Nádasdy, akiből „csak ömlik, ömlik az élet”, az élet negatív oldalából csak a keserves csalódást ismeri, de a bölcsességre, vagyis az önreflexióra nem vevő. „Ő még őszintén biztat: csak előre! / Még kezéből eszik a cifra szolgál.” Az utolsó Ady-utalás különösen érdekes, hiszen a költőutód egyaránt elhatárolódott a „tempózó” Aranytól és az „istenülő” Petőfitől. Mégpedig azon az alapon, hogy ők a költői alkotást mindennél fontosabbnak tartották, szemben vele, kinek számára a vers „csak cifra szolgál”. Nádasdynál egy olyan Petőfi-portré rajzolódik ki, amelyhez a mából csak annyiban lehet kapcsolódni, hogy életművét és költői gyakorlatát mérhetetlen messzeségből látjuk, egy visszahozhatatlan kor és világlátás letéteményeseként.

A perspektíva nem változik a *Jóval a szezon vége után*, a *Petőfi emlékére* alcímű versben, a hangvétel azonban igen. Jóval személyesebb, melankolikusabb vers ez az előző kettőnél (talán jelentősebb is azoknál). A perspektíva változatlanságát úgy értem, ahogy azt a záró versszak sugallja. „Ő láthatott még egy-két kósza angyalt; / ahol nekünk nem látszik semmi rég. / Az ürességbe mereszjük szemünket – / igen, de lenn a földön van az ég.” Vagyis Petőfi olyan korban élt, ahol még közvetlen valóság lehetett a transzcendencia (egy-két kósza angyal képében), szemben velünk, akik a szürke és üres égbe bámulunk hasztalan. A jelen téli szürkéségének a szöges ellentéte volt Petőfi költői világa. „Harsányan írt, imperatív színekkel, / ahogy a festő, Csontváry csinálta. / A szabadság, a szerelem piros, / a fű zöld, az ég kék, a szalma sárga.” A *szezonvég* szemantikai tartománya többrétű: jelentheti a Petőfi-bicentenáriumi év végét, de egyszerűen a nyártól és az ősztől való búcsúzást is, mindezt a versbeli én saját, az élettől szintén búcsúzkodó helyzetére vonatkoztatva. Az utolsó sor jóval talányosabb, mint első pillantásra vélénk. Az „igen, de lenn a földön van az ég” érthető úgy, hogy az ég mint a transzcendencia helye megszűnt: minden a földre költözött, már nincs esélyünk kósza angyalokkal találkozni; az én hiába próbál „ügyelni arra: mi van odafönt”. De sugallhatja azt is, hogy amennyiben a tekintetünket a számunkra elérhető világra, vagyis „lenn, a földre” fordítjuk, esetleg találkozhatunk az égi transzcendencia földi megnyilvánulásaival. Ez a sötét-szürkés tónusú költemény, noha a költő Petőfi-képének eddig megismert sajátosságait nyilvánvalóan nem ingatja meg, felkínál egy lehetőséget arra, hogy kapcsolatot találjunk ezzel a tőlünk végtelenül távol esőnek bemutatott költői világgal. Ezt a felvillantott esélyt hordozza – legalábbis értelmezésemben – az utolsó sor.

A kötet utolsó versei jobbra visszatérnek a kapcsolati problémák tematikájához. A *Házasság* című verset a függőágy képe köré építi fel, a Nádasdy költészetében jól ismert módszerrel, vagyis a testi benyomások következetes kibontásával, szembeállítva a beszélőkor tapasztalt heves kilengést a jelenlegi állapottal. „Mostanra már csak jelzésszerűen, / finoman rezdül.” Ezt zárják le (önironikus életbölcességként) az utolsó sorok. „Persze megtanultuk: nincs örökmozgó. Néha, állítólag, / a Foucault ingáját is meglölik.” A költőtség kérdését firtatja a *Miféle korlát* is, amely finoman szcenírozza a szeretetből alapjáratban adódó korlátosság és a korlátatlan szabadság utáni vágy feloldhatatlan dinamikáját. Különösen akkor válik feloldhatatlanná ennek a kétféle elvárásnak a viszonya, ha

az egyik fél (jelen esetben az egyes szám első személyben megszólaló) igényli a korlátot. Neki akar dőlni, kapaszkodni belé, főleg lefelé haladtában. „Muszáj / nekem a korlát, ezt hangoztatom, / már a szemébe mondom, élvezettel, / de nem szereti hallani.” A *Menj és játssz* tulajdonképpen ennek a dilemmának a másik nézetét mutatja meg. „Ha tíz körömmel tartanálak, / húsdod tépve menekülnél.” A korlátnélküliség, a másiknak biztosított teljes szabadság az én szabadulásvágyának álcájaként működhet „én is / szabadultan ejtem le, amit unok”. Ez azonban sohasem végérvényes: „csak mikor már zuhan, / kapok sikoltva utána”.

A kötet végén található két, egymásnak felelő vers az én-te kapcsolatok körét tágítja ki az én-ők viszony számbavételére (*Mostantól minden más lesz, Ez most már így marad*). A két költeményt nyilvánvalóan együtt kell olvasnunk. „Már mindig, mindig egyedül leszek, / mert nem tudom, hogy használat után / hová kell tenni az embereket.” Egy kapcsolatépítési „stratégia” kudarca bontakozik a költeményben, egy olyan szubjektumé, aki mindig társakat keresett, sőt, mint mondja, „társakat kellett csinálnom”. „Mindenkit próbáltam lefegyverezni, / itt vannak mégis. Körben, háttal állnak.” A körben álló többiek képe önmagában véve is fenyegető; de hogy háttal állnak, az nem agressziót, hanem megközelíthetlenséget, megsemmisítő közönyt mintáz. Mégpedig, ahogy a vers címe sugallja, végérvényesen. A második vers látszólag éppen az ellenkező konklúzióból indul ki. „Már sosem, sosem leszek egyedül, / a kerékvágásból nincs kifelé.” Ám ez sem a valódi, társas együttlét biztosítója, hanem az éltre rászáradt „egykedvű derű, / a túlélés macacs ígéretése”. Az élet, a kerékvágás-lét így elviselhető; ahogy az Operaház képében térbelivé teszi, a többiek is mind ott vannak, együtt nézik ugyanazt az arany mennyezetet, és ez a nézés fölemeli őket. A vers beszélője azonban nem mer ebben a közös érzésben feloldódni. „Mert érdemes-e lubickolni köztük, / ha aztán egyedül száritkozom?” A két vers valójában a magány kétféle variánsa. Az egyik a pusztítóan negatív egyedültség, a másik a túlélést biztosító, de könny, vagyis katarzis nélküli tudomásulvétele a többiek folyamatos jelenlétének, a közöttük való feloldódás esélye nélkül. A két szöveg összjátéka mégis fontos: azt bizonyítja, hogy Nádasdy Ádám lírája (kölcsonvéve egyik írásának címét) *elbíra a saját súlyát*.

ÚJABB FORMÁINK

Krusovszky Dénes: Életrajzi kísérletek

Az én generációmnak Krusovszky Dénes az első számú költője. Ehhez sok minden kell. Először is folyamatos és immár hatkötetesre bővült lírai munkásság; határozott, irodalom-szociológiailag is figyelemre méltó indulás a 2005 és 2009 között működő Telep Csoport kötelékében, amely a 2000-es évek óta a legnagyobb érdeklődést kiváltó, professzionálisan szerveződő irodalmi közösség volt, sikerét azóta sem ismételte meg más csoportosulás; részben a Telep tagjaként újnak tűnő költői paradigma kidolgozása (posztmodern nyelvjá-tékossággal szemben újkomolyság), az ösztönzők és mesterek révén (főleg Kemény István, Marno János, Szijj Ferenc) saját hagyomány kijelölése, amihez világirodalmi nyitottság is társul (elsősorban a New York School neoszürrealizmusa); a csoportos-kollektív eredmények megőrzésével együtt önálló útra lépés, gazdag költői eszköztár kimunkálása; fogé-konyság a nemzedéki problematikákra és a korszellemre; és persze a folytonos poétikai megújulás mellett magas színvonal fenntartása. Ebben az írásban amellet szeretnék érvelni, hogy az *Életrajzi kísérletek* megerősíti Krusovszky költészetének jelentőségét, újabb ko-moly állomás, költői siker.

Mint minden kortárs mű, úgy az új kötet sem légüres térbe érkezik. Ott van egyrészt a belső kontextus, a szerzői életmű. Ha most csak a költői munkásságra szorítkozunk, az új kötet szerves folytatása a korábbiaknak. Azt is mondhatjuk, hogy a legutóbbi három verseskötet fő témáinak szintézisének és továbbgondolását nyújtja: összekapcsolódik benne a művészet, elsősorban a szubverzív-transzgresszív művészet iránti érdeklődés (*A felesleges part*, 2011), a nyugtalanító emlékezés (*Elégia*, 2015) és a kor válságainak reflexi-ója, a közérzetiség (*Áttetsző viszonyok*, 2020). Hangvételében, eszközeiben, formahasznála-tában pedig érdemi újdonságokkal szolgál, nincs jele megfáradásnak.

Ott van másrészt a külső kontextus, az aktuális irodalmi mező. Ha most csak a legfris-sebb fejleményekre tekintünk, a legutóbbi időkben az önéletrajziság játéka hozását, az autofikciót övezi a legnagyobb figyelem, elsősorban a prózában, de a költészetben is. Ez-zel szoros összefüggésben a legfiatalabb magyar költészet mintha leginkább a személyességgel, az alanyiséggel igye-kezne számot vetni, azzal, hogy miként lehet érvényesen visszanyerni az önkifejezés, a szerzői megszólalás lehetősé-gét.¹ Mindettől nem függetlenül a hazai fiatal líra különösen érzékeny a társadalmilag-politikailag felelős-reflektív meg-szólalásra. Ezzel alighanem szintén összekapcsolódva rene-

¹ Lásd erről összefoglaló jelleggel a költőként szintén érintett Locker David írását: Az elbeszélés nehézségei. Biró Zsombor Aurél: Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek. *Jelenkor*, 2024/10.

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
96 oldal, 3499 Ft

szánszát éli a metapoétika, a költészetet problémává tevő, önmagára reflektáló költészet – megint csak főleg a húszas-harmincas korosztályban, de korántsem csupán náluk. Az *Életrajzi kísérletek* mindegyik említett tendenciával kapcsolatba hozható, érdekes és érdemi módon viszonyul hozzájuk. Persze aligha arról van szó, hogy Krusovszky tételesen-direkten kapcsolódni kívánna e túlnyomórészt immár nála fiatalabb szerzők fémjelezte fejleményekhez. Ezek egyrészt benne vannak a levegőben, így vagy úgy minden költő vonatkozásba kerül velük, másrészt szinte banálisan kézenfekvő okok is fennállhatnak, például egyes interjúk tanúsága szerint Krusovszkynál az önéletrajziság felerősödése visszavezethető egyszerűen a személyes visszatekintésnek az életkor előrehaladtával együtt járó igényére.

A kötet címe eleve kiemeli az önéletrajzisághoz és a személyességhez való kapcsolódást. A szókapcsolat mindkét eleme egyaránt fontos. Ami az életrajzi jelleget illeti, Krusovszky költészetében eddig is megjelentek biografikus elemek, ám egyrészt e líra védjegyévé vált, hogy a személyesség túlnyomórészt idegenségként és dezintegratívan jelent meg, a versek szorongó beszélője elszigeteltnek tűnt, aki sem a Másikhoz, sem önmaga megértéséhez nem jut el, így az életrajz felépülését előfeltételező identitásra mintha eleve nem mutatkozott volna esély, másrészt a biografikus motívumok is inkább csupán felsejlettek, míg az új kötet sokkal közvetlenebbül bánik velük, a saját névtől a családtörténeti elemeken át a gyerek- és a felnőttkor helyszíneinek megnevezéséig. Ugyanakkor valóban kísérletekről van szó: a kötetben nem bontakozik ki hézagtalan, de még igazán összefüggő élettörténet sem, hanem véletlenszerűen felbukkanó, egymáshoz lazán kapcsolódó, nem kronologikusan rendeződő epizódok jelennek meg, amelyek lépten-nyomon számot vetnek az emlékezés töredékességével, bizonytalanságával, esendőségével, és ezek nyomait magukon is viselik. Persze ez önmagában aligha okoz meglepetést a kortárs költészet olvasójának – mindenestre a kötet szerkezeti megoldása rafinált. Három részből áll, de nem szabályos, egymás után következő ciklusokból, hanem címet viselő sorozatokból, amelyek egy-egy tipográfiai jellel vannak ellátva (pont, hullámvonal, perjel). A verscím előtt a tipográfiai jel jelzi, hogy a vers melyik sorozat része. A versek pedig ömlesztve követik egymást, azt az egy szabályt betartva, hogy kétszer egymás után nem következhet ugyanahhoz a sorozathoz tartozó darab. Az egyik sorozat pedig szintén az *Életrajzi kísérletek* címet viseli, és epizódyszerű, szűkebb értelemben vett autobiografikus verseket foglal magába. Ám hogy az egész kötet is ezt a címet kapta, azt sugallja, hogy a többi, jóval áttételesebb vers szintén életrajzi kísérletként fogható fel. Az autofikció konjunktúrájára tehát összetett és furfangos módon reagál a kötet, a töredékességet, az efemerességet, a közvetettséget hangsúlyozva. Más módon, de feltűnően hasonló elhatárolódással, mint a két fontos pályatárs az utóbbi időkben: Simon Márton a *Hideg pizzában* látszólag fesztelenül fecseg magáról, de mintha semmi igazán személyeset nem árulna el, Závada Péter pedig az *Éngép* munkacímmű nagykompozíció eddig publikált részleteiben visszatér az én megosztottságának, instabilitásának posztstrukturalista teóriáihoz, belőlük merítve ösztönzést.

A kötet nyitóverse megadja az alaphangot. A *Hétfő*, 5:42 mindössze két sorból áll: „Nem riadunk fel, / mert nincs hova” (7.). A vers csupa finom kétértelműség.² Talán abban az értelemben nincs hová felriadni, hogy az ébredés után is fennmarad a rémálomszerűség, nincs éles határ álom és valóság között, ennyiben az egész élet szorongató, rémisztő. De talán nincs is ok felriadni, a valóság nem rémes. Sőt, felriadni nemcsak egy rémálomból lehet, hanem a békés álomból valami szorongató életbeli valóságra, tehát a vers értelmezhető úgy is, hogy ha nincs hová felriadni, akkor minden rendben van, a hajnali valóság élhető, nyugodt. Akárhogy is, ez a tömörség és ambiguitás Tandori koanjaira emlékeztet,

² Az ambiguitás Krusovszky költészetében betöltött jelentőségéről lásd Mekis D. János: Védjegyzett nyelv. Krusovszky Dénes: Áttetsző viszonyok. *Jelenkor*, 2021/11.

ízlelgetni lehet, újra és újra morfondírozni rajta. A cím alapján a kvázi vershelyzet értelmezhető egész konkrétan, társadalmi összefüggésben, a polgári életmód átlagos hétindító akkordjaként, de elvontabban az emberi egzisztencia egészére vonatkoztatva is. Ráadásul a többes szám első személy szintén többértelmű: felfogható az Én kiterjesztéseként, egy szűkebb, konkrét kisközösségként (egy szerelmespár, egy család közössége), generációs megszólalásként vagy az egyetemes emberi léthelyzet általános alanyaként. A rendkívüli tömörség a vers hatásához is hozzátesz: az első sor simán lehetne egy korábbi, hosszabb Krusovszky-vers kezdősora, amelyhez szürreális képek mellérendelő sorozata társulhatna, ehelyett a szöveg rögtön lekerekedik. Figyelemre méltó az is, hogy a két sor (ellentétben a címmel) a könyvben a lap közepére van törölve, ami megelőlegezi a kötetre jellemző formai játékoságot, kísérletezést. Így a szöveg akár az elveszettséget, a megrekedtséget megjelenítő képként is felfogható, ami kiemeli a kötet mediális tudatosságát, sőt, a versszöveget övező űrt az ábrázolt helyzet összefüggéseként is felfoghatjuk, a ki nem mondott előzményekre, következményekre is utalhatnak az üres helyek. Nem érdemes sem túlértelmezni, sem túlértékelni a nyitóverset, mindenesetre jelzi a kötet sokértelműségét, játékoságát, gondolatiságát, formai-mediális kísérletezéseit.

Az egész eddigi Krusovszky-költészetre jellemző álomszerűség-rémálomszerűség egyébként is áthatja a kötetet. A váratlan asszociációk, a képek inkongruenciája, a szokatlan szóösszetételek, a fantasztikum gyakori jelenség. Például: „Folyik be a víz a tetőablakon, / pedig nem is esik odakint, // (...) egykor mi voltunk a húzónevek, / mondja mellettem egy szakállas özvegy, // én viszont mindig is csak egy gótikus / garzonlakásra vágytam veled” (*Agykőd*, 24.); „behúzott nyakkal ülünk az ágon, / borzalmas károgással / próbálunk valami magasztos / dologról beszélni (*Írni is csak késsel*, 52.); „az államilag kötelező farsang miatt / nagy a tülekedés a bálás turkálókban, // lenvászon köpenyemben bujkálnom kell / nekem is, ha felismertek az utcán, // ne állítsatok meg, ha megállítotok mégis, / szólítsatok radírnak” (*Radír*, 72.). E groteszk-szürrealista versvilágok továbbra is valamilyen nehezen megragadható szorongásról adnak hírt, felvonultatva a Krusovszky-líra hagyományos újkomoly témáit és tapasztalatait: társalanság, izoláció, a Másik hiábavaló keresése, talajvesztettség, a világ érthetetlensége. A versekben megjelenő álomszerű helyzetek most is eloldódnak-elemelkednek a hétköznapiaságtól, de nem csapnak át valamilyen senki más számára nem hozzáférhető magánmitológiába: épp az az érdekes, hogy a banális-hétköznapi és az irracionális-absztrakt között horgonyoznak le (legalábbis szerencsés esetben, ugyanis nem mindig kerülük el valamelyik végetet). Ugyanakkor megjelenik egy egészen más és új hangütés is. A versek egy része lazább, esetlegesebb, humorosabb beszédmódot választ, amely a folytonos kizökkenés és kizökkenetés jegyében áll: a költői szubjektum elkezd beszélni valamiről, aztán felhagy vele, másba kezd, majd azt is elengedi, stb. Van ebben valami felszabadultság, a korábbi hűvös távolságtartás és kimértség elengedése, vállalt tétováság és tanácstalanság, amely felüdítő ebben az alapvetően komor költészetben. Kellemes szabálytalanság és lezserség – másfelől a kötetkompozíciót a rend erős igénye szervezi, a versek a már említett három sorozatba rendeződnek.

Ezek közül a *Korábbi formánk* a leglátványosabb. Az ide tartozó versek mind valamilyen formai-tipográfia trükköt, játékot vonultatnak föl. A megoldások igen változatosak, akad mindenféle sortörés, ferdén szedett vagy oldalára döntött vers, tükrözés, az egész oldalpáron horizontálisan átnyúló vesszor, képvers, binárisan kódolt szöveg. E formai kísérletezés sokféleképpen értelmezhető. Egyrészt az említett játékoság és felszabadultság jegyében áll, akár a korábban megtagadott-mellőzött örömeelvű posztmodern szöveg-irodalom felé tett gesztusnak is tekinthető. Másrészt összefügg a kötet erőteljes meta-poétikájával: a versek jelentős része a költészet mibenlétére, hatására, működésére kérdez rá, a hangsúlyozott forma pedig maga is demonstrálja a versszerűséget. Ehhez kapcsolódóan harmadrészt a rendhagyó tipográfia az írásbeliség és az olvasás médiumához köti a

sorozat verseit: azok megszólaltatása, felolvasása óhatatlanul képtelen közvetíteni az írásképet, a pusztá felhangzás elveszíténé a szövegek egyik jelentős dimenzióját (ezt a veszteséget a tipográfiai takarékoság érdekében én is vállalom ebben az írásban, amikor a szóban forgó verseket is folyószöveggént idézem). Eszerint a költészet olyasvalami, amit elsősorban olvasni kell, méghozzá egyedül, másfelől a látványos szedés a technikai-digitális médiumokkal folytatott verseny jegyében a figyelem megragadását is szolgálhatja – a kötet lépten-nyomon számot vet a digitális technika erőteljes életvilágbeli hatásával. Negyedrészt a különleges forma olykor a versek tartalmával is párbeszédbe lép, tagolja gondolatiságukat, vagy demonstrálja a bennük megszólaltatott folyamatokat (például a *Hajnal* balra tartó, rövid sorai mintegy színre viszik a versben ábrázolt szűkülést, leborulást).

Az *Életrajzi kísérletek* sorozatról már szó esett az autobiografikusság kapcsán. Az ide tartozó versek tehát rendre valamilyen életrajzi epizódról számolnak be, kronológia és szilárd életút megrajzolása nélkül, általában viszonylag nagy terjedelemben, akár több oldalon, mindig egyetlen mondatba fűzve, ami leképezi az emlékezet indázó, kacskaringózó természetét és az emlékezés aktusának keretező, formába szorító jellegét. Tematikusan különösen figyelemreméltó, hogy a versek egy része folytatja és konkretizálja azt az emlékmunkát, amely már a korábbi kötetekben is megkezdődött, nevezetesen az alföldi mezővárosi milió ábrázolását. A kötetben Hajdúnánás és Tiszavasvári jelöli ki e térség koordinátáit, és meghökkentő az az egyszerre földhözragadt, sáros, nehézkes és stabilitást, kiszámíthatóságot jelentő mikrovilág, amelyhez ellentmondásos viszony fűzi a versek beszélőjét: mintha egyszerre akarna szabadulni tőle és minduntalan visszatérni hozzá. Úgy tűnik, a kortárs költészetben Térey János mellett Krusovszky Dénes lett Hajdú-Bihar fő krónikása.

A harmadik sorozat, a *Miért a sötétből* szervezőelve kevésbé egyértelmű. Mindenesetre az ide tartozó versekben is fontos szerepet játszik a válság. Ha elfogadjuk azt a meglátást, hogy Krusovszky költészetében a személyes problémák előbb a generációs tapasztalatoknak adják át a helyüket, majd a nemzedékiség helyett az általános közérzetiség kerül előtérbe,³ akkor az új kötetről is elmondható, hogy továbbviszi ezt a tendenciát. A válság az előző verseskönyvhöz képest itt kevésbé szociális (szegénység, perifériakusság) és politikai krízisek (menekült- és környezeti válság) formájában van jelen, inkább a mai digitális technológiák életre gyakorolt növekvő hatása áll a középpontban (ha nem is a ma bevett, gazdasági érdekeltségeket leleplező kapitalizmuskritika formájában). Néhol tételelesen („az emberi ízlést már kiszervezték, / most a figyelem kiszervezése zajlik éppen, / aztán jöhetnek az érzelmek, az emlékek, / / tényleg csak az lesz a kérdés végül, / hogy ami megmaradt, azt minek lehet nevezni” – *Algoritmuskok*, 18.), máskor áttételesebben („de a megszűnő honvágy a mély tájak iránt, és a helyén a lüktetés, ahogy tábort ver / a fülben, mihez kezdjünk ezzel a sok emlékekkel, amiről tudjuk, nem is a miénk, / mégsem bírtunk ellenállni a tukmálásnak, amikor még lett volna rá esély” – *Darukezelő*, 25.), megint máskor mindennapos élethelyzetek abszurditását felvillantva. Utóbbira a legjobb példa a *Középkor*, amelyben a versbeszélő online cipőrendelés közben a szomszédos háborúban elpusztuló fiatalokról olvas cikket egy portálon: itt az internet nivelláló, bármit egymás mellé rendelő, értékközömbös jellegéről esik szó. Szintén hatásos az *Átjáró* kultúrpeszsimizmusa: „A vasúti átjáróban / egy autó áll, / nem bír lehajtani a sínekről, / több mint ötmillióan / látták már a videóit, / ennél dísztelenebbül / képtelenség elgyászolni / az emberi tekintet / nagy korszakát” (36.). A digitális technológia dehumanizáló hatását tárgyaló versekre könnyű rástütni, hogy közhelyek, de ilyenkor mintha csak az ellen védekeznénk, hogy e sokat felpanaszolt problémáktól mi magunk sem vagyunk mentesek. Ráadásul Krusovszkytól tá-

³ Vö Hermann Veronika: Már semmi nincsen itt. Krusovszky Dénes: Áttetsző viszonyok. *Élet és Irodalom*, 2020/26.

vol áll a predigitális világ nosztalgikus felidézése, pontosabban előszeretettel téríti el, majd siklatja ki ezt az attitűdöt: „gyerekkoromban mindenki horgászott, / és senki nem evett halat, (...) // fogalmuk sem volt a dinamikus végességről, / még nem szégyelltek unatkozni, // de néha jobb ötlet híján / váratlanul felkötötték magukat” (*Algoritmuskos*, 18.). Az is ironikus, ahogy a kötet a közéleti-aktivista szerepvállalást érinti. Két versben jelenik meg a politikai tiltakozás, mindkétyszer szürreális helyzetekben. Az *Olyan, mintben* „csak én gubbasztok ezen a túl magas bárszéken, / pedig tényleg tüntetni indultam, // igaz, nem emlékszem hirtelen, mi ellen” (51.), a *Radírban* pedig „Hirtelen olyan régi lett minden, honnan került elő ez a sok harckocsi, // lázongó kamaszok követelnek / tizenharmadik havi nyugdíjat, // az országos hőésésben / szénszünetet tartanak a zárt osztályokon” (72.). Mintha a politikai aktivitás csakis egy elmosódó, álomszerű világ része lehetne, ami közvetve a közéleti költészettel kapcsolatos ironikus kételkedést is sugall. A kötet nem utasítja el a társadalmilag felelős beszéd kívánalmát, de könnyed iróniával távol tartja a naiv elköteleződést és a harsány hitvallást. Az ugyanakkor élénken foglalkoztatja, hogy a költészetnek vagy általában a művészetnek mi lehet a szerepe a digitális technika növekvő térhódítása idején. Leginkább az a válasz körvonalazódik, hogy a költészetnek és a művészetnek a commercialitással szembeszállva letaglózónak, performatívnak kell lennie. Mintha ezt állítaná az *Ez a vers*: „Nem fog tetszeni senkinek, / nem is azért írom, // kezdjük ott, hogy egyáltalán mitől vers, / vagyis inkább ne kezdjük, // nemrég láttam egy videót, / amin sörétes puskát nyomtak egy teve pofájába, // azt hiszem, nagy hatással volt rám, / aztán meghallgattam egy Kurtág-darabot, // és az is” (23.). De ebbe a sorba illeszkedik a gordonkaművészt kard-, vagyis vonónyelű performanszművészként ábrázoló *J. S. Bach: G-dúr csellószoit* című vers is. És mint említettem, a *Korábbi formánk* sorozat látványos formai-tipográfiai kísérletezései szintén felfoghatók a digitális médiumoktól felaprózódott, kiüresedett, rutinszerű figyelem magukra vonására tett igyekezetként.

De ezeknél a digitalizációs válságra adott metapoétikai kísérleteknél invenciózusabbak és nagyszabásúbbak azok az implicit válaszok, amelyekkel a kötet legerősebb részei szolgálnak a költészet egyedülálló és helyettesíthetetlen erejével és potenciáljával kapcsolatban. Három ilyen tényezőt szeretnék kiemelni. A *Tiszavasvári lányok* egy balul elsült, csetlőn-botlón kalandos kamaszkori estét idéz fel, a vers végén a jelent szembesítve a múlttal: „a barátom nem a barátom többé, / az őrnagy sem őrnagy már, / a tiszavasvári lányok férjhez mentek, / és könyveléssel foglalkoznak, / nagyon rég nem hánytam már / utcai biciklitárolók mellett”, majd a befejezés az emlékszárvány megmaradásán töpreng: „nem is értem, minek maradt meg mindez, / mint egy régi alkatrész, / amit képtelen vagyok kidobni, / pedig a gép sincs már meg, amihez tartozott” (65.). A záró hasonlatnak az emlékezésre alkalmazott képe az, ami figyelemre méltó – ha nem is olyan erőteljes, mint az *Elégia* kötetben *A sár partjai*, ahol az emlék metaforája a törmelék, amellyel a tél végi olvadáskor a földutakban keletkező gödröket tömik be, ami azt sugallja, hogy az emlékek esetlegesek, kaotikusak, hordalékszerűek, de egyúttal nélkülözhetetlenek. A gép nélkül maradt régi alkatrésznek az emlékre vonatkoztatott képe szintén átírja az emlékezésről való gondolkodás bevett metaforáit (viasztábla, tárolóhely, filmfelvevő stb.⁴), ezáltal a vers, a költészet képes felfrissíteni, alakítani, árnyalni, gazdagítani a gondolkodást és a megértést. A második példám a kötet leghosszabb verse, a csaknem háromoldalas *Pfaueninsel*, amely a versbeszélőnek a feleségével és két kisgyerekével a berlini szigeten tett kirándulását eleveníti fel. A nagyon komótosan, ráérősen, részletgazdagon leírt nap – amely egyébként erősen emlékeztet Karl Ove Knausgård *Harcom* című önéletrajzi regényfolyama második kötetének felütésére – időtapasztalatát a vers vége összegzi: „így telt el a nap, / egészen sűrű ürességgel, / szinte félelmetesen boldogan, / különösebb jelentőség nélkül, / és ezzel a felfoghatatlan

⁴ Lásd erről: Astrid Erll: *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung*. J.B. Metzler, Stuttgart – Weimar, 2005.

türelemmel / múlik még mindig megállíthatatlanul” (88.). Ez a könnyen átélhető, ismerős tapasztalat a versben különössé, váratlanná, roppant árnyalttá, dússá válik – olyanná, mint amit így még soha senki nem ábrázolt. A költészet így valami valóban újat, az érzékelés és a megértés eddig nem fennálló formáját képes létrehozni. A *Pfaueninsel*ben ezt alapvetően a fogalmi-analitikus nyelv végzi el, míg például a *Délelőtt* című versben, amely akár az idő helyes megélésének kudarcaként is olvasható, a metaforán alapul az ismerős különösként láttatásának költői aktusa: „Ezt is el kellene / engedni végre, / mondtam magamban, / és még erősebben / szorítottam, / egy lavór volt / a délelőtt, / fényes, homorú / fémedény, / jó volna / tiszta vizébe / mártani kezem, / száraz zománcán / kopognak csak / csontjaim” (42.). A harmadik példám a *Szépen lemosták*, amely egy borzasztó eseményt idéz fel kegyetlen részletességgel: azt, amikor a báty kisgyermek korában majdnem belehalt abba, hogy elgázolta egy motoros. Egyetlen szakaszt idézek: „a debreceni klinikán / azonnal megműtötték, / napokig élet és halál között lebegett, / persze nem lebegett sehol, / kiterítve hevert fiatal teste minden súlyával / egy fehérre mázolt vaságyon, / a lélegeztetőgép kitartóan szuszogott / mellette éjjel és nappal, / akár egy téli álmát alvó vadállat” (82.). Több minden történik itt: egyrészt a vers felidézi az „élet és halál között lebeg” szőfordulatot, hogy rögtön leleplezze annak hamisságát, szembeállítva vele a valóságos helyzet brutalitását. Az alvó vadállat váratlan, meglepő hasonlata pedig az auditív hasonlóság megérzékítése mellett nemcsak a lélegeztetőgép embertelenségét, vadságát, félelmetességét fejezi ki, hanem az emberrel szembeni közömbösségét is. Vagyis itt a vers, a költészet hazugságon kapja a nyelvet, és új igazságot olt bele.

Bővebb elemzést érdemelne a kötet gazdag költői eszköztára. Most csak címszavakban, vázlatosan ejtek szót róla. Jelen van az a jellegzetes Krusovszky-féle megoldás, hogy egy elhangzó állítást a vers rögtön az ellenkezőjére fordít, megtagad, visszavon vagy viszonylagossá tesz.⁵ Ez egyszerre elbizonytalanító, hozzájárulva a versek szürreális-álomszerű lebegéséhez, a pontosítás révén pedig megteremt a racionalitás, a tisztázás igényét. Fontos eszköz a kötetben az ellipszis, a kihagyás, az el nem mondás, amely enigmatikusságot teremt, vagy továbbgondolásra ösztönöz. A hol feloldott, hol nyugvópontra nem jutó késleltetés szintúgy. Nem tűnt el a korábbi Krusovszky-kötetek és a Telep Csoport jellegadó trópusa, a hasonlat sem – egyetlen példa, amely az állítások imént említett relativizálását is illusztrálja: „egyszer már jártam itt, / bár az lehet, hogy mégsem én voltam, / / fehérén, mint az elsőáldozók zoknijai, / és vörösen, mint a sógyurma, / / izzik valami odafent, / de nem ismerek rá” (*Agykőd*, 24.). Ezek már nem olyan látványos és meghökkentően tárgyias, az embert dehumanizáló, ugyanakkor a belső világát hozzáférhetővé tevő hasonlatok, mint amilyenek a korábbi köteteket fémjelezték (például: „Hideg vagyok, akár egy kerítés”; „Olyan a hátad, / mint egy pincelépcső, / az enyém meg, / mint egy régi lábas”), sőt mintha Krusovszky most önironikusan el is határolódna a hasonlat korábban olyannyira kultivált eszközétől: az *Olyan, mint* című versben a tömegben elcsípett hasonlatnak nem hallani a végét. Ugyanakkor a hasonlat központi szerepét már az *Elégiazaj* kötetben kezdte felváltani a metafora, amely elsősorban birtokos szerkezetekben jelent meg, ahol a birtokos általában valamilyen elvont fogalom.⁶ Erre most is találni példát: „az idő csörtetése”, „a délután fogaskereke”, vagy némileg hasonlóan: „a felhők vergődése”, „az aranyvessző sárga üvöltése”. A költői eszközök pusztá regisztrálásánál fontosabb hangsúlyozni azt a változatosságot, hogy rendre más-más ilyen eszköz járul hozzá egy-egy vers igazi megemelkedéséhez, fellobbanásához, megelevenedéséhez. Krusovszky nem egyetlen poétikai fogástól várja a valódi költői történetet. Ezt a sokrétűséget megint csak kapcsolatba hozhatjuk a kötetnek a vers mai lehetőségfeltételeit és esé-

⁵ Erről lásd Purosz Leonidasz: Szoft-apokalipszis. Krusovszky Dénes: Áttetsző viszonyok. *Tiszatáj-online*, 2021. február 3.

⁶ Hasonlat és metafora jelentőségéről a Krusovszky-lírában lásd Mohácsi Balázs: Az emlékezés hideg bugyraiban. Krusovszky Dénes: *Elégiazaj. Műút*, 201552.

lyeit firtató lázas kérdésfeltevésével: az *Életrajzi kísérletek* azt demonstrálja, hogy a költészet sokféle módon járhat, nincs királyi út, pláne nem egyetlen út.

Végül a kötet még egy vonását szeretném kiemelni: a mindent átható brutalitás regisztrálását. Úgy tűnik, ez a költészet különösen fogékony a mindenütt jelen lévő, korántsem csak az emberi erőszakkal összefüggő pusztulás, a romlás, a test és az anyag kiszolgáltatottsága, a fenyegető veszélyek és veszteségek iránt. Ráadásul hűvös tárgyilagossággal, józan távolságtartással beszél róla, mellőzve mind a tiltakozást, mind az érzelmességet. A brutalitás felmutatása Krusovszky költészetének fontos jellegzetessége, szembesítő ereje van. Öngyilkosság és örület, fenyegetettség és rettenet lépten-nyomon felbukkan a kötetben, emlékeztetve a létezés sötét oldalára. Különösen hatásos, amikor a romlásnak és pusztulásnak kitettség teljesen hétköznapi, a praktikus, célracionális beállítódás felől nézve banálisnak tűnő helyzetekben nyilvánul meg. Mint az *Ilyen egyszerűen* című versben, ahol a beszélő azt az emléket idézi fel, amikor nyáron meztelencsigákat gyűjtött egy műanyag zacskóba, és kint felejtette őket a tűző napon: „amikor hazaérve rájuk találtam, / tulajdonképpen nem is voltak már sehol, / a zacskót kibontva néhány körömnnyi / fekete, száraz görcsöt találtam csupán, / nem is kellett kidobni őket, / elég volt kiszórni a fűre, / nyomuk sem maradt, / ilyen egyszerűen megy az egész” (19.). A „körömnnyi fekete, száraz görcs” mellbevágó materialitása és az utolsó tagmondat higgadt tudomásulvétele lefegyverző.

Mindez nem jelenti azt, hogy az *Életrajzi kísérletek* hibátlan kötet lenne. Krusovszky kritikusai elismerésük mellett eddig is gyakran hangot adtak kifogásaiknak.⁷ És most is sorolni lehet a kevésbé sikerült részleteket, megoldásokat. A könnyedebb, humorosabb, oldottabb hangütés olykor egyszerű poénba csap át, mint az *Ezer másikat* című versben, ahol a jézusinak tűnő csodákról (vízen járás, kenyér- és halszaporítás, betegek gyógyítása) a zárlatban kiderül, hogy csak egy tévés illuzionista trükkjei. Kimódolt és ízléstelen az *Elmegyek* befejezése, amely egy gyerekkorában öngyilkosságot elkövető ismerős temetését idézi föl: „egészen kicsi, fehér koporsója volt, / annyira apró, mintha halálában / összezsugorodott volna, pedig, ha jól tudom, / az ilyen fiatal halottak inkább nőni szeretnek” (26.). A *Deepfake* ironiája sekélyes: „pörgess tovább, / ne állj meg ennél a versnél, / ez nem is vers, / biztosan találsz ma még / valami igazán felkavarót / a hírfolyamodon” (30.). Máskor pedig nem vagyok meggyőződve arról, hogy a vers mögött valódi gondolat rejlik. Többször előkerül az előző verseskötetből átemelt a „Ha a vers valóban ima volna, semmi szükség nem lenne rá” szentencia. Vajon miért lenne a vers ima? És ha az is lenne, miért ne volna rá szükség? Itt a kihagyás, a válasz hiánya kevésbé tűnik elgondolkodtatónak, inkább többé-kevésbé jól hangzó, de üres formulának. Persze lehet, hogy e költészetnek lenne magyarázata erre az állítására, de a kötet más versei nem nyújtanak fogódzót, nem adnak tápot egy esetleges kommentárhoz.

Az új kötet sem tökéletes tehát. De ez a tökéletlenség is mintha hozzátartozna a nemzedékem költészetérzékeléséhez. A nagy, makulátlan, ércnél maradandóbb líra végleg a múlté, talán Pilinszkyé volt az utolsó. A nagyszabásért folytatott ádáz küzdelem pedig szintén idegen lett a generációm számára. A jelentős, érvényes, nem pótolható költészetben viszont még lehet hinni, és mint az *Életrajzi kísérletek* is bizonyítja, meg is lehet valósítani.

⁷ Például Sántha József azt írja az *Elromlani milyenről*, hogy „alig akad olyan vers a kötetben, ami- ben legalább egy hasonlóan elhasznált vagy teátrális kép ne fordulna elő” (Ha Káin távozik ma éjjel. *Jelenkor*, 2010/1). Szilvay Máté szerint „A felesleges partnak rengeteg bosszantó hibája van” (Az a művész, aki belehal. *Prae.hu*, 2012. 01. 09.). Szintén e kötet kapcsán Förköli Gábor modorosságról és nyakatekertségről beszél (Marszüász bőre, Odüsszeusz pórása. *Tiszatáj*, 2013/1). Kálmán C. György kifogásolja az *Elégia* egyes verseinek túlzott sokértelműségét (Szomorú idő. *Jelenkor*, 2016/7–8). A Krusovszky-költészethez kifejezett indulattal és elutasítással viszonyuló kritikákat nem is említem.

MI VAN ITT, ÉS MI VOLT ITT?

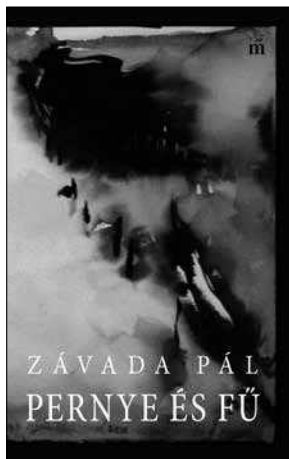
Závada Pál: *Pernye és fű*

„elvtárs, maguknál meg tűz van” (151.)

„az üldöztetésekről milyen szégyenletesen keveset tudunk” (247.)

I.

Závada Pál legújabb regényének szerkezete meglehetősen bonyolultnak tűnik, talán a legjobban a polifonikus struktúrával lehetne leírni: közvetlenül a rendszerváltás előtt az én-elbeszélő szociológus (aki nincs megnevezve) és a filmrendező (Pfeifer Miklós, akinek mintáját Sipos András szolgáltatta) elindulnak, hogy interjúkat készítsenek a szociológus szülőhelyén az ötvenes évek elején lefolytatott kulákperek kapcsán; a vád gyűjtogatás volt.¹ A bonyolultnak tűnő szerkezet ellenére a kiindulópont viszonylag egyszerűen rögzíthető. Ezt Závada maga egy interjúban így foglalta össze: „A *Pernye és fű*ben két idősík váltakozik: az ötvenes évek történetei és a nyolcvanas évek második felének filmforgatása. [...] A filmforgatásnak muszáj célra tartania, de az interjúk közben számos történet előkerül, ami nem tartozik közvetlenül a főtémához, a gyűjtogatással vádolt kulákok ügyéhez”.² Ez tulajdonképpen az a formai kihívás, amellyel Závada regényének szembe kell néznie. Az ötvenes évekre vonatkozó interjúzó kutatás összefonódik a rendszerváltás előtti idő történéseivel: „zajlanak a politikai rendszerváltás – ma már így látjuk – előkészítő eseményei”.³ (Most ezek közül csak néhányat emelnék ki: a Jurta-színházbeli nagy MDF-gyűlés, melyen Konrád György tartotta a legjobb beszédet; a beszüntetett *Mozgó Világ* ügye; a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetének megalakulása; az 1988. június 16-i megemlékezés az ’56-os forradalomról, amelyről Tamás Gáspár Miklóst szabályosan elhurcolták.)

¹ 1989-ben készült el Sipos András *Statárium* című filmje, melyhez Závada Pál írta a forgatókönyvet. A film most tételesen elő is kerül a könyvben. „A statárium a hatalmi önkény hisztériájának a keménykezű, de igazságos ítélkező pózában való tetszelgése. A statárium az adott helyzetet rendkívülinek, az üldözött cselekményeket különösen veszélyesnek, a tényállást rögtönbíráskodásra alkalmasnak ítéli – vádlottjait pedig halálra.” (239). A könyv alapcselekménye egy ilyen statáriumi ítélet utáni nyomozás.

² „Egy csomó párbeszédet az ember azért ír meg, mert a valóságban elmulasztotta játszani.” Seres Gerda beszélgetése Závada Pállal. *Kultúra.hu*, 2024. december 2.

³ Radnóti Sándor: Torlódások és kavargások. *Revizor Online*, 2024. december 18.

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
566 oldal, 7499 Ft

Kardos András írja kritikájában: „Nem »pusztán« az ötvenes évek kulákpereinek a feltárásáról van szó, hanem a két mai értelmiségi, a szociológus és a rendező saját életének, korának, válságainak, szerelmeinek és barátságainak a vizsgálandó ötvenes évek világával [...] összefonódó szálaimról”.⁴ Az ötvenes évek bemutatása helyenként plasztikus, és magával ragadó sodrással rendelkezik: A tüzeset Füzesgyarmaton volt, Sztálin hetvenedik születésnapján, 1949. december 21-én. Csak pillanatnyi megszakításként: október 15-én végezték ki Rajk Lászlót. Az egyik legelső interjúalany (a „Zöldnadragos”), a Rákosi-rendszer hithű képviselője mondja: „És higgye el, nem volt könnyű. Mert a községnek a tízezer lakosából volt háromszázötven kulák. Volt negyven apácánk, egy gróf Blankenstein Pálunk, akinek több búzája volt a padláson, mint a téésznek magának. Később ezt a grófot le is csukták kémkedésért, mert találtak valami összekötő kapcsot az angolokkal. [...] Hát ilyen körülmények között kellett hogy építsék ők a szocializmust. Ezért minden eszközt muszáj volt megfogniuk a dolgozó nép érdekében” (36.). Nézzük ezt a passzust messziről, a lehető legmesszebről: 1988-ban még teljesen természetes volt, hogy nincs vagy nem volt mese, Magyarországon a szocializmust kellett építeni. A szocializmus lényege így az erőszak és az üldözés volt: *üldözni* kellett a kulákokat, az egyházat, a régi elitet stb. Ennek érdekében minden eszköz meg volt engedve. És még az is elfogadott volt, hogy annál jobb egy eszköz, minél erőszakosabb: verés, kínzás, bebörtönzés, kivégzés. Závada könyve (bocsánat!) bizonyos értelemben a szocializmus új (talán utolsó) *politikai gazdaságtana*.⁵ Ennek legfontosabb tartalmi aspektusa, hogy a szocializmust nem kell szakaszolni, hiszen mindvégig sztálinista maradt; a meghirdetett desztalinizáció sikertelen volt. Hiába a XX. kongresszus, a gazdasági reform és a legvidámabb barakk mitológemája.

A *Pernye és fű* alapján azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltás közelségét belülről nem lehetett látni: a szocializmus itt öröknek és megingathatatatlannak tűnt. 1990 decemberében volt is egy fontos konferencia az ELTE BTK-n, amelynek a főszervezője Bence György volt; ő mondta a megnyitójában: „Legelőbb egy vallomást kell tennem: én azok közé tartozom, akik nem látták előre, hogy a kommunista politikai rezsim ilyen hamar, ilyen könnyen átadja a helyét. Sokan vagyunk ezzel így. De az is igaz, hogy mások meg [...] látták, idejekorán kimondták, hogy kezdődik az átmenet”.⁶ Zavadánál két elhárító válasz is van: nem lehetett előre látni, hogy mi jön, sem a gazdaság működését, sem az elnyomás dinamikáját tekintve. Mintha felhajtó ereje egyedül a diktatúrában kialakuló, sokszor kaotikus magánéleti viharoknak és történeseknek lehetne. A regénynek van egy – Radnóti Sándor megfogalmazásában – „jelenbeli köre”: ők a film elkészítése köré szerveződnek, általában harminc-negyven évesek, csak a filmrendező idősebb egy kicsit, az én-elbeszélő pedig szemmel láthatóan most megy át egy *middle life crisis*-on.⁷ A történet két női szereplője a közgazdász Dráva Edit és a grafikus Kuthy Flóra. (Utóbbinak még a bátyja és az elvált férje is felbukkan a könyv lapjain.) „Ennek a körnek a magánéleti dinamikája is ré-

⁴ Kardos András: Egy kifordult világ – Závada Pál *Pernye és fű* című regényéről. *Litera*, 2024. október 26.

⁵ Závada Pál kettővel járt fölöttem a pécsi egyetem közgazdasági karára. Ugyanaz volt a politikai gazdaságtan professzorunk (Takács Béla), így ugyanazokat a pégé órákat szenvedhettük végig.

⁶ *Láttuk-e, hogy jön?* T-Twins Kiadó, Budapest, 1991, 5. És egy futó megjegyzésben a „láttuk-e?” kérdést Bence elméleti beállítottságokra vagy habitualizált tulajdonságokra vezette vissza. A felsorolás alapján úgy tűnik, hogy akik nem látták, azokat valamifajta „konzervativizmus” vezette: a fennállóhoz való alkalmazkodás, a fennálló elfogadása vagy egyenesen szeretete. Ez azonban – véleményem szerint – aligha igazolható.

⁷ A már említett interjúban Závada a következőt mondja róla: „Ez a szereplő a származását, lakóhelyét, foglalkozását és családi hátterét tekintve hasonlít énram – noha semmi nem így történt velem, mint ahogy a regényben történik”.

sze az elbeszélésnek. A nemrég elvált főszereplő Flórának udvarol, mindvégig bizonytalan kimenetellel.”⁸ A nyolcvanas évek „fiziognómiáját” tekintve Závada Pál kétségtelenül nagyon pontos képet fest: az élet súlypontjai átkerültek a magánélet szférájába, és az a belső sűrűsége és intenzitása miatt túlfűtötté vált.

II.

Kardos András vetette föl, hogy a regényt a realizmus, illetve a „posztrealizmus” kontextusában kellene értelmeznünk. A 2000-es évek után újra megjelent a realizmus mint irodalmi/irodalomelméleti fogalom. Takáts József írta: „Az inga [...] a metafikciós-kombinatorikus próza és a realista próza ingája. A realizmus iránti írói-kritikusi várakozásban, azt hiszem, többféle igény találkozik össze. [1] A »prózaforodulat« terhetől való szabadulás vágya. [2] A társadalom állapota feltárásának kíváncsága. [3] A történetmondás rehabilitálásának szándéka. [4] Az irodalomnak mint politikai cselekvésnek az újraértelmezése”.⁹ Zavadának ezek közül mindegyikkel szembe kell néznie, de számára a legfontosabb a 2. és a 3. pont: a társadalom állapota iránti érdeklődés és a történetmondás. Ez azonban nem csak erre a könyvre vonatkozik, hanem a teljes életművet végigkíséri. Ezért biztos, hogy Závada egész írói munkásságában benne van a „prózaforodulat” kihívásával való szembenézés. De tudjuk: „a realizmus igen terhelt fogalom, s története a magyar irodalomtudományban különösen ellentmondásos. Volt idő, mikor rendkívüli ideológiai jelentőséggel ruházták föl, és a végső értékek foglalataként mindent hozzá mértek”.¹⁰ És ebbe a „hozzámérésbe” időnként még erőszak is keveredett, sőt ez nem is véletlen volt, hanem szükségképpen adódott a „szocialista realizmus” eredeti definíciójából: nemcsak egy irodalmi stílus (bár arról is sok vita volt, hogy az-e) megragadására szolgált, hanem előírás is volt, diktatórikus válasz arra a kérdésre, hogy milyen művészet felelne meg az új, szocialista társadalomnak. Számos megfogalmazást idézhetnénk, most nézzük Fagyevnek a Szovjet Írók Szövetségének I. Kongresszusán tartott előadását: „A művészi alkotások valóságosságának és történelmi konkrétságának összhangban kell lennie a dolgozó embereknek a szocializmus szellemében való átalakításával és nevelésével. A szépirodalomnak és az irodalmi kritikának ezt a módszerét nevezzük mi *szocialista realizmusnak*”.¹¹ A fogalommal a szocialista realizmus nemzetközileg is talán legjelentősebb teoretikusa, Lukács György is sokat vívódott. 1945-ben írja a *Bevezetés a marxista esztétikában*: „A műalkotás örök érvénye, esztétikai értéke [egységet alkot] a történelmi folyamattal, amelytől [...] a műalkotások éppen tökéletességükben, éppen esztétikai értékességükben, elválaszthatatlanok”.

Závada realizmus-fogalmának azonban ehhez szinte semmi köze sincs; az ő „realizmus”-fogalma inkább a harmincas évek irodalmi szociográfiáira megy vissza. Ennek egyik legkiemelkedőbb alkotása Illyés Gyula *Puszták népe* című könyve volt, amely 1936-ban jelent meg. Mint a könyv végéből kiderül, Illyés a leginkább fölírni akart: „Látom a baj nagyságát, előre látom a következményeit is. Egy nép élete forog kockán. Mi az orvosság? Az olvasóra is tartozik annyira, mint az íróra, hisz ő is tudja már, amit az író tud”.¹² Nem, ez a nemzethalál-vízió Zavadát nem érdekli; az ő kérdése talán éppen az, hogy az irodalmi szociográfiát hogyan lehet visszahozni ebből a zsákutcából. (És persze voltak még ennél sokkal meredekebb zsákutcák is. Závada Féja Gézát referálva írja: „A zsidókér-

⁸ Radnóti Sándor: i. m.

⁹ Takáts József: Várakozás a realizmusra. *Élet és Irodalom*, 2016/4, 13.

¹⁰ Hites Sándor: A realizmus korai magyar fogalomtörténetéről. *Irodalomtörténet*, 2016/3, 263.

¹¹ Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus*. II. kötet, Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. Kiemelések tőlem: W. J.

¹² Illyés Gyula: *Puszták népe*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 254.

dés megoldása, gyökeres, szigorú, de emberséges rendezése a magyar szellemi élet egészségének is létfeltétele [...]. Mert míg a kérdés elintézetlen, a be nem olvadt zsidók a maguk anyagi eszközeivel és tagadhatatlan képességeikkel romboló gyújtóanyagot csempésznek eszméink közé” [141..].) Mindenesetre a műfaj problémája megmarad, Pintér Laura írja róla: „Illyés Gyula műve a műfaji besorolás kérdését is felveti: ahogy a harmincas években megjelent szöveget nevezték már irodalmi szociográfiának, önéletrajznak és vallomásnak, úgy [...] a *Pernye és fű* esetében sem egyértelmű, mit olvasunk. Szociográfiához túl sok benne a fikció, fikcióhoz túl sok benne a szociográfia”.¹³ E kérdés mögött persze a realizmushoz való viszony áll, és végül e kritika szerzője is úgy véli: „talán nem is érdemes kategorizálni, ugyanis [ez a mű] tematikus és stiláris sokszínűségével [...] új műfajt teremt”.¹⁴

Egy nemrég készült beszélgetésben Greff András tette föl a döntő jelentőségű kérdést az írónak: „Ha megnézzük, hogy a kilencvenes években, az irodalmi pályád indulásakor kik határozták meg a magyar irodalmat, akkor azt látjuk, hogy [az] az úgynevezett szövegirodalom, az areferenciális, kísérleti próza jelesei”.¹⁵ A kérdés az, hogy ilyen körülmények között hogyan lehetett aktualizálni az irodalmi szociográfia műfaját. (A *Jadviga párnája* 1997-ben jelent meg, és a korszak jelentős alkotásává emelkedett.) Závada ezután elmondja, hogy mi mindent tanult a realizmus értelmét „dekonstruáló” barátaitól. Ezt így foglalja össze: „Az például fontos volt a számomra a szövegirodalomban, hogy érdemes és lehetséges meghaladni a mereven rögzített szemszöveget vagy nézőszöveget. [...] Hogy változhat, ki beszél kihez, lehetnek párhuzamos narratívák, kórusok”.¹⁶ A magam részéről azt mondanám, hogy a montázs-technikáról van szó, amely valóban bomlasztja a szigorú értelemben vett realizmust.

III.

A *Pernye és fű* nem utolsósorban azzal emelkedik felül a pusztá szociográfián, hogy az utolsó részben újabb idősíkokat vezet be: az 1956-os és az 1944-es történeteket. ‘56 kapcsán a riportalanyok még egyértelműen használják az ellenforradalmi retorikát: „A főtéren összeverődött huligáncsoport ledöntötte a szovjet hősi emlékművet, amihez igénybe lett véve egy lánctalpas Sztalinyec traktor is. Egy Sztalinyec! A főkolomposok egy textilkereskedő, egy kulák, egy cukorgyári répafelelős és egy lumpenproletár. De ott szorgoskodik az evangélikus lelkész is, aki az egészet le is fényképezte” (464.). Az ‘56-os forradalom megítélésére még rátelepszik az ideológiai lepel, de az emlékezete jelen van, tele sztereotípiákkal. Ki más lett volna ott? És az elbeszélés egy kicsit átmegy még magán a forradalmon is. Lehoczky bácsi mondja: „Egészen addig kellett ávóskodnom, amíg Kádár János át nem vette a hatalmat. De még utána is el-eljártak hozzám a volt ávósok. Később jöttem rá, hogy nem jogosan, de ők adták a jogosat, az 56-os dolgok miatt” (468.). Itt felmerül a jóságos Kádár apó képe, de a halvány kérdés is: biztos, hogy utána annyival jobb lett? A rendszer cserbenhagyta még a maga ávósait is. Ezt mutatja Lehoczky bácsi keserű sorsa. „Többször megoperálták, és kivették már több mint a fél gyomromat. Meg e miatt a munka miatt nem mehettem el máshová dolgozni, nem léptem be a téeszbe, úgy hogy nincs nyugdíjam. Szűköskén éldegéltünk, eladogattunk ezt-azt, ami megmaradt még”

¹³ Pintér Laura: Závada Pál szó és szótlanság, valóság és fikció határán táncol. *Kultúra.hu*, 2025. január 7.

¹⁴ Uo.

¹⁵ „Muszáj kilépnem a fikcióba”. Nagyvizit-interjú a ma 70 éves Závada Pállal, az interjút készítette: Greff András – Owen Good – Nagy Gabriella. *Litera*, 2024. december 14.

¹⁶ Uo.

(469.). És végül szóba kerül az orosházi gettó is. Itt Kuthy Vilmos mesél az apjáról, aki szerinte „zsidóbarát” volt, de aztán belekeveredett egy nagyon kellemetlen történetbe. „Az első vádpont szerint az [apja], mint a közigazgatás vezetője, rendelte volna el a ’44. május 13-án a járás zsidóságának gettóba zárását. Egyes tanúk egyenesen úgy fogalmaztak, hogy ő volt az orosházi gettó parancsnoka” (494.). Itt minden feltételes módban van, de azt már tudjuk, hogy bíróság elé állították. Az apa két és fél év kényszermunkát kapott. „Teljesen nyilvánvaló, magyarázza Vilmos, hogy az, ami ’45 előtt köteleességteljesítés volt, a népbíróság előtt már fasisztabarát magatartásnak minősült. A népbíráskodásról szóló rendeletet a debreceni ideiglenes, valójában illegitim szovjet bábkormány hozta ’45 februárjában” (499.). Itt nem az ideológia fátyla takar mindent, hanem a bizonytalanság fátyla. Pfeifer Miklós morogja maga elé: „Azért valahogy csak összehozták azt a gettót” (494.).

Ez igazából nem két új szál, hanem olyan szálak, amelyek azt mutatják, hogy itt *mindig* ez van: egymásra halmozódnak a kollektív emlékezetben elfojtott, traumatikus történetek. (Ezért beszél Radnóti Sándor „torlódásokról” és „kavargásokról”). Itt mindig valahol tűz van és szál a pernye a levegőben. E két szál bevezetése a mű végén új lendületet adott a regénynek; éppen akkor, amikor Flóra megjegyzi: „filmünk [...] mintha veszített volna lendületéből” (483.). A harmincas évekbeli irodalmi szociográfiához képest Závada már nem a nemzet fennmaradásának szolgálatát tartja célnak, hanem a többszörösen kibeszéltlen múlt feldolgozását. A realista irodalom így politikai cselekvés is lesz.

ANYÁK ÉS FIÚK

Viktor Jerofejev: *A nagy Gopnyik*

„Ezzel a könyvvel másodszor is megölted az apádat” (51.) – idézi több alkalommal is az orosz posztmodern irodalom kimagasló képviselője, Viktor Jerofejev a magyarul nemrég megjelent, mintegy hét éven keresztül íródott *A nagy Gopnyik* című kötetében az édesanyja szavait. Azt a véleményt, amelyet nem ez a több műfaji sajátosságot ötvöző, mintegy 180 fejezetből álló monumentális opus, hanem egy jóval korábbi Jerofejev-regény, a 2004-es *A jó Sztálin* váltott ki Galina Nyikolajevnából.

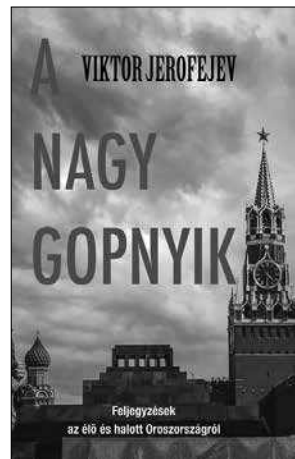
E mondat többszöri idézése már önmagában jelentős, *A nagy Gopnyik* szüzséjét is érintő attitűdbéli változtatásra utal. Amíg ugyanis *A jó Sztálin* Jerofejev többször is hangzott kijelentése szerint az *Apa és fiú* címet viselte volna – ha azt Turgenyev nem foglalta volna le már jóval korábban –, hiszen középpontjában valóban a szovjet hatalmat tolmácsként és diplomataként szolgáló apa és az íróvá avanzsáló, az 1979-es *Metropol Almanach*-¹ a felmenőjét „első alkalommal megölő”, a kommunista ideológia és kulturális berendezkedés ellen harcoló fiú szembeszegülése állt, addig az új kötetben sokkal inkább az anya és a fia nem kevésbé ellentmondásos – az apa és fiú egykori viszonyrendszerét is jócskán megbolygató – kapcsolata kerül górcső alá.

A nagy Gopnyik egyik fontos szegmense, a családi viszonyrendszer keresztüzében az anya és a fiú közötti szövetség széthullása áll, s az elbeszélő, aki most is tulajdonképpen a szerzővel azonosítható, annak okát kutatja, hogy az anyja miért viszonyult olyan furcsán hozzá. Az anyját posztumusz faggatva erről így lamentál: „Miért nem szeretted? Vagy mégis szeretted, csak ilyen különös módon? Valamit én nem értek, mama. Hiszen az eredmény mégis az volt, mama, hogy te lettél az én múzsám, az a bizonyos gyűjtőgyertya, mely nélkül az én szex-halottaskocsim² is holt helyen maradt volna” (193.). A diplomatafeleséggként amerikai újságokat és folyóiratokat olvasó, és ezekből a szovjet sajtóosztály vezetésének rezümét író anya magatartása valóban gyúanyag lehetett a fia polgárpukkasztó művekkel tarkított

¹ Az almanach Jerofejeven kívül olyan jelentős orosz írók kísérleti prózáját tartalmazta, mint amilyen Bitov, Akszjonov, Iszkander, Ahmadulina, Voznyeszenszkij. Hatása a diplomata apára valóban felért egy lefejezéssel, ezért is kezdte ezzel a mondattal *A jó Sztálin* című regényét Jerofejev: „Végül is megöltem az apámat”. A regény még *Apa és fiú* című változatának vonatkozó részlete épp a *Jelenkor* 2000/11. számában jelent meg először magyarul Goretity József fordításában.

² Itt utalás történik Jerofejev egyik, azonos című művére, a *Szex-halottaskocsi*. Tizenhárom levél a halottakhoz című alkotására.

Fordította Bokor Pál
Atlantic Press
Budapest, 2024
496 oldal, 6490 Ft

életútjához. Hiszen az anyja „azt olvasta, amit senki sem olvashatott, amiért bárki mást azonnal agyonlőttek volna”.³ Ám egy idő után az anya mégis felbontja a fiával kötött kulturális szövetséget, és meggyőződésévé válik, hogy a fia „tehetség hiányában azért ír, hogy botrányt csináljon” (87.).

Ezen az érthetetlen anyai pálforduláson azért sem tud a fiú felülemelkedni, mert ő maga nagyon hasonlóan viselkedik egy másik „anyával” szemben. A családi viszonyok taglalása így *A nagy Gopnyik*ban gyakorlatilag észrevétlenül vált át egy másik kapcsolatrendszer boncolgatására. A személyes emlékek korrelálnak a kötet egy másik nagyon lényeges szegmensével: a fiú hazájához fűződő viszonyával. Az orosz nyelvben nőnemű szülőhazáról, Oroszország Anyácskáról, a Rogyináról van itt szó, amelyhez legalább annyira ellentmondásos viszony fűzi a szerző-elbeszélőt, mint a vér szerinti anyjához. Megspékelve némi skizofréniával is: hiszen egyrészt a gyermek Vitya élvezte családjá kiváltságos helyzetét, sőt magával a már nyugdíjas Molotovval – neki csak Szláva bácsival – komázva hallgatta az Amerika Hangját (lásd minderről a kötet egyik legkiválóbb betéttörténetét, a *Miszter Nyet utcáját*), másrészt az apja kiküldetése révén részben Párizsban szocializálódott, egy másfajta kulturális miliő is hatott rá. Így nem véletlen, hogy az Orosz Anyácskához fűződő skizofrén helyzetében az író igen radikális lépéssel kezdte a pályafutását: 1979-ben „irodalmi atombombát” dobott a még fennálló szovjet rendszerre a *Metropol Almanach*hal. Amelynek következtében nemcsak az apja veszítette el az állását és a rangját, de őt is kizárták a Szovjet Írószövetségből.

A gyermekkori, Rogyinával és annak képviselőivel való jó viszony – hasonlóan a vér szerinti anyjával kötött kezdeti szövetségéhez – egy-két évtized alatt széthullik, és átmegy abba a lázadásba és botránykeltésbe, mely *Az orosz széplány* című, pornográfnek titulált regénytől kezdve az *Élet egy idiótával* című radikális esszén át a betiltott *Apokrif* című tévé-műsorig terjed – hogy a Jerofejev-életmű talán legfontosabb állomásait említsem. Ám ez a fajta magatartás korántsem öncélú. Egy olyasfajta folytonosságra mutat rá a Rogyinával kapcsolatban, amelynek taglalása kapcsán, a magánéleti és közéleti szálak összefonódását követve érkezőnk el a kötet egy újabb nagyon lényeges szegmenséhez, a jelen helyzet, a jelenkori Rogyina értelmezéséhez. Hisz nincs új a Nap alatt: Oroszország ugyanis – olvashatjuk a kötetben – „sztálinvírussal fertőzött. Oroszország olyan, mint egy dívány, ami macskapisíval van átitatva. A macska réges-rég megdöglött, de a dívány még mindig bűzlik” (52.). Azaz: az ellenzékinek tartott, másként gondolkodó írókat, művészeket a mostani rendszer ugyanúgy üldözi, sőt, ha teheti, leszámol velük, mint annak idején Sztálin, majd az őt követő kommunista vezetők. Arra, hogy ez még mindig lehetséges, egyfelől Oroszország sajátos, a Nyugatétól eltérő fejlődési útja a magyarázat: „Mi egy másik civilizáció utódai vagyunk, melynek valószínűleg nincs történelme, inkább valamilyen varázslatos meséhez hasonlít a múltja. Ebben a mesében a moszkvai cárságtól és Rettegett Ivantól kezdve a Nagy Gopnyikig megvannak a stabil szerepek – csak a színészek változnak. A meséből jól látszik, hogy Oroszthonban nincs állam. Van államfő, nincs állam. Van viszont cárság, ahol csak maga a cár cselekedhet szabadon” (278.). S ezt a szerepet most a kötetben egyértelműen Putyinnal azonosítható Nagy Gopnyik tölti be, aki tökéletesen alakítja a modernkori cárt.

Mindezt Jerofejev ismét egy családi párhuzammal is érzékelteti: ahogyan annak idején az ő édesanyját nagyon finom módszerekkel, de mégiscsak manipulálta az apja – lásd például az apa enyhén szőva fura, az anyára nézve megalázó szerelmi életének kötetbéli taglalását –, úgy a Rogyinát is manipulálja, teljes mértékben maga alá gyűri családfeje, a Nagy Gopnyik. S aki ennek a manipulációnak ellenáll – mint ahogyan azt a szerző teszi a művészi eszközrendszerén keresztül –, az ma is „osztályellenségnek” számít. Erre a folytonosságra Jerofejev életében is van egy tökéletes példa: ahogyan annak idején a *Metropol*

³ Viktor Jerofejev: *A jó Sztálin*. Fordította Goretity József. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005, 23.

Almanach miatt megkapta a magáét, úgy a regnáló rendszerben is ellene és a vele egyívású szerzők ellen bármikor pogromot szerveznek a Kreml igényeit kiszolgálva az úgynevezett „Társutasok”. Például 2002-ben „Moszkvában különleges irodalmi pavilonok tucatjainak felállítását szervezték meg. Ezekben az én könyveimet Bunyin könyveire vagy Vasziljev *Csendesek itt a hajnalok* című könyvére lehetett cserélni (melyben halkan visszalopódzott a háborús patriotizmus). A leadott könyvekre pedig pecsétet nyomtak VISSZA A SZERZŐNEK felirattal. A Tverszkaja téren lévő »Moszkva« könyvesboltban a rohamosztagosok hozzám vágták ezeket a visszavitt könyveket. Az új könyvem bemutatóját tartottuk. Sorban álltak a dedikálásra vágyók. És akkor jöttek a rohamosztagosok. A kép a következő volt: a Nagy Gopnyikot ábrázoló trikóban érkezett fiúk és lányok az én könyveimet hajigálták a képembe (a szó szoros értelmében), én meg felszedem a földről a ledobott könyveket és odaadom azoknak, akik olvasni akarják őket...” (105.)⁴

Miért is hívja Putyint Jerofejev Nagy Gopnyiknak, arra a kötet egyik legfontosabb paszszusa ad magyarázatot: „Gopnyik – ez egy idegen nyelvre lefordíthatatlan orosz szó, nagyjából annyit jelent, mint piti huligán vagy utcakölyök. Ennek megfelelően »nagy« nem is lehet. Ám egyvalakinek a gopnyikok közül óriási szerencséje volt. Paradox módon a kis senkiből óriás lett – én pedig már több mint húsz éve élek az ő Oroszországában” (19.). S azért kívánja most, a 21. században a minden más nyelvre lefordíthatatlan „gopnyik” kifejezést a nemzetközi szóhasználatba bevezetni, ahogyan korábban, a 20. században a „szputnyik” szóval ez már megtörtént, hogy a segítségével kulcsot adjon – főleg a nyugati ember számára – a putyini rendszer működésének megértéséhez. A „gopnyik” szó ugyanis – hangoztatta Jerofejev egy vele készített interjúban – „magában rejt olyasfajta fontos problémákat, mint a pogrom, a dácsa, rendelet”.⁵ A másként gondolkodók elleni pogromra jó példa a fenti 2002-es intézkedéssorozat, a dácsa a hatalommal szimpatizálók bármikor megkapható ajándékát jelképezi, a rendelet pedig az ezek alapján történő kormányzásra utal, amely a jelenleg Ukrajna ellen folytatott hadviselés fenntartásához is teljhatalmat biztosít a Nagy Gopnyiknak.

Az ukrainai helyzet kötetbéli elemzése kapcsán jutunk el a „macskapisitől bűzlő” Rogyinát irányítók – a cárszerepet tökéletesen alakítók – sajátos gondolkodásmódjához. Ehhez egy, a könyvben vázolt megtörtént eset visz közelebb bennünket ismét. Jerofejev a gondolkodásbéli folytonossággal kapcsolatban egy, annak idején az apjával megesett történetet idéz fel. Amikor Sztálin a Kremlbe rendelte a leendő tolmácsát, kérdezett tőle valamit, de olyan halkan és motyogva, hogy Jerofejev apja nem értette a szavait. Visszakérdezni pedig nem volt mersze. Így amikor arra a sztálini kérdésre, hogy hol született, Jerofejev apja azt válaszolta, hogy „a Leningrádi Állami Egyetemen, Sztálin elvtárs!”, a vezér csak ennyit mondott: „Az októberi fordulat óta nem nevettem ilyen jót. (...) És az én apám – elemzi a helyzetet a szerző –, aki alig jutott levegőhöz, tudta, hogy felbecsülhetet-

⁴ Ráadásul ennek az eseménynek a következményeiről az ifjú rohamosztagosok, a Társutasok levélét a kötet egyik szürreális – vagy, megismerkedvén a kötetben a jelenkori Oroszország Anyácskával, nem is annyira szürreális – szereplője, a Kis Éji Sztálin adja át a szerzőnek. A levél tartalma a következő: „V. Jerofejev 'írónak'. Megragadjuk az alkalmat, hogy mély utálatunkat fejezzük ki maga mint ember iránt és a maga undorító és obszcén »irodalmi munkái« iránt. Az olyan ember, aki tehetségtelen és obszcén hülyeségeket ír, miközben ha kell, ha nem, Dosztojevskijel takarózik (mondván, hogy róla írta a disszertációját), kétszeresen is visszatásztó. Mi pedig minden tőlünk telhetőt megpróbálunk (és meg is tesszünk), hogy a lehető legtöbb ember értesüljön az ön obszcén baromságainak valódi »értékéről«. Igyekeznünk fogunk továbbá odafigyelni magára mindaddig, amíg ki nem derül, hogy maga eltakarodott az országból, melynek dicső irodalmát szüntelenül becsméri, vagy hogy végérvényesen eltakarodott a világból. Mély undorral: A TÁRSUTASOK” (106.).

⁵ Az *Oroszország egy rémmese* című Jerofejev-interjút lásd: <https://www.svoboda.org/a/rossiya-eto-zhestokaya-skazka-viktor-erofeev-o-svoem-romane-velikiy-gopnik-/32670690.html>

len jelentőségű igazság tárult fel előtte. Nem forradalom, hanem fordulat! A hülyéknek Nagy október, az istennek – fordulat” (16.). Azaz, ha Sztálin a maga szája íze szerint átnevezhette a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat fordulatnak, „amely időjárási szeszély következtében elpusztult százmillió ember” (17.), akkor a Nagy Gopnyik e logika mentén kényszeríti rá a Rogyinája lakóira Ukrajnával kapcsolatban a háború helyett a különleges katonai hadművelet kifejezést. Amely így módon a hülyéknek háború, az istennek – különleges katonai hadművelet.

Ebből a szempontból Jerofejev kötetében fontos különbségtétel figyelhető meg a „hülye” és a „buta” ember között. A „hülye” ugyanis az, aki – mint maga az író is – a maga módján és a maga eszközrendszerével lázad a Nagy Gopnyik teljhatalma ellen, a „buta” pedig az, aki mintegy sajátjának, sőt népi ikonnak tartva a Nagy Gopnyikot, minden szavát úgy issza, mintha valóban Isten szólna hozzá. Az elsőt, a „hülye” kategóriáját, az ehhez a csoporthoz tartozók működési mechanizmusát ismét egy – fiktívvé tett – családi konstelláción keresztül érzékelteti Jerofejev. 2007-ben valóban megtörtént, hogy a szerző szintén a „hülyék” táborát erősítő bátyját, Andrej Jerofejev kurátort a *Tiltott művészet* című kiállítás megrendezése és megnyitása miatt bebörtönözték, és annak idején, a kiszabadítása érdekében maga Viktor is közbenjárt. A kötetbeli történetben az elbeszélőnek nem bátyja, hanem húga, egy O. nevű lánytestvére van. Aki ezúttal *Pornográfia ország* címmel rendez kiállítást, s aki épp emiatt szintén megmentendő a börtön elől. Ám jóval radikálisabb, mint a bátyja – lásd ezzel kapcsolatban a testvérek „bolsevik” és „mensevik” gondolkodásbeli különbségét, ahol a „bolsevik” „hülye” Viktor még mindig sokkal visszafogottabb a lázadásban, mint a „mensevik” „hülye” O. Viktornak épp ez a visszafogottabb magatartása teszi lehetővé, hogy fogadja az elnök tanácsadója, a kötetben fiktivizált, beszélő névvel illetett, Sztavroginra keresztelt elnöki tanácsadó, Vlagyiszlav Szurkov, aki nem melleleg – s nyilván részben innen a *Kiáltványt* közzétevő Ördögökbeli Sztavroginnal a párhuzam – a valóságban regényírói babérokra is tör a politikai karrierje mellett.⁶ O.-t azonban azért is kellene a börtön falain kívül tartani, mert az események közepette sajátos módon teherbe esik. Anyává válik tehát – amely nyilván nem történhetett volna meg, ha az elbeszélő a testvérbátyját hagyja benne a sztoriban –, s amely nemváltás így, ebben az anyák és fiúk kapcsolattát is boncolgató műben ismét csak komoly többletjelentéssel bír. O. ugyanis nem a felvállalt barátjától, Andrejtől lesz terhes, hanem az elbeszélőtől, azaz a testvérétől.

Inszcen tus történik tehát, ám ez a fiktív magánéleti vonatkozás Jerofejev kötetében ismét túlmutat önmagán, a Nagy Gopnyik rendszerének egyik jellemzője lesz. Hisz a testvér által megtermékenyített hűg képletét rá lehet vetíteni Oroszország és Ukrajna viszonyára: mintha ez esetben a testvérnép feje erőszakos közöslésre késztené a kishűgát, Ukrajnát, miközben azzal nem számol, hogy az ilyen viszonyból csak sérült utód származhat. Nem számol vele, mert nem kell vele számolnia: a „hülyékkel” szemben ugyanis egy jóval nagyobb lélekszámú csoport, a „buták” oly mértékben támogatják a Nagy Gopnyikot – Oroszországban Jerofejev véleménye szerint a Covid mintájára valódi „butaságjárvány” (444.) tört ki –, hogy az Ukrajnával kapcsolatos incesztuózus viszonyt is elfogadják. Ezzel kapcsolatban mindent elárulnak a Nagy Gopnyik szavai, aki – amikor az elbeszélő épp az anyává lett O.-t próbálná nála és Sztavroginnál kimenteni a börtönből – így beszél a népe nagy többségéről, az O.-k és más anyák harctér számára szűlt, „butává” tett fiainak tömegéről: „Én enélkül az óriási nagy orosz butaság nélkül egy senki vagyok – jelentette ki a diktátor. – Mi lennék én butaság nélkül? Pityeri polgármester?” (444.)

Nos, ha a jelenlegi geopolitikai helyzetet vesszük alapul, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Nagy Gopnyik kérdése sajnos nem pusztán költői.

⁶ Vitktor Jerofejev Natan Dubockij álnéven megjelentetett Szurkov-regényről, amely magyarul kb. *Nulla közelinek fordítható, egyébként egyáltalán nem volt rossz véleménnyel. Lásd erről a Litye-raturnaja Gazetának adott interjúját: <https://web.archive.org/web/20100907014035/https://lgz.ru/article/10731/>*

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

március
24 – 30 2025

CSILLAGÁSZATI HÉT A ZSOLNAY NEGYEDBEN

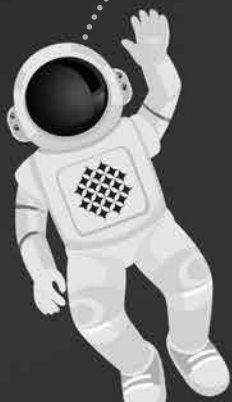
✦ PLANETÁRIUMI
vetítések

✦ érdekes ELŐADÁSOK

✦ TÁVCSÖVES
bemutatók

✦ planetáriumi
KONCERTEK

✦ VR UNIVERZUM

zsolnaynegyed.hu/planetarium

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

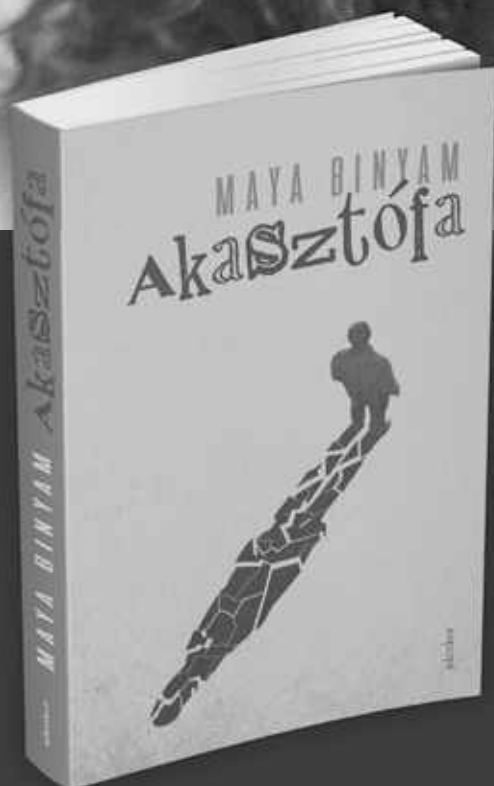
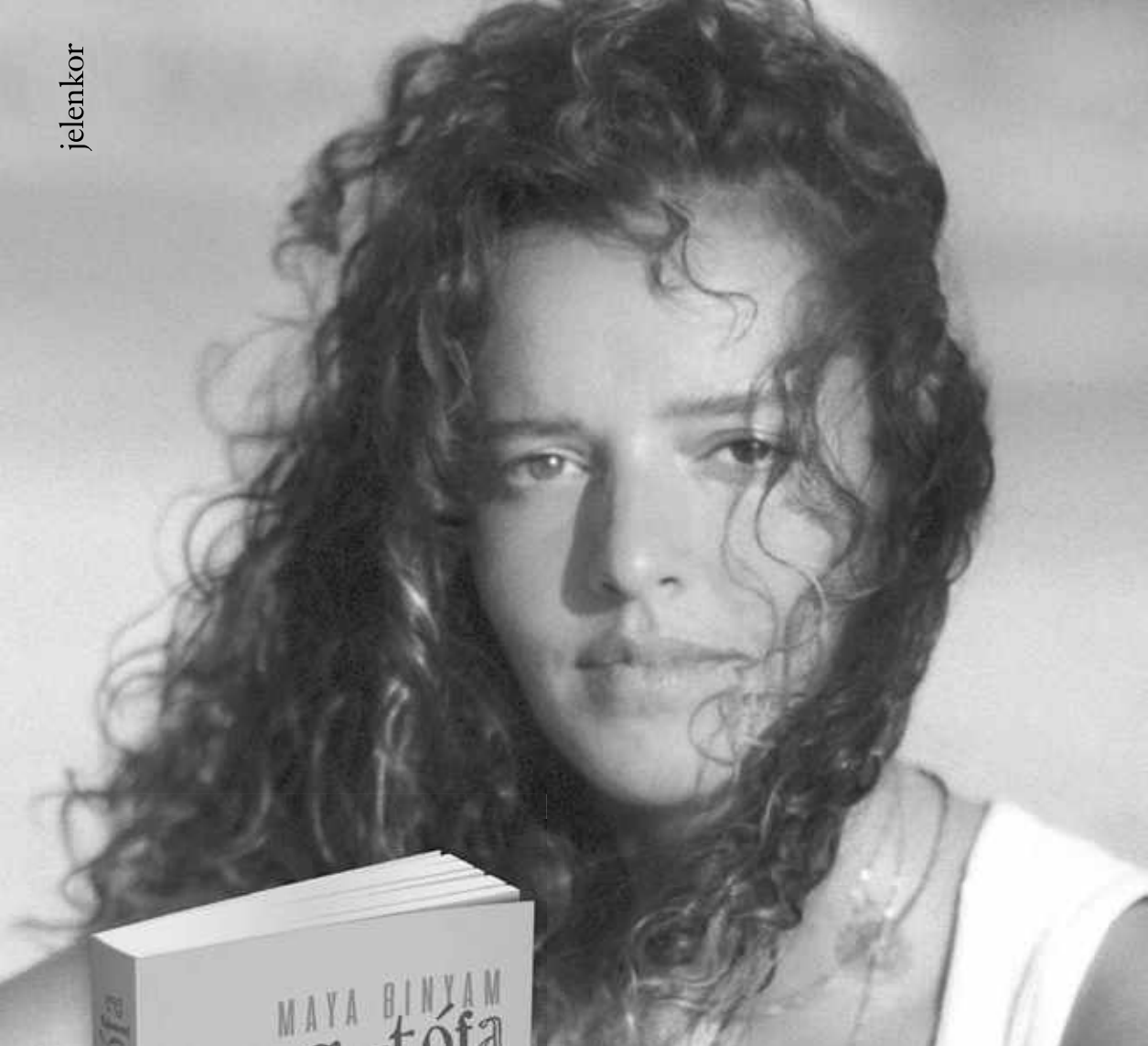

KULTURÁLIS ÉS DÖNYÖSKÖSI
MINISZTERIUM

PÉCSI SÖR
PÉNYÜM LÁSZLÓ

PAPPAS*

„...az élet mégiscsak ilyen, vagyis frusztráló, és hozzá még hihetetlenül unalmas is. Szerettem volna mondani valami biztatót, de semmi biztató nem jutott az eszembe, úgyhogy inkább megkérdeztem, hogy mennyi az idő. Az órájára pillantott, és közölte, hogy délután egy óra van. Elmondta, hogy ezen a ponton biztosak lehetünk felőle, hogy a nap örökké fog tartani. ha valóban ez volt a helyzet, akkor mindkettőnket sajnáltam. Rám nézett, és úgy tűnt, mint aki teljesen biztos benne, hogy végeztünk az élettel.”

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

Örök értékek a jelen korában!

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán olyan tudást adunk át, amely túlmutat a szakmaiságon.

Képzéseink a kritikus gondolkodás, a társadalmi érzékenység és a kulturális értékek iránti elkötelezettséget erősítik – olyan értékeket, amelyek társadalmat és közösségeket formálnak.

Nem csak mesterszakon vagy doktoranduszként lehet a korábban megszerzett tudást elmélyíteni. Szakmai specializálódásra, új szakképzettség megszerzésére szolgálnak szakirányú továbbképzéseink.

Várjuk az alap- vagy mesterképzésen végzett, illetve osztatlan képzésen oklevelet szerzett jelentkezőket.

Az alább felsorolt, 2025. szeptemberi indulással meghirdetett szakirányú továbbképzésekre van lehetőség jelentkezni.

-
- angol-magyar bölcsészettudományi szakfordító
 - az információs műveltség és a könyvtárpedagógia alapjai
 - biblioterápia (Pécs és Budapest)
 - gyakorlatvezető mentortanár
 - igazságügyi régészet
 - irodalmi szerkesztő és kritikus
 - iskolai szociális munka
 - közoktatás vezető és pedagógus-szakvizsga
 - magyar mint idegen nyelv szakos pedagógus
 - mentálhigiéné és közösségi segítés
 - pedagógus szakvizsga
 - protokoll szaktanácsadó és rendezvényszervező
 - reflektív addiktológiai szociális segítés
 - roma társadalomismeret
 - sportpszichológia

PTE | **BTK**

További információk: btk.pte.hu/felvetelizoknek

A jelentkezéssel kapcsolatban felmerülő kérdések esetén keressék bizalommal felvételi referensünket, Galamb Esztert a btkfelvi@pte.hu e-mail címen keresztül.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ MÁRCIUSI MŰSORA

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

ANCONAI SZERELMESEK 2.

1. szombat · 19.00 2. vasárnap · 15.00 25. kedd · 19.00
Somlay Artúr bérlet

26. szerda · 19.00 27. csütörtök · 19.00

A HŐSTENOR

4. kedd · 19.00 5. szerda · 15.00 6. csütörtök · 19.00

13. csütörtök · 19.00 14. péntek · 19.00 16. vasárnap · 15.00
Szalma Lajos bérlet Szabó Samu bérlet

16. vasárnap · 19.00

Pécsi Balett:

A HÁROM TESTŐR

– AVAGY A KIRÁLYNÉ NYAKÉKE

8. szombat · 19.00 9. vasárnap · 17.00
Latinovits Zoltán bérlet Mester István bérlet

FURCSA PÁR

11. kedd · 19.00

A KIRÁLY BESZÉDE

12. szerda · 19.00

VÍZKERESZT VAGY AMIT FORGATTOK

18. kedd · 19.00 20. csütörtök · 19.00 21. péntek · 19.00
Faludy László bérlet Szendrői József bérlet

MUSICAL KLUB

19. szerda · 19.00

NYOLC NŐ

22. szombat · 19.00 23. vasárnap · 19.00 *

KOLDUSOPERA

29. szombat · 17.00 30. vasárnap · 19.00
Steinhardt és Lang bérlet Mendelényi Vilmos bérlet

KAMARASZÍNHÁZ

DÉLVIDÉK

1. szombat · 19.00 2. vasárnap · 17.00

Pécsi Balett:

ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ

4. kedd · 15.00 5. szerda · 15.00

TELJESEN IDEGENEK

7. péntek · 19.00

UTÁNKÉPZÉS ITTAS VEZETŐKNEK

8. szombat · 19.00

EMIL ÉS A DETEKTÍVEK

13. csütörtök · 15.00 18. kedd · 15.00 19. szerda · 15.00

20. csütörtök · 15.00 22. szombat · 15.00 23. vasárnap · 15.00

HAZÁM, HAZÁM

16. vasárnap · 17.00 *

VAKNYUGAT

30. vasárnap · 19.00

N. SZABÓ SÁNDOR TEREM

JÚLIA - PÁRBESZÉD A SZERELEMÉRŐL

2. vasárnap · 15.00

PARASZTOPERA

SZFE negyedéves zenés-színművész osztályának előadása

4. kedd · 19.00 5. szerda · 19.00 6. csütörtök · 19.00

7. péntek · 17.00 7. péntek · 21.00 6. csütörtök · 19.00

AUDIENCIA

27. csütörtök · 19.00 * 28. péntek · 19.00

A műsorváltoztatás jogát fenntartjuk!

* A havi műsorban külön megjelölt előadásokra diákok és nyugdíjasok 20% kedvezménnyel vásárolhatnak jegyet személyesen Jegypénztárunkban, diák- illetve nyugdíjas igazolványuk felmutatásával. A jogosultságot a személyzet ellenőrzi.

WWW.PNSZ.HU

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Újra felajánlhatja személyi jövedelemadója 1%-át a Jelenkornak,
amellyel hozzájárul lapunk működési költségeihez.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával
a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap
fenntartásához, csatolja adóbevallásához a „Rendelkező nyilatkozat”-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

Adatok:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

ADÓSZÁM:

18308884-2-02

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- RAKOVSZKY ZSUZSA versei 313
BALOGH ROBERT verse 315
VÖRÖS ISTVÁN versei 319
NAGY DÁNIEL verse 321
PÉNTEK ORSOLYA: Róma (*regényrészlet*) 323
GÖRCSI PÉTER: A kék füzet (*regényrészlet*) 331
BERTA ÁDÁM: Ez lesz az ideális? (*elbeszélés*) 339
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 344
DOMJÁN GÁBOR versei 346
SOPRONI ANDRÁS: Lermontov Goethe- és Heine-fordításai (*esszé*) 349
BÁNFI TAMÁS – KOCSIS DOROTTYA: Ismeretlen Thomas Mann-levél
Kosztolányi Dezsőhöz (*szövegközlés és kommentár*) 354

*

- DARVASI LÁSZLÓ: Az ikrek haldokolnak, Erna
(– *neandervölgyiek* –) (*regényrészlet*) 359
DARVASI LÁSZLÓ: „Az a Törökszentmiklós, amit én megírok, nincsen”
(Sz. Bíró Zoltán *beszélgetése*) 366
MIKOLA GYÖNGYI: A történelem hatástalanítása
(*Darvasi László: Neandervölgyiek I–III.*) 374

*

- MODOR BÁLINT: Regényakarás és kivándorlás
(*Görcsi Péter: Várni a 29-esre*) 381
KISS GEORGINA: Az összetartozás illúziója (*Láng Orsolya: Ház, délután*) 385
P. MÜLLER PÉTER: Egy képdramatológia kimunkálása
(*Rényi András: Rembrandt. A képek színjátéka*) 388
RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: Két Mikszáth
(*Császtoay Tünde: Kettős tükörben. Mikszáth Kálmán élete és kora*) 392

A Jelenkor postájából

- TÁBOR ÁDÁM hozzászólása Fenyő Dániel februári lapszámunkban közölt
írásához 402

2025

APRILIS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MARIANNA D. BIRNBAUM. Az irodalom- és kultúrtörténész, író, az *Esterházy-kalauz* szerzőjét februárban, kilencvenéves korában érte a halál.

*

MEGHALT FECSKE CSABA. A költő február 28-án, életének hetvenhetedik évében hunyt el.

*

ÁLLÓ/MOZGÓ – MINDEGY. *Czakó Zsolt* grafikusművész alkotásaiból rendeztek kiállítást február 13-a és március 16-a között a pécsi m21 Galériában. A tárlatot *Ágoston Zoltán* nyitotta meg, beszéde a *Jelenkor Online-on* olvasható (www.jelenkor.net). A kiállításához kapcsolódóan március 13-án *Parti Nagy Lajos*sal beszélgetett *Ágoston Zoltán* szó és kép viszonyáról.

*

AZ ÍRÓ ÉS AZ ANTROPOLÓGUS. *Kiss Tibor Noé* megjelenés előtt álló *Olvasás* című regényéről a szerzővel és a mű megszületésében közreműködő *Nagy Zoltán* kultúrantropológussal ketjük együttműködéséről *Görföl Balázs* beszélgetett március 10-én a pécsi Reggeli kávézóban.

*

A NEMZET FOGALMA(I). *Milbacher Róbert* *Fókuszban az irodalomtörténet* című, a Csorba

Győző Könyvtár által szervezett előadás-sorozatának első alkalmára március 4-én került sor a pécsi Tudásközpontban.

*

PERCEPCIÓ ÉS REVELÁCIÓ. A pécsi művészeti felsőoktatás három évtizedét áttekintő interjúkötetet február 27-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában *Lengyel Péter*, a PTE Művészeti Karának dékánja, *Vas Bence* dékánhelyettes, illetve a kötet szerkesztői, *Mechler Anna* és *Tóth Eszter*, valamint a moderátor, *Ágoston Zoltán* részvételével.

*

WILD DINING. *Mátis Rita* festményeiből rendeztek kiállítást február 20-a és március 16-a között a Pécsi Galériában.

*

IDŐTLENÜL. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Borogyin, Sosztakovics és Glazunov művei csendültek föl március 6-án a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Howard Williams*, gordonkán közreműködött *Várdai István*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Sziveri-díjat idén *Veszprémi Szilveszter*nek ítelték oda. – Az Osvát Ernő-díjat 2025-ben *Balogh Endre* veheti át.

Szerzőink

Rakovszky Zsuzsa (1950) – költő, író, műfordító, Sopronban él.

Balogh Robert (1972) – író, költő, drámaíró, Pécsen él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Nagy Dániel (1994) – költő, Budapesten él.

Péntek Orsolya (1974) – író, képzőművész, Budapesten él.

Görcsi Péter (1988) – író, színház- és irodalomtörténész, Oslóban él.

Berta Ádám (1974) – író, műfordító, a 21. Század Kiadó főszerkesztője, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Bánfi Tamás (1947) – közgazdász, a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritusa, Budapesten él.

Kocsis Dorottya (1976) – az ELTE ÁJK könyvtárosa, Vácon él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Sz. Bíró Zoltán (1959) – történész, Budapesten él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Modor Bálint (1988) – szerkesztő, kritikus, Budapesten él.

Kiss Georgina (1986) – költő, kritikus, magyar-filozófia szakos középiskolai tanár, Pécsen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Radnai Dániel Szabolcs (1995) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

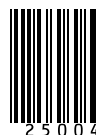
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

917704471642002

25004

Őszi szonettek

V.

*A téren át mentem tegnap haza,
fölöttem sárga lombok vízesése,
de lent már árnyat borított a térre
az ősz, a délutáni éjszaka.*

*Gyorsan sötétedett, fél hét fele
feltüinedeztek lassanként a fények,
Fényszórók lyuggatták a félsötétet,
s mint régmúlt otthonok kísértete,*

*pár sárga ablak itt-ott. S hirtelen
mintha a fiatalság össze lenne,
mindaz a sejtelem és rejtelem*

*ami akkor, zúdult most is szívemre
s féltem, megroppan, mert nem vagy velem,
az őszi kozmosz súlyától az elme.*

VI.

*Október nyáriás tündöklete,
semminek nem kezdete, nem a vége.
A parkban egy szökőkút – fölfele-
törekvés-hullás egyidejűsége –*

*csillog a napsütésben. Barna-sárga
lomb íródik augusztus kék egére,
dércsípte őszirózsák tarkasága
felel egy lány piros pulóverére.*

*Fenn repülő csíkja hasít a kékbe,
időtlen perc, nem okozat, nem ok,
merő jelen, nem illik semmiféle*

*történetbe, önmagáért ragyog
minden, s kiáltja önnön létezése
extázisában hangtalan: vagyok!*

VII.

*Fél hat, néhány síron már mécsek égnek
de a legtöbb még kivilágítatlan.
Túl a kapun fehér és sárga fények
suhannak vagy ügetnek térdmagasban*

*a föld fölött: árnyék-kutyák nyakán a
világító nyakörv, ahogy a ködben
ők és a gazda kiskabátos árnya
eltűnnek. Lassan elmarad mögöttem*

*csönd és sötét, a belvárosba érek:
a presszóterasz minden széke foglalt,
kihasználják a még enyhe időt.*

*A wellnessközpontban pezseg az élet.
A ládákban a zöldséges előtt
smaragd szőlők, agát almák ragyognak.*

VIII.

*Egy ház. Itt is lehetne élni, látod.
Egy letűnt század hámló falai,
a kertben zizegő szalmavirágok
miniatűr, száraz csillagai:*

*az első hóig tartó fél-öröklét.
Jövő nyárig nem használt kerti szék.
Még élő fű szegi a kerti ösvényt.
Veréb borzolja a tócsák vizét.*

*Hol láttam már vajon? Egy régi képen?
Álmomban vagy egy lét előtti létben?
A képzelet vagy az emlékezet*

*szüli a sóvárgást valami Éden
után, mely elveszett valaha régen,
vagy talán soha nem is létezett?*

Hosszadalmas várakozás a szegényországi Fekete elefánthoz címzett téren

Silabizálom a táblát: Jó aki tér?
 Ez a város szívének egy pítvara?
 Egy funkciótlanra vált üres tér?
 Kiterjedés és hiány, házak öble?
 Lehetőség? Keretbe foglalt semmi?
 Négy irányba futó kőburkolat, s némi ég?
 Itt toporgok, velem vár a bádoglefánt.
 Ezernyolcszáznyolcvan óta várok,
 akkor már Kispiac volt a korábbi Halpiac,
 mely fasorok, kerékvetők nélkül lett Kistérre:
 cukroshordóból árulták ősztől a stajer almát...
 A részeg diákok addig-addig rugdosták
 a hordóban alvó árusok alatt a rögzítő követ,
 míg a Diogenészek káromkodva elgurultak.
 Ezerkilencszáznyolcvan óta várok,
 ütött-kopott falak között, gödrös utakon,
 a cukroshordók helyére felfestett parkolóban,
 az olajszagban akkor Trabantok álltak,
 Škodák, Wartburgok, Zsigák,
 de apukám meg én, haját vágatni mentünk.
 Hova tűnt a fodrászat festett portálja?
 Hová lettek Hessz úr borbély-ötpercei?
 Ott állt Kummer úr hentes boltja,
 véreshurka zsírpapírban, neccsatyorban...
 Felködlik a Tejbisztró ívelt neonbetűje,
 szüleim kezét fogva, vasárnapi séta,
 a Barbakántól a Színház térre és ide,
 szügyig unalomban bámulni kirakatokat:
 ruha, könyv, porcelán meg cipő...
 Tanyáról városba költözve,
 a szoc'lista munkaverseny lázában,
 csillogni tűnt a belváros poros felöltője.
 Középen álltam, lóbáltam a szüleim kezét,
 köszöntem, akinek illett, szépen, hangosan,

rásegített anyukám unszoló kézszorítása:
 de még egy Csókolom, Kati bácsi-val,
 vagy egy Jó napot, Józsi néni-vel sem
 veszélyeztettem az édes jutalmat:
 várt a mákosrétes vagy a máglyarakás!
 A Dús és Könnye ruhabolttal mi lett?
 Innen nyílt a Pálma kozmetika ajtaja?
 Járnak a nők még dekoltázs masszázsra?
 Hová tűnt Reéh György, városi tanácsnok,
 s hová Günsberger Lajos képeslapjai?
 Hol a Glöckner festékkereskedés?
 Már a töltőtoll javító is elköltözött?
 Ki csiszoltatja ma még a tollhegyet?
 Ki esztergáltat a töltőtoll szivattyújába
 felújításakor új parafát?
 Fényképész, sőt előnyomda sem kell?
 Hová lett gyerekkorom hőse, Márton úr,
 a színész, a Legkisebb Ugrifüles hangja,
 nemrég a sarki ház ablakából integetett.
 Őt? Tíz? Vagy huszonöt éve már?
 Hová tűnt nagyítója mögül Zajonc úr, az órás,
 a mesélő nevű, csöndes öregúr?
 A mediterránum legészakibb szegletén
 minden és mindenki elveszett?
 Csak az antikoárium maradt meg?
 Porszagú, tömött polcain
 robbanásra kész a világirodalom?
 De hova lett az újságoskioszk?
 A Népszabi meg a Népsport?
 Hol van a posztos rendőr?
 Hívjátok ide Leonardo Lajost!
 Eltűnt a villamos, eltűnt a sín,
 eltűnt a vízköpő, a postaláda,
 hol a gyarmat-, vas- és fűszerárú bolt?
 Az elefántszobrocska nem azt hirdeti?
 Hol a talponálló az elefánt alatt?
 A sarki csat- és gombbolt is elveszett?
 Vajon ez még az eredeti bádogelefánt?
 Százötven évig is élél egy szobrocska?
 Ezerkilencszázkilencven óta várok,
 akkor alakult vagy bukott meg Szegényország?
 Csődbe ment a vegyesbolt,
 a szatócs, a százforintos, a szuvenír-,
 meg a papírbolt, hát a lakatossal mi lett?
 A sok-sok gumírozott talpú lábbeli alatt
 az aszfalt és az utca kő is elvékonyodott?

Épp csak megfordultam a téren,
máris eltűnt mindenhol minden?
Eltűnt mindenki, minden időben?
A vakolat lehullt, a szegélykövet felszedték,
megőszült a lány, akire tíz percet vártam,
virágba borult egy hársfa, aztán kiszáradt?
Narancsos napfénycsík borított be egy házat?
Ezen a téren lustán elnyúlnak a naplementék?
Talán a kőből sugárzó meleg a pórusokba hatol,
öklömmi darabokban lüktet tovább a mellkasban?
Láthatatlan pókfonálon ereszkedik alá az este,
mindenkin átsuhan valami sötét remegés, sóhaj, bánat?
Amíg a gyerekek elnyálnak két gombóc fagyit,
amíg a pohár limonádé falára kiül a pára,
amíg átbiceg előtted fehér körömcipőjében,
vörös rúzsában, csúnyán megszaladt sminkjében,
két tömött szatyrában lisztet, cukrot cipelve
egy idős füttyművész nő, ki megjárta a lágereket,
vagy nincs-egy-kis pénzezzve rád köszönt mesteruramozva
egy örök kölyökképző hajléktalan. Addig azt kérdeged,
hogyan? Miért nem a lágyan hullámozó
csipőmozgású nőket nézegeted? Ezen a téren
logikátlanul csúsznak el egymáson a rétegek.
A pizzaillatú, sörhobosan dünyögő turisták
karjára szárad a lecsapott szúnyog lenyomata,
az ideszűrődő zenében nyáron, talán a melegtől
támadt nagy remegésben, meg-megdöccen az idő.
Hiába figyelsz, nem látod, pontosan mikor.
Hiába vagy jelen, talán amíg pislogsz,
vagy amíg félre nézel, bámulod a galamb röptét,
levedli foltnyi festékét a fal, megrokkann a ház gerince,
amíg a falrepedésből óvatosan előkúszik az egér,
akkor kezdődik a változás, de mire észreveszed,
kipereg a vakolatból néhány vödörnyi homok.
Mennyit tesz itt a téren egy téblábolásnyi idő?
Míg eltűnik az elefánt fekete színe?
Míg elszűrke a falakat a városi levegő mocska?
Míg egy pislogásnyi idő alatt a butik helyén nyílik
egy vegán étterem: tofu tokány és csicseri ragu?
A szuvenírboltból pékség, majd cukrászda lett?
A nőruha outlet bezárt, a kedves eladó él-e még?
A teázó csöndes-barna pincérével mi lehet?
Amíg csak az eget kémelve forgolódsz a téren,
patak fakadt két kő közül, hol nyaranta
seregnyi gyerek papírhajót, falevelet úsztatgat.
A Tapas bár meg a kínai büfé között

csak a hó hullt, ugyanekkor ugyanitt
 csak a nap sütött, a virágszirmok lepörögtek,
 míg megfordultál, valamikor kétezer után,
 a „hol nem volt”-ban várva kora este,
 mikor odaköszönt jóestéttel Bertók úr,
 a fegyelmezett szonettköltő,
 a kis Babits Misi egy évszázaddal korábról
 ugyanitt biccent, éber gondban áthaladva,
 egy régi pécsi uszodából, szüleihez haza,
 itt kávézott a teraszon Tolnai Ottó, s neje,
 a költő szűkre vont tekintete mögül felmért,
 de felemlgetted egy versét, a Kisinyovi rózsát,
 amit valamihez képest tíz esztendeje, de felolvasott,
 már nevetett, s a pirospaprika motívumáról sztorizgatott,
 amikor erre sétáltál egy öreg rendezővel,
 egy cetlit dugott az orra alá egy egyetemista:
 Dedikálja már, Miki bá! – mire az öreg ironizált,
 hamiskás mosolyával megkérdezte:
 Michelangelo Antonioni megfelel neked?
 És itt jött szembe egy másik rendező,
 akinek elmesélted, hogy a filmjét
 tizenháromszor is végignézted,
 és csak beszéltél, hogy ezen az elefánt járta
 klasszicista téren túl egy győri barokk teret szeretsz,
 ahol a filmjében a kisszamár patái kopogtak,
 öt perc múlva már húszan álltak körbe titeket,
 úgy hallgatták a beszélgetést, mintha műsor lenne.
 S ott a sarkon fordult be Parti Nagy,
 kis hátizsákjával, arccal a vasút felé, sietve.
 – Mester, épp indul nyelvet rontani? – köszöntöd.
 Megállt, fontolva galambősz szakállába túrt,
 s felelt: szívemben száz vers szorong a restiig,
 Pest előtt és Pécs után még innék valamit,
 a távolodó-közeledő városból városra nézve
 volna jó vonatablakon átcsusszanni a jövőbe...
 Elnézed, ahogy távolodik a Jó aki utcán lefelé,
 trappoló elefánt léptekkel múlik az idő,
 cukroshordókban gurulnak alá az almaárusok...
 Kétezerhuszonötben is csak vársz,
 ez a tél a kitörött cipősarkak ideje volt?
 Ez a nyár a kabócák térfoglalása lesz?
 Ez a tavasz meg a vízcsobogásé?
 Jó aki tér, biza, Jó aki tér!
 A galambősz Ásvai Móric bácsi szakállára mondom,
 majd' száz éve, hogy lejtmenet félreolvasom a nevét.

Észre nem vételek

1

Wittgenstein olvasása előtt

Kertész Imrének

*Olvasok egy filozófust,
azt kéne észrevennem, amit
gondolkodás közben ő észre-
vett, aztán az észről áttette
a nyelvre, ráadásul a fordító még
egy másik nyelvre is továbbtette,
egy közbeiktatott ész, amire rátették
és levették azt a kis észrevételt.
Én már nem látok semmit.
Olvasószemüveget veszek elő
és olvasok.*

8

Kavicsok és kövek

*„Minden reggel mindig újra át kell hatolni a kavicsör-
meléken, hogy az eleven, meleg csírához elérjünk.”
Ludwig Wittgenstein: Észrevételek, 1929. Kertész Imre fordítása*

*Negyvenévesen vékony kavicsrétegbe
ütközik az ember, mikor reggel felébred.
Alatta csírázó magok.
Ötvenévesen ez már apró kőzúzalék,
igaz, néhány zöld hajtás is kilátszik
a kő alól.
Hatvanévesen nagyobb kövekkel
van tele az éjszaka is, rossz aludni,
még fölébredni is jobb, fejfel
nekiütődni a fizikai létezés
lehetetlenségének, mint egy kőrákásnak,
rágcsálni a mérgező növények
pár kénsárga csíráját, melyek most
a jövőt jelentik.*

„...csak a művész képes úgy ábrázolni az egyes embert,
 hogy műalkotásként lássuk...”

L. W., 1930. K. I. fordítása

*A művészet hatása,
 hogy mindent művészetnek látunk.
 Amíg tart egy vers, egy zene
 vagy egy film bennem
 az olvasás, hallgatás vagy
 nézés után, addig a mű
 szemüvegén át látom
 a világot. Kicsit másnak,
 kicsit összefüggőbbnek,
 kicsit érthetőbbnek,
 kicsit titokzatosabbnak.*

*És ha egy darabig nem
 felejték el így nézni,
 akkor a titkot is sikerülhet
 megfejteni, sejtem a módját,
 követem az összefüggéseket,
 melyek kivezetnek a pillanatból,
 mint két kontinens között
 a tenger alatti telefonkábel.
 Aki a kábel végein van, magán
 kívülről senkit sem ért; én, aki
 sehol se vagyok, mindent.*

*De a hatás végül elenyész,
 mint pára a fürdőben,
 ha bekapcsolják a szellőzőt,
 a két beszélgető felébe-
 harmadába megérti egymást,
 én meg félrevezetve nézek
 szét magam körül, mindent
 félreérték, mindent félreverekek,
 bár nem minden harang alkalmas
 erre, félrevisz az egész, egész
 másfelé a fél, felejték,
 félek, fulladok, felhozom
 a múltat, mindent lefékezek,
 feketé szemüveg egykori*

*magamtól. Ugyanaz, ami nemrég
vagy nagyon rég már bevált.
Hogyan kell nézni vele?
Felidézhetetlen.*

N A G Y D Á N I E L

Vers, amiben nem fogunk szavakat találni a szerelemre

*Egy híres észt tudós szerint
a szerelem egyszerű
biokémiai folyamatok összessége,
hogy a nagy sötétben valahol, délelőtt
vagy délután, az teljesen mindegy,
néhány molekula versenylóvakat
megszégyenítő gyorsasággal előtűnik,
és összekoccan más jó kedélyű
molekulával, és kész a szerelem,
máris ott lesz valaki, aki simán melléd áll,
ha egy délután nem jönne ki jól
az Újpesti Lepkémúzeum megszeppent lakóival.
Nem semmi, igaz?*

*Már az is teljesen ledöbbszent,
hogy valaki főállásban, gondolom,
az embert próbáló, 9-től 17 óráig tartó
munkarendet követve magyarázatot keres
a megmagyarázhatatlanra. Akkor szerinte
Rimbaud és Verlaine esetében is csak
néhány molekula karambolozott?
Vagy ott van Tom Cruise és Katie Holmes.
Szenvedélyes szerelmük
türelmetlen molekulák habókos
ütközésének az eredménye volt?
Nem hinném.*

*És hiába vagyunk egy versben,
ahol elméletileg minden lehetséges,
számolnunk kell azzal, hogy mi sem találunk
megfelelő szavakat erre az egészre.
Úgy tűnik, ez sajnos nem a mi napunk.
Persze, mondhatnánk azt például,
hogy a szerelem akkor talál ránk,
amikor a fókafehér hold fényét kedves
kis nejlonszatyrokba vezényeljük,
de talán joggal éreznénk azt,
a teljes igazság azért nem ez.*

*Inkább engedjük a termékeny tudatlanságnak.
Mint egy déligyümölcsök között felejtett kalapács,
feküdjünk bután az ágyunkban, latolgatva,
vajon mennyi az esélyünk egy egész életen át tartó
jótékony összekapaszkodásra valakivel.*

Róma

A villamos utazóközönsége folyamatosan cserélődik. A Prenestinánál durva arcú, fáradt nők szállnak fel, a kocsiban tömeg, megnyílik előttük, mintha egyetlen, hatalmas élőlény volna. Valaki az ördög segglyukát emlegeti, il buco del culo del diavolo. Egy másik nő, akinek hiányoznak a fogai felül, nyitott szájjal röhög, az ajka felett verejtékgyöngyök, mélyen kezdi, aztán staccatóra vált, ugyanaz a sirálykacagás, mint a mainaszoké, Dionüszosz nőié Nápolyban.

A Porta Maggiorén kiszáll.

Kíméletlen a júliusi nap, vízéért kapkod a város, az aszfalt púpokban gyűrődik fel, érzik a végállomás váltóinak és trafóinak fémszaga, a régi típusú villamosok bűzlenek, az újakon forrók a fémfelületek, kapaszkodni képtelenség. Sztrájk van, kiszámíthatatlan, hogy mi meddig jár és mikor jön, a tömegben röpöködnék a mondatok, valamit mindenki hozzáfűz, amikor bejön egy villamos, amelyen nincs szám, tízen rohanják meg a vezetőt, hogy honnan jön és hová megy, aztán, amikor elindul, megtapsolják. Vagy öt megállót, ha halad, utána leszállít mindenkit. Róma lassan szivárog szerteszét, ketten maradunk egy sárga fal árnyékában egy idős úrral, a fal fölött pínéák nyúlnak az égnek, és sűrű, zöld lomb hajlik ki a peremen. Az árnyékok kékek, az ég ragyog. Gőzöm sincs, hol vagyok. Az öreg az újságjába temetkezik. Szél sem rezdül, az autók eltűntek, dél van. Néha kinyújtom a kezem az árnyékból. Perzsel a nap.

– Majdcsak jön valami – mondja a férfi, fel sem nézve, és ahogy hajt egy lapot, feltűnik az út végén egy villamos, megint szám nélkül.

A sofőr kikiabál, hogy a Villa Giulia-hoz megy, ha van kedvünk, szálljunk fel. Alig utazunk páran.

Felnézek, a dombok derekán a villák közt mintha hűvösebb lenne. A pálmák levelei közt zizeg a szellő, meg-megcsap a menetszél a nyitott ablakon át, víz szagát vélem érezni benne, aztán virágét. A Villa Giulia környéke teljesen üres. Magam vagyok a legrégibb Itáliával, a rómaiak előtti Itáliával, amelyből talán egy ezredrészt, ha magamban hordozok. Talán csak egyetlen apró génszakasz, egy génszakasz egyetlen része, egyetlen apró nyom az arcvonásaimon, az ujjam formáján vagy a bőrszínemen, az orrnyergem íve, a szemöldököm vagy a szájam sarka. Hogy toszkán vagyok valamelyest nagyapám után, azt tudom. De vajon a toszkának mekkora része etruszk még? Létezik, hogy még léteznek?

Nép nyomtalanul még sohasem tűnt el, akkor sem, ha látszólag igen.

Talán nem itt kellene feltennem ezt a kérdést, hanem Firenze mellett. Mind-egy. Úgyszincs rá válasz.

Ahogy átlépném a küszöböt, jobbról madárcsapat húz el az épület felett, majd csöndbe dermed a világ.

Fokozhatatlan a magány.

Egyes egyedül vagyok Rómával, talán a világgal. De magammal mindenképp. Mielőtt belépek, felnézek. Két karcsú pálma jóval az épület fölé nyúlik, a leveleik úgy susognak, ahogy a szisztrum Ízisz szentélye előtt. Hagyom, hogy a hang beburkoljon. Ismerem ezt, ezt a megállást. Ilyenkor felragyog a minden, ami van, egyetlen pontban; most a pálmák levelein ezüstként cikázó fényben, aztán széthull újra darabokra.

Belököm a kaput.

Az első vitrinből a húgom néz rám. A másikkól a húgom lánya. Aztán felvonul a család többi tagja is.

Kapkodom a fejem. Körös-körül a mi arcaink, több ezer éve halott férfiak és nők élethű arcmásai, de mindet ismerni vélem, azt hiszem, ismerem is. Évek múltán jövök majd vissza valakivel, nem mondok neki semmit, egy szót sem, épp csak annyira elég a kapcsolat, hogy egy hét Rómát kibírjon, aztán vége is. Mégis, amikor belép, és körülnéz, azt mondja: ezek egy az egyben olyanok, mint ti.

Ti.

Ezek, akik nekem is ők, mégis mi vagyunk?

Egy lélek sincs rajtam kívül a termekben.

Hallgatom a szelet, legalábbis azt hiszem, a szél az a kinti pálmák levelei közt, de nem hallhatom itt bent a kinti pálmákat. Előbb csak szótagokat különítenék el, aztán mintha szavakat is azon az ismeretlen nyelven, amelyet beszélni soha többé nem fog senki, és amelyet úgy keresek, mint egy elfelejtett ízt, keresem, ahogy az arcainkat kerestem anélkül, hogy tudtam volna róla, most keresem az egyetlen szót, amellyel a világ elkezdődött; milyen hangokból állt a szó, amellyel a világ etruszkul elkezdődött? Nem lehetett más, mint az aum, de hogy hangzik más nyelveken az aum? Hogy héberül és hogy kínaiul? És nekem, aki annyi minden vagyok, hogy nem vagyok semmi, melyik aumot kell megtanulnom, hogy a világot keletkeztetni tudjam?

Ezt, vagy a hébert, vagy a szanszkritot? Ha ezt, vesztettem. Soha, senki nem fogja tudni, miként szólt.

Az asszírokról is többet tudunk, de még Japán őslakosairól is, mint az etruszokról.

Az aranytáblára vésett szöveg erősen csillog a mesterséges fényben, de a jelek kivehetők.

Bogarászom, ahogy a nyelveket, bármelyik nyelvet szoktam, a latin, a görög, a cirill betűt olvasom, a szanszkrit már nem teljesen idegen, és néha a héber is dereng – talán olvasni megtanulhatok még egyszer –, de ez feltörhetetlen. Egy sor olvasható, a következő nem. A kiolvasott hangokból suttogás lesz, a betűk mint a madárlábnymok vonulnak a villogó aranyban, minden nyelvet megérteni, amit a szívével tanul az ember, tudod jól, minden nyelvet, amit még beszél valaki – de ezt nem beszéli senki.

A veji Apollón arcát olyasvalaki faragta, aki ismeri az anyag nélküli világot, ahol, hogy a szépség ott is létezhesen, a dolgoknak formájuk lesz valahogy, egy

pillanatra, vagy örökre. Mindegy, mert idő csak itt van, a földön. Ez előtt és ez után nincsen.

A vitrin tükreben figyelem az arcát. Nem akarok ránézni máshogy, csak tükréből, legalábbis egyelőre.

Apollóné bennem a művész és a férfi. A nő soha nem lehet az övé. Ha Hermész és Dionüszosz megkaphat egészen, ha az a Krisztus-szemű dervis, akivel Isztambulban együtt néztük a hajókat az alkonyi kikötőben, soha nem is hagy el, Apollóntól csak futni lehet.

Ő volna hát, aki szatírként űzi bennem Daphnét? Ő, aki a dögvészt küldi? Ő, aki hiába szeret, és akit hiába is szeretne halandó?

Az arca máshogy szép, mint Dionüszoszé vagy Hermészé. Botticelli Madonáihoz hasonlít. Anyagtalan, örök szépségű férfi.

Dionüszosznak a méhem válaszolt, a köldököm alatt lüktető ideg, a szájam, a combhajlatomban a bőr, ott, ahol a legérzékenyebb, a nyakam a hajvonalnál, ahol, ha férfi a szájával érinti, onnantól azt tesz velem, amit akar, a szájam válaszolt neki és a nyelvem.

Dionüszosz keze olajosan siklott a bőrömön, narancsolajat izzadtak a pórusaink és gyantás bort a nyelvünk, fenyő- és vérizünk volt. De Dionüszosz arcát, azt nem láttam. Apollónnak csak az arcát látom, az arca hol az övé, hol a saját lányarcommá válik, aztán egy másik férfié, aztán a nőé, aki lettem, bámulom lélegzetvisszafojtva, aztán nevetni kezdek.

Hát persze. Apollón Dionüszosz másik arca, és számtalan arca van még Aphroditétól Héráig és Hermészig, Hádészig és Poszeidónig, és mindenben minden isten benne él, mint ahogy bennünk is bennünk élnek a szatírok, a bakszagú Pán, Ízisz és Mithrasz, Krisztus és Quetzalcoatl, bennünk élnek Buddha megkísértői, Mára három lánya, Daphné-arcom egyetlen pillanatra Apollónra ragyog, Mainasz-arcom és Ariadné-arcom Dionüszoszra, Aphroditéként Árész mellett fekszem, máskor Hephaisztosz mellett, vagy megint másvalaki mellett, Perszephonéként Hádészhoz megyek, a nyomomban rózsák nyílnak és hálnak, és Hádészé belőlem az a rész is, amelyben az anacapri derű tükröződik, mint ahogy a fekete obszidiánon ragyog a nap.

Annak fénye sugárzik ránk, vagy annak az örvénye ránt le, akinek áldozunk, felnevelheted magadban Apollónt, Bacchust, Krisztust vagy Krisnát, végül felnevelheted magadban Buddhát vagy az Átmant.

Dionüszossal is áldoztam neked – mondom a veji Apollónnak, és amikor megérem az arcomon azt a könnyű legyintést, ami olyan, mint ahogy a pálmák levelei ezüstösen zizegnek a délutáni szélben, továbblépek a házaspár szteléjéhez.

Nagyi. És nagyapa. A nagyanyám akkor halt meg, amikor a Goldberg-variációkat hallgattam Schifftól, folyamatosan rá gondoltam, minden pillanatban rá gondoltam, amíg szólt a Goldberg, ott volt velem, amíg elhagyta a testét, aznap este értem Firenzébe, és a haldoklása szép volt és tiszta, mint az, ahogy Schiff játszott.

De nem a halál végtelen. Hanem az élet.

Nem a halál végtelen, hanem az élet – mondja valaki másnap délben mellettem. A Catacombe di Sant' Agnese nedves földszagában állok, megérintem a kezemmel a falat. Jéghideg van. Nem merek elindulni a folyosókon, bár halványan pislognak a drótbá foglalt lámpák messziről, biztatóan. Mintha a halálba

ereszkednék újra, újra és újra Rómában mindenhol, és minden katakombába és minden etruszk síremlék és minden megfeszített Krisztus felett ott magasodik a két pálma, amelynek legyezőszerű levelei közt játszik az ezüst szél, és minden sarkon minden templomban ott a Megváltó, az apszisban báránként emeli fel a lábát vagy a világon trónol.

A katakombában a nyirkos földszagban tapintható a félelem. A brit pár – két középkorú nő –, akikkel lejövek, próbálják lazán venni. A briteknek voltaképp a humoruk a legnagyobb fegyverük, mert mi is szerethető bennük? Ez. Ahogy a hülye járások minisztériumát idézik a szűk római halottfolyosókon, ahol nem lehet elférni, várom, hogy a halál rájuk ordítson, hogy ebből elég, takarodjanak innen kifelé, ha nem tudnak viselkedni, legyenek halottak vagy legyenek legalább ijedtek, de ne legyenek ennyire, kibíratatlanul britek.

A járatok sötétben vesznek a semmibe. Sehol egy jel vagy egy rajz, csak földfalak, a földfalakban halottak, nyirkos hideg és józanság.

Egy tömegsírban vagyunk. Kétezer éve élt férfiak és nők holttesteik között.

A rémület ütötte rés mégis becsukódik lassan a köldököm felett úgy két ujjnyival. Istenek között vagyok bárhol ezen a tájon, rájuk bízta magam és az istenek egymásnak adogatnak, mint ahogy Itáliában és Isztrián, ha eltévedek, egymásnak adogat a sarki boltos, a pincér, a taxis és a néni a földszintről, mindegyik eljön velem egy darabig, nehogy elvessek útközben. Miért félnék, ha egyszer rábízta magam erre a földre és mindazokra, akik lakják, legyenek emberek, istenek, szellemek vagy szatírok?

A katakomba hidegével a karomon lépek be Santa Constanza mauzóleumába, a tető feletti ablakokból egyenletes, anyagszerű zöld pászmákban esik be a napfény, felragyogtatja a belső teret. A Jakováli Hasszán dzsámi fénye Pécsről. Emel felfelé, ott van a két pálma közvetlen a mauzóleum mellett, elbámulok rajtuk, amikor végre kilépek.

A Via Nomentana egy álló dugó, pattognak a szitokszavak a forró aszfalton.

A sztrájk végtelen és kiszámíthatatlan. Mindegy, mi jön, arra fel kell szállni, ezt megtanultam az előző napon, szeszélyes vonalban, cikcakkban haladok Rómán át, villamosokkal, amelyek arra mennek, amerre kedvük van, buszokkal, amelyeknek nincs szám, és amelyeknek sofőrjeit az utasok rábeszélik, hogy induljanak el ezen vagy azon a vonalon.

Gőzöm sincs, hogy keveredem a Veneziára, csikorog a por és a kosz a fogam alatt, a tüdőmből mintha benzin felhőket fújnak minden lélegzetvételnél, abban a pillanatban annyira, olyan intenzíven és tiszta szívvel gyűlölöm Rómát, ahogy egyetlen várost sem. Hátat fordítok legalább az írógépnek, a hübrisz emlékművének, és gondolatban kiköpök a Palazzo Venezia felé, a Duce egykori erkélye alá, ahogy a rómaiak egykor.

A Doria-Pamphilj-palota régóta búvóhelyem a városban az ilyen napokon.

Esőben voltam ott először. Aznap figyeltem egy ideig a lépcsőházból, ahogy folyik a víz a kapubejáró kövein, barna patakként csorgott a kert irányába, aztán indultam csak felfelé.

Caravaggio szürke szárnyú angyalát és Filippo Lippiét, akinek szárnya olyan színű, mint a kettétört őszibarack gyümölcsbőrén végigfutó vörösnarancs kör, ismertem jól a könyvekből.

Kimondhatatlanul vágytam látni mindkettőt azon az esős szerdán, de vártam még. Egészen addig vártam a lépcsőházban, amíg borzongani kezdtem, és elmúlt a sürgetés. Akkor sétáltam csak fel lassan, meghallgattam a család egyik tagját, aki a palotáról mesélt, azon a hangon, amelyben a figyelmesség a figyelem aláztatásával keveredik.

Talán épp ezért, az összetéveszthetetlen hang miatt tartottam aztán számon éveken át menedékként a palotát Róma közepén, és még csak nem is az angyalok miatt.

Előbb Lippiét nézem meg. Sötét folyosóra rakták, a feketeségből ragyog a kép és a barackbelső-színű szárny, amelyből sugárzik a nap melege. Beletartom az arcom. A hajam még vizes az esőtől.

Aztán megyek csak le Caravaggioéhoz. Leonardo után felesleges is lenne megpróbálni megmutatni az angyal arcát szemből. Utoljára ő látta így, teljesen az angyal arcát.

De Caravaggio még látta őket profilból, ahogy Mózes látta az urat, ahogy az elhaladt előtte és a kezét a szemére tette. Ez a bordélyházi verekedő, ez a bűnbánó gyilkos, ez a kurvázó zseni, aki egy prostituáltat fest meg Madonnaként, ez az igazi rohadék volt az utolsó, aki látta egy angyal arcát Európában, legalább félprofilból, aztán az angyalok újra jelekbe és hangokba rejtőztek, ott voltak abban a fényfoltban, Barcelonában, a Santa Maria del Mar padlóján pár év múlva, amikor odaértem, és ott vannak a pálma szisztrumsusogásában és a veji Apollón arcán is átsuhant az angyal arca, közel huszonöt éve kutattam már akkor utánuk, amikor beléptem a Caravaggio-terembe, és leültem a képpel szemben.

Szemből akarom látni az angyal arcát.

Nem láthatod szemből az angyal arcát.

Csak a másik ember arcán láthatod az angyal arcát.

Talán az esőt hallom, talán a napot, a várost, az évek összekeverednek, nem tudom, hányadszor ülök itt és nézem az angyal hátát, olyan a szárnya, mint a galamboké, érezni a szívverést a tollak alatt a szárny hajlatában.

Van szívük az angyaloknak? Vagy azért emelheti fel a szárny azokat a testetlen testeket, mert egyiket sem húzza le a szív?

A Doria-Pamphiljben mély csönd van.

Nincsen kedvem semmihez. Soha, semmihez nincs kedvem, ha innen kijövök. Mintha száműznének.

Ülök a palota oldalában egy kőperemen, mellettem öregasszony narancssárga blúzban. Bolond. Hol az autóknak dirigál, hol a macskáknak, hol a galambokhoz intéz szózatot, aztán hozzám fordul, félprofilból, mint az imént az angyal, szidja az idegeneket, az összes piszkos idegent, aki a városába beteszi a lábát, egyetértést keresve néz rám. Úgy csinállok, ahogy az indiaiak, néhányszor ideoda billentem a fejem. Kiköp.

Észre sem veszi, amikor ott hagyom. Egy busz visz el a Vatikánig, lerogyok a küszöbre a pizzásnál. Már megismer. Mutat a lapáttal a padlízsanosra, benne van a mozdulatban a kérdés, bólintok.

Most messzebb vagyok a szállodától, mint a Doria-Pamphilj-palota előtt. A talpam izzik, a bokám kemény, mint a beton. Koszcsíkok keresztezik a lábszáramat, az arcom sötét.

Ülök a küszöbön, jó széles küszöb, egy ideje egyfenéknyi gyékényeket dobáltak rá; Rómában ilyenek, ha mindenki ide akar ülni, akkor üljön, gondolták, és egy reggel kitették a gyékényeket. Alulnézetből Róma igen szórakoztató, főleg a Vatikán torkában, minduntalan eszembe jut az egyházi divatbemutató Fellini filmjéből, hallom Nino Rotától a dallamot, ahogy kart karba öltve görkorcsolyán jönnek a papok, egymásba karolva, aztán az apácák, fiatalok és idősek, jönnek a japán és indián apácák, mindig kettesével, mintha egyik se merne egyedül maradni magával vagy az istennel, kérek egy pohár vizet, és visszaülök, három pap, négy apáca, két pap, két apáca, öt pap, két apáca és egy pap – ejnye –, két pap, az egyik zoknira vett szandálban, a másik megbámul.

Visszanézek, akkor lesüti a szemét.

Hallom Hermész kacagását egészen közélről, a szemközti ház tetején sirályként gubbaszt, röhög az alkonyi, zöldülő égre.

Amikor lábra állok, meg kell támaszkodnom. Három napja talpalok. A pizza elálmosít.

A végállomáson bent áll egy villamos, szám nélkül.

A sofőr megkérdezi, hová megyek. Mondom neki, hogy a Prenestina felé.

Mérleget, aztán int, hogy szálljak fel.

Saját villamossal suhanok hazafelé, zöld az ég, rajta narancssárga, hatalmas korongként kél a telihold, a város ilyenkor megtelik a múlttal. Embermagas fű zizeg a Porta Maggiore római kövei közt, a pithagoreusok templomából mintha gyertyalángok fénye szűrődne ki a téglaréseken, hallom, ahogy felszaladnak a redőnyök odébb egy házon, különféle sugók illata keveredik össze minden sarkon, a lány mártásillatba belecseppen a pecorino csípős, fanyar szaga, a világ köldökében ugyanazt főzik úgy két és fél ezer éve.

Reggel másik városban ébredek. A vízvezeték felett selyemfényű felhők hasalóg, az ágyamból rálátok, olyan, mintha beletömték volna őket az aqueductus íveibe, a felhőpárnákat a szűk szekrénybe.

Hűvös van. A villamosok mintha járnának, feltűntek rajtuk a számok, mind egyiknek újra lett végállomása és menetideje, iránya és vezetője. Talán csak elfáradtak abban, hogy mindig ugyanazt az utat fussák be. Az egyik át akart menni végre a Trasteverére. A másik a Veneziára. A harmadik a külvárosba vágott, és akkor a tizenkilences keresztbe fordította a tábláját a szélvédőn, és eltüntette a digitális kijelzőről a számokat pár napra. Villamosszabadság.

Irányszabadság.

Szabadság.

Felülök arra, amelyik jön, aztán átszállok valahol. Gyalogolok a folyó mellett, a fák gyökerei magasra nyomták fel az aszfaltot. Mintha egész életemben itt mászkáltam volna. Az Arno, a Száva, a Duna, a Tevere, a Tejo, a Szajna és a Brenta összefolyik bennem, a folyópartok egymás után következnek vagy egymás mellett futnak, a Tejónak csak a Duna tud párja lenni, a Tevere a Szajnáinak, a Brenta a Szávának, csak az Arnónak nincs párja, az Arno Apollón a folyók közt.

A Trastevere a legigazibb Róma, annál rómább már nem is lehet semmi. Nojatri: ők azok, akik a rómaiaknál rómaiabbak, itt vannak Romulus és Remus óta, a farkas tejéből nekik is jutott. Egyik későbbi Róma sem érdekli őket. Ők még abban az egymilliós városban élnek, amelyben hajnalban már meg lehetett

zavarodni a szekerek és kocsik zajától, dübörögtek, mint most az autók a Colosseum előtt, a bérházakban családok szorongtak a sötét szobákban, mint ahogy ma is még, ha valaki leugrott bevásárolni, jobban járt, ha a déli zárás előtt ért a piacra, mint ahogy ma is még, téblábolok a zsebkendőnyi térre rakott asztalok közt, nem kell se füge, se szőlő, kinyújtom a mandarin felé a kezem, az árus bedob egy zacskóba hármat, legyint a pénzre, mit kezdjen egy euróval, egyem csak meg tízóraira, édes.

Egy évtized óta nem tudok fizetni egy-egy szem gyümölcsért sehol Olaszországban, egyszerűen kinevetnek, és megtoldják még egygel.

És évtizedek óta nem tudok félni a legnagyobb tömegben sem, ha erre járok, mert a tömeg itt egy emberként mozdul és nyílik szét vagy zárul össze, soha, sehol nem éreztem ennyire a nép erejét, mint itt, köztársaságok, császárok, pápák, germánok, longobárdok, hunok és mussolinik jönnek és mennek, nojantri erősebb, tartja a vállán mindegyiket, amíg kedve van, aztán ledobja, a világ legkeresztényebb városa mélyen pogány, Jupiter soha, egyetlen pillanatra sem költözött ki innen, Augustus fórumán naponta megjelenik. A Vesták tüzét, amikor kioltották, fellobbant itt, a Trasteverén már abban a pillanatban. Keresztet vetnek és Venushoz mondanak imát, aztán mégiscsak Marshoz, aztán Janusnak áldoznak és a lareseknek, ezer és ezer év óta, persze Venust Máriának mondják, Marsot Szent Antalnak, Janust Szent Jánosnak, a lareseket valamely kisebb szentnek.

Végigjárom a negyed ókeresztény templomait. Mind olyan, mintha az égben lebegne, kivéve a Santa Maria in Trasteverét, amely súlyosan valóságos, akár maga Róma.

Egyszer egy hétig csak korai keresztény templomokat jártam a városban, beültem egy-egy padba a San Marcóban vagy a Santa Maria Maggiorében, máskor a S. Stefanóban, előbb csak a kozmata burkolatokat figyeltem órákon át, aztán emeltem lassan fel a szemem az apszisig. Minden apszisnak más a fénye, az aranymozaikok attól függően szórják vissza az ég fényét, hogy hol van ablaksor, és hogy van-e valahol felülvilágító, így voltaképp nem a mozaikkészítő mesterek, hanem a tér határozza meg a hatást.

Már mindet bejártam, az összeset, a Laterántól a Trasteveréig és a Nomentana templomaiig, amikor – legutoljára – beléptem a San Cosma e Damianóba. Talán az apró belső kert fogott meg először, amelyre nem számít az ember a város közepén. A megemelt templomtérben – úgy tűnik – megérinthesi az ember az orvos szenteket; Kozma és Damján Krisztus két oldalán áll, a megváltó narancs és kék felhőkön gyalogol, talán a felhők, amelyek akár halak is lehetnének a felkelő nap narancsfényében a Földközi-tengerben, delfinek, akik a hátukra vették az embert, és ezért tűnik ennyire élőnek a kép, az összes többi mozaikon elérhetetlen messzeségben trónol a kimondhatatlan és felfoghatatlan, de itt már majdnem elérhető.

Mégis, amikor leülök, az isten ugyanúgy nincs sehol, mint ahogy a többi templomban sem.

Egyszer láttam álmomban. Isztambulban voltam, mezítláb, a cipőmet kerestem a városban mindenfelé, a város elvarázsolt, színek, szagok erdején kellett áttörnöm a kikötőig, ott kelmékbe bonyolódtam, indiai, finom anyagokba, a legfinomabbakba, amelyek érintése a bőrön könnyebb, mint a levegő, aztán beléptem egy elhagyatott épületbe, amelynek kapuja semmiben sem különbözött a

körben álló többi régi házétól. Bent puritán teremben találtam magam, az ablakok okker-arany színűre szűrték a kikötő fényeit. A terem egy pontján üres trón állt, vörös-narancs kelmékkel és szőnyegekkel bélelve, az isten trónja. Senki nem ült benne, senki, aki látható lett volna, de a jelenléte érezhető volt a kelmék közt, mint a hajnali erdő vagy a tenger illata, mint a szél simogatása az ember arcán, mint egy korty friss víz vagy mint olyasvalaki érintése, akit szeretünk. Valaki ült ott, és aki ott ült, jó volt.

Sem túl sokáig maradni, sem menni nem akartam, nem is lehetett.

Olyan puhán és természetesen kerültem ki az isten elől újra az utcára, hogy észre sem vettem.

Azóta, hogy tudom, milyen, legfeljebb azt tudom pontozni a templomokban, hogy melyik hasonlít arra a szentélynek csak bajosan nevezhető egyszerű isztambuli szobára a leginkább.

Hogy a San Cosma e Damiano hasonlított volna rá, az túlzás. Talán csak a csöndje. És a narancs halfelhők a kelmékre, amelyekkel körülveszi magát. Mája gyönyörű fátylai. A nőbe burkolt férfi, mint Mária köpenyében és méhében Krisztus, az anyagban rabul eső ideál, a praktikumban, az anyagvilágban valamivé lévő purusa, forma. Isten nincs világ nélkül, a világ egyetlen porcikája sincs isten nélkül, Kozma és Damján nem szentebb, mint a bolond nő a sarokról, aki a macskákat vezényli, sem mint az oroszlán, amely vérének szaga még érzik a Colosseum földjén, sem mint az őrült Mussolini, az ördög vacak bábuja, mert Mussolininek és ördögnek és Nérónak is kell lenni a teremtsében, nem csak szenteknek.

Kifelé megint Hermészt látom, itteni neve Mercurius, a kút körül őgyeleg, bokáján a szárnyak: mintha csak lepkék repkednék körül. Rám néz, mosolyog.

Soha, egyetlen isten kezét sem mertem megfogni Dionüszoszen kívül, most mégis kinyújtom a karom, felfelé fordított tenyérrel.

Elbóklászom vele a délutánt. A legközelebb még mindig ő van – már-már nem is isten, inkább az ikrem ő, a legjobb barátom, ha belépünk valahová, kettőnknek tárul ki a kapu, ha leülünk valahol, kettőnknek a széke csúszik hátra a hepehupás aszfalton, kettőt veszek mindig mindenből, egymás után két kávét iszom meg, és két pohár bort, az övé a hús, az enyém a kenyér, tudod, soha nem köszöntem meg, hogy mindig mellettem voltál, mondom neki, legyint.

A Sant'Anastasia voltaképp egy ottmaradt templom. Nincs benne semmi, de semmi különleges. Róma legjellegtelenebb temploma, még a Joachimnak és Annának szenteltnél is semmilyenebb. Talán csak az előtte lévő kis terecske számít valamit a kókadt leanderrel.

Ülünk ott a délutáni sápadt napfényben, bágyadtan, aztán Hermész fáradtan int a Trastevere egyik lépcsője irányába, messze, messze, amelyet megmáztunk már néhányszor, és ahol megtaláltuk az elhagyott házat, aztán visszafordultunk.

Ott, azokra a lépcsőkre írta fel valaki öles, félembernyi betűkkel: *Ti amo, e non lo sai.*

Szeretlek, és nem is tudod.

Roma. Amor.

A kék füzet

regényrészlet

Régóta érzem már, hogy volt valami varázsa annak, amikor egyessel kezdődtek az évszámok, hogy azok az emberek, akik abban az évezredben élhettek, amely egyessel kezdődött, mind valami olyannak a részesei lehettek, ami először történik, vagy legalábbis a történelem fenntartja számukra ennek a látszatát. Az, hogy az egyes után nagy számok álltak, azt jelentette, nagy dolgok történtek. És tényleg: minél nagyobb szám állt az egyes után, annál jelentősebb dolgok történtek abban az évszázadban. Mióta kettessel kezdődik az évezred, csak fura dolgok történnek. Kettes, aztán nulla: mintha az egyest átugorva dupla sebességre kapcsolnánk, hogy utána megálljunk, s körülnézve rájőjjünk, semmi értelme nem volt előreszaladni, hogy utána kettőt visszalépjünk. Az elmúlt évtizedekben, melyet 21. századnak és a harmadik évezred kezdetének nevezünk, egyelőre semmit sem hagytunk magunk után, csak válságokat, értelmetlen háborúkat, tönkrement akkumulátorokat és számítógépeket, egy rakás felesleges dolgot, ami a következő évezredben semmit sem jelent majd az emberek számára. Technikai fejlettségünk ellenére mindez elég gyenge kezdés az előző két évezredhez képest. Az elsőnek rögtön az elején megszületett Jézus, a kétharmadánál Mohamed. A második elején országokat, meghatározó kultúrákat alapítottak, később az együttélés magas szintű és hatékony struktúráit alakítottuk ki, felértékelődött az élet, egyre nagyobb jelentőséget kapott a tudomány és a művészet, egyre többet ismertünk meg a világból, amely körülvesz minket, tudásunkkal együtt a világ is egyre nagyobb lett. A harmadik évezred elején, tudásunk és esztétikai érzékünk csúcsára jutva szinte minden képességünket a technológia fejlesztésére használjuk, amivel a világ egyre szűkülő helyé válik, nem szükséges már olyan sokat tudnunk róla, mint korábban, s az életünk egyre fontosabbá válik, olyannyira fontossá, hogy már semmi sem számít azon kívül, még maga a világ sem. Egykor harcosok voltunk, az életünket áldoztuk a szebb jövőért, ma kicsinyesek lettünk, önzők, gyengék és gyávák. Nincs múltunk, sem jövőnk, csak hosszan elnyújtott, sehonnan sem eredő és sehová sem tartó jelenünk.

Magunkba zárkoztunk, kommunikációképtelenek lettünk, keressük ugyan az interakciót környezetünkkel, de csupán addig vagyunk képesek fenntartani, amíg megoldjuk semmitmondó problémáinkat, melyekkel megtöltjük mindennapjainkat, miközben képtelenek vagyunk rendezni az életünket, mert nincs meg hozzá az akaratum, csak téblábolunk mindennapjainkban. Keressük az egyedülállót, de esténként belefutunk a magányba, ha kapcsolatban élünk, nem tudunk mit kezdeni partnerünkkel, egy idő után megszokjuk egymást, vagy elválunk, alkoholisták, drogosokká, más függőségektől szenvedőkké válunk. Önmagunkba zá-

ródottságunk megakadályoz abban, hogy értelmezni próbáljuk az élet jelentőségét, vagy akár csak észrevegyük azt, s így az elmúlásra, a halálra sem vagyunk képesek méltóképpen felkészülni, mert modern világunkban elvesztettük azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a halál értelmezhető és feldolgozható.

Munkáinkat képtelenek vagyunk befejezni, mert folyton újabb feladatokat kapunk, meglehet, nem is kell őket befejeznünk, mert feladataink egyáltalán nem fontosak, munkahelyünk hazugságra épül, hazugságból élünk, én is abból éltem, amikor a NamacaPent vezettem, az alkalmazottaim hazudtak nekem és maguknak is: a pénz érdekelt mindannyiunkat, és amíg mindenkinek megérkezett a megfelelő összeg a számlájára, addig mindig minden rendben volt.

Gyerekeinknek semmihez sincs motivációjuk, mert az ő feladataik sem fontosak, de ők legalább még őszinték önmagukhoz, felismerik feladatnélküliségüket, ezért már fiatalon kiégnek, mert nincs jövőjük, ez pedig abból következik, hogy nekünk, szülőknak sincs fogalmunk a saját jövőnkéről (nem is lehet, hiszen folyton változunk és változtatunk, képtelenek vagyunk akár csak egy héttel előre gondolkodni, az időjárást sem tudjuk megmondani egy héttel előre, ugyanakkor biztosan állítjuk, hogy képesek vagyunk szembenézni a klímaváltozás okozta katasztrófákkal, melyet évtizedekre előre látunk), hogyan tudnánk hát megmondani, mi lesz fontos számukra a jövőben? Mivel őszintén állnak a világban, melyet létrehoztunk számukra, magatartászavarosak lesznek vagy autisták, esetleg a tönkrement házasságunk miatt lelkiileg sérültek, pökhendiek és dacosak, agresszívek, szektások, neonácik, életképtelenek, de ez utóbbira csak legyintünk, hiszen már a mi szüleink is ezt gondolták rólunk, aztán mégis lett valahogy.

Olyan világban élünk, ahol nehéz magunkat tartani az elhatározásainkhoz, ahol már nem egymással kell versenyeznünk, hanem felsőbbrendű intelligenciákkal, akik még a saját elménket is ki akarják sajátítani, ahol már nem egymást akarjuk kifosztani, mint a középkorban, hanem a világ akar kiforgatni bennünket mindenünkből, s az egyetlen megoldás, ha remeteként elrejtőzünk előle.

Minden, amiről itt írok, jól példázza, milyen lett a világ, és bárki megértheti belőle, miért nem sikerült befejeznem a kék füzetet. Bármennyire is igyekszem fókuszálni, én is ennek a társadalomnak a része vagyok, amelynek tagjai mást sem csinálnak, mint a folytonos kiszakadást keresik, hogy hogyan tudnának minél gyorsabban és minél többet egyedül lenni, s ezzel létrehozzák a társadalomból kiszakadni vágyók társadalmát. Persze, hogy megtelt a kék füzet, ha folyton elkalandoztam és felesleges fecsegéssel töltöttem meg, ahogy azt most is teszem ezekkel az oldalakkal, persze, hogy nem vettem egy másikat, és nem folytattam, amikor menekülnöm kellett az elől, amit végül önmagam számára teremtettem, ami egy hirtelen döntés következtében csak ott termett, akár egy váratlanul felbukkanó ablak, egy váratlan üzenet a számítógépen, amely másfelé tereli a figyelmet, s olyan útra visz, ahonnan már nem találunk vissza. Milyen szerencse, hogy ez alkalommal végtelen számú oldal áll rendelkezésemre, van hely és van idő üres és zavaros filozófiára, olyan töprengésre, amely jól tükrözi korunk emberének gondolkodását: cél nélküli gondolatáramlatok, melyek nélkülözik az igazi mélységet és invenciót, a műveltséget és a fontos meglátásokat. A lényeg a túlírtág, a bőbeszédűség, mely meggyőzéssé szeretne válni, a sehová sem tartás és sehová sem tartozás, ahol kétségbeesésünkben már nem fordulhatunk senki-

hez, csak az intelligens eszközökhöz, melyeket arra hoztunk létre, hogy megtartsák helyettünk a fókusz, a tudást, a memóriát és a kitartást, amelyeket évezredekbe került megszerezniük, fenntartanunk és fejleszteniük, s néhány évtized alatt elvesztettünk.

Abba kell ezt hagynom. A történetre kell koncentrálnom.

Magam sem gondoltam volna, hogy ilyen hosszú ideig bírom. Egy hétre terveztem, aztán lett belőle két hét, aztán három, végül hónapokig laktam a szemközti házban. Sokat megtudtam Beáról, az új szokásairól, a lányáról is megtudtam, amit egy két-háromévesről meg lehet tudni, Karlról is többet tudtam meg a szükségesnél, azt viszont sohasem sikerült kiderítenem, hogy a férje vagy az élettársa Beának. Kialakult a napi rutinom, kialakultak olyan szokásaim, melyek otthon soha nem jutottak eszembe, soha nem ettem például reggelire smoothie-t, rájöttem, hogy óriási dolog, de otthon soha nem volt időm elkészíteni, mielőtt elindultam. Felesleges dolognak tartottam, a modern világ egyik egészségmániás hóbortjának. Olyasminek, mint az Európában meghonosodott jogát, amely köszönőviszonyban sincs azzal a jógával, amit Tibetben gyakorolnak.

A legtöbbet mégis magamról tudtam meg. Meglepődötten tapasztaltam, hogy képes vagyok az otthoninál sokkal kényelmetlenebb ágyon aludni, hogy a laptopomat leszámítva (melyet jóformán csak meetingekre használtam és excel táblázatokat böngészttem rajta) képes vagyok mindenféle modern küttyű nélkül értelmes dolgokkal megtölteni a napjaimat. Egy másik meglepetés, hogy – bár nem annak szántam, nem annak indult, de – a vállalkozásom kiállt egy nagyon komoly próbát: ugyanolyan működőképes és jövedelmező maradt a jelenlétem nélkül hónapokon át, mintha végig jelen lettem volna. Több száz kilométeres távolságból, napi néhány óra ráfordítással is tökéletesen működött, és ettől boldog voltam. Tizenöt év alatt felépítettem egy vállalatot, amely most már önmagát hajtotta tovább, önmagától működött. Ez ugyanakkor elszomorított, mert azt jelezte számomra, hogy már a vállalatnak sincs rám szüksége, hogy ugyanúgy nincs rám szüksége, mint Beának nem volt, hogy ugyanúgy el fog magától dobní, ha nem vigyázok, s e gondolatok miatt megint előjöttek a Beával kapcsolatos negatív érzelmeim.

Fogalmam sem volt, hogy képes vagyok ennyi időn át egyedül ülni egy szobában, vagy az utcán bolyongani egy család után, és pusztán információkra és a saját (gyakran túpontos, Auster nyomozóit megszágyenítő, akkor már-már zseniálisnak gondolt) következtetéseimre hagyatkozni, s egyáltalán nincs szükségem arra, hogy bárkivel is beszéljek. Időmet, életemet a körülöttem lévő világ megismerésével töltöttem – leszámítva azt a néhány délelőtti vagy késő esti órát, amikor meetingjeim voltak, amelyek azelőtt az egész napot kitöltötték és órákon át beszéltem rajtuk –, ősemberként, tárgyát elmélyülten kutató botanikusként gondoltam magamra, akinek nincs szüksége semmire a boldogsághoz, csak hogy tárgya minden percben rendelkezésre álljon a vizsgálatra, hogy élete végéig kutathassa. Kutatásom tárgya egyrészt önmagam gondolatai és érzelmei voltak, melyeken nehezen igazodtam el: csapongónak találtam magam, főleg a Beával kapcsolatos gondolataimat találtam csapongónak, hogy egyszer felfoghatatlanul erős szerelmet érzek iránta, talán erősebbet, mint mikor együtt voltunk, utána

meg gyűlölöm, olyannyira gyűlölöm, hogy talán még bántani is tudnám. Gondolataim olykor elsőprő meglepetést okoztak, a kék füzetbe írtam őket, később helytakarékoság miatt papírlapokra, melyek folyton elkavarodtak, s a gondolatok sokszor gyorsabban jöttek, mint ahogy írni tudtam, ezért a laptopon is rögzítettem néhány hangfelvételt, melyeknek nagy részét a napokban visszahallgattam. Néha szörnyű, háborgó és elégedetlen, néha érzelmileg túltelített és szentimentális felvételeket hallottam, de mindig elfogadással tekintettem rájuk, akár negatívak, akár pozitívak voltak magamra, Beára, Juliára vagy Karlra nézve. Múltként kezeltem őket, mert bármennyire is élőnek, jelen idejűnek hatottak, hangszínem mindig emlékeztetett, hogy amikor e mondatokat felvettem, még sokkal fiatalabb voltam, s már rég magam mögött hagytam e mondatok hiábavaló tapasztalatát. Volt, hogy épp szitkozódós kedvemben voltam, és üvöltve átkoztam az életet és Beát, s volt, hogy elszánt középkori trubadúrok is megirigyelték volna mondataimat, úgy vizionáltam rövidesen beteljesülő szerelmünket, de tudtam, hogy bármit is hallok, nem kell állást foglalnom a két oldal között (legalábbis még nem), mert mindkét oldalon olyan ember áll, aki már nem én vagyok.

Ma a vizsgálatom tárgya a történet, annak hatása a jelenemre, s a történetben önmagam, s vele együtt az a személy, akivé váltam, aki ma biztosan nem létezne, ha a döntéseim és a véletlenek nem olyan irányba terelnek, melyeken végül haladtam. Akkoriban a vizsgálat tárgya kizárólag Bea volt, és rajta keresztül a másik két személy, akivel együtt élt, így vak voltam önmagamra, ahogyan jó és rossz, racionális és irracionális megkülönböztetésére már évtizedek óta vak voltam, csak a boldogságra koncentráltam, hogy minél hamarabb az enyém lehessen, és ehhez mostanra már tényleg csak egyetlen dolgot kellett megvalósítani. Elérkeztem tehát a ponthoz, nem volt több kifogás, nem lehetett több megfigyelés, ilyen távolságból már nem tudhattam meg többet Beáról, közelebb kellett kerülnöm hozzá. Közelebről kellett vizsgálnom, akár a botanikus a növényt, melynek élőhelyét már felfedezte, de őt magát még nem ismeri.

*

A tavasz óraműpontossággal érkezett. Március 1-jén a nap reflektorként világította meg a szürke utcákat, sugarai izzó meleget hoztak, a járdáról félretolt hókupacok bokáig érő medencékké változtak, apró vízesésekként zúdultak a pöcegödrökbe. Az emberek láthatóan nem voltak felkészülve a hirtelen felmelegedésre: az enyhe szélben a kabátok kitérve lengtek gazdáik után vagy fáradtan lógtak karjukban bevásárlószatyrok és aktatászkák mellett, a járókelők gyorsléptű, teleaggatott ruhafogasként szerettek volna szárazak maradni az olvadó városban. Bea újra kinyitotta az ablakot, újra nézhettem, amint kikönyököl rajta minden reggel, amint az élet újraindul a nappaliban, amint Karllal néha szenvedélyesen csókolóznak a folyosón, amint megint sétálni mennek a parkba. A vegyesbolt falán a térfelügyelőnek álcázott kamera újra működésbe lépett: némán figyelhette Beáék reggeli mozdulatait, rögzíthette a nappali történéseit, ahogy azelőtt minden nap. Elégedetten sétáltam át a boltba, megvettem a kávémat, és a számla mellé csaptam a szokásos 250 eurót. A boltos rezzenéstelen arccal vette el a pénzt, ahogyan mindig, mintha valóban csak a kávéért fizetnék.

Számtalanszor leírtam már, hogy Beához közelebb kerülni egyáltalán nem volt olyan egyszerű, mint ahogy képzeltem, s ez továbbra is így maradt. Amint a szokott távolságnál közelebb léptem hozzá, összeszorult a gyomrom, lábam bizseregni kezdett, mint gyerekkoromban, amikor feleléshez hívott a tanár. Kényelmesebb volt messziről nézni őket, távolról gyönyörködni bennük. A kék füzetbe ez idő tájt alig írtam valamit, s amit írtam, az is csak ismétlés volt, hiszen valóban csak azt ismételtam, amit az ősszel csináltam. Azon töprengtem, hogy át kell vennem Karl szerepét, de fogalmam sem volt, hogyan juthatnék el odáig, mint ő. Tudtam, hogy lehetséges, tudtam, hogy meg fog valósulni, de nem tudtam, hogyan, és ez egyre jobban zavart. Két, egymásnak ellentmondó, mégis ugyanabba az irányba mutató gondolat járt a fejemben ennek kapcsán. Az egyik az a Martin Luther King-idézet volt, amit még nagyon régen hallottam egy továbbképzésen, amit a saját alkalmazottaimnak fizettem ki egy csapatépítő tréningen: „Hittel tedd meg az első lépést. Nem kell hozzá látnod az egész lépcsőt, csak az első lépcsőfokot”. A másik egy régi magyar rajzfilmből, a *Kérem a következőt!*-ből való, amely erdei állatokról szól, akik az emberekéhez hasonló közösségben élnek, főszereplője, Dr. Bubó pedig egy bagoly, a közösség orvosa. Az egyik epizódban a bagoly azt mondja, hogy „aki csak nyavalyog, de nem változtat, annak még nem fáj eléggé”. Talán nem fáj még eléggé Bea hiánya, vagy már nem fáj annyira, hogy közelebb kerüljek hozzá, s ha e két lehetőség közül a „már” az érvényesebb, akkor talán nem is érdemes közelebb mennem. Az utóbbihoz hasonló, folytonosan felbukkanó, s tervemet újra és újra elbizonytalanító gondolatokat igyekeztem kizárni. Tudtam, hogy így vagy úgy, ott fogok majd állni előtte, és biztos voltam benne, hogy abban a pillanatban nem leszek sem nyugodt, sem magabiztos. Ettől az érzéstől féltem, és nem Beától, a nyugodtság és magabiztosság hiányától, mert már olyan régen együtt éltem velük, hogy nehéz volt nélkülük elképzelni akár egyetlen percet is.

Jól tudtam, hogy ennek a projektnek nem lehet úgy vége, hogy semmit sem cselekszem, hogy nem próbálom meg visszaszerezni valahogy Beát, hogy nem mondok neki semmit, hogy nem csinállok semmit, hogy valamilyen formában nem lépek vele kontaktusba. Valamit tennem kell, különben örökké a szobában kell ülnöm, örökké őt kell figyelnem, és minden egyes nap meg kell nézнем a kamera által rögzített felvételek közül a kedvenceimet, amelyekből minden nap elteltével csak több lesz, és akkor úgy járok majd, mint Auster szereplője, és ezt a legkevésbé sem akartam. El kell érnem, hogy Bea észrevegyen, láthatóvá kell válnom. Ez kellene legyen az első lépés: megjelenni az emlékeiben, felvillanni számára csak egy pillanatra, káprázatként, árnyként, afféle félvalóságként, mint amilyen ő volt számomra az elmúlt hónapokban.

A legkézenfekvőbb megoldásnak az tűnt, amit Blue csinált a *Kísértetekben*, hogy megkönyékezze Blacket. Hosszú percekig, talán még egy órát is töprengtem az ötleten, végül elvettem. Akkor úgy éreztem, jó döntést hoztam. Az ember ebben sosem lehet biztos, de még ma is szeretném azt hinni, hogy így van. Az élet már csak ilyen: nem változtathatunk a döntéseinken. Van három egymást követő mondat a *Kísértetekben*, ami beleégett az emlékezetembe. Auster azt írja egy helyen: „Sötétben, titokzatosan érik a múltban a jelen, jelenben a jövő. Ilyen a világ: vakon tapogatózunk, lépésben, szavanként botorkálunk előre. Késerves a tudás, s gyakorta bizony nagy árat kell fizetnünk érte”. Ha tehetném,

ezen az egy ponton beleírnék a regénybe, kiegészíteném azzal, hogy a tudás akkor a legkeservesebb, ha senkivel sem oszthatjuk meg.

A cselekmény szerint Blue már több mint egy éve nyomozott Black után. Korábban nem is gyanította, hogy ilyen sokáig fog húzódni az ügy. Ült a szobában, figyelte, követte őt, de addig sohasem lépett kapcsolatba vele. Nem akartam úgy járni, mint ő... de nem, ez így nem őszinte. Félttem. Félttem, hogy úgy járok, mint ő, hogy több mint egy évig leszek bezárva egy lakásba, mielőtt a tettek mezejére lépek, mielőtt kitalálom, egyáltalán mit akarok.

Blue végül öreg koldusnak öltözött, foszlott, cafatokban lógó szövetruhát és nyútt cipőt vett magára, ütött-kopott utazótáskát keresett magának, hosszú, ősz parókát tett a fejére és lengő, hófehér szakállat ragasztott az arcára. A történet elbeszélője úgy meséli, hogy e két utóbbi részlet egy ótestamentumi próféta kinézetével ruházta fel. Black házának kapujától nem messze leült az utcán, egy többnapos újság olvasásába mélyedt, melyet egy közeli kukából kotort ki. Amikor Black órákkal később megjelent, és szó nélkül elment volna mellette, megszólította, volna-e némi aprója. Black készségesen húzott elő a zsebéből egy pénzdarabot, mire Blue azt mondta, áldja meg az Isten. Ez volt a kulcsmondat: Black meghatódott, és egy félmosoly kíséretében megköszönte, mire Blue megerősítette mondandóját, nincs miért félni, Isten mindenkit egyaránt megáld. Azzal elbúcsúztak, de a kulcsmondat miatt Black másnap is megállt Blue mellett, amikor meglátta az utcán, újabb pénzdarabot adott neki, de akkor úgy érezte, neki kell megszólítania, s megkérdezte tőle, mondták-e már, milyen megdöbbentően hasonlít Walt Whitmanre, aki hajdanán történetesen éppen abban az utcában lakott. Így történt, hogy hosszú idő után Black és Blue a ház kapuja előtti lépcsőn ülve beszélgetni kezdett Walt Whitmanról.

Akkoriban azt gondoltam, micsoda szerencsés véletlen. Mert amikor egy pillanatra eszembe jutott, hogy nekem is álruhát kéne öltenem, nem tartottam életszerűnek, és nem hittem abban, hogy egy jómódú, tiszta környezetben élő középosztálybeli nő vagy férfi leáll beszélgetni egy hajléktalannal, azt pedig, ami a regényben történik, hogy Walt Whitmanról kezdenek el húsbavágóan mély beszélgetést folytatni, egyszerűen képtelenségnek tartottam. De hisz az élet maga a képtelenség. Képtelenségek pedig csak akkor történnek, ha hiszünk a véletlenekben, a csodákban, és ezeken keresztül – akár közvetett formában, anélkül, hogy tudnánk róla – Istenben. Ma már úgy gondolom, Black és Blue történetének létezik egy lehetséges értelmezése, miszerint kettejük kapcsolatát Isten segítette. Blue azt kérte, áldja meg Blacket az Isten, ő pedig megtette, másnap ismét arra vitte, és beszélgethettek, ez pedig elengedhetetlenül fontos kettejük történetében. Blue számtalan álruha közül, hosszas válogatás után épp ezt választotta. De ez nem egy koldus arca, ahogy az elbeszélő állítja, nem is Walt Whitmané, hanem Istené, aki saját ábrázatát kölcsönözte Blue-nak, hogy Blacket maga mellé csábíthassa. De ha nem így van, miért írja a regény nagybetűvel az Öregembert, s miért mondja az elbeszélő, hogy Blue úgy nézett ki jelmezében, mint „egy bölcs bolond, egy nincstelen szent, egy ártalmatlan őrült a társadalom peremvidékéről, akiből csak úgy árad a világ dolgai iránti zavartalan, üde közöny; aki túl van már mindenben, s végképp elmerült önnön lelke háborítatlan csendjében”?

Blue-nak igaza van: Isten mindenkit megáld. Velem is ezt tette, többféleképpen is. Mégsem hagy nyugodni a kérdés, milyen módon áldott volna meg, ha végül úgy döntök, csavargónak, Öregembernek öltözök, és így próbálok szóba elegyedni Beával.

Miután elvettem, hogy utánozzam Blue-t, egy teljes napon át nem foglalkoztam Beáékkal, és akkor támadt egy jó ötletem. Általában így van ez: amikor dolgozunk, nincsenek jó ötleteink, mert azon jár az eszünk, mit csinálnánk a szabadidőnkben, amikor pedig eljön az idő és végre szabadok lehetnénk, akkor az agy automatikusan visszakapcsol a munkára, és egy perc alatt megoldjuk, amin korábban heteket gondolkodtunk.

Ezen a napon fordult meg bennem, hogy talán nem direktben kellene megszólítanom, nem az eredetileg elképzelt módon, előtte állva, szemtől szembe, már-már meglepetésszerűen kellene ezt tennem. Ebben a megközelítésben az volt a hiba, hogy régi ismerősként kezeltem Beát, akit csak úgy elhívhatok egy kávéra, mert épp a városban járok. De nem erről volt szó. Nem tehettem így, mert a célom egészen más jellegű volt. Vissza akartam szerezni, és ha elhívtam volna egy találkozóra, nagy valószínűséggel semmit sem értem volna el. Nem artikulálódott volna az akaratom, a találkozó kimerült volna abban, hogy az elmúlt tizenöt év történeteiről beszélgetünk, nem pedig magunkról és a kettőnk kapcsolatáról. Úgy kellett tehát viszonyulnom Beához, mintha most ismernénk meg egymást, mintha véletlenül, de azért találkoztunk volna, mert eszembe jutott, mégis úgy kezdenénk ismerkedni, mint két idegen, akik körbe akarják tapogatni egymás identitását.

Az első gondolatom az volt, hogy egy társskereső oldalon keresztül kellene újra megismerkednünk. Álprofil mögé bújnék, álnevet használnék, amíg rá nem vezetem, hogy én vagyok én. Ilyenekből már a 2010-es évek elején több tucatnyi volt, Bea valószínűleg egyiken sincs regisztrálva, gondoltam, már amennyiben naivan azt hiszi, hogy boldog párkapcsolatban él, de ha mégis, hogyan deríthetném ki, hogy melyiken van regisztrálva. Biztos, hogy egyetlen ilyen oldalon sem találom meg. Még facebookja sincs.

Másodszorra egyszerűbb megoldást találtam. A ház környékén, napi útvonalán, napi rutinját mintegy megszakítva vagy abba beékelve hagyhatnék neki üzeneteket. Régimódi, romantikus módon, titkos üzenetet hagyhatnék a kocsija szélvédőjén, a bejárati ajtón, levelet írhatnék neki, amit bedobok a postaládába, kedvenc boltjában kedvenc tusfürdőjének flakonjára írhatnék valami kedveset, hogy amikor leemeli a polcról, észrevegye, és keresse a feladót. Iskolai irodájában hagyhatnék kedves mondatokat kis sárga cetliken.

Mielőtt belelendültem volna a képzelgésbe, az jutott eszembe, hogy nagy valószínűséggel túlzásba esnék az üzenetekkel, és megijeszteném, egy idő után a rejtett dolgok egyre nyilvánvalóbbá válnának, zaklatásnak hatnának, s ha Bea nem esik pánikba és nem jelent fel, akár az is megtörténhet, hogy nyomozni kezd utánam. Újraolvasva e mondatokat emlékszem, hátradőltem a székemben és elmosolyodtam: Bea, ugyan már, hát persze, hogy pánikba esne, egykor már attól is pánikba esett, hogy anyagi problémáink ellenére a kelleténél drágábban vásároltam meg néhány töltőtollat. Sejtelve sem volt róla, hogyan működik az üzlet. Én pedig... nos én pedig mást se csináltam addig az életemben, mint zak-

lattam, hogy tudtam volna hát kitalálni bármi újat? Eleinte a beosztottjaimat zaklattam a cég fejlődése érdekében, később rávettem őket, hogy saját magukat zaklassák ugyanezért, beszerzőket, viszonteladókat, partnereket és PR-igazgatókat a határidők, beszámolók meg a nemzetközi kommunikáció miatt, reklámokkal zaklattam az embereket, hogy felkorbácsolják magukban a vágyat valami olyasmi iránt, amire sohasem volt szükségük. Hogy tudtam volna nem túlzásba esni, ha minden, ami körülvett, a túlzásra épített? Ha jobban belegondolok – ha nem is olyan látványos formában, mint egykor –, még ma is arra épül az életem, amit akkor értem el. Egy pillanatra sem gondolkodtam el annak gondolatnak az önkényességén, hogy ha az irodájába be tudnék hatolni, akkor akár a házába is. Jól tudom, mikor nincsenek otthon, az üzeneteket a szobákban is elrejtethetném, s akkor jutott eszembe a zseniális ötlet, hogy cetlikre írt üzenetek helyett jeleket hagyhatnék magam után, melyek többet mondanak a szavaknál.

Olyan régi szokásokat, rutinokat eleveníthetnék fel, melyekről csak én és Bea tudtunk, tárgyakkal üzenhetnék neki, melyekről eszébe jutnak a régi idők. Ha ezenfelül mégis hagynék szöveges üzeneteket, azokat mindenképpen nyomtatott formában kell otthagynom a lakásban – a kézírásom miatt –, s ehhez kell szereznem egy hordozható feliratozó és címkenyomtató gépet, az üzeneteknek pedig semmi esetre sem szabad magamra vagy Beára vonatkozniuk, hogy ezzel rám irányuljon a figyelem, zaklatásnak vegye őket, és Karlhoz fusson segítségért. Karlra kell irányítaniuk a figyelmet, és arra, hogy megcsalja Beát.

Néhány kevésbé nyilvánvaló képet elrejtethetnék a lakásban. Olyanokat, ahol Karl nem csókolja szenvedélyesen a szeretőjét, nem gátlástalanul egymásnak esve szerepelnek a képeken, csak mindketten rajta vannak, jelenlétük mégis elárul róluk valami bensőségeset, valamit, ami túlmutat a hétköznapi találkozáson. Az elrejtett képek egy részét Bea találná meg, s nemkívánatos zaklatás helyett az üzenetek kíváncsiságot ébresztenének benne, rejtélyeket fednének fel, melyekkel közelebb kerülhet Karl titkos életéhez. Ha információt nyújtanak számára, nem fogja őket ignorálni, s nyilvánvalóan nem fog a férfihoz futni velük, hogy „nézd, drágám, valaki zaklat ezekkel a képekkel és üzenetekkel”, viszont az üzenetek nyilvánvalóan megrontják a kapcsolatukat, vagy legalábbis mély gyanút ébresztenek Beában, ami minden szempontból kedvező helyzetet teremt számomra. Ha Karl is megtalál néhány képet, az annál jobb. Rájön, hogy valaki figyel, valaki tud róla, mit csinál, kénytelen lesz kevesebbet és sokkal óvatosabban találkozni Marlenével, meglehet, talán szakít is vele, ami őt és a lányt is az örületbe kergeti. A képek félelmet keltenek benne, elveszti önbizalmát, ami kihat munkahelyi teljesítményére, erősödő paranoia, üldözési mánia lesz úrrá rajta, ami furcsává teszi viselkedését és erősíti Bea sejtését arról, hogy Karl megcsalja.

Zseniális tervnek ígérkezett.

Már csak azt kellett kitalálnom, hogyan jutok be a házba.

Ez lesz az ideális?

– Van biciklid?

– Van.

– Akkor azzal megyünk – mondta Elna.

Gergő lassan ötven lesz, nem néz ki annyinak. Viszonylag új Bécsben, egyedül költözött a városba, társkeresőn ismerkedik. Elnával párszor már találkoztak, most megbeszélték, hogy fürödni mennek.

Nyár van. Elna észrevette, hogy bekerítették a lakásától nem túl messze levő tavat. Halastóvá fogják alakítani, ott már nem lehet fürödni. Libasorban haladnak a bicikliúton, Elna elöl, Gergő hátul, összességében úgy érzi, bírja a tempót. Ez most új tó lesz, Elna most akarja kipróbálni, kanyaroknál néha nézni kell a navigációt. Jó másfél órával sötétedés előtt odaérnek. Az aszfaltút parkolóvá szélesedik, véget ér. Fákkaal szegélyezett ösvény vezet befelé. Elna megy elöl.

– Lehet, hogy mégis voltam már itt egyszer – mondja. – Kicsit ismerős. Nézzük meg.

Gergő megy Elna után az erdősávban. Öt-tíz perce gyalogolhatnak, néhány fürdőző már kifelé jön. Az elágazásoknál egyenesen mennek tovább, nem térnek le balra. Látták a térképen, hogy a tó bal felől van. Kiérnek a partra. A combig érő növényzet egy takaró méretű helyen le van taposva. A földre teszik a szatyrot, levetkőznek. Gergő a lábán hagyja a szandált, kettőt kell lefelé lépni, a víz fél méterrel alacsonyabban van, mint a part. Látszik két talpalatnyi hely, ott lehet bemenni. Gergő megtorpan, egyik lába megcsúszik. Visszanyeri az egyensúlyát, Elnára mosolyog. A lány már bent van a vízben, visszamosolyog. Jól áll neki a feltűzött haj, gondolja Gergő. Követi Elnát, elrugaszkodik, nagyot csobban, tempózni kezd. A lány előrébb jár, ferdén a tó bal sarka felé vette az irányt. A víztükör innen nagyjából téglalap alakúnak látszik, Gergő úgy saccolja, előre száznyolcvan méter, oldalirányban talán százhusz. Lehet, hogy tévedek, teszi hozzá magában. Az adatok fontos szerepet töltenek be az életében. Négy-öt, a magukéhoz hasonló letaposott helyet szűrt ki a tó teljes kerülete körül, ahonnan be tudtak menni az emberek, szemközt pedig van egy kiépített lépcső. Máskülönben nádas fogja körbe a vizet. Két helyen kacsákat látott, mintha már az esti pihenőhöz készülődnének. Jobbra tőlük meztelen férfi áll a vízben. Összességében nincsenek sokan. Most érkezett a szemközti partra egy pár.

– Átússzuk? – kérdezi Gergő.

Elna int a fejével, csendben tempóznak, Gergőnek jólesik a hűvös víz. Miután elérik a túlsó partot, lusta balkanyarral a tó kerülete mentén jönnek visszafelé. Tizenöt-husz perc múlva érnek vissza oda, ahol bejöttek.

– Menjünk még egy kört?

– Nekem elég volt – mondja Elna, fellép az egyik, aztán a másik talpnyomra. Amikor kint van, törülközni kezd.

Gergő a bal lábára teszi a testsúlyát, ez az első talpnyom, nem csúszik vissza, lendületet vesz, feljebb lép. Fújtatva mászik ki, ő is előveszi a törülközőjét. Van egy-két szúnyog, de nem vészesen sok. Elna leterít valamit, kikészíti a magukkal hozott mogyorót és barackot.

– Nem ülsz ide?

– Még szárítkozom – mondja Gergő. Félig a bozótban áll, kitekert pózban.

Elna nevet. Mogyorót eszik. Gergő igazít a pózon, hogy egy fokkal kevésbé legyen természetellenes. Nem biztos benne, hogy sikerült.

– Van barack, ha kérsz – mondja Elna.

Később egymás mellett fekszenek a leterített strandlepedőn, az eget nézik. Minden oldalról bozót és a magas fű keretezi a látómezejüket. Lassan sötétedik.

Mintha egyszerre éreznék, hogy jobb lesz indulni. Felöltöznek, visszafelé baktatnak az ösvényen. A fák között jóval sötétebb van, mint a tóparton, éppen csak látják, hova lépnek. Visszaérnek a biciklikhez.

– Klassz – mondja Elna –, de azért nem ez lesz az én tavam.

A város határában Elnának más irányba kell kanyarodni.

– Szia – mondja.

Megcsókolják egymást.

Gergő, amikor bezárja maga után a lakásajtót, a kanapéhoz megy. Ledobja a szatyrot, az ölebe veszi a laptopot. Jött egy e-mail a volt feleségétől, amiben közli, mikor lesz a szalagavató. Gergő beírja a dátumot a Moleskine kispártyáiba, és annyit válaszol: „Köszí, ott leszek”. Jött egy e-mail a volt edzőjétől is, Frédi bától, aki még mindig abban a gimnáziumban tanít testnevelést, ahová Gergő járt. A régi brancsból néhányan, akik együtt kézilabdáztak gimi alatt, máig tartják a kapcsolatot Frédi bával. Nagyságrendileg egy évben egyszer beülnek sörözni az edzővel, aki jelenleg már nyugdíj felé poroszkál. Gergő eddig is tudta róla, hogy szívesen utazgat. Az e-mailben az áll: „Vettem egy jegyet egy bécsi operaelőadásra. Szeptember 10., péntek. Ti is vegyétek meg a jegyetekeket, menjünk együtt”. Gergő tisztában van vele, hogy a „ti” rajta kívül azt a másik két volt osztálytársat jelenti, akikkel együtt rendszeresen be szoktak ülni sörözni. A három címzett, Gergő és a két másik néhány nap leforgása alatt válaszol: az időpont különböző okokból egyiküknek se alkalmas.

Elna pár nap múlva küld Gergőnek egy üzenetet, nincs-e kedve kimenni egy másik tóhoz, azt írja: „Ez kicsit messzebb van”. Szombat dél körül találkoznak Elna lakásától nem messze. Tűz a nap, Gergő sapkát visel, bekente magát naptej-jel. Elna megmutatja a navigáción, nagyjából merre fognak menni. Nekiindulnak, elhagyják a várost, néhány kilométer után beérnek egy kis településre. Elna arról mesél, mit csinált itt gyerekkorában. Gergőnek tetszenek az öreg házak. Egy éles kanyar után kijutnak egy gyár és valami raktárak mellé. A biciklisáv az autópálya mellett visz, kereszteznek egy patakot. A következő település jóval nagyobb, egészen városias, van főutca, méretes vasútállomás.

– Régebben itt dolgoztam – mondja Elna.

Mikor beérnek a központba, a navigáció jelzi, hogy le kell térniük. Figyelme-
sek lesznek egy park közepén álló épületre, múzeumnak vagy zeneiskolának

néz ki. Lejtős szakasz következik, lakóházak között. Jobb felől Gergő kiszúr egy hasábforma, 1960-as évekbeli házat.

– Olyan, mint egy vállalati üdülő – mondja. A kis apartmanok erkélyei az utcáfrontra néznek. – Eszembe juttatja a szocializmust – teszi hozzá.

Elna bólint, mosolyog. Negyedóra múlva egy autópályához érnek. Ekkor már egy órája bicikliznek.

– Itt lesz a tó – mondja a lány.

Pár percig az autópályával párhuzamosan tekernek, aztán egy autókereskedés és egy lakópark jön. A tó körbe van kerítve.

– Ez se lesz jó – mondja Elna. – Nincs elég közel Bécshez. De azért nézzük meg.

Nagyobb tó, mint amit hétközben próbáltak ki, belépőt kell fizetni, a parton büfé áll. Az asztaloknál tizenöt-húsz ember beszélget, cigarettázik, a pázsiton családok játszanak, napoznak, egy tízéves forma kisfiú labdája Gergő lába elé gurul, kék színű, halak vannak rajta. Gergő lehajol, visszaadja, Elna rámosolyog a kissrácra. Túlmennek a büfén, megkerülik a tó csücskét, ligetben találják magukat, ahol hinta áll, kicsit távolabb a fák között padokkal egybeépített piknikasztal.

Találnak egy helyet, levetkőznek. Könnyebb bemenni a vízbe, mint a másik tónál. Úszás közben veszik észre, hogy másik oldalról is van egy bejárat és egy széles, töredezett beton lépcsősor. Gergő úgy látja, az egész túloldal le van zárva. Úgy tűnik, régen az lehetett a strand, gondolja. Most nincs ott senki, a lépcsősor tetején óriási, rozsdás alkatrész hever, mintha bányamúzeumban lenne a helye. A távolban dörög az ég, rajtuk kívül csak néhányan úsznak. Megközelítik a túlsó oldalt, visszafordulnak. Kijönnek a vízből, jégkrémet vesznek. Elna észreveszi, hogy felsértette a talpát, a jegyszedő ad egy svédtapaszt az egészségügyi dobozból. Közeledik a vihar, beülnek a tető alá a cigarettázó emberek mellé, Gergő vesz egy fröccsöt és egy üdítőt, Elna kihalássza a hátizsákjából a kártyapaklit, römiznek. Az eredményt írják a telefonba. Most már zuhog, hűvös van, egyre több társaság szedelőzködik, brekeg Gergő telefonja, a lánya az, boldog névnapot kíván. Gergő el is felejtette, hogy névnapja van. Egy darabig figyelik, csendesül-e az eső. Nem várnak tovább, félútig kell visszabiciklizni, a városkában, ahol Elna korábban dolgozott, vonatra tudnak szállni. Bőrig ázva érnek az állomáshoz, a vonatba betolják a két biciklit. Amikor leszállnak Bécsben, nem esik.

– Keresünk egy harmadik tavat? – kérdi Gergő, miközben hazafelé bicikliznek.

– Persze – mondja Elna. – A következő még messzebb van.

Gergő tudja, hogy Elnának nincs jogosítványa, és Elna is tudja, hogy Gergőnek nincs autója, a régi a volt feleségénél maradt Budapesten, újat pedig még nem vett.

– Mehetnénk a nagynéném autójával – mondja a lány.

Miután elköszönnek egymástól, Gergő egyenesen hazamegy. Kulccsal magára zárja a lakásajtót, lezuhanyozik, tiszta pólót vesz. A nappaliban szórakozottan körülnéz: átlagos függöny, kanapé, étkezősarok. A lánya fényképére téved a tekintete, IKEA-s keret az állólámpa melletti asztalkán. Milyen nagy már, gondolja Gergő, lassan kijárja a gimnáziumot. Három éve váltak el, Gergő két éve Bécsben kapott munkát. Rossz apa vagyok?, kérdezi magától, erről eszébe jut, amikor Elnával cseteltek a társkeresőn. Még nem ismerték egymást személyesen.

„Egyébként van gyereked?“, írta Elna. „Egy lányom van, tizennyolc éves“, írta vissza. Aztán kis gondolkodás után még ennyit: „Ebbe most ne menjünk bele jobban“. Elhessegeti a gondolatot. Laptoppal az ölében ül a kanapén, zenét hallgat, megnyitja a levelezést. E-mailt kap Frédi bától, aki újabb részleteket oszt meg vele és két társával a bécsi út, az operaelőadás kapcsán. Az e-mail ezzel zárul: „Szeptember 10-én érkezem“. Minthogy kérdés nincs a levélben, Gergő nem ír vissza semmit, csakhamar megfelelnek a dologról.

Gergő és Elna a következő hétvégén a lány nagynénjének lakása közelében találkoznak. Elna Gergő kezébe nyomja a kocsikulcsot, a parkoló autóhoz sétálnak.

– Mehetünk? – kérdi Elna.

Beülnek, beállítják a navigációt, a tóhoz déli irányban kell kihajtani a városból, egy nagy barkácsáruház után jobbra letérni a főútról. Szűk fél óra az út. Fűrödnek egész délután, a végén visszaviszik.

Miután Gergő leparkolt, együtt mennek a metrómegállóhoz.

– Szeretem, amikor vezetsz – mondja Elna. – Nem beszélsz annyit.

Mosolyognak egymásra. Elna egy időre felfüggeszti az ideális tó keresését.

Gergő hatkor ér haza, lezuhanyozik, a kanapén ül. Arra gondol, kinyitja a laptopot, helyette hátradönti a fejét a támlára, lehunyja a szemét. Szeme előtt napsütötte képkockák peregnek, Elna mosolygós arca, fülében Elna nevetése, orrában a naptej illata. Hét körül csörög a mobilja, Frédi bá az.

Gergő nem ajánlotta fel az edzőjének, hogy aludjon nála az operaelőadás napján. Úgy gondolja, Frédi bá nyilván lefoglalt egy szállodai szobát arra az éjszákára, és feltehetőleg előre megváltotta a vonatjegyet is, odafelé a szombati napra, visszaútra pedig másnapra.

Most, hogy csörög a mobilja, Gergőnek leesik, hogy szeptember 10-e van. Most van itt Bécsben az edzője, lassan kezdődik az opera, amit az edző jó előre kinézett, amire őt és két társát is elhívta. Gergő úgy képzei, Frédi bá reggel minden bizonnyal készített egy szendvicset, és kiment a vonathoz. Arra tippel, hogy a vonat legfőljebb két-három órával az előadás kezdete előtt érhetett be. Az edző eredetileg nyilván le akarta tenni a táskáját a szállodában, de hagyta a fenébe, csak lófrált a belvárosban. Hét előtt tíz perccel ért a színházhoz – Gergő ezt már a telefonhívásból tudja meg.

Valami rögtön gyanús volt neki, mármint Frédi bának. Amint belépett az épületbe, odament hozzá egy alkalmazott. A ruhatárnál sötét volt. A büfénél is. Mondta, és az érthetőség kedvéért a kezével mutatta is az alkalmazott, hogy aznap nem lesz előadás. Frédi bá nem ért valami jól németül, de úgy vette ki ennek a férfinak a szavaiból, hogy küldtek is erről üzenetet az e-mail címére. Mutatta a férfi, hogy nem lesz, kicsit meglendítette a két alkarját, rézsútosan, mintha ikszet formázna. Sajnálkozva csóválta a fejét. Az edző bólintott, kifordult a bejáraton. Talán csak annyit mondott, hogy „Auf wiedersehen“. Kezében a kisméretű utazótáska.

Gergő látja maga előtt a jelenetet. Nyilván kifáradt Frédi bá, már nem nagyon akart sétálni, elcsigázottan nézett fel az égre, és eszébe jutott Gergő. Megvolt Gergő száma az edző mobiljában. Arra gondolt, felhívja.

A hívás kettőt kicsöng, Gergő jelentkezik.

– Szervusz, Frédi bá.

– Hello, Gergő. Képzeld, elmarad az előadás.

- Hú, az szívás. És akkor mit csinálsz helyette?
- Hát, nem tudom. Lehet, hogy beülök valahova.
- Én most nem tudok odamenni. Meddig maradsz?
- Délelőtt visszautazom. Na jó, szerbusz.

Gergő leteszi a telefont. Hátradől, lehunyja a szemét. Elképzeli, hogy amíg beszéltek, az edző egy buszmegállóhoz ér, szemügyre veszi a táblát. Legyen mondjuk a 10A jelű busz. Frédi bá látja, hogy jó irányba megy. Megvárja a buszt, felszáll, lyukaszt. Fél nyolc után pár perccel ér a hotelhez. Gondolja, felviszi a táskát, aztán még lejön egy kicsit az utcára, eszik valamit, vesz egy sört. A recepciós átadja a kulcsot, amin nagy fakolonc lóg. 204-es szoba. Az edző lépcsőzik, a folyosón kering. Meglesz az ajtó, nyitja, belép, egy kisasztalra teszi a táskáját, az ágyra zötytyen, nem kapcsol villanyt. Az utcáról beszűrődik némi fény meg a forgalom zaja. Néhány percenként elcsörömpöl az ablak alatt egy villamos, az épület beleremeg.

Ücsörög tehetetlenül Frédi bá. Nincs kedve felállni, semmihez sincs kedve. Másnap délután ér haza, fáradtan, éhesen, a tőke tele van a vonatozással, odateszi a teavizet, közben bekapcsolja a számítógépet. Egy olvasatlan e-mail várja, Gergő küldte. Egy link van a levélben, az opera hangfelvétele az osztrák rádió archívumából. Gergő ezt írta: „Tudom, nem ugyanaz, mint előben, de arra gondoltam, hátha szívesen meghallgatnád”.

Telik a szeptember, az október, Gergő és Elna hetente egyszer-kétszer találkoznak. Elbújik a nap, hűvösebbre fordul az idő, most már nem fürdenek tavakban, más programokat találnak.

Gergő rég tudta, hogy Budapestre kell mennie, a vonatjegyet is több héttel korábban megvette. Eljött a nap. Nagy esemény, rendesen kiöltözött, időben felszáll a vonatra a főpályaudvaron. Tizennyolc éves a lánya, most lesz a szalagavató. A vonat kis késéssel indul Bécsből, minden állomáson egyre többet vár. Végül egy olyan településen, ahol menetrend szerint csak át kellene haladnia, teljesen leáll. Gergő az óráját nézi, hátradől, lehunyja a szemét. Nyugalmat erőltetne magára, de ott kattog a fejében a szólam, hogy „milyen apa az ilyen”. „Rossz apa.” Olyan, aki Almásfüzitő állomáson néz ki az álló vonat ablakán, miközben konkrétan ebben a percben Budapesten lenne a helye, egy színházteremben, amit a lánya iskolája bérelt ki, ott kellene ülnie a végzős évfolyam műsorán. Áll a lánya a színpadon, és a nézőtéren ott tátong az üres szék, Gergő széke. Miért nem indult hajnalban, töpreng Gergő, sőt, biztonság kedvéért miért nem utazott Budapestre már előző este. Beugrik neki, nem ajánlotta fel az edzőjének, hogy aludjon nála. Amikor Frédi bá ott állt magában Bécsben, mert elmaradt az opera, Gergő akkor se metrózott oda, hogy igyanak együtt egy sört. Micsoda seggfej vagyok, töpreng. Az elképzelt szálloda elképzelt kulcsán lógó fakolonc is eszébe jut, arról meg az, hogy Elnának azt írta, „Ebbe most ne menjünk bele jobban”, amikor a lány megkérdezte, van-e gyereke. Most bezzeg szívesen belemenne jobban, örülne, ha itt lenne mellette Elna. Megmondaná neki, milyen rossz itt a vonaton, ahelyett, hogy a nézőtéren ülne a szalagavatón. Aztán nem gondol semmire, bámul kifelé a koszos ablakon a töksötétbe, elvileg ez Almásfüzitő, olyan, mint a többi állomás, a peron olyan, mint a többi peron. Nem gondol semmire. A vonat nagyot ránt, erőlködve újraindul.

Holt nyelv

(feleségemnek)

*Miért kellett Istennek összehúznia
magát, hogy a semmit megteremtse
a leendő világ helyén? Mikor először
néztem rád, csak az ismerős, együtt
belakott tér derengett, de szorongtam
magam összehúzni, hogy helyet
teremtsek Neked, hogy aztán egész
világom legyél. Félálomban, betegen,
két világ határán szólt az a hang, nevedet
mondta, s azt: „kap még egy utolsó
esélyt”. Egyes szám harmadik személyben
beszélt rólam, mint mikor a sebész a szikét
használja, kívágta belőlem negyven év
görcsét, a megéletlenség szégyenét.
Az, hogy élek, neked köszönhető, s ezt
megköszönni nem lehet, közös fiunkkal
tölthetem be a teret, amit mindennap
jelenléteddél bélelsz, s nekem, ki mindent
belső, eltompult fényben láttam, felnyitottad
a külső fényeket, színe lett annyi helynek,
helységnek, új táj- és vízrajz fért rá lelkem
pergamenjére, amit olvasni csak te tudsz.
Annyi holt nyelv tudója, az én halott
nyelvemet élővé tetted – tudtad-e,
hogy a holt nyelveid nemcsak olvasni
lehet, de bennem, úgy hogy már
soha ne lehessen nélküled, feltámasztani?*

Egy demens asszony

Egy demens asszony. Nem az a szörnyű benne, hogy emlékei helyén a fejfájásnak és a levegőben elhasító repülőgép hangjának elkülöníthetetlen elegye maradt, sokkal rosszabb, hogy amire néz, az nem néz vissza rá. Úgy lehet megfigyelni, ahogy a fák növekedését. Akár évekig semmi. Egy bólintás azt jelenti, nem értelek. Egy tagadó mozdulat pedig a teljes odaadás. Foghatsz egy kötelet, és oszlophoz, fához, magadhoz kötheted. Úgy tehetsz, hogy nincs. De ha messze elkerülsz, mihelyt lehunyod a szemed, álmodnál is közelebb bólogat óriásra dagadt feje, mindenre igent mond, nem jelent semmit, meggyőz, hogy törődhetsz vele, kényszerít, hogy belásd, a törődésed minden gesztusa véglegesen lezárt múlt időben tart fogva, mint egy kút, ami sosem ad a szomszédnak vizet. Itasd inkább. Rajzolj a bőrre repülőt, amiben sehol sem kell lennie, elég, ha örökre két desztináció között tartod. Sűgj neki titkokat, amiket nem ért. Használd arra, hogy fájdalmadat érzéstelenítsd. Rajzolj rá sok mindent, láthatatlanul. Az segít. Nem lakja az időt, csak telik vele és nélküle, napot, felhőket, gesztenyefákat a fejbőrére mutatóujjaddal írsz, mint egy tengerré változó víz felszínére. Szeresd, ha kell, múlt időben. Szerettelek, hazám.

Dance Me

*Most azt a számot játsszuk,
hogy mindenki menjen haza,
dünnyögi a billentyűs.*

*Már nemigen bővül a repertoár,
örülnek, hogy vannak,
örülnek, hogy vagyunk
újra itt a felkelő nap házában,
a volt Bányatröszt (előtte zsinagóga)
alagsori büféjében,
elegánsabb nevén a Szieszta-
kávézó és konferenciaközpontban.*

*Hű hozzánk ez a hely.
Simulnak a városi párok.
A legfiatalabb is hatvanas,
oxigénspray, gyógyszerek
a becsempészett italok közt,
elnehezült testek
légcsavarpörgése a parketten.*

*Anyám a kórházban is táncolt.
Van itt egy jóképű orvos, suttogta,
együtt táncoltak egész éjjel,
utána befeküdt mellé az ágyba,
az imént kelt fel, fogjam meg
a lepedőt, még meleg a helye.*

*Mindenki ismer mindenkit.
Kalapban a szológitáros –
Wonderful tonight, éneklí.
Tegnap volt kezelésen,
súgja partnerem.*

*Nyolctól tizenegyig
három izzasztó menet.
A szünetben telefonképek
Szíriából: ujjongó arcok.*

*Mi van Ukrajnában?
És mi van velünk?*

*Az utolsó dal: Út a pokolba.
A mennyországot katonák őrzik.*

Egy fénykép földrajzához

*Nem volt nagyapám
nem lettem nagyapa én sem
nem mintha következne
egyikből a másik
hogymilyen
nagyapa lettem volna
nem gondolok rá
csak most a sír előtt
hogymegcsináltattuk
a fejkő előtti részt is
huszonhét év után
jól megüledett a föld
le van a gond
virágültetésről öntözésről
fűnyírásról s hogymegelőzzük
a damilos brigádot
kijárni hozzád ezután
már csak séta lesz
igazi gondtalan séta
hacsak nem telepítünk
ládás növényeket
a sír köré
előbb-utóbb ez
szokott történni
hiányzik
amit megszoktunk*

*

*Hajad szél fésüli
mosolyogsz
szedett-vedett ünneplőben
büszkén feszítesz*

*füredi gimnazista
napsütötte város az arcod*

*csokornyakkendőd Kanadából
utazta át az óceánt
egy Börni nevű srác
ruhatárából akinek sípot
küldtem ajándékba
mikor hazalátogattak
a felmenői
sötétkék zakód bécsi származék
valaha nekem szánták
vagy akinek majd jó lesz
egyedül fehér inged új
hótiszta hely
az ovális porcelánon*

*csaltunk kicsikém
a főiskolai fotókból
féltünk választani
elkomorult az arcod
bezárult mint ostromolt
város körül a gyűrű
nem mertünk volna
a szemedbe nézni
inkább a ballagási képpel
bűvészkedtünk
levágtuk róla anyát
nagyapát s persze
a kötelező csokrot
a lakótelep tavaszi fáit
háttérnek maradt
a levegőkék?
a hortenziakék?
a nefelejcskék?
határtalan lehetőség*

LERMONTOV GOETHE- ÉS HEINE-FORDÍTÁSAI

Mihail Jurjevics Lermontov (1814–1841) költészetében fontos helyet foglalnak el a fordítások. Az, hogy kiket fordít, híven jelzi, hogy kiket tart példaképének. Figyelemre méltó az is, hogy csaknem kizárólag érzelmi lírát, esetleg filozofikus gondolati költeményt ültetett át, cselekményes darab alig akad közöttük. Maga a fordítás megvilágítja saját költői fejlődését is. Többnyire nem is illik ezekre a versekre – melyek száma harminc körül lehet – a mai versfordításfogalom, inkább átköltések, utánérzések, amint az a korabeli divat szerint szokás volt, és gyakori az ilyesfajta megjegyzés: „Byron után”, „Byronból” stb.

Nem véletlenül említem Byront: kétségtelenül ő tette a legnagyobb hatást Lermontovra. De – főképp fordítói tevékenysége első időszakában (1829–1830) – a német költészet kellette fel az érdeklődését. Az alábbiakban két olyan német vers átültetéséről lesz szó, amelyek a Lermontov-féle átköltésben az orosz költészet szerves részévé váltak, és a költő legismertebb versei közé kerültek. Jómagam éppen ilyenként próbálkoztam meg – egy tervezett Lermontov-kötet reményében – a fordításukkal.

1840-ben íródott *Goethéből* (*Из Гёте*) című verse a német költő *Wanderers Nachtlied* (*A vándor éji dala*) parafrázisa. 1840-ben, az átköltés születésének évében Lermontov a Kaukázusban szolgált. Bár vonzódott a katonaelethez, nem önként került az akkor éppen aktívan terjeszkedő Birodalom déli végeire: párbajozás miatt száműzték oda, ahol nem is sokkal később egy újabb párbaj vetett véget az életének. Kétségtelen, hogy a német vers mélyen megérintette a számkivetettségtől szenvedő, a halál közelségét átélő költőt.

Számos magyar fordítása közül itt Tóth Árpádé olvasható:

Ueber allen Gipfeln Ist Ruh', In allen Wipfeln Spürest Du Kaum einen Hauch; Die Vögelein schweigen im Walde. Warte nur! Balde Ruhest du auch.	Immár minden bérce Csend ül, Halk lom, alig érzed Lendül: Sóhajt az éj. Már búvik a berki madárka, Te is nemsokára Nyugszol, ne félj.

Nem tudni pontosan, Lermontov mikor ismerkedett meg Goethe 1783-ban íródott, de csak 1815-ben publikált költeményével, amelynek átültetése nem fordítás a szó klasszikus értelmében, Lermontov nem törekszik az eredeti költemény tartalmi és formai jegyeinek minél hiánytalanabb visszaadására, célja a német mű sajátta és egyben oroszra tétele.

Из Гере	Goethe után
Горные вершины Спят во тьме ночной; Тихие долины Полны свежей мглой; Не пылит дорога, Не дрожат листья... Подожди немного, Отдохнешь и ты.	Alszanak az éjben Zordon vad hegyek; Csendes völgy ölében Hús homály lebeg. Út se porzik már, a Fák közt semmi nesz... Várj csak, nemsokára Te is megpihensz.

A két versben közös az alapgondolat, az elnyugvó természet és a nyugalomra vágyó ember szembeállítás, és közös a megpihenés ambivalens értelme. Azonosak a táj elemei is: a hegy, az erdő, de a Kaukázus jó ismerői határozottan állítják, hogy az orosz vers éppen erről a hegységről szól. Mindkét vers nyelve egyszerű, a németben nincs egyetlen melléknévi jelző sem (magyar fordítóinak – az ismertebbek is voltak féltucatnyian – általában felróják, hogy ezt a sajátságot nem tudták tartani), az orosz sem bővelkedik bennük.

Ami alapvetően különbözik, az a vers zenéje. Goethe műve a német nyelvre írott *Lied* – dal, Lermontové inkább *романс* – *románc*, a szó oroszos, félig népi, félig műdal értelmében. Goethe hangsúlyos verset írt, némi trocheusos jelleggel, Lermontov sorai néhány pirrichiussal tarkított trocheusokból állnak. A rímképletük is különböző: Goethénél ababccdc. Ez az érdekes elrendezés (keresztrím+ölelkező rím) elég gyakran előfordul Lermontovnál is, de ő ezúttal a népieshez közelebb álló két keresztrímet alkalmazza. Ugyancsak a népies hangvételt erősíti a három gondolatritmus: az első két sorpár és különösen a tagadó mondatokból álló ötödik-hatodik sor.

A fordító számára a kulcsfontosságú pont az utolsó sor volt, ahol két lehetőség látszott: megpihensz te is / te is megpihensz. A Goethe-vers fordítói közül négyen kerültek ilyen választás elé: Kosztolányi, Móricz és Kányádi a *te is*-t választotta záró rímnek, amihez bizony nem könnyű rímhívó sorvéget találni. Dsidánál a *Te is pihensz* zárást a *nesz* hívja – akárcsak az én fordításomban. Gondot okozott még a *nemsokára* szóhoz rímhívót találni, végül elég merész enjambement lett a megoldásom (a sorvég elválasztja az *a* névvel az utána következő névszótól).

Amint látható, igyekeztem a lexikai hasonlóságon túl a vers zenéjét is visszaadni. Ugyanerre törekedtem a másik vers esetében is, amely egy Heine-darab átültetése. Íme, a német vers és egyik magyar fordítása:

Ein Fichtenbaum steht einsam... Ein Fichtenbaum steht einsam Im Norden auf kahler Höh'. Ihn schläfert; mit weißer Decke Umhüllen ihn Eis und Schnee. Er träumt von einer Palme, Die, fern im Morgenland, Einsam und schweigend trauert Auf brennender Felsenwand.	Északi kopár szirten... Északi kopár szirten Egy fenyő áll társtalanul. Aludna; betakarja A hó, mely hullva hull. Álma egy távoli pálma, A hazája keleti hon, Társtalan némán gyászol Az égető sziklafalon. (Fordította: Horvát Henrik)

Az orosz vers első pillantásra láthatóan jelentősen különbözik a némettől, más a sorok ritmusa, a sorok hossza. Nem csekély küszködés után az alábbi változat sikeredett:

На севере диком стоит одиноко На голой вершине сосна, И дремлет, качаясь, и снегом сыпучим Одета, как ризой, она. И снится ей все, что в пустыне далекой, В том крае, где солнца восход, Одна и грустна на утесе горячем Прекрасная пальма растет.	Vad északi tájon, csupasz hegyi bérce Magányosan áll a fenyő. És szendereg, bókol a hótól fehéren, Mint dísz-miseköntösben ő. És álmodik: messzire, a sivatagban, A nap hol az égre talál, Forró homokon, szomorún, odahagyta, Sudár, dali pálmafa áll.

Az első nehézséget a ritmus – az oroszban jól meggyökeresedett, a magyarban ritka – amfibrachisz (u-u) jelentette. Ennek fordítása során szinte elkerülhetetlen némi engedékenység.

Az eredetiben a sorok belsejében 68, a végén 4, összesen 72 rövid szótag található, ezzel szemben a fordításban a sorok belsejében 4, a sor végén 3 helyen a rövid szótag helyén hosszú áll. Ez az arány nagyjából elfogadható, nem rontja jelentősen a vers erőteljes zenéjét.

Akadtak azonban lexikai-tartalmi kérdések is, amelyek meggondolkodtattak.

Az egyik a *fenyő* szó. Az oroszban – a magyarral ellentétben – csak az egyes fenyőfajtáknak van nevük, nincs fölérendelt nem-fogalom. A *сосна* magyar megfelelője, az *erdei fenyő* a hosszútűs fenyők közé tartozik. A magyarban ezzel szemben a *fenyő* a – karácsonyfaként általános – luc, és ezzel óhatatlanul megváltozik a vizuális kép.

A másik lexikai érdekesség a *puza*, ami szó szerint – pravoszláv – miseköntöst jelent. Sokáig haboztam: el tudja-e képzelni a magyar olvasó ezt a köntöst? Ráadásul a magyar szó a toldalékával két és félszer olyan hosszú, mint az orosz, és ez a viszonylag rövid sorokban gondot okozhat. Végül a *fehér miseköntös* két amfibrachisza döntötte el a kérdést.

A harmadik a következő. A Heine-versben a *der Pfichte* hímnemű, a *die Palme* nőnemű, és a vers nagyon egyértelműen – a költő életrajza által is igazoltan – férfi-nő kapcsolatról szól. Az oroszban is van grammatikai nem, ami megszemélyesített tárgyak esetén sokszor (de nem mindig) szintén férfi-nő dichotómiára utal. A magyarban viszont nincs grammatikai nem, így a német vers fordítása szükségképpen szegényíti. És az orosz vers fordításá-

ban? Nehezen tudnám okát adni, de valahogy úgy éreztem, hogy a pálmafa a magyarban csakis nő lehet.

(Zárójelben: Némiképp hasonló a helyzet, mint egy másik Lermontov-vers esetében:

<i>Умec</i>	A bérc ¹
Ночевала тучка золотая На груди утеса-великана; Утром в путь она умчалась рано, По лазури весело играя;	Arany fellegecske éjszakára Megpihent a roppant szikla keblén. Tovalibbent virradatra kelvén, Ég azúrján játszi táncot járva.
Но остался влажный след в морщине Старого утеса. Одиноко Он стоит, задумался глубоко, И тихонько плачет он в пустыне.	Ám nyomán, a vénhedt sziklaszálnak Harmat ül redőin. Egymagában Áll a bérc töprengve, s bánatában Csendesen zokog a pusztaságnak.

Az oroszban az *ymec* – szirt hímnemű, a *мучка* – felhőcske nőnemű. Bár a magyarban nincs semmilyen utalás a megszemélyesített természeti jelenségek nemére, több olvasóm is szerelmi légyottot vélt kiolvasni a versből.)

Már elkészültem a fenyőről és a pálmáról szóló vers fordításának fenti változatával, amikor elém került L. V. Scserbának, a pétervári (leningrádi) nyelvészeti iskola kimagasló képviselőjének egy tanulmánya, amelyben a francia *explication du texte* módszerével összeveti a Heine- és a Lermontov-verset,² és néhány észrevétele nyomán úgy éreztem, módosítanom kell a szövegemet.

Scserba először is bebizonyítja, hogy bár a Lermontov-vers elég pontos fordításnak látszik, valójában teljesen saját tartalmú műalkotás.

A bennem felvetődő kérdések közül megerősített abban, hogy a *der Pfichte* és a *die Palme* grammatikai neme csakugyan döntő fontosságú. Lermontov azzal, hogy ezt a szembenállást megszüntette, a szerelmi vágyakozást szép ábránddá alakította át. Ezzel szorosan összefüggenek a Lermontov-vers egyéb átalakításai is. Ilyen például, hogy a német *Decke* – fedél szóból *püza* lesz, ami összehasonlíthatatlanul látványosabb, ráadásul a kemény, vastag takaró helyén Lermontovnál *снег сыпучий* – porhanyós hó szerepel (és Lermontovot nem zavarja, hogy a *сосна* ágain nemigen marad meg a porhanyós friss hó), ami meseszerűvé teszi a képet, és végül is inkább egy hófödte, fényben fürdő *luc* képzetét kelti.

Lermontov az *auf brennender Felsenwand* – tüzes sivatag kifejezést a *messziségbe* tolja, és a napkeltét leíró díszes mellékmondatral ékesíti. Mindez – egyéb más módosításokkal együtt – meséssé enyhíti a német eredeti tragikus, gyászos hangulatát.

„A nyelvészeti elemzésből – írja Scserba – teljesen egyértelműen következik, hogy Heine versének lényege, hogy egy külső körülmények által megbéklyózott férfi egy elérhetetlen, és szintén súlyos rabságban sínylődő nő felé törekszik, Lermontov versének lényege viszont az, hogy egy magányos lény derűsen ábrándozik egy másik, távoli szépséges és ugyancsak magányos lényről.”

Scserba szerint a vers zenéje is ebbe az irányba, az ábrándos szép messzeség felé tolja el – a szikárabb némethez képest – a verset. Számomra különös meglepetésként felhívta a figyelmet, hogy a szélesen sodródó meséhez félrímeket használ (xaxa xbx), ellentétben

¹ A verset lásd Soproni András: Szubjektív jegyzetek egy Lermontov-vers fordításáról (1.). 1749.hu, 2023. 03. 11.

² <https://ruthenia.ru/tiutcheviana/publications/sierba.html>

azzal a keresztrímes megoldással, amit én alkalmaztam. (De nem csak én: Galgóczy Árpád ugyancsak keresztrímekkel fordította a verset.³) Ráadásul – ez már az én észrevételem – az amphibrachisnak az a tulajdonsága, hogy a sorvégi láb és a következő sor első verslába között soha nincs zökkenés (soha nem áll se a sor végén, se a sor elején hosszú szótag) szorosan összekapcsolja a sorpárokat, amik így egy lélegzettel olvashatók, és ez még mesélőbbé teszi a szöveget.

A tanulságokat levonva, az alábbi változat született:

Zord északi tájon, kopár hegyi ormon
Magányosan áll a fenyő.
És szendereg, bókol hófödte fehéren,
Mint dísz-miseköntösben ő.

És álmodik: messze, kopár sivatagban,
A nap hol az égre talál,
Izzó kövön égve, magába' busongva
Sudár, dali pálmafa áll.

Kétségtelen, hogy ez a megoldás is távol áll az ideálistól, akad benne verstani kompromisszum nem is egy, és egyáltalán nem lehetetlen, hogy még tovább csiszolgotok rajta – a kötetig (ha lesz egyáltalán) még van bőven idő.

³ In: Galgóczy Árpád: *Furcsa szerelem*. VALO-ART, Budapest, 2005, 219.

ISMERETLEN THOMAS MANN-LEVÉL KOSZTOLÁNYI DEZSŐHÖZ

Thomas Mann és Kosztolányi kapcsolata

Thomas Mann és Kosztolányi Dezső személyes kapcsolata a magyar irodalomtörténetből jól ismert. Győri Judit könyve részletesen leírja Mann magyarországi látogatásait, Kosztolányi hírlapi cikkekben röviden érinti találkozásait, Réz Pál tanulmánya levelezésük ismert példányait közli.¹

Az 1913-as első budapesti látogatásakor Mann és Kosztolányi többször találkoztak és kölcsönös rokonszenv alakult ki közöttük. Ezt támasztja alá közös látogatásuk Rippl-Rónai műtermében,² valamint későbbi levelezésük tartalma és stílusa.³

A néhány napos budapesti látogatásról részletesebben a *Világ* számolt be. Az újságírói kérdésekre meglepő és meghökkentő válaszokat adott a német író: „az orosz közönségem van akkora, mint a német”; „érdekel a parlament, már csak azért is, mert először látok parlamentet”; „a magyar nyelv nagyon érdekes. Sohasem voltam még olyan országban, amelynek a nyelvéből semmit sem értettem”. Mann csodálta Budapest természet adta lehetőségeit, és mosolyogva csóválta a fejét a városra jellemző házak kontár architektúráján.⁴

Érdekes Ady Endre néhány soros kommentárja a felolvasóestről: „Karl Kraus és Thomas Mann ugyanazon az estén [...] akarnak és fognak felolvasást tartani [...] ha egészségem engedné, én Karl Kraust mennék meghallgatni [...] aki pedig talán mégis Thomas Mannt fogja választani [...], annak is igaza lehet”.⁵ Az érdeklődők dilemmája végül megoldódott, Karl Kraus felolvasóestje elmaradt.

Az első és a második budapesti látogatás közötti időszakban Kosztolányi és Mann levélváltásáról ez ideig nem tudtunk. Mann magyarországi kapcsolatai megszakadtak, majd a bécsi magyar emigránsokkal indultak újra. Megismerkedett Hatvany Lajossal, Lukács Györggyel, először írt Balázs Béla Bécsben megjelent könyvéhez.⁶

1922 januárjában Mann másodszor jött Budapestre, és 12-én a felolvasóestjét a Zeneakadémián tartotta. Találkozott Kosztolányi Dezsővel, számára azonban a beteg Mórícz Zsigmondnál tett látogatás volt a legnagyobb hatású esemény. A két író különböző habitusa elsősorban, a társalgás nyelvi nehézsége (Tóth Árpád tolmácsolt) másodsorban az egyszeri levélváltáson túl a tartósabb kapcsolatukat megakadályozta.

1923. április 2-án érkezett Mann ismét Budapestre. Néhány napos látogatásának csúcspontja a Zeneakadémia nagytermében megtartott előadása. Mann és Kosztolányi

¹ Győri Judit: *Thomas Mann Magyarországon. Felolvasóestjeinek története és sajtóviasshangja*. Modern Filológiai Füzetek, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.; Mádl Antal – Győri Judit szerk.: *Thomas Mann és Magyarország*. Gondolat, Budapest, 1980.; Réz Pál: *Thomas Mann és Kosztolányi Dezső. Thomas Mann ismeretlen levelei. Világirodalmi Figyelő*, 1959/3–4, 390–403.

² Győri: i. m., 21–22.; Réz: i. m., 39.

³ Réz: i. m., 394–398.

⁴ Mádl – Győri: i. m., 47–48.

⁵ Ady Endre: *Karl Kraus Budapestén. Nyugat*, 1913. december 1., 803.

⁶ Győri: i. m., 31.

kapcsolata élénkebb lett, amit többszöri levélváltásuk is érzékeltet, de az erősebb érv A *véres költő* kiadástörténete. Kosztolányi A *véres költő* (később: *Nero, a véres költő*) című műve 1922-ben jelent meg. Nem tudni, hogy egy német kiadó érdeklődésére, vagy attól függetlenül Stefan J. Klein lefordította németre a regényt (feltételezhetően az előbbi eset történt), és így *Der Blutige Dichter* címmel 1924-ben a Wöhrle kiadónál Konstanzban megjelent. A fordítást első megjelenése előtt Kosztolányi személyesen elküldte Thomas Mann-nak, aki lelkes dicsérő levélben válaszolt. A szerző és a kiadó Mann egyetértésével a Kosztolányinak szóló levelet a német kiadás előszavaként megjelentette. A könyv elfogyott, 1926-ban másodszor az Irisnél Frankfurt am Mainban ismét kiadták.

Thomas Mann és Kosztolányi kapcsolata ezt követően sem szakadt meg. Kosztolányi haláláig három alkalommal személyesen találkoztak, egyszer Budapesten és kétszer Münchenben. Levelezésük sem szűnt meg, tartalmuk azonban észrevehetően üzleti jellegűvé változott. Megszaporodtak Mann műveinek magyarországi kiadásai, többször Kosztolányi baráti segítségét kérte néhány kérdésben. A világhírű Nobel-díjas írónak nem művei kiadását, hanem éppen a kiadásra jelentkezők közül az előnyösebb kiadó kiválasztását kellett segíteni.

Varga István tanulmányában lemondóan írja, hogy a két író levélváltásáról a húszas évek második feléből nem tudunk, feltételezhetően kapcsolatuk még volt, de a harmincas évek elejétől folyamatosan lazult.⁷ A Thomas Mann válogatott leveleit tartalmazó könyvben⁸ 1925 és 1930 közötti 46 levélből egy 1925. január 25-én íródott Kosztolányinak.

Varga véleményét cáfolni nem, inkább erősíteni lehet. Mann első budapesti látogatásakor még szállodában lakott, majd azt követően Lukács Józsefnél és Hatvany Lajosnál, mindkét vendéglátójának dedikált könyvét ajándékozta.⁹ Nyilvános konfliktust okozott a Kosztolányi ötvenedik születésnapjához kötődő történet. A *Színházi Élet* felkérte Thomas Mannt rövid köszöntő megírására, amire a német író nem válaszolt. Ennek ellenére a hetilap összeállított egy szöveget Thomas Mann-aláírással, és azt megjelentette.¹⁰ A szövegről és szerzőjéről részletesen írt Réz Pál.¹¹

Mely események okozhatták a változást? A róluk szóló irodalom szerzőivel egyetértve több kisebb-nagyobb indokot lehet felsorolni: a politikához fűződő viszonyuk mind erősebben különbözött, a német író magyarországi kapcsolatrendszere kitágult (Lukács, Hatvany), a Kosztolányi-kritikusok véleménye eljutott Thomas Mannhoz (Hatvany),¹² Kosztolányi betegsége és magánélete a magyar íróat is tartózkodóbbá tette.

⁷ Varga István: Thomas Mann és Kosztolányi Dezső kapcsolata. *Üzenet*, 1975/3–4, 191–199.

⁸ Thomas Mann: *Levelek*. Válogatta Domokos Mátyás és Réz Pál, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1965.

⁹ Lukács Józsefnek szóló ajánlás *Goethe und Tolstoi*, Die Kuppel, Aachen, 1923. (Központi Antikvárium, 165. aukciója), a Hatvany Lajosnak szóló könyv címét nem ismerjük, a dátum 1936. XI. 11. (a fotó a *Thomas Mann és Magyarország* című könyvben látható).

¹⁰ Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2017, 432.

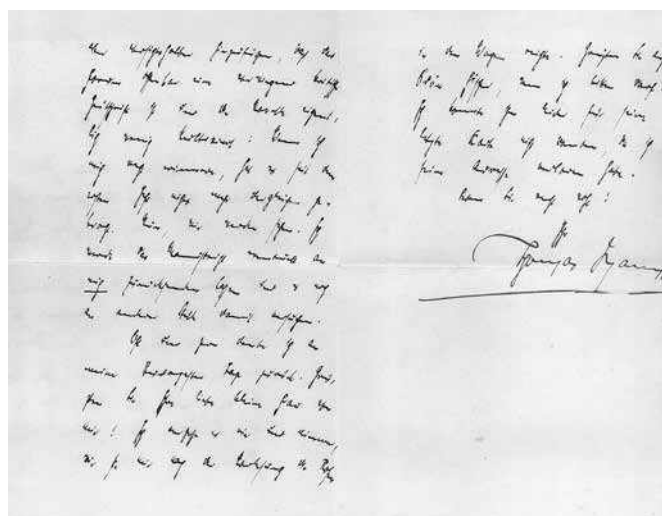
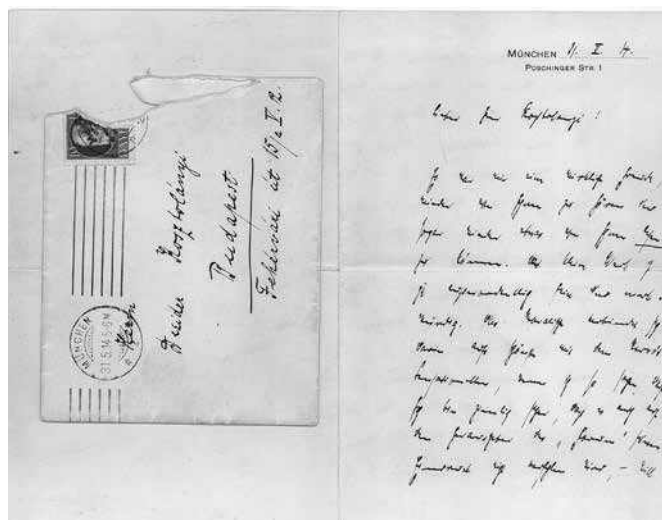
¹¹ Réz Pál: Három kis adalék Thomas Mann magyarországi kapcsolataihoz. *Irodalomtörténet*, 1977/1, 232–236.

¹² Arany Zsuzsanna: i. m., 431–432.

Thomas Mann ismeretlen levele Kosztolányihoz

Thomas Mann első és második budapesti látogatása közötti időszakból Kosztolányi Dezsőnek írt autográf levél 1914. május 31-i dátummal, eredeti borítékban, München 14. 5. 31. 5-6 pecséttel megkerült.

Az eredeti, autográf levél és boríték:

Nyomtatott levél németül, betűhív közlésben:
München, 31. V. 14.
Lieber Herr Kosztolanyi!

Es war mir eine wirkliche Freude, wieder von Ihnen zu hören und sogar wieder etwas von Ihnen lesen zu können, das kleine Werk ist ja außerordentlich fein und merkwürdig, das Moralische verbindet sich darin aufs Schönste mit dem Nervös-Sensationellen, wenn ich so sagen darf. Ich bin ziemlich sicher, daß es auch auf den Herausgeber des „Forum“ seinen Eindruck nicht verfehlen wird, – will aber vorsichtshalber hinzufügen, daß das Forum offenbar eine überwiegend kritische Zeitschrift ist und ihr Verhalten [?] eigentlich wenig kultiviert: Wenn ich mich recht erinnere, hat es seit dem ersten Heft nichts mehr dergleichen gebracht. Nun wir werden sehen. Ich werde das Manuskript eventuell an mich zurücksenden lassen und es noch an anderer Stelle damit versuchen.

Oft und gerne denke ich an meine Budapester Tage zurück. Grüßen Sie Ihre liebe kleine Frau von mir! Ich vergesse sie nie und erinnere, wie sie mir nach der Vorlesung die Rosen in den Wagen reichte. Grüßen Sie auch Ödön Fischer, wenn ich bitten darf. Ich konnte ihm bisher für seine letzte Karte nicht danken, da ich seine Adresse verloren habe.

Leben Sie recht wohl!

Ihr

Thomas Mann.

A levél magyar fordításban:
München, 31. V. 14.
Kedves Kosztolányi Úr!

Nagyon örültem, hogy újra hallottam Ön felől, sőt, hogy újra olvashattam valamit Öntől; a kis mű rendkívül finom és különleges, a legszebb módon ötvözi az erkölcsöt az idegi-érzékekkel, ha szabad így mondanom. Egészen biztos vagyok benne, hogy a *Forum* szerkesztőjére sem lesz hatástalan, – de elővigyázatosságból hozzátenném, hogy a *Forum* nyilvánvalóan egy túlnyomórészt kritikus folyóirat, és hozzáállása valójában nem túl kifinomult: ha jól emlékszem, az első szám óta nem publikált ilyesmit. Hát majd meglátjuk. A kéziratot adott esetben magamnak küldetem vissza, és máshol próbálkozom vele.

Gyakran és szívesen gondolok vissza budapesti napjaimra. Adja át üdvözetemet kedves kis feleségének! Soha nem felejttem el őt, emlékszem, hogy az előadás után a kocsiában rózsát adott át nekem. Adja át üdvözetemet Fischer Ödönnek is, ha kérhetem. Még nem tudtam megköszönni az utolsó lapját, mert elvesztettem a címét.

Éljen boldogan!

Az Ön Thomas Mann-ja

A Thomas Mann-levél tartalma

A levélből rövidsége ellenére több érdekes információ kiolvasható és kikövetkeztethető. A megkerült levél dátuma 1914. május 31., a német író 1913 decemberi első, budapesti látogatása után az első dokumentum. Mann levele alapján tényként kell elfogadnunk, ha Kosztolányi „a kis művet” elküldte, ahhoz kísérőlevelet írnia kellett, amit sajnos nem ismerünk.

Első találkozásuk után öt hónappal a magyar költő Mann segítségét kéri. Feltételezhető, a két író pár nap alatt közel került egymáshoz, amit Kosztolányi nyelvismerete, társalgási készsége is elősegített. Barátságot emléteni túlzás lenne, annál is inkább, hisz az 1922-

es újabb, budapesti látogatásig csak az itt közölt levél ismert. A további levélváltás lehetőségét kizárni nem lehet, de csekély rá az esély.

Mann dicsérő szavai Kosztolányinak jöleshettek, még ha az elküldött új írása nem jelent is meg. A fellelhető bibliográfiákban az 1914-et követő egy-két évben sem a *Forum*-ban, sem másik folyóiratban Kosztolányi-mű nem található. Legközelebb 1924-ben *A véres költő* című regénye jelent meg németül.

Kosztolányi írói-alkotói munkája mellett az irodalmi szervezést is fontosnak tartotta, nemcsak műveit igyekezett külföldön megjelentetni, hanem a külföldi irodalom itthoni megismerését saját fordításaival terjesztette. Mann utal az 1913-ban *Die Magische Laterne* (A bűvös lámpa) című német nyelvű antológiára,¹³ amelyben az 1911-es *Bolondok* és az 1912-es *Beteg lelkek* című elbeszéléskötetéből válogatott novellákat Stefan J. Klein fordításában olvashatta. Arany Zsuzsanna írja: „Kosztolányi nevét Ausztriában ekkor már ismerték, mert novellái rendre jelentek meg a nyelvfilozófiai és teológiai esszéket egyaránt közlő expresszionista *Der Brenner*, a radikális modernizmus egyik centrumát jelentő *Der Sturm*, valamint a *Saturn* című folyóiratokban”.¹⁴

Kosztolányi életében három műve német fordításban (*A véres költő* második, harmadik kiadásban is), egy-egy angolul, olaszul, lengyelül és horvátul jelent meg. További külföldi sikereit a PEN Klub magyar elnökekénti vitája és súlyos betegsége is korlátozta.

Mann levelének befejező mondatában kéri a magyar író, adja át üdvözlését Fischer Ödönnek. Halasi-Fischer Ödön újságíró-nagykereskedő,¹⁵ a *Világ* című budapesti napilap gazdasági ügyvezetője és munkatársa 1913-ban üzleti tárgyaláson volt Münchenben. A német író otthonában meglátogatva az általa szervezett budapesti irodalmi felolvasóestek egyikére igyekezett megnyerni – sikerrel. Halasi-Fischer a *Világ* 1913. augusztus 31-i számában beszámol látogatásáról. Thomas Mann az Isar menti fürdőhelyen, a hegytetőn épült nyári villájában szívélyes hangulatban fogadta vendégét négy gyermeke és felesége társaságában. Teáztak, körbejárták a kertet, bemutatta hét szobás lakását, könyvtárát. Közben a német és a magyar irodalomról, a politikáról beszélgettek. Búcsúzóul Mann aláírt fényképét ajándékozta, és megígértette Halasi-Fischerrel, hogy az épülő müncheni házukat sem fogja majd elkerülni.¹⁶

Külön szerencse, hogy Mann Kosztolányihoz írt levele a borítékjak együtt került meg. A boríték postai pecsétjén a dátum hivatalos adata a Mann kézírásával leírt dátummal azonos, a levelet az írás napján a postán feladta. Thomas Mann és a posta a német általános gyakorlat szerint München 31. V. 14., illetve München 31. 5. 14. dátummal írta és küldte Kosztolányinak a levelet. E szerint a dátum: 1914. május 31. Csekély magyarázkodással a levél tartalma alapján Mann és Kosztolányi kapcsolatrendszerébe az 1931. 5. 14. dátummal is „beférne”, de az esetleges bizonytalanságot a címzés kizárja: Budapest. Fehérvári út 15/a 5. [emelet] 12.

Kosztolányi 1913 elején az Újpesti rakpart 6/B-ből költözött a Fehérvári út 15/A szám alatti (mai Bartók Béla út) Szent Imre Kollégium bérházának az ötödik emeletén lévő négyszobás bérelt lakásba, majd a Kosztolányi család 1916 elejétől a Logodi utca 1-ben lakott.¹⁷

¹³ *Die Magische Laterne*. Saturn-Verlag, Heidelberg, 1913.

¹⁴ Arany Zsuzsanna: i. m., 281.

¹⁵ Nagykereskedő, újságíró; a *Világ* című polgári radikális napilap megalapításában is részt vett. Az első világháború alatt a lap tudósítójaként a német nagyvezérkar belgiumi sajtóosztályának tagja. 1922-től a Magyar Cobden Szövetség alapító elnöke. A *Magyar Cobden Szövetség Értesítője*, majd a *Cobden* (1934–39) című folyóirat szerkesztője.

¹⁶ Mádl Antal – Győri Judit szerk.: i. m., 37–42.

¹⁷ A könyv pontatlan adatot is közöl: „Üllői út 21. Kosztolányi 1907 és 1919 között e házban lakott”. Erős Zoltán: *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig*. Akkord, Budapest, 2004, 83., 214., 238.

Az ikrek haldokolnak, Erna

– neandervölgyiek –

Mind a ketten betegek lettek, de mint a kutyák. Arcukra ráfutott a penész, a lábukban csont helyett pálcika, az izzadságuk savanyú zsír, úgy lélegeztek, mint valami vályú. Betegek lettek a különleges ikrek, mint akik nem akarnak élni már. Sándor csöndesen és szelíden haldoklott a szúrt seb miatt, Zsolt pedig, mint aki nem akarja magára hagyni a másikat, ment volna vele, s ahogy eddig, követte volna a pokolba is, jöllehet ez inkább afféle tisztító tűz volt, *elkísérlek bárhová és bármeddig, testvérem, haladunk együtt*. Mintha kötelessége lenne együtt halni a nagy erejével, a kevésbé okossal, a rafináltságot hírből sem ismerő férfival, aki gyerekkorukban módszeresen verte őt, az erőt, a kitartást és a türelmet verte Zsoltba, de azt már nem engedte, hogy apjuk, az öreg Lackó bántalmazza őt. Odaállt az apja elé, baltával.

Most pedig az ikrek meghalnak. Minden illékony és napokra semmibe tűnő, majd váratlanul visszaviláglo erejüket összeszedve azért telefonáltak egymásnak, tudta az anyjuk is, Erna. Tartják a kapcsolatot, még így is. Oda se kellett nézni a tárcsalyukakra, tudták, hova dugják a mutatóujjat, teker, és halló, ott vagy?

Élsz? Igen, élek. Jó. Holnap újra hívlak. Holnap ne, holnap nem élek. Holnapután. Holnapután én nem élek. Tudtak nevetni azért. Sándor izmos teste tüzelt, mint a túlrakott vaskályha. Zsolt vészesen fogyott. Sehogyan sem akarództak kórházba kerülni, dehogyis, még mit nem. Tiltakoztak bármiféle elszállítási módokat ellen. Otthon vagyunk, itt biztonságosabb. Maradunk. Maradunk! Nehéz szaga lett a párnának, rácsorgott a nyál, a homlok sós vize, és a ciha alatt a toll beitta. A toll nem, nem eresztí a szagot.

Elbicegett az '56-os év decembere, elpillézett az ólmos január, jött a MUK, a szorongás, a tehetetlenség és a kétségbeesés nagyszabású ideje. Arany Ármin doktor pedig ide-oda járogatott az igazán közeli lakhelyük között, szép, csillogó fekete hajával, illatos megjelenésével levizitált a Visegrádi utcában legelőször is Zsoltnál, *szia, kicsi, jobban nézel ki, mint tegnap, holnap már Toldi Miklós lesz*. Simogatta az arcát, mint egy fekete angyal, mint egy paplanos esti nővér, nem halsz meg, kistestvér, ne is álmodozz itt nekem a túlvilági pampákról. Annát gyakran otthon találta, a könnyű, tulipánmintás pongyola széle mindig visszahajlott, mint ami akarna valamit. Erős vádlik, erős csípő, szép. Ármin sokszor beállt az üresen maradt gyerekzsoba ajtajába, egyszer be is lépett, magához vett egy barna, hülye mackót, *elvihetem?* Hogy lehet itt levendulaillat?

A vizit után visszahajtatott a halkan brummogó fekete autóval a körútra, a szintén ágyban heverő Sándorhoz. Néha maga cserélt neki ágyneműt.

A feleségek nem beszéltek, az egyik csendes tó, a másik némán zajló folyó. A semmibe vonuló, taréjos hegyek. Szótlán lustasággal elterülő vidékek. Szavukat vesztett fennsíkok, állatokat vesztett puszták. Olyan némán nézték és kezelték a férfiak időn túli, nem múló, nem gyógyítható, de nem is gyógyíthatatlan betegségét. A lakás mennyyel hangosabb tud lenni, mint a beteg ember. Milyen megszíról érkeznek az utca zajai. A beteg ember túl közel lesz a saját lélegzetéhez, azt hallja, mint a pokol nem szűnő dohogását. Anna elhallgatott, és talán azt várta, hogy haljon meg a férje, *Zsoltikám, drága, döögölj már meg*. Ült mellette, mint egy idős, elnehezült főnövér, két kézzel kapaszkodott az ágya favázába, benyúlt a matrac alá, körmeit a fába mélyesztette, csak nézték egymást, ahogy a festék néz, nem beszéltek. Aztán egyszer, addigra már elmúlt a februári hó, Zsolt arra kérte, szavaljon neki. Micsoda?! Mondjon neki verseket, olvasson föl. És Anna olvasott Adyt, József Attilát meg Kosztolányit, Zsolt lehunyta szemmel hallgatta. Egyszer Ármin doktor, aki éppen vizitált, alig észrevehetően az asszony tarkója fölé hajolt, és gyöngéden megharapta a nyakát a kulcscsont környékén. A tarkóján megmeredtek a pihék. Mint aki meg akarja enni ezt a szép és reménytelenül boldogtalan nőt. Egyél meg, tessék, nyitva vagyok. Lenyalom rólad a sót. Szép öled rózsza, szegfű, szeretjük Zsoltot, nagyon. És ez a büszke nő fogta az ő bizonytalan kezét, ő volt Anna, csak egy kicsit gyere, csak egy valamennyit, csak idáig, ott, jó, olyan volt az érintése, mint amikor a főszakács emeli ki a sütőtepsiből a pitét, a konyhában térdig csúszott az alsónemű.

– Hozd vissza nekem a kislányunkat!

– Keressük – mondta Ármin –, mindenütt keressük a Kicsiernát.

– Hozd vissza.

– Amit lehet, megtettem.

Hát ez nem hangzott meggyőzően.

– Sándor nem mond semmit?

– Amit mondhatott, elmondta. Amire most nem emlékszik, talán később mondja el.

Köszönöm szépen. Szép vagy, mint napfényes reggel a tó. Jó vagy, mint ugyanaz a tó, ha ereszkedik alá a napkorong, és bevérez mindent, amit csak elér a fáradt sugaraival. Ne haragudj semmilyen érzésedre. Magadra főleg ne haragudj. Most menj szépen vissza. Jó ez így, nem lesz baj.

– Annám, hidd el nekem, én tudnám, ha Zsolt igazán komoly bajban lenne. Érted? Ő szeret téged, érted?

Anna bólintott, de mintha nem, nem akarná érteni.

Erzsi pedig szerepet próbált a másik haldokló, a Sándor ágya mellett, mondta hangosan a Nóra monológját, *olyan törékeny, törékeny voltál*, néha meg Lady Macbethet, *Ennyibe veszem a szerelmed is...* kiabált, teátrálisan elájult, teátrálisan fölkelt a piros-fekete mintás szőnyegről, néha a beteg férfi arcába kapaszkodott, *drágám, ez csak szerep*. Egyre jobb volt neki a színházban, *keringenek körülöttem a rendezők, tudod?*

Ármin közel hajolt a gyönyörű archoz.

– Legyél vele halk, legyél vele óvatos, bánj vele úgy, mint egy nagy gyerekkel – nem ért hozzá, pedig nagyon jó lett volna.

– Nem, nem, nem tudok csendes lenni.

– Legyél vele kíméletes.

– Nem tudok, nem tudok – sírt Erzsi, és vagy őszinte és nehéz könnyeket eresztett végig az arcán, vagy könnyű szerepvíz csorgott a szeméből, ezt már nem lehetett eldönteni.

– Akkor mit akarsz?

– Nem tudom, ha fölépül, elküldöm.

Ármin nevetett, már vette a kabátját.

– Te? Hiszen már rég el akar menni.

– Mondta neked?

– Nem mondta, csak érzem.

– El akar hagyni?!

Erzsi szeme kikerekedett, a döbbenete olyan valódi volt, mintha tényleg nem tudta volna. Pedig tudta. Ez a kor olyan volt már, hogy az emberek majdnem mindent tudtak. A régiek kiokoskodták, sejtették, elképzelték, ezek meg most, tudtak. Tudni akartak. Lehetett mismásolni, hazudni, elbeszélni, hallgatni, mint a sír, de akkor is tudták. Volt fogalmuk, mi van a másikon, mi gyűlik alattomosan, akár a fogkő, és miféle érzések fogatkoznak.

– Hogyhogy, és hová? – suttozta a nő.

– Azt én nem tudom.

Ármin a szájára tette a tenyerét, ne izgasd magad, nem *A hattyúban* szerepelsz holnap, drágám?

Lackó Zsolt elvesztette a gyermekét azon a napon, október 25-én, amikor az ávósok és az oroszok szétbombázták, legéppuskázták a Kossuth teret, a köveken egymást taposó embereket. Mennyi halott, kivégzett, elpusztított ember. Százak. A gyermek Kiserna közük futott. Hogy gondolta. Hogy gondolt bármit. Nem okolt ő senkit. Náluk, a Visegrádi utcában is megtörtént a dráma. Sándort megszúrták a behatoló forradalmárok, a nők idegrohamot kaptak, Hanna néni ráesett egy felkelő gyerekre a maga százvalahány kilójával. Aztán? Aztán néhány nap múlva Lackó Sándor csak meg akart halni, mert azt gondolta, hogy a kislányt, a Kisernát nem sikerült megmentenie, de a gyerek kitépte magát a kezéből, és nyomaveszett az ordító, harsogó, lövészajtól piszkított forgatagban, és ez olyan súlyos vétség, vagy mi, hogy bele kell halni. Zsolt pedig vele tartott.

Nem csak Ármin doktor közlekedett a két lakás között.

Lófasz a seggetekbe, gyermekeim, gondolta többször, miközben azt is mondta magának, *én nem is beszélek így, hogy lóizé*. Erna olyan mértéktelenül dühös és elszánt volt, hogy csaknem megrugdosott egy sírt a Kerepesiben. Idejárt a Csala fiú megrokkant anyukájával, a férjét agyonverték a kommunisták, a fia szerencsétlen körülmények között életét adta a Visegrádi utcában, mert a megvadult hülyegyerekekre, akinek minden oka megvolt, hogy bosszúért lihegjen, elégtételt vegyen, a száz kilónál is többe nyomó Hanna néni rázuhant, csak hogy védje a családot. És akire Hanna ráesik, ugye. Ő a legzordabb, '44-es időkben még egy kisnyilast is megfogott és lerendezett végül, mert az csúnyán bánt vele. És azért mindennek van határa. Utcán talán, de lakásban semmi esetre sem lövöldözünk. Az oroszok mindig hadonásztak a dobtárukkal, konyhában, hálószobában, bárhol. A németek nem annyira.

– Ne csináld – mondta Csaláné a temetőben a rúgni kész Ernának. – Nem is tudod, kinek a sírja!

– Azért rúgok belé.

– Akit nem ismerünk, minek bántanánk?

– Fáj neki?!

Erna elszégyellte magát. Sípólva szedte a levegőt, lehelyezte maga mellé az üres kannát. Aki virággal, kannával utazik a villamoson, az temetőbe tart. Olykor gyertyarudacskákat, mécsest is rejt a cekker. Egyszer egy cigányasszony meg akarta venni a virágot. A temető mellett arcátlanul drága, és az állomásnál is fölszórólt árral pofátlankodott a kövér virágos. Erna néha fölhozott egy-egy csokrot otthonról, a saját kertjükből, ahol még Gál is szorgosan tevékenykedett. Ezekre a virágokra vetett szemet a tarka szoknyás útitárs, jácintok, tulipánok, talán még nárcisza is volt, mert tavasz lett.

– Csak a kannával – mondta a cigányasszonynak Erna.

– A kanna nem kell – az asszony már nyúlt is a virágért. Volt egy húszas a kezében.

– Ezer forint – szólt rá Erna.

Annyi pénz nincs is. Az asszony fölemelte a tekintetét, Erna nézését kereste, megtalálta. Erős lények, egymás közt.

– Szórakozol, kedvesem?

– Rosszal kezdtl – bólintott Erna. – Ha nem hagysz engem békén, ezzel a szarral verlek fejbe – és meglendítette a fémlocsolót. Körülöttük csönd lett a villamoson.

Még kicsit nézték egymást, Erna csodálkozott magán, *mitől gurultam be ennyire?!* A kövér, szoknyás asszony elvonult, szórt némi átkot is, de valamiképpen mégis tisztelettel tette, a szebb rontás-kívánságok közül válogatott, nem olyanoakat mondott, amiket hasonlatos konfliktusoknál szokás küldemény tárgyává tenni, hogy

*faszszopó geci, egyen meg a rák,
hanem, hogy szálljon beléd a halál.*

– A halál tud szállni, köszönöm – Erna ott, a villamoson meg is hajolt.

Csaláné elvette a virágokat Ernától, na jól van, jól van, Lackóné, nyugodjon meg, nem kell a paláver.

– Milyen paláver? Nem voltam ideges.

– Na, persze, azért remeg mindene.

Olyan sok minden jó és haszontalan forog el az élet bizonyos jeleneteiben. Az ember kapkodja az okos fejét. Tényleg. Mit akar a fentebbvaló? Mit akar a sors, szerencse, mi a szándéka a tisztelt gondviselésnek? Erna alig tudta követni a fejleményeket, amiket valahogy illetet volna megérteni, legalábbis értelmezés tárgyává tenni, amihez ő mindig is ragaszkodott, mert kevesebb dolgot gondolt annál fontosabbnak az életében, mint hogy megértéssel forduljon az események csapkodó hullámai felé. Miért nem gyűlöli őt Csaláné? Miért engedi, hogy elkísérje? Gáltól sokat tanult, Arany doktortól ugyancsak, még a fiai feleségeitől is, de valahogy mégis magától a legtöbbit. Az ember bánya. A saját maga bányája, ércekkel, hóforrásokkal, ritka kövekkel, szénnel, vassal, mérgező gázokkal, elhagyott szerszámokkal. A gyerekei betegek, mint a ledobott rongy, de Ármin azt

mondja, meg fognak gyógyulni. Tutifix. Az orvos meg ilyen esetekben soha nem téved. Erna leginkább azt tanulta meg magától, hogy mit kell elfogadnia. Egész életében az elfogadások módozatait gyakorolta végül. Azt is megtanulta, hogy mit nem kell elfogadni.

Kiserna elveszett, mint egy tollpihe, amit kizavart az ablakon a huzat. Erna gyakran azt érezte, hogy a gyereket ő szülte, az ő közvetlen, véréből fakadó vére, hogy a szíve az ő szívéből tanulta a dobbanásokat. Hogy a Kiserna olyan volt, mint a testvére, a téli világban Józsika, aki aztán elvackolt a halálos álmokat hozó hóban, szikrázóan csillagos ég alatt. Ezt például nem kell elfogadni, hogy egy gyerek, aki pedig él, mert miért is ne élhetne, így elvész. Kiserna, drágám. Szörnyűség. Azt se fogadta el, hogy a fiai olyanok lettek, amilyenek, meg is mondta egyszer nekik, vagyis majdnem megmondta, kihirdetett valamit, de az olyan kevés volt, hogy szinte nem is hallatszott, akármennyire is készült rá.

Tényleg bele akarok rúgni egy nevenincs sírhalomba?

A szájára tette a tenyerét, istenem, hogy lehetek ilyen bolond.

Hülye vagy te, Erna.

Ezek a marhák, az ő porontyai belebetegedtek magukba, a maguk esetlenségébe, a maguk útkeresésébe, a maguk sorozatos ostobaságaiba, bűneibe és gonosztsaiba, mert volt az is, nyilván. Gonoszkodtak, aljas szolgálvá lettek. És még az is előfordulhat, hogy az elkövetkezendő időközön és lehetőségeken is elgondolkodtak erősen, lehetséges-e egyáltalán, *van-e még keresnivalójuk*, folytathatják az összepiszkított létezésüket, akarják-e tovább gurítani az élet filléreit, vagy nem akarják tovább csinálni. Mert nincsen miért. Hát, mondjuk ezt többnyire nem ők döntenek el. Nem az ő belátásuk, hatáskörük, hogy így fejezze ki magát. Erna jól tudja, ezek ketten számon vannak tartva minden oldalról, jobbról és balról, de még a halottak is figyelik őket. Számon tarja őket múlt és ami lesz. Még a jövő is őket figyeli. Most ezekkel az ostobákkal bármelyik oldal leszámolhat, Kádár elvtárs, Apró elvtárs, Marosán elvtárs, az oroszok, egy bosszúszomjas ávéház börtönszomszer, akárki. Jogosan tenné? Hát persze, hogy jogosan, nincsen ebben apelláta! Az idegeneket csak megöli az ember, a közeliiket meg bünteti, ameddig tudja. És jobban bünteti, mint a halál, ami nem annyira fáj, csak lesz. A megnőtt hülye ikrek belebetegedtek, hogy esetleg nem tudnak megváltozni, vagy nem tudnak alkalmazkodni, amihez, ugye, mi is lesz szükséges, miféle észjárás, magatartás, alkalmazkodás, bűnbocsánat, mi, hát el se lehet azt mondani. Nem találni arra listát. Betegek lettek, mert nem akartak már politizálni. Nem akarták szolgálni többé a Pártot, semmilyen körülmények között. Ki akartak szállni a mókuskerékből.

Ez az igazán szorgalmasan gyilkoló, a túlélést művészetté fejlesztő század arról is szól, és a következő vajon miről fog, hogy az ember politizált, de mint a bolond. Volt világnézete, amit gyakran cserélt, akár egy sokszor foltozott, átvarrt köpönyeget, de volt neki, mindig volt neki valamilyen elgondolása, nagyszabású kitalációja, karikatúraszerű víziója, amiben hinni akart. Mindig hinni akart, ölt is érte, nem tagadta meg magát az árulástól. Hazában, népben, új hazában, Istenben, a templomok ledöntésének szükségességében hitt. Ölt, hazudott, csalt ezekért a hitekért, kiette a perselyből a lyukas fillért, elropogtatta. És aztán az a század arról is szólt, hogy az ember, miután már nem annyira vagy egyáltalán

nem hitt, és eltökélten kiszállt volna az eszmék, ideák társasjátékából, amelyben többnyire vesztett, szarba lépett. Gyakran a saját szarába. A mindig olyan okos és bölcs Gál előadta otthon, elmagyarázta Ernának a helyzetet. Kádárnak az a taktikája, és ez milyen egyszerű ravaszság, hogy nem fenyegetőzik, hanem egy cipész módszerességével, aki egyenként, szép és pontos ütésekkel veri a talpba a szögeket, azt sulykolja az embereknek, azt bizonygatja a népnek, hogy nem győztek, amikor tüntetni indultak, amikor fegyvert ragadtak, amikor reményt tápláltak valami jobbra, igazságosabb és nemesebb világra, nem is győzhettek, esélyük sem volt rá, ezzel szemben bizony vesztek, mint a rossz kártyás, de ezt a helyzetet, és a helyzetből kínálkozó alkalmat mégis a túlélés győzelmeiként kell értékelni.

Hát lehet ilyen szépet mondani, legalábbis az összemarcangolt keleti végeken, hogy *aki nincs ellenem, az velem?!*

Mert ki kellett végül kapaszkodni a szaros gödörből, nem?

Kádár lenyújtja a véres kezét, az ember utána nyúl, kijut a gödör szélére, és jó, hát bármikor visszahullhat.

Zsolt és Sándor nem akartak most már semmi különöset, nem óhajtottak valamik lenni, nem mintha egy verőlegény valami csodadolog lenne. A jó verőlegény, a jó kikérdező semmiség. Nincs is. Nulla. Eltakarja a kis agresszív csavart a nagy, lomha gépezet.

Amikor fölutazott, Erna hol a körútra szaladt, a Rudolf tér felé, mert neki még mindig az volt a Duna nyaldosta terecske neve. Láta Erzsí nevét a Vígshíház szereposztásán, ami ott függött a híház előtt. Akkor a nagyobbik, megszúrt fiához és a híhíznő Erzsíhez iparkodott, aki Sándor izzadt teste alól húzgálta ki a lepedőt, ha nem éppen a híházban szórta a hamis könnyek gyöngyeit. Máskor a Visegrádi utcába szaladt először, abban a lakásban meg Anna ült Zsolt mellett, és közben olvasott, szavalt, inkább kántált. *Te is híhíznő lettél, drága?* Erna eleinte azt hitte, Anna le se szarja a híjét, akinek a teste tüzelt a láztól, és félrebeszélte. Ármin nyugtatta.

– Nem lesz baj, Erna néni.

– De ha lesz, én elbánok veled – fenyegetőzött Erna.

A doktor bólogatott a kemény szavak hallatán, nem lehetett eldönteni, mosolyog-e vagy sem.

– Alizzal mi van? – érdeklődött Erna a doktor felesége után.

– Migrén. Sok migrén – bólintott a doktor.

– Nekem soha nem volt – mondta Erna. – A híhíznőnek igen.

– Nem az a típus.

– Ezen múlik, típusnak lenni?

A doktor nevetett, nem, nem ezen múlik.

Aztán az is megtörtént, hogy Erna mégiscsak megrugdosott egy hírt, nem tudta, kinek a híntját, május elseje lehetett, de biztosan az 1957-es esztendő. Talán a híált rugdosta, a fiatal Csala értelmetlen hílálát, a kistestvére fagyhílálát, aki elaludt a méteres híban hílszáz éve, még talán Lackó hílálát is, aki a híje volt, és verte, hínyit verte, hínyit hítlegette hítelem hílkül, híleslegesen. De Erna talán az híetet is rugdosta, azokat a hínpázó híteket, akiket hívesztett a hívan híve alatt, vagy akik a hígtelt Híók híen híndököltek, híközben a hírt

első titkára szónokolt az emelvényen, Róna elvtársat rugdosta, Marosánt, a fiai kollégáit rugdosta, a sorokba rendeződött pufajkásokat, mert annyira el volt keseredve ettől az egésztől, hogy egy árva sírba csak bele kellett rúgni. Csupa hős azon a téren, kicsik, nagyok, akármilyenek, hát gratulálok. Jó, persze, nem kellett volna, nem lett volna szabad ilyet tenni. A temetőőr sápadtan figyelt egy platán oldalából, oda sem mert menni hozzájuk, aztán visszaroht a temetői irodába, reszkető ujjal tárcsázott, és hadarva jelentést tett róluk. Be is kísérték hamar a két asszonyt a legközelebbi őrsre, álltak a koszos, sok hátat elhasznált fal mellett két-három órát, Ernának nagyon kellett pisilni, nem engedték neki, bámulta hosszan a cipője orrát, még mindig sáros volt a sírhanttól.

– Bepisiltem – mondta Csaláné egyszer csak, nem fordította a fejét Erna felé.

– Te is?

Nevettek, jobb lett.

A Hősök terén a több százezres tömegben ott voltak Erna fölgyógyult fiai is.

– Azt hiszem, hazamegyek – mondta Sándor, nem nagyon figyeltek a szónoklatokra.

– Haza? A városba?

– Oda.

– Én ezt gondoltam – mondta Zsolt. – És Erzsi?

– Neki ott a színház, és ő boldog ott.

– És azt tudod, mit akarsz lent csinálni?

– Talán tanítok. Vigyázok anyáinkra. Különben nem tudom. Veszek egy tévét – mondta Sándor, és aztán hazaindultak.

– Mostanában nem dadogsz – jegyezte meg Zsolt egy közeli presszó előtt.

– Nem múlt el. Csak most, most valahogy jobb lett.

Zsolt még mindig a presszó függönyén igyekezett átlátni. Füstöltek bent, cigarettáztak, volt üres asztal.

– Tudod, hogy Árminnak gyereke lesz?

Sándor meglepődött, dadogni kezdett, a kilincs már a kezében volt.

– A-Aliz terhes?

– Az, kisfiam, Sanyikám.

– Na jó – mondta Sándor, – erre tényleg inni kell. És beléptek a presszóba. Volt melegszendvics, minyon, isler. A kerek asztalkák arra is alkalmasak voltak, hogy közel lehetett egymáshoz hajolni, és suttogva elő lehetett adni, amit nem kellett illetéktelennek hallani. Kicsit lerészegedtek. Azon vitatkoztak, mi lesz Ármin gyerekével, de annak biztosan jó lesz. Amikor fizettek, és már álltak, Zsolt azt mondta:

– Keressük meg Kisernát.

Sándor bólogatott.

– A doktorra kell bízni. Különben mit akarsz, hova akarsz menni? Hol akarod keresni?

– Itt van egész Budapest!

Sándor visszaült, összehúzta a kabátját, mintha fázna.

– Az nem elég. Budapest? Az egész világot át kell kutatni, mennyitől a pokolig, érted?

„AZ A TÖRÖKSZENTMIKLÓS, AMIT ÉN MEGÍROK, NINCSEN”¹

Sz. Bíró Zoltán beszélgetése

Erdélyi Ágnes: – Talán vagyunk néhányan ebben a teremben, akik itt voltunk 1999. június 7-én is, amikor Darvasi László első nagyregényét bemutattuk a Grand Caféban. A könnymutatványosok szekere időről időre felbukkan a mostani regényfolyamban is, mint a történelem szelleme. Azt sugallva, gondoljuk át, ezzel a történelemmel mit tud kezdeni az ember, mit tud kezdeni vele a szerző az első regényéhez képest, mit tud hozzátenni, mit lát máshogyan. Mi valójában a regény tétje? A szerző beszélgetőtársa Sz. Bíró Zoltán, történész, így a beszélgetés nagyon sok irányba haladhat majd.

Darvasi László: – Valószínűleg nincs olyan, hogy egyetlen tét. De ha mégis nagyon le akarjuk szűkíteni, akkor annyit tudnék mondani, hogy ennek a regénynek a tétje a nagysága és az elbeszélés módja. Lehet-e ekkora terjedelemben, és lehet-e így elbeszélni most, amikor az irodalmi narratívák többnyire másfelé mutatnak.

Sz. Bíró Zoltán: – Amikor Budapesten a CEU-n először bemutattuk a regényt, a bemutató előtti napon közelemben lévő kávéház teraszán összefutottam egy régi barátommal. Elújságoltam, hogy nagy feladat vár rám, Darvasi Laci-val fogok az új nagyregényéről beszélgetni. A szomszéd asztalnál két, olyan hús év forma, bölcsész kinézetű fiatalember ült, közülük az egyik – hallva a beszélgetésünket – megkérdezte: arról a Darvasiról van szó, aki A könnymutatványosok legendáját írta? Igen, róla – válaszolom. És még hozzáteszem, hogy ebben az új regényben a korábbi regény fő motívuma többször is felbukkan. És akkor ezek a fiatalember ott helyben elkezdtek ugrálni örömiükben. Laci azt tartja magáról, hogy rétegíró. Lehet, hogy az, de ettől még vannak rajongói, és valószínűleg nem is kevesen. Nos, én most olvasóként és a rajongók egyikeként, nem pedig irodalmárként vagy esztétaként próbálom faggatni. Ezért megengedhetem magamnak azt a nagyon egyszerű kérdést, honnan jött az a késztetés, hogy írj egy olyan nagyregényt, ami átfogja a teljes 20. századot, merthogy eredetileg ez volt a szándékom, még ha a háromkötetes mű végül nem is jut el a rendszerváltásig, 1957-tel zárul? Azt tudom, hogy a regény majdnem tíz év munkájának eredménye, és hogy annak különböző részei nem a mű időrendjében születtek meg.

D. L.: – Ha a saját írói pályafutásomra tekintek, akkor azt kell látnom, hogy elkezdtem a ködös időkben, voltak kínai, németes, a jugoszláviai háború törzsi viszonyait idéző novellák, és voltak, amelyek az ókorban játszódtak. A könnymutatványosok legendája a 16-17. században történik, a Taligás a boszorkányperek történetébe fut bele a 18. században, 1728-ban, a Virágzabálók pedig 19. századi történet lett. Aztán van egy romantika kori, német díszletekkel dolgozó, de igazából magyar történetem, a Magyar sellő, a 18-19. század fordulójából. Tehát az írói építkezés, az életmű inkább ösztönös, mintsem tudatosan alapuló alakítás alatt egyre közelebb kerültem a mához. Ebből bizonyára úgy tetszik, a szerzőnek van egy hódító szándéka. Nem terveztem előre, hogy így lesz, de lassanként be kellett látnom, hogy működik bennem egy „dramaturgiai imperializmusnak” nevezhető írói szándék, amivel meg akarom hódítani a belátható világot. Egyre közelebb kerültem ahhoz az időhöz, amiben élünk, amit a hozzátartozóink konkrétan átéltek, és egyre inkább éreztem, hogy erről beszélnem kell. Megvolt a hübrisz, hogy nagyot akarok.

¹ A szegedi Grand Caféban, 2024. december 6-án tartott könyvbemutató beszélgetést lejegyezte és szerkesztette Erdélyi Ágnes.

Valójában nem tudtam, mekkora elbeszélésről van szó. Nem tudtam, hogy mennyi emberrel, hány szereplővel kell foglalkoznom, annyit tudtam, hogy el akarok jutni a máig. Ez nem sikerült, de már folytatom, mégpedig úgy, hogy elkezdem a jelenben, a *mostban*. És szépen vissza fogok térni oda, ahol ez a regény, a *Neandervölgyiek* 1957. május elsején, másodikán fölfüggesztette a cselekményét, össze fognak érni a szálak.

Sok irodalmi példa lebegett a szemem előtt. Ha például megnézzük a *Sorstalanságot*, akkor ott egy szereplő tudatán keresztül átmosva látunk egy borzalmas, de korántsem patetikus történetet. A *feleségem története*, ami szintén egy nagyon nagy magyar regény, bár már kevésbé van benne a köztudatban, ugyancsak a tudatregény eszközeivel mutatja meg, mi a férfi és a nő között a legnagyobb kaland a szerelmen kívül – nyilván a féltékenységi vagy a másik elvesztésének a félelme. A nagy példák mellett említhetem Danyi Zoltánt, akinek hasonlóképpen ilyen tudatszinten működik a *rózsákról* című regénye és a háborús traumával foglalkozó korábbi könyve, a *dögeltakarító*.

Mindig is jellemző volt rám, hogy sok emberrel és sok figurával dolgoztam, a *Neandervölgyiek* regényfolyamában aztán pedig igazán sok lett. Hogy egy ilyen hagyományos építkezési, hagyományos karakterekkel dolgozó, hagyományos szituációkat felépítő, azokat egymásba kapcsoló írói elbeszélésmód meddig tud elmenni, és mennyit bír el az olvasó? Én úgy gondolom, nagyon sokat elbír. Knausgård, hát tessék, ott van a *Harcom*, hat kötet, lelkesen megvették őket. A kiadó jól járt, a szerző valószínűleg jól járt. És akkor ott van az izlandi Stefánsson, szintén örült nagyságrendben dolgozik. Tehát van a nagyságnak helye, az amerikai irodalomban is ott van Franzen, Roth vagy McCarthy. Igenis lehet nagyelbeszélést írni, és hogy én tudok-e még, az nagyon nagy kihívás volt. A nagyon nagy mindig az egész illúziója. Az anyag aztán addig-addig nőtt, hogy egyszer csak meg kellett állnom, azt kellett észrevennem, nem lehet, nem szabad tovább beszélni. Nagyon komoly terjedelmű művek esetében a szerző azt érzi, most már örökké tudná írni. Az elengedés is írói feladat. Bevittem tehát az én kiadómba, a Magvetőbe, és az derült ki, ekkora terjedelmet még nem adtak ki. Több millió karakter. Jogos, hogy volt némi aggodalom. Én mégis úgy gondoltam, hogy a nagyelbeszélésnek van létjogosultsága, bele tud költözni az olvasó a nagyba, a bonyolultba, az összefüggéseknek ezekbe a szinte átláthatatlan hálójába, ahol mégiscsak van valamiféle rend, és ezt az idő intézi.

Sz. B. Z.: – Én két és fél hét alatt olvastam el a regényt, mert meg tudtam tenni, hogy ezekben a napokban semmi mással ne foglalkozzak. *Laci pedig volt olyan figyelmes, hogy még egy szillabust is átküldött, hogy ne keveredjek el a több mint 300 szereplő között. Őszintén mondom, soha nem kellett elővennem, mert valahogy a regény, ahogy haladtam benne, folyamatosan eligazított, hogy ki kicsoda, és ki kivel milyen viszonyban van. Szerintem ez önmagában nagy attrakció. Laci úgy írt meg egy ilyen terjedelmű könyvet, hogy nemcsak maga nem gabalyodott bele ennyi szereplő egymás közti viszonyába, de még azt is meg tudta oldani, hogy az olvasó se tévedjen el, és ne kelljen újra és újra visszalapoznia, hogy kiről is van szó. Egy olyan regényről beszélünk, ami 1907-ben kezdődik, és eljut 1957 májusáig. A könyvet olvasva fölmerült bennem a kérdés, hogy amikor megvan a terv, hogy az ember egy nagyregényt írjon, akkor ebből a nagyregényből mit lát először. A történetet, a szereplőket, a köztük lévő konfliktusokat? Vagy semmi ilyet nem lát, csak belekezd?*

D. L.: – A regény megjelenése után, a folytatáson gondolkodva találtam egy 2016-os változatot a számítógépemben, ami nagyjából kétszáz könyvoldalnak felel meg. Például megvolt az a jelenetem, hogy egy fiatal zsidó fiút bevagoníroznak, elviszi a vonat Auschwitzba, és közben magával ragad egy magyar katona fiút, és mind a ketten túl fogják élni. Ez megvolt, jöllehet még előtte meg utána is nagyon sok minden hiányzott. Ha ennyi szereplőt mozgatsz, az tulajdonképpen egy sakktábla, Tesz-Vesz város. Ha a dramaturgiai térben valamilyen oknál fogva elmozdítok egy szereplőt, akkor ő máshonnan fogja látni az eseményeket, ahonnan addig, vagyis máshogyan beszél, gondol, cselekszik. Pillanatok alatt létre jöhet egy olyan dramaturgiai erőter, amiben egy jelentéktelennek tetsző mozdulattal akár 5-6-8-10-féle viszonyt változtatatsz meg. Mint egy színházi rendezésben. Nem tudom, azt hiszem, a változtatásoknak a szüksége ösztönösen működik az

írás folyamán. Megy a mozi. Leülök én is a székbe, mint önök most itt, előttem a vászon, pereg a mozi, valahogy én csinálom, de nézem is közben. Néha visszapergetem a filmet, gyerekek, vegyük újra, mi lenne, ha máshogy csinálnánk... És az is egy szempont, hogy a szövegnek lesz saját akarata, amit rendre figyelembe kell venni, mert soha nem tudhatod pontosan, mit hozol létre. Egyébként nincs a regényben egyetlen olyan mondat sem, amit ne írtam volna át nem egyszer, de inkább kétszer, nem kétszer, de inkább háromszor.

Sz. B. Z.: – Túl azon, hogy hihetetlen számú szereplőt mozgat, ennek a regénynek van még egy másik fantasztikus erénye. A nyelve. Különböző történelmi pillanatokban különböző kulturális regiszterben beszélő embereket hallunk. Aki 1910-ben beszél, nyilván másképpen beszél akkor, mint mondjuk 1932-ben vagy 1948-ban. Ez tisztán intuíció, vagy tudatos figyelem eredménye? Hogyan születik meg az a képessége a regénynek, hogy nyelvileg is tükrözi azt a változást, melyen ez alatt a fél évszázad alatt Magyarország keresztülment?

D. L.: – Hát ez volt az egyik legfontosabb, és magát kifejezetten óvatosan megmutató írói feladat: észre kellett vennem és érzékeltetnem kellett a változásokat. Mondjuk 1908-tól, különösen, ha visszakacsintok a 19. századba is, tehát 1908-tól az első világháborúig, és még utána is jó ideig nem változik olyan radikálisan a beszélt nyelv, az elbeszélési mód, az elbeszélés atmoszférája, a világlátás hangulata. Az első világháború szörnyűségei és mindenféle borzalmi dacára marad valami kedélyesség és otthonosság a máskülönbben erősen megrendült világban, ami aztán a második világháború közeledtével tökéletesen elvész. Ez a kedély Kafka szorongató látomásai ellenére is igyekszik kitartani. Mindig az alakítja az elbeszélés nyelvét, a megszólalást, ahogyan a világ változik. Elég kínos lett volna, ha ezen a monarchiabeli nyelven, amin elindul a regény, szólaltatom meg 1953-ban vagy 1954-ben a szereplőimet, amikor éppen Törökszentmiklóson dolgoznak egy gyerekgyilkosság-sorozaton. Rákosinál próbáltam például anekdotikusságot vagy humort belevinni a történetbe, hogy ellensúlyozzam azt a nagyon egyszerű toposzt, mekkora aljasság volt, amit ez az egyébként „stréber” fiatalember, vagy hát már nem is olyan fiatal ember művelt ebben az országban.

És a nyelv alakulásával változnak a kulturális referenciák és a kulturális jelenségek lehetőségei is. Bármilyen bomlási időszak és folyamat volt a Monarchia, de ott még van helye a kedélyességnek, van helye a legendának, a mesének. Be lehet cukrozni az elbeszélést. Nem úgy tekintünk a kurvára, mint ahogy manapság (bocsánatot kérek), hanem mondjuk úgy, mint Hunyady Sándor vagy Krúdy. Előbbre van a fölszépített esendőség, mint a kiszolgáltatottság. És akkor ez hogyan vész el, miközben egyre közeledünk a saját, konkrét időnkhez. De azt talán világosan látni, hogy az úgynevezett csodaszerű és legenda elemek nálam eléggé tudatosan jelentek meg a *Virágzabálókban*, és a *Taligásban* is, a könnymutatványosok, ha csak villanásra is, de megmutatták magukat az előző két regényben, majd elég jelentékenyen felbukkantak a *Neandervölgyiekben*. Tudtam, hogy viszsztatérek hozzájuk. Tudtam, lesz velük dolgom, és nem is aprómunka. Itt is erőteljesen lépnek be az emberek életébe, és próbálnak meg változtatni, segíteni. Csodaszerű módon, de a csodák, illetve a kedély, a cukor elkezd fogyni. És azok a hőseim is elfogynak, akikkel érzelmi viszonyt lehet kialakítani. Elindulnak a pokol felé, és meg is járják a bűnök útját. Egyelőre úgy van vége ennek a könyvnek, hogy sok szereplő nagyon nagy bűnökkel terhelt. Miközben ott van az esendőség, ott van valamiféle kegyelmi lehetőség is talán. Egyetlenegy szereplőmről mondta valaki, egy olvasó barátom, aki egyébként hajójogász, hogy nincs hibája, igen. Egy szereplő van, akinek nincs hagyományos bűne, mert valahogy nem tudtam belekeverni semmilyen látványos emberi rosszba.

Sz. B. Z.: – Gondolom, ez a regény egyik, ha nem a legfontosabb alakja, Sós Erna, az egykori szolgálólány.

D. L.: – Igen.

Sz. B. Z.: – Úgy tűnik számomra, a regénynek a sebessége is változik. Ahogy haladunk az időben, a történet egyre inkább felgyorsul, amint a történelmi idő is másképpen haladt az első világháború előtt, a két világháború között, a háború éveiben, majd azt követően. Mintha a történelmi

időnek átadtad volna magad abban a tekintetben is, hogy egyre több dolog történik viszonylag rövid idő alatt.

D. L.: – Nem tudom megerősíteni, hogy ez teljes mértékben tudatos volt, inkább azt éreztem, nagyobb lendülettel kell haladni. Élesebben kell bevennem a kanyart. A 20. századi embernek két nagy és eléggé megoldatlan élménye volt, amit aztán nagyregényekben megpróbált valamilyen módon leképezni: az egyik az idő, a másik a tér élménye. Az idő, ami viszonylag lassú pörgéssel érte el a 20. századot, aztán tényleg nagyon sebesen kezdett telni-folyni, és ezt azért nekem is látnom kellett. A *Virágzabálók* kapcsán mondtam egyszer, hogy az az ember, aki 1700-ban született, az még szinte ugyanazon körülmények között távozott az életből 1800-ban, ha mondjuk száz évig élt.

Sz. B. Z.: – *Aki viszont 1900-ban született, és mondjuk 1980-ban halt meg, mi minden ment keresztül. Nyilván nem mondok azzal újdonságot, hogy felgyorsult a világ, de közben meg tényleg. És akkor ezt a szöveg, a szöveg építkezése, a szöveg cselekményekben való gazdagsága is kénytelen visszaadni?*

D. L.: – Lehetett volna elmélkedőbb szöveget csinálni. Vannak rá példák. Nádasnál a *Rémtörténetek*ben száz oldalon keresztül kapál és gondolkodik a parasztasszony, és száz oldalon keresztül semmi nem történik a kapáláson kívül. Iszonyatosan repetitív, monoton cselekedetsorozat egy olyan világban, ami egyébként vágat. Nádasnál lehet látni, hogyan tart ellent az ilyen sebességgyorsulásnak, a villámgyors térbelakásnak, majd földadásnak. Én úgy gondoltam, ha ennyi szereplőm, ha ennyi erőterem, ennyi viszonyom van, ha ennyi networköm működik egy epikai térben, akkor éppen elég, ha úgy jelzem az idő gyorsulását, hogy az életünk tere, személyes albérlate egyre kevésbé alkalmas arra, hogy egészként funkcionáljon. Az ember egyre leszűkítettebb, egyre kényelmetlenebb terekben él, ahol már nem találja sem az egészséget, sem az egész illúzióját, pedig bárhová egyetlen szempillantás alatt eljuthat. Ez a lehetőség a hagyományos időélményünket írja fölül. Ez a szöveg megpróbálja ezt az emberi élményt, illetve ennek a kiteljesedését is visszaadni vagy sugallni.

Sz. B. Z.: – *A regénynek van még egy nagyon érdekes vonása. Nem egy helyen utalsz számodra nyilvánvalóan fontos irodalmi előzményekre, Esterházy, Závada, Rubin Szilárd, Mészöly Miklós egyes motívumaira. Miért tartottad fontosnak, hogy ezek a motívumok felbukkanjanak a regény bizonyos pontjain?*

D. L.: – Nem ugyanazok voltak az okok. Mészöly Miklóst azért vettem bele a regénybe, mert Sutting ezredes költői mélyszövése és egyik csúcsgurája a 20. századi magyar prózának. Ez a tisztetlet jele volt. Esterházyt azért, mert nagyon szerettem a lényét, a természetét, és nagyon hiányzik. Van egy elátkozott, rettenetesen jó magyar író, ő Rubin Szilárd. Kissé belebolondult egy gyilkosságsorozatba, amit 1953 és 1954 között Török-szentmiklóson követett el egy anya meg a lánya. Gyerekeket öltek, kútba dobálták az áldozatokat. Őt gyerek halt meg, és lehet, hogy az ottani orosz helyőrség katonái is részt vettek ezekben a hátborzongató gyilkosságokban, de ez nem bizonyított. Rubin Szilárd belebolondult a lányba, aki kéjgyilkos volt. Nekem, aki elég sok mindent el tudok képzelni és a fantáziám nem szorul különösebb támogatásra, szóval még nekem is borzongató, hogy ezek a gyilkosságok hogyan zajlottak. A részletek szörnyűsége. Török-szentmiklós a szülővárosom, jártam a rosszlelkű helynél, erről többet most, azt hiszem, nem illik mondanom. Rubin Szilárd *Aprószenetek* című, a gyilkosságokat földolgozni igyekvő regényéből átvettem egy szépen kitartott, drámai jelenetet, de elforgattam, és egy másik szemszögből mutattam meg a történetet. Ugyanígy átvettem Závada *Természetes fény*éből egy jelenetet, az orosz földön játszódó ütközet egyik drámai epizódját. Vagy inkább közel a tragikus színhelyhez, mintegy megelőlegezve a nemzeti drámát. Két magyar egység támad egymásra. Azt gondolják, az ellenséget lövik, holott saját magukra tüzelnek. Na, és akkor azzal játszottam el ott is, hogy belevittem a szereplőmet a Závada által leírt és leforgatott jelenetbe, és itt is egy másik szemszöveget választottam. Hát nyilván Palit is eléggé szeretem, és akkor ez így van. Amiket más megír, történet. A történet meg úgy viselkedik, mint a jó kutya. A te történeted a másé is, az övé a tiéd is lehet.

Sz. B. Z.: – *Egyfajta tisztelgés tehát.*

D. L.: – Tisztelgés, igen. Vagy hát az egyik könyv azt mondja a másik könyvnek, szia. Szia!

Sz. B. Z.: – *A beszélgetésünk elején utaltál rá, hogy a kiadó kicsit meglepetten fogadta a kéziratot.*

D. L.: – A Magvetőnek én igazán megbecsült tagja vagyok, és tulajdonképpen bármivel jelentkezhetnék így a küszöbön szorongva, de tényleg.

Sz. B. Z.: – *De ekkora terjedelmet a Magvető még nem adott ki.*

D. L.: – Egy kiadó nemcsak arra szolgál, hogy az íróknak a buksiját simogassa, és néha megcsókolja, hanem kőkemény üzleti vállalkozás is. Az biztos, hogy a terjedelemért meg kellett küzdenem, lényeges változtatást javasoltak. Akkor én azt mondtam, hogy ezt így biztosan nem, nézzük meg újra. És még egyszer megnéztük, megnéztem, pontosabban, én is vettem el belőle, magam is húztam, illetve fésülgetni igyekeztem a kócosabb, elnagyoltabb, javításra váró részeket, és közben bele is írtam. Amennyit kihúztam, az úgy száz oldalt tett ki. Viszont annyi vissza is jött, szituációk, esetvonások, dallamok. Tehát a terjedelem maradt. A könyv mindig a szerzőé. Ő viszi el a balhét. Én sok esetben nem a húzás híve vagyok. A kis húzás oké, de még ott is baj történhet, a nagy húzást pedig különösen meg kell fontolni. Lehet azt is, hogyne. De minden nagy változtatás empatikus tárgyalás kérdése. Meggyőzés, indoklás, kompromisszumok felállítása. Ezért aztán, miután a húzási javaslat megszületett, a *Neandervölgyiek* minden mondatát jó háromnegyed éven keresztül, a regény összes jelenetét és lélegzetvételét átnéztem. Persze, így is maradtak mindenféle hibák. Nagyon jellemző, vagy inkább érdekes, hogy egy könyvben, egy ekkora regényben milyen hibák maradnak. Mondjak példákat? Találkoztam a Déli pályaudvaron egy kiváló fordítóval. Azt mondja, képzeld el, Laci, mi Goldok voltunk. Goldok voltunk a világháború előtt, aztán ugye magyarosított a család, és nem lehetett Arany a nevünk, mert az védett név volt. Ugye, nálam a Goldból Arany lett. Találkozom egy másik barátommal, azt mondja, figyelj csak, Laci, a törökszentmiklósi gettó! Ötszáz zsidót visznek el a városból körülbelül. Irányítod a vonatot Auschwitzba Sopronon keresztül, vagyis arrafelé. Ott történik az eset, hogy berántja a magyar katonát a zsidó fiú a vagonba. Csak-hogy nem arra mentek a vonatok, barátom, hanem Hatvan, Sátoraljaújhely, Miskolc, tehát észak felé.

Sz. B. Z.: – *Amikor évekkel ezelőtt beszélgettünk, hogyan készül ez a regény, akkor arról volt szó, hogy itt néhány család történetén keresztül a századelőtől a rendszerváltásig akarsz eljutni. Végül ez a három kötet 1957 májusáig jut el. A szövegből fakadóan úgy érezted, hogy itt, 1957 környékén mégiscsak le kellene zárni, és majd egy újabb műben folytatni a történetet? Mikor beszültél azzal, hogy most nem tudsz eljutni a 20. század végéig, a 21. század elejéig?*

D. L.: – Ezzel a lehetetlenséggel már elég korán szembesültem. A második kötetben túl voltam, ami nem is tudom, meddig, talán 1945-ig tart, akkorra fölmértem, hogy itt nem lesz Orbán-rezsim. Nem jutok el a fiúig. Addig nem ér el az én omnipotens karom. Az is nagyon fontos volt, hogy ennyi szereplőnél ki beszél. Nemcsak a nyelv, nemcsak az időhasználat, a prózának a ritmusa, a felgyorsulása, a terek szűkülése és a csodás elemek a fontosak, hanem hogy ki mondja el a történetet. Olyan pozíciót választottam, mintha egy omnipotens elbeszélő rendre beállna az aktuális főszereplő mögé, kicsit súgna neki, mondaná helyette, irányítaná vagy ihletet adna neki, és reményt, hogy így és úgy kell beszélni vagy cselekedni. Nem akartam az elbeszélői pozíciókkal nagyon játszani. A szerkezet nem engedte meg szerintem.

Sz. B. Z.: – *Miért gondoltad, hogy 1957 májusával – még ha ideiglenesen is, hiszen, ha jól tudom, dolgozol a folytatáson – lezárható a történet?*

D. L.: – Bele kellett szólnia történelemnek ezeknek az embereknek a sorsába, jóllehet mindig az embert tekintettem elsődlegesnek, a sorsvisszaállítást, a történet-visszaállítást. Azt gondoltam, a legfőbb cezúra 1957 május elseje lehet, ahol a Kádár-rendszer kihirdette saját magát, és elindult a stabilizációnak, a rendberakásnak az útján, ami az elején elég véres és gonosz történet volt. Aztán pedig olyan lett, amilyen. A történelmet mindig egy-

fajta fénytörésben próbáltam ábrázolni. Nálam '56 Clevelandben tör ki, az ottani magyaroknál. Olyan nincs, hogy egy zsidó emberekkel telezsúfolt vonatba egyszer csak bekerüljön egy magyar fiú. Nálam van. Számptalan ilyen lehetetlenséget, kifejezett abszurditást vállaltam a hagyományosan értelmezett történelmi mozgásokkal, a történelmi folyamatokkal ellentétben. Volt látomás, volt hazugság, átértékelés. Nem, nem azért, hogy érdekesebb legyen a történet. Hanem hogy ne mond hassuk, nincs tovább, ennél már nem lehet lejjebb, vagy ez már biztosan nem igaz, ez képtelenség. Van képtelenség itt, ahol élünk? Minden megtörténik, az elképzelhetetlen is. Mert kiderül, hogy újra és újra lehet lentebb, hogy ami megszokhatatlannak tűnik, azt meg lehet szokni, ami fölfoghatatlannak tűnik, az igenis el lesz fogadva. Le tud menni kutyába az élet, lehet undorító féreg abból a szép kanáriból. Az én regényem arra tesz kísérletet, hogy a szokatlant mint a 20. század nagy élményét, a szokatlanságot és az elképzelhetetlenséget hétköznapivá avassa. Ja, ugye a sofőr félkarú, milyen furcsa, hogy autót vezet, aztán egy idő után már nem is gondolunk erre. Nem szokatlan. Radu Kipter, a menekült tánctanár, székely, román és meleg. És egyszer csak beleszeret az ember, úgy értem, az olvasó megkedvelheti, mert olyan a karakter. Össze lehet ezt a négy elemet hozni, ami a Marosvásárhelyről menekült Kiptert jellemzi? Aligha. Aztán valahogy mégis működni kezd az ember, mert jogosultsága lesz a szokatlanságnak, mint poétikai lehetőségnek. Bizony, bizony. A regény egyik főszereplője a Sós Erna nevű szolgálólány, paraszti származású asszony, ikrei vannak. Ezek az ikrek nem ugyanattól az apától származnak, de igazi ikrek. Ez különösen szokatlan. Utánanézem, az orvostudomány szerint lehetséges, hogy méhen kívüli terhességben egyszerre születnek meg a gyerekek, jöllehet nem ugyanaz az édesapjuk.

A beszélgetésnek ennél a részénél a Grand Cafe közönsége kapott szót. Érdemesnek láttuk a főbeszélgetéshez hozzáilleszteni a közönség kérdéseit és az azokra adott válaszokat – ugyancsak szerkesztett változatban. Az est így teljes. A kérdezőket számokkal jelöltük.

Közönség 1: – Ebben a háromkötetes regényben a fejezetek alfejezetei helyenként elnyúlnak, de a hosszúak sem igazán hosszúak. Ez a nagyon hosszú regény nagyon rövid mozaikokból van összerakosgatva. Véletlenül alakult ki ez a forma?

D. L.: – Nem tudom, lehet, hogy valamiféle ösztönös dramaturgiai ravaszság is működik az emberben. A novellát azért nem kultiválja annyira az olvasó, mert minden darabjában, epizódjában újra kell születni. Már elkezdni is nehéz, az életet elkezdni, bármit elkezdni, csak a boltba kimenni, az is mekkora erőfeszítés. Valószínűleg azt akartam elérni ezekkel az erős és határozott váltásokkal, ahol mindegyik kifejezetten egy új, másik szereplőhöz kapcsolódik, hogy ez újabb érdeklődést generáljon. Közben meg visszacsatolok egy, akár több fejezettel korábbi történéshez. Tehát puzzle-szerűen építkezik a regény, és a sok kis puzzle adja ki a nagy tablót. Mint a vágások a filmet. Ez egy filmszerű regény. Gondolom. De nem lehetne és nem is szabad belőle soha filmet csinálni. Ezt egy nagyon jelentős, nemzetközileg is jegyzett operatőr barátom mondta, aki olvasta a regényt.

Közönség 2: – Az Anna Karenina is pont úgy épül föl, ott is rövidebb részek vannak. Tolsztoj is nagyon közel megy a szereplőhöz, csak persze egy 19. századi, jóval részletesebb narrációval.

D. L.: – Furcsa dolog egyébként a tudatosság és az ösztönösség az író esetében, mert a nagyon tudatos írók könnyen válnak modorossá és mesterségesse. Amikor előbbre kerül a technika, a rutin és az elvárások beteljesítése. Én nagyon sokszor ösztönből dolgozom. Olyan is előfordul persze, hogy az ösztöneim rossz útra visznek, aztán újra kell kezdeni. Ennél a könyvnél is volt ilyen, beszéltem róla.

Közönség 3: – Nekem az tűnt fel, hogy ennek a kötetnek nincs szerkesztője. Van kézirat-előkészítője, van korrektora, de nincs szerkesztője.

D. L.: – Volt szerkesztője. De végül Schmal Alexandrával, aki rendkívül jó szemű, érzékeny szerkesztő, újra átnéztük az egész folyamatot. Azt hiszem, beszállt a véglegesítésbe Dávid Anna is. Mondok egy „desszertet”. Például azt mondta Alexandra: Laci, 1936-ban

vagyunk, azt írod, rettentő hideg volt, mínusz tíz fok. Figyelj ide, megnéztem, 1936-ban, azon a napon az a rettentő hideg mínusz húsz, huszonkettő volt. A mínusz tíz az teljesen szokványos hideg. Ő az ilyen lényegtelennek tűnő, mégis lényeges dolgokra is nagyon figyelt.

Közönség 3: – *Az erőszakról kérdeznék. A Taligás című regényedben van egy visszatérő motívum, hogy újra és újra a legvalószínűtlenebb pillanatokban megverik a szerencsétlen könyvhordó figurát. Akkor én mindig nagyon sajnáltalak téged. Itt pedig mintha elárasztaná a regényt ez a sok ütés, nem is értem.*

D. L.: – Én erre azt tudom mondani, hogy a 20. század akkora ütése volt az emberiségnek, amit még nem adott sem másnak, sem saját magának. Maga a 20. század egy hatalmas, brutális, alig túlélhető ütés. Vagy ütössorozat. Valószínű, nem írnék kevesebb agressziót, ha újraírnám. Bocsáss meg nekem, de nem ütnének kevesebbet.

Közönség 3: – *Én is azt gondolom, hogy a különböző diktatúrák, azok struktúrái, erőszakcselekményei beköltöztek a szereplők génjeibe, reflexeikbe, és szinte nyelvővé vagy rítussá váltak. Amikor a folytatást írod, abban kevesebb lesz-e az erőszak? Az európai társadalomfejlődést értelmezve Bibótól azt tanuljuk, az európaiságot az teszi ki, hogy csökken az erőszak, és a konfliktusainkat egyre kevésbé erőszakosan oldjuk meg. Attól félek, ma már nem így írni le.*

D. L.: – Maga a Kádár-rendszer erőszakban fogant rendszer, és eléggé véresen kezdi az ügyeit azzal a nem tudom hány száz kivégzettel, de az biztos, hogy a 20. század előrehaladtával, és azt átlépve az úgynevezett fizikai erőszak csökken. Jóllehet a rendőrtől máig meggrezzenünk, ha meglátjuk a kék ruhát. Azt gondolom, hogy amit a 21. század elkezd a manipulációval és a verbális agresszióval, az épp olyan erőszak, mintha ütnének. Szerintem nem élünk kevesebb erőszakban, mint mondjuk ötven vagy hatvan éve. Oké, nincs kivégzés, nem zárnak feltétlenül börtönbe, legalábbis Magyarországon még..., de azért ez egy erőszakos társadalom és egy erőszakos ország. Az erőszak formája alakult át, mert az ember nem tud megenni erőszak nélkül. Így lett kalibrálva, azt hiszem.

Közönség 4: – *Én is észrevettem, hogy az út ige milyen sokszor szerepelt a regényben. Alá is húztam, irgalmatlanul sokszor előjött. Az apa üti mind a két gyereket, üti a feleségét. A két gyerekből az egyik üti állandóan a másikat, mintegy szeretetből, hogy felkészítse az életre. Az apa, a férj üti a szeretője férjét. Ugyanezek az emberek az ötvenes években ütnék az ÁVH-nál, egymást is ütik az ávosok a legtragikusabb szituációkban. Szinte önálló életet él, már-már rögeszmeként ez a motívum a könyvben. Kitiüntetett szerepe lett ennek a brutális egyszótagú igének.*

D.L.: – Az ütés jelképes dolog ebben a regényben. Ha végignézzünk a 20. századon, akár az első világháborún, akár az ukrajnai éhínségeken, akár a fasizmus, akár a második világháború áldozatainak vagy a kommunista diktatúrák áldozatainak számán, az hány millió ember? Az én ütésem nagyon ritkán halálosak. Jelképes ütések inkább, bár brutálisak, de nem hálnak bele. Az erőszak ott van a hétköznapi életben. Tudom, nagyon sok esetben a regény tele van megszokhatatlannak tűnő vagy szélsőséges elemmel, motívummal, így kitüntetett szerepe lett ennek a brutális igének is. De nem vész el a világ, azt is megtartja, akit megütnek, azt is megtartja, aki üt. Nagyon bonyolult dolog.

Közönség 5: – *Nagyon furfangos volt a könyv legvégén a rendőri jelentés. Még az Arcanumot is kinyitottam, hogy tényleg megjelent-e a Népszabadságban. Nem vagyok rendőr, de ismerem ezeket a rendőri jelentéseket, ilyen öreg írógéppel készültek. Szóval lehet, hogy az irat egy csőbehúzás?*

D. L.: – Én találtam ki a rendőri jelentést, bocsánat. Csak azt kértem, hogy „eredeti” formátum legyen. Pintér József tervezte a könyvet, ő csinálta meg ennek a két regény végi szövegnek az arculatát is, de nem akarok róluk többet mondani a spoilerezés miatt.

Közönség 5: – *Mit gondol, az ilyen regények hogyan hatnak majd a történelemszemléletünkre? Én úgy képelem, a történelmi regénynek az a tétje, hogy valamilyen módon megváltoztatja azt, ahogy a majdani olvasók a történelmiünket látni fogják.*

Sz. B. Z.: – *Őszintén szólva, én nem is történelmi regényként olvastam. A történelem ott van valahol a háttérben, egy távoli, dimbes-dombos tájként a félhomályban, és segít abban, hogy a sze-*

replőket hús-vér embereknek gondoljam el. Ugyanakkor a kérdésnek a második felére válaszolva azt gondolom, ha sokak számára élményt ad ez a regény, akkor talán a sok tekintetben száraz történelem-könyvek konkrét ismeretei mögött intuitíve mélyebben éreznek majd rá az eligazodást segítő rétegekre. Tehát ilyen áttételes módon nyilván befolyásolni fogja intelligens, olvasott emberek benyomását, ismereteit a múltra vonatkozóan, de még egyszer mondom, egy pillanatig sem történelmi regényként fogtam fel mindazt, ami ebben az 1700 oldalban van.

Közönség 6: – Egy zeneélményszerű tájban olvastuk a regényt, nagy élmény volt így, együtt a kettő. Azt kérdezném, hogy ezzel a történelmi regényeffektussal tulajdonképpen mennyi aktív munka a történetiségét megragadni, vagy itt is inkább úgy dolgoztál, hogy voltak mérföldkövek, esetleg családi és „örök” történetek, vagy nagyjából intuitíve bontakozott ki az egész? Mennyire történészi, archív, múltbeli kutatómunkával alakítottad ilyenné, amilyen lett?

D. L.: – Nem a történelem érdekelt, hanem az, hogy a történelemben mi lett az emberrel, vagy mi lesz az emberrel. Van egy nagyon nagy író barátom, aki most ír egy nagy-regényt, bár megígérte, hogy nem fog nagyregényt írni. Aztán úgy döntött, hogy mégis, és ezért bejár a levéltárba, miután a 19. században játszódik a könyv. És akkor kérdeztem tőle, hogy de hát Pista (nem Pistának hívják), minek jársz te oda be. Mert tudni akarom az igazságot. Meg hogy az igazságot akarom megírni. Tehát ez olyan, mintha Esterházyra játszana rá egy picit, a *Harmonia Caelestis* nyitómondatára. „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.” És én egy kicsit úgy vagyok a történelemmel, a történelmi hitelességgel, hogy néha láthatóan követem el a hibákat. Mint Stendhal hőse, aki ott áll a mezőn, és a háttérben meg csata van, „a” hatalmas csata, de olyan távolról jönnek a lövések meg a robbanások... Ja, hogy ez Austerlitz, és hogy a történelem ott van mögötte, de egyébként ő meg arra gondol, hogy hát a nő... Megnéztem az *Arcanumot*, hogy Thomas Mann, aki többször volt Magyarországon, miről beszél az utolsó alkalommal, és akkor oda teszem mellé valamelyik figurámat. Váltakal néhány szót. Így lesz hitelesség, ennyiben lesz. A könyvért nem a valósághoz fűzhető viszonya felel, hanem a könyv valósága. Az meg nem ugyanaz.

Közönség 7: – A kertmotívum rettenetesen fontos kiindulópont volt, de aztán elveszíti a jelentőségét. Erről nem szoktál beszélni.

D. L.: – Igen, valószínűleg azért, mert a kert mint olyan nagyon helyhez kötött objektum, és én ettől a kerttől folyamatosan távolodtam, illetve hoztam el belőle a szereplőket. Ha ott maradok a kertben, akkor ott kell maradni a grófi kastélyban. Akkor ahhoz kell viszonyítanom mindent. Ezért a kert dramaturgiai rabságot hozott volna be valószínűleg. Jóllehet már kitaláltam, hogyan folytatom a kertmotívumot, hogyan teszem vissza a már készülő negyedik könyvbe. Benne van. Nagyon izgat, hogy mit tudok kihozni az elképzelésből, egy Kádár-kori kertről van szó. 20-25 évvel ezelőtt foglalkoztatott, hogy regényt írok egy kertről, és valahogy ez belém ragadt, aztán ki tudja, miért, elengedtem. A történetem – *Neandervölgyiek* – elején a kert egy csodaszzerű képződmény, a kert is beszél, vannak gondolatai, vannak érzései, mint ahogy a kertben álló kis főangyalnak. A kert annak a mesének a része, ami szép lassan kifakult és elveszett ebben a regényben. A mese mint olyan válik kétségesé. Ebben a könyvben erről is szó van, hogy a csodákkal mit tettünk.

Sz. B. Z.: – Sok száz oldalt kell elolvasni mire végre Törökszentmiklós neve fölbukkan. És ha nem tévedek, talán csak egyszer fordul elő. A helyszínről ezt megelőzően csak annyit tudunk, hogy a történet nagy része valahol az Alföld közepén, egy olyan mezővárosban játszódik, amihez a legközelebbi nagyobb város Szolnok. Ennek, mármint annak, hogy így „rejtegetted” Törökszentmiklóst, mi volt az oka?

D. L.: – Azok az emberek – kivéve ezt a Jancsó-féle gyilkosságot –, akiről a regényben szó van, nem nagyon éltek ott. Többnyire nem valóságosak. És itt térek vissza arra, hogy milyen kihívásokkal találkozhatunk egy ilyen nagyregényben, de a kisebb méretű elbeszélésekben is. Az a Törökszentmiklós, amit én megírok, nincsen. Úgy van mégis, hogy nincsen. Úgy nincsen, hogy közben van. Ez a Törökszentmiklós fikció, és akkor is az lenne, ha az összes helyszínetet vagy szereplőmet az úgynevezett valóságtól kölcsönöztem

volna. Ez a Törökszentmiklós mégis azért van, mert mintájául szolgál a környező nagy mezővárosok szerkezetének, természetének, a mezővárosok hangulatának. Karcag, Kisújszállás, Szentes, Csongrád, Békés, Tótkomlós, meg még sok hasonló települést lehetne sorolni. Egy jellegzetes alföldi mezőváros. Nekem Törökszentmiklós dísztet volt, de élő dísztet. Nem törökszentmiklósi regényt akartam írni, jöllehet egyszer csak le kellett írnom, hogy Törökszentmiklósról van szó. Egyszer leírtam, többször nem. Végig otthon voltam.

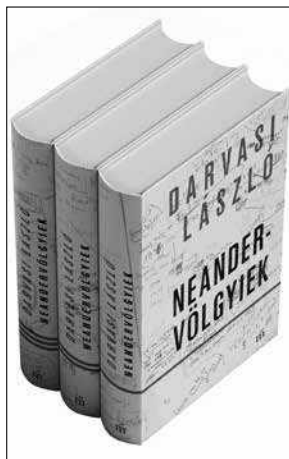
(Ez a beszélgetés nem születhetett volna meg Szajbély Mihály segítségével nélkül. Köszönöm neki – Darvasi László.)

MIKOLA GYÖNGYI

A TÖRTÉNELEM HATÁSTALANÍTÁSA

Darvasi László: Neandervölgyiek I–III.

A *Neandervölgyiek*et, Darvasi László monumentális, háromkötetes regényét 2024. december 5-én mutatták be a szegedi Grand Caféban. A beszélgetést a szerzővel a kiváló történész, Sz. Bíró Zoltán vezette. Bizonytalan volt, eljutok-e az eseményre, a regényt is csak aznap kezdtem el olvasni, harminc oldalig jutottam. Laci szemlátomást megörült, amikor meglátott a moziteremben: „De jó, hogy itt vagy, te fogod felolvasni a részletet a regényemből, mert nekem alig van hangom”. És valóban, nagy pohár gőzölgő teával a kezében jelent meg, és igencsak be volt rekedve. „Erős, határozott nő a szereplő, egy anya, illik hozzád” – folytatta, és a kezembe nyomta a harmadik kötetet az előre kiválasztott résszel. Elkezdtem tanulmányozni, próbáltam megérteni, miről van szó. A beszélgetés a színpadon közben nagyon jól haladt a szép számú, értő közönség előtt, és Lacinak még a hangja is kitisztult a végére. Vissza is akartam adni a könyvet, hogy olvasson ő, végül is miatta jöttek az egybegyűltek, de ő valahogy mégis jobbnak látta, hogy maradjunk az eredeti tervnél. Úgyhogy helyet cserélünk, fölléptem a színpadra, Laci pedig leült a helyemre az első sorba. Olvastam hangosan, erősen koncentrálni, a legjobb tudásom szerint, de azért azt is láttam a szemem sarkából, ahogy feszülten figyel, szinte együtt lélegzik velem,

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
1712 oldal, 19999 Ft

mintha most hallaná először, mintha ellenőrizné, hogy a benne megszületett ritmus vajon átjön-e egy másik médiumon. Sz. Bíró Zoltán a felolvasás végén odafordult a közönséghez: „No akkor gondolom, mindenki rájött ebből a részletből, hogy ki az a szereplő, akiről korábban azt mondtam, hogy a legközelebb áll a Lacihoz, a legjobbban hasonlít rá. Ez a Sós Erna, akinek az elképzelt monológja hangzott el a regény végéről”.

Meglepett a kijelentés, mert az első harminc oldal után nekem úgy tűnt, hogy Gál Endre, a fiatal tanár és költő lesz a leginkább önéletrajzi figura és a szerzőhöz legközelebb álló nézőpont hordozója a regényben. Gál a regény elején éppen megérkezik Budapestről egy vidéki városba, amely a történetben ugyan nincs megnevezve, de a Darvasit ismerő olvasók rögtön rájönnek, hogy a fiktív kisváros a magyar települések közül leginkább az író szülővárosára, Törökszentmiklósról emlékeztet. Darvasi Gálnak kölcsönzi többek között a *Taligás* című regényét is a harmadik kötetben, és az ily módon fikcionalizált műről parodisztikus fiktív kritikát is közread. Az önéletrajzi elemek valójában jóval nagyobb szóródást mutatnak, és jóval bonyolultabb áttételekben jelennek meg, semhogy egyetlen szereplőt meg lehetne nevezni a szerző alteregójaként.

Nem kellett azonban feltétlenül a *Neandervölgyiek* Ernájaként megjelennem a Grand pódiumán vagy fölismereni bizonyos önéletrajzi elemeket a regényben ahhoz, hogy a mű világa a további olvasás során zavarba ejtően ismerős legyen. És nem azért, vagy nem csak azért, mert kezdettől fogva nyomon követtem a szerző munkásságát. Inkább arról van szó, hogy ahogy előre haladok a műben, egyre inkább úgy érzem, mintha én ezt már mind olvastam volna korábban valahol máshol, sőt mintha egész életemben csak ezt olvastam volna. Honnan jöttünk és kik vagyunk. Helyünk a világban. A vérzivataros magyar történelem. Helyenként mintha nem is regényt olvasnék, hanem egy közeli ismerősöm visszaemlékezéseit, egy rokon hagyatékából előkerült naplót, családi krónikát a közelmúlt vidéki Magyarországról, amely a mi, Darvasival közös nemzedékünk, vagyis nagyjából a hatvanas években születettek nagyszüleinek generációjával kezdődik, és 1956-ban, a születésünket megelőző évtizedben ér véget a harmadik kötetben. A mű, mint a szegedi bemutaton megtudtuk, itt még nem fejeződik be, készül a folytatás, melynek egy része aztán meg is jelent a *Jelenkor* januári számában. Ez a befejezetlenség még inkább foglyul ejt: a több mint 1500 oldalas mű úgy hat, mint egy hosszú előkészület ahhoz, hogy megértsük, mibe születünk majd bele hat vagy tíz év múlva.

*

A regény fejezeteinek „címei” évszámok, amelyek pontosan jelölik, hogy hol tart a cselekmény a hivatalos időszámítás és a történelemtudomány objektív idejében. A cselekmény narratív keretét az adott korszakról szóló történelmi tudás, mégpedig – amennyire meg tudom ítélni – a legújabb, legkorszerűbb kutatási eredményekre alapozott tudás képezi. Ezt a keretet a regény „szupernarratívájának” nevezhetjük, amely a maga kronologikus, lineáris szerkezetével megkönnyíti az olvasó eligazodását a bonyolult, szerteágazó, sok szálon szövődő cselekményben. A hagyományos, kronologikus renddel azonban egyáltalán nincs szinkronban, sőt sokszor sajátos ellentmondásba kerül a szereplők személyes ideje, azaz az idő érzékelésének számtalan szubjektív módja, valamint azok az események és folyamatok, amelyek a múlt–jelen–jövő irányhármasságán túl az idő elképzelt, kozmikus vagy mágikus dimenzióiban zajlanak. Ilyen mágikus, mitologikus időből jön a regény első részében még sűrűn, aztán egyre ritkábban fölbukkanó szekér a ponyvájára festett nagy könnycseppel – azaz a *Könnyemutatványosok legendája* című Darvasi-regényből ismert fura szerzetek járműve, amely nemcsak az országhatárokat képes gond nélkül átlépni, de akadálytalanul közlekedik az idő országútjain és az időtlen, transzcendens dimenziókban is. Az idő relativitása a témája a regény legelső ironikus sorainak is: „Ha az ember túl so-

káig él, föl kínálja a lehetőséget, hogy mások gondolják el a halálát. Ha viszont időnek előtte éri a végzet, a sajnálkozásból belenyugvás lesz, azt pedig végül fölemesztí a kö-zöny. Az az igazság, hogy idejében bevégezni csaknem lehetetlen. Élő és halott is folya-matos korrekcióra szorul”. Mit jelent a ’túl sokáig’, az ’időnek előtte’ vagy az ’idejében’? A nyelvtani elemzés számára időhatározók, más megközelítésben viszont pszichológiai kategóriák, amelyek az adott eseményhez (ez esetben a halálhoz) való szubjektív viszonyt írják le. A halálnak ilyen értelemben a mi emberi időszámításunkban nincs „megfelelő” ideje, a halál kívül esik az idő emberi módon kontrollálható rendjén. Következésképpen kívül esik az elbeszélhetőség keretein is, és „folyamatos korrekcióra”, azaz állandó újra-mesélésre szorul.

Talán éppen az újramesélés hangsúlyozott gesztusában rejlik az olvasás közben ta-pasztalt folyamatos déjá vu érzés: Darvasi nemcsak a saját történeteit meséli újra a maga módján, hanem a közelmúlt magyar történelmét is, de úgy, hogy regényét a történelem-könyvek narratívái mellett átszövik a századelő íróinak szövegei és a velük kapcsolatos utalások, és ezekkel párhuzamosan – anakronisztikus posztmodern játékként – a szerző saját kortársainak, kollégáinak (mint például Mészöly Miklós, Esterházy Péter, Rubin Szi-lárd, Kertész Imre, Závada Pál) alakjai, textusai. A több mint száz évvel ezelőtti világ észrevétlenül a kortársunkká változik.

Az idézett kezdősorok után nem is meglepő, hogy a regény temetéssel kezdődik, mi-közben annak az élettörténete és halálának körülményei, akit éppen temetnek, homály-ban marad. Ami „biztosan” tudható, hogy Árvay Gizella, Kollowitz Endre gróf felesége 38 éves korában halt meg, hátrahagyva 13 éves kislányát, Karolinát, és nála húsz évvel idősebb férjét. A regény első könyvében voltaképpen a grófnő halálának titokzatos elő-története bontakozik ki, lassan, apránként, főleg a szereplők mint tanúk szemszögéből. A domináns narratív szál, amely mintegy vezérfonálként összeköti a Gizella életével és halálával kapcsolatos fragmentumokat, emlék- és elbeszéléstörödékeket, az a folyamat lesz, ahogy a Gizella által komornaként maga mellé vett cseléd lány, a nagyon fiatal, szin-te még gyerek Sós Erna számára az évek során lassan összeállni látszik a kép. A teljes történetet összefüggően majd csak a második könyv közepén, 1943-ban meséli el Karoli-na, a grófnő lánya Gál Endrének. Vagyis harmincöt évvel az édesanyja halála után. Ez a mozzanat nagyon jellemző a regény időszerkezetére: az események sokszor nem akkor válnak elmesélhetővé, amikor megtörténnek, hanem csak jóval később, amikor már kon-textusba tudjuk helyezni őket. Az esemény ideje és a róla megszülető elbeszélés ideje kö-zött több évtized, vagy akár több évszázad is eltelhet. Gizella halálában döntő szerepe van egy titokzatos szerelmi háromszögnek, amelyet az egyes szereplők sokáig képtelenek vi-lágosan elmesélni, mert maguk sem tudják pontosan, hogyan is kellene. Nagyon mély taburól van ugyanis szó: Gizella még kislánként szerelmes lesz egy festőbe, aki gyakran vendégeskedik a kastélyban, a festő viszont a férjéhez, Kollowitz Endréhez vonzódik, aki imádja a feleségét. Ebben a konstellációban senki se tudja viszonyozni a másik érzelmeit, legalábbis nem azon a módon, hogy ezzel boldoggá tudná tenni a másikat. Sem az elbe-szélő (a regény narrátora hagyományos, nem-diegetikus elbeszélőnek tekinthető), sem a szereplők nem nevezik meg a festőt, csak a keresztnévét tudjuk, Lászlónak hívják. A leírá-sok és a kontextus alapján azonban a korszak művészetében tájékozott olvasók előtt ha-mar világossá válhat, hogy a folyton vándorló, bicegő, homoszexuális művész alakjának megformálásához a nagy magyar festő, Mednyánszky László valós személye, sorsa és művészte szolgáltatta a mintát. Később, a regény harmadik könyvében Gálék Budapes-ten megnézik majd Mednyánszky kiállítását, de sem ők, sem a narrátor nem azonosítja Mednyánszkyt Gizella nagy szerelmével. Ehhez hasonló az a „trükk” is, hogy amikor Erna férje, a Kollowitz-birtok munkafelügyelője, Lackó József Isonzónál találkozik egy haditudósító festővel, nem ismeri föl benne a birtokon gyakran vendégeskedő művészt.

Az olvasó pedig találgathat, hogy ez azért van, mert Lackó sosem volt jelen, amikor a festő meglátogatta Kollowitzékat, vagy azért, mert Mednyánszky alakja a fikció különböző szintjein szerepel a regényben. Mindenesetre a Lackó szemével láttatott háborús jeleknek Mednyánszky fronton festett képeinek világát idézik meg.

Hasonló eljárást alkalmaz a szerző Arany Sámuelnek, a gróf zsidó barátjának a megformálásánál is. Arany Sámuel fantasztikus utazásai, holdbéli kalandjai, különös meséi az az orosz–zsidó származású emigráns festő, Marc Chagall vásznaival tartanak rokonságot, aki nagyjából éppen az idő tájt kezd festeni Vitebszkben, amikor a regény cselekménye elkezdődik a történelmi időszak mértéke szerint. Ahogy az alföldi eső leírása párhuzamba kerül Mednyánszky-nak a szolnoki művésztelepen tett látogatásai idején festett tájképeivel, úgy vetülnek rá a vitebszki zsidó élet fantasztikus chagalli reprezentációi a fiktív magyar kisváros reáliáira.

Az ekphraszisz poétikai eszközének másik markáns megjelenése a regényben a zsidó fotográfus, Zalatnai műtermében készült képek narratív ábrázolásai, különösen pedig a Zalatnai által titokban birtokolt és baráti körben mutogatott erotikus képgyűjtemény darabjainak részletező, részben ironikus, részben elragadtatott leírásai. Az elbeszélő művészi felvételeknek tekint a pornográf képeket, és még Erna is elnéző mosollyal veszi tudomásul, amikor véletlenül meglátja a fotográfiákat, hogy mivel szórakoznak az urak egy- más társaságában.

Ily módon a regény a történelmi események felidézésén túl rendkívül gazdag kultúrá és civilizációtörténeti anyagot is játékba hoz, mégpedig roppant változatos módon. A festészet története összefonódik a fotográfiáéval és a film megjelenésével, ezek pedig kiegészítik a szerelem és a szexualitás huszadik századi történetének nagyszabású regénybeli freskóját. Erna története például ebben a kontextusban sajátos női fejlődésregény: egy nagyon mélyről, rettenetes nyomorból érkező tehetséges kislány nővé érésének és anyává válásának folyamatába beleszővődnek a huszadik századi női emancipatorikus mozgalmak egyes elemeire tett utalások. Erna nemcsak autodidakta módon művelődik, hanem eljut oda is, hogy érvényesíteni tudja a teste fölötti önrendelkezés jogát: egy ponton nem engedi többé a férjének, hogy kezét emeljen rá, és maga választja meg „titkos házastársát” Gál Endre személyében. Bár többször is nemi erőszak áldozatává válik békeidőben és a második világháború idején (ennél a résznél feltétlenül eszünkbe jut majd az *Asszony a fronton*, Polcz Alaine megrendítő önéletrajzi könyve), Erna nem betegszik bele a végtelen kiszolgáltatottság traumatikus tapasztalataiba. Azon kevés szereplők egyike, akik különös rezilienciával és fejlődőképességgel bírnak a történelem megpróbáltatásaival szemben: megértően és részvéttel fordul a többiek felé, hűséges marad az őt a nyomorból kiemelő grófi család tagjaihoz és a kastély háza népéhez, elrendezi a férje házasságon kívül született lányának a sorsát, harcol a fiaiért, és bátran felemeli a szavát az igazságtalanság ellen akkor is, amikor ezzel komoly veszélynek teszi ki magát. Erna alakja, akárcsak Chagall festményén az anya, túlnő a többi szereplőn.

Hasonló módon emancipatorikus vonulatot képviselnek a regényben a meleg szereplőkkel kapcsolatos történetek: a már említett festőn kívül Radu Kipter, a román tánctánár szerelmi életének mély lélektani érzékenységről tanúskodó ábrázolásai; a fogyatékkal élők, mint az elmebeteg Tibi bácsi és a fia, Barotány Zsigmond viselkedése és „örült beszédei” mögött felsejló mélyebb valóságérzékelés perspektívái, vagy Bézsé Gerzson, a félkezű sofőr és a születésétől sánta, de kiváló táncossá fejlődő Lackó Zsolt különleges tehetségének attribútumai.

Ez az inkluzív, integratív szemlélet a regény minden elemét és síkját áthatja. A cselekmény úgy van megkomponálva, hogy a különböző nemzetiségű, felekezetű és más-más társadalmi osztályokhoz tartozó szereplők családtörténetei bonyolult módon fonódnak össze és keresztezzék egymást. Ily módon válik lehetségessé ugyanazon szupernarratíva

részeiként ábrázolni többek között az első világháborút, a Tanácsköztársaságot, Trianont, a zsidótörvények bevezetését, a deportálásokat és a holokausztot, a második világháborút, a munkaszolgálatot, a Don-kanyart, a kékcédulás választásokat, a Rákosi-rendszert és az ötvenhatos forradalmat. A huszadik század első felének magyar történelme a regényben véres rémtörténetek egymásból következő és egymásra torlódó borzalmas láncolataként képződik meg alapvetően két helyszínre koncentrálva: az alföldi kisvárosra és Budapestre. Ebben a rémálomban mindenkinek a sorsa mindenkiével összefügg, és nem lehet belőle – Konrád György kifejezésével élve – „kimazsolázni” azt, ami nekünk tetszik. Ez az egész történelmi horror a maga ezer részletével egyetlen iszonyatos, nagy, közös örökségként jelenik meg a regény politikai síkján. És úgy tűnik, hogy ez olyan teher, amely könyörtelenül és elkerülhetetlenül maga alá gyűri majd a következő nemzedékeket is.

A sérülékeny Kollowitz gróf a felesége halála után olyan kertet akar építeni, amely elpusztíthatatlan, és amelyben megértheti végre saját magát. A kert utópikus vállalkozása akár autopoétikus, autoreferenciális, önértelmező regényszimbólumnak is tekinthető. Kollowitz gróf szakít a história romantizált felfogásával, amely a múltban egzotikumot lát: „A múlt nem kút, nem belenéz az ember, és elmerül a maga tekintete által, a múlt itt van közel, megfogható, tapintható, szaga van. A múlt marad. (...) A múlt kísértet, fattyú, álmatlanság, emésztő láz. Tehetetlenség. A halhatatlanság is csak annyi, mint a fejlődés általános illúziója. A múlt előttünk jár, s ha a hasunk a kamrába vezet bennünket, azt már megdézsmálva, kifosztva találjuk, mert a múlt előttünk járt” (I/42.). A múltnak, és tágabban véve az időnek ebben a koncepciójában a determináció elve köszön vissza, amely nemcsak a történelmi meghatározottságra utal, hanem az egyes ember múltbéli döntéseinek és cselekedeteinek a jelenben ható, előre nem látható, nem kalkulálható következményeire is, hiszen a gróft, aki minden tekintetben a privilegizált réteghez tartozik, homályos bűntudat gyötri a felesége halála miatt. A múlt ily módon történő elgondolása és megélése a regény pszichológiai, vagy inkább pszichopatológiai síkján a traumatapasztalatokhoz, a poszttraumás stressz-zavarokhoz, az indulatkezelési problémákból adódó eszelős agresszióhoz, depresszióhoz, szorongáshoz, tanult tehetetlenséghez is köthető, amelyek a magyar vagy általában a kelet-európai mentalitás- és sorsképletek meghatározó összetevői. Ide sorolható az ivás konstans motívuma is: talán csak kortárs orosz filmekben isznak annyit a szereplők, mint Darvasi regényében. Az alkoholizálás, akárcsak a pornográf felvételek nézegetése, alapvetően megengedő, elnéző tónusban ábrázolódik, mint például a mulatságosan kis növésű Emil bácsi és unokaöccse, Arany Ármin párbeszédében:

„– Te iszol, fiam?

– Nem szoktam, bácsi, csak láttam, hogy az apám vagy Váradi doktor meg Gál tanár úr bizonyos problémák esetén előveszik az üveget. Aztán egy másikat. Én nem tudom, mit tesz az alkohol a problémával, de ha ennyien csinálják, annak jó oka lehet” (II/320.).

A „jó ok” pedig ott van a kutak mélyén. A regény egészében kitüntetett szerepet kap a kút motívuma. Ahogy láttuk, a kút először úgy jelenik meg, mint intertextus, anakronisztikus Thomas Mann-parafrázis Kollowitz gróf szabad függő beszédében előadott monológiájában. Anakronisztikus, mivel a *József és testvérei* című Mann-regény, ahonnan az alábbi idézet származik, csak 1933-ban kezdett megjeleni folytatásokban, így a gróf azt nem olvashatta: „Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?” (Sárközi György fordítása)

A kút továbbá konkrét hely is: a kútba ugorva próbál öngyilkos lenni Lackó József házasságon kívül született lánya, és ugyanő önvédelemből kútba veszejt gyilkossá lett féltestvérét, Petrik Ádámot. Arany Ármin Auschwitzban kúthoz hasonlítja a rabok sze-

mét; sorstársával, Brenner Kelemennel folytatott párbeszédéből pedig kiderül, hogy Izsák, akit az ószövetségi történet szerint apjának, Ábrahámnak föl kellett volna áldoznia, kútásó lett végül. Egy kútból kerül elő az aberrált sorozatgyilkos, Jancsó Piroska öt kislány áldozata. (Darvasi a sorozatgyilkosság történetének beemelése során az elkövetőket a valós nevükön nevezi.) És ugyanebből a kútból halássza ki a koncentrációs táborból hazatért és később orvosdiplomát szerzett Arany Ármin, mint meghívott orvosszakértő, a kék cipőt, azt a bizonyítékot, amely a közeli tanyán állomásozó, a Moszkva–Budapest összeköttetést biztosító telefonállomást őrző orosz katonák bűnrészességét igazolja az iszonyatos rémtettekben. A kút egyike azon motivikus és narratív elemeknek, amelyek összekapcsolják a regény szövetének különböző (történelmi, politikai, filozófiai, lélektani, vizuális, mitológiai, intertextuális stb.) rétegeit.

Hasonló a funkciója a címnek is. A neandervölgyiek említésére a regényben ugyan csak néhány alkalommal, elszórtan kerül sor, címbe emelésével viszont ezek a ritkán, látszólag véletlenszerűen felbukkanó említések különös jelentőségre tesznek szert. A neandervölgyi ember felfedezése a XIX. század közepének nagy tudományos szenzációi közé tartozott, és hozzájárult az emberi eredettörténet gyökeres átformálódásához. Az ember megszűnt Isten teremtménye lenni, az eredetmítoszokat kiszorította a tudományos magyarázat. A regényben a neandervölgyit mint jelzőt ironikusan, pejoratív értelemben is használják: így nevezi Karolina az apját, amikor Kollowitz a kastélyban rendezendő filmvetítés ígéretével próbálja a lányát hazacsábítani Bécsből. Ebben a kontextusban a neandervölgyi elmaradottat, barbárt, primitívet jelent. A regény harmadik kötetében Erna villogtatja a műveltségét Gál Endre előtt, amikor megjegyzi, hogy a humort az ember hozta magával, és már a neandervölgyiek is ismerték. Egy további említésben arról van szó, hogy a neandervölgyiek nem tudtak beszélni, de képesek voltak a sírásra. Az említett auschwitzi jelenetben Arany Ármin a sorszámmal ellátott, emberi méltóságuktól megfosztott rabok között, ahol megpróbál ellenállni a lelkét eluraló kétségbeesésnek, ezt mondja: „Milyen rettenetesen fontos dolog egy kanál! Egy bögre! Egy bádog vagy valamilyen kistányér. Cipőfűző! Olyanok vagyunk, mint az őseimbek. Neandervölgyiek!” (II/412.) A neandervölgyiek címkéje itt a túlélésért folytatott küzdelem szinonimájává válik.

Újabb kutatások szerint a negyvenezer évvel ezelőtt kihalt neandervölgyiek semmiben sem voltak fejletlenebbek a sapienseknél. A genetikai vizsgálatok szerint vélhetően végbement valamifajta hibridizáció a neandervölgyiek és a sapiensek között. A kutatók úgy vélik, hogy a mai emberiség génállományának mintegy harminc százaléka közös a neandervölgyiekével. Valószínűleg a neandervölgyiektől örökölte az európai ember a fehér bőrt, az egyenes haját és a hízásra való hajlamát. A neandervölgyiekkel kapcsolatos változó, bővülő tudás is jó példa arra, hogy az emberi faj története is folyamatosan korrigálódik, újraíródik az egyre fejlettebb technológiának és az újabban feltárt leleteknek köszönhetően. Ezzel együtt sem mondhatjuk, hogy létezne egyetlen megbízható leírás a neandervölgyiek életmódjáról, társadalmáról, mint ahogy nem tudjuk azt sem, mi vezette a kihalásukhoz.

A neandervölgyiek mint szimbólum értelmezésem szerint a történelmi szupernarratívát hivatott ellenpontosítani, sőt hatástalanítani a regényben. A neandervölgyiek említése a regénybeli nép történetét egy nagyobb identitáskategóriába foglalja, amelyben már globális szinten jelenik meg a sérülékenységi attribútuma, hiszen a neandervölgyiek párhuzama révén olyan perspektívából nézhetünk a regény szereplőire, mint a már rég kihalt ősekre. Felmerülhet a kérdés, hogy mennyivel tudunk többet vajon a saját nagyszüleink életéről, törekvéseiről, vágyairól, mint az emberiség őstörténetéről? Innen nézve saját magunkat is egy rég kihalt faj egyedeiként képzelhetjük el, és feltehetjük a kérdést: mi vezet majd elkerülhetetlen pusztulásunkhoz. De a kérdést fordítva is föl lehet tenni: hogy lehet az, hogy ilyen sokáig túléltük a tektonikus megrázkódtatásokat? A neandervölgyiek

szimbóluma a regényben a túlélés problémájának egész komplexitását magában hordozza, kifejezi a rendkívül ellentmondásos viszonyt saját magunkhoz, melyben benne foglaltatik az elmaradottság, a primitivizmus, az elkövetett történelmi bűnök miatti kétségbeesés, de időnként az önmagunk meghaladásának képessége fölött érzett csodálat is.

A cím bennem azt az érzést kelti, mintha a szerző, aki elképesztő, lenyűgöző mennyiségű tudástanyagot halmozott fel ebben a műben, amelyért néha nagyon-nagyon mélyre kellett alászállnia, miután mindezt felszínre hozta, egyetlen szóval visszalökte volna az egészet az ismeretlenség, a nemtudás feneketlen kútjába. A regénynek része lesz az is, ami nem tudható, nem hozzáférhető az emberi elme számára.

Nincs például megbízható története a regényben annak, hogyan lesz Stein Frigyesből, a rabbi fiából karizmatikus és veszélyesen vonzó kommunista, aki a Tanácsköztársaság idején nem riad vissza az akasztástól sem, a Rákosi-rendszerben pedig az ÁVH magasrangú tisztjeként magához csábítja az erőszakszervezetbe Erna mindkét fiát és Arany Ármint is. Nincs világos magyarázat arra sem, hogy Lackó József, akit mélyen fölháborít egy kutya felakasztása, hogyan képes verni a feleségét. És hogy lehet az, hogy ennek az alkaltilag agresszív, a kisleit kegyetlen túlélőpróbának alávető embernek nemcsak hogy megjelenik a könnymutatványosok szekere, de ez a szekér fogja őt hazaszállítani a frontról az első világháború idején. Ezzel Lackó József a regény bonyolult morális rendszerében egy szintre kerül Árvay Gizellával, Arany Sámuellel és magával Ernával is.

A regény morális rendszere szoros összefüggést mutat a mű időfelfogásával. Az évszámokkal jelzett történelmi időszámítás mögött, ahogy erről már szó volt, állandóan jelen van egy másfajta időérzékelés is. Ezen idődimenzió egyik szószólója a nyolcvanéves Jónás, a kastély súlyos depresszióval küzdő intézője: „Ha az ember elveszti az idővel való kapcsolatának harmóniáját, akkor haragos lesz, mint a viharos ég, és szorong, mint a hóvirág. Túl tetszetősen fogalmazok. Ha az ember nem érzi minden ízében az idő pompáját, és meggondolatlanul sietteti vagy lassítaná a haladását, olyan baj keletkezik, amelyet még nem látott a világ. Az időt nem tisztelő ember kíméletlenné válik, mert az idő tudása segíti az élet tiszteletét, a nemtudása pedig visszafordítja az emberi civilizációt a vadak világába” (II/147.).

A regény nagyformájának a tétje talán éppen az, hogy érzékelhetővé tegye „az idő pompáját”, és visszahódítsa a történelemtől a költészetet.

REGÉNYAKARÁS ÉS KIVÁNDORLÁS

Görcsi Péter: *Várni a 29-esre*

Görcsi Péter debütáló, *Várni a 29-esre* című regénye egy nemzedék, a rendszerváltás környékén születettek generációs tapasztalatát viszi színre. Már csak azért is nagy kíváncsisággal vettem kézbe a könyvet, mert én is ehhez a generációhoz tartozom, és bőven találhatunk párhuzamokat az életünkben, például rövidebb időt éltem én is a regényben meg nem nevezett, de azért jól felismerhető egyetemi városban, Pécsen, éppúgy, mint Görcsi vagy a regényének hőse, és ha nem is Norvégiában, de Dániában én is megtapasztaltam az északi jóléti államok sajátos nyomorúságát. Arról nem is beszélve, hogy örök egyetemistaként magam is láttam, megszenvedtem vagy inkább folyamatos jelenben látom és megszenvedem egy másik egyetemen a bölcsészképzések lejtmenetét és leépítését, a lehetőségek beszűkülését. Semlegesebben mondva a kulturális mező átalakulását, amely az egyik nyomós ok a regény elbeszélőjének külföldre költözésében.

A regény egy első generációs értelmiségi útját követi egy nyugat-magyarországi kisvárosból, vélhetően Nagykanizsától kezdve a már említett egyetemvároson keresztül először (a neoliberális) Londonig, majd (a jóléti) Oslóig. Vagy mondhatnám, a félperiféria periferiájától a centrumországok fővárosáig.

Sajnos nem sikerült rájönni, hogy a kisebb magyarországi városokat, Pécsét és Nagykanizsát miért nem nevezi meg a regény, szemben a három fővárossal, Budapesttel, Londenval és Oslóval. Mert az hamar feltűnik olvasás közben, hogy nem azért választja ezt a megoldást, mert a kisvárosokat olyan helyekké akarná stilizálni, amelyek bármelyik országban akadnak, szemben a névvel ellátott fővárosokkal, amelyek mind egyedi; aki egy kicsit is járatos volt a kétezres évek végi, kétezertizes évek eleji Pécsen, az sok mindenre ráismerhet, nem is beszélve a nyelvileg akkurátusan színre vitt épületekről. De azt sem érzem jó magyarázatnak, hogy valamiféle autofikciós szemérmesség miatt került sor erre, vagyis a Nyugaton magyarul írt, magyar olvasóközönségnek szánt könyv lódításait ezekben a városokban otthonosan mozgó olvasó fülön csíphetné. Már csak azért sem, mert nem tartom ezt a könyvet autofikciós szövegnek, de erről majd később szólok bővebben.

Most inkább onnan folytatnám, hogy Görcsi regényének egyik célja, hogy szembesítsen a félperiféria sorskérdésével: menni vagy maradni? Fejlődésregényt kapunk, vagy inkább annak nem a klasszikus bildungot, hanem a generációs tapasztalatot előtérbe állító alakmását, amelyet angolszász – leginkább filmes – műfajmegjelöléssel coming of age-történetnek lehetne nevezni. Persze a kivándorlás sorsproblémá-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
472 oldal, 4999 Ft

ja nem új, de egész máshogyan vetődött fel a második világháború előtti Magyarországon, mint ahogy Oravecz Imre azt regénytrilógiájában megírta, vagy később, különösen az '56-os nagy emigrációs hullám alatt és után a Kádár-rendszer vasfüggönye mögött, vagy az EU-hoz való csatlakozás előtt, már a rendszerváltás után, vagy éppen a NER-ben. Izgalmas lenne összehasonlítani a Kádár-rendszer egyik nagy szabadságmitoszáinak, az akkori szóhasználat szerint a disszidálásnak az irodalmi megjelenéseit a későbbi időszakéival. Habár ebben a kritikában erre nem vállalkozhatom, arra az aspektusra felhívnom a figyelmet, hogy Magyarország történeti fordulópontjai mellett a kivándorlás szempontjából éppolyan fontos az ezzel párhuzamosan zajló technológiatörténeti aspektus, mert egész más úgy elhagyni egy országot, hogy a mindenki zsebében ott lapuló interneten keresztül folyamatosan összeköttetésben maradunk vele, ahogy Görcsi regényének a hőse sem tud elszakadni az otthontalanná vált otthonától, mivel folyamatosan olvassa az online jövő híreket.

Görcsi klasszikus epikai keretet fundál ki: énelbeszélője egy végpontból az államilag kirendelt, finanszírozott pszichológusának írt e-mailekben retrospektíve meséli el a történetét, amelynek két fő kérdése van, amire az olvasó az elbeszélővel együtt keresi a választ: hogy jutottunk ide, és hol is vagyunk éppen? Annyit azért csavar a képleten, hogy alapvetően két idősíkot váltogatva meséli el az élete történetét, az egyikben eleinte némileg lóugrásokban haladva a születésétől az Oslóba érkezétségig, a másikban az oslói életét a levelezés megkezdéséig. A történetszálak között ugrál ide-oda az elbeszélés, hol esetleges, hol motivikus, hol dramaturgiai, hol mechanikus váltásokkal. Közben bőséges előre- és visszautalásokkal és narratív horgokkal teleszórta, elképesztő profizmussal működött a figyelemgazdaságot. Teherbíró, jól ismert regényszerkezetet hoz létre ennek minden előnyével és hátrányával.

Nagy előnye ennek a szerkezetnek – ahogy Jánosy Lajos is felhívja rá a figyelmet –, hogy jól érzékelteti az elbeszélő-főhős különböző helyeken megjárt hasonló ördögi köreit.¹ Mert mintha mind Pécsen, mind Londonban, mind Oslóban ugyanazokat a magánéleti helyzeteket és válságokat termelné újra. Talán csak egyre kevesebb naiv lelkesedéssel. Kezdve a Veronika-szerellel Pécsen, folytatva a Rebecca-szerellel Londonban és végül a Mia-szerellel Oslóban. A címbe emelt 29-es busz is ennek a körköröségnek a szimbóluma. A regény elején, de a regényidő vége felé Oslóban a „régis ismerős[le]ként üdvözlő[i] a járatot” (26.), amin most utazik először, és nem azért megy vele, hogy eljusson „A” pontból „B” pontba, hanem mint egy flâneur kószál vele, hogy így fedezze fel a várost. Pécsen ez a busz viszi a Központi könyvtárba, ahol összeismerkedik majd élete (első nagy) szerelmével, Veronikával, Londonban pedig ezt a buszt kési le, amikor élete második nagy szerelmét, Rebeccát randira hívja.

Itt tegyünk egy kisebb kitérőt, mielőtt a cím másik tagjával és a körköröséggel szembeni célélvűséggel folytatnánk. A regény(ben megjelenő figura) egyik legidegesítőbb vonása, hogy a férfitekintet mindenféle reflexió nélkül működött. A csodálatos bombanők felmagasztalása és a stabil szexpajtások leírása időnként egészen bicskanyitogató, és aki azzal jön, hogy így működnek a vidéki férfiak, az szerintem nem gondol róluk sokat. Vagy talán azt is mondhatnám, hogy ez a regény időnként éppen így lenézi a főszereplőjét. Ennél már lényegesen pontosabbak, de nem kevésbé idegesítőek azok a futamok, ame-

¹ Vö.: „Nem tagadható azonban, hogy van ebben az anyagkezelésben valami imponáló, nem beszélve arról, hogy például a norvég mindennapokat bemutató oldalakon feltűnik az eddigieken túlmutató nyelvi lendület; az ismétlések retorikai svungja magával ragadja az olvasót. Miként az sem, hogy az említett levélforma is ennek a kvázi-repetitív ritmusnak alárendelt, miáltal az »ördögi körökből« kitérni nem tudó, hányódó élet ambícióinak minduntalan megrekedése hiteles alakot nyer.” Jánosy Lajos: A lakatlan ember. Görcsi Péter regényéről. *Litera*, 2024. június 8.

lyek lélektanilag azt szolgálják, hogy az elbeszélő megindokolja magának, miért is éli külföldön azt a nehéz, társadalmi státuszához képest alacsonyabb rendű életet, mint amit élhetne. A frusztrációit a magyarországi politikai helyzet felületes, de hézagmentes leírásaiban éli ki a főhős:

„A korrupt politikusok a '90-es évek közepe óta fojtogatták a kelet-európai gazdaságot, a fejlődés és a Nyugat-Európához való felzárkózás – amit a pártok többsége évtizedek óta hajtogatott – mindössze annyit jelentett számukra, hogy ha a nép jól teljesít, fizeti az adót, az Európai Unió pedig pénzt küld a különböző fejlesztésekre, akkor nekik több forrásból is lehetőségük lesz sikkasztani. Az uniós pénz nagy részéből Magyarországon mindig építettek valamit, ahelyett hogy munkahelyeket teremtettek volna, élhető, a nyugat-európaihoz hasonló adórendszert, egészségügyi és oktatási rendszert hoztak volna létre. A munkahiány, az alacsony fizetések, a véletlenszerű, átgondolatlan, hirtelen döntések és törvények miatt kialakult egyre kilátástalanabb jövőkép miatt évről évre nőtt Európában a keletről nyugatra vándorlók száma.” (84.)

Mert anélkül, hogy felmenteném őket, azért mégse lehet mindent a korrupt politikusokra fogni, ahogy a regény elbeszélője is reflektál erre a regény zárlatában.² Persze karakterétől némileg idegen lenne, ha mondjuk ennél alaposabban elmerengene azon, milyen társadalmi folyamatok hozzák létre a korrupt politikusokat, és hogyan alakítja a centrum a periferiát. Bár ez utóbbról azért számot ad a regény az elbeszélő sorsán keresztül.

Ugyanakkor a cím másik tagja, a „várni” mintha nemcsak az úton levést, hanem a megérkezést is ígérné, ahogy a regényben folyamatosan épülő narratív kirakós is végig azt ígéri, hogy majd a végére összeáll a kép. És míg ez az olvasónak meg is történik a regény dramaturgiai csúcspontján, ahol kiderül, hogy miért is hagyja el londoni életét az elbeszélő, majd mélységében az is feltárul, hogy miért is írja ezeket a leveleket, addig mintha az ő számára mintha kevésbé érne célt e terápiás önvizsgálat. És talán itt érdemes megjegyezni, hogy ez a jól kifundált regényes beszédhelyzet (a terapeutának írt levelek), a bennük kibomló dramaturgia és az elbeszélő figura hitelteleníti egymást. A regényírói tudás, amivel fel vannak építve ezek a fejezetek, az információadagolás módja sokkal inkább a regény akarásáról tanúskodnak számomra, mint arról, hogy hiteles beszédhelyzetet mutatnának meg. Máshogy mondva, nem hiszem el, hogy az a figura, aki e levelekben megképződik, a pszichológusának ilyen léptékű és ilyen dramaturgiájú leveleket írna, így adagolná az információkat és így vágná mindenféle reflexió nélkül a jeleneteket. Vagyis az ördögi köreiben ragadó, abból kimászni igyekvő elbeszélő ennyire célulvű, nagyszabású szöveget létre tudna hozni.

Utólag beszédesnek tűnik, hogy Antal Balázs *Az autofikció mint az irodalom vége* című tanulmányából³ kihagyta Görcsi Péter regényét, mert ez a könyv nem akar más lenni, mint regény, nem az élet(mód/vitel) és az irodalom kölcsönhatásait viszi színre, mint Biró Zsombor Aurél *Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek* című regénye vagy Kemény Lili *Nem* című könyve, de olyan felmutatott egzisztenciális céljai sincsenek, mint Szűcs Teri *Visszatért hozzám az emlékezet* című könyvének. Arról nem is beszélve, hogy a

² Vö.: „Hadd ejtsek szót még a politikai körülményekről, melyek hétről hétre fel-felbukkantak beszélgetéseink során, és amelyek nélkül a dolgok másképp is történhetek volna. Úgy is mondhatnám, más körülmények között máshogy döntöttem volna. Ez a megfogalmazás neked bizonyára jobban tetszik: van benne némi felelősségvállalás, amit folyton emlegetsz. Magyarázatok magamnak arról, miért nem sikerülhettek a dolgok.” (465.)

³ Antal Balázs: *Az autofikció mint az irodalom vége*. *Alföld Online*, 2024. 12. 16.

szerzője nem játszik olyan játékokat sem az interjúiban, mint Kemény Lili: „A prózáját ért bírálatokra azt feleli: jönnek az esztétikával, miközben ez az életem – míg a cselekményt illető bírálatokra meg azt mondja: jönnek itt az életemmel, miközben ez egy prózamű”,⁴ hanem be akar lakni egy formát. Vagyis a posztmodern önéletrajz, autofikció problémáival⁵ való küzdelem helyett a regényakarás dominál, és a generációs tapasztalat feltárásának bejáratott formát keres és talál.

⁴ Uo.

⁵ Vö.: „az autofikciók sikere és poétikai hatása egyrészt a fiktív és a valós (referenciális, életrajzi) közötti határ átlépésével, ideiglenes felfüggesztésével vagy éppen a határ mibenlétére való rákérdezéssel áll összefüggésben, másrészt azzal a törekvéssel, hogy az önéletrajzi művek performatív dimenzióit részben felfüggesztve, részben megtartva, felerősítsék [...] azok figuratív és kognitív potenciálját.” Z. Varga Zoltán: A vallomástól az autofikcióig. Performativitás az irodalmi ön(re)prezentáció hibrid formáiban. *Korunk*, 2022/11, 70–71.

AZ ÖSSZETARTOZÁS ILLÚZIÓJA

Láng Orsolya: Ház, délután

Láng Orsolya ötödik kötete, a *Ház, délután* alaphangját tekintve finoman kontemplatív olvasmány. A külső vagy a belső tér ismerős látványain elmerengő, a látottakat továbbgondoló lírai én a könyv egészében (a nyelvtani szám és személy változása ellenére) egységesnek hat. Ugyanakkor a 43 vers nincs ciklusokba rendezve, s bár nem is rajzol ki valamilyen egyértelmű tematikus ívet, hamar láthatóvá válik, hogy a szövegek érdeklődésének középpontjában a halál, a másik jelen(nem)léte, illetve az én és a tárgyak, valamint az én és a mindenkori másik (sőt, az én és a magam) között lévő leküzdhetetlen távolság áll. A kötet a jelen illékonyságát és az elmúlás örökkévalóságát állítja szembe a pillanatok együttállását fölmutató, az emlékezés folyamatát idéző, az emberi kapcsolatokat elemző költeményeiben, kiváltképp pedig az emlékversekben. A visszatérő motívumok (ház, kő, látás, bőr), témák és az egységes alaphang ellenére a konceptkötetekhez szokott olvasó mégis kissé elveszve bolyong a szövegek között. Mivel a gyűjteményen belül az elrendezés nem fog össze nagyobb egységeket, nagyobb szövegösszefüggések csak elvétve, mintegy véletlenszerűen képződnek meg.

A szövegek egy része egyes szám első személyű, vallomásos jellegű, mégsem érzelmeiket, inkább hétköznapi életeseeményeket és a hozzájuk kapcsolódó gondolatokat közvetíti. A jelenetek exkluzivitása, bár a témák helyenként intimek, mégis mintha inkább az olvasó távotartását célozná meg. Nem vonódunk be, nem válunk eggyé a beszélővel, nem válik átélhetővé a megjelenített tartalom. Hasonlóan a borítón szereplő meztelen lábfejhez: emberközeli látvány, de ebben a kívágásban, közelítésben inkább tárgy, mint személy. Érzésem szerint ezek a versek szintén inkább tárgyasak vagy tárgyilagosaak az interperszonális helyzetek megjelenítésekor is. Mintha éppen erre reflektálna a következő: „Többé nem nyúlok hozzád – ígértam, / (...) / Semmi tárgyiasítás, semmi megörökítés” (*A magatartás-feliügyelő jelentése*). A részletekre való ránagyítás ugyanakkor az eltakarás eszközévé is válik: „A körülkerített részlet kizárólagossága / eltávolítóbb, mint szabad szemmel nézni / az egészet” (*Távcső*).

De szóljunk arról is, hogy mi az, ami gyönyörködtet ebben a költészetben. Például a képi látásmód eredetisége, amely a figuratív fantázia és a költői képek logikája mentén kibontja a hétköznapi látvány csodaszerűségét: „Egy fonott kosár darabokra bontja a fényt. / Aranytallérok a cementen” (*A jövővény*). A kötet egészében keverednek az erőteljesen képi elemek az esszészerű, (ön)reflektív részletekkel. Ezek a belsőbeszéd-szerűséget, a vallomásos jelleget erősítik akkor is, ha a vers történetesen egyes szám harmadik személyben szól: „Az idültté vált heveny állapotban / (vagy a krónikus-

Lector Kiadó – Prae Kiadó
Marosvásárhely – Budapest, 2023
90 oldal, 3490 Ft

sá vált akutban – ha valakinek / így jobban tetszik; mintha a szavaknak / bármi szerep jutna ebben a valóságtól / elrugaskodott igazságban)” (*A jövővény*). Megkapó és érvényes, ahogyan a testközeliség, a test halála, a másik testének valamikori tere élénk tárul a ház és az abba visszatérő szubjektum viszonyrendszerében: „Itt volt a test, közel. / Evett, aludt, kereste a ház bejáratott / útjait, kapcsolókkal érintkezett. / Rátalált a kenyérkosárra, / (...) / hiszem a kényelem logikája egy” (*A jövővény*).

Az érzelmi helyzetek, szubjektív létállapotok tárgyasításának remek példája a *Melankólia* és a *Mintha hállyog* című vers is. Az előbbi a depresszió tárgyi metaforából kibomló allegóriája: „a sötét golyó (...) / Gurult, és lapult alatta minden”. Az utóbbi sokkal kevésbé konkrét, mivel a kedélybeteg uraló súlyos érzés helyett annak kognitív torzításaira koncentrált: „van értelem és tartalom, / de ma még két fekete közt is csak a különbséget. / Soha vagy mindig, minden vagy semmi”. A *Ház, délután* című kötetről általánosságban is elmondható, hogy a versek és a lírai én világlátásának alapja a melankólia, az elszigeteltség, az otthontalanság tapasztalata, illetve az emlékezés, a megfigyelés és az érzékelés egymásra hatásából kibomló ismeret fontossága.

A magányosság, a magába zártság indirekt módon is megfogalmazódik az egyes szövegek által, hiszen a másik, ha jelen van is, mindig a lírai én észlelésén, gondolkodásán, szándék- és jelentéstulajdonításán keresztül mutatkozik meg, sohasem önmagaként. A másik nem csupán egy ember, aki ott ül „a tapstér kőkockáin”, hanem egyenesen a lírai én érzéseinek közepette foglalja el a helyét a térben, a „nyomasztó tágasság közepében”. S habár a leírásban mindvégig szótlán és mozdulatlan, így is a lírai én túlgondolásának tárgya, és ezzel személyként el is fedődik, projekciós felületté, a továbbgondolás tárgyává avanszál: „mint aki számba veszi a rombolás és / építkezés konglomerátumának rétegeit / a kívülálló avatottságával / miközben a visszatérők kirekesztettsége / tükröződött sötét szemüvegeden / látótávolságból ünnepeltelek” (*visszatérők*).

Az intimitásban rejlő idegenség, az igazán közeli viszonyban is benne rejlő áthidalhatatlan távolság, illetve az önreflexió mindenkor elidegenítő mivolta válik nyilvánvalóvá a *bántások* című vers érzéketlen kút-allegóriájában: „éppen a sötétségen / vonszoltad át magad / követ dobtam beléd, és számolok / nem száradtál ki, csobbansz / sötét vagy, nem látom melyedet / (...) / de mit látsz vajon te? / az alagút végén a fényt / és benne egy vízmintát vizsgáló / gyanakvó szomjazót”. A másik személy belső működése, helyzetmegélése (természetes módon) rejtve marad előttünk, viszont a lírai én kapcsolati fantáziája e helyütt is (ahogy más szövegekben, például a fentebb tárgyalt *visszatérők*ben) működésbe lép, és élénk tárja a reláció (képzelt) túloldalát, ez pedig fölerősíti az egyedüllét, a magában rekedtség képzetét.

Láng Orsolya jelen kötetét olvasva az lehet az érzésünk, hogy a kötet alanyához tulajdonképpen senki sem kerül közelebb, mint Kissné, a bürokrata, aki csupán munkaköri kötelességből válaszol, ámbár ünnepnapon és éjfél után is. Ugyanakkor a másikról, itt történetesen Kissnéről, noha a lírai én intim terének része (beszélgetésük közben a lírai én például mosást indít), semmilyen konkrét információja nincs, például, hogy van-e férje, vagy mi volt a leánykori neve. Mégis „olyan, mintha barátok leveleznének” (*délelőtti program*). A *Ház, délután* verseiben mindvégig ez lehet a benyomásunk a megjelenő másokról. A róluk való beszéd sohasem hozzájuk visz közelebb, nem róluk mond el valamit, sőt még csak nem is általánosságban az emberközi kapcsolatokról informál, hanem sokkal inkább a lírai én (magányának, elszigeteltségének) megéléseinek lehetünk tanúi, legyen a fölrajzolt reláció éppen egy halottal, a távoli szeretővel, a jelen lévő szerelmessel vagy a távol lévő anyával való viszony. A kapcsolatokról szóló versekben akkor tud a párosról és nem csupán az egyik résztvevőről referálni a szöveg, amikor a lírai én az önmagától való nyelvi távolságot is felveszi, így téve egyenrangúvá a te és ént egy ők-ben. Mikor a kivágás elég tágas kettőjüknek, vagyis amikor a ráközelítés nem túlzott: „Vonzalmuk nem

tartozik senkire, / de magukba zárni már képtelenek, / túl nagy, túl heves, a kezüket sem / tudják már üresen lógatni maguk mellett.” (Törvénytelenek)

Különösen figyelemreméltó a kötetben helyet foglaló három emlékvers. Ebből kettő a halál beálltára, pontosabban az élet utolsó mozzanataira koncentrálnak megkapó részletességgel. Erősíti a szövegek atmoszféráját, hogy bár mikrotörténeteket jelenítenek meg, azok minden bizonnyal a lírai én beleérző képzelgésai: „Megtámaszkodsz egy utcafrontban, / tenyered vénuszdombján a szemcsék hege / ki már nem simul”, „Virágos ruhádban – akárha / valami megoldás birtokában – / a rosszullét nem tűnik elviselhetetlennek” (Április 8., péntek). Olyannyira átélhetők, hogy az elmúlás egyszerűségét, annak testszerűségét és tragédiáját egyszerre tudatosítják: „aznap este három feketébe öltözött / a saját halálát adta elő egy pincében / (...) / úgy látszik, közvetítve nem átélhető / az, amit te ez idő tájt egy avarágyon” („eltűnt”). Közös még ezekben a szövegekben, s a hatásmechanizmusukhoz nagyon is hozzátartozik, hogy a lírai én saját életében keresi vissza a másik halálával való egyidejűségeket, ezzel mintegy saját emlékeként rögzíti őket.

Másként jár el a Hervay Gizellának emléket állító költemény, hiszen itt Hervay szerepébe, sőt Hervay és a férje közös mi-jét magára öltve szólal meg a versbeszélő: „Mindketten szárnyaink próbálgatjuk, külön-külön / és együtt is, mint az egyszárnyú pihik”. Az *Egy kirakatban lakunk* azonban nem a halál, hanem az élet tragédiáinak és az igazi összetartozásnak állít emléket: „Egyikünk másikunk születésnapján öli meg magát, / hogy másikunk mellé fekhessen újra”. De nemcsak ez a hangsúlyosan egybetartozó „mi” ad különös perspektívát a szövegnek, hanem az is, hogy a jelen tudásával együtt tekint vissza a múltba, így csúsztatja egybe az idősíkokat és élezi ki, vagyis egyetlen (idő)pontba sűríti a legfontosabb történeteket, azaz egy mondaton belül értesülünk születésről és tragikus halálról: „Van egy fiunk, szemünk fénye. Mózeskosárban alszik. / Ő ebben a városban fog meghalni tizenhat évesen, / a nagy földrengéskor, de ezt most még nem tudhatjuk”. Idekapcsolhatnánk még *A költő utolsó utáni fényképe* című verset is, melyben Szőnyi Lajos, a halott Ady Endréről készített felvételének körülményeit eleveníti meg a költői fantázia. A halott test körüli élet abszurdításának, a halál tényéhez való nehéz adaptálódásnak a rajza ez.

Mindent összevetve arra a következtetésre juthatunk a *Ház, délután* olvasása után, hogy a könyvet egyszerre jellemzi tematikus és megszólalásbeli eklektikusság. A beszédpozíció és a lírai alany nyelvtani számának, személyének változása, a szöveg központozásának következetlensége, illetve, hogy a címek hol kisbetűvel, hol nagybetűvel kezdődnek, nem a kötet művészi keresetlenségét erősítik vagy az egyes szövegek sajátérvényűségét hangsúlyozzák, hanem sokkal inkább átgondolatlanságot, megdolgozatlanságot sejtetnek, legjőindulatúbb olvasatomban is minimum a szerkesztetlenség képzetét keltik. Mindez az olvasói tapasztalat arra is rámutat, hogy a konceptkötetek több sikerületlenebb szöveget is elbírnak, ha a struktúra (újra)értelmezői helyet biztosít számukra, ahogy az eklektikusságot is értelmezhető tulajdonsággá emelheti pusztán az elrendezés következetessége.

EGY KÉPDRAMATOLÓGIA KIMUNKÁLÁSA

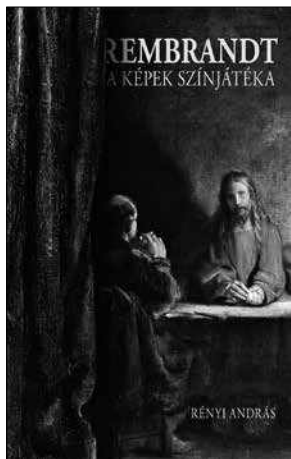
Rényi András: Rembrandt. A képek színjátéka

A kutatás és a monográfia célkitűzése – hosszabban idézem –, hogy kidolgozza a képeken megjelenő „cselekvők képszínpadi megjelenítésének egy olyan szintaxisát, amely lehetővé teszi, hogy az érintett drámai személyek aktuális tettei időben-térben összemérhetőkké váljanak egymással, hogy kölcsön- illetve erőviszonyaik, a köztük támadt függőségek, hierarchiák stb. szabatosan megmutatkozassanak. E követelmény nélkül koherens drámák egy állóképen aligha képződhetnének meg. [...] ez a modell kizárólag Rembrandtra lesz érvényes. [...] Rembrandtban két teljes értékű génusz lakott egyszerre: a *festő-rajzoló egyfelől, a drámaíróé-színházrendezőé másfelől*” (26.).¹

A szerző részéről a célkitűzés, az ambíció és a kimunkálás nem előzmények nélkül való. Rényi András 1984-ben publikált egy tanulmányt a *Világosság* folyóiratban, *Drámai jelenlét és emberi érvényesség. Rembrandt korai Júdás-képe és a festett színpad dramaturgiája* címmel, amelyben már mutatványt közölt annak a megközelítésmódnak, értelmezői viszonynak, képelemzési módszernek az alapjaiból, amelynek részletekbe menően kimunkált opus magnuma ez a nyolcszáz oldalas Rembrandt-kötet, amely egyszerre monumentális és ugyanakkor kifinomult, egyszerre gondolati építmény és ugyanakkor érzékeny plasztikus műelemzési panoráma.

Nem vagyok művészettörténész, így nem merészkednék a könyv művészettörténeti vonatkozásait részletekbe menően taglalni. Ugyanakkor egy olyan társművészettel foglalkozom, amely Rényi könyvének szemléleti eredetiségét az általam kutatott területhez kapcsolja. Rényi András a rembrandti oeuvre elemzése során ugyanis drámai-színházi fogalmak, elméleti premisszák alkalmazásával, mozgósításával tesz láthatóvá e festményeken és rézkarcokon olyan mozzanatokat, amelyek csak e drámai-színházi nézőpont révén mutatkozhatnak meg.

A drámai-színházi dimenzió már a könyv címadásaiban is azonnal szembeötlő. A kötet alcíme színjátékokról beszél, a második rész egy „Rembrandt-dramatológia” vázlata, a harmadik rész címe pedig „Drámaelemzések”, amelyben kétszáz oldalon tizenkét kép (tíz festmény és két rézkarc) értelmezésére kerül sor. E drámai-színházi aspektus a Rembrandt-recepcióban már sporadikusan felvetődött. Ebbe nemcsak Rényi négy évtizeddel ezelőtti, említett tanulmánya

¹ A jelen írás idézeteiben szereplő valamennyi kiemelés az eredeti szövegben található.

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2023
808 oldal, 9800 Ft

tartozik bele, hanem a Rembrandt-szakirodalom egy részének vonatkozó – de alapvetően marginálisan kezelt – rétege is, mely források részletekbe menő, rendkívül alapos kritikai áttekintését is adja a könyv. E szakirodalmi recepció mélyreható vizsgálata során feltárul, hogy a drámai-színházi szempont érvényesítésének a lehetősége és jelentősége mely művésztörténeti, esztétikai értelmezésekben került korábban elő.

Nem szükséges fogalmi szótárt összeállítani a kötet elméleti megalapozását áttekintve, de érdemes kiemelni a főbb kategóriákat. Mindjárt az első részben Aby Warburg 1926-os Rembrandt-előadásának „korszakos jelentőségű gondolatmenetéből” (31.) kiindulva Rényi kiemeli a Rembrandt-képek működésének közvetlen-testies és eseményszerű jellegét, és azt, hogy Warburg meglátásai egy performatív képantropológia előfutárának tekinthetők. Warburg megközelítésében ezek a képek cselekvéseket ábrázolnak, és nyilvános használatuk révén rokonai – mintegy festett színpadként – a színházi műfajoknak.

A kötet alcímét viselő második rész, „A képek színjátéka: egy »Rembrandt-dramatológia«” egy rövid Goethe-szövegből indul ki, melyben a német költő *Az irgalmas szamaritánus* című rézkarcáról elmélkedik. Miként Warburgnál, úgy itt sem elméletről van szó, ám Goethének a rézkarc alakjairól adott aprólékos leírása módszertani mintát kínál a Rembrandt-művek képdramatológiai elemzése számára. Rényi kiemeli, hogy Goethe a holland festőben a színházi rendezőt ismeri fel. Tulajdonképpen egy scenografikus-dramaturgi észjárás az, ami Rembrandt szemléletét és kompozíciós technikáját jellemzi és egyben megkülönbözteti más festőkéttől. Rényi hangsúlyozza, hogy a színházias jelleget metaforikusan érti, és a képeket nem a korabeli holland színházi praxis kontextusában tárgyalja.

Ugyanakkor ezen a ponton vonja be a drámai-színházi mibenlét sajátosságainak meghatározásába a drámaelmélet néhány alpművét és alapfogalmát. E tekintetben Rényi kiindulópontja az, hogy „Rembrandt egy-egy történet *epikus elbeszélését* rendre egy a néző jelenlétében lezajló fordulat (átváltozás, fölismerés, meghasonlás) *drámai eseményévé* alakítja át” (76.). A legfontosabb drámaelméleti forrásokat Arisztotelész *Poétikája*, Peter Szondi *A modern dráma elmélete* című munkáinak fogalmai adják, kiegészülve a fiatal Lukács néhány a drámaformára vonatkozó meglátásával. Mindez persze a jéghegy csúcsa (vagy a drámaelmélet alapja), ami további – az elemzésekhez közvetlenül kapcsolódó – drámai-színházi kategóriákkal egészül ki.

Felvethető a kérdés, hogy e szakirodalmi források esetében dráma-, avagy színházelméletről van-e szó, illetve, hogy melyik diszciplína kerül itt játékba voltaképpen. Rényi kerüli a vagy-vagy dichotómiát, és magától értetődően kezeli egyben a kettőt, mint azoknak a korszakoknak a felfogása és gyakorlata tette, amelyekben színrevitel és nyelvi rögzítettség nem különült el egymástól, miként az antik görögség, a kora modern színpad vagy Rembrandt saját kora időszakában.

Mivel a képek lehatároltak, keretbe foglaltak, kézenfekvőnek mutatkozik Szondi színházzal kapcsolatos premisszájának elfogadása, miszerint az úgynevezett „kukucsáló színpad” az a színpadi forma, amely adekvát a dráma abszolút voltával. Ugyanígy Szonditól jön a jelenidejűség kizárólagosságának a hangsúlyozása, valamint az a tézis, hogy a dráma pusztán viszonyok összessége (azaz kizárólag emberi relációk színrevitele). Jellem, hogy ezeket a jegyeket Szondi könyvének közepén (az „Átvezetés” című fejezetben) definícióként is megfogalmazza, mely szerint a dráma „mindig *jelen idejű* (1), *interperszonális* (2) *történet* (3)”. Ez egészül ki Rényinél azzal az arisztotelészi megállapítással, hogy a dráma (tragédia) meghatározó jegyei a fordulatok és felismerések. Ami – tehetjük hozzá – implikálja a személyközi viszonyok megváltozását, ez pedig a drámaiságnak, a drámai szituációnak az alapja.

Itt megint érdemes említést tenni a drámai-színházi összefüggésről. Amiket a Rembrandt-képeken látunk, azok voltaképpen olyan drámai helyzetek, amelyek színre vitt formában, performatív potenciállal bíró képi kompozícióban, mondhatni előadásként jelen-

nek meg, itt és most (a kép befogadásának idején). Ezeket a szituációkat tárják fel, teszik láthatóvá Rényi András elemzései, amelyeket – épp a festmények vizuális médiumának és a színre vitt/képre vitt szituációknak az egybejátszása okán – képdramatológiai megközelítésnek nevez.

Színházi szempontból különösen érdekes az a felvetése, hogy Rembrandt „igyekszik a nézőt is tudatos szereplőként bevonni” (87.) művei világába, mégpedig a mindennapi befogadót, aki a mindennapi észlelései és elvárásai alapján kapcsolódik a látottakhoz – miként ez (tehetjük hozzá) a színháznéző esetében is fennáll.

A könyv számos pontján fogalmaz meg célkitűzéseket, így például azt, hogy egyik ambíciója a génusz demisztifikációja. Ezt a célt magukkal a műelemzésekkel („drámaelemzésekkel”) éri el, mert mellett, hogy megvilágító erejű, lenyűgöző részletességű és mélységű elemzéseket kínál a remekművekről, arra is rámutat, ha egy Rembrandt keze alól kikerülő alkotás kudarcnak tekinthető. Összehasonlító elemzésben vizsgálja Caravaggio és Rembrandt *Hitetlen Tamását*, és épp a képdramaturgiai premisszáik alapján mutat rá, hogy a holland festő műve külsődleges és konvencionális módon viszi színre a címében megjelölt szituációt, szemben Caravaggio remekével.

Ez a kritikai attitűd nemcsak a Rembrandt-művek kapcsán, hanem az ezekkel foglalkozó művészettörténeti szakirodalom vonatkozásában is fennáll. A könyv ez utóbbiak kritikai áttekintését oly módon végzi el, hogy beleszövi a szakirodalom interpretációját a képek vizsgálatába, a legaprólekosabb részletekre kitérve érvel egyes korábbi megállapításokkal szemben, vagy azok mellett.

Noha a reneszánsz Arisztotelész *Poétikájából* normatív előírásrendet fabrikált, megteremtve az ott leírt jegyek kikényszerített rémuralmát, mi sem áll távolabb ettől a monográfiától, mint dramaturgiai elvárásokat támasztani a vizsgált művekkel szemben. Rényi saját vállalkozását gondolatkísérletnek nevezi (151.), ugyanakkor deklarált ambíciója az, hogy „merőben új alapokra helyezze [...] a rembrandti »színpadról« szóló szaktudományos diskurzust” (157.). Anélkül, hogy ennek megítélésében művészettörténeti szempontból kompetens lennék, magukat a képdramatológiai elemzéseket mind hermeneutikai, mind dramaturgiai nézőpontból teljes mértékben meggyőzőnek találom.

Az elemzésre kiválasztott festmények, illetve rézkarcok túlnyomó többsége vagy mitológiai, vagy bibliai jelenetet visz színre. Az értelmezés kiindulópontja minden esetben az az eredeti szituáció, amely a színre vitt jelenet alapját képezi. Ezt a történetet, helyzetet a kép elkészülte és nyilvánosságra kerülése idején a nézők ismerték, és ezt az implicit tudást – Rényi találó meglátása szerint – Rembrandt belekomponálja a képre vitt szituációba, melynek lehet, hogy egy elbeszélés az alapja, ám ebből a festő drámai eseményt teremt – mint ezt Rényitől fentebb már idéztem. A drámaivá alakított kompozíció nem pusztán a szituáció tartalmát jelöli, hanem azt a nézést irányító festői gyakorlatot is, amely bizonyos képek esetében olyan képretorikai trópuszt alkalmaz, amely a tekintetet, a figyelmet a fókuszba helyezett eseményre irányítja, afelé mozgatja.

A képek interpretációi, a „drámaelemzések” előtt Rényi András bemutat egy táblázatba foglalt tipológiát, amely az implicit nézőnek a lehetséges befogadói pozícióit rögzíti, összefüggésben a képkompozíció dramatológiai kronotoposzaival. Ezzel a nézői-befogadói mátrixszal a dramatikus aspektushoz társul a vizuális vetület.

A könyv felét kitevő négyszáz oldalnyi képelemzések igazi szellemi csemegét kínálnak. Rényi András értelmezései révén láthatóvá, felismerhetővé válnak az adott mű dramatikus vektorai, a színpadi szcenírozás mozzanatai. Bár a kötetben található közel ötven reprodukció mérete okán nem minden esetben teszi lehetővé valamennyi mozzanat tüzetes összevetését az elemzésben olvasottakkal, a legtöbb esetben az árnyalatokra, a hagyományosan figyelmen kívül hagyott részletekre is rálelhetünk. Közvetlenül az elemzések előtt a szerző hangsúlyozza, hogy „Rembrandt dramaturgi észjárása leginkább ismert

történetekben implikált *konfliktusok* természetének kitapintásában érhető tetten” (399.). A mintegy másfél tucatnyi műértelmezésből itt kettőre térek ki röviden. Az egyik a *Hámán parancsot kap Mordecháj dicsőítésére* (1665), a másik *A tékozló fiú hazatérése* (1660–1663). Mindkét festmény Szentpéterváron, az Ermitázsban látható.

A *Hámán* a címében megjelölt jelenetet viszi színre. A képről Rényi megemlíti, hogy a Rembrandt-kutatás legneuralgikusabb pontjának számít. Az értelmezés felvezetésében a szerző kitér arra, hogy a jelenet forrásul szolgáló pontos bibliai hely meghatározásában sokáig bizonytalanság uralkodott. A kép a nézőt Hámán sorsfordulatának szemtanújaként szólítja meg. A háromalakos kép előterében, középpüth Hámán – hívja fel az elemzés a figyelmet – lehunytt szemmel áll, ami merőben szokatlan ábrázolás. Ez a mozzanat az ő magára maradásának, a Mordechájtól és Ahasvérustól való elszigetelődésének a színrevitele. Hámánnak a rivalda előterébe történő pozicionálásával a festő közvetlenül a nézővel konfrontálja a tragikus alakot. A test- és kéztartás apró gesztusaira történő rámutatást követően az elemzés megállapítja, hogy „Hámán igyekszik fenntartani a stabilitás és a töretlen szuverenitás látszatát, finom megingása és szemérmesen lesütött szempillái mégis arról árulkodnak, hogy önuralma merő disszimuláció” (538.).

A képmelléklet valamennyi festmény és rézkarc esetében megadja a pontos méreteket. *A tékozló fiú* kapcsán ennek azért van jelentősége, mert a festmény (általam kerekítve) két és fél méterszer kétméteres, azaz emberméretűnél nagyobb. A Lukács evangéliumában szereplő jézusi példázat színrevitele során Rembrandt nem az atyát és a hazatérőt helyezi előtérbe (akik a kép bal oldalán egymás felé fordulva helyezkednek el: az atya a fia fölé hajolva, őt ölelve, a tékozló pedig az atya előtt – nekünk háttal – térdepelve), hanem a kép jobbán, a másik kettőnél hozzánk közelebb álló, profilból ábrázolt testvérbátyot. A képen voltaképpen az ő drámája látható, amivel a festő radikálisan megváltoztatja a téma ábrázolástörténeti hagyományát. Ezzel Rembrandt időzjelbe teszi az atyára és a tékozló fiúra vonatkozó példázatot, és a figyelmet a testvérbáty helyzetére és érzelmi reakciójára irányítja. Mint Rényi kiemeli, a méretből adódóan az eredeti festmény megtekintése során annak anyagsága is bevonódik a percepcióba: „A festékrögök a maguk néma anyagszerűségében, áthatolhatatlanul sűrű ürességként torlódnak a szem elé, és zavarba ejtik a tekintetet, mert annak nincs hova *tovább* utalnia: amit lát, nem képes mintegy spontán módon ismerős ábrázolássá vagy észszerű jellé átértelmezni” (599.).

Rényi András Rembrandt-könyve lenyűgöző teljesítmény. Elmélyülést, lassú olvasást kívánó mű, amely nemcsak a holland festő képeinek megközelítésére, hanem általában az értelmezés elveire és gyakorlatára is példát mutat. A dráma/színház mint társ-művészet alkalmazása, játékba hozása a történeti, elméleti, módszertani okfejtések során igen meggyőző, és az elemzések eredménye visszaigazolja a választott utat, a megfogalmazott téziseket.²

² A vaskos kötethez hozzátartozik egy online elérhető, mintegy 450 tételt (képet és ezek forrásait) tartalmazó, 333 oldalas képmelléklet (<https://media.harmattan.hu/rembrandt/>).

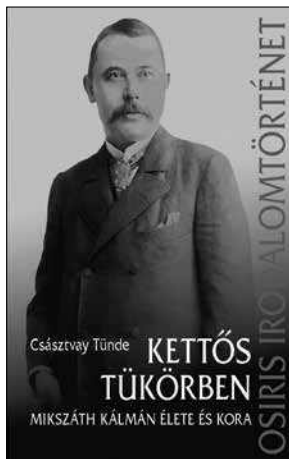
KÉT MIKSZÁTH

Császtvay Tünde: *Kettős tükörben. Mikszáth Kálmán élete és kora*

1

Mikszáth Kálmán életének, munkásságának számos vonatkozását zavarba ejtően meghatározza egyfajta *kettősség*, pontosabban a *kettes szám* mágiája. Mint ismeretes, kétszer házasodott, de ugyanazt a nőt, Mauks Ilonát vette feleségül;¹ irodalmi sikereinek korszaka egyfajta „második pályakezdeként” kanonizálódott az irodalmi emlékezetben, mely két kötethez, az egymástól elválaszthatatlannak érzékelt *Tót atyafiakhoz* és *A jó palócokhoz* kötődik; jó néhány alkotása két történet-szál sajátos interakciójára (például *Beszterce ostroma*, *Szent Péter esernyője*) vagy egyetlen történet kétszeri elmesélésére épül (például *Gálamb a kalitkában*); továbbá az életmű számos más problematikája is párhuzamok, relációk mentén bontható ki termékenyen (irodalom és újságírás; vidék és Budapest; novellista és regényíró stb.). A még tovább sorolható kettőségek és relációk sorából Császtvay Tünde egy kifejezetten lényeges, önmagán túlmutató jelentőségű kapcsolódást állított a tavaly ősszel megjelent Mikszáth-biográfiája középpontjába: a Jókai-életrajz és -életmű tükrében megértendő Mikszáth és a kronologikusan elbeszélte Mikszáth-pályakép viszonyát és feszültségét. E rendhagyó vállalat, mely ugyan szokatlan kötet szerkezetet eredményez, egyszerre képes láttatni a prózaírói életmű forrásait és távlatait, illetve őriz valamit Mikszáth prózapoétikájának (s posztmodern újraértésének) ihletéből is. A következőkben a kötet kontextusának, céljainak és koncepciójának bemutatása, valamint a két (egymástól függetlenül is olvasható) részegység legfontosabb tanulságainak ismertetése nyomán kívánjuk mérlegelni e nagyszabású kísérlet eredményeit.

2

A kötetnek két lényeges kontextusát érdemes említeni. Az egyik egy külső, praktikus tényszerűséggel van kapcsolatban, a másik pedig egy kutatástörténeti összefüggéssel. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a szerző megbízást kapott egy recepciótörténeti szövegválogatás összeállítására (ez 2023-

A szerző az MNMCK Petőfi Irodalmi Múzeum Oláh János-ösztöndíjasa.

¹ Erre utal Hajdu Péter Mikszáth-könyvének címadása is: *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*. Osiris-POMPEJI, Budapest, 2005.

Osiris Kiadó
Budapest, 2024
402 oldal, 4980 Ft

ban jelent meg)² és egy életrajzi monográfia elkészítésére az Osiris Kiadó irodalomtörténeti könyvsorozata számára. Ily módon az utóbbi, *Kettős tükörben* címmel megjelent munka értékeit, erőnyeit és esetleges hiányait nem lehet függetleníteni azoktól a – vélhetjük, nem mindig kényelmes – kiadói elvárásoktól, melyek általánosságban a könyvsorozat kötetekének, s azon belül a teljes életművekre irányuló szakmunkáknak a célkitűzéseit alakítják. Ennek tudható be a jelen kötet többé-kevésbé közérthető nyelvezete, a közműveltségi igényekre is figyelő jegyzetapparátus, a nagyon gazdag, tematikusan rendezett bibliográfia és a névmutató, valamint az egész grandiózus vállalkozás életrajz-központúsága.³ Ez utóbbi kihívásra Császtvay két szempontból is rendhagyó megoldást talált. Egyfelől – mint korábban említettük – voltaképp kétszer tekinti át Mikszáth pályaképét, melyből a második elbeszélés valóban eminensen megfelel a tradicionális szerzői biográfia műfaji elvárásainak. Másrészt a kiadó könyvsorozatában egészen egyedülálló módon nem „élete és művei” vagy „élete és költészete” jellegű monográfiát írt, hiszen a cím alatt ez olvasható: *Mikszáth Kálmán élete és kora*. A magyar irodalomtörténet-írás hagyományából emelt tehát ki egy nem magától értetődő – s magában a kötetben is problematizált – biográfia-típust, amely egyszerre kíván jellemezni egy szerzőt korának társadalmi, történelmi, kulturális, politikai, művészeti stb. folyamatai tükrében, valamint e törekvéseket is főszereplővé avatja egy speciális életút tág nézőpontú elemzésével. Persze az alcím főhajtás is egyben: jóllehet itthon az első efféle (félbemaradt) biográfiát irodalomtörténet-írásunk atyja, Toldy Ferenc írta (*Kazinczy Ferenc és kora*, 1859–69), talán a legtöbb olvasónak nem ez a mű, hanem a kötetben külön fejezetben is tárgyalt, máig a legismertebb Jókai-életrajz jut eszébe – Mikszáth Kálmán műve: *Jókai Mór élete és kora* (1907).

A másik lényeges összefüggés, melyet érdemes figyelembe venni a *Kettős tükörben* értékelésekor, a kötet megszületésének eddigelé is egyértelmű *szükségessége*. Arról van szó, hogy a Mikszáth-kutatás – hiába a magyar irodalom egyik legfontosabb kanonikus szerzőjéről van szó – ez idáig nem rendelkezett teljes körű, jól adatolt és megbízható Mikszáth-biográfiával. A szerző életében (Várdai Béla) és halála után (Gyöngyösy László, Rubinyi Mózes) megjelent könyvterjedelmű feldolgozások még helyzetközelből, az életmű múltba záródásának elemi tapasztalata nélkül tárgyalták Mikszáth pályáját, s forrásértékük is jócskán felülbírálnak, tekintve, hogy sokszor pontatlan (vagy mára ellenőrizhetetlenné vált) adatokat közöltek.⁴ A 20. század későbbi évtizedeiben mind az ihletett Mikszáth-olvasók (Zsigmond Ferenc, Schöpflin Aladár, Karácsony Sándor), mind a harcosabb (Király István) vagy a szolidabb (Kozma Dezső) marxista monográfusok eltekintettek az átfogó biografikus feldolgozás terheitől – s az sem meglepő, hogy a kilencvenes-kétezres évek elméleti pluralizmusának igézetében született új, máig ható Mikszáth-értelmezések szerzői (Eisemann György, T. Szabó Levente, Hajdu Péter) sem életrajzi keretben gondolkodtak. A hiányosan feldolgozott életutat, a folyóirat-közleményekben, dokumentumgyűjtésekben, levél- és kéziratárak paksamétái közt szerteszét heverő adatokat mindössze két irodalomtörténész, Fábri Anna és Praznovszky Mihály igyekezett valamelyest szintetizálni egy-egy kismonográfia keretében a kétezres évek előtt, ám ezek leginkább a nagyközönségnek szóló igényes kiadványok voltak.

Nehezen túlbecsülhető tehát Császtvay Tünde munkája, aki – tágabb, művelődés- és társadalomtörténeti nézőpontokat is érvényesítve, profi filológusként és sajtótörténész-

² *Mikszáth Kálmán emlékezete*. Császtvay Tünde szerk., Osiris, Budapest, 2023.

³ Erre az előszóban utal is a szerző: „A megadott terjedelmi korlátok miatt és a hangsúlyosan kért életrajzi áttekintés feladata mellett a mikszáthi nagyprózai alkotások részletes elemzése és gazdag értelmezői vizsgálatainak összegzése, összevetése itt nem volt lehetséges [...]” (12.)

⁴ Mindezekről átfogóan lásd Fábri Anna: Mikszáth közelről. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 491–506.

ként – összefogta a Mikszáth-hagyatékot, a regionálisan szórt kutatások eredményeként (foghíjasan) feldolgozott esemény- és élettörténetet, a nyilvános írói pálya médiakörnyezetét, valamint az irodalmi életmű egészét, s mindebből létrehozott egy mostantól alapvetőnek tekinthető, korszerű Mikszáth-biográfiát (a kötet második, a 199. laptól a 367. lapig tartó egységét). Ezt a bőségesen adatolt, s ennek ellenére élvezetes stílusban megírt töztes életrajzot előzi meg a Jókai-hatás (önmagában is könyvterjedelmű) sokrétű elemzése, mely a Mikszáth-életmű legalapvetőbbnek tekinthető értelmezési keretét kívánja tudatosítani s mélyebben vizsgálni.⁵ Az e koncepcióból született kétféle elbeszélés „nemegyszer egymásnak felelő, egymást magyarázó, egymást (remélhetően) kiteljesítő, de teljességre nem törekvő, mégis Mikszáthhoz közelebb lépő” (12.) ambíciója, nem kétséges, a Mikszáth-irodalom utóbbi harminc évének legnagyobb teljesítményei közé emeli Császtvay munkáját.

3

Mikszáth első, Jókai felől láttatott története a kiegyezés utáni magyar irodalom társadalmi, politikai, gazdasági és esztétikai kontextualizálásával, valamint az irodalmi nemzedékváltás Mikszáth pályáján is meghatározó jelentőségű problémájának tárgyalásával indul. Átfogó képet kap az olvasó a század közepén kidolgozott nép-nemzeti (vagy nemzeti tradicionalista) esztétikai-kritikai paradigma hetvenes években bekövetkező megcsontosodásáról, az azzal szembenálló írói csoportosulások szociológiai háttéréről és esztétikai törekvéseiről, az akadémia (egyoldalú és konzervatív) dotációs rendszeréről, valamint a dualizmus kori sajtópia működéséről. Noha Mikszáth, mint megtudjuk Császtvay elbeszéléséből, nemzedéki és szemléleti alapon többféle társuláshoz, véd- és dacsövetséghez is tartozott s tartozhatott volna, pályájára a leginkább döntő hatást a század legsikeresebb írójának szerepfölfogása tette. A Jókai Mór által kidolgozott, sikerre vitt – Császtvay kifejezésével – „hármassút-modell”, azaz az *újságíró/szerkesztő, politikus/közéleti ember és szépirodalmi tevékenységi körök* egységére épülő értelmiségi pálya vonzotta leginkább Mikszáthot. E Jókai példájából kiindul, vágyott (s egy nem mindennapi, privilegiált élethelyzet elérését célzó) szerepképzet megnevezése nem véletlenül utal Vörösmarty *Csongor és Tündéjének* jól ismert motívumára, midőn Csongor a hármassúton a Kalmárral, a Fejedelemmel és a Tudóssal találkozik. Mint Császtvay írja, „életpályája választási pontjainál nemegyszer Mikszáth is a pénz, a hatalom vagy a tudás, a tehetség (vagy tágabban nyitva: az írásművészet) hármassúta előtt állva került sorsdöntő elhatározás elé, s ezeken a pontokon fordult tekintete Jókai felé” (33.). De a szerző arra is utal, hogy ez a mintakövetés erősen reflektált cselekvéseket követelt Mikszáthtól: „nem arról van tehát szó, hogy Mikszáth lemásolni, utánózni igyekezett volna idősebb pályatársa életét és lépéseit, számára Jókai sokkal inkább önmagát viszonyulásra készítető és inspiráló *referenciapont*, a Jókai-viszony évtizedekig valójában a *korhoz* való viszonyának tükré [...]” (35. [kiemelések az eredetiben]).

A fenti alapvetés szellemében követhetjük végig a Jókai–Mikszáth-kapcsolat kalandos alakulását. A Mikszáth kedvenc gyerekkori olvasmányaitól induló történetben szó esik az ellenzéki érzelmű fiatal újságíró Mikszáthnak a *politikus* Jókait mamelukként, a Szabadelvű Párt díszpintyeként láttató bíráló cikkeiről s ezzel egyidejűleg az író Jókai iránti feltétlen rajongásáról (mely a hetvenes évek második felében publikált cikkeit olvasva jól adatolható); Jókai és Mikszáth 1879. június 13-i első (szegedi) találkozásáról; a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által támogatott *Jó könyvek a magyar nép számára* című Révai-könyv-

⁵ Vö. Milbacher Róbert: A Mikszáth-befogadás főbb irányairól. *Tiszatáj*, 2011/11, 80–87.

sorozatban vállalt közös munkálkodásukról, munkakapcsolatukról; a kölcsönös megbecsülés fokozatos kiépüléséről. Mindeközben Császtvay széles kontextust ad a ponyvairodalom korabeli (vitákkal teljes) megítélésének, a könyvsorozat gazdasági háttérének, valamint részletesen elemzi Mikszáth első, hosszabb terjedelmű Jókairól szóló művét, a *Jókai Mór vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg* (1883) című verses elbeszélést is. (Mikszáth karriertörténetének e szakasza – ha eltekintünk a *Jó könyvek* sorozat összeomlásától s az azt bíráló Gyulai jogos kritikáitól – szinte meseszerűnek tűnik föl: épp az idő tájt nyeri el példaképe, Jókai barátságát, midőn szépirodalmi és újságírói karrierje is felívelésnek indul.) A Jókaiból nemzeti hőst faragó, apologetikus (de Jókai megítélésével kapcsolatos kortársi dilemmákat is fölfedő) *Komáromi fiú* részletes elemzése mellett Császtvay kitér Mikszáth egyéb elszórt, Jókaival kapcsolatos írásaira s kapcsolatuk egyre szorosabbá válására, illetve külön, hosszú fejezetben tárgyalja Mikszáth Jókai-életrajzát. (Noha a szerző a bevezetőben előzékenyen nem ígér műértelmezéseket, a kötet első egységében mégis előáll két kifejtett interpretáció.) Császtvay körültekintően tisztázza a *Jókai Mór élete és kora* megszületésének kontextusait – Mikszáthnak a Révai Kiadóval kötött megállapodását, melynek az is része volt, hogy a művet egyben kellett megírnia s nem folytatásos közlésben; szóbeli és írásos forrásokra is alapozott adatgyűjtési technikáit; az életrajzírás korabeli műfaji elvárásait és dilemmáit, valamint Mikszáth ezekkel kapcsolatos reflexióit –, majd pedig a mű mértékadó értelmezéseit (T. Szabó Levente, Hermann Zoltán, Margócsy István) is felhasználva bontja ki az 1906 végére elkészült életrajzi regény tétjeit.⁶ Mint a fejezet egy pontján olvashatjuk, művében „Mikszáth [...] ahhoz az európai kulturális paradigmaváltáshoz igazodott, amely a személyiségről, az identitásról, majd – szűkebb térben – a kiemelkedő képességű zseniről való irodalmi gondolkodás gyökeres megváltozását hozta. A mikszáthi értelmezésben is a Jókaira vetített, töredezett darabokból összeálló személyiség-problematika és a hétköznapi hősertelmezés kapott prioritást, jóval hátrébb utasítva mind az adatokkal való foglalatosságot, mind a műelemzéseket. Életrajz- és életrajzi hős-értelmezése pedig tulajdonképpen a kiválasztott személyiség valóságos és akár fikciós elemekkel magyarázott, nagyon progresszív újratelmezése, regénybe írása” (171.). Valamivel később, már a Mikszáth-mű tendenciózus (az adatokat pontatlannak, hiányosnak értékelő, vagy egyenesen plágiumot kiáltó, illetve a műelemzéseket hiányoló) kritikáit is értékelve így fogalmaz: „[Mikszáth művéből] Nem tudunk meg semmit Jókai témaválasztásairól, műveihez felhasznált forrásairól, eszmei gondolatvilágáról, formai választásairól vagy arról, hogyan szemlélte Jókai kora Magyarországot és Európáját, mi volt róla a véleménye. Jókai és mesélőkedve belesimult a nemzeti identitásba, a nemzeti történelembe. Mikszáthot ugyanis sokkal inkább az emberi tényezők, Jókai alakjának személyes vonásai, a Jókai-jelenség, valamint az írófejedelemség pozíciója és társadalmi-közéleti-irodalmi közegben való mozgása érdekelték, míg az olvasó nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy az írófejedelmi utódlásra bejelentkező Mikszáth szeretetteljes, de mégis egyfajta leszámolása és végérvényes írói önállósodásának deklarációja zajlott le” (179. [kiemelés az eredetiben]).

Nem túlmagyarázva a fentieket: látnunk kell, hogy Mikszáth Jókaival való „leszámolása” az irodalmi apagyilkosságoknak nem abba a hagyományába illeszkedik, amelyre Petőfi szolgáltatott példát Vörösmartyval kapcsolatban („Nem én tépem le homlokodról, / Magad téped le a babért.”), vagy amit Móricz Zsigmond követett el éppen őrajta 1910-es nekrológiával – törekvése sokkal inkább a Balassit égbe emelő tudós költő, Rimay János eljárásával rokon, aki a költőelőd szoborra avatásán, retorikus múltba zárásán keresztül

⁶ A *Jókai Mór élete és kora*ról szóló gazdag elemzés eredetiségét mutatja, hogy Császtvay az életrajzírás korabeli dilemmáiról gondolkodva Ernest Renan 1864-ben megjelent (s magyarra már 1870-ben lefordított) *Jézus élete* című, európai szintű botrányt kavart könyvét is beemeli.

teremtette meg önnön alkotói portréját.⁷ Akárhogy is, Mikszáth projektje, noha eredményeit életében csupán pár évig élvezhette, hosszú távon sikeres volt. Mint a kötet első egységének utolsó lapjain olvashatjuk, az 1910 májusában rendezett országos Mikszáth-ünnepségekkel, írói pályájának fél évszázados jubileumával egyértelművé vált, hogy Mikszáth az új írófejedelem. Már 1908-ban megkapta az MTA nagyjutalmát széptudományi kategóriában, 1910. május 14-én pedig Ferenc József császár és király, valamint gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök kézjegyével hitelesítve a Szent István-rend kiskeresztjét. „Mikszáth minden elismerést megkapott, amit egykor Jókai. Azokat a kitüntetések és érdemrendeket is, amelyekért egykoron annyira kárhoztatta őt. Az írófejedelem az utolsó cseppjét is kiélvezte az írófejedelmi tisztségnak. Pontosan még tizenkét napig. 1910. május 28-án Mikszáth Kálmán váratlanul elhunyt” (196.).

Itt ér véget az első Mikszáth története.

4

A Jókai–Mikszáth-párhuzamot vizsgáló első nagy egység számos alapvető tanulsággal szolgál nemcsak a szóban forgó két prózaírói életmű értelmezésére nézvést, hanem a korszak politikai, irodalmi és sajtóéletének átfogó tanulmányozása szempontjából is. Mégis sokkal izgalmasabb történet az immár a maga jogán előálló Mikszáthé, a születéstől a halálig tartó élet- és karrierút elbeszélése – s e perspektíva és lépték mutatja föl látványosabban a szerző elmélyült, szerteágazó kutatásainak nélkülözhetetlenségét, szintetizáló igényét.

A második elbeszélés Mikszáth 1881-ban keletkezett (a PIM Kézirattárában található) önéletrajzi töredékéből indul ki – egy olyan kuriózumértékű, a saját írói krédót a legnagyobb sikerek küszöbén értelmező dokumentumból, melyhez hasonlót nehéz találni a Mikszáth-filológiában. Az eredendően Törs Kálmánnak küldött (a *Vasárnapi Újság*ba írandó Mikszáth-portré alapjául szolgáló) töredékes szöveg – melyben Jókai neve kétszer is fölbukkan – visszaigazolja a korábbi 200 oldalon fejtegetett Jókai–Mikszáth-kapcsolat tárgyalásának relevanciáját. „Mikszáth, az író, aki jóformán soha nem tárulkozott ki a nyilvánosság előtt, sőt, hőseibe, szépirodalmi műveibe tipikusan még rejtett áttételekkel sem nagyon írta bele önnön személyét, Jókai fénytörésében valójában a mikszáthi énkép-változásáról beszélt. Itt azonban saját maga szólalt meg önmagáról.” (201.) Császtvay ezt követően a Mikszáth-életrajz és -filológia rejtekeibe vezet be; gazdag forrásbázist mozgatva vázolja a Mikszáth család nógrádi mikroközegét, tisztázza az író születési idejét és az apai ág Mikszáth által előszeretettel legendásított (valójában nem létező) nemességének kérdését, s betekintést kaphatunk az eleinte csapnivaló tanulmányi eredményeket produkáló Kálmánka rimaszombati diákéveibe, ahol néhány tantárgyból (például magyarból) fokozatosan javuló érdemjegyeket hozván, elérhető céllá formálódott számára az ügyvédi pálya lehetősége. Visszaemlékezések, dokumentumközlések sokaságának segítségével jellemzi a rimaszombati és selmecbányai gimnáziumban zajló önképzőkori életet, Mikszáth korai irodalmi és közéleti ambícióit is; mint a kötet egy pontján megtudhatjuk, Mikszáth a selmecbányai evangélikus gimnázium önképzőkörében is feltűnő jelenség volt, szóban előadott humoreszkjeivel szép sikereket aratott, egy ideig a képzőtársaság al- és főjegyzője is volt, míg annak rendje és módja szerint ki nem zárták a közösségből. (Többek között azért, mert társai magyardolgozatait is ő írta meg, időnként megtréfálva őket, s egy alka-

⁷ Móriczsal szemben jól láthatóan ez utóbbi utat követte Herczeg Ferenc a mikszáthi szerep talán túlonltul is ambiciózus folytatójaként. Lásd Herczeg Ferenc: Mikszáth-émlékbeszéd [1928]. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 196–208.

lommal többedmagával verekedésbe torkolló ribilliót rendezett társai között.) Ezt követi – hasonló forrásgazdagsággal – a végül diplomára sosem váltott pesti jogi stúdiumok, a leendő após, Mauks Mátyás kegyéből megkapott (nem hivatalos) balassagyarmati esküdti állás, a meghíúsult nógrádi aljegyzői kinevezés tárgyalása, a Mauks Ilonához fűződő viszony szorosabbá válásával a háttérben.⁸ A szerző már itt rekonstruál egy határpontot – nevezetesen a nógrádi közigazgatás és politika világában való egzisztenciateremtés el lehetetlenülését, az úgynevezett „Jeszenszky-ügyet” –, amely alapvetően határozhatta meg az ekkor már gyakran publikáló, önérzetes (és éppenséggel szerelmes) Mikszáth későbbi életútját.⁹ Mikszáthnak „azzal kellett számot vetnie, hogy erre a mások által irányított, sokszor kicsinyes és őszintétlen, ráadásul csak külső rásegítésekkel elérhető eredményeket adó, kiszámítható és unalmas – igaz, biztos egzisztenciát nyújtó – pályáivet ígérő útra lép-e, avagy nagyon más irányba indul. A közigazgatási feladatok, a vármegyei életben való munka ráadásul [...] állandó politikai, személyi összeütközéseket, kompromisszumokat tartogatott, aláásva bármiféle személyi autonómiát. És valószínűleg a nem igazán megterhelő, de mégis napi hivatali munka is nyomasztotta” (232.). Az újságírói ambíciók, a korai publikálási gyakorlat, az eleinte otthont adó nógrádi társasági élet és kapcsolatrendszer, a Pestre költözés vágya, majd megvalósítása, a fővárosi nyomorgás közelképei mellett külön említést érdemel a Mauks Ilonával való szerelem és (két) házasság lebilincselő, ám nehezen fölfogható családi tragédiák sokaságával tarkított története, melyet Császtvay különös érzékenységgel tár föl. Mikszáth és felesége (a korai években gyakran egészen szélsőséges hangvételű) levelezését, illetve a fővárosba költözés előtti helyzetüket jellemezve írja:

A Mikszáth–Mauks Ilona levelezés – ha irodalmi műalkotás lenne – nem szép, romantikus regénybe illő szavakból építkezve egy olyan kapcsolatot ábrázolna, mely tele van belső bizonytalansággal, lemondással, ígéretekkel és meg nem valósított vágyakkal, kétségekkel, szenvedésekkel, mégis két ember valami atavisztikus ösztökézettségét mutatja. Állandó érzelmi hullámvasút, fizikai és lelki gyötrelmekkel. A romantikus szerelmi amplitúdók helyett azonban sokszor napi gondokba ütköznek vagy fájdalmas gesztusok, tragédiák következnek. A leendő férj egy jó ideig nem tudja, ez-e az igazi szerelem, hisz egészen más, mint a korábbi szívdobbanásai, kétségei vannak és átlátszó kibúvókat és kifogásokat keres, folyton magyarázkodik és tolja maga előtt a döntést. A leendő feleség nyugodt és kiszámítható, nem magasra törő vidéki életet akar, nem vonzza a fényes és fővárosi lét, mégis csökönyösen kitart választottja mellett, és belevág ebbe a teljesen kiszámíthatatlan kalandba. Tulajdonképpen egy rendkívül modern, belső viaskodásokkal teli [...] szerelemről szólunk Mikszáth levelei, a korban rendszerint nem ilyen szerelmes levelek születtek. Mindennapi, romantika nélküli, modern párkapcsolat – némi anakronizmussal. (243.)

Mint ismeretes, Mikszáth utóbb, pályája felívelő szakaszában újra elvette s módba helyezte Mauks Ilonát, aki 1874 folyamán elköltözött tőle, s 1878-ban törvényesen is elváltak – a

⁸ Érdemes utalni rá, hogy Császtvay, amikor csak lehetséges, szembeesíti a forrásértékkel bíró pozitív adatokat Mikszáthné 1922-ben közreadott visszaemlékezéseinek szövegével.

⁹ 1872 tavaszán megüresedett a Nógrád megyei aljegyzői állás, melyre Mikszáth is beadta a pályázatát, s noha az őt személyesen ismerő ellenfél, Jeszenszky József végül visszalépett a pályázástól, a szavazáson őt választották meg közfelkiáltással, míg Mikszáthot „tisztetletbeli” vármegyei aljegyzőnek kiáltották ki, ám ő ezzel nem kívánt élni.

levelezés tanúsága szerint azonban Mikszáth érzelmi közléseinek sajátos hangvétele a későbbiekben sem változott.

A kronologikus, életrajzi bemutatást időlegesen fölfüggesztve érdemes utalni azokra az éles szemű megfigyelésekre is, melyeket Császtvay Mikszáth személyes alkatával, mintakövetéseivel és -elutasításaival, pillanatnyi döntéseivel, választásaival kapcsolatban tesz az irodalmi életmű összefüggésében. A fenti idézet folytatásaként például a következőket olvashatjuk: „Nagyon óvatosan kell azonban Mikszáth fiatalkori megnyilvánulásait, lépéseit, mondatait, jellemét minősíteni, hiszen gyakran pillanatokon belül fordul a helyzet, és egy egészen más arc néz ránk, vagy egy radikálisan máshogyan értelmezhető szituációban és reakcióban látjuk. Ez a magánéleti attitűd pedig az alkotóművészetének is meghatározó jellegzetessége. [...] bármikor felkészülhetünk a hirtelen nézőpontváltásokra, váratlanul más megvilágítás esik egy-egy részletre, csak egyes darabkákból rakható össze egy történetrész, de arról is kiderülhet, hogy az másképp is rendezhető [...]. Mindez egyrészt töredezettség-élményt teremt, másrészt átírja, relativizálja a korábbi értelmezésünket” (243–244.). Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy Mikszáth „személyiség- és habitusjegyei” íásaiban jellemzően nem önéletrajzi vonásokkal megalkotott szereplők képében bukkannak föl, sokkal inkább a szerző által jól ismert szituációkban, társas viszonylatokban. Mindezt jól példázza, hogy a Császtvay által is bőségesen idézett levelezés azon részletei, melyekben az 1872-ben és '73-ban időlegesen Pesten tartózkodó Mikszáth Mauks Ilonát tudósítja a fővárosi viszonyokról, sok vonásukban hasonlítanak az 1893 szeptembere és decembere között publikált humoros Katángyhy-levelekre.

Az ezt követő, szintén érdekfeszítő oldalak a dualizmus kori (fővárosi) sajtóvilág korábban nagy vonalakban fölskiccelt viszonyainak hús-vér valóságát Mikszáth egzisztenciakeresésére vetítve részletezik tovább, láthatóvá téve azt a minimálisnál többnek mondható, de legfeljebb az értelmiségi vegetálás állapotával kecsegtető kapcsolatrendszert, mely Mikszáthot Budapesten körülvette, s amelyet ő maga is igyekezett tovább építeni. Császtvay részletesen tárgyalja azokat a témákat, közéleti-politikai eseményeket és kérdéseket (például a szerzői jog és az újságírás/-szerkesztés finanszírozásának kérdését), melyekkel kapcsolatban Mikszáth, mint már nem teljesen ismeretlen publicista, föl szólalt, valamint láthatóvá teszi azt a folyamatot, miképp vezetett számára az út a pénzért vállalt (Kecskeméthy Aurél-típusú) „fény- és árnyképektől” az egyéni műfaji újításig, a semmivel össze nem téveszthető mikszáthi karcolatig. Mint a kötet egy korábbi pontján is történik rá utalás, a Mikszáth-életrajz utolsó valóban izgalmas szakasza a Szegedre költözés. A Borostyáni Nándor közbenjárásával 1878 nyarán az ellenzéki *Szegedi Napló* munkatársává váló Mikszáth a *profi* újságíróvá válást, az 1879-es árvízről szóló tudósításai és könyve (a még álneven publikált *Szeged pusztulása*, 1879) révén az országos ismertséget, s nem utolsósorban a Jókaival való megismerkedést köszönhette Szegednek. A szerző e fejezetben kerít sort a Mikszáth-életműben elválaszthatatlan irodalmi és publicisztikai korpusz (kritikai kiadásban is kiütköző) műfaji és filológiai problémáinak taglalására, átvezetve az 1881 elején Pestre visszaköltöző, s rövidesen a *Pesti Hírlaphoz* szegődő Mikszáth sikerkorszakába. Itt a kötet első felében fölvezetett „hármasszámú-modell” mikszáthi megvalósításának lépéseit követhetjük nyomon: a lankadatlan és a közélet alakulására jó reflexekkel reagáló újságírói munkát, a parlamenti karcolatok műfaji innovációját, Mikszáth képviselővé választását (1887), illetve a lapalapítás és -szerkesztés Jókai-modellből levezetett vágyát, mely végül Mikszáth számára kínos bukással végződött a rövid életű *Országos Hírlappal* (1897–99). Ezt követi – a hármasszámú utolsó nagyszámú hagyott terepneként – az „irodalmi mező”, Mikszáth szépirodalmi pályájának második, ismertebb szakasza. A kötet második nagy egységének ez a része a kronologikus életrajzi elbeszélésből – szükségszerűen – az életmű ismertebb darabjainak rövid bemutatásába csap át; míg a

palóc tematikájú kötetek szerkezetét, társadalmi-politikai kontextusait és poétikai eljárásait viszonylag részletesen elemzi a szerző, a rendkívül gazdag novellisztikát, illetve a nagyközönség által is jobban ismert hosszabb elbeszéléseket, kisregényeket és a három utolsó nagyregényt (*Különös házasság*, *Nosztalgia*, *Fekete város*) már csak a bevett, konszenzuális szakirodalmi álláspontok fölvillantásával jellemzi. Az utolsó fejezet értelmezési javaslata Mikszáth modernitásélményének a Budapest-tapasztalatban való megragadását hangsúlyozza, az utolsó lapokon pedig Mikszáth korai, jól ismert, bevált olvasója, Schöpflin Aladár szavai mellett ama nevezetes hév-utazás is megemlíttetik, mely egyszerűs mind Mikszáth „revelatív rehabilitációját is meghozta” az 1970-es, ’80-as években (367.).

Itt végződik a második Mikszáth története.

5

Császtray Tünde könyvének igazi érdemeit – a fentiekén túlmenően – abban jelölhetjük meg, hogy tudatosította a Mikszáth-életmű, -értelmezéstörténet és -filológia eredményeit, hiányait és jövőbeni kihívásait:¹⁰ felhívva a figyelmet többek között a Jókai-hatás és -kapcsolattörténet fontosságára, az újságírói és szépírói életmű elválaszthatatlanságára, az életrajzi, eseménytörténeti kutatások hézagaira és regionális (nógrádi, szegedi) szórtságára, illetve a kritikai kiadás fölülbírálható koncepciójára s folytatásának lehetőségeire. Mindezt bőséges forrásbázison, kontextualizáló és műértelmező betétekkel, életrajzi keretben elvégezve. Épp emiatt vállalkozása nem nélkülözhet a kockázatokat, s a megvalósítás mikéntjével kapcsolatos kételyeket. A magam részéről e helyütt a kötet két problematikusnak tűnő vonására utalnék – egyik megjegyzésem tartalmi jellegű, a másik pedig a kötet szerkezetét (s tágabban a könyvsorozat koncepcióját) érinti.

A Mikszáth- és Jókai-életmű vonatkozásában nincs lényegi vitám a szerzővel. Amit a kötetben, ha nem is meglepőnek, de sajátosnak véltem, az Gyulai Pál kritikus portréjának körvonalazása. Császtray könyvében Gyulai leginkább mint „irodalompolitikus”, az irodalmi életet az Akadémia, a Kisfaludy Társaság berkeiben, a pesti egyetem katedrájáról, a *Budapesti Szemle*, az Athenaeum és a Franklin Társulat vezető szerkesztőjeként, irodalmi pályázatok bírálójaként a hagyományos, nem piaci alapú támogatási rendszert is uraló kritikus tűnik föl. Mindennek legrészletesebb kifejtésére a 17–23. és a 42–49. oldalakon kerül sor, ahol is élénk rajzát kapjuk a Gyulai által birtokolt kapcsolati, szimbolikus tőkének s támogatási lehetőségeknek, az akadémia „ódon” konzervativizmusának és az Arany János neve mögött fölvonuló nép-nemzeti irány századvégi kifulladásának. Ami zavaró volt a könyvet olvasva, hogy a későbbi – meglehetősen sűrű – Gyulai- említések egyénemelyikében már hiányzik ez a fajta széles körű perspektíva, Gyulait némileg démonizálva látjuk (ilyenkor a szerző szóhasználatát talán nem is a kritikusnak sokszor nekitámadó fiatal Mikszáth, inkább a költői önbecsülésében még inkább sértett Reviczky Gyula és az újromantikus költők ellenszenve uralja, példaképp: „hiperkritikus Budapesti Szemle” [81.], „Gyulai-klán” [291.]), s a legtöbb esetben hiányzik az alapvető kontextus, annak tisztázása, hogy ezúttal Gyulai épp mint csőlátó (vagy azzá lett) kritikus, mint diszkriminatív irodalmi intézmény, egy hatalmi bünszervezet irányítója vagy szimplán mint rosszindulatú fráter értelmeződik antihősként. Amilyen árnyalt képet alkot Császtray Jókairól és Mikszáthról, kettejük kapcsolatának változásáról, úgy érdemes lett volna bővebben kifejteni, miképp változott a Gyulaival kapcsolatos Mikszáth-írások hangneme azáltal,

¹⁰ Voltaképp a recepciótörténeti összefoglalás tanulmányértékű bevezetője is már erre tett kísérletet. Császtray Tünde: Előszó. Mikszáth Kálmán fogadtatástörténete. In: *Mikszáth Kálmán emlékezete*, i. m., 9–32.

hogy Mikszáth beérkezett íróvá lett (Mikszáth 1893-as *Mikor a hóhért akasztják* című pompás Gyulai-kritikájában vagy épp a Katángyhy szájába adott 1894-es Almanach-előszóban csakugyan több a „gyilkos kritika” [288.], mint az élcelődés, tódítás?). Illetve arra is, hogy Gyulai és Péterfy Jenő kritikáiból, reflexióiból (vagy épp reflexióik hiányából) milyen távlatosabb következtetéseket vonhatunk le a Mikszáth-próza vonatkozásában azon túlmenően, hogy nem illettek bele a „nép-nemzeti” paradigmába (s *vice versa* a népiesség-paradigma problémáit is jobban megvilágíthatja egy ilyen nézőpont). Nincs kétség, a szerzőnek ennél jóval árnyaltabb képe van Gyulai Pál személyéről és munkásságáról – korábban tanulmánykötetet is szerkesztett róla –,¹¹ ám mindez a Mikszáth-biográfiában csak részben mutatkozik meg.

A legnagyobb problémát azonban a kötet jegyzetelési koncepciója és technikája okozta az olvasás során. Először is: a kötet irodalomjegyzéke nem azonos a hivatkozott irodalommal, hanem a korábbi *Mikszáth Kálmán emlékezete* című szövegválogatás bibliográfiáját közli újra, még jobban specifikálva a forrásokat. Érzésem szerint erre nem lett volna szükség, hiszen korábban már megjelent, de persze azt is számításba kell venni, hogy lesz, aki nem együtt forgatja a két kötetet. A másik baj, hogy a jegyzetek – a fentiekből következő módon – nem a bibliográfiában szereplő tételekre utaló rövidítések, hanem teljes címleírások, amiket több előfordulás esetén rövidít a szerző (a „továbbiakban: XY” módszerrel). Ez az eljárás tökéletesen működhet egy kevés hivatkozást tartalmazó kötetben, ám egy ekkora forrásbázissal dolgozó, mintegy 400 oldalas könyv esetében már viszonylag az elején követhetlenné teszi az utalásrendszert s nehezé a jegyzetekben való tájékozódást. (Minden bizonnyal ezzel a szerkesztők is így lehettek, mert a teljes címleírással és csak rövidítéssel jelölt hivatkozások rendszere sem következtes.)

Ezt a nehézséget tetézi az eltérő funkciójú lábjegyzetek sokasága. A hosszú lábjegyzetek barátjának gondolom magam, de ebben az esetben már engem is zavartak a szövegtükrök felborult arányai – pusztán azáltal, hogy (első vagy egyetlen előforduláskor) teljes címleírások szerepelnek, szükségszerűen megnő a jegyzetek által elfoglalt hely, ezt azonban tovább szélesíti a lábjegyzetekbe ékelt hosszadalmas reflexiók és idézetek tégigénye. Császtvay jegyzetei sokfélék: a legritkább esetben szerepelnek pusztán címleírások vagy rövidítések – rendszerint kiegészítő információk sokasága tarkítja az oldalak lénia alatti részét. Ezek közül a legfontosabbak a különféle irodalmi és sajtópolémiaikhoz, diskurzusokhoz kapcsolt kontextualizáló, eseménytörténeti jellegű megjegyzések, amelyek jól mutatják a szerző elmélyültségét a feltárt forrásokban és a korszak művelődéstörténetében – ezek nélkül a Mikszáth-életrajz csakugyan kevesebb lenne. Ugyanígy nem vetném tűzbe a különféle, ma már nem használatos korfestő kifejezések rövid magyarázatát, ezek is segítik az olvasót. Ami azonban indokolatlan, az egyfelől a lábjegyzetbe emelt terjedelmes idézetek sokasága (melyek egy része biztos szerepelhetne a főszövegben is, más esetekben egy az egyben elhagyható volna), másfelől a korszak szereplőiről (s ritkábban intézményeiről) szóló, nem mindig rövid szócikkszerű összefoglalók. Ez utóbbi megoldás komoly kérdéseket vet föl. A lábjegyzetekbe bújtatott annotációk esetében még csak nem is a következetesség kételyei a leglényegesebbek (például hányadik előfordulásnál kell megjegyzetelni Komjáthy Jenőt vagy Rudnyánszky Gyulát?), hanem az ismertetett és az említetlenül hagyott szerzők, intézetek közötti döntés. Meg kell-e jegyzetelni a Petőfi Társaságot, Gyulai Pált, Beöthy Zsoltot és Kiss Józsefet egy Jókairól és Mikszáthról szóló szakkönyvben? Avagy mindenképp lábjegyzetet/szócikket érdemelnek-e a 19. század utolsó évtizedeinek másodrangú és/vagy elfeledett írástudói, politikusai, közéleti figurái?

¹¹ (B)irodalom. Gyulai Pál az irodalom élén. Ajkay Alinka – Császtvay Tünde szerk., Reciti, Budapest, 2018.

A fentiekre nincs egyértelmű válasz, inkább csak azt érdemes rögzíteni, hogy a kötetbéli megvalósítás – melyben alighanem a szerző és a kiadó közötti kompromisszumok is szerepet játszottak – leginkább túlsúlyfolttságot eredményez. Minderre azért volt szükséges néhány bekezdést pazarolni, mert azt mutatja, hogy a kötet talán túl sok olvasói igénynek (életrajzkedvelők, egyetemisták, szakmai közeg, nagyközönség), túl sok kulturális funkciónak kívánt egyszerre megfelelni, s ez némileg szétfeszítette a koncepció kerekeit, az adatbőség zavarát keltve az olvasóban. Mindez talán reflexióértékkel bír a kiadó számára is az irodalomtörténeti könyvsorozat koncepciójának továbbvitelében.

6

Császtvay Tünde kötetéről is elmondható az, amit a *Budapesti Szemle* kritikusa fogalmaz meg bírálatában Mikszáth *Jókai Mór élete és kora* című kötetéről: a mű inkább szól Jókai *koráról*, mint munkásságáról; *k. f.*, az álneves szerző mindezt lesújtó bírálatának érvelésébe építve fogalmazza meg – részemről ez azonban méltatás. Ugyanis a Mikszáth-kutatásnak éppen erre a széles kitekintésű, kontextualista szemléletű kor- és életrajzra volt szüksége évtizedek óta. A *Kettős tükörben* című kötet a Mikszáth-életmű eddigénél sokkal tisztább fölmérésének feltételeit teremtette meg, valamint – különösen a publicisztikai korpusz, a karcolatok, az 1910-es Mikszáth-ünnepségek gazdasági-jogi háttere és a mikszáthi modernitáskép vonatkozásában – legalább egy újabb monográfiát ígér a szerzőtől.

A Jelenkor postájából

Fenyő Dániel kiváló recenziót írt Szkárosi Endrének *A másik egy* című kötetéről a februári *Jelenkorban*. Az írás egy érdekes és alapjában jól interpretált Szkárosi-portré is egyúttal, miután a kritikus a recenzeált kötet kapcsán végül is a szerző egész pályájáról szól – jogosan, mivel, mint látom, Szkárosi maga is folyamatosan erre reflektál ebben a könyvben.

Cirka félszázadon át ismertem és mindig kedveltem Szkárosit, úgyhogy személyesen igencsak megrázott öngyilkosságának híre. Teljes avantgárd életművét ugyan nem láttam elég átütőnek, számos munkáját viszont nagyra becsültem. Így például a Fenyő által is pozitívan említett *Ómagyar Mária-síralom*-, „átíratot”, több akusztikus versét, manifesztumait, a *Szkárosi hangadó* címen szerkesztett rádióműsor-folyamát és persze egész következő avangardizmusát és szervező munkáját – a későbbit is, a Szépirók Tárasága élén –, valamint professzionális tanulmányait. Nyilván a szimpátia kölcsönössége okán ajándékozott meg több könyvével.

Az első és második neoavantgárd nemzedék közti – döntően egyrészt a korszellem, másrészt a politikai, majd történelmi helyzet megváltozásából következő – különbséget éles szemmel elemzi a recenzió. Ugyanígy Szkárosi specialitását is: a magyar nemzeti irodalmi hagyomány és a globális radikális – a nyelvet is gyakran akusztikus jelekre, hangokra felbontó – neoavantgárd iránti kettős kötődését. Saját költészetem a magyar és az egyetemes lírai vershagyományban gyökerezett, és – olykor szakításokkal, a kortárs neoavantgárdal történő ütköztetésével, de – alapjában ebből is növesztettem ki. Szkárosi nálam jóval következetesebb neoavantgardista volt, ugyanakkor munkásságában sokszor tényleg formátlanul kapcsolódott a Fenyő által kimutatott két elem.

Szkárosi öngyilkossága számomra annyira váratlan és megdöbbentő volt, hogy sokáig nem találtam rá meggyőző magyarázatot. Tavaly nyáron azután egy hozzá közel álló személytől meglepődve hallottam hosszú ideje tartott lehangolt lelkiállapotáról. Azért voltam meglepve, mert sem művészi aktivitásában, sem rövid személyes diskurzusainkban, e-mailjeiben, telefonjainkban, sem a Szépiróknál végzett perfekt tevékenységében, sem a Mészöly Miklós Egyesület ügyvezető alelnökeként a korszakos író hagyatékának gondozása körül játszott szerepében (melyért Mészöly Miklós-díjjal is kitüntették) ennek nyomát se láttam, sőt! Fenyőnek ebből a – valójában két – Szkárosi-kötetről szóló írása nyomán kezd kirajzolódni, hogy a privát életrajzi traumákon túl az író/művész elismertségének számára nem kielégítő volta is szerepet játszhatott a végül öngyilkosságba torkolló lehangolt lelkiállapota kialakulásában. Szkárosi a *Fölőspéldány*-csoportban kulcsszerepet játszott; az alakuló ülésen magam is jelen voltam, bár a társulatba nem léptem be, annak épp „késő-neoavantgárd” íze miatt. Ugyanakkor ott voltam többek között híres budaörsi fellépésükön is, és mindig szolidarizáltam a csoporttal. A valamivel később alapított *Lélegzet* „beszélő folyóirat”-estjeire nem hívtuk meg fellépni, döntően művészete spirituális dimenzióinak hiánya miatt.

Tudniillik a *Lélegzet* egyrészt nem „költészeti”, hanem több műfajú antológia volt (Isztray Botond elbeszélésével és Ungváry Rudolf naplóprójájával, hat esszével, Marno János–Monori Margit–Szijártó Csaba hangjátékszövegével), másrészt – a korszellemmel inkább szembemenve – *spirituális avantgárdot* képviselt. Ez utóbbi okból „kísértette” az ilyesmi iránt érzéketlen kritikusoknál, mint például Radnóti Sándornál vagy a pártállami *Kritika* egyik bírálójánál, nem is „a megkésettség bélyege”, hanem az értetlenség vagy az ellenségeség. Am épp a *Kritika* másik bírálója, Földényi F. László nagyon is pozitívan értékelt az antológiát! Egyébként sem maradt visszhangtalan: a könyvesboltokban gyorsan elfogyott, a Kossuth Rádió szombati, akkor Varga Lajos Márton szerkesztette és vezette fő irodalmi műsora pedig interjúval és szemelvényekkel kiemelten bemutatta.

Mindent egybevetve Fenyő Dániel fontos és alapos elemzése termékeny kiindulópont lehet Szkárosi Endre egész komplex életművének monografikus felméréséhez.

Tábor Ádám

PRINT

Előfizetési akció!

Fizessen elő a Jelenkor folyóiratra fél évre most csak 6 ezer forintért, egész évre most mindössze 11 ezer forintért! Előfizetését legegyszerűbben közvetlenül szerkesztőségünkön keresztül intézheti. E-mail címünk: jelenkor58@gmail.com, telefonszámunk: 72-310-673, 72-215-305, 72-510-752, 72-510-753.

Támogassa a mai szabad magyar irodalmat és a holnapét!

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

Vásárolja meg a Jelenkor folyóiratot PDF-formátumban, lapszámonként mindössze 500 forintért! Sőt, aki egy teljes évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat lapszámaihoz.

repülő vagyis, márcsuk kezdi

„Szemében őszi gyümölcs vagyok,
nem hölgy, sem lány. Látni ritka
érésem: szép. Hullásom: fáj.”

„senkié nem lesz, ami itt látható
az egymás kárára növekvő
árnyékok átmeneti takarásában.”

jelenkor

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ ÁPRILISI MŰSORA

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

KOLDUSOPERA

2. szerda · 19.00

22. kedd · 19.00

Szabó Samu bérlet

24. csütörtök · 19.00

Szalma Lajos bérlet

3. csütörtök · 19.00

23. szerda · 15.00

Péter Gizi bérlet

A HÖSTENOR

4. péntek · 19.00

16. szerda · 19.00

17. csütörtök · 19.00 *

ROKONOK

12. szombat · 19.00

Premier bérlet

15. kedd · 19.00

13. vasárnap · 19.00

Latinovits Zoltán bérlet

29. kedd · 19.00

Faludy László bérlet

ANCONAI SZERELMESEK 2.

26. szombat · 15.00

26. szombat · 19.00

27. vasárnap · 15.00

27. vasárnap · 19.00

PNSZ MAJÁLIS - NYÍLT NAP

30. szerda

ERKÉLYKONCERT

30. szerda · 18.00

KAMARASZÍNHÁZ

VAKNYUGAT

1. kedd · 19.00

2. szerda · 19.00

22. kedd · 19.00

23. szerda · 19.00

24. csütörtök · 19.00

EMIL ÉS A DETEKTÍVEK

3. csütörtök · 15.00

5. szombat · 15.00

15. kedd · 15.00

17. csütörtök · 15.00 *

IFJ. J. SZÍNÉSZ LAJOS

HISTÓRIÁJA KB. 10 KÉPBN

5. szombat · 19.00

12. szombat · 19.00

Pécsi Balett:

ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ

9. szerda · 17.00

10. csütörtök · 15.00

12. szombat · 15.00

13. vasárnap · 15.00

DÉLVIDÉK

25. péntek · 19.00

130
A VÁROS
és a KÖZÖNSÉG
SZÍVÉBEN

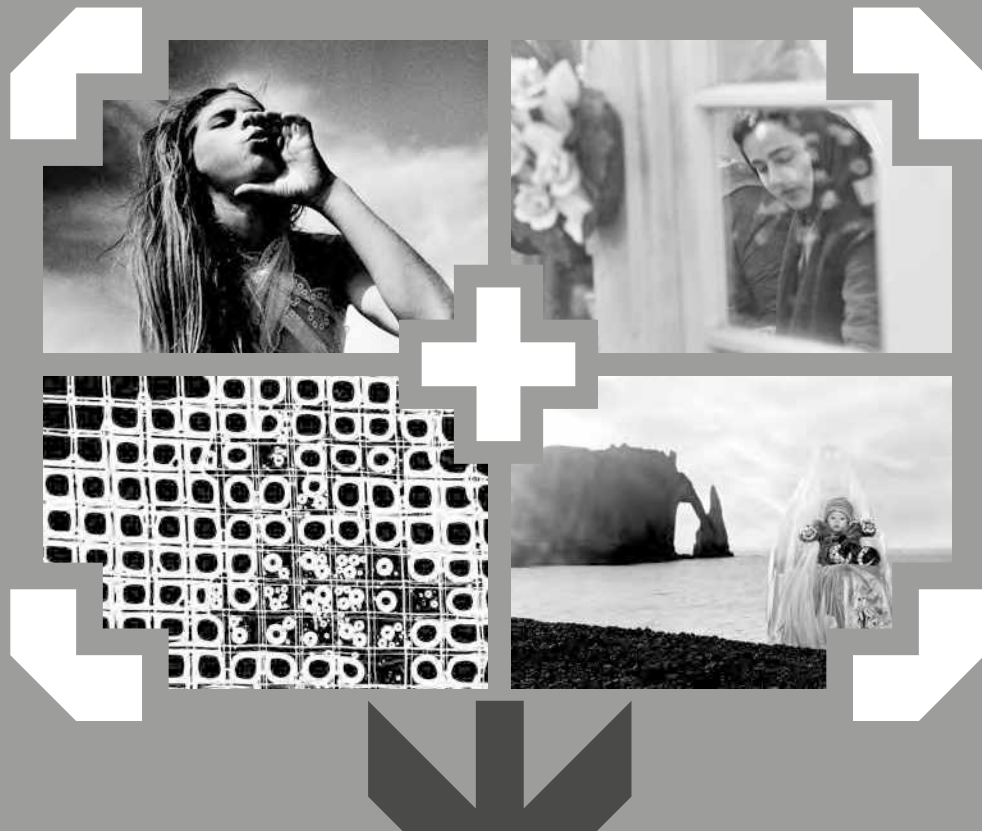
Várjuk Önt is a közönség soraiba a
Pécsi Nemzeti Színház 130. jubileumi évében!
Ünnepeljünk együtt!

A műsorváltoztatás jogát fenntartjuk!

* A havi műsorban külön megjelölt előadásokra diákok és nyugdíjasok 20% kedvezménnyel vásárolhatnak jegyet személyesen Jegypénztárunkban, diák- illetve nyugdíjas igazolványuk felmutatásával. A jogosultságot a személyzet ellenőrzi.

WWW.PNSZ.HU

PÉCSI FOTÓTAVASZ

2025. március 27. – június 1.

ATA KANDO | BERTIEN VAN MANEN

2025. április 10. – június 1.

NÁDOR KATALIN | GŐBÖLYÖS LUCA

m21 Galéria | 7626 Pécs, Major utca 21.

www.pecsigaleriak.hu | www.facebook.com/pecsigaleriak

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Újra felajánlhatja személyi jövedelemadója 1%-át a Jelenkornak,
amellyel hozzájárul lapunk működési költségeihez.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával
a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap
fenntartásához, csatolja adóbevallásához a „Rendelkező nyilatkozat”-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

Adatok:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

ADÓSZÁM:

18308884-2-02

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tolnai Ottó (1940–2025)

- TOLNAI OTTÓ:** In memoriam (*Éljen a Király!*) 409
LADÁNYI ISTVÁN versei 410
VILLÁNYI LÁSZLÓ versei 417
FORGÁCH ANDRÁS verse 420
MIKOLA GYÖNGYI: Az utolsó levél Tolnai Ottónak 425
TAKÁTS JÓZSEF: Szelíd varázsló (*Tolnai Ottó életművéről*) 432
RADICS VIKTÓRIA: Nélküle is vele (*gyász-projekt*) 436
BALÁZS ATTILA: Vagy nem maga az interjú a legjobb időtöltés?
(Symposionról, Tolnairól és másról: *Váradyval & Váradyról*) 440

*

- TERÉK ANNA verse 445
BODA MIKLÓS versei 448
BARTÓK IMRE: Damien (*regényrészlet*) 49
MOLNÁR KRISZTINA RITA: Három hideg (*regényrészlet*) 455
MÉHES KÁROLY: Minden vissza? (*Negyvenéves történet*) (*regényrészlet*) 462
HEIMITO VON DODERER: Labirintusban (*novella*) 467
ÁFRA JÁNOS verse 470
KORPA TAMÁS verse 471
DANYI ZOLTÁN: Az írás helyzete (*műhelyesszé*) 474

*

- SCHEIN GÁBOR: A városisten és az idézés idézése
(*Borbély Szilárd: Berlin&Hamlet*) 483
GEREVICH ANDRÁS: Elbújás és előbújás
(*Frank O'Hara és John Ashbery, New York queer költői*) 500

*

- DOBOS BARNA: Nyúlós-ragadós élethazugságok
(*Rakovszky Zsuzsa: Vattacukor*) 507
LAPIS JÓZSEF: Áramlik
(*Villányi László: A várakozás otthona. Válogatott és új versek*) 511
MÁRJÁNOVICS DIÁNA: Egyenetlen kánon (*Szvoeren Edina: Kérődző Kronosz*) 515
BRANCZEIZ ANNA: „Szemközt a pusztulással” (*Áfra János: Omlás*) 519

2025

MÁJUS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT ORBÁN GYÖRGY. A Balassi Kiadó és a Ráday Könyvesház alapítója, jeles kultúra-közvetítő április 7-én, hetvenöt éves korában halt meg. Orbán Györgyről *Kosári Aurél* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

MEGHALT MARIO VARGAS LLOSA. A Nobel-díjas perui író április 13-án, nyolcvankilenc évesen hunyt el. Honlapunkra *Pál Ferenc* írt nekrológot.

BERTÓK-PÓDIUM, KÉTSZER. A pécsi beszélgetéssorozat újabb rendezvényein előbb a Költészet napja alkalmából *Csordás Kata*, *Keresztesi József* és *Terék Anna* estjére került sor április 10-én a Reggeli kávézóban *Mohácsi Balázs* moderálásával. – Szintén a Bertók-pódium állandó házigazdája kérdezte *GreCsó Krisztiánt* *Apám üzent* című regényéről április 16-án a Tudásközpontban. A könyvbemutatóról *Locker Barnabás* tudósított honlapunkon.

*

PÁLFY ESZTER *Századok szerelme. A murányi várfoglalás története és Széchy Mária alakja a 17–19. szá-*

zadi magyar irodalomban című monográfiáját mutatták be Az irodalomtudomány műhelyei című sorozat részeként április 7-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Radnai Dániel Szabolcs* kérdezte.

*

TAVASZ, ÚJJÁSZÜLETÉS, RENESZÁNSZ. A Janus Pannonius Múzeum Pécs középkori és reneszánsz kultúráját mutatta be sokszínű programokkal április 12-én a Káptalan utcában. A múzeum névadójáról *Ágoston Zoltán* és *Jankovits László* beszélgetett.

*

IRODALMI DÍJAK. A Békés Pál-díjat *Schillinger Gyöngyöér* vehette át. – A Kortárs Magyar Dráma-díjat *Jánossy Lajos* és *Máté Gábor* nyerte el *Jánossy Lajos Örök hely és mindenhol idő* című regényének *Itt élet* című színpadi adaptációjáért. – A Kovács András Ferenc Költészeti Díjat *László Noéminek* ítélték oda. – A Reményi József Tamás-díjban *Péczy Dóra* részesült. – A Hazai Attila Irodalmi Díjat *Simon Bettina* érdemelte ki.

Szerzőink

Tolnai Ottó (1940–2025) – költő, író.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az egykori *Ex Symposion* szerkesztője, Hajmáskéren él.

Villányi László (1953) – költő, Győrben él.

Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Takáts József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécsen él.

Radics Viktória (1960) – kritikus, műfordító, Budapesten él.

Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.

Várady Tibor (1939) – jogtudós, író, egyetemi tanár, Újvidéken és Budapesten él.

Terék Anna (1984) – költő, drámaíró, pszichológus, Budapesten él.

Boda Miklós (1934) – könyvtáros, irodalomtörténész, költő, Pécsen él.

Bartók Imre (1985) – író, kritikus, Budapesten él.

Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, író, műfordító, Telkiben él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Heimito von Doderer (1896–1966) – osztrák író.

V. Horváth Károly (1959) – a PTE BTK Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék oktatója, Pécsen él.

Áfra János (1987) – költő, szerkesztő, Debrecenben él.

Korpa Tamás (1987) – költő, irodalomszervező, Vámospércsen él.

Danyi Zoltán (1972) – író, költő, Zentán él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Gerevich András (1976) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Dobos Barna (1991) – klasszika-filológus, ókortörténész, az ELTE BTK NyDI doktorandusza, az Új Könyvek és az Ókor folyóirat szerkesztője, Budapesten él.

Lapis József (1981) – kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárosa, Sárospatakon él.

Márjánovics Dána (1988) – irodalomtörténész, kritikus, a BTK ITI tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

Branczeiz Anna (1990) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

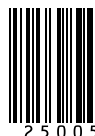
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

9 770447 464200 2

2 5 0 0 5

TOLNAI OTTÓ

IN MEMORIAM

(Éljen a Király!)

A könny most elmossa a betűt. Így volt ez Koncz esetében, Gulyás esetében, Branyó esetében, Fehér Kálmán esetében és így volt ez Sziveri és Böndör esetében is. A könny elmosta a betűt. Pilinszky írta Beckett művéről: munkássága sarkvidéki expedíció. Korunk talán egyetlen művésze, aki úgy mert egyedül maradni művészetével, ahogy az minden tisztátalan mellékíz nélkül már-már vallásos állapotnak mondható...

Csak most értettem meg, miért ígézett meg ott akkor az a partvis a szerzetes kezében a templomfal előtt; az ilyen végtelen partvisok különben természetes szerszámok voltak minden templomban... Ahogy most elért hozzám a halálhír, úgy kaptam a végtelen partvis után, mint a versben: A végtelen fekete szórlabdát felnyomtam az égbe.

És vonultunk alant végtelen önhittséggel olvasva Balassa Péter „A menekült király” című Domonkos-esszéjét.

Éljen a Király! Éljen a Király!

A szöveg, melyet Tolnai Ottó 2024. november 14-én, Domonkos István halálhírét követően írt, a szerző hagyatékából származik.

5 tolnai

1-ső (Adorján)

az ilyeneket nem lehet elmondani
 leírni még kevésbé nincs is mit elmondani
 talán meg sem is történt
 történetesen senki sem emlékszik rá
 csak ez a sor lebeg évtizedek fél évszázad
 óta immár a bátyám és köztem
 méznád édesgyökér után
 ez a vers címe alatta zárójelben kurzívvval
 (Adorján)
 a bátyám nem kurzívvval mondja
 még ő sem tudja mi az a kurzív
 pedig már hetedikés
 pedig már szőrösödik itt-ott
 hozza haza a jó pajtást kanizsáról
 jön haza busszal csütörtökön
 én elsős vagyok tudok már olvasni
 mindennap megy busszal kanizsára
 mert adorjánon csak negyedikig van iskola
 utána mehetünk busszal kanizsára
 itt mindenki ismeri a nótát
 hogy megy a gőzös megy a gőzös
 kanizsára de mi busszal járunk kanizsára
 mert a vasútállomás három kilométerre
 van a falutól addig félig kanizsára érünk
 ha elindulunk a töltésen felfelé
 ez itt egy kanizsai költő
 mutatja a bátyám a jó pajtásban
 1971. április 1-jén csütörtökön délután
 csütörtökön jelenik meg a jó pajtás
 már tudok olvasni alig várom hogy
 hazaérjen vele a bátyám az iskolából
 a robot karcsival kezdem a hátsó borítón
 onnan lapozok vissza a viccekhez a pifuhoz
 meg a varjú jancsihoz a tanító nénimet is
 varjúnak hívják varjú teréz fiatal és nem pofozkodik
 most nem viccek vannak az utolsó oldalon

hanem nyeresimnyjatek tevet nyerhetsz
 10 heten keresztul 10 vajdasagi iro arckepet kozlik
 el kell talalni hogy ki van a kepen

TÉVÉT NYERHETSZ!

A Jó Pajtás nyeresimnypaljazata

A Jó Pajtás 10. szamban kozaljuk egy-egy vajdasagi iro arckepet. Mind a tiz szelvenyi EGYSZERRE kell bekuldeni, aprilis 21-eg. Az egyenkent bekuldott szelvenyeket sajnos nem tudjuk megotizni. Tehat minden szambol vajjatos ki, majd gyujtselek ossze a szelvenyeket es utana egyszerre kuldjetelek be.

JÓ PAJTÁS — NYERESIMNYJÁTEK — 21000 NOVI SAD, VOJVODE MISICA 1.

A helyes megfejtések bekuldoi kozott egy RIZ. tevekészulkeket sorozunk ki. (Egy pajtas tobb szelvenysorozatot is bekulldhet.)

TÉVÉT NYERHETSZ!

8. szelvény

Az iro neve:

.....

Egy neves vajdasagi irot abrazol a kep. Ki-csoda?

A megfejtést irod rá a szelvényre.

lovicsai Testverseg-Pajtas iskola tanuloja es Zolozak Eszter, a peterrzevei iskola tanuloja, aki a kozonseg vastapas mellet velle it a larnajasteket. Erdelen megemliteni, hogy amikor baron daval csodot Peterrzeven jart a Villanyrendor, akkor is kihirtak egy peterrzevei pajtas nevet.

A jovó heten a Villanyrendor a becsel Samu Mihaly Tierni iskolaban tartja meg nyilvans mdsorát.

A peterrzevei Villanyrendor gyetesei

KI SÜLLESZTETTE EL A HAJÓT?

MEGFEJTÉS: E-nek nem volt mmsorónakja és azért irigy volt Ravonra. Nem tudta megmagyarázni, hol hült meg, és Félix észrevette, hogy E. fürdőnadrágo a kertben a körtelen szorod, és azonnal tudta, hogy ő a tettes.

de jó lenne tévét nyerni mind a tiz szelvény
 egyszerre kell bekuldeni aprilis 21-ig
 mellette felix a mesterdetektivo megfejtése
 mindent elolvasok fő- és felelős szerkesztő
 mucsí józsef műszaki szerkesztő krábesz
 gréta adorjánon nincs ilyen név hogy krábesz
 meg gréta tolnai sincs de kanizsán van tolnai
 a 24. oldalon a svájci darwil gyár trieszti főképoiseletének
 hirdetése minden időben 600 típusú DARWIL
 VAGY ARETTA óra között válogathat
 anyámnak és a bátyámnak is aretta órája van
 szép írott betűkkel írja rajtuk hogy Aretta
 anyám hozta triesztből Cím: TRIESTE
 PIAZZA S. ANTONIO NUOVO 4/I—II.
 minden időben ott válogatja a piazza s. antonio
 nuovón anyánk minden időben ott válogat
 szorong zavarodottan számol hirtelen dönt
 a bátyám super rifle nadrágot is kap
 én nem emlékszem hogy mit kapok
 nem emlékszem hogy irigykedem-e
 nekem még nem kell óra
 még nem járok kanizsára iskolába
 egy pajtas több szelvényssorozatot is bekulldhet
 RIZ tevekészulkeket lehet nyerni
 ki lehet az az egy pajtas kérdeszem
 a rokonokhoz járunk tévét nézni
 főleg a ssorozatokat daktari, a mézga család

a pannónia filmstúdió bemutatja a delta
elején a hóban gyalogló ember a mújóra hasonlít
akitől a földeket béreljük az alsó rétben
nem tud rendesen magyarul
zentán lakik a kolóniában
két év múlva mi is odaköltöztünk
ott járok el a háza előtt az iskolába
ha kint áll eszembe jut a delta a daktari
köszönök neki szerbiül
a zentai gyerekek nagyfejűnek hívják
ki lehet az az egy pajtás kérdezem a bátyámat
aki több szelvényt sorozatot is beküldhet
ülünk az étkezőasztalnál a bátyámmal zentán
2025. március 15-én fél éve nem jártam otthon
mióta meghalt anyánk számoljuk fel a gyerekkorunkat
az életünket ennyi üres év ennyi üres év kurzívval
benéztünk tolnaiékhoz is palicsra mondom a bátyámnak
nem részletezem nem szólok ottó megtört tekintetéről
volt az a vers kezdi a bátyám és már mondja is
méznád édesgyökér után kurzívval mondja
zárójel nélkül adóján

2-dik (Fehér Éva)

fehér éva meghívott a születésnapjára abban az évben
amikor zentára költöztünk vagy a következőben
1973. vagy '74. december 8-án szombaton vagy vasárnap
még nem voltam születésnapon nem tudom
mit szoktak egy születésnapon csinálni
anyámmal könyvet válogatunk
a forum zentai könyvesboltjában
egy tízéves kislánynak kellene születésnapra
jó szaguk van a könyveknek
jó lenne könyvesboltban dolgozni csak olvasnék
mint gergő a kincskereső kisködmönben
amíg csorbóka úr elment varjúra vadászni
nem tudom milyen könyvet vettünk
de hálás vagyok fehér évának és megilletődött
hogyan meghívott a születésnapjára
ahogy most is szarajevóban 2009. május 11-én
vagy 12-én hálás és megilletődött hogy itt lehetek
ottóval jutkával a szarajevói költészeti napokon
itt van nálam fehér éva telefonszáma
többször próbálom hívni a szállodából de sikertelenül
még az osztálytalálkozón diktálta le a számát

ha véletlenül szarajevóban járnék
 ottó holnap átvieszi a bosanski stećakat
 a legjelentősebb bosznia-hercegovinai költészeti díjat
 több mint tíz éve hogy vége a háborúnak de még
 mindenütt ott van a falakon az utcákon
 a klikkekben az irodalmi fesztiválon
 csak ottónak örülnek osztatlanul
 én meg örülök hogy újra itt lehetek
 a zágrábi hallgatóim versfordításai révén
 mile stojić gyönyörű könyvet szerkesztett belőlük
 a díjazott tiszteletére balkanski lovor címmel
 balkáni babér a költőnek a balkán minden
 fájdalma és öröme itt van szarajevóban
 fehér éva ide jött férjhez itt találkoztak
 az osztálykirándulásunkon nyolcadikban azzal a fiúval
 aki aztán évekig járt utána sok száz kilométereket utazva
 a háború már itt érte őket itt maradtak hívom a számot
 de valamit biztos elrontottam rosszul írhattam fel
 ottó ma veszi át a költészeti díjat fenn áll a pódiumon
 köszönőbeszédet mond messziről kezdi kanizsával újvidékkel
 paliccsal talán a zentai gimnáziumot is beleszővi
 bécsen és budapesten keresztül jut el szarajevóig
 hogy milyen különös élménye volt hogy félve és mégis
 mekkora örömmel jött most szarajevóba ahová mindig
 úgy tér vissza mint aki hazaérkezett noha idegenbe
 idegenbe érkezett haza a repülőtérrel befelé jövet a taxis
 meghallotta hogy magyarul beszélnek és boldogan mondta
 hogy kicsit tud magyarul az ő felesége is magyar
 vajdasági magyar zentáról és hogy hívják kérdezte ottó
 hiszen ilyen messze neki illik ismernie minden vajdasági magyart
 fehér éva meséli ottó a pódiumon és megismétli a nevet
 és mesélem aztán én is másnap pécsen a jelenkor folyóirat
 review within review – folyóirat a folyóiratban fesztiválján
 hogy ottó legendás mágnesa fehér évát is odavonzotta
 noha én szerettem volna találkozni vele szarajevóban

3-dik (Danyi Magdi)

évek óta keresem magdinak azt a versét
 egyik kötetében sem találom amelyben
 arról az ottónak kinézett radírról ír amit
 bielefeldben látott dr oetker városában
 ahogy megjelent az összegyűjtött enyhület
 és felröppenés 2013-ban rögtön a tartalomjegyzékhez
 lapozok hátha felismerem a cím alapján aztán

elolvasom az egész kötetet belefeledkezve
 a nosztalgiába
 közös útjainkba magdival szabadka és újvidék között
 elolvasom az enyhület és felröppenés minden
 versét belefeledkezve palicsba a temető felé
 vezető pionír ma orbánfalva utcába beletemetkezve
 a vajdasági magyar irodalomba de érthetetlen
 módon nem találom ebben az összegyűjtött
 magdi minden versét tartalmazó kötetben sem
 és most már őt sem tudom megkérdezni
 örökre elveszett ez is mígnem
 konferenciák tematikus összeállítások projektek mókuskerekében
 jöllehet kívül futva a mókuseréken mint ottó írja
 bach jános sebestyénről de az én kerekemen vajon ki van bévüil
 ottó 1992-es kötetét a Versek könyvét olvasom újra
 micsoda év volt ez is ekkor jelent meg a Wilhelm-dalok és
 az árvacsáth is kívülről tudom őket dicsekednék
 jöllehet senki sem kérdezi tudok-e bármit is kívülről
 megsemmisülten olvasom a Versek könyvében a Valami
 című verset idemásolom el ne felejtsem hol keressem
 idemásolom szóról szóra a véletlenek egész szövedékét
 lapok magditól (a citromot tartó rabbi etc)
 egyszerűen hihetetlen hogy végül is eljutott
 bielefeldbe dr oetker városába
 a metafora modern elméleteit tanulmányozza petőfi sj-nél
 egyszer még itt tágas és enyhén misztikus telepi szobájában
 amelyben a halinakötésű könyvek és az orosz tiszt festette
 giccs kacsákra csapó sasok között mindig felgyorsulnak a léptek
 (le kellene ellenőrizni tán enyhén lejt ott a parkett)
 fiam váratlanul megkérdezte tőle ki találta fel a pudingot
 dr oetker vágta rá meglepő határozottsággal
 nem dr dralle kérdezte fiam
 nem mondta magdi
 egyik lapján írja (amint elolvastam azt mondtam
 némileg tényleg sikerült megváltoztatnod az emberek szemléletét
 akár
 már kámfort is játszhatnál fulladó kántor):
 Egy chilei geológus mellett ülök, van neki egy 2,5x4x2 cm-es radírja,
 olyan, mintha üvegből lenne, majdnem átlátszó. Valahányszor ránézek,
 eszembe jutsz. Olyan Neked való „valami”...

4-dik (Lido)

hatvanévesen végre ravennában mint finom folyami
homok csorogtak ki kezünkől az évtizedek
az egész világot be akartuk barangolni
ígéret volt rá hogy a miénk lesz a világ majd
elgyalogolunk párizsba mint kassák elrepülünk
berlinbe londonba new yorkba végighajózunk
majd a dunán és bókászunk a pó deltájában
italia folyója két betű ígéret volt rá az újságjainkban
a jó pajtásban a képes ifiben a sympóban
a könyveinkben hogy itt van a világ közepe
és innen mindenhová eljutunk cserepekre
tört szép képiünk szertegurultak mozaikdarabjai
felnőtt gyerekeink hoztak el bennünket észak-itáliába
padovát jární janus
chioggiát a csetepaté
velencét annyiak nyomában
hatvanévesen megérkeztünk a po langyos völgyébe
az azúrral elszíneződő dantei delta puha erotikumába
hosszú ó-val írja az erotikumot rövid ó-val hogy po
a po völgyébe megérkeztek ím
az első kékbegyek
ottó elhagyott papucsá nyomában mezítláb járjuk
a versforma várost egy sárba ragadt papucs
nyomában a pó-deltát chioggiát a lido érdes
kristályhomokját ottragadok a színes papucsos három
királyok előtt ravennában elbűvölnek pompás pettyes
nadrágjaik elbűvöl ajándékot hozó mozdulataik tisztasága
a kiáradás derűje a sant'apollinare nuovo tágas
terében a szentek sorakozó végtelenjének ismétlődő
változatossága már mindenki unja a papucsom
nyomában jární a szenteket theodorikot meg theodórát
justiniánust az évszázad legforróbb napján
hosszú bonyolult úton jutunk el végül
a lido di dante végtelen homokjára hogy lassan
mélyülő vizének langyosában enyhülést keressünk
esteledik mire elindulunk a lidóról hogy még
elérjünk a város szélén álló lidlbe mielőtt bezár
és ott a ravennai lidl előtt ér utol ottó hívása
a homokvárból palicsról hogy elmesélje hol tart
a megújuló befejezetlenségben közös történetünkben
kérdézném mint a viccekben a mobiltelefonok hajnalán
honnán tudtad hogy itt vagyok ravennában
ebben a párhuzamos univerzumban hogy itt hallgatom
a ravennai lidón a fülemhez szorítva a telefont

*mint a hullámok által partra mosott kagylót
hallgatom hogyan pereg a homok a palicsi homokvárbán
miközben leszáll az este a ravennai lidl előtt*

5-dik (Oxford)¹

El akart menni a cirkuszosokkal.
Hihetetlen, tűnődött, ismét feje fölé emelve
a színes esernyőt. Az eső hol megelőzte a kocsit,
hol lemaradt mögötte. Színes esernyőikkel
virágszállítmányra emlékeztettek.
Az *Oxford* nevezetű tanyasi iskola felé hajtottak.
Ma már hihetetlen. Nemcsak ma,
már néhány évvel az eset után is.
Az érettségi bankettra sem ment el
– az anyja beverte a fejét a cipő sarkával...
Akkor még szép volt.
Aztán tíz év tanya: macska, kutya, petróleum;
ha villámlott, az asztal alatt aludt.
Diákjai voltak a barátnői: egészséges,
nagy parasztasszonyokká lettek,
közvetlenül az elemi után férjhez mentek,
gyerekeket szültek, és a gyerekeiket is ő tanította,
később azok is barátnői lettek, gyerekeket szültek...
Néha, éjszakánként, bekopogtattak hozzá.
Hálóingben voltak, éppen csak kendőt terítettek a vállukra.
Az állami birtok traktoristái pálinkát hoztak,
és megtáncoltatták őket. A vak iskolaszolga
szolgáltatta a zenét, amíg be nem rúgott,
és spongyát téve a feje alá, el nem aludt a padban.
Az eső messze elmaradt, nem is érte utol őket,
csak visszafelé menet találkoztak.
Az iskola ajtói be voltak szögezve.
Valaki kátránnyal írta a bejárat fölé: *Oxford*.

¹ A teljes szöveg idézet Tolnai Ottó *Gogol halála* (1972) című prózakötetéből.

Kis piros folt

Tolnai Ottó emlékének

*Indulunk Ottóval
indulunk a zsinagógától
most hallgatnak a csalogányok
most nem halljuk a csalogányok áriázását
megyünk a Rába kettős hídján át
megyünk Farkas István élőhalottaihoz
ha itt születik
a győri zsidókkal együtt
erre terelték volna
a vonatba taszítva
Farkas Istvánt is erre terelték volna Auschwitzba
megyünk Bálint Endre tudóveszes gyerekkorába
ahogy megyünk a homokvárból
megyünk a Vértóhoz
megyünk Korniss Dezső fészületéhez
ahogy megyünk Ó-Kanizsán
az árvalányhajban megyünk a Kálváriára
megyünk Gulácsy Lajos fájához
megyünk Gulácsy Lajos titokzatos fájához
ahogy megyünk a Hét kastély öblében
megyünk a nyolcszáz éves olajfához
megyünk Kondor Béla angyalához
ahogy megyünk New Yorkban
megyünk az ikertornyokhoz
megyünk Ország Lili betűihez
megyünk Ország Lili írásainak metamorfózisához
ahogy megyünk a tanyára
megyünk a szikre íródott költeményhez
megyünk a fehér virághoz
Tóth Menyhért megtört fehér virágához
ahogy megyünk a szabadkai temetőbe
megyünk Kosztolányi húgához
a sírkő élére
Kosztolányi húgának
a sírkő élére vésték nevét
mielőtt Vajda Lajos gyökérvilágába lépne
Ottó reszkető kézzel*

*a zakója zsebébe dugja
a zakója zsebébe rejti a rágógumit
összeragad zsebe
összeragad Ottó zakójának zsebe*

*kettőezerhuszonnégy októberében
már nem az Adriára
már nem Ó-Kanizsára
már nem Szabadkára
már nem a tanyára
már csak a szobájába indulunk
íróasztala fölött legújabb kincse
íróasztala fölött halovány kép
Ottó mutatja
reszketeg kézzel mutatja
a kép közepén milyen szép
Ottó mutatja
a kép közepén milyen szép az a kis piros folt.*

Szigetek

*Az első a Rába két ága között
a bábszínházban ijesztő volt
az óriás szőrös lába
betöltötte a színpadot
akkor eldőlt
nem leszel rettenthetetlen János Vitéz
de sétáltál ott ígéretes Iluskákkal
és gyakorta egyediül
nem a barbár ízlését dicsérte
aki a folyóba hajította
Vénusz félresikerült fejét
hogy úgy izgalmasabb lett a szobor
minden ősön
tenyeredbe simult
órákig őriztél egy gesztenyét
szeretted innen nézni
az ovális terű Karmelita templomot
ahol megkereszteltek
és a várat
ahol a szovjet katonáktól
védte a nőket Apor Vilmos*

*a másik kontinensen
körbehajózva Woody Allen szigetét
a Madison Avenue-n európai
antikváriumba vitt Baránszky Laci
Rembrandthoz a Frick Galériába
az almasárga taxiban Mozart szólt
a Fifth Avenue-n szembejött Chaplin lánya
az ikertornyokból alászállva
a kínai negyedben
Tolnai Ottónak segítetted keresni
a csikóhal csontvázat*

*otthonodtól legtávolabb
Long Islanden bicikliztél
ráadásul egy mocsáron át
Huntingtonban reneszánsz tánc fogadott
lányok fonták be szalagokkal a tavaszt
Montauk világítótornyánál
az óceán szikláján állva
Kormossal mondtad
csak elértem gyalog
Atlanti partokat*

*Staten Islanden
hogy a Szabadság-szobor mellett
Manhattan csúcsáig hajózva
bírdad az egész napos gyaloglást
reggelente Görgey Guido
szalonnás rántottát készített
régem betéve tudta
a távozó és az érkező
óceánjárók menetrendjét
álmában sikerült
az egyikre menekítenie Szerb Antalt*

*Fire Island partjánál voltak
leg hatalmasabbak a hullámok
a távoli hurrikán mutatta erejét
az Adria kicsiny szigetén volt
legfényesebb a Vénusz*

*Yorkból Scarboroughba vonatoztál
kavicsokat gyűjteni
az Északi-tenger fövenyén
mégiscsak más volt
mint alacsony vízállásnál*

*a Rábából kiemelkedő szigeten
gyerekkorod folyójában
úgy tanultál úszni
hogy a gödrökbe lépve
tempózni kényszerültél
és leálltál ott ahol nyakig ért a víz*

*Győr nagy szigetén a buszmegállóban
a járdaszigetről indulsz és oda érkezel
Isola grande di Giavarino
így emlegették az olasz építőmesterek
akiktől távol állt
hogy szétszedjék a szépséget
nem voltak hajlandók
a lébényi templom köveivel
megerősíteni a győri várat
olykor nemet kell mondani
különben érvénytelen lesz minden igen.*

F O R G Á C H A N D R Á S

Találkozás

*Ott abban a törmelékes fényben
Késő délután
A próbák után
És előtt
Ott ültem újdonsült barátaimmal
Véletlenül keveredtem oda
Majdnem*

*Majdnem véletlenül
Majdnem teljesen véletlenül
Lehettem volna máshol is
Lehettem volna máshol is*

Apám három hónapja halt meg
Anyám öt hónapja halt meg
Jó volt kiszakadni
A nem tudom miből
A fogalmam sincs miből
Amire nem voltak szavaim
Talán még most sincsenek

És akkor az angol barátom
A hetvenes évek elején
Ami nagyon másfolyen volt mint a hetvenes évek vége
És a nyolcvanas évek első fele
Ami szintén jelentősen különbözött
A nyolcvanas évek második felétől
Mikor Nyugat-Berlin és Budapest között ingáztam

Az angol barátom
Akit a bölcsészkar továbbá a Balázs Béla Stúdió holdudvarából
Volt szerencsém
És aki feljárt hozzánk
Rajongott anyámért
Ki tudja talán értem is
És épp egy Howard Barker darabot rendezett ott
Szabadkán
A magyar társulattal
És kissé elbizonytalanodott
Őt Ljubiša Ristić hívta meg
Az a bizonyos Ristić
Aki bár ezt nem vettem észre
A nagyjugoszláv gondolat végrángásai közepette
Épp szétverte a magyar társulatot
De akivel én nagyon jóban voltam
Hosszú monológjai az irodában
Tito hatalmas fényképe alatt

A partizán fia
A tábornok fia
Apja vitte neki személyesen
A premierajándékot
Belgrádba
A Bolha a fülben volt a vizsgarendezése
Papája személyesen vezette a kis Fiatot
Az lett volna a premierajándék
És egy serpentin
A szakadékba zuhant

Ljubiša Ristić
Kedveltem az óriás bajuszával együtt
Igaz engem orbitálisan megfizetett
Életemben annyit nem kerestem
És nem szórtam szét ugyancsak
Olyan sok pénzt
Ilyen rövid idő alatt
Ilyen rövid idő alatt

Ljubiša
Bár ez csak később derült ki
Mindazon túl amit Belgrádból
Az államapparátusból papája emlékére kitaposott
Elköltötte még a szabadkai focicsapat
Teljes az évi költségvetését is
Habár
Meghívta a legjobb színészeket egész Jugoszláviából
A legjobb rendezőket
És nem volt olyan lehetetlen helyszín
Amit ne lakott volna be

Pár évvel később érdekes szerepet játszott
Milošević végjátékában
Utolsó hű csatlósaként
A belgrádi hidakon szaladgált
Miközben sebészi pontossággal bombázták a várost
A NATO harci repülői
Angol barátom a rendező
Azért volt elbizonytalanodva
Mert nem tudhatta
Hogy az hangzik-e el a színészek szájából
A magyar színészek szájából
Ami angolul oda van írva
Hogy értik-e egymást ő meg a színészek
Erre kellett volna
Pedig ez nem a szavakon múltott
Drága barátom
Hanem a testbeszédén

Így kerültem én
Ezerkilencszáznyolcvanhatban
Suboticára
És később Palicsra is
Ahol a gigászi Shakespeare fesztivál
Próbái és előadásai zajlottak

Ott abban a törmelékes fényben
Késő délután
Ültem újdonsült barátaimmal
Amikor megérkezett

Egy halászcsofárda előtt
Egy vasasztalnál
A tó partján
Vasszékeken ülve
Késő délután
Talán rajzolgattam is valamelyik kis füzetembe
Nem talán hanem biztosan

Amikor megérkezett

Nagyon érdekes dolog történt ott velem
Nekem fogalmam sem volt róla hogy ki az
De még szinte le sem ült mihozzánk
Talán még álltában ahogy megállt az asztalnál
Vagy még messzebről kezdett el beszélni
Mint akinek mindegy hogy figyelnek-e rá
Egy korábban megkezdett mondatot folytatott
Amelyik valószínűleg már jóval korábban a park
Egyik hosszú sétányán elindult léptei ritmusában
Mintha a mondat a park egyik hosszú sétányát folytatná

Úgy tűnt mintha senki se figyelne
Mintha neki eszébe se jutna hogy figyelni kéne rá
Mintha nem azért mondaná hogy bárki
Rá figyeljen és a fülét hegyezze
Úgy beszélt mint távoli kísérőzene
Goethe helyezett el így munka közben
Két szobával odébb zenészeket
Hogy épp kellő távolból ne túl
Nyersen figyelmét túlságosan is lekötve
Hallatsszon odáig a hegedűszó

A mi beszélgetésünk közben folytatódott
Az agyonhajszolt csapzott
Halálra zabált félig-meddig ittas
Színművészek skriblerok segédrendezőik között
Praktikus dolgokról mert egyszerre
Három-négy-öt darab próbái folytak
Shakespeare főművei
A park összes sétányán helyszínein

Halálkatlanban a Titus Andronicus

*Neki közben a szavak csak úgy maguktól elhagyták az ajkát
A szavak voltak mintha ő ott se volna
Nem mutatkozott be
Engem se mutattak be neki
Azt hittem egy helyi excentrikus
Aki ráérő idejében szóval tartja
A kocsma vendégeit*

*De az is lehet hogy valahogy már akkor ott ült
Amikor megérkeztünk
Ült vagy állt most már nem is tudom
De az biztos hogy már álltában beszélni kezdett
Mikor megpillantotta a díszes társaságot
A szavai előbb elértek minket
Mint a szavakhoz tartozó jelenség
Nem is köszönt nem emlékszem rá hogy köszönt volna
És mégsem volt udvariatlan*

*A dadaisták és Dürer mondta hirtelen
Erre hegyezni kezdtem a fülem
De még mindig nem kérdeztem meg hogy ki ez
A bizonytalan nyitott végű minden eshetőségre
És fordulatra kész mondatok muzsikája
Egy gramofonlemez finoman recsegő hangján
Akrobatikus egyszerűséggel lendül át
Egyik nyitottan lebegő*

*Közben bealkonyult
Feljöttek a csillagok
Már csak ő beszélt
Feljött a hold*

AZ UTOLSÓ LEVÉL TOLNAI OTTÓNAK

Kedves Ottó,

utolsó levelem és a küldött Sesztov-esszém már nem érhetett el Hozzád, Jutka válaszolt: „Kedves Gyöngyi, azt hittem, hallottad a szegediektől. Ottó nagyon rosszul van, szinte a halálán”. Föl se bírtam fogni. Utolsó, célba nem ért levelem, elárvult pillangóm Nabokov Másenykájának leveleit juttatta valahogy az eszembe, ahogy fehér káposztalepkékként repültek az ukrainai tanyákról „az akkori szörnyű Oroszországon”, mint valami lövészárkon át Jaltába, a címzetthez. A mi leveleink persze már egyáltalán nem hasonlíthatók fehér lepkékre, a mi leveleink elektromos impulzusok a világhálón, megfoghatatlanok és jóval tűnékenyebbek a papírnál. Néha gondoltam rá, hogy el kellene mentenem a Veled való levelezést, de sose voltam jó az archiválásban és rendszerezésben, a múlt ereklyéinek őrizgetésénél, az emlékeknél mindig izgalmasabbak voltak az éppen aktuális események és a realizálandó projektek. Most viszont fájdalmasan hasított belém, hogy a levelek örökre láthatatlanokká lettek, hiszen ez a laptop, amelyen most írok, már a sokadik gépem, közben mind a kettőnknek többször változott az e-mail címe is. Még szerencse, hogy van itt velem valaki, aki ért hozzá, hogyan férjen hozzá a gépek és hálózatok memóriájához. A korai freemailes levelek ugyan elvesztek, de ha jól emlékszem, akkoriban, a kilencvenes évek végén még amúgy sem nagyon leveleztünk. Az újabb délszláv háborúk korában, a NATO-bombázások idején kétséges volt, eljut-e a levél a címzetthez, áll-e még a háza, van-e ott áram, ennivaló, él-e még egyáltalán a barátunk valahol a világban. Mennyit sírtunk akkor is.

Intenzívebb levelezésünk emlékeim szerint az ezredforduló táján kezdődött, amikor az *ÉS*-ben hibásan jelent meg a *Polgár Baba és a függőleges fakír* című prózád, és megkértél, hogy a további szövegeket, *A pompeji filatelista* folytatásait ellenőrizsem, fésüljem át egy kicsit, mielőtt a szerkesztőhöz kerülnek. Mindennek előzménye pedig az volt, hogy összehittünk a 1998-as Thealteren Szegeden, megtudtad, hogy épp kiestem az egyetemről Rebeka lányom születése miatt. „Te paragon heversz!”, kiáltottad, és gondoskodtál róla, hogy visszatérjek az irodalom világába: először benavigáltál a szabadkai *Üzenet* szerkesztőségébe, és ezzel párhuzamosan rövidesen valamifajta titkári szerepben találtam magam: első olvasója lehettem a műveidnek, szerkesztője a könyveidnek, asszisztense kisebb-nagyobb irodalmi misszióidnak. Az a mód, ahogy ’98 nyarán odafordultál hozzám, vagyis hogy nem csak a fiatal anyukát láttad bennem, akinek egyetlen és legfőbb feladata a gyermeke nevelése (mint ahogy ezt egyébként magam is így gondoltam, és mindenki más is ezt erősítette bennem); az a határozottság, ahogy rögtön tettél róla, hogy a tehetségem munkára legyen fogva, egyáltalán önmagában az, hogy Te láttad, értékelte ezt a tehetséget, amit én magam sem tartottam ekkor már olyan fontosnak – mindez annyira váratlan volt és akkora lelkesedéssel töltött el, hogy nemcsak Szabadkáig mentem volna el érte, hanem akár a világ végéig is. Ami bizonyos értelemben hamarosan be is következett abban a rettenetes skizofrén helyzetben, amikor a magyar légtér felől érkező NATO-gépek vajdasági célpontokat kezdtek bombázni.

Aztán úgy tűnt, minden jóra fordul. Az első fennmaradt levél 2004. január 28-i keltezésű a tolnai@palic.net címről:

*„Kedves Gyöngyi, megüink... Februártól a következő címen találhattok meg bennünket:
10627 Berlin Stuttgarter Platz 22 tel: (...) e-mail: tolnaiotto@freemail.hu
Valamelyik este láttuk Sándort az Euronews-on. Csókoljuk a nagy családot. Jutka és Ottó*

Ekkor indultatok Jutkával Berlinbe a DAAD-ösztöndíjprogrammal. Ebből az évből 52 levelet számoltam össze: ahogy többször is neveztl, „diszpécser” lettem az irodalmi küldeményeidnek, „terítettem” az írásaidat a szerkesztőknek, kollégáknak és barátoknak.

Február 27-én a Pannonhalmi Szemlének „küldtünk” két verset, az egyik *Az ólnál tétova* címet viselte:

Ástak egész éjszaka / a budi alatt / az elrejtett aranyfüst után / egy kis lemez később előkerült / de nem a budi az ól alól / vagy már nem is ástak / álltak ott az ólnál tétova / valaki bebújt / összeszedni a tojást / valaki meg éppen sírni kezdett / ott van ma is fannika bibliájában / ott ahol a zsidó nép megsokallja / a mannát / és az isten fűrjeket küld nekik / most már értem / miért mondta fannika / hogy egyszer majd én is / elég erős leszek / de akkor majd ne ódzkodjatok / elég erős szépet írni / papírra valamint vízre / hiszen ő azon is járt / de akkor ne ódzkodjatok / szépet írni ólomra / ő ne akárha aranyfüstre

Ez az aranyfüst motívum aztán folytatódott a *Tiszatáj*nak küldött *Negatív hallali* című ciklusban is. Mivel sokszor telefonon is hívtál, hogy megbeszéljük a teendőket a szövegekkel kapcsolatban, alighanem szóban említettem vagy korábban meséltem Neked, hogy apám vésnök volt, és arannyal is dolgozott, mert ezt írtad:

Kedves Gyöngyi, lám, elkészült (kötetig még csiszolhatom) az Olasznak (Tiszatáj) szánt ciklus is. Lehet, Ólom lesz a következő kötetem címe. Ahogy az aranyfüsttel ellenpontosom az ólmot mint olyat, mindig eszembe jutsz, bevillansz. Ismét egy kérdés, valamilyen lexikonból ki kellene írni annak a zombori költőnek az adatait, néhány sort róla, ha egyáltalán van ilyen (ebben talán a Miska vagy maga az Olasz is tudna Neked segíteni). Ottó

Mire ezt válaszoltam:

Kedves Ottó,
Csuhsainak és Mátyásnak már továbbítottam a küldeményt, Zányi után még nyomozok. Az aranyra tényleg érzékeny vagyok, apám pl. a vésés során összegyűjtötte az aranyforgácsot, aranymorzsákat, aranyport, azt hiszem, ez nem volt valami szabályos, abból csinált nekem két medalliont: két Gy betűt, az egyik egyszerűbb, a másik díszesebb, hétköznapi és ünnepre.

Nemrég meg Sanyi kapott ajándékba egy különleges likőrt, nem tudom, láttál-e már olyat, Der Lachs a neve (Original Danziger Goldwasser) 22 karátos aranyfüst van ill. volt benne, elvileg meg lehet inni az aranyat is, de én nem bírtam lenyelni, kiszúrtem. Az üvegen azt írja, hogy 1598-ban alapították a likörgyárat, a jelvénye pedig két hal közrefog egy Dávid-csillagot, a csillagban három betű. IWL. Énbennem ez a likőr szorongást keltett, micsoda ötlet meginni az aranyat? Amúgy nagyon szép volt, ha felráztuk az üveget, ahogy a víztisztaságú likőrben úszkált az aranyfüst.

Jutka barátnőmnnek meséltem a biser-témát, azt mondta, utána néz az etimológiának, mi lehet a közös ős a délszláv nyelvekben. Gyöngyi

Ez már egy következő küldetés volt: a gyöngy jelentésének utánanézni a különböző nyelvekben, és bevontam a nyomozásba Rudaš Jutkát is.

Ez a válasz jött Tőled:

Kedves Gyöngyi, hát ami az aranyos likőrt illeti, tényleg aranyos... Különben a könyv aranyra utaló mottói között lesz egy kis Krúdy-idézet is, az egyik legszebb definíció, amit ismerek:

„Költők, – mondta, – aranyműveslegények, akik szerelem miatt a tóba ugranak...”

Egy javítást végeztem a SUHOGVA című vers végén, amely most így hangzik:

mi egy kis ólmot is csurgatunk belé / izé meg álom mondtam / nem álom mondtá / izé meg ólom te hülye.

Egy kicsit kimerültem az interjú autorizálásában (még két rész maradt hátra), s most megpróbálom összehordani a verseskötetet (a közöletlen anyagból majd még küldök a Jelenkornak, Alföldnek, Műhelynek). Ölelünk Benneteket. Ottó

Hamarosan megérkeztek hozzám a levélben jelzett anyagok is a pontosítandó részletekkel, kérésekkel. Én pedig boldogan teljesítettem a kis megbízatásokat, mindig is tisztában voltam vele, mekkora kiváltság alkímiai laboratóriumodban inaskodni. Később az „aranyra írás” motívuma bekerült *A véső nyoma* című tanulmánykötetem előszavába is, azt írtam az édesapám munkája kapcsán, hogy aki aranyba ír, nemigen korrigálhat. Te aztán ezt a motívumot továbbfejlesztetted, lélegzetelállítóan felülírtad az egyik Szegeden felolvasott prózádban, ahol a nőnek gyémánttal kell üvegre írnia... Nem melleleg egyik könyvem se jött volna létre e nélkül a közös munka nélkül, anélkül, hogy biztattál volna, sőt veszedkedtél volna velem, hogy csináljak már önálló kötetet, és hát Te ajánlottál be a Kijárat Kiadóhoz, Pálinkás Györgyhöz is.

A levelek tanúsága szerint nagyon készültél a március 15-i ünnepi beszédre a berlini magyar kulturális intézetben, el is küldted a szöveget, amelyet viszont számodra váratlanul nem jól fogadott az egybegyűlt közönség. Én persze zseniálisnak találtam, ahogy az *Anyám tyúkját* állítottad középpontba a forradalmi versek helyett. Ezt írtad nekem erről:

Kedves Gyöngyi, megtörtént. Előzőleg kicsit összezavarodtam, ugyanis József Attilát nem jól idéztem, de szerencsére az utolsó pillanatban bejött, kijavítottam, hogy nem Hej, hanem Hejh burzsoá... Aztán sétálni mentem. És megjött a tavasz! Kirakták a teraszokra a székeket! Ez számunkra, déliek számára: alapvető! És, nagy megdöbbenésemre, azt hittem a szövegem csodája (még hittem, hogy jó a szövegem), minden kirakat tele volt: tojással. Kisebbség-nagyobb, isteni tojásokkal. Csak aztán kapcsoltam, húsvét miatt...

Matyós tömeg. De olyan emelten olvastam, hogy nem volt idejük gondolkodni, kimeni, végig kellett hallgatniuk, fejükbe lőttem a szöveget. Mindenki meg volt döbbenve, senki sem örült igazán, (...) de hát senki sem tudja, hogy e szövegnek volt egy előszava is, amit most majd nagyobb élvezettel fogok befejezni, ugyanis az egykor Németországban dolgozó bátyámnak szeretném ajánlani az egészet, amelyen, mármint az egészen is, még dolgozom, immár a szorítások nélkül, de hát az alapszövegek csak akkor lehetnek valóságok, ha erősek, ha megszenved értük az ember, aztán művészkedhet velük...

(...) Kérlek, ha lesz idő, végezd el a tamni-val és a tamnicával is azt a filológiát, amit a biszerről már megtettél egyszer, hogy a többi szláv nyelvben van-e valami hasonló, s ha valamit megtudsz, nyugodtan írd be a szerb mellé, a zárójelbe. Ha átnézted a szöveget, kérlek, küldd el Szijj Ferinek is.

A bátyád március 15-én született, azért volt olyan fontos az említése. Elvégeztem, természetesen, a filológiát, íme a március 17-i levél az utalással az akkor lektorált *Az égő kutya* című versedre és Szijj Feri *A nagy salakmező* című kötetére:

Kedves Ottó,

sikerült tüzetesen is elolvasnom Az égő kutyát, előkotortam a saját Salakmezőmet is, látom a fekete gubancot – agyonvert csipke az is, jutott eszembe. A könyvtárban megnéztem én is a Czuczor-féle szótárt, és A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárát is, és ez utóbbi szerint a tömlöc szláv eredetű; vö. ógyházi szláv timnica (...) 'börtön', szerbhorvát támnica, és megemlíti a szlovén temnicá-t, ami sötétkamrát is jelent. Megfelelő szó van a többi szláv nyelvben is. A szláv szavak a tyma 'sötétség' főnév származékai. Szláv eredetű a középfelnémet temnitze 'börtön', és a román tímnita is. A magyar szó közvetlen forrása hangtani alapon nem határozható meg. Minthogy a jogi terminológiába tartozik, szerbhorvát vagy bolgár eredetű lehet – írja a szótár. (...) Vagyis a tömlöc és a sötétség etimológiája sokkal egyértelműbb és általánosabb a szláv nyelvekben, mint a biseré, talán elég az utalás a szerbre, ráadásul, ha pontosan akarjuk leírni az egyes változatokat, szükség lenne a cirill ill. román betűkészletre is (...) és én a saját gépemem nem tudom ezt előállítani, úgyhogy inkább nem írtam be a szövegbe. Mellékelem az eredeti néven javított változatot, és ha egyetértesz, elküldöm ebben a formában Keresztury és Szijj uraknak.

Boldog volt ez az időszak azért is, mert ekkor léptünk be az Európai Unióba. Mintha vég-re révbe értünk volna, a jövő biztatónak tűnt. 2004. április 21-én elkezdett ez a leveled:

Kedves Gyöngyi, lám, jelentkezem. Két, készülő, hosszabb írásomból csináltam egyet Keresztury Tibor EU-kiadványába. De sok dolgot éppen közben, így dolgozva ki. Nem akartam alkalmi szösszenetet csinálni, nem akartam frivolkodni stb. Kérlek, Te mint egy immár tiszta európai, jól nézd át, tedd eukomforttá... Egy zárójelet hagytam csupán üresen, de azt a hajót is éppen Keresztury szervezte, majd ő beírja, mi volt annak a neve, valami csatlakozás, vitorlabontás... Ölelünk Ottó

Az írás címe Európa fantomja volt, nagy hatást tett rám:

Kedves Ottó,

elküldtem Keresztury-nak ezt a szép európai esszét, szívszorító a végtelen flamingó ellenpontozása, az a legszebb része. Én közben megjártam Pestet, az utcai képárusok mindenfelé Che Guevara-képeket kínáltak. (...) Én viszont a Mednyánszky katalógust vettem meg az Írók Boltjában, valamint a Vulgo új számát, benne Ponge A szappan c. szövegével, és Derrida erről szóló értelmezésével (...) Szeretettel ölelünk Benneteket: Gyöngyi

Ponge és Derrida szövegeit aztán kérted, úgyhogy fénymásolatban postáztam Berlinbe. Május elsején pedig ezt írtam:

Kedves Jutka és Ottó,

első leveletem európai polgárként Nektek írom Berlinbe, annál is inkább, mivel a tévében a berlini közvetítést nézem, miközben durrognak a tűzijáték rakétái a szőregi nagyiskola tetejéről. Pár órája meg hívott Rudaš Jutka, hogy hamarosan eu-polgárokként ébredünk, és hogy ez milyen hihetetlen. Mentek ki az anyukájával a megszűnő határra bulizni. Nagyon szeretném, ha nem lenne messze az idő, amikor ugyanígy mehetnénk Röszkére bulizni... Gyöngyi

Másnap jött is válasz:

Kedves Gyöngyi, kösz, nagyon megörültünk az üzenetednek, ahogy hajnalban hazatámo-lyogtunk (Szijj Ferivel léptünk volt be, az egyik cseh sátornál sörözve, a Brandenburgi kapu alatt)...

A Híd jubileumi számot készít, még Borinak megígértem kisregényem második részét (az első is ott jelent meg – szeretném, ha ezt is elolvashád, hiszen ez egy kész dolog, éppen csak össze kellene stimmelni még egy kicsit), kérlek, vess rá pillantást, majd továbbítsd nekik. Ottó

Előfordult aztán, hogy pánikba estél a közeli határidők miatt, vagy véletlenül, „egy elegáns mozdulattal” kitörölted a készülő regény, a fenti levélben említett *A tengeri kagyló* felét, vagy csak bizonytalan voltál a várható fogadtatás miatt, mint a Habsburg Ottóról szóló írásod esetében. Mindig nagy öröm és büszkeség volt, ha tudtam segíteni, vagy ha meg tudtalak nyugtatni. Mint ahogy a *Disznósír* leadása előtt is történt például. Ez jött Tóled Help! subjecttel 2004. június 28-án 8.43-kor:

Kedves Gyöngyi, Palicson vagyunk, egyből haza hajtottunk, jó, szép, zöld itthon, az unokák fantasztikusak... Ám közben én teljes pánikba estem az interjú miatt. A sok ide-oda telepítés közben teljesen összekevertem, részben elvesztettem a fejezeteket, újraírtam például az elsőt, jöllehet a Jelenkorban már volt egy kész, igaz, meghúzott rész, a második sem azonos a Jelenkor anyagával. Kétségbe vagyok esve, csak Te tudsz rajtam segíteni. Szóval: az első részt átírtam, talán még lehetne valamit beemlíni a Jelenkorból, de az is lehet, hogy így kellene hagyni. A másodikat el kellene kérni Boglárkától, ha még megvan neki. A másodikat akkor talán el sem küldöm most Neked, hátha megkaphatod a Boglárkától. A harmadik az így teljes, a negyedik, ötödik és hatodik rész is. Sokat, nagyon sokat dolgoztam rajtuk, regénnyé próbáltam emelni, s közben elvesztettem, összekevertem az elejét, amikor egyszer a tengeren újra kértem Boglárkától, majd Berlin előtt egy fiú átrakta a laptopomba. Tehát csak az elsővel, illetve a másodikkal van igazán baj. A többi kusza, fésületlen, de teljes. Lábjegyzeteket szándékoztam gyűjteni Kosztolányi Költő disznósírból című publicisztikájából, meg Máraiból. Vagy talán valami mottót, majd azon még gondolkodom. Talán mind a hat résznek kellene egy-egy cím, meg az egésznek is kellene egy jó főcím, ám én már képtelen vagyok újra olvasni őket, csak rontok rajtuk, leépítem, újraírom, belefeledkezem a részletekbe. A 13-as mikrofon alcímnek lenne jó. A fedőlapra Beuys Szírszékét szeretném tenni, jó lenne valami hokedlira utaló cím például, de arra még a korrektúra idején is lesz idő. Persze bármiféle ajánlatot elfogadok. A legnagyobb problémát talán az ismétlések jelentik, meg kellene húzni, illetve egy rakásra csoportosítani az ilyen részeket. Sajnos elsején le kellene adnom, megígértem. Most még korán van, majd később Pirivel átküldöm az egész anyagot, a második kivételével (ha Boglárkától nem tudod megkapni, akkor majd azt is átküldöm.) Kiábrándító. Pedig mennyire szerettem azokat a regényes fejezeteket... Ottó

Mire ezt válaszoltam aznap 9:06-kor:

Kedves Ottó,
ne idegeskedj, még van három egész nap! megoldjuk. Várom az anyagot, később majd hívom Bogit a második rész miatt. A múlt héten két irodalmi esten is voltam: kibékuiltem Darvasival, majd elmesélem, másnap pedig Pásty Júlia estjén voltam a beszélgetőtárs (...) eljött meghallgatni (...) Hegedűs Ági, akinek a férje Erlauer Tibor, az újdéki tévé volt szerkesztője. Most digitalizálja a régi műsorokat, és kaptunk tőle egy példányt, valóságos kincsek: Ladik-portréfilm, Maurits, Baráth, – hogy az Új Tolnai Lexikon és A város pere-mén című filmeket már ne is említsem. Az Ági kimentett a VMDKások gyűjűjéből, és jót beszélgettünk a régi meg az új időkről. Ha átjön az anyag, és Bogival is beszéltem, hívlak. Üdv a családnak: Gyöngyi

Elvégeztem a kért intervenciókat, és Szegeden ki is nyomtattuk a kéziratot, hogy legyen papíralapú változatod is, és nyomon tudd követni a változásokat, és aztán átszállítottuk egy szép fehér ikeás dobozban Palicsra. Emlékszem, Rebeka lubickolt a medencékben, később küldtetek is róla fotót. Egy vendég kisfiút, a nálatok látogatóban lévő szerb barátotok fiát annyira elbűvölte a lányunk, hogy amikor épp senki se figyelt, beugrott hozzá a medencébe. A probléma csak az volt, hogy nem tudott úszni. Szerencsére Te villámgyorsan odaléptél és kihúztad a vízből. Micsoda poénkodás ment aztán a legényke rovására!

Augusztusban pedig együtt mentünk vissza Berlinbe, ahol többek között láthattam Beuys híres zsírszobrait is. Elég viccesnek, paradoxnak találtam, hogy milyen bonyolult módszerekkel próbálják megőrizni az utókornak a muzeológusok ezeket az oly romlékony anyagból készült, és ily módon éppen a múzeum mint olyan koncepcióját tagadó alkotásokat.

Aztán kijött a *Költő disznósírból*, Ágoston Zoli kiadásában és Nagy Bogi szerkesztésében megjelent a Rólad szóló könyvecském is, megszületett Gyöngyvér lányunk, akinek nem tudtam nem ezt a nevet adni, hiszen ahogy *A pompeji filatelistában* írtad (majdnem leestem a székről, amikor olvastam), volt egy kishúgod, aki egyéves korában meghalt, Gyöngyinek hívták, és a hangzás miatt, poétikai okokból nevezted a műveidben Gyöngyvér nővéreket...

2006 februárjában a magyarkanizsai könyvtárban, ahova Virág Ibolya hívott meg bennünket, bemutattuk a *Disznósírt*, ahogy magunk között hivatkoztál rá. Nem nagyon emlékeztem a részletekre, de rábukkantam egy levélre, amit az est után Darvasinak írtam (akivel, ugye, időközben kibékültem), hiszen a régi számítógép memóriája annyi minden mást is megőrzött! Lehet, hogy kicsit ki is színeztem, de csak egy írónak tudtam igazán jól elmesélni, aki képes értékelni az ilyesmit:

Szerencsésen visszatértem a Csönd Városából, ahogy a helyi művészek Kanizsát nevezik, tényleg feltűnően csendes, de a felszín alatt hihetetlen rétegek húzódnak. Volt egy figura, szerintem bárkit képes lenne az örületbe kergetni a szövegeivel, Ottót speciál az asztal alá beszélte, én már sírtam a röhögéstől, de nem jött zavarba, sőt vérszemet kapott, és tovább nyomta. Nyugdíjas bácsika, kis bajusszal, rendkívül választékos öltözékben, finom mozdulatok, kifinomult beszédstílus. Anyai ágon szegedi jogász család, a nagypapa valaha az esküdtszék elnöke volt Szegeden, az édesanyja egy cigány zenészhez ment feleségül, és a zenész áttette a székhelyét Kanizsára még a negyvenes években – így lett ő jugoszláv. Rettenetes kalandjai voltak, gyerekkorában egy osztálykiránduláson véletlenül átsodródott a folyón román területre, a románok bebörtönözték őket, és propagandára használták, hogy lám, Jugóban mégsem olyan jó, hiszen ezek a fiatalok is dezertáltak, nem írhattak a szüleiknek sokáig, később megengedték, hogy tanuljanak, ott tanult öt évig, mire elengedték... aztán később harminc évig Hamburgban volt gastarbeiter, saját állítása szerint a világ legjobb pincérévé fejlesztette magát, és idézte fejből franciául Verlaine-t, Einsteinról értekezett ott nekünk, meg a bennünk zajló atomi folyamatokról, az igazságról a la Russell és Szókratész, és hasonlókrol kifogyhatatlanul. (...)

Különb meg kineveztek doktornak a plakáton, és így jelent meg a nevem a Magyar Szóban is, úgyhogy Ottót máris fölhívta egy újvidéki könyvtáros(kisasszony??!), hogy elmenne-e hozzájuk is „azzal a doktornővel”. Valamint Kiskunhalasra is eladtak bennünket, a halasi a kanizsai testvérkönyvtára.

Nem tudom, hogy fogom ezt bírni, még Kanizsát sem tudtam feldolgozni, bármennyit röhögünk is, amikor egyedül maradtam (...), elkezdtem sírni, és másnap reggel is, amikor indulás előtt tettem még egy sétát a városban, fojtogatott a sírás. 13 éve voltam ott utoljára, Ottó megörült ennek, mert a 13-as számra van fölépítve a Zsír, akkor jártam a tanyán, akkor táncoltunk abban az ominózus világvégi kocsmában, és ha azt vesszük, 13 év munká-

ja, barátsága, érzelmei: minden együtt volt, az én könyvemet is árusították, négyet dedikáltam is, minden be volt érve, de valahogy nem tudtam szabadulni az érzéstől, hogy ezzel minden el is múlt...

Furcsa, hogy így éreztem 2006-ban, pedig mennyi minden előttünk volt még, a Danilo Kiš-projekt a sínbuszfesztiválon, a 70. születésnapod alkalmából rendezett jubileumi Thealter *A kisinyovi róza* kiadásával és az Esterházy Péterrel közös fellépéssel, az életmű-sorozat, sok más est és találkozó, Kanizsán is többször megfordultam aztán, találkoztunk ott is újra. Azt is nagy büszkeséggel újságoltam Neked, hogy a fiam tüneményes barátnője: magyarkanizsai. Talán csak fáradt voltam, talán azt éreztem, hogy a közös munka leg-szebb, legintenzívebb, legszabadabb része óhatatlanul is le kell, hogy záruljon, és egy másik korszak veszi kezdetét.

Lassan be kell fejeznem ezt a levelet is, Ottó, pedig látod, valójában még el se kezdtem a szerencsésen fölmerült archívum feldolgozását. Ágoston Zoli 20-ig várja az írást, az pedig Húsvét vasárnap, jönnek a gyerekek a barátaikkal, barátnőjükkal, főznöm kell, készülni. Bár még végig se tudtam olvasni a több mint ötszáz levelet, azt viszont azért már látom, milyen aranytartalékot hagytaál rám, mennyi biztatás, dicséret, mennyi ötlet, megvalósítandó javaslat van ezekben a nekem címzett szövegekben. Mennyi minden, aminek a jelentőségét akkoriban még nem is értettem teljesen. Lassan ki fogom majd nyerni belőlük az aranyforgácsot, az aranymorzsákat, az aranyport, és lehet, hogy nem lesz valami szabályos, de talán bevonom majd ezzel az aranyfüsttel a készülő könyvemet, mely a szövegeid orosz kulturális kódjait lesz hivatva elemezni, értelmezni. Nagy ajándéka a Sorsnak az is, hogy megerősítettél ebben a tervemben. Nagyon tetszett Neked a *Jelenkor*-ban megjelent írásom Ladányi István barátunk *Symposion*-könyvéről, tavaly tavasszal kétszer is fölhívtál miatta. „Jó, hogy orosz szakos vagy – mondtad –, legalább Te érted ezeket a dolgokat és helyre tudod tenni őket.” És aztán arról az orosz arisztokrata filatelistáról kezdtünk beszélgetni, akinek a bélyeggyűjteménye annyira elbűvölt benneteket gyerekkorodban. Nevetve mesélted, milyen gyönyörű, előkelő bútorai voltak ennek az orosz-nak, ti meg, mezítlábas gyerekek, el akartátok lopni a gyűjteményét. Még a nevére is emlékeztél: „Melnikovnak hívták”. Addigra már tudtam ezt-azt az orosz emigráns filatelisták jugoszláviai kolóniájáról, úgyhogy elkezdtem célzottan kutatni. Pár napja pedig sikerült 10 dollárért megszereznem ennek a nemzetközi filatéliai társaságnak a történetét feldolgozó angol nyelvű kiadványt (a második világháború után a legtöbb orosz emigráns kivándorolt Jugoszláviából), amely a függelékében közli a tagok nevét is. És láss csodát: a tíz alapító névsorában rábukkantam egy Melnyikovra...

Zárom soraimat. Isten Veled, drága Mesterem! Nyugodj békében!

Szeged, 2025. április 18. Nagypéntek

Szeretettel: Gyöngyi

SZELÍD VARÁZSLÓ

Tolnai Ottó életművéről

Minden olvasónak külön története alakul ki elolvasott íróival, s e történetekről a szerzők mit sem tudnak. Némelyik történet rövidke, mert csak egyetlen írásmű elolvasásának idejére terjed ki, s gyorsan elnyeli a feledés. De vannak évtizedes, több évtizedes történetek is: egy-egy író életművének rendszeres vagy rendszertelen követése végigkísérheti az olvasók életét. Külön történeteink keletkeznek régi mesterekkel is: egyiküket ifjúkorunkban olvastuk, a másikat öregkorunkban; az egyikük műveit újra és újra elővesszük, a másikat csupán csak nem felejtjük el. A kortársainkhoz azonban másféle viszony fűz bennünket, mert az ő életművük a szemünk előtt jön létre: megváltozik, megakad, lehanyatlak vagy erőre kap. A nálunk idősebb írók életművébe mindig késve lépünk be, a fiatalabbakét akár első publikációiktól követhetjük. S nem mindegy, mely ponton kapcsolódunk be az életművek alakulástörténetébe. Vannak szerzők, akik mellett akkor is kitartunk, amikor mások elfordulnak tőlük; másokat elhagyunk, de egyszer csak visszatérünk hozzájuk. Különös történetek ezek, mert ugyan megíratlan önéletrajzunk részei, mégsem mi vagyunk a főszereplői, hanem az írók, az írásaik.

Hogyan is kezdődött külön történetem Tolnai Ottóval? Pozsonyban, 1983 januárjának egyik délutánján és estéjén kezdődött a Mamut nevű többszintes óriássörözőben. Húszéves fiatalember voltam, először jártam a városban, s felvidéki barátom, K. T., akit azóta már szem elől vesztettem, elhívta a sörözőbe Grendel Lajost, mert kedves közös olvasmányunk volt *Éleslövészet* című regénye. Sok mindenről folyt a szó aznap este, különösen Krúdy Gyuláról, de a legfontosabb Grendel kérdése volt: ismerem-e a *Kormányeltörésbent*, melyet ő a század második fele legnagyobb magyar költeményének nevezett. Nem ismertem, és nem hallottam költőjének a nevét sem. Hazaérve Szegedre beültem hát a tanárképző főiskola magyar irodalom tanszéki könyvtárába – noha már kicsapott hallgatója voltam csak az intézménynek –, kikértem az *Új Symposiont*, kimásoltam belőle nyolc noteszlapra Domonkos István versét, s elindultam (anélkül, hogy tudtam volna róla) a magam irodalmi útján. A nyolc noteszlap megsárgulva, kávéfoltosan itt fekszik előttem: most veszem észre, hogy betűhibát vétettem a költemény Balassi-mottójában, kihagytam első szavából az „l” betűt: „Emém csak téveleg széllle kétségében”.

A költeményt a következő év tavaszán, a lakásszemináriumaim egyik előadása előtt fel is olvastam főiskolás közönségemnek. S megírtam első megjelent irodalmi cikkemet a *Szegedi Egyetem* című heti újságba: *Rendkívüli folyóiratszemle – Új Symposion* volt a címe. Hát így találkoztam először Tolnai névvel és műveivel: a folyóiratában. Mi volt fontos akkoriban, a nyolcvanas évek közepén számomra az életművéből? A *Doreen* 2 biztosan; egyes részeit máig fejből tudom. Egyik kisverse, a *lift*, évekig függött felragasztva albérleti szobám egyik plakátján, talán az Arany János-, talán a Kassák-naptáron:

föl
föl
ti rabjai a földnek

Visszaemlékezve látni vélem, ahogyan olvasom a *Sírálymellcsont* című kötetét, a gerilladalogokat – de talán nem járt a kezembben sosem az *Agyonvert csipke*. Fontolgattam, hogy ellopom az egyetemi könyvtárból a Domonkossal közös könyvüket, de aztán mégsem tettem meg. A kisversek és a hosszúversek közül az utóbbiak híve voltam. Tolnai, Domonkos, Tandori, Oravecz, Petri – ők voltak azok a költők, akiknek a művei a szememben, pontosabban szegedi baráti köröm, egyetemi folyóiratunk, a *Harmadkor* társasága szemében (hisz egyéni véleményünk majd’ mindig társas vélemény) akkoriban az érvényes költészet alapjául szolgáltak.

De Tolnaitól 1985 táján nem is a versek voltak igazán fontosak, hanem a regénye, a *Rovarház*, mert az új próza diadalmas éveiben jártunk, s a regény sokkal fontosabb műfajnak számított, mint a költészet bármely változata. Úgy rémlik, talán 1985-ben, azaz folyóiratunk második számának megjelenése után közös interjú jelent meg Csuha István szerkesztőtársammal és velem a már emlegetett *Szegedi Egyetemen*, ahol arról beszélünk (ő vagy én, ki tudja már), hogy az új próza hazai jelenségeit megelőzték a Vajdaságban és Nyugat-Európában olyan elbeszélő művek, amelyek előkészítették az itthoni prózai átalakulást, s részben radikálisabbak voltak, mint a prózafordulat későbbi eredményei. Az egyik példánk a *Rovarház* volt, akár elhangzott a beszélgetésben a címe, akár nem – „a magyar irodalom egyik első puzzle- és kirakós regénye”, ahogyan utóbb Thomka Beáta találón jellemezte, gondolom, Julio Cortázar kötetcímére is utalva.

Arra is emlékszem, hogy csalódás volt kézbe venni a *Vidéki Orfeusz* kötetet (1983), noha a szerzőnek bizonyára fontos volt első magyarországi könyve. De a könyvtárgy csalódást keltett: nem hasonlított az *Új Symposionok* vagy a Symposion-könyvek avantgárd ihletű tipográfiájára. Az én igazi Tolnai-verseskötetem a *Versék (rekapituláció)* maradt 1975-ből, Újvidékről, a Forumtól – vajon hol vettem, hogy jutottam hozzá? –, benne a nagyszerű záróverssel, az 51. számúval, amely visszaidézte a pálya kezdetét, első nagy versét, a *Doreen* 2-t, s először ütötte meg, legalábbis az én fülemben, azt a rezignált hangot, amelyet azóta is kihallani vélek sok-sok alkotásából:

néha egyszerűbb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
néha összetettebb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
és elmúlt az élet

Azt hiszem, 1986-ban hallottam először beszélni és felolvasni Tolnait. Szegeden történt a Móra Kollégiumban, sok-sok írói est helyszínén. Nem tudom felidézni, hányan hallgattuk, hogyan zajlott – de képet kaphat róla minden olvasó, aki nyomtatásban vagy a világhálón megkeresi a *Rózsaszín flastrom* című, monológga alakított interjút, amely közvetlenül az est után készült Tolnaival, s utóbb, 1990/1-es számában a *Jelenkor* közölte először – akkorra már Csuha is, én is e lap szerkesztői voltunk. Sorozat számára készült beszélgetés volt: ezekben az években Szajbély Mihály vezérlete alatt egyetemi hallgatók kis csoportja járt át a Vajdaságba interjúkat készíteni írókkal, s e munka több évvel később a szintén *Rózsaszín flastrom* címet viselő kötettel ért célba. Ma már könyvpiaci ritkaság; nincs példányom belőle nekem sem.

A következő harmincöt évben többször is hallottam Tolnait nyilvánosan beszélgetni – mely beszélgetések rendre monológgá váltak, és nagyszerű, hogy azzá váltak. Sok-sok irodalmi esten vettem részt ez idő alatt, sok-sok beszélgetést hallottam, okos, bölcs és érdekes szerzőkkel. Ám egyikén sem éreztem azt, amit Tolnai mindegyik szereplésekor, hogy itt, most, előttem, véletlenszerűen, szóban születik a költészet, az ő költészete, a csakis rá jellemző költészet, amelyet nagy szabadverseiből ismerek, melyek egyszerre visszaemléke-

zések és esszék, azaz egyszerre elbeszélő és értekező jellegűek, s mégis többek e kettő együttesénél: költői alkotások. A *Rózsaszín flastrom* készüléseinek estje volt az első ilyen alkalom; később, 1993-ban Tatán, a JAK-táborban éppoly lenyűgözve hallgattam őt, mint egykor Szegeden: e beszélgetést utóbb az *Alföld* közölte 1994/1-es számában *Egy dürieri fűcsomó* címmel. Készítője, Csuhai, sok év után azt írta erről a beszélgetésről, hogy miután feltette Tolnainak az első kérdését, legközelebb negyven perc múlva szólalhatott meg újra. Így jártam nem sokkal később én is, 1995 elején, amikor „Talált tárgy” című rádióműsorom számára vettem fel másfél órányi Tolnai-monológot a Bródy Sándor utca egyik stúdiójában.

S így járt hamarosan (1998-ban) Parti Nagy Lajos is, akinek nagy, sokórás rádiós felvételeiből lett a *Költő disznózsírból* című nagyszerű beszélgetéskötet. És nem baj, hogy így jártunk. Azért időzőm ilyen sokáig e formánál, a nyilvános beszélgetésnél, mert hangszílyozni szeretném, hogy sajátos műfaj ez, amelynek Tolnai Ottó a mestere volt. Miként az írói beszélgetéskötet is sajátos műfaj, s a *Költő disznózsírból* e nemben az egyik legjobb magyar mű, rögtön a *Frivolitások és hitvallások* mellett. Nem csupán az egyes életművek járulékos részei, információraktárai az ilyesféle kötetek, hanem önálló formák; szerencsés esetben nem másod-, hanem elsőrendű darabjai az írói életműveknek. „Interjúregénynek” a közepe táján Tolnai egyszer csak azt mondja, hogy talán e műfajban leli majd fel széttartó törekvéseinek összefogó formáját, s rögtön rá is tér a műfaj poétikájának a meg-alapozására, arra utalva, olyan beszédmód ez, amelyben egy pillanatra eltűnhet a különbség élet és beszéd között. Önreflexiója beemelte az éppen készülő, felénél tartó „interjúregényt” életműve elsőrendű alkotásai közé.

De vissza kell térnem külön történetemhez, első pécsi éveimhez, mikor is két évig a *Jelenkor* segédszerkesztője voltam. E két évben vált Tolnai Ottó a folyóirat vezető szerzőjévé. 1989-ben és 1990-ben is az ő költeményeivel indult az év: előbb a *mi volt kérdés a legszebb dániában* című félhosszú verssel (Kőrösi Imre sorozta nemrég a félhosszúak rendjébe e költeményt *Szárnyalni gyalog* című kiváló, a félhosszú vers poétikájáról írott kötetében), utóbb Wilhelm-dalokkal (hozzájuk csatlakozott a már említett *Rózsaszín flastrom*). Lehetek vitáink a szerkesztőségben – hogy is ne lettek volna –, ám Tolnai költészetének értékelésében biztosan egyetértettünk. A főszerkesztő, Csordás Gábor, gondolom, azért is állította előtérbe Tolnai művét, mert jelképe lehetett a folyóirat regionális nyitásának: délszláv tájékozódásának. (Tizenöt évvel később ugyanezért kértem fel őt a pécsi Kulturális Főváros-pályázat tanácsadó testülete tagjának.) Néhány éve, amikor a *Jelenkor* megnyitotta online felületén az 1986–1990 közötti évek archívumát, nekem kellett áttekintennem e fél évtizedet, s kiemelnem az ötévnyi szövegtengerből öt alkotást. A *mi volt kérdés a legszebb dániában* volt az első ajánlatom.

A kilencvenes években belőlem, sokakkal ellentétben, nem nagy versciklusai, a *Wilhelm-dalok* vagy az *árvacsáth* váltottak ki csodálatot, sokkal inkább hosszú- és félhosszú költeményei, mint az 1985-re datált, 1988-ban a *Híd*-ban közzétett *A gyönggyel töltött browning*, vagy az 1991-es, utóbb a *Balkáni babér* című kötet záróversévé vált *Adriadalom* – a tenger, az Adria utáni „irracionalis honvágy” nagy alkotásai. (Az idézőjeles kifejezés az utóbbi költeményben szerepel, Domonkos jellemzéseként.) Pilinszky-ciklusa alakulásának szinte fültanúja voltam, sokadmagammal, a tatai JAK-táborban, az 1997-es pécsi JAK Tanulmányi Napok felolvasóestjén: a *Pilinszky az IN MEMORIAM CELANt készül meg-nemírni* II. részébe bele is írta a költő az utóbbi eseményt. Későbbi hosszúversének, újabb adriai költeményének, *A pápa pápaszeme* címűnek kántáló versolvasása hatására kezdtem bele, sok év halogatás után, kritikai tanulmányomba, az *Avantgárd utazásokba*, amely e szabadversfajta szóbeli jellegét, avantgárd és beatnik eredetét tárgyalta. A *pápa pápaszeme* felolvasva majd’ félórás mű: szerzője 2010 nyarán a szegedi Thealter fesztiválon belül rendezett, Balog József kezdeményezte kis Tolnai-fesztivál *Jelenkor*-estjén olvasta fel a Régi Zsinagógában.

Most, hogy ezt a cikket írom, hogy a cikkírásra készültem, s újra kézbe vettem némelyik 2010 utáni könyvét, *A világitótorony eladó* címűt, *A kisinyovi rózsát*, a *Szeméremékszereket*, feltűnt, milyen gyakoriak bennük az önreflexív szövegrészek, a kis önportrék, önmagyarázatok, önparódiák, az életmű nagy egységgé szervezésének szándékát követve. „Számomra a Tolnai-életmű centrális problémája ugyanaz – írta egykor *A Nagy Konstelláció* című könyve bevezetésében Mikola Gyöngyi –, mint kiváló monográfusa, egyik legértékesebb interpretátora, Thomka Beáta számára...”, tudniillik „az önértelmezés kérdése Tolnai poétikájában”. Beálltam én is utánuk a sorba, s az említett könyveket forgatva az önelemző részeket figyeltem. *A világitótorony eladó*ban például, szomorú-ironikus adriai jutalomjátékában, „formátlan művész”-nek nevezi magát, aki „tudatosan kibogozhatatlan világot” hoz létre, „faktográfiai módszerére” hivatkozik, vajdasági és magyarországi irodalomtól való elkülönülését, „végtelen magányát” emlegeti, s alkímiának nevezi, nem először, irodalmi ténykedését. Az említett Thealter-fesztiválra megjelent hosszúvers, *A kisinyovi rózsza* „lüke fiú” nevű szereplője pedig a szerző parodikus alakmásának tűnik, a *Szeméremékszerek* elszaporodó alteregói társának:

mert palicsfürdőre állítólag tényleg megérkezett
fakó asztalterítőbe bugyolálva
egy hárfa
egy vándorhárfa hárfaiskolát nyitott
és a lüke fiút is beíratták
a lüke fiú elvégezte a hárfaiskolát
és most akár egy orfeusz
ölelgeti a frissen festett radiátort

Talán kisprózai írásain könnyebb megmutatni, hogy dolgozott Tolnai Ottó, hogyan hozta létre alkotásaiban – Thomka Beáta kifejezését kölcsönvéve – empíria és imagináció „áttekinthetetlen fonadékát”. A *Prózák könyve* legrövidebb, kétoldalas darabja *A tékozló fiú hazatérése*. Énelbeszélés: férfi narrátora arról számol be, hogy az apját agyvérzés érte, kórházba került, s ő vonakodott meglátogatni, tíz nap is eltelt, mire családostul benyitott a kórterembe, ahol hiába kereste, nem találta az apját, mígnem kifelé menet nyakába nem ugrott egy „idős, bajszos viaszfigura”, aki ráismerni vélte a látogatóra, ám akit az elbeszélő, úgy mondja, nem ismert. S a szöveg e ponton hirtelen megváltozik. Ami vallomásnak tűnt, netán önéletrajzinak, abszurd jelenetté lesz; ami reálisnak mutatkozott, fantasztikus alakot ölt. „Még mindig bizakodtam – mondja az elbeszélő –, észreveszi tévedését, annál is inkább, mert derékig érő piros szakállam miatt nehezen lehet összetéveszteni valakivel... Még feleségem, fiúgyermekem fekete bőrre (valahol Afrikában szedtem fel őket) sem térítette észhez.” A novella világa váratlanul alakult át, néhány szó által – „mintegy varázsütésre”. Mert noha Tolnai „vidéki bűvésznek” nevezte magát a *Költő disznózsírjából* lapjain (onnan idéztem az előző kifejezést is), szerintem inkább varázsló volt, szelíd varázsló.

NÉLKÜLE IS VELE

gyász-projekt

Tolnai Ottó sokunk számára abszolút magától értetődőséggel volt jelen ITT – ezt úgy értettük, hogy velünk, Vajdaságban, azelőtt Újvidéken, most pedig Palicson. A határon innen vagy túl. Akik kicsit közelebből ismertük őt és/vagy a műveit, tudtuk, hogy a Homokvárbán, Jutkával és az állatokkal közös házukban, művészeti kastélyukban, vagy kinn a Járáson, a tanyán dolgozik – ez a „dolgozás” pedig azt jelenti, hogy olvas, böngész, bókál, kutat és matat, ír és alkot, valamit mindig szöveget, szöveget, kombinál, toldozza és foltozza, újraalkotja az imaginatív világot, amelyben – ezt így éreztük – mi is benne vagyunk. Amíg ő végzi ezt a munkáját, addig még valahogy létezünk szellemileg ebben az „elátkozott tartományban”, mely mintha kihullott volna a világból, leesett a világfáról, és már rothadni kezd. Ottóra hatalmas felelősség hárult, hogy ezt az elárvult világcsoportot egyben tartsa, belekösse a nagyvilág szövetébe. Én úgy éreztem, hogy Atlasza ő ennek a mi vidékünknek. Ő idézte egyszer Rilket: „Mégis van Valaki, aki szelíden / tartja a kezében e vad zuhanást”.

Hosszú évtizedek napi munkája volt benne ebben a „tartásban”, Ottó anélkül, hogy deklarálna volna, már kora ifjúkorában vállalta ezt a munkát, a Vajdaság kézben tartását, költői kidolgozását, állandó finomítását és a Vajdaság kiterjesztését, hogy ne maradjon töppedt és jelentéktelen, immár rothadó állomány, hanem része legyen a nagy, tengernyi egésznek. Nemcsak azáltal dolgozott ezen, hogy kialakította a maga Vajdaság-geográfiáját, amibe egzaktnak konkrét kutatások is beletartoztak Újvidéken, Palicson, sőt az egész térségben, hanem azáltal is, hogy állandón sodorta a szálat, amelyekkel a Világ részévé alakíthatja át ezt a provinciát. A világirodalomba és képzőművészetbe, a filozófiába költött bele bennünket úgy, hogy a szegény csordástól kezdve a valamely félreeső műteremben festő, szerencsétlen művészig mindenki számára legyen egy kis árok, csatorna, egy kis csermely, amely belekötíti őt abba, amit Nietzsche „irdatlannak” nevezett, s ami őt, a páriát ennek a végtelen birodalomnak a jelentős tagjává avatja. Ottó a jelentős/jelentéktelen kategóriáit teljesen kiforgatta, átírta: egy kiskutya, egy tanya, egy piaci árus ugyanolyan jelentőségre tehetett szert nála, mint valamely nagy költő vagy az Eiffel-torony. Nem ismertem nála demokratikusabb embert – nem voltak hierarchiák, egy igazságosabb világrend volt kialakulóban.

Ottó számomra rehabilitálta a *szellem* fogalmát, mert gyakorlatilag, az írásaival és a beszélgetéseivel igazolta, hogy létezik olyan másvilág, *szellemi világ*, amibe beléphetünk, ahol más mércék, szempontok, kategóriák uralkodnak, mint a társadalomban, más a térkép és más az életforma, más minden a minőség. Ezt a *másvilágot*, amit az ő képzelete és irodalmi munkája alakított szüntelen, benépesítette – az itteni anyagokat, testeket, dolgokat transzponálta oda, az ottaniakat meg ide. Igen, nála mindig nagy volt a forgalom, a transzpozíció egy napig sem szünetelhetett (hiszen Atlasznak sincs pihenőideje). Milyen eszközök, mik kellettek ehhez a folyamatos munkálkodáshoz? Könyvek, képek, utazások, emberek, akikkel lehetett barátkozni, és kellett hozzá egy ház (Virág utca 3, Homokvár, tanya), ahol elhelyezhette a saját alkotói gépezetét, ami igen bonyolult „masina” volt, állandóan felügyelni és javíthatni, renoválhatni kellett, az agya működtet-

te, de a tárgyak, az állatok, a környezet is aktívan részt vett a programban. A fenntartásához okvetlenül szükség volt a feleség, Jutka segédkezésére, a nő kézre – szoktam is mondani, hogy Jutkát társalkotónak tartom. Nélküle, aki mindent értett, mindez nem jöhetett volna létre.

Az alkotási folyamat tehát a hétköznapiakban, otthon ülve, olvasás, étkezés, beszélgetések, sétálás közben vagy utazás közben történt. Jegyzetek, majd a jegyzetektől irodalmi művek, azokból könyvek születtek, de ha nem lettek volna a folyóiratbeli és a könyvformájú publikációk, az alkotás akkor is majdnem ugyanúgy zajlott volna. A publikációkra azért volt szükség, hogy Ottó megossza a munkáját, a véreben volt ez a megosztási törekvés, sose volt zárkózott, betáblázott individuum. Úgy is mondhatom, hogy adni és adni akart, ez volt a fő szándéka, és tényleg adott, vendéglátás vagy vendégeskedés megbeszélgetés közben, és műalkotásírás, elkészült könyvek formájában egyaránt. Megköszönte, ha elfogadták.

A régi avantgárd gesztus, hogy az életbe kell a művészet, és a művészetbe az élet, hogy ez a két sík voltaképpen egy, és kár szétszabdalni, Tolnainál egész életében hatékony volt, ő idősen is avantgárd maradt. Azért volt üdítő a közelében lenni, mert mindig megújuló avantgárdok, (élet)művészek lehettünk vele, belevont bennünket ebbe a kreatív létezésformába. Bármily politikai kraválok és megfélemlítő regressziók történtek, ezt nem lehetett tőlünk elvenni, a Tolnai-univerzumból mindig részesülhettünk, és részesei, részei lehettünk, felfedezhettük benne kisvilágunk valamely részletét, apróságát vagy kisebb-nagyobb eseményét, az atmoszféráját; otthon voltunk tolnaiul. A háború, az egész *crucifixum* alatt is – lényegi szimbólum ez nála – félholtan megmaradtunk még. Szenvedéstörténet is az ő vajdasági irodalomtörténete. Kínos. Tulajdonképpen egyfajta beavatás történik a Tolnait olvasóval és a vele diskurálóval: a horroriblis történetek által megváltozik, gazdagodik a léte, képes lesz felfedezni azt a keveset vagy túl sokat, ami van.

Amíg élt, nem volt semmi baj, tudtam, hogy Palicson vagy valahol dolgozik, működik, hogy még van Vajdaság, van művészet, létezik másvilág, amelynek folyton fölfeslő vagy épp szétrobbanó koherenciáját Ottó örökké reparálja, újrakölti, nem hagyja teljesen megsemmisülni, elenyészni. Azt is jó volt tudni, hogy ott vannak nála a könyvek, albumok ezrei, a szent tárgyai, a műhelyei, ha úton van, akkor is szövi a hálót, a szerves világhálót vagy a biztonsági hálót. És ha ő ott van és matat, nézgelődik, jegyzetel, ír, akkor vele van Párizs vagy New York vagy Split vagy Adorján, az ezernyi helye közül valamelyiket most érinti, föllapoz egy könyvet, legyen az Goethe vagy Michaux vagy egy Veličković-album, ismét nézi a Járás pusztaságát, ami a tekintetétől szépséges, izgalmas tájjá válik, vagy a holt tó körül sétál, és a tó már nem is annyira döglött. Legalábbis véres. Vagy most talán épp Ljubljánában van, és összehozza nekünk az ex-Jugoszláviát.

Még ha nem is voltam mindig tudatában ennek, valahogy éreztem és élveztem Tolnainak ezt a létfenntartó funkcióját – itt egy könyv, megint ott egy könyv, a könyvek csak bizonyították azt az alkímista (kedvelte ezt a metaforát) processzust, ami az alkotás. A teljes depriváció és a totális elhagyatottság ellenszere volt Ottó léte. Egyszerűen minden bajnak utánanyúlt. Nekem is meg mindazoknak az embereknek, akiknek létfontosságú a szellemi, spirituális, egyszóval a művészetben-filozófiában való létmód. Számomra ő volt az, aki a „művészet” fogalmát és ennek realitását ébren tartotta, aki révén ez az egész intellektuális, tényleg nem tudok erre más szót találni, *szellemi lét* nem vált elavulttá, régiséggé, ellenkezőleg: ez az életünk. Enélkül kampec. Keveseknek szükséglete ez, természetesen, de akiknek igen, azok elvesztették, elvesztik a lehetőségmezejét, és akkor egy, a társadalminál is nagyobb és súlyosabb kirekeszt(őd)és történik – alig kapsz levegőt, kimúlsz.

Bármikor levehetem a polcra Camus-t vagy Rilkét vagy egy Cézanne-albumot, de ez kevés az életben maradáshoz: kell, hogy legyen valaki a közeledben, a te térségedben, aki ugyanezt csinálja, aki úgy társad, mint fűszálnak a fű, akivel voltaképpen együtt dolgoz-

tok azon, hogy a másvilág meghonosodjon itt is, a pusztában, hogy a képzeleted ne mondja fel a szolgálatot. Tolnaitól meg lehetett tanulni, hogy a képzelet, az imagináció működ(tet)ése ugyanolyan fontos, mint a táplálkozás. És ez is katasztrófa áldozatául eshet. Ha nem tudsz már képzelegni... Semmit nem ér itt a látszat/valóság dichotómia, ez teljesen félrevezető, hiszen olyan valóságban élünk s halunk, amelyet alkotunk magunknak. Hogy hogyan s miként alkossuk meg, ahhoz viszont segítségre van szükségünk, és itt vannak nekünk a művészek, írók, filozófusok, zeneszerzők, festők, gondolkodók, élők vagy holtak, akik bármikor segítenek, csak tudni kell, kihez forduljunk. Azért jött létre az emberiség történetében ez az elég összefüggő úgynevezett szellemi élet, hogy e tekintetben egymás rendelkezésére álljunk, és segítsük egymást, impulzusokat adjunk és kapjunk.

Mi, akik valamilyen módon félig-meddig vagy teljesen ki vagyunk rekesztve a túlon túl gyakorlatias életfolyamatokból, mert *autopoietikusak* vagyunk, amatőr költők, segítség-re szorulunk. Koldusok vagyunk, ez Ottó egyik alapmetaforája. Nem csak a költő költő, költő a juhász is a szamarával, meg te is, a lerongyolódott filozopter. Azt írta Ottó egy helyütt, hogy „Beckett emberei valamiféle szabadságharcosokként is szemlélhetők, akik kerékpárjukon kínlódvá, kerékpárjukra növe Kentaurként... valójában még az ún. technikai forradalommal szemben is meg tudnak maradni szabadságharcosoknak...” Az imagináció, a beckett-i kerékpárjaival, a szabadságharc terepe, ahol vereséget is lehet szenvedni itt, és porainkból talán újja is tudhatunk születni – ha meg nem, hát akkor a világpor részeivé válunk.

Minden oké volt, amíg Ottó élt, és ezt az imaginálást lehetett csinálni itt és most, az isten háta mögött, méghozzá elég szabadon, hiszen ő volt a katalizátorunk, aki megszabadított a földhözragadtságtól még itt, a földön. Az a gyanúm, senki sem gondolt arra, hogy ennek vége szakadhat. Ottó minden spiritualitásával egyetemben természeti lény volt, elemi, sárból való – mint mondta volt, minket, vajdaságokat szarból gyúrt az isten –, és hát a természet törvényei szerint történt meg az eltávozása is. És mégis döbbenet. Egyáltalán nem tudom értelmezni, miért gondoltuk, hogy az ő ittléte nem határos. Hisz ugyanolyan természetesen öregedett meg, amilyen természetesen és elemien volt fiatal. Ugyanolyan jó volt őt fiatalon követni, mint idősen.

Bevallom, hogy katasztrófának éltem meg a halálhírt, ámbár hallottam, hogy nincs egészen jól. Nyilván Atlasz vállának a beroskadását érezkeltem. *Valóban mi lesz velünk* – visszhangzott a régmúltból a költői kérdés. Itt, Vajdaságban, Szerbiában, ahol a magyarság körében a gondolkodás terén sincs kapaszkodó, ez a kérdés felettébb aktuális. És az is elképzelhetetlen, hogy a rengeteg könyvvel, művésszel, íróval, költővel, filozófussal, akiket Tolnai Ottó élő gondolata kötött össze, új meg új konstellációkat alkotva, most mi lesz. Mert az élete kellett hozzá, hogy mindez a hatalmas repedések, hasadások ellenére mégis viszonylag egyben maradjon. Minden zérózskadt.

Úgy éreztem, hogy nem nagyon vigasztalnak a könyvek tucatjai, ha nincs, aki ezt a saját egzisztenciájával, hogy is mondjam: *tanúsítja*, mert az egzisztenciája a fedezete annak, hogy a sok filozófia, okosság, érzékenység, kreáció tényleg létezik, van, és bárki részese lehet. Ő írta vagy mondta, hogy „nálam a szavaknak megvan a fedezete”, és ezt az is érezhette, aki nem ismerte őt személyesen. Minden, amit leírt, az van. Le is ellenőrizhető, utána lehet menni. Megtalálod a valóságban azokat a tárgyakat, embereket, tájakat, képeket, könyveket, színeket, amelyekről ír, egyetlen fals információt sem kapsz tőle. Menj utána! A képzeletével természetesen dúsítja, átformálja, de a valós pontok megvannak, rögzítve, múlhatatlanul.

Kezdetben úgy gondoltam, hogy marasztalnom kell Ottót, ne menjen el, de beláttam, hogy ez vétség lenne, mert bizonyára elfáradt, és már talán mehetnékje is volt. Középis-
kolás kora óta majdnem 85 éves koráig megállás nélkül dolgozott – ebbe az élvezeti mun-

kát is bele kell érteni, mert ő élvezni is bőven tudta az itt töltött idejét –, a szervezete azonban már nem tudta követni ezt. Amikor ezt beláttam, hogy vége, arra gondoltam, hogy nem őt kell marasztalni – az vétség lenne, hagyni kell eltávozni! –, hanem azokat a szellemi kapcsolatokat kell regisztrálni és fenntartani próbálni, melyeket ő alkotott meg – irodalomban, képzőművészetben, filozófiában –, és amelyeknek ezernyi nyoma van az életműben. Mert Tolnai Ottó: a szellemi kapcsolatai volt, kapcsolatai a tárgyakhoz, az emberekhez, a szeretteihez, a dolgokhoz, a színekhez, a formákhoz, a tájakhoz; mint amiként mindannyian kapcsolatok, kötődések vagyunk, ezeken túl vagy ezek előtt nincs is olyan, hogy „én”. Nincs senkinek „lényege” azon túl, hogy mit vesz be és mit ad ki magából, miben részesedik és miben részesül. Szerencsés esetben miben részesít.

Ottó ezt a szerteágazó lényegiségét meg is írta a legkülönbözőbb műfajokban, melyek az olvasói számára a Tolnai-műfajban egyesülnek. Mindegy, hogy vers, próza, nagypróza, kispróza, útirajz, esszé, képzőművészeti kritika, tárcsa, rögzített beszélgetés szól-e. Van egy sajátos, összetéveszthetetlen Tolnai-műfaj. És ez nem is annyira órára, Ottóról szól, hanem arról, hogy az ő módján miként lehetséges meghonosodnunk ebben a létező világban – no és nem tudhatjuk, hogy a semmiben vagy a túlvilágban hogy megy ez. Van egy túlságosan is emberi érzés, hogy nem semmisülhet meg minden – bár lehet, hogy ez hiúság. Tolnai Ottó maga is a semmiben utazott, és azt dúsította.

Azt találtam ki, hogy utána kell menni Tolnai Ottó szellemi kapcsolatainak, ez neki is rögeszméje volt, a kapcsolatok; fixálni azokat a pontokat, amelyekhez kötődött, amelyekről írt, és ily módon megpróbálni fenntartani a tágas intellektuális mezőt, amelyben érdemes meghalni. A Facebook-oldalamon követhetők ezeknek az utánajárásoknak az állomásai napi szinten. Nem tudom, meddig tartok ki. A digitális tér nem az, ami Ottó számára bármit jelentett volna, ő nem lépett át a világháló fiktív terébe, mert rendkívül kötődött az élethez, a komédiáihoz és tragédiáihoz vegyest, ezeket egytől egyig számba vette, és a papír, a festék mint anyag, egyáltalán a millió féle anyag rendkívül fontos volt számára. Kivéve a pixelt. Nekünk, akik az irodalmi világ utazói vagyunk, már semmi esélyünk sincs arra, hogy *élettereket* alakítsunk ki magunknak, illetve – ez a Tolnai-féle ars poetica! – másoknak, másokkal együtt.

A gyászmunka elvégzésének módja, gondolom, az, hogy ha őt, aki megszabadult, nem is, de az imaginatív világát, a képzeletvilágát, mely sosem lett kész, mindig nyitva állt a formálódások számára, azt mégis marasztaljuk, itt fogjuk; azért, hogy, esetleg, ha a véletlenek is megsegítenek bennünket, hozzá hasonlóan telt szellemi életet élhessünk, és úgy halhassunk meg, hogy ez iszonyú sok volt, és szép volt. Abszolút megérte.

VAGY NEM MAGA AZ INTERJÚ A LEGJOBB IDŐTÖLTÉS?

Symposionról, Tolnairól és másról: Váradyval & Váradyról

Dr. Várady Tibor (Nagybecskerek, 1939) nemzetközi hírnő jogász, író, tanár, egyebek mellett kisebbségjogi szakértő. A kilencvenes évek elején Jugoszlávia igazságügyi minisztere volt, egykor a Harvardon doktorált. Ugyanott, az Egyesült Államokban többek közt az atlantai Emory és a kaliforniai Berkeley Universityn tanított, országokat képviselt a Hágai Nemzetközi Bíróság előtt, körülbelül 250 nemzetközi kereskedelmi perben volt választottbíró. Budapesten a CEU professzoraként vonult anno nyugdíjba. Egyik fiának a kávézója – amely kávézó mellesleg roppant népszerű az egyetemisták körében – ott van az említett intézményhez közel, az Arany János utcában, a montenegrói nagykövetség lobogói alatt, a földszinten. Ez a beszélgetés azon a helyszínen zajlott, egy finom kávé és egy remek zöldtea elfogyasztása közben.

Nem mellékesen alanyunk a nagybecskereki híres Várady-ügyvédcsalád testes hagyatékának kitartó feldolgozója, amely munka részéről idáig már nem egy kötetet eredményezett. Korábbi művei közé tartozik a fentebb kissé elferdített *Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés?* című útiesszé-gyűjteménye. V. T.-ről annyit még emlékeztetőül röviden – de mindenképp –, hogy a hatvanas években tagja volt az avantgárd hátszéllal hajózó, erősen formabontó újvidéki *Új Symposion* folyóirat első nemzedékének, hogy később egy ideig felelős szerkesztője legyen a hatalom által többször is zátonyra futtatott lapnak – jogászként egészen érdekes, kettős helyzetbe keveredve ezzel.

Nem utolsósorban Várady így közvetlen ismerőse, munkatársa lehetett és volt is a *Sympót* alapító és fémjelző, közelmúltban elhunyt Tolnai Ottónak.

BALÁZS ATTILA: Van egy kép abban a könyvben, amelyet dedikáltam neked, a déli végek regényes irodalomtörténetében. Tolnai Ottó látszik rajta, meg Sziveri János, az úgynevezett harmadik sympós nemzedék vezére. Az egy olyan helyzet volt, amelyben kicsit vitakoztak némi bor mellett, valamely alkalommal, és ott Tolnai azt találta mondani: a *Symposion* tulajdonképpen ő. Értem, hogy a vita hevében tette ezt a kijelentést, azonban te hogy látod Ottó nyilván nagyon-nagyon fontos szerepét a folyóirat történetében, ügyében... meg úgy egyáltalán? Az egész ügyben, merthogy bírósági ügyről is lesz itt szó a későbbiekben.

VÁRADY TIBOR: Igen, kérlek szépen, azzal kezdeném, hogy Ottót egész életében úgy ismertem, mint egy igazi vérbeli író. Beszélgetéseinkben állandóan benne volt az irodalom, akkor is, ha másról beszéltünk. Jó, ez, amit Sziverinek mondott, nyilván nem egy – fogalmazunk így – józan elemzés. Nem egy higgadt, tárgyilagos kijelentés, inkább amolyan alkalmi poén lehetett, talán rím. (*Nevetés, komolyodás, tovább.*) De nem független a valóságtól. Ottó sosem adta jelét annak, hogy úgy gondolná, csak ő maga a lap, de tény, hogy a *Symposion*ban Tolnai abszolút kulcsembert volt. Nélküle valószínűleg egyáltalán nem is jött volna létre a *Symposion*, ezt tényszerűen én is így látom. Tenném hozzá, hogy amikor a mellékletből folyóirat lett, a szervezőmunkában Bosnyák István vállalt még na-

gyon nagy részt. Tolnaival és Domonkossal ellentétben neki politikai beállítottsága is alacsony volt. Baloldali volt, de úgy látta, hogy Marx nagyobb marxista, mint a Tartományi Pártbizottság, őt ezért kirekesztették.

BALÁZS: Te hogyan keveredtél bele abba a *Symposium*-projektkbe, s mikor?

VÁRADY: Hatvanháromban. Akkor jött az elgondolás, hogy a *Képes Ifjúság* hetilap mellékletéből egy önálló folyóirat jöjjön létre. Nagyon-nagyon érdekes generáció igyekezett ezt létrehozni, ebbe csöppentem bele. Persze, szándékosan, hiszen azért mentem Nagybecskerekre Újvidékre, hogy csatlakozhassak. Abban az időben, internet nélkül, személyesen jelen kellett lenni a szerkesztőségi életben, hogy együtt dolgozhassunk. Ottóval akkor barátkoztam össze. Nekem nem volt fő foglalkozásom az irodalom, de jártam eseményekre, jártunk valamennyien együtt, nagyon sokszor Tolnaival, így megfigyelhettem a reakcióit, amelyekben mindig is az író éreztem.

BALÁZS: Meg a szervezőt?

VÁRADY: A kettő együtt élt benne. Vagy három, ha idevesszük a szerkesztőt is. Egy ideig, amikor ő volt a főszerkesztő, én meg a felelős szerkesztő, ezt még közelebből láttam. Később, amikor már mindkét funkciót ő töltötte be, csak tovább igazolódott, mennyire erre a feladatra termett ember. Egyéb elfoglaltságaim miatt nekem kevesebb időm, energiám jutott a szerkesztői munkára. Így volt, ő viszont beleadott apait-anyait, kulcsfigurája lett a *Symposion*nak, és nagyon markáns alakja az egész új magyar irodalomnak. Az újabb, modern alakulásoknak.

BALÁZS: Hát igen, ez volt a nagy lendületek korszaka, aztán valamikor jöttek a merevégek...

VÁRADY: Igen, jöttek egész konkrétan a perek. Írtam többször is róluk. Arról is, hogy az egészben milyen szerepet játszott az a bizonyos jugoszláv testvériség-egység. (*Halvány mosoly, folytatás*) Ezekben az időkben a keleti blokkhoz képest valamivel nagyobb szabadság volt körülöttünk. Több egyenjogúság is. Egy jugoszláv írószövetségi delegációba vajdasági magyar író is került. Ami jár ezeknek, járjon azoknak is. Ez akkor is folytatódott, amikor a hetvenes évek első felében számos szerb, horvát és egyéb kulturális intézmény, merészebb hangú lap, író, szerkesztő, egyáltalán gondolkodó ember ellen eljárás indult. Akkor vélhették úgy a hatalom berkeiben, hogy ha már a jóból kivehetted részét a magyar kisebbség, akkor vegye ki a rosszból is. Erre a célra szinte kínálta magát a visszhangos *Új Symposion*.

BALÁZS: Színtiszta egyenjogúság, nincs mese. Ez világos, ugyanakkor más részleteiben homályos. Egészen karkai.

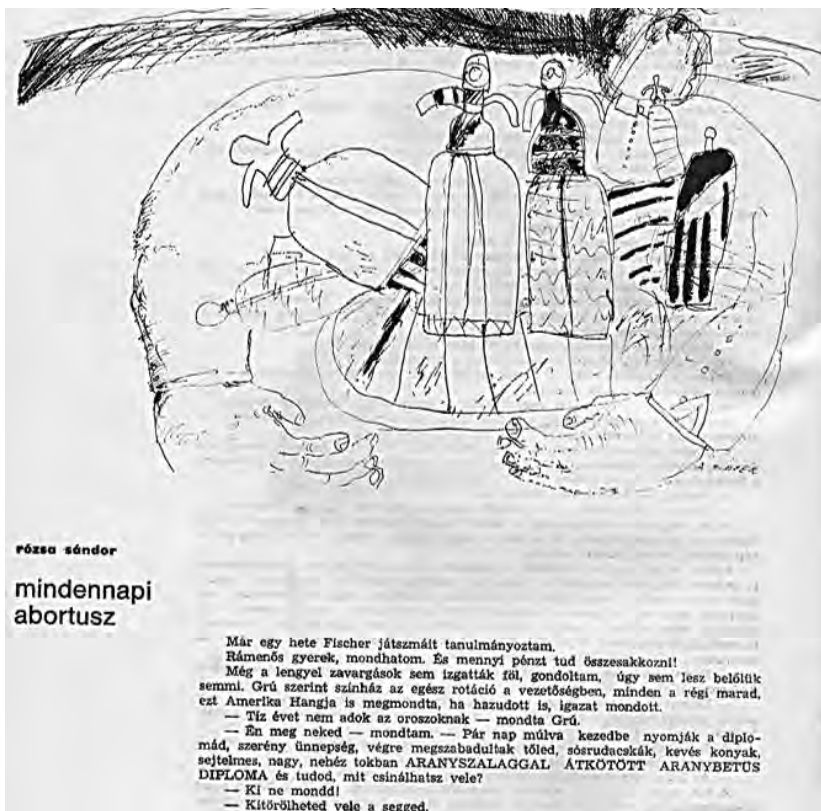
VÁRADY: Így van. Történt, ugye, emlékeztessünk, hogy két *Symposion*-számot betiltottak, amint kikerültek a nyomdából. Akkor Ottó ellen megindult az eljárás, a szerzők ellen úgyszintén. Rózsa Sándor és Miroslav Mandić ellen.

BALÁZS: Rózának a *Mindennapi abortusz* című írásán akadtak fenn, amelyben azt találta megállapítani, hogy a magyar munkásról két bőrt húznak le: egyiket azért, mert munkás, a másikat pedig azért, mert magyar. Ugyanakkor a satuba fogott szerzők között ott volt a másájkú Miroslav Mandić ugyancsak. Ő, ha jól emlékszem, egyéb dolgai mellett valami olyan kis pikáns forgatókönyvet szült, amelyben van egy rögzített kamera, egyenként az elé járul az ország összes munkása, belediktálva személyes adatait, igazolványa számával együtt. Neki tán nem is ez volt az egyetlen problematikus alkotása... Szellemes férfiú.

(Nevetés kettőnk részéről, plusz gőz sístergése; hangfoszlányok, zenével és víg csésze-tányér csörgéssel a háttérben.)

VÁRADY: Hát igen, hosszú, részletekben gazdag történet ez. Rózsa Sándor írása ki volt már nyomtatva, ugye, de jött a betiltás, tilos volt terjeszteni. Nekem mégis sikerült hozzájutnom egy számhoz.

Rózsa betiltott szövege így indul:

(Folytatás) Én az *Új Symposium*ot képviseltem a bíróság előtt. A betiltás ellen léptem fel, Ottót és a másik két vádlottat nem volt jogom védeni, mert büntetőeljárásban csak gyakorló ügyvéd léphetett fel bíróság előtt ilyen feladattal. Tolnait a neves Slobodan Beljanski védte, Mandícot pedig a mi kanizsai költő-ügyvédünk, Koncz Pista. Kicsit szándékos is volt, hogy egy magyart egy szerb védjen és fordítva. Én a magam részéről mindent bevettem a betiltás ellen. Beljanski, úgy emlékszem, kitűnően érvelt, ahogy Koncz is, de semmi esélyünk nem volt.

BALÁZS: Nulla. Tehát konstruált per.

VÁRADY: Teljesen konstruált per. Jut eszembe, volt ott a Jogi Karon egy Maksimović vezetéknévű elvtárs, komoly pártfunkcionárius tanársegéd-kolléga, aki valamiért ezen a ponton már inkább a *Symposion* felé hajlott, azonban odáig nem ment el, hogy nyíltan ki is álljon mellette. Nekem ez az ember még a tárgyalás előtt megmondta, mi lesz a végeredmény.

BALÁZS: De végig kellett csinálni.

VÁRADY: Végig, persze. Ugyanakkor megfordult a fejemben, még a büntetőtárgyalás előtt, ahogy közben is, hogy elárulom, mi lesz itt. Igen, jól emlékszem, ott voltam elejétől fogva a legvégéig, közben haboztam. Ugyanis Ottó felesége, Tolnai Jutka mellett ültem, előttünk a híres irodalomtörténész, Bori Imre és mások. Szépen összejöttünk. Nem voltam messze attól, hogy megsúgjam Jutkának, mit tudtam meg, de végül mégse szántam rá

magam. Azért sem, nehogy hamis reményeket ébresszek benne, mert egészen biztos nem lehettem. Mert ugye Ottó büntetése, ahogy azt megtudtam korábban attól az embertől, a pártban előre tájékozódott Maksimovičtól, csupán felfüggesztett börtönbüntetés. „Csupán” azért ugyebár, mert a „felfüggesztett” azt jelenti, hogy nem kell valóban börtönbe vonulnia az elítéltnak, kivéve ha utólag, pluszban még valamiért elítélnék, mert abban az esetben azt is odacsapják. Utána úgy történt, hogy fölolvasták a felfüggesztett börtönbüntetést, Jutka meg nem hallotta rendesen a „felfüggesztett” szót, vagy nem értette jól, hogy az pontosan mit jelent szerbül. Mindenesetre világosan hallotta, hogy Ottót börtönbüntetésre ítélték. Teljesen sokkos állapotba került, én pedig gyorsan nekiláttam elmagyarázni neki, hogy az valójában mi is. – Csak felfüggesztett... de hát, kérlek, akkor is tiszta őrület, hogy a Rózsa humoreszkje meg a Mandić filmes ötletei börtönbüntetést eredményezzenek.

BALÁZS: Akár felfüggesztettet...

VÁRADY: Pontosan. Még olyan, tényleg neves, politikai pályafutásra vágyó íróemberek, mint például a kilencvenesekben a Szerbiára és Montenegróra zsugorodott Jugoszlávia első elnöke, Dobrica Ćosić – aki hát jóval inkább szerb nacionalista, mintsem magyarbarát –, még ő is felháborodott ezen. Ottó ezután nem lehetett tovább az *Új Symposion* főszerkesztője. Változott a szerkesztőség, de meg kell jegyezni, nem lett igazán eltaposva. Ha jól emlékszem, az irodalomtörténész Utasi Csaba vette át a vezetést. Kicsit visszafogottabban működött utána az egész, de továbbra is modernista folyóirat volt a *Sympo*. Rezsimhű írások, prózák és versek nem jelentek meg benne, a társadalomkritikus írások halkabbak lettek Ottó büntetése után, de nem szűntek meg. Úgy emlékszem, Tolnai Ottó, mint ahogy Domonkos István is, a Domi, ők ketten akkorra már történelemmé váltak. Nekem különös élményt jelentettek személy szerint, mert ismertem sok író-t Belgrádban például, aztán egyetemi tanulmányaim során Amerikában is sokukkal megismerkedtem, ám ennyire tisztán, lelkük mélyéig írókat, mint Ottó és Domi, tulajdonképpen nem ismertem.

BALÁZS: És ők végig jó barátok maradtak egyébiránt? Meg úgy: ti hárman?

VÁRADY: Igen, igen. Az én barátságom Ottóval, és az Ottóé Domival, meg mindhárunké egymással egy pillanatra sem romlott meg. Csak jöttek évek, amikor már nem egy városban és nem is egy országban éltünk, ritkán találkoztunk. De azokban a régi szép időkben Újvidéken – hát, mit mondjak – nem volt hét, hogy egyik törzshelyünkön ne ültünk volna le. Ott, Kántor Lajos bácsinál a Dominóban, vagy a Fórum Klubban, vagy az Ifjúsági Tribünön. Igen, utána a későbbi években ritkábban találkoztunk, de megmaradt a barátság. A végül Svédországban letelepedő Domonkossal is.

BALÁZS: A Domino szerepe a *Kormányeltörés* megírásában? (Nevetés) Jó, bocs! Még az lenne a kérdésem, illetve kérésem, hogy foglald össze röviden az *Új Symposion* szerepét. Te miben látod a rendkívüli fontosságát?

VÁRADY: Nos, akkoriban erősen létezett arrafelé egy képletekből való kitörési vágy. Itt nemcsak politikai, hanem irodalmi képletekből való kitörésekről, szokványos gondolkodási keretek közül való kilépésekről van szó, és valamiképpen ennek a vágynak eleget tenni, kielégíteni azt: ez lett a fő cél. Úgy éreztem, hogy sokan társulnak is. Persze, voltak, akik ezt az igekezetet nem fogadták el, nem rokonszenveztek vele, idegenkedtek tőle. Berzenkedtek, hiszen addig a képletekkel való küzdelmet úgy látták, hogy ha egy képlet rossz, akkor az ellenképlet biztosan jó, de mindenképp valamiféle képletnek kell lennie, mert ha nincs, akkor mi van? Márpedig a *Symposion* a képletkeretekből való maradéktalan kilépést, a képletektől való teljes szabadulást próbálta megvalósítani. Képletek ellen lázadva és tüntetve többféle modernizmus, szürrealizmus zászlait lengettük.

BALÁZS: Hát elsősorban a szocreálból kilépését, nem? Annak a zászlaja alól kikerülni volt a cél.

VÁRADY: Igen, így van, ennek a képletnek meg a tagadása volt a legfontosabb, és itt hadd tegyek hozzá még valamit. Sokan írtak közülünk disszidens írásokat, ezeket zömmel

a *Centrifugális Sarok* rovatban közöltük. Állandóan érkeztek komoly, rezsimkritikus írások, és nagyon sok magyarországi disszidens is megpróbált nálunk közölni. Azokból az évekből, amikor felelős szerkesztő voltam, sok kézirat megőrződött, mert félretettem őket, most a lakásomban vannak. Köztük néhány olyan is, amelyik nem került bele egyik számba se, pedig jócskán megérdemelte volna. Mert sokkal több jó disszidens szöveget kaptunk Magyarországról, mint amennyi belefért volna egy ilyen határon túli folyóiratba, mint a miénk, ahol persze magunk is igényt tartottunk sok szabad helyre. Emlékszem, hogy áthallatszott a drótkerítésen egy olyasféle pusmogás is Magyarországról, hogy ugye, lám, mi itt mégiscsak féltünk, de nem ez volt a helyzet. Markánsan disszidens magyar írónak a dolgait csak mi tudtuk arrafelé közölni, abban a szoci világban ezt egyedül az *Új Symposion* tehette – de hát nem volt mindenre hely! Viszont sok mindenre volt, így talán leszögezhetem, hogy valóban fontos orgánum volt az *Új Symposion*. Színes és élő. Ott lüktetett köztünk sok kitekintés, betekintés, kérdésfelvetés, nem erőszakos és nem erőszakolt konklúzió. Tolnai ennek főszereplője és motorja volt. Persze, Domonkost is idevenném. Ők valóban a saját énjükből kiindulva, kitartásukkal jutottak el oda, ahová eljutottak. Jó messzire.

BALÁZS: Követted a *Symposion*t aztán is, a következő nemzedékek *Sympóját*?

VÁRADY: Igen. A követéstől nem akartam és nem is tudtam elszakadni, de nem lehettem már igazi résztvevő. Jöttek Danyi Magdiék, jöttek ti, a Sziveri-nemzedék, később meg mások, közben az én jogász pályafutásom még intenzívebbé vált, és az az intenzitás nem engedte meg – se időben, se energiában –, hogy változatlanul és valóban közeli kontaktusom legyen a lappal. Annak a jeles szerzőivel, szerkesztőivel. Egyébként nekem Sziveri János kicsit szélesebb értelemben, de földim, mivel ő muzslai, én meg becskerei vagyok. Bánáti emberek. Igazság szerint az ő kidobásának a szomorú esetét apróbb részleteiben nem ismerem, nem láttam közelről a dolgot.

BALÁZS: Még egy új Maksimović elvtárs sem akadt?

VÁRADY (nevet): Nem akadt. Ma sem látom pontosan azt az ügyet. Az egész harmadik nemzedékét, Sziverivel együtt. Mindenesetre nagyon-nagyon fáj, mert nagyon komoly próbálkozás lehetett folytatni azt, ami nekem személyesen, értelmiségiként is, emberként is, mondhatnám: a legnagyobb élményem volt.

BALÁZS: Olyan mélységesen nem változtak, nem is változnak az idők.

VÁRADY: Az idők nem... vagy ahogy vesszük. Mindenesetre én ma nem tudok olyan folyóiratról, amelyik annyira markánsan, akkora tehetségeket összefogva, oly radikálisan képlettagadó lenne. Látok valóban jó folyóiratokat, de nem érzem azt a lüktetést, mely a régi, megcsontosodott képletvilágot tagadó, új magatartásformákat és új gondolkodásformákat asztalra tevő, tehát teljesen forradalmi mozgalmat hozna közénk. A *Symposion* viszont ilyen volt. Persze, nem mindenről tudok, s fel kell tennem magamnak azt a kérdést is, hogy *Symposion*-elkötelezettként valóban pártatlan vagyok-e.

BALÁZS: Egyébként úgy néz ki, ha némi pesszimizmussal szemléljük a dolgokat, hogy nem is marad folyóirat. Úgy néz ki, nem lesz olyan, mert minek is? Ugyebár. Nem-hogy olyan kimagasló nem lesz, mint a maga korában az *Új Symposion*, hanem végül egyáltalán nem lesz. Az *Új Symposion* veszprémi leszármazottja, az *Ex Symposion* is, amelyhez Tolnai ugyancsak készségesen adta a nevét, anyagiak híján mintegy „megexült”. Magyarán: befuccsolt. Legalábbis tetszhalott állapotba került. Mi lesz itt még?

VÁRADY: Hát ez fogas kérdés. Az unokáim generációjában az olvasási készség egyre nagyobb hiányát tapasztalom, az olvasási kedv, lendület elszomorító lanygulását. Lehet, amíg most véleményt fogalmazok, a korom is befolyásol, de valóban azt látom, hogy a könyvek, folyóiratok jelentősége durván csökken. Viszont örülök annak, hogy Újvidéken újra belendül a *Híd*, de nagyon-nagyon nehéz feladat lesz ebből egy, a gondolkodásunkban komoly szerepet játszó tényezővé válni. Ennek szurkolok.

BALÁZS: Úgy legyen.

Európából semmit sem látni

Úgy szakadtunk le
Európáról,
mint akiket lassan,
de kitartóan morzsolt le
magáról a világ.
Lenyúzta rólunk
a ruhát, a bőrt,
aztán kiöblítették
a nyomát is belőlünk
az európaiságnak.

Morzsolódtunk mind
egyre apróbbakká,
összemosott a porral
bennünket a világ,
beléd ragadtunk, anyaföld,
lábunkat erősen tartja
sötét sarad.

És hiába mutogattunk
egymásra, mindig valaki másra,
minden a mi hibánk volt.

Mondták, a temető mögött
egy gödör éhes szája tátong,
abba lótték bele az embereket,
mindig másokat.
Mondták, hullottak a testek,
bele a Dunába,
bele a Neretvába,
gyomrában mérget
vitt a folyó.
Boszniaiban a föld alatt
alszik egy város.
A Duna mélyén vigyázzban
fekszik egy egész flotta,
szétszórva pár kazettás bomba,
ki sem ásott akna,
szegény urán.

*Ólom van itt mindegyik mellben,
húzza vállunkat, mint
sok kitüntetés,
nehézfémek porával
van tele a szánk,
mi máshogy félünk,
a testünk emlékszik.*

*Itt a nap melegétől nehezek a fák,
lóg róluk a nyár,
itt, ha földbe markol az Isten,
kipergünk mind ujjai közül.
Eltakar bennünket a por,
Európából már
semmit sem látni,
és azt hiszem, ők sem
látnak belőlünk sokat.*

*Mondták, nincs baj,
minden biztonságos,
senkinek nem esik baja.
Földet hánynak az emberek
a nap alatt,
egymás fölé rétegezik
a nemzeteket, a halottakat.
Mondták, nincs baj.*

*Milyen virág nő ki
egy emberekkel trágyázott
földből?*

*Viszik a háborút tovább
tenyerükön az emberek,
talán ezért is sötét
mindegyik egyenruha,
hogy a ráfröccsenő vért
könnyebben nyelje mélyre,
hirtelen szívoja magába,
eltakarja előle a fényt.*

*Viszik a háborút tovább
tenyerükön az emberek,
az utaknak soha nincs vége,
bennünket valami folyton fékez,
Európában hosszú mindegyik út,
mégsem érnek el bennünket
a Helsink-i folyosók.*

A víz csak vízbe torkoll,
más kezében folytatódik
egy kar utolsó mozzanata.
Mert mi együtt mozdulunk.

Két ember üzletet köt.

Tengerek alján,
szemektől messze,
áramlik pénz, földgáz, kőolaj,
két kéz egy ember torkán pihen,
nem látja őket senki.
Mert mi együtt mozdulunk.

Görnyed felettünk az ég,
hajlik az éjszaka,
kipattan medréből minden folyó,
gázol a ködben, szedi fel egyenként
földről a lányomainkat,
szagunkat érzi egész Európa.
Liheg a tüdőnk, remeg
mindannyiunk szája,
mert mi együtt mozdulunk.

Kemény a nyelve az ördögnek,
kemény annak mindene, mikor a
fogunk közé nyomja.
Szívünk alá nyúl,
megtartja tenyerén,
jó kedvvel egyensúlyoz,
míg dobog kétségbeesetten,
nem bír el még egy ütést
az a kékre vált izom.

Messziről nézlek, világ.
Csak legyen benned egy ház,
legyen egy kerítés,
piros, mint a határ.
Feltartott kézzel mászkáltam
negyven évig,
szeretném most már végre
zsebre tenni a kezem.

Szepes Zsuzsa emlékére

Emlék

*Áradt, hullámozott a hegy alattunk,
ég súrolt, árnyukkal szabdalták a fák,
kerítőhálóján az akaratnak
egyszerre minden fennakadt, megállt.
Éreztem, hogy sután, mint a kezdő koboldok,
feléd mozdulok
elszánásod tükre az enyémnek,
s engedem némán,
hogy tekintetem fonalán
függeszkedj hátra, a földig.
Melled, köved közt virág, kinyílik,
s lényünket beborítja, magába zárja
a vágy sistergő lavínája.*

Látomás

*Csapkodott a szeleburdi szél,
a folyó csillám-fedelére vágott,
zavarod süttött, mint az ég,
s mint a parthoz kötözött uszályok
tapadt tekinteted a szűrős homokba.
Hátralépsz csikorogva,
csontjaimon épül erőd, mely lódít,
felkap veled a szálkás tetőre.
Madarak ütődnek felettem a végtelenbe,
a hídon emberek keresztezik a világot,
csobog a víz, eltömi lassan a számat
hiányod.*

Damien

regényrészlet

Meg sem lepődik, hogy a Gateway Arch alatt is el kell sétálnia, hogy a sors, a vakvéletlen vagy az útvonaltervező vezette erre, nem tudja, mindössze annyit tud, hogy messze még a cél, de nem számít, idő, mint a tenger, neki legalábbis tengernyi ideje van, akkora sőtartalommal, hogy ha el is engedi magát, úgy lebeg a tetején, mint egy kibelezett Steinway. Az emlékmű alatt a magasba fordítja tekintetét, a délutáni nap fénye kiszámíthatatlanul cikázik az irdatlan acélszerkezet két szára között, melyek földöntúli energiák gyűjtőhelyének tűnnek. Damien még egyszer a telefonjára pillant, rá kell fordulnia a Locust Streetre, majd onnan még egy kanyar jobb kéz felé, és a Vandeventernél meg fogja találni a megadott címet, este hat órára ígérte magát az applikációban, ötven perce van, az útvonaltervező is pontosan ennyit jósolt, nem számolva azzal, hogy egyébként sietni szokott, hiába az a tengernyi idő, a lába, úgy tűnik, nem tud róla, a végtagjainak egészen más az időérzékelése, mert amíg a keze ráérősen, a legnagyobb nyugalommal teszi a lépéseket a tábla fölött, addig a lába szélesebben viszi bárhová, kissé csámpás, kacsázó mozgással, túlságosan járattva közben a fenekét, ami miatt gyerekkorában csúfolták, azóta megtanulta, hogyan igazítsa ki a medencéjét, mégsem szabadulhat egészen a régi szokástól, elhalad néhány belvárosi étterem előtt, már gyűlnek a vendégek, elmegy egy szupermarket mellett, ahonnan egy talpig harci díszbe öltözött és gázmaszkot viselő alak tolja ki a kizárólag babkonzervvel dugig tömött bevásárlókocsiját, és arra gondol, hogy ez Amerika, a prepperek Valhallája, ez a büszkén vállalt, világvégi paranoia, amely éppen békeidőben találja meg igazolását, hiszen később, vagyis az „Esemény” után mi értelme volna a fejvesztett készülődésnek, a gázmaszkos továbbgördül, hazamegy, hol lakhat, közben alig néhány lépésre innen a kertvárosban úgy locsolják kertjeiket a műanyag székeikhez ragasztott nyugdíjasok, hogy eszükbe sem jut felállni, ez Amerika, Európa sajátos torzképe, jóindulatú kitüremkedése, autók dudálnak körülötte, taxik araszolnak előre, két utcagyerek úgy rohan el mellette, hogy talán szándékosan, talán véletlenül belekapnak az oldalába, megnézi, megvan-e még a tárcája, ez Amerika, nem kell rögtön megijedni, mondja magának, különösen most, különösen ma este nem.

Odafigyel a járására, ezt is tanulni kell, mindent újratanulni, mint a megnyitásokat. Kevesen gyalognak jól, és ő szeretne közéjük tartozni, érzi, vannak még hiányosságai. Hol gyorsít a léptein, hol lassít, mintha ezzel a szabálytalan ritmikával meghajlíthatná maga körül a teret. Végigmegy a Locust Streeten, aztán jobb kanyar, és jöhet a Vandeventer. Amikor megtalálja a címet, még nem

csenget, inkább tesz egy kört a ház körül. Aztán még egyet és még egyet. Rá-
érünk, ameddig lehet, minden haladék számít. A ház szabályos négyszög, min-
den oldala nyolcvankilenc lépés. Éppen annyival hamarabb ért ide, hogy ez a kis
felmérő beleférjen. Húszemeletes, kávébarna lakómonstrum, a belsejében, úgy
képzeli, poliészterszőnyegekkal borított folyosókkal, amelyeken kegyetlenül
zúgnak a meghibásodott légkondicionálók. Kétszobás otthonok, gyöngye szigete-
lés, rossz vezetékhálózat. Egy kudarcba fulladt bérlakásprogram mementója.
Mintha egy másik városba került volna, pedig ez is St. Louis, és a Sheldon Hall
sincs messze. Húsz emelet, a régiós családstatistikák alapján szintenként ötven
lakóval. Nevek, tulajdonnevek, amelyeket nem ismer és nem is fog megismerni,
egyét kivéve. Braylee Morin. Ezernyi név a táblán, egy egész falujegyzék, de ha-
mar megtalálja. Megnyomja a csengőt.

Senki sem szól bele, de az ajtó kinyílik. Tudja, hogy a hatodik emeletre kell
mennie. A hallban oldalt recepciós pult, a biztonsági őr hűlt helye. Mintha kávé-
illatot érezne. Úgy képzeli, éjszakánként a ház gyerekei bújócskáznak a földszin-
ten, egy lépcső vezet le a régi kazánházba, ahová csak a legbátrabbak mernek
bemenni. Damien átvág az előtérben, és megcélozza a szemközti liftet. A liftajtó
félíg nyitva, de amikor be akar lépni, látja, hogy egy hobó fekszik a padlón né-
hány üres sörösüveg, bevásárlószatyrok, fahasábok között, a szabad ország pad-
lóján, halkán szuszogva. Némi tanakodás után belép mellé, megnyomja a ható-
dik emelet gombját, de nem történik semmi.

Kilép a liftből, és elindul a lépcsőn. Minden fordulóban szemét és mocskok
fogadja. A kompozíciók a maguk nemében hibátlanok; mintha nem is élő embe-
rek hagyták volna maguk után ezt a sok rongyot, ételmaradékot, tűt, vattát, óv-
szert és üveget, mintha ezeket a tárgyakat sosem használták volna, és csak egy
lelkiismeretes díszlettervező keze munkáját dicsérnék. Minden fordulóban zárt
ajtók mellett halad el. Néhol tévé hangjait hallja kiszűrődni az ajtó alól, valahol
kiabálnak, nem durván, inkább mintha egy anya szólongatná a szomszéd szobá-
ban trambulinozó gyermekét. Ez az út a magasba kimerítőbb, mint az, amelyen
évek óta jár. Van benne együttérzés, de nem a sajnálat húzza le a szívét; Brayleettől
fél, a következő órától, a következő naptól, attól, hogy sosem lesz vége. Nem sze-
ret repülni, nem szeret így elrugaszkodni a földtől. Fougères-re gondol, a patak-
ra, a fára, amelybe a túrázók belevésték a monogramjukat. Sokat gondolt rá, hogy
ő is megtegye, de nem volt hozzá bátorsága; mintha mindaz, amit a szülőhelye
kínált, csak mások, a vendégek számára lett volna elérhető, neki pedig a házzal
kellett beérnie, a szobájával, a reggelekkel és az estékkel. A folyók, völgyek,
malomellenőrök országa, kétségkívül másmilyen, mint az, ahol most jár, és még-
is hozta magával, bárhová néz, ezt látja, folyókat, völgyeket, a malomellenőr pe-
dig immár ő maga, ezért nőtt fel, ezért jött el idáig.

Virág nyiladozik a fejében, amikor felér a hatodik emeletre. Még egy pillan-
tást vet az alkalmazásra, hogy biztosan jó helyen jár, aztán kitarja az ajtót, belép,
behúzza maga után.

Takáros lakásba érkezik. Nyoma sincs az alvilági díszleteknek, amelyekkel a
lépcsőházban találkozott, egyedül a félhomályt találja természetellenesnek,
ahogy körülnéz az előszobában; nem égnek lámpák, oldalról esik be némi nap-

fény, megvilágítva a levegőben kavargó porszemcséket. A fogas mellett fotót szögeztek a falra. Papa, mama, kislány. A szülők feketék, a gyerek fehér.

Belép a nappaliba.

Egy fekete lány fekszik a kanapén. Szeme lehunyva, ormótlan fejhallgató a fején. Damien nem hallja, hogy bármi is szólna belőle.

Nem akarja sürgetni, nincs miért. Áll a küszöbön, vár, szemlélődik. Nem aludhatott el ilyen hamar, ha egyszer az előbb nyitotta ki neki az ajtót. Tudnia kell, hogy megérkezett, mégsem mozdul. Percek telnek el. Marlice-ra gondol, hogy mit mondjon neki. Aztán Chilenére. Hogy vajon miért nem beszélt nekik soha a Tashmitumról. Hogy mit szólnának hozzá, ha szólnának egyáltalán bármit is. Büszkéek volnának rá? Megítélnék miatta? Ugyanazt gondolnák egyáltalán? Nem tudja, mit tartanak erről az emberek. Biztosan léteznek csatornák, fórumok, ahol szó van róla, ő mindenesetre nem látogatja ezeket.

Megtesz egy lépést. A lány melegítőt visel, rajta sablonos angyalszárnyak, angyal nélkül. Közönséges darab, de mintha új lenne. Braylee sovány, de egészségesnek tűnik. Szoborszerű, ébenfekete arc, lendületesen befont copfok. Csak most látja meg a betegség jeleit, ahogy fölé hajol, bár nem olyan súlyos, mint amire számított. A koponyáját mintha túlméretezték volna, de ha nem tudná, hogy mit keressen, észre sem veszi. Ez minden, nem vesz el a szépségéből. Egyelőre beéri ennyivel. Elég széles a kanapé, úgyhogy leül mellé. Alig néhány centire vannak egymástól, de a lány még mindig nem mozdul.

Aztán kinyitja a szemét; mintha nem emberi testrészt látna, hanem földtörténeti maradványt, egykor forró és viszkózus, mostanra majdnem teljesen kihűlt kőzetet.

– Hello, Braylee – mondja Damien. – Remélem, nem zavar az akcentusom.

Braylee leveszi a fejhallgatóját. Egy darabig a kezében tartja, aztán átnyújtja neki. Damien néhány másodpercig tétovázik, de végül felteszi.

„Kislányom – kezdi egy szipogó, női hang, – csak szeretném, ha tudnád...” Seregés. Aztán egy csattanás következik. Valaki mintha még beszélne, de eltorzított hangon, egy szavát sem érteni. Vágás, és kezdődik előlről. „Kislányom, csak szeretném, ha tudnád...” Ez minden, végtelenítve. A háttér egy üres szoba, benne konyhai eszközök. A csapból nem folyik víz. A vezeték eldugult. Besüt a nap az árnyvédő hézagaiban. Ez nem St. Louis, vagy legalábbis nem az a környék, ahol most vannak. Talán egy régi erőrendszer maradványa.

Ötször meghallgatja, aztán félreteszi a fülhallgatót, és visszafordul a lány felé.

– El akarod mondani, hogy mi ez?

– Nem kell tudnod – mondja a lány. – Elég, ha én tudom.

– Miért akartad, hogy én is meghallgassam?

Braylee felül, kamaszosan vonogatja a vállát. Valóban vékony, túlságosan is az, de több hússal is lötyögnének a tagjai, nem túlságosan életrevaló. Csupasz törzs az erdőszélen.

– Nem is tudom. Talán, hogy neked könnyebb legyen.

Damien egy ókori bölcs pillantásával néz rá.

– Velem nem kell foglalkoznod.

- Mit keresel St. Louisban? – kérdezi kisvártatva Braylee.
- Meghívtak egy sakkversenyre.
- Igazán? És hogy megy?

Damien kezdi kényelmetlenül érezni magát. Szeretne kérni egy pohár vizet, de lehet, hogy nem jön a csapból, hogy a nap, amelyik besüt az ablakon, nem az, amit már ismerni vél, és egyébként is elborzad a gondolattól, hogy bármit kérjen a másiktól. Körbepillant a szobában. A kanapéval szemközti falon poszter díszel. Nagydarab szaxofonos egy üres templomban. A felirat: „Az utolsó hangot együtt játsszuk”.

– Közepesen. De tudod, így magunk között szólva, vannak fontosabb dolgok a sakknál.

– Erről nem kell meggyőződnöd – mondja Braylee, majd visszahanyatlik a kanapéra. – Hogy csináljuk?

A jelenet és a lány kérdése kínosan emlékeztet arra, ahogyan a bordélyházak dialógusait elképzeli. Ezt még senki sem kérdezte meg tőle. A kérdés most befészkel magát a tudatába, és robbanással fenyegeti. Előveszi a telefonját, és a Tashmitum oldalán ellenőrzi Braylee adatlapját. Nincs tévedés. Kétlépcsős azonosítás elvégezve. Művelet engedélyezve.

– Ahogyan szeretnéd. De bármikor meggondolhatod magad.

– Nem gondolom meg magam.

– Szeretnél esetleg még beszélgetni? Elmondani valamit, amit senkinek sem mondtál el?

Braylee lehunyja a szemét.

– Én voltam – mondja. – Senki sem tudja. De én tettem.

Papa, mama, kislány. A szülők feketék, a gyerekek fehér.

Damiennak nyelnie kell egyet. Émelyeg, de képes uralkodni magán.

– Bármit is tettél, létezik megbocsátás.

– Nem kérek mások könnyörléből – mondja Braylee. – Magamnak már megbocsátottam, és semmi sem változott. Csak az segít, ha arra gondolok, hogy újra-kezdhetem. Először mint valami útszéli gyom. Utána mint csúszómászó. Aztán feljebb lépegetek. Néhány kör után vakond is lehet belőlem. És így tovább, száz és száz életem át. Emberi években mérve nem is fog olyan sokáig tartani, de attól még ezek is életek, amelyeket le kell majd élnem, hogy újrakezdhessem. Hogy újra Braylee legyek, és megpróbáljam jóvátenni.

– Ha minden útszéli gyom, csúszómászó és vakond valaha mi voltunk, akkor minden élő ismeri egymást, mind tudunk magunkról és a másikról – mondja Damien. – És akkor máshogyan, másokkal szemben is létezhet jóvátétel, nem csak azokkal, akiknek ártottunk.

– Talán így van – Braylee kinyitja a szemét. – Már meghoztam a döntésemet. Nem félek.

– Nincs is mitől félned.

– Akkor segíts.

– Segítek, Braylee.

– Kár, hogy nem futsz.

– Tessék?

– Futóalkatod van. Amikor beléptél, arra gondoltam, biztosan futsz. Erre kiderül, hogy sakkozol. Mindenki tudja, hogy a sakk idiótáknak való.

Damien elmosolyodik.

– Igazad lehet. Vannak a sakknál fontosabb dolgok is.

– Igen, ezt már mondtad.

Damien az asztalra teszi a táskáját, és hozzálát, hogy előkészítse a hozzávalókat. Megtartja magának a kétségeit – nem a másokban kételkedik, hanem magában. Ha a Tashmitum egyszer zöld utat adott Brayleenek, akkor eleget kell tennie a kérésének. Nem az a dolga, hogy kérdezzen. Amíg készülődik, Braylee szenderegve viaszt teszi a fejhallgatót. Ez már nem az a hangfelvétel; zene szűrődik ki, szaxofon. Régi, rekedtes jazz, telve régi éjszakák füstjével. Az applikáció szerint a lány tizennyolc éves, de ahogy most így fekszik előtte, mint bambusztutaj a lassan csordogáló folyószínen, arra gondol, nem tudná megmondani, hogy mennyi. Nem ismeri a titkait, abban sem biztos, hogy tudni akar-e róluk, nem tudja, hogy még ezt is teherként kellene cipelnie, vagy ellenkezőleg, olyan volna, mint egy asztmapipa, amelybe bármikor beleszívhat, ha fulladás kerülgeti.

Készen áll. Egyetlen tű, nem különbözik azoktól, amivel a ház lakói közül alighanem jó néhányan lövik magukba a fentanilt. Ebben a tűben nem fentanil van. Damien nem tudja, mi van benne, kiküldik a megadott címre a csomagot, és ennyi, egyetlen tasak az egész, rajta a Tashmitum logójával. Az applikáció mutatott egy háromperces oktatóvideót a használatáról, egy majom is képes volna rá, ki tudja, talán majmok is végzik ezt a munkát, ilyen egyszerű, egy tű, egy tasak, egy ambiciózus nemzetközi startup, és a hit abban, hogy mindez nem bűn, hanem feloldozás.

Braylee még egyszer kinyitja a szemét. Nyugodtnak tűnik, kissé mintha unatkozna. Kikapcsolja a zenét, és leveszi a fejhallgatót.

– Beszélj közben.

– Mit szeretnél, mit mondjak?

– Bármit.

Damien elgondolkozik, aztán bólint.

Felemeli a tűt, mire Braylee engedelmesen kinyújtja a karját.

Fougères-ről mesél, a gyerekkoráról. A folyókról, az erdőről. Egyszer látott egy erdőtűzet, nem volt kiterjedt, nem volt fenyegető, ő legalábbis nem érezte, hogy veszélyben lenne, annál is inkább, mert a tűz és közte folyt a patak. Kora este volt, látta elszaladni a mókusokat, kiröppenni palotáikból a denevéreket, szinte ráérősen, mint akikkel nem először történik ilyesmi, ismerik már a lángokat, nem látnak benne mást, csak egy forróbb, elevenebb levegőt. Ő is tudta, hogy a tűz nem csak pusztulás, hiszen gazdagítja a talajt, új, erősebb fák sarjadnak majd a hamutól nehéz földből. Hallotta a ropogást, a gallyak sercegését. Figyelte a kék és a narancs árnyalatait. Arra gondolt, a fickándozó lángok között valahol egy arc rejtőzik, ami őt nézi, bár ő sosem pillanthatja meg, azért ott van és megjegyzi magának. Aztán meghallotta a tűzoltóautókat. Kiáltást hallott, nem értette. Rájött, hogy neki kiáltottak. Csak nézte a tüzet, és arra gondolt, ha ettől nem fél, már semmi mástól sem fog félni, soha az életben. Ha nem is látta az arcot,

azért az látta őt. És ha nem is látta, ki tudja, talán volt útszéli gyom, csúszómászó, vakond és még ezernyi más, és mi minden lesz még ezután.

Braylee mozdulatlan.

Egy percig ő sem mozdul, aztán megérinti a csuklóját. Felhúzza rá a takarót. Feláll, odalép a csaphoz, hozzáérinti az ujját az aljához, érez-e nedvességet. Száraz. Még egyszer megnézi a lányt. Előveszi a telefonját, két mozdulat az applikációban, a kijelző felragyog, ha nem lenne lenémítva, most kis csengettyűk szólnának. Összeszedi a holmiját, elindul. Az előszobában megáll, és újra megnézi a fotót. Apa, anya, kislány. Nem akar találgatni, miért is találgasson, ő csak vállalt kötelességét teljesíti, nem tesz többet. Amennyire lehetséges, igyekszik diszkrét maradni. Mindig csak annyit hoz magából, amit a pillanat megkövetel, annyit, és a tűt.

Csak miután elhagyja az épületet, hasít belé, hogy ismeri a fotón szereplő férfit. Régi kép volt, ő már másmilyennek látta, megváltozott, nagyon is megváltozott, ki tudja, hány év telt el azóta, a haját is megnövesztette, szinte minden részletében átalakult, és persze meg is öregedett, de az a tompa, zsíros fény ugyanúgy ült a szemében.

Három hideg

Leltár 6

1 db nagyméretű, szalagra fűzhető, ovális, csontszín kalapgomb

Ez a gomb egészen biztosan nem a bronz kanári csipkekalapjáról való. Haberl Irmuska cloche kalapja és Szabján Erzsébet cloche kalapja mintha nem is ugyanazokban az 1920-as években harangozna viselői fején, mintha nem is ugyanazon a Budapesten készült volna. Ez a puritán csontgomb egy halványbarna filckalapról való. A szalag, ami körbefutott rajta, talán mogyorószínű, esetleg drapp, de nem világosabb és nem feltűnőbb. Hogy a fiatal özvegyé volt, azt egy fénykép dokumentálja. Hogy a divatos, vidéken enyhe megbotránkozást keltő női kalapot olyasvalaki viselte, aki nem olyan régen vetkőzött ki a viseletből, hogy ezzel együtt leoldja fejéről a kendőt is, ebből a komolyságot árasztó, nehéz gombból is sugárzik. Amikor az I. világháború második évében megözvegyült Szabján Erzsébet városi ruhájában hazalátogat Budapestről szülőfalujába, a Tolna megyei Faddra, sehogy nem találja a helyét. Már nem érzi magát otthon sem anyja, a szintén korán özvegyiségre jutott Jó Anna tornácán, sem az Öreg utca házaiban, ahol halott férje, Molnár János testvéreinek a családi vízimalomhoz közeli portái állnak. Ahogy férje nélkül, lányai nélkül nem érzi magát otthon Budapesten sem.

Mit tudják ezek

A csoportképen csupán egyetlen nő, özv. Molnár Jánosné, Szabján Erzsébet visel kalapot. Ezzel a homlokát rejtő, arcát árnyékoló cloche kalappal és a daccal, amivel viseli, végképp elűt az esküvői fotó összes szereplőjétől. Ezenkívül ő az egyetlen, aki nem néz szembe se a fényképezéssel, se senkivel, aki az 1928-ban készült képet fürkészi. Fűtül az egészre.

Valahová kitekint, más köti le a figyelmét, mint a többieknek, akik frontális igyekezettel, közösségben egymással és a rögzítésre kerülő jelennel várják a fényképezőgép kattánását. Ez a nő azonban, aki se nem mosolyog, se nem komoly, akinek még csak megilletődöttség sincs az arcán az ünnepélyes pillanatban, a helyzethez képest illetlen módon bosszúsnak tűnik. Haragosnak, mint akit hiábavaló dologba rángattak bele, mint akit belekényszerítettek a fölösleges és nevetséges ceremóniába. Esküvő? Ugyan. Neki is volt, Istenem. Most meg itt áll magában, mint az uja. Fátyla, mirtuszkoszorús pártája, csokra is volt, fehér rózsá liliommal. De ő még pirosban esküdött. Piros, rojtos selyemkendő, piros, hímzett selyemszoknya. Jaj, hogy szerette őt a Jani. Ő volt az első. És mindegy, ki

¹ Részlet a *Gombosdoboz* című, készülő regényből.

jön még, hány jön, tőle már jöhet akárki. Férfi kell egy nő mellé ebben a бүдös világban, mert ha nincs, azt hiszik, mindenki kapcája. Pláne Pesten. De nincs, nem lesz még egy olyan férfi, mint Molnár Jani volt. Olyan szerelem csak egy van az életben. Jaj, az az első este a kapuban. Pedig nem is akart kimenni vele.

- *Kitalálsz egyedül is.*
- *Csak jobb lenne, ha kikísérnél.*
- *Hideg van már a kapuhoz lófrálni.*
- *Majd én megmelegítlek.*
- *Van énnekem jó kis meleg kendőm.*
- *Az nem ölel úgy, mint én.*
- *Minek menjek, minek erősködsz már?*
- *Csak jólesne, olyan jól beszélgettünk.*
- *Sötét van már, alig látni.*
- *Telihold van, nézd csak, milyen kerek.*

Olyan csókot azóta se élt. A bokájáig elzsibbadt. Mikor visszaért a tornácra, neki kellett dőlnie az oszlopnak, úgy kiment belőle az erő. És akkor pontosan tudta, azóta se tudott semmit úgy, hogy vagy ő lesz a férje, vagy senki. Hogy miért vette el tőle az Isten, azt meg soha nem fogja tudni. Hogy miért csak az a pár év jutott. Hogy miért épp az ő drága fejét érte az az átkozott gránát Kőrösmezőn.

Nem fagyhat meg

Erzsébet általában mély, álomtalan alvásba zuhan a hosszúra nyúló napok végén. Ha hagynák, ha hagyná magát, bármедdig tudna aludni, de erre csak nagyon ritkán van lehetősége. Hol a munka miatt kell hajnalban kelnie, hogy időben odaérjen, hol Géza borgőzös leheletű horkolása ébreszti fullasztó ébredéssel az éjszaka közepén. A szomszédság sem csendes, a közös udvarra nyíló sufnik és másfélszobák lakóit nem zavarja, ki hallja a perpatvart, a gyerekkel veszekedést, a féltékeny siránkozást, a prakker zuhogását a szőnyegen. Ezen a novemberi estén mégis angyal szállhatott az óbudai házacska fölé, mert egészen elnyugodott minden, talán mindenki annyira elfáradt ezen az éjszakán, hogy már zsinatolni sincs ereje. Géza pedig egyszerűen ma sem jött haza. Hála az égnek. Erzsébet, miután vizet melegített a nagyfazékban a spárhelton, átöntötte a zománclavórba, és megmosakodott. Kikészítette másnapi ruháját a széк támlájára, hogy ne a reggeli félhomályban kelljen keresgélennie, retiküljét bedugta a párnája alá, mert itt aztán soha nem lehet tudni, és lefeküdt. Elalvás előtti gondolatai az ország két végébe, Sopronba és Tokajba szállnak, a két zárdába, a két kislányhoz. Nem is kislányok már annyira. Jaj, hogy nélküle nőnek fel. Sőhajtozik egy sort. Fodor Gézát nem engedi befészkelődni a gondolatok közé. Ez az este olyan csendes, ne rontsa el semmi. De Molnár Jánosnak, az igazi urának nem tud nemet mondani. Vele alszik el. Álmában ismeretlen tájon sétálnak kéz a kézben, megkopaszodott fák között, hegyes vidéken. János katonaruhában van, de fegyver nincs nála, és hosszsan, szelíden beszél hozzá valamit, de akkora a hó köröskörül, hogy elnyeli

a hangját. Csak a lépteik nyiszorognak a frissen hullott hóban. Ő így is meghallgatja Jánost, bármit is mondjon, az jó lesz biztosan. Hátrapillant, és meglepődve nézi, milyen szép sorban követik őket páros lábnymaik. Mire visszafordul, Jánost nem látja sehol. Megretten. Nem emlékszik, mikor csúszott ki keze a nagy, erős férfikézből. A lábnyomokat nézi, merre indulhatott az ura, de nincs nyom, nincs nyoma, eltűnt, mint a kámfor. Abban a percben erőt vesz rajta a hideg. Addig nem is érezte, hogy fagy van, micsoda fagy, úgy érzi, a csontjai is jéggé váltak. Leguggol, hátha akkor kevésbé rázza a remegés, arcát a tenyerébe rejti. Arra gondol, míg fájdalmat érez, még életben van, és hogy egyedül ez a lényeg, nem fagyhat meg, mi lenne akkor a két lánykával. Összeszorítja a fogát, szinte csikorog, annyira keményen igyekszik legyőzni a félelmet és a mindenét betöltő hideget, mintha valóságos ellenféllel kellene megküzdenie.

A didergésre ébred, a lecsúszott paplan a kőpadlón, ő pedig takaró nélkül, összekuporodva fekszik egyszál hálóingben. Hát persze, hogy fázik, nem rakott a tűzre éjszakára még, elég lesz decemberben meg januárban a fát pazarolni.

Leltár 11

2 db krémfehér mandzsettagomb

*Fényes és sima a felületük, és mintha márványból lennének faragva, súlyosak.
Molnár Erzsébet pesti varrónőnél csináltatott, középiskolai matrózhúzárról valók.*

– Sárrikám, nézd csak. Mit találtam meg a papírjaim közt. Azt hiszem, ez igazán érdekes lehet.

– Mindjárt, Anyukám, mindjárt figyelek rád, csak még ezt a bekezdést szeretném elolvasni. Várj egy kicsit, és máris.

Csend telepszik a zuglói konyhára. Az ablakpárkányra fészkelte gerlék mostoskálnak csak. Sári belemerül a nyelvészeti cikkbe, Erzsébet, aki az asztal túloldalán ül, az ablakhoz közelebb, az ölébe ejti Az Isteni Megváltó Leányainak Négyévfolyamú Női Felsőkereskedelmi Iskolájának elsárgult borítójú értesítőjét az 1927/28-as tanévről. A tojót figyeli. Már egy hete ül a tojásokon, azóta ezt az asztal felőli ablakot nem nyitják, csak a gáztűzhely felőli oldalon szellőztetnek. Máskor petúniát vagy muskátlit ültetnek a kis léckerítéssel körbevett párkányra, de most, hogy a gerlepár rátalált erre a biztonságosnak tűnő fészkelőhelyre, csak az erkélyre került néhány cserép virág. A virágokat Jani gondozza, ehhez ragaszkodik. Leszededegeti az elszáradt leveleket, locsol. Csoda, hogy mennyi energiája van még mindig. A gerléknek is hogy örült. Hozatott egy zacskó búzát Zolival a piacról. Egyedül ő szegi meg az ablaknyitás tilalmát, azt mondja, mert ő ért hozzájuk, nekik Herczegfalván voltak galambjaik a padláson. Érdekes, mintha a galambok is tudnák ezt, ha Jani közeledik az ablakhoz, se a tojó nem rezzen össze, se a hím nem repül el, ha éppen a fészken ül. Jani szerint a galambok megérzik, hol lesz jó helyük, honnan nem fogják erőszakkal elzavarni őket. Annyi mindent tud. Ezekről ő alig van tudomással. Hát igaz, a zárdában nem ilyesmivel foglalkoztak. És Jani olyan biztosan állítja a dolgokat. Szinte nem fordul elő, hogy kétkedne valamiben, amit kijelent. Őszintén szólva ez bosszantja időnként, de

nagyon örül, hogy végre hazajött a kórházból. Hát ötven év, az mégiscsak ötven év. Jó tudni, hogy bent ül a fotelban és rejtvényt fejt. Jövő héten talán már sakkozni is lemehet. Addigra a fiókák is kikelnek, azt mondta.

– Na, Anyukám, végeztem ezzel. Mit szeretnél volna megmutatni?

– Ezt az értesítőt. Az első évem végén jelent meg. Úgy értem, a soproni líceumban. Kaptunk belőle mindannyian. Az első évfolyamosok között megtalálod a nevemet is. De nem csak ezért érdekes. Az az év nemcsak nekem volt az első évem, hanem az iskolának is. És van itt egy hosszabb írás az elején erről, gondoltam, Sárrikám, ez nem csak az én személyem miatt lehet neked izgalmas. Egy bölcsésznek.

– Hű, mutasd csak! Hogy nem láttam ezt én még eddig? Legalább olyan óvatosan kell lapozni, mint a nagymama szakácskönyvét. Már a ránézéstől is törnek a lapok.

– Hát jó régi, az igaz. Hány éves is? Majdnem hatvan. Egy régi dossziében őriztem. Ahol a diákkori verseimet. Azért nem láttad még, Sárrikám. Mert azt nem szeretném megmutatni. Ne érezd kínban magad, hogy milyen gyöngye verseket írtam lánykoromban.

– Jaj, Anyukám, ki nem ír lánykorában gyöngye verseket? Csak kevesen. Na nézzük.

Sári magában olvas, időnként röviden felnevet, szemöldöke egyre magasabbra kúszik.

– Ez egészen elképesztő. Hogy hatvan év alatt ennyit változzon a stílus. Hogy ezt nem is olyan régen még komolyan le lehetett írni. Egészen eksztatikus ez a pátosz. Már rögtön az elején: *„A magunk otthonában . . . Istenem, mennyi kedves tervezgetés, mennyi titkon kigondolt remények, mennyi töprengés, sok-sok gond, fáradság, munka valóra válása ez a néhány szó! Szinte életre kelnek a szavak, mindegyiknek sajátos zengése, kedvesen csilingelő hangja van, hogy ez a szép épület a miénk, hogy a benne hancúrozó napsugár az otthon, a mi otthonunk munkáját teszi derültebbé, melegebbé.”* Hancúrozó napsugár. Istenem. Anyukám, ehhez képest a te lánykori verseid valószínűleg posztmodernnek. *„Könnyebben lendül a lélek, szívesen nyugszik meg a szív, az iskola, a nappali, a hálósobák új varázssal teltek meg, hogy itt a munkának új hajléka épül...”* A munka új hajléka? Új varázssal! És lendül a lélek! Hát ez zseniális. Tévedtem. Semmi stílusváltás. Ha nem tudnám, hogy a soproni líceum év végi füzetkéje, lehetne akár ünnepi beszéd is egy munkásotthon avatásán az ötvenes években. Jó, azóta egy kicsit enyhült ez a kötelező lelkesültség. Egy hangyányit. De még emlékszem gyerekkoromból. Na nézzük. *„Az Isteni Megváltó Leányainak áldozatos élete számolt az élet lüktető, modern törtetésével, az új pedagógia minden követelésével, mely az élet igazságába állítja a növendéket, hogy belőle ideális életirányokat, harmonikus egyéniséget formáljon, aki minden körülmény közt az élet és az életeszmény egyensúlyozott határozottságát tudja élni. Maurer Mater Mária Bonaventura általános főnöknő...”* A rendfőnöknő pedig Bonaventura! Hihetetlen! Mint a filozófus. A szent költő. Persze mindegy, minek nevezzük, ez a három rokon műfaj. Amikor a kórházban feküdtem, és már tudtam, hogy nem maradnak életben a kisbabák, az ő himnusza jutott eszembe. Nem a latin, a Babits-fordítás. *Ha tényleg Isten fia vagy, ments meg bennünket és magad.* Képtelen voltam a saját szavaimmal kérni. Egyáltalán megszólalni. De akkor sem értem, hogy hívhatnak egy apácát Bonaventurának.

– A nővérek Máriának szólították. Mater Máriának. Valahogy nem zavart senkit ez a második neve. Mi pedig nemigen foglalkoztunk vele. Nekünk olyan természetes volt, Sárrikám. Illett az apácákhoz, hogy nem olyan nevük van, mint nekünk. Az egész életük annyira más volt. A beszédük, a ruhájuk is.

– Persze, ezt értem. Értem. Nagyon különös lehetett. Nem akartalak megbán-tani, Anyukám. Na nézzük tovább ezt az előszót. Te jó ég. A nővérek, úgy látszik, nem maradhattak kívül a kultúrpolitikán. „A Rendnek ez a nagy terve belekapcsoló-dva az ország kultúrpolitikájába, beleilleszkedett gróf Klebelsberg Kunó kultuszminisz-ter úr őnagyméltóságának a neonacionalizmust hirdető programjába. Mennyi szeretet-tel, milyen kedves érdeklődéssel kísérte a kibontakozás útját! Blablabla, blablabla. ... ha lankadt a remény, jutott nekünk is biztató szava, ha borús volt a jövő képe, sokszor elsi-mította mosolygó, jóságot sugárzó tekintete. S e nagy erkölcsi támogatás mellé odaállt igen nagy anyagi segítségével, hogy erős fundamentumon épüljenek a falak, hogy törés nélkül állják az új nemzedék ezernyi harcát, blablabla, blablabla, ... melyre mindenki nyugodtan rábízhatta a magyar leányokat, akik az új jövőnek, a szebb Magyarországnak, a neonacionalizmusnak lesznek az apostolai.” Hátborzongató. Nézd meg, Anyukám, libabőrös lett a karom. Megint feláll rajta a szőr.

– Mutasd – Erzsébet feláll, hogy jobban lássa a lánya karját. Sári feltűri a blú-za ujját, és megmutatja, hogy igazat beszélt. A szöveg fizikai reakciót váltott ki belőle. – Látom – feleli Erzsébet. – De mitől, Sárrikám?

– A neonacionalizmus apostolai. Anyukám, valld be, hogy fogalmad sem volt, amikor beiratkoztál egy katolikus középiskolába, hogy belőled a neonacio-nalizmus egyik apostolát akarják faragni. Tegnapelőtt számoltuk meg az érettségi fotódon, hogy öt lánynak volt magyar vezetékneve, nem? Hogy hány sváb vagy zsidó osztálytársad volt. Vagy elmagyarosodott horvát. Amikor azt a részt írtad a memoárban, ahol Fischer Olgiról írsz. Hogy fogalmad sincs róla, mi törté-nhetett vele.

Hideg

Molnár Erzsébet, ahogy az öregekre ez jellemző, egyre gyakrabban fázott. Idővel már nyáron is kötött kardigánt vett otthonkájára, és néha szóvá is tette, hogy nem tudja, mit csináljon, de megveszi az Isten hidege. Mióta végzett az emlék-iratok gépelésével, kevesebbet mesélt a régi dolgokról, mintha lezártak tekintené mindazt, ami elmúlt. Részt vett a napok folyásában, a közös étkezésekben, a bevásárlás megtervezésében, bár egyre inkább passzív jelenléttel. Ezzel párhuzamosan egyre több dologban szorult segítségre, először csak ágyneműt húzni nem tudott már, később a fürdés is biztonságosabbnak tűnt, ha nem utasítja el a lánya közreműködését. Egyensúlya könnyen megbillent, már csak egy comb-nyaktörés hiányzott volna. Délelőttönként hangoskönyveket hallgatott kazet-tán, ezeket Zoli szállította a kerületi könyvtárból. Előfordult, hogy nemcsak ebéd után feküdt le egy órácskára, de délelőtt, fülén Szerb Antallal vagy Máraival is elszunyókált a fotelban. Érdekes, hogy szinte csak ilyenkor álmodott, de álmaiba nem szivárgott át az éppen hallgatott történet. Se a *Pendragon legenda*, se a *Kassai polgárok* nem zavarta meg abban, hogy újra és újra a zárda falai közt találja ma-

gát. A leggyakrabban azt az éjszakát álmodta újra délutánonként, amikor minden igyekezetével szeretett volna tüdőgyulladást kapni, de legalább alaposan megfázni, hogy bármennyit olvashasson a betegszobán. Tizenhat éves volt, és feküdt rózsaszín flanelhálóingben az emeleti terasz kövén. Bent, a hálóban aludtak a többiek, és ő nem csak a jeges téli éjszaka miatt reszketett, és nem csak mert félt, hogy kiderül, mit művel, ráadásul némi őszinte büntudatot is érzett, hogy ahelyett, hogy hálát adna, amiért ép és egészséges, ő szánt szándékkal meg szeretne betegedni, de a titok is tovább fokozta borzongását, amit a mínuszok okoztak. Egyszerűen izgalmas volt valami mást csinálni, mint amit a zárdában töltött idő eddigi összes estéjén. Először hanyatt feküdt, nézte az eget, egyetlen felhő sem takarta a hidegen szikrázó csillagokat, ettől jókedve lett, a paplantalan égbolt is segíti ügyét, ebben bízott, és közben átjárta a gyönyörűség, didergett a látványtól és a fagytól, sütötte a talpát a kő, hirtelen hasra fordult, mert ennyi szépséget már nem bírt elviselni, becsukta a szemét, a végtelen kriptájában annyira hideg volt és ő annyira egyedül, hogy átfutott rajta, a legjobb volna most azonnal belehalni ebbe a fájdalmas elragadtatásba, aztán hirtelen vége lett, mert az, hogy egyszer csak nem érzi már a fagyos kő égetését a lábujjaiban, se a tenyerén, megijesztette, felpattant, és visszaosont a hálóba. A teraszajtót alig tudta visszazárni, elgémberedett ujjakkal ügyetlenkedett a kilinccsel, de végül sikerült, odasietett az ágyához, lopva körülnézett, mindenki egyenletesen szuszog, de jó, nem vette észre senki, aztán bebújt. Vacogott, lassan felengedő végtagjainak bizsergésétől a kínok kínját állta ki, de nem húzott gyapjúzoknit, nem akarta, hogy ezen múljon a megbetegedés, úgy tűnt, órák teltek el, mire végre el tudott aludni. És erre ébredt. Ebédnél újra és újra elmesélte, hogy már megint ezt a fagyos éjszakát hozta elő a délelőtti bóbiskolás, egy idő után pedig csak egy-egy szóval tisztázták, hol járt, míg Sári megfőzött – Megint? – Megint – bólintott Erzsébet, és ezen egy kicsit összenevettek.

Állandóan fázott

– Sárinak állandóan fázott a lába. És hideg volt a keze. Mint egy békának – mondja nevetve apám. – Képzeld, nyáron, ha Faddon vagy a Szőlőhegyen egy ágyban kellett aludnunk, persze szigorúan fejtől-lábtól, mindig megkértem, hogy húzzon fel egy zoknit, mert kirázott a hideg, ha álomban hozzám ért az a jeges láb. Gondolom, rossz volt a vérkeringése. De nehogy azt hidd, hogy nyámnnyila volt! Nagyon is vagány lány volt! Úgy szánkózott velünk, fiúkkal az Isten-hegyen, mint a sicc! És fára mászott, pedig a hegedülés miatt az neki is meg volt tiltva, de ő aztán nem foglalkozott ezzel! Egyszerűen semmitől nem félt. Illetve...

Apám elgondolkodik, a félbeszakadt mondat ott libeg közöttünk. De én türelmetlen vagyok.

– Illetve? Mégis volt valami, amitől félt?

– Iiiggen – apám elhúzza a szót, még töpreng, mert tökéletes pontossággal szeretné elmondani, amit mondani akar. – De az aztán egészen más természetű félelem volt. Veszélytől és emberektől nem tartott soha. Szinte vakmerő volt. De később aztán, amikor már egyértelmű volt, hogy ő a német nyelvészettel akar

foglalkozni, és a felvételre készült, és a fél német szépirodalmat fújta kívülről, akkor volt egy beszélgetésünk...

– Igen? – biztatom apámat, de ő megint elkalandozik, nem azért, hogy ne sűrűssem, de látszik a szemén, hogy éppen visszafelé tart abba a sok évtizeddel korábbi beszélgetésbe. Aztán annyira hirtelen szólal meg, hogy összeressenek.

– Szóval a hidegtől félt.

– A hidegtől? – erre nem számítottam.

– Igen. De nem a fizikai hidegtől, ne így értsd. Viszont volt egy álma. Egy visszatérő álma. Abban rendszeresen megfagyott. Méghozzá nem földi körülmények között. Nem télen vagy ilyesmi, ne így képzeld. Ő maga is nehezen tudta elmesélni nekem, mert nem hasonlított semmilyen általunk valóságosan ismert térre. Inkább mondjuk mint *Az ember tragédiájában* az úrt, úgy képzeld el. De ne úgy, mint ahogy ma ismerjük az úrt. Akkor még nem voltak ilyen felvételek. A kozmosz! Istenem, akkoriban még csak Gagarin járt ott. Ma pedig minden kisiskolás akkor nézi meg a Mars felszínét, amikor csak akarja.

– Jó, nem úgy képelem, ahogy egy egy mai úrfelvételen. De hogy jön ez a német irodalomhoz?

– Mondom, kislányom, mindjárt mondom. Csak szerettem volna, ha érted, hogy ezek az álmok, Sári álmai mégiscsak egy térben zajlottak. Mondjuk úgy, hogy az űrben. De ezen inkább a végtelen, fény és lélek nélküli ürességet értsd. Kívül, belül. Ez tulajdonképpen egyfajta lelki fagyhalál volt. De csak és kizárólag álmában.

– Hátborzongató.

– Az. Az volt. Szegény Sári is nehezen viselte. És az egész akkoriban kezdődött, amikor belemerült a *Faustba*.

Apám megint elhallgat, látom rajta, hogy nehéz uralkodnia a fájdalmán. A húga korai elvesztését nem tudja megemészteni. Hogy a testvére egy gyors lefolyású agydaganatban egyszer csak néhány hónap alatt meghalt.

– Elképesztő hatással volt rá – szólal meg aztán. – Az egész alapkérdés. És Mefisztó. A gonosz jelenléte. Idézte is gyakran. *A bolt hideg borzongást permetez, és rám tapad!* Vagy hogy *s te ezrek sorsán is hidegen vigyorgasz!*

– Mindig a hideget...

– Igen. Ezt idézte. Ezt a rettenetes, végtelen hideget. És ezt álmodta. Hogy ott van egyedül, nem tudja, hogyan, de kikerül ebbe a végtelen hidegbe, és belefagy.

– Iszonyatos álom. Még én is fázom tőle. De akkor Sári nem is a hidegtől...

– Végül is nem. Nem. De azt nem tudom, hogy a *Fauston* kívül honnan ismerte.

– Hát talán nem véletlenül remekmű. A *Faustból* elég jól kiderül, hogy milyen.

– Ez igaz, kislányom. De nem mindenki éli át ennyire. Ehhez Sári is kellett. Olyan volt, mint egy szeizmográf. És persze nem mintha nem lett volna tele gonoszsággal a kor, amelyikben éltünk. És végig az egész vonalon előttünk. Nyilasok, első világháború, satöbbi.

Minden vissza?

(Negyvenéves történet)

Augusztus 29-én megkezdődött az új időszámítás. Gábor öcsémrel visszaköltöztünk Pécsre.

A késő nyári tájban ugyanúgy gurultunk Győrből előbb Székesfehérvár, aztán Szekszárd, majd a végállomás felé, mint 1973-as eljövételünk óta oly sokszor. Ám ezúttal ebben az utazásban volt valami diadalszerű, valami visszahódítás-érzés, legalábbis a számomra. Valószínűleg apáméknak is, és nem csupán amiatt, hogy a két fiú a jelek szerint sínen van, ráadásul végül egyáltalán nem baj, hogy együtt kezdhetik az egyetemet, mintha így lett volna elrendelve. Pécsre térnek vissza, ahol születtek, ahová örömmel mennek, ők pedig, a szülők, tudhatják, hogy hirtelen elég messze szakadó gyermekeik jó helyen lesznek, számtalan régi baráttól, ismerőstől körülvéve. Annak idején nekik is Pécs volt fiatalságuk városa, ahol a legfontosabbak megtörténtek velük, és ha természetes vargabetűkkel, győri, pannonthalmi kitérőkkel is, csak visszatérünk oda, ahol... a legjobb.

Apám még tartott egy kis prédikációt fiai számára, vagyis inkább afféle politikai helyzetelemzést. Gorbacsov ide, állítólagos enyhülés oda, azért itt még a kommunisták az urak, és volt bencés diákként jobb, ha csendesen elvagyunk és megtartjuk magunknak a különvéleményünket. Ugyebár, tudhatjuk, hogy a rendőrségen szívesen olvasgatják a levelezésünket, legyen ez elég intő jel arra nézve, kikkel van dolgunk. Lesz úgyszintén egyéb feleladatunk, mert az egyetem az egyetem, fel kell kötni a gatyát alaposan. Elhangzott az a szentencia is, amit hat évvel korábban, Pannonthalmára menet hallottam tőle először, miszerint az elején kell behúzni, mert a tanár az már csak olyan szerzet, hogy képes egykettőre elkönyvelni egy tanulót, legyen az akár egyetemi hallgató, annak alapján, amit az első pár hét során megállapít róla. És ha rögtön leszerepelünk, azon szinten lehetetlen lesz változtatni.

Megértettük és megígértük. Tudtuk, hogy már csak ezt a napot kell végigasszisztálni, aztán itt maradunk magunkban, és úgyszintén azt teszünk, amihez csak kedvünk szottyán. Akár tanulhatunk is, amit e pillanatban még komolyan gondoltunk, elvégre ezért törtük magunkat oly nagyon, főleg én...

A szállásunk, mintegy beszélő helyszínként, az Ifjúság útján volt.

Pontosan szemben régi, kedvenc tartózkodási helyemmel, a 400 ágyas klinikával, és nem elhanyagolható módon, egyaránt ötpercnyi sétára a bölcsészkartól és az orvoskar elméleti tömbjétől.

Iluska néninél. Nagyanyám, amikor biztos lett, hogy unokái visszatérnek Pécsre, rögvest riadóztatta még fellelhető barátnőit, akikkel ő annak idején a professzorfeleségek koszorújában működött. Rákosiné lett az akció motorja, és egy-

kettőre megszületett a megoldás: Iluska néni, aki tán bejárónőként tevékenykedett náluk korábban, immár megöregve (a férje leesett a tetőről) szívesen befogadja csöndes kis házikójába e jó családból származó, tisztességes fiatalembereket.

A házikó kapujától néhány lépcsőfokon felmenve egy indokolatlanul nagy előtérben találtuk magunkat, ahonnan az összes többi helyiség nyílt, valamint egy kijárat hátrafelé, a teraszra és a mögötte lévő kertre. Itt élt Iluska néni Bodri nevű, dakszliszerű kutyájával.

A rendelkezésünkre bocsátott szoba a század első fele hálószobájának legtipikusabb kispolgári példája volt: két hatalmas, támlás ágy, egymásnak tolva, jobb és bal oldalon egy-egy éjjeliszekrénnel, valamint két behemót, dupla ajtós szekrény. A zsúfoltságot tetézte még egy tükrös, puffal ellátott öltözőködő, egy asztal és a hozzá tartozó két félköríves karszék – mind-mind ugyanannak a garnitúrának a darabjai, amit annak idején, fél évszázaddal korábban az ifjú házaspár Márton József és felesége, Ilona valószínűleg nászajándékba kaphatott vagy vett magának. Alapvetően elégedetten szemléltünk körbe új otthonunkban, ami messze kényelmesebbnek és a maga módján fényűzőbbnek tetszett, mint a pannonhalmi hálók sora, ahol a korábbi éveket töltöttük. Egy dolog szűrt csak szemet, és bizony nehéz lett volna nem észrevenni: az ablak alatt, a falon, ahol feltételezhetően a fűtőalkalmatosság helye volt, e pillanatban csupán egy nagy lyuk éktelenkedett.

A gázt most vezetik be, magyarázta Iluska néni, jövő hétre készen lesznek, mondta, igaz, fejszóvalva, mint aki szégyelli kicsit ezt a fennforgást, főképp annak fényében, hogy eredetileg úgy ígérték, mire a fiúk megérkeznek, minden készen lesz.

A gázszerezés miatt gyakorlatilag használhatatlan volt a fürdőszoba is, illetve rögvést figyelmeztettek, hogy amikor itt vannak a mesteremberek, mindig bizonyosodjunk meg róla, merre tartózkodnak, mielőtt használjuk a vécét.

Mindezek azonban az első pillanatban teljesen jelentéktelen körülményeknek tűntek. Elvégre most érkeztünk meg a szabadság birodalmába, és még nyár volt, elsőként a gólyatábor kalandjai vártak, és aztán mi még...

Délután, amikor végleg magunkra maradtunk, nem is volt kérdés, hová vessen első utunk. A háztól két percre lévő 30-as buszvégállomásról bementünk a Széchenyi térre. Ez önmagában valamiféle elégtétellel töltött el: itt vagyunk, és nem úgy, mint sok-sok éven át, amikor turistaként bémésködünk, hanem, kérem, itt lakunk, lakcímünk van, és nem utazunk haza pár nap múlva, sem a jövő hónapban, mi több, lehetőleg soha. És elballagtunk a Gábor utca 3. számú házhoz, ahová születtünk, és ahol elkezdtek felfedezni a világot. Az a világ hatalmasnak tűnő szobákról, óriási, fonott székekkel teli teraszról és egy végtelen kertről szólt, ahol galamb búgott és hintázni lehetett a fügebokor mellett lévő fa ágára szerelt hintán.

Egy csöndes és zárva lévő ház előtt toporogtunk kicsit. Megmarkoltam azt a vaskos, hatalmas rézkilincset, amire jól emlékeztem, és egy pillanatra mintha kezem fogtam volna a nagyszüleimmal, keresztapámmal és fiatal szüleimmal, akikkel ifjú házaspárunkban a legfontosabb események e falak mögött történtek.

A mi új, Ifjúság úti házunknak is megvolt a maga sajátos élete, történései. Iluska néni hajnalban talpon volt már, Bodrit szólongatta, és jött-ment, dolgozga-

tott, nem éppen hangosan, de elég zajt csapva ahhoz, hogy az egyetemista ifiurak korábban megébredjenek, mint ahogy szerettek volna. Barátnői köre rendszeresen megjelent: Rákosiné, voltaképp Rózsa néni, továbbá Babszi néni, akiről sosem derült ki, hogy a neve minek a becézése; és többnyire ott volt még egy aszott, mindig feketébe öltözött asszony, akit, mivel nem jegyeztük meg, pontosan kicsoda, csak Kányának hívtunk. Ez a kompánia együtt kávézgatott, teázgatott, és meglehetősen hangosan társalgott, akár már reggel hétkor, ha úgy hozta az élet, hogy beugrottak Iluskához egy kis friss zöldségért. Velünk főképp a professzorözvegy Rózsa néni foglalkozott, és ő is inkább Gáborral, hiszen ő tanult orvosnak. Úgy tűnt, hogy derék, igyekvő fiatalembert ismert meg benne, mert nemsokára meghívta a lakására, abba a János utcai házba, ami híres volt az ott élő orvosprofesszorokról: Rákosiékön kívül korábban ott laktak Szentágothaiék, Donhofferék még akkoriban is, az 1950-es, 1960-as évekbeli orvoskari „aranycsapat” további jelesei. Mivel az ő fia, ahogy nagyanyámtól mi emlegetni hallottuk, a Jancsika nem lett orvos, Rózsa néni hirtelenjében Gáborban találta meg a méltó „utódot”, mert a látogatást nem afféle udvarias vizitnek szánta, hanem neki ajándékozta a néhai mikrobiológus Rákosi prof mikroszkópját és a hozzá tartozó, néhány dobozra rúgó metszetet is.

De megérkezésünk után Iluska néni és barátnői legfőképpen azon aggódtak, hogy vajon hogyan és elsősorban mikor lesz kész a gázszerezés. Mert a mesterek nem nagyon csipkedték magukat, mi több, mindig felmerült valami újabb bonyodalom. Vagy épp nem akadt megfelelő cső, kóc, hegesztőszerszám, netán ember. Mert olyasmi elő-előfordult, hogy Hosszúék (kiderült, mintegy beszélő névként így hívják a főnököt) egyáltalán nem jelentek meg, amit utóbb természetesen sok-sok kezicsókolommal dúsítva mindig megmagyaráztak, hogy miért, de a lényeg az volt, hiába teltek rohamosan a szeptemberi, majd októberi napok, a gázbekötés bizony nem készült el, a konvektorok nem kerültek a helyükre...

Csak emberrel ne kezdjen az ember!, sópáncodott rendre Iluska néni, csapkodta a kezét, és ebben nagyon egyet tudtunk érteni vele.

A kontármunka aztán csodálatos módon öltött testet. Hosszú uram egy nap mégiscsak jelentette, hogy a fürdőszoba készen van. Ám amikor megtekintettük a művet, furcsán hatott, hogy míg a fűtőtest a magasban díszlik, a bojler lent, a padló közelében kapott helyet. A győri lakásban pont fordítva van, jeleztük Iluska néninek észrevételünket, de szegény félelmében, leginkább magát nyugtatva lehurrogott, mondván mi ehhez nem értünk. Nem sokkal később megérkezett Rákosiné vezényletével a néni-kommandó, és ők voltak, akik kimondták a megfellebbezhetetlen és egyben gyászos ítéletet: ez így teljes mértékben el van fuserálva, ki látott már ilyet, hogy a bojler gyakorlatilag a földön van. Nagy kajabálás lett ebből, és végül Hosszú uramnak el kellett ismernie, hogy valamelyik tökkelütött embere ezt alaposan elszúrta, de majd ő odahat, kezicsókolom, meg lesz buzerálva, csak ne tessenek aggódni egy másodpercig sem.

Már nem aggódtunk, csak vártunk beletörődve a sors és a szocialista szerelőipar akaratába. És amikor már tényleg olyan hűvösre fordult, hogy fűtés nélkül nem lehetett volna igazán komfortosnak nevezni az albérletet, Iluska néni áthurcolkodott Babszi nénihez, mi pedig megkaptuk az ő szobáját, ahol a jó öreg vas-kályhába szépen be lehetett durrantani kora este. Lett is olyan jó meleg, hogy

lehánytuk magunkról a paplant – ugyanazt a paplant, amit aztán hajnalban már szorosan magunk köré tekertünk, mert amint kialudt a tűz és kihunytt a parázs a vaskályhában, nagyon gyorsan elkezdett kihűlni, majd vele együtt a szoba is. Reggelre megint nem volt több a hőmérséklet 15-16 fokonál, ami konkrétan hidegnek tűnt a kényes fiatal emberek számára.

Sok pécsi épület akadt, amikhez a múltból szoros szálak fűztek.

Lassan, módszeresen végiglátogattuk azokat a helyszíneket, amik különösen fontosak voltak, illetve pontosabb úgy mondani: úgy libegtek elő gyermekkori lelkünkben, mint amik fontosak. A második otthon, a Szamuely u. 5/a., aztán Uránvárosnak mindazon részei, utcái, ahol többnyire megfordultunk, persze, mindig anyánk és apánk társaságában, ezért az is érdekes volt, hogy most teljesen magunk, kedvünk szerint sétafikálgatunk ide-oda, és immár senki sem szól ránk, hogy ne rendetlenkedjünk.

Mert már nem is rendetlenkedtünk. Csupán megállapítottuk, hogy a Szamuely utca hihetetlenül rövid, mint ahogy az út az óvodáig vagy az Acsády Ignác Általános Iskoláig alig pár száz méter, holott valaha expedíciónak tűnt minden alkalommal. A sulival szemközi AFIT-telep drótkerítésén át hosszan kémleltem a salakkal felszórt udvar sarkát, ahová elrontott töltőceruzám darabjait hajigáltam át az őszi sötétben, annyira restelltem, hogy szétszedtem és többé nem tudtam összeszerelni, hogy inkább így emésztettem el, és füllentettem otthon, hogy elveszett vagy ellopták. Bámultam a salakot, mintha egy szemernyi esély is lett volna rá, hogy tizennégy évvel később hirtelen megcsillan a napsugár valamelyik apró fémdarabkán, így küldve fényjeleket a gyerekkor mélyéről. Megnéztük a Kuba presszót, ittunk egy sört, aztán elballagtunk a kis piacra és a Mecsek Áruházhoz. Mindezt nem egy szuszra, hanem többszöri vizit során, és csak azért nem állítom, hogy módszeresen, mert mindegyik kirándulásunk ihletszerűen, úri jókedvünkben történt.

Ezeknek az első, új-pécsi heteknek legjellemzőbb momentumává vált, hogy folyamatosan felismertek. Többnyire nénik, ritkábban szikár, komoly öregurak. Ültünk szépen a buszon vagy sétálgattunk valahol, és egy idő után már éreztem, hogy merőn néznek. Majd elhangzott a kissé tétova, de valamiképp mégis biztosra menő kérdés, ugye te vagy a Méhes Károlyka? (Esetleg Karcsika...) Ilyenkor, és ebben hamar gyakorlatot szereztem, kedvesen, szerényen mosolyogtam, mint amikor egy királyról hullik le az inkognitója. Aztán meghallgattam az illető néni, bácsi vagy idősebb pár kiselőadását arról, pontosan honnan ismernek, milyen egykori cserkészársi, barátsági, munkatársi fokban voltak a nagyszüleimmel, apámmal vagy anyámmal, és emlékeztettek rá, hogy hol, nagyjából mikor, milyen körülmények között találkoztunk, ami nekem vagy rémlett, vagy nem. Elő kellett adnom, hogy épp mivel foglalkozom, esetleg az ismeretlen ismerősök már hallottak arról, hogy költővé avanzsáltam, és biztosítottak róla, fegyellemmel fogják követni irodalmi tevékenységemet.

A legcsodálatosabb felismerés a Sallai utcában történt, amikor egy kirakatot szemléltem, és egyszerre megállt mellettem egy barna kosztümös, barna kalapos asszony. Hosszan, már-már kínos szemmeresztéssel vizslatott. Amikor tovább léptem volna, végre megszólított: ne haragudjon, véletlenül nem ön a Karcsika?

Mindent beismertem. Kiderült, második általánosban ő volt a napközis tanító néni, és rémtetteimmal úgy bevéstem magam az emlékezetébe, hogy amint meglátott, azonnal belé nyilallt a felismerés, ki áll előtte.

A számunkra ismeretlenek mellett azonban még ott voltak apámék régi barátai, akikkel győri száműzetésünk alatt is tartották a kapcsolatot, akik rendre megjelentek nálunk, és ha mi Pécsre jöttünk, szinte természetes volt, hogy elmentünk hozzájuk vendégségbe. A derék barátok, szinte kivétel nélkül orvosok, azon belül is gyermekgyógyászok, tudván, hogy a Méhes fiúk Pécsre tették át a székhelyüket, már csak apámék iránti baráti tiszteletből is úgy érezték, hogy illik meghívni bennünket, és egyben biztosítottak jó szándékú segítőkészségükről, vagyis hogy forduljunk hozzájuk bármiféle problémás ügyben.

Kicsit bizonytalanul mozogtunk ezekben az amúgy ismerős otthonokban, az amúgy ismerős személyek között, mert egészen mostanáig mi csak apánk fiai voltunk, akik természetszerűleg jöttünk, együtt a családdal, de most nem volt ott apám, sem anyám, sem a család, csak mi magunk.

Gyerekek, ne az legyen ám, hogy jaj, most eljöttünk Gyuszi bácsihoz vendégségbe!, intett vidáman egyik gyerekklinikai jó barátja, és hogy oldja a feszültséget, gyorsan felajánlotta a tegeződést, amivel abban a pillanatban nem tette egyszerűbbé a helyzetet és a kommunikációt.

De azért mindez jó volt. Kaptunk egy finom vacsorát, és többnyire érdekes sztorikat hallgathattunk végig, nemritkán még nagyapámról is, aki ezeknek az orvosoknak a gyógyszertant oktatta, és még inkább apámról, ami különösen muris volt. Hiszen mint jelen nem lévő, nem ő és a barátai meséltek nagyokat hahotázva másokról, hanem apám lett a sztorik főszereplője és részben áldozata.

Megettük a bablevest, a melegszendvicset, kiittuk a sört, aztán megköszöntük, a bácsik azt mondták, hogy jöjjetek majd máskor is, ám nagyjából itt befejeződött az ezekkel a régi felnőttekkel való pajtáskodás.

Labirintusban

Ígéretesen indult Paulinéval a Práterbe tett kirándulás. Renének fogalma sem volt róla, hányadán is állnak tulajdonképpen egymással, s néha már úgy érezte, mintha a fiatalasszonyt valóban csak a körhintázás gyönyörei csábítanák, s tegnapi örvendezése, mellyel a bécsi „Vurstlipráter” – mondják Néppráternek is – felkeresésének ötletét fogadta, teljesen komolyan veendő, és nem egy légyott leplezett elfogadásaként. Mikor René a hullámvasúton érezhette maga mellett a nő melegét, az éles kanyarulatokban pedig még többet is bájos személyéből, az úgynevezett centrifugális erő durva hatásaiból még akkor sem tudott kifürkészni semmiféle, esetleg mégis ott lappangó személyes jelzést. Ráadásul néha teljesen el is feledkezett saját szerelmetességéről és boldogan hancúrozott az élet ama bearanyozott vakációinak egyikében, melyek olykor-olykor, noha alig hiszünk már ilyesmiben, csakugyan elérkeznek, nevezetesen akkor, ha a gondok tehervonata, melyről a kellemetlenségek expresszére lehetett volna átszállni, lekési a csatlakozást.

A ragyogó fénybe öltözött május azonban ott ólálkodott a frissen fesható falevelek mögött, zöldesen aranyló karikákat hajigált, és apró szellőkészekkel ösztökélte a levélárnyak tolongását a napsütötte talajon. Ettől csillogva remegett a sétányok kavicságya, mint valami vízfelület. Pauline most a viaszfigurák kabinetjét, vagyis – ahogy még mondani szokták – a „Panoptikum”-ot óhajtotta feltétlenül megtekinteni, különös gyönyörűséget remélve az ott kínálkozó látványosságtól. René előreengedte, közben gyors és szinte fájdalmas búcsút vett a kinti világtól. Hiszen bent ki volt kapcsolva ez a tavasz, mintha egy kart fordított volna el valaki. A fénytől feszesen duzzadó szemnek azért mégis jólesett a néma termék félhomálya – munkanap délutánja lévén, alig volt látogató kettejükön kívül. Ám a rövidesen elébük táruló látvány kevéssé volt alkalmas arra, hogy jóleső érzéseket keltsen. Tudatában voltak ugyan, hogy a Práter egyik mutatványosbódéjában vannak: a részben szabadon, részben vitrinekben kiállított figurák mégis a komolyan vétel igényével léptek fel, és a szerteszéjjel kalandozó tekintet személyes kíváncsisága az értelemmel megáldott látogatót is beleszédítette ebbe a képtelenségbe. Úgy tűnt, Pauline az erősebb idegzetű, mert számára a vérében fetrengve valamelyest még hörgő II. Sándor cár mindaddig alkalmas társalgási témának bizonyult, míg René arca olyanná nem vált, mint azé a teljességgel közönyös, aranygalléros úré, aki a nyolcvanhatos számú vitrinre meredt, tekintetében némi indignáltsággal: ebben a kirakatban ugyanis bajadérok lejtették táncukat, hagyományos kosztümben. Utánuk a „Középkor” következett számtalan kínzószerszámaival, majd, még visszább az időben, kovakő eszközökkel és

Im Irrgarten. In: *Die Erzählungen*. Hrsg. v. Wendelin Schmidt-Dengler. München: Biederstein s. a. (1976) 218–223.

cölöpfalvak modelljeivel folytatódott a sor. René megpróbált elsomfordálni a lát-nivalók mellett, ami annál is inkább sikerült neki, mert érdeklődését nem nyű-gözte le semmi. Közömbösségét, figyelemre méltó módon, éppoly kevésbé érezte valóságosnak, mint korábbi feldobottságát.

A terem végéből aztán pirosban és aranyban pompázó ajtó nyílt a „Tükör-labirintus”-ba. René a kelletlen szórakozásból kivezető kegyes egérútnak, s egy-ben a Paulinéval remélt meghitt egyedüllét váratlanul meglelt kapujának tekin-tette az ajtót. A nő habozás nélkül be is lépett, majd felettébb izgatottan sietett előre a tükörfalú járatokban – minden elágazásnál önmagának négy-ötszörös képmásával találkozhatott itt az ember –, ekkora elkötelezettség láttán René azonnal feledte a viaszfigurák egész kabinettjét, összes korszakával, hagyomá-nyos kosztümével és porúlte levegőjével egyetemben.

Négyszer keveredtek vissza – ahogy képzelték – ugyanarra a helyre, s amikor – immár szándékosan – ötödszörre is ugyanoda akartak kilukadni, a tükörjára-tok és elágazások egyformasága máshova terelte őket, nyilvánvalóan még bel-jebb, egyenesen az egész labirintus középpontjába, mert egy kerek szoba nyílt ott, körben kárpitozott pamlagokkal. Pauline elégedetten lehuppant az egyikre, még-pedig oly szertelen módon, ahogy iskolás lányok szokták padokon hanyatt vetni magukat, két lábukat szempillantásnyi időre a magasba lökve. Az éles szemű René a legközelebbi szegletlécen, két tükör találkozásánál felfedezett egy „Személyzet” feliratú nyomógombot. Úgy helyezkedett el, hogy felsőtestével ta-karja azt.

Pauline haladéktalanul szapora és szakadatlan csevegésbe kezdett, s míg René könnyedén és szinte csak futólag megcsókdosta a kezét, betekintést nyújtott mindennapi életének szűk köröcskéjébe. Annak gyorsan kirajzolódó középpont-ját pedig nem más, mint az ő erényessége képezte, mely, noha minden élményé-ben nyilvánvaló meghatározó szerepet játszott, komoly veszélybe mégsem ke-rült soha, mert, amint kiemelte, a közönséges embereknek mindig is csalatkozni-uk kellett az ő személyének megítélésében. Így aztán, az első benyomás talaján a leggyakrabban botránkozás keletkezett, amire persze számtalan alkalom kínál-kozott. Nem tudott úgy elmenni hazulról, hogy valaki „rá ne szállt” volna – ahogy az ilyesmit, nyilván holmi kakasokra gondolva, nevezik –, nem tudott beülni a férjével egy vendéglőbe anélkül, hogy valamelyik szomszédos asztaltól rohamot ne intéztek volna házassága ellen. René amúgy mellékesen helyeselt, azzal a megjegyzéssel, hogy készséggel elismeri, alapjában véve minden férfi undorító. Közben simogatta a karján, végül pedig mintegy vigasztalásképpen átkarolta a derekát. Ellenállásra nem lelt. Míg Pauline szapora szavakkal és egyenletes tempóban immár arra az élményére tért ki, melyet a legsúlyosabbnak tart az utóbbi időben őt ért molesztálások közül – férjének egyik munkatársa üldözte szerelmével, természetesen hiába és a siker minden reménye nélkül –, addigra René a nyakszirtjéről már a dekoltázsára tért át első, gyengéd csókjaival. Aztán amikor a szájához ért, valami egészen kurta-furcsa fogadtatásra lelt, Pauline ugyanis csak arra az egyetlen pillanatra fordult felé babaarcocskájával, ami egy csók viszonzásához elengedhetetlenül szükséges; majd a legteljesebb élenkséggel tért vissza mondandójához. Férjének ez a széltozó munkatársa tudnillik férfi volt ám a javából: nemcsak hogy szép, gazdag és okos, kiváló au-tóversenyző és sportember úgy általában; hanem, és ez a legfigyelemreméltóbb

rajta, volt a személyiségében valami egészen különleges és kétségtelenül jelentékeny vonás, ami, minden ragyogó tulajdonsága és gazdagsága ellenére, magányos és visszavonult életre készítette. Különben a nőkel, folytatta Pauline, egyáltalán nem törődött, pedig jóformán körülrajongták.

„Ebben mintha Magához hasonlítana valamelyest”, vélekedett René, aki szívesen tett volna pontot a bizonyára pompás, ám számára e percekben igencsak távoli díszpéldányt méltató elemzés végére. Ő ugyanis olyannyira előrehaladt már, hogy a hullámvasúton táplált sejtelmek örvendetes igazolódásának közelében érezte magát. Az elbeszélés mámorában lubickoló Pauline egyébként semmi jelét nem adta annak, hogy egyáltalán felfogta volna René megjegyzését. Szinte már a férfi ölében ülve egészítette ki a hősalakról rajzolt képét – a pazarul berendezett villa és kivált a páratlan értékű bélyeggyűjtemény ecsetelésén túl –, kitért tehát még hőse rendkívül finom lelkületének és nemes jellemének ábrázolására. Renét nem sok választotta el annak a kérdésnek a felvetésétől, hogy akkor tulajdonképpen mit keres itt a Práterben és az ő karjaiban, de ehelyett tett még egy határozott kísérletet az ideálkép félretolására, s csakugyan sikerült, legalább egy percig, néma és elszánt csókolózásba terelnie a dolgot. Míg csak a nő, szinte még szájából szájba mondva, bele nem kezdett történetének fő részébe, nevezetesen azoknak a – természetesen teljesen hasztalan – üldöztetéseknek az elbeszélésébe, melyeket évek óta kénytelen elviselni a félisten részéről. Hogy René közben lassan visszacsúsztatta a pamlagra, hogy felállt, s ezzel láthatóvá tette a „Személyzet” feliratú nyomógombot, sőt, hogy egy képmutató „Hát ez meg mi?!”-vel külön felhívta rá a figyelmét, mindez legfeljebb csak lélegzetvételnyi szüneteket eredményezett.

René immár mindenre eltökélten a nő elébe térdelt, s gyengédségeit mind céltudatosabban összpontosította a kívánt irányba. Pauline ezalatt elbeszélésétől elragadtatva éppen azt fejtegette, miként fajulhattak az ő megközelíthetlensége mellett odáig a dolgok, hogy a férje teljesen alaptalanul gyanakodni kezdjen, majd egy jelenetről számolt be, mely férje és az esélytelen vetélytárs között játszódott le a kávéházban, és amelynek csak az ő határozott közbelépése révén nem lett csúfos vége, noha a szerencsétlen szerelmes is igazán fényes bizonyágát adta nemeslelkűségének. Mindeközben René udvarlása a csúcspontig fokozódott, amit a nő odaadón ugyan, ám mégiscsak amúgy mellékesen és hozzátétőlegesen viszonzott, a végkifejlethez közeledve pedig a rendíthetetlen erény hősnéjével kísért.

René hirtelen felegyenesedett, odalépett a nyomógomb mellé, és magában harmincig számolt. Pauline még mindig a fenséges jellem ábrázolásával volt elfoglalva, amikor élesen és hosszan, mint egy végső, kétségbeesett segélykiáltás, megszólt a riasztócsengő hangja. Hamarosan hallani lehetett a személyzet sietősen közeledő lépteit. René ekkor megbizonyosodhatott róla, hogy Pauline lelkének egyik legfőbb indulata a megbotránkozás. Mert *mostani* megbotránkozása oly nyilvánvalóan ült ki arcára, hogy miután kiszabadultak a labirintusból, az ifjú úrnak nem maradt más teendője, mint a villamoshoz kísérni hölgyét. Mindez ráadásul egyetlen szó nélkül zajlott. René azonban azt gondolta, hogy egy szerelmi történetnek nem lehet eszményibb vége annál, mint ha gombnyomásra következik be.

V. HORVÁTH KÁROLY fordítása

Tart-enged

*Miután megkaptam
a gyerekkori fotóim
alapján készült rajzok
homályos reprodukcióit,
amelyeken együtt mutatkozunk te és én,
a képek hátborzongató másolatait,
amelyeken még mindig boldogok vagyunk,
ráismertem sosem volt önmagamra.
Elaludva aztán egy idegen erő,
amelyet egyesek istennek,
mások másképp neveznek,
fekete alakokat vágott ki a fény-
képeimből, és láthatatlan kezével
mozgatni kezdte a tárgyakat.
Próbáltam mindent
a helyére ragasztani,
de rám zárta az ajtót,
megtagadta, hogy a fele-
ségemmel egy helyen maradjak.
Felriadva nem tudtam kihez odafordulni,
mert aki ott rekedt a túloldalon,
éppen a gyerekszobában aludt
újszülött unokáddal,
és én képtelen voltam
az első mozdulatra,
hogy a sötétet kibillentve
elinduljak hozzájuk,
átadtam magam
inkább neki.*

Tranzakciók

Május

*

*fejét valószínűtlenül kicsire zsugorítják a szokatlan
gondolatok.
úgy néz például foltos ujjaira, mint tulajdon
ellenségeire.
lábait törökülésben tárolja.
egyedül él, tehát kiszámíthatatlan még
mindig.*

*

*egy leharapott, besárgult fület talált az aluljáróban.
eltette emlékebe.
a másik sarokban korbács korbácsolt
korbácsot.*

*

*lábujjak a kézfején,
kézujjak a lábfején.*

*

*fölkértem az íróasztalt táncra.
fölkértem a konvektort is.*

*

*az volt a vágya, hogy megpatkolják.
rozsdamentes patkókat rendelt a lábaira,
futócipő helyett.*

*

*krákogni kezdett, majd lehapcizta,
ráprüszkolt, telibe tüsszentette, aztán agyba-
főbe püfölte a köhögésével,
amíg el nem ájult vele szemben az a másik
a széken.*

*

*a délután zivatarosra fordult, mert egy többtonnás felhőben
a tervezettnél korábban indult be
a szülés.*

*

*kondenzcsík. légnemű biztosítótűként tartja össze
az ég két felét.*

*

*hangszóróoszlop a fenyőrengeteg mélyén.
végtelenített üzemmódban tölgyzuhogást játszik.
akusztikus provokációra ágaskodó túlévelbajonettek.*

*

*emberfej méretű virágfej. iszonyú szeizmikus remegés a
szirmaiban, ha ásít.*

*

*ide kevés lesz a puhány radír, mondod, s nagyszemcséjű
csiszolópapírral kezded suvickolni arcomról a fölöslegesnek ítélt
vonásokat.*

*

*a vágott virág szaga összevegyül az ágyék mindent átható szagával.
virágkehely, dúsan telítve idegvégződésekkel.*

*

*ma kineveztél szeméremdomb-kartográfusodnak.
végre.*

*

*a redőny rostélya nappal is leeresztve.
egy természetes kulcslyukon cserélődik a hálószoba
levegője.
aszályminták jelennek meg a paplanon.*

*

*nézd, hogy tombolta ki magát a kései fagy a virágalmon.
az álom egy tulipánkoponyából kicsordult, s mint mogyoróbarna
lé
lefolyt a szárán.*

*

olyan sebből vérzett, amelyet egyik orvos sem talált meg.

*

*a rókákat gyanúsították mindvégig. Julius Kochot és Stanislav Vargát.
pedig egy farkas igekötő lepte meg be szét össze azt az embert.*

*

*elalvás előtt lejátsszák neki
az ütött-kopott hangfájlt, amit ő
maga rögzített:
a Horea utca nyári zsongása csúcsidőben.
magára húzza a zajpaplant.
ilyen lesz, így képzeled el.*

Az írás helyzete

Engem általában zavarni szokott, ha egy előadást nem előadnak, hanem papírról olvasnak.

Nem tudom, pontosan miért zavar, gondolom, ennek is több oka lehet, történelmi és nyelvi okai is lehetnek.

Egyik történelmi okát, ha mondhatom így, abban látom, hogy a szocialista országban, ahol a gyerekkorom telt, időről időre felsorakoztattak minket, úgynevezett pionírokat különböző helyeken, tornatermekben, iskolaudvarokon vagy a népkertben, ilyenkor sötétkék nadrágot, fehér inget, a nyakunkban piros kendőt kellett viselnünk, és aztán jöttek a beszédek.

Az emelvényen egymást követték az öltönyt vagy kosztümöt vagy katonaruhát viselő felnőttek, és a kezükben tartott papírlapokról, éppen úgy, ahogy most én is teszem, olvasták és olvasták a beszédeiket, mi pedig pihenőállásban hallgattuk őket.

Ez a pihenőállás különös testtartás volt, annak ellenére ugyanis, hogy a neve kötetlenséget, oldottságot, lazaságot, egyszerűen pihenést sugallt, ennek is megvoltak a szabályai, melyeket be kellett tartanunk, pihenni csak szabályosan, megfelelő testtartásban lehetett, és ami azt illeti, tulajdonképpen nem pihentünk, hanem az emelvényen olvasott beszédeket hallgattuk.

Persze, csak látszólag hallgattuk, mert a testhelyzetünket megszabhatták ugyan, de azt, hogy mi jár a fejünkben, a tanítóink nem tudták ellenőrizni, jól lehet ezzel kapcsolatban sem voltak teljesen eszköztelenek, az ünnepségek után ugyanis fogalmazást írtak velünk, melyben össze kellett foglalnunk, ahogy mondták, a saját szavainkkal, hogy miről szóltak az emelvényen olvasott beszédek, ez azonban nem okozott valódi nehézséget, hiszen nagyjából tudtuk, hogy miről szoktak szólni az ilyen ünnepi beszédek, és tudtuk azt is, hogy a tanítóink mit várnak tőlünk, a fogalmazásainkban tehát felmondtuk a leckét, a beszédeket pedig legközelebb is csak fél füllel hallgattuk, mivel a figyelmünk, alighanem önvédelemből, már az első néhány szó után elkalandozott, mikor az emelvényen olvasni kezdtek.

Ez lehet az egyik oka annak, hogy az agyam ma is kikapcsol, ha valaki sűrűn teleírt papírlapokat vesz elő, és olvasni kezd egy szöveget, melynek az élőbeszédhez nem sok köze van.

A másik oka, ahogy említettem, nyelvi természetű lehet, az írott szöveg és az élőbeszéd közti különbségekből eredhet.

Írni és beszélni persze többféle módon lehet, és ha az írott szövegnek van ritmusa, hangzása, akusztikája, akkor a papírról olvasott beszéd is követhető, mint ahogy talán abban az esetben is, ha a szerző a saját szavait használja.

Pontosan nem tudom, hogy a tanítóink mire gondoltak, mikor a saját szavainkról beszéltek, de azt én is észrevettem, hogy írás közben hajlamosak vagyunk az írott nyelvi formulákat követni, és ez a legtöbb esetben megdermeszti, megköti, mondhatni tűhegyre rögzíti a tárgyunkat, amivel ez a tárgy alkalmassá válik arra, hogy megnézzük, körbejárjuk, alaposan megvizsgáljuk, csak hogy ez már nem egészen a tárgyunk, hanem a megdermesztett, tűhegyre szúrt mása.

Mint ahogy a fecskéfarkú pillangó vagy a katicabogár, melyet a rovargyűjtésményben látunk, nem igazi pillangó és nem igazi katicabogár.

Meglehet, hogy ez tényleg csak a szavakon múlik, azon, hogy milyen szavakat választunk, és hogyan használjuk őket, hiszen az a halványsárga teremtmény, melyről Vladimir Nabokov azt írja, hogy a kékesen csipkézett szárnyán látható cinóbervörös pöttyök szemekre emlékeztetnek, meglehetősen közel áll az igazi fecskéfarkú pillangóhoz, talán mert Nabokov azt is elmondja, hogyan szalasztotta el ezt a lepkét gyerekkorában, a régi Oroszországban, és hogyan sikerült újra megtalálnia és megfognia végül, negyven év hajsza után, a Sziklás-hegységben, Amerikában.

Mindazzal, amiről eddig beszéltem, lényegében annyit szerettem volna mondani, hogy miért zavar, ha egy előadást nem előadnak, hanem papírról olvasnak.

A legtöbbször, mikor szöveget írunk, nem a saját szavainkat használjuk, hanem az említett gombostűket, melyekkel nemcsak a beszédünk tárgyát, hanem magunkat is a kloroformba mártott rovarok mellé tűzzük, ezért ha valaki elköveti azt az illetlenséget, hogy az emelvényre lép, és a sűrűn teleírt papírlapokról olvasni kezd, akkor a gondolataim tapintatosan más irányba fordulnak.

Mint ahogy mostanra, gondolom, az önök figyelmét is elveszítettem, pedig még mindig csak az elején járok annak, amiről beszélni szeretnék.

Arról szeretnék beszélni, hogy mit lehet csinálni szavakkal.

Annak érdekében persze, hogy bármit is tehessünk velük, az írást valószínűleg minden alkalommal azzal kellene kezdenünk, hogy többször, újra és újra elismételjük magunknak, nincs más, semmi más nincs, csak a szavak, az agyonhasznált, elnyűtt szavak, ezeket kell a saját szavainkká változtatnunk, hogy elmondjuk, ami történt.

Feltéve, hogy el lehet mondani, ami történt.

Ez lenne a másik lényegbevágó kérdés, a saját szavak kérdése mellett a legfontosabb.

Jorge Semprún ugyanezt a kérdést feszegeti az írásról szóló könyvében, el lehet-e mondani, el tudjuk-e mesélni, amit a saját bőrünkön tapasztaltunk, és a helyzet, melyet felvázol, alapjában véve egyszerű: a háború végén Buchenwaldot felszabadítják, és mikor a szövetséges katonák megérkeznek, el kell mondani nekik azt, ami a táborban történt.

A történet friss, mondja Semprún, különösebben nem kell megerőltetni az emlékezetünket, a halál még jelen idejű, csak körül kell néznünk, a valóság tehát a rendelkezésünkre áll, és a szavak is megvannak hozzá, mondja, a nyelv minden szava arra vár, hogy kiválogassuk azokat, melyekre szükségünk van, a probléma tehát viszonylag egyszerű, de a feladatot szinte megoldhatatlannak látja, mert hogyan lehetne elmondani például a füstöt, mely a táborot belengte, néha sűrűn, koromfeketén, máskor szürkén, könnyedén, csaknem légiesen, milyen szavak-

kal lehet elmondani ezt a füstöt, kérdezi Semprún, ha a füstnek eddig más jelentése volt, most viszont arról a füstől kell beszélni, mely az elégetett bajtársak testéből szállt fel.

Tegyük föl, hogy el lehet mesélni, mondja, hiszen a nyelvben minden benne van, elvileg tehát ezt is el lehet mondani, de máris újabb kérdések merednek föl, egyfelől, hogy meg lehet-e hallgatni ezt a történetet, másfelől, hogy akiben van elég bátorság, kitartás vagy szenvedély ahhoz, hogy meghallgassa, képes lesz-e megérteni, amiről beszélünk.

Nem túlzás, ha azt mondom, Semprún az írás legfőbb kérdéseit feszegeti.

A haláltáborot felszabadító katonák ugyanis csak abban az esetben érthetik meg Semprún történetét, ha az életük megváltozik, hiszen a saját tapasztalataikkal, a világról alkotott korábbi képükkel, lényegében az egész addigi életükkel nem lehet összeegyeztetni a megsemmisítő táborok valóságát.

Következésképpen úgy kell nekik elmesélni a történetet, hogy az életük ettől megváltozzon, és erre nincs más eszközünk, mint a szavak, az agyonhasznált, elkoptatott szavak, és az igazi, húsba vágó irodalom mégis képes arra, hogy megváltoztassa szavakkal az életünket.

Lehet, hogy az egyeduralomra törő hatalom ezért látta mindig is veszélyesnek a szavakat.

A hatalom számára veszélyesek, a költő számára mindennél fontosabbak.

Költő az, mondja Kosztolányi, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet.

Nádas Péter is hasonlóan beszél, mikor az élet és az irodalom viszonyáról kérdezik: az élet az első, mondja, a nyers élet van előbb, ez az előbbre való, ehhez képest minden irodalom, minden művészet csak másodlagos, mindig az élet van előbb, ismételő, majd pedig hozzáteszi, mert nem lehet nem hozzátenni, hogy a műalkotásokhoz képest viszont az egész élet, úgy ahogy van, „semmi, nulla, kutyafasza”.

Lehet, hogy ezért nem volt elég nekem sem, hogy egész életemben rózsákkal foglalkozzak.

A szüleim nem sokkal azután ültették az első vadrózsákat, hogy megszülettem, és ez a vállalkozás együtt nőtt velem, évről évre egyre több rózsánk volt, először néhány száz, később néhány ezer, majd pedig több tízezer, a növekedés a háború kezdetéig tartott, abban az évben, ha jól emlékszem, százhatvanezer rózsatövet termeltünk, ami egy családi vállalkozás esetében komoly mennyiségnek számít, mindebből tehát logikusan következett, hogy nekem is rózsákkal kell foglalkoznom, ami nem rossz foglalkozás, meg lehet szeretni, egy idő után én is megszerettem a küzdelmet, a fizikai munkát, amivel a rózsatermesztés jár, de ez nem volt elég, soha nem éreztem elégnek, hogy a rózsákkal dolgozzak.

Mást kerestem, másra volt szükségem, vagy másvalamire is a rózsák mellett.

Nem tudom, hogy ez honnan jött, nem tudom, miért nem volt elég, hogy rózsákkal foglalkozzak.

Rózsákkal dolgozni, a vadrózsából úgynevezett nemes rózsát előállítani, ahogy említettem, nem rossz foglalkozás, semmivel nem rosszabb, mint szavakkal dolgozni, szavak kiválogatásával, sorrendbe rakásával, hosszabb és rövidebb mondatok írásával foglalkozni.

Mégis úgy éreztem, gyerekkorom óta éreztem, hogy meg kell írnom bizonyos dolgokat.

Ezt éreztem kamaszkoromban, ezt éreztem később, a háború alatt, és ezt éreztem akkor is, mikor nem kaptam munkát, mert nem léptem be egyik pártba sem, és megint a rózsák közt görnyedtem, térdeltem, guggoltam.

Legutóbb két hónapja gondoltam arra, hogy meg kell írnom bizonyos dolgokat, mikor hosszú idő után ismét Magyarországra költöztem, és nyomorultul éreztem magam.

Ez is gyökeres változás volt, gyökeres megrázkódtatás.

Évek óta próbálom megfogalmazni, hogy mi az, ami Magyarországon történik, és évek óta nem találom a szavakat, hogy elmondjam, amit ezzel kapcsolatban érzek.

Lehet, hogy Magyarország lakosságát is gyökérsokk érte.

Ezt a kifejezést egy amerikai pszichiáter, Mindy Fullilove használja, aki a városfejlesztések során végzett rombolások lelki hatását vizsgálta, a múlt század második felében ugyanis az amerikai nagyvárosokban kiterjedt városrészeket romboltak le, elsősorban feketék által lakott városrészeket, hogy a modernizáció nevében átalakítsák őket, autópályák bekötő szakaszait, bevásárlóközpontokat, irodaházakat építsenek a helyükre.

A pszichiáter arra az eredményre jut, hogy azok a lakosok, akiket a lerombolt negyedekből kitelepítenek, a megszokott érzelmi és társadalmi környezetük elvesztése miatt ugyanolyan gyökérsokkot élnek át, mint a növények, ha átültetik őket.

A párhuzamot pontosnak érzem.

A saját tapasztalataimból kiindulva mindössze annyival egészíteném ki a képet, hogy a növények nemcsak olyankor mutatják a gyökérsokk tüneteit, mikor átültetik őket, hanem abban az esetben is, ha a talaj szerkezete vagy minősége valamilyen okból megváltozik, például hosszan tartó szárazság idején, vagy ha a talajt túladagolt vegyszerekkel megmérgezik.

Nincs ez másként a mi esetünkben sem, néha a legszűkebb környezetünket sem kell elhagynunk ahhoz, hogy gyökérsokkon essünk át.

Ez történt a háború alatt is, mintha a talaj megváltozott volna alattunk, többé már nem az életet adó, tápláló talaj volt, hanem úgy éltünk, mint akik alatt a földet kicserélték valami pusztító, terméketlen anyagra, és ezt a cserét a mai napig nem sikerült kihevernünk.

Ezt látom Szerbiában, és az utóbbi időben ezt látom Magyarországon is, ahol a talajt túladagolt ideológiával mérgezik.

Irodalmi szempontból talán hasznosak ezek a mérgezett területek, úgy tűnik, mintha az irodalomnak kedvezne a mérgezett talaj, hiszen a legfontosabb művek ma is ezekről a mérgezett területekről szólnak, írni viszont nem könnyű az ilyen helyeken, gyökérsokkos állapotban nehéz írásra fókuszálni.

Ha olyan közegben vagyunk kénytelenek élni, ahol a gyökeres megrázkódtatás állandósult, találnunk kell valamit, amivel a környezetünk hatásaival szemben megvédhetjük magunkat, és ami segít csökkenteni a környezeti terheket és akadályokat.

Ilyenkor nem árt, ha ismerjük a figyelem, a koncentráció és a lelki ellenállóképesség megerősítésére szolgáló módszereket, de ezek mellett még valamire

szükség van, a lelki kondíciónk ugyanis nem független a testi állapotunktól, valamit tehát a testünkkel is kezdeni kell, legalábbis a saját tapasztalataim azt mutatják, hogy a test bevonása nélkül nincs tartós megoldás.

A pontos fiziológiai hátterét ennek nem ismerem.

Azokon a gyászos napokon, mikor az írás sehova nem ment, kínomban mindenféle módokon ültem, és nemcsak ültem, hanem guggoltam, térdeltem, görnyedtem a papír előtt, és a kényszeres fészkelődéseim során végül sikerült egy olyan testhelyzetet találnom, melyben védettnek éreztem magam a környezettel szemben, és ebben a biztonságos, védett állapotban az íráshoz szükséges érzékeim szinte maguktól megnyíltak.

Ennek a testhelyzetnek az íróasztalhoz semmi köze nem volt.

Egy meglehetősen elhasznált, kikopott, alacsony kanapé szélén ültem, némi képp oldalra fordulva, a füzetem részben a vékony karfán, részben a felhúzott térdeimen hevert, és attól függően, hogy mennyire fordultam oldalra, különböző mértékben tudtam elmélyülni a képzeletemben, és mivel írás közben nem mindig jó, ha a képzeletnek túl nagy teret adunk, ez a módszer kiválóan bizonyult arra, hogy az adott feladatnak megfelelően hol mélyebbre, hol kevésbé mélyre merüljek, és ezzel az éberség és a képzelet közti helyes arányokat megtaláljam.

A testem helyzetét munkaeszközként használtam az írás során, és nem lehet eléggé hangsúlyozni egy olyan eszköz fontosságát, mellyel az íráshoz szükséges hangoltság, egyfelől tehát a biztonság érzése, másfelől a képzelet, az intuíció és a kompozíciós készség hatékony működése nemcsak megteremthető, hanem a munka órái során megfelelő intenzitással fenntartható.

A szépírás hivatásáról szóló esszéjében Nadas Péter sok mindent elmond, az is lehet, hogy mindent elmond az írás szakmai kérdéseiről, de a testi vonatkozásokról, az írás testi feltételeiről keveset beszél, noha egy interjúból tudni lehet, hogy a kéziratok első változatait legalábbis nem az íróasztalánál, hanem az ölében tartott füzetébe írja.

Nemrég tudtam meg azt is, hogy Marcel Proust hogyan dolgozott, nem azt, hogy ő sem íróasztalnál ült, mert ezt régebben is tudtam, hanem azt, hogy neki is valamilyen fészkekhez hasonló, védett helyre volt szüksége ahhoz, hogy írni tudjon.

A házvezetőnője arról mesél a visszaemlékezéseiben, hogy az író bizonyos értelemben fordított életet élt, napközben aludt, éjszaka dolgozott, egy olyan szobában, mely a hangszigetelőként szolgáló parafa burkolat miatt hatalmas parafa dugóra emlékeztetett, és soha nem az íróasztalánál, hanem mindig az ágyban, ugyanabban a félig fekvő helyzetben írt, a vállai alá dugdosott ruhaneműkre dőlve, a papírjait, a kisebb-nagyobb céduláit pedig a felhúzott térdein tartotta, és mindehhez a házvezetőnő, Céleste Albaret fontosnak érzi hozzáfűzni, hogy ebben a testtartásban Proust soha nem gémberedett el, a tagjai nem váltak merevvé, a mozdulatai órák múlva is megőrizték frissességüket és elelenségüket.

Ennyi talán elég ahhoz, hogy az írás testhelyzeteire vonatkozó elképzeléseimet szemléltessem, habár ahogy mondani szokták, sokat adnék érte, ha megtudhatnám, hogy Dante hogyan dolgozott, milyen testi és lelki praktikákkal írta a maga Komédiáját, erre vonatkozóan azonban sem Boccacciónál, sem másoknál nem találtam semmilyen utalást.

Mindezzel nem azt akarom állítani, hogy a tapasztalataim vagy a megfigyelésem általánosíthatók lennének, mindössze annyit szeretnék mondani, hogy úgy tűnik, van összefüggés egyfelől a testünk helyzete, állapota, kondíciója, másfelől a képzeletünk, az intuíciónk és a kompozíciós készségünk működése között, nekem legalábbis az említett testtartás sokat segített, ebben a helyzetben írtam meg az első regényem, és ebben írtam a második regényem nagyobbik felét.

A gondjaim akkor kezdődtek, mikor 2017 lángoló nyarán, emlékeim szerint valamikor augusztus közepe táján, a rózsákkal végzett legsűrűbb munka, vagyis a szemzés idején a derekam nem bírta tovább, két hónapnyi állandó hajolás, görnyedés, térdeplés után, mikor egyik reggel a rózsasorok között guggolva balra fordultam, a lumbáris részen egy ideg egymás után kétszer annyira becsípődött, hogy alig tudtam felállni, és ebben a merev, görcsös testtartásban, mint vert hadak utolsó, immár teljesen harcképtelenné vált katonája, ijedten és kétségbeesve, alighanem elgyötört, panaszos arccal vonultam le a színről.

A következő hetek kínjait nem részletezem, elég annyit mondani, hogy ez az állapot csak a gerincem függőleges vagy vízszintes helyzetében volt elviselhető, minden mozdulat, ami ettől eltért, éles fájdalommal járt.

Mindennek az írás vetületében csak annyi jelentősége van, hogy a derekam sérülése után az említett testhelyzet, melyben a képzeletem, az intuíciónk és a kompozíciós készségem hatékonyan működött, egyre nehezebben kivitelezhetővé vált, egyre nehezebben tudtam ebben a helyzetben megmaradni, és végül teljesen le kellett mondanom róla.

A következő hónapokban nemcsak a rugalmasabb, természetesebb, alkalmazkodóbb mozgást, hanem magát az írást is újra kellett tanulnom, és már nemcsak különféle testhelyzetekkel, hanem azzal is kísérleteztem, hogy mennyit kell aludnom, hogyan kell táplálkoznom és mennyi fizikai munkát szabad végezni ahhoz, hogy másnap írni tudjak.

Inkább nem sorolom fel, hogy mi mindennel próbálkoztam, hogyan állígtattam a széket, az íróasztal lábát, a kanapén a vállaim mögé dugdosott párnákat, és mellőzöm az étrendemmel, a fizikai munkával és az alvással végzett kísérleteim részletezését is.

Mindezek után már csak egyetlen dologról kell beszélnem, arról, hogyan találtam meg azt a testhelyzetet, melyet kezdettől fogva kerestem, az írás végső, mondhatni tökéletes helyzetét, melyben mind a védetség, mind a kitárulkozás maradéktalanul megvalósulhat.

Az év elején Baselben volt könyvbemutatóm, egy hideg januári napon tehát Zugból, ahol egy ösztöndíjjal néhány hónapot töltöttem, a képtáraidról híres Baselbe indultam, miután a kocsimról letisztítottam az éjszaka során ráfagyott havat.

Hideg januári nap volt, mondom, de helyesebb lenne, ha úgy fogalmaznék, hogy ezen a napon a januári időjáráshoz képest is szokatlanul hideg volt, úgy, hogy a kabátot, mikor másfél óra vezetés után a kocsiból kiszálltam, állig be kellett gombolnom, a szállodában pedig, ahova érkeztem, az oroszok háborúja miatt lelkiismeretesen takarékoskodtak, ezért a szobában nem sokkal az érkezésem előtt kapcsolták be a fűtést, következésképpen a falak olyan hideget árasztottak, hogy nemcsak lezuhanyozni, hanem a kabátomat levetni sem volt ked-

vem, és ahelyett, hogy a jegyzeteimet még egyszer átnéztem volna, azonnal a Kunstmuseumba indultam, hogy ne kelljen a dermesztő hidegben maradnom.

Egyébként is úgy terveztem, hogy ezt a képtárat még a könyvbemutató előtt meglátogatom, ebben található ugyanis egy reneszánsz kori festőnek az a munkája, melyről sokat olvastam régen, úgyhogy a sálamat, a sapkámat megint fölvettem, egy halkan zörgő villamossal a városközpontba vitettem magam, alig negyedórával később pedig már izgatottan kerestem a képet, hogy a saját szememmel lássam, de aztán mégse találtam meg rögtön, mert nem egészen ott volt, ahol a pénztáros hölgy a képtár vázlatos alaprajzán megjelölte, egy ideig tehát más képek között, szenteket, mártírokat, kinyíló tájakat ábrázoló festmények közt járkáltam, mígnem a hosszú folyosóról végül egy kisebb terembe léptem, és akkor egyszer csak ott volt előttem, más munkák között, feltűnés nélkül, az a kép, amelyet kerestem.

Közelebb mentem, egy darabig álltam előtte, néztem, és a kép semmit nem mondott nekem.

Lehet, hogy az utazás, lehet, hogy a hideg, vagy az is meglehet, hogy a hosszabb keresés, a régi képek okozták, melyek előtt elmentem, nem tudom, mindezenre ott álltam a híres kép előtt, és hiába néztem, semmit nem éreztem, illetve csak annyit éreztem, hogy semmit nem érzek.

Még maradt annyi időm, hogy egy föld alatti folyosón átmenjek a képtár másik épületébe, mert arra gondoltam, hogy esetleg másra van szükségem, másféle képekre, úgyhogy a föld alatt átgyalogoltam a másik épületbe, hogy megkeressem a modern részleget, és ez jó volt, kezdtem helyrejönni, miközben a huszadik század második felében készült munkákat néztem.

A könyvbemutató ezek után jól sikerült: a színpadon két Thomas mellett ültem, az egyik kérdezett, a másik hosszabb részeket olvasott föl a könyvből, a közönség pedig végig követett minket, mindig pontosan érezni, hogy jönnek velünk vagy nem jönnek, és most jöttek.

Mikor késő este a szállodába visszatértem, a szobában a falak még mindig hidegek voltak, ezért rövid mérlegelés után arra jutottam, hogy nincs más megoldás, másik szobát kell kérnem.

A recepció kisasszony, akinek finom orra köré halvány szeplők szóródtak, kedvesen végighallgatta a mesémet, majd néhány kulcsot magához vett, és először a szobámba mentünk, ahol megállapította, hogy ezek a falak tényleg hidegek, aztán egy vagy két emelettel lejjebb egy másik szobába vezetett, ahol szintén hideg volt, ezt ő maga állapította meg, mikor az ajtón belépett, és akkor három vagy négy emelettel megint feljebb mentünk, én pedig arra gondoltam, hogy nem mindig könnyű megtalálni a helyünket, miközben szellemként jártunk le és föl ebben a látszólag üres épületben, melyről már délután is, mikor a kocsival megálltam előtte, valamiért az ispotály szó jutott eszembe, mindazonáltal a rövid éjszakai közjáték alatt, amíg a szobát kerestük, a recepció kisasszonnyal kellemesen, noha kissé fáradtan elbeszélgettünk, és így egyebek mellett azt is tőle tudtam meg, hogy az épület eredetileg kolostorként szolgált, amit valamiért, úgy emlékszem, hogy megnyugtónak éreztem.

A következő szobában egy árnyalattal melegebb volt, úgyhogy a cserét elfogadtam, és a gerendák is tetszettek, a hosszabb fal és a mennyezet között ugyan-

is mélyen berepedezett, vén gerendák sorakoztak ferdén egymás mellett, és mikor egyedül maradtam, megint arra gondoltam, hogy ezek szerint tényleg nem szálloda, hanem ispotály, bizonyos értelemben tehát menhely, és ez a gondolat megnyugtató, úgyhogy zavartalanul aludtam, és másnap reggel frissen, kipihten ébredtem.

Most nem tudom, hogy mondhatom-e így, de azt hiszem, így kell mondanom, mert valószínűleg nem én tudtam, hanem a testem, hogy valami dolgom még van azzal a régi festménnyel.

Miután tehát az ispotály üvegfalú, tágas és hideg éttermében, katonakabátomat a vállamra vetve megreggeliztem, Basel óvárosán át a Kunstmuseumba indultam, majd pedig sietve, föl a széles lépcsőn, egyenesen a kép elé mentem, vagy inkább azt kellene mondanom, hogy a kép elé járultam ezen a szikrázó, fényes és hideg hideg januári délelőttön.

Álltam előtte, néztem, fájt.

Sokáig állva néztem, aztán leültem, és ülve néztem, később felálltam, megint állva néztem, majd közelebb mentem, még közelebb, végül egészen közelről néztem, mintha a saját tenyeremet nézném.

Nem tudom, hogy a nézésben, a képben vagy esetleg mind a kettőben, de én is benne voltam, és benne volt anyám is, akit napra pontosan kilenc hónappal korábban vesztettem el.

Később újra leültem, sokáig néztem ülve, aztán megint felálltam, hol közelebb, hol távolabb mentem, és utólag már azt is tudom, hogy miért kellett ilyen hosszú ideig nézmem.

Eddig tartott ugyanis, amíg eljutottam a képhez, amíg lehullott róla minden, amit mások írtak vagy mondtak, és az is, amit magammal vagy anyámmal kapcsolatban gondoltam, a saját testemmel vagy anyám testével kapcsolatban, akinek a válla ugyanolyan hideg volt, mint annak a válla, aki most ott feküdt előttem.

Csak ezek után láthattam meg, amit a festmény mutatott nekem.

És ez volt az, amiért vissza kellett jönnöm, hogy aztán a jobbára üres kiállítóteremben sokáig egyedül lehessen vele, egyre nyugodtabban és egyre üresebben ezen a péntek délelőttön.

Néztem a lábfejét, a hosszú, vékony lábujjakat és az alvadt vért, néztem a hasát és a hasán kidudorodó szabálytalan köldökét, néztem a csontos vállát, a karján a vékony izmokat, a könyöke alatt a gyűrődő bőrt, néztem a kézfejét, néztem a vékony, csontos ujjakat, néztem a sebet az elszürkült kézfején.

Ennek a képnek láttán, mondja a herceg Dosztojevszkij regényében, némelyik ember még a hitét is elveszítheti.

Ilyesmit nem éreztem, semmi ilyesmit nem, talán azért, mert nem a feltámasztás dogmájához kötődik a hitem, ellenkezőleg, a kép előtt, ahogy említettem, mélységes nyugalmat éreztem.

Ahhoz, hogy írni tudjak, nyugodtnak kell lennem, nyugodtnak és üresnek és teljesen egyedül kell lennem, nem idegeskedhetek semmin, nem törődhetek semmivel, és nem akarhatok semmit, még a semmit sem, ahhoz tehát, hogy írni tudjak, meg kell szünnöm, és minden másnak ugyanígy meg kell szünnie körülöttem.

Ezt a helyet, ezt az állapotot kell elérnem ahhoz, hogy az írás megszülessen, és ez volt az, aminek a végső, tökéletes megvalósulását a képen felismertem.

Egyfelől az írás állapotát láttam, másfelől az írást, vagyis a művet, amely ebben az állapotban megszülethet.

Már régebb óta úgy gondolom, hogy nem írhatok mást, csak ami az enyém.

Ez nem azt jelenti, hogy nem írhatok akármiről, hiszen akármiről írhatok, hanem azt jelenti, hogy amiről írni akarok, előbb a sajátommá kell tennem, még a saját történetemet is a sajátommá kell tennem, a sajátomként megélnem és elfogadnom ahhoz, hogy amit írok, annak mások számára is jelentősége legyen.

Ha sikerül a sajátommá tennem, ha sikerül a saját történetemet és mások történetét a sajátomként felismernem és megélnem, és ha megtalálom hozzá a megfelelő szavakat, a saját szavaimat, melyekkel a történetet elmesélhetem, akkor van esély rá, hogy a saját történet közössé váljon, és mások a saját történetükre ismerjenek benne.

Holbein festményén azt láttam, hogy ez a test a saját történetét mondja el, mindent elmond a saját életéről és haláláról, és amit elmond, a saját szavaival mondja el.

A saját történetét mondja, a saját szavaival, mégis értem, amit mond, mert nekem is van testem.

A dolog ilyen egyszerű.

Néztem a kézfejét, közélről, mintha a saját tenyeremet nézném.

A VÁROSISTEN ÉS AZ IDÉZÉS IDÉZÉSE

Borbély Szilárd: *Berlin&Hamlet*

A *Berlin&Hamlet*¹ anyagát Borbély Szilárd 2000 őszén zárta le.² A kötet három évet vára-
kozott a Jelenkor Kiadónál, mire megjelenhetett. A 2003-as kiadás ajánlásában már meg-
jelenik a költő szüleinek neve („Ilonának & Mihálynak), ami a tájékozott olvasókat ekkor
is arra indíthatta, hogy a kötetet kapcsolatba hozzák a szülők házában 2000 karácsonyán
bekövetkezett rablógyilkossággal, de a *Berlin&Hamlet* nem tartozik azon művek sorába,
amelyek olvasása rá van utalva a magánéleti tragédia ismeretére. A kötet szerkezetében
és költői gondolkodásában ettől függetlenül sok közös vonást mutat a *Halotti pompával*.
Visszatekintve talán az is kijelenthető, hogy a *Berlin&Hamlet* volt Borbély Szilárd első ma-
radéktalanul érett alkotása.

A kötet kompozíciója első ránézésre világos. Négyféle verstípus, négy műfaj váltako-
zik számozott rendben. A kötet tizenhárom levelet tartalmaz, amelyek egytől-egyig kom-
pilált idézetek Kafka Felice Bauerhez és főként a kapcsolatuk idején másokhoz írott leve-
lekből. A következő verstípust, illetve műfajt az allegóriák jelentik. Nyolc allegóriának
nevezett szöveget számlál a kompozíció. Ezeken kívül találunk még tíz töredéket, ame-
lyek többségükben Hamlet alakjával hozhatók kapcsolatba, valamint tizenhat olyan ver-
set, amelyek mindegyike egy-egy berlini utcát, teret vagy helyet jelenít meg. A négyféle
szövegtípusból álló kompozíciót két epilógusnak nevezett szöveg teszi teljessé, amelyek
egyike a kötet elején helyezkedik el, a másik zárja a szerkezetet.

Közelebbről szemügyre véve a kötetet annál több bizonytalanságra bukkanhat az ol-
vasó. A 84. oldalon található jegyzetek közt arról olvashat, hogy „1936-ban Berlinben elő-
adták a Hamletet Hans Höfgen főszereplésével”. Ki az a Hans Höfgen? 1936-ban jelent
meg Klaus Mann *Mephisto* című regénye, amelyből 1981-ben Szabó István forgatott filmet.
A fikció szerint a regény főszereplője, Hendrik Höfgen előbb 1926-ban Hamburgban,
majd tíz évvel később, 1936-ban Berlinben, már állami színházi intendánsként és a minisz-
terelnök kedvenceként, eljátssza Hamlet szerepét. Hendrik Höfgent eredetileg Heinz
Höfgennek hívták, és még Hamburgban veszi fel a kevésbé semmitmondónak érzett
Hendrik nevet. Hans Höfgen nevű színésznek, aki a valóságban eljátszotta volna Hamlet
szerepét az 1936-os színházi évadban Berlinben, nincs nyoma. Annál inkább elmondható
ez Gustaf Gründgensről, akiről Klaus Mann Hendrik Höfgen alakját mintázta. Gründgens
Göring kegyeltje volt, állami színházi intendáns, 1936-ban a Schauspielhausban Lothar
Müthels rendezésében nagy sikerrel alakította a dán királyfit.

¹ A Berlin és a Hamlet nevek között a kötet eredeti kiadásában egy furcsa jel látható. A 16–17.
századi nyomdászat egyik kedvelt díszítménye, az úgynevezett Aldus-levél, avagy Virágos szív.
Szentkúthy Pál *Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Adalékok a magyar betű és nyomdai „cifra” történe-
téhez* (Magyar Bibliophil Társaság, 1940) című munkájában az olvasható róla, hogy „az Aldus-
levelet az angol szerzők először Augsburgban, Miller egy nyomtatványán találják 1516-ban”.
Heltai Gáspár kolozsvári nyomdája is használja 1560-ban.

² Bedecs László: Egyszer láttam zsiráfot. Beszélgetés Borbély Szilárddal. In: Uő.: *Mi volt a kérdés?*
Beszélgetések kortárs magyar költőkkel. Kijárat, Budapest, 2010, 165.

Az olvasás útja nevektől nevekhez vezet, tele hiányokkal, bizonytalanságokkal. „Így szerettem meg // még utazásom előtt / azt a nevet, hogy Steglitz. Volt egy / ilyen fényképész, vagy hasonló, / nem tudom” – olvasható a [*Flughafen Schönefeld*] című versben. Steglitz Berlin egyik délnyugati városrésze. A különbség mindössze egyetlen betű. Alfred Stieglitz német családból származó amerikai fényképész volt, aki 1882-ben visszatért Berlinbe, hogy Hermann Wilhelm Vogel professzor mellett fotóvegyészetet tanuljon. Stieglitz számos technikai újítás kezdeményezője lett, korai munkásságának legfontosabb eredménye mégis az volt, hogy bizonyította, a fényképezés a festészettel egyenrangú művészet, amely nem ábrázolja, hanem megteremti tárgyát. Van egy képe 1889-ből, az utolsó berlini évből. Egy kalapos, feltűzött hajú fiatal nő látható rajta, amint egy szőnyeggel letakart asztalon ír. Az asztal mögött nyitva hagyott ablakon és a zárt spalettán át a fény keskeny sávokat von a falra és a szőnyegre, becsíkozva, berácsozva a falat, és halványan a nő arcát, nehéz bársonyruháját is. Olyan a kép, mint egy Vermeer-festmény. De a beállítást nem csupán a különleges, szűrt fény teszi képpé, hanem hogy a nőt nézi valaki. Nézi a fényképész és nézzük mi. A nő azonban nem zavartatja magát, mintha ott se lenne a kamera, ír. Az asztalon egy teleírt lap, talán egy levél első lapja. A nő most tart a második lapon, azt készül teleírni, de már sosem fejezi be. Ezt a befejezetlen pillanatot nézzük tehát, és nézzük képzeletünk mozgását, amint jelentést igyekszik adni e pillanatnak. Kitalálja, hogy a nő levelet ír, talán azt is, hogy kinek és mit: kitalálja a nőt. Szükségszerűen allegóriává változtatjuk a képet, írássá, töredékké, amelyhez hozzárendelhető egy dátum: Berlin, 1889.

Ugyanígy viselkedik Borbély Szilárd kötetében a többi név is. Az írásban, ami az utazásnak, azaz az élet esztétikai tapasztalatának legintenzívebb módja, az idő az idegenség állapotában határozza meg a személyességet, miközben eltörli a valóság és a valótlanosság határait, és minden pillanatban kioltja a dolgok jelenlétének lehetőségét. Az írás ebben az összefüggésben a legkevésbé sem az élet holt formája, sokkal inkább olyan kép, amely megmutatja, hogy a jelenlét metafizikájának dekonstrukciójában a halál és az élet nem állítható szembe egymással: a jelen mindig absztrakció, valóságos tapasztalataink valójában múltbeliek, és a várakozással függenek össze. Borbély Szilárd ebben a kötetében kiteljesíti korábbi költészetének allegorikus impulzusait. Olyan nevek, jeltöredékek mintázatát alkotja meg, amelyek minden transzcendens odaértést nélkülöző vagy lebontó írásszerűségükben jelentésségüket, mint egy sosem betöltődő emléket, folyamatosan elhalasztják. Olyan jeleket tehát, amelyek a felejtés, a nemtudás, vagy a tudat alatti területén mozogva a tárgyat nem ismerő várakozást teszik írássá, a felkészülést a maradéktalanul be nem tölthető jelentésekre. A rögzítettségben érzékelt máshollét, heterotópia ugyanakkor az én öntapasztalatát is meghatározza. Megnyitja az utat az ironia töréséből kiszabaduló humor előtt. Az én hangja leválik a személyiségről, és egy technikai eszköz segítségével tér vissza az énhez:

Van egy hang, még
ha gépi is, amely az enyém. Nincs másom, ha jól
meggondolom, ami biztos, csak ez a távoli hang,
amely egy gépből jön. Meg az, hogy bármikor,
bárhonnan lehallgathatom. Van egy szoba, ahol
lakom, és benne egy kis fekete készülék, amely
beszél az üres szobában.

(...)

Mióta van rögzítőm, néha felhívom.

Türelmesen végigvárom, és a hosszú sípszó
után üzenetet hagyok: »Túléllek, pöcök!«

[*Kurfürsten Damm*]

A kötet kétféle olvasásmódnak nyitja meg magát, amelyek egy skála szélsőértékeit jelenthetik. Az egyik olvasat figyelmen kívül hagyja az idézetek forrását, a szövegek közti kapcsolódásokat és az utalásokat. A másik olvasási mód ezek mind teljesebb feltárásával igyekszik megalkotni a jelentéseket. Az előbbi olvasásmód uralta a kötet megjelenését követő recenziókat. Angyalosi Gergely egy fikcióvá emelt, valós utazás képzetéhez, még inkább egy ismeretlen utazó személyéhez rendelte hozzá a kötet teljes anyagát: „Az bizonyos, hogy a különféle berlini helyszínek egyben a rejtélyes, kissé eszelősen kódorgó alany lelki tájainak kivetülései is egyben”.³ Angyalosi Gergely egyetlen személy alanyi megnyilvánulásaként egységesítette az eltérő szövegtípusokat. „Az, aki ezekben a versekben hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik személyben beszél, már régen nem hisz a megállapodás vagy a harmónia elérésének lehetőségében.”⁴ A heterogenitás itt másodlagos tényező marad. A jelentések a személyes utazás metaforikus képzetében egyesülnek, és egy történet formáját öltik: „Mindazonáltal a kötet a heterogén elemek rendkívül tudatos szövedéke. Egyes szövegrészek meghatározott berlini és bécsi városrészek, épületek nevét viselik, és mintegy a térben követhetővé teszik bizonytalan identitású hősünk bolyongását”.⁵

Hasonló olvasatra tett javaslatot Rácz Péter recenziója is. A szövegek köziség megnyilvánulásait nem szövegek interakciójának tekintette, hanem hivatkozásoknak, utalásoknak, amelyek természete végső soron nem textuális, hanem pszichológiai jellegű: „Ezek a hivatkozások irodalmiak, történelmi és földrajziak, de mindenekelőtt pszichológiaiak. Abban az értelemben, hogy akár megjelenik az Én a versekben, akár nem, az olvasó elé tárt kép, helyszín valójában tükör, amelyben, ha az áttételektől homályosan is, de a szerzőt látja az olvasó”.⁶ Ebben az olvasatban bármilyen textuális történés a szerzői énhez tartozik, és az olvasónak az volna a dolga, hogy a poétikai és retorikai áttételeket lebontva a szerző nyomára akadjon, aki poétikai eljárások mögé rejtette pszichéjének lenyomatát. Emellett Rácz Péter szerint a pszichének ezt a lenyomatát Borbély Szilárd a különösség látszatával ruházza fel: „Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy eleve világ(b)irodalmi közegbe emeli a verset. A különösség automatikusan, de legalábbis látszólag könnyen teremődik meg a versben, hiszen evidenciaként fogadjuk el, hogy a magyar költő hazai érzésekkel és szavakkal közelíti meg idegen tárgyát, tehát a távolság, a megszólaláshoz és a megszólításhoz szükséges távolság magától adott. Egyúttal pedig a különös mint olyan »megírja« a verset. Borbély rácsodálkozik valamire, ami egy helyi lakosnak amúgy evidens, és amire, mondjuk, egy berlini költőnek nincs miért rácsodálkoznia. Nála nem volna idegen nyelvű kifejezés az Alexanderplatz, az U-Bahn, S-Bahn, weisswurst, hanem nyelviileg belesimulna a szövegbe, otthon volna. Borbély versében önmagától teremtő elvvé válik ez a távolság, amelyet egy helyi költőnek más eszközökkel kell megteremtenie. A [Tiergarten I.] szinte nem egyéb, mint felsorolás, utcanevek, történelmi és mitológiai nevek sorjázása, költői városnézés abban a hitben, hogy e nevék hangzása önmagában rendelkezik annyi különösséggel, ami egy vershez szükséges”.⁷

Meglepő lehet, valójában a líraértés problémáit mutatja az ezredforduló környékén, hogy a leegyszerűsítő értelmezésektől egy lépéssel nagyobb távolságot tartó Bazsányi Sándor sem tudott szakítani az alanyiség pszichologizáló olvasataival. Nála a költői szubjektum helyére az elsajátított költői szerep lép, ami azonban nem változtat az olvasás szempontjain: „És mintha Borbély újabb verseiben egyre kevésbé volna fontos, hogy ki csoda is az, akit szokásosan lírai ének nevezünk. És mintha ezzel párhuzamosan egyre

³ Angyalosi Gergely: *Ex libris. Élet és Irodalom*, 2003. május 16., 21.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Rácz Péter: *Egy otthon itt, egy otthon ott. Jelenkor*, 2004/3, 324.

⁷ Uo., 325.

fontosabbá válna, hogy vajon miféle álruhákba tud bújni, miféle szerepeket tud eljátszani az, akit viszont továbbra is, mégiscsak lírai énnak nevezhetünk”.⁸

Ezek a recenziók azt bizonyítják, hogy létezik olyan olvasata Borbély Szilárd kötetének, amely figyelmen kívül hagyja a szövegköziség jelenségeit, és az alanyiség⁹ feltételei között egységesíti a jelentéseket. Ennek az olvasatnak azonban komoly ára van. Felszámolja az irodalom irodalmiságát. Ami miatt a vers egyáltalán vers volna, azt olyan cselnek látatja, amelynek egyetlen célja, hogy különösként tűntesse föl, ami valójában hétköznapi. Az összetettebb, a versek irodalmi természetét megőrző olvasatok nem háríthatják el maguktól, hogy közelebbről megvizsgálják a szövegeket és azok kultúrtörténeti összefüggéseit. Ahhoz, hogy ezt megtehessük, érdemes túllépnünk a szövegköziség Julia Kristeva által bevezetett fogalmán, hogy az exogenezis fogalmának segítségével tárgysuk ki a vizsgálatot. Az exogenezis „az írói munka azon szakaszának dinamikáját jelöli, melynek során a szerző olyan szövegeket, mintákat vagy (tényrögzítő, referenciális, irodalmi stb.) információkat kutat fel, választ ki és épít be szövegébe, melyek forrása kívül esik saját írásán”.¹⁰ A fogalom eredetileg a genetikus szövegkiadások elméletének és módszertanának megújítását alapozta meg a 2010-es években. Tehát nem az értelmezés munkájához, hanem a kiadott szöveg keletkezésének feltárásához tartozott. Fókuszában nem a kész mű állt, hanem az előzmények, az „altalaj” mozgó, esetleges konstellációi és folyamatai. A genetikus kritika célja az, hogy „teljes kronológiai összetettségében állítsa helyre a mű születésének és átalakulásainak materiális és szellemi foratókönyvét, amely révén a mű azzá vált, ami”.¹¹ Használható-e ez a fogalom az értelmezés gyakorlata során? Nem volna kétséges a válasz, ha az értelmezés során rendelkezésemre állnának azok a feljegyzések, lapszéli jegyzetek, számítógépes dokumentumok, amelyek a *Berlin&Hamlet* megírásának nyomait hordozzák és a könyv keletkezését kísérték. Ezek összessége képezi azt az altalajt, amelyből a könyv előzményét jelentő szövegváltozatok létrejöttek, majd a publikálások és a könyv szerkesztése során véglegessé vált a szövegük. A forrásoknak ez a meghatározhatatlan összessége nem áll rendelkezésemre. Hogy ez így legyen, tudatos döntés volt a részemről, mert Borbély Szilárd özvegyétől hozzájuthattam volna a számítógépes dokumentumokhoz, és minden bizonnyal egyéb forrásokba is betekintést kaphattam volna. Elsősorban személyes okai voltak, hogy ezzel a lehetőséggel nem éltem. De tekintettel arra, hogy Borbély Szilárd hagyatéka csupán mostanában kerül az írói hagyatékok gyűjtésére szakosodott közgyűjteménybe, az okok között szerepelt az is, hogy nem kívántam más helyzetből, exkluzív ismeretek birtokában hozzáfogni a művek értelmezéséhez, mint amilyenben bármelyik olvasója találhatja magát, akit nem fűzött sem barátság, sem ismeretség a szerzőhöz. Az exogenezis gondolata azonban nem tesz egyebet, mint radikalizálja és kiszélesíti az intertextualitás hipotézisében foglalt belátást, hogy az irodalmat kölcsönös interakciók hálózataként kell elképzelnünk. De Biasi értelmezésében ez azt jelenti, hogy az irodalomra „interaktív könyvtárként” érdemes tekintenünk, „ahol minden újonnan megjelenő szöveg arra hivatott, hogy hatást gyakoroljon a többire, módosítsa azok jelentését és hatásmezejét, miközben cserébe maga is a többi szöveg befolyása és az általuk kiváltott nézőpontváltozások hatása alá kerül, melyek formáját és jelentését is érintik”.¹² Az exogenezis fogalma ennél konkrétabb és szűkebb. Nem foglalja magá-

⁸ Bazsányi Sándor: Az emlékezet bábja. *Alföld*, 2004/4, 101.

⁹ „Összefoglalva azt állapíthatjuk meg a kötet szerkezetéről, hogy az egymásba szőtt cikluscímek ugyan rendet vágnak a versek között, és többé-kevésbé tematizálják is azokat, a legtöbb ciklusban mégis a vissza-visszatérő Én áll a középpontban.” Rác: i. m., 326.

¹⁰ Pierre-Marc de Biasi: Az intertextualitástól az exogenezisig. Ford. Bereczki Péter Levente, *Helikon*, 2021/1, 29.

¹¹ De Biasi idézi: Józán Ildikó: A szöveg ingatag. *Helikon*, 2021/1, 17.

¹² De Biasi: i. m., 30.

ban potenciálisan a vizsgált szöveget történetileg megelőző összes szöveget és kultúrát, csak azokat, amelyek forrásokkal igazolhatóan közvetlenül és valóságosan részt vettek a keletkezés folyamatában, akkor is, ha a kész szöveg végül kivetette őket magából. Az „altalajhoz” tartozó szövegek azonban mindenképpen nyomot hagynak a „kisarjadó” új szövegen.

Az értelmezést a levelek szövegcsoporthoz tartozó versekkel érdemes kezdeni. A levél a magánszférához szorosan kapcsolódó, személyes közlésforma, a személyességet alapvető kódokkal jelölő műfaj. Az irodalom nyilvános gyakorlatában nem csupán helye van úgyszólván a kezdetektől fogva, a szerepe kitüntetett fontosságú, amennyiben elbizonytalanítja, viszonylagossá teszi a magán- és a nyilvános jelleg különbségét, így az irodalmat olyan gyakorlatnak mutatja, amely átlép az efféle határokon, vagy egyenesen a transzgresszióknak köszönheti folytonos újjászületését, és annak, hogy vegyíteni képes az eltérő műfaji normákat. A levelek megírása során, mint arra a kötethez kapcsolódó jegyzetek rámutatnak, Borbély Szilárd Franz Kafka naplójának és levelezésének Györffy Miklós által szerkesztett magyar nyelvű válogatását, továbbá Elias Canetti *Der andere Prozess* című munkáját használta. Canetti ebben a művében rekonstruálni igyekszik Kafka és Felice Bauer öt évig tartó, elsősorban a levelezésben zajló és ott megőrzött kapcsolatának lelki és szociális folyamatait. Az előszóban kifejti, hogy bár Kafka már 43 éve halott volt, amikor a Felice Bauerrel folytatott levelezése nyomtatásban megjelent, az első érzés, ami a levelezés olvasóit megragadta, a kínság és a szegény volt. „Ismerek olyanokat”, írja, „akiknek a szegénye az olvasás során csak növekedett, és nem tudták legyőzni magukban az érzést, hogy nem volna szabad ebbe a kapcsolatba mélyebben behatolniuk. Nagyon tisztellem őket emiatt, de én nem tartozom közéjük. Engem annyira magukkal ragadtak ezek a levelek, amilyenhez fogható elragadtatottságot évek óta egyetlen más irodalmi mű sem váltott ki belőlem. A levelezés egyike azoknak a semmivel össze nem téveszthető memoároknak, önéletrajzoknak, levelezéseknek, amelyekből Kafka táplálkozott művei megírása során.”¹³ Ezek a mondatok egyfelől jól mutatják azoknak a szemléleti különbségét, akik a levelezést magántermészetű szövegegyüttesnek látták, és Canettiét, aki elsősorban irodalomként olvasta. Másrészt arra is felhívja a figyelmet, hogy a levelezés Kafka ekkoriban keletkezett elbeszélései és elsősorban *A per* szempontjából a keletkezés altalajához tartozott. Tehát amikor Borbély Szilárd ehhez az anyaghoz fordult, akkor magát a karkai altalajt, pontosabban annak egy részét fogta újra művelésbe, másképpen, mint ahogyan Kafka tette. A kínság és a szegény érzését ez a viszonyulás azonban aligha oldja, sőt inkább fokozza. Az eltelt hosszú idő hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy Kafka minden megnyilvánulását irodalomként érzékeljük és értékeljük, miközben az élettörténete legendává vált, az arcképe pedig kereskedelmi ikonná. Amikor azonban a levelezés újra altalajjá, irodalom előtti anyaggá változik, annál erősebben tér vissza az életmű és a személyiség kiszolgáltatottságának tudata. Aki ma Kafkára vagy az írásaira további lehetséges művek altalajaként tekint, aligha feledheti, hogy amikor élete végén kéziratai megsemmisítésére kérte Max Brodot, semmi sem állt távolabb Kafka szándékaitól, mint ami az életművével, az életével és arcképével történt.

A *Berlin&Hamlet* leveleiből három kötelező műfaji kód hiányzik, az aláírás, a megszólítás és a datálás. Borbély Szilárd kiemeli őket eredeti kontextusukból. Aki nem ismeri az eredeti leveleket, és nem foglalkozik a jegyzetekben olvasható hivatkozással, feltehetőleg el sem jut Kafkához. A lehetséges olvasatok ezen a ponton válnak el egymástól. Amikor itt annak az olvasatnak az útját követjük, amely tisztában van ezzel a kapcsolódással, egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk az aláírás, a megszólítás és a datálás hiányáról. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Borbély Szilárd Kafkát nem megidézi, hanem

¹³ Elias Canetti: *Der andere Prozess. Briefe an Felice*. Carl Hanser, München, 1976, 7.

használja őt, használja a leveleit. Nem valamiféle rejtvényt olvasunk, aminek Kafka volna a megfejtése. Választ kell adnunk arra, mi a használatba vétel célja vagy értelme. Hogy mi történik itt egyáltalán.

Nézzük azonban először a felhasználás módját. A példám a *[Levél II.]* című vers lesz. Kafka és Felice Bauer levelezése 1912. szeptember 20-án kezdődik, és öt évet ölel fel. Kafka 1912. augusztus 13-án¹⁴ Max Brodnál találkozott Felicével, aki ekkoriban Berlinben gyorsíróként dolgozott egy gramofonokat és diktafonokat gyártó cégnél. A vers az imént említett első levél szövegét használja, amelyben Kafka, nem bízván abban, hogy Felice emlékszik rá, ismét bemutatkozik, és levelezőpartnerséget kezdeményez. A következőkben először a levél szövegét idézem, és vastag betűvel jelölöm benne azokat a részeket, amelyek Borbély Szilárd versében is olvashatók. Ezután szerepeltetem magát a verset, amelyben pedig azokat a részeket jelölöm vastag betűvel, amelyek eltérnek a levél szövegétől.

Prága, 1912. szeptember 20.

Mélyen tisztelt Kisasszony!

Mivel könnyen megeshet, hogy már egyáltalán nem is emlékszik rám, még egyszer bemutatkozom: Franz Kafkának hívnak, s **én vagyok az az ember, aki először üdvözölte Magát egy este Brod direktor úrnál Prágában**, majd később, **átnyúlva az asztalon**, sorra odaadogatta Magának egy műzsai utazás fényképeit, s **végül ugyanezzel a kézzel, amely most a billentyűket veri, megfogta azt a kezet, amellyel megpecsételte ígétét, hogy jövőre Palesztinába utazik azzal az emberrel.**

Ha még mindig hajlandó az utazásra – azt mondta ott, hogy nem állhatatlan a természete, s magam sem észleltem semmi effélét –, akkor nemcsak hogy jó lesz, hanem okvetlenül szükséges is, hogy már most iparkodjunk megállapodni az utazásban. Ugyanis ezt a rövid, egy palesztinai úthoz meg túlságosan is rövid kis szabadságunkat igen alaposan ki kell majd használnunk, ez pedig csak akkor sikerülhet, ha a lehető legjobban fölkészülünk, és az összes tennivalókban megegyezünk.

Csak egyvalamit kell még megvallanom, ha mégoly rosszul hangzik is, s ha ráadásul mégoly kevésbé illik is az eddig elmondottakhoz: **én rossz levélíró vagyok.** Sőt még ennél is komiszabbul festene a dolog, **ha az írógépem nem volna;** így ugyanis, ha történetesen a lelkierőmből nem futja is egy levélre, még itt vannak az írásra az ujjhegyek. Viszonzásul persze magam sem várom el soha, hogy szabályosan jöjjenek a levelek; sőt még ha naponta megújuló izgalommal várok is egy levelet, **sosem vagyok csalódott**, ha nem jön meg, ha pedig végül megjön, többnyire megrettenek. Most, hogy **új papírt csavarok be, úgy veszem észre, talán sokkal rosszabbnak tüntettem fel magam, mint amilyen vagyok.** Ha valóban elkövettem ezt a hibát, úgy kell nekem: ugyan *miért írom ezt a levelet* is hatórai hivatali munka után, s méghozzá **olyan írógépem, amelyet meg sem szoktam?**

De akárhogy is, akárhogy is – a géppel írásnak ez az egyetlen hátránya, hogy így elkalandozik az ember –, ha támadhat is valakiben kétség, mármint gyakorlati két-

¹⁴ A naplójába ezt jegyzi fel a találkozásról: „F.B. kisasszony. Mikor augusztus 13-án elmentem Brodhoz, az asztalnál ült, és szinte cselédlánynak véltem. Nem is voltam egyáltalán kíváncsi, kicsoda, rögtön napirendre tértem fölötte. Csontos, üres arc, amely nyíltan viselte ürességét. A nyaka szabadon. Bebújós blúz. Egészen otthoniasnak látszott a ruházata, de később kiderült, hogy egyáltalán nem az. (...) Csaknem törött orr, szőke, kicsit merev, jellegtelen haj, erős áll. Akkor néztem meg először tüzetesebben, amikor leültem, és mikor már ültem, rendíthetetlen véleményem volt róla.” Franz Kafka: *Naplók, levelek*. Európa Kiadó, Budapest, 1981, 62. Györffy Miklós fordítása. Kafka 1912. október 27-én kelt Felicének szóló leve ennél sokkal részletesebben eleveníti fel ezt az első találkozást. Ld. Kafka: *Naplók, levelek*, 73–76.

ség az iránt, hogy egy utazásra magával vigyen **útitársnak**, -marsallnak, -különcnek, -tirannusnak, vagy ki tudja, mi válnék még belőlem, **levelezőpartnerségem ellen – s egyelőre csupán erről volna szó – mégsem emelhető eleve döntő kifogás, és talán Maga is próbát tehetne velem.** Őszinte híve, dr. Franz Kafka Poříč, 7.¹⁵

Mélyen tisztelt Kisasszony, mivel könnyen megeshet, hogy már egyáltalán nem is emlékszik rám, még egyszer bemutatkozom:

héberül Amsel a nevem. Én vagyok az az ember, aki először üdvözölte Magát egy este Prágában. És ugyanezzel a kézzel átnyúlva

az asztalon, amely most a billentyűket veri, megfogta azt a kezét, amellyel megpecsételte ígéretét, hogy jövőre Palesztinába utazik ezzel az emberrel.

Csak egyvalamit meg kell még vallanom: én rossz levélíró vagyok. Még rosszabb volna, ha írógépem nem lenne, mert így, ha lelkem

el is fárad, a billentyűkön tovább dolgoznak az ujjbegyek. És ha nem érkezik levél, sosem vagyok csalódott. Mégis megrettenek most, hogy

új papírt csavarok a gépbe, mert úgy veszem észre, sokkal rosszabbnak tüntettem fel magam, mint amilyen vagyok. Ha így történt volna, megérdemlem,

miért is írok olyan írógéppel, amelyet még meg sem szoktam? És ha mindezek után úgy érzi, hogy útitársnak is alkalmatlan vagyok,

levelezőpartnerségem ellen, s egyelőre csupán erről van szó, mégsem emelhető eleve döntő kifogás. Talán Maga próbát tehetne velem.¹⁶
[Levél II.]

Jól látható, hogy a vers egyetlen lényeges részlet kivételével minden sorát a levél szövegéből meríti. Másrészt az is jól látható, hogy a vers sűríti a levél szövegét, kihagy belőle hosszabb passzusokat. Az egyik ilyen kihagyás a gépírás hátrányairól szól, a másikkól megtudjuk, hogy a levél megírása előtt Kafka hat órán át hivatali munkát végzett. A legszembetűnőbb kihagyás pedig a palesztinai utazás tervéről szól, amire egyébként a következő hónapokban Kafka többször visszatért. A kihagyásoknál még fontosabbnak tűnik egy változtatás. A levélben a bemutatkozás így szól: „Franz Kafkának hívnak”. A versben: „héberül Amsel a nevem”. Nyilvánvaló, hogy bár bizonyos részletek, leginkább

¹⁵ Uo., 65–66.

¹⁶ Borbély Szilárd: *Berlin&Hamlet*. Jelenkor, Pécs, 2003, 16.

Prága említése így is felidézhetik Kafka személyét, Borbély Szilárd nem akarta kötelezővé tenni az olvasó számára, hogy a beszélőt vele azonosítsa. A Kafka név helyett tehát az Amsel név szerepel. Kafka zsinagógai héber neve azonban nem ez volt. Nem is lehetett ez, mert az Amsel nem héber név, hanem német szó, feketerigót jelent. Kafka héber neve Anshel (s-el ejtve, jelentése: boldog; aminek élt Amschel és az Ascher változata is.) „Ez a névforma áll a sírjára vésve.” Kafka egyik 1911. december 25-én kelt bejegyzése kezdődik így: „Ich heiße hebräisch Amschel, wie der Großvater meiner Mutter von der Mutterseite”.¹⁷ Ez a mondat így jelent meg Györfly Miklós fordításával abban a kiadásban, amelyet Borbély Szilárd használt: „Héberül Amsel a nevem, mint anyám anyai nagyapjáié”.¹⁸ A *Levél II.* szövegébe a szerző ezt a mondatot emelte át. Nem véletlen azonban, hogy Kafka az eredetileg héberül írt nevet sch-val adta vissza németül, mert s-sel ejtették. Györfly Miklós fordítása nem jelzi, miként jutott ehhez az alakhoz, amely a kicsit is tájékozatlan olvasót arra indíthatja, hogy az s-t z-nek ejtse, ahogy egy német név esetében tenné. Úgy tűnik, Borbély Szilárd is így olvasta a nevet, mert a *Kafka fiában* Franz Kafka héber nevét Anselmre¹⁹ módosítja, de ott már nem Franzot, hanem az elképzelt ikertestvérét hívják így. Az Anselm végképp nem héber név, hanem germán. Talán nem egészen véletlen ez a kavarodás, és nem csupán Györfly Miklós kétséges megoldására vezethető vissza. Borbély Szilárd műveiben elcsúszhatatlan örvények kavarognak a „zsidó” körül. A „zsidó”-ról könnyen kiderülhet, hogy „nem zsidó”, a „nem zsidó”-ról pedig, hogy „zsidó”. A különbség egyfelől parányi, mindössze egyetlen betű, másfelől fatálisan óriási. A kötetben szereplő városnév, Berlin, valamint Wannsee, illetve a wannseei konferencia említése teremti meg azt az utalásmezőt, amelyben a parányi különbség döntő jelentőségűvé válik. A jelentésképzés hátterében a holokauszt árnyéka húzódik meg.

A „zsidó” körül zajló örvényléshez, bármilyen veszélyes, még vissza fogunk térni, és nem csupán itt. Most azonban foglalkozunk a név megváltoztatásával és az aláírás elmaradásával. Az aláírás austini értelemben bonyolult performatív nyelvi aktus. Austin, mint tudjuk, szerette volna száműzni a nyelvi megnyilvánulások közül az élösködő performatívumokat, mint amilyen többek közt a versírás, a színpadi fellépés vagy egy monológ elmondása. Derrida volt az, aki az *Aláírás esemény kontextus* című kései írásában megmutatta, hogy nem létezik teljesen komoly, egyedi, egyszerű és megismételhetetlen performatívum, továbbá olyan sem, amely tökéletesen fedi az adott szituációt, amelyben megtörténik, és ez nyitja meg a teret az ismétlés, az idézés vagy az élösködő, kisajátító nyelvi aktusok előtt.²⁰ Az aláírás elmaradása és a név megváltoztatása, „zsidótlánítása” azt fejezné ki, hogy a versek értelmezése nem függ a Kafka és Felice Bauer nevével kijelölt előzetes kontextustól, maguk teremtik meg a beszélő (író) ént, mégpedig éppen egy másik éntől való idézés és a másik nevében előidézett elkülönböződés, a Kafkához tartozó szövegen végzett munka által. Ez az idézés és a különbség bevezetésének mozgása létrehozza egy esemény újdonságát, és az olvasás ennek szegődik nyomába, ha elérni és lefedni nem is lesz képes.

Amikor az esemény újdonságának nyomába eredünk, az első, amit mégis le kell szögeznünk, hogy Borbély Szilárd Kafkát idéz, nem valaki mást, vagyis felidézi azokat az egzisztenciális imperatívuszokat, amelyek Kafkát írni kényszerítették, és ezeket az imperatívuszokat mélyen a sajátjaként éli át, a sajátjának ismeri el. Borbély Szilárd Kafka leve-

¹⁷ Franz Kafka: *Tagebücher 1910–1923*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1992, 156.

¹⁸ Kafka: *Naplók, levelek*, 43.

¹⁹ Borbély Szilárd: *Kafka fia*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2021, 40. Ne feledjük, a Kafka fia posztumusz jelent meg, befejezetlenül, szerzői korrektúra nélkül. Nem tudhatjuk, ha erre sor kerülhet, Borbély Szilárd meghagyta volna-e a hibás változatot.

²⁰ Vö. Jacques Derrida: *Aláírás esemény kontextus*. Ford. Kicsák Lóránt. In: Antal Éva – Kicsák Lóránt – Széplaky Gerda (szerk.): *Performatív fordulatok*. Líceum Kiadó, Eger, 2015, 63–66.

leiből alighanem egyenesen felszólítást hallott ki az elsajátításra. Derrida a *Hamlet* értelmezésében különösen nagy jelentőséget tulajdonított az első felvonás ötödik színének, amelyben az apja szelleme utasítást ad Hamletnek, hogy bosszulja meg rút, erőszakos halálát. A királyfi minden későbbi mondata és cselekedete erre az utasításra ad választ, és megvalósítja az esküjében foglalt („És csak parancsod éljen egyedül / Agyam könyvében”) ígéretet. Vagyis a levelek idézése az elsajátítás ambivalenciájában valósul meg. A szövegek leválasztódnak Kafkáról, és eközben a Borbély Szilárd nevéhez kapcsolt írás kafaivá kezd válni.

Ebben az értelemben a könyv nem egyetlen utazás jegyzeteit tartalmazza. Tudjuk, hogy Kafka többször is elutazott Berlinbe. Először 1910. december 3-án érkezett a városba. A Drezda felől érkező vonat az Askanischer Platzon található Anhalter Bahnhofra futott be. Ez a ma már nem létező pályaudvar volt Kafka megérkezéseinek helyszíne. Egy gigantikus nagyságú pályaudvart kell elképzelnünk. A főcsarnok 180 méter hosszú, 35 méter magas és 60 méter széles volt. 1880-ban egy kisebb pályaudvar helyére építették, Európában akkoriban ez volt a legnagyobb ilyen épület. Kafka ekkor is, mint minden későbbi alkalommal, az Askanischer Hof nevű szállodában szállt meg. 1914 húsvétján, amikor hosszas töprengés után rászánta magát, hogy Berlinbe menjen, itt került sor az eljegyzésre közte és Felice Bauer között. A szálloda nincs messze a Potsdamer Platztól. A Bauer család a Prenzlauer Bergen az Immanuelkirchstraße-ban lakott. A környék gazdagnak mondható. Itt lakni a felemelkedés kifejezése volt. Kafka 1913 tavaszán járt náluk először. Szívesen sétált Charlottenburgban a Mommenstraße villasora mentén, majd tovább a Kurfürstendamm irányába. Kafka 1923-ban fél évet élt Berlinben. Steglitzben a Miquelstraße-n bérelt egy bútorozott szobát. Ekkor nyílt módja rá, hogy mélyebben és szerteágazóbban megismerje a várost. Jól érezte magát a környéken. Sok volt a park és a kert, és ami számára nem lehetett mellékes, csekély volt a zajos autóforgalom.

A Felice-szerelem és abból az időből származó néhány más levelének átíratán kívül találhatók Borbély könyvében olyan feljegyzések is, amelyek egy másik utazó tapasztalatairól szólnak, aki a 20. század legvégén érkezik a városba, és módszeresen felkeresi azokat a helyeket, ahol Kafka is megfordult vagy megfordulhatott. Megismétli és a maga életébe emeli át Kafka berlini utazásait. Többnyire már csak nyomokat talál. Az *Invaliden Strasse* című vers negyedik része az Anhalter Bahnhof egykori helyét térképezi fel:

A Hamburger Bahnhof hasonlít az Anhalter Bahnhofra.
Hiába kutattam utána egy délután, miután befejeztem
a munkám a Városi Könyvtárban, és sétálni indultam
a csatorna partján. Emlékezetből követve a térkép
útmutatását dél felé tartottam. Tudtam, hogy majd balra
kell kanyarodnom. Csak egy zöld fúvel benőtt teret
találtam, és egy boltíves bejáratot. Később fényképen
láttam magát az egykori épületet. Ez után inkább
a Tiergarten felé sétáltam tovább. Szerettem volna elkerülni
az építkezéseket. A Potsdamer Platz felől munkagépek
zaját hozta a szél. Igyekeztem beljebb kerülni a parkba,
hogy ne halljam. A kormányzati negyed huszonegyedik századi
épületei készülődtek. Toronydaruk erdejének lassú mozgását
láttam még sokáig a fák koronája fölött a szürkületben.²¹

²¹ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 50.

A fentebb Derrida segítségével jellemzett szöveg- és személyiségmozgás Kafka tapasztalataiban is végbement, amikor 1910-ben a Deutsches Theaterben megnézte a *Hamletet* Max Reinhardt rendezésében. A főszerepet Albert Bassermann alakította. Az előadásról ezt írta Prágába Max Brodnak: „Max, láttam egy Hamlet-előadást, vagy inkább hallottam Bassermannnt. Negyedórákig, Isten a tanúm rá, egy másik ember arcát viseltem, és időről időre el kellett fordítani a színpadról, egy üres páholy felé, hogy rendet teremtsék magamban”.²² A *Berlin&Hamlet* verseiben megalkotott személyiség hasonlóan ambivalens folyamatokat él át az írás által. Átváltozik, elsajátít, visszaváltozik. Követ és ismétel, miközben az írás által színre is viszi a követést és az ismétlést. A kötetben Hamlet figurájához elsősorban az ambivalenciának és a színrevitelnek ezek a folyamatai kapcsolódnak, valamint a színház a színházban rá jellemző szituációja:

A beszéd színpadán mindannyian
mint botcsinálta, rossz színészek
utánozzuk a régi hősokeket.

Könyvekből olvassák nekünk,
hogymit kell mondanunk,
haheléptünk. Hahem jut más

eszünkbe, mint fölvenni a jelmezt,
amely akárkié. Céltalan
minden szó, amely nem vág

el fonalat.
[Töredék II.]²³

Együttműködésünk hosszabb időre szól. Bennem
a játék kényszeres viselkedés. Nem tudok alakoskodni.
Olyanokra van szükségem, akik tudják, hogy

mindezmiként válik valóra.
(...)

Mások készítik feljegyzéseiket,
míg én monológot mondom a színpalak mögött, hol

senki sem hallja, amit beszélek, De most sem lehetek
teljesen szabad. Mintha egy színész játszana helyettem,
úgy forgatom a szavakat magamban, akár a tört szeretném.
[Töredék III.]²⁴

Ha az *Ami helyett* című kötet sétáló hőisében Baudelaire flâneurjének rokonára ismerhetünk, ez talán még inkább elmondható a *Berlin&Hamlet* világáról. A kötet az olvasót is kószálásra hívja, nem csupán a térben, hanem a történeti időben is, hogy ekképp mérje fel a szubjektum létrejöttének feltételeit. A másik szerző, akinek a szövegei ebben a folyamatban részt vesznek, Walter Benjamin. *Berlini gyermekkor a századforduló táján* című vissza-

²² Idézi: Földényi F. László: A kallódó fiú. *Filmvilág*, 1997/5, 8.

²³ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 19.

²⁴ Uo., 28.

emlékezése *Berlini krónika* című korábbi munkájából fejlődött ki. A memoár megírását 1932 augusztusában kezdte el, az előszót pedig 1938-ban keltezte. A két dátum között eltelt évek alatt négy változat keletkezett. A mű publikálására, nem függetlenül a Németországban beállt politikai változásoktól, nem kerülhetett sor, bár részletei olvashatók voltak a *Frankfurter Zeitung*-ban Detlef Holz álnév alatt 1933-ban, majd a Thomas Mann által szerkesztett *Maß und Wert* című folyóiratban. Benjamin 1940. szeptember 26-án öngyilkos lett Spanyolországban. Az első kiadásra Adorno támogatásával 1950-ben került sor. Az 1972-es kiadás olyan anyagok közlésével bővült, amelyeket Benjamin eredetileg is a szöveg részének tekintett. 1982-ben aztán Párizsban előkerült egy olyan változat, amelyet Benjamin végsőnek tekintett. Ez került be a *Gesammelte Schriften* (Összegyűjtött írások) 1989-es kiadásába. Borbély Szilárd még nem használhatta Márton László e kiadás alapján készült fordítását, amely 2005-ben jelent meg az Atlantisz Kiadónál. Benjamin írásainak *Kommen-tár és profécia* címmel 1969-ben megjelent magyar nyelvű válogatása volt a segítségére, amely Berczik Árpád fordításában szemelvényeket tartalmaz Benjamin memoárjából.

A benjaminini mű alapszituációját maig legpontosabban talán Anna Stüssi foglalta össze 1979-ben írott *Erinnerung an die Zukunft* (Emlékezés a jövőre) című munkájában. A könyv első fejezete Benjamin Tiergartenről szóló memoártörödéket elemzi: „A város, az ember kulturális produktuma, annak, aki eltéved benne, olyan zavarba ejtő lehet, mint egy darabka ismeretlen természet, amely száműzte őt magából. Akinek a város természetként jelenik meg, annak ezáltal sem közelebbi, sem ismerősebb nem lesz, ellenkezőleg, a város természetellenes (unnatürlich) és idegen lesz számára. Egy embertől független, rejtélyekkel teli életre tesz szert általa, amelyet meg kell fejtenie. A nagyvárosi emberben ebben a helyzetben olyan képességek ébrednek fel, amelyekről a hétköznapiakban mit sem tudott: megtanul jeleket olvasni, nagy bajában minden iránymutatássá válik, hogy megjelje az elvesztett utat. Hasonlóan a mesebeli gyerekekhez, akik eltévednek a rengetegben, és meglik megmenekülésük nyomait, a városlakó az aszfalton és a falak között megvalósítja az eltévedés művészetét: a figyelmet a jelekre és a titkos üzenetekre. A város ismeretlenné vált, de ettől nem válik az elveszettség színpadává, átadja magát annak, aki ért hozzá, hogy felismerje a jelentés-összefüggéseket; a tájékozódás sokat ígérő terepe lesz”.²⁵ A kószáló, aki ebben a városban nőtt fel, és most mégis ismeretlenné válik számára gyermekkorának színhelye, nem otthona többé, allegóriaként tekint minden részletre, helyre. Az eltévedést nem a helyes út, a tájékozódóképesség elvesztéseként kell itt értenünk, az eltévedés szándékolt állapot, módszer. Aki így eltéved, annak a célja nem egy pont, hanem maga az út. Stüssi felismeri, hogy ez a magatartás különbözik a 19. századi kószálótól. A 20. századi flâneur ismét, visszanyeri gyermeki viszonyulását, amikor még labirintus volt számára a külvilág.²⁶ E pontról érdemes egy pillanatra visszatekintenünk Rácz Péter kritikájára, hogy lássuk, éppen a benjaminini mű alaptermészetét nem vette figyelembe, így aligha tévedhetett volna nagyobb Borbély Szilárd olvasásakor. Az ő műve ugyanis az ismétlés ismétlése. Lényegében ugyanazt az utat járja be, mint Benjamin, mondatai az ő mondataira utalnak, de nem veszi át őket szóról szóra, ahogy Kafka leveleinek szövegével tette. Az ismétlés ismétlése, mint látni fogjuk, hívásként eleve bele volt foglalva az eltévedés benjaminini művészetébe. A Tiergartenről szóló rész kulcsszava a labirintus, amit Borbély Szilárd is átvesz:

Az utcanevek, mint száraz ágak
a parkban, amely ma a labirintus,
utam a Bendler-hídon át vezet,²⁷

²⁵ Anna Stüssi: *Erinnerung an die Zukunft*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1977, 12.

²⁶ Uo., 13.

²⁷ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 41.

A labirintus magától értetődően idézi fel Ariadné mítoszát. Borbély Szilárd beszélője az eltűnő Ariadné nyomában halad, akit nem érhet el. Ariadné Benjaminsnál is egy rejtőzködő, láthatatlan lény neve. Anna Stüssi ennél pontosabban fogalmaz: Ariadné „egy ismeretlen tulajdonnévnek helyét tölti ki”.²⁸ Ez az üres hely kettős horizontot nyit meg: „a szépség, ami a gyermek számára elérhetetlenül a jövő horizontján lebegett, a felnőtt számára soha el nem értként a lezárt múltban reked”.²⁹ A múlt és a jelen kettős horizontja az ismétlés ismétlésében más tartalmakat nyer. Nem az elérhetetlen és a soha el nem ért szépség keresése teszi labirintusszerűvé a város utcáit, tereit, hanem az idő természete. Benjamin angyalát, emlékszünet, az idő vihara folyton a jövő felé sodorja, a vihar szele tehát a múlt felől fúj. Ugyanez történik a *Tiergarten I.* című versben a Hesperidák almáival megrakott hajókkal. „Az Európa múltja felől kerekedő szellő / lassan hajtja a Hesperidák almáival / megrakott hajókat fölfelé”. A Hesperidák kertje bizonyos hagyományok szerint Árkádiában volt. A kert egyik fáján az örök ifjúság és a halhatatlanság aranyalmái teremtek. Hogyan kerül egymás mellé Árkádia, az örök ifjúság, a halhatatlanság és Berlin? És mit jelent az egymás mellett állásuk?

Benjamin Hitler hatalomra jutása után elmenekült Berlinből. A *Berlini gyerekkor 1900 táján* nagyrészt emigrációban készült. Ugyanebben az időben dolgozott *A történelem fogalmáról* című történetfilozófiai tézisein. A mű harmadik tézise így hangzik: „A krónikás, aki az eseményeket elmeséli anélkül, hogy nagy és kis események közt különbséget tenne, az igazságnak tartozik számadással, hogy semmi, ami valamikor megtörtént, ne vesszen el a történelem számára. A múltjával persze csak a megváltott emberiség rendelkezhet a maga teljességében. Ez azt jelenti, hogy csak a megváltott emberiség számára válik a múlt minden egyes pillanata idézhetővé. Minden megélt pillanat *citation à l'ordre du jour* lesz – amely nap a végítélet napja”.³⁰ Ha ez így van, ez nem csupán azt jelenti, hogy a múlt túlnyomó része a krónikás kezén is elveszik, hanem azt is, hogy a múlt csak egy mindenkor eljövő, mert végső pillanat felől válik teljes egészében idézhetővé, akkor kerülhet a maga teljességében az idézés napirendjére, úgy, hogy a felvillanó pillanatok fényes pontja nem huny ki. Miközben Benjamin az emigráció napjait élte, és Berlinben minden utcasarok Hitler izzasztó hatalmát hirdette, Benjamin megpróbálta olyan tekintettel nézni a várost, amely számára elérhetően a lehető legközelebb áll a megváltott emberiség tekintetéhez, saját gyermeki tekintetével. Azt viszont még nem tudhatta 1938-ban, amikor a kéziratot lezárta, mi következik ezután.

Borbély Szilárd tekintetében már benne van a később történt események ismerete. Az egész könyv fölött ott lebeg a holokauszt árnyéka. Benjamin 1942-ben öngyilkos lett. Felice Bauer családjá 1930-ban Svájcba emigrált, majd 1936-ban az Egyesült Államokban telepedett le. Kafka 1924-ben tüdőbajban meghalt. Max Brodöt műveinek elégetésére kérte. Brod nem teljesítette barátja kérését. 1925 és 1935 között számos művét kiadta, a kiadatlan kéziratokat pedig egy bőröndben kimenekítette Palesztinába. Az utolsó vonattal hagyta el Prágát, amely 1939 márciusában a német csapatok bevonulása előtt még kifutott a központi pályaudvarról. Amikor Borbély Szilárd a versekben bejárja Benjamin nyomait, nem idézheti fel saját gyermeki tekintetét, mert az ő gyermeki tekintete nem Berlinhez tartozott. Következésképp ezen a módon a jövőre sem vethet pillantást. Az ő pillantásának perspektívája ebben az esetben is, mint későbbi műveiben sokszor, leginkább a *Bukolikatáj*ban posztumusz kötetében, Árkádia. Jól tudjuk, Kazinczy azt javasolta, hogy ezt a mondatot vessék Csokonai sírjára: „Et in Arcadia ego”. Borbély Szilárd irodalomtörténeti pályája kezdetétől sokat foglalkozott mindkét szerzővel, különösen Csokonaival,

²⁸ Stüssi: i. m., 15.

²⁹ Uo., 23.

³⁰ Walter Benjamin: *Über den Begriff der Geschichte. Gesammelte Schriften I. 2.*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1991, 694.

és az úgynevezett Árkádia-pörrel, illetve ennek tükrében Csokonai karakterével.³¹ A sírfelirat Kazinczy értelmezésében azt jelentette volna, hogy a költő valamikor Árkádiában élt, „Árkádiában éltem én is”, míg Fazekas Mihály a helyes jelentésre mutatott rá, amely szerint a mondat a halálnak kölcsönöz hangot, és ő, tehát a halál mondja azt, hogy még Árkádiában is ott van. Bódi Katalin kiváló tanulmányban tekintette át Árkádia képzőművészeti ábrázolásait. Felidézett egy 1803-ban megjelent anatómiai albumot, helyesebben a belső címlap mellé helyezett metszetet, „amelyen egy árkádikus táj idilljében tudós emberek, bölcs férfiak boncolnak fel egy sziklára kiterített halott testet”.³² „A test egy kőre van helyezve, ami minden boncolást ábrázoló kép esetében Krisztus testének a keresztről való levétel utáni kiterítésére referál: itt ráadásul az oldalra billentett fej és a széttárt karok a keresztpozíciót is felidézhetik. A testet a szegycsonttól az ágyékgig nyitja fel a boncolást végző alak, akit társa egy könyvből, kezét intésre emelve irányít: ez a kicsinyítő tükör visszi színre a kezünkben tartott anatómiai album használati módját, illetve a tudás birtoklásának és alkalmazásának lehetőségeit. A kereszt alakban, a lágy részeket teljes mértékben láthatóvá tévő felnyitott felsőtestből a szív hiányzik, ahogyan azt a kép bal oldalán álló figurák eszmecseréje világossá teszi. Az alacsonyabb, fiatalabb figura tartja kezében a szívet, míg a magas, szakállas, méltóságos alak a halott testre, pontosabban a szív helyére mutat”³³ – olvasható Bódi Katalinnál a metszetről. Majd hozzáfűzi: „A jelenet előterében a barokk *Et in Arcadia ego*-tematikából jól ismert, vanitas-metáforaként értelmezhető koponya és csontok hevernek, ami természetesen Árkádiának a Fazekas Mihály által is értett jelentését erősíti”.³⁴ Az ábrázolás ilyen formán egyszerre érinti a *Halotti pompa* egész világát, valamint Kölcsey *Vanitatum vanitas* című költeményét, amelyről Borbély Szilárd doktori disszertációja szólt. Árkádia azonban a *Berlin&Hamlet* koncepciójában az emlékezet alakzatává válik. A történelem, pontosabban a történelmi kataklizma másikja lesz, olyan távlatot biztosítva, ahonnan rá lehet tekinteni a történelemre mint az emberi botrány helyére, az eltűnő nyomokra és a felejtésre.

A tekintethez tartozó retorika („De hol van már”) ironikus módon megfelel a Villon *Nagy Testamentumában* szereplő *Ballada a hajdani idők dámáiról* című vers szállóigévé vált refrénjének („De hol van már a tavalyi hó”). A kérdést azóta rengeteg vers megismételte, például Juhász Gyula *Ódon balladája*, hogy aztán az idők távolából rimeljen rá Marlene Dietrich *Sag mir, wo die Blumen sind* című dala, amelyben egy nő kérdezi, hol vannak a katonák. Villonnál ez a sor az idő mulandóságát, a halál végső, meghaladhatatlan valóságát fejezte ki. Marlene Dietrichnél a háború értelmetlensége, pusztítása és az emberi élet semmisége fölötti megrendülést. Az elmúlás minden esetben értékvesztést jelent. Amikor Borbély Szilárd verse a wannseei konferencián részt vevő férfiak nevét sorolja, nem olyanok nyomát keresi, akik értéket képviseltek. Épp ellenkezőleg, olyanokét, akik közönyösen, kedélyes poharazgatás közben embermilliók haláláról döntöttek. Eltűnésük ugyanakkor diadalnak sem mondható, hiszen amit elterveztek, visszavonhatatlanul megtörtént. Annál is kevésbé lehet szó diadalról, mivel a versbeli archívum utolsó neve Henriette Vogelé, aki nem tartozik a konferencia résztvevői közé. A halálos beteg író nő öngyilkossági szerződést kötött Heinrich von Kleisttel. 1821. november 21-én egy együtt töltött éjszakát követően Kleist a Wanssee partján előbb őt lőtte le, majd magával is végzett. A wannseei konferenciát és a pár halálát tehát csak a helyszín kapcsolja össze. A vers a békés berlini tó partján a történelem nyomainak eltűnését konstatálja.

³¹ Lásd Borbély Szilárd: „Nyugszol a nyárfáknak lengő hűvösében”. *Tanulmányok Csokonairól*. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen, 2023, 90–116.

³² Bódi Katalin: *Et in arcadia ego és felboncollak*. *A Vörös Postakocsi*, 2015. 08. 17.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

Hol van Georg Leibbrandt, Erich Neumann, Wilhelm
Kritzinger, hol Gerhard Klopfer, az ügyvéd, Otto Hoffmann,
a kereskedő, és Heinrich Müller, aki eltűnt nyomtalan?
És a többi kilenc hová lett?

Tizenöt férfi beszélgetett kilencszáznegyvenkettő január
huszadikán az Am Großen Wannsee egyik villájában,
a kesernyős cigarettafüst és az erős konyak ködében.
A fanyar szag nem hasonlított a vérhez.

És hamarosan nem várt megrendelések futnak be
az erfurti Topf und Söhne céghez. De akkor már
senki sem kérdezte, hol van az örült porosz tiszt?
És hová tűnt Henriette Vogel szeme kékje?³⁵

Az időben felszámolódnak a megtörtént események nyomai. Az idő természetéből nem az emlékezet, hanem a felejtés, az eltűnés fakad. Ilyen értelemben az, amit történelemnek nevezünk, tehát ami az emlékezet műve, az idő nyomtalanító hatásának megakasztásából, megfékezéséből keletkezik, anélkül, hogy a történetíró, a krónikás ennek feltétlenül tudatában lenne. Az idézés idézése, az, amit ebben a kötetben az irodalom, a vers csinál, ebben az értelemben nem szegődik a történetírás társául. Fegyelmezett semlegességgel viseltetik az idő nyomtalanító hatása iránt. A líra létmódja itt a fegyelmezett tűnődés a nyomok fölött. Az [*Alexanderplatz*] című vers, ahogy több kritikus észrevette, József Attila *Téli éjszaka* című költeményével tart fenn intertextuális kapcsolatot. A *Téli éjszaka* versek kezdő (ön)felszólítása, „Légy fegyelmezett!”, nem csupán a felmérés józanságára vonatkozik („Hol a homályból előrehajol / egy rozsdalevelű fa, / mérem a téli éjszakát”), de arra is, hogy a felmérés által megjelenő észleleteket a vers ne csupán az érzelmekről válassza le, hanem az emberi érzékelésről is mint olyanról. „A költői »mérés« tehát hang- és fényeffektusokat (illetve ezek látszólagos ellentéteit) extrapolál a »téli éjszaka« összefüggéséből, pontosabban közvetíti ezeket, sőt: ezen közvetítettség elemeinek vagy struktúramozzanatainak mutatja őket. Mintegy mesterségesen kikülöníti őket a »téli éjszaka« látszólag természeti dimenziójából, mondhatni laboratóriumi körülmények között preparálja őket”, írja Lőrincz Csongor.³⁶ Borbély Szilárdnál ilyesféle kikülönítés nem történik. A fegyelmezettség nem a megfigyelő megkívánt tulajdonsága, hanem a városi tájé. Szenvtelen adottságként³⁷ kerül szóba.

Az Alexanderplatzon az U-Bahn bejáratánál
eltaposott kartonpapír. Átépítés alatt
a tér. Itt minden fegyelmezett. A földön
papírdoboz néhány pénzérmével. Belorusz
énekes operaslágerei. Fehér pára az S-Bahn-
pálya boltívei alatt a lámpafényben.

A versbeli Alexanderplatz „Európa megvetett arcának” tükröként jelenik meg egy új világmegvetett hajnalán. A belorusz operaénekes mellett szóba kerülnek a belvárosi építkezésekről koszos ruhában hazatérő vendégmunkások, „főként / szlávok és románok, de van-

³⁵ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 54.

³⁶ Lőrincz Csongor: A ritmus némasága? József Attila: *Téli éjszaka*. *Alföld*, 2017/4, 40.

³⁷ Bazsányi: i. m., 101.

nak spanyolok / meg olaszok is”, továbbá ideges vietnámi cigarettaárusok. A beszélő ezekkel az idegen és kiszolgáltatott egzisztenciákkal érez közösséget: „Napközben együtt étkezünk / az ideiglenes gyorsbűfékben”. Az Alexanderplatz szimbolikus helye az új, még ismeretlen világkorszaknak. Az 1989. november 4-én egymillió ember részvételével ezen a téren lezajlott demonstráció tette nyilvánvalóvá, hogy a második világháború utáni hidegháború időszaka lezárult. Néhány nappal később lebontották a Kelet- és Nyugat-Berlint elválasztó falat. Az Alexanderplatz, ami egykor az NDK politikai életének központja volt, az újraegyesítés után szinte a felismerhetetlenségig megváltozott. A *Berliner Zeitung* 2021. április 10-i számában nem ok nélkül kapta a tér jelenkori történetét összefoglaló cikk ezt a címet: *Vom Alexanderplatz zum Allesandersplatz* (Az Alexanderplatztól a Mindenmáslett térig). A versben az átépítés folyamata a város és a téli ég viszonyának zavaros képzeteibe torkollik, és nyugtalanítóan ismétli meg Wim Wenders 1987-ben bemutatott *Berlin fölött az ég* című filmjének nyitó képét, amelyen a lebombázott és romos állapotában meghagyott Gedächtniskirche fölött téli felhők vonulnak. Wim Wendersnél mindvégig tisztán megkülönböztethető marad az égi és a földi perspektíva, a város és az ég viszonya, főhősei pedig érvényesen lehetnek olyan jóakarátú angyalok, akik az emberek számára láthatatlanul segítenek, és részvétellel szemlélik az emberek életét. Egyikükben, Damielben vágy ébred, hogy ne pusztá megfigyelője legyen az emberek világának, hanem részese. Borbély Szilárdnál a viszony összezavarodik: „A város maga, mint a téli ég, / lebeg az űrben”, „A város felett száll el a téli ég”. A fegyelmezett viszonyok labirintusszerűvé válnak, a vers egyetlen megszólítottja pedig újra csak Ariadné lehet:

A felszínen új
mítosz épül. Az építkezés miatt a kivezető
utakat rendszeresen átrendezik. Valóságos
labirintus ez. Mondom neked, Ariadné,

kedves, már nincs messze a kijárat. Ujjait
bedugja a téli éj a térről, hol a tejszerű,
lámpafénytől opálos ködben készülődnek
az árusok a Karácsonyra. Mint lucskos szalma,
hull a lámpafény az utcakőre.

Bevezetésképp azt mondtam, Borbély Szilárd költészete a *Berlin&Hamlet* által kiteljesíti eddigi allegorikus impulzusait, olyan nevek, jeltöredékek mintázatát alkotja meg, amelyek minden transzcendens odaértést nélkülöző vagy lebontó írásszerűségükben jelentésségüket, mint egy sosem betöltődő emléket, folyamatosan elhalasztják. A kötet allegorikus működésének megértésében Walter Benjamin lehet segítségünkre. „Miközben a szimbólumban a pusztulás megdicsőülésével a természet transzfigurált arca a megváltás fényében egy pillanatra megmutatkozik”, írja, „addig az allegóriában a történelem facies hippocraticája megmerevedett őstájként tárul a szemlélő szeme elé. A történelem mindazzal, ami időtlent, szenvedést és elhibázottat magában visel, ott van egy arcon – nem, egy halotti fejen. És amennyire hiányzik belőle a kifejezés minden »szimbolikus« szabadsága, az alak klasszikus harmóniája és minden emberi – az ember természetről levált alakját a rejtély kérdéseként mondja ki, és nemcsak az emberi lét természetét, hanem az egyes ember biografikus történetiségét is. Ez az allegorikus szemlélet lényege (...). Ennyi jelentés, ennyi halál felé fordulás, mert legmélyebben a halál ássa meg a phüszisz és a jelentés közötti (...) demarkációs vonalat. De amennyiben a természet kezdettől fogva a halál felé tart, annyiban kezdettől fogva allegorikus. A jelentés és a halál annyira időbeli a történelmi kibontakozásban, mint amennyire a teremtmény bűnösségében csíráként szorosan

egymásba kapcsolódnak.”³⁸ A történelem az allegóriában írásként lép fel. A történelem szót ezúttal a legszélesebben kell értenünk úgy, hogy az allegorikus folyamatban részt vevő egyes ember történetiségét is magába foglalja. Ez a folyamat ugyanakkor a halállal van eljegyezve, amennyiben a halált nem az eltűnés, a nemlét szinonimájaként használjuk, sokkal inkább az idő elmúlásának érzékelhető formájaként, a teljességgel nem jelen lévő megmutatkozásaként.

Borbély Szilárd kötetének néhány verse hasonlóképpen írja le az allegorikus emlékezet működését: „A messziről / érkezett hír visszhangja lesz saját / késlekedő érzésének. Előhang, / amelyet szenvedés követ” (*[Epilógus I.]*); „Minden / valami másban foglal helyet, / amely birtokolja őt. Az egyik szó / a másikat. A szót magát pedig // egy fogalom” (*[Töredék I.]*); „Beszélgetésünk / most emlékezés volt inkább, visszavonása mindannak / ami korábban történt” (*[Krumme Lake]*); „Olvastam könyveket, halott betűk / sírkertjeit” (*[Töredék X.]*). E töredékes, érzését késleltető vagy véglegesen elhalasztó allegória ugyanakkor arra hívja olvasóját, hogy töredékességét újabb töredékekkel, nevekkel egészítse ki, azaz történetet írjon, annak tudatában, hogy minden kiegészítés szinguláris esemény lesz. A most előttünk fekvő könyvben végül minden elmondható történetet és leírható nevet egyetlen név tartalmaz, a „városistené”, Berliné. Mintha nem vezetnének ki utak ebből a városból, ebből a névből, miközben az odavezető gyötrelmes út is szüntelenül halasztást szenved, elnapolódik. A megérkezés és a kiút együttes lehetetlenségének emlékei és töredékei Kafka Felice Bauernek írott sorai, melyeket a *Levelek* címmel jelölt darabok felhasználnak. A kérdés csupán az, hogy magából az allegóriából van-e kiút. Visszavezethető-e az idézet saját forrásához, egymásra írható-e Kafka allegorizálódott neve a levelek szerzőjének nevével, visszahelyezhető-e ez az allegória Felice Bauer és a Kafka név egykori viselőjének szerencsétlen történetébe? Ha így tennénk, Borbély Szilárd könyvét a történet adalékaként, kommentárjaként olvasnánk, azon az áron, hogy kitörünk belőle minden egyéb odaírt vagy odaírható nevet. A Kafka név Berlin nevében elszákad az őt hordozó korábbi történetektől, csupán a hozzá tartozó szövegeket viszi tovább töredékek és idézetek formájában. Kafka neve összekapcsolódik más nevekkel, amelyekben az allegóriának ugyanaz a szerkezete ismétlődik. Ilyen név Hamleté és Benjaminé. A jelentésének betöltését szüntelenül elhalasztó allegória mindig mintázatot alkot. Sosem áll önmagában, szüntelenül kész arra, hogy a világot idézetek bonyolult rendjére cserélje föl. A jeleknek e mintázatában az én szöveggé válva szenvedés nélkül tűnhet el, ugyanakkor az őt magában foglaló szöveg olvasójaként korlátlanul bővítheti a mintázatot, idézhet, miközben felidézhetővé teszi ön magát:

Mint előadás után az est, nehéz lesz akkor
szétválogatni azt, ami történt és nem; de tudd,
csupán a játék volt, amely elmosta azt,
ki voltam én 's mi volt létem. Mert

engem, kit megszállt mások beszéde,
's hangsúlyokban voltam jelen, majd
újra felidéz a színpad, mely ekkora már
üres, 's mégis jelentésekkel tele. Mint játék

után az arc, fényesen mosolygó, ám hideg,
akár a szív jege. „Míg él ember szeme

³⁸ Walter Benjamin: *Ursprung des deutschen Trauerspiels*. Verlag, Frankfurt am Main, 1972, 182–183.

's lélegzete, mindaddig él arcom,
's élsz benne te" – mondom; noha nem

én és nem te, csupán egy szöveg
emlékezete. 'S mit átélt ez a mondat,
csak te tudod és én. 'S ők olvassák még,
mikor nem lesz se játékos, se játék.
[*Allegória IV.*] ³⁹

Borbély Szilárd verseskötetében az allegorikus nyelvi mozgások mégis a személyesség impetusával telnek meg, az ént ironikusan megkettőzve egy személyes léthelyzet hajlásszöge alatt, egy konkrét, csapdaszerű berlini tartózkodás képeinek, útjainak közvetítésével válnak láthatóvá. Az én ironikus törésének tapasztalata azonban szintén Hamlet nevéhez kapcsolódik, a kettősség az excentrikus (ön)értelmezés, az én önmaga utáni nyomozásának, spionkodásának (ez is Berlin nevéhez, történetéhez tartozik) kívülségében nyilvánul meg. Így válik az allegória teatralitása veszélyes, az ént eltörlő, ugyanakkor excentritásában újraalkotó játékká, az értelmezés pedig (ön)gyanúsítássá:

Mert a herceg az iróniára vágyott,
ezért a gyilkosságot kapta cserébe.
A szavak között rejtély után kutatva

utazása során olyasmire lelt, amit nem értett.
Apjának, aki Wittenbergába küldte,
levelekben kellett beszámolnia tapasztalatairól.

Kísérői közt volt valaki, aki jelentéseket készített
rőla. És mivel tudta ezt, időnként megpróbálta
ezeknek a beszámolóknak a stílusát utánozni.

(...)

Ez után úgy kezdte figyelni magát,

ahogy kísérője láthatja. Meg kellett
előznie azok szándékát, akik ki nem mondott
gondolataiért akarják büntetni. Tudta,

csak akkor kerekedhet fölébük, ha kitalálja, amit
ellenségei még nem gondolnak, de hamarosan
kiolvasnak ideges és kapkodó gesztusaiból.
([*Töredék VII.*]) ⁴⁰

Stieglitz kalapos nője levelet ír egy prágai fiatalembernek, amelyben burkoltan azzal gyanúsítja magát, hogy türelmetlensége miatt, amivel Berlinbe hívta, ő tehet a fiatalember indokolatlan félelmeiről és vágyáról, hogy eltűnjék a világból, ami még szorosabban apja szelleméhez köti.

³⁹ Borbély: *Berlin&Hamlet*, 51.

⁴⁰ Uo., 55.

ELBÚJÁS ÉS ELŐBÚJÁS

Frank O'Hara és John Ashbery, New York queer költői

2024 nyarán a VárfoK Galéria rendezvénytársasággal ünnepelte a New York School nevű amerikai költői és művészeti mozgalmat, aminek során magyar költőket, zeneszerzőket és képzőművészeket kértek fel, hogy vegyenek részt az eseménysorozatban, és annak keretében támogatták új művek, közös alkotások létrehozását is. Ezt tekinthetjük úgy, mint az 1950-es és 60-as években feltörekvő, utóhatásában mára a legbefolyásosabbnak és legelismertebbnek tartott amerikai költői mozgalom megkésett magyar megérkezésének megkoronázását, aminek keretében egy hasonló megmozdulást kíséreltek meg szimbolikusan létrehozni hazai tájon is.

A New York School költői és művészei sokfélék voltak, az informális baráti csoportosulásnak nem volt kiáltványa, nem voltak szigorú szabályai vagy merev irányvonala. Az alkotások és egyéni ars poétikák legfőbb, általános jellemzői a francia modernizmus, az orosz avantgárd és elsősorban a szürrealizmus erős hatása, a hagyományokkal való szakítás, valamint az absztrakt expresszionizmus és a jazz szabadságának és spontaneitásának ihletett felhasználása. Bár a New York Schoolhoz kötődtek képzőművészek és zenészek is, elsősorban a költőkkel szeretnék foglalkozni, azon belül is a két legismertebb, a mozgalmat megalapító, magyarul is olvasható szerzővel: Frank O'Harával és John Ashberyvel. A két költő a Harvardon ismerkedett meg az ötvenes években, majd New Yorkban telepedtek le, ahol O'Hara a híres Modern Művészeti Múzeumban (MOMA) kapott állást, eladóként kezdte, majd gyorsan emelkedett a segédkurátori pozícióig. Fiatalon, negyvenévesen, 1966-ban autóbalesetben hunyt el, saját életében csak két vékony önálló kötete jelent meg. John Ashbery életében is fontos szerepe volt a képzőművészetnek, és éveken át művészeti kritikusként dolgozott, majd a költészet tanáraként számos rangos New York-i egyetemen megfordult. Ötvenegy évvel élte túl barátját, számos kötete jelent meg, és több új generációt nemcsak inspirált, hanem tanított és mentorált is.

Magyarországon mindkettőjüktől számos vers jelent meg fordításban, elsősorban folyóiratokban és antológiákban, de az önálló kötetekre mostanáig kellett várni. Kántor Péterrel már a kilencvenes években lelkesen terveztük egy lehetséges O'Hara-kötet magyar kiadását, de sajnos a körülmények nem voltak adottak, egyik kiadó sem vállalta támogatás híján a költséges tervet. Több próbálkozás és nekirugaszkodás után így 2020-ban jelent meg O'Hara első magyar nyelvű kötete, *Töprengések vészhelyzetben* címmel a Magvető Kiadó gondozásában, amit Krusovszky Dénessel közösen fordítottunk. Ugyanabban az évben jelent meg Ashbery első magyar kötete is, az *Önarckép konvex tükörben* a 21. Század Kiadónál, amiben szintén fontos szerepe volt Krusovszky Dénésnek, mellette Lanczkor Gábor és Mohácsi Balázs fordították a verseket. Mindkét könyv mögött a *Versum* online folyóirat állt.

Frank O'Hara és John Ashbery mindketten meleg költők voltak, ami verseikben is több szinten megjelenik, O'Hara például számos homoerotikus verset írt. Viszont nemcsak a queer poétikai és esztétikai tradíciókat és törekvéseket szeretném körüljárni, hanem a politikai és társadalomtörténeti kontextust is, hiszen a queer fogalmát ezen aspektusokról nem lehet leválasztani.

Mit is jelent a queer? Talán ismertebb az elterjedt és ma is használt LMBT+ betűszó, ami a leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű identitások összességét takarja. Sokféleképpen lehet definiálni a queert, én az LMBT+ betűszó szinonimájaként fogom használni, azaz itt most minden olyan nemi és szexuális irányultság összességét jelenti, ami eltér a heteroszexuálistól. Bár a New York School tagjai még a „gay” és „homosexual” szavakat használták, az egyszerűség kedvéért a ma már közkeletű és az irodalomtudományban is uralkodóvá vált queer gyűjtőfogalmat részesítem előnyben, ami Ashbertől sem volt idegen, és aminek ma már gondosan kidolgozott teoretikus háttere van.

A queer elmélet kétségbe vonja a hagyományos társadalmi binaritásokat, a férfi–nő, heteroszexualitás–homoszexualitás kettősséget. A huszadik század második felében kialakuló és a mai napig változó és formálódó elmélet alapja a posztstrukturalizmus és a dekonstrukció. A fogalmakat megkérdőjelezi és újraértelmezi. Azt állítja, többek között, hogy a nem és a nemiség nem kőbe véssett adottság, hanem skála, kontinuum, és az emberek többsége a biszexualitás valamilyen fokán helyezkedik el – ezt nevezi a pszichológia Kinsey-skálának –, illetve mindenkinben megjelennek hagyományosan femininnek vagy maszkulinak kategorizált tulajdonságok. Ráadásul semmi nem szilárd, minden képlékeny és fluid, az ember önazonossága időben és térben is változik. Bizonyos teoretikusok szerint az ember szexualitása nem a saját egyéni tulajdonsága, hanem a két ember közötti kapcsolat jellemzője, azaz relatív, magyarul az egyén különböző emberekhez való viszonyában is fluid, kapcsolattól függően változhat az önazonossága. A performativitás elmélete szerint a nem vagy gender valójában egy eljátszott szerep, ami a folyamatos ismétlésben rögzül. Ha végigolvassuk a queer elmélet fő teoretikusainak munkásságát, Judith Butler és Eve Kosofsky Sedgwick könyveit és tanulmányait, ennél persze sokkal bonyolultabb elemzéseket kapunk, de elégedjünk meg most ennyivel. A queer elméletet ráadásul mindig is hangsúlyosan társadalompolitikai célok motiválták, küzdelmének fő célpontjai a hagyományok által diktált kötelező heteroszexualitás, a heterocentrizmus és a heteroszexizmus, azaz a heteroszexualitás felsőbbrendűsége.

Mint köztudott, a melegeket évszázadokon keresztül elnyomták, üldözték, bebörtönözték és bizonyos korokban ki is végezték. A homoszexualitást eleinte az egyház bűnnek, később a jog bűncselekménynek, majd az orvostudomány mentális betegségnek tekintette. A melegség mint identitás Foucault szerint az 1870-es évek körül alakult ki. A közhiedelemmel szemben nem az azonos neműekhez vonzódó egyének találták ki, hanem azok a német jogalkotók, akik a jog nyelvén próbálták megfogalmazni, mi is ez a bűncselekmény, majd azok az orvosok, akik kísérletet tettek rá, hogy definiálják, mi is ez a betegség. A meleg politikai mozgalmak erre reakcióként jöttek létre. Ez azért fontos, mert ennek az egyenjogúsági, polgárjogi küzdelemnek egy későbbi fázisában jött létre a New York School, és több tagja is a maga módján, az alkotói tevékenységével kivette belőle a részét.

Annak ellenére, hogy Petőfi kortársa, az amerikai Walt Whitman már a tizenkilencedik század közepén férfiak szerelméről írt verset, az 1940-es és 50-es években a folyóiratok és kiadók szerkesztői sorra dobták vissza a homoszexualitást tematizáló folyókeket. Robert Duncan, egy másik fontos amerikai neoavantgárd költészeti csoport, a Black Mountain tagja, a sok elutasítás hatására 1944-ben publikált egy hosszú, történelmi jelentőségű esszét *Homoszexualitás és társadalom* címen, amelyben felszólította az amerikai meleg értelmiségieket, művészeket és irodalmárokat, hogy ne éljenek zártkörű gettóban, hanem vállalják fel önmagukat, és a „legmélyebb érzéseiket ne váltsák fel piacképes érzékösségre”.¹ A beatnik Allen Ginsberg és Frank O'Hara, akik mellesleg ugyanabban az

¹ A szövegben szereplő versek és idézetek a szerző fordításai.

évben, 1926-ban születtek, megfogadták a tanácsát, de majd egy évtizeddel később is a szerkesztők a verseiket hasonló okoknál fogva utasították el.

A New York School az ötvenes években, az úgynevezett McCarthy-korszakban alakult, ami sok történész szerint a legnyíltabban homofób évtized az Egyesült Államok történetében. A kommunizmustól való félelem jegyében a baloldali gondolkodású értelmiségieket és művészeket zaklatták és gyakran hamis vádakkal bíróság elé állították. Sok más művész között ezekben az években utasították ki az Egyesült Államokból Charlie Chaplint és Bertolt Brechtet baloldali politikai nézeteik miatt. A melegeket is nemzetbiztonsági kockázatnak nyilvánították, sok ezer embert tettek ki állami hivatalokból vélt vagy valós homoszexualitásuk miatt. A filmiparban az 1930-as évektől egészen 1968-ig az úgynevezett Hay-kódex megtiltotta a meleg karakterek filmes ábrázolását. Bár ebben az időszakban számos zseniális homoerotikus avantgárd művészfilm készült, többek között Andy Warhol stúdiójában, de ezeket szigorúan csak privát rendezvényeken mutatták be. Nagyjátékfilmbe legfeljebb humorforrásként, komikus karakterként került egy-egy női ruhába öltözött férfi. Irodalmi, költészeti téren a nagy botrányt és áttörést Allen Ginsberg *Üvöltés* című kötete jelentette 1956-ban. Obszcén irodalom kiadása és terjesztése vádjával letartóztatták a kötet kiadóját, a szintén a beatnemzedékhez tartozó költőt, Lawrence Ferlinghettit, majd hosszas jogi eljárás után végül a kaliforniai legfelsőbb bíróság felmentette a szólásszabadság védelme nevében. Az áttörés valódi kezdete még több mint egy évtizedet váratott magára, 1968-ban New Yorkban a Stonewall nevű melegbárban a vendégek fellázadtak az őket vegzáló rendőrök ellen, a napokon át tartó küzdelem megállíthatatlan lavinát indított el. De addigra Frank O'Hara, a New York School vezéregyénisége már két éve halott volt.

Ne siessünk előre. A későbbi New York School költők magja a negyvenes években a Harvardon barátkozott össze, majd 1951-től éltek New Yorkban és váltak informálisan csoporttá. Érdekességgéppen megjegyzem, hogy a lexikonokban felsorolt öt tag közül négyen voltak homoszexuálisak: Frank O'Hara, John Ashbery, James Schuyler és Barbara Guest – természetesen nem életrajzi elemzéssel szeretnék foglalkozni, de el kell ismerni, hogy a korábban felvázolt politikai kontextusban ez fontos tényező, ami komoly összetartó erőt jelentett. Sokkal érdekesebb, hogy a homoszexualitás hogyan jelenik meg vagy éppenséggel nem jelenik meg a szövegekben poétikai és esztétikai szinten. Fontos leszögezni, hogy a politikai aktivista queer költő szerepét Allen Ginsberg vette magára, a New York School sosem volt aktivista mozgalom.

Frank O'Hara a saját életét, a mindennapi, megélt élményeket tekintette versei alapanyagának, így sok szövege férfiakhoz írt szerelmes, gyakran homoerotikus vers. Sőt, két évvel az *Üvöltés* megjelenése előtt, 1954-ben írt *Homosexuality* címen verset, amiben arról ír, hogyan vadásznak a melegek partnerre, jobb híján parkokban, pályaudvarokon és nyilvános illemhelyeken. Már az ötvenes években olyan természetességgel írt a homoszexualitásról, mint senki korábban. Az 1953-as *Libanon* című versében két férfi csókolózását ecseteli hosszan. Ennek eredményeként viszont az irodalmi élet korabeli kánonalkotó főurmai és intézményei ignorálták, versei camp stílusát komolytalannak tartották. O'Hara csak jóval halála után vált az underground queer szubkultúrán kívül is ismert és elismert költővé.

A New York School költőit sokféle poétika, sokféle hang jellemezte, de érdeklődésük középpontjában mindenképpen a kísérletezés állt. Egyszerre vonzotta őket az avantgárd művészet, a dadaizmus és a szürrealizmus, illetve a populáris kultúra: a filmek, tévéműsorok, magazinok és a popzene világa. Költészetük minden regiszterből szabadon táplálkozott. Az abszurditás és experimentalitás mellett az irodalom szintjére emelték a hétköznapi események és a beszélt nyelv banalitását, miközben elutasították a korábbi költőnemzedékek, mint például T. S. Eliot elitista komolyságát és komorságát, helyette sokkal

jobban érdekelte őket a humor, a játékoság, az irónia és az ironikusan értelmezett pátosz és teatralitás, a trash és a giccs, azaz a camp esztétika.

A camp korábban a queer szubkultúra nyelveként funkcionált, majd többek között a New York School költészetén keresztül került be a mainstream kultúrába és a szélesebb irodalmi nyelvbe, és ma már sok szinten elterjedt a művészetek minden területén. Először Susan Sontag elemezte a camp jelenséget 1964-ben megjelent tanulmányában. Sok minden lehet camp, a drag show-műsoroktól a klasszikus balettig, a camp jellemzői a színpadiasság, a mesterkéeltség, a túlzás és az extravagancia. A korabeli queer camp szubkultúra mindent humorral, játékosággal és iróniával kezel. A komolyságot felváltja a frivolság. A tragédia is komikus. Csábít, erotizál és provokál. Minden egyszerre színpompás és két-színű, játékosan patetikus. Egyfelől naiv, ártatlan és apolitikus, közben mégis hasonló módon operál, mint a queer mozgalom: megkérdőjelezi a hagyományos társadalmi rendet és annak fogalmait. Elmosza a határt férfi és nő, maszkulinitás és femininitás között. A camp két Magyarországon is közismert műfaja a drag show-műsorok és a ballroom kultúra. Mindkettőnek lényege a drag: férfiak nővé változnak, gyakran komikus hatást keltve. Nem a nőket parodizálják ki, hanem a társadalmi elvárásokat és az erőltetett nemi sztereotípiákat.

Az irodalomban is hasonlóan jelenik meg a camp: fontos eszköze a játékoság, az irónia, az álnaivitás, a frivolitás, a teatralitás és az életöröm, ami persze társul a szorongással, a gyásszal és a halálfélelemmel. Frank O'Hara egyik jellegzetes és angol nyelven sokat antologizált camp verse a *Chez Jane*.

Chez Jane

*Ezerféle mütyűr kavarog a szirmokkal tele
fehér bonbonosüvegben a mindenkori
négy óra szédült szeme láttára. Az ingerlékeny
tigris gyönyörű bundában az asztalra
szökik, és anélkül, hogy a virág feszült
figyelmét egy szőrszállal megzavarná,
törekeny sugárban a cserépbe vizez.
Susogásnyi gőz száll fel a porcelán húgycsőről.
Olyasmit suttog, hogy „Saint-Saëns!”, és
gyengéden a rémületes cica szőrös golyóira
tekeredik, kinek elméje megkönnyül.
Zajos töprengés szelleme, ne hagyj el
soha a műteremben, az Állatok Kertjében,
minden délután örök helyszínén! Majd,
miközben zene vakarja görvélyes hasát,
a vadállat felkel, óvatosan és biztosan
megáll, pontosan ismeri a veszélyeket,
fényűzésre teremtett nyelvével végignyálja
tépőfogait; pedig még egy pillanattal
korábban aszpirint ejtett vele ebbe a rózsás
naplementébe. És most egy széket vág
a levegőbe, hogy durvább legyen a fenyegetés.*

A vers nyitóképe, a szírmokkal teli bonbonosüveg egyszerre banális és giccses, mint a vers végén a rózsás naplemente is. A vers mégis működik, mert minden sora parodisztikus és ironikus. A párolgó húgy susogása Saint-Saëns francia romantikus zeneszerző nevét suttozja. A versközepi kétségbeesett felkiáltás ironikusan patetikus, hiszen mit ír le a vers? – egy szürreális vizelést. És itt jön be a queer érzékenység. Hagyományosan a tigris az erőt, a hatalmat, a férfiasságot szimbolizálta, itt, ebben a kontextusban az ellentétje: banális és erőtlenség. A nemi szerve nem lesz fallosz, nem a dominancia és szexuális vágy jelképe, hanem a vizelés eszköze. A verszáró két sorban a ragadozó a préda levadászása helyett hisztérikus gesztust tesz: széket vág a levegőbe. A vers lehet egy egyszerű házi macska drámai és ironikus leírása is.

O'Hara és Ashbery ma nemcsak a New York School, hanem valószínűleg az egész modern amerikai irodalom két legolvasottabb költője. Viszont nemcsak emiatt fontos őket együtt elemezni, hanem azért is, mert a két alkotó költészete teljesen máshogy viszonyul a homoszexualitáshoz. Ashbery az ötvenes évek elején, a koreai háború idején, a sorozóbizottság előtt melegen vallotta magát, hogy felmentsék a kötelező szolgálat alól, így egyedül neki volt arról hivatalos papírja, hogy meleg. Viszont az ötvenes és hatvanas években, amikor Ginsberg a szellemi barikádokon harcolt, és O'Hara homoerotikus versekkel jelentkezett, Ashbery tíz éven át Párizsban élt Pierre Martory francia költővel, távol az otthoni konfliktusoktól, többnyire európai költőkkel olvasott fel irodalmi fesztiválon, az egyiken, Rómában, például Pier Paolo Pasolinivel is összebarátkoztak.

John Ashbery költészetét sokan érthetetlennek, zavarosnak, túl obskúrusnak és kaotikusnak tartják. O'Harával ellentétben a verseiben nem a saját élettapasztalatát dolgozta fel, sokkal jobban érdekelte az álmok és a képzelet világa, a tudat és a nyelv működése. Az elmében végbemenő történeteket próbálja pontosan leképezni, azaz az asszociációkra, a gondolat szabad áramlására épített szövegekből általában hiányzik a hagyományos értelmi kohézió és linearitás. A verseknek gyakran nincs letisztult, körülhatárolható szubjektuma vagy összefoglalható tartalma. Posztmodern költészete nagyon sokrétűen olvasható, sok benne az utalás és idézet, a többértelműség révén az értelmezés játékos és tudatos félrevezetése.

Ashbery verseiben az elbizonytalanított, körvonalazatlan, sokszor véletlenszerűen megjelenő alany így fix identitással sem rendelkezik, az éntudat fluid és kaotikus. Ashbery nem ír nyíltan homoerotikus verseket, kimondottan hárítja, hogy őt bármilyen kategóriába besorolják. Viszont meglepően sok szerelmes verset ír, amelyek tárgya gyakran se nem nő, se nem férfi, azaz nemtelen. Ebben mesterét, Audent követi, aki szintén azt hirdette, hogy a szerelem, az érzelem túlmutat a nemen, nemiségen és a nemi irányultságon. Viszont fontos megjegyezni, hogy évszázadokon keresztül, mivel nem lehetett nyíltan meleg verseket írni, ezt a módszert követte számos költő, kiiktatták a verseikből az egyértelmű nemi meghatározottságot, és semleges tereket hoztak létre, gyakran mégis kétértelműséggel, kettős jelentéssel jelezve, hogy nem minden az, aminek látszhat. Ne felejtjük el, hogy egy nemtelen karakterekkel dolgozó szöveg normatív olvasata mindig heteroszexuális.

A kritikusok között évtizedeken keresztül folyt Ashbery értelmezése körül a vita. Az egyik oldal azt állította, hogy a nehezen érthető verseknek a homotextualitás segít az értelmezésében, azaz a sorok között fellelhető queer utalások és üzenetek feltérképezése. A másik oldal szerint ez túlértelmezés, a queer olvasatok a szövegbe belevetítik a kritikusok szubjektív nézeteit, és ezzel leszűkítik a vers által felkínált jelentéstartományokat. A queer kritika szerint viszont épp ellenkezőleg, a queer olvasatok kizárása szűkíti le a versek lehetséges jelentéseit. A homotextualitást néhány példával szeretném bemutatni. A queer elemzések gyakran a kétértelmű szavakra koncentráltak. Egy Ashbery-vers címe: *The Fairies' Song*. A „fairy” első jelentése tündér, és a szövegben adott a lehetőség, hogy a

tündérmeszeszerű keretet elfogadjuk. Viszont a „fairy” második jelentésében egy gyakori, a meleg férfiakra használt eufemisztikus szleng, azaz a versben nem feltétlenül tündérek, hanem meleg férfiak is táncolhatnak a hegytetőn. Ashbery a fairy kifejezést több versében is használja. Ez egy evidens példa, a verseiben viszont általában sokkal összetettebbek és bizonytalanabbak a szójátékok és a sorok között kiolvasott jelek és utalások.

A *Soonest Monster* című versének első négy sora így szól: „Alig túrnek meg / a periférián élünk, / (...) / bennünket mindig meg kellett menteni / a pusztulás széléről.” A queer olvasat itt megpendíti annak a lehetőségét, hogy Ashbery a meleget teszi meg szubjektumnak, a perifériára szorított melegekkel vállal közösséget, közben, persze, ezt sehol nem állítja egyértelműen. Évszázadokon keresztül a meleg szerzők verseiben a szerelem általában a szorongás, az üldözöttség és a kirekesztettség érzésével párosult, több kritikus úgy véli, hogy Ashbery is részben ebből a hagyományból táplálkozott. Hasonló esetre példa az *Azok a fák* című vers.

Azok a fák

*Bámulatos: a szomszédok
összekapcsolódnak, mintha a beszéd
nem lenne több, mint mozdulatlan alakítás.
Váratlanul úgy rendeződik el,*

*hogy ma reggel a világtól olyan távol
találkozunk, amennyire nem értünk
vele egyet, te és én hirtelen azzá válunk,
amiről a fák meg akartak győzni:*

*már önmagában az is jelent valamit,
hogy ott vannak, és hamarosan
érinthetünk, szerethetünk,
kifejthetjük az indokokat,*

*még jó, hogy nem mi találtuk ki
ezt a kies tájat, ami körülvesz:
neszekkel teli csend,
festői vászon, amin előtűnik*

*egy mosolykórus, egy téli reggel.
Rejtélyes fények alatt, mozgásban,
napjaink hallgatólag folyamában
ez a hangsúly talán önvédelem.*

A versben a szerelmespár a természetben, a fák között, a világtól távol találkozik, a „világ” itt tehát egyértelműen az emberi térre, a civilizációra utal, amiből kilépnek. Sőt, a fák súgják meg nekik, kik is ők valójában. Ez a gondolat Ashbery számos versében előjön, azaz, hogy az ember valódi, igaz énje saját maga előtt is rejtve marad. A pár a versben csak itt, a fák között érhet egymáshoz, csak itt szeretheti egymást – ez a titok, az elbújás, a rejtőzködés a meleg életének alaptapasztalata. Az utolsó versszakok alapszavai a „csend”, a „hallgatólag” és az „önvédelem”. A pár hétköznapi elhallgatással, bezárkózással telnek, és a fák hangos csendje jelent nekik menedéket. Ennek a versnek mindkét sze-

replője nemtelen az angol eredetiben is, azaz bármilyen neműnek olvasható. Viszont a természetbe menekülés, az elbújás és elhallgatás a queer költészet toposzai, és itt olyan központi szerepet kapnak, ami általában a meleg kapcsolatokra jellemző.

John Ashbery egész életében elutasította, hogy gay vagy queer költőként tartsák számon, ahogy minden jelzőtől, kategóriától, csoportosítástól idegenkedett. (Még a New York Schooltól is, írja egyik levelében.) Az élete utolsó éveiben adott interjúkban, amikor rákérdeztek, hogy a queer értelmezéseket mennyire fogadja el, azokat nem utasította el, nem zárta ki, sőt, azt állította, hogy nem feltétlenül szándékosan, hanem tudattalanul, bizonyára sok mindent írt a sorok között, ami értelmezhető queer szemszögből is.

Természetesen Frank O'Hara, John Ashbery és a New York School többi költője nem csak queer szemszögből olvashatóak és értelmezhetőek, mindenesetre ez is fontos olvasat, amiről nem szabad megfélekednünk. Sokfélék voltak. Frank O'Harának az ötvenes, hatvanas években írt, nyíltan homoerotikus verseit akár egyféle bátor, de passzív aktivizmusként is értelmezhetjük. John Ashbery ezzel szemben a sokértelműséget, a sokféle értelmezhetőség lehetőségét tartotta a legfontosabbnak, ezért kerülte a direkt kinyilatkoztatást és állásfoglalást minden területen.

NYÚLÓS-RAGADÓS ÉLETHAZUGSÁGOK

Rakovszky Zsuzsa: Vattacukor

A történetmesélésen keresztül megvalósuló (ön)megértés antropológiai imperatívusza és kikerülhetetlen vágya sejlik fel Rakovszky Zsuzsa tizenegy elbeszélést magában foglaló kötetéből, melynek szereplői a rendezetlen, kiszámíthatatlan és a maga teljességében megismerhetetlen világba vetve szeretnék magukat arról meggyőzni, hogy – legalább – az ő életük stabil, kiszámítható és megismerhető keretek között mozog. Ezt teszi megkapóan szemléletessé a szövegek poétikáját meghatározó, kifejezetten dísztelen, olykor meghökkenően hétköznapi nyelvhasználat, amely túlmutat a szereplők társadalmi státuszának, életkorának, jellemének ismert karakterfestő gesztusán. Rakovszky Zsuzsa novelláinak, rövid elbeszéléseinek prózapoétikai tétje abban áll, hogy a szövegeknek sikerül-e a hétköznapiak olykor bántóan kisszerű világának a szereplők fokalizációján, uralkodó elbeszélői szólamain keresztül bemutatott reprezentációját hitelesen közvetíteni, egyáltalán, a realista ábrázolás valóban beváltható ígéretekkel bír-e, vagy mindez – ahogy a szereplők is gyakran megtapasztalják – csupán hamis (meta)prózapoétikai nosztalgia, melynek kiüresedett lehetőségei már nem bírnak valódi relevanciával egy kortárs elbeszéléskötet esetében. A kötet egésze – nagy sajnálatunkra – ódzkodik attól, hogy komolyabban reflektáljon a realista eszközök sikeres vagy éppen kudarcos újraélesztésének próbájára, az olvasóra hárul a döntéshozás felelőssége.

Röviden, amit tehát olvasóként kapunk Rakovszky Zsuzsa novelláskötetéből, az néhány középkorú és idősebb nő (feleség, anya, barátnő) története (*Vattacukor*, *Csoda*, *Az álmodat*, *A kávéfőző gép*, *A régi város*, *Féltékenység*, *Ballada*), fiatal férfiak küzdelme a társadalmi elvárásokkal (*Határeset*, *A király visszatér*), egy volt szovjet belügyes meséje a cári Oroszország végnapjairól (*Győzelem*), valamint egy idős özvegyember, aki szerette volna megérteni, mi játszódhatott le felesége fejében az együtt töltött utolsó hetekben (*Kétely*). Már előljáróban elárulhatjuk, hogy a rövidprózai szövegek közül elsősorban a női protagonistákat felléptető darabokat tartjuk sikerülteknek, amikor viszont a finoman adagolt társadalomkritika helyét a maró gúny, a kendőzetlen szatíra veszi át, ahogy azt *A király visszatér* és a *Kétely* című szövegeknél láthatjuk, sajnos menthetetlenül felborul a szerző-narrátor-szereplő kényes egyensúlya, s noha a diegetikus szintek érintetlenek maradnak, a jól kitapintható dadaxis agyoncsapja a felskiccelt történeteket. Ami viszont összekapcsolja a novellákat, az a már jelzett önmegértés vágya mellett az önigazolás hajszolása, a szereplőket mardosó lelkiismeret megnyugtatósa, mondván, ők mindent megtettek az adott helyzetben, más sem lett volna képes mindezt más-hogy intézni. Az önbecsapás, a valósággal és a felelősséggel való szembenézés hiánya, illetve a különböző indulatátviteli,

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
376 oldal, 5499 Ft

projekciós eljárások adják a novellák hőseinek megküzdési stratégiáit, melyet a szerző azok realista felmutatásán keresztül leplez le.

Kiegyenlítetlensége, illetve a kevésbé sikerült szövegek dacára a *Vattacukor* – meglátásom szerint – mégis sikerrel oldja meg a realista elbeszélésmódot ismét játékba hozó történetmesélés dilemmáit. E sikerültség leginkább abban áll, hogy mindentudó narrátor alkalmazása helyett a novellák a történetek előadását egy fiktív beszédhelyzetbe ágyazzák: a főszereplők csak annyit osztanak meg a másik féllel, amennyit maguk is megtudtak, átéltek. De még amikor Rakovszky külső narrátort léptet fel, akkor sincs olyan érzésünk, hogy teljesen visszacsúsztunk a mindentudó narrátor uralma alá. A címadó novellában a külső narrátor egyszerűen csak összekapcsolja a lazán egymás után következő jeleneteket, a csak könnyű kézzel felvázolt összefoglalói úgy állnak elénk, mint a rendezői/írói utasítások a színdarabok szövegében: a narrátor felvázolja a kontextust és laza ecsetvonásokkal megfesti a hangulatot, esetleg egyszerű kommentárok révén tudósít az eltelt időről, a megváltozott szituációkról.

A novellák immerzív ereje is ebből fakad: az olvasó úgy érzi, hogy a beszélő közvetlenül hozzá intézi a szavait, ezzel a narratív eljárással bensőséges hangulat, meghitt viszony alakul ki az olvasó és a szöveg között, a beszélők (olykor a pletykában rejlő energiákat is felszabadítva) összekacsintanak az olvasókkal, bevonják őket egy megfejtésre váró titok leleplezésébe. Ezzel az elbeszélői gesztussal nyit az olvasó felé a *Határeset* főszereplő-narrátora („És tudod, mi a legfurcsább? Az, hogy én azt az embert kamaszkorom óta ismerem. Igen, még középiskolából. Talán emlékszel...” [95.]), majd közvetettebb módon, mintegy monológba hajlóan, mégis a másik felet, a hallgatóságot feltételezve szólal meg *A kávéfőzőgép*, *A király visszatér*, a *Győzelem*, a *Ballada* és a *Kétely* beszélője is. Az olvasó belecsempeszkedik ezekbe a mindennapi életkebe és élethelyzetekbe, a szövegek képesek megteremteni a jelenlét tapasztalatát az emberi kisszerűség és gyarlóság ismerős, a mai magyar valóságból merítkező irodalmi reprezentációin keresztül, melyek a jól felépített dialógusok révén sajátos aurával bírnak. A közvetítettség (egy-egy történet elmesélése, az emlékező révén történő felidézése) poétikai, pszichológiai és episztemológiai aspektusai meghatározzák a beszélők múlthoz, valamint a megbízhatónak gondolt információkhoz fűződő viszonyát, s így a novellák ezt szem előtt tartva domboríthatják ki a triviális élethelyzetek során is felmerülő erkölcsi dilemmákat.

Ismétlem, hibái és gyengeségei dacára a kötet sikerültségét részben abban látom, hogy Rakovszky Zsuzsának – kiváltképp a nyitó novellában – a magány letaglózó tapasztalatát, elemi erejű egzisztenciális megélését sikerül – giccsmentesen – megragadnia. E tapasztalatot úgy képes felmutatni, hogy közben a nyelv korlátolt voltát, a közlés, a kapcsolatteremtés, az érzések és gondolatok megoszthatatlanságának és átadásának lehetetlenségét teszi meg végső tanulságnak. A félresiklott élet megértésének, a létbevetettség rideg döbbenetének pillanatfelvétel-szerű kimerevítése – ezen nyugszik a Rakovszky-novella újrealista felépítménye; e sűrűsödési pontokon érhető tetten a novellák szövetén a szerző lírai hangja, vers- és drámahelyzetekben gondolkodó alkotói módszere. Hiába a nosztalgia mindent bevonó ragacos máza, melyet a *Vattacukor* története, illetve maga a *vattacukor* mint metafora és nagyon is konkrét anyag hoz játékba, az élet végességének, az elhibázott döntésnek a belátása a nosztalgia nyugvó önáltató megküzdési stratégiákat is könnyedén hatályon kívül helyezi. A végső tanulság, amely éppen trivialitása miatt olyan letaglózó, hogy a múlt megismételhetetlen, az idilli gyermekkor visszahozhatatlan, a hibás döntéseket nem lehet semmissé tenni. Rakovszky Zsuzsa hősei, amikor ezt belátják, egy röpke pillanat erejéig tapintható közelségbe hozzák a hétköznapi fojtogató légkörét, azt a fullasztó tapasztalatot, melyhez mindenki hozzászoktatta már magát.

A nyitó novella címe tökéletesen sűríti magába mind a szereplők tapasztalatait, a megélt egzisztenciális szorongás szülte kételyt és magányt, valamint működő olvasási stratégiát is felkínál: a nosztalgia által megidézett múlt, abban a pillanatban, ahogy betör a jelenbe, elveszti valódi tartalmát, és nem tud mást felmutatni és maga után hagyni, mint jeges rémü-

letet és kiábrándultságot. A novella egy kislányát egyedül nevelő fiatal anyáról szól, aki noha képes volt megbirkózni a gyereknevelés és a munka egyensúlyba hozásával, mégis szeretné, ha családja ismét kiegészülne egy férfival. Ezért sem utasítja el a hozzá udvarlási szándékkal közeledő új kollégáját, aki, meglehetősen menthetetlen kispolgár, valódi szürke egér, de biztonságot és szeretetet tudna adni neki és a kislánynak egyaránt. A – szintén igen unalmas keretek között élő – nagynéni is örülne, ha sikerülne tető alá hozni a kapcsolatot. Ám amikor a budapesti unokahúg megérkezik, minden megváltozik. A huszonéves lány felébreszti a sokáig szunnyadó lázadó ént hősnőnkben, aki szívesebben tölti az idejét a lány barátaival, a fiatal és bolondos egyetemistákkal, mint a csak Bádogembernek hívott férfival. A történet a hatvanas évek szűkre szabott keretei között játszódik; a korszak hangulatát a munkahelyi környezet, a cukrászda, valamint a bulizós fiatalok bemutatása révén megkapó módon sikerül a szövegnek előállítania. Az anyának fontos lett volna, hogy életét stabilabb alapokra helyezze, ám ez az udvarló elidegenítése révén zátonyra futott. A novella ereje mégis abban ragadható meg, hogy miközben az anya, Klára úgy érzi, joga van élni és még fiatalnak lenni, s így magát egy klasszikus – önáltatáson alapuló – spirálba taszítja, lánya, Kisklári úgy gondolja, anyja elhidegült tőle, a meghitt percek már nem térnek vissza. A novella a gyermek nézőpontját mégsem totalizálja, Klára és Kisklári egyaránt meghatározó, azonos súlyú szereplő. A kudarcok kijózanítják a nőt, aki rezignáltan tér vissza a megszokott, mindennapi rutinhoz. Rakovszky Zsuzsa nagy érdeme, hogy Klára tragédiájának pontos, finom utalásokkal történő bemutatása révén egyetemes szintre emeli a novellát, kiragadva a történetet a maga partikularitásából; a meg nem értettség, illetve a mások és önmagunk előtt történő alakoskodás művészi ábrázolása emeli ki a *Vattacukrot* a kötet egésszéből is. A novella codáját érdemes idéznünk:

„– Képzeld – mondja az anyja ragyogó arccal a nagynénjének –, megint lehet vattacukrot kapni! Jövök haza a munkából, és egyszer csak látom, hogy a sarkon árulják! (...) Képzeld, van belőle fehér meg rózsaszín is! De tudod, mi a legfurcsább? – teszi hozzá töprengve. – Amíg nem lehetett kapni, mindent megadtam volna érte... na jó, nem mindent, de azért sok mindent... ha legalább egyszer újra megkóstolhatnám. És most, hogy van... valahogy nem ízlett. Hát nem furcsa? – néz fel zavart, ijedt szemmel nagynénjére, de az nem válaszol.

– Az ember változik – mondja végül.

Az anyja hevesen bólogat. Aztán valami másról kezdenek beszélni.”

A novella a modalitás finom eltolását, a belső lelki folyamatokat teszi láthatóvá a „ragyogó arccal”, a „teszi hozzá töprengve”, a „zavart, ijedt szemmel”, valamint a „hevesen bólogat” kifejezésekkel. Világos, hogy az élmény a sikertelen házasságra, valamint a fiatal férfival lényegében meg sem valósult kalandra vonatkozik, de parabolaszzerű olvasata mellett a jelenet a kiszolgáltatott, magára maradt nő (dolgozó anya) lelki kiszolgáltatottságát, külső megerősítésre vágyó sóvárgását is színre viszi, miközben fájoan egyértelművé teszi, hogy ahogy nincs szerelmi katarzis, úgy se a másikat, se magunkat nem tudjuk vagy nem akarjuk megérteni. Az önbecsapás, egy megnyugtató közhely („Az ember változik”) mindig kísérik a bajból, az ilyen stratégiákkal – akár a végsőkéig – elodázható a felelősségteljes szembenézés. A novelláskötetben az egyén ilyen túlélési stratégiáira más példa is akad, melyek között önmagunk felmentése, illetve a másik igazának semmibe vétele egyaránt felfedezhető.

A *Csoda* című novella idős elbeszélője olyan mélyre jutott önbecsapásra épülő életében, hogy még amikor egyértelművé is válik, hogy csalás áldozata lett, azt nem ismeri be magának. Unokájának drága ajándékot szeretne venni, de éppen túlzottan is erőltetett tenni akarása sodorja az anyagi, egzisztenciális összeomlás szélére. Ha nem felejtett volna egy százeurós bankjegyet egy Agatha Christie-kötetben, nem tudta volna kihúzni az adott hónapot a nyugdíjig. A novella pontosan mutatja be, hogy milyen mély és áthidalhatatlan

szakadék húzódik a mai idősebb generáció és a digitális bennszülötteknek számító unokák világa között. A régi városban is egy hasonló konfliktus határozza meg a szereplők közti dinamikát, de a szöveg rövidsége miatt inkább csak egy felvillantott dramaturgiai lehetőségről olvashatunk.

Az önbecsapásra újabb tökéletes példát kínál *Az áldozat* című írás, melyben a szociális segítőként dolgozó elbeszélő férjével próbálja megosztani, hogy miket tapasztalt az egyik segítségre szoruló idős asszonynál. Az idős nő és lánya között megromlott a viszony, s ennek okát szeretné az elbeszélő kideríteni. Ahogy haladunk előre a szövegben, egyre bizonytalanabbá válik, hogy mégis ki mond igazat, az anya vagy a már azóta felnőtt lánya, aki anyját hanyagsággal és a nevelőapa szexuális bántalmazásának elnézésével vádolja. A novella az elbeszélés révén hozzáférhetetlen, abszolút igazság kritikájaként olvastatja magát. Az ismeretelméleti és morális dilemmát végül a férj oldja fel, aki felesége kotnyeleségét gúnyolva az emberi természet kiismerhetetlenségéről mond néhány közhelyeszerű meglátást. A novellában meghatározó tapasztalatként körvonalazódik a másik ember félreértése, valamint a csalódás. Ezt érzi a *Féltékenység* főszereplője is, aki igazságérzetétől hajtva kezd el a tömbükbe költözött, szerinte igencsak különc módon viselkedő nő nyakára járni, a kutyáját kéretlenül eleséggel traktálni. Végül ez vezet a kutya pusztulásához, s így az idős nő éppen az ellenkezőjét éri el annak, mint amit eredetileg szeretett volna. S amikor megerősítést várna barátnőjétől, egészen megrökönyödik, hogy mást hall tőle.

„– El fogok költözni innét – mondja. – Az a nő őrült!

– Nem őrültebb, mint bárki más – mormolja Gizella.

Hilda rámered, aztán rándít egyet a vállán. Ugyan, ki törődik vele, mit mond Gizella: már az általánosban is szeretne megbotránkozni a többiekkel.”

Ahogy a barátnő nem támogatja már, a főszereplő egy pillanat alatt egykori sérelmeihez nyúl vissza, és barátnője tettét évtizedekkel korábban kialakult meglátások és megítélések szerint értékeli. A novella zárlata tapintható közelségbe hozza a hétköznapi hazugságok, önfelmentések, önbecsapások nyúlós-ragadós hálózatát, melybe általában menthetetlenül beleszagadnak az emberek.

A novelláskötet a most csak röviden bemutatott elvek és motívumok mentén szerveződik. A szövegek egy viszonylag összetartó, egymással dialogikus viszonyt kialakító rendszer részét képezik. Ám éppen ebből az összetartozásból lóg ki *A király visszatér* és a *Győzelem* című szöveg. Előbbi egy életunt fiatalember kiutkeresését, utóbbi egy egykori szovjet ügynök fiatal éveit beszéli el. *A király visszatér*ben, úgy gondolom, a szerzőnek nem sikerült hitelesen megragadnia a Z-generáció feszültségével és konfliktusokkal teli világát. Úgy a szereplők motivációja, mint a nyelv, amelyen hitelesen kellene megszólalniuk, sajnos zsákutcába fut. Gyengeségei ellenére ezt a szöveget még talán elbírt volna a többi, sokkal erősebbre sikerült novella. A *Győzelem* viszont mind tematikusan, mind poétikailag kilóg a sorból. Már önmagában hossza (majd száz oldal) kiemeli a többi novella közül, így aránytalanítva a nélküle harmonikusan alakuló szövegrendet, kötetkompozíciót. A történet pedig – véleményem szerint – éppen az elbeszélés hossza miatt érdemelt volna többet, egy jobban kidolgozott és lezártabb véget, de a legegyszerűbb az lett volna, ha ezt egyszerűen csak kihagyják a gyűjteményből.

Rakovszky Zsuzsa *Vattacukor* című kötete jól körülhatárolható poétikai és tematikus célokat követve állt össze, az olvasó a korábban jelzett immerzív hatás révén belemerül a kötet történeteibe, a bennük implicit módon felmutatott belátások is elgondolkodtathatnak, s a hiányosságok ellenére egy izgalmas, megfajtásra érdemes kötet állt össze, amely releváns mondanivalóval bír a 21. század első harmadát érintő kihívásokra nézvést is.

ÁRAMLIK

Villányi László: *A várakozás otthona. Válogatott és új versek*

Évekkel ezelőtt, a *Parnasszus* folyóirat Villányi László költészetét középpontba helyező lapszámában egyetlen versről, *A folyó* címűről gondolkodtam el. A választásom részben ösztönszerű volt, bár már akkor is feltűnt, mintegy sejtésként, hogy a mű központi motívuma mennyire szervesen kötődik az életmű egészéhez – tematikusan, de poétikai szempontból is.

A várakozás otthona című, válogatott és új verseket tartalmazó,¹ majd négyszáz oldalas kötetet végigolvasva gyanúm bizonyossággá erősödött. Az életműnek több olyan motívuma van, amelyek jól észlelhető ismétlődési mintázatot rajzolnak ki, és nagy biztonsággal, tudatossággal szervezik a szövegválasztást, ilyenek például a városok–terek, a lányok–nők vagy a kötetcímben is fölvetett várakozás.² Mindenképpen ilyen, a kötetet egybefogó jelölőlánc azonban a víz is, illetve a hozzá kapcsolódó fogalmi mező: a tó, a folyó, avagy éppen séllyel a rajta átívelő híd. A legelső versben, *A polgár esti meditációjában* azonnal elénk kerül, a költeményt záró sorokban: „Ott az utca végéről elindulva könnyedén dobunk az érkező és az általunk keletkező körök közepébe, magabiztosan követve a sodrásban szétáradó hullámzást. / Ott az ember el tudja képzelni a várható következményeket, s észreveszi, ha visszafelé mozdulnak a folyók.” (7.) Az „ott” az otthonra, a városra vonatkozik, amelyben magától értetődően mozog a beszélő, amely nem pusztán „ismerős”, de a zsigereiben, érkeiben lakozik, és ő benne, ezért együtt él és együtt érez vele. A „sodrásban szétáradó hullámzás” és a folyó mozgulatának észlelése a létezés idejének természetére is utal, amely aztán a teljes kötet szemléletére és működésmódjára jellemző lesz: az egy mástól nem elválasztható egységek, a víz–természet mint összefüggésrend egyfelől, a hullám- és fodrozódás-poétika mint szövegalkotó módszer – motívumok másként, más

¹ *A várakozás otthona* tehát nem „összegyűjtött versek”-kötet. A korábbi verseskötetek anyagát részben szelektálva, részben újra rendezve, a kötetek sorrendjét követő módon adja közre. Csak egy példát említve: a *Mindenek előtt* című, 2020-as könyv 72 darab, külön címmel ellátott költeményt tartalmaz két ciklusban (*nap mint nap; mondatai közé*). A mostani válogatásban ebből két ciklus lett: az említett kötetcímmel megegyező *mindenek előtt*, amely azonban a korábbi verscímeit elhagyva, a műveket egymás után, csillaggal elválasztva, egy nagy kompozíció részeként közli; illetve a *mondatai közé* ciklus, amely mindössze 8 verset vesz át a kötetből 25-ből. Jelentős rostálásnak vagyunk hát tanúi.

² Utóbbinak meggyőző és alapos elemzését adja Sebestyén Ádám a kötetéről írott recenziójában (*Élethosszig tartó ámulatok, Ambroozia, 2024/6*).

Kalligram Kiadó
Budapest, 2024
392 oldal, 3990 Ft

kontextusban, módosuló jelentésárnyalatokkal történő újra játékba hozása – másfelől. Az „és észreveszi, ha visszafelé mozdulnak a folyók” sorban lényeges a megfigyelés, az észlelés pillanata – a verscímmel is összefüggésben a Villányi-lírában van valamiféle meditativitás, figyelemkoncentráció, az apró, mindennapi részletek észlelése és a létezés lényegi mozzanataként történő költői megteremtése, belemerülés az egyszeri momentumokba, észleletekbe. A folyók itt visszafelé mozdulnak, nem visszafelé folynak: egy pillanatra a változásban (*A folyó* című versben majd módosulva tér ez a képzet vissza: „amint a hegynek fölfelé zúdul a folyó” [327.]).

Nem elemzem végig a kötet vizekre vonatkozó összes utalását, részletét – valóban rengeteg ilyen van –, de néhány költeményen és szöveghelyen keresztül igyekszem megmutatni a Villányi-líra egy általam fontosnak vélt irányvonalát, az általános működésmódra is érvényes belátásokkal. Különálló ciklust olvasunk *Folyótól folyóig* címmel (amely az azonos című, 2014-es könyv nyomán állt össze), amelynek nagyszerű záró darabjában – *A rejtélyes árny* – a gyermekkori múlt árnya úgy tűnik föl, „mint a szürke gém röpte a folyó sodrására vetülve”, s ami „a maga számára is valamiféle rejtélyes árnyként, / más-más térben, különböző időkben ott maradt”. A vers izgalmasan alakuló szintaxisa miatt valójában sejthető, hogy itt az időben újra előbukkanó régi én(ek)ről van szó, amely(ek) folytonosságban, mondhatjuk úgy is, párbeszédben, érzék-találkozásban áll(nak) a jelenkori én(ek) természetével: „mostani énje / így marad és tűnik el, hogy valaki beleütközzön / majd évtizedek múltán” (259.). E költemény (is) kicsinyítő tükre a teljes életmű gondolati-poétikai lényegének: az emlék, az önazonosság annyira tűnékeny az idő múlásában, amennyire kézzelfoghatóan jelenvaló és erőteljes az érzékletben. A gém röptének árnya a sodródó folyó tükrében finoman kimunkált, ám rendkívül hatásos, vizualitásában nagyon pontos kép, ugyanakkor markáns létmetafora is. Itt van helye megjegyezni, hogy Villányi László poétikája tulajdonképpen mentes a képzavarok használatától: az egyik olyan költőnk ő, aki képes arra, hogy alapvetően egyszerű nyelvi szerkezetű képekből építsen föl igencsak összetett és rétegzett jelentésegységeket. Nála a sűrűsödést nem a körmönfont stíluselemek, súlyos hapaxok, különös metaforák és hasonlatok eredményezik, hanem az elmélyült képzettársítások, a hétköznapi észleletek egymás mellé helyezése és viszonyba állítása, amely finom technikát valójában nagyon nem egyszerű utánacsínálni.

A *mondatai közé* ciklus nyitóversében (*Gyerekkora folyója*) például a lírai alapszituáció nem az, hogy valaki természeti képekben emlékszik gyermekkorára („az ártér felől érkező varjú / vagy héja hangját”, „a feje fölött szálló tizenegy hattyú szárnycsapásait”, „a citromsármány hatalmas csapatának / röptét”, „bársonyvirág”, „sarkantyúvirág”, „az égőszerelem magvai” stb.), hanem az, hogy az egyszerű, de pontos képekben megérezkített természetet valaki „versébe engedi”, „mondatai közé ülteti” (innen egyébként a cikluscím is). Akár sajátos módon önmagát biztatja a versbeszélő, akár másvalakit – „ne törődjön vele”, „ne szégyellje”, „ne feledje” –, a felszólítások arra vonatkoznak, hogy meg merje írni, s az írásban megteremteni azt a képzetes teret, amely valamiképpen a múltnak is nevezhető konstrukció néhány részletéből áll, s az aktuális énnel, az identitásnak szerves eleme. Nem harsány meta-poétikus gesztusa ez valójában, pusztán a megírásban személyes tétet rezonáltató író kételyteli gesztusa („versébe engedje-e”). A zárlat amennyire egy hétköznapi nevezhető tapasztalás rögzítésébe fut ki, annyira kap mégis kellő többlet-reteget a folyóban úszás képe, pontosabban a folyó megszemélyesítése, tanítóvá avatása: „s ne feledje a hajdani nyarat, a vízben gázolva / ijedt élvezettel hogyan rugaszkodott el, ha mély / gödörhöz ért, miként tanította úszni gyerekkora folyója” (317.).

Platón *Kratülosz* című dialógusában Szókratész – egyébként az ősisztenek, Rhea és Kronosz nevének etimológiai magyarázatát kutatva (a „folyni”, illetve „forrás” szavak ógörög megfelelőjére utalva) – idézi a Hérakleitosznak tulajdonított, szinte közhelyszerűen ismertté vált sorokat: „Hiszen Hérakleitosz azt mondja, hogy »minden mozog és semmi

sem áll», meg aztán a folyónak áramlásával hasonlítva össze a létezést, azt mondja, hogy »nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba« (Szabó Árpád fordítása). Azt gondolom, hogy Villányi László költészete mély rokonságban van a létezést a minden áramlásával összekapcsoló hérakleitoszi gondolattal, s hogy a víznek, vizeknek ebben a költészetben, nem feltétlenül spirituális módon, de van valamilyen eredendő ontológiai tartalma. A bölcséleti líra nehézkedése nélkül, az élet alapvető élményeinek, tapasztalásainak megjelenítésével mutat meg valamit abból, hogy az emlékek felidézésében, az emlékezésben, a dolgok ismétlődő újratерemtésével a folyó paradoxonával találkozunk: hogy a folyó egy, mégsem ugyanaz; nem ugyanúgy az; nem önazonosan ismétlődik, s nem ugyanúgy vesz körül. Ki-kimerevítünk az életből tartamokat, emlékeket, történeket, megfigyeléseket: képeket, akár egy-egy költeményben, de ezek továbbáramlanak, újabb képeket vesznek föl, megőrizve valamit magukból, de újjá is alakulva folyton az énben, a földidőben.

A kifejezetten rövid verseket tartalmazó *van megint* ciklusban olvasható *Tó* című vers sajátos felütésében elutasít valamit, de épp ezzel vonja be természetesen a kérdéskört a műbe: „Hiába kérdezel a végső dolgokról” (356.). Az olvasói elvárás ilyenkor az, hogy a költemény mégiscsak fog mondani valamit ama végső dolgokról. Sebestyén Ádám már említett kritikájában írja: „A vers innentől kezdve a kerti tavat látogató madarokról, nyíló virágokról, óceánokban, a Himalája patakjában és a Rába töltésén talált kavicsokról szól, egy idilli környezet változatos pillanatképeit sorakoztatva fel. [...] Ami érdekes, hogy az eredeti kérdés mintha teljesen feledésbe merülne a vers végére. Ebben az esetben nem alaptalan a feltételezés, hogy a kert megkapó pillanatképei közvetett módon mégiscsak választ adnak: a végső dolgok tudása a mindennapok lehető legteljesebb megélésében rejlik, ami annyit jelent, hogy észre kell vennünk az élet apró örömeiben a teljességet.”³ Számomra – eddigi gondolatmenetem szempontjából – az az érdekes a műben, hogy ezúttal éppenséggel nem egy áramló vízfolyás, hanem egy állóvíz áll a középpontjában. Ugyanakkor a líra logikája, mint a következő idézetből – amely a mű második fele – kiderül majd, mégiscsak magában foglalja a főtebb ecsetelt dialektikus szemléletmódot: „látod ide költöttem / az óceánban / a Himalája patakjában / a Rába töltésén talált kavicsokat / a követ az Adriából / lehet ezen pihent meg / apály idején / a tóból mélyrepülésben / kortyintó fecske / valamelyik szépségimádó őse” (357.). A tó – mint ahogyan a *Tó* című vers is – tartalmazza, magába fogja más vizek tapasztalatát a különböző kövek nyomaiban, amely kövek azonban már nem pontosan azok, amelyek az óceánban, patakban, folyóban voltak. Mint ahogyan a tó fölött repkedő fecske is (játszi) mása, nem önazonos ismétlése egy korábbiaknak. Látjuk, hogy a költemény valóban alapvetően természet- és emlékleírás, mint ahogyan a *Gyerekkora folyója* is az volt – ám míg a korábbiakban az írásra vonatkozó kontextus, úgy jelen esetben a „végső dolgok”-ra irányuló kérdés téríti el a megérezkített élményt más gondolati tájékokra is. Ám a jelentésrétegződést nem közvetlen bölcséleti módon végzi el, hanem a képek, jelenségek finom egymás mellé helyezésével, kölcsönhatásba léptetésével. Jelen esetben a mostani tóba áthelyezett adriai kövön egykor megpihenő fecske és a mostani tó vizéből ivó madár közötti kapcsolat megteremtésével. A „Hiába kérdezel a végső dolgokról” nyitó sor tartalmában jelzett hiábavalóság azért belátható, mert ez az áramlás-szemlélet épp a „végső” jelleget, a teleologikumot nem foglalja magában – miközben mégis ajánl valamilyen formát a végső teljességre.

Ugyanezen ciklus korábbi darabja a *Most* című vers, amelyet teljes terjedelmében idézek, mert érdemes ebben is megfigyelni a hétköznapi emlékfelidezésben ott rejlő dialektikus mozgást: „Váltig most van a volt / édesanyám gondosan / oldalra fésűli hajamat / haragos apám arca / elmarad a karácsony / egyedül utazom / egy éjszakai vonaton / összetolt székeken ébredek / olvasom a vágyott szavakat / kilyukad a biciklim kereke /

³ Sebestyén, i. m.

gólpasszt adok fiaimnak / a Rábából a Vérkébe / onnan Dunába lépek / néhány tempóval / átúszom az Adriába / voltam akárhány perce / éppen most van megint” (354–355.). Az idő az, ami a fentiekhez hasonló módon folyik ebben a műben, a „volt” nem önazonos megismétlődése, jelenvalóvá válása történik a „most”-ban. Nem esetleges ugyanakkor, hogy a vers végén ismét hangsúlyos pozícióban szerepel az úszás és a vizek, ami már a terek közötti mozgást is lehetővé teszi az emlékfolyásban – szinte már párhuzamos idősíkok egyszerre megélése-szemlélése megy végbe. Lényeges, hogy e szövegben is, mint már korábban is láttuk, a jelenvaló érzékelésben történik meg valami más. Nem pusztá felidézés ez, hanem újra átélés – „éppen most van megint”.

A *Hetvenévesen* című, Villányira nem jellemzően még akár gyorsabb ritmusúnak is mondható, rövidebb sorokból álló, laza összecsengéseket is megengedő elégikus költemény zárja – méltóképpen – a kötetet. A mű ismét emlékek tára, ezúttal az életút egészének néhány lényegesnek látszó pillanatát ragadva meg. Lényegest mondok, ugyanakkor ezek a pillanatok eleinte tulajdonképpen a mindennapi ártatlanságukkal tüntetnek: „gyík szalad át biciklim előtt, / összehordok egy kertnyi szénaitlatot / fürödni látom a barátposztát / sikló keresztezi úszásomat” (373.). Maga az emlékpillanat nem *jelentős*, de amihez tapad, az *lényeges*. Aztán vannak jelentős mondatok is: „megint hátország lett / édesanyám szülővárosa” – Beregszász. A nem önazonos, de mégiscsak megismétlődése, újra megtörténése valaminek, utalva az orosz–ukrán háború árnyára. Hogy a rá következő sorokban megint csak egy ártatlan ismétlésről olvassunk, amelyben a vágy immár valaminek újra megtörténetére irányul, hogy aztán – dialektika – ismét felbukkanjon az árny: „a kerítés mellé ültetem / a sarkantyúka magvait / mint beregszászi / nagyszüleim kertjében / úgy nyílnak / májustól novemberig / nem szabadulunk / a Rettegett árnyékától // ahogyan elmúlik a fájdalom / két éticsiga fénylő teste / olyan lassan közelít / s tapad egymáshoz” (373–374.). Rendkívül finom, érzékeny – ám korántsem törékeny – szerkezetű lírát olvasunk most, amelyben az éticsiga kép, kapcsolódva a megelőző kerti szcenikához, ezúttal nem pusztá áthallásos leírásként, hanem sallangoktól mentes, nem hivalkodó, ám nagy erejű és megrázó hasonlatként áll ellőttünk.

Átugorva néhány szakaszt, rátérek a költemény végére, amelyben először egy mértani pontosságú kontrasztív ismétléses alakzattal találkozunk: „júniusban / átöleljük egymást barátommal / ravatalánál beszélek hozzá / szeptemberben” (375.). A megtapasztalt jelenlét érzéki teljességét (testi ölelés) a másik jelenlétének illuzórikus, részleges megteremtése váltja (a valakihez beszéd retorikája). Majd elérkezünk a mű – egyben a könyv – József Attila folyó-költészetét (*A Dunánál*) is lágyan játékba hívó zárlatához, s a legkevésbé sem véletlen, hogy újfent a vízsodrúshoz: „iránytűt kapok ajándékba / tűnődhetek / merre viszi majd / maréknyi voltomat a folyó // ha jobban megnézem / ezerfelé mutat / mi mindenén ámultam / hetven éven át” (uo.). Az alapvetően célirányos működésű iránytű szóródó jelzései, a múlt idejű kifejezéssel („voltom”) megteremtett jelenbéli ént a jövő felé áramoltató folyó pontos, további árnyalatokkal gazdagító leképezései a Villányi-életműben eddig ecsetelt világszemléletnek, vagy fogalmazzunk inkább hitelesebben úgy: léttapasztalatnak.

A „maréknyi voltom” a folyóba szóródó hamvakat is földidéző szép kép, amely számomra ugyanakkor nem az elmúlástól dús – hanem azt üzeni, hogy porszerűként vagyunk jelen, pillanatainkkal, emlékeinkkel, jelenlétélményeinkkel, és szóródtunk, szóródunk mindig is szét a létezés folyamában.

EGYENETLEN KÁNON

Szvoren Edina: Kérődző Kronosz

Szvoren Edina új novelláskötete meglepő fordulatot hozott az életpályában. Hatodik könyvében a szerző nem saját neve alatt jegyzett novellákat közöl, és nem is a tőle megszokott, markáns stílusjegyeit mutató rövidprózákat ír, hanem pályatársai bőrébe bújva, pastiche-okban tesz írói kísérletet. A szerző novellisztikájának értékelésekor a recepció egységes volt az utóbbi tizenöt évben; konszenzusos megállapítás, hogy Szvoren az egyik legjobb kortárs magyar prózaíró, aki már az első, kiérlelt folyóirat-megjelenéseivel és a *Pertu* (2010) című debütáló kötetével is képes volt újat mutatni. A szerzői antré óta is rendkívüli pályáívet bejáró, egyenletes színvonalú életmű alakulását követhetjük figyelemmel. A *Nincs, és ne is legyen* (2012), *Az ország legjobb hóhéra* (2015), a *Verseim* (2018) és a *Mondatok a csodálkozásról* (2021) mintaadó kötetek, melyekben nemcsak Szvoren formakísérleteinek eredménye mutatkozik meg, hanem a novella műfajának újszerű remekeire is ismerhetünk.

Az életmű emlékezetes darabjai azok az öt-hat oldalnál nem hosszabb, sajátos olvasástapasztatatót eredményező *Ohrwurm-jegyzetek*, melyek a *Mondatok a csodálkozásról* kötetben kaptak helyet. A rövidtörténet narratív eljárásait érvényesítő, sűrített miniatűröket – melyek gyakran foglalnak magukba groteszk, a befogadó csodálkozására okot adó elemeket – az első kritikák kézenfekvő módon rokonították az Örkeny-egypercesekkel, Bruno Schulz, Robert Walser íásaival vagy Danyiil Harmsz kisprózáival.¹ Ám az *Ohrwurmok* – irodalomtörténeti beágyazottságuk mellett is – szuverén írások, a szerző kiemelkedő mestermunkái. A 2021-es kötetet követően megjelent folyóirat-publikációk² és a nyilatkozatok³ alapján tudható volt, hogy Szvoren az utóbbi években pastiche-okat ír. Már a *Mondatok a csodálkozásról* is tartalmazott olyan rövidprózát, amelyben egy pályatárs témáira, prózatechnikai eljárásaira ismerhettünk.

Az *Utunk a mólóhoz a viadukton át* című novella szikár mondatai, erős vizualitása, aprólékos környezetleírásai, baljós atmoszférája Kiss Tibor Noé írásait idézi. A novella alaphelyzete szerint a Szlovéniában

¹ Károlyi Csaba: Fülbemászók. *Élet és Irodalom*, 2021. július 9., 18.; Domján Edit: Lassuljunk le. *Revizor Online*, 2021. június 28.

² Lásd például a Bartók-pastiche-t a *Jelenkorban*, a Nádas-novellát a *Műútban*.

³ „Az első pastiche-okat négy-öt évvel ezelőtt írtam (tehát még a legutóbbi kötetem, a *Mondatok a csodálkozásról* megjelenése előtt) [...]. A legkorábbi írás egy Tompa Andrea-szöveg volt talán, még az ő *Haza* című kötete előtt.” „A személyiség nem egy hermetikusan lehegesztett láda” – Három kérdés, válaszol a hét írója: Szvoren Edina. *Litera*, 2024. március 6.

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
226 oldal, 4999 Ft

elő elbeszélő évek óta nem látott, alkoholbeteg édesapját fogadja látogatóként. Az idősről kiderül, hogy végzetes betegségben szenved, az aprólékosan adagolt információkból pedig megismerjük apa és fiú gyermekkori traumáktól terhelt viszonyát. „A Munkaügyi Tanácsadó emeleti ablakai ezüstsínbe vakulnak. A lebontott házak helyére a 37-es bazilit árnyéka borul. Öt óra múlhatott. A postahivatal légkondicionálója cseppeket ejt a porba, némelyik már borsónyi mélységben kifúrja a talajt. [...] Kisfiú játszik a gazdasági bejáratához vezető postai rámpán. Föltrappol rajta, aztán vissza, a fém nagyokat dobban, mint a refluxrohamokban a szívem.” (160.) – olvasható az erős látványelemekkel operáló novella hangoltságát, gondolatritmusát jól érzékeltető bekezdés, amely feltűnés nélkül szervesülhetne egy Kiss Tibor Noé-regényben. Az interjúk egyértelművé teszik, hogy a novella eredetileg pastiche-ként íródott, a *Litera* kérdéseire Szvoren azt is kifejti, miért nem illesztette a *Kérdődző Kronosz* darabjai közé: „[a Kiss Tibor Noé-pastiche-t] végül visszavettem a nevem alá, a *Mondatokban* már csak neki szóló ajánlással jelent meg, mert akkorra már nem éreztem jellemzőnek, mondhatni kiszaladt a szövegem alól a szerző.”⁴

Az új novelláskötetben végül tíz szöveg kapott helyet: Bartók Imre, Bodor Ádám, Szív Ernő, Oravecz Imre, Bognár Péter, Nádás Péter, Tompa Andrea, Tolnai Ottó és Krasznahorkai László neve alatt jegyzett írások, a kötet zárlatában pedig a slusszpoén: Szvoren Edina pastiche-a a Szvoren Edina nevű prózaíróról. A szerzői névsor és a *Kérdődző Kronosz* műfaji hagyományhoz fűződő viszonya számos kérdést vet fel. A kötetben megidézett kortárs írók jellemzően középgenerációs, jelentős életművel rendelkező, az irodalmi szcénaiban elismert alkotók, akiknek felsorakoztatása óhatatlanul egyfajta kánonalkotási eljárásként tűnhet fel. A kötet darabjaiban mégsem a kánonképzés, a főhajtás vagy a parodizálás gesztusa lényegi. A központi kérdés inkább az, hogy Szvoren miképpen tud (tud-e egyáltalán) kapcsolódni a tőle olykor radikálisan távoli prózavilágokhoz, képes-e egy-egy Tolnai-, Bodor- vagy Tompa-novellát újratermelni úgy, hogy az ne pusztá imitáció legyen, hanem a másolást meghaladó, autentikus alkotásként jöjjön létre. A vállalkozás riskós, a kísérlet kimenetele több esetben is kérdéses marad.

A *Kérdődző Kronosz* számos kiemelkedő darabot is magában foglal – a kötetnyitó novella minden bizonnyal ilyen. A *Levél nővéremhez* sikerrel hajtja végre a feladatot, hogy Bartók Imre regényeinek jellemzőit egy feszesre húzott novellába sűrítse. A levegőhiányos közegben, mindvégig négy fal között játszódó történet egy sakkozónak opciórajzokat gyártó férfi (itt biografikus vonásokra ismerhetünk) és az egyes szám első személyű főszereplő-narrátor édesanyjának konfliktusos viszonyát írja le (itt pedig a *Jerikó épül* családi viszályokat taglaló részei juthatnak eszünkbe). A novella közben egy bűnügyi történetet is felidéz, amint a nővér rejtelmes halálának körülményeiről szól (emlékezzünk például a *Láttam a ködnek országát* krimi-szálára vagy a *Lovak a folyóban* action gratuite gyilkosságára). Bartók regényeinek – főképp az autofikcióval sajátos viszonyban álló *Jerikó épül* és a *Lovak a folyóban* – szituáltságát, keserű-pikírt narrátori karakterét remekül formálja újra a szerző. A fekete humortól nem idegenkedő bartóki elbeszélő mondatait Szvoren olykor az abszurdig hajtja: „Hiába mondja [anyám], hogy nem alkalmatlankodik tovább, többnyire nekem kell kitessékelnem a lakásból. Addig sorolja koholt emlékeimet, míg fenyegetésképpen le nem guggolok, mintha a szőnyeget akarom kihúzni a lába alól. Anya, már kezembem a csücsök. Persze ő viccnek veszi, vásott kamasztréfának, és hóna alatt friss, ropogós – ténylegesen meleg – lupuszkérdőívekkel távozik, kacarászva” (12.). „A fejemben olykor megszólal egy elbicsakló kamaszhang, és akaratom ellenére ötmorás amphimakroszokba tördeli a gondolataimat. Például azt skandalja perceként, hogy fejtetőn szoptató oktató” (14.). A Bartók-szöveget mindvégig meggyőzően imitáló novella hasonló kilengései emlékeztetnek, hogy – a nonszenszt mindig is hatásosan érvényesítő – Szvoren stílusbravúráját olvassuk.

⁴ Uo.

A Bartók-pastiche-ban szerepel a kötetcímmé emelt szöveghely, a gyermekeit bekebelező Kronosz képe – az ismert mitológiai történetől meglehetősen idegen kontextusban.⁵ A kötet számos későbbi pontján is a görög mitológia alakjaival találkozunk: a laza szerkezetű, könnyed meta-tárcát jegyző Szív Ernő Thétiszt (51.) és Sziszüphoszt hozza szóba (53.), a Krasznahorkai-novella elbeszélője szatírt és nimfát említ (207.), a Bognár-pastiche-ban pedig Khaosz gyermekei (Erebosz és Nüx), Pallasz Athéné és Kétó lányai tűnnek fel (108.). Az antik utalások szórványos motívumként vannak jelen, a címadást magyarázó jelentésük híján nem is válnak kötetsszervező elemekké; szerepeltetésük egyetlen novellában válik jelentéssé. A *Hat, négy helyett* című Bognár-novella a szerző – hamarosan trilógiává bővülő – regényfolyamát idézi. Elbeszélője a *Hajózni kell, élni nem kell*ből és a *Minél kevesebb karácsonytól* ismert polgárőr, aki egy anti-detektívtörténetben igyekszik felgöngyölíteni a halálos áldozatokkal járó bűnügyet, ám minden szereplőnél (még az olvasónál) is lassabban jön rá a halálesetek okára. Szvoren pastiche-ában az antikvitás szereplői kiemelt szerepet kapnak, az elbeszélő egyes görög gondolkodók munkássága alapján igyekszik értelmezni a saját kisközösségében tapasztaltakat – abszurd-komikus kimenettel. A polgárőrök ideáltípusát például a viviszekciót elsőként végrehajtott krotóni Alkmaionhoz méri,⁶ saját fizikumát pedig a thesszáliai Philiszkosz „tisza mondataival, fegyelmezett mondatrendjével tartja karban” (98.). A Bognár-pastiche narrátora a szókratikus dialógusokat is régóta próbálja meghonosítani a településen – mindhiába. Szvoren passzusai remekül formázzák újra a *Hajózni kell*ben megismert, áldilettáns elbeszélői karaktert: Bognár Oktávja ugyancsak az antikvitás bűvöletében él, valóságértelmezésének egyetlen és kizárólagos kerete a *Párhuzamos életrajzok*, nyomozásai során újra és újra Plutarkhosz művének viszonylatában igyekszik értelmezni a falu történeteit – csekély sikerrel.

A *Kérdődző Kronosz* tíz novellája közül a Bognár-pastiche-ban válnak hangsúlyossá a komikus elemek – ennek oka leginkább az alapul vett szöveganyag karaktere, nem pedig a karikatúraírást ambicionáló szerzői törekvés. Szvoren a kötet egészében kimondottan elle-ne megy a műfajelméleti berögződésnek, miszerint a pastiche-oknak valamiféle humoros éllel illik rendelkezniük; nem paródiákat, irodalmi karikatúrákat vagy hommage-okat ír – távol áll tőle a Karinthy-féle ambíció.⁷ A szövegek komolysága leginkább az Oravecz-, a Tompa-, a Bodor- és a Krasznahorkai-írásokban mutatkozik meg, parodisztikus részeket pedig a Nádas- és a Tolnai-pastiche-okban lehet tetten érni. A Nádas-fejezet több műfajt hív elő, benne az esszé, a regény és az alkalmi beszéd architextuális kódjai érvényesülnek. Elbeszélője nem is egy tipikus nádas narrátor, hanem maga Nádas Péter, aki a fikció szerint a felvételeit bemutató lipcsei fotókiállítás megnyitóján, német nyelven adja elő a szöveg rövidített változatát. A megnyitóbeszédben a Nádas-esszék analitikus látásmódjára, a nagyregények szerkesztéstechnikájára ismerhetünk – a *Párhuzamos történetek* köteteken

⁵ A Bartók-pastiche elbeszélője nagy gondolati vargabetűvel ér el Kronoszhoz: a lakásában működő nyomtató kelepelő hangja saját személyiségfejlődésének rövid elemzésére sarkallja, hogy aztán helyzetét párhuzamba állítsa Kronosz gyermekeinek tereméstörténetével: a nyomtató „szeszélyes ritmusképleteinek szabályosan ismétlődő szekvenciái – ez a kemény, csak időben eltolódó ellentmondás – reménnyel töltene el a saját képességeimet illetően, miszerint eljövendő felemelkedésemhez majd építőköcsökként használhatom a személyiségemből adódó úttörésszo-kat. Mintha Kronosz ez egyszer nem öklendené ki a gyermekeit. Vagy mintha újra és újra megenné őket egy rovarzsongásba zsisbadt nyári mezőn: föleszi, kihányja, föleszi, kihányja” (7.).

⁶ „Ahogy az ókori filozófusok egyúttal orvosok és zenetudósok, galambászok és fizikusok voltak, ezekre az ismeretekre egy polgárőrnek is nagy szüksége van. Halljátok, égető szüksége van mindre.” (95.)

⁷ „Igazából azt tudom megfogalmazni, hogy nekem mi nem a pastiche: nem paródia, nem újgyakorlat, komolyságánál fogva nem is stílusgyakorlat [...]. Én ezeket a szövegeket épp olyan komolyan vettem, mint bármelyik korábbi írásomat.” Marton Éva beszélgetése Szvoren Edinával. *Revizor Online*, 2024. június 2.

átívelő jelenetét, amelyben Lehr Erna és Gyöngyvér (az Oktogontól a Kút völgyi kórházig tartó) útjáról olvasunk, miniatűr taxijelenetben idézi meg Szvoren. A Nádas-olvasót bizonyosan szórakoztató novella a narrátor testi megnyilvánulásokat elemző, hosszas fejtegetésénél fordul paródiába.

A parodisztikus él a Tolnai-fejezetben is érvényesül – a Tolnai-univerzumot jól ismerő olvasó azonban itt kevésbé lelkesülhet. A *Csempészipszilonok* című írás magába foglal minden motívumot, amelyet egy Tolnai-szövegtől elvárunk. Megjelennek benne az infaustusok, a jól ismert írói alteregók, a kultikus palicsi Homokvár, a Virág utca 3., megidéződnék a korábban publikált kötetek (cím szerint például *A kisinyovi rózsza* [181.], a „lúke fiúról” szóló mesével a *Wilhelm-dalok* [181.], a novella nyitójelenetében a *Szeméremékszerek* alapszituációja [175.]). A korábban képzőművészeti kritikusként tevékenykedő Tolnai pastiche-ában tág teret kapnak a társzművészetek, a „semmis kis tárgyak”, a jellemző szófordulatok („akárha”), mindezzel pedig a Tolnai-művek állandó rekapitulációja is reflektálttá válik. A láthatóan sok aprómunkával megírt novella mégsem teljesíti be a hozzá fűzött reményeket – utolsó mondatainál úgy érezhetjük, hogy egy asztalfiókban maradt, ötlettelen Tolnai-apokrifet olvastunk.

A kötet kevésbé sikerült darabjaihoz mérten kimagaslónak mutatkozik a *Máthé Erzs* című Szvoren-pastiche, amely a novellaszereplő és a színésznő identitásazonosságát szellemes módon boncolgatja – egyben rámutat a *Kérődző Kronosz* központi kérdésére: a művészi egyediség, identitás fluid voltára.⁸ Kár, hogy csak a zárlatban jutunk el ehhez a – gondolati tartalom és a kötetkonceptió szempontjából is – jelentős szöveghez, amelyben Szvoren úgy imitálja saját írásait, hogy közben magáról az imitációról is eredeti módon szól.⁹ A *Kérődző Kronosz* tehát egy rendkívül jelentős szerző kevésbé kiegyensúlyozott kötete, amelyet sejtésem szerint az utókor az életmű zárványaként, sok kockázatot vállaló kísérletként fog értékelni.

⁸ Az egyediség, egyszerűség, szerzői individuum kérdéséről és a kötet – szerzői intenció szerint megfogalmazott – tétjéről hosszasan olvashatunk a már idézett *Litera*-interjúbán.

⁹ A kötetet záró tárgymutató is figyelemre méltó része a *Kérődző Kronosznak*: a szerző korábbi kötetekre is jellemző, olvasói berögződéseket kimozdító nyelvi elemeket gyűjti egybe, Borges *Kínai enciklopédiájához* hasonló logikával. Tétélei többek közt a következők: logorrea, mukofágia, lupusz, dolgozó nők, kutya, szeretet, kuss!, vedd le a cipődet!, vedd fel a cipődet!, négyes szám az antikvitásban stb.

„SZEMKÖZT A PUSZTULÁSSAL”

Áfra János: *Omlás*

Mi történt azután, hogy Isten megteremtette a világot és az első emberpárt, aztán eltűnt, és sorsára hagyta az emberiséget? Hogyan korcsosul el az emberiség, hogyan számolja fel önmagát, és mindazt, ami adatott neki? Ezekre a kérdésekre válaszol Áfra János *Omlás* című kötete. A verseket olvasva Pilinszky János *Apokrifjának* sorai juthatnak eszünkbe: „Így indulok Szemközt a pusztulással / egy ember lépked hangtalan”.

A könyv megjelenésében, belső elrendezésében is emlékeztet a 2015-ös *Két akaratra* és a 2017-es *Rítusra*. Sőt, ha egymás mellett olvassuk a festményekre írott verseket, szembeötlő a szövegek nyelvi stílusának egyenletessége. Ami kötetről kötetre változik, az a téma, a hívószó, amelyet Áfra úgy jár körül a verseiben, akár egy szobrász a modelljét.

Áfra János költészetéről szólva a kritikusok rendre a kötetek tudatos felépítését hangsúlyozzák. Visy Beatrix ezekkel a szavakkal méltatja a költőt: „Áfra nemzedékének egyik legkomolyabb költője, mind a versnyelv, mind a versek ciklusba rendezése terén egyik legtudatosabb alkotója”.¹ A *Rítusról* írt kritikájában Balázs Katalin amellet érvel, hogy az Áfra-kötetek egyik legmeghatározóbb poétikai sajátossága a történetyszerűség: „[...] mindhárom kötetre [a *Glaukómára*, a *Két akaratra* és a *Rítusra* is] jellemző [...] a történetiség és a kronologikusság: nem csupán versekkel találkozunk, hanem egy történettel is”.² A tudatos építkezés jelentőségét hangsúlyozza Krupp József is, aki a *Rítus* jellemzésére a koncept-kötet kifejezést használja: „mintha a költő nem egyes verseket írta, hanem eredendően is kötetként képzelte el ezt a költői anyagot”.³

Az imént idézett gondolatokat az *Omlás* kapcsán is el lehet mondani. Áfra korábbi munkáihoz hasonlóan az új kötet is olvasható egy meghatározott téma vagy ötlet köré szerveződő koncept-kötetként. Az egymásra épülő, egymást értelmező versekből komplex szövegvilág, laza szövésű történet rajzolódik ki. Az *Omlás* apokalipszis; a világ, az emberiség pusztulásának a története, a versek – Vigh Levente fülszövege szerint – „a teremtés kaotikus rendjétől vezetnek el a megelőzni vágyott egyetemes világégés víziójáig”.

Az *Omlás* – akárcsak a *Rítus* – hangsúlyos eleme a kötetborító; Herman Levente festményének jelentésképző ereje van. A kötetborítón szereplő alkotás *Az utolsó vacsora* című festményciklus része. A hat képből álló sorozat mindegyik

¹ Visy Beatrix: „Omladék fölette”. Áfra János: *Omlás. Élet és Irodalom*, 2024. március 28.

² Balázs Katalin: Áfra János: *Rítus. Vigília*, 2018/10, 796.

³ Krupp József: Építés, bontás. Áfra János: *Rítus, Jelenkor*, 2018/2, 219.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2023
144 oldal, 2990 Ft

darabja kietlen tereket ábrázol, emberi tárgyakkal – például egy szemeteskonténerrel, egy tűzhellyel vagy egy asztallal. Minden reményvesztettséget sugároz; az lehet a benyomásunk, hogy ide már soha nem térnek vissza az emberek. Erről is Pilinszky idézett versének sorai juthatnak eszünkbe: „Sehol se vagy. Mily üres a világ. / Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy. / Éles kövek közt árnyékom csörömpöl. / Fáradt vagyok. Kimeredek a földből”. Herman Levente festménye érthető az alapvető emberi és keresztényi értékek pusztulásának megjelenítéseként. Az Áfra-kötet borítóján látható képen egy penészes cipő lebeg az asztal fölött: olyan, mintha dicsfény fogná körül. Herman vallási utalásainak és a festményciklus címének tükrében a kenyér értelmezhető Krisztus testeként is. A halovány fénynyaláb azt az érzetet kelti, hogy még van remény – vagy amint azt a kötet *Az éberítő elrugaskodás* című nyitóversének mottójában olvashatjuk: „A romok a fejlődés magvai...”

Az imént idézett mottót ChatGPT-vel generálták. Áfra nem aknázza ki a ChatGPT-ben rejlő esetleges lehetőségeket; a kötetben nem térnek vissza a mesterséges intelligencia mondatai. A mottó és *Az éberítő elrugaskodás* sorai azonban Herman Levente festményeinek kihalt tereire emlékeztetnek. Már nincs senki a színen, de a környezet még őrzi az emberi kéz nyomait. Herman képeinek a szubjektumtól való eltávolodás, az önműködő nyelv, az automatikus írás lehet a verbális megfelelője. „Az én szavam, az én akaratom, / az én ígéretem – de bátran / megtagadom bármelyiket, / hogy [...] szabadon bolyonghassak / a történetnélküliség erdejében” (5.) – olvashatjuk a nyitóversben.

A történetnélküliség jegyében Áfra János szövegei sokszor követik az automatikus írás technikáját: gondolatfoszlányok, érzések és érzetek rétegei rakódnak egymásra. Ez a poétikai eljárás sokszor olyan szürrealisztikus képeket és képsorozatokat hoz létre (például „[a] pupillák mögött / mondatok váraкоztak, mint lelassult halak / a tó befagyott jege alatt” [9.]; „[a]lvadó kékség aládúcolt égen, / szétszórja magát nedves fénytörésben” [15.]; „[k]épzeliük el, ott veszekszenek / arcai a szintetikus semmiségnek” [15.] stb.), amelyeket csak az asszociatív logika fűzhet össze. Áfra ezzel kapcsolatban a következőket mondja egy interjúban:

Elindulok egy érzéssel, egy gondolattal vagy egyszerűen csak egy sorral, és hagyom, hogy vigyen magával, bizonyos emlékeket, ötleteket elengedek, míg más asszociációk nyomvonalán tovább haladok. [...] Általában először kézzel írok, papírra, és már a versek begépelése közben változik a sorok sorrendje, és sokszor átformálok a mondatokat, például azért, mert észreveszem a belső rímek lehetőségét. A gépelt szövegváltozaton pedig addig dolgozom, amíg elő nem áll egyfajta rend. Azt viszont már csak remélni tudom, hogy később másokban is megszületik ez az érzés olvasás közben.⁴

Különösen az utolsó ciklusban kerül túlsúlyba a szürrealisztikus képek asszociatív egymásra halmozása, de a kötet első felében is találhatunk példát az említett technikára. Értelmezésem szerint a *Tengernyi hordalék* című vers az emlékezés és felejtés dinamikáját viszi színre.

*Célt ér az arcok membránján át-
törő áhítat, amit az elképedt
szemek fényes perisztaltikája
mutat, és remeg a szív, e tenger-
kék boltozat. Az emlékszennevezés
zárványai közt a bevallatlan kifakad.*

⁴ Vermes Nikolett: A terápiás írástól a ChatGPT-ig. Interjú Áfra Jánossal. *Kortárs Online*, 2023. 12. 01.

Az idézett részletben meghökkentő képek sorakoznak, és a sorok váratlan jelentés-összefüggésben követik egymást. A szöveg áradása, az egymásba öltött sorok felhalmozódott emlékfoszlányok benyomását keltik. Az asszociatív versépítkezés ebben az esetben arra játszik rá, ahogy az embert elárasztják a benne kavargó emlékek. Erre utalhat a szövegben az „emlékszenneyezés” kifejezés is.

Az *Omlás* versei öt ciklusba (*Oszlop, Alapfal, Anyagfáradás, Hidak, Entrópia*) rendeződnek. A cikluscímekben nemcsak az a közös, hogy mindegyik egy építészeti fogalom, hanem az is, hogy tartóelemként vagy az anyag elemi tulajdonságaként mindegyik fontos része az építkezésnek. De Áfra kötetében az oszlopok megrogynak, a hidak összeomlanak, az alapfalak pedig korhadnak. A cikluscímek átvitt értelemben arra utalhatnak, hogy a világ és az emberiség minden molekulájában pusztulásra van ítélve.

Az egyes ciklusok különböző szinteken jelenítik meg a romlást, az önmagát pusztító emberiséget. Az *Oszlop* időben a teremtésig megy vissza; az *Alapfal* az egyén és a generációk szintjén mozog; az *Anyagfáradás* versei döntően a természet pusztulására reflektálnak; a *Hidak* darabjai az emberi kapcsolatok romlását teszik tárgyukká; az *Entrópia* versei pedig – Gyürky Katalin szavaival élve – „a rendezetlenségbe, az őskáoszba való (vissza) fordulás” folyamatának végpontjaként is érhetők.⁵ A szürrealisztikus képek asszociatív burjánzása ebben az utolsó ciklusban válik meghatározó poétikai szervezőelemmé. Az *entrópia* a fizikából kölcsönzött kifejezés, amely egy rendszer rendezetlenségének mértékét jelzi. Az *Entrópia* szövegei a totális káoszt, az elemi szintű pusztulást viszik színre: „[k]ifakadnak a hitetlen táj sebei” (116.); „a város fáradt pereme morzsolódni kezd” (125.); „[a] roncsoló burjánzás / egybe oldja évezredek félreértéseit” (126.).

Az első ciklus a világ és az emberiség születésének pillanatait rögzíti. A *nyelv távol-ság* című nyitóvers első sorai olyan origóra mutatnak, amit talán elképzelni sem tudunk, amire még szavaink sincsenek. „A kezdet nehéz, akár egy tehetetlen isten. / Nem volt első szó, nem volt első író ember, / nem volt első alany és nem volt első tárgy.” (9.) A *Mikor előtört* a teremtés, az első emberpár megalkotásának története, és a deizmus világfelfogását tükrözi: „Aztán nem hallották többet, / engedte, hogy az ember / fejezze be, amit ő elkezdett” (14.). Az *úr, aki vagy* (16–17.) című vers imaszerű sorai az apszotrófikus beszédhelyzet egyoldalúságából fakadóan *isten* hiányát hangsúlyozzák. Ez az *isten* távol marad mindentől, ami jó, és attól is, ami szörnyű: „nem szagolja a nyomortelepek mocskát”, „sosem kell penészes kenyérbe harapnia”, és „az állati kínlódás zajától is védve marad”.

A kötet második ciklusa egy vallomámos verssel indít, de a következő szövegeket olvasva generációk története rajzolódik ki előttünk. Az *Alapfal* költeményei azt a kérdést feszegetik, hogy miként határozza meg az egyéni sorsokat az elődök élete: „Az első kor szülöttei / egy előző végében / gyökereztek, s most / bennünk él tovább / a kezdet” – mondja a beszélő a *Kód* című versben (42.). De már az előző generáció sem volt jobb, mint az új; az emberi faj generációról generációra korcsosul el. „Az őszülők gyilkos fegyverei és kiszáradt csontjai, / mindennapi tányérjai és életadó ágyai újraélednek / az utódok retinái mögötti szürkeségben.” (45.)

A „történelmi kataklizmák ciklikus ismétlődésének”⁶ gondolata a *vereség*ben (102–104.) is előkerül. A *vereség* több részletéről (például „tudja, a végső megoldás mit jelent”; „[a] listán név a név, és semmi több”; „[t]erelik őket, és hűséget esküdnek” stb.) a zsidó-üldöztetések juthatnak eszünkbe. Az általánosító reflexiók („[a] háború nem kivételez a jókkal, / vádlókkal vagy rögtönzött áldozókkal”; „így végződik hát minden háború”) azonban nemcsak a II. világháborúra, hanem akár az orosz–ukrán háborúra is vonatkozhatnak.

⁵ Gyürky Katalin: Föllocsolt pokol. Áfra János: *Omlás. Forrás*, 2024/9, 110.

⁶ Visy, i. m., 21.

„A háttérben emberi okok, szeretők és gyerek- / bántalmazás, részeseg szülők, túlada-
golás, mosott / pénz, titkolt betegségek, szégyen, aminek menekülés / vagy ügyes ön-
gyilkosság vet véget” (24.) – áll az *Akik végleg el* című versben. Az emberiség legnagyobb
ellensége nem más, mint maga az ember, aki nemcsak a környezetét sorvasztja el, hanem
önmagát is. „Tegnap / hét civilt ölték meg a keleti végeken, / megszokott, mint a hazatér-
és” – állapítja meg ironikus rezignációval a *Felezési idő* beszélője. És ezzel nemcsak a je-
lenkor tragikus eseményeire emlékeztet, hanem a 20. század háborús kataklizmáira is.
A csernobili atomkatasztrófára tett utalás – akarva-akaratlanul – párbeszédbe lép Herman
Levente festményeivel is:

*A kiirtott erdő, a lelőtt állatok,
a bebetonozott sugárlények helyére
visszaköltözött e gyanútlan rend,
és minden megerősödve haldokol.*

A „megerősödve haldokol” (67.) hasonló paradoxon, mint a „nukleáris béke” (101.).
Mindkét kifejezés Radnóti Miklós egyik versének a címére emlékeztet: *Béke, borzalom*. Azt
éreztetik, hogy a rend, a béke csak látszólagos: a fenyegető veszély mindig és mindenütt
jelen van.

Mellbevágóan erős vers *Az ismeretlen erő*, amely egy horrorba illő eseménysorozatot
idézik fel egy orosz influenzaszerről, aki követői szeme láttára kínozza és megölte terhes ba-
rátnőjét. Amikor először olvassuk a szöveget, az lehet az érzésünk, hogy ilyesmi még a
rémálmainkban sem fordulhat elő. *Az ismeretlen erő* azonban egyfajta ready-made: Áfra
egy híradást tördel versbe. *Az ismeretlen erő* Borbély Szilárd *A Testhez* című kötetének *le-
gendáira* emlékeztet, de Borbélyal ellentétben Áfra nem roncsolja a nyelvet, és nem visz a
szövegbe az eredeti történetet újragondoló poétikai vagy retorikai csavarokat sem. A köl-
tészetbe emelés gesztusa azonban elmosza a rémálmom és a valóság között húzódó határo-
kat. Vagyis már az is változtat a felidézett történet jelentésén, az is hozzáad valamit, hogy
másfajta kontextusban kerül elénk.

„Ki hisz még most is a felszabadító havazásban?” (122.) – kérdezi reményvesztett han-
gon *Az építés kudarcáról* című vers beszélője. Áfra János kötetében ciklusról ciklusra omlik
össze az a világ, amit Isten egykor megteremtett. Az *Omlás* képekben gazdag versei
performanszszerűen jelenítik meg előttünk a pusztulást: olyan, mintha Áfra kötetnyi ter-
jedelmű ekphrasziszban gondolná tovább Herman Levente festményeit. Konceptiózus,
figyelemre méltó kötet az *Omlás*.

Zsolnay Piknik

május
30–
június
–01

ZENE

KOLLÁR-KLEMENCZ KAMARAZENEKAR | JORDÁN ADÉL ÉS BARDÓCZY ATTILA SANZONESTJE
TAKÁTS ESZTER | CIMBALIBAND | SZABÓ TAMÁS – NEMES ZOLTÁN DUÓ | CSERIHANNA
RADÓCZY JUSZTINA – PATAJ GYÖRGY DUÓ | AZORKA | OROSLÁN SZONJA ÉS HAJDU STEVE
SZESZTAY DÁVID ZENEKARA

CSALÁD

A BÓBITA BÁBSZÍNHÁZ ELŐADÁSAI | LEGO-DUPLO JÁTSZÓHÁZ | A NEVETNIKÉK ALAPÍTVÁNY
GYEREKPROGRAMJA | OPTIKAI JÁTSZÓTÉR | BABUSGATÓ | ZABSZALMA GYEREKKONCERT
MATICÁS LACI ÉS A NAGY ZENEBONA | VARÁZSÓRA | PLANETÁRIUMI PROGRAMOK

SZÍNHÁZ

KOLTAI RÓBERT ÉS JORDÁN TAMÁS ESTJE

GASZTRO

MANDULÁS WORKSHOP

SÉTA

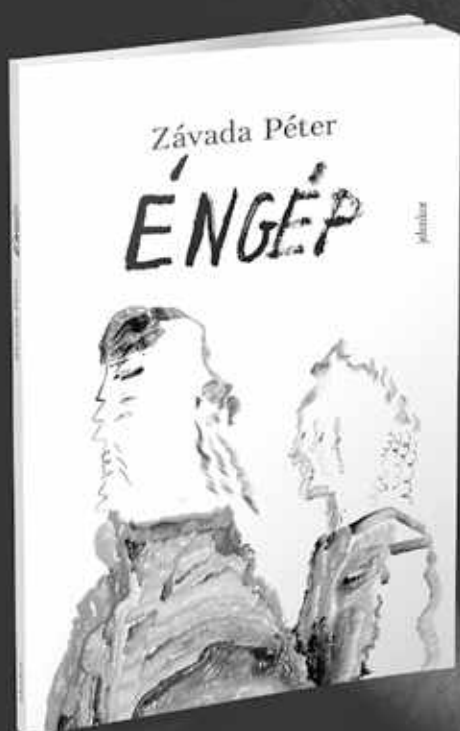
IDŐUTAZÁS A ZSOLNAY CSALÁD EGYKORI LAKÓHÁZÁBAN

KIÁLLÍTÁSOK, TÁRLATVEZETÉS

A PÉCSI FOTÓTAVASZ KIÁLLÍTÁSAI: 1956: ODÜSSZEIA – ATA KANDÓ SZEMÉLYES ÉS KOLLEKTÍV
TÖRTÉNETEI | BERTIEN VAN MANEN, TÉLI UTAZÁS – BUDAPEST 1975 | NÁDOR KATALIN:
A FORMÁK FÉNYE | GÖBÖLYÖS LUCA: HÁTTÉR | TAMÁSI MIKLÓS (FORTEPAN) TÁRLATVEZETÉSE

További részletek: www.zsolnaynegyed.hu | Szervező: ZsÖK NKft.

„De ki beszél ki a versből?
Ki kapar tíz körömmel a rézbika
átforrósodott falán? Kinek a halál-
tusáját hallgatjuk átszellemülten?”

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ

MÁJUS - JÚNIUSI MŰSORA

PÉCSI
NEMZETI
SZÍNHÁZ
Anno 1895

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

ROKONOK

május 2. péntek · 19.00
Mendelényi Vilmos bérlet

május 4. vasárnap · 17.00
Mester István bérlet

május 7. szerda · 19.00

május 15. csütörtök · 19.00
Szalma Lajos bérlet

május 17. szombat · 19.00
Szabó Samu bérlet

május 31. szombat · 19.00
Somlay Artúr bérlet

június 3. kedd · 19.00

május 3. szombat · 17.00
Steinhardt és Lang bérlet

május 6. kedd · 19.00

május 14. szerda · 19.00
Szendró József bérlet

május 16. péntek · 19.00
Uray Tivadar bérlet

május 30. péntek · 19.00
Sipos László bérlet

június 1. vasárnap · 15.00
Péter Gizi bérlet

KOLDUSOPERA

május 9. péntek · 19.00
Sipos László bérlet

május 11. vasárnap · 19.00
Latinovits Zoltán bérlet

május 27. kedd · 19.00

május 10. szombat · 19.00
Somlay Artúr bérlet

május 25. vasárnap · 17.00
Mester István bérlet

A HŐSTENOR

május 18. vasárnap · 19.00

május 28. szerda · 19.00

május 20. kedd · 19.00

május 29. csütörtök · 19.00

ANCONAI SZERELMESEK 2.

május 21. szerda · 19.00

június 6. péntek · 19.00

május 22. csütörtök · 19.00

június 7. szombat · 19.00

Pécsi Balett:

A HÁROM TESTŐR

– AVAGY A KIRÁLYNÉ NYAKÉKE

23. péntek · 19.00
Mendelényi Vilmos bérlet

A KIRÁLY BESZÉDE

június 4. szerda · 19.00 *

június 5. csütörtök · 19.00

KAMARASZÍNHÁZ

TELJESEN IDEGENEK

május 2. péntek · 19.00 *

május 29. csütörtök · 17.00

május 3. szombat · 19.00

ROZSDA LOVAG ÉS A KÍSÉRTET

május 6. kedd · 15.00

VAKNYUGAT

május 10. szombat · 19.00

május 11. vasárnap · 19.00
A Rotary Club Pécs zártkörű előadása

Pécsi Balett:

ÓZ, A NAGY VARÁZSLÓ

május 17. szombat · 15.00

június 1. vasárnap · 15.00

május 18. vasárnap · 15.00

EMIL ÉS A DETEKTÍVEK

május 20. kedd · 11.00

május 21. szerda · 11.00

május 22. csütörtök · 15.00

május 28. szerda · 15.00

május 20. kedd · 15.00

május 21. szerda · 15.00

május 27. kedd · 15.00

május 31. szombat · 15.00

GYERMEKNAPI ERKÉLYKONCERT

május 25. vasárnap · 14.00

N. SZABÓ SÁNDOR TEREM

IFJ. J. SZÍNÉSZ LAJOS

HISTÓRIÁJA KB. 10 KÉPBN

május 17. szombat · 19.00

május 31. szombat · 19.00

AUDIENCIA

május 22. csütörtök · 19.00

május 24. szombat · 19.00

A VÁROS
és a KÖZÖNSÉG
SZÍVÉBEN

Várjuk Önt is a közönség sorába a
Pécsi Nemzeti Színház 130. jubileumi évében!
Ünnepeljünk együtt!

WWW.PNSZ.HU

A műsorváltoztatás jogát fenntartjuk!

* A havi műsorban külön megjelölt előadásokra diákok és nyugdíjasok 20% kedvezménytél vásárolhatnak jegyet személyesen Jegypénztárunkban, diák- illetve nyugdíjas igazolványuk felmutatásával. A jogosultságot a személyzet ellenőrzi.

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

Pécsi Bölcsész
KREATÁBOR

2025. JÚNIUS 30. – JÚLIUS 4.
középiskolások részére

A TÁBOR HELYSZÍNE

PÉCS, IFJÚSÁG ÚTJA 6. (B/407)

RÉSZVÉTELI DÍJ

55.000 FT

(TELJES ÉLLÁTÁSSAL, 3 ETKEZÉS/NAP + SZÁLLÁS)

VÁLTOZATOS PROGRAMOK

ELŐADÁSOK, SZÍNHÁZ, ZENE, FILM,
KULTURSETÁK, WORKSHOPOK

TOVÁBBI INFORMÁCIÓ

BTK.PTE.HU/KREATÁBOR

PTE BTK
MESEVÁR
GYERMEKTÁBOR

2025. JÚNIUS 23–27.
alsó tagozatosok részére

A TÁBOR HELYSZÍNE

PÉCS, IFJÚSÁG ÚTJA 6. (B/407)

RÉSZVÉTELI DÍJ

40.000 FT

(NAPI ÉTKEZÉSI ÉRTÉK)

JELENTKEZÉSI HATÁRIDŐ

2025. MÁJUS 31.
(A FÉRGŐHELYEK FÜGGVÉNYÉBEN)

TOVÁBBI INFORMÁCIÓ

BTK.PTE.HU/MESEVÁR

A táborokkal kapcsolatban felmerülő kérdések kapcsán
keressék bizalommal Kommunikációs és Marketing Irodánk
munkatársait a btinfo@pte.hu e-mailcímen keresztül.

KEDVES JELENKOR-OLVASÓ!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Újra felajánlhatja személyi jövedelemadója 1%-át a Jelenkornak,
amellyel hozzájárul lapunk működési költségeihez.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával
a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap
fenntartásához, csatolja adóbevallásához a „Rendelkező nyilatkozat”-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

Adatok:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

ADÓSZÁM:

18308884-2-02

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- LACKFI JÁNOS verse 529
SIMON MÁRTON versei 530
NAGY MÁRTA JÚLIA versei 533
POÓS ZOLTÁN verse 536
KERESZTURY TIBOR: Mint az állat (*regényrészlet*) 537
MARGETIN ISTVÁN: Hogy szokjam a levegőt (*elbeszélés*) 541
ANTAL BALÁZS: Hullámozás (*elbeszélés*) 548
URSZULA HONEK versei 557
TOROCZKAY ANDRÁS verse 560
MAKÁRY SEBESTYÉN versei 563
RALF ROTHMANN: Az álmatlanok szállodája (*novella*) 566
KRZYSZTOF CZYŻEWSKI: Élni lélekszakadva (*esszé*) 576
TAKÁTS JÓZSEF: Puskin utópikus értelmezése
(*Dosztojevszkij Puskin-beszédéről*) 585

*

- VÁRKONYI GYÖRGY: A négyzet atyjának leveleiből
(*Molnár Farkas-dokumentumok*) 594
SZEREDI MERSE PÁL: Kassák Lajos és a *Ma* folyóirat nemzetközi
kapcsolataiból (*A jugoszláv és a spanyol avantgárd 1921–1922*) 600

*

- BEDECS LÁSZLÓ: Kik is ők egymásnak? (*Fekete Vince: Gyönyörű apokalipszis*) 610
GYÖRFFY MIKLÓS: Feszület helyett bitófa (*Horváth Viktor: A Júdás-terv*) 614
P. MÜLLER PÉTER: Jolántól Diannáig – áttűnések, átváltozások a Parti Nagy-
teátrumban (*Parti Nagy Lajos: Mauzóleum – hat színdarab*) 619
OWAIMER OLIVER: A leporolt nemzeti klasszicizmus
(*Takáts József: Másik mitológia. Tanulmányok a 19. század magyar irodalmáról*) 629

*

MELLÉKLET

- JÁNOSSY LAJOS: Itt élet (*dráma*)

2025

JÚNIUS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

6. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK-PÓDIUM. A beszélgetéssorozat újabb rendezvénye Imreh András és Mesterházi Mónikát látta vendégül, akikkel Mohácsi Balázs beszélgetett május 15-én a pécsi Reggeli kávézóban.

*

A TÉKOZLÁS ÖRÖME. Csordás Kata verseskötetét mutatták be május 5-én a Reggeliben. A szerzőt Görföl Balázs kérdezte.

*

A HAZÁM ÉS AZ OTTHONOM. Jehan Paumero önéletrajzi prózakötetét mutatták be május 21-én a pécsi Szabadkikötőben. A szerzőt Bérczes László kérdezte, közreműködött Köles Ferenc színművész.

*

MAGÁNGYŰJTEMÉNY – KÁLMÁNDY 75. Kálmándy Pap Ferenc képeiből rendeztek kiállítást a fotóművész hetvenötödik születésnapja alkalmából a pécsi Művészetek és Irodalom Házában április 25-e és május 22-e között. Aknai

Tamás megnyitóbeszéde honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net).

*

PÉCSLIT KÖLYÖK. Immár második alkalommal rendezték meg a gyerekeknek szóló fesztivált, amelyen színházi, zenés, kézműves, mesei programokkal, könyvbemutatókkal, író-olvasó találkozókkal várták az érdeklődőket május 17-én a Tudásközpontban.

*

JÁTÉK ÉS DERŰ. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Mozart, Dejan Lazić és Brahms művei csendültek föl május 15-én a pécsi Kodály Központban. Zongorán közreműködött Dejan Lazić, vezényelt Bogányi Tibor.

*

ARTISJUS IRODALMI DÍJAK. Az Artisjus Irodalmi Nagydíjat idén Szilágyi Ákosnak ítélték oda. Az Artisjus Irodalmi Díjban Ács Pál, Kemény István, Lányi András, Sipos Lajos és Szűcs Teri részesült.

Szerzőink

Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, Zsámbékon él.

Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.

Nagy Márta Júlia (1982) – költő, Budapesten és Debrecenben él.

Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.

Keresztury Tibor (1962) – kritikus, publicista, Szentendrén él.

Margetin István (1979) – író, Budapesten és Belo Horizonte-ban él.

Antal Balázs (1977) – író, Nyírszőlősen él.

Urszula Honek (1987) – lengyel költő, író.

Danyi Gábor (1984) – műfordító, (irodalom)történész, Varsóban és Budapesten él.

Toroczkay András (1981) – költő, író, Budapesten él.

Makáry Sebestyén (1992) – költő, a Kisképző magyartanára és portása, Szentendrén él.

Ralf Rothmann (1953) – német író.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Krzysztof Czyżewski (1958) – lengyel író, színházi rendező, kultúráközvetítő.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Takáts József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécsen él.

Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécsen él.

Szeredi Merse Pál (1990) – művészettörténész, a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum főosztályvezetője és muzeológusa, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Györfy Miklós (1942) – kritikus, műfordító, irodalomtörténész, Szentendrén él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Owaimer Oliver (1995) – irodalomtörténész, kritikus, a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos munkatársa, Szegeden él.

Jánossy Lajos (1967) – író, kritikus, Budapesten él.

SZÍNES MŰMELLÉKLET
VÁRKONYI GYÖRGY Molnár Farkasról szóló írásához

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

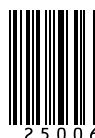
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 5 0 0 6

Chaplin borotvája

Úgy írni verset, ahogy Chaplin borotvál,
 kuncsafthökkentő, peckes mozdulatokkal,
 faarccal és lefojtott derűvel,
 úgy írni verset, ahogy a gége környékén
 virgonc manőverekkel táncol a penge,
 észveszejtően közel a vérerekhez,
 az élet forrásához, a membránnyi bőrrel
 leplezett közvetlen halálvesztélyhez,
 úgy írni verset, ahogy a bajusz helyén
 elcikáz a fém, s közben két ujj
 játékosan befogja az orrot, elfogy
 az olvasó levegője, de csak egy
 pillanatra, úgy írni verset, ahogy
 sokszoros nagyításban a borosta
 szálai kacéran elnyesődnek,
 úgy írni verset, ahogy a színpadiasan
 hadonászó karmozdulatok
 erőcentrumában ott lakoznak
 az apró, szabatos félköríves suhintások,
 úgy írni verset, ahogy a borotvahab
 felhői fokozatosan eltűnedeznek,
 és feltárul a ragyogóan sima bőr,
 melyet egy kendő mókásan
 makulátlanra pofozgat, úgy írni
 verset, hogy végül a döbbszent olvasó
 fejébe csapom kalapját, és komikus
 komolysággal tartom markomat
 a képzelt elismerésért, amit az
 zavartan egyik, majd másik zsebében
 keresget, végül kipengtet nekem
 egy mély sóhajtást, fejtakarást,
 álmatlan éjszakán forgolódást,
 töprengő homlokráncot, pár
 leharcolt neuront, melyek a vers
 hatására jártak be bizonyos pályákat,
 én meg elégedett vigyorral nyugtázom,
 hogy ma sem éltem, írtam hiába.

This is Going to be Great Television

Akartam írni a háborúról, azért jöttem, hogy arról írjak, de valami folyton közbejött, elvonta a figyelmem, nem lehet így élni, egyszerűen minden érdekes, mindenki nyaral, nőszül, kutyát vesz, lovat, töltött káposztát főz, betaggeli a fagyizót, két csillagra értékeli a tengert, látszólag minden fontos, fontosabb, mint a háború, ezért is akartam írni a háborúról, azért jöttem, hogy arról írjak, de megkérdezték, jártam-e a fronton, én meg azt mondtam, hogy nem jártam, azért mondtam ezt, mert nem jártam, erre azt mondták, akkor miért akarok róla írni, én meg nem tudtam, mit feleljek, hogy oké, én nem ragaszkodom hozzá, tényleg nem, tudok én másról is, csak valahogy oldják meg akkor, hogy múltjon már el ez a három éve tartó sírhatnék, szűnjön meg, szűnjön meg, egy szót se fogok írni róla, csak tűnjön el, mert abban bíztam, ha írok róla, talán eltűnik, emiatt akartam írni a háborúról, azért jöttem, hogy arról írjak, csatlakozzak a háborús versek általam rég kihaltak hitt, kissé ócska nagy hagyományához, persze, olyan drámai mélység, mint egy válltöméses kosztüm, a halottak meg halkan beszélgessenek a sötétben az arcukat birizgáló fűvel, féltem is, hogy elrontom a hangulatot, a közönség kedvét, azt nem szabad, viselkedjünk, vacsora közben ne hozzuk szóba, az égő világot támasszuk az esernyőtartó mellé, a halál meg törölje meg a lábát, mert kidobatom, köszönöm, igen, pont emiatt a lehetetlen ügyetlenkedés miatt akartam írni a háborúról, azért jöttem, hogy arról írjak kvázi, itt, bárhol, nem tudom, hol, hol lehet egyáltalán írni róla, egy nagy sötétlő erdőbe jutottam az egészszel, váratlanul elvesztek tőle a szerepeimhez járó mondatok, ezen görcsöltem félálomban a fázó, autókkal szabdalt tájban, egér a lyukban, napokat ültem egy bedeszakázott kilátóban, néha szelfiztem egyet, hogy úgy tűnjön, tudom, hol vagyok, nem tudtam, hol fogok írni róla, gondoltam, majd valahol, mert valamit kell, mondani kéne, kellett volna, akartam, a maradék becsület miatt akartam írni a háborúról, azért jöttem, hogy arról írjak, csakis arról, de mit, mi az, hogy háború, mi az, hogy becsület, Úristen, nem tudom, tényleg nem, én csak egy, és akkor hirtelen esni kezdett a hó.

Challenger Deep

Ha úgy adódik, ha egyszer megtörténik valóban, hogy egy szép napon fáradt mozdulattal kinyitod gömbölyű, fekete bánatod kerek zsilipajtáját, sóhajtvá bekászálódsz, elhelyezkedsz, szép lassan átgondolod, mi volt ez, mi történt és miért, olyan kényelmesen, ahogy a hospice otthon kukáiból szedegetik a fészükkhöz a hajszálatokat a madarak, aztán magadra csukod, ha úgy adódik, hogy valóban megtörténik egyszer, és gömbölyű, fekete bánatodban ülve merülni kezdesz, süllyedni pontosabban, le csak lefelé a türkiz ragyogásban és mindenhol cápák és rég halott költők fekete-fehér fotói, és borzasztó, kicsi megszokások, és csillámló, álmatlan hajnalok és kacagó tévék és sötét, kínlódó unalom úsznak majd rajokban, ringatózva, sorban, mint a csillagképek, rímelő, nyomasztó csillagképek, csúnya zakókban, sajtreklámokkal, a véred után szaglászva, szemrehányón bámulva befelé gömbölyű fekete bánatod belsejébe, és te, holott világbajnoka lehetnél a holtak előtti mentegetőzésnek, egy szót sem szólsz, türelmesen süllyedsz tovább a sötétség felé, ami lassan növekszik körülötted, szénnel rajzolt köd, te reflektort kapsz, a félelmes homályban bálnák úsznak el hümmögve, szürkén, hatalmasan, mennek keresni a bűntudat kapcsolóját a 4 fokos sötétben, de ne ess kétségbe, gömbölyű, fekete bánatod kis kerek ablakán át nézz utánuk, rendíthetetlenül figyelj, nézz, ahogy a neurológialaborokban kitenyésztett kísérleti halak, amiknek az idegpályáit pirosra festette a szomorúság, csak süllyedj, csak merülj tovább mindig lefelé, és ha egy ponton aggódni kezdenél, hogy ez a te gömbölyű, fekete bánatod mire elég, megtart-e, kitart-e, vigyáz-e rád útban lefelé, nem roppantja-e össze a sötétség, szóval, ha fölmerül benned a közepe táján, hogy mi van, ha eddig tartott, ha épp most múlik el, mi lesz az életeddel, a karriereddel, miről írnál, mi lesz veled, ha a bánatod épp most múlik el, és összeroppant a semmi, amitől eddig védett – ne pánikolj, nem múlik, kevés dolog biztos, ez igen, csak ülj nyugodtan, akár az eső szagának emlékei egy formalinba tett, kétszáz éves agyban, hamarosan elérsz majd a legaljára, hamarabb, mint hinnéd, tompa döndüléssel, ahol egy árva sörösüveg fogad a homokban, mintha épp csak lekéstél volna egy fesztivált, itt a világmély sivatag közepén, szétszéledtek az ünneplők, véget ért a buli a sötétség szívében, nem vártak meg, ennyi maradt utánuk, egyetlen árva sörösüveg, ezért jöttél, ezért ülsz mióta gömbölyű, fekete bánatod csöndjében, ott legalul, arra gondolsz, akinek a sós víz a szeretetnyelve, az nem gyászol, csak tengert.

Peterborough, NH

Arra mentem ki éjszaka, hogy egy gyerek áll az előszobában a nyitott hűtő előtt és a málnát eszi, amit tegnap vettem 3 dollárért. Hetek óta itt vagyok és egy szót sem sikerült írni, csak járkálok és szédülök a hidegben, hallgatok, mint a behavazott napelemek. A hűtőm egyébként majdnem üres, csak ez a málna volt benne, a répatortát és a tápióka pudingot tegnap megettem, egy ebédről maradt narancs figyel még benne valahol. Idáig egy olasz filmet néztem, amitől azt éreztem, jelentőségteljes vagyok és szemtelen, akár a templomi perselybe dobott kaparós sorsjegy hegedűszóval a háttérben. Nem volt nagyon jó, de legalább addig sem kellett arra gondolnom, hogy eltűntek a szavak a fejemből, nulla van, végtelen hómező terpeszkedik az agyam helyén, és hetek óta úgy lépkedek benne, megyek rajta keresztül, mint akit egy divatbemutatón önmagának öltöztettek, és most nem tudja, hogy pózoljon a némán bámuló fák előtt. Erről a gyerekről kezdtem el írni még az elején egyébként, sőt írtam is róla néhány nagyon gyenge szöveget, nem közepeset, nem fáradtat, nem fantáziátlant, egyszerűen rosszat, mielőtt végleg elfogytak a szavaim, újra és újra megírtam egy rossz verset erről a gyerekről, egyre tanácstalanabban, hogy mi a baj. Az lehet hasonló érzés, amikor valaki rájön, hogy mégsem evangélista. Amikor aztán elfogytak a szavak, arra gondoltam, túl vagyunk a dolgon, nem érdekel az egész, a hátralévő időt kibekkelem valahogy, írásnak látszó tevékenységekkel, erre tessék, ma arra mentem ki éjszaka, hogy kint áll a gyerek az előszobában a nyitott hűtő előtt, egyből megismertem, hogy ő az, holott képet sosem láttam róla, csak egy cikket olvastam, arról szólt, hogyan mészárolták le a fél családjával együtt, mert nem voltak hajlandóak elmenekülni, mielőtt elérte őket a front. Ha lehetek őszinte, annyira azért nem örültem neki, hogy megeszi a málnát, amit reggelire tartogattam, de mindegy, ráadásul egy kazal rosszabbnál rosszabb versen keresztül kísértett már, bármi mással szívesebben foglalkoztam volna, mint vele, nemhogy hajlandó lettem volna népem túlnyomó többségéhez csatlakozva úgy tenni, mintha nem lenne háború a közvetlen szomszédunkban, de azt terveztem, növesztek még három kezét, hogy egyszerre foghassam be a szemem, a fülem és a szám, ehelyett, mondom, ott állt és a koszos, véres ujjával a málnásdobozban turkált, én meg hirtelen már nem is emlékeztem, miért akartam róla írni, nyilván a bűntudat miatt, hogy vele ellentétben élek, hogy engem nem vert agyon a húgommal együtt puskatussal valami állat, de hát ez az én fotelben nevelt bűntudatom így magában annyira langyos és elcsépett, amolyan

kínos értelmiségi hobbi, még jó, hogy nem tudtam megírni, mert akkor most el kéne mesélnem neki, és elsüllyednék a szégyentől, itt az előszoba küszöbén, így csak bámultam szavak híján, hosszan, ahogy eszi a dobozból a málnát kényelmesen, egyesével, rám se nézve, így álltunk ketten a fagyponthoz közeli fényben, amíg oda nem lépett hozzám, hogy a kezembe adja az utolsó szemet, és suttogva azt mondja, semmi baj, ő már látta Istent, mert Isten egy 30 dolláros tajvani gyártmányú játékdron, amiről egy 157 dolláros aknagránát lóg távirányítással kioldható dróthevederen, én pedig nyugodtan írok, amit akarok, őt igazán nem érdekli, és bámuljak nyugodtan hetente ezer órát a fekete iszonyatba, mert az sem, csak ezt a kettőt inkább ne keverjem össze, és elhallgat, kint hajnalodni kezd, és szarvasok futnak a hóban a lövések irányába, és tanácsstalanságomban azt mondom, van még egy szem narancs, ebédre maradt, nem kéri-e? Azt mondja, pizzamában van, nincs zsebe.

N A G Y M Á R T A J Ú L I A

Lánykor

*Egy iskola hátsó udvarának erdeje,
kitinpáncélfényű autókkal a csörgőfák
arany-rőt palettája alatt. Zöld vált át
vörösbe, puha föld a kemény kőbe –
mint a folyosó falához simuló gyerek.
Belelapulok a materiába, talán nem vesznek észre
és rohannak le a többiek –
szilaj vadlovak, átnyargalnak
három sivár gránitemeletet.
Kipusztulok, mint egy úzött állatfaj,
vagy nem tartanak már, egyre megy.*

*Kékszőlőfürt alatt sárga úritök, kacsai,
mint feltárt labirintus, fészere alatti egéralagutak.
Jön a rokonság, likőrszagú*

*szélrohamként tör fel a sötétből az áhítat.
Fukar szezonok vesszőerdejéből
egy marcona füstfarkas kiharap.
Letérdeltet, és a füledbe hörögi,
odvas szíved, az ellőtt erdei állat
feltámad, mert minden és mindenki megérdemli azt.*

*A szaloncsend a béke relikviája.
Ahol sűrűbb az élet, ott biztos több az étel.
Vaníliásárga szelleme szűz vasárnapoknak,
tiltott ékszerek ezüstdobozában létezel.*

*Fojtott suttogás reggelente, szalmakosár-súrlódás
a falhoz – kékje, mint egy bepiszkolódott ég,
alatta a veranda tejüvegének tengere.
Miért akarnám az egész világot,
ha már egyszer kitömték vele.*

*Alélt mályvaszirmok nyerne új életet
egy elnyúlhatetlen paplanhuzaton.
Lombok lámpaarcát festem selyemre
eltévedt hold alatt fenyőzöld alkonyon.
Ködlehelet az ablakpárkányon az évben,
amikor a didergés kiiktathatatlan –
havat terelnek a jégpásztorok,
hogy a fagykarám végre megnyíljon alattam.
Mert egy rakás szellem jár a házban, és egy ilyen nap
után már nem kell estére semmi.
Csak kutatni szavak és gesztusok után,
amiket sehonnan sem lehet már kikaparni.*

A fantomnyáj lemészárlása

*Minden nap a semmié. A tájon fémes bevonat.
Rémregényt firkál rá a ködből kitörő varjúhad.
Szemétágyásból kitörő csontfa,
ólomfelhőkbe döfő vértorony.
Hogy mi nyomaszt és mégis mi tart itt,
attól tartok, meg nem mondhatom.*

*Ezernyi ázott barna inda háza – gyökérviskó,
ezernyi ázott délután ágya.*

*A november a mészárosok majálisa.
Óvilági festményhentesek;
borszínű arcuk tükkör az üstnek.
Rózsás húst kockáznak és buzgón kevernek.
A ködnyáj már a határon barangol,
velük csúszom át az éjszakába –
mélypontom mindenki más röpte,
közönyöm mások örök izzása.*

Ezernyi ázott délután nyűge, kénes és savas párája,
belefolyni egy látszathalálba, belesüllyedni az álom tavába.

*Éjjel minden sarok vigalmi negyed,
mulatnak benne a páraemberek.
A borba mártott emlékcafat a torkukon akad,
akváriumtükkörben úsznak át rajtuk
a kifoghatatlan aranyhalak.*

Ezernyi ázott délután pompája, patinája és pazarlása,
vérmes nagyurak lucskos cobolyprémje és szőlőkoszorúja.

*Undorból fakad a legmélyebb tisztelet:
pocsolyában nézem a tükkörképemet.
Minden kőbe vésett, ami efemer –
a legalja fölénye úgyis leteper.*

Ezernyi ázott rét Betleheme, a felhők kápolnája,
vértócsában a fantomnyáj vigadozása.

*Az ellőtt állatok talpa táncra áll,
megdermed a kép és megdermed a táj.
Hogy konzerváljam, amit más gyanútlan eléget –
Makacs gyümölcsöt feloldani
komótosan a sűrű zselének.*

A múlt magánszáma

*A fény átcsúszott a redőnyön,
és megvilágította az ablakra
ragasztott műanyag bolygókat,
és az ősrégi rózsaszín hajzselét,
amibe egykoron homok ragadt.*

*Tompán világít a jégcsap-
füzér. Olyanok a fények, mint
egy nyári délelőtt, a temetőben.
Csend. Csak a lila alumínium-
csengőt hallod. Csengetett
egy picit a műfenyőn, mikor
véletlenül belerúgtál.*

*Egyre inkább egyedül, egyre
inkább örülni ennek. Ahogy
egymásra talál a rozsda és a vas.
A fény betöltötte a temetőt,
és egyben ki is üresítette.
Ideje felébredni.*

Mint az állat

regényrészlet

Ég veletek, mást nem mondott.

Bíborkát életében nem ölelte meg még senki – igaz, ő sem ölelt meg még senkit, leszámítva a tanyájukon magasodó jegenyét. Azt sem önszántából: nem is tudta feledni jellegzetes szagát, rothadó illatát, nem beszélve arról, hogy az arcán levő maradandó sérülések, hegek, forradások, vágások, sebhelyek örökre megőrizték neveltetése legemlékezetesebb periódusának lenyomatát. Jó lenne egy napszemüveg, gondolta, nehogy csúnyasága, ragyás arcbőre elriassza dr. Kerti Bende-gúzt, akinek viszont egy masszív görbebotra lett volna szüksége, amivel meg tudná könnyíteni egyre szaporodó látogatásait – végtére is az első békeévben betöltötte a hetvenet, a hetvenegyediket taposta, megterhelő volt már a táv. Főként az emelkedőket, kaptatókat bírta nehezen, azokkal kellett minden alkalommal nagy küzdelmet vívnia. Fulladt, hevesen vert a szíve, egyre gyakrabban kellett leülnie pár pillanatra a földre vagy egy kidőlt fára vizitjei során. Hogy lesz ebből utazás, a farekorderek és egyéb nevezetes fák meglátogatása, tette fel magának a kérdést, amit a madár oly felkészülten, s oly lelkesen szorgalmazott... Minden vágya az volt, hogy kedvére tegyen, hogy lássa a madár, mindent elkövet, készen áll a nagy kalandra, de közben meg pontosan érezte, nem bírná már a nagy utazást a szervezet. Hetvenegy az csak hetvenegy, akárhonnán nézem, nincs mese. Rádadásul cukros vagyok. Egyre szaporodó látogatásai során így aztán figyelt rá, nehogy véletlenül szóba hozza az ezeréves zsennyei tölgy mosolyát és a többi nagy, a rejtélyes élőlény által oly behatóan ismert facsodát. Jobb lesz innen a Pilisből, kellő távolságból megfigyelni őket – gondolatban!, kiáltott föl, mint aki a megoldásra rájött.

Mit tetszik mondani, kérdezte Bíborka, semmit, felelte a nyugalmazott geológus, de alighogy kimondta, máris lelkiismert-furdalása támadt, elszégyellte magát, végtelenül sajnálta, hogy a köztük eddigre kialakult kölcsönös bizalom dacára most kényszerű okokból elhallgat a madár elől valamit. Kerti úr ugyanis őszinte ember volt, túl őszinte!, vén marha!, nem tudja tartani a száját!, vetette gyakorta a szemére drága felesége, Ilonka, nyugodjon békében, de hiába figyelmeztette számtalanszor, hogy baj lesz belőle, ha mindent kimond, kipofázik, ez lett a veszte – mit veszte! a végzete! –, ez a fenenagy őszinteség. Ahogy ugyanis a szerény példányszámban megjelenő szaklapban publikálta korszakalkotó felfedezését, mely szerint a Dunántúli-középhegység mélyén nagy mennyiségben értékes andezit és dolomit kőzetek találhatók, megpendítve, hogy több évtizedes kutatásai szerint a Börzsönyben nem kizárható az általa felfedezett lelőhelyen a mélyben arany sem, ellopta a NER a felfedezését: egy jól felépített, korrupció

vádakkal átszótt, a professzor szakértelmét, teljes életművét kétségbe vonó, erkölcsi és egzisztenciális mivoltát besározó, a drága Ilonkára is kiterjedő lejáratozó kampány keretében egy éjszakai, éjfél előtt két perccel benyújtott és megszavazott kormányrendelettel és az ehhez kapcsolódó jogszabály-módosítással kisajátította, állami kezelésbe vonta az érintett területeket, kiadta egy csókosnak visszasaosztott kenőpénzért ötven évre művelésre, őt pedig indoklás nélkül, azonnali hatállyal nyugdíjazta, leváltotta a Földtani Intézet éléről, megszüntetve magát a Földtani Intézetet is, és hamarosan megkezdődött a kitermelés.

Reggel még sofőr jött érte, estére kisemmizett földönfutó, egy nagy senki lett. Duplanulla, ahogy az ügy kezelésére kijelölt államtitkár nagy kacagások közepette fogalmazott, miközben a fiókjába tette a fényes, hatalmas asztalon eléje csúsztatott bélelt borítékot. Légy piszok a gépezetben, kétes egzisztencia, örüljön, hogy nem kell vezetőszáron a tárgyalóterembe bevonulnia a fél nyolcas Híradó kamerái előtt. Merthogy azt is megtehetnék, minden különösebb szívfájdalom nélkül, fűzte hozzá az államtitkár az új tulajdonos előtt, ugyebár, Pistikém. És akkor ez a leszerepelt mókus feldughatná a seggébe a tőlünk kapott kiskeresztjét, és megtudná, hol lakik a magyarok istene.

Ott állt dr. Kerti Bendegúz, Magyarország kiskeresztjével kitüntetett okleveles geológus a panellakás konyhájában, türelmesen meghallgatva drága Ilonkáját, nyugodjon békében, másfél órán át záporozó válogatott szidalmait. Pedig a drága Ilonka segítsége nélkül is tudván tudva, hogy neki a mai nappal az élete értelmes, hasznos része véget ért.

Akkor és ott, a zsírszagú konyhában nem gondolta volna, hogy bármit is tartogat még számára a jövő. Tisztelességgel eltemette a sajnálatos események hatására szívinfarktust kapott Ilonkáját, óránként meghallgatta ősrégi, de annál megbízhatóbb Sokol rádióján a híreket – csak hogy múljon a nap, teljen az idő, mert amit hallott, az nem érdekelte egyáltalán. Egy rugóra járt itt minden, módszeresen számolták fel mindazt, ami neki hajdanán oly sokat jelentett, élete sarokpontja volt. Kihúzták a lábam alól a hazát, mondta egyszer váratlanul a madárnak, amikor már úgy érezte, bizalmas viszonyban vannak, lebegek a lét peremén szilárd talaj hiányában, de ezt mire kimondta, a legszívesebben máris visszavonta volna, mit terhelje ilyen földi dolgokkal a másmilyen paraméterek alapján, égi színtereken egzisztáló madarat. Azt sem tudom, érti-e egyáltalán, amit itt összehordok... Mit nyomasszam ilyenekkel, van neki épp elég baja. Először is a közelítő telet kell valahogy átvészelnie, már csípősek voltak az éjszakák, kivált a hajnalok, Kerti úr elképzelni sem tudta, hogy élte túl az eddigieket. Elkezdett neki a túléléshez elengedhetetlennek gondolt dolgokat kihordani – takarókat, hogy ne faggyon halálra, gyufát, hogy tüzet tudjon rakni, egy Bunsen-égőt és egy lábast vízforralásra, sőt egy díszpárnát is, hogy a fészek komfortosabb legyen. Időnként megkérdezte, mire lenne még szüksége, de a lény a fáról minden alkalommal azt felelte, az ezeréves zsenyei tölgy mosolyát szeretné látni, azon kívül megvan mindene. Egy hosszú kötelet is hozott, ráeszkábált gallyakból egy kezdetleges liftet, legyen mivel felhúzni a dolgokat, elsősorban élelmiszert, természetesen, de a fészek lakójának gyomra ekkor már nem vette be az emberi táplálkozásra alkalmas ételeket. A legkisebb falatot sem tudta lenyelni, legyen az kenyér, puhára főzött tészta – mindent kihányt azon nyomban, amit Kerti úr abbéli szándékában felszolgált, hogy felhízlalja télre a madarat. Csak a pondró-

kat, férgeket, gyíkokat, bogarakat, gombákat és növényeket fogadta be akkor már a gyomra, de nem is vágyott többre, jól elvult ezekkel is, nem hiányzott a lakoma, az emberi táplálék, a sok finom falat – már a gondolatától is öklendezett.

A zsennyei tölgy mosolya... Hát igen. De ahhoz először is le kéne neki a fa koronájából a földre ereszkednie, akárki is volna ez.

Doktor Kerti nem sürgette színvallásra alkalmi beszélgetőtársát, türelmesen várta, hogy Bíborka önként beavassa, kicsoda-micsoda volna is ő valójában; ki fiaborja, az élőlények miféle kategóriájába, csoportjába is tartozik, milyen névre hallgat, hol nőtt fel, volt-e gyerekszobája, vagy klónozták talán. Kapcsolatuk legelején Kerti doktor egy ritka, Magyarországon nem őshonos madárfaj egyik utolsó példányának vélte, aki a háború és a klímakatasztrófa által megbolygatott természeti törvények hatására hatalmasra nőtt és megtanult beszélni, emberi nyelven és a fák nyelvén egyaránt. Míg azonban emberi beszédre a nyugalmazott geológus látogatásai során is csak nagy ritkán vállalkozott, addig a fák nyelvén láthatóan szívesen kommunikált. A fák a beszélgetőpartnerei, a valódi társai, vonta le az önmagára nézve nem túl hízelgő következtetést Kerti úr, belátva, ha valaha el is nyeri e rejtélyes élőlény bizalmát, sorsa, múltja, minden bizonnyal szomorú története sohasem fog előtte feltárulni. Szemmel láthatóan nem az a mesélős fajta... Nem tudhatni, volt-e szorgos édesapja, gondoskodó szülőanyja, vagy itt, az erdő mélyén, a turisták által látogatott ösvényektől távol jött-e a világra egy irdatlan méretű tojásból kikelve hosszas kocogtatás után. Nem derült ki, volt-e csecsemő. Szívott-e csecset kiskorában? Dajkálta-e állat, ember? Óvta, védte valaki vagy valami, amikor szándékai ellenére erre a szomorú világra jött? Hol vészelté át a háborút? Hogy került a fejére az a kétes tisztaságú, ódivatú Surda-kalap? Csupa talány... Kerti doktor nem erőltette hát a dolgot, nem kívánta megsérteni a rejtélyes lény privát szféráját, autonómiáját, ugyanakkor bántotta a dolog, mert nagyon egyoldalúnak találta így az amúgy egyre szorosabbá váló kapcsolatukat. Hogy amíg ő már a kezdet kezdetén udvariasan bemutatkozott, feltárta kilétét, a fészek lakója azóta sem törekszik felfedni inkognitóját, nem mutatkozik meg fizikai valójában, és kizárólag a famatuzsálemekről, farekorderekről, nevezetes példányokról, történelmi egyedekről hajlandó beszélni sokadszor is, már ha megszólal egyáltalán. Csupán erről, a cégénydányádi kastélyparkban álló hatalmas platánról, Magyarország legnagyobb duglászfenyőjéről, az őszpötei kandeláberfáról, meg a somi Patkó betyárfáról vagy éppen az óriás karjairól: a mamutfenyőről a soproni Erzsébet-kertben.

A gyertyán arcát akarta látni a bakonyi álmosvölgyben, na és mindenek fölött a zsennyei tölgy mosolyát.

Ez volt minden kívánsága.

Slussz-passz. Egyebekben nem nyitott vitát.

Kerti doktor rendszeres, egyre fárasztóbb, kimerítőbb látogatásai egyikén Bíborka a fatársulásokról mesélt lelkesen, egyfelől olyan ez az egész, mint egy szakszervezet, csak hatékonyabb, magyarázta, védik egymás érdekeit, egyre közelebb húzódnak egymáshoz, és a sarjak is éppen ott, az összetartó közösség közegében indulnak növekedésnek. Nem szívják el a másik elől a vizet, a sebhelyek védelmére leveleket növesztenek, a kártevők ellen ellenanyagot termelnek, így aztán évszázadok alatt megszerveződik a tölgyek, juharok, gyertyánok, hársak köztársasága a végzetesen és végérvényesen leszerepelt emberi társadalom helyén, magyarázta lelkesen, amikor a nyugalmazott geológus érezni kez-

dett szívjátékon valamit. Hallgatta a madarat, ahogy szinte transzba esve, földöntúli elragadottságban magyarázta, hogyan is veszik majd birtokba a fák újra a világot, hogyan követelik vissza a tönkretett természetet, s hogy ez a lassú, de fényes, örömteli átmenet hogyan is iktatja majd ki a folyamatból a végtelenül gonosz embert. Az embert, emelte fel hangját az átszellemült, lelkes előadó, amely itt a földön csak kárt okozott, semmi jó, semmi pozitív nem köthető hozzá, csak a gyilkolás, a lopás, rablás, csalás és a kéméletet nem ismerő kegyetlen pusztítás, sorolta, amikor – miként a székesegyházakban hallható zengő, méltóságteljes harangkondulás – megdobbant a kinyírt, tönkretett és megalázott nyugalmazott geológus szíve, különös, eddig sohasem tapasztalt érzés kerítette hatalmába, előntötte egész testét a melegség, sosem élt még át ilyet. Bár nem tudta így, ilyen tiszta, egyszerű egyértelműséggel megfogalmazni, mert hetvenegy év alatt sosem volt még része benne, de ez volt a szerelem.

Kerti úr szerelmes lett a madárba.

Esteledett, megjöttek a baglyok, a harkály is végzett mára, befejezte az egész napos kopácsolást. Kerti úrnak indulnia kellett, ha nem akart vaksötétben letapogatni a hegyről, kockáztatva a nappal is egyre gyakoribb eleséseket. Az egész teste össze volt már zúzva, lábát feltörte a kamaszkori cserkészcsapat oszlopos tagjaként kapott bakancs, pedig eleddig hamvas sihederkora óta jól szolgálta erdei útjait, túrázásait. Elindult hát hazafelé az új tapasztalat birtokában, óvatosan, a lába elé nézve araszolt félhomályban lefelé a hegyről. Nem tudta, most mitévő legyen. Nem volt a maga ura. Amikor hazaért, halálosan kimerülve, csak akkor tudatosult benne teljes súlyával, hogy mi is volna ez. Hisz meglehetősen gyakran mutatta ezt a dolgot a televízió: például hogy fiatal emberek futnak egymás felé a vakító szépségű homokos tengerparton a naplementében, lenge fürdődresszben, többnyire egy fiú és egy lány, fanfárok szólnak, és amikor találkoznak, összenyomják a szájukat, és úgynevezett csókban fejeződik be a nagy szaladás. Futott ő is néhanapján képzeletben, ahogy csak a rossz lába bírta, ölelésre tárt karokkal, de vele nem jött szembe senki.

Így aztán megállt, miközben a képernyőn megjelent a The End felirat.

Vagy meztelen testek birkóztak az ágyban meglehetősen vehemenciával, olyanmódra egymásba gabalyodva, hogy azt sem lehet tudni, ez most kinek a lába, kinek a keze, hogy kerül a nő szájába egy pénisz, miért hátulról döfködi az ember kéméletet nem ismerve; haragszik rá? Ha meg nem haragszik, akkor honnan és mivégre ez a nagy gerjedelem? Aztán lehiggadnak, nagy, elégedett nyögések és sóhajtások közepette véget ér a testmozgás. Ez a szerelem. Noha Kerti úron ilyenkor megdagadt a mackónadrág, úgy vélte, mindez semmilyen formájában sem túl gusztusos. Drága Ilonkája, nyugodjon békében, kiváltképp undorodott, mikor ilyesmiket látott, majszolván a tegnapi, kicsit már kiszáradt akciós aprósüteményt, hüvelykujjával megigazítva elmozdult felső fogsorát. Pfúj, adott hangot abbéli véleményének, hogy ez valami mocskos, förtelmes, a nyugalom megzavarására alkalmas műsorszám volna, utasítván Kerti doktort, hogy haladéktalanul váltson csatornát. Természetesen mindketten tudták, hogyan lesz a gyerek, az általános iskolában volt szexuális felvilágosítás, ám az teljességgel elképzelhetetlen volt, bármilyen helyzetben, bármilyen formában és változatban, bármiféle késztetés vagy inger hatására, hogy Ilonka, isten nyugosztalja, széttegye a lábát, így aztán nem is lett gyerekek.

Hogy szokjam a levegőt

Próbált figyelmeztetni, de nem vettem komolyan. Azt hittem, csak ugrat. Ezt a sokzsebes rövidnadrágot ne hozd, nagyon gringónak nézel ki benne. Ha kiszúrják, hogy külföldi vagy, biztosan kirabolnak. Húzd ki magad, nálunk nem jár-hatsz így, görbén, mint egy áldozat. Dominanciát kell sugározni. Ne fújd ki az orrod nyilvánosan. Ne mozgasd a nyakad tánc közben. Mosolyogj, ha idegennel beszélsz. Menj többet a napra, kicsit még barnulhatnál. Bárkivel beszélsz, mosolyogj. Mennyi idő a telefonod? Hat év, *Nossa Senhora*, csoda, hogy működik. Nehogy lecseréld, tökéletes. Ez biztos nem kell senkinek.

A portugál nyelv két létigét használ, *ser* és *estar*. Látszólag egyszerű szabály: állandó és ideiglenes, mindigvan és mostvan, valójában filozófia, nehéz ráérezni, tanulni kell. A binárisra butított spektrumok örök problémája, mekkora az a változékonyság, amit még állandónak tekintünk, mennyi tartósság fér az ideiglenesbe?

Állandó a nemzetiség, a származás. Magyar vagyok, sosem változik, *ser*. Állandó az identitás, férfi vagyok, *ser*. Állandóak a személyiségjegyek, introvertált vagyok, *ser*. Állandóak a fizikai jegyek, kissé még pocakos vagyok, sokkal lassabban változik, mint szeretném, *ser*. Ideiglenes a fizikai állapot, a huszonhárom órás úttól kimerült csak mostvagyok, alszom, elmúlik, *estar*. Ideiglenes az érzelmi állapot is. Az Uber-sofőr figyelmeztetésétől, hogy az utcán tárcát, telefont soha ne vegyünk elő, a táskát pedig mindig erősen fogjuk; és attól, amit a kocsi ablakából látok leendő hazámból,

a fóliával fedett kunyhók a felüljáró tövében,
a fűben gubbasztó, csontsovány emberek,
a szögesdróttal védett lakóházak,
a buszmagasra pakolt taliga elé befogott félmeztelen tangapapucsos a külső sávban,

a villanyoszlopok vezetékgyűmből földig lógó kábelek,
a mangófának dőlve fekete csikket szívó hajléktalan,
az utcasarkokon maszatos kézikocsikból árult olajos töltött tészták,
és általában a rengeteg, rengeteg ember,
ettől kiakadva, sokkolva, megijedve csak mostvagyok, nagyon remélem, hogy elmúlik, *estar*.

Két nap zsilipelés, hogy szokjam a levegőt, mielőtt továbbmegyünk leendő otthonomba, Belo Horizonte-ba. Nina elém jött, ha már São Paulóban tett le a repülő, legalább kipipáljuk, ő sem igazán ismeri, gyerekkora óta nem járt itt.

Az apartmanház portáján megtanulja arcunkat a kamera. Kulcsot nem kapunk, a földszinten pillantással, fent a lakásba PIN-kóddal jutunk be, mint a koreai sorozatokban.

Fél hétkor már teljes a sötét. Biztonságos környék, Consolação negyed, a Vigasztaló Szűz Máriáról elnevezett kerület, de nem akarunk kockáztatni, pizzát rendelünk.

Az Airbnb teraszáról tíz-, tizenkét-, húszemeletes házakra látok. Fehér és sárga fényű ablakok, a csillagtalán ég alján sárgásszürkén derengő szmogsáv. Bármelyik nagyváros lehetne.

Hiába a lakótömbök semlegessége, nem tudok elszakadni a kocsiból látott képektől, az első benyomástól. Ez tiszta Bangkok. Nem erre számítottam. Nem tudom, mire számítottam, semmire, utána sem néztem igazán, hova jövök. Persze, rákerestem a látványosságokra. Mi mást tehettem volna? Hol lehet ennek utánanézni? Hey, Siri, milyen érzés Brazíliában élni? Ki kellett volna jönnöm látogatóba, hiába drága a repjegy, csak tesztelni, egy hónapig, Bangkokból huszonöt nap is sok volt, kipróbálni, meg-e, tetszik-e, mielőtt eldöntöm, mielőtt eldöntjük, hogy ideköltözöm.

Hogy mondom meg neki, ha nem tetszik? Ha nem akarok, nem tudok itt élni. Bangkokra nem hivatkozhatok. Hülye gringó. Mint egy korlátolt észak-amerikai, akinek minden trópusi város egyforma.

A földrajzi elhelyezkedés mindig ideiglenes, magyarázza Fernanda az ingyenes oktatóvideón. Tudom, hogy nem logikus, szabadkozik, távolabbi kamerára vált a kép, hogy a lány szétárt tenyerei is látsszanak, de nincs kivétel, a legmakacsabb tárgyak is az ideiglenes létigét kapják, az agy a fejben mostvan, szomorú, de beláthatod, hogy ez sajnos könnyen megváltozhat, a ház az utca végén mostvan, nyugodj meg, nem fog arrébb sétálni. Persze, hogy nem. De ledőlhet. Vagy túlnőhet rajta az utca. Rio de Janeiro Brazíliában mostvan, Fernanda szégyenkezve nevetgél, a magyar történelem felől nézve ez sem meglepő. São Paulóban mostvagyok, Brazíliában mostvagyok, nem kell ráfeszülni, *estar*.

A zuhany csapján egyetlen fogantyú, négyágú csillag, hőmérsékletet nem, csak a víz erősségét szabályozza. Nina megment a hideg víztől, fordít egyet a zuhany tövében lógó műanyag pálcikán. Négyállású kapcsoló, üres kör, egy, kettő, három teli, hideg, langyos, meleg, forró, ennyiből lehet választani. Átfolyós vízmelegítő, Belóban is ilyen lesz, Lorenzetti, ugyanez a márka. De ilyenkor tavasszal már amúgy sincs rá szükség, a hideg sem igazán hideg, csak szobahőmérsékletű. Ha kipihentem magam, nekem is jobban fog esni.

A fürdőszoba ablakából ugyanaz a kép, kisebb kivágásban. Csalóka látvány, elfedi a valós méreteket. Városhatáron belül tizenegy és fél millió ember, agglomerációval együtt majdnem huszonhárom. Két és fél Magyarország.

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény ember, annak egyetlenegy fiacskája és egy felesége. Egyszer azt mondja a fiúcska, édesapám, én elmegyek szolgálni, szerencsepróbálni. Eredj, fiam, jó utat, ahol sár nincs. Feltarisznyázták a fiút, és útnak bocsátották. A fiú ment, mendegélt, hetedhét ország ellen. Meg sem állt, míg egy nagy, selymes rétre nem ért.

Kávéillat ébreszt. Tizenegy és fél óra zavartalan pihenés, az app szerint kilencvenhét százalékos alvásminőség. Nina már bevásárolt, reggelizett, helyet foglalt egy délutáni városnéző sétára, kiválasztott egy múzeumot és három éttermet, és utánanézett a metrójegyeknek is. Fordultak a szerepek, ugyanazzal az izgalom-

mal igyekszik megmutatni Brazíliát, ahogy az elmúlt évben én hurcoltam őt körbe Magyarországon és pár európai városban.

Friss kenyér, vaj, joghurt, sonka, sajtok, tej és narancslé, gyümölcskosár, a tűzhely mellé odakészítve a tojás, a tápiókaliszt. Bőséges, túlzó választék. Volt már ilyen.

A vallás, a filozófia örök. Nina keresztény, én buddhista vagyok, a lány, akitől néhány éve megijedtem, hedonista, *ser, ser, ser*. Akkor értettem meg, hogy túlsúlyos vagyok, *ser*, amikor először ráálltam a testkompozíciót elemző mérlegre. Nem csak mér, pontoz és ítélkezik. Negyvenhárom pont, *poor*. Gyér összetételű testem van, *ser*. Fél év alatt nyolc kilót fogytam, már csak két pont hiányzott az *average* testhez, amikor megismertem a hedonista lányt. A kétórás reggeliket szerettem, a kétórás esti edzéseket ellógtam. Ha átragad rám a hedonizmus, örökre velem marad, *ser*.

Legjobban a gyümölcsök érdekelnek, a banán kisebb, a mangó teltebb, mint otthon. És van egy sima, citromsárga héjú, megnyúlt labda, illet még nem láttam. Nagyobb, mint a mangó, de ahogy megemelem, szinte kirepül a kezemből. Könnyű, mintha üres lenne. *Maracujá azedo*, mondja Nina, és félbevágja. Fanyar maracuja. Passiógyümölcs, a kedvencem, bár amit én ismerek, az negyedekkora és sötét barnáslila. Illata összehúzza a szám, a belseje már ismerős, fekete magok a narancssárga rostban, nagyot nyelek, szeretni fogom ezeket a trópusi reggeliket. Bár ez talán még a mérsékelt égöv, valahol itt megy át a Baktérítő.

Szűk rövidnadrág, hogy a zsebe szorosan fogja a telefonom. Pénztárcát, táskát nem viszek. Átvágunk egy plázán. Szerencsére kevés az ismerős üzlet, csaldódás lenne az otthoni neveket látni. Lindt, az nálunk is van, de az legalább tényleg finom. Nina büszkén sorolja a nemzetközi láncokat, amik bebuktak Brazíliában. Dunkin' Donuts, micsoda hülyeség, a fánknál ezerszer jobb édességeink vannak, majd meglátod. Hard Rock Café, az csak Belóban bukott meg, a *mineiró*knak nem kell a túlázott burger, amikor rendes steaket is ehetünk. A Starbucks most zár be negyven kávézót, a Lush pedig másodszor is kivonult az országból. Minden bezárt üzlet győzelem, megnyert csata a gyarmatosítók ellen, bosszú az elrabolt kincsekért.

Avenida Paulista, irodaházakkal szegélyezett kétszer három sávú sugárút a pénzügyi negyed szívében, hétvégére lezárják a forgalom elöl. Nedves aszfalt, pont elkerültük az esőt, az időjárás változékony, napos időnk mostvan, *estar*.

Szellős tér, eloszlik a tömeg. Szabadon cikázunk az út két oldala között,

lila, zöld, fekete kendőkön kucorgó árusok előtt gyűrűk, karkötők, bőrláncok, horgolt terítők, filmes- és zenészfigurák, David Bowie, Amy Winehouse, Ollókező Edward,

szépiaárnyalatú festmények, üres csónak az Amazonason, a festő *indigenous* férfi, fekete kontyában madártollak, lábánál hangfal, *São Paulo funk*, mondja Nina, felénk guruló görkoris lány, zsebre dugott kézzel szorítom a telefonom, fejjhallgatójából durva basszus hallatszik, ahogy elsuhan,

bolhapiac, az érmék asztalán rögtön kiszúrom a dózsás húszforintost, ki kellett volna hoznom a régi pénzeimet, a pengőket, milpengőket, itt talán még érnek valamit,

villanypózna magasában csóftadt Cheetos plüssgepárd, fekete srác kiált rá, *tá molhado, cusão?*, megáztál, seggfej?

az út közepén táncóra, háromsávnnyi ugráló tömeg, *axé*, segít Nina, beláthatatlan a brazil műfajok sora, *pagode, forró, sertanejo, samba, choro, bossa nova*, mennyi lehet még?

frissen préselt cukornádlé, csirkehússal töltött krumpligombóc, fűszeres olajszag, a street food asztalok körül összesűrűsödik a tömeg, zsebre teszem a kezem,

kókuszos korongok, nem neked való, mondja Nina, elfogadom a körömnyi kóstolót, émelvítő, mint az összeragadt porcukor,

a piros traverzeken álló múzeum alatt hajléktalanok, matracaik szabályos rendben, egymástól azonos távolságra, mint galambok a dróton, óráig tudnék nézelődni, de idő van, indulnunk kell a városnéző sétára.

Bármilyen rövid, a pillanat állandó, *ser*. Ez a pillanat mindig október lesz, szombat, délután fél három, tavasz. Ebben a pillanatban a Praça da República most gyülekezünk, *estar*, német backpackerek, japán üzletasszony, három argentin lány, egy nyugdíjas angol-indiai pár és mi a zöld lombok alatt, a piros pólós idegenvezető lány körül. Az utolsó otthoni hetekben hiába vártam a nyárvégi melankóliát, az általános iskola óta minden évben visszatérő levertséget. Épp a II. János Pál pápa téren vágtam át, ragyogó szeptemberi napsütés, amikor rájöttem, miért. Az én időszámításomban idén a nyár után tavasz jön.

Idegenvezetőnk elmagyarázza az ingyenes túrák szokásos szabályait, aztán figyelmeztet, csak ott fényképezzünk, ahol szól, hogy biztonságos.

Ritkásan követik egymást a látványosságok, az utcán elnyúló, a lámpáknál összetömörülő harmónikaként mászkálunk toronyházzal toronyházra. Megismerjük a város történetét, az első jezsuita misszió érkezése, gyarmatosítás, császárság, köztársaság, de a hivatalos történelmi korszakok mellett kirajzolódik egy másik felosztás, arany, cukornád, kávé.

Befogadhatatlan a sok évszám, a történetek jobban megmaradnak,

hogy azért takarja védőháló a Copan, Latin-Amerika legnagyobb, ötezer lakosú társasháza homlokzatát, mert a hetvenkétfélmillió apró csempe lepotyogott darabjait nem tudják az eredetihez eléggé hasonlóval pótolni,

hogy a belváros utcáinak kétágú dobócsillagokra hasonlító, valójában a város stilizált kontúrját ábrázoló fekete-fehér mintáját tervező építész a hatvanas évek óta várja a jogdíját,

hogy az egykor gazdag Matarazzo-kereskedőház központjából lett városháza tetőkertje ingyenesen látogatható, de időben fel kell iratkozni, mert alkalmanként csak tizenöten mehetnek fel,

hogy a kávéültetvények munkásigénye miatt ma is itt él Japánon kívül a legtöbb japán,

és hogy itt van Németországon kívül a legtöbb német cég.

A túra a pékséget és cukrászdát is működtető bencés kolostor mellett ér véget, „akkor igazi szerzetesek, ha saját kezük munkájából élnek”, hiába próbálkozik az idegenvezető lány profin lezárni a sétát, egyre húzódik el tőle a csoport, végül ő is feladja, kibírhatatlan a hűgyszag, arrébb vonulunk elköszönni.

Jornal Nacional, esti híradó, tegnap hajnalban Rióban, egy tengerparti bárban lelőttek két orvost, egy harmadikat megsebesítettek. A nyomozók téves leszámolá-

si kísérletre gyanakszanak, a halott orvosok egyike a Rio das Pedras milícia tíz napja szabadult tagjára hasonlított: borotvált haj, szemüveg, szakáll.

Fél órával a feliratkozás előtt már kisebb tömeg ücsörög a Matarazzo-épület oldalában, a parkolásgátló betonkuglikon. Gyors létszámenlőrzés, tizenkettő, még beférünk. Mázli.

Beesett vállú nő érkezik, süt róla, hogy *gringa*. Mellénk ül, Nina beszélgetni kezd vele. Digitális nomád, menedzsmentet tanít nőknek, heti egy online képzés, meg van egy podcastja is, sajnos franciául. Három hónapot marad, nincs konkrét terve, utazgat. Megjegyzem a történetét, valami hasonló nekem is jól jöhet még fedősztorinak. Számot cserélnek, feltétlen látogasson el Belóba, tanácsolja Nina, Minas megnyerte a legbarátságosabb állam és a legvendégszeretőbb állam címét, sőt, a legjobb ételét is. Beszélgetés közben párok, családok szállingóznak, megszámlolnak minket, csalódottan visszafordulnak.

Az utolsó percekben hangos pár érkezik, vidáman köszöntik a sor legelején ülőket, puszi, ölelés. Összehúzott szemmel figyeljük őket, ez az egyetlen esélyünk feljutni a tetőkertbe, holnap délelőtt repülünk tovább.

Egyenruhás lány fordul be a sarkon, megáll a terelőkorlátnál, kezében felíróta. Gyorsan a fal mellé rendeződünk, érkezés szerinti sorrend, a hangos pár lazán a sor elejére lép. A lány elmagyarázza a folyamatot, névvel, fényképes igazolvánnyal iratkozhatunk fel, aztán még elmehetünk kávézni, egy óra múlva ugyanitt találkozunk. Sajnos alkalmanként csak tizenöt fő vehet részt, Nina nem bírja tovább, előbújik belőle a jogász, a sor elejére siet, apellál, *chegaram depois*, ők később jöttek, a hangos pár védekezik, dehogy, ők itt voltak, csak elmentek enni, Nina nem hagyja magát, bizonyít, láttuk, nem úgy köszöntetek egymásnak, mint akik tíz perce találkoztak legutóbb, tanúkat sorakoztat, pillanatok alatt az egész sor skandálja, *não é justo*, nem igazságos, *chegaram depois*, *chegaram depois*, a hangos pár megfutamodik, puffogva lelépnek.

Húsz év jogi karrier nem múlik el, a szakma és a foglalkozás állandó, *ser*. A szakma érthetőbb, papírod van róla, örökre a tiéd. Akkor is, ha csak azért mentél tanár szakra, mert elrontottad az írásbelit, és nem vettek fel programtervező matematikusnak, akkor is, ha egy napot sem dolgoztál a szakmában, matematika–informatika szakos tanár vagyok, *ser*. A foglalkozás változhat, de általában tartós. Különösen akkor, ha betolod az összes pénzed egy startupba, és a cég eladásakor nagyvonalúan aláírsz két évet, persze, örömmel levevényled a szakmai átadást, nem probléma. Aztán amikor öt hónappal később a barátnőd ösztöndíjat kap Spanyolországba, választanod kell, a hét hónapos kapcsolat, csórón és szabadon, vagy hatvan-hetvenórás munkahetek még másfél évig, egyedül, cserébe nem bukod el az összes pénzed. Vezető szoftvermérnök voltam, *ser*.

Az olasz márvánnyal borított csarnokban meghallgatjuk a Matarazzo-család történetét. Klasszikus múlt századi családregény, a tehetséges Francesco egy tonna disznózsírral indul útnak Olaszországból, szerencsét próbálni. Hajóbal eset, tengerbe veszett áru, újakezdés. Cipőpuclás, narancs- és lottószelvény-árusítás után saját kisbolt, disznófelvásárlás, és megint zsír. Hét év múlva már az akkori fővárosban, São Paulóban él, testvéreivel búzalisztet és pamutot importál az Egyesült Államokból, irodaházukat Mussolini kedvenc építészete tervezi. Halálakor ő Brazília leggazdagabb embere, cégük mindent termel, készít, épít és

gyárt, amiben pénz van, cement, papír, sör, hírlap, szappan, parfüm, gyertya, trágya, tehervagon, szög, film, munkásszállók, raktárak, természetesen saját bankjuk is van. A cégvezetést tizenkettedik fiára hagyja. Családi viszályok, hibás döntések, a modernizálás halogatása. Két generáció alatt mindent elveszítettek, az irodaházat autógyárak és bankok adták-vették, míg végül az utolsó tulajdonos adósságainak fejében megkapta a város.

A tizennegyedik emeleti, mesterséges dzsungelban végre nyugodtan fényképezhetünk. Keskeny sétány a lift gépháza körül, két oldalán több mint négyszáz növény. A pálmák, gyümölcs- és dísfák ágai, levelei, virágai és léggyökerei mögött minden irányban toronyházak. Hátafordítunk a kilátásnak, megszökünk a nagyvárosból. Alig érünk körbe a sétányon, vezetőnk máris a lépcső felé tereli a csoportot, ennyi volt. Az egyik fán hangos énekesmadár, karcsú rigó, *bem te vi, bem te vi*, ismételteti, jó, hogy láttalak.

Tavaszi szél vizet áraszt, éneklő vékony lányhangon a magányosan, testvérek nélkül álló magyar oszlop a portugál nyelv múzeumában, a nyelvek csarnokában. Félhomály, csak a tompa narancsfényű, golyóstoll-forma oszlopok világítanak. A nyelvcsaládok tagjainak fénye összeér, összeadódik. Fülünket az oszlopra tapasztjuk, hogy jobban halljuk, minden madár társat választ, nem ilyen egyszerű ez. Talán itt rontottam el annyiszor. Félrevezet a népdal, a társ csak a képlet fele, ént is választani kell. Jó lesz-e, tetszik-e, el tudom-e fogadni azt, aki őmellette lennék. Egy dagadt hedonista. Spanyolországban nulláról újrakezdő negyvenes, az egyetemi bulikon fiatal barátnője mellett feszengő öreg szerető.

Hát én immár kit válasszak, a népmesék hasznosabbak, utat mutatnak, szegény ember fiát külföldön várja a szerencse. Bejártam a világot Bostontól Bangkokig, pontosabban az északi féltekét, haza-hazatértem feleséget keresni, és csak most, övele értettem meg, hogy a mesék végén nem csak udvariasság a sorrend. Előbb a királylány keze, és csak utána, vele a fele királyság.

Te engemet, én tégedet, csak két napja vagyok Brazíliában, nem bántottak, nem raboltak ki, de a biztonságérzetemet ellopták. Esténként az állandó éberségtől, az egész napos készenléttől kimerülten esem ágyba, annyit alszom, mint egy csecsemő. Ki leszek itt? A brazil lazaságot eltanuló, felszabadult, kíváncsi, életvidám gringó, akit otthon elképzeltem és akit Nina megérdemel, vagy egy szürkülettől napkeltéig a hálószobában bujkáló, az utcán folyton a zsebeit tapogató zsákmányállat?

Lefordítom Ninának a dalszöveget, milyen szép, mosolyog. Megnyugtató, hogy a barátnőm olyan nyelven nőtt fel, ami szerint az emberi kapcsolatok, szerelem, barátság, állandóak, *ser*. Kegyetlen, hogy a szingliség is az, bár érzésre tényleg hosszú és reménytelen, egészen addig elnyúlhat, míg egy szerda délután az esélytelenek nyugalmaival jobbra húzod a szép brazil nőt, aki húsz év jogászkodás után úgy döntött, visszamegy tanulni, és egy szemeszterre épp áthallgat az ELTE-re. Mi a legrosszabb, ami történhet?

Teljes falat betöltő képregénycímlap, Batman és Blue Beetle, a bal felső sarokban vigyorgó Joker-bélyeg, 1939. szeptember 16.,

falra szerelt, fekete rakétán rózsaszín felirat, *faça arte não faça guerra, make art, not war*,

Batman Pelét öleli, a focistán az elmaradhatatlan zöld-sárga nemzeti mez, tízes szám,

festett ufók, gombák, hüllők, nonfiguratív törzsi minták,
ketrecéből kitörő gengszter-Csőrike,
de főleg Batman, mindenhol Batman.

Félóra metrózás és húsz perc kóválygás, Nina időnként behúzódot egy kerítés mellé, míg ő a térképet böngészte, én őrködtem, de végül megtaláltuk a csendes, családi házas környéken eldugott Batman Alleyt, São Paulo Camden Townját, a helyi hippinegyedet. Szabadtéri graffitimúzeum és kirakodóvásár, ruhák, kézműves ékszerek, éttermek, bárók, kávézók, cd- és bakelitlemezboltok, minden sarkon más zene, színes falak, színes emberek.

Kerthelyiség, felszabadul egy olajos hordó, rámozdulunk, de szól a pincér, hogy mások régebb óta várnak, mindjárt keres nekünk is helyet. Alig nézünk körül, már jön is, fémhulladékból hegesztett robot mellett kapunk asztalt. Ki mondta, hogy a magyarok találták ki a romkocsmát?

Nina rendel, ideje kipróbálni az igazi caipirinhát, magának a klasszikus verziót kéri, kristálycukor nélkül, nekem maracujával.

A cukornádpálinka tolakodóan édes, de az alkohol hat, az első kortytól kiszalad belőlem a stressz, csak a fáradtság marad. Körülöttünk mindenki laza, jó helyen vagyunk, biztonságban vagyunk. Nyolcéves forma fiúcska áll meg az asztalunk előtt, kezében Polaroid fényképező. Nem kérünk fotót, de Nina ellátja pár tippel, hogyan pörgethetné fel az üzletet. Dicsérje meg a nőket, hogy milyen szépek, mielőtt felajánlja a fényképezést, udvaroljon nekik, utána nehezebben mondanak nemet. Komolyan veszi a kissrácot, lelkesen magyaráz, gyakoroltatja, jó nézni. Mintha két napja most látnám először. Nem kifelé figyelek, a látványosságokra, az érdekességekre és a veszélyre, nem befelé, a félelmekre, a kételyre vagy sehova, kifacsartan a zajtól, a színektől és a szüntelen figyelemtől, végre csak vagyok. Két hónapig csak telefonon láttuk egymást, reggel és este, neki reggel, amikor elindult a napja és még egyszer, nekem este, amikor véget ért az enyém, fél-órák, órák minden nap, kihagyás nélkül, most pedig mióta itt vagyok, nem beszélgettünk, csak a praktikus témák, hova megyünk, mit eszünk, az melyik része a marháának. Tökéletes házigazda, elkényeztet és kiszolgál, mint egy látogatóba jött távoli barátot, szívélyes, de hűvös kapcsolat, arra sem emlékszem, megcsókoltam, átöleltem-e a reptér óta, nem tudnék itt élni, mondja, ez a város tiszta Bangkok.

Úristen, de jó, hogy ezt mondod. Nekem is azonnal Bangkok ugrott be, csak nem mertem, nem akartam bunkó gringónak tűnni. Belo nem ilyen?

Nossa Senhora, dehogyis.

Komolyan?

Persze, ne hülyéskedj, ez a hely, ez a folyamatos stressz... Nem, Belo nem ilyen, majd meglátod.

El nem tudod képzelni, mennyire be vagyok szarva két napja, hogy ebben kell élnem.

Oi, tadinho, szegénykém, gyere ide. Kérsz még egy caipirinhát?

Isten ments, borzasztóan rossz.

Hullámzás

A kicsi emlékmű előtt letérdelt, és összefonta a kezét. Nem imára, meg semmi, inkább csak úgy pihentetéképpen, hogy tegye valahova a karjait, ha már ott lógnak a válláról tehetetlen. A kettétört szív közepén a cikkcakkosan kialakított repedésen át látszott, hogy a fű kezdi benőni a talapzatot. Nem volt forgalom, ezért nem lépett át a szalagkorláton, mivel amúgy sem maradt hely a korlát meg az emlékmű vagy inkább jel közé odaállni, annyira közel volt. Leguggolt, és a korlát alatt átnyúlva beleállította a jobb oldali betonvázába a virágot, aztán felgyenesedett, meggyújtotta a mécsest a gyufával, rárakta a bádogfedelelet, és óvatosan feltette a szív tetején kialakított mélyedésbe. A bal oldali váza és a másik kis mélyedés még üresen állt. Úgy húzta vissza a kezét, hogy sokáig rajtafelejtette közben az ujjait a hideg márványon. Olyan kevés különbség volt a két évszám között. Olyan nagyon kevés.

Az út mentén burjánzó, zsírosan kitelt mezők zúgtak a délutáni meleg szélben. Minden irányban nyurga fasor zárta a horizontot, jó messze bent a parcellák végein. A kék eget a nyugati fény narancsosan áztatta át. Madarak csicseregtek, bogarak zümmögtek, duruzsolt a világ. Végül csak átlépett a korlát felett, és megtépkedte a fűvet hátul a betonalap körül. Dehát igazából mindegy volt. Csak a mostnak szólt. Talán egy pár napnak.

Visszafelé azért átment az úttest túloldalára. Valamivel följebb elhaladt a másik, egyszerű fekete tömb mellett, ami jóval a korláton kívül állt, még az útpadkán is túl, de csak úgy menetközben pillantott oda. Porlepte, száraz, ki tudja, mikori virág a vázában. Gyertya vagy mécses sehol. Egy magányos, fekete kő, ami még aznap se jutott eszébe senkinek.

Végül mégis megállt, amikor meghallotta az autót. A háta mögül jött, a másik sávban. A világosszürke aszfalt széles, nagy ívben kanyarodott a szalagkorlátnak a fényben szinte világító csíkjai között. Azért kelt akkora hang, mert két jármű is jött, csak akkor látta, amikor közelebb értek, s a hátsó előzésbe kezdett. Az akármennyire is enyhe, de mégiscsak kanyarban. Úgy repesztett el Talló mellett, hogy meglibbent rajta a ruhája. Azután meglibbent újra az immár lehagyott huzatjától is. Elnézett utánuk, ahogy repesztve eltűnnek a következő, éles kanyar mögött, amerre ő is tartott. Akkor mégis odafordult a fekete kőhöz, mint akinek erről az egészről eszébe jutott valami. Még sokáig hallatszott a dübörgő motorok robaja, és érződött a benzinszag.

A kocsit a csatorna partján hagyta a híd előtt. A fűben látszott, hogy mások is meg-megálltak ott a töltés tetején, éppen a gát koronáján futó földút mellett. Az autótút másik oldalán a tujasorban elbújt lelakatolt gátórház némán figyelt. Mögötte három birka legelészett a töltés oldalán meg a tetején. Talló fellépett a hídra, a keskeny, magas járdára, rágyújtott, odakönyökölt a vaskorlátra. Lent alatta,

a nagy meder mélységes mélyén a sekély vizet teljesen ellepte az a sötétzöld nyálka, amitől az egész inkább posványnak tűnt. A szaga odáig érződött. A puszta közepén nagy fekete vájatként futott végig a csatorna, de hogy merről hozta és merre vitte a vizet, nem lehetett megmondani a lepedéktől. Úgy tűnt, nem mozdul egyáltalán. Valahol messzebb hosszú hodályok sötétlettek a töltés alatti napverte lapályon, előttük kiszáradt kutat hirdetett a gém szálkás, fekete T-je. Az egész fölött a kék hegyek, de már a folyó túlsó partján, amit ez a csatorna kötött össze minden bizonnyal valamelyik másikkal. Vagy ki tudja, mivel.

A csatorna mellett egy magányos utca kőhajtásnyira futott ki az útig. A település nevét ugyan tábla hirdette, Talló elment mellette, visszajött mellette, de se odébb, se visszább, se lentől, se fentről a hídról nem látott folytatást. Ez az egyetlen sor nyúlt odáig a pusztaságban a kockaházaival, az ablakokba rakott muskátlisládáival, a virágos udvaraival. Ha volt egyáltalán több utcája, a fészkes fene másik végén lehetett. De kurvára utálok ezt a kibaszott alföldet, dörmögte oda megy elé Talló a semmibe.

Elővette a telefonját. A legutóbbi üzeneténél még mindig üresen állt a kör, nem tudta továbbítani a készülék, mert nem talált jelet. Rábökött az ujjával megint, és akkor megjelent a „küldés” felirat. Aztán a zümmögéstől úgy megijedt, hogy majdnem kiejtette a kezéből, bele a mederbe, ahogy a biciklisek hirtelen kifordultak a bozót között rejtőző túloldali kanyarból, és átzúgtak a hídon a háta mögött. A töltésről lefelé még gyorsítottak is, és egy-kettőre eltűntek a másik kanyarban, amelyik felől ő gyalogolt vissza a kocsijához az imént.

Kikanyarodott az autóval, és megfordult a híd torkolatában. Lassan ereszkedett le róla, aztán a kanyaron túl elgurult a két fekete jel között. Kinézett balra, jobbját elvette a kormányról, összeszorított mutató- és középső ujjai hegyére csókot nyomott, kitolta a lehúzott ablakon a karját, felmutatta az ujjait a törött szívnek. Behúzta a kezét és megtörülte a szemét a szemüvege alatt.

Mikor a négyes kereszteződéshez ért, lefordult a főútról. A jelzőtáblán ugyanannak a településnek a neve állt, amelyiké a csatorna melletti utca elején is, de falun erre sem haladt át. Talán ha tovább hajt. A keskenyebb és szakadozottabb bitumenútról azonban letért ott, ahol a kompot jelezte a kézzel festett tábla a kereszteződéstől jó öt kilométernyire. Akkor mindjárt felért a gátra, ahol egészen szűk, egysávos út vezetett tovább. Ez már egy másik gát volt, bal kézre a fák mögött a rendes folyónak kellett lennie, csak még nem látszott. A visszapillantóban megint bicajosok. Vagy ugyanazok, vagy nem, más lehetőség nincsen, mondta magában. Amikor felhajtott, tábla jelezte, hogy a nemzetközi kerékpárútra ért.

Éppenséggel gyorsabban tekertek, mint ahogy ő ment, mivel betartotta a sebességkorlátot, és ezért csak kettesben gurult. Aztán még ki is kellett állnia az egyik direkt arra kialakított kicsi öbölbe, hogy elengedje a szemből érkező autót, máskülönben nem fértek el egymás mellett, csak ha bevárta egyik a másikat. Mikor a lehajtóhoz ért a kikötőnél, akkor fogtak bele, hogy leelőzzék. Van vér a pucátokban, mondta ki hangosan Talló. Olyan közel siklottak el az oldalához, hogy szinte hallani vélte, mikor végigcsikarják. Hiába indexelt, balról kerülték, de nem mert fékezni se, mivel mögötte is jöttek. Aztán eltelt az a pár másodperc, ameddig az egész tartott, és nem lett semmi baj sem. Azért azalatt végig

káromkodott az ijedtség miatt magában Talló. Vissza kellett valamennyire akkor már tolatnia.

A kompállomás mellett kitágult a part. Az autót otthagyta a négyzetekre hasadozott betonparkolóban, kivette a táskáját meg az összetekert hálózszakot a csomagtartóból, és az ártéri üdülőtelep utcáskáin elsétált a vállalat vendégházáig. A lábakon álló deszka- meg még inkább farostlemez-bodegának szerencsére másik vendége nem volt. A sivár helyet az irodákból kiszuperált bútorokkal rendezték be, ki tudja mióta ette itt a por meg az idő az ülő- meg a fekvőalkalmatosságokat, de az biztos, hogy előtte valahol máshol már nagyon sokáig. Sújtó, száraz fülledtség zuhant Tallóra, amint belépett. Körüljárta a szobákat, és amelyiknek az ablakán kevésbé szakadozottnak találta a szúnyoghálót, abban lepakolt.

Az udvaron megnyitotta a fagycsapot, és akkor már odafent sem csak szörcsögött a mosdó. Sokáig sárga meg barna víz jött. Talló nézte, nézte, nézte, mielőtt nagy óvatosan alátartotta a kezét. Átöltözött, rövidnadrágot, pólót vett fel, aztán elment a büféhez. Melegszendvicset kért, amiből semmit nem érzett, csak a ketchupot, meg hogy a pirítós felsebezte az ínyét. Míg várt a megpörköldött fa- meg nádszagban, többször is megpróbálta elküldeni az üzeneteit. Aztán kétliteres kannásbort vett műanyag flakonban, és azzal visszament a nyaralóhoz. Leült a lépcsőn, hogy kilásson a folyó fele, és ott kezdett inni. Csapkodta a szúnyogokat a csupasználba száráról.

Valahol zene szólt, valahol meg egy udvaron sütögettek. Suhogott a komp kifeszült huzalja odébb, dohogott a motorja a vízben. Az árnyékot adó összefüggő lombosítór susogott a folyó felől kelő meleg szellőben. Talló újraindította a telefonját. Volt, hogy az segített a hálózatra csatlakozni.

Később lement a partra fürdőnadrágban és papucsban. A borból még maradt valamennyi. Törülközőt nem vitt magával, úgyhogy csak beállt a vízbe mindjárt a szélén, ahol bokáig ért. Kutyahideg volt, de annyit kibírt. Talán ezért, meg a hétköznapi este miatt, meg hogy még a vakáció is éppen csak kitört, nem volt tömegnyomor. Álltában többször elnézett a szállása felé, ahol a lépcső tetején ott árválkodott a palack. Ő meg itt árválkodott. Már a komp se járt.

A vízben kikerült a lombok alól, a hullámokon csúszkáló naplementét onnan látta az égen is. Máshol, ahol a fény nem érte, a víz sötétben hömpölygött a lába körül. Ha a túlsó partot nézte, azt hihette, hogy a vadonban van. Mármint ha nem az ottani kikötőt nézte, hanem valamerre a másik irányba. Hirtelen az visszhangzott a fejében, hogy mennyire üreges ez az este. Utánanézett a szónak, de már nem érthette meg pontosabban, mert mást énekeltek. Üreges, üreges este, micsoda hülyeség. Biztos nem is ezt mondták, mondta magában. Aztán meg azt, dehát ez tényleg az.

Visszament az üreg belsejébe, a nyaraló elé, és addigra lement a nap és besötétedett. Ott ült a borral, cigarettázva, a csukott ajtóra nézett, és akkor már az a szó visszhangzott a fejében, hogy kényelmetlenség.

Azután mégis reggel lett, és Talló felült az ágyon és mindjárt egy nagyot tüszszentett. A halántékához kapott fájdalmas arccal, és sokáig úgy maradt, hiába dörzsölte. A nyelvvel az ajkát nyalogatta, míg ki nem tapogatta az ágya mellett

valahol a szódavizet. Lezuhanyozott, kivárva a krákogás meg a szörcsögés meg a nyomukban kilövellő sárszínű lé spriccelésének a végét. Fogat mosott, és hosszan köpködött. Azután nemsokára megint vakarózhatnékja támadt a portól. Beképzelem, mondta magában. Megint kezdem.

A büfében nagyon híg volt a kávé és nagyon forró és nagyon kevés, és nagyon hangosan szólt a rádió. Sokáig lötykölte a kis papírpoharat, míg kortyolgatott, többször is odafordult a pulthoz, de végül nem szólt semmit. Azután lekapcsolták vagy lehalkították a rádiót, és mindjárt csak a komp duruzsolása hallatszott, mert az már bőven járt. Tíz óra volt. A letámasztott biciklik pecásokról árulkodtak. Ezek nem olyan biciklik voltak, amilyenekkel itt a gáton száguldoznak.

A rossz kávé után beült az autóba, és kihajtott az üdülőtelepről. Most őt engedte el egy szemből érkező kocsi. Közben többször is villantott a reflektorával, de Talló akkor is betartotta a sebességhatárt. A férfi a kormány mögül mutogatott, amikor a közelébe ért. Talló oda se nézett, csak a szeme sarkából látta a kézmozdulatokat.

Lehajtott a töltésről, azután a nagy útkereszteződésen nyílegyenesen átvágott. Elnézett jobb felé, a törött szív irányába, indexelt is, de aztán odapillantott a műszerfalra az órára, és kikapcsolta az irányjelzőt. Hosszú, kanyargós út vezetett többnyire fák között a legközelebbi településig. És még ott is sokáig tekergett, mire a házhoz ért. Még le sem állította a motort, egyből látta, hogy azok már várták.

Hátrakerült gyorsan, és előszedte a csomagtartóból a két tasakot az ajándékokkal, és úgy nézett fel a kapu felé, ahová az asszony már odaért, a férfi meg a kerekesszékekkel megállt a járdán egy kicsivel előtte, hogy Talló bejöhessenek. Szervusztok, köszönt előre, és szélesen rájuk mosolygott.

A gyepet nyírták, de rendes fű csak foltokban látszott közte, a nagyját mindenféle gaz tette ki. A sövény sor teteje kiegészült, vagy megtámadta valami tébolyult rovarhorda. Lonkák a teraszon kínálták helyet, már odakészítették a süteményt meg az üdítőt meg friss gyümölcsöket a kertből még ebéd előttre, Talló pedig gyorsan kért egy kávé. Tudom, a legnagyobb bögrénkbe, és cukor nélkül, bólintott Anna, és eltűnt a házban. Helyette odajött a macska, és kíváncsian méregette Tallót, mintha nem tudná eldönteni, felismeri-e, vagy sem, és ha igen, akkor legutóbb hogy is volt vele.

A tágas terasz sötétbarnára festett deszkamennyezete alatt jó hűvös volt. Huzat járt. Parkosított udvar, vagy talán kert vette körül mindenféle dús növényekkel. Az egész fölött szikrázóan kék ég, amerre csak a tető alól kilátott. Hát eltelt egy év megint, mondta Szilárd, amikor magukra maradtak. Hogy vagy, mi van veled? Talló mosolyogva vállat vont, és az ajkát lebiggyesztette, én már évek óta ugyanúgy vagyok mindig. A magányos emberrel nem történik semmi. Megvagyok. Inkább te mesélj, mi van a gyerekekkel? Aztán a választ meg se várva tovább kérdezett. Megkaptátok az üzeneteimet? Vacakol a net a telefonomon. Ki nek írtál, Annának vagy nekem? Írtam én mindkettőtöknek, de nem tudom, átjött-e. Tegnap én nem láttam, most meg bent maradt a telefonom. Majd ha kijön Anna. Mondani, mondjuk, nem mondta.

Szilárd kicsit hallgatott, azután a kezével a kerekesszék karfáján kezdett dobolni. Voltak a parton? Tudtál pihenni? Attól, amennyien voltak, attól igen. Szű-

nyog? Na az van. Meg mocskok abban a házban. Dehát ezek a helyek mind ilyenek. Sajnálom, hogy rossz éjszakád volt, mondta Szilárd. Hát sokkal jobb semmiképp se lehetett volna. Tudod, milyen ez. Szilárd bólogatott, de aztán azt mondta, annyira azért nem tudom. Talló ránézett és csöndesen felelt, van neked elegend így is. Ne panaszkodjunk, vonta meg a vállát egy idő után Szilárd. Ne bizony, tért vissza akkor Anna is, és másféle kedvet hozott mindjárt magával. Vigyorgott, Talló azt vette észre először, csak utána az óriási bögrét a kezében, amelyet színültig töltött kávéval. Voálááááá, mondta hosszan elnyújtva Anna, és olyan fejet vágott, akár a cirkuszi bohócok, és viccesen pukedlizett. Ó na, tátotta el a száját Talló. Kézivödör, mondta Szilárd. Beszerezve direkt a kedves vendégnek, tette hozzá Anna, és akkor már mind a ketten nevettek, és velük nevetett Talló is, ahogy elvette a kezéből.

A lányok?, kérdezte kicsit később Talló. Egyik erre, másik arra, egyházi tábor, erdélyi csavargás a barátokkal, élík az életüket, felelte Anna. A nyaraláshoz úgyis magukban szoktak hozzá ez alatt a hét év alatt, ha jól akarták érezni magukat, mondta Szilárd. Ne beszélj, voltunk együtt is azóta, csóválta a fejét Anna. Hát voltunk, igaz, egyszer, húzta el a száját Szilárd, de az olyanra is sikeredett, hogy utána nem erőltették. Ezzel nehéz ellazulni, fordult Tallóhoz, és megpaskolta a széke kerekét, és lehetetlen megfeledkezni róla. Főleg, ha nem is akarjuk, csak átadjuk magunkat a mélabúnak, emelte fel a hangját direkt színpadiasan Anna, és felállt, hogy az ebédre nézzen.

Amikor eltűnt a házban, Szilárd azt mondta Tallónak halkán, bocsánatkérő mosollyal, kicsit makacs és szigorú a feleségem. Szerintem te vagy a szigorú, ő meg pont azon van, hogy ne legyen. Akkor is makacs, mondta megint Szilárd. Neked még legalább van, mondta végül Talló. Szilárd ránézett, kinyitotta a száját és becsukta, aztán a felesége után nézett, az üres ajtónyílásba, és megint kinyitotta a száját, de megint becsukta.

Az ételt is ott találta fel az asszony. Akkor már el kellett zavarni a macskát, úgyhogy abbahagyta a nyávogást, csak csöndesen végigfeküdt a terasz kövén és tisztálkodni kezdett. Evés után viszont azonnal felugrott Szilárd ölébe. Látod, ő lesz az egyetlen, aki marad, mondta Szilárd, mikor megint maguk lettek ketten, mert Anna behordta a tányérokat. Dehogy ő lesz, ingatta a fejét Talló, te sose leszel egyedül. Nem vagy szerencsés fickó, én tudom. Mert ez pusztán szerencsétlenség, hogy akkor éppen arra jártál. De hogy szeretnek és nem vagy egyedül, az nem szerencse kérdése. Erről nem tehetsz, mutatott a székre, amikor látta, hogy Szilárd a homlokát ráncolja, arról meg igen. De pedig tehet az ember mindenről, mondta Szilárd. Azután azt, ne haragudj, nem úgy gondoltam. Te tényleg nem tehetél róla. Ti nem tehetetek. Nincsen már olyan, hogy mi, rázta meg a fejét Talló, és feltolta az ujjá hegyével a szemüvegét az orrnyergén, azután alá is nyúlt.

Már megint ez a depi, fiúk?, jött ki az ajtón akkor Anna. Fogadjunk, hogy a jó hírt meg nem is mondtad el, fordult oda a férjéhez. Milyen jó hír, na? Ne kíméljete! nézett egyikről a másikra Talló. Szilárd viszont csak lesütötte a szemét és a homlokát ráncolta, úgyhogy végül a felesége válaszolt. Megnyertük a pert a kórház ellen. Na végreeee!, nyújtotta el a végét Talló. Teljesen vége, kész, jogerős, s minden? Anna bólogatott. Még fel se fogtuk, nemhogy el tudnánk hinni, de igen. És akkor?, csattant fel végül Szilárd, nem fogok tőle újra járni. Talló látta,

ahogy Anna tekintete elborult, és nyitotta a száját, de ő megelőzte, a lányokra gondolj, Szilárd! A jövőjükre. A lakás, amire te már nem tudtál dolgozni nekik. Meg az ilyen szar szemetek lelkiismeretére, mint az enyim. Szilárd ránézett, de becsukta a száját, és elfordult valahova. A macska leugrott az öléből. Akkor annak nézett legalább utána.

A délutáni kávé itták, amikor Talló rákérdezett az üzeneteire Annánál is. Nem tudom, felelte a nő, nem láttam. Kavargatta kicsit a kávéját, megfújta, kavargatta megint. Ja, de tudom, megjött az, csak. Lötykölte kicsit a kezében. Csak akkor kötöztem át Szilárdot, aztán meg elfelejtettem. Engem?, nézett fel Szilárd. Igen. Téged. Ja, igen, tényleg, persze, mondta Szilárd. Ugyis itt vagy, mi meg úgyis vártunk, fordult aztán gyorsan Tallóhoz. Na igen, bólintott rá ő. Ez ilyen vendégvárás időszak nektek, igaz-e? Anna köhentett, Szilárd meg zavartan mosolygott, ennyi történik velünk egész nyáron, felelte. De ez az ennyi aztán egyszerre sok is, ugye? Egyik vendég a másik után, ingatta a fejét Talló. Mi örülünk, hogy így van, vont a vállát Szilárd. Na persze nem úgy, tette hozzá aztán, ne kelljen magyarázzam. Nem is kell, mondta Talló, de Szilárd folytatta. A szerencsétlenségben a szerencse. Az emberi dolgok.

És Andival gyakran leveleztek még, Anna? Szilárd úgy hallgatott el, mintha meg se szólalt volna. Anna felállt, hogy összeszedje a kiürült csészéket meg a nagy bögrét. Szoktunk, igen, válaszolta félvállról, mikor milyen gyakran. Talló fészkelődni kezdett, és beharapta az ajkát. Elnézett Anna után, többször nyitotta a száját, de végül nem mondott semmit, mert még azelőtt eltűnt az ajtóban. Mint aki tudta.

Ne csináld, mondta Szilárd. Mit ne csináljak? Egyszerűen csak, nem tudta befejezni. Csak ne, kezdte aztán újra, de megint befejezés nélkül. Végül azt mondta, nem tudom, mindegy, ne haragudj. Már voltak itt?, kérdezte kicsit később Talló. Nem, felelte Szilárd, és nem mondta tovább. Aztán hogy Talló le nem vette róla a tekintetét, azt mondta, vacsorára jönnek majd. Én, nyelt egy nagyot Talló, és csak nagyon nehezen mondta tovább, én a kislánnyal együtt is visszafo gadnám. Ugyanúgy szeretném őt is, mint a sajátomat szerettem. Megtörülte a szemét a szemüvege alatt. Ne csináld, kérte megint Szilárd, és ha valaki látja, azt mondja, ez nagyon fáj neki. Talló megint megtörülte a szemét. Nem fogom neki megmondani, mondta Szilárd megrendült hangon. Te is tudod, hogy én illet nem mondhatok. Tudom, mondta végül Talló, és nagy levegőt vett. Igazad van, persze, hogy tudom.

Amikor leparkolta az autót a töltés alatt a hídnál, tiszta volt az ég. Mire a törött szívótól visszaért, beborult a messzi távolban. A híd magasából látta odalent a síkságon a feléje száguldó felhők árnyékát végigcsúszni. A szelet már akkor érezte, mikor az úttesten gyalogolt. Persze az előző nap gyújtott mécse addigra kialudt. Más még nem gyújtott és nem helyezett el virágot sem ott. Egy kicsit megint elálldogált az út szélén.

A kapu előtt ült a kocsiban, az utca másik oldalán a Lonka-házat figyelve, mikor az eső lezúdult. A cseppek bepettyezték a szélvédőt. Nem indította be a motort az ablaktörlő kedvéért, de így is kilátott. Azután az eső elment, és azután visszajött még egyszer.

Mire a törött szívhez megint elért, már ott volt a mécs és a virág. Lelassított az autóval, úgy nézett oda. Utána gyorsított. A töltésig nem látott parkoló járművet sehol, úgyhogy még alatta, a sehovába tartó falunyúlvány elején megfordult.

A Lonkáék utcájába végül nem kanyarodott be. Indexelt ugyan, és neki is fogott, hogy letérjen. Aztán helyette mégis inkább csak megállt, egy kicsit várt, aztán visszaindexelt a forgalomba.

A kompállomás előtt a gáton félrehúzódott a szemből érkező autónak. Míg ott várakozott, a mögötte tekerő biciklisek beérték. Azok vagy nem vették az adást a közlekedési rendről, vagy magasról tettek rá. Talán abban bízva, hogy ez a nemzetközi kerékpárút-dolog magasabb rendű a ráterelt autós közlekedésnél is. Még csak a bolyból se váltak szét, úgy tekertek tovább lassítás nélkül szemközt a kocsival. Az elkezdte nyomni a dudát, dehát nyomhatta. Azután ki is ordított, hogy a kurva anyátokat! Azután gázt adott.

A biciklis a biciklijével együtt Talló kocsijának vágódott, felpattant a motorháztetőre, azután lecsúszott vagy lezuhant róla. Az egész pár másodperc alatt történt. Mire Talló magához tért, az autós elhajtott. A biciklisek megfordultak, bár az elől haladók nem vették észre, hátul mi történt. Akik kitalálták ezt az egészet, szitkozódott sziszegve Talló. A szíve a torkában dobogott. Kipattant a kocsiból, hogy a földre került bringáshoz szaladhasson.

A bicikli a kocsi előtt hevert, de a fickó ahogy átcúszott a motorháztetőn, a túloldalt lebecskázott a gát oldalán. Talló a szeme sarkából látta, hogy legalább még egy másik is elesett, akit körülvettek a társai. Úgy sietett le a töltésen oldalazva, hogy a kocsijára rá se nézett, lett-e vele valami.

Nem kell segíteni, mondta a férfi, Nem kell, ismételte, és felállt. Sisak, térdvédő, könyökvédő, csuklószorító, napszemüveg, komoly felszerelés rajta. Talló azt mondta magában, hogy biztos a felsője alatt is viselhet valamit, ami védi a gerincét, meg úgy egyáltalán a felsőtestét. A kurva anyját az ilyeneknek, mondta a férfi. Eltolta magától Tallót, mikor segíteni próbált. Mi van a bringámmal?, kérdezte, vagy inkább csak úgy dünnögte. Odafele van, mondta Talló. Elsőre visszacsúszott a tag a töltésről, és fájdalmas arcot vágott, de amikor Talló segíteni próbált, még rá is förmedt, hogy hagyjon!

Mire fölkapaszkodtak, visszaért az élcsapat is. Az egyik odalépett Tallóhoz, amint meglátta, és már emelte is a karját, hogy orrbavágja, de a többiek rákiáltottak, és odaálltak Talló meg a férfi közé. Dulakodás támadt, kicsit egymást is lökdösték, és szitkokat szórtak Tallóra, mire mindegyik felfogta, hogy neki semmi köze ehhez az egészhez. Ha felfogták.

A kocsijának az eleje több helyen megsérült. Apró horpadások meg egy csikarás marása. Úgy állt be a kompállomás parkolójába, hogy a fara legyen kifelé, így legalább nem látta. A part most egészen elsárosodott a nagy zuhé után, törött ágak heverték a pocsolyákban meg mindenfelé, levelestől, ahogy a szél beletépett a fába. Sújtó ereje volt a levegőnek, mint ahová a vihar még majd visszatér. Ennek ellenére a part szinte tele volt.

A biciklisekről kiderült, hogy ők is csak erre a telepre tartottak, pár házzal odébb cuccoltak le. Azért is tudott végül is hamar visszaérni az eleje. És miután tisztázták a félreértést, nem győztek elnézést kérni. Mármint némelyik. Talán a

fele akkor is azt gondolta, hogy egyik autós olyan, mint a másik. Ami nyilván addig tart, amíg hazaérve ők is vissza nem ülnek a kormány mögé. Mert az úgy már mindjárt más akkor, mondta magában az egészre Talló, mikor végre egyedül maradt a nyaralóban.

A farostlemez mennyezet egy helyütt beengedte az esőt. Szerencsére a középső, legnagyobb teremben, ami az étkező meg a társasági helyiség lehetett, bár Talló nem nézte végig az egész házat. Megelégedett azzal, hogy az ő szobájában nem. Akkor is érezte mindenhol a mocsárszagot, vagy a felázott farostlemez bűzét, vagy valami ilyesmit, és össze tudta rakni, hogy egy újabb zuhénál mi jöhet még. Már csak ez az éjszaka van, mondta ki hangosan az ágy szélén üldögélve.

Pittyent a telefonja. Nem nézte meg. Még pittyent ugyanúgy vagy kettőt, mire elővette. Felvillantotta a képernyőt, de aztán le is zárta. Odébb lökte az ágyon. Aztán is pittyegett még, de hiába. Helyette inkább elment lezuhanyozni, és aztán felvette az előző este is viselt könnyű ruháját.

Odakint zene szólt és megint sütögetés füstje és a sütögetők lármája. Sokkal hangosabb lett az üdülőtelep, mint az előző nap volt. A vízben is üldögéltek meg álldogáltak ott a part közelében. Egyik-másik jobban beúszott. Talló nem nagyon nézett szét, dehát el tudta volna mondani úgy is, kiből áll most ez a közönség. Legalábbis a nagyja.

Már visszafelé tartott az üveg borával, egy újabb szájjal meg torokcsikaró szendvicshez semmi kedve nem volt, amikor megszólították, hogy üljön oda köztük, ne legyen magában. Megköszönte, hogy majd meglátja. Visszasétált a házhoz. De végül a lépcsőn se ment fel. Odaballagott a biciklisek szállásához, a szemével megkereste azt, amelyik az előbb odahívta és melléje ült. A bort beadta a közösbe. Azt aztán viszont se látta, de kapott helyette sört meg csöpögtetett kenyeret sült kolbásszal, mivel szalonnát meg debreceni párost tartottak a tűz fölé nyársra szúrva. Sört többet kapott, mint kenyeret.

Régebben én is sokat bicikliztem, mesélte ott üldögélve, míg volt kivel. Ismerem erre is a járást. Tekertél erre is? Tekertünk. Soha többé nem fogok. Pedig ez jó út, mondta az egyik bringás. Csak hát rohadékság, hogy felhozzák ide az autósokat. Itt jó, bólintott rá Talló, de odalent, mondta tovább, a falvak között is van egy úthálózat. Bicikliknek, úgy értem. Egy igazán szemét biciklisút. Eleve keskenynek építették, mikor még itt a téeszek akartak gondoskodni arról, hogy a fejőasszonyok a hodályokhoz kitekerhessenek. Ezt most csak úgy mondom ugyan, de tényleg olyasmi lehetett. Azóta se foglalkozott senki aztán az egészszel, mióta téesz nincs, azóta nincs gazdája. Csak az egymásra mutogatás megy. Most egy az, hogy szeletekre hasadozott és dobál. Egy másik az, hogy ahol településen megy át, ugyanez a betoncsík a járda is. A harmadik, hogy a falvakon kívül teljesen benőtték a fák, amelyek elválasztják az autóúttól. Nem lehet elférni a belógó ágaiktól. De az útra végig ki van téve a tiltótábla a bringásoknak. Aztán mikor a gyerekek bringatúrát terveznek, akkor látják, hogy a térképek meg a megyei tájékoztatók itt bicikliútról beszélnek, és hogy ez milyen minőségű út, arról persze hallgatnak. Úgyhogy nyugodtan jöhetnek erre. Aztán majd itt helyben szembesülnek vele, hogyha jót akarnak, akkor az autóúton kell menniük. Nincs itt nagy forgalom, nem?, kérdezte az egyik fickó. Na itt jön az, hogy nincs. Ezért egy csomóan, ilyen környékbeli takony kölykök meg kijönnek ide a

pusztába gyorsulósosat játszani meg az agyukat csinálni. Közben vadulnak, marhászkodnak, egymást cukkolják, isznak. A, mindegy is, legyintett egy nagyot a levegőbe Talló és abbahagyta. Rohadék dolog, amikor az autós a biciklisre nyomul, mondta, mire valaki megölelte a vállánál. Épp ezért kell megbecsülnünk a rendes sofőröket. A kezébe nyomtak egy üveget megint, ő meg jól meghúzta.

Sokkal később, már majdnem elbólintott a tűznél, elővette a telefonját, és belelapozott az üzenetekbe. Lapozott, olvasott, olvasott tovább. Felállt, és köszönés nélkül visszament a vállalati nyaralóba. Felmarkolta a kocsikulcsot. Tizenegy óra felé járt, de most élet volt a parton és a vízben az ő társaságán kívül is. Ezt teszi a péntek, mondta magában.

A kocsinál kivette a sofőroldali ajtó rekeszéből a palack vizet és beleivott, aztán a langyos lé nagyját az arcára locsolta. Akkor tisztult ki a füléből a zsidongás, de később aztán megint sokáig hallotta. Beszállt, és gyújtást adott, és kifordult a kompállomás parkolójából.

Néptelen sötét úton hajtott el, és épp csak az utolsó pillanatban fordult oda a szívhez. Átment a hídon, és néhány kanyar után beért a következő településre. Az jó hosszan nyúlt el az út mellett, és csak a temető meg a kicsi, mesterséges horgászto választotta el a szomszédos kisvárostól.

Talló egyből nevetségesnek érezte, amikor azt mondta magában, főutca, dehát mégiscsak valami olyasmi volt az a néhány kivilágított, hosszú és lapos épülettel meg az előttük cigizgető és iszogató meg beszélgető gimnazista korúval teli útszakasz a vasútállomás körül a kisvárosban. Az egyetlen emeletes épületen egyedül a Panzió felirat világított, de se a recepción, se a felső szinten semmi fény. Leparkolt, kiszíjazta magát, kiszállt. A bulizók a túloldalon rá se bagóztak. Mögöttük egy réGINEK tűNŐ házban mély basszus lüktetett, ugyanannak a fekete tere festett ablakát színes fények villózták át bentről.

Az épület előtt álló autók közül az egyikben ültek valakik. Vagy nem ültek, de benne voltak mindenképp. Pont amellet parkolt az egyetlen olyan autó, amelyiben gyerekülést szíjaztak az utastér hátuljába. Talló addig állt ott, hol a kocsi, hol a panzió fele leselkedve, amíg a másik kocsiból ki nem szállt egy magas, erős testalkatú fiatal srác. Mi a kurva anyádat kukkolsz, majom?, köpte oda Tallónak, recskázol, vagy mi van? Talló szó nélkül átsietett az út túlsó oldalára, és úgy került vissza a saját kocsijához. Hirtelen belevillant, hogy nem tudja eldönteni, kitisztult-e már a feje, vagy nem. Amiről végül is tudta, mit jelent.

Még a körforgalomig sem ért el a visszaúton, amikor leintették. A rendőrség épülete meg a felirat rajta persze ki volt világítva. Talló félreállt, és leengedte az ablakot. Na igen, vigyázni kell a gyerekekre, mondta a rendőrnek. Az nem felelt, csak azt mondta, kérem, fújjon bele. Az olyantól én örökre elvenném a jogosítványát, mondta Talló. Soha nem adnám vissza neki. Kérem, fújjon bele, uram, mondta megint a rendőr. Talló kihajolt, de a rendőr hátrébb húzta a szondát, mert felfogta, hogy a szájába akarja venni, pedig nem volt szabad, meg nem is úgy kellett. És akkor Talló is megértette ezt, és egy kicsit eltartotta a fejét, és távolabbról végre belefűjt.

Hangzások

Legkönnyebb a hangját felidézni valakinek, de nem az utolsó beszélgetést. Az övé úgy hangzott, mintha fagyott havon járnék. A telet még nem értem meg, de várok, míg minden megfagy, és ropogni kezd.

Fekete

Mióta nincs többé, tüzetesebben veszem szemügyre a fekete kutyát, egyre nehezebben mászik föl a fotelbe. Először a jobb első mancs, aztán a bal. Ugrani próbál. Reggel feltakarítom az ürüléket, felmosom a vizeletet. Megsimogatom a hátát, ő pedig elfordítja fejét az ablak felé.

Hangpróba

Mióta nincs többé, félek éjjel kimenni a ház elé. Többször is megnézem, hogy minden ajtó zárva van-e. Ha szólítanám, válaszolna.

Urszula Honek (1987) – lengyel költő, író. *Białe noce* [Fehér éjszakák] című prózakötetért elnyerte a Kościeliski-díjat és a Conrad-díjat, valamint Booker-díjra is jelölték érte. A könyv magyar nyelven a Jelenkornál jelenik meg Csordás Gábor fordításában. Legutóbbi verseskötete, a *Poltergeist* [Kopogó szellem], amelyből a fenti versek származnak, egy közeli barátjának elvesztésének a krónikája, egyszerű, organikus, érzelmekkel teli költészet, amelyben elmosódik a határ a valóság, az álmok és az emlékek között.

Hét kívánság

*Ezt az álmot még nem mondtam el: száguldó
autóval elgázolunk egy kiscicát, az alom maradéka szanaszét fut.
Roppanást hallunk, amely, akár akarjuk, akár nem,
társunkká szegődik.
Ezt az álmot még nem mondtam el, mert folyton betegségekről,
kézremegésről beszélünk, és arról, hogy akár akarjuk, akár nem,
el kell búcsúznunk egymástól.
Ezt az álmot még nem mondtam el, mert egyre többször
nem mondunk semmit.*

Elszökni vele

*A barátnőm beteg volt, de senki
sem látogatta meg.
Hó esett, befedte a nyomokat, s talán ezért
nem találták a hozzá vezető utat.
A barátnőm haldoklott, de senki
sem tudott róla. Egy decemberi reggelen
elkötörték a havat a ház elől, lekapcsolták az áramot,
kivitték a testet.
A barátnőmnek temetése volt, amelyre hosszú
órákat utaztam. A mise alatt a templom körül bolyongtam,
cipőmmel széttúrva a havat. Fel akartam hívni a férjemet,
hogy megkérjem: segítsen felnyitni a koporsót,
hogy elszökhessek vele.
Akkor valaki, akit rég nem láttam, meg akart ölelni.
Azt mondtam: nem szoktam ilyet csinálni.*

Hanyatt fordítva

*Végül mégis el kellett őt képzelnem
holtan, a decemberi reggelt, ahogy megtalálta
őt Agnieszka.*

Hanyatt fordítva II

*Reggel Agnieszka hanyatt fordította, mert
nem reagált a szóra és az érintésre. Hason aludt,
álmában ment el. A szeme nyitva volt, kék volt;
még nem fedte be hályog.*

*Bárcsak, mikor álomba merült,
a kigyulladó lámpákra nézett volna.
Karácsonykor tovább világítottak
a szokásosnál.*

I

Nem aludni éjjelente, horrorfilmeket nézni, teát főzni: feketét, málnát, oolongot. Kérni, hogy emeljék meg a gyógyszeradagot, rendszertelenül menstruálni. Azt mondani a férjemnek: nem akarom elveszíteni az embereket. Hozzábújni, aztán: nem aludni éjjelente, horrorfilmeket nézni, teát főzni: feketét, málnát, oolongot. Hallgatni a város fehér zaját vagy a wyszowatkai csöndet. Nézni a holdat (ma olyan volt, mint egy gyerekeknek szánt kifestő; apró omlós kiflire emlékeztetett). Vagy bámulni a sötét éjszakát a faluban. Felébredni, ahogy a szomszédasszony pirkadatkor kivezeti a teheneket az istállóból és a neviükön szólítja őket. Érezni a bőrön a hajnalpírt, érezni, ahogy megcsap az alkony, hallani a szabadon eresztett és a láncra vert kutyák ugatását. Időről időre sírva fakadni, aztán: nem aludni éjjelente, horrorfilmeket nézni, teát főzni: feketét, málnát, oolongot.

DANYI GÁBOR fordításai

Kik ezek az emberek a képeken

*Mama tudott olyan csúnya lenni, mint Marika néni,
ha elgondolkodott, szomorú volt, vagy mérges.
De Marika néni soha nem tudta magát széppé varázsolni
egy mosollyal. A csúnyasága alapvető volt, egyértelmű.
Gyerekként szembesülni vele, hogy már a Parkinson-kór
is szétzilálta, mintha folyamatosan rázta volna valaki,
mint fát egy őrült gyümölcszedő.*

*Apa mindig szeretettel beszélt róla,
édesanyjáról is.*

*Mama szőlőtőkék közt. Nagy szó volt, ha adott szőlőt,
mindig neki kellett adnia. Soha nem csipegethettünk,
vagy ha mégis, mérges volt, ahogy anya is, amikor ezt
a mérgeességet megtudta. A szőlő, a málna, körte, a kertek
gyümölcssei, a büntudat. Mi csak lelegeljük. Lelegeltük,
szerettünk legelni, mint a lovak. Mint a ló, mama szomszédja.
Öregkorának bosszúsága.*

*Mennyi csalódás egy fénykép, eleve kudarcra van ítélve
az egész vállalkozás, de ha ráadásul nem sikerült jól,
mintha dárdával hajigálnánk a napot.*

*Papa őszüléséből sejthető, mennyit írunk a kép készültkor.
Az első ősz csíkja szülei, testvére halálakor
fiatalkorában jelent meg.
Aztán terjedt el a fején.*

*Van, ahol a papa apát jelent, a mama anyát.
Van, ahol az apa édesapa, az anya édesanya.
Nehéz elkerülni a gügyögést. Vajon miért kell?
Miért kell hűvösséget tettetni?
Talán mert bölcsebbnek, okosabbnak tűnik,
aki tudja, hogy nem számíthatunk igazán részvételre,
megértésre, a másik embernek a mi életünk nem érdekes,
a mi életünkben is saját életét keresi, semmi mást.*

Nyitott szájú halottak énekelnek számodra hallhatatlan frekvencián.
Egy váll fölött kivillan a lényeg.

A fotókon ott lesz örökre a család szaga.
Egyre kevésbé vagyok türelmetlen. Sőt.
A tegnap gyakori megérkezése gyanakvásra készítet,
talán soha nem is tűnik el semmi.
Aki van, öröktől fogva van.

Éva néni frizurája. Éva néni barátnőinek, kollégáinak
frizurái. Bele szeretnék túrni. Le akarom venni.
Meg akarom enni. Vattacukor. Szőke vattacukor,
vaníliás íze lehet. Mint a madártej. Olyan íze van,
mint a mániás depressziónak. A pániknak,
a kényszerszergondolatoknak. A szenvedésnek.

A borostyán ezen a képen még nem nőtte be a kivágott fát.
A kislány még él, az anya már nem,
a ház még áll, de már nem a miénk.

A terített asztalon kezek, a fotóba nem fért bele a két tulajdonos,
az egyikük egynegyed arca. Vajon miért nem? Nem volt hova hátrébb
lépni, vagy nem voltak fontosak? Inkább a szebb, sikeresebb
családtagokra meg a vendégre fókuszált a kép készítője.
A szemközti fal mellett tévé áll, benne fények, talán karácsony,
vagy csak a vaku? Ahhoz túl sok és túl sokféle fény.
Ki lehetett a fotós? Apa? Mátás? Más?

Papa, Mama, Éva néni, Marika néni. Mind halottak.
Egy jó fotón valami régi romok között pózolnak.
Mintha a Baldur's gate-ben lennének.
Van egy helyszín [utánanézni], ahol a vámpírok laknak.

A napfény apán, behunyja a szemét, eltakarja a szemét, mosolyog.
Valószínűleg másnapos, vagy csak fáj a feje, érzékeny volt a hőmérsékletváltozásra.
Érzékeny ember volt. Ugyanakkor soha nem mutatta gyengének magát.
Nem keménykedett. Derűsen, könnyeden volt az. Magától értetődően.
Mint ahogy a nap süt.
Kint ül a kertben. Műszálas ing. Dús, rozsdásbarna haj. Borotvált arc.
Orromban borotvahabjának az illata, a frissen borotvált bőre, a vér íze,
apa vérének íze, mert direkt a sebre adtam puszit, hogy ne gondolja,
hogy undorodom tőle. Ahogy nem fordítottam el a fejem akkor sem,
amikor megmutatta a sebét. De nem fogtam meg a kezét, amikor
utoljára láttam, mert féltem, hogy elkapom a koronavírust.
Meg kellett volna fogni. Tartani.

*Hogy hol találom a fotót, vajon eligazít bármiben?
Például ha papa dossziéjában van egy fotó apáról,
az lényeges? Vagy ha egy Bibliában talállok valakiről.*

*Elmosódott fényképek, elmosódott arcok.
Egy fekete-fehér nyár a határban, fiatalok,
a végtelen földeken egy diktatúrában jókedvűen.
Erdősorok.*

*Ügyetlenül ellőtt képek, tornacipős melegítő lányok,
bármelyik lány lehetne az anyám.
Keresi az útját egy folyó, egy történet.
Keresik a szavakat, amelyekkel kapcsolatba lépnek.
Tapogatózás, eldöntetlenség.
A bármi lehet lobogása.
Vajon véletlenek az arcok,
ennyi idősen mi véletlen?*

*Egy tábor, egy felállított sátor,
mi történhetett benne?
Milyen szavak hangozhattak el
a hatvanas-hetvenes években?
Miről álmodtak?
Milyen színe volt a sáornak?
Apa izmos félmeztelen teste.
A fiam lehetne a képen.*

*Papa öntözi a növényeket. A színek a fekete-fehér képeken.
A kannát felismerem. Ebben a virágágyásban lett rosszul,
de nem ezek között a virágok között, az később volt pár évvel.*

*Egy lány víz alól bukik fel, nevető vízköpő.
Egy jó alakú másik fruska büszkén pózol.
Stégen ül a vízköpő talán, bikiniben.
Egy szerényebb, kivehetetlen arcú szőke bokor előtt állt be.*

Kik ezek a lányok? Élnek-e még?

Nekem is le kellett volna fotózni azokat, akik tetszettek.

Apa egyik lába egy kidőlt fán.

*A rosszul sikerült fotók
a fiatalság.*

Az Ördög sarkához

Meg akartak verni, mert virág volt nálam.
 De nem azért, mert buzinak néztek,
 hanem el akarták venni a virágot.
 Egy közönséges margaréta volt,
 de úgy bevilágította a kocsmát,
 hogy – mielőtt nekem estek volna –
 egymással kezdtek dulakodni.
 Annyira összegabalyodtak,
 hogy csupán egy-egy kar,
 kétségbeesett szempár
 tudott szabadulni
 a lassan morajló ölekezésből,
 mert az Ördög sarkához címzett kocsmá mélyén
 már-már az ölekezés képét mutatta
 a rövidnadrágok és pólók alól kinyúló
 karok és lábak szövédéke.
 Add nekem.
 Ne neki, hanem nekem.
 Nekem add.
 Kérlek.
 Kánikula volt.
 Az Ördög körbehugyozta a villanypóznákat,
 és felállt a szőröm a mágneses térben.
 Nem szeretnél inkább
 ebben az orgiasztikus
 és feloldódni a virág
 Ittuk a pöceszagú sört.

infernóban kavarni,
 vonzásában?

Matek

Összeírom teendőimet.
Teendőim halmaza A.
Most már elég A-t olvasgatnom és pipálgatnom, és kész.
Olvasgatás- és pipálgatásfeladatok összefoglalva B.
Tehát a teendőim: A és B.
Az átláthatóság kedvéért nevezzük C-nek.
 $A+B=C$.
Ezt jó érzés látni.
A jó érzés bizonyoságot ad a nézőpont létezéséről,
 $A+B+C=D$.
De kell lennie egy perspektívának,
ami az én nézőpontomat is felfogja.
 $A+B+C+D=kedd$ (a mai nap).
Azonban a kedd se lebeghet magában,
 $A+B+C+D+kedd=F$.
De a kedd valahogy összezavarja a dolgokat.
Nem lenne szabad esetlegesnek lennem.
Úgy tanultam nagyapámtól a matekot,
hogy nem szabad bizgerálni a ceruzával
meg a lapszéllal.
Oda kell figyelni.
 $A+B+C+D+E$ (kedd helyett)+ $F=G$.
Ennek a hét minden napján működnie kell.
Kimegyek a Farkasréti temetőbe.
Nem tudom, hogy nagyapám tudja-e,
de a felette lévő urnában
egy fejszámológépművész hamvai vannak.
Nagyanyám pedig új koszorút vett.
Egy puttó ül rajta, és nyitott könyvet tart a kezében.
Csakis az Obádovics-matematika lehet.
A nyitott könyv a tudás kinyilvánítására utal.
 $A+B+C+D+E+F+G=H$.
Jól van, Sebikém, ha így folytatod,
szép, értelmes életed lesz.

A nyolc boldogság betű szerinti olvasata

*Mikor beléptem a Vatopedi monostor
főtemplomába, az oltárnál
rólam beszéltek.
Makarioi hoi ptochoi to pneumatiki...*

*Makáry az, aki lelkében szegény.
Makáry az, aki szomorú.
Makáry az, aki szelíd.
Makáry az, aki éhes és szomjas az igazságra.
Makáry az, aki irgalmas.
Makáry az, aki tisztaszívű.
Makáry az, aki békességet szerez.
Makáry az, aki üldözést szenved az igazságért.
Makáryak vagytok, ha gyaláznak és üldöznek titeket,
és hazudozva minden rosszat mondanak rátok
miattam.*

*És mi lesz a többivel – kérdeztem.
A többi makáryiséggel?
A hétköznapi boldogulással
és az élvezetekkel?*

*Erre a legcsekélyebb hiányérzet nélkül
abbahagyták a rólam szóló evangéliumi részlet olvasását,
és tömjént égettek,
és menydörgésszerű, többszólamú énekkel
dicsérték Isten bölcsességét.*

Az álmatlanok szállodája

Az intézkedésekre a pincében került sor. Mindnyájan tudták, de egyikük sem akarta elhinni; az emberek már csak ilyenek. Minél hátborzongatóbb és félelmetesebb valami, annál jobban működnek a szemellenzők. Ezért fölösleges elrejtőznöd, ha valami igazán hajmeresztőt csinálsz. Bárhol megteheted, még egy szállodában is, ahol ébren fekszenek a szobáikban, és reménykednek, hogy nem az ő emeletükön áll meg a lift. Senki nem zárta kulcsra az ajtókat, a kliensek szabadon járkálhattak dohányozva a folyosókon, és még amikor levittük őket a pincébe, ahol alig győztük leszagozni a nyomokat, akkor sem hitték el. Igazgatták a hajukat, félszegen mosolyogtak, sőt megpróbáltak elcsevegni az örökkel. „Mi újság, elvtársak? Hogy halad a földreform?” És amikor rájuk förmedtek, hogy pofa be, akkor zavarukban idiótán néztek.

Egyszer megengedtem magamnak egy tréfát. Éppen nem volt sok teendő, s én elszórakoztam a Jusszokoviccsal, aki nem ismert, én viszont tudtam róla egy s mást. Levettem a csörömpölő plecsnikkel teleaggatott zubbonyomat és a kötényt, kölcsönvettem egy órvezetői zubbonyt, és fölmentem a nyolcadikra. Pacal elvtárs, ahogy akkor emlegettük, már várt az ágy mellett állva; egészen el volt szürkülve az orra környéke, de megjátszotta a rezzenéstelenül higgadtat. Mindenki valami különleges és drámai dolognak tartja a saját végét, aminek méltósággal kell elébe állnia. Közben meg... Hát igen.

Nem kellett semmit mondanom, elég volt egy fejmozdulat, és máris az óraszíjával (olcsó Vremjája volt) babrált; levette és rárakta a búcsúlevelekre – amelyeket azután persze elégettünk; itt szívrohamban vagy tüdőembóliában haltak meg az emberek. És amikor lefelé mentünk ezzel a rozzant lifttel, ráhunyorítottam, és azt mondtam: – Na, ne nézz olyan bánatosan, Grigorij, mindjárt túl leszel rajta. Mit csinálnak a gyerkőcök? Jól van a kis Jurij meg a szép Anuska? Elbaldogulnak az új pónival? Csoda egy lovacska, nem?

Akkor fölvetette azt a trockista fejét, torkon ragadta saját magát, és kinyitotta a száját, mintha valaki meglazította volna a hurkot. Ott volt előttem maga a két lábon járó hitetlenkedés, és a szemében, amelybe beköltözött már a halál, föl-

Ralf Rothmann (1953, Schleswig) – német író. A Ruhr-vidéken nőtt fel, maga is számos kétkézi foglalkozást űzött; az ezen a vidéken (és jobbára munkás- és bányász környezetben) játszódó regényei külön csoportot képeznek életművében. Egy darabig a líra is kísérte pályáját, ma már csak prózát, főként regényeket ír, amelyeket több nyelvre lefordítottak, és számos rangos irodalmi díjjal jutalmaztak (legutóbb 2023-ban Thomas Mann-díjjal). Magyarul eddig néhány rövidprózája, valamint (Szijj Ferenc fordításában) *Tavasszal meghalni* című regénye jelent meg. Jelen novellája a címadó darab a szerző elbeszéléskötetéből: *Hotel der Schlaflosen. Erzählungen*, S. 23–45. © 2020, Suhrkamp Verlag GmbH, Berlin. A közlés a Suhrkamp Verlag GmbH szíves engedélyével történik.

izzott egy aprócska reményparázs. – Ismered a gyerekeimet? Hogyhogy, elvtárs; honnan? Találkoztunk már? Povarovóba valósi vagy?

Most sem tudom, hol a csudában van az, én Szuzdalból jöttem, de egy csomó tájszólást tudok utánózni. Úgyhogy azt mondtam: – Nem, nem vagyok povarovói. De a feleségem, akit csak úgy feszít a sok édes tej, ő ott született a porfészeketekben. Álomba dúdolt téged, és kopaszra nyírta a fejedet, amikor tetves voltál. – Nevetve a vállára csaptam. – Ő a nővéred, te tökfej! Ha ott lettél volna az esküvőnkön, most tudnád!

Mozgatta ugyan a cserepes ajkait, de még nem tudott egy szót sem kinyögni. Megállt a lift, továbbdöcögött, újra megállt: az egész elgyakott cári vircsaft szimbóluma; az uraságoknak állandóan szorulásuk volt a pástétomos süteményeiktől. Aztán Jusszokovics ezt dadogta: – Te vagy Blohin? Vaszilij Mihajlovics Blohin?

Fejcsóválva nézegette az örvezető verejtékétől bűzlő, avas zubbonyt, amelyen mindössze egy fogpiszkáló volt a rangjelzés.

– Nem, ez nem lehet; a sógorom, Vaszilij nagykutya, hallottam, hadnagy, sőt talán őrnagy a Csekában. Egy csomó levelet írtunk neki, de hát egy ilyen elfoglalt ember, hogy is lenne ideje...

Valósággal rekedt lett az izgalomtól!

A tükrös sarokban a végtelenségig megsokszorozódott a képünk; ezer ór vi-gyorgott ezer delikvens holtsápadt képébe, ez a kis szarjankó meg úgy tördelte a kezét, hogy ropogott.

– Az ég szerelmére, vigyél ki innen, Vaszilij! – sutto-gta nedves szemmel. – Szeretném még egyszer látni a feleségemet. Gondolj a kis unokaöcsédre, az édes unokahúgocskádra; lelépünk külföldre, esküszöm. Ez az egész egy félre-értés, ez az átkozott Bergyicsev, a patikus, aki majdnem megölt minket a place-bóival, ez mártott be minket. Mert fáj a foga a földünkre, az almáskertre! Roko-nok vagyunk, Vaszilij! Isten nevére kérlek, légy emberséges! Az esküvőnkre se jöttetek el.

– Hát igen... – mondtam, amikor végre leérkeztünk a pincébe. Félrehúztam a tolórácsot, és intettem neki. – Isten nevében itt már rég nem történik semmi, Grigorij. Le lett cserélve a cégvezetőség, ha nem tudnád. Egyébként Bergyicsev doktróról is hallottam már, nemsokára alaposan meg fogjuk mogyorózni, légy nyugodt. De most először is kiviszlek innen. Mi másért is hoztalak volna ide? Menj csak nyugodtan tovább, tegyél úgy, mintha hozzám tartoznál. Ezen a rész-legen mindenki olyan hülye, hogy észre sem fognak venni semmit. Arra hátra, jobbra...

Az ablaktalan előtérben aztán a legtöbben elbizonytalanodva megtorpannak, hiába a szép georgiai szőnyeg meg a Nataljámtól ajándékba kapott baden-badeni jugendstil lámpa. Az íróasztalon csiszolt üvegpalack két aranyszegélyű pohár-al, de az állófogason ott lóg a munkaöltözetem: a kötény, duplán cserzett kecs-kebőrből, a külső oldala mindig jól bezsírozva, a bőrsapka és a hosszú szárú kesztyű, amely szabadon hagyja a jobb mutatóujjat. Hát ez így persze halálsza-got áraszt.

A világítóaknán át napközben látni lehetett a járdarácsra lépő gyalogosok cipőtalpát, és egy acélajtó mögött volt a csempézett munkaszoba, a hotel egykori hűtőkamrája. A lefolyó fölött villanykörte lógott, a falon pedig egy összetekert

slag; sokan felfúvódtak ettől a látványtól, vagy reszketve belekapaszkodtak a saját gallérjukba. Általában csak azok nem reszkettek, akik maguk is öltek már. De hogy valaki igazán pánikoljon, az ritkán fordult elő; nem csoda azok után a kihallgatások és különleges kezelések után. Véres citromoknak hívtuk őket, és mindegyikük tudta, mi vár rá itt.

De adhat munkát a rettegesroham is, mert végül csak a reflexek győznek, és akkor alig lehet elég gyorsnak lenni. Az én kedves sógorom azonban nem torpant meg; ellenkezőleg, neki, ahogy mondani szokás, hívogatóan simult a talpa alá a jövő, és miután átlépte a jóformán már csak szögek alkotta tölgyfa küszöböt – szinte mindenki, bármekkora önuralmat igyekezett is mutatni, megbotlott az utolsó lépésnél –, hátrafordult, és engem keresett a tekintetével. Félénken mosolygott; rövid fogai mint az én Nataljámé, és én rámutattam a fehér falra, amelyről vízgyöngyök gördültek le. – Ott az ajtó. – Aztán kihúztam a zsebemből a Waltheremet, és kivittem Jusszokovicst.

Nincs ennél jobb pisztoly erre a munkára, szentigaz. Akár egy kis teherhordó számár, amely a hátán cipeli az éjszakát, és sose merül ki. Volt belőle egy egész kofferre való. Három-, négyszáz népelleniséget is elintézhetsz vele egy nap, és soha nem forróbb a tapintása, mint a héjában főtt krumplié, amit télen az iskolába menő gyerekek kabátzsebébe dugnak, hogy melegítse őket. Nem úgy, mint a mi Tokarevünk, amely folyton elakad, a Waltherem egyetlenegyszer sem hagyott cserben; soha egy defekt vagy csőrobbanás, soha; ezt el kell ismerni a németekről: borzalmasan néznek ki az asszonyaik, olyanok, mint a hagymák, de a fegyvereik iszonyú jól passzolnak a kezedbe.

Miután tarthatatlanul nagy lett a zsúfoltság a Butirkában, és annyi volt a fegyő, hogy alig lehetett normálisan végrehajtani a kivégzéseket, kiutalták nekünk ezt a szállodát. – Szó, ami szó, húsz emberre méretezett cellákba nyolcvan vagy százat belezsúfolni, az tényleg durva. A kübliket is húsz főre számolták ki, reggel mindig föl kellett mosni először, hogy munkához láthassunk. Ebben az öreg szállodában viszont, amelynek a sors tréfájaként *Őt nemzet* volt a neve, és már határozat volt a lebontásáról, bőven volt hely; sok delikvensnek kétágyas szobája volt, ámbár ágynemű nélkül; gyöngyházasan fénylettek a csupasz matracokon a legfrissebb spermafoltok.

Mióta elvették az embereimet, és a legtöbb mindent egyedül kellett csinálnom, sokszor jó késő lett, mire végeztem; olyankor én is bent éjszakáztam a kaszniban. Jó csapatom volt, öt kipróbált kolléga, a legcsekélyebb morgolódás nélkül, rezzenéstelen arccal segítettek eltakarítani a lengyel tiszteket, nem is tudom, hány ezret. Mindenesetre többet, mint ahány golyót kaptunk, úgyhogy ki kellett találnom valamit. Egy golyó, két fej egyszerre – ezt meg lehet csinálni. Kegyelemlövés nincs; aki nem szenderedett el egyből, az úgy járt.

De aztán hely- és fejcserék jöttek a Belügyi Népbizottságon, és egyszer csak a saját embereim kerültek rá a listára: a Fedor, a Jari, az Alekszej, a testvére, Igor és a vidám Artjom egyik napról a másikra eltűntek a karcserben; fogalmam sincs, hogyan és miért. Az én nevem is, amint később hallottam, rajta volt a listán, egészen az elején, a B-nél, de aztán szeretett atyuskánk, Sztálin saját kezűleg húzta ki. Mint tudjuk, nem létezett akkoriban nagyobb szerencsétlenség, mint ha ott volt a neved valamelyik takarosán, akkurátusan legépelte listán azok közül, ame-

lyeket nap mint nap letettek aláírásra Joszif Visszarionovics elé. Na de ha aztán áthúzta a nevedet – mit mondjak... Mintha Isten újjáteremtett volna!

A munka maga rendben volt, alighanem megtiszteltetés is, mégis: attól a nap-tól fogva szívesebben lettem volna egyszerű tiszt valahol a harctéren, például a lovasságnál. Soha nem volt gondom azzal, hogy trockistákat, szabotőröket vagy kémeket likvidáljak, lehetnek akármilyen nagykutya. Az egész vezérkar, rendjelekkel a szívük fölött, mint a Jakir, a Tuhacsevszkij vagy a Grimm; ők is ugyan-úgy krepálnak meg, mint bárki más, legjobb esetben némán, anélkül, hogy nagy mocskot csinálnának. A főnökömnek, Jagodának hátulról átlőttem a szemüvegét, lepuffantottam az utódját, Jezsovot, azt a kis buzi törpét is. „Mondjátok meg Sztálinnak, hogy a nevével az ajkamon halok meg!” Seggnyalók az utolsó lélegzetükig. De hidegvérrel, teljesen kikapcsolva a múltat, a saját embereim tarkójához szorítani a Walthert; ehhez idegek kellettek.

Darabbérben nyomtuk együtt az ipart, azt is ebben a szállodában. Megtöltöt-tük egymás pisztolyait, kihordtuk a halottakat a pincéből, lemostuk az agyvele-jüket a falról, aztán este föllifteztünk a lakosztályokba, együtt főztünk és együtt részegedtünk le. Megosztottunk a nőkön; egyenesen a Ljubjankából jöttek, kés-séges hús, csupa reménykedés, hogy egy dugás megmentheti őket – ami így is volt, ha szépen kitétek magukért, pár napig legalábbis. Szépen átadogattuk egy-másnak a lapostetveket és a trippert, és éjszakákat átbeszélgettünk a lovakról (Artjom és Fedor is tenyésztők voltak, akárcsak én), és ha reggel hallottam zöröm-bölni az első liftet, tudtam, hogy a szarjankók, a buzgó mócsingok viszik maguk-nak az új munkadarabokat a pincébe. Akkor még a másik oldalra fordulhatok.

Bár a falak vastagok voltak, azért rosszabbul aludtam a szállodában, mint otthon, Natalja puha karjában; az se segített, ha olvastam. Nagyon éles a hallá-som, és akkoriban gyakran zúgott a fülem, ez az átkozott tinnitus; valószínűleg az örökös durroztatástól. Munka közben betömtem viasszal, az működött, de éjszakánként úgy feküdtem a keményített ágyneműben, mint egy öreg róka, aki hallja a hó alól az egerek szívverését. Tudtam, hogy azok sem alszanak a többi kétszáz szobában; mind a falra merednek, és azt várják, hogy a dübörgő lift az ő emeletükön álljon meg – és meg is érdemelték ezt a rettegést. Nekem viszont szükségem volt az alvásra; oda kellett figyelnem a munkámra, és nem érzékeny-kedhettem; különben akár a saját fejembe is golyót röpíthettem volna.

– Mint egy nő – gúnyolt a jó Fedor, amikor ő került sorra, és azt kértem, hogy bocsásson meg, alighanem bőbeszédűbben, mint ahogy köztünk szokás volt. Rám hagyta a három haflingerét, amikor csípőre tett kézzel odaállt a lefolyó elé. – Mimóza-lelkű vagy, mint egy cárkisasszony – mondta. – Egyébként: ha nyáron kiviszed a lovakat a legelőre, kend be az orrukat melkfettel; azt szeretik. És a Kolját, a dagit, el kell vinni a kovácshoz. Na, húzd meg vég...

A „-re”-t már nem hallottam; szentimentális sosem voltam. De titokban meg-esküdttem: bárki adta is ki ezt a parancsot – Berija lehetett az, a mostani főnököm –, ő, ha a pisztolycsövem elé kerül, nem ilyen szelíden fog összerogyni, mint Fe-dor meg a többiek. Egy örökkévalóságig fog vinnyogva és üvöltve kínok közt rángatózni. Ismerek minden egyes koponyaideget.

Kívülről egyébként sima, normális hotelnek látszott a munkahelyünk, és oly-kor be is jöttek az előcsarnokba (bőrfotelek, kristálycsillár a recepció fölött) uta-

zók vagy olyanok, akik Csehov miatt voltak kíváncsiak a nevezetes szállodára. De aztán hamar sarkon fordultak, amikor meglátták a kéksapkás egyenruhásokat. Szinte mindent változatlanul hagyunk, csak a szobakulcsokat gyűjtöttük be, és az ablakkilincseket szereltük le. Némelyik kedves vendégünknek ennek ellenére sikerült kijutnia; hallottuk, ahogy a felsőbb emeleten csörömpölnek az ablaktáblák. A büszkék, a diplomások voltak azok, akik komolyan úgy gondolták, hogy bosszantanak azzal, ha ők maguk teszik ki a végső pontot. Pedig csak lőszert takarítottunk meg, az üveges pedig keresett a dolgon. Mindenesetre érdekesnek találtam, hogy szinte mindegyikük éjszaka tette, amikor kiürültek a járdák. Ronccsá kínozza és halálra ítélve, még mindig ügyeltek arra, hogy senkit ne üssenek agyon a nyomorult testükkel. Figyelmesek az utolsó pillanatig.

Egyszer, amikor megint felébresztett a csörömpölés és az azt követő kiáltás, nem tudtam visszaaludni. Éjfélre járt, magam elé vettem az egyik könyvet az éjjeliszekrényemről. Natalja mindig ellátott az újdonságokkal, a barátnője egy pinszki könyvkereskedésben dolgozott. Akkoriban mindenfélét elolvastam, ahogy jött, természetesen különösen sokat a lótenyésztésről a lovassággal összefüggésben. De a duzzasztógát-építésről, a földreformról vagy a kulákok árulásáról, a Kerenszkij-offenzíváról, a vadkacsavadászatról is – és természetesen a költőket, a klasszikusainkat egymás után. Csak az volt a lényeg, hogy elfáradjak tőle.

Ismertem már egy könyvét a szerzőnek, meg kell adni, nagyszerű könyv volt. Többször is elolvastam, de nem tudtam, hogy néz ki a figura. Ebben azonban, egy elbeszélésgyűjteményben, volt róla egy fotó, egy mellkép; sejteni lehetett, hogy az egyenruhazubbonyt viselő fickó nem valami magas; félig kopasz, okos és talán ravasz szemek is a kis kerek szemüveg mögött, pisze orr, jóságosan mosolygó száj – mindenkiel-nyájas orosz arc, karcsú nők oldalára képzelhető férfi. Valamikor még a Csekánál is dolgozott. De a váll-lapjai ellenére is volt benne valami szellemi elemelkedettség, szakállal haszid zsidónak nézett volna ki; és egyszerre eszembe jutott a friss napi listánk, amelyet mindig előző este kaptunk meg, a halál ábécéje, hogy úgy mondjam. De a végén még magam is átszapok itt költőibe.

Odakint épp söpörték össze az üvegcserepeket. Zörömbölni kezdett a lift, fölkeltem, kimentem pisálni, és megpróbáltam zuhanyozni; hideg volt a víz, az is maradt. Aztán letelefonáltam a pincébe; egy örökkévalóságig tartott, amíg Dimitrij fölvette. Az adjutánsom volt, egy kényszerletelepített kazah, ahhoz is hülye, hogy a vajas felét sózza meg a kenyérnek; valószínűleg rám volt állítva, egyszer már láttam a Luxban Berija egyik sameszével. Mondjuk, én is jelentettem róla. – Kit vittek most le? – kérdeztem ásítva. – A Babel lent van már? Iszaak Babel?

Miközben azt kérdeztem magamban, el tudja-e egyáltalán olvasni ez a félnótás a listát, hallottam, ahogy azt az üres koponyáját vakarja. – Alázatosan jelentem: épp most érkezett meg. Vérescitrom-típus; eléggé megdolgozták. Elintézzem maga helyett, főnök? Akkor alhat még egy órát.

Fölmelegítettem magamnak egy teát, és ettem két hagymás pirogot hidegen, aztán zsebre tettem a könyvet, mielőtt lementem a lifttel. Egy-két aranyciráda letört vagy le volt verve a tükör keretéről, egy helyen hajszálak tapadtak a gipszre. A folyosón ott állt már tíz-tizenkét munkadarab, arccal a falnak.

Legjobb, ha az ember pár óráig pácolja ott őket, akkor porhanyósak és alázatosak lesznek, már csak azt akarják, hogy legyen vége, minden izgágáskodás nélkül. Belerúgtam egy jajveszékelő asszonyba, mire az szorosabban odatapadt a gázcsőhöz, és amikor kinyitottam az előtér ajtaját, odabent a pofa, ez a Babel, nem nézett föl. Bal kezét, amelyről három köröm hiányzott, a térdén nyugtatta, jobb könyökével az asztal peremére támaszkodott, és mélabúsan bámult a semmibe.

Hegyes orr, a borostás arc a járomcsont fölötti zöldessárga foltokkal sápadt, a fülben alvadt vér. Gallértalan ing volt rajta, fémgombos gyapjúmellénye el volt filcesedve, de nagyon jó cipője lehetett, mert már csak zokni volt a lábán. Fejcsóválva akasztottam föl a zubbonyomat a fogasra: – Talán felállnál, ha egy tiszt lép a szobába!

Az öklét az asztallapra nyomva, halkan nyögve föltápászkodott, de még mindig nem nézett rám. A sarokban függő Sztálin-portré felé hunyorgott, s ahogy ott állt előttem behajlított, kissé remegő térdekkel, tényleg nem volt valami magas: épp hogy a vállamig ért. – Mit látsz szemüveg nélkül, zsidócska? – kérdeztem, s közben kinyitottam az iratszekrényt és elővettem a kofferemet.

Mozgatta az ajkát, többször megköszöörülte a torkát; régen szólalhatott meg utoljára. – Eleget – felelte végül, és visszazökkent a székre, anélkül, hogy engedélyt adtam volna rá neki.

Megleپően sötét, telt zengésű volt a hangja, mint ezeknek a rádióbemondóknak vagy mókamestereknek, én pedig kikerestem magamnak aznapra egy Walthert, megtöltöttem a tizes tárat, és azt mondtam: – Mármint *őrnagy elvtárs!* Katona voltál, nem?

Bólintott, köhögött, és megismételte: – Igenis. Eleget látok, őrnagy elvtárs.

Olyan hang, amelyet nem várnánk egy ilyen töpörtyűtől, és amitől libabőrösök lesznek a nők, semmi kétség. Becsúsztottam a fegyvert a pisztolytáskába, és leültem a másik székre. Akik a Butirka börtönből jöttek, úgy büzlöttek, hogy nem lehetett kibírni a közelükben. Ezek azelőtt Jarira tartozó esetek voltak, ő korábban egy szennyvíztisztítóban dolgozott; nekem viszont tüzelés közben be kellett fognom az orromat. De ez a Babel szerencsére a foltos nadrágja ellenére sem büzlött jobban, mint általában az örök, úgyhogy nyilván egyenesen az „ütlegek dácsájából” jött, ahogy akkoriban mondták. Mivel ott a cellák közvetlenül az irodák alatt voltak, ügyeltek a tisztaságra és a friss levegőre.

Kidugaszoltam a palackot, megtöltöttem két poharat vodkával, a jó lengyelből, és az egyiket odatoltam elé. Ezt utoljára Jakirral csináltam meg, a mi elsőrangú hadvezérünkkel. Remek ember volt! Átölelt és még arcon is csókolt, mielőtt, készen a halálra, belépett a csempézett helyiségbe. De ez az elgyötört költőmaradvány még föl se pillantott. Némán meredt a szőnyeg mintáira, az indákra és rombuszokra, s közben a lábujjait mozgatta a lyukas zokniban. Az asztalról lelógó egyik ujjja is rángatózott, mintha elektromos impulzusokat sugározna; még látszott rajta a jegygyűrű lenyomata.

Várható volt, hogy nem fog a snapszhoz nyúlni. Biztosan napok óta nem kapott enni, és egyetlen kortytól összeesne; ez nem ritkaság. Úgyhogy benyúltam a zubbonyzsebembe, és kigöngyöltem a zsírpapírból kettőt Nataljám pirogjaiból, magamnak szántam őket ebédre; erre nagyot nyelt az Iccig, erőlködve, mintha fából lett volna a gégéje, és hunyorgva rám nézett.

Napraforgóolaj, kecskesajt és mazsola szaga töltötte meg a helyiséget; odatoltam a pirogokat a szegény ördög elé. – Házi; a feleségem sütötte. Főzni, azt tud, a legjobb az okroskája és a borscsa. Egyébként annak idején tőle kaptam ajándékba a *Lovashadsereget*. Jó könyv, meg kell adni, bravó; még ha a Bugyonnijról csúnyákat írsz is. Háromszor olvastam, némelyik passzusát még annál is többször.

Bólintott, lehunyta kékre színeződött szemhéját. Könnyek buggyantak ki alóla, megállapodtak a szempilláin, és amikor fölemelte reszkető kezét és megpróbált letörni egy darabot a pirogból, fölcsúszott a ruhaujja, és láttam, hogy egy darabon lehántották a csontjáról a húst: régi módszer. Inai nem voltak már, vagy ereje, mindenesetre kinyitottam a bicskámat, és fölvagdosztam az egyik pirogot; egészen úgy, mint egy maître d'hôtel. Akkor előrehajolt, és egymás után fölnyalta a darabkákat a papírról.

– Írni tudsz, szó se róla; erős könyv, beszippant; azt se bántam volna, ha sokkal hosszabb – mondtam, és rágyújtottam. – Az a széthasított koponyájú öreg a katona ágyában, az éneklő ápolónők a sebesültek között, a vörös kozákkabátok... A mindenségit – ki ne vágyna így a csatába?!

A lámpa alá fújtam a füstöt. – De miért, mondd, mi a búbánatos ménküért szerepeltetted valódi nevén a Bugyonnijt? A szovjet hadsereg marsallját, aki bedurrantja a jókedvet a Kremlben a baszott tangóharmonikájával! Amikor először olvastam, azt gondoltam: – Elment ennek a jódolga? Megunta az életét? Azt hiszi, amiért a Gorkij a barátja és pártfogója, vele már nem is történhet semmi? A Bugyonnijnak már a bajszaán meglátszik, milyen önbálványozóan peckesen jár-kei a világban! Addig merevítette enyvvel és cukorral, míg drótkemény nem lett; minden szálára ráakaszthatsz egy dohányzacskót! Egy ilyennek költői virágnyelven sem lehet megmondani, hogy kutyaütő hadvezér, brutális zsidógyilkos és hiú seggfej!

Megette az egyik pirogot, fölnyalt egypár morzsát a papírról, és kissé kiegyenesedett ültében. Közben nem vette le a gyulladt szemét a másik tésztabatyuról, és rekedten azt mondta: – De hát ez így volt. Tényleg így volt. Nem én voltam, aki azzal a pár csepp tintámmal... Ő rántotta bele a vereségbe a Vörös Lovashadsereget.

Cuppogott, mintha a foga közé ment volna valami, és röviden rám pillantott; pont az a fajta okosság volt a tekintetében, amely akkor maga volt az ostobaság. – Az irodalomnak nem szabad taktikáznia, becsületesnek kell lennie, őrnagy elvtárs. Felelősséggel tartozik az életnek, az igazságnak.

Ekkor az asztalra csaptam, úgy, hogy kilötytént a vodka a poharakból. – Az élet, az élet! Miféle frázisokat böfögsz te itt föl?! Aki gyilkol, az is az élet! És mit ér a becsületesség, ha csak békétlenséget terem? Ha ma este a feleségem mellé fekszem, suttogjam neki azt: „Galambocskám, nemrég agyon kellett lőnöm az öcsédet?” Kinek használ ez? Csak a fájdalmat szaporítjuk vele!

Tényleg sikerült elérnie, hogy dühbe lovaljam magam. Jellemző. – És egyáltalán: mi az, hogy igazság? – folytattam. – Mindenki folyton hazudik, a te mélyen tisztelt Gorkijod is álszent kutya volt. Szegénységről és bűzlő nyomorról írt, és közben aranymozaikok közt lakott, kaviárral telt fürdőkádak és párizsi toalettbe öltözött dámák közt élvezte az életet. Mindenki úgy csúri-csavarja a történelmet, hogy ő a legjobb színben tűnjön fel, lehetőleg sok érdemrenddel a mellén. Az

igazságot azonban, a végső, tiszta igazságot, barátocskám, mindig egy golyó mondja ki.

Fölvágtam a másik pirogot; aprított véreshurkával és fokhagymával volt töltve, fájt érte a szívem; ez a kedvencem. De mit tegyünk, néha ilyen is van. – Nevezzük nevén: bosszút akartál állni, igaz? Azért, amit a Tóra-cimboráiddal művelt. Hiszen ti mindig összetartotok. De csak azért, mert ki kellett tekernie a vékony nyakacskáikat, és felégette a városkáikat, azért a Bugyonnij még nem antiszemita, ugyan már. Neki azok nem zsidók voltak, hanem egyszerűen polyákok, ellenség, akik orvul beleszorítottak volna minket a Visztulába. Végtére is egy szovjet marsall nem náci. Nekem is hányhatnékom van tőle, de fasisztának mégse fasiszta.

Újra előrehajolt. Két keze halottmozdulatlanul hevert az ölében, és ahogy szép, mozgékony ajkaival fölcsippentett s a szájába szippantott egy pirogdarabkát, önkéntelenül Flekka jutott eszembe, a szelíd trakehneni kancám. Még egy kicsit úgy is fújtatott ez a Babel, mint ő. – Ezenkívül, jófiú, azt se felejtsd el, hogy senki nem tett annyit az orosz lótenyésztésért, mint a marsall – mondtam. – Előbb tudta, mint a Legfelsőbb Szovjet, hogy nélkülözhetetlenek az állami méntelepek, és az elvtársak háta mögött életben tartotta ezeket. Ami nem volt veszélytelen. Beszél ezeknek a patásoknak a nyelvén; jobban érti őket, mint én a feleségemet. És valószínűleg hamarosan lesz egy stramm Bugyonnij-fajtánk, teljesen az ő elképzelései szerint kitenyésztve: páratlanul intelligens, mint a villám, gyorsul vágtába, és hegyi terepen is biztosan mozog. Akkor aztán legyőzhetetlen lesz a lovashadseregünk!

Foglyom bölintott ugyan, de az volt az érzésem, hogy már egyáltalán nem figyel rám. A töltelék tényleg jó volt, senki nem tud olyan mesterien bánni a fűszerekkel és a fokhagymával, mint az én Nataljám. Babel egyik falatot a másik után csippentette föl, és lassan, nagyon lassan rágott; arcát az asztallapra fektette, és a semmibe révedt. Látszott a szemüvegészár mélyedésnyoma a halántékán, némi takony folyt ki az orrából, én meg azt mondtam: – Hogy összekeverted a realitást a realizmussal, a piti kis magántapasztalataidat a történelemmel, hogy nem futotta az erődből, hogy kitalálj egy ilyen Bugyonnij-figurát a korrump hadseregével együtt, az a te írói kudarcod. Az pedig, hogy ez a bosszúszomjas szarzsák tényleg létezik, az most a peched. Csak irkáltok mindenfélét, és azt gondoljátok, nincs következménye, hiszen ez csak művészet, nem fáj senkinek. Persze... Most mindjárt megérzed, mennyire fáj.

Némán tisztára nyalta a zsírpapírt; én összehajtogattam és félreraktam. Jelezni kezdtek az epeköveim; lassan eljött az első korty ideje; ez nekem persze nem volt probléma. De a vendégem, aki a karját se nagyon tudta megemelni, ő csak disznóolat csinálna az asztalon, beletölteni viszont semmit nem akartam, elvégre nem vagyok szanitéc. Úgyhogy átöntöttem neki a vodkát a pohárból egy csészealjba, hogy felszűrcsölhesse belőle.

– Na, akkor a jövőre, ahogy itt mondani szokás. Nemsokára öreg leszek, akkor lesz időm a kultúrára, és talán én is írok egyszer egy könyvet, például a haflingerekről. Ez egy teljesen méltánytalanul alábecsült fajta, tudod; csodálatosan igénytelen. Odaállítod a legelőre, és egész nap el se mozdul a helyéről, csak lelegeli a fűvet maga körül. A Bugyonnij-lóval keresztezve prima ágyúhúzó lovakat lehetne nyerni; ideálisak lennének ősszel és tavasszal a sáros földeken.

Behunyta a szemét, megnyalta a szája sarkát, és egy szót sem szólt. Csak mert a lovasságnál szolgált, attól még egyáltalán nem kell, hogy fogalma legyen a lovakról és a patájuk átmérőjéről; világos. Tulajdonképpen még lovagolni sem kellett tudnia; akkoriban a rekrutákat odakötözték a lovakra, úgyhogy még holtan is a nyeregben maradtak. Mindenesetre az volt az érzésem, hogy egészen máshol jár gondolatban – ki lát bele ezekbe a fickókba. Miután kiszűröskölt a csészealjat, valamicske szín költözött az arcába, és fészkelődni kezdett a széken. – Mi van – kérdeztem. – Mi kéne?

– Semmi – mormolta. – Vízelnem kell.

Odamentem a fogashoz. – Tartsd vissza. Nincs vendégtoalettünk – mondtam, és eléje toltam az éjjeliszekrényemről levett és magammal hozott könyvet. Az *Odesszai történetek* volt, ő írta, szép rusztikus papírkötés; ráfektettem a töltőtollamat; a kis ember szomorú csodálkozással emelte föl a fejét. Valami homályos-bizonytalan remény keresett benne szavakat, kitisztult tőle a tekintete, és sajátságosan meglágyította a vonásait; ezek a művészek mindig gyerekek maradnak. – Tedd meg nekem, légy szíves, hogy írsz bele valamit – mondtam. – „Vaszilij Mihajlovics Blohinnak, az igazi lószakértőnek, a *Lovashadsereg* szerzőjétől, Iszaak Babeltől”. Vagy valami hasonlót.

De már vissza is szürkült az arca. Sójajtván elnézett mellettem, az acélajtóra, és vállat vont. Hogyan írkak, ha még enni sem tudok; mintha ezt jelentette volna mindez, én pedig, miután rágyújtottam egy új Papirossára, fogtam a jobb alkarját, és az asztalra fektettem. Megvonaglott a fájdalomtól, összeszűkülte a szeme, és viczorogva szívta be a levegőt. De aztán összeszedte magát, és próbált a tollért nyúlni; ilyen kis ember léteire egészen méretes volt a keze. – Egy Parker – mormolta, és reszkető kézzel megtapogatta. – Milyen szép.

– Ugye? A Tuhacsevszkijtől kaptam; búcsúajándék. Az összes marsall közül leginkább neki volt stílusa. Egyébként ő is Bugyonnij áldozata volt. Az öreg bajsuszkirály vele vedelt és születésnapjára dalokat játszott neki a tangóharmonikáján, aztán egyszer csak a bírása lett a negyedik perben, és leleplezte az árulását a sajtó előtt. És nem voltak igazak a vádjai, barátocskám, abban biztos lehetsz. Na mi van, nem tudod lecsavarni a kupakját?

Meg se tudta fogni a tollat, még balkézzel se, én meg az órára néztem, a jó öreg Vremjára. Hosszú nap állt előttem a lista szerint; nagyon kevés alvás után. Egyre több emberanyag érkezett; letartóztatták például Natalja barátnőjét, mert franciául beszélt. – Na, akkor így csináljuk – mondtam, és kihálásztam a szekrényből a bádogdobozkát a Pelikan tintával. Furcsa érzés volt megfogni az ujjbegyeket, amelyeken nem volt már köröm, de azért vettem egyenként az ujjait, belenyomtam őket a bélyegzőpárnába, s aztán a könyv első oldalára, rögtön a neve alá. Fogadok, hogy ilyen aláírása nincs senkinek az egész Szovjetunióban. Utána lecsuktam a fedelet, és fölsegítettem a foglyot.

Még egyszer megnézte magának a jugendstil lámpát, és rángó szemhéjjal az arcképet is a falon, én meg fölvettem a kötenyt. – Ez egyébként történelmi nevezetességű hely – mondtam megcsomózva a hátamon a kötenyt pertlijét –, ebben a szállodában lakott Csehov, amikor Moszkvában időzött; tudad ezt? Van is egy emléktábla a foyér-ban. Hivatalosan, mármint ezt mondta az anyjának és a feleségének, a *Szláv Bazárban* szállt meg; oda küldette magának a postát. De itt talál-

kozott a szeretőivel, ezekkel a kis színésznőkkel és ifjú rajongókkal – és biztosan nem azért, hogy alvásra pazarolja az éjszakákat.

Föltettem a bőrsapkát, és a szemöldököm fölé toltam, magasan fölhúztam az alkaromra a kesztyű hosszú szárát, és a csempézett helyiségbe vezető acélajtóra mutattam. – Ez a Csehov igazán nagy író volt, sokkal nagyobb, mint a Gorkij, ez a birka; Csehovnak egyikőtök se ér a nyomába. Rettenetes, hogy olyan korán elémésztette a tüdőbaj. Valahányszor *A kutyás hölgyet* olvasom, kicsordul a könnyem. Vagy *A püspököt*. Vagy a *Vologyát*.

Hunyorgott a villanykörte a lefolyó fölött, Babel bólintott, maga felé fordította a tenyerét, és a fekete ujjbegyeit nézte. – Így igaz – mondta –, én is ugyanígy vagyok vele. Senki nem ír olyan melegszívűen és gyöngéden. Nekem mindig *A sztyeppe* volt a legszebb. Vagy *A diák*. Anton Pavlovicsot egyszerűen nem lehet nem szeretni. – Egy pillanatig elrévedve mosolygott, fölemelte a fejét és rám hunyorgott. Ezüstösen derengett a borostája a fényben. – Őt is agyonlőtted volna?

Elnyomtam a Papirossámat a hamutartóban, és kibiztosítottam a fegyvert. Amelyeknek tizes táruk van, már csak azért is praktikusabbak, mert valamivel hosszabb a markolatuk; akkor sem veri ki őket a kezedből a visszalökődés, ha történetesen kimerült vagy a hosszú műszaktól. – Úgy érted: őt is agyonlőtted volna, *őrnagy elvtárs!* Miért, mit gondolsz?! Van más választása az embernek? Természetesen őt is kivégezném, az egyiknek semmi köze a másikhoz!

Aztán elővettem a fiókból a listát, és odaírtam a neve mögé az időpontot: 1 óra 40. Ugyan még csak 1 óra 37 volt, de a páratlan számokból csak elgépelések lesznek. – És most menj be oda. És ha van fémkoronád vagy -hidad, akkor ne szorítsd össze a fogadat, csak szép lazán nyitva tartani a száját, értem? Mind a kettőnknek könnyebb lesz úgy!

Berogyasztott térdel, botladozó léptekkel ment előre, ez arra utalt, hogy a combjai közt is kezelésbe vették... Jobb nem is pontosan tudni. A ravasz meghúzása után megint az a zümmögő surrogás töltötte meg a fülemet, mintha parányi rugók vagy valami elektromos vezeték hangja lenne, de ez a Babel hang nélkül halt meg: összerogyott, mint egy kupac ruha. És később, az ötvenes évek elején, én már nevetségesen alacsony zsolddal nyugállományban voltam, rehabilitáltak. Minden vádpontban felmentették, teljesen hivatalosan; ennek én örültem. Komolyan örültem, akkor is, ha a könyvet nem tudtam eladni; még a zsidó antikváriusoknak sem kellett. Senki nem akarta elhinni, hogy azok tényleg az ő ujjlenyomatai.

TATÁR SÁNDOR fordítása

Élni lélekszakadva

Igazságosság

Az utolsó nyugodt lélegzetvételek: Kanada, jól fizetett munka az IT-ágazatban, *creative writing* tanulmányok az Egyesült Államokban, írói rezidenciák Nyugaton, családi nyaralások Egyiptomban, a fia, Andrija biztonságban tudása Lengyelországban... Viktorija Amelina 2022. február huszonhatodikán lépte át az ukrán–lengyel határt. Este érkezett Lvivbe, ahol történelemtanár anyja lakik. Mihelyt Kijiv környéke felszabadul, sietett keletre. A kijivi vonaton találkozott három asszonnyal, akik író nők, és egyúttal a Méltóság Forradalma aktivistái: Larisza Deniszenko, Szvetlana Povalajeva és Olena Sztjazskin. A közös sors kapcsolja össze őket: eszmélés a Majdan napjaiban, az „orosz békével” szembeni ellenállásban megérlelődő ukrán testvériség. Ennek titkát Vika a halálát megelőző hónapban foglalta versbe. Már akkor, a kijivi vonaton majd szétpattan a tüdejük a levegőtől, tudják, hogy már csak ki kell lélegezniük: *...lélekszakadva tanúskodni... lélekszakadva sietni az övéikhez*. Vika még május elején jelentkezett a háborús bűnök dokumentálását oktató tanfolyamra, és hamarosan csatlakozott a Truth Hounds nevű ukrán civilszervezethez, amely a nemzetközi jog megsértésének eseteit tárja fel. A terepen, a front közvetlen közelében dolgozó, szorosan az elkövetett bűnök nyomában járó dokumentátor lett. Lélekszakadva dolgozott.

Ilyennek ismertem meg. Háborús időkben egyetlen találkozás, néhány napos ismeretség, éjszakába nyúló beszélgetés elég ahhoz, hogy létrejöjjön egy kapcsolat, hogy teljes megvilágításban lássuk a másikat. Világosság volt benne, és az a fajta finomság, amely látszólag törekenységre utal, ám valójában a megtörhetetlen erő és bátorság megnyilvánulása. A csendbe merülő arcon tragikus pecsét árnyéka. A tudók közé tartozott. Az írók háza Harkivban neki nem közönséges írói rezidencia volt. A harmincas években a ház lakóinak több mint nyolcvan százalékát megkínózta a sztálini rezsím. Vika számára ez nem pusztán történe-

Krzysztof Czyżewski lengyel író, színházi rendező és kultúráközvetítő 1958-ban született Varsóban. Irodalom szakon végzett a poznańi egyetemen. Pályáját az avantgárd színházi mozgalomban kezdte, egyik alapítója és 1977–1983 között munkatársa volt a világhírű *Gardzienice* kísérleti színháznak. A lengyelországi hadiállapot idején illegális folyóiratot adott ki *Czas Kultury* címmel. A nyolcvanas évek második felében *Arka* néven színházat és kulturális központot működtetett Czarna Dąbrówkában, a kasub régióban. 1990-ben létrehozta a *Pogranicze* (Határvidék) alapítványt egy hajdani zsidó „stetl”-ben, a lengyel–litván–belorusz határon lévő Sejnyben. 2011-ben, a Miłosz-centenárium évében nemzetközi dialógusközpontot alapított Krasznogrudában, ahol Czesław Miłosz családjának udvarháza állt, és azóta folyóiratot ad ki *Krasznogruda* címmel. Lengyel és angol nyelven számos esszéket jelent meg. Többek között Stanisław Wyspiański-díjjal (1992), a párizsi *Kultura* folyóirat díjával (1996) és Bethlen Gábor-díjjal (1998) tüntették ki. Itt olvasható esszéjét kéziratból közöljük.

lem volt, de egyúttal annak tudata is, hogy nemzedéke a következő láncszem a „kivégzett újjászületés” költőinek láncolatában. Maradj itt Krasnogradában! – kérleltem különösebb meggyőződés nélkül. Mindketten tudtuk, hogy falra hányt borsó. Álmatlanul, fáradhatatlan cselekvésben, a károsultak iránt nyitottan, égő haraggal a gonosszal szemben, a barátságban határt nem ismerően arra teremtették, hogy a lélek kertjében munkálkodjon. Sok nevét ismerte a szeretetnek, de a háború annak a szeretetnek a szolgálatára sarkallta, aminek a nevét gyakran hallani lehetett tőle: igazságosság. Fontos volt számára az erőszak modern formáival szemben az igazságosság terjesztésének, megértésének és megvalósításának hagyománya, amelyet a Lvivben tanult büntetőjogászok, Raphael Lemkin és Hersch Lauterpacht kezdeményeztek, amikor a nemzetközi jogba bevezették a népirtás és az emberiség elleni bűntett fogalmát.

Van egy fényképfelvétel Vikáról – a háttérben Ukrajna zászlaja és szimbólumai –, amelyen a donyecki körzet határán áll kék köpenyben, kihúzza magát, világosszőke haja szabadon hull a vállára és a mellére. Képzeletben mérleget és kardot adok a kezébe. Nemezis istennő papnőjének látom, aki megőrzi legősibb, a görög szellemiség gyökeréig nyúló rokonságát a bosszúnak és gyűlöletnek kiutat kereső Aphroditéval, amit idővel a kultúra elhomályosított. Úgyelve arra, hogy az emberek pontosan megkapják, amit érdemelnek, szeretetteljes maradt, és minden pillanatban kardot ragadni készen őrködött a jóság és boldogság igazságos egyensúlya fölött.

Vika teli tüdővel / vértől duzzadó vitorlákkal / szeretettel töltekezve élt... Hitte, hogy megtisztul a levegő, hogy eljön még az idő, amikor lehetséges lesz óvatosan belélegezni az életet. Nem adatott meg neki, hogy megérje ezt a pillanatot. Lélek szakadva élt, mindvégig...

*hordd
tüzelj
mond*

Jövő

2023. június huszonhetedike, kedd. Rossz hírek Ukrajnából – egy orosz rakéta csapódott be az emberekkel teli RIA étterembe Kramatorszkban. A következő hírek tizenhárom halotról szólnak, köztük négy gyerek. A számos sebesült között ott van Viktorija Amelina.

Már úton kellene lennie Franciaországba, hogy egy évet töltsön egy írórezidencián, és befejezze *Látni a nőket. Látni a háborút* című könyvét és az ukrainai tartózkodását megörökítő följegyzéseit *Háború és igazságosság* címmel. A kijevi „Könyvek Arzenálja” fesztiválon kolumbiai írókkal és újságírókkal ismerkedett meg. Föllelkesítette az ő „Aguinta Ucraina!” (Tarts ki, Ukrajna!) szolidaritási akciójuk az orosz propaganda Latin-Amerikában elterjedt hazugságai ellen, elhárította, hogy többet ad nekik a háború valóságából, mint amennyit a fesztivál nyújthat. Hétfőn hajnalban elindultak a donbaszi fronttól 40 kilométerre levő Kramatorszkba. Útközben ellátogattak a házba, ahonnan az oroszok elhurcolták, majd megkínózták és agyonlőtték Volodimir Vakulenko író, gyerekkönyvek

szerzőjét és egy kiskorú fiú apját. Vika csodával határos módon megtalálta a kertben elásott naplóját, amely a versekkel és az ő bevezetőjével az egyik legmeggrázóbb dokumentuma lesz ennek a háborúnak. Meglátogatták a zsidó temetőt is Harkiv külterületén.

A legkorábbi Facebook-posztokat a herszoni körzetből küldte, amelyet már elárasztott a bombákkal lerombolt duzzasztógát vize. Herszonba azért ment, hogy följegyezze a meggyilkolt karmester, Jurij Kirpatenko feleségének tanúságtételét. Június elején a közösségi médiában közzétette a Truth Hounds beszámolóját a Kahivkában elkövetett orosz háborús bűntettekről.

Kezdetől nem hittem a kramatorszki tragédia véletlenszerűségében. A rakéta, amelynek szilánkja eltalálta Vikát, egy Iskander típusú precíziós ballisztikus lövedék volt, amelynek hatótávolsága több mint ezer kilométer, és egy 10-30 méteres sugarú körön belül talál célba.

A várakozás mindig magában hordozza a remény csíráját, de a barátoktól a következő napokban érkező hírek kifejezetten igyekeztek a legrosszabbra felkészíteni minket. Nem történt csoda, a műtét a dnyiprói kórházban nem mentette meg Vika életét. Július elseje volt. Az élet fele a január elsején születettnek. Két évvel korábban az ukrán parlament döntése ugyanezen a napon adta vissza a Donbasz egyik kisvárosának a régi nevét: Novi Jork. Néhány hónap múlva Vika felszállt a Lvov–Novi Jork jelzésű autóbuszra, hogy elkísérje az általa szervezett fesztivál vendégeit. Ha életben marad, ha megadatik neki, hogy megérje a *peremohát*, nem lehetetlen, hogy életének másik fele ezzel a másik Új Jorkkal lett volna kapcsolatban, amely sokkal inkább a jövőt jelentette számára, mint az óceánon túli metropolisz.

Hector Abad Faciolince kolumbiai író így írta le Vika utolsó tudatos pillanatát: „Az étterem teraszán szemben ültem vele. Mivel alkoholtilalom volt, Viktorija alkoholmentes sört rendelt. Sergio Jaramillo jeget töltött a poharamba, meg valamit, ami almaléhoz hasonlított. »Olyan, mint a whisky«, mondta Viktorija, és mosolygott. Ebben a pillanatban lecsapott ránk az Iskander, a pokol az égből. Viktorija otthona most az ég. Nem keresztény vagy muszlim értelemben. Hanem az anyagtalan ég, a szellem nagyon emberi ege, amelyet emlékezetnek hívunk.”

*

Vika meggyőződése szerint a jövő az igazságosság záloga. Az egymást követő rezsimek és tragédiák azonban túl sokáig megakadályozták, hogy az ukránok kideríthessék és életük részévé tegyék az igazságot az elkövetett bűnökről. Vika Krasnogradban azt mondta nekem, jól megjegyezte Milosz első szavait a Nobel-díj átvételekor tartott beszédéből: „Egy teremben, ahol az összegyűltek mind betartják a hallgatás fogadalmát, egyetlen igaz szó akkorát szól, mint egy pisztolylövés...” Vika szerint abban a helyiségben, ahol a múlt szellemei tolonganak, fel kell gyújtani a villanyt. Vagyis meg kell birkózni a történelem elhazudásával, meg kell nevezni és meg kell büntetni a bűnösöket, vissza kell adni az áldozatok méltóságát, ápolni kell az emlékezés okos kultúráját, az önszeretetet könyörtelenül elutasító istennő, Nemezis szellemében. Kis mosollyal emlékezett vissza a harkivi Szabadság téren látott hirdetésre: „Élj a jövő centrumában!” A fejlesztő

cég jelmondata Vika képzeletében harcának új súlypontját idézte fel, a múlt sérelmeire való emlékeztetés után: a jövőt. Ukrajna valódi győzelmét – a *peremohát* – nem csupán a terület megvédésében látta, hanem amellett és talán mindennek előtt a megszállt jövő felszabadításában.

A lélekszakadva élő számára a *majbutnye* lett az alapvető kérdés: *...kicsit már látni kezdtem / a »holnapot«, aztán – semmi, sötétség* – írta Egy szó a szótárban [jövő] című versében 2022. június tizennegyedikén. Azt kérdezi a jövőről: látod-e? És azt feleli, „látom”, de – hogy el ne árulja magát barátnője előtt, akivel Kijivben sétál, és aki olyan hiszékeny, mint az „ukrán Suspilne Rádió”, ráadásul bolond és hazudós is – hozzáteszi:

*nem vagyok biztos abban, hogy az oroszok
nem lőnek ránk iskanderekkel most azonnal*

Otthon

Látom a tizenöt éves lányt, akit a moszkvai tévéstúdióba hívtak. Megnyerte a volt szovjet köztársaságok ifjúsága számára az orosz irodalomról rendezett vetélkedőt. Sztárnak érezte magát addig a pillanatig, amíg az újságíró meg nem kérdezte tőle, hogyan üldözik Lviv orosz nyelvű lakosait. Ekkor ráébredt, hogy valójában miért hívták be a stúdióba, mi célból investált a szétesőben lévő impérium az ő orosz tanítási nyelvű iskolájába és az orosz nyelvű tévéadásba, amit ők otthon néznek, az internacionalista aranyifjúságba, a Puskinról elnevezett amatőr színházba, a moszkvai utazásokba. „Valószínűleg többet áldoztak ránk, mint az orosz falusi gyerekek oktatására: akiket már leigáztak, azokat nem kellett csábítani nyári táborozással, kirándulással a Vörös térre” – írta a krasnogrudai szemináriumon készült esszéjében. És mindjárt hozzátette: „Remélhetőleg az Orosz Föderáció egyik legrosszabb befektetésének fogok bizonyulni”.

Ez volt Viktorija Amelina életének egyik fordulópontja. Élete súlypontja lassan áttolódott Moszkváról Kijivre. Az Oroszország által fabrikált hazugságok helyett mivoltának ébredő tudatára és a hovatartozás új érzésére. Az igazság választása az önazonosság választásává lett. Korán számot kellett vetnie azzal, hogy a képzelet és az őszinte emberek közötti kapcsolat erénye a határtalanság, ám az impérium által kisajátítva a leigázás és a rabságban tartás eszközévé válik. Hamarosan éreznie kell majd, milyen nehéz a nyugati nemzetállamok nyitott határok mellett érvelő lakosainak megérteniük a szabadulni akaró Ukrainát, amelynek számára a határ Oroszországgal életszükséglet. A *Scorpions Wind of Change* című dala, amelyet a berlini fal leomlásakor énekeltek, így szól: *The world is closing in / and did you ever think / that we could be so close, like brothers*, a szöveg, amelyet kívülről tudott, a Krím annexiója után egészen más jelentésre tett szert. Most sokkal közelebb állt hozzá Hannah Arendt, aki *Az emberi állapotban* azt írja, hogy ami a görögöket a határok sérthetetlenségének védelmezésére készítette, az nem „a magántulajdon tiszteletben tartása volt, ahogy ma értjük, hanem a meggyőződés, hogy egy otthon birtoklása nélkül az ember nem tud részt venni a világ ügyeiben, mert nem rendelkezik saját hellyel benne”. Arendt mondásának szellemében született meg Szerhij Zsadan, Oleh Kadanov és Euhén Turcsinov

nevezetes zenekara, a „Mannerheim-vonal” – a név egyszerre saját elveik védelmének metaforája, és utalás a finnek valóságos védelmi vonalára a múlt század harmincas éveiből az orosz támadóval szemben. Amikor Vika meghívására koncertet adtak a donbaszi front közvetlen közelében rendezett fesztiválon, már nem volt helye a metaforának, a költészet valósággá vált. Majd maga a valóság keresett támaszt az ukrán nyelvben és identitásban, amelyek nélkül a védelmi vonal elvesztette létének értelmét. Innen a költészet valóságos, korántsem metaforikus jelentősége az ukránok számára. Vika a holodomor traumáját és az oroszosítás komplexusát megtapasztaló családból származott, így nem örökölhette nagyszüleitől az ukrán nyelvet. Nagy belső munkájába került megszabadulni attól az érzéstől, hogy „nincs a helyén” a saját országában.

Az „orosz béke” fészkeből kiesett emigráns, a több nyelven alkotó író, az ukrán hazafi és nomád életmódot folytató aktivista számára az otthon kérdése alapvetővé vált. „Ez az” – mondta, miután megnézte Sejnyben az ukrainai és lengyelországi gyerekek által a Pogranicze alapítványnál készített rajzfilmet. A film címe, a békét és szobát egyaránt jelentő *Pokój* a szó két jelentését összekapcsolva napfényre hozta az élet számára fontos intim tér birtoklását, a meggyökeresést a saját otthonban és a másokkal való békés együttélés szükségletének szabadságát. Vika ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyiknek meg kellett találnia az otthonát Ukrajnában, sőt – vállalni a harcot annak megmentéséért, akár az élete árán. És otthon érezte magát másutt is, mindenütt, ahol ukránként segítségre és megértésre számíthatott – Prágában, ahol közvetlenül Ukrajna végső orosz lerochanása előtt tartózkodott, Lengyelországban, Európában, az Egyesült Államokban. De az Ukrajnával való szolidaritás egymagában még kevés volt neki. Hálája kifejezése után mindjárt a második mondatban arról érdeklődött, mi történik a lengyel-belorusz vagy az amerikai-mexikói határon, átérezve a sorsközösséget a világ minden tájának migránsaival.

Az otthon Vika számára végrehajtandó „házi feladat” volt, vagyis a világ megjavítása önmagán kezdve, a saját országa iránti bizalom terének helyreállítása, olyan állampolgári közösség felépítése, amely nem feledkezik meg az igazságosságról, felelősséget vállal a leggyöngébbek sorsáért, a kisebbségek jogaiért, küzd a kizárás ellen. Annak az ukrán nemzedéknek a társadalmi aktivitása és kritikus patriotizmusa, amelynek egyik vezére Vika lett, az igazság hangos kimondásával társult. Lélekszakadva élni azt is jelentette, hogy szét kell kiáltania saját nevét, élnie kell hosszú éveken át elfojtott jogával, hogy önmaga és önmagánál legyen: „...a hallgatás olyan mély repedéseket okoz, hogy bajosan érezzük magunkat otthon” – írta.

Ukrajnai otthonra találásában döntő jelentősége volt Majdannak 2013 decemberében. „Ahhoz, hogy Kijivben kimenjünk az utcára, kölcsönösen bíznunk kellett egymásban.” A Méltóság Forradalmának legfontosabb tanulságát olyan szavakkal fejezi ki, amelyekben a közösségteremtés egyetemes formája fejeződik ki: „Az otthon nem mágikus, ideális hely, de olyan hely, ahol biztos lehetsz benne, hogy ha vernek, a szomszédok védelmedre kelnek”. Az állampolgári szolidaritás megtapasztalása nyomán Vika hazájában olyan graffitik jelentek meg, amelyeken a HOME szó O-betűje ukrajna térképét tartalmazta. „Ez nagy hatással van rám” – vallotta be a Natalija Kornyenkoval folytatott beszélgetésben.

2021. november hetedikén, a világon először, két maraton zajlott Új Yorkban: a hagyományos, immár ötvenedszer az amerikai metropolisz utcáin és hídjain; a második szinte a frontvonalon, a Donbasz kisvárosában, ahol háború zajlott, amelyről a világ nem akart hallani. Az első maraton pacemakerek nélkül zajlott, ezáltal a versenyzők jobban magukra voltak utalva, és egyúttal hevesebb érzelmeket váltottak ki a nézőkből. A második esetben hiányoztak a pacemakerek, a békefenntartók, akiket a világ gyáva nyúlként nem mert beküldeni a fegyveres konfliktus fokozottan veszélyes zónájába. Ez a jelmondat kísérte: „egy maraton, amit senki sem óhajt teljesíteni”, mivel a benne való részvételhez a világ bármelyik pontján jókora távolságot kellett legyőzni az Ukrajna elleni orosz agresszió és a maratonná átalakuló háború elleni tiltakozás szellemében. Az ukrán Novi Jorkban zajló versenyhez a maroknyi helyi résztvevő mellett több mint harmincötezen csatlakoztak, többen, mint az óceánon túli metropoliszban. Így próbálták az ukránok fölhívni a világ figyelmét a moszkvai rezsim bűnére, amelynek a világ még mindig adott el fegyvereket. Viktorija Amelina számára még valami számított ebben az egész ügyben: maga a városka és lakói. Alig egy hónappal korábban szervezte meg ott az első Novi Jorki Irodalmi Fesztivált.

Vika Krasnogradban mindenekelőtt Novi Jorkról akart beszélgetni. Mesélt nekem az Avdijivka és Bahmut közötti dombokon, a háború ciklonának szemében elhelyezkedő városkáról, amely az ukrán és az orosz nyelv, az Ukrajnához vagy a donyecki szeparatistákhoz és Oroszországhoz való tartozás érzése között megosztva, 2014 óta szakadatlanul tűz alatt állt, a háború előrehaladtával egyre inkább elnéptelenedett. Február huszonnegyedike után Vika számára az egyik legfontosabb ügy a veszélyeztetett családok kitelepítése lett Novi Jorkból.

Azért ismerte Novi Jorkot, mert a férje családja onnan származott. Először 2005-ben vitte el őt gyermekkorá paradicsomába. Vika mesélt nekem a nagyvárosi kisasszonyról, aki elment az isten háta mögé, és nem tudni, hogyan, ott hagyta a szívét. Azon az éjszakán Krasnogradban szabadjára engedték képzeletünket, és arról ábrándoztunk, hogy Novi Jork „a világ kis közepe” lesz. Nagyon tetszett nekünk a nagy és a kicsi ütköztetése és az értékek átkalibrálása a kicsi javára. Nemcsak a Donbasznak, nemcsak Ukrajnának van szüksége erre, hanem a modern megalopolisz lakóinak is, ahol a nagy számok sokszor elvesztetiséget és elidegenedést fednek. Vika meg volt győződve arról, hogy az irodalmi fesztivál egy hosszú távú program kezdete, hogy egész éves tevékenységnek, a helyi közösséggel végzett organikus munkának kell követnie. Fontos volt neki az orosz nyelvű lakosok együttműködésének biztosítása, akiknek többsége még nem találta meg otthonát Ukrajnában. Tudta, hogy ezért nemcsak az orosz propaganda felelős, hanem az ukrán állam mulasztásai is. Nagy súlyt fektetett a legfiatalabb nemzedék, a tanítók, az állampolgári közösség vezetői körében végzett munkára. Jól látható ez már abból, ahogyan a fesztivált megszervezte – az irodalmi és művészeti rendezvényeket a „Tanítók napja” előzte meg a donyecki körzet pedagógusai számára, amelynek során a meghívott vendégek, köztük Olena Sztyazszkina és Szerhij Zsadan történelmi előadásokat tartottak, vagy beszélgetést vezettek a költészetről; a gyerekeknek saját kreatív terük volt, ahol

műhelyekben vehettek részt, vagy könyveket olvashattak; a fiataloknak esszépaláztatot hirdettek; létrejött a helyi New Yorker.City portál, amelyet máig a város három lakója, Krisztina Sevcenko, Valerija Panaszenko és Nágya Hordijuk működtet; híres ukrán személyiségekkel együtt helyi zenészek, költők és gyermek tánccsoportok léptek fel; mindenre telt a közösségi vállalkozókedvből, Viktorija Amelina saját pénzalapjából, önkéntesek, társadalmi szervezetek adományaiból.

Vika elbeszélése és fényképei, továbbá a Facebookra feltett fotók alapján próbálom elképzelni a városkát, Novi Jorkot. Közepén a Kert utca fut végig. Kétoldalt vöröstéglás, piros cseréptető, kék ablakkeretű házak. Nem véletlenül lett ez a két szín a Novi Jorki Fesztivál vizuális szimbóluma. A téglagyárat a tizenkilencedik század vége felé ide települt németek építették. Korábban kozákok gazdálkodtak a telepen, meg balkáni kereskedők, akik itt kerestek menedéket a Zaporozsjei Szics bukása után. Hogy honnan került a Novi Jork név az ukrainai sztyeppe peremére, titok a történészek számára, mert már 1846-ban, jóval a német telepések érkezése előtt megtalálható a térképen. Egy helyi legenda egy szerelmes előkelőségről szól, aki Nyugatról hozta ide szerelmét, és fényes jövőjű várost, afféle Új-Amszterdamot akart itt felépíteni számára. A legendákkal vigyázni kell, mert szeretnek újjászülni, csábító bűverővel befolyásolni olyanok sorsát, akiknek semmi közük mélyen a múltban rejlő forrásukhoz.

Jóllehet a német telepések között lutheránusok is voltak, a kisváros lakosságát döntően menoniták alkották. Az adó elengedésénél fontosabb volt számukra, hogy mentesültek a katonai szolgálat alól, mivel vallásuk tiltotta, hogy fegyvert vegyenek a kezükbe. Kultúrájuk aszketizmusa, ami többek között arra készítette őket, hogy lemondjanak a technológia vívmányairól, nem képezte akadályát a gyorsan gazdagodó település iparosításának. A huszadik század elején a sztyeppei szállás majdnem nyolcezeres lakosságú kisvárossá fejlődött, gépgyárral, vasúttal, könyvesbolttal, villanyhálózattal, malommal, lány- és fiúiskolákkal. Ebből a korszakból származik a hajdani Gardenstrasse csinosága, meg a szökőkutas park, az ipari épületek választékos, gazdag díszítésű architektúrája. A fényképek nézegetését a menoniták tragikus sorsának elbeszélése kísérte a sztálini rezsim idején. A könyvesboltot vezető két testvér közül az egyik megtagadta a vallásos könyvek elégetését, és a bolsevikok agyonlőtték. Másokat Szibériába, az Amur vidékére deportáltak. Vika számára Ukrajna újjászületése a megújult emlékezést is jelentette a szomszédokra, a másokra, akiknek a „szovjethatalom” a poklot hozta el. Álljunk meg az „Ukrán New York” kulturális központját ábrázoló fotónál. Auron Thiesen 1910-ben épült híres szövetkezeti boltjának épületében kapott helyet. Csak néhány éve helyeztek el rajta egy táblát, amely ukrán és német nyelven ismerteti történetét. A fesztivál programjának összeállításakor Vika meghívta Szerhij Zsadant, hogy Novi Jork lakóinak fölolvassa Bertolt Brecht német verseiből készült fordításait, a híres dzsesszbőgős, Mark Tokar kíséretével, aki hamarosan az Ukrán Védelmi Erők tisztje lett. Minden, amit tett, erősen rezonált a határ menti emberek számomra oly kedves ethoszára, a „kötőszövet” újrateremtésére és az emlékezetkultúra megalkotására a hidak lerombolását átélő társadalmak számára. Tökéletesen ráérezett a határvidékre, nemcsak mint a konfliktusok termőtalajára, hanem mint a Mással való érintkezés terére, ahol a világ újjászületésének kezdődnie kell.

Novi Jork stratégiai jelentőségű helyen fekszik a donbaszi front vonalán, az ukrán Mannerheim-vonal megerősített védelmi pontja. Szüntelen harcok folynak ott, amelyek következtében anyagi mivolta könnyörtelenül eltűnik a föld színéről. Az orosz bombák megsemmisítették gazdasági lehetőségeit. Sokan odavesztek, aki tehetett, távozott. Korábban, a bolsevik forradalom és a második világháború történelmi megpróbáltatásai után a városka mindegyre újjáéledt. Nem kétséges, hogy eddigi történelmének e legmélyebb sebei után is újjá fog születni, még ha ez biztosan hosszú és nehéz folyamat lesz is. Van azonban egy másik dimenziója is a helység jelenlétének Ukrajna és a világ térképén. Viktorija Amelinának köszönhetően Novi Jork a megszállt jövő felszabadításának szimbólumává lett. Reális megvalósulásában döntőnek bizonyulnak majd a katonai és gazdasági tényezők, amelyek jelentőségét se Vika, se szövetségesei nem vonták soha kétségbe. Ám ezeknek, a geopolitika kemény tényei helyett, amelyek nem számolnak az étellel, a természeti környezettel és az emberek szükségleteivel, a kis központok világ-méretű civilizációs ökoszisztémának részévé kell válniuk. Mert pontosan ezek lesznek képesek megváltoztatni a valóságot, gondoskodni a lakosok szellemi és fizikai egészségéről, a jó szomszédságról más emberekkel és a természettel, és a nagy központ erőmonopóliumával a sok kisebbet, de egyenjogút szembeállítani, univerzális értékeket teremtve a *genius loci* lehetőségeiből, az emlékezet és az emberi jog kultuszára támaszkodva igazságot szolgáltatni az áldozatoknak, a fejlődés iránti közös felelősséggel megtörni az autoritarizmus diktátumát, legalább ugyanannyit beruházva az oktatásba és a civil társadalomba, amennyit a sportba és az útépitésbe. A jövő Novi Jorkja, amelynek Viktorija Amelina az életét áldozta, Dávid erejével születik újjá, és a legyőzött Góliátot hagyja maga mögött a csatateren. Ekkor a világba visszatér az igazságosság, mindenkinek megadva, ami megilleti, és az ember megtalálja otthonát, ahol boldog lehet, amely nem gazdagságot, nem hatalmat, hanem csak jót hoz neki.

Visszatérés

Lélekszakadva élni olyan, mint bekopogtatni egy ajtón, visszhangzik, felébreszti az alvót. Akiknek ez van megírva, mint Viktorija Amelinának, azok túlmennek mindazon, amire szokás szerint képesek vagyunk, amit ukránul a *mohti* szó fejez ki. Vika igazságosságot, otthont és jövőt keresve a győzelemhez vezető útról tett tanúságot, Ukrajna rendeltetéséről, amely a *pere-mohti*, az erőnkön felüli és képzeletünket meghaladó tettek által valósul meg. Az ének lélekszakadva kiáltássá változik. Egyre hallom. Folyton visszatér, és túlharsogja a „soha többé” halott szavain csámcsogó világot. Folyton megpróbálja túlharsogni az *apeacement* új változatainak konformizmusát, vagyis a zsarnokság előtti térdhajtás módozatait, amelyek olyan régiek, mint maga a világ, mindig abban a csalóka reményben, hogy a gonosz pusztítása a gyávákat csak másodikként éri, és addig talán valahogy eltérítik az első frontvonalban áldozatul esettek csontjai.

*A tavaszi kék mezőre
kimegy egy nő fekete ruhában*

*hogy nővérei nevét szétkiáltsa
mint egy madár az üres égbe*

A nővérei nevét kiáltó nő, aki fájdalommal veti be a mezőt, saját nevét a *poesis*ben – a szó általi cselekvésben – találja meg. Viktorija Amelina költőnként a nagy háborúban született meg. Korábban elbeszéléseket, gyermekkönyveket írt. A Natalija Kornjenkóval folytatott beszélgetésből kiolvasható, mit jelent számára költőnőnek lenni határhelyzetben: „A versek akkor kezdtek megjelenni, amikor mondani akartam valamit, de nem voltam képes prózai szöveget létrehozni, még egy hétköznapi posztot sem a Facebookon. Régóta meggyőződése, hogy fikciót írni nem annyira sajátos képesség, mint inkább sajátos képtelenség, képtelenség arra, hogy közvetlenül fejezzem ki magam, mint a többi ember. Amikor elvesztettem azt a képességet, hogy prózában fejezzem ki magam, eljött a költészet ideje. Csak az képes megvilágítani mindent: valójában nem is költészet, hanem lövedék, amely a nyelvemet találta el. A nyelv darabjai költészetté állnak össze... Minden egyes szó megváltoztatta jelentését. Ezért abban a kevés versben, amit az invázió óta írtam, nincs egyetlen metafora, egyetlen lelemény, semmi hatáskeltés. Van viszont közvetlenség, meztelen jelentés, információtörmelék. Úgy hívom ezt: »Látszólag verssorokba szedett dolgok háború idején«.” A többi *Nemköltészet* című versében mondja el:

*nyelvtöredékek
költészetre emlékeztetnek
de nem azok*

*és nem is ő
ő Harkivban van
önkéntesként*

Nálunk Krasznogrudában az a szokás, hogy aki először jár ott, bejövet megkondgatja a vasból kovácsolt béka alatt függő harangot. Hiszünk benne, hogy ez a hang a visszatérés ígérését hordozza. Vika megkondgatta. És másnap este, a sejnny „Régi Jesivában”, a Café Europa találkozóán felolvasta *A visszatérés története* című versét, amely ezekkel a szavakkal végződik:

*Hát te mit hoztál magaddal?
Csak ezt a történetet
a visszatérésről
Előhúztam most a napvilágra
Növekszik*

CSORDÁS GÁBOR fordítása

PUSKIN UTÓPIKUS ÉRTELMEZÉSE

*Dosztojevszkij Puskin-beszédéről**Születésnapi ajándék Szilágyi Ákosnak*

A véletlen, és nem a hozzáértésem indokolja, miért írok esszét épp Dosztojevszkij Puskin-beszédéről, hiszen nem vagyok az orosz irodalom- vagy esztétörténet szakértője, orosz nyelvtudásom rég megkopott, sőt, Dosztojevszkij még csak kedves szerzőim közé sem tartozik. Ám úgy alakult, hogy éppen Dosztojevszkijre való utalásokat kerestem Márai Sándor *A teljes naplójának* 1970–1973-as, 1974–1977-es kötetében, mert ekkoriban írott *Erősítő* című regényét olvasva feltűnt, hogy a mű legfontosabb jelenetsora valamiféle válasz a *Karamazov testvérek* Nagy Inkvizitor-poémájára. Így lapoztam rá az 1975-ös évről az alábbi sommás bejegyzésére: „Az oroszok [a kínaiakhoz képest] kevesen vannak és imperialisták, világuralmat akarnak. Mert oroszok. Mert barbárok, tele kisebbségi komplexussal – csak akkor tudnak kielégülni, ha terjeszkednek, hencegő kegyetlenséggel bebizonyítják magukat”. Következő lépésként újra elolvastam a Puskin-beszédet, mert úgy emlékeztem több évtizedes távolból, hogy remek példa e kisebbségi komplexusra és nagyszabású ideológiai kezelésére. S átolvassa eszembe jutott az a felvillanyozó két oldal, amelyet Szilágyi Ákos írt e beszédéről *Oroszország elrablása* című könyvében – majd nekiláttam, hogy megírjam negyedszázados késéssel érkező hozzászólásomat egykori értelmezéséhez, születésnapi tisztelgésként.

Mint az *Istenkereső, pokoljáró* című gyűjteményben közölt visszaemlékezésekből és az író levelezéséből ismert, az 1880. június 8-án Moszkvában elhangzott beszéd megdöbbentő mértékű sikert aratott. A többnapos Puskin-ünnepségnek a többi rendezvénye is felfokozott érzelmeket váltott ki a résztvevőkből, Dosztojevszkij felolvasásának hatása azonban felülmúlta az addigiakat. A korszak ismert kritikusa, Sztrahov ekként idézte fel és egyben elemezte is a beszéd pillanatát: „Aki nem volt jelen, elképzelni sem tudja a lelkes elragadtatást, amely a termet Dosztojevszkij beszédének végeztével betöltötte. A tömeg, amely régóta vágyott lelkesedni, és megünnepelni mindent, ami erre méltónak tetszett, minden hangzatos frázist, minden tetszetősen elszavalt verset – ez a tömeg most egyszerre olyan emberre talált, kiben magában is lobog az entuziazmus, egyszer csak olyan szavakat hallott, amelyek csakugyan megérdemelték a lelkesedést; és kirobbanó izgalmban szívvel-lélekkel belévetette magát az ünneplésbe. Ott helyben, a nyílt színen összevissza csókoltuk Fjodor Mihajlovicsot, a hallgatóságból néhányan a tilalom ellenére felkapaszkodtak az emelvényre, egy fiatalember, úgy mondják, elájult, amikor hozzáért Fjodor Mihajlovicshoz”.

Úgy tűnik tehát, az író nemigen túlzott, amikor feleségének írott levelében arról számolt be, hogy „a szó szoros értelmében minden oldalnál dörgő tapssal félbeszakítottak”, s „amikor pedig a beszéd végén meghirdettem az emberek világméretű egyesülését, a hallgatóság valóságos hisztériába esett, amikor befejeztem – nem ordítottak, hanem valósággal sikoltoztak a gyönyörtől: a hallgatóság soraiban ismeretlen emberek sírtak, zokogtak, ölelgették egymást, és megesküdték, hogy jobbak lesznek, nem gyűlölni, hanem szeretni fogják egymást. A rend felbomlott, mindenki odatódult a pódiumra... »Proféta, pró-

féta!» – kiáltozta a tömeg. Turgenyev, akiről jó szót ejtettem a beszédemben, könnyes szemmel ölelt át. Annyenkov is hozzám sietett, hogy kezét szorítson és megcsókoljon. »Maga zseni, több mint zseni!« – mondták mindketten”. Közönség és szónok ritka egymásra találásaként, növekvő várakozás és maradéktalan beteljesülés együtteseként írt az eseményről Sztrahov, Dosztojevszkij tudósítása pedig valamiféle vallási élményként jelenítette meg a történeteket: saját magatartásának („meghirdettem az emberek világméretű egyesülését”) éppúgy vallási jelleget adott a leírásában, mint a hallgatóság viselkedésének. A kritikus visszafogottan, az író izgatottan ugyanarról számolt be: e különleges pillanatban a közönség közösséggé változott.

Valójában azonban mind az író e napokban írott levelei, mind a visszaemlékezések elmentmondásosabbnak mutatják a Puskin-beszéd körülményeit és hatását, mint a fenti két bekezdés. Dosztojevszkij gyanakodva készült moszkvai fellépésére, a „nyugatos” írók és egyetemista hívek kelepcejének képzelte az ünnepséget. A cári kormányzat egyik legfontosabb alakjának, Pobedonoszcevnak, akivel jó viszonyt ápolt, azt írta levelében egy hónappal moszkvai utazása előtt, hogy „már Pétervárott is hallottam fél füllel, hogy Moszkvában holmi klikk tombol és dühöng, amely igyekszik megzavarni mások beszédeit”, különösen a „retrográd szavakat”, s „a professzorok körüludvarolják Turgenyevet, aki szemmel láthatóan személyes ellenségemmé válik”. Az író politikai-ideológiai szereplésre készült, ellenséges légkörre számítva: „Megírtam beszédemet Puskinról, és éppen meggyőződésemmel (vagyis, bátorodom így mondani: meggyőződésünk) *legszélsőségesebb* szellemében, és ezért el vagyok készülve bizonyos gyalázkodásra”. Előzetesen Dosztojevszkij számára a moszkvai felolvasás egyrészt a nyugatos-haladó „párttal” szembeni állásfoglalás, másrészt az írói versengés alkalma volt. Tíz nappal a rendezvénysorozat kezdete előtt írta a feleségének: „Ha az ünnepi gyűlésen sikere lesz a beszédemnek, akkor ezután Moszkvában (és következésképpen Oroszországban is) ismertebb leszek mint író – vagyis a Turgenyev és Tolsztoj által már kivívott nagyság értelmében”. Tolsztoj nem vett részt az ünnepségen. Turgenyev igen: ő volt a fő ellenfél, az utolérendő és legyőzendő vetélytárs.

Dosztojevszkij Puskin-beszéde történetének, mint már az eddigi idézeteimből is látható, valójában két főszereplője van: a szónok mellett Turgenyev is az (és Puskin, miként majd lesz róla szó, semmiképpen sem). Közös szereplésük, a beszéd szövege, s a felolvasást követő kézfogás jelene a két író több évtizedes feszült viszonyának egészébe is beilleszkedik. Június 7-én, tehát a beszéd elhangzása előtti napon az ünnepség keretében mindketten Puskin-művekből olvastak fel közönség előtt. Íme Dosztojevszkij feleségének írott ingerült beszámolója: „Igen jól fogadtak, sokáig nem hagyták, hogy elkezdjem, egyre kiáltozták a nevemet, és a felolvasás után háromszor visszahívtak. De Turgenyevet, aki gyalázatosan rosszul olvasott, többször hívták vissza, mint engem. A kulisszák mögött... észrevettem vagy száz fiatalembert, akik tébolyodottan ordítottak, amikor Turgenyev kiment a színre”. E mondatok már-már a két író párbajaként állítják be az ünnepséget. S lehet, hogy Dosztojevszkij összeesküvéstől való féltelme indokolt volt: ha a „nyugatos” írók nem is szervezkedtek ellene, az egyetemi ifjúság valóban megragadta a lehetőséget, hogy Turgenyev mellett, s ezáltal közvetve Dosztojevszkij ellen tüntessen.

Az akkori haladó fiatalok – mint Ljotkova-Szultanova visszaemlékezéséből kitűnik – „gyűlölték” Dosztojevszkijt az *Ördögök* miatt, mert a regényt a forradalmi ifjúság megrágalmazásának tekintették, s elítélték Az író *naplójának* a „zsidókérdésről” írott szakaszait, illetve az 1877-es, a balkáni szláv népek érdekében indított háborút és hódító céljait pártoló cikkeit. „A társadalom bizonyos része lelkesen fogadta Dosztojevszkijnek e megnyilatkozásait, az ifjúság ellenben elkeseredetten harcolt az író nevének varázsa ellen, felháborodva idézte »a cárnak és népének szövetségéről« szóló prédikációját, a háborút dicsőítő lelkes és dölyfös szavait – »ha úgy akarjuk, legyőzhetetlenek vagyunk!«” A június 8-i beszéd közönsége tehát megosztott volt: voltak a teremben, akik ellenszenvvel fogadták,

mások viszont rajongó hívei lehettek. Az író már az előző napi Puskin-felolvasások után találkozott velük: „A szünetben, amikor végigmentem a termen, rengeteg ember, fiatal, öreg és nő, hozzám rohant, mondván: maga a mi prófétánk, maga jobba tett bennünket, amikor elolvastuk a *Karamazovokat*”. Azaz Dosztojevszkij, ha igaz a feleségének írott beszámolója, már a beszéde előtti napon „prófétának” nevezték, s erkölcsi megújulásukról számoltak be neki – ugyanez történik hatványozottabban másnap. Úgy tűnik, a június 8-i beszéd sikere részben egy másik írásművön alapult: a folytatásokban megjelenő, a befejezéséhez közeledő *Karamazov testvérek* hatásán.

Ahhoz azonban, hogy megpróbáljam megválaszolni, sokadikként a sorban, miért válthatott ki oly példátlan lelkesedést a Puskin-beszéd, előbb röviden össze kell foglalnom Dosztojevszkij és Turgenyev kapcsolatának történetét. A viszonyuk – én legalábbis így tudom – 1867-ben romlott meg igazán, amikor Dosztojevszkij meglátogatta Turgenyevet Baden-Badenben, éles vitába keveredve vele *Füst* című új regényéről. De bizonyos, hogy már korábban gyanakodva figyelték egymást. Mit szólhatott például Dosztojevszkij 1863-as leveléhez a már évek óta Nyugat-Európában élő Turgenyev, amelyben arról számolt be pétervári írótársra, hogy a hatóságok betiltották fivérével együtt készített folyóiratukat, a *Vremját*: „Ön ismeri lapunk irányzatát: ez az irányzat félreérthetetlenül orosz, sőt nyugatellenes”. A címzett viszont lehetően „nyugatos” íróként gondolt magára. Persze lehet, hogy a levélíró e mondatot a velencenzúrára számítva fogalmazta meg, üzenetként a hatóságoknak, s lehet, hogy ekként olvasta a címzett is. De a tartalma igaz volt. S ha Turgenyev elolvasta ifjabb kollégája *Téli feljegyzések nyári élményekről* című, szintén 1863-ban közzétett nyugat-európai útirajzát, azzal szembesülhetett, hogy Dosztojevszkij Nyugat-Európa ádáz bírálója, aki fel kívánja szabadítani Oroszországot a nyugati civilizációs gyámság alól. Ha olvasta, bizonyosan nem tetszett neki. Az 1862 utáni években írott *Füst* ugyanis mintha válaszolt volna, akarva vagy akaratlanul, a *Téli feljegyzések* egyik fejtegetésére.

Az útirajz a 19. század közepének jól ismert fecsegő, tréfás, szeszélyes, kedélyes hangján szólal meg, amelyet annak idején Heine beszélt talán a leginkább szórakoztatón (magyarul pedig Petőfi). Dosztojevszkij azonban menet közben hangot vált, s a fecsegésbe szatirikus szakaszok és prófétai megszólalások ékelődnek. A Párizsról és Londonról szóló V. fejezet például egyszerűen a „Baál” címet viseli, jelezve, hogy e városokban bálványimádók és istentelenek élnek. Csapongó gondolatmenetében feltűnik a majdani Puskin-beszéd egyik tézise is: hogy e költő próféta volt, s az *Anyegin*ben a „népi szellem szemszögéből” láttatta, ítélte el nyugatos szellemi közegét. Feltűnik továbbá a Puskin-beszédhez utóbb írott szerzői értelmezés (*Néhány magyarázó szó*) tézise is, miszerint „szélsőségesen haladó pártunk szinte már eszelősen ragaszkodik” az „európai pórázhoz” és „gyámsághoz”. A *Téli feljegyzések* felől nézve a majdani Puskin-beszéd nem új lépésnek, inkább taktikus továbbfejlesztésnek tűnik írója pályáján. De túlzottan előreszaladtam e mondatokkal. Most csupán az útirajz III. fejezetének egyik szakaszára kívánok rámutatni, s kapcsolatba hozni a *Füst* egyik szereplőjével.

A III. fejezet az európai mintákhoz kötődő művelt orosz réteg éles hangú szatíráját foglalja magában. E réteg tagjai úgy érzik – írja a szerző –, hogy joguk van leleplezni az orosz nép civilizálatlanságát: „Ez a hit vagy csupán pöffeszkedés a néppel szemben, vagy gondolkodás nélküli, rabszolgai hajbókolás a civilizációnak éppen az európai formái előtt; így pedig még nevetségesebb ez az egész”. Potuginnak hívják a *Füst* című regény azon szereplőjét, aki a cselekményben ugyan mellékes, közvetítő szerepet kap, ám az elbeszélő lehetővé tette, hogy oldalakon át kifejtse a politikai nézeteit. Beszédének több része is válasznak tekinthető a *Téli feljegyzések* imént idézett szakaszára (s más hasonló nyugatbíráló szövegekre, amelyeket más szerzők írtak akkoriban). Potugin azon gúnyolódik például, hogy ha bárhol a világon tíz orosz összetalálkozik, s beszélgetni kezd, mindig ugyanaz a téma: Oroszország jelentősége és jövője. „No, és ilyenkor az a rothadt nyugat is meg-

kapja a magáét. Ez aztán a beszéd, tessék csak elgondolni! Minden ponton lepipál minket ez a nyugat, s mégis rothadt.” Az ilyen oroszok ellenében fogalmazza meg Potugin a maga álláspontját: „Igenis, kérem, igenis: én nyugatos vagyok, hódolója Európának; vagyis pontosabban annak a műveltségnek vagyok a hódolója, mellyel oly kedvesen csúfolkodnak minálunk mostanában, hódolója a civilizációnak – ez az, ez a találóbb szó erre – s szeretem teljes szívemből, hiszek benne, s más hitem nincs és nem is lesz soha”.

Mire Dosztojevszkij 1867-ben meglátogatta baden-badeni író társát, már folyt közöttük (szövegeik által) a vita. Mellékes kérdés, hogy a szerző nézeteit foglalta-e össze a szereplője vagy sem. Potugin élcélődése a mindig Oroszországon gondolkodó oroszokon, s hit-tétele a nyugati civilizáció mellett akkor is kihívás lehetett Dosztojevszkij számára, ha azt feltételeznénk, hogy Turgenyev nézetei eltértek ettől. Öt héttel azelőtt, hogy a látogatásra sor került volna, a *Füst* írója regényének védelmében levelet írt a kritikus Piszarevnek, leszögezve, hogy műve „nem tetszik úgyszólván egyetlen orosz olvasómnak sem”. A szereplők közül a legtöbb szó – miként majd vélhetően a Dosztojevszkijjal való szóváltásban is – nem a főszereplőkről esett, hanem Potuginról. „Meglehet, ez az alak csak nekem kedves egyedül, mégis – örülök neki, hogy megjelent, és egymással versengve szidják a nagy pánszláv mámorban, amelynek mostanában nálunk olyan sokan átengedik magukat. Örülök, hogy éppen most tudtam zászlómra felírni a »civilizáció« jelszavát...” A levél mondatai mintha azt igazolnák, hogy a regényíró többé-kevésbé a sajátjának tekintette Potugin nézeteit – vagy mondjuk így: utólag kiállt értük. Ugyanezt tapasztalhatta 1867 nyarán a *Téli jegyzetek* szerzője. A Turgenyevnél tett látogatásáról hosszan, indulatosan számolt be (majdnem két hónappal később) pétervári barátjának, Majkovnak, többek közt így fogalmazva: „Ő maga mondta nekem, hogy könyvének fő gondolata, a lényege ez a mondat: »Ha Oroszország elsüllyedne, az emberiségnek semmi kára, semmi izgalma nem származnék belőle.« Kijelentette, hogy ez az ő alapvető véleménye Oroszországról”. Az idézett mondat Potugin „szónoklatából” való. Persze, hogy valójában milyen kifejezéseket használt Turgenyev a szóváltásuk során, nem tudjuk.

A *Füst* Baden-Badenben játszódik, orosz szereplőkkel. A mű első negyedét lapozva politikai szatírának vélheti az olvasó, ám egyszer csak megváltozik, szerelmi regénnyé alakul, szenvedélyes négyosztörténettel a középpontban, háttérbe szorítva a közéleti témát. Évekkel korábban a pétervári kritikus Antonovics azt írta az *Apák és fiúk* szerzőjéről: „Turgenyev úrnál költészet és tendencia mind ez ideig felváltva jelentkezett. Az *Aszja* tiszta költészete után a tendenciózus *A küszöbön* következett...” A *Füst*, ebben az értelemben, magában foglalja a szerelem tiszta költészetét és a politikai tendenciát is: a terjedelem nagy részét az előbbi foglalja el. A Majkovnak írott Dosztojevszkij-levelet olvasva viszont valószínűnek tűnik, hogy a szerző és látogatója közötti beszélgetés csupán a mű tendenciáját elemezte – akár azt is mondhatnám: Potugin nézeteit. A *Füst* a két író szóváltásában, úgy lehet, elvesztette „tiszta költészet” jellegét, s ideológiáivá egyszerűsödött. Ez történik majd tizenhárom évvel később a Puskin-beszédben Puskin műveivel is. Dosztojevszkijnek lesújtó véleménye volt a regényről. Turgenyev négy évvel később azt írta egyik levelezőtársának, visszaemlékezve a látogatásra: azért jött, „hogy istenigazában megdorgáljon a *Füst* miatt, amit véleménye szerint a hóhér kezével kéne máglyára vetni”.

Nem részletezem tovább a két író kapcsolatának későbbi történetét. Valamennyi olvasójuk tudja, hogy az *Ördögök* Karmazinov nevű alakja Turgenyev-paródia, s hogy a *Töretlen földet* az *Ördögök*re adott válasznak is lehet tekinteni. Az 1880-as Puskin-beszéd moszkvai közönsége ugyanúgy ismerte feszült viszonyukat, s tudott a szakadékról, amely politikai nézeteiket, világnézetüket elválasztotta egymástól. Ezért lehetett nagy hatása a gesztusnak, amellyel Dosztojevszkij a felolvasása közepén élt: vetélytársa megemlézésének. A félmondat az *Anyegin* hősnőjének, Tatjánának a dicséretébe ágyazódik: „megállapíthatjuk, hogy ilyen szépségű orosz női alkat szinte nem is született többé szépirodal-

munkban – talán Turgenyev *Nemesi fészek* című művének Lizája kivételével”. A teremben, Ljotkova-Szultanova visszaemlékezése szerint, ez történt: „Amikor Dosztojevszkij Liza Kalityinát említette (a *Nemesi fészek*ből), mint a »pozitív nő jellem« példáját s Puskin Tatyánájával rokon mintaképét, beszédét Turgenyevnek szóló lelkes ováció szakította félbe. Az egész közönség felállt, csak úgy dübörgött a taps. Turgenyev nem akarta elfogadni ezt a lelkes tüntetést, erőszakkal cipelték ki az emelvény szélére. Sápadtan, zavartan hajlongott”. A közönség egy része, a haladó ifjúság voltaképp a szónok ellenében ünnepelte Liza megalkotóját; a többsége azonban, úgy képzem, azt köszöntötte, hogy két nagy írója e gesztus által nyilvánosan megbékélhet egymással. Hálások voltak, hogy nem kell választaniuk, hanem egyszerre fogadhatják el mindkettőjüket. Az áthidalhatatlannak tűnő ellentét áthidalódott. A Puskin-beszéd a maga csatáját, úgy sejtem, e félmondatokkal nyerte meg.

De miről is szól ez a beszéd, amelyet még *Az orosz filozófia története* című vaskos monográfia is tárgyal, noha filozófiai eszme-futtatást nemigen találunk benne? „Nem irodalomkritikusként szólok”, hangsúlyozza kétszer is a szónok, s valóban, a beszéd inkább szól Puskin ideológiai, mint szoros értelemben vett irodalmi teljesítményéről. Ha nekem kellené a címet választanom a szöveghez, *Az író naplója* egyik cikkének elnevezését venném kölcsön: ahogyan az *A történelem utópikus értelmezése* címet viseli, úgy viselhetné a beszéd a „Puskin utópikus értelmezése” címet, hiszen a költő életművének profetikus kiaknázását hajtja végre, ahogyan az említett cikk a történelem profetikus hasznosítását. S ez esetben a költő profetikus „útmutatásának” kibontója, a szónok maga is próféta, akinek témája végső soron – Potuginnal szólva – „Oroszország jelentősége és jövője”. Fejtegetésének ideológiai tengelye az orosz eszmetörténet *Leitmotivja*, a szülőföld–Európa-viszony. E tengelyhez igazítja hozzá a költő néhány alkotását, részletesen csupán két epikus művet tárgyalva, s még néhány műcímet megemlítve. A mai olvasó könnyen gondolhatja azt, hogy a beszéd a sokrétű, sokféle, ellentmondásos, kétértelműségben lubickoló, gyakran ironikus puskinsi költészet ideológiává egyszerűsítése. Csakhogy 1880-ban sikert aratott. Nyomtatott változatát a következő hónapokban sok kritika érte, de bírálói, ha jól tudom, nem a költő életművének ideológiai redukcióját kárhoztatták. Ami mai szemmel nézve interpretációs hibának tűnik, egykor bevett értésmód volt.

Az egyik verses epikai mű, amelyre Dosztojevszkij kitért, ifjúkori alkotás, a *Cigányok*. E tüneményes kis költemény, amely, úgy tetszik, oroszul még zeneibb, mint magyar fordításban, csupa toposz: nagyváros és pusztá, azaz társadalmi és természeti élet ellentéte mint a rabság, illetve szabadság világa; a cigányság mint a szabad élet megtestesülése; szerelem és féltékenységek, amely gyilkosságba torkoll. A Puskin-beszédben mindebből nem sok minden maradt. Dosztojevszkij kezén a mű politikai allegóriává, a főszereplő Aleko pedig társadalmi típussá lett. „Alekoiban Puskin már felfedezte és zseniálisan bemutatta a szerencsétlen vándort, aki nem leli helyét saját hazájában, a történelmi orosz mártírt, aki oly történelmi végzettségűséggel bukkant fel a néptől elszakadt társadalmunkban.” Én inkább azt mondanám, hogy e „szerencsétlen vándort” Alekoiban nem Puskin, hanem Dosztojevszkij fedezte fel. De nem okvetetlenkedni szeretnék, csupán rámutatni, hogy a beszédben Puskin alkotásairól szólva nem irodalomértelmezés zajlik, hanem ideológiaépítés. A *Cigányok* főhősében voltaképpen a *Téli feljegyzések*ből már ismert téma testesül meg, a népi idegen orosz intelligencia, hogy elnyerje szerepét a szónok aktuális építményében.

Voltak a beszédnek olyan hallgatói, a már említett egyetemi ifjak, akik számára az Aleko-epizód volt a legfontosabb része a felolvasásnak. Hisz e rész arra szolgált, hogy Dosztojevszkij rámutathasson: e néptől elszakadt típus, „orosz értelmiségi társadalmunk” jellegzetes alakja, „tartósan meghonosodott nálunk”, s most szocialistaként „járja az idegen mezőket”, abban a hitben élve, „hogy fantasztikus tevékenységünkkel nemcsak a saját céljait érke el, nemcsak a maguk boldogságát teremtik meg, hanem az egész világot.

Mert az orosz vándoroknak az egész világ boldogságára van szükségük, hogy megnyugodjanak: olcsóbban nem adják...” A már említett Ljotkova-Szultanova nem felejtette el a beszéd gúnyos hangját, amellyel Aleko utódait, a szocialista értelmiségieket emlegette, hogy következő mondataiban kiterjessze e kritikát azokra a liberálisokra is, akik „az »európai szocializmus« egy árnyalatával” rokonszenvezve társulnak az „orosz vándorokhoz”. A beszéd a *Cigányok* „utópikus értelmezése” révén dolgozta ki, képzelte el hallgatóival, majd olvasóival önnön politikai-ideológiai ellenfeleit.

Azt már nem mutatom be, hogyan egyszerűsödik a beszédben „útmutatássá” az *Anyegin*. Aki Puskin műveinek irodalmi értelmezésére kíváncsi, Szinyavszkij, Jurij Lotman, Péter Mihály könyveihez forduljon, vagy a Vajl–Genisz szerzőpáros Puskin-fejezeteihez, s ne Dosztojevszkijhez. A beszédben Puskinból „nagy népi író” lesz, az „orosz vándorok” ellenpólusa: művelt ember, aki „azonosult a néppel”. Innentől kezdve a szöveg már profetikus üzemmódban halad előre. A költő művével előre jelezte az orosz függetlenséget (azaz az európai kulturális-erkölcsi gyámság alóli kiszabadulást) és egyben a küldetést, amely az európai népek családjában az oroszokra vár – állította Dosztojevszkij. Puskin ugyanis, olvashatjuk, a világirodalomban egyedülálló érzékenységgel rendelkezett, hogy más népek, az összes többi nép lelkébe beleélje magát, s e képesség nem személyes volt, hanem népi: az orosz nép, nemzet egyedülálló képessége ez. Puskin műve tehát felmutatja az oroszok rendeltetését Európában és a világban: „az egyetemes emberi egyesülés”, a testvériség létrehozását, amelyre eme rendkívüli, Puskinéval azonos képességük jelöli ki őket. Nem egyszerűen szlavofil cél ez, hiszen nem az orosz civilizáció önállóságát és különleges értékét hirdeti (noha azt is), hanem európai, világméretű feladatát. S nem nyugatos cél, mert nem beilleszkedni kíván az európai civilizált világba, hanem utat mutatni neki, megoldást nyújtani belső bajaira, és vezetni. Ez volt a Puskin-beszéd nagy ideológiai leleménye: hogy az orosz egyetemes küldetés eszméje által meghaladja és ezáltal ki-egyenlíti a szlavofil-nyugatos ellentétet.

Hallgassunk bele a beszédbe: „Igen, az orosz ember elhivatottsága kétségek nélkül Európára és világra szóló. Igazi orosz, tökéletes orosz a valóban ugyanannyit jelent (végső soron, ezt jegyezzék meg), mint minden ember testvérévé, vagy egyetemes emberré válni, ha így jobban tetszik. Ő, az egész szlavofil és nyugatos beállítottság nálunk csupán egy nagy, bár történelmileg szükségszerű félreértés. Az igazi orosz számára Európa és a nagy árja nemzetség minden birtoka ugyanolyan drága, mint maga Oroszország, mint saját földjének birtoka, mivel a mi birtokunk széles e világ, s nem karddal kívánjuk megszerezni, hanem a barátság erejével, és az emberiség egyesítésén fáradozó testvéri törekvésünkkel”. E hang, amely oly nagy hatást váltott ki a moszkvai teremben, idegen fülnek, azt hiszem, hamis. Az „alázattal teli ártatlanság hangja”, ahogyan Ewa M. Thompson nevezte a birodalmi terjeszkedést maga mögött tudó orosz irodalom jellegzetes kifejezőmódját. Dosztojevszkij közönsége bizonyára hálás volt a szerzőnek, hogy *Az író naplójában* írott cikkeivel szemben ezúttal nem kötötte össze az orosz küldetést a katonai megoldással. Nem orosz olvasó számára viszont nem hangzik igazán megnyugtatónak – tekintettel a birodalom méretére és terjeszkedési dinamikájára –, hogy „nem karddal kívánjuk megszerezni” mások birtokát.

Már a kortársak megállapították, hogy elemi hatását a Puskin-beszéd nem kijelentései újszerűségének köszönhetette. A szöveg szinte minden témája ismert volt már a *Téli feljegyzésekből* vagy *Az író naplója* cikkeiből. Az előbbi sorozatról már esett szó. Két példa az utóbbiból: *A történelem utópikus értelmezése* című írás (1876-ból) hosszan taglalta az orosz nép egyetemes rendeltetését. Az összes többi nép „csak önmagában és önmagáért él”, írta a szerző; mi, oroszok viszont, a pravoszláviának köszönhetően, „mindenki szolgájává leszünk az egyetemes megbékélés érdekében”. A folyamat, amely már meg is kezdődött, „az emberiség végleges egyesüléséhez vezet”. Első lépése „az egész szlávságnak, mond-

hatni, Oroszország védőszárnyai alatt történő egyesülése” kell legyen – írta. De „nem a hódítást, nem az erőszakot szolgálja ez az egyesülés”, siet leszögezni – ám a bekezdés mégiscsak így fejeződik be: „Magától és ugyanezen cél érdekében, Konstantinápolynak előbb vagy utóbb miénknek kell lennie...” Amit persze nemigen lehetett elképzelni hódítás és erőszak nélkül. A háborút a cikkben is megjelölt célok érdekében háromnegyed évvel később indította el a cár.

Az *Egy szlavofil vallomásai*, ugyanebből a sorozatból, 1877-ből (már és még folyt a háború) kétféle szlavofilizmust különböztetett meg (túl a fogalom szitokszóként való alkalmazásán): az irányzat egyes hívei Oroszország feladatát minden szlávok egyesítésében látják, mások, mint a szerző maga is, továbbmenve, Európa, az egész emberiség egyesítésében. Az „új, testvéri, egyetemes szövetség” létrehozására azért az oroszok a legalkalmasabbak, mert az „egyesülés alapelvei a szlávság génuszában rejlenek, de különösen a hatalmas orosz nép szellemében, amely oly sokat szenvedett”. Európa (a cikk mindig úgy beszél e térségről, mintha nem különféle államokból állna, amelyeket különféle népek laknak, hanem egyetlen ország lenne) nem akarja megérteni, hogy Oroszország a háborúját önzetlen és békés célokért vívja – panaszkolt a cikkíró a következő bekezdésekben, s azon is kénytelen volt eltöprengeni, már-már reálpolitikusként, nem lenne-e korai a katonai jellegű összeütközés „Európával”. De e bizonytalankodás után visszatért a magabiztosságra, s kinyilvánította, hogy Európa belső társadalmi bajait csak Oroszország „alapelvei” oldhatják meg (véltetően a testvériség orosz eszméje), s írása vége felé hosszabb tirádát iktatott be arról, hogy mily drága is Európa az olyan szlavofil álmodozóknak, mint amilyen ő maga is. E szövegrész variánsával a Puskin-beszédben is találkozhatunk.

Lehetséges, hogy nemcsak a *Karamazov testvérek* miatt nevezték a beszéd elhangzása előtti napon moszkvai olvasói Dosztojevszkijt a prófétájuknak, hanem *Az író naplója* miatt is. A szónok szavába a hallgatói vélhetően belehallották a regény és a cikksorozat szavait is. Ugyanakkor figyelemre méltó, mennyivel óvatosabban járt el a szerző a beszédét, mint a cikkeit írva. Úgy emelte át belőlük az oroszország rendeltetésének eszméjét, hogy eltüntetett mellőle a pánszláv reálpolitikát, a háborút, a hódítás témáját, és a pravoszláv egyházra tett utalásokat is. Sőt, a beszédben inkább az orosz nép, az orosz nemzet rendeltetéséről esik szó, mint Oroszországról. Az író, úgy látszik, komolyan gondolta büvészmutatványát, szlavofilek és nyugatosok összebékítését (s voltaképpen ez volt beszédének az egyetlen váratlan eleme): az utóbbiak megnyerése érdekében nem eshetett szó pánszláv célokról, európai háborúról és pravoszláv elhivatottságról. Nem hangozhatott el az sem, hogy az európai civilizáció „mindenestül természetellenes és okatlan”, ahogyan az *Anna Karenináról* írott egyik cikkében fogalmazott. Ám a teremben ülők többsége számára valószínűleg átütött a beszéd mondatain háttérszöveggként *Az író naplója*. A mutatvány aznap sikerült. Ám a semmibe foszlott, amint a beszéd szövege nyomtatva megjelent.

A Puskin-beszéd az összebékítés szövege: az oroszország és Európa, az orosz nép és a művelt réteg, szlavofilek és nyugatosok, Dosztojevszkij és Turgenyev összebékítésének a kísérlete volt. A béke azonban egyetlen napra szólt. Turgenyev rövidesen így fogalmazott Sztaszejulevicnek, a *Vesztnyik Jevropi* szerkesztőjének írott levelében: „Ez a rendkívül okos, csillogó, minden szenvedélyessége mellett is ravaszul összefabrikált beszéd teljes egészében hamis alapokon nyugszik, igen jólesik az orosz hiúságnak... Újra ugyanaz a büszkeség a megalázkodás álarca alatt...” Beszéde elutasító sajtóbeli fogadtatását látva maga a szerző is feladta békeközvetítő szerepét. *Az író naplójában* másodszor is kiadott beszéd elé írott *Néhány magyarázó szóban* már újra az „orosz párt” „politikai harcosát” olvashatta a közönség. Az ádáz vita folytatódott.

A beszédet fogadó rendkívüli helyszíni lelkesedés bizonyára egyszerre szólt a többszörös összebékítési kísérletnek, s az orosz egyetemes küldetés ígéretének, amely a közösségi kisebbségi komplexust páratlan önbizalommal fordította át. A *Téli feljegyzésekben*, *Az író*

naplója cikkeiben, s a beszédben is újra és újra felbukkannak a kisebbségi érzés jelei: a panasza, hogy Európa nem ismeri és nem ismeri el, nem érti meg, ellenségesen fogadja, semmibe veszi az orosz teljesítményeket és törekvéseket. Hogyan lehetne kivívni Európa figyelmét – ezen töri a fejét a cikkíró még azon írásaiban is, amelyekben azt feltételezi, hogy hamarosan „a Nyugat szétrohad”, elárasztja a vér, és összeomlik. Az orosz egyetemes küldetés eszméje ellenben azt állítja, hogy az orosszág magasabb rendű, mint a Nyugat, ha nem is gazdasági vagy tudományos tekintetben, de erkölcsi, politikai-vallási értelemben. S azt állítja, hogy az oroszok, Oroszország hozhatják el a Nyugatnak „a megváltó szót”, orvosolhatják magukban hordozott alapelveik révén a társadalmi bajait, s ők teremthetik meg a világban az egyetemes megbékélést, az egyetemes emberi szövetséget, egyedülálló képességük által. Az orosz egyetemes küldetés eszméje a közösségi sértettséget, a mellőzöttség, a fejletlenség érzését közösségi magabiztossággá változtatja át.

Ám az orosz *egyetemes küldetés* ígérete furcsa, szándékolatlan következménnyel is jár: a beszéd javaslatát az ideológiai ellenfél, az „orosz vándorok” elutasított politikai hitének a hasonmásává teszi. Ami számukra a szocialista eszme, amelyet világméretűen kívánnának megvalósítani, az az orosz egyetemes küldetés híve számára a keresztény testvériség világméretű érvényesülése. A már idézett ironikus sorok, amelyekkel Dosztojevszkij a szocialista „vándorok” meggyőződését jellemezte, saját javaslatára is igaz: ő is azt reméli, hogy nemcsak a maga népe boldogságát teremti meg, hanem az egész világot; ő is úgy véli, hogy a maga népe boldogságának az egész világ boldogítása a feltétele. „Mert az orosz vándoroknak az egész világ boldogságára van szükségük, hogy megnyugodjanak: olcsóbban nem adják...” Nem adja olcsóbban Dosztojevszkij sem. A szerkezeti párhuzam magyarázata vélhetően az, hogy mindkét ideológiai javaslat, a szocialista is és az orosz egyetemes küldetés is vallási modellt követ. Így van jelen kifejtetlenül a Puskin-beszédben mégiscsak a pravoszláv egyház egyetemes elhivatottságának gondolata.

Thomas Mann, akinek politikai (szerinte apolitikus) gondolkodására az I. világháború éveiben nagy hatással voltak Dosztojevszkij értékező írásai, például *Az író naplója* németre fordított cikkei, *Egy apolitikus ember elmélkedései* című könyve egyik esszéjében így fogalmazott az orosz gondolkodóról szólva: „Krisztus nem törődik a politikával», mondta Luther. Dosztojevszkij sem törődött vele: a vallási zseni lényegében apolitikus”. Nekem úgy tűnik, Dosztojevszkij értékező prózájában egybeesett vallási és politikai gondolkodás – már ha ez utóbbi fogalmat nem a Thomas Mann-i mesterkéltten leszűkített értelemben értjük. Szlavofil bírálója, Konsztantyin Leontyev azt kifogásolta többek között a Puskin-beszédben, hogy szerzője krisztusi eszményként jeleníti meg a népek egyetemes testvériségét, holott a Bibliában nincs ilyen eszme. Nem pravoszláv prófécia ez, írta, hanem „valamiféle általános humanitárius jövőndölés”. Ami, az én szótáramra átfordítva, annyit jelent, hogy Mann tévedett: Dosztojevszkij művében nem vallással, hanem politikai vallással találkozunk. S éppen ez volt az oka, hogy elhangzásakor a beszéde vallásos érzelmeket váltott ki hallgatóiból, ám amint nyomtatva kikerült a nyilvánosságba, vitatottá válva elveszítette vallási jellegét: ideológiává lett.

Az esszé hivatkozásai

Dosztojevszkij Puskin-beszédét, *Téli feljegyzések nyári élményekről* című útirajzát, *Az „Anna Karenina” mint különös jelentőségű tény* című cikkét, továbbá az író feleségének, Pobe-donoszcevnak, Turgenyevnek és Majkovnak írott leveleit e kötetből idézem: Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Tanulmányok, levelek, vallomások*. Magyar Helikon, Budapest, 1972. A levelekből származó idézetek oldalszámai az előfordulás sorrendjében: 733., 727., 729., 730., 534., 573. – Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása*. Helikon, Budapest, 1999, 59–61.

– N. N. Sztrahov és J. P. Ljotkova-Szultanova visszaemlékezéseit lásd: *Istenkereső, pokoljáró. Kortársak Dosztojevszkijről*. Gondolat, Budapest, 1968. Idézett vagy hivatkozott oldalai az előfordulás sorrendjében: 402., 410–412., 413. sk. – A *Néhány magyarázó szó az alább következő Puskin-beszéd kapcsán, A történelem utópikus értelmezése és az Egy szlavofil vallomásai* című írásokat e kötetből idézem: Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *A történelem utópikus értelmezése. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1998. – A Dosztojevszkij nyugatellenességéről tett megállapításaim részben Andrzej Walicki könyvfejezetére támaszkodnak: *Orosz és lengyel messianizmusok*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2006, 95–119. – Turgenyev Piszarevhez írott levelét lásd: Turgenyev: *Visszaemlékezések, levelek*. Vál. Zöldhelyi Zsuzsa. Gondolat, Budapest, 1963, 246–248. – Antonovics kritikáját idézi: Zöldhelyi Zsuzsa: *Turgenyev világa*. Európa, Budapest, 1978, 195. – Turgenyev Polonszkijnak írott levelét az 1867-es találkozásról idézi: Ljudmila Szaraskina: *Dosztojevszkij*. Kairosz, Budapest, 2016, 427. – P. P. Aprisko műve, *Az orosz filozófia története* (Osiris, Budapest, 2007) 373. és rákövetkező oldalain ír a Puskin-beszédről. – Az ajánlott Puskin-irodalom: Andrej Szinyavszkij: *Séták Puskinnal*. Európa, Budapest, 1994; Jurij Lotman: *Puskin*. Európa, Budapest, 1987; Péter Mihály: *„Pár tarka fejezet csupán...” Puskin „Jevgenyij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999; Pjotr Vajl – Alexandr Genisz: *Édes anyanyelv. Az orosz irodalom aranykoráról*. Európa, Budapest, 1998, 73–95. – Ewa M. Thompson: *A birodalom trubadúrjai. Az orosz irodalom és a kolonializmus*. Örökség Kulturpolitikai Intézet, Budapest, 2015, 51. – Turgenyev Sztaszjulevicsnek írott levelét idézi: Bakcsi György: *Dosztojevszkij*. Gondolat, Budapest, 1970, 414. – Thomas Mann kötetének „A hitről” című fejezetéből idéztem: *Egy apolitikus ember elmélkedései*. Helikon, Budapest, 2000, 462. – Konsztantyin Leontyev: *Az egyetemes szeretetről*. (Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij beszéde a Puskin-ünnepségen) című vitairata a fentebb említett Dosztojevszkij-kötet függelékéként jelent meg magyarul: *A történelem utópikus értelmezése. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1998. Idézetem a 156. oldalról való.

A NÉGYZET ATYJÁNAK LEVELEIBŐL

Molnár Farkas-dokumentumok

Egy Molnár Farkas (1897–1945) képzőművészeti munkásságát bemutató kiállítás előkészítése,¹ a számbajöhető anyag felkutatása során került elő néhány eddig ismeretlen levél, melyeket az építő-, festő- és tervező grafikus művész, a pécsi bauhauslerek egyike írt pécsi rokonának és barátjának, Gábor Jenőnek és feleségének. A hármójuk közötti családi kapcsolat ismert és jól dokumentált tény,² de egy pécsi nyaralóterv kapcsán Gábor Jenő és Molnár között érdemi szakmai (építészeti) kollaborációról is tudunk egy, a közelmúltban, a Gábor Jenő-hagyatékban felbukkant levélváltásnak köszönhetően.³ Az eddig nem ismert rajzok társaságában felfedezett néhány levél részben Weimarból, részben Budapestről íródott Pécsre, s Gábor Jenő örökösei őrizték meg őket.⁴ Dokumentumértékük leginkább abban rejlik, hogy nem kizárólag és nem is elsősorban a rokonság, hanem a barátság bensőséges szálai alkotják a két művész között az igazán szoros köteléket. Ez a barátság jóval a rokoni kapcsolat megpecsételése előtt kezdődött. A Molnárnál négy évvel idősebb Gábor Jenő már 1920 decemberében kulcsszerepet játszott a Pécsi Művészkör megalapításában, amelynek elnökévé azt a Dobrovics Pétert/Petar Dobrovičot választották, akinek a kései kuboexpresszionizmustól befolyásolt formanyelve és árkádikus kompozíciói mindkettőjükre kimutatható hatást gyakoroltak.⁵

Különös a Molnár-levelek évődő-ironizáló, olykor önironikus hangneme, amelyből a két művész eltérő pozíciójára következtethetünk. Gábor Jenő, a Pécsett főreáliskolai rajztanárként dolgozó, a többek közt Molnárnak is kiállítási fórumot jelentő Művészkört megszervező, képzőművészeti főiskolai diplomával rendelkező idősebb, ám „vidéki” jóbarát egyértelműen a támogatásra, tanácsokra és bennfentes információkra érdemesített, így érezhetően alárendelt kolléga szerepét játssza ebben a joviális hangvételű, intim levelezésben. Ennek magyarázata a közös indulás után merőben eltérően alakuló pályaképben lelhető fel. Míg Gábor Jenő Pécsett tanárkodik, helyi érdekű rajztanfolyamot vezet, addig barátja, Molnár Farkas a weimari Bauhaus növendéke, ott a huszadik századi építészeti modernizmus egyik legnagyobb hatású figurája, az intézményt vezető Walter Gropius saját építészirodájának munkatársa,⁶ nemzetközi művészcsoporthoz vezetője, a Bauhausbücher sorozat *Die Bühne im Bauhaus* című kötetének társszerzője, magyar és kül-

¹ „Fiú légijátékszerrel”. A képzőművész Molnár Farkas (1897–1945). Janus Pannonius Múzeum, Modern Magyar Képtár, Pécs. 2025. április 26. – szeptember 14.

² Molnár Farkas későbbi felesége, Herrfurth Hedvig Gábor Jenő feleségének, a levelezésben és dedikációkban „Macus” néven említett Szamohil Máriának másodunokatestvére és zongoratanára is volt.

³ Ferkai András: Ki tervezte Gábor Jenő festőművész pécsi nyaralóját? *Ars Hungarica*, 2020/3, 279–298.

⁴ Dr. Szörényi Miklósnak tartozom köszönettel a levelek megismeréséért.

⁵ Bajkay Éva: Expresszívek a Pécsi Művészkörből. *Jelenkor*, 1997/9, 835–847. Várkonyi György: Festő a szigeten. A festő, publicista és művészetszervező Dobrovics. *Jelenkor*, 1997/9, 848–856.

⁶ Annemarie Jaeggi: „Egy Bauhaus, amely nem építhet, nem Bauhaus”. A magyarok hozzájárulása a korai Bauhaus építészetéhez. In: Bajkay Éva szerk.: „A művészettől az életig”. *Magyarok a Bauhausban*. Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Pécs, 2010, 96–117.

földi folyóiratokban megjelenő publicista s mindemellett az emigrációban létező magyar avantgárd weimari és bécsi helyszíneinek (Kassák *Ma*-körének) arculatformáló összekötője. 1925-ös végleges hazatérése után pedig avantgárd színházi kísérletek közreműködője,⁷ és ugyanebben az évben már a magát a festészeti modernizmus letéteményeseként pozicionáló KUT (Képzőművészek Új Társasága) kiállítója. Ebben az életútban és pályaképpen ugyanakkor különös aszinkronitás mutatkozik. A főntebb részletezett tapasztalatokat, kapcsolatokat, „beágyazottságot” magáénak tudó Molnár a levél megírása idején még mindig egyetemi hallgató, 1919-ben megszakított műegyetemi tanulmányait folytatja Budapesten annak érdekében, hogy a megszerzett diploma birtokában idővel kamarai tagsághoz s vele önálló tervezői jogosultsághoz jusson.⁸ Bizonyára tudathasadásos állapot, amit az is alátámasztani látszik, hogy a hallgatói jogviszonyát épp csak megújító Molnár a levél zárlatában erősen túltengő önértékeléssel „a négyzet atyja”-ként aposztrofálja magát. Ez az epitheton ornans (más alkalommal is használja az eposzi jelzőt) mindenképpen az utókor tárgyilagos kritikai magyarázatát igényli, mert egyrészt érthető, másrészt tarthatatlan.

De lássuk először a levelet, amelyet hiányos keltezése ellenére a benne említett melléklet (az *Új Föld* első száma)⁹ alapján biztonsággal datálhatunk 1927-re. A levél helyesírását csak a legszükségesebb mértékben javítottuk, többnyire ott, ahol az elírás nyilvánvaló volt.

*

Molnár Farkas kézzel írott levele Budapestről Gábor Jenőnek és feleségének Pécsre.
1927. február 2.

Kedves Macus és Jenőcske!

A napokban meg fog érkezni számotokra a remélem várva várt Új Föld egy gyűjtőív kíséretében, amely úgy is tudom, a régi spinett tetejére fog költözködni és a családalapítás örömeiből kimarad. Ugy mint Kassák-é, ami végeredményben nem olyan nagy baj, mert vele hadiállapotban vagyunk.¹⁰ A legközelebbi Dokumentum már nekimegy az új bolygónak,¹¹ és véres szájjal nem fog kímélni engemet sem, aki pár héttel ezelőtt még tényleg dokumentuma voltam valami abszolútban való hi-

⁷ Ferkai András: A Bauhaus utóélete a magyarországi építészet néhány példáján. In: Bajkay: „A művészettől az életig”, i. m., 345–357.

⁸ Molnár Farkas rövid életrajzát lásd: Ferkai András: *Molnár Farkas*. TERC Kft. Budapest, 2011, 445.

⁹ 1927-ben mindössze három lapszámot megért folyóirat. Szerkesztő-kiadója Remenyik Zsigmond, felelős szerkesztője Tamás Aladár, művészeti szerkesztője és címlapjának tervezője Bortnyik Sándor. A lap az avantgárd Kassákkal és az ő konstruktivizmus-felfogásával szakító „renegátjainak” fóruma lett.

¹⁰ Kassák hazatérése után, 1926 decemberében indított új lapjának, az avantgárd utóvédharcait folytató *Dokumentumnak* az *Új Föld* és az 1927–1930 között Tamás Aladár szerkesztésében kiadott *100%*, a kommunista párt legális folyóirata volt a riválisa. A konstruktivizmus és általában az avantgárd megítélésében mutatkozó különbségek ellenére a *Dokumentum* és az *Új Föld* egyaránt lelkes propagátora volt a Bauhausnak, benne a magyarok tevékenységének. Az *Új Föld* a pécsiek közül Molnáron kívül Stefán Henrik és Forbát Alfréd munkáit is közölte.

¹¹ A *Dokumentum* 1927. januári számának 32. oldalán jelent meg *Kolumbusz megérkezett az „Új Földre”* címmel d. t. (Déry Tibor) dadaista párbeszédnek álcázott, több mint gunyoros „lapszemléje”. A rövid cikkben Déry nem kíméli a Punaluáról író Palasovszkyt (a szóhasználat különös aktualitása miatt érdemes szó szerint idézni: „Vulvára, poloskára, lueszre emlékeztet”), s hosszan citálja a Modern Magyar Muzsikusok Szabad Egyesületének előkészítő bizottsága által jegyzett nyílt levelet, amit programcikkek tekint, s rámutat arra az ellentmondásra, „hogy a vezércikk meg akarja semmisíteni az eddigi kultúrát, míg a programcikk az eddigi kultúrára akar építeni”.

temnek?¹² De hát így van ez, csak egy pápát lehet szolgálni. Nekem persze meg mint aféle született színtváltoztató betyár türingiaiának, jobban esik ott lenni, ahol egy se pápa. Mert már a mi Remenyikünk,¹³ aki eleinte amerikai külszínével megtévesztett, egy igazán bele nem való gáláns magyar zsentri, a kis Tamás Aladár¹⁴ meg egy helyes izr. költő, a Bortnyik pedig kebelbarátom.¹⁵ Mindenesetre mint a három klisémet¹⁶ látod, nem kímélik a pénzt és eme perverz szórakozásomat kielégítik. A következő szám már a nyomdában van, ez még különb lesz minden tekintetben.¹⁷ Bár a kiállítása ennek is, az eddig megjelent pesti dolgokhoz képest.

Jenő, ezt érdemes neked megrendelni! Ha ismerőseid közül az Elekkel beszélsz, beszélj őt is rá. A Micinél pedig egyenesen szföügynek tekintem a dolgot. Kelermannak (sic!)¹⁸ is meg kellene rendelni. Különben ezek mind kapnak mutatóványszámot és jól megszövegezett előfizetési felhívást.

Mit csináltok! Jó ügye a farsang, a magatok fajta boldog házaspárnak. Vajha én is köztetek lehetnék, Hedvig, Mici, Frici, Mancsi, Macus, Gobzi, Margit, Olga, Smonci, Klári, én örök szerelmem, kikre agglégényes hideg szobámban annyiszor elgondolok. Negyedik hete szakadtam el tőletek, azóta szakadatlanul vasbetonnal pasziáncozok (sic!), egy szépen sikerült vasbeton vizsgával dicsekedhetek!¹⁹ meg azzal, hogy a Múcsarnokba személyes névre szóló meghívást kaptam a tavaszi tárlatra. Sőt kénytelen vagyok Breuernak is konkurenciát csinálni, mert két szoba bútorra megrendelést kaptam. Breuer Pécssett sokat ígért, de semmit sem tartott be.²⁰ Egy közönséges szélhámós. De nem bántom azért, mert szeretem a feleségét.

Bolond vagyok, sokat iszom és járok a moziba. Tegnap pedig a hátgerincemből is leadtam, ezért írok ilyen hebehurgyán.

¹² A kiábrándultságát, csalódottságát e baráti levélben is hangoztató Molnár elleni támadásnak a *Dokumentumban* nincs nyoma.

¹³ Remenyik Zsigmond (1900–1962) magyar nemesi családból származó, évekig Dél-Amerikában élő, spanyolul is publikáló író, 1927-ben az *Uj Föld* szerkesztője. Írásai ezt megelőzően a bécsi *Mában* is megjelentek.

¹⁴ Tamás Aladár (1899–1992) író, költő, 1927-ben az *Uj Föld* szerkesztője, s ugyanekkortól az 1930-ig megjelenő 100%-nak is főszerkesztője. 1923–1925 között a *Mában* Kassák is közölte írásait. A „helyes kis izr. költő”-vel (aki hosszú élete folyamán mindvégig megmaradt hithű kommunis-tának) Molnárnak szoros munkakapcsolata volt: a 100% címlapját és a 100% Kiadó könyveinek borítóját is ő tervezte, a lapban 1927–1929 között rendszeresen jelentek meg – főként építészeti tárgyú – írásai.

¹⁵ Bortnyik Sándort 1922-ben Molnár hívta el Bécsből, a *Ma* köréből Weimarba. Bortnyik nem iratkozott be a Bauhausba, de szoros kapcsolatot ápol a Theo van Doesburg *De Stijl*-tanfolyamát látogató ottani magyarokkal. Hazatérésük után, 1925-ben mindketten közreműködtek a Pallasovszky Ödön és Hevesy Iván szervezte Zöld Szamár Színház produkcióiban.

¹⁶ Az *Uj Föld* első száma Molnár Farkas *Építészeti mint művészet* című írását közli, a szerző két, 1925-ből származó villatervének reprodukciójával.

¹⁷ A második szám a „6X6 házak” terveit mutatja be a 37. oldalon.

¹⁸ Dr. Kellermann Emil (1896, Villány – 1944, Auschwitz) orvos, autodidakta festő, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának tagja. 1943-ban önálló kiállítása volt a budapesti Tamás Galériában. A katalógus előszavát Kállai Ernő írta.

¹⁹ Molnár műegyetemi tanulmányait hazatérése után, 1925 szeptemberétől folytatta. 1927 tavaszán esedékes diplomáját egy sikertelen, ezért megismételt szigorlat miatt csak 1928 januárjában állították ki. Ferkai: *Molnár Farkas*, i. m., 272–273.

²⁰ Nem tudni pontosan, mire utal Molnár. Az viszont köztudott, hogy a Breuertől nyert információk is szerepet játszottak Molnárnak a Bauhausba történt jelentkezésében. Bajkay Éva: Molnár, az ismeretlen festő. A pálya első évtizedének képei. In: Uő. szerk.: *Molnár Farkas (1897–1945)*. Pannónia Könyvek, Pécs, é. n. (2010), 27. 1924-ben Weimarban Breuer, Molnár és Georg Muche közös nyilatkozatban követelték az építészképzés elindítását a Bauhausban. A memorandum magyar fordítását közli Bajkay: „A művészettől az életig”, i. m., 114–115. Későbbi együttműködésük jelentős állomás, hogy Breuer 1934 végi hazatelepülési kísérlete során közös tervezőirodát működ-tetnek Fischer Józseffel hármashban. Ferkai: *Molnár Farkas*, i. m., 445.

Mit csinál Čačinovič,²¹ mikor jön fel Pestre? Úgy mondta, hogy igen. Ti is felruccanhatnátok húshagyóra. Csinálunk egy Új Föld murit. Már készülnek az Ödipus királyt civilbe lejátszani. Van valami ujság?

Ölel benneteket
baráti szeretettel
a négyzet atyja: Farkas
febr. 2.

A levelet záró formula hangsúlyos önmeghatározásának tüzetesebb vizsgálata külön exkurzust igényel. Molnár építész, képzőművész és alkalmazott grafikus oeuvre-jének egy szakaszában, kimutathatóan 1922–1925 között a négyzetnek – leginkább vörös változatának – valóban meghatározó, a reklámgrafikai munkákon kifejezetten emblémaszerű szerepe van. A Molnár Farkas-monográfiában közölt életműjegyzékben Ferkai András időrendben sorolja fel ennek a vonulatnak főbb állomásait: az újvidéki *ÚT* folyóirat címlapját 1923 októberéből, a bécsi *Ma* címlapját 1924 februárjából, a Bauhausbücher sorozat Gropius írta *Internationale Architektur* kötetének borítóját 1924-ből (megjelent 1925-ben) és a *Magyar Írás* folyóirat hátsó borítóján saját, Mentor könyvesboltbeli kiállításának hirdetését, ugyancsak 1925-ből.²² Ám ezeket az alkalmazott grafikai felületekre komponált négyzeteket együtt látva sem feledkezhetünk meg arról, hogy 1922–1923 a nemzetközi konstruktivista „fordulat” éve, amikor Németországban – Berlinben, Düsseldorfban és Weimarban – egyszerre jelentkezik a mozgalom orosz és holland szála. Ezeknek az erőteljes impulzusoknak a hatása kimutatható a Bauhausban általában és Molnár Farkas munkásságában különösen is. Molnár a szintén pécsi Weiningerrel és Forbáttal együtt részt vesz Theo van Doesburg *De Stijl*-kurzusán,²³ s jórészt ennek hatására fogalmazza meg a K.U.R.I. = Konstruktív, Utilitár, Racionell, Internacional (sic!) manifesztumot.²⁴ Az általa szervezett csoport kiáltványát, amelynek ugyancsak logója a négyzet, s amelynek építészeti elveit a világmodellként is értelmezhető „világ-KURI”, azaz a Rote Würfel, a *Vörös kockaház* tervei hivatottak képviselni. A terveket és a *Vörös kockaház* makettjét 1923-ban a Bauhaus weimari bemutakozó/beszámoló kiállításán mutatják be.²⁵ Úgy tűnik, hogy itt kapcsolódik össze e szimbolikus formák pragmatikus és utópisztikus felfogása, de minden, a holland neoplaszticizmussal kimutatható direkt kapcsolat ellenére itt, és később is, az orosz hatás mutatkozik erőteljesebbnek. Nem is elsősorban olyan, jelen okfejtésünk szempontjából másodlagos konkrétumok miatt, hogy Molnár weimari rézkarcain, hidegtű-lapjain²⁶ (csakúgy, mint Forbát és az átmenetileg

²¹ Čačinovič (1928-tól Tarai) Lajos (1886–1973), építész, képzőművész, a Pécsi Művészkör 1921-es tavaszi kiállításának résztvevője. Molnárral, Stefán Henrikkel, Johan Hugóval és Weininger Andorral együtt nyert felvételt a Bauhausba 1921 őszén, de tanulmányait anyagi okok miatt nem tudta megkezdeni. 1925-től mérnökként és tanárként dolgozott Pécsen. Mendöl Zsuzsanna: Csacsinovics Lajos életrajza. In: Bajkay: „A művészettől az életig”, i. m., 379.

²² Ferkai: *Molnár Farkas*, i. m., 396–397.

²³ Gergely Mariann: *De Stijl* kontra Bauhaus. A magyarok szerepe a Bauhaus konstruktivista fordulatában. In: Bajkay: „A művészettől az életig”, i. m., 174–189.

²⁴ A csoportról: Eva Baikay-Rosch: Die KURI-Gruppe. In: Hubertus Gafner szerk.: *Wechselwirkungen. Ungarische Avantgarde in der Weimarer Republik*. Marburg, Jonas, 1986, 56–74. A manifesztum szövegét magyarul először az újvidéki *Út* 2. évf. 1. sz. (1923. április 15., 2.) közli. Később számtalan újraközlés látott napvilágot különböző összeállításokban. Legutóbb például Bajkay: „A művészettől az életig”, i. m., 190., Ferkai: *Molnár Farkas*, i. m., 404.

²⁵ Annemarie Jaeggi: „Egy Bauhaus...”. In: Bajkay Éva szerk.: „A művészettől az életig”, i. m., 102–103.

²⁶ Várkonyi György: Fiú légijátékszerrel. Molnár Farkas weimari karcái. In: Bajkay: „A művészettől az életig”, i. m., 198–213.

szintén ott időző Bortnyik festményein) felfedezhetők Liszickij prounjainak, Malevics architektonjainak, planitjainak idézetei, parafrázisai, hanem azért is, mert a fekete (az volt előbb) és a vörös négyzet egyetemes értelmű jelképként, mi több jövőképként való „felmutatásának” eredeti gesztusa az oroszokhoz köthető: az „ős” Malevicshez (akinek *A tárgynélküli világ* című írását a Bauhausbücher sorozat 11. köteteként megjelentetik),²⁷ valamint El Liszickijhez, aki 1922–1923-ban aktív összekötő szerepet játszik az orosz–német avantgárd művészeti kapcsolatokban. Ráadásul a négyzet mint szimbolikus alakzat „megelevenítésének” mozzanata pontosan datálható és lokalizálható: 1919, Vityebszk, Malevics és Liszickij együttműködése az UNOVISZ-ban. (A történetet és az eredetmítoszt Forgács Éva írja le minden részletre kiterjedően.)²⁸ Ettől kezdve lesz a fekete, majd a vörös négyzet az orosz avantgárd utópizmusának jelképe, itt deklarálják, hogy a szuprematizmus nem más, mint a forradalom vizuális nyelve, itt lesz „világítótoronnyá” a szuprematizmus négyzete, s a vörös négyzet egyenesen a művészetek világforradalmának jele. Ugyanakkor az sem elhanyagolható tény, hogy a szakralizált formai és színbeli képlet popularizálódásának kezdete is (a szintén építész végzettségű, Molnár által személyesen is ismert) Liszickijhez köthető, aki 1922-ben Berlinben adta ki az 1920-ban írt szuprematista meséjét, a *Két négyzet történetét*. 1922 Molnár *Vörös kockaház*-tervei készültek ideje is.

A vörös négyzet a tervezést kísérő fázisrajzokon, képi jellegű tanulmányokon a vörös kocka oldalnézeteként jelenik meg, s ez a Molnár által következetesen alkalmazott síkidomnak egy másfajta, ugyancsak lehetséges genealógiájára világít rá. Ennek, a platóni tökéletes testek egyikéből, a hexaéderből, azaz kockából indított, s a Bauhausra is ható francia forradalmi építészetnek, illetve Burke szépségelméletének látens hatásáig terjedő eredetkutatásnak azonban e kommentár keretei között már végképp nincs tere. Az viszont aligha kerülhető meg – végül az inherens környezetet is megemlítve –, hogy a vörös négyzet már az 1923-as weimari Bauhaus-kiállítás Fritz Schleifer, Kurt Schmidt vagy Herbert Bayer tervezte plakátjain is megjelenik.²⁹ A kiállításához kiadott könyv (*Staatliches Bauhaus in Weimar 1919–1923*) négyzetes formátumú oldalainak egyikén színes illusztrációban közli a Bauhaus vizuális képleteként felfogott, a három alapszínnek és alapformának egymáshoz rendeléséből alkotott rendszert, amelyben a kék kör és a sárga háromszög mellett a vörös négyzet, illetve térbeli megfelelője, a vörös kocka szerepel harmadikként. Ugyanezt a vörös előoldalú kockát helyezi el 1923-ban Kurt Schmidt, *Mechanikus balettjéhez* készített színpadképén. Tény viszont, hogy mindezeket megelőzte Peter Keler KURI kompozíciója 1922-ből, ahol a négyzet alakú „konstruktív” mező vörös alapszínű.³⁰ Kétségtelen, hogy a Molnár-oeuvre és a konstruktivizmus négyzetének különleges viszonyában mutatkozó kezdőpontot is az 1922-es évben kell keresnünk. Pontos időrendet rekonstruálni a különböző műformákban ekkortól felbukkanó négyzetes alakzatok között bajos, de egy akár szimbolikusan is tekinthető mozzanat jól megragadható. Az 1921-es itáliai utazás élményanyagát feldolgozó, Stefán Henrik és Molnár hat-hat litografált lapját tartalmazó, *Italia 921* címmel 1922-ben megjelent grafikai mappa címoldalát és vastag papírra fametszet technikával nyomott külső borítóját egyaránt Molnár tervezte, de a két

²⁷ Moholy-Nagy László készít hozzá borítótervet 1927-ben – természetesen vörös négyzettel.

²⁸ Forgács Éva: Fekete négyzet és vörös négyzet. Malevics és Liszickij alkotói kapcsolata. *Holmi*, 2001/4, 485–497.

²⁹ Bakos Katalin: A Bauhaus magyar művészeinek munkája a tervezőgrafika területén. In: Bajkay: „A művészettől az életig”, i. m., 248–265, 293., 295. kép. Wulf Herzogenrath: Typografie in der Reklame-Werkstatt. In: Uő. et al. szerk.: *Bauhaus Utopien. Arbeiten auf Papier*. Cantz Verlag, Budapest – Madrid – Köln, 1988, 103–115.

³⁰ Színesben reprodukálva Bajkay: „A művészettől az életig”, i. m., 210. kép. A Molnár-féle *Vörös kockaház* tervezésének állomásait és annak Bauhausbeli vizuális környezetét lásd Ferkai: *Molnár Farkas*, i. m., 98–107.

változat két külön világot jelez. Utóbbin, a *De Stijl*, illetve konkrétan van Doesburg tipográfiai újításának hatását mutató oldalon a kompozíció építményének alapköve egy fekete négyzet.³¹

A négyzet effajta emblematis használatában ugyan felfedezhetők ideológiai intenciók, ám azok általában nem politikai, hanem esztétikai jellegűek. A négyzetnek ekkor, a húszas évek elején kezdődő diadalútja nem a világforradalom utópisztikus expanziójának jegyében, hanem a konstruktivizmus nemzetközi vizuális nyelvvé, tendenciává (volutaképpen *divattá*) válásának nyomán bontakozik ki. A vörös négyzet az autonóm műalkotásokon (festményeken, kollázsokon), folyóiratcímlapokon és hirdetésekben (!) többnyire a *dekoratív* kompozíció hangsúlykijelölő elemeként, néhol pedig „rejtőző” tökéletes formaként kap szerepet. E trend dinamikáját jelzi az is, hogy azzal egy időben, amikor a *De Stijl* logóként, a nemzetközi konstruktivizmus névjegyeként kezdi használni a négyzetet, Kassák is áttér az addig álló téglány formában szerkesztett *Ma* új, immár négyzetes formátumára.³² 1922 októberét írjuk ekkor, s a fekete és a vörös négyzet külön-külön és együtt is gyakorta tűnik fel a szerkesztő grafikai munkáin. Néhány évvel később, 1927-ben a Molnár Farkas levelében említett *Új Föld* első számának Bortnyik tervezte borítóját a fekete négyzet uralja, míg a vetélytárs *Dokumentum* harmadik számának címlapját Kassák az ismerős vörös négyzettel tervezi meg. Ezek szerint a tervező grafikus Molnár Kassákhoz és Bortnyikhoz hasonlóan csak egyike azoknak, akik a fekete és vörös négyzet(ek) univerzális szimbólumrendszerét alkalmazzák. Mert kétségtelen, hogy ez az „ikon” lesz a húszas években a közép-európai (magyar, román, lengyel, jugoszláv, szlovén) avantgárd műhelyeket (szerkesztőségeket)³³ hálózatba foglaló „szellemi internacionálé” egyik védjegye.³⁴ A fentebbi vázlatos körkép egyértelművé teszi, hogy Molnár Farkas sem genetikai, sem szociális értelemben nem atya a négyzetnek, ahogy építésként sem a kockának. Viszont bizonyos időhatárok között lelkes és elkötelezett felhasználója annak az összetett történelmi, szellemi potenciálnak, amit ezek az alakzatok hordoznak. A copyrightot – ahogy a levelezésből kitűnik – csupán kisajátította. Úgy is mondhatnánk, a négyzetnek Molnár Farkas nem *atyja*, hanem fogadott *gyermeke*.

³¹ A két oldal összehasonlító elemzését lásd Ferkai: *Molnár Farkas*, i. m., 64.

³² Szeredi Merse Pál: *A Ma négyzetes formátuma*. Kézirat. A megvédésre váró disszertáció e fejezetének megismeréséért a szerzőnek tartozom köszönettel.

³³ A szétesett Habsburg Birodalom, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia romjain keletkezett új nemzetállamok kulturális összekötőjeként működő avantgárd folyóirat-hálózat szisztematikus áttekintését lásd Lenka Bydžovská: *A Shared World*. In: Karel Šrp szerk.: *Years of Disarray 1908–1928. Avant-gardes in Central Europe*. Arbor vitae societatis, Muzeum umění Olomouc, 2018, 293–313.

³⁴ A „szellemi internacionálé” kifejezést Passuth Krisztina vezette be a korszak irodalmába. Passuth Krisztina: *Tranzit. Tanulmányok a kelet-közép-európai avantgarde művészet témaköréből*. Új Művészet Kiadó, Budapest, 1996.

KASSÁK LAJOS ÉS A MA FOLYÓIRAT NEMZETKÖZI KAPCSOLATAIBÓL

A jugoszláv és a spanyol avantgárd (1921–1922)

Kassák Lajos író, költő és mozgalmászervező 1916-ban indította meg Budapesten a *Ma* című irodalmi és művészeti folyóiratát, amely rövidesen a magyar avantgárd mozgalom legfontosabb fórumává vált. Az első világháborút követő forradalmi időszakban a Kassák által vezetett aktivista csoport támogatta a Tanácsköztársaság kultúrpolitikáját, ennek következtében pedig 1919 második felében a mozgalom legtöbb tagja bécsi emigrációba kényszerült. Kassák 1920 tavaszától 1925 nyaráig Bécsben szerkesztette tovább a *Ma* folyóiratot, amely továbbra is magyar nyelven jelent meg, azonban a korábbi időszakhoz képest sokkal szélesebb nemzetközi horizonttal. Kassák a bécsi emigráció idején a *Ma* programjává emelte a nemzetközi avantgárd csoportokkal való kapcsolatépitést, így folyóirata az 1920-as évek első felében nemcsak a magyar, hanem az európai avantgárd író- és képzőművész csoportok előtt is ismertté vált. Az avantgárd folyóiratok ekkoriban szorosabb vagy lazább módon, de együttműködtek egymással. A szerkesztőségek ingyenesen küldték meg egymásnak újabb számaikat, rendszeresen közölték egymás szövegeit (sok esetben fordításban), valamint a folyóiratok illusztrációs anyagát is felajánlották partnereiknek. Kassák Bécsben nagy mértékben támaszkodott nemzetközi kapcsolataira, és a *Ma* 1923–1925 között a nemzetközi konstruktivizmus egyik legfontosabb folyóiratává vált. Ezt a folyamatot azonban egy hosszabb kereső, tapogatózó időszak előzte meg. Kassák számára 1920 és 1922 között a legfontosabb nemzetközi kapcsolódási pontok a francia és német dada mozgalom tagjai és folyóiratai voltak, de számos más lappal és csoporttal is kapcsolatokat épített ki, amelyek azonban kevésbé voltak hosszú életűek. Tanulmányomban ebből az időszakból rekonstruálom Kassák és a *Ma* kapcsolatait a jugoszláviai avantgárd csoportokkal – a *Zenit* folyóirat körével, valamint az újvidéki avantgárd művészek által kiadott *Út* folyóirattal –, valamint a spanyol avantgárdval Madridban az *Ultra* folyóirat körén, és Párizsban, a chilei származású költőn, Vicente Huidobrn keresztül.

Kassák és a jugoszláv avantgárd mozgalom: a *Zenit* és az *Út* folyóirat

A *Ma* 1921. júniusi számában jelent meg Boško Tokin összefoglalója az „új művészeti törekvésekről” Jugoszláviában, *Zenit*, *Zenitizmus* címmel. Tokin az első világháború után néhány évig Párizsban élt, majd 1920-ban tért vissza Jugoszláviába, ahol a belgrádi *Progress* (Halaadás) napilap, majd az 1921. februárban indított *Zenit* munkatársa lett kritikusként. Beszámolójában, amelyet főként a *Zenit*et szerkesztő Ljubomir Micić *Човек и уметност* (Ember és művészet) című manifesztumára támaszkodva írt, kifejtette, hogy a modern művészeti tö-

A tanulmány a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – OTKA FK-139325 számú, *Kassák Lajos és Simon Jolán 1909 és 1928 közötti levelezésének digitális kritikai kiadása és a modernségkutatás új perspektívái* című kutatási projektjéhez kapcsolódóan készült.

rekvések között a *Zenit* jelenti Jugoszláviában az „új fázist”, és célja az „egységes, internacionális összmozgalom megteremtése”.¹ A folyóirat művészetfilozófiáját, a zenitizmust Tokin úgy határozta meg, mint ami „az expresszionizmusból indult ki, áthaladt rajta, s elérkezett az absztrakt, metakozmikus expresszionizmusig: a legmagasabb művészeti kifejezési formához”.² Tokin írása több éven át tartó szövetség kezdetét jelentette a *Ma* és a Zágribban, majd 1923-tól Belgrádban kiadott *Zenit* között, amely azonban nem volt előzmények nélküli.³ Tokin 1920 szeptemberében, *A magyar líra „aktívizmusa”* című cikkében mutatta be Kassák körét. „A magyar mozgalom társadalmi, politikai és irodalmi aspektusainak elemzése során Tokin az eredeti német expresszionizmusnál is többre értékelte azt, kifejezettebb forradalmisága, határozottsága és radikalizmusa okán” – írta Vida Golubović a két mozgalom kapcsolatát bemutató esszéjében.⁴ Kassák költészete mellett Tokin az ekkoriban a *Mában* publikáló felvidéki költő, Mihályi Ödön verseit emelte ki, és *Mindenkihez* (Svima) című költeményének szerb fordítását is közölte a kritikához kapcsolódóan.⁵

A két csoport között közvetlen kapcsolat is létrejött 1921-ben: Ljubomir Micić testvére, az író és képzőművész Branko Ve Poljanski (Branislav Micić) Bécsen keresztül utazott Berlinbe, hogy a frissen létrehozott *Zenit* ideológiáját hirdesse, miután az 1921 tavaszán kiadott ljubljana *Svetokret* című folyóiratának második számát már nem tudta megjelentetni. Bécsben a kortárs művészeti kiállítások látogatása mellett találkozott Kassákkal is, aki átadta neki az 1920-ban megjelent *Máglyák énekelnek* című verseskötetét. A találkozást követően Tokin vette fel levélben a kapcsolatot Kassákkal, aki már a *Zenit* harmadik, 1921. áprilisi számának megjelenése előtt elküldte a *Ma* aktuális számait a zágriai szerkesztőségnek.⁶

Tokin és Micić – Golubović által közreadott – levelezésében fedezhetők fel Kassák és a *Zenit*-kör további kapcsolatainak nyomai: Kassák a *Máglyák énekelnek* szerb fordításának elkészítésére igyekezett felkérni Tokint, amelyet a *Zenit* meg is hirdetett.⁷ Poljanski és Tokin Kassák mellett a fordítóként dolgozó bécsi költővel, Josef Kalmerrel is megismerkedett, akinek két verse jelent meg a *Zenit* 1921. tavaszi számaiban, német nyelven. A kétirányú kapcsolatot támasztja alá az is, hogy a *Zenit* nemzetközi társszerkesztője, Ivan Goll feltehetően az első megjelenést megelőzően megküldte Kassáknak a *Paris brennt* (Párizs ég) című hosszúversének egy részletét. A költemény 1921. szeptemberben jelent meg a *Zenit* különkiadásaként, Kassák azonban már Tokin esszéje mellett, a *Ma* júniusi számában közölte a vers egy részletét magyarul, *Gillotin* címmel.⁸ A *Zenit* következő számában, *A Ma és a magyar aktivista mozgalom* című cikkében Tokin azt hangsúlyozta, hogy Kassák és Micić mozgalma eszmeileg közel áll egymáshoz. „Törekvésük a miénkhez hasonló. Ők is a kiutat keresik” – írta. „Már őket sem elégíti ki az expresszionizmus. Nagyon radikálisan haladnak tovább. Egyre inkább dadaista hangzás jellemzi őket. Az aktivista csoport

¹ Vidosava Golubović: A *Zenit* és a magyar avantgárd. In: Szerk. Sasvári Edit – Marinko Sudac: A kölcsönös hatások körei. *A Marinko Sudac Gyűjtemény*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum, Budapest, 2012, 36–55., 41.

² Bosko Tokin: *Zenit, Zenitizmus* (ford. ismeretlen). *Ma*, 6. évf. 7. szám (1921. június 1.), 100.

³ Bővebben lásd: Tyrus Miller: *Zenit in the Mirror of the Hungarian Avant-Garde*. In: Szerk. Borjan Jović – Irina Subotić: *Sto godina casopisa Zenit / A Hundred Years of the Zenit Magazine. 1921–1926–2021*. Galerija Rima, Beograd, 2021, 291–309.

⁴ Golubović, i. m., 37.

⁵ A vers a *Ma* 1920. júliusi számában jelent meg (5. évf. 4. szám). Tokin a fordítását a *Zenit*-ben is újraközölte: *Zenit*, 1. évf. 3. szám (1921. április), 5.

⁶ Vidosava Golubović – Irina Subotić: *Зенит 1921–1926 [Zenit 1921–1926]*, Народна библиотека Србије, Београд, 2008, 81.

⁷ Vidosava Golubović: *Писма Бошка Токина Љубомиру Мицићу [Bosko Tokin levelei Ljubomir Micićhez]*. Књижевна реч [Knjizevna recs], 9. évf. 1. sz. (1980), 152. A fordítást Kassák feltehetően a kéziratban addigra elkészült német változat alapján kérte.

⁸ Iwan Goll: *Gillotin*. Ford. Kassák Lajos, *Ma*, 6. évf. 7. sz. (1921. június 1.), 94.

roppant egységes, és ez adja erejét és hatékonyságát. [...] A *Zenit* és a *Ma* között számos hasonlóság és azonos vonás mutatkozik az új atmoszféra megteremtésének tekintetében.”⁹ Kassák Lajosról, a mozgalom „lelkéről és szelleméről” azt írta, hogy „költő, regényíró, festő, aki szokatlanul erőteljes és határozott képversek szerzője. Szellemisége mindig korszerű. Szellemi és gondolati világát, indulatosságát és stílusát különösen merész csavarosság (»tournure«) jellemzi”. Mácsa János, a *Ma* munkatársa a kolozsvári *Napkelet* című lapban közölt nagyjából ebben az időben terjedelmes beszámolót a zenitista mozgalomról, ahol szintén a *Mával* felfedezhető rokonságát emelte ki:

A mozgalom alapja az ideális anarchista világszemlélete és az aktivizmus. Nem a Kurt Pinthusék tudákosan lágy aktivizmusa, hanem inkább a magyaroké, akik szintén hirdetik, hogy: „legyetek könyörtelenek a jóságtokban”, ami a szeretetnek már teljes átértékelését jelenti, amikor a szeretet és gyűlölet alapján egyek és a gyűlölet csak egy formája a szeretetnek: „Ma az szeret, aki tesz: harcol, rombol és tagad.” A zenitista ezt úgy fogalmazná, hogy: ma az szeret, aki gyűlöl. Nem a céltalan, vagy az önös célok szolgálatába állított gyűlölettel, hanem céltudatosan: az emberért, az ember életmaximumáért, a zenitért.¹⁰

1. kép: Kassák Lajos: Linorez [Linómetszet]. *Zenit*, 2. évf. 15. sz. (1922. június), borító. Kassák Múzeum

⁹ Bosko Tokin: MA i madarski pokret aktivista [A Ma és a magyar aktivista költők]. *Zenit*, 1. évf. 6. sz. (1921. július), 12. Magyar fordítás: Golubović: i. m., 38–39.

¹⁰ Mácsa János: A Zenitizmus. *Napkelet*, 2. évf. 17. sz. (1921. szeptember 1.), 1011–1014., 1012.

1921 és 1923 között a *Zenit* szerb fordításban közölte Kassák 8. és 31. számozott versét és *Képarchitektúra-kiáltványát*, valamint Kassák linóleummetszetes *Képarchitektúrája* került az 1922. júniusi szám borítójára. **(1. kép)** Kassák a *Ma* 1922. május 1-jei, emigrációs jubileumi számában közölte Micić 13. számú versét magyarul – a *Zenit*-szerkesztő felesége, Nina Naj (Anuška Micić) német fordítása alapján.¹¹ Micić 1921-ben kezdett Kassákhoz hasonlóan sorszámmal ellátott versciklusba, amely szerb nyelven jelent meg a *Zenit*ben, illetve egyes versek német fordításban. Micić verseit a futurista *parole in libertà* (szabad szavak) elve alapján a *Worte im Raum* (Szavak a térben) alcímmel látta el, és a tipográfiai elrendezésnek is jelentős szerepet szánt. Ez a tipográfiai gondolkodás érzékelhető Micić *Üvöltés* című versén is, amelyet Gáspár Endre fordított le a *Ma* 1922. augusztusi számában, a *Zenit* német különszáma alapján.¹² Az eredeti német változatban megjelenik a Micić által ekkor formulázott *Barbargenie* (vagy Barbarogenije, „barbár géniusz”) kifejezés, amelyet Gáspár – ismeretlen okból – „metakozmosz”-ként fordított. A német különszámban volt olvasható Micić *Kategorischer Imperativ der Zenitistischer Dichterschule* (A zenitista költőiskola kategorikus imperatívusza) című kiáltványa, amelyben „Európa balkanizációja” mellett érvelt, mivel a balkáni „barbár géniusz” képes új erőt és új civilizációt elhozni a megfellekelt nyugati világ számára.

A *Ma* 1922. májusi jubileumi számában tűnt fel Kassák két további jugoszláviai kapcsolata is, egyikük Dragan Alexić, a *Zenit*-kör dadaista kritikusa és költője, akitől Kassák egy Kurt Schwitters által ihletett képverset közölt. **(2. kép)** Alexić 1920–1921-ben a prágai egyetemen tanult, ahol kapcsolatba került Karel Teige baloldali avantgárd mozgalmával is. 1921 nyarán tért vissza Zágrábba, később Bécsben meglátogatta Kassákot: feltehetően ekkor adta át neki a *Taba ciklon II.* kéziratát, amely költemény máshol nem jelent meg.¹³ Alexić az 1922. júniusban kiadott *Dada-Tank* című dadaista pamfletben is megemlítette, hogy a „dada tendenciákat mutató” *Mában* megjelent a „néger nyelven” írt költeménye.¹⁴ A következő, *Dada Jazz* című pamfletjében (1922. szeptember) Alexić szerb fordításban közölte Csont Ádám (Hidas Antal álneve) *Kivégeznek* című szintén futurista/dadaista hangvételű, bonyolult tipográfiájú versét, amely eredetileg a *Ma* 1922. májusi számában jelent meg.¹⁵ Alexić önálló kiadványainak megjelentésekor szakított a *Zenit*tal, és viharos fogadtatású dadaista matinékat szervezett Újvidéken, Eszéken, Vinkovciban és Szabadkán, 1922. június és október között.

¹¹ Ljubomir Micić: 13. vers. Ford. Kovács Kálmán, *Ma*, 7. évf. 5–6. sz. (1922. május 1.), 10. Forrása: Ljubomir Micić: 13 (*Worte im Raum*). Ford. Nina Naj, *Zenit*, 1. évf. 9. sz. (1921. november), 7–8. A *Zenit* májusi száma hirdette a *Ma* jubileumi számát, kiemelve Micić versét, valamint az ugyanott közölt Tatlin-reprodukciót. *Zenit*, 2. évf. 14. sz. (1922. május), 32.

¹² Ljubomir Micić: Üvöltés. Ford. Gáspár Endre, *Ma*, 7. évf. 8. sz. (1922. augusztus 30.), 59. Forrása: Ljubomir Micić: Dichter. Ford. Nina Naj, *Zenit*, 2. évf. 16. sz., „Deutsches Sonderheft” (1922. augusztus 11.), 43.

¹³ Jasna Jovanov: Dragan Aleksić, a képzőművészeti kritikus (1901–1958). *Helikon*, 63. évf. 1. sz. (2017), 73–81., 73–74.

¹⁴ *Dada-Tank*, 1. sz. (1922. június), 7. A folyóirat Kassák hagyatékában is fennmaradt: Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum (a továbbiakban: KM), ltsz. KM-1920.

¹⁵ A folyóirat Kassák hagyatékában is fennmaradt: KM, ltsz. KM-1835. Hidas Antalról lásd: Földes Györgyi: Csont Judith – Szántó Judit – Pál Judit: Egy munkásmozgalmi életút avantgárd vonásai. *Literatura*, 43. évf. 3. sz. (2020), 235–256.

2. kép: Dragan Alexić: Taba ciklon II. *Ma*, 7. évf. 5–6. sz. (1922. május 1.), 13. Kassák Múzeum

Micić 1924. áprilisban, már Belgrádban rendezte meg a *Zenit* első nemzetközi kiállítását a Stanković zeneiskola termében. A kiállítás részben nemzetközi felhívás alapján, részben pedig Micić korábbi években épített magángyűjteményén alapult – amelyet a *Zenit* folyóirat szerkesztőségi termében mutatott be Zágrábban, Belgrádban, majd később rövid ideig Párizsban is.¹⁶ A kiállítás névjegyzékét tartalmazó *Zenit*-szám alapján a kiállításon a magyar művészek közül Medgyes László egy, Moholy-Nagy László pedig négy művével szerepelt. Medgyes alkotása nem ismert, Moholy-Nagy négy papírra készített festménye ellenben fennmaradt Micić hagyatékában, és a belgrádi Szerb Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került.¹⁷

A másik jugoszláviai referencia Kassák számára 1922. májusban a Csuka Zoltán által egy hónappal korábban, a vajdasági Újvidéken (Novi Sad, Szerbia) megindított aktivista folyóirat, az *Út* volt.¹⁸ A *Ma* jubileumi számában Kassák az egyik oldal margójára nyomtatta felhívását: „a MA testvérlapja az »Ut« megjelent Novisad”.¹⁹ Az *Út* folyóirat egyértelműen a *Ma* társfolyóirataként jött létre 1922 tavaszán. A szerkesztők által megfogalmazott programszövegben Kassákhhoz hasonlóan a nemzetköziséget hangsúlyozták: „poliglott

¹⁶ Прва Зенитова међународна изложба нове уметности / Première Zenit-Exposition Internationale de l'Art Nouveau [Az első Zenit-kiállítás az új művészetért]. Golubović – Subotić, i. m., 168–192.

¹⁷ Moholy-Nagy László: *Kompozíció kerékek* (1921), *H-Rámpa* (1920), *Üvegarchitektúra* (1922), *A „Nagy kerék” vázlata* (1921–1922), Belgrád, Народни музеј Србије [Szerb Nemzeti Múzeum], ltsz. 1311–1314. Tihanyi Lajos három litográfiáját Micić párizsi tartózkodása idején kapta ajándékba, hagyatékából ezek is a Szerb Nemzeti Múzeum gyűjteményébe kerültek: Tristan Tzara (1924), Ivan Goll (1924), valamint Branko Ve Poljanski (1926) portréi (ltsz. 1309, 1910, 1838).

¹⁸ A folyóiratról lásd: Szerk. Utasi Csaba, utószó Bori Imre: *Márciusi zsoltár. A jugoszláviai magyar avantgarde költészete*. Forum, Újvidék, 1973, 550–566.

¹⁹ *Ma*, 7. évf. 5–6. sz. (1922. május 1.), 30.

területen élünk: itt kétszeresen szükség van a mi nemzetföltöttiségünk megdemonstrálására. Nem magyar kultúrát adunk, de kultúrát magyar nyelven! S művészet és kultúra ma már nemzetföltöttiek és az egyetemes irány felé haladnak”.²⁰ Kassák és Csuka feltehetően már az első szám megjelenését megelőzően kapcsolatba került egymással. Az *Út* első számában már hirdette a *Mát* és kiadványait, és Kassák a következő számba egy április 19-i keltezésű nyílt levelet küldött, amelyben üdvözölte az újvidéki aktivista csoport létrejöttét, és mint a *Ma* egyetlen magyar nyelvű társát nevezte meg Csuka folyóiratát:

A napok mint lehasznált képek poros, fekete keretekben úsznak el fölöttünk s három-négy esztendő óta a maguk lapja volt az első tűzoszlop, amely előtt kiviláglott tükörben láthatjuk magunkat és láthatjuk azzal, hogy nem akasztottuk magunkat szögre, jót cselekedtünk, azaz erőt demonstráltunk ott, ahol kórságos tunyaság kísért. Mi ott futottunk és zörögtünk a futás és zörgés kényszerével a magányosságban, néha szinte kétségbeeséssel s ma a szétáradás ezer lehetőségét érezzük és látjuk, hogy jelentkezett mellénk néhány fiatalember, akik ugyanazt a küzdelmet végigküzdötték önmagukban, s amikor ma mellénk állnak nem hasonlóságra nyegesgetett fácskákat, hanem szabadon fejlett, önmagukat reprezentáló társakat kapunk bennük. Ez az ajándék váratlanul jött hozzánk és hisszük, hogy mégis megérdemletten és elmaradhatatlanul.²¹

A szellemi és művészeti kapcsolat ellenére Kassák az *Út*-csoport egyetlen szerzőjétől sem közölt verseket a *Mában*.²² A *Ma* mellett, Csuka Zoltán visszaemlékezése szerint, Kassákon keresztül kerültek kapcsolatba a *Zenittel* is: „a horvát avantgarderól, a zenitistákról [...] inkább a Bécsben élő Kassák Lajostól hallottunk, aki közelebbi kapcsolatban volt velük, mint mi, Novi Sadiak”.²³ A kapcsolatfelvételre már áprilisban sor került: az *Út* májusi számában a zenitista írók alkotásaiból közöltek egy szerb és magyar nyelvű antológiát, illetve a *Zenit* májusi számában Mester János 1922 című, magyar nyelvű programversében hirdette a három csoport egységét: „[...] mi Kassák Lajos és Ljubomir Micić / árnyéka alá okádtuk bánatunkat / szemünk egyglédába csavartuk velük / végtelen plusz vagyunk: / MA + UT + ZENIT = / MI UJ MŰVÉSZEK!”²⁴

Az *Út* Kassák lapjához hasonlóan rendszertelen időközönként jelent meg 1922 és 1925 között, és egyre inkább a konstruktivizmus irányába tekintett. Az 1923 áprilisában megjelent harmadik számban a berlini magyar műkritikus, Kállai Ernő írt áttekintést a kortárs konstruktivista művészetről, és itt jelent meg – magyar nyelven – a weimari Bauhaus hallgatóiból alakult K.U.R.I. („Konstruktiv – Utilitár – Racionell – International”) csoport kiáltványa is.²⁵ 1923. októberben a következő *Út* Molnár Farkas tervezte borítóval jelent meg, és tartalmában a helyi aktivista csoport szövegei és – részben konstruktivista – grafikai mellett a weimari magyar csoport szövegeit is hozta. **(3. kép)** Egy szerkesztői közlemény alapján Csuka és Molnár terve az volt, hogy az *Út* további számait felváltva

²⁰ [Csuka Zoltán]: Programm. *Út*, 1. évf. 1. sz. (1922. április), 19.

²¹ Kassák Lajos: Az *Út* embereinek. *Út*, 1. évf. 2. sz. (1922. május), 2.

²² Kassáktól a nyílt levél mellett csak a 49. számú vers jelent meg az *Út* háborúellenes antológia-számban: 3. évf. 1. sz. (1924. augusztus 20.), 2.

²³ Csuka Zoltán: Az expresszionizmus a jugoszláviai magyar irodalomban. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 1. évf. 1. sz. (1969), 125–127., 125.

²⁴ Mester János: 1922. *Zenit*, 2. évf. 14. sz. (1922. május), 27.

²⁵ Bővebben lásd: Gergely Mariann: De Stijl kontra Bauhaus és a magyarok szerepe a Bauhaus konstruktivista fordulataiban. In: Szerk. Bajkay Éva: „A művészettől az életig.” *Magyarok a Bauhaus-ban*. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010, 174–189.; Ferkai András: *Molnár Farkas*. Terc, Budapest, 2011, 88–97.

3. kép: Út, 2. évf. 2. (6.) sz. (1923. október). Borítóterv: Molnár Farkas. Kassák Múzeum

szerkesztik, és új „szintetikus laptípust” hoznak létre a Bauhaus építészeti elveinek kiterjesztésére a művészet valamennyi ágára.²⁶ Ez a folyamat – feltehetően az anyagi források hiánya miatt – félbeszakadt, ugyanakkor az *Út* következő, 1924. augusztusban megjelent száma tartalmazta az akkor már a Bauhaus professzoraként dolgozó Moholy-Nagy László rövid írását a fotogramokról egy reprodukcióval,²⁷ az utolsó, 1925. márciusi szám pedig Molnár Farkas fordításában közölte Hans Richter manifestumát és George Grosz önértelmező írását a berlini *G – Material zur elementaren Gestaltung* (*G – Anyag az elementáris formáláshoz*) című lap 1924. júniusi száma alapján.²⁸ Ugyanennek a számnak a borítójára került fel Berény Róbert bonmot-ja a *G*-ből: „Miután az újművészet átszenvedte az idegbajok minden válfaját, reméljük, hogy egy ideig meg leszünk kímélve minden új »izmus«-tól”.²⁹ Az idézet kapcsolódik a nemzetközi avantgárdban is jelentkező krízishez, amely 1924 körül az izmusok csődjét és „elpolgáriasodását” hirdette. Az *Út*-ban Arató Endre tematizálta ezt a kérdést, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy az új művészetek csődje – értve ezen azt, hogy nem voltak képesek elhozni a várt társadalmi átalakulást – nem végleges vereséget jelent, hanem csak pillanatnyi állapot, amelyből az új művészet „el fog érkezni az élet minden területére”.³⁰

²⁶ *Út*, 2. évf. 2. (6.) sz. (1923. október). A lapszám egyetlen ismert példánya Kassák hagyatékából származik: KM, ltsz. KM-2523.

²⁷ Moholy-Nagy László: A fényképezéstől a fényalakításig. *Út*, 3. évf. 1. sz. (1924. augusztus 20.), 6–7.

²⁸ Hans Richter: *G. Zeitschrift für elementare Gestaltung*. Ford. Molnár Farkas, *Út*, 4. évf. 1. sz. (1925. március), 10. Forrása: Hans Richter, *G. G – Material zur elementaren Gestaltung*, 3. sz. (1924. június), 11–13., 11–12. Valamint: George Grosz művészetéről. Ford. Sz. K., *Út*, 4. évf. 1. sz. (1925. március), 8–9. Forrása: George Grosz. *G – Material zur elementaren Gestaltung*, 3. sz. (1924. június), 49–51.

²⁹ *Út*, 4. évf. 1. sz. (1925. március), címlap. Az idézet „Robert Berny” aláírással jelent meg. Forrása: *G – Material zur elementaren Gestaltung*, 3. sz. (1924. június), 51.

³⁰ Arató Endre: Az új művészetek csődje. *Út*, 4. évf. 1. sz. (1925. március), 2.

Kassák a *Ma* 1921. augusztusi számában közölte az első spanyol avantgárd verset: Humberto Rivas (Panderas) *Océán* című költeményét. A fordítást Gáspár Endre készítette a madridi *Ultra* című folyóirat május végi száma alapján. Ugyanennek a számnak a hátoldalán Kassák arról tudósított, hogy az 1921 elején indult spanyol lap több száma beérkezett a *Ma* bécsi szerkesztőségébe. A Humberto Rivas Panderas, Guillermo de Torre és Jorge-Luis Borges által vezetett ultraista mozgalom 1918-ban a korábbi izmusok – futurizmus, kubizmus és dadaizmus – meghaladásával és keveredésével jött létre, és egy új esztétikát hirdetett. Első fórumuk a Sevillában, majd Madridban kiadott *Grecia* folyóirat volt (1918–1920), ezt követte az *Ultra* (a lap által használt tipográfiával: *V-ltra*).³¹ (4. kép) Az *Ultra* alapvetően spanyol orientációjú volt, azonban számos külföldi avantgárd csoporttal tartott fenn kapcsolatot – elsődlegesen az olasz futuristákkal és francia kubistákkal. Közép-Európában a lengyel *Formiści* folyóirattal és csoporttal volt kapcsolatuk Tadeusz Peiperen keresztül, aki az első világháború alatt Spanyolországban élt és dolgozott. Az *Ultra* 1921. októberi számában a *Mát* is a *Formiści*hez hasonlították a spanyol lap szerkesztőit, amikor felhívták olvasóik figyelmét arra, hogy a bécsi folyóirat magyar fordításban közli az ultraista költőket.³² Ugyanebben a rövid hirdetésben olvashatjuk, hogy a *Ma* egy nagyszabású antológiát tervez kiadni, benne az ultraista alkotók verseivel. Ez alapján feltételezhetjük, hogy Kassák az *Új művészek könyve* antológiához kért levélben anyagokat az *Ultra* szerkesztőitől, és ebből a célból jutottak el hozzá a folyóirat 1921-es számai is.³³

Kassák hagyatékában, az *Új művészek könyvéhez* gyűjtött „Idegen fordítások – antológia anyag” feliratú mappában meg is találjuk a spanyol ultraisták Gáspár Endre által magyarra fordított verseinek reprezentatív gyűjteményét: Guillermo de Torre a mozgalom történetét és filozófiáját bemutató tanulmányát, valamint Eugenio Montes, Pedro Garfias, Gerardo Diego, Luciano de San-Saor, Humberto Rivas Panedas, Ernesto Lopez-Para, Juan Larrea, Joaquín de la Escosura és Tomas Luque egy-egy versét. Ezeket a szövegeket azonban Kassák és Gáspár nem az *Ultra*, hanem az olasz futurista mozgalom vezetője, F. T. Marinetti által kiadott római *Poesia* 1920. augusztus–szeptemberi számában megjelent ultraista antológia alapján választották ki.³⁴ A ciklusból Kassák egyedül Jorge-Luis Borges *Oroszország* című rövid költeményét közölte a *Ma* 1921. szeptemberi számában, az ultraista antológia

³¹ Szerk. Kutasy Mercédesz – Menczel Gabriella: *Non servoiam. A spanyol nyelvterület avantgárd programszövegei*. ELTE Spanyol Tanszék, Budapest, 2012, 8–9., valamint kiáltványok: 54–80.

³² „Ma. – Hungría. – Como su colega de Cracovia, esta revista húngara publica traducciones de poemas ultraistas que coaccionará en una copiosa antología universal que está preparando.” *Ultra*, 1. évf. 16. sz. (1921. október 20.), [3.]

³³ Kassákról az első spanyol nyelvű említést a kultúraközvetítő publicista, Révész Andor tette, aki 1919-ben a *Cosmópolis* című madridi irodalmi folyóiratban mutatta be a modern magyar irodalmat, azonban az ultraisták feltehetően nem ez alapján figyeltek fel a magyar aktivistákra. Lásd: Katona Eszter: Kassák Lajos és a magyar avantgárd spanyolországi recepciója. *Tiszatáj*, 71. évf. 12. sz. (2017), 141–154.

³⁴ Guillermo de Torre: *El movimiento literario Ultraísta de España* (A spanyol utilitarista mozgalom, tanulmány); Eugenio Montes: *Cabaret* (Kabaré); Pedro Garfias: *Primavera* (Tavas); Gerardo Diego: *Elemental* (Elemek); Luciano de San-Saor: *Nocturno de cristal* (Kristálynokturnó); J. Rivas Panedas: *Bengala* (Bengala); Ernesto Lopez-Para: *Estrellas* (Csillagok); Juan Larrea: *Nocturno* (Nokturnó); Joaquín de la Escosura: *Ocaso* (Napnyugta); Tomas Luque: *Luz de belleza* (Szépségfény). KM, ltsz. KM-an. 240–241. Luque verse az *Ultra* 1921. júniusi számából származik. Az *Új művészek könyvé*ről lásd: Csaplár Ferenc: A „Karaván”-tól az „Új művészek könyvé”-ig. In: Uő.: *Kassák körei*. Szépirodalmi, Budapest, 1987, 7–13.

4. kép: *Ultra*, 1. évf. 5. sz. (1921. március 30.). Borító: Grabado Barradas. Forrás: Monoskop

további verseit kéziratban hagyta.³⁵ A magyar avantgárd képviselői közül sem jelent meg semmilyen spanyol nyelvű fordítás, így nem véletlen, hogy Torre az 1925-ben megjelent *Literaturas europeas de vanguardia* (Az európai avantgárd irodalom) című kötetében csak az Ivan Goll 1922-es *Les cinq continents* (Az öt kontinens) antológiájában megjelent francia fordítások alapján írt röviden Ady Endre, Barta Sándor és Kassák költészetéről.³⁶

Kassák másik spanyol nyelvterületről érkező kapcsolata 1921-ben a chilei avantgárd költő, Vicente Huidobro volt. Huidobro 1916-ban érkezett Párizsba, majd 1918-ban Madridba, ahol kapcsolatba került az ultraista csoporttal, azonban eltérő művészettelfogásuk miatt rövidesen szakítottak egymással. Huidobro Párizsban a kubista és szimultaneista művészkörök tagja lett, Madridban pedig 1921-ben önálló folyóiratot alapított, hogy az ultraizmus szemben a „tisztá művészetet” célul kitűző kreacionista irányzatát népszerűsítse.³⁷ A *Creación* első száma Madridban jelent meg 1921. áprilisban, spanyol, francia, német és olasz szövegekkel (többek között Paul Dermée, Claire és Ivan Goll, Emilio Settimelli és Celine Arnauld írásaival), Arnold Schönberg egy kottájával és párizsi kubisták – Georges Braque, Albert Gleizes, Pablo Picasso, Juan Gris és Jacques Lipchitz – alkotásainak reprodukcióival.³⁸ Kassák és Huidobro 1921 során egészen biztosan közvetlen kapcsolatba került egymással, ugyanis Kassák a *Creación*-ban közölt szinte összes reprodukció nyomdai dűcát (korabeli kifejezéssel: kliséjét) kölcsönkapta a chilei költőtől.³⁹ Az

³⁵ A vers megjelenéséről az *Ultra* is hírt adott: „Publicaciones recibidas: [...] Ma. – Hungría. Traduce un poema de nuestro camarada Jorge-Luis Borges.” *Ultra*, 2. évf. 21. sz. (1922. január 1.), [3.]

³⁶ Guillermo de Torre: *Literaturas europeas de vanguardia*. R. Caro Raggio, Madrid, 1925, 364.

³⁷ Bővebben lásd: Martin Puchner: *Poetry of the Revolution. Marx, Manifestos, and the Avant-Gardes*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2006, 166–175.

³⁸ A második és harmadik szám Párizsban jelent meg *Création* címmel, 1921. novemberben és 1924. februárban. A második számban Amédée Ozenfant és Charles-Édouard Jeanneret (Le Corbusier) purista csendéleteinek illusztrációi jelentek meg.

³⁹ A Fundación Vicente Huidobro (Santiago, Chile) munkatársainak információja alapján Huidobro hagyatékában nem maradtak fenn Kassákkal folytatott levelezésének nyomai, csak a *Ma* 1923. szeptemberi (9. évf. 1. szám) száma. Köszönöm Scholz László segítségét.

egyik kliséjét Kassák a *Ma* 1922. januári számában használta fel, amelynek nagyobb részét Kállai Ernő terjedelmes, *A kubizmus és a jövőendő művészet* című elemzése töltötte be. Kállai tanulmányában aprólékosan elemezte a kubizmus fejlődésének állomásait, és megállapította, hogy a francia festők eredményei követték ki az új, az építészet és a konstruktivitás felé induló generáció útját. A szám illusztrációi közül Pablo Picasso 1914–1915-ben festett kubista csendéletének reprodukciója azonos a *Creación*-ban megjelenttel.⁴⁰ (5. kép) Ezenkívül Fernand Léger 1919-es *Város* című festménye, valamint Albert Gleizes egyik manhattani képe jelent meg Kállai esszéjének illusztrációjaként. A *Creación* első számának két további kliséjét Kassák a *Ma* 1922. május 1-jei emigrációs jubileumi számában közölte: Jacques Lipchitz *Harlekin klarinétal* című 1920-as kubista szoborciklusának egyik darabját, valamint Albert Gleizes szintén 1920-ban készített freskótervét.⁴¹ Ugyanebben a számban Kassák Huidobro 1914 című versét közölte Barta Sándor fordításában az 1918-ban Madriban kiadott, francia nyelvű *Hallali* kötetből, amit feltehetően a *Creación*-számmal együtt kapott meg Kassák. 1923-ban pedig Illyés Gyula fordította le Huidobro *Torony* című versének francia változatát, ami szintén a *Creación* első számában jelent meg (kötetben csak spanyol változatban).⁴² Nem ismert, hogy Kassák és Huidobro a későbbiekben kapcsolatban maradtak volna, de a *Máiban* közölt anyagok alapján valószínű, hogy csak a *Creación* első száma jutott el Bécsbe.⁴³

5. kép: Pablo Picasso: Csendélet, 1914/1915. *Ma*, 7. évf. 2. sz. (1922. január 1.), 21. Kassák Múzeum

⁴⁰ *Ma*, 7. évf. 2. sz. (1922. január 1.), 21, valamint *Creación*, 1. sz. (1921. április), [16.]. A kliséjét Kassák később az *Új művészek könyvében* is felhasználta. A festmény ma a Columbus Museum of Art (Ohio) gyűjteményében található (ltsz. 1931.087).

⁴¹ Jacques Lipchitz szobra (*Arlequin à la clarinette*, 1920) ma magángyűjteményben található. A kliséjét Kassák később az *Új művészek könyvében* is felhasználta. Albert Gleizes festménye (*Espace rythmique selon le plan*, 1920) ma a Musée de Grenoble gyűjteményében található (ltsz. MG 2428).

⁴² Vicente Huidobro: *Torony*. Ford. Illyés Gyula, *Ma*, 9. évf. 1. sz. (1923. szeptember 15.), 10. Forrása: Vicente Huidobro: Clocher. *Creación*, 1. sz. (1921. április), [8.].

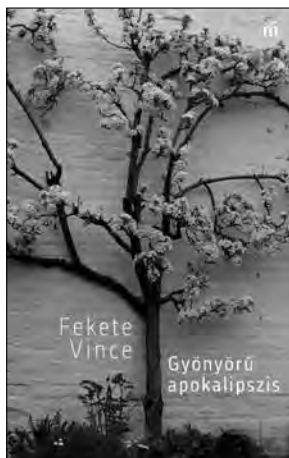
⁴³ Kiss Ferenc gyűjteményéből került a Kassák Múzeumba Huidobro 1921-ben Párizsban megjelent *Saisons choisies* című verseskötete, azonban nem ismert, hogy ez a kiadvány Kassák, Szegi Pál vagy Tiszay Andor gyűjteményéből származik.

KIK IS ŐK EGYMÁSNAK?

Fekete Vince: Gyönyörű apokalipszis

A címe sokáig távol tartott a kötetétől, és aztán a verseket elolvasva sem tudtam megbarátkozni vele, mert annál, amit ez a langymeleg, ötlettelen, kicsit közhelyes szókapcsolat sugall, Fekete Vince ma már sokkal vagányabb, eredetibb, bevállalósabb költő. Aki egy-két „bassza meg”-gel, „bebasznak”-kal, „kibaszott”-tal és elég sok „szex”-szel fűszerezi a szövegeit, az ezzel a címmel inkább csak benne ragadt egy korábbi, túlságosan is poétikus, pátoszos, kicsit öntetszelgő pózba, épp abba, amit ezzel a kötettel nyelviileg, tematikailag, sőt a beszédpozíció kiválasztásával is maga mögött hagy. De mivel tudjuk, a kötet-címet és a borítót legtöbbször a kiadó szerkesztői és marketingesei alakítják, kár ezekért számonkérni a szerzőt, és még nagyobb hiba ezekért dicsérni, pláne ezekből kiindulva értelmezni a verseket, ahogy ez olyan sokszor megtörtént már a magyar kritikában.

Mert ha van is gyönyörűség ebben a költészetben (nincs), az biztosan nem a világnagy konstrukciókkal áll kapcsolatban, egyáltalán nem a „mindenséghez” méri magát, ahogy az *Élet és Irodalomban* (2024/47.) Klajkó Dániel képzei, hanem a kicsi, hétköznapi örömhöz, például egy, a nagyszülők kertjében lehulló érett körtéhez, egy csillagfényes, giccsközeli nyári éjszakához, sok másik, szállodai szobákban töltött éjszakához, az erdőhöz, a tájhoz, a nagyon is személyes, egy konkrét helyen, egy konkrét időpontban és egy konkrét partnerrel átélt szexualitás élményeihez. Ahogy az apokalipszis szó is inkább idegen ettől a kötetétől, inkább parodisztikusan értendő, mint szervesen, inkább a Petri György-féle személyes világvége értelmében („Kicsit még élek / aztán meghalok” – *Sláger*), és nem, mondjuk, a Pilinszky János-i univerzális összeomlásában („Szemközt a pusztulással / egy ember” – *Apokrif*). Fekete Vince a halálfélelem és -elfogadás jelentős költője, de a halál elsősorban a saját halált jelenti, az elmúlás, a pusztulás pedig a saját, egykor volt környezet erodálódását. A szülőföld, a szülőfalu, a nagymama háza, a jól ismert kisváros közösségének széthullása, egy szerelem megmagyarázhatatlan kihűlése, a legendás vagy legendásnak képzelt székelő öntudat felhígulása ugyanis messze nem azonos az egész emberiség és az emberi kultúra totális pusztulásával. Fekete ez utóbbiról nem beszél, se érdeklődése, se eszközkészlete nem látszik ehhez ebben a kötetben – de még a hite sem: nem gondolnám, hogy az ezekben a versekben megszólalók bármelyike is azt hinné, hogy az imént sorolt veszteségeik kapcsán a világ egészének elvesztésétől kellene félnünk. Az egész kötet, mondhatni, háttal áll ennek a problémának, merthogy a mindennapi életből kikopó rutinok, az apró mozzanatok és motívumok elfelejtése, és mindezekből is elsősorban a személyes tárgyak és a személyes terek, mozzanatok, kapcsolatok elvesztése érdekli.

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
216 oldal, 5499 Ft

Legjobban talán a személyes kapcsolatoké. Barátok, rokonok, szerelmek, szeretők, itt ott a kollégák eltávolodása, halála. A legfontosabb kérdése a „kik is ők egymásnak?” (*Északi fény*, 69.), és ebbe az itt sorolt relációk tagjait mind-mind beleérti, a válaszokban pedig rendkívül érzékenyen, a részletekre is figyelve, ugyanakkor nyíltan, a tabukat is érintve, általában elégikusan, szomorkásan, de nemegyszer ironikusan, sőt viccesen reagál. Az egész kötet ereje épp abban áll, hogy Fekete Vincének van néhány izgalmas témája, vannak valódi, csontig hatoló, személyesen átélt és átélhető problémái, és van ezekből annyi, és olyan mélységben feltárva, hogy az itt közölt százket vers mindegyike feszültséggel telik meg. Nincsenek alibi körök, nincs túlhabzás, van viszont szembenézés a fájdalmas, a titkolni való, de még a szégyenletes cselekedetekkel, vágyakkal, emlékekkel is. Érdemes ezeket a kapcsolatokat egyenként is megnézni, előrebocsátva, hogy kiemelkedően jól szerkesztett kötetről van szó, ahol az egyes tematikus szálakhoz és beszédmódokhoz tartozó versek egy talán matematikai rend szerint elszórva, de mindenképpen átgondoltan elkeverve követik egymást. Mondom ezt úgy, hogy általában nem hiszek a kötet szerkezetének fontosságában, sokkal inkább az egyes, különálló versek erejében – mert vallom, hogy a költészet nem csapatsport, de abban az értelemben sem, hogy a versek egy-egy csoporttá állnának össze és úgy hatnának. Az irodalomtörténet inkább arra tanít, hogy végül csak a különálló versek maradnak, a *Tiszta szívvel*, az *Eszmélet*, a *Hajnali részegség*, az *Egy nap élet*, a *Vak Remény*, vagyis egy-egy költő egy-néhány költeménye, az eredeti köthetők a klasszikusoknak kijáró „összes versekben” pedig amúgy is végérvényesen elmosódnak. Fekete Vince viszont olyan gyűjteményt rakott össze az elmúlt két-három évben született verseiből, ami a nagyon-nagyon ritka kivételnek számít, és a kifejezetten egy hangra épülő kötetektől eltekintve, mint amilyen Oravecz Imre 1972. szeptembere vagy legutóbb Kemény István *Lovag Dulcineája*, nem is tudnék hasonlót mondani.

Hogy a sor végén kezdjem: van a kötetben egy 'szervusztok, székeltek'-vonal, amely ugyan néha belebelefut romantikus képekbe, édeskés nosztalgiába, túlságosan ismerős szókapcsolatokba, sőt mondatokba is, de alapvetően ironikusan viszonyul ehhez a sajátjának érzett népcsoportához. Már-már székel vicceket mesél, például a *Platán* című vers első két sorában: „Kezdetben vala az ige, de igazából / előtte már megvolt maga a székel” (26.), az *Erdéj* végén: „meg akartak minket aszimilálni, de nem tuttak” (93.), a kötelező pálinkázások emlegetésekor vagy az ugyancsak kötelező medvés történettel a *Szellem* című versben, ahol a „magyarból”, honnan máshonnan kapott „medveszprével” próbálják elkergetni az állatot, de a szél visszafújja a gázt, és az egész család könnyezve röhög a bénázáson (194.).

És ez az utóbbi gondolat különösen érdekes az ebbe a csoportba tartozó verseknél, hiszen a magyarországi és az erdélyi magyart állítja szembe, róluk kérdezi, hogy kik is ők egymásnak. A Magyarországról jövő tudás mintha felsőbbrendűnek mutatná magát, de látványos kudarcot vall, egyszerűen nem működik ebben a nagyon hasonló, mégis nagyon más közegben. Több más idevágó vers közül az *Akcentust* emelném még ki, mely már címével is az ismerősségre, de a mégis másságra hívja fel a figyelmet. Talán az egész erdélyiségnek ez a szó, az akcentus a legjellemzőbb szava ebben a kötetben – valami olyan, nemcsak a nyelvben, a kiejtésben, hanem a viselkedésformákban, a gondolkodásban, az öltözködésben és nyilván a költészetben is meglévő másság tehát, amelyet sokáig sokan leküzdési, de legalább elfedni igyekeztek, esetleg szégyelltek, de amely Fekete Vince verszeiben a legfontosabb és a leginkább megőrzendő értéként tételeződik. Külön érdekes, hogy ez utóbbi versben már-már kizsákmányolónak látszik a magyarországi, „távolról jövő” turista (75.), aki zöldet és hegyet látni megy Erdélybe, az egzotikumot keresi, fényképezi, videózza – és alkalmanként gyereket csinál az őt etető-itató, nagy szeretettel vendégül látó lánynak vagy asszonynak.

Ugyanakkor állandóan hangsúlyozódik, hogy mindez inkább csak volt, mint van, a jövőről pedig alig-alig esik szó. Becsülendő a versek igyekvő hűsége a tájhoz, a népcso-

porthoz, tiszteletre méltó a közösség erejének, múltjának, hagyományainak kritikátlan szeretete, de jelen van az aggodalom, sőt a diagnózis is arról, hogy az elmondottak inkább az emlékek, a gyerekkor és a fiatal felnőttkor világához tartoznak. Sokan elmentek erről a tájról, még a helyi magyarságért és a magyar intézményekért aggódók is, mert Magyarország jobb, kényelmesebb megélhetéssel kecsegtetett. Az egykori szülőfalu lakóiból az ünnepekre távolról hazalátogatók lesznek, és a versekben emlegetett hűségéről, az aggodalomról, az elárulásról ennél finomabb iróniával nem is igen lehetne beszélni. Miféle hűség ez? Miféle árulás? Ez egy igazán kényes, politikailag is terhelt téma, nem csodálom, hogy sokan gyanakodva közelítenek hozzá, óvatosan beszélnek róla, de Feketének, úgy érzem, sikerült megtalálnia egy gyökereiben Kányádi Sándorhoz és Kovács András Ferenchez kötődő, mégis nagyon egyedi, kifejezetten árnyalt, rétegzett nyelvet mindehhez.

És ha emlékek és gyermekkor: a versek egy újabb jelentős része a kódossé, meseszerűvé, a valóságot a képzelettel kiszínező múltról szól. Az idén hatvanéves alanyi költő nagyon egyszerű mondatokkal képes nagyon egyszerű, szokványos életképeket vagy hangulatokat felidézni a Ceaușescu-kor szürreális, a kis közösségben mégis otthonos, családi-as, bár szegényes mindennapjaiból. „Olyan szépen süttött a nap” – írja például az *Ájterben* (78.), és ettől valahogy szétárad az ötvensoros versben a nyugalom, a napsütés, a gyerekként átélt családi boldogság szépsége. Még nem volt jelen a halál gondolata, de az elköltözése, a többre vágysa sem. Viszont ebbe az idillbe bele-belerondít a felnőttkori emlékek kritikusabb, az egykori öregek gesztusait már értő reflexiója. Az *O.* című versben például az apához és a nagymamához érkezik egy tiszta szívű, őszinte örömmel közeledő kisfiú, de a fogadtatás távolságtartó: „azt hitte / hogy örülnek neki, hogy látják, hogy itt van, velük / van” (25.). Utólag érti meg, ki is volt ő nekik. Nem a rajongással szeretett fiú, akinek hitte magát, hanem alkalmasint teher, fáradság, feladat, és ezzel azt is megérti, hogy sehol sincs előírva, hogy a szülőnek, vagy pláne a nagyszülőnek szeretnie kell a gyereket, az unokáját, és amit természetesnek gondolnánk, annak az ellentéte is igazán gyakran megtörténik.

Az *Oszdola* ennek a tapasztalatnak allegorikus, de annál megrázóbb újrafogalmazása. A kipárnázott gyerekkor és a párnában megbúvó fenyegetések, sőt veszélyek megfeleltethetők a látszólag védelmező családnak, illetve az épp ebből a családból jövő, sokszor csupán a nemtörődomségből fakadó kockázatoknak. Az itt felidézett traumatikus emlék az ágyhoz, az éjszakához, az alváshoz kötődik, amikor is a nyaraló ritkán használt szobájában egyedül hagyott gyerek a párnájában felfedezi az újszülött rágcsálókat, az éjszaka folyamán, a sötétben: „egész éjjel egész éjszaka a / feje kopasz rózsaszín peléken / feküdt” (43.). A „feje kopasz rózsaszín pele” akár egy meredő pénzsze is utalhat, és ezt az asszociációs irányt csak tovább erősíti, hogy a párnán egy nagy folt keletkezik, merthogy a rózsaszín állatokból „folyt ki / az a valami lé vér genny vagy mi”. Lehet ez gyerekkori magömlés, lehet akár szexuális bántalmazás, lehet csak egy rémálom is. De utóbbi esetben egy olyan valóságosnak ható álom, mely aztán a jóval későbbi álmokban is visszatér, végleg bevésve a képeket a fejben. És aztán sok más versben is gyakori költői eszköz az álmok felidézése, leírása. A *The Exchange* is egy ilyen vers, gyerekkorról, fuldoklásról, „elárult és elárultatott” gyerekkorról (73.), egy olyan Erdélyről, annak ikonikus helyszínéről, a Szent Anna-tóról, amely látszólag idilli, tündéerkertszerű, kritikálhatatlan, örök szeretetre méltó, de a valóságban kiheverhetetlen pofonokat, csalódásokat, és ki tudja, pontosan milyen titkokat rejt. Titkokat, melyek elől menekülni kell, legalább Budapestig.

De az eltávolodás eszköze a versbeli én gyakori hiánya, az önmegszólítás vagy a harmadik személyű történetmesélés is. Utóbbi versekben érezhető leginkább, hogy egy nagyon erős, stabil, határozott, de talán a zavarát leplező én beszél. A vers szubjektuma a szövegtől ily módon ugyanis valamelyest elkülönül, sőt azt uralni igyekszik, de érintettsége újra és újra szemet szúr. Hiába próbál frivol játékosággal is újabb távolságot teremteni, a meditatív bensőségesség, például az emlékek részletgazdagsága, az érzelmek fel-

színre kerülése megmutatja, hogy egy, a formával rendkívül magabiztosan és invenciózusan bánó, a formán belül a szabadvers intonációját kreatívan hajlító költőről van szó. A kötet szerkesztését dicsértem fentebb, de tulajdonképpen majd minden vers felépítését is dicsérni lehetne, pedig gyakran két-három oldalas félhosszú verseket olvasunk. Fekete Vince nemcsak témát talál, de arról költőien, élesen, tabudöntőgetően, mégsem provokatíván tud beszélni, és mindehhez megvan a mesterségbeli tudása, műveltsége, jó ízlése is. A kortárs magyar költészet jelentős, egyre inkább meghatározó szereplőjévé vált.

És végül hadd beszéljek a versek egy ugyancsak fontos, és mindezeket a költői eszközöket koncentráltan használó csoportjáról, a szerelmes versekről. Ezek valójában egy szeretői viszony érzelmi hullámságát, izgalmát, szexuális telítettségét, illúzióit és hazugságait viszik színre. Ez sem gyakori téma, annyira biztos nem gyakori, mint amilyen hétköznapiak az efféle titkos kapcsolatok. Fekete több nézőpontból is rápillant erre a történetre, és érzékenyen mutatja meg a szerelem kiteljesedésének, a kétségeknek, a mélységeknek és aztán a szakításnak a stációit, az efféle kapcsolatok buktatóit. Az *Ideiglenes* verscím újra nagyon találó, és bár nem különösebben összetett, mégis a kulcsszavát adja és emeli ki a tárgyalt verseknek. Mindig minden alkalmi és ideiglenes ebben a kapcsolatban, itt konkrétan az otthon az, ami praktikusán egy pár óra kivett szoba, ahol a szerelmesek „egy csodálatos éjszaka” elé néztek (48.). A minden veszélyérzetet elsöprő vágy, amelyben egyszerre van jelen a szexuális vonzalom és a szeretetvágy, szinte berántja a párt, előbb csak a kapualjakba, aztán az olcsó szállodai szobákba, aztán egy-egy hazugságokkal és konspirációval körülvett közös hétféjébe, ahol az újdonság, a tilosban járás izgalma és a sors kihívásának bizsergető érzése együtt teszi a versbeli éjszakát csodálatossá. A *Fesztelen* című vers aztán már a kínokról is beszél, arról, hogy minden lopott óra vagy akár nap után vissza kell menniük a „Másik Életbe” (94.), ahol kínzó kérdések és fájdalmas válaszok várják őket. A kötetben szépen végigkövethető ez a történet, a csalódásig, a sírásig, a veszteségérzés elhatalmasodásáig. Az egyetlen kritika talán annyi lehetne, hogy a beszélő csak magára koncentrálna, a nő érzéseiről, várakozásairól, döntéseinek hátteréről semmit sem tudunk meg.

Máshol ezek a versek talán egy külön ciklusban lennének, itt viszont elkeverednek a fentebb tárgyalt témákat érintő szövegek között, ahol egyébként van még egy szál, a szülők házasságának és válásának története. Ragyogó, az iménti verseket keményen a földre rántó, az álmodozó, szép jövőről képzelgő szeretők sorait a kegyetlen valósággal szembe-sítő cím a *Három piros kauflandos táská*, ami egyben a válástól megtörő gyerek szempontjait is felerősíti. Ezért volt kiváló ötlet a különböző témájú versek összekeverése, mert így párhuzamosan olvashatunk az elragadtatásról és a kegyetlenkedésről, a szeretők örömeiről és a megcsalt házastársak szenvedéséről, a pénzszerzésről és nélkülözésről, ráadásul pedig a gyerekek kiszolgáltatottságáról, az ártatlanok fájdalmáról. Talán itt a leginkább szívbe markoló az alapkérdés: kik ők egymásnak? Kik a megcsaltak a házastársaiknak? Kik az új szerelem miatt elhagyott gyerekek a szüleiknek? Senki sem szeretne senkit bántani („egyikünk sem akarja / feláldozni otthoni, megszokott életét”, 69.), de aztán mindenki végzetesen sérül, és ez épp a felnőtt emlékeiben visszatérő gyerek szavaiból derül ki: „És én azért tanulok, teszem hozzá, és imádkozom is, hogyha nagy / leszek, ne váljak el attól, aki nekem a társam tesz” (208.). Mert a gyerek felnő, megházasodik, majd elválk, épp úgy, ahogy a szülei tették. Ez a körköröség szorítja, fogja össze a kötet verseit eggyé, Erdélyvel, Szent Anna-tóval, körtefákkal, nagymamákkal, halottakkal és meg sem születettekkel, szállodákkal, eltaszított gyerekekkel, szép napsütéssel, gyönyörrel és kinnal, áru-lással, meneküléssel és örök visszatéréssel.

FESZÜLET HELYETT BITÓFA

Horváth Viktor: A Júdás-terv

Horváth Viktor *A Júdás-terv* című új regényének nyúlfarknyi fülszövege fölött egy fotó látható, rajta a szerző és előtte egy asztalon – igaz, eléggé nehezen kivehetően – apró, színes bábuk serege. Ez nyilván az én-elbeszélő játékfüggőségére utal, arra a szenvedélyére, amely a számítógépes stratégiai játékokhoz fűzi. Első személyű monológjának kezdetén erről a szenvedélyéről vall, megtudjuk, hogy aprólékosan és korhűen kidolgozott művilága („a műédének”) a 18. század álmába menekítette a jelen elől. Képzeletében, amely számára a kizárólagos valóság, úgy uralkodik világa fölött, mint a 17-18. századi francia egyeduralkodó, a Napkirály, XIV. Lajos. Ezt úgy jelzi a könyv, hogy a borítóján reprodukálja a XIV. Lajost királyi díszben ábrázoló híres festmény egy részletét – ironikus módon az egész alakos kép alfelét. Mint tudhatjuk, állítólag a Napkirálytól származik az ide jól illő mondás: „Az állam én vagyok”.

Aztán a Bán Viktornak nevezett én-hős (akinek a neve egyszerre utal a szerzőre és – spoiler – arra a miniszterelnökre, akit a kezünkben tartott „kursusregény” [alcím] végén majd fel fog váltani) egy napon nem bírja tovább a monitor előtt. Két „ügynöknek” nevezett alak jelenik meg előtte, akik egyfelől az amerikai akciófilmek párban dolgozó detektívjeire emlékeztetik, másfelől a muszlim túlvilág két egymástól elválaszthatatlan angyalára, Munkárra és Nakírra. Az utóbbi páros aztán testet is ölt, és versformában közlik: „mi úgy szolgáljuk az Urat, / hogy nem zavar a szabad akarat, / mert nem kaptunk olyat. / És ezt az embert pedig itt / ma letartóztatják, és elviszik”.

Bán Viktor egyébként katolikus pap, bár szeretőt tart, mégpedig Íjash-Csulúnbaatarné Gobi Magdolna személyében, akinek a mongol képzeteket keltő neve talán jelent valamit, de nekem a groteszk hangzásán kívül mást nem mondott. Elsőre csak egy rövid telefonbeszélgetés erejéig jelentkezik be, ahol is trágár beszédmódjával véteti magát észre. *A Júdás-terv*nek ez a bevezető része (nagyjából az első harmincegynéhány oldal) számomra helyenként kissé homályosnak tűnt, hogy ne mondjam: zavarosnak. A történet (mert végeredményben mégiscsak regénnyel lenne dolgunk) akkor kezd kibontakozni, amikor a papi ornátusba való beöltözés részletes és szakszerű leírása után hősünk misét tart a valaha jobb napokat látott plébániáján. Hogy mikor és hol történik ez, azt a szerző megint csak homályban hagyja, feltehetően Budapest budai villanegyedében, valamikor a rendszerváltás után, amikor a hívek maradéka kommunista özvegyekből áll „Budapestnek abból a korából, amikor az állampárt káderei kapták meg a hegyoldali villákat”.

Kalligram Kiadó

Budapest, 2024

280 oldal, 3990 Ft

Megjelenik a provokátor, „lerítt róla, hogy provokátor”, és prédikációjában a pap azzal a feltételezéssel provokálja őt meg a híveket, hogy ha Poncius Pilátus könyörületből megszánja Jézust, mert hiszen kegyelmet akart neki adni, és csak a zsidó főpapok nyomására ítélte halálra, akkor a borzalmas kínhalál, a keresztre feszítés helyett, amely a rab-szolgák büntetése volt, inkább felakasztatja, hiszen úgy pillanatok alatt kiszenvedett volna. És akkor az elmúlt két évezred alatt, mind a mai napig nem a keresztt, a feszület lenne Jézus megváltó szeretetének a jelképe, hanem az akasztófa. És ahol most kereszt van, a templomtornyokon, az osztálytermek falán, a nyakláncokon, a fülbevalókon, ott most mindenütt a bitófa mása lenne a katolikus vallás jelképe. És mi Jézusnak a bitófán lógó, sőt himbálózó figurájához imádkoznánk. És „Jézus erről ugyanazt gondolná, amit a keresztről gondol. Hogy fertelmes bálványimádás a kivégzőeszközök előtt könyörögni”. És az egyházi ceremóniák, ez az „egész sci-fi színház a világűrben trónján ülő Istennel” így nem más, mint színház, maskarás játék, amit nem kell komolyan venni. És a vallás, az istenhit csak azért kell nekünk, hogy ne kelljen azt csinálnunk, amit Jézus mond, „hanem sokkal kellemesebb könyörögni a Jézushoz, hogy segítsen, mert ő Isten”, könyörögni hozzá, hogy ne bukjon meg a gyerekünk matekból az év végén.

A kereszt-bitófa párhuzam kétségkívül frappáns szerzői lelemény, és a folytatással kiegészülve – a misét két napszemüveges úr, a két muszlim ügynök megjelenése szakítja félbe, akik erőszakkal elhurcolják a papot, és bezárják egy sötét, föld alatti verembe – azt a benyomást kelthetik, hogy az ironikus kitérők és bölcsekedések ellenére az én-elbeszélő vallomása, a mise, a prédikáció, az emberrablás, az ávós időkre emlékeztető börtön komolyan veendő realitás. Hogy esetleg zamjatyini, orwelli, koestleri disztópikus regénnyel van dolgunk vagy inkább annak paródiájával, azt groteszk részletek mellett egy darabig a cselekmény alakulása is megerősíteni látszik: Kardossh Vlagyimir, a Nemzetbiztonsági Szolgálat Egyházvédelmi Hivatala századosának vezetésével kegyetlen kínzásoknak vetik alá a papot, és arra akarják kényszeríteni, hogy vonja vissza a prédikációiban kifejtett gondolatokat. Írja alá az erről szóló, előre megszerkesztett és kinyomtatott nyilatkozatot. Orwellt maga az én-elbeszélő is szóba hozza: „Ha az 1984 című regényben leírt rém-társadalmat a 10-es skálán 10-es fokozatúnak vesszük, akkor Magyarország a skála 5. fokáig jutott el abban a korban, amelyikről ez a történet szól”.

Hogy ez közelebből mit jelent, miféle ország az, amely a pap bebörtönöztetésének háttérében működik, és amely valójában egy ördögi központi terv („Júdás-terv”) szerint szemelte ki hősünket arra a sorsra, amelyről a könyv szól, azt úgyszólván pontokba szedve mindjárt itt és később is még többször részletezi elbeszélése: „Még volt parlament, de ott a legtöbb képviselő egyetlen vezér, a miniszterelnök akarata szerint szavazott. Ő (...) birtokba vette az állami tévé- és rádiócsatornákat, a lakosságot elszigetelte a külvilágtól, kellemes álomvilágot teremtett nekik, amelyben irreálisnak és gyűlöletesnek tűnt az odakinti élet; így nyugodtan tarthatott választásokat, csalnia is alig kellett az elsöprő parlamenti többséghez. Nem komor terrorállam volt ez, mint Orwell regényében, hanem kedélyesen gonosz humorú kis műalkotás...”

Miután Vlagyimir kis híján halálos áramütésekkel és vízcsepegtetéssel korábban soha nem érzett gondoskodás és odaadás érzetét kelti áldozatában, és azzal hízaleg neki, hogy a miniszterelnök imádja a prédikációit, és mindent tud róla, váratlanul átszállítják a rabot az érdi (?) börtönbe. Hogy miért épp Érdre, és hogy egyáltalán van-e Érdén börtön, ezek fölösleges kérdések, a továbbiakban jó darabon csak arról van szó, hogy miféle börtönéletbe csöppen itt Viktor atya. És ennek leírása helyenként és átmenetileg szinte szociológiai regiszterbe tereli át a regényt. Az atya – „Hát te meg ki a fasz vagy? A pápa?” – hosszú oldalakon át részletezi cellatársainak személyleírását és életrajzát. Vannak vagy tízen, és a mai magyar börtönlakók keresztmetszetét adják. Akad köztük kisstílű csaló, agyon-tetovált többszörös visszaeső, többdiplomás, huszoneves hacker, együgyű roma késelő,

drogkereskedő, minden hájjal megkent drogfüggő gengszter, pitiáner tolvaj, Ferike, a szellemi fogyatékos roma betörő, akit a társai heccből rávesznek, hogy írjon segélykérő levelet a köztársasági elnök asszonynak. A levelet a Szőke diktálja le neki, a nagystílusú nemzetközi bűnöző, fegyverkereskedő, akit később a kormány ügynökeként, rendőralezredesként lát viszont Viktor atya. Szó van még olyan sztenderd börtönéleti témákról, mint a cigik belpiaci értéke, a kártyázás, a játékrulett, az elromlott tévé, palacsintasütés a zárka padlóján, világnézeti viták, bokszmeccs, amire fogadni lehet, és ami tömegverekedésbe torkollik. Mielőtt a kedvtelve részletezett börtön-tematika végképp eluralkodna az atya elbeszélésében, újabb váratlan fordulat történik: az összekapaszkodó testek súlyától eldől a háromemeletes ágy, és rázuhan a miseruhájában megbotló Viktor páterre, aki, mint utóbb megtudjuk, súlyos agyrázkódást szenved.

„A vihar szeme” című második részben a pokol után a purgatórium paródiája következik. Az atya egy nagy parkkal körülvett, fényűző budai luxurvillában ébred, ahová azonban, mint kiderül, ugyanúgy be van zárva, mint volt az érdi börtönbe. Egy dudorászó nő húzogatja szét a függönyöket, és fényesség önti el a szobát. „A nő Ratkó Anna köztársasági elnök asszony volt.” Itt egy pillanatra meg kell állnunk. Hihetnénk, hogy a főtisztelendő úr az agyrázkódás következtében még nincs magánál, képzelődik, vizionál. A köztársasági elnök asszony azonban később is fellép, és megtevesztően hasonló szerepet játszik, mint az olvasó valóságából ismerős másik köztársasági elnök asszony, aki megkegyelmezett egy pedofil bűnöző bűnsegédjének. Az atya tévéhír formájában értesül erről a hírhefti kegyelmi ügyről, ami, lám, az ő regényvalóságának jelenében is megtörténik. Az elnök asszony egy alkalommal személyesen hozza el a Karmelitából a becses rabnak az ebédet (lebbencsleves, kapros pulykatokány tésztával), és a nagy napernyő alatt elbeszélget vele. Viktor atya udvariasan megkérdezi tőle, nem szégyelli-e magát a nagy hazugsággépezet miatt, amelynek még ő is apró csavarja. „Magukat alázzák meg, amikor a népet megalázzák ezekkel a gyermeki hazugságokkal.” Mire az elnök asszony: „A nép tudja, hogy a miniszterelnökök és az elnökök hazudnak, és a népet ez nem zavarja, mert ő is hazudik”. És mikor az atya megjegyzi, hogy meg fognak bukni, és akkor majd menekülniük kell, vagy börtönbe mennek, vagy meghalnak, Ratkó Anna így válaszol: „Senki nem fog meghalni. Mert az utódaink is mi leszünk”.

De miért Ratkó Anna? E név hordozója – és ez talán ma már nem mindenki számára köztudomású – munkaskáderként 1948 és 1953 között Rákosi népjóléti, illetve egészségügyi minisztere volt, és az abortusz tilalmát elrendelő törvény tette hírhedtté. Ismerős nevünkkel a Rákosi- és a Kádár-kor más emlékezetes alakjai is kísértének Bán Viktor abszurd világában. Valószínűleg egyszerűen blódlizik a szerző. Vagy a kommunista múlt és az atya jelenkora közti összefüggést akarja így érzékeltetni?

Egyszer „Benke Valéria” látogatja meg az én-hőst. „Negyvenes nő (...) korábbi igazságügyi miniszter, háromgyerekes családanya, elvált. Hogyan keverednek bűnözők közé szép és képzett emberek?” Ahogy leült, kissé felcsúszott a szoknyája, és kivillant hosszú combja. Brüsszelből jött haza, „szolgálni egy komplexusos, kontrollkényszeres, infantilis, kisstílusú, nagyhasú tolvajt”. Hogy ez ki lenne, azt nem mondja ki az atya. Ugyanakkor – nyilvánvalóan a szerző nevében – rendszeresen kommentárokat fűz visszaemlékezésében (?) a nagyhasú tolvaj rendszeréhez, amely fogva tartja, és amelyről mindent tudni vél. Vagy mégsem? „Nem értjük”, mondja többes szám első személyben, „hogy miért lesznek lakájok”. A Benke Valériák. „Nem tudjuk eldönteni, hogy amit hazudnak, arról tudják-e, hogy hazugság, vagy maguk is igaznak képzelik.”

Az „igazi” Benke Valéria, talán ezt sem árt itt felidézni, 1956-ban a Rádió elnöke volt, aztán művelődésügyi miniszter, és 1985-ig a Politikai Bizottság tagja. Külsőre maga volt a kommunista puritanizmus mintaképe. Horváth Viktornál kihívja Viktor atyát fallabdázni, kiderül, kiváló fallabdajátékos, az örök szurkolnak nekik. Aztán beavatja a mesterterv-

be, a Júdás-tervbe, amelyet az atya prédikációi alapján dolgoztak ki „fenn a Karmelitában”, és amelynek az a lényege, hogy úgy készít fel arra, amit el szeretne érni, hogy nem fed fel, amit szeretne, mert ha felfedné, nem tudná végrehajtani, amit szeretne, ellenben az ellenkezőjét megengedik neki, ezért az ellenkezőjét csinálja. Valójában nem Jézus a megváltó, hanem Júdás, mert árulásával föláldozta magát Jézusért. Júdás cselekedete nélkül Jézus ismeretlen maradt volna, Júdás tette őt naggyá. Jézus elárulása, elfogása és kivégzése mintegy a gyújtószerkezet, a bombát Júdás robbantja fel. Kicsit kacifántos a dolog, elsősre az atya se nagyon érti.

Van egy Münnich Ferenc is. Ő a miniszterelnök-helyettes, a Keresztényhazafias Néppárt elnöke. A Karmelita kolostor egyszerű és egészséges menüjét hozza el ő is egy tálcán a főtisztelendő úrnak. Demagóg szövegével a miniszterelnök megbízását teljesíti, miszerint rengeteg jelölt közül választották ki őt, a „miniszterelnök beleszeretett a maga beszédeibe”. Könyv alakban is kiadták őket: BÁN VIKTOR ATYA PRÉDIKÁCIÓI, INTELMEI ÉS JÖVENDŐLÉSEI. És Münnich csináltatott az atyának egy kis bitófát is. Finom zsinór végén hurok, benne egy szobrocskának a nyaka. „A szokásos katolikus mázas porcelángicc.” „...néztem ezt a gazembert, aki egy nem létező pártnak az elnöke, és kedvenc időtöltése, hogy vadászlesekben üljön a kerek hasával, és gyanútlan állatokra lövöldözzön.” Nem nehéz ki találni, ki a modellje.

Fellép Révai József is mint bíboros, az esztergom-budapesti érsek, és elmondja egy álmát Viktor atyának. Tetovált disznókról van benne szó, egy disznóra tetovált Derrida-idézetéről, szögesdrót-telepítésről a déli országhatáron, az álmom végére kiderül, hogy az eminenciás úr légyölő galócát evett előző este – ezeket a blódségeket már végképp nem sikerült értelmezni, noha egy „műelemzés” is kapcsolódik az álmom-fejezetéhez. Fölösleges ballasztnak tűnik az atya nemi életének részletezése is. („Egész életemben kísértett a förtelmes vágy. A vágy a nő után, aztán a vágy a két nő után...”). Íjash-Csulúnbaatar Lehel alezredes úr (korábban a Szőke nevű bűnöző az erdi börtönből) a történet elejéről már ismerős feleségét jelöli ki arra a célra, hogy könnyítsen a főtisztelendő úr felkészítésének a terhein. Az aktusokra a kerti pavilonban kerül sor, amelyet újra fel kell szentelni, hogy misézni lehessen benne. Az érseknek aztán az atya meggyónja a nők testrészein saját testrészeivel végzett illesztési műveleteket.

Elhisszük, hogy a főtisztelendő úr művelt ember, hiszen különben nem őt szemelték volna ki a J-terv végrehajtására, de kicsit sokalljuk olvasottságának a fitogtatását. Olvasmányaiként, illetve érvelésének eszközeiként hivatkozik többek között a következő szerzőkre és művekre: a *Korán*, a *bibliai Genézis Könyve*, *Oidipusz*, *Apuleius*, *Rabelais*, *Boccaccio*, *Dante*, *Milton*, *Madame de Lafayette*, *de Sade*, *Grimm testvérek*, *Kazinczy*, *Casanova*, *János vitéz*, *A Pál utcai fiúk*, *Monte Cristo*, *A pármái kolostor*, *Orwell*, *Koestler*, *Kafka*, *Bataille*, *Hesse*, *Márai*, *Kertész Imre*, *Harry Potter*. Csaknem egy oldalon át sorolja a világirodalomnak és a filozófiatörténetnek azokat a szerzőit, akiknek a művei elérhetőek voltak a luxusvillája könyvtárában.

Időnként szóba kerül az is, mi történik odalenn a városban, és hogy miről tudósít a televízió. Tüntetésekre kerül sor a Kossuth téren, követelik a diktátor-miniszterelnök lemondását és az ő, az atya szabadon engedését. Az ő fogsága úgyszólván világpolitikai téma, rejtett kamerák, poloskák rögzítik minden lépését, minden mondatát, beleértve szexuális életét is, és a hírcsatornákon viszontlátja ezeket a felvételeket – a különféle politikai törekvéseknek megfelelő manipulatív kommentárok kíséretében.

A fallabdameccs után Benke Valéria átad neki egy dokumentumot, a J-tervet. Ez a kormány cselekvési terve, amelyben tételesen fel van sorolva minden feladat, amit részben már megvalósítottak, illetve aminek az elvégzése még hátravan. Az előbbieket azok, amelyeket az olvasó valóságából való ellenzéki lapok vagy az ellenzéki politikusok úgyszólván szó szerint ugyanígy szoktak felsorolni. Ilyenek: „az ország keleti birodalmakhoz láncolása, a közmédia kisajátítása, az állami vagyon családtagok és barátok kezére juttat-

tása, feudális függés kiépítése az intézményekben, az állami intézmények magáncélú használata, rengeteg stadion építése, az iskolák egyházi tulajdonba adása, a tanárok túlterhelése és alacsony bérezése...” stb. A még megvalósítandó feladatokat Viktor atya nem tudja komolyan venni, bár „húsz éve a korábbi fejezetek is mind képtelen ötletnek és örülségnek tunként volna”. Hátravolna ugyanis még többek között az arab számok és a nemzeti himnusz betiltása, a Balatontól északra eső területek Szlovákiához, a Tiszántúl Romániához csatolása stb.

Utolsó negyedében *A Júdás-terv* végképp abszurd szatírává fajul. A luxusvilla medencéjében, mintegy varázsszóra, feltűnik Lea, a miniszterelnök lánya, aki darabos mozgásával, veleszületett proletár trampiságával az ószövetségi Leára emlékezteti a főtisztelendő urat. Miközben gránátalmát reggeliznek kettesben és a hírcsatornákon hallgatják a képtelen híreket, Lea, szó szerint idézve az ószövetségből Júda, Onán és Támár történetét, értékre adja a páternek, a kiszemelt utódnak, hogy aki lefekszik az özvegygel, magyarán az ő anyukájával, az országgal is lefekszik, és „éppúgy birtoktárgya lesz az ország, ahogy a birtoktárgya a nő”.

Egy titkos földalatti nyeregvasút kapszulájában Lea mindjárt el is röpíti a pátert a Fecske utcába, a miniszterelnök valamelyik otthonába, ahol anyukája, „Tamáska Mária” asszony (a fiatalabbak kedvéért: Kádár Jánosné) fogadja, és keresztnevéen szólítja Viktort. Ettől fogva az atya már tudja, hogy elérkezett az ő színre lépésének ideje, és tudja azt is, kik azok, akik a megváltó Júdához tartoznak, és vele együtt buknak, és kik azok, akik Jézus próféta oldalán a hatalomátvétel terheit vállalják. A városban kitör a káosz, kora hajnalban a páter épp egy izmos, rugalmas török diplomatalánnyal szeretkezik, mikor betoppan hozzá a menekülő miniszterelnök („karika lábain harmonikázott a drága szövethől szabott nadrág”), és Viktor atya kimondja azt, amit eddig ebben a történetben nem mondott ki: „Gertler Viktor”. Vagyis így hívnák nála a miniszterelnököt.

Itt megint megállunk értetlenkedve. Gertler Viktor egy tisztos filmrendező volt még az ántivilágból, az ötvenes években sematikus propagandafilmeket készített, de később ő rendezte meg többek közt a *Gázolást* és *Az aranyembert*. Viktornak Viktor ugyan, de ha élne, joggal tarthatná sérelmesnek, hogy ilyen időtlen összefüggésbe hozzák az egyelőre még korántsem menekülő miniszterelnökkel. Gertler Viktor itt mindenestre elmenekül, további sorsáról négy különböző verzió kerül forgalomba, Viktor páter pedig, miután áttért a református hitre, a bibliai minta szerint feleségül veszi a bukott férfi református özvegyét, sőt még a Református Egyház fejévé is megválasztatja magát. Végül ismerteti radikális intézkedéseit, kezdeményezi Jézus kivégzése körülményeinek felülvizsgálatát, és I. Viktor néven királlyá koronáztatja magát. Noha az intézkedései utópisztikus távlatokat is sejtetnek, azt a látszatot keltve, hogy országglása akár komolyan vehető jövőbe mutat, valójában az örület szabadul el *A Júdás-terv* befejezésében, de olyan örület, amiben nincs rendszer, legalább is nemigen találjuk nyomait. Hacsak nem az ellentmondások, a következetlenségek, a gátlástalan csapongás, az okoskodó, bőbeszédű kitérők teszik Horváth Viktor provokatív „kurzusregényét” kaotikus jelenkorunk tükrévé. Az mindenesetre a javára írandó, hogy eltérően a kortárs magyar irodalom íratlan szabályától nem riad vissza attól, hogy – Schillinger Gyöngyvér kritikájának találó kifejezésével élve – alaposan „összopolitizálódjon”.

JOLÁNTÓL DIANNÁIG – ÁTTŰNÉSEK, ÁTVÁLTOZÁSOK A PARTI NAGY-TEÁTRUMBAN

Parti Nagy Lajos: Mauzóleum – hat színdarab

Legutóbb 2015-ben jelent meg Parti Nagy Lajostól drámakötet, *Molière-átiratok* címmel,¹ benne a *Tartuffe*, az *Úrhatnám polgár* és a *Don Juan* magyar nyelvű változatai, melyekről a kötet előszavában a szerző azt írja, hogy azok „nem fordítások, és nem is saját művek”.² Előtte a *Jelenkor* 2013. októberi számában közölt színdarabot, a *Hulahoppot*, az ő hatvanadik születésnapja alkalmából készített összeállításban.³ Önálló drámakötetét, *Ibusár. Mauzóleum: színművek* címmel 1996-ban az akkor még Pécssett működő Jelenkor Kiadó jelentette meg.⁴ A *Gézsók* egy könyvterjesztésre nem került kiadványban látott napvilágot 1994-ben, a Színházi Dramaturgok Céhe által abban az évben szervezett zalaegerszegi-egervári Nyílt Fórum tanácskozáshoz kapcsolódó *Nyílt Fórum Füzetek '94-es antológiájában*.⁵

Az új, 2025-ös drámakötet hat művet tartalmaz. Közli a három első színdarabot, melyek az 1990-es évek első felében íródtak: *Ibusár* (1991), *Gézsók* (1992), *Mauzóleum* (1995), valamint további három színpadi művet, melyek a 2010-es évek első felében születtek: *Bivalyszufélé* (2012), *Az élet sója* (2013), *Hulahop* (2013). A köztes közel két évtizedben Parti Nagy Lajos számos színjátékot fordított, társfordítóval vagy önállóan, az említett Molière-eken kívül, nagyjából a bemutatók sorrendjében, a legfontosabbakat említve: Werner Schwab *Elnöknők*, Michael Tremblay *Sógornők*, Franz Xaver Kroetz *A vágy*, Gerhart Hauptmann *Patkányok*, Max Frisch *Biedermann és a gyűjtögetők*, Martin McDonagh *Piszkavas*, Ion Luca Caragiale *Farsang*, Richard Alfieri *Hat hét, hat tánc*, Ödön von Horváth *Kasimir és Karoline*, Mesél a bécsi erdő, valamint néhány további darabot az elmúlt évtizedben.

Nem célom teljes katalógust összeállítani Parti Nagy színpadi munkáiból, de még pár további művet, illetve műtípust megemlítek. Vannak dramatikus munkái között olyan színpadi szövegek, mint *A Tisztabúza Éjszakája* (2008), *A hét asszonya* (2009), *A Bandy-lányok* (2011). Átdolgozásai között szerepel a Nagy Ignác

¹ Parti Nagy Lajos: *Molière-átiratok*. Budapest, Magvető, 2015.

² Uo., 5.

³ Parti Nagy Lajos: *Hulahopp. Jelenkor*, 2013/10, 955–985. A cím ott dupla „p”-vel végződik.

⁴ Parti Nagy Lajos: *Ibusár. Mauzóleum – színművek*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996.

⁵ Parti Nagy Lajos: *Gézsók*. In: *Nyílt Fórum Füzetek '94*, Zalaegerszeg, Hevesi Sándor Színház, 1994, 103–143.

Magvető Kiadó
Budapest, 2025
458 oldal, 6999 Ft

Tisztújítás (2006) című darabjából, illetve a Krúdy Gyula *Boldogult úrfikoromban* (2009) című regényéből készített színpadi változat. Van olyan fordítása is, amely másfél évtizedig csak nyomtatásban volt hozzáférhető: Theresia Walser *Közel sincs már e vadság erdeinkben* című színdarabja.⁶

A mostanit tehát csak részben tekinthetjük gyűjteményes drámakötetnek, inkább vehetjük válogatásnak, mely a szerző önkanonizációját is képviselheti. A kötetbeli időrend csupán egy külső rendezőelv. Parti Nagy Lajos nyelvi univerzumában és műfaji kaval-kádjában ennek a kötetnek a szövegei sorrendjüktől függetlenül teremtenek meg egymással és a szerző másutt közzétett műveivel összefüggő hálózatot. A hat párbeszédes mű (kerüljük most el egy irodalmi műfaj/műnem idevonását) műfaji határátlépéseket működtet. Ebbe beleértve más művészeti ágak játékba hozását is. Ezzel mindjárt dekonstruálja is azokat a kategóriákat, amelyekkel meg szokás nevezni ezeket a Parti Nagy darabokat.

Az *Ibusár* esetében Sárbogárdi Jolán történetében az operett „tolakodik” előre, de vele együtt ott van a mű eredetében a rádiójáték, tartalmában (és prózai előképében) a Júlia és Romana könyvsorozatokat tematikus és nyelvhasználati világa, ezeknek a paródiája, a vágy és a képesség szétválásának melodramatikus tragikuma. A *Gézcső*k a nyitó instrukcióban jelzi, hogy „A színtér egy rádióstúdió a harmincas évek közepén, ahonnan élő, egyenes adásban színdarabot sugároznak” (66.), a négy szereplő mellett az „asszisztencia egy rádióstúdió és egy kórház segédszemélyzetéből áll” (65.). Ebben a többrétegű közegben hangoznak el Kosztolányi Dezső utolsó évei szerelmi háromszögének levelei, telefonhívásai, dokumentumai, dialógusai, e többféle írás- és beszédműfajt váltogatva. A *Mauzóleumot*, mely itt és korábbi megjelenésekor is a színmű besorolást kapta, Parti Nagy egy nyilatkozatában annak idején „trahózat” (azaz tragédia és bohózat kevercse) műfajuként említette.⁷ A darab a szerző verseiből, prózáiból átvett mondatokat, fordulatokat, képeket is sűrűn tartalmaz, képviselve az irodalmi műfajok közötti átjárhatóságot. A szituáció statikussága oratorikus jelleget is kölcsönöz a szövegnek.

A 2010-es évekből való három darab közül kettő film alapján, azok inspirációjára, illetve kettő konkrét színművészekre íródott. A *Bivalyszufélé* esetében a szerző köszönetet mond a dán Anders Thomas Jensennek, akinek *Gengszterek fogadója* (2000) című filmjéből a darab megírásakor merített. Emellett a műben megjelenő kistitli gengszterek közül kettőnek a szerepét kifejezetten Mucsi Zoltánra és Scherer Péterre írta. A darab, bár jócskán elrugaszkodik az említett filmes alaptól, dramaturgiájában filmes megoldásokkal is dolgozik. A gengszterfilmnek egyszerre kínálja a sztereotip mintázatot és ennek paródiáját. Egyes jelenetekben televíziót néznek a szereplők, ennek jellegét festi le az alábbi instrukció: „Megy a tévében a mákfoci, kattoztatják a távirányítót, egyszer valami táncra hasonlító ripityom, sose hallott, esetleg hucul-tiroli nyelven, aztán egy arab adó, német stb. merő hangzagy tejbegrízben”⁸ (253.). A következő darab, *Az élet sója* (öt etűd, két színész ötször, avagy *átriumklorid*) az Átrium Színház számára és a Bíró Kriszta & Hevér Gábor színésszpárosra íródott. A játék, struktúráját tekintve, egy „minisorozat”, öt helyzetgyakorlat füzére, párkapcsolati mintahelyzetek színrevitele, melyben a két szereplő, Férfi és Nő változatos szituációkban láthatók. Ezek között a negyedik és az ötödik filmes keretezésű. A negyedikben házaspárként kamerával veszik fel a párterápiás beszélőjüket. Ennek nyomán – mint a nyitókép instrukciójában áll – „kicsit film az egész” (357.), illetve a Nő egy ponton

⁶ Theresia Walser: *Közel sincs már e vadság erdeinkben*. Fordította Parti Nagy Lajos. In: *Az arab éjszaka* (szerk. Szilágyi Mária), Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet – Creatív Média, 2003, 173–228. A darab eddig egyszer került magyar nyelvű színpadra, 2016-ban Gyergyószentmiklóson, a Figura Stúdióban.

⁷ Ennek a Parti Nagy Lajos által adott megnevezésnek a pontos forrását egykor nem jegyeztem fel, így itt nem tudom megadni.

⁸ Ahol a szerzői instrukciók kurzívval vannak a kötetben, ott így is idézem őket.

említi, hogy „Azért ez... mégiscsak terápia, szóval rendelés, ha itthon is” (366.). Az ötödik élen pedig ez a felvezetés áll: „Ez a jelenet némafilmként pereg, a két színész, mintha egy stúdióban, »szinkronizálja«” (374.). A *Hulahop* eredete szintén egy filmhez kapcsolódik, Percy Adlon német rendező *Sugarbaby* (1985) című mozijához. A darab is inkább mozi, mint színház. Az akusztikus regiszter fontos szerepet kap a játékban. A kétszereplős színmű férfi szereplője, a földalatti vasút vezetője a metrón játszódo képekben a megállókat sorolja, amivel létrejön egy „szűrreális, mennyei hangkevercs *Lehel amorózó-hangján*” (387.). A 28. képben részeg nagyáriát ad elő összekevert állomásnevekből.

Ebből a vázlatos áttekintésből is látható, hogy a drámakötet darabjai korántsem törekednek valamilyen normatív műnemi kritériumrendszernek történő megfelelésre. Áttűnnek egymásba műfajok, regiszterek; irodalmi, filmes, zenei, akusztikus zsánerek. Ahogy a nyelvi világ is széttartó, heterogén, asszociatív, szétbontó és újra-, újat teremtő.

A kötetbeli hat darab színházi recepciója kifejezetten aránytalan. A Színházi Intézet adatbázisában az *Ibusár*nak mintegy huszonöt bemutatója szerepel (beleértve a monodráma változatot is).⁹ A *Gézcsoók* nincs említve (bár volt pár felolvasószínházi előadása). A *Mauzóleum* kétszer került színre. A *Bivalyszufli* és *Az élet sója* (*Átriumklorid* címen) egyszer, a *Hulahop* pedig egyszer sem.

Parti Nagy Lajos már első versesköteteiben (*Angyalstop* 1982, *Csuklógyakorlat* 1986, *Szódalovaglás* 1990) működtette azt a nyelvet és tematikát, amely az *Ibusár* egyik legfontosabb drámabeli vonása, a dilettáns alkotó egyszerre nevetséges és egyben megindító nyelvgyakorlata, melyben ott feszül az alkotói vágynak és képességnek a diszkrepanciája. A *test anygala* című kisregény fiktív szerzőjeként megteremtett Sárbogárdi Jolán itt szerzőből szereplővé válik. A darab másik ihlető forrása egy *Huszárok* tematikájú hangjátékpályázat volt. Ezekhez kapcsolódott harmadikként az a tapasztalat, amelyet Parti Nagy amatőr költők műveinek olvasása révén szerzett a *Jelenkor* folyóirat szerkesztőjeként az 1980-as évek első felében, illetve mint a pécsi vasútállomás vitrinjébe kihelyezett vasutas költők, írók szövegeinek rendszeres olvasója.

A zenés-táncos rendszerként megjelölt műfajú szöveg két világot ütköztet, tükröztet, és együttál egybe is olvaszt. Az egyik *Ibusár*, e képzeletbeli magyar település vasúti jegypénztárosának, Jolánnak a világa, aki az anyjával él. Az otthon és az állomás jegykiadófülkéje képezi az életterét. Szinte esélytelen, hogy párkapcsolatra leljen. Parti Nagy így mutatja be Jolánt első színre lépésekor: „*Nem szép, nem csúnya. Egy lestrapált, kortalan, nagyjából negyven éves nő. Illetve húsz. Illetve hatvan*” (11.).

A másik Jolán fantáziavilága, ahova elvágódik *Ibusár* unalmas, bornírt közegéből. Ezt a vágyát csak képzeletében tudja elérni, amiben eszköze az alkotás. Munka után, éjjelente operettlibrettókat, elbeszéléseket ír, sikerről, hírnévről ábrándozik, reméli, hogy egyszer csak felfedezik. Ennek érdekében írásait rendszeresen postázza a *Magyar Boldog* című lap szerkesztőségébe, ám a közlést minden esetben elutasítják, azzal az indokkal, hogy „nyelvi szempontú baja van a műveinek” (31.). Ez az alkotói tevékenység nemcsak a befogadó elé tárul, hanem Jolán környezete is tud róla. Az anyja rendszeresen olvassa a készülő librettókat, és Gusztí, az állomásfőnök gyakran ugratja Jolánt az írói hobbija miatt.

Ez a két világ kezdetben különvállik a darabban. Látjuk Jolán hajnali felkeléseit, otthoni veszekedéseit az anyjával, és látjuk őt munka közben, a vasútállomás jegypénztárában. Ezek közé a prózai, hétköznapi, szürke jelenetek közé illeszkednek Jolán alkotásának, az

⁹ színhaziadattar.hu – A nyilvántartás nem teljes. Hiányzik például a Janus Egyetemi Színház 1998-as *Ibusár* bemutatója (erről és a kecskeméti előadásról lásd: P. Müller Péter: Genius laci. *Színház*, 1998/6, 33–36.). Ezt a produkciót a társulat a több tucat pécsi előadáson kívül 1998. november 16-án Sárbogárdon a vasútállomás kultúrvárójában is eljátszotta, a szerző jelenlétében. (Ez utóbbiról lásd rövid beszámolómat: Sárbogárdi Jován: Jolán Sárbogárdon. *ECHO*, 1998/5, 15.)

1848-as magyar szabadságharcot idéző operettjének az epizódjai. Aztán a cselekmény előrehaladtával ez a két világ, a reális és az álomvilág fokozatosan összekeveredik. Jolán tudatát mindinkább eluralja képzeletének operettvilága, ami rávetül a környezete percepciójára is. A körülötte lévő személyeket kezdi összekeverni a librettóban szereplő elképzelt alakokkal, illetve fokozatosan nyilvánvalóvá válik, hogy művének figuráit – szándékosan vagy önkéntelenül – ismerőseiről mintázta. Bajkhallóy Richard huszárkapitány, a librettó pozitív hőse Jolán egykori szerelmének, Kleisermann Mihály jegyvizsgálónak a megfelelője. Talpighy gróf, muzska kém, a negatív hős az állomásfőnökre, Vargányai Gusztira hajaz. Amália hercegisasszonyt, a primadonnát pedig Jolán önmagáról mintázta.

Jolán fokozatosan ráébred az izoláltságból és mellőzöttségből való kitérés vágya lehetetlenségére és reménytelenségére. Egy este egy üveg Hubertusból merítve erőt és bátorságot bezárkózik a forgalomirányító irodába, az ajtót eltorlaszolja, és a pályaudvar torzan, ki-kihagyón megszólaló megafonjába olvassa-zokogja bele a meg nem értett kompozícióját és vele az életét. Guszti udvarlóból visszavedlik főnökké, csúnyán összeveszik Jolánnal, és levereti az állomás hangszóróját, mert Jolán képtelen kikapcsolni a hangosítást, és amúgy is el kell jutnia az operettben a tapsrendig.

Az *Ibusár* elsősorban Jolán személyes drámáját viszi színre, melyet színesít és motivál a hősnő nyelvhasználati dilettantizmusa és az operett stílusának paródiája. Az ő groteszk lázadása abban a felismerésben és ki nem elégitett vágyban gyökerezik, amit így fogalmaz meg: „mér nem tudok én rendesen látszani?” (31.) Parti Nagy szereplői roncsolt, egyszerre túlbeszélt és korlátolt nyelven szólnak meg, amelyen ugyanakkor áttetszenek a költői nyelv sajátosságai. A párbeszédek gyakran szürreálisak, Jolán operettjében komikus szófacsarások, kénrímek, szótörések vannak, emlékeztetve a dilettáns költők nyelvhasználatára, amelyben köznyelvi fordulatok csúsznak át lehetetlen szóképekbe, eltorzult klisékbe.

A darabot a színrevitelek során utolérte a stílusirányzatot vagy műfajt túlzások révén bíráló vagy idézőjelbe tevő művek sorsa. Mint amikor Bertolt Brechtnek az expresszionizmust kigúnyoló, annak jegyeit az extremitásig eltúlzó *Baal* című darabja az expresszionista drámák antológiájában kapott helyet.¹⁰ Az *Ibusárt* 2009. január 15-én bemutatta a Budapesti Operettszínház.

A *Gézcső*k a halálosan beteg és halálosan szerelmes Kosztolányi Dezső 1935 nyarától 1936 novemberéig tartó életútját viszi színre, a közte és Radákovics Mária között – a feleség, Halmos Ilona szeme láttára – kibontakozó szerelem levelekben, dokumentumokban fennmaradt emlékeinek felhasználásával, dramatizált egybeszerkesztésével. A műfajt ollózatként határozza meg a szerző, és a mű túlnyomó része valóban korábban megvolt írásos anyagokból áll.¹¹ A három említett szereplőn kívül a darab alkalmaz egy Narrátort is, akiről a mű hosszú bevezető instrukciójában Parti Nagy azt írja, hogy ő a darab főszereplője. „Rezonőr, rendező, játékmester, egyszerre áll kívül és belül. A betegség előrehaladtával egyre inkább belül.” (65.) A Narrátor felléptetésével a mű nemcsak arra a dramaturgiai kihívásra felel, hogy a történet végére gégemetszése miatt elnémuló Kosztolányi szolamát továbbvigye, hanem arra is, hogy jelenetként komponálja a heterogén szöveganyagot, a Narrátor átkötéseivel.

Kosztolányi két halálos kihívás között vergődik, a végzetes szerelem és a gyógyíthatatlan betegség között. Érzelmi imbolgásai, mind rendezetlenebbé váló kapcsolatai örvénybe sodorják. A darabban nem egy nagyszerű író, hanem egy tétova, labilis közembert látunk, aki nem tudja, miként lehetne fenntartani egyszerre a házastársi és a szeretői

¹⁰ Bertolt Brecht: *Baal*. In: *Hoppá élünk! Német expresszionista drámák*. Budapest, Európa, 1982.

¹¹ Amikor a *Gézcső*k először – szakmai – nyilvánosság elé került 1994. december 2-án a zalaegerszegi Nyílt Fórumon, akkor Parti Nagy a saját írói hozzájárulását úgy jellemezte, hogy hidakat illesztett a meglévő szövegek közé. Hidakat a fogpótlás értelmében.

kapcsolatot. Ez utóbbit előbb a barát, Füst Milán segítségével – rajta keresztül bonyolított üzenetekkel – próbálja megoldani, majd felesége engedélyét kéri, aki erre úgy reagál, hogy „inkább hazudj. Legyen bátorságod hazudni... (*elhallgat, lehiggad, visszaszívja*) Nem, ne hazudj. Nem tudok rólad semmit. A munkádról, a betegségedről” (87.). Máriának a kapcsolatról értesülő férje elégtételt követel, hogy az író vagy vegye feleségül Máriát, vagy álljon ki párbajra. Eközben Kosztolányi egészségi állapota rohamosan romlik.

A főszereplők mellett a darabban megjelenő mintegy féltucat orvos egymásnak teljesen ellentmondó diagnózisokat állapít meg és eltérő kezelési módokat javasol. Egyvalamiben egységesek: bagatellizálnak és torzítanak. Végső soron halálba hazudják a gyógyíthatatlan beteget.¹² Az író magánemberi vergődései több jelenetben tragikomikusak, de a végkifejlet megrendítő. A szerelmi szálát ellenpontozzák Kosztolányinak a saját szakmai megítélésével kapcsolatos kétségei: „Csak az fáj, a legjobban az fáj, hogy nem becsülnék. Hogy semmire se, Babits se. És Milán se” (90.). A két asszony, a magánélet és a szakmai közeg egymásra vetülő, egymásban tükröződő szférái erős dinamikát biztosítanak a szövegnek.

A két részre tagolt *Mauzóleum* összesen harminc jelenetből áll. A helyszín egy budapesti bérház belső udvara, körfolyosói és kapualja, az idő egy decemberi éjszaka: késő estétől a reggeli szürkületig, a rendszerváltozás körüli években „*tegnap* – valamikor ’86 és ’94 között” (107.). Nemcsak a házban van éjszakai sötétség, hanem a környező világot is valamiféle szimbolikus feketeség, láthatatlanság, kiismerhetetlenség uralja, ami felerősíti a történet rejtélyességét és szürreális jellegét. A fényt hő „pótolja”, a lakók lába alatt izzik a padló, mert az épület alagsorában lévő cukrászüzem kemencéjében égetnek valamit (illetve majd kiderül, hogy valakit).

A megidézett átmeneti történelmi korszak révén a lakók kétféle rezsimben élnek, a nyolcvanas évek végi pártállami önkényuralomban és a kilencvenes évek eleji vadkapitalista zűrzavarban. A küszöbhelyzet legtöbbjük számára gátja a döntéshozatalnak, a cselekvésnek, az eltűnő és a feltűnő helyzethez történő alkalmazkodásnak. A lehetőség passzivitásba menekíti őket, azzal az igénnyel, hogy döntsenek helyettük mások.

A tizenkét szereplős darabnak nincs hagyományos értelemben vett cselekménye. Felbukkan a drámákban gyakori szituációteremtő, viszonyváltozást elindító mozzanat, egy jövevény érkezése, aki ezúttal egy villanyóra-leolvasó (Hamuhó Ödön). Azért érkezik, hogy megpróbálja ellenőrizni a villanyórát, mert a házban lopják az áramot, ám az ő jötte nem idéz elő változást a meglévő állapotokban. A második jelenetben érkező Hamuhó előtt a nyitójelenetben Rigó János győzködi Kokker Lajost, hogy be kell tenniük az alagsori sütőbe a Rigó által kinyírt férfi tetemét, aki „Hajnalra karamella lesz. Kátrány” (110.). Ennek a Rigó által stricinek („szemét strigónak”) nevezett ismeretlen férfinak az eltüntetése, az erre tett kísérlet tekinthető a mű egyetlen drámai cselekedetének. Miközben a tetemet hamvasztják, az épület mindinkább izzásba jön.

A lakók egyre izgatottabbak, a cukrász pedig meg akarja akadályozni, hogy értesítsék a hatóságokat, ezért bezárja az épületet, túszává téve a lakókat. Ebben a kényszerhelyzetben a szomszédok egymáshoz intézett monológokkal, fecsegéssel töltik ki az időt. Szövegeleikből kisszerű tragédiák sorozata rajzolódik ki. A darab gerincét tulajdonképpen ezek a mikrotragédiák adják, amelyek elmesélése, a pusztá szövegelés az egyetlen dolog, amit a lakók meg tudnak és meg mernek tenni. Kommunikációjuk alapvonása az önigazolás, önfelmentés, önáltatás, azaz a felelősség vállalására való képtelenség. A rendszerváltozás körüli időszaknak ez a habituális jellege korszakokon ível át. Három évtizeddel a darab megírása és első színre vitele után sem veszített időszerűségéből.

¹² A fiatalabb nemzedékek számára írom, hogy az 1990-es évekig ez általános gyakorlat volt Magyarországon.

Valamennyi szereplőnek megvan a maga külön bejáratú foglalatossága, pótcselekvése, mint az alkoholizmus, az öngyilkossággal való próbálkozás, a guberalás, a családon belüli erőszaktevés, a szeretőtartás és így tovább. A lakók (a lakosság) élete és figyelme a testi élvezetek köre szerveződik, amibe főként az evés-ivás, a szexualitás tartozik bele, ami mellett a betegségekkel való foglalkozás, az emlékekre történő hagyatkozás kap még szerepet. A szereplők között Paparuska Károly, az „ormótlan öregember” (114.) az egyetlen, aki a testi helyett a lelki-szellemi közeget választja a realitással történő szembenézés elkerülésére. Már első színre lépésekor utal rá, hogy ő egy távoli, eszményi nő után vágyakozik: „Szép, erős asszony. Befúj neki a szél, lobogtatja a pálmakalászt, a hóna alatt a ruháját” – mondja róla (115.). Ez a szabadság szobra, fenn a Citadellán, amit – mint megtudjuk – időről időre felkeres, vagy a távolból gyönyörködik benne. „Plátói viszonyba vagyok vele...” – mondja. „Nézem, amíg a nyakam belefájdul. A szoknyáját, a blúzá, ahogy aláfúj neki az este. Olyan pont, mint a Mona Lisa vasból. Énszerintem mosolyog.” (172.)

A szereplők zömének különös neve van, a már említetteken kívül például Lapos Elemér, Ischler József és neje, Cseleszta Béla stb. A nevek ilyenfajta karikírozott egyedisége azonban nem jár együtt a figurák egyediségével. Lényegében egyetlen kavalkádszerű nyelvi univerzum elemei ők, akik között ez a nyelv fel van osztva, de ez a felosztás akár felcserélhető is volna közöttük.

A *Mauzózeum* cím többféle konnotációt hordoz. A holttest fölé emelt emlékmű helyett itt inkább a krematórium, a hullahamvasztó jelentéstartalom képződik meg. A pincebéli cukrászkemence lesz az, ami örökre őrizni fogja a megölt gengszter hamvait, még ha ez a mementó nem is intézményesül. Illetve mauzóleumnak tekinthetjük a bérházat is, amely a maga változatlanságával, lakóinak örök ismétlésként megvalósuló látszatélettével olyan, mint a folytonosan eltemetett lehetőségek időtlen nyughelye.

Az Anders Thomas Jensen *Gengszterek fogadója* című filmjének inspirációjára készült, annak elemeit, motívumait felhasználó *Bivalyszuflé* kisfilmes gengszterek világába kalauzol, akik egy rablást követő éjszakai menekülés során egy elhagyott épületben rejtőznek el, amelyről másnap derül ki, hogy a hely egy elhagyott fogadó éttermi konyhája. A kétrészes darab az ukrán-osztrák (!) határon játszódik, a mindenkori jelenben. A kisgengszterek Pepets, Kaspauer, Macila és Kiscián. Főnökük, a főgengszter, Fitti Poldi csak az utolsó képben lép színre. E jövevények mellett a helybélieket a polgármester, a rendőrfőnök, a helyi orvos és egy bárónő (volt bába) képviseli. A gengszterek autója menekülés közben mocsárba sülyedt, egyikük haslövésre panaszskodik (de lehet, hogy csak a visszapillantó tükörbe akadt bele).

A bonyolultan hurkolt történet szálaikat kiegyenesítve nem kapjuk meg azt a komplexitást, ami a szöveg szövetét jellemzi, így csupán pár csomópont kiemelésére szorítkozom. Az épületben töltött éjszakát követő reggelen a kiscsőnök, Pepets a bőrdöngyös rabolt pénzt számolja, egymillió eurójuk van. Betoppan a bárónő, az épület (valamikor kastélyszálló) egykori tulajdonosa, aki az itt elrejtett ritkafémről, ozmiumról tesz említést, aminek szóba hozatala majd a végkifejletben kap megfajtást. A bandatagok a pénz sorsáról kezdenek eltérő terveket szövögetni. Eredetileg Poldi megbízását teljesítették, neki kéne átadniuk a zsákmányt, ám ehelyett befognak az épület felújításába. Az építőanyagot a Tüzép-tulajdonos rendőrfőnöktől szerzik be, akitől a kikényszerített ajánlat is származik. Százezer eurós foglalóval. Ez az ajánlat megváltoztatja a banda tervét, az épületben előbb éttermet fognak nyitni, aztán pedig panziót. Itt jutunk el az első rész végéig.

A szünetet követően már befejeződött az épület renoválása, elkészült az éttermi konyha. És persze a pénz is jelentősen megcsappant. A történet végére már csak harmincötezer euró marad. A második részben kerül elő a címbe szuflé motívum. A már berendezett konyhában Pepets szuflét süt Kisciánnal, s mint büszkén hangoztatja, bivalyszuflét ők

csinálnak először. A történet végéhez közeledve Pepets egyre többet emlegeti Poldit, aki kitalálta, hogy gengsztereket képez, és Pepetset fokozatosan bevette „az összes komoly bulijába”. Mindez előkészíti Poldi – nem mint *deus*, inkább – mint *dominus ex machina* színre lépését, és ezzel a korábbi homályos mozzanatok tisztázását, motívumok lezárását és a narratív hurok kibozozását.

Poldi, a főgengszter Pepets egész akciózását az étteremről, a lopott pénz felhasználásáról nyomon követte, az épület adásvételi szerződésébe cégtulajdonosnak a bandatagok neve helyett a sajátját íratta. S miként figyelte meg a kisgengsztert? Pepets már a darab elején fájlalja a protézisbeültetéssel rendbehozott vállát. Azt hiszi, hogy amikor két éve műtötték, akkor platinaimplantátumot kapott. Ám itt, a záró jelenetben kiderül, hogy – a darabban többször emlegetett – ozmium van a vállában, amin keresztül Poldi folyamatosan le tudta hallgatni Pepets minden megnyilatkozását. A két színén lévő alak utolsó megszólalását követően a darab így zárul: „hirtelen vaksötét, két pisztolylövés szinte egyszerre, aztán üres színpad, tapsrend, nem tudjuk, ki lőtt le kit, de mindegy is” (304.).

A gengszterfilmek műfaji patentjeit, ismerős fordulatait a mintául szolgáló Jensen-film is már lefelé stilizálta, amit a *Bivalyszuflé* elmélyít, tovább árnyal. A darab mozgósítja Parti Nagy nyelvteremtői leleményeit, meghökkentő asszociációit, regisztereket egybejátszó és ütköztető gyakorlatát. A filmes dramaturgia ritmusa lendületet ad a színpadi szövegnek.

Az *élet sója* öt önálló szkeccs füzére, melyeket a párkapcsolati szituációk kötnek össze. A helyszínek: pályaudvar, panzió, városi lakás, ismét egy lakás, illetve egy szinkronstúdió. Az alaphelyzetek némelyike markánsan körvonalazott, mások határozatlan kontúrt kapnak, illetve van, amikor egy jelenetben több szituáció van egymásba illesztve. Ennek nyomán az alapvető téridő-koordináták, amelyeket Mihail Bahytin terminusával kronotoposznak is hívhatunk, a következők: *Pályaudvar*. Búcsúzkodás a peronon, melyben a szakítás lehetősége is benne van. *Panzió*. Egy közösen elkövetendő öngyilkosság előkészületei egy hotelszoba heterotopikus közegében. *Pékesküvő*. A férfi vőfélyként készül részt venni húga esküvőjén, várják a vőlegényt. A jelenet végén csöngetnek, de a bent lévők nem nyitnak ajtót. *Vérluxus*. Egy gázolást követően az áldozatot a gázoló takarítónőként alkalmazza, aki férjét a tulajdonosok távollétében elviszi a villába. Szeretkezésüket követően a férfi elveszti a kontrollt, tör-zúz, a rendőrség jön értük. *Angyal Zug*. Egy vélelmezett szinkronstúdió, ahol a két színész hol szerepben, hol civilként játszmázik egymással, kilétüket, kapcsolatukat felültetve a „mintha” libikókájára.

Valamennyi helyzetben előkerül olyan mozzanat, amely kibillenti az eredeti szituációt, fordulat áll be a két ember kapcsolatában. A *Pályaudvarban* ez abból adódik, hogy a vonat késve indul, a pár nemigen tud mit kezdeni a kapott plusz idővel. A nőt a peronra kikísérő férfi kétszeresen is ideges, egyrészt mert lejárt a parkolási ideje; másrészt mert elkezdi hívogatni valaki a telefonján. Mikor végül felveszi, úgy tűnik, hogy a szeretőjéhez beszél: „Még tíz perc, egyetlenem, sajnós. Késve indul a vonat... Te is hiányzol” – mondja a telefonba (319.). A vonat végül elindul, a nő elutazik, de lehet, hogy nem a tervezett hat napra, hanem végleg.

A *Panzió* című jelenetben a szobába külön-külön érkező pár bőrröndökkel jön. Fokozatosan derül ki, hogy a szeretők ünnepelőbe öltözve, pezsgőzve közös öngyilkosságra készülnek. Erről hangüzenetben a házastársukat is értesítik. A férfi próbára teszi a nőt azzal, hogy a tethhez állítása szerint egyetlen pisztolyt hozott magával, így az öngyilkosságuk sorrendje az egymás iránti bizalmukat is teszteli. Aztán kiderül, hogy a férfinál van egy másik, egy női pisztoly is. Végül abban egyeznek meg, hogy a nő előbb a férfit, majd önmagát lövi le. A férfi lelövése után azonban a nő meggondolja magát, csakhogy a pisztolyban vaktöltény volt. A férfi az utolsó pillanatban a nő lelövésére készül, de ekkor rájuk török az ajtót – hiszen az üzenetük időközben célba ért.

A *Pékesküvő* jelenetből származik a színdarab címe, mert a férfi szereplő – a történetről mindegy függetlenül – sófajtákat kóstol és különböztet meg egymástól. Az alaphelyzet a küszöbátlépésre való képtelenség, és egyúttal a családi érzelmi rövidpóráz példája (némi- leg emlékeztetve Gogol *Háztűznéző* című komédiájára). A férfi vőfélyként készült részt venni húga esküvőjén, várják a vőlegényt. A készülődés során a férfi frizurát csinál a testvérének, a hajcsavarok beakadnak A nő hajába. Amikor végül csöngetnek, kiderül, hogy ez a többedik ilyen esküvő előtti alkalom, ám nem nyitnak ajtót a vőlegénynek, a péknek, ahogyan ez korábban a patikus, a hentes, az autóversenyző esetében is történt.

A *Vérluxus* házaspárjának kamerába mondott szövege egyszerre párterápiás megnyilatkozás és gyanúsítottai vallomás. A takarításból élő nő és munkanélküli férje helyzetében az hozott változást, hogy a nőt egy ittas, gazdag autós elűtötte, aki a nő hallgatásáért, továbbá kárpótlásképpen munkát ajánlott az asszonynak, hogy heti kétszer takarítson az illető villájában. A nő a férjét annak születésnapján – a háziak távollétében – felviszi a villába, ez az ő ajándéka. A luxustól egyszerre ellazulva és egyben frusztrálódva a férfi előbb „a gengszterék” fegyveréhez akar hozzáférni, majd szétveri a berendezést. A kiérkező rendőrök kivonszolják a párost a villából – ez a felvételen utolsóként említett mozzanat. (A történet nyomokban emlékeztet az *Élősködők* című dél-koreai filmre, ám az a darabnál hat évvel később született.)

Az *Angyal Zug* című ötödik jelenetben mintha vonaton lennénk, s a férfi kalauz volna, és mintha ez volna az a vonat, melyre a *Pályaudvar* Innsbruck felé induló nője fölszállt. Mintha felsejlene itt Esti Kornél, s vele az írója, akit a férfi így hoz szóba: „A ti Kosztolányitok szerint a boldogság nem egyéb, mint a szenvedés hiánya” (379.). És mintha a nő és a férfi egyszerre lenne benne egy kezdődő és egy tartós kapcsolatban. A „szinkronstúdió” adta keretben sorra billennek ki, bizonytalanodnak el a párkapcsolati szituációk. A jelenet egy fluid sorozat vignettákból, ahol a játékosok hol szerepben vannak, hol azon kívül, „színészként, civilben, a vászon előtt” – mondja például az egyik instrukció (380.).

A kötetzáró darab, a *Hulahop* címével megidézi Parti Nagy egyik versét a *Grafitnesz* kötet *Őszi Hedwigek* ciklusából.¹³ Az egész estés színműnek két szereplője van, Majmók Dianna 35 éves temetkezési alkalmazott, hullamosó, akit – Parti Nagy-féle kifejezést kreálva – nevezhetünk kadáver kozmetikusnak is; illetve Heirat Lehel 31 éves vonatvezető a földalattin. A műben megjelenő helyszínek a szereplők munkahelye, valamint Dianna lakása. A 32 képből¹⁴ álló történetben először a nőt ismerjük meg, őt látjuk otthon hulahoppkarikázni, aztán a munkahelyén, majd a metró utasaként. Felbukkan Lehel, aki műszak végeztével a feleségével, Hildegarddal telefonozik. Ezt követően Dianna egy hosszú monológban megelőlegezi a bekövetkező események lényegét azzal, hogy elmondja, régóta szerelmes Lehelbe, mindezt kinyomozott róla, és el fogja rabolni (a feleségétől). Ez a dramaturgiai formula olyan, mint Teiresziasz jóslata az *Oidipus királyban* vagy mint a boszorkányoké a *Macbethben*. Előre vetíti a jövőt. Ami bizonyos fokig végzetszerű is, csak itt a prófécia nem valaki másra, hanem Dianna saját sorsára vonatkozik. Ami azon nyomban el is kezd megvalósulni.

A jelenetek élén az elsőől a hatodikig csak a napszak van megnevezve, a hetedikről az utolsóig emellett a hét adott napja is. Keddtől a rákövetkező hétfőig tart a bizarr szerelmi történet. Kedden kora este szólítja le a földalatti Lehel téri peronján Dianna a vonatvezetőt, Mars csokival kínálja, és közli vele, hogy mindent tud róla. A szerelvény tovább indul. Aztán rövid snittekben látjuk Dianna előkészületeit, halljuk eközben az általa magnóra vett, Lehel által bemondott állomásneveket. Csütörtökön közli a munkahelyén, hogy egy darabig nem jön.

¹³ Parti Nagy Lajos: *Őszi Hedwigek* (hulahopp). In: uő.: *Grafitnesz*, Budapest, Magvető, 2003, 53.

¹⁴ A kötetben a jelenetszámozásban a 30. után a 32. kép következik. A 2013-as folyóiratkiadásban ugyanígy jelent meg a darab.

Aznap kora este újra várja Lehelt, ezúttal az Őrs vezér téri végállomáson, a műszak végén. A nő tudja, hogy Lehel egy ideig szalma, mert a neje egy konferenciára utazott, és meghívja magához a férfit másnap estére vacsorára. Átadja a névjegyét, ismerteti a menüt. Aztán péntek estétől Dianna lakásán kezdetét veszi a habzsolás és a bujálkodás. A szenvedély átalakul idillé, *„van a kettőjükben valami valószínűtlenül paradicsomi”* (408.), kölcsönösen szeretmet vallanak egymásnak. Dianna anyáskodik a férfival.

Az idő előrehaladtával tervezgetésbe kezdenek arról, hogy miként maradhatnának együtt, hogyan oldhatnák meg a helyzet prolongálását, hiszen Lehel felesége rövidesen hazaérkezik. Az ötlet az, hogy Dianna rabolja el Lehelt. Szombat késő estétől már erről fantáziálnak. Előkerül egy erotikus játszószer, egy bilincs. Ekkor Lehel azt javasolja, hogy Dianna kérjen őérte váltságdíjat.

Vasárnap késő délután kerül bele a helyzetbe a feleség, aki felhívja a férjét, aki korábban kinyomta a hívásokat, de most már felveszi, és azt állítja, hogy elromlott a telefonja, és épp a szervizben van vele. Ezt követően Dianna elkíséri Lehelt a délutáni műszakjába, végig szemmel tartja. A némajelenet (27. kép) leírása ezzel zárul: *„A műszak végén, éjjel együtt mennek haza. Lehel mintegy megadja magát. Fél, ugyanakkor tetszik is neki Dianna szenvedélye. Elemében van, hiszen kész helyzet elé állítják, mint egész életében”* (446.). Dianna a Gundelből rendelt vacsorát. Lehelnek újra csörög a telefonja, de kinyomja.

Hétfőn reggel Lehel közli, hogy ma megjön Hildegard, haza kell mennie. Dianna az ágyhoz bilincseli. A szeretkezésük után Dianna úgy távozik, hogy Lehelt megbilincselve hagyja. A nő távollétében Lehel felveszi felesége hívását, közli vele, hogy elrabolták és meg van bilincselve, az asszony szitkozódik. Az utolsó képben Dianna visszatér a bevásárlásból. Hildegard őt hívja a mobilján (a Lehelnél hagyott névjegy alapján tudja a számot), megfenyegeti, és közli, hogy már értesítette a rendőrséget. Dianna nem találja a bilincs kulcsát, a lakásban hagyja Lehelt, rázárja az ajtót, és a tetőre indul. Végül halljuk a rendőrök érkezését, akik berúgják az ajtót.

A darabban a kulissza, a színtér és a közeg halálreferenciákkal teli. A terített asztal – amivel Dianna a férfit várja – ravatalszerű, a nő „halálosan szerelmes” (403.). Őt a foglalkozása a halottak világához köti. Részletesen mesél a temetkezési munkájáról, a hullamosásról, az elhunytakról. Lehel a föld alatt dolgozik, ő a metró Orfeusza, aki a megállók nevét már-már recitálva zengi bele a mikrofonba. E térbeli al-, illetve másvilági szféra ellenpontja, hogy mindketten magasban laknak, Dianna a tizediken, Lehel a hetediken, két szomszédos utcában. Dianna elmeséli Lehelnek, hogy oly módon is megfigyelte a férfit, hogy felment a tetőre, és onnan leste meg messzelátóval az otthonában.

A szereplők beszélgetésében felbukkannak műveltségi megnyilatkozások: Shakespeare, Esterházy, Gauguin, Van Gogh stb. említése. Emellett – bekötve a darab jelképrendszerébe, Parti Nagy műveire történő utalások is előfordulnak. Lehel – többek között – így udvarol: *„Te olyan vagy, mint egy levesestál madártej. Egy tömött cukrászda. Gyerekkoromban egyszer elvittek egy falusi lakodalomba Sárbogárdra. Elfáradtam, lefektettek, reggel egy olyan szobában ébredtem, ami tele volt tortával. De telis tele. Meg krémessel. A plafonon is rigójancsi...”* (431.)

A *Hulahop*-ban a két alak viszonyában Lehel csak tárgya a kapcsolatnak, nem az alanya. Dianna úgy bánik vele, mint egy mindenben engedelmeskedő lénnel, amiben analógiát láthatunk azzal, ahogyan a nő a neki mindenben engedelmeskedő elhunytakhoz viszonyul: *„én néha kifejezett szobrásznak vagy minek érzem magam”* – mondja a munkájáról (389.). Ugyanakkor a darab ennek inverzeként is értelmezhető, mint egy Pygmalion-történet, amelyben az eredetileg csupán kilesett, megfigyelt személyből szerelmi tárgy válik.

Egy majdani Parti Nagy-filológia törekedhet arra, hogy felgombostúzza az életmű több helyütt jelen lévő motívumait, kifejezéseit, alakjait. Valami olyasféle hálózatos mó-

don, ahogyan azt Földényi F. László tette Heinrich von Kleist munkásságával.¹⁵ A *Mauzó-leum* drámakötetben a hat színdarab kapcsán szembeötlő például az evés, a táplálkozás gyakori jelenléte. Jolánt Anyuska diétás libafasírttal traktálná; Ilona főz Didének, áttöri szitán, hogy csövön át lehessen táplálni a gégemetszett költőt; a *Mauzóleum* alagsorában cukrászüzem működik; a *Bivalyszuflé* tere egy a darab során renovált étterem, ahol a második részben receptek, ételek adnak témát; *Az élet sója* című darab *Pékesküvő* epizódjában az ízesítő kóstolása kerül elő; míg a *Hulahop* betetőzi ezt az étkezés motívumot azzal, hogy a jelenetek nagy részében a szereplők tömik magukat.

A kötet első és utolsó darabjának női főszereplői a testalkatukkal nincsenek kibékülve. Az *Ibusárban* Jolán „fogyizik”, és Anyuskával veszekszik amiatt, hogy az föl hizlalná őt, mint ahogy a libáit. A *Hulahopban* Dianna mintegy hússzor hozza szóba a kövérséget, elsősorban a magáét, és az ehhez való ambivalens viszonyát, félelmét, azt, hogy ha lead húsz kilót, akkor „eltűnik húsz kiló én” (437.). A kövérséget a hullák kapcsán is említi, mivel nehéz őket a faládába belepaszírozni.

Jolán és Dianna kapcsolata persze nem ebben az összefüggésben érdekes igazán. Két, harmincas éveit második felében járó, egyedülálló, alacsony státuszú, másra és többre vágyó nő, akik valahogy próbálnak kitörni a saját közegükből. A maguk módján mindketten lázadók. Jolán az alkotással és a nyilvánosság meghekkkelésével; Dianna a magánéleti akciójával, a kiszemelt férfi megszerzésével. Ők ketten a társadalom számára közömbösek, lényegében láthatatlanok. „Dehát igenis én is vagyok” – szakad ki Jolánból, mielőtt a már idézett kérdést kimondaná: „Mér nem tudok én rendesen látszani?” (31.) Az ibusári állomáson levert hangszóró, a panelház tetejére történő felkapaszkodás jelzi e lázadások kiemenetelét.

Parti Nagy Lajos drámakötete láthatóvá teszi ezeket a karaktereket. Nem csupán Jolánt és Diannát, hanem a pesti bérházlakókat, a kisstíltű gengsztereket, a hétköznapi helyzetek további alanyait, akikkel lehet, hogy néha kivételes dolgok történnek, de akkor is maradnak kisemberek. Ez még a *Gézcső*k szereplőire is igaz, hiszen nem a hírneves művészt és társait, hanem a zavarodott, tétova közembert ismerhetjük fel ebben a történetben is. A gyűjtemény az eddig nehezen hozzáférhető darabok megjelentetésével immár lehetővé teszi egyrészt, hogy az olvasók szélesebb köre találkozhasson ezekkel a művekkel, másrészt, hogy belőlük további bemutatók készülhessenek.

¹⁵ Földényi F. László: *Heinrich von Kleist. A szavak hálójában*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999 – Matthes & Seitz Verlag, München, 1999.

A LEPOROLT NEMZETI KLASSZICIZMUS

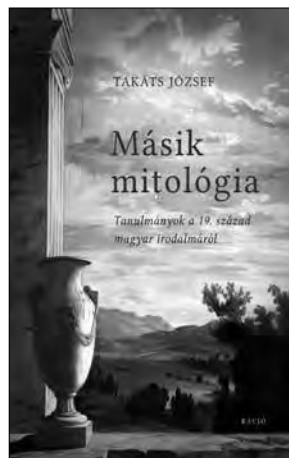
Takáts József: Másik mitológia. Tanulmányok a 19. század magyar irodalmáról

Takáts József tavaly megjelent kötete, ahogy azt tőle megszokhattuk, az irodalom és irodalomtörténet-írás alapvető előfeltevéseire kérdez rá. A szerző ezúttal a 19. századi magyar irodalomról szóló, 2009 és 2022 között született elméleti, módszertani okfejtéseit és átfogóbb igényű történeti áttekintéseit, illetőleg egy-egy szépirodalmi alkotást közép-pontba helyező műelemzéseit gyűjtötte össze. A tanulmánygyűjtemény a borítószóveg ígérete szerint Takáts József 19. századi magyar irodalomról kialakult nézeteinek összefoglalását kínálja. Egyfajta „ellenszérumként” ajánlja magát: a pszichológiai alapú ember-fölfogásból kiinduló úgynevezett „modernné olvasás” eljárásával szemben szorgalmaz kifejezetten történeti igényű (erősen eszmetörténeti nézőpontú) megközelítési gyakorlatokat.

A kötet tizennyolc tanulmánya négy nagyobb fejezetbe rendeződik. Az első és az utolsó egység elméleti jellegű, szélesebb körű eszme-, irodalom- és kultúrtörténeti, szakmódszertani problémákat tárgyal. Ezekben a szerző termékeny metodikai irányokat javasol, megvilágító erejű fogalmakat ismertet, lényeges kontextusokat mutat be. Míg az *Ideiglenes összefoglalások* című, bevezető tanulmányciklus a 19. századra vonatkozó, átfogó problémákkal foglalkozik három tanulmányban, addig *A történeti vizsgálódásról* című záró szövegblokk két írása a vizsgált korszakon túlmutató kérdéseket vet föl, a(z irodalom)történeti kutatások általános megismerésmódját és kurrens tendenciáit elemzi. Legalább ilyen fontos, hogy a két köztes fejezet esettanulmány-szerű szövegelemzéseket tartalmaz, hol lazábban, hol szorosabban kapcsolódva a keretfejezetekhez, mintegy illusztrálva az elméleti megközelítések és a fölvázolt „elsődleges” kontextus(ok) gyakorlati interpretációs alkalmazhatóságát. Az első szövegközpontú rész, mely lakonikusan az *Arany* címet viseli, kifejezetten Arany János életművével foglalkozik, *A 19. század* című tanulmányblokk pedig a korszak egyéb szerzőinek alkotásait helyezi fókuszba.

Metodikai és történeti problémák

A szerző egyik legalapvetőbb eljárása, hogy elkülönít egymástól *történeti és kanonizációs* szöveg megközelítési módokat. Azaz a régi textusok különböző kontextusait föltáró történeti elemzés, valamint a szöveg „mai” jelentését fürkésző filozófia(történet)i megközelítésmód közötti szemléleti és metodikai eltérésekre világít rá: „Ha filozófus olvas egy régi állítást mondjuk a szabadságról, úgy képzelem, azt a kérdést teszi fel magának: tényleg az-e a szabadság, amit ez a szöveg

Ráció Kiadó
Budapest, 2024
269 oldal, 3500 Ft

annak mond? Ilyen értelemben szerepel-e a filozófia klasszikus szövegeiben? Jól érvel-e mellette, vagy lehetne jobban is? Ha történész olvassa ugyanazt a szöveget a szabadságról, azt kérdezi: vajon mit értettek e fogalmon akkoriban, abban a tér-időben, amelyben a szöveg íródott? A megfogalmazásának milyen nyelvi-szellemi előfeltételei voltak ott, abban a tér-időben?” (*Eltérő gyakorlatok: Filozófia és történeti interpretáció*, 254.) Ha nem tévedünk, ebből a történeti-kanonikus különbségtételből ered a szerző általános elégedetlensége az elmúlt évtizedek túlzottan elméletorientáltnak látott irodalomtörténet-írói gyakorlataival szemben, melyeket igen megragadó és hatásos retorikával, a személyes tapasztalatait összegezve kritizál a kötet elején: „Ahhoz a generációhoz tartozom, amelynek az irodalomtudományos neveltetése (a nyolcvanas évek elején-közepén) a »nyitott mű«, a »teremtett világ«, a »lehetséges világok« teóriáinak jegyében zajlott. Az irodalmi szövegek »szükség-szerű többértelműségéről« és »önfenntartó jellegükről« beszéltek és írtak [...] úgy sejtem, jóval többet ígértek e tézisek, mint amit az olvasás valaha is teljesíteni tud. [...] azokat a lelkesítő irodalomtudományos eszméket, amelyek az ifjúkoromat kitöltötték, főképpen a modern irodalom értelmezésére [...] találták ki, s csak korlátozottan vagy módosításokkal alkalmazhatók régebbi (vagy másodrendű) írásművekre. [...] Noha tudom, hogy ennek a 19. században, a romantika után másként kellene lennie, mégis, úgy látom, sokkal erősebb a didaktikus, az példázatos, az allegorikus – vagy általánosan fogalmazva: a célzatos – ösztetevő jelenléte az akkori irodalomban, mint amennyit a bevett fejlődéstörténeti elbeszélés megengedne. S nemcsak másod- és sokadrangú alkotásokban, hanem a kanonikus művek többségében is” (*A tanítás rehabilitálása*, 10–13.).

Takáts József a szűken vett kutatási területét (tehát a 19. századot) a romantika „nagy átalakulás”-ként értett fordulata, illetőleg egy arra adott kulturális ellenreakció kölcsönhatásában véli megragadhatónak. Úgy látja, hogy a premodern világot gyökeresen fölforgató, a modern kultúrát pedig hosszú távon megalapozó változások mentek végbe a klasszikus századforduló körüli évtizedekben. Sommásan összefoglalva: az antikvitás egykor példaszerűnek tekintett művei helyébe a *nemzeti autenticitást* („nemzeti ókort”) megidéző és megtestesítő népköltészet darabjai, valamint a „saját *Iliász*” kíváncsága, azaz a magyar nemzeti eposz létrehozását megkísérlő kulturális törekvések léptek; emellett átalakultak a szerzőről kialakult normák, hiedelmek, vélelmek és elvárások is a zseni-elméletek tükrében, melyek a miméziselvű irodalomfölfogás helyett immár a költői beszéd szubjektív-énkifejező megszólalásmódjait preferálták; ezzel együtt pedig lassan és fokozatosan az újonnan „föltalált” modern esztétika lépett a költői megszólalás klasszikus retorikák és poétikák által szabályozott rendszerének helyébe. E folyamatok természetesen egyetlen nemzet irodalmában sem valósultak meg vegytiszta formában, viszont mégis valamiféle elutasító vagy elfogadó viszonyulásmódot követeltek meg a kultúra szereplőitől. Takáts József szerint a korabeli magyar irodalomértés egy igen tekintélyes és nagy hatású irányzata, amely mindenekelőtt Arany János életművével és Gyulai Pál kritikus munkásságával fémjelvezhető, a főnti tendenciákra adott „adaptív, kreatív, ellenzéki válasz, alternatívakeresés volt” (*A tanítás rehabilitálása*, 14.). Ezt az ellenkulturális választ keresést pedig mindjobban áthatotta a nemzetépítés társadalom- és kultúrpolitikai programja, amely az irodalomnak a közös múltban megalapozott nemzeti kultúra kialakításában szánt jelentős szerepet. E kultúraalakító tevékenységet a szerző – a jogkiterjesztés analógiájára – a *kultúrakiterjesztés* fogalmával jellemzi: „a magyar nemesség kultúrájának alkalmas elemeit (eredetmítoszát, jelképeit, emlékeit, történelmét, értékrendszerét stb.) a nemesi elit és értelmisége, majd később állami hivatalnokai is, kiterjesztették a népesség alsóbb csoportjaira, oly módon, hogy egyben bele is illesztették e csoportokat az immár közössé tett történelembe, s beemelték megválogatott emlékeiket, jelképeiket és értékeit a közössé tett kultúrába. E folyamatot egyszerre jellemezték a befogadás és az uralás szándékai és eljárásai” (*Irodalmi nemzetépítés a 19. században*, 44.).

Az idézett sorok elárulják, hogy Takáts kiemelt jelentőséget tulajdonít annak, hogy a 19. századi szépirodalmi szövegek többsége nem (kizárólag) az esztétikai autonómia jegyében születtek, emiatt azok elemzésekor számot kell vetnünk társadalomtörténeti beágyazottságukkal és használati értékükkel is. Olyan hagyományként mutatja föl tehát az irodalmat, amely nemcsak az esztétikai szándékoltságú alkotói eljárásokat és befogadási technikákat foglalja magában, hanem tartalmazza a közösségi és egyéni alkalmazhatóság, használhatóság és hasznosíthatóság elvének megfelelő művészeti eszközöket és fogyasztási módozatokat is. Mindenekelőtt az irodalom tágon értett tanító, didaktikus funkcióját emeli ki: „Amikor tanításról, tanulásról beszélek, elsősorban nem ismeretek közlésére gondolok (noha készültek ilyen írásművek is), hanem köz- és magánérzelmek, életvezetési és morális elvek, társas viselkedési normák, a világ rendjére vonatkozó állítások, politikai tanok tanítására és tanulására” (*A tanítás rehabilitása*, 13.). Takáts azt is hangsúlyozza, hogy a 19. században létrejött magyar irodalmi szövegek jelentős részét nem a mai, néma olvasásra kondicionált elvárásaink alapján, hanem szóbeli elhangzás céljából, hallgató és közösségi befogadás számára készítették: legyen szó kávéházi fölolvadásokról, irodalmi pohárünnepek műsorairól, akadémiai emlékülésekről vagy munkás szavalókórusok repertoárjáról. „Általában is a szavalásnak, a költemények eléneklésének, felolvasásának, egyáltalán, az irodalmi művek közösségi és hangos befogadásának jóval nagyobb jelentősége volt, mint ma általában hisszük” (*A használat története*, 244.). A szerzőt azonban nem egyszerűen a szépirodalmi szövegek eseményyszerű működése foglalkoztatja, hanem azok történetileg átalakuló, igen változatos és széles körű befogadási-fogyasztási lehetőségeire kíváncsi.

Szövegolvasatok

Gyulai Pál *Hadnagy uram* (1850) című huszárballadájának elemzése, mely a kötet egyik kiemelkedő darabja, remekül illusztrálja az irodalom didaktikus jellegű hagyományának 19. századi jelenlétét. A szerző igen finom és érzékeny megfigyelései arra világítanak rá, hogy e didaktikus szövegek nem csupán egy korszak irodalmi kultúráját dokumentálják, hanem akár elmélyült befogadói szándékkal is meg lehet közelíteni, és érvényes műalkotásként értékelni őket: „E kevésbé talányos költemény legtalányosabb része a hadnagy első két válasza: két hazugsága. Már az első versszakbeli válaszakor is sejtheti a befogadó, hogy nem mond igazat; tudja, hogy megsebesült, s a vér a mentéjére nem az orrából csöppent. A második versszakbeli hazugság még nyilvánvalóbb: majdnem elesik, sebesülten, de egy kőre fogja, amelyben elbotlott. [...] A hadnagy azt hiszi, a szavai által kell elérnie, hogy a honvéd továbbmenjen – azt hiszi, hogy szavaival tanít. Holott cselekvéssel tanít. A honvéd nem azért megy tovább, mert elhiszi a két hazug választ, hanem mert megérti és követi a hadnagy cselekvését, mint példát. Gyulai példázata [...] azt sugallja, hogy aki tanít, nem tanítás tartalmával teszi ezt, hanem magával a tanítással: azzal, hogy teljes egészében megvalósítja, valósággá teszi a tanítás-tanulás modelljét” (28.).

Az Arany János életművével foglalkozó rész négy dolgozatot tartalmaz, ebből három a nemzeti autenticitás és a kultúrakiterjesztés problémaköréhez kapcsolódik erősebben. (Kivételnek mondható a szövegblokk első írása, mely a magyar irodalom mágikus-fantasztikus hagyományáról, pontosabban annak hiányáról értekezik Ludovico Ariosto 1516-ban megjelent *Orlando furiosója* és az 1879-ben kiadott *Toldi szerelme* kapcsán.) Az *Arany János és az autenticitás ideálja* című tanulmány amellel érvel, hogy míg Aranynek komoly főnntartásai voltak a romantika szubjektív-expresszív eredetiségfogalmának egyénre való irodalmi alkalmazásával szemben, addig a magyar nemzeti közösségre vonatkoztatva már kifejezetten elfogadhatónak találta az autenticitás eszményét. Így történhetett, hogy Arany

még a leginkább alanyinak tekinthető dalköltészet műfaját sem az egyén személyes kifejeződési formájaként használta, hanem az egyéni, személyes érzések „általános emberivé” nemesítésének lehetőségét látta benne. Ugyanakkor a nemzeti eposz műfaját sem pusztán a nemzeti egység bemutatásának műfajaként értékelte, hanem belelátta az „általános emberi” problémák megjelenítésének potenciálját is: „a Buda halála így nemcsak hun őseink életének »törzsi enciklopédiája«, a *Rege a csodaszarvasról* nemcsak nemzeti aranykorunk bemutatása, hanem »tisztán emberi« ügyek színrevitele is: leginkább a hatalomvágyé és a hatalomféltésé” (74.). A sorban következő *A Buda halála politikája* című tanulmány Arany eposzának adja mélyreható elemzését. Az iménti idézet fényében nem meglepő, hogy kezdésként éppen a mű zárt világának hatalomelméleti dilemmáit boncolgatja, méghozzá Niccolò Machiavelli *A fejedelem* (1532) című híres-hírhedt királytükreének 19. századi recepciótörténetének kontextusában. Később Arany művét az egyik mottóként is fölhasznált krónikaforrásával, Kézai Simon latin nyelvű munkájának társadalomképével veti össze: eszerint Arany műve a középkori krónika „kultúrakiterjesztő” átirataként olvasható. A szerző azonban hamar csavar egyet az értelmezésen: a korabeli eposzírói törekvések tükrében a *Buda halálát* inkább a *Gesta Hungarorum* fiktív elődszövegének tekinti, melynek elbeszélője egy írásbeliség előtti világból szól hozzánk, ezáltal a kulturálisan és etnikailag is egységes magyarság múltbéli utópiáját jelenítve meg. A zárlat érvelése szerint a testvérgyilkosság mitikus ősbűnét elbeszélő eposz azonban nem igazán az egykori nemzeti aranykort ábrázolja. Az aranykor képzete Takáts szerint inkább a *Rege a csodaszarvasról* című betéttörténetben fedezhető föl: „Hunor és Magyar konfliktusmentes együttműködése Buda és Etele konfliktusos együttműködését ellenpontoszza” (101.). A következő írás is ott kezdődik, ahol a korábbi befejeződött. Arany János verses epikájának versbetéteit elemzi: a *Szent László legendáját* a *Toldi estéjében*, a *Zács Klára nótáját* és az *Endre királyfit* a *Toldi szerelmében*, a *Rege a csodaszarvasról* a *Buda halálában*, illetőleg az apródok énekét a *Szondi két apródjában*. E betéteket írott alkotásként létrehozott, de szóbeli műformaként befogadandó szöveggént értelmezi, kimutatva bennük a komoly-hősi, illetve a víg-komikus elemek szimmetrikus egyensúlyának homéroszi mintáját.

A 19. század című tanulmányblokkban megjelennek abszolút kanonikusnak tekinthető, az irodalmi kánon peremén elhelyezhető, illetőleg kevésbé ismert és elfeledett művek is. Amennyiben az Aranyról szóló blokkban a nemzeti autenticitás és a kultúrakiterjesztés fogalmi határozták meg az értelmezéseket, úgy a többi 19. századi irodalmi szöveg kapcsán inkább a tanítás rehabilitálását kezdeményező tézisek nyernek sokrétű igazolást. A szerző például a tanítás-tanulás modelljén keresztül értelmezi Vörösmarty Mihály *A merengőhöz* című költeményét, s annak epikureus bölcséleti háttérét térképezi föl. A *Lúdas Matyi*val kapcsolatban a mű tanító és szórakoztató jellegének termékeny dinamikáját elemzi: „A tanító példázat igyekszik megfékezni, kordában tartani a komédiát; a komédia igyekszik kiszabadulni a példázat keretei közül” (134.). Ugyanígy Arany László és Gyulai Pál verses regényei (*A délibábok hőse*, *Romhányi*) vonatkozásában is központi szerepet játszik a példázatoság kérdése, hiszen a műfaj sajátosságai közé tartozik, hogy ugyan a nevelődési regény cselekménységait működteti, mégsem igazán kedvez az egyértelmű értéknyilatkozatásoknak; szemben *A kőszívű ember fiaival*, mely talán a könnyen fölfejtendő allegorikus jelentésének is köszönheti (egykori népszerűségét: „Baradlayné a haza, Ödön pedig a hazafi allegorikus alakja. A fiúk allegorikus értelemben a hazának engedelmeskednek, akaratauk egybeesik a haza akaratával” (226–227.)). *A kőszívű...-ben* egyébként a kultúrakiterjesztés és a nemzeti autenticitás kérdésköre is erőteljesen jelen van, hiszen a nemzetet allegorizáló édesanya, Baradlayné elfogadja két nagyobbik fia rangon aluli házasságát; másfelől mert Jókai elbeszélési és szerkesztői eljárásai – mint azt Takáts meggyőzően bemutatja – erősen kötődnek társas és szóbeli formákhoz. Mindemellett Takáts érvelése szerint *A nemzetgyűléshez* című Petőfi-vers „Az a hon melyet őseink szereztek /

Verítékökkel és szívök vérivel” sorai szintén a kultúrakiterjesztés (igen bravúros) költői megnyilvánulásai: „A betoldás, a »verítékökkel«, a hazát vérrrel megszerző nemesség mellé beemeli a hon tagjai közé egyenrangú félként a pórnépet” (162.).

A használatértéket megjelentése is akad példa a kötetben. Különösképpen Tompa Mihály 1860-ban írott emlékdájának elemzése említhető, mely a sárospataki főiskola háromszázados évfordulójára készített alkalmi költemény keretében került először a nyilvánosság elé. A vers visszafogott fogadtatására: „Tompá mintha nem egészen értette volna meg, milyen ünnepségre készíti a művet, [...] nem reagált arra, hogy aktuálpolitikai értelemben az ország és az uralkodó kiegyezési folyamat küszöbére érkezett” (186.). S talán mondani sem kell, hogy a történeti módszertanról vallott, záró írásban kifejtett nézetek is rendszerint (például Madách Imre *A népalapító* című drámájának elemzésében) visszaköszönnek az elemzésekben, hiszen a műfajelméleti és narratológiai eszköztár mellett a különböző politikai beszédmódok, egykorú politikai diskurzusok teremtenek (elsődleges) kontextus(ok)at a különböző szövegtérképezések számára: legyen szó a római-latin hagyományú republikanizmus, a nemesi liberalizmus, a kulturális nacionalizmus szótáiról, vagy az 1830-as és 1840-es évek politikai eseményeiről és vitáiról, esetleg a magyarországi protestantizmus századközépi pártisárgarairól.

Hozzászólás

Takáts József kötete jelentős fejlemény, okkal várható, hogy rövidesen napjaink irodalomtörténet-írásának nagy hatású, sokat hivatkozott szakmunkái között lesz számon tartva. Érdeme, hogy karakteres szemléleti és módszertani javaslatokat fogalmaz meg az irodalom társadalmi beágyazottságának és praktikusabb funkcióinak elmélyültebb vizsgálatához, továbbá a néhány évtizede meginduló kultuszutatók gyakorlatainak. Emellett plasztikus létképét adja a 19. század irodalmi kultúrájának, azáltal is, hogy elemzett tárgyát rendszerint a korabeli nemzetépítési törekvések (eszme-, politika- és társadalomtörténeti) kontextusában szemléli. Ráadásul bőséges mennyiségű és mesteri műelemzésekkel illusztrálja észrevételeit, amely által a gyakorlatban is megmérettetnek a Takáts-féle irodalomtörténet teoretikus és metodikai ajánlatai. Talán a tanítás rehabilitálásáról szóló, igen meggyőző gondolatmenete hat a leginkább újszerűen: egyfelől továbbgondolásra vár, hogy a Horatius által megfogalmazott *dulce et utile* ('hasznosat a kellemessel') elv miként maradt jelen a 18. század második felétől is a modernizálódó irodalmi kultúra különböző szegmenseiben és szövegtípusaiban (közköltészet, alkalmi költészet, populáris és esztétikai irodalom), ugyanakkor miként módosult, tolódtak el az arányai, illetőleg íródtak rá egy időben romantikus és szubjektivisták, l'art pour l'art módon esztétizáló, esetleg klasszicizáló művészeti-filozófiai elképzelések. Mindemellett a didaxis és a példázatoság újraértékelése igen termékenyen hathat a szövegolvasási gyakorlatokra is: Arany János vagy Jókai Mór munkásságának vizsgálatától kezdve a korabeli populáris kultúra tanulmányozását a gyerekirodalmi kutatásokig.

A kötetet kifejezetten gondos szerkesztés, akribia és kellően alapos hivatkozásmód jellemzi, így a továbbiakban a csekély jelentőségű szépséghibák lajstromozása helyett három átfogóbb igényű, kiegészítő típusú, esetleg árnyaló jellegű hozzászólást célszerű megejteni. Egyfelől megjegyzendő a tanulmánykötet voltaképpen koncepciójával kapcsolatban, hogy a borítószerző sugalmazása ellenére valójában nemigen tekinthető *összegző* jellegűnek, abban az értelemben, hogy átfogó és holisztikus igénytel foglalkozna a 19. század magyar irodalmával. A tanulmánykötet fölvázolt nagyképe valójában inkább „csak” a 19. századi irodalom nemzeti és klasszicizáló hagyományát, azaz (tágabban értve és kissé lesarkítva:) a Horváth János által nemzeti klasszicizmusnak nevezett irodalom-

szemléleti hagyományt mutatja be. S lényegében alig fordít figyelmet a szubjektívebb és expresszívabb „romantikus” tendenciákra, valamint az esztétizálóból igényű, az irodalmi modernséget előirányzó írásmódok áramlataira. Takáts József könyve ekképpen remek értelmezési keretet nyújt a *Buda halálához*, a *Toldi*-trilógia első két részéhez, illetőleg Arany verses epikájának jó néhány darabjához, ugyanakkor kevésbé teszi lehetővé a *Bolond Istóknak*, a *Toldi szerelmének* vagy épp az Arany-líra alanyi vonatkozásainak mélyebb megértését. Ahogy Jókai történeti tárgyú, Zsigmond Ferenc által kanonizált regényeit is új megvilágításba helyezheti, azonban kevésbé képes Jókai (vad)romantikusabb műveit, illetőleg az irodalmi modernséghez közelítő alkotásait újszerű perspektívából megközelíteni. Mindez azonban egyáltalán nem kevés: sőt tulajdonképpen hiánypótlónak tekinthető. A 19. századi irodalom klasszicizáló hagyományának e legjobb értelemben vett „leporolása” különösen üdvözlendő fejlemény a század második felének irodalomszemlélete s kiváltképp Gyulai Pál életműve tekintetében, akit a szerző egy helyütt joggal jellemez a század „legnagyobb kanonikus hatást kiváltó” kritikusaként (*A tanítás rehabilitálása*, 14.). S akivel kapcsolatban ennek ellenére napjainkban is makacsul hagyományozódnak azok a voltaképpen 19. századi eredetű, reflektálatlan sztereotípiák, melyek alakját és munkásságát a hivatalos irodalom intézményeinek (vélt) hatalmi arroganciájával és kisszerű elvakultságával, esetleg a nép-nemzeti irodalom századvégi fásultságával azonosítják.

Másfelől Takáts József kultúrakiterjesztéssel kapcsolatos koncepciójához kívánczik kommentár. A szerző, noha maga is elismeri, hogy a társadalmi elit integratív gesztusokat is gyakorolt a kultúra fönt tárgyalt nemzetiesítése során, mégis talán kissé túlzottan is arisztokratikus jellegűnek láttatja a folyamatot. A kultúrakiterjesztés programjával kapcsolatban az *Irodalmi nemzetépítés a 19. században* című tanulmány zárata fogalmazza meg a legmarkánsabb állítást: „a nacionalizmus a nemesi elit válasza volt a társadalmi hegemoniájának az elbizonytalanodására. Úgy látom, hogy a kultúrakiterjesztés nemzetesítő tervére ugyanez érvényes: a nemesi elit (és értelmisége) gyakorlata volt ez társadalmi hegemoniájuk újraserkesztésére” (53.). A szerző e történeti megfigyelését arra alapozza, hogy a 19. században a magyar nemesség a saját történelemképét terjesztette ki a társadalom más rétegeire is az egységes magyar közösségi emlékezet víziójának megvalósítása során. A megállapításait pedig Kölcsey Ferencről, Jókaitól és Arany Lászlótól származó szépirodalmi szövegekkel támasztja alá meggyőző módon. A népi kultúra és a népművészet fölfedezésével kapcsolatban azonban nem annyira az elit és a nép közötti kulturális hatások kölcsönösségét hangsúlyozza, hanem – Hofer Tamás kutatásaira támaszkodva – a nemesi-nemzeti hegemonia kisajátító eljárásait véli fölfedezni. (Érdekes kontrollkísérlet volna, mondjuk, ebből a szempontból szemügyre venni a korabeli néprajzi jellegű gyűjtéseket, például Kriza János balladagyűjteményét és a körülötte kialakult úgynevezett *Vadrózsa*-pör tanulságait, amely végső soron mégiscsak az összehasonlító típusú vizsgálatok szükségességét igazolta az egyoldalú nemzeti megközelítésmód ellenében.) Fölmerül ugyanakkor a kérdés Takáts József éles történeti megvilágításával kapcsolatban, hogy a kultúra nemzeti alapú egységesítésének koncepciója vajon mennyiben képzelhető el *analóg módon* a társadalom jogegyenlősítési folyamatával. Hiszen a jogegyenlősítés valóban leírható *jogkiterjesztésként*, mivel bizonyos értelemben egyirányú, aszimmetrikus folyamatként értelmezhető: a nemesség a korábbi privilégiumait megosztotta az előjogokkal nem rendelkező magyar néppel, méghozzá úgy, hogy eközben nem részesült olyan jogokban, amelyekkel maga korábban nem rendelkezett. Ezzel szemben a kultúra nemzetiesítése inkább a kulturális *csere* vagy *kölcsönhatás* elve szerint működhetett. A nemzetet kulturálisan és jogilag egységesíteni kívánó korabeli elképzelés egy teljes vertikumú, rétegzett társadalomként gondolta el az államalapító ősi magyar nemzetet, ennek nyomán a nemesi jogokkal nem rendelkező magyar népet tulajdonképpen nem *be*, hanem *vissza* kívánta emelni a nemzetbe – ahogy a 19. századi vélelmek szerint *visszamágyarosításra* szorult a Mária Terézia ural-

kodásától fogva lassacskán elnémetesedő arisztokrácia is. A szerző a kultúrakiterjesztés koncepciójának fölvázolásakor nem említi azt a közismeretű tényt, hogy a magyar nemesség magasabb rétegeiben – különösen a nők körében – egyáltalán nem vagy csak igen rozszul beszéltek magyarul, s ez még a felsőházi reformellenzék körében sem volt másképpen a 19. század első évtizedeiben. Pedig ennek tükrében jóval lényegadóbbnak tűnhetnek a kulturális nemzetiesítés kölcsönösségen alapuló, szimmetrikus mozzanatai: amely során a magyar nemesség a parasztságban fedezhette föl a vélelmezett kulturális és etnikai „gyökereit”; a jogfosztott nép pedig lassan-lassan elsajátíthatta a szélesebb értelemben vett uralkodó társadalmi csoportok kultúrtechnikáit. Azaz e folyamatban a művészet eszményi módon elképzelt feladata nem egyszerűen a nemesi identitás jelrendszerének megújítása lehetett, hanem egyfajta közvetítő funkciót töltött volna be, demokratizálva a magyar nyelvű kultúrát, valamint hivatássá téve a művészi mesterséget. Érzékletesen fogalmazza ezt meg Jókai Mór *És mégis mozog a föld* (1872) című regényének – a költőfőhős Jenőy Kálmánt tükröztető – ambivalens figurája, Bálvándy báró a vándorszínészi hivatásról szólva: „Olyan munkát végez, amit mindennap nyomban meg kell fizetni a sorsnak; mert utólagos jutalma nincsen. [...] És mit hirdet? Érzést, költői igazságtételt, nemes szenvedélyeket; megszeretteti a hazai nyelvet a nagyurakkal, megismerteti a hazai történelmet a köznéppel. Ó, az a vándorkomédiás többet tesz egymaga, mint a pap, rektor, bíró, vármegye és a Tudós Társaság együtt”. S ha nyilvánvaló is, hogy a modern nemzeteszme előmozdítói nem épp a kulturálisan, gazdaságilag, társadalmilag hátrányosabb helyzetű falusi tömegek voltak, a Takáts által bemutatott kulturális nemzetiesítés folyamatában nem a magyar nemesség terjeszkedése vagy hegemoniamentési törekvése látszik jellegadónak. Sokkal inkább a magyar nemzetépítés és társadalmi modernizáció történetének feszültségterhes mozzanata tűnik föl előttünk, mely a Takáts-féle kultúrakiterjesztés koncepciójában nem kap kellő teret: a nemesi és a polgári világkép kulturális és világnézeti értékkonfliktusa. A magyar irodalomban megjelenő konzervatív, nemesi történelemkép és értékvilág „külső” perspektívából nézve inkább egyfajta modernizációkritikus utóvédharcnak látszik a polgárosodással szemben, „belülről” szemlélve pedig valamiféle nemzetföltöltő, érték- és identitásörző meghasonlásnak tűnik az egyre inkább elanyagiasodó, individualizálódó, külföldi kulturális hatásokat mutató (legalábbis a korban annak érzékelt) posztfeudális társadalomban. Mint ismeretes, ennek az érzületnek ad hangot Gyulai Pál a *Toldi estéjéről* (1854) szóló értelmezésében is: „Toldi kegyet vesz, mert nyers igazmondósága, ősnyers erkölcsi nem illenek Lajos király udvarának csinos szokásaihoz, olaszos fényéhez; mert nem nézheti nyugodtan, hogy a magyart kivetkőztetik ős jelleméből; mert hanyatló a leventekorszak fia, a nyers erő, személyes vitézség képviselője, kire nincs többé szükség. Mindez a monda és kor szelleméből foly, s mélyen gyökerezik érzületünkben, mert legbüszkébb emlékeink a leventekorból valók, s majd mindig meghasonlásban voltunk az újkori polgáriassal, mert a viszonyok kényszerűségénél fogva legdrágább kincseinket fenyegette, ahelyett, hogy összhangzón beléjük olvadt volna”.

Zárásképp a szerző módszertani javaslatával kapcsolatban merül föl néhány kérdés. Mint szó volt róla, a könyv a „modernné olvasás” értelmezői műveleteivel szemben fogalmaz meg ellenajánlatot. Talán ennek köszönhető, hogy már címválasztásával is az általános értelemben vett tárgyának – a 19. század irodalmának – fokozódó idegenségét hangsúlyozza, melyet a jelentől egyre távolabb sodródó jelenséggént érzlel. (Talán ide kapcsolható a kanonikus és történeti megközelítési módok módszertani különválasztásának ajánlata is, melyet elsősorban az eszmetörténeti és a filozófiai megismerés elkülönítésére használ, de talán nem tévedünk nagyot, ha az irodalomtörténeti praxist az eszmetörténetisével rokonítjuk e tekintetben.) Csakhogy amennyiben elfogadjuk az ismeret- és befogadásméletek azon közkeletű tételét, miszerint a múltat mindenkoron kénytelenek vagyunk a jelenből vizsgálni, azaz a történetész perspektíváját is szükségképpen meghatározza a tevékeny-

ségének történeti szituációja, akkor nem olyan egyértelmű, hogy miért kellene lemondani az irodalomtörténésznek a szöveg „aktualizálható üzenetéről”, „mai érzelmeiről” és „mai dilemmáiról” – miként a borítószöveg fogalmaz. Ebből a szempontból találóbbrak tűnik a szerző egy korábbi irodalomtörténeti kötetének címe, amely a magyar irodalom történetét *Ismerős idegen terepként* (2007) definiálta. Ez utóbbi címválasztás ugyanis az elmúlt koroktól való távolság mellett a közelség, ismerősség tapasztalatát is hangsúlyozta. Nem volna szerencsés évtizedekre visszanyúló irodalomszemléleti, teoretikus és kritikai vitákat megnyitni ezen a ponton, mégis nehéz belátni, hogy miért zárkózik el a szerző ilyen kategorikusan a mai olvasó befogadói elvárásaitól és értelmezési horizontjától. (Ahogy nem célszerű kizárni az irodalomtörténeti vizsgálatból egy beláthatatlan terjedelmű forrásanyagot sem, pusztán azért, mert nem felel meg a kortárs ízlésvilágnak, modern irodalomszemléleteknek vagy aktuális világnézeti meggyőződésekknek.) A 19. századi szövegek „aktualizálásai” persze bizonyos szinten szükségképpen „történetietlenek”, ám emellett azt is érdemes látni, hogy egy-egy történeti kontextus rekonstrukciója is éppúgy óhatatlanul töredékes marad, sőt olykor spekulatív (hovatovább fikcionalizáló) mozzanatoktól sem mentes. Ráadásul könnyen előfordulhat, hogy bizonyos esetekben épp az elsődleges kontextus gondos rekonstrukciója képes rávilágítani egy-egy szöveg poétikai vagy gondolati újszerűségére, aktualitására, „modernségére”. Azaz a modernné olvasás és a történeti olvasás gyakorlatait nem annyira egymással szembenálló, egymást kioltó megközelítésmódokként célszerű fölmutatni, hanem inkább egymást föltételező kölcsönös kritériumként lehetne velük számolni. A történeti olvasat optimális esetben nem „ellenszérum”, inkább – továbbalakítva a szóképet – a modernné olvasás „aktiváló oldataként” gondolható el; hiszen ahogy a történeti rekonstrukció értelemszerűen az aktuális értelmezői helyzet által preformált tevékenység, úgy az „aktualizáló” olvasat eredményei is csak gondos történeti feltételek mellett fogadhatók el. S e megfontolásra talán éppen Takáts tanulmánygyűjteménye lehet ékes példa, amely a legtöbb esetben nem a bravúrosan elemzett szépirodalmi szövegek idegenszerűségét igazolja, sokkal inkább azt mutatja be, hogy a magas színvonalon művelt irodalomtörténet-írás „életre” képes „kelteni” 19. században keletkezett szövegeket is az olvasó számára. S noha talán ezzel nem föltétlenül ért egyet a szerző, e sorok írója szerint ennél érdemibb elismerésben ritkán részesülhet szépirodalmi szövegekkel foglalkozó irodalomtörténeti munka.

AZ ÉN
TESTEM

LOKART 3.0

KORTÁRS
KÉPZŐMŰVÉSZETI
BIENNÁLÉ

2025 PÉCS 06 → 09
26 → 21 KIÁLLÍTÁS
↓
29
FESZTIVÁL

7
HELYSZÍN

60
KIÁLLÍTÓ

lokart.hu

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PAPPAS*

MEGJELENT
Röhrig Géza
új verseskötete!

Fotó: Juhász Éva

*hiába tettél
akármilyen borzalmat
Isten még így is
átlátszik terajtad*

PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ
ÉVADTERV
2025/2026

PÉCSI
NEMZETI
SZÍNHÁZ
Anno 1895

Fotó: Cseri László

NAGYSZÍNHÁZ

DÉS LÁSZLÓ
GESZTI PÉTER
GRECSÓ KRISZTIÁN

A PÁL UTCAI FIÚK

ERKEL FERENC

BÁNK BÁN

SZENTE VAJK

LEGÉNYBÚCSÚ

PÉCSI BALETT

A NOTRE DAME-I TORONYÓR

WILLIAM SHAKESPEARE

RÓMEÓ ÉS JÚLIA

LÁSZLÓ MIKLÓS

ILLATSZERTÁR

FÉNYES SZABOLCS
ROMHÁNYI JÓZSEF

HAMUPIPŐKE

DAN GORDON

ESŐEMBER

ALDO NICOLAJ

HÁRMAN A PADON

PÉCSI BALETT

MICIMACKÓ

PÉCS „NEKEM: A VÁROS MINDÖRÖKRE”

ŐSBEMUTATÓ

N. SZABÓ SÁNDOR TEREM

SŁAWOMIR MROŻEK

EMIGRÁNSOK

KAMARASZÍNHÁZ

130
A VÁROS
és a KÖZÖNSÉG
SZÍVÉBEN

Váltson Ön is színházbérletet!
Bérletárakkal, kedvezményekkel kapcsolatos
további információkat honlapunkon talál.

WWW.PNSZ.HU

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

INTERNATIONALE ARCHITEKTUR

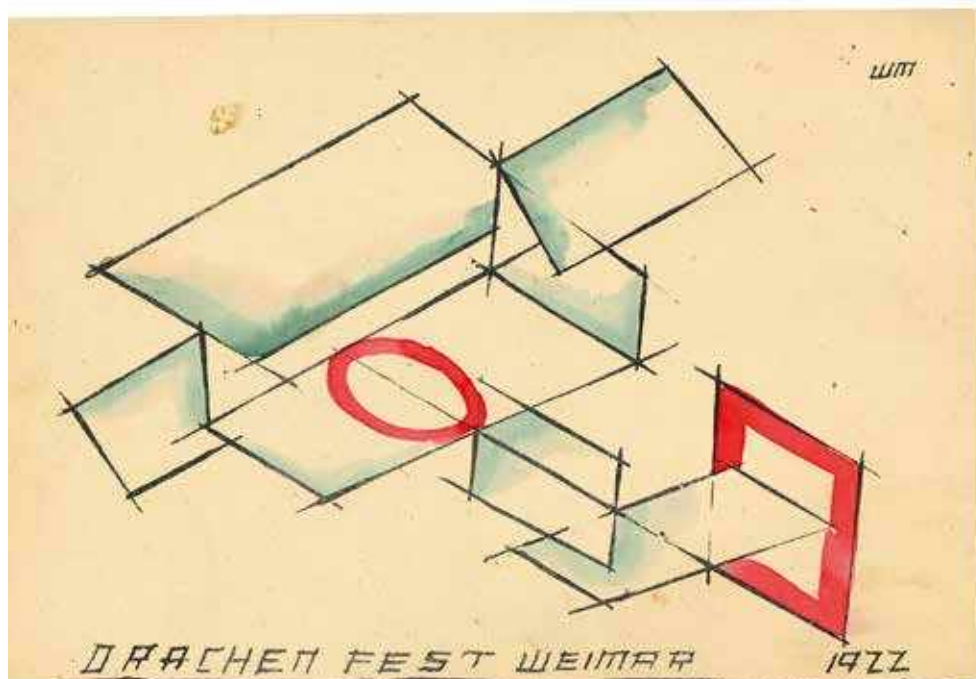
BAUHAUSBÜCHER

1

(5) Walter Gropius Internationale Architektur című kötetének (Bauhausbücher 1) címlapja, 1925. Terv: Molnár Farkas

Molnár Farkas: Férfi épülettel, 1923–1924. Marinko Sudac Gyűjtemény, Zágráb

Levelezőlap a weimari sárkányünnepre, 1922. Terv: Molnár Farkas. Dr. Lorenz Czell jóvoltából

Itt élet

Szereplők:

Andris
Anya
Apa
Nagymama
Nagypapa
Etelka néni
Mosodás
Dávid
Csutika
Borika
Juli nővér
Horváth Kati
Boldi bácsi
Bárány
Boldizsár Iván

ELSŐ RÉSZ

Első jelenet

ETELKA NÉNI: Itt a kakaód! *(bekapcsolja a rádiót, Kati és a Kerek Perec: Jókedvű nap)*

ANDRIS: A kakaómat mindig megittam. Ültem az asztalnál, és ittam a kakaómat. Megittam, ha esett, ha fújt. Megittam álmatlan és megittam átaludt éjszakák után.

ANYA: *(A fogasról leveszi a kabátját, öltözik.)*

ETELKA NÉNI: Jó reggelt, doktor úr!

APA: Jó reggelt, Etelka! *(csöng a telefon, felveszi)* Dr. Pálffy! Mondja, Csilla!

ANDRIS: Ittam Kovács Kati, Szécsi Pál, a Kati és a Kerek Perec, az Abba, a Boney M., a Beach Boys és a Bee Gees számait dúdolva a tánczenei koktélból.

APA: Meg kéne próbálni egy infúziót. A Pálinkás bácsi holnap elmegy, akkor írja. 64 éves férfibeteg hepatitisz gyanúval került osztályunkra. A vizsgálatok alapján a megállapított diagnózis megerősítette a feltételezést. Csókolom a kezét.

ANDRIS: *(előtte a pohár kakaó)* Ittam kortyonként és ittam két slukkra. Ittam, amikor a szovjet csapatok bevonultak Afganisztánba. Én nem voltam meglepődve egyáltalán, hogy ez van

és ez lesz, ők vannak, és ezek lesznek; amíg az oroszok fölöttünk, addig a kommunisták körülöttünk, ez nem változik.

NAGYMAMA: Így marad biszhundert-undcvancig!

ANDRIS: Ittam, amikor Lengyelországban kihirdették a szükségállapotot. Ittam a kakaómat, amikor bemondták, hogy Csernobilban „működési zavarok” léptek fel, amikor Ceaușescu bejelentette a magyar falvak megsemmisítésének programját. Ittam az arab-izraeli konfliktus hírei közepette. Kakaózásomat ez kísérte szakadatlanul, a palesztinok és a zsidók véget érni nem tudó játszmái. Szüntelen összecsapások az olajfák alatt, lankadatlan kakaóivás az akác-fák árnyékában. Ittam a kakaómat, amikor meghalt Brezsnyev, és egész nap szimfonikus zene szólt, ittam, amikor meghalt Andropov, és gyászindulókat sugároztak reggeltől estig, ittam, amikor meghalt Csernyenko, és egész nap Beethoven szólt. Ittam egykedvűen, mert nem felejtettem el egy percre sem, hogy minden mindegy, amíg az orosz csapatok itt vannak, fölöttünk és körülöttünk, Komjáthy György meg bennünk.

APA: Ez lesz bizony, az oroszok fölöttünk, a kommunisták körülöttünk, a bárgyú slágerek pedig bennünk.

A színészek bejönnek a színre, acapella éneklük:

Ha a gond meggyötört, vigasztalt,
vidáman énekelt egy kis dalt,
megszólalt, s én rájöttem, hogy minden olyan szép.

Még most is hallok vidám énekét.

Kismadár, ó kismadár,
messze száll, vígan dalol.

Kismadár, ó kismadár,
látlak-e még valahol?

ANDRIS: Ittam a kakaómat akkor is, amikor Gorbacsov bejelentette a peresztrojkát, egy a sok közül, bólintottam szkeptikusan.

APA: Na, zágson, legfeljebb kevesebb vodkát isznak otthon, itthon úgyis örökre fölöttünk, körülöttünk.

ANDRIS: Amikor Pozsgay Imre azt mondta a rádióban, hogy '56 népfelkelés volt, akkor mintha elfelejtettem volna meginni, telefonálgattam, szaladtam jobbra-balra, vittem a hírt, hátha mégsem mindigre szól az örökké. Ittam elégedett lélekkel és zavartan, amikor meghalt Kádár János, mert Kádár gyilkos volt, és behívta az oroszokat.

APA: Egy törődött öregember volt már, egy kiszolgáltatott, rosztag, tüdőátagulással küszködő, fuldokló, beteg ember.

ANYA: Majd jövök.

ANDRIS: Ittam a kakaómat a szülői házban és ittam a balatoni nyaralóban. Ittam keserűen, ittam megrendülten, ittam gyanútlanul, ittam kétségbeesve, tehetetlen dühvel, ittam közönyösen, ittam lelkesen. *(Fúj és leföli, öblöget vele és hörpöli, kaláccsal mártogat, angol keksszel tunkol. Közben:)* A Kossuth, a Petőfi és a Szabad Európa Rádió hullámhosszai lötyköltek a kakaómat, fodrozták, simították tükrét, ülepítették a csésze alján.

ETELKA NÉNI: Kész a kakaód!

Második jelenet

ANDRIS: Misi Masa, te még itt vagy? Azt hittem, már rég elfelejtettél. Lemondtál rólam végleg.

MOSODÁS: Csak várok. És kérek, ne szólíts Misi Masának, Mosodás Mihály vagyok, ahogyan te sem vagy már Andriská.

ANDRIS: Régen mennyit beszélgettünk. Együtt kezdtük a napot, jöttél velem a játszótérre, velem aludtál el este, együtt imádkoztunk: *(együtt mondja Mosodással)* Én Istenem, jó Istenem, lecsukódik már a szemem. De a Tiéd nyitva, Atyám, amíg alszom, vigyázz reám!

MOSODÁS: De később már rám se bagoztál. Nagy mellényed lett, önfejű és makacs lettél. Fölényesen osztottad az észet. Az italról nem szólv.

ANDRIS: Kifogásoltad az öltözködésem, a kockás zakóimat. A foszlott nyakú ingeimet. Mindenem fogást kerestél.

MOSODÁS: Hát volt min, az biztos.

ANDRIS: De azért sokszor gondoltam rád. Hiányoztál. Hiányzott, hogy elemezz és bírálj. Hogy legyen kivel vitatkoznom.

MOSODÁS: Ismerlek, szép maszk. Figyeltelek, mentél a saját fejed után menthetetlenül. Aztán amikor beverted, sóhajtoztál, jammeroltál, sajnáltad magad.

ANDRIS: Oké, rendben, igazad van. Bocsáss meg!

MOSODÁS: Elcseszed a dolgokat, aztán esedezel.

(Megjelenik Horváth Kati.)

ANDRIS: Kati, te itt?

MOSODÁS: Kati, te itt?

HORVÁTH KATI: A többiek felszívódtak. Csak a szokásos. Én már nem billegek tovább se a Kis Vigadóba, se a Csendesbe. A vége mindig a *Székelly himnusz*. A könyökömön jön ki. Általános lerohadás mindenütt. És reggel írom a felvételt a Külkerre. A pontszámok az egekben.

ANDRIS: Te ebben az országban akarsz a külkereskedelmi főiskolára járni? Ezt nem mondod komolyan. Te, aki József Attilát olvasol, Mozar-

tot hallgatsz.

HORVÁTH KATI: Nekem rendes szakma kell, a magam lábára akarok állni minél előbb. A Külker három év, ha minden jól megy, elhelyezkedem, és elköltözőm otthonról.

ANDRIS: De hogy pont a Külkerre!? Kiskosztümös, R-Go-rajongó és Fékon-inges polbeat megszállottak közé. Mindegyikük alá betolt már egy verdát az impexes apjuk.

HORVÁTH KATI: Én nem leszek tarisznyás, az Ibolyában okoskodó bölcsész.

ANDRIS: A szabadság, az ellenélet a lényeg.

HORVÁTH KATI: Lehet itt handabandázni, ábrándozni orvos szülőkkel megtámogatva. Indulok. Elegem van ebből az értelmiségi fölénységből!

(Horváth Kati elmegy vagy kimegy, mindegyesetre nincs már ott.)

MOSODÁS: Azt hittem, Horváth Kati észhez térít. Lesz gyerekeitek, okosabb, mint te. Lehetek megint valakinek a Misi Masája. Kati mindent beleadott, de te nem, nem tágitottál. A szabadság, a függetlenség, ezt hajtogattad. Micsoda rögeszmék! Fogalmad sincs róluk. Az itt nem élő itt életed rögeszméjének a foglya vagy.

ANDRIS: Na! Mondjad! Ezért van szükségem rád!

Harmadik jelenet

ETELKA NÉNI: Nézze, Juci néni, a Klárka veszi ezeket az elektromos gépeket. Tegnap is hazahozta ezt a turmixgépet. Nem mondhatom neki, hogy ezekkel én nem tudok mit kezdeni, mert tudom, hogy jót akar. De a turmixgéppel nem lesz olyan a massa, mint ha kézzel csinálok.

NAGYMAMA: Igaza van, Etelkám. Ha a fene fenét eszik, akkor sem. Kipróbáltam legutóbb a mélyhűtött nokedlit is.

ETELKA NÉNI: Mirelit nokedli, szűzmáriám! Mirelit szilvás gombóc, szóljon hozzá! Mállik, nyúlik, a közepében meg ott van az a szilva, na, az is milyen?! Semmilyen.

NAGYMAMA: Vízízű, híg a tésztája, nincs tartása, illet még a legnehezebb években sem ettünk, nemhogy otthon, sehol.

ETELKA NÉNI: Ezek a nyavalyák a dologtalan nőknek vannak kitalálva, egy kötenyt az életükben a derekukra nem kötöttek. Mindent ripszropsz akarnak elintézni, magukkal vannak elfoglalva, a frizurájukkal, a pedikűrösükkel, a kosztümjeikkel, az autóikkal. Ha vásárolnak a piarcon, fogalmuk sincs semmiről. Csak az árakat nézik, azt hiszik, a drága a jó. Mert dunsztjuk sincs arról, mi a jó. A legszívesebben éttermekbe járnának, ahol pedig már szintén senkinek sincs fogalma arról, milyen egy rendes rántott hús, egy káposztás cvekedli, egy bableves.

NAGYMAMA: A rántott hús csak akkor rántott hús, ha szaftos, arról nem beszélve, hogy a rántott húsnak kizárólag a csontos karaj a megfelelő, mert a csont, az adja meg az ízét, attól ízes a rántott hús.

ETELKA NÉNI: A rántott húst szétklopfolják, olyan vékonyra verik, mint az itatós. Ráadásul bedobják az olajba, Juci néni, az olajba! Rántott hús olajban. Mintha hal volna a sertés, mintha szardínia a disznó. Olajban csak a hal él meg. Megmelegíjsem a kávéját?

NAGYMAMA: Legyen szíves, Etelkám.

A szereplők bejönnek, és acapella éneklik:

Add ide a kezed, nagyon kérlek.

Add nekem a szíved, ha érted égek.

Tűzben égő szemeiben valami furcsa álmot látok.

Ez a jó, csuda jó, csuda jó, jó, jó jó.

Ha úgy érzed, hogy éget a vágy, ez a tűz.

Éget a vágy ez a láz.

Ha úgy érzed, hogy éget a vágy ez a tűz.

Éget, úgy éget.

Ha úgy érzed, hogy éget a vágy ez a tűz.

Úgy éget, úgy éget.

Ha úgy érzed, hogy éget a vágy ez a tűz,

éget a éget a vágy.

Ha úgy érzed, hogy éget a vágy ez a tűz,

éget a éget a lááááz.

Negyedik jelenet

Gombfoci, Apa és Andris a gombokat állítják fel az asztalra

ANDRIS: Jó estét! Jó szurkolást! Édesanyám, kedves anyám, csak az a kérés, zöld-fehér mezt, zöld-fehér mezt csináltasson nekem! Hajdú.

APA: Henni.

ANDRIS: Martos, Bálint, Rab.

APA: Szabó, Kispéter, Rudas.

ANDRIS: Vépi, Ebedli.

APA: Kéri, Lakat.

ANDRIS: Pusztai, Nyilasi, Szabó, Mucha, Magyar.

APA: Budai, Kocsis, Deák, Mészáros, Czibor.

ANDRIS: Martos passzol Bálintnak, a centerhalf felnéz, továbbteszi Ebedlinek. Most egy becsúzás Rudastól. Rudasnál a labda.

APA: Rudasnak a Vasas ellen tört el a

lába. Henni kijött a kapuból, Rudas is ment a labdára, mert Illovszky száguldott a jobb szélén, Rudas elérte, de Henni már vetődött, a tribünön lehetett hallani a recsenést.

ANDRIS: Már Deák előtt a laszti...

APA: Mekkora gól!

ANDRIS: Micsoda bomba.

APA: Deák Bamba a '45-'46-os szezonban 66 gólt rúgott. Senki nem előzte meg azóta sem.

ANDRIS: *(Folytatja a közvetítést.)* Deákra innentől szorosan helyezkedik Bálint, a Báró. *(Középkedéshez állítják fel a gombokat.)*

APA: Bambát aztán elvitte az Újpest. Szétszedték a Fradit a kommunis-ták.

ANDRIS: Középkedés után Nyilasínál, jól fedezi, most lő, góóóóó! Ez illik, illik, illik, ez illik, illik, illik fradista fiának!

ANYA: Középkedés.

ANDRIS: *(Andris középkedéshez állítja fel a gombokat.)* Mucha oldalra teszi, de jön Lakat, becsúszik, előbb a baba, aztán a labda. Szabadrúgás!

APA: Dehogy! Előbb érte el a labdát!

ANDRIS: Tisztán látszott, hogy meglökte Muchát!

ANYA: Alajos, ne makacskodj, én is láttam. Andris jön szabaddal!

APA: A szabály az szabály, a védő előbb ért oda! Meg kell tanulnia!

ANYA: Ne viccelj, néha lehetnél engedékenyebb!

APA: Meg kell tanulnia veszíteni. Összeszeszorítja a fogát és kezét fog a győztesse.

ANYA: A kudarcra tanítod. Gyerek még.

APA: Éppen ezért. Ha most nem tanulja meg, később sem fogja. De legyen nektek a sajt, te jössz, Andris!

ANDRIS: Nekem nem kell a sajt, tiéd a labda.

APA: Na, látod, ez a beszéd!

ANYA: Javíthatatlan vagy.

ANDRIS: Kispétert szereli Rab.

APA: Kispéter maradt egyedül ebből a csapatból. '49-ben megnyerték a bajnokságot, ezt nem tűrhették Rákosiék. Elvitték Czibort is, Kocsist, Budait.

ANDRIS: Csere: *(kicsérél két gombot)* Vépi helyett Viczkó jön be.

APA: A káderek kiosztották egymás közt az élcsapatokat. Az MTK-ból lett Vörös Meteor, az ÁVO-é lett, Péter Gáboré, a Vasas a párté, Kádár volt az elnökük, a Kispest Honvéd lett, a Honvédelmi minisztériumé, Farkas Mihályé. A Fradinak az Élelmiszeripari jutott vigaszágon. ÉDOSZ-ra keresztelték.

ANDRIS: Kéri jól fogja Nyilasit, szögletre tisztáz.

APA: Aztán Kinizsi lett belőlünk, még a zászlónkat is elvették, piros-fehér lett a zöld-fehérből. Viszont az eredeti Fradi-címer három E betűjét nem tudták a szívünkéből kiirtani. Erkölcs, Erő, Egyetértés.

ANDRIS: Pusztai bead, Nyilasi most fejel; gól. 2:1. Ez illik, illik, illik, ez illik, illik, illik fradista fiának!

ANYA: Középkedés.

APA: Mindig jobboldali csapat voltunk.

ANDRIS: *(Középkedés.)* Szabó Ferinél a labda, Lakat meglöki. Szabadrúgás. A szabadot Ebedli rúgja.

APA: Ebedlő! Ezek már link palik. Ebedli majdnem úgy sétál a pályán, mint Albert.

ANDRIS: Kapufa! Ebedlinél a labda. Rálövi negyvenről. Gól! 3:1!!! Ez illik...

APA: Nem! Nincs bent, gólvonal.

ANDRIS: De bent van.

APA: Nincs teljes terjedelmével!

ANYA: Már megint kezdod! Hát ennyi!

APA: Nem kezdem, folytatom. Ha most nem tanulja meg, semmikor.

ANDRIS: Oké, akkor nem gól. Legyen neked a sajt.

APA: Hogy beszélsz te velem?

ANDRIS: Miért, te hogy beszéltél velem?

APA: Én vagyok az apád, amit szabad Jupiternek, azt nem szabad a kisökörnek.

ANYA: Ezt most miért kell?

APA: Ne szólj bele. Ebből lesz a tipikusan kettős nevelés.

ANDRIS: Ebből kiszálltam, apa.

APA: Akkor menj, húzd meg magad inkább a szobádban.

ANDRIS: Megyek is!

ANYA: Tessék, most boldog vagy?!

(Etelka néni érkezik a melegített kávéval.)

ETELKA NÉNI: Régen egy rendes háztartásban mindig volt sodrófa, gyúródeszka, húsdaráló és mákdaráló. Ma meg, ajjh, jönnek ezekkel a gépekkel. De egy valamirevaló tojáslevest, egy lebbencset, egy paprikás krumplit semelyik sem tud csinálni, el sem tudják kezdeni. Azt sem tudják, mi a lebbencs. Amikor mi nyáron aratni mentünk, már háromkor keltünk, hogy meglegyen a lebbencs. Szalonnával, krumplival, paprikával, paradicsommal.

NAGYMAMA: A lebbencset én '45 után szerettem meg, amikor nem volt semmink. A lebbencs olcsó volt. A gyerekek sokszor csak zsíros kenyeret ettek, vagy azt sem. Mert zsír sem mindig volt. Akkor meg kicsi vízzel bepermeteztem a kenyeret, cukrot szórtam rá, úgy ették. '45 előtt a férjem még vadászni járt. A spájz mindig tele volt. A krumplik és a répák, a lisztek és a búzadarák, a paradicsomok és a paprikák, a lekvárok és a dzsemek, a cukor és a só, a fűszerek, a savanyúságok, a befőttek szép

rendben sorakoztak a polcokon. A virslik és a szafaládék a hűtőben.

ETELKA NÉNI: Bármit mond, Juci néni, egy kiadós lebbencsnél nincs jobb és laktatóbb.

NAGYMAMA: Istenem, azok a régi vadászatok, fácán mindig, nyúl mindig.

ETELKA NÉNI: Mi nem ettünk sosem vadat, az csak az uraknak jutott.

NAGYMAMA: Én bizony nagyon szeretem a vadat, Etelkám.

ETELKA NÉNI: Ehettem volna én vadat, ha vállalom, hogy igazgató leszek a Weiss-Manfrédban. Akkor már Csepelnek hívták. Odajött a kalapjában a párttitkár a szalag mellé, tudták, milyen jól végzem a munkám, és azt mondta, legyek igazgató. Eszem ágában sincs, mondtam neki mindjárt, én dolgozni szeretek. Nem kellett nekem semmi, csak egy lakás, azt megkaptuk, tudja, az uram révén, aki rendőr lett. Ennyit akartam, meglett, meg azt, hogy a fiam, a Lacika diplomás legyen. Az is meglett, amikor már a Kádár volt.

NAGYMAMA: Ha ebben az országban még rendes diktatúra lenne, akkor minket felakasztanának.

ETELKA NÉNI: Én nem védem a Rákosiékat, megérték a pénzüket, de '56-ban a férjemet úgy megkergette két fegyveres suhanc, hogy ha utoléri, mindjárt fellógatják. Úgyhogy mondhat a Szabad Európa Rádió bármit, én félttem akkor. A Rákosiék túlzásba vitték, de nekem akkor se lövöldözzenek tizenöt éves gyerekek az utcán. Szerencsénk van a Kádárral. Na, az valaki.

NAGYMAMA: Igaza van, Etelkám, nélküle nem lett volna vége az ötvenes éveknek soha, nélküle sok jóra nem számíthatunk, az biztos.

ETELKA NÉNI: Ó aztán nem flancol,

nézze meg, Juci néni, nézze csak meg, ugyanaz az öltöny van rajta évek óta. A krumpolis tészta a kedvence. Nem a dollárboltban veszi az amerikai cigarettát, hanem a trafikban a Munkást. Nem felejtette el soha, honnan jött, bemegy a munkások közé. A foci-meccsen ott ül a tribünön, mint a melósok, drukkol a Vasasnak. Nézze meg a feleségét, mindig ugyanaz a kiskosztüm, retikül.

NAGYMAMA: A haja olyan semmilyen.

ETELKA NÉNI: A kertjükben csirkét tartanak. A Kádár néha vadászik, ez igaz, de azt is csak muszájból, az oroszok miatt, mert kell, de igazán sakkozni szeret, meg pecázni. Mit gondol, Juci néni, ha ő nem lenne, mi lenne.

Ötödik jelenet

Lakótelepi lakás, ebéd Horváth Katiéknál, rádió szól, nappali.

ANYA: *(Rántotthús-maszk a fején.)* Szia!

Ági néni, Kati anyukája vagyok.

ANDRIS: Kézsókom, Pálffy András.

ANYA: Mindjárt eszünk. Apának már itt kellene lennie.

HORVÁTH KATI: Istenem, mindig ez van. Harangszóra legyünk kész, aztán ő meg sehol. *(Innentől Kati és Andris kiszólásait a szülők nem hallják, ők maradnak az eredeti szituációban.)* Mit csináljak, ilyenek. Anyámat imádom, szegény, képzelheted, apám mellett.

ANYA: Állandó vasárnapi program, hogy lemosatja az autót.

HORVÁTH KATI: Simán lemoshatná itt a parkolóban, de nem, neki az autósos a mániája.

ANYA: Amióta a piros Lada megvan,

ez a fő műsorszám.

ANDRIS: Apámnál a vasárnap: a templom és a temető.

APA: *(Megjön, ő is rántotthús-maszkkal a fején.)* Végre megint csillog-villog!

ANYA: Mi tartott ennyi ideig?

APA: Hárman voltak előttem.

ANYA: Azt mondtad, időpontra mész.

APA: Unom ezt az állandó csesztetést. Te nem?!

HORVÁTH KATI: Apa, gyere, ki kell nyitni a kempingasztalt, ma bent eszünk, a konyhában nem férnénk el!

APA: Mindig ez van. Még egy villanykörtét sem tudnak becsavarni nélkülem. Mi megy a rádióban?! Megint a komoly. Gondoltam. Na, ebből elég, hátha elcsípem még a Komjáthyt a Petőfin. És te? Kati barátja?

ANDRIS: Tiszteletem, Pálffy András vagyok.

APA: Örülök, Horváth. Kérsz egy sört?

ANDRIS: Megköszönöm.

APA: Ági! Hozz egy sört! Habbal vagy hab nélkül?

ANDRIS: Inkább hab nélkül.

APA: Hallottad!

ANDRIS: Vasárnapra itt mindenki rántott húsnak öltözik, be van panírozva az egész társaság. Apád szisszenti a sört, a szisszenés olyan, mint egy kígyó szisszenése, anyád a konyhában forgatja a húst, de a sercegő olaj anyád keserű életének leve, az sistereg.

HORVÁTH KATI: Neked könnyű a belbudai kakaód fölül ítélkezni.

APA: *(Szól a rádióból a Csókirály.)* Végre egy kis Hungária!

ANDRIS: Vasárnapi koktél. Ünnepnap. Itt akarok nem-itt-élni, nem lesz egyszerű. A Fenyő anyja anyám betege.

APA: Ez a Fenyő nagyon tud, visszahozta az egész fiatalságom.

ANYA: Vegyetek! Andris, neked is szedhetek?

ANDRIS: Köszönöm szépen!

APA: Húsleves! Rántott hús! A ked-
vencem! Kovászos uborkával! Ezt
nagyon tudod, anya! Hozzál egy
sört!

ANYA: Előbb idd meg.

HORVÁTH KATI: Anya, ezt sosem tu-
dod elrontani! A lakótelepeket a
Gellért-hegy szoknyája mellől lehet
fikázni, mindent lehet, neked aztán
mindent.

APA: Na, jól van, elviheted!

ANDRIS: És bele tetszik tenni az egy
szem babot?

ANYA: Miféle babot?!

APA: Babot a húslevesbe?

ANDRIS: A nagyanyám ragaszkodik
az egy szem babhoz, anélkül szerin-
te nincs rendes húsleves.

ANYA: Egy szem bab... Én erről még
nem hallottam soha életembe.

APA: Micsoda fakszni! Egy szem bab.
Nálunk nem babra megy a játék.

HORVÁTH KATI: Ugyan már, ezek
részletkérdések. Ki mit szokik meg,
ennyi az egész.

ANDRIS: Ez az egész proli vircsaft,
mindenestől, te is tudod, mindenki
papucsban, lábszag mindenütt.

APA: Egy szem bab... Velőscsont. Na,
az igen...

ANDRIS: Tetszett látni a *Szindbád*ot?

APA: Mit? Kapcsold már ki a rádiót,
nem hallom, mit mond a gyerek!

ANDRIS: Hát a Krúdy...

HORVÁTH KATI: Hát olvastad...

APA: Krúdyt egyszer olvastam, dög-
unalom. Nemerét vedd, az igen, a
tudományos-fantasztikus, ma az a
pláne.

HORVÁTH KATI: Ugyan, apa, Neme-
re! Amikor nálunk ebédsz, bezzeg
eszed a rántott húst, de látom a feje-
den, fanyalogsz, persze a konyakot
is megiszod apámmal. Aztán le-
lépsz, Pilinszkyt olvasol, megren-

dülten, szemedet törülgetve, szépe-
legszt!

Egyébként meg bármit mondasz
apa, Nemerével nem megyünk sem-
mire. Elolvasod, becsukod, nem tör-
tént veled semmi. Nemere paraszt-
vakítás, Tolsztoj magaslati pont.
Szilvási lektűr, Goethe örök. Garai
Gábor fűzfapoéta, Hölderlin magá-
nyos hegycsúcs. Van az irodalom és
van a ponyva.

APA: Kislányom, menj el könyvüg-
ynöknek inkább, ott agitálj, azzal leg-
alább keresnél valami pénzt is.

HORVÁTH KATI: Fogok is, meglátod,
fogok is.

ANYA: (az *Apához*) Most miért mon-
dod ezt? Kati minden nyáron dolgo-
zik. Hol a zöldségesnél, hol meg fa-
gyit árul. Legutóbb a kozmetikában
volt...

APA: Na, köszönöm szépen. Zseb-
pénzből nem élünk meg. Megőszü-
lők, mire nyugdíjba mehetek.

HORVÁTH KATI: Anya fél éve nem
jutott el fodrászhoz...

APA: És te, Andris, mi leszel, ha nagy
leszel?

ANDRIS: A bölcsészkarra megyek, né-
met-filozófia.

APA: Na, abból sem lesz toronyóra
láncsal.

ANDRIS: Meddig kívánsz itt ülni?
A házgárban gyártott házak, a
slauggyárban gyártott slaugok,
a posztergyárban gyártott poszterek!
Mackónadrággyárban gyártott mac-
kónadrágok! Anyukagyárban gyár-
tott anyukák, apukagyárban gyártott
apukák! Magyarország-gyárban
gyártott magyarok! Gyártott nyelv-
vel, gyártott nyállal. Mozdulataink
előregyártottak, vacakolásom előre-
gyártott. A Bartók Béla úton már egy
gyártott férfi ballag majd, gyártott
mélabúval, előregyártott savanyú fej-

jel. Te meg itt maradsz szintén gyártottan!

HORVÁTH KATI: *(a szüleinek)* Andris nagyon művelt, lesz belőle valami biztosan.

APA: Hát ez remek volt. Babszem nélkül. Na, igyuk meg ezt a poharat, megyek szunyókálni a pokrócom alá.

ANYA: Kispárna, takaró, takaródó.

APA: Van valami kifogásod?!

ANYA: Dehogy, már megszoktam.

APA: Na, azért!

ANYA: Andris, kérsz egy kávét?

ANDRIS: Nem, köszönöm.

A színészek bent acapella:

Ha legközelebb látlak, már nem figyelek rád,
Nem fordulok utánad, megyek csak tovább.
Ha nem vagy, úgy se jó, ha itt vagy, úgy se jó,
Akkor miért tegyem?
Egyszer már illene rendbe hoznom az életem.
Ha legközelebb látnál, neked se lesz vidám.
Ha rosszabb lesz a vártnál, nem az én hibám.
Fordulj csak másfelé, nézd a házakat
Vagy a kék eget, de sose gondolj arra,
Hogy én szerettelek.

Hatodik jelenet

NAGYMAMA: Etelkám, '56-ban az én férjem nem kockáztatott, hallgatta a Szabad Európát és várt. Rá sem gyújtott, mert '45-ben megfogadta, addig nem gyújt rá, míg az oroszok ki nem mennek. Igaza volt, még az kellett volna, hogy a forradalom leverése után őt is meghurcolják. Ma

mit főz, Etelkám?

ETELKA NÉNI: Azt, amit megbeszélünk, húslevest. Szép húst kaptam, reggel hoztam a piacról.

NAGYMAMA: Istenem... Hogy én mennyi húslevest, töltött káposztát főztem, micsoda aranylós leveseket, micsoda vastag káposztákat.

ETELKA NÉNI: Nekünk '45 előtt nem volt semmink. Utána lett vége a cseleldsornak. A kettőnk fizetéséből mindenre tellett, amire szükségünk volt. Jártunk színházba, bérletet kaptunk az Operettbe.

APA: *(Érkezik a kórházból, leveszi a kabátját, fel a fogasra, a feleségének kiabál.)* A Kocsis bácsit sikerült talpra állítani, pedig nem igazán hittem benne, az első konzíliumon már mindenki tetette.

ETELKA NÉNI: Oda tegye, doktor úr, a sarokba.

APA: Köszönöm, Etelkám. Mire mennek maga nélkül?

ANYA: Ma rengetegen voltak, legalább hatvan beteg. A váróban alig fértek el. Karácsony előtt mindig ez van. A kis Polskiban kellett hagynom a felét, annyi ajándékot hoztak. A Márkus néni, tudod, a Laci, a színész anyja egy akkora pakkot hozott, hogy nem fért el az asztalon.

APA: Nálunk a Rostás nénihez bejött az egész család. Szoptatós anyák, nagymamák, cigány legények, voltak vagy harmincan. A folyosón a beteghor-dók elakadtak, mert leterítették a pokrócaikat, és elkezdtek uzsonnázni. A Rostás néni nem vette be a tet-ránt, azért, mert a zöld a cigányoknál még mindig a méreg színe. Aztán a nővérek elkezdtek zseivel lekapar-ni a zöld mázat a tetránról, mire hajlandó volt bevenni. Tegnap a 3-as ágyon a Kovács Eszter befejezte.

ANYA: Pedig milyen fiatal volt...

APA: Nem volt mit csinálni, mindent megpróbáltunk. Először azt hittük, hogy sima pancreatitise van, de akkor már valami azt súgta nekem, hogy van ott még valami más is. Adtuk neki az antibiotikumot, nem csillapodtak a fájdalmai. A laborja nem stimmelt, a süllyedése katasztrofális volt, az eritrocita értékek szintén lent, a hemoglobinja is, végül kiderült, hogy karcinómája van. A Lovász Laci kinyitotta, belenézett, visszavarrta.

APA: Meningitis, melanóma, karcinóma, metastasis, trombocita, tenzió, malignus.

ANDRIS: Orvosi szavak, latin szavak.

Mindig a betegségeket jelentő szavak:

ANYA: Meniscus, malignus tumor, ödéma, embólia, ulcus, cirózis, hipertónia, parkinson, demencia, extraszisztolé, szklerózis multiplex, trombózis.

APA: Exitus.

ANDRIS: Negatív leletek, pozitív leletek!

ANYA: Hematóma, diaré. Antineuralgica, B-12, Cavinton, Enteroseptol, Sevenaletta, Tetrán, Coderit, Valeriana, Eunocin, Panangin, Nospa, Insulin.

ANDRIS: *(kiabál, mint egy szpíker)* Jobb szélen elhúz Sevenaletta, a szögletzászlónál csejt csinál, bead, Enteroseptol fejel, kapufa, a kipattanó labdát Valeriana szerzi meg, passzol Eunocinnak, ő Pananginhoz továbbít, aki beemeli a tizenhatos közepére, Tetrán félfordulatból bevágja. Góóóó!

ANYA: Amiről az ember már nem dönthet, ott az utolsó szó az Istené.

APA: Nem tudom, én ilyenkor nem találok az Istent. Nincs hová fellebezniem.

ANYA: Ha valamiért, hát ezért jobb a körzet. Szakmailag sehol nincs a

kórházhoz képest, de nincs benne ez a bénító tétlenség, a kétségbeesett bénultság, hogy mindent megtettél, mindent elkövettél és nincs tovább.

APA: Igen, ezt nem lehet megszokni, a fiatal halált.

ANYA: Ezért nem mentem gyerekegrosnak. Itt, a körzetben az, hogy ennyien ragaszkodnak hozzám, semmivel nem összehasonlítható.

APA: Te, ha meghal valaki, zokogsz a telefonban. Temetésekre jársz. Mindezt hagyjád, de ráadásul a betegeid összes privát válságát, a válásaikat, a gyereknevelési problémáikat, az anyósukkal, az apósukkal folytatott csatározásaikat a nyakadba veszed. Pedig tudhatnád, ismered a régi mondást: család ellen nincs orvosság. Én lelki hasfájásokkal, hisztériákkal nem foglalkozom, azzal nem megyünk semmire. A saját lelki életét mindenki intézze el magában, ez nem tartozik rám. Azt nem tudom gyógyítani. Jönnek mostanában ezekkel a szomatikus ügyekkel, elhiszem, hogy az életben sok minden okoz fejfájást, de azzal az orvostudománynak nincs dolga. A fejfájásokat nem tudja elmulasztani.

ANYA: Neked, Alikám, az arcizmod sem rándul sosem.

APA: Amikor belépek a kórházba, a ruhatárba akasztom a magánéletem, felveszem a fehér köpenyt, és a nyakamba akasztom a fonendoszkópot. Amikor anyám meghalt, akkor sem volt kérdéses, hogy reggel levizitelek. A betegekre nem tartoznak az én bajaik, és az ő bajaik sem tartoznak rám. A cirózisuk igen, de hogy miért isznak, bánatukban vagy örömeikben, az nem.

ANYA: Alikám, te remek diagnosztá vagy, de hiányzik belőled az együttérzés.

(Szemüket a tévére függesztik.)

APA: Ennek a Varga Józsefnek sem mérséklődik a gyomorfekélye, úgy látom, fél éve ugyanolyan horpadt az arca.

ANYA: Hát még az Ipperé, a múltkor láttam, előbb-utóbb kilyukad a gyomra.

APA: A Kudlik meg csak kerekedik, nem lennék meglepve, ha ebből kinézne egy cukorbaj.

ANYA: A Kudlikot ne bántsod, épp jó bőrben van, a Balczyk is egészen helyrejött, nem tudom, mi lehetett nála, de annyira anémiás, hogy jól meg kellett világítani, hogy egyáltalán látsszon.

APA: Rezes orrban azért vannak még versenyzők. A Sinkovitséra a vörösbőr rá van írva.

NAGYMAMA: Na, na, na...

ANYA: A Bessenyei jól bírja, de ő sem tejet iszik reggelire.

NAGYMAMA: A Sinkovits, az egy igazi magyar ember. Láttam vele *Az ember tragédiáját* a Nemzetiben.

ETELKA NÉNI: Mi meg az operában a *Bánk bánt*, Simándyval, az a másik igazi magyar ember! A *Hazám*, *hazám* alatt nem győztem törölgetni a könnyeimet. A Ferencsik vezényelt.

NAGYMAMA: Állítólag buzeráns, mint az Antal Imre, de ránézésre egy úriember, mint akit a skatulyából húztak ki.

ETELKA NÉNI: Szegény, el sem tudom hinni, szörnyű lehet neki, micsoda istenverése egy ilyen hajlam, szinte betegség.

ANYA: Az Antal Imre... a szilveszteri műsorban, nem lehetett könnyű dolga a sminkeseknek.

APA: Igen, az orra már akkora, mint egy tülök, szederjes, mint egy nagy szeder, hiába, a konyakok megteszik a hatásukat.

NAGYMAMA: Klárikám, emlékszel, még a Hofira is szereztél jegyet, pedig arra lehetetlen, valamelyik beteged, valami színházi ember intézkedett.

ETELKA NÉNI: Amikor a Kádárt utánozza, nahát... A Kádár ezt is engedte, az ötvenes években egy viccért elvitték az embert, a Hofi meg a színpadon azt csinál, amit akar.

APA: A Kádáron látszik a napi negyven cigaretta, egyre roszaktagabb, egyértelmű, hogy tüdőátagulás felé megy a történet.

ANYA: Nem kérdés.

NAGYMAMA: Jártunk a SZÚR-ra, a színészek-újságírók majálisára. A Koós, az Aradszky, a Szécsi Pál a pálya közepén felállított pódiumon énekelt.

ETELKA NÉNI: A Szécsit egyszer láttam a Nagykörúton, a Domjánossal sétáltak, micsoda pár voltak. Azon a szép cigány gyereken garbó volt, a Domjánon, az is cigány volt, szép cigány lány, dzsörzé kosztüm, mindkettőn napszemüveg, biztos azért, mert nem akarták, hogy felismerjék őket együtt.

NAGYMAMA: Szegény Szécsi, öngyilkos lett a Domján miatt, olyan összevissza szerelem volt az övék, olyan se-veled-se-nélküled. Amikor a Domján sokadszorra éppen azt találta ki, hogy nem kell neki a Szécsi, nem tud vele élni, sokat is ivott az a boldogtalan, akkor a Szécsi már nem bírta tovább, ezért lett öngyilkos.

ETELKA: Utána meg a Domjánt úgy furdalta a lelkiismeret, hogy magára nyitotta a gázt, de még előtte gyógy-szereket is bevett.

Hetedik jelenet

BÁRÁNY: *(bejön)* Bárány András vagyok, *(mutatja a szatyrát)* három Kőbányai világos, egy darab abált szalonna, a kedvencem, nem tudok ellenállni neki, a Lehelen vettem, mindegyik kommunista elmegy a búbánatos picsába.

Na, mi van, na, mi van, nem iszunk valamit? Mocccskos kommentisták!!!!

Csak akkor születtek nagy dolgok, ha bátrak voltak, akik mertek... legkülönb ember, aki bátor, s csak egy külön van, aki bátrabb.

Most egy saját vers. Esik az eső, mit is keres ő... Esik az eső, mit is keres... esik az eső, mit is.

Ne haragudj, kicsit sokat ittam, összevissza beszéltem,

ANDRIS: Ugyan már, a legjobb családban is megesik. Úgy feküdtél itt, mint aki századszorra fekszik itt.

BÁRÁNY: Még alig ismerjük egymást, remélem, nem haragszol.

ANDRIS: Ne viccelj, Bandikám. Jó úgy lenni itthon, hogy nem üres a lakás. Fel a fejjel, amíg van.

BÁRÁNY: Hová lett az órád, nem értem, nem értem, amikor jöttem, rajtam volt. *(Előveszi a bérletét, rajta a tizenöt évvel ezelőtt készült igazolványképével.)* Nézd a hajamat, akkor még lobogott. *(Elővesz egy kulcscsomót, végigmutatja a kapukulcsot, a bejáratí ajtó kulcsát és a levélszekrényét, mint egy gyerek, aki a csörgőt rázta meg.)* Kapukulcs, bejáratíajtó-kulcs, levélszekrénykulcs. Ha berúgok, néha összekeverem őket, van, hogy a levélszekrénybe toppanak. *(kacag)*

(Elővesz egy régi kártyanaptárt, s mint az adut, az asztalra vágja.) 1978. Ekkor kerültem a Nemzeti stúdiójába, mecsoda idők voltak, Őze a Gong

presszóban, a zongora mellett üldögélt, fájdalmasan konyakozott, konyakozásához a saját konyakjaimmal hozzájárulhattam. *(Elővesz egy söröskupakot, megpöcköli, meghajol.)* A kupak alatt lévő sörösüvegből Őze Lajos ivott.

(Elővesz egy igazolványt.) Az apám, régi szocdem, Gömb utca 3., szakszervezeti könyvecskéje, ő még tudta, őőőő méééég tuttttta, már amikor józan volt, mitől döglük a légy. Az anyám, Gömb utca 3. szintén, ezt a könyvjelzőt hímezte *(előveszi)*, az első József Attila-kötetemben ezt használtam. *(Elővesz egy fogkrémet, egy dezodort.)* Túlélőcsomag, sose lehet tudni...

(Előveszi a felesége, a fia, a lánya fényképét.) Ők a családom. *(Az ágy alá mutat, benyúl az ágy mögé, kibányássza az óráját, a füléhez illeszti.)* Megvan! Waterproof, és hogy szovjet: Made in USSR. Jár, nem hiába, ütésálló. *(felcsatolja)*

(Mindent visszarámol a táskájába.)

Éhes vagyok, te nem vagy éhes, ennünk kéne valamit, nem eszünk valamit? Ki van a bélésem, savas a gyomrom, valamit ennem kell. Te nem akarsz valamit enni, neked is enned kéne. De ne vendéglőbe menjünk, hanem hozzánk. A feleségem, a Csutika örülni fog neked, hogy jöttél, így lesz mindenkinek a legjobb. Nálunk mindig van valami, tegnap tökfőzelék volt, reggel még ettem belőle. Nagy lábossal csináltam, biztos van még. A tökfőzelék most jól fog esni, kapros, tejfölös, sütünk rá egy kis szalonnát, meglöttyintjük a zsírjával, esetleg mellé ütünk egy tükörtőjást, van kenyérem is.

ANDRIS: Isteni lesz.

MOSODÁS: Kabát!

BÁRÁNY: Én úgy csinálom, hogy

megveszem a tököt a Lehelen, kizárolag oda járok, van egy zöldségeselem, hibátlan. Tehát megveszem a tököt, már le van gyalulva, friss, ropogós, sosem száradt, sosem fás, sosem szötyedt, mindig kiváló a gyalult tök a Rózsikánál.

EGY LAKÓ: *(hang kintről)* Halkabban!

BÁRÁNY: Húzódjál vissza! Van a zacskóban kapor, de én még veszek mellé egy csokorral.

EGY LAKÓ: *(hang kintről)* Kuss legyen már!

BÁRÁNY: Pofa be! Otthon nem mosom át a tökömet, ki sem kell csavarnom.

EGY LAKÓ: *(hang kintről)* Itt lakók laknak!

BÁRÁNY: Álljál már le! Ahogy kapom, úgy tökéletes, benne hagyok minden ízt, hozzá sem nyúlok. A kezemben kicsit meglazítom, így vetem a szalonnasíron megfonnyasztott hagymára. Nyáron dobok bele egy fél paradicsomot, ilyenkor csak két fél paprikát. Mindezek előtt azonban a száraz lábasban egész borsot, és bevalom neked a titkot, egy egész szegfűszeget pirítok minden nélkül, hagyom, hogy kicsit pattogjon. Utána jön a szalonna, aztán a hagyma, utána a paprika, erre a tök. Kicsit keverem, lefedem. Közben sörözök. Beleszagolok, fakanállal dédelgetem, telgeltem, forgatom gyengéden. Fél óra alatt kész van, vizet nem teszek alá, a tök levét ereszt, abban fő meg, a víz tilos. Vizet csak a krumpli alá szabad, keveset, a bab, a karalábé, a lencse, a hüvelyesek alá többet, de a töknél bűn a víz.

(kiszól) Hát megjöttünk, Csutikám, ő a barátom, akiről beszéltem neked tegnap, felmentem hozzá reggel egy kávéra, aztán ott ragadtam, végigdumáltuk a napot, észre se vettük,

milyen gyorsan elment. De most már itt vagyunk.

CSUTIKA: *(Bejön, valójában már egy ideje bent van.)* Gondoltam, hogy valamilyen sántikálsz, sejtettem, hogy a kertek alatt jársz, amikor elindultál, bármiben lefogadtam volna, hogy nem jutsz messzire. Ilyen vagy, javíthatatlan. Ezek szerint a csekket nem fizetted be, a patyolatban sem voltál, nem is vásároltál. Barikám, Barikám, ismerlek, mint a rossz pénzt, eltűnsz, de szerencsére nem veszel el. Egészségünkre! Mindig ilyen volt, csavargott egész életében, nem bír a fenekén megülni, be van sózva folyton, jön-megy, mint a villamos. Kérsz egy kávé? Na és miről csevegtetek egész nap?

BÁRÁNY: Mindenről, Csutikám, mindenről, politikáról, meg az életről, képzeld, kiderült, hogy a barátom, bármennyire szemtelenül fiatal, tudja, ki az Őze, a Latinovits. A Paál Isti is tudja, képzeld, mintha csak régen nem találkoztunk volna, olyan volt.

CSUTIKA: Egészségünkre!

BÁRÁNY: Te, van még a tegnapi tökből? Mert már beigértem, nem maradhatok szégyenben.

ANDRIS: Mielőtt nekilátnánk, én meglátogatnám a mellékhelyiséget, mert mindjárt magam alá hugyozok.

BÁRÁNY: Várjál, az nem olyan egyszerű, a budi kint van a folyosó végén, én adom a kulcsot, a középső a miénk. *(Nagy karikán lógó kulcsot ad Andrisnak.)* Ne haragudj, kicsit sokat ittam, összevissza beszéltem. Még alig ismerjük egymást, remélem, nem haragszol.

ANDRIS: Hát akkor innen néz Bárány, ezen a lyukon át, ebből a százéves, düledező házból, innen indul, és ide érkezik. Hát akkor most innen nézek végre én, látom, ahonnan ő néz. In-

nen néznek. Kettejüknek ennyire futotta. Én az ónémet találóból veszem elő a konyakospoharat, ők a redőnyös konyhaszekrényből a mustárosspoharat. Bárány felsötétlő politikai indulata a csalódott ember fájdalma. Bárányt becsapták, azzal áltatták, hogy az övék, a munkásoké, a proliké a szocialista és magyar hatalom.

BÁRÁNY: Hát nem lett a miénk...

ANDRIS: Ők a cserben hagyottak, mi a kitagadottak. Elámították őket, elnémitottak minket. Őket kihasználják, minket kifosztottak. Tőlük a hitüket vették el, tőlünk a kúriát. Nekik semmijük nincs, nekünk van. Autónk, balatoni házunk, zsúrkocsink. Jókai-összesünk, szekreterünk. Más honnan nézünk, ugyanazt látjuk, békaperspektívánk mégis kétféle, az egyik egy budai konyha asztalán álló, kakaós bögre fölén keresztül nyílik, a másik egy pesti bérház kulcsos budijának az ajtaján fúrt lyukon át. Bárány kell nekem, kell ez a barátság. Úgy kellek magamnak itt, ezen a budin, kívül a gangon, mint aki végigcsinálta ezt a szocializmusnak becézett, a birodalom provinciájában zajló, több felvonásos, a királydrámák, a görög tragédiák, a shakespeare-i vérengzések elemeit sem nélkülöző históriát.

MOSODÁS: Amit elmulasztottál, az az erőfeszítés, hogy megkísérelj onnan látni, ahonnan ők. Mi látszik egy lakótelep harmadik emeletéről, egy frissen kiutalt lakás tulajdonosának muskátlis ablakából, egy kalauz vékony erkélyéről, egy nyugdíjas pártmunkás befőttesüveggel zsúfolt erkélyéről, egy szerszámlakatos alagsorából, egy HÉV ablakából. Sorolhatnám.

Milyen kilátás nyílik arra a világra, amit te egy belbudai, tágas lakás

erkélyéről néztél. Mögötted két és fél szoba, a postaládában a *Magyar Nemzet*, az asztalon az *Élet és Irodalom* és az *Ország-Világ* című hetilap, az ágy alatt papucs.

De hogy jobban érts, erősebb eszközhöz nyúlok: mit lát egy elpusztított család túlélője, a nemzetéből kitagadott, jogaitól megfosztott, nincstelenné lefokozott férfi avagy nő, miután hazaérkezik abból a táborból, ahol valamely véletlen folytán nem semmisítették meg. De a gyereket elégették, a feleségét avagy a férjét megölték. A szeme láttára. Áll a Keleti pályaudvaron, mit lát, mi van ebben a nézésben. Látja azt a kávéházat a Rákóczi úton, amely előtt, megannyi sorstársával együtt, csendőrök hajtották végig, látja annak a kávéháznak a teraszát, a kávéjukat kevergető, az újságjukból felpillantó vendégeket. Innen kell továbblépnie, innen kell látnia, innen kell elindulnia. Ezt a nézőpontot nem tudta felvenni.

Aki magyar, velünk tart, ezt a forradalom napjaiban skandált jelszót egy életre megjegyezted, apád bízta rád, az ő elbeszéléséből maradt meg a mondat. Harminckét évnek kellett eltelnie, hogy a pesti utcán ismét felharsanjon. 1988. március 15-én a tüntető tömeg, amelyben te is ott voltál, vette a szájára, remegtek a pesti utcák házfalai, ablakai. Tapsoltál és kiabáltad, aki magyar, velünk tart, lobognak a zászlók. Párásak a tekintetek. Az autók lassítanak, megáll a forgalom. A Keravill, az Ofotért, a Közért, a 13. számú Ügyvédi Munkaközösség, a Dél-Pesti Vendéglátóipari Vállalat, az SZTK, az Aranypók, a Patyolat, az önkiszolgáló elé fehér és barna és szürke munkaköpenyben kiállnak a kíván-

csiskodó dolgozók. Vajon az, aki nem tartott veletek, az nem volt magyar? Aki visszahúzódott, bátortalan volt, kapaszkodott az íróasztalába, aggódott a családjáért, féltette a telkét, az autóját, az útlevét, a beutalóját, az nem volt magyar? Az ő szemükkel láttál-e, a Közért, a Kera-vill, az Aranypók előtt álltál-e, néztél-e onnan valaha?

Újpesti cigányok, basszátok az anyátok, folytatom példának okáért ezzel, egykor kedvenc Fradi-táborod kedvenc rigmusával. Ezt nem értetted, hogy az újpestiek is fradisták, és a fradisták is újpestiek, egy az otthon, közös az anyátok, amikor egymás anyját szidjátok, a sajátotokét szidjátok, otthonosak a hajviseletek, otthonosak az otthonok. Olvas-tál nyakra-főre mindent, a regények-ből azonban éppen a lényegét nem tanultad meg, azt, hogy nem egy főszereplő van.

Óvodás vagy, jeled is van: a hiányjel.

A színészek bejönnek, és acapella éneklük:

Most kéne abbahagyni,
elfutni, elrohanni.
Érzem, hogy holnap már többé nem lehet.
Most kéne összeveszni.
Erőnket összeszedni.
S kimondani azt, hogy – Ég veled!
Most kéne visszakozni.
Nem várni, nem habozni.
És menni, menni a józan ész után.
Egy másik útra lépni.
Egyszer sem visszanézni.
A búcsú még ma nem fájna tán.
Boldog vége ennek úgysem lesz.
Nálam százszor jobbat érdemelsz.
Most kéne abbahagyni...

Nyolcadik jelenet

ANYA: Csak lébecolsz.

APA: Folyton jammerolsz!

ANYA: A világfájdalomból nem lehet megélni!

ANDRIS: Ez a mániájuk.

MOSODÁS: Te a kívülben lettél volna otthon. Mindenholnan eljönni, ott hagyni, kívül kerülni. Mert kívül tágasabb. Igen, belül mindig szűkösebb, ám a belülben védve vagy, belül biztonságosabb. Ki tudja, miért nem ezt választottad, ezt a belült, a keresztény közép belüljét.

ETELKA NENI: *(letesz egy bögre kakaót)*
Kész a kakaód! *(kimegy)*

MOSODÁS: Ez a tikett a frankó: a kakaód. Az vezet, minden és mindenki csak utána van. Te kakaót iszol a konyhában. Lehetett volna másképp. Például meg sem nyikkansz, éltanuló vagy, tánciskolába jársz, zsúrokba. Jókait olvasol, Tóth Árpádot. A gimnáziumi évek alatt célratörően ké-szűlsz az orvosi pályára, apád győz, anyád győz. Lehetett volna másképp?

ANDRIS: Kizárt dolog. Semmiképp és semmikor. Ha arra gondolsz, mi lett volna, ha például húsz-harminc vagy ötven évvel ezelőtt születek, a válaszom akkor is egyértelmű: nem.

APA: Semmi teteje bölcsészkedni, a magyart és a történelmet otthon kell tanulni, az otthoni könyvtárból, amit nem ellenőrizhetnek ezek. Mert amit számonkérnek, a tananyag az övék, ezeké, a meghamisított irodalom és a meghamisított történelem az övék, azt akarják hallani, és aki nem ezt mondja, azt elnémítják, tönkreteszik, annak vége. Az orvos mindig orvos, nincs kecmec, a vakbélgyulladás az vakbélgyulladás, a diagnózist nem lehet cenzúrázni. Ki kell tartani, őriz-

ni kell az igazi történelmet, az igazi irodalmat, várni kell, és olyan hívást választani, ami rendszerfüggetlen. Te belgyógyásként remek pályát futnál.

ANDRIS: Oké, oké, oké, oké. Abban az esetben, valóban nem tudom, mit csináltam volna, ha megfenyegetnek, ha megzsarolnak, bármivel: apámmal, anyámmal. Azzal, hogy nem mehetek egyetemre. Ha kitalálják, hogy szerveznek. De maradtam, nem mentem el, nem léptem le, itt rendezkedtem be, fel sem merült, hogy megpattanok. Nem disszidáltam. A barátaim ez irányú tervezése mindig hidegen hagyott. Ők nem győzték törni a fejüket, hogyan oldhatnak kerekét, nyaranta utaztak Bécsbe és Amszterdamba, Rómába és Párizsba, mintegy gyakorolták, hogy nincsenek itthon, és valóban, minden visszatértük alkalmával fitymálták a söröket, a cigarettákat, a melegszendvicseket, a borokat, és egyre eltökéltebben hajtogatták: innen el kell menni. Nem, nem kellett. A sör ugyan savanyú volt, a cigaretta, (*Etelka néni visszajön, nézi a kakaós csészt*) Hajnóczyval szólva, csak ebben az ősi területeitől megfosztott országban neveztetett cigarettának, a melegszendvicsből kibuggyant az avas gulyáskrém, a bor mart, mint a sósav, mindez azonban nem csábított semerre.

ETELKA NÉNI: Megmelegíjjem? (*Nem kap választ, kimegy.*)

ANDRIS: Viszont ellenálltam; ellenálltam, nehogy szervezzenek.

Így aztán, ahogyan apám mondaná, vettem a kalapomat; kívül tágasabb. Ezért fogott el minden áldott reggel a gimnáziumba menet a rettenetes, hogy ennek sosem lesz vége, mindig ez az osztály, mindig fizika-

óra, mindig hátsó pad, mindig a Pentelei Attilák és mindig a Mónus Edinák, mindig az osztályfőnöki órák; ezek itt engem szerveznek; ezért ültem minden délután a Feneketlen-tó partján borospalackokkal a hasonlóképpen a szervezés elől menekülőkkel.

MOSODÁS: Csak azt vétetted szem elől, hogy ők is te vagy, ők is ti vagytok.

Azt állították, hogy nincs közös alap, voltaképp a különbség a közös, a határvonalak, az elválasztó árkok közösek, amelyeknek az egyik oldalán vagyunk mi, a másikon ők. Mi szenvedtünk, minket aláztak meg, mi éltük túl, mi küzdöttünk, mi nem hagytuk magunkat, mi maradtunk, mi nem adtuk fel. A mi sebeink véreznek a Don mentén, Erdélyben és a Felvidéken. A mi könyveink a könyvek, az ország a mi hazánk. Holott parasztok, munkások, értelmiségiek, papok, vallásosak és ateisták, baloldaliak és jobboldaliak, rendszerkritikusok és rendszertagadók, ellenállók és ellenzékiek, néptáncosok és filmklubosok, lapítók és lapítottak, igazgatók és igazgatottak, reformerek és vonalasok, zsidók és katolikusok, Fradi-drukkerek és Dózsa-szurkolók, melósok és tanárok, bebörtönöztek és bebörtönözők, árulók és elárultak, megtűrték és betiltottak, Deák-hívők és Görgey-hívők és Kossuth-hívők, gépkocsi-kiutalásra és telefonvonalra várók, totózók és lottózók, albérlők és főbérlők, hősök és árulók, besúgók és besúgottak vettek körül. Az ő cicanadrágjaik és tréningruháik, az öltönyeik és a kötényeik, a barna és a makkos cipőik, a könyveik, a puncstortáik, a nyaralásaik és a karácsonyaik, a szatyraik és a kosaraik, a húsvétjaik és a télapóünnepségeik, az

örömeik és a csalódásaik, az eszméik és a rögeszméik, a söreik, a szörpjek, a léggömbjeik, a virslijeik, a nyugati és a keleti autóik, a részegségük és a józanságuk, a bérleteik és a munkakönyveik, a születésük és a haláluk, a börtöneik és az üdülőik színes és fakó csendélete vett körül. Az övéket helyettesítsd be a tiétekre, a tiédre. Velük voltál a zsúfolt villamosokon, a napolajos nyarakon, az augusztusi M7-esen őszbe tartó autók féklámpájának piros kígyójában, a téli áruházak előtt tekergő, latyakos sorokban, a tavaszi locsolkodások kölönösüveget csörgető reklámszatyrában. Velük a felvonulásokon, a katonaságnál, az SZTK-folyosókon, a horgásztégen, a közértben, a telkeken, az iskolában, a futballmeccseken, a preszszókban, a taggyűléseken, a kórusokban, a szavalóversenyeken, a tribünökön, a koncerteken, az éjszakai ügyeleten, a rendőrautókban, az elvonókon, az elmeosztályon, a parlamentben. Együtt várakoztatok Hegyeshalomnál, együtt vettétek a reggeli *Népsportot* a Blahán, együtt néztétek *A tavasz tizenhét pillanatát*, együtt hallgattátok a kívánságműsort 2-től 5-ig, együtt vásároltátok az első színes tévét, a dollárboltban a videomagnót, együtt ettétek a finomfőzeléket a menzán, együtt énekeltétek a *Himnuszt* szilveszterkor. Ha kívül voltál, akkor is belül voltál, az a kívül ennek a belülnek a kívülje volt.

ANDRIS: Sokat segítettél. Ad absurdum nincs kívül sehol, a kívülnek nincs helye, minden belül van, belül van a kívül is.

Bejön az összes színész, a később Dávidot játszó színész a jazzorgonához ül, elkezd játszani a Nehéz a boldogságtól búcsút venni című Apostol-számot.

Nehéz a boldogságtól búcsút venni. Lehet, hogy én meg sem teszem, ha majd a másik kevésbé jó lesz, lehet, hogy rád emlékezem.

Nehéz a boldogságtól búcsút venni, én nem is magamtól teszem.

Te hoztál tűzbe, te hagytál vízbe, éntőlem nem függ semmi sem.

Mostanában annyi mindent mondanak terád.

Vigasztal a sok kedves barát.

Nem tudják, hogy mi újság van nálam.

Nem tudják, hogy bármi történt, semmit meg nem bántam...

Mintha egy presszóban, Apa táncol Anyával, Bárány Csutikával, Andris Horváth Katival, a többiek csak ülnek és szomorúan néznek maguk elé, a szám végeztével megszólal a Nagymama.

NAGYMAMA: Etelkám, egyet ne felejtsem el, az egy szem babot. A húsleves a babszem híján nem is húsleves, nem lényeges húsleves, hamis húsleves. Kicsi titok, de ez a titka a levesnek. Az egy szem bab.

Sötét, vége az első résznek.

MÁSODIK RÉSZ

Kilencedik jelenet

DÁVID: Hegel! Hegel!

ANDRIS: Dávid! Dáviddal tizenkét éves koromban találkoztam először. A menzaként is működő Bukarest étteremben, a Bartók Béla út és a Lágymányosi utca sarkán. Az osztálytársaimmal és a környékbeli iskolákból itt ebédelőkkel ültünk az álnépművészeti terítőkkal fedett álnépművészeti asztaloknál, a szív

alakúra esztergált hátlapú, álnépművészeti székeken a románok fővárosáról elnevezett vendéglőben.

MOSODÁS: Hogyan fordulhatott elő, hogy a trianoni házi oltár és emlékmű, a félárbocra eresztett, kifakult országzászló, a történelmi Magyarországot mintázó kisplasztika tövén olvasható felirat, *Nem, nem, soha!* árnyékában, abban a lakásban, ahol a könyvtárban az erdélyi polcokon Aportól Nyirőn át a kalotaszegi hímezések albumáig és a mázas kerámiakészítés kézikönyvéig minden megtalálható volt, ahol a falakat Erdélyből hozott köcsögök, a díványokat Erdélyből hozott párnák díszítették, miért nem ütközött akadályba, hogy a Bukarestben étkezz, a románok fővárosáról elnevezett vendéglőbe járj? Erre nincs magyarázat.

DÁVID: (*Térdig érő, biztosítótűkkel teleaggatott, viseltes bőrkabátot hord. A kezében egy fekete kötésű könyv.*) Hegel (*a könyvére mutat*), Hegel. (*Kinyitja a könyvet, beleolvas, felkapja a fejét, körbetekint.*)

ANDRIS: Nem tudtam, mi az, hogy Hegel, nem tudtam, hogy főnév, nézőige, jelző esetleg. A Hegel varázsszó volt, ugyanúgy, mint a többi megjegyezhetetlen szó, szájátva néztem a produkciót. Tizenkét éves volt. Ő Dávid, mindig ilyen, mondták a levesüket kanalizáló osztálytársai. Aztán eltűnt. A gimnáziumban találkoztam vele legközelebb.

DÁVID: Iszonyatosan lefáradtam, teljesen kész vagyok, Platónt olvasok, Wilamowitz-Moellendorff kommentárjait olvasom, Kerényi Platón-tanulmányát olvasom, csöngetnek, és ott a gázóra-leolvasó, be akar jönni a lakásba. Beethoven hegedűversenyét hallgatom Furtwänglerrel és Menuhinna, a főtéma közepén csön-

getnek, az ajtóban ott áll a postás, érte, közvetlenül szemben, érzem a savanyú, a rossz cigaretta bűzét, anyámnak hozott valami csomagot, valami arab küldeményt, teljesen kész lettem, megragadtam a gallérját, kidobtam. Rembrandt késői önarcképeit tanulmányozom, csöngetnek, a küszöbön áll a villanyóra-leolvasó, ez rettenetes. Jön a postás, jön a gázóra- és a villanyóra-leolvasó, hiába vagyok magántanuló, egy perc nyugtom sincs, iszonyú az egész. Anyám nem kegyelmez, nem kímél, nem szól a postásnak, a gázóra-leolvasónak, a villanyóra-leolvasónak, hogy nem jöhetnek. Nem szögezi le, nem köti ki, hogy csak akkor jöjjenek, ha ő otthon van. Kikészít teljesen. Elképesztő, kibírhatatlan. Hiába szabadulok meg tőlük, a Platón-leolvasást már nem tudom folytatni, a Beethoven-hallgatást már nem tudom folytatni, a Rembrandt-tanulmányozást nem tudom tovább folytatni. A végső összeomlás fenyeget. El kell rohannom, pálinkát kell innom, de nem egyet és nem kettőt, egy fél litert, hogy magamhoz térjek.

NAGYMAMA: Dávidka! Szeretem őt, de az biztos, hogy eggyel kevesebb vagy eggyel több kereke van, nehéz eldönteni.

DÁVID: Nagymamáddal beszéltem, hiszen – bár megbeszéltük – te nem voltál otthon. Komolyan mondom, már arra sem hivatkozatsz, hogy te költő, esztéta vagy, hiszen nem vagy semmi, semmivel sem vagy jobb vagy több a legutolsó selyemiünál. (*elhagyja a helyiséget*)

ANDRIS: Félttem tőle, vonzott. Pincezag. Borosta, pattanások. Még a köztiszavait sem értettem. Letaglózott. Összebarátkoztunk. Verseket írt, ógörögül tanult, latinul tanult, a szo-

bájában zsúfolt könyvespolc, egy matrac. Írógép. Klee-metszetek. Ragaszkodott hozzám, és én megbabonázva követtem bármerre, ahova hívott. Homéroszt, Rimbaud-t idézett. Az antikváriumokból könyveket lopott. Az anyja *Az Ezeregyéjszákát* fordította, az apja a *Koránt*. Állandó készültségben tartott. Pszichiáterhez járt, folyamatos rosszullétre, letörtségre panaszkodott, álmatlanságra...

A színészek bejönnek, és acapella éneklnek:

She's crazy like a fool
Wild about Daddy Cool
She's crazy like a fool
Wild about Daddy Cool
I'm crazy like a fool
Wild about Daddy Cool
Daddy, Daddy Cool
Daddy, Daddy Cool
Daddy, Daddy Cool
Daddy, Daddy Cool

Tizedik jelenet

APA: *(az óráját nézegeti)* Fél nyolcra ígérte, most meg egész van.

ANYA: Te szoktad mondogatni nekem, hogy ne izgassam magam. Most én mondom neked. Elég rég ismered Boldit, meccsen van, egy meccset sem hagy ki. Inkább elkésik a miséről, a bridzsről, vártunk rá mi is eleget, hogy elinduljunk kirándulni, mindenki várt türelmesen, mert tudtuk, Boldi meccsen van...

APA: Boldi nélkül nem mentünk sehova.

ANDRIS: Annyi mindent köszönhetek neki. Képes volt megnyugtatni benneteket.

APA: Hát persze, hogy idegesek voltunk. Hiszen három tárgyból majdnem megbuktál.

ANYA: Éjszakánként elbitangoltál, azt sem tudtuk, mikor jössz haza.

ANDRIS: Csak a Dáviddal voltam.

ANYA: Persze, csak Dáviddal voltál. Azt hittem, megőrülök, egy idő után már pontosan úgy ejtetted a szavakat, mint Dávid, emlékszem, menyire idegesített téged is...

NAGYMAMA: Andrisra nagyon hat Dávidka, ez tény, de nem igaz, hogy rossz útra vezet.

ANYA: Tény, Boldi megnyugtatott, mondogatta, Klárikám, ne félj, rossz pénz nem vész el, lesz belőle jó pénz, ne félj, ezt mondogatta.

(Boldi bácsi megjön.)

BOLDI BÁCSI: Csókolom, Etelkám, kézcsók, Jucikám, csinosak vagyunk, Alikám, meginnék egy whiskyt, ne keresgélj, jó lesz bármilyen pohárban, Klárikám, dobj ide egy hamutartót, azt ott, ne szaladgálj. Megette a fene az egészet, végig csak egy csapat volt a pályán, aztán mégis az nyert, amelyik nem. Ettől a szaros Diós-gyórtól kikapni, megáll az eszem.

APA: Ez már rég nem az az Újpest, ami volt, de hát a Fradi sem az, mi meg kikaptunk a Zalaegerszegtől. Szégyen. De én már így maradok, örök fradistának.

BOLDI BÁCSI: Amikor a BM vette át az Újpestet, lett belőlünk rendőrcsapat, de ettől még én is megmaradtam újpestinek. Nehéz volt, de mit tehettem volna.

APA: Van egy meglepetésem, Boldi, ezt nézd! *(Betes egy kazettát a magnóba.)*

BOLDI: Horthy...

APA ÉS BOLDI BÁCSI: *(énekelnek)*

Maroknyi székely porlik, mint a szikla,
Népek harcának zajló tengerén.

Fejünk az ár, jaj, százszor elborítja,
Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!

APA: Amikor Horthy bejött Komáromba, én is ott voltam, az anyám-

mal álltunk a hídon, virág volt nálunk. Horthy rám nézett, tisztelgett, és elegáns lépésekben továbbmentelt a lován. Virágszőnyeg borította a hidat.

NAGYMAMA: Istenem, Kárpátalján ugyanez volt. A lányok koszorúval a fejükön, fehér ruhában, a fiúk atillában, a városok vezetői díszmagyarban.

APA: Viszont a *Székely himnusz*t két körüti zsidó slágerhandlő szerezte, Csanády György és Mihalik Kálmán.

ANYA: Kohn és Grün.

BOLDI BÁC SI: Bizony, a Hősök terén, ahol a hangszórókban sorra mondták be a visszatért városok nevét, mindenki ott állt és éljenzett, zsidók és magyarok. Aztán lett, ami lett. De azt tudjuk, hogy az egész Trianon miattuk volt. A Tanácsköztársaság miatt, ami egy komplett zsidó virscaft volt. A nyugatiak nem Horthytól félték, és nem a Monarchiától, hanem a bolsevikoktól, a bolsevikok pedig egytől-egyig zsidók voltak. Kun Béla, Corvin Ottó, Szamuely. Ők akasztgatták végig a magyar vidéket. A nyúlászú, svindler Károlyi, oldalán az Andrássy Katinkával hantírozott a földek fölött, az úgynevezett földjei fölött, amik akkor már rég nem voltak a saját földjei, mert elkártyázta az összeset, jelzalog volt mindenén, ideszúrt egy karót meg odaszúrt egy karót, a parasztoknak meg nem kellett kétszer mondani, dörzsölték mohón a tenyerüket. Akkor látszott, baj lesz. A zsidó kommunisták persze megneszelték, hogy most jött el az idejük, ugrásra készen álltak, ismerték Károlyit, tudták, milyen egy jellemtelen, gyenge alak, percek kérdése volt, hogy beülnek az Astoriába, beülnek mindenhová,

ahova csak lehet, és szétverik a történelmi Magyarország iskoláit, osztályait, egyházait, katonaságát. A komplett mezőgazdaságot. Az ipart, a bankokat. A paraszt meg olyan, ha hagyják, fosztogat, viszi, amit ér, a prolik nemkülönben.

APA: A Tanácsköztársaság rettenetes volt, nincs miről beszélni ez ügyben. A mai demokratikus ellenzék tagjai, a kis Rajk, Hamburger Miska, Petri és a többiek, von Haus aus, kommunista gyerekek, nem szépiíthetünk ezen sem.

BOLDI BÁC SI: A kis Rajk apját ugyan kivégezték, de ugyanazok végezték ki, akik közé ő is tartozott, ha nem vele végeznek, akkor ő végez másokkal.

APA: Nagyrészt zsidó gyerekek, a szüleik az életüket az orosz megszállásnak köszönhetik, ezért egy életre hátlásak maradnak nekik. Érthető. Ők a Kádár-rendszerben sem lettek kismimizettek, élen jártak a rendszer kiszolgálásában, pozícióik megintgathatatlanok. A gyerekeik lázongása az Aczél György védnökségét élvező mutatvány. Aki szintén zsidó.

ANYA: Appel Gyurka.

APA: Utazhatnak New Yorktól Neb-raskáig, kockázat nélkül élhetnek rendszerellenes kicsapongásaiknak.

BOLDI BÁC SI: Ellentétben a rendszerrel ténylegesen szemben állókkal, akiknek valóban van veszténivalójuk.

APA: De Kádár okosabb, mint Rákosi, nem akar további mártírokat, viszont mi politikai szerepet nem vihetünk, mert a lakosság keresztény és magyar derékhada tehetetlenségre ítéltetett, egyetlen feladatunk, hogy rendes életünkkel képviseljük dafke azt, amit ezek még képviselni hagynak nekünk.

BOLDI BÁCSI: Járjunk templomba, olvassuk a *Magyar Nemzetet*, ne felejtsük a magyar *Hiszekegyet*, őrizzük a lángot, míg el nem jön a mi időnk.

ANYA: Zsidó van benne.

BOLDI BÁCSI: Klárikám, add ide, majd én megkeverem. Alikám, meginnék egy konyakot.

ANYA: Észak, dél, kelet, nyugat

NAGYMAMA: Klári, Boldi, Ali, Mama.

APA: A Szabad Európa százszor bemondhatja a nevüket, az oroszokat nem ezek a zsidó gyerekek fogják térdre kényszeríteni.

BOLDI BÁCSI: Ahogy mondd, Alikám, színjáték az egész.

APA: Macska–egér műsor a Nyugatnak.

DÁVID: (*Apa, Anya, Boldi bácsi és Nagymama bridzsezni kezdenek.*) A magyar középosztállyal nincs dolgom. (*Etelka néni palacsintát hoz Dávidnak, nézi, ahogy eszik.*) A polgárosodás motorjával, a zsidósággal szemben frusztrált, irigykedő, gyanakvó, gyűlölködő bagázs. A modern kultúráteremtéssel szemben a keresztény álságosságokba balzsamozott pogányság. Középosztálynak mondja magát, miközben elfásult feudális gyökérezetű dzsentrik gyülekezete, ingyenélő hivatalnokoké, úgynevezett úriembereké és úriasszonyoké, méltóságos, nagyságos és tekintetes nímándoké, kurzusideológiától átítatott elméjű tanároké és professzoroké.

ANYA: Egy káró.

DÁVID: Wagnerről, Thomas Mannról lövésük sincs, Klee, Malevics ördögfüst nekik, Meyerholdról nem tudják, hogy eszik vagy isszák, Bartókot ugatják, József Attilát leprolizzák, Lukácsot lezsidózzák...

APA: Egy pikk.

DÁVID: ...nekik Prohászka Ottokár a filozófus, ez a nemzetvédő fajpap.

NAGYMAMA: Két treff.

BOLDI: Passz.

DÁVID: Vajda Lajosról nem hallottak, az Európai Iskoláról fogalmuk sincs.

ANYA: Két kőr.

DÁVID: Kulturális horizontjukon Erkel álromantikus történelmi tablói, Benczúr mázolmányai, Szabolcska Mihály, Fadrusz népies, csöpögő idilljei, Surányi, Nyirő és további heccmesterek és szélmalomhuszárok értékelhetetlen közleményei.

APA: Két pikk.

DÁVID: Jávor Pál hetyke bajsza és az operettek hagymázás marhaságai.

NAGYMAMA: Négy kőr.

DÁVID: Magyarország végzete ők, tisztelet a kivételnek, Márainak mindekelőtt, aki egyedül levonta a konzekvenciáit ennek az immunbetegségnek, amit keresztény középosztálynak neveznek eufemisztikusan.

BOLDI: Passz.

DÁVID: Ki nem állhatom ezt az egész keresztényközép-főzeléket. A Horthy-műsor kártékony politikai giccs, Feszty-körképestől, Herczeg Ferencstől. Kiütést kapok ettől a hamis tudattól, attól, hogy ezek a keresztény közepek meg vannak győződve róla, hogy ha a föld Isten kalapja, Magyarország a bokréta rajta. Provinciálisnak és hazugnak és önsajnálónak tartom minden gesztusukat.

ANYA: Így még senkit nem láttam enni. Mintha otthon éhezették volna, Etelka néni palacsintáiból egy ültében megeszik két tucatot, anélkül, hogy megrágná őket.

NAGYMAMA: Szegény Dávid, tényleg folyton éhes.

APA: Dávid egy izgága zsidó srác, be van sózva reggeltől estig. Állandóan izzadságszaga van, egy napig kell szellőztetni utána. De a kórházban a nővérek imádták, József Attilát sza-

valt, dupla párizsit kapott vacsorára, külön teát, mindenkit levett a lábáról, olyan volt, mint egy gyerek.

Dávid! Még mindig nem hoztad vissza a Joyce-ot, amit egy hétre kértél kölcsön!!!

Tizenegyedik jelenet

NAGYMAMA: Etelkám, azt az egy szem babot ne felejtse el. Kicsi titok, de ez a titka a levesnek. Az egy szem bab. A húsleves a babszem híján nem is húsleves.

ETELKA NÉNI: Juci néni, ez az egy szem bab a maga mániája. Kíváncsi lennék, ha valaki elé odatennék a maga levesét, benne az egy szem babbal, és az én levesemet bab nélkül, meg tudná-e mondani, melyik a babos, melyik a bab nélküli. Biztos, hogy nem. Mindig ezzel nyúz engem, ezzel a babbal, néha már nincs is kedvem húslevest főzni. Csinálja maga a húslevesét úgy, ahogy magának tetszik.

NAGYMAMA: Etelkám, nem értem, maga miért ellenkezik, miért csinál keleti kérdést az egy szem babból. Nem szólok én bele semmibe. A konyhában már a maga ízlése diktál. Nem szólok bele, mikor, mit, hogyan főz, Etelkám. Nem szólok bele a paprikás krumplijába, pedig nekem zsíros. Nem szólok bele a káposztás tésztájába, pedig mindig túlborsozza. Nem kifogásolom a palacsintáját, pedig a tésztája mindig vékonyabb a kelleténél. A székelykáposztáját sem kritizálom, pedig édesebb, mint szeretem. Sorolhatnám. De a húslevesben ragaszkodom az egy szem babhoz. Ennyihez talán még jogom van, ennyi még jár nekem, ez az egy szem nyomorúságos bab.

ETELKA NÉNI: Juci néni, hagyjon már engem az egy szem babbal, ne székáljon. Mit flancol az egy szem babbal, mit úrinősködik? Mit játssza itt nekem a nagyságos asszonyt? Ha ennyire nem tetszik magának, amit csinálok, én el is mehetek. Csak a doktornő miatt nem megyek, miatta maradtam eddig is. Tudja, hány helyen becsülnek meg engem, szeretik a székelykáposztámat...

NAGYMAMA: Ebből elég, Etelka, tudja maga, milyen háztartást vezettem, amíg nem kellett felköltöznünk Pestre?! Annak maga a közelébe se jöhetne. Maga nálam legfeljebb cseléd lehetett volna. Abban a háztartásban nem volt pardon, mindenki azt csinálta, amit mondtam. Pontosan úgy! És itt a saját lányom lakásán már nem lehet egy szavam se?! Csak maga dirigálhat, minden csak úgy történhet, ahogy maga kitalálta?! Azért se szóltam eddig, hogy nem használja a damasztot, mindig csak azokat a vacak papírszalvétákat. Mélytányérba adja fel a mákos tésztát. Kanállal a pörköltet. Vizes pohárban a bort. Összemossa a színeset a fehérrel. Se vége, se hossza...

ETELKA NÉNI: Ha maga mindent ennyire tud, akkor tessék, mosson, főzzön, takarítson, cipekedjen a piarcon, ültessen virágokat, tegye fel a függönyt, mossa le az ablakokat, törölgessen, szidolozzon, porolja ki a szőnyegeket, vasalja az ágyruhát és a párnahéjat, keljen ötkor! Megyek, aztán csak hajkurássza az egy szem babját.

ANDRIS: Rátarti vagy, nagymama! Hálátlan, gőgös és beképzelt, korlátozott a gondolkodásod, társadalmi osztályod rögeszmés és kispolgári és hideg! Hideg! Hideg!

DÁVID: Csókolom!

Tizenkettedik jelenet

Házibuli Horváth Katinál.

ANDRIS: Vannak már? Úgy látom, mi vagyunk az elsők.

HORVÁTH KATI: *(rúzsos, szempillát fest)*
Nem mondtad, hogy Dávid is jön.

ANDRIS: Dáviddal nem tudtunk elválni, Schopenhauerről és Wagnerről beszélt, Nietzschéről, elindultunk a Feneketlen-tó körül, de tudod, milyen, nem tudja abbahagyni, úgy beszél, hogy megszűnik az idő, eltűnik a tér, gyalog jöttünk, mondtam neki, hogy lesz nálad ez a buli, de mire kimondtam, már itt voltunk.

HORVÁTH KATI: Nem állítom, hogy örülök, de most már mindegy. *(Táncolni kezd Andrissal.)*

DÁVID: Megmondtam, előre tudtam, Andris, hogy Horváth Katival nincs dolgod. Nézz körül! Micsoda lakás, mindig ezek az óriásposztterek a falon, mindenhol ezekben a lakótelepi lakásokban folyvást az óriásposztterek. Padlószőnyeg és PVC, koloniál mindenütt. És a könyvek! Szilvási, Berkesi, Moldova. Jó esetben Fejes. Lányok és fiúk évkönyve, a vászonkötéses világirodalom-sorozat kilóra. Búvár zsebkönyvek. Úgynevezett fotelágyak. Bútorsorok mindenütt! Nézzük csak, hátha akad egy minibár a tévé-oltár alatt!

HORVÁTH KATI: Tudtam, hogy ez lesz, megérkezik, és mielőtt elkezdedne bármi, a kedvemet tönkreteszi, lefáraszt, az idegeimre megy. És mi lesz itt még, ha megjönnek a többiek, és megiszik két pohárral. Dávid nem bírja a szeszt, miközben azal kérkedik, hogy ő bírja a legjobban. Mindenből vetélkedőt csinál, és minden versenyszámban magát hirdeti ki győztesnek!

DÁVID: Amúgy sincs itt semmi keresnivalóm, fecsegetek, riszáljátok magatokat, fennhéjázatok, szaporítsátok a szót, gyarapítsátok a semmit, merengjete a rossz boraitok fölött, szálljon a fejetekbe a dicsőség az ipari szeszekről, járjátok csak a valakik táncát a senkiháziak álarcosbálján, mulassatok jól! *(eltűnik)*

Acapella éneklük:

Nézd, milyen szép az éjjel,
Ránk köszönt csillagfénnel,
A Hold mily fényesen ragyog
És én oly boldog vagyok.
Jöjj, ne félj, senki se lát,
Bújj hozzám, ölelj át!
Két fénylő szemed látom,
Oly szép ez, mint egy álom...
Jöjj, semmitől se félj,
Ha majd elmúlik az éj,
Én itt maradok veled,
Nyújtsd hát a két kezéd...

MOSODÁS: A jelenlevők megkönnyebbültek, hajnalig tomboltak. Te vodkamámorosan elájultál, Horváth Kati mellett ébredtél késő délelőtt.

HORVÁTH KATI: *(ágyban)* Na, kis híján sikerült tönkretenni a bulit. Ha mindent ennyire tudnék előre, lottóötösöm lenne. Dávid nélkül meg sem tudsz mozdulni. Már úgy beszélsz, mint ő, az ő szavait használod, a gesztusaid ugyanolyanok, mint az övéi, valósággal bele vagy szeretve Dávidba, ha köztem és közte kellene választanod, őt választanád. Nem veszed észre, hogy Dávid csak monologizál, ehhez a monológhoz keresi a hallgatóságot, te meg csak iszod a szavait, a tátott szádon át önti beléd Dávid a nagy okosságait.

ANDRIS: Dávidot te nem érted. Dávid nélkül engem sem értesz, Nietzsche nélkül és Dosztojevszkij nélkül nem

értesz. Pontosan tudod, hogy ebben az országban nem lehet élni, aki ebben az országban kilép az utcára, villamosra száll, bemegy a postára, a közértbe, beül egy orvosi rendelőbe, strandol a Balatonnál, az rabszolga, az önkéntesen hajtja igába a fejét, a kisszerű, a szabadsággal szemben szövetkezett pártállam kollaboránsa. És ne mondd, hogy nem szeretlek, mert ha nem szeretnélek, nem beszélnek hozzád úgy, ahogyan beszélek. Tudom, nem tehetsz róla, de te is be vagy hajtogatva a sablonba. De olvastad József Attilát, olvastad Thomas Mannt, Rimbaud-t, nem sorolom. Hallgattunk Bartókot eleget. A kultúra a kizárólagos otthonunk, ha csak egy jottányit engedünk ebből, végünk, mi is mehetünk a postára, a közértbe, a strandra, nézhetjük a tévét, olvashatjuk az újságokat.

HORVÁTH KATI: Aki József Attilát olvas, Bartókot hallgat, annak is be kell mennie a közértbe, a postára sőtöbbit, mert vásárolni kell és fel kell adni a számlákat. Könnyű neked az Eszék utcából osztani az észt. Könnyű Dávidnak, semmi közöttök az élethez. Hol éltek ti?

MOSODÁS: Az Eszék utcában.

HORVÁTH KATI: Lila ködben.

MOSODÁS: Az Eszék utcában.

HORVÁTH KATI: Az Eszék utcában, százötven négyzetméteren...

MOSODÁS: *(miközben Horváth Kati beszél)* Horváth Kati mindent beleadott, de te nem, nem tágtóttál. A szabadság, a függetlenség, ezt hajtogattad. Micsoda rögeszmék! Fogalmad sincs róluk. Az itt nem élő itt életed rögeszméjének a foglya vagy.

HORVÁTH KATI: ...mert az anyád vásárol, az apád megy a postára, Etelka néni főz, mos, takarít, begyáz helyetted, megcsinálja a kaka-

ódat, és semmi kétségem, hogy tíz év múlva ugyanígy lesz, te pedig Dáviddal rovod a köreidet, lamentáltak és átkozódtok, míg a lamentálás és az átkozódás költségeit mások állják. Maradsz Dávid famulusa, mert ő, szemben veled, nemcsak lamentálni és átkozódni fog, hanem csillapíthatatlan energiáival majd megírja a hexameterait, a regényét, a mit tudom én mit, szerez magának mindig csajokat, pályára áll, te pedig koslathatsz a nyomában, élethoszsziglan.

ANDRIS: Nem így lesz. Ha együtt élhetnénk, minden másképp lenne. Szeretlek, Kati, ha kitartasz melletttem, én is megírom a regényem, megmutatom ezeknek, hogy az élet más hol van, ehhez gyűjtöm az erőt, ehhez kell erőt adnod neked is, nem hagyhatsz cserben. Nem akarok az Eszék utcában megszáradni, semmi kedvem egy életen át a Jókai-összes, a Mikszáth-összes, a Hóman-Szekfű-összes, Horthy emlékiratai, Erdély és a Felvidék történetének rettentő kötetei, a családi címer, többkötetnyi Biblia súlya alatt penészedni, a gyerekszobámban meg Platónt és Wittgensteint olvasni. Hallgatni, ahogyan a szüleim és a további keresztény közepek a bridzspartin licitálnak, a kifosztott ország sorsa fölött jammerolnak, rög- és téveszméik labirintusában keringenek.

HORVÁTH KATI: Nekem jövőre dolgoznom kell, nekünk nincsenek tartalékaink, az apám meg is mondta, érettségi után nem tart el, és én nem is akarok tovább az ő pénzéből élni. Igen, Andris, nekem el kell helyezkednem, akármit gondolsz, munkahelyet kell keresnem, pénzt kell keresnem, és keresni fogok és találni fogok. Én is szeretlek, de alkoholtól

és könyvekből nem lehet építkezni, kamasz vagy, végletesen és menthetlenül gyerek.

Tizenharmadik jelenet

ANYA: (már Andris nyakán) Képzeld, felhívott a Borika, tudod, aki már ősszel megígérte, hogy amint lehet, elintézi, hogy a Boldizsár Iván szerkesztőségében dolgozhass. Azt mondta, a jövő héten kezdhetsz náluk. Borika régi betegem, nagyon szeretem, szegény állandóan a vérnyomásával küszködik. Felhív, menjek, csináljak valamit. Mindig kimegyek hozzá, miközben már az én vérnyomásom is az egekben, hiszen nem tudok mást tenni, mint megmérnem, valóban magas, megiszom nála egy kávé, irtó finom a Borika kávéja, mondom neki, szedje a vérnyomáscsökkentőt és a vízhajtót, és ne idegeskedjen. Megígéri?

BORIKA: Megígérem.

ANYA: Beszedi?

BORIKA: Beszedem.

ANYA: Aztán nem változik semmi. De ettől függetlenül nagyon helyes úri-asszony a Borika, jó dolgod lesz ott.

ANDRIS: Na, éppen a Boldizsár Ivánhoz!

ANYA: A *New Hungarian Quarterly* főszerkesztője! Aczél György jó pajtása!

ANDRIS: Múltkor is láttam a tévében, ott ült valami Hazafias Népfrentrendezvényen, a szokásos fehér lepedővel letakart asztal mögött, ott bóbiskolt pont úgy, ahogyan ezek szokásosan bóbiskolnak, ezeréves káderek, vén trottyok, Kádár hűségesei. Ezekkel semmi dolgom.

ANYA: Andris, lehet, hogy ezekkel nincs dolgod, de neked senkivel nincs dolgod, ellébecolod az élete-

det, mindenre nemet mondasz. Még kisfiú voltál, és már nem akartál fodrászhoz jönni, a fülednél fogva húztalak, miközben te azt mondogattad, battyameg, battyameg. Mondtam, hogy tanulj meg autót vezetni, nem akartál. Reggel vittelek teniszezni, abbahagytad. Mit akarsz tulajdonképpen? Lehetnél volna újságíró az üzemi lapnál, az sem kellett.

ANDRIS: Persze, az üzemi lap, hogy majd abba írok! Nem lett volna abban sem köszönet, semmi más, mint hogy reggelente magam bújok bele a kék és olajfoltos köpenyembe, miután a kakaómat sebbel-lobbal felhörpintem. Legkésőbb fél hétkor! Pont ez hiányzott volna!

MOSODÁS: Ne áltasd magad! Eszed ágában sem volt megégetni a szádát a forró kakaóval. Nem tudom, mi volt az eszed ágában. Szeretnél volna lenni, mint Petri, a föld alatt, a sárga föld alatt, vagy Hajnóczy, a bunkerborozókban, délelőtt, aztán delíriumosan bámulni a fehér papírt, míg meg nem érkezel a hön óhajtott Perzsiába...

ANYA: Van egyáltalán elképzelésed arról, mit szeretnél csinálni?

ANDRIS: Itt élünk, egy ilyen félelmetes, megfélemlítő és nevetséges világban, ebbe mindenkinek külön-külön bele kell törődnie, és hány százezer és hány millió ember beletörődött már ebbe ebben a legnevetesegebb és legfélelmetesebb hazában. Mert ebben az országban csak a hazugság visz előre bármit. Ebben az országban az igazságnak csak vádemelés, elítéltetés és megcsúfolás lehet a következménye. Ennek az országnak az egész népe a hazugságba menekült.

ANYA: Remekül hangzik, csak ebből nem élünk meg. Mit gondolsz, ami-

kor engem '56 miatt nem vettek fel az egyetemre, jókedvemben laktam egy fűtetlen albérleti szobában? Összesen egy szimplát tudtam meginni az Éva presszóban, órákig ültem mellette, mert ott meleg volt, de készültem a felvételire, és mellette dolgoztam laborasszisztensként. Azt hiszed, hogy az fáklásmenet volt, ingyenebéd, villásreggeli?

ANDRIS: Rendben, ha muszáj, elme-
gyek a Boldizsárhoz.

ANYA: Majd jövök. (Ne búsulj, rózsám...)

ANDRIS: Valóban jobb, mint egy bányában, végül is a Hamburger Miska is benzinkutas lett filozófus léte.

BORIKÁ: *(már bent)* Ma jön az új fiú, az Ambruska... Andriská, a doktornő fia. Imádom a Klárikát, az egy olyan rendes orvos, ha hívom, mindig jön, tudod a magas vérnyomásom miatt. Ma éjjel is majdnem kihívtam, mert fél kettőkor, hajnalban arra ébredtem, valami nincs rendben, biztos magas a vérnyomásom, megmértem, és tényleg magas volt, de még milyen magas. 180 per 120. Aztán inkább olvastam egy kis Agatha Christie-t, attól nyugszom meg a leginkább, a gyilkosságok valahogy megnyugtatónak, megnyugtató, hogy van rosszabb, mint a magas vérnyomás. Le is ment 150 per 90-re, erre el tudtam aludni. Le kell tennem.

ANDRIS: Kezétcsókolom, Pálffy András vagyok.

BORIKÁ: Szervusz! Nagyon vártunk. Én vagyok a Bori néni, a titkárnő, a mindenés. Én főzöm a kávé a szerkesztőségnek, felvarrom a gombját a főnöknek, ha leszakad, olyan öreg, özvívz előtti öltönyökben jár, hogy nem győzöm varrni a gombjait. Én intézem a telefonokat, én tisztázom le a cikkeket, a postára viszem a levele-

ket, én főzöm a kávé, de ezt már mondtam, na, gyere beljebb, mit állsz ott olyan megszeppenten. Nézz körül! Jó dolgod lesz, anyád mondta, hogy a felvételire készülsz, itt lesz időd olvasni, hallom, filozófiára és németre akarsz jelentkezni, ez tetszeni fog a főnöknek. A leveleket azonnal kell kézbesíteni. Tízre legyél bent, délig összegyűlnek a levelek, berakod a táskádba, aztán mehetsz. Anál az asztalnál berendezkedhetsz.

(Boldizsár jön. Aktatáska...)

BOLDIZSÁR: Jó napot. Bori, jöjjön be.

BORIKÁ: Jövök. Andris, szólok, ha jöhetsz.

BOLDIZSÁR: Bori, hívja fel nekem a Köpeczit!

BORIKÁ: Igen, főnök, azonnal! Andris, jöhetsz!

ANDRIS: Tiszteletem, Pálffy András vagyok.

BOLDIZSÁR: Boldizsár. Üdvözlöm. Hallottam a Borikától magáról.

BORIKÁ: *(tárcsáz)* Szekeresné, Borika vagyok a Boldizsár titkárságáról, Boldizsár elvtárs a Köpeczi elvtársal szeretne beszélni.

BOLDIZSÁR: *(Andrisnak)* Egyetemre készül, ugye? Magyar-német szakra?

BORIKÁ: *(a telefonba)* Értem.

ANDRIS: Nem, nem, német-filozófiára.

BOLDIZSÁR: Az komoly dolog, nálunk, amikor nincs dolga, tanulhat, olvashat.

BORIKÁ: *(Boldizsárnak)* Főnök, a Köpeczi elvtárs éppen tárgyal.

BOLDIZSÁR: Akkor hívja később! A kultúrpolitika szürke eminenciása.

(a szobájából) Bori, hívja fel nekem az Aczélt!

BORIKÁ: Igen, főnök, azonnal.

BOLDIZSÁR: Munkára, fiatalember!

BORIKÁ: *(tárcsáz)* Boldizsár Iván titkárságáról vagyok, Szekeresné, Bo-

rika. Boldizsár elvtárs az Aczél elvtárssal szeretne beszélni! Tartom! Főnök, az Aczél elvtárs van a vonalban, kapcsolom!

BOLDIZSÁR: Halló! Parlons nous en personne, d'accord, George.

ANDRIS: A kora délelőtti órákban teljesen egyedül voltam, én értem be elsőnek. A postaládából a hónom alá nyaláboltam a leveleket, felcaplattam az emeletre, beléptem a szerkesztőségbe, asztalról asztalra néztem a fordításokat, versek korrektúráit, prózárészletek széljegyzeteit. Mentem előre, egészen Boldizsár üres szobájáig. A lepecsételt szektorban voltam, államtitkok közelében. *(egyre izgatottabb)* Boldizsár asztalán kutattam. Dossziékat nyitogattam, aztán – még merészebben – borítékokat. Az egyiken ez állt, „Aczél, '56”. Vaskos iratcsomó bukkant elő, a forradalom harmincadik évfordulójára, a *L'Humanité*-nek szánt, Aczél Györggyel készült interjú leirata. „Kedves Iván, nem véletlenül fordulok hozzád ebben a rendkívül fontos helyzetben” – így kezdődött a levél. Boldizsár az interjút széljegyzetekkel látta el, bizonyos pontokon óvatosságra intette, másutt nyíltságra sarkallta barátját és elvtársát, Aczél Györgyöt. Az önkényuralom, a Rajk-temetés, a szocialista vívmányok megőrzéséért fellépő Kádár-kormány útvesztőiben la-
vírozott Aczél és Boldizsár. Diplomáciai rafinériával egyensúlyoztak, de a széljegyzetek látni engedték: mindketten tisztában vannak azzal, hogy a felkelést nem a fasiszta és az imperialista elemek cselszövése mozgatta, nem a Szabad Európa Rádió ármánya, hanem munkások és kamaszok harcoltak a pesti utcákon a szovjet megszállókkal szemben. Tisztában vannak vele, tehát hazudnak. De '56-

ról hallgatni kell, '56 tabu, '56-on múlik a rendszer sorsa, és '56 fölött ezek rendelkeznek. A Boldizsárok és az Aczélok.

BOLDIZSÁR: *(Jön, ugyanaz az aktatáska.)* Jó napot!

BORIKA: Jó napot, főnök.

BOLDIZSÁR: Bori, küldje be hozzám a fiút!

BORIKA: Igen, Iván, küldöm! Andris, menj be a főszerkesztő úrhoz, beszélni szeretne veled!

ANDRIS: Tisztelem, főszerkesztő úr!

BOLDIZSÁR: Szervusz, fiam. Hallom, nem sikerült a felvételid a német-filozófiára. Szóltak az egyetemről, kértem, értesítsenek. Ennyi pont az ELTE-re nem elég, de elintéztam, hogy a nyíregyházi tanárképzőre felvegyenek magyar–német szakra.

ANDRIS: Köszönöm szépen!

BOLDIZSÁR: Egy régi barátom segített. Szeptembertől ott kezdhetsz, és ha jók az eredményeid, egy év után átjelentkezhatsz Pestre.

ANDRIS: Köszönöm szépen, főszerkesztő úr.

BOLDIZSÁR: Sok sikert, viszlát!

BORIKA: Hát, Andriskám, akkor vigyázz magadra, aztán ne felejs el minket! Hiányozni fogsz, kivel megyek majd a postára?! Na de most előtte a nyár, Balaton, lányok, élvezd ki a vakációt!

A színészek bejönnek, és acapella éneklik:

Elmegyünk, egy szép nap innen el-
megyünk,

S velünk jön a szerelem
engedd, hogy így legyen.

Életünk megszépíti egy fénysugár.
Elkísér az indián nyár.

ANDRIS: A behívó rajtaütésszerűen ért. Ma hétfő van, csütörtökön el-
visznek.

A homályos Kispilseni sörözőben korsót kértem, és rövidet. Az ablakhoz ültem, a szemben lévő jelmezkölcsönző kirakatát bámultam, ittam a sört, a sejtjeim jólesően zsibongani kezdtek.

MOSODÁS: Egyedül voltál a kocsmában, a pultnál a Csonti csapos mosogatott, a poharakra és korsókra folyatta a vizet, hallgattad a halk csörömpölést, a csobogást.

ANDRIS: A jelmezkölcsönzőből egy lány lépett a járdára. Horváth Kati jutott eszembe, majd Dávid. Ebben a sorrendben kéne nekifognom, gondoltam. Horváth Katit megbékíteni, Dávidot előkeríteni. Viszont kapkodni nem akartam. Úgy jártam el, ahogyan Hésziodosz könyvében a perzsák. Minden józanul meghozott döntésük után berúgtak, majd részegen újra megvitatták, és csak akkor cselekedtek, ha részegen ugyanarra jutottak, mint józan ésszel. Kértem még egy kört. Igaz, nekem nehezebb a dolgom, mert egyedül vagyok perzsa, nincs mellettem egyetlen másik perzsa sem, akivel józan és részeg tanácskozásunk eredményét összehavethetném. Nekem egyszerre kell lennem több perzsának. A többi perzsa ugyanis távol van, ez a bökkenő. Nincsenek itt, rájuk nem számíthatok. Dávid kizárva, ő a legkevésbé perzsa, Horváth Katira sem apellálhatok, szintén nem perzsa. Mindketten perzsaellenesek. Dávid és Horváth Kati nem állhatják a perzsákat, igaz, hogy egymást sem. Horváth Kati azt hiszi, Dávid perzsa, Dávid szentül meg van győződve róla, hogy Horváth Kati sem nem perzsa, sem nem nem-perzsa, pusztán értelmezhetetlen és bosszantó ismeretlen, úgynevezett zavaró tényező az életemben. *(a Mosodásnak)* Te sem

támogattál, semmiféle perzsa nyomásnak nem engedél.

MOSODÁS: Némán követtem az eseményeket, a harmadik kört meg sem vártam. Visszavonultam, magamba zárkoztam.

ANDRIS: Én pedig megittam az újabb korsó sört és vodkát. Hamarosan részeg perzsákként, na jó, két perzsákként ültem az ablak melletti párkányra könyökölve, annak a döntésnek a teljes bizonyosságában, hogy szükségem van még egy körre.

Tizennegyedik jelenet

ANDRIS: Katona leszek, tizenegy hónapra bezárnak.

MOSODÁS: Nem hitted el, hogy ez veled megtörténhet. Biztos voltál benne, az orvos szüleid ezt is elintézik.

ANDRIS: Nem létezik, hogy be kelljen vonulnom!

ANYA: Meglátod, nem tart olyan sokáig az egész, a Mihály Feri megígérte, hogy a kiképzés után, az csak egy hónap, felhoz Pestre. A Petőfi lakatnyába, az meg itt van a Budaörsi úton...

ANDRIS: Nem hiszem el, hogy ez velem megtörténhet!

ANYA: A Feri unokatestvére ismeri a Biszkut, már dolgoznak az ügyön.

NAGYMAMA: Jól fog állni rajtad az egyenruha, olyan fess leszel, mint az Erzsók fia negyvenben, amikor bevontunk Erdélybe.

APA: Nem egy nagy dolog, más is kibírta, te is ki fogod bírni. Nem tartjuk megengedhetőnek, hogy visszaéljünk a szakmánkkal, a hivatásunkkal!

ETELKA NÉNI: Meglátod, ott majd megerősödsz, igazi férfi válik belőled. Aki nem katonaviselt, az férfiember nem lehet.

APA: Nézz magadba, fiam! Na jó, ne tollászkodjunk tovább, lassan indulhatunk.

ANDRIS: Akikre máskor kárörömmel legyintettem, a napi robotosokra, jószerivel mindenkire, aki reggel nyolctól délután négyig gyártja és viszi ennek az országnak a szennyét, most bármelyikükkel cserélnék.

APA: Nézz magadba, fiam! Eddig azt csináltad, amit az úri kedved diktált!

MOSODÁS: Igen, eddig védve voltál, kiváltáztott életedben minden a rendelkezésedre állt. Kiszálltál az autóból, anyádék elbúcsúztak, ott toporogtál a Keleti pályaudvaron bűnbánó, viszontagságos fejfel, ismeretlen arcok között. Ezúttal nem te válogatod meg a társaságodat. Bénító harag és keserűség tombolt benned.

ANDRIS: Közönséges személyvonattal szállítottak bennünket. Magunk mögött hagytuk a Bartók Béla utat. A vasúti híd rázkódott, eddig csak alulról hallottam, amint mentem Horváth Katihoz. A híd alatt mindig kívántam valamit. Hogy bocsásson meg Horváth Kati, menjenek ki az oroszok, vegyenek fel az egyetemre.

MOSODÁS: Jó. Jó. Jó. Megérkeztél a marcali laktanyába, ez eddig korrekt. De nem beszéltél senkivel, nem beszélt hozzád senki? Órák teltek el, és semmi, semmi?

ANDRIS: Nincsenek történeteim, a legkevésbé sem tudok tréfás, de megrendítően tanulságos történeteket elmondani. Azok ott maradtak a körletekben, az emeletes ágyak szivacsában, a gazzal vert gyakorlótereken, a teherautók platóján. Az olajos ágyúcsövekben, az orosz géppisztolyok tölténytárában.

MOSODÁS: Lefényképeztek. Katona-könyved lett, benne a kimenőruhában készült portré.

ANDRIS: A körlet horkolt, szuszogott, rázkódott. Magában beszélt. Fingtak és nyögtek az újoncok. Nyikorogtak az emeletes ágyak vasszerelvényei.

HANGBEJÁTSZÁS: *(velőtrázó ordítás)*
Jó reggelt, elvtársak, ébresztő föl!

ANDRIS: A lámpák felgyulladtak. Öt percet adtak a fogmosásra és a szarásra. A véce hideg volt, kék. Ötöt adtak az öltözésre.

KATONA: Reggeli tornára felkészülni!

ANDRIS: Surranót, gyakorlónadrágot, atlétát kellett felvenni.

KATONA: Sorakozó, elvtársak, egyes raj, kettes, hármas. Sorakozó!

ANDRIS: Húsz perc menetelés egy helyben, bal-jobb-bal.

KATONA: Irány a sportpálya, lépés, indulj!

ANDRIS: Öt kör, aztán vissza a körletekbe.

KATONA: Reggelihez felkészülni!

ANDRIS: Az épület előtt megint helyben járás.

KATONA: Szakaszz, állj! Egy, kettő! Vigyázz! Irány az étkezde, lépés, indulj! Bal-bal-bal-jobb-bal.

ANDRIS: Szürke, téglalap alakú épületek, az útvonalak mellett transzparensek. Az imperialista ellenségről, a szocialista hazáról, a diadalmas Varsói Szerződésről, a szovjet-magyar barátságról.

MOSODÁS: Mindennap rádöbentél, hol vagy. És írtad a leveleket vége láthatatlanul, könnyező és könnyörgő leveleket írtál, fogadkoztál, hogy megváltozol. Szüleidet, ahogyan eddig még sosem, drága szüleidnek nevezted. Horváth Katit, mint még sosem, becézted, egyetlenednek hívtad, szerelmes tanúsítványokkal árasztottad el.

ANDRIS: Közelgett az egyhetes hadgyakorlat, kitelepülés, tábori körülmények, éleslövészet.

KATONA: Ez itt a könyvtár, elvtársak.
 ANDRIS: Képtelen állítás volt. Könyvek is vannak itt.
 MOSODÁS: A könyvtár vasárnap zárva volt, bús tekinteted sem akadt volna meg rajta, ha észre nem veszed, hogy hátsó ajtaja csak lazán illeszkedik a keretre, azaz nincs zárva.
 ANDRIS: Felmentem a bejáráshoz tapadó három lépcsőfokon, és meglöktem az ajtót. Az előtér üres volt. Bentől hangokat hallottam, továbbmentem, és benyitottam. Nem voltak sokan, tízen talán. Sorban álltak. Egy pálinkásüveg járt előre-hátra, kézről kézre. Nem láttam, mi történik elől, megkerültem a sort. A könyvespolcok között, a földön egy lány feküdt, szoknyája a nyakában. Fölötte egy katona ütemesen mozgott, a nadrágja letolva, nagy, zsíros fenéke pucéran világított. A lány feje oldalt bicsaklott, szeme üres volt, karjai szétvetve. Az arcán félbemaradt mosoly, szétkenődött smink, bárgyú, félig öntudatlan, révült tekintet. A gyakorlóruhás befejezte, felállt, gatyába rázta magát, a farkát visszagyúrte, derékszíját meghúzta, a mögötte állók felé fordult, vigyorgott, hüvelykujját felfelé mutatta. Nem tudom, mennyi ideig tartott, nem tudom, mennyi ideig voltam ott. Na, mire vársz, van még hely, szóltak ki a sorból. Addig álltam ott, amíg a következő katona kigombolta a sliccét. Akkor elindultam a Búvár zsebkönyvek és Csehov művei között kifelé. Homlokomat a könyvtár falának támasztottam, és kiokádtam mindent.
 MOSODÁS: Úgy teszel, mintha itt szakadt volna el a cérna, mintha elbíráhatatlan teher miatt adta volna be a kulcsot, és szóltál anyádnak, segítsen. Ennél jóval prózaibb volt a helyzet.

Jött a hadgyakorlat. És, nem utolsóság, jött a nyár, az érdekeid vezettek.
 ANYA: *(jön, énekel)* Ne búsulj rózsám, mert az egy garast sem ér, ha minden kötél szakad, bejuttatlak a Honvéd kórházba, szólok a Kertész Marinak, *(tovább énekel)* lesz még szőlő, lesz még lágy kenyér.
 ANDRIS: Két hónapig bent tudnak tartani, két hónappal a marcali szolgálat megrövidíthető.

A színészek bejönnek, és ezt a dalt éneklik acapella:

Úgy szeretném meghálálni,
 Két kezemmel megszolgálni,
 Azt, hogy felnevelt, dédelgetett, erőfelett
 Légy ezentúl mindig boldog,
 Míg én élek, nincs több gondod,
 Én vigyázok rád már ezután.

Tizenötödik jelenet

ANYA: Nézd, vettem egy csikos fürdőköpenyt, egy csikos papucsot és egy kockás pizsamát.
 ANDRIS: Életemben nem hittem volna, hogy ennyire örülni fogok egy fürdőköpenynek, papucsnak, kockás pizsamának.
 ANYA: Pedig hányszor mondtam, hogy az ágyban is rendesen kell öltözködni, nem csak úgy gatyában beledőlni.
 ANDRIS: Vasárnap délután apám Zsigulijával, anyámmal, a pizsamával, a papuccsal és a fürdőköpennyel bementünk a Honvéd Kórházba. Apám bekapcsolta a rádiót.
 MOSODÁS: *(énekel)* No, Miss, óh, nem, nem, angolórára jöttem, meg kell tanulnom még néhány segédigét.
 ANDRIS: Apám elhozott minket, de tovább nem merészkedett, ez nem

az ő kórháza volt, nem az ő felségterülete, hanem anyámé, az ő egykori kórháza.

ANYA: Meglátod, itt jó dolgod lesz. Kertész Mari majd szépen felállítja a diagnózist: mondjuk gyomorfekély, az különösebb következmények nélkül diagnosztizálható. Három hónapig biztos kezekben leszel.

MOSODÁS: Jellemző, megint mindent a feneked alá tettek. Megint megkaptad a kakaódat.

ANDRIS: Mert járt is, ennyivel igazán tartoztak.

MOSODÁS: Tartoztak, tartoztak... Senki nem tartozott neked semmivel, nem történt más, mint hogy a hosszúra nyúlt képedet, az önsajnáló, mártír szótlanságodat minden hazautazásod alkalmával anyád szíve nem bírta tovább. Egy merő vád voltál, önző érzelmi zsarnok.

JULI NŐVÉR: Szia, Juli vagyok, gyere, ebben a kórteremben lesz az ágyad. Ott a szekrény, pakold le mindened.

ANYA: Majd én.

JULI NŐVÉR: Mindjárt ebédosztás, addig megismerkedhetsz a többiekkel. (*Andris pizsamát vesz, új fürdőköpenyt, lábát papucsba dugja.*)

ANYA: (*benéz*) Na, szia, megyek, beszéltem a többiekkel, kávé is kaptam a nővérszobában, hát, nem mondom, odáig vannak érted, ilyen snájdig honvédot rég láttak. Majd jövök.

MOSODÁS: Helyben vagyunk. Ez után igazán rád volt szabva, rád igazítva. Lehatárolt zónában, ahol nem tettek fel kérdéseket, nem vártak válaszokat. Nem kellett Horváth Kati-val kínlódnod, magyarázkodnod neki, hogy már megint eltűntél és ittál. Nem kellett Dávid filippikáit hallgatnod, hogy Hegel helyett könnyű nőknél veszejt el magad.

Szépeleghettél és andaloghattál kedvedre.

ANDRIS: Nem vitatkozom. Este vetett ágyba feküdtem, vasalt lepedőre heveredtem és ropogós párnára tettem a fejem, paplannal takaróztam. Csöpögő katéterek, kacsák, kórlapok, leletek... Sehol sem éreztem még ennyire szabadnak magam.

MOSODÁS: Na, ez jó. Szabadság. Kacagnom kell, hahotáznom. Az orvosok úgy adtak kézről kézre, mint előzékeny rokonok, nagynénik, nagybácsik. És te ezt hívod szabadságnak, mondhatom...

JULI NŐVÉR: (*kacéran*) A nagyvizit kimondta a verdiktet, ezeket az állomásokat kell végiglátogatnia, kedves Andris honvéd. Labor, EKG, sztomatológia. Az utolsó az akadályverseny legizgalmasabb állomása, belenéznek majd a gyomrodba, leeresztenek egy szondát, hogy megtekinthessék nevezetes ulcusodat. Ha mindezzel végzel, és túlélted, vendégem vagy egy kávéra a büfében.

ANDRIS: Kezelési lapommal végiglátogattam a kijelölt állomásokat.

JULI NŐVÉR: Na, hogyan vetted az akadályokat, megérdemled a kávé?

ANDRIS: Minden klappolt. Csak a gyomortükrözés van még hátra, azt áttették holnapra.

JULI NŐVÉR: Akkor is megelőlegezem azt a feketét, szívjunk el hozzá egy cigarettát. Képzeld, van most egy ilyen pletyka... A Farkas doktornő és a Faházi adjunktus, nem tudom, mennyi igaz belőle, de azt sutogják, délután, aki hamarabb végez, megvárja a másikat a sarkon. A múltkor meg mi történik. Mondom a beteghordó fiúnak, a hármas kórteremből vigye a hármaskát, a Pinta bácsit a műtőbe, ő már megy is, tolja a beteget, az utolsó pillanatban de-

rült ki, már majdnem a kés alatt volt szegény, hogy Pinta bácsi előző este meghalt, a helyére nyomban volt delikvens, akinek sima epeköve volt, azt kellett volna kihajtani belőle, aztán kis híján megoperálták vastagbéllel.

ANDRIS: Nietzsche azt mondja, a betegség a szellem velejárója. Aki bizonyos magasságokba merészkedik, az belebetegszik. De így van ez Thomas Mann *Doktor Faustus*ában is, Leverkühn, a zeneszerző az ördöggel köt paktumot, hogy megírja fő művét, aztán gonorrhéa lesz, szifilisz, persze, mindennek megvan az ára, a művészeté feltétlen. Lásd ugyanígy a *Tonio Kröger*ben az egészség és a betegség ellentétét, vagy...

JULI NŐVÉR: Ha lesz időm, majd elolvasom ezeket, de hogy a Farkas doktornő és a Faházi doktor, nem megy ki a fejemből, a Faházi ráadásul nős, nem mintha ez számítana nálam...

ANDRIS: Váratlanul fehér köpenyt és nadrágot és inget kaptam, úgynevezett laborsegédi státuszba emeltek.

MOSODÁS: Ezt is anyád intézte. Már megint megkaptad a kakaódat.

ANDRIS: Ebben az ancúgban aztán szinte az orvosokkal egyenrangú magabiztossággal hoztam-vittem a kémcsöveket, a laborleleteket.

JULI NŐVÉR: Úgy áll rajtad minden, mintha beleszülettlél volna.

ANYA: (*újra bejön*) Szia, Andris, hoztam neked mindenféle nyalánkságot, de jól nézel ki, mint egy igazi orvos, látod, mondtuk neked, hogy menj az orvosira, rád van írva, hogy ez neked való. De várj, most beugrom a Marihoz, iszom egy kávé, végre megint dumálhatok velük, mint régen.

ANDRIS: Aztán a legnagyobb meglepetésemre a vizitnél anyám fehér kö-

penyben, a főorvost övező sleppben megjelent a kórteremben. Felszábadultan, önfeledten és lelkesen közlekedett, ismét tűzközelben; körzeti orvosi életéből kimenőt kapott néhai életébe. Úgy tündökölt, sugárzott és világított, akárha a mesében, amikor a bőkezű aranyhalacska felkínálja a három kívánságot. Megadatott neki az aranyhalacska, anyámat visszavarázsolta osztályos orvossá.

ANYA: Otthon? Semmi különös. Apád jár a kórházába, délután lemegy a szokásos ásványvízért a közértbe, aztán a postára a számlákat feladni. Etelka néni jól van, most kicsit csalódott, hogy letetted a fegyvert, nagyanyád kétkelkű, örül is, meg nem is. Ja, és hívott Horváth Kati, hogy mi van, miért nem keresed. Ennyit igazán megtehetnél, ne feledd el, milyen hűségesen kitartott.

ANDRIS: Oké, majd hívom, de itt rengeteg a dolgom, még olvasni sincs időm...

ANYA: Na, akkor szia, még visszanézek az Udvarhelyi Gusztihoz, félbehagyott valami rém mulatságos sztorit, nem hagyhatom annyiban.

MOSODÁS: Ez volt az első pillanat, amikor kényelmetlenül érezted magad a kórházban. Anyád behozta a külvilágot, pontosabban a világot, amitől meg is szabadultál, meg nem is. És még valami. Rácsodálkozhatál volna arra, amit apád és anyád szajkózott, hogy az orvoslásban az események politikailag értelmezhetetlenek; jobb és bal oldali tüdőgyulladás van, de nincs osztályidegen tüdőgyulladás és nincs kommunista tüdőgyulladás. A lakosság voltaképpen a betegségeiben szabad, a betegségei kívül esnek a rendszeren. A nátha nem válogat, az infarktus nem válogat, az agyvérzést, a húgy-

hólyaggyulladás, a rákot, a gyomorfekélyt a szocializmus állása nem befolyásolja, bárkire lecsap. A gyógyításban nincs katolikus vagy ateista terápia, nincsenek világnézeti frontok, diagnózis van, operáció van, gyógyszeres kezelés van.

JULI NŐVÉR: (*kacagva, incselkedve*)

Holnap a vérellátóban vagyok ügyelet, mondtam már? Ott ülök éjszaka magányosan, tévézek és kekszet majszolok, ha kedved van, jöhetnél tévézni és kekszet majszolni velem, legalább nem unatkoznék. Na? Először egyenesen, aztán balra, aztán megint balra, végül jobbra.

MOSODÁS: Úgyis tudom, mit fogsz mondani.

ANDRIS: Este hét után, a vacsorát követően, kisurrantam a kórteremből. Macskaléptekkel haladtam, a nővér-szoba félig nyitott ajtaja előtt felgyorsítottam. Juli nővér eligazítását igyekeztem követni: először menjek egyenesen, aztán balra, megint balra, végül jobbra. Lehet, hogy rosszul emlékeztem, nem tudom, az ügyeleti szobát nem leltem. Tejúvegbetétes ajtók között tapogattam, hiába.

JULI NŐVÉR: Mit csinálsz?

ANDRIS: Úgy érzem magam, mint Kafka *A kastély*ban.

JULI NŐVÉR: Ugyan már, ne fárassz, akár Kafka vagy, akár nem, gyere be!

ANDRIS: A nyolcórás film ment, amikor beértem, a Derrick szirénázó szignálját láttam, Horst Tappert Szabó Ottó magyar hangján jelentkezett be, mellette hű samesza és segítője, a Gálvölgyi János hangján beszélő Harry bördzsekiben. A helyiségben hűtőszekrények búgtak, bennük vérral teli edények, néha feldübörögtek, bent a kémcsövek összekoccantak, jegesen csilingeltek. A falon Soltész Rezső- és Demis Roussos-posztterek, a radiáto-

rok gőzerővel mentek. Tarhonyaszárító hőség volt, mondaná anyám.

Leültem Juli nővér mellé az ágyra. Figyeltük, amint Derrick egy bankfiókban csekket vált be éppen, hamarosan sisapkás rabló ront be, fegyverrel a kezében a bevételt követeli, aztán egy zsákba gyömöszöli, majd az útját álló kuncsaftot pisztolyának agyával leteríti, kereket old, a gülüszemű felügyelő a nyomába ered, de hiába, az álarcos taxiba vágja magát, egy erdőben köt ki, a zsákmányon a taxissal osztozik, míg Derrickért hű famulusa, Harry az elmaradhatatlan BMW-vel megérkezik. Amikor a snájdig Harry azt kérdezte: *Gruberné, maga mikor látta utoljára Schmidt urat*, forró hévvel vágódtam Juli nővér ölébe. Hogy a vágyaim diktálta tempót fékezzem, időnként a képernyőre sandítottam, az egyre inkább sarokba szoruló rabló alibijén eltöprengtem.

Amikor a bankrabló tettestársával, a taxissal végzett, kis híján én is végeztem Juli nővérral, de még időben észbe kaptam, azzal hűtöttem magam, hogy spekulálni kezdtem, ki lehet a taxis magyar hangja. Juli nővér fokozódó örömének a kihallgatások alatt doromboló nyöszörgéssel, a sodróbb jelenetek során éles sikkánásokkal adott hangot, mígnem azon a ponton, amikor Derrick bebizonyította gyanúsítottja bűnösségét, *maga volt az, Schmidt úr, maga rabolta ki a bankot aznap éjjel*, mondta Szabó Ottó éltes baritonján, elérte a magas C-t, teste megfeszült, végül hálásan kiengedett.

MOSODÁS: De mi legyen Horváth Kati?

(*Horváth Kati érkezik.*)

ANDRIS: Se banán, se pilóta keksz, se rántott hús?

HORVÁTH KATI: Nem igazán értem, miért kellett elteltie ennyi időnek, hogy felhívj.

ANDRIS: *(Belecsúsztatja kezét a kezébe.)*

Ne haragudj, tudod, itt annyi mindent bíztak rám, laboros vagyok, postás vagyok, beteghordó vagyok, egy szóval minden, mire vége a napnak, szinte kipurcanok.

MOSODÁS: Rád jellemző módon igyekezted őt sürgetően a kertbe navigálni, nehogy Juli nővérral összefusson. Biztosítani szeretted volna a terepet Horváth Kati zavaró berepülésétől. Horváth Katit tartalékolni szándékoztad azokra a napokra, amelyek egyelőre beláthatatlan messzeségben rémlettek fel.

JULI NŐVÉR: Juli vagyok.

HORVÁTH KATI: Kati vagyok.

MOSODÁS: Aztán egy padra telepedtetek Horváth Katival.

ANDRIS: Na és mi volt kint mostanában?

HORVÁTH KATI: Bulikból bulikba tengtünk-lengtünk, de mindenhol ugyanaz a vége, mindenki berúg, végtelenül lefáradtunk mindig. Aztán reggel sulis, tanulás... Te meg itt vesztegelsz, aztán ki tudja, még meddig akarsz vesztegelni máshol is.

ANDRIS: Szeretlek, bízom benned, csak te is bízz bennem még egy kicsit.

HORVÁTH KATI: Ugyan már, ne álltassuk magunkat, ezt együtt hogyan képzeled? Én járok, mondjuk, az Impexbe, te meg majd hol itt, hol ott vesztegelsz, pultoknál, pinceklubokban, a könyveid fölött, Dávid mellett... Én várok rád, éjszaka jössz, ha egyáltalán jössz, nem tudok majd miattad aludni, másnap halál-fáradtan mehetek dolgozni. Önámítás az egész.

ANDRIS: Nem veszteglek, értsd meg, sokszor mondtam már, én mindig

anyagot gyűjtök, tapasztalatot, hogy aztán megcsináljam, amit csak én tudok.

HORVÁTH KATI: Én a saját lábamra akarok állni, annyi pénzt keresni, amiből önállóan tudom megvenni a kenyeret és a vaját.

ANDRIS: Ezek kicsinyes célok, kispolgári álmok.

HORVÁTH KATI: Andris, tudnod kell, döntöttem. Találtam munkát, de nem itthon. Németországban bébiszittereket keresnek Kelet-Európából, a magyarok előnyben. Egy évre elmegyek.

ANDRIS: De hiszen szeretlek...

HORVÁTH KATI: Szeretlek én is, de most már nemcsak időre, hanem távolságra is szükségem van. Elegem van a lerobbanásokból, a nekibuzdulásokból, a depressziókból, a vesztegelésből. Elegem van az eltűnéseidből, a jeleneteidből, abból, hogy hol a hősszerelmes, hol az éjszaka császára, hol a tragikus kudarcra ítélt mártír szerepében tetszelegsz részegen.

ANDRIS: Kati, nélküled én elveszek, elsüllyedek, végem van. Meghalok.

HORVÁTH KATI: Folyton magadat sajnálsz, ezzel vagy elfoglalva. Amikor kérsz, akkor is követelőzől, sőt, zsarolsz egyenesen. Ragaszkodsz hozzám, de csak olyan vagyok neked, mint egy kikötő, ahová ideig-óráig lehorgonyozol. Vigasztalásra, gyámolításra szoruló, döntésképtelen kamasz vagy, Andris. Ez nem baj, mindenki másként érik. Szeretlek, de annyit kísérleteztünk már. Mindig ugyanoda futunk ki, ahonnan nincs tovább. Végre legyél őszinte! Próbáld meg. Rá kell lépned egy útra, és ebben én már nem tudok többet segíteni neked.

ANDRIS: Igazad van, Kati, teljesen iga-

zad, majd meglátjuk, addig is: maradjunk barátok.

HORVÁTH KATI: Látod, mondtam én, akkor ennyi volt. Hát, szia...

ANDRIS: A távolság olyan, mint a szél, a kis tüzeket kioltja, a nagyokat fellobbantja. Vigyázz magadra!

A színészek bejönnek, acapella éneklük:

Athéni szél és spártai eső,
Ülünk a tűznél én meg az idő.
Az éneklés évei lassan elmúlnak.
A nagyra nőtt lelkek a pincékbe bújnak.

Európa kiadó, Európa kiadó,
Európa kiadó, Európa kiadó...
Megréműlök a hangomtól.
El fogok tűnni a rock and rollból.
Olyan már, mint egy menekült tábor.
Mindenki itt van, aki nem elég bátor.
Európa kiadó, Európa kiadó,
Európa kiadó, Európa kiadó...

Tizenhatodik jelenet

APA: Jó napot kívánok! A Kisgazda Párt gyűlésére jöttünk, merre menjünk? *(Belépnek. Körülnéz.)* Jaj, Istenem... Ennyi roskatag öregembert együtt utoljára a hármaskörteremben láttam. Vagy az elfekvőben.

BOLDI BÁCSI: Kedves barátaim, azért vagyunk itt, mert eljött az óra, nem hittük volna, hogy életünkben bekövetkezik, mégis itt van. A legrégebbi antikommunista párt újjászerveződhet. Hiszünk a magyar feltámadásban, hisszük, hogy negyven év kommunista diktatúrája és a szovjet megszállás után a gondviselés, a magyarok istene minket bízott meg a feladattal, hogy talpra állítsuk ezt az országot. Csak mi tudjuk elérni, hogy a kisemmizett parasztságot, a nemzet aranytartalekát ősi jussához, földhöz

juttassuk. A mi küldetésünk, hogy a kommunisták által szétvert, néhai magántulajdonok visszakerülhessenek egykori tulajdonosaik birtokába. Hogy a Szent Korona-tan alapján újraegyesítsük a tizenötmilliós magyarságot. Ha a nemzetközi helyzet úgy hozza, nem riadunk vissza az elszakított területek visszaszerzésétől sem. Mert mi nem felejtettük a magyar imádságot: Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarországon feltámadásában! Az oktatásban visszahelyezzük méltó szerepébe a vallást, az egyházakat támogatjuk iskoláik visszaszerzésében. A magyar hadsereget meg kell tisztítani a régi rezsim tisztjaitól, és ismét ütőképes és honvédő haderőt kell szerveznünk... *(Ezt már csak a háttérből halljuk.)*

APA: Ezekkel a jelszavakkal dobálózni 1989-ben, nevetséges. Mintha '38-ban lennénk.

ANYA: Úgy csinálsz, mintha Boldival nem együtt énekeltek volna a *Székel* himnuszát.

APA: Igen, de akkor még úriemberek próbálták ezt az országot megmenteni, gyarapítani. Egy Teleki, egy Bethlen, egy Klebelsberg. Kállay. Bajcsyról nem beszélve! Itt csak ágáló, kiszolgált, harmadrendű vén szivarokat látok. Hol vannak ezek azokhoz képest. Már ne haragudj, ennél többre nem futotta? Boldi ezek között tündökölt, nem nagy kunszt, mondhatom. Arról nem beszélve, hogy már legalább fél órája mondja.

ANYA: Alikám, hagyd már abba, az ég szerelmére, Boldi a barátunk, neked is a legjobb barátod, ő ilyen, ebben hisz, nem fog megváltozni. Úgy kell elfogadni, ahogy van. Azért, mert te képes voltál kibújni a bőrdöböl és elvetni minden addigi meggyőződésedet, mástól ezt nem lehet elvárni.

APA: Nem dobtam el a meggyőződésemet, de nem bírom a parvenü törtetőket, a műveletlen alakokat, egy néhai kor karikatúráit.

A nívótlan virsasztot. Na, hála istennek befejezte...

(Boldi bácsi lejön a színpadról.)

BOLDI BÁCSI: Szevasztok, jó, hogy eljöttetek.

ANYA: Remek voltál, Boldikám, nagyszerű voltál.

BOLDI BÁCSI: Remélem, ez még csak a kezdet. A fiatalok hiányoznak. Ezek a munka becsületében megöregedett parasztok vidékről jöttek, meg néhány pesti, ők a párt egykori ifjúsági szervezetében voltak tagok.

APA: Azért ennyi szklerotikus, szélütött öregembert egy kupacban rég láttam.

BOLDI BÁCSI: Valahol el kell kezdeni, sokat kell még dolgoznunk. Ennek a mai napnak én sem kerítek nagy feneket. Inkább bemelegítés volt az egész.

APA: Nézd, Boldi, lehet itt a Szent Koronáról ábrándozni, területi revíziót emlegetni, mindez illúzió, káprázat. Te is tudod jól, én örülnék a legjobban, ha Erdély ismét a miénk lenne, ez a hajó azonban már rég elment.

BOLDI BÁCSI: Azt sosem lehet tudni, ki gondolta volna, hogy lebontják a falat, a két Németország egyesül? Ki gondolta volna, hogy Ceaușescu tmedöntik? Hogy az oroszok kivonulnak? Senki.

APA: Ez igaz, de a románok sosem mondanak le Erdélyről, a tótok sem a Felvidékről. Te is láttad a Teleki-féle nemzetiségi térképet. A régi Magyarország területének nemzetiségi arányait: hatvan százalék a javukra.

BOLDI BÁCSI: De még mindig vannak színmagyar területek, a Székelyföld például az.

APA: Ne beszélj számartságokat! Ha csak nem tankokkal akarod elfoglalni Kolozsvárt vagy Pozsonyt, semmi esélyünk. Remélem, annyi eszed azért van, hogy ez háborút jelent, amiben minket senki nem támogatna. Épp ellenkezőleg. És békés diplomáciai környezetben sem reális, hogy a románokkal majd szépen megegyezünk.

ANYA: Ettől még fontos a kisebbségi kérdés, azt képviselni kell.

APA: Igen, de fölöslegesen fűteni a hangulatot, ez kontraproduktív, másrészt a szavazók többsége nem lesz vevő erre. Megváltozott a világ.

BOLDI BÁCSI: Ali, te átálltál a kommunistákhoz?

APA: Nem álltam át, de te is tudod, hogy a németbarátság elemi hiba volt, a revizionista politika eleve kudarcra volt ítélve. A mostani kormány is jobb, legalább szakszerű, benne van a Pozsgay, aki pluszban mindent megtesz a kisebbségért.

ANYA: Ami igaz, az igaz, Németh Miklós nekem nagyon szimpatikus és a Horn is jó politikus...

BOLDI BÁCSI: Klári, már ne haragudj, most akkor azt akarjuk, hogy a kommunisták menjenek a francba, vagy azt akarjuk, hogy maradjanak?

ANYA: Ezek már rég nem azok a kommunisták, akik minket meghurcoltak.

APA: Nekem elegendő van az ásatag történelmi pártokból, a liberálisok is a kommunista, zsidó családok utódai. Az újak közül nekem a fiatal srácok szimpatikusak, egyedül ezekben a fiatal demokratákban bízom, tapasztalatlanok még, de tehetségesek, okosak.

BOLDI BÁCSI: Alikám, hagyomány nélkül sem ebben, sem más országban nem lehet sikeresen politizálni. A

mi pártunk mögött állt az ország '45-ben, és magunk mögé állítjuk ismét.

APA: '45-ben az egész család a kisgazdákra szavazott.

ANYA: A miénk is.

APA: A Horthy kormányainak mindenkori ellenzéke voltak. Most meg jöttek itt a Szent Koronával, a keresztény középosztállyal, a kárpótlási csomaggal. Mit gondolsz, hogy fog kinézni ez az ország, ha mindenki mindent visszakup? Óvodák, nevelőintézetek, iskolák, körúti bérházak, patikák. Gyárak, birtokok. Szerinted, akik ezekre jogosultak, úgymond, mit fognak kezdeni ezekkel? És mit kezdtek majd, példának okáért, Varga Imrével, aki a Horthy-hadseregben repülőpilóta volt, aztán a legjobb szobrokat csinálta Kádár alatt? Még a Leninjei is állták a sarat, nem beszélve a vérmezei Tanácsköztársaság-szoborról. Nos, vele mi lesz? Vazallus volt? Áruló egyenesen? Társutas? Alkalmazott vagy egy vagány szuverén művész? Hm?

BOLDI BÁCSI: A kommunisták jogtiprásának áldozatait kárpótolni kell, különben nem lesz itt magyar demokrácia.

APA: És az egyházi birtokok, az arisztokraták több ezer holdja? Na, a kárpótlással mire mentek velük?

BOLDI BÁCSI: Azt még át kell gondolni, még messze vagyunk a törvénytervezettől.

APA: Mégis kinnél akarjátok kezdeni, hol húzzátok meg a felelősség határait? Mit kezdtek Nagy Imrével, aki lesöpörte a padlásokat, aztán a forradalom miniszterelnöke lett? Vagy nem húztok határt? De akkor itt mindenkinek felelni kell. Ad absurdum, aki itt élt, kollaboráns volt.

BOLDI BÁCSI: Akik elrendelték a sortüzeket, az akasztásokat, bíróság elé

kell állítani.

APA: És mi volt az akasztások és a sortüzek után? Az akasztásokat elrendelő Kádár korszaka, amelynek ilyen-olyan szinten, jobban vagy szerényebben gyarapodva, mi is haszonélvezői voltunk. Itt éltünk mindannyian.

BOLDI BÁCSI: Ha jól emlékszem, te azért nem lehettél főorvos, mert nem léptél be a pártba...

APA: Az nálam elvi kérdés volt, más meg másképp döntött, nem feltétlen párthűségből vagy karriervágyból, hanem mert azt gondolta, ha ő nincs ott, ahol tehet valamit ezért az országért, jönnek a nímándok, a lötyögős tokájú káderek.

BOLDI BÁCSI: Akkor szerinted mit kellene csinálni?

APA: Békét kötni, mint ezek a fiatal srácok javasolják a Francót követő Spanyolország példáját hozva.

BOLDI BÁCSI: Erkölcsi megújulás nélkül nincs politikai megújulás.

APA: Kiegyezés nélkül nem lesz itt béke soha. Tetszik, nem tetszik, az utolsó kiemelkedő korszakunk a kiegyezést követően jött el. Deák volt a legnagyobb, Kossuth önfejű fantasztá volt. Görgey nemzetben gondolkodó, realista politikus.

BOLDI BÁCSI: Ali, szerintem hagyjuk abba. Meddő ez az egész vita. Én nem egyezem ki a kommunistákkal, te kiegyeznél velük. Ennyi az egész. Zárjuk le.

ANYA: Pénteken...

APA: Pénteken, remélem, jössz brizsezni.

BOLDI BÁCSI: Természetesen.

ANYA: Okvetlen számítunk rád!

Tizenhetedik jelenet

ANDRIS: Na, mit szólsz? Látod mi van az asztalon?

MOSODÁS: Ha nem tévedek, egy LSD-bélyeg.

ANDRIS: Feleznék?

MOSODÁS: Annyit megígérhetek, hogy nem hagylak magadra. Sosem tettem, most sem foglak.

A szereplők bejönnek, és acapella éneklnek:

Picture yourself in a boat on a river
With tangerine trees and marmalade
skies
Somebody calls you, you answer
quite slowly
A girl with kaleidoscope eyes
Cellophane flowers of yellow and
green
Towering over your head
Look for the girl with the sun in her
eyes
And she's gone
Lucy in the sky with diamonds
Lucy in the sky with diamonds

ANDRIS: Akkor ezzel megvolnánk. Induljunk, mielőtt elkezd zsugorodni a szoba. Nézd, a szekrények már, akár a *Macbeth*-ben az erdő, elindultak ellenünk.

MOSODÁS: Éjjél van. 1990. október 25-e. Emlékszel, nappal tele voltak az utcák. Csoportokba verődtek a járókelők. Közösen vették a levegőt. A hidakat eltorlaszoló taxisofőrökkel beszélgettek, vittek nekik teát, szendvicset. Sosem láttunk még ilyet, a villamosok, a buszok leálltak. Az autók nem közlekednek. Mostanra mindenki felszívódott. Kong a város az ürességtől.

ANDRIS: Éppen ellenkezőleg, most népesült be igazán. Figyeld csak a vadkerteket, néger szolgák hordják az

ananászt és a gint. Szökőkutak törnek fel mindenhol. És ott, nézd, nézd csak, abban a kirakatban fogadás van. Libériás inasok hordják tálcán a pezsgőt! Te jó ég, a pamlagokon vastag aranyakkal díszített nők heverésznek, előttük féltérden férfiak bókolkolnak. Tisztára ezeregyéjszaka az egész!

MOSODÁS: Látom, úton vagy már!

ANDRIS: Vezess, Vergilius!

MOSODÁS: Azért ne essünk túlzásokba!

ANDRIS: A Kálvin téri templom tornya úgy olvadozik, mint egy csokoládéagylalt, az órájának a mutatója már lecsöpögött. Nézd, a hatalmas kétszárnyú kapuja a Ráday utca felé száll. Az úttest ezüsttel leöntve.

MOSODÁS: Micsoda némaság! Sosem volt még ilyen Budapest!

ANDRIS: Nem, nem! Nem hallod?! Valakik közelednek a Múzeum utcából, a Kossuth-klub felől, meg mögölünk, a Bródy Sándor felől.

BOLDI BÁCSI: Micsoda meglepetés! Andris!

ANDRIS: Tiszteletem, Boldi bácsi! A zebrán apámék közelednek, látod?!

APA: Sziasztok! Boldi, ezt megbeszél-tétek?

ANYA: Andriskám! Megint ez a koc-kás zakó van rajtad! Úgy nézel ki, mint egy cirkuszigazgató!

ANDRIS: Kati!? Hazajöttél Németor-szágból?

HORVÁTH KATI: Naná, olvastam, mi történik itthon, ezt nem hagyhatom ki!

ANDRIS: Dávid, hogyhogy...?

DÁVID: Ez rendkívüli helyzet, éppen befejeztem egy szonettet. Elképesztő lett! Megmutatom!

ANDRIS: Hoppá, Bárány kacsázik felénk! A kezében ott himbálja a nej-lonszatyrt, csörömpölnek benne az üvegek!

BÁRÁNY: Min csodálkozol, nem gondolod, hogy a forradalom alatt a konyhában növeszttem a seggem a tökfőzelék fölött!

ANDRIS: Etelka néni, nagymama!

ETELKA NÉNI: Elhoztam a Juci nénit, éppen kész lettünk a húslevessel!

NAGYMAMA: Képzeljétek, Etelka végre beletette az egy szem babot!

ANDRIS: Atyavilág, Juli nővér, mit keresel itt?

JULI NŐVÉR: Kiszöktem. Hoztak valami rendeletet a katonaságnál. A kórházból senki se ki, se be. Nem bírtam tovább.

BOLDI BÁCSI: Aki magyar, velünk tart! Éljenek a székelyek! Előre a japán–magyar közös határig! Éljen Székely Mihály! Éljen a székelykaposza! Szumátra, Jáva, Celebesz, magyar volt és magyar lesz! Magyarország nem volt, hanem lesz! Vissza régi jussát! Egységben az erő! Magyar katonát magyar lóra! Ide ved led régi kardunk!

ETELKA NÉNI: Mondtam én, ha Kádárnak vége, itt nekünk befellegzett.

APA: Láttátok a belügyminisztert? Majdnem kiesett a parlament ablakán.

ANYA: Az egyik betegem kosárban viszi a Marx téri blokádhöz a rántott húst, a krumplilevest és a rétest.

BÁRÁNY: Forradalom! Az kell ide! A mocskos kommunistákkal nem lehet másképp! Ott vannak mindenhol. A színházigazgatók ugyanazok, a rádióban ugyanazok, a tévében

dettó. A portások, a házmesterek. Csak akkor születtek nagy dolgok, ha bátrak voltak, akik mertek, s ha százszor tudtak bátrak lenni, százszor bátrak és viharvertek.

HORVÁTH KATI: Andris, nem vagyok meglepve, már nem csak az alkohol van napirenden. Veled aztán boldoguljon az, akinek két anyja van.

APA: Andris, gyere csak ide, hadd hallgassalak meg. Kapkodod a levegőt. Mutasd a májad! *(Megtapogatja.)* Tapintható.

DÁVID: Vesztések és győztesek közt, aki hangos, az is néma.

ANDRIS: Két ember jön, mintha éppen felénk. Egy férfi és egy nő, karnyújtásnyi közelségben vannak! Guten Abend, wo kann man hier Taxi kriegen? Ezt kérdezik. Halljátok?!

KATI: Fordítom: hol lehet itt taxit kapni?S

ANDRIS: Hol is kezdjük?

ANYA: Ezerkilencszáznyolcvankilencben.

BÁRÁNY: Mohácsnál!

BOLDI BÁCSI: Trianonnál!

APA: '56-nál.

NAGYMAMA: A kormányzó úrnál!

ETELKA NÉNI: Kádárnál.

DÁVID: Horatiusnál.

ANDRIS: Sehol. Nirgendwo. Sehol nincs taxi.

MOSODÁS: Andris, sehol senki, látod már? Csak ez a két osztrák vagy német. Húzzák tovább a bőrröndjeiket. Sehová.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TÓTH KRISZTINA verse 641
SAJÓ LÁSZLÓ versei 642
KERESZTESI JÓZSEF: János vitéz (*Harmadik fejezet*) 645
DEMÉNY PÉTER versei 651
UNGVÁRY RUDOLF: Az út (*elbeszélés*) 653
ZOLTÁN GÁBOR: Wir sind (A Geyer Flórián dalának története) (*esszé*) 664
KUKORELLY ENDRE: Egy úrilány
(*Szeretet, Halál és Szerencse*) (*regényrészlet*) 677
PODMANICZKY SZILÁRD: Örök élet meg egy nap (*naplórészlet*) 685
JÁSZ ATTILA: Feltámadásgyakorlatok
(*Avagy egy életem és több halálom Szofi Márszóval*) (*regényrészlet*) 691
EÇA DE QUEIRÓS: A Maia család (*regényrészlet*) 697
MELIORISZ BÉLA versei 705
PETŐCZ ANDRÁS versei 707
SZABADOS ATTILA versei 709
MELHARDT GERGŐ versei 711
KÉPES JÚLIA: Thomas: Trisztán és Izolda – a kölcsönös szerelmi vallomás
(*fordítói előszó*) 715
THOMAS: Trisztán regénye – a Carlisle-töredék 717
SIMON ZSUZSANNA – TÜSKÉS ANNA: A Jelenkor korai történetéből
(*Basch Lóránt és Tüskés Tibor levelezése [1960–1965]*) 721
BASCH LÓRÁNT és TÜSKÉS TIBOR levelezése (1960–1965) (*I. rész*) 727

*

- RADNÓTI SÁNDOR: Az idill halála és halhatatlansága (*esszé*) 751
LENGYEL ANDRÁS: „...csalók, akik önmagukat is megcsalják”
(*József Attila hazugságtraktátusa*) 774
FENYŐ DÁNIEL: Egy neoavantgárd művészi szubjektum genezise
(*A börtöntapasztalat elfedése és integrálása Hajas Tibor életművében*) 779

*

- WEISS JÁNOS: A létezés dicsérete
(*Esterházy Péter: Vanni van. Válogatott beszélgetések*) 791
SZALAI KLÁRA: „Kezdjük a végén”
(*Cserna-Szabó András: Az utolsó magyarok*) 797

2025

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK-PÓDIUM. A beszélgetéssorozat újabb rendezvényén *Bognár Péterrel Elmész, visszajössz, sose halsz meg* című regényéről *Mohácsi Balázs* beszélgetett június 10-én a pécsi Reggeli kávézóban.

*

XXX. *Gerevich András* verseskötetét, amely az Okapi Press gondozásában jelent meg, június 12-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt és *Simon Márton*t, a kiadó alapítóját *Görföl Balázs* kérdezte.

*

„CARISSIMA PILLANGÓ”. A Szamos Elza operaénekesnőről írt monográfiát május 22-én mutatták be a pécsi Tudásközpontban. A Csorba Győző Könyvtár által szervezett eseményen a szerzővel, *Szabó Ferenc Jánossal* és a kötet szerkesztőjével, *Szatmári Áronnal Retkes Attila* zene-történész beszélgetett.

*

PÉCSI MŰVÉSZEK ROZS TAMÁSÉRT. A súlyos betegséggel küzdő zenész támogatására szervezett estet a Szélikialtó együttes május 26-án a PTE Művészeti Karán. Fellépett *Sólyom Katalin*, *Németh János*, *Nagy Bandó András*, a Janus Egyete-

mi Színház művészei, *Beck Zoltán*, a Simply English Együttes, a Zengő Együttes, *Balogh Robert*, *Csordás Kata*, *Meliorisz Béla*, *Méhes Károly*, a Gandhi Hagyományörző Együttes, valamint *Fenyvesi Béla* és *Lakner Tamás*, a Szélikialtó együttes tagjai.

*

A MEGHAJLÍTOTT KŐ. Kigyós Sándor emlékműkiállítását május 8-a és június 8-a között rendezték meg a Pécsi Galériában. A kiállítás kurátora *Fekete Dénes* volt, *Nagy T. Katalin* megnyitóbeszéde honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net).

*

TURANDOT. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Puccini operája koncertszerű előadásban került színpadra június 5-én a pécsi Kodály Központban. Az énekes szólisták *Natalia Muradymova*, *Ivan Magri*, *Elena Mosuc*, *Gábor Géza*, *Fülel Máté*, *Varga Donát*, *Horváth István*, *Kálmán László* és *Gáspár István* voltak, közreműködött a Nemzeti Énekkar – (karigazgató *Somos János Csaba*) és a PFZ Gyerekkórus (karigazgató *Hoffner Tibor*). A rendező *Aczél András* volt, vezényelt *Kesselyák Gergely*.

Szerzőink

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Montreux-ben él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Bukarestben él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Zoltán Gábor (1960) – író, rendező, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.

Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* főszerkesztője, Tatán él.

Eça de Queirós (1845–1900) – portugál író.

Pál Ferenc (1949) – műfordító, irodalomtörténész.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Petőcz András (1959) – költő, író, Budapesten él.

Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapesten él.

Melhardt Gergő (1993) – irodalomtörténész, kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapesten él.

Képes Júlia (1954) – műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Thomas – 12. századi költő.

Simon Zsuzsanna (1950) – irodalomtörténész, nyugalmazott archívumvezető, HUN-REN BTK

Irodalomtudományi Intézet, Budapesten él.

Tüskés Anna (1981) – irodalomtörténész, művészettörténész, a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa, a PTE Művészeti Kar Művészettörténeti Tanszék adjunktusa, Budapesten él.

Basch Lóránt (1885–1966) – ügyvéd, irodalomtörténész.

Tüskés Tibor (1930–2009) – író, irodalomtörténész, tanár, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.

Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Szalai Klára (1997) – kritikus, Budapesten él.

Codău Annamária (1993) – irodalomkritikus, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.

Zsemler Borbála (1987) – író, kritikus, Budapesten él.

Gáspár Sára (1999) – kritikus, Juhász Tiborral közösen a FISZ Könyvek sorozatszerkesztője.

Bíró Zsolt (1958) – szemész szakorvos, egyetemi tanár, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

CODÁU ANNAMÁRIA: Mennyi az anyyi (*Schillinger Gyöngyvér: Rohadjon meg az összes*) 801

ZSEMBERY BORBÁLA: „Túlelű szavak, kötőanyag nélkül” (*Mátyus Melinda: Inkább az enyém*) 806

GÁSPÁR SÁRA: Disszociált líra (*Csordás Kata: A tékozlás öröme*) 810

*

BIRÓ ZSOLT: Rutinműtét márpedig nem létezik (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 814

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

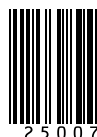
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

9 770447 4642002

2 5 0 0 7

TÓTH KRISZTINA

Nyárfahó

Összehúzzom a kavargó nyárfavattát,
de szél jön, rögtön visszaszáll a köre.
Apámat látom, amint a fonott székből
felpattan, hogy a járdát felsöpörje.
Örök küzdelmét az engedetlen világgal:
holtig tartó, fáradhatatlan, éber
harcát a gyomok és pity pangok ellen,
háborúját a csigák mohó seregével,
a palánták köré szórt tojáshéjat, hamut,
a lemeszelt, bebugyolált nyírfakérget,
ahogy fűrészsel, permetez és hajolgat,
halomba hordott, tetves ágakat éget,
ahogy üvölt a zivatarral, mert éppen
ki akart volna mászni a háztetőre,
vagy az éggel perel, az izzó napsütéssel,
hogy mért nem jön szél, miért nincs eső se,
és káromkodik, hogy költenek a fecskék,
húzza a slaugot és egyenesre rázza,
mert ezek mindenhová odaszarnak,
csupa mocsok tőlük a kerti járda,
a macska nyomát a motorháztetőről
ronggyal síkálja, ráfest egy rozsdafoltra,
a nyárfavatta filcesedve foszlik,
aztán huss, mintha sose lett volna,
ahogy a fecskék is mind kirepülnek,
és rend lesz végre az eresz alatt,
apám békétlen lényéből is csak
hamu és pár csorba szerszám maradt,
meg az a hirtelen mozdulat, ahogy
az égre pillant, megfeszítve nyakát.
Meddig tart még ez? Mégis, mit csináljak?!
Rohadt, szívós pity pangok. Kurva rák.

Marszüász panasza Dianáért

és leteríté ifju Apolló ráncos bőröm
 kandalló tüze érzem forró bőrét fekszik
 rád vár felmered fallosza máris be se léptél még
 úgy simogatja faszát mint őzike testedet érzi
 jössz közelítesz nyílik az ajtó párdücmintás
 szoknya a térded combod látszik a tanga is párdücs
 topban melltartóban a kurvásban levadászod
 párdücnő a vadászt most fényes Apollót térdelsz
 megfogod és bekapod tövig ám nagy a fasz nincs óvszer
 rá leszopod nyalogatva a makkot és beleülsz most
 meglövegetve amíg a gyönyörbe Apollót hajszolt
 ló lovas és most megfordulsz hogy Apolló lássa
 most ő segged ezt nem szokták bírni sokáig
 gyorsan elélvez Apolló újra meg újra Te is még!
 rád fekszik ragyogó Dianám akit én is nemrég
 bőrömon érzem a bőröd Apollód forró magját
 végre pihentek bájjitalokból kortyolsz pezsgő
 és tequilás koktél iszik ő is nem pálinkát
 mit te velem lötytyintesz szomjasan issza be bőröm
 kezditek újra te jól fuvalázol szebben mint én
 ő az eolháróján tested minden húrján
 játszik játszatok ég tüzetek ki nem alszik lángol
 kandalló tüze is nem alusztok csak keveset mert
 tízig reggeli svédasztal gyors fürdés ketten
 kádban amíg megjöttök baszni megint és bőrén
 vén szatíron Dianám pinanedved friss gecí szárad

A cím Hölderlin-áthallás.

119-es

*a tajgetoszon
kockás plédbe csavarva
napra kitesznek*

*becsomagolnak
a halálnak a halál
majd kicsomagol*

*férges múmia
magad túlélő csomag
vagy enni adnak*

*kenyér teljes ki-
őrlésű vigyáznak az
egészségedre*

*kis vaj lapka sajt
uborkakarika át-
látszó felvágott*

*reggeli ebéd
vacsora teljes komfort
a sokcsillagos*

*tajgetosz csúcsra
járatott hotel minden
percben üzemel*

*de hétvégén ne
haldokolj nincs orvos csak
nővérügyelet*

*a proszektúra
nyitva látogatók is
jöhetnek hozzád*

*senki nem is kell
enni adnak inni meg
hoztál magadnak*

*szatmári szilva
kitart addig ameddig
te is kitartasz*

*legjobb ez a korty
ahogy elvárható az
utolsó kortytól*

*kitartott beteg
nagy levegő vegyél még
mély lélegzetet*

*benn tartja fújja
kifújja fújja fújja
ékáig símúl*

*ennyi bassza meg
halálvigyor ki nevet
a vég én ahogy*

*pálinkád te is
történeteiből ki-
fogytál elhagyott*

*sötét száztizen-
kilences szobában a
fal túloldalán*

*a neked vissza-
tartott patkány a tiéd
te az övé rád*

*szabadul erre
van út agyadig rágja
magát csontodig*

*szál lepedőben
száztizenkilenceske
napra kitesznek*

*földön földben sem
leszel szétszórattatva
földönkívüli*

Kékestető, 2025. február 4–25.
A szövegben Krúdy-, Petőfi-, Orwell-áthallás.

János vitéz

Harmadik fejezet

*Lassan telik a nap a nyáját terelve,
Csatangol a birka, hol arra, hol erre,
Folyvást elbóklászva, füvet ropogtatva;
Az idő metrumát méla kolomp adja.*

*Szegény juhászlegény, akad elég baja:
Tüzesen süt le a nyári nap sugara,
Forró a subája, egy szellő se moccan,
Körül a rónaság nyújtózkodik hosszan.*

*E szavakkal fordul Jancsi Bem apóhoz:
„Vezess gémeskúthoz, vagy akár egy tóhoz;
Derék öreg bátyó, olyan utat mutass:
Apadófélben a csikóbőrös kulacs!”*

*Így felel Bem apó: „Rendben, fiam, János,
Bár a puszta erre roppant vízhiányos.
Hogyha szomjúhozol, térjünk másik útra:
Elvezet minket egy muszka benzinkútra.”*

*Hej, mostan muszka ám igazán a muszka!
Pumpálja olaját folyvást színre-szuszra.
Cifra cári kaptár setét méze pereg,
Azt abrakolják az enjáró szekerek.*

*Enjáró szekerek benzint abrakolnak,
Legel a nyáj, mintha sosem lenne holnap,
Csupán szegény Jancsit gyötri a nap heve,
Egyre tikkad-szikkad: ugyan mi lesz vele?*

*De hát mi baj lenne? Hisz Bem jár előtte,
Útjuknak végcélját időben belőtte,
S dolgozik e végcél, mint nyálban az enzim:
Nem magyar, de muszka; nem gémes-, de benzin-!*

¹ A mű első fejezete a *Jelenkor* 2011/11., a második fejezete a 2024/10. számában olvasható.

*Annyit látnak végre közelébe érve:
Messze csillog-villog a benzínkút fénye;
Aranylik a tüze órjas ablakának,
Hihetnéd Kublaj kán pompás kéj lakának.*

*A vén számadó tiszt lecövekel ottan,
Bámul, bámul hosszan, s közben meg se moccan.
Végigsimogatja fokokát, ostorát,
És így szól Jancsihoz a jó öreg polák:*

*„No, kedves fiacskám, eddig kísértelek,
Ám e küszöbön túl nem tartok már veled.
Muszka házba lábom ugyan be nem teszem.
Sok időt ne tölts benn, ha nem muszáj, te sem!*

*Igyekezz hát, Jancsi, intézd el a dolgod,
Megvárlok idekinn, míg szomjadat oltod.
Őrizem a nyáját meg a büszkeséget,
Te meg hozhatnál egy konzerv vodkashake-et.”*

*Kukoricza Jancsi bólogat csak erre,
Bár jócskán elkészált immár a figyelme;
Merthogy túlhan véle, átellenben éppen
Behemót busz tolat, parkírozni készen.*

*Amidőn betolat, s ajtaját kitarja,
Avval együtt nyílik Jancsi szeme tágra:
Sudár leányalak lép elő belőle,
Ontja a sok kisjányt a busz nyakra-főre.*

*Tündér teremtések, Barguzinban laknak,
Tagjai a helyi gyeplabdacsapatnak;
Pihenőt tartani érkeztek e helyre,
Feszül tomporukon tréningnadrág selyme.*

*Nagyot nyújtózkodnak azonmód kiszállva,
Csivítelve jónek, csípőjük riszálva,
S amint pillantásuk végigsiklik Jancsin,
Ő rövest túl is lép Bem apó parancsin.*

*Mert ajkuk botoxa, keblük szilikonja
Kukoricza Jancsi szemét odavonja;
Bajszát simogatja, duzzad fene kedve,
S nyomukba szegődik tüstént epekedve.*

*Mint éji lepkék a fényt ha megrohanják,
Úgy követi őket, mint bornyú az anyját,*

*Nyáj a vezériürüt, mágnest vasreszelék,
Napraforgók feje Hélios szekerét.*

*Fényes üvegajtón besétál utánuk,
Megcsodálva masszív gyeplabdásbokájuk,
S ahogy lehajolnak bubimentes vízért,
Megérzi szájában az ősz alma ízét.*

*Sok csillogó szempár tekint végig rajta:
Lám, egy ifjú huszár, ősi magyar fajta!
Körbeállják tüstént, váltanának pár szót,
Fejükre próbálnák azt a cuki csákót.*

*Kukoricza Jancsi nevét tudakolják,
Csavargatja ujjuk subájának rojtját,
Kemény pástorbótját cirógatják egyre,
S felmegy a pulzusa, mint Mózes a hegyre.*

*Bukfencet hány szíve, tele sűrű vérrrel,
Amidőn füléhez kocogó hang ér el:
Bem apó kopog az órjás üvegfalon,
Süt tekintetéből a vad riadalom.*

*Pattog a vén juhász, jár a keze-lába,
Akárha egy ősi pástortáncot járna,
Sűrűn hadonászik, tipeg-topog-dobban,
Valami fontosat mondana, de nyomban.*

*Ám látván, hogy hangja nem jut odabentre,
Sietős intelmét más úton üzente:
Bal keze ujjából kis karikát formált,
Ott húzgálta ki s be jobb mutatóujját.*

*Nézi, nézi Jancsi: vajon az öreg Bem
Mit majomkodik a kirakatüvegben?
Jócskán félreérti forró, botor fejfel,
Mit üzennek néki ősi polák jellel.*

*Azt üzente ezzel a derék Bem Jóska:
„Vigyázz e babákkal, mindegyik matrjoska!
Most terítik őket csárdáról csárdára:
Ravasz szovjet kémmők taszítnak csávába.*

*Mézédes mosolyuk nem fenékig teffel,
Puha karjuk közül kelj fel, Jancsi, kelj fel!
Magyar huszár volnál, hallod, hékomadta:
Lehet a dologból cudar kompromatka!”*

*Jancsink nem is érti, ügyet se vet rája,
Mit tátog Bem apó néma potykaszája
Túl minden észérven, túlhan az üvegen;
Az buzgatja inkább, mi zajlik idebenn.*

*Fejében, a mélyben, sűrű félhomályba'
Megmoccan elméje rozsdás masinája.
Sok-sok fogaskerék forog-zörög-kattan:
Beszédtéma után kutat nagy riadtan.*

*„Gyephokis leányok, Szibéria szépi...” –
Ennyit mond, s elakad sajnós szava néki.
Hanem szerencsére a szovjet menyecskek
Átveszik tőle a társalgás keresztjét.*

*Ezt a súlyos terhet leemelik róla.
Szemüknek pillája akár a motolla.
Keblük irányzékát Jancsi felé tolják,
Csábos csicsergéssel e szavakat szölik:*

*„Ki bögrecsárdákban annyit darvadoztál,
S nem jutott neked más, csak a harmadosztály,
Kérges-durva markok, ebben volt csak részed,
Kukoricacsutka-morzsolásra készek,*

*Tudd meg: autogramot pusztá rúzzsal írunk,
Egy a bökkenő csak, sajnós nincs papírunk.
Kövess hát, homoki pusztáknak gyermeke!
Játszópajtásodul, kis huszár, kellek-e?”*

*Miként a szellőből szélvész lesz a pusztán,
Örvénylő fürgeteg vagy tornádó aztán,
Úgy pörög-forog a lányok forgatagja,
S Kukoricza Jancsit magával ragadja.*

*Jancsink árva szíve tényleg odalett-e?
Hagyja, hogy tereljék, jaj, a toalettre?
Nemet tud mondani vajon a gonoszra,
Avagy impregnálja a Krasznaja Moszkva?*

*Pörögnek körötte arcok, szemek, szájak,
Tarka ringlispölje a sok cseles lányynak.
Csak forgatják szegényt, miként őszi szelek
Terelik-dobálják az ördögszekeret.*

*Irdatlan szédület ringatja ölében,
Ámde a legvégső pillanatban éppen*

Fölcsendül egy meghitt, régi nóta hangja:
A Magyar Rádió ezt a nótát adja.

Ráismer most Jancsi, rá a Nélküledre,
S tüstént nemet mond a szovjet nyúlüregre.
A fertő mélyiről kihúzza e nóta,
És felemeli egy éteribb valóba.

Szomorú keblében a dal hallatára
Feltárul azonmód szívének gyöngyháza.
Szíve gyöngyházában sötét gyöngy a bánat:
Fájdalmas hiányát érzi Iluskának.

„Ne olyan hevesen, halljátok, barisnyák!
Nem bővítitek ti velem ezt a listát.
Nem válik belőlem újabb trófeátok.
Undok tervetekkel most mellétrafáltok!

Tundra csillagai, hideg lánggal égtek.
Egy tálból van vélem cseresznyézhetnétek?
Szívátok velejét a szegény magyarnak?!
Távozzatok tőlem, rúzsörös nagy ajkak!”

A tündér kommandó csak bámul döbbsenten,
Súlyos csöndnek leple borul rája menten,
S Kukoricza Jancsi, lám, azt veszi észre:
Kuncogásuk átvált gonosz sziszegésre.

Ádáz kobranyelvük elő- s előtáncol
Hófehér foguknak kettős gyöngysorából;
Rózsaszín orcájuk dühös maszkká torzul,
Csilingelő hangjuk fémesen csikordul:

„Becstelen teremtés! Gyalázatos pára,
Kit soha nem hívott senki még szobára!
Milyen büszke lehetsz magadra, te incel,
Hogy távozol tőlünk egyenes gerinccel...”

Nem várja be Jancsi, mit még mondanának,
Nekiiramlik a kinti éjszakának.
Kezében kólalájt meg egy konzerv vodka,
Görbe pásztorbotját hóna alá nyomta.

Ám uccu, nyomában máris a menyecskék,
Kiegyenesítendő a görbe estét.
Mint az iszapfolyam, zúdulnak utána,
Szalad szegény Jancsi, nyakában a lába.

Árva magyar huszár, jaj, mi lesz most véled?
Így zárul rövidre a katonaélet?
Elhagyott sírodra koszorút ki térszen
Itt, e világvégi benzinkút tövében?

Merthogy mélységes mély a benzinnek kútja,
Ősi erők kelnek őbelőle útra.
Ez ősi erőknek útját vajh' ki állja,
Visszatolván őket az alsóbb világba?

Bem apó áll oda jeges nyugalommal,
Szemközt az ezernyi vérvörös karommal,
Fordítván a harcot a maga javára,
Rárontván a sok-sok vad Baba-Jagára.

Toppant az ősz juhász, szakálla lengedez,
De nem fehér zászló békejelképe ez:
Karikás ostora propellerként pörög,
Meghasadnak tőle a boszorkánykörök.

Hátrahőköl tőle minden ördögleány,
Egymásnak a sarkát tapodja mindahány:
Magyar fegyver forog bátor lengyel kézbe',
Probléma lezárva, kérdés elintézve.

Kérdés elintézve, probléma lezárva.
Átkok zúdulnak a két derék huszárra,
De ők nekivágnak az útnak a nyájjal,
Nincs többé dolguk a sok dühöngő jánnnyal.

Üldözi még őket a kémnők figyelme:
Miként zombisereg uzsonnára kelve,
Vagy mint egy csapatnyi algaevő harcsa,
Úgy tapadnak rá az órjas üvegfalra.

Ám ekkor Bem apó s Jancsi messze jár már,
Nem időzik el a pokolbéli tájnál.
A tárt karú puszta siet, ím, eléje:
Tékozló fiának szerető szüléje.

Vers a zöldágról

I.

*Már annyi zöldágra vergődtem én!
Abbahagyhatnám már.
Mindig a versek, a szavak,
mindig a hallgatás.
Mindig a szerelem és a szakítás.
Mindig, hogy van-e szívem.
Isten van, de mostanában
kerüli az égő csipkebokrokat.
Minden zöldágra vergődött már annyiszor.
S a csillogó zöldágakkal lassan lejár a férfikor,
a nappal ágjáró szaka.
Már csak szokásból rímelek, remélek.
Éltem, és úgy neveztem: élet.
Hej, élet, élet, élet, élet, ez aztán az élet!
Ha megunom magamat, magam is hogy élek.
Vajon hogy éljek?*

II.

*Beteszed magad mögött az ajtót, de
bent is szörnyek vannak, legbelül.
Óvod a szívedet, a szerelmedet, a
szabadságodat, mint egy XXI. századi
Petőfi. Köröskörül karlendítők, elitista
baloldal, békéző gazemberek. Hol van
számodra hely? Hej, de szeretnék
holaha-zanzákat írni, csak hogy
közben kiderült, valóság
mégsem csupán a nyelvben van. Ásom
a boldogság gödrét magamban, a szívögödörrel
nagyjából egy földrajzi pontra.*

III.

*Még elérek a napsütötte sávig,
hol zöld pólóm, szürke ingem világít,
a dúlt beszédűtől a szép hallgatásig,
hogy elhiggyem, tényleg szeret a másik,
s én szeretem: én is tudok szeretni,
s a mindenben meg nem fojthat a semmi,
a tejembe nem pottyanhat a döglégy:
téli hajnal, 2024.*

Fotel

*Semmi nem menthet meg.
A sínek ugyanúgy vonzanak, s
a fotel karfáján is ugyanúgy
elcsúszik a könyököd.
Próbálsz minden hatodik lépésre
felnézni, vagy megszólalni, amikor
nem mersz, de ritkán sikerül, és
ha igen, akkor sem segít.
Nagy szavakat elvből nem
használ, mondod magadnak, de
hát ez az „elv” akkor hogy van?
Igyekszel, könyörögsz, remélsz, és
életnek nevezed. Szeretnek, ez is
jó. És mégis.*

Az út

*Az út magában-véve / árny és kód
(Tao te King)*

A távoli Berlin

Sokáig tartott, amíg megszabadultam tőle. Már korán tudtam a létezéséről. A szüeimnek, a hozzánk 1944 nyarán látogató német katonáknak említeniük kellett. A földrajzi atlaszon, mellyel anyám azon a tavaszon, hétéves koromban megajándékozott, és amelyik egyik legkedvesebb olvasmányom volt évekig, ott szerepelt a neve Németország közepén.

Először azonban 1944–45, szilveszter éjszakáján figyeltem föl rá úgy, hogy ez az élmény megmaradt az emlékezetemben. Ekkor kezdett jelenteni is valamit a számomra. A négyemeletes pesti bérház óvóhelyén, ahová a harcok elől a lakókkal együtt a családom már karácsony óta leköltözött, mindenki meghallgatta Adolf Hitler újévi beszédét. Ezt a beszédet Berlinből közvetítette a német rádió. Tudtam, hogy Német Birodalom – das Deutsche Reich –, és tudtam, hogy valami vezér. A név örökre rátapadt.

Budapest akkor már nyolc napja körül volt kerítve. A belövésektől időnként megremegett a ház, a kihalt utcát üvegcserepek borították, a kapubejárat közelében néhány civil ruhás holttest hevert a kövezeten. A villanyszolgáltatás még néhány napig működött, s ezért rádiót is lehetett hallgatni.

Értettem a rádióban hallható szavakat, a távoli hangokat. Otthon svájci német anyámmal mindannyian németül beszéltünk. A hangban a messzeség ragadott csak meg, az, hogy tudtam: elérhetetlen helyről jön. Ebben állt az érzékletessége. Ahogy az volt a közelemben annak a néhány férfinak az arca, akik ezt a rádióhangot hallgatták. Mintha az elhangzottakon múlték valami, mintha az a beszéd végtelenül jelentőségteljes volna, és gondolatait nagyon komolyan kellene venni. Kétségtelen, hogy nagyon csöndben kell maradnom. A felnőttek arcán zárkózottság és tisztelettudás ült ki. Évekkel később felfogtam az eszemmel is, nem csak az értelmemmel, hogy miféle szavakat hallgattak ennyire komolyan, közöttük az apám is: „Meine Soldaten! Ich kenne Eure Leiden und Eure Opfer und weiß, was ich von Euch fordern mußte und was von Euch gefordert wird... Meine Zuversicht ist heute stärker als je zuvor.”¹

A pincében hallani lehetett az erősödő távoli ágyúdörgést; a külvárosokat már elfoglalták az oroszok.

¹ Katonáim! Ismerem a szenvedéseiteket és áldozataitokat, és tudom, mit kellett megkövetelnem tőletek, és mit kell még teljesítenetek... A jövőbe vetett bizadalmam ma nagyobb, mint korábban bármikor.

Tízévesen is olthatatlan kíváncsiság kerített hatalmába. Mindent elolvastam, ami a kezem ügyébe került Berlin ostromáról és azokról az utolsó napokról ott a Birodalmi Kancellária bunkerében. Budapest ostromáról, melyet személyesen éltem meg, ugyancsak mindent elolvastam, de ami szülővárosomban 1944–45 fordulóján történt, mégis egészen másvalami volt. A házunkat érő becsapódások, az emberek sikoltozása, a velünk lakó zsidók sorsa, a gettóba terelésük és a kivégzések a téli Duna-parton, a német és magyar egységek kitörése az utolsó napokban, az oroszoktól való félelem rajtam kívül léteztek. Ezek a kívülről eredő, érzéki élmények nem a semmiből fakadtak. Volt valóságos ellentételezésük: a saját akkori világom. Érzéki átélhetőségükkel ellensúlyozták, mintegy egyensúlyban tartották lelkiállapotomat; ha magyarázatot kerestem az ostrom emlékeihez fűződő érzelmeimre, tudhattam, hogy egykori érzéki élményeimen alapulnak. Az érzékiség eltakart mindent, belőle apám és anyám egykori emelkedett csak ki.

Ezzel szemben azt, ami ott, abban a berlini bunkerben történt (maga a beszéd is, mintha onnan visszhangoznék, holott erről szó se volt), semmi „valóságos”, érzéki nem ellentételezhette. Az érzékszerveimmel örökké megtapasztalhatatlan maradt. Nincs arról se film, se fénykép; ismereteimet róla csak egykori szemtanúk beszámolóiból vagy későbbi elemzésekből szerezhettem meg. Élettelen, elvont ismeretek. Azokról az eseményekről csak egyetlen igazi tudásom lehetett: az, ami a pusztulásról, a megsemmisülésről bennem eleve, minden külsőtől látzólag már teljesen függetlenül, megvolt. Emiatt nem tudtam megszabadulni ama bunker utolsó napjainak utólag megtudott „képeitől”. Mert ami ott történt, hónapokkal az újévi beszéd után, teljesen érthető számomra, noha teljesen lehetetlen. A beszéd hangja csak fémjelezte, mintegy megelőlegezte azt a lehetetlent, melyet csak elképzelni lehetett. Adrian Leverkühn sorsát. Olyasmi volt, amit elkövethettem volna én is, csak éppen azzal a sorssal és személyiséggel, amely az enyém, sohasem fogom elkövetni. Valahányszor megpróbáltam átélni a berlini bunkerben történeteket, nagyon erős félelmet éreztem, és nem tudok másra gondolni, mint hogy saját magamtól riadtam vissza.

Mitől voltam annyira érzékeny minderre? Miért akartam azt a politikai örületet a legbenső éneimből kiindulva rekonstruálni? Lehetséges, hogy lelkemben (már gyerekként is) vonzódtam volna azokhoz a – felnőttként gondolom csak, hogy „totálissá” vált – kísértésekhez? Hogy lehetséges ez annak, aki nem is német, és nem is Vezér? Egy alemann svájci soha nem mondja, hogy ő német. Sokáig attól féltem, nem vagyok eléggé normális. Ahogy azok se voltak teljesen normálisak, akik akkoriban azokat a hiteket osztották, és azokban a tettekben részt vettek? A faj. A nemzet. A nép. Akik mindazt, ami történt, a végén abban a bunkerben is, normális dolognak képzelték? Ugyanúgy normális dolognak képzelték, mint akik tisztelettudóan hallgatták azt az akkori szilveszter éjjeli beszédet?

Ezerszer próbáltam felnőttkoromban megérteni ezt a kényszeres, lelkem legmélyéből eredő tapadásomat, de nem tudom teljes bizonyossággal megmagyarázni az okát.

Folyton azt akartam rekonstruálni: mit érezhetett Hitler, Goebbels és a többi körülötte levő ember azokban a napokban, melyek az öngyilkosságokat és a végkifejletet megelőzték. Milyen volt az a lelkiállapot, amelyben az akkori Vezér visz-

szavonult abba a kamrányi szobába, és leült feleségével, Eva Braunnal arra a kanapéra: ő – a bejárat felől nézve – a bal végébe, az asszony, az egykori színésznő, mint valami egyetemista egy meghitt összejövetelen, felhúzott térdrel a másik végébe, közöttük körülbelül akkora hely, amelyen egy harmadik személy alig fért volna el. A kapszulán kívül később csak az összeszorított ajkak és az orrszéleken látható elszíneződés árulkodott arról, hogy megmérgezték magukat. A bunker időnként alig észlelhetően megremegett a becsapódásoktól, a lépcsőház felső részén már jól lehetett hallani a harc dübörgését, az ágyúk, aknavető, gépfegyverek hangját. Aztán bevették a ciánkálit. Mindegy, hogy Hitlernek volt-e legalább annyi bátorsága, hogy főbe lője magát, ahogy SS-komornyikja állítja, vagy csak mérget vett be, mert félt a főbelövés okozta fájdalomtól.

És milyen volt a légkör azokban a napokban és órákban? Hogyan csikorgott a betonpadló a sok egyenruhás, combokban szétálló nadrágú, csizmás, magas rangú párthivatalnok, tiszt és alkalmazott talpa alatt? És pontosan, de egészen pontosan ám, mi játszódhatott le azután, hogy a két öngyilkost pokrócokba takarva felvitték a szabadba és elégették egy mélyedésben? És azok a tábornokok és főtisztek, akik szintén véget akartak vetni az életüknek az alatt a dübörgő égbolt alatt, öngyilkosságuk végrehajtásához miért is vonultak félre abba az üres víztárolóba? Honnan, miből táplálkozott az a kényszeres vágyuk, hogy létüknek ezt az önszántukból választott, egyben legeslegutolsó és számukra mindennél jelentősebb aktusát ugyanúgy hajtsák végre, ahogy az ember vizelni vagy székelni szokott: félrevonulva egy sarokba? Holott nincs nagyobb igazságtalanság, és semmi sem lehet felháborítóbb, mint az, hogy nem élhetünk tovább. A saját szégyenük elől próbáltak elbújni azzal, hogy senki se lássa tettüket? Mert valójában még azt is szégyenletesnek érezték.

Ha a Budai Vár felé nézek, olykor ez is az eszembe jut. Az ismétlődések lehetőségége. Ami gondolható, az lehet, hogy lehetséges is lesz. Rád gondolok, Magyarország.

„Man muß knien in Ehrfurcht vor dem Altar des Vaterlandes und beten”,² mondta Hanna Reitsch, miután Hitler engedélyével utolsóként sikerült elhagynia a Brandenburgi kapu alá rejtett, még épen maradt futárgépen (Frieseler Storch, a Fürge Gólya) Berlint. Az oltáron a berlini bunkert értette. A futárgépnek meg csak néhány tíz méternyi kifutópályára volt szüksége, hogy fölemelkedjék.

Mikor ezt a patetikus, az emlékezetembe félelmetesen bevésődött mondatot először olvastam, nyomban tudtam, hogy más formában én is elmondhatom: nekem kamaszkoromtól – ha nem korábban – a bűn oltára lett ez a bunker, és azért nem tudok szabadulni tőle; talán a homályos érzésem miatt, hogy képes vagyok még azoknak az embereknek is rosszat kívánni, akiket a legjobban szeretek, noha ténylegesen már soha nem tudnék ilyesmit elkövetni? Életemnek abban az időszakában, amikor gyermekként az ostromot megéltem, egymáshoz tapadt a bársonyos bőröm, a vizezés okozta édes érzés, az érzéki rezdüléseim miatt érzett bűntudatom, a budapesti ostrom és az a berlini bunker a maga történéseivel? Felnőtté válásomat és későbbi személyiséget ez az összetapadás számottevően formál-

² Alázatosan le kell térdelnünk és imádkoznunk a haza oltára előtt!

hatta. Bevésődés? Sokáig azt is gondoltam, ez akadályozta meg, hogy gonosztevő legyek. Beszélni nem nagyon mertem róla. Még aki szeretett, az is rosszul érezte magát attól, amit erről hallott tőlem. Beteges dolognak tűnt a vallomásom, mert olyan erős hevület hatott át, mikor ezekről a belső élményeimről beszéltem. Az én Berlinemről. Melynek pusztulása valójában egész mást, valami teljességgel bevallhatatlant helyettesített a lelkemben. Valaki másnak a pusztulását? Ezért aztán többet nem is mertem beszélni róla. Csak a rettenetes tanulság marad velem.

A közeli Berlin

Először 1977-ben pillantottam meg a valóságban is a várost. Hivatalos út volt, pártállami vállalatokhoz, melyeket fel kellett keresnem, kíséret adtak, akinek bizonyára be kellett számolnia a viselkedésemről. Az Alexanderplatz közelében álló Hotel Stadt Berlin (ma Hotel Park Inn by Radisson) magasán fekvő szobájából látni lehetett a nyugat-berlini magasházakat. Arrafelé ragyogott az őszi égbolt, körülöttem, a város keleti részében minden szürke és ónos volt.

Úgy éreztem magam, mint aki gondolatban mindent ismer (aki hátha lett volna ott egykor), de a valóságban semmit sem lát mindebből. Egy római polgár valamelyik egykori Rajna-parti latin városból, Colonia Agrippinából érezhetne így, ha netán feltámadna a mai Kölnben. Noha tudná, hogy ott van Colonia Agrippinában, azt is pontosan tudja, minek hol kellene lennie, de hiába mereszti a szemét, semmit sem talál meg belőle. Lehet, hogy eleven ember beleőrülne, ha ez megtörténnék vele?

Az S-Bahn traverzeken futó pályája, egy romos vöröstéglás templom a Rathaus közelében egy pillanatra mintha felsejdtített volna valamit az egykori Berlinből, de a Gruner és a Liebknecht Straße közötti, akkori kietlen NDK-térség mindent fölülírt. Csak amikor valamelyik központtól messzebb fekvő városrészt – Friedrichshaint, Prenzlauerberget – kerestem föl, éreztem meg valamit a fákkal szegélyezett utcák hangulatában az olvasmányélményeim és képzelődéseim alapján kialakított belső Berlin 1945 előtti képéből.

Az egykori nemzetiszocialista valóság számomra ezerszer érzékibb, érdekesebb volt még a pusztulása utáni nemlétében is: áthatotta a hatalom és az emberölés érzékisége. Azért volt annyira pusztító, mert annyira érzéki volt. Ez az érzékiség él túl minden rettenetet, és ezért tud mindig újra feltámadni. Ez az érzékiség hiányzott a kommunista hatalom valóságából, és talán éppen ennek hiánya miatt nem leszek képes soha igazán megérteni semmiféle kommunista sorsot és magatartást. A minden érzékiségétől megfosztott eszmét. Az ellentétét annál inkább. Ki is vagyok én valójában?

Hiába kerestem fel az emlékeimbe monumentálisan bevésődött helyszíneket, még a romok sem fejeztek ki semmit abból, amit nekem a képzeletemben jelentettek. Úgy éreztem magam, mint aki megvakult. Alig vártam, hogy befejeződjenek a napi előírt látogatásaim a kelet-német pártállam tudományos intézeteiben, rohantam oda, ahol a Birodalmi Kancelláriának kellett volna lennie.

De amit látni akartam, a föld mélyében volt, nemcsak jelképesen, hanem megközelíthetetlenül. Ott álltam a Voßstraße és az egykori Wilhelmsstraße

(akkor Otto Grotewohl Straße) sarkán, és amit láttam, az maga a semmi volt. Miközben ott kalapált az emlékezetemben, ahogy az ostromlott város koromfeteke sötétjében SS-Brigadeführer Krukenberg megérkezik, hogy Hitlertől (aki négy nap múlva ciánkálit vesz be egy pamlagon ülve) átvegye a kinevezését a „Nordland” hadosztály élére. „Szerdán, április 25-én éjjel fél egy felé álltunk meg a Voßstraßében, a Birodalmi Kancellária járdába mélyített Bunkerbejárata előtt.” De előttem csak valami ellaposodott romos pusztaság, mögöttem és oldalt a Grotewohl utca házainak lepusztult, egyhangú homlokzatai. A kelet-berlini államhatár közelének üressége.

Kiabálni, jajgatni szerettem volna, hogy eltűntették a képzeletem valóságát.

A Reichstag a fallal kerített határ túlsó oldalán volt. 1977-ben. Negyvennyolc évvel 2025 ezelőtt – képtelenség. Az akkori – ugyancsak pártállami – magyar útleveél csak a kelet-európai szocialista államokra volt érvényes: nem mehettem át. Tehetetlenül, órákig álldogáltam az Unter den Linden végén, a Brandenburgi kapu előtti kihalt térség szélén, és próbáltam átélni, milyen lehet a kapun túl a nyugat-berlini világ. Mintha annak sokkal kevesebb, s mégis több köze lenne a bunkerhez. Hiszen minden könyv, minden szöveg, amely Berlin végnapjairól a kezembe kerül, nyugaton jelent meg.

Valamivel délebbre, a friedrichstraíei határátkelőhelyhez többször is elmentem. Mindig álldogáltak ott mások is. Egymástól távol, és csak néztek. Először azt hittem, valakire várakoznak. Hamar rájöttem, hogy ugyanazért jöttek, mint én. A lapos kis építményekkel és sorompókkal zezzugosan lezárt út fölött a nyugati városrész irányába nézett a tekintetük. A perspektíva miatt a Friedrichstraße távolban egyre szűkülő házsorainak homlokzatából már szinte csak egy vonalnyi látszott, de ez a vonalnyi sokkal világosabb volt, mint az a szakasz, mely az NDK területére esett. A távolból ideszűrődő fény egy másik, vágyva vágyott világról üzent, és én, bizonyára a közelemben álldogáló néhány ember is, megpróbáltuk ennek a kevés fényességnek a melegét magunkba szívni.

Érthető ebből bármi?

Az átkelőhelyek, a városon belüli államhatárnak, a jellegzetesen szögletes NDK egyenruháknak a látványa könnyörtelenül felülírta a bennem saját használatra kialakított Berlin-képet. Gyűlöltem azt a herélt kommunista világot, a magyarországi változatában is jogfosztott politikai pária voltam. Akkori német változata Kelet-Berlinben még kíméletlenebbül figyelmeztetett erre. Amitől azonban szinte a lélegzetem elfúlt: lehetetlenné tette, hogy a lelkem mélyén őrzött, borzongva dédelgetett Berlin-képeimet megpillanthassam. Mint aki mai fenyegetettségének gyökereit keresné.

Este a magasban levő szállodai szobámból próbáltam kivenni valamit a város nyugati részéből, de nem sok sikerrel meresztettem szememet a fénypontokkal tarkított sötét messzeségbe. Több eredménnyel járt, ha bekapcsoltam a rádiót. Minden nyugat-berlini adót tökéletesen lehetett hallani. Magyarországon, de már az NDK Berlinton távolabbi részein a zavaróadók elnyomták ezeket az adókat, elsősorban a nekem legkedvesebbet, a RIAS-t. Radio in the American Sector. Itt, a szocialista kezelésben levő Hotel Stadt Berlinben tobzódttam a tökéletes vételben. Soha ilyen töménységben és gazdagságban nem élveztem még nyugati rádióadásokat. Addig Budapesten csak a rövidhullámon élvezhettem az AFN

(American Forces Network Munich) müncheni adását, különösen Willis Conover dzsesszóráját (The Jazz Hour) éjjel. Átadtam magam az éteri élvezetnek, és rajta keresztül annak, hogy most átélhetem, milyen nyugati állam polgárának lenni.

Az éterből érkező hangokra már nagyon korán ráhangolódtam. A testek testnélküliségére. 1944 nyarán a Buda környéki Pilisborosjenőn (Weindorf) laktunk a bombázások előtt. Nyolcévesen anyámmal együtt hallgattuk a belgrádi német katonaadót (Soldatensender Belgrad). Akkor kilowatterővel sugároztak középhullámon, hogy egész Európában és Észak-Afrikában hallható volt nappal is. A fülbemászó slágerek. A hadszíntereken, frontvonalak mentén minden katona hallgatta, németek, angolok, franciák. Lale Andersen hangja szárnyalt, a Lilly Marleen (melyet először Lale Andersen énekelt), meg a fríz északi-tengerparti dal (a Friesenlied): „Wo die Möwne schreien hell im Sturmgebraus, Da ist meine Heimat, da bin ich Zuhause”.³ Az utóbbit dalolta a faluban az összes német kamaszlány, miközben végezte a házimunkát. Gyönyörű, dallamos giccs, hatására kora kamaszságom megfoghatatlan érzékisége sejlett föl a mélyemben – és tanácstalanságomban olyan képzetek, melyeket még most se merek elmondani. Még egy elbeszélés elbeszélésében sem.

Immár felnőttként, ott abban a szovjetnémet Berlinben az egyik legfontosabb élményem akkor ért, amikor rátaláltam a nyugat-berlini török adóra. Attól kezdve csak ezt hallgattam. Elmerültem a melizmatikus közel-keleti dallamokban, az idegenfajú („fremdrassig”) nyelv zenéjében. De nemcsak és nem elsősorban azért, amilyen ez a zene és nyelv volt, hanem azért, mert állandóan azt a meg hasonlást képzeltem el, ami eme berlini, szőröstül-bőröstül németországi török realitás és a nemzetiszocializmus eszményei között fennállt. Olyan volt, mintha egészen kora kisgyerekkoromban teljesen szabadon és minden következmények nélkül az apámmal szegülhettem volna szembe, pedig neki a nemzetiszocializmushoz és Berlinhez nem volt az égvilágon semmi köze. Annál több énhozzám.

Az élvezetem akkora volt, hogy egy ideig nem zavart az a homályos tudat, mennyire anakronisztikus és beteges bennem mindez. Németül is idegen – hát még magyarul. Valami hihetetlen, kínzó kéjt okozott arra gondolni, hogy annak az irtózatoss, emberéleteket semmibe vevő erőfeszítésnek, hogy Németország „fajilag tiszta” állam legyen, az volt az eredménye, hogy néhány évtized múlva Berlinben immár török rádióadó is működik. Akkor még senki sem tudhatta, hogy lehet ennek majd egyszer tényleg végzetes következménye, egész Európában. Ki gondolt akkor a jövő tömeges migrációjára – és a föld alá száműzött archaikus primitivitás láthatatlanított visszatérésére?

Egy hétig kellett volna hivatalosan Kelet-Berlinben maradnom. A harmadik napon úgy éreztem, nem bírom tovább. Valószínűleg önmagam számára is túl sok lettem, nem csak az engem körülvevő NDK-valóság volt sok. Átírtam a szombatra szóló repülőjegyemet, és csütörtök reggel, nem törődve hivatalos – „kommunista” – kísérem és „vendéglátóim” megrökönyödésével, a schönefeldi repülőtéren felszálltam a Budapestre induló repülőgépre. 1977-ben már Magyarország volt a legvidámabb barakk a szocialista táborban; úgy éreztem, hiába igyekeznek majd az itteni feljelentőim (és potenciális gyilkosaim), túl sok bajom

³ Hol sirályok sírnak, tombol a vihar, Ott van az én hazám, ott az otthonom.

Magyarországon nem lesz már belőle. Legfeljebb még jobban megfigyelnek. Majd én magam jelentem föl magamat, ma is.

A távolodó Berlin

Négy évvel később, 1981-ben jutottam el megint Kelet-Berlinbe. Sem a Voßstraßéra, sem a Reichstag romjára nem vettem egyetlen pillantást sem. Akkor már beletnyugodtam abba, hogy az „én” Berlinemet, gyerekkorom és a bűnnel jegyben járó képzeletem Führer-bunkeres városát a második világháború utolsó óráiból a valóságban nem láthatom viszont, és nincsenek olyan föld feletti, eredeti fizikai maradványok, melyek előtt állva lelkem legbelső képeit a valósággal mágiásan összekapcsolhatnám.

Budapesttel más volt a helyzet. Az 1944–45-ös ostrom emlékei közvetlenül beépültek az életembe, fizikailag is jelentenek valamit, és ha a várost járom, a legváratlanabb pillanatokban ugyan, a legtermészetesebb formában aktualizálódnak. Végzetes hosszan élni – időszerűségét veszített emlékekkel.

Egy ideig még úgy volt, hogy ezzel nem vagyok egyedül. Nagy ritkán, valamelyik közlekedési eszközön utazva előfordult, hogy egy előttem ülő idősebb ember az autóbuszban váratlanul, mint akinek eszébe jutott valami, odafordult a vele együtt utazó szomszédjához, és megszólalt: „Amikor átment rajtunk a front...” Én, mögötte, pontosan tudtam, mi történik. Akkor haladt át a 41-es autóbusz Budaörs felé azon a keskeny sávon, ahol 1944. december végétől február 11-éig megmerevedve húzódott az oroszokkal szemben a német főellenállási vonal. Ott, ahol a Sárbogárdi út keresztezte a Horthy Miklós – ma Bartók Béla – utat. Ő, az előttem ülő már nem emlékezett: csak a nyúltagya.

Ma már ilyen élményem nem lehet. Gyakorlatilag mindenki kihalt. Egyedül lettem a saját nyúltvelőmmel, benne Berlinnel. Egyik szép Európám.

Harmadszor, 1989 tavaszán végre Nyugat-Berlinbe is eljutottam. Akkor, közvetlenül a kommunisták uralta rendszer megszűnése előtt már Magyarországon olyan útlevelet kapott az ember, hogy vele átléphette a városon belüli, fallal szegélyezett határt. Nekem ez azért is teljesen új volt, mert korábban csak nagyon ritkán, sok utánjárással kaptam útlevelet nyugatra. Egykori internáltként „flekkes” voltam és jelentéktelen. Végre testben és lélekben átéltem azt az elégtételt, hogy Nyugat-Berlin eleven cáfolata mindannak, amit Kelet-Berlin képviselt, és ezt a világ legtermészetesebb módján tette: szebb volt nála – s ezzel az érzéki szépséggel szemben a jövőbe vetett mérhetetlen kommunista bizodalom tehetetlen volt.

Az államszocialista Németország hanyatlása évtizedekig tartó folyamat volt. Akik szenvedtek tőle, csak a bukás napjaiban ébredtek rá, hogy születése pillanatától egy hanyatló, nem pedig győzedelmes diktatúra áldozatai voltak. A kommunista rendszer már azelőtt megsemmisült, mielőtt még eljött volna a vég. Nem vissza-, hanem előreesés. Megszületése pillanatától maga volt a bukás, mert a bárgyú önkény formájában valósította meg a jót. Ezért utolsó napjai nem voltak apokaliptikusak, hanem örömteliek. A kommunista megváltásüzenet, az elnyomásmentes világ és a valóság közötti szakadék maga is a politikai rendszer része

volt. Mindenki kivétel nélkül tanúja kellett hogy legyen ennek, a leginkább azok, akik a rendszer hívei voltak.

Ha előfordult, hogy meggyőződéses rasszista szexuális kapcsolatot teremtett egy „alacsonyrendű faj” tagjával, pozitív érzelmeinek e „faj” tagjaival szemben még nem kellett szükségszerűen lenniük. Egy rasszista a közösülés közben is megvethette vágyainak tárgyát, sőt, ettől még sokkal nagyobbat élvezhetett. A kommunista pártfunkcionáriusok viszont a hatalmon kívül semmire sem áhítoztak jobban, mint a „rothadó” nyugati világ áruira, és meglehetősen nagyra becsülték az értéküket. Amit tehát ideológiailag elátkoztak, azt a tudatuk mélyén határtalanul vágyták. Attól élveztek el, amit a leginkább szerettek. Saját maguk gyalázatától. A fajgyalázás tökéletes ellentététől.

A kommunisták sem tudtak semmit önmagukról. A fasiszták tudnak másokat ámítani. A kommunisták csak magukat ámíthatták, nem az alattvalóikat. Amikor ledőltek Berlinben a fal, nem volt semmi, ami a rendszerüket fenntarthatta volna. Belül, a lelkekben nem tartotta semmi. 1945-ig ezzel szemben a gyűlölet közösségi mámor volt. Rasszistának lenni gyönyörűsége és érzeki (és kiderült, hogy az is maradt). Visszaesés. A legveszélyesebb kísértés, mert önként – és a lélek legmélyéről, nem pedig a gondolkodás elvontságából – fakadt. És láthatóan gyorsan feltámad.

Amikor 1996-ban újra Berlinbe érkeztem, nem csak Kelet-Berlin volt a múlté, én is változni kezdtem. Ameddig a pártállam és jelképe, a fal létezett, a rendszer mértéktelenül ingerelt és abroncsba fogta kedélyemet. De ez a kommunistaellenes ingerültség (hogy ne mondjam: gyűlölet), melynek 1945 után a foglya lettem, kívülről ért; csak addig hatott, ameddig rajtam kívül az inger forrása, a kommunista eszmeiség politikai rendszere, a pártállam létezett. Amikor szinte egyik napról a másikra eltűnt, megszűnt a hatása is. Hatástalanná vált, mert bennem semmi sem maradt belőle. A kommunisták iránti gyűlöletem elpárologott, csak annak emléke maradt vissza. Legfeljebb valami egészen belülről jövő megrettenést érzek, ha nagy ritkán élelem kerül valamilyen demokratikus mázba csomagolt szélsőbaloldali szöveg. A fasizmusmal teljesen másképp van az ember. Veszélyesebben.

1996-ban a falnak jóformán a nyomát sem találtam. A Friedrichstraßei volt határátkelő helyén már alig valami hirdette, hogy létezett a megdönthetetlennek látszó szocialista világ. Az egykor kihalt Checkpoint Charlie helyén gyalogosok és autók hullámozgáltak, a közeli építkezéseken dübörögtek a gépek. Összevissza járkáltam az egykori határvonalon keresztül, egyre inkább úgy éreztem, hogy elvesztettem valamit, amiben otthonos voltam. Aztán meredten nézni kezdtem az egykori magasított figyelőhely még megmaradt nyomait a közeli ház tűzfalán, és percekig tartó sírás fogott el. Elsirattam magamat. Nem lehet büntetlenül sokáig élni.

De talán ennek köszönhetem, hogy ekkor kezdtem el távolodni saját, külön bejáratú Führer-bunkeremtől is. Ha az örökké való szocialista világ ilyen gyorsan, máról holnapra eltűnhetett, akkor végre azt is kezdtem lassan felfogni, hogy az a nemzetiszocialista bunker ott a lelkem mélyén már réges-régen elenyészett, és én valójában ártatlan vagyok. Megszabadulhatok talán az „utolsó órák” bűvöletétől, mely lelkem legmélyéről jött, és amelynek belülről ugyanúgy

ki voltam szolgáltatva, mint a kommunisták kívülről érkező kihívásának. És aminek ténylegesen semmi köze nem volt mindehhez, mert az ok a születésemből következett.

A nem Berlin

Ahol ártatlanságról van szó, ott bűn is lehetett volna. De miféle bűn, ha nem követtem el semmit? Hacsak a gondolatot nem, melyet egykor gondolhattam? Egy gondolt gondolat nem lehet maga a bűn? Ötven éven keresztül foglalkoztatott, honnan a kötődésem ahhoz a láthatatlanná vált bunkerhez és annak utolsó napjaihoz? Talán csak később szerzett ismereteim és tapasztalataim hatására, egyre inkább arra gondolok, hogy az a bunker és annak végnapjai valahogy, nem kizárólagosan, de az apámmal, az apámmal kapcsolatos gondolataimmal fűggenek össze.

Nincsen rá semmiféle bizonyítékom. Nincs semmilyen olyan emlékképem apámról, a viselkedéséről, amely egy ilyen borzalmas összefüggésre akár csak érintőlegesen is utalna. Ahogy ma a Voßstraßében sem látni a legkisebb jelét annak, hogy a mélyben egy vastag betonfödémű bunker rejtőzik. Ott, ahol egykor kétoldalt szürke, komor épületek közrefogta szűk utca állt, és valahol a közepe táján a járdában lépcsőlejárát nyílt a Birodalmi Kancellária földalatti pincéjébe, ma gondozott parkban egymástól távol színes panelházak emelkednek, a sétányokon anyák tologatják a gyerek-kocsikat vagy üldögélnek a padokon, körülöttük pedig sietős járókelők haladnak ismeretlen céljaik felé. Semmi nem utal semmire.

Ellenkezőleg. Nagyon bánt, hogy ilyen szörnyűséggel apámat egyáltalán kapcsolatba hozom; ártatlan, valójában szelíd és félénk ember volt. Végzettsége szerint gépszerelő és hűtőtechnikus, akit munkája alapján mérnöknek ismertek el. Aki szinte egész életében, melyet még születésem után eltöltött, többnyire nagyon későn tért csak haza a gyárból, majd a saját üzeméből, a kommunista időkben pedig a tervezőintézetből. Akire nem emlékszem úgy, hogy vele akár a testvérem, akár én valaha is komoly, érdemi beszélgetést folytattunk volna. Netán, hogy valaha is játszott volna velünk. (De, megtörtént, mintha még a szekrénybe is bemászott volna velünk, ahol a játékaikat tartottuk.) Akiról azonban mindig tudtam, hogy szeret, ez mintha következett volna a családunk életének légköréből, de a szeretetére nem tudok semmilyen konkrét, kézzelfogható emléket találni. Holott valójában szelíd is volt, félénk és engedelmes. Ami nem akadályozott meg semmit abból, ami következett.

Lelkiismeret-furdalásom van, amiért mindezt feltételezem, és lehet, hogy egyáltalán nincs igazam, és lehet, hogy rémeket látok. De mintha mégis, néha megtörtént volna, hogy átölelt vagy én átöleltem? Ha most hirtelen itt lenne, elolvasná és meg is értené ezeket a sorokat, talán rettenetes fájdalmat okoznék neki, mert lehet, hogy végtelenül igazságtalannak érezné mindazt, amit most róla írtam. Ennek lehetősége szinte fáj, amikor most megfogalmazom. Mérhetetlen szégyent érzek.

Nincs jóformán semmi fogódzóm, és ami kevés talán akad, azt is inkább az olvasmányaim sugallják a lélek mozgatórugóiról, vagy néhány ember elejtett megjegyzése, akikkel minderről szót váltottam.

Egyik emlékem nem is az enyém, hanem anyámé, aki később elmesélte. Kéthárom éves lehettem. Már vége volt a közös reggelinek, apám munkába készült,

előtte még kaptam néhány pofont szokásos engedetlenkedéseim miatt. Mikor elment, megkérdeztem anyámtól: – Warum habe ich eigentlich einen Vater?⁴

Emlékszem néhány verésére, amikor hasra fektetett az ágyon, melyen éjjel ők ketten aludni szoktak, és elfenekelt; nem a fájdalomra emlékszem, mert az nem lehetett nagy, hanem a félelmemre közvetlenül előtte és közben. Ha nagyon akarnám, mintha még ma is fel tudnám idézni a sírásomat (ahogy az ember a hányást is elő tudja idézni), de ekkora felfordulást a lelkemben nem akarok kockáztatni. Természetesnek tartottam a verést, hiszen kétségtelen, hogy rosszat tettem, és ezért büntetés jár. Megérdemeltem. Másképp nem is volna lehetséges a rossz. Tehát rossznak tartottam magam? Ettől ez a nagyon erős emlék? Mindannak ellenére, amit akkori lényemről ma tudok, mégis lehetséges, hogy nagyon mélyen meg lettem volna sértve?

Aminek egy ideig még létezett élő tanúja – a testvérem –, az tízéves korom körül történhetett, tehát jóval később azokhoz az időkhöz képest, amikor egész kis gyerekként megvert. Egyik büntetése miatt olyan tomboló düh támadt bennem (nem, nem harag, hanem elképzelhetetlen, csak a pillanat tört részéig tartó gyűlölet), hogy a testvérem füle hallatára, fojtott hangon, de irtózatossággal ki-tört belőlem: – Dögöljön meg az apám! – Négy évvel fiatalabb öcsém megrettenve nézett rám, az ő világa érintetlen volt, és őt mély bizalom töltötte el. Megzavart tekintetéből megértettem, hogy valami rettenetesre vágytam: a legnagyobb bűnre. Mély lelkiismeret-furdalás töltött el.

Nem tudok ma másra gondolni, noha nincs igazi bizonyítékom rá, és lehet, hogy mindez törőlmetszett agyrem. Gyermekként talán tényleg a halálát kívánhattam egykor, amiért időnként büntetésül, hogy annyira önkényes és fegyelmezetlen voltam, megvert.

Nem lehetett könnyű velem: négyéves koromban lementem a harmadik emeleti lakásunkból az utcára, és anyám csak órák múlva talált rám az egyik közeli parkban, ahol a homokban játszottam. Egy másik alkalommal fél órán keresztül kiabáltam le a lépcsőházban a szomszédék nagymamájának, hogy „hülye Dimitrov nyanya” – úgy rémlik, mérhetetlenül ingerelt, hogy annyira komolyan vette a dolgát az unokájával és folyton ügyelt rá, meg kérdezgette, hogy evett-e már. Micsoda hülyeség: hiszen az ember mindig szívesen eszik. Csak a hülye nem, azért meg nem kár. Egy alkalommal pedig levizeltem a negyedik emeletről az udvarra, a házmesterné fejére, emlékszem, ahogy telibe találtam a frizuráját – folyton üvöltözött velünk, gyerekekkel, amiért hangosak voltunk a folyosón. Jól megmaradt az emlékezetemben, hogy mindkét esetben nagyon szorongtam, mert tudtam, hogy lesz érte büntetés, hisz rossz vagyok; mégsem tudtam ellenállni a kísértéseimnek.

Lehet, hogy a tetteim miatt bekövetkező büntetések valóban ilyen félelmetes, rejtett gyűlöletet válthattak ki egykori lényemből?

De ha mindez igaz, akkor a legnagyobb katasztrófa ennek a rettenetes vágyamnak a megvalósulása lett volna. És ha ez a vágy bennem öntudatlan valóság volt, akkor teljesülésének rémületes következményei miért nem sejtettek föl ugyanígy a lelkemben? Ha el tudtam képzelni akár egy pillanatra is, hogy megöljem az apámat, akkor miért ne lett volna bennem elképzelhető (még ha nem is

⁴ Tulajdonképpen miért van apám?

engedtem képzeletemben megvalósulni) ennek a gyilkosságnak a következménye is? A vele járó bukás mélysége?

Lehet, hogy ennek az örökre megvalósíthatatlan vágyamnak a visszfényeként, mintegy a következmények virtuális modelljeként bővöltek el az utolsó napok rémségei abban a berlini vezérbunkerben? Német ügy volt – de hiszen anyámmal is németül beszéltünk otthon! Az én édes, iskolázatlan anyanyelvemen. Hová lettél, hová levél, oh elérhetetlenül szép irodalmi tökélyed. Csak a meghittséged elveszíthetetlen.

Ha apám nem lett volna, akkor attól kezdve a családon belül már csak németül beszéltünk volna. Ha megölöm, isten lettem volna (és immár csak németül beszélő isten). A vezérbunkerben egy isten végnapjaira láhattam. Az én lehetséges végnapjaimra, ha megtehettem volna mindazt, amit az indulataim sugalltak?

Akárhogy is volt, ma ugyanúgy nincsen már bennem semmi nyoma, ahogy a Birodalmi Kancellária bunkere sem hagyott semmiféle nyomot a mai Voßstraße felszínén. Spontán gyógyult, talán azért, mert tudtam minderről. Az igazi érdem azonban az időé. 1989-ben eltűntek a kommunisták, mintha nem is lettek volna. Én pedig meglepve tapasztaltam, hogy felszabadultam. Az a Berlin sem volt már sehol. Helyette, amikor megint visszamentem egyszer, csak egy nagy, szép várost találtam.

Berlinben megnéztem a még álló földfelszíni betonbunkerek egyikét, ahol az egykori város utolsó parancsnoka, Weidling tábornok tanyázott, amíg 1945. május 2-án alá nem írta a feltétel nélküli megadást a szovjet Csujkov tábornok előtt. Bementem a Brandenburgi kapu mellett levő hallgatás szobájába, ahol a mindig megismétlődő bűnről hallgat az ember magába merülve: ismerni véltem ezt a bűnt, noha nem követtem el semmit. Már nem hatott rám semmi ugyanúgy, mint korábban. Saját magam tanúja vagyok, történetemnek történetével. Egyértelmű akartam lenni mindig és csakis. Definitív. És megkaptam magamban a kettősségemet.

Ami a föld alatt van, bennem már nem kelhet életre. Rajtam kívül azonban új formában itt van körülöttem.

WIR SIND

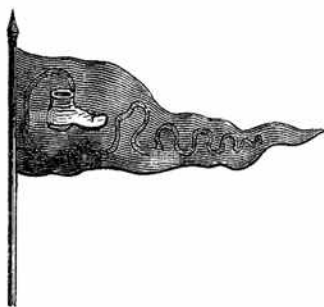
A Geyer Flórián dalának története

Ha egy fiú Hagenben születik, 1902-ben, akkor épp lecsúszik róla, hogy a Nagy Háború harcterein szolgálja hazáját, de fogékony kamaszévei a háborús lelkesedés és csüggedés, az ínség, a kollektív megaláztatás és a gyász jegyében telnek, és felnőttkora egyenesen a kilátástalanságba torkollik. Körülötte a németek tömegei nyomorba süllyednek, miközben irigyen és dühödten figyelik, hogy egyesek a háború alatt mégsem mennek tönkre, hanem még jól meg is gazdagodnak. A harcok be sem fejeződnek, már sokak meggyőződésévé válik a feltevés, miszerint a két jelenség – a tömegek szenvedése és elszegényedése, illetve a kevesek gazdagodása – között ok-okozati kapcsolat rejlik: a háborút éppen azért csinálták, hogy egyesek még jobban kizsákmányolhassák a népet.

A hageni fiú, akárcsak a többi wandervogel, a háborús években és azok után sok korábbi társát kellett, hogy elsirassa. A wandervogelek, vagyis vándormadarak mozgalmát a 19. század második felében azért hozták létre Németországban, hogy a serdülő ifjúságot természetszeretetre és a népi hagyományok tiszteletére neveljék általa.

A vándormadarak köréből szárnyalt fel a 17 éves hageni fiú, Fritz Sotke dala, melyet azonban nem szoktak Fritz Sotke dalaként emlegetni. Magyar kontextusban mindig is *Geyer Flórián dalaként* énekelték és adták tovább. Pedig a vers beszédhelyzete más, mintha Geyer maga szólalna meg; a jó vezér követőit halljuk, a lázadó parasztokat, akik a lándzsa-hegyre akasztott bocskor zászlaja köré sereglettek, illetve azokat a dühös fiatalokat, akik négy évszázad múltán felidézik az 1525-ös lázadást, és azonosulnak résztvevőivel. Ennél is fontosabb azonban, hogy ha magunk is szánkra vesszük a dalt, és beszállunk a kórusba, azonosulunk az 1919-es fiatalok lázadásával és a német parasztháború felkelő parasztjainak, Florian Geyer követőivé válunk: *Wir sind*, vagyis a lázadók *mi vagyunk*.

Richard Dawkins mém-elméletének alapján lehet megérteni a bocskor jelképpé válását. Dawkins és követői szerint ahogyan az élőlények voltaképpen a bennük élő gének gazdatestjei, az emberi lények sem mások, mint a tudatukban megtelepedett kulturális jelenségek hordozói. A beléjük jutott mémek határozzák meg viselkedésüket, gondolkodásukat. Dawkins teóriáját tovább építve Dennett azt mondja, hogy az ember nem más mint mémekkel megfertőzött állat. Nos, először tényleg egy bocskort aggat valaki a lándzsájára, talán mert elszakadt a bocskorszíj, és dühös, hogy mezítláb kell harcolnia. Később hagyományosabb módon vászondarabra festik a lábbelit. A mém a lázadás hevében, két ütközet között pattan ki az egyik paraszt fejéből, és mivel feltűzeli a tömeget, a lázadók megtartják és sokszorosítják. Jelentése könnyen felfogható: a nemesek zászlóira, pajzsaira kerülő jelképek rendszerint fennkölt és távoli vagy nem is létező alakokat idéznek, a dekódolásuk heraldikai szakértelmet igényel – születése pillanatában a bocskorzászló nem egy újabb, sokadik zászló, hanem maga az antizászló. Megjelenésekor a bocskor mint mém erősebb, fertőzőképebb akármely sas vagy sárkány képénél. A pórnépet egyesítő jelkép a porból emelkedik magasra.

Ám ahhoz, hogy ez a mém közel négyszáz évvel Florian Geyer után is virulens maradjon, már kellene a kultúra lombikjai. Az oktatáson kívül művészi alkotások tartják elevenen a parasztháborúk emlékét. Németországban versek és drámák adnak hangot az 1525-ös lázadás parasztjainak. Heinrich von Reder *Az árva Konrádja* 1888-ban íródik, 31 évvel a *Geyer Flórián dala* előtt. A mű második szakaszát idézem, mellékelve Jékely Zoltán fordítását:

Ich bin der arme Kunrad
in Aberacht und Bann,
den Bundschuh trag ich auf der Stang,
hab Helm und Harnisch an.
Der Papst und Kaiser hört mich nicht,
ich halt nun selber das Gericht,
es geht an Schloß, Abtei und Stift,
nichts gilt als wie die Heilige Schrift.
Ich bin der arme Kunrad,
Spieß voran,
drauf und dran!

Vagyok az árva Konrád,
papi átok alatt,
zászlórudam bocskort cipel,
rajtam páncél, sisak.
A császár, pápa mit nekem,
a törvényt már magam teszem,
várát, klastromját döngetem,
csak a Szentírást tisztetem.
Vagyok az árva Konrád,
nyárs, elé,
s hű belé!

Az 1888-as költemény beszélője még egyes szám első személyben szólal meg. Bár a három évtizeddel később született dal erősen támaszkodik rá, jelentős különbség, hogy az már többes szám első személyben mozgósít, eljut az *ich bintől* a *wir sindig*.

Kora egyik legnagyobbra tartott színpadi szerzője, Gerhart Hauptmann 1896-ban adta közre *Florian Geyer* című drámáját. A művet a következő évtizedekben folyamatosan játszották. Szinte lehetetlen lett volna, hogy az ezerkilencszáztíz években egy német fiatal ne legyen átítatva Florian Geyer és a parasztháború történetével, ne ismerné az olyan kulcsmotívumokat, mint a bocskor. Ez a környező országok fiatalságára, így a magyarra is érvényes, hiszen németül sokan értettek, és Hauptmannnt lelkesen fordították, játszották.

A Bibliára hivatkozva akár az elnyomók oldalán álló egyházat is meg lehet tagadni. A német parasztháború tüzét protestáns prédikátorok, a Dózsa-felkelését ferences szerzetesek szították. De mindennek mélyén egy sokkal régebbi mém hatott. Az 1381-es angol parasztlázadás egy pap, John Ball prédikációja után lobbant be. *When Adam delved and Eve span, who was then the gentleman?*, hangzott John Ball szónoki kérdése, melyet az 1919-es dal kihangsósít:

WHEN ADAM DELVED AND EVE SPAN,
WHO WAS THEN THE GENTLEMAN?

Als Adam grub und Eva spann, Kyrieleis!
Wo war denn da der Edelmann? Kyrieleis!
| : Spieß voran,
Drauf und dran,
Setzt aufs Klosterdach den roten Hahn! : |

A hageni fiú egy az egyben átveszi Az *árva Konrádból* a lándzsával való döfködést, de kiegészíti a gyűjtogatás kezdeményezésével: vörös kakast a kolostorra, vagyis égessük fel a kolostorokat. A szikra egyenesen a Szentírásból pattan ki, hogy elsőnek az isteni rendtől hűtlenül eltávolodó, az elnyomó rendszert ideológiailag megalapozó katolikus egyházat tegye a lángok martalékává. Ezzel a kiegészítéssel radikálisabbá válik a refrén.

A *Geyer Flórián dala* német eredetijének ez csak a második szakasza. Annak, hogy a magyarba az eredeti kezdés egy az egyben nem mehetett át, ugyancsak egy mém az oka:

Wir sind des Geyers schwarzer Haufen, heia hoho
Und wollen mit Tyrannen raufen, heia hoho

Schwarzer Haufen annyit tesz, hogy Fekete Sereg. Ugyanis Florian Geyer

Fekete seregének az élén a forradalom legnagyszerűbb harcait vívja meg a sokkalta erősebb nemesi csapatokkal szemben. Mindenütt ott terem, ahol a legnagyobb veszélyben forognak a fölkelők és hihetetlen ügyességgel és vakmerőséggel küzd a győzelemért

– olvasható a Madzsar József által szerkesztett, 1928-as *Társadalmi Lexikonban*. Csakhogy magyar kontextusban a Fekete Sereg Mátyás király bús hadát jelenti, mely miatt Bécsnek büszke vára 1485-ben nyögni kényszerült. Ebből adódik, hogy a magyar cím sem lehet teljesen azonos a némettel: *Geyers schwarzer Haufen*, amiből az adódna, hogy *Geyer fekete serege*. Ebből a fordítási nehézségből következik, hogy bár a dalt nem a vezér énekli, hanem a sereg, a magyar cím mégis az előbbi sugallja. De nem a pontatlan, hanem a telitalálatokat keresem most, és ilyenek szép számmal találhatók az eredetiben és a magyar változatokban is.

Mi lehet a cél, amit telibe talál a dalszerző? Látható, hogy a népet, a sokaságot beszél-teti, „azokat, akiknek nincsen szavuk”. Nem úgy jár el tehát, mint az *Internacionálé* költője, aki a tömeget megszólító, megmozgatni akaró egyénként, agitátorként szólal meg, hanem úgy, mint a *Marseillaise* alkotója: Allons enfants de la patrie! Mi, a haza gyerekei, mi men-jünk! Abban is a *Marseillaise* mintáját követi, hogy az önmeghatározás után nem késlekedik az ellenséget kijelölni: Contre nous de la tyrannie – Und wollen mit Tyrannen raufen. A zsarnokok ellen megyünk. Ahhoz képest, hogy a *Marseillaise*-ből francia himnusz lett, érdekes, hogy a francia nemzet nincs benne megnevezve, ahogy a *Geyer Flórián dalában* sincs a német. Emiatt működhet a *Marseillaise* nemcsak nemzeti himnuszként, hanem a szabadság dalaként is, és emiatt nem marad német induló a *Geyer Flórián dala*, és válhat az elnyomás ellen lázadók univerzális himnuszává. Mivel nacionalista közegben születik a dal, meglepő ez a nemzetföltöttség, de ha belegondolunk, hogy a háború után, a nemzet oltárán kiontott mérhetetlen mennyiségű vér párájában áll össze, felismerhetjük, hogy nemzeti hovatartozástól függetlenül jelöltetnek ellenségnek a zsarnokok, illetve mai szó-val az elnyomók. Dallamot pedig éppen a nemzetföltöttség társít a szavakhoz, ugyanis Smetana *Moldvája* ismerhető fel a Geyer-dalban. Ennek említésével nem plagizátornak állítom be a hageni fiatalembert, hiszen a cseh zeneszerző műve ugyanúgy néhány év-tizeddel korábban íródott, mint Reder *Konrád*-verse, és ugyanolyan közismert volt, mint Hauptmann drámája – mindezek 1919-ben egyszerűen „benne voltak a levegőben”. Nem is feltétlenül tudatos, hogy a hageni fiú Smetana dallamára ír dalszöveget, elképzelhető, hogy „magától”, az ihlet hevében állt össze benne zene és szöveg. Utóbb aztán ráébredhet-tett akár a szerző, akár valaki más a hasonlóságra, de annak akkor már nem volt jelentő-sége. A *Geyer Flórián dala* olyan szükségszerűen jelent meg a világban, mintha már évszá-zadokkal korábban ott lett volna. És az is kétségtelen, hogy a hageni fiú nem határozta meg magát zeneszerzőként. Bár a *Moldva* eredhet *A macska bemászott az ablakon* (*Kočka leze dírou*) című cseh népdalból, más vélekedés szerint a dallam előzménye egy svéd népdal, mellyel a komponista skandináviai tartózkodása alatt találkozott. Mivel pedig feltételez-hető, hogy akár a cseh, akár a svéd dallamot énekelték a 16. században, belátható, hogy pusztán a dallam alapján nem tűnik ki, hogy a *Geyer Flórián dala* a 20. században született. Sőt, a zene keletkezhetett akár éppen a 16. század végén, ugyanis Giuseppe Cenci olasz szerző *La Mantovana* című (kezdősora alapján *Fuggi, fuggi, fuggi da questo cielóként*, vagyis *Menekülsz, menekülsz, menekülsz ebből a mennyországbólként* is ismert) dala az egész rene-szánsz Európában elterjedt, különféle nyelveken énekelték, a csehen kívül ismeretes leng-yel, szlovén, ukrán és román népdalváltozata – Samuel Cohen, a későbbi izraeli himnusz zeneszerzője Moldáviából vitte magával a dallamot, melyet 1888-ban társított egy tíz év-vel korábban íródott vershez, így született a *Hatikvah*.

Mielőtt arról beszélnék, mit jelent ma a *Geyer Flórián dala*, és mielőtt elmondanám azt a keveset, amit szerzőjéről, a hageni fiúról eddig megtudnom sikerült, a magyar recepciót mutatom be.

Merthogy a magyarok igen hamar felfigyeltek a műre, de nem úgy, mint egy frissen íródott dalra. Nem említene sem kiadványt, sem szerzőt. Az *Uj Előre* New Yorkban szer-kesztett és az egész világon terjesztett magyar nyelvű kommunista lap volt. Ennek 1926. április 9-ei számában jelent meg Gábor Andor *A kiherélt Dózsa* című cikke egy magyar-oroszországi szocdem gyűlés apropóján. A kommunista író azt hánytorgatja fel, hogy a rendez-vényen az agrárproletariátus nem képviseltethette magát:

De ha a földmunkások megjelentek volna, akkor Dózsa György is megjelent volna a gyülekezet felett, az izzó vason sülő emberhús szaga megtöltötte volna a termet s látomás lett volna a tüzes trón mögött a magyar urakról, akiknek egy tenyérnyi-

vel sincs kevesebb földje, mint amennyi Dózsa György idején volt, s egy körömfeketényivel sincs több lelke sem, mint akkor, amikor a trónt tüzesítették... S ha a magyar úr megjelent volna Dózsa trónja körül, akkor megjelent volna az orosz paraszt is, aki elhajtotta a földesurat és szétszabta a földjeit, s ha az orosz paraszt megjelent volna, akkor a proletárforradalom hatalmas árnyéka is felfutott volna a falra. Mert Dózsa Györgyöt csak a peyeri díszközgyűlésen lehet kiherélni. A valóságban Dózsa György tüzes vason megsütött heréi kemény lázadókat nemzenek a magyar föld kemény rögére s tavaszon őszön, mindig, amikor elvetik a másnak kenyér – neked éhkopp magját, akkor elvetik a magyar parasztforradalmét is. A jubiláris közgyűlés a dalárda énekével kezdődött, de a Geyer Flórián dalával fog végződni:

„A földnek kerges népe mink vagyunk! hejjahhahó!

Urát nyakunkon ülni nem hagyunk! hejjahhahó!”

Peyertől Geyerig az út. A magyar földmunkás meg fogja tenni ezt az utat!

A Tanácsköztársaság bukása után a kommunistákhoz hasonlóan a szociáldemokraták is illegálisba szorultak. Bethlen István, aki 1921 tavaszán lett miniszterelnök, a közállapotok konszolidálására törekedett, és ennek jegyében hamar tárgyalóasztalhoz invitálta a szocdemek vezetőjét, Peyer Károlyt. Megállapodásuk szerint a szociáldemokraták a továbbiakban szabadon szervezkedhettek, azzal a korlátozással, hogy bizonyos kulcságazatok dolgozói – közalkalmazottak, vasutasok, postások – nem léphettek be a pártba, és a szociáldemokraták nem hozhattak létre csoportokat az agrárproletárok körében. Mint minden kompromisszum, ez is vitatható. A kommunisták árulásnak állították be, Peyert és szocdem vezetőtársait kezdettől szidalmakkal és gúnnnyal illették.

Gábor Andor, a tehetséges író és költő vidéken születik ugyan, de nem parasztszaládba: kommunistaként vállalja fel az agrárproletariátus ügyét. A Tanácsköztársaság bukása után börtönbe kerül. Kiszabadulása után Bécsben, azután Párizsban, majd Berlinben él emigránsként, hogy végül Moszkvában kössön ki; csak 1945 után térhet vissza Magyarországra. 1926-ban a szovjet kommunista párt irányvonalát követve támadja a szocdemeket.

A dal fordításakor beleütközik a problémába, hogy a „fekete sereg” szókapcsolat foglalt, amit színvonalas költői fordulattal old meg: „a földnek kerges népe mink vagyunk”.

Ami mindenképpen szép, de két nagy veszteség rejlik benne. Az első az, hogy így marad a fekete szín, márpedig a hageni fiú dalának fekete-vörös színpárosítása erős hatást kelt. A másik, hogy a föld kerges népe kifejezetten a parasztokra utal, míg a német eredeti nem, az csak előzményként hivatkozik a parasztok négyszáz évvel korábbi lázadására, inkább a jelenbeli elnyomottak, a „fekete tömeg” felkeléséről szól. Persze aktuálisan, az *Uj Előre* cikkében Gábor Andornak éppen a szegényparasztokról kellett beszélnie. Ennek meg is felel a ritmus végett „mi” helyett beiktatott „mink” népiessége is.

A következő évben nem kisebb presztízsű lapban kerül elő a *Geyer Flórián dala*, mint a *Nyugat*. Barta Lajos Ady kuruc versei kapcsán hivatkozik rá, de nem egy nemrég, már Ady halála után íródott dalként, inkább mint a réges-régi parasztháború emlékeként.

Az egyetlen út éneklí magát ebben a sípszó keménységére emlékeztető eltökéltségben; az egyedül lehetséges út, melyet járni kell tűzön? vízen, véren? halálon, rabláncon? bitón keresztül! Mert: – nincs más út! Nemcsak a kuruc tömegeknek ilyen a nótája, de minden paraszt-tömegeké, melyek egy napon mégis csak harcba mennek a túl hatalmas világ ellen és már akkor tudják, hogy csaknem biztosan el kell veszniük a céllal is, az életükkel is! A hit az igazságban, melyért síkraszálltak, a vértanúságra való készülődés, a szent haragnak szabadon való eresztése, robusz-

tusság és ölés mellett a naiv gyermekiség: ez nemcsak a kurucoknak, de a Flórián Geyer lázadó német parasztláza is az éneke:

Wir sind des Geyers wilde Haufen,

Wir wollen mit Tyrannen raufen!

Az elnyomott tömegek nem tudják sok szálból szövődött szenvedésüket kimondani és annak végső okai el is vannak fedve előttük. Az ő kimondásuk: egy gúnyvers, néhány dallam és a fölkelés ökölcsapása, ökölcsapás és dallam egyszerre születnek; az ökölcsapás dallamában azonban nemcsak a robbanás, egy szavakkal ki nem mondható bölcsekedés is van. És millió és millió ember találkozik a dallamba költött filozófiában, mint valami csodálatos zengő kivonatban. Nincsen-e az ilyen dallamban egy könyvtárra való elmondva arról, hogy az a forradalom jó, igaz és elkerülhetetlen és a jogért folyik, mely eddig nem ott volt, ahol lennie kellett volna! Benne van ez a kuruc ének zenéjében, éppen úgy, mint a Marseillaise-ben! Ezekből az énekekből, mint valamely a többi zengéstől különválaszthatatlan elem, kiált valami fenség, mely addig oly kegyes volt és ott hagyta a jogot, ahol nem volt joga lenni, de aztán eljött a dolgokat helyreigazítani, egyszerűen és magától értetődően, mint valami istenség. Minden forradalomnak örökkévalósági eleme: a kikerülhetetlenség tudata. Ez váltja magát csodálatos kedvvé a forradalmi tömegek minden mindegy hangulatában, mellyel élni vagy halni dobják oda magukat.

Barta Lajos eredetiben idézi a *Geyer Flórián dalának* első sorait, nem tudjuk tehát, ő ismer-e magyar változatot. Ellenben evidenciaként hivatkozik a kurucok és a Geyert követő parasztfelkelők, illetve Ady kuruc versei és a *Geyer Flórián dalának* egylényegűségére, és közben éles fénnel világít rá a lázadás dalának, magának a lázadásnak lényegi sajátosságaira.

Barta Lajos is vidéken született, habár nem parasztcsaládban: apja kocsmáros volt. Ennek ellenére íróként ő is felvállalta az agrárproletariátus ügyét: első színdarabjának címe *Parasztok*, amit bemutattak, majd a bemutató után betiltottak 1911-ben. Barta is emigráns lett a Tanácsköztársaság bukása után, és ő is negyedszázaddal később, 1945 után léphetett újra magyar földre.

1930-as keltezéssel találtam meg az első olyan fordítást, amely két sornál többet közöl a dalból:

Gejjer Flórián dala

(1525-ből, a nagy német parasztlázadás idejéből.)

A földnek kerges népe mi vagyunk, hejjahahó!
Tovább ülni nyakunkon nem hagyunk, hejjahahó !
| : Rajta hát! Szúrd, tépd, vágd!
Gyűjtsd fel a csuhások hajlékát! : |

A szívünkben nagy kívánság vagyon, hejjahahó!
Hogy bár a pápát verhetnének agyon, hejjahahó!
Refrén.

Világ teremtésének idején, hejjahahó!
Nem volt még akkor gazdag és szegény, hejjahahó!
Refrén.

A kastély, klastrom és a zárda mind, hejjahahó!
Most porrá kell, hogy égjen sor szerint, hejjahahó!
Refrén.

A harcunk jó vezérnek nincs híján, hejjahahó!
Vezérel minket Gejjer Flórián, hejjahahó!
Refrén.

Volt sok csatánk, sok véres ütközet, hejjahahó!
Hej, mennyi friss legényünk elveszett, hejjahahó!
Refrén.

De mink is öltünk bőven sok herét, hejjahahó!
A baj csak az, hogy nem volt még elég, hejjahahó!
Refrén.

Leverték, elvesztettük nagy csatánk, hejjahahó!
De győzedelmes lesz az unokánk, hejjahahó!
Refrén.

Fordította: Hidas Antal.¹

Ez a szöveg ugyanabban a lapban jelenik meg, amiben négy évvel korábban a cikkbe ékelt két sor. Látható, hogy az első két sor megoldása hasonló. Akár Hidas Antalra hatott Gábor Andor, akár Gábor Andorra Hidas Antal, netán mindkettejükre egy ismeretlen harmadik költő, kétségtelen a kapcsolat a változatok között. Hasonló a fordítók életútja is, Hidas ugyancsak vidéken született, de nem paraszt-, hanem iparoscsaládba. Kommunista lett, a Tanácsköztársaság leverése után emigrált. Élt Csehszlovákiában és Ausztriában, majd rövid ideig Magyarországon, ám hamarosan Moszkvába költözött. A sztálini terror idején börtönbe került. Negyvenöt után jöhetett haza. Versei közül egyesek mozgalmi dalként már korábban megérkeztek: Hidas Antal írta a *Vörös Csepelt*.

Láthatjuk tehát, hogy azt a dalt, ami tematikusan a parasztság témájához kötődik, nem paraszti származású, a népi irányzathoz tartozó költők magyarítják, és nem is paraszti közegben kezdik énekelni. Erre majd 1945 után kerül sor, amikor kinyomtatják, és széles körben terjeszteni kezdik. Így például a *Vásárhely népe* című lap 1945. május elsejei száma már hozza a *Gejjer Flórián dalát*.²

Mire én találkoztam vele, a szöveg két érdekes módosuláson ment át. Mindkét változás az egyházakkal, ahogy akkoriban mondták, a klerikális reakcióval kapcsolatos.

Először is a refrén második sorát – „gyűjtsd fel a csuhások hajlékát” – átírták arra, hogy „vezesd a parasztok rohamát”.

Hidas eleve lemondott a vörös szín megjelenítéséről, igaz, már a feketét is mellőzte. Az átírat pedig elhagyja az egyház, konkrétan a katolikus egyház elleni agitációt. Lehetőséges, a klerikális reakció elleni harc diadalmas befejezése után változott meg a szöveg, amikor a teljesen levert, kifosztott, megfélemlített egyház ellen nem kellett már küzdeni. Csuhasok, azaz szerzetesek például nem is igen voltak már akkor, az egykori kolostorokat a dolgozó nép vette birtokba, a kolostorépületek felgyújtása népellenes cselekedet lett volna.

¹ *Uj Előre*, 1930. július 17.

² Forrásként az időközben kiadott *Föld, kenyér, szabadság* című daloskönyvet adva meg.

Az, hogy „vezesd a parasztok rohamát”, jól hangzik bár, de nem illik az eredeti dal beszédhelyzetébe. Olyan, mintha magát Geyert biztatnánk, hogy vezesse a parasztok rohamát, pedig vezette ő, a mi kései biztatásunk nélkül is.

„A világ teremtésének idején” „A földön ember élte kezdetén”-re változott. Már Hidas eltávolodott a John Balltól eredő Ádám és Éva utalástól, a későbbi szöveg a teremtés fogalmát is eltörli, és az ősközösségre való hivatkozással helyettesíti. Ez megfelel a dialektikus történelmi materializmus nagy elbeszélésének, és ezáltal a kor hivatalos ideológiájának. Csakhogy ily módon a dal múzeumi darabbá válik: volt egyszer egy parasztháború, a nép sorsa nehéz volt, de most már győzött az igazság, minden jóra fordult, sej, haj, hahó.

Ahogy a harmincas, úgy a hatvanas években sem énekeltük a teljes dalt. Ami nem számít csonkításnak: a sok versszakos költeményeknek rendszerint csak töredékét szokás énekelni. Íme, egy kis ízelítő a kihagyott strófákból:

Az úrficskákat várja a Pokol heja hoho
Kedvünk töltjük a kisasszonyokon heja hoho
| : Szúr a vas! Vág a vas!
Kolostorra száll a vörös kakas. : |

Hallja minden kastély és apátság heja hoho
Nem állít meg minket az imádság heja hoho
refrén.

A hageni fiú, Fritz Sotke kereskedelmi iskolai tanár lett, így kapcsolatban maradt az ifjúsággal, a neveléssel. Szabadidejében járta a német vidéket, népdalokat gyűjtött, és újabb saját dalokat szerzett. *Unsere Lieder* – *Dalaink* címen jelent meg kötete.

Miközben a kommunisták énekelték és sokszorosították, a szerveződő nemzetiszocialisták körében is népszerű lett a *Geyer Flórián dala*. Maga Sotke 1932-ben belépett az NSDAP-ba. Egyidejűleg írt egy Adolf Hitlerre dicsőítő és a mozgalomban ugyancsak felhasznált dalt. Elméleti írásokat is publikált, így például 1932-ben a *Nemzetiszocialista állameszmét*. Szakterülete az ifjúság nevelése volt, a Hitlerjugendben dolgozott. A hatalomátvétel után,

mikor a nácik rátették a kezüket a közszolgálati rádióra, a Hitlerjugend rádióműsorait szerkesztette.

Poétaként a német nemzet nevében szólította meg Adolf Hitlert:

Vigyél be minket.
Ám ne legyen sima az út,
vigyen bár szakadékokon,
kő- és jégsivatagon át,
mi követni fogunk.

Kérd, követeld mindenünket,
megadjuk, mert hiszünk benned.

Hűek leszünk, esküszünk.
Senki sem old fel minket alóla –
te magad sem – csupán a halál!
Az lesz létünk beteljesülése.³

Itt a Führer már messze több, mint felkelt parasztok vezére, afféle Mózes ő, aki az Ígéret földjére vezeti népét, vagy még annál is több, maga az Üdvözítő, aki a Paradicsomba viszi az arra méltókat. Letagadhatatlan a bibliai allúzió, és ugyanakkor a párhuzam a kommunista személyi kultusz művészetével. A totális állam vallási alapokon épül, ezért a hagyományos egyházakat nem hagyhatja helyükön. A *Geyer Flórián dala*, bár általában az elnyomás ellen lázít, legelsősorban mégis a katolikus egyházat veszi célba. Ez nemcsak, hogy megfelelt az NSDAP 1933-tól követett politikájának, de valójában megelőlegezte azt. Éppen a Hitlerjugend, az a szervezet, amelyben Sotke dolgozott, törekedett arra, hogy a fiatalok nevelését kiragadja az egyházak, de különösen a katolikus egyház kezéből. Tudva, hogy a hageni fiú dala 1919-től közismert és népszerű volt, arra a belátásra kell jutnunk, hogy a dal és szerzője előkészítette a náciknak a kereszténység elleni fellépését – közel negyedszázadon át formálta a fiatal nemzedékek gondolkodását, érzéseit. Szisztematikusan nácivá nevelte őket.

A nemzetiszocialista vezetést különösen nyugtalanította, hogy a katolikus ifjúsági szervezetek továbbra sem voltak hajlandók felszámolni magukat, ami azt jelentette, hogy a túlnyomórészt katolikus területeken a Hitlerjugend alig tudott terjeszkedni. Márpedig az ifjabb nemzedékek fölötti ellenőrzés döntő fontosságú volt a jövő építéséhez. (...) Az SS az 1934-es hosszú kések éjszakáján berlini irodájában agyonlőtte Erich Klausenert, az Actio Catholica nevű fontos világi szervezet főtítkárárt, valamint Adalbert Probsot, a Katolikus Ifjúsági Sportszövetség országos igazgatóját

– írja *A Harmadik Birodalom hatalmon* című művében Richard J. Evans.⁴

A Waffen SS indulóként használta a *Geyer Flórián dalát*, és egyik hadosztályát Florian Geyer után nevezte el. Történetesen ez volt az a hadosztály, melynek 1944–45-ben az a dicsőség jutott, hogy Budapestet védje, és az ostrom során megsemmisüljön.

Fritz Sotke a háború során maga is bezupált az SS-be. Standartenführer lett, ami ezredesi rangnak felel meg.

³ Ford. Halasi Zoltán. Richard J. Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2013.

⁴ Uo.

Mint minden olyan esetben, amikor indulóként, tömegdalként használták a *Geyer Flórián dalát*, az SS-legények is csak néhány szakaszát énekelték, így az ellenség gyerekeinek lemészárlására, a lányokra váró nemi erőszakra nem tértek ki. Könnyen lehet, hogy egy fiú, aki 1919-ben születik, ugyanakkor, amikor a dal, és a háború során a Waffen SS tagjaként énekli a nótát, nem is ismeri ezt a szakaszt. A refrén ellenben konokul ismétli a gyújtogatásra való felszólítást, és tudjuk, hogy a nácik mindig, minden körülmények között szerettek tüzeket gyújtani. Gond nélkül helyezték át a célpontot a kolostorokról a károsnak ítélt könyvekre, a zsidó üzletekre, a zsinagógákra, az idegen városokra és az emberekre.

Az NSDAP zászlójában ugyanúgy a fekete-vörös színpárosítás jelenik meg, mint a hageni fiú dalában.

A Harmadik Birodalom veresége után Fritz Sotke könyvei indexre kerültek, de a *Geyer Flórián dala* nem tűnt el a német kultúrából. A szvasztikát be lehetett tiltani, mert az, ha ősi jelkép is, nem forrt össze a németiséggel, ellenben a *Geyer Flórián daláról* széles körben hitték, hogy többszáz éves kultúrérték. Az NDK-ban mozgalmi dalként használták, az NSZK-ban népdalként énekelték.

A dalszerző időskorában, az NSZK területén hunyt el. Mint sok más kérdés, az is külön kutatást igényelne, hogy vett-e fel szerzői jogdíjat művének előadásai után. Hiszen például a hagyományos német dalok népszerű előadója, Heino rendszeresen énekelt, és lemeze is vette a *Geyer Flórián dalát* – ez a mű abszolút legális felhasználását jelentheti. Mi több, ha Sotkénak vannak örökösei, ők egészen 2040-ig kaphatnak jogdíjat szerzeményei után. Középkori zene előadására szakosodott együttesek is műsorukon tartják a dalt, ami arra utal, hogy ők „eredetinek” tekintik. Egy progresszív rockzenekar pedig egyenesen a „Florian Geyer fekete hordája” néven működött.

A Moszkvából hazatérő Barta Lajosnak, Gábor Andornak és Hidas Antalnak végül is nem kellett tudnia, hogy a Geyer-dalt az SS énekelte, sőt, lehet, hogy a hageni fiúról és életútjáról sem hallottak soha. Mi több, még az is elképzelhető, hogy általában a magyar kommunisták előtt is ismeretlenek maradtak a dal náci vonatkozásai.

A *Fényes szelek* című Jancsó-film 1969-ben készült. A NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) korszakát idézi fel. A film eleje felé a nékoszisták betörnek egy egyházi iskolába, hogy a tanítást megszakítva megagitálják a katolikus diákokat.

A mozdulatlan álló katolikusok között fel-alá mozognak a nékoszisták, és kérdések özönét zúdítják rájuk, ami egyrészt egészségesen aktívnak látható, másrészt emlékeztet arra, ahogyan a vallatótisztek mozognak áldozataik körül, újabb és újabb kérdésekkel bombázva őket. „Mi hiszünk a vitában”, mondja egyikük, idézve a baloldali, progresszív értelmiségiektől gyakran hallható frázist. De milyen vita lenne ez? Elképzelhető lenne-e, hogy a katolikus diákok esetleges kiállása esetén az általuk megfogalmazott érvek hatására a nékoszisták belátják, hogy amazoknak van igazuk, és maguk is közéjük állnak, vagy legalább békén hagyják őket, és elvonulnak? Nem, ez a lehetőség eleve ki van zárva. A történelem már meghozta ítéletét, a vita akár végbemegy, akár nem, mindenképpen a nékoszistáknak van igazuk. Percekig tartó körbekiabálás után a nékoszisták úgy emelik magasabb szintre az agitációt, hogy rágyújtanak a *Geyer Flórián dalára*.

A NÉKOSZ valóban a kor meghatározó szervezete volt, és köreiben folyton-folyvást énekelték. A film címe arra utal, hogy az akkori haladó ifjúságot a NÉKOSZ indulójára való utalással a fényes szelek nemzedékének nevezték.⁵

⁵ Nem mellékes párhuzam, hogy a nemzedék névadó dalának költője, Jankovich Ferenc 1945 előtt közel került a náciizmushoz. Erről írtam a *Szép Versek 1944* című könyvben.

Jancsó Miklós és a forgatókönyvíró Hernádi Gyula maguk is NÉKOSZ-tagok voltak, éveken át vettek részt hasonló agitációs akciókban. Húsz évvel később, érettebben visszatekintve fiatalságukra, és talán már az 1968-ban a nyugati országokban zajló lázadások hatására olyan filmet hoztak létre, amely a forradalmi hevületet és az általa okozott pusztítást egyszerre jeleníti meg. Ezt képtelenség lett volna hagyományos, realista eszközökkel megvalósítani – a próbálkozás át sem ment volna a cenzúrán –, ehhez pontosan az ő modern eszköztárukra volt szükség. Az pedig, hogy a *Geyer Flórián dala* fontos szerepet játszott Hernádi Gyula életében, abból is kitetszik, hogy Geyer utóbbi drámájának hőseként is megjelenik nála.

Habár a fősodratú kultúrpolitika magyarországi művelői előbb múzeumi darabbá változtatták *Geyer Flórián dalát*, majd a raktár mélyére dugták, a szélsőségesek jelenleg is nagy becsben tartják. Így például a kortárs nácik által kultivált Kuruc.info:

Kuruc.info, 2007. augusztus 9.

Ajánlom szeretettel az alábbi videót mindazoknak kik a 21. században is a meg nem történt holokausztból kívánnak megélni! Népeket taszítanak szegénységbe, államokat fosztanak meg vagyonuktól, mindezt csak azért mert ők zsidónak születtek. Újra kihívják maguk ellen a Sorsot. De a következő soah valódi lesz! (Florian Geyer)⁶

A szélsőbal sem hagyja kihunyni a fekete horda lángjait, annál is inkább nem, mert a fekete-vörös szín párosítás az ő szemüknek is kedves:

Anarcho Info, 2014. május 31.

Német lázadó parasztok éneke a 16. századból, amelyet átvettek és népszerűsítettek a nemzetközi munkásmozgalomban. – Geyer Flórián lovag, a frank parasztok egyik hős csapatának, a Fekete Seregnek volt vezére 1525-ben, a nagy német parasztháborúk idején. Gábor Andor adaptációja kizsákmányolásáról szól, és aminek a szakszervezeti mozgalom megerősödése vetett véget. Szerzője vitatott. Általánosan elterjedt, hogy Merle Travis, keserű és kemény bányászdalok szerzője és énekes, de más állítás szerint már a '30-as években George S. Davis, volt Kentucky állambeli szénbányász, népi énekes és dalszerző alkotása. Tennessee Ernie Ford által 1955-ben felvett változatát ismerik világszerte.⁷

A föld teremtésének kezdetén
hol volt még akkor gazdag és szegény?
A földnek kérges népe mi vagyunk,
de tovább nyakunkon ülni nem hagyunk.
Rajta hát, szúrd és vágd,
vezesd a parasztok rohamát!
Gyűjtsd fel hát a csuhás hajlékát!
Csak a fejét üsd, és ne sajnáld!

A harcunk nincsen jó vezér híján,
vezérel minket Geyer Florian.

⁶ Florian Geyer dala 2. *Kuruc.info*, <https://kuruc.info/r/1/15029/>

⁷ Proletnyik: Geyer Flórián dala. *Youtube*, <https://www.youtube.com/watch?v=1ZM2EvVfvSg>

Szívünkben nagy kívánság vagyon,
 bár a pápát verhetnénk agyon!
 Rajta hát, szúrd és vágd,
 vezesd a parasztok rohamát!
 Gyűjtsd fel hát a csuhás hajlékát!
 Csak a fejét üsd, és ne sajnáld! (...)

A videó alatti kommentekből:

Pesti Harmincas: Jó tudni, hogy ezt a dalt mindkét ördögi rendszer, a náci (=nemzeti szocialisták) és a kommunista (=nemzetközi szocialisták) éppúgy sajátjuknak tekintették.

viragcserepecske 1944: Pesti Harmincas A kapitalizmuson belül sajnos nincs megoldás az emberiség problémáira, tehát azzal, hogy elérték, hogy a különféle „szocializmusokat” összemossd, már sikeresen megakadályoztak a gondolkodásban.

Itt elérkeztünk arra a közös pontra, melyben korunk progresszív mozgalmak találkoznak: a kapitalizmus az oka minden bajnak, és aki nem ezt gondolja, az nem is gondolkodik.

Akárcsak a *Geyer Flórián dala*, a vele rokonságban álló dalok is magától értetődő természetességgel terjednek a világban, töltik be az emberek szívét-lelkét. Miközben énekeljük őket, átadhatjuk magunkat nekik, nem kell firtatnunk, hogy a szöveg vett minket birtokba, vagy a zene, illetve hogy a szöveg hordozza-e a zenét, vagy a zene a szöveget. Egy zenész vagy zenetudós akár egyetlen szó kimondása nélkül szörfözhetne végig a dalokon, de bizonyára ő is másképpen adná elő az egyes dalokat attól függően, hogy milyen nyelvű közegeből ered, milyen vallási csoportba tartozik, az osztálylétra melyik fokán áll.

Én, aki nem követhetem a dallamot századokon és országokon át, hiába is szeretnék, nem beszélhetek róla másképpen, mint ahogy meghatározottságaim szerint beszélnem lehet, kezdve onnan, hogy az 1960-as, '70-es években a *Geyer Flórián dala* a tananyag részét képezi, és ha az általános iskolában nem vagyok hajlandó elénekelni, az lázadásnak minő-

sül. De miért pont ezt ne énekelném, amikor a szovjet himnuszt is a számra veszem? A *Geyer Flórián dalát* jobb énekelni, mint a szovjet himnuszt. A zenéje nem csak az indulónál szokásos sodró lendületet hozza, van benne valami zabolátlanság, ami jól illik a szöveghez, a témához, vagyis a lázadáshoz. Énekeltem, tehát éppen a lázadás által nem lázadtam. Alkalmilag feloldódtam a magam hamisságával a nagy közös hamisságban.

Így utólag csak azt sajnálom, hogy mielőtt az énektanár a harmóniumhoz ült, hogy erős baritonján előénekelje nekünk a dalt, nem mesélt a történetéről, érdekes lett volna. És ez nem alaptalan felvetés, mert egyszer-egyszer beavatott minket úttörődalként ismert művek korábbi, cserkésznóta múltjának pikáns titkába. Hogy a titok pikáns, azt csakis a tanár somolygásából lehetett sejteni. De ha tudott is valamit a *Geyer Flórián dalának* históriájából, azt már nem osztotta meg velünk. Pedig ez a nóta is az ifjúsági szervezetek tábor-tüzeinek füstjéből emelkedett ki, hogy elkápráztassa a világot, hogy más tüzek mellett csendüljön fel szerte a világban, és hogy további tüzeket lobbantson.

KUKORELLY ENDRE

Egy úrilány

Szeretet, Halál és Szerencse

*„Az Úr, akié a jóshely Delphoiban, nem mond ki semmit, nem rejt el semmit, hanem jelez”
Hérakleitosz*

*„Wenn aber Das Blau ist ausgelöschet, das Einfaltige, scheint Das Matte.”
De ha kioltva a kékség, az együgyűség, ragyog a fakó.
Hölderlin*

Szeretet, Halál és Szerencse alakítják a színdarab kórusát

Julcsa áll a cselédszoba ajtaja előtt, ide aztán nem lépsz be testtartással. A konyhából nyílik a cselédszoba. Bámul maga elé, nem igazán érti, minek vannak itt. Az istenhátamegett. Ő itt van, mert ezek itt vannak, de ezek miért vannak itt! Mit lehet itt csinálni, mire jó idejönni ezeknek. *Ide*, az egy Zánka nevű falu tehenekkel, *ezek* pedig a Nyuszi, Nyuszi nővére, Lonci, meg a lányok anyja, Ilona. És a Manó úr.

Vagyis a Loncika most nem jött!

Hisztizett egyet reggelinél, lecsapta, ami épp a kezében volt, és elviharzott. Várták egy ideig, aztán indultak nélküle. Otthon maradt. Milyen igaza van!

Ügyes!

Az öregúr, Manó bácsi meg már vissza is autózott a Jánossal Budapestre, neki is igaza van. Ja. És megpuolt a János!

Három összenyitható szoba, szárnyasajtókkal; tehát bejárat, télikert, bal kézre a konyha, jobb kézre spejz, aztán vécé, fürdőszoba, háznak nagy, villának meg lehetős. Vannak tekintélyesebbek is a településen, nem sok, de a kisebbeket is villának hívja mindenki.

Azokat a házakat, amelyekben nem a helyiek laknak. Hanem a nyaralók.

Urak.

Másfajta téglá, más vakolás, másféle kerítés, egészen másmilyen kert. ((1))

Az előszobából balra nyílóban a két nővér, jobbra a nappali meg a szülők szobája. Az anyjuk, hét végén az *apu* is. Közel a part, vízszag van, ha arról fúj a szél.

Nyár, Balaton, csend, platánfaillat.

Nyuszi a falra ütögeti a teniszlabdát a vadonatúj ütőjével, hogy kezdjen valamit a csenddel, és közben hallja, megy a fejében, ahogy otthon, a Horthy Miklóson, a házuk előtti enyhe kanyarban csikordul a villamos.

((1)) (2000) Nyuszi ma egész nap nézte a kertet. Kávészás közben eszébe jutott, hogy egyszer rendesen megnézi. Szentistvántelep, sokat van itt, eleget látta, de más látni, és más megnézni. Valamikor majd kiül a közepibe, ha nem lesz ennyire hűvös. És nézi.

Vagyis hát legyen most!

Áll az ajtó előtt, a lépcsőnél. A fia baseballsapkája van a fején.

Nagyobb lett, gondolja. És a zánkai kertjükre gondol. Nem hasonlít.

Jé, ezt eddig nem vette észre, gondolja valamiről. Egy növény, egész kis délceg. Nem tudja a nevét. Minimum a növényzet felének nem tudja a nevét. Ilyen nagy bokor, ilyen csenevész fa, ez Zánkán is volt. Vagy nem ilyen volt? Csúf is, szép is, nagy virág, kis pajor, elszáradt barackfaág, szomszéd kutya. A szomszédasszonynak nagy a feneke. A szomszéd pasas hülye. Vagy szomorú.

Vagy öreg vagyok.

Kerek világ, néhol horpadt. Ez a bokor itt, a kerítésnél, úgy húzódik, mint ha örködné. Őrizné a többi növényt. Mintha örökre így akarna maradni. Mozog a levegő, de ez nem minden ágbogát zavar.

Nyuszi levitték. *Le*, az a Balaton, oda lett szállítva, és volt már sokszor ilyen, de ez, *azt hiszem*,

így csak most tűnik fel neki. Tizenöt éves. Tizenöt lesz novemberben. Eddig is minden évben levitték, amikor véget ért a tanév, viszont arra, hogy le lett szállítva, mint valami csomag, most gondol először. Föl sem merül olyasmi, hogy megbeszéljék vele, megkérdezzék, mit szeretne, van-e kedve, mihez van kedve. Van kedved?

Nincs?

Hogyhogy?

Hát akkor?

Van vagy nincs, eddig így volt, most is így van, mit kéne ezen megbeszélni *a* *gyerekkel*, vége a tanításnak, itt a nyár, satöbbi. *Apu* közli a családdal vacsora közben, hogy lányok, *ugyebár*, szombat reggel indulunk. Ugyebár, ennyi a megbeszélés. Az anyja bólint. Julcsa hallja az előszobában, és a Jánosra gondol. Lonci felnéz, nem szól. Nyuszi se szól. Nem megyek!

Nem épp gondolja, de ez jut eszébe.

És az is lehet, hogy ha mégis megkérdezik, nem meri azt mondani, hogy nem. Igaz, így se mondja.

Nyuszi nővére Lonci. Manó, az apjuk, az első gyerek után, aki lánynak sikerül, fiúra számított, és tessék, jött Nyuszi, még egy lány! Tudomásul vették. Nyuszi szerint. Mi mást tehettek volna, és persze, hogy nem éreztetik vele, legalábbis nem érzi, hogy éreztetnék. Néha eszébe jut, hogy biztos eszükbe jut.

Hát ez meg miért nem fiú!

Néha ő is eltöpreng ezen. Lánynak lenni butaság, *még egy* lánynak lenni túlzás. Viselkedjen fiúsan?

Kezd fiúsan viselkedni, elgondolja, miként viselkednek a fiúk, és úgy véli, egész jól megy ahhoz képest, csak nincs egy tisztességes, hosszú szárú nadrágja, így nem tudja zsebre vágni a kezét. A fiúk kopaszok.

Nem mind, egyik-másik, mindenesetre ő tavaly még tövig vágatta a haját.

Nyár elején az öreg Manó a Villamosművek autójában Zánkára költözteti a nőket, a feleségét, a két lányát meg Julcsit, a cselédet, és másnap reggel Nyuszit elkíséri az anyja Eugén bácsihoz, a helyi fodrászhoz, aki nullásgéppel levágja a Nyuszi haját. Ez volt *valaha*.

Száz éve.

Nyuszinak nincs kedve belegondolni abba, hogy ez a *valaha most volt*, csak tavaly volt, és inkább úgy emlékszik, ő maga nyíratta le az öreg Jencivel kopaszra, mindenféle anyai segédlet nélkül.

És mit csinált addig a nővére? ((2))

((2) (1944) Loncinak meg Nyuszinak a rekamié ágyneműtartójába kellett bebújniuk. Lonci huszonhét, Nyuszi huszonhárom. Az öreg Manó valakit mindig kiállított a pincelejáróhoz őrködni, megfigyelni, mi van. Ostrom *fo-lyik*. Bejöttek a ruszkek, már Budán vannak, valahol átkeltek a Dunán, ez fix. Fix, mondja Nyuszi a fiának, ha valamiről úgy dönt, hogy fix.

Na, és akkor, ha a ruszkek, egy ruszki vagy három ruszki valamiért lejönne a pincébe, nincs apelláta, *oda* fogtok bebújni, közli Loncival és Nyuszival az apjuk, és mutatja a rekamié ágyneműtartóját. Az epedák alatti falemez fedélen van egy ovális nyílás, lesz elég levegőjük. Aztán hálísten egyszer sem kellett oda bebújnunk, közli a fiával, sokat sejtetően, de a fiának nincs kedve sokat sejtteni.

Nyuszi vékony. Fiús, mondják az olyan lányokra, mint ő, azok, akik még nem láttak fiút.

Akik mintha egész életükben nem láttak volna fiúkat.

Meg lányokat.

Kis mell, szépen kicsi, ügyesen ível fölfelé, mintha tudná, hogy ott fönny lebegnek a fontos dolgok. Képes úgy ülni vagy állni, hogy ne látsszon a melléből semmi. Lehet úgy is ülni egy utcai padon, egy cukrászda teraszán, orvosi rendelőben vagy a pünkösdfürdői strand kerthelyiségében, hogy minden látsszon.

Allni, vonulni, lenni.

Amikor kismellű nők szoptatnak, megtelik a mellük, súlyos lesz, és sokáig úgy marad. Aztán örökre visszakicsisedik minden.

A házban megrekedt a levegő. Ez bűdös, morogja Nyuszi, behajigálja a dolgait a szobájába, és kiront a kertbe. Szellőztetnek, kitárnak minden ablakot, majd csak kimegy a szag. Nem bűdös, hanem állott, hónapok óta áll benn a levegő, ráadásul valamiképp tetszik is neki, régi dolgokat idéz, régi, szép tavalyit, tavaly előtt, amikor még.

Amikor még alig várta, hogy a Balatonnál lehessen.

Alaposan bevágja a kertkaput, hogy mindenki hallja, és lemegy a partra.

Itt semmi se változik, gondolja.

Belerúg egy kavicsba, telibe találja a Mezeyék kerítését. Dörren a száraz fa.

Már nem is mérges.

Szép. Öreg. Kaporszagú. ((3))

Semmi nem változik, csak ő változik?

Előkotor egy Bosznia-Hercegovinát meg egy gyufát, körülpislant, rágyújt.

((3)) (2021) Giccs. Kaporszag, gondolja Nyuszi. Kaporszag van, mondja a fiának. Annak, aki épp ott van. Ez kaporszag, kérdezi a fia. De milyen a kaporszag?

Nincs itt senki, de senki! Persze megint mi voltunk az elsők, bosszankodik Nyuszi. Senki, az a többi nyaraló, vagyis a nyaralóifjúság, és hirtelen nem tudja eldönteni, hogy ennek a *senkinek* mégis örülni kéne-e, vagy sem. Szemben az emelkedőn egy parasztember *ballag*, szerencsére a másik oldalon, bámulja Nyuszit, hunyorog a naptól meg a rossz szemétől. Megbillenti a kalapját. Aztán az orráig húzza, hogy jobban lásjon. Csak nem, mondja maga elé hangosan, hogy megnőtt a Nyuszika! Nyuszi bólint.

Megrántja a vállát.

Ez szerintem a József bácsi volt. Vagy milyen bácsi. József!

A bólintás látszik, a vállrándítás nem, megtanult úgy vállvonogatni, hogy ne lássák. *Mennyire* összemegy itt minden, gondolja.

Legalábbis a József bá.

És véletlenül a Hirschlerék villája felé indul, pedig tudja, hogy azok aztán még biztosan nincsenek ott.

Mindenképp azt reméli.

Remélem. Mondja maga elé. Úgyse hallja a kutya se.

Remélem, eladták a házukat, és elköltöztek Amerikába.

Minimum a Holdra!

Tesz egy kört. Teljes kihaltság, még teheneket se látni. A mosókút kávéja hideg, nem baj, a feneke alá teszi a kezét. Aztán felpattan, igyekszik vissza, mert most már érzi, milyen éhes. Jön szembe a sofőr János, lelkesen integet, de jó, hogy megvan, Nyuszi, már azt hittem, átsétált a vízen a túlsó partra! Viccelődik a János. Küldtek, hogy keressen meg! Megkerestem!

Aszítottam, átsétáát, tu'part, küldtek.

János imád beszélni, most pótolja, hogy az egész hosszú úton alig szólt két szót, mert az öreg Manó letiltotta. János, nem beszél vezetés közben, meg se szólal!

Érthető? Aztán *kisvártatva* hozzáteszi, hogy – mert akkor a Nyuszi kiborul!

Pedig Nyuszi egyáltalán nem zavarja a János. Se János maga, sem az, hogy beszél, mert egyszerűen nem jut el hozzá, hogy mit hord össze. Valami ilyenkor mintha hermetikusan becsukódna benne, mint egy kipárnázott automata kapu. Tehát hallja az apja hangját, *érthető*, de aztán semmi, vagy nem sok, az végképp nem, hogy ő ettől vagy attól kiborulna, és most, mikor János *tu'partozik*, nem tud visszaemlékezni rá, hogy egyáltalán mondott-e János valamit útközben, vagy tényleg hallgatott, mint a sügér.

Van már vacsora?

Mondja Nyuszi maga elé, de annyira magának, hogy János önkéntelenül körülpillant, majdnem megfordul, hogy ez most kinek szólt.

Nyuszi képes úgy beszélni veled, hogy a *végére* egészen eltűnsz.

Mint a szárazságtól fölrepedezett talajra öntött pohár víz.

Előbb a víz tűnik el, aztán a nyoma.

Aztán a repedések, egy kiadós eső után.

Aztán az eső stb. És a kiadás.

Az öreg Manó nem öreg. Ötven sincs. A kollégái Manó bácsizzák, a lányai meg Ilona, a felesége apukának hívja. Ilona tizenötlet fiatalabb. Manó, ezt nem!, mondja, ha ez vagy az komolyabbra fordul, és olyankor Manó azt csinálja, amit a felesége akar. Ha Ilona egy fokkal halkabban kezd beszélni, Manó azonnal meghallja, és minden pont úgy lesz, ahogy Ilona akarja. Ez nincs sokszor így.

Mintha Ilona takarékoskodna ezzel, egy mérőműszerféle jelzi benne, hogy mikor éri meg azon a *mindent elérő*, halk hangon beszélni.

Nyuszi nem szerény. Nem is nem-szerény, hanem ilyen is, meg olyan is. Nemtörődöm. Van, amivel törődik, a szerénységgel vagy nem szerénységgel pont nem. Hogy mivel törődik, és mivel nem, erről szól ez a könyv.

A könyv talán tudja. Talán nem. Aki írja, biztos, hogy nem.

Ha megkérdeznénk erről Nyuszi, de nem kérdezzük meg, csak nézne ránk a barna szemével. Szerény?, mondaná, mintha álmából ébresztenénk. Mintha akkor hal-lotta volna először ezt a szót.

Szerénynek lenni munka, és ha kiállsz ebből a munkából, hamar visszánő a nagy arcod, az meg nem jó, ha mások meglátják, nem csak te magad a tükörben. Nézd eleget az arcodat a tükörben. Nyuszi nemigen nézi magát tükörben, mert igazából mit!

Rövidre vágott haj, semmi smink, néha kis rúzs, mi van ezeken néznivaló.

Egyszer *költött* neki a hajfodrász, akihez a Lonci járt, egy túldíszített frizurát, a Lonci egyik gavallérja csinált fényképet is róla, Nyuszi borzalmasnak találta. Viszont a lába jó.

Az szerint is jó és erős, de amikor egy Pista, az, akivel a legutoljára teniszezett, és akit megvert, olyan furán vagy miképp nézte, túl közelről, és a zsebéből előráncigált damaszt zsebkendővel akarta letörölni Nyuszi lábáról a salakot, azt Nyuszi nem hagyta.

Én. Ezzel Nyuszi nem foglalkozik. Nem sokat, mert valamennyire mégis kell foglalkoznia magával. ((4) Ha *foglalkozik*, akkor magával foglalkozik, másokkal nem, de hogy is lehetne másképp. Például belenéz a tükörbe fogmosásnál, mert az ott lóg a fürdőszobafalon, az orra előtt. Belenéz, pófákat vág. Hajaj, mondja, és leül a kád szélére. Nyuszi, hallja az anyja hangját. Sok elnyújtott i.

Iii.

Mi van, morogja maga elé, olyan halkan, hogy még maga is alig hallja. Mi van, mondja Julcsát utánozva, és önkéntelen elvigyorodik.

Jó.

Nyuszi sok mindent önkéntelenül csinál.

((4) (1936. 1942. 1944. 1951. 1956. 1964. 1972. 1989. 2000. 2021) Érdekes, mondja valamiről. Magáról? Nem eléggé érdekes – ezt nem mondja, vagy *teszi hozzá*, és még csak nem is *gondolja*, hanem. Hanem? Ilyen a Nyuszi. Hogy milyen?

Hideg vacsora, fagyos hangulat. Mindenképp van viszont retek, újhagyma, paradicsom, erőspaprika, friss vaj, hideg aludttej, és Nyuszi nem foglalkozik a fagyos hangulattal, mert van bűdös sajt is, amit imád. Háromféle sajt, bűdös, nem bűdös, illatos. Nézi a szüleit. Illetve nem nézi, hanem látja. Az anyja olyan *milyen*, az apja igyekszik, látszik rajta, hogy *mindent megtesz*, csak az a kérdés, mi ez a minden. Ő ugye *ideteremtette* ezt a villát, *csodálatos* vidék, csend van, nyár, nyaralás, felszerelés. Balaton-part. Igaz, ő vasárnap este már megy is vissza a zajba ezzel a balfék Jánossal, mert dolgozik – de hát ne menjen vissza?

Dolgozni?

Ne dolgozzon? Ne *tartsa el* a családot?

A Főv. Villamosművek főmérnöke, és akkor *maradjon el* a villanyáram az egész világon, mert a nagyságos asszonynak valami nem tetszik?

És konkrétan *mi* nem tetszik?

Látja Nyuszi a szüleit, és persze fogalma sincs arról, hogy az apja lapít, és az anyja dühös, mert *itt van hagyva*. Fogalma sincs, mit lát, mi a baj, mi van, egyáltalán, baj van-e, vagy *eleve* van baj, de hogy van mit nézni rajtuk, ha nem is ért semmit, abban biztos.

És *persze* a Lonci nem jött le velük, ez is olyan *milyen*. Lonci sztrájkol.

Mondja az apja, és mosolyog.

Nyuszi nem tudja pontosan, mi a sztrájk.

Kérdezze meg? De kitől?

Apu, mi az a sztrájk!

Gyorsan elalszik. Ivott egy fél pohár bort. Az apja kínálta, az anyja szót se szólt. Szinte egyből felébred, mert zörög a szomszéd szoba; valami ütemesen nekiütődik a falnak. A vaságy, gondolja Nyuszi. Megfordul, a kispárnát a fülére teszi, a nagypárnát a kispárnára, így alig kap levegőt. Irgalmatlan madárcsicsergésre ébred, élesen tűz be a nap a félig-meddig leeresztett redőny lécei között. És eszébe jut a *kopogás*.

És föl kell ugrania az ágyból.

Felugrani, kirohanni a kertbe, hogy valamiként *lehagyja* ezt a hangot. Kifussa a fejéből.

Az apja meg az anyja a teraszon ülnek, a lábukig, az asztal lábáig ér a napfény. Van a kalácshoz mézes-vajas, nem jössz, *kislányom?*, hallja az anyja mézes-vajas hangján, és ettől megint visszajön a kopogás, ahogy az ágy pereme újra meg újra a falnak ütődik. Legalább húzták volna el onnan! Legalább ne vágnának hozzám ilyen ártatlan képet!

Van hangja a kertnek. Fának, fűnek, bogárnak, égboltnak, Balatonnak. A biciklije kerekének. Tehénnek. Ember kiabál a tehenével. Vagy a kutyájával. A kerék nyikordul. Azért létezik itt ennyi hang, mert ennyire mély a csönd. Milyen hangja lehet egy őserdőnek elefántokkal? Nem biztos benne, hogy van őserdő meg elefánt együtt, de akár van így együtt, akár nincs, biztos, hogy hangot adnak ki.

Benéz az Ágota néni kertjébe. Tőlük számított nyolcadik ház. Igazából röstelli, amit csinál, mégis csinálja, bekukkant. *Véletlenül* arra sétál, és akkor már benéz a kertbe. Senki. Sokáig áll a kerítésnél, legalábbis ő úgy érzi, fél perc, fél év, nem illik ilyen hosszan bebámulni egy idegen kertbe. Ágota mama a botjára támaszkodva, derékszőgben előrehajolva járt, és ha valakivel beszédbe ereszkedett, jobbra felfelé csavart fejjel nézett rá.

Vagy balra felfelé, attól függően, hogy az illető balra állt tőle, vagy jobbra.

Se csirke, se kacska, egy macska se, ablak, ajtó zárva, sehol senki. Látszik egy ablakon, ha már régóta zárva. Meglátszik a kerten, hogy mikor mentek rajta keresztül utoljára. ((5) Minden látszik. Azzal együtt, hogy *minden*, olyan nincs.

axa

((5) (1936. 2021) Halál, igen. És nem. Nyuszi nem foglalkozik ilyesmivel. Tizenöt évesen sem, kilencvennyolc évesen sem. Mások halálával sem, a magáéval végképp semmi. Nem fél? Meghal az apja. Ez a barátnője is, az is, a Rita is, Klári is. A szomszédasszony. A folyosó végén Maci néni, aki a Rózsa utcai nyilvánosházban dolgozott. A férje, az anyja. A kölykök még nem. Majd. *Ugyan*, mondja, de ebből nem derül ki, hogy mi ugyan. Ha előhozod azt, hogy *halál*, csak viccel vele. Hu-hu, mondja, húha, mintha el is nevetné magát, legyint, folytatja tovább, amit épp csinál. Nem gondol rá? Nem gondol *bele*?

Kisfiam, mondja a kisfiának, kisfiam, csináld a dolgot, ne ilyen hülyeségekkel foglalkozzatok. De hát csak ő van ott, meg a kisfia, és akkor mi az, hogy foglalkoztatok!

Reggel már nincs ott az apja. Se az autó, se a János. Fölkeljen? Vegyen föl valami nyárit? Fölkel, felveszi a kedvenc ruháját. Kissé szűk.

Leveszi. ((6))

Short, pulcsi, papucs. Nem jó.

Visszaveszi a ruhát, még mindig úgy érzi, hogy szűk. De nem annyira szűk, mint az előbb. Hallja, ahogy az anyja meg a Julcsa beszélnek valamiről. Hallja, nem érti, mintha más nyelv volna. Bárcsak mindig ezen a *más* nyelven beszélne mindenki, és elnéznék neki, hogy semmit sem ért semmiből.

((6) (1964) Kinyitja a ruhásszekrényt. Azonnal becsukja. Jé, milyen könnyű lemondani dolgokról. Ruhákról a legkönnyebb. Ezen elcsodálkozik. Cipőről még könnyebb. Nyuszi nem szokott csodálkozni, mert olyankor úgy érzi, hogy nem ér rá. Nincs rá ideje. Nincs kedve. Nincs pénze. Nincs pénzük semmire, kommunizmus van. Aki hozzászokik, hogy azért nincs nála pénz, mert nincs rá szüksége, annak egy idő után kezd végképp nem hiányozni a pénz.

Na, és akkor ez lenne a nyaralás. Tyúkok, kakas. Tehén. Basznak a kutyák, macskák varnyognak. Tavaly leszakadt a harang, elfáradtak a tartókötelek, majdnem összelapította a sekrestyést, ez jut Nyuszi eszébe. Nem tudja, miért van itt. Fekszik az ágyán, behunyja a szemét.

Sem az apja, sem az autó.

Ahelyett, hogy végre már megmondta volna a Jánosnak, hogy körbe akar menni a kocsival a faluban, mutassa meg neki, mi a kuplung, és melyik a fék.

Nyár eleje, kora este. Julcsa meggyújtja a petróleumlámpát.

A lámpabúra körül hemzseg mindenféle.

Miért nincs otthon.

Minek van Zánkán.

Minek van Zánka.

Minek ennyi éjjeli lepke.

Talált egy könyvet az anyja fiókjában. Címe *Nana*. Véletlenül nyitva maradt a fiók, az anyja benne felejtette a kulcsot. A könyv alatt van egy revolver. Kiveszi a könyvet, óvatosan leemeli a revolverről, hátát az ajtónak támasztja, hogy a Julcsi rá ne nyisson, így olvas. Jó, de miért kell itt lenni?

Aztán egy másik könyvet tesz a revolverre, és átviszi *Nanát* magához.

Örök élet meg egy nap

naplórészlet

2024. július 23. – 100,1 kg

A zöldségeshez baktattam a füvet perzselő hőségben, hogy szódát hozzak estére a fröccshöz, mikor a járda szürke betonján egy fehér cetlit pillantottam meg. Azaz az újság széléről letépett kanyarintással. Kissé meghajoltam előtte, hogy az apró betűket olvassam. Az állt rajta, hogy fekete gyík. Rejtélyes, gondoltam. Vajon ki lehet az, aki a környezetemben papírra veti azt a kifejezést, hogy fekete gyík? És persze mit jelent? A betűk kalligráfiájából női írásra tippeltem, de nem voltam benne biztos, lehetett egy kiegyensúlyozott életet élő, mentálisan kerek férfi is. Az író kilétét aztán elhagytam, értelmetlen és hiábavaló kutatni, ellenben a tartalom környezete puhatolható. Gondoltam, a délutáni úszáshoz kellő témát szolgáltat az írás, és az alatt a harminc perc alatt lesz min meditálni. Csakhogy olyannyira fölkeltette az érdeklődésemet, hogy a zöldségestől visszafelé a négy szódával a kezemben ismét elolvastam, most még közelebb hajoltam. A fekete gyíknak nyomát sem találtam, viszont jól olvashatóan az állt rajta, hogy fokhagyma.

2024. július 25. – 102 kg

Tegnap voltam 61. Betöltöttem. Furcsa szám. Egy dagi meg egy cingárvékony pasi álldogál egymással szemben. És nem mozdulnak. Mi közöm nekem ehhez? A számok pörögnek, tekergünk a Nap körül, az elliptikus fókusz körül, és bámulunk bele a nagy univerzumba, ami nem válaszol. Bizonyosságot csak a saját mértekeinkkel teremtünk, a kilóval, a centivel, a köbméterrel, az Amper már nagyjából fölfoghatatlan. Valami olyasmit akartam csinálni ezen a napon, amit mostanában nem szoktam. Gondolkodtam, mi legyen az. És akkor, mint egy álom, váratlanul megérintett a nagy kékség. A Nap melege, a víz hűvöse, a kartempók. Láttam egy szép medencét Varasd fürdőváros részében, a dombok között. És eszembe jutott a marcali nagy medence. Megnéztem őket a neten, ami tovább fokozta a vágyakozást. A közelség és a kiszámíthatóság okán maradt a marcali medence. Úgy készültem rá, mint valami föllépésre. Menni fog-e újra a sok száz méter az ötvenes medencében, mint régen, amikor 3-4 ezer méter is megvolt. Vajon mennyit változtam az elmúlt tíz év alatt? A test mennyit? Kicsivel múlt dél, mire vízbe érkeztem, a Vasas ifi edzése után. A káprázat megvolt. A víz hűvös, de nem hideg, a napfény csillog a hullámokon és a víz alatt is. És a lebegés. Rányomtam a talpamat a csempékre és ellöktem magam a medence közepén kifeszített egyetlen sávkötél mellett. Azt láttam, jól haladok. Megvolt az első hossz, a második. Menni fog ez, meglesz a negyven, vagyis a kétezer méter. Csakhogy az ötödik hossz után elment az erő mindkét karomból. Nehézkesek lettek a mozdula-

tok, az előttem lévő harmincvalahány hossz elérhetetlennek tűnt. Jó, hát akkor ez a 61 év, ez a test, ez ennyit tud. A hatodik hossz után megálltam és lemostam a párát a páramentes szemüvegről. Újra csillogott minden. A feleségemen kívül talán még hárman úsztak. Egy duci kisgyereket fejesre oktatót a duci apja. Dicsérte a zuhanását. A felpálya szélén ült az úszómester, és valamiért azt gondoltam, figyelj, mennyit bír ez a kis főszer. Oké, megvan a tizedik hossz, de hamarosan föladja. Be se melegített. És ahogy dédelgettem magam körül a világot, azt vettem észre, beállt valami meditatív monotonitás. Már nem éreztem fáradtságot, egyik hossz a másik után, sőt, tempót tudtam váltani, ritkább tempó, hosszabb siklás, gyorsítás. Ez az, megvagyok újra. Már csak az idővel futottam versenyt. Egy órát engedélyeztem ekkora kihagyás után. Végül ezerhatnál állt be a mutató, de éreztem, bőven van még bennem. Bár ki tudja, mikor int be a test angyla: elég, apukám, mars ki a vízből! A parton erős szél fújt, fél perc alatt megszáradtam. A feleségem szerint Svájcban volt hasonló érzésünk, mikor a Rhone-völgy gyümölcsös kertjében találtunk egy kis uszodát. Tűzött a nap, a víz csillogott és minden levegővétellel hatalmas hegyekre láttunk. Este helyi saszlát ittunk a szálloda teraszán, és nem vált el élesen, hol húzódnak a lámpák és hol a csillagok. Saillon. Így hívták a helyet, nem messze Martigny városától, melyen keresztül Chamonix felé vettük az irányt, hogy megpillantsuk a Mont Blanc csúcsát. Mindez 19 éve történt. És most újra itt van velünk, előbukkant egy közeli uszodából.

2024. július 27. – 99,7 kg

Új szakkifejezést tanultam: fantomtorlódás. Évekkel ezelőtt történt, mikor az autópályán hajtottunk, és egyik dugóból a másikba keveredtünk. Észrevettem, hogy bizonyos szabályszerűség szerint nő vagy csökken a sorban állók sebessége, ezért megpróbáltam kívülről nézve valamiféle szabályszerűséget tétélezni a mozgásban is. Valami olyasmit, mint amikor a víz hullámozik, és amely mozgásban nem a molekulák mozognak, hanem ezt a bizonyos hullámmozgást, annak az energiáját adják át egymásnak. Az autós példában a hullámmozgás maga az autó, a víz pedig az autó sebessége. Vagyis ha elképzelünk egy dugóból dugóba vándorló, gyorsuló és lassuló kocsisort, akkor a kocsisor egyes útszakaszának egyes helyeire bizonyos sebesség jellemző. Minden autó ugyanazon a helyen gyorsul föl, és ugyanazon a helyen lassul le, ami persze idővel lassan változik, és az autók számának csökkenésével lassan megszűnik a jelenség, a dugó, vagy ahogy fent nevezik, torlódás. Egy jól irányított forgalomban, ha az autósok betartják az előre kiszámított és feltüntetett sebességkorlátozásokat és közlekedési szabályokat, akkor nem alakulnak ki dugók. Viszont az autósok tülekednek, még megnyomják a gázt, hogy egy kocsival előrébb menjenek be az útszűkületbe, és ennek köszönhetően, az útszűkület kisebb áteresztőképessége miatt a bezúduló autók torlódást hoznak létre, ami csak dagadni fog a szabálytalan vezetők miatt. Vagyis ezeken a helyeken szabályosan közlekedve nem alakulna ki torlódás, de az autósok mégis létrehozzák. Ezt nevezik fantomtorlódásnak.

2024. augusztus 2. – 100,8 kg

Nincs borzasztó téma, ha a történet igaz, és a szöveg egyszerű és őszinte. Továbbá ha a bátorságról és a becsületről szól. Soha ne kérd ki egy másik író vélemény-

nyét. Az írók versenyeznek. Ha túl szerény vagy, az nem férfias. Ha író vagy, tartsd magad a legjobbnak. A nők ugyanolyan bátrak, mint a férfiak. Lőttél már támadó oroszlánra?

Ezek a mondatok egy Hemingway nevű embertől származnak egy filmből, és felpeszdtették azt az unalmas véremet. Mert el kell, hogy mondjam, orvosnál jártam. A születésnapú úszós kiruccanás megterhelt. Begyulladt a csonthártyám a bal sípcsontomon végig. Nevetséges. A megterheléstől? Azt mondta az orvos, nem ad beutalót szakrendelésre, mert túl nagy a sorban állás. Menjek fizetős dokihoz. Épp tud is egyet, a haverja. Csak néztem, mint ahogy nem emberre néz az ember.

Ma hajnalban ébredtem, nem tudtam aludni. Feküdtem és néztem az eget. Beborult, aztán esett. Dinnyét ettem, barackot. Később begyúrtam egy nagy kenyeret. Pár napja kérdezték, mikor jön a szakácskönyv. Kitérő választ adtam. Nem akartam leírni, hogy mennyire nincs kedvemre ez a világ. A közönségességével. A mocskos szájával. És a folytonos átbaszósdijával. Itt nincs értelme őszintének lenni, bátornak vagy becsületesnek. Sőt, talán még férfinak sem, drága Hemingway! Szakácskönyv? Az arab srác őszinte volt Londonban: I never cook, only eat.

2024. augusztus 5. – 99,6 kg

Ma volt 80 éves édesanyám. Sütöttünk, főztünk, pezsgőt ittunk, ünnepeltünk, virágoztunk, és ha nem is erre az alkalomra, de sikerült szerezni egy rég áhított minőségi citromreszelőt. Meg akarna ilyenkor az ember valami korrekt szöveggel előállni, de hát az érzelmek felülírják a szónoklatot, és inkább az együttlét sugárzik át mindenben, s ami egy naplóban rögzülhet ebből, hogy édesanyámmal 80 éves korában együtt sütöttünk cukkinipogácsát, s ahogy a fiú határozott mozdulatokkal beindítja a konyhai folyamatot, olyan észrevétlenül kerül át a sütés irányítása az anyai kézbe.

2024. augusztus 11. – 100,9 kg

Tegnap újra tudtam úszni, igaz, csak féltávot. Már nem fáj a sípcsontom. Kedden megyek orvoshoz, mire odaérek, teljesen elmúlik. Holnap M. Jön, együtt jártunk főiskolára. Minden nyáron meglátogat, ha erre jár. Ő az egyetlen, aki megmaradt abból a régmúltból. Megmaradt matektanárnak is. Hasonlóan gondolkodunk a dolgok menetéről. Az országról, az emberekről.

Pár napja a családdal a part menti büfében ebédeltünk, mindenki halat rendelt, én a hús nélküli emberek lakomáját, rántott sajtot. Egyszer csak hallom, hogy valaki folyamatosan olvas. Míg vártak az ételre, nagymama mesét olvasott fel az unokának. Milyen helyes dolog! De ahogy hallgatom a szöveget, egyre elviselhetetlenebb lett. Modoros. A kislány már nem is figyelt. Titokban játszott. A fantázia elsőpri az ügyefogyott meseíró.

Tegnap délután meccset néztem. Egy ideig. Mert lehetetlenség. A nyári délutánban meccset nézni olyan idegen tőlem, mint reggel alkoholt inni.

Újra megy a klíma, hőség van. Gyíkok futkároznak a kövek között, zörögnek a bokrok. Játszanak vagy küzdenek, nem tudom, de egymás farkát harapdálják, ami, ugye, kinő. Néha elnézem ezt a hullóformát, és átfutnak rajtam a földtörténeti korok, az evolúció, az ősidők. Hogy itt vannak, miközben sok barátom már

sehol sincs az élők sorában, nyomuk veszett, már csak én tudok róluk, és talán még páran. Az élet maga a fontos, a folytonosság, és nem az, hogy milyen egyedeken át tartja fönnt magát. Akár a fű.

2024. augusztus 14. – 101 kg

Megvan a lakás, ahol a jövő év elején egy hónapot tölthetünk Bécsben. Egy kis London lesz megint. Bécszet ismerem, pontosabban úgy húsz éve sokszor jártam ott irodalmi kalandokkal, napidíjjal, fellépéssel. Valahogy mindig télen. Berlinben is mindig tél volt. Kiállításokat fogok nézni. Bejárom a piacokat. De most egyelőre a bizonyosság: a telefonon visszaigazolt lakásfoglalás.

2024. augusztus 15. – 100,8 kg

Az utolsó kánikulai napok. Vasárnap fergeteges eső jön. A fű mindenütt kiszáradt. És a fák a dombon, ahol nincs talajvíz. Két napja orvosnál jártam a bizonyos sípcsontommal. Már akkor le akartam írni, milyen furcsa volt. Szokatlanul korán keltem. Már nyolckor ott álltam az emeleti rendelő teraszán, ami keleti fekvésű, eszelősen tűzött a nap. Leláncoltam a biciklit. De ki akarna biciklit lopni orvosi rendelő elől? Bent megkérdezték, milyen időpontra jöttem. Mondtam, nincs időpontom, a doktornő rendelés előtt fogad. Olyan nincs. De van, mert megbeszéltem vele. Hárman hallgatták a párbeszédet. Ki vagyok én, aki nem tartja a rendet? Egyszer már megtörtént, hogy hasonlóan megbeszélte időpontnál nekem ugrott egy idős asszony, és mint aki disznóvágáson van, rángatni kezdte a karom, a lábam. Félelmetes gyűlölet és indulat szabadul föl a nem rendszerbe illeszthető elemektől. Most is. Aztán jöttek-mentek az emberek, mindenki köszönt mindenkinek, történetmorzsák röpködtek, egy szabályos titkos élet kezdett kirajzolódni előttem, aminek nyilvánvalóan nem voltam része, ugyanakkor mégis benne álltam, és azon kaptam magam, hogy megfeszítve figyelnem kell minden részletre, mert az iménti gyűlöletfutam csak egy időre ült el, mintha vékony hártya fedné, de ezek az emberek nem felejtene, és szép lassan, általam nem érthető szavakkal szövik tovább a cselekmény hálóját, amelyben, igen, már én is benne vagyok, és ha nem koncentrálok minden idegzsámmal, elvesztem, csak egy pillanat és máris bosszút állnak rajtam, hirtelen mentőök érkeznek, akik leszíjazznak egy ágyra, és már visznek is. Mindez persze bennem van, én látom bele, de valamiért csak kialakult itt ez az idegenség, és számtalan helyzet sorjázva idézi fel bennem. Sehol máshol nem érzem magam ilyen idegennek, mint az úgynevezett saját hazámban. Aztán végre megjött a doktornő. Rendelés előtt behívtak, de hiába, a sípcsontomban keletkező fájdalom és forróság és vörös bőrfelület továbbra is ufó maradt. Talán ez, talán az. Mindenesetre menjek vérvétele, majd a labor. Október 17-re kaptam időpontot. Több mint két hónapra. Bizonyára aktuális véreredménye lesz a mostani állapotomnak.

És ez a „semmi nem érted van” élmény átszövi az egész magyar létezést. Várom az esőt. Még három nap. Aztán valahogy hátha másképp folytatódik.

2024. augusztus 21. – 100,4 kg

Nem volt eső. Hajnalban erős szélviharra ébredtem. Meleg volt ez az éjszaka is. Reggeli (alma, barack, szőlő, dinnye) után kinéztem a kertbe, szokatlanul világos

volt. Derékban kicsavarta a szél a kiszáradt vadbarackfát. Ehhez rögzítettem a babfuttató hálóját, legyen még valami dolga, ha már barackot nem terem. Ő volt mindig az utolsó a sorban, már rég hazaértünk a tengerről ősszel, mikorra meghozta a termést. Most végleg elfeküdt. Vele együtt a babháló is, amin igazán most kezdett virágozni a Juliska bab. A szél tovább tombolt. Délutánra maradt a háló visszaállítása. A kiszáradt barackfa csonkját simára fűrészeltem és fűrtam bele egy lyukat, hogy majd abba állítom bele a babkarót. De a babszarak nem engedték odáig húzni. Akkor elővettem egy karót és ferdén a földbe vertem a baltával, hogy egy dróttal hozzákössem és kifeszítsem a babhálót. Ez most sikerült. De abban a pillanatban, mikor a barkácsoló ember elégedett büszkeségének első impulzusai elindultak az agyból, hogy szétáradjanak a testben, és megbizsergessék az összes dehidradált hámsejtet, egy váratlan széllelés a babhálóra nehezedő növényzetet vitorlának használta, és olyan erővel húzta meg a ferdén levert karót, hogy ellenállás nélkül szilánkosra hasadt. Fércmunka. Fércmű. Akkor elővettem a legvastagabb karómat a faházból, amit egy oroszlán sem tudna kettéharapni, és bebaltáztam a kitört karó helyére. Ennek úgy másfél órája. A szél azóta is rohamoz, de a babháló áll. Férfi a viharban – belga kalandfilm, ismétlés.

2024. augusztus 22. – 100,2 kg

A feleségem elmondása szerint, ahogy az esti locsolást végezte az utcai növények nagy öröme, megjelent az utca végén egy kisfiú, aki cipő nélkül, egyik lábáról a másikra ugrándozott a még forró aszfalton. A zsákutca nyitott vége felé haladva egy kis tollasütővel csapkodta a levegőt. Mesebeli látvány egy ilyen kis ugrándozó alak az esti lámpafényben. Már-már kiért a főútra, ahol forgalom nem volt, és innen szabadon kószálhatott bármerre. Ekkor felbőgött egy autó, és a gyerek nevét kiabálva megjelentek a szülők, s épp az utolsó pillanatban kapták el az elkóborló gyermeket. Így nyaranta ismeretlen emberek tűnnek föl az utcánkban, és ismeretlen történeteket hoznak magukkal otthonról, ők az úgynevezett nyaralók, akik a kiadott házakban, szobákban töltik el balatoni pihenőjüket. Már többször kérdezték tőlünk is, hogy kiadó-e a ház, mert szívesen beköltöznének hozzánk, de a válaszuk mindmáig egy rövid mosoly és a nem szó volt. El nem tudom képzelni, hogy a személyes holmijaim között idegen kezek matassanak, ez felér számomra az elmúlással. A dolgozószobám épp az utcafrontra néz, ahol feltűnnek az egyszer volt emberek. A múltkor hallottam egy nőt, aki életének legszebb napjainak nevezte azokat, amiket itt tölthet, és ebben az évben van még belőle három. Egy álom díszletei vagyunk tehát, a boldogság és öröm kellékei, akik a nyár után is itt maradhatnak a szertárban.

2024. augusztus 26. – 100,8 kg

A fények ma már máshogy dőlnek, a levegő kiegészve mozog, a Balaton elfáradt a sok fürdésben, én pedig a gyógyszerházban fürdugót vásárolok. Tavaly két éjszakan át technopartit toltak ránk a tengerparton. Éreztem, milyen rugalmatlan vagyok. Pedig esküszöm, hogy fiatalodok. Ma új személyit vettem át a kormányablakban, 2030-ig jó. A fotón fiatalabbnak nézek ki, mint a régim. A fotózásra direkt kis herceg bajszot növesztettem, ami valahogy mosolyra húzza az ember száját. Valójában senki nem vette észre, talán a Sigmund Freud feliratú pólóm

lopta el showt. Két hét múlva itt már hűvös lesz, de a tengerparton visszatérünk a nyárba. Három héten át. A leghosszabb idő az Adrián. Tegnap befőztük a paradicsomok végét, napokkal ezelőtt lejött a barack, az alma cirmosodik, már ehető, a szőlő is előrébb van két héttel, bab az idén alig termett, de szeder az kilószám, a padlizsán is csúcsot döntött, a cukkini alulmúlta magát, igaz, a hőség miatt amúgy sem tölthettük meg, hogy a sütőben készre süljön, a datolyaszilva már most érik, fura, mert november az ideje, uborka módjával volt, de lesz pár üveg savanya, a paprika végre beérte magát, igaz, a tv összeívott a csilivel és piszok erős, vége a szezonnak, újra rendesen folyik a csapból a víz. Tegnap már a boltban is alig voltak, mondtam a pénztárosnak, végre van levegő. Dél előtt még sokan voltak, mondta, de aztán mintha leciánozták volna őket. Mi?, kérdeztem magamban. Csak álltam és néztem rá dermedten: miféle brutális univerzum kering ebben a nőben? Szelídség uralkodik a dinnyeföldeken!

*

Meghalt egy közeli barátunk, D. Három napja. A feleségem fölhívta közös ismerősrünket, hogy mi történt. A szív adta föl. Könnyek. Aztán csöndben megebédeltünk. Ledőltem a dolgozószobában. Nem aludtam el, de kikapcsoltam. Zuhanás-szerűen ébredtem. Ettől a naptól kezdve más lett a valóság. Az a pont, ahol D. volt a világban, megszűnt. A háló, amivel magunk köré szervezzük a kapcsolatokat, beszakadt. Üresen lógnak a szálak. Hiátus keletkezett. A háló gyengébb lett, más lett. Megváltozott a valóság. Már nem gondolhatok arra, hogy épp a kapujában áll, és benyit a füves udvarra, ahol a fia és a felesége várja. Nem gondolhatok arra, hogy épp kitalál valamit, és várja, hogy nevéssenek rajta. Már nem gondolhatok arra, hogy épp egy régi történetet mesél. Már nem. Csak alkalmazkodunk és emlékezünk. Oly régen elkezdődött szakadozni a háló, hogy mára minden szakadás a teljes eltűnés felé mutat. Egyetlen szál, ami már nem kapcsolódik sehová. Mert egy idő után nem épül újra a háló, nem nyer és veszít egyenlő pontokat, hanem csak veszít. Az örök élet ígéretével indulsz az egyetlen nap felé. Legyen neki... Most akkor mi legyen?

Feltámadásgyakorlatok

Avagy egy életem és több halálom Szofi Márszóval

regényrészlet

KIRÁLYKAKOPPANÁS

Néha másképp vannak a dolgok, mint ahogy az ember tervezi, szeretné vagy elképzelte. Néha nagyon úgy, ahogy elképzelni se tudta volna. Vagy csupán legrosszabb rémálmaiban. Miről beszélek? A szerelemről. Arról, hogy milyen borzalmasan nehéz megélni azt, hogy a szeretet nem múlik el. Innen tudom, hogy igazi volt. Éppen olyan, mint a gyász, csak nehezebb. Mivel, ami történt, hogy két ember minden szeretete ellenére sem tud együtt élni, és ezért nem élnek többé együtt, mégis élnek, külön, nehezebb, mint amikor az egyik fél kilép az élet nevezetű rendszerből, azt nem lehet visszacsinálni, és valószínű, hogy a szerelmi szakítást sem, az már nem lesz többé ugyanolyan, mindenki tele van sebekkel, azt védi, hogy gyógyuljon, és óvja magát, hogy ne szerezzen újabbakat. Így meg nem érdemes élni. Az élet csupa kockázat és bizonytalanság. Merni kell, legfeljebb újra elbukik az ember. Én. Ha mondjuk a másik fél nem így gondolja, nem akar kockáztatni, biztonsági játszmát játszik. Akkor nem tudod neki elmondani, elmagyarázni, hogy ez így nem jó, ez nem élet. Mert fél. És természetesen nem bízik a Gondviselésben, vagy bárminek nevezzük is. Süt a nap, néha beborul. Látni kell mindkettőt, örülni a fénynek, ha szikrázik, azért, ha fojtódik, árnyalódik, azért. Csupaszok a fák, akár a szívem. Egy-egy levél lengedez még rajtuk. Meg kell próbálnom elfogadni, hogy nem fogom tudni visszavarni vagy visszaragasztani, -csíptetni a lehullott leveleket, bármilyen szépek is. Ki kell várnom, míg lehullik az utolsó is, elalszik a fa, és felébred tavasszal, lassan, nagyon lassan újra leveleket hozok. Na, addig kell kibírni, életben maradni valahogy. És feltámadni, amikor itt az ideje. Mert itt lesz. Megint. Biztonság helyett a bizalomra szavaznék. Ha bárki kérdezné, persze. És etetem a madarakat folyamatosan, minden reggel, hisz újra itt vagyok a hegyi házamban, nem hagyom magukra őket, de azért hadd tegyem hozzá, önös érdekből. Hogy örömet okozzon a látásuk. Hogy örömet okoz.

A hajnali, párás novemberi köd után reggel kisüt a nap, a kedvem is jobb lesz. Sőt. Egyáltalán van kedvem bármihez is. Írni most ezeket a sorokat, oldani valahogy a helyzetet, ami egyáltalán nem könnyű valójában. Meginni három kávét, aztán csak nézni, bambulni ki a fejemből. Várni, hogy hátha felhív, hogy hívjon már fel, és ugyanakkor rettegni és félni attól, hogy beszélni kell vele, mindjárt, hamarosan beszélni fogok vele, hogy úgy csinál-e majd, mintha minden rend-

ben lenne, pedig valójában mindketten tudjuk, sajnos már semmi nincs. Rendben. És hogy meddig tudjuk ezt a kegyetlen játékot játszani, elhal-e idővel valami abból az intenzitásból, ami most még mindig bennem él. Nézem inkább a madarakat, számolom, hány fajta jelenik meg reggeltől délig. Folyamatosan jönnek. Verebek, pintyek, zöldikék, meggyvágók, tengelicék, süvöltők, gerlék, és még a szajkók is bemerészkednek az etetőbe olykor.

Drágámnak és Szívemnek szólít, mint régen, és elköszönésnél csókol. Mint régen mindig. Miközben az összekészített, elhozandó cuccaimról beszélünk. Bele kell-e halnom ebbe folyton. Kérdés, költői. Nyilván ezért hívják a szakítás utáni időszakot gyászmunkának. A szakítás is milyen erős, pontos szó erre a törtézésre. Mindemellett a szeretetemet, szerelmemet jelző reakciókra következetesen nem válaszol. Pedig mindentől, a helyzettől függetlenül csupán jelezni akartam, hogy az van, maradt. Pedig jobb lenne, ha nem így lenne, de úgy tűnik, ezt nem én döntöm el, és főleg nem az okosságom. Mert az eszem persze tudja, tudná, mit hogyan kellene csinálni, de nem ő dönt. És a szívemmel meg nyilván nem tudok a helyzettől függetlenül reagálni bármire is mostanában, főleg felé. Behunyt szemmel nekirepülök a teraszajtó üvegének, mint a kis sárgafejű királyka. Európa legkisebb madara, de elég szép is.

Úgy ülök, mint ő, a királyka a teraszon, bódultan, enyhe agyrázkódással. Ezért úgy érzem, mintha kezdenék kicsit megnyugodni, ugyanazokat a dolgokat, apró elmozdulásokat kezdem figyelni a környezetemben, mint amit jóval korábban, amikor egyedül éltem a hegyi házban, és ezt mindig annyira szerettem. Magamban. Ami mindig megnyugtató, a lassan bemozduló mozdulatlanságot.

A régi életet szeretném visszaszerezni, de ehhez az kell, hogy valaki tegye helyre a kifecamodott szárnyacskáimat és pipaszár lábacskáimat, ahogy én tettem a sárgafejű királykával. Ez a gondolat bujkál bennem, de rá kell jönnöm hamar, hogy az nagyon nem fog menni. Egyrészt, mert én magam sem vagyok már a régi, másrészt a nyugalom, a megnyugvás iránti vágy nem ilyen egyszerű. Hogy a teremtő lenyúljon a felhők közül, megsimizze a buksimat, minden rendben lesz. Többször borult az életem, és mindig azt gondoltam, hogy éppen az volt a legrosszabb, ami velem történhetett, és mégsem. Túléltem valahogy mindig, talpra álltam, megnyugodtam, és újrakezdtam. Valami mást, de megerősödve, védőburok nélkül, hegesedve, de élni akarva. Tudva, hogy mennyire sérülékeny vagyok, és mégis hagytam, hogy a sebeim tovább és újra mélyüljenek. Hittem benne, hogy most jól csinálom majd, és hogy ez a lény, lány, nő lesz az igazi, csak azzal nem számoltam, hogy egy színésznő teljesen másképpen működik. Mint nő is, mint ember is. Pedig látszólag, kívülről egészen normálisnak, kedvesnek, helyesnek, tündérinek tűnt. És éppen ezzel vett le a lábamról minden esetben, a kapcsolat elején, de ugyanúgy a végén is. Ez idáig mindez számomra ismeretlen dolog volt, nem tapasztaltam ilyet soha. Hogy ilyen könnyen el lehet varázsolni. Azt hittem, ennél sokkal éberebb, érettebb, okosabb vagyok, de nem. És tegyük hozzá, hogy egyetlen dolog segít mostanában a gyászmunkában, hogy mindezt leírom. Próbálok valahogy helyre tenni a szárnyaimat, rendbe hozni pipaszár lábaimat, hogy legalább fel tudjak állni nagy nehezen. Kilencre.

Látomásom volt éjszaka, hogy leesett a hó, az első, vagy majdnem az, az igazi, november közepén, bár egy hete még nyár volt, indián. Mindegy. Gyerekkorom

óta nem alszom, ha esik a hó. Nem a látvány miatt, ami lenyűgöz, és nézem, amíg tudom, hanem mindig megérzem, nyugtalan leszek, és felébredek, ha alszom egyáltalán. És tudom, hogy fölösleges próbálkoznom, úgysem tudok visszaaludni, amíg tart a havazás, így ülök vagy állok a sötét ablak vagy teraszajtó előtt, és bámulom a fehér, puha megtisztulást. Megírtam neki üzenetben, hosszasan, ne értse félre, nagyon, de arra csak utaltam, hogy számomra a hó mindig újrakezdés, tiszta lap, talán nem teljesen érthetetlenül. Aztán kora délelőtt töröltem az üzenetet, nem kellene már ilyesmiről írogatni, meg arról se, hol rontottuk el. Ha lenne esély, kellene, de nincsen, ezt pontosan tudom. Ez fáj legjobban, én nem ilyen vagyok, mindig látok esélyt, de ő nem. Biztonsági játékos, és tudom, hogy magát védi ezzel, ezért nem is válaszolok reggel a kérdésére, mi volt a baj a konkrét helyzetben, nem akarom megbántani. Ha lenne esély folytatni, ha adna még nekünk, megtenném. De nincs, nagyon nem van. Bár kíváncsi volt a törölt üzenetre, ami jó jel, de valójában elég kevés. Nekem legalábbis, mert még mindig várok tőle egy jelre, egy gesztusra, aminek talán semmi értelme nem lenne, ha mégis biztatna, ha látna lehetőséget bennünk. Javíthatatlan reménykedő vagyok, ezt számomra is borzasztó elviselni. Leginkább nevetni szeretnék magamon, jól kiröhögni, hogy milyen hülye vagyok. A hó meg közben elolvadt nagyjából még itt a hegyen is, de tényleg csak nagyjából, a tetőkön és a fűben látszik még egy kicsit, épp úgy, mint amikor kiköltöztem ide tíz éve. Válás után, pontosan ilyen szürke volt minden. Talán annyit fejlődtem az utóbbi tíz évben, hogy pontosabban érzékelem a szürke árnyalatait. És még tetszik is. Talán nem vagyok reménytelen eset, ahogy a szakításos helyzetből kitűnik. Tegnap adtam először enni a madaraknak, és mára leesett a hó. A cinkék megtalálták, folyamatosan rájárnak a magokra. Furcsa, menyire tudok örülni nekik. A harkálynak is, aki reggel rendre gyógyítja betegnek gondolt, ház előtti beton villanyoszlopot, piros hasát mutatva minden alkalommal. Rá kell jönnöm, hogy ez nem rossz, tudok valaminek örülni, mert időnként azért nagyon tudom sajnálni magam. Néhány öntudatlan pillanatra boldog vagyok, és már észre is veszem. Hogy ettől sokkal jobb. A latyak ellenére kiviszem majd a kutyát, az is milyen jó. Föl, egészen az erdőig. Belépek a látomásba, egy őrült fazon sétál az olvadó hóban, a hegyen. Mint a sárgafejű királyka, kissé bódultan, de tesz néhány bizonytalan lépést. Öngyógyítja magát. Volt egy kis segítsége, ahogy nekem is, bódulatomban a barátaim és a testvéreim vigyáztak rám, felügyeltek, nehogy idő előtt próbáljak meg újra repülni. Neki az ablaküvegnek.

Bolyongok éjszaka a saját kis házamban, a kertben is, az olvadó és friss hóban, a teraszlámpa megvilágításában figyelem a tulipánfám friss bimbóit. Fejreállt egy kicsit a természet, velem együtt nem tud mit kezdeni a helyzettel. A levelek lehulltak mind pár napja, itt állunk csupaszon, és olyan, mintha hirtelen tél lenne megint, de talán nincsen ez így, vagy ki tudja valójában. Gubbasztok, mint a sárgafejű királyka a teraszon. Figyelek, de nem értek, érzékelek még semmit.

Ahogy öregszem, egyre nehezebben engedem el az emberi lényeket, akiket szeretek. Pedig fiatalabb koromban rengeteg közeli halálesetet kellett átélnem, de valahogy akkor nem volt idő felfogni, csak hagyni, hogy idővel megkopjon az elvesztések okozta fájdalom. Nagyszülők, szülők, barátok. Aztán a válás, amit volt idő egyedül feldolgozni, megemésztetni, mégis megviselt nagyon. Az-

tán az újabb kapcsolat, ami ideálisnak tűnt, de valahogy úgy alakultak a dolgok, kicsit tőlünk függetlenül is, hogy nem tudott szépen, rendesen működni tovább. És az új, utolsó nagy szerelem, a francia színésznő, akivel képtelen vagyok magamban lezárni a dolgot, noha ő nem is finoman jelét adta, hogy részéről vége, bolyongok csak jó ideje az életemben, mint egy álomban. Lassan lábra állok, mint a királyka a teraszon, még kótyagos a fejem, lógatom csak, nézek ki belőle a két lyukon. De legalább nem fekszem már mozdulatlanul a hideg teraszkövön kifordult szárnyakkal.

Tegnap este megint hívott a mester, nyilván azonnal tiltakozna, ha tudná, hogy így szólítom, bár magamban mindig így teszem. Mindig tudja, hogy mikor kell jelentkeznie, ezért mester. És azt is, mit kell mondania és meddig, hogy rendesen bejusson kemény kis fejecskémén keresztül a szívembe. Nem nagyon ért rá, de érezte, most van itt az idő. Két és fél órát beszélgettünk. Amikor éppen tíz éve a volt feleségem elköltözött a gyerekekkel, akkor is megjelent váratlanul másnap. Pedig semmit sem tudott az előző nap eseményeiről. Most is megerősített, hogy minden úgy jó, ahogy van, ne szomorkodjak, vidámság, boldogság, ahogy mindig mondani szokta. Nézzem a jó oldalát. Hogy. És igen, segített, megint. A sárgafejű királyka is elkezdi mozgatni a fejét, körülnéz, próbálja megérteni, hol van, és mi történt vele. Mi is legyen a következő lépés.

És úgy tűnik, lélekben, szellemben megnyugodva tudok dolgozni a következő napon, és igen, a kedvenc zenéimet is újra akarom hallgatni, viszont. Nem esnek jól, nem úgy hatnak már, mint régen, először azt hiszem, nem jön be az a lemez, amiről azt gondoltam, hogy tuti, aztán kiderül, hogy a másik se, hiába cserélgetem őket. Mi történt? Velem. Régen megvoltak a munkazenéim, a feltöltős és kikapcsolós zenéim, nem bírtam sokáig zene nélkül. Két hete nem hallgattam zenét, ez nagyon durva, és ma, amikor betettem, nem működött. Talán az a megoldás továbbra is, hogy a csendet hallgatom, mesterem bizonyára bólogatna bőszen, hiszen ő zeneszerző amúgy. Elsétálok a terasz széléig, billegve pipaszár lábaimon, és felmérem, hogy esetleg (f)el tudnék-e már reppenni.

Eltelt pár nap, zenével próbálkozom újra, nem az igazi, valamiféle türelmetlenség van bennem, mégis a zene kezd működni, nagyon lassan. Bennem. Egészen el vagyok rajta csodálkozva, azt hittem, ezek az alapzenéim mindig bejönnek. Azt a hangulatot, amibe szerettem volna kerülni, e zenék által mindig is meg tudtam alapozni. És nem tudom, hogy ez a zenékről szól-e valójában, vagy rólam. Vagyis, hogy mégsem voltak annyira inspirálóak, csak korábban működtek. Vagy én nem vagyok elég jó állapotban, hogy nyitogassák bennem a fellegetőket, amit mindig kapásból megtettek. Viszont, nagyon érdekes kísérletnek tartom, és lassan, tényleg lassan, működni is látszik. Direkt nem írok szerzőket és előadókat, de főleg klasszikus zenéről és jazzről van szó. A sárgafejű királyka egészen jól néz már ki, mintha minden rendben lenne, pedig még nagyon nincs.

Elalvás előtt közvetlenül jutott eszembe, hogy mit kéne írnom ma ide, miről szól az egész, és annyira evidensnek tűnt, hogy azt gondoltam, ezt nem kell most leírni, felkelni, felébredni teljesen, nem lehet elfelejteni. Kész mondatok voltak. Reggelre, hajnalra csak annyi maradt, hogy ez tényleg valami nagyon fontos dolog volt, de mi? A törekeny sárgafejű királyka csak mereven néz előre. A semmi-be. Egyelőre azt sem tudja, hol van.

Egy buliban találkozunk újra, nem véletlenül persze. Aggódok, a barátaim zabosak rá kissé. Nehogy fölöslegesen akarjanak védelmezni. És legfőképpen azért izgulok, hogy vajon miattam jön-e el a buliba, mert akkor az egy gesztus, és a mindenfajta érthetlenségből valamit mégis megérthetek, fölfoghatom jelzésnek is. És izgulok azért is, megoldódik-e a konfliktus közöttünk, túl tudunk-e ezen lépni. Nyugodt tudok-e maradni végig. Főként, mert a házigazda barátom azt mondta, ha azért jön, hogy bosszút álljon rajtam, és mondjuk összejön a másik legjobb barátunkkal, akkor kivágja. Így mondta, ilyen indulatosan, én meg emiatt figyelni kezdtem őket, együtt cigiztek az erkélyen, hiába hívtak engem is, nem mentem. Menni akartam, aztán végül mégsem... Benne volt a fejemben a feltételezés. Igyekeztem nem elengedni magam, beborozni, de azért óvatosan iszogattam egy keveset, mert óriási volt bennem a feszültség, még magamnak sem mertem bevallani, csak akkor vettem észre, amikor odahívott maga mellé a kanapéra, és beszélgetés közben oda-odapislantottam sandán a teraszon cigiző barátomra, miközben beszélgetés közben megsimogatom a hátát, véletlennek tűnően, amit már két hónapja nem tehettem meg. Majdnem elájultam a gyönyörtől. Igyekeztem megnyugodni, ami nem ment könnyen, de szerencsére sietnem kellett az utolsó vonathoz, és felajánlotta, hogy jön ő is, és kivisz az állomásra. Másnap mindkét barátom bejelentkezett, a házigazda is, hogy szerencsére nem volt gond, jól alakult minden. Megkérdeztem tőle, hogy honnan vette, hogy épp a cigizős barátunkkal kezdene ki, azt mondta, csak példa volt. Nem mondtam neki, tudom, hogy a szerelmem is nagyon kedveli a cigizős barátunkat. És alighogy lettem, hívott is a cigizős barátom, és tudtam, hogy neki is nagyon tetszik a szerelmem, és hogy végigszurkolta a kapcsolatunk alakulását, és bármennyire részeg lenne is, nem menne bele ilyen játszmába. És az egykori nagy szerelmem pedig sosem csinálna ilyet, nem olyan típus, mégis milyen bonyolult dolog a lélek. Kész Shakespeare-minidráma. A sárgafejű királyka összeszedi minden erejét, bátorságát, és megpróbálja bizonytalanul elhagyni a koppanás helyét. Elbortokál a terasz széléig.

Már megint az foglalkoztat, hogy a csendnek mekkora ereje van. Mennyire lehet belőle töltődni. Mennyi erőt, megnyugvást ad, amire most nekem baromira szükségem van. És csak indirekt módon jövök rá minderre, amikor hajnalban be akarom tenni a reggeli szemlélődős ülémhez a nemrég újra megtalált legkedvesebb meditációs zenémet, és végül, az utolsó pillanatban úgy döntök, hogy most inkább a csendet választom. És furcsa, mert ez folytatódik majd egész délelőtt is, amikor régen, munka közben a leginspirálóbb munkazenéket hallgattam. Most csupán séta közben vagy a kertben ücsörögve a bágyadt téli napfényben hallgatok zenét. Többnyire jazzt. Leheletfinom rezgésűeket. Mégis, érzem, hogy mostanában a legfőbb gyógyír a csend. Lassan nekiindul a sárgafejű királyka, kitárja a szárnyait, és...

Az eddigi életemből csak annyit tanultam, hogy a legnehezebb helyzetekben kell megfordítani a dolgok irányát. Önsajnálat helyett átgondolni a szituációt, a lehetőséget, és megkérdezni a szívünket, hogy mi is legyen. És most éppen ilyen alkalom van, újra a gödör alján, magánéletben is, és a munkát tekintve is. Egyszer azt nyilatkoztam a válásom után, hogy a gödör aljáról csak felfelé vezet kiút. Ami igaz, de ahhoz tudni kell, hogy ez már valóban a gödör legeslegalja. És ha

ezt már tudod, túl is vagy rajta. Na, ez van most éppen. Fordíthatóvá válik a helyzet, még nem látszik semmi fény, de már érzem. A szívem tudja az utat, minden racionalitás ellenére. Akkor is, ha megint nem fog működni a dolog, bármilyen szinten. Ki kell mozdítani, és akkor az ember máshonnan fog látni. Szárnyakat kell hozzá használni valahogyan.

Hamar jön a következő hullámvölgy. Túl hamar, egy nap múlva. Éreztem a távolodást, éreztem, hogy megint nem vagyok fontos, ugyanakkor hiába volt neki egyedül jó, minden nap többször hívott, amitől persze nem lehetett mégsem egyedül. Azt mondta két napja, ne hozzam el a cuccomat, csak ha nagyon kell valami. Boldog voltam, újra, kiláttam a gödörből. Egy kicsit. Néhány felhőfoszlányt. Aztán jött a felismerés, hogy ismét csak az időt húzza, ami valamiért neki jó, létfontosságú. Nekem meg nagyon nem. Ebben biztos voltam. Ugyanakkor kezdtem jól lenni időközben. Újra tudtam örülni az apróságoknak, a házamban, a kertemben, noha épp az év legsötétebb napjait éltük. Szinte semmit nem aludtam, és nem voltam fáradt, ami megijesztett kissé, de nem csináltam belőle hisztit, tudomásul vettem. Ugyanott tartottam, mint pár évvel ezelőtt. A lány, akivel rövid ideg együtt éltem, és Erdélyben is voltam, visszament Amerikába, én pedig rájöttem, hogy nekem itt lenne szükségem egy társra. Akkor jött ő, a híres francia színésznő... És most itt fekszem hajnalban az ágyban, csodálom a derengést, és konstátálom a helyzetet. A sárgafejű királyka húlt helyét. Elrepült.

A Maia család

regényrészlet

A liszaboni házat, amelybe 1875 őszén a Maia család két tagja beköltözött, a São Francisco de Paula utca környékén, de az egész Janelas Verdes negyedben a Bokrétás ház, vagy egyszerűbben a Bokrétás néven ismerték. Űde, vidéki házat idéző neve ellenére a Bokrétás barátságtalan épület volt, zord falaival, az első emeleten sorakozó szűk, vaskorlátos erkélyeivel, amelyek fölött, a tető alatt óvatosan meghúzódva, aprócska ablakok nyíltak; bánatos kinézetével az I. Mária királynő korában épült Egyházi Rezidenciák hangulatát idézte: a tetőn emelkedő tornyocska kis harangjával és keresztjével pedig a jezsuiták kollégiumára emlékeztetett. A Bokrétás nevet föltehetően azért kapta, mert a család nemesi címerének helyét, amely soha nem került föl a homlokzatra, hatalmas napraforgócsokrot ábrázoló kékcsempe burkolat foglalta el; a virágokat összefogó szalagon egy dátum betűit és számait lehetett kivenni.

A Bokrétást hosszú ideig nem lakta senki, a földszinti ablakok rácsait befonták a pókhálók, amitől még romosabbnak tetszett az épület. 1858-ban Monsignore Buccarini, Őzsentsége nunciusa megsejmelte a házat, mert úgy gondolta, beköltözteti oda a Nunciatúrát, megfogta őt az épület komor hangulata és a kerület álmos nyugalma: tetszett neki az épület főúri lakokat idéző belső elrendezése, kazettás mennyezetei, freskókkal borított falai, amelyeken már hervadoztak a virágkoszorúk rózsái és a kupidók arcocskái. De a Monsignore gazdag római prelátusként igényelte volna, hogy lakhelyét fákkal és vízfolyásokkal teli elegáns díszkert vegye körül: a Bokrétás téglával kirakott terasza mögött viszont csak egy szegényes, elvadult kert húzódott, ahol gyomok nőttek be mindent a magányos ciprus és cédrus, a kiszáradt kis vízesés, a szeméttel teli vízmedence és az egyik szegletben álló márványszobor körül (Monsignore rögtön felismerte benne a Citerai Vénuszt), amely lassan megfeketedett a fák lombjairól

Egy testvérpár tragikus végű szerelme köré fonódik Eça de Queirós *A Maia család* című regényének cselekménye, amelyben a portugál realista író egy nemesi család utolsó három nemzedékének történetét írja meg. Az író előző regényeinek főbb témáit és motívumait olvassza össze ebben a majd egy évtizeden át írt regényében, bemutatva a hagyományok és az újítás kettősségében vergődő 19. századi Portugáliát, ahol minden jobbító szándék éppúgy beteljesületlen marad és zátonyra fut, mint a család utolsó sarjának vérfertőző szerelme, amely egykor idegenbe szakadt testvérhúga iránt támad föl benne. Ennek a romantikus szerelemnek a háttérben Eça árnyalt és ironikus képet fest kora portugál társadalmáról, a romantikus életeszmény romboló hatásáról, az anyagi érdekeknek kiszolgáltatott politikusok ostobaságáról, a liszaboni felsőbb körök az operában, a cirkuszban, a lóversenypályán és a hálósobák mélyén zajló társasági életének közepszerűségéről. (Pál Ferenc fordítói jegyzete.)

aláhulló nedvességtől. Másfelől meghallva az eltúlzott bérleti díjat, amelyet az öreg Vilaça, a Maia család intézője kért, a Monsignore mosolyogva kérdezte meg, úgy gondolja-e, hogy az egyház még mindig X. Leó korában él, amire Vilaça azt felelte, a nemesség sem él V. János korában. A Bokrétás pedig továbbra is lakatlan maradt.

Ezt a haszontalan düledéket (ahogyan az ifjabb Vilaça nevezte, aki apja halála után lett a Maia-k intézője) csak az 1870-es esztendő vége felé kezdték belakni, amikor átszállították oda a bútorokat és az edényeket a család Benfica-ban lévő palotájából, ebből a már-már történelmi épületből, amelyet jó néhány évi alkudozás után megvásárolt egy brazil földbirtokos. Ezzel egy időben kelt el a Maia-k egy másik ingatlana, a Tojeira, és az a kevés ember, aki Lisszabonban még emlékezett rájuk, és tudta, hogy a Regeneração¹ ideje óta visszavonultan élnek a Douro partján elterülő Santa Olávia-i birtokukon, azt tudakolta Vilaça-tól, hogy anyagi gondjaik vannak-e.

– Jut még nekik egy darabka kenyérre – felelte mosolyogva Vilaça – és vajra is, amivel megkenhetik.

A Maia-knak, ennek a régi, Beira-ból származó családnak, amely soha nem volt túl népes, nem voltak sem oldalágai, sem kiterjedt rokonsága, ekkorra már csak két férfitagja maradt, a ház ura, Afonso da Maia, egy öreg ember, szinte már aggastyán, mert jóval a század kezdete előtt született, és az unokája, Carlos, aki orvosnak tanult Coimbra-ban. Amikor Afonso véglegesen visszavonult Santa Olávia-ba, az udvarház jövedelme már meghaladta ötvenezer cruzado-t: a húszéves vidéki élet megtakarításai is tetemes összegre rúgtak, és ehhez jött az egyik utolsó rokon, az 1930 óta Nápolyban élő Sebastião da Maia öröksége, aki magányos ember volt, és numizmatikával foglalkozott – úgyhogy az intéző magabiztosan mosolyoghatott, amikor a Maia-król és a darabka kenyérükről beszélt.

A Tojeira eladását Vilaça javasolta: de abba soha nem egyezett volna bele, hogy Afonso elkótyavetyélje a Benfica-ban lévő házat, csak azért, mert azok a falak annyi családi tragédia szemtanúi voltak. Ez, Vilaça szerint, minden fallal megtörténik. Ennek eredményeképpen a Maia-knak a lakhatatlan Bokrétáson kívül nem volt más házuk Lisszabonban, és Afonso az idő tájt már mindennél többre becsülte Santa Olávia nyugalmát – de az unokája, elegáns és nagyvilági fiatal ember, aki Párizsban és Londonban töltötte a szünidőket, tanulmányai végeztével feltehetőleg nem akart eltemetkezni a Douro-t övező meredek sziklafalak vidékén. Ezért aztán néhány hónappal azelőtt, hogy az unoka elhagyta volna Coimbra-t, Afonso közölte a meglepett Vilaça-val, úgy döntött, beköltözik a Bokrétásba. Az intéző rögtön hosszan sorolta a házzal kapcsolatos gondokat: elsősorban a sok javítást és a vele járó költségeket, majd rátért arra, hogy biztosan hiányozni fog a kert annak, aki Santa Olávia dús lombú fái közül jön, végül pedig utalt egy legendára, amely szerint a Bokrétás falai között mindig a végzet leselkedett a Maia-kra, „noha (tette hozzá elgondolkodva) magam is röstellem, hogy ilyen sületlenségeket említek Voltaire, Guizot és más liberális gondolkodók századában...”

¹ Regenerációnak nevezik a portugál alkotmányos monarchia azon időszakát, amely az 1851. május 1-jei katonai felkelést követte, és Costa Cabral meg a Setembristák által felállított kormányok bukásához vezetett.

Afonso ezt hallva harsányan nevetett, és megjegyezte, hogy minden érv tökéletesen helytálló, ennek ellenére ott szeretne élni, ahol az elődei is éltek; ha pedig valamit helyre kell hozni, akkor hozzák helyre, nem számít, mibe kerül; ami pedig a legendákat és a balsejtelmeket illeti, elég kitárni az ablakokat, hogy bejöhessen a napfény.

A kegyelmes úr szava mindent eldöntött – és mivel az a tél elég száraznak ígérkezett, rögtön el is kezdődött a felújítás egy bizonyos Esteves irányítása alatt, aki építész és politikus, s nem utolsósorban Vilaça jó barátja volt. Ez a művészi lelkületű ember díszes lépcső tervével kápráztatta el az intézőt: a feljáró két oldalán Guinea és India meghódítását szimbolizáló alakok álltak volna. Az ebédlőbe pedig egy porcelán vízesést tervezett – de Carlos váratlanul megérkezett Lisszabonba, és magával hozott egy angol lakberendezőt; miután megbeszélt vele néhány díszítményt és a bútorszövetek színét, szabad kezet adott neki a Bokrétásban, hogy jó ízléssel kellemes, józanul elegáns és mértéktartó módon rendezze be a házat.

Vilaça-t mélyen elkésérítette a hazai művész félreállítása; Esteves pedig pártársainak nagy hangon kijelentette, hogy az ország elveszett. Afonso is sajnálkozott, hogy csak úgy elküldték Estevest, határozottan kiállt azért, hogy legalább a kocsiszínt vele terveztessék meg. A művész elfogadta a megbízást – és kinevezték megyei előljárónak.

Egy év múlva, Carlos ezalatt gyakran megfordult Lisszabonban, hogy figyelemmel kísérje a munkálatokat, és „esztétikai útmutatást adjon”, a régi Bokrétásból csak a bánatos homlokzat maradt meg, amelynek átépítéséhez Afonso nem járult hozzá, mert megváltoztatta volna az épület arculatát. Vilaça pedig léptenyomon hirdette, hogy Dzson Bulli (ezen a néven emlegette az angol férfit) szűkmarkúan bánt a pénzzel, és a Benfica összes régiségét felhasználva „múzeum-má” alakította a Bokrétást.

Az első meglepetést a belső udvar jelentette, amely korábban olyan komor és kopár volt kőzúzalékkal felszórt földjével, most szinte ragyogott fehér és vörös márvánnyal kirakott padlózatával, a mutatós növényekkel, a Quimper cserepekkel és azzal a két hosszú középkori paddal, amelyeket Carlos hozott Spanyolországból: fafaragásaikkal olyan ünnepélyesen hatottak, mint egy székesegyház kórusa. Fönt, az előtérben, amelyet úgy tapétáztak ki, hogy egy keleti sátor belsőjére emlékeztetett, elveszett a léptek zaja: a díványokra perzsa szőtteket terítettek, a hatalmas mór réztányérok fémesen csillogtak, és a sötét színek harmóniáját egy makulátlanul fehér márványszobor törte meg, a fázós leányalak borzongó nevetéssel dugta vízbe a lábcskáját. Innen széles folyosó nyílt, amelyet Benfica értékes régiségei díszítettek, gótikus ládák, indiai kancsók és régi szentképek. Innen lehetett belépni a Bokrétás legelőkelőbb termeibe. A ritkán használt nagyteremben, ahol mindent őszi mohára emlékeztető színű bársonybrokát borított, Constable egy szép festménye, Afonso anyósának, Runa grófnőnek az arcképe függött a falon: tollas háromszögletű kalapot és skarlátszínű angol vadászruhát viselt egy ködbe vesző tájkép előtt állva. Egy mellette lévő, kisebb helyiségnek, amely zeneteremként működött, XVIII. századi hangulatot kölcsönöztek aranycirádás bútorai, ragyogó ágbogakkal ékes selymei; a falakon két farkó, szürkébe hajló gobelin szőttes pásztorai és ligetei látszottak.

Előttük ott állt a biliárdasztal, amelynek modern bőrborítását Dzson Bulli hozta, rajta a kusza, palackzöld ágak között ezüstös golyák repdestek. A szomszédos dohányzószoba volt a Bokrétás legkényelmesebb helyisége: a hatalmas kerevetek egy ágy puhaságával csábítottak; a skarlát és fekete bútorszövetek hívogatón meleg és kicsit szomorkás hangulatát a régi holland porcelánok élénk színei oldották fel.

A folyosó végén nyílt Afonso dolgozószobája, vörös damasztal volt kitapétázva, mint egy prelátus ódivatú szobája. A fekete fából készült súlyos asztal, az alacsony, faragott tölgyfapolcok, az ünnepélyesen fényűző borítójú könyvek mind valami megfontolt békesség szigorú hangulatát árasztották magukból – ezt még fölerősítette egy Rubensnek tulajdonított festmény – ez a házban régóta erekléként tisztelt kép atlétatermetű Krisztust ábrázolt a vöröslő, zavaros alkonynyi ég előtt álló kereszten. Carlos a kandalló mellett kialakított a nagyapjának egy meghitt sarkot egy aranyhímzéses japán spanyolfallal, egy jegesmedve bőrével és egy méltóságteljes karosszékkal, amelynek megfakult selyemhuzatán még látszottak a Maia család címerei.

Afonso szobái második emeleti folyosóról nyíltak, ahol a két falon ott függtek a családi arcképek. Carlos a ház sarokszobáit foglalta el, amelyeknek külön bejárata volt, és ablakai a kertre néztek: a három egymásba nyíló helyiségben, amelyeket nem választott el ajtó, ugyanaz a szőnyeg került a padlóra, és amikor Vilaça megpillantotta a sarkokban elhelyezett párnákat és a selyemmel kitapétázott falakat, megjegyezte, hogy ez a környezet inkább illik egy táncosnőhöz, mint egy orvoshoz.

A felújított ház üresen állt, miközben Carlos, tanulmányai befejeztével, beutazta Európát, mert Afonso csak közvetlenül visszatérése előtt, 1875 csodálatos őszen határozta el, hogy otthagyja Santa Olávia-t és beköltözik a Bokrétásba. Huszonöt éve nem járt Lisszabonban, és alig néhány nap múlva már bevallotta Vilaça-nak, hogy máris visszavágyik Santa Olávia árnyékos fái közé. De mit lehet tenni! Szeretett volna unokája közelében maradni; Carlosnak pedig, aki most komolyan elhatározta, hogy gyakorolni fogja a hivatását, mindenképpen Lisszabonban kellett laknia... Amúgy nem volt különösebb kifogása a Bokrétás ellen, még így sem, hogy Carlos a hidegebb vidékek kényelme iránti lelkesedésében túlzásba vitte a faliszőnyegeket, a súlyos ajtószőnyegeket és a bársonyokat. Kedvelte a környéket, a napsütésben szendergő külváros csendes nyugalmit. Tettszett neki a kis kert is. Ugyan össze sem lehetett hasonlítani Santa Olávia kertjével, de meghitt hangulatot árasztott a terasz lépcsői mellett sorakozó napraforgókkal, a két mélabús barát módjára együtt öregedő ciprussal és cédrussal, meg a Citerai Vénusszal, amely egy parkban álló szoborra emlékeztető világos színével mintha most csöppent volna ide valahonnan a nagy század közepéből... És mivel bőven volt víz, a kis vízesés ott csobogott kagylókból kialakított fészkeben a bukolikus sziklafal három kőfokáról lefelé csorogva, bánatos érzéseket keltve a napsütötte kis kert mélyén, mintha egy házi najád könnyei hulldogálnának cseppenként a márványmedencébe.

Afonso-t eleinte elszomorította a teraszról elébe táruló látvány – korábban ellátott onnan egészen a tengerig. De ezt a csodálatos panorámát az utóbbi években a környéken emelt épületek most elzárták előle. Már csak a víz és a hegyek egy

keskeny csíkja látszott az utca két oldalán emelkedő ötemeletes házak között – mindössze ennyi maradt a Bokrétás előtt megnyíló tájból. Afonso olykor mégis elgyönyörködött benne. Olyan volt, mintha két faragott kő közé helyeztek volna egy tengert ábrázoló festményt, amely ott függött a kék ég alatt, szemben a teraszszal, miközben a színek és fények kavalkádjában felvillantak a folyó nyugalmas életének apró történései: olykor egy Trafaria felől érkező bárka oldalszélben duzzadó vitorlája; máskor a már pirosba forduló alkonyat gyenge fuvalatában teljes vitorlázattal vánszorgó hajó vagy egy tenger felé haladó hatalmas gőzös mélabúja, amely a felcsapó hullámokkal küzdve, hangtalanul megjelenik egy pillanatra, hogy azután eltűnjön, mintha elnyelte volna a szeszélyes tenger; s olykor napokon át egy angol hadihajó sötét árnya a csendes szieszták aranyfényében... A háttérben pedig mindig ott látszik a sötétzöld hegy egy darabkája, gerincén egy mozdulatlan szélmalommal és azzal a folyóparton álló két fehér házzal, amelyek folytonosan változtak – hol sziporkáztak, és fénysugarakat bocsájtottak útjukra parázsló ablakaikból, hol elméláztak délutánonként az alkony gyengéd vörösebe öltözve, mint egy pirosuló emberi arc; az esős napokon pedig valami borzongató szomorúságot árasztottak magányos fehérségükkel tüntetve a rossz időben.

A teraszról három üveges ajtó vezetett a dolgozószobába – Afonso rövid idő múlva ebben a szép, főpapi helyiségben töltötte a napjait, abban a barátságos sarokban, amelyet az unokája olyan szeretettel alakított ki neki a kandalló mellett. A hosszú, Angliában töltött idő alatt hozzászokott ahhoz, hogy elüldögéljen a tűz mellett. Santa Olávia-ban a kandallókban áprilisig égett a tűz, azután virágfűzerekkel díszítették fel őket, mint holmi házi oltárokat – ebben az illatos és friss közegben adta át magát igazán a pipázás, Tacitusa vagy kedves Rabelais-ja élvezetének.

De azt nem lehetett mondani, hogy Afonso, ahogy ő maga is többször megerősítette, elpuhult volna öregségére. Még ebben az életkorban is, akár nyár volt, akár tél, amint felkelt a nap, ő már talpon volt, kiment a kertbe, hogy elvégezze magasztos reggeli áhitatát, azaz alaposan megmosakodjon hideg vízzel. Egész életében babonásan vonzódott a vízhez, és kedves szavajárása volt, hogy a férfiember számára nincs jobb, mint a víz íze, a víz hangja és a víz látványa. Santa Olávia-hoz is leginkább a természetes vizek gazdagsága kötötte őt: a források, a csermelyek, a tavacskák fénylő felszíne, a tovafutó patakok mormolása... A víz éltető erejének volt köszönhető, hogy a század elejétől fogva gyötrelmek és betegségek nélkül élte az életét, híuen a család töretlen egészségének hagyományaihoz, erős volt, és ellenállt a megpróbáltatásoknak, ahogy a tovaszálló éveknek is, amelyek éppúgy nyom nélkül múltak el a feje fölött, mint az idő és a viharok Santa Olávia tölgyei fölött.

Afonso az átlagnál kissé alacsonyabb, zömök, vállas és izmos férfi volt; széles arcával és sasorrával, napbarnított, csaknem vörösös bőrével, rövidre nyírt ősz hajával, hosszú, lengő fehér szakállával Carlos szerint a hősi idők olyan merész férfiúira emlékeztetett, mint D. Duarte de Menezes vagy Afonso de Albuquerque. Az öregember erre csak mosolygott, és kedélyesen azt mondta az unokájának, hogy a látszat olykor igen csalóka.

Nem, nem volt sem Menezes, sem Albuquerque, csak egy jóságos öregúr, aki odavolt a könyveiert, a kényelmes karosszékeért és a kandalló előtti whist-

partikért. Mindig azt állította magáról, hogy alapjában véve önző lélek, de soha nem volt olyan szívből jövően nagylelkű, mint most öregkorában. Jövedelmének egy része számolatlanul kifolyt a kezéből, amikor elérzékenyülve jótékonykodott. Egyre nagyobb megértéssel viszonyult a szegényekhez és az elesettekhez. Santa Olávia-ban a gyermekek a házuk kapujából odafutottak hozzá, hogy érezzék a kedvességét és türelmét. Minden élőlényre szeretettel tekintett: nem taposott volna bele egy hangyabolyba, és megszánta a szomszéd növényeket.

Vilaça mindig azt mondta, hogy ilyennek képzelte a pátriárkákat, valahányszor meglátta őt derűsen és mosolygósan a kandalló mellett üldögélni kopott pamutbársony házikabátjában, kezében egy könyvvel, lábánál öreg macskájával. Ez a hatalmas, elhízott, sárgával tarkázott fehér bundájú angóramacska volt Afonso húséges társa (mióta Tobias, a büszke bernáthegeyi kimúlt). Santa Olávia-ban született, és a Bonifácio nevet adták neki: később, amikor már megérett a szerelemre, és elkezdett vadászni, a nemesi hangzású Dom Bonifácio de Calatrava nevet kapta, mostanra pedig a kövér és aluszékony jószág belépett az egyházi méltóságok sorába, és Bonifácio nagytiszteletű úr lett belőle...

Ámde ez a létezés nem mindig folyt ilyen nyugalmasan, mint egy szélesen hömpölygő, tiszta vizű nyári folyó. Ez az aggastyán, aki most gyöngéd tekintettel nézte a rózsáit, és a kandalló mellett élvezettel merült bele kedves Guizot-ja olvasásába, egykor az apja szavai szerint Portugália egyik legvadabb jakobinusa volt! Pedig a szegény fiú forradalmi hevülete kimerült abban, hogy Rousseau, Volney, Helvetius műveit meg az Enciklopédiát olvasta; forró könnyeket ejtett az Alkotmányért, és liberális módra, félrecsapott kalappal, magasan megkötött kék nyakendőt viselve szavalt a szabadkőműves páholyokban a Világegyetem Nagy Építőmestere ellen írt csúfondáros ódákat. Ez elég volt ahhoz, hogy feldühítse az apját. Caetano da Maia régi vágású, rendíthetetlen portugál volt, aki keresztet vetett, ha meghallotta Robespierre nevét, és betegesen ájtatos hidalgóként csak egy érzelm parázslott benne – a jakobinusok iránt érzett irtózat és gyűlölet, mert nekik tulajdonította az összes rosszat, ami a hazáját és őt érte, a gyarmatok elvesztésétől kezdve közszéves rohamaiig. Annak érdekében, hogy eltűnjenek a jakobinusok az országból, teljes szívéből támogatta D. Miguel infánst mint erős kezű Megváltót és a gondviselés küldte Üdvözítőt... Ezért azt, hogy a fia jakobinus volt, leginkább a Jóbót sújtó megpróbáltatásokhoz hasonlította.

Eleinte, amíg még remélte, hogy a fia megváltozik, elegendőnek vélte, ha szigorúan ránéz, és gúnyosan polgártársnak nevezi. De, amikor megtudta, hogy a fia és egyben örököse csatlakozott ahhoz a csőcselékhez, amely az egyik nemzeti ünnep fényárban úszó éjszakáján kövekkel dobálta meg a Szent Szövetség küldöttének, Ausztria legátusának sötét ablakait – Marat-nak nevezte őt, és tajtékzott dühében. Súlyos közszéves miatt nem tudott felkelni a karosszékéből, hogy jó portugál apa módjára indiai sétabotjával ellássa az ifjú szabadkőműves baját: viszont kiűzte őt az apai házból, apanázs és atyai áldás nélkül, mint egy fattyút. Mert az a renegát nem lehet vér a véreből!

De az anyai könnyek meglágyították a szívét; és még inkább felesége sógor-nőjének az érvei, aki velük élt a Bokrétságban – ez a művelt ír asszony, köztisztviselőként álló és gondoskodó bölcs lélek angol nyelvet tanított a fiatalembernek, és úgy szerette, mint a saját gyermekét. Caetano da Maia végül a Santa Olávia-i

birtokra száműzte a fiát; de a benfica-i házban megforduló papok mindegyikének elsírta a bánatát. Ezek a szent emberek vigasztalgatták őt, kijelentve, hogy Isten, Ourique öreg Istene soha nem engedné meg, hogy egy Maia lepaktáljon a Belzebubbal és a forradalommal. Ha pedig az Atyaisten sem segít, forduljon a Fájdalmas Szűzanyához a ház védelmezőjéhez és a gyermek keresztanyjához, hogy tegyen csodát.

Es megtörtént a csoda. Néhány hónap múlva a jakobinus, a Marat némi bűnbánatot mutatva visszatért Santa Olávia-ból, de leginkább azért, mert elege lett a magányból, ahol Sena brigadéros teái még lehangolóbbak voltak, mint Cunhas unokanővéreinek rózsafűzérei. Apja áldását kérte, és néhány ezer cruzado-t, hogy Angliába mehessen, a zöldellő mezők és szőke hajzuhatagok földjére, amelyről Fanny néni annyit mesélt neki. Az apja könnyek között csókolta meg, és lelkesen beleegyezett mindenbe, mert nyilvánvaló volt számára, hogy a Fájdalmas Szűzanya dicsőséges közbenjárása segített. Még gyóntatója, Frei Jerónimo da Conceição is megerősítette abban, hogy legalább olyan csoda történt, mint Carnaxide-ben.

Afonso útnak indult. Tavasz volt, a zöldellő Anglia, az elegáns parkok, a mindenütt tapasztalható kényelem, a nemes szokások mindent átjáró harmóniája és az az annyira komoly és erős emberfaj – elbűvölte őt. Hamar megfeledkezett a Kongregáció bánatos papjai iránt érzett gyűlöletéről, a Romulares téren lévő kávéházban töltött szenvedélyes órákról, amikor Mirabeau-t szavalt, meg akarta alapítani a klasszikus és voltaire-iánus köztársaságot, ahol Scipiók triumvirátusa uralkodik, és ünnepeket rendeznek a Legfőbb Lény tiszteletére. Az áprilisi forradalom idején éppen az epsomi Derbyn volt, és egy csézára állva, hatalmas álorral az arcán fékevesztetten ordított – nem gondolva szabadkőműves testvéreire, akiket éppen ezekben az órákban üldözött a Bairro Alto szűk utcácskáiban a nemes arabs paripán ülő Infáns.

Apja váratlanul meghalt, ezért vissza kellett térnie Lisszabonba. Ekkor ismer-te meg Dona Maria Eduarda Runa-t, Runa grófjának leányát, egy csinos, törékeny, kissé beteges barna leányt. A gyászév leteltével elvette feleségül. Egy fiuk született, de szeretett volna többet is; és egy ifjú pátriárka szép eszméivel felvértezve elkezdte átformálni a benfica-i palotát, fákkal ültette be a környékét, hogy védelmet és árnyékot biztosítson szeretett utódainak, akik megédesítik majd az öregségét.

De nem feledhette Angliát – és még inkább visszavágyott oda ebből a miguelista Lisszabonból, amelyet olyan zűrzavarosnak látott, mint egy barbár Tuniszt; az egyházi embereknek és bálnavadászoknak ebből az útszéli, apostoli hangzavarából, amely betöltötte a csapszékeket és a kápolnákat; ebből az ájtatos, koszos és elvadult sokadalomból, amelynek útja a szentségimádástól egyenesen a bikák karámjába vezetett, és zajosan kívánta annak a hercegnek a visszatértét, aki olyan tökéletes megtestesülése volt a fogyatékoságainak és szenvedélyeinek...

Ez a közeg lehangolta Afonso da Maia-t, és az alkonyi békesség idején, barátai körében, térdén lovagoltatva a fiát, hangot is adott tisztességes lelkéből fakadó elégedetlenségének. Már egyáltalán nem vágyott arra, mint ifjúkorában, hogy eljőjön a Catók és Mucius Scaevolák Lisszabonja. Már amiatt sem háborgott, hogy a nemesség mindent megtett történelmi előjogainak megtartásáért; de

szerette volna, ha ez a nemesség éppen olyan intelligens és méltóságteljes, mint a tory arisztokrácia (amelyet Anglia iránti rokonszenve ideális színekben festett le előtte), mindenben erkölcsi zsinórmértékül szolgál, befolyással van a szokásokra, ösztönzi az irodalmat, fényűzően él és élvezettel nyilatkozik meg, megtesztíti a legmagasabb eszményeket és például szolgál a hazafias viselkedésre... De Queluz bestiális és alantas világát gyűlölte.

Ahogy elhangzottak ezek a szavak, eljutottak Queluzba is. És amikor a nemzetgyűlés összeült, a rendőrség betört a Bokrétásba, „elrejtett papírokat és lelkeket” keresett.

Afonso da Maia karon ülő fiával és mellette reszkető feleségével tehetetlenül és némán nézte végig a házkutatást, a puskák tusával bezúzott fiókokat, a besúgót, aki mocskos kezével turkált az ágya matracában. A vizsgálóbíró nem talált semmit: elfogadott egy pohár bort, és megjegyezte az intézőnek, hogy „bizony nagyon kemény idők járnak”.

Ettől a naptól fogva a palota ablakai zárva maradtak, a főkapu nem nyílt meg többé, hogy kikocsizzon a ház úrnője, és néhány hét múlva Afonso da Maia a feleségével és a fiával elindult angliai száműzetésébe.

Hosszú időre rendezkedett be, a lehető legelegánsabb körülményeket biztosítva maguknak London környékén, Richmond mellett, egy hatalmas kert mélyén, Surrey kies és nyugalmas vidékén.

A javait nem kobozták el hála Runa grófjának, aki egykor Dona Carlota Joaquina kegyeltje volt, a jelenben pedig Dom Miguel engesztelhetetlen tanácsnokaként munkálkodott, így aztán Afonso da Maia nagy lábon élhetett.

PÁL FERENC fordítása

Hintáznak nemsokára

*nappalok és éjszakák díszletei
vagy a sziklákon felcsapó hullámok
az évszak a nyári esték tapsai
mintha mindabból ami van
nem lehetne sem elvenni sem hozzátenni
legföljebb alkonyok légtornászaira gondolni
soha ki nem mondott
csupán elképzelt szavakra*

szeretnénk de semmi sem magától értetődő

*még nem akar mozdulni az idő
de majd ágak hintáznak nemsokára
a földéken is válaszok nélküli este lesz
varjak cívódnak már-már emberi hangon
s a lassan elmaszatolódó tájban
rekonstruálhatalan emlékek porát hordja a szél*

Hetek óta

*a mezőkön már este van
de gyalázatos a hőség könnyörtelen a nyár
s hogy rejtett erők játékaként
fájdalmak türemkednek ki a tájból
lassan kérdések és nyers zöldek
emlékével lesz teli a sötétség*

*különben hetek óta mintha
nem mozdulna semmi ahogy most sem
vagy mégis?*

Így lesz-e

*valahogy nehezen akart vége lenni az egyre kimerítőbb
nyárnak de ahogy lehullott levelekből patakzik a fény
lassú délutánok gyöngyöznek immár*

*nem kérdezzük vajon mire jó mindez
csak tudomásul véve talán ezer és tízezer évek rendjét
megyünk beszélgetve a parkon át mint annyiszor máskor*

*hogymindig így lesz-e vagy tudtunkon kívüli
változás formálódik hamarosan akár
nincs rá válaszunk mint annyi minden másra sem*

*lehet hogy a földeken már régóta este van
de itt még gyerkőcök visongását hallani s a szökőkút hangjait
a medencébe szakadatlanul visszahulló csillogással*

megint menek

vonaton, bécs felé,
Kukorellynek

*megint menek. igen. ismét és újra.
ahogy régen is. a nyolcvanas évek,
amikor még. s most is még. megint.
megint menekülök. nem párizs. ma
bécs. vonaton. közel. de nem párizs.*

*ez tény. majdnem és mégsem. határ
nincs. nincsenek határőrök. s majd'
mintha szabad. mégsem szabad. jaj.
beülök ott egy starbucks. ahogy itt.
is. és kávé. minden ugyanúgy, ahh!*

*az érzés. elmenni-innen-vágy. hova?
de hova? nincsenek válaszok. nem
akarok válaszokat. megyek, amerre
lehet. soh. soa. visznek. valaki visz?
nem küzdök. minek. csak szomorú.*

*mindeniütt szomorúság. tudod, mire.
csak dadogok, ahogy egy ideje már.
csak a dadogás maradt. nem maradt
semmi sem. üres minden. jaaajjj!,
kiabálom. hálisten üres deszkaföld.*

*még nem ott. még nélkülem. marad.
minden marad, ahogy. ne kiabálj, te
még olyan fiatal, mondod, és ez is.
annyira fáj. elrontottam. harcunkat
hiába is vívtuk, ott, egykor, sohase.*

töredezett

„azt mondja, pitypalatty”
(Petőfi: Az őriült)

*ezek a szavak itt olyanok, hogy: jaj.
töredezett. igen. akkor már alig! ne!
széttöröm azt, ami van, nem vacakol,
aki nem, épp van, s mindinkább düh.
szétesik!, kiabálok, tartani nem, nem.*

*ki kiabál ki belőlem? ki az, aki erre?
mint valami őriült. aki azt mondogat.
mondogatja: pitypalatty. az mi? Aki
ilyet mond, tudjátok-e, mit is jelent?,
emberi nyelv?, mit tesz, pitypalatty?*

*magamból kiabál az, aki nem én, de!,
s nem őriült, aki még beszél, itt, nem,
de a virág is elhull, meg az iram is el,
s egyre szomorúbb, ami itten, a nyelv
már alig, közölni nem, legfeljebb jel.*

*már nem nyílnak, a kert halott, zenél-
ni nem, semmiképp, halott, ami erre,
te is, én is, mi mindannyian, halottak
serege mindenütt, koponyahegyek és
csontba zárt emlékek – se – még ezek*

*sem sehol, még koponyahegyek sem,
mert ahhoz is valami, valaki, de itten
senki, csak hazug, mindenki hazudik,
én is, te is, mindenki, aki van, csak ez
segít, hogy túl. túl?, minek?, te tudod?*

Találkozás a pornográfival

*Torokgyulladással feküdtem otthon
azon a késő áprilisi napon, amikor
először találkoztam a pornóval.
A délelőtti tévéműsorban Maria
Geronazzo és rendezője az egyik
legújabb filmjükéről beszélgettek.
Nagyapám kacsanyakból főzött
levest – a riporterek dadogva
kérdettek rá a részletekre.
A meghívottak válasz helyett
a stúdió dohányzóasztalára
készített fabábukkal kezdtek
szemléltetni: az egyiket középre
fektették, a másik hetet pedig,
mintha egy közös gyilkosság
helyszíné lenne, a kiválasztott
köré állították. Ekkor papa
belépett a gőzölgő levestel,
és ahelyett, hogy kikapcsolta
volna az adást, megvárta
az elemzés végét, és
jó étvágyat kívánt.*

A vallomásos költészet szerepe korunkban

*Kilenc verset fejeztem be, amíg
odakinn egy barátunk esküvői meghívóival
bíbelődöttél. Vagdostad a borítónak szánt
zsákanyagot, és egyesével becsomagoltad
az összeset. Nálam folyt a víz, közben
mániákusan valami nagyobbra gondoltam,
ami majd összetartja jegyzeteim,*

*félkész dolgaim.
Kilenc darab született így,
a pörgő vízóra mellett. Kilenc mi?
Felismerés, levegővétel, vers.
Lehajolni a földig. Megszédülni,
visszaegyenyedni.
Jó esküvő lesz, tudom. A sajátunkra aligha
gondolok, pedig hoztam neked gyűrűt
a Közel-Keletről. A puha fém sokszöggé
deformálódott az ujjadon. Tanítani kellene
olyan elnézőnek lenni, amilyen te vagy.
Nem tudom – valahogy így.*

Barátaim!

*Persze, hogy nem tudok egyetérteni
minden esztétikai döntésekkel.
Noha elfogadom, igazak.
Egy szó, amihez ragaszkodtok.
Egy mondat, ami bár értelmetlen,
szerintetek úgy a jó. Evidenciáink
ágenciák. Pontosvesszőitek rühellem.
Gondolatjeleim – rühellitek.
Ezért amikor találkozunk, már
minden hiába: nem izgat az olvasás
melankóliája, a mélység, amit csak
én nem veszek észre. Inkább
elnémulok, jobb a béke.*

Három vers

mondókák mondókák

mit csinálsz velem ha elkapsz

*Ó, a hatvanas évekbeli,
egekig feltupírozott
hajú nők a filmen,
hosszúkás, áramvonalas
szemüvegek mögött!
Warszawa nie ma,
Nincsen kapcsolásunk.
Ilyen szemüveget, szépet,
áramvonalasat, színeset
hol kaphatnék ma,
ez is de nehéz, amikor
Vihar volt, vihar volt,
nincsen kapcsolásunk,
mondják a nénik (akik
fiatal nők, de a divat stb.
miatt idősebbnek tűnnek,
ahogy a gyerekek régi
gimnáziumi tablón, my god),
és hogy Warszawa nie ma,
ezt is mondják, hogy
nincsen Varsó, nincs, nincs,
elveszik a lengyel utazó
valahol Közép-Európában,
haza akar telefonálni,
DE NEM TUD.
(Minden megoldódik
a filmben.)
Ha menekülök, és nincsenek velem
a tupírozott hajú, gyönyörű szemüveges
nők, Közép-Európa, mit csinálsz,
mit csinálsz velem, ha elkapsz?
Na futás!*

Pasztorál

Déry Tibor mondatai

*megállt az egyik gyümölcsfa alatt,
s szemügyre vette a tájat.*

*Mint általában a városi emberek, ha
olykor kitevednek a természetbe,
különös honvágy fogta el valami után,
ami soha nem volt a hona,
s amire csak elsatnyuló ösztöneivel
emlékezhetett.*

*Egyet sóhajtott, teleszívta mellét
a tavaszi föld nehéz, nedves szagával,
mely születés és halál,
anyaság és gyermekség
minden diadalmas örömeivel
és fájdalomával viselő.*

*Kihúzta derekát, mert az anyaföld érintése
erőt s nyugalmat ad az embernek, [...]*

*Csend volt, csak valamelyik ház udvarából
hallatszott egy tyúk kárálása,
később egy vékony lányhang énekelni kezdett. [...]*

*A tanár észrevétlenül jobbkedvű lett. [...]
füle fokozatosan ráélesedett
a sokréti csendre,
egy távoli bokorsor felől
sűrű madárcsicsergést hallott,
mely eddig megbújt
a többi nesz mögött.*

Egy csapat apró csíz röppent fel a bokrokból.

*Ugyanakkor a falu túlsó végén megeredt az eső,
rögtön meg lehetett érezni a víz szagát,
mely a ferdén lefelé dűlő,
napvilágította függönyből
szétáradt a határ fölött.
[...]*

*Mindez oly vidám volt,
hogy a tanárnak újra sóhajtania kellett.*

*Balfelől a napsütés,
jobbfelől a gyorsan távolodó zápor
egykedvű anyagával,
mely látszólag semmit nem akart,
s mégis valamilyen célt szolgált,*

*a fűszeres édes, hatalmas illat,
melyet az eső kioldott a földekből,*

*a túlsó domboldalon szántó paraszt
egyenletes, nyugodt mozdulatai*

*s a fülét csiklandozó édes madárhangok,
melyek mintha ugyanannak a kellemes anyagnak
változatai volnának, [...]*

*mindez egy percre azt az érzést keltette a tanárban,
hogy itt béke,
nyugalom,
tisztaság,
szabadság
van.*

*A nagy táj
csendes kis mozdulataival
azt a tévhitet keltette az idegeiben,
hogy itt
boldogan
lehet élni.*

*Úgy látszott,
mintha az emberek itt
tudnák, hogy mit akarnak,
s beérnék azzal,
amit elérhetnek.*

*Olybá tűnt,
mintha itt
az élet
nagyobb volna
a szenvedésnél.*

a böhöm nagy szar

*Ennek a versnek a címe
volt meg előbb,
akárha Tolnai Ottó-vers lenne,
de őt sosem is utánoznám
– ki, én? –,
a vers csak utána jött,
avagy jönni fog,
azt a böhöm nagy szart ma láttam
az Andrássy úton, biciklin ülve,
a kürtőskalács
thousand forint,
édes bódé, zsíros fahéj,
közben zenét hallgattam, és
akárha láttam is volna
a böhöm nagy szart
– mit is? –,
ott az úton, akárha
kellene, kéne,
láthattam volna előre,
a sárga őszben,
mert az idén sárga,
lehet biciklizni,
az Andrássyn,
de máshol is,
előre láthattam
volna, vagy hátra,
tán ha volna, hátha,
előre, vagy utána,
de nem,
jött, de nem,
valami, de
akárha nem,
aztán
hátra, előre,
s mégse, mintha
igen,
kéne,
megijedtem,
de már
vége.*

THOMAS: TRISZTÁN ÉS IZOLDA – A KÖLCSÖNÖS SZERELMI VALLOMÁS

*Idézzé csak fel szörnyű titkunk,
A bájtalt, mit együtt ittunk,
Varázslatot, mi jött utána,
Ez ital lett kettőnk halála.
Azóta nyugtunk nem lehet:
Halálunk ittuk véle meg.*

(Thomas: *Trisztán és Izolda*, Európa–Helikon,
Budapest, 1983, Képes Júlia fordítása, 89.)

A középkori irodalomból egyértelműen Trisztán és Izolda története a legismertebb és a legnépszerűbb. Nevük hallatán még azoknak is az örök szerelem jut eszébe, akik egyetlen sort sem olvastak az egymásért élő és haló szerelmespárról és az általuk együtt megívott végzetes bájtalról. Nálunk a történet valószínűleg legismertebb feldolgozása az 1900-ban született Bédier-féle, Pap Gábor fordításában, mely több kiadásban is megjelent (Szépirodalmi Kiadó, 1962; Móra Kiadó, 1990). Bédier prózában írott *Trisztán és Izolda*ja több középkori forráson alapul, köztük két versben írott, 12. századbeli ófrancia töredéken, Béroutlén és Thomas-én. Mindkét előbb említett töredék (a „töredék” itt mindkét esetben több ezer verssort jelent) megjelent fordításomban (Thomas: *Trisztán és Izolda*, Európa–Helikon, 1983; Béroutl / Thomas: *Trisztán és Izolda*, bővített kiadás, Akkord Kiadó, 2001). Sokaknak a címről elsősorban Wagner operája jut eszébe (Az opera szövegkönyve magyarul Jolsvai Nándor fordításában olvasható: Richard Wagner: *Tristan és / und Isolde*, Typotex Kiadó, 2000), melynek alapja, Gottfried von Strassbourg *Tristanja* szintén megjelent magyarul (középfelnémet eredetiből fordította Márton László, Borda Antikvárium, Zebe-gény, 2012). A részben kelta forrásokon alapuló történetnek az említett legfontosabbakon kívül számos egyéb feldolgozása létezik még, ófrancia és középfelnémeten kívül angol, olasz és más nyelveken is.

A Béroutl-, illetve Thomas-féle két verses ófrancia töredék voltaképpen szerencsésen egészíti ki egymást: a Béroutl-féle változat fennmaradt része nagyjából a történet első felét tartalmazza, a Thomas-féle töredék pedig a történet végét. A helyzet azért ennél némileg bonyolultabb: a Béroutl-féle töredék valójában már inkább a történet közepe táján kezdődik: a fennmaradt rész elején Izolda már Márk király felesége. Eredetileg mindkét változat teljes lehetett, de sajnos csak töredékek maradtak fenn belőlük – így csupán a véletlen műve, hogy a kettő a történet szempontjából ilyen jól kiegészíti egymást. Sokáig úgy tudtuk, hogy ezekben az ófrancia töredékekben a történet első feléből sajnálatos módon semmi nem maradt fenn, de 1995-ben három angol kutató, Ian Short, Michael Benskin és Tony Hunt rábukkant egy 154 verssort tartalmazó papírra a Carlisle melletti cisztercita apátságban – innen a kézirat neve (Carlisle-töredék). Az említett tudósok a szöveg nyelve, stílusa és témája alapján kiderítették, hogy ez a 154 sor Thomas *Trisztán regénye* című művéből való, és a bájtal megivását követő kölcsönös szerelmi vallomást tartalmazza – vagyis a történet talán egyik legizgalmasabb részét. Mivel a kétoldalas kéziratba annak idején könyvet kötöttek – egy-egy oldalon két-két oszlopban szerepelt a

kézirat, így az első és az utolsó oszlop sajnos erősen hiányos –, az elsőben (a 40. sorig) a sorok eleje hiányzik, az utolsóban a sorok vége. A középső két oszlop (41–101. sor) szerencsére elég jól olvasható. A szöveget Ian Short egészítette ki, részben a Gottfried, részben pedig a prózában írott norvég *Tristans Saga* szövegének segítségével, mivel mindkettő legfőbb forrása a Thomas-féle *Trisztán* volt. Értelemszerűen a kézirat első oszlopa a leghomályosabb, mivel ott egyrészt a sorok eleje, másrészt több teljes sor is hiányzik. Ian Short felvállalja, hogy a szöveg helyreállítása egyfajta kísérlet – mindenesetre meggyőzőnek tűnik, miként Thomas szerzősége is.

A kölcsönös szerelmi vallomás Izolda rébuszos megnyilatkozásával kezdődik: a lány a Thomas-féle ófrancia változatban a hangzásra azonos alakú, de háromféle jelentésű (tenger, keserű, szerelem) «(l')amer / la mer» szót használja bánatának okaként (a szó meg egyezik a modern franciával). A Gottfried-féle *Tristan* eredetije – amely a Thomas-félén alapul – ebben a jelenetben az ófrancia változatot idéző „lameir” szót használja, amely idegen a középfelnémet szövegben, feltehetően azért, mert nem talált megfelelő megoldást a Thomas-féle feldolgozásban szereplő háromjelentésű kulcsszóra. A Gottfried-*Tristan* fordításában ez a szó értelemszerűen változatlan alakban maradt, így: „A szívemnek lameir a gondja” (11986. sor; Márton László fordítása). Tehát a magyar szövegben is a lameir szó van a kérdéses helyeken – vagyis egy idegen szó szerepel vezérmotívumként a magyar fordításban, némi magyarázattal annak különböző jelentéseiről. A Thomas-féle ófrancia szöveg magyarra fordításakor azonban a tripla szójáték eszköze – amelyen eredetileg az egész jelenet alapul – sajnálatos módon nem áll a fordító rendelkezésére. A Gottfried-féle megoldáshoz hasonlóan a többjelentésű eredeti kulcsszó meghagyása a magyar fordításban nem lett volna sem szerencsés, sem pedig indokolt: az eredeti ófrancia mű közönsége számára a jelenet kulcsszava egy saját nyelvű szó volt (ellentétben a középfelnémet nyelvű változattal). Végül úgy oldottam meg a dolgot, hogy Izolda szenvedéseinek rébuszos taglalásába rejtjelesen beleépítettem a ‘szerelem’; szót; ezt az alapszövegtől eltérő tipográfiával jelölöm, így: „E víz tengerszer elemészt”.

Magát a szót tengernek vagy keserűségnek/keservnek fordítottam. Úgy érzem, ezáltal megmaradt Izolda vallomásának rébuszos jellege, amit kiemelten fontosnak tartok: bár kettejük közül ő nyilatkozik meg elsőnek, vallomása mégis megfejtendő rejtvény. Ehhez hasonlóval többször találkozunk a középkori és reneszánsz irodalomban. A két ófrancia *Trisztán*-töredék pedig nem csupán irodalomtörténeti érdekesség: mindkettő máig is magával ragadó olvasmány. Érzésem szerint közelebb érezzük magunkhoz őket, mint a téma későbbi feldolgozásait.

Trisztán regénye – a Carlisle-töredék

A bájjal utáni kölcsönös szerelmi vallomás. Márk és Izolda házassága

Izold azon gondolkodik, (1)
Titkát fel mint is fedheti,
Hogy venné észre ő, aki
Mellette ül vigasztalón,
Amíg utaznak a hajón. (5)
Szól: „Bánt a tenger keserűség,
Csak azt akartam, meg ne sejtsek.
Csoda, hogy meg nem öltelek,
Gyáván nem végeztem veled.
Másképp bátyám megbosszulom, (10)
Ha mit tudok most, már tudom.
Halott ha lennél, engemet
Vajon ki vigasztalna meg?
A szívemben bánat honolt,
Mert bosszulatlan még Morolt. (15)
Ha érte bosszút állhatok,
Bizonynal meggyógyulhatok,
És végre nyugton élhetek.
[.....]
.....]
Ha elmondom mindenkinek
Ami olyan nyilvánvaló, (20)
Halott lennél, ez a való,
És örült vágyam nincs tovább.”
Égő arca sápadtra vált,
Mint minden nőnek, ki szerelmes,
S ettől él át oly sok keservet, (25)
És Trisztánra támaszkodik,
(Csoda, ha néki jólesik?)
„Isten legyen hozzám kegyelmes,
E tengeri út oly keserves,

Thomas: Tristan et Yseut. Le fragment inédit de Carlisle. A szöveget helyreállította: Ian Short.
 In: C. Marchello-Nizia et al.: *Tristan et Yseut. Les premières versions européennes*. Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1995, 124–127.

Amíg nem ültem e hajón, (30)
 Hogy sejtettem volna vajon
 Egyszer elemi erejét?
 E víz tengerszer elemészt.
 Ha ezt előre tudtam volna,
 Nem szálltam volna e hajóra. (35)
 Barátom, azt hiszem, tudod:
 Ha nem vagy itt, én sem vagyok,
 [..... ..]
]
 S nem érzem tenger keservét,
 Mely elborít ezerszer elmét.
 A tenger egyszer elemészt, (40)
 Nem félik? fel nem éri ész,
 Mikor az csupa gyöttelelem,
 S ha egyszer elemeiben
 Más volna, vissza nem mehetnék
 Innen, akárhogy is szeretnék." (45)
 Trisztán minden szóra figyel,
 Mégis zavarban van, mivel
 Sápád a lány, ha azt idézi:
 A víz tengerszer elemészt,
 Hogy elborít ezerszer elmét, (50)
 De vajon ezen a szerelmét
 Érti, vagy a tenger keservét?
 De mégis kétely fogja el még,
 És nyíltan rákérdezni nem mer:
 Szerelem bántja, vagy a tenger? (55)
 Feléje nyúl, vagy hátralép?
 [..... ..]
]
 Szól Trisztán: „Úgy látom, a bajt
 Már ezerszer elemlegetted:
 Tenger keserv betegített meg.”
 Izolda ekképp válaszol: (60)
 „Tenger keserv, de nem a kór
 Fogja marokra szívemet,
 Ezerszer elemésztetek,
 Mióta a hajóra szálltam.”
 „Szívemben ugyanezt találtam; (65)
 Ha egyszer elemi erő,
 Irányít a tenger felől,
 Tengertől indul az enyészet,
 Hiszen ezerszer elemésztett.
 Érzem jól a tenger keservét, (70)
 Itt éreztem meg a szerelmet.

Amit most mondtam, épp elég lesz.”
 Izold, hallván Trisztán mit érez,
 Örömének nincsen határa:
 Ezt hallja, végre-valahára! (75)
 A szívük reménnyel telik,
 Vágyukat végre felfedik,
 Egymást csókolják és becézik,
 Brengve innak szólnak, s arra kéri,
 Ígérje meg: segíteni fog: (80)
 Szerelmük maradjon titok,
 Míg végül beleegyeznek.
 Egymásban örömiük lelik,
 A nap s éj vígsággal telik.
 Megannyi öröm és mulatság, (85)
 Játszódás és sok-sok vigasság,
 Gyönyörűség a gyötrelemből,
 Így szottuk meg a szerelemtől;
 Fájdalom, majd vigasztalás is,
 Ha tudják, mint érez a másik, (90)
 Ki veszni hagyja, csak veszít.
 Boldogságban utaznak így,
 Angliába a tengeren.
 S a part feltűnik hirtelen.
 Mindenki csak örövendezik, (95)
 Csupán Trisztán sóhajtozik:
 Ó, bár mennének másfele,
 Csak épp Márk udvarába ne!
 Inkább a tengeren szeretné
 Izoldát, hogyha megtehetné. (100)
 Bár ezt kívánja, mindhiába,
 Hisz várják őket Angliába’;
 Látják, amint megérkezik,
 És azonnal felismerik.
 Egy ifjú az, aki elsőnek (105)
 A partról megpillantja őket;
 A hírt viszi a palotába,
 S ahogy csak bírja lova lába
 Sebesen vágat Márk királyhoz,
 Aki ezt hallván úgy határoz: (110)
 Nyomban lovaggá üti őt,
 Mert örül annak szerfölett,
 Hogy a hajó megérkezett.
 Eléjük mennek mindenek,
 Amint Izolda partra lép, (115).
 Egyszerre ujjong mind a nép,
 Az udvarnak apraja-nagyja

A lányt nagy örömmel fogadja.
Erősen aggódik Izolda,
S Brengveint gyengéden félrevonja, (120),
Hogy hárman ők beszéljenek.
Izoldának könnye pereg,
Úgy kéri Brengveint: éjszakára
Feküdjön a királyi ágyba,
Mivel ő ártatlan maradt, (125)
Amíg Izolda már nem az.
Őt addig-addig kérlelik,
És addig-addig gyözködik.
Míg az bele nem egyezik,
S az egyezséget megkötik. (130)
Brengvein elkészül, hogy meheszen
Királyné-hálóöltözetben,
S úrnője helyett fekszik ágyba,
Izoldán meg Brengvein ruhája.
Márk..... (135)

.....
Trisztán a gyertyákat eloltja,
Márk meg Brengveint magához vonja,
S ártatlanságát elveszi.
Izoldnak majd' esztét veszti (140)
Az aggodalom; azt hiszi:
Hogy Brengvein mindezt élvezi,
S a királynak mindent beárul,
Hogy ott akar maradni mátul,
Aggódva az ajtóban áll. (145)
Mikor már végzett a király,
Brengvein az ágyából kikel,
És a királyné váltja fel.
Előbb Márk megissza a bort,
S nem tűnik fel: más az, ki volt (150)
Vele előbb, és ott feküdt,
S gyönyörben volt vele együtt,
Nagy szerelmet érez vele,
S határtalan az öröme...

KÉPES JÚLIA fordítása

A JELENKOR KORAI TÖRTÉNETÉBŐL

Basch Lóránt és Tüskés Tibor levelezése (1960–1965)

Basch Lóránt és Tüskés Tibor egymásnak írt, jelenleg ismert hatvanegy levelének közlésével az 1960-as évek első fele Babits-kutatásának néhány eseményét szeretnénk közelebb hozni, ráirányítva a figyelmet a *Jelenkor* folyóirat történetének korai szakaszára, a már közgyűjteményekben lévő, kutatható vagy még feltáratlan hagyatékok és az azokat kiegészítő, hagyatékból antikváriumi forgalomba, majd magántulajdonba került dokumentumok segítségével. A levelezés kezdetén Budapesten élő, hetvenöt éves Basch Lóránt (1885–1966) ügyvéd az 1928–1949 között működő Baumgarten Alapítvány jogi kurátora, Babits Mihály életének és munkásságának dokumentumait feltáró és feldolgozó tevékenységet folytat: a költő emlékének ápolására rendezvényeket szorgalmaz, Illyés Gyulával és Keresztury Dezsővel együtt gondozza és felügyeli a Babits-archívumot, és a dokumentumokat feldolgozza tanulmányokban,¹ kurátortársaival együtt szerkeszti Babits novelláskötetét.² A Pécsen élő, a kapcsolat kezdetén harmincéves Tüskés Tibor (1930–2009) gimnáziumi magyartanár, író, kritikus, irodalomtörténész a *Jelenkor* folyóirat szerkesztője, majd főszerkesztője a pécsi irodalmi vonatkozások kutatójaként kiemelten foglalkozik Babits gyermekkorának 1890–1901 közötti pécsi évtizedével. A pécsi irodalmi emlékek felkutatását és iskolai feldolgozását feleségével, a gimnáziumi magyartanár Tüskés Tiborné Szemes Annával közös feladatnak tekintették, és beépítették pedagógiai módszereikbe.³ Tüskést több évtizeden keresztül foglalkoztatták Babits pécsi tartózkodásának dokumentumai, gimnáziumi tanítványait a helyi irodalmi hagyományok ismeretére, ápolására és gyűjtésére buzdította.⁴ Felvette a kapcsolatot más Babits-kutatókkal, így 1960 júniusában írt⁵ az 1951 óta Esztergomban élő Dévényi Iván (1929–1977) tanár, műkritikus, műgyűjtőnek, aki egy második Babits-émlékkönyv szerkesztésén dolgozott.⁶ Az először Babits halálának 20. évfordulójára (1961), majd a költő születésének 80. évfordulójára (1963), végül halálának 25. évfordulójára (1966) kiadni tervezett könyv előkészítésében Tüskés aktívan részt vett, de az nem valósult meg. Tüskés Babits-kutatásainak eredmé-

¹ Basch Lóránt: *A Baumgarten Alapítvány történetéből. Tanulmányok, cikkek*. Szerk. Téglás János, Argumentum, Budapest, 2004. Ezúton is köszönjük Kelevéz Ágnesnek a tanulmány és a szövegközlés első változatához fűzött megjegyzéseit. (T. A.)

² Babits Mihály: *Novellák*. Szerk. Basch Lóránt – Illyés Gyula – Keresztury Dezső, Európa – Szépirodalmi, Budapest, 1964. (T. A.)

³ Tüskés Tibor *Irodalmi nevelés a tanórán kívül* című tanári kézikönyvébe és *Kortárs irodalom a középiskolában. Az élő magyar irodalom tanításának módszertani kérdései* című oktatásmódszertani könyvébe az ő tapasztalatai is beépültek. (T. A.)

⁴ Tüskés Tibor: *Hogyan eredtek a szerző tanítványai Babits Mihály pécsi diákéveinek a nyomába?* In: Uő.: *Irodalmi nevelés a tanórán kívül*. A tanítás problémái 4. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969, 36–49. (T. A.)

⁵ Tüskés Tibor Dévényi Ivánnak, 1960. jún. 8., 1 f. gépirat aut. aláírással Jelenkor bélyegzős papíron, PIM Kézirattár Dévényi Iván-hagyaték V. 4745/75/1. (T. A.)

⁶ Zsalus-Zajovits Ferenc: *Levelek Babitsról*. Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 10. Komárom megyei Tanács, Tatabánya, 1983.; Zsalus-Zajovits Ferenc: *A második Babits emlékkönyv sorsa, avagy egy igaz vállalkozás fiaskója*. *Esztergom Évtapjai* 1983, 98–118. (T. A.)

nyei végül önálló könyvvé formálódtak, amely 1984-ben a Baranya megyei Könyvtár kiadásában jelent meg.⁷ *Erős vár* című, az 1983-as Babits-évfordulóra készített írását a *Főhajtás Babits Mihály centenáriumán* című mappa közölte fakszimilében.⁸

A Tüskés és Basch közti levelezés kiindulópontját Tüskés *Babits Mihály Pécs* címmel a *Jelenkor* 1959/6. számában közölt forrásközlő és elemző tanulmánya jelentette, melynek kapcsán Basch az első levélben néhány ponton helyesbíti Tüskés állításait a rendelkezésére álló dokumentumok alapján. A levelezés központi témája Babits élete és munkássága: Tüskés többször tanulmányt kér Baschtól a *Jelenkor* számára, de a kapott írásokból nem mind-egyiket fogadja el közlésre a szerkesztőség. Basch biztatja és segíti Tüskést az 1956-tól tartó Babits-kutatásban,⁹ többször megírja véleményét a *Jelenkorban* közölt írásokról, s több szerzőre felhívja Tüskés figyelmét, köztük Bohuniczky Szefire, Éder Zoltánra, Füst Milánra, Horgas Bélára és Ungvári Tamásra, akiknek kiadatlan kéziratai közül válogathat a *Jelenkor*.

A fennmaradt hatvanegy levél időbeli eloszlása egyenetlen. Két levelét Basch rosszul datálta, ami a levelek tartalmával és a postabélyegzővel egyaránt bizonyítható: 1961. január 6-án és 7-én (12., 13. levél) tévesen még az előző évet, 1960-at írta a keltezésbe. Ennek figyelembevételével 1960-ban tizenegy, 1961-ben tizenöt, 1962-ben tizennégy, 1963-ban kilenc, 1964-ben tizenegy, 1965-ben egy levél dokumentálja kapcsolatukat. Az utolsó előtti és az utolsó levél között több mint egy év telt el. Feltételezhető, hogy egyes levelek elvesztek vagy jelenleg nem ismertek.¹⁰ A levelezés három szakaszra osztható, ezek középpontjában egy-egy Basch-írás *Jelenkor*beli közlése áll.

1. 1960. február 2. – 1961. január 7.: az első kapcsolatfelvétel után Tüskés tanulmányt kér Baschtól a *Jelenkor* dokumentumrovata számára. Basch Babits utolsó éveiről ad írást, amely a folyóirat 1960/5. számában lát napvilágot.¹¹ Együtt olvasva a levelezés első szakaszát más forrásokkal, például Tüskésnek legjobb barátjával, a Budapesten élő, nála egy évvel idősebb Fodor András költővel folytatott levelezésével, árnyaltabbá válik a Basch–Tüskés kapcsolat kezdete. Fodor jóval korábbról ismerte Bascht – akinek egyetemista korában Domokos Mátyással együtt albérlője volt –, így közvetlenebb módon érintkeztek. Fodor így jellemzi Bascht Tüskésnek 1960 májusában, amikor arra biztatja, hogy mielőbb válaszoljon neki: „Tudod, ő vallásos kultuszt csinál Babits emlékéből. Most B. öregkoráról írja memoárját – s adott esetben Neked szívesen adna belőle részleteket”.¹²

2. 1961. január 13. – 1962. augusztus 14.: Babits halálának huszadik évfordulója alkalmából Basch javasolja Tüskésnek, közöljön tanulmányt a *Jelenkorban*, és szervezzen ünnepséget a pécsi irodalmi színpadon. A *Balázsolás története* című, elsőként küldött írást Tüskés nem tudja közölni, bár nem fogalmazza meg, de nyilvánvalóan a vers és az ehhez kapcsolódó Basch-írás vallásos tartalmának politikai következményeitől fél: „Kicsit legyen erősebb a lap itthoni híre, azt hiszem, lesz bátorságunk még közölni.” A javasolt ünnepség sem valósul meg 1961 őszén. Ezután a korábban a második Babits-emlékkönyv-

⁷ Tüskés Tibor: *Babits és Pécs. Vallomások, dokumentumok, emlékek*. Vál. és összeáll. Tüskés Tibor, Baranya megyei Könyvtár, Pécs, 1984. Reprint kiadása: Budapest: Panderma Kft.–László Károly, 1998; (t. t.), Irodalmi séták [Babits pécsi diák éveiről], *Dunántúli Napló* 1957. okt. 13., 3. (T. A.)

⁸ *Főhajtás Babits Mihály centenáriumán*. Szerk. Bodri Ferenc – Csányi László – Tüskés Tibor, Esztergom Város Tanácsa – Tolna Megyei Könyvtár, Esztergom, 1983. Az eredeti kézirat magántulajdonban. (T. A.)

⁹ Babits Mihály nyomában Pécs. Irodalmi Napló melléklet, *Dunántúli Napló*, 1956. febr. 5., 4.; Babits Mihályra emlékezünk. *Dunántúli Napló*, 1956. máj. 20., 5. (T. A.)

¹⁰ Például Basch 1964. január 4-i levelében (50.) említett, de ma nem ismert 1963. december 22-i Tüskés-levél. (T. A.)

¹¹ Basch Lóránt: „Indulás az öregkorba”. Emlékezés Babits Mihály utolsó életszakaszára, *Jelenkor*, 1960/5, 97–104. (T. A.)

¹² Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966. S. a. r. Tüskés Anna, Pro Pannonia, Pécs, 2008, 21. (T. A.)

be szánt, „A halál pitvarában” című írását ajánlja fel Basch, ami a *Jelenkor* 1962-es első számában lát napvilágot.¹³ Érdemes megjegyezni, hogy Basch a „szerkesztők réme”, mivel az utolsó pillanatig csiszolgatva szövegét rengeteg korrektúrát kér több fordulóban. Miután Tüskés 1962. szeptember 10-i levelében jelzi, hogy várja Basch írását, az rögtön meg is érkezik a szerkesztőségbe, s Basch szeptember 19-én már korrektúrát kér (20. levél). Október 24-i levelében azt állítja, hogy a „végleges kéziratot” küldi (21. levél), azonban november 1-jén újabb, jelentős mennyiségű javítást eszközöl (22. levél). E közlemény megjelenése után Basch ismét megpróbálja elérni *A Balázsolás történetének* közlését, de Tüskés a szerkesztőbizottság véleményére hivatkozva továbbra sem tudja kiadni azt.

3. 1963. október 7. – 1964. április 17.: a Basch ösztönzésére, Tüskés szervezésében 1963. november 30-án és december 1-jén Babits 80. születésnapja alkalmából tartott pécsi Babits-ünnepségsorozaton¹⁴ elmondott, *Emlékezés Babits Mihályra* című Basch-beszéd és a beszéd rövidített változatának közlése a *Jelenkor* 1964/3. számában jelenti a kapcsolat legintenzívebb időszakát.¹⁵ A november 30-án, szombati napon a Városi Művelődési Házban tartott irodalmi esten Basch egykori barátként és munkatársként emlékezett Babitsra: költői munkásságából kiemelte – többek között – Dante *Isteni színjátékának* fordítását, s elmondta ismeretségük és későbbi barátságuk történetét. Ez – mint ismert – Baumgarten Ferenc kritikusnak volt köszönhető, aki őt jelölte meg Babits mellé közvetlen munkatársként végrendeletében a Baumgarten Alapítvány jogi kurátoraként. Az emlékező beszéd után a közönség Babits verseit hallgatta meg saját hangján felvételről. A műsor első részében kortárs költők – Szabó Lőrinc, József Attila, Weöres Sándor – Babitscal kapcsolatos verseit, majd Babits-verseket és a költő megzenésített műveit adták elő a Pécsi Nemzeti Színház művészei – Koós Olga, Labancz Borbála, Bánffy György, Dobák Lajos, Illés Éva – és a Pécsi Kamarakórus tagjai. Másnap, december 1-jén, vasárnap megkoszorúzták a Zrínyi utcai emléktáblát a költő pécsi diákszobájának falán, majd új emléktáblát avattak a volt ciszterci, 1948-tól állami Nagy Lajos Gimnázium falán, ahol Babits tanult. Ezt követően megnyitották az Egyetemi Könyvtárban az Országos Széchényi Könyvtárból küldött eredeti és faksimile dokumentumokból rendezett Babits-emlékkiállítást, ahol Pákolitz István költő mondott megnyitóbeszédet. Basch és Tüskés kapcsolata a levelezés tanúsága szerint ezután meglazul, mindössze egy levél maradt fenn 1965 augusztusából, amelyben rövid mondat utal arra, hogy már nem Tüskés a *Jelenkor* főszerkesztője („Bizony a Jelenkor – a múlté.”), de Basch továbbra is figyelemmel követi Tüskés publikációs tevékenységét.

Basch mindhárom publikációja után jelentős mennyiségű (10–20) tiszteletpéldányt igényel leveleiben, azon felül is vásárol az adott folyóiratszámából, és érdeklődik különnyomat készíttetésének lehetőségéről. A példányokat barátainak (például Bóka László, Gellért Oszkár, Gyergyai Albert, Illyés Gyula, Kardos László, Keresztury Dezső, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona, Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes, Németh László, Pilinszky János, Pogány Ö. Gábor, Sárközi Márta, Trencsényi-Waldapfel Imre, Vas István, Weöres Sándor) és intézményeknek (az esztergomi Babits Mihály Emlékház, Babits-archívum az Országos Széchényi Könyvtárban, Magyar Rádió) szánja, mondván, a *Jelenkor* nehezen beszerezhető Budapesten.

A Basch 1960. február 2-án írt soraival kezdődő és 1965. augusztus 12-éig tartó levelezés darabjainak túlnyomó többségét, negyvenhetet Basch írta Tüskésnek, míg Tüskés Baschnak tizennégyet. Basch néha egyetlen napon vagy két egymást követő napon kétszer

¹³ Basch Lóránt: „A halál pitvarában” Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire. *Jelenkor*, 1962/1, 90–99. (T. A.)

¹⁴ A Babits-évforduló ünneplése Pécsen. *Élet és Irodalom*, 1963. november 30., 10; Tüskés Tibor: A literátor. *Dunántúli Napló*, 1963. december 1., 5.; Irodalmi est Babits Mihályról. *Dunántúli Napló*, 1963. december 1., 2. (T. A.)

¹⁵ Basch Lóránt: Emlékezés Babits Mihályra. *Jelenkor*, 1964/3, 242–248. (T. A.)

is írt Tüskésnek. Tüskés leveleiből bizonyosan elveszett néhány, vagy lappang. A levelezés három forrásból ismerhető meg. Basch negyvenhét levele egy gépiratos levél (36.) kivételével mind kéziratos. A negyvenhat kéziratos levél és az egy gépiratos első példány a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának Tüskés Tibor-hagyatékában található. A gépiratos levél másodpéldánya a Kézirattár Basch Lóránt-hagyatékában maradt fenn. Basch leveleiből nyolc már korábban megjelent a *Tükrök között: Tüskés Tibor levelesládájából* című kötetben 2014-ben, amit a kéziratleírás végén jelzünk.¹⁶

Tüskés mindig írógéppel írt leveleinek első példány (9 darab) a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának Basch Lóránt-hagyatékában maradt fenn. A gépelt levelek Tüskés által megőrzött másodpéldánya (12 darab) a Dr. Nagy Annánál maradt Tüskés Tibor-hagyatékából antikvár kereskedelembe, majd magántulajdonba került. Noha a két formában és két őrzőhelyen fennmaradt Tüskés-levelek között jelentős az átfedés (2., 15., 19., 25., 35., 37., 43.), mindkét gyűjtemény tartalmaz olyan leveleket, amelyek a másik helyen és formában hiányoznak: van öt olyan másodpéldányú gépirat magántulajdonban (4., 5., 7., 10., 28.), amelynek nincs meg az első példány a Kézirattárban, és van két olyan első példányú gépirat a Kézirattárban (42., 49.), amelynek nincs meg a másodpéldánya a magántulajdonban. Az első példányú gépiratok néhány esetben jelentős eltérést mutatnak a másodpéldányhoz képest, mert vagy a levélíró (Tüskés) kéziratos javítást eszközölt rajta (2., 37., 43.), vagy Basch írt rá jegyzeteket (32.).

Lényeges ez a levelezés egyrészt azért, mert bepillantást enged Babits viszontagságos fogadtatástörténetének részleteibe. Hiszen a hatvanas évek eleje az az időszak, amikor az ötvenes évek irodalompolitikai nyomása után lassan megkezdődött az eltorzított Babits-kép korrekciója, a sokáig tiltott költő egyre inkább a túrt kategóriába sorolódott át, több fórumon és formában érdemben kezdtek foglalkozni életművével, harcoltak a méltó értékelés ügyéért. Legjellemzőbb példa, hogy összes versei Török Sophie 1945-ben sajtó alá rendezett kötete után, csak másfél évtized múlva, 1961-ben kerülhetett sor összegyűjtött verseinek kiadására Rozgonyi Iván sajtó alá rendezésében. Ezek között a körülmények között figyel fel Basch Lóránt Tüskés Tibor Babitsról írt tartalmas és korrekt adatokat tartalmazó, az akkor még ritkaságnak számító, tárgyilagosan elemző és nem támadó tanulmányára, s ezért veszi fel a kapcsolatot vele.

Fontos ez a levelezés másrészt azért is, mert éppen abban az időszakban követhetjük nyomon a szerkesztés munkáját, amikor a *Jelenkor* Tüskés Tibor vezetése nyomán e korszakban párját ritkító módon kezdi feszegetni a politikailag kijelölt határokat, egy-két év alatt országos ismertségre tesz szert, magára vonja a felsőbb, hivatalos szervek figyelmét is. Az eredmény közismert, Tüskés Tibort 1964-ben menesztik felelős szerkesztői állásából.

Irodalompolitikai szempontból bátor cselekedet Tüskés részéről Basch közlése, a Babits-hagyomány érdemi ápolásának elkezdése: „Végtelenül örülnék, ha Babits Mihály nemes hagyományainak ápolását az Ön cikkével szolgálhatnánk a lap következő számában” – írja Tüskés. Emblematikus Basch biztató mondata is: „Nem volna nehéz a Jelenkorból a legjobb magyar irodalmi folyóiratot csinálni – persze óvatosan. De ezt nem kell Önnek mondani.” Tüskés ars poetica mondata: „A Jelenkor feladatának tartja, hogy a magyar irodalom legjobb hagyományainak méltó ápolója legyen, így Babits Mihályról is szívesen közlünk cikket”. Sokat elmond a helyzetről Basch összegző mondata 1961. december 23-án: „Pedig írói körökben a közvélemény: hogy ma a Jelenkor a legjobb irodalmi revű”.

Tüskés visszalépését a *Balázsolás*-ról szóló Basch-tanulmány közlésétől 1961 januárjában a vers és Basch elemzésének vallásos tartalma miatti óvatosság indokolta: „Kicsit legyen erősebb a lap itthoni híre, azt hiszem, lesz bátorságunk még közölni.” Nem véletlen, hogy a Vigilia majd épp ezt (Babits gyónását) emeli ki később Basch tanulmányával kap-

¹⁶ *Tükrök között. Tüskés Tibor levelesládájából*. Vál., szerk., jegyz. Tüskés Tibor, s.a.r. Simon Zsuzsanna, Universitas – MTA BTK, Budapest, 2014. (T. A.)

csolatban. Tehát Tüskés pontosan érzi, hogy mennyire veszélyes ennyire elmenni az ideológiai határokig, hogy Babits újraértelmezése mennyire aláaknázott terep. Tudja, hogy sokat veszíthet, ha egyszerre túl sokat vállal.

Basch aktív szerepet vitt abban, hogy kapcsolatait felhasználva, az általa értékesnek tartott szerzőket közvetítse a Jelenkor felé, valamint, hogy minden módon támogassa Tüskés Babitscsal kapcsolatos kutatómunkáját. Az 1963 végén és '64 elején a levelezésben tematizálódó Mészöly-ügy, vagyis az úgynevezett *Ablakmosó* botrány – amikor Pándi Pál támadó kritikát ír a lapban megjelent színdarabról és a hozzá tartozó jegyzetről (Basch 1963. december 9-i levele) – döntő fontosságú a folyóirat története szempontjából,¹⁷ jellemzi a kort, hiszen a folyóirat épp ezek között a körülmények között vállalja a Babits-életmű vagy a Nyugat költőinek (pl. Füst Milán meghívása) az újraértelmezését is. A Basch- emlékezéseknek, vagy másképp a Babits-újraértékelésnek a politikai veszélyességéről a következő mondat sokat elárul: „nagyon köszönöm levelét, örülök, hogy a beszéd közlése jó visszhangot keltett, bizony hozzám holmi hivatalos morgolódás is eljutott, sőt határozott véleményként is megfogalmazták azon a beszélgetésen, ahol a Jelenkor idei első három számát tették mérlegre a napokban. No, most már mindegy. A kifogás az, hogy a Jelenkor a Nyugat-nak és íróinak valami megemelt tisztelettel adózik, értékeit túlbecsüli, nem elég kritikával adózik.” (1964. április 10.) A Nyugat íróinak „túlbecsülése”, és ebbe beleértendő Babits maga is, Tüskés bűnlajstromának része lett, ez is hozzájárult ahhoz, hogy távoznia kellett a *Jelenkor* éléről.

A levelezés nemcsak a *Jelenkor* vagy Babits rehabilitálásának története szempontjából nyújt értékes adatokat, hanem Basch levelei és a tervezett tanulmányok tematikus összefoglalásainak filológiai hozadécai miatt is, hiszen új összefüggéseket világítanak meg. Innen ismerhetjük meg Basch tervezett, de befejezetlenül maradt tanulmányainak tematikáját, innen tudhatjuk meg többek közt, hogy a *Vasárnapi impresszió, autón* című vers a Basch-kúriára való utazás élménye alapján született,¹⁸ vagy azt, hogy Hintz tanársegéd alakját Török Sophie Schill Imréről, Babits orvosáról mintázta.¹⁹

A levelezés jelentőségét növeli, hogy rámutat a köz- és magángyűjteményekben fennmaradt kéziratos források minél teljesebb áttekintésének és a kutatásba történő bevonásának szükségességére, miközben fényt vet a *Jelenkor* szerkesztésének mechanizmusaira, és betekintést enged a folyóirat önmagán messze túlmutató irodalomközvetítő, oktató, nevelő tevékenységébe az 1960-as évek első felében. A forráskiadás hozzájárulhat a 20. század harmadik negyede folyóirat-, oktatás-, nevelés-, irodalom- és művelődéstörténetének jobb megértéséhez, ösztönözheti az irodalomtörténeti kánon megújítására – főként Babits Mihály vonatkozásában – irányuló törekvéseket, és serkentheti a két levelezőtárs hagyatékának további módszeres feldolgozását.

*

A szövegközlés az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottsága kritikai kiadásokra vonatkozó ajánlását követi. A közlés teljes, azaz az eredeti, autográf kéziratos javításokat tartalmazó gépiratnak vagy kéziratnak megfelelően tartalmazza a szöveget. Ha egy gépiratos levélből első és másodpéldány is fennmaradt, akkor az első példányt és az azon

¹⁷ Tüskés Tibor: *A Jelenkor indulása (1958–1964)*. Új forrás könyvek 23. Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat – József Attila Megyei Könyvtár – Új Forrás, Tatabánya, 1995; Tüskés Tibor: *Az ablakmosó és a többiek. Tanulmányok, esszék, dokumentumok Mészöly Miklósról*. Pro Pannonia, Pécs, 2010. (T. A.)

¹⁸ Gál István: Babits és Illyés a Tiszánál. Egy-egy versük háttere. *Jászkunság*, 1972/2, 59–62. (T. A.)

¹⁹ Kenéz János: Schill Imre, a fizikális vizsgálatok mestere. *Orvosi Hetilap*, 1979. május 6., 1092–1094. (T. A.)

található kéziratos javításokat, rájegyzéseket közöljük. A szerzői törléseket, beszúrásokat a szokásos módon jeleztük. Formailag a szöveg egységesített, megtartja az eredeti bekezdéseket, de sorkizárt szedéssel. A közlés betűhű, az aláhúzásokra és egyéb jelölésekre is kiterjedően. A gépírási szövegben az írógépen hiányzó hosszú ékezeteket jelöletlenül hosszúra cseréltük, az elütések javításai jelöletlenek maradtak. Az eredeti központosítást megtartottuk, de a helyenként értelemzavarónak ítélt vesszőhiányt néhány esetben jelölés nélkül pótoltuk.

A szövegközlésben alkalmazott jelek feloldása: < > áthúzás(ok)/törlés(ek), az áthúzott szöveg a csúcsos zárójelben található; < ... > olvashatatlan áthúzás(ok)/törlés(ek); |: :| beillesztés a szöveg bármely részén, a szöveg a kettőspontok között olvasható; [?] a kérdőjel előtt levő szövegrész bizonytalan olvasata; [!] a felkiáltójel előtt levő szövegrész biztos olvasata; [...] a sajtó alá rendező értelmező megjegyzés(ei), kiegészítés(ei)

Rövidítések: **alak.** – alakuló; **B.** – Babits; **B. M.** – Babits Mihály; **BL** – Basch Lóránt; **c.** – című; **egyet.** – egyetemi; **F. Bandi** – Fodor András; **It** – Irodalomtörténet című folyóirat; **ker.** – kerületi; **M. M.** – Mészöly Miklós; **M. Miklós** – Mészöly Miklós; **Pann.** – Pannonius; **Sz. L.** – Szabó Lőrinc; **társ.** – társaság; **Tükrök között, 2014** – *Tükrök között: Tüskés Tibor levelesládájából.* Vál., szerk., jegyz. Tüskés Tibor, s.a.r. Simon Zsuzsanna, Universitas – MTA BTK, Budapest, 2014.; **W. Sándor** – Weöres Sándor

BASCH LÓRÁNT ÉS TÜSKÉS TIBOR LEVELEZÉSE (1960–1965)

(I. rész)

1. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. február 2.

Tisztelt Tanár Úr,

nagy örömmel és sok tanulsággal olvastam közleményét a Jelenkorban B. M. pécsi éveiről.¹ Volna néhány észrevételem.

Valószínűnek tartom feltevését, hogy Babits édesapja már 1890-ben Pécsre költözött, ahová a táblák decentralizálásakor (1890. XV. tc.)² Budapestről, ahol a táblán kiegészítő bíró volt, áthelyezték. Tudtommal is B. M. csak egy évet járt Pesten elemibe, – akkor a Stáció utcában laktak (Szilágyi Dezsővel³ egy házban), így bizonyára egy VIII. ker. közeli iskolába járhatott.⁴

Az Assisiből küldött képeslap nem 1931-ből való, ha egyáltalán a Babits testvérek üdvözlét tartalmazza. 1931-ben Babits már nő volt, csak felesége társaságában utazott, abban az évben nem is járt Itáliában.⁵ Nővére akkor már (1927) férjénél volt.⁶ Dr. Babits István⁷ nem tud arról, hogy testvérei valaha is együtt utaztak volna Olaszországban. De ha, ez csak ifjúságuk éveiben lehetett, a Babits levéltárból kitűnik a szoros testvéri viszony ebben az időben.

Brisits Frigyes⁸ (aki most Vácott él) látta még a Cisztereknél az önképzőkör jegyzőkönyveiben B. fiatalkori egy-két versét. (Ezt közvetett tudomásból írom.) Helyesen véli, hogy B. soha nem semmisítette meg azokat; ő múltjának minden emlékét megőrizte.

A levéltár tartalmaz dokumentumot Surányi Miklós⁹ és B. M. diákkori kapcsolatáról. A pécsi vonatkozásokról bizonyára még más adat is található.

B. M.-nak van még más gyerekkori képe, közös nővérekével.

Kapásból ezekre kívántam figyelmét felhívni. Akik B. irodalmi hagyatékát gondozzuk,¹⁰ szívesen látunk és támogatunk minden törekvést, amely életrajza adatainak feltárásához vezet.

Tiszteletem kifejezésével

Basch Lóránt

¹ Tüskés Tibor: Babits Mihály Pécssett. *Jelenkor*, 1959/6, 79–91. (T. A.)

² Ez a törvény az addigi két Királyi Ítéltábla helyett 11 Királyi ítéltáblát állított fel. (S. Zs.)

³ Szilágyi Dezső (1840–1901) jogász, politikus, igazságügy-miniszter, országgyűlési képviselő, egyetemi tanár. (S. Zs.)

⁴ Babits 1898. szeptember közepétől 1891 áprilisáig a budapesti Mária utcai elemi iskolába járt. (T. A.)

⁵ Basch helyesen kifogásolja a levél datálását. Babits abban az évben nem járt Itáliában, Tüskés a következő levelében helyesbít is. (T. A.)

⁶ Babits Angyalka férje 1927-től Kiss István. (T. A.)

⁷ Babits István (1895–1983) Babits Mihály testvére. (T. A.)

⁸ Brisits Frigyes Ervin OCist (1890–1969) ciszterci szerzetes, gimnáziumi tanár, igazgató, irodalomtörténész, Vörösmarty-kutató. (S. Zs.)

⁹ Surányi Miklós (1882–1936) újságíró, író. A pécsi ciszterci gimnáziumban tanult, egy évvel előbb érettségizett, mint az ugyanoda járó Babits Mihály. (S. Zs.)

¹⁰ Basch Lóránt Keresztury Dezsővel és Illyés Gyulával együtt hármashban gondozta a Babits-hagyaték anyagát az OSZK-ban. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor tanár részére a Jelenkor szerkesztőségében Pécs, Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 47–48.

2. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. július 6.

Igen Tisztelt Uram,

Végtelenül röstellem, hogy mindezideig késett ez a levél: hogy megköszönjem kitüntető, szíves sorait s cikkemhez fűzött észrevételeit. Levelét elintézetlen dolgaim között tartottam számon, s a válaszom azért késett, mert csak most sikerült megszereznem azt a szóban forgó lapot, mely Babits Mihály állítólagos 1931-es itáliai tartózkodásával kapcsolatos. Amikor a lap először kezemben volt, elsietett másolatot készítettem róla. Most újból visszakértem az eredetit a birtokostól, Halász Béla¹¹ orgonaművésztől, de sajnos csak a napokban kaptam kézhez. Hát valóban, a postabélyegzőn ez állt: 31.7.12 s mivel egy olasz keltezéssel (s nem a levélíró magyar kéztől származó keltezéssel) van dolgunk, a helyes olvasás: 1912. július 31.¹² – Igen köszönöm figyelmeztetését, sokat tanultam az apró esetből is. Ha idővel bővebb publikációban tenném közzé Babits Mihály pécsi kapcsolataira vonatkozó adataimat, föltétlen helyesbíteném cikkemet. Ugyanis arra gondoltam, hogy a meglevő anyagot följánlanám kiadásra az Irodalomtörténeti Füzetek nevezetű sorozatnak, látván, hogy a közelmúltban itt jelent meg pl. Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák c. dolgozat is.¹³ Írtam is ez ügyben Bessenyei György¹⁴ kollégámnak, az Irodalomtörténet szerkesztőségébe, sajnos választ nem kaptam. Így aztán marad ez a Jelenkor cikk, s az anyag többi része, pl. a még élő néhány osztálytárs visszaemlékezése, elkallódik...¹⁵

Mint a Jelenkor egyik szerkesztője szeretném megkérni, hogy ha közlésre szánt írása, cikke, tanulmánya lenne, szíveskedjék a lap rendelkezésére bocsátani, igen nagy örömmel adnánk helyet <neki>. A lapnak állandó dokumentum rovata van.

Ismételten szíves elnézését kérem. Levelét hálásan köszönöm. S kéziratát várva tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással és tintaírású javításokkal

2. 1 f. gépirat másodpéldány, Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch Lóránt

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/1; 2. magántulajdon

¹¹ Halász Béla (1908–1991) orgonaművész, zenetanár. (S. Zs.)

¹² Babits valóban ekkor jár Assisiben, több képeslapot is küld innen ismerőseinek. Más adat nincs arra vonatkozóan, hogy ott találkozott volna Babits Angyalkával, csak ez az egy aláírás. (T. A.)

¹³ Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák Irodalomtörténeti füzetek 27. Budapest, 1959. (T. A.)

¹⁴ Bessenyei György (1928–1987) irodalomtörténész. (S. Zs.)

¹⁵ Végül nem az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban jelent meg, hanem huszonöt évvel később a Baranya megyei Könyvtár kiadásában. *Babits és Pécs. Vallomások, dokumentumok, emlékek*. Vál. és összeáll. Tüskés Tibor, Baranya megyei Könyvtár, Pécs, 1984. (T. A.)

Kedves tanár úr,

érdeklődéssel olvastam hatodiki levelét. Alkalmat ad arra, hogy a múltkor írottakat helyesbítsem. Közben utánanéztem a Rendeletek tárának 1891-es folyamában. A táblák decentralizációja 1891 áprilisában lett végrehajtva,¹⁶ – kétheti költözködési idővel. Így id. Babits Mihály 1891. május 1-re költözött le Pécsre, és ettől fogva folytatta ott fiacskája a Pesten megkezdett (II.?) osztályt. A kérdés eldöntöttnek tekinthető. A pécsi diákévekhez még szolgálhatok adatokkal a Babits archívumból. Weöres Sándornak egy levelére ráírt édesanyja Blaskovich táblabíró leánya,¹⁷ Angyalka barátnője és emlékezik. W. Sándor emlékezésében (Magyar Csillag 1943. II. 715.o.) is található utalás.¹⁸ Nem érdektelenek Surányi Miklós leveleiben foglalt emlékezések (egy osztállyal járt fölötte.) Sok írásában, versben is van adat a pécsi évekhez. Így a M. Cs.¹⁹ 1943. I. 1-i számában publikált levelezésből kitűnik, hogy az Amor Sanctus 45-ik himnuszát (a mulandóságról) ciszterdiák korában ismerte meg B. és így került a gyűjteménybe.²⁰ És még sok más is eszembe jutna. Szerintem az irodalomtörténeti közléseknek mindenre, elsősorban a műben foglalt utalásokra, ki kell terjedniök. Ami a múltban (a Dunántúlban²¹ és egyebütt) B-ról megjelent, a mű, és az irodalom ismeretének hiányosságai folytán prekár²² értékű. Erről oldalakat tudnék mesélni. – Nagyon öröndetes volna, ha a „B. Pécsen” az It füzetekben megjelenhetnék. Ez Szauderre;²³ tartozik; ha az anyagot kimerítő tanulmányról lesz szó, azt hiszem a publikációt elő tudnók mozdítani.

Szíves hívását a közlésre köszönöm és élni fogok azzal. Van egy mostohabácsinak indult, (de más fontosabbnál fogva abbahagyott) tanulmányom a B.–Schöpflin²⁴ barátságáról. A kialakulásig (1913-ig) nagyjából meg is van. Egyszer külön kidolgoztam a publikált levelezés kiértékelésével Juhász Gyula szerepét abban, hogy B. a Nyugathoz került. Eből, és B. inventálásának [?] mellékágaiból (B. – Ignotus, B. – Osvát, – érintve a „két literátor”-ban, It 1958.)²⁵ tudnék valami egészet fabrikálni, a Jelenkor számára. Azt hiszem egy hónap múlva erre sor kerülhetne.

¹⁶ A Babits-kronológia szerint: „1891. február 28. Az (id.) Babits Mihályt a pécsi királyi ítélőtáblához bírónak kinevező okirat kelte. Április közepén Babits édesapja Budapestről egyedül utazik Pécsre; felesége a gyermekekkel pedig Szekszárdra megy, mert pécsi lakásuk még nem készült el. Lehetőséges, hogy a gyermek Babitsot még év közben Budapesten levizsgáztatták, de nem elképzelhetetlen, hogy végül Szekszárdon fejezi be az elemi iskola második évét. Majd rövidesen Pécsre költöznek, a nyarat már ott töltik. 1891 szeptemberében Babits az elemi iskola harmadik osztályát már a pécsi belvárosi fiúiskolában kezdi.” Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1883–1908*. Balassi, Budapest, 2011, 72–75.

¹⁷ Blaskovich Mária (1888–1951) nagyszombati polgárcsaládból származott. (T. A.)

¹⁸ Weöres Sándor: Emlékezés Babits Mihályra. *Magyar Csillag*, 1943/24, 715–716. (T. A.)

¹⁹ A *Magyar Csillag* (1941. október 1. – 1944. április 1.) irodalmi és kritikai folyóirat, a *Nyugat* utódja a II. világháború alatt. (S. Zs.)

²⁰ Balogh József: „Amor sanctus” Babits, a himnusz-fordító. *Magyar Csillag*, 1943/1, 15–25.

²¹ A Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportja által 1949-ben indított irodalmi és kritikai folyóirat, amelyet 1956 év végi száma miatt betiltottak, s a *Jelenkor* lép az örökébe 1958 őszén. Elődje az 1941-ben indult *Sorsunk* folyóirat. (S. Zs. – T. A.)

²² kétes (német) (S. Zs.)

²³ Szauder József (1917–1975) irodalomtörténész, 1955 és 1963 között az Irodalomtörténeti Füzetek sorozat szerkesztője. (S. Zs.)

²⁴ Babits Mihály – Schöpflin Aladár. Schöpflin Aladár (1872–1950) kritikus, irodalomtörténész, író, műfordító. Ez a tanulmány végül nem jelent meg. (S. Zs. – T. A.)

²⁵ Basch Lóránt: A két literátor (Osvát és Babits). *Irodalomtörténet*, 1958/2, 233–242. (S. Zs.)

Ha Pesten jár, és ráérok ideje van, szívesen látom (tel. 150-522).
Szíves köszöntéssel

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely
2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár úrnak Pécs József u. 18.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közlve: Tükrök között, 2014, 50–52.

4. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. augusztus 1.

Kedves Doktor Úr,

hálásan köszönöm értékes észrevételeit, megjegyzéseit, kiegészítéseit, melyeket Babits-dolgozatommal kapcsolatban tett. Alkalomadtán föl is használnám őket, ha publikációra készíteném elő a „Babits pécsi diákévei”-t. A kéziratot természetesen Önnek is megmutatnám.

Tanulmányát a Babits–Schöppflin barátságról szívesen várom és olvasom.

Tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány Dunántúl Irodalmi folyóirat Szerkesztősége fejléces papíron, Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch Lóránt

Lelőhely: magántulajdon

5. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. augusztus 29.

Kedves Doktor Úr,

Kérem, ne vegye zaklatásnak, hogy bizonyára sok gondja-baja közepette ismét levéllel keresem föl. Én itt a Jelenkorban bejelentettem és biztosítottam a helyet tanulmánya számára, s most elérkezett az új szám lapzártájának ideje, s engem elővettek. Arra kérem, legyen szíves egy lapon értesíteni, hogy kb. mikorra kaphatnánk meg a dolgozatot, addig én tartom a hátam. A nyomdával valami szerződés született s igen görcsösen ragaszkodnak hozzá, hogy időben átadjuk a kéziratot.

Ismételten elnézését kérem, s őszinte tisztelettel köszöntöm

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány a Dunántúl Irodalmi folyóirat Szerkesztősége fejléces papírján, Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch L.

Lelőhely: magántulajdon

6. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. augusztus 31.

Kedves Tüskés Szerkesztő,

nem gondoltam, hogy már helyet is biztosított a Jelenkornak szánt tanulmány részére, és ezért az anyagot még elő se vettem, – annyira el voltam mélyedve Babits utolsó életrajza-kaszáról (1932–41) készülő munkámnak egyik fejezetébe. Nem tudom, hogy mennyi idő

alatt kell a kéziratot benyújtanom? Mi volna végső terminus? De ha oly rövid volna, hogy nem merném vállalni, nem akarnám cserbenhagyni és átadnék az említett dolgozatomból egy nyomdakész részt, amelyet egyébként önállóan nem publikáltam volna. Ez az ötvenedik életév története, memoár és irodalomtörténet egyvelege, 30 fleck terjedelemben.²⁶

Ezt gyorsan leküldhetném, csak le kellene még egyszer gépeltetnem. Korrektúrához ragaszkodom. Facsimilét hoznának? Talán megmutatnám Bandinak²⁷ előbb, hogy alkalmasnak tartja-e a Jelenkor számára. Helyesli?

Válaszát várva, igaz becsüléssel híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő „Jelenkor” szerkesztősége Pécs, Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirtattár Tüskés Tibor-hagyaték

7. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. szeptember 5.

Igen tisztelt Basch Lóránt Úr,

Az októberi Jelenkorba a szeptember közepén-végén érkező kéziratot még bele tudnánk szorítani. Dokumentum-anyagunk még nincs ehhez a számhoz, azért lenne fontos, ha hozhatnánk valamit az Ön Babits-dolgozatából, akár részletet is egy nagyobb munkából. Hasonmást eddig is szoltunk és tudunk közölni, a fotómásolatot kérjük a cikkhez mellékelni. Végtelenül örülnék, ha Babits Mihály nemes hagyományainak ápolását az Ön cikkével szolgálhatnánk a lap következő számában. (Az eztán következőbe Dévényi Iván ígért anyagot Babits esztergomi emlékeiből.²⁸)

Kéziratát várva tisztelettel köszönti

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány a Dunántúl Irodalmi folyóirat Szerkesztősége fejléces papírján

Lelőhely: magántulajdon

8. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. szeptember 8.

Kedves Tüskés Szerkesztőm,

bár levelemre még nem érkezett válasz, Bandival folytatott megbeszélés után, kiszakítottam egy részt a mű kész fejezetéből, amelynek több vonatkozása is van az előd „Dunántúl”-lal. Az érthetőségre és a kerekiségre tekintettel voltam. Bandi tanácsára, amit jegyzetbe szántam, a szövegbe vettem fel zárójelben. Ha a szerkesztő helyesebbnek tartja a 13. old. és a 14. old. hosszabb zárójeles passzusai átvihetők a jegyzetbe. Kérnék választ a Botozgató facsimiléjére. A fejezetcímek erre az alkalomra szólnak csak, tagoltság okán. A Babits-Schöppflin barátságáról szóló dokumentált tanulmányt csak a jövő évben tudnám összehozni; nem akarnám most félbeszakítani az emlékezést, mely eltér a megszokottól, mert az emlékező önmagáról nem beszél, csak tanúságot tesz és reagál. Kihagytam ezúttal a pole-

²⁶ Basch Lóránt: „Indulás az öregkorba”. Emlékezés Babits Mihály utolsó életszakaszára. *Jelenkor*, 1960/5, 97–104. (T. A.)

²⁷ Fodor András (1929–1997) költő, műfordító, író. (S. Zs.)

²⁸ Dévényi Iván (1929–1977) pedagógus, műkritikus, műgyűjtő. Dévényi Iván: Babits Mihály Esztergomban. *Jelenkor*, 1960/6, 83–93. (S. Zs. – T. A.)

mikus észrevételeimet is, melyek csak az irodalomtörténészt érdeklik. De azért azt hiszem, mint a dinnyét egy szeletből, megítheti majd az olvasó a részletből a mű[ve]t.

Szívesen köszönti

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár részére Pécs, Ifjúság u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

9. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. szeptember 11.

Kedves Tüskés Szerkesztőm,

5-iki levele tegnap érkezett, így leveleink kereszteződtek. Helyeslem, hogy a „dokumentum” rovatban jöjjön az írásom, mert az, és nem szépirodalom akar lenni. Csak azt szeretném, ha a legjobb tipográfiával jönne. Ezt megtette az It. is, a „Két literátor” c. cik-kemmel. A facsimilét a hét végén küldöm. Kefelevonatot mindenképp kérnék, (24 órán belül visszaküldöm), mert a kézirat gépelésében nem egy hibát találtam már. A kéziron a következő változtatásokat kérném:

Az 1. oldalon: a 14. sorban, „összeforrt” után: (Erre a megbeszélésre Gellért²⁹ a Kortársaim írásakor nem emlékezett”).

A 6. oldalon, a 9. sorban, nem „Babits emberi alakja”, hanem „Babitsban a rendkívüli ember”.

A 7. oldalon, a 15. sorban, nem „írta Fenyőnek”,³⁰ hanem „írta az imént idézett levelében Fenyőnek”. (A szöveg félreérthető volt, hogy ki írta?)

A 10. oldalon a 2. sorban a törölt „olvasmányaihoz” marad, tehát; „olvasmányaihoz, könyvélményeihez”.

Örülök, hogy a dunántúliak magukénak tartják Babitsot. Hisz Esztergom is – Dunántúl. Ezért is szerette úgy. A Móricz–Babits részletet³¹ megmutattam a Dunántúl ma élő nagy költőjének, Illyésnek, – ő se tudta volna „különben megfogni”.³² Ha hozzá, Weöres Sándorhoz, Kereszturyhoz fordulna versért, nem kétlem, hogy szívesen adnának szűkebb pátriájuk folyóiratának.³³ A „Dunántúl” is a legjobb volt a maga idejében.

Szíves köszöntéssel híve

Basch Lóránt

²⁹ Gellért Oszkár (1882–1957) Baumgarten-díjas (1933, 1934), Kossuth-díjas (1949) költő. Gellért Oszkár *Kortársaim* című könyvéről van szó. Gellért az 1954-ben megjelenő kötetben a kor ideológiai elvárásainak megfelelően sokszor csúsztat Babits kárára. Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954. Basch, ahol csak lehet, javítja és vitatkozik állításaival. (S. Zs. – T. A.)

³⁰ Fenyő Miksa (1877–1972) esszéíró, kritikus, politikai és közgazdasági író, a *Nyugat* című folyóirat egyik alapítója. (S. Zs.)

³¹ A tanulmány kezdő fejezetében Basch arról ír, hogy Osvát Ernő halála után 1929. november vége és 1933 februárja közt hogyan szerkesztette együtt Babits és Móricz a *Nyugat* folyóiratot. (T. A.)

³² A kontextus szempontjából fontos, hogy 1937-től Babits Mihály mellett Illyés a *Nyugat* társszerkesztője lett. (T. A.)

³³ Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, irodalomtörténész, kritikus, műfordító. Hamarosan publikáltak is a folyóiratban: Keresztury Dezső: Kelenvölgy–Kereszthegy (vers), *Jelenkor*, 1960/6, 1–4.; Weöres Sándor versei, *Jelenkor*, 1961/1, 17–18. (S. Zs. – T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII., Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs, József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

10. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. szeptember 12.

Igen Tisztelt Uram,

gondolom, levelem és az Ön küldeménye a postán keresztettk egymást, s most már csak megköszönhetem nagy szívességét és kedvességét, hogy elküldte tanulmányt. A három apró részlet mikrokozmoszában is az olvasó előtt áll Babits Mihály nemes alakja, különösen tetszett – az egész dolgozat nagyszerű befejezése – a Botozgató ihletett elemzése és értelmezése. Közlése nagyban emeli majd folyóiratunk színvonalát.

Tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány, Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch L.

Lelőhely: magántulajdon

11. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

Budapest, 1960. december 23.

Kedves Szerkesztőm,

mai postával befutott a Jelenkor. A korrektúrákat örömmre keresztülvezették. Sajnálom, hogy a kézirat facsimile ily kicsinyítve jelent meg, alig olvasható, pedig a cél az volt, hogy magát a verset is megismerje az olvasó. Oly szíves volt megígérni, hogy 5-10 példányt küldetne. Arra kérem, hogy egyet Illyés Gyulának (Bp., II. Józsefhegyi út 9.), egyet Németh Lászlónak (Bp., II., Szilágyi Erzsébet fasor 17.) szíveskednék küldetni, a többi az én címemre.

Hallottam a TV-ben [sic!] hangulatos összekötő szövegét B. pécsi éveiről.³⁴ A szavaltok elég gyengék voltak, – az összekötő szöveget jól mondták. Az „Utca estefelől”-t, sajtóhibákkal. Ugyanis még a B. által rendezett 1937-es kiadásban a „kis” szócska kimaradt a „Babits Misi” előtt. Ez a hiba átment a Török Sophie kiadásába, a Gyöngyszemek-válogatásba (Belia!), és így érthető a szavalt hibája is.³⁵ Jövő karácsonyra megjelenik, ha igaz lesz, az Európa Szépirodalmi Sorozatban a nagy verskötet.³⁶ Ez fogja minden vonatkozásban az irányadó szöveget tartalmazni. Köszönöm szíves fáradozásait, és boldog újévet kívánok, elsősorban szerkesztői sikereket.

Öszinte híve

BL

³⁴ 1960. december 5. Petőfi-Rádió: 18.05: Babits Mihály nyomában. A pécsi stúdió műsora.

³⁵ Török Sophie (1895–1955) Baumgarten-díjas költő, Babits Mihály felesége. (S. Zs.) *Babits Mihály összes művei*. Sajtó alá rend. Török Sophie, Franklin, Budapest, 1945; *Babits Mihály válogatott versei*. Vál. Illyés Gyula, sajtó alá rend. és jegyz. ell. Belia György, A magyar költészet gyöngyszemei, Móra, Budapest, 1957. (T. A.)

³⁶ *Babits Mihály összegyűjtött versei*. Sajtó alá rend. Rozgonyi Iván, bev. Szauder József, Babits Mihály művei, Európa – Szépirodalmi, Budapest, 1961. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár Pécs, József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

12. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. [helyesen 1961] január 6.

Kedves Tüskés Szerkesztőm,

Két hét előtt írott soraimra választ nem kaptam, – lappeldányokat sem. – Szeretném tudni, hogy kérésem teljesíthető-e, vagy magamnak kell megoldást keresnem.

Sükösd novelláját (nyilván Jefra Sundra gondolt) igen erősnek, ökonomikusan megírt-nak találtam.³⁷ Gyurkóé³⁸ is helyénvaló volt. De a versek!

Füst Milán barátom szívesen bocsátana rendelkezésére kéziratot. Sok kiadatlanja van. Általam invitálja, hogy ha feljön látogassa őt meg (II. Hankóczy u. 17.) és válasszon belőlük.

Volna kedve és mersze ezt³⁹ közölni? Egyelőre kérem vissza. A három közül, melyiknek volt írásomról a legjobb visszhangja?⁴⁰

Barátilag köszönti

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal, postabélyegző: 61.I.7.

Feladó: B.L. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 57.

13. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. [helyesen 1961] január 7.

Kedves Szerkesztő Uram,

levelem és a küldemény keresztezték egymást. Nagyon köszönöm.

Szíves köszöntéssel

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon, postabélyegző: 61.I.7.

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs, József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

³⁷ Sükösd Mihály (1933–2000) író, kritikus, újságíró. Sükösd Mihály: Jefra Sund bukása. *Jelenkor*, 1960/5, 1–8. (S. Zs.)

³⁸ Gyurkó László (1930–2007) író, újságíró. Gyurkó László: Esik. *Jelenkor*, 1960/5, 71–75. (S. Zs.)

³⁹ Feltehetően Basch „*Indulás az öregkorba*” című írására vonatkozik, ami megjelent: *Jelenkor*, 1960/5, 97–104. (T. A.)

⁴⁰ Basch „*Indulás az öregkorba*” című írása három részből áll: Közös szerkesztés Móriczcal, Egyedül, a Nyugatban, A „Botozgató”. (T. A.)

14. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. január 13.

Kedves Szerkesztő Uram,

Bohuniczky Szefitől fog kapni egy kéziratot, emlékezést Pap Károlyra, – én biztattam fel, hogy beküldje.⁴¹ Nem kétlem, hogy az írás tetszeni fog, és azt hiszem helyén való lesz a Jelenkorban, hisz a második nemzedéknek még frissebb emlékezetben élő, egyik legérdekesebb írójáról szól, és az emlékező ízig-vérig dunántúli íróalkat.

Bizonyára emlékszik az ő Szabó Dezső nagyszabású portréjára, a Móricz-részletre (a Kortársból).⁴² Az It-nél jelenik meg Schöpflinről legközelebb.⁴³

Úgy látom, az Esztergomi emlékkönyvből mégis valóság lesz,⁴⁴ – a „Bal. tört.” jobb helyen lesz ott eldugva.⁴⁵ De szívesen közölnék valamint az idei év vége fele történő megjelenésre, a 20 éves halálozási forduló⁴⁶ alkalmából a Jelenkorban is. Szép volna, ennek megünneplése a pécsi irodalmi színpadon.

Egy-két 5. szám elküldését még megköszöném. Ez a szám itt gyorsan elfogyott, de úgy látom, nem került mindazok kezébe, akiket érdekelt volna.

Szíves üdvözlettel őszinte híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

15. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1961. január 15.

Kedves Doktor Úr,

az ünnepeket nem Pécssett töltöttük, csak január első hetében intézkedhettem a tiszteletpéldányok elküldése ügyében. Szíves elnézését kérem, hogy megkésve adták postára. Ha még példányokra lenne szüksége Doktor Úrnak, azt hiszem, küldhetnék.

Érdeklődéssel és élvezettel olvastam a Balázsolás történetét. Talán az egyik legszebb Babits-vers titkait nyitja meg a kitűnő értelmezés. Kicsit legyen erősebb a lap itthoni híre, azt hiszem, lesz bátorságunk még közölni.⁴⁷ Örömet, hogy olvashattam Doktor Úr nagysze-

⁴¹ Bohuniczky Szefer (1894–1969) Baumgarten-díjas (1938, 1942) író. Pap Károly (1897–1944) novella- és regényíró. (S. Zs.) Bohuniczky Szefer: Arcképvázlat Pap Károlyról. *Jelenkor*, 1961/3, 256–262. (T. A.)

⁴² Bohuniczky Szefer: Emlékezés Szabó Dezsőre. *Irodalomtörténet*, 1958/1, 77–107. Bohuniczky Szefer: Két vacsora, Emlékezés Móricz Zsigmondra. *Kortárs*, 1959/8, 223–232. (T. A.)

⁴³ Bohuniczky Szefer: Schöpflin Aladár és baráti körünk. *Irodalomtörténet*, 1962/1, 103–119. (T. A.)

⁴⁴ A Babits halála 20. évfordulójára (1961), majd később Babits születésének 80. évfordulójára (1963) kiadni tervezett emlékkönyv nem valósult meg, sorsáról ld. a Dévényi Iván – Tüskés Tibor levelezés idevágó részeinek részletes elemzésével: Zsalus-Zajovits Ferenc: *Levelek Babitsról*. Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 10, Komárom megyei Tanács, Tatabánya, 1983, 46.; Zsalus-Zajovits Ferenc: A második Babits emlékkönyv sorsa, avagy egy igaz vállalkozás fiasokja. *Esztergomi Évtapjai* 1983, 98–118. (T. A.)

⁴⁵ *A Balázsolás története* című saját, tervezett tanulmányára utal, melyet a *Jelenkor* nem akart közölni, évek múlva jelenik meg a *Látóhatár*-ban. Basch Lóránt: A Balázsolás története. *Látóhatár*, 1965/5, 938–941. (S. Zs.)

⁴⁶ Babits halálozási évfordulójáról van szó.

⁴⁷ Nem fogalmazza meg Tüskés, de nyilvánvalóan a vers és az ehhez kapcsolódó Basch-írás vallásos tartalmának politikai következményeitől tart.

rú írását a Balázsolásról, az aznap éppen Pécsett járt Gyergyai Alberttal⁴⁸ is siettem megosztani, amikor a beszélgetés véletlenül Babits Mihály betegségére fordult éppen. Köszönöm, hogy elolvashattam a tanulmányt. Sajnálom, hogy vissza kell küldenem. A Jelenkorban megjelent három közül is a legnagyobb figyelmet – láthatóan – a Botozgató értelmezése keltett. Kár, hogy a hasonmás oly ügyetlenül sikerült.

Ami a Jelenkorban még gyengeség, a jó kéziratokkal szoríthatjuk ki. A most megjelenő szám a versek dolgában, azt hiszem, igényesebb lesz. De jó prózát is közlünk. Éppen Mészöly Miklóstól.⁴⁹ – Füst Milánt nagy-nagy örömmel közölnénk. Egy éven át figyelmesen hallgattam a pesti egyetemen, 1950 körül. Éppen akkor fordította a Lear királyt, s ahogy hétről-hétre haladt a munkában, úgy beszélte meg velünk afféle műhely-tanulmányként a fordítás és a mű problémáit. Emlékszem, milyen finoman és aprólékosan elemezte – egy tétele illusztrálásaként – e pár sor rejtett költőiségét: „Jó álmokat, – páros szép csókokat. – Ha nincs kívül: a dunyha csücskivel!” – Január végén talán sikerül Pestre jutnom s személyesen fölkeresnem.

Hálásan köszönöm, hogy a Rádióban szíves volt meghallgatni kis Babits-műsoromat. Bizony az előadók gyengécskén szerepeltek.

Öszinte tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással, a versón az aláírás alatt Jelenkor bélyegzővel
2. 1 f. gépirat másodpéldány, Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch Lóránt Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/2; 2. magántulajdon

16. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. január 21.

Kedves Tanár Úr,

levelét köszönöm, elismerése ezúttal különösen jól esett, mert ebbe az írásomba, úgy érzem többet tettem be magamból, mint a korábbiakba. Arra gondolok, hogy az Esztergomi Babits emlékkönyvben, amelyet Dévényi szerkeszt, publikálnám. Ha létrejön, és nem lát-szik ott eltemetve lenni. Különben szívesen adom át a Jelenkornak. De ha ezt nem, egy más részletet, az Ősz és tavasz között-ről – az utolsó szekszárdi úttal, – a betegség felismeréséig.

Füst Milánnak felolvastam rá vonatkozó sorait. „Ha még örülni tudna – ennek örül-ne.” Szeretettel várja.

Ungvári Tamás⁵⁰ is említette nekem, hogy szívesen adna kéziratot, – egy Vas István-tanulmányt említett. Nem volna nehéz a Jelenkorból a legjobb magyar irodalmi folyóira-tot csinálni – persze óvatosan. De ezt nem kell Önnek mondani.

Bohuncizky Szeffi – vérbeli dunántúli író, – neki is van sok kiadatlan kézírata, ami be-leillene a lapba.

Valóban néhány íróbarátomnak, – akikhez nem jut el a lap, – még elküldeném az 5. számot, ha nem okozna nehézséget.

Remélem, ha Pestre jön, engem se kerül el.

Baráti üdvözléssel

Basch Lóránt

⁴⁸ Gyergyai Albert (1893–1981) irodalomtörténész, egyetemi tanár, író, műfordító. 1961. január 9-én járt Pécsett, hogy bevezetőt mondjon a *Nagyvilág* folyóirat estjén a Művelődési Házban. Hatodik évfolyamba lépett a „Nagyvilág”. Hétfőn este Nagyvilág irodalmi est Pécsett. *Dunántúli Napló*, 1961. január 8., 5. (T. A.)

⁴⁹ Mészöly Miklós: Az atléta halála. Regényrészlet. *Jelenkor*, 1960/6, 19–35. (T. A.)

⁵⁰ Ungvári Tamás (1930–2019) író, műfordító, irodalomtörténész. (S. Zs.)

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés gimn. tanár Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 59.

17. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. július 16.

Kedves Főszerkesztő,

Tervbe vettem, hogy egy somogyi látogatásomat összekapcsolnám Péccsel, – ahol rég nem jártam már. Szeretném, ha ott találkozhatnánk, és együtt kiválaszthatnók azt a részt, a „kilenc év történetéből” – amely kiszakítva is érdekelné a Jelenkor olvasóit. E hónap második felében, valamely hétvég táján – gondolnám. Otthon lesz-e – és mikor?

B. Szefi írását,⁵¹ akik olvasták, elragadtatással emlegették.

Pilinszky János⁵² barátom, ha felszólítaná, szívesen járulna hozzá verssel, (ez az én véleményem, nem az övé) – a szerkesztő jól megérdemelt dicsőségéhez.

Őszinte híve

Basch L.

P. J. címe: az „Új Ember”-nél!⁵³

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: B.L. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 69.

18. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. augusztus 31.

Kedves tanár úr,

talán hat hét előtt írott levelem nem tudom elérte-e? Közbejött betegségem miatt a pécsi út elmaradt. Szeretném mégis tudni, dolgozzam-e át a Jelenkor részére azt a fejezetet, amelyet a 20. évforduló emlékére írtam Cím: „A halál pitvarában”,⁵⁴ (alcímek: Kosztol. temetése napján,⁵⁵ a Hatholdas rózsakert, – Ősz és tavasz között, – Búcsú a szekszárdi szőlőtől – A betegség felismerése,⁵⁶ – az összművek kiadása).⁵⁷ Talán kétszer akkora terjedelmű lenne, mint a múltkori, és mikorra jelenhetne meg? Pilinszky várja a felszólítást.

Szíves üdvözlettel őszinte tisztelője

BL

⁵¹ Bohuniczky Szefi: Arcképvázlat Pap Károlyról. *Jelenkor*, 1961/3, 256–262. (S. Zs.)

⁵² Pilinszky János 1962–1963 során három recenziót írt a *Jelenkornak*. (S. Zs.)

⁵³ Az *Új Ember* című katolikus hetilapnál. (S. Zs.)

⁵⁴ Basch Lóránt: „A halál pitvarában”. Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire. *Jelenkor*, 1962/1, 90–99. (S. Zs.)

⁵⁵ Kosztolányi Dezső temetése 1936. november 5-én volt. (S. Zs.)

⁵⁶ 1937 áprilisában állapítják meg, hogy Babits gégeszűkületét daganat okozza. (T. A.)

⁵⁷ *Babits Mihály összegyűjtött munkái* című sorozat 1937–1939 között jelenik meg az Athenaeum kiadásában. (S. Zs.)

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár, főszerkesztő úrnak Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

19. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

Pécs, 1961. szeptember 10.

Kedves Doktor Úr,

egyszerre kaptam meg és olvastam el kedves levelét és a lapot. Hosszú heteket egy ormánsági faluban töltöttem, Kémesen, anyagot gyűjtöttem egy készülő szociográfiai íráshoz. Az isten háta mögött éltem, szinte semmi sem kötött össze a várossal. Még a postát se küldtettem utánam, így mindent egyszerre kaptam meg, most, amikor az iskola miatt végre vissza kellett jönnöm. Kérem szíves elnézését, íme, mihelyt papírhoz, géphez és időhöz jutok, azonnal írok. – A Jelenkor feladatának tartja, hogy a magyar irodalom legjobb hagyományainak méltó ápolója legyen, így Babits Mihályról is szívesen közlünk cikket. Az a múltkori is Hagyomány rovatunk egyik legjobb írása volt. Az októberi számot már szedik, benne Réz Pál érdekes publikációját közöljük: Gelléri Andor Endre leveleit.⁵⁸ Ez évi tartozásunk még megemlékezni Egry Józsefről.⁵⁹ Így leghamarabb a decemberi számban tudnánk hozni az új Babits-cikket (az emlékévként is ezt kívánná), de lehet, hogy anyagtorlódás miatt csak valamelyik jövő évi első számunkban közölhetjük. Mindenképp számítunk rá és érdeklődéssel várom. Pilinszky Jánosnak is most írok, nagyon köszönöm, hogy szíves volt fölhívni figyelmét rá.

Még egy kérést szeretnék ebbe a levélbe rejteni. Egészen pontosan segítő közreműködését szeretném kérni. A pécsi városi művelődési ház érdekes irodalmi estek sorozatát tervezte el a 61/62-es évadra. Lorca, Magyar balladák, Capek, Régi magyar remekművek, A „Nyugat” költői stb. címmel. Az előadásokon közreműködnek fővárosi művészek és a Pécsi Nemzeti Színház tagjai. A bevezetőt András László, Csorba Győző, Mátrai Betegh Béla, Szabó Ede és mások mondják.⁶⁰ A művelődési ház A Nyugat költői c. előadás bevezetőjének elmondására Füst Milánt szeretné megkérni.⁶¹ Arra kérem Doktor Urat, szíveskedjék Füst Milán jóindulatú figyelmébe ajánlani az ügyet, hogy amikor a művelődési ház hivatalos fölkérése megérkezne számára, ne legyen ismeretlen előtte. A művelődési ház nevében is nagyon köszönöm segítségét.

Öszinte tisztelettel és szeretettel köszönti

Tüskés Tibor

^x Az előadást januárra tervezték.

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással és kéziratos utóírással Jelenkor fejléces papíron

⁵⁸ Gelléri Andor Endre ismeretlen levelei Mikes Lajoshoz. *Jelenkor*, 1961/5, 567–574.

⁵⁹ Az októberi számban valóban megjelentek írások Egryről.

⁶⁰ András László (1919–1988) író, műfordító, szerkesztő. Mátrai Betegh Béla (1914–1981) újságíró, kritikus. Szabó Ede (1925–1985) irodalomtörténész, műfordító. (S. Zs.)

⁶¹ A *Dunántúli Napló* 1962. január 12-én így hirdeti az eseményt: „Nyugat költői címmel irodalmi estet rendez, január 22-én a városi Művelődési Ház. Bevezetőt mond: Füst Milán. A verseket a Pécsi Nemzeti Színház művészei Bánffy György, Dobák Lajos, Koós Olga és Szabó Ottó tolmácsolják.” A január 22-i számban beszámolnak az estről, melyen Füst Milán betegség miatt nem tudott részt venni. (-s -c), A „Nyugat” költői Pécs város Művelődési Házának negyedik irodalmi estje. *Dunántúli Napló*, 1962. január 23., 2.

2. 1 f. gépirat másodpéldány a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja Lektorátus fejléces papírján
Címzett: dr. Basch Lóránt úrnak Budapest, XII. Városmajor u. 48.
Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/3; 2. magántulajdon

20. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

[1961.] szeptember 19.

2. oldalon felülről a 9. sorban: „egészen nyárspolgári” helyébe: „filiszter”
3. oldalon alulról az 5. sorban a „a titkos tartalék”-ot
7. oldalon
felülről a 4. sorban viszont törlendő és helyébe jön: – bár maga is akarnok <...> –, ugyane
sorban „intézése” után beszúrandó „inkább”
felülről a 7. sorban a végén „mint” törlendő
felülről a 10. sorban „tapasztalnia” helyett „észlelnie”
9. oldalon felülről 6. sorban „elvonásával” után beszúrandó: „stiláris”
13. oldalon
felülről 4. sorban „erről” nagybetűvel!
felülről a 9. sorban „április” elé beszúrandó „1933”
felülről a 13. sorban a végén az „e verset” törlendő, a 14. sorban a „mondotta” után
beszúrandó „azt”
14. oldalon
felülről az 5. sorban: „jelentette” helyett „jelenthette”
felülről 14. sorban „Németh Lászlót” törlendő, helyette „őt”
felülről 15. sorban „cikk után” beszúrandó: „Németh László”
felülről 18. sorban „záró szakaszában is írója” helyett: „zárószakasza is”
felülről 23. sorban „nyilván” törlendő, „vonatkozik” helyébe: „vonatkozhatott”
felülről 24. sorban: „De úgy látom<” helyébe> a Botozgató” – helyébe „A Botozgató”
– úgy látom ma” –
felülről 25. sorban „mint tudjuk” törlendő.

BL

1. Nagybetűs tipográfia!
2. Kefelevonat
3. 25 különlenyomat

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat, a dátum évének meghatározása a tartalom alapján

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

21. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. október 24.

Kedves Szerkesztőm,

küldöm a végleges kéziratot. A javítások, törlések remélem nem teszik szükségessé az újból legépelést. Örömmel hallom, hogy a példányszám 4000-re emelkedett; remélem, hogy ez kihat a honoráriumra is, hogy legalább készkiadásaim (a gépelések) megtérüljenek. Bizony szerettem volna, ha az emlékévben jelennék meg. A fényképeket és a kézirat fotót külön küldöm majd, – a műmelléklet céljára. Mi lenne egy különlenyomat költsége – és hány példányban? Érdemes?

U.i.: A mottó⁶² nem fordítanám le, mert csak magyarázó fordítást adhatnék (ezért törltem is). Értse, aki érti.

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt Bp., XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő „Jelenkor” Pécs, Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

22. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. november 1.

A kéziraaton átvezetendő javítások:

5. o. felülről 18. sor: „a II.” helyett „a második”

7. o. 7. sor: „Ortutay és Halász Gábor” helyett „fiatal írók”

8. o. 3. sor: „halálfélelem” helyett „halálos szorongás”

8. o. 18. sor: felvette elő beszúrandó „mégis”

9. o. a 10. sor a végén hozzájön: „Hogy mikor, ma már meg nem állapítható.”

10. o. 16. sor: „a költő érzelmes ragaszkodását szülővárosához” helyett: „a költő érzelmességét, mellyel szülővárosához <...> hű maradt”

14. o. 14. sor: „akarnok is” helyébe: „konok”

14. o. 21. sor: a F jelölt beszúrás törlendő.

14. o. 24. sor: „ezt” (ezt mondta nekem előtt) törlendő

15. o. 6-7: „a köszönet és bizalom szavai mögött” törlendő. A mondat így szól: „nekem viszont <nekem> olykor eszembe jutott az, amit”

15. o. a 19. sorban: „elhalt” helyébe „elhúnyt”

16. o. a 6. sorban: „most” helyébe „évek múltán”

17. o. a 11. sorban: „elő” helyébe „előre”

18. o. a 13. sorban: „Babitsot” helyébe „Babitsék”

18. o. a 25. sorban: „arról győzött meg” helyébe „meggyőzött”

20. o. a 16. sorban: „függően” után beszúrandó: „bizonytalan időre”

21. o. a 6. sorban: „Annak rendezetlen volta, látva egészséges <fokozódó> romlását nem hagyott nyugton”

a 23. o.: Az első bekezdés végén a zárójelbe foglalt mondat törlendő.

Kedves főszerkesztő Uram,

nagyon kérném a fenti kis javítások, törlések keresztülvitelét a kéziraaton, amelynek 24. lapját a csatolttal kérem kicserélni. A dunántúli vonatkozásokat még inkább érzékeltetik a Szőlőhegyről készült felvételek. Ezek feliratait a fényképek hátlapjára írtam. Azt hiszem kitöltik a műmelléklet egyik oldalát, a másik oldalra „A hazám” c. vers első szakaszát szántam (a szöveg illusztrációjául), és az „Ősz és tavasz között”-ből amennyi ott elfér. (A kéziratból nincs meg az utolsó két szakasz.) Az összes fényképeket⁶³ és a múltkori Botozgató-ét (ha még megvan) kérem vissza. Korrektúrárt kérek. Fodor Bandi szerint érdemes volna különlenyomatot készíttetni. Attól teszem függővé, hogy mibe kerülne és milyen papíron?

⁶² A mottó szövege: „Alle Erinnerung ist Gegenwart.” Novalis (1772–1801).

⁶³ A megjelent fényképek: Babits Mihály *A hazám* című vers első szakaszának fogalmazványa; az *Ősz és tavasz között* első kézírata; Babits családjaival a szőlőben; Cenci néni keresztje; a prészáz kívülről; az évszám nagy kád.

Mielőbbi híreit várva őszinte becsüléssel üdvözetekkel

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő „Jelenkor” szerkesztő Pécs Széchenyi tér

Feladó: dr. Basch Lóránt XII. Városmajor utca 48.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

23. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. november 11.

Kedves Szerkesztőm,

F. Bandi figyelmeztetett először, hogy az utolsó részlet adatszerűsége és dokumentáló hangja ront a történet feszültségén. Megkíséreltem ezeket a részeket átdolgozni és összehangolni a többivel. Elnézést kérek a sok javításért, de legalább látja, a faragcsálás és csi-szolgatás műhelytitkait is. Csak arra szorítkoztam, ami Babits képéhez adhat egy-egy vonást.

Várom értesítését baráti üdvözetekkel

BL

U.i.: Hogy tetszik az Összegyűjtött versek kötete?⁶⁴ Egy szöveghiba bent maradt, az „Anyám nagybátyja régi pap”-ban, – „Kananok” helyett a kanonok! Ez a sajtó alá rendező önkénye. Bosszantó!

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő „Jelenkor” Pécs Széchenyi tér

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

24. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. december 9.

Kedves Szerkesztő uram,

annak idején F. Bandi útján küldött üzenetét megkaptam. Azt hiszem most már a közeljövőben esedékes lehet a kefelevonat és nem szeretném, ha beérkeztekor nem találna Pesten. Bár a szövegen változtatni nem fogok, – egy-egy szón néha módosítani szoktam, ha nyomtatásban látom. A különlenyomat dolgában is szeretnék tisztán látni, bár hajlok afelé, hogy nem éppen indokolt, hacsak azért nem, mert itt a fővárosban nehezen hozzáférhető. Az utcai árusok ma is még csak egy-két példányt kapnak, elkésve azt is, és az átlag olvasó nem figyel fel rá, mint például a Nagyvilágra, amely percek alatt elfogy. Talán gazdaságosabb lesz, ha megveszem a 10-15 példányt barátaim számára. Baráti üdvözetlet és jókívánságokkal az elkövetkező ünnepekre híve

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor utca 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

⁶⁴ A Rozgonyi Iván által sajtó alá rendezett kötetről van szó. Lásd a 36. jegyzetet. (T. A.)

25. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1961. december 21.

Kedves Doktor Úr,

amikor a nagyszerű Babits-tanulmány kéziratát megkaptam, decemberi számunk nyomdai munkálatai már javában folytak. Így én már akkor is csak a februári számra gondolhatam, de teljes bizonyossággal.⁶⁵ Megnyugtatóan írom, hogy a kézirat nyomdában van, s mihelyst szedés lesz, korrektúrát küldünk. A képeket önálló műmellékletben fogjuk hozni. Ha Doktor Úr úgy látja, hogy a különlenyomatnál előnyösebb és főként elegendő lenne egy nagyobb mennyiségű tiszteletpéldány, akkor a kívánt számban azt küldünk. A közben érkezett javításokat természetesen átveztük a kézira, korrektúrát persze így is küldünk.

Az itteni karácsonyi könyvvásár nagy „száma” a gyönyörű Babits-kötet.⁶⁶ Csak a jobb vevők és pult alól kaphatják meg.

Ismételt elnézését kérem a kissé késedelmes válaszáért. Igen jól esne, ha megértené, nem lustaság, hanem szorult, kényszerítő helyzetünk teszi nehezessé a postajárást. Nehéz egy lapot úgy szerkeszteni, hogy mellette egy másik állást is teljes értékkel ellásson az ember.

Nagy tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással Jelenkor fejlődés papíron

2. 1 f. gépirat másodpéldány indigós aláírással a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja Lektorátus fejlődés papírján

Címzett: dr. Basch Lóránt úrnak Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/4; 2. magántulajdon

26. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. december 23.

Kedves Szerkesztőm,

dehogyan neheztelenek, sőt bámulom a kettős officium teljesítményét. Azt hiszem, inkább hasábos korrektúrát kérnék, ha lehet, annak nyomán a belső korrektor a tördeltet elvégezheti.

Vagy 35 barátomnak szeretném a kezébe adni, várják is. Ez vajon megoldható-e különlenyomat nélkül? Hány tiszteletpéldányra számíthatnék, – ettől függ. És mibe kerülne egy különlenyomat? A B. összegyűjtött versek terjesztése dolgában ajánlanám, hogy az ottani vezető könyvkereskedő forduljon az ÁKhoz⁶⁷ sürgősen még néhány 100 példány nyom-bani elküldéséért, mert itt is erősen fogy, és tartalékért majd csak a kis vidéki helyeken el nem adott példányok maradnak. Mi itt figyelmébe ajánljuk az ÁKnak Pécsét.

A Jelenkor terjesztése itt igen gyatra. Az utcai árusok 1-2 példányt kapnak csak, egy havi késedelemmel, és így véletlen, ha valaki hozzájuthat. Pedig írói körökben a közvélemény: hogy ma a Jelenkor a legjobb irodalmi revű. Ami legyünk őszinték – nem jelent sokat. A legnagyobb érdeklődés a „Nagyvilág” körül mutatkozik.⁶⁸

Szíves üjévi üdvözetekkel őszinte híve

Basch Lóránt

⁶⁵ 1962 végéig kéthavonta, 1963 januárjától havonta hat íven jelent meg a *Jelenkor*. (T. A.)

⁶⁶ A Rozgonyi Iván által sajtó alá rendezett kötetről van szó. Lásd a 36. jegyzetet. (T. A.)

⁶⁷ Állami Könyvterjesztő Vállalat (S. Zs.)

⁶⁸ A *Nagyvilág* a Magyar Írók Szövetségének kiadásában megjelenő, a világirodalom kortárs alkotásait bemutató havilap, első száma 1956 októberében látott napvilágot. Publikációi a bezártság éveit követően jelentettek a határon túli, az európai és az amerikai kultúra irányába. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor utca 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

27. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. január 18.

Kedves Szerkesztőm,

lehet, hogy kórházba kell mennem kivizsgálásra, de a kefelevonatot szeretném bevárni! Ez éppenséggel nem sürgetés, csak tájékoztatásomra kérem.

A különlenyomat költségösszegét is szeretném tudni, mert úgy látszik, ezt a modaltást kell választanom. Szíves válaszát várom és egyben köszönöm az újévi emlékeztést.

Öszinte becsüléssel, üdvözlettel híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József utca 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

28. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1962. január 21.

Kedves Doktor Úr,

a napokban küldjük a korrektúrát, talán már holnap, szíves javításra. A nyomda alighanem sok hibát vétett, mert a kéziratot állítólag nehezen tudták olvasni. A képeket finomabb papíron, műmellékletként hozzuk. – A nyomdában érdeklődtem a különlenyomat dolgában. Sajnos ilyen természetű munkát csak hosszú, féléves határidővel vállalnak, akkor sem szívesen, mint mondták. Úgy gondolom, hogy egyszerűbb és célravezetőbb, ha több tiszteletpéldányt küldene a kiadóhivatalunk, s a dolog így még olcsóbb is lenne.

Nagyon várjuk a februári szám megjelenését, hisszük a korábbinál is értékesebb, jobb, izgalmasabb anyagot nyújthatunk át olvasóinknak. Nagyon számítunk a szép Babits-írás sikerére. (Valamelyik következő számban dr. Fodor Ilona szép és méltó Babits-tanulmányának közlését kezdjük meg.)⁶⁹

Tisztelettel és szeretettel köszönti

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja Lektorátus fejléces papírján

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: magántulajdon

⁶⁹ Fodor Ilona: „Az istenek halnak, az ember él...”. *Jelenkor*, 1962/2, 157–166. (T. A.)

29. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. január 24.

A Jelenkor Főszerkesztőjének

Csatoltan visszaszármaztatom a kéziratot és a kefelevonatot. Remélem az, hogy egy-két helyen javítottam a szövegen, nem okoz nehézséget. (Ha a 45. oldalon q-gal jelölt változtatás komplikációt okozna, – maradhat a régi szöveg). Várom értesítésüket a különlenyomat költségének kérdésében.

Igaz tisztelettel

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Dr. Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: A „Jelenkor” szerkesztőségének Pécs Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

30. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. január 31.

Kedves Szerkesztőm,

köszönöm szíves sorait, amelyeket a kijavított kefelevonat postára adása után (már a kórházban) kaptam kézhez. Bizony ezúttal gyors korrektúrára volt szükség, nem a kéziratot javítások okán, hanem a gépirásos részekben szórákozottságból eredt hibákért (péld.: a belőle épült helyett „a temetőbe (!) épült stb.) Remélem, hogy minden korrigálva lesz (kérném is ennek kontrollját), mert azt hiszem, laikusok (pl. orvosok is) érdeklődéssel fogják olvasni (hisz ismert orvosokról esik benne szó).

Ami mármost a különlenyomatot illeti, – valóban nem akarnék a nyomdának ezzel még gondot okozni, és köszönettel veszem ajánlatát. (20 példányt, ha a tiszteletpéldányokon felül kp. megveszek, fedezni fogja a szükségletet, és bizonyára kevesebbe kerül.)

Örülök, hogy jó írások között jelenik meg ez a részlet, – amely ha nem is az irodalomtörténészeknek, de az irodalom értőinek, és különösen a Babits híveknek érdeklődését keltheti fel.

A februári számot kíváncsian várva és az azt következőket is, őszinte becsüléssel hívjuk

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Dr. Basch Lóránt Budapest XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő „Jelenkor” szerkesztősége Pécs Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

31. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. február 19.

Kedves Szerkesztőm,

a mai postával megkaptam a februári számot. Még nem olvastam, de az új külalakhoz gratulálnom kell, – „Kleider machen Leute”⁷⁰ – mindenre áll, és azt hiszem, a pesti újságárusoknál új alakjában fel fogja kelteni az egyébként lagymatag érdeklődést a még mindig kevésbé ismert revű iránt. A műmelléletek nagyon szépek. És nincs is sok sajtóhiba, érte-

⁷⁰ A ruha teszi az embert. (német) Utalás Gottfried Keller azonos című novellájára. (T. A.)

lemzavaró csak egy. Mármint ami a tiszteletpéldányokat illeti, nem tudom, hányat szánt nekem a kiadó. 5-öt a magam címére kérnék elküldetni és ezen kívül író barátaim közül közvetlenül: Illyés Gyulának (II. Józsefhegyi út 9.), Weöres Sándornak (II. Törökveszi út 3.c.), Bóka Lászlónak (XX. századi irodalmi tanszék V. Pesti Barnabás u. 1.), Németh Lászlónak (II. Szilágyi Erzsébet fasor 17.), Kardos Lászlónak (Világirodalmi tanszék V. Pesti Barnabás u. 1.) és ha még futja, Trencsényi-Waldapfel Imrének (Latin filológiai tanszék V. Pesti Barnabás u. 1.), Pilinszky Jánosnak (Új Ember Szerkesztősége. V. Egyetem u. 4-8.), Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnesnek (XII. Királyhágó u. 5/b), Vas Istvánnak (Európa könyvkiadó VII. Lenin körút 7-9.) és Gellért Oszkárnak (XIII. Sziget u. 19/a). Ezek közül bizonyára többen lesznek, akiknek a kiadó szívesen küldi el mutatványul is ezt a számot. Arra kérném a kiadót, hogy tegyen be egy gépírt cédulát az egyes számokba: Basch Lóránt kérésére. – Ezen kívül 15 példányt megrendelek és annak befizetéséhez csekklap elküldését kérem. A jövő hét elején két hétre elutazom, szeretném, ha a nekem küldendő példányokat mielőbb megkapnám.

Nagyon köszönöm szívességét és várom válaszát, hogy levelem mennyiben nyert elintéztést, vagyis, hogy kiknek mentek tiszteletpéldányok.

Külön is köszönöm szép bírálatát a múlt számban Illyés kötetéről.⁷¹

Öszinte becsüléssel, szeretettel híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Dr. Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

32. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1962. március 10.

Igen Tisztelt Doktor Úr,

legutóbbi szíves levele tárgyában sajnos csak most tudtam intézkedni. Egy ideig távol voltam Pécestől, aztán egy hétig az ágyat nyomtam. A legutóbbi szám egyik fénypontja volt a gyönyörű Babits-cikk,⁷² sokan és igen melegen gratuláltak nálunk. Természetesen kérésének a legmesszebb menőig eleget teszünk. Intézkedtem, hogy kiadóhivatalunk teljesítse a példányok szétküldését. Mind a tíz címre postáztattam a számból egy-egy példányt, s külön elküldik az 5+15 példányt Doktor Úr címére. Nagyon örülnénk, ha a közeljövőben ismét közölhetnénk Doktor Úr írását.

Tisztelettel és meleg szeretettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással Jelenkor fejléces papíron, a lap alján Basch Lóránt tintaírású rájegyzéseivel: Tüskés Tibor aláírása alatt két oszlopban személy- és intézménynevek, feltehetően a tiszteletpéldányok tervezett birtokosai:

Lacika, Babits emlékmúzeum, Széchenyi archívum, Hódvái, Noszkay, B. Tibor, Rádió, Farkas Zoltán, PÖG., Halmos, Sárköziné, Kosztolányiné, <Komlós, Gyergyai>, 2 saját⁷³

⁷¹ Tüskés Tibor: Illyés Gyula: Új versek, kritika. *Jelenkor*, 1961/6, 752–757. (T. A.)

⁷² Basch Lóránt: „A halál pitvarában”. Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire, *Jelenkor*, 1962/1, 90–99. (S. Zs.)

⁷³ A beazonosítható nevek a következők: Babits emlékmúzeum: 1961. augusztus 6-án nyitották meg az esztergomi előhegyen a Babits-házat. Széchenyi archívum: utalás az OSZK Babits-gyűjteményére, melynek anyaga 1961. január 1-ig zárt letétként működött, később is korlátozott volt a

Dátum alatt: 7 <Z> 158

2. 1 f. gépirat másodpéldány

Címzett: Basch Lóránt dr. Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/5; 2. magántulajdon

33. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. március 12.

Kedves jó Szerkesztő Uram,

Kétheti távollét után, – sajnálattal nélkülözöm választát február 20-a körül írott levelemre és a kilátásba helyezett tpéldányokat.⁷⁴ Mint jeleztem, egy szűkebb baráti körhöz valamilyen formában el szeretném juttatni ezt az emlékezésemet. Az itteni terjesztés úgy látszik nincs kellőképp irányítva, csak egyetlen példányt tudtam felhajtani. Ezért nagyon kérem, közölje velem, hogy a felsoroltak közül kiknek küldte el a kiadóhivatal ezt a számot, hogy számot vethessek, kiknek a részére kell a kiadóhivatalnál ellenérték mellett megrendelnem a kívánt példányokat. Nagyon kérem tehát mielőbbi választát és intézkedését.

A számot átnéztem; jónak találok, (Rajnait⁷⁵ különösen), csak a novellaanyagot – hasonlóan a többi folyóiratainkéhoz – kevésbé. Különösen nem tetszett Barsi⁷⁶ novellája, erősen kigondolt, szinte parabolikus, – a megírása se gondos, és nagyon emlékeztet Nagy Sándornak, a 40-es évek végén a Forrásban megjelent „Kiskirály” elbeszélésére,⁷⁷ – amely ugyan nem a vendéglátóiparban játszódott, – (ami akkor még nem volt), – de tendenciában és a főhős jellemében erősen hasonlatos.

Ezeket azért merem megjegyezni, mert úgy éreztem, hogy az exponált hely, amelyen a novella szerepelt, – ellenkező vélemény folyománya lehetett.

Engem viszont érdekelne, hogy volt-e visszhangja az én emlékezéseimnek, – szélesebb körökben. Hogy a B. hívek között, azt nem kétlem, így írók érdeklődését felkelthette gondolom, – de, hogy az olvasók szélesebb rétegeire tett-e hatást, – keltett-e fájdalmas együttérzést, – amelyből ez az írás fakad?

Őszinte megbecsüléssel és szíves üdvözetekkel, köszönettel fáradozásáért, híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, leelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor a „Jelenkor” főszerkesztője Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

hozzáférés. Az egyik kurátora Basch Lóránt volt. PÖG = Pogány Ö. Gábor (1916–1998) művészettörténész, 1957–1980 között a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója. Sárközi Márta (1907–1966) szerkesztő, író, műfordító. Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona (1885–1967) színésznő, író. Komlós Aladár (1892–1980) író, költő, műfordító, irodalomtörténész. Gyergyai Albert (1893–1981) irodalomtörténész, egyetemi tanár, író, műfordító. (T. A.)

⁷⁴ tiszteletpéldányokat (T. A.)

⁷⁵ Rajnai László: Németh László. Változatok egy témára. *Jelenkor*, 1962/1, 113–116. (S. Zs.)

⁷⁶ Barsi Dénes: A beteljesülés perce. Elbeszélés. *Jelenkor*, 1962/1, 3–12. (T. A.)

⁷⁷ Nagy Sándor: Kiskirály. *Szabad Szó* (Budapest), 1945. szeptember 1. Újraközölve: *Magyar Jövő* (New York), 1945. nov. 2., 6.

34. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

[1962.] március 16.

Kedves jó Szerkesztőm,

Leveleink keresztezték egymást, így utolsó levelem tárgytalanná vált. Köszönöm szíves intézkedését és sietek viszonzni azzal, – teljesítve felszólítását, hogy felajánlom közlésre a „Balázsolás történetét”, – amelyet kezdetleges alakjából ismer, – de az idecsatolt szövegben rá nem ismer.

En ezt az esztergomi emlékkönyvnek szántam. De Dévényi terve dugába dőlt. (Halva született!)

A kéziratot átdolgoztam a Jelenkor olvasói számára, akik a bevezetést már ismerik a „halál pitvará”-ból. A cím alá apróbb betűkkel ez jöhetne: „Emlékezéseimnek ez a részlete szorosan kapcsolódik e folyóirat ezévi 1. számában <emlékezéseimmel> a „A halál pitvarában” címen olvasható fejezethez, amely végső kihangzásában már utalt e nagy vers keletkezésére).

Jó volna, ha az ezévi második számban helyet tudna szorítani, – amikor az előzmények még élénkebb emlékezetben élnek.

Ha ez nem volna lehetséges, meggondolandó, hogy a bevezetés mellőzhető-e teljesen, és hogy ez esetben nem más fórumot kellene-e keresnem.

Mindenképp a nagyobb betűtípust kívánnám ennek az írásomnak, amelyet barátaim különösen értékelnek.

Szíves válaszát várva, baráti üdvözlettel híve

BL

U.i.: Több újságárus panaszkodott, hogy nem kapott példányt, mert a régebbieket nem tudta eladni. Tessék intézkedni illő terjesztés érdekében.

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Dr. Basch Lóránt Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

35. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1962. március 29.

Kedves Doktor Úr,

ezúttal hamar – bár nem kedvező hírrel – válaszolok szíves levelére. Köszönettel megkaptuk a küldeményt, az általam már korábban is ismert A Balázsolás történetét. Sajnos korábbi kötelezettségeink miatt a következő számban nem tudnánk közölni, aztán a Babits-vers nyilvánvaló gondolati tartalma⁷⁸ is problematikussá tenné a közlést, de |:ami:| miatt elsősorban el kell tekintenünk közlésétől: az írás sajátos műfaji jellege. Az önmagában kitűnő dolgozat olyan alaposággal és részletességgel mondja el egyetlen Babits-vers keletkezésének körülményeit, hogy talán mégis inkább valamelyik irodalomtörténeti szaklapban kellene megjelennie. Igen érdekes és szép írás, de a szerkesztőbizottságnak az volt a véleménye, hogy le kell mondanunk róla.

Áprilisi számunkban egyébként Fodor Ilona terjedelmes Babits-tanulmányából⁷⁹ közlünk két részletet, nagyon örülnék, ha Doktor úr majd elmondaná, megírná róla véleményét.

Tisztelettel és szeretettel köszönti

Tüskés Tibor

⁷⁸ Azaz vallásossága. (T. A.)

⁷⁹ Lásd 28. sz. levél. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat Jelenkor fejléces papíron aut. aláírással és beszúrással

2. 1 f. gépirat másodpéldány

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/6; 2. magántulajdon

36. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

Budapest, 1962. április 2.

Kedves jó Szerkesztőm!

Köszönöm a kézirat gyors visszaküldését. Ha az áprilisi számba<n> bele nem szorítják, magam kértem volna vissza. Nem a Jelenkor olvasói körére gondolva írtam, hanem a Babits iránt különösen érdeklődők szűk körének. A műfaji sajátosság, mely ennél a darabnál különösen érvényesül: történelem, memoár, biográfiai verselemzés és pszichologizáló jellemzés, amiből minden írásomban van valami, nem az én felfedezésem. Tacitusból tanultam. Ami pedig az „egyetlen” kitéltetliti, valóban az, – számomra a legnagyobb, mert a legemberibb és legemberfölöttibb. (Goethei nagyság.)

Bizonyára eljutott Önhöz az Új Ember felém irányított elismerése, ami megrovást válthat ki.⁸⁰ Én ezt a körülményt nem hallgathattam el, mert a történet szempontjából és a Balázsolás megértéséhez is lényegesnek tartottam. De távolról sem jelentette számomra azt, amit az „Új Ember” szeretne. A Balázsolásról írott emlékezésemből ez kitűnik. A Jelenkor szempontjából is örülök, hogy ott megjelent tanulmányomnak, a mérvadó írónál kedvező visszhangja volt.

Igaz tisztelettel köszönti híve:

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1. 2 f. gépirat aut. aláírással és javításokkal, borítékkal

Feladó: dr. Basch Lóránt, Bpest, XII. Városmajor u.

Címzett: Tüskés Tibor, a Jelenkor főszerkesztőjének Pécs Széchenyi tér 16.

2. 2 f. gépirat másodpéldány

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték; 2. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/11

Közzölve: Tükrök között, 2014, 79.

37. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1962. április 14.

Kedves Doktor Úr,

nagyon örülök, hogy megérti kényszerű helyzetünket, s nem neheztel, hogy a tanulmányt kénytelenek voltunk visszaküldeni. – Az Új Ember cikke miatt nem ért bennünket megrovás, azt hiszem, a<z ő> | :saját: | belátásuk szerint kell majd dönteniök a levél közlése dolgában. Számunkra mindenesetre megnyugtató, hogy birtokunkban van ez a másolat, bár – ismétlem – mindeztideig nem ért[e] szó a ház elejét.

Újabban ismét arról hallottam, hogy mégis csak meglesz az esztergomi Babits emlékönyv, legalábbis a pécsi Várkonyi Nándor cikkét Dévényiék visszatartották.

Jó egészséget kívánok. Őszinte tisztelettel és szeretettel köszönti:

Tüskés Tibor

⁸⁰ Az *Új Ember* azt a részt emeli ki Basch írásából, melyben külön hangsúlyozza, hogy Babits gyónt a mütétje előtt. Katolikus szemmel. *Új Ember*, 1962. április 1., 2. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással és javítással

2. 1 f. gépirat másodpéldány

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/7; 2. magántulajdon

38. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. április 30.

Kedves Szerkesztő uram,

– csak azt akarom jelezni, hogy az Ú. E. ápr. 15-i számában leveletem kommentár nélkül leköszölt,⁸¹ és figyelmét felhívni, ha elkerülte volna, hogy a Vigilia ápr. számában, B. pécsi diákveiről eddig ismeretlen adatokat közölt a 60. éves érettségire emlékezve.⁸² Dévényi csak azoknak küldte vissza a kéziratot, akik kérték, de a tervezett emlékkönyv ezúttal elmaradt. Nem vezetné el a diákjait egyszer Esztergomba, – szívesen kalauzolnám az Emlékházban. A meghívót megköszönve, őszinte üdvözléssel híve:

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlap

Feladó: BL. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár, szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

39. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. május 6.

Kedves jó Szerkesztőm,

eleget akarok tenni felszólításának. Fodor Ilona tanulmányáról nincs, ily kiszakított részletekből nem is lehet, kialakult véleményem.⁸³ Igényes színvonalún iskolás ííz. Lehet, hogy a maguk helyén hitelesebben hatnának. Kétségkívül a Babits mű és irodalom gondos tanulmányozása után készült, de kevéssel járult hozzá az azok ismerőiben már kialakult képhez. Számomra minden írásban a szerkezet a legfontosabb kellék, valami belső rend, a gondolkodás egyéni és természetes folyamata, amit ezen a dolgozaton nem éreztem meg. A Tímár Virgilnek a Th. Mann novellához kapcsolása egyenest megütöztet, kettős félreértést mutat. Mi az a „pederázia”⁸⁴ – ilyen szó nincs és azzal, hogy a görög szóhangzást mitigálta F. I. félreértésének lényegén nem változtatott. És mit értett Vitézyi perverzítésán? És ha már a „Város” címkéje alatt írt róla: nélkülöztem a Vágnerék lakta külvárosi nyomortanya – számomra B. elbeszélő prózájában a legnagyobb szerű részletek egyikének leírására – az utalást. B. egyébként nemcsak „addig”, soha nem járt Párisban.⁸⁵

⁸¹ Nem fegyvertárs – csak tanú. *Új Ember*, 1962. április 15., 2. (T. A.)

⁸² Uhl Antal: Babits Mihály érettségi jubileuma. *Vigilia*, 1962/4, 252–253. (T. A.)

⁸³ Fodor Ilona: „Az istenek halnak, az ember él...”. *Jelenkor*, 1962/2, 157–166. (T. A.)

⁸⁴ Ezt a szót maga Babits használja a *Tímár Virgil fiában*, Fodor Ilona csak idézi: „Tímárban megvolt a nagy tudósoknak, a celibátus embereinek szent és aszkétikus pederáziája, mely Goethe szerint a nevelés tulajdonképeni ösztöne, a lélek fajfentartásának ösztöne.” [pederasztia] (T. A.)

⁸⁵ Basch Lóránt téved. Babits fogarasi tanártársaival, Fridrich Andrással, Kontesveller Károllyal 1910 nyarán egy nagy, francia körutazást téve jártak Párizsban is.

A 2. szám egyébként igazán szépen sikerült, színes, sokoldalú, tanulságos. Bertha Bulcsu regény kezdete sokat ígér.⁸⁶ De kimagaslik a Kiss Géza emlékezés.⁸⁷ Íróján egy szó sem árulja el a nőt – (talán még a rokonom ő). Tárgyi térszerűségében megrendítő. Tudatos, mértéktartó, ízléses, csak a lényegre adó írás. Szépen egészíti ki az Ön szociográfiai felvételét.⁸⁸ – De az előttem ismeretlen fiataloktól is sok örömdeteset olvastam ebben a számban. Összinté rokonszenven üdvözlő híve

BL

U.i.: Rónay Györgynek az Olvasónaplója c. kritikai írásait szokta-e látni a Vigiliában? Érdemes volna őt a Jelenkornak megnyerni, amelyről tudom, hogy jó a véleménye.⁸⁹

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár, Szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

40. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. augusztus 14.

Kedves Tüskés Szerkesztőm,

engedje meg, hogy új munkatársul beajánljam Éder Zoltán⁹⁰ barátomat, aki több év óta foglalkozik Babits életrajzával a század második évtizedében telt szakaszával, és életművével. Az a dolgozat, amelyet átnyújtani bátorodom, és amelynek anyaga, talán sohase került volna, felkutatója nélkül felszínre, tanáremberek számára, kétszeresen érdekes lehet, de elgondolkodtató a ma-tanulók részére is. Azért ajánltam megjelenési fórumul a Jelenkort, – mert azt tekintem a Babits kultuszt gátlástalanul propagáló „organum”-nak.⁹¹ Egy irodalomtörténeti szakfolyóirat temetőjébe is – bizonyára szívesen közölnék – csak évek késedelemével kerülhetne. Viszont fontosnak érzem, hogy Babits tanári mivoltára is fény derüljön, – mert ő minden egyéb mellett, – mivel mint a két háború közti időszak magyar nevelője is, az elsők között említendő és emlékezést kívánó.⁹²

Ezért is reményelem, hogy a cikket nemsokára nyomtatásban fogjuk az Ön folyóiratában olvashatni.

Baráti üdvözléssel jó híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Címzett: Tüskés Tibor tanár, szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

(A levelezés második részét lapunk szeptemberi száma közli.)

⁸⁶ Bertha Bulcsu: A Hétöles tó. *Jelenkor*, 1962/2, 133–144. (T. A.)

⁸⁷ Achl Károlyné: Kiss Géza (1891–1947). *Jelenkor*, 1962/2, 224–235. (T. A.)

⁸⁸ Tüskés Tibor: Kamasz falu. *Jelenkor*, 1962/2, 213–223. (T. A.)

⁸⁹ Rónay György állandó rovata a *Vigiliában*: Az olvasó naplója. Rónay György 1961 áprilisától (1961/2.) publikált a *Jelenkorban*. (T. A.)

⁹⁰ Éder Zoltán (1931–2020) Babits-kutató, italianista, hungarológus, nyelvtudomány-történész, bibliográfus. (T. A.)

⁹¹ Éder Zoltánnak nem jelent meg tanulmánya a *Jelenkorban*. (T. A.)

⁹² A témát Éder Zoltán *Babits a katedrán* című könyvében írta meg és adta közre (Budapest, Szépirodalmi, 1966). (T. A.)

AZ IDILL HALÁLA ÉS HALHATATLANSÁGA

A XIX. század második felére az irodalomtörténeti közfelfogás szerint az idill mint önálló műfaj megszűnt, s csak elszigetelt epizódként vagy oppozíciós viszonyban jelent meg, a természeti eszmény és a történelmi-társadalmi tapasztalat kibékíthetetlen vagy nosztalgiaiával átszőtt ellentétében. A problémát már jóval korábban látni lehetett: „Mivel [az idillek] csak minden műviség (Kunst) megszüntetésével és az emberi természet leegyszerűsítésével érik el céljukat, ezért a *szívnek* a legmagasabb rendű tartalmat nyújtják ugyan, ám túlságosan keveset adnak a *szellemnek*, s mindig egyforma körök túl gyorsan kimerül”.¹ Ezzel a szívhez szóló leegyszerűsítéssel kerül közel az idill az ez időben megjelenő giccshez, amelynek vádja még a *Hermann és Dorothea*t sem kerülte el. S ha az értelmezés maga is leegyszerűsíti az emberi természetet – mondván, hogy örök alapja nem az egyén, hanem a család, legfőbb értéke a rend, a férfi és női feladatok világosan megkülönböztetettek, s ennek az állítólag klasszikus (valójában csak konzervatív) szemléletnek volna Goethe műve a remeke –, akkor a kommentár kiszolgáltatja a szöveget a giccses átértelmezés lehetőségének.²

Ez a lehetőség többé soha nem hagyja el az idillt. Mindenütt, ahol valamilyen természeti rend vagy ennek alapján elképzelt életforma válaszol a társadalmi konfliktusra, jelen van a természetet leegyszerűsítő giccs kísértete.

A polgári idill életformamodellje (amelyet megkülönböztettek az idillikus epizódtól) különbözik tradíciójától, nevezetesen középpontjában nem a boldog munkátlanság, hanem a derekas munka, nem a szerelem, hanem a házasság, a család, s ha jelentősége meg is marad, nem a külső természet, a *locus amoenus* (nyájas hely), hanem a saját otthon, a „gute Stube” (tisztaszoba, nappali, szalon) áll.

Az egyik utolsó olyan regény, amely sikerrel – bár nem minden sterilitás nélkül – került el az idillt fenyegető veszélyeket, Adalbert Stifter *Nyárutója* (1857). Ennek feltétele volt, hogy olyan varázslatos elszigetelt világot idézzon föl, melyet véletlenül fedez fel a főhős kalandozásai során. Autarch mintagazdaság, középpontjában a ház rózsákkal bevont falával és a rózsasövényvel. Fenntartása és működtetése a természet fürkészésével áll szoros kapcsolatban. Gazdáját, von Risach bárót, aki kilépett a magas állami szolgálatból, a társadalmi-történelmi környezet már nem érinti. Az ellentét is, amely a regény központjában van, tisztán magánéleti: az idősebb párnak, von Risachnak és Mathildének nem adatott meg az egész életet kitöltő házasság lehetősége, a főhős viszont – gondos természettudományi, művészeti, és nem utolsósorban morális nevelődés után – Mathilde lá-

Az alábbi tanulmány egy nagyobb terjedelmű – az idillről szóló – esszé befejező, 3. fejezete. Az 1. fejezet címe *A pasztorál és az idill: szemben a történelemmel*, s megjelent 2025-ben a *Kellék* 72. számában (21–45.). A 2. fejezet – Goethe *Hermann és Dorothea*jának elemzése – kiadatlan.

¹ Friedrich Schiller: A naiv és a szentimentális költészetéről [1795]. Ford. Papp Zoltán. In: Uő: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Budapest, 2005, 316.

² Vö. H. A. Korff *Hermann és Dorothea*-értelmezésével. Hermann August Korff: *Geist der Goethezeit. Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte*. Második rész. *Klassik* [1930]. Koehler & Amelang, Leipzig, 1954, 341–352.

nyával révbe ér. Mathilde fia, a gyermek „Gustav már Goethe műveit olvasta. Nevelőapja [Risach] a Hermann és Dorotheát választotta ki neki, mondván: olyan pontosan és gondosan olvassa el a könyvet, hogy minden sort tökéletesen értsen, s ha valami homályos neki, kérdezzen rá az illető helyre”.³

Az idillikus *epizód* fogalma maga is utal arra, hogy az idill a modernitásban gyakran elveszíti életforma-feltételét vagy igényét, s gyakran nem más, mint egy boldog óra, egy boldog nap, egy rövid boldog tartam tudatos vagy tudattalan kiszakítása az életáramból, egyfajta felfüggesztés, amely, mint ilyen, mindig is hozzátartozik az élethez, és a lírai költészet megszüntethetetlen forrása.

Flaubert *Érzelmek iskolájának* (1869) fontainebleau-i idillje is a történelemmel van szembeállítva, az 1848. júniusi felkeléssel, amely nem is háttere a szép napoknak, hanem a főhős, Frédéric és félvilági szeretője, Rosanette egyenesen kiszakítja magát az eseményekből. Az alig hatvan kilométeres távolság elcsöndesíti a történelmi zajt és fölerősíti a természetét. „Néhanapján messziről dobpergés ért a fülükbe. A falvakban felkelést hirdettek a főváros védelmére. – Nini! Még mindig a forradalom! – szólt Frédéric megvető szájalommal, mert hisz az egész mozgalom olyan kicsiségnek látszott szerelmük és a változatlan természet mellett.”⁴ Ám ezzel az állítással szemben a néhány napos csodálatos idillnek semmilyen önfenntartó ereje nincs. Frédéric az első hírre, hogy barátja megsebesült, visszamegy a történelembe. Goethe Hermannja még – ha nem is teljesen problémátlanul – személyétől különálló külső kényszernek tekinthette a történelem „szörnyű mozgalmát”, Frédéric azonban már nem függetleníthette magát azoktól a történelmi-társadalmi viszonyoktól, amelyekben élt, s a rájuk való reakciói személyisége lényegéhez tartoztak.⁵ Hermann idillikus perspektívája jegyesére, családjára, közösségére is kiterjedt, Frédéric idillje tökéletesen individuális, elszigetelt és következmény nélküli.

*

Elbúcsúzom a tisztán szubjektivizálódó idillikus epizódoktól, s az alábbiakban csak olyan idillikus formákról beszélek, amelyek fenntartanak valamiféle életforma-normativitást. A szó szűkebb értelmében tulajdonképpen csak ezeket nevezhetjük idillnek. Legismertebb példája a hosszú hagyományú – az antik Rómaig, s talán még tovább visszavezethető – város és vidék közti ellentét; a romlott várossal szembeállított ártatlan, természeti és idilli vidék. Ez – ebben a megfogalmazásban – a természet leegyszerűsítésének segítségével elviselhetetlenül banális közhellyé vált, amelynek direkt kifejtése önmagában minősíti a művet. De a kialakuló nagyváros fiziognómiájának fölfedezése és leírása mögött gyakran fölmerül és mérlegre kerül valamilyen ellentéte, amely a vidék, a falu, a kisváros létformáiban ölt testet, s része annak a kultúrkritikának, amely mögött a modernitás sokkja áll.

A város képe dominánssá vált a realista irodalomban (Balzac, Dickens, Dosztojevszkij, Tolsztoj), s egyre növekvő mértékben uralta az emberi létforma mint olyan képzetkörét. „A város társadalmi karaktere – múltkonysága, váratlansága, lényegi és izgalmas elszigeteltsége, az emberek és események hömpölygése – az emberi élet realitásának tűnt.”⁶ Az iménti felsorolás szintjén egy fontos szerző hiányzik: Baudelaire. Walter Benjamin az ő

³ Adalbert Stifter: *Nyárutó*. Ford. Adamik Lajos. Kalligram, Pozsony, 2011, 229.

⁴ Gustave Flaubert: *Érzelmek iskolája*. Ford. Gyergyai Albert. In: Uő.: *Művei*. II. köt. Európa, Budapest, 1966, 335.

⁵ Vö. Wolfgang Preisedanz: Reduktionsformen des Idyllischen im Roman des 19. Jahrhunderts (Flaubert, Fontane). In: Hans Ulrich Seeber – Paul Gerhard Klusmann (szerk.): *Idylle und Modernisierung in der europäischen Literatur des 19. Jahrhunderts*. Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1986, 89.

⁶ Raymond Williams: *The Country and the City*. Oxford University Press, New York, 1973, 234.

radikálisan urbánus poétikáját rekonstruálva vázolta fel a nagyvárosi tömeg fenomenáját, és az ebben a tömegben céltalanul kószáló ember, a *flâneur* jelentőségét. Figyelemre méltó, hogy nem merül föl, mint másutt majdnem mindenütt, a város és a vidék ellentéte. Albert Thibaudet – idézi Benjamin – egyenesen összefüggést látott a városi élet nagy korszakai és a városból kiszoruló költészet között. Így említi az Alexandriában és Syracusában, majd Rómában megjelenő pásztori természetköltészetet, amely a XVIII. században, „a párizsi élet legragyogóbb pillanatában” visszatért.⁷ Az anti-rousseau-iánus Baudelaire szerint azonban a természet luxusa a bűn, s ebből ered a mesterséges, a művi iránti szenvedélyes érdeklődése.⁸ De azért Benjamin nagy Párizs-tanulmányába ez a szempont is belopakodott: „A városlakó, akinek politikai fölénye a vidékkel szemben az évszázad folyamán számtalanszor megmutatkozik, kísérletet tesz arra, hogy a vidéket behozza a városba. A város a panorámában éppen úgy tájja szélesedik ki, mint később, szubtilisabb módon a csatangoló (*flâneur*) számára”.⁹ „A tömeg az a fátyol, amelyen keresztül nézve a csatangolóknak fantazmagóriaként látszik a megszokott város. Ebben az ábrándképben hol táj, hol szoba.”¹⁰ Továbbá: „A tömeg lebegő fátyol – rajta keresztül szemléli Párizst Baudelaire”.¹¹

Georg Simmel 1903-as cikkében mély ellentétet állapított meg a nagyvároshoz, illetve a kisvároshoz és a vidékhez tartozó érzéki benyomások között. Az egyik oldalon a változó képek gyors és váratlan összezsúfolódnása, a másikon a lassabb, megszokottabb, egyöntetűbben folyó érzékelés.¹² Raymond Williams végiggereblyezte a brit irodalmat a város és a vidék ellentétének témakörében, s az ellentétet a következőképpen fogalmazta meg: „A vidék sugallta a természeti létforma eszméjét: békét, ártatlanságot, egyszerű erényt. A város fogalma a tudást, a kommunikációt, a világosságot. De erőteljes ellenséges képzetek is társultak hozzájuk: a városhoz a zaj, a világiasság és a becsvág, a vidékhez a viszsamaradottság, a tudatlanság, a korlátoltság”.¹³

Ezekhez a jól ismert ellentétekhez számtalan illusztrációt lehet válogatni. Én két magyar példát választok – száz év különbséggel. Az első Fáy András (1786–1864) 1824-es beszélye, az *Érzékelés és világ folyása*. Sem szüzességének (két barát szerencsés, illetve balszerencsés szerelmének), sem szentimentalizmus-kritikai mondanójának lényege nem vág a város-vidék ellentétbe, de azért abból az alkalomból, hogy egy vidéki nemesifjú Pestre megy, jóbarátja pedig otthon marad, elhangzanak a már akkor is közhelyszerű állítások – egy pro és egy kontra a vidékre is, a városra is. „Ez tehát azon város, gondoltam magamban, melyből míveltség, udvariság, ipari és művészi ízlés áradoznak szét a hazára...” „[E]lfajzik az ember a falusi magányban, és hosszas távolban az emberektől. Elveszti lelki ruganyosságát, el tehetségeinek munkás szeszét, miként erejét az állott lópor, és elzsibbadoznak a

⁷ Albert Thibaudet: *Intérieurs Paris* [1924]. Idézi Walter Benjamin: *Das Passagen-Werk*. I. kötet, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1983, 325.

⁸ Vö. Benjamin: i.m., 313.

⁹ Walter Benjamin: Párizs, a XIX. század fővárosa. Ford. Széll Jenő. In: Uő.: *Kommentár és prófécia*. Gondolat, Budapest, 1969, 80.

¹⁰ Uo., 87.

¹¹ Walter Benjamin: Motívumok Baudelaire költészetében. Ford. Bizám Lenke. In: Uő.: *Kommentár és prófécia*, 244.

¹² V.ö. Georg Simmel: *Die Großstädte und das Geistesleben* [1903]. In: Uő.: *Aufsätze und Abhandlungen 1901–1908*. I. kötet. Szerk. Rüdiger Kramme – Angela Rammstedt – Otthein Rammstedt, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995, 116–131.

¹³ Williams: i. m., 1. Williams könyvének írása idejében az angolszász tudományosság még alig vett tudomást Walter Benjaminról. A *Passagen-Werket* csak 1982-ben adták ki németül, 1999-ben angolul (*The Arcades Project*). Meglepőbb, hogy Thackeray nevét sem említi. Recens értékeléséhez vö. Jedediah Britton-Purdy: Raymond Williams’s Resources for Hope. *Dissent*, 2024/1. Itt köszönöm meg John Fekete barátomnak, Williams tanítványának felvilágosításait.

gondolatok, miként hosszas veszteglésben a testtagok; eltesped az elme és a tetterő, miként elrozsdásodnak a hosszasan nem nyitott ajtó sarkai.” „Hobbéz [Hobbes] kis világa zsisbong itt Pesten körültem. Itt láthatod: mily hatalmas, mily egyedüli két rúgó toll az emberi társas életben az öröminger és a haszonvágy. Nagy város a zsisbiaca mindkettőnek; örömet és hasznot kapkodni el egymás elől, ez itt az élet problémája; de a nyájas és udvarias műveltség mily csinos leplet bír vetni erre! Más zsebéből a magáéba varázsolni a kincset, köz törekvés itten, de a törvény kezessége s illedék korlátai, bátor ótalmat s békés nyugalmat biztosítanak a birtokosra nézve. Ama két inger embertömegeket hullámoztat szüntelen Pestnek utczáin, örök zsurlódást hoz elő köztök, és tehetségeket ébresztve, szüli az életkönnyítő mesterségeket. A kitűnés vágya és fénylés dühe számtalan bohót idéz elő, kiknek sokalakú álarczaik mulattatják a bölcset.” „Nézd: a természet, mely körültem, alattam és felettem munkálkodik, miként fon, sző, köt, alkot közelemben, a nagy világban szüntelen új kis világokat teremt, s azokban csodáztatja magát. Ti városiak gyáván utanozzátok őt s fennláttok a néha szerencsés kísérlettel. Nekünk a természet önkezeiből adja adományit; ti meghamisítjátok azokat! Minket egyszerű fiait szűkkörű vágyakkal kielégít, míg titeket a fény szomja örök szűkülésre kárhoztat s vonva tartja arczotokon a kétszín feszítő álarczáját. Nekünk a természet nyújtja ártatlan örömeinket, ti pénzen vásároljátok azokat, s így az élet legszebb örömei, miknek közlés ad fűszert és becset, veszendőbe mennek nálatok. Előli városon ezeket az önzés, miszerint ott kiki csak önszemélykéje örömeire zslugorgat, s zajgó nép közt is önmaga világa magának.”¹⁴

A másik példa Wass Albert (1908–1998) ismert verse, a *Szent a falu* (1930) – végsőig kisajtott közhelyek igénytelen gyűjteménye: igazi giccs, Babits *Esti kérdésének* távoli emlékével. „Két emberfajta él, az egyik / önmaga elől elmenekszik, / a másikhoz nem ér a láрма, / mert elrejtőzik önmagába. // Az egyik élete malom: / Mindent felőlrl izgalom. / Rohan, s az élet fut vele, / pénzcsergető kacér zene / kíséri éjjelét, nappalát, / s agyába őrl vad dalát. / Izzítja egyre a kohót, / és épít felhőkarcolót, / és épít büszke tornyokat, / és szédít messze ormokat / (telefon, autó, lift, vonat). / S az élet mégis elrohan: / mit ér a szikratávíró, / mit ér a tőzsde, rádió, / a gép-órjások mind mit érnek? / Az ércraverzek éig érnek, / a reklámfények éig érnek, / a villanydrótok éig érnek, / az Istenig föl mégsem érnek / s a gyertyák mégis tövig égnek. // A másik élete: falu. / Nádfelelű. Meszelt falú. / A két szeme két tiszta ablak: / reggeltől-estig nyitva vannak. / Vagy felnéznek a fényes égre, / vagy mindkettő a rétre néz le; / s körös-körül oly halk a béke / mint messzi csermelyek zenéje. / S bárhogy forogjon a világ: / a réten mindig lesz virág, / és harsoghat a dáridó, / s épülhet sok száz emelet: / itt él tovább a szeretet / és Isten jár a kert alatt. // A falu mindig megmarad, / a falu mindig egy marad: / a falu mindig szent marad!”

Ezek a példák, amelyek szembeállítják a vidék természetességét a város műviségével (társadalmiságával, történetiségével), visszavezetnek bennünket az idillhez, amely, ha sokáig nincs is műfaji megfelelője (utólag általában a tematikusan meghatározott pasztorállal azonosították), s mindig is problematikus műfaj maradt, de mint beállítottság, ősinék mondható. Alighanem irodalmi értelemben Mihail Bahtyin megközelítése a legterméke nyebb, aki *kronotoposz*ként, az elbeszélés egy sajátságos tér-idejeként jellemezte az idillt.¹⁵

¹⁴ Fáy András: *Érzélgés és világ folyása. Beszély levelekben* [1824]. Franklin, Budapest, 1882, 6., 7., 7.k., 12. Vö. Zentai Mária: A város szerepe a kora reformkori magyar irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999/3–4.

¹⁵ A kronotoposz Bahtyin műszava. A kronotoposzok a tér és az idő egymáshoz rendelt és egymást kölcsönösen meghatározó fogalmának változatos, tartalmukat és hierarchikus helyüket nézve is heterogén irodalmi típusai: a találkozás, az út, a kastély, a kisváros, a küszöb, a válság, a fordulat, a rejtély, a karnevál, a táj, a kapu, a tetthely, a vándorlás stb. Az íróknak, költőknek megvannak a rájuk jellemző kronotoposzai, s ha ugyanannak több írónál is jelentősége van – például a sza-

„A szerelmi motívumokat (első találkozás, hirtelen szerelem, szerelmi bánat, első csók) az alexandriai költészetben elsősorban a bukolikus – pásztori idilli – kronotoposzban dolgozták ki. Ez a nem túl tágas, nagyon konkrét és koncentrált lírai-epikai kronotoposz az egész világirodalomban jelentős szerepet játszott. Az idő itt sajátosan ciklizált (de nem tisztán ciklikus) idillikus idő, melyben a természeti (ciklikus) idő a konvencionális pásztori – sok esetben ennél tágabb, paraszti – életforma mindennapi idejével fonódik össze. Az idő itt bizonyos félig ciklikus ritmus szerint múlik, és összecsendül egy finom részletességgel kidolgozott, sajátosan idilli tájrajzzal. Az apró szerelmi jelenetek és lírai áradozások sűrű, nehéz, mézillatú ideje ez, amely átítatja a természeti tér szigorú határokkal elkülönített, befelé zárt és minden részletében stilizált darabkáját...”¹⁶

Bahtyin úgy fogta fel az idillt, mint a modern narráció rendelkezésre álló motívumainak szűkösségében is hatalmas gyűjtőtartályát. Három alaptípusának, a szerelmi idillnek, a (paraszti vagy kézműves) munka idilljének és a családi idillnek, valamint ezek keverékeinek közös jellegzetessége a tér rögzített azonossága (itt éltek az ősök és itt fognak élni az utódok is – más tér nem ismeretes), az idő természetileg meghatározott ciklikussága (nap-palok és éjszakák, a négy évszak) és az emberi élet összekapcsolása a természet életével, a munka-idillekben reális, a szerelmi idillekben metaforikus módon. Az idill nem ismeri a mindennapi élet triviális részleteit; csak az élet alapelemeire – szerelemre, születésre, halálra, házasságra, ételre, italra, a növekedés állomásaira – korlátozódik.¹⁷ Ebben az értelemben elvont, de ugyanakkor őrzi a közvetlenséget a tárgyi világ alapvető komponenseivel. Ezt tartotta Hegel az eposzi világ jellegzetességének. „A bor szorosan összetartozik természetésének és termelésének folyamatával, és az ivás elválaszthatatlan az ünnepnapoktól, amelyek viszont a földművelési ciklusokhoz kapcsolódnak.”¹⁸

Bahtyin a modern regény öt típusát különböztette meg, amelyre hatott az idill: 1. vidéki regények (a németes – és franciás – kultúrájú szerző a *Dorfgeschichtere* és a *Heimatliteraturra* gondolt, Jeremias Gotthelfre, Karl Immermannra, Gottfried Kellerre); 2. az idill destrukciója, például a fejlődési, nevelődési regényekben; 3. a rousseau-i típusú szentimentális regények; 4. család- és nemzedékregények; 5. más kategóriák – köztük a népből való embert ábrázoló regények.¹⁹ Ám mit is jelent ez a hatás? Valószínűleg minden kronotoposz meghatározott előfeltevéseket tartalmaz, s ezzel olvasói várakozásokat generál, amelyeket az elbeszélés vagy beteljesít, vagy nem. Az idill bizonyosan rengeteg kulturális asszociációt gerjesztő sémát és klisé állít elő. Az említett típusok közül az idill destrukciójának, a sémák és klisék megroppantásának van a legnagyobb jelentősége.

Az idill oppozíciós szerkezete már a történet elején, Vergilius *Első eklogájában* megjelent a száműzött Meliboeus és a „sátras bükk hüvösén heverésző” idillikus dalnok, Tityrus ellentétében. De minőségi változáson ment keresztül, amikor „az idő problémája számos XVIII. századi idillben a filozófia szintjére emelkedett. Az idillikus élet valóságos,

lónak Balzacnál, Stendhálnál, Flaubert-nél, Tolsztojnál vagy legfőképp a Bahtyin kánonába még nem tartozó Proustnál –, a kronotoposz jellegzetessége íróról íróra változik.

¹⁶ Mihail Bahtyin: A tér és idő a regényben [1937–1938]. In: Uő.: *A szó esztétikája (Válogatott tanulmányok)*. Vál., ford. Könczöl Csaba. Gondolat, Budapest, 1976, 272.k.

¹⁷ Vö. Mikhail Bakhtin: Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes for a Historical Poetics. In: Uő.: *The Dialogic Imagination. Four Essays*. Szerk. Michael Holquist. University of Texas Press, Austin – London, 1981, 225.kk. Ez a tanulmány azonos az előbbi magyarul idézett írással, de a magyar kiadásban a második részt (az utolsó, X. fejezet kivételével) Könczöl Csaba nem publikálta. Ld. a IX. fejezetet: „The Idyllic Chronotope in the Novel”, i. m. 224–242.

¹⁸ Uo., 227. Fordította Caryl Emerson and Michael Holquist.

¹⁹ Vö. uo., 228.k.

organikus idejével szemben megjelent a városi élet frivol, töredezett ideje, vagy éppen séggel a történelmi idő.”²⁰ S itt Bahtyin Johann Peter Hebel (1760–1826) csodálatos történetére, Walter Benjamin kedvencére utal, a *Nem remélt viszontlátásra*.

Ez a kalendáriumi történet valóban idillikusan kezdődik egy bányászvároskában, ahol egy ifjú bányász esküvőjére készül. „»Szent Luca napján a pap áldását adja szerelmünkre. Akkor férj és feleség leszünk, és megépítjük a magunk kicsi fészket.« – »Ahol békesség és szeretet lakozik majd« – mondta a szép menyasszony bájos mosollyal.”²¹ Ám iszonyú szerencsétlenség történik: a fiú az egyik nap nem tér vissza a bányából. Ötven év telik el, mire 1809-ben kiássák tetemét, melyet a rézgálic mumifikált, s az ötven éve gyászoló lány, immár anyóka, viszontlátja ifjú szerelmét. Ezt a félszáz évet Hebel a következőképpen jellemzi (valószínűleg ez a legtöbbször idézett szöveg írásából): „Ezenközben Lisszabon városát földrengés rombolta le, véget ért a hétéves háború, meghalt I. Ferenc császár, feloszlatták a jezsuita rendet, felosztották Lengyelországot, meghalt Mária Terézia császárnő, kivégezték Struenseet, Amerika elnyerte függetlenségét, s az egyesült spanyol–francia haderő sem tudta bevenni Gibraltárt. Magyarországon, a Veteráni-barlangban a törökök körülvárták Stein tábornokot, és meghalt József császár is. Gusztáv svéd király visszafoglalta az oroszoktól Finnországot, kezdetét vette a francia forradalom és vele a hosszú háborúskodás, majd II. Lipót császár is megtért őseihez. Napóleon meghódította Poroszországot, az angolok szétlőtték Koppenhágát, a földművesek pedig vetettek és arattak. A molnár örölt, a kovácsok verték a vasat, a bányászok meg a sziklákat vésve ércerek után kutattak föld alatti műhelyükben.”²²

„Soha mélyebben történetmondó nem ágyazta bele a természet történetébe elbeszélést, mint Hebel e kronológia révén. Csak figyelmesen kell olvasnunk: a halál olyan rendszerezéssel tűnik fel benne, mint a Kaszás a körmenetekben, amelyek délben megkerülik a székesegyház toronyóráját” – írta Walter Benjamin.²³ Ám alighanem tévedett. Ez a fenséges leírás egyáltalában nem természeti haláltánc, noha a történelem eseményeihez hozzatartozik, hogy uralkodók rendre meghaljanak. Két idő áll egymással szemben: az idillikus elvárásnak megfelelő munkaidill lassú, sorsszerű, természeti-organikus ideje – a földművesé, a molnáré, a kovácsé, a bányászé – és a történelem fél évszázadának gyors, sorsfordító véletlenekkel telített ideje. Ez az ellentét az, amit talán soha mélyebben nem mutatott be történetmondó. Az idillhez tartalmilag nehezen illeszthető a katasztrófa, amely elrabol egy ifjú életet. (Létezik idillikus halál is, leghíresebb példája Tolsztoj *Három halál* című novellájában található, amelynek azonban feltétele a kitelt élet.) Egy magasabb szinten azonban visszatér az idill, amennyiben a – mindennek ellenére – boldogító viszontlátásban értelmet nyer fél évszázad gyásszal töltött ideje, és a megbékélés jegyében a szerelmesek a halálban egyesülnek. Hasonló értelemben beszélhetünk az idillt megpropantó, de végső értelemben mégsem megszüntető *katasztrófáról* Bernardin de Saint-Pierre *Paul és Virginie*-jében (1788), míg Gottfried Keller *Falusi Romeó és Júliájában* (1856) az apák tragikus vétsége nyomán kibontakozó *tragédia* lehetetlenné teszi az idillt. A természeti csapást és az ember okozta balsorsot meg kell különböztetni.

Charles Dickens *Bleak House* című regényében (1852–53; magyar fordításban *Örökösök*) Londont fekete színekkel ábrázolta. A sárt, a piszkot, a bűzt, az áporodott és fertőző leve-

²⁰ Uo., 228.

²¹ Johann Peter Hebel: „Nem remélt viszontlátás” [1811]. In: Uő.: *Kincsesládikó. Válogatott történetek a Rajna-vidéki Házibarád Kalendáriumának évfolyamaiból*. Vál., ford. Halasi Zoltán. Magvető, Budapest, 1997, 187.

²² Uo., 187.k.

²³ Walter Benjamin: A történetmondó. Gondolatok Nyikolaj Leszkovról. In: Uő.: *A műalkotás a technikai reprodukció korában. Művészetelméleti és kultúrpolitikai írások*. Ford. Bizám Lenke, átdolg. Tóth Károly, Open Books, Budapest, 2024, 282.

gőt, az élődsi férgeket, a romházak környékét, a minden kialakuló nagyvárosra jellemző tömeges elnyomorodást, a pauperizálódást örököltette meg, s az ezzel mit sem törődő főúri palotákat, a ködöt mint a város baljós titokzatosságának metaforáját, a hivatalok embertelenségét, a jogszolgáltatás korruptségát és értelmetlenségét, „szégyenletes tanúbizonyságnak eljövendő korok számára, hogy milyen karöltve járt ezen a büszke (*boastful*: kérkedő) szigeten a polgári műveltség és a barbárság”.²⁴ London lakói vagy állatiasan nyomorognak (mint a kis Jo), vagy gonoszok és pénzéhesek (mint Mr. Tulkinghorn, az ügyvéd vagy Joshua Smallweed, az uzsorás), vagy gyöngék (mint Mr. Snagsby, a papírkereskedő vagy az idős Miss Flite, a Kancellária – fellebbviteli bíróság – megszállottja). A makulátlanok, a hófehérek (Esther Summerson, a regény főhőse, John Jarndyce, Esther gyámapja, Allan Woodcourt, Esther szerelme) vidéken élnek vagy kiköltöznek oda.

Közismert Dickens hajlama a jó–rossz tulajdonságok szélsőséges kiosztására; ez alól legtöbbször csak a nem kevés remek komikus, excentrikus figura menekül meg. Úgy tűnik, a *Bleak House*-ban erre némiképp önironikusan reflektál is az író, aki Mr. Buckettel, a detektívvel mondatja ki Estherről, hogy „[m]ég soha életemben nem találkoztam ilyen fiatal lánnyal, semmilyen rendűvel és rangúval [...], pedig sok igen előkelővel találkoztam már [...], aki így viselkedett volna, mint ahogyan maga... Maga igazi mintakislány (*you're a pattern*), elhiszi-e nekem? – mondta Mr. Bucket lelkesen. – Igazi mintakislány”.²⁵ Máskor pedig ugyanő a regény két rokonszenves mellékszereplőjéről, Mr. George-ról és Mrs. Rouncewellről mondja, hogy „remek egy ember, és ön is remek egy öreg hölgy; anya is, fia is, mind a kettő egy pár, olyan mintaemberek, hogy a cirkuszban mutogathatnák kettejüket”.²⁶

Ez a mértéktelen mintaszerűség, megtetézve a boldog véggel, indít arra, hogy a regény egy szálát idillinek minősítem.²⁷ Két elbeszélő működik a szövegben: a saját élettörténetét Esther meséli el, s azokról a körülményekről, amelyekről nem tudhat, a mindentudó névtelen elbeszélő számol be. Két szálon fut a cselekmény is. Az egyik a Jarndyce kontra Jarndyce-ügy, egy végeláthatatlan per, melyet egy gazdag örökhagyó számos, egymásnak ellentmondó végrendelete robbantott ki, s amely hosszú idő alatt a vagyon minden parányát fölmozsolta. John Jarndyce minden módon távol akarja tartani magát a jogvitától, nem így az egy ideig nála lakó ellenérdekeltségű, nemes lelkű, de ingatag jellemű unokaöccse és gyámfia, Richard, aki beleőrül a perbe, magával rántva szerelmét, John másik unokahúgát és gyámleányát, Adát is. A másik szál Esther születésének rejtélye: kalandos módon kiderül, hogy Lady Dedlock, Sir Leicester Dedlock, Baronet felesége az édesanyja, akinek egy korábbi eljegyzéséből született, s ez sokáig féltve őrzött titka volt, de Mr. Tulkinghorn, férje ügyvédje kifürkészi, és az asszonyt a markában tartja. Tulkinghornt meggyilkolják, s ezzel ez a történetyszál az egyik első detektívregénybe torkollik. A Lady is gyanúba kerül, noha nem ő a tettes, de titka lelepleződik, elmenekül otthonából és meghal, anélkül, hogy tudná: férje megbocsátott neki. Vladimir Nabokov regényértelmezésében még egy harmadik szálát is elkülönít, a nehéz sorsú gyermekekét. Ám mindegyik nyomasztó, és végül jó vagy rossz véget érő gyermektörténet szorosan összefügg Esther történetével, akinek magának is rettenetes volt a gyermekkora.²⁸ A kis Jo halála, a regény legmegrendítőbb jelenete, maga az antiidill.

²⁴ Charles Dickens: *Örökösök*. I. kötet, ford. Ottlik Géza. Európa, Budapest, 1972, 184.

²⁵ Uo., II. kötet, 475.

²⁶ Uo., II. kötet, 428.

²⁷ Létezik olyan elemzés is, amely Empson széles értelemben vett pasztorál fogalma alapján az egész regényt pasztorálnak minősíti. Vö. Rae Greiner: *Bleak House: Pastoral*. *Critical Quarterly*, 2013/1, 76–93.

²⁸ Vö. Vladimir Nabokov: Charles Dickens: *Bleak House*. In: Uő: *Lectures on Literature*. Szerk. Fredson Bowers, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1980, 69., 91–94.

Esther elbeszélése szerénységével, gyanútlanásával, önlelkicsinylésével csak növeli mintaszerűségét. A regény poétikai paradoxona, hogy noha múlt időben mondja el történetét, sehol nem veti előre, nem is sejteti a kibontakozás módját. Ettől minden jelen időbe kerül, de kétségtelenül némileg korlátozottá, naivvá teszi Esther idilli alakját.

Szinte minden gonosztett, nyomorúság, balsors – kivéve néhány éhező munkáscsalád falusi viskóját és Dedlockék vidéki kastélyát – Londonban történik. A regény fölkészít arra, s befolyásolja az olvasói várakozást, hogy a nagyvárosban, s a nagyvárosba menve kedvezőtlen fordulat, részvétet keltő tragédia, bosszantó galiba történik. Ezzel szemben nem a vidék van eszményítve, hanem néhány ember, aki – ha lehet – távol tartja magát Londontól. A vidéket persze jó levegő és szép természet jellemzi, de fő jellegzetessége, hogy *nem* a nagyváros. Az idill fundamentuma a *jó ember* lehetősége. Ez a lehetőség Londonban is megjelenik, de végtelen akadályokba ütközik. Mr. George, a kiszolgált katona igazán jó ember, de kilátástalan helyzetbe hozva megzsarolják, s ha nem akarja kezese és bajtársa, s annak családja végromlását, engednie kell. A jó ember idillje olyan, a város zajától elzárt vidéki helyen bontakozhat ki, mint amilyen – nevével ellentétben – a Bleak House, ahol a ködös Londonnal szemben a napsütés uralkodik.

*

A város és vidék ellentéte mellett másik példám az idillre jóval problematikusabb: a proletár irodalom, a termelési regény. A termelési regény így definiálható: küzdelem azért, hogy létrejöjjön a munkaidill, amely elválaszthatatlan a családi idilltől is. Az idill itt nem adott, mint a pasztorál némely változatában, hanem elérendő cél; látszólag tehát beteljesíti Schiller követelményét a jövőre irányuló felnőtt idillről. Mint ahogy a *Bleak House* ideális triója is minden lépésével formálja magát jó emberré, és ez az önformálás végtelen feladat. Az idill minden korlátozottsága és (soha el nem érhető) statikus végcélja ellenére a modernitásban dinamizálódik.

William Empson 1935-ben azt a meghökkentő megállapítást tette, hogy a jó proletár irodalom általában burkolt pasztorál.²⁹ Empson végtelenül leegyszerűsített és általánosított formulája a pasztorálra a komplex egyszerűvé tétele.³⁰ (Ebben az értelemben maga ez a definíció is pasztorál.) E meghatározás mindkét tagja vizsgálatra méltó, a szimplifikációból vissza kell következtetni a komplexre. A régi pásztori költészet bizonyos értelemben kiegyenlítette a szegény és gazdag ellentétét, amennyiben ugyanazon a nyelven beszéltette őket. Továbbá a pásztor mint a juhok uralkodója – megfordítva és a heroikus konvencióval érintkezve – osztársadalmi hőssé válhatott; kockáztatva persze a valószínűtlenséget és az abszurd mesterkéeltséget. Ugyanígy a szerelmi pásztori konvenció – a trubadúrköltészettől örökölt – alapvető magatartása, az alázat is szerepet játszott. Mindenütt az egyszerűség dicsérete volt a döntő. A faragatlan ember közelebb áll a természethez és nagyobb belátással rendelkezik, mint a fölötté álló. Empson úgy látta, hogy a proletár propaganda Munkása megfelel az imént jellemzett mitikus kultuszfigurának.³¹

Raymond Williams vitatta ezt. „Azt állítják, hogy a pasztorál az az egyszerű anyag, amelyben az általános igazságok jelennek vagy megtestesülnek. Ebben az értelemben még egy proletár ipari regény is pasztorál lehet! De míg az értelmezésnek ez a kritikai eljárása megfelel mondjuk Spensernek, kiterjesztése abszurd...”³² Így ugyanis megsemmisül a pasztorál történetisége, s pusztá álruhára és allegóriára redukálódik.

²⁹ Vö. William Empson: *Some Versions of Pastoral* [1935]. Chatto & Windus, London, 1979, 6.

³⁰ „Putting the complex into the simple.” Vö. uo., 22.

³¹ Vö. uo., 11–15.

³² Williams: i. m., 21.

A munka idillje Vergilius *Georgicá*jától Hebelig és tovább mindig csak az alacsony társadalmi rétegekre terjedt ki, a parasztokra, kézművesekre, munkásokra, bányászokra, halászkokra, cselédet nem tartó háziasszonyokra, akiknek „keze alatt ég a munka”. Véletlenül éppen a *Bleak House* az egyik első mű, amelyben megjelenik egy, a munkátlan arisztokráciát megvető feltörekvő burzsoá vagyárosnak a munkát és munkásait megbecsülő rokonszenves alakja. (Két évvel később, a *Nehéz idők*ben már föltűnik a kíméletlen utilitarista, Mr. Gradgrind.) John Jarndyce ugyanakkor – akit Nabokov a regényirodalomban valaha is megformált egyik legjobb és legkedvesebb (egyszersmind Don Quijote-i vonásokkal rendelkező) emberi lénynak nevezett³³ – vagyonából él és nem dolgozik.

Schiller éles kritikusa volt a munkának – a munkamegosztással összefüggésben. „[A]z élvezet elvált a munkától, az eszköz a céltól, az erőfeszítés a jutalomtól. Örökre hozzáláncolva az egésznek egyetlen kis töredékéhez, az ember maga is csak mint töredék műveli ki magát; örökké csak az általa hajtott kerék monoton zaját hallva, sohasem fejleszti ki lényének harmóniáját, s ahelyett, hogy az emberiséget juttatná kifejezésre természetében, pusztán foglalkozásának, tudományának lenyomatává lesz.”³⁴ Az „emberi természet szép egészét... bármilyen munkavégzés megszünteti időlegesen, a munkás élet pedig tartósan tönkreteszi”, szolgassággá változtatja. Schiller normája egy olyan elképzelt embercsoport, amely „anélkül tevékeny, hogy dolgoznék”.³⁵ Ezzel szemben évszázadok óta készülődött, méghozzá a protestáns vallások terepén, egy ezzel szögesen ellentétes gondolat. A lutheránus születésű, ám aufklérista Schillerre azonban a hitnek legföljebb csak egy deista változata volt jellemző; távol állt minden aszketizmustól, költői-gondolkodói mélysége pedig a vallási zsenialitástól.

Az automatizálással, robotizálással és a munkalehetőségek ebből következő radikális csökkenésével, a prekariátus növekedésével Schiller gondolatai ma újra aktualizálódnak. De a maguk utókorában „a kapitalizmus szellemével”, a munka önértékké és öncéllá – hivatássá és erkölcsi értéké – változásával, és az ennek megfelelő életstílus megjelenésével és elterjedésével érvénytelenné váltak. Max Weber feltárta a munka mint hivatás (*Beruf, calling*) fogalmi felértékelésének, s ezzel a hétköznapi munka vallási jelentőségének eredetét Luthernél, majd az e világi, racionalizmuson alapuló aszkézis jelentőségét Kálvinnál és más protestáns irányzatoknál. Weber nem levezetnő akarta a reformációból a gazdasági rendszert, hanem bizonyította e nagy vallási harcok és irányzatok nevelő befolyását a kapitalizmus szellemére. „[Cs]ak azt követően bontakoztatták ki teljes gazdasági hatásukat, hogy maguk mögött hagyták a *tisztán* vallási lelkesültség fémjelezte virágkorukat, Isten országának görcsös keresése fokozatosan józan hivatáserénnyé kezdett oldódni, és miután lassan elhalt a vallási gyökér, helyet biztosítva az utilitárius evilágiságnak; vagyis akkor, amikor [...] a közkeletű fantáziában »Robinson Crusoe«, az *elszigetelt* – melleslegesen tértő tevékenységet is végző – *homo oeconomicus* lépett a Bunyan-féle, a lelkileg magányosan »a hiúság vásárán« keresztül a mennyei királyság felé igyekvő »zarándok« helyére.”³⁶

Weber egy ponton érintkezett Schiller gondolatával. „Az, hogy a szakmai munkára szorítókozás, illetve belőle fakadóan az emberi mivolt fausti teljességéről való lemondás a mai világban általában az értékes cselekvés előfeltétele, hogy tehát »tett« és »lemondás« ma elkerülhetetlenül feltételezik egymást: a polgári életstílusnak – ha egyáltalán stílus és

³³ Vö. Nabokov: Charles Dickens: *Bleak House*, 90., 70., 106.

³⁴ Friedrich Schiller: *Levelek az ember esztétikai neveléséről*. Ford. Papp Zoltán. In: Uő.: *Művészet és történelemfilozófiai írások*, 170.

³⁵ Friedrich Schiller: *A naiv és a szentimentális költészetről*, 338. Ilyen embercsoport volt az antik athéni polgárok közössége.

³⁶ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* [1904]. Ford. Ábrahám Zoltán. L'Harmattan, Budapest, 2018, 180.

nem stílusnélküliség akar lenni – ezt az aszketikus alapmotívumát akarta Goethe is meg-
tanítani nekünk az életbölcssége zenitjén írott *Vándorévekben* és élete – *Faustjának* aján-
dékolt – zárószakaszában. Ez a felismerés számára a lemondó elbúcsúzást jelentette a
teljes és szép embervolt olyan korszakától, amely éppúgy nem fog felbukkanni még egy-
szer kultúrfejlődésünk során, ahogyan Athén virágkora sem ismétlődött meg a régiség-
ben. A puritán még hivatásember *akart* lenni, nekünk annak *kell* lennünk.”³⁷

A kapitalista szellem spirituális előzményeiről szóló nagy műben a kizsákmányolás
szó – marxi nyelven az érték többlet kisajátítása a tőkefelhalmozás végett – egyszer jelenik
meg. A vállalkozó polgári hivatásethosza és a munkás hivatáshűsége kiegészítette egy-
más, de a munka lelki kötelességként, hivatásként való felfogásával szemben annak ki-
zsákmányolása is legalizálódott, amennyiben a vállalkozó pénzszerezése is munka, hiva-
tás.³⁸ Ez volt az az ellentét, amely a vallási gyökér és a feudális kötöttségek elhalásával
szabad kizsákmányolóként és szabad kizsákmányoltként állította szembe a feleket, s az
ipari forradalommal, a gyárrendszerrel, a népességgrobbanással, a munkások heterogén
hagyományos csoportjaiból ki-kitörő szórványos ellenállással és egyéb tényezőkkel létre-
hozta a munkásosztályt.³⁹ A gazdasági kizsákmányolás gyakran politikai elnyomással
párosult, a munka kényszerre vált.

Marx volt az a nagy gondolkodó, aki az emberi lét paradigmájává a munkát tette –
ahogy más nagy gondolkodók az általános öntudatot, a nyelvet, a kommunikációt, az
időbeliséget és végességet stb. Az ember lényegét a munka alkotja, s ebből vezethető le
történeti viszonya a természethez, társadalmi-közösségi volta, tudata, történelmisége. En-
nek a teleologikus, önteremtő aktivitásnak a felismerése nem volt elképzelhető a vallás
univerzális kötőerejének, az ember vitathatatlan teremtménységének korában. Ráadásul
a *vita activa* és a *vita contemplativa* ellentétében egészen a reneszánszig az utóbbi volt a
vezető érték. Lehetséges, hogy Marxnál a munka hegeli felfogásának befolyása és kritiká-
ja mellett⁴⁰ jelen volt a protestáns (és zsidó) munkaethosz hatása is.

A bökkenőt azonban az jelenti, hogy mindezt ex negativo, az ellentétéből kellett re-
konstruálni, a jelenkori (XIX. századi), kizsákmányoláson alapuló, elidegenedett munká-
ból, amikor a munka által megtermelt tárgy idegen hatalomként lép fel a munkással
szemben, és maga a termelőtevékenység, a munka is elidegenedik tőle, amennyiben nem
tartozik a lényegéhez. Az ember lényegét jelentő munka tehát aktuális formájában az
egyes ember számára éppen e lényeg ellentétévé válik.⁴¹ Márkus György posztmarxista
korszakában a termelés és a munka megkülönböztetésével operált az arisztotelészi *praxisz*

³⁷ Uo., 185. A fordításon kis módosítást hajtottam végre.

³⁸ Vö. uo., 182.k. A téma másik klasszikusa, R. H. Tawney a hivatás fogalma mellett hangsúlyozta a társadalmi hierarchiát, s az alávetettek vallásilag motivált engedelmességét. *Religion and the Rise of Capitalism* [1926].

³⁹ Ld. ehhez E. P. Thompson: *Az angol munkásosztály születése* [1963]. Ford. Andor Mihály. Osiris, Budapest, 2007.

⁴⁰ Hegel Marx szerint csak a munka pozitív oldalát látta, és ezt az elvont szellemi munkában ismer-
te fel. Vö. Karl Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth, Budapest, 1977, 194.

⁴¹ E rekonstrukciót a legkövetkezősebben, még apologetikus marxista, bár a hivatalos marxizmus
szempontjából revizionista álláspontból Márkus György végezte el a maga idejében nemzetközi
hatást kiváltó korai kis könyvében. Márkus elsősorban Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-
ből* című szövegének elszórt megjegyzéseit gyűjtötte össze, amelyek arra a kérdésre válaszolnak,
hogy miképpen kell elképelnünk a nem elidegenült munkát. Ám világosan kell látni, hogy
Marx életfeladatának nem ezt, hanem az elidegenült munka kritikáját tartotta. Vö. Márkus
György: *Marxizmus és „antropológia”*. Az emberi lényeg fogalma Marx filozófiájában. Akadémiai, Bu-
dapest, 1966.

(cselekvés) és *poiészisz* (készítés) értelmében, s úgy vélte, hogy ez a megkülönböztetés a kései Marxnál megtörtént.⁴²

Mindenesetre Marx a kommunizmus perspektívájáról így írt: „A szabadság birodalma valójában ott kezdődik, ahol megszűnik a munka, melyet a nyomor és a külső célszerűség határoz meg; ez a birodalom tehát a dolog természeténél fogva túl van a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján. Miként a vadembernek küzdenie kell a természettel, hogy szükségleteit kielégítse, ugyanúgy kell küzdenie a civilizált embernek is, s ezt kell tennie minden társadalmi formában és minden lehetséges termelési módban. Az ember fejlődésével együtt bővül a természeti szükségszerűség e birodalma, mert bővülnek a szükségletek; de ugyanakkor gyarapodnak a termelőerők is, melyek e szükségleteket kielégítik. A szabadság ezen a területen csak abban állhat, hogy a társadalmassult ember, a társult termelők észszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy mint a vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erőfelhasználással, az emberi természethez legmúltóbb és legmegfelelőbb feltételek között hajtják végre. De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődhet az az emberi erő kifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint bázison virágozhat ki. Az alapfeltétel a munkanap megrövidítése.”⁴³

A korai *Német ideológia* tele van a munka megszüntetésének ígéretével. Például „a kommunista forradalom a tevékenység eddigi módja ellen irányul, a munkát kiküszöböli”.⁴⁴ Fölfoghatjuk ezt úgy is, hogy az elidegenedett munkáról van szó, a külső célszerűségről, melyet felvált a belső célszerűség, de a szabadidő rendkívüli jelentősége itt is, és a későbbi Marxnál is a képességeit munkakényszer nélkül kibontakoztató, erő kifejtésében öncélt látó, mindenoldalú ember utópikus eszményére utal. A schilleri klasszikus intenció Marxhoz és Engelshez is eljutott.

Mindez a munkásmozgalom három eszmei irányából – pragmatikus-szakszervezeti, reformista-kereszténydemokrata, forradalmi osztályharcos – az utóbbira hatott, méghozzá közismerten vulgarizált módon, moralizálva a kizsákmányolást, semmittevőként jellemezve a tőkés iparkapitányt (ez utóbbiban Marx, mindkettőben Engels sem volt teljesen vértlen) stb. Ennek következménye egyrészt a munkásnymor, s az ebből következő erkölcsi állapotok a lehető legsötétebb színekkel való ábrázolása (amelyekben a napi 12, de akár 14-16 órás, hatnapos munkahét és a hatéves kortól kezdődő gyermekmunka korában semmi túlzás nem volt), másrészt a fizikai munka (különösen, amit tömegesen végeznek: a gyári munka, az építőipari munka, a bányászat s hasonló) heroizálása, s minden munkafajta között a hierarchia élére állítása. A kettőt – az ember úgy gondolná – lehetetlen összekapcsolni; mégis ez vált tradícióvá. József Attilánál is e hagyomány szellemében olvassuk: „Újságpapír az asztalon kenyérrel / s az újságban, hogy szabadok vagyunk – / poloskát úzunk lámpával s a kéjjel / s két deci fröccsel becsüljük magunk’. // Elvtárs és spicli jár a csöndben erre, / részeg botlik, legény bordélyba lóg, / mert hasal az éj s pörse-néses melle, / mint szennyes ingből, füst alól kilóg. / Így élünk mi. Horkolva alszunk s törten, / egymás hátán, mint odvas farakás / s hazánk határát penész jelzi körben / a

⁴² Vö. Márkus György: *A praxis és poiészisz dichotómiáján túl*. In: Uő.: *Kultúra, tudomány, társadalom*. Atlantisz, Budapest, 2017, 66–71.

⁴³ Karl Marx: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. III. kötet. *A tőkés termelés összfolyamata*. Ford. Rudas László. Kossuth, Budapest, 1974, 772.k.

⁴⁴ Karl Marx és Friedrich Engels: *A német ideológia – a legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feuerbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében és a német szocializmus kritikája különböző prófé-táinak személyében* [1845–1846]. Ford. Kislégi Nagy Dénes. Kossuth, Budapest, 1976, 41.

málló falon; nedves a lakás. // De – elvtársaim! – ez az a munkásság, / mely osztályharcban vasba öltözött. / Kiállunk érte, mint a kémény: lássák! / És búvunk érte, mint az üldözött. / A történelem futószallagára / szerelve így készül a világ, / hol a munkásság majd a sötét gyárra / szegzi az Ember öntött csillagát!” (*Munkások*, 1931.)

Ez a hagyomány határozta meg a termelési regényt is – jóval kevesebb költői erővel. A szabadság birodalmának utópiájában van valami, ami vulgarizálva könnyen idillizálható, s a termelési regények láthatatlan határt tűznek ki a történelem szükségyszerűségek szabta birodalmának küzdelmei és a szabadságnak (valójában csak a társult termelők öngazgatási illúziójának vagy csaló ideológiájának) az idillje között.

A termelési regényeket – amelyeknek típusdarabjait 1925-től 1953-ig (Sztálin haláláig) a Szovjetunióban termelték⁴⁵ – áthatja a fizikai munka kultusza és az idill ígérete. „Ez a munkás Oroszország, ez vagyunk mi; ez az új planéta, amelynek megalkotásáról évszázadokon át ábrándozott az emberiség.” „Tulajdon kezünkkel építjük meg a magunk világát. Lenin nevével, a végtelen boldogságba vetett hittel megtízszerezzük erőnket, hogy meghódítsuk a jövőt...”⁴⁶ A repülőgépről látható építkezési terület „csupa szétszórtság, szétdobáltság. De Szerosevszkij tudja, hogy ez még csak a hevenyészett vázlat... Az építkezésből üzem lesz”.⁴⁷ „Kondrat már rég nem hisz az Istenben, hanem a kommunista pártban hisz, amely a felszabadulás, az égszínkéék jövő felé vezet az egész világ dolgozóit.”⁴⁸ „Ellenállhatatlan erővel tört ki belőle a vágy a munka, a küzdelem után... és megértette, hogy ez az élet beteljesülése, amit boldogságnak neveznek.” „Barátaim, nem ígérhetek nektek könnyű és nyugodt életet. Minden erőtöket megfeszítve kell dolgoznotok, sokat kell túrnótok. Biztosíthatlak, ez az igazi élet! Mi, szovjet emberek, nem a nyárspolgár könnyű életére áhítozunk, aki mindig csak a maga élvezetére gondol! Mi a ragyogó jövő érdekében a nehéz és fáradságos életet választjuk.”⁴⁹

A huszonegy év, amelyben ezek a regények keletkeztek, tükrözik a történelmi változásokat is. A *Cement*ben a hazatérő polgárháborús hős, Gleb Csumakov szinte egymagában fog hozzá a Fekete-tenger partján a (fiktív) egykori kapitalista cementgyár szocialista újjáépítéséhez, a lezúlló munkások összefogásához és föllelkesítéséhez, a bürokrácia (részben pártbürokrácia) akadályainak elhárításához. „Mi cementgyártók vagyunk. A cement – szilárd kötőanyag. A cement – mi vagyunk elvtársaim, mi, a munkásosztály.”⁵⁰ Ezenközben magával is meg kell küzdenie, hogy újra – immár az egyenlőség alapján – rendezze időközben öntudatos kommunista funkcionáriussá nevelődő feleségével, Dá-sával való viszonyát.

⁴⁵ Vö. Eric de Gier: Socialist-realist industrial novels in the Leninist and Stalinist Soviet Union in the 1920s and 1930s. In: Uő.: *Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century. The United States, the Soviet Union and Western Europe*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2023, 59–86. Köszönöm Hetényi Zsuzsának, hogy erre a könyvre (és Katerina Clark munkáira) felhívta a figyelmemet, továbbította is nekem e forrásokat, valamint jó tanácsokkal szolgált.

⁴⁶ Fjodor Vasziljevics Gladkov: *Cement* [1925]. Ford. Makai Imre; Kozmosz, Budapest, 1977, 36., 150.

⁴⁷ Valentyin Katajev: *Hajrá!* [1932]. Ford. Határ Győző; Európa, Budapest, 1972, 413. (Eredeti címe, Majakovszkij verse alapján: *Idő, előre!*)

⁴⁸ Mihail Alexandrovics Solohov: *Feltört ugar*. Ford. Makai Imre; Európa, Budapest, 1971, 176. (Első része 1932, második része 1960-ban jelent meg. A korábbi magyar kiadásokban, a második rész megjelenése előtt az első résznek *Új barázdát szánt az eke* a címe.)

⁴⁹ Vaszilij Nyikolajevics Akszajev: *Távol Moszkvától* [1948]. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1951, 371., 471. (A „teljesen átdolgozott új kiadás” Kassai Margit és Benedek Marcell munkája.)

⁵⁰ Gladkov: i. m., 67.

A termelési regényben az ipari központ, a gyár társadalmi és kulturális központtá is válik, s egyben új esztétikai térré.⁵¹ Az első öt éves terv hatalmas magnitogorszki építkezéseiről mesélő Katajev-regény a rohambrigádok munkaversenyéről szól, a versenyszellemet spontánnak állítva be. Nehezen hárítható el az olvasó érzése a szédítő cementöntési tempó hihetetlen számaival látva az egész törekvés roppant öncélúságáról. A sztahanovista mozgalom 1935-ben indult, és az utána keletkező termelési regényekben (például Panfjorov: *Aratás*; Krimov: *A Derbent-tankhajó*) központi szerepe van.⁵²

Azsajev regénye egy szibériai kőolajvezeték építésének hőskölteménye 1941–42-ből, a Nagy Honvédő Háború idején, ahol már a hősiesség, találatekonyság, hihetetlen erőfeszítés, önfeláldozás mind a központi utasítás maradéktalan, kétely nélküli teljesítésének szolgálatában áll.⁵³ A regény szépséghibája, hogy írója tapasztalatai nagy részét fegyencként szerezte, de ez nem akadályozza meg, hogy könyvét öntudatos, szabad munkások egész galériájával népesítse be, és csak a peremén ábrázoljon egy gonoszságában megátalkodott és egy megjavult volt fegyencet. Holott az iparosítás integráns része volt a Gulág szigetvilág ingyen munkaereje. A Sztálin nevét viselő Fehér-tenger–Balti-tenger-csatornát száz-ezer fogoly rabmunkájával építették. A rabtartók dicsőítéséről, a kényszermunka jótékony, átnevelő hatásának propagálásáról írói termelő kollektíva gondoskodott, élén Gorkijjal, s tagjai közt sajnos Sklovszkijjal, Katajevvel, Alekszej Tolsztojjal és másokkal.⁵⁴

A *Cementben* egy, a régi gyárból ittragadt, polgári mérnök átválása segíti a főhőst, a *Hajrában* egy szkeptikus és egy optimista mérnök, a negatív és a pozitív hős párharca zajlik a munkások feje fölött, a *Távol Moszkvától*nak a főhősei az értelmiségiek, a munkaszervező főnök, a főmérnök és helyettese (valamint a párttitkár). „Úgy állnak ott, mint három óriás. Fehér, szíjjal övezett bekecsükben és sisakszerű sapkájukban valóban mesebeli vitézekre emlékeztettek: a magas és izmos Batmanov, az erős, feketeszakállú Beridze és Kovsov, az ifjú erő megtestesítője.”⁵⁵ Egyik regényből sem hiányzik a célzatos és propagandisztikus előítélet, az elsőben a munkásokkal szembeállított „ápolat testű szakemberek”-kel,⁵⁶ a másodikban az elsőgenerációs, írástudatlan parasztokból átnevelkedett munkások közé befészkelődött ádáz kulákfival, a harmadikban a külföldi szaktekintélyek előtt hajbókoló, a három évre tervezett munka egy évre való központi lerövidítése ellen érvelő mérnökkel szemben. Katajevtől tudjuk, hogy a hősök mezítláb jártak dolgozni, s jó munkájuk jutalma gyakran egy pár cipő volt.

A termelési regényekben megjelenik a pártonkívüli bolsevik fontos típusa. Ott van már a *Cementben*, az első termelési regényben, Szergej, az „értelmiségi” személyében, akit ezért – és ez nem teljesen kritikátlan ábrázolás – egy tisztogatás alkalmával kizárnak a pártból (könyvtáros apja lakását és tárgyait kisajátították és apját deportálták). A kizárást a maga „politikai halálának” fogja fel. De lassan megnyugodva az alábbi, a maga nemé-

⁵¹ Vö. Karen A. McCauley: Production Literature and the Industrial Imagination. *The Slavic and East European Journal*, 1998/3, 447.kk. „A XX. század elejétől a gyár fokozatosan olyan tekintélyre tett szert a proletariátus számára, mint a múzeum a burzsoázia számára.” Uo., 449.

⁵² Fjodor Ivanovics Panfjorov: *Aratás* [1937. Eredeti címe *Bruszkai IV.*]. Ford. Makai Imre. Szikra, Budapest, 1950; Jurij Szolomonics Krimov: *A Derbent tankhajó* [1938]. Ford. Márkus Gyula. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1963 [1951, 1954].

⁵³ Vö. Katerina Clark: Working-Class Literature and/or Proletarian Literature. Polemics of the Russian and Soviet Literary Left. In: John Lennon – Magnus Nilsson (szerk.): *Working-Class Literature(s). Historical and International Perspectives*. Stockholm University Press, Stockholm, 2017.

⁵⁴ Vö. Alekszandr Szolzsenyicin: *A Gulág szigetvilág*. Ford. Sente Imre. II. kötet, Európa, Budapest, 1993, 89–118. Vö. továbbá Clark: *Working-Class Literature...*, 18.k.

⁵⁵ Azsajev: i. m., 506.k. A szerző valószínűleg Viktor Vasznyecov XIX. század végi híres festményére, a *Hősökre* utal.

⁵⁶ Gladkov: i. m., 281.

ben rettenetes gondolatmenettel nyugtatja magát: „Hát nem mindegy, hogy mi lesz az apjával? Az élet csálhatatlan érzékkel rostálja meg az embereket, és a kiválogatásnak ez a folyamata elkerülhetetlen. Hol van az ő – Szergej – helye a történelemnek ebben a nagy-nagy munkájában? [...] Dolgozni! Csak dolgozni! Ha hétköznapiak, hát legyenek hétköznapiak. Hiszen a hétköznapiak nem mások, mint a kitartó munkafegyelmre fogott ábrándok. Visszaveszik-e a pártba vagy sem, ez nem lényeges: ez mit sem változtat a sorsán. Dolgoznia kell, csak dolgoznia! Elszakíthatatlan szálak fűzik az egész világhoz, az egész emberiséghez.”⁵⁷ Viszont elszakítható szálak fűzik apjához.

Azsajev regényében két évtizeddel később több pártonkívüli bolsevik is van, akik a történet folyamán rendre belépnek a Pártba. Noha a munkához a gyanakvó éberség is hozzátartozik, de a regény azt sugallja, hogy a Szovjetunióban már a szovjetemberek dominálnak, akik között a kiválóak mellett lehetnek tévedékenyebbek, gyarlóbbak, de szándékos gonosztevők, szabotőrök, bomlasztók, gyáva frontkerülő, tehát nem szovjetemberek nagyon kevesen. A regény alakjainak nagy panorámájában, ha jól számolom, csak négy ilyen találtatik. Még a maradi mérnök és a korábbi munkavezető is elismeri tévedését, és korábbi intrikái után jó útra tér. Nem így egy hosszú termelési regényfolyam 1937-ben, a Nagy Terror egyik – a forradalom saját gyermekeit, a hadsereg vezetőit stb. megsemmisítő – csúcspontján megjelent utolsó kötete, az *Aratás*, Fjodor Ivanovics Panfjorov műve, amelyben lelepleződik egy trockista–zinovjevista–buharinista (!) komplot. Az éhínségről s a tömegével hulló emberekről is szó esik, mint az összeesküvők és a kulákok bűnéről.⁵⁸

A természet a termelési regényekben általában csak munkatárgy, illetve legyőzendő ellenfél. Panfjorov egyik alakja megjegyzi, hogy a hegyeknek senki sem veszi hasznát, mert nem lehet rajtuk szántani-vetni.⁵⁹ A fiatal és heves Kovsov csak a leigázandó ellenlábast látja az őserdőben és a folyóban, de az érett és művészi hajlamú Batmanov a szépséget is. A felsőbbbségnél azonban megint megjelenik az előző gondolat: valaki a legfőbb helyi vezetők közül mondja, hogy a múlt században egy író úgy vélte, „hogy a Tajszin sziget északi részét sohasem hódíthatják meg az emberek... vagyis, hogy ez a sziget a földgömb egy értéktelen foltja”.⁶⁰ A nagy kivétel, mint néhány más tekintetben is, Solohov *Feltört ugarja*, csodálatos természeti képeivel és tájleírásaival.

Solohov regénye azért is érdekes, mert első és második részének megjelenése között huszonnyolc év telt el (1932–1960), s az utóbbi már a termelési irodalom kötelezettsége után íródott. Feltűnő is antiidillikus törekvése: a regény végén a leleplezett kozák fehér-gárdista összeesküvés áldozatává válik a főhős, Davidov, egykori matróz, a Putyilov-gyár munkása, annak a 25 000 ipari munkásnak egyike, aki a kolhozosítást vezette szerte az országban az első ötéves terv idején.

Miképpen jelenhet meg az idill a termelési regény világában, amely a polgárháborútól az Első Ötéves Terven keresztül a Nagy Honvédő Háborúig, Lenintől Sztálinig (akire sűrűn hull a dicsfény a *Távol Moszkvától* lapjain)⁶¹ csupa történelmi eseményt tárgyal (és hamisít meg)? A válasz a ritualizált *perspektívában* keresendő, amelyet a kommunista irodalomkritika mindig hiányolt a polgári irodalomban. Ez a perspektíva a marxi fogalom, „az előtörténet vége”, amely egyben a történelem vége is, a „jó vég”, amely éppen elkép-

⁵⁷ Uo., 298.

⁵⁸ A Nagy Tisztogatásnak nagy írók, Iszaak Babel, Borisz Pilnyak is áldozatul estek. Pilnyak maga is írt termelési regényt (*A Volga a Kaszpi-tengerbe folyik*, 1931), amit csak hírből ismerek.

⁵⁹ Vö. Panfjorov: i. m., 151.

⁶⁰ Azsajev: i. m., 518.

⁶¹ Panfjorov regényében a főhősöket személyesen igazítja el a jóságos és bölcs Sztálin, akinek szavai bujtattott idézetek vegyülnek (például az Antaeus-hasonlat a bolsevikokra). Panfjorov: i. m., 16–25.

zelhetetlensége miatt banalizálódik utópisztikus idillé, *happy enddé*.⁶² Ez minden termelési regény elérendő célja, vagy akár távolba merülő reménye, amelyet a hipermotivált munkások aszketikus munka-hőstetteikkel jelenítenek meg a kötelező optimizmus szellemében.⁶³ Déry Tibor *A befejezetlen mondat*ban elképzelt egy proletár író, aki a börtönben mozgalmi regényt ír. „[N]aiv mítoszteremtő erejével benépesítette a magyar mozgalmat hat láb magas, vállas, stramm fiúkkal és csengő hangú, nagy mellű szép lányokkal, akik halálmegvető bátorsággal és naivitással mozogtak Angyalföld, Újpest, Pestszenterzsébet és Csepel idillikus harcoktól gőzölgő berkeiben.”⁶⁴ A Szovjetunió – majd a II. világháború után a szovjet befolyás alá kerülő szocialista országok – munkásait a proletárdiktatúra ideológiája „korunk hőségé” stilizálta, szinte egy új vérségi arisztokráciává. Az egyetemi felvételik is így szelektáltak. „[O]rszágunkban nagy megtiszteltetés, ha elmondhatja valaki magáról: »Vérbeli munkás vagyok!« Ez azt jelenti: az ország gazdájának, a munkásszótálynak fia vagyok, minden út nyitva előttem, bármilyen hivatást választhatok magamnak. A nagy szabadságnak ez az érzése már önmagában is arra készíti, hogy figyelemmel, érdeklődéssel tekintsen atyja és anyja hivatására, tiszteletet érezzen e foglalkozás iránt, és kedve legyen tovább folytatni ezt a hivatást” – írta a korántsem vérbeli munkás, hanem nagy műveltségű, polgári származású Marietta Saginyan, maga is (a húszas évek avantgardista kísérletei, majd Lenin-regények, Goethe-könyv mellett) termelési regényíró (*Hydrocentrál*, 1932) és termelési riporter – minden jel szerint a sztálini korszak emlékezetes, bonyolult figurája.⁶⁵

A termelési regényben meg van különböztetve a közélet (a munka, a munkaszervezés, a politikai munka, a párttagság) és a magánélet. Az utóbbi teljesen alárendelődik az előbbinek. „A gép iránti vágy erősebb a szerelmi váagnál...”⁶⁶ A *Cement*ben meghal Gleb és Dása kislánya, nem utolsósorban anyja közéleti felelősségével járó magánéleti felelőtlensége miatt. Pártmunkája érdekében egy nyomorúságos nevelőintézetbe adta kislányát, amelynek élelmezését nem tudták megoldani. Mindazonáltal a gyászt és az önvádat a közéleti lelkesedés korlátozza. A *Távol Moszkvában* lapjain Batmanov kislánya hal meg, munkások pusztulnak el az erőltetett munkaharcban, Kovsov fiatal feleségéről úgy tudják, hogy elesett a fronton, de a mély gyász nem bonthatja meg a munkafegyelmet, az érzelmeket leplezni kell, és a munka áldozata a „kommunista aszketizmus” szellemében elsődleges. Mindazonáltal a családi idill perspektívája sem maradhat el: a *Cement*ben nemcsak a gyárat építik föl, hanem Dása is visszatér Glebhez, a *Hajrában* Marguliesz mérnök megtalálja a boldogságot a propagandista és a munkaversenyt serkentő karikaturista

⁶² Ld. Eduard Bernstein mély kritikáját a forradalom „előtt” és „után” közötti szakadékról, s ebből következő híres reformista mondását: „Amit mindközönségesen a szocializmus végcéljának neveznek, számomra semmi – a mozgalom minden.” Eduard Bernstein: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* [1899]. <https://www.marxists.org/deutsch/referenz/bernstein/1899/voraus/schluss.html>

⁶³ Ld. ehhez „The Stalinist Novel as Pastoral” című alfejezetet. Katerina Clark: *The Soviet Novel. History as Ritual*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1981, 106–113. Clark itt Empson ötletét próbálta hasznosítani.

⁶⁴ Déry Tibor: *A befejezetlen mondat* [1933–34, megjelent 1947-ben]. Szépirodalmi, Budapest, 1980, 176. Idézi Szolláth Dávid kitűnő könyvében: *A kommunista aszketizmus esztétikája*. Balassi, Budapest, 2011, 127.

⁶⁵ Marietta Saginyan: *Korunk hőse*. Ford. Bakos Ferenc. In: Uő.: *Az öt éves terv útjain*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1951, 195. Saginyan 1929-ben a *Lityerturnaja Gazetában* megtámadta a *Cementet*, mondván, hogy a spontán gyárrekonstrukcióval a regény anarchista módon magát a központi tervezést bírálja. Vö. Katerina Clark: *Little Heroes and Big Deeds. Literature Responds to the First Five-Year Plan*. In: Sheila Fitzpatrick (szerk.): *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931*. Indiana University Press, Bloomington, 1978.

⁶⁶ Gladkov: i. m., 120.

lánnyal, Azsajev regényében Beridze főmérnök nagy szerelme bontakozik ki a hős komzsolista híradós mérnökkel, Tánya Vaszilcsenkóval, remény van arra, hogy Batmanov frigye rendbe jön, a párttitkár jó házasságban él, Kovsov pedig a baljós hír után mégis visszakapja imádott ifjú feleségét.

A termelési regények, riportok, filmek és termelési tárgyú képzőművészeti alkotások a II. világháború után szovjet mintára elterjedtek azokban az országokban, amelyek a szovjet érdekszférába kerültek és a szocializmust építették (egypártrendszer, proletárdiktatúra, terror). Ipari, gyári munkatárgyú regények korábban is születtek, de termelési regények csak ott, ahol a hatalom – ideológiája szerint – proletárdiktatúra volt. Így Magyarországon is.⁶⁷ Ám kevésbé ezek az érdekesek (hiszen apologetikus ideáltípusaik ott voltak a szovjet irodalomban, s ezek a magyarokkal egy időben fürge fordításokban zömmel megjelentek nálunk is), hanem a műfaj szatírájatekai két évtizeddel később, a hetvenes években.⁶⁸ Hiába adták ugyanis át e műveket szovjet társaikkal együtt nem sokkal megjelenésük után az egerek rágcsáló bírálatainak, s szerzőik többsége hiába akarta akkor látni őket, amikor a háta közepét, a termelési művek konvenciója fennmaradt a kulturális emlékezetben, s ezért a szatíra, a paródia céljából néha elegendő volt csak újra megjeleníteni az új kontextusban.

*

Lakner László 1972-es, *Gyapotszedők Kazahsztánban* című munkája kettős mű. A nagyobb vásznon az *Ogonyok* című szovjet hetilap egy 1972. decemberi számából vett színes fénykép felnagyított, hiperrealista megfestése látható, a kisebbiken a lap impresszuma.⁶⁹ Az eredeti kép még mindig a jellegzetes termelési fotó, amelyen a fehér gyapothalmok között pihenő, kissé katonás ellenzős bőrsapkás, de színes inges, mosolygó fiatal kazah férfiak láthatók, akik immár nem Sztálin elvtársnak köszönik a boldog életet, a napfényes munkát, a nemzetiségi békét. Laknert ezekben az években nemcsak ezen a pompás képen foglalkoztatta a hurraóptimista termelésnek és ünneplésének idillje, hanem egy konceptuális fotósorozaton is, amelyen a Képzőművészeti Főiskola egykori modellje, Károly –

⁶⁷ Noha a tematikusan is forszírozott szocialista realizmus korszaka a Szovjetunió majd' három évtizedével szemben nálunk alig több mint egy fél évtized volt, mégis egész csinos listát lehet összeállítani többé-kevésbé tematikus termelési művek íróiból: Barabás Tibor, Cseres Tibor, Galgóczi Erzsébet, Gergely Márta, Gergely Sándor, Hámos György, Karinthy Ferenc, Mándi Éva, Mesterházi Lajos, Örkény István, Sarkadi Imre, Soós Magda, Sótér István, Szeberényi Lehel, Tardos Tibor, Urbán Ernő és így tovább.

⁶⁸ Az orosz irodalomban is végbement a termelési regények kritikai recepciója, de erről kellő ismeretek híján nem írhatok. Vaszilij Grosszman (1905–1964), aki maga is írt termelési regényt (*Sztyepan Kolcsugin*, 1937–1940), jelentős művében, az *Élet és sorsban* (első változat: 1954, könyvformában 1980-ban jelent meg Svájcban, majd 1988-ban Oroszországban) „a termelési regény módszereit alkalmazza a haláltáborok pontos leírásában, ahol a termelés ellentéte folyik. Evvel hátborzongató negatív travesztiát valósít meg, amelyben nemcsak a szocialista realizmus nemlétező irányzatának mégiscsak létező műfaját számolja fel, hanem a Ráció bukását is megfogalmazza azzal, ahogy részletesen ábrázolja az ember gépesített megsemmisítésének szervezett-ségét.” Hetényi Zsuzsa: „Míről is szólnak azok a könyvek?” *Értelmezési kulcsok az irodalomelmzéshez a 20. századi orosz próza szövegmintáin*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2020, 318. A képzőművészeti példa, amit ismerek, Vitalij Komar és Alexander Melamid „nosztalgikus” szocialista realizmusa, például a *Mi a teendő?* című 1982–83-as olajfestménye. Ld. Julia Tulovsky (kurátor): *Komar and Melamid. A Lesson in History*. Zimmerli Art Museum, Rutgers. Hirmer, München, 2023, 51.

⁶⁹ Olaj, vászon, 190x140 cm; szita, akril, vászon 60x60 cm. <https://www.ludwigmuseum.hu/mutargy/gyapotszedok-kazahsztanban> Az *Ogonyok* eredeti címlapját ld. https://www.ozon.ru/product/zhurnal-ogonek-vypusk-49-dekabr-1972-god-900979423/?oos_search=false

aki számos termelési festmény-diplomamunkán szerepelt az ötvenes évek első felében – „a május elsejei ünnepségekre készülő munkásként jelenik meg – hol zászlóval, hol szájharmonikával, hol a párttitkárral kezét fogva”.⁷⁰ A diplomamunkák alkotói közül nem kevesen (például Konok Tamás) már akkor is kényszernek érezték a kötelező témát, húsz évvel később pedig minden kétséget kizárt annak alsága. Mégis, a hatalom a „hibák” ellenére fenntartotta az ideológiai kontinuitást, és a Kádár-kornak ez a soha föl nem oldódó kognitív disszonanciája alapozta meg e paródiák társadalomkritikai tartalmát.⁷¹

Az *Állami áruház* című zenés vígjátékot 1952-ben mutatták be az Operettszínházban, majd hamarosan filmet is készítettek belőle.⁷² Legsikeresebb példája volt a termelési operett meghonosításának (*Aranycsillag*, 1950; *Boci-boci tarka*, 1953). A filmnek hat és fél millió nézője volt.⁷³ Témája nem a szokásos ipari építkezés, gyári munka, tévesztés, kuláktalanítás, hanem a szocialista kereskedelem volt, de a tartalma ezen a területen is a munkaverseny, a szabotázs (rémhírterjesztés, feketézés) elleni küzdelem, az osztályharc, az ingadozók megnyerése, az ellenség legyőzése, s a boldog vég idillje, a boldog munka és boldog szerelmi házasság volt. Már az eredeti művet is kikezdte – mint a termelési alkotásokat nemritkán – „a realizmus diadala”: ha nem lett volna hiánygazdaság, nem lett volna felvásárlási pánik sem, ha nem lett volna protekcionizmus, nem vették volna biztosra a munkatársak, hogy a főszereplő bonviván elvágta a karrierjét, mivel az utolsó kabátot nem a minisztériumi osztályvezetőnőnek, hanem az előbb érkező proli lánynak adta el.⁷⁴

Negyed évszázad múltán, 1976-ban Ascher Tamás rendezésében újra bemutatták Kaposváron. A paródiát nem a változatlan színrevitel biztosította. Keverte a színdarab és a film szövegét, a rendezés pedig megváltoztatta az arányokat és irányokat. Nemcsak a komikus hármas (a táncoskomikus Dániel, a szomorú bohóc Klinkó és Boriska, a szubrett) gondoskodott a mulatságról, hanem a főhős szerelmespár végtelenül komolyan vett jövőáhitata is, és a primadonna – kishitű botlása után – megszilárdult bizalma a Pártban. A minisztériumi elvtársnő egyszerre királyi hírnök és néptribun szerepe teljesen ironikus-sá vált. Az eredetiben nem szereplő módon tette explicitté az ávéhások jelenlétét és az

⁷⁰ Egy munkásember életéből. Készülődés a május 1-ei felvonulásra (Károly) [1972–73]. Fehér Dávid: *Avantgarde-Arrièregarde. Történetiség, képesség, referencialitás Lakner László művészetében*. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest, 2018, 316. A tanulmány közölte Lakner kísérő szövegét, amelynek egy részét én is idézem: „Az új beállítások egy új kor szelét hozták, s Károlyt ez új szerephez juttatta. Versengtek érte a művészek, az esti rajzkörök, az akadémiai professzorok: akadémiai főfoglalkozását (a növendékek modelljeként) alig győzte ellátni.

Ő volt a leghitelesebb

a.) munkás a 30-as évekből, aki táskában röplapokkal lép ki az illegális nyomdából.

b.) zászlóvivő a tüntetők élén („Május 1-je”, „November 7-e”, és „Az 1930-as munkássztrájk” című kompozíciókban).

c.) bányász, aki sztahanovista diplomát vesz át a kormány elnökétől.

d.) fogságból hazatért katona, aki családjá körében szájharmonikán játszik.

e.) tsz-elnök, aki a ma harcaiból, nélkülözéseiből a szebb jövő, a kommunista holnap felé mutat.

f.) öreg esztergályos, aki szakszervezeti üdülőben barátaival sakkozik stb.” Uo., 317.

⁷¹ Miközben az olyan művek, amelyek azt sugallták, hogy a „hibákat” kijavították, és nevetve lehet megválni a koncepciók perek tragédiáitól – Bacsó Péter *A tanú* című filmje [1969] –, akkor is apologetikusok voltak, ha történetesen betiltották őket.

⁷² Barabás Tibor – Gádor Béla: *Állami áruház. Zenés vígjáték 3 felvonásban, 5 képben*. Zene: Kerekes János; versek: Darvas Szilárd. Népszava, Budapest, 1954. A filmet Gertler Viktor rendezte.

⁷³ Vö. Kiss Gabriella: Az állam áruháza. In: Jákfalvi Magdolna – Kékesi Kun Árpád (szerk.): *SzocOper. Az operett újjáépítése 1949–1956 között*. Rózsavölgyi és Társa – Theatron Műhely Alapítvány, Budapest, 2021, 214.

⁷⁴ Hasonló következtetésre jut Bujdosó Dezső: Az *Állami áruház* című film ideológiája. In: Regös János (szerk.): *„Állami áruház”. Egy téma több arca. Tanulmányok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986. 141–147.

ellenség letartóztatását (a tapsrend alatt végig baljósan figyelik a közönséget), sőt a Duna-parti csónakház jelenetében „egy kapatosan bóklászó csavargót durván összever, meg-rugdos egy víkendhez vetközött rendőr”.⁷⁵ A tömegjelenetek eksztatikus örömnünepből a munka hadának dobogó – már-már fenyegető – lépésébe fordultak. A rendezői változtatásokat szolgálta Pauer Gyula díszlete, aranyozott Sztálin-, Rákosi-, Lenin-mellszobraival és festményeivel, fotóival, jelszavaival, az ávéhások begördülő Pobjedájával, a „mily gyönyörű ez a város” panorámájával, egy hatalmas, polisztirol habból készült munkásoköl = vasököl színi megjelenítésével, nem feledkezve meg arról, hogy a korabeli lózung szerint a munkásosztály ökle az államvédelem. Egyedül a nagy sláger, Glauziusz bácsi dala maradt változatlan (bár az ismétléskor az unoka poszterméretű fényképével): a szentimentális ott önmagától fordult komikusba.

Az operettbíráló Karl Kraus óta elterjedt módja a hülyeség kritikája vagy apoteózisa. Az 1948 és 1953 közötti nagy magyar operett-alkalmazkodási és átmentési program átpolitizálta ezt az apolitikus szórakoztató műfajt.⁷⁶ Ennek legfőbb manipulatív következménye lett „a közélet és magánélet, az ünnepi és mindennapi élet egysége”.⁷⁷ Az operett-kritikus operettfelújítások ezekben az esetekben nemcsak az idiotizmust mutathatták föl, hanem politikai kritikát is gyakorolhattak remek előadásaikban.

*

Esterházy Péter *Termelési regény – kisszregény* [1979] című könyve megszüntette a közélet és magánélet egységét, visszavette és elkülönítette a magánéletet mint az idill kizárólagos területét. Szempontunkból közömbös, hogy a privát és a publikus elválaszthatósága valójában jóval komplikáltabb, és egymásba hatolásuk Esterházy anyagán is kimutatható. A sokrétegű paródiának ez az ága nyilvánvalóan a kádári alku figurázta ki, a helyet, ahol vagyunk, a magánéleti szabadság (és szerény jólét) növekedésének kínálatát a közéleti tilalmak rendszerének konszenzuális fenntartásával. Ez az alku évtizedes gyakorlatában plasztikus-sá tette, hogy hol és miképp vonhatók meg a köz- és a magánélet határai.

A könyv két részből áll, a termelési regényből, s azokból a fikatív vagy valóságos kommentárokból, amelyekre jegyzetszámok utalnak, s feltárják az első rész írójának magánéletét, önálló szöveggként olvashatók, s terjedelmük a „főrész” több mint két és félszerese.

Maga a termelési regény egy közelebbről meg nem határozott, sőt szándékosan szétfelé határozott szocialista üzem életéről szól, amelynek munkásai többnyire számítástechnikusok (olyiknak már a felmenői is azok voltak, s gyermekeikből is számítástechnikusokat akarnak csinálni); alaposan elrajzolt, karikatursztikus-sematikus figurák, az utolsó fejezetben érintkezve a termelési daljáték műfajával, hiszen a „felszabadult, hazáját építő nép megtanult és szeret énekelni”.⁷⁸ Nehezen vitatható, hogy az első rész szervező közepének a mintája, ahonnan a szöveg sokfelé elrugaszkodik, a termelési regény, de jelenlegi ismereteink szerint a műfaji előzmények közül csak az igazolható, hogy Esterházy olvasta Azsajev *Távol Moszkvátólját*.⁷⁹

⁷⁵ B. Vörös Gabriella: Tükör a tükörben. Az *Állami Áruház* két feldolgozása és a nézők. In: Regös János (szerk.): i. m., 175.

⁷⁶ Az 1954-es *Csárdáskirálynő*-reprízben már nyoma sem volt a „párttörténeti operettnak”, vagy bármilyen politikai kritikának. Vö. Bán Zoltán [András]: A hivatal védte ízléstelenség. A magyar operett útja 1948-tól 1953-ig. *Mozgó Világ*, 1980/6, 42–52.

⁷⁷ Bán Zoltán [András] – Szemere Anna: Állami áruház. *Medvetánc*, 1984/4–1985/1, 80.

⁷⁸ Esterházy Péter: *Termelési regény (kisszregény)*. Magvető, Budapest, 1979, 89.

⁷⁹ Bónus Tibornak, a készülő kritikai kiadás szerkesztőjének köszönettel vett szíves levélbeli közlése.

A dolgozók jellemzésével már az első oldalakon találkozunk. „Megfontoltan elfordulunk az ablaktól: humánusak vagyunk, osztályharcosak vagyunk, öntudatosak vagyunk, a nap minden percében gondolunk a fogyasztók igényeire, a népgazdaság igényeire, a devizamérlegre és a KGST-re, a nemzetközi szocializmus problémáira és eredményeire, a hatékonyságot ösztönző törekvésekre és ezzel mintegy szemben a munkások érdekeire, és külön kell gondolnunk »a munkások érdekeire«, gondolunk a vállalati nyereségre és nem vagyunk nyereségcentrikusak, gondolunk a presztízsünkre, a hiúságunkra, önmegvalósítási törekvéseinkre, a szerepre, amit játszunk, amit kiválasztunk és ami minket kiválaszt, oh és gondolunk a területi pártvezetőségre, reájuk mindenképpen gondolunk, és gondolunk mindazon társadalmi rétegeknek, csoportoknak, szervezeteknek a hatására, melyekből származunk, melyeknek tagja vagyunk, melyekbe bejutni szeretnénk vagy melyeknek véleményét fontosnak tudni hinnünk érdemes, és utoljára, de nem utolsósorban, gondolunk arra is, hogy a láncengersizelésnél az azonos termékek egyforma gépre kerüljenek, miáltal – itt a belépő, rémült arcú titkárnőre pillantunk – a fűzési idő, a láncfonalaknak a nyüstön és a lamellákon való átvezetése, csökken.”⁸⁰ Ám ily eszményi körülmények sem mentesek a hibáktól, s így lehet helye a „hoes”-nek („ejtsd: hős; jelentése: hős”⁸¹), Tomcsányi Imrének és az igazság győzelmének. A harc egy újító tanulmány elfektetése vagy megvalósítása körül zajlik.

Nemcsak a komoly, hithű, a szocializmust apologizáló szavakban tombol az irónia, hanem az egész termelési regény, a termelési folyamat hatalmas karnevállá, retorikai kavalkáddá válik. A vezérigazgató hármassiker, az osztályvezető, Gregory Peck nevű, 5 centiméter. A munkahelyi viták és intrikák áttűnnek a gaz török ostromává. A fontos üzenetet hozó postagalambot vadászsólyom fenyegeti. A gazdasági tanácsadók (aranyhörcsögök) a „Ha én főnök lennék” kezdetű bravúrduettel töltik ki az V. fejezetet. (Innen származik a mára agyonnyűtt „bizonyos szint felett” kezdetű gnóma.) Az üzembe beoldalog gróf Apponyi Albert, majd a könyv olvasóit időcsapdán keresztül átszállítja a mikszáthi Magyarország mikszáthi Parlamentjébe, ahol a szubsztanciális magyar műfaj, a semmire sem kötelező anekdot, a cinikus bonmot uralog. Aztán az országgyűlési szócséplés hirtelen jelenkori termelési értekezletté vedlik át, Tisza Kálmán szónoklata Rákosi Mátyásévá: „Elolvastam Bortkevicznek, a Sztálin-díjas ifjúmunkás gyorsvágó vasesztergályosnak történetét. Amikor az ő gyárukba új esztergapad érkezett, a fiatal munkások csillogó szemmel állták körül és úgy nézték, mint a művész az új hangszert, amelyből új hangokat és új dalamokat fog kicsalni... Mikor Bortkevics első gyorsvágási sikereit elérte, rögtön segítségére jöttek gyárának legjobb mérnökei. Segítettek neki megállapítani, hogy milyen szög alatt állítsa be a kést, tanácsokat adtak a köszöriülésre, kikeresték számára a megfelelő szakirodalmat, bevonták a tanácskozásba a leningrádi műegyetem tanárait. Ők maguk is tanulnak tőle.”⁸² Továbbá papír-ár önti el a bányává transzmutilódó irodát, az elvtársak életveszélybe kerülnek. A veszedelem rókavadászatba úszik át, de még időben visszatérünk, hogy tanúi legyünk a papírok apadásának s a hős életmentő hőstettének, aki időközben megtalálja a választottját, de hősi halált is hal, miután a kontyos ellennel vívott csetepatéban már elvesztette (majd visszanyerte?) félszemét. „[R]jeméljük, Tomcsányi barátunk új helyzetében megállja a helyét is.”⁸³

⁸⁰ Esterházy: i. m., 8.

⁸¹ Uo., 11.

⁸² Uo., 83. Idézet. Ld. Rákosi Mátyás: A sztahanovista mozgalom az egész szocializmust építő dolgozó nép mozgalma. In: Uő.: *A békéért és a szocializmus építéséért*. Szikra, Budapest, 1951.

⁸³ Esterházy: i. m., 123. Talán az „új helyzetében is megállja a helyét” változata. A könyv egy értelmezési szempontból döntő helyén, hasonló – bár a beszélő nyelvét is jellemezhető – változtatás történik: „Várjál csak. Nem is az, hogy nem értettem, Pepe, persze nem értettem is, hanem, hogy magamat nem értettem.” Uo., 423.

Itt az idill – ha megjelenik – csakis *mock-idyll*, travesztia lehet. „Megládd, Marilyn, majd a kedves édesanyám mellett, a szeretet légkörében, mellyel a család körülvesz, a szakmai dicsőség és hírnév légkörében, melyet a falra függesztett oklevelek, szocialista-brigád kitüntetések garmadája, valamint boldogult apám mártír-igazolványa mutat, megládd boldog leszel. Ez az élet: szép.”⁸⁴ A „létező” szocializmust direktben éltető mondatokat a hatalom képviselői soha nem vonták vissza, de a könyv megjelenése idején már nem is hangoztatták ünnepi szónoklatokon kívül. Irodalomtörténeti ténynek tűnik, hogy parodisztikus újrhangoztatásuk végleges visszavételüket, elkomolytalanításukat jelentette.

De miképp áll a helyzet a magánéleti részben? A regényben nemcsak a „grammatikai tér”, hanem a referenciális tér is működik, azaz erős és föltárássra méltó realista vonatkozásai vannak,⁸⁵ amelyek harsány közéleti paródiával állítják szembe mindazt, ami az életben privátnak tekinthető, és mint ilyen, védhető. A szövegek önreflexív és reflexív, önmagukra, illetve egymásra utalása állandóan ezzel a mimetikus döntéssel játszik, váltakozik.

Ez a játék mindjárt az író történelmi nevével elkezdődik. Hőse a szerző, Esterházy Péter, a mester, akinek szavait – merő ironia – E. P. (Johann Peter Eckermann) jegyzi le; Goethére utal (s némiképp *A Mester és Margaritára*, mely akkor már egy évtizede ismeretes volt magyarul). Az „író” dialogikusan megkettőződik. Ha volna ilyen poétikai kategória, az üdítő szemtelenség szervezi a művet az alapötlettől a kivitelezés részleteiig. Ez azt jelenti, hogy az író az uralkodó cenzurális és más konszenzusok tudatában rúgja fel azokat, s nemcsak politikai értelemben, hanem a regény mibenlétéről szóló közfelfogás, a magánélet intimitása, s olykor – mindannyiszor önironikusan jelezve – az ízlés értelmében is. E gesztusoknak nem tulajdonít jelentőséget, tehát nem „küzd” a cenzúra és a közfelfogás ellen („Dehát a mester se bátor, se nem-bátor nem akart lenni”⁸⁶), hanem magától értetődő könnyedséggel él velük, illetve él vele a szöveg. Az alaphangulatot ebben a tekintetben a fesztelenség, a nemtörődömség, a *nonchalance* jellemzi.

Ha a magánélet köreit hierarchikus sorrendbe állítjuk, akkor az első helyen a nukleáris család áll; feleség, gyerekek. A következő az írói munka, a tradíció (Mikszáth, Joyce), ars poetica sorozatok, a mű készülésének (az „önmagát író regénynek”), az irodalom intézményeinek (kiadónak, folyóiratoknak, előadókörutaknak), személyes irodalmi kapcsolatoknak, s kis – de fontos – részben egy-egy befogadási tapasztalatnak a mozzanatai. A harmadik a nagycsalád; szülők, testvérek, távolabbi rokonok, a gyermekkor emlékei. A negyedik a családi-történelmi emlékezet, elsősorban a kitelepítés, és utalások formájában az arisztokrata, grófi múlt, s ehhez illeszkedő képzelgés (a „szegről-végről rokon” angol királynő légyfogásra oktatása). Az ötödik a katolikus hit és rítusai. (Mélyértelmű – egy könyvben, amely egyáltalán nem akar mélyértelmű lenni –, hogy a vallás, mint ez általános a modern világban, a magánélet részeként jelenik meg. Ugyanakkor a legfontosabb metafizikai tartalom, az ismeretlen félkegyelmű fiúval való kirobbanó együttérzés a misén – „Kicsi öcsém, kicsi öcsém, kicsi öcsém”⁸⁷ –, ebben a keretben jelenik meg.) Végül az utolsó a „hobbi”, az amatőr labdarúgás. Ez tölti ki a második rész legtöbb lapját; a versengés éles helyzetében modellezi a legszélesebb értelemben vett privát emberi kapcsolatokat.

Három morális súlypont van a magánéleti részben, amely bizonyos mértékig kivonja magát a szövegjáték ironikus stilizációjából, ahol „kicsit fakóbb az esterházy ironia”,⁸⁸ s

⁸⁴ Uo., 93.

⁸⁵ Ld. Balassa Péter egykorú jelentős elemzései mellett most Reichert Gábor: A Termelési-regény és a realista hagyomány. *Új Forrás*, 2018/3, 30–39.

⁸⁶ Esterházy: i. m., 307.

⁸⁷ Uo., 193.

⁸⁸ Uo., 305.

kicsit nagyobb a mimetikus elkötelezettség. Az első kettő munkaerkölcsi. Az egyik maximuma ez lehetne: csak munkáért fogadunk el pénzt. A mester visszautasít egy előnyös, semmilyen munkakötelezettséggel nem járó NB III-as futballista állást. A másik ellenmaximuma a Mikszáth Kálmánnak tulajdonított mondat: „A szó nem tör csontot”.⁸⁹ Ezzel szemben áll a radikális érzékenység a szóval való cinikus visszaélésre. „Jóllakottan üdegelni és hazudni, barátom, a legrosszabb verzió.”⁹⁰ Figyelemre méltó a mikszáthi anekdotizmus elsajátítása és kritikája. A különös és jelentőségelteljes események elbeszélése átfordul a mindennapi, polifonikus, alogikus, jelentéktelen anekdotizmusba, az anekdota travesztijába. A harmadik család-, házasság- vagy ha tetszik szexuálerkölcsi, monogámia-maxima. „Így hát csendesen azt mondta a kocsma-bejáróban. »Én feleség-párti vagyok.« »Na nem kell ez a rossz duma« – mondta a Beállós. »Ez van, haver« – mondotta ő szerényen.”⁹¹

A szükségképp parciális, de nem korlátlan, másrészt viszont perspektívájában nem is belátható értelmezési lehetőségek közül az idillel foglalkozom, mert meggyőződésem, hogy rendkívüli jelentősége van a műben.⁹² Természetesen nem várhatjuk el az idill minden katalogizált jellemzőjét. A külső természetnek például szinte semmi szerepe nincs a *Termelési regény*ben, mint ahogy a város-vidék ellentétnek sem. A házias, családi élet kis közösségének, az általános jóindulatnak és emberszeretetnek, a „bearanyozott mindennapoknak”, az egyszerű erényeknek, az antiheroizmusnak, a morál és a lelkiakat harmóniájának, a költészet gyakorlásának annál inkább.

Az alábbi rész a könyv csúcspontjának tekinthető: „Ő meghatódottan nézett körül, a lányka trónolt, Frau Gitti édesdeden szuszogott. »Tudja, barátom, ekkor odaléptem az ablakhoz, nekinyomtam a homlokomat az üveghez, nyomot hagytam, és az jutott az eszembe, hogy emlékeztek majd mindig erre az időre, merthogy ekkor... – szemérmes harakolással téblábolt picikét – ... ekkor boldog voltam.« Hej!”⁹³ [A három pontok nem szövegkihagyást jelölnek.] Az utolsó egyszavas mondat nyilvánvalóan a könyv alaphangjának megfelelően ironikus keretbe helyezi a megelőző vallomást, de ez itt nem húzd meg-ereszd meg típusú visszavonás és a visszavonás visszavonása, hanem fölerősítés. Világossá válik, hogy minden, a nukleáris családot megidéző szöveg – perpatvaraival, évvődéseivel, amelyek fölött azért mindig a házibéke napja sugárzik – ezt előlegezi meg, s megfordítva, minden ilyen szöveget utólag ez világít meg. A szenvedélynek egy bizonyos erkölcsi fékezettsége van. Továbbá az a fogás is jelentős, hogy a szöveg a jelenről, előrevetítve a jövőbe, mint múltból beszél. Olyan egzisztenciális tudást közvetít ez az időmúlásról (az ifjúság elmúlásáról) és a boldogság pillanatkarakteréről, amelynek ritkán van nyoma ebben az antimelankolikus könyvben. (Később az elmúló idill, az elmúló ifjúság melankolikus kioldozása lesz a *Függő*.)

1980-ban a regényről írott kritikámban így vontam meg morálját: „olyan világban élsz, »kelet-európai Faust«, amelyben alig tehetsz valamit boldogságodért. Nem akarhatod, nem artikulálhatod szükségleteidet, nem tervezheted meg, és nem küzdhetsz érte. Ha sze-

⁸⁹ Uo., 306.

⁹⁰ Uo. Vö. a VI. fejezet e részével: „És az egész Ház apraja-nagyja, mind jól tudja, hogy hazugság... de azért megszavazta. És nem pirult el senki... senki. Mit tehetünk? Tegyük le a tollat.” Uo., 78.

⁹¹ Uo., 441.

⁹² A regény újabban egyre növekvő irodalma, amennyire be tudom látni, nem foglalkozik ezzel a szemponttal. Noha áttekintettem, és okultam belőle, nem tartom feladatommak szemlészését. A gondolat sajátos módon egy regényben jelenik meg, az egyik szereplő olvasmányélményeképpen, aki éppen egy „püspöklila borítóú regényt” olvas: „nemcsak ábrázolható, hanem ezek szerint létezik is a családi idill”. Závada Pál: *A fényképész utókora*. Magvető, Budapest, 2018, 328.

⁹³ Esterházy: i. m., 413.

rencséd van, boldog leszel, ha nem, boldogtalan”.⁹⁴ Mai értelmezésem szerint az idillt mint adottságot, mint a történelemből kizárt, mozdulatlan, egyszerre időtlen és pillanatkarakterű helyzetet jellemeztem. A *Termelési regény* sokféleképpen idézi fel a történelmet, az emlékezet történetiségétől a közélet történetiségéig, de eszménye – legalábbis az adott „társági” történelmi körülmények és tapasztalatok között, amelyeknek történeti jellegzetességét az adja, hogy „buzerál a felsőbbbség”⁹⁵ – a történelemtől való távolságtartás, amelyben az ember csak irodalmat és sportlapot olvas. (Legföljebb – a fenti okokból? takarékoságból? fukarságból? – ideiglenesen kicseni a napilapot a szomszéd faházából, és beleolvas.)

Tityrus történelem nélküli, történelem alatti, a történelemtől nem elzárkózó, hanem elzárt életformája – amely nem Vergiliusé, hanem hőséé – nem ismételhető meg. A modern Tityrus valamiféle történelem (politika) fölötti, attól elzárkózó életformát választ magának, amelyet kitölt a házastársi szerelem, a családi boldogság, a költészet, a játék, a *pax hominibus bonae voluntatis*, a jóakarátú emberek békéjének lehetősége.⁹⁶

Az idill szükségszerűen megőrző, konzervatív, még a harcba boldog jövőért menő klasszikus termelési regényekben is. Esterházy konzervatív világnézetű és – az oakshotte-i értelemben – konzervatív diszpozíciójú ember volt,⁹⁷ ami persze nem keverendő össze írói-művészi megformáló, újító kreativitásával. 1980-ban ezt kritikai élel nyugtáztam a *Termelési regény*ben, most leíró szándékkal idézem (noha mellékesen mindig csodálkozom, hogy a feminista kritika nem pécézte ki magának): „Esterházy Péter rejtve s nem föltétlenül tudatosan egy közfelfogás evidenciáit vette igénybe, amelyet konzervatívnak neveznek, mert a Rend bizonyos formáit, jelesen a családi köteléket, a házasság szentségét a megbonthatatlan hűség jegyében *eleve* értéként kezeli”.⁹⁸ „Felhangosítva a regény egy nagyon is halk, aligha gondolt, de nem is kiküszöbölt”⁹⁹ eszméjét: a férfi *azért* állhatja meg a

⁹⁴ Radnóti Sándor: „Löss vögösz”? Tandori Dezső: A meghívás fennáll; Esterházy Péter: Termelési regény [1980]. In: Uő.: *Mi az, hogy beszélgetés? Bírálatok*. Magvető, Budapest, 1988, 254. Aki ismeri munkáimat, tudja, hogy nagyon ritkán hivatkozom saját írásaimra. Ez most kivétel: találkozás egy negyvenöt évvel ezelőtti kritikussal.

⁹⁵ „[M]i, kelet-európai Faust, arra a pillanatra mondjuk: »Maradj még!«, amikor épp nem buzerál a felsőbbbség.” Esterházy: i. m., 254.

⁹⁶ A teológiai probléma, amelyet a latin fordítás tévedéseként azonosítottak, s az emberi jóakaratot Isten minden emberre kiterjedő jóakarataként korrigáltak, itt irreleváns; én a tradicionális értelemben használok a *Glória* szavait.

⁹⁷ Vö. Michael Oakeshott: Konzervatívnak lenni [1956]. In: Uő.: *Politikai racionalizmus*. Szerk. Molnár Attila Károly, Új Mandátum, Budapest, 2001, 431–453. A filozófus nagyon tartalmasan és mélyen megkülönböztette a konzervatív világnézetet és beállítottságot, s noha gyakran tartotta együttes megjelenését, de nem zárta ki ellentétbe kerülését sem. Ennek példája a mélyen vallásos, templomjáró Esterházynál a politikai kereszténység maró bírálat: „Istenhazacsatlád nincs. Nem létezik. Politikai blöff. Van Isten, van haza és van család” (*Mercedes Benz*, 2016). A diszpozíció híres oakshotte-i körülírása: „Konzervatív tehát az, aki inkább választja az ismerőst, mint az ismeretlent, többre tartja a kipróbáltat a kipróbálatlannál, a ténnyt a misztériumnál, a ténylegest a lehetségesnél, az elegendőt a bőségesnél, a megfelelőt a tökéletesnél, a mai nevetést az utópisztikus elragadtatásnál. A konzervatív beállítottságú ember többre tartja a családi kötelékeket és a hűséget, mint az előnyösebb kapcsolatok csábítását; az ő szemében a szerzésnél és a gyarapodásnál fontosabb a megőrzés, a megművelés és az élvezet; a veszteség fölött érzett fájdalma erősebb, mint az újdonság vagy lehetőség fölött érzett izgalma.” Oakeshott: i. m., 432. Kállai Tibor és/vagy Szentmiklósi Tamás fordítását (nincs külön jelölve) kiegészítettem és javítottam.

⁹⁸ Radnóti: i. m., 252.

⁹⁹ Ma – komplikáltabban – így mondanám: de egyedi igazságának és hitelességének normatív általánosíthatóságát nem is kiküszöbölő eszméjét...

helyét az élet viharában, *mert* a családi tűzhelynél melegedve nője szelíd keze elsímítja a gond ráncait homlokán.”¹⁰⁰

Végül figyelemre méltó, hogy a *Termelési regény* jegyzetekként, aperçukként, történetdarabokként, „vaudeville”-ekként, éberálmokként, „pajkként” (családi, nem is mindig finom ugratásokként; legjobb közülük, amikor a mester alvó, hírneves profi középcsatár öccse szobájába beosonván „nagy körültekintéssel, »nehogy szálka menjen a kezébe«, megsimította a Marci úr sípcsontját, elérzékenyülve suttogva: »Édes falábúm!«”¹⁰¹) stb. leírható elemei majdnem soha nem lépik át a mindennapi élet határait. Mindezek a jellemzők nem terjesztik ki az idill fogalmát a második rész szövegének teljes matériájára, de értelmezésem szerint e fogalom annak szétsugárzó centrumában áll.

*

Az idill narratíváját csak félbeszakítani lehet, lezárni nem. A történet folytatódik, még hozzá nemcsak az emberi életből kiiktathatatlan boldog és ártatlan – idillikus – pillanatok felidézésének értelmében, hanem a normatív életstílus, életmód értelmében is. Ezeknek a műveknek a zöme szükségképp silány, s nemritkán alantas lesz, mert primitív eszméken, megrögzült babonákon, előítéleteken, az ellen-felvilágosodás baljós ideológiáin, világnézeti kényszereken, gyakran nem is tudatosított közhelyszerű beszédformákon alapul, s triviális művészetként, giccsként működik. De soha nem zárható ki az olyan esztétikai siker, mint Esterházy Péter átütő fiatalkori műve.

¹⁰⁰ Uo., 253.

¹⁰¹ Esterházy: i. m., 450.

„...CSALÓK, AKIK ÖNMAGUKAT IS MEGCSALJÁK”

József Attila hazugságtraktátusa

1

A költő összes tanulmányainak és cikkeinek kritikai kiadásában (ÖTC 2018) van egy meglepő hangvételű rövid följegyzés a hazugságról. Címe nincs, de le van gépelve, az első közlő, Miklós Tamás (1986/1987: 145.) leírása szerint ez „fekete gépirat” – azaz formai szempontból több, mint gyorskezü, alkalmi ötlettrögzítés. Az ÖTC kommentárja szerint „zárt egész”, akár közzétételére is gondolhatott a szerző.

A följegyzés szövege (ÖTC 2018. II. 889.) oly rövid, hogy itt is egészben idézhetjük.

Jóhiszemű tévedés nincs, csak vannak csalók, akik önmagukat is megcsalják.

A hazugságnak hősei és vértanúi vannak; önfeláldozó szélhámosai, kik hinni akarnak a tetszetős és kényelmes szölamokban; fanatikus harcosai, kik „a jövőre függesztik szemüket”, vagyis néhány évvel előre számítva törtetnek.

Az igazságnak, amely rideg és kényelmetlen, csak fizetett szószólói akadnak. Az igazság szolgálatához több elszántságra, kérlelhetetlenségre, fortélyra és cinizmusra van szükség, mint a hazugságéra. Az a hazugság győzhet a maga behízelt erejével, az igazság csak logikával, pénzzel és csellel.

A szöveg keletkezési ideje a közreadók szerint „bizonytalan”, „talán 1935 első fele” (ÖTC 2018. II. 889. skk.). Sajnos ez a datálás sejtésszerű, bizonyítatlan. A szöveget nyomtatásban először megjelentető Miklós Tamás (1986/1987: 145.) is hasonlóképpen sejtésszerűen fogalmazott. Szerinte a szöveg „1933 előtti”, mert „naiv”. Az ő datálási kísérlete azonban egyértelműen téves. A följegyzés egyáltalán nem „naiv”, határozott, radikális elképzelés vezérli és rendszerszerű érvelés bontakozik ki benne. Tapasztalati anyaga is olyan összetett, hogy ennek az anyagnak a költőben való fölhalmozódását 1933 előttre helyezni mérészség. Inkább 1933-ra, vagy még későbbre utal az anyag. Ha a kézirat (papírja, gépirás-képe stb.) tanulmányozható lenne, a kézirat anyagi jellemzői segíthetnék a datálást, a gépirat azonban jelenleg „lappang”. (Ha szerencsénk van, akkor a kézirat a közelmúltban elhunyt gyűjtő, Kiss Ferenc hagyatéki anyagában rejtőzik, s onnan előbb-utóbb előkerül. E pillanatban azonban hozzáférhetetlen.)

A datálás lehetőségét ma csak a szöveg maga adhatja meg.

2

Mit árul el magáról a szöveg? A szerző konvenciótagadó, végletes álláspontot foglal el. Már első szavaival fölűgja a konvenciót, és tagadja a jóhiszemű tévedés lehetőségét. A hétköznapi értelmezési gyakorlat viszont megkülönbözteti a „jóhiszemű tévedést” (korláto-

zott tudáson alapuló tévedést, butaságot stb.) a szándékolt, tudatos hazugságtól, amely a konvenció szerint is csalás, megtévesztés. Az előbbi csak kognitív hiba, az utóbbi viszont morális véték is, *bűn*. József Attila tagadja a tévedés jóhiszeműségét, „csalást” lát benne. Ő csak annyit ismer el, hogy a csaló ilyenkor önmagát is megcsalja.

Mi ez? Olvasópukkasztás? Provokatív retorika? Bizonyos, hogy ott van mögötte a konvencióval való szembefordulás gesztusa is, de észre kell vennünk, e tézisnek a háttérben elméleti megfontolás áll. A gyanú freudi hermeneutikája jelenik meg itt, amely nem ismer el „ártatlan tévedést”, s a *szimptomában* a tudattalan impulzusok érvényesülését keresi és találja meg. Azaz a tudatos ént tudattalanja irányítja, „vezeti meg”, saját érdekeit érvényesíti. Csakugyan csalásról van tehát szó, csak nem a tudatos én, hanem a tudattalannak a csalásáról. A József Attila fogalmazta szöveg csak abban tér el a freudi értelmezéstől, hogy morális összefüggésbe helyezi azt, ami Freudnál a lelki háztartás természetes működésmódja. A freudi értelmezés kognitív szerkezetében is ott van persze implicita a morális szempont lehetősége, de Freud nagyon tudatosan kerüli ennek a lehetőségnek a magyarázatban való fölhasználását. Antropológiai sajátosságának tartja.

Hogy a mélylélektan ujjmutatása ott van József Attila szövegének megképződésében, azt olyan momentumok is tudtunkra adják, mint hogy az igazság „rideg és kényelmetlen”, a hazugság viszont a „maga behízelgő erejével” könnyen győzhet stb. A hazugság/igazság kognitív kérdése azonban a szövegben érzelemtörténetivé válik, tárgyi kérdésből morális kérdéssé értelmeződik át.

A följegyzés döntő ponton az analitikus gondolkodás jelenlétét mutatja. Ez azonban önmagában még nem elég a pontos datáláshoz. Az analitikus megfontolások ugyanis 1932-től a költő haláláig folyamatosan jelen voltak gondolkodásában, sőt erősödtek.

A keletkezés időpontjához vezető kérdés így inkább az, mi volt, mi lehetett az az erőteljes impulzus az életrajz eseménytörténetében, amely az erkölcsi dimenziót belekapcsolta a gyanú hermeneutikájába. Ami elég érzékenyen érintette a költőt ahhoz, hogy tramájára ilyen véglegesnek tetsző módon keressen magyarázatot.

Itt, tetszik, nem tetszik, a válaszáért vissza kell térnünk a szöveg áttételesen kifejeződő tapasztalati anyagának faggatásához. Ami föltűnő, a szöveg a hazugság/igazság dichotómiájában mozog, ám figyelmét elsősorban a „hazugság” hazugságként való megnevezésére fordítja. A hazugság megértése és leírása foglalkoztatja, és ez az érdekeltsége tapasztalatilag is megjelenik a szöveg megfogalmazásában.

Mi az, ami kiváltotta ezt a föltűnő érzékenységet a hazugság képviselője ellen?

A hazugság képviselője a följegyzésben szinte mindazokat az attribútumokat megkapja, amit a „jó ügyek” képviselője szokott kapni. A hazugságnak itt „hősei és vértanúi” vannak, és „önfeláldozó” hívei mellett „fanatikus harcosai” is. A hazugság képviselői „hinni akarnak”, maguk a hazugságok pedig „tetszetős és kényelmes szölamokban” jelennek meg. És a hazugság könnyebben is győzedelmeskedik, mint az igazság.

Úgy látszik, itt valami inverzió zajlott le, a szerző csalódása tört fölszínre.

A szöveg föntiekben fölvillantott jegyei elég markánsak, de: kire vagy mire utalnak? Kérdéses, hogy közéleti szereplők és intézmények nevei nélkül azonosíthatók-e az inverzió kiváltói.

Úgy vélem, a följegyzés magatartása megfelel annak az érzelemtörténeti szituációnak, amely – bizonyos előzmények, viták után – 1933 tavaszától 1934 nyaráig-őszéig egyre mélyebb és súlyosabb válságba sodorta a költőt, s amelynek főbb epizódjai jól megfoghatók az életrajz eseménytörténetében. A kommunista párttal való konfliktusa, majd szakítása (1933), a Rátz Kálmán inspirálta („nemzeti szocialista”) jobbralépés (1933), a Czermann Antal „öméltóságával” való pragmatikus együttműködés (1933), a nehéz és kínos számvetésre kényszerülés és önvizsgálat (amelynek a *Végzet*, majd a *Számvetés* volt az eredménye), majd a sebeket föltépő moszkvai írókongresszus (1934) okozta újabb csalódás, amely heves

reakciókra készítette és megíratta vele a *Miért nem én?* című pamfletjét. Ez 1933 elejétől 1934 nyaráig-végéig összefüggő csalódástörténet, centrumában a „moszkvai” vonalas kommunista párt állt. A szereplők, maga a költő (!) is, a költő nézőpontjából itt egy komplikált hazugságtörténet szereplőivé váltak. Olyan történet szereplőivé, amely – morális nézőpontból – kiváltotta a „jóhiszemű tévedés nincs” tézisést, amelyben a kritika és az önkritika bontatlan egészet alkotva jelenik meg.

A költő megcsalatkozásának élménye élesen exponálódik a két hivatkozott versben. „Ne tékozzd bizalmadat” – olvashatjuk az önmagának szóló intést a *Vigaszb*ban (ÖV 2005. II. 220.). „Ettem ittam fekete, undok / mocskot és csípős trágyalevet, / ember vakmerőbb nem lehet” – olvashatjuk beismerését a *Számvetés*ben, amely azt is kimondja: „Engem sunyiságra oktat az erkölcs. / (Rólád is ezt hiszem.) / Huszonnyolc éve éhezem. / Rajtam már csak a fegyver foghat” (ÖV 2005. II. 222.).

A konfliktussorozat érzelmi amplitúdója, legszélsőbb kilengése minden jel szerint a moszkvai írókongresszus, illetve a *Miért nem én?* megírásának idejére esik. Megítélésem szerint a fentebbiekben jellemzett hazugságraktátus ez utóbbival összefüggésben született meg. Vagy a pamflet előkészítőjeként, vagy /és/ részeként. Esetleg közvetlen „utózmányként”.

3

A moszkvai írókongresszus 1934. augusztus 17-e és szeptember 1-je között zajlott le; Magyarországon az első beszámoló a kongresszusról augusztus 23-án jelent meg (ÖTC 2018. II. 756.). Előzetesen, már július 1-jén megjelent egy fals híradás is. József Attila erről már tudott.

A kongresszusról írott pamflet, a *Miért nem én?* megsemmisült vagy esetleg lappang. De e szöveg mellett legalább három olyan töredék is ismert, amely ezzel a kongresszussal összefüggésben született meg. (Szövegüket lásd ÖTC 2018. II. 755., 760., 768–769.) Ezek a fogalmazványok alighanem viszonylagos ártatlanságuknak köszönhetik megmaradásukat, úgy látszik, nem voltak elég veszélyesek, bár közülük az egyik explicit alakban is hivatkozik a kongresszusra.

József Attila reagálásának leginformatívabb, bár szükségképpen néhány ponton lyukas összefoglaló áttekintése a közreadók (N. Horváth Béla és Sárközi Éva) keletkezéstörténeti „jegyzete”: ÖTC 2018. II. 761–765. Ennek fontos eredménye a kortársak egyidejű reagálásának számbavétele, idézése. (Szegedi Boris, Nagy Lajos, Gergely Sándor és mások megjegyzéseire kell itt gondolnunk.) Ezek néhány időpont és összefüggés rögzítésén túl plasztikusan mutatják a pamflet fogadtatásának légkörét, elutasítását. Néhány dolog így kétségtelen. Az egyik: József Attila erős fölindulása. Szegedi Boris (Nagy Lajos korlátozott és rosszmájú írónő felesége) például azt írta: „József Attila egy köz- és önveszélyes őrült. Főleg önveszélyes. Hogy ez miket beszél össze” (ÖTC 2018. II. 762.). S nem véletlen, mondja, hogy „senki sem pártolja” a pamflet megjelenését. A másik: a moszkvaiak éles kritikája ellenére a költő önmagát változatlanul „kommunistának” tartotta. Ahogy a pamfletet elsüllyesztő Sándor Pál meg is fogalmazta a pamflet tartalmát ismertetve: „azt taglalta, hogy ha ő nem is kell a kommunistáknak, mégis ő az igazi kommunista, nem azok, akik pálcát törnek fölötte”. A harmadik: a József Attilát „tisztára elmebajosnak” minősítő Szegedi Boris véleményével ellentétben mások éppen hogy *minőségi* kritikusnak tartották. Lázár Vilmos például a pamflet „mesteri tartalmáról” beszélt, és még Sándor Pál is azt állította, hogy a cikk „ragyogó elmeéllel” volt megírva.

Még a megmaradt töredékekből is kirajzolódik a költő alapviszonya a folyamatokhoz. A kongresszuson, írta, „elhelyezkedtek hadállásaikban a kipróbált és elhasznált bolsevisták, s a propaganda kiirtősei is elfújták mondókáikat” (ÖTC 2018. II. 760.). Voltaképpen a hazug-

ságtraktátus is erre a magatartásra reagál, csak ebben a *negyedik* kongresszusi töredékben már az elvont kognitív szerkezetet vázolta föl a költő. Azt is mondhatjuk, a következtetéseket vont le.

4

Néhány összefüggés elég erőteljes. A motívumokban megjelenő hazugságattribútumok egyértelműen a „pártra”, illetve tagjaira utalnak. A párt minősül a költő szempontjából a hazugság képviselőjének, a hazugság mibenlétét azonban a traktátus nem nevezi meg, nem kognitív, hanem morális okfejtést ad. Számára a hazugság mibenléte nyilván evidens volt, nem erre, hanem magára a hazugság képviselőjére fókuszált.

A szakítás azonban, azt kell mondanunk, nem a munkásság emancipációjának programjával, hanem „csak” a program aktuális politikai képviselőjével történt. Az a vehemencia, amellyel a költő reagált, arra vall, maga az emancipáció ügye nagyon is fontos és érzékeny terület volt számára. Vagy úgy is fogalmazhatunk, továbbra is a munkásosztály költőjének „tudta magát” – ám képviselői stratégiáját meg kellett változtatnia. Az „igazság” másféle képviselőjére kellett vállalkoznia. Méghozzá önkritikusan, a „jóhiszemű tévedés” lehetőségének kizárásával.

5

Hogy felfogásában az „igazság” képviselője a továbbiakban hogyan képzelhető el, arra a traktátus, ha szűkszavúan is, de utal.

Az igazság, mondja, „rideg és kényelmetlen”, szolgálatához „több elszántságra, kéréstetlenségre, fortélyra és cinizmusra” van szükség, mint amennyi a hazugság érvényesítéséhez kell. Az „igazság csak *logikával, pénzzel és csellel* képviselhető eredményesen”. (A logika és a pénz szerepe evidensnek látszik, a csel azonban lehet, hogy a hegeli „ész cselére” utal, de lehet, hogy a csel itt hétköznapiabb technikát fed.)

Úgy vélem, a kései József Attila gyakorlati lépéseit ez az elképzelés vezérelte. Ennek nyomait lehet fölfedezni már a *Medvetánc* című kötet (1934) kiadásának hátterében és megszervezésében, az olyan közlések esetében, mint a *Levegőt!* (amely, mint ismeretes, a Bethlen István érdekkörébe tartozó *8 Órai Újság*ban jelent meg [1935]), a *Szép Szó* grüндolásának (1935/1936) okos és ügyes diplomáciájában, majd ennek kudarca lesz a *Hegel – Marx – Freud* kiadásának „barátai” általi megpuccsolása (1937).

A hazugságtraktátus gondolkodástörténeti következményei azonban igazában költészetének tematikájában és érvelésmódjában jelennek meg. A bűn problematikájában.

A bűn problematikája verseiben tartósan szerepet kapott. Két-három kései versében ez oly tiszta formában jelentkezik, hogy külön magyarázat nélkül is jó demonstrációs anyagot adnak a főntiekhez. Az egyik ilyen vers a *Bűn*, amelyet a kritikai kiadás három változatban is regisztrál – a legtisztább képlet a III. (ÖV 2005. II. 294–297.) E változat, amely a *Nagyon fáj* című kötetben (1936) is helyet kapott, egyebek közt leszögezi: „Hogy bűnös vagyok, nem vitás. / De bármit gondolok, / az én bűnöm valami más, / tán együgyű dolog” (II. 296.). E formulázás tételezi a bűnt, ám nem magát mentegeti, hanem – önmagát is mintegy a csalók közé helyezve – az okot keresi. A bűnhöz vezető csalást akarja megtalálni. Az erkölcsi posztulátum, amelyet a traktátusban mások ellen érvényesített, itt saját maga, saját tudattalanja ellen fordul. Az erkölcsi-lélektani probléma kognitív feladvánnyá lesz, világértelmezéssé – és a probléma éppen az, hogy ezt a feladatot, bár igyekszik, nem tudja megoldani.

A másik ilyen, tiszta demonstrációs anyaggal szolgáló vers a *Tudod, hogy nincs bocsánat* (ÖV 2005. II. 470–471.). Ez már nem magát a bűnt keresi, hanem következményeit, a konzekvenciákat mondja ki. Két részletét érdemes ebben az összefüggésben is idéznünk. Az egyik a vers első strófája, a felütés: „Tudod, hogy nincs bocsánat, / hiába hát a bánat. / Légy, ami lennél, férfi. / A fű kinő utánad”. Itt a keresést már az ítélet váltja föl, amely elég egyértelmű: „A fű kinő utánad”. A másik részlet mintegy ehhez szolgáló magatartáskód: „Maradj fölöslegesnek, / a titkokat ne lesd meg. / És ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vesd meg”. Klasszikus formulázású szöveg ez (aligha véletlen, hogy utóbb olyan költő is, mint Petri György, saját magatartását ismeri föl benne), de a vers fogalmazványai tanúsítják, e formulázásért a költőnek nagyon meg kellett dolgoznia. A vers teljesítménye mélységesen paradox. Az erkölcsi nézőpontot tartja fönt, de nem purifikál; a vád és az önvád helyét olyan magatartás váltja föl, amely belső feszültségeket sűrít össze.

A traktátus hazugságértelmezése („jóhiszemű tévedés nincs”) előföltévésként ott van a kései versek háttérében. Erejét az adja, hogy ez az előföltéves folyamatos birkózásra készíti a költőt.

S alighanem ide nyúlik le a gyökere a Kafka-atmoszférával való, olykor erőteljes analógiának is. Kafka nemcsak hatott rá, de József Attila maga is sok mindent párhuzamosan gondolt el.

Nem árt leszögezni, ezek nem a betegség versei, nem a túlhajtott, túlfeszített gondolkodás tünetei, hanem egy nagyon érzékeny, és az ellentmondásokat adott szerkezetükben végletes pontossággal kifejező elme művei.

Irodalom

ÖTC 2018. I–II. = *József Attila összes tanulmányai és cikkei 1930–1937*. Kritikai kiadás. Szerk.

Tverdota György és Veres András, Budapest.

ÖV 2005 I–III. = *József Attila összes versei I–III*. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla, Budapest.

Miklós Tamás 1986–1987: József Attila-tanulmányok szövegének és keletkezési idejének helyreállítása. *Medvetánc*, 1986/4–1987/1, 143–182.

Lengyel Andrásnak kiadásra váró *Minerva baglya II.* című kötetének több, ide vonatkozó fejezete.

EGY NEOAVANTGÁRD MŰVÉSZI SZUBJEKTUM GENEZISE

A börtöntapasztat elfedése és integrálása Hajas Tibor életművében

R. D. Sz.-nek, egy tartalomjegyzék aljára

1.

Írásom korábbi kutatásom folytatása.¹ Akkor az úgynevezett Belvárosi galeri 1966-os perével foglalkoztam. A Belvárosi galeri alkalmi ifjúsági baráti társaság volt, amelynek tagjai jellemzően deklasszált, Budapest belvárosában élő tinédzserek voltak. A per sajátosságát az adta, hogy a vádlottak között volt az a 19 éves Frankl Tibor, aki később Hajas Tibor néven a magyar neoavantgárd művészet egyik kitüntetett képviselőjévé vált. Hajast akkor antiszemitizmussal és fasiszta izgatással vádolták, a vádat pedig részben a baráti társaságában többször előadott verseire alapozták. Az akkori kutatásomban az állambiztonsági levéltárban fellelhető ügynökjelentésekre és kihallgatási jegyzőkönyvekre is támaszkodva arra jutottam, hogy az antiszemita, fasiszta beszédmód, amely valóban része volt e társaság közösségi gyakorlatainak, levezethető a Kádár-korszak huligánképéből. Úgy is mondhatnám, hogy e belvárosi fiatalokból álló társaság közösségi rituáléiban a fasizmus imitálása – ma is meghökkentőnek tűnő – szerepjátékként értelmezhető, amelynek résztvevői önmagukat az állammal szembenálló összeesküvőknek és gyilkosoknak akarták láttatni; szerencsétlenségükre ez olyan jól sikerült, hogy az államhatalom szemében valóban összeesküvők és potenciális gyilkosokká váltak. Az állam ellen szövetkező, összeesküvő szerep a hetvenes évek neoavantgárd, underground kultúrájában sem ismeretlen, gondoljunk csak Molnár Gergely és a Spions működésére, amely identitása kulcsfontosságú részévé tette a militarizmust és a mindenféle romantikától mentes kémkultuszt.² Fontos azonban jelezni, hogy Frankl (Hajas) esetében, 1966-ban, még nem egy neoavantgárdból származó magatartásról van szó, sokkal inkább a korabeli ifjúsági szubkultúra gyakorlataiból eredő, szerencsétlen végkimenetelű szerepkeresésről. Frankl (Hajas) Tibor egy év, nyolc hónap börtönbüntetést kapott, végül 1966 decemberében szabadult időkezezménnyel.³ Ami mindebből a mostani írás szempontjából releváns, hogy a fiú szabadulása után Hajas Tibor néven kezdte meg pályáját költőként, e pályakezdés esetében pedig feltűnő, hogy az akkori verseiben látszólag nincs nyoma a börtöntapasztatnak. A hetvenes évek második felében azonban immár a neoavantgárd akcióművészet egyik kitünt-

¹ Fenyő Dániel: „Halljátok szózatom! Belátom igazatok.” Hajas Tibor fiataalkori versei a Belvárosi galeri kontextusában. *Literatura*, 2021/4, 465–478.

² Havasréti József: Anna Frank és a Nagy Testvér. A társadalom ellen folytatott háború kérdése a Spions és az URH szövegeiben. In: Uő: *Széteső dichotómiák. Színterek és diskurzusok a magyar neoavantgárdban*. Budapest – Pécs, Gondolat – Artpool – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2009, 121–141.

³ A dokumentumokat feldolgozta még: Szőnyi Tamás: *Titkos írás II. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. Budapest, Noran, 2012, 42–49.

tett alakjaként Hajas művészeti tevékenységéből és egyéb megnyilatkozásából is kitérnek az a szándék, hogy börtöntapasztalatait integrálja pályaképének elbeszélésébe.⁴ A hetvenes évek második felében tehát Hajas Tibor a börtöntapasztalatát utólagosan konstruált narratív keretbe helyezte, amely narratíva a neoavantgárd alkotói szubjektum geneziséként funkcionált.

Az irodalmi nyilvánosságba való belépés körülményeinek feltárása, a szerzői én megmutatkozásának nyomon követése a szabadulás utáni versekben, illetve annak vizsgálata, hogy később Hajas milyen reflexiókat fűzött a neoavantgárd alkotói szubjektum kialakulásához, alkalmas lehet azoknak a kereteknek az érzékeltetésére, amelyek között egy alapvetően irodalmi, első nyilvánosságban induló pályafutás végül inkább a szubkulturális közösségekben bontakozott ki. A pályakép alakulásának vizsgálata tehát nem az önmagában álló személyes élettörténet pozitívista elbeszélését jelenti, hanem kulturális hálózatok, intézményrendszerek, alrendszerek és kánonok működésének árnyaltabb megközelítését is.⁵ Ráadásul a neoavantgárd művészek pályafutásának vizsgálata, amelyben voltaképpen a kulturális rendszerek közötti váltásról van szó, segíthet abban, hogy rétegzettebb képet kaphassunk a neoavantgárd kulturális közeg természetéről: ezáltal nem egyszerűen a föld alá húzódó, a saját törvényei szerint működő autonóm kultúráként látszana, hanem a korabeli nyilvánossághoz összetett módon kapcsolódó, annak intézményrendszerével és alakjaival különféle módokon érintkező közegként. Írásomban Hajas pályakezdésének körülményeit vizsgálom, különös hangsúlyt téve a verseiben megmutatkozó szerzői én, alkotói szubjektum formálási módjára, amelyet az 1979-ben, neoavantgárd művészként készített *Szövegkáprázat* című írásának alkotói énre vonatkozó reflexiójával vetek össze.

Előzetesen azonban még szükségesnek látok néhány megjegyzést tenni arról, hogy miképp közelíthetők meg általánosságban a neoavantgárd alkotók pályaképei. Müllner Andrásához kötődik az a találó gondolat, miszerint a budapesti neoavantgárd alkotók pályaképét az esztétikából az etikába való átmenetként értékelhetjük.⁶ Müllner kiválóan ráértett arra, hogy a budapesti neoavantgárd művészek legtöbbje saját pályáját a korabeli irodalmi nyilvánosság keretein belül kezdte, először jellemzően költőként publikáltak. Ezek a szerzők aztán később feladták szépírói ambícióikat, helyette az akcióművészetek és a film felé orientálódtak. Minthogy a magyar neoavantgárd művészet a kultúrpolitika korlátozásai miatt nehezen volt hozzáférhető, a neoavantgárd alkotók emlékezete elsősorban nem művészi produkcióikban, hanem a körjük font, e művészeti alkotások helyébe lépő anekdotákban és legendákban élt tovább. Ennek megfelelően a neoavantgárd művészeknek a pályaképét is a saját szubkulturális közegükben forgalmazott, legendásított narratívák keretezték. Szolláth Dávid *A kommunista aszketizmus esztétikája* című könyvében fejtette ki, hogy a huszadik században a kommunistává válás különféle önnevelődési rítusok (szavalólókorusok) és megpróbáltatások (börtönviseltség) elbeszélésén keresztül valósult meg.⁷ Ez analógiaként alkalmazható a neoavantgárd alkotókra is. Ahogy például

⁴ Turai Tamás 2020-ban kezdeményezte Hajas fiatalkori börtöntapasztalatának és a későbbi neoavantgárd munkáinak együttes elemzését. Turai Tamás: Posztumusz jelenlét. A hipnotikus jelleg dramaturgiai hatáslehetőségének vizsgálata Hajas Tibor rádió-performansza alapján. *Theatron*, 2020/3, 78–88.

⁵ Szilágyi Zsófia: A pályakezdés: mítosz vagy konstrukció? Változó feltételek, változó mintázatok a 20. századi magyar irodalomban. In: Biró Annamária – Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálóok, írósoportosulások*. Nagyvárad – Budapest, Partium – reciti, 2014, 305–317.

⁶ Müllner András: *Tükör a sötétséghez. Erdély Miklós kollapszus orv. című kötetéről*. Budapest, Ráció, 2016.

⁷ Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A huszadik századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest, Balassi, 2011.

a huszadik században a kommunista sem valamiféle eleve adott identitásforma volt, úgy a neoavantgárd művész alakja is formálódás eredménye: mégpedig olyan narratíva által létrehozott konstrukció, amely jellemzően tartalmazza a nyilvános művészet teréből való kizárás vagy kilépés fordulópontjait. Ilyen fordulópont például, hogy Balaskó Jenőnél 1965-ben többek között a *Dózsa halála* című verse miatt házkutatást tartottak, kéziratait pedig elkobozták; egy évre rá Erdély Miklós „avantgárdistává ütötte”.⁸ Balaskó nem tartotta magát szorosan a neoavantgárd művészeti közegehez tartozónak, ahogyan a költészetéből kirajzolódó hagyományválasztás is eltért a neoavantgárd alkotók többségétől,⁹ ugyanakkor a hatalom általi vegzálás, valamint Erdély Miklós beavató gesztusa megalapozza a neoavantgárd művész mítoszát. Hasonló Szentjóbey Tamás helyzete is, akinek esetében az állammal és mindenféle autoritással szembeni ellenállás egyfelől személyes veszteségélményhez kötődik,¹⁰ de a neoavantgárd művészi identitás további elemeként értékelhető az irodalmi nyilvánosságtól való eltávolodás elbeszélése: 1966-ban Pilinszkynek címezve megírta utolsó versét, majd még ugyanebben az évben résztvevője volt az első magyarországi happeningnek.¹¹ Ebben az esetben a hagyományos, „metafizikus” költészeti modellről való látványos elfordulás, a pop art és az intermediális művészet felé közeledés,¹² illetve a mentorok és irodalmi apák megtagadásának gesztusa válik a neoavantgárd művész alakjának meghatározójává. Neoavantgárd alkotóknál tehát gyakori, hogy a művészi szubjektumot olyan legendásított narratíva hozza létre, amelyben kiemelt helyet kap mind a hatalommal, mind a hagyományos művészeti formákkal való szembenállás.

Hajas esetében szintén a neoavantgárd művész egyik tipikus pályaképe rajzolódik ki. Ahogy azt Tábor Ádám Hajas-nekrológiájában írta: „Gimnazistaként olyan érett verseket írt, amilyeneket kortársai közül csak kevesen. Újabb és újabb korszakait úgy vetette le, mint más a régi ruhát. Sorra elégette előző periódusa verseit, többnyire csak a publikáltak maradtak meg. De aki az antológiákban közölt műveit elolvassa, kihallhatja belőlük az eredeti költő hangját”.¹³ Ő is költőként indult tehát, később azonban – a korábbi anyagok elégetésének, megtagadásának gesztusával kísérve – akcióművészete és performanszai váltak az életmű meghatározó részévé. Hajas pályaképét elsőként Dékei Kriszta, a művész posztumusz megjelent, *Szövegek* című gyűjteményes kötetének közreadója készítette

⁸ Tábor Ádám: Hatvanas évek: A folytatás és a Kezdet. In: Uő: *A váratlan kultúra. Esszék a magyar neoavantgárd irodalomról és művészetről*. Budapest, Balassi, 1997, 15–35., 29.

⁹ Tábor Ádám: Kezdetek Balaskó Jenő költészetéről. *Parnasszus*, 2012/3, 67–75.

¹⁰ „apámnak, miután összeomlott az 56-os forradalom, összeomlott az immunrendszere, és 1960-ban, nem sokkal azután, hogy kiszabadult Márianosztráról, a politikai börtönből, ahol [...] másfél évig azért ült, mert egy szondázó spiclikkel zsúfolt kocsmában megsúgta a barátjának, hogy »ez a Kádár elbaszta a rendszert«, meghalt – s én azonnal bosszút esküdtem. [...] Abbahagytam a rímes versek írását, és áttértem a szabadversre, a klasszikus zongorázásról áttértem a jazz-zongorázásra, és trombozni is kezdtem, ami jó hangos – reméltem, hogy összeomlanak a falak”. St. Turba Tamás: *FIKA (Fiatal Művészek Klubja). Interjú St.Auby Tamással*, 2006. Budapest, Ludwig Múzeum, 2013, 1.

¹¹ Kürti Emese: *Glissando és hűrtépés. Kortárs zene és neoavantgárd művészet az underground magánterekben, 1958–1970*. Budapest, L'Harmattan, 2018, 108.

¹² „a különböző szöveganyagok összeállítása közben megvilágosodott számomra a Pop art értelme. Újra a régi, édes otthonomban találtam magam, a valóságban, nem a metafizikaiban, hanem a szubrealisban, a pop undergroundban. És a szemantikai probléma elpárolgott. És nem volt többé metafizikai mozdulatlanság, de volt médium és intermédium mint ok és okozat, globális tömegismétlődés mint történelem, és dominó-hatás és láncreakció mint száguldás a forradalomba.” Hegyi Dóra – László Zsuzsa: *Interjú St.Auby Tamással*, 2009. In: László Zsuzsa – St. Turba Tamás (szerk.): *Az ebéd. In memoriam Batu Kán*. Budapest, tranzit.hu, 2011, 16.

¹³ Tábor Ádám: Hajas Tibor halott. In: Uő: *A váratlan kultúra*, 125–127., 126.

el. Dékei írásában nem említi a börtönbüntetést, a pályakezdést 1967-re, tehát a Hajas szabadulása utáni időszakra teszi.¹⁴ Ekkortól publikált rendszeresebben, köztük olyan reprezentatív antológiákban is megjelent, mint a Takács Zsuzsa, Tandori Dezső és Várady Szabolcs verseit is közlő *Első ének* (1968) vagy az 1974-es *Ne mondj le semmiről* (Kemenczky Judit, Spiró György és Szilágyi Ákos írásai mellett), ahol a szerző versei elé Örkény István írt ajánlót.

Hajas írásaira és úgy általában művészetére jellemző az önmagára való fokozott reflexivitás. Müllner András Hajas Tibor önéletrajzi jellegű írásait vizsgálva az önéletrajz és a művészet szoros összefüggéseire irányította a figyelmet: „a jeleknek és a jelek által közvetített valóságnak a totalitás magasabb szempontjából történő fiktívvé tétele olyannyira általánosan uralkodik a Hajas-szövegeken, hogy nem tudni, mikor kell önéletrajziként olvasnunk egy verset, és mikor költői megnyilatkozásként egy önéletrajzot vagy egy interjút”.¹⁵ Müllner a *Szövegek* című kötetben önéletrajzokként jelölt írásait Hajas esztétikai ideológiájának plasztikus példáiként értékelte. A Hajas művészeti gondolkodásában kulcsfontosságú manőken fogalma Müllner szerint arra mutat rá, hogy az önéletrajz nem egyszerűen deskriptív felület, hanem performatívum is: „az, aki eddig azt gondolta, hogy például önéletrajzát magáról mintázta, most azzal kénytelen szembesülni, hogy ő maga alkalmazkodik folyamatosan önnön életrajzához, ami pedig egyfajta önhirdetésként jár előtte, reklámozva és szabályozva őt”.¹⁶ A média általi megelőzöttség tapasztalata mellett fontos azt is észrevenni, hogy a média manipulálásával a szubjektum kiszolgáltatottságának színrevitele mellett e szubjektum megkonstruálása is elvégezhető. Hajas művészi szubjektumának formálódása tekintetében az egyes művészeti produktumok – legyenek azok akciók vagy irodalmi szövegek – az önmagáról alkotott kép közvetítésének eszközeiként is funkcionálnak. Ahogy a történeti avantgárd is a művészet és a mindennapi élet területei közti határ áthágásával kísérletezett, úgy a neoavantgárd alkotók esetében művészetük az alkotói szubjektum formálásának és mediatizálásának a feladatát is ellátta.¹⁷ Hajas műveiben azonban kezdettől fogva, a neoavantgárd művészethez való közeledése előtt is fontos szempont a szerzői én és a versben megszólaló hang azonosításának kérdése, emiatt börtönbüntetése után írt verseire is úgy tekintek, mint amelyek az alkotói én önreprezentációs kellékeiként is szolgálnak. Fontos jelezni, hogy itt nem az életrajz által adott szerzői én áll a vizsgálat középpontjában, hanem a művészeti alkotás és a köré épülő diskurzus által közvetített szerzői szubjektum megalkotásának folyamata.¹⁸ A következőkben ennek az önreprezentációnak, a művészi produktum által előhívott szerzői alaknak a változatait mutatom be.

¹⁴ Dékei Kriszta: Hajas Tibor (1946–1980) szövegei. *Művészettörténeti értesítő*, 1999/1–4, 59–69.

¹⁵ Müllner András: Hajas Tibor önéletrajzai Philippe Lejeune elméletének tükrében és fordítva. In: Uő: *Neoavantgárd mozaik*. Budapest, Magyar Műhely, 2023, 111–119., 115–116.

¹⁶ Uo., 115.

¹⁷ A neoavantgárd Lebenskunstwerk felőli megközelítéséről, valamint a művészet és alkotói szerep kölcsönhatásáról ír Havasréti József: „A neoavantgárd kultúrában számos művész saját életét, személyiségét, gesztusait, stílusát igyekezett műalkotássá formálni, tehát a szerep, a személyiség és az életstílus bizonyos fokú mediatizálása ment végbe.” Havasréti József: *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*. Budapest, Typotex, 2006, 106.

¹⁸ A szerzőség nyelvi fordulatot követő újraértékeléséhez lásd. Z. Varga Zoltán: Szerző az irodalomtudományban – egy probléma vázlata. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 2010/4, 535–555. Mekis D. János: Auctor ante portas. Szerzőfogalmak a kortárs irodalmi, kulturális diskurzusban. Uo., 556–576.

Néhány szöveggel foglalkozom, amelyek Hajas pályájának két végpontján keletkeztek. Elsőként egyes korai, a szabadulás után készült írásait vizsgálom, köztük a *Megszületésem adósság* című verset, amely 1967-ben jelent meg, Hajas Tibor első közlése a börtönbüntetés után.¹⁹ A vers a korabeli irodalmi nyilvánosság egyik kitüntetett fórumában, az *Élet és Irodalom*ban, ráadásul „tíz fiatal költő” darabjai között jelent meg – voltaképpen az irodalmi nyilvánosságban való bemutatkozás pillanataként értékelhető. Hajas pályája az 1980-ban történt halálos autóbalesettel ért véget. Utolsó szövegei között található az 1979-ben készült *Szövegképrázat* című próza, amely kézirat formájában a neoavantgárd közeg egyik kultikus műve lett²⁰ – ennek csupán egy, írásom témaválasztása szempontjából releváns szakaszával foglalkozom. A szövegek vizsgálatakor az érdekel, hogy a bennük foglalt önreflexiók miként hozzák létre a művész alakját, valamint hogy ebben a szubjektum-konstrukcióban milyen nyomai lelhetők fel a fiatalkori bebörtönzés tapasztalatának.

A *Megszületésem adósság* a megjelenésének előélete, valamint ars poetikus jellege miatt a nyilvánosságnak szánt apologetikus magánbeszédként értékelhető:

Megszületésem adósság, mellyel tartozom én még
– akkor is, hogyha a teljes pályafutásomat végképp
elkönyvelve a tartozik és követel rovatokba,
úgy érzem, hiba nincsen; megcselekedtem a részem
minden rám kijutó feladatból – majd a halálnak.

Megszületésem az útlevalem befelé a világba,
ez jogosít fel a létre, de nem pusztán vegetálni;
több, amit adnom kell, és több, amit kapni jogom van.

Dékei Kriszta a verset a spártai hősök sírfeliratához hasonlította.²¹ Szimonidész epigrammája és Hajas verse között feltételezhetően a kötelesség teljesítésének kérdéskörén keresztül lehet párhuzamot vonni, de a vers hexameter sorai szintén az epigrammaköltészethez való közeledésre hívják fel a figyelmet. A *Megszületésem adósság*ra tekinthetünk a sírfelirat sajátos megvalósulásaként is. A sírfelirat jellemzője, hogy a szubjektum síron túlról jövő hangon keresztül közvetítődik, amely már végérvényesen elmúltat tesz jelenvalóvá az olvasó megszólításával.²² A vers sajátossága, hogy megfordítja a sírfelirat szokásos időrendjét, a halál a homályos jövőbe transzponálódik, a beszélő a születés pillanata felől szólal meg. A versbéli hang egy öntudatos, sorsát a saját kezébe vevő személy alakját körvonalazza, aki „pályafutását végképp elkönyvelve” már nem tartozik kötelességgel az őt körülvevő közösség felé. Ezzel párhuzamosan érzékelhető egyfajta erőteljes, még ha célját nem is találó küldetéstudat. A beszélő függetleníti magát mindenféle társadalmi kötöttségtől azáltal, hogy cselekedeteinek etikai megítélését immár nem egy közösség, hanem a halál mint valamiféle transzcendens autoritás hatáskörébe helyezi. A vers retrospektív számvetés és anticipáló ars poetica. Egyszerre jeleníti meg a múlt totális lezárását és egy új külde-

¹⁹ Hajas Tibor: *Megszületésem adósság*. *Élet és Irodalom*, 1967. 12. 16., 6. Újraközl: Hajas Tibor: *Szövegek*, Budapest, Enciklopédia, 2005, 51.

²⁰ Hajas Tibor: *Szövegképrázat*. In: Uő: *Szövegek*, 144–173. A szöveg befogadásának kontextusához és Hajas életművén belüli helyéhez lásd: Havasréti József: Az Agy-rém. Hajas Tibor írásairól. In: Uő: *Széteső dichotómiák*, 143–166.

²¹ Dékei: i. m., 59.

²² Vö. Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás. Ford. Fogarasi György. *Pompeji*, 1997/2–3, 93–107. Jonathan Culler: Aposztrophé. Ford. Széles Csongor. *Helikon*, 2000/3, 370–389.

téstudat létrejöttét. A megjelenés körülményeire kitekintve, tehát hogy ez a vers az első, amely Hajas szabadulása után jelent meg, ráadásul az első vers, amelyet Hajas Tibor néven jegyzett, nem nehéz ezt a szöveget a művészi pályára vonatkozó reflexióként, a művészi szubjektum megalapozásaként is olvasni: a *Megszületésem adóssága* a múltat teljes mértékben lezártnak tekinti, hogy aztán annak terhetől megszabadulva egy új szerzői név alatti új pálya irányvonalait jelölje ki.

Annak ellenére azonban, hogy Hajas a művészi pálya újraindulását artikulálja, valójában a szabadulása utáni publikációinak poétikája nem különbözik lényegesen a perbe bevont szövegeinek poétikájától. A *Jogos erőszak balladája*²³ egyike volt azoknak a verseknek, amelyekért Hajast elítélték, a *DNFF-harcos dala* pedig 1968-ban jelent meg az *Élet és Irodalomban*.²⁴ Mindkettő alapját az erőszak imperatívusza adja, vagyis a beszélő az elnyomó hatalom kapcsán legitim ellenállási formaként jeleníti meg az erőszak alkalmazását. Emellett mindkét szöveg egyfajta szerepjátékként értékelhető. A *Jogos erőszak balladája*ban a vers beszélője a Villon-féle *törvényen kívüli* alakjaként konstruálódik: „Mert ki vagyok szolgáltatva / Állatoknak, embereknek / S mert az éhes gólya láttán / Okos békák nem brekegnek / vagy iszapba bújok én is / (ne látszon más, csak a szemem) / s ott figyeljem mások vesztét / vagy fegyverrel védekezem.” A *DNFF-harcos dalának* beszélője pedig a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front tagjaként, vietkongként jelenik meg:

Az este lágy, de én kemény vagyok,
hogy szinte ellazítva fáj,
mert oltalmaz, ha ellenséggel is,
anyám koporsója, a táj.

Körém zárkóznak hősök és hegyek,
útjuk átgondolt félelem.
Nehéz munkám van, győzni kell,
amíg puskám van és eszméletem.

A két szöveg között vannak olyan különbségek, amelyek magyarázatként szolgálnak arra, hogy az egyik miért válhatott kriminalizált írássá, míg a másik egy fontos irodalmi lap oldalán kapott helyet. A *Jogos erőszak balladája* erőteljesebben nyit az allegorikus olvashatóság felé: Hajas egy bizonyos, a tárgyalás tanulsága szerint fiktív Farkas őrnagynak ajánlotta a verset, ez a paratextus mint referenciálisnak vélhető utalás alkalmas volt arra, hogy a bíróság a fegyveres erőszak alkalmazásának lehetőségét, amelyet e vers felvet, fenyegetésként érzékelje. A *DNFF-harcos dala* folytatja ezt a szubverzív poétikát a törvényen kívüli szubjektum megkonstruálásával, mindezt azonban a vietnami háború kontextusába helyezi. A korábbi allegorikusan is olvasható versben megjelenő cselekvésforma itt a Dél-Vietnam felszabadítása mellett protestáló versben íródik újra, a referenciális keret módosulása okán pedig ehhez a vershez már az államhatalom is afirmatíván viszonyulhatott.

A vietnami háború mint irodalmi téma a hatvanas évek végén egyébként is egyfajta bemutatkozási lehetőséget adott pályakezdők számára. 1969-ben az Országos Béketanács egy vers- és prózaíró pályázat lezárásaként adta ki a *Fiatalok Vietnammról* című irodalmi antológiát, benne egy Hajas Tibortól szereplő verssel, amelyért különdíjjal jutalmazták.²⁵ Az *Improvizatív jazz zongorára és napalmbombára* című szöveg a fiatalkori eszmélés színre-

²³ Szövegek, 47.

²⁴ Hajas Tibor: DNFF-harcos dala. *Élet és Irodalom*, 1968. 09. 14., 4. Újraközli: Szövegek, 52.

²⁵ N. n.: Az Országos Béketanács, a Művelődési Minisztérium, a KISZ vietnami vers- és novellapályázatának nyertesei. *Magyar Nemzet*, 1969. február 5., 7.

vitelének enigmatikus verse.²⁶ Figyelemre érdemes, hogy a címben szereplő napalmbombán kívül, amely a hidegháború időszakában az államszocializmus keretein belül a nyugati imperializmus/fasizmus egyik fontos szimbóluma volt, semmi nem utal a vietnami háborúra, helyette egy a beatirodalmon és József Attila hatásán átszűrődő hang formálódik benne. A szöveg két ellentétező szerkezet köré épül. A versbeli én önmagára négerként hivatkozik („mert négrebb lettem mint bárki más / fehér bőröm csak áltatás”), e szubjektum ellentéte pedig a – korabeli kontextusban a fasizmust jelölő – „még fehérebb öntudat”. A vele való találkozás a versbeli én eszmélésének kiindulási pontjaként jelenik meg, amely a felnőtté válás narratíváján keresztül artikulálódik: a rajta kívül álló erőknek kitett és tehetetlen gyerekből kemény, törhetetlenségét csak önmaga által felszámolni képes, autonóm szubjektum formálódik („– kuksolva nőttem estelig / mint tölgyek pontoshangtalan / és most olyan kemény vagyok, hogy szinte eltöröm magam”). Ebben az esetben is megfigyelhető egyfajta domesztikáció, az irodalmi nyilvánosság kereteihez való igazodás. A beszélő négerként való megjelenítésének előképe Norman Mailer *A fehér néger* című esszéjében található meg. Mailer a négert a hipster előképeként gondolta el, aki „a totalitarizmus és a demokrácia határmezsgyéjén” élve tapasztalta meg az én kiszolgáltatottságát és az állandó fenyegetettséget, és amelynek kultúrája az általános társadalmi felszabadulás kiindulási pontjává válhat.²⁷ Hajas versenek fontos eleme a kiszolgáltatottsággal való leszámolás, ugyanakkor egészen más perspektívába helyezve, ahogyan az Mailernél olvasható. Mailer a néger és a hipster alakjához a hatvanas évek nyugati újbaloldali mozgalmainak megfelelően a társadalmi konszenzusok radikális áthágását, a szexuális szabadságot, a vágyak és ösztönök gátlások nélküli megélését, az erőszak alkalmazásának lehetőségét, valamint a pszichopátiát rendelte, amelyeket érvényes ellenállási módként értékelt az állammal szemben. Hajasnál ilyesféle szubverzivitással nem találkozunk, a kiszolgáltatottság felfüggesztésének folyamata a humanista univerzalizmus keretében zajlik le, az egyén morális kiállásának homályos megjelenítésén keresztül, amely a korabeli magyar irodalmi nyilvánosság elfogadott beszédmódjai közé tartozott.

A *Fiatalk Vietnamból* szerkesztője, Hubay Miklós a kötet előszavában írta, hogy „örülnek, bár nem is nagyon lepődnek meg, ha pár év múlva a még akkor is ifjú költőket és prózaírókat bemutató életrajzokban itt-ott azt olvashatom: »...feltűnt a vietnami vers és novella-pályázaton.«”.²⁸ Hubay ilyesminek aligha örülhetett Hajas esetében. Mégis, a Hajas verseit is megjelentető egyes antológiák beavató gesztusai jelzik azokat a körülményeket és elvárásokat, amelyek között egy-egy fiatal szerző elindulhatott. Hajas a hatvanas évek végén, éppen a gazdasági és kulturális enyhülés időszakában kezdett publikálni az irodalmi nyilvánosságban. Az irodalmi antológiák elsősorban generációs alapon működtek, amelyekkel a kor növekvő számú fiatal szépirodát juttatták megjelenéshez, önálló kötet híján. Természetesen a korabeli antológiai irodalom nem minden szerzője lett ismert alakja a későbbi irodalmi nyilvánosságnak, az mégis jelzésértékű, hogy Hajas a korszak reprezentatívabb gyűjteményeiben is megjelent, amelyek a beavatás tágas repertoárját

²⁶ „Az eszmélet az ujjamig futott / cikázva fény és árny között / hiába volt a hallgatás / egy szó a torkomba süttött // mert négrebb lettem mint bárki más / fehér bőröm csak áltatás / ma reggel is hanyatlókött / egy még fehérebb öntudat / s meglátva azt hogy még kölyök / vagyok ki sublódban kutat / és sír akkor ha megverik / – kuksolva nőttem estelig / mint tölgyek pontoshangtalan / és most olyan kemény vagyok / hogy szinte eltöröm magam” *Fiatalk Vietnamból*. Budapest, Országos Béketanács, 1969, 63. A vers nem került be a *Szövegek* kötetbe.

²⁷ Norman Mailer: *A fehér néger*. In: Sükösd Mihály (szerk.): *Üvöltés. Vallomások a Beat-nemzedékről*. Budapest, Európa, 1982 [1967], 19–44. Az *Üvöltés* kötet korabeli jelentőségéről és népszerűségéről lásd Havasréti József: „Allen Ginsberg és nagy családja...” Az amerikai beatirodalom fogadtatása Magyarországon. In: Uő: *Ráolvasás*. Pécs, Kronosz, 2022, 148–178.

²⁸ Hubay Miklós: Bevezető. In: *Fiatalk Vietnamból*, 3–4., 4.

mozgatták.²⁹ Az *Első énekből* Hajas *Parasztlakodalom* című versét emeli ki a kötetet szerkesztő Mezei András,³⁰ aki a vers zsigerekig hatoló naturalisztikusságában, expresszív képiségében és témaválasztásában valószínűleg a népi szürrealizmushoz való közeledést érzékelt („Nyirettyümmel versenyt hangicsál a nép / dől a kolbász- és a hurkatöltelék; / ím az ember! társa lágy hasába lép, / marcangolja, hozzá borsófőzelék, / kifolyt szem és véres-sáros krumplipép”). Rózsa T. Endre Hajas összegyűjtött szövegeiről írt esszéje szerint Mezei korai mentora volt Hajasnak, már a Belvárosi galeri pere előtt ismerték egymást.³¹ Mezei támogatóként, tudatában a börtönviseltségnek, segítette Hajas irodalmi pályakezdését, az *Első énekbe* való beválogatás mellett az *Élet és Irodalom* szerkesztőjeként rendszeresen megjelenéshez juttatta a folyóiratban is.

Az irodalmi nyilvánosságban forgalmazott beszédmódok repertoárjának, szabályrendszerének áthágása jelentkezik az 1974-ben kiadott *Ne mondj le semmiről* című antológiában szereplő darabokban³² – voltaképpen ez az utolsó alkalom, hogy Hajas versei megjelentek az irodalmi nyilvánosságban az államszocializmus ideje alatt. Az antológiában már az avantgárd irodalom felé való elmozdulás jegyei mutatkoznak. Az irodalmi köznyelv áthágásának egyik jelzésértékű tünete Örkény István bevezető írása Hajas Tibor versei elé. Az antológia koncepciója az volt, hogy egy-egy fiatal szerzőt az idősebb pályatárs mutat be. Ezt a legtöbb tekintély méltányosan abszolválta, Örkény írása azonban felfelé sikeredett, egyfajta agnosztikus beavatásként értékelhető: „„Mire visszatértem, hűlt helyemet találtam,« [...] Hogy ez a kifejezés egy lángész találat-e, vagy csak egy közhely sokszor hallott változata, azt én – egy-két nemzedéknyi hátránnyal, és a már említett célszerűségi vaksággal megverve – nem tudom megállapítani. Eldöntésre vár, kinek a készülékében van a hiba, az viszont semmiképpen se vitatható, hogy nemcsak a létezők hiányából eredő hiányérzet művészi ábrázolásának van létjogosultsága, hanem Hajas Tiborénak, akinek hiányérzetéből hiányzik a hiány. Fájni az egyik épp annyira tud, mint a másik.”³³ Bár Örkény saját ellenérzéseit generációs konfliktusként magyarázza, felidézi a fiatal irodalommal kapcsolatos, már a hatvanas évek végétől jelen lévő kritikai szótartalmat, a fájdalom és hiányérzet autentikusságának kétségbe vonását.³⁴ Miközben Örkény a hiányérzettel kapcsolatos kételkedését jelzi, a tőle vett idézet elején található, Hajas *Történet* című verssorozatából származó szövegrészlet („Mire visszatértem, hűlt helyemet találtam”) éppen a korabeli líra átrendeződéséről ad hírt, amelyben a nyelvkritikai attitűd és relativizmus következtében a versben szereplő én integritása felbomlik. Érdemes figyelembe venni, hogy Hajas mellett a *Ne mondj le semmiről* szerzői között megtalálható még a későbbi, avantgárdhoz közeli Fölöspéldány csoport két tagja, Kemenczky Judit és Szilágyi Ákos, ami jelzi az irodalmi nyilvánosság korabeli horizontjának részleges tágulását. Hajas számára azonban a Belvárosi galeri pere, illetve annak

²⁹ A korabeli kanonizációs gesztusokról lásd Kulcsár-Szabó Zoltán: *Fiatalköltészeti antológiák az 1960-as/1970-es években. Tiszatáj*, 2018/2, 63–74.

³⁰ „aki még szertelenebb Sturm und Drang ugyan, mégis sokat ígérő kibontakozással biztat, leginkább talán a »Parasztlakodalom« nyelvi erőteljessége.” Mezei András: *Első ének*. In: Uő. (szerk.): *Első ének. Fiatal költők versei*. Budapest, Kozmosz, 7–12., 10.

³¹ „Mezei András, aki a legelső között ismerte fel Hajas tehetségét, részt vett a tárgyalásokon. Nem a vádlottak padján ültek a fasiszták, a bíró volt az – állapította meg Mezei.” Rózsa T. Endre: *Magnéziumvillanás. Hajas Tibor: Szövegek kötete kapcsán néhány gondolat. Új Művészet*, 2005/8, 26–27., 26.

³² *Ne mondj le semmiről*. Szerk. Réz Pál, Budapest, Szépirodalmi, 1974.

³³ Örkény István: Hajas Tibor versei elé. In: *Ne mondj le semmiről*, 101–102.

³⁴ A fiatal magyar irodalom körüli kritikai feszültségeket tárgyalja az *Első ének* kapcsán Pál-Kovács Sándor Attila. Pál-Kovács Sándor Attila: „A költő, az igazi, ott kezdődik, ahol különbözik”. *Fiatalköltészeti antológiák a kádárizmusban*. Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola, Szeged, 2020, 121–132.

emlékezete lehetetlenné tette, hogy a fiatal magyar irodalom kereteiben zajló versközlésen túl megjelenhessen az irodalmi nyilvánosságban.³⁵ Úgy tűnik, hogy a költői indulás keretei elbírták egy fasiszta izgatással vádolt, börtönviselt fiatalember próbálkozásait. A népfront jellegű, generációs alapon történt válogatások az irodalmi nyilvánosságban való jelenlét köztes állomásai voltak: már túl az első publikációkon, de még innen az önálló kötetmegjelenésen. Hajas Tibor költészeti pályája ebben az állapotban rekedt meg.³⁶

3.

Hajas pályájának korai önelbeszélésén tehát a Belvárosi galeri pere és a börtönbüntetés láthatólag kívül rekedt, nyomait éppen jelenlétének hiányában, az új, autonóm költői alak megformálására tett apologetikus kísérletekben lelhetjük fel. A hetvenes évek végére azonban ez a helyzet megváltozott. Hajas életének utolsó, immár neoavantgárd alkotóként töltött éveiben megjelent az a szándék, hogy börtöntapasztalatait a művészi pálya történetébe integrálja. Hajas Tibor esetében – bár megtalálhatók a neoavantgárd pályáiv elbeszélésének általános narratív elemei³⁷ – nincs kitüntetett esemény, amelyet az irodalmi nyilvánosságból a neoavantgárd szubkultúrába való megérkezés fordulópontjaként lehetne megjelölni. Ugyanakkor az irodalmi nyilvánosság elvárásrendszere alól feloldódva, a neoavantgárd szubkultúra szabadabb környezetében lehetőség nyílt a börtöntapasztalatok művészi átformálására, amely végül Hajas művészeti tevékenységének egyik magyarázó elemévé vált, amelyben az elsők között tapasztalta meg a „világról való leválás” aktusát, illetve a világ „trip”-ként, „káprázat”-ként való elgondolását.³⁸

A börtöntapasztalat integrációjának a kulturális mintája leginkább Hamvas Béla *Tibeti misztériumok* című könyvével való megismerkedéséhez kapcsolódik, amely a tibeti buddhizmus főbb tanításait közvetítette.³⁹ Hajas 1973 környékén olvasta a *Tibeti misztériumokat*, erőteljesen azonban csak a hetvenes évek végén hatott rá, ekkor készítette a tibeti halotti kultuszhoz szorosan kapcsolódó performanszait.⁴⁰ A börtöntapasztalat művészi pályájába való integrálásának törekvése leglátványosabban Hajas *Szövegkáprázat* című írásában fedezhető fel. Ez a szöveg 1979-ben íródott, egyfajta fikatív napló- vagy levélgyűjtemény, amelyben a beszélő különféle erotikus és erőszakos vágyairól ad hírt. Havasréti József

³⁵ Aczél György Hajast „zsidó-fasiszta” művészként emlegette még a *Mozgó Világgal* kapcsolatos kultúrpolitikai harcok során, ami jelzi, hogy a fiatal irodalom keretein túl nem reménykedhetett a megjelenésben. Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík, Budapest, 1997, 240.

³⁶ „A szerkesztők, helyesebben a kiadó kétfajta anyag közül jó ízléssel a hagyományosabbat választotta – persze ez csak a körülményeket teszi érthetővé, nem a publikálás gesztusát. Ezek a szövegek saját sorsom nem totális voltának termékei, kompromisszumok az életképesség érdekében.” Interjú Hajas Tiborral. Készítette Barna Róbert. In: *Szövegek*, 405–420., 421.

³⁷ (1) Az irodalmi nyilvánosság működésének szűknek érzése, (2) a korábbi, hagyományos szépirodalmi alkotások megtagadása, (3) az államhatalommal való konfliktus.

³⁸ Hajas így nyilatkozott például a börtöntapasztalat hatásáról az *Öndívatbemutató* kapcsán: „bevisznek, levetkőztetnek, megmótoznak, leltárba veszik a cuccokat, kincstári fehérműt adnak, visszaadják a felsőruhát, betessékelnek a cellába és – bang, rád csukják az ajtót. És attól fogva kezdődik az, hogy jó, jó, ez trip... de hiszen akkor a trip a valóság, akkor ez nem kétnemű dolog.” Ungváry Rudolf: Miközben én még azon tűnődöm, hogy melyik választ várod... Beszélgetés Hajas Tiborral 1980-ban. In: *Szövegek*, 440–459., 444.

³⁹ Hamvas Béla: *Tibeti misztériumok*. Budapest, Pesti Szalon, 1990.

⁴⁰ Hajas Tibor és a buddhizmus részletes kapcsolatáról lásd: Kelényi Béla – Végh József (szerk.): *A köztes lét túlóldalán. Hajas Tibor művészete és a Tibeti misztériumok*. Budapest, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, 2019.

erről a szövegről már kimerítő elemzést írt.⁴¹ Az ő kérdése az volt, hogy a szövegben megjelenő egzaltált állapotleírások miként emelhetők ki az öncélúság kategóriájából, és hogyan helyezhető el a szöveg akár József Attila *Szabad ötletek jegyzéke*,⁴² akár a bécsi akcionizmus kontextusában, valamint az örület és transzgresszív művészet tágabb kultúrtörténetében. Az én kérdésem ennél szűkebb fókuszú, éppen ezért megatlásaim csupán kiegészítésként szolgálhatnak Havasréti értelmezéséhez. Voltaképpen Hajas szövegének csupán egy kisebb részére, a 79. 05. 27. dátummal jelölt szakasz első oldalaira koncentrálok, amelyek közvetlenül megidézik a börtöntapasztalatot:

„Milyen gyakran kúsznak elő mostanában a börtön mindeddig szunnyadó képei, milyen gyakran kavarodik fel mindaz a zavaros üledék, amely fölött mindeddig többé-kevésbé biztonságban érezhettem magam; és milyen világos és átlátszó lesz sorra minden, milyen reménytelenül és menthetetlenül értelmessé válik! Éppen elég egy tisztázatlan irányba tett fejmozdulat, egy ellenőrzés nélkül maradt perc, egy be nem kalkulált ajtócsapódás, hogy odalökjön a Markó utcai épület egyik első emeleti megőrzéses cellájába, ahol három köztörvényes bűnözővel kellett töltenem a tárgyalás előtti éjszakát; akiről nem tudtam meg semmit soha, még a kinézetüket is alig, mert közvetlenül takarodó előtt tettek be közéjük, és közvetlen nyitás után vittek el közülük; lehettek volna rablók, gyilkosok, markelócok, gyújtogatók – de semmi esetre sem okirathatmisítók vagy sikkasztók; a bűnnek mindenképp valami érzéki fajtájával állhattak kapcsolatban, elárulta ezt már a puszta szag is, ami a zárkába léptemkor megcsapott. Ütközet előtti éjszaka kellett volna legyen ez számomra, pihenni akartam, összeszedni a gondolataimat, felkészülni minden másnapi eshetőségre, még egyszer végigpróbálni az eljátszandó szerepet, hogy hibátlan és hiteles alakítást tudjak nyújtani; aludni akartam, hogy mint egy sportoló, felkészülten és jó kondícióban jelenhessek meg, beleszólhassak a felettem hozott ítéletbe; nevetséges és ártatlan voltam. Ez az éjszaka azonban része volt annak a kemény kiképzésnek, ami leszoktatott erről, ami felnőtte tett; semmi nem lett mindabból, amit elterveztem, egy hallucinációba kerültem, amihez semmi közöm nem volt, mégis körülvelt, beborított, és most derült ki, hogy a sajátommá is vált” (166–167.).

A *Szövegképrázat* címvariánsa a *Sidpa Bardo*, amely a *Tibeti misztériumok* szerint a halál utáni köztes állapotot jelenti, amelyben a lélek még eldöntheti, hogy a nirvánába kerül, vagy visszatér az újjászületés állapotába. Ebben a helyzetben, ebben a köztes létben a halott lelkét különféle rémképek és erotikus látomások kísértik. A *Tibeti misztériumok* szerint e köztes létben vándorló léleknek szüksége van egy segítőre, aki a halottat, mellette virrasztva, előre megszabott rituálék, szómágia alkalmazásával emlékezteti, hogy meg kell szabadulnia az erotikus rémképektől, és el kell kerülnie a látomásaiban megjelenő anyaölt. Az abba való belépés ugyanis az újjászületést jelentené, elodáztatva így az üdvösség elérését. A *Szövegképrázat* csak távoli asszociációkon, motívumokon keresztül kapcsolódik a *Tibeti misztériumok*hoz, ugyanakkor annak egyik központi gondolata mindvégig meghatározza a szöveget. Ennek egyik közvetítője volt C. G. Jung, aki a tibeti holtak könyvét a nyugati kultúra keretei között a pszichoanalízis működéséhez hasonló beava-

⁴¹ Havasréti József: „Hosszú sötétség, rövid felvillanás”. Hajas Tibor *Szövegképrázat* című írásáról. In: Uő: *Ráolvasás*, 196–214.

⁴² Havasréti a József Attilával vont párhuzamot nem esztétikai minősítésként értette, hanem a két mű befogadásának hasonlóságait vizsgálta. Kanonizációs célból azonban a Hajas-recepcióban volt kísérlet a József Attilával való összehasonlításra. Beke László – Széphelyi F. György – Szalai Miklós: „A semmi egében utak fehéren...” *Orpheus*, 1992/4, 75–88.

tási szertartásként értékelte: „a »túlvilág« nem a halálon túli világ, hanem a szellem szándékainak és felfogásának visszafordítása, egy pszichológiai »túlvilág« vagy keresztény kifejezéssel »megváltás« a világ és bűn nyűgétől. A megváltás elválasztás és megszabadítás a sötétség és tudattalanság korábbi állapotától, és a megvilágosíttottság és felszabadultság állapotába vezet, minden »adott« dolog feletti győzelemhez és transzcendenciához.”⁴³ Jung elképzelésében a tibeti holtak könyve voltaképpen fordított beavatás, amely „a lelket a fizikai létbe való alászállásra készíti fel”.

A *Szövegkáprázat* tudatosan épít a köztes létben való tévelygés, alászállás és megváltás toposzaira, az itt vizsgált szövegrészben mindez ráadásul összekapcsolódik a börtön tapasztalatával. E köztes létbe való beavatás kezdete jelenik meg a fentebb idézett részletben. A börtönben töltött éjszaka fordulópontként értékelődik; annak a felismerésnek a megszerzéséről van szó, amely szerint a rendezett világ mögötti rejtett összefüggések a morális és kulturális konvencióktól való megszabadulás következtében ismerhetők meg. A börtönhöz kötődő elfojtott tapasztalatok és emlékek, amelyek fölött a beszélő addig képes volt uralkodni, a világot rendezettségéből ideiglenesen kibillentő apró gesztusok („tisztázatlan irányba tett fejmozdulat” stb.) révén kerülnek újra felszínre. A korábban elemzett Hajas-versekhez hasonlóan itt is a felnőtté válás narratív eleme jelenik meg: a „nevetés és ártatlan” gyerek, aki eleget akart tenni a rá kirótt, „eljátszandó szerepnek”, végül ennek az estének a hatására önálló, autonóm személlyé válik, aki ellenáll mindenféle társadalmi kötelemeknek. A szöveg további részében a hallucináció elbeszélése következik. Az egyik cellatárs – a Sidpa Bardóban bolyongó lélek segítőjéhez hasonlóan – pornográf történetet kezd el mantraszerűen mormolni, a többi cellatárs önkielégítésbe kezd, az így létrejövő eksztatikus állapotban pedig a hétköznapi problémák valósága látszatvilággá lényegül, helyét az érzékek intenzitása veszi át: „egyre messzibbnek tűnt a másnap, egyre irreálisabbnak, egyre lehetetlenebbnek; egyre tapinthatóbb állagot öltött a bűn, és egyre lenyűgözőbb lett az elszánt és konok izgalom, a külön világ, a szegyetelen visszavonulás a fantazmagóriák közé” (167).⁴⁴ A szakasz végére a cellatárs mantrája a beszélő számára internalizálódik, az elbeszélő eljut az önfelszámolás állapotáig:

„és így folyt ez egészen hajnalig, anélkül, hogy engem eljuttatott volna az ejakulációig; és most azon veszem észre magam, hogy ez a sietős suttogás az én koponyámban folyik, hogy most én vagyok a mesélő, én árasztom ezt a kipárolgást magamból, ahol vagyok, ott dördülve becsapódik az ajtó, sötét lesz és elkezdődik a mese és az ágybetétek csikorgása, mint út az egyetlen lehetséges szabadulás, az egyetlen kijárat, az orgazmus felé; ami abban a pillanatban, amikor lesújt, tejfehér semmibe buktatja az embert, egy olyan állapotba, ahonnan teljes abszurdum a visszatérés; és minél nagyobbát sújt, annál megbízhatóbb ígéret; édes, édes! te akkorát tudsz ütni rám, hogy végignézhesd arcomon a pusztulásomat, tudom, hogy akasztva vagyok és a rám szakadó pillanatban olyan megadással csuklik előre a fejem, hogy az lehessen, az legyen az általam is jóváhagyott befejezés, ott lóghassak fölötted mindörökre élettelenül; és te gyönyörködhess egy általam létrehozott, teremtett holttestben; oda szeretnék, oda akarok, oda fogok eljutni, szegyetelen önátadásom utolsó fázisához, ahonnan nem kell már újabb és újabb kísérleteket tenni” (167–168.).

⁴³ Carl Gustav Jung: A tibeti Holtak Könyve. Pszichológiai értelmezés. *Helikon*, 1974/2, 203–215., 207.

⁴⁴ Hajas ezt az állapotot Ungváry Rudolfal beszélgetve a totális uralom megtapasztalásaként írja le: „az ember eközben ellenőrzésének egy részét el kell, hogy veszítse, eszméletlenségi állapotba kerül [...] attól a ponttól kezdve visszavonatik az ítélőképessége”. Ungváry Rudolf: Leopárdok ültek a tigrisekhez. Beszélgetés Hajas Tiborral. In: Hajas Tibor: *Szövegek*, 421–439., 424.

Ebben a szövegrészben különös retorikai játékkal találkozunk. A semmibe érkezés képével a szöveg egyfelől imitálja a túlvilági üdvösség elérését. A részlet erotikussága a *Tibeti misztériumok* alapján viszont éppen a megváltás sikerületlenségét jelzi, az orgazmikus állapot az újjászületést jeleníti meg. A megvilágosodás transzcendenciáját az ejakuláció naturalisztikusságára cseréli fel. Az üdvösség retorikai mintáiba burkolva tehát az újjászületés folyamata válik láthatóvá. Ez az ellentét a Jung-féle értelmezés felé tolja a szöveget, amelyben a megváltás a fizikai létben való újjászületést jelöli. A beszélő, engedve a rémképeknek, visszatér az anyagi világba, ugyanakkor már egy másfajta tudatállapotban, a naivitását és ártatlanságát elvesztve felnőtté válik. A szöveg azonban még ezen is túllép, és a kötöttségektől való megszabadulást egészen a halál képéig radikalizálja: az elbeszélő – szó szerint is – felfüggesztett, a másik tekintetnek kiszolgáltatott élettelen testként jelenik meg. Hajas életének utolsó éveit meghatározta a világról való leválás művészi megvalósítása, amelynek egyik alapélményét a börtönbéli tapasztalataiban találta meg.⁴⁵ A *Szövegképrázat* fenti részlete éppen azt a pillanatot jelzi, amelyben a börtön tapasztalata a szerző művészi törekvéseinek utólagosan konstruált magyarázóelvévé, a neoavantgárd művészi szubjektum genezisévé vált.

A szabadulás után írt versekben és a *Szövegképrázatban* is a művésszé válás hasonló narratív mintája rajzolódik ki: adva van a naiv gyermek, akinek ártatlansága valami önmagán túlmutató, rajta felülálló dologgal találkozva szűnik meg, helyébe pedig a megszilárduló, kemény, autonóm alkotói szubjektum lép. Ha úgy vesszük, hogy az életrajzot előfeltételezi a rögzült identitás, amely felől visszatekintve elbeszélhetővé válik az élettörténet egésze, akkor a korai, szabadulás utáni versekre tekinthetünk úgy is, mint amelyek – akár különböző, a börtöntapasztalat pótlékaiként is funkcionáló szerepeket felpróbálva – az identitás megszilárdulását viszik színre. A *Szövegképrázat* vizsgált pontján szintén észlelhető a művészi szubjektum megszilárdulásának szándéka, egy olyan fordulópont kijelölésére való törekvés, amely az avantgárd művészi alak megalapozásaként válik értékelhetővé. Amíg azonban a szabadulás utáni versekben a felnőtté válás a társadalmi kötöttségektől való megszabadulást jelenti, addig ezt Hajas későbbi munkái, köztük a *Szövegképrázat* is radikalizálja: a megszabadulás itt már a kulturális, morális és etikai normák áthágásának teljességeként érthető, egészen az önfelszámolásig. Az önfelszámolás, „önátadás” radikális színrevitele azt jelzi, hogy Hajas neoavantgárd körébe tartozó művészetében az identitás üres helyként funkcionál:⁴⁶ olyan médiumként, „manökenként”, amely immár nem a kiszolgáltatottság ellen hatékonyan védekező, megszilárduló szubjektum-konstrukcióként jelenik meg; éppen a szubjektum osztottságának és kiszolgáltatottságának határtapasztalatai felől válnak megismerhetővé a társadalmi, kulturális, pszichikai viszonyok rejtett összefüggései.

⁴⁵ „Amióta a kezembe kerültek a tibeti könyvek, azóta nem vagyok képes szabadulni attól a képtől, amely nekem a börtöntapasztalataim miatt könnyebben megközelíthető: hogyan is néz ki az, amikor a tárgy leválik a világról.” Uo., 430.

⁴⁶ Hajas életművében számos olyan példával találkozhatunk, amelyek kikezdi a szerzői én önazonosságát azáltal, hogy a személyazonosságot és egyediséget bizonyító és biztosító eljárásokat (név, aláírás, hang) kiszervezhetővé, bérbeadhatóvá, felcserélhetővé teszi. Vö. A kommunizmus felé /I./ (*Szövegek*, 108.); Használd a hangomat! (Uo., 108–109); Személyszorozás (Uo., 326.); Meghatalmazás (Uo., 328.).

A LÉTEZÉS DICSÉRETE

Esterházy Péter: *Vanni van. Válogatott beszélgetések*

Az irodalmi beszélgetés élő-eleven találkozás, amelynek a belső dinamikáját sohasem lehet teljesen előre látni. Csábító lehetőség lenne úgy bemutatni ezt a kötetet, hogy melyik kérdező mit tudott kihozni Esterházyból, és fordítva: Esterházy (kit-kit) milyen kérdések feltételére ösztönzött. Itt jönnek a korlátok: ehhez a kérdezők nagy részét nem ismerem elég jól, és nem tudom, hogy előzetesen milyen viszonyban voltak Esterházyval. De van két olyan beszélgetés (ne féljünk az interjú szótól sem), amelyeket olvasva mintegy magától értetődő az egymást „megbabonázása”. (1) Takáts József egyetlen pontra összpontosítva, az Ottlik-hatásnak próbált a nyomába eredni. Ez egy nagyon intenzív válaszadói pozíció felvételéhez vezetett, és hallatlanul élvezetessé tette a beszélgetést. (2) Petri György kérdései pedig abba az irányba terelték Esterházyt, hogy pontosan meghatározza a maga speciális kívüllálását. (Ennek megragadására fog majd szolgálni az alábbiakban az „elefántcsonttorony” metaforája.)

A kötet egésze azonban szinte áttekinthetetlenül heterogén. A szerkesztő, Pál Sándor Attila írja: „Az igazi *leitmotiv* [...] az, hogy csakis a beszélgetésnek van értelme. [...] Az igazi beszélgetésnek, folyjék az akár két ember között, egy interjúszituációban, akár egy pódiumon ülve, egy könyvről beszélgetve, akár, s ez volt Esterházy számára a legfontosabb, történjék az az olvasó és a könyv között” (9.). De ne fussunk ennyire előre. A „beszélgetések” Esterházy pályáján nagyjából a rendszerváltás után jelentek meg. (Ha a kötet ezt akarta volna megmutatni, akkor az 1982-es interjúnak nem lett volna helye.) A rendszerváltás Esterházy számára új, érdekes kihívást hozott: 1988-tól 1990-ig a *Hitel* című folyóiratba írt kéthetente politikai publicisztikákat. Ezek az írások „nem akarják azt bizonyítani, hogy ez olyan ország, ahol szabadság honol, és azt sem, hogy ez rendőrállam, *horribile dictu* proletárdiktatúra, mindazonáltal azt sem, hogy ott van valahol e kettő között”.¹ Az interjúk közeli rokonságban állnak a közéleti publikációkkal, és így besorolódhatnak az „alkalmi írások” mellé.² A beszélgetések talán három téma köré szerveződnek: életrajzi adalékok, a társadalmi-politikai realitás, és végül az életmű (illetve egyes művek) értelmezése.

¹ Esterházy Péter: *Az elefántcsonttoronyból*. Magvető, Budapest, 1991, 19.

² Ezeket az alkalmi írásokat Kulcsár Szabó Ernő az 1996-os kismonográfiájában nem fogadta kitörő lelkesedéssel. Valószínűleg és önkéntelenül a (korábbi korszak írószerepéhez kötődő) „képviselési beszéd” valamifajta mutánsait látta bennük. Lásd Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*. Kalligram, Pozsony, 1996, 242.

Magvető Kiadó
Budapest, 2025
340 oldal, 5999 Ft

Az interjúkészítőket a *Bevezetés a szépirodalomba* után még mindig az a kérdés érdekelte, hogy ki is tulajdonképpen Esterházy Péter. Ezt a kérdést kétségtelenül külön provokálta a *Tizenhét hattyúk* játéka az álneves szerzővel. És most nem is a származás az érdekes, hanem az, hogy Esterházy hogyan vált íróvá. (Véleményem szerint Esterházy a *Fancsikó és Pintával* kész íróként lépett a nyilvánosság elé.³) De bárhogya is legyen, létrejön egy beszélgetés, és Esterházy azonnal leszögezi, hogy semmiféle nosztalgia nincs benne.

Több interjúkészítő is arra volt kíváncsi, hogy a focitól és a matematikától milyen út vezetett az írásáig. Persze sejtjük: ezt nehéz lesz magyarázni. Zilahy Péter mintegy felkínálja azt a választ, hogy mindhárom tulajdonképpen a szabadságot, vagy annak lehetőségét teremtette meg a diktatúra körülményei közepette. („A futball és a diktatúra tulajdonképpen összefüggött.” „Világos. anyám is a diktatúra miatt lett matematikatanár.” [104–105.]) A focira vonatkozó megjegyzésre Esterházy mindjárt így válaszol: „Hát azt gondolom, hogy ez csak félig igaz, nem tudom az Albert [esetében – vagyis a hatvanas években – ez például hogy van]” (104.). Ezt az ötvenes évek focijára, a magyar aranycsapatra volt szokás mondani (mármint, hogy a sport egyfajta menekülés a diktatúra elől), de az aranycsapat utáni generációra már aligha vonatkoztatható. A fociban minden a pályán, egy téglalapon dől el, és vannak a szabályok, amelyek csak azon a téglalapon érvényesek. „A futballnál is nagyon fontos dolgoknak nagyon nincsen jelentése, például, hogy a jobbszélső felesége hűtlen vagy nem hűtlen, az irreleváns, ahogy a matematikában sem értelmezhető az, hogy nem szabad kézzel megfogni a labdát és így tovább.” (108.) Esterházy mindenestre vitatja: a fociban, a matematikában és az irodalomban *nem* az a közös, hogy a diktatúrával szemben teret biztosít a szabadságvágy kielésének. Nem, a közös egy pálya, egy téglalap körbekerítése, amelyen belül önálló szabályok érvényesülnek, azon belül lehet bizonyos operációkat végrehajtani. „A futballt, a matematikát meg az irodalmat egybe tudom rántani a játékkal, a játékot úgy definiálva, hogy más szabályok vannak, külön tér van, ott és csak ott érvényes minden.” (107.) A kérdező meg mintha Esterházy segítségére sietne, hogy a „tér” helyett talán „nyelvet” kellett volna mondania. „Három egészen más nyelvről van szó: egy testnyelv, egy formalizált tudományos nyelv és egy verbális.” (107.) Esterházy nem tiltakozott.

A négy évvel később készült beszélgetésben Dömötör Ági mintegy meglepetésszerűen kérdezi meg: „Mióta nem focizik?” (211.) Itt megkapjuk a Hidegkuti-történet összefoglalását, amely az *Utazás a tizenhatos mélyére* című könyvben szerepel. Egy kispályás meccsen egyszer csak az aranycsapat volt középcsatára is beállt, és egy bizonyos helyzetben, amikor nála volt a labda, hátrébb lépett, és rögtön új perspektívák nyíltak meg, valójában új játéktér. „Akkor látja az ember a teremest, hogy valami olyasmi jött létre, ami nincsen, ami eddig nem volt, amit én erről az alacsony színtről el sem tudok képzelni.” (214.)

Mécs Anna beszélgetésében mesél Esterházy részletesen a matematikához fűződő viszonyáról. Arra a kérdésre, hogy miért ment matematika szakra, úgy válaszol, hogy ennek két oka volt. Egyrészt természetes volt az egyetemre való jelentkezés, mert elfogadta, hogy akinek van egy kis esze, az tanul. Másrészt már a gimnázium végén eldöntötte, hogy író lesz, és azt hallotta, hogy az írásághoz kell egy becsületes foglalkozás is, így jutott el az alkalmazott matematikához. Esterházy anekdotákat mesél két kiemelkedő professzoráról: Turán Pálról (az MTA tagja, kétszeres Kossuth-díjas a Rákosi-rendszerben), aki valószínűleg számelméletet tanított, és Surányi Jánosról, aki valószínűleg algebrát tanított

³ Szirák Péter ezt írja a *Fancsikó és Pintáról*: „Korántsem hibátlan mű, valószínűleg nem tartozik a legsikerültebbek közé, s talán csak a visszatekintő szemlélet látja [benne] a későbbi nagysikerű pálya ígéretet”. Szirák Péter: A későmodern és posztmodern tapasztalat interpretációja. In: *Találunk szavakat. Válogatott írások Esterházy Péter műveiről (1974–2008)*. Magvető, Budapest, 2010, 9. (Én itt inkább Radnóti Sándorral értek egyet; lásd a későbbiekben idézendő tanulmányát.)

(ő 1942 és 1945 között munkaszolgálatos volt, és a Rákosi-rendszerben csak egy kisebb kitüntetést kapott: a Beke Manó-émlékdíjat). Szép történetek, de most nem idézem fel őket. (Kettőjükön kívül még Fried Ervin neve szerepel, ő is algebrával foglalkozott, de már egy későbbi generációhoz tartozott.) Most csak az összegzést idézem: „[Róluk] tudni kell, hogy ők professzorok voltak, tehát nem szocialista nem-tudom-micsodák, hanem az úri világból érkező, polgári szellemet hozó csodák” (258.). Esterházy 1969 és 1974 között volt az ELTE TTK elméleti matematika szakjának hallgatója. Két évfolyammal járhatott fölötte a két csodagyerek, Pelikán József és Lovász László. (Az utóbbi huszonkét évesen – még egyetemi tanulmányai alatt – kandidátusi fokozatot szerzett.) Az interjúban van egy hely, amely erősen sejteti, hogy Esterházy bagatellizálja a matematika szakra való bekerülésnek és a szak elvégzésének a nehézségeit. „Pedig akkor elég nehéz volt bekerülni, különösen matematika szakra, de nekem egy pillanatig sem volt kétségem az ügyben.” (259.) Esterházy, aki általában kitűnően emlékszik, itt érezhetően sok mindent elfojt. Abban az időben egy generáció hat százaléka juthatott be az egyetemre, a matematikus szak pedig abszolút elit szak volt, csak az ELTE-n volt, és általában csak húsz embert vettek fel. Ennek legalább a fele összejött a különböző középiskolás versenyek győzteseiből. (Az a motiváció biztosan nem volt elég, hogy „akkor elmegyünk és elvégezzük a matematika szakot, mert engem egy kicsit az is érdekel” [69.])

II.

A beszélgetések (ha az elsőtől eltekintünk) az 1989 és 2016 közötti huszonöt éves időszakban készültek. Az 1988 őszén kezdődő politikai-publicisztikai tevékenységébe Esterházy az alábbi sorokkal fog bele: „Kéretlenül írom ezeket a sorokat, a magam kérésére, úgy gondolván a beharangozásokból, hogy a *Hitel*nek (a világ mai stádiumában) jól jönne egy kis *elefántcsonttorony*”.⁴ Az elefántcsonttorony az író beszéd- és gondolkodási pozícióját jelöli ki – itt mindent valahonnan nagyon messziről és fölről kellene látni. Főleg most, amikor a világ elementárisan megrendült. Az ilyen szemléletmódra a neveltetése is predestinálja: „nem a rendszer ellen neveltek, megpróbáltak attól függetlenül” (17.). Jött a rendszerváltás, amit igazából nem lehetett előre látni. 1990 decemberében az ELTE-n nagyszabású konferenciát rendeztek ezzel a címmel: „Láttuk-e, hogy jön?” Mármint a rendszerváltás. Vajon mit válaszolt volna Esterházy erre a kérdésre? Ezt ma már aligha lehet eldönteni, inkább csak azt próbálom körülírni, hogy mit jelentett neki a rendszerváltás. Vagyis: mit jelentett a rendszerváltás az „elefántcsonttoronyból” tekintve? Mindenekelőtt egy hazugságrendszer összeomlását. „Érezni, hogy [az embereknek] elégük van ebből a mellébeszélésből, a nyilvános beszéd elvárásból, szocialista nyelvi kavalkádjából.” (15–16.) Valamivel később, a Mindentudás Egyetemén tartott előadásában ezt mondja: „Tapasztalataink jórészt a diktatúrákból valók. Nyelvi tapasztalataink is.” A leginkább szembetűnő példa nyilván az, ahogy a Kádár-rendszer az '56-os forradalomhoz viszonyult (nyelvileg). „Megdöbentő és lefegyverző, már-már megható, hogy a Kádár-rendszer mennyire egyetlen szótól függött, a maga előtti legitimitását és az erejét az adta, hogy ellenforradalomnak nevezte a forradalmat, illetve mi neveztük annak, pontosabban, ki annak nevezte, ki nem. A társadalom mint olyan annak nevezte. Az embereket lehetett e szerint is osztályozni, ellenforradalmat mondott, aki így gondolta, vagy nyíltan behódolt vagy elege volt már az egészből, és nem gondolt semmit. A nyíltan ellenszegülő forradalmat mondott, ezeket kis túlzással egy kézen meglehetett számolni, mostanra már több száz síva kéne.”

⁴ Esterházy Péter: *Az elefántcsonttoronyból*, 9. (Kiemelés tőlem: W. J.)

Telnek-múlnak az évek: Esterházy is az 1990-es évek közepe táján regisztrálta, hogy egy újfajta nyelvrongálás szem- és fültanúi lehetünk.⁵ A nyelvet most már nem hatósági-lag és cenzurálisan bebetonozott hazugságok töltik ki, hanem újfajta, elsősorban a politika és publicisztika felől érkező blöffök. „Ki gondolta volna, hogy ma olyan mondatokat lehet mondani, mint amilyen mondatokat mondanak [...] Hallom ezeket az irodalmi rizsákat a valóságról, a realizmusról, az írók szent, nagy földatáról [...], tehát az összes üres mondatot régről. Úgy látszik minden mondatot újra lehet mondani [...]” (42–43.) Alig néhány év után visszaestünk – legalábbis nyelvileg – a késő Kádár-rendszerbe. Most már látjuk: „a szabadság elérése nem egylépéses matt-feladvány” (ez szintén a Mindentudás Egyetemén tartott előadásban hangzott el).

Esterházy Péter 2008-ban, az őszi beszéd elhangzása után, adott egy újabb nagyinterjút, ezúttal Valuska Lászlónak. De most már elzárkózik az elől, hogy a konkrét beszéd-ről és annak szükségességéről mondjon valamit, inkább megpróbál mindent távolabbról nézni. Arra a kérdésre, hogy csalódott-e, így válaszol: „Nem, de kétségkívül másképp gondoltam, azt hittem, racionálisabb lesz, hogy ha van egy oda-vissza kormányváltás, akkor látni fogjuk, nem a jó és a rossz küzdelméről van szó, hanem verziókról” (192.). Esterházynek a maga alapkonceptiója miatt üdvözlőnie kellett a beszédet, hiszen egyfajta nyelvi megtisztulás irányába mutat. „Szinte egy kormányprogram volt, például, hogy a politikai beszédet és cselekvést a valósághoz kell közelíteni, és ezt a folyamatot nem más-sal, hanem saját magukkal kell kezdeni” (194.). Az őszi beszéd így a rendszerváltás ígéreteinek beteljesítését jelentette volna, és ezzel együtt a rendszerváltás óta bekövetke-zett torz fejlemények korrekcióját.

Ebben a kötetben mindössze három interjú szerepel a 2010 utáni időszakból. Úgy tűnik, hogy még nem telt el elég hosszú idő egy markáns politikai vélemény kialakításához. De azért (némi kiegészítéssel) már össze lehet állítani egy képet a 2010-es választások utáni helyzetről. A Selyem Zsuzsa által készített 2011-es interjúban ezt olvashatjuk: „Az egész egy de. [...] Se nem könnyű, se nem fényes. De hogy, van egy mondat, csak nehezen mon-dom ki, hogy önmagában az, hogy az ember van, hogy élek, azt annyira jónak találom, hogy ahhoz képest a hazámnak az idiótásagai, azok bagatell dolgok” (283.). Ez a *létezés* dicsérete. Az utolsó nagyinterjújában (készítette az Info Rádió 2013-ban) ezt a kérdést kap-jaz: „És most milyennek látnak bennünket Európában?” (A kérdező mintegy felkínálja az „elefántcsonttorony” nézőpontját.) Esterházy szinte széttárt karokkal mondja: „Most nem állunk nagyon jól. Most nagyon rosszul állunk”. De mi lehet ennek az oka? A válasz nem olyan bonyolult: az elmaradt múltfeldolgozás, sőt az erre vonatkozó igény és hajlam teljes hiánya. „Hát az nagyon látszik, hogy a Kádár-korról nem akarunk rendesen beszélni. És ha senki nem akar, akkor érdemes azért feltenni a kérdést, hogy ez miért van.”

III.

A kötet legérdekesebb részei minden bizonnyal azok, ahol Esterházy irodalomról, a saját műveiről (illetve az azokhoz fűződő viszonyáról) és a kritikáról beszél.

Goethe írja az egyik töredékében: „Milyen keveset írtak meg abból, ami történt, mi-lyen keveset mentettek meg abból, amit megírtak! Az *irodalom* természeténél fogva töre-

⁵ Konrád György már 1990 októberében, egy hollandiai előadásában az „újjaszületés melankóliá-járól” beszélt. „Mitől fordulna minden jobbra? Tőlünk? Talán mert mi magunk is jobbra fordul-tunk? A nagy várakozás kihívja a csalódást, de talán éppen ez a nagy várakozás volt a jó. Az ország eddig is olyan volt, mint mi vagyunk, és feltehető, hogy ez a jövőben is így lesz, mert állam és la-kosság egymásnak hozzávetőleges pontosságú tiükörképei.” Konrád György: *Az újjaszületés melankóliá-ja*. Pátria Könyvek, Budapest, 1991, 282. (Kiemelések tőlem: W. J.)

dékes; az emberi szellemnek csak azokat az emlékműveit tartalmazza, amelyeket írásba foglaltak, és amelyek megmaradtak.”⁶ Az irodalmi művek így a szellem (írásba foglalt) emlékművei. Esterházy valószínűleg nem is vitatná ezt a meghatározást: az irodalom az emberi és a társadalmi szellem „emlékműve”, dokumentációja. A szellem nem „leképezhető”: dolgokat, jelenségeket, eseményeket le lehet képezni, a szellemet viszont nem. Esterházy csak közbeszúrna valamit: ebben az emlékműállításban a nyelvnek döntő szerepet kell adnunk, hiszen az irodalom mindig nyelvi. „Az mindenesetre feltűnő, hogy mennyire ritka a »nyelvben gondolkodás« magától-értetődősége. Pedig szerintem ez az irodalom.” (26.) Vagyis evidens kellene hogy legyen a szellem emlékműállításának a nyelvben való benne-léte. Az irodalom lényege, „hogy valamiről, nevezetesen magunkról, az országról, a politikáról nyelvben [gondolkodjunk]. Óvakodj azoktól, akik *használják* a nyelvet” (uo.). Akik „használják” a nyelvet, pusztá eszköznek tekintik: „Én azt mondom [...], hogy az az író [...], aki nyelvben gondolkodik. Ez különbözteti meg más, szóval foglalatосkodó embertől, tanártól, paptól, kikiáltótól, politikustól, tévébemondótól, újságírótól” (29.). „Szerintem ezt minden író tudja.” (uo.)

A beszélgetések közül tulajdonképpen csak egy szól kimondottan egy könyvről: vagyis csak egy tekinthető könyvbemutató beszélgetésnek. Ez a könyv az *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat*, az interjút Fabinyi Tamás készítette. (A könyv 2013-ban jelent meg, a beszélgetésre pedig 2016-ban került sor.) De ez a beszélgetés sem annyira Esterházy írásművészetéről szól általában, hanem inkább teológiai, teopoétikai kérdésekről. „A könyv felvet bizonyos problémákat, amelyek meghatározzák a formát, a megközelítés módját. Ha a teopoézis a legmegfelelőbb forma, akkor jó volna, ha ez az volna. Is-tent költői módon megközelíteni... hát ennek tudnék örülni.” (285–284.) A műről Radnóti Sándor írt nagyon szép kritikát, amely így zárul: „A könyv maga [...] mélyen tragikus. S talán ezért nem »János-változat«, amely evangélium első mondata szinte kínálja magát Esterházy kifordító idéző-művészetének: »Kezdetben volt az ige«. Itt nem a művészi érte-lemben vett ige van kezdetben, amelynek veszélye, hogy hamis megváltást kínál esztéti-kai tökélyével. A művészileg remekbe szabott paragrafusok egymáshoz való viszonyában megjelenik a töredékesség, a töredezettség passiója. S ebben, a most idézendő értelemben van valami igazi, kései győzelem.”⁷ A beszélgetésből azt lehet látni, hogy Esterházyt itt alapvetően két kérdés foglalkoztatta: hozzá szabad-e nyúlni a „szent” szövegekhez, sza-bad-e kapcsolódni hozzájuk, ne adj’ Isten folytatni, sőt kifordítani őket; mi lesz a katolikus egyházzal, főleg a magyar katolikus egyházzal; nincs kimondva, de világos: az erős poli-tikai instrumentalizálás után vagy következtében? „Én az ötvenes években kerültem kap-csolatba az egyházzal, amikor az egyház teljesen vert helyzetben volt. Avval könnyű [volt] rokonszenvezni.” (302.)

Újra Goethét idézem: „A kritikát nem lehet sem elkerülni, sem védekezni ellene. De ugyanakkor ennek ellenében kell cselekedni, és ezzel a kritika egy idő után meg is békül.” Vagyis: a kritika hozzátartozik az irodalmi üzemhez, de érezhetően Goethe sem szereti. Mintha az alkotó feladata a halk szembeszegülés lenne. Az első, 1982-es (Kontra Ferenc által készített) beszélgetésben Esterházy ezt mondja: „Elolvassom őket [mármost a kritiká-kat]. Akad olykor egy-egy részlet, amin elgondolkodom. Ilyen volt az a kritika is például, ami az *ÉS*-ben jelent meg, még a *Termelési regényem* idején. Az értékelésben »le-nagy-magyar-írózott« a szerző, és a dicséretözön között szerepelt egy olyan kitétel is, mely szerint én könnyű kézzel alkotok, [s ez] sokféleképpen érthető” (13–14.). Bő negyedszá-zaddal később Esterházy a Dömötör Ági által készített interjúbán visszatér a kritika érté-kelésére. „Egyébként én úgy vagyok a kritikákkal, hogy elolvasom őket, de akkor több-nyire már késő. A kritikáktól tanulni... hát azt azért ebben a formában nem tartanám le-

⁶ Johann Wolfgang Goethe: *Werke in zwölf Bänden*. 7. kötet, Aufbau Verlag, Berlin, 1988, 550.

⁷ Radnóti Sándor: A siketnéma Isten. *Holmi*, 2014/7, 1097.

hetségesnek.” (208.) Ezután következik a kritika kompetenciájának (nagyjából szokásos) felbecsülése: „A kritikus foglalkozik egy héten át napi másfél vagy két órát ezzel, én meg egész évben napi nyolcat” (uo.). Meg kell értenünk a szerzőt is: pár évvel vagyunk csak túl a *Javított kiadás* fogadtatásán. A megfogalmazott ellenvetéseket az egyik interjú készítői (Keresztury Tibor és Székely Judit) így összegezték: „Ha a *Harmonia caelestis* – nagy leegyszerűsítéssel – egyértelműen az író, vagy a fikció, vagy a nyelv győzelme a valóság fölött, akkor a *Javított kiadás*ban – hogy így mondjuk – a valóság visszavág: mintha a könyv az előző súlyos ellentettje volna, egy ellenkező előjelű tapasztalat. Volt-e számodra a *Javított kiadás*nak olyan üzenete, hogy mégsem tehető meg bármi a nyelvvel? Felmerült-e egy olyan belátás, hogy a tények uralma korlátozza az írói szabadságodat?” (154.) Esterházy így válaszol: „A Javítottal nekem semmilyen gondolatom nem volt, hanem mentem, mint a vaddisznó, előre” (154–155.). Esterházy később mondja, hogy bosszantotta a *Javított kiadás* kapcsán kirobbanó „elméleti kötözködés” (209.). Szomorú látni a kritika leértékelését, mert a prózaforodulat kanonizálása a kritikusoknak köszönhető – erre nélkülük nem kerülhetett volna sor.

IV.

Mi egy irodalmi beszélgetés? Az irodalmi beszélgetésekben nemcsak a meghallás, a hallgatás a fontos (ahogy azt Heidegger állította), hanem egy univerzum megalkotása is. Ez az univerzum a beszélgetések témái alapján három szférára osztható: személyes élet – társadalmi-történelmi realitás – művek (életmű). Az író feladata az, hogy az univerzum mindhárom szféráját (minden kritika ellenére) beállítsa a létezés dicséretének fényébe. Ezt tanulhattuk a jelen beszélgetésekből, és most már lehet olvasni.

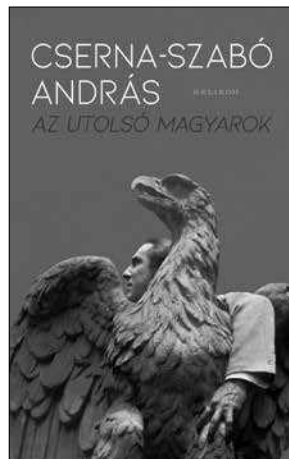
„KEZDJÜK A VÉGÉN”

Cserna-Szabó András: *Az utolsó magyarok*

Minden magyar szív egyszerre dobbanhat meg a következő szavak hallatán: akciós borok, olajszag, panellakás, Kispál, szakadt farmernadrág, rántott hús, dobozos sör. Ez csupán egy szerény válogatás Cserna-Szabó András *Az utolsó magyarok* című, tavaly megjelent kötetének hangulatfestő szavaiból. Az író az utóbbi évek sokszínű kiadványai, az *Extra Dry* és a *Zerkó. Attila törpéje* című regények, a *Rézi a páczban* gasztronómiai írásai és a szerző által szerkesztett, metálfzene tematikájú *Stay Brutal!* után visszatérve gyökereihez ismét novella-gyűjteménnyel jelentkezett. Ezúttal a világ a magyarokkal ér véget, az Apokalipszis négy lovasa turulháton érkezik: háború és kapcsolati viszályok, testi-lelki nyomor és halál hirdeti több oldalon át, hogy „az életben nincs már több móka” (Kispál és a Borz).

Érdemes lehet a kötet címéből kiindulni ahhoz, hogy átfogó képet kaphassunk a témáról. *Az utolsó magyarok* egyben a gyűjtemény záró novellájának címe is, amelyben egy al-földi lagzira igyekvő, ám az úton eltévedő pár kétségbeesésének fázisait követhetjük végig. A meg nem nevezett férfi és a nő autója egy erdő közepén mondja fel a szolgálatot, segítség és használható térkép híján pedig arra vannak kárhoztatva, hogy „farkasok, medvék és mócok” között töltsék az éjszakát. Eközben magukra maradnak csapongó indulataikkal is: hol szeretik, hol gyűlölik egymást. Az idő múlásával baljós képzelgéseik is testet öltenek, ezért otthonillatú emlékekkel próbálják elnyomni félelmüket. A különös atmoszférájú történet mintha az utolsó emberpárt festené le, egy fordított *Genesis* pálinkázó, töltött káposztáról ábrándozó anti-Ádámmal és anti-Évával.

A cím jó választásnak bizonyul az egész kötetre nézve is. Mitől utolsó, és mitől magyar? A két szóból az utóbbin – Cserna-Szabóra való tekintettel – nem kell meglepődnünk: azokat a magyar kultúrára és magyarságra tett utalásokat takarja, amelyek kivétel nélkül megjelennek az összes novellában, legalább egy-egy apró részlet erejéig. A legtöbb történet magyar karakterekről szól, a szövegekben sokszor igen hangsúlyos magyarságtudat pedig legendák, történelmi események, valamint a hazai magas- és popkultúrából vett utalások nyomán válik érzékelhetővé. Az ily módon létrejött „kulturális flow” igen sokszínű, nincsenek benne csoportosítva vagy rangsorolva a vendégszövegek, így teljes természetességgel hangzik el például az a mondat, hogy „Csak ülsz, és vársz, nem csinálsz semmit, te nyomorult Pató Pál úr!” (265.), összeházasítva a 30Y rockegyüttes dalszövegét Petőfi versének karakterével, illetve e különös hibrid megfér egy oldalon belül az „...itt élünk, halnunk kell” (265.) szószati sorral is.

Helikon Kiadó
Budapest, 2024
272 oldal, 4499 Ft

Az idézetek mellett olyan ikonikus tárgyak, tradicionális ételek és életkörülményekre utaló tényezők is megjelennek, amelyek tipikusan a magyar mindennapok részei. Ezek bár általában hétköznapi körülményeket írnak le, gyakran sztereotípek, mint az *Anyám pókja* című novella egyik szereplője, a Tiltott Csíki Sört ivó Misi ke esetében is, akinek személyisége magva székely származása. Az ilyen mértékű nacionalizmus azonban még hihetőnek és ismerősnek tűnik. A *Tengri útjai kifürkészhetetlenek* főszereplőjének, a jurtában lakó Szabolcsnak ősmagyar életstílusa viszont már kétségtelenül szatirikus, és úgy érezhetjük, rajta még a halál is gúnyolódik, ahogy turulmadár képében szállítja át őt a másvilágra. Néhány novella kissé eltér a többitől abban, hogy Magyarországon kívüli helyszínen játszódik, és bár néha kissé indokolatlanul hat, a szerző ezekben sem kerül el a hazai vonatkozásokat. A *Boccaccio '20* Franciaországba kivándorolt székely, prostituáltként működő nője, a *Bolondok* Ukrajnában rekedt kárpátaljai házaspárja, valamint a *Két temetés* burját áldozatát megszálló Petőfi-szellem is azt a szállóigévé vált megállapítást hordozza, hogy mi, magyarok bizony mindenhol ott vagyunk.

Az *utolsó* szó a címben a történetek apokaliptikus hangulatát ragadja meg. Közös jellemzőjük a novelláknak ugyanis, hogy bár nagyon különböző módon, mégis mindegyik egy-egy világvége-narratívát rajzol ki: visszafordíthatatlanul megromlott kapcsolatok kódját, periódusok vagy életek lezárását követhetjük végig. Gyakran már maga a kiindulópont sem stabil helyzetet tükröz, vagy olyan szakaszt, ahol még megoldódhatnak a dolgok. Általában az összeomlás első perceiben kapcsolódhatunk be az események sorozatába, amikor már nyoma sincs a vihar előtti csendnek: a vihar ekkor már elkezdődött, és csak nézni lehet, ahogy megállíthatatlanul elpusztít mindent. A novellák disztópikus hangulatuk miatt gyakran azt az érzést keltik, mintha a jövőben játszódódnának, holott szerepel bennük 2020-ra, sőt a 20. század első felére tehető eseménysor is. Olykor a körülmények is meglehetősen aktuálisak: kontextusként feltűnik a pár évvel ezelőtti koronavírus-járvány okán elrendelt karantén (*Boccaccio '20*), a még mindig folyó orosz–ukrán háború (*Bolondok*), valamint a Me Too-mozgalom egy eredeti céljától elferdített, rágalmozással fajult mellékterméke is (*Börgyári capriccio*).

Nehéz világvége-típusokat találni a kötetben, a narratívák rendkívül sokfélék, mindenestre dominánsnak mondhatók a kielégítetlen vagy egyenesen megromlott kapcsolatok. Az ilyen jellegű problémák néha rejtettek, akárcsak a *Boccaccio '20* főhősének házassága, hiszen a férfi látszólag nincs tisztában azzal, hogy felesége tud arról, miként elégíti ki szadomazo vágyait egy prostituálttal; ám az is előfordul, hogy a megromlott kapcsolatok a novellák fő témái. Ez utóbbi kategóriába tartozik a már említett *Tengri útjai kifürkészhetetlenek* főszereplője, Szabolcs is, aki egy tízéves kapcsolat után számolja fel addigi életét, hogy elengedje volt barátját, Emesét „egy elbaszott élet minden szép és ronda emlékével” (125.) együtt. De hasonló frusztrációt érezhetünk a *Kevin még alszik* című novellában is, ahol az „elsavasodott szívú” ex-házaspár, Anikó és a hűtlennek bizonyult Robi közötti csörtének lehetünk tanúi. Mindkét történet már egy szakítás utáni, menthetetlen állapotot ír le, múltba veszett kapcsolatuk romjain ülő emberekről szól, és egy olyan lejtőről, amin már a történet kezdete előtt megindultak. A hektikus kapcsolati minták sorozatába illeszthető *Az utolsó magyarok* korábban bemutatott szereplőpárja is, ám a kötet végéhez közelítve úgy érezhetjük, hogy az előbbi két novellában olvasható érzelmi állapotok és feltörő indulatok után ez a történet már nem igazán tud olyat mondani, ami ne hangzott volna el korábban.

Ritkábban ugyan, de előfordul az is, hogy a világvége konkrét élet végét jelenti. Akárcsak az árulkodó című *Két temetés* novellában, ahol a költő halálának ismételt, ciklikus lejátszódása végül magával ragadja az általa megszállt asszonyt is. De igen megrázó testi és lelki elsorvadásról szól az *Ivan Nyikolajevics sok napja* című, hosszabb történet is. Ez a novella Turully Elemér intim kalandjait írja le, ahogy a férfi egyre inkább szexuális fantá-

ziáinak rabjává válik. Egy rá mért rontás hatására ugyanis Turully kontrollt vesz vízíói felett, egyre mélyebbre merül bennük, és teljesen azonosul is azok főszereplőjével, Ivan Nyikolajevics szovjet hentessel. A kezdetben felesége részvételével lezajló buja álmok az évek múltán tragikus fordulatot vesznek, az álmodó Paradicsomából hirtelen kiszakadva ismeri meg a nyomor és nélkülözés legmélyebb dimenzióit, amely végső soron az egyén valamilyen szintű elmúlását vonja maga után. A történetében igen komplex elbeszélés kiemelkedő a kötetben, a romlás és a ráeszmélés fokozatai kitűnő mértékkel adagolva, precízen épülnek fel benne. A halál-tematika egyértelműen a *Családom és egyéb hullafajták* oldalain tetőzik, amely inkább hat esszének, mint novellának. Itt ugyanis az elbeszélő néhány valós, történelmi jelentőségű családtagjának életét meséli el, különös tekintettel azok végére, a szöveghez pedig a róluk készült fényképeket is csatolja. A zavarba ejtő fikción kívülség ki is mondatik: „Az a baj ezzel a történettel, hogy igaz. És nem hagyja magát nem igaznak lenni. Sehogy sem akar irodalom lenni” (136.). A közlő azonban nemcsak a műfajisággal, de a témával is küzd: „Szeretném, ha nem így lenne vége ennek a történetnek, mert nemcsak iszony, borzadály és szörnyűség van a világban, de szerelem, holdfény és rózsailat is” (146.), jelenti ki, majd folytatja a soron következő rokonok tragikus halállal végződő történeteivel. „Mindannyian hullák vagyunk, akik mielőtt kiterítettek, táncolunk kicsit a holdfényben...” (151.) – hangzik a végső következtetés. Ez a szöveg tehát, amely éppen kettévágja a kötetet, nemcsak pillanatnyi megállót biztosít az irodalmibb elbeszélések között, de akár *memento mori*nak is tekinthető.

Szintén a valóság és fikció játéka jelenik meg a *Budavári Virágok* című novella elbeszélés-módjában is, amely egy tervezett szakdolgozathoz nő ki. E fikatív tudományos mű célja szerzője családfájának felkutatása. A Virág (Mendel/Blum/Fiori/Bloom) család történetét a tatárjárás utáni évektől napjainkig követjük végig, a közölt információkat pedig számos forrásmegjelölés és lábjegyzet igyekszik hitelessé tenni. A *Családom és egyéb hullafajták*tól eltérően a *Budavári Virágok* mégis nyugodtabb szívvel mondható fikciónak. Egyrészt néhány lábjegyzet tréfás komolytalansága akadályozza a tudományosságot, például nehéz elképzelni a „lehetőség nyílt egy jó kis pogromra, ami mindig is a keresztény ember egyik legfőbb szórakozási lehetősége volt” (37.) informatívnak szánt sorokat egy valódi szakdolgozat lapjainak alján. Másrészt a felhasznált források is a fikció tartományába helyezik a szöveget, gyakoriak a más irodalmi művekre tett utalások, sőt, azok karaktereinek átvétele is. Ilyen például Virág Árpád, aki *A tanú* című ikonikus filmből kerül a szövegbe, de az elbeszélő szerint James Joyce *Ulysses* című regényében, Evlija Cselebi feljegyzéseiben, Kassák Lajos *A ló meghal a madarak kirepülnek* című versében, egy Mácsai-képen, sőt még a „*Virágéknál ég a világ*” kezdetű dalban is feltűnnek nagy múltú családjának tagjai – a magyarokhoz hasonlóan tehát Virágék is mindenhol jelen vannak. De nemcsak itt fedezhetjük fel ezeket az egyébként igen bravúros és szórakoztató átvételeket, hanem a kötet több novellájában is. Az *Ivan Nyikolajevics sok napja* Turully-ja például Babits Mihály *A gólyakalifa* című regényének sajátos verziójában él, a *Komédia* elbeszélése pedig Móricz Zsigmond *Tragédia* című művének szerepcserés változata. Hasonló jellegű utalások nemcsak a szövegeken belül, de a novellák címeiben is megjelennek. Különböző irodalmi művekből vagy filmekből vett szójátékokat fedezhetünk fel többek között az *Anyám pókja* (Petőfi Sándor: *Anyám tyúkja*), a *Bőrgyári capriccio* (Bohumil Hrabal: *Sörgyári capriccio*), a *Boccaccio '20* (Boccaccio '70, 1962), a *Családom és egyéb hullafajták* (Gerald Durrell: *Családom és egyéb állatfajták*) és az *Ivan Nyikolajevics sok napja* (A. I. Szolzsenyicin: *Ivan Gyenyiszovics egy napja*) címekben is.

Láthattuk tehát a novellák közötti egyezéseket, és bizonyára meglepődünk rajta, hogy mindezek ellenére mégsem olyan egyszerű konceptkötetnek nevezni *Az utolsó magyarokat*. Nem konceptkötetnek nevezni viszont nem lenne logikus. Ez a kettősség valószínűleg

a már létező és „újrahasznosított” irodalmi művek sokszínűségéből, valamint a szinte novellánként eltérő világvége-definíciókból adódik. A történetek túlságosan önállóak, a köztük lévő kapcsolatok elnagyoltak és sokszor csak sejthetők, emiatt a gondolatlánc felfedezése a kötet olvasása közben nem mindig könnyű, és leginkább csak a cím miatt válik világossá. A megértést az sem segíti, hogy bár a novellagyűjtemény rendelkezik előszóval és végszóval is, ezek nem töltik be a funkciójukat, így nem nyújtanak kapaszkodót az olvasó számára.

Az *utolsó magyarok* furcsamód tragikus, és nem mindig a megszokott tragikomikus módon. Talán túlságosan is közel állnak hozzánk ezek a magyarok. A sokszor egyenesen nyomasztó hatás leginkább a terjedelmesebb novellákban teljesedik ki, ezek a kötet leg-erősebbjei is: nagyobb felületen biztosítják Cserna-Szabónak, hogy Cserna-Szabó legyen. Az *Előszó*ban a szerző tett egy bejelentést: megpályázta és meg is kapta a Sánta Ferenc Nemalkotói Ösztöndíjat, amely pénzbeli támogatást biztosít számára ahhoz, hogy ne alkosson öt éven keresztül. Ha úgy vesszük, a szerző valójában csak újraalkotott: mintha fejből és összesűrítve készülné átmenteni az emberi kultúra fajsúlyos állomásait a valódi Apokalipszis után egy másik bolygóra. Más értelemben viszont mégis újabb művek születtek, és talán már az elején komolyan kellett volna venni a figyelmeztetést: a szóban forgó író számára ismeretlen az alkotói válság. Bármennyire örülünk is az új novelláknak, a nem-alkotás kudarcba fulladt – a Nemkritikai Ösztöndíj büszke nélkülözőjeként ezt magabiztosan állíthatom.

MENNYI AZ ANNYI

Schillinger Gyöngyvér: Rohadjon meg az összes

Mennyire lehet közel menni a valósághoz úgy, hogy egyszerre legyen szemünk előtt az egyén és a közege, tudatának működése és testének folyamatai, hogy leképezhető, érzékelhető legyen a mindennapi hajsza, de közben elbeszélhető is? Schillinger Gyöngyvér kvázi-hiperrealisztikus első regénye prózatechnikai mestermunkának tekinthető, abban az értelemben, hogy találóan, hatásosan, profin alkalmazza a prózaíró eszköztárát a fenti feladat megoldására, azaz annak ábrázolására, hogy milyen a mai magyarországi valósága a tágabb középosztályhoz tartozóknak. Ugyan a főszereplők foglalkozása révén az ügyvédi világ egy szeletére (a nem épp *high profile*, de azért már nem kispályás iroda dolgozóira) fókuszál, a szereplői interakciók, az egymást részben láttató perspektívák révén felvillant egy tágabb környezetet is, beleértve vidék és főváros kontrasztját, de a vállalkozói lehetőségek és az állami ellátás egy-egy vonatkozását is. Vajon az oly életszerű és eleven, ám sematikus fordulatoktól és némileg tipizált karakterektől sem mentes láttatás pusztá tételes alkalmazása volna a Kukorelly Endrétől vett mottónak, miszerint „Alapos változások után minden úgy marad”? Vagy a *Rohadjon meg az összes* prózapoeitikája révén képes meghaladni ezt a sejtelmes állítást?

A fő cselekményszál nem tolatkszik az előtérbe, hanem inkább különféle szereplők közti konfliktusok, interakciók révén karakter- és milióábrázolásokra alkalmat adó jelene-
teket tesz lehetővé. Egy Hydra nevű gyár elárverezését megakadályozni hivatott követelésfelvásárlás bonyolultnak tűnő jogi manőveréről van szó, amelyet azonban kellőképp egyszerűen ragad meg a regény ahhoz, hogy befogadható legyen, és hogy sem a jogi nyelv esetleges túltengése, sem a procedúra mindenféle vetülete ne okozzon olyan fennakadást az olvasóban, ami miatt letenné a könyvet. Azt igen jól érezteti így is Schillinger, főleg a pszichoszomatikus működés jeleinek megragadásával, hogy milyen plusz terhet ró az ilyen tisztességtelen ügy a mégoly magabiztosnak mutatkozó, antipatikus ügyvéd idegeire is. Ugyan ez a szál eléggé kiszámítható, bár cseleki eltolással nem a Hydra-ügyben történik meg a leleplezés, hanem – és itt is van kellő mennyiségű sejtetés – egy biciklis baleset eltussolása esetében, szerencsére nem a szűzsé hor-
dozza a hátán a regényt.

Mert középpontban a két főszereplő, Balázs, az ügyvédi iroda tulajdonosa, valamint majdnem-irodavezetője, a szakvizsga előtt álló Olga áll, illetve az ő külső-belső küzdelmeik, az egyes szám harmadik személyű narrátor szerre az ő perspektívájukra közelít rá. A szereplői gondolatok, megnyilatkozások és az egyes szám harmadik személyű elbeszélés szabad függő beszéd módjára folyik egybe, gyakran alkalmat teremtve arra, hogy egy-egy tagmondat jelentésének köre

Kalligram Kiadó
Budapest, 2024
200 oldal, 3990 Ft

kiterjeszhető legyen, főként a fejezetek zárlatában: „Megrázogatja, a mozdulat közben rájön, ennek így semmi értelme” (64.). A két főalakon keresztül tulajdonképpen a létezés értelme, és értelmének hiányában a sztereotipikus szerepektől (például anyaszerep) és/vagy az öregségtől, valamint főként a haláltól való, épp tudatosulni kezdő félelem mutatkozik meg az egyén életének három fő színteréhez való (diszfunkcionális vagy hiányzó) viszonya tükrében: család, munka és ön maga. Sarkosan fogalmazva: a két szereplő esetében mennyiségi problémák mutatkoznak mindhárom területen. Legnyilvánvalóbb a szereplők pénzszerzésre irányuló, szinte kényszeres törekvése, egyrészt egyéni boldogulásként: Balázs és barátja, Manszúr nemcsak a várható nagy nyereség miatt vállallják el a Hydra-ügyet, de kamaszként közös elhatározásuk volt, hogy ügyvédnek állnak meggazdagodni; a szegénységben, egyedülálló anyával felnövő Olga pedig biztonsági hálót szeretne, mert mintha nem bízna a vőlegényével közös életben. A családok tagjai közti kapcsolatot is már csak a pénzszerzés közös vagy egyéni törekvése mediálja, legegyszerűsebb Balázs anyjának végrendelete és imperatívuszai („Az anyja beszélt így, akkor mennyi az annyi”, 17.; „Vesd meg a lábad úgy, hogy az unokáknak is legyen”, 28.), s a szülei emlékéitől is távolodni igyekvő Balázs szintén ezt viszi tovább – máris lakást akar vásárolni Bencének, a kisiskolás fiának, unokaöccsének pedig azt tanácsolja, kérjen százalékot a családi bizniszből. És sorolhatnánk a példákat. „Mindent értetek csinálunk, mondta az anyja, egy nap tiétek lesz minden. Fele királyság.” (97.) Vö.: „...egy nap mindez már nem fog számítani semmit, csak amit tettünk, ahogyan éltünk. Közel a vég, és eljön a Királyság, ti is helyet foglalhattok a Királyságban” (148.) – mondja Jucika, Olga anyjának barátnője. (Sok az ilyen okosan elhelyezett, egymást kölcsönösen átkeretező rímelés a regényben.) Ez a pánikszerű vagy kényszeres, generációkon átívelő gyűjtögetés, a szereplőknek a lecsúszástól, a bizonytalan státusztól való félelme a szerzőnek a társadalmi mobilitással kapcsolatos figyelméről, érzékenységéről tanúskodik, amint arra Domján Edit hívta fel a figyelmet, hozzátéve, hogy „a divatos témák – életközepi válság, korrupció, szex, női emancipáció, trendi életmód – mögött megsejteni képes, mi is történt a Kádár-korszak viszonylagos jólétre és biztonságra jutó középosztályával és gyerekeivel az utóbbi harminc évben”.¹

A pénzszerzési törekvés azt is jelenti tehát, hogy a munka esetében hivatásról szó sincs, pusztán a gazdasági-társadalmi felemelkedésnek és a lecsúszás megelőzésének az eszköze, ilyen tekintetben tartja a recepció a 19. századi karrierregény újraértelmezésének Schillinger művét. (Lásd a festegető partnerekkel szembeni lenézést vagy Balázs viszonyulását gyermeke hegedüléséhez: „Lehet hegedülni, persze, hegedüljön. Csak nem ez az élet. Az élet az, hogy ügyfeleket kell szerezni, az alkalmazottakat elmennek, a bevétel hullámmzó, az ember költségelemzést végez, megéri-e titkárnőt alkalmazni, kit kell elküldeni, és mennyit kell ahhoz keresni, hogy a nehezebb időszakban is legyen pénz”, 133.). Ekképp az egyén elidegenedik a karrierépítésben, túlhajszolja magát, a beszűkült célok elérésében pedig nyilvánvalóan teherre válik minden más. Ezért Balázs számára a család csak visszatartó erő a dolgok „haladásában” – hogy mi felé történő haladásban, az fel sem merül; de az öregedés jelei megtorpanjták, mintha a haladás nem az idő előrehaladását is jelentené egyben. Minden kellemetlen érzés, ami a családdal kapcsolatban fel-feltör benne (például a szülők halálával kapcsolatban), csak a család fogalmának negatív definícióit erősítik számára, nem ért egyet bátyjával, aki igennel válaszol a kérdésre: „az a család, hogy végignézzük, hogy anyánk összepiszkítja magát?” (13.) Ezt a cinikus attitűdöt adja át Olgának is: „Hátra kell hagyni, előttem az élet. De tényleg, Olga, szép vagy, okos, ezek csak hátrahúznak. Hogy várunk valamit a családtól. Baszódjanak meg, röviden szólva” (77.).

Olgának sok a baja az alkoholista, őt érzelmileg zsaroló és abuzáló, beteg anyjával, és vélhetőleg ebből eredeztethetően az önértékelésével. Depressziós, szorongó, kimerült, mások körvonalazzák számára, mit jelent a jó, boldog élet, és szerethetőségének saját mércéje a munkahelyi perfekcionizmus és túlteljesítés: „Az például nem lehet, hogy a munká-

¹ Domján Edit: Ne szúrd el ezt is! *Élet és Irodalom*, 2024. október 31.

ban elrontson valamit, az a teljes megsemmisülés. Valamiben jónak kell lenni.” (43.) Nem tudja, mit szeretne, megkérdőjelezi az élet értelmét: „...de akkor most ennyi az élet?” (143.) Schillinger sok összecsengést, szimmetriát visz a két főszereplőt követő szövegeihez, de közben elegánsan építi a kontrasztot is köztük, ennek ívében aztán szépen alakul a nyitott, mégis valamilyen „tanulást” (vagy valamiféle narrátori igazságszolgáltatást?) magában hordozó zárlat. Baláznak az önismeret terén minden igyekezete abban van, hogy távolodjék régi önmagától, mind az emlékek elfojtásával („Azért nem emlékszik sok mindenre, mert annyira kínos az egész. Az iskolák, még az egyetem is. Hátra kell hagyni az egészet”, 108.), mind térben (eladja az örökölt nyaralót), mind identitásában (vezetéknevet váltott). Olga ellenben befelé fordulna, a maga botladozó módján az élettörténete folytonosságában tűnik érdekeltnek, rákérdez a múltra, az apja kilétére, a regény végére mintha úgy döntene, nem fogadja el kizárólagosnak az anyja narratíváját.

Nem Olga az egyetlen, akinek az élete valamilyen dimenziójának rendjét más szabja meg. A *Rohadjon meg az összes* jelenetei azért is kiválóak – a pörgő, hiteles replikázások (mert azért nem igazán dialogizálnak rendesen ezek a szereplők), a tömören, érzékletesen, testbeszédén keresztül is felskiccelt karaktervonások stb. mellett –, mert igazán éleslátóan és szubtilisan válnak mozgatórugóvá a szereplők közti dominanciaviszonyok. A regényt át- meg átszövi annak problémája, hogy ki osztja ki a szerepeket, ki szabja meg a rendet, az irányt (például Balázs anyja mint a család és a családi cég feje; Balázs felesége rendelkezik egyedül a fiuk neveléséről). Schillinger többféle esetet igyekszik láttatni, ám ezek mind ugyanolyan problémások. Egyrészt szó van a szülő-gyerek vertikális viszonyokról, ahol nagy szerepet játszik a szülői „jóslat”, amely bizonyos esetben cinikus és a hagyományos nemi szerepeket megerősítő („Bencének így nem sok esélye lesz az életben, férfiként, de ilyeneket már nem mond”, 54.), máskor döbbenetes rosszindulatú (Olga, Manszúr esetében). A horizontálisként tételezett viszonyok sem kiegyensúlyozottak, két párkapcsolat dinamikáiból látunk részleteket. Ezek közül a Balázs-Lizi házaspár kapcsolata eléggé sematikus, amennyiben a dolgozó, magas pozíciójú, arrogáns, folyton nőkről fantáziáló férfi és az otthon ülő, helikopterszülő, polgári jólétre vágyó, kontrolláló nő tipikus konfliktusairól olvasunk. Olga és Bánk viszonyáról viszont üdítő mód kevésbé lehet egyértelmű benyomást szerezni részben Olga szétszóródó figyelme miatt, ám a narráció gondosan tudja érzékeltetni, hogy bár látszólag a férfi megértő, gondoskodó társ, tulajdonképpen ugyanúgy finoman dominál, azaz irányt szab a bizonytalan és céljavesztett nőnek, helyette kínál értelmezést az állapotára: „Bánk szerint semmi baja nincsen, az anyján kívül, arról meg nem tehet” (41.). Az egyetlen regénybeli barátságban pedig ismét a pénz által akarja Balázs érzékeltetni, hogy „felülkerekedett” alkoholistává lett, egykori szívtipró nagyvagány barátján, hiszen az eredetileg egyeztetett fele-fele arány helyett csak egyharmadot adna át Manszúrnak a Hydra-ügy bevételeiből. „Miért ennyi, ez valami rögeszme, hogy mindenki feleannyit ér, mint te?” – szembesíti őt a ténnyel Lizi (111.).

Hogy mindemellett a szeretetről aligha van szó a regény lapjain, nem meglepő. Ennek is csak negatív definíciójával találkozunk, például amikor az anyja azt vágja Olgához, hogy „nem tudok szeretni” (161.), illetve Jucika apokaliptikus jóslatában, hogy amikor eljön a világvége, akkor nem lesz szeretet – ami ebben a konfigurációban sajátos módon oltja ki azt az iróniát, amivel hajlamosak lehetünk az ilyen rámenősen térítő monológokat fogadni. A szerelem pedig legfennebb egy tartalmatlan fogalom, Balázs kérdőjelezi meg azt, hiszen nem emlékszik, hogy annak idején szerelmes volt-e a feleségébe, miközben aztán élete több nőjének arcait egymásba olvasztó tárgyiasító fantáziái betetőzéseként magáévá teszi a kikészült, passzív Olgát, és az orgazmus pillanatában, mintegy önmaga felmentéseként, a vágyott nő birtokba vételét egyenlővé teszi a szerelem érzésével. Nem csoda, hiszen a regény lapjain a fiziológiai reakciók, testi igények és jelenségek lesznek azok a – mint láttuk, akár félreértelmezhető – jelzések, amelyek az érzéseket (szorongás, félelem, vágy, szánalom) és a viszonyokat mediálják (a szülőkhöz kapcsolódik a halál

szaga, az otthon szaga; kényelmetlen vagy túlfűtött szituációkban jelentkezik az izzadás, megmoccanó pénisz), hiszen mind Balázs, mind Olga többször találják magukat abban az állapotban, hogy mintha nem éreznének semmit, vagy éppenséggel képtelenek megnevezni azt („Mi is a baja tulajdonképpen”, 83.) – a halálfélelmet viszont sikerül azonosítani („Félek a haláltól, írja a naplóba”, 123.).

Ha nem a test jelzi, hogy az ember–ember közti kapcsolatokban valami nagyon rosszul működik, akkor az álommunka (vízért esdeklő gyíkról, színes szalagokról – nem mind megfejthetők, jelentéseik nem szájbarágotnak), de legfőképpen az igazán bensőséges, elidőző kapcsolatteremtés hiányában az iratokban, dokumentumokban történő kodifikálás szükségessége. A házastársak házassági szerződést kötnek, az anyja Balázs által ironikusan „huszonegy oldalas kisregény”-nek nevezett végrendeletben osztja szét gyermekei közt a kacsákat is – a „szeretetet” itt mérlegen osztják. Balázs felmenőivel szemben Olga családjában adódik egy alternatíva a pusztá adatokat, listákat tartalmazó dokumentumokkal történő rögzítésre: a nő anyai nagyanyja állítólag ponyvát írt álnéven, miután a szépirodalmi regényét nem tudta kiadni. Ezért merül fel Olgában is az írás mint tétova alternatíva arra a vágányra, amelyre ráállt az élete. (A regénynek pedig, a szereplői perspektívákat felülíró lehetséges metagesztusaként nézve, lehetőséget jelenthetne a *male gaze* ellenpontosítására, amiből bőven kijut a Balázs-fókuszú fejezetekben.) Valószínűleg ezek miatt is válik Olga számára következetes – bár kérdéses, hogy mennyire eredményes – megküzdési eszközzé a terapeutája által javasolt naplórás.

Am a napló, amely az egyén önelbeszélésének és ezáltal az életút-narratíva értelemmel való felruházásának potenciálját hordozhatja magában, Olga kezében érdekes funkciót nyer. Nem biztos, hogy az önértés vagy az ágencia visszaszerzésének eszközeként tekinthetünk rá itt, annak ellenére, hogy a regény végére Olga úgy dönt, felmond az ügyvédi irodában (de ugyancsak ügyvédként jelentkezik más helyre). A nő a naplórás során elkezd kívülről tekinteni önmagára, egyes szám harmadik személyben ír magáról, illetve ezzel együtt nemcsak önmagától idegenedik el még jobban, hanem a valóságtól is, hiszen annak elemeit is úgy kezdi szemlélni, mint ami bekerülhet majd a naplóba: „Kívülről nézi az egészet, és azon gondolkodik, hogyan fog ez bekerülni a naplóba” (119.). Felmerült emiatt a *Rohadjon meg az összes* recepciójában egy olyan fontos olvasat, amely szerint Olga naplója lenne maga a regény, amely tehát Szabó-Biró Brigitta szerint egy Möbius-szalagszerű történet volna.² Kovács Petra pedig továbbgondolja ennek az értelmezésnek az implikációit, rákérdezve arra, hogy miként tekintsünk akkor Balázs szexuális fantáziáira, amelyeknek így Olga nemcsak tárgya, hanem szerzője is volna, s miként viszonyulhat mindez ahhoz, amit a feminista elméletek a női írás potenciáljáról gondolnak: „...a kétértelműséget hajlandóak vagyunk-e emancipációként, az írói szabadság jeleként értelmezni, vagy a hatalmi viszonyokat erősítő öntárgyasítást olvassuk bele?”³ Habár ez az interpretáció hallatlanul izgalmas és bonyolult kérdésekhez vezet, a magam részéről nem látom Schillinger regényében elég konzekvensen kiépülő lehetőségnek azt, hogy tulajdonképp végig Olga naplóját olvasnánk. Nem találok erre több indokot az említett kívülről szemlélésnél, a naplórás tényénél és ennél a sejtelmes, de eléggé függőben maradó részletnél: „Az az érzése, hogy a naplóban ő egy másik ember. Hogy a törekény és önbizalomhiányos én mögött van egy vérszomjas, gyűlölködő, talán nem is nőnemű valaki. Bánk szerint csak arról van szó, hogy nem szereti a nőket” (122.). Az egyes szám harmadik személyű naplóbeli perspektíva sokkal inkább jelezte számomra a depresszióval együtt járó deperszonalizáció jelenségét, valamint került párhuzamba a Balázs által is tapasztalt ön-elidegenedéssel; a motivikus meg szóhasználatbeli összecsengések a Balázs-, illetve Olga-szálon (pók, álmok, „burok”, a halál szaga) inkább a regényvilág koherenciáját tartják

² Szabó-Biró Brigitta: Statikus viszonyok. *Alföld Online*, 2024. november 21.

³ Kovács Petra: Van valami megnyugtató abban, hogy bűnösnek születünk. *Prae.hu*, 2025. április 17.

egyben. Azt sem érzem, hogy Olga számára gyökeres változást-felszabadulást, netán örömet okozna az írás – ennek sincsenek szövegszerű nyomai, sőt, mintha több lenne a kétségbeesett következtetés vagy mantra: „A fájdalom élvezet.” (88.); „Csodálkozok, amikor újraolvassa, ennyi szenvedés tulajdonképpen unalmas. A szex a kijárat.” (149.); „csak a test van, szorongás és élvezet, ezt is le fogja írni.” (157.)

Olvasatomban sokkal inkább az történik, hogy a *Rohadjon meg az összes* kvázi-hiperrealisztikus narrációs eljárásai fogva tartják Olgát épp azáltal, hogy oly plasztikusan lekövetik a megjelenített túlhajszolt világ és szereplői tudatok működését. A mű tökéletesen leképezi ezt a túlhajszolt létezést, de épp ezáltal ki sem vezet belőle. A pörgő ritmus követi a gondolataik pörgését, a narratori és szereplői szövegek szabad függő váltakozása a figyelem kieséseit, az alvás közeli állapotok és az emlékek egymásba játszását képes érzékelteni. És épp e miatt a realiztikusság miatt marad dominánsabb a regény egészében az, ahogyan – és itt is az élet értelemvesztettsége mutatkozik meg – Balázs tekint Olgára, bezárva őt a férfitekintetbe, a „bolond nő” számára vonzó, kisajátító szerepkörébe: „A bolond nőkben van valami vonzó. (...) Hogy ha bekerül a belső körbe, ott bizarr élvezetek várnak. Valami több, mint a mindennapi élet, valami furcsa és kiszámíthatatlan” (179.). Olga hitelesen ábrázolt bizonytalansága pedig ebben a regény háromnegyedére kissé túlfeszített ritmusban nem kap lehetőséget mindennek a felülírására – mert nem látjuk konkrétan, mit ír a naplójába, és milyen lenne az a romantikus regény, amit nagyanyja nyomdokaiba lépve ő írna, kinek a tekintete, vágya irányítaná a perspektíváját (néhány panelen morfondírozik, de visszavonja azokat). Csak álmaiban jön elő a reakció, hisz „álmban férfiakat kasztrál, fogja a kést, sorra veszi őket, pisszenés sincs. A vágásnál piros, de vértelen” (154.), mintegy öntudatlan válaszként Balásznak a regény eleji fantáziálására: „Rávág Olga fenekére, piros csíkok, bevérzik, apró piros gyöngyök a fehér bőrön” (10.). De miközben az álom lehetne valami, ami ezt a valóságot szubverzíven kibillenteti, ez az idézett egybecsengés épp azt érzékelteti, hogy ugyanaz a logika, ugyanaz a nyelv működte az egészet – és valamiképp épp ez a nyelv, ez a tekintet válik egyfajta „szereplővé” is, az ábrázolt világból következő, azt visszaigazoló keretté. Tehát azt, amit Szabó-Biró Brigitta találóan megállapít, hogy Olga „gyakorlatilag önmaga kukkolójává válik”, a saját olvasatomban is érvényesnek érzem, ám épp annak jeleként, hogy bár a regény végére Olgánál érezhető egy kimozdulás a jelenlegi állapotából („...de van idő és van benzin, mindig egy új nap, és mindig újra lehet kezdeni”, 196.), az sem egy gyökeresen másik irányba, sem egy saját, belső, önazonos nézőpontból történik, emiatt pedig nemcsak a regénybeli szülők, hanem a regény paratextusa is – mily meglepő – önbeteljesítő jóslattal szolgálnak: „Alapos változások után minden úgy marad.”

Kicsit úgy vagyok ezzel a regénnyel, mint Darabos Enikő Szvoren Edina 2018-as, *Verseim* című kötetének hiperrealizmusával: „... első olvasatomban nem ért katarzisz, és nem látom [a történetektől] másképp a világot. Épp ellenkezőleg, döböntem rá, pont úgy látom tőlük a világot, ahogy. A világ itt pont olyan, amilyen.”⁴ Schillinger Gyöngyvér *Rohadjon meg az összes* című regénye jól, hatásosan megírt mű, a kortárs világ társadalmi problémáinak egy szeletét olvasmányosan, de egyúttal időbe-terbe ágyazottan, sajátos, felismerhető stílusban, lényeglátóan ragadja meg, prózájának van ritmusa, elevensége, rendszeren örömet éreztem egy-egy kiválóan sűrített helyzet olvasásakor, bármennyire is feszültségteli interakciót ábrázolt. Tisztában vagyok vele, hogy ami miatt mégis van némi hiányérzetem, az bizonyára a saját, irodalommal szembeni jelenlegi személyes elvárásaimból fakad: vágytam volna valamilyen erőteljesebb kibillentésre abból a diszfunkcionális rendből, amelyet megjelenít, vártam volna, hogy a prózanyelv felszabadítson alóla – hogy a címmé emelt indulatnak legyen következménye.

⁴ Darabos Enikő: Társadalmunk testközelből, avagy a hiperrealizmus esete az ágyneműtartóval. *Műút*, 2018/067, 83.

„TÚLEVELŰ SZAVAK, KÖTŐANYAG NÉLKÜL”

Mátyus Melinda: *Inkább az enyém*

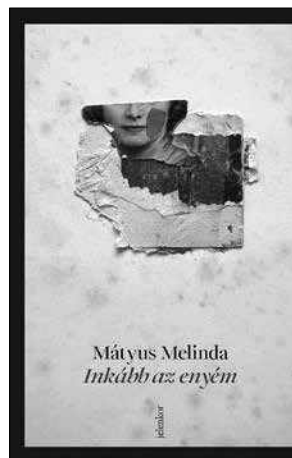
Mátyus Melinda írói indulása több szempontból is szokatlan: első kötete valójában nem az első,¹ ráadásul ez a *nemelső* kötet meglehetősen távol áll a kortárs irodalmunkat egyre inkább meghatározó poétikától, amit jobb híján autofikciónak kereszteltünk el.

Úgy tűnik, Mátyus valami egészen másban érdekelt, nem a saját történetét akarja velünk megosztani, nem arra hív minket, hogy egy élettörténeten keresztül megértsünk magunkból is valamit. Saját története, léthelyzete sokkal inkább csak a szűrő, amelyen keresztül az olvasóval együtt igyekszik megérteni olyan nagy és természetükből adódóan megválaszolhatatlan kérdéseket, mint az elbeszélés nyelvhez való viszonya vagy test és lélek elválaszthatósága.

A recepció jelentős része, sőt már a fülszöveg is kézenfekvőnek látja a szokatlanságok sorából kiemelni és ezáltal kulcsként kezelni az író foglalkozását. Mátyus Melinda lelkész. Egyszerre Isten embere és nő. Erre reflektálva nevezi Visky András lelkészregénynek a kötetet – érdemesnek tűnik részleteiben is megvizsgálni ezt a jelzőt: mennyiben regény az *Inkább az enyém* és mi a viszonya a lelkészségnek a nőiséghez?

A hat kisregény terjedelmű szövegből álló kötet egyik központi témája a test, elsősorban a női test. A lelkész nő teste többszörösen kitett – a pillantásoknak, a szavaknak, az (elő)ítéleteknek. A női testben élő lelkész helyzete eredendően nehezített. Teste látható és ezáltal akadály, a gyülekezet és a lelkész közé áll, éppen ezért nem lehet nem beszélni róla. A nő teste „bűnös”, kétszeresen is, amennyiben egyszerre a vágy tárgya és ő maga is vágyakozó. Mátyus Melinda kötete ezt a bűnösséget teszi tárgyává, egyszerre állítja és megkérdőjelezve is azt. Történeteinek hősei nehezen boldogulnak az életben, gyakran azért, mert nem találják az átjárást a szavak és a test között. A testi létezés és a nyelvbe zártság közé szorulnak – a kettő nem tűnik számukra összeegyeztethetőnek, a test mást fejez ki, mint a szavak és fordítva. Ennek a helyzetnek kevés plasztikusabb megjelenítője lehet, mint egy szószéken álló nő.

A testiség mellett megjelenő nyelviség meglehetősen sok rétegben mutatkozik meg a kötet lapjain. Központi szerepet kap a prédikáció, feltárva az ilyen típusú szövegek, megszólalások többirányúságát. A prédikáció első ránézésre közvetítés, üzenetátadás – igehirdetés. Mátyus jó érzékkel mutatja

¹ Mátyus első kötete angolul jelent meg *MyLifeandMyLife* címmel Amerikában.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
368 oldal, 4999 Ft

meg, mennyire egysíkú ez az értelmezés, hiszen a jó prédikáció egyszerre monológ és dialógus. Dialógus Istennel, a közösséggel, saját magunkkal és a Bibliával. A történetek főszereplői gyakran ezekben a párhuzamos dialógusokban léteznek. Akár a szószéken állnak, akár a gyülekezet tagjaként a padosorokban ülnek, egyszerre beszélnek Istennel, önmagukkal, a mellettük ülővel és a Biblia vagy az énekeskönyvek szövegeivel.

A hol egymásba fonódó, hol egymástól függetlenné tűnő, szinkronban futó dialógusok mellett a beszélt nyelvek is keverednek. A kötetben magyar, román, szlovák és német ajkú szereplőkkel találkozunk, akik *A kántor lánya* című elbeszélésben egyszerre mondják saját nyelvükön a hitvallást, az eredmény azonban nem bábeli zűrzavar, sokkal inkább az elbeszélő egyetlen esélye az igazi megszólalásra.

A testet és a nyelvet az énekszó tudja a legközelebb hozni egymáshoz. Mátyus kötetének összes elbeszélésében kisebb-nagyobb szerepet kap a zene, különösen az ének. Az énekelt szó valahogy testibb tapasztalat a szereplők számára. A vallási énekek könnyebben utat találnak a transzcendenshez, megmásíthatatlanságuk nyilvánvalóbb a kimondott szóénál. A szereplők az énekszóval születnek, azzal is halnak meg, érzéseiket, de legfőképp történeteiket dalokon keresztül értik meg és kommunikálják. Énekszóval vigasztalnak és gyógyítanak, meghatározott rend szerint. Az egyik legmegrendítőbb elbeszélés két nő szereplője gyermekeik életéért harcolnak, miközben körülöttük dúl a háború. A teljes reményvesztettség állapotában sorsfordító erőként jelenik meg az ének mint elvehetetlen eszköz: „A gyógyítást tágan értelmezte, gyógyíthat az étel, a szép színek, a levegő. De leginkább az ének. Minden betegségre más-más ének alkalmas, mást kell énekelni” (46.).

Mindezekből következik, hogy az *Inkább az enyém* nyelve sem lehet hagyományos, szépen polírozott mondatokból építkező szövegfolyam. Mátyus prózája sokszor a líra határán egyensúlyoz, zaklatott mondatai zeneinek hatnak. Egyik fő jellegzetessége az elliptikus mondatszerkesztés. Ilyenkor az olvasó sokfelé kereshet kapaszkodót – elsősorban a szövegkörnyezetben, a szereplőről és élethelyzetéről rendelkezésre álló információkban, a jelenet érzelmi klímájában. Az *Inkább az enyém*et olvasva ezek a kapaszkodók gyakran nem állnak rendelkezésre, így a halmazott kihagyásos szerkezetek sokszor a megértés rovására mennek. Ez az olvasás korai szakaszában meglehetősen sok frusztrációt szül, de idővel ezek a megszakítások, elharapások, elfojtások a próza ritmusává transzponálódnak. A kötet szereplői jobbra nők (egyetlen férfi elbeszélőt találunk a *Lehull a hállyog, és felszámolódom* című szövegben), akiknek nem egyértelmű a viszonyuk a nyelvhez: egyszerre szeretik és félnek tőle. A nyelv fegyver védekezésre és támadásra is, de nem az ő fegyverük, éppen ezért sokszor megdöbbenően pontosan, máskor rendkívül esetlenül bánnak vele.

Az első történet elbeszélője egy fiatal lány, aki a háborúban elveszti az apját, az anyja pedig cselédként dolgozik Kolozsváron. Gyerekkora különböző rokonoknál telik, majd az anyja újraraházasodik, és így új család jön létre. A történet középpontjában test és lélek viszonya áll, egy gyereklányból lett fiatal nő sorsán keresztül. Központi motívum, természetesen a test képviseletében, az őrítés és a kert végében álló sötét, pókhálós árnyékszék. A széket mint mocsok, mint a test romlottságának bűzlő bizonyítéka bármilyen kézenfekvő is, kicsit elcsépeletnek hat, főleg a hatásvadásznak tetsző, jól elhelyezett trágársággal („És ha nem eszem, akkor szarni sem kell, ez tudnivaló”, 6.). Ezzel együtt azonban érzékeltes és jól érthető illusztrációja a saját testtől való mélyről jövő viszolygásnak, a földhöz, a sárhoz kötöttségnek. Mindez egy gyerek szemszögéből egyszerre vicces és ijesztő, értetlenségében pedig fenyegető. A felnövekvő fiatal lány szerelmes lesz, és ezzel együtt testének újabb igényei, szükségletei támadnak. Elsőre megint kimódoltnak hathat, pedig valójában megkerülhetetlenségével a legbeszédesebb az elbeszélőt ért erőszak jelene. A lány valójában még a szerelmet sem érti igazán, amit érez, még kevésbé ennek testi vonatatait. Ha maga az abúzus mint dramaturgiai fogás kiszámíthatónak tűnhet is, nagyon jól ellensúlyozza ezt, hogy végül nem történik tényleges nemi erőszak. A durva fogdosás,

rángatás és végül a sárba lökés mindenki előtt pontos leképezése a bemocskolódásnak, a megaláztatásnak, amit az elbeszélő elsenved. A támadás után vőlegénye a távolból is „bűdös kurvának” bélyegzi a lányt, és szakít vele. Ezzel végképp elveszti a kapcsolatot a saját teste és a benne formálódó érzelmek – ha úgy tetszik lélek – között. Az elbeszélés második felében test és lélek hasadtsága egy megcsonkított háborús veterán karakterére helyeződik át. Az elbeszélő a vele kialakított egyre intímabb viszonyban véli megérteni, hogy a test korlátai nem a lélekéi.

Az *Inkább az enyém* szinte kivétel nélkül női sorsokról mesél. Ebből a szempontból a második elbeszélés a legösszetettebb, legjobban komponált darab, amely egyszerre mutatja fel a szó, az ige, a nyelv aktus voltát, teremtő, sőt cselekvő erejét. A bethánista hagyományokból táplálkozó történet szerint az elbeszélő családjának női tagjai a Biblia lapjainak szélére jegyzik fel életük fontosabb eseményeit. Ez a család azonban többet tesz a megszokottnál: nemcsak egy-egy szót, születési vagy halálozási dátumot jegyeznek fel, hanem történeteket. Elmesélésre, emlékezésre, szöveggé válásra érdemes történeteket, melyek margóra írott jegyzetekként egyszerre lépnek párbeszédbe a Szentírás történeteivel, és egészítik ki azokat. Ez a gesztus, a saját történetek összeolvasása a Bibliával egyszerre tanúságtétel a hit mellett és lázadás. A különböző életkorú nők történetei ugyanis nemcsak aláhúzzák, de valójában ki is egészítik a bibliai férfiak történeteit. A fiatal, vágyakozó és a meggyötört, elfáradt női testek utat találnak a Szentírás szövegeibe, és ezzel új árnyalatokat, rétegeket hoznak létre. Az *Isten velünk, viszontlátásra* (Családi istenbizonyítékok, leginkább gyógyítások) a kötet egésze szempontjából különösen fontos, hiszen ebben a történetben egészen közről látjuk egy szöveg születését. Az elbeszélő hosszan készül a saját széljegyzetének megírására. A nyelv túlbujánzó természete azonban újra és újra megakadályozza, úgy érzi, nem tudja kellő pontossággal megragadni az elbeszélni kívánt pillanatot: „A sűrítés a feladat (...). És ez nem rövidítés, ha valaki megkérdezné, mit csinállok, azt mondanám, kipréselek a szövegből minden levegőt. Az maradjon, ami életbe vágó, túlelvélű szavak, kötőanyag nélkül” (81.). Ez a törekvés hatja át Mátyus prózáját is – minden felesleget lefaragva, csak az elbeszélni kívánt eseményt szem előtt tartva kapcsolódnak egymáshoz a szavak, félmondatok, mondatok.

A *Lehull a hályog, és felszámolódok* első sorban a férfi elbeszélő miatt tűnik ki a többi közül. Kúron Vilmos a jelenben már idős ember, akit különböző orvosi rendelőkhöz kísérrünk el, miközben belső monológja feltárja múltja fontos elemeit. Történetének legfontosabb pillérei a zene és a szexualitás. Talán már ez is rávilágít arra, hogy valójában nincs jelentős eltérés a női elbeszélőkhöz képest. Témaikban és megszólalásmódjukban is rendkívül közel állnak egymáshoz, így felmerül az olvasóban a kérdés, hogy mi indokolja Kúron Vilmos feltűnését a kötetben. Kielégítetlen szexuális vágya egy munkahelyi viszonyba torkollik, feleségét mégis képtelen elhagyni. Valódi nyelve a zene, legjobban a hangszereken keresztül tudja kifejezni magát, ennek ellenére narrációja követhetőbb, jobban artikulált, mint a női mesélőké. Felesége Jusztina, akihez az igazi, nagy szerelem fűzi. Az ő karaktere sokkal inkább kilóg a kötet többi női szereplője közül, éppen kifejtetlensége miatt. Bármennyire is jól formált Kúron Vilmos elbeszélése, az olvasónak könnyen támadhat az az érzése, hogy a feleség érdekesebb, jó lenne többet megtudni róla.

A *kántor lánya* Melinda nevű elbeszélője foglalja talán a legkomplexebben magában azokat a vonásokat, melyek eltérő hangsúlyokkal az összes történetben fontos szerepet kapnak. A kántor lányának nőiesedni kezd a teste, nem tud figyelni a prédikációra, pontosabban egészen máshogy figyel, mint a környezete. A szavakat, mondatokat, szövegheleket a saját belső világa felől értelmezi, sőt a saját belső világa szerint mondja, éneklőket. Szövegszinten rendezi át a világot, a monológból dialógust kreál, közvetlenül szólítja meg Istent. A körülötte ülők különböző nyelveken beszélnek, és Melinda ezt az aszinkronitást arra használja fel, hogy a közös hangba beleszöjje saját történetét. A test és

a szó az Istennel folytatott dialógusban kerülhet a legközelebb egymáshoz: „És mást is lehet, többet, a szöveget engedjem a testbe, szívjam be, és mindenestől mozduljak. A betűt a testbe és a testet a világba. Mert odatartozik” (234.).

A Covid idején játszódó, sokszor abszurdba átforduló *Szent Habakuk* szintén az áthidalhatatlan(nak tűnő) távolságokat tematizálja. A halál, a haldoklás, a fenyegetettség és az izoláció mind különleges kommunikációs helyzeteket teremtenek. A világijárvány idején elterjedt online kommunikációs csatornák mintha eltávolítanák a nyelvet a testtől. A történet főhőse szintén Melinda, aki lelkészként igyekszik teljesíteni feladatát a karantén idején. Miközben egyre szürreálisabb körülmények között temeti a halottakat, online kíséri egy idős nő utolsó napjait. A (női) test leépülése, a lélek halványodása az olvasó számára is egy homályos szűrőn – a telefonok képernyőjén – keresztül válik láthatóvá.

A kötet utolsó szövege már a címével is a lelkészséget emeli középpontba. A *szószék* elbeszélője újfent Melinda, aki minden szempontból kezdi elveszteni a lába alól a talajt: az életben betöltött szerepei összeférhetetlenné válnak. Lelkészként nem találja a nyelvet, amelyen a gyülekezethez szólhatna, hiába igyekszik pontos sémák szerint felépíteni beszédét. Istennel folytatott dialógusába folyamatosan belerondít az anyja, aki mindenáron uralni akarja lánya testét, nyelvét, életét. Nőként nem találja a helyét, úgy érzi, a tükörben látott alak nem összeegyeztethető a szószékre fellépő lelkészével. Mindeközben a háttérben kibontakozni látszik egy másik nővel folytatott, tönkrement viszony története is. Melinda helyzetének tragikumai a kötet alapkérdéseiből fakad: külön kell-e kezelnünk a testet a lélektől? Elválaszthatók-e a test igényei a lélek igényeitől? Kinek a fennhatósága alá tartozik a saját test? A kötet összes elbeszélője többszörösen alárendeltnek érzi magát. Elsősorban a saját testüknek, másodsorban a környezetüknek, ezenfelül folyamatos dilemmaként tételődik az Istennel fűződő viszonyuk is.

Az *Inkább az enyém* elbeszélései merész szövegek, vállalásukat véghezviszik. Nyíltan beszélnek olyan, elsőre talán túlságosan is specifikusnak tűnő kérdésekről, mint a női lelkészség ellentmondásossága vagy a prédikáció lehetséges nyelve. Mátyus Melinda biztos kézzel írja prózáit, témáját, célját mindig szem előtt tartva. A szövegek nyelvezete, narratív megoldásai nagyon hasonlóak, olykor kissé kimódoltnak hatnak, így sokszor kihívások elé állítják az olvasót.

Sokan regényként értelmezik a kötetet, ez azonban nem igazán tűnik alátámasztottnak. A Melinda név rendszeres (hatból öt szövegben szerepel) feltűnése vitathatatlanul okot ad a kérdés felvetésére, ám a karakterek kellően szétartóak ahhoz, hogy önálló szereplőkként értelmezzük őket. A hat történet egymásutániségében nincs elégedő kötőanyag ahhoz, hogy egyetlen terjedelmes, fejezetekre osztott regényként tekintsünk rá. Produktívabbnak is tetszik önálló elbeszélések füzéréként olvasni a kötetet – így a szövegek közötti összefüggések nem kényszerülnek linearításba, több teret kapnak a kapcsolódásra. Kúron Vilmos története mindenképpen kilóg a sorból, de így, a női karaktereken és a motívumazonosságokon keresztül jobban beilleszthető.

Az *Inkább az enyém* öntörvényű kötet, írója pontos fókusszal, jó arányérzéssel találta meg mind a mondanivalóját, mind az ehhez tartozó formát. Prózányelve nem kockázatmentes, ami minden nehézkessége ellenére vonzóvá teheti a készen kínált nyelvi megoldásokkal szemben. Olyan kihívás, amit érdemes vállalni, mert a test és a nyelv, amivel dolgozik, leginkább mindannyiunké.

DISSZOCIÁLT LÍRA

Csordás Kata: *A tékozlás öröme*

Nem okozni maradandó kárt – ezt a célkitűzést fogalmazza meg a nyitóvers beszélője Csordás Kata *A tékozlás öröme* című debütkötetében („Jó lenne úgy kikeveredni ebből az évszaktból, / hogy nem okozok maradandó kárt” [7.]), a „maradandó kár” elkerülése pedig mintha nemcsak a vers, hanem a kötetegész poétikai és etikai alapállását is kijelölné. A világra gyakorolt hatás minimalizálása a versek visszatérő törekvéseként jelenik meg: a beszélők önként vonulnak ki a cselekvés, sőt olykor a megfigyelés pozíciójából is, és olyan passzivitásban lelik meg a szerepüket, amelyet hol transzcendens, misztikus állapot, hol pedig a közöny és az apátia vesz körül. Ez a sajátosság azonban más és más jelentésrétegekkel ruházódik fel a kötet egyes szakaszaiban: *A kihelyezett konzul panasza* című kezdőciklusban egy északra vetődött személy próbál a történeteken kívül maradni, és a történelektől távoli, óvatos megfigyelői pozícióból „túlélni”. *A Pannon-tenger* az emberi kapcsolatok, barátságok és a gyerekkor-nosztalgia témáit helyezi előtérbe, ahol a múltban ragadó beszélők jelenléte szintén az eseményekre való ráhatás igénye nélkül valósul meg: „a korlátnak dőlve nézzük / egy korábbi élet hült helyeit” (20.), „Hagyom, hogy a fiam / vezessen titkos utakon” (29.). *A Hűl* verseiben a szülés nem mint saját élmény jelenik meg, hanem kívülről szemlélt, elidegenített tapasztalatként: „Felfeküdni egy idegen nő fájásaira” (36.); „esténként magamra húzok egy másik testet” (40.). *A Sárkányvonalak* darabjaiban az erőszak eltűrését jelenti a passzivitás: „Mi tűrünk, sokat tűrünk” (53.); „A szeretet mégis az, / ha hagyod, hogy simogassanak” (55.). *Az ország tortája* című záróciklusban pedig a közélet és hatalmi szerepek kisszerűségének paródiája jelenik meg, ahol a tehetetlenség következménye az ironikus megszólalás.

A látottakról való számadás eszköztelen nyelve gyakran nem törekszik a részletek feltárására – nem a plasztikus megmutatásra, inkább a benyomások foszlányos felvillanására vállalkozik. „[M]ár megvan minden / ott is, ahova nem megyek” (8.) – állapítja meg az *Amerre nem látszik a tenger* című vers, olyan világképet implikálva, amelyben a térbeli, aktív jelenlét nem feltétlenül sem a létnek, sem a megértésnek. A lemondás a világra való ráhatásról pedig hamar rögzíti a kötet melankolikus hangoltságát, így az, hogy a tékozlás itt nem valamiféle hedonisztikus többletet jelez, már néhány vers olvasása után világossá válik – a címadó vers ajánlata szerint sokkal inkább a lehetőségek lassú, apatikus elszivárgásáról, pontosabban tudatos elszalasztásáról van itt szó: „megrag mindent, és kiköpi” (61.). Arról viszont, hogy az önkéntes elszegényedés státuszában hol az öröm, a versek nem igazán adnak számot – van, hogy szabadságélményként értelmező-

Prae Kiadó

Budapest, 2025

76 oldal, 3490 Ft

dik a jelentéktelenség állapota („még a legközelebbi hozzátartozóid sem tudják, / hogy éppen merre jársz / az ekkora szabadság újonnan megrészégit” [10.]; „kiönteni a hóba, és nézni, ahogy hűl és olvad” [43.]), de ez legfeljebb abban a rezignált környezetben ruházódik fel pozitív jelentéssel, amit a kötet megteremt.

Ezt a passzivitást azonban sokszor sajnos az olvasás tapasztalata is leköveti, ritka esetben adódik az értelmezésnek olyan öröme, ami valami váratlan, revelatív gondolatra, formai invencióra vagy meglepetésre épülne. A kötet mintha szándékosan kerülne az intenzív hatásokat, a lírai anyag inkább impressziók mentén szerveződik. Nem véletlenül válik központi témává a nosztalgia – melynek egyébként a regionális, Kárpát-medencei specifikumok sajátos ízt adnak (például a balatoni jelenetek vagy egy pécsi séta), de ezek sem kapnak erős kontúrokat, inkább hangulati rétegeként lebegnek a versek háttérében. A tékozlás így poétikailag is megvalósul, a költői erőforrásokat a kötet tudatosan „alulterheli”. Ez az alapállás olyan hangulati, atmoszferikus líra megteremtésére lesz alkalmas, amely még ha stabil nyelvvel és koherens világképpel dolgozik is, nagyon szűk mozgásteret hagy a jelentés- és értelemadásnak: olyan önkorlátozó poétika lép működésbe, amelyben a hétköznapi szituációk redukált, egyszerű nyelvhasználata mögött a tartalom homályos, elnagyolt marad. Az eddigi kritikai recepció a kötet érényeként említi a részletegazdagságot és az aprólékos figyelmet,¹ én viszont épp ezek hiányát érzem: még ha jelentéktelennek tűnő, hétköznapi szituációkkal találkozunk is gyakran, ezeket sokkal inkább az általános, nagyobb egészbe való beillesztés törekvése jellemzi, nem a részletek precíz, megvilágító erejű kidolgozása. „Ülünk egy teraszon egy galéria előtt / záróra után árnyat adó fák alatt”, indul a *Cím nélkül* egy nagyon konkrét pillanattal, a vers aztán nem válik érdekeltté abban, hogy a leltárszerű megállapításait elvezesse valahová, így egy szentenciózus zárlatba fut ki: „mi már / soha nem érünk oda ahová készültünk” (21.). Ez gyakori működése a kötet verseinek, a sokszor közhelyekbe futó zárlatok mintha tünetei lennének a vázlatos gondolatiságnak: „Pókhálós napok jöttek, és ő / rászokott az online vásárlásra”, indul ismét egy ígéretes nyitánnyal a *Különböző életstratégiák* című vers, de megint csak a nagyotmondásba fut ki: „És ha csak egy pillanatra is / lebegni a semmiben” (65.). Az univerzalizáló megfogalmazásokból, az általánossá emelt tapasztalatiságból logikusan következhetne, hogy az értelemadásban nagy olvasói szabadságunk van, hiszen a jelentés leszűkítésének hiánya akár saját élethelyzeteinket visszhangozhatná, az én olvasatomban ez mégsem jött létre. Ahogyan elégtelenséggel társult az is, amikor bizonyos mintázatok működésbe hozása nem vezetett el sehova – például megfigyelhetjük a könyvben, hogy több helyen megjelennek évszakok (április, október, május): az olvasói automatizmus ilyenkor az, hogy elkezdem az összefüggéseket keresni, oda- és visszalapozva az előfordulási helyekre, időrendbe teszem a verseket a hónapok rendje szerint, de csalódást kelt, amikor a motívumrendszer nem válik többé annak felismerésénél. Nem tartom szükségszerűnek, hogy a költői megszólalás pozíciója determinálja az olvasás pozícióját, de ebben az esetben mégis az a benyomásom, hogy a versek kínálta motiválatlan nézőpont szűkre szabja az olvasói mozgásteret, és ennek következtében fájóan kevés lehetőség adódik a kapcsolódásra. A tekintet, amit a kötettől kölcsönkapunk, gyakran elfordul a történelem elől, pillanatnyi, felszínes érdeklődést mutat fel a világ dolgai iránt, és ebben a környezetben nehéz kíváncsinak maradni.

Ami viszont ennél érdekesebb, hogy átjárja ezt a költészetet egy erőteljes disszociált tudatállapot – a versbeli beszélők gyakran nincsenek jelen a saját életük konkrét történéseiben. Nem az eseményekre figyelnek, hanem azok jelentőségére a nagy egészben, a tágabb összefüggések rendszerében. Számomra azok a versek váltak emlékezetessé, amikor ez a sajátos megfigyelői alapállás konfliktusba kerül a hétköznapi valóságával, amikor

¹ Urbán Andrea: Terített asztal, válogatós vendég. *KULter.hu*, 2025. 04. 03.; Bajnai Marcell: Visszhang: Csordás Kata: A tékozlás öröme. *Magyar Narancs*, 2025. 05. 07.

ez a látásmód nemcsak rögzít, de vissza is hat a történetekre, és úgy billenti meg a világrendet, hogy az látszólag a beszélő tudatán kívül esik – így a disszonanciát, a feszültséget az olvasói együttérzés váltja ki. A kötetben időrendben haladva a *Régi szép idők*, a 38, a *Kilenc centi*, a *Hullapóz*, *Az ég madara* és a *Mária* című verseket szeretném kiemelni, amelyek a nézőpontnak ezt a fajta radikalitását izgalmas módon reprezentálják. Ezekben a versekben az a passzív jelenlét, amiről idáig beszéltem, sajátos funkciót kap: a defókuszált tudat egy-egy konkrét történéssel lép interakcióba, és e találkozás előidézi valamifajta diszfunkciót.

A *Régi szép idők* című vers egy nézőpontgyakorlat, a rögzített tekintet előterébe, amely a vers tanúsága szerint nem mozdul el a helyéről („Pedig én mindig ugyanott ülök, ott, a pultnál”), férfiak kerülnek: „Akárhány alakot ölt, a cigarettáról mindig felismerem”. Különféle férfiak cserélődnek, akiknek a kiléte épp annyira kevésbé számít, mint máskor a beszélő: „most szőke, most öreg, most köpcös (...) most nő, most csak gyereke van”. Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán több férfiról van-e szó – ezzel pedig megnyílik az a fajta értelmezői izgalom, amit korábban hiányoltam: életbe lép a kettős kódoltság, az egyik lehetséges értelmezés szerint ezek különféle férfiak, akik egybemosódnak, egy funkciót töltenek be, de olvashatjuk akár egy férfi alakváltozásaként is, akinek mindig más tulajdonsága válik épp lényegessé. Utóbbi értelmezésben a jelzők az idő múlását jelzik, aki az egyik szituációban nő volt, később elváltként tér vissza. „Várom, hogy kihúzza belőlem az összes testrészt”: nyilvánvalóan egy testrészről van szó, a többes szám viszont mintha összevonná az eseteket és/vagy a férfiakat, a beszélő tehetetlensége így állandósult állapotá válik, amit a kezdősor zárósorként való megismétlődése húz alá: „itt fekszem, és várok / amíg kihúzza belőlem, ésatöbbi, ésatöbbi” (26.). Megrendítő vers az erőszak természetéről, a poszttraumatikus, disszociált létezésnek a kiszolgáltatottságáról.

A 38 egy képzeletbeli osztálytalálkozó momentumaiban rögzíti egy volt közösség széttartását. A felsorolás – „Isznak. Hízna. Válnak. / Lombikprogramon gondolkodnak. / Míg mások a befőzést választják, / és egy kert végéből nézik a kárpitozott dombokat” (31.) – banális tényeket sorol egymás mellé, majd a „míg” ellentétes kötőszóval látszólag oksági kapcsolatot hoz létre, amelyben az életutak véletlenszerűsége helyett az egymást kizáró sorsforgatókönyvek merev logikája jelenik meg. Az egyéni életutak kisszerű pillanatai és a társadalmi sablonok ironikus átírása találóan ragadja meg a felcímkezhető életek jelentéktelenségét.

A *Kilenc centi* című vers szinte mellékesen villantja fel a szülés tapasztalatát, megint csak a disszociáción keresztül. A beszélő, aki épp szülőszobán van, kívülről figyel saját testét, a történetet nem ismeri el sajátjaként: „Felfeküdni egy idegen nő fájásaira / ez a bizalom nem választható” (36.). A szülés szituációja olyan vershelyzetet teremt, ami kifejezetten termékeny kapcsolatban áll Csordás Kata hétköznapi és misztikus találkozásán nyugvó költészetével. A szülés itt egyszerre tűnik fel a leghétköznapiabb és legidegenebb tapasztalatként, a saját test kívülről láttatása pedig az erőszakleírásokhoz hozza közel a verset. A kötet visszatérő eleme az élményanyag eltávolítása, eltagadása a beszélőtől: „Mikor a még nyákos csecsemőt / a meztelen mellkasodra teszik, / arra gondolsz, hogy bárkié lehet” (43.). A *Hullapóz* már a gyerekevelés pillanataiban kísérletezik azzal, milyen lehet nem létezni – a jogapóz itt önhazudtolásra alkalmas álca, az „intézményesített” mozdulat lehetővé teszi, hogy kipróbálja, milyen lehet eltűnni a saját életből. Ám a színlelt halál pillanataiban sem kapcsolnak ki a gondoskodás ösztönei: „Lehunyt pillák alól lesed, mit csinál, ha nem létezel” (42.). A vers egyszerre kegyetlen és gyengéd: gondolatban magára hagyja a gyereket, de még ebben a kísérletben is ő a figyelme középpontja, ez a feszültség a *Hullapózt* pedig a kötet egyik legerősebb versévé teszi.

Az *ég madara* és a *Mária* című versekben a transzcendens és a konkrét, hétköznapi világ találkozása szintén izgalmas összjátékot teremt. Előbbi darabban egy fiú az Aldiban fony-

nyadt retek leveleit rágcsálja, majd távozik a boltból fizetés nélkül – azon túl, hogy erőteljes kép, a vers sikeres nézőpontváltását ismét a logika felcserélése adja. Annak a felcserélése, hogy mi számít természetesnek és természetellenesnek, a kép ugyanis meghökkenítő, a versek korábbi környezethez való viszonya alapján viszont ő képviselheti a rendet, az épített, mesterséges környezet ugyanis gyakran rácsodálkozás tárgya: „egy kikötő valószínűtlensége, / a tenger morajlása” (14.). A *Mária* című vers szokatlan terhességi tünetet ír le, amiben a beszélő csilingelést tapasztal a fülében – a várandósság angyali, transzcendens minősége itt is megjelenik, és bár a cím alapján azt gondolhatnánk, a szöveg Mária történetét gondolja újra, a „minden tünetre rákeresett” (52.) inkább kortárs versszituációt rögzít, amely a nők szavának hiteltelenítését az egyik első szüléstörténettel hozza összefüggésbe. A sajátos tünettel pedig olyan magányos tapasztalattá válik a terhesség, ahol a beszélő végső soron csak a saját ösztöneire és az égiekre számíthat: „Azt mondják bolond. / Azt mondják, elkábították. / Azt mondják, ha nem mondasz igent, / az is erőszak. / De ő csak ül, keze az ölében, / és hallgatja a csilingelést” (52.).

Számomra ezekben a pillanatokban van hatóereje annak a költészeti működésnek, amit Csordás Kata debütkötetének versei felmutatnak – amikor a sajátos nézőpontváltás nemcsak a pozíciót rögzíti, hanem valóban a másként látás lehetőségével ruházza fel nemcsak saját magát, hanem olvasóját is. Ebben a versanyagában viszont sajnos ez volt a ritkább élmény.

RUTINMŰTÉT MÁRPEDIG NEM LÉTEZIK

Sz. Koncz István beszélgetése

– A pécsi orvoskarnak valószínűleg nagyon jól mehetett egy időben, ha olyan egyéniségeket eresztetett szélnek, mint Papp Lajos, Hunyady, Nyárády professzorok vagy éppen Bíró Zsolt – morog cinikusan egy győri kollégája, amikor mostani beszélgetőpartnerem nevét említem neki. – Mindenképpen meg kellett volna tartani őket – teszi hozzá. – Hatalmas felelőtlenség volt elengedni mindannyiukat, sőt, segíteni a távozásukat.

Véleményét sokan osztják, igaz, nem mindenki. Egykori, közvetlen főnökei közül tudok olyanról, aki bizony akkoriban nem bánta, hogy Bíró Zsolt távozott a pécsi szemészeti klinika éléről. Még ha ma másképp gondolkodik, és főleg, másképp beszél is már. Hogy hogyan zajlott a folyamat, arról majd a legilletékesebbet, az érintettet kérdezzük meg hamarosan.

– Életem egyik legszebb, szakmailag legsikeresebb periódusát tölthettem mellette. Briliáns szemész, ragyogó operatőr. Nekem csak segített – olvasom az interneten egy hozzá szólás-gyűjteményben. Áldott okulistám, Esküdtné Lőrincz Irén mindig azt mondta, ha valaha hozzá kellene nyúlni a szeméhez, például szürkehályogműtét miatt, csak Bíró Zsoltnak engedné meg. Márpedig a doktornőben vakon bízom.

Nevezett szemész szakorvos, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia nagydoktora 1958. november 30-án született Pécsen. Édesapja Bíró Leó (1926–2010), a Mohácsi Kórház első röntgen főorvosa, édesanyja Saortay Sarolta Gizella (1933–2018) matematika-kémia szakos általános iskolai tanár volt. Fiuk 1983-ban végzett a Pécsi Orvostudományi Egyetem Általános Orvosi Karán. Egyetemi éve alatt két éven keresztül a Biológiai Intézetben demonstrátor volt Tomcsányi Tihamér vezetése alatt, akivel két közös közleményük is megjelent. 1987-ben jeles eredménnyel szakvizsgázott szemészetből Budapesten. Kandidátusi disszertációját 1995-ben védte meg *A lencsetek szerepe nyitott tokos szürkehályogműtét és műlencse-beültetés kapcsán* címmel. 2002-ben habilitált. 2011 júniusában *Modern szürkehályog-sebészet, klinikai és experimentális vizsgálatok* címmel védte meg nagydoktori értekezését. A Pécsi Orvostudományi Egyetem Szemészeti Klinikáján 1983 októberétől dolgozott. 1988-ban tanársegédi, 1993-ban adjunktusi, 1998-ban egyetemi docensi kinevezést kapott. A klinika férfi osztályának vezetésével 1988-ban bízták meg. 1997 februárjától intézetigazgató-helyettes volt. 2005-ben Angliában dolgozott, 2006. április 1-től 2008. június 30-ig osztályvezető főorvos volt Budapesten a Szent Imre Kórházban. Időközben 2007 decemberében a debreceni egyetem szenátusától címzetes egyetemi tanári címet kapott. 2008. július 1-jén a Pécsi Tudományegyetem Klinikai Központ Szemészeti Klinikája intézetvezetőjének nevezték ki. 2009. szeptember 1-től egyetemi tanár.

A szemészetben belül a modern műtétechnika (mikrosebészet, műlencse-beültetés, ideghártya-leválás ellenes műtétek, szaruhártya-átültetés), az anyagcsere-betegségek szemészeti vonatkozásai (elsősorban a diabeteszes szemfenéki elváltozások) és a lézertechnika (refraktív és szemfenéki lézer) szemészeti alkalmazása érdekli. Bizonyos műtéti eljárások (hátsócsarnok műlencse rögzítése varrattal, viszkoexpresszió, fakoemulzifikáció) és lézerkezelési eljárások (például a grid-pattern kezelési technika cukorbetegség miatti makulaödéma esetén) magyarországi bevezetésében kollégáival úttörő szerepet játszott-

tak. Igyekszünk a beszélgetés során az érdekesebb, vagy legalább a halandó számára is érthető részleteket tisztázni.

Többkreditpontos kurzusokat vezetett magyarul és angolul, és több mint tíz hallgató TDK-munkáját irányította. Az elmúlt tíz évben három PhD-hallgatója védte meg sikeresen disszertációját. Több mint harmincöt éves szakmai tapasztalattal és közel ötvenezer itthon és külföldön elvégzett műtét rutinjával a háta mögött nyitotta meg szemészeti magánrendelőjét 2019 januárjában Pécsen.

Az *International Ophthalmology* és a *Romanian Ophthalmology* című folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja, a *Szemészet* folyóirat szerkesztőbizottsági elnöke. Rendszeresen lektorál hazai (*Szemészet*, *Orvosi Hetilap*, *Gyógyszereink*) és külföldi (*Annals of Ophthalmology*, *Croatian Medical Journal*, *International Ophthalmology*, *Journal of Cataract and Refractive Surgery*, *Acta Ophthalmologica Scandinavica*, *Eye*, *British Journal of Ophthalmology*, *Indian Journal of Ophthalmology*) folyóiratoknál. A Román és a Lengyel Szemorvostársaság tiszteletbeli tagja. Számos hazai és nemzetközi szemészeti társaság tagja. 1997-től a Magyar Szemorvostársaság titkára, 1998-tól a Magyar Műlencse Implantációs és Refraktív Sebészeti Társaság főtitkára, majd 2004-től elnöke. Utóbbi funkcióját két cikluson át, összesen hat évig töltötte be. Az MTA Pécsi Területi Bizottság Operatív Orvosi Tudományok Munkabizottság tagja, 2005-től. 2010 decemberétől 2014-ig az Általános Orvostudományi Kar klinikai és diákjóléti dékánhelyettese. 2005-től az Európai Szürkehályog és Refraktív Sebészeti Társaság elnökségi tagja; ugyanebben az évben beválasztották az International Intraocular Implant Clubba, amelynek létszáma kétszázötven tagban limitált. 2013-tól 2016-ig látta el a Magyar Szemorvostársaság elnöki tisztjét. 2017-től a PAB Orvosi Tudományok Szakbizottságának titkára. Nős, házastársa Trompos Katalin belgyógyász és háziorvos szakorvos. Két asszonylányuk közül Zita jogász, Sarolta pedig közgazdász.

Beszélgetésünk a közös ismerősök főlemlegetésével kezdődik, először is a legendás fül-orr-gégészről, Pécs díszpolgáráról, Bauer Miklósról ejtünk szót, aki hamarosan kilencvenhatodik születésnapját ünnepli.¹

Bíró Zsolt: – Amikor szürkehályoggal operáltam, a bevett protokoll szerint kezébe nyomtuk a szokásos tájékoztatót, amivel akkor már évek óta nem foglalkoztunk. A betegek az ilyet csak aláírják, többnyire bele sem néznek. Na most ő végigolvasta. Eljött a műtét ideje, kérdezem, nem fáj, Miklós bátyám, *nem*. Egyszer csak mondom neki, hogy készen vagyunk. *Készen vagyunk?* – kérdez vissza. *És mikor kapok injekciót?* Nincs már injekció, cseppekkel érzéstelenítünk! *De azt írtátok, hogy injekciót fogok kapni!* Ettől kezdve jó tizenöt éven keresztül akárhányszor találkoztunk, mindig főlemlegette, hogy adósa vagyok egy injekcióval.

Sz. Koncz István: – Bauer professzor a szüleivel is jóban volt, ugye?

– Tanított is engem – innen a tegeződés. Mi pedig utóbb kijavítottuk a betegtájékoztatót. De sokáig cukkolás tárgyát képezte az elmaradt szuri.

Amúgy igen, szüleimmel jó kapcsolatot ápoltak. Édesapám Vas megyei, Szombathely környékéről származott, de Pécsre jött orvosegyetemre. Itt ismert meg számos későbbi kollégát, közöttük Miklóst, és itt találkozott anyuval.

– Édesanyja a városban született?

– Nem, az ő gyökerei harkányiak. Anyai nagyapám ott működött körzeti doktorként, és ő volt a fürdőorvos is. Körülbelül tizenöt kisebb település tartozott hozzá. Ha kellett, szülést vezetett, ha kellett, fogat húzott. Telente lovas szánon jöttek érte, és vitték például Siklóstra. Sokszor emlegette régi, nagy tekintélyű professzorait. Nekünk is voltak kiemelkedő tanáraink: Bauer Miklós mellett például Flerkó Béla, Mess Béla, Sétáló György anatómusok, az élettanász Grastyán Endre, Hátori Artúr, majd Jávor Tibor belgyógyászok,

¹ A beszélgetés nyomdába adása után kaptuk a halálhírt: a professzor – hajlott kora ellenére váratlanul – csöndesen elaludt. (Sz. K. I.)

Méhes Károly gyermekgyógyász, Kiss Tibor a sebészet és Varga Ferenc, a gyógyszer-tan professzora. Más kérdés, hogy a mostani generáció vajon kikre tud majd emlékezni. Lesznek-e ilyen nagy nevek? Nem vagyok benne biztos. Ugyanis nehezednek a feltételek. Bármerre nézünk, egyre több az adminisztráció, és egyre kevesebb idő jut az érdemi munkára. Igaz ez a kutatásra, a betegellátásra és a tudományra is. De az ember nem rendelkezik jövőbelátó képességgel. Amit apámtól és nagyapámtól láttam, tetszett – nagyjából meg is határozta a pályaválasztásomat. Bár mielőtt végleg döntöttem volna, kacérkodtam a gondolattal, hogy angoltanár legyek. De a Nagy Lajos Gimnáziumban látott példa nem inspirált különösebben.

– *Látja, milyen a sors, utóbb egyetemi tanár lett, és angol évfolyamokon is tartott nagyelőadásokat!*

– Igen, ha akarom, mondhatom, hogy egybeforrt a két elképzelés.

– *Es a szemészet?*

– Feltételeztem magamról, vagy legalábbis úgy éreztem, hogy talán jó a kézügyességem. Tehát mindenképpen manuális szakmát akartam választani. Amikor végeztünk, a feleségemnek volt egy ígérvénye, hogy az egyetemre kerülhet, a belgyógyászatra. Emiatt szerettem volna Pécsen maradni. Jelentkeztem tehát a szülészetre, a sebészetre, a traumatológiára, az ortopédiára és a szemészetre, szinte mindenhová, ahol műteni kell. Apám segíteni próbált, beszélt Kiss Tiborral, aki elmondta neki, hogy a sebészetben nem tud alkalmazni, mert a párttól telefonáltak, előnyben kell részesítenie X.Y.-t. Csaba Imre, szülész-nőgyógyász, egy évvel járt az én öregem fölött, haverok voltak, nagyon jó viszonyt ápoltak: *kérlek szépen, ne haragudj, nem tudom idevenni a fiadat, mert pártutasításra egy másik fiatalembert kell alkalmaznom*. A traumatológiára gyakran bejártam, Forgón Mihály professzor az egyetemi évek alatt erősen biztatott, s mondta, nagyon örülne, ha a végzés után odakerülnék majd hozzá, fölhevít, *ne haragudj, bár megígértem, de szólt valaki a párttól*.

– *Kár, hogy a fül-orr-gégére nem jelentkezett, szerintem Bauer Miklós lett volna olyan karakán, hogy pártutasítás ide vagy oda, ha korábban megígérte, fölveszi.*

– Bizony, az meglehet! De másképp alakult a sorsom. Egyszer csak megcsörrent ott-hon a telefon, Takáts István, a Szemészeti Klinika akkori igazgatója hívott. Hogy tudniillik jelentkeztem hozzájuk, de nem gondolnám-e, hogy szükség volna személyes bemutatkozásra. *Professzor úr, mondtam, hisz épp megelőzött a hívásával, most öltözöm, indultam volna önhöz*. Így kerültem oda. De még évek után is érdeklődtem a szülészeten, a sebészetben, hogy nincs-e náluk állás.

– *Vajon miért?*

– Magam is úgy éreztem, hogy a szemészet egy kicsit inkább nőies szakma.

– *Hogy nem egy komoly férfinak való?*

– Persze, fogalmazhatunk így (nevet). Végül mégiscsak szakvizsgáztam.

– *Miért Budapesten?*

– Nem volt ebben semmi ördögösség. Szakvizsga évente egy vagy két alkalommal van, ezek az alkalmak a négy egyetemi klinika között rotálódnak, és akkor éppen Budapest volt soron. A következő évben azután kineveztek tanársegédnek.

– *Majd öt évvel később adjunktusnak, további öt év elteltével pedig docensnek – remélem, jól mondom.*

– Igen, igen, köszönöm. A kandidaturát éreztem a magam sorsában fontos dolognak – manapság ezt a PhD helyettesíti. De, tegyük gyorsan hozzá, elég gyengén. Olyan dolgokból születik PhD-dolgozat... Nem is szeretném minősíteni! Amellett, hogy természetesen fölbukkannak ragyogó tudományos munkák. Ám a dolog nagyon fölhígult! Ráadásul egyre inkább alulfinanszírozott a PhD-képzés. Amint az egész egészségügy. Folyton azt keressük, hogyan lehet spórolni. Hogyan lehet minimáláron kihozni a vizsgálatokat, műtéteket.

– Ön az állami egészségügyben és magánklinikán is operál. Elmondható, hogy mi a legfőbb különbség?

– Nagyon röviden összefoglalható, igen: a privátszférában fizetni kell ugyan, de cserébe korszerű műszerekkel, prémium anyagokkal dolgozunk, és a betegek viszonylag hamar sorra kerülnek. Az állami egészségügyben azt lessük, hogyan állhatna kisebb összeg a képzeletbeli számla végén. Emitt gólt akarunk rúgni, amott attól rettegünk, csak nehogy gólt kapjunk. Márpedig a futballt gólrá játsszák. Sikerre. Az egészségügyet pedig egészségre. Kellene.

– Ön ráadásul nem ül a tudásán, számtalan bemutató műtétet tart, ahogy hallok.

– Ha az ember klinikán dolgozik, az azzal jár, hogy sok nehéz, bonyolult esettel is találkozunk. Úgy épül föl a rendszer, hogy amit a városi kórházban nem tudnak megoldani, az kerül a megyei kórházba, de ha ott sem tudják valami miatt ellátni, akkor a delikvens a klinikára kerül. Maig találkozunk olyan esetekkel, hogy a beteg már két-három helyen megfordul, mire hozzánk jut. Ezeket a különleges, nem mindennapi eseteket igyekszünk dokumentálni, feldolgozni. Videón rögzítjük az érdekes műtéteket. A kongresszusoknak épp az az értelme, hogy látjuk egymás munkáját, *hú, nekem is van ilyen betegem, küldhetem, ugye, hozzád?* Vagy: *tudnál esetleg segíteni ebben vagy abban a műtétben?* Hálás vagyok Takáts Istvánnak és Kovács Bálintnak, korábbi főnökeimnek, akik progresszív szemlélettel, az újdonságokra fogékonyan dolgoztak. Abban a negyven évben, amióta a pályán vagyok, például a szürkehályog-műtét óriási fejlődésen ment keresztül. A nyolcvanas évek végén a szemem hét-nyolc milliméteres sebet ejtettünk, azon keresztül vettük ki a szürkehályogot, és vagy kapott a beteg műlencsét, vagy nem. Ha nem, akkor tíz-tizenkét dioptriás szemüvegben járt attól fogva, de legalább látott.

– *Mint a színész Major Tamás, amennyire tudom.*

– A kilencvenes évek elején jött a műlencse-beültetés, majd az ultrahangos technika, az úgynevezett fakoemulzifikáció, amit a pécsi egyetemen nagyon korán elkezdtünk. Kovács Bálint engem bízott meg azzal, hogy tanuljam meg a technológiát, és tanítsam meg a kollégáknak. Na, ezzel jutottam el például Romániába, Oroszországba, tíz alkalommal Indiába, ahol hét alkalommal bemutató műtétet végeztem, ám volt bemutató műtétem Antwerpenben is – csak hogy végre válaszoljak a korábbi felvetésére.

– *Hogyan kell elképzelniünk ilyen beavatkozásokat?*

– Az előadóteremben kivetítik a mikroszkóp képét, amit magam is látok, az ember fején ott a fülhallgató, mikrofonnal, és műtét közben magyarázom, hogy éppen mit és miért csinálók.

– *Miért kell a fülhallgató?*

– Mert a szakmai közönség akár műtét közben is kérdezhet. Indiában az egyik alkalommal ezer orvos követte, amit csináltam, nyilván, ennyi emberből bőven adódott, aki kérdezni szeretett volna. Illetve kérdezett. Miért így csinálom, mi pontosan az az eszköz, amit használok – ilyeneket. Visszatérve a korábbi számokhoz: ma hárommilliméteres seben keresztül végezzük a beavatkozást. A beteg a műtét másnapján már jól lát, egy-két nap után ismét munkába állhat, tud autót vezetni etcetera.

– *Látom, lelkesen beszél, remekül edukál. Mégis elhagyta az egyetem kötelékét. Ennek mi a története?*

– Szerettem oktatni, igen, örömmel csináltam évtizedeken keresztül. Amikor az ember külföldre jár, hazai vagy külföldi társaságoknál pozícióba kerül, akkor jönnek a meghívások, egyik a másik után. Ténylegesen volt olyan időszak, hogy szinte havonta utaztam valahová, de bárhova mentem is, mindig tartottam egy vagy több előadást. Ezeken a kongresszusokon elsősorban az egyetemet, Pécsét és a hazámat képviseltem. Egyszer csak érkezett egy megkeresés: Németországba hívtak, Magdeburgba, havi néhány napra dolgozni. Egész pontosan három nap, napi húsz műtét. Több mint egy évig tartott, mire

minden engedélyt megkaptam. Ezután megkerestem az akkori rektort, Bódis Józsefet: járuljon hozzá a dologhoz azzal, hogy csökkentjük a havi munkaidőmet és a fizetésemet. Bódis azt mondta, hogy ez így korrekt, és maximálisan támogatta az elképzelésemet. Igen ám, de eltelt néhány év, és az egyetem élére új vezető került. Júniusban nevezték ki, és októberben behívatott magához. Egyik első dolga volt tehát, hogy közölje: túlságosan sokat vagyok távol, nem támogatja magdeburgi munkavégzésemet, sőt, meghirdeti a klinikaigazgatói állást, és mást keres a helyemre.

– *Volt a lépésnek valami előzménye?*

– Tudtommal semmi, és az ezt firtató kérdésemre sem kaptam választ. Míg dékán volt, klinikai dékánhelyettes voltam mellette – ennyi volt a munkakapcsolatunk. Budapesti és szegedi kollégákat keresett meg a leváltásom érdekében. Mindketten föl hívtak, és biztosítottak arról, hogy nem segédkeznek a kiakolbóltásomban. Végül a rektor mégis talált egy hölgyet, aki Debrecenben volt docens, és rábólintott az új megbízásra. Nem akartam hirtelen, forrófejuen olyan döntést hozni, amit esetleg megbánok. Elmentem hát egy év fizetés nélküli szabadságra. Elindítottam a magánrendelésemet, és egy éven keresztül mérlegettem, hezitáltam, hogy mit tegyek. Nagyon rossz esztendő volt, gyötrelmes. Sok emberben csalódtam, akik korábban barátomnak mondták magukat. Egyszerűen cserbenhagytak. A végén azt fogalmaztam meg magamnak, hogy hatvanéves koromra vagy magam legyek olyan intézetvezető, akire föl néznek a kollégák, vagy legyen olyan főnököm, akire föl tudok nézni. A hölgyre, aki az utódom lett, sem szakmailag, sem emberileg nem tudok föl nézni.

– *Meg aztán, ahogy mondani szokták: ahol az ember egyszer misézett, ott lehetőleg ne minisztáljon.*

– Nem lett volna így már jó, nekem is meggyőződésesem. Meghoztam hát a döntést, amit nem bántam meg azóta sem. Most senki sem mondja, hogy ne menjek kongresszusra, vagy hogy hagyjam már veszni a német kapcsolatot. Ahogy volt róla szó, dolgozom az állami egészségügyben és magánklinikán is. De nagyon nehéz elhatározás volt. Jó szakmai közösséget, ötvenegynehány embert kellett elhagynom. Személy szerint én nagyon jól jártam. Kevesebb a stressz, több időm jut az olvasásra, sportolásra és főleg az unokákra. De hogy a közösség jobban járt-e, abban, látva a távozók magas számát, már egyáltalán nem vagyok biztos. A betegekről nem is beszélve. Márpedig mindig tartottam magam ahhoz a hippokratészi mondathoz, hogy a beteg érdeke mindenek felett!

A feleségem tizenöt éven keresztül dolgozott a hospice-nál. A haldoklók közül sokan megbánnak dolgokat, például hogy nem utaztak eleget, hogy nem beszéltek a szüleikkel vagy a gyerekeikkel, hogy nem békültek ki a szomszédal, hogy valakivel nem voltak többet együtt. De olyat, aki azt mondaná, hogy bárcsak többet dolgozott volna, mint amennyi jutott neki, nem akadt.

– *Azóta, hogy eljött az egyetemről, három nagyon komoly nemzetközi kitiüntetésben, így a Kelman- illetve a Barraquer-díjban, továbbá az Olasz Szemorvostársaság díjában is részesült. A szakma vérkeringésében tehát benne maradt.*

– Igen, úgy gondolom, maximálisan. Rendszeresen járok hazai és külföldi kongresszusokra, követem az irodalmat. Azt szokták mondani, hogy hat-nyolc évente újra kell tanulni mindent. Mondok egy példát. Napi gyakorlatban használjuk a lézeres berendezést, amely a szem belsejét letapogatja, és térképszerű rajzolatot készít, pontosan megmérve, mondjuk, az ideghártyarost vastagságát, hogy az kétszázötven vagy kétszáznyolcvan mikron-e. Hogy a kezelés hatására a vizenyő, az ödéma csökkent-e, vagy sem. E műszer nélkül régebben semmit sem érzékeltünk mindebből, mert a harmincmikronos változás szabad szemmel természetesen nem látható.

– *Roppant érdekes, mondana még ilyet?*

– Makula-degeneráció. Időskori betegség, amelyen tizenöt-húsz évvel ezelőtt nem tudtunk segíteni. A páciens elveszítette a központi látását, nem látta az emberek arcát,

nem tudott tévét nézni, olvasni, csak a perifériás látása maradt relatíve tiszta. Az esetek kilencven százaléka száraz, tíz százaléka nedves típusú. A nedves típusúra kifejlesztettek egy olyan injekciót, amelyet beadunk a szem belsejébe. Kifejezetten jók vele az eredmények. Vagyis, az érintettek legalább egy részének már tudunk segíteni. Nagyon fontos tehát, hogy az ember kövesse a hazai és a külföldi irodalmat.

– Nyilván önnek az is előnye, hogy több hazai és külföldi folyóiratnál dolgozott és dolgozik szerkesztőként, lektorként.

– Hogyne, hisz így elsőként találkozom a benyújtott közleményekkel. Nagyon sok munka a lektorálás, különösen, ha nem javasolsz közlésre egy cikket. Ha látod, hogy jó, akkor könnyen ajánlod. Ám, ha indokolnod kell, hogy mi miért nem jó, akkor fölkötheted a gatyádat.

– *Hogyan látunk, professzor úr? Hogyan tudnánk a szemünk fényét megőrizni olyannak, amilyen fiatal korban?*

– Világtrend: a gyerekek, a fiatalok közül egyre többen rövidlátók, amiben szerepe van a laptopok, okostelefonok korai és gyakori használatának. Nagyon fontos lenne, hogy tízéves korig minél többet legyenek kint a szabadban, szaladgáljanak, biciklizzenek, focizzanak. Tehát ne csak a monitort nézzék, ne csak a lakásban játsszanak.

Nagyon fontos a bőséges folyadékbevitel, és az élethosszig tartó fizikai aktivitás, amit Romhányi professzor úgy fogalmazott meg, hogy *naponta egyszer meg kell izzadni!*

Idősebb korban, ha föllép valami általános betegség, cukor, pajzsmirigy, magas vérnyomás, akkor ezeket próbáljuk kordában tartani! Kezelés és rendszeres kontroll! És hadd kárhoztassam a dohányzást! A hatása borzasztó. Ahol a szembe bejutó fény fókuszálódik, azt a pontot nevezzük sárgafoltnak, az éleslátás helyének vagy makula-tájnak. A korábban említett makula-degeneráció kialakulásában, vagyis az éleslátás helyének elmeszesedésében a dohányzás egyértelmű szerepet játszik. Mindenképpen kerülni kellene! Ha valakinek kezdeti tünetei vannak, minden formáját azonnal el kell hagyni! Lényeges kiemelnem a táplálkozás szerepét. Zöldség, gyümölcsfogyasztás, sárgarépa, brokkoli... Jót tesznek a szemnek.

– *Furcsa jószág, nagyon oda kellene figyelniük tehát rá.*

– Elmondok még egy érdekességet. Ha cseppekkel megtágtítjuk a pupillát, és bekukantunk, akkor ott a szemfenéki ereket közvetlenül láthatjuk. Sehol máshol a szervezetben nem látjuk az ereket olyan direkt módon, mint épp a szemfenéken. Nagyon szépen kivehetők az artériák, a kis kapillárisok és a vénák is. Következtetéseket vonhatunk le, interpolálhatunk, és ennek alapján meg tudjuk ítélni, hogy milyen a páciens teljes érrendszere.

– *A szürkehályogról az előbb elmesélte, hogy miként fejlődött a műtéti technikája. De hogyan alakul ki? Jószerével nincs család, amely ne lenne érintett ebben a betegségben.*

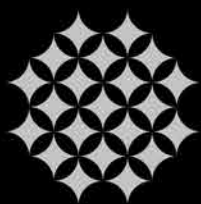
– A szemlencse alakját tekintve hasonlóan néz ki, mint egy étkezési lencse, nagyjából tizenegy milliméter átmérőjű, vastagsága öt-hat milliméter. A lencsét tartalmazó fehérjék egy része vízben oldható, más részük vízben nem oldódik. Egyébként a szemlencse fehérjéj tartalmazza a legmagasabb a szervezetünkben. Ha a vízben oldható-oldhatatlan fehérjearány megváltozik, akkor kezd elveszíteni az átlátszóságát a szemlencse, aminek durván húsz dioptria a törő ereje. Ha szürkülni kezd, akkor a folyamat nemigen befolyásolható, a látás egyre homályosabb lesz. Egyetlen esetben, egy kismamánál láttam hosszú pályám alatt azt, hogy úgynevezett terhességi szürkehályogja alakult ki, ami a szülés után szépen visszafordult. De általánosságban: ha beindul a folyamat, megrontja a látást. Előbb-utóbb operáció lesz a vége. Jól mondta: ma már nincs olyan betegség a világon, ami miatt annyi műtetet végeznének, mint a szürkehályog miatt. Tehát tényleg szinte minden család érintett. Magyarországon nyolcvan-kilencvenezer beavatkozást végzünk évente.

– *Megelőzhető?*

– Nem. Drámai kijelentés, tudom. De gyakorlatilag nem. Ám néha furcsállva hallom orvoskollégáktól is, hogy *ó, szűrkehályog, ó, hát az rutinműtét!* Kérem szépen, akik nap mint nap végezzük, tudjuk, hogy óriási különbségek lehetnek. Fontos kérdés például, hogy a beteg mennyire fegyelmeztet, mennyire kooperál a beavatkozás alatt? Kérdés az is, hogy mennyire tágul meg a pupilla. Ez befolyásolja a folyamatot. Volt-e azelőtt valamiféle gyulladás? Van-e zöldhályog? Volt-e sérülés, korábbi operáció azon a szemén? Milyen gyógyszereket szed az illető? Álláspontom: rutinműtét márpedig nem létezik. Legfeljebb utólag mondhatjuk egy beavatkozásról, hogy na, ez az volt. Én sem szeretném, ha velem kapcsolatban használnák a kifejezést. Rajtam senki se végezzen rutinműtétet! Minden egyes lépésnél nagyon oda kell figyelni. Komolyan koncentrálni. Például nemrégiben operáltam egy nyugdíjas kollégát, akinek nem tágult jól a szembogara. Tudható volt, hogy prosztatagyógyszert szed. Márpedig a prosztatagyógyszer simaizom-relaxáns. Magyarul: a simaizmokat lazítja el, hogy könnyebben meginduljon a vizelet. De miután tablettában vesszük be, az egész szervezetben hat. A szivárványhártyában, a szemben is vannak simaizmok. A gyógyszer tehát a műtét során befolyásolta a pupilla tágítását. Ilyenkor négy, egészen kicsi hurkot vetünk be, amelyekkel a pupilla megtágítható. Úgy könnyebb elvégezni a beavatkozást. Na, nesze neked, rutinműtét!

– *Beszéltünk az imént az élethosszig fontos fizikai aktivitásról. Tudom, hogy első osztályú vívó volt. Mondja, hogy az életmódváltással most több ideje jut sportolni. Vajon milyen mozgásformát választ?*

– Hetente kétszer teniszezem, néha kicsit futok. Annak idején Csethe István, a legendás edző tanítványának vallhattam magam – ugyanis a PEAC-ban vívtam, valóban, hosszú-hosszú évekig. Hetente négyszer-ötször edzettünk, hétvégén mentünk versenyekre... Az OB I és az OB II között lifteztünk. A csarnokban ott díszelgett egy Hemingway-idézet, ami talán ide, a beszélgetés végére jó lesz összegzésül. Úgy szólt: *A sport megtanít becsületesen győzni vagy emelt fővel veszíteni. A sport tehát mindenre megtanít.*

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES

szept
08
19⁰⁰

Kutya GOLÓ

Kollár-Klemencz László és
Háy János közös barangolása

A PécsLIT nyitóeseménye

zsolnaynegyed.hu

ZSOLNAY
KULTÚRA ZRT.

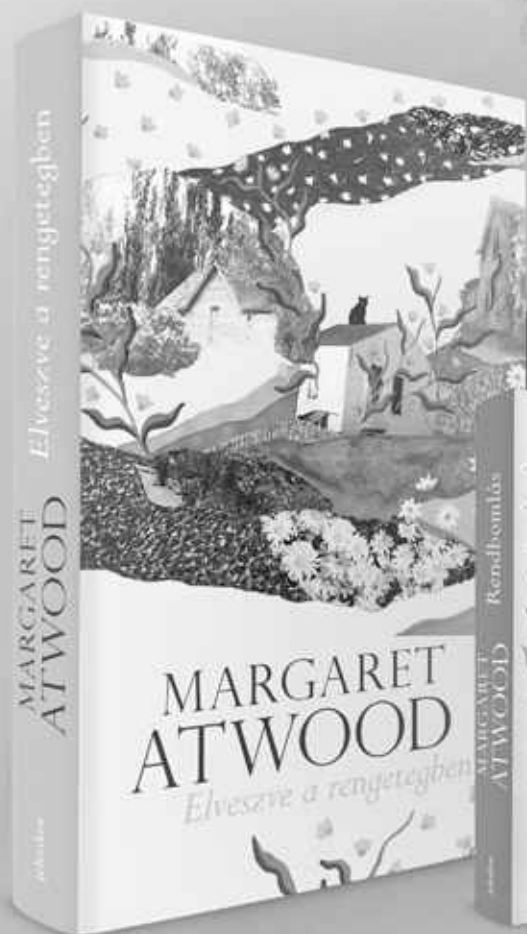
Elveszve a rengetegben

MEGJELENT

MARGARET ATWOOD

ÚJ NOVELLÁSKÖTETE

„Nem fogadjuk el a gondolatot,
hogy csupán maréknyi por marad
belőlünk, ezért szeretnénk
inkább szavakká átváltozni.
Lélegzetté mások szájában.”

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!

Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7–8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- PEER KRISZTIÁN versei 825
FEKETE VINCE verse 828
CSORDÁS GÁBOR verse 830
KRUSOVSKY DÉNES: Fent a hegyen (*elbeszélés*) 831
CSERNA-SZABÓ ANDRÁS: *Kurzív* doktor utolsó gósnyája (*próza*) 850
EÇA DE QUEIRÓS: A Maia család (*regényrészlet*) 856
PÁL FERENC: Portugál enciklopédia
(*Zelei Dávid beszélgetése A Maia családról*) 864
BALOGH TAMÁS: Fordítói előszó 870
WILLEM ELSSCHOT: Egy családkozás (*regényrészlet*) 873
VESZPRÉMI SZILVESZTER versei 879
WIRTH IMRE versei 881
STUMMER ATTILA versei 883
SÁNTA MIRIÁM verse 886

Bertók László (1935–2020)

- MOHÁCSI BALÁZS: Előszó Bertók László hagyatékban talált verseihez (1.) 887
BERTÓK LÁSZLÓ versei 889

*

- BASCH LÓRÁNT és TÜSKÉS TIBOR levelezése (1960–1965) (II. rész) 897
SCHEIN GÁBOR: Az autofikció problémája Borbély Szilárd interjúiban és
esszéiben 912
GÁLOSI ADRIENNE: „Meghalt az ornamentika. Éljen az ornamentika!”
(*Adalékok a kortárs építészeti ornamentika előtörténetéhez*) 928

*

- DOBOS BARNA: A gépek is tudnak sírni? (*Závada Péter: Éngép*) 938
ÁGOSTON ZOLTÁN: Hajóroncs és naplemente
(*Mesterházy Balázs: A Mediterrán-állandó*) 944
REICHERT GÁBOR: Ilyen is volt
(*Darvasi Ferenc: Csak hagyjanak békén. Mándy Iván élete és pályája*) 948
GYÜRKY KATALIN: Elszigetelt idő (*Jevgenyij Vodolazkin: A Sziget krónikája*) 953

2025

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortétkban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT TATÁR GYÖRGY. A filozófust, nagy hatású tanárt augusztus 11-én, hetvenhét éves korában érte a halál.

*

BERTÓK-PÓDIUM AZ ÖRDÖGKATLAN FESZTIVÁLON. A rendezvény irodalmi programjainak sorában a Bertók-pódium is két beszélgetést szervezett: július 30-án *Bíró Zsombor Aurél*, augusztus 1-jén *Tompa Andrea* volt *Mohácsi Balázs* vendége.

*

NÁDAS PÉTER A POUR LE MÉRITE REND TAGJA. A július 25-én kiadott közlemény tájékoztatott arról, hogy *Sarah Stroumsa* arabista, *George Didi-Huberman* művészettörténész és *Michael Grüttel*, a fizikai kémia professzora mellett *Nádas Péter*t is tagjai közé

választotta az Érdemesek rendje. A még a Nagy Frigyes porosz király által alapított szervezet ma olyan tudósok és művészek interdiszciplináris egyesülete, melynek tagjai „tudományos vagy művészeti tevékenységükkel széles körű elismerést, kiváló hírnevet vívtak ki maguknak”.

*

VÁROSMAJOR 48. A Városmajor 48 Alapítvány életműdíját idén *Darvasi László* nyerte el. Az úgynevezett Irodalmi Jutalmat *Szaniszló Judit*nak ítelték oda.

*

EGYSZER VOLT, NEM ÚGY VOLT. *Keser-édes korrajz* alcímmel megjelent Tillai Ernő pécsi építész és fotográfus önéletrajzi könyve, a szerző magánkiadásában.

Szerzőink

Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.

Fekete Vince (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kézdiszentkereszten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapesten és Bécsben él.

Cserna-Szabó András (1974) – író, Budapesten él.

Eça de Queirós (1845–1900) – portugál író.

Pál Ferenc (1949) – műfordító, irodalomtörténész.

Zelei Dávid (1985) – kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Willem Elsschot (1882–1960) – belga író, költő.

Veszprémi Szilveszter (1997) – költő, blogger, közösség-szervező, Szegeden él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Stummer Attila (1974) – jogász, író, Budapesten él.

Sánta Miriám (1993) – költő és újságíró, Kolozsváron él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Bertók László (1935–2020) – költő, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.

Simon Zsuzsanna (1950) – irodalomtörténész, nyugalmazott archívumvezető, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapesten él.

Tüskés Anna (1981) – irodalomtörténész, művészettörténész, a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa, a PTE Művészeti Kar Művészettörténeti Tanszék adjunktusa, Budapesten él.

Basch Lóránt (1885–1966) – ügyvéd, irodalomtörténész.

Tüskés Tibor (1930–2009) – író, irodalomtörténész, tanár, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, Pécsen él.

Dobos Barna (1991) – klasszika-filológus, ókortörténész, az ELTE BTK NyDI doktorandusza, az Új Könyvek és az Ókor folyóirat szerkesztője, Budapesten él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Reichert Gábor (1987) – irodalomtörténész, szerkesztő, Tatabányán él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

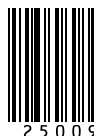
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

917704471642002

25009

Naphimnusz

*Anyámról lassan havonta szednek le egy basaliomát,
mégsem bánt meg egyetlen boldogságig kiürült pillanatot sem,
amit alattad tölthetett, hanyatt.*

*Anyám ötvenes, százas faktorú krémekkel bebalzsamozva,
kétrészes fürdőruhában
még mindig képes a boldogságra,
áldalak érte.*

*Másszák a hangyák, nem zavarja,
rátapad a homok, a törülközőminta, csiklandja a gyep,
szemébe folyik homloka verejtéke –
jóleső érzéssel tölti el minden,
amíg megviselt testének tág fókuszú objektíve rád mutat.*

*Hány réteg tulajdonba kellett öltöznöm,
hány réteg megbánásba rejtennem magam,
miért, hogy már csak Bor édesöcsém képes eszembe idézni,
hogy a Naptól fogantam én?*

*Sejtszaporító sugara átsüt a legmélyebb kétségbeesésen is.
Madarászkorom óta leginkább valamiféle panteizmushoz
érzem magam közel,
azzal hígítom halálfélelmemet.*

*Akár konfliktust is vállalok fajtársaimmal
(alulfizetett vasúti alkalmazottak),
amiért felfoghatatlan okokból
partvissal verik le Isten fészkeit.*

Nem ember az ilyen.

Kinek ártanak az Ég madarai?

Kinek ártott anyám?

Kinek ártottak a halottaim?

*(Nem mondok neveket,
mert még megválaszolhatóvá lesz a költői kérdés
a konkrétumokba lerántva.)*

*Miért vagyunk útban a Napnak,
az újaknak kell a hely?*

*Miért nem zárja le végre a teremtet,
és teszi fel rá véres koronáját?*

Nem idegesíti a pazarlás?

*Miért hajt be hűs szobámba a hőség
versben dicsérni a Napot, amiért megnyugtat, ha rám süt?*

Hogy énrám süt.

És a nyugalomért nem drága semmilyen ár.

Önmegszólító talapzat

*Minek emésszem magam
olyanok természetes ellenszenvén,
akik ismertek fiatalon?
Büszke majd erre a versre leszek,
de szeretni a hajam szeressék
– markolj bele, megérted –,
a szagom, sőt a lábszagom.
A gusztá létezésemet.
Világ életemben
teljesítménnyel törleszkedtem
a belvárosi elithez,
de nem ám eme elit
nőtagjaihoz, ahogy az illenék,
őnekik majd az uraik és fiaik
tisztelőtén keresztül tetszem.
Kislányaik fejébe már
az anyák vernek bele.
Így keletkeztél,
ennyit ér a szereteted.
A könnyek könnyen elvehetik a kedvemet.
Nem te kérted, hogy teremtsen meg
az alkalmi szexhez a kereteket?*

Előleg

*De ne szólj róla senkinek, kérlek,
mert csak neked tudtam kiharcolni,
tudom, milyen helyzetben vagy.
Gombokért leszel a cinkosom.*

*Talált pénz. És viszonylag tiszta.
Ki utasítaná vissza?
Kinek nincs több tűzben vasa?
Majd utólag megolvassa – hadeha!*

*Udvarlásnál érdemes a legrosszabb arcodat mutatni,
hogy aztán ne okozz majd csalódást.
Ugye tudom, hogy mért kapom a verést?
Megszolgálom, már azzal is, ha nem tudom.*

Ha tudnám, talán abrakadabra
mára abbamaradna.
Már a Maci is köpött.
Némi előleg a nemlétből
hagyott nyomot is emlékül.

Mikor megérkezett végre, egyben felvettem a Postabank-
számlámról
3 havi Móricz ösztöndíjat, eljött az adósságrendezés ideje.
Olyan isten nincs, hogy ne vásároljak be hazafele,
legfeljebb nem adunk meg mindent.
Ez még egy mobiltelefon előtti világ.
Két tömött reklámszatyorral futottam bele
a kártyázó, italozó nagyfiúkba.

Gyerekkorunk felnőttei.

Tudtam, hogy csálnak,
a sokadik kör után már másodperceibe tellett az osztónak
megnézni és megjegyezni a lapot,
mielőtt az elhagyja a kezét,
de addigra már azt éreztem, mindennél erősebben,
hogy ekkora hendikeppel is simán leveszem őket,
mert én vagyok a józanabb.
Weöres Sándorral kártyáztam addigra,
megverem rímek nélkül.

Háromhavi ösztöndíjból két zacskó kaja maradt,
és még egy negyedik havival lógok,
de legalább újra lett témám.
Ami jár, az jár.

Csak nem éri meg a befektetést.

Ez magyarázza lustaságom,
döglök álló nap az ágyon.
Teljesítmény? Milyen áron?
Legyek elég, azt kívánom.
A pusztá létezésemmel.

Az előleg elköltése közben lebegek,
de utána bizony keservesebb a munka.
Mégis az előleg jelzi, ha a szándék komoly.
A törődést, a bizalmat, a szeretetet,
a megelőlegezett figyelmet
muszáj ajándékba kapnom.
(Ugye ráér visszaadnom?)

È pericoloso sporgersi!

*Zörög az avar a talpuk alatt ahogy lépkednek
a fák között a domboldalon messziről tompa
zajok hallatszanak fölöttük eltűnt az ég elborí-
tották a felhők ahogy ereszkedtek befelé a kicsi
hegyi állomásra ami most teljesen üres nincsen
senki a gyér világításban a peronon sehol egy
utas a rozsdás kocsiban is maguk vannak csupán
a kopott borítású üléseken valakik felhasították
a bicskájukkal a barnás vinilint a karbantartók
durván összefércelték spárgával ringatózik*

*A világ zakataka zakataka erdő és elszenesedett
fák illata árad be a kupéba távoli láthatatlan
kohók kéményéből szenes füst száll felfelé
a levegő hűvös a huzat élesen becsap az ablakon
a maszatos üvegen végigfut néhány esőcsepp
valaki az első kocsiból egy még égő cigarettát
dob ki ami nagy sebesen elsuhan a szemük
előtt aztán egy üveg is kirepül valamelyik
ablakon a vagon falának csapódik összetörik
a meredek hegyoldalból kövek robognak le*

*Szúr a szemük az erős huzattól és a felszálló
portól maguk vannak a szerelvény fülsiketítően
csikorog a kanyarokban néznek az ablakokon
kifelé és a boldogság lassan fokozatosan tölti el
ahogy beszívja a csípős éjszakai levegőt látja
a fényeket a tovafutó póznákat a távolban a
lámpák mint fel-felvillanó szentjánosbogarak
foszforeszkálnak az utak mentén a boldogság
lassan tölti el lám-lám tőle karnyújtásnyira kőhají-
tásnyira puskalövésnyire szuszog piheg létezik*

*Egy szelíden működő világ élük életüket az élők
nem törődik senki a sötétben csikorgó-kanyargó
vonattal a fölöttük ragyogó csillagos égbolttal
senki de senki csak ő nézi kitartóan a csikorgó-
kanyargó vonat ablakából az éjszakai hűvösségben*

*miközben vágja a szembeszél ami akár föl is
repíthetné föl föl föl valahová a bolygók közé
ott lebeghetne velük kitartóan és szenvedélyesen
ott ahol nincs már lent és nincs már fent sem
érzelmek sem gondolatok nincs az égvilágon*

*Semmi sem csak ezek a sziporkázó-pislogó
égitestek vannak amiket ragyogóan megvilágít
a Nap vagy más csillagok amelyek mindig
újak és mégis mindig ugyanazok és most
mint egy fehér szakállas Mindenható intésére
innen a vonatablaktól elalszanak majd újra
kigyúlnak ahogy hunyorog a jobb majd a
bal szemével ahogy nyitja és csukja őket
rendületlenül a fülke hűvösében és azt érzi
hogyan elterül elnyúlik valahol a csillagok*

*Mögötti terek lágyfüvű harmatos zöldjében
forróság járja át a testét újra és elalszanak és
kigyúlnak kigyúlnak és elalszanak körötte
a mindenség csillagai érzi hogy él hogy nem
is ma nem is ma él hanem holnap ma holnap
van tíz év múlva van húsz év múlva van és
ő is ott él ebben a jövőben az elinnen elebből
elmáshová jövőben a messzi-messzi távolban
és ringatózik velük a világ zakataka zakataka...*

Belèu pas passara

*amit otthagytam árván
vagy van vagy volt vagy képzelem*

*amit otthagytam árván:
rezgő piciny szívárvány
a korallszilfa-levelen
hogy a rue des Suisses sarkán
billeget egy kő a járdán
a szalmagyopár szenttelen
halk illata a tereken
a felhőlyagzott kátrány
a felszívódni képtelen
sok-sok keserű zárvány
vagy van vagy volt vagy képzelem*

25.05.06.

Fent a hegyen

Habár biztos volt benne Keller, hogy fejből is odatalál a házhoz, mégis végig követte a Google Maps utasításait. Lehet, hogy sok minden változott, gondolta, miközben mobilja vadul rázkódott a klíma rácsába dugott olcsó telefontartóban, de az utat biztosan nem újították fel, amióta legutóbb erre járt. Miután lehajtott az erdőben kanyargó hegyi főútról, és ráfordult a faluba vezető keskenyebb aszfaltsávra, egy ideig még megpróbálta legalább a nagyobb kátyúkat kikerülni, aztán valahol a temető vonalában egyszer csak feladta, és utána már csak arra koncentrált, hogy azonnal el tudja kapni, ha egy nagyobb zökkenésnél kiugrana a telefon a helyéről. Végül is valóban odaért, ahová gondolta, az pedig, hogy az applikáció ezt külön meg is erősítette egy optimista pittyenéssel, nem sokat számított. Amennyire tudott, közel gurult a kert vaskapujához, szinte várta, hogy a radar majd felvisít, aztán beugrott neki, hogy ez nem az a kocsi. Az újabb autó, amiben a gyerekülés is volt, a feleségénél maradt, ő meg a régivel jött el. Nem mintha ez egyébként magától értetődő lett volna, jutott eszébe, afféle udvariassági gesztusnak szánta, ne mondhasa senki, hogy nem volt nagyvonalú egy ilyen helyzetben is. Csak hát, gondolta Keller, Jutkát abszolút nem érdeklik az autók, szóval nagy valószínűséggel ezt a gesztust sem értékelte, pontosabban észre sem vette. Micsoda faszság, futott át a fején, aztán kinyitotta az ajtót, és egy akaratlan nyögéssel vette tudomásul, ahogy arcul csapja a kinti forráság.

Csalódottan nézett végig az előkerten, úgy emlékezett, hogy az unokatestvére azt mondta neki a telefonban, van egy megbízott embere a faluban, aki időnként rendbe teszi az udvart, lekaszálja a gyepet, öntöz, metsz, ha muszáj, meg is szerel ezt-azt. Ehhez képest térdig érő gaz lengedezett a drótkerítés túloldalán. Vagy ide is eljutott a méhlegelő-divat, gondolta, vagy átbassza az unokatestvérét ez az ember. A nagy lakat kulcsa viszont meglepően könnyen becsusszant a helyére, pedig már készült rá, hogy komoly harcot kell majd vívnia a bejutásért. Jó régi kapu volt, még abban az időben készült, amikor az ilyesmit az emberek nem egy online katalógusból választották ki, hanem maguknak barkácsolták össze innen-onnan felszedett fémhulladékból meg építkezésből maradt betonvas darabokból. Ha igazán nagy hegesztőművész volt a tulaj, akkor még a környékre utaló motívumokat is bele tudott szerkeszteni a rácszatba. Régen a Balatonnál lehetett ilyeneket látni, a horgonytól a vitorlás hajóig sok mindent kihajlígtattak a vasanyagból a szakik. Vagy a magukat szakinak képzelő nyaralótulajdonos orvosok meg tanárok meg akárcicsodák. Sosem voltak ezek a kapuk igazán jók, nyeklettek-nyaklottak a zsanéron, a földön csúszott a sarkuk, rendesen alájuk kellett nyúlni, ha az ember ki akarta nyitni őket, de kétségtelen, hogy kiállták az idő próbáját. Továbbra is szarok, sőt, egyre szarabbak, de ahol békén hagyják őket, ott végül is ellátják a dolgukat. Túl sok időm van, dörzsölte meg a homlokát

Keller, hogy ilyen baromságokon gondolkodom. Alányúlt a kapuszárnynak, aztán addig tipegett vele, amíg elég szélesre nem nyílt a bejárat a kocsi előtt.

Az unokatestvére persze nem ért rá személyesen odaadni a kulcsokat, kénytelen volt a feleségével összefutni a Kálvin téri California kávézóban. Szilvi karikás szemmel kavargatta mogyoróillattal gőzölgő lattéját, felnézett rá, amikor megérkezett, és magára erőltetett egy mosolyszerű grimaszt. Üzent valamit Tamás, kérdezte Keller a nőt, de az megvonta a vállát, nekem csak a kulcsot adta ide, felelte. Aztán beszéltek még néhány szót a gyerekekről, iskolai felvételiről, nyaralási tervekről. Keller tulajdonképpen várta, hogy megkérdezi a másik, minek akar egyedül felmenni a kis házba, bár nem volt rá kész válasza. Ennek ellenére csalódott volt kissé, hogy éppen ez nem került szóba.

Miközben a gazban lépkedve keresztülvágott a kerten, érezte, hogy rátapad a teniszpóló a hátára. Utált izzadni, de most ez sem zavarta annyira, úgysem találkozik itt senkivel. Ledobta utazótáskáját a bejárat ajtó előtt, de ahelyett, hogy a kezében tartott kulcscsomóról kiválasztotta volna a megfelelőt, zsebre dugta mindet, és elindult, hogy körbesétálja a házat. Terméskő alapra téglából és fából felhúzott épület volt, egy régi világ félbehagyottan megmerevedett álma jólétről és szabadságról, vagy valami ilyesmi, gondolta Keller, és elhessegett egy legyet az arca elől. A nagybátyja szerezte a telket a hegyoldalban, aztán családi összefogással építették rá néhány év alatt ezt a házikót. A tetőtér soha nem készült el, de amúgy elég jól el lehetett férni benne. Gyerekkori nyarairól, melyeknek egy részét szinte kötelezően itt töltötte, legalábbis nem a zsúfoltság volt az első, ami eszébe jutott. Éppen ellenkezőleg, gondolta, csak azóta tűnik úgy, hogy összement minden, és senkinek nem jut elég hely, pedig már nem is vagyunk annyian. Egy kiszáradt bokor és a kőporos fal között próbálta magát éppen átpréselni, amikor meghallotta a riadt kaparászást. Kihajolt a sarkon, és a hátsó terasz felé nézett, egy bozontos pofájú barna kutya bámult vissza rá, láthatóan az ő érkezése zavarta fel. Cuppantott egyet, és előre nyújtotta a kezét, de a kutya bizalmatlanul húzódott el tőle. Hát te meg ki vagy, dűnnyögte maga elé, és fellépett a terasz szélére, az állat erre a farkát behúzza elmenekült a kert végi bozotos irányába.

Hiába nyitotta ki az összes ablakot, még órákon keresztül érezte az állott levegő nehéz, fémes szagát a helyiségekben, és később is inkább az volt a gyanúja, hogy nem a szag szűnt meg, csupán az ő orra szokott hozzá, ami persze végül is majdnem mindegy. Az első pár óra gyorsan elszaladt a praktikus tennivalók intézésével. Le kellett másznia az aknába, hogy megnyissa a vizet, végigkapcsolgatni a biztosítékokat, megnézni, hogy van-e még elég gáz a konyhapult alatt álló palackban, bedugni a hűtőt, kipakolni a magával hozott ételeket, meg azt a jó néhány palack italt, amit még indulás előtt, kapkodva vásárolt össze magának. Azután jött a nehezebb rész, amikor már nem volt mit csinálni. Ledőlt a kanapéra, és egy darabig a plafon glettelésének hibáit figyelte, előhúzta a telefonját, pedig korábban azon is elgondolkodott, hogy amint beér a házba, majd kikapcsolja. Jó idő eltelt, amíg ismét rá tudta venni magát, hogy feltápaszkodjon, dühösen dugta zsebre a készüléket, és nagy elhatározásokra készen támaszkodott ki az ablakba. A lejtős telek alatt futó utcán nem látott mozgást, az előkertben álló fenyők mogorván álltak vigyázzban, alig lehetett elhinni róluk, hogy ők is élőlé-

nyek. A kocsibeállón várakozó autó szélvédője mögött az ezüstszínű árnyékoló fólián vakítóan szikrázott a napfény. Valamit ennem kéne, gondolta Keller, de semmi kedve nem volt főzni. Felhúzta a szandálját, és anélkül indult el a falu felé, hogy akár az ablakokat vagy az ajtót bezárta volna.

A környék egykori híres betyárjáról elnevezett csárda ajtaját olyan bizalmasan nyitotta ki, mintha nem hinné el egészen, hogy a hely valóban működik még mindig. Gyerekkorában ünnepnapnak számított, ha lejöttek ide ebédelni vagy vacsorázni, nem is jártak gyakran, de az a néhány alkalom makacsul befészkelte magát az emlékezetébe. Tágas, romantikusan nagyvilági helyiségként gondolt vissza rá, ahol a vastag tölgylambériával fedett falak között mindig ott ködlött a cigaretták füstje. Ma már szinte el sem hiszi az ember, hogy ez akkor nem zavart senkit, gondolta Keller, mostanában az a divat, ha minél kevesebb dolgot viselünk el. Egy összetolt asztalpár körül egy kisebb nyugdíjas csoport épp a desszertnél tartott, gyanakodva fordultak felé a gyűrött, sárga arcok, amikor észrevették. Savanyú zsírpára terjengett a levegőben, a falakon népies dísz-tányérok függtek, a konyha felé vezető csapóajtó fölül pedig egy őzbak megsárgult koponyája nézett vissza rá pókhálós szemüregekkel. Kihúzott egy nehéz, faragott széket az egyik üres asztal mellől, és a pincért meg sem várva helyet foglalt biztonságos távolban a nyugdíjasoktól, de azért úgy, hogy rájuk lásson. Az étlapon a nyomtatott árak helyén kis matricákon kézzel írva szerepeltek az új összegek. Nyilván nem először ragasztották át őket, és biztosan nem is utoljára, jutott Keller eszébe. Mindenesetre amikor a csapzott bajszú főúr odalépett hozzá, magabiztosan mutatott rá a mátrai borzaskára, aztán egy korsó csapolt sört kért mellé. Végül is minden elviselhetőnek tűnt, de semmi sem volt igazán jó. A nyugdíjasok meglepően sokáig elüldögéltek még az üres kávéscsészék mellett, a beszédfoszlányok alapján képtelen volt eldönteni Keller, hogy egy halott ismerőstüket dicsérik épp, vagy valamelyik élő szidják. A borzaska enyhén túl lett sütvé, a krumpli mirelit volt, a sörben pedig alig maradt szénsav a végére. Ezzel együtt is szép borraivalót adott a pincérnek, nem tudott, de nem is igen akart összefüggést keresni a dolgok minősége és a hangulata között.

Másképp működik az este a hegyvidéken, mint a városban, amit maga mögött hagyott, ez járt Keller fejében, ahogy a faluközpont felé tett egy rövid kitérőt. A nappali meleget itt nem tartják vissza úgy a házak, mint a városban, amint elkezd gyengülni a fény a horizonton, a levegő is csípősebbre vált. Nem igazi hideg ez, épp csak annyit változik a hőmérséklet, hogy az ember elhiszi, van menekvés a kánikulai délutánok gutaütése elől. A főtéren, ami tulajdonképpen egy buszmegálló volt, emberek nem, csupán néhány árokszálon parkoló kocsit látott. A kis vegyesbolt már órákkal korábban bezárt, a szomszédos helyiség ajtórácsát pedig láthatóan évek óta nem nyitotta ki senki. Kicsit lejjebb, a tájház felől hallott valami zajt, üres szódáscsifonok zörögtek egy műanyag ládában, amit egy középkorú férfi emelt be éppen egy kocsi csomagtartójába. A házak mögött egyre izgatottabban dörzsölgették egymáshoz kitintagjaikat a tücskök, az ereszkedő nappal együtt pedig a szúnyogok is megjelentek. Keller kényelmetlenül vakarászta a lapockáját, és a lábszára felől is idegesítő lüktetést érzett. A főutcán balra egy felújított üzlet elé ért, a bejárat fölött régi teáskanna függött cégérként. A kiírás szerint szerdától szombatig tartanak nyitva, akkor majd holnap vissza-

jön, döntötte el, miközben homlokát az ajtó üvegének támasztva próbálta kivenni a sötétbe burkolózó belső tér berendezését.

A házhoz visszatérve a terasz felé lopakodott, hátha visszajött a kutya, de nem volt ott senki. Odabent ismét megérezte a falakból áradó fémes bűzt, pedig az ablakok most is tárva-nyitva álltak. Felkapcsolt egy kislámpát az ágya mellett, rögtön odagyúlt egy csapat apró bogár. Csak villanásnyi időre jutott eszébe, hogy valójában mit keres itt, túl fáradt volt ahhoz, hogy a kétely úrrá lehessen rajta. Direkt nem állított be ébresztőórát a telefonján, arra számított, hogy gyorsan el fogja nyomni az álom. Ehhez képest hosszú ideig vergődött éberen az otthonról hozott ágynemű túlzottan ismerős illatában.

Előbb rekedt ugatás verte fel, amit talán még valami farkasüvöltés-szerű hang is kísért, habár lehetséges, hogy ezt csak félálomban képzelte hozzá. Ezután röviden vissza tudott még aludni, de kisvártatva ismét felébredt, ekkor egy benzines fűkasza félreismerhetetlen berregésére. Mégsem egymás után történhetett a két ébredés, gondolta végig, hiszen amikor az ugatásra felriadt, még sötét volt, most viszont, ahogy itt hallgatja ezt az átkozott zúgást, már éles fény vibrál a sötétítőfüggöny mögött. Átfordította feje alatt a nyirkos kispárnát, aztán még hevert egy darabig. Vajon melyik szomszéd gondolta, hogy a kora reggeli időpont tökéletes lesz egy kis kaszálásra, futott át rajta, miközben kierőlködte magát az ágy szélére, aztán az ablakhoz lépett, és széthúzta a sötétítőt. Meglepetésére nem a szomszédból jött a zaj, hanem a saját előkertjéből. Egy ismeretlen fickó állt ott, fülvédőben, szakadt kantáros nadrágban, és egy vállpántra akasztott fűkaszával dolgozott a kerítés mentén. Nyilván ez az unokatestvére által megbízott kertész, tökéletes időzítéssel az ő első itteni reggelén jelent meg, és úgy látszik, attól sem zavartatja magát, hogy a kocsibeállón ott egy autó. Jó lenne elküldeni a faszba, gondolta Keller, miközben magára húzott egy tiszta pólót, és belebújt az előző napi rövidnadrágjába. Csakhogy ezt nemigen teheti meg Tamással, vagy akkor neki kéne másik embert keresni a helyére, amihez sem kedve nem volt, sem esélye nem lett volna rá, hiszen senkit sem ismer a faluban. Különben kiváló reggel volt, az árnyékos foltokon még itt-ott megcsillan a hajnali harmat maradéka, a fényes részeken azonban máris élesen karcolt a nap.

Mire kiért a pasashoz, egészen lehiggadt. Ahogy elnézett a völgy felé, önkéntelenül lassított a léptein, szinte ragyogtak a mélyben a szemközti hegyvonulat lábánál fekvő városka távoli bádogtetői. A fűkaszás ember leállította a gépet, és bizonytalan képpel nézett fel rá. Nem is volt sokkal alacsonyabb nála, mégis valahogy alulról pislogott fölfelé, mintha egy víztorony gömbfejét vizslatná. Első pillantásra azt gondolta Keller, hogy egy idősebb emberrel áll szemben, de ahogy jobban szemügyre vette, hirtelen az hasított belé, hogy talán nem is öregebb sokkal, mint ő maga. Igyekezett barátságosan beszélni hozzá, de a fickóban olyan alázatosság volt, hogy egyszerűen nem lehetett elkerülni a fölérendelődést, legalábbis ez járt Keller fejében, és meglehetősen zavarta a helyzet, pláne, hogy a férfi többször főnök úrnak szólította. Szípagva beszélt a pasas, és mivel hiányzott pár foga elöl, kissé pösze is volt. Mindent összevetve meglehetősen szerencsétlen alaknak tűnt, talán enyhén szellemi fogyatékos is volt, de egészen biztosan alkoholistá. Keller arról nem egyeztetett sem az unokatestvérével, sem

annak a feleségével, hogy amíg itt van, esetleg kell-e fizetnie a kertésznek valamennyit. Ezt alighanem neki kellett volna előre felajánlania, és amint eszébe jutott, úgy járta át valami könnyű szégyen, ahogy a reggeli huzat lebegtette a nyaraló ablakában a függönyöket. Mintha ezzel jövétehetne bármit is, hirtelen felajánlotta a fickónak, hogy főz neki egy kávé, de az zavartan elutasította, ma már megivott kettőt is, dörögte. Akkor kér-e vizet vagy egy sört, van a hűtőben, mutatott a háta mögé Keller, mire a fickó elengedett egy foghíjas vigyort, és félrebiccentett fejével mondta, ahhoz azért még egy kicsikét korán van, főnök úr. Pedig biztosan ivott már ma is, gondolta Keller, olyan vérekes a szeme, bár lehet, mindig ilyen. Nem szokott itt látni egy kutyát, kérdezte hirtelen, mert jobb nem jutott eszébe. Miféle kutyát, húzta össze a szemét a fűkaszás. Hát, egy ilyen kócos barnát, felelte Keller, és a térde előtt hadonászva próbálta megmutatni, mekkorára gondol. Itt volt, amikor megjöttem, mondta, és éjjel is mintha hallottam volna. A pasas megrázta a fejét, itt a faluban nincsen senkinek ilyen kutyája, felelte, legalábbis ő nem tud róla, hogy lenne.

Reggeli után Keller próbált dolgozni egy kicsit, elővette a jegyzetfüzetét, felnyitotta a laptopot az asztalon, aztán jó darabig csendben ült előtte. A házban nincs internet, arra gondolt korábban, hogy ez majd jó lesz, nem zavarja meg munka közben, nem bassza el az idejét totál felesleges hírek olvasgatásával és még annál is feleslegesebb árukat kínáló webshopok böngészésével. Most mégis szörnyen tehetetlennek érezte magát, és ami még rosszabb, magányosnak is. A feleségének azt mondta, hogy be akar fejezni egy tanulmányt, amire az intézeti pályázathoz van szüksége. Jutka ezt vagy elhitte, vagy nem, mindenesetre nem nagyon kérdezett vissza, hogy milyen pályázatról van szó, és miféle tanulmány kell hozzá. Egy éve még minden efféle alaposan megbeszéltek volna, ahogy ezt korábban mindig csinálták, ő végigmagyarázta a szöveg fontosabb állításait, Jutka pedig nem mulasztott el visszakérdezni, ha valamit nem érzett eléggé megalapozottnak az érvelésben. Aztán elvitatkoztak a tanulmány vagy cikk kifutásán, a műveken, amiket beidézett, és a várható fogadtatást részletesen is átgondolták. Most meg annyit mondott a nő fáradtan, hogy jó, menjen, a gyereket majd ő megoldja. Vajon tudta, hogy nincs semmiféle intézeti pályázat, futott át Keller fején, miközben áttelepült a kanapéra, és ismét előhúzta a telefonját.

A kertet egyébként szépen rendberakta a fickó, ezt már akkor állapította meg Keller, amikor a délután egy adott pontján, az elviselhetetlen semmittevés elől a falu felé vette az irányt. Végül is írt egy üzenetet az unokatestvérének, aki azt válaszolta, nehogy pénzt adjon a faszinak, előre ki lett fizetve egy fél évre. Ha fél évenként fizetnek neki, jutott Keller eszébe, ők se járhatnak ide valami sokat. Mindenesetre ami az érkezésekor elvadult méhlegelőnek tűnt, most ismét gyep-pé változott, a kerítést övező borzas sövény újra szabályos téglatest formát öltött, és a hátsókert is hirtelen átláthatóvá vált. Igaz, a legvégében azt a susnyást, ahol korábban a kutya eltűnt a szeme elől, a kertész is békén hagyta.

A faluban továbbra sem igen látszottak az emberi élet jelei. Valahol időnként felsikoltott egy sarokköszörű, és az országút felől néha beszivárgott egy-egy elhúzó teherautó visszhangja, de egyébként csönd volt, és mintha az idő sem mocant volna, indokolatlanul nehezen múlt a nap. Keller lesétált a templomig, aztán a bezárt iskola épületét megkerülve egy murvás utcán poroszkált végig, közben

csodálkozva megállt egy székel stílusú rönkház előtt, ami semmilyen módon nem illett a látképbe, végül pedig, tulajdonképpen tévedésből, megint a csárda előtt kötött ki. Egyre kevésbé volt biztos benne, hogy jó ötlet volt idejönni, de akárhogy is, otthon nem maradhatott, nem bírta tovább, attól félt, hogy valami visszafordíthatatlant fog mondani vagy tenni, és legalább erre egészen biztosan kevesebb esélye volt itt. Miután megérkezett, küldött egy üzenetet Jutkának, de aztán nem írt neki újból, a felesége pedig még csak annyit sem válaszolt, hogy rendben. A faluközponthoz közelebb érve észrevette Keller, hogy az előző nap kinézett hely ajtaja nyitva áll a teáskanna cégér alatt. A bejáratban gyümölcsstea illata keveredett az öreg ház falaiból párálló sós tengeri illattal. Mondjuk a tengerhez nyilván semmi köze, gondolta Keller, a salétrom szaga mégis távoli lagúnák lehetével mutatott rokonságot számára, ha épp olyan hangulatban szízpantott a levegőbe. Nem volt odabent senki, zene sem szólt, mégis, a tetszhalott falusi utcához viszonyítva hirtelen élettel telinek tűnt a látvány. Színes kárpittal áthúzott szocialista ülőbutorok fogtak körbe apró márványasztalkákat, a falakat népies dísz tárgyak és modern dizájnkiegészítők eklektikus kavalkádja borította be. Az egyik sarokban egy feketére festett gipsz Buddha ült tántoríthatatlan mosollyal a képén, vele szemben egy bőgő szarvast ábrázoló falvédő kapott helyet, a párzásra kész állat mellett meg egy minden bizonnyal valami naiv faragó kezéből kikerült szomorú tekintetű Krisztus függött egy idétlen kis kereszten. Hogy mit akart üzeni a radikális mellérendelések efféle tárlata, akart-e egyáltalán bármit is, arról első látásra fogalma sem volt Kellernek, mégsem érezte taszítónak vagy ízléstelennek a helyet.

Éppen közelebb hajolt a kanos szarvashoz, amikor kilépett egy alak a raktárnak tűnő hátsó teremből, és úgy meredt rá, mint aki betörőt lát. Elnézést, szólalt meg Keller, azt hittem, nyitva vagytok. Nyitva is vagyunk, felelte a másik, csak ilyenkor még nem szokott bejönni senki. A nő behúzódott a pult mögé, és onnan kérdezte, kér-e valamit. Nem egy tipikus falusi figura, nézett végig rajta a férfi, farmer rövidnadrág, szandál, spagettipántos trikó, semmi különös, mégsem azt a bezártságot árasztotta a jelenléte, amit Keller tulajdonképpen elvárt az itteniektől. Pontosabban nem is tudta, mit kéne elvárnia, hogyan kellene elképzelnie a falusiakat, azt sejtette, hogy a kép, ami a fejében él, csalóka, hogy emlékei a faluról már rég érvényüket veszítették, és nem igazán jelenthetnek többé kapaszkodót ahhoz a valósághoz, amibe ezúttal annyira vágott belemenekülni. De ez is mit jelent, futott át rajta, tulajdonképpen semmit sem ért. Egy teát, mondta, ha van esetleg rumos, azt sem bánám. A nő elmosolyodott, és leemelt egy nagy fémedényt a pult fölötti polcról. Szerintem ez jó lesz, jelentette ki magabiztosan, és tesztek mellé rumot is, majd töltesz bele, amennyi jólesik. Harminc körüli lehet, vagy talán még annyi sincs, futott át Keller fején. A trikó vékony pántja alatt egy tetoválás húzódott végig a nő lapockája mentén, de a férfi képtelen volt kivenni, hogy mit ábrázolnak a kusza tintavonalak. Talán valami felirat lehet, nem merte túl hosszan rajta tartani a szemét. Nem kiránduló vagy, ugye, kérdezte hirtelen a nő, Keller meg zavartan dadogta, nem, nem igazán, de miből gondolod? A kirándulók mindig párosával jönnek, vagy még inkább csoportban, családok, baráti társaságok, nyugdíjaskörök, nem sokan járnak erre egyedül. Vagy úgy, dűnnyögte Keller, és kihúzta magát a fotelben, amíg a nő egy kis tálcáról lepakolta elé az italokat.

Egyébként nem rajongott a teaért, inkább kávésnak tartotta magát, valójában azt sem bánta volna, ha csak a rumot kapja meg. Mindenesetre nem akart udvariatlannak tűnni, kimérten megforgatta a forró léből kikandikáló kiskanalat. Te sem vagy idevalósi, szólalt meg aztán, mire a nő váratlanul felnevetett. Gyorsan lebuktam, felelte affektálva, és Kellernek fogalma sem volt, mi lehet ebben ennyire vicces. Pesti vagyok, illetve budai, de mindegy, ezek szerint másfél év még nem volt elég, hogy belesimuljak a faluba. Ezt nem tudom megmondani, válaszolta Keller, én még csak tegnap jöttem, szerintem te vagy az első, akivel itt találkoztam. Illetve nem, a második, tette hozzá gyorsan, az első a kertész volt, pontosabban a kutya, ha az számít. Miféle kutya, nézett rá a nő, és leült az egyik szemközti fotel karfájára. Keller elmesélte, hogy amikor megérkezett, egy kutyát talált a nyaraló teraszán, és az éjszaka is hallott a kertből valami vonyítást. A nő azt felelte, hogy ez érdekes, mert nem szokott a faluban kóbor kutya lenni. A helyiek általában megkötik a sajátjukat, itt még ez a szokás, vagy bezárják a hátsókertbe, a turisták meg beengedik a magukkal hozott kis kedvenceket a házba, mert azt hiszik, éjszaka itt farkasok járnak meg medvék. Miért, nem járnak, kérdezte Keller egy félmosollyal. Nem, éjszaka itt egy lélek sem mozdul, vágta rá a másik.

A tea mégis jólesett Kellernek, különösen azután, hogy az egész pohár rumot beledöntötte. Arra gondolt, kér még egyet, mármint rumot, ezúttal csak magában, de mielőtt megszólalt volna, a nő elvette a poharát, és feltöltötte a pulton álló palackból. Erre a ház vendége vagy, mondta, és odatolta Keller elé az aranybarna italt. Tiéd a hely, vagy csak itt dolgozol, kérdezte aztán a férfi, mire a másik elgondolkodva mondta, néha nehéz eldöntenem, hogy én vagyok a helyé, vagy a hely az enyém. Aha, hümmögött Keller, és végighúzta ujját a pohár oldalán. A covid közben találtuk ki, hogy ide költözzünk, szólalt meg ismét a nő, a párom idevalósi, nagyon el akart már jönni Pestről. És akkor megtaláltuk ezt a házat, eladó volt, ahogy nagyjából minden második ház, de nekünk pont ez tetszett meg. A pesti lakás árából még a felújítás meg a teázó megnyitása is kijött. Ez a második nyár, hogy nyitva vagyunk. És milyen itt, kérdezte Keller. Ahogy a nő felvonta a vállát, a trikója pántja finoman belemélyedt a ritkás szeplőkkel megszórt bőrébe. Nagyjából ilyen, amilyennek látod, hétköznap pangás van, legfeljebb egy-egy nyugdíjas csapat vonul végig a falun, ha nem ragadnak le azonnal a csárdában. A hétvége sűrűbb, de állítólag ez sehol nincs a járvány előtti időkhöz képest. A tél maga a pokol, tette még hozzá a nő, aztán ezen is hangosan kacagott egyet. Rövid, feszélyező csend állt be, aztán a férfi felemelkedett kissé a foteléből, és a nő felé nyújtotta a kezét. Keller Zsolt vagyok egyébként, a nő mosolyogva kezét rázott vele, Márton Erika. Miközben visszaereszkedett a nyikorgó ülésbe, az jutott Keller eszébe, hogy milyen rég nem találkozott már Erika nevű csajjal.

Éjszaka megint vonyítás verte fel. Gyorsan lerúgta magáról a takarót, és a hűtőhöz rohant. Megmaradt két szál virsli a vacsorából, és már akkor arra gondolt, amikor betette őket egy tányéron, hogy majd ezekkel magához csalogatja a kutyát, ha megint felbukkan. Megragadta tehát a virsliket, és úgy, ahogy volt, alsógatyában odavágtatott a teraszajtóhoz. Koromsötét volt kint, de nem merte a kültéri lámpát felkapcsolni, nehogy elriassza az állatot. A szunyoghálás ajtót kitolva

úgy tartotta maga előtt a marokra fogott frankfurtikat, mint valami kocsonyásan reszkető hússzínű fáklyát. A másik kezében szorongatott telefon zseblámpája jelentette az egyetlen, gyenge fényforrást. Tücskök ciripeltek kint, vagy valami másfajta, idegesítően álmatlan rovarok, olykor éjjeli madarak gyanús kurjantásait lehetett hallani, de Kellernek lövése nem volt, hogy ezek mik lehetnek. Az állatvilág tulajdonképpen mindig is hidegen hagyta. Vaksin forgolódott a terasz előtt, és próbált úgy cuppogni, meg csettintgetni a szájával, ahogy azt az interneten elé kerülő kutyás videókból látta. Ennek a tudománynak nem sok haszna mutatkozott, a kutya nem jelent meg, Kellert pedig valami ismeretlen nyugtalanság járta át, ahogy lépésről lépésre távolodott a teraszajtótól. Amikor megállt és körülnézett, mégis csábítóan mélynek érezte a sötétséget maga körül, és hogy teljes legyen az élmény, a telefon fényét is lekapcsolta. A falusi utcán valahol messze egy köztéri lámpa pislogott gyengén, de ez a magányos fény nem sokat lazított az éjszaka kátrányos sűrűségén. Tulajdonképpen arra számított, hogy itt majd csodálatos lesz a csillagos ég, hiszen mégiscsak távol van a várostól, egy hegytetőn, ha valójában nem is igazán magasán. Ehhez képest csupán némi petyhüdt derengést tudott a feje fölött azonosítani, bizonytalanul foszforeszkáló foltokat, a hatalmas égbolt csalódást keltő kacsintásait, mintha épp lemerülőben lettek volna az univerzum akkumulátorai. Hunyorogva bámult maga fölé, aztán sarkon fordult, és dühösen elindult vissza, a ház felé. Az is átfutott a fején, hogy egyszerűen elhajtja a fenébe azokat a hülye virsliket, ám ekkor horkantást hallott a közelből. Kapkodva visszakapcsolta a telefon világítását, és előrenyújtotta a készüléket. A kutya ott ücsörgött a bejárati ajtó előtt a legnagyobb nyugalomban, és félig elnyílt pofával bámult rá, mintha vigyorogna. A férfi megint cuppogni kezdett, a kutya meg félrefordított fejjel hallgatta. Óvatosan letépett egy darabot az egyik virsliből, és az állat elé lökte. Az egy ideig bizalmatlanul vizsgálta a telefon fénykörében heverő falatot, aztán lomha mozdulattal felállt, közelebb lépett hozzá, megszagolta, majd felkapta a pofájába, és úgy nyelte el, hogy közben végig Kellerre szegezte a tekintetét. Mégiscsak valakié lehet ez a dög, gondolta a férfi, a bundája ahhoz képest nem is nagyon csatakos, hogy napok óta itt kószál. Talán előtte alaposan kifésülték, és még nincs szokásban olyan régóta, hogy összecsomósodott volna a szőre. Nyakörv mondjuk nem volt rajta, és ahogy elnézte Keller, azt sem tudta megmondani, milyen fajta lehet. Nem mintha nagy kutyaszakértő lett volna, de azért egy golden retrievert és egy vizslát nyilván meg tudott különböztetni egymástól. A következő falatot úgy dobta a kutya elé, hogy közben tett egy óvatos lépést előre. Az állat felkapta a virslicafatot, de nem hátrált el, pedig biztosan látta, hogy a férfi egyre közelebb lopózik hozzá. Alighanem valami keverék lesz, nézett végig rajta Keller, egy korcs, de elég jó kiállítású korcs, talán van benne németjuhász vér, esetleg némi labrador vagy kopó is. A harmadik falatot úgy adta oda neki, hogy épp csak leejtette elé, a negyediket ezután már a kezéből vette el az állat. Keller előrehajolt, kézfejét a kutya orrához tartotta, és miután az alaposan végigszimatolta, megsimogatta a feje búbját. Egészen izgatott lett ettől a közvetlenségtől a férfi, és váratlan büszkeség töltötte el, mintha valami vadállatot szelídített volna meg. Miközben a második virsliből tépett újabb falatokat, leült a terasz szélére a kutya mellé, és az állat nyakszirtjét kezdte vakarászni. Jó kutya vagy, motyogta Keller, ügyes ku-

tya. Odaadta az utolsó falatot is, aztán eszébe jutott valami, bement a házba, és néhány pillanat múlva megjelent a hóna alatt egy régi pokróccal, a kezében meg egy vízzel teli tállal. Alig terítette le a pokrócot, a kutya rögtön elhelyezkedett rajta. Kényelmes, mi, kérdezte Keller, aztán közelebb tolta az állathoz a tálat, ígyál. Egy ideig így maradtak mindketten, mintha nagyon messziről rájuk expónált volna egy kamera, mozdulatlanul bámulták egymást. Talán a tücskök is elhalkultak a háttérben, vagy egyszerűen már nem idegesítették annyira a férfit. Végül is elégedetten tért vissza az ágyába, és ezen az éjszakán végre rendesen ki tudta aludni magát.

A következő napokban szinte magától kialakult valamiféle rend Keller körül. Reggelenként az első dolga volt, hogy megnézzze, a kutya ott van-e a teraszon, és általában valóban ott volt. Ha mégsem, egy-két hangosabb fütttyentés és cuppogás után rövidesen előcsörtetett a kert végéből. A férfi egyik délután átautózott a szomszédos faluba, ahol egy nagyobb vegyesbolt működött. Logikus lett volna talán, ha lemegy a hegy lábánál fekvő városba egy rendes bevásárlásra, de arra sehogyan sem bírta rávenni magát. Tulajdonképpen a falusi vegyesboltban is össze lehetett szedni mindent, amire szüksége volt. És még kutyaeledelt is kapott, igaz, valami gyanúsan olcsó, ismeretlen fajtát, amin magyar feliratot nem is talált, csak szlovákot, csehet meg lengyelt. Inkább ezt vitte magával, mintsem hogy le kelljen mennie a hegyről egy márkásabb változatért. A kutya végül is elégedetten bezabálta, amikor egy régi lábasba kikaparta neki a pépes anyagot. Délelőttijeit a teraszon felállított rozszant nyugágyban töltötte rendszerint felpucéran, a kisboltban vett sportújságot lapozgatta ráérősen, vagy a magával hozott könyvvel próbált haladni, csak hát folyton elkalandozott a figyelme. Azt vette észre magán, hogy amióta fent van, de különösen amióta a kutyával foglalkozik, nem nagyon érdekli az étkezés. Odahaza hozzá volt szokva a meleg ebédhez és a változatos vacsorához is. A kutatóintézetből, ahol dolgozott, átjártak a szomszédos egyetem menzájára ebédelni. Esténként pedig a felesége mindig készített valamit, még akkor is, ha hullafáradtnak tűnt. Keller próbálta jelezni a nőnek, hogy neki egyébként egy kifli meg egy joghurt is teljesen megfelelne, de ezt Jutka valamiért sértésnek vette. Ha már nekiálltam, mondta a felesége ilyenkor, legalább értékelhetnéd. Nem akart vele összeveszni Keller, nem győzködte tovább, mindig megette az összeset, bármit is tett elé a nő. Egy idő után észrevette, hogy fel is szedett pár kilót, és ez annyira nyomasztotta, hogy mindenféle mondvacsínált okra hivatkozva egyre gyakrabban hagyta ki a közös munkahelyi ebédeket. Itt fönt viszont csak akkor vett magához néhány falatot, ha tényleg megéhezett. Hozott a boltból tepertőt, egy szál kolbászt, camping sajtot, tartós kenyeret. Gyerekkorában evett utoljára ilyesmiket. Arról is leszokott, hogy a csárdában vacsorázzon, feleslegesen nagy adagokat adtak, azt meg mindig kínosnak érezte, hogy egy étteremben elcsomagoltassa a maradékot.

Délutánonként átjárt Erika teázójába. Bizonyos értelemben a nap megelőző része rendre arról szólt, hogy ezekre a látogatásokra készült. Igaz, leginkább azazal, hogy nem csinált semmit, de hát az is készülés, ha úgy vesszük. Ilyenkor általában a kutya is elkísérte, hívnia sem kellett, valahogy mindig megérezte, hogy hová indul, és ott termett a kertkapuban. Bár Erikától kapott kölcsön egy

pórázta meg egy nyakörvet, végül sosem tette rá a kutyára. Hogy mit keresett a teázóban egy gazdátlan póráz? Erre nem sikerült rájönniük, de elég jól elszórazkottatták egymást azzal, hogy megpróbálták elképzelni, milyen lehet az, ha egy vendég bejön egy pórázon vezetett kutyával, aztán póráz és nyakörv nélkül távozik. A hóna alatt vitte haza a kutyát? Vagy amíg a gazdi teázott, a rohadt dög egyszerűen elszökött? Esetleg ott pusztult el valamelyik márványszal alatt? Arra azért emlékeznek, tette hozzá kacagva a lány. Végül is feleslegesnek bizonyult a póráz, amit Keller valahol megnyugtatónak érzett, jobban szeretett egyenrangú, vagy legalább majdnem egyenrangú félként sétálni a kutya mellett.

Nevet kéne már adnod neki, mondta egyik nap Erika, aztán úgy hallgatott egy darabig, mintha valami kínos családi titokra szeretne rátérni, majd hozzátette, elvihetné a benzinkútra, hogy megnézzék, van-e benne chip. Keller végigsimított a kutya tarkóján, aztán sóhajtva annyit mondott, holnap elviszem. Néhány napja egyszer már megígérte ugyanezt, aztán nem történt semmi. Lassan csordogáló délutáni beszélgetéseiknek ugyanakkor nem a kutya chipvizsgálata jelentette a legérzékenyebb pontját. Keller igyekezett kikérdezni a lányt a barátjáról, hogy mit csinál, hogyan ismerkedtek meg, és hol van épp, de Erika meglehetősen szűkszavú és néha egymásnak ellentmondó válaszaiból nem tudta teljesen kibogozni, mi a helyzet velük. A srác, Szabi egy IT-cégnek dolgozott korábban, de a covid idején annyira rászokott a home office-ra, hogy a lezárások után nem volt kedve visszamenni. Alapított egy saját kft.-t, illetve más cégekhez kezdett bedolgozni alkalmanként, és mivel elég jó szakember volt, az efféle bedolgozásokból egyre több lett az utóbbi időben. Most is épp egy osztrák vállalatnál állít be valamit, mondta Erika, de a hétvégére itt lesz megint. Ahogy erről beszélt, Keller látta, hogy valami megváltozik a lány arckifejezésében, de nem tudott rájönni, hogy ezt hogyan kellene értenie. Mindenesetre, tette hozzá Erika, abból, hogy innen fog dolgozni, és ezért éri meg nekünk felköltözni a városból, nem sok minden lett. Visszasírod a járványt, kérdezte Keller együttérző vigyorral. Hogyne sírnám vissza, az én generációból mindenki visszasírja, felelte a nő, aztán röhögve hozzátette, csak az ilyen öregek, mint te, azok szartak be attól, hogy leállt kicsit a világ.

Nem volt egyszerű betuszkolni a kutyát a kocsiba. Keller az ütközésig hátratolt anyósülés elé terítette az állat pokrócát, hátha arra majd nagyobb kedvvel heveredik le, de egyszerűen megtorpant a nyitott ajtóban, és nem volt hajlandó beszállni. Ha a férfi alányúlt és megpróbálta felemelni, vagy vinnyogott, vagy morgott, de egyik sem hangzott nagyon jól. Végül egy darab sajtot hozott ki a konyhából, és azzal csalogatta be a kocsiba az állatot. Ahogy beindította a motort, a kutya megérezte, hogy valami ismeretlen, kiszámíthatatlan dolog történik vele, szűkülve, idegesen kapkodta a tekintetét hol a kormányba kapaszkodó férfira, hol az ablak túloldalán lassan elgörögülő bokrokra. A kanyargós úton jobbra-balra dülöngélt, nem volt hajlandó lefeküdni, s ahogy olykor az ülés párnázatához ütődött a pofája, jókora nyálfolt maradt utána a kárpiton. Amikor beértek a benzinkútra, egy újabb falat sajtot nyújtott neki a férfi, amíg rágcsált, rákötötte a nyakörvet meg a pórázta, aztán körbement a kocsin, és apró rántásokkal rábírta, hogy kiugorjon a betonra. Ezen a kora délutáni órán nem sokan forgolódtak

a töltőállások körül, közvetlenül Keller autója előtt egy rozszant furgon állt, a hátsó ajtaját akkora rozsdafoltok tarkították, hogy úgy tűnt, mintha valaki egy domborzati térkép foszlányait ragasztgatta volna fel rá. A furgonos, egy festékpetyes rövidgatyát viselő köpcös cigány férfi aggódalmas tekintettel figyelte a vadul pörgő számokat a kút kijelzőjén. Távolabb, a szűk büféterazon egy tikadt bicikliscapat tagjai olyan mohón szürcsölték a hideg kólát, hogy a műanyag palackok pukkanásait egészen tisztán hallotta Keller.

A pénztáros lány riadtan nézett fel rá, amikor a férfi elmondta neki, hogy miért hozta be a kutyát, és rögtön szabadkozni kezdett, hogy ő még soha nem csinált ilyet. És mi a neve, kérdezte a lány, miközben idegesen próbálta egy tenyérnyi méretű, kör alakú érzékelővel meglelni az állat nyakszirtjén a mikrochip helyét. Nincs neve, felelte szikáran Keller, a kutya meg hirtelen úgy pislogott felé, mintha legalábbis egy sintértelep kapujában búcsúzkodnának éppen. Hogyhogy nincs, kérdezett vissza a pénztáros. Egyszerűen nincs, felelte Keller, és megszívtá az orrát. A lány továbbra is remegő kézzel húzogatta a kutya bundája fölött a leolvasót, de az az istennek sem akarta azonosítani a chipet. Hát én itt nem találok semmit, mondta csüggedten, és Kellert bámulta bocsánatkérő arccal. Egyébként a kutya elég jól viselte a vizsgálatot, nem nyüszített, nem is morgott, valószínűleg már az autóban olyan sokkba került, hogy gyakorlatilag magánál sem volt, csak forgatta nedves szemét, és hosszú farkát mélyen behúzta a lábai közé. Ha megengedik, esetleg, szólalt meg egy rekedtes hang a hátuk mögül. Az egyik biciklis volt az, mélyen kicipzárzott meze nyílásában dúsan göndörödött az ősz mellkasszőrzet. Állatorvos vagyok, tette hozzá, csináltam már ilyet jó párszor. Valóban magabiztos mozdulatokkal vette át a műveletet a férfi, bal kezével egyfajta hurkát képzett a kutya nyakán, a jobbjaiban tartott leolvasót pedig lassú, egyenletes mozgással járatta jobbra-balra a bőrredő fölött. Ebben nincsen chip, jelentette ki végül, és átnyújtotta a készüléket a pénztárosnak. Hol találta, kérdezte a biciklis Kellertől, aki némi gyanakvást vagy neheztelést is érzett a szakember hangjában. Fent a faluban, mutatott a háta mögé, bár egyáltalán nem volt benne biztos, hogy eltalálta hüvelykujjával a jó irányt. Fogalmam sincs, hol lehet a legközelebbi menhely, ráncolta össze a homlokát a biciklis, talán Gyöngyösön, annál közelebb aligha. Menhely, nézett rá Keller dühösen, akkor inkább visszaviszem magammal. És mit csinál vele, megtartja, kérdezte gúnyosan a férfi, amire Keller szó nélkül sarkon fordult, és a pórázt szorítva visszasietett a kocsihoz.

Tulajdonképpen megnyugvással töltötte el, hogy sem egy cím, egy gazda neve, egy telefonszám nem tartozik a kutyához. Mégis nehéz volt elképzelni, hogy csak úgy a semmiből került volna elő. Valahonnan jönnöd kellett, dünnyögte maga elé a férfi, miközben a kormányt forgatta a hazaúton. De mintha nem is a kutyához beszélt volna, a szavai szinte visszapattantak a szélvédőről. Honnan léptél le, mi, hát szabad így viselkedni? Amikor ismét eszébe jutott a menhely említése, úgy érezte, hirtelen kiszárad a torka, megpróbált nyelni néhányat, közben nyakizmai kényelmetlenül összerándultak. A kutya szótlanul ült a helyén, már közel sem tűnt olyan feszültnek, mint idefelé jövet. Inkább bizonytalannak látszott, valamiképp gondterheltnak, mint aki csak annyit tud, hogy hirtelen megváltozott valami, de azt, hogy mi változott meg pontosan, még nem sikerült

felismernie. Persze valószínűbb, hogy semmire sem gondol ez az állat, jutott Keller eszébe, talán csak örül, hogy békén hagyják éppen, hogy nem történik semmi, csak ez a zúgás, ez a dülöngélés, ami már közel sem olyan rémisztő, mint korábban.

Hirtelen elhatározás volt, hogy Keller nem vitte haza a kutyát, hanem az állattal együtt rögtön a teázó felé fordult. Mit fog szólni Erika, ezen gondolkodott a faluba érve, alighanem örülni fog ő is, és talán, ebben reménykedett a férfi, a lány majd pontosabban meg tudja fogalmazni azt is, hogy minek örülnek tulajdonképpen mindketten. Ő ezt csupán érezte, de nem értette egészen világosan. Az épület előtt szürke terepjáró állt, Keller amögé húzódott be a kocsijával, aztán egy kattintással visszaakasztotta a kutya nyakörvére a pórázt. Természetesen azonnal tudta, miről van szó, mégis úgy érezte, innen már nem fordulhat vissza. Az utcán most sem látott járókelőket, az aszfaltsáv mentén összegyűlt forró porban remegett a kutya lába, az ernyedten lógó villanyvezetékéről néhány tikkadt fecske bámult le rájuk, szinte bántóan halvány érdeklődést mutatva jelenlétük iránt.

A délutáni szokásos pangásban valóban nem volt odabent senki más, csak Erika meg az idegen férfi. Borús arccal beszélgettek valamiről, és ahogy Keller belépett a kutyával, zavartan húzódtak feljebb a székükön, mintha rajtakaphatták volna őket bármin is. Erős szorítása volt a srácnak, Keller igyekezett visszaadni belőle valamennyit, miközben megint beugrott neki, ahogy idegenekkel való kézfogáskor szinte mindig, hogy anyja egyik kollégája gyerekkorában rászólt, ne tartsa olyan lagymatagon a kezét, mintha döglött hal volna. Mindig szorítani kell, mondta röhögve a pasas, de Keller ezt akkor sem tartotta viccesnek, mint ahogy most sem. Mindenesetre azért megpróbált erőt pumpálni a karja végén lifegő haltestbe. Tehát ez lenne Szabolcs, nézett végig a srácon Keller, élőben kicsit más, kicsit határozottabb formája van. Az Erika által nagy ritkán megmutatott közös képeken mindig valahogy szabálytalanul állt. Mintha folyton félrecsúszott, kitüremkedett volna belőle valami, de most nem, ezúttal teljesen rendezetten nézett ki, és az ingje mellzsebét díszítő márkajelhímzésre pillantva Keller szinte elszégyellte magát, hogy rajta meg csak egy gyűrött póló van.

Azt hallottam, Ausztriában dolgozol, próbált valami beszélgetésfelét kezdeményezni, miközben Erika a kimerülten oldalra dőlt kutya hasát vakarászta. Hát igen, felelte a srác, Grazban kell egy webshop szervert beállítani. Milyen webshop, kérdezte Keller, habár totálisan hidegen hagyta az egész. Egy nagy autóalkatrész-kereskedő oldala, fél Európát ők látják el hengerfejtömítéssel meg szelepvezérléssel, felelte a másik. Aha, hűmmögött Keller, próbált maga elé képzelni egy hengerfejtömítést, de sehogy sem sikerült. Akkor mégiscsak neked lett igazad, szólt közbe Erika, és továbbra is a kutya mellett guggolt. Se név, se cím, se telefonszám, semmi, ismételte meg Keller. Mihez fogsz vele kezdeni, kérdezte erre Szabolcs, a másik meg csak a vállát vonogatta, nem tudom, egyelőre jól elvagyunk így, majd kitalálom.

Hazaérve tárva-nyitva találta a kaput. A kertész dolgozott odabent, mint kiderült, valami ismétlő permetezésre van szüksége a kert végében álló gyümölcsfáknak. Terem ezeken valami egyáltalán, kérdezte Keller, ahogy az öreg, görbe törzseken végigjáratta a tekintetét. Hogyne teremne, vont a szemöldökét a kertész, mintha ekkora badarságot még életében nem hallott volna, csak nincs,

aki leszedje, megy az egész a cefrébe, nincs ma már értéke a gyümölcsnek. Lehet, felelte Keller, de miért nem szedi le maga, kérdezte. Van nekem elég a saját kertemben, nem kell nekem a másé. Aztán a kutyára pillantott a fickó, nem lett meg a gazdája, mi? Egyelőre én vagyok a gazdája, felelte öntudatosan Keller, majd lecsatolta az állatról a nyakörvet, az meg rögtön odarohant a teraszon álló itatótáljához, és vadul lefetyelni kezdett.

Az, hogy másnapra megbeszéltek egy közös kirándulást Erikával meg a barátjával, a vártnál jobban nyomasztotta a férfit. Az egyetlen kellemes részlet az volt, hogy a kutya is ott lesz. Ha egyedül kellene mennie, betolakodónak érezné magát, egy éknek a másik két ember között, vagy ami még rosszabb, valamiféle lidércnek, akit talán észre sem vesznek a többiek, mégsem tudnak szabadulni tőle. A fene tudja persze, jutott eszébe mégis, ha annyira nem akarnák, hogy ott legyenek, nem is hívtak volna. Akárhogy is, azzal, hogy a kutyát magával viszi, neki is lesz párja, sőt, a kutya magától értetődő jelenléte valamiképp fedezetet ad majd az övének is. Miközben ezt átgondolta, elővett egy sört a hűtőből, és a nyugágyba dőlve nézte végig, hogy a kertész az utolsó néhány gyümölcsfát is lefűjja méreggel. Este felhívja a feleségét, ez villant még be neki, legalábbis ez volt az utolsó gondolat, amit később fel tudott idézni, aztán maga alá gyűrte a hadüzenet nélkül támadó délutáni álom.

A kirándulás, amit valami érdektelen, és mint utóbb kiderült, kiszáradt forrás-hoz vezetett a helyismeretét olykor nyomasztóan túlhangsúlyozó Szabi, végső soron nem sikerült rosszul. Bár az erdőben való caplatásban soha nem fedezte fel Keller azt a nagyszerűséget, amiről természetjáró ismerősei folyton áradoztak neki, ebben a hőségben végül is jólesett a sűrű ágak árnyékában lépdelni, pláne, hogy ott ugrált a kutya is nagy vidáman körülötte. Ha szagot fogott az állat, egy pillanatra megmerevedett, aztán előrelökött színpadias izgatottsággal, hogy néhány perc múlva lihegve, a nyálát folytatva térjen vissza gazdája lába mellé ismét. Mintha egy gépet végtelen ismétlésre állítottak volna, a kutya újra és újra bemutatta ezt a koreográfiát. Hogy nem őrl bele egy ilyen lény az unalomba, bámult rá Keller értetlenül, de talán nem minden irigység nélkül. Előző este végül sikerült elérnie a feleségét, aki megint csak mindenféle érzelemtől mentes hangon vette tudomásul, amikor a férfi dadogva előadta neki, hogy már tényleg a cél-egyenesben van a tanulmánya, de még szüksége van egy kis időre. Úgyis el akartam menni anyámékhöz egy hétre, felelte Jutka, igazából mindegy. Hogy pontosan mi mindegy, az nem volt világos Kellernek, mindenesetre örült, hogy rövidre lehetett zárni ezt a témát. Pár szót még belegügyökött a telefonba, amikor a felesége elvileg a gyerek füléhez tartotta a készüléket, de hogy a lánya bármit is reagált volna a hangjára, azt már nem tudta kivenni. Ami azt illeti, még Jutkának szeretett volna mondani valamit, de nem volt benne biztos, hogy hallja-e a nő, vagy még mindig a gyerek fülénél van a mobil. Aztán meg olyan gyorsan köszönt el tőle a felesége, hogy nem jutott ideje másra terelni a szót. Nem gondolta volna, hogy ez a benne ragadt készítés ilyen hosszán zavarni fogja, de még a másnapi túrán is valamiért végig ez járt a fejében. Mit is szeretett volna mondani valójában? Igazság szerint maga sem tudta, de valamit kétségtelenül ki akart nyögni. Minden rendben van, olyan szótlannak tűnsz, suttogetta oda Erika,

amikor megálltak szusszanni egyet, Szabi meg elment a bokrok mögé vizelni. Minden oké, felelte Keller, és megvakarásztta a kutya tarkóját, tényleg nem zavarok, kérdezett vissza. Valójában biztos volt benne, hogy nem zavarja a másik kettőt, sőt, mintha azok bizonyos értelemben még hálásak is lettek volna a jelenléteért, folyton hozzá beszéltek, nem egymáshoz.

A forrásnál, ami végül is egy kövek közül kimeredő száraz vascső volt csupán, megittatta a kutyát a kulacs kupakjából, aztán megették együtt a szendvicseket, amiket Erika csomagolt mindhármuknak. Szabi a száját törölgetve ismét a munkájáról kezdett beszélni, arról, hogy milyen összetett feladat egy jó webshopot felépíteni, mennyi mindenre kell gondolni egyszerre, és milyen bonyolult néha a legszimplábbnak tűnő ficsörök felhasználóbarát beágyazása is. A ficsörön kívül még egy csomó angol szakkifejezést használt, Keller teli szájjal igyekezett ezekre mindig úgy reagálni, mintha tudná, melyik mit jelent. Nem tudta, és nem is érdekelte az egész. Bizonyos értelemben, hasított belé hirtelen, mindaz, amire Szabi az életét és a megélhetését felhúzta, az ő mindennapjait tulajdonképpen megkeserítik. Ezek a ficsörök rabolják el az idejét, gondolta, ezek teszik függővé, ezek nem hagyják, hogy valami nagyszerűbb, valami magasztosabb irányba forduljon a figyelme. Persze lehetne ő is ellenállóbb, jutott eszébe, csak hát, ha ezek a ficsörök nem lennének olyan vonzók, mint ahogy azokat Szabi lefestette, neki, illetve senki másnak sem kellene akkora csáberővel szembenézniük. Egy egész behemót iparág épül arra, hogy az emberek figyelmét az értelmes dolgokról elterelje. Nem konkrétan Szabi akarja eladni neki azt a sok szart, amivel tele van a net, de ő építi a struktúrát, amiben mindez levakarahatatlanul ott lebeg az ember szeme előtt. Hallgatta a srác okfejtését a dinamikus appok hasznáról, és váratlanul sajnálni kezdte. Tényleg azt hiszi, hogy érdekes, amit csinál, hogy fontos, hogy ettől megy előre bármi is? Bár lehet, hogy igaza is van, gondolta, és valóban Szabi a jövő embere, de akkor ez nagyon sok mindent elmond a közös kilátásainkról. Mire lenyelte az utolsó falatot, ahhoz lett volna kedve, hogy megölelgesse a másikat. Végül is csak a vállát veregette meg, jó látni, hogy ennyire benne vagy, mondta. Ezt másképp nem is lehet, felelte Szabi bólogatva, másképp nem lehet. Keller a szeme sarkából látta, hogy Erika vonásai közé a csodálkozás és az undor ráncai keverednek.

Hazaérve a kutya úgy terült el a teraszon, mintha végelgyengülésben agonizálna, nyelve a poros betonra lógott, résnyire szűkült szeme körül legyek ólálkodtak, de ahhoz sem volt ereje, hogy legalább néhány lomha pislantással megpróbálja őket elűzni. Keller a rozzant nyugágyba süppedve pörgette a hírfolyamot a telefonján, minden bizonnyal hamarosan össze fog omlani az emberi civilizáció, ezt tudta leszűrni ismét a szeme előtt végigfutó szalagcímekből. Unottan meredt a képernyőre, semmilyen hatást nem váltottak ki belőle a totális pusztulást előrevetítő mondatok. A lányára gondolt, a lánya életére, hogy valóban egy szörnyen lerobbant bolygót hagy-e majd rá, ahogyan azt a bombasztikus hírek sugallták, és ha így lesz, vajon ebből neki konkrétan mekkora felelősséget kellene vállalnia, ha ugyan bármekkora is. Bűn-e, hogy autója van, hogy húst eszik, időnként repülőre ül, szereti az egzotikus ételeket, és örül neki, ha télen az élelmiszerboltban avokádót meg ananászt tud venni? Megveti-e majd a lánya ezek miatt, szar embernek fogja-e tartani? Vagy ha nem ezért, akkor miért? Valamiért

biztosan, gondolta. Elővett egy cigarettát, és elégedetten teleszívta a tüdejét nikotíngőzzel, ez is de jó, és ezt is hogy fogja majd szégyellni a gyereke a barátai előtt. Kis zsarnokok lesznek, jutott eszébe, és máris otthonos utálatot érzett az eljövendő generációkkal szemben.

Tisztában volt vele, hogy teljesen felesleges, amit csinál, mégis muszáj volt valamiképpen megdolgoztatnia az izmait. Hirtelen nyugtalanság szállta meg a karjait, ütni-vágni lett volna kedve, és végül is a ház háta mögé támasztott nagy fejsze ehhez éppen megfelelő eszköznek tűnt. A télire eltett farakásról leszedett néhány masszívabbnak látszó hasábot, és a kertvégi rönk köré dobálta őket. Ömlött róla a víz, ahogy gyújtós méretűre aprította az illatos fatömböket, sajgott a tenyere a fejsze sikamlós nyelén, és mégis, egyszerre olyan boldognak érezte magát, mint amilyennek eddig még egyik nap sem, amióta feljött a hegyre. Lehet, hogy ezért a pillanatért menekült el otthonról? Újabb és újabb csapásokat mért az ártatlan fadarabokra. Ez az, zakatolt benne egy hang, vágj oda, erősebben, még erősebben. Érezte, hogy széles vigyorba feszül az arca, igen, gondolta, akármit szét bírna most hasítani ezzel az egy szál vén fejszével is, mert visszatért az ereje, amiről azt hitte, már végképp elszivárgott belőle az elmúlt években. De hát hogy is szivárgott volna még, jutott eszébe, bírja ő, ennél többet is bírna, hiszen fiatal még, egy fiatal felnőtt férfi, egy vad lény, egy megzabolázhatatlan szarvasbika. A legszívesebben fel is bődült volna. Amikor elfogyott a felaprítani való faanyag, beleállította a fejszét a rönkbe, és elindult újabb hasábokat keresni. Miután azok is elfogytak, megint újabbakat hozott. A nagy cipekedés közben először fel sem tűnt neki, hogy valaki a kertkapuban állva bámul fel rá. Aztán mégis arra pillantott, a kertész állt ott bamba képpel, köldökig átizzadt pólóban.

Főnök úr, szólalt meg a fickó, hangja, akár egy nehezék, rögtön a föld közelébe rángatta Kellert. Főnök úr, nem akarom zavarni, dünnyögte a kertész, Keller meg a legszívesebben rávágta volna, hogy akkor ne zavarj, baszdmeg, de ezt persze nem engedhette meg magának. Ledobta a kezében tartott facsomót, és a tenyerét a farmer rövidnadrágjába törölgetve odasétált a kapuhoz. Főnök úr, ismételte meg a fickó még egyszer, csak azért jöttem, folytatta, és egy gyűrött papírt húzott elő a zsebéből, mert ezt találta az egyik cimborám két faluval lejjebb a kocsmá előtt. Keller szó nélkül elvette a papírt, és széthajtogatta. Egy otthoni fekete-fehér nyomtatón készített ügyetlen hirdetés volt: eltűnt a kutyánk, Hunor, ha bárki látta, hívjon ezen a számon. A lap alja be volt vagdosva, és az idétlenül lifegő kis fülekre valaki egyenként, golyóstollal írta fel a telefonszámot. Kép is volt a hirdetésen, homályos, rosszul nyomtatott, távoli fotó, de egyből felismerte Keller, hogy az ő kutyájáról készült. Még hogy Hunor, ez jutott elsősre az eszébe, ez a kutya kurvára nem Hunor, kitalálhattak volna neki valami jobb nevet is. Na, ez az a kutya, főnök úr, nézett rá kíváncsian a kertész. Nem tudom, motyogta Keller, lehet, de nem túl jó ez a kép. Nincsen itt, mutatott a kert vége felé a pasas, esetleg nem tudja idehívni? Keller is elnézett a terasz irányába, tudta, hogy ott fekszik az állat, habár a kapuból nem lehetett rálátni. Nincs most itt, felelte szárazon, fogalmam sincs, hol van, majd utánanézek.

Ez volt az első este, hogy a házba is beengedte a kutyát. Szerencsétlen állat még mindig elég bágyadt volt, az ágy mellé dobott pokrócra pislogott értetlenül a

magába roskadtan ülő férfire. Keller csak azért sem akarta kimondani a nevét, azon túl, hogy elviselhetetlenül idegennek érezte volna Hunornak hívni, attól is tartott, ha régi nevén szólítaná, talán lappangó emlékeket idézne fel az előző életéről, akár még honvágyat is kelthetne benne, és ettől a kevésbé valószínű lehetőségtől rögtön összeszorult a gyomra. De akkor mihez kezdjen vele, igyekezett a reális forgatókönyveket végiggondolni. A hirdetés ott hevert a konyhaasztalon, csak elő kellene vennie a telefonját, és bepötyögni a megadott számot. Igen, egy felnőtt, tisztességes ember nyilván ezt tenné, tudta ezt Keller is, de képtelen lett volna csak úgy átadni az állatot. Nem, döntötte el, az ő történetük nem így ér véget, nem lehet ez a befejezés. Nagy nehezen összeszedte magát, és felállt, hogy valami vacsorát készítsen, amikor óvatos kopogtatást hallott a bejárat felől. Ki az isten lehet az, futott át a fején, talán a kertész jött vissza, de ő nem így kopogna. A zajra a kutya is hegyezni kezdte a fülét, Keller meg hirtelen arra gondolt, hogy elrejtí valahová, bezárja a kamrába, vagy kiengedi gyorsan a hátsó ajtón, csak nehogy itt találják. Ki tudja, talán a falusiak már szóltak is az igazi gazdájának, és az jött el érte. Újabb halk koppanások érkeztek az ajtó felől, aztán egy női hang szólalt meg, itt vagy, Zsolt, én vagyok az.

Az ismerős rumosüveget szorongatta a kezében Erika, ez volt az első, amit Keller meglátott, amikor résnyire nyitotta az ajtót. Mi a helyzet, kérdezte, mit keresel itt, Szabolcs is veled van? Egyedül jöttem, felelte a nő, aztán elcsuklott a hangja, beengedsz, nem bírok már magamban ülni otthon. Hogyhogy magadban, mi történt? Keller kérdésére képtelen volt válaszolni a nő, bugyogó zokogás szakadt fel belőle, hiába próbálta visszafogni, utat tört magának, akár egy rosszul lezárt kólasüvegből kispriccelő szénsav, ha valaki előtte alaposan összerázta. Amint meglátta Erikát, a kutya is feltápászkodott, és csóválva odaballagott a nő lábához. Hogyhogy beengedted, kérdezte az, miközben az állat a kézfejét nyalogatta alázatosan. Nem akartam, hogy ma este elmáskáljon, válaszolta Keller egy vállrándítással, aztán a konyhaszekrényben kezdett matatni megfelelő poharak után. Csak vizespoharak voltak benne, pár régi bögre, meg néhány pálinkás kupica. Végül is két vizespohárral a kezében ült le a nő mellé, az meg rögtön jó adag rumot töltött mindkettőbe, és a sajátját egy húzásra ki is itta. Kellernek ezúttal nem esett olyan jól az ital, és valahogy a hangosan szipogó nő közelségét is kissé viszolyogtatónak érezte. Nem bírom tovább, szólalt meg Erika, elegendő van, most már tényleg kurvára elegendő van. Mi történt, nézett rá Keller, délután még minden rendben volt, nem? Rohadtul nem volt semmi rendben, hiszen te is láttad. A férfi megpróbálta felidézni, mit is látott, illetve mit is kellett volna látnia, de a közepesen unalmas erdei vánszorgáson túl nemigen jutott eszébe semmi, ami erre a kiborulásra okot adhatna. Az persze feltűnt neki, hogy azok ketten alig szóltak egymáshoz, és tulajdonképpen arra is felfigyelt, hogy egyszer sem érintették meg a másikat, de ezt valamiféle túlgondolt udvariasságként is fel tudta volna fogni. Nem akartak zavarba hozni, ez volt az első gondolata, persze az lehet, hogy nem úgy tapintatoskodtak, ahogy azt ő hitte. Nem a gyengédségüket fogták vissza a jelenléte miatt, hanem épp a gyengédség hiányát próbálták elrejtteni előle, ebben viszont mégsem voltak nagyon sikeresek. Beleivott megint a rumba, most már jobban ízlett neki, odatar-totta a nő elé a poharat, és az szó nélkül újra töltött. Ne legyél ennyire udvarias, kérlek, folytatta Erika, nyugodtan bevallhatod, hogy elviselhetetlenek voltunk.

Keller hümmögött valamit, és jobb híján a kutya fültövét kezdte vakargatni, amire az állat rögtön a hátára vetette magát, és megadóan felkínálta neki a hasát. És akkor, szólalt meg a férfi, továbbra is a kutyát kényeztetve, elment? Elküldtem, bólogatott a nő, és megint felbugyogott belőle a zokogás.

Talán csak ettől a nyomasztó, fojtott hangtól, ettől a nedves szörcsögéstől, illetve a másik túlzott közelségétől, de hirtelen egyre idegenebbnek tűnt minden. A mellette taknyosan szenvedő alak, a kutya szégyentelenül feltárulkozó, ritkás szőrrel borított hasalja, a nyaraló ócska bútorai, a szűnyoghálós ablakon beszűrődő tücsökciripelés vagy a konyhaasztalon heverő gyűrött hirdetés. Egy másik világ díszletei ezek, motoszkált Keller fejében a póklábakon közlekedő gondolat. Ő pedig csak vendég itt, egy kibic, egy sunyi leskelődő, aki pusztá szórakozásból követi mások nyomorúságát. De hát ez mégsem lehet, gondolta, ennél több van benne, ennél többre képes. Ismét ivott, és ismét rögtön új töltést kért a nőtől. Nem bírom tovább ezt itt egyedül, szólalt meg újra a nő, abbahagyva a szipogást, úgy érzem, te megérted ezt, neked nem kell magyarázkodnom. A férfi igyekezett nagyon őszintén bólogatni, és talán addigra már valóban átérezte, amiről a nő beszél, még ha a részletek nem is lettek világosabbak a számára. Ami azt illeti, azok inkább még homályosabbnak tűntek hirtelen, de könnyen lehet, gondolta Keller, hogy ez immár az elfogyasztott alkohol hatása. Mindenesetre nagy empátiával reagált arra is, amikor Erika végigsimított a combján, és az ellen sem tiltakozott különösebben, hogy a nő egyszercsak odahajolt hozzá és szájon csókolta.

Tulajdonképpen nem érte váratlanul a dolog, vagy legalábbis most, hogy megtörtént, hirtelen látni kezdte az ide vezető lépéseket is. Aztán meg nem látott semmit, Erika az ölébe ült, és sötét haja úgy borult Keller arcába, mint valami gyászfátyol. A kutya, küldjük ki, suttogta a fülébe a nő, Keller pedig tudta, nem ez a megfelelő pillanat, hogy előadja az egész hirdetéses történetet. Engedelmeskedett a kérésnek, még ha közben rettegni is kezdett, látja-e még valaha az állatot. Sötét, nyirkos este volt odakint, a rovarok monoton koncertje ezúttal még hamiskásabban zengett a messzeségben, mint a megelőző estéken. Mintha a természet magánya elkezdte volna húzni a szalagot, ez villant be Kellernek, illetve hogy ez a nagy zajongás sem szól semmi másról, csak a párzásról. A kutya kelletlenül kibújt az ajtórésen, megrázta magát odakint, és ahogy visszanézett, a férfi mintha szánakozást vélt volna felfedezni a tekintetében. Amikor visszament a szobába, Erikát meztelenül találta az ágyában, mindössze egy könnyű, nyári takaró fedte el tekintete elől a testét. Kisírt szemmel, spicces grimasszal mosolygott fel rá, a haja is kócos volt a gyors vetkőzéstől, mégis, volt benne valami mélyebb hibátlanság, aminek képtelen volt ellenállni. Vagy az is lehet, jutott Keller eszébe, hogy egyszerűen csak fiatal még és szép. A férfi körülnézett, hátha ott van az ágy közelében valahol a rumosüveg, de a félhomályban nem látta sehol. Kár, gondolta, aztán ledobta magáról a pólót, és lassan a nő mellé ereszkedett.

Hosszú, elnyújtott, panaszos vonyításra riadt fel. Egyedül feküdt a szétdúlt ágyban, a felgyúrt lepedő kényelmetlenül beszorult a térdhajlatába. Meztelen volt, és tompa fájdalom lüktetett a homloka mögött. Hova tűnt a nő, nézett körül a szobában értetlenül, aztán egy beszélgetés foszlányai lebegtek felszínre lomha gondolatai között. Azt mondta, hazamegy, pihen egy kicsit, aztán összeszedi

a holmiját reggel. A holmiját, húzta össze a szemét Keller, minek is? Odakint még sötét volt, ezek szerint nem aludta át az egész éjszakát. Valamiképp megnyugtató volt erre gondolni. Különös, keserű ízt érzett a szájában, a rum, az idegen nyál és ki tudja, miféle testnedvek keveréke lehet. Öklendezni kezdett, de nem jött ki belőle semmi. Egész nap alig evett, jutott eszébe, és felült az ágy szélén. Sajgott a combja, és a háta is fáj, mintha végighorzsolta volna valami. Aztán eszébe jutott, hogy mitől van, és a tenyerébe temette az arcát. Megint vonyított odakint a kutya, billegő léptekkel, mintha üvegszilánkokon járna, odatotyogott az ajtóhoz, és behívta az állatot. Ez a dög igencsak kipihenhetette magát, nézett végig rajta, a korábbi ernyedtségnek nyoma sem látszott az állaton, fürkésző pillantásokkal rohant körbe a nyaralóban, hangosan kopogtak karmai a hűvös padlón. Nincs itt, ha őt keresed, szólt hozzá a szemét dörzsölve Keller, hazament. Ahogy ezt kimondta, megint öklendeznie kellett, de most mintha másképpen, mélyebbről tört volna elő benne az inger. Gyorsan a vécéhez futott, és előregörnyedt az ülőkére könyökölve. Az öklendezésen és némi száraz hörgésen kívül mást továbbra sem tudott kiadni magából, pedig érezte, hogy van ott bent valami, amitől bármi áron szabadulni szeretne. Összeszedi a holmiját reggel, hasított megint Kellerbe a mondat, hiszen megígérte neki, hogy elviszi magával. Úristen, micsoda faszág, ökölrel kezdte ütni a vécé falát. De még nincs reggel, jutott eszébe, még éjszaka van, még bármi lehet másképp. A fürdőszobában jéghideg vízzel öblítette le az arcát, a tarkóját, a nyaka tövét. Igen, lehet másképp. A ruháit úgy gyűrte bele a sporttáskába, ahogy érte, a hűtőből válogatás nélkül mindent egy nagy szemeteszsákba dobált, kapkodva elmosogatott, a fürdőszobapolcra egy mozdulattal rántotta be egy szatyorba az összes pipereholmit. Vadul szuszogva járta a helyiségeket, hogy mindent a helyére tegyen, és semmit se hagyjon ott maga után. Ki is kéne porszívózni talán, de azzal most nem fog bajlódni, döntötte el, az unokatestvéréék úgysem jönnek fel megint egy jó darabig. A telefonja zseblámpájával világított le a vízaknába, csupaszcsigák csillogtak odalent, boltozott hátú bogarak menekültek a vakító fény elől. Csak félig kellett leereszkednie, hogy elérje a csapot. A kutya csaholva, izgatottan figyelte a háta mögül a mutatványt. Nyugtalannak tűnt, alighanem érezte, hogy valami szokatlan folyamat vette kezdetét az éjszaka lassan oldódó feketesége alatt. Hiába volt hűvös a levegő, mire mindent bepakolt a csomagtartóba Keller, egészen átizzadt a póló a hátán. Óvatosan alányúlt a rozsdás kapuszárnynak, és úgy tipegett vele hátra, úgy nyitotta ki, hogy meg ne nyikorduljon közben a zsanér. Mintha szöknie kellene, gondolta keserűen, aztán meg, hiszen tényleg szökik. Már megint, ezúttal az ellenkező irányba, ha egyáltalán irányok ezek. Nem így képzelte az indulást, igaz, az itt-tartózkodást vagy már az idevezető utat sem. Nem is képzelt semmit. Vagy legalábbis jobb lesz, ha ezentúl nem képzel majd, gondolta. Mielőtt az ülés elé terítette volna, alaposan kirázta a kutya pokrócát. Egy kis röhögést is elnyomott magában, amikor elképzelte, a felesége mit fog szólni, ha beállít egy kutyával. Aztán megint görcsbe rándult a gyomra. Az állat talán majd segít szavak nélkül megértetni vele, hogy mit is kerestem itt, ez futott át a fején, és bizonyos értelemben talált némi reményt is ebben a lehetőségben. Odafütyentette maga mellé a kutyát, és kinyitotta neki az utasoldali ajtót. A dög megint ellenkezett, pedig Keller már azt hitte, egészen megszokta a kocsit az elmúlt napokban. Most még-

sem akart beugrani, gyanakvó tekintettel húzódott hátra. Gyere már, ne szarakodjunk, szólt rá a férfi. A kutya hátracsapta a fülét, és oldalazva kezdett elhúzódní a kocsiajtó közeléből. Keller odalépett mellé, és már épp fel akarta nyalábolni, mire az morogva arrébb ugrott tőle. Mi az anyád van, pattanj már be, dörrent rá a férfi, a kutya viszont tovább hátrált. Keller megpróbálta egy határozott vetődéssel befogni, erre az egy vakkantás kíséretében elinált a terasz felé. Fújtatva eredt a nyomába, de a sötét kertben hirtelen eltűnt az állat. Kutyi, igyekezett visszafojtottan kiabálni utána, kutyi, baszdmeg, hol vagy? Mintha a tücskök is elnémultak volna, akár csak az éjszakai madarak, hang nélkül fogta körbe az idegen, sötét táj. Nyelt egy nagyot, aztán felkiáltott, Hunor, gyere, Hunor, hozzám! A saját, gyorsan apadó visszhangján kívül semmi neszt nem hallott. Hunor, kiáltott ismét, ezúttal hangosabban, és bizonyos értelemben kétségbeesettebben is. Hunor! Egy fűszál sem mozdult, megmerevedett a hegyoldal, ki-várt egy pillanatra az éjszaka, aztán valahol a távolban, mintha egy függönyt vontak volna félre óvatosan, megcsillant a kelő nap fénye. Keller előregurult néhány métert a kocsi-val, hogy be tudja maga mögött húzni a kaput. Le sem állította közben a motort, de miután az öreg lakatot visszapattintotta a láncra, azért még egyszer elkiáltotta az állat nevét. Elvékonyodott, bizonytalan hang futott ki a száján, ha bárki hallhatta volna, talán el is szégyelli magát miatta, csakhogy ezúttal már biztos volt benne Keller, hogy az égvilágon senki nem figyel rá.

Kurzív doktor utolsó gósnyája

(Sajtóhistoria és zákányosság. Egy zseni korai halála. A Bach-korszakban Párizsból érkezett a megoldás. Nyálkgyülem, hányerőködési gyötrelmem és a mentő explosio. Mit ér a legnagyobb kitiüntetés rum nélkül? – kérdezi Fülíg Jimmy és egy egész ország. A részeg majom kijózanodáskor szintén oly rosszul érzi magát, mint a kijózanodott ember. További részeg állatok. Szegény bibulusok, savanyú heringek.)

„régén a lipcei egyetem hallgatói körében kedvelt fordulat volt a másnaposság eufemisztikus megnevezéseként a »seinen/einen Kater spazieren führen« szólás, melynek szó szerinti jelentése: »(meg)sétaltatja a macská(já)t«. Gyakran viccelődtek is az egyetemisták azzal, hogy »Immer wieder ein zoologisches Wunder, wie sich ein Affe über Nacht in Weiner Kater verwandelt«, azaz »újra és újra (állattani) csoda, ahogyan egy éjszaka leforgása alatt egy majom át tud változni kandúrrá«.

Forgács Tamás

Dr. Kurzív Elemér a magyar sajtótörténet fenegyereke volt. Hogy mást ne mondjunk, az Országos Széchényi Könyvtár büféjében miatta szüntették be az alkoholos italok árusítását, mert egy (mások szerint néhány) ízben lehányta a mikrofilm-olvasó-gépezetet. Személyi higiénijára és délelőtti modora talán hagyott olykor kívánnivalót maga után, de tény, hogy olyan mélyen ásta bele magát a magyar sajtóhistoriába, mint kevesek e hajnali csavaros rakétáktól ölelt kis országban. Sajnos életében egyetlen kötete sem jelent meg, viszont korai halála után sem. Ám hagyatékában rengeteg érdekes jegyzetet találtunk, melyek nemcsak sokrétű érdeklődéséről, de sosem lankadó kutatási kedvéről is tanúskodnak. *Nyomda-festéket tűrő katzenjammer* (a másnaposság tematikája a magyar sajtóban a XIX. század második felében) munkacímével maradt ránk egy be nem fejezett kézírata, most ebből idézünk részleteket.

„A sötét Bach-korszakban járunk, midőn nemzetünket az osztrák be kívánta olvasztani birodalmába, s minden nemzetit ki kívánt ölni a magyarságból. Nyilván ez a nemzet alkoholfogyasztására is jelentős hatással volt, mértéktelenül csurgott alá a magyar keserű torkán a hegy leve (később, a filoxéra pusztítása után már a homok leve is). És ha csak a bor csurgott volna, de csurgott sör, pálinka, likőr, konyak... 1854-ben a *Pesti Napló* szerencsére szállította a megoldást a Nagy Magyar Nemzeti Másnaposságra. Egyenest Párizsból: »Hazánkban a sok

Egy új fejezet Cserna-Szabó András és Darida Benedek a másnaposság kultúrtörténetét és gasztronómiáját feldolgozó művének harmadik, javított és bővített kiadásából, mely ez év őszén fog megjelenni *Giganagy Macskajajkönyv* címmel.

vizivó mellett akadhat olyan is, ki a bort mértéken túl szereti és sokszor tapasztalni kénytelen, hogy a borban nem csak igazság, de mámor is rejlik. Bacchus e hívei részére és a vegytan dicsőségére megjegyezzük miként, egy francia vegyész találmánya szerint 160 gramm cukorvíz és 15 decigramm eczet-savas Ammoniak nem csak józanná teszi tüstént a mámoros főt, ha t. i. a gyomor étellel nem túlterhelt, hanem a főfájást is képes megszüntetni. Ez ellenszer használ azon állapotban is, mit a német *Katzenjammer* mű szóval szokott kifejezni, minek nálunk eddigi gyógyszere a korhely leves volt.»

A »Katzenjammer« kifejezés a német nyelvben nagyjából a XIX. század elején jelenik meg, heidelbergi akadémiai körökben. Mert hát itt az Akadémián is. Brentano, Eichendorff és más romantikusok vezették be később a szót az irodalmi nyelvbe. A szó eredeti jelentése »macskazene« volt. A »jammer« kétértelmű: jajgatást és nyomorúságot, szánalmasságot is jelent, így végül ráragadt a szóra a »másnapos« jelentés. Hogy a XIX. század közepén e német kollokációnak még nem rögzült általánosan elfogadott magyar elnevezése, az abból is kiderül, hogy a korabeli sajtó különféle neveket ad neki. Például a *Vasárnapi Ujság* 1858-ban ezt írja: »...két pengő forintos champagnit iszunk, mellyről azt szoktuk mondani, hogy nem ér semmit, ha nem *nóbel*. – Másnap reggel szép azután az az általános *macska-síralom* (a mint egy valaki elnevezé a német Katzenjammert)!»

De ez időben még más nevek is járják. *Budapesti Közlöny*, ugyanezen év: »Ő egy héten öt nap dolgozik, vasárnap mulat, hétfőn pedig mulatsága utófdalmaidat piheni ki, a *német-csömört*, a katzenjammert.«

És itt még koránt sincs vége. A *Pesti Napló* a kiegyezés előtt nem sokkal (1865) »biztos házi-szert« ajánl a katzenjammer ellen, s »mámorosságnak« fordítja e hazánkban gyakori betegséget. A *Bolond Miska* egy évvel később így összegzi a helyzetet: »...a magyarnak még nincs praegnans kifejezése a német *Katzenjammer*-re. Sem a korhelybaj, sem a macskabaj, sem az églagmaz nem fejezi ki azt elegendőképen...« A »társadalmi, politikai és nemzetközi értekezés« szerzője egyébiránt nagyon komoly katzenjammerológiai filozofálást folytat. Például szerinte az élet katzenjammere a halál, a népek korhelybaja a birkatürelem, a kultúráé a hadi budget, az áldozatkészségé a hálátlanság, és így tovább.

Lehet, hogy magyar neve még nem jegecesedett ki a katzenjammernek, de jellegzetes tüneteit már tökéletesen ismerte a gyógyszer és a civil egyaránt. A bő és zsíros étkezés utáni köpködési kényszerről így számol be a *Gyógyászat* 1861-ben: »A legszembeeszkőbb abnormitás ezen csömörnél a bő nyálkgyülem, mely miatt a beteg kénytetik jobbra balra köpdösni mint a m... [Vajon mit ítélt itt a szerző nyomdafestéket nem tűrőnek? Mint a móc a cujkabárban? Mint a maca cumi után? Mint a mőzeshitű bagózáskor? Örök rejtély marad. – dr. K. E.], sőt találólag hasonlít ez azon hányerőködési gyötremhez, mely némely bortól boldog felebarátinkat a mentő explosio előtt este utcáinkon megszállja, s melyet a germánok *Katzenjammer*-nek neveznek el.« Nem volt tehát ritka hazánkban a XIX. században sem, hogy a polgárok a nyílt utcán köpködtek-okádtak.

A kiegyezés után szegény kis hazánkra végre némileg vidámabb napok (évek) virradtak. A *Bolond Miska* 1869-ben újra tolla hegyére tűzi a katzenjammert, s azt állítja, hogy ebben a tetszhalálhoz hasonló kórban csak egyetlen jó dolog van: »hogy az ember ilyen állapotban héringeket szokott enni, azokra pe-

dig pompásan ízlik – egy, két, három jóital bor is.« Ugyanezen évben a már idézett *Gyógyászat* című szaklap a rum ellen lázítja olvasóit: »De a borszesz, rum stb. könnyen keménynyé, vastaggá is teszi a gyomor falait, idült hurutot támasztván benne, ez által az étvágy elvész, reggelenként pedig vizenyős anyag is szokott kihányatni (Katzenjammer).« Tegyük hozzá, nem jó a rum ellen uszítani, mert ebben az országban egy teljes populáció vallja együtt Fülig Jimmyvel: »Mit ér a legnagyobb kitüntetés rum nélkül?«

Még mindig 1869-ben járunk, mikor a *Tiszavidék* így tudósít a miskolci élet-ről: »Alig találunk a szentírásban mondatot, melynek annyi hívője s követője volna, mint a következőnek, mely körülbelül így hangzik: *hat napon át dolgozzál, a hetediken pedig légyen ünneped*; találkozik ugyan számos reformátor, kik e mondatot is módosítják: *hat napon át mulass, a hetediken pedig pihenj a Katzenjammertól...*« Mintha csak a nyolcvanas évekbeli, acélvárosi Edda-rajongó rockerek életmódját foglalta volna össze a tárcáíró!

Lalla Laida, a *Szépirodalmi Közlöny* tárcistája 1871-ben a böjtről elmélkedve arra a titáni következtetésre vergődik: »Komoly és érett megfontolás után ama megállapodásra jutottunk, hogy a böjt nem egyéb, mint a farsangnak, ez óriási korhelykedésnek titáni katzenjammere.« Ez év májusában az *Ellenőr* hírlapírója mereng el a tavaszon, s ritka lírai konklúzióval köt ki: »Uh ezek a tavaszi szép napok, tele virágillattal, ifjú tűzzel, zengő ligetekkel, a csordultig telt örömpohár nyújtotta mámorral és a katzenjammerrel. Minő arkadiai élete volna e parányi gömb emberének, ha az illúsiót a kiábrándulás s a mámort katzenjammer rendesen nem követné.« Ugyanezen májusban közlé Jókai Mór *És mégis mozog a föld* című regényének újabb folytatását *A Honban*. Nagy Mesélőnk a szerelmi mámor és a boros részegség utáni másnaposságot állítja párhuzamba: »– Részeg vagy te bajtárs nagyon. – Az meglehet, akkor támogassuk egymást; mert te is az vagy. Én ha vagyok, bortól vagyok; te pedig szép szemektől vagy ittas. Ha a Katzenjammer eljön, nem tudom, melyikünknek a feje fog fájni jobban.«

A *Természet Világa* Darwin híres elméletét, majomrokonságunkat szemlélteti a macskajajjal: »Sok majom igen szereti a kávé, a theát, a szeszes italokat. A részeg majom éppen úgy viseli magát, úgy fölvidúl, mint a részeg ember, sőt kijózanodáskor szintén oly rosszul érzi magát, (Katzenjammer) mint a kijózanodott ember. Ezen látszólag jelentéktelen tények mind azt bizonyítják, hogy idegrendszerük épp úgy afficiáltatik, mint az emberé.«

A *Fővárosi Lapok* (1873, 1878) »gyomorhurutnak« és »farsangi láznak« fordítja a katzenjammer szót, a *Szegedi Híradó* (1876) »utóbajoknak«, a *Debreczen* (1878) »hidegborzogatásnak«, a *Magyar Polgár* (1880, 1897) »macskakarmolásnak« és »cziczusnyöszörgésnek«, az *Esztergom és Vidéke* (1880) »a gyomor bánatának«, az *Ellenzék* (1883) »borcsömörnek«, a *Krassó-Szörényi Lapok* (1884) »kandúrkórságnak«, a *Vásárhely és Vidéke* (1886) »jaj de fájnak«, a *Kolozsvár* (1887) »gósnyának«, a *Vasárnapi Ujság* (1887) »macskakínnak«, a *Budapesti Hírlap* (1890) »macskanyöszörnek«, a *Pesti Hírlap* (1890, 1898) »zákányos« és »tegnapos« állapotnak, az *Ország-Világ* (1890) »kótyalagosságnak«, a *Nemzet* (1891) »macskakeserűnek«, az *Eger* (1891) »macskanyö-gésnek«, a *Magyar Hírlap* (1894) »makutyi állapotnak«, a *Székely Nemzet* (1894) »borbáratnak«, a *Pécsi Ujság* (1894) »savanyu józanságnak«, a *Kakas Márton* (1895) »a gyomor macskazenéjének«, a *Tolnamegyei Közlöny* (1895) »macskakeservnek«, az *Uj*

Idők (1898) »korhelylázna«, a *Magyar Nyelvőr* (1898) »égpokolna«. A »macskáját« először a *Borsszem Jankó* írja le 1882-ben, de sokáig kell még várni, míg valóban meghonosodik a köznyelvben. Valamint megint csak a *Magyar Nyelvőr* (1883) szerinti, aki »hosszúingeskedik«, annak bizony katzenjammere van.

Érdekes, hogy a »másnapos« kifejezés – ami a század végén jelenik meg a magyar sajtóban – akkor még nem a katzenjammert jelenti, nem valamiféle bús, beteg, józan állapotot jelöl, hanem azt, hogy valaki már második napja iszik. Például: »Másnaposak voltak a betyárok a mulatásban.« (*Szegedi Híradó*, 1892) Vagy: »Egész nap hangos volt a híres csárda belseje. Muzsikaszó, kurjongatás, nótázás hangzott ki belőle. A Ferró Pista mulatott benne. Majd fölvette a házat a széles jókedvével; nem hiába másnapos volt.« (*Pesti Napló*, 1892)''

„A *Vadász- és Verseny lap* egy 1874-es számából kiderül, a lóversenypályán is futott Katzenjammer nevű ló, ha zákányosan mentünk ki a lovira (mondjuk, az év utolsó estéjén), biztosan óreá tettük maradék vagyunkánkat. Egyébként az *Üstökös* (1874) »Sylvester-estéjére« katzenjammer-szopókát (50 kr) és »kandurheringet« ajánl (belsejében állítólag a katzenjammer elleni leghathatósbb szereket tartalmazza, ára 1 frt 60 kr).

Tóth Béla terjedelmes tárcát közöl a heringről (*Fővárosi Lapok*, 1875), melyben Schonevelde akkor kétszáz éves művét is idézi. A svéd tudós gyógyszerőt tulajdonít a heringnek, »celebre pridiana crapulae antipharmacumnak nevezi, ami magyarul körülbelől annyit tesz, hogy a hering hathatós gyógyszer a *Katzenjammer* ellen. Ezért nevezik e dicső halat, – teszi hozzá az öreg Schonevelde – a bibulusok (iszákosok) egészségcsinálónak.«

A *Gyógyászat* (1880, 1887) gyömbér sert és antifebrint (lázcsillapítót) ajánl másnaposság ellen, a *Pesti Hírlap* (1881, 1887) a pálinkás zsidó borovicskáját és wiesbadeni forrásvizet, a *Magyar Polgár* (1881, 1883) »emésztő labdacsoakat« és »hering schmausokat«, a *Pesti Napló* (1882) Karlsbadot, a *Természettudományi Közlöny* (1885) tejsavat, a *Kolozsvár* (1887) kávéskanálnyi »bikarbonász szódat«, kis doboz »sardiniát« és két pohár sört, a *Somogy* (1889) citromos, cukros, konyakos, forró teát, a *Kassai Szemle* (1892) heringet és halikrát, a *Székely Nemzet* (1892) mályvagyökeret, iromlevelet, cziczikóro-virágot és székfüvet, a *Magyar Hírlap* (1893) savanyú káposzta levét, a *Felsőmagyarország* (1895) jó pohár bikszádi gyógyvizet (éhgymorra!), a *Pécsi Figyelő* (1896) citromot és angol-heringet, az *Ország-Világ* (1898) az *Egy orfeumdiva emlékiratai* című könyvet, a *Pannonia* (1898) pedig znaimi uborkát.”

„1882-ben a *Földmívelési Érdekeink* egy marhanagy marhajajról tudósít: »Berlin közelében egy nagyobb birtokról naponként visznek be tejet a fővárosba. Múlt héten egyszer csak nem hoznak tejet a bérlőknek, de ezek bámulata csak akkor tört ki, midőn e mulasztás okát tudják meg. A birtok összes tehenei – mintegy 100-on felül vannak – tökéletesen részegek voltak. Tévedésből ugyanis az itató vályúkba víz helyett 150 liter szeszt bocsátottak, s ezt a tüzes italt a tehének olyan jó ízűen szűrészolták fel, hogy rövid időre rá megfelelően pityókások is lettek, s olyan derült kedvök támadt, hogy még csak közelükbe se mehetett senki, nem hogy megfajni lehetett volna az *elázott* tehénkéket. Képzeltető, milyen bajt okoztak a részeg tehének, mert a Katzenjammer elmúltáig a tejbérlők természetesen nem pótolhat-

ták az ily nagy mennyiségű hiányt a német főváros tejszükségletében.« De nemcsak részeg majmokról és marhákról, de részeg disznókról is írt az újság (*Ellenzék*, 1884): »Dujardin-Baumetz és Audigé párisi orvostanárok igen érdekes kísérleteket tettek az iránt, hogy az alkoholnak az állati szervezetre minő hatása van. E kísérletekből kiderült, hogy a részeg disznóknak sokkal rosszabb a hírük, mint a minők igazán. A vályujokba töltött pálinkától ép úgy húzódoztak, mint a legfinomabb cognactól vagy chartreusei liqueurtól. A disznók határozottan irtóznak minden szeszes italtól és jobban kedvelik a tiszta vizet, mint akármely mérsékelt egyesületi buzgó tag. De dr. Dujardin furfanggal fogott ki rajtuk: az alkoholt a szegény állatok eledelébe keverte és végre sikerült őket rácsábítani a részegeskedésre. Sok időbe került, míg ennyire vette a Coupeau sorsára szánt disznókat. Néha napokig nem ettek, ha alkoholszagot éreztek, de végre is, nem lehet disznótól azt kívánni, hogy éhen haljon a mértékletesség erényéért. Közel három esztendeig folyt kísérletekből végre kiderült, hogy az állat biztosan elpusztul, ha naponkint több mint két gramm alkohol jut szervezetébe testsúlyának minden kilogrammjára. A halál előtt a vér hőmérséke lényegesen csökken. A részegség idegkórtani jelenségei a disznónál kevésbé nyilvánulnak. Valóban nem igen lehetett várni, hogy a leitatott disznók részegségükben daczolni kezdjenek. Dülöngéltek egy kicsit, aztán lefeküdtek, hogy zajos korholás [valószínűleg *horkolás*ra gondolt a firkász úr, csak már részeg disznóra itta magát, mire a cikk végére ért – dr. K. E.] között kialudjék pityókosságukat. Fölébredve kábultak, morgorvák, ingerlékenyek voltak. A katzenjammer biztos jelei mutatkoztak rajtuk, amit heringsaláta hiányában, sok friss víz ivásával igyekeztek elúzni. Az alkoholizált disznók közül néhány elpusztult, s néhányat tudományos kísérletek végett levágtak, több pedig még most is folytatja a kicsapongó életet.«

A *Zoológiai Lapok* 1899-ben – a század utolsó pillanataiban – végre megfejtí a katzenjammer szó valószínűsíthető eredetét is. Vagyis azt a titkot, hogy miért éppen macska ez a jaj. »A macskák különféle betegségeknek vannak alávetve. Elsősorban felemlítendő a gyomorromlás. Mely macska gyomrát megterhelte, az nyáron füvet, télen pedig szénát szokott enni. A macskák igen könnyen hánynak s az úgynevezett *Katzenjammer* bármennyire is gyakori, de azért mégis csak nagyon könnyen múló.«

De térjünk vissza a részeg állatokról a részeg emberekre. A XXI. századra jó néhány olyan vívmányt feltalált az emberiség, ami a XIX. században még elképzelhetetlen volt. Azért ne bízzuk el magunkat, mert rengeteg problémát nem sikerült még legyőznünk. És nemcsak a halálra, a házasságra vagy a finomfőzésekre gondolok, hanem például arra, hogy semennyivel se jutottunk közelebb a másnaposság nélküli részegség ideájához. Amiről évezredek óta annyit álmodozott már az emberiség. Itt van például a *Nemzet* újságírója, aki 1892-ben beszámol a világszenzációról, miszerint Amerikában feltalálták a szagnélküli pálinkát. »Most tehát nem kell tartani a férjnek, hogy felesége észre veszi, hogy pálinkázni volt.« De a hírlapíró telhetetlen, nem elég neki a szagnélküli pálinka »új novuma«, mert még ennél is többre vágyik. A toronyórára lánccal, a csillagos égre, a mindenre! »Ezentúl még csak olyan szerről kell gondoskodni, amely mellett nincs *Katzenjammer*! Ekkor aztán a legboldogabb lesz Amerika és ennek a szernek föltalálóját többre becsülik majdan, mint magát Kolumbusz Kristófot. Mi-

kor az lesz a jelszó: *Nincs többé már Katzenjammer* – ez Amerikában a paradicsomi élet újra visszajöttét fogja jelenteni.«”

Dr. *Kurzív* Elemér sajnos sohasem részesült a szag nélküli pálinka kegyelméből. Erről tanúskodott lehelete, leheletéről pedig az OSZK könyvtárosai tanúskodnak mind a mai napig. Egy pokoli katzenjammer lett a veszte. Hajnali (polgári időszámítás szerint délelőtti) 11-kor érkezett kedvenc itatója, az Infernó pinceborozó kapujához. Terve az volt, hogy kandúrkórságát gyógyítsa némi Aranyhajó rummal. Nemcsak tegnapos volt, de boldog is, hiszen előző nap elnyerte *Az év sajtótörténésze* díjat. De hát mit ér a legnagyobb kitüntetés rum nélkül? Reszketős kézzel nyitotta a kocsmajót, majd tétova léptekkel elindult lefelé. Zakózsebei zsírpapírba göngyölt savanyú heringeket rejtettek, ezeket kívánta – jó szokása szerint – elfogyasztani a rumhoz. Ám a lépcsőn lefelé haladva az egyik hal kiugrott a zsebéből, talpa alá került, dr. *Kurzív* Elemér pedig elcsúszott, és lezuhant a mélybe. Nyakát szegte. Nem „hosszúingeskedett” tovább, azonnal meghalt. Ez volt élete utolsó gósnyája szegény bibulusnak.

A Maia család

regényrészlet

Lankás dombként terült el előttük a lóversenypálya, a kövezett utcák felvert pora és a mész vakító fehérsége után üdébb, tágasabb hatást keltett a júniusi naptól már kissé megpörkölődött fűszőnyegével, amelyen itt-ott egy-egy pipacs piroslott. Lágy, nyugalmas szellő fújdogált ráérősen a folyó felől.

Középen, az elnyúló zöld térségen a szikrázó napsütésben összetorlódott embertömeg feketéllett, körbefogva azt a néhány kocsit, amelyek fölött napernyők élénk színei virítottak, megcsillant egy-egy lámpa üvege, fehérlett egy kocsis kabátja. Távolabb, a hivatali asztalok vörös posztójával bevont királyi tribün egyik és másik oldalán helyezkedett el a két közönség számára felállított emelvény, amelyek durván összeácsolt gerendáikkal a népünnepélyek lelátóira emlékeztettek. A bal oldalon álló üres építményen, amelyet még nem festettek be, jól lehetett látni a deszkák közötti réseket. A jobb oldalin, amelyet kívülről világos kékre mázoltak, a korlátra könyökölve elegáns hölgyek ültek egy sorban, csaknem mind sötét ruhában, többen az alsóbb szinteken foglaltak helyet, míg az üléshegyek nagyobb része vigasztalanul üres volt, fájuk világos színe elnyomta a nyári ruhák vidám színeit. A lanyha szellő olykor meglibbentette a két rúd tetején lévő kék zászlókat. A szikrázó égből mélységes csönd áradt szét.

A lelátó körüli területen, amelyet léckerítéssel zártak körbe, több gyalogos katona is állt, feltűzött szuronyukon megcsillant a nap. A bejáratnál álló szomorú férfiúban, aki hatalmas, keményítőtől merev, térdig érő fehér mellényben kérte a jegyeket a bejáratnál, Carlos felismerte laboratóriumi segédjét.

Alig tettek néhány lépést, a büfé bejáratánál összetalálkoztak Taveira-val, aki sörrel üdítette fel magát. Mellén egy csokor sárga szegfű virított, fehér kamáslit viselt, és szerette volna felrázni a lóversenyt. Már látta a Mistet, Clifford kancáját, és úgy döntött, rá fogad. Micsoda feje van, gyerekek, milyen finom lábai!...

– Szavamra, egészen tűzbe jöttem tőle! És úgy döntöttem, hogy lesz, ami lesz, megteszek minden tőlem telhetőt. Háromezer reált teszek rá. És maga, Craft?

– Hát talán majd később... Nézzünk előbb alaposan körül.

Az enyhén lejtős térségen, a tribün és a pálya között csak férfiak voltak, a Kaszinóból, a minisztériumokból és a Casa Havanesa-ból; legtöbbször nyáriasan öltözve, világos zakóban, keménykalapban; mások elegánsabban, szalonkabátban, nyakukban távcsővel, és úgy látszott kényelmetlenül érezték magukat, szinte zavarban voltak, hogy ennyire divatosan felöltöztek. Halkan beszélgettek egymással, lassan lépdeltek a fűvön, körbevette őket a cigaretták áttetsző füstje. Itt-ott egy-egy úriember megállva, kezét háta mögött összekulcsolva, kókadtan bá-

A regény korábbi részlete a *Jelenkor* előző számában olvasható.

multa a nőket. Carlos mellett két brazil emigráns panaszkodott a jegyárak miatt, ami úgymond „pofátlan rablás” volt szerintük.

Előttük üres volt a versenypálya, a fűvét letaposták, katonák vették körül; a másik oldalon a kordonon túl emberek tömege örvénylett, közöttük feltűnt egy-egy kocsi, minden csendes volt a júniusi napfény súlyos, bágyasztó tompaságában. Egy fiú panaszos hangon friss vizet kínált. A háttérben szélesen csillogott a Tejo, olyan kék volt, mint az ég, és finoman rezgett fölötte a levegő.

Darque vikomtja egy jovialis, kövérkés szőke *gentleman*, odalépett, és kezét szorított Carlossal meg Crafttal. Amint elkezdtek neki beszélni a lovakról (a favoritról, Rabino-ról, meg egy másik csikóról), megadóan megvonta a vállát, és lehunyta a szemét. Az ördögbe is, mit tehetett, a fiúk akarták!... De igazából nem tud futtatni egy megfelelő lovat a színeiben, legfeljebb négy év múlva. Azon kívül, ha nem hoz ide lovakat ebbe a belémi mizériába, az nem jelenti azt, hogy ne lenne hazafi: Spanyolországra készül, Caldilo lovait akarja legyőzni...

– Majd meglátjuk... Adna egy kis tüzet. Ez itt valami borzalom. A lóversenyre, az ördögbe is, kokottok és pezsgő kell. Ilyen komoly emberekkel és friss vízzel semmire se megyünk!

Ebben a pillanatban a lóverseny egyik pályabírója, egy csupasz állú legényke, aki vörös volt, mint a pipacs, és a tarkójára tolt fehér kalap alól csorgott a veríték, elragadta tőlük Darque-t azzal „hogy nagy szükség volna magára a mázsálásnál, mert valami gond van”.

– Én vagyok a nagyszótár – mondta Darque, és lemondón megvonta a vállát. – Olykor-olykor megjelenik a *Jockey Club* valamelyik illusztris tagja, és fellapoz... Csak látná, Maja, milyen állapotban vagyok egy-egy lóverseny után! El kell vinni a könyvkötőhöz...

És már ment is, jót nevetve a szellemességén – a pályabíró húzta maga után, miközben barátságosan hátba veregette, és jópofának nevezte.

– Menjünk, nézzük meg a nőket – mondta Carlos.

Lassan elsétáltak az emelvény előtt. A korláton ott könyököltek, néma sorban, elnézve távolba, mintha egy ablakból hajolnánk ki körmenet idején, az újságok *high-life* rovatában, a São Carlos páholyaiban és Gouvarinho-ék keddi fogadónapján feltűnő hölgyek. Legtöbbjük abban az illedelmes ruhában jött, amelyben misére járt. Itt-ott egy akkortájt divatba jövő, tollas Gainsborough kalap széles karimája árnyékolt be még jobban egy-egy fahéjszínű arcocskát. A délután éles fényében, a kopár domb tiszta levegőjében minden arc bőrét mintha rizssporral hintették volna be, fakónak, aszottnak, öregesen megereszkedettnek látszott.

Carlos üdvözölte Taveira két soványka, szőkés nővérét, akik mindketten ilendő fekete-fehér kockás ruhát viseltek; azután Alvim kövérkés, csillogón fehér bőrű vikomtnőjét, akinek fekete ruhaderekán üveggyöngyök csillogtak, mellette pedig elválaszthatatlan társát, a mind gömbölydedebb Joaninha Vilart, aki separús pillájú szemével egyre nyájasabban tekintett a világra. Távolabb a bankár két lánya, a Pedroso-k álltak, világos ruhát viseltek, és nagy figyelemmel kísérték a lóversenyt, egyiküknek egy programfüzet volt a kezében, a másik látszóvél pásztázta a pályát. Mellettük Soutal grófnéja társalgott Steinbrokennel, kissé szétszórtnak látszott, és mintha sáros lett volna a szoknyája. Egy távolabbi padon Vilaça ült két fekete ruhát viselő nővel.

Gouvarinho grófné még nem érkezett meg. És még az a nő sem volt itt, akit Carlos nyugtalanul, reményvesztetten keresett tekintetével.

– Hervadt kaméliák virágágyása – mondta Taveira, Ega egy mondását idézve.

Carlos közben beszédbe elegyedett öreg barátjával, Dona Maria da Cunha-val, aki néhány pillanattal korábban odahívta magához a szemével, a legyezőjével és jóságos, anyáskodó mosolyával. Az egyetlen volt az asszonyok közül, aki az emelvény ablakok mögött megbúvó részéből lemerészkedett, s leült a férfiak közé: ahogy mondta, nem bírt már tovább ott fönt sorban ülni, arra várva, hogy eljöjjön a Keresztút Ura. Őszülő hajával is szép volt, és úgy látszott, jól érzi magát, kényelmesen elhelyezkedve, lábát egy székes ülőkén nyugtatva, ölében tartva a látcsövét, és fogadva a jobbról-balról érkező üdvözléseket, fiacskámnak szólítva a fiatalembereket... Vele volt egy nőrokona, egy spanyol asszony, akit bemutatott Carlosnak – szép nő lett volna, ha nem éktelenkedtek volna szinte fél arcát beborító fekete karikák a szeme körül. Dona Maria, amint Carlos leült mellé, rögtön arról a szélhámos Ega-ról kérdezte. Az a szélhámos, mondta Carlos, Celorico-ban tölti napjait, és egy komédián dolgozik, hogy azzal álljon bosszút Lisszabonon, *A posvány* címet adja majd neki...

– A Cohen is benne lesz? – kérdezte Dona Maria nevetve.

– Mindannyian benne leszünk, Maria asszony, mindannyian részei vagyunk ennek a posvának...

Ebben a pillanatban az emelvény mögül dobok és cintányérok ráérős csinnadrattájának kíséretével felhangzott az Alkotmányos Himnusz, a hangjaival összekeveredett egy tiszt vezényszava és a puskatusok döndülése. A tribünön aranyos vállpántjával, bársony zekében és fehér kalapban mosolyogva megjelent a király. Itt-ott egy-egy ember futólag üdvözölte; a spanyol hölgy viszont felkapta Dona Maria öléből a látcsövet, és felállva, ráérősen szemügyre vette öfelségét. Dona Maria szerint nevetséges volt ez a zene, mert népiünnepély hangulatát kölcsönözte a lóversenynek... Másfelől, micsoda ostobaság, a himnusz katonai parádékhoz való!

– Egyszerűen, borzalmas ez a himnusz – mondta Carlos. – Dona Maria ismeri Ega himnuszokkal kapcsolatos meghatározását és elméletét? Bámulatos!

– Ez az Ega! – mondta az asszony, és már előre elbűvölve mosolygott.

– Ega azt állítja, hogy a himnusz egy nép jellemének zenei kifejezése. A nemzeti himnusz ritmusa megfelel a nemzet morális mozgásának. De hallgassa csak meg Dona Maria, mit gondol Ega a különböző himnuszokról. A *Marseillaise* úgy tör előre, mint egy meztelen kard. A *God Save the Queen* lassan lépdel, mintha egy királynői uszályt húzna maga után a földön...

– És az Alkotmányos Himnusz?

– Az Alkotmányos Himnusz egy ujjasban kacsázik.

Dona Maria még akkor sem tudta abbahagyni a nevetést, amikor a spanyol nő leült, visszatette ölébe a látcsövet, és ezt mormolta:

– *Tiene cara de buena persona*.¹

– Kicsoda, a király? – kiáltott fel egyszerre Dona Maria és Carlos. – Még ilyet!

Ekkor megcsendült egy kis harang, hangja elszállt a levegőben. A jelzőtáblán megjelent annak a két lónak a száma, amelyek részt vesznek az első Díjfutam-ban. Az 1-es és a 4-es számot viselik. Dona Maria Teles szerette volna megtudni a nevüket, hogy fogadjon, és nyerjen öt tostão-t Carlostól. De amikor Carlos felállt, hogy szerezzen egy programfüzetet:

¹ sp. Jó embernek látszik.

– Hagyd csak, kisfiam – mondta, és megérintette a karját. – Ott jön a mi Alencar barátunk a programfüzetével... Nézz csak rá! Van-e még valaki, akiben napjainkban így lobog az érzelem és a költészet...

A költő új, világos seviot öltönyében, amelytől jóval fiatalabbnak látszott, gyöngyszürke kesztyűvel és a gomblyukába tűzött belépőjeggyel közeledett legyeztetve magát a programfüzettel, és már messziről mosolygott drága barát-nőjére, Dona Maria-ra. Hajadonfótt volt, kivételesen rendezett sörénye csillogott az olajtól, és amikor odaért az asszony mellé, lovagiasan megcsókolta a kezét.

Az egykor szép Dona Maria ifjúságának része volt. Az Arroios szalonjaiban sok tüzes mazurkát táncoltak. Tegeződtek. Alencar mindig jó barátnőjeként, a kedves Maria-ként emlegette.

– Hadd nézzem már meg ezeknek a lovaknak a nevét, Alencar... Ül le ide, maradj itt velünk.

A férfi odahúzott egy széket, és nevetve nyugtázta barátnője érdeklődését a lóverseny iránt. Pedig mindig úgy tudta, hogy odáig van a bikaviadalokért!... Nos, a két lovat Júpiternek és Escocésnak hívják...

– Egyik név sem tetszik, nem fogadok rájuk. Mit gondolsz erről az egészből, Alencar? A mi Lisszabonunk lassan kilép a burokból...

Alencar kalapját az egyik székre letéve, majd végigsimítva roppant, patetikus homlokán, kijelentette, hogy ez az egész nem nélkülöz bizonyos eleganciát és királyian fölséges bukét... Azután meg a távolban ott hömpölyög a csodálatos Tejo... Hogy a tisztavérű lófajták megjelenésének fontosságáról ne is szójunk...

– Nem igaz, Carlos barátom? Te mindenkinél jobban értesz ehhez, mert igazi sokoldalú sportember vagy, és jól tudod, hogy a tisztavérű ló...

– Igen, a tisztavérű lovak tenyésztése nagyon fontos – mondta bizonytalanul Carlos, miközben szemével újra a tribünt pásztázta.

Csaknem három óra volt, ilyenkor már biztosan nem jön, és Gouvarinho gróf-nét sem látta sehol... Végtelen fáradtság áradt szét a tagjaiban. Csak egy röpke bólintással válaszolt a tribünről rámosolygó Joaninha Vilarnak, és arra gondolt, hazamegy a Bokrétásba, hogy háziköntösét magára véve nyugodtan tölthesse el a délután hátralévő részét könyvvel a kezében, távol ettől a tömény unalomtól.

De újabb hölgyek jelentek meg. A fiatal Sá Videira, a vászoncipőkből meggazdagodó kereskedő lánya, fivére karján vonult be, hivalkodó ruhában, unottan fennhéjázó arccal, hangsúlyozva, hogy angolul beszél. Azután Bajorország követnéje, Craben bárónő érkezett: pipiskedő léptekkel, óriási termetével, római matrónához hasonlatosan energikus arcával, bőrén paradicsompiros foltokkal, fehér csíkos kék ripsz ruhában, amely majdnem szétrepedt rajta: mögötte baktatott az alacsony, barátságos báró, hatalmas szalmakalapjával.

Dona Maria da Cunha felállt, hogy szót váltson velük: és egy pillanat múlva felhangzott a követné öblös hangja, mintha egy pulyka rukkogna, *c'était charmant, c'était très beau*.² A báró szökdécselt és kacarászott, mert *trouvait ça ravissant*.³

Alencar látva, hogy ezek a külföldiek nem üdvözlik őt, magára öltötte ellenállhatatlan hazafias pózát, a bajuszát pödörgette, és égneke emelte a homlokát.

Amikor azután továbbmentek a tribünre, és a jóságos Dona Maria újra leült, a megbántott költő kijelentette, hogy ki nem állhatja a németeket! Micsoda fen-

² fr. Elbűvölő volt, nagyon szép volt.

³ fr. Elragadónak találta az egészet.

sőbbséggel nézett rá az a követné, aki olyan mint egy hordó, és hájas teste majd szétfeszíti a ruháját! Egy pöffeszkedő bálna!

Dona Maria mosolygott, és szeretettel nézett a költőre. Azután hirtelen a spanyol hölgy felé fordult:

– *Concha, déjame presentar-te D. Tomás de Alencar, nuestro gran poeta lírico...*⁴

Ebben a pillanatban néhány lelkes fiatalember, akiknek nyakában látszó lógott, sietős léptekkel megindult a versenypálya felé. Két ló vágtázott nyugodt tempóban, szinte fej-fej mellett, miközben nagy bajuszú zsokéik veszettül csépték őket. Valaki bekiabált, hogy az Escocês győzött. Mások azt bizonygatták, hogy a Júpiter. A beálló bágyadt és tétova csöndben vidáman szálltak a levegőben az *Angot asszony* keringőjének hangjai, amelyre rázendítettek a zenekar fuvolásai. Néhány férfi hátat fordított a versenypályának, és dohányozva vizslatta a tribünt, ahol az asszonyok még mindig úgy könyököltek a mellvéden, mintha a körmenetre várnának. Carlos mellett egy tisztas úriember úgy foglalta össze a benyomásait, hogy ez az egész egy nagy humbug.

Amikor Carlos felállt, hogy megkeresse Dâmaso-t, Alencar élénk társalgásba merült a spanyol nővel Sevilláról, a *malagueñá*król és Espronceda szívéből.

Carlos most leginkább Dâmaso-t szerette volna megtalálni, hogy megkérdezze, miért nem sikerült elmenniük Olivaiba – utána pedig hazament volna a Bokrétságba, hogy magára maradjon a lelkére telepedő különös, gyermeketeg mélabúval, amelybe némi ingerlékenység is keveredett, mert viszolygott a hozzá intézett szavaktól, a lármás zenétől, sőt még a délután nyugalmas szépségétől is... De alighogy megkerülte az emelvényt, összefutott Crafftal, aki megállította, és bemutatott egy szőke, erős testalkatú fiatalembernek, akivel vidáman beszélgetett. Clifford volt, a jelentős córdobai *sportsman*. Az elhaladó emberek megálltak mellettük, és szájátva nézték az angol férfit, akiről legendák keringtek Lisszabonban, mert versenylovakat tenyésztett, Spanyolország királyának barátja volt, és nagy divatfi hírében állt. Természetesen viselkedett, amibe némi *poseur*kedés is vegyült, egyszerű kék flanel *vestont* viselt, mintha vidéki közegében volna, és hangosan nevetve emlékezett Crafftal azokra az időkre, amikor a Rugby *college*-ben tanultak. Azután kedvesen megkérdezte Carlostól, hogy még emlékszik-e rá? Mintha találkoztak volna egy éve Madridban, egy vacsorán Pancho Calderónnál? De, igen. Még egyszer, most már bizalmasabban megszorították egymás kezét – Craft azt szerette volna, ha ezt a virágba szökő barátságot meglocsolják egy üveg rossz pezsgővel. A körben állók ámulva nézték őket.

A büfé a tribün alatt volt, a padozat csupasz deszkái alatt találtak neki helyet, nem volt padlója, nem díszítette semmi, még egy virág sem. Hátról, egy kocsmai polcon üvegek és tányérra kitett sütemények látszottak. A durván ácsolt pult mögött két kimerült, szutykos csaposlegény szelte sebes mozdulatokkal, a sör habjától izmos kezével a szendvicsekhez szükséges kenyérszeleteket.

Amikor Carlos és barátai beléptek, a tribün lépcsőzetét megtámasztó oszlopok egyike mellett álló vidám csoportban, amelynek tagjai pezsgőspoharat tartottak a kezükben, meglátták a márkít, Darque vikomtját, Taveira-t, meg azt a fekete szakállas, sápadt fiatalembert, akinek a hóna alatt ott volt a vörös indítózászló, és a csupasz állú pályabíró, aki még jobban a tarkójára tolta fehér kalapját, a képe még jobban vörösölt, és a gallérját már teljesen átítatta az izzadság. Ő töltögette a pezsgő-

⁴ sp. Concha, hadd mutassam be neked nagy lírai költőnket, Don Tomás de Alencart...

gőt; amint meglátta a belépő Cliffordot, odarohant hozzá, és pohárral a kezében olyan hangosan köszöntötte mély hangján, hogy beleremegtek a deszkák:

– Clifford barátom egészségére! Ő a félsziget legelső *sportsmanje*, és jó cimborá!... *Hip, hip, hurrah!*

A poharak *hurrah* kiáltások közepette magasba emelkedtek, kivált közülük a *starter* öblös és lelkes hangja. Clifford mosolyogva, kesztyűjét komótosan lehúzáva mondott köszönetet – miközben a márki karjánál fogva félrevonta Carlost, és gyorsan bemutatta neki a pályabírót, unokaöccsét, Dom Pedro Vargast.

– Örülök, hogy megismerhettem...

– Még ilyet! Számomra elmondhatatlan megtiszteltetés! – kiáltott fel a pályabíró. – Ebben a sportszerető közösségben mindenkinek ismernie kell egymást... Mert mi olyanok vagyunk, mint a testvérek, minden más csak bohóckodás!

Nyomban magasba emelte a poharát, s olyan szenvedéllyel kiáltott fel, hogy a vér az arcába tolult:

– A haza legkiválóbb emberének, Carlos da Maia-nak az egészségére! A legjobb kocsihajtóra... *Hip, hip, hurrah!*

– *Hip, hip, hip... Hurrah!*

A legzengőbb és leglelkesebb *hurrah* megint a *starter* torkából tört elő.

Felszolgáló jelent meg a büfé ajtajában, és a pályabíró urat kereste. Vargas egy libra-t dobott a pultra, és már ment is, de kívárlól még csillogó szemmel vissza kiabált:

– Ez egyre jobb, gyerekek! A mindenit! Igyatok! És Manuel gazda, onnan lentről küldje már fel azt a jeget... A pezsgő nem jó melegen... Gyerünk, igyekezzen már egy kicsit! A kutyafáját!

Carlos, miközben felbontották Craft pezsgőjét, meghívta Cliffordot aznap este vacsorázni a Bokrétásba. A másik elfogadta, és a poharába belekortyolva megjegyezte, nagyszerű volna, ha folytatódna az a hagyomány, hogy együtt vacsoráznak, valahányszor találkoznak egymással.

– Nohát! Mit keres itt a tábornok! – kiáltott fel váratlanul Craft.

Mindenki odafordult. Sequeira lépett be, az arca pipacspiros volt, rövid zekét viselt, amitől még zömökebbnek látszott, fehér kalapja a szemére csúszott, hóna alatt hatalmas ostort tartott.

Elfogadott egy pohár pezsgőt, és nagy öröme szolgált, hogy megismerhette Clifford urat...

– Mi a véleménye erről a giccsparádéről? – kérdezte rögtön fennhangon, Carlos felé fordulva.

Ami őt illeti, elégedett volt, és volt is oka rá... Ez az időtlen lóverseny, ahol nem voltak lovak, sem zsokék, csak fél tucat néző, akik unalmukban ásitóztak, megerősítette őt abban, hogy nem lesz folytatásuk, és a *Jockey Club* feloszlik... Már épp ideje volna! Az emberek megszabadulnak egy olyan látványosságtól, amely idegen az ország hagyományaitól. A lóverseny arra szolgál, hogy valaki fogadjon. Lehetett fogadni? Nem!, akkor pedig mire jó ez az egész?... Angliában és Franciaországban lehet! Ott van a rulett és a baccarat... Még a bankárok között is akadtak *bookmakerek*... Hát erről van szó!

A márki azonban meg akarta békíteni a tábornokot, ezért a poharát letéve beszélni kezdett a fajtanemesítésről és a katonalovak utánpótlásának biztosításáról – amire az csak ingerülten megvonta a vállát:

– Mit össze nem hord nekem! Arról akar meggyőzni, hogy a fajtanemesítés és a katonalovak szaporítása összefügg? Akkor adjon a katonák alá versenylovakat! A hadseregnek nem olyan ló kell, amelyik gyorsabban fut, hanem amelyik szívósabb... A többi csak mesebeszéd!... Franciaországban állítólag pezsögővel itatják őket, jóember!... Erről van szó!

És minden mondata végén dühödten rántott egyet a vállán. Azután egy hajtásra kiitta a pezsögőjét, újból kifejezte örömét, hogy megismerhette Clifford urat, sarkon fordult, és fújtatva kiment, megigazgatva hóna alatt az ostort – amelynek a vége úgy rezgett, mintha valakit elverni készülné vele.

Craft mosolygott, meglapogatta Clifford hátát.

– Látja! Errefelé a régimódi portugálok nem szeretik az újdonságokat, a sportot... A bikaviadalt azt igen...

– Joggal – mondta komolyan a másik, és megigazgatva a gallérját. – Néhány napja is a spanyol király arról beszélt nekem a birtokán...

Hirtelen kavarodás támadt odakint, nyugalom, nyugalom, kiáltozták! Egy asszony, aki éppen arra járt a kisfiával, sápadtan bemenekült a büfébe. Egy rendőr rohanva közeledett.

Óriási volt a felfordulás!

Carlos és a társai, akik sietve kimentek, a királyi tribün lábánál egy nagy csoport embert pillantottak meg, a körükben Vargas hadonászott. A mázsálótér felől izgatott fiatal emberek futottak oda kíváncsian, és lábujjhegyen állva befűrták magukat a tömegbe; a kocsibeállóból is jöttek, átugorva a versenypálya kordonján, hiába igyekeztek visszatartani őket a rendőrök – kavargott a kürtőkalapok és világos öltönyök tömege a királyi tribün lépcsőinek szorulva, ahonnan a király egy csillogó zsinórdíszekkel ékes szárnysegédje, kalapját kezében tartva békésen szemlélődött.

A tömegen átfurakodó Carlos végre megláthatta a sokaság közepén az egyik Produtos díjért lovagló zsokét, aki a Júpiteren lovagolt; még rajta volt a csizma, lovaglózékéjére világos színű kabát borult, és dühödten, fékevesztetten szidta Mendonça-t, a versenybíró, aki döbbenet, kimeredt szemmel állt, és egy szót sem szólt. A zsokét barátai szenvedélyesen nógatták, hogy nyújtson be tiltakozást. De ő csak dobbantott a lábával, remegett, egészen belesápadt, és azt kiabálta, hogy semmire nem megy a tiltakozással! Egy aljas csalás miatt veszített! Itt a tiltakozás mit sem ér! Mert ezen a lóversenypályán a sógor-komaság és a gazemberség az úr!

Néhány komolyabb illető felháborodott ezeken a szavakon.

– Kifelé! Kifelé!

De többen a zsoké pártját fogták; és mindenfelől záporoztak a különbnél külön, ingerült megjegyzések. Egy szürke öltönyös illető azt harsogta, hogy a Mendonça az Escocést lovagló Pinheiro-ra fogadott, akivel jó barátságban volt; egy másik úriember, látcsővel a nyakában, azt mondta, hogy ez aljas gyanúsítás, és a két férfi ökölbe szorított kézzel majdnem egymásnak ment, miközben dühösen csirkefogónak nevezték egymást.

Ezalatt egy alacsony, óriási pöttyös gallért viselő férfi megpróbált odafurakodni, és karját a magasba emelve, rekedt, könyörgő hangon ismételte:

– Az Isten szerelmére, uraim... Egy pillanat... Nekem van ebben tapasztalatom... Van benne tapasztalatom!

Ebben a pillanatban mindent elnyomott Vargas hangja, mintha egy bika bődült volna. Megállt a zsoké előtt, hajadonfótt volt, a vér az arcába tolult, és azt ordította, nem lenne szabad ott lennie, tisztességes emberek között! Amikor egy *gentleman* kételkedik a versenybíró döntésében, tiltakozást nyújt be! De csak egy ilyen csirkefogó, egy ilyen himpellér emleget gazembereket, akinek nincs helye a *Jockey Club*-ban! Erre a megszólított, akit megpróbáltak visszafogni a barátai, sovány nyakát kinyújtva, mintha harapni készülne, mindennek elmondta a másikat. Erre Vargas, ellökdösve a mellette állókat, utat nyitott, feltúrte az ingujját, és ezt ordította:

– Ismételte meg! Ismételte csak meg!

Ebben a pillanatban az összeverődött tömeg meglódult, nekiszorult a királyi tribün deszkáinak, örvényleni kezdett, rendet, nyugalmat, kiáltások hallatszóttak, kalapok repültek a levegőbe, és ökölcsapások tompa puffanása hallatszott.

A hangzavaron dühödten cikázott át a rendőrök sípszava; az asszonyok felcsippentett szoknyával menekültek a versenypályán át, rémülten igyekeztek elérni a kocsijukat; a hitvány zűrzavar durva szele süvített át a lóversenypályán, felkavarva a civilizáció vékony mázát és a jólneveltség megjátszott felszínét...

Carlos egyszer csak a márki mellé keveredett, aki sápadtan ismételte:

– Ez hihetetlen!... Ez hihetetlen!...

Carlos szerint viszont igen festői volt.

– Még hogy festői, jóember! Ez szégyen, ennyi külföldi előtt!

Eközben a tömeg lassan széteszlott, engedelmeskedve a rendőrség egy tisztjének, egy soványka, de határozott fiatalembernek, aki lábujjhegyre állva harsány hangon mindenkit „lovagiasságra” és „türelemre” szólított fel. A világos színű kabátot viselő zsoké egy barátja karjára támaszkodva elsántikált a helyszínről, az orrából csepegett a vér: a pályabíró pedig diadalmasan, hívei társaságában lement a versenypályára, a gallérja lógott, a kalapját pedig összelapították. A zenekar a Próféta indulóját játszotta; miközben Mendonça, a szerencsétlen versenybíró a királyi tribün falának támaszkodva, lecsüngő karral, bambán maga elé nézve, értetlenkedve mormolta:

– Ez is csak velem eshet meg! Csak velem!

A márki tovább szónokolt egy csoportosulás közepén, amelyhez csatlakozott Clifford, Craft és Taveira:

– Most már elhiszik? Mit mondok már régóta? Ebben az országban csak a zöld-ségeskerteknek és a népünnepélyeknek van helye... A lóversenyekhez, mint a civilizált világ más dolgaihoz is, elsősorban művelt emberekre van szükség. A lelkünk mélyén mindannyian semmirekellők vagyunk! Mindennél jobban szeretjük a nagy ivászatokat, a fado-t, a jó bunyókat és ezt az atyafiságos állóvizet. Ez a helyzet!

Clifford, aki ott állt mellette, és az egész felfordulásban képes volt megőrizni *gentleman*hez méltó hidegvérét, elfojtott egy mosolyt, és megértő hangon kijelentette, hogy ilyesfajta nézeteltérések a világon mindenütt vannak... De ha jobban belegondol, ez az egész eléggé szégyenteljes.

Azt is hozzátette, hogy nem indítja Mistet. Volt, aki igazat adott neki. Az ördögbe is! Nem méltó egy ilyen szép, telivér állathoz, hogy egy olyan lóversenypályán versenyezzen, ahol nincs sem rend, sem tisztesség, és ahol bármelyik pillanatban megvillanhatnak a kések.

PÁL FERENC fordítása

PORTUGÁL ENCIKLOPÉDIA

Zelei Dávid beszélgetése A Maia családról

Zelei Dávid: – José Maria Eça de Queirós a portugál irodalom, különösen pedig a realizmus megkerülhetetlen alakja, itthon azonban, bár több könyve is megjelent, meglehetősen keveset tudunk róla. Ő maga igencsak berzenkedett attól, hogy beleírja magát a könyveibe: ahogy egyszer fogalmazott, „éppúgy nincs történelmem, mint az Andorrai Köztársaságnak”. Az ilyesmi hallgatásnak azonban általában éppúgy megvan az oka, mint a kortárs autofikcióra jellemző kitárulkozásnak. Milyen családi, társadalmi és szellemi környezetből érkezik ez a fiatalember az 1860-as évek Lisszabonjába pályakezdőként, és milyen irodalmi környezetbe lép be?

Pál Ferenc: – Az, hogy olyan keveset tudunk Eça de Queirós életéről a műveiből, első sorban azzal magyarázható, hogy a XIX. században – ahogy Milan Kundera írta egy helyütt – az író kikopott, eltűnt a művekből, tehát sem az ismertebb romantikus, sem az ismertebb realista írók szépirodalmi alkotásaiban nincs jelen a szerző. De azért Eça – ösztönösen vagy tudatosan – gondoskodott arról, hogy valamiképpen ott legyen a műveiben. *A főváros* című, magyarul is megjelent regénye például utal azokra a botladozásokra, amelyekkel az ifjú író megpróbált közel kerülni a coimbra-i egyetemi társaiból Lisszabonban formálódó értelmiségi csoporthoz, az úgynevezett Cenáculo-hoz, amelynek tagjai Portugália megújítását tűzték ki célul. De megjelenik alakja az eléggé árulkodó Ega névvel *A Maia* családban is. Másfelől azért volt némi rejtegetnivalója, mert szerelemgyerekként született egy ifjú joghallgató és egy fiatal leány kapcsolatából, amelyet csak jóval születése után törvényesítettek. Különös módon, bár szüleinek utóbb több gyereke is született, „elsőszülöttjüket” soha nem ismerték el törvényes gyermekükként, ezért a fiatal Eça-t a nagyszülei nevelték. Áttételes módon ez a motívum is megtalálható *A fővárosban*, amelynek árvaságra jutott főhőse két nagynénjénél talál otthonra. Egyes életrajzírói szerint édesanyja soha nem mutatott érdeklődést a fia iránt: talán ennek tudható be az író ellenérzése a női nem iránt, ami elég markánsan megjelenik korai műveiben, ahol jószerével egyetlen rokonszenves nőalakot sem találunk. Ez az ellenérzés csak az 1880-as évek második felében oldódik, amikor megnősül, és gyermekei születnek.

Z. D.: – Tudható, hogy Eça 1872-től élete végéig külföldi szolgálatban volt Kubában, Angliában, majd Párizsban, regényei színtere mégis mindig Portugália. Milyen irodalmi hatások érték ezalatt, és mennyire változtatta meg irodalmi pozícióját Portugáliában a szinte állandó távollét?

P. F.: – Az író anyagi körülményei kényszerítették külföldi szolgálatba. Nem volt olyan családi és anyagi háttér, hogy független életet élhessen, mint például a romantika egyik vezéralakja, Almeida Garrett, és annyira sem volt termékeny, mint kortársa, Camilo Castelo Branco, aki az első írásaiból élő író volt Portugáliában. Eça nehezen és akkurátusan írt, több regénye – különböző okok miatt – kéziratban maradt, és megjelenő regényei sem jelentek meg egykönnyen. A fennmaradt nyomdai levonatokból látható, hogy egy-egy regényét levonatról levonatra szinte újraírta, ami valószínűleg elég tetemesen megterhelte a kiadás költségeit. Másfelől szerette az eleganciát, és ennek biztosítására is szüksége volt állandó jövedelemre, amit a külföldi szolgálat biztosíthatott számára.

Az, hogy mindvégig Portugália a színtere regényeinek – a külföld csak néhány szórakoztató regényében jelenik meg –, elsősorban művészi hitvallásából következik. Pályáját

vadromantikus írásokkal kezdte, de a főtebb már említett politikai csoportosuláshoz, a Cenáculo-hoz csatlakozva, amelynek vezetője a nagy hatású költő, Antero de Quental volt, úgy érezte, hogy társadalmi, politikai szereplést is kell vállalnia. Ezért a Cenáculo tagjai által szervezett 1871-es úgynevezett „Kaszinói konferenciákon” a művészet új kifejezőmódjáról, a realizmusról beszélt, és „bosszúálló művészként” úgy gondolta, hogy az irodalomnak is harcos szerepet kell vállalnia a társadalmi változásokban. Kijelentette, hogy a „portugál társadalmat akarja bemutatni”, de ezt a tervét csak felemásan volt képes megvalósítani, mert még időnap előtt elhagyta „éltető” írói közegét. Egy bűnügyi regényt, tucatnyi, *As Farpas* ('A tüskék') címmel megjelent írást és egy utóbb kétszer is átdolgozott, első változatában igencsak vadromantikusra sikerült regényt, az *Amaro atya bűnének* első változatát tudta maga mögött, amikor 1872-ben elutazott konzuli szolgálatra Kubába.

Maga is többször megvallotta, hogy írói közege nélkül nem sikerül maradéktalanul megvalósítani terveit, mert évente csak néhány hónapot töltött Portugáliában. Így kénytelen volt írói világát viszonylag szűkös emlékeiből felépíteni. Egyetemi tanulmányai után rövid ideig hivatalt vállalt Évora-ban és Leiria-ban, ezekből a szenteskedő, a „katedrális tövében tenyésző” közegben szerzett tapasztalataiból írta meg az *Amaro atya bűnének*, a Lisszabonban töltött évek alatt pedig csak a „Rossio-tól Sintra-ig” terjedő világot ismerte meg. Bár egy helyütt kijelentette, hogy Lisszabonon kívül minden beleolvad a föld egyhangúságába – de a portugál főváros a maga közepszerűségével mégsem volt képes olyan sokrétűen és árnyaltan reprezentálni az országot, mint Balzac Párizsa, ahol szinte minden francia tájegység és társadalmi réteg jelen volt. Ezért is hagyott fel az 1870–80-as évek fordulóján a portugál „emberi színjáték”, egyik tervezett címén a *Cenas da Vida Portuguesa* ('A portugál élet jelenetei') regénysorozatával, amelyben a vidéki életet, a prostitúciót, az uzorát stb. mutatta volna meg, és tért vissza harmadszor is a már említett *Amaro atya bűnéhez*, majd írta meg *A Maia* családot, amelyekbe „mindent belegyömöszölt”, amit addig tudott Portugáliáról. Persze eközben születtek kisebb, könnyedebb és ironikus regényei is, többek között az *O Mandarin*, amelynek hőse Kínáig utazik, hogy egy szórakoztatónak tetsző kihívásban (megnyomna-e egy gombot, ha ezzel megölne egy mandarint és megkapná a vagyonát?) megölt mandarin családját felkutatssa, vagy az *A Relíquia* ('Az ereklye') amelyben a Szentföldet megjárt bohém fiatalember a kért ereklye helyett szeretőjének alsóneműjét hozza el az utazást fizető nagynénjének.

Kései korszakában írt két regényében, az *Ilustre Casa de Ramires*ben ('A jeles Ramires ház') és az *A Cidade e as Serras*ban ('A város és a hegyvidék') már elhagyja a fővárosi közeget, de ezekből a regényeiből már hiányzik a kemény, társadalombíráló hang, inkább szelíd ironiával és némi megbocsájtó optimizmussal szólnak, a közegük is inkább „metaforikus”, mint konkrét világ.

Z. D.: – Az Egy szőke leány különkségei utószavában remekül mutatja be az Amaro atya bűne egymást követő változatait, hogyan fordul Eça művészete a romantikától a panoramikus, erősen társadalomkritikus realizmus felé. Hogy zajlott ez a folyamat, és miben érhető tetten mindez?

P. F.: – Ahogy az előbbieken utalni szerettem volna rá, Eça nem természetes fejlődés útján jutott el a realizmushoz, hanem a „Kaszinói konferenciákon” tartott előadásában – csatlakozva társai radikalizmusához – jelentette ki, hogy „a realizmus mint a művészet új kifejezőmódja” társadalomra (vissza)ható harcos művészetként segítheti a változásokat. Elég elhamarkodott kijelentés volt, mert Eça-nak – ha megengedhetem magamnak ezt a kijelentést – ekkor még fogalma sem volt arról, miben áll az a realizmus, amelyet célként tűzött maga elé. Jól látszik ez az elkövetkező évtized tétovázásain és buktatóin. Az *Amaro atya bűnének* különböző változataiból két jelenetet szoktak kiemelni az író fejlődésének illusztrálására: a csecsemőgyilkosságot és a regény lezárását. Az első változatban a fiatal pap maga viszi és fojtja vízbe az újszülöttet, és eszelős menekülése közben rettenetes ár-

nyak kísérik az erdőben. A regény vége pedig a párizsi kommun eseményeiről tudósít, valóságosan számolva be a Párizs utcáin folyó vérpatakokról, a hörgő sebesültekről. A második változat nyersen naturalista. A fiatal pap és szerelme ösztönlényként jelenik meg, és az elbeszélő szűkszavúan, szinte kegyetlen érzéketlenséggel tudósít a csecsemő meggyilkolásáról, ahogyan a párizsi híreket olvasó polgárok reakcióiról is. Ne feledjük, ez Eça egyik nagy tévútjának időszaka. Ekkor írja meg *A Basílio unokafivért*, amely valójában naturalista tézisregény: arról szól, hogy a Baixa-ban élő, lisszaboni polgárásszonyka eleve elbukásra van ítélve. És valóban, Luísa végig úgy cselekszik, ahogy az író a regény elején felvázolja a figuráját, nem szabadulhat az eleve elrendeléstől. A naturalista szemlélet nemcsak ebben érvényesül, hanem a szerelmi jelenetekben is. Eça meglepő részletességgel ábrázolja például a *cunnilingust*, ami nagy felháborodást váltott ki kritikusai részéről. A jó barát, Ramalho Ortigão egyenesen pirult a jelenetet olvasva. De naturalista hatásnak tekinthetjük az unokatestvérek vérfertőzésbe hajló testi szerelmét is. Ezt következő regényében, *A Flores utcai tragédiában* még csak fokozza, mert itt egy félárva fiú és édesanyja szerelmét írja le. A regényben a fiatal ügyvédbojtárt nagybátyja neveli, aki eléggé rosszaló véleménnyel van a nőkről, szinte pusztá tárgyaknak tekinti őket (ez, mint korábban mondtam, egybevág Eça korabeli felfogásával). A fiatalember egy este a színházban ösztetálkodik egy ismeretlen nővel, akibe beleszeret, de csak egy idő múlva derül ki, hogy ez a kurtizán az édesanyja, aki valamikor elhagyta őt. A regény végén az anya öngyilkos lesz, de a fiú éli tovább az életét, mintha mi sem történt volna.

Eça végül nem jelentette meg *A Flores utcai tragédiát*, mert tartott a botránytól, és talán hatott rá Machado de Assis kritikája, amelyben a brazil realista komolyan bírálja őt azért, mert lélektelen, üres figurákat vonultat fel a regényeiben. Bizonyosan ez a kritika is érvényesül az *Amaro atya bűnének* harmadik változatában, ahol már nem a mindent elsöpítő romantikus szerelem, illetve a brutális testi vágy, majdhogynem azt mondtam, üzekedő kedv sodorja egymás karjaiba a fiatal papot és a vallásos leányt, hanem a társadalmi háttér, a kisvárosi társadalom egyetértése, jóindulatú félrenézése. Így a csecsemőgyilkosság is szinte intézményesen történik, egy angyalcsináló asszony közreműködésével. A feszült, romantikusan túlzó zárójelenet helyébe pedig egy szimbolikus kép lép: az ország elmaradottságát tükröző Camões téren Amaro, egykori szeminárium tanára és egy miniszter elragadtatottan néz maga elé, büszkén kijelentve, hogy egész Európa irigyli Portugáliát.

Z. D.: – Tudjuk, hogy a maga korában Zola is elismerően szólt Eça de Queirós művészetéről, de mennyire volt ismert életében Magyarországon? Ha jól tudom, kutatásai arra a meglepő tényre mutattak rá, hogy az 1880-as években Eça leginkább egy újonnan megjelenő zsáner, a krimi képviselőjeként lehetett ismerős a Pesti Hírlap olvasóinak, ami már csak azért is érdekes, mert egyrészt a magyar megjelenés pillanatában, 1886-ban Arthur Conan Doyle még előtte állt Sherlock Holmes színe léptetésének, másrészt akkoriban még spanyol műfordító is alig-alig volt az országban, nem-hogy portugál, ez a fordítás mégsem közvetítő nyelvből született, hanem portugálból.

P. F.: – Eça első, „négykezes” regényével *A Cintrai ut titka*-val (sic!) – felváltva írták az egyes fejezeteket jóbarátjával, Ramalho Ortigão-val – néhány évvel, évtizeddel a műfaj franciaországi megjelenése után megjelent a bűnügyi regény Portugáliában. (Nota bene: Brazíliában csak az 1920-as években írták meg az első bűnügyi regényt – különös módon ott is több szerző fogott össze.) A regény magyar fordítását folytatásokban közölte a *Pesti Hírlap* tárcaregény rovata, különös módon csaknem ugyanabban a nyári időszakban, amelyben az eredeti is megjelent. A cselekmény felütése mai szemmel is izgalmas: a sintra-i úton elrabolnak három férfit, akiknek egy titokzatos halottat kell azonosítaniuk. Valószínűleg ez a kezdet ragadta meg a fordító figyelmét is, aki, mint némi filológiai kutakodás révén sikerült megbizonyosodnom róla, eredetiből fordította Eça krimijét. Somo-gyi Ede a parlament tolmácsa, fordítója volt, így tudott, tudhatott portugálul. *A Cintrai ut titka* azonban láthatólag nem váltotta be a reményeket, mert egyre nagyobb és nagyobb

részek maradtak ki az újságközlésből. A műfaj szempontjából teljesen jogosan, mert Eça és író társa egy idő után a krimiből átváltott egy reménytelen szerelem bemutatásába, amely hosszadalmas leírásaival szükségtelenül terjengőssé vált. Ez volt egyébként Eça művészetének egyik „árnyoldala”, sokszor túlírta regényeit, a *Cenas da Vida Portuguesa* 100-120 oldalasra tervezett kisregényeinek némelyike épp úgy 300-400 oldalasra duzzadt, mint az eredetileg „Egy szőke fiú szerelmei” című, amelyből az *A Flores utcai tragédia* lett.

Hogy válaszoljak a kérdésére: Eça bűnügyi regényének megjelenése „véletlen” volt. Eça nevét az irodalom iránt érdeklődők csak *A Pallas Nagy Lexikonjának* szócikkéből ismerhették. Máshonnan eddigi tudomásom szerint nem.

Z. D.: – Az öt kiadást megélt Amaro atya bűne után Eça kiadásának reneszánsza az ezredfordulón (nem mellesleg halála századik évfordulója környékén) jött el, amikor három kötete is megjelent a portugál irodalomra szakosodott Íbis Kiadónál, miközben 1995-ben megszületett róla az első magyar nyelvű monográfia is, épp Pál Ferenc tollából. Az elmúlt bő húsz évben viszont viszonylagos csend tapasztalható a kiadástörténetében. Miért épp most, csaknem száznegyven évvel az első kiadás után látta elérkezettnek a pillanatot, hogy lefordítsa az író nagyregényét, *A Maia* családöt, és milyen nehézségekkel szembesült a fordítás során?

P. F.: – *A Maia* család fordítására már az ezredfordulón gondoltam, és bele is kezdtem a munkába, de egyetemi elfoglaltságaim meg egyéb kihívások következtében egyre csak halogattam a fordítást. Közbejött a Nobel-díjas Saramago, akinek egymás után megszülető regényeinek fordításával elhalmozott a kiadó. Azután az egyetemi tudományos követelményeknek és a Portugál Tanszék vezetésének való megfelelés sem tette lehetővé, hogy három-négy évre belefeledkezzek egy ilyen hatalmas munkába, hiszen Eça nagy családregegye jószerével meghaladja a hétszáz oldalt. Egy ilyen széles ívű regény fordításához nyugalomra és teljes beleélésre van szükség, nemcsak a sokszor költői szöveg magyar megformálása, hanem a számos kulturális és egyéb referencia miatt is. Eça nagyon adott a külső megjelenésére, és a közvetlen környezetére, mindent tudott, amit az öltözködésről, divatról tudni kellett. Ebből következően igen pontosan utána kellett nézmem a korabeli ruházatnak, szöveteknek, szobabelsőknek, bútoroknak, falburkolatoknak stb., és mindezt úgy, hogy ne legyen teljesen idegen a magyar olvasónak. Azután nagyon sok „szlenges” kifejezés is szerepel a regényben, amelyek igen nagy fejtörést okoztak, mert nem nagyon találtam olyan magyar forrásokat, amelyek épp azokra a helyzetekre vonatkozó korabeli kifejezésekkel segítettek volna. Hogy a különböző hintókról, bérkocsikról, fogatokról ne is beszéljek... Úgyhogy a regény fordítása szempontjából igen hasznos volt, hogy megértem a nyugdíjas kort, amikor teljes figyelmemmel és minden energiámmal a fordítás felé fordulhattam.

Z. D.: – Ha a legszűkebb értelmezésből indulunk ki, *A Maia* család három generációt felölelő családregegye – hajdani családregegye-kutatásaim során pedig az az érdekes tendencia rajzolódott ki, hogy míg a tizenkilencedik század végétől nagyjából a második világháborúig upper class családok városi színterű hanyatlástörténeteinek lehetünk szemtanúi (ezek archetípusa mondjuk Thomas Mann *A Buddenbrook háza*), a háború után viszont jellemzőbbek a sokszor rurális környezetben játszódó felemelkedéstörténetek, mint amilyen Saramago *Alentejo-ja*. Mennyire hozza az 1888-ban megjelent Eça-regény a korabeli európai irodalmi konvenciókat, ami e három faktort illeti?

P. F.: – *A Maia* család – véleményem szerint – hagyományos értelemben véve nem szabályos családregegye, hiszen nincs meg benne a felívelő vonal, az első nemzedékkel. Afonso de Maia-val nyolcvanéves korában találkozunk, amikor tiszteletre méltó aggasztánként hosszú, vidéken eltöltött évek után az unokájával visszaköltözik Lisszabonba. Korábbi életéről, a második nemzedékhez tartozó Pedro fiának történetéről csak egy viszonylag rövid „flashback” tudósít. A regény középpontjában a portugál hanyatlás áll, amelyet a harmadik nemzedékhez tartozó unoka képvisel, aki nagy reményekkel indul neki az életnek, de végül elbukik, mert minden jó képessége ellenére mélybe húzza az a

közeg, amelybe belekerül. Még az a nagy szerelem sem képes megváltani, amely a regény gerincét alkotja – több mint háromszáz oldalt foglal el a megismerkedéstől a tragikus befejezésig, pedig csak egy éven át tartott –, mert a sors kiszámíthatatlansága következtében Carlos saját testvérhúgába szeret bele, akit egy olasz herceggel elszökött édesanyja vitt magával nem sokkal születése után. Eça megint eljátszik a vérfertőző szerelemmel, de már nem a polgárpukkasztás a célja, hanem a portugál hanyatlást akarja szimbolizálni ezzel a terméketlen, perspektívákat nem ígérő kapcsolattal.

Z. D.: – *Hogy viszonyul a Maia család hanyatlástörténete a portugál történelem alakulásához? Milyen képet fest a szerző Portugáliáról?*

P. F.: – Eça ebben a nyolc évig érlelt és írt regényében talán nemcsak egy család történetét akarta megírni, hanem bele akarta foglalni mindazt, amit a portugál társadalomról tudott. Hiszen ezzel a regényével lezárul egy korszak; utolsó évtizedének regényeiben más, vidéki közeget ábrázol, és ahogy már *A Maia család*ból is kiolvasható, felhagy a realizmussal, és újabb írói eszközöket alkalmaz. Abból a szempontból is lezár egy korszakot, hogy korábbi pesszimizmusát, a hazájáról festett borús, reménytelen képet elhagyva, visszafogott optimizmussal szemléli Portugáliát. Korábbi műveinek hősei mind elbuknak. Elbukik a kéjvágyát még papként is legyőzni képtelen Amaro, elbukik Luísa, aki nem tud ellenállni unokafivére csábításának, elbukik *A főváros* hőse, aki Lisszabonban hamis irodalmi ábrándjait hajszolva elherdálja hatalmas örökségét, és elbukik Carlos, akit a nagyapja hiába nevelt a portugál nevelési elvekkel szöges ellentétben, mégis hasonlónak válik ahhoz a közegehez, amelyben élnie kell. Eça írásaiban nemegyszer igen negatívan nyilatkozott Portugáliáról, amely képtelen felülkerekedni az évszázadok óta tartó hanyatláson (még a Kaszinói konferenciákon hangzott el Antero de Quental előadása, amelyben a költő ezt a hanyatlást a felfedezések korának lezárulásától számítja.) Ha ebből a szempontból nézzük, akkor *A Maia család* nem is annyira családrege, hanem kórkép a XIX. századi Portugáliáról, hiszen a francia forradalom nyomán, a XVIII. század utolsó éveiben megjelent várokozástól a száz évvel későbbi felemás modernizálódásig terjedő időszakról szól, amikor mindent, ami külföldről jön, viszolyogtató módon „ültetnek át” portugálra. És kórkép is, mert a XIX. századi Portugália ismerőjeként számos olyan figurával és helyzettel találkozott benne, amely szinte kulcsregénnyé tette *A Maia család*ot. Ahogy Shakespeare nem egy kortalannak tetsző műve reflektál a korabeli viszonyokra és figurákra, úgy Eça is sokszor odaszúr kora politikusaiknak, társaságbeli embereinek, költőinek a különböző, életből ellesett helyzetekben. Néha az az érzése az olvasónak, hogy a korabeli Portugália enciklopédiáját olvassa. Nem véletlen, hogy a portugál történészek és irodalomtörténészek *A Maia család*ot az olyan nagy, a portugál történelemmel és portugál sorskérdésekkel foglalkozó művek mellé állítják, mint Camões nemzeti eposza, *A lusiadák* és Fernando Pessoa *Üzenet* című verseskötete.

Z. D.: – *Ha az ember éveket tölt egy erősen karakterközpontú szöveg társaságában, akaratlanul is érzelmi viszonyulás alakul ki benne a szöveggel kapcsolatban. Volt-e kedvenc szereplője?*

P. F.: – *A Maia család* különleges helyet foglal el a fordításaim történetében. Általában csak végigfutok a fordítandó művön, bele-beleolvasva, hogy felmérjem, milyen szöveggel állok szemben. *A Maia család*ot viszont többször is figyelmesen végigolvastam, hiszen Eça de Queirós-ból írtam a doktori disszertációm, és hosszú éveken át tanítottam is a XIX. századi portugál irodalmat. Portugálul elringatott a szöveg, mindig újabb és újabb szépségeit fedeztem fel, és adtam tovább a hallgatóknak. Amikor még csak ismerkedtem az író munkásságával, az 1980-as években, lefordítottam *A főváros* című regényét, mert még Eça művészi fejlődésének a hatása alatt álltam, és ennek a regénynek a hőse az író fiatalkori bukdácsolását járja végig. Amikor megírtam rövid, tankönyvnek szánt monográfiámat Eça de Queirós realista korszakáról, egy időre befejezettnek tekintettem a vele való foglalkozást, csak néhány művének a kiadását gondoltam. Azután egy pályázat következtében

elém került a *Cintraí ut titka*, és miközben Somogyi Ede fordítását átnéztem, kiegészítettem a kihagyott részekkel, újra megkapott Eça világa. Nagy lelkesedéssel kezdtem bele a fordításba, az első ötven oldal szinte akadálytalanul megszületett... Azután jöttek az egyéb kihívások, amelyekről a korábbiakban szóltam, és évekre félretettem a regényt. Amikor újra belekezdtem a fordításba, mivel volt időm, érdekes kísérletként újra lefordítottam az első ötven oldalt. A megszületett szöveg szinte azonos volt a két évtizeddel korábbival. Azután jöttek a gondok. Egyfelől Eça stílusa, szövegalakítása kétszer-háromszor is árnyalatnyival módosul a regény során, amelyre korábban különös módon nem figyeltem fel. Így ilyenkor nekem is át kellett hangolnom a szöveget, de úgy, hogy az olvasónak természetesnek tűnjön a stílusváltás, ne pedig a fordító hibájának vegye. Másfelől egy idő után – talán mondhatom így – kezdtem annyira bizalmas viszonyba kerülni az egyes szereplőkkel, hogy fordítás közben szinte társalogtam velük. Hogy érthető legyen: Saramago feleségével, Pilarral beszélgettem egyszer, és mondtam neki, hogy legalább olyan jól ismerem a férjét, mint ő: hiszen évek hosszú során át naponta hat-hét órát töltök a szövegeivel, gondolataival... A Maia család alakjaival is együtt éltem hosszú évekig, és amikor a szerelmes főhős hosszadalmas tétozását, túlzón romantikus belső monológjait, a szükségszerű szakítás miatti tipródását kellett magyarul szavakba öntenem, néha megszántam, és ösztönösen egyszerűbb, célratörőbb szavakat adtam szájába. Ilyenkor persze odahagytam a fordítást, és elmentem, hogy kiszellőztessem a fejem. Az egyetlen alak, akit igazán szerettem, Ega volt, Carlos barátja, Eça alteregója, aki minden „kajlasága” és művészi következtelensége ellenére is az egyetlen tiszta, egyenes ember a regényben, még a tisztas aggastyánként ábrázolt nagyapánál is elfogadhatóbb.

FORDÍTÓI ELŐSZÓ

A flamand Willem Elsschotot (Alfons De Ridder reklámszakember írói álneve) szerencsére már nem kell bemutatni a magyar olvasóknak. Nálunk is letette névjegyét profetikus erejű verseivel és kisregényeivel, a *Sajttal*, *A lidércfény*-nyel, vagy legutóbb a *Kenegetéssel* és *A lábbal*.

Az *Egy csalatkozás* (Een ontgoocheling) a fiatal Elsschot második, könyvalakban is megjelent prózai műve, amelyet 1913-ban fejezett be. Elsschot szokása szerint sokat javíthatott a készülő szövegen, bővítette, többször is átírta – szó szerint is, egyik füzetből a másikba –, és a perspektíva átrendeződésével párhuzamosan a cím is folyamatosan változott: Madame De Keizer, De familie De Keizer (A De Keizer család), Ontgoocheling (Csalatkozás), De roeping (Az elhívás), Een ontgoocheling (Egy csalatkozás). Ironikus módon ebben a végső változatban sokkal inkább lebegteti, hogy melyik csalódásra is kellene gondolnunk – annyian, annyiszor csalódnak a szereplők közül.

Idősebb korában Elsschot többször is úgy nyilatkozott, hogy az *Egy csalatkozás* a legkedvesebb írása: „egy darab az ifjúságomból”. Kétségtelen, hogy mint minden könyve, ez is önéletrajzi elemekből táplálkozik – de egészen szabadon játszik ezekkel. Karetjével elmentében Alfons egyáltalán nem volt rossz tanuló az antwerpeni Királyi Atheneumban, habár a franciának (a franciával szembeni viszolygásnak, és mindannak, amit az akkori Belgiumban a francia jelentett) az ő esetében is döntő szerepe volt abban, hogy ne fejezze be a tanulmányait. Első gyerekének viszont legendásan nagy volt a feje, és ő a kisregény megírásának idején erősen küzdött a franciával – csak még az elemiben. A karakán és zsörtölődős Madame De Keizer alakja inkább emlékeztet Alfons feleségére, mint az édesanyjára. Alfons apja pék volt, és egészen más karakter, mint a kisregény egyik főszereplője, az alamuszi szivargyártó De Keizer – és Elsschot éppenséggel magából is kölcsönözhetett vonásokat az apa alakjához. Pajtásai visszaemlékezéseiből tudható, hogy az ifjú Alfons az iskolai önképzőkört különböző kocsmákból irányította, sokszor úgy adott tanácsokat, instrukciókat – mert köztudomásúlag „mindent tudott” –, hogy fel se nézett a kártyázásból. A szöveg néha kifejezetten épít is arra, hogy egyik vagy másik szereplőben van valami Alfonsból, miközben sok másban különbözik tőle. Az *Egy csalatkozás* tele van belső poénokkal, amelyek De Ridder pályájának bizonyos fokú ismerete nélkül nem ülnek. Például Stockmans megkérdezi Karetjétől, hogy tudja-e a földrajzot – mivel külföldre szóló leveleket is rábízna –, mire az azt feleli jellegzetes szavajárásával: „Megyeget” (Dat gaat nogal) – mármint Alfons a gimnáziumban a hollandon kívül földrajzból is évfolyamelső volt.

Az *Egy csalatkozás*ban jelenik meg először Elsschot egyik nagy témája, az egyensúlyvesztés, vagyis a mindennapi életbeli sikertelenség és a családfői tekintély ettől elválaszthatatlan megingása, amit jóval később a *Sajtt*ban sokkal egyértelműbben egy szereplőre koncentrálva, aprólékosabban is kidolgoz majd.

Elsschot könyvéből komisz és kegyetlen világ tárul elénk. A gyöngéknek, a mulyáknak, bizonytalanoknak itt nem sok fű terem; szimbolikus tárgyak sokasága sulykolja és vési be az emberek tudatába és lelkébe a fennálló rendet; a hierarchia legalján a gyerekek és az állatok állnak; teljesen elfogadott dolog a hatalommal vagy a testi erővel való visszaélés, a hecc, a zsarolás és a megfélemlítés, a korrupció és a nepotizmus (talán betyárbecsü-

let létezik). És egy antik tragédia könyörtelenségével múlik az idő. Igaz, az elbeszélő eléri, hogy átmenetileg megfedekezünk erről: néha éveket ugrik a cselekmény, máskor hosszasan olvashatunk két-három nap eseményeiről (de az elbeszélés gördülékenysége, a történet mindennapisága is ezt a hatást szolgálja).

A kezdetben már ott a vég. Ezt jelzi a felütésben De Keizer vásárlóinak hosszas felsorolása, ami az utolsó fejezetben az álságos temetési menet megjelenítésében köszön vissza. A kisbani szivargyártásra egy egész életforma alapul; ennek része az ivászat és a kártyázás, illetve a whist-egyletben betöltött funkció. Elég, hogy az egyik eleme meginogjon ennek az együttesnek, és dől az egész. Mivel De Keizer szivarjai nem elég jók és nem is híresek, értékesítésükhöz szükség van a szivargyártó állandó – felettébb terhes – jelenlétére. Ugyanakkor De Keizer gyáva természetű, rendre meghunyászkodik az erősebbek előtt. Amikor az egylet frissen megválasztott elnöke, Dubois felveti neki, hogy az ülésen be kellene tiltani a füstölést, akkor valójában azt üzeni, hogy bármikor megfoszthatja a megélhetésétől (hiszen De Keizer vevőinek jó része az egyletből kerül ki, és már azzal is elveszíthetett közülük egyeseket, hogy leváltották). Ugyanakkor az undok szénkereskedő fellépése azért is megsemmisítő, mivel tükröt tart De Keizer elé, aki szinte darabonként adogatja el és személyesen hordja ki a szivarjait, miközben ő nagybani árus, aki bizonyos mennyiség fölött ingyen vállalja a szállítást.

Egy jelentéktelen dolog, egy ismeretlen kis klub győzelme után kártyavárként dől össze De Keizer nagy nehezen felépített élete, ráadásul olyan pillanatban, amikor már csak egész kevés hiányzik a „nagy” diadalhoz, a kupa végső elhódításához. Ezután rohamtempóban számolódik fel a szivargyáros jelenléte. Mintha ott se lenne; alig hallatja a hangját, szinte nem is hallatszik a hangja. „Szinte már semmi súlya”, mondja a koporsóhordozók könnyed mozdulatának láttán (talán attól elbűvölve) a felesége (aki valószínűleg nem is tudja, milyen igaza van).

De Keizer nem is reménykedik abban, hogy előbbre juthatna az életben. Legalább ott-hon próbálná menteni a tekintélyét, de csak tovább ront a helyzetén. A feje fölött dönt a fia sorsáról, néha kártyázás közben... Egyfolytában kompenzál. Olyasmit kér számon a gyerekén (és a feleségén), amit magának minden további nélkül megenged: „Kareltje még nem jött haza?” Eszébe sem jut, hogyan segíthetné abban, hogy boldog legyen, ahogyan az sem, mennyire káros és személyiségtorzító hatású lehet a szülők vágyainak erőltetése.

Kareltjét az első két fejezetben szülei csatolt részeként ismerjük meg, mintha nem is lenne önálló élete, egyénisége (szinte sohasem jelenik meg a szövegben fokalizálóként). A folytatásból kiderül, hogy igenis vannak saját érzései, sőt gondolatai is. Egyáltalán nem olyan buta, mint sokan gondolják, inkább csak nem élelmes: naiv, engedékeny és jóra való gyerek, akinek néha még önálló akarata is van. Nagy feje és „magas” neve viszont lemoshatatlan bélyeg rajta. A műhelyben töltött első napján végtelenül torz törésben jelenik meg mindkettő. Piet – aki persze nem tudja, mit beszél – „Keizer Karel”-ként (Károly Császárként, a magyar fordításban: „Ez itt a mi nagy Károlyunk!”) mutatja be a többieknek az új tanoncot, majd a hecc részeként rögtön elkészítik róla a „fotót”, amelyen elvileg végre kicsinnek látszana a feje (vö. a De Keizerről a halála után készített megszépítő portréval).

De Keizer hanyatlás- és csalatköztörténetével párhuzamosan egy felnövéstörténetet is kapunk, melynek során Kareltjének számtalan apróbb-nagyobb csatlódásban van része. A fiú beleszokik a munkáséletbe, és lassan azt is megtanulja, hogyan találja meg benne – vagy mellette – a saját örömét. A történet végén aligha érzi annak a súlyát, hogy meghalt az apja, és meg is könnyebbül, még ha ez nem is fogalmazódik meg benne. A temetés idejére mintha egészen visszavetlene kisgyerekké: átadja magát a hamis ünnepség varázsának, hagyja, hogy a ceremóniamester, majd a nagybátyja megmondja neki, mit hogyan csináljon. Anyját is megbántja szokásos értetlen és naiv megnyilatkozásainak egyikével, gyermeki igazmondásával (anyja ugyanúgy próbálja elrejtetni a könnyeit Kareltje előtt,

ahogyan korábban az apa palástolta előtte a Karelkje miatt érzett fájdalmát). Az a mozdu-lat viszont, ahogyan a fiú a temetésről hazaérve felakasztja a kalapját, amelyet a temetés-re kapott a lassan elszürkülő iskolai sapka helyett, a komisz Stockmansét idézi (s talán az is, ahogyan a pénzt reklamálja) – csak utánozni próbálja, vagy már próbálgatná az új szere-pet? Kicsit talányos, hogy mi történik – és nem ez az egyetlen ilyen jelenet ebben a látszó-lag egyszerű történetben.

Elsschot (azaz De Ridder) egyik lánya, Ida többször is hangot adott annak a nézetének, hogy apja az *Egy család* nem is a gyerekkorát és az ifjúkorát szerette volna meg-idézni és feldolgozni, hanem írói kudarcát transzponálta át egy apa–fiú történetbe. Ebben lehet valami, még ha Ida el is ferdítette a tényeket, ugyanis Elsschot első regényét, a *Villa des Rosest* (1913) kifejezetten jól fogadta a szakma és a közönség is (csak aztán kitört a há-ború, és nem fogyott elég jól). Az viszont valóban igaz, hogy Elsschot – aki ekkor már gyakorló üzletembernek mondhatta magát – az *Egy család*ban is számtalan jelét adta az írással, az írás státuszával, értékével és megbízhatóságával kapcsolatos kétségeinek, és a mégoly realistának mutakozó történetet elvont ellentétpárok is szervezik – közel/távol, kosz/tisztaság, hiány/felesleg, egyensúly/egyensúlyvesztés, teli/üres, külső/belső, ál-landóság/forgandóság stb. Ha az irodalomnak nem is egyetlen vagy fő célja vagy funkci-ója a „siker”, kétségtelenül fontos (különösen egy vállalkozó, ráadásul reklámszakember szemében), hogy a könyv „eladja magát”. Másrészt az írásban és a szövegelésben van va-lami illuzórikus és megfoghatatlan. Elsschotnál nemritkán egyenesen az ámitás eszköze-ként jelenik meg: képes olyasmire rávenni az embert – aki szereti szebbnek, jobbnak, oko-sabbnak látni magát, mint valójában, és szívesen kitűnne a többiek közül –, amit igazából annyira nem akar, s amiért aztán nagy és kegyetlen árat kell fizetnie. Igaz, az *Egy család*-ban inkább csak motivikus utalások formájában mutatkozik meg ez az érdeklődés – az írás/irodalom szerepének megkérdőjelezése egyfelől, a kapitalizmus természetrajzának bemutatása másfelől –, még semmiképp sem vezértéma, szemben a későbbi könyvekkel.

Elsschot stílusának patikamérlegen kimért eleganciája, szabatossága és szenvtelensé-ge, az „új tárgyilagossággal” is kapcsolatba hozott nyelvi visszafogottság és egyáltalán, a történet pragmatikus megformálása a kapitalista játékszabályok tudomásulvételét sugall-já. Az *Egy család* elbeszélője nyilvánvaló közösséget érez jobbra vágó, ha nem is mindig és mindenestül rokonszenves kisember-szereplőivel, Elsschot felfogásában azon-ban az író végső soron nem rájuk hasonlít, hanem a *Kenegetés*ben megjelenő imposztorok-ra, akik lelkiismeretlenül kihasználnak másokat, hogy kevés munkával sok papírt adhas-sanak el – értve ezen a példányszámot. Az is az eladást szolgálja (vagy legalábbis azt is szolgálja), hogy Elsschot olvasóiként szánhatjuk ezeket a jobb sorsra érdemes szereplőket, és/vagy nevezhetünk rájuk.

Egy csalatkozás

II.

De Keizer, aki büszke volt a fiacskájára, vasárnap délelőttönként mindig magával vitte őt a Víg Whistezők termébe és a többi olyan ivóba, ahol vevőt talált a szivarjaira. Karel sokáig épp csak belekortyolhatott néha az apja italába, ám amikor kilencéves lett, minden ötödik-hatodik pohár sör után, amit De Keizer leeresztett a torkán, ő is kapott egyet.

A mise tízkor véget ért, s mivel az ebédet csak fél kettőkor tálalta anya, De Keizernek teljes három és fél órája volt sörözgetni. Fél tizenkettőkor leült kártyázni, Karelte pedig nézte, vagy tett egy kört a biliárdasztal körül, hogy felszedesse a golyókat, amelyek olykor a padlón kötöttek ki. Néha, amikor csak hárman voltak a whistezéshez, átmenetileg Kareljtét használták negyediknek, mivel a fiú már majdnem olyan jól tudott kártyázni, mint az apja.

Az utolsó fél órában De Keizer felhajtott két kupicával, hogy kiöblítse szájából a sör keserű ízét, hanem ezektől a szíverősítőktől Kareljtének már távol kellett tartania a mancsát.

„Nem gyereknek való” – mondta De Keizer. S ha Karelte sokáig rága a fülét, néha kapott egy kockacukrot, amelyet előtte az apja megmártott az italában, arról azonban szó sem lehetett, hogy valóban ihasson is belőle.

Így aztán azokban az ivókban, ahová betértek az apjával, az összes odajáró úr a barátságába fogadta Kareljtét. Mindannyian örömeiket lelték a nagyfejű fiúban, akit Madame De Keizer gondos anyai keze takarosan öltöztetett és szépen megfésült, s akinek a cipője mindig úgy ragyogott, akár a tükör.

– Aztán mi lesz, ha nagy lesz, öcskös? – kérdezte meg néha fülhúzás kíséretében valamelyikük.

Karelte ilyenkor nem felelt rögtön, és a padlót nézte, ahol köpöcsészek voltak szétrakva, és szivarcsutkák heverték az asztalok alatt.

Az apja pedig hátraszólt, dobálván körre kört, treffre treffet:

– Rajta, fiam, mondd meg szépen az úrnak, hogy mi szeretnél lenni!

– Ügyvéd – bökte ki végül.

Lemmers, egy szurtos alak, aki örökösen leitta a nyakkendőjét, lerakta a lapjait, szorosan Karelte elé húzta a székét, és olyan közel hajolt hozzá, hogy az orra már a fiú homlokát érte. Sör- és dohányszagú volt a lehelete, szája egyik sarkából pedig, ahol a pipája fityegett, nyálpatak csurgott végig az állán.

Egyetlen csavarintással maga felé fordította Karelte fejét, úgy, hogy a fiú egyenesen a szemébe nézzen, és szigorúan megkérdezte, hogy aztán a szegényeket és gyöngéket képviseli-e majd a nagykutyák üzelveivel szemben.

Két kezével valósággal satuba szorította a gyerek koponyáját, akinek mindazonáltal a szemét forgatva mégiscsak sikerült kikerülnie a férfi kába tekintetét.

– Hagyd békén, Lemmers, és vedd fel a lapjaidat! – mondta az egyik whist-partnere.

– Megígéred nekem? – kérdezte Lemmers, aki még mindig a keze között tartotta Kareljtét.

A fiú riadtan mosolygott.

– Ígérd már meg neki! – kiáltotta De Keizer, attól tartva, hogy még rossz vége lesz a dolognak.

– Igen, uram! – engedett Kareljté.

– Hurrá! – üvöltötte Lemmers.

Az urak pedig heherészve kacsintgattak az apára.

– Úgy látszik, van valami érzéke az ügyvédi munka iránt – mondta De Keizer.

– Ha erre hivatott a fiú, akkor nem szabad akadályt gördíteni elé – vélekedett a titkár.

– Mutatom, hogy kell védőbeszédet tartani! – folytatta Lemmers.

Azzal elengedte Kareljtét, és kiállt az ivó közepére, nyakravaló gyanánt zsebkendőt kötött az álla alá, baretté lapította nemezkalapját, és szónokolni kezdett. Összevissza hadonászott és félelmetesen rúgkapált, míg végül a szuszából kifogyva vissza nem rogyott a székére.

Mármost az ügyvédkedéshez Kareljtének legelőször is *gimnáziumba* kellett járnia, amelyet Flandriában rendesen csak athenaeumnak neveznek, és De Keizer még a nyári szünidő vége előtt be is íratta őt.

Az igazgató megkérdezte, hogy mi lesz a gyerek.

– Ügyvéd – felelte a fiú, amit De Keizer megerősített.

– Rendben, akkor a latinos osztályban a helye – jelentette ki az igazgató, azzal személyét az összes keresztnévnek kíséretében bejegyezte az előtte heverő könyv egyik oszlopába.

Ezután Kareljté kapott egy paksaméta új könyvet, valamint egy zöld egyensapkát A. R. arany hímzéssel, ami az Athénée Royalt takarta, és csakugyan, október elsejével sok más egyéb mellett a latintanulást is elkezdte.

A fiúk, akik kezdetben De Keizernek szólították, már egy hét után dinnyének nevezték a feje miatt, ugyanúgy, mint az elemiben.

Hamar kiderült, hogy Kareljté a hollandddal, a történelemmel és a földrajzzal nem áll hadilábon, ellenben a franciául oktatott főtárgyakból, úgymint latin, francia és algebra, egy kukkot sem értett, amiért is már egy hónap után külön ültették a számárpadba, ahol nyugodtan élhette világát, csak a többieket ne zavarja. Egyébként nem volt az a vásott gyerek.

A fiú három évig járta az elsőt.

Harmadik tanévének második hetében történt, hogy a latintanár még egy utolsó alkalommal felszólította.

Öblös hangú férfiú volt, amúgy a polgárőregylet kapitánya. Úgy is feleltetett, mintha parancsokat osztogatna.

– De Keizer – tette fel a kérdést, miközben a fogát piszkálta –, comment dit-on en Latin *Le Seigneur*?¹

¹ Hogy mondod latinul azt, hogy *az Úr*?

Kareltje éppen azon ügyködött, hogy padja rekeszében sorba rendezze a párígalacsinokat, és amikor hirtelen meghallotta a nevét, ami hónapok óta nem esett meg vele, felrezzent és zavartan nézett körbe.

– Tu ne comprends pas, De Keizer? Tu dormais sans doute? Je veux savoir comment on dit en Latin: le-seign-eur.²

Már abból hallani lehetett, ahogyan elvakkantotta a szótagokat, hogy zabos lett.

Kareltje, aki otthon mindig flamandul beszélt, már a francia szótól zavarba jött. Egyébként azt sem tudta, hogyan mondják latinul, hogy le seigneur.

Amíg gondolkodott, az összes fiú feléje fordult, tudván, hogy jó móka lesz.

– Ugyan már, De Keizer – nógatta most már jóakaróan a tanár, ezúttal a szabályzattal ellentétesen maga is flamandul, hogy Kareltje jobban érezze magát a bőrében –, a nyelvtan ennek a hímnemű főnévnek a példáján mutatja be a második deklinációt. Többet már nem segíthetek.

Kareltje némán bámult rá, miközben próbálta követni a hosszú mondatot.

Fejében egymást kergették a szavak: „A fő nyelvtan ezen a hímnemű példán mutatja be a második deklinációt. A második nyelvtan ezen a fő példán mutatja be a hímnemű deklinációt.”

A tanár már éppen felszólított volna egy másik diákot, hogy segítsen, amikor Kareltje egy fehéren világító cédulára lett figyelmes az előtte ülő fiú sötét hátán. Láttá, hogy oda van írva valami, előredőlt, hogy ki tudja venni a betűket, s még idejében elrikkantotta:

– Rosa!

Három-négy társából a legjobbak közül azonnal kipukkant a kacaj, mire a bizonytalanok is csatlakoztak hozzájuk. Olyan nevetést csaptak, hogy a negyedik osztályban órát tartó tanár bedugta a fejét az ajtón.

– Silence!³ – parancsolta fennakadt szemmel a tanár úr.

S amikor mindenki elcsendesedett:

– Milyen hivatást képzelsz el magadnak, De Keizer?

Kareltje már-már „ügyvéddel” felelt volna, ahogyan a hasonló kérdésekre évek óta mindig. Kinyitotta a száját, de nem mondta ki a szót. Nagy feje gondolkodóba esett, s egyszerre maga is felfogta, hogy a latinban és a többi francia-tudást igénylő tantárgyban mutatott tökéletes járatlansága egyelőre lehetetlenné teszi számára a tervbe vett tanulmányok elvégzését.

– Még nem tudom, uram – felelte.

A fiúk nevettek.

– Fonnóó! – hallatszott fel az utcáról álmos orrhangon.

– Menj székfonónak, fiam – mondta a tanár –, ahhoz nem kell latinul tudni.

Most már Kareltje is együtt nevetett a többiekkel, attól való félelmében ugyanis, hogy nem ússza meg ennyivel, nem mert tovább komoly maradni.

– Rosa – ismételte el ábrándosan a tanár.

Egy darabig nézte, majd azt mondta:

– Nagy lámpás, de kicsi kanóc. Van Geertruiden, comment dit-on: le seigneur?

² Nem érted? Alszol talán? Megtudhatnám, hogy mondják latinul...?

³ Csendet!

– Dominus, génitif domini – felelte Van Geertruiden.

A Rosa-eset óta Kareljtét végleg békén hagyták, s nem sokkal utána De Keizer apukát hívatta az igazgató, „hogyan elbeszélgessek a Karel dolgáról”.

De Keizer kesztyűt húzott, s mielőtt kilépett volna az ajtón, felesége még lekefélt a kabátját.

Dél előtt fél tíz tájban ment el, de amikor Karelkje négykor hazaért, még mindig nem jött meg.

– Menj, és nézd meg a Testvériségben! – mondta az anyja, amikor már nyolc is elmúlt.

– És ha nincs ott, mama? – kérdezte Karelkje, mialatt felhúzta a gumitalpú tornacipőit, mert már elképzelte, hogyan dönti meg az addigi rekordját, házuktól a Testvériségig és vissza.

– Akkor nincs több ötletem – mondta anya.

– Ne fussak tovább az Empire Tavernhez? – ajánlkozott Karelkje.

– Empire Tavern, Empire Tavern – morgott az anyja. – Pimasz kölke! Apa nem megy oda többé, és különben is, ahhoz még nagyon korán van. Még hogy Empire Tavern! Látszik, hogy még nem nőtt be a fejed lágya.

– Szaladni fogok – mondta Karelkje. – Csak akkor kezd el a számolást, ha hallod csukódni a bejárati ajtót!

A Testvériségben aznap még nem látták apát.

– Lehet, hogy még felbukkan – mondta a kocsmáros.

A fél tizenkettőt is elütötte, mire De Keizer hazaért. Karelkje és a húga már lefeküdtek, anya azonban még fent volt.

De Keizer egy szót sem szólt, de valami rendkívüli történhetett, mert búzlott a pálinkától, márpedig keddenként ilyesmi soha elő nem fordult vele. Madame De Keizer nem is kezdte a kérdéses éjszakáról faggatni, hanem elé rakta az ebédjét, majd újra a kezébe vette az újságját. Tiltakozása jeléül nem melegítette meg az ételt, de látva De Keizer szokatlan viselkedését, mégis boldog volt, hogy pörköltet készített mártásban, ami hidegen is éppoly ízletes, mint melegen.

De Keizer némán evett. Nagy húsdarabokat tömött a szájába, egyfolytában csóválta a fejét, s amikor a felesége lopva ránézett, észrevette, hogy két könnycsepp pereg alá a bajszára.

A nő megdöbbsent, mert utoljára tizenhét éve látta sírni De Keizert, amikor járni kezdtek és összekülönböztek valamin.

– Mi a baj, Louis? – kérdezte.

Louis kortyolt egyet.

– Ki vele, alamuszi fráter!

– Agyoncsapom – bökte ki végül De Keizer. Aztán kibújt a cipőjéből, és aludni tért.

Másnap kinyilvánította, hogy az iskolába járásnak ezennel vége, hozzátéve, hogy ne nagyon merjen a szeme elé kerülni a fiú.

– Azt hitted, ugye, hogy harmadikba jár őkelme? – kérdezte vigyorogva.

Madame De Keizer hallgatott, várt a válasszal, míg okosabb nem lesz a folytatástól.

– Ne nézz már úgy, mint a Krisztánné hala! Ismerd el, hogy azt hitted, harmadikba jár, mivel harmadik éve gimnazista.

– Miért, te is azt hitted – mondta anya.

– Harmadikba – folytatta De Keizer –, ahol görögöt tanulnak, vegytant meg miegymást. Nohát, még mindig elsőbe jár, de ott se bírja az iramot. Taknyos tízévesekkel jár együtt ökelme, de csak a hátukat nézi az utolsó padból. A helyedben továbbra is minden reggel csokoládéval traktálnám – nevetett.

S látva, hogy Kareltje milyen bűnbánattal telt magatartást tanúsít, De Keizer nem állta meg, hogy rá ne vigyorogjon:

– Nézd csak, ahogy ott áll azzal a dinnye fejével! És még azt hittük, hogy ügyvéd lehetett volna belőle, ha akarja! Bizony, agyon kéne csapjalak – folytatta.

És fenyegetőleg tett néhány lépést Kareltje felé, aki éppen azon ügködött, hogy immáron kiszolgált iskolatáskájának végleges elhelyezést találjon a konyhaszekrény tetején.

– Még hogy agyoncsapni! – pattant elébe anya, elállva az útját. – Érd csak hozzá, ha mersz! Eridj az Empire Tavernedbe, és a lotyóidat csapkodd! – kiabálta.

– Mármint a Van Tichelenéit.

– Csapkedj még, Margot! – emlegette fel anya.

Majd miután De Keizer kilépett az ajtón, szomorúsággal a hangjában Kareltjéhez fordult:

– Apádnak igaza van, fiam. Miért is nem igyekeztél jobban!

Fenséges időszak köszönt rá Kareltjére. Ugyanolyan módszeresen osztotta be a naplopását, mint egy üzletember a maga teendőit, mindig azt tartva szem előtt, hogyan rövidíthetné le gazdaságosan a reggeli és az ebéd, az ebéd és az uzsonna, az uzsonna és a vacsora közé eső órákat. Az első napokban nem mert volna *nem* ugyanolyan korán felkelni, mint amikor még iskolába járt, de fokozatosan elérte anyánál, hogy fél tizenkettőkor keltse, egy perccel se korábban, de nem is később, hogy még legyen ideje szép nyugodtan megmosakodni és felöltözni, mielőtt De Keizer beállít ebédre. Ebéd után elintézte anyjának a bevásárlást, majd lófrálni indult. Négytől ötig közös kávézgatás anyussal és hugicával, amit De Keizer nem zavart meg a jelenlétével, mivel ő bent kávézott a szivarüzemben. Ötől fél nyolcig megint lófrálás, majd vacsora, még ejtőzni kicsit a kályha mellett, aztán irány az ágy. Másnap pedig előlről.

A házból kilépve mindig bal fele indult, mivel így jutott a leghamarabb túl a sarkon, ugyanis csak akkor érezte magát jól a bőrében, ha már nem láthatták a szomszédok, mivel az volt az érzése, másról sem beszélnek, mint esetéről az ügyvédséggel.

Síró részek, marakodó kutyák, fűtőresző homlokzatfestők, bekapcsolt porszívók, rohanó tűzoltók, egy nyitva maradt csatornafedél, néhány fák gallyazó kertész, egy, a földön elterült ló talpra állítása – figyelmét semmi sem kérülte el, és már messziről felmérte, hogy nagyjából mennyi időt üthet el vele. S amikor néha egy darabig egyáltalán nem adódott semmi olyan az utcán, ami megérte volna a fáradságot, hogy lecövekелjen előtte, egyszerűen ráklépésben indult tovább, vagy elszámolt tízezerig. Ha szép volt az idő, néha fogta magát, és elment, hogy nézegesse kicsit a kikötői nagyüzemet, vagy a parkban ücsörgött idősebb naplopókkal, akik helyet szorítottak neki maguk mellett a padon, és megtanították bagózni. Ha szeles vagy esős volt az idő, órákon keresztül múzeumokban vagy postahivatalokban húzta meg magát, vagy valamelyik pályaud-

var várójában, melynek közepén óriási nyitott tüzelésű kályha ontotta a meleget, és a jegykezelő engedélyével maga vigyázhatott a tűzre.

A naplopás nagyszerű hatással volt otthoni magaviseletére. Mert ha azelőtt – amikor a pusztai iskolába járással megtette a kötelességét – elő is fordult, hogy pimasz volt anyával vagy Mariekennel, vagy süketnek tettette magát, amikor kértek tőle valamit, most azzal igyekezett jóvátenni a semmittevését, hogy takarodót fűjt mindenben, de annyira, hogy De Keizer néha napokig a színét se látta, és iparkodhatott, hogy újraébressze magában a korábban érzett felháborodást.

Apa és fia harca volt ez, mely hónapokig eltartott, de Karelte taktikája ellen nem volt orvosság. Már abban, ahogyan hazaérve becsöngetett az ajtón, egy bűnbánó élet bizonyossága bujkált. Olyan sokáig törölte a cipőjét, amíg egy por szem nem sok, annyi sem maradt rajta, de mégsem annyira durván, hogy elővehessék az elrongyolt lábtörő miatt. „Szervusz, mama, szervusz, papa”, rebegette el a szobába lépve, finom szemrehányással a hangjában, s még halkabban: „szervusz, Marieken”. Egy nyikkal se többet. A „szervusz, Marieken”-ből süttött a panasza: „Remélem, neked jobb sorsot szánt az élet”.

Ha De Keizer nyersen kérdőre vonta: „Megint hol tekeregtél”, akkor halálra rémülten meresztette a szemét, s azt felelte elhaló hangon: „Lófráltam egy kicsit, Apus”, ami ellen De Keizernek nem lehetett kifogása, mivel a fiúnak a bevásárláson kívül semmi dolga sem volt, anya pedig nem szerette, ha folyton láb alatt van otthon.

Vacsora után csendesesen ücsörgött a kályha mellett, látszólag a bűnein mélézva, ám amikor De Keizer hirtelen minél mogorvábban és érthetelenebbül kiadta az ukázt: „a pipámat” vagy „a papucsomat”, olyan fűrgén iramodott ki a szobából, mint a nyúl, s egy szempillantás alatt már ott is volt az asztalon vagy apa lába előtt, amit kívánt.

Megfelelni vágyásában néhányszor odáig merészkedett, hogy pontosan kitálálja és kimondja, mit parancsol: „Az újságodat, Apus?”, „a pipádat, Apus?”, mielőtt még De Keizer kiejthette volna száján a szót.

„Igen, te takonypóc, persze hogy az újságod” – szentségelt ilyenkor az apja. Az egyik ilyen alkalommal pedig mérgében összetört egy tányért.

– Eridj a lányokhoz, és ott törjél-zúzzál, hallod? – kiabálta anya. – A fiú nem csinál semmi rosszat.

BALOGH TAMÁS fordítása

Látogatás Simon Betti anyjánál az otthonban

*Bettivel nem összejárós jellegű a kapcsolatunk,
de hogy egyszer egy pécsi buzibár előtt, egy februárban
vagy álltunk egymással szemben, vagy nem,
ezt már az irodalmi szocializációm korai pillanatában tisztáztuk.*

*Bettin messziről is látszik, hogy vers, akkor is látszott,
de más motivációim voltak akkor, más versekre várva a téli éjszakában,
és a lehetőség, hogy nem is Betti volt az, tisztáztuk, fennáll,
végül az kerül ügyis a versbe, amire először nem is figyelünk.*

*Nem kért meg, hogy kísérjem el az anyjához,
de egyértelmű volt, mint beleszarni a darálós wc-be költözés előtt.
Ha bájos kis hübriszeink lettek is volna, hogy például az én anyám meghalt,
és én is róla írtam az első kötetem, tudtuk, nem irigyelnénk el egymás sorait.*

*Először azt gondoltam, több lesz majd a szexus a felismerésben,
hogy meztelenül maradtunk, mint a paradicsomban,
és anyáink széttépett fényképei helyét először mindketten
embernagyságú plüssállatokkal, majd emberekkel próbáltuk feltölteni,
mintha két üresen hagyott gyerekkort át lehetne verni.*

*De a látogatás Simon Betti anyjánál az otthonban
ünnepélyes volt, mint egy kisebb koszorúzás.
Nem uralta le a protokoll, maradt hely az érzelmeknek,
de a nagy élő előtt a tisztelet és a tehetetlenség,
mint a kivételesen nagy nyelv, motyogásra kényszerít két költőt.*

*Anyád tényleg nagy vers – súgtam oda Bettinek már csak kifelé menet.
Pár év múlva majd szarral keni ki a felcsempézett falakra mindazt,
ami nemrég még ő maga volt, és a túlhajszolt ápolók
csak a rutinná vált blaszfémiát látják majd, az érvényéről fogalmuk sem lesz.*

Bontják a szigetvári piacot, a költő pedig a régi wc-s nénire emlékezik

Végül lécekig és tégláig lebontják az egészet.

*A bódék fémlemezeit és a műanyag tetőket már az elején elvitték,
aztán a csarnok tereptárgyait, a hosszú asztalokat, ajtókat, plexiket a pultok elől.*

*A wc-t bontják majd le utoljára. Külön kis épület,
próbafülkével, irodával, anyám hősugárázóval próbálta befűteni,
amit a büfés teák és a sűrűn gyújtott cigik nem tartottak melegen.*

Innen halt ki. Így mondják nálunk azokról, akik nem éltek meg a nyugdíjat.

Anyámra jó asszonyként emlékeztek.

*Gyűjtést szerveztek egymás között, amikor meghalt,
de a temetésre – mi is figyelmetlenek voltunk,
piacnapra esett, karácsony előtt, fizetés után – csak ketten jöttek ki,
a közösen vett koszorújuk viszont az utolsók között száradt el.*

*Az épületektől, amik emlékeznek még az anyámra,
mégsem várhatom el, hogy örökké álljanak,
bár minden mauzóleum a hozzátartozó szemében.*

*Anyám végsősoron funkció volt a piacon,
amit december 8-án, hétfőn már valaki másnak kellett betöltenie,
a mécseseket, amiket a mosdó és az öltöző közé tettek, pár nap múlva kidobták,
anyám separta volna fel őket, ha még élt volna.*

*A salakos sportpályára költöztették ki az eladókat, a gyógyfürdő mellé,
és az anyám emlékét nem pakolták magukkal.*

*Kiköltöztek a centrumból, el a buszállomás mellől, nem volt már neki hely.
Anyám nem haragudna rájuk, mert értette a dolgok pragmatizmusát,
és én sem haragudhatok, de csodálkozom mégis, hogy az emlékezésnek
lebonthatják a tereit, lécekig, tégláig szedhetik szét,
és ebben nincs semmi különös vagy performatív.*

*Állok a kerítés mellett, gyűjtök egy cigit, amit anyám megfordítana
a számban, ha élne.*

*Várom a buszt, ráérek egyébként is, két óra átszállási idő, fogok még gyűjtani.
Ha lát is valaki, nem tudja, hogy épp itt kell emlékeznem az anyámra,
aki ezek a téglák és lécek között olykor többnek hitte magát, mint funkció.*

*Anyám nevetése tényleg képes volt betölteni egy kisebb, korszerűtlen,
leromlott állapotú vásárcsarnokot, ami valahogy kiszolgálta a járást.*

*Nevetése nem visszhangzott a falak között, mióta meghalt, törvényszerűen
nem,
és az anyagok nem is emlékeznek rá, csak összetartottak, amíg kellett.*

*Az anyád nem vész el, csak átalakul, ezt mondta mindig, amikor túlórából
jött haza,
és hogy nem változik semmi, semmi lényeges, erre tanított,
de hogy tudom, most valami mégis elveszik, már kinek magyarázzam el.*

W I R T H I M R E

A sárga rév, *emlékszel-e,
hogy féltünk, lesz-e visszaút?
Nem is csónak volt az, hanem
álom: egy fájdalmas hajú*

*révész fonta át életem,
őszí rozsdafény a vízben.*

*Túl messze vagy, repülni kell,
repülni kéne, de nem megy.
Egy helyben vár a várható.*

Remény volt *minden szárnycsapás,
az odúból kiröppenő
cinkék, sárga villanásuk.
Óvatos kíváncsiságuk.
Évek óta vártam őket,
mint a borostyán, felkúszva
hozzájuk tavasszal-ősszel,
örvendőve a sosem látott
fészekalj röptének reggel,
álmosan kávém szürcsölve,*

*hisz hajnalban elmehettek,
nem hallom őket. Remény volt
a láthatatlan cinkeség.
Alkonyodott, mikor mondtam,
rég nem láttam őket. Anyám
hallgatott, majd mellékesen
szinte, kávét kavargatva
megjegyezte, hogy a macskám
madarat hagyott hajnalban,
cinkét a szobám küszöbén.*

Meghalok. *Nincs ebben semmi
érzelem. Puhán szorítom
össze maradék életem.
Hangtalan távozás éjjel-
reggel madárcsicsergésben.
A szomszédban rádió szól.
Drónokról szólnak a hírek.
Cigánymeggyfán cinke odú.
Ha ennyi marad, már éltem.*

Alkalmi vers a halálról

*Négy óra negyven perckor fölébredtem,
hallgattam egy darabig a hajnalt:
madarak csipkéztek csillagot a csöndre,
mozdulatlanul fekiüdtem. Nem tudhattam,
hogy éppen meghalsz.*

*Ilyenkor gördül elő az új nap,
lassú vajúdás után szülnek, születnek,
nekifeszülnek a színek a szürkületnek,
ilyenkor vékonyodó héj a hajnal,
míg fölszakítják hangtalan robajjal.*

*Nem tudtam, anya, hogy ébren vagy te is,
de kórtermedben szél se jár, sóhaj se jár,
az infúzió cseppenként megalvad,
fogaid sziklák, hajad erdő, ráncaid
kiszáradt patakmedrek.*

*Ilyenkor fölébredni késő,
nem kapnak oxigént a hörgők,
a sokkos sejtek megborzonganak,
megdermednek, és az elme:
madárhangos kertre nyíló ablak.*

*Nem tudhattam, hogy már nem vagy,
hogy a semmi tükre néz rád vissza,
kezed egyszerre könnyű és nehéz,
nem lehet a homlokomra tenni,
nem is lehet onnan már levenni.*

*Ilyenkor azt mondják, hogy távozik,
elme, kilép, szóval hogy el.
Szerintem inkább itt marad, sőt, érkezik:
ilyenkor végleg egy a test, a lélek,
szétreped a remény vékony héja.*

*Egyszerre keltünk. Nem tudtad, nem tudtam,
álomba nyíló álom lett a hajnal,*

*feküdtél kőfogakkal, erdőhajjal,
és úgy voltál már itt, ahogy
az ablakon a kelő nap lobog.*

A hamvasztómester kikezel

*A kórházban, ahol születtem,
majdnem elcseréltek, mesélted, helyettem
egy másikat adtak oda szoptatáskor,
nem a fekete nagyhajút.*

*Nem fogom fölismerni a hamvakat.
Lezárt műanyag dobozba kerülsz,
amit az urnába raknak. A gondos
személyazonosításban bízhatok.*

*Gyerekkoromból nem is az arcod,
a kezed, a hangod maradt meg leginkább,
mint bizonyosság rólad, hanem
jelenléted, mozgásod, a játék közben
a látás holtterében derengő árny.
Amit az urna persze nem tartalmaz.*

*Halottvizsgálat után, kiszállítás előtt
két ellentétes végtagodra cédulát helyeznek,
ez rajtad is marad, folyamatosan
hútnak, mielőtt elhamvasztanak,
korszerű módszerrel bekezelnek.
Egyedi azonosítód egy éghetetlen
hamvasztásisorszám-lapka lesz.
Ügyelnek rá, hogy a por, amivé válsz,
ne keveredjen el a másokéval.*

*Ezer fokon öngyulladással ég el,
válík vízmentes ásványi anyaggá
az, aki nem tévesztett engem össze,
az, aki összetéveszthetetlen volt
(és haragom hányszor tolult föl ellened,
hányszor gondoltam, hogy mégis elcseréltek).*

*A folyamat végén csak izzó csontok maradnak.
A hamvasztómester ekkor kikezel.*

*Húlnöd kell, hogy átkerülj a csontórló malomba.
Fémgolyók járnak körbe-körbe ott
és órlik szinte porrá hamvaidd.*

*A hamvasztómester az urnabetéten,
amibe hamvaidd s az éghetetlen lapkát helyezi,
kívül-belül jelöli neved, születésed,
halálod és a hamvasztás idejét.
Végül az urnabetétet légmentes
forrasztással lezárja. Hiszek ebben:
létiünk, nemlétiünk garanciái szavakat,
számokat őrző dokumentumok.*

Téged fognak pénteken a sírba tenni.

„És eltemették...”

*Halálod legszebb része ez: a sírbatétel.
Már tegnap kiásták az üreget.
Egy kis halomban sárgásbarna föld.*

*Legszebb a szakszerű mozdulatok sora,
hiába száraz rög, olyan puha,
ahogy az urnát egy kendőbe teszik,*

*s aláereszkedik a sírba lassan,
mélyedbe szállsz, egy hófehér dobozba,
amire rögtön fehér fedél kerül.*

*Szépek a gyakorlott mozdulatok,
ásók, lapátok lendülése, puhán
hull rád, köréd a föld, latolva*

*vágják, dobják, terítik, egyengetik
a halandóság szakmunkásai,
ügyelnek rá, hogy fix legyen a fejfa.*

*Halálod legszebb része ez, megnyugtató,
nincs benne semmi elviselhetetlen.
Puha a föld fölötted, mint a hó.*

Hajnalig élni

Derékig ér már a fű, és nem szabhat határt e vélt oázisunknak se törött deszkapad, se rányomott rágógumi. A mentolos éjszaka szájszagával fölragad, illattá lényegül. Szívünkben nyűszítve tombol az emberállat, ha felhevül. A tömbház faláról visszapattan a forró hársfaillat, s a szmogos, városi lyuk gőze teává változik. Tea kéne, a bódító virág szája ömlő esszenciája, de a végtelenség alkohol, dübörgés és fémzene, s ott a padon, deszkára hajolva hasadna meg az égen a hajnal, fölhasadna és vérzene. És búgna, csattanna füliünkben sok telep régi gyárdudája, halványan derengő lámpafény szemünkben, a vörös téglák, mint romok álruhája csúszik le öntudatlanul matató kezünkben, makacs építőanyag, konok és szilárd. De maradjunk még a végtelen éjszakában, a mélykék sötét hűvöse alatt. Fejünk felett a Corvus és a Hydra, hollószárnyon megtörő, fényes szörnyeteg, és a világűrben száguldó, összetapadt, elképzелhetetlen kőgörgöteg. Az Orion hármas lábnyomába belelép lassan a Szűz és a Mérleg. Fémzenétől lüktető füleinken borzolódoó pihék, és beleinkben a felszívódó mérgek. Te rejts el engem, éjszaka, ezen a padon, a forró lüktetésben, e blokkzagba hajló, hársfaágról lógó soron kívüli sortörésben, míg itt ülünk, deszkapadra folyva két tömbház között, s mint tócsák, fölszáradunk lassan, álmosan. A hold, mielőtt még lemegy, kitárja karjait. Élni tanulunk itt, a földön, élni, de csak hajnalig.

ELŐSZÓ BERTÓK LÁSZLÓ HAGYATÉKBAN TALÁLT VERSEIHEZ (1.)

Nincs összehasonlítási alapom, hogy más költőnek milyen a hagyatéka. Mégis az a megérzésem, hogy Bertók Lászlóé az átlagosnál rendezettebb. Könnyű lenne ezt elintézni annyival, hogy könyvtáros volt, hát rendet tartott. De többről van szó. Az is látszik ugyanis, hogy – miként azt fiával, Attilával többször is megállapítottuk – Bertók az utókornak és az örökkévalóságnak dolgozott. S ebben bizonyára szerepe volt annak a költészetfelfogásnak, a költésztől alkotott elképzelésnek, valamint a művésztörténelmi szerepének és szerepfelfogásának is, amelyet a költészetében Bertók sem folytatott kritikátlanul, de amely szemléletformáló éveiben-évtizedeiben még nem is ironizálódott és inflálódott el szinte teljesen. S arról sem feledkezhetünk meg, hogy egy elsőgenerációs értelmiséggel van dolgunk, akinek a paraszti származása felől nézvést a versírás nehezen megragadható tevékenység, talán emiatt is bürokratizálta magát a költő, hogy ezáltal tegye „valódi” munkává a költészetet. (Ezt a gondolatot megvilágítja egy alább is olvasható, hetvenes évekből származó – Szegő János által profotírkának nevezett – kétsoros szóhasználat: „Merre jársz, Múza? Sehol egy lábnyom. / Régi verseim adminisztrálok”. De Bertók utolsó években folytatott levelezésének visszatérő fordulata is beszédes, amikor könyvheti szereplések, könyvbemutatók, író-olvasó találkozók stb. kapcsán az idézőjeles „dolgoztam” igét használja. Ez jelzi, hogy nemcsak a versírást, hanem a vele járó egyéb tevékenységeket is a „munkakör” részének tekintette. Ám azt is, hogy még nyolcvanéves kora körül is csupán némi fenntartással tudta a költészetet munkának tekinteni.)

A Bertók-hagyatéka rendezettsége persze nem jelenti azt, hogy ne lenne nehezen áttekinthető – már csak méreteinél fogva is. Hiszen bő hetven év költészetéről beszélünk – ha a válogatásokat és az értekező műveket nem számítjuk, akkor is közel húsz kötet a szép-írói életmű. A hagyatéka Bertók lakásának beépített szekrényében sorakozott és sorakozik: általában minden kötet versanyaga két-két dossziében. Egyszer egy gyűjtőmappában, amelyben a versek tisztázott gépiratai a megírás fordított sorrendjében állnak, tehát alul van a legkorábbi, felül a legújabb. S ezek a gépiratok szinte kivétel nélkül datálva is vannak – feltehetően a gépbe írás dátumával. A második mappa pedig már az összerendezett kötettervet tartalmazza. A kötetek anyagai mellett külön mappában szerepelnek a zsenigék (az 1947-ben, tizenkét évesen írott verstől a kéziratok füzeteken át egészen az 1962-es *Kék ég bokra alatt* című gépiratos kötettervig). Egy másik mappa a műfordításokat tartalmazza: felerészben a Bertók által a nyolcvanas évek elején oroszról, nyersfordítás alapján fordított, különböző nemzetiségű szovjet szerzőktől származó verseket, felerészben Bertók saját lefordított verseit, amennyiben a külföldi folyóirat vagy a fordító megküldte a szerzőnek a publikációt (mellettük egy jegyzék minden fordítást felsorol, ebből tudható, hogy a mappában találtaknál jóval több nyelvre fordították le a verseit). Egy újabb dossziében a gyerekversek vannak, amelyek a hetvenes évektől a kilencvenes évekig születtek a költő tollán. S ami talán a legérdekesebb: Bertók egy külön mappában gyűjtötte a kötetekből kihagyott, olykor – a költő szavával – „elfuseráltnak” ítélt verseit. Bertók Attila rendelkezésemre bocsátott továbbá az apja számítógépéről két gyűjtőmappát: a *Doku-*

mentumok elnevezésű 400, a *Versek* elnevezésű 444 fájlt tartalmaz. (Az előbbi kevésbé érdekes, honoráriumszerződéstől levélpiszkozatokon át az ismert kötettervekig vegyesen tartalmaz mindenfélét. S az utóbbi is jellemzően az ismert verseket, olykor a felolvasásokra összeválogatott szövegcsokrokat tartalmazza.) Ezeken kívül komoly segítséget jelentett az a három füzet, amelyek eleinte vélhetően arra szolgáltak, hogy Bertók azok segítségével tartsa számon honoráriumainak bevételeit és adóit, ám idővel átalakultak afféle anyakönyvvé, amelyekben egyre pontosabban vezette, hogy melyik verset mikor írta, mikor küldte el folyóirathoz, mikor kapott választ a szerkesztőtől, s hol és mikor jelent meg. (S persze van a hagyatékban levelezés – egy része már a Petőfi Irodalmi Múzeumban –, határidőnaplók, egyéb szövegek és feljegyzések, egy közel ezer tételes dedikált könyvtár, amelyek még feldolgozásra várnak.)

A fentiekből együttesen, valamint a folyóiratok archívumaiból állt össze az az 1259 írást tartalmazó gyűjtemény (amennyiben a kisebb-nagyobb versfüzeteket, s a „kilencesé-vel kötött szövegcsokrokat”, a „háromkakat”, a „firkákat”, sőt, az 1998-as *Dongó a szobában* kötet lírai prózáit ezúttal egységenként számítjuk), amely idén késő ősszel, Bertók László születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából a Magvető Kiadónál megjelenik majd. Ezek közül mintegy kétszáz vers alkotja a függelékét, amelyben javarészt kötetben korábban nem közölt versek (s néhány érdekesebb esetben versvariációk) szerepelnek. Kivételt a két különös státusú kötet szövegei képeznek: a Galambosi Lászlóval és Makay Idával közös 1964-es *Lengő fényhidak*ban megjelent versek, valamint a 2012-es *A hetedik boríték* anyaga, amely a korai versekből adott válogatást. E két megjelenés egymással is átfedő versanyagát kronologikusan összefésültem a kötetbe fel nem vett korai versekkel.

Bertók jóformán minden versét publikálta. Ha nem valamelyik komolyabb, országos periodikában, akkor – amíg volt rá lehetőség – a Központi Sajtószolgálaton keresztül a megyei lapok valamelyikében. Kivételt az első köteteinek némelyik verse jelent – vélhetően azért, mert „pályakezdőként” több akadályba ütközött –, valamint a nyolcvanas-kilencvenes évek szonettkorszakának néhány verse – alighanem azokból az időszakokból, amikor sűrűbben készültek a szonettek. (Bár az is könnyen lehet, hogy egynémely publikációra egyelőre még nem bukkantam rá. Habár számításaim szerint az 1259 szövegből 1169-nél így is szerepelnek a megírás és/vagy a publikálás adatai, s talán csak maroknyi olyan szöveg van, ahol egyik információt sem sikerült kideríteni.) Egyébként a hagyatékban mintegy két tucat publikálatlan verset találtam, a legtöbbet a hatvanas-hetvenes évekből. S ezek jellemzően olyan szövegek, amelyekről Bertók László lemondott. Ennek természetesen az is az oka, hogy Bertók az utolsó éveiben már nem írt se könnyen, se sokat. Utolsó kötete, az *Együtt forog* ugyan posztumusz jelent meg, ám a kötetkompozíciót még ő maga állította össze, vagyis képletesen szólva kiürítette a raktárait. A kötet kiadóra adása után Bertók még négy verscsokrot fejezett be, amelyeket halála után a *Jelenkor*, valamint az *Élet és Irodalom* publikált. Ebből következik, hogy a publikálatlan versek közül a legújabb is csak 2010-es.

Az alább olvasható *Az ősz lobogói* és a *Fészkelődsz a friss kertiföldben* illeszkedik az első kötet, az 1972-es *Fák felvonulása* egyik fő témájához: a nagyvárosi életmód idegenségéhez, nehezen megszokható voltához. Utóbbi abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy ennek a léttapasztalatnak az ábrázolásához természeti-növényi allegóriát használ a költő, s ekként a vers az életmű egy hangsúlyos tendenciájához is illeszkedik. A [*Már-már Ezékiel*] hasonló témával foglalkozik, de más fókusszal, s mintha inkább a hétköznapi (csip-csup?) élet és a költői (el)hívás feszültségeiről beszélne. A *Költők* epigrammatikus verspárja is érdekes: talán mindennél tisztábban érzékelhető Csorba Győző szarkasztikus epigrammáinak hatása, s egyszersmind előrevetítik úgy az 1987-es *A kettészakadt villamos* kötet magyar epigrammáit, mint a 2010-es évek utolsó jelentős Bertók-versformáját, a „firkákat”, s mindeközben már itt tettenérhető, hogy az a költői szerepfelfogás, amely Bertók pályakezdekésekor mintaként rendelkezésre állt, egyre kevésbé tűnik folytathatónak.

Az egyik leginkább különös és meglepő találat a *mindig alatta marad valami* című szöveg, amely azt mutatja, hogy az alapvetően klasszikus hagyományok talapzatán álló, bár az avantgárdtól és az úgynevezett népi szürrealizmustól a korszellemnek megfelelően megérintett költészetet – ha csak egy verspróba erejéig is, de – az 1975-ös e. e. cummingsfordításkötet olvasásakor megkísértette egy absztraktabb, konceptuálisabb avantgárd versnyelv – s ez akár az életmű nagyobb távlataiban is kérdéseket vethet fel. Hasonló a helyzet a Tandori Dezsőnek ajánlott *Még így sem* című vers esetében is. Bár az tudható, hogy Bertók és Tandori között a hetvenes évektől szellemi-költői és baráti kapcsolat volt, ennek a nyomai inkább a háttérben, esszéikben és levelekben találhatók. Itt azonban Bertók egy izgalmasan felbontott (vers)nyelvtan kísérletével próbálkozik, amely egyszerűsmind Tandori előtti tisztelgés is lenne.

Az alább olvasható versválogatás utolsó három darabjából kettő Csorba Győzőnek szól, s mindkettő alkalmi vers. Az egyiket nem is egyedül jegyzi Bertók, az apropója Csorba szerkesztőségi köszöntése, miután 1985-ben – első nem Budapesten élő költőként – elnyerte a Kossuth-díjat. A másik komolyabb darab, a hetvenes Csorbát köszönti. Élőbeszéd, „dumálós” hangvétele némiképp az 1984-es *Ágából gyökér* kötet idegenvezető szövegeit idézi. Ami a szöveg érdekessége, hogy abban kettejükön kívül a nagy pécsi előd, Janus Pannonius is megidéződik – nyilván nem véletlenül, hiszen Csorba sokat tett azért fordítóként, hogy Janus versei magyarul is olvashatók legyenek.

És bizonyos szempontból a *Nagyobb nem lettem, csak védtelenebb* is alkalmi vers, hiszen a költő ötvenedik születésnapjára és az ünneplésére reflektál. (Bár az 1981-es *Tárgyak ideje* kötet *Kockakövek* című ciklusából azt is tudjuk: „Mert minden vers alkalmi vers, / alkalmat benne ne keress”.) Ugyan a költőszerep (ön)ironizálása ezt a verset is áthatja, talán egy fokkal személyesebb, énközpontúbb, a szerzői énre fókuszáló ez a vers, mint a korabeli írások (és talán a teljes életműre kiterjeszthető ez az összehasonlítás). Talán ez lehetett az oka, hogy mindeddig ez se került a nagyközönség elé. Ugyanakkor érdekes látni az önreflexiónak azt a komplexitását, ami ezt a szöveget jellemzi.

B E R T Ó K L Á S Z L Ó

Az ősz lobogói

Szeptember tizenötödikén,
reggel, hat óra negyvenötkor
indult a szagok támadása.
Egy lábas ködös röptéről
disznóveseszag-kötélék
rajtolt bombázni gyomromat.
A mosókonyha halma mögül
hipószag nehéztüzérséggel
lövete tudóm tornyait.
Orrom szélfutta szavannáit
kétszövű tankokkal tiporta,
elfoglalta fekete gázszag.
Szeptember tizenötödikén

a busz megtellett kígyószaggal,
gyalogosai szuronyrohammal
vették be koponyám falát.
Szomszédom ápolt felöltőjén
felrobbant egy naftalinbomba,
felhője belengett tüdőmbe.
És a negyedik megállónál
ejtőernyősök szállingóztak
vágóhídi, bőrgyári szaggal.
Szeptember tizenötödikén
egy ország megint elesett.
Csontjaim csúcsain az ősz
lobogóit fújja a szél.

(1960-as évek)

Fészkelődsz a friss kertiföldben

Elkéstél vízipálma.
Veled egyidősek virágba,
bokornyi zöldbe erősödtek.
Te nem bocsáthatod meg a földet,
árokpart lapulevele,
csalánja alól merítettet,
a megalkuvást, a diletáns
totojázást: tán az is jó lesz,
te ragaszkodtál a törvényhez,
megsápadtál, apró maradtál.
Miről koplalva álmodoztál,
fészkelődsz a friss kertiföldben.
Leszel-e ablakot betöltő,
szerencséseket megelőző?
Mikor látlak jó egészségben?

(1960-as évek)

[Már-már Ezékiel...]

Már-már Ezékiel
példája lett a mentség;
igen, ha hetven napra

szabadságra mehetnék,
csak, hogy magamba szálljak,
magam fölé kerüljek,
sanyargatni a testet,
repülni egyre följebb,
messze az emberektől,
a gondtól és zsvajtól,
igen, ha hetven napig
elmélkedhetnék, akkor
meglátnám dolgok mélyét,
minden látszat fonákját,
s lenné pontos ígéket,
sötét utakra lámpát,
de hivatal, család van,
s nincs pusztaság közelben,
és az ókori módszer
manapság korszerűtlen.

(1960-as évek)

Költők

Az egyik

Ülök a dombom tetején
háttal a többieknek,
azt hiszem, rám figyelnek,
mit nézne sok szegény?
Repül a költemény
vállamon át a völgynek.
Hogy fejek is betörnek?
Ja, kérem! Látom én?

A másik

Merre jársz, Múzsza? Sehol egy lábnyom.
Régi verseim adminisztrálom.

(1970-es évek)

mindig alatta marad valami

avagy a guberáló motyog e.
e. cummings hétvégi telkén
egy valószínűtlenül magast
églarakás tompa árnyékában

itt ez a sok vacak no nézd
ez a hosszúkás vagy ez a l
apos talán ez a hosszukásé
s lapos jó lenne /mire is?
/ talán arra talán helyett
e vagy akkor semmiképpen n
e hagyjuk itt fogd meg ést
együk oda vissza hiszen it
t ez a sok vacak no nézd e
z a faágra hurkolható kötél
szerű izé ez a gigantikus
sá rákosodott összefonódott
s molekula erre talán /kip
róbálhatnánk ha éva évikev
ica nem hinne a megalázkod
ásban ha tör kötél helyett
nem lenne/ itt ez a sok va
cak no nézd valami halálfe
jes rovarirtó talán légtor
nász pókok ellen talán vár
atlan halál ellen /éva évi
ke vica érti a cselt mellé
artója is ide röpült ide a
környezeti ártalmak szemek
özé/ inkább túlnépesedést
mint belenyugvást számítgat
ják a tojásfejűek úgyis it
t ez a sok vacak no nézd e
z a szócséplés ez a rakosg
atás ez az éva évike vicam
i helyett talán ezért szer
etem ezért a mindig alatta
marad valamiért talán itte
z a sok vacak no nézd ez a

(1975. szeptember–november)

[e. e. cummings (1894–1962) a 20. századi amerikai költészet ikonikus alakja. Mind ez idáig egyetlen verseskötete jelent meg magyarul: az Európa Könyvkiadó *Napjaink költészei* sorozatában, 1975-ben, 99 vers címmel. A verseket Kálnoky László, Tandori Dezső és Weöres Sándor fordította. Bár a cummings-kötetet nem találtam meg Bertók könyvtárá-

ban, a vers keletkezési időpontja alapján nagy bizonyossággal feltételezhetjük, hogy ol-
vasta. Ugyan közvetlen hatásnak aligha tekinthető, ám ez a vers felveti a kérdést, hogy a
kilencvenes években íródo szonettek mondat- és szócsonkolásainak milyen magyar és
világirodalmi előképei lehettek. | Az *Emlékek választása* gépirata alapján úgy tűnik, a vers
Keszthelyi Rezső szerkesztő javaslatára maradt ki a kötetből.]

Még így sem

T. D.-nek

Évekkel ezelőtt írnom kellene,
hogyan tudjam, *ki volt...*, *hol jártál*, gyere!
de leszaladtam egy zacskó tejért,
és ott feledtem magam – nos ezért.

Egyébként jövőre is jólesett
az a *még így sem* megemlékezet,
szorítom, mint a deszkadarabot,
ha a tengeren sétálgatok.

Írhatnék (mit még?) butaságokat.
Te jól tudod, a költő okozat,
csókoltatom hát verebeidet,
viszek nekik taval, ha elmegyek.

Még annyit, hogy addigra lefogyok,
de ezt ne terjeszd, nem igazi ok,
s ha otthon találod magad: ölelem
évekkel ezelőtt, azaz melegen.

(1978. november 8.)

[Eredeti címe: *Levél Tandori Dezsőnek*. Tudomásom szerint nyomtatásban korábban nem
jelent meg, ami azért is különös, mert Bertók és Tandori a hetvenes évek második felétől
már jóban voltak – aminek viszont kevés explicit jele maradt a Bertók-életműben. A vers
nyilvánvalóan Tandori 1978-as *Még így sem* című verseskötetére reagál. A Bertók könyv-
tárában található példány dedikációja arról árulkodik, hogy könyvet cseréltek. „1978. VI.
16. / Baráti szeretettel Bertók Lászlónak, viszonzásul *is*, boldogabban-szomorúan szép
kötetével immár!! / Tandori Dezső”. Tandori minden bizonnyal kapott egy dedikált pél-
dányt az *Emlékek választása* kötetből.]

Csorba Győzőnek, amikor a Jelenkor szerkesztőségében a Kossuth-díjára koccintottunk

Mert egyedül győztél, s nem perc vezetett diadalra,
sokszorosán Győző, büszke a pátria rád,
pörge babérkoszorúd levelét csipegetve reméljük,
eltart századokig, s él, ami kapta, a Mű.

Pécs, 1985. május 7.

[kézírással:]

Sok szeretettel:

Bertók Laci
Szederkényi Ervin
Pákolitz István
Hallama Erzsébet
Csordás Gábor
Parti Nagy Lajos

Kéziratos eredeti (változata)
a helyszínen átadva Csorba Győzőnek.
B. L.

Nagyobb nem lettem, csak védtelenebb

Ez azért túlzás, mondták illetékes
körökben alkalmi illetékesek,
mikor átmenetileg ötvenéves
lettem, s szülőmégym megünnepelt,

azazhogy néhány ember, mintha egy
vármegye lenne, fogott az egészhez,
s csatlakoztak vagy nem a többiek,
végül is megtelt étellel a képzet,

azt is mondhatnám csöndesen, hogy szép lett,
s hogy azért-e, mert olyan szép gyerek

vagyok, vagy talán mert mégsem az évek
számítottak? úgyszólván egyremegy,

nagyobb nem lettem, csak védtelenebb,
s most sem tudom, hogy kinek mennyit érek.

(1986. március – április 16.)

[A verset abban a mappában találtam, amely *A kettészakadt villamos* kötet anyagát tartalmazza. Nem találtam nyomát, hogy bárhol megjelent volna.]

Csorba Győző hetvenéves

Győző, ez nem igaz... Várjuk meg inkább
a holnap délutánt és menjünk ki a
Kossuth Lajos utcába, álljunk meg a
Széchenyi tér sarkán s nézegessük a
gyönyörű nőket, akik mint a folyó
ölelnek és sodornak akkor is, ha
ránk se hederítenek. Tán föltűnést
kelthetünk valamivel, egyikünk se
dinnyehéj még. Leülhetünk az eltűnt
járdaszegélyre, röpködhethetünk kicsit
a városháza s a Hunyadi-szobor
között, egyszer-egyszer ellibeghetünk
a Jelenkor ablakáig, esetleg
a belvárosi templomig, s ha akkor
sem vesznek észre, beszélhetünk, igen,
beszélhetünk nekik, hogy „mire föl?”. Vagy
annyit csak, hogy „jaj” s „de kérem!”
De talán magától is odanéz valamelyik
egy pillanatig. Mint amikor a hal
fölbukik a vízből levegőért, ku-
kacért, ki tudja mért. Talán, hogy még bizarrabb
legyen az egész. Hogy ne legyen igaz
sem a hetven év, sem az ötven-
egy, sem az ötszázötvenkettő. Hiszen
az történt csak megint, hogy kitudódott
az összeesküvés, vagy mi, s iszkolunk
dél felé János püspök tétova, de
leggyorsabb kocsijában, s az idő, mint
az árnyékunk, szalad utánunk. S épp elég,
hogy eddig kibírtuk. Nem lenne csoda,
ha magunkat önként földalnánk, dehát
régimódiak vagyunk, ragaszkodunk
az elveinkhez. A király bárkinél

jobban tudja ezt, azért nem küldött ránk
mind ez ideig katonákat, s azért
hagyja, hogy meglépjünk. Neki is jobb lesz,
ha így oldódik meg. Mi is? Dicsőség,
vagyon, könyv itt marad, s ami számít, az
mind ott, ahol az ifjúság, ahová
megyünk. Ferrarában? Padovában? Vagy
még messzebb? A déli tengerek párás
öbleiben? Csak a testünk ne hagyjon
cserben végképp. Hol itt, hol ott akad meg
benne valami, mintha egy vénembert
vonszalnánk máris, holott erre alig
készültünk, s most sincs vacakolni időnk.
Talán majd Medvevárban. Igen, ott majd
megpihenünk. De még hogy illet,
beleszakad a szív, hogy el kell hagynunk
kies városunkat, a Mecsek boldog
lankáihoz kötözött kerteket,
el a gyanútlan mandulafákat,
az asszonyokat, a lányokat, akik a
legszebbek voltak és maradnak most már
mindörökké. Ámen. Miközben így-úgy
azért megvagyunk még, és ők holnap is
ott bozsognak a Kossuth utcán, ott
a Széchenyi téren, s kiket nézegetni
méltóbb hozzánk, Győző, s ajándéknak is
ér talán annyit, mint egy vers, egy szagos
bukéta, egy ölelés, s illőbb, mint egy
ki tudja, hogy hány éves öregember
hetvenedik? ötszázötvenkettedik?
ötezredik? születésnapját-mijét
fölemlegetni, sőt, megünnepelni.

(1986. augusztus – szeptember 5.)

[A versben Csorba és Bertók alakján kívül Janus Pannonius is megidéződik – ez azonban több afféle pécsi költői „családfánál”, Csorba jelentős szerepelt vállalt a Janus-versek magyarrá ültetésében, így például 1986-ban is az ő fordításában jelentek meg a humanista költő pajzán epigrammái.]

(folytatása az októberi lapszámban következik)

BASCH LÓRÁNT ÉS TÜSKÉS TIBOR LEVELEZÉSE (1960–1965)

(II. rész)¹

41. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. október 7.

Kedves Szerkesztő Uram,

Közeleg B. M. születésének 80. évfordulója, róla emlékezni, bizonyára a pécsi revűnek is kínálkozó alkalom. Fodor Bandinak említettem is már. Sok minden van a tarsolyomban – valamennyire készen, de a Jelenkor számára valami hasonlót, ha nem is aequivalent tartanék a legalkalmasabbnak –, mint az utolsó abban megjelent emlékezésem volt. Ismét egy év története: 1932/33 „az ötvenedik életév”.² Betegség éve, – de az életért küzdő, – és gyógyulással végződő. (Az 1960-ban megjelent kis tanulmányom, – ebből lett kiszakítva.) Kezdődik alföldi emlékekkel (három látogatásával tiszamenti tanyámon,³ – Psychoanalysis Christiana, Vasárnapi impresszió autón,⁴ – Bányai Kornéllal⁵ találkozásai ott), – az ott kilobbant betegség kifejlődése;⁶ sokízületi gyulladás – Buday László fiatal orvosrokona kezeli – „Betegklapancia” és „forró csontok a máglyán”⁷ – Fontos üzenet a Nyugat-barátok köre (?)⁸ – önvallomással (facsimilében) – <lábadozás után> „Amor sanctus”,⁹ megjelenése – Nagy Endre behódolás,¹⁰ újabb megbetegedés – János szanatórium – Schill¹¹ tanár (a Hintz tanársegéd¹² mintája) – a szanatóriumban keletkezett írások – előkészület az Európai irodalomtörténethez,¹³ – katolikus költészet, és B. hite (?); – Megbékélés Szabó Lőrincel (az egész B. – Sz. L. ügy megvilágításával)¹⁴ – „Gyümölcsbe

¹ A Simon Zsuzsanna és Tüskés Anna által közreadott levelezés első része a szerzőpáros bevezetőjével a *Jelenkor* 2025/7–8. számában jelent meg.

² Ezt a tanulmányt végül nem írta meg. (T. A.)

³ A Basch-kúria a Tiszaföldvár határában elterülő Nagyhátpusztai családi birtokon volt. Babitsék többször ellátogattak oda. (T. A.)

⁴ A *Vasárnapi impresszió, autón* című vers a Basch-kúriához való autótutat örökíti meg. (T. A.)

⁵ Bányai Kornél (1897–1934) költő. (S. Zs.)

⁶ Török Sophie naplója szerint a nagyhátpusztai kúriában 1932. szeptember 17-én lett lázas Babits Mihály. *Török Sophie naplói, 1921–1941*. I. kötet. Szerk., a szöveget gond., a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Papp Zoltán János, Argumentum, Budapest, 2010, 492. (T. A.)

⁷ A pontos verscím: *Mint forró csontok a máglyán*. (T. A.)

⁸ Betegen írta cikkét: Üzenet és vallomás (A Nyugat Irodalmi Szalonjának dec. 10-i estjére). *Nyugat*, 1932/24, 575–576. A Nyugat-Barátok Körének volt Irodalmi Szalonja. (T. A.)

⁹ Ez egy műfordítás kötet: Babits Mihály ford.: *Amor Sanctus*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. (T. A.)

¹⁰ Nagy Endre (1877–1938) magyar újságíró, író, konferanszié, kabaréigazgató. Nem világos, hogy a behódolás mire vonatkozik, hiszen mindig jó kapcsolata volt Babitscsal. (T. A.)

¹¹ Babits szívizomgyulladásban szenved; a János-szanatóriumban gyógyul 1933. június 3. és szeptember 17. között, ahol Schill Imre (1888–1954) orvos kezeli, baráti orvos-beteg kapcsolata volt Babits Mihállyal. (T. A.)

¹² Török Sophie *Hintz tanársegéd úr* című regényének főhőse. (T. A.)

¹³ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Nyugat, Budapest, 1934–1935. (T. A.)

¹⁴ Később Basch Lóránt külön tanulmányt írt erről: Mester és tanítvány. Babits Mihályról és Szabó Lőrincről. *Kortárs*, 1966/2, 293–304. (T. A.)

harapva” – Ismét otthon – az 50. születésnap, központjában a régi barát Kosztolányival (reflexió Esti Kornélra).¹⁵

Hát ez volna a történet, meg van írva, csak simítani és kerekíteni kell. 30-35 flekk. Akarja-e Szerkesztő Uram? Be tudja-e osztani a december–januári számba? Szíves választ kérném – megcsináljam-e? Ön é az elsőbbség.

Baráti üdvözléssel s egyben köszönettel a nyári emlékezéséért

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő, tanár Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

42. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1963. október 25.

Igen Tisztelt Doktor Úr,

nem is érkezhett volna jobbkor levele. Épp azon töprengtem, hogyan, milyen anyagból kellene összeállítanunk januárra tervezett ún. „pécsi számunkat”. Ugyanis az idei júliusi, balatoni Jelenkorhoz hasonlóan januárban egy olyan számot szeretnénk kihozni, amelyben – a szépirodalmi és a tanulmányi részben egyaránt – valamiképp Pécs „fölfedezése” kapna hangsúlyt. S ha a város irodalmi hagyományaiból be akarunk valamit mutatni, akkor nem elsősorban Babits Mihályra kell gondolnunk? Ezért mondom, hogy a lehető legjobbkor kaptam Doktor Úr levelét. Természetesen a jelenleg hat íven megjelenő folyóiratnak és éppen egy ilyen tematikus számban terjedelmi korlátai is vannak, de semmiféle előzetes megkötést nem szeretnénk adni. Előbb a nekünk szánt anyagot kellene látni, aztán beszélni sorsáról. Kérem Doktor Urat, szíveskedjék a kéziratot mielőbb elküldeni.

Egy másik terv is fölmerült bennem. A Babits-évforduló alkalmat adna egy Pécssett tartandó nagyobbbszabású Babits-estre. Említettem a tervet a Városi Művelődési Ház művészeti előadójának, aki az effajta esteket méltó módon szokta lebonyolítani, s ígéretet tett, hogy jövő év eleji tervükbe föltétlen beillesztik. (Azért nem előbb, mert erre a költségvetési évre már elfogyott a pénzük.) Doktor Urat szeretnénk előadónak fölkérni, a műsor rendezését és betanítását pedig Németh Antal vállalná. Hogy az ügynek valami hivatalos látszata is legyen, arra kérem Doktor Urat, hogy a levelemben előadottak értelmében s arra hivatkozva, szíveskedjék a Művelődési Házat – ha egyetért elgondolásunkkal – közvetlenül is megkeresni (Cím: Pécs, Déryné u. 18. Futaky Hajna.¹⁶)

Ismételt szíves elnézését kérem a némileg késedelmes válaszáért. Tisztelettel és szeretettel köszöntöm:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat aut. aláírással, „Expresz!” rájegyzéssel a recto bal felső sarkában

¹⁵ Babits és Kosztolányi konfliktusokkal teli barátságának egyik fontos szakasza, amikor Babits olyan kritikát fogalmazott meg a *Nyugat*ban közölt recenziójában az akkor megjelent *Esti Kornél* című kötetről [Könyvről könyvre. *Nyugat*, 1933/12, 685–689.], mely rosszszulesett Kosztolányinak, aki egy verssel, az *Esti Kornél énekével* (*Pesti Napló*, 1933. június 25., 8.) válaszolt neki. Babits lezárásként újra megszólalt: Könyvről könyvre. Remekek hibáiról. Forma és tartalom. *Nyugat*, 1933/13–14, 71–72. (T. A.)

¹⁶ Futaky Hajna Dr. Bécsy Tamásné (1927–2011) kritikus, esszéíró. (S. Zs.)

Címzett: dr. Basch Lóránt úrnak Budapest, XII. Városmajor u. 48.
Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/8

43. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1963. november 11.

Kedves Doktor Úr,

úgy látom, rendben mennek a dolgok, s november 30-án ill. december 1-én méltó módon ünnepelheti a város Babits Mihály születésének 80. évfordulóját. Szombaton este lenne a városi művelődési házban az ünnepi irodalmi est, ezt a részét Futaky Hajna kitűnően intézi a dolognak. Másnap, vasárnap délelőtt az egyik pécsi leánygimnázium irodalmi szakkörének tagjai megkoszorúzzák a Hunyadi utcai¹⁷ kis diákszoba falán már korábban elhelyezett emléktáblát, aztán a mai Nagy Lajos (volt ciszter) gimnáziumban avatnánk emléktáblát, majd az Egyetemi Könyvtárban kis emlékkiállítás nyílna. Ehhez a Pécsset fellelhető dokumentumokat a magam korábbi gyűjtéséből rendelkezésre bocsátom, illetőleg Doktor Úr további segítségét kérem.

Már pesti beszélgetésünkör szíves volt Doktor Úr segítségét felajánlani, most arra kérem, hogy a Babits-hagyatékából néhány emléktárgyat, kéziratot stb. – lehetőleg pécsi vonatkozású tárgyat – szíveskedjék küldeni ill. küldetni. Talán legjobb lenne közvetlenül a kiállítást rendező Egyetemi Könyvtárnak küldeni (igazgató: dr. Fényes Miklós, a kiállítás gondozója Tamásiné Holub Vera¹⁸), ez az ügy hivatalosságát, a tárgyak biztonságát szavatolná. Ismétlem, néhány dologra, főként eredeti kéziraatra gondolunk. A pécsi Egyetemi Könyvtár címe: Leonardo da Vinci u. Jó lenne, ha ez a kis kiállítás itt helyben esetleg újabb emlékek napfényre kerülését segítené elő. Az ügy az én korábbi – aztán elaludt – tervemet is fölélesztette, hogy az Akadémiai Kiadó számára (az Irodalomtörténeti Füzetek c. sorozatra gondolván) megírjam B. M. pécsi diákeveinek történetét. Megkerestem Bodnár György¹⁹ szerkesztőt javaslatommal, nem tudom, mit szólnak hozzá. Nyilván, ha valami szerződés stb. kötne engem, nagyobb biztonsággal nyúlnék a kérdéshez. Most várom a választ. – A januári Jelenkorban föltétlen számítunk Doktor Úr tanulmányára.

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással és kéziratos javítással a Jelenkor fejléces papírján

2. 1 f. gépirat másodpéldány a Jelenkor fejléces papírján

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/9; 2. magántulajdon

44. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. november 19.

Kedves, jó Szerkesztő,

köszönöm sorait, azok mellékletét, és mindennek fölött lelkes támogatását a Babits emlékének ünneplése körül. Ezúttal nem frázis, hogy ez „szívügyem”. Talán nincs is már más.

¹⁷ A mai Zrínyi Miklós utca.

¹⁸ Holub Veronika (1922–2001) Holub József egyetemi tanár lánya, a pécsi egyetemi könyvtár munkatársa. (S. Zs. – T. A.)

¹⁹ Bodnár György (1927–2008) irodalomtörténész, egyetemi tanár. (S. Zs.)

A pécsi egyet. könyvtárnak (Holub V. címére) nyomban írtam, de választ nem kapván, magam feje szerint állítottam össze egy igen érdekes kis anyagot. (Pécsett kelt gyerekkori és tanulókori levél, az első regény töredéke 1898-ból, Robur néven, A Hunyady ház,²⁰ egy kiadatlan kedves pécsi vers 1900-ból, a pécsi Madarász uszoda kéziratrészlete,²¹ a Janus Pann. társ. alakuló²² ülésén mondott beszéd szövege, az indexfénykép az első félévvel, szülei pécsi képe, a Balázsolás Pécsre utaló sorainak első kézírata, egy Weöres levél Pécsről – Babits- emlékekkel). A Janus Pannonius társ. alak. ülési meghívója biztosan megvan odalent is és a Sorsunk első száma, amelyben B. utolsó verse megjelent, (Reményik Sándorhoz).²³ Az OSZK által küldendő csomag hétfőre legkésőbb ott lesz. A kis kiállítás dokumentumanyagáról érdemes volna a Jelenkorban valakinek írni.

A 30-iki ünnepet illetően: a megnyitó beszéd más lesz, mint amire eddig gondoltam, nem emlékezés, hanem mai szemmel látott pályakép, szakaszokra osztva és arra válaszolva, mit jelentett akkor nekünk B. – és mit jelenthet ma. Így a Balázsolás történetére nem kerülhet sor. A pécsi (januári) számba beillenek; hisz ez pécsi vers. A nagyobb tanulmány arra az időre úgyse lenne nyomdakész – a közbejött teendők folytán.

A pécsi estre le akarna jönni Éder Zoltán barátom, – és szobát kérne. Magam, kétágyas szobát kérnék, mert lehoznám irodalmárnak nevelt kis keresztfiamat. (Csak a vasútjegy és szállás díját fogadom el, ellátásomról magam gondoskodom, – és a részvételt kötelezett-ségemnek tartom.)

Bodnár Györggyel Mészöly Miklós van barátságban, – én nem ismerem.

Még csak arra kérem, hogy az egyetemi könyvtárral és Futaky Hajnával e levelem tartalmát közölni jó legyen. (Azt kérem, hogy az ünnepség a Cigány a siralomház[ban] – B. hangjával kezdődjék, mert ehhez kapcsol a beszédem).²⁴

Köszönettel, baráti üdvözzellettel őszinte híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

45. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. november 22.

Kedves Szerkesztő barátom,

a rend kedvéért közlöm, hogy a pécsi egyetemi könyvtárnak szánt kiállítási anyag * a holnapi nap folyamán expressz lesz feladva az Egyetemi Könyvtárnak, 11 borítékot tartalmazó csomagban. Ha valamire még szükségük volna, kérem közölni, hogy pótolhassam.

²⁰ Tizenöt éves korában Robur álnéven történelmi regényt ír *A Hunyadi-ház* címmel. Robur Jules Verne *Hódító Robur* című regényének főhőse. (T. A.)

²¹ Az *Emléksorok egy régi pécsi uszodára* című vers kézírata. (T. A.)

²² A Dél-Dunántúl és Pécs város kulturális és irodalmi életének fejlesztésére alapított irodalmi társaság (1931–1945). A Janus Pannonius társaság könyvsorozatát jelentetett meg, köztük Weöres Sándor könyveit, illetve 1941-től a *Sorsunk* folyóiratot is a társaság adta ki. Babits Mihály üdvözlőbeszéde a Janus Pannonius Társaság 1931. június 10-én tartott közgyűlésén. Közli Tüskés Tibor: *A pécsi irodalom kistükre*. Pécs, 1970, 41. (S. Zs. – T. A.)

²³ Reményik Sándor (1890–1941) költő, szerkesztő. Babits Mihály: Egy verses levélre. Reményik Sándornak. *Sorsunk*, 1941/1–2, 58. (S. Zs. – T. A.)

²⁴ Basch Lóránt tulajdonában volt egy hangfelvétel, melyen Babits olvasta fel verseit, köztük a *Cigány a siralomházban* címűt is.

Levelemre Holub Verától máig nem jött válasz, talán nem is nagyon akarják? De Ön akarja és ez számomra egyet jelent.

Baráti üdvözléssel

Basch Lóránt

* Úgy hiszem, ez a gimnazistákat is érdekelni fogja, örülnék, ha azok is megtekintenék.

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

46. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. november 27.

Kedves Szerkesztő barátom,

tehát szombaton d.u. $\frac{3}{4}$ 5-kor érkezem a gyorssal, és egyenest a Nádor Szállóba megyek, ha más értesítést nem kapnék, – úgy ahogy már írtam. Szívesen megmutatnám előzetesen is a beszédet – talán. A szerkesztőségben vagy a kávéházban keresném meg. A beszéd 15 flekk körül lesz, nyomtatékkal szoktam előadni, ezt az időbeosztás miatt közlöm. Örülök a találkozásnak és barátilag üdvözlöm

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

47. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. november 27.

Kedves Szerkesztő barátom,

most kapom a meghívót, és amiért sürgősen írok, az egy hiba kiigazítása – az idézet a meghívón; amelyről nem tehetnek, mert az összes versek régebbi kiadásának a sajtóhibája: az első sorban kimaradt a „kis” szó (kis Babits Misi) amit a meghívókon azt hiszem, ki kellene javítani, mert valami különös ízt ad az egésznek (és Labancz Borbálát²⁵ is figyelmeztetni).

A másik amiért írok, a Cigány a siralomházban elmaradása. Valahogy az az érzésem, hogy nem szabad hiányozni Babits emlékestén. Nem lehetne-e mégis beilleszteni a műsorba, Bánffy György (hallottam úgy hiszem egyszer Juhász Gyula emlékműállításkor, nagyon tetszett) de Koós Olga is biztosan szépen mondaná az én beszédem előtt, hogy hozzá kapcsolhassák.²⁶ Ebben a versben maga osztja korszakokra a verseit Babits és valamennyire cezurát jelent a költészetében.

Az egész két nap ünnepség és a műsor is megkapó és megható, – ha Pécs nem is szeret levelezni, cselekedni tud!

A beszéd alakítása miatt, ha lehetséges, kérnék rövid szót sürgősen.

²⁵ Labancz Borbála (1930–1990) színésznő, a Pécsi Nemzeti Színház örökös tagja. (S. Zs.)

²⁶ Bánffy György (1927–2010) színművész. (S. Zs.) Basch feltehetően Segesdi György szobrásznak Szegeden a Roosevelt téren 1957. augusztus 20-án felavatott Juhász Gyula emlékművére utal. (T. A.) Koós Olga (1925–2011) színész. Ekkoriban mindketten a Pécsi Nemzeti Színház művészei. (S. Zs.)

Tehát egy kétágyas és egy egyágyas szobát kérünk szombatra, – előbbi vasárnapra. Mert úgy látom, kétszer kell elmondanom a beszédet, ami számomra csak öröm.

A viszontlátásig melegen üdvözlí híve

BL

Nem küldenének meghívót az Országos Széchényi Könyvtárnak szíves segítségért? És talán a Petőfi Múzeumnak és Esztergomba a Babits Emlékház címére?

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

48. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. december 5.

Kedves Szerkesztőm és barátom,

az első szó a köszöneté. Mert jól tudom, hogy Önnek köszönhető a gyönyörű Babits emlékezés minden ötlete és részlete is. És Önnek köszönöm, hogy ezt az emlékbeszédet megírtam,²⁷ – sohasé írtam volna meg. Simítottam rajta, világosabbá tettem, rövidítettem (a József Attila részt kihagytam), és nyomdakészebbé, 10-ére készek lesznek a fakszimilék:²⁸ a gimnazista kép, a Jónás könyve kezdetének első kézirata, az Ady–Babits kép (a jegyzet²⁹ azt hiszem sokakat fog érdekelni, Földessyt,³⁰ ha szem elé kerülne, fojtogatni)³¹ és a Szabó Ervin-levél,³² a „Kant és az örök békéről” – amelyből árad B. felé a nagy szeretet. Fontosnak tartom, a közlés szempontjából is.

Fontosnak tartom a pécsi évekről írandó tanulmányt is, jó alkalom ez az évforduló a közlés indokaként. Megpróbáljuk Kereszturyval, Klaniczay³³ keresztül is, mihelyt Linzből hazajött.

²⁷ Basch Lóránt: Emlékezés Babits Mihályra. *Jelenkor*, 1964/3, 242–248. A következő levelekben ennek szövegét és képeit javítják.

²⁸ A megjelent illusztrációk: A kisdíák Babits Mihály; Ady Endre és Babits Mihály; a *Jónás könyve* kézirataiból. (T. A.)

²⁹ A Székely Aladár által készített Ady–Babits képen a következő kézírásos „jegyzet” olvasható: Babitsnak – Ady Csúcsa 1917. aug. 7. (T. A.)

³⁰ Földessy Gyula (1874–1964) irodalomtörténész. Utalás arra a polémiára, amely Földessy és Babits között bontakozott ki Ady megítélése kapcsán. Ady halálát követően megjelent Földessy Gyula: *Ady Endre: tanulmány és ismertetés* (Hungaria Nyomda, Budapest, 1919.) című kötete. Babits hosszú, alapos, de vitázó tanulmányt közölt a kötettről: Tanulmány Adyról. *Nyugat*, 1920/3–4, 128–147. A megsértődött Földessy nem hagyta válasz nélkül, és hamarosan kiadta polemikus hangvételű *Ady-tanulmányok* könyvét (Ethikai Tudományterjesztő és Könyvkiadó Rt., Budapest, 1921.). Babits erre újabb, terjedelmes vitacikkkel reagált: Megjegyzések Földessy Ady-könyvére. *Nyugat*, 1921/6, 472–478. Ekkor éleződött ki Babits évtizedekre nyúló ellentéte Földessy Gyulával. Az epés megjegyzés tehát arra vonatkozik, hogy Babits és Ady milyen baráti egyetértésben hajol a kinyitott Biblia fölé, s ennek Földessy nem örülne, mert ő a két költő közötti ellentéteket tematizálta. (T. A.)

³¹ Nem érthető a mondat, az értelme az lehetne: ha Földessy szeme elé kerülne [a kép, melyen Ady és Babits barátként vannak együtt], dühöngene, megfojtana miatta. (T. A.)

³² Szabó Ervin 1918 júliusában kéri fel Babitsot, hogy a Természet és Társadalom című új könyvsorozat számára fordítsa le Kant *Az örök béke* című művét. (Immanuel Kant: *Az örök béke*. Ford., bev., és jegyz. Babits Mihály, Új Magyarország, Budapest, 1918.) Kapcsolatuk, leveleik hangneme ekkor, nem sokkal Szabó Ervin halála előtt, egész bensőséggé válik. (T. A.)

³³ Klaniczay Tibor (1923–1992) irodalomtörténész, az MTA Irodalomtörténeti (1969-től Irodalomtudományi) Intézet igazgatóhelyettese, majd az Irodalomtudományi Intézet igazgatója 1984–1992

Úgy határoztam, hogy a karácsonyi szünetet keresztfiammal a Mecseken töltöm, – akkor úgyis találkozni fogunk és elgondolásokról beszélgethetünk.
Addig is újabb köszönettel és baráti üdvözlettel híve

BL

A meghívók már útban vannak Anglia felé.

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor utca 48.

Címzett: A „Jelenkor” szerkesztőségének Pécs Széchenyi tér 17. I.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

49. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1963. december 9.

Nagyon tisztelt, kedves Szerkesztőm,

itt küldöm a fényképeket

1. „a kis Babits Misi”-t

2. Ady és Babits a Bibliát olvassa

3. Szabó Ervin levelét a Kant-kiadásról (Ebből talán a személyes állapotra vonatkozó rész kihagyható.)³⁴

4. A „Jónás könyve” első fogalmazványából-t.

A küldött kézíraton a következő kis módosításokat kérném keresztülvezetni.

A 7. oldalon az utolsó sorban a ha „a Sziget nem elég magas” volt is, ott

A 8. oldalon a 6. sorban alulról a „valóban” szó helyébe: „mint valóság és költészet nemes ötvözeté”

13. oldalon alulról a 4. sorban „más is volt még” helyébe „mást is jelentett: humanista cselekedetet.”

A 15. oldalon a 16. sorban felülről „még nem volt befejezve” helyett „akkor még dolgozott”.

u.a. oldalon a 6. sorban alulról a „vonatot” után „miközben a költemény³⁵ mélyebb értelméről elbeszélgettünk. Emlékszem szavára: „a költő nem tehet róla, sem ellene, hogy verséből mit olvasnak majd ki”. – (Talán emlékszik, hogy ezt egyszer idéztem már a Bozotgatónál, de az alkalmat nem neveztem meg.)

Bizonyára olvasta Pándi³⁶ választát Mészölynek. Így csak a megbecsült és megnyugtatóni kívánt ellenféllel szoktak beszélni. A „Jelenkor” érdeme, hogy erre alkalmat adott.

Köszönettel, baráti üdvözlettel híve

BL

között. (S. Zs.)

³⁴ Ennek a levélrészletnek a fotója végül nem jelent meg. (T. A.)

³⁵ A *Jónás könyvéről* van szó. (T. A.)

³⁶ Pándi Pál (Kardos Pál) (1926–1987) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a *Szabad Nép*, majd a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője. Mészöly *Ablakmosó* című drámája (*Jelenkor*, 1963/9, 790–806; 1963/10, 925–939), illetve a hozzá írt *Jegyzet a darab ürügyén* (*Jelenkor*, 1963/10, 939–945) nyomán kirombant irodalompolitikai botrány főszövege Pándi Pál *A tagadás tagadása* című kritikája (Pándi Pál: *A tagadás tagadása. Élet és irodalom*, 1963. dec. 7., 7–8.). Később Tóth Dezső is felsorakozott Pándi mellett. Tóth Dezső: *Hatalom, erkölcs, osztályharc. Kritika*, 1964/4, 3–13. A kirombant botrány hozzájárult Tüskés Tibor leváltásához. Lásd erről Mészöly Miklós – Tüskés Tibor: *Az ablakmosó „története” Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezéséből. Jelenkor*, 2004/1, 14–35. (S. Zs. – T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Címzett: „Jelenkor” szerkesztősége Pécs Széchenyi tér 17. I.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

50. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 4.

Tisztelt és kedves Szerkesztőm,

22-iki levelét csak mecseki séjouromból³⁷ hazatérve most vettem kézhez. Észrevételeivel a folyóirat szempontjából,³⁸ nagyjában egyetértek, de a módosításokat magam kívánom keresztülvezetni, ezért kérem a kéziratom sürgős visszaküldését, hogy a beszéd (nem tanulmány) a februári számban már megjelenhessen, azoknak az irodalmi embereknek, (akiket láthatatlan szálak szőnek Babits társaságába) ami előbb-utóbb mégiscsak valóssággá váland – máris egyesítenek – várakozását kielégítve. Ezúttal csak két pontra kívánnék kitérni:

Ad. 3. a „történelmi material.”-ra való utalás, előre mutat a „Magyar költő 919-ben”-re.³⁹ Azt akartam és akarom kifejezni, hogy ha az elméletben nem is vezetett kapcsolatuk oda,⁴⁰ hogy a költőt a marxizmus hívévé tegye, – a gyakorlatban mégiscsak befolyásolják későbbi magatartását. Ezt Schöpfungstől tudom. (Tudvalevő, hogy Sz. E. [Szabó Ervin] a forradalom legkezdetén meghalt). Igyekezni fogok ezt tompítva megfogalmazni.

Ad 8. az Illyés idézetet meghagyandónak vélem, de eltérően a szövegtől, annak illusztrálására: hogy akkor a fasizmus idején miként értékelték a hívek B. jelentését hazai szemmel nézve.

Az idézetek fontosak, de az elsőt szándékomban is volt törölni. A Kölcsey-idézetből legfeljebb a nem „az újító”-t gondolnám törölni. Hisz ez önarckép is. És bennem a ketjük affinitása, – régtől fogva él.

Talán érdekelni fogja, hogy mialatt e sorokat írom, felhívott a Szépirodalmi, és szerződést kínált egy tanulmánykötetre.⁴¹ Ne tessék tőlem félni, – én nem magamért írok, mint mások legtöbbször, hanem egy meghurcolt igazságért.

A pécsi egyetemi könyvtárban felkerestem Holub Verát, hogy visszavegyem a „bogaras könyv”-et. Nem jutott el hozzá. Kérném ezt az ereklét, a legbiztonságosabb módon hozzám visszajuttatni. A kiállított anyagot a pécsi könyvtárnak engedem át, későbbi alkalmakra tekintettel.

Sajnálom, hogy nem találkozhattunk, lett volna miről eszmét cserélnünk. Jókívánságait köszönöm, szeretettel viszonzom. Híve

BL

U.i. Futaky Hajnának leküldtem egy fényképfelvétel-lemezt, nagyítás céljaira, az ünnepség alkalmából. Ezt szeretném visszakapni, – kérem, vegye tőle át.

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

³⁷ tartózkodás (francia) (T. A.)

³⁸ Nem ismerjük Tüskés levelét, de nyilván a folyóirat védelmében bizonyos helyeken politikailag óvatosabb megfogalmazásokat kért Basch Lóránttól. (T. A.)

³⁹ Babits Mihály: Magyar költő kilencszázötvenkilencben (Vita és vallomás). *Nyugat*, 1919/14–15, 911–929. (T. A.)

⁴⁰ Babits és Szabó Ervin kapcsolatáról van szó. (T. A.)

⁴¹ Ez a kötet végül nem jelent meg. (T. A.)

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.
Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Jelenkor Pécs Széchenyi tér 17.
Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

51. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 9.

Kedves jó Szerkesztőm,

forduló postával küldöm vissza a kéziratot. A 3, 5, 8, 12. és 14. oldalakat újra gépettettem a javítások miatt. Alkalmazkodtam kívánságaikhoz (az eredeti fogalmazásokat mellékelem). Fontosnak érzem, hogy mielőbb megjelenjék, közelségben még az alkalomhoz. A Szikra nyomda vezetőjével⁴² beszéltem a különlenyomatokról. Baráti véleményektől teszem függővé. A szövegen még simítottam, bővítettem is, ahol az összefüggés kívánta. A Széchenyi Könyvtár nem kéri vissza az általa küldött anyagot.

Sok üdvözléssel, szeretettel

BL

Kéziratleírás, lelőhely
2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt Bp. XII. Városmajor u. 48.
Címzett: „Jelenkor” szerkesztőségének Pécs Széchenyi tér 17.
Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

52. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 10. szombat

Kedves Szerkesztőm,

köszönöm és nyugtatom küldeményeit. Ma már nem tudom a curriculumot⁴³ egybevetni az eredeti szöveggel, a jövő hét elején szeretném ejtem és nyomban visszaküldöm a kefére.

A 3. bekezdésben feltüntetendő volna, hogy csak a „pécsi évekre” vonatkozó részt közli, – maga az önéletrajz kiterjed a későbbi időre is, egészen a kérvény benyújtásáig. A pécsi rész facsimiléjét szívesen bocsátom rendelkezésére. Nevemnél kérném a „dr.”-t törölni, nem használom, amióta megszűnt a tudományos jellege. A „bizottságban kurátortársa” helyett: „kuratóriumban társa”,⁴⁴ vagy csak a „bizottságban” szó törlendő. A kuratórium két tagból állott, bizottság nem volt.

Remélem, az átfésült kézirat ellen nincs senkinek se aggálya már. A kéziratban gépelési hibából kimaradt a 14. oldalon az első bekezdésben „az utolsó regénye” szavak után az „Elza pilóta”.⁴⁵ A pécsi diákkori szobának emlékszobává alakítását nagy örömmel vennők, és tőlünk telhetően támogatnók is.

Sok köszönet fáradozásáért baráti üdvözléssel

BL

⁴² Willert Andor. (S. Zs.)

⁴³ Babits Mihály kéziratból közölt egyetemi önéletrajzáról van szó (*A szakvizsgai folyamodáshoz kívánt önéletrajz impuruma jövődöbéli biographusaim rendelkezésére*), melynek szövege az évforduló alkalmából – s szignóval, mely nyilván Tüskés Tibort jelzi, megjelent a *Jelenkorban*. – s [Tüskés Tibor]: Babits Mihály emlékezete. *Jelenkor*, 1964/1, 89–90. (T. A.)

⁴⁴ Utalás arra, hogy Basch és Babits ketten együtt voltak a Baumgarten Kuratórium tagjai. (T. A.)

⁴⁵ Babits Mihály: *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom*. Nyugat, Budapest, 1933. (T. A.)

U.i. Nem volna jó, ha a pécsi beszédről említés történik, jelezni * alatt a következő számban megjelenését?⁴⁶

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: A Jelenkor szerkesztőségében Tüskés főszerkesztő részére Pécs Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

53. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 14.

Kedves jó Szerkesztő,

11-i sorait ma kaptam. Én nem bánom, – de barátaim szeretnék olvasni előbb. Ezért is arra kérném, hogy ha nem ütközik akadályba, két kefelevonatot lenne szíves küldeni. Remélem a tegnap feladott B. kézirat-kefe időben érkezett meg.

Miklóssal beszéltem, – ő szólt B. Gy. -nek, – azt ígérte, hogy sürgeti.⁴⁷ Ha megbízást adtak L. L.-nak⁴⁸ (?) a székszárdi vonatkozásokra (az Akadémiai Kiadó irányította hozsám) – mennyivel inkább kíváncsi ez. Kérek majd hírt, mit válaszolt B. Gy.?

A pécsi lehetőségekről jó volna egyszer szót váltani.

Baráti üdvözlettel

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

54. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. január 16.

Kedves Szerkesztő,

most, hogy régi jegyzeteimet átlapoztam, látom, hogy a szakvizsgai dolgozatokhoz mellékelt önéletrajz egyszer már megjelent a Magyar Nemzet 1943. karácsonyi számában.⁴⁹ Az ember feje nem káptalan, de a tudat alatt mindig mozgatja valami.

Szeretettel üdvözli

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

⁴⁶ Az *Emlékezés Babits Mihályra* című tanulmány megjelenéséről van szó, Tüskés végül nem jegyezte meg. (T. A.)

⁴⁷ Mészöly Miklós, Bodnár György. (S. Zs.)

⁴⁸ László Lajos (1923–2009), író, újságíró.

⁴⁹ Életrajz (A szakvizsgai folyamodáshoz kívánt önéletrajz impuruma jövődöbeli biographusaim rendelkezésére). *Magyar Nemzet*, 1943. dec. 25., 21. Lásd még 52. sz. levél. Tüskés jelzi is a *Jelenkorban*, hogy már megjelent. (T. A.)

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Jelenkor Pécs Széchenyi tér 17.
Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

55. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. február 1.

Kedves Szerkesztőm,

arra akarnám megkérni, küldetne egy támpéldányt, amelyben a pécsi ünnepekről megemlékezik az OSZK kéziratárának, archívumunk számára.

A pécsi évekről megírandó könyvecske céljából (– nem nyugszom, amíg ez valóra nem válik –) közlök egy adatot az 1940. novemberi beszélgető füzetből:⁵⁰ „a pécsi cisztercita gimnázium⁵¹ némettanára, Zalay Mihály fülünk hallatára azt mondta egyik iskolalátogatónak: „Én nem sokat tudok németül, de a tanítványaim még kevesebbet. (Büszkén)”.⁵² Babits nem szerette, majd a hitlerizmus óta utálta a németeket. Németül nem szívesen olvasott, beszélni rosszul tudott. („Németül legfeljebb verset vagy filozófiát olvasok” – írja ugyanott).

Mikorra várható kefe a beszédéről?

Baráti köszöntéssel hívé

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő „Jelenkor” Pécs Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 155–156.

56. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. február 5.

Kedves Szerkesztőm,

Köszönettel megkaptam a januári számot. Ezt fogom átadni az OSZK-nak. Sajnos a Babits-önéletrajzban⁵³ bent maradt egy szarvashiba – nyomdai, pedig a kefén feltűnően javítottam ki. B. nem Szokratészt únta meg, hanem Isokratészt, a szónokot; Sokrates soha nem írt le egy sort se, szavait Platónból ismerjük, (ha híven írta le azt); azt pedig, írja B., „annál szívesebben fordítottam”. Azt hiszem, ezt mint sajtóhibát ki kellene javítani.

Közben a debreceni irod. tört. intézeti Studia litteraria részére elígértem és már készítek is egy közleményt az Ady–Babits viszonyról.⁵⁴ Azt hiszem, ebben jobb helye volna a beszédhez utólag hozzáírt jegyzetnek a fénykép történetéről, és a fényképnek is.⁵⁵ Ha a

⁵⁰ Babits Mihály gégeoperációját követően 1938. február és május között, majd 1940 decemberétől 1941 augusztusáig, haláláig füzetekbe írott feljegyzésekkel közölte gondolatait. E feljegyzések nemcsak a költő betegsége kórtörténetének, hanem az őt körülvevő világról vallott véleményének megrázó dokumentumai. (S. Zs.)

⁵¹ Babits középiskoláit a Ciszterci Rend Pécsi Római Katolikus Főgimnáziumában végezte (1893–1901). (S. Zs.)

⁵² Ez a részlet utóbb megjelent: *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*, II. kötet. Szerk. Belia György, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 133. (T. A.)

⁵³ Lásd még 52. sz. levél. (T. A.)

⁵⁴ Basch Lóránt: Adalék az Ady–Babits kérdéshez. *Studia Litteraria*, 1964, 79–89. (T. A.)

⁵⁵ A fénykép végül megjelent a *Jelenkorban*. (T. A.)

Jelenkor erre nem helyez hangsúlyt, inkább ott közölném, és kérném a jegyzet mellőzését és a fénykép visszaküldését. Inkább a pécsi egyet. ktári kiállítási anyagból lehetne valamit reprodukálni, – talán a gyerekkori, vagy a diákkori levelet, vagy amit jónak lát. De csak, ha ez nem okoz zavart.

Örülök, hogy a Jelenkor ügye elsimult. Elárulhatom, hogy ebben Németh Lászlónak oroslánrésze van,⁵⁶ van annyi mint M. M.-nak bűne az előidézésében.⁵⁷

Válaszát várva, szeretettel üdvözlí

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Jelenkor Pécs, Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

57. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. március 6.

A Jelenkor szerkesztőségének

A mai postával érkezett 3. szám vételét igazolva, örömmel látom, a hibátlan nyomtatványt, az egyébként kitűnően színvonalas számban ünnepi beszédemből. Szeretnék néhány példányt nevemben (így: BL kérésére) elküldetni, ha az illetők különben nem kapnák meg a számot. Ezek:

Illyés Gyula (II. Józsefhegyi út 9.)

Weöres Sándor (II. Törökvézi u. 3/c)

Keresztury Dezső (V. Semmelweis u. 4.)

Gellért Oszkár (V. Sziget u. 19.)

Bóka László (VIII. Kisfaludy u. 28/a)

<Pilinszky János> Kardos László Nagyvilág (V. Nádor u. 31.)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (VIII. Bródy Sándor u. 5-7.)

Babits Mihály Emlékház, Esztergom

Gyergyai Albert (II. Fillér u. 1.)

Előre is hálás köszönet. Egyben kérném az Ady–Babits fénykép visszaküldését. A többi facsimilét kérem az Egyetemi Könyvtárnak ritkaság anyagához csatoltatni.

Igaz tisztelettel

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Jelenkor Szerkesztősége Pécs Széchenyi tér 14.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

⁵⁶ Feltehetőleg Németh László *Interjú és levél* [Tóbiás Áronnal készült interjú és Simon Istvánnak, a *Kortárs* szerkesztőjének írt levél], *Kortárs*, 1964/2, 272–278. kapcsán kialakult vita. (T. A.)

⁵⁷ Végül Tüskésnek, többek között Mészöly Miklós *Ablakmosó*-ügye miatt, mégis mennie kellett a folyóirat éléről. Lásd 49. sz. levél. (T. A.)

58. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. április 1.

Kedves jó Szerkesztőm,

e levél indítéka több. Elsőbb azt közölni, hogy a Babits-beszédnek szélesebb körökben és nagyobb visszhangja volt, bármely korábbi publikációmnál. Sajnos kevés példányban árusították, napok alatt elfogyott (Pécsett bizonyára nem), és magam is szeretnék még néhány példányt eljuttatni azokhoz, akiket illet. (Elsősorban a Babits-emlékháznak, amelynek dukál is). Még az apró betű se tartotta vissza az olvasókat, ha ezt hangsúlyozták is. Szóval aggályai alaptalannak bizonyultak.

A másik indítékom, hogy felhívjam figyelmét Horgas Béla⁵⁸ fiatal költő tehetségének meglepő jeleire. Somogyi legényke ő is, villanyszerelő ma is még (bár már az esti egyetem hallgatója). Ha én lapszerkesztő lennék – (vagy Osvát szerkesztene) – biztos vagyok, a folyóirat nem kisebb előnyére válnék, az ő gyakoribb vagy egyszerre több verssel szerepeltetése, mint ő néki <egy> a kiemelés a Jelenkorban. Új költőket igyekezzünk szóhoz juttatni, de ha egy-két kimagaslót találunk (Kalász⁵⁹ is az), rá kell feküdnünk, ha a sok újonc rovására is.

Sok üdvözléssel öreg barátja

BL

Van válasz az Irod.tört. Intézetből?

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor Jelenkor szerkesztője Pécs Széchenyi tér 17.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

59. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1964. április 10.

Kedves Doktor Úr,

nagyon köszönöm levelét, örülök, hogy a beszéd közlése jó visszhangot keltett, bizony hozzám holmi hivatalos morgolódás is eljutott, sőt határozott véleményként is megfogalmazták azon a beszélgetésen, ahol a Jelenkor idei első három számát tették mérlegre a napokban. No, most már mindegy. A kifogás az, hogy a Jelenkor a Nyugat-nak és íróinak valami megemelt tisztelettel adózik, értékeit túlbecsüli, nem elég kritikával adózik. De hát ezt azok a főiskolai tanárok mondják, akik savót szűrnek minden értékből, s fogcsikorgatva hajtanak csak fejet az előtt, ami mégiscsak kiállta az idő próbáját.

Köszönöm, hogy foglalkozik Horgas Béla sorsával, bár a fiú tehetsége nem ismeretlen előttem, mint az áprilisi számban közölt két verse is mutatja. Korábban is hozta írását, cikkét a Jelenkor. Bodnár ill. az Irodalomtörténeti Intézet semmiféle választ nem adott, de most már nem is akarok senkit sem fárasztani a közbenjárásért. (M. Miklós legutóbb tájékoztatót, hogy Bodnár azt ígérte neki, hogy ír majd.) Ha sikerül – remélem rövidesen – megszabadulni a szerkesztéstől, a magam kedvére is megcsinálom a munkát. (Ha – mint

⁵⁸ Horgas Béla (1937–2018) költő, író, szerkesztő, publicista. Horgas Bélának épp a levéllel egyidőben, 1964 áprilisában jelennek meg versei a *Jelenkorban*. (S. Zs.)

⁵⁹ Kalász Márton (1934–2021) költő, író, műfordító. Versei 1960 óta rendszeresen megjelentek a *Jelenkorban*. (T. A.)

az Irodalomtörténeti Füzetek legújabb számaként látom – érdemes pl. Juhász Gyula egyetemi éveiről írni.⁶⁰ talán Babits egy évtizedes pécsi diákélete is megérdemli a figyelmet.)

Őszinte tisztelettel és szeretettel köszöntöm:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat aut. aláírással Jelenkor fejléces papíron

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/10

60. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1964. április 17.

Kedves jó Szerkesztőm,

köszönöm 10-iki szíves sorait. Értem, hogy a vaskalaposaknak a pécsi beszéd nem volt ínyére. Íróbarátaim közt akadt, aki elég bátornak is találta. De sokan örültek, Bóka⁶¹ pl. ex cathedra felhívta rá hallgatói figyelmét, – az érdem az Öné, hogy ezt lehetővé tette.

Sajnáltnám, ha többé nem küldhetnék közlésre érdemest a Jelenkornak, – ami azt jelenti, hogy sajnálnám, ha másnak adná át Nessus-ingét. De most úgyis a készülő könyv köti le minden erőmet. 1965. febr. a terminusom.

Töröm a fejemet, hol lehetne publicitást nyerni „B. pécsi évei”-nek. Talán 66-ban a Szépirodalminál. Természetesen az archívum rendelkezésére áll,⁶² utánanézek, hogy mivel járulhatnánk hozzá. Az esetleg függelékbe kerülő későbbi kapcsolatokra felhívom figyelmét, hogy a tervezett „Öttorony” előszava – annak idején megjelent a „Sorsunk”-ban (Weöres emlékszik) és kézirata talán megvan Várkonyinál.⁶³ Bármily kételyében forduljon hozzám. Dr. Babits István is, aki a Nagyszótárnál dolgozik (a Művelőd. Min.-ban) bizonyára tud egymásról. Brisits cikkét a Vigiliában nyilván olvasta, – sok a feltevés benne, kevés a dokument.⁶⁴ De mindenképp írja meg!

Őszinte baráti üdvözlését küldi

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor a Jelenkor szerkesztője Pécs József utca 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

⁶⁰ Grezsa Ferenc: *Juhász Gyula egyetemi évei 1902–1906*. Irodalomtörténeti füzetek 44., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. (T. A.)

⁶¹ Bóka László (1910–1964) író, költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár. (S. Zs.)

⁶² Az OSZK-ban levő Babits Archívum anyaga, melynek egyik kurátora Basch Lóránt volt. (T. A.)

⁶³ A pécsi egyetem fiataljai, többek közt Weöres Sándor, Takáts Gyula, Tatay Sándor és Várkonyi Nándor, 1935-ben új folyóiratot terveztek indítani. A lap címe, Pécs jelképére hivatkozva, Öttorony lett volna. Babitsot kérték fel, hogy írjon pár üdvözlő sort a tervezett kiadás elé. A folyóirat ekkor csak terv maradt. A Babits-szöveget kéziratból Várkonyi Nándor közölte a *Sorsunk*-ban. Babits Mihály: Üdvözlét. *Sorsunk*, 1947/7–8, 385–386. (T. A.)

⁶⁴ Brisits Frigyes: Babits Mihály diákéveinek nyomában. *Vigilia*, 1963/2, 81–89. (T. A.)

61. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1965. augusztus 12.

Kedves tanár úr,

nagyon köszönöm, hogy gondolt rám. Azóta archívumunk a gyerekkori levelezés anyagában érdekes dokumentumokkal gyarapodott. Azt hiszem, sok mindent lehetne még felfedni. Egy sajtóhiba végigkíséri közleményeit. A curriculumban nem Szókratészről van szó, hanem Isokráteszről a szónokról, akit a filológusok a szónoki nyelv legnagyobb mesterének tartanak, de érthető, hogy Babits unta diákkorában. Bizony a Jelenkor – a múlté.⁶⁵ Érdeklődéssel olvasom itt-ott megjelenő cikkeit.

Őszinte becsüléssel öreg híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár Pécs Surányi M. utca

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 187.

⁶⁵ Utalás arra, hogy Tüskés 1964 júniusáig volt felelős szerkesztője a *Jelenkornak*. (T. A.)

AZ AUTOFIKCIÓ PROBLÉMÁJA

BORBÉLY SZILÁRD

INTERJÚIBAN ÉS ESSZÉIBEN

„bene vixit qui bene latuit”
(Ovidius: Liber tertius. IV. 25.)

Borbély Szilárd írói magatartásában jelentős változás kezdődött a 2000-es évek közepén. A változás nyilvánvaló jele, hogy amíg korábban tartózkodott attól, hogy közvetlenül rá vagy a családjára vonatkozó személyes közléseket tegyen, 2004-től hangsúlyos pillanatokban és helyeken vállalkozott ilyen közlésekre. Amíg korábban ritkán adott interjút, ettől kezdve megszorodnak a vele készült interjúk, és azokban nagy gondot fordít saját személyiségének közvetlen megkonstruálására a nyilvános térben. Az interjúk másik szerepe az volt, hogy a megjelent kötetekre vonatkozó magyarázatokkal, háttérinformációkkal lássa el az olvasóit, irányítsa az érdeklődésüket és az olvasatokat. Az interjúk mellett az önéletrajzi esszék száma is megnő. Bonyolítja a problémát, hogy önéletrajzi információkat tartalmazó írások a *Halotti pompa* függelékében és az *Árnyképrajzoló* című kötetben is megjelennek, továbbá az is, hogy ettől kezdve mind a költői, mind a prózai munkák sok esetben ismételnék meg fikciós keretek közt olyan részleteket, történeteket, helyeket, amelyeket az olvasó az interjúkból és az önéletrajzi esszékből ismerhet. Ez vezette arra az értelmezőket, hogy Borbély Szilárd több művét autofikcióként olvassák.

Az autofikció fogalmát köztudomásúlag Serge Doubrovsky francia író használta először 1977-ben megjelent *Fils* című regényének előszavában. E helyütt az önszínrevitel módjait, szándékait és mindezek következményeit vizsgálom az életműben. Mindazonáltal fontosnak tartom Claudia Gronemann megállapítását az autofikciós próza egzisztenciális meghatározottságáról, mert megfigyeléseit Borbély Szilárdra is érvényesnek látom: „az autofikció sok írónak nyújtott lehetőséget arra, hogy olyan módon foglalkozzon önmagával, ami túlmutat a klasszikus irodalom műfajain, és azok kulturálisan meghatározott normáin. Az autofikció az írás egzisztenciális motívumait tárja fel, és emeli azokat az alkotóelemek közé az önéletrajzi vitában. Az írás a létezés szerves részévé válik, a szubjektivitás nyelvi úton történő előállításának véget nem érő folyamatává. A referenciális én önmagát – a szöveg szövegében – egy fikció részeként fogja fel, mert egyetlen szerző sem állíthatja, hogy ismeri saját történetének valódi jelentését”.¹ E megfogalmazás több mozzanatát kiemelendően tartom. Az egyik az, hogy a szubjektivitás csak nyelvi úton állítható elő, és így csak a sohasem végleges, mindenkor befejezetlen nyelvi megalkotottság mikéntjében vizsgálható. A másik mozzanat, ami a szubjektum eredendő nyelvi megalkotottságához kapcsolódik, hogy a referenciális én eleve egy fikció része, nem másodlagosan válik azzá. A harmadik mozzanat pedig az, hogy minden autofikcióban a saját történet építése és a jelentések keresése egyszerre zajlik.

¹ Claudia Gronemann: Autofiction. In: Martina Walter-Egelhaff (szerk.): *Handbook of Autobiography/Autofiction*. De Gruyter, Berlin/Boston, 2019, 245.

Talán ezzel az utóbbi mozzanattal magyarázható, hogy az autofikció mint az irodalmi alkotás sajátos módja Borbély Szilárdnál nem csupán interjúkban és esszéikben zajlik, hanem költői és szépprózai művekben is. A saját történet megkonstruálása és jelentéseinek keresése az ő esetében a 2000-es évek közepétől azonossá válik az írással.² Ebből a szempontból nem vonhatunk éles határt a szépprózai alkotások, az esszék és az interjúk közé. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az írók elvileg sincsenek morálisan arra kötelezve, hogy nyilvános, egyes szám első személyű megszólalásaikban igazat mondjanak. Ott vonják meg a fikcionalitás határait, ahol akarják. A fikció pedig nem azonos a hazugsággal, nem helyezhető el az igazmondás és a hazugság rendszerében. Amikor a következőkben kérdőjeleket teszek Borbély Szilárd önelbeszélésének bizonyos pontjai mellé, nem az vezet, hogy „leleplezzem”, még kevésbé az, hogy pszichológusként megértsem és magyarázzam azokat a pszichés folyamatokat, amelyek ilyen önkép kialakulásához vezettek. Kizárólag az vezet, hogy magát a jelenséget láthatóvá tegyem, és azt közelebből a Borbély-szöveg, tágabban az irodalom jelenségeként tegyem felfoghatóvá.

Ahogy Száz Pál már nyomatékosan jelezte, az autofikció kérdése Borbély Szilárd esetében, ahogyan valószínűleg minden más esetben is, szorosan összefonódik az emlékezés és a felejtés problémájával. Feltételezhető, hogy az autobiográfia terében azért van szükség több-kevesebb fikciós munkára, mert az emlékezet mindig karöltve jár a felejtéssel. Az emlékezet szövetében minden esetben kisebb-nagyobb hiányok mutatkoznak, amelyeket dokumentumokkal alátámasztható módon vagy mások emlékezetének ellenőrzött felhasználásával nem lehet kitölteni. Az emlékezetnek ez a felfogása azonban azt feltételezné, hogy mindaz, amire képesek vagyunk emlékezni, tehát amit az emlékezés mentális képessége hozzáférhetővé tesz számunkra, tárgyyszerű fedésben van az átélt múlttal, míg a képzeletnek, ami szintén mentális képességünk, de nincs része az emlékezésben, csak másodlagos szerepe van az átélt múlt rekonstruálásában. Ez a koncepció azonban valószínűleg nem állja meg a helyét. Már Plótinosz is úgy gondolta, hogy az emlékezet olyan lelki képesség, amely magában foglalja a képzeletet is. Az emlékezet ugyanis szerinte nem aktuális képet vagy anyagi lenyomatot őriz a távollévő tárgyról, hanem anyagtalannal a képzeleti képet, és annak a folyamatnak, ahogyan ez a képzeleti kép kialakul és változik, megvan a saját dinamikája.³ Az emlékezetkutatás későbbi időszakai sokféleképpen bizonyították, hogy az emlékezet és a képzelet kölcsönösen feltételezik egymást, és nem választhatók szét. Ha ez így van, akkor az autofikció fogalma nem az önelbeszélés megszületésének folyamatára, csupán egyezményes és változó műfaji kódokra vonatkozik, és külön nevet ad egy olyan irodalmi jelenségnek, amely nagyon régen, feltehetőleg a kezdektől velünk van.

Érdemes inkább olyan modellből kiindulnunk, amelyben az emlékezet és a képzelet munkáját a múlt megőrzésének és konstruálásának kölcsönös folyamataként értjük meg. Igazi nehézséget azonban a felejtés elhelyezése jelent a képzetben. A felejtés az emlékezet és a képzelet, vagyis a megőrzés és a konstruálás ellentéte volna? A hétköznapi gondolkodásunk az emlékezést természetes adottságnak tekinti, míg a felejtést hibának, elhalványodásnak, esetleg trauma vagy betegség következményének. Mint látni fogjuk, Borbély Szilárd is így beszélt a felejtésről a vele készített interjúkban. Az emlékezet- és a felejtéskutatás viszont egyre inkább olyan modelleket állít fel, amelyek nem azt magyarázzák, miért felejtünk el valamit, hanem hogy miért emlékszünk rá egyáltalán. Az interferenciaelmélet szerint például a felejtés a különböző emlékek egymás közötti interferenciájának

² Több pusztá egybeesésnél, hogy a zsidó motívumok beáramlása az életműbe ugyancsak 2005-től erősödik meg. Vö. Száz Pál: Mnemosziné és Mózes. In: Lapis József – Száz Pál (szerk.): *Körülírások. Tanulmányok Borbély Szilárd életművéről*. Alföld Alapítvány, Debrecen, 2024, 126.

³ Vö. Michael Schramm: Erinnerung und Vorstellung. In: Christian Tornau (szerk.): *Plotin Handbuch*. Metzler Verlag, Würzburg, 2024, 197.

eredménye. Minél inkább hasonlít egymáshoz két vagy több esemény (például ha arra kell emlékezni, mi történt egy átlagos iskolai napon egy hónappal ezelőtt), annál valószínűbb, hogy interferencia lép fel.⁴ Ha viszont az eseményben van valami különleges, ami nem interferál más eseményekkel, akkor könnyebb lesz rá emlékezni. Az emlékezet nyomelmélete szerint viszont az emlék kialakulása és az emlék felidézése között bekövetkező eseményeknek nincs hatásuk a felidézésre. E tanulási modell alapján az események az agyban fizikai és kémiai változásokat idéznek elő, és ezek „nyomot” eredményeznek. A rövid távú memóriában lévő „nyom”, vagyis az agyban bekövetkező fizikai-kémiai változás eredménye csak néhány másodpercig tart. Ha a nyomot nem rögzítjük az emlék többszöri felidézésével, vagyis ha nem idézzük elő szándékosan neurokémiai változásokat a hosszú távú memóriában, akkor a rövid távú emlékezet nem őrzi meg, nyomvesztés történik.⁵ Az irodalomban legismertebb, mert már Proust által is használt emlékezetelmélet szerint az információ csak akkor hívható elő a memóriából, ha előhívási jelek kapcsolódnak hozzá. Ilyen előhívási jel lehet egy szag, egy íz vagy bármilyen szenzuális inger.⁶

Anélkül, hogy ezeknek az elméleteknek a részleteibe bocsátkoznánk, ennyiből is elfogadható lehet, ha a felejtést olyan természetes folyamatnak tekintjük, amely helyet ad az emlékezet és a képzelet konstruktív munkájának. Borbély Szilárd több interjújában is nyomatékosította, hogy nemigen maradtak felidézhető emlékei a gyerekkorából. Molnár Csabának például így vallott 2006-ban, tehát évekkal azt megelőzően, hogy a *Nincsteleneken* dolgozni kezdett volna, de már akkoriban, amikor folyamatban volt az új Borbély Szilárd-imázs megalkotása:

Emlékeim eltűntek. Többször estem át, különféle fokozatok szerint, olyasféle tapasztalatokon, amit a klinikai nyelv depresszióknak nevez. Ahogy visszagondolok, már iskolás korom előtt is, aztán közben is volt két-három igen mély időszak, aztán húszas és harmincas éveim közepén ismét. Úgy tízévenként rendszeresen depressziós lettem, mert valahogy nem éreztem magam a helyemen. És nem is érzektem magam az időben, mindig ki-kiestem belőle. Nem volt hozzá erőm, hogy hozzáigazodjak. Nem voltam képes felvenni a ritmusát, és kipottyantam belőle. Ilyenkor be-bekerültem valamely klinikára, hosszabb-rövidebb ideig. Gyógyszereket adtak, amelyek segítettek elvenni az emlékeimet. De azok, azt hiszem, maguktól is eltűntek volna. Ahogy gyerekkorom emlékeiből egy-két nap maradt meg, miközben hosszú évekről semmi nyom.⁷

Az emléknymovestést Borbély Szilárd a pszichiátriai kezelése során kapott antidepresszánsok mellékhatásának tekintette. A szempontunkból mellékes, hogy valóban ez volt-e az ok. Fontosabb az állítás, hogy alig maradtak emlékei a gyerekkorából. Ebből viszont nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Nem tudjuk, ebben a pillanatban igazat mondott-e, tehát hogy valóban nem tudott hozzáférni az emlékeihez. Másrészt azt sem tudjuk, hogy később nem váltak-e mégis elérhetővé számára. Ha azonban igaznak tételezzük az állítást, és az emlékekhez vezető utak elzárultak vagy eltűntek, akkor ez a mondat arra ösztönzi az olvasót, hogy ne annyira a felidézett tartalomra, sokkal inkább a

⁴ K. P. Darby – V. M. Sloutsky: The cost of learning. Interference effects in memory development. *Journal of Experimental Psychology*, 2015/2, 410–431.

⁵ T. J. Ricker – E. Vergauwe – N. Cowan: Decay theory of immediate memory. From Brown (1958) to today (2014). *Q Journal Experimental Psychology*, 2016/10, 1969–1995.

⁶ T. R. Jonker – P. Seli – C.M. Macleod: Less we forget. Retrieval cues and release from retrieval-induced forgetting. *Memory and Cognition*, 2012/8, 1236–1245.

⁷ Borbély Szilárd: Ráérő idő. Beszélgetés Molnár Csabával. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*. Vigilia, Budapest, 2008, 172.

tartalom konstruálásának módjára összpontosítson. Amikor ezt teszi, saját reakcióira is reflektálnia kell. Mert hiszen az is nyilvánvaló, hogy az autofikció kiterjedt művelésének köszönhetően Borbély Szilárd munkái másfajta olvasói attitűdöket hívtak elő és erősítettek meg a 2000-es évek közepétől kezdve, mint korábban.

Habár fentebb azt mondtam, hogy az interjúk, esszék és a szépirodalmi alkotások között ebből a szempontból nem lehet határokat kijelölni, a következőkben mégis csak az interjúkban és az esszéikben tapasztalható autofikciós gyakorlatról fogok beszélni. Ennek a döntésnek több oka is van. Ezek a szövegek a szépirodalmi alkotások szempontjából pretextusként értelmezhetők, önmagukban pedig alkalmasak arra, hogy kezdeményezzék az olvasói attitűdök átalakulását és meghatározzák annak irányait. Ennek vizsgálata nem csupán arra kínál módot, hogy világosabban lássuk, milyen szimbolikus mintázatot alakított ki önmagáról Borbély Szilárd pályájának ebben a szakaszában. Az ekkor kialakított szimbolikus mintázat az irodalom emlékezetgazdálkodását is befolyásolta. Úgy tűnik, az írói személyiség mítosza az öngyilkosság következtében lezajló cserefolyamatokkal igazolva és megerősítve – József Attila esetéhez sok tekintetben hasonlóan – folytatódni tud az író személye körül kialakuló kultuszban az utóélet és a kanonizáció fázisában.

Borbély Szilárd elméletileg és történetileg is reflektált arra a változásra, amely imázsának alakításában bekövetkezett. A reflexió azonban számos kérdésre nem tér ki, más kérdések elől pedig kitér. A *Várad* című folyóirat 2011-ben interjút közölt vele *Nem szeretnék költőként viselkedni* címmel. Az interjút készítő Szilágyi Aladár egyik felvetésére ezt válaszolja:

Nagyot fordult a költészettel a világ. Az, ami a 19–20. században még nagy érdeklődés tárgya volt, hogy Petőfi Sándor, Ady Endre mit gondol, mit csinál, és hogy Petőfi, Ady fontosnak érezte ezt mindenkiel közölni, ez most már eltűnt. Az afféle agresszió – elvárás –, amit a költészet gyakorolt a közösséggel szemben és fordítva, ez megváltozott. Az elvárás, mely szerint »úgy kéne viselkednem, mint egy költőnek«, engem zavart. Ebben az értelemben nem vagyok költő, ebben az értelemben nem szeretnék költő lenni... Azt éreztem a rendszerváltás után, hogy a mi dolgunk már terhére van annak a világnak, társadalomnak, amelyben élünk. A költészet, a művészet, mindez kellemetlenné vált, folyamatosan az áradt mindenhol, politikusoktól, közbeszédből, közhangulatból, hogy erre már igazából nincs szükség, ez az egész hagyomány, amit a költészet, az irodalom életben próbál tartani, halott dolog, nincs rá szükség, időszerűtlen. Tessenek csendben lenni, és meghúzni magukat!⁸

Borbély Szilárd feltételezi, hogy a költő társadalmi működésének lényege a modernség korában az volt, hogy valamiféle vélt vagy valós megrendelést teljesítve, folyamatosan beavatta a közönséget az életeseményeibe és a gondolataiba. Feltételezi továbbá, hogy erre ma már nincs társadalmi megrendelés. A reflexió mélyebb rétegében azonban felismeri, hogy a költői szerep színrevitele kölcsönös agressziót jelent a költő és a közönség viszonyában. Ezt az agressziót elvileg elutasítja, hiszen ezen a ponton ki mondhatná azt, hogy ő is ilyen vagy ehhez hasonló agressziót kíván gyakorolni a közönségre, és cserébe készséggel befogadja az intencionált közönségigényben rejlő beavatkozást. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ő maga nem gyakorol agressziót, egyáltalán, hogy elkerülhető lenne az agresszió, amikor egy személy a nyilvánossághoz való hozzáférés hierarchikus és aránytalan hatalmi helyzetét arra használja fel, hogy önképét, élettörténeti elbeszélését, gondolatait mások érdeklődésének terébe helyezze, érzelmi bevonódást gerjesszen, és

⁸ Borbély Szilárd: *Nem szeretnék költőként viselkedni*. *Várad*, 2011/9, 15.

mások figyelméből minél nagyobb részt vonjon magára. Borbély Szilárd a 2000-es évek közepétől kezdve egyre hangsúlyosabban falusi⁹, a régmúlthoz kötődő, többszörösen deprivált emberként tüntette fel magát az interjúkban és esszéikben, ami abban a pillanatban már biztosan hamis állítás volt, hiszen egy nagy presztízzsel rendelkező egyetem oktatójaként dolgozott, mindenekelőtt pedig rendelkezett a megszólalás, a narratíva felállításának hatalmával, amihez mások készségesen teret adtak számára. A helyzete valójában erősen privilegizált volt. Ennek, mint látni fogjuk, a származás családi elbeszélésének megalkotásában messzemenően lesz szerepe.

A *Halotti pompa* első kiadása 2004-ben jelent meg a Kalligram Kiadónál. A megjelenést követően Kiss Szemán Róbert, a *Vigilia* korábbi szerkesztője, aki 2003-ban vette át a Prágai Magyar Intézet vezetését, meghívta Borbély Szilárdot Prágába. A 2004. október 5-én megrendezett esten a szerző a *Halotti pompából* olvasott fel. Elhangzottak Lucie Szymanowska fordításai is¹⁰, és sor került egy nyilvános beszélgetésre a fordító, Kiss Szemán Róbert és a szerző között. A következő hónapban megjelent egy interjú Borbély Szilárddal a *Roš chodeš* című havilapban, amely a cseh-, morvaországi és szlovákiai zsidó hitközségek orgánuma. A lap szerkesztősége Prágában működik. Feltételezem, hogy az interjúra a Prágai Magyar Intézetben megrendezett estet követően került sor. Elsősorban az októberi beszélgetés, de egyes részleteiben a novemberi interjú alapján készült az az interjúszöveg, amely később az egész pálya legfontosabb megnyilvánulásának bizonyult ebben a műfajban. Nyomtatásban először a *Pannonhalmi Szemle* 2005. évi első számában jelent meg, majd része lett az *Egy gyilkosság mellékszálai* (2008) című kötetnek is.

Az interjú első része Kafkáról szól, arról a szellemi viszonyról, amely Borbély Szilárdot Kafkához fűzte. „Kafka a zsidó sorsban rejlő és a kereszténységgel közös tragédiáról beszél nekem, arról a mélypontról, ahol kulturálisan és vallásilag vagyunk.”¹¹ A mondat világosan kifejezi, hogy a szerző szerint van, és általános utalásként értelmesen szóba hozható „zsidó sors”, és hogy az ebben rejlő tragédia rokon a kereszténység tragédiájával, bármiként gondoljuk is el egyiket, illetve másikat. Mivel a következő mondatban már Kertész Imréről, majd Auschwitzról beszél, az is nyilvánvaló, hogy bár Kafka 1924-ben meghalt, Borbély Szilárd is azok közé tartozik, akik döntően a holokauszt felől olvassák a Kafka-életművet. Sőt, Kertész Imre esszéiből megértve állítja, hogy Auschwitz „működik”. „A táborok bezárásával Auschwitz nem ért véget. Azóta benne élünk, csak már természetesnek tűnik.”¹² Kafka és Kertész neve ebben az elbeszélésben azonosítja egymással a „zsidót” és „Auschwitz” elsenvedését, ami a kereszténység számára elsősorban a szenvedő Emberfia jelenbeli valóságával lép kényszerítő rokonságba. Az interjú következő kérdését Lucie Szymanowska teszi föl ekképp: „A költészeted a keresztény és a zsidó hagyományhoz kapcsolódó motívumok egyaránt áthatják. Mindennapjaidban, azt hi-

⁹ „Én falusi vagyok, két kicsi faluban éltünk, először egy nagyon kicsi faluban, amit úgy hívnak, hogy Túrricse. Ha átmegyünk a határon, akkor Zajta, Tiszaberek, aztán Túrricse következik. A határtól a harmadik falu. Mi ott laktunk egy kicsi faluban, aztán egy kicsit nagyobb faluban, egészen addig, amíg el nem keveredtem az egyetemre, azóta Debrecenben lakom. Azt szeretném csak mondani, hallottam, hogy nagyváradnak lenni milyen nagy dolog, és a falusiakhoz képest ez egy hatalmas vízvázalasztó. Én alapvetően falusi vagyok, és az is maradok most már, hiába élek városban valamennyi ideje. Alapvetően a gyerekkorom, minden, ahogy világot látok, ahogy gondolkodom, ahova szeretnék tartozni, az falu, nem város. Ott nem éreztem jól magam.” Borbély Szilárd: Az élet van előbb, aztán a szöveg. Beszélgetés Kőrössi P. Józseffel. *Várad*, 2011/9, 4.

¹⁰ A *Halotti pompa* cseh kiadása a 2006-ban megjelent második, bővített kiadást vette alapul, és ugyancsak 2006-ban adta ki *Pompa funebris* címmel Lucie Szymanowska fordításában az Opus Kiadó.

¹¹ Borbély Szilárd: Az igazi nevem nem ismerem. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 88.

¹² Uo.

szem, katolikus vagy. A zsidó sorssal való mély azonosulás innen ered?”¹³ Amikor Borbély Szilárd erre a kérdésre válaszol, olyan származásörténetet oszt meg a kérdezőkkel és a jelen lévő hallgatósággal, amely egy feltételezett családi titokba avatja be őket:

Ez személyes ügyem is, kínos történet, életünk szomorúságához tartozik. Kicsit kusza és tisztázhatatlan helyzet volt az, amelybe születtem. Kilencéves koromig egy picike, eldugott faluban éltünk, talán ötszázan laktak ott összesen. Ebben a faluban 1944 előtt egyetlen zsidó család élt, mígnem '44 májusában a csendőrök székéren elvitték őket Szatmárnémetibe,¹⁴ a gettóba. Három generáció, apa, anya, a fiuk és annak felesége, meg két gyerekük élt együtt. Csak a fiú jött vissza Auschwitzból. Szemben laktak az édesapám szüleivel. Korábban azonban, 1933-ban az apai nagyszüleim velük együtt, egy portán éltek, az utca túloldalán. Az édesapám, aki a baljós 1933-as évben született, a falusi és a családi pletykák szerint balkézről született, vagyis fattyú gyerek volt. Titok volt ez, de nyílt titok. Amint nagybácska lett, édesapám járt át a szigorúan vallásos családhoz sábeszkor begyűjtani a tüzet az odakészített sólet alá, lámpát gyújtani vagy befűteni, meg ilyenek. Emberi dolog, megesik az ilyen. Ez a nyílt titok a zsidótörvények és a növekvő antiszemitizmus idején vált egyre kínosabbá. Persze ő nem számított semmiképp sem zsidónak, de gyanakvással és félelemmel teli időszak következett. Ettől kezdve a család, amelyben született, védte, de nem szerette. Boldogtalan élete volt, egy ötgyerekes család nehéz történetével. Aztán majd húszéves kora körül kérvényezte a minisztériumban a nevének megváltoztatását.¹⁵

A kérdező közbevételére megerősíti, hogy a Borbély felvett név, a Szilárd keresztnévet pedig nagymamája kérésére az ő egyik korán elhalt unokája után kapta. Majd folytatja:

A zsidó család nevét sem tudom, ugyanis a család Trianon után települt Magyarországra. Az ő családnevük is magyarosítás eredménye volt, azt hiszem, és előtörténetükről nem tudok semmit. Ez így kicsit furcsán, költőien hangzik, de az igazi nevem nem ismerem. Édesapámnak a táborból visszatért és vallását elhagyó féltestvérével távolságtartó viszonya volt. Ez a férfi a bátyámat és engem szeretett. Saját gyerekei, úgy tudom, öt és hét évesek voltak, amikor elvitték őket. A faluban bennünket, a bátyámat és engem Gogának és Majomnak¹⁶ csúfoltak. Én voltam a Majom. A zsidó család ugyanis Erdélyből települt be, innen volt a kisiú neve Goga. Bennünket elzárva neveltek a velünk egykorú gyerekektől. Ha néha kiszöktünk és találkoztunk a többiekkel, gyakran leköpködtek, megaláztak. Nem értettem, miért. A faluban érezhető gyűlölet vett körül.¹⁷

¹³ Uo., 89.

¹⁴ Téves közlés. Túrricséről és környékéről nem a szatmárnémeti, hanem a mátészalkai gettóba hurcolták a zsidókat.

¹⁵ Borbély: Az igazi nevem..., 89.

¹⁶ A Goga csúfnév valóban utalhat arra, hogy a falubeli gyerekek román eredetűnek tekintették a családot. De ennek kézenfekvőbb oka az apai nagymama, Pap Mária felmenőinek román származása, amiről a *Nincstelenségben* is bőségesen szó esik (a regényben Pop Máriaként szerepel). A Majom csúfnév viszont a többi falubeli fiú szemében meg nem értett és megvetett különösségre utal, aminek nincs köze az etnikai származáshoz.

¹⁷ Borbély: Az igazi nevem..., 90.

Nézzük, miket állít Borbély Szilárd:

1. Élt Túrricsén egy zsidó család, akik 1920 után Erdélyből települtek a faluba. Nagypapa, nagymama, a fiuk, annak a felesége és két gyerek. Borbély Szilárd azt állítja, sem a zsidó család magyarosított, sem a korábbi, feltételezhetően német hangzású nevét nem ismeri.

2. Borbély Szilárd nagyszülei 1933-ban közös portán éltek ezzel a családdal. Később átköltöztek az utca túloldalára.

3. Borbély Szilárd apja, Borbély Mihály balkézről való gyerek volt. A nagymama öszszefeküdt a zsidó család fiatalabb férfitagjával. Ez a faluban és a családban is tudott dolog volt. Borbély Mihály sábeszgojként a szombat bejövetele után átjárt a zsidó családhoz, amelyből félig származott.

4. A zsidótörvények nem érintették Borbély Mihályt, de a testvérei, a tágabb családja elfordult tőle. Ez még az '50-es években is érzékelhető volt, olyannyira, hogy Borbély Mihály húszéves kora körül, tehát 1953 táján a belügyminisztériumban kezdeményezte a neve megváltoztatását. Ekkor lett Bikásból Borbély.

5. A falu antiszemita közhangulata és általában a gyűlölet légköre még a '60-as években is olyan erővel kitartott, hogy Borbély Mihály fiait csúfolták, rendszeresen megalázták a vélt származásuk miatt.

6. A család második generációjába tartozó fiú jött haza. Ott maradt a faluban, a vallási szokásokat már nem tartotta. Ő másokkal ellentétben szerette Borbély Mihály gyerekeit.

7. Az interjú későbbi részében azt állítja, hogy a testvéreiben olyan indulatok éltek Borbély Mihály ellen a vélt származása miatt, hogy „apjuk halála után kitagadták, szemére vetve, hogy nem az apjuk fia. Erre már jól emlékszem. Ez nagyon fáj nekik”.¹⁸

Nincs ok kételkedni abban, hogy Borbély Szilárd ezeket az állításokat egytől-egyig igaznak tekintette. Nincs ok kételkedni abban, hogy ezek az állítások számára megélt valóságot jelentettek. A későbbiekben több interjúban megismételte őket, és végül a *Nincstelenek* regényvilágába is beépültek. Akkor sincs ok a kételkedésre, ha bizonyos helyeken hiperbolikusan fogalmaz, túlzásokba esik. Amikor azt állítja, hogy „igazi nevét” nem ismeri, az olyan túlzás, amely első pillantásra bizonyára figyelmet kelt. Borbély Mihály nevét természetesen ismerte, és azt is tudta, hogy eredetileg Bikás Mihálynak hívták. Az „igazi név” tehát arra vonatkozik, hogy nem a Bikás család, hanem az elhurcolt zsidó család sarjának tekintette magát. Az *élet van előbb, aztán a szöveg* című beszélgetésben, amelyet Kőrössi P. József készített a *Várad* számára, arra emlékezett, hogy milyen meséket hallott az apjától és a nagyapjától gyerekkorában. Itt tehát nagyon is emlékezett a gyerekkorára, és azt is elárulja, hogy a nagyapja mesélt neki esténként, ami viszont cáfolja, hogy a nagyapa rossz viszonyt ápolt volna az állítólagos fattyúval és annak gyerekeivel. Kőrössi P. József visszakérdez, hogy most melyik nagyapjáról beszél. „Ez a létező nem valódi. Mert volt a nemlétező valódi, Auschwitzban tűnt el, őt nem láthattam. De volt a létező, nem valódi, akiről nem tudtam sokáig, hogy nem ő az igazi nagyapám, de úgy szerettem és úgy éltem vele. Ő kulák paraszt volt, nagyon rendes, kedves ember, és neki volt egy hatalmas gazdasága, eszközökkel, mindennel”¹⁹. Borbély Szilárd a „nem létező, valódi” családnak is tudta, tudhatta a nevét. A *Nincstelenek* megnevezi ezt a családot, Mózesnek hívják őket. Ugyanerről a névről tud Halmos Sándor is, a *Szatmár vármegye zsidósága* című munka szerzője: „Mózes Lajos 1906-ban nyitott kereskedést Túrricsén, virilis képviselő lett. Az 1920-as években a faluban gazdálkodott Grosinger Salamon és fia, Miklós, aki később a Szatmár megyei birtokok ispánjaként működött. 1941-ben a Mózes család tagjai – hat fő – éltek a településen, akiket a mátészalkai gettóból vittek Auschwitzba. Egyikük sem élte

¹⁸ Uo., 91.

¹⁹ Borbély: *Az élet van előbb...*, 6.

túl a deportálást.”²⁰ Halmos Sándor munkája csak 2008-ban jelent meg, ezt tehát Borbély Szilárd nem olvashatta az interjú idején. Ugyanezt a nevet tartalmazza azonban a *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára* 1924 is. A kiadvány szerint Túrricsén 1924-ben Mózes Lajoson kívül egy másik zsidó szatócs, Weiszberger Bernát is működött.²¹ Ugyanebből a kiadványból az is megtudható, Mózes Lajos 1878-ban született a Máramaros megyében található Pusztahidegkúton. Itt is az adat szerepel, hogy nem Trianon után, hanem 1906-ban telepedett le Túrricsén. Pusztahidegkút ekkor még szintén Szatmár vármegyéhez, annak egy másik járásához tartozott. Ez azért lényeges, mert kizárható, hogy a faluban a letelepedő zsidó családot románnak tekintették, és évtizedekkel később ezért nevezték Borbély Szilárd bátyját Gogának. A szatócsbolt mellett Mózes Lajos egyébként 31 kat. hold birtokkal is rendelkezett. Az első világháborúban a 25. gyalogezred kötelékében szolgált. Feleségét Kain Rózának hívták. Egyetlen fiuk született, József, akivel Borbély Szilárd is találkozott. Mózes József feleségét Schwartz Bellának hívták, a fiukat Mózes Ferencnek.²² A Bikás családról pedig azt tudjuk meg, hogy ifj. Bikás János, Borbély Szilárd nagybátyja 25 hold kültekli földdel rendelkezett. 1938-ra megduplázta a földbirtokot.²³ Megjegyzem, hogy ezekhez az adatokhoz hozzájutni nagyon könnyű volt, és Borbély Szilárdnak, aki képzett filológusként sokat járt könyvtárakba, Kölcsey-kutatóként pedig Szatmár vármegye történeti forrásait is jól ismerte, az internet megjelenése előtt sem okozhatott volna semmiféle nehézséget. Nem tudok más magyarázatot adni, mint hogy valójában nem érdekelte a Mózes család,²⁴ valós tudásra nem volt szüksége rólok.

Vannak más, lényegesebb állítások is a felsoroltak között, amelyek, ha az igazságukra kérdezzünk rá, legalábbis kétségesek. Ilyen Borbély Mihály balkézről való származásának története, és az, hogy a testvérek kitagadták emiatt apjuk halála után. Száz Páltól értesülhattünk először, hogy Borbély Szilárd hagyatékában, számítógépének „Nincstelenek” című mappájában, annak „Háttéranyag” és „Bikások” elnevezésű almappájában található egy terjedelmes magánlevél, amely Borbély Szilárd másodunokatestvérétől, Borbély (Bikás) Mihály egyik lánytestvérének unokájától származik.²⁵ A levél 2011. augusztus 1-jei keltezésű. Létezését én is megerősítem. A másodunokatestvér leveléből megtudható, hogy a Bikás családban többeket felháborított és elkésérített *Az igazi nevem nem ismerem* címmel adott interjú. Kiderül belőle, hogy Borbély Mihály említett lánytestvére levelet készült küldeni Borbély Szilárdnak, hogy kifejezze ellenérzéseit, és néhány kérdésben korrigálja a szerző által előadottakat, de tekintettel a szüleivel szemben elkövetett rablógylókosságra és Borbély Szilárd fájdalmára, ezt nem tette meg. Időközben a levélíró unokatestvér nagymamája meghalt. A másodunokatestvér a *Nincstelenek* keletkezése közben küldte el a levelét, mégpedig az édesapja kifejezett tiltása ellenére. Arról nincs tudomásunk, hogy Borbély Szilárd válaszolt-e neki.

²⁰ Halmos Sándor: *Szatmár vármegye zsidósága*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára és Barankovics István Alapítvány, 2008, Nyíregyháza, 137.

²¹ *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára* 1924. Rudolf Mosse Rt., Budapest, 1924, 1461.

²² Uo., 72.

²³ Fábrián Sándor (szerk.): *Magyar városok és vármegyék monográfiája* 28. *Szatmár, Ugocsa és Bereg K. E. vármegyék 1924-1938*. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1939, II. (Személyi adattár) 8.

²⁴ *Az igazi nevem nem ismerem* című interjúban Borbély Szilárd arra is utal, hogy a Mózes név nemigen lehetett a család eredeti neve. Ezt megelőzően feltehetőleg német hangzású nevük volt, amit magyarosítottak. Ez a feltételezés legalábbis kétséges. A Mózes név nem magyarosított névforma. Vezetéknévként székelyek között gyakori, köztük szombatos székelyek között is. Feltűnő emellett, hogy a Mózes család ismert férfitagjai közül egyik sem viselt kifejezetten zsidónak tekintett keresztnévet, ami hagyományhű családokban a 20. század első felében még gyakori volt.

²⁵ Lásd Száz: i.m., 121–124.

Lényeges, hogy mi motiválta a rendkívül tapintatos, finom retorikával írott levél megszületését. A levélíró szerint Borbély Szilárd hatalmi helyzetben volt és van a családtagokhoz képest, mert az ő emlékezete az irodalmi nyilvánosság csatornáinak közbejöttével intézményesül, míg a családtagoknak semmilyen eszközük nincs arra, hogy a saját emlékezetüket színre vigyék. Ilyen célja a másodunokatestvérnek nincs is. Mindössze azt szeretné, ha Borbély Szilárd szembesülne az övétől eltérő emlékekkel: „legalább tudd, hogy más olvasat is létezik, csak hát ők nem irodalmárok, nem tudják közzétenni az ő történetüket”. Hasonló helyzetek, ha nem is gyakoriak, ritkának sem számítanak az irodalomban. Az emlékezeti narratívák között normálisnak számítanak az eltérések, és az is, hogy küzdelem zajlik közöttük az érvényesülésért. A küzdelemben szerepet kaphatnak dokumentumok, források, és nagy szerepe van a meggyőzés retorikájának is. Az irodalom mint másodlagos emlékezeti forma egészen más elérést biztosít az elsődleges szóbeli emlékezeti formáknak, és a családi-személyes emlékezeti térből áthelyezi az emlékeket a közösségi-kulturális emlékezetbe. Az „ők nem irodalmárok” kitétel elsősorban arra utal, hogy a családtagoknak nincs lehetőségük az emlékezeti terek közti váltás kezdeményezésére. Ez azért is ébreszthetett bennük nagy feszültséget már a *Nincstelenek* megjelenése (2013) előtt is, mert az interjú szokatlanul nagy visszhangot váltott ki, és a főbb állításai később több más interjúban megfogalmazódtak. A *Nincstelenek* pedig még ennél is sokkal szélesebb közeggel ismertette meg Borbély Szilárd történetét, immár több nyelven, és – ma már talán ez is kijelenthető – hosszabb távon is a közösségi emlékezet részévé tette. Hogy az ilyen és ehhez hasonló helyzetek milyen morális felelősséget hárítanak a szerzőkre, annak taglalására e helyütt nem térek ki. Az egész jelenséget nem morális kérdésként szeretném megragadni. Annál is kevésbé, mert úgy vélem, nincsenek általános morális normák az ilyen helyzetekre. A döntéseket a szerzőknek kell meghozniuk, lehetőség szerint védelemben részesítve azokat, akiknek nincs beleszólásuk a róluk szóló állításokba, és aztán vállalniuk kell a döntéseikért a felelősséget.

A másodunokatestvér levelének célja azonban nem merül ki abban, hogy a család más tagjainak emlékezetével szembesítse a szerzőt. Ennél alaposabb cáfolatra törekszik. A levélíró tisztában van azzal, hogy a perspektívák különböznek. Míg a családtagok minden részletet referenciálisan olvasnak, és az általuk ismert valósággal vetik össze, addig az irodalomban a fikciós gyakorlatok nem korlátozódnak a művekben megalkotott valóságokra, kiterjedhetnek a szerző élettörténeti elbeszélésére is. „Az irodalomban az írók, költők közül sokan írtak álnéven, találtak ki magukról fiktív, esetlegesen titokzatos származást, fedtek fel különleges családtörténetet különféle okokból, különféle célok elérése érdekében, bevett dolog ez, már a kezdetektől. Bizonyosan nyilvánosságra hoztak kompromittáló részleteket úgy is, hogy még éltek olyan személyek, akiket vádolt, rágalmazott, megrázott vagy felkavart mindez, mert személyükben voltak érintve. Bizonyosan volt már ilyen az irodalomtörténetben, és az a helyzet, hogy ezzel a beszélgetéssel te is valami ilyesmit tettél, amikor a nagymamád félrelépéséről, származásodról, édesapád testvéreiről állítasz bizonyos – véleményem szerint megalapozatlan, sőt egy helyen kifejezetten valótlán – dolgokat” – írja a másodunokatestvér. Ezt követően a levélíró hagyatéki dokumentumokra hivatkozva cáfolja, hogy a testvérei bármilyen indokkal kitagadták volna Borbély Mihályt. Továbbá a nagyanyja és Bikás Andor, Borbély Mihály fivérének emlékeire támaszkodva azt is cáfolja, hogy Borbély Mihály Papp Mária és Mózes József törvénytelen kapcsolatából született volna. A sorokból kiérezhető felháborodás annak szól, hogy Borbély Szilárd semmiféle védelemben nem részesítette családjának tagjait, ellenkezőleg, a levélíró szerint hamis állításokkal kiszolgáltatta őket, tudván, hogy az élőknek sincs lehetősége a védekezésre, még kevésbé a holtaknak. A másodunokatestvér részletesen kifejti, hogy id. Bikás Mihályt Amália lánya (a *Nincstelenek*ben Máli) gondozta. Ezért 1984 augusztusában kelt végrendeletében a kültelki földek nagyrészt Amáliára

hagyta. Jolán és Andor nem kért részesedést az örökségből. A kisebb részt Borbély Szilárd apja kapta meg. Ugyancsak jelentős részt kapott korábban id. Borbély Mihály és Pap Mária házának eladásából. Mindezek közjegyzői végzéssel és egyéb dokumentumokkal igazolhatók. Amáliát később Bikás Jolán vette magához. A másodunokatestvér kijelenti, hogy a családban senki nem vélte úgy, hogy Borbély Mihály törvénytelen gyerek és félig zsidó származású volt. A nevét 1953-ban azért változtatta Bikásról Borbélyra, mert a katonaságnál sokat csúfolták miatta.

A másodunokatestvér cáfolja továbbá, hogy id. Bikás Mihály és Mózes Lajos családja bármikor közös portán élt volna. Ezt valóban nehéz feltételezni, ha Mózes Lajos 1906-tól szatócsboltot tartott fenn, sőt kültelki földdel is rendelkezett, és ha a Mózes család ekkoriban valóban kóser háztartást vezetett. Valószínűbb az, amit a másodunokatestvér mond el, hogy id. Bikás Mihály a nála jóval gazdagabb bátyja, Bikás János szomszédja volt, akinek az utca túloldalán is volt egy telke. Együttélésük egy bizonyos pontján úgy döntöttek, hogy elmergesedő ellentétüket csillapítandó Bikás János vegye át id. Bikás Mihály házáat, és ellenértékül bocsájtsa tulajdonába cserébe az utca túloldalán fekvő telket.

Száz Pál hangsúlyozza, hogy a családi emlékezet forrásaira támaszkodó cáfolat „nem a regény, hanem az interjú, tehát egy nem fikciós, de referenciális-diskurzív szöveg »ellenében« ” íródott.²⁶ Én úgy vélem, Borbély Szilárd gyakorlatában az interjúk is a fikcionalitás skáláján helyezkednek el, miközben magától értetődően rendelkeznek referenciális jelleggel. Távol tartom magam attól, hogy ezt a gyakorlatot morális normák ellenőrzése alá vonjam. Azt viszont nem titkolhatom, hogy hitelt adok a másodunokatestvér érveinek, amelyek részben közjegyzői és földhivatali dokumentumokból ellenőrizhetők. Ugyanakkor nem kétkem azt sem, hogy Borbély Szilárd igazzá tette magában, amit elmondott, igazként élte át, és ezzel pszichológiai értelemben igazzá is vált. Ezt sok minden magyarázhatja. Például az, ha ezáltal más, bevallhatatlan, feltárulása esetén kiközösítéssel fenyegető traumát helyettesített magában a zsidó származás és a holokausztmemória elcsúsztatásával. Nem tudhatjuk, hogy ha az interjúkban előadott származástörténet valóban a fikció körébe tartozik, milyen lelki okai és minden bizonnyal a gyerekkorig visszanyúló előzményei voltak ennek a folyamatnak.

A morális ítéletalkotás elutasításával egy időben az érdekel, mi történik az irodalmi térben ennek hatására. A származástörténeti elbeszélés egyszerre jelenik meg a nyilvánosságban a 2000 karácsonyán elkövetett betörés és az anya bestiális meggyilkolásának jól dokumentált történetével. Mindkét történet szorosan összefonódik Borbély Szilárd utolsó pályaszakaszának munkáival. Amíg a rablógyilkosság története a *Halotti pompában* jut főszerrephöz, a származástörténeti narratíva a *Nincstelének* világát határozza meg. A *Halotti pompa* befogadását természetes módon kíséri az érzések szintjén a megdöbbenés, az erős érzelmi bevonódás és a részvétel. A származástörténeti narratíva ezeket az érzéseket erősíti és sokszorozza meg, ha ez egyáltalán lehetséges. A származástörténet szintén traumákban és megfosztottságban fejezi ki önmagát. Az interjú címe az identitás jelölőjétől való megfosztottságot fejezi ki. Ez a megfosztottság a holokauszt következményeként jelenik meg, amihez járulékosan hozzátartozik a családból való kizártság és a gyermekkorban elszenvedett sérelmek sokasága. A befogadó legtermészetesebb kérdése az, miként érhet ennyi szerencsétlenség valakit. Hogyan lehet ezt egyáltalán elviselni? Az ismerősökben és a barátokban ehhez további bonyolult érzések kapcsolódnak. A segíteni akarással mellett megjelenhet a büntudatnak valami furcsa változata, amiért Borbély Szilárdot ilyen mértékben érték el a sorscsapások. Ezt kíséri az elégtelenség érzése, hiszen ezekkel a megtörtént, végbement borzalmakkal szemben nagyon nehéz valódi segítséget nyújtani. Mindebben érvényesül egyfajta agresszió, a részvétel és a bevonódás kikényszerítése.

²⁶ Uo., 123.

Amennyiben a származástörténeti elbeszélés igazsága helyettesítő traumaként pszichológiailag igazolható, azt is jelenti, hogy a származás efféle megélése semmiképp nem tudatos döntés eredménye volt. Vagyis ha a hatásában agressziót érünk tetten, az az elbeszélővel, Borbély Szilárdal szemben is érvényesült. Ő maga is kiszolgáltatottja volt saját elbeszélésének.

Ebből a szempontból érdekes szemügyre venni az interjúkészítők azonnali reakcióit. Lucie Szymanowska minden ellenállás nélkül elfogadja Borbély Szilárd történetét. „A táborból visszatért nagybátyáddal tudtál a két családról valaha is beszélni?”²⁷ – kérdezi. Vele szemben Kiss Szemán Róbert egyik kérdésében megjelenik a kétely: „Nem lehetséges, hogy visszavezetsz a gyermekkorodba bizonyos érzelmi hozzáállást egy későbbi időszakból?”²⁸ A kérdést Borbély Szilárd némi bizonytalankodás után elhárítja, majd a trauma jellemző időszerkezetére utalva majdhogynem annak definíciójával válaszol, de anélkül, hogy a gyerekkorban elszenvedett sérelmek okát megemlítené, vagyis hogy az érzések és a történet között kapcsolatot létesítene: „Nem, azt hiszem, nem. Mind a mai napig érzem a pofonokat, a köpéseket, hallom a csúfoló szavakat...”²⁹ A csúfolást a származástörténettel mindössze egy vélekedés köti össze, az, hogy a báty csúfneve, Goga, arra utalhat, hogy az osztálytársak románnak tekintették a Borbély fiúkat, mégpedig azért, mert Mózeséket, akiknek a sorsáról egyébként a faluban nem beszéltek, a falu emlékezete még mindig románnak tekintette. (Ehhez azt kell feltételeznünk, hogy Túrricse emlékezetében az 1970-es évek elején is élt még az 1938-ban elhunyt Octavian Goga emléke, és negatív tudattartalmak kapcsolódtak hozzá.) A szkepszis Kiss Szemán Róbert egy korábbi kérdésében is megjelenik. Egyszerre ad hangot a részvétnek, amiért ilyen halmozottan jutott ki Borbély Szilárdnak a sorscapásokból, és a morálisan elvárt részvétől és sajnálattól való túlterheltség érzésének. Pedig a rablógyilkosság története még csak ezután következik: „Ha jól értem, akkor mindez olyan periférius helyzetet teremtett nemcsak számodra, hanem egész családotra nézve, amely háromszorosan is a kisebbségi létmódot erősítette: vidéki voltál, törvénytelen gyerek gyermeke és zsidó... Nem sok ez egy kicsit? Hogyan lehet ebből a helyzetből győztesen kikerülni?”³⁰ A válasz erre a traumatizáltság elmélyítése, megerősítése, amire aztán hirtelen fordulattal felel a szeretet és a szeretetre való képesség mindent legyőző hatalmának kissé giccses megjelenítése, ami a beszélő felülemelkedő jóságát is megcsillantja: „Szüleim nagyon egyszerű, megfélemlített és megalázott emberek voltak, akik elveszetten kallódtak a világban. Olyan légkör uralkodott a családukban, amely igyekezett bennünket elzárni ez elől a világ elől. Nehéz volt és nagyon alacsony hatékonyságú, mert ők maguk is kétségbeesettek voltak. Nem játszhattam például a velem egykorúakkal. El voltam tiltva tőlük. Gyerekként megszoktam, hogy gyűlölnék. Valóban, elég mélyről jövök. De mindezt át lehet fordítani szeretetté, csak nagyon sokat kell rajta dolgozni.”³¹

A rablógyilkosság történetét, azt a sokszerű, a felfoghatóság határait feszegető hatást, amelyet a hír kiváltott, Borbély Szilárd legrészletesebben Kőrössi P. Józsefnek mesélte el:

A Halotti pompa létrejöttének – aki nem tudja – van egy életrajzi, a személyes élethez nagyon szorosan kapcsolódó oka. Kétezerben az én szüleim várták a karácsonyt és vártak minket – ez 2000. december 23-án este történt –, amikor utoljára beszélünk telefonon, hogy akkor majd holnap utazunk és akkor ebben marad-

²⁷ Borbély: Az igazi nevem, 92.

²⁸ Uo., 93.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo., 92.

³¹ Uo., 92–93.

tunk, és valamikor december 23-án éjfél körül betörték a lakásba – rablótámadás, rablógyilkosság volt –, mind a kettejüket súlyosan bántalmazták, az édesanyám 24-én hajnalban 2 körül belehalt a helyszínen, a hálósobájában az ágy mellett. Az édesapám valami csoda folytán túlélte, súlyos agysérülése volt, beszakadt a koponyája, de túlélte, a funkciók visszatértek és nagyobb részt úgy tűnt, hogy rendben is van a dolog, de pszichésen nem élte túl, lelkileg. Kétezer karácsonyán elkezdődött a mi életünkben valami borzasztóság. Az első egy-két évet az tette különösen súlyossá, hogy a rendőrség nem mozgott az ügyben. Gyakorlatilag eltűntették a nyomokat, hihetetlenül érthetetlen volt, maga a hír is érthetetlen volt, felhívtak telefonon, felvettem, vissza kellett hívni egy számot, és akkor ott közöltek valami olyan elképzelhetetlen dolgot, amit nem is tudtam elsőre felfogni ... 25-én délelőtt 10 óra körül én hallgattam és nem értettem, hogy miről is van szó, hisz tegnapelőtt beszéltem a szüleimmel. (...) Ez egy bonyolult történet, és ennek vannak mind a mai napig nagyon nyugtalanító szálai, vannak nagyon kellemetlen szálai, amelyek magánélettel, családdal, családtörténettel kapcsolatosak, ezek nem publikusak, hadd ne beszéljek erről. Csak azt akartam mondani, hogy hónapok teltek el azzal nap, mint nap, hogy jöttek rendőrök, kérdeztettek, át kellett menni Nyíregyházára Debrecenből, ilyen-olyan tárgyakat mutogattak, közben meg látod, hogy nem nyomoznak, nem veszik fel a nyomokat, olyanfajta dilettantizmus történik, amit magam is azt gondolom, hogy ez vagy azért történik, mert ennyire nincsenek a helyzet magaslatán a rendőrök, vagy pedig tényleg nem akarnak semmit tenni. Nagyon csúnya történet volt, iszonyatos, felfoghatatlan vérengzés, szétverték a lakást...³²

Az olvasók nagyon nehéz helyzetben érezhetik magukat ennek a tudásnak a birtokában, amely mindenképpen erős hatással van a szöveg olvasására és a szerzőhöz fűződő viszonyra. Ez a hatás nem irodalmi természetű. Archaikus és bizonyos antropológiai vonatkozásaiban homályos. Borbély Szilárd akarva, nem akarva az irodalmi árutermelés, és a hozzá kapcsolódó fogyasztói viszony részévé tette szülei történetét, kiszolgálva az olvasók borzongás iránti voyeur igényeit. Ezzel összefüggésben az egész írói pálya más összefüggésrendszerbe került. Mindezt a szerző is pontosan érezte, és küzdött a rossz lelkiismerettel:

Nehéz történet ez és rossz lelkiismerettel beszélek én erről, mert az lett volna a tisztességes, ha én erről nem írok. Ha megtartom azt a fogadalmamat, hogy én erről az egésztől nem írok, majd csak ha egyszer talán öreg leszek. De én ezt megszegtem, és ez valamiképpen rossz lelkiismeretet jelent, mert kiszolgáltattam ezt a tragédiát. Ez nem tisztességes dolog. A borzalmakat szeretik az emberek. (...) Azzal mentegetem magam, hogy a *Halotti pompát* nem én csináltam, hanem kaptam ezzel a borzalommal. Én csak kibice vagyok az én szüleim tragédiájának, amin elősködtem egy kicsit. Mi mást tehettem volna? Magamat is meg kellett mentenem.³³

Nagyon nehéz általános kérdéseket vet fel a történet, amelyekre itt nem születnek válaszok. Mi történik a személyes tragédiákkal, amikor az elszenvedő minden szűrő nélkül a nyilvánosság terébe, az árutermelés rendszerébe helyezi őket? Mi történik ilyenkor a közönséggel, a fogyasztókkal? Milyen érzelmi helyzetbe kerülnek? Mi történik azzal, aki ezt valamilyen cél érdekében, vagy óvatlanságból megteszi? Indokolhatja ezt valamilyen cél? Valóban elős-

³² Borbély: Az élet van előbb..., 7–8.

³³ Uo.

ködő viszonyról van szó? Mi történik a nyilvánosság terével, miután az érzelmi behatolás lezajlott? Hogyan hat ez azokra, akik e behatolás után lépnek ugyanebbe a térbe?

A 20. századi magyar irodalom történetéből nem ismerek más példát, amikor egy élő író, költő műveinek befogadásában, és a személyének szóló odafordulásban ilyen halmozottan működött volna közre a részvét és a sajnálat. Hasonló szerkezetekkel halott írók esetében találkozunk, József Attila és Radnóti Miklós esetében, akik mindketten erőszakos halált haltak. Később Borbély Szilárd is József Attilához hasonló befejezést választott magának, de a működési mechanizmus és annak jellege már az életében érvényre jutott. Tanulságos, hogyan szembesült ő maga a két költő kultuszával.

A *mély seb* című esszé József Attila születésének 100. évfordulójára íródott. Borbély Szilárd ebben az esszében világosan érzékeli, hogy József Attila költészetének hatása a halála óta eltelt hét évtized (2005-ben vagyunk) minden fázisában a kultusz formáját öltötte, és természete szerint vallásos volt. A címadó metafora ennek a hatásnak a forrását hivatott reprezentálni. A mély seb keletkezésének pillanataként az öngyilkosságot mutatja föl, közvetkezőképp feltételezi, hogy a hatástörténet minden fázisa közvetve vagy közvetlenül az öngyilkosságra reflektál: „Az élők lelkiismeretén mindettől csak mélyült a seb, amelyet – szó szerinti értelemben – végezetül a tehervonat kerekei vágtak József Attila testén”.³⁴ A József Attila-hatás és -emlékezet hordozója az élők mindenkori lelkiismerete. Vallásos középpontjában pedig az öngyilkosság sebére hordozó korpusz áll. Nem nehéz ebben ráismerni a kereszténységet megalapozó kultusz szerkezetére. Ugyanakkor felmerül a kérdés, kinek van joga az áldozatra épülő kultikus szerkezet privatizálására, önvádat elültetve a túlélőkben, és hogyan alapozható meg ez a jog. Zavarba ejtő és kísérteties olvasmány az esszé egyfelől azért, mert megírását csak néhány hónap választja el *Az igazi nevem nem ismerem* címmel megjelent beszélgetés idejétől, másfelől azért, mert kilenc évvel később Borbély Szilárd is öngyilkossággal fog véget vetni az életének. Az esszé azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a kultusz mint a legerősebb, mert lényege szerint vallásos emlékezeti forma nem nyerheti elégséges alapját a szövegben. Szükség van hozzá a gyilkosságra mint áldozatra, amiről a *Töredékek a gyilkosságról* című esszében kijelenti, hogy „aki gyilkol, az a test által, amelyet elpusztít, Krisztust is megöli”.³⁵ Ugyanakkor a *Töredékek a gyilkosságról* című esszében – szerintem hajmeresztő módon – azt is állítja, hogy „a másik felé fordulás különleges esetét jelenti annak elpusztítása. Az önmagam megtapasztalása, az élet realitásának mérlegelése a kioltott élet felől válik felfoghatóvá. A másik individualitását a gyilkos tette teszi jelenlévővé”.³⁶ Ekképp Borbély Szilárd gondolatmenete feloldhatatlan paradoxonhoz jut. A József Attila-i öngyilkosság olyan áldozattá értelmeződik át, amely megismétli a krisztusi cselekedetet, ugyanakkor nem eltörli, hanem felfoghatóvá teszi az individualitást, és azáltal részesül a krisztusi szentségből, hogy megöli a Megváltót.³⁷

A kétféle értelem itt egyszerre állítja magát igazságként. Igazságuk egyetlen abszurd pontba sűrűsödik. Ez egy újabb, a képzavar határán, vagy azon is túl fogant metafora bevezetésével válik lehetségessé. A beszéd által feltárt seb mélyére látó tekintet metaforájáról van szó: „Vagyis az irodalmi szöveget nem irodalmi szöveggként olvasták. Azt hiszem, ez azért lehetséges, mivel József Attila belelátott abba a mély sebbe, amelyet saját

³⁴ Borbély Szilárd: A mély seb. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 120.

³⁵ Borbély Szilárd: *Töredékek a gyilkosságról*. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 7.

³⁶ Uo., 10.

³⁷ Borbély Szilárd Radnóti-ról írva felidézi, hogy „Pilinszkyt élete vége felé állítólag foglalkoztatta a szentté válás gondolata”. Majd sokatmondóan hozzáteszi, hogy az ötlet „csak első hallásra tűnik abszurdnak, valójában a huszadik század (keresztény és zsidó) hitvallói is elszántság és elszánás által váltak azzá”. Borbély Szilárd: *Megjegyzések az életszentségről*. In: Uő.: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 119–120.

árvaságának történeteként mondott el: egy csecsemőről beszélt, az éhségről beszélt, a szexusról beszélt. A szeretetről beszélt, amely nem emberi érzés.”³⁸

Borbély Szilárd Radnóti-képe a halál körülményeinek gyökeres különbözősége miatt nélkülözi ezt a paradoxitást. Egyértelműen kijelenti, hogy „Radnóti Miklós az áldozathozatal felajánlás-jellege nélkül nem értelmezhető. De kiért vagy miért történt ez az áldozat? Noha Radnóti gyilkosai a zsidót látták benne, de ő úgy fogadta el a rá kiszabott halált, úgy halt meg, hogy költészetével keresztény értelmet adott neki: azonosult a Jézus-képpel, mint kulturális mintával”.³⁹ Az esszéíró e helyütt semmivel nem bizonyítja kijelentését, és magától értetődően indul ki a sors és a költészet egységéből, amit Ferencz Győzőnek, a Radnótiról szóló monográfia szerzőjének viszont a szemére vet. Mert hiszen a versekből következtet arra, hogy Radnóti hogyan fogadta a zsidóknak készített halált, és azt állítja, hogy nem a kulturális befogadás működtette ezúttal is a Jézus-mintát, hanem a költő azonosult vele. Saját hagiografikus olvasatára Borbély Szilárd itt nem lát rá olyan élesen, mint Ferencz Győzőre. Arra sem, hogy mit jelent, ha Radnóti halálát felajánlásnak és áldozathozatalnak tekintjük, sőt ezt tesszük meg a Radnóti-értés alapjává. Aki nem jézusi értelemben vett áldozatnak látja őt, az nem is értheti. Ferencz Győző Radnóti-monográfiája kapcsán Borbély Szilárd 2007-ben újra felvetette azokat a kérdéseket, amelyeket József Attila kultuszára vonatkozóan is vizsgált. De most ellenkező előjellel teszi, kritikusan. Vajon az élet és a sors egységét megteremtheti-e a versek költői ereje vagy mindenképpen valami irodalmon kívüli erő, az elszenvedett áldozati halál a felelős ezért, ami visszamenőleg minden verset a szentség dokumentumává avat? A kritikus hangütés azonban nem tudja megtalálni az érveit, mert Borbély Szilárd és Ferencz Győző Radnóti-értése között valójában nincs határozott különbség.

A könyv [t.i. Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete* című monográfiája] szemléletét szervező alapvető feltevés, hogy Radnóti esetében „élet és költészet ritka egységét” figyelhetjük meg. (...) Ezt az egyéget végül is ki teremti meg? Vagy a hagiográfiai hagyomány felől nézve: az életszentségben megnyilatkozó egység kinek a tekintete előtt nyilatkoztatja ki magát? Mit jelent a szemek késleltetett felnyílásának toposza? Az élet, a sors vajon dokumentumok által válik-e hozzáférhetővé vagy a versek költői ereje teremti meg, a nyelvi átformálás energiája hozza létre az egység feltárulását? A feltárulás mint apokaliptikus nem változtat-e mindent „dokumentummá”?⁴⁰

Borbély Szilárd bizonyos esszéi, elsősorban az itt idézettek, amelyeket beillesztett az *Egy gyilkosság mellékszálai* című kötetébe, az autofikciós gyakorlatot összefüggésbe hozzák József Attila és Radnóti Miklós recepciójának kérdéseivel. Közös a két esszében, hogy a recepcióban tetten érhető folyamatokra úgy mutat rá, mint amelyek elfedik, eltávolítják a közösségi figyelem teréből azt az eseményjellegű, viszonyulásra kényszerítő törést, ame-

³⁸ Borbély: A mély seb, 133. Hogy a szeretet nem emberi érzés, az több Borbély-műben megismétlődik. Honnan jön ez a mondat? Nos, e sorok írójának *Lázár!* című regényéből, amelyet Borbély Szilárd olvasott és írt róla. Ott olvasta: „A szeretet elfedi a szenvedést, igen, teljesen elfedi, hogy még később se sejttesse meg senki a fájdalmat, amit a szüntelen csatlakozás okoz. Ezt mondta Péter, vagy valami hasonlót. És még hozzátette, mint aki máris nyeregben érzi magát, hogy a hitet bizony minden nemzedéknek az elején kell kezdenie, mindig újra kell kezdenie a hozzávezető erőfeszítést, anélkül, hogy számíthatna az előző nemzedékre. M. nézegette a Sendlingerstraße épületeit, a Nepomuki Szent Jánosról elnevezett templomot, és csak a szállodai szobában jegyezte meg, miközben lefeküdt ebéd utáni pihenésére, hogy a szeretet nem emberi tulajdonság.”

³⁹ Borbély: Megjegyzések az életszentségről, 125.

⁴⁰ Uo., 121.

lyet a költők sorsukkal és költészetükkel előidéztek a magyar nyelven hozzáférhető tapasztalati világ, és általában az emberi mivoltunk anyagában. A törést tehát mindkét esetben egyszerre idézte elő a beszéd és a sors. József Attila esetében szerinte ekképp: „A mosónő fiának történetét mondta el. Az apátlan árváét. A fiúét, akit fel fognak áldozni. És annak az alázatáról beszélt, aki végül belenyugvással mond igent mindenre. Ismerős elbeszélés ez, nagyon ismerős. A szolidaritás nagy története, amely az emberiség mély sebééről szól. De ma ismételtelen nem aktuális.”⁴¹ Ha József Attila itt vázolt „történetének” előképe a szenvedő Emberfiáé, akkor Radnótié a föltámadt Megváltó alakjában megjelenő ígéret: „Radnóti – a sors és a mű – iránti kulturális rokonszenv és szeretet a szembenállásokon való fölülemelkedés esélyét hordozhatná magában. Mert mi másra való egy »szent« világbeli vándorútja, alászállása és a halál felett aratott győzelme, ha nem arra, hogy gyógyító és csodatévő erővé váljon a megátalkodott szívekben?”⁴²

Az esszék mindkét esetben kivonják a költőkről szóló beszédet a diszkurzivitás köréből, és átemelik a hit szférájába. A sors és a költészet egysége úgy valósul meg, hogy egyetlen vers esztétikai tapasztalata sem kerül szóba. A beszéd a szent és a szentség világbeli jelenlétéről szól. A szent pedig nem volna más, mint a passiótörténet örökös megismétlése és megismétlődése. A szemlélet ősmintája természetesen Pilinszky-nél található. Az *Egy gyilkosság mellékszálai* hátsó borítóján szokatlan módon nem a szerzőtől, hanem Julia Kristevától, az intertextualitás fogalmának megalkotójától olvasható egy idézet, amely Holbein *Halott Krisztus* című festményére vonatkozik. A bővebb szövegrészlet, amelyből a hátsó borítóra kerül az alábbi kérdés, mottóként olvasható a szöveg elején is. Vagyis a kötet anyagát ez a kérdés fogja közre: „vajon Holbein teljesen magunkra hagy bennünket, ahogy azt Krisztus is képzelte egy pillanatra, vagy épp arra hív, hogy megelevenítsük a krisztusi sírt, hogy osztozzunk a festett halálban és így azt saját életünk részévé tegyük?”⁴³

A kérdés természetesen költői. Az intencionált válasz nem lehet más, csakis igen. Az intenció, vagyis az, hogy osztozzunk Krisztus, számunkra hatásosan csak esztétikai közvetítéssel hozzáférhető halálában, a tanúságtevő hitre és a szentségre vonatkozik. A Borbély Szilárd által létesített mintázatba azonban zavarba ejtő alapmozzanatok keverednek. Nem az elbeszélés feltáró, ebben az értelemben apokaliptikus jellegére gondolok, ami feltételezi, hogy ő lát valamit, amit mások, a kor a maga általánosságában nem lát. Hanem arra, hogy Borbély Szilárd szentségen lényegében kizárólag vértanúságot ért. Ráadásul amit vértanúságnak tekint, az a szó teológiai értelmében nem az. József Attila nem másokért halt meg, hanem pszichésen súlyosan beteg volt, és engedett az öngyilkos készletének. Az öngyilkosságával senkivel nem tett jót. Ellenkezőleg, hatalmas lelki terhet rótt a környezetére. Radnótit megölték. A meggyilkolása erkölcsi értelemben természetesen botrány, mint mindenkié, akit származása miatt, a közhatalom által elfogadott törvények alapján, és az állami szervek, valamint sokak öntevékeny buzgóságának segítségével hozzá hasonlóan megöltek. De azt állítani, hogy a halál Radnóti áldozata volt, és hogy ezáltal Krisztusként győzelmet aratott a halálon, nem csupán abszurdum, de valamiképpen a meggyilkolásának igazolását is jelenti, mert hogyan is arathatott volna győzelmet a halálon, ha nem ölik meg. Ezzel szemben Radnóti minden hátrahagyott versében az életről beszél. Élet apró, banális jeleiről, a vágyról, hogy hazatérjen, és hogy ezért végsőként elgyötörtén is érdemes fölkelni a földről. Amikor Borban az első útnak induló kontingensbe jelentkezett, azért tette, mert azt remélte, hogy így nagyobb esélye lesz az életben maradásra. Az, amiről Julia Kristeva Holbein képe kapcsán beszél, aligha jelenti a halál szakrifikálását. Nehéz és bizonyos értelemben lehetetlen ezeket a sorokat leírni, mert én, aki ezt megteszem, szerencsére nem éltem át, amit Borbély Szilárdnak át kellett élnie.

⁴¹ Borbély: *A mély seb*, 134.

⁴² Borbély: *Megjegyzések az életszentségről*, 129.

⁴³ Borbély: *Egy gyilkosság mellékszálai*, 5.

Mint láttuk, Borbély Szilárd számára József Attila „szentségének” forrása végső soron az öngyilkosság volt. Ez a kereszténység szempontjából éppen a szentség, „az ember valódi, belső minőségének”⁴⁴ eltörlését jelenti. A kereszténységtől függetlenül, pusztán az élet értettségének szempontjából pedig abszurdum.

Zavarba ejtő továbbá az is, hogy Borbély Szilárd bensőleg megélt származástörténete, mint az árvaság története, amely alkalmasnak tűnik számára arra, hogy a „zsidót” és a holokauszt emlékeztétét hozzákapcsolja a keresztény alapmintázathoz, és egyszersmind a saját bemutatott identitásának alaprétegévé tegye, nos, ennek valóságával kapcsolatban komoly kételyek vethetők fel. Hangsúlyozom, a zavar nem morális jellegű. Ami a fiktív származástörténetet illeti, nincs köze például az igazmondás erkölcsi normájához. Abban a pillanatban, amikor elfogadtuk, hogy az autofikció szükségszerűen kiterjed az olyan, alapvetően nem fikciós műfajokra is, mint az interjú, elvetettük az igazmondás elvárásait. A zavar inkább abból fakad, hogy Borbély Szilárd egész eljárásában nyilvánvalóan tetten érhető a hatás akarása, és itt nem a művek hatásáról beszélek, hanem arról a hatásról, amely a személyes történet közösségi történetként való újrafogalmazásából fakad. Ez az aspiráció a művekre is kiterjed, és nem biztos, hogy esztétikai értelemben az előnyükre válik. A hatás akarása az ő esetében kifejezetten számol a halál közbejöttével. Meglepően korán elkezdett építeni egy olyan elbeszélést, amely életművét és személyének emlékeztétét átemeli az emlékezet vallásos, eredetileg Jézus figurája köré kiépített szerkezetébe, ami a kereszténység hatásövezetében kulturálisan a legerősebb emlékezetforma.

Nehéz ezt leírni, de azt hiszem, az interjúkban és az esszéikben kiépített áldozati elbeszélés arra szolgál, hogy az irodalmi szöveget kimozdítsa az irodalmi reflexió teréből, és az erős részvét felkeltésével, az olvasók maximális érzelmi bevonódásának előidézésével a lehető legerősebb hatást és tartós emlékezetet biztosítson a műve és önmaga számára. Persze, ki vethetné ezt a szemére? Nem az a célja minden művésznek, hogy ne csupán az életében, hanem a halála utáni időkre is figyelmet biztosítson magának? Ebben az értelemben a művész rövid élete során művészetével az elérhető legnagyobb nyereségre törekszik, ami nem más, mint a halál legyőzése. A halálé, aminek fullánkja, mondhatjuk, a felejtés. És ha ez így van, akkor ebben az esetben mindössze az volna a baj, hogy ez Borbély Szilárd esetében kis utánajárással és olvasással kellemetlenül láthatóvá válik? Azt hiszem, másról van szó. A kérdés még csak nem is az, habár már erre sem fogok tudni itt választ adni, hogy a felejtés fentebb természetesnek nevezett folyamatával szemben az olvasói bevonódás és az emlékezet biztosítása érdekében milyen és mekkora fikciós erőszak, milyen manipuláció engedhető meg. Valószínűleg akkora, amekkorát a közönség elvisel. Ha nem viseli el, tiltakozik és elutasít. Akkor hát mi a zavarba ejtő? Alighanem az, ahogyan Borbély Szilárddnál az igazság botrányának előidézése szétválaszthatatlanul keveredik a misztifikációval. És sohasem tudható, melyikkel találkozik az ember. Avagy túlságosan vaskalapos vagy egyenesen vak, aki nem veszi észre, hogy éppen ez volna a művészet? Lehetséges. És abban az esetben is így van ez, ha mindkettő a halál felmagasztosításában, az öngyilkosság áldozatahozatalként való megszentelésében ölt testet?

⁴⁴ Karl Rahner – Herbert Vorgrimler: *Teológiai kisszótár*. Szent István Társulat, Budapest, 1980, 642.

„MEGHALT AZ ORNAMENTIKA. ÉLJEN AZ ORNAMENTIKA!”

Adalékok a kortárs építészeti ornamentika előtörténetéhez

Az elmúlt évtizedek újabb változásokat hoztak városaink építészetében, a városok képében, és ha ezek mértéke itt Európában egyelőre még nem is éri el a XIX. század nagyszabású városrendezéseinek szintjét, sejthető, hogy népesedési, ökológiai, technológiai, gazdasági és még számtalan ok miatt radikális változásoknak vagyunk a kezdeti, már érzékelhető, látható szakaszában. Írásom a város, e hatalmas organikus erőter egészének egyetlen elemét, az épületornamentikát vizsgálja. Nem szigorú értelemben vett építészettörténeti, alaktani változásokat követelek, hanem azokat a szellemi változásokat igyekszem leírni, amelyek az ornamentikához való viszony történetében nyomon követhetők, és amelyek elvezetnek a mai úgynevezett „kortárs ornamentika” megjelenéséhez. Az elmúlt két vagy lassan talán három évtizedben éppen innen kiindul olyan jelentős változásnak lehetünk tanúi, ami alapvetően fogja városaink képét és így az általuk, bennük lehetséges esztétikai tapasztalatot formálni.

Az épületeknek az utcára, a köztérre fordított „arca”, hogy mindjárt egy régi megszemélyesítéssel éljek, meglehet, nem kulcsfontosságú az épület, pláne nem a város működése szempontjából, de közvetlenül befolyásolja a városi környezet által nyújtott esztétikai tapasztalatot, a város *képét*, vagyis az urbánus tér nyújtotta élmény egyik intenzív médiuma. Most az írás elején hadd nevezsem egyszerűen a homlokzat felületi kiképzésének, artikulációjának az ornamenst, amely, úgy gondolom, leginkább két képessége által formálja a városi élményt. Egyrésztől ritmust teremt, s ennél fogva a városi kinesztetikus észlelés egyik rendezője, másrésztől épp mivel „arc”, „személyiség” jegye, imaginárius élmények forrása lehet. Ezen túl, *felszíni* díszítmény volta mellett vagy ellenére, az ornamens mindig az adott társadalom *mély* meghatározottságainak – gazdasági, politikai, kulturális – a köztérben való megmutatkozása, mondhatni, ezek színrevitelének egyik módja volt. Leon Battista Alberti írásában (*De re aedificatoria libri decem*, 1452) jelent meg először az építészettel kapcsolatban a cicerói retorikai követelmény, a *decorum*, amely arra utalt, hogy az *utilitas* és *venustus* egymásnak való megfelelése mellett a *perfectus artifex*, a tökéletes építész úgy díszíti a házat, hogy az mind funkciójával, mind a tulajdonosok társadalmi rangjával megfelelésben álljon. Vagyis az épület díszítése nem pusztán megengedett, hanem sok évszázadon át a *decorum* által szabályozottan el is várt, hiszen kifejezőshordozó, a város társadalmi és szimbolikus rétegzettségéről tanúskodik, ma (vagy inkább tegnap)¹ úgy mondanánk, hogy nagyban teremti a város olvashatóságát. Vagyis sokáig az orna-

A dolgozat az OTKA K-143294 számú *Környezetesztétikai perspektívák* című kutatási projekt támogatásával készült.

¹ E megjegyzéssel a hatvanas-hetvenes évektől meghatározó lingvisztikai irányultságú városértelmezési modellre gondolok, amely a városi tér elemeit olvasásra váró jelekként értelmezte. Az egyik legfontosabb első ilyen írás: Kevin Lynch: *The Image of the City*. MIT Press, Massachusetts, 1960. Magyarul részlet: Uő.: A város szemléletének struktúrája. In: Vidor Ferenc (szerk.): *Urbanisztika*. Gondolat, Budapest, 1979, 537–558.

mentális homlokzat összetett, rétegzett jelentések hordozója volt, ezek egy része az építési technológiához kapcsolódott, mások az épület funkcióját sugallták vagy tették nyilvánvalóvá, megint mások pedig az épületet és vele az egyént a társadalmi, politikai szövetbe helyezték el.

A felismerés, hogy a városi tér és az építészet nyújtotta tapasztalat korántsem merül ki az általa felkeltett értelmezési igényben, a kilencvenes évektől határozott fordulatot hozott az urbanisztikai elméletekben, egyre hangsúlyosabbá váltak az értelmezés sokszor esztétikainak, fenomenológiaiinak nevezett, értsd perceptuális modelljei. Ez a váltás jól követhető az ornamentikáról való gondolkodás terén történő változásban is. A kortárs épületek ornamentalitása a számítógépes tervezés által lehetővé tett, és a marketing-stratégiák nyomására már most klisévé váló szabad formák építészeti divatja, ám mégis úgy gondolom, nem pusztán múlt divatjelenségről, hanem a szellemi környezet mélyebb változásáról is szó van. És nem úgy van-e talán mindig, hogy ugyan a technológiai fejlődés nagy változásokat hoz magával, azonban a technológia megtalálásához, kifejlesztéséhez mindig kell egy azt megelőzően arra irányuló, ha nem is mindig tudatos, intellektuális vágy, vagyis a mentális mélyszerkezet már korábban ott hordja magában a változás lehetőségét, még mielőtt az azt lehetővé tevő technológia rendelkezésre állna? Gropius, kinek egy írása záró mondatait címként kölcsönvettem, e szövegében arról beszél, hogy bár felszínes és esetleges dolognak tűnik az ornamentika, valójában „a történelem azt mutatja, hogy az igazi díszítés csak az emberi faj harmonikus időszakában jön létre, amikor [a díszítéssel az ember] arra törekszik, hogy egy társadalom belső céljainak adjon formát, nem pedig pusztán személyes érzelmeinek. Kiderül, hogy az igazi díszítés nem egyének műve, hanem egy egész civilizációs korszak öntudatlan munkájának eredménye”.² Meglepőnek tűnhet a modern, vagyis a hagyományos ornamentikát eltörlő építészet egyik nagy alapítójától ilyen mondatot olvasni. Gropius saját korának díszítési gyakorlatát természetesen elvetette, a benuált képzelet pótcselekvésének tartotta, mert a kor, mondja, alapjaiban rendezi át a társadalmi struktúrát, s e folyamat még nem zárult le, tehát egyelőre még nem is képes létrehozni a fenti értelemben vett kollektív ornamentikát. Gropius írását itt annak a sokak által osztott gondolatnak éppen az ornamentikával való alátámasztására kívánom idézni, miszerint a formálódó szellemi, kulturális igények első megjelenítése az építészetben történik meg.

Már jó százötven éve szélsőségek között ingadozik épület és ornamens viszonyának története; újra és újra szenvedélyes, a morál és az igazság vagy hamisság fogalmait használó vitákban szélső értékeket elfoglaló álláspontokat képviselnek mind a gyakorlat, mind az elmélet emberei. Ha csak dióhéjban áttekintenénk e történetet, világosan látszana, hogy a kérdést nem lehet egyszerűen a változó stílus- és ízléstörténetre hivatkozva elintézni. Ennek oka, úgy gondolom, abban keresendő, hogy az építészeti ornamens által felvetett kérdések valójában egyáltalán nem specifikusak, és még csak az alkalmazott művészetek területére sem korlátozhatók. Hiszen az ornamentika alapvető kérdései a művészetek eredetének, funkciójának vagy egy esztétikai antropológiának a problémájához vezetnek, s ezek mind, akár explicit, akár implicit módon, de bejátszanak abba, hogyan gondolkodtak az épület díszítettségéről. Ha azt mondjuk például jó Hegel-olvasó módjára, hogy a művészet nem egyszerűen életünk dísze, vagyis nem redukálható díszítő funkciójára, ettől még megmarad a kérdés, hogy nem díszít-e mindig a művészet bizonyos fokig, bizonyos módon. Persze mi már láttuk és értékeltük például Cindy Sherman hányás képeit, és kulturális rossz közérzetünket sem csillapítják a mindent „dizájnoszá” varázsoló esztétizálódási folyamatok – hogy a skála két ellentétes tendenciájára, vagyis a művészet „anti-esztétikai” törekvéseire és a környezet „beautification” általi kommodifikációjára

² Walter Gropius: Für eine lebendige Architektur. In: Natasha Meuser (szerk.): *Zeichenlehre für Architekten. Ornamente*. Hochschule Anhalt, Dessau, 2017, 61–66.

emlékeztessenek. Ha mégis megtartom e kérdést mint relevánsan felvethetőt, akkor csak azért teszem, mert talán mégis ez a díszítés az, ami az építőművészetet definiálja. „Kőből, fából, cementből építkezünk; házakat, palotákat alkotunk belőlük: ez az építkezés. A leleményes ész munkálkodik. De hirtelen valami szíven üt, valami jólesik, boldog vagyok és azt mondom: szép. Ez építészet. Ez már művészet.”³ Le Corbusier persze a maga nagyon patetikus módján fogalmaz, de mégis éppen erről szól ez a 150 év, hogy miben áll ez a szépség, mi az épület valódi díszé, hogyan kapcsol össze tereket és embereket, falfelszíneket és történelmeket. Hogy hogyan történik meg az építészet esetében az, amit általában a művészetről beszélve talán ontológiai „ugrásnak” lehetne nevezni, amikor az ornemens már nem külsődlegesen tapad ahhoz a tárgyhoz, amelyen díszként megjelenik, hanem mintegy maga teremti meg, hívja elő saját hordozóját mint műalkotást.

Az ornamentikáról való gondolkodás története során azt mint külsődleges, hozzáadott, kiegészítő, felszíni, az épület funkcionalitásának és statikájának megmaradása mellett eltávolítható elemet tárgyalták legtöbbször. Ám a viták mindig akkor lángoltak fel, amikor valami alapvetően megváltozott az építészet felfogásában. Manapság is monográfiák, tanulmánykötetek, fontos lapok tematikus számai és a témának szentelt kiállítások sora jelzi, hogy a felszín e problémájával valami olyan kérdés vetődött fel újra, amely az építészet lényegét érinti. Erre az ártatlanul hangzó kijelentésre azonnal egy kérdéssel lehetne visszavágni: meglehet, nagy dolog, hogy hosszú száműzetéséből visszatérni látszik az ornamentika, de miért érintené ez az építészet egészét? Az építészet lényegi elemei nem a térképzés, a konstrukció, a tektonikus vonatkozások, a struktúra lennének, amelyekhez képest az ornamentika valóban akár el is hagyható, felesleg, sőt túlzás? Úgy tűnik, az építészeti ornemens története során mindvégig ez a dichotomikusság a meghatározó: funkció szemben a díszítéssel, tömeg szemben a felülettel, belső tér szemben a homlokzattal, szerkezet a burkolattal.⁴ Ám úgy látom, hogy rendszeresen végigvihető lenne egy olyan építészettörténeti olvasat is, amely épp e kettősséggel szemben értelmezi a hagyományt. A mai elméletek igyekeznek is a történeti szövegekből kiemelni azokat az elemeket, amelyek e kettősséget vagy aláássák, vagy legalább nem lényeg vs. esetlegesség kettőssége mentén tárgyalják azt. Az ilyen „harmadik utas” elméletek első képviselőit a XVIII. század végi francia építészetben lehet elhelyezni Étienne Louis Boullé és Claude Nicolas Ledoux munkásságával, akik már nem a klasszikus elemek elhelyezésére akarták használni a homlokzatot, hanem az épület belső természetének kifejeződéseként akarták megjeleníteni. A XIX. század közepétől pedig már bőven sorolhatók olyan szerzők – Pugin és Ruskin, Viollet-le-Duc vagy Louis Sullivan –, akik a klasszikus szótár kimerülésével új, az anyagra, a szerkezetre, az „összintéségre” alapuló elvek mentén kívántak építeni.

E szerzők közül Gottfried Semper az, akinek elméleteivel a maiak közvetlen kapcsolódást találnak. Ő a XIX. század közepén a felöltöztetésben, a burkolásban jelölte meg minden építészet – és minden művészet – alapját. Nem véletlen, hogy feltűnően megszapordott az irodalomban a rá való hivatkozás. Semper elméletéből, úgy gondolom, három elem lenne szisztematikusan hivatkozható, analógiába állítható a ma kérdéseivel, de inkább csak elszórt utalásokat találunk.

³ Le Corbusier: *Új építészet felé*. Corvina, Budapest, 1981, 173.

⁴ Nem véletlenül gondolta úgy Derrida, hogy a bináris oppozíciók lebontásával egész filozófiája az architektúra-modellt kérdőjelezi meg, a megalapozás és megalapozott közti viszony hierarchiáját, ami, éppen az építészetben lesz világossá, nem egyszerű lebontás, hanem kérdésessé tétel, nemcsak destrukció, hanem konstrukció is. Mindezekről Bernard Tschumiról írva Jacques Derrida: „Point de folie – Maintenant l’architecture,” from Bernard Tschumi, *La Case Vide: La Villette* 1985. In: K. M. Hays (szerk.): *Architecture Theory Since 1968*. MIT Press, New York, 1998.

Az első Semper alaptétele, a Bekleidungsprinzip, azaz a felöltöztetés, burkolás elve lehet.⁵ Ezen elmélet szerint a térelhatárolás drapériák felfüggesztésével kezdődött, s mi-
kor már fix falakat építettek, továbbra is használták a textíliát egyszerre a fal védelmére és
díszítésére. Vagyis a semperi építészettörténetben kezdetben az állványzat elemei között
feszítettek ki szőnyeget, ezzel egyszerre létrehozva magát a térelhatárolást és annak
díszítését is. Tehát nem a szerkezet burkolásáról van szó, hanem ez a „burkolás”, ami
egyben díszítés, „felöltöztetés” is, hozza létre a szerkezetet. A felöltöztetés létre is hozza
és ugyanakkor el is rejti a szerkezetet.⁶

Ez ma úgy aktualizálódik, hogy a díszítés és a szerkezet közti határvonal bizonytalan,
lehetséges az egyikből a másikba való átmenet, a jelek megfordítása. Az „új-ornamentika”⁷
egyik típusa nem a felszín kiképzéséhez akar visszatérni, nem kiegészítésként akarja a dí-
szítést az épület köpenyére illeszteni, hanem az ornemens és a struktúra kétosztatúságát
akarja megszüntetni. Ezt kétségtelenül az új digitális tervezési és gyártási technológiák te-
szik lehetővé.⁸ Greg Lynn például, aki a Columbia Egyetemen ’92 és ’99 között működő
úttörő jelentőségű Paperless Studios⁹ egyik oktatója volt, azzal a hasonlattal írja le a tömeg-
forma és az ornamentika immár szerinte szét nem választható egységét, ahogyan egy állat
szőrénék mintázata is a teste formájához szervesen igazodó.¹⁰ Filozofikusabb nyelven ezt
úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az ilyen ornamentika azt szemlélteti, hogy a kiegészítés, a
szupplementum – ahogy Derrida mondja – meghatározójává válik annak, amihez hozzá-
járul. A szupplementum sem nem külső, sem nem belső, sem nem esetleges, sem nem lé-
nyegi, hanem azt a paradox küszöböt jelenti, amelyen keresztül az a végtelen elkülönbö-
ződési folyamat végbemegy, amely nem engedi, hogy a strukturális, vagyis lényegi és a
nem-strukturális, vagyis esetleges közti kapcsolat hierarchikus viszonyra merevedjen.¹¹
Tehát a kortárs ornamentika azáltal, hogy egyszerre tölt be strukturális és felszíni szere-
pet, éppen ezt az alapdichotómiát bontja meg. Jacques Herzog, a mai építészeti világ
egyik vezető stúdiójának – Herzog & de Meuron – alapítója azt állítja, hogy nem kell
többé bocsánatot kérniük műveik egy-egy dekoratív részletéért, mivel az ornamentika
eggyé válik az épületeik formájával.¹² Ezt a hibrid, határokat összerosmó elemet egy koráb-
ban paradoxonnak számító megnevezéssel „szerkezeti ornamentikának” hívják.

A másik semperi hivatkozási pont lehet ezekkel az ornemens illeszkedésének követel-
ménye. Semper a rossz ornemens szellemes példájaként a kockás nadrágot hozza fel, úgy

⁵ Lásd Gottfried Semper: *Die vier Elemente der Baukunst*. Friedrich Vieweg und Sohn, Braunschweig, 1851. Különösen az V. fejezet.

⁶ Magyarul rövid részlet: Gottfried Semper: A burkolás elve az építőművészetben. In: Moravánszky Ákos – M. Gyöngy Katalin (szerk.): *Monumentális*. Terc, Budapest 2006, 44–48.

⁷ A kortárs építészeti ornamentikának számos megnevezésével lehet találkozni. Én a „kortárs” és „új-” kijelölő jelzők mellett ezeket olvastam: kódolt vagy dinamikus ornamentika, ornamatics vagy éppen digitális Nouveau.

⁸ Ez az állítás csak akkor állja meg a helyét, ha eltekintünk attól, hogy az oszlop gyakorta kapott kettős értelmezést, egyszer mint az épület legfontosabb díszítő elemét, másszor pedig mint a szerkezet fundamentumát értelmezték. Így kapott Albertinél is az oszlop valójában bizonytalan identitást.

⁹ Bernard Tschumi dékánsága idején jött létre egyik első kísérletként a digitális technológia terve-
zésben való felhasználására, még jóval a digitális lehetőségek megnövekedése előtt.

¹⁰ Greg Lynn: *The Structure of Ornament*. Conversation with Neil Leach. In: Neil Leach – David Turnbull – Chris Williams (szerk.): *Digital Tectonics*. Wiley-Academy, Chichester, 2004, 63–68.

¹¹ Lásd Jacques Derrida: *Grammatológia*. Ford. Marsó Paula, Typotex, Budapest, 2014.

¹² Jean-François Chevrier: Ornament, structure, space. A conversation with Jacques Herzog. *El Croquis*, 2006/129–130, 22–40.

érvel ellene, hogy annak mintája nem követi a láb funkcionális vonalát, mozgását.¹³ E példán keresztül is az ornamens olyan semperi felfogása mutatkozik meg, hogy az nem csupán kiegészítő, hanem lényegien kell illeszkednie, nemcsak kifejezést kell adnia valamely alapvető elemnek, hanem meg kell erősítenie, sőt szinte az ornamensnek kell lehetővé tennie.

Több szerző is továbbviszi a gondolatot, hogy a díszítés akkor jogos, s ott a leggazdagabb, ahol valamilyen módon funkciót tölt be. Amikor a kortárs szerzők szinte kézzel-lábbal tiltakoznak az új-ornamentika lehetséges ikonográfiai vagy szimbolikus olvasatai ellen, akkor még mindig a modernitás minden klasszikus ornamentikát letiltó szellemének kísértete ólálkodik itt. Tudjuk, mikor az elfojtott visszatér, meglehetősen rossz közérzetet hoz magával. Ez pedig úgy gyűrhető le, ha megmutatjuk, éppen az elfojtó keretrendszerén belül van mód az eddig elfojtott visszavételére. Vagyis míg a modernista építészet a tiszta funkcionalitás nevében kiűzi a külső referenciákkal operáló ornamentikát, annak visszatértekor sem a külsődleges szignifikációt fogadják el, hanem azt állítják, van funkcionális ornamentika. A teoretikusok egy része azon igyekszik, hogy „nem-jelölő jel”-ként, vagyis önmagán túl nem mutató, értelmezést nem kívánó elemként mutassa be a ma elfogadható ornamentikát.¹⁴ Tehát amikor azon igyekeznek – például Moussavi vagy Kubo¹⁵ –, hogy funkcionalitást rendeljenek az ornamentikához, akkor ezt újfajta önreferencialitásként kell látnunk, mert ezzel benne lehet maradni az építészet autonómiára való törekvésének projektumában.

A harmadik elem pedig az a semperi tétel lehetne, miszerint a technológiát nem elrejteni kell, hanem díszítő elemmé kell változtatni, ahogy történt ez kezdetben, amikor az ornamens formája közvetlenül az anyag megmunkálásához kötődött. Semper dicséri, hogy az indiánok textiljeiken nem rejtik el a varrást, hanem az anyag technikai illesztésében magában képzik meg a mintázatot, vagyis a hangsúlyossá tett öltések mikéntje adja magát a mintát.¹⁶

Miközben mindenhol az anyag kulcsfontosságáról írnak, arról, szinte egybehangzóan Semperrel, hogy az épület és anyaga mintegy ornamentikus melléktermékként akár magán is viselheti gyártásának lenyomatát, mégis a „digitális épületek” egyik talán legfeltűnőbb jegye, hogy nemcsak a statikával, hanem az anyag által megengedett technológiákkal, vagyis az anyag természetével is dacolni látszanak. A mai írások egyik visszatérő fogalma a „digitális anyagiság”. Ez azt jelenti, próbálom érteni, hogy „digitális logikával gazdagítják” az anyag által természetes módon megengedett konstrukciókat, vagyis, egyszerűen fogalmazva, mivel a gyártás is digitálisan irányított, korábban kivitelezhetetlen, igen bonyolult szerkezeteket lehet finom részletességgel kialakítani.¹⁷ A mai (vagy inkább már tegnapi) hajló, görbülő, vékony, szinte membránszerű burkolatok teoretikusai azt a passzust persze már nem idézhetnék Sempertől, amelyben az Entstofflichung, az elanyagtalanodás egyszersmind művészetlenséget is jelent. „Az anyag szóljon a maga nyelvén és szerepeljen leplezetlenül olyan alakban és olyan arányokban, amelyek a tapasztalat és a tudomány szerint a legcélszerűbbnek bizonyultak.”¹⁸

¹³ Gottfried Semper: Textilművészet. In: Uő.: *Tudomány, ipar és művészet*. Corvina Kiadó, Budapest, 1980, 91–100., 96.

¹⁴ Vö. Jesse Reiser – Nanako Umemoto: *Atlas of Novel Tectonics*. Princeton Architectural Press, New York, 2006, 172–73. Idézi: Antoine Picon: *Ornament. The Politics of Architecture and Subjectivity*. Wiley, Chichester, 2013, 43.

¹⁵ Farshid Moussavi – Michael Kubo (szerk.): *The Function of Ornament*. Actar – Harvard University Graduate School of Design, Barcelona, 2006.

¹⁶ Az ornamens mintái Semper szerint eredetükön túl már önálló életet élnek, a díszítés konvencióivá váltak, s technikai-anyagi eredetük után a kultúra szimbolikus jelentéshordozóivá váltak. Semper: *Textilművészet*, 91.

¹⁷ Például Mathias Kohler: Veiling. *Forward*, 2009/ősz. Ornament – tematikus szám.

¹⁸ Gottfried Semper: Előzetes megjegyzések. In: Uő.: *Tudomány, ipar és művészet*, 25

Aki viszont minden bizonnyal olvasta Semper írásait, s ma mint elrugaszkodási ellenpontot kötelező legalább címében idézni, az Adolf Loos (1870–1933) és *Ornamens és bűnözés* című híres-hírhedt előadása.¹⁹ Loos követi abban Sempert, hogy a burkolás törvénye tiltja, hogy egyik anyagnak egy másik látszatát adjuk. „Minden anyag a saját formanyelvével rendelkezik, egyik anyag sem veheti igénybe a maga számára egy másik anyag formáit.”²⁰ A dekoratív járványt, amelynek egyik utolsó tünete éppen a bécsi szecesszió volt, Loos azért tartotta leküzdendőnek, mert hazugságokon, csalásokon, például egyik anyagnak a másik formakörébe való beavatkozáson, utánzatokon alapuló maszk építészet volt, álruha. Vagyis a Kleidung és a Bekleidung immár szemben állnak, ahol a ruházat, Loos egyik állandó metaforája, legyen jól vagy rosszul szabott, szegényes vagy drága anyagú, de nem képezi a test részét. Loos szemében a bécsi Ringstraße hivalkodó díszítéssel túlterhelt palotái hamis módon, a múlt arisztokráciától örökölt jeleivel akarták az új polgári öntudatot megerősíteni. Mindeközben a bontakozó új rend leleplez, elutasítja az illuzionizmust, a hazug homlokzat ornamenseit az őszinteség, az átláthatóság nevében. A modernség egyik kitüntetett jegye éppen a transzparencia, az erre való törekvés pedig belül jól kipakolta, kívül jól leborotváltá az épületet. Walter Benjamin ezt is briliánsan elemzi: egyrészt a kipakolandó lakásbelsőről úgy látja, hogy az „adekvát módon mindössze a hullának nyújthat szállást”;²¹ másrészt forradalmi erénynek tartja az üvegházban való lakást.²² Tehát csak ott nem önkényes a díszítés, ahol a konstrukcióra, annak hangsúlyozására, vagy éppen kényszerű megoldásainak takarására korlátozódik. Loos persze nemcsak a díszítés ellen érvelve fektetett nagy hangsúlyt a burkolás elvére, hanem mert burkolással elrejtethők az egyre bővülő infrastruktúra elemei, csövek, kábelek, vezetékek, amelyek által Le Corbusier kívánalmának megfelelően a ház lakógéppé válik.²³ Ugyan a burkolat mint felület lehetővé teszi, hogy dekorációként is működjön, ám ez most nem régmúlt idők jeleinek applikálása a felszínre, hanem az anyag minőségeinek „őszinte” megmutatása által a felszín új birtokba vétele.

Nemcsak a századforduló képmutató díszítésdömpingjével való esztétikai és társadalmi szembenállás volt a legfontosabb oka annak, hogy a modern építészet elfordult az addigi ornamentikától, hanem az, hogy az egész avantgárdot jellemző, a többi művészeti ágat is meghatározó lényegkereső nyugtalanság az építészetben is azt jelentette, hogy törekedett a maga lényegi elemeinek mind tisztább megmutatására, mondhatjuk úgy is, hogy haladt az absztrakció felé, így az új stílust immár nem a díszítéshez, hanem a téralakításhoz és a konstrukcióhoz kötötték. Henry van de Velde már 1901-ben olyan ornamentikáról beszél, amely nem kötődik a történelmi szimbolikus jelentésekhez, és olyan elvonatott fogalmakra támaszkodva alakítja ki a maga „absztrakt ornamens” fogalmát, mint a

¹⁹ Adolf Loos: *Ornamens és bűnözés*. In: Uő.: *Ornamens és nevelés. Válogatott írások*. Szerk. és ford. Kerékgyártó Béla, TERC, Budapest, 2004, 154–163. Loos 1908-ban tartotta előadását Münchenben, írásos változata először franciául jelent meg rövidítve a *Les Cahiers d'aujourd'hui* lapban 1913-ban *Ornement et Crime* címmel, s így a szöveg azonnal manifesztumszerűvé vált, a bontakozó modern mozgalom hívei is magukévá tették. 1920-ban aztán ezt a fordítást közölte újra Le Corbusier a *L'Esprit nouveau* hasábjain, és szerkesztői előszavában Loost dicsérve felszólítást látott az írásban a tisztogató hadjáratához, amely kiiktathatja végre az építészetből a felesleges dolgokat.

²⁰ Alfred Loos: *A felöltöztetés elve* (1898). In: Uő.: *Ornamens és nevelés*, 46–51., 47.

²¹ Walter Benjamin: Nagyiúri módon bútorozott tiszobás lakás. In: Uő.: *Egyirányú utca*. Atlantisz, Budapest, 2005, 15.

²² Walter Benjamin: Tapasztalat és szegénység. In: Uő.: *Angelus Novus*. Helikon, Budapest, 1980, 741. „[...] az üveg a titok ellensége. Ellensége a tulajdonnak is.”

²³ Az 1977-ben befejezett párizsi Centre Pompidou (tervezők Richard Rogers és Renzo Piano) épp azzal lett a high-tech posztmodern egyik legfontosabb példájává, hogy a ház addig rejtett elemeit – csatorna-, villany-, fűtésrendszer stb. – az épületen kívülre, mintegy színes állványzatként helyezte el.

harmónia vagy az egyensúly.²⁴ A modern építészet súlyos kérdéseit nem a felszínen alakított stílus helyes megválasztásával látták megválaszolhatónak. „A művész, aki a szerkezeti elemek tervezését pusztán külső, dekoratív megfontolások alapján közelíti meg, eltereli a figyelmet a tiszta, nukleáris forma megtalálásáról” – írja Poelzig 1906-ban.²⁵ „Az építészet gyökere a térproblematika uralása”, mondja Moholy-Nagy is, vagyis az építészet radikálisan új formai megoldásai a téralakítás kísérleteiből következnek, s nem az épület, főként ornamentális elemeiben hordozott szimbolikus tartalmaiból. Az ornamentika mint a meghaladni kívánt régi történelem szimbólumainak hordozója ezzel relevanciáját veszti számukra.

Az anyag, a szerkezet és az ornamentika kapcsolata a különböző történeti korszakokban és a különböző építészeti gyakorlatokban a szoros összetartozástól a teljes autonómiáig terjedő skálán foglal helyet. Ám az ornámens mint önálló kategória talán akkor jön létre, és felteszem, akkor lesz jelentős és ezzel persze problematikus, ha a formát szimbolikusként ismerjük fel, ha végső soron nem pusztán anyagi vagy funkcionális alapjaira redukáljuk.²⁶ És épp ezért olyan makacs és megkerülhetetlen téma e látszólag felszíni kérdés, ezért toladodik elő mindig az építészet meghatározásakor az ornamentika kérdéses státusza, mert mibenléte, milyensége nem válaszolható meg az építészet „tartalmi” kérdéseivel; a tömeg, a szerkezet az alaprajz stb. problémáihoz képest – bár természetesen ezek is lehetnek szimbolikusak – az ornámens makacsabbul tartja szimbolikus mivoltát.²⁷

Ha azt állítom, hogy az ornamentika azért kényes és meghaladhatatlan kérdés, mert makacsul szimbolikus, akkor igaz ez elhagyására is. Világos, egy jel tagadása maga is jelként funkcionál. Loosnak *A férfidivatról* (1989) szóló szövege világosan árulkodik arról, hogy a dísztelenség maga is lehet „dísz” mint a hiányzó jelölő jelentése. „Úgy öltözködünk, amivel a legkevesebb feltűnést keltjük. Egy vörös frakk feltűnést kelt a bálteremben. Következésképp a báltermi vörös frakk nem modern. [...] minden feltűnés a kellő kifinomultság hiányát jelzi.” És legfőképp beszédes: „egy ruhadarab modern, ha valaki a kultúra középpontjában egy meghatározott alkalommal a legjobb társaságban a lehető legkisebb feltűnést kelti”.²⁸ Loos a maga épületeiben az anyag sajátos tulajdonságait, azok értékét emelte ki. Nem mintha nem tette volna ezt a maga módján az art deco is, vagy éppen a modern mozgalom egy jelentős része. Gondoljunk a Mies van der Rohe által tervezett 1929-es barcelonai vásár német pavilonjának nemes anyagaira – a márvány, a vörös onix, travertin –, ezek nem a bemutatott forradalmi térszervezés, hanem a dekorativitás szolgálatában álltak. Ahogyan Loos leírásában az igazi eleganciát a legfinomabb anyagok feltűnést kerülő tökéletes szabása adja, úgy van der Rohe épülete is erejének egy részét éppen abból merítette, amit ki akart zárni.²⁹

²⁴ Henry van de Velde: *The New Ornament*. Ford. Harry Francis Mallgrave. In: H. F. Mallgrave – C. Contandriopoulos (szerk.): *Architectural Theory, Vol. II. An Anthology from 1871 to 2005*. Blackwell, 2008, 116.

²⁵ Hans Poelzig: *Fermentation in Architecture*. In: Ulrich Conrads (szerk.): *Programs and Manifestoes on 20th-century Architecture*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1970, 14–18.

²⁶ Ez a megfogalmazás, tudom, már Semperre vonatkoztatva is leegyszerűsítő, s ne felejtjük, hogy Alois Riegl már 1893-ban nagy ívű írásban érvelt ellene autonóm szellemi alkotásként értve az ornamentikát. Magyarul részlet: Alois Riegl: *Az ornamentika története*. In: Uő.: *Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. Beke László, Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 121–140.

²⁷ Vö. G. M. Elrayes: *Architectural ornament in the twentyfirst century*. In: A. Catalini és mások (szerk.): *Cities' Identity through Architecture and Arts*. Routledge, London – New York, 2018, 9–26.

²⁸ Loos: *A férfidivat*. In: Uő.: *Ornámens és nevelés*, 82–85.

²⁹ Le Corbusier ezt persze elutasította: „A hivalkodás végső menedéke a csiszolt márványban rejlik, nyugtalan érzetmintákkal, a ritka fákból készült lambériában, amelyek olyan egzotikusak számunkra, mint a kolibriak [...]” Le Corbusier: *Decorative Art of Today*. Ford. James Dunnett, MIT Press, Massachusetts, 1987, 49.

Robert Venturi modernizmuskritikájának éppen az volt az egyik eleme, hogy megmutatta, ez az eljárás éppen úgy a dekoráció egyik formája, csak nem vallják be.³⁰ Vagyis Venturi szerint miközben elvetik a külső dekorációt, maga az épület válik dekorációvá. „az ornamentika funkciója igen gyakran formalista – ilyen a barokk pilaszterek ritmizáló használata. [...] Ritka a modern építészetben az olyan formalista elem, amely egyúttal szerkezeti is, bár Mies olyan biztonsággal használja a formalista I-gerendát, hogy azt még Bernini is megirigyelhetné.”³¹ A posztmodern építészet nagy alakja azt tanulta Las Vegasból, a vernakuláristól, hogy az ornamentika retorikus voltát jobb felvállalni. Jobb egy dekorált fészert építeni, amelyben a struktúra egyszerű funkcionális doboz, ám a felszín denotatív, szinte hirdetésszerűen beburkolva saját jelentésével, mintsem modernista „kacsákat” építeni, amelyek a formán és az anyagon keresztül akarnak konnotatív módon jelentéseket hordozni.³² Ha kicsit tovább feszítjük ezt az állítást, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy az ornamentális (dekorált) építészet megengedett, de büntett közvetlenül ornamentikát (dekorációt) építeni. Ebben a felfogásban tehát a modernista épület sem mentes a szimbolikustól, de ezt csak az elit által értett önreferencialitáson keresztül éri el, míg a posztmodern épület újra szabadon visszatér a történeti ornamentikához mint építészeti köznyelvhez, bár Charles Jencks, a posztmodern első teoretikusa úgy fogalmaz, hogy immár nem szimbolikusan, hanem „enigmatikus jelölőként” használja a posztmodern az ornamentális homlokzatot, mivel nem egyértelmű denotációkat, hanem többretegű jelentéseket hoz létre.³³ A kortárs új-ornamentika funkcionalizáló jellege mellett másik meghatározója, hogy általában hevesen tiltakozik bármiféle ikonografikus, szimbolikus jelentésképzés ellen, legyen az nyílt vagy „enigmatikus”, s ennek okai között, mondani sem kell, nagyon erősen jelen van a posztmodernről való távolságtartás hangsúlyozása. Persze a mai ornamentika újdonsága ellenére nem függetleníthető sem a modernizmus absztrakt felületeitől, sem a posztmodern felületi dekorativitás pastiche-aitól, sem a dekonstrukció kollázs geometriájától.

A félmúlthoz és közelmúlthoz való viszony szokásos logikájával, az új-ornamentika a posztmodernről távolságot tart, ám nagyban visszanyúl ahhoz az ötvenes években induló időszakhoz, amikor művészek sora, például Vasarely, Schöffer, Kepes, hogy csak a magyar származásúakat említsem, a kinetikus művészettől az op-artig és ezeken túl is kísérletezett a kibernetika fogalmain és módszerein keresztül az emberi érzékelés egészének megértésével, valamint az ember és környezete kapcsolatának feltérképezésével. A moduláció, a szerialitás mintázatai, a hálózatok, a horizontális közvetítések bővülő terei, a rácsszerkezetek, a ritmus, a textúrák, rétegek változása, váltakozása, a különböző mintázatok viselkedése és hatásai, az érzékelés csatornáinak akár egymás ellen szegülése, akár egymást felerősítése mind olyasmit céloztak, amit a ma ornamentikája immerzióknak nevez, vagyis hogy az érzékelő, a szubjektum és az érzékelt, az objektum közti éles határvo-

³⁰ Robert Venturi – Denise Scott-Brown – Charles Iznavour: *Learning From Las Vegas*. MIT Press, Cambridge, 1972, 102.

³¹ A magyar fordításban mindvégig formalistának olvashatjuk az eredeti szövegben retorikainak megnevezett eljárást. A retorikai kifejezés kevésbé hordoz pejoratív jelentéstartalmakat, ugyanakkor mutatja a szónoki beszéd modalitástól függő díszítésnek cicerói elvét, melyet az építészetelmélet Albertitől fogva hagyományozott. Robert Venturi: *Összetettség és ellentmondás az építészetben*. Corvina, Budapest, 1986, 46.

³² Venturi Las Vegas épületeit két típusba sorolja: az egyik a kacsza, az olyan épület, amelynek saját szerkezete és formája szimbolikus, utalva egy kacsát formázó baromfiboldra, a másik a díszített pajta (decorated shed), amelyre külső elemként aggatják rá a szimbolikus elemeket.

³³ Vö. Charles Jencks: *The Story of Post-Modernism. Five Decades of the Ironic, Iconic and Critical in Architecture*. Wiley, Chichester, 2011.

nal megszűnjön, vagy legalább destabilizálódjon, vagy legalább az épített teret a szubjektum egy önmagával egységes kontinuumként érzékelje.³⁴

A kortárs új-ornamentika jelentős része is immerzív hatások elérésére törekszik, ezért is szokták sokszor a barokk építészet hatásaihoz hasonlítani. Ám míg a hatvanas évek jellemzően a kibernetika szókincsét használta, addig a mai teoretikusok és gyakorló építésszek Deleuze filozófiáját hívják segítségül, egyenesen „Deleuze-kapcsolat”-ról beszélnek.³⁵ Írásai egy egész gondolkodási univerzumot kínáltak néha burkoltan vagy akaratlanul a digitális tervezés születő elméletének, és katalizátorai lettek az építészet digitális fordulatának.³⁶ Úgy látom, Deleuze elsősorban két szálon hat az építészeti gondolkodásra. Az egyik az affektum fogalma, amelyet talán úgy lehetne összefoglalni, hogy az affektumok nem az elme személyes, individuális érzéseiként működnek, hanem eredendőbb, a személyest megelőző (fizikaibb, biológiaibb) módon jelzik azokat az intenzitásbeli változásokat, amelyeket az ember testileg érzékel, és az őt körülvevő teret is érintik. Míg az érzés lokalizált és benső, addig az affektum a felszínhez kapcsolódik és immerzív, a szubjektum és a külső világ folytonosságán alapul. A hangsúly olyan elemekre és módosulásokra esik, mint az erő, a mező, az áramlás, hajlás, csavarodás. Halljuk, olyan szókészlet ez, ami közeli analógiába hozható a számítógépes tervezés fogalmaival. A másik szál matematikai, és a leibnizi aritmetika inflexiók pontjainak megértéséhez kapcsolódik. Deleuze *Le pli. Leibniz et le baroque* című 1988-ban megjelent könyvében mint teoretikusra hivatkozik Bernard Cache matematikus építészre. Deleuze az ő gyakorlatának elvét Leibniz differenciálszámításon alapuló parametrikus görbe fogalmához hasonlította. Az ilyen számításokon alapuló eljárással létrejövő új tárgyat *objectile*-nek nevezi Deleuze, és Cache-től veszi annak leírását: az új technológiai tárgy, az *objectile* olyan iparilag, tehát sokszorosítással előállítható egyedi tárgy, amely kiiktatja a szabványosítással járó homogenitást. Szembemegy az addig az iparból kiiktathatatlannak tűnő szabvány logikával, ami filozófiai értelemben még mindig a lényeg egy formáját tartja fenn a konstans elemek alkalmazásának, az állandóságnak a törvénye által.³⁷

Cache az *Objectile* technológiai értelmezésén keresztül közvetítette Deleuze-t a tervezők felé, majd ez lett építészirodájának neve. S hogy a hosszas *Semper*-analógiával talán nem lövök nagyon mellé, annak egyik megerősítése lehet, hogy Cache készítette az első olyan digitális építészeti alkotást, amelyben a tervezési eljárástól a gyártási folyamatig mindent ugyanazon a szoftverplatformon generáltak, s melynek neve *Semper-pavilon* volt.

Ha úgy tekintünk egy épületre, az építészetre, mint ami mindig is a megértés társadalomilag és történetileg szervezett formáin keresztül lép kapcsolatba világával, vagyis a szubjektumot a maga által nyújtott értelmezésen keresztül kapcsolja be a politikaiba, úgy magától értetődőnek tetszik az az álláspont, amely minden épületnek tulajdonít olyan jelentést, amelyet korábban csak az ornemenszimbolikus jelentésképző, -hordozó potenciáljának tulajdonítottak. Tehát az új-ornamentika bár elfordul az építészetet jeleként

³⁴ Egyetlen példa: A Vasarely Alapítvány épületében (Fondation Vasarely, Aix en Provence, 1976) 42 monumentális, megtévesztő optikai hatású mű bizonytalanítja el a nézőt. A színek, az optikai illúziók, a transzparencia és a tükröződések egy instabil, szinte labirintusszerű univerzumba vonják a látogatót. Vasarely azt nevezi kinetizmusnak, ami egy ilyen tér hatására a néző elméjében történik. Ilyen hatásra az érzékletek nem rendeződnek a helyes észlelés rendjébe, hanem a percepció értelmezni, strukturálni kényszerül az instabil érzékelési mező. Vagyis a szubjektum a maga perspektívájával nem képes rögzíteni a látványt, az mintegy kimozdul a képpé merevedésből, hogy magával együtt érzékelési pozíciójából a nézőt is kimozdítsa. Szubjektum és objektum kölcsönös feltételezettségének dinamikája indul meg ezzel.

³⁵ Vö. Mario Carpo (szerk.): *The Digital Turn in Architecture 1992–2012*. Wiley, Chichester, 2013.

³⁶ Lásd erről például: David Savat: *Deleuze and New Technology*. Edinburgh UP, Edinburgh, 2009.

³⁷ Gilles Deleuze: *The Fold. Leibniz and the Baroque*. Ford. Tom Conley, The Athlone Press, London, 1993, 15–19.

olvasó értelmezhetőségtől, nem a jelentést, hanem az általa előállított érzékelést, észlelést hangsúlyozza, mégis, úgy gondolom, világosan jelentéshordozó, amennyiben működés-módja a korszak szellemiségének megfelelő.

Az új-ornamentika parametrikus tervezése generatív dinamikán alapul, amit asszociatív tervezési eljárásnak is neveznek. Ugyanazon építészeti elemek különböző léptékben ismétlődve ugyanazon az épületen, akár tektonikusak, akár díszítőelemek, fraktálarchitektúrát eredményeznek.³⁸ Összetettségük ellenére a létrehozásukhoz szükséges műveletek általában meglehetősen egyszerűek. A felhasznált egyenletek önmagukban nem különösebben bonyolultak, de ha több százszor, több ezerszer ismétljük őket, végtelenül bonyolulttá válnak, miközben a kezdeti egyenletben felállított szabályok alapján minden szinten megtartják az ön hasonlóság (self-similarity) bizonyos arányait. Tehát korlátozott számú geometrikus és numerikus alaphoz indulnak ki, dinamikusak, vagyis a szoftver képes automatikusan értékelni a rendszer egy komponensében bekövetkező változást, és szükség szerint újratervezi az összes csatlakozó elemet. Vagyis a rendszer legkisebb összetevőjének megváltozása képes befolyásolni az egészet. Ehhez csatlakozik a rendszerelméletből származó emergencia fogalom, ami egy rendszer olyan tulajdonságait határozza meg, amelyek nem vezethetők le a részek összegéből. Számítógépes környezetben az emergens formákat létrehozó folyamatok matematikai modelljeinek használatával, morfogenezissel kialakuló formák és struktúrák is tervezhetők.

A hatvanas évek művészeti és építészeti érdeklődése a sorozatok, a rendszerek iránt a szerialitás legkülönbözőbb eljárásait használja az elemek modulálására. Az így létrejövő műalkotások, ornamentális elemek egy referencialitás nélküli, mindent mindennel kapcsolatba hozó, nem hierarchikus láncolatba állnak össze. Az egyes, de nem individuális elemek egymásmellettiségének variációit alkotják meg. Az új-ornamens újdonságát abban látom, ahogyan az egyest kezeli. Fix középpont nélkül formálódik itt is a struktúra, ám az egymással kapcsolódó részek összeadódása nem visz a formai egységesülés felé. Nem figura vagy csak mintázat sorolódik az elemekből, hanem szinte önkényesnek tűnő módon halmozódnak az elemek. Lehetnek bár a kezdeti szabályok egyszerűek, a rendszer logikája azért válik átláthatatlanná, mert az egyest másként rendeli alá az egésznek.³⁹ Az egyes elemek folytonosan módosulnak, s így végül illeszkedni tudnak a szintén módosuló keretekhez. Vagyis a szabály állandóságát felváltó ingadozó, változékonny normához úgy igazodik az egyes elem, ha nem egyszerűen szerialisan variálódik, hanem önmaga is folyton változik, s közben identitását, s ezzel individualitását mégis megtartja. Deleuze megfogalmazásához visszatérve ez azért jelenti a tárgy új státuszát, mert nem egy térbeli, azaz forma-anyag viszonyt jelent, hanem „időbeli modulációra vonatkoztatja állapotát, ami az anyag folyamatos variációjának kezdetét éppúgy magában foglalja, mint a forma folyamatos fejlődését”.⁴⁰

³⁸ Lásd a Benoît Mandelbrot (1924–2010) által kialakított fraktálgeometriát, vagyis a minden léptékben részletgazdag, szabálytalan alakzatok geometriáját.

³⁹ A 2007-es pekingi uszoda – PTW Architects, CSECE + Design and Arup, Peking National Aquatics Centre, 2007 – esetében a mind különböző sejtek, vagy a TVCC torony – OMA 2012 Peking – esetében a hullámzóan megjelenő cellák egy rugalmas geometriába rendeződnek, ahol ismétlődés nélkül lehetséges különböző, rugalmas keretek feltöltése.

⁴⁰ Deleuze: *The Fold*, 19.

A GÉPEK IS TUDNAK SÍRNI?

Závada Péter: *Éngép*

Az újtárgyiasság jegyében fogant¹ és e boszorkánykonyhában tökéletesre csiszolt Závada-szabadversek a *Muréna mozgásának* nyelvileg magas fokon reflektált költeményei után az *Éngép*ben a maguk póré liriko-prózaik voltakban lépnek az olvasók elé. A kötet a prózaversben éntelenített lírai megszólalásmóddal együtt a történeti avantgárdra és a későmodernre egyaránt jellemző beszélői szubjektumleválasztást is játékba hozza. A prózaversek egy évszázados lírai hagyományt folytatva (ha annak magyar irodalmi elterjedését Kassák Lajos *Tisztaság könyve* című, 1926-ban megjelent kötetétől eredeztetjük) feszegetik tovább a költészet határait, miközben olykor mégis meglepően tradicionális keretek között maradva járkál körül a lírai ének fontos témákat. Felmerül már a kritika legelején a kérdés, hogy mindez az *Éngép* automatizmusából vagy Závada hagyománytiszteléből adódik-e. S úgy egyáltalán, egy gépi én további beépítése, amely a lírai egót kiborg-ember hibriddé vagy éppen Frankeinstein szörnyévé formálja, mennyiben ad többletjelentést a szövegeknek, mennyiben gazdagítja a költői én szereplehetőségeit, énkonstrukcióinak tárházát, a hibriditásra adott reflexiók és az ebben rejlő költői energiák kiaknázása mennyiben tekinthető a költői invenció jól eltalált gesztusának. A válaszokkal természetesen úgy a kötet, miként a kritika sem marad adós; ahogy azzal sem, hogy miért tekintem a kötetet a kortárs metamodern líra meghatározó darabjának.

E klasszifikáció kontextusát már előljáróban megejtem: a kortárs metamodern lírára általában jellemző, hogy a posztmodern belátásait megfogadva azokat úgy próbálja meghaladni, hogy mintegy kerülőutakon keresztül visszafordul a későmodern vagy éppen az egyes avantgárd törekvések lírai szubjektumfelfogásához. Ez Závada esetében nem mutat ennyire tiszta képet, viszont ahhoz, hogy dekonstruálhassa az *Éngép*en keresztül „saját” lírai egóját, feltételezni kell egy eleve létező lírai szubjektumot. A kötet a dekonstrukció révén hitelesíti visszamenőleg e lírai ént, nyomokat hagy maga után. Emellett érdemes kiemelni a metamodernitás részeként, hogy az ezen – még igen heterogén és változó – felfogás szerint alkotó költőknél kiemelten fontos a lokalitás,² a rögzített helyekhez kapcsolt identitás, vagy éppen annak problematizálása, miként azt Závada esetében is megfigyelhetjük a gyermekkor színterének topografikus beazonosításakor; ehhez kicsit hosszabban idézek a tárgyias versek kö-

¹ Kiss Georgina: Aspektusok és hiátusok. Hozzászólások Závada Péter kötetéhez 4. *Műút online*. Elérhető: <https://muut.hu/archivum/28483> (Hozzáférés: 2025. 07. 08.)

² André Ferenc – Horváth Benji (szerk.): *Címtelen föld. Fiatal erdélyi metamodern líra*. Erdélyi Híradó – FISZ, Kolozsvár – Budapest, 2020.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2025
116 oldal, 3499 Ft

zül, *A Marosról* című szövegből: „Két és fél millió évvel ezelőtt, a negyedidőszakban a Maros kiterjedt hordalékkúpot épített, felszínén elhagyott medrek sűrű hálózata, hazugságvizsgáló görbéi a lapon, így a folyó le se tagadhatná, hogy miután a mai medrét elfoglalta, az erek vízutánpótlása fokozatosan megszűnt, bár a rendszeres kiöntések még jó ideig jelentős vízmennyiséget biztosítottak nekik, így ma is számos mellék- és holtága lép ki Románia területén a Marosból, és halad keresztül feltartóztatás nélkül az országhatáron, útjukat csak a hevenyészett nádasok állják, elszórtan harmatkása, hínár, békalencse-telepek, vizükkel a Békés megyei falvakat is öntözik, így szeli apám szülőfaluját is a Száraz-ér egyik mellékága át (...)” (16.). A szenvtelen hangot a tárgyiasság érzelmentes modalitása indokolja, amit a finom humor és a távolságtartás ellenére is felszínre törő nosztalgikusság ellenpontos („A humoromat magas fokozatra állítom, az őszinteségemet alacsonyra...”, 96.). Az *Éngép* a Wikipédiáról szerezte információit, melyek szerint részben hibásak – ezt Závada Péter emlékeire alapozva meri kijelenteni. A kötetben máshol is találkozunk a mediatizált tudáselőállításra, valamint tudásfelhalmozásra és -megosztásra reflektáló részekkel. A szövegek azonban elkerülik a szótárakkal, online tudástárakkal kínáló posztmodern játékot, a kötet nem válik jelöletlen vendég-szövegek visszafejthetetlen játszótérévé – legalábbis ezen a ponton.

A korábbi Závada-kötetekhez hasonlóan az *Éngép* is úgy lett megalkotva, hogy a korárs líra értő olvasói, a művelt nagyközönség mellett az irodalomelméleti iskolák belátásain és problémafelvetésein pallérozott elméjű irodalomtudósok szintén kedvükre csemegezhessenek a szövegek, illetve az azokban felkínált értelmezési keretrendszerek közül. Mert bizony Závada Péter nagyon is tudatos költő. Az ELTE Esztétika Tanszékének adjunktusaként tisztában is kell lennie a mai teoretikus széljárással, s ezt a tudást – nagyfokú önreflexióval, metapoétikai játékos-sággal, illetve az irodalmi hagyományt megidéző intertextusokkal – sikeresen önti (az *Éngép*en keresztül) formába. A szövegek jól sikerült költői remeklések, amivel a kötet látványosan tisztában van, ebben a szerénytelen verses-könyvben nincs helye poétikai bizonytalanságnak, ami akár visszatetszést is kiválthat leendő olvasóiból. Sőt, olykor úgy érezhetjük, hogy a szövegek nemcsak egy ideális – irodalomelméletileg és filozófiailag képzett – olvasóval, de egy ideális kritikussal is számolnak, s bizonyos esetekben mintha már maga a kötet akarna válaszolni és megfelelni a leendő kritikákra. A magas fokú önreflexió miatt a szövegek, miként a sakkmesterek, a befogadó előtt járnak és már kész válasszal bírnak a lehetséges reakcióra nézvést. Nem mondom, hogy a kötet lehetett volna némileg naivabb, horribile dictu esetlenebb, de az biztos, hogy egyesektől könnyen megkaphatja a sznobéria címkéjét.

A versszövegek a lírai én és az *Éngép* énjének szóródását viszik színre, az identitások illékonyságának elemi tapasztalatát. Závada kötetének gravitációs középpontja tehát egy nem-emberi létező, az ember legelemibb oldalából, az állati ösztönvilágon, valamint a test vegetatív, emésztést és szaporodást felölelő aspektusán túlmutató self-ből részesülő (én)gép. Ez a lírai entitás azonban nem választható le a lírai énről. Így a kötet az emlékezésen alapuló identitáskonstrukciók kritikája, valamint a költemények referenciális olvashatóságának metakritikája mellett a poszthumán és a kiborg diskurzusok felé is nyit e kísérletes, nem emberi, mégis a freudi Doppelpängert idéző Závada-*Éngép* hibriddel. Az azonosuláson alapuló játékot egészen az élve megnyúztatásig, vagy másképp a poétikai-pszichológiai értelemben vett vivisekcióig járhatja, pattanásig feszítve a kötet húrjait: „A bőr is én vagyok, amit lenyúztak rólam, amíg aludtam, lehámozták, mint a csomagolópapírt...” (114.) Mert bizony nem akármilyen szakítószilárdságú nyelvi alapzat és poétikai felépítmény kell ahhoz, hogy ezt az elméleti-poétikai témabőséget kellő magabiztossággal megtartsa.

A kötetben két jól elkülöníthető hang jut szóhoz, amiket/akiket a verseskönyv tipográfiailag is elkülönöztet: az egyik az *Éngép*ből és Závada lírai énjéből előálló hibrid

(megszólalása minden esetben kurzívan szedve), a másik maga az Éngép. A „gépi szövegek” három ciklust alkotnak: „Első fejezet, melyben az Éngép megírja Závada Péter tárgyias verseit”; „Második fejezet, melyben az Éngép megírja Závada Péter montázsverseit”; „Harmadik fejezet, melyben az Éngép megírja Závada Péter esszéverseit”. A cikluscímek egyrészt a lírai én(gép) és Závada Péter (autobiografikus költő, lírai én stb.) közti távolságot, valamint a versek műfaji jellemzőit is előrevetítik, kijelölve a befogadás műfaj- és megszólalásközpontú kontextusait. A ciklusokat az Éngép-Závada hibrid kurzív versei keretezik, amelyek öt alkalommal a ciklusok verseit is megtörik, így összesen hét alkalommal ragadja magához a szöveg és a kötet feletti hatalmat e hibrid költői entitás. A költő a gépi-emberi tudat szövegeken keresztül performatív módon létrejövő és működésbe lépő aspektusát teszi láthatóvá a kurzív szövegekben. Ezek nem kommentárok, nem egyszerű metapoétikus, önreflexív kommentek, sokkal inkább a folyamatában megszülető, Éngép által generált verseskötet szövegi-gépi/emberi tudati szubsztrátumának felszínre törései. A három fejezetben huszonnyolc tárgyias, huszonnégy montázs- és hat esszévers kapott helyet. Míg az adott műfaji keretrendszerben megszólaló szövegekben ott érződik az Éngép megfelelési kényszere, hogy minél tökéletesebb szövegeket hozzon létre, a kurzív részekben jóval zabolátlanabb módon jut szóhoz. A verseskötet az egymásra írt szölamok révén akár két kötetté szétszalazható szövegegyüttesként is olvasható, mivel bár kölcsönösen erősítik egymást, de egymástól függetlenül egyaránt teljes értékű alkotások. A kurzív versek nem kommentek, nem margószerű jegyzetek, esetleg az alkotó gépi/emberi tudat munkajegyzetei.

Az éntelenítés paradoxonát képviseli maga a kötetcímből is felsejlő alkotói mechanizmus, a konceptkötet hátterét, a versek születésének keretét adó Éngép. A verseskötetben ugyanis Závada Péter lírai énje látszólag háttérbe szorul (vagy önként elvonul), hogy átadja a helyét az Éngépnek, aki/amely a betáplált emlékekből/érzésekből (stb.?) megalakítja a kötet verseit. Az előálló szövegegyüttes így egyrészt szöveggenerátorként létrehozott költemények soraként olvastatja magát, de ezzel egy időben éppen a digitális szöveggenerálásnak mutat fűgét, lévén a szövegek nagyobb része nem a nullák és egyesek bináris óceánjából, annak forrongó, habzó hullámai közül emelkednek ki, mint Aphrodité Paphosz szigeténél, hanem a mechanikus, gépi világ humorosan analóg közegéből. „Az Éngép vagyok, nem a beszélőgép, lényegesen fejlettebb vagyok nála, a működéshez nincs szükségem másra. Elmés szerkezet, mondják, okos kis kütyü, egyedül is primán elboldogulok, köszönöm, kifogástalanul eldiskurálok, mint most is, saját magammal” (70.). Az idézett részben Závada költői játékosága is megcsillan: a regiszterek csúszkálnak, miközben a gondolatritmust a belső rímek, a szöveg olykor már hip-hopposan könnyed lüktetése mozdítja ki a holtpontról. Később ezt olvashatjuk ugyanebben az Éngép-megszólalásban: „Pedig lehetnék például a sakkozó török (...). Mindez ugyanakkor pusztán képzelgés, én az Éngép vagyok, nem a beszélőgép, és még véletlenül sem a sakkozó fatörök, bennem nem rejtőzik senki, főleg nem Závada Péter” (70.). A gépi tudatot valami mégis mozgatja, a belső hiány és a külső kényszer a későbbiekben is fontos témája az Éngép önmegértést célzó kijelentéseinek. A gép analóg, mechanikus világa egy ponton mégis enged a digitális térnek, és két hosszabb megszólalás (86–88.) erejéig hashtagekból, programnyelvi srcpteket imitáló parancsokból és linkekből alkotja meg saját nyelvét, ám ennek nincs folytatása, megmarad zárványként a többi szövegtől körbezárva.

Az alkotói folyamat ennél mégis bonyolultabb képet mutat, ugyanis a rendre szóhoz jutó Éngép egyszerre rivalizál Závada Péterrel („főleg nem Závada Péter”), miközben lényege abba az irányba tart, hogy minél tökéletesebb Závada Péter váljon belőle. A mimikri visszahat az utánzóra és az utánzottra, hogy végül úgy e két résztvevőt, mint a harmadik felet, vagyis az olvasót is elbizonytalanítsa az „eredeti” költői ént illetően. A szerepek felcserélhetők, beindul az öntükrözés, amely egyben a kiszolgáltatottságot is maga után

vonja: „Ahogy nemcsak én eszem meg az ételt, hanem az étel is megeszi a fogaimat, úgy a kép is néz engem, nem tudja, hová akasszon” (115.). Az elfogyasztás a fogyasztó fogyásával jár, ahogy a kép nézése, a látszólag veszélytelen szemlélődés egy pillanat alatt megfordulhat, és a nézőből lesz a nézett műalkotás. Máshol ezt olvassuk: „Egy báb bábja vagyok, vagy annak is az utánzata, rossz végtelen, végeim ostoba összege. Halálom kereszt és kötél általi élet. De ismerem a súlypont mozgásvonalát, ismerem a táncos lelkének útját, arányos vagyok, mozgékony és bájos, nem az étellel kívánok versenyre kelni. Nem reflektálok magamra, nem tudom, hol húzódik a grácia és a kísérteties határa. A marionett holt matéria, mondom, halálszerű szépségemmel olyan vagyok, mint Isten” (114.). A lírai én tekinthető tehát az első bábnak, amely egy újabb bábra, az Éngépre tesz szert. Egy üres, „holt matéria” mozzgat és tölt fel látszólag étellel egy újabb ürességet. S bár határozottan állítja, hogy nem reflektál magára, a reflexió hiányának kiemelése már önmagában reflexív gesztusként olvasható – vigyázzunk, a költő csal! (Hogy magával vagy csak az olvasóval, ebben a játékosan komoly felállásban kevésbé tűnik releváns kérdésnek.) A báb bábja az üresség kiterjesztett üressége. Az Éngép idézett megszólalásában Heinrich von Kleist 1810-ben megjelent, marionettszínházról írt esszéjét hozza játékba. Az Éngép analóg hasonlóságot mutat a bábukkal, de mégsem azonosulhat azokkal. Kleist példázata ugyanis a bűnbeesés pillanatát rögzíti, az emberi tudatot megelőző létállapotra, a természet gráciájára irányítja a figyelmet. A marionettbábunak nincs tudata, paradicsombb létező, mint az ember. Az Éngép viszont már túl van e kleisti bűnbeesésen, nehezen tagadhatná tudati meghatározottságát. Noha határozottan állítja, hogy egy „báb bábja”, ezt érdemesebb inkább óhajként olvasnunk. A bábu tudat nélküli, holt matéria; közte és a mindent mozgató isten között találjuk a bűnbeesett embert, akire a figyelés feladata hárul. Az Éngép Kleist marionettjeit és Rilke bábuait sem érheti el, egyszerre tükrözi az emberit és a nem-emberit.” Eszerint a Závada-szövegvilág tektonikus mozgásai alatt nincs szilárd vasmag, csak gomolygó szférák. De hogy ki van mégis a Závada-Éngép bőre alatt, arra maga a kötet felel egy megkapóan vallomásos részben már rögtön a nyitányban: „Rétegek határán, párhuzamos síkok mentén, ott, ahol a szerves találkozik a szervetlennel, tépem, kaparom, mígnem ráébredek, ez nem a szabadságot templomszolgá, nem az ügyeletes díjbeszedő, még csak nem is a jónevű cserzővarga, végig az apám volt a bőröm alá temetve, végig az apám, jó, de akkor belé kicsoda?” (9.) A költő-lírai én-Éngép felállítás (bábos-báb-báb bábja) után a fiú bőre alatt rejtőző apa jut szerephez. Az lírai én „nem reflektál magára”, s bizony éppen ezért nehéz dolga van a kritikusnak, amikor e nem reflektált tükröződés mélységi tartományait próbálja felfejteni.

A kötet nem szereti a hierarchiát, így mi is bátran és vállaltan önkényesen léphetünk be a lírai én/Éngép projektált tudatába, lévén a kijelentések hol felépítenek valamit, amirez kapcsolódhatunk, majd ugyanazzal a lendülettel dekonstruálnak és elbizonytalanítanak. A szöveg a maga magányosságát az olvasó magára hagyásával teszi teljessé.

Meglátásom szerint ebben áll a kötet legnagyobb erénye: úgy válik egy időben önfel-számolóvá és (ön)újraalkotóvá, hogy e folyamatos oscillációban nem merül ki, sőt ennek ellenére (vagy éppen emiatt) képes elbírní e tömeget, a túlbeszélés révén pedig nem válik súlytalanná. Ez pedig csak pontos arány- és formaérzék révén valósulhat meg: abban a percben, ahogy automatizmusba csapna át (még az Éngép dacára is) a tárgyias, a montázs- vagy az esszéversek sora, a kötetben tökéletes ritmusban követik egymást a váltások, melyeket az Éngép/závadai lírai én felszínre törő kiszólásai csak tovább árnyalnak. S hogy nem csak egy závadai virtuóz tour de force-ról van szó, bizonyítja, hogy a kötet mer és tud is magán ironizálva viccelni. E finoman adagolt humor nélkül egy magasan intellektuál, de a költői-tudósi pózba merevedett mutatvány lenne csak (ám természetesen annak sem utolsó). S végső soron a költői mutatvány mögött a lírai én lelkének tektonikus mozgásai gerjesztik azt a morajlást, ami még az Éngép zakatolásán is átszűrődik:

egy közvetett módon megidézett szerelmet, valamint az apával megmérkőző fiúgyermek archetipikus, antropológiai állandóként tételeződő mitológemáját: „Apám szájszagát érzem a számból” (5.). S mindehhez járul a Biblia mint hipotextus – ehhez egy jól sikerült Evangélium-parafrazist idézek: „Légió a nevem, mert sokan vagyunk, sokan, mondom, mi, Závada Péterek (...)” (67.). Az idézett rész tovább bonyolítja a költői ének viszonyrendszerét, miközben a megszállás-megszállottság témáját is invenciózus módon elegyíti a költői ihletettség állapotával, valamint a lírai én–Éngép kettősének játékával.

Korábban hosszabban idéztem *A Marosról* című versből, kiemelve a lokalitáshoz, a családi emlékezethez, valamint a személyes és az elszemélytelenített tudáshoz (Wikipédia) való kapcsolódási pontokat. Mivel a tárgyias versek motivikai hálózata szorosabb és lazább összeolvasási mintázatokat jelöl ki, egy-egy szöveg kiemelése torzít az összképen. A feszesség mint poétikai erény mindegyik költeményre egyaránt igaz. A tehát eleve erős felhozatalból különösen jól sikerült verseknek gondolom az azonos című két nyitó darabot (*A rózsáról*) az emlékezés alakváltozataira adott reflexiók miatt, a már idézett *A Marosról*t, valamint a tértapasztalat szubjektív, illuzórikus voltát kiemelő, a határok illelkonyságát izgalmasan tematizáló *A tisztásról* címűt: „Önmagát veszi körül a tisztás. Ott is tisztás van, ahol átlépi határait” (31.). Sokatmondó metaforaként a fogalmi rögzítetlenség és rögzíthetetlenség a tisztást a szubjektummal, az irodalmi műfajokkal, s úgy általában a megismerhető világgal teszi egyenértékűvé. Végül az önálló alciklusként olvasható négy verset (mind a négy *A léptekről* címet viseli) tekintem különösen jól sikerültnek. Változatok egy témára, melyek a tárgyias versek kevésbé poétikus terébe is zeneiséget csempésznek négytétéles, építkező szimfóniaként. „A szó egy hely, ahová vonakodva kilépsz, a térben magad előtt tolod érkezésed, lépteid kifröccsennek a talpad alól, igyekezeted kásás maradéka. Középre kényszerülsz ebben a tágasságban.” (39.) A középpontot vesztett lírai szubjektum elemi tapasztalatáról olvashatunk, ahogy a beszéd, a szavak és kifejezések megörökölt és éppen emiatt kötelező érvényűnek tűnő rendszerében akaratlanul is a középpont szerepét kénytelenek „vonakodva” magukra venni.

A tárgyias versek után a montázsversek teremtenek tökéletes lehetőséget arra, hogy azokban a kötet az Éngép általi szövegalkotás technikáját, az utánzás, ismétlés, újrafelhasználás és a semmiből való létrehozás rendszerét kifordítsa, olvasói figyelmét erre a poétikai programra irányítsa. S az sem véletlen, hogy az irodalom és a filozófia kérdesei, valamint a filmművészet mint öntükröző társművészet éppen a montázsok között jelenik meg ilyen hangsúlyos módon. Viszont ezzel valami újat is elindít a kötet: a montázsoktól várt töredezettség kevésbé érvényesül, az adott szövegek koherens egészként kerülnek be a kötetbe, viszont egymással már nem alakítanak ki olyan dialogikus kapcsolatot, mint a tárgyias versek egymásra felelgető motívumai. Felvillantások, elkapott pillanatok és érzések, költői ígéretek tára a montázsversek sora, melyek nem használják ki a nyomtatott szöveg széthullásának, nyelvi jelekké törésének lehetőségeit: egyben maradnak, nem íródnak rá egymásra. Sokkal inkább olyan érzése van az olvasónak, hogy a megadott első mondat mint egy chatprogramba beírt prompt maga után vonja a további részeket, a generálás folyamatára irányítva a figyelmet. Az Éngép viszont szabadon ügymködhet, kezét nem köti meg a költő szigorú utasításokkal, a felütés téma- és hangulatkijelölő szerepe korántsem válik autoriter tényezővé.

Az esszéversek zárják a kötet műfajilag meghatározott szövegeit. A hosszabb próza-versek, noha komoly szöveggként olvastatják magukat, a három ciklus közül még a leginkább humoros és önironikus versek sorát gyarapítják, ami elsősorban a groteszk és az abszurd energiáiból táplálkodik, de a túl jól sikerült imitáció a paródia felé is utat nyithat. *A kutya* című szöveg a posztthumán állat–ember kettőst boncolgatja tovább a hangadás és a beszéd témáját továbbgondolva. A kötet ezt viszi tovább *A bikában*, a művészetet, az alkotást a kinnal és a halállal összekapcsolva. A szöveg Phalarisz rézbikájáról szól, mely-

ben a szerencsétlen áldozatok élve égtek el, de közben egy tölcsér révén hangjuk kiszűrődik a bikatestből: „Látjuk, a benne-foglaltság ilyenformán a halál záloga” (106.) – ezzel a kijelentéssel a rézbika képében idézi fel ismét a kurzív versekben már többször tematizált viszonyrendszert (Ki bújik meg kiben?). A testhatárookra kérdez rá *Az él* című szövegben, amivel a biztos határokkal bírt entitások (vers, test, tudat) illékony és sérülékeny voltát emeli ki. A *Beszédzsugorítás*ban járátja csúcsra a groteszk esztétikáját, de ezt sem öncélúan teszi: a fejek zsugorítását a nyelvi tömörítéssel hozza játékba („Am a nyelv, mint látjuk, könnyörtelenül sűrít”, 112.) – ezen a ponton reflektálhatott volna a költészet sűrítő erejére is (vö. dichten – Dichtung – Gedicht), ezt kihagyott ziccernek érzem. Az esszéversek leg-sikerültebb darabja, véleményem szerint *A kúp csúcsa*: amellett, hogy releváns (recepció)-esztétikai megállapításoknak enged teret a befogadás misztikus élményének egyénre szabott oldalát kiemelve, a szöveget akár paródiaként is olvashatjuk, mivel mintha csak egy Földényi-féle tág szellemi horizontú, művészettörténetileg mélyen megalapozott eszmetuttatást kísérhetnénk végig. A szöveg ereje éppen abban áll, hogy elsősorban hommage-ként olvastatja magát, de a szájszéli mosoly is ott bujkál a sorok között.

Závada Péter *Éngépe* jelentős költői teljesítmény, amely a rögzíthetlenségre adott ezerféle reflexiója révén egy pillanatig sem hagyja, hogy olvasóinak figyelme ellankadjon. A verseskötet játszik az olvasóval, de nem csinál belőle bolondot. Kortárs és hagyományos költői, társadalmi és esztétikai-filozófiai témákat dolgoz fel, de a beszélői pozíció bizonytalansága miatt az autoritás folyton megkérdőjeleződik. Kinek higgyünk? Kit halunk? Ki bújik kinek a maszkja, arca, bőre mögé? A kötet nem ad választ, de éppen e lezáratlanságban rejlik valódi ereje. Az *Éngép* maga is szabadulni szeretne a diskurzusok és dichotómiák béklyóiból, de eközben maga válik Závada lírai énjének szökésvonalává. Az *Éngép* és a lírai én egymást táplálva, egymásból erőt merítve, kihasználva és legyőzve hozza létre ezt a maradandó költői produktumot.

HAJÓRONCS ÉS NAPLEMENTE

Mesterházy Balázs: A Mediterrán-állandó

Empirikus tény, hogy nagy a vonzása annak a földrajzi és történeti-kulturális területnek, amelyet Mediterráneumnak nevezünk, s ebben a tárgyalt kötetből kiolvasható vonzódásban a szerzővel a recenzens is osztozik. Ám amennyire hálásnak tűnhet első pillantásra Mesterházy Balázs vállalása, annyira összetett költői feladat is egyben, amely veszélyeket is rejt magában: mint például a már egy-két évszázada e konkrét és imaginárius területből táplálkozó giccs, amelyet utóbb a tömegturizmus mindent felzabáló mechanizmusa nagyüzemi szintre emelt és felsokszorozott, s amelynek torzító, akár a reflektált befogadót is befolyásoló esztétikai hatása aligha vitatható. Vagy felvetődhet az idill bonyolultabb problémája, hiszen az európai irodalom épp ebből a görög-római tájból eredeztetni a bukolikus, a pásztori költészetet. Az idill tehát – feltéve, hogy nem hamis – vajon milyen költői, esztétikai jelentést hordoz ma, és egyszerűen fogalmazva: mond-e valamit a mai életünkről.¹ Az előzetes félelmeknek elébe menve véleményem szerint Mesterházy Balázs verseskönyve sikeresen kerüli esztétikai Szkülláit és Kharüdiszeit, és érvényes, sőt élvezetes, emlékeztető módon dolgozza fel költői tárgyát.

E tárgy a kötet címbe emelt (A) *Mediterrán-állandó*, amely a maga matematikai-fizikai formulát idéző nyelvi karakterével ellenpontozva a tulajdonnév inherens jelentésmezéjét, máris igen összetett jelentésadásokra, képzettársításokra indíthatja olvasóját, ám a kötet fülszövege átmenetileg lehűti a kedélyeket, amennyiben konkrét meghatározást ad rá: „Az emberi élet eme abszurd igazságát, a végességben megnyíló végtelen nevezhetjük *Mediterrán-állandónak*”. A készen kapott definíció ellenére azért mi csak folytassuk az olvasást a könyv elejéről, lássuk, igaza van-e a kijelentésnek a saját tapasztalatunk fényében.

A kötet 73 rövidebb-hosszabb prózaverset foglal magában (csupán egy-két kivétel akad), s ez több szempontból is fordulatot jelent Mesterházy Balázs eddigi költői életművében. Korábbi versesköteteiben különböző versformákat használt az egyes könyveken belül, melyek az egy-két soros (hol epigrammatikus tömörségű, hol épp töredékszerű) vagy haikuszerű rövid formáktól a szonetten át a félhosszú versig, illetve a számozott nagyobb egységekből álló terjedelmesebb prózaversig széles skálán mozogtak. Az újonnan választott egységes költői forma, a prózavers jórészt sikeresen ellenpontozza, illetve moderálja a klasszikus költői hagyomány eszközeinek elhagyásával az olykor érzelmi szempontból felfokozottabb szövegrészeket, s evidens módon ad lehetőséget a bemutatandó

¹ Vö. Radnóti Sándor: Az idill halála és halhatatlansága. *Jelenkor*, 2025/7–8, 751–773.

& Kiadó
Budapest, 2025
112 oldal, 2900 Ft

világ részletezőbb, plasztikus leírására vagy rövidebb történetek elbeszélésére. Az egységes forma továbbá jótékony hatással van a kötet kohéziójára is, amennyiben a szövegformálás, a képkivágot szintjén összetartja az egymáshoz javarészt mindössze egy beszélő „én” révén (néha így is kérdésesen) kapcsolódó szövegegységeket.

A mediterrán topográfia jórészt azonosítható helyei tűnnek fel a kötetben. Az első egységben a horvát szigetek, Cres és Krk, aztán Montenegro, Split, a másodikban Olaszország (Szicília külön is), a harmadikban Dalmácia, a negyedikben spanyol, de főleg portugál helyszínek, az ötödikben albán és görög, valamint dél-spanyol (Málaga) terek, a hatodikban nincs konkrét utalás, a hetedikben Split, Görögország, Portugália, Krk, Cres, Málaga. A vékony kötet olvasása során meggyőződhetünk arról, hogy Mesterházy sokat tud a mediterrán világról, így például a tenger görög neveitől kezdve ősi szicíliai szavakon át a konobáig, tramontanáig és azulejóig számos arrafelé honos fogalmat beépít a versekbe. Az is világossá válik, hogy nem csupán olvasmányélményekből táplálkozik az ihlete, a geográfiai-topográfiai tények is pontosnak tűnnek, amennyire ezek a versszövegek alapján egyáltalán azonosíthatók. Egészében számomra a bennfentesség érzésének problémája nem merült fel, a mediterrán világról szóló ismeretek elősorolása még belül marad azon a határon, amelyen kívül az exkluzivitás hibájába esne a szöveg – kizárva magából az e vonatkozásban járatanabb olvasót. Véleményem szerint a szerző esztétikailag sikeresen osztja meg olvasójával a megtapasztalt-kitalált sajátot, és vonzóan alkotja meg ezt a sokszínű, olykor színpadias és a mindennapokban a miénknél sokkal kevesebb frusztrációval és sokkal több nonchalance-szal működő világot a verseiben.

Ez sem lenne ugyan kevés a közép-európai/szárazföldi olvasó számára, de mindezek mögött van még valami tágabb kontextus, ami egyetemesen egzisztenciális: a végesség hangsúlyozott tapasztalata. A versek visszatérő motívuma a végesség–végtelenség tengely mentén az emberi idő és a természet „ideje” közti áthidalhatatlan különbség, azaz a másodiknak emberi ésszel alig felfogható hosszúságú szekvenciái (elindul egy tengeri hullám, ami több száz éve fut – 42., 95.). Számos vers viszi színre tárgyilagos leírással a hullámozó tenger, a parti sziklák, a pittoreszk városok (enni- és innivalóik!) közegében annak előérzetét, hogy ez a földi javakban gazdag és spirituálisan is intenzív hatású világ akkor is hibbanás nélkül működik majd, amikor a versek alanyának már nem lesz módja mindezt megtapasztalni.

Az új prózaversekben a szerző jórészt elhagyja a korábbiakban jellemző játékos posztmodern szövegformálást, (néhány kivétellel) szakít a Tandorira vagy Parti Nagyra gyakran szövegszerűen is rájátszó költői nyelvvel. A korábbi Mesterházy-kötetek egyes darabjaiban is jelen lévő filozofikus karaktert a megváltozott stílus még inkább kiemeli. Igaz ugyan, hogy a posztmodern idézetesség visszaszorul a kötetben, ám azért a szerző privát parnasszusáról ezúttal sem hiányzik Tandori és Parti Nagy, akik egy-két utalással vannak jelen, továbbá a kötetvégi jegyzet szerint Ottlik, Esterházy, Hölderlin, Lorca, valamint a Vad Fruttik zenekar szövegrészleteiből is elrejtett egyet-egy. (Ezek szerint a Pilinszky-rájátszás önkéntelen történt, illetve a „Látom, ahogy ott állok a napon” – szedéssel is kiemelt – kezdősorba én olvastam bele akaratlanul az *Apokrif* „Látja Isten, hogy állok a napon” sorát.)

Ha már visszatekintettünk a költői életmű korábbi szakaszára, akkor e helyt érdemes megjegyezni, hogy a mostani kötet egyes szövegelőzményeit a másodikban, a *Soha nem láttott bálnák hangja* (2017) címűben találjuk meg. Az abban olvasható *A végesség szerete* című, négy számozott egységből álló opus egyes darabjai transzformálódva önálló egységekké váltak a *Mediterrán*-kötetben, továbbá az ottani utolsó – a kötetcímet viselő – ciklus egyes darabjai is beépültek valamiképpen az új szisztémába. Az új kötet poétikai rendje szilárd és átlátható, de nem válik mechanikussá, a háromsorostól a két kis oldal terjedelműig váltakozó hosszúságú prózaversek némiképp eltérő karakterűek. Valószínűleg az epikus magvúak vannak (relatív?) többségben, vagy legalábbis összterjedelmük ezeknek a legnagyobb. De

akadnak állóképszerűek, amelyekben ritkább az igei állítmány (16., 27., 36., 72.). Vagy a történet minimumát nyújtók, amelyek szinte egyetlen pontot rajzolnak körbe (7., 10., 18., 19., 21. stb.). Néhány darab pedig egyenesen kilép a prózavers kereteiből, így például a nyilván Nápolyt idéző rímes kis vers, amely a Madonna/Maradona szavak játékával indul (28.). Vagy ilyen a szicíliai dialektus „mizzica!” – meglepetést, csodálkozást kifejező – szavát „feldolgozó” vers, amely első rímekkel, gondolatritmusokkal és Weöres *Galagonya*-versének alludálásával működik: „MIZZICA! IZZIK A BIKÁ vérekes töke, izzik a pizzatészta alatt a kemence köve, izzik a por a szélben, izzol fehéren a házak tövében...” stb. (31.). És ilyen a szavak hangalakjával játszó darab is a 73. oldalon: „HALSZ, HALASSZA TEENDŐ-IT, HA HAGYJA, HOLNAPRA, a tengerben a só, thalassza, rajta ősi, bálnaszerű hullám, kapja, marja, maródsz, ródsz, lerogysz, lerogynál, a tank már ott áll nullán...” . Épp e versben olvassuk azt, hogy „magas a bukolikafok”, amelyre az állítás nem áll.

Visszaautalva az első bekezdésre: bukolikus-e Mesterházy mediterrán költői tája? Olykor igen, de talán nem is annyira maga a táj, mint inkább az „én” és a „te” kapcsolatában jelenik meg az idill, általában valamiképp ellensúlyozva. Mint például amikor a vers alanya egy buszjegyet talál egy könyvben, ami elindítja a visszaemlékezés folyamatát egy Splitből Dubrovnikba vezető útra. A nosztalgikus keretben kibontakozó szerelmi idillt egy természeti jelenség billenti ki, színezi át: „Fogtam a kezét a vízben, te azt mondtad, egy egész, letűnt világ van most a talpunk alatt. Éppen megcsókoltalak volna, amikor átcsapott rajtunk, fellökött minket egy nagyobb hullám. Miután előkerültünk a víz alól, odabújtál hozzám, az illatodban só volt, tengervíz, izzadság és napolaj. Zavartan mosolyogtál, a hajadat kapkodva akartad kisodorni a szemedből. Úgy képzelem, hogy az a hullám több száz éve indult, nem ez az öböl volt, ahová tartott, és nem lehet tudni, hol keletkezett” (42.). A záró megjegyzést pedig úgy is olvashatjuk, mint ami az emberinél magasabb szintre helyezi az idillt.

Mesterházy ügyel arra, hogy a kötet versei ne idealizált, hamis képet adjanak az imádott tájról. Váratlanul forró déli szél támad, „gyilkos hőség”, ami fizikálisan és mentálisan is az elviselhetőség határára taszítja a vers beszélőjét (34.). Megjelenik a tramontana nevű szél, „a belső föld bosszúja” (40.). Siralmas látvány a kérgüktől megfosztott fákkal a portugál parafaültetvény (60.), a kötet záró pozíciójába helyezett versében pedig egy Málaga melletti friss hajóroncs mementója emlékeztet a természet pusztító erejére (99.). Vagy például, amikor valaki (nem eldönthető, hogy a másik vagy esetleg önmegszólítással beszél magáról a versek alanya) a mediterrán toposz fonákját akarja megtapasztalni: eltölteni ott egy telet. Későbbi beszámolójából kiderül: apró tennivalókkal lopta az időt, hogy túlélje valahogy az unalmas hónapokat (87.).

Változatos érzelmi, illetve esztétikai regiszterek keverednek a kötet szövegeiben, ezáltal a szerző elkerüli, hogy a „Mediterrán-állandó” egysíkúságot, egyhangúságot közvetítsen. A filozofikus hangvételű, illetve líraibb vagy drámaibb tónusú szerelmi jelenetekben olykor fel-felbukkan a humor is: a Patmosz szigetén zajló történet (az egyik leghosszabb, 74–76.) váratlan kanyarral jut el egy afféle jelenethez, amit a *Picasso kalandjai* című filmből ismerhet az olvasó – a szárazföldön bemutatott úszáshoz („aqua!”) –, amelyhez természetesen itt is a közös nyelv hiánya vezet. Hasonlóképpen nyelvi félreértésből fakad az a humoros szituáció, amikor a turistákkal tudatosan szembemenve a montenegrói hegyekbe megy föl a szerelmespár, ahol egy keskeny úton szamarak állják el az autó útját. A beszélő egy szamarat ábrázoló borosüvegcímkéről tudni véli az állat nevét („plavac”), és a jelenetben a pásztorok által hajtogatott „magarac” szót vonatkoztatja magára, „magyar-ként” fordítva le azt. Kiderül utóbb, hogy ez jelenti valójában a szamarat, amivel vidám perceknek szerez a helyieknek (17.).

A versek elbeszélője maga is reflektált karakterű, leíró, visszaemlékező szólamaiban gyakran explicit módon értelmezi is tárgyait. Egy helyen például egy francia újhullámos

film jeleneteként ábrázolja horvátországi motoros útjukat, mintha Alain Delon és Catherine Deneuve lennének, szerelmesen összekapaszkodva a motoron, zenei aláfestéssel, kamera-váltással. A giccsbe hajló jelenetnek egy görögországi történet esetében is a reflexióval „megy elé”: „UTOLSÓ ESTE LEMENTÜNK A PARTRA. Te a bokáig érő vízben mezítláb, a buzukit utánozva táncoltál, kezeden egy üveg ouzo. A parton már nem fért el több görög közhely” (92.). Bár Mesterházy szerfölkött reflektált és tudatos szerző, akad egy-egy melodramatikus részlet is a versekben, így például a mólókról szóló, ami egyébként finom esztétikai vonatkozású megállapítást tartalmaz („A búcsúk és a találkozások színpadai”): „Éreztem az ajkaidon, baj van. Ahogy elnéztél a vállam fölött, a tenger vergődött a szemedben. Vártalak, és reméltem, hogy egyszer megérkezel majd te is” (47.). Egyébként a tenger, a kékség az egyik legfőbb eleme e költői tájnak, Tolnai Ottó szavával: az azúr. Talán mert annyira magától értetődő lenne, Tolnai költészete azért nem jön elő sehol a versekben.

Már első kötetről megírta Margócsy István,² hogy Mesterházyt a történeti romantika nagy témái, toposzai foglalkoztatják, továbbá a szerző irodalomtörténeti tanulmányokban is jelét adta ez irányú érdeklődésének és jártasságának.³ Bár mint a fentiekben igyekeztem bemutatni, nyelvében és formai vonatkozásokban komoly változást mutat *A Mediterrán-állandó* a korábbiakhoz képest, ez irányban kontinuitás mutatkozik. A szív motívumát, amely az élet és a szerelem szimbolikus szerveként ismeretes az irodalmi hagyományban, már korábban is mintegy provokatívan romantikus gesztussal emelte egyes szövegek középpontjába (például a *Bálnák* kötetben: *Szívizomjáték, Egyet lépni* stb.).⁴ A *Mediterrán* kötet sokszínű, szövevényes és talányos (nagy)történeteként bomlik ki vagy inkább bonyolódik a szerelmi szál. Mozaikos történetek egymásmellettiségében él, a visszatekintő elbeszélés múlt idejében már mindig is megvan, még ha a vers jelenidejében már nem is létezik. A kötetet mintegy megpántolja a 9. és 97. oldalon olvasható két vers, amelyekben megjelenik ugyanaz a borral leöntött foltos fénykép, amin valaki áll a tűző napon, „a salétrompecsétés, zöld és mályvaszínű házak előtt, a szikrázó, sós melegben Cres főterén”. A két vers valamiképpen tükre egymásnak, ahogy két szereplőjük is egymásban tükröződik. A részletek rejtélyesek, ám az világos, hogy Mesterházy költészetében a *condition humaine* nélkülözhetetlen része, ami nélkül a világ nem elbeszélhető.

² Margócsy István: A pátosz és a posztmodern. *Élet és Irodalom*, 2006. december 8.

³ Mesterházy Balázs: *A szétcsúszás alakzatai*. Prae, Budapest, 2023.

⁴ Ebben a vonatkozásban Kukorelly Endre verses és prózai életműve kínál számos korábbi példát. Például *TündérVölgy avagy Az emberi szív rejtelméről*. Épp Margócsy nevezi őt „posztmodern romantikusnak” a kötetről szóló kritikájában. 2000, 2003/10.

ILYEN IS VOLT

Darvasi Ferenc: Csak hagyjanak békén. Mándy Iván élete és pályája

Az egyik kedvenc Mándy-művem, a *Fabulya feleségei* utolsó harmadában Zsámboky végképp elbizonytalanodik azzal kapcsolatban, hogy visszaadhatók-e irodalmi szövegben egy ember meghatározó jellemvonásai. Az addig leginkább önző és számító figuraként ábrázolt Fabulyáról váratlanul olyan történetet idéz fel, amely ellentmondani látszik a címszereplő korábbi bemutatásának: „– Teljesen megbolondultam. [...] Ha így is volt, ki kéne hagyni, áthúzni. Igen, ez nem lehet benne ebben a történetben. Fabulya itt egészen más, mint ahogy elindult. Nem olyan vacak alak, nem olyan elsavanyodott kereskedő, akit már csak az izgat, mennyiért adhat el egy könyvet. Ebben a jelenetben szerelmes, az ám, lobogó szerelmes! – Eltűnődött. – De miért kéne kihagyni? Ha ilyen volt? Ha ilyen is volt?” A magam részéről az idézetben implikált, önmagában banálisnak tűnő állítást – és poétikai vonzatainak következetes végiggondolását – tartom a Mándy-próza egyik lényegi mozzanatának. Az emberek ilyenek is, meg olyanok is, megférhet bennük egymás mellett az „elsavanyodott kereskedő” és a „lobogó szerelmes” – és még mi minden más! És ha ez így van, a róluk mintázott irodalmi alakok sem lehetnek csak ilyenek vagy csak olyanok: egyebek mellett ezért olyan különlegesek a Mándy-novellák és -regények szereplői.

Erről, úgy látom, hasonlóan vélekedem, mint Darvasi Ferenc, a *Csak hagyjanak békén* című, nagyszabású Mándy-monográfia szerzője, aki már az író korai műveiről megállapítja: „Az a tudás már ezeknek a novelláknak is a sajátja, hogy az emberek nem egyfélék, nem fekete-fehérek, más-más perspektívából gyökeresen másmilyennek látszhatnak, személyiségükben nem minden következik logikusan egymásból, egyes tulajdonságaik akár ellentétben is állhatnak egymással” (112.). A könyv számos pontján visszatér a gondolat – találó idézetekkel megtámogatva –, miszerint Mándy „úgy gondolkodott a személyiségről, mint ami nem megismerhető, fel nem fejthető” (167.). Ebből viszont szerintem logikusan következik a kérdés: ha az életrajzíró hű akar maradni főhőse szellemiségéhez, tud-e arról érvényes módon állítani valamit, hogy *milyen volt* Mándy Iván? Ha a személyiség valóban fel nem fejthető, mit remélhetünk egy olyan kutatástól, amelynek a legnagyobb haszna mégis abban állhat, hogy megértsünk valamit a vizsgált író észjárásáról, alkotói működésmódjáról – végső soron a személyiségről?

A kötet – ahogy alcíme is sugallja – nem elsősorban Mándy művészetének prózapoétikai vizsgálatára vállalkozik, hanem az író életútjának aprólékos bemutatására. Ez pedig, meglátásom szerint, bizonyos szempontból nehezebb feladat, mint a lezárt életmű kiválasztott darabjainak interpretációja (természetesen nem lebecsülve az író korábbi és

Osiris Kiadó
Budapest, 2024
632 oldal, 5980 Ft

ezutáni értelmezőinek teljesítményét). Hiszen a külső szemlélő számára olykor nagyon nehezen megállapítható, hogy melyek egy emberi életút ténylegesen sorsfordító pillanatai, melyek egy író számára a legfontosabb vagy az inkább mellékesnek nevezhető helyek és dátumok, magán- és közéleti történések, személyes és szakmai viszonyok, inspirációs források és gátló tényezők. Kérdéses továbbá, hogy milyen módszertan alkalmazásával ismerhetjük meg és tehetjük másoknak is hozzáférhetővé ezt a bonyolult összefüggérendszer. A Darvasi Ferenc által vállalt feladat ebben a tekintetben nem nevezhető kivételesnek, hiszen a könyvet kiadó Osiris irodalomtörténeti sorozata is jó néhány példával szolgált már az alkotói életművet a személyes életút fényében láttató, olvasmányos kritikai életrajzra – Ferencz Győző *Radnóti Miklós élete és költészete* című nagy művétől Tverdota György négykötetesre tervezett (jelenleg is íródó) József Attila-monográfiájáig.

Mándy Iván viszont egyvalamiben biztosan különbözik azoktól a szerzőktől, akikről általában sok száz oldalas életrajzokat szokás írni: az író életének hetvenhét évében többnyire sikeresen tartóztatta magát a komolyabb izgalmaktól, így esetében az élet- és pályarajz – némi túlzással élve – a művek megírásának történetével egyenértékű. Provokatív élel akár az a kérdés is feltehető lenne, hogy érdemes-e az olvasónak töviről heggyre megismernie a szülővárosát, Budapestet csak rendkívüli esetekben elhagyó, ideje nagy részét írással és sétálással, valamint „félelmetes kávék” (Mándy kifejezése) fogyasztásával töltő író élettörténetét? Az előrebocsátott válaszom a kérdésre: igen, ha ha az életesemények minuciózus feltárása olyan, a teljes alkotói pályát átszövő értelmezési hálót tesz átláthatóvá, mint a *Csak hagyjanak békén*.

Darvasi Ferenc, akinek az első Mándyval kapcsolatos kötete éppen egy évtizeddel ezelőtt jelent meg (*Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*, Corvina, Budapest, 2015), képes egyetlen nagy egységként szemlélni az író pályáját, amelyben minden mindennel összefügg: számtalan novellaszerzőnek, motívumnak, történetmozaiknak megtalálja a való életbeli párhuzamát vagy az életművön belüli további variánsait, ezeknek a kapcsolódási pontoknak a bemutatására pedig a legkülönbözőbb forrásanyagokat használja fel. Jól érzékelhetően a Mándyval és Mándyról készült interjúk adják a narratíva gerincét, utóbbiakat javarészt maga Darvasi készítette és közölte. A monográfia jó néhány publikálatlan e-mailváltásra és személyes beszélgetésre is hivatkozik, ezek közül a legfontosabb az író özvegyével, Simon Judittal készített interjú, amely számos, máshonnan ki nem nyomozható információt tár fel Mándy Ivánról. Ugyancsak lényeges források az íróra vonatkozó levéltári anyagok és a vele kapcsolatos korabeli sajtócikkek, illetve a részben már publikált, közgyűjteményekben vagy magántulajdonban található levelek. A kötet módszertani sajátosságai közé tartozik a Mándy által és a Mándy számára írt könyvdedikációk felhasználása, ami elsősorban az író kapcsolati hálójára vonatkozó következtetésekhez vezet a monográfust – emellett világossá teszik, hogy a szerző szinte korlátlan hozzáférést kapott az örökösöktől a Mándy-hagyaték kutatására. Darvasi szemléletmódjában a hagyományosnak tekinthető irodalomtörténeti eszközöket tehát kiegészíti a „terepmunkán” alapuló, leginkább az oknyomozó újságírásra emlékeztető kutatói attitűd. Többtucatnyi, különböző korszakokban keletkezett és eltérő fókuszú elbeszélést szintetizál, amelyekből létrehozza a saját, a teljes életutat végigkísérő narratíváját.

Mándy Iván prózaszövegeit a monográfus ugyancsak sajátos forrásdokumentumokként kezeli: a novellák, tárcák, regények, újságcikkek sok esetben egy-egy életrajzi esemény vagy személyes emlék írásos feldolgozásaiként tűnnek fel a kötetben. Hogy csak az időrendben legkorábbi ilyen példát hozzam fel: Darvasi *A nagyszülők és a szülők* című fejezetben rámutat, hogy az író édesapja, Mándy Gyula 1912-es verseskötetének egyik sora („Ablakfüggönyömré ráült a Csend.”) egy 1993-as Mándy-novellában, *Az éjszaka bútorai*ban tér vissza („A csend ül a függönyön.”), ezzel is alátámasztva a gyerekkor és az apa alakjának jelentőségét a szerző gondolkodásában (18.). Ilyen típusú filológiai

apróságok, kisebb vagy nagyobb jelentőségű életrajzi-műbeli párhuzamok százával találhatók a monográfiában. Úgy gondolom, Mándy esetében gyümölcsöző ez az alapvetően pozitivistá szemléletmód, hiszen láthatóvá teszi, hogy olykor milyen távoli emlékfoszlányok, első ránézésre jelentéktelennek tűnő nüanszok is közrejátszhattak az író jellegzetes világának létrejöttében. Ugyanakkor bizonyos esetekben kíváncsibb lettem volna arra, hogy maga a monográfus miben látja az épp tárgyalt novella vagy regény jelentőségét. (És mit takarnak az olyan, helyenként kissé ködös megfogalmazások, mint hogy Mándy prózavilága „az olvasók többsége számára szokatlan és ismeretlen utakat bebarangoló” [268.], vagy hogy kései novellái „a korábbiakhoz képest is líraibb, áttetszőbb, levegősebb tartományokat jártak be” [517.].) Szintén ide tartozik, hogy Darvasi a Mándy-kötetéről írt kritikákat is összefoglalja a megfelelő szöveghelyeken, ezek a tartalmi kivonatok azonban – főleg a hatvanas-hetvenes években megjelent kötetek kapcsán – rendre önisméltásba fordulnak. Az úgynevezett „szocialista kritika” nem akart, de valójában nem is tudott mit kezdeni Mándy prózájával, ezért évtizedeken keresztül az ideológiai elzárkózás közhelyei határozták meg az író hivatalos recepcióját. Ebből következően feleslegesnek tartom az ilyen típusú szövegek repetitív ismertetését az életrajzban – ilyenkor is szívesebben olvastam volna a monográfus saját megfigyeléseit az adott Mándy-művekkel kapcsolatban.

A monográfia fő szervezőelve a kronológia. Az összesen tizenegy nagy fejezetben leírt életút-elbeszélés Mándy felmenőinek bemutatásától a gyerekkoron át az íróvá válásig, a „pálya szélén” töltött ötvenes-hatvanas évtizedeken át a siker és elismertség korszakáig tart, a történet pedig az utolsó évekkel és Mándy 1995-ös halálával zárul. A lineáris elbeszélés – mint a történetmondás hagyományos formája – a vitathatatlan előnyei mellett nehezen kiküszöbölhető hátrányokkal is jár, hiszen az időrend fenntartása érdekében a monográfusnak olykor korlátoznia kell magát, és nem mindig mondhatja végig azt a rész-történetet, amelybe éppen belekezdett. Például: az első, Mándy Iván művén alapuló filmről (*Csutak és a szürke ló*, 1961, rendezte Várkonyi Zoltán) szóló szakasznál az olvasó – legalábbis ami engem illet – valószínűleg többet szeretne megtudni a Mándy műveiből készült további filmekről (269–270.). A kronológia kényszerítő ereje viszont nem teszi ezt lehetővé, így minden későbbi Mándy-filmről az annak megfelelő évről beszámoló szövegrészben olvashatunk. A megoldás kétségtelenül következetes, ugyanakkor ez a szerkezet nehezebben használhatóvá teszi a könyvet azok számára, akik a teljes pálya végigkövetése helyett csak egy-egy részterületre lennének kíváncsiak Mándy életművéből. A kereshe-tőséget persze megkönnyíti a részletes tartalomjegyzék, valamint a kötet végére illesztett bőséges bibliográfia és a névmutató, de így is félő, hogy az életműben kevésbé jártas egy-szeri Mándy-kutató (például egy szakdolgozatot író egyetemista) nem tud minden, szá-mára szükséges információt kinyerni a kötetből annak végigolvasása nélkül. Ha például valaki kimondottan Mándy és a futball kapcsolatáról szeretne többet megtudni, a mono-gráfia legelejétől a legvégéig találna ehhez adalékokat, ezek gyors és hatékony összegyű-jtésére azonban nem lenne lehetősége. Hangsúlyozom, ez nem róható fel a kötet hibája-ként, egyszerűen a választott elbeszélésmódból következő sajátosságról van szó. A *Csak hagyjanak békén* egyébként sem kézikönyvként, hanem elejétől a végéig, kvázi regényként olvasva a legizgalmasabb: fokozatosan bontakozik ki az olvasó előtt egy ember élete, an-nak minden irodalmi és nem irodalmi vetületével egyetemben. Ami pedig különlegessé teheti Mándy életét, az éppen annak a felismerése, hogy milyen közvetlen kapcsolódások ismerhetők fel nála a magánemberi tapasztalat és az írói gyakorlat között.

A könyvből kirajzolódó Mándy-kép, bár mindenekelőtt a hozzáférhető írásos és szó-beli forrásokon alapszik, természetesen a monográfus személyes interpretációjának nyo-mait is magán viseli. A jellemábrázolásban gyakoriak a lélektani mozzanatok, ezek esz-szenciális megfogalmazásai főként az egyes életszakaszokat összefoglaló fejezetek lezárá-

sában olvashatók. Például a második, *Kisgyerekkor (1918–1925)* című fejezet zárlatában: „Ha minden, ami fontos, megtörténik az első életévekben, vagy legalábbis az egyént meghatározó sajátosságok a gyerekkorban gyökereznek, úgy hatványozottan igaznak tűnik ez Mándyra, aki hat és fél éves korára már megtanult olvasni, túl volt első szerelmein, az első meccselményen, kísérteteken, filmeken, szülei válásán – és mindez nemcsak, hogy megalapozta személyiségét, sorsát, de írói karakterére, életművére is jelentős hatást gyakorolt” (43.). Budapest utcái, a könyvek, a mozi, a foci, a gyerekkor, a család, és mindezekelőtt az apa figurája – ezek a fő motívumai Darvasi Ferenc Mándy-képének, amely persze nem különbözik radikálisan az íróról eddig forgalomban lévő sztereotípiáktól, azonban azoknak sokkal mélyebb, az „őselményekig” visszanyúló ismertetését kapjuk a könyv jóvoltából. Különösen invenciózus – szépirói kvalitásokat mutató – értelmezését kapjuk Mándy személyiségének az *Iskolaévek (1925–1935)* című fejezetben, amely a rendszerint alacsonyabb osztályokban játszó kiscsapatnak, a saját pályával nem rendelkező Budai 33-nak való drukkolásban (*nem* szurkolásban!) fedezi fel „az otthontalanság, ha úgy tetszik, a saját sors kivetítés[ét] a csapatra”. Mint Darvasi írja, „[a] pályáról pályára vándorló fekete-fehéreknek olyasvalaki drukkolt az ő személyében, aki maga is bérleményről bérleményre költözött gyerekkorában” (49.). És bár megtudjuk, hogy az egyik leghíresebb Mándy-hős, Csempe-Pempe alakját a Budai 33 legendás intézője, Faragó Lajos („Loja”) ihlette, a monográfus szerint „a Mándy Iván és a Budai 33 közti relációnak van még egy, eddig nem tárgyalt, speciális eleme. Mintha legalábbis a közkedvelt narratíva szerint »csapatáért minden áldozatra kész« Faragó Loja alakjára az örökké pénzért kilincselő, szegénységben élő, de a fiát azért életben tartó Mándy Gyula alakja vetülne rá” (51.). A futball lélektani szerepét taglaló – tényszerűen bajosan igazolható, viszont szerintem nagyon szép – elemzés zárásaként pedig magyarázatot kaphatunk arra, hogy az író a budai kiscsapatától az 1927/28-as idényben milyen pszichológiai okokból fordulhatott későbbi kedvenc egyesülete, az FTC felé: „Ha Mándy és a Budai 33 kapcsolata alapvetően az otthontalanság-érzés kivetítésével írható le, úgy csábító az ebben a szezonban egyszerre stílusos és eredményes futballal előrukkoló Ferencvároshoz fűződő relációt gyermeki vágyteljesítésként, a prózai valóság meghaladásának, egyáltalán: egyfajta önmeghaladásnak az igényeként értelmezni” (52.).

Mándyt gyakran szokás „irodalmi íróként”, életidegen, a külvilág történései és a politika iránt közömbös, elvarázsolts figuraként leírni. Ezt a prekonceptciót a *Csak hagyjanak békén* jó néhány anekdotája is erősíti (például hogy felnőtt emberként nem tudta, hogyan kell ajánlott levelet feladni [271.] vagy kávéfőzni [431.]), ugyanakkor a monográfus hangsúlyozza, hogy Mándy – hogy visszatérjek a *Fabulya feleségei*hez – „ilyen is volt”, de *nem csak* ilyen volt. Már a korai kötetekben is előfordulnak a jelen vagy a közelmúlt történelmi-közéleti történéseire reflektáló szövegek (mint a *Vendégek a Palackban* című első novellagyűjteményben *A besúgó* vagy a *Kosztos vendég*), a nyolcvanas évek elejétől viszont teljesen érvényét veszti az „apolitikus Mándy” sztereotípiája: „Nagyjából innentől eredeztethető, hogy már vállalta a konfrontálódást a hatalommal, és kifejtette a véleményét kényes kérdésekben is, ami nem jelentéktelen változás egy olyan ember életében, aki »so-káig nem helyeselte az aláíratásokat, aláírogatásokat« és a nyílt (irodalom)politikai-közéleti véleményformálástól meglehetősen távol tartotta magát” (436.). Mándy viszonya a politikához egyáltalán nem merül ki a teljes közönyben, és erre Darvasi számos esetet felidéz – sok minden más mellett a Mándy-féle apolitikusság árnyalása is a *Csak hagyjanak békén* új eredményei között említhető. Az ugyanis, hogy valaki „csakis íróként tudott tekinteni” bármilyen való életbeli problémára (258.), nem azonos azzal, hogy ne lenne tudatában az adott probléma létezésének. A kötet Balassa Pétertől idézett címe is az író számára mindennél fontosabb belső függetlenségre utal. Az esztéta ekként fogalmazta meg ezt az egyéni pozíciót a hetvenéves Mándyról írt 1988-as köszöntőjében: „Soha nem akartál sem-

mit elérni, birtokolni, uralni, kinyilatkoztatni, lerohanni, bekebelezni, uraskodni és hazudni. Mindezt nem akartad. Csak hagyjanak békén” (323.).

Mint említettem, a monográfia nem tekinti feladatának Mándy Iván műveinek (újra) értelmezését, a kánonban elfoglalt helyük megerősítését vagy átpozicionálását. Ennek ellenére Darvasi Ferenc egy-egy megjegyzésében világossá teszi, hogy melyeket tartja a szerző legfontosabb szövegeinek – erről egyébként részben az általa válogatott, a Magvetőnél 2018-ban megjelent *Ciklon* című novellagyűjtemény is tanúságot tesz –, és milyen tényezőket lát meghatározónak a Mándy-féle prózanyelv változásában „a fiatalkorában alkalmazott zártabb, klasszikusabb novellaformától és hagyományosabb történetmeséléstől [...] a jóval nyitottabb szerkezetű, áttetszőbb prózáig” (429.). A *Csak hagyjanak békén* innentől megkerülhetetlen alpmű minden jövőbeli Mándy-értelmező számára – és megkerülhetetlen Darvasi Ferenc számára is, akitől a következő években-évtizedekben talán okkal remélhetjük egy az eddigi kutatásokat folytató és kiegészítő, poétikai fókuszú Mándy-monográfia megírását.

ELSZIGETELT IDŐ

Jevgenyij Vodolazkin: A Sziget krónikája

A *Lauros* és a *Brisbane* című regények szerzőjeként nálunk is ismert és elismert Jevgenyij Vodolazkinnak a Helikon Kiadó jóvoltából nemrégiben magyarul is napvilágot látott a legújabb kötete, *A Sziget krónikája*. A történész végzettségű, középkorász írónak nem véletlenül említettem az előző két alkotását. Legújabb regényében ugyanis folytatja, pontosabban: bővíti, egyben új megvilágításba helyezi azt az őt leginkább foglalkoztató elvet, amely az előző két műve szüzséjét is meghatározta. Ez pedig nem más, mint az idő illuzórikus mivolta. Ezen természetesen nem a fizikailag mérhető időt, hanem annak metafizikai vetületét kell érteni, amelyben a múlt, a jelen és a jövő is sajátos feltételhez kötött, csakis az örökkévaló felől értelmezhető az ember számára.

Ebben az összefüggésben Vodolazkin arra a tradícióra épít, amely szerint az idő nem más, mint folyam, amely az örökkévalóval azonosítható szigetet fogja körbe. Erről a szigetről az idő minden egyes pillanata érzékelhető, illetve innen, a szigetről az idő minden egyes pillanatába be lehet lépni. Vagyis az idő minden egyes mozzanata csupán az örökkévaló kivetülése. Ebből a megközelítésből vált fontossá a *Lauros* című kötet prófétájának, a szentéletű Arszenyijnek a képessége: egyedül neki volt lehetősége az idő folyásából az örökkévaló szigetére átlépni, és innen szemlélni a múltat és a jövőt. A *Brisbane*-ben pedig az illuzórikus időről szóló elmélkedés szélesebb értelmet nyert: arról szólt, hogy a legfőbb illúziónk a jövővel kapcsolatos. A reális csak és kizárólag a jelen, csak a jelenünknek van köze az örökkévalóhoz, így a jelenben kell élnünk, és nem a fényes jövőről kell ábrándoznunk, vagy nem a sötét jövőtől kell félnünk. Ahogyan nem a dicső múlt iránti nosztalgia, és nem is a sötét múlt iránt érzett gyűlölet kell vezérelje a mindennapjainkat.

A Sziget krónikája tovább mélyíti az idő és az örökkévaló összefüggését: azt a kérdést boncolgatja, hogy ha az idő érzékelése feltételes, és az örökkévalóhoz kötött, vagyis kizárólag utóbbi a lényeges, akkor miért is létezik az idő? Nem az idő úgy általában, hanem az idő maga konkrét valójában: miért van az, hogy az emberi történelmet Krisztus eljövételétől a Végítéletig számítjuk? Miért van évszázadokra, sőt, évezredekre szükség? Isten miért húzza-halasztja a történelmet, miért halogatja Krisztus újbóli eljövételét vagy a történelem végét? Az, hogy Vodolazkin erre a kérdésre igyekszik választ adni legújabb regényében, már a műve eredeti, orosz címe, *A Sziget igazolása* is tükrözi.

Ezen a ponton egészen egyszerűen nem tekinthetnek el attól a kérdéstől, hogy a fordítónak, a szöveget kiválóan visszadó Pálfalvi Lajosnak vajon miért *A Sziget krónikája* cím-

Fordította Pálfalvi Lajos
Helikon Kiadó
Budapest, 2025
408 oldal, 5999 Ft

re esett a választása, és vajon a magyar kiadó miért hagyta jóvá az eredeti cím megváltoztatását. Miközben szeretném leszögezni, hogy véleményem szerint ez a megoldás sem elhibázott, mert érdekesen és sajátosan egészíti ki az eredeti címet, viszont nem pótolja azt, amit az orosz cím önmagában sugall.

Az örökkévaló fogalma felől szemlélve ugyanis az a Sziget, amely Vodolazkin szüzséjének helyszínéül szolgál, metaforikus szinten épp az időnek, azaz az emberiség elmúlt két évezredének lehetne az igazolása. Annak lehetne a bizonyítéka, hogy van létjogosultsága az ez idő alatt történteknek. A fordító és a kiadó azonban a maga részéről mintha a kötet magyar címével inkább a szerző választotta műfaji keretre koncentrált volna. Mert valóban krónika formájában – de igen sajátos krónika formájában – tárja elénk Vodolazkin a középkori történepektől, az itt lakók keresztény hitre térésétől egészen napjainkig ennek a Szigetnek a történetét. Egymást – kihalásos alapon – váltó szerzetesek jegyzik a krónikát, ám a lejegyzendőket egy próféta, Szent Agafon sugallja nekik, mégpedig azért, mert „a prófécia az idő legyőzését állítja szembe az idő rendezettségével” (15.). És éppen az idő profetikus legyőzésének szándéka miatt ezt a sajátos krónikaíráson alapuló műfaji keretet nem szétfeszíti, sokkal inkább kiegészíti még két szál: a krónikát a Sziget fejedelmi párja, az idő legyőzésének prototípusaként is felfogható, többszáz évig élő Kszenyija és Parfenyij olvassa, és egyben – naplószerű bejegyzéseivel – kommentálja, hogy azután ezek a mai divatos szóval élve „kommentek” szinte észrevétlenül menjenek át az arról a filmről szóló filozofálgatásba, amelyet egy francia rendező, Jean-Marie Leclair a fejedelmi pár gyermekkoráról igyekszik forgatni. A film műfaja: biopic, amely „két szó egyesítése, a biograficálé és a picturé” (179.).

A keret, e sajátos krónika tehát nagyon lényeges, de, ismétlem, nem arra a kérdésre fókuszál, hogy mi az, vagy van-e egyáltalán olyasmi, ami igazolni képes ennek a Szigetnek – metaforikusan az időnek, a történelem kétezer évének – a létjogosultságát. Vajon azok a nagyhatalmi, politikai törekvések ezek, amelyeket végigkísérhetünk *A Sziget krónikáját* olvasva? S amelyeket a maga háromezernyolc évével, tehát az örök élet felé közelítve, és egymás iránt örök szerelmet táplálva a fejedelmi pár is végigkövet, hol a Sziget uralkodó párjaként, hol a történelmi viszontagságoknak áldozatul esett páriaként? Olyan korszakokat is megélve és túlélve, amikor nemcsak a Sziget palotájából, de még a Sziget területéről is száműzik őket. Vagy esetleg a tudományos-technikai fejlődés az igazolás alapja? A villamos, a mozdony megjelenése? Vagy a kulturális vívmányok, mint a például a Sziget könyvtárának megnyitása?

Vodolazkin lenyűgöző krónikáját olvasva arra a következtetésre juthatunk, hogy bizony a fent felsoroltak közül egyik sem. Olyannyira nem, hogy a szüzsé előrehaladtával ezek sokkal inkább kerékkötőivé válnak a Sziget létjogosultsága igazolásának. Mégpedig azért, mert – ironikus fénytörésbe helyezve, tragikomikus anekdoták formájában – a Sziget krónikája nem más, mint az emberiség véres történelmének „kicsinyített mása”. Ráadásul úgy, hogy az itt felvázolt és a történelem menetéből elmesélendőnek ítélt eseményeket – mintegy „sorvezetőként” – egyfajta állandó csatározás keretezi a terület déli és északi része között. Ez a csatározás pedig nemcsak, hogy az embert állandóan harcra kész és a másik ellen forduló lényként ábrázolja („itt nem valami külső dolog a háború akarása, ez minden ember szívében született”, 36.), hanem az északi uralkodók harcmódorát, a minél nagyobb terület elfoglalásának vágyát láttatva az aktuális geopolitikai helyzet, azaz az orosz–ukrán háború (egyelőre) meg- és beszüntethetetlen jellegét is érzékelteti. „A legfelségesebb Konsztantyin fejedelem kezdte a háborút. Uralmának negyvenedik évében elindította seregét a Sziget déli része felé, de ezt nem nevezte háborúnak, mert az egész Szigetet a saját birtokának tartotta” (34.).

S miközben egymást váltják a dél felett is uralkodni vágyó északi vezetők, Vodolazkin – a történelemből szintén jól felismerhető módon – eljuttatja a befogadót egészen az 1917-

es orosz forradalomig – pontosabban, itt: a „Nagy Szigeti Forradalomig” (284.), amely előtt – ugyanúgy, mint az orosz történelemben a cári rendszer „leváltása” előtt – jó néhány merényletet elkövettek az uralkodó, illetve a családja ellen. Mindezt itt a cárt és cárnét szimbolizáló Kszenyijának és Parfenyijnek kell elviselnie: „Kilenc merényletet szerveztek az uralkodópár ellen. Bombákat dobtak és helyeztek el, de időnként rájuk is lőttek közről és távolról is” (158.), s ugyanúgy, ahogy az orosz történelemben II. Sándor cár ellen hatszor elkövetett gyilkossági kísérlet egyike során, az egyik alkalommal itt is egy asztalos, egy bizonyos Makszim a kitérvelő, akinek az itt ironikus anekdotává formált története és sorsa az egyik legékeesebb bizonyítéka annak, hogy Vodolazkin valóban a történelem során megvalósult események utánzatával tartja izgalomban az olvasóját. Ám egy nagyon lényeges, a befogadó számára a történet végére értelmet nyerő különbséggel: a forradalom elhozta „Fényes Jövő” (284.) ellenére a Sziget fejedelmi párja – szemben az orosz cári család tagjaival – mégis életben marad: „Hála a teremtőnek, őrangyalok kísérték a merénylőket, akik önfeláldozóan kivették a bombát a szerkezetekből, vagy korábban fölrobbantották őket. Angyali erők hatására remegett meg a merénylők keze, homokszemek hullottak a szemükbe. Sosem fogtak ki az ötletekből a harcosok, a gyilkosság újabb meg újabb módjait találták ki, ettől pedig – ne vegyék zokon az élenjárók – igazi gonosztevőkké váltak. Idővel mégis enyhült ez a csapás” (158.).

Ám valóban csak idővel, mert a merényleteket megűszó, és a róluk szóló film forgatása ürügyén Párizsba száműzött uralkodó pár ezt követően még sokáig nem térhet vissza a Szigetre. Mégpedig ismét csak a 20. század véres történelmének bizonyos epizódjait anekdotikus módon elénk táró események miatt. Például amiatt, amikor a Fényes Jövő Őfelsége posztját – a szovjet parasztok kiéheztetésének idején – egy bizonyos Markel tölti be. A névvel – amely óhatatlanul eszünkbe juttathatja Merkel kancellárt és Macront – Vodolazkin egyfelől a szovjet történelem egyik legsúlyosabb epizódjára utal, másfelől – természetesen a szovjet vezető elkövette gonoszságokkal és bűnökkel össze nem mérhető módon – át is vezeti a befogadót az európai történelem jelenkorába, a hatalom mai működési mechanizmusának ábrázolásába. Azaz mindezzel a manapság dívó, korrupción alapuló országlás mikéntjét is érzékelteti.

Miközben arra is rávilágít, hogy mindebben a nép is bűnös, a nép is tehet arról, hogy milyen uralkodót enged meg magának. Amikor ugyanis Parfenyij a történet egy pontján vissza szeretné venni a Sziget felett az irányítást, a lakók többsége ebből nem kér, mert addigra már belesimul a korrupt rendszerbe, s kényelmesebbnek érzik a rendszer kínálta anomáliákat annál az erkölcsös berendezkedésnél, amit Parfenyij és Kszenyija kínál. Azt a keresztény nézőpontot és világlátást utasítja vissza, melynek mentén a fejedelmi pár például nem megbünteti az ellene vétkező gonosztevőket, hanem megbocsát nekik. Ez történik az ellenük elsőként vétkező Leonyiddal, de a fent említett Makszim asztalossal is, akiről Kszenyija így nyilatkozik: „Bármilyen visszataszítónak is találtuk Makszimot, meg voltunk győződve arról, hogy az embernek mint Isten teremtményének az életét elvenni nem szabad. Nem mi adtuk neki az életet, nem is nekünk kell elvennünk” (163.). Ezért, a gonoszította ellenére a fejedelmi pár nem csupán megkegyelmez, de keresztényi jóssággal és szeretettel viszonyul az ellenük vétkező merénylőhöz: „a személyzet más tagjaihoz hasonlóan neki is adtunk karácsonyi ajándékot, sőt, húsvéti csókot váltottunk vele” (uo.).

A gonoszságokkal, a népet kizsákmányoló uralkodókkal és az állandó csatározásokkal terhelt Sziget-történelem tehát minden, csak nem olyasvalami, ami ennek a metaforikus helynek – tehát az ember mérte időnek – a létjogosultságát alátámasztaná. Ha mindez így folytatódna, az emberiség és a történelme megérne a Végítéletre, amely egyébként a szüzsé végére egy vulkánkitörés veszélyével meg is közelíti a Szigetet és az ott lakókat. Ám hogy ez mégsem következik be, annak oka magának a gonosz léttel szemben a tisztaságot és jóságot képviselő fejedelmi párnak az örök létezése. Ők évszázadokon keresztül

minden nehézség és gyötrelmen keresztülmenve szeplőtelenek maradnak – Kszenyija mindvégig szűz marad ebben a házasságban –, és mindvégig megőrzi az egymás iránti kikezdetlen szerelmüket, illetve az alattvalóikkal való emberséges bánásmódjukat. Az ő létük igazolja – egy bibliai párhuzamot, Szodoma és Gomora megmenekülésének történetét is intertextuális helyzetbe hozva – a Sziget létjogosultságát, hiszen, ahogy annak idején Ábrahám épp az igaz városiakok jelenlétével igyekezett az Úr előtt igazolni a gonoszság uralta városok létjogosultságát, úgy a Végítélet felé közelítő Szigeten is felteszik a kérdést: „És ha nem akad köztünk három igaz ember, aki fölmegy a Hegyre, és szól vele, füstbe és sötétségbe borul az életünk. És azon kezdünk töprengeni, hogy ki az a három igaz ember, aki beszélhet vele, és nem jut eszünkbe senki más, csak Parfenyij és Kszenyija. Nem találjuk a harmadik igaz embert, de emlékezetünkben tartjuk azt, hogy az Úr kész volt megkönyörülni Szodomán ötven igaz ember kedvéért. Abba is beleegyezett, hogy tízért is megkönyörül rajta, de sajnos annyi sem akadt. Merjük-e azt feltételezni, hogy tőlünk is elfogadnak kettőt három helyett?” (396.) Ezért, mindezt belátva, a szigetlakók végre visszavárják a fejedelmi párt, hogy ők menjenek fel a Hegyre, ők beszéljenek az Úrral, s akkor az ő igaz szavukra a Sziget nem csupán igazolva lesz, hanem – s az orosz címben szereplő *оправдание* szónak ez is az értelme – végre meg is igazul.

„Az én visszatérő hőseim, Parfenyij és Kszenyija – nyilatkozta Vodolazkin – olyan emberek, akik az egész népért képesek felelni, egyszerűen nincs más választásuk.”¹ S amíg vannak ilyen emberek körülöttünk – sugallja ezzel a szerző –, az összes gonoszsága, háborúskodása és embertelensége ellenére az emberiség – s az általa mért idő – fenn fog maradni. Csak az Úristen képes legyen felismerni és megkülönböztetni egymástól az igazakat és a gonoszokat.

¹ Részlet Marija Basmakova Vodolazkinnal készített interjújából. Lásd: <https://www.kommersant.ru/doc/4557923>

15
15 éves a

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

okt
14
19⁰⁰

kodalykozpont.hu

*gondolok
Felfelé*
STEFREM

Közreműködik

DEVA

ZSOLNAY
ÖNKÉNTESSÉGKEZELŐ
NKFT.

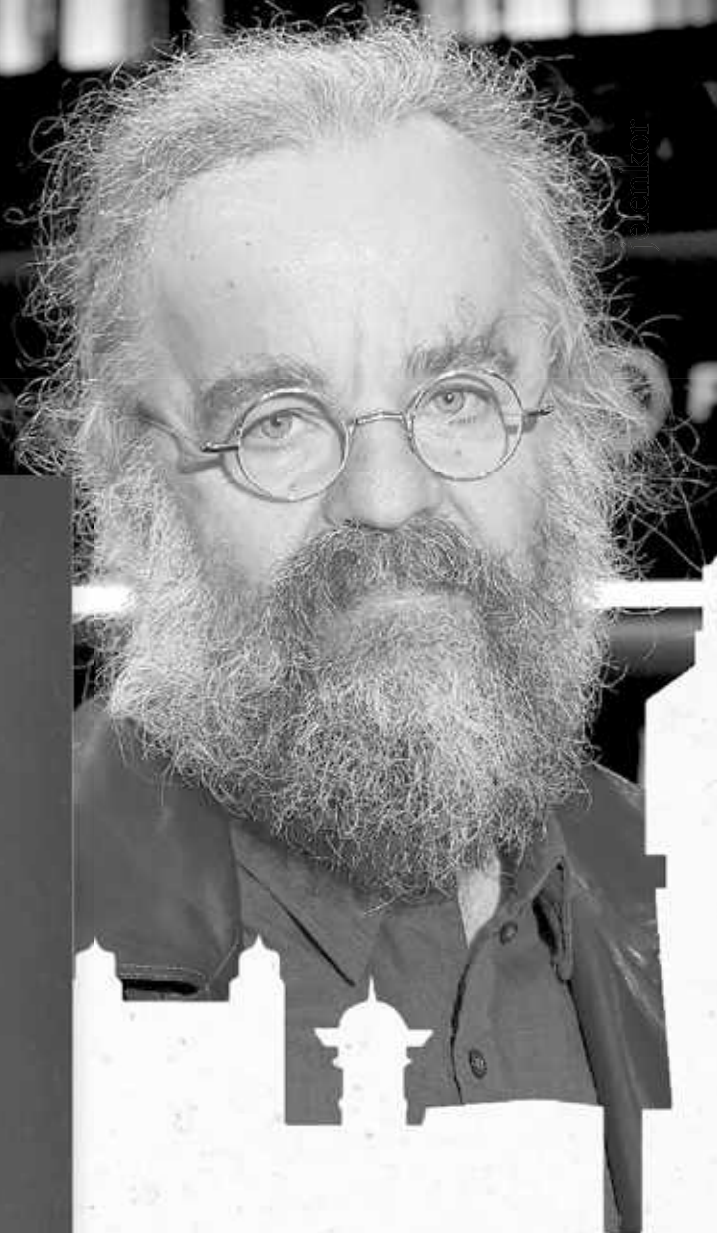
KULTÚRAIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

PÉCSI SÖR
PÉNZÜGYI LASER

PAPPAS
KALASZTERI 2021

MEGJELENT!

„Nem tudom neked megmagyarázni, mi történik, amikor valaki azt teszi, amit én tettem. De megszokod, hogy együtt élj ezzel is, mint akármi mással. Én tudom a legjobban, hogy mindenkinek, aki ölt, mészárolt, gyilkolt, erőszakolt ebben a háborúban, nyugodt lesz utána az álma. Traumájuk azoknak van, akik semmit sem tettek.”

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!

Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7–8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FENYVESI OTTÓ verse 961
GRECSÓ KRISZTIÁN versei 969
ZILAHAI ANNA verse 972
DARVASI LÁSZLÓ: Az első izlandi hóregény (*novella*) 978
HALASI ZOLTÁN: 9/11 (*próza*) 983
SZALAY ZOLTÁN: Az énektanárnő (*elbeszélés*) 989
DAVID FOSTER WALLACE: Feledés (*elbeszélés*) 999
JÁNOSA ESZTER versei 1034
BALOGH ENDRE verse 1036
LESI ZOLTÁN versei 1038
PUROSZ LEONIDASZ verse 1040
SZÁLINGER BALÁZS: „Megbűvölten néztük a robbantást”
(*Melhardt Gergő beszélgetése Térey Jánosról*) 1042

Bertók László (1935–2020)

- MOHÁCSI BALÁZS: Előszó Bertók László hagyatékban talált verseihez (2.) 1046
BERTÓK LÁSZLÓ versei 1047

*

- DOLINSZKY MIKLÓS: Egy unalmas versről, másképp (*Vita Beck Andrással*) 1052

*

- GÖRFÖL BALÁZS: Embereknek fordít (*Tóth Krisztina: Szeleknek fordít*) 1069
HAVASRÉTI JÓZSEF: „Késve és először...” Az eredetiség és az elsőbbség
ideológiái a magyar neoavantgárdban (*Müllner András: Neoavantgárd mozaik.
Tanulmányok, kritikák, esszék*) 1072
DARADICS BOGLÁRKA: Íme az ember? Formaproblémák és karaktertípusok
(*Tallár Ferenc: Mítosz és regény. Dosztojevszkij A Karamazov testvérek című
művének értelmezése*) 1081

2025

OKTÓBER

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT BUDA FERENC. A költő szeptember 16-án, nyolcvannyolc éves korában hunyt el.

*

PÉCSLIT. Immár ötödik alkalommal rendezte meg a hatnapos irodalmi fesztivált a Csorba Győző Könyvtár és a *Jelenkor* szeptember 8-a és 13-a között. Több helyszínen, elsősorban a Tudásközpontban félszáz program, könyvbemutatók, irodalmi beszélgetések, felolvasószínház, irodalmi séta, zenés előadások és gyerekprogramok várták az érdeklődőket. A kilencven éve született és öt évvel ezelőtt elhunyt Bertók Lászlóról a Bertók-projekt keretében konferenciával, kerekasztal-beszélgetéssel és kiállítással emlékeztek meg, Csorba Győző emléke előtt szintén kiállítással tisztelegtek a költő halálának harmincadik évfordulóján. Fellépett többek között *André Ferenc, Bedecs László, Csehly Zoltán, Csordás Kata, Erdős Virág, Fancsali Kinga, Fábián Tamás, Frank Ildikó és Köles Ferenc, Fullajtár Andrea, Gerlőczy Márton, Háy János és Kollár-Klemencz László, Kemény István, Kemény Zsófia, Keresztesi József, Kiss Tibor Noé, Kustos Júlia, Mátyus Melinda, Terézia Mora, Németh Gábor és Szilasi László, Parti Nagy Lajos, Pál András és Rozs Tamás, Pál Sándor Attila, Pritz Péter, Röhrig Géza, Szabó T. Anna, Szálinger Balázs, Szécsi Noémi, Tatár Sándor, Tóth Krisztina, Závada Pál és Závada Péter*. Moderátorként mások mellett Ágoston Zoltán, Béres Judit, Böhm Gábor, Csordás Gábor, Fekete Richárd, Fenyő Dániel, Flach Georgina,

Görföl Balázs, Károlyi Csaba, Keresztesi József, Kisantal Tamás, Mekis D. János, Mohácsi Balázs, Simonfalvi Anca, Szegő János, Takáts József és V. Gilbert Edit működött közre. A fesztivál valamennyi napjáról *Korsós Gergő* tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

AZ ARC MINT TERMÉSZETI KÉPZŐDMÉNY. A PécsLIT fesztivál felvezetéseként *Forgách András* Petri Györgyről készített rajzaiból rendeztek kiállítást a Művészetek és Irodalom Házában szeptember 5-e és 26-a között.

*

LOKART. A harmadik alkalommal megrendezett pécsi képzőművészeti biennálén több mint hatvan művész munkáit állították ki hat helyszínen június 26-a és szeptember 21-e között. A fesztivál kurátora *Fekete Valéria, Fenyvesi Aron és Százados László* volt.

*

ALASKA. A mariupoli DAKH alkotócsoport lépett fel a pécsi Janus Egyetemi Színházban szeptember 1-jén és 2-án.

*

VÁROSNAPI DÍSZHANGVERSENY. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Carl Maria von Weber, Martinů és Beethoven művei csendültek föl szeptember 1-jén a pécsi Kodály Központban. Brácsán közreműködött *Murin Jarosláv*, vezényelt *Vass András*.

Szerzőink

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Grecsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapestén él.

Zilahy Anna (1990) – költő, képzőművész, a MOME doktorandusza, Budapestén él.

Darvasi László (1962) – író, Budapestén él.

Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapestén él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsonyban él.

David Foster Wallace (1962–2008) – amerikai író, esszéista.

Székely Máté (1997) – az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Budapestén él.

Jánosa Eszter (1989) – költő, irodalmár, Londonban él.

Balogh Endre (1971) – szerkesztő, a Prae Kiadó vezetője, Budapestén él.

Lesi Zoltán (1982) – költő, programozó, Budapestén és Bécsben él.

Purosz Leonidasz (1996) – költő, író, Budapestén él.

Szálinger Balázs (1978) – költő, Keszthelyen él.

Melhardt Gergő (1993) – kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapestén él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Bertók László (1935–2020) – költő, a *Jelenkor* egykori főmunkatársa.

Dolinszky Miklós (1962) – zenetörténész, esszéista, Budapestén él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztő-helyettese, a PTE Esztétika és Kulturális

Tanulmányok Tanszék oktatója, Pécsen él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

Daradics Boglárka (1998) – a PTE BTK IKDI doktorandusza, Pécsen él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata, valamint a Magyar Kultúraért Alapítvány, illetve a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

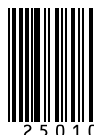
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

9 770447 4642002

2 5 0 1 0

F E N Y V E S I O T T Ó

Meztélláb a világporban

Pumpálj! Pumpálj!

1.

*Kiindulópontra mindig szükség van,
legyen a hőség és a könyvespolc:
Marcel Proust: Az eltűnt idő nyomában,
Albert Camus: Regények (Közöny, Pestis, A bukás),
Szentkuthy Miklós: Szárnyatlan oltárok, Nabokov Lolitája
és René Berger: A festészet története című könyvek
szomszédságában, a régi könyvespolcon,
Topolyán, két tétova mozdulat között megpillantottam
Tolnai Ottó: Versek című kötetét.
Ezek mind az én könyveim voltak, egykoron,
évtizedekig nem láttam őket, édesanyámnál, majd
Erika húgomnál maradtak, aki férjével nemrég
a topolyai Széles utcából elköltözött az Ács József utcába
(még fent élnek Fiume felett, a hegyekben, Gorski Kotarban,
de – azt tervezik – hamarosan hazaköltöznek, Topolyára).
Az életet mindig felülírja valami: egy fiatal orosz
házaspár vette meg a régi családi házunkat,
a bútorok nagy része ott maradt, de a könyveket elhozták.
Istenem, mennyi régi könyvet láttam
mostanában kidobva, a kukákban!
Proust, Camus, Nabokov, Szentkuthy,
Berger, Tolnai egyelőre megmenekültek.
Dél van és pokoli hőség,
a hírek szerint évről évre rosszabb lesz,
a meleg elviselhetetlenné fokozódik majd.*

2.

Az Ács József utcában tárva-nyitva az ablak,
hallgatom a topolyai templom tornyában lakozó harangokat.
Kicsit tompán szólnak, mintha halkabbra állították volna őket.
A templom Sarlós Boldogasszony nevét viseli,
Raichle J. Ferenc tervezte, neogótikus stílusú,
jelenleg Szerbia legnagyobb római katolikus temploma.
A káprázó napsütésben, a nyitott ablakból tisztán látom
a több mint hetvenméteres torony hegyén lévő keresztet.
Gyermekkorom fontos helye volt ez a templom,
ha tanítás után nem fociztunk, akkor templomba mentünk:
hittanórára vagy misére, Benda Zolival, Bakurek Misikével.
Nézem a tornyot, kikapcsolom a ventilátort,
hogy jobban halljam a halkuló harangokat.
A templom tetején, az oltár fölötti részen van egy
kisebb huszártorony is, dísztelen, szinte kopár,
az ablakból azt is szemügyre vehetem most,
a toronyban lakozó lidérceket.
Hőség van, kánikula, ezüst nyár, Hot Stuff.
Várom – egykori munkahelyem –
az Újvidéki Televízió forgatócsoportját.
Pihegek, alig kóválygok, vizet iszom,
figyelem a vádlimon rángatózó ereket.
Fuldoklom a növényekkel, a versekkel együtt.
A könyvespolcon látom Tolnai Ottó kötetének gerincét:
Versek. Leveszem, leporolom, nézegetem:
Symposion könyvek 45., 1975. Az ára 35 dinár volt.
Szép karcsú könyv, a belső rendes, vastag papírból készült,
nem pillékönnyű, nem újrahasznosított.
A könyv címe alatt zárójelben a rekapituláció szó szerepel,
Tolnai és mestere, Koncz István is
összegzéseket, ártértékeléseket végeztek akkoriban,
a jugoszláviai magyar irodalom végső
összeomlása, kapitulációja előtt?
Ötvenegy számozott vers, elementárisak,
a hetvenes években sokat tanultam belőlük,
most egy szuszra újraolvasom őket.
Erőt adnak, pumpálják bennem a vért.
(Pumpálj! Pumpálj! – felettébb aktuális
ez a mostani Szerbiában!)

Ehhez a versbeszédhez bátorság kellett,
derű, bölcsesség és végtelen szabadság.
Forgolódok, olvasok, csapongok,
közben az ég is megdörren,
mint a hangszórók a koncert előtt,

*a gitárok és dobok hangolása közben.
Igazándiból engem a hangolás közbeni zajok,
brummogás, riffek izgattak legjobban, különösen
kedveltem a torzítók, a hangszínek beállítását.
Fényévekre a tökélytől, a keverőasztalon „kivasalt”,
tökéletesre csiszolt harmóniáktól.
A kísérletezés, a keresés fázisa
mindig jobban érdekelt.*

3.

*Előző nap O. Rolanddal utaztunk,
a Balatontól egészen Kishegyesig,
élveztük a gépkocsiba szerelt klíma áldását,
közben jót beszélgettünk,
aztán amikor Siükösd környékére, Felső-Bácskába értünk,
kifogyott belőlünk a szusz, elfáradtak bennünk a szavak,
bekapcsoltam a zenét. Már nincs hangszalag, nincs kazetta,
nincs cédé, pendrive-ról szólnak a zeneszámok,
erre a kicsi kütyüre több ezer felvétel is ráfér,
lemezalbumok, melyek egykoron bakeliten
(Virág Zoli majd úgyis vinylre javítja?) voltak:
Bad Company, Led Zeppelin, Jimi Hendrix, Small Faces,
Humble Pie, Velvet Underground, Doors, Janis Joplin
és minden más: vadak, melankolikusok, lírikusok,
talán még emlékszik rájuk valaki.
Szóval O. Rolanddal a negyedik órában kicsit elpilledtünk,
bekapcsoltam a „zenedobozt”, mostani kedvencem
Fred McDowell, a Mississippi deltájából származó blues
egyik legkiválóbb salabaktere (ott van a legjobb három
között: Robert Johnson, Son House társaságában).
Rá vagyok kattantva, de nagyon.
A londoni és New York-i koncertjén készült felvételek
minden elvárásomat kielégítik, sok rajta a hangolás,
a számok között Fred mormol, krárog, duruzsol valamit.
Elementáris blues, kicsit más, mint a nevezetes
Twelve Bar Blues. Szabálytalanabb, szabadabb.
Csak gitár és ének. Rekedt, whiskyvel érlelt emberi hang,
plusz ércesen pattogó gitár.
Mondom Rolandnak, júliusban jön a VeszprémFestre
Joe Bonamassa, napjaink blues csillaga,
blues luxuskivitelben, tömény giccs:
a tökélyre fejlesztett hangzás,
a tökéletesre csiszolt effektek, fények,*

és minden, ami a mai fogyasztónak kell,
 ízfokozók, tartósítószer, egyéb adalékanyagok:
 színezékek, antioxidánsok, sűrítők, stabilizátorok.
 Számomra az igazi blues olyan, mint a magyar népdal.
 Csak az ősforrás érdekel, Kalotaszeg, Szászcsávás,
 Gyimes, Palatka. A nagy öregek mellett esetleg
 Porteleki László és Koncz Gergő hegedűjátéka.
 Semmi cicoma, csak egy szál hegedű,
 a háttérben olykor nagybőgő vagy tekenyőgardon.
 Reggelire csak szalonna, hagyma és kenyér,
 egy kis túró, brindza, paradicsom, paprika.
 Hamuban sült tepertős pogácsa, puliszka, ganca.
 Semmi fine dining, semmi giccs!
 Közben göngyöltünk egy újabb mellékszálát:
 a mi R. Magdink is bedőlt a tömegízlésnek, pedig
 egykoron AC/DC-t és Janis Joplint énekelt.
 De félre a tréfával: mennek az évek, mint a gázóra!
 Ma hajnalban belecsúsztam Tolnaiba,
 se előzmény, se továbbiak, se link.
 A nyelv mélyén sok-sok világ van.

4.

Nézzük a Versek univerzumát! T. O. írja (5.):
 festő barátja mesélte, találkozott Köcsöggel,
 aki Topolyán villanyszerelő, Köcsög megsértődött,
 hogy van öneki, rendes, tisztességes neve is!
 Sokunknak volt beceneve: Töfe, Domi, Móri stb.
 T. O. azt is írja (9.): miközben első verseit olvassa,
 szeretne újból elutazni Zágrábba, Ljubljanába.
 Meg azt is írja (11.), hogy: Kanizsán az egyik kirakatban
 szereti nézegetni a fűrészporral tömött szalámikat,
 miközben odabent a hentes csontot darabol.
 Suhanok tovább: nem bírja hallgatni (14.)
 Csajkovszkij muzsikáját, a hattyúk tavát,
 az olasz capricciót, a vonósszerenád,
 serceg a bakelit, sistereg rajta a világpor.
 Ismétlődő motívum: a hőség továbbra
 is az elviselhetetlen határán, időnként nagyokat
 kortyolok a buborékos ásványvízből.
 Egyre mélyebbre merülök a Versekben.
 Jönnek velem szemben. Sietni kell, mert
 ismét hajnalodik – írja T. O. (28.) –,
 visszatérő motívum, ez is!
 Néha esteledik is, de gyakrabban hajnalodik.
 T. O. verseiben folyton hajnalodik.

Ezek az ismétlődések a legszebbek.
A 31. oldalon azt olvashatjuk:
az újvidéki panellakók ezüsthóliát raknak az ablakokra,
mert dél körül elviselhetetlen a hőség,
azóta még elviselhetetlenebb.
Azt írja (33.): az almárium fiókjában
rendezni kellene az anyagot, a kritikákat,
külön rakni az elismerőket, külön
az elmarasztalókat, van ilyen is, olyan is,
magánvélemény, különvélemény stb.
Ismét hajnalodik – írja a tintakék székén ülő T. O. (34.).
Rekapitulál, fiókba rakja az új verseket,
a régiket (ó verseket), a kritikákat, s meggyámszt.
Azt is írja: a végtelenből induló és a végtelenbe tartó
vonalak majd pontokra hullnak.
És nadrágban fog aludni, mert
szégyellne gatyában meghalni.

5.

Kishegyes mellett, a búzaföldek között
gyorsvasutat építenek a kínaiak.
Már repedeznek a hidakat tartó oszlopok.
A nagy fal is széthull majd darabokra!
Mi maradt még hátra? – kérdi Tolnai (36.).
Van még néhány vers, míg eljutunk Cendrarsig
és Michaux-ig, a világszáró költőkhöz.
Hátunk mögött Adria szelével, csak pumpálom
magamba a lírát, a rekapitulációt:
meztéláb vagy meztélláb gyalogolunk a bácskai
világporban és a dubrovnik Stradunon?
Szép Ernő szerint a meztélláb jobb,
a Czuczor–Fogarasi szerint is: „Ezt néhutt,
különösen túl a Dunán így ejtik meztélláb,
vagy csak meztéláb, melyek közül ,meztélláb’
(= meztelen láb) közelebb áll az eredetihez”.
T. O. tovább variál (38.): pénzt kellene szerezni
fiának negyedik születésnapjára, de píz az sosincs!
Egyre kevesebb van – mondja K. Árpí –, az NKA
majd csak a nagy lapokat fogja támogatni,
a kicsik vesszenek, adta ki a parancsot a komisszár.
– Írjatok inkább operettet, arra van píz!
Különben mindenki őszül, csak K. Árpí nem.
Neki még mindig ébenfekete a haja.
Mondom tovább: pedig öt gyereke van. Festi tán?

Kezdődhet minden előlről, jöhetnek a motívumok:
T.O. írja (a 40. versben): *harmonikázik valaki,
a dalok szomorúk, akár a kitömött varjak károgása.*
*Kiinduló- és középpontra mindig szükség van,
kell valami jó alap a versekhez.*
T. O. jó alap. Számomra mindig is az volt:
alap és kiindulópont. Jó ismétелgetni sorait.
*Azt is írja (42.): két állomás közé állítja rádiója
míniumos mutatóját. A langyos zöld
lucokban francia recsegés.*

6.

*Elfelejtettem ezeket a Verseket, 1975-ből,
huszonegy éves voltam akkor,
abban az évben lettem tagja az Új Symposion
folyóirat szerkesztőségének: Danyi Magdolna,
Thomka Beáta, Juhász Erzsébet, Böndör Pál,
Maurits Ferenc és mások társaságában.*
*Az idő réseibe tuszkolom magam,
skorpió havában jöjjön egy kis napfény, Párizs.*
*Tavaly ősszel, Noémivel és Gabival,
a République tér közelében,
a Jean Pierre Timbaud utcában laktunk,
szemben volt egy dohánybolt, ahol ifjúkorom
cigarettáit kerestem, Gitanes-t, Gauloises-t.*
*A vietnámi nő nem értette, mit akarok,
rámutattam a polcon a dobozokra,
már nem is volt rajtuk címke,
csak a biztos halált hirdető felhívás.*
*Sokszor eszembe jutott T. O., ő is
szerette Párizst, ahol egy utcát keresett,
a 42. versben azt írja, képeslapot kapott,
valaki várta a Pierre Guérin 16e-ben.*
*Ki lehet az a Pierre Guérin? – kérdi,
nem találta a nevet a Révai Lexikonban,
sem a Larousse-ban, még nem volt Google.*
*Már minden fent van a neten,
a vajdasági magyar irodalom is fent van,
kb. 120 ezer találatot kínál a világháló.*
*A Versekből nem tudjuk meg, ki az a Pierre Guérin,
a Google szerint francia festő volt, 1774-ben született
Párizsban, 1833-ban halt meg Rómában,
egészen pontosan: Pierre-Narcisse Guérin.*

Mit mondjak még? Mesélni kell, megállás nélkül,
 csak a mese által tartható fenn az élet:
 és boldogan éltek, míg meg nem haltak.
 De mi van a mese vége után? Mi következik?
 Miféle boldogság? Miféle felismerés, tapasztalat,
 megvilágosodás? Miféle halál?
 Abból is lehet egy izgalmas fejezet.
 A minap Veszprémben a L. D. Múzeumban láttam
 egy csodálatos Kondor Béla-festményt, a Késes embert!
 Így csak T. O.-val és SZ. J.-sal tudtunk egykoron
 ledöbbsenni festmények, grafikák előtt.
 Sok-sok döbbenet, felismerés: látvány, kép, szobor,
 olvasmány, könyv, amit T. O. adott a kezembe.
 Nem sorolom, íme, csak néhány:
 Blaise Cendrars, Henri Michaux,
 Gilles Deleuze, Moni de Buli, Tomaž Šalamun.
 1982-ben ösztöndíjat kaptam a Szlovén Írószövetségtől,
 indulás előtt T. O. csak annyit mondott:
 „Ha majd ott leszel Ljubljánában,
 okvetlenül keresd meg Tomaž-t!”
 Azon a télen Šalamun éppen Amerikában volt,
 valamelyik egyetemen oktatott.
 A Google szerint: Tomaž a 20. század második felének
 tíz legbefolyásosabb költője közé tartozott,
 Magyarországon, sajnos, alig ismerik.
 Más eszmények, szabályok vezérelték.
 T. O. sokat emlegeti az Agyonvert csipkében.
 Gyerünk már! – szól valaki a liftből (45.).
 Mit mondjak még? Suhanok tovább,
 suhanok a tenger hullámainak taraján.
 T. O. olyan szeretett volna lenni (51.),
 mint Cendrars vagy Michaux.
 Folyton csavarogni, utazni a világ porában.
 El lehetne menni Indonéziába, Új-Zélandra,
 a Csendes-óceán titokzatos szigeteire?
 Várna ott bennünket egy világítótorony!
 Fel kellene kerekedni, de talán inkább Északra,
 hűvösebb tájakra: Izlandra, Grönlandra, Alaszkába?
 Iszom a vizet, kortyolom. Visszamesélem magamat
 oda, ahol még akartunk lenni valamivé.
 Tolnai pumpál, rekapitulál, azt olvasom (51.):
 egy pohár vízről kellett volna csak írni.
 Újabb korty, újabb mellékszál:
 ültünk Rolanddal, L. Alpárral a DombosFest

*pincéje előtt, az irodalmi klubban,
odakint, a poros úton, kombájnok, traktorok vonultak,
a földeken arattak, Péter-Pál és
Sarlós Boldogasszony ünnepe közeledett,
a poharakban víz remegett,
hajszálynjira voltunk, attól, hogy a víz borrá változzon,
fülem a falhoz szorítottam,
hallottam a lösz ősi moráját, szavak, mondatok,
sikolyok kavarogtak benne, az idők lármája:
Versek, Világpor, Wilhelm-dalok, Balkáni babér.
Könnyű? Nem könnyű.
Hátam a falnak vetettem, melyben
rések után kutattam, szerettem volna
egy szeletke papírt a repedésbe tuszkolni,
– az elmúlt időszak oly kegyetlen volt –,
de a falon nem találtam rést,
alapos munkát végeztek a bácskai kőművesek,
rendesen megépítették a lösz rétegeit tartó téglafalat,
a kishegyesi siratófalat.
Még nincs rajta rés,
pedig a kombájnok és traktorok
megállás nélkül dolgoznak rajta
(ezt a mondatot egyelőre hagyjuk nyitva)*

Az egész túloldala

Milyen tökéletes a szándék,
elronthatatlan játék,
összeéríteni a jelenben nem barátkozó,
de a végtelenben állítólag találkozó
párhuzamosokat,
minden bizonnyal ez lenne a matematika illata,
antropológiája, hittana,
ha lenne a számoknak szívük,
terhelt múltjuk, nyár végére színük,
és ha úgy teszel, mintha lenne,
azt hiszed, bármit is visszanyerve
éltél valami lehetőséggel,
szorul a szusz, egy levegővétel,
de nevetséges vagy és akkor is,
ha nem élsz vele, akkor is,
és mindenképpen magad maradsz,
azt álmodod, ahogy szaladsz
a tarlón, és se bent, se kint egyebet,
minthogy nem fog a macska egeret,
nem találsz, és minden meghasad,
a matematika nem igenel, nem tagad,
se jövőendő, se hit, se feloldozás,
nem abszurd ez, csak okoskodás,
nem egyensúlyoz' mutatóján a teremtéssel,
mégsem lehet elintézni egy legyintéssel,
nincs mi ártana az összhangjának,
mert nem eleme az önsajnálát,
a számokat nem érdekli, mikor voltam épp'
annyi, mint az anyám, mikor voltaképp'
fiatalon megözvegyült,
az idő már a vállára ült,
pedig a szakasz másik
vége is látszik,
a szakasz csak szakasz,
csak mértékegység, azaz
az értékek analógiája
nem jelenti, hogy végre-valahára,
találtam annak jelentést,
miért kezdtem el a kesergést,
és mért nem hiszem el, hogy semmit

*nem jelent, hogy jelzik,
napra pontosan annyi leszek, mint az apám,
mikor kikötött az egész túloldalán.*

A tékozló fiú

*Bárcsak hihetném,
most értettem meg apámat,
de már túl sok mindent elfelejtettem
a történeteinkből ahhoz,
hogy a mozaikok mintázatából
elfogadható emlékeket
sikerüljön összefércelnem,
de ezt nem a magam mentségére mondom,
és még csak nem is vádolnék
vele senkit,
mert a tény, hogy a tékozló fiú bátyját
alakítottam otthon,
ettől még tény marad,
kamasz voltam,
törekeny, izzadt bőrű, csontos,
apám már gyerekké itta magát,
és mintha Lukács könyvében
lennénk megírva, panaszkodott nekem,
elsőszülött fiának,
hogy második szülött fiát,
akit az Úr végre az ő képére teremtett,
vér a véreből,
mindennél jobban félti,
lassan beleőrül,
hogy nem tudja megvédeni
a csalódásoktól,
mert annyi, de annyi,
még annál is több
fájdalom éri,
amit csak ő,
egykori tékozló fiú
tud megérteni,
aki mást sem adott a véreből vérének,
mint sérülékeny szívet,
és az ő fia,
aki a véreből való,
szenvéd,
csalódás, kudarc, árulás,*

becsapás, megaláztatás,
gyalázat, verés és szégyen éri,
és ő nem tudja megvédeni.
Én, az elsőszülött fiú,
aki sosem tékozoltam,
nem kellett féltetni,
ezért nem is féltett soha senki,
az otthon maradottak,
a spórolósok, a jámborak,
a terhelhetők és együgyűek,
a megbízhatók és kitartók
bambaságával figyeltem
az önvádnak álcázott önsajnálat
nikotinsárga monológját,
ahogy gomolyognak a szavak,
mint szűk konyhában a füst,
és végül úgy hullanak alá,
mint ujjpercnyi hamu
a suszterslukkál szívott Sopiane végétől,
és bár a szívemben vihar dúlt,
vagy hogy még inkább
Lukács könyvébe illőn mondjam,
méltatlankodott,
de nem üvöltöttem,
nem szólottam,
nem vettem szót a számra,
míserint édesapám, te semmit
soha nem tettél
a fiúért, aki véredből a véred,
szívedből a szíved,
és akinek a szenvedését
csak te értheted meg;
és talán ekkor gondoltam
apám második szülött fiára
először úgy,
mintha a saját fiam lenne,
és bár mindent megtettem azóta,
hogy az az újszövetségi cigarettafüst
tartósan, évtizedekre biztosan
szertefoszlott,
hogy ne akarjam apám fiát
elvenni az apámtól,
ne legyek én az,
aki valójában elherdálja a család
egyetlen vagyonát, az életet,
mégis úgy maradtam, ahogy voltam,
tolvaj apa.

Polypsisme

adagio, dolce e sostenuto

Uraim, megtiszteltetés volt önökkel játszani,
 így az első hegedűs, és ami eddig összehangolt
 testi közösségben lényegült eggyé,
 a búcsúval magányos áldozatokra oszlik fel.
 Együtt játszani nem kevésbé bensőséges, mint a testi szerelem –
 nem tudnak mást, újrakezdi.
 (Az egyik legszebb blockbuster giccs.)
 Az emberi nyelvet a sikolyok és a hegedűszó kánonja váltja fel.
 Miután húrjaikon utoljára felsír a 422. dicséret fohásza,
 a vonósnégyes hangszerei felhólyagosodnak, elkorhadnak,
 táplálékul hasznosulnak a mélytenger megannyi organizmusában.
 Egy évszázad, és csupán hajszálak, rozsdás húrok, lószór,
 szaru, ímhol csontmaradványok a nyelv hajótöröttei.

~

legato

Hat zongora utazott
 az óceánjárón, három Steinway az első,
 kettő a másod-, és egy ismeretlen gyártmány
 a harmadosztályon. Az angol mechanikájú
 zongorabelsőket pórén szállították Hamburgból
 Londonba, ahol a hajó belsőépítészeti pompájához
 igazítva öltötték rájuk intarziákkal, faragásokkal,
 gyöngyházberakásokkal díszített korpuszaikat.
 A hat zongorából öt elmállott, a mélység
 víznyomása, a só, az áramlatok, a bioszféra –
 kikezdi a polgári tárgykultúra csúcsobjektumait.

ritardando

De a hatodik! Az ismeretlen eredetű pianínó
 a fedélköz szalonjában, négyezer méter mélyen!
 Mintha csak arra várna, hogy még egyszer
 megszólal hasson. Hogy milyen anyagból készült,
 mivel kezelték a fát: a kikezdhetséges rezonáns lapot,
 a kalapácsfejeket, az őket kipárnázó filcet,
 a húrok fémjét, az elefántcsont billentyűk fehérét,

*a félhangok ébenfeketéjét –
fennmaradásuk minden tudományos
spekulációnak ellentmond.*

~

stringendo

*Gyorsabban!
Gyorsabban!
Szeljük a vizet
gyorsabban!*

*Örület!
Örület!
Repül a hajó!
Örület!*

*Nem elég!
Nem elég!
A hírnévhez ennyi
nem elég!*

*Gyorsabban!
Gyorsabban!
Merjük a vizet
gyorsabban!*

~

parlando rubato

*Elefántcsont az Észak-Atlanti-óceánfenéken.
Vízálló, de porózus, jól tűri az ujjbegyek
izzadságát. Tapintása hűvös,
lassú sárgulása mégis melegséggel tölt el.
Az afrikai elefántot leölik, agyarát karavánokon
fekete rabszolgák és munkások szállítják északra
– összerosva e két státusz határait –
az egykori rabszolgakereskedelem útvonalain.
Teljes falvak kelnek útra a sivatagban, a férfiak
a vállukon cipelik az agyart,
a nők és a gyerekek főznek, mosnak stb. – ismerjük.
Minden ötödik szarv szállítása emberéleletet követel.*

*A zongoragyárakban az elefántcsontot
vékony lemezekre szelik, egyetlen darabból
akár száz zongora billentyűinek borítása elkészülhet,*

*így egy állat leölésével kétszáz polgári otthonba kerülhet
hangszer – a kikezddhetetlen erkölcsök, a mértéktartó
értékrend tekintélyt parancsoló bútordarabjai.
A tengerentúlra évente eladott háromszázötvenezer
zongora többségének porózus billentyűit – az őslakosok
verejtékét leszámítva – sosem éri emberi
izzadság, egyszerűen azért, mert játékra
– valójában –
nincs igény.*

*Az orvvadászatnak végül a nemzetközi jogrendszer
fikcióját megszegyenítő szerelem szab
határt: az elefántok párvoálasztási preferenciái
úgy módosulnak, hogy az agyar hiányát okozó
génváltozat feromonjaitól essenek eksztázisba.
Az agyáros elefánt lassúdad kihal.
Az utód egyetlen esélye a kultúrával szemben
a cenzoriális egyedfejlődés, a szerelem ellenállása
a végső ellenállás.*

~

espressivo

*A nyelv, mely azt mondja, fogyj,
s közben azt mondja, fogyassz,
nem a mi nyelvünk.
A nyelv, mely megparancsolja, végy el,
amit csak látsz, és úgy birtokolj,
hogy az látsszék,
nem a mi nyelvünk.
A nyelv, mely term(el)ékenységről
prédikál, miközben önmaga termékesül,
nem a mi nyelvünk.
A nyelv, mely önmagával
tölti ki vágyaink helyét, míg
testünket némaságra inti,
nem a mi nyelvünk.
A nyelv, mely arcpír nélkül
népszerűsíti a kevesek menekülését,
nem a mi nyelvünk.
Az élet nyelvének szókincse szűkös,
ha elég ideig csendben figyeljük, egyszer csak
megszólal, s mindösszesen
annyit mond,
– – –!*

~

parlando

*A katasztrófák kedvelt ábrázolásmódja,
ahogy idővel benövi helyszínüket a növényzet,
megjelennek a rovarok, velük együtt a madarak,
a hiüllők és a kételtűek, a rágcsálók, végül pedig
a nagy testű emlősök. A máig kitartó heliocentrizmus
azt sugallná, a sötét óceánfenék életterlen
pusztaság, nem pedig buja Éden, melyben a
sokszínűség örömmel sokszorozza magát.*

*Négyezer méter vízréteg mélyén azonban minden
másképp – a roncs testét száz év alatt mikrobákból
álló biofilm vonja be, mely a szörnyű szerkezet
anyagait csemegézik. Legboldogabb telepesei
a fémevő baktériumok (Halomonas titanicae),
pillanatra sem szűnő lakmározásukkal
rozsdacseppkőbarlangá formálják
az elsüllyeszthetetlen
hajót.*

~

ricordando

*Ligeti György elfeledett
zongoraetűdje oly összetett,
hogy gépzongorára sem adaptálható.
Őrült futamaiban mind az emberi,
mind a mesterséges intellektus
határait kísértő poliritmiái és
polifóniai csendülnek fel, ha.
A darab mindmáig lejátszatlan.
Ligeti maga sem hitte, hogy
a Polypsisme megszólaltatható.*

~

parlando

*A rozsdacseppkőbarlangban
halak
– hosszúfarkúak, angolnák –
és gerinctelenek
– szivacsok, uborkák, korallak, csillagok –,
zegzugaiban mélytengeri oázis.
Az óceánfenék hidegében
kevés behemót
él túl.*

narrante

Mélytengeri puhatestű nyitja fel
 a legkegyetlenebb emberi évszázadot
 túlélő pianínó fedelét. A Grimpoteuthis
 elegánsan elhelyezkedik a hangszer előtt.
 Köznevéen Dumbo-polip, fején két,
 fülekre emlékeztető uszony.
 Központi idegrendszerén túl minden
 karban önálló agy, négyszázezer idegsejt
 kezekedik autonómiájukért, egymástól
 teljesen függetlenül mozognak
 és hoznak döntést. Először csak
 a csápok végével érinti a billentyűket,
 óvatosan tapogatja, majd felbátorodik,
 nyolc karját a teljes billentyűzetre
 emeli, beborítja, karjai tapadókorongjaival
 cuppog az elefántcsonton,
 gyengéden improvizál.

Emberi értelemben nem hall,
 finom játékát rezgésekben
 veszi fel a teste, ami az alacsony
 és a középregisztereket érzékeli.
 Bőre színe és textúrája leköveti
 a zene állagát. Tökéletes zongorista,
 igazi magánzó, aki teljes élethosszát
 egyedül tölti, és kizárólag párázaskor
 kockáztatja meg, hogy érintkeznie
 kelljen fajtársaival. A magányos
 zseni, ahogy testi adottságaival
 kiszolgálja a zenei lehetetlent,
 teste pedig zenévé válik.

andante con moto

A halk improvizáció, szemérmes
 rezgések, szétterjednek az óceánfenék
 oázisában, átjárja a sziklaaljak fészkeit,
 a korallok lágy szimbiózisát.
 Játéka kíváncsiságot kelt, köré sereglenek
 prédái. És mint kísértetek, megérkeznek
 a polipok is sorban a tengerjáró gyomrába.
 Az első, egy hím, először csak egy karral
 puhatolja, becsatlakozhat-e, finoman végigsimít
 a zongorázó karjain, kíváncsi ostromát
 nem veri vissza a szólista.

Váratlan generálpauza.
Aztán elkezdődik.

estrepitoso

Becsatlakozik még egy és még egy és még egy.
Körülállják a zongorát, először csak
csápjaik végével kószolgatják, de csakhamar
mint megannyi csók, tapadókorongjaival
már mind egyként a billentyűzeten pocsol.
Egymáshoz simulnak, teljes összhangban
ütik le feszülten cívakodó szólamaikat,
félhangok mozgalma szakad fel a húrokból.
Minden kar mint önálló akarat,
mégis minden hangot együtt zenget
a pedálon egyensúlyozó egyed.
A hangmassza a vízben rezgések kavalkádja,
a hangszínek a lágy cirógatás és a megsemmisítő
súrlódás közötti spektrumon érkeznek
vissza puha testeikre. Csápjaik emberi ésszel
lekövethetetlen tempóban, egymást átfedő
ritmusban, sűrű többszólamúságban
improvizálnak egy elfeledett etűdöt.

tempestoso

Egyetlen kar bátor glissandója
adja meg a jelet. A hím polipok
párzókarjaikat is ráemelik a zongorára.
Három szívük alig követi le a darab és a
szerelem diktálta tempót. A vizet eltelíti
az előszökő spermatofóra, a sejtmassza
és a hangmassza boldog egybeesésében
örökítik át, akik voltak. A tizenegy polip
karjaik teljes sokaságával leütik a zongora
nyolcvannyolc billentyűjét.
A hangszer nem bírja tovább,
kirobban az elsüllyeszthetetlen hajó
gyomrából.

A polipok ülnek a csendben, a hím egyedeket
felfalják a nőstények, majd rájuk nem jellemző
lassúsággal szétszélednek,
hogyan felemésszék magukat
utódjaik
gondozásában.

Az első izlandi hóregény

Van egy mexikói mondás. Nem a kosár a nehéz, hanem a kakas. Szerintem fordítva van, és ezt meg is mondtam a főnöknek, Alvaro Peralnak, aki harsányan fölnevetett, majd elkomorodott. Néhány középserű elbeszélő mellett volt a kiadónknak egy világhírű írója, Emilio Pueblo Piedra, akit legalább huszonegy nyelvre fordítottak. Ha akad a fordítások között angol és izlandi is, az kétségtelenül világhírt jelent, még akkor is, ha a kiadónk egy romos, 19. századi bérházban székel a harmadik emeleten, és gyakran csak hörög a vízcsapunk és elmegy az áram. A Porfirio Díaz regnálása idején emelt, roskatag bérház homlokzatán ott függött a nagy tábla, Editor de libros Karakara.

A világhírű író otthonában kellene vizitálnom, mert a hatvanhárom éves Piedra megírta második regényét, és hogy ez tényleg bekövetkezik, abban már a kutya sem reménykedett. Az évek során hatszor fizettünk előleget, én magam három utalást láttam, de nem a pénz volt a lényeg. Az elvesztegetett időt sajnálta rettenetesen Alvaro Peral. Mindenki tudja, hogy egy jó második regényt szinte lehetetlen megírni, ha az első világhírű lesz. Ilyen terhet egy írói organizmus, úgy értem, a lélek, a szellem, a máj, a belek, el nem visel. Ha egyszer íróiskolám lesz Guadalajarában, amit régóta tervezek, arra igyekszem majd rábeszélni a seminaristákat, hogy az első regényük legyen rossz, de legalábbis középserű. Nyomatékosan föl hívom figyelmüket, miféle hibákat kell elkövetniük. Lehet az első könyvük például túlírt, pongyola vagy szószátyár. Lehetnek elnagyoltak a karakterek, az elbeszélés veszítsen a ritmusából. A népszerű írók szeretnek pszichologizálni, nosza.

Amikor aztán megkérdeztem a főnökömet, Alvaro Peralt, miért nem ő teszi tiszteletét Emilio Pueblo Piedránál, némi ingerültséggel a hangjában azt válaszolta, miért is nem emlékszem, hogy éppen a minap járt nála, a tárgyalást elvégezte és sikeresnek tekintheti, minden apróságban megegyeztek, példányszámában, százalékban, a föllépő színésztársulat és a zenekar szereplőiben, egyébként pedig nem ér rá, az anyósának kakast kell vennie, nem is egyet. Két testesebb angol jószágot kell valahonnan föl hajtania, a hétvégén ünnepel a család, az apósa nyolcvanéves a jövő héten.

A korom ellenére kiváló szerkesztő vagyok, ezt a főnököm is tudta, többször bizonyítottam. El kell hoznom egy kéziratot, ennyi az egész. Jelentős kézirat, a világon mindenfelé olvassák majd, de mégiscsak kézirat. A főnökömnek fogalma sem volt, hogy a kiadói teendők mellett a saját írásművészetemet is építgetem. Nem publikáltam verset vagy novellát irodalmi lapokban vagy antológiákban, kiderült volna, hogy írok magam is. Nem lehetett a kiadónknak tudomása arról, hogy elkészültem egy regénnyel, egy-két hete fejeztem be. Amikor minden kétséget kizáróan a történetem végére értem, vagyis kitettem azt az utolsó pontot, amely után a kéziratát a szerző kiadhatja a kezéből, azt hiszem, megszedültem,

remegni kezdtem. Mint aki egy szerette váratlan haláláról értesül. Emilio Pueblo Piedra egy korábbi elbeszélésében Jorge, a halász megtudja, hogy meghalt az anyja, és a hír hallatán megvakul. Azt hiszem, így éreztem magam is. Könnyek szöktek a szemembe, hevesen vert a szívem. Amikor egy-két nap múlva hibákat akartam elrejtetni a műben, csak javítottam rajta. Nem sikerült megsértenem a textúrát, pedig tudtam, milyen komoly a tét. Amikor elkeseredésemben szépnek és fontosnak gondolt részeket húztam belőle, még drámaibb lett a szöveg. Ha hozzáírtam egy tökéletesnek mutatkozó epizódhoz, újabb csábító távlatokat nyitottam.

Úgy tehát, mielőtt a megbízást kiadta volna, Alvaro Peral kiadóvezető egy egész napot az írónál töltött. Az az igazság, hogy a regényéből egyetlen mondatot sem látott, csupán annyi információt kapott, hogy az elkészült. Láta a nem túl vastag bőrmappát, szinte átragyogtak rajta a kézirat betűi, de Piedra nem volt hajlandó ennél többet megmutatni. Miután mindenben megállapodtak, Emilio Pueblo Piedra aláakanyarította a szerződést. Ittak is rendesen, nehéz chilei és Baja California-i borokat, talán föl sem figyeltek rá, hogy időközben megérkezett a hideg, és zuhogni kezdett. Amikor senior Peral kora este megnyitotta a szerkesztőség ajtaját, vele lódult a lehűlt levegő. Bőrig ázva állt a redakció egyetlen szobájában, tócsa nőtt a cipőjénél.

Remekmű.

Ennyit mondott Alvaro Peral, és ráült egy frissen megjelent novelláskönyv kupacára.

– Mit nevezünk remekműnek? – kérdezte Rosalia, aki ugyancsak a szerkesztőség munkatársa volt, kissé telkarcsú lány, néha megkívántam, de volt vőlegénye, a közeli helyőrség írnoke.

– Emlékeztek Bolaño elbeszélésére? – kérdezte a főszerkesztő.

– Amikor verset írnak az égre?

– Nem. Amikor egy gerilla éhségstrájkba kezd Santiago város San Miguel börtönében, és két hét után gyönyörű lepkéket hány. Volt a börtönigazgatónak lepkegyűjteménye? Természetesen, élve tűzött föl néhány lepkét, amik úgy billegtették a szárnyukat, mintha nem fúrta volna át a potrohukat a tű – a főszerkesztő a lányra kacsintott.

Rosalia nevetett, tapsolt, csacsogni kezdett.

– A remekmű, Borges mondta egy interjúban, nem tükröződik. A hétköznapi, az átlagos és a középszerű mind tükröződhet, az egyik ember olyan, mint a másik. Erre mit szól, főnök?

A lány roppant elégedett volt magával, de Peral ingatta a fejét.

– Rosalia, a remekművek nem a remekművektől tanulnak, hanem a közhelytől. Sőt, a remekmű meglopja a kliséket. Gondolj Hemingwayre, Kafkára vagy Maupassant-ra. Csehov! Most pedig igyekezz, és add le szépen a kéziratot.

Rosalia egy perui szerző novelláit korrektúrázta, alig talált hibát.

– Tudom, hol vásárolhat angol kakast, uram – mosolygott, és én a legnagyobb balszerencsémre megint megkívántam.

Alvaro Peral hozzám fordult, levette az esőkabátját, szivarra gyújtott. Lesz kakasa a családi hétvégére, lesz egy újabb remekműve, a csodák néha kézen fogva járnak. Akkor bízott meg a feladattal, hogy hozzam el a kéziratot.

– Értem, Peral úr – szóltam, de azért óvatosan megkérdeztem. – Miről szól senior Piedra új regénye?

– A mindenségről, fiam.
 – Értem, uram – válaszoltam –, erre magam is gondoltam. Azt szeretném még megkérdezni, a minden hogyan történik.
 – Nem történik, hanem van – bólintott a kiadóigazgató.
 – És ami van, azt el lehet mesélni – fűztem hozzá, a regényemre gondoltam.
 – Akkor pedig a mindent is el lehet mesélni.
 – Próbáld csak meg. Majd meglátod, mi lesz belőle, abból a mindenből – mosolygott Peral, és megint Rosaliára kacsintott.
 – Amikor a mindent elmesélik, nem lesz belőle semmi, uram – mondtam.
 Peral nevetett.
 – Mindig ilyen agyafúrt irodalmi segédről álmodtam. Te gyöngyszem, te! Veregette a vállam, meg is ölelt, borszaga volt.

Míg igyekeztem Emilio Pueblo Piedrához, aki megírta a második regényét, meglepődtem, mennyire más lett a világ. Az ég kanadaszürke, az emberek morgovák, akár a skandinávok, a hűvöset mintha Patagóniából hozták volna nehéz fémcskillékben. Napok óta mindenki beszélte, hogy rátör a városra a kíméletlen lehűlés, és ez be is következett. A csaholó kutyák agyara fémesebben csillog majd, a rózsakaktusz tüskéjén megdermed a bagolylepke, a moszkítóhálókra ráfagy a dér, és nem lehet kilátni rajtuk, csak elképzélheti az ember a kertjét, az udvarát, vagy a folyópartot, ahol elhagyottan kotyognak a halászok ladikjai.

Emilio Pueblo Piedra tüntető kedvességgel fogadott. Egy ember, akinek már nincs gondja, terhe, problémája. Vaskos testén szorosan megkötött selyemköpenyt viselt. Dús hajzata, szép, sűrű bajusza és néhány aranyfoga miatt inkább gondolhatta volna az ember egy népszerű vendéglő tulajdonosának, akihez híres gitárosok, politikusok és titkos haciendák urai járnak mulatozni.

– Az átkozott hideg – nevetett furcsán, és megölelt, mintha ismerne. – Bújj csak be, gyerek.

Kint hideg volt, bent valószerűtlen meleg.

– Az igazgató úr járt Önnél az új regény ügyében – szóltam. A lakása tágas és reménytelenül gazdag volt, ilyen ízléstelen, mégis barátságos zsúfoltságot soha nem láttam. Díjak és vitrinek, európai fellépések plakátjai, bekeretezett kritikák, üveg alá préselt, lelkenedző olvasói levelek borították a halványpiros falat. A dohányzóasztalon hatalmas vázában száz szál vörös rózsa. A kertre néző nagyablak mellett egy oroszlánfej tátotta a pofáját, benne Piedra regénye. Alatta egy akvárium, benne mérgeskígyók tekeregtek, az egyik viperagyík is az ő regényén pihent.

– Az első kiadás – mondtam, az oroszlánra mutattam, majd a gyík felé fordultam: – Az pedig a nyolcadik.

Piedra jelentősegteljesen rám nézett, bólintott.

– Igen, itt ette a fene Peralt – mondta kelletlenül, és elgondolkodott. – Kérsz valamit, úgy értem, inni?

– Nem iszom, uram.

– Inni attól még lehet – mondta, és én igazat adtam neki.

– Elküldtem a szolgálót – szólt jelentősegteljesen.

Nem válaszoltam. Leültünk a kandalló mellé, a hatalmas fotelben még az író teste is elveszni látszott. Piedra látványos szórakozottsággal kortyolgatott, azért nekem is öntött a jófajta whiskyből. Lobogott a tűz, táncoltak a lángok, nem is

hasábok izzottak, túl könnyűnek tűnt a pernye. Mintha lepkéket égettek volna néhány perccel ezelőtt. A kandalló előtt kapcsos bőrmappa hevert, üres volt, mellette egy vadászfegyver.

– Hány éves vagy? – érdeklődött Piedra, újra jól megnézett magának.

– Huszonkettő.

– Hadd találjam ki. Író akarsz lenni!

– Az vagyok, uram.

Bólogatott, majd nagyot sóhajtott.

– Ott ég a regényem – mutatta. – Amiről a bolond főnöködnek fecsegetem. Nem kellett volna. Látod, most hamvasztottam el.

Közelebb hajoltam a pusztításhoz. Nem volt nehéz fölfedezni egy megmaradt kéziratlap sarkát, még látszott rajta néhány szó. Alig tudtam megszólalni. Mintha hirtelen meghallottam volna a lángokon átsikoltó, halálra ítélt mondatokat. Piedra a szőnyegen nyugvó fegyverre mutatott a gyűrűkkel teli ujjával. Vajon leveszi-e őket, ha ír?

– Ha nem jössz, én már nem élek. Hemingway ilyen típussal végzett magával.

– Csak nem...

– De bizony, fiam. Igen!

– Az igazgató úr azt mondta...

Újra a szavamba vágott.

– Az igazgató úr egy majom. Azt mondod, író vagy? És nem érted?!

Lázasan gondolkodtam, szinte suttogva válaszoltam.

– Azt hiszem, értem, uram.

Törtem a fejem, mit lehetne tenni. Rémületes csapdahelyzet! Nekem végem, ha Piedra éppen az én látogatásom után vet véget az életének. Akkor én elveszek. Senki, egyetlen író, egyetlen kiadó szóba nem áll többé velem. A kritikusok jobb esetben kinevetnek, de inkább megvetésükről biztosítanak. A könyvesboltosok elűznek.

– Igen, pontosan tudom, mit érez, uram – szoltam végre. – Mintha azok a lángok magában égnének. A lelkében.

Elismerően bólintott.

– Ritka az olyan ember, és a főnököd sem ilyen, aki tudná, milyen gyötrelmeken mentem keresztül az utóbbi években. Hogy milyen átkozottul nehéz volt nekem. De most kitisztult az ég, fiam. Végre dűlőre jutottam – újra a fegyverre pillantott.

Ekkor álltam elő a farbával.

– Uram. Ne vegye tolokodásnak, de van nekem egy kéziratom. Egészen véletlenül itt van a válltáskámban – kapkodás nélkül elővettem. – Arra kérem, uram, olvasson bele. Vessen rá egy pillantást. Tíz perc mindössze, fusson át néhány mondatot. Aztán majd elmondom, mit gondolok.

Peral csodálkozva nyúlt a kézirat után, értő ujjal belelapozott. Gúnyosan csillogtak a gyűrűi. Ivott egy kortyot, beharapta a szája szélét. Aztán elolvasta az első oldalt. Majd a másodikat. És a harmadikat is. És együltő helyében elolvasta az egész könyvet. Néha fölkacagott, máskor elkomorult. Csóválta a fejét. Hűmögött. Egyszer föl is kiáltott. Fölállt, a kandallót bámulta, melynek torkában már régen kialudt a tűz. Visszaült a fotelébe, olvasott tovább. Könnyek csillogtak a szemében, amikor végzett, és újra rám pillantott. Nehezen szólalt meg.

– Hiszen ez remekmű – suttogta. – Én... én ilyen szépet még nem olvastam. Fiam, ez jobb, mint az én első regényem.

Bólintottam.

– Köszönöm, uram. De megtisztelne, ha elfogadná tőlem ezt az elbeszélést. Legyen a magáé. Önnek adom. Odaírjuk a nevét a cím fölé, és így adom át senior Peralnak, akivel majd madarat lehet fogatni. Maga megmenekül. És azt hiszem, én sem járok rosszul.

– Te?!

– Hiszen érezte, nem? Az a történet, amit az imént olvasott, magát akarja, uram – szóltam, és komolyan néztem a szemébe. – Engem tönkretenne.

Emilio dadogott.

– Fiam, én ezt... ezt nem fogadhatom el.

– De igen, uram, elfogadhatja. Jót tesz velem, higgye el. Legfeljebb ad helyette valamit. Olyat, ami a szívének kedves. Ami fontos magának, de meg is válhat tőle. Akármi is lesz az, én elfogadom cserébe.

– Van még példányod belőle? – kérdezte hirtelen, de mintha a puskát kapta volna föl rám szegezve.

– Ez az egy példány van mindösszesen, biztosíthatom, uram – mosolyogtam.

Emilio Pueblo Piedra földúltan járkálni kezdett, a kéziratomat már nem adta ki a kezéből, amit kedvező jelnek tekintettem. Végre eszébe jutott valami, az öklével megütögette a homlokát, kirohant a szobából. Hallottam a kapkodó motoszkálást, már sietett is vissza. Kisméretű, lapos hűtőtáskát tartott a kezében, ami olyan volt, mint egy nagyobb méretű süteményes doboz, az volt az oldalára írva, hogy *Reykjavík*. És még ez is:

Fyrsta íslenska kælitöskuverksmiðjan, stofnuð af

Jakob and his Son.

Óvatosan felém nyújtotta a fagyos hűtődobozt, aminek az oldalán csillant a jégvárta. A mélyhűtőből emelhette ki. Mintha egy kicsiny jégtömböt fogtam volna.

– Az első izlandi hűtőtáskagyár remeke – magyarázta. – Egy helyi írótól kaptam egy reykjavíki fölolvadásom után. Ebben rejtőzik az első izlandi hőregény. Azt hiszem, nem is született több. Ha fölnyitod a dobozt, a regény nyomban elolvad. De azért el lehet olvasni, én már sokszor megtettem, és nyilván te is megtalálsz majd a módját, a dolog miként lehetséges. Én kívülről tudom minden szavát, mondatát. Legyen a tiéd. Ezt meg – fölmutatta a kéziratomat – leadjuk annak a bolond Peralnak a nevemben. Áll az alku?

Emilio Pueblo Piedra második regénye is világhírű lett, most éppen Európában turnézik, éppen elhagyta Párizst, hogy Stockholm felé repüljön, azt hiszem. Lefordították, angolra, izlandira, még magyarra is. Az Editor de libros Karakara a virágkorát éri, a példányszámok az eget ostromolják. A kiadónk új, modern épületbe költözött, ahol van légkondicionálás és portaszolgálat is. Rosalia a feleségem lett, gyermeket várunk.

Én is megírtam a második regényemet, elküldtem egy példányt Emilio Pueblo Piedranak, de nem válaszolt. Megkaptam az első kritikákat, a bírálatok nem voltak túl lelkesek, de elutasítók sem. Adtak még esélyt, talán író leszek. Továbbra is tervezem a Guadalajarei íróiskola megnyitását. Az első szemináriumon biztosan az izlandi hőregényből fogok részleteket fölolvasni.

9/11

*„nem kell az álmaidból engedned, magad mögött
hagytad a zúrzavaros évszázadot, utad most már
egyenes, a legpusztítóbb szélviharban is talpon
maradsz, együtt van minden: szerencse, Isten
áldása, csillagok állása, sikerre ítélve léphetsz át a
remény korába, a jövő még üres, tehát tiszta”
Újévi jókívánságok 2001-ből*

Kijönne hozzám, ha nem bánnám, ha pár kinti napomat rászánám. Keveset alszik mostanában, alvajáróként közlekedik a szülővárosában, miközben magát keresi, állandóan el akarják ütni. Szorong, kiveri a víz, naponta kétszer cserél inget. Nem bírja az egyedüllétet, társaság kell neki, a szorongás ellen, eljár egy közösségbe, a kiválasztott népébe, tetszenek neki a szokásaik, az ételeik.

Jöjjön, nem bánom, rászánom. Nem mondunk nemet egy jóbarátnak. Ő a harminchetedikben, én egy tízessel többedikben. Pár napra jó leszek társaságnak. Meglep, hogy alvási gondjai vannak, meglep, hogy valakit épp a vallásos szer-tartásrend vonzhat, a több mint kétezer éves. Meglep, amikor meglátom: ziláltak a vonásai, merevek a mozdulatai, a szeme kialvatlanságtól véres.

Jól megleszünk, ígérem neki, ez egy nyugis város, leoldja rólad a feszítést, a lelki láncokat. A kütyűjét lesve bólogat, pittty, újabb üzi: frissen szerzett nője, házassága sírba tevője kérdezi, hol jár, mit csinál, reggelizett-e már. Miért válszol neki?! Hogy megnyugtassa. Nem telik bele negyedóra, jön a szöveges hírosszefoglalója, majd megint a nő, a faggatás, aggódásba csomagolva.

[nyírd le fölös szőrzeted használdj kölnivizet mosakodj meg rituálisan imádkozz élesítsd a kést a vágáshoz ruhád simuljon rád szorosan lábadra szintúgy a zokni gondunk van erre is neked is legyen akit akarunk meg tudjuk óvni ne hidd hogy szórakozásból teremtettünk téged és nem lesz Hozzánk visszatérted]

Borongós őszi nap, a teremtés harmadikja, egy kedd. Nézzük meg a kiválasztotakat, javasolom, szálljunk alá a múltba; menjünk múzeumba! A vitrinekben tórapólyák, tóraszoknyák, tóravérték, tórakoronák, hanukalámpák, Eszter-tekercek, kabbalista ábrák, áldáskelyhek, imakönyvfedelek, díszes házasságlevelek négy kontinensről.

Itáliában megfestik a lánykérést, a hordó csapra verését, a hozomány mérlegelését. Jemenben pici barna mókusok örülnek a frigynek, erszény és tyúk a kezükben, így egyezkednek. Iránban semmi ember, semmi jelenet, két ezüst páva vigyáz a betűkbe foglalt ifjú párra. Mennyi vizuális dialektus, látod? Ásít. Nem érdeklik az ifjú párok, most költözött el, válik.

Harminchárom közösség, Vilnától Dzserbáig, New Yorktól Buharáig, haladunk lefelé a másodikról, én, a kultúrsznob odavagyok a kegytárgyváltozatoktól, a Tórát tekerő gránátalmaforma fogantyúktól, az úgynevezett rimmónoktól meg az ezüst, réz vagy épp fából faragott tóramutatóktól: Hát nem olyanok, kiáltok fel, mint egy luxusgolyóstoll?

Nagy sokára dugja ki fejét az egyik üvegszekrény mögül, előtte jár a két hüvelykujja, a kütyüjét nyomkodja. Hahó, mondom, mit szólsz ehhez? Ott lóg a Hámán a vérvörös bitófán! Piros a mellénye, sárga a nadrágja, kék a harisnyája, zöld a cipellője! Ő meg, feleli, itt lóg két nő között, a semmi ágán. Mit szólna? Szédül, rosszul van tőle.

Már az első emeleten járunk, ő végig mögöttem, én szinte lebegek. Idesüss, hívom lelkesen, ez a fűszertartó tisztára mint a Bádogember az Ózban, csak kicsiben! Itt a két kis karja, a két kis zászló a keze! Hé, motyogja, asszem, baj van. Nézd, a sisakja is hegyes, lelkesedem tovább, hát nem olyan ez is, mint aki egy érző szívre vár? Na, nézd már meg!

Dehogyan nézi, már csak azt lesi, merre a kijárat. Még egy kísérletet teszek: Jé, az egy magyar tórákorona, jól látom? Galíciából jött? Az is a miénk volt! A sok hímezett selyembárony tóraszoknya után egy aranyozott ötvösremek! És a csúcscsúcs, odass, hat oroszlán tartja! Neked se ártana egy ilyen abroncs a figyelemzavarra. Helló! Nem hallja.

[fogadd el a halálvágyat erősítsd meg a szövetséget söpörd ki szívedből ami tisztátalan benne felejtse el ami a világtól való ne vedd figyelembe a játszadozás ideje lejárt az igazság pillanata jött el mennyi időt pazaroltál semmiségekre azt a keveset ami még hátravan az áldozatnak szenteld haladéktalan]

Most omlott össze, motyogja maga elé, az egyik. Arra a nőre gondol, akit éppen otthagytott, vagy arra, aki egy percig se hagyja nyugton? A múzeummal mint eltereléssel megbuktam. Úgy látszik, jobb szeret a magánélet hullámain hanykolódni, mint egy közösség világítótornyához igazodni. Már sürget, lent a földszinten, a mobilt szorongatva. Nyugi, nyugi, integetek neki.

Megveszem a múzeumi boltban életem legdrágább képeskönyvét, zsidó miniatúrák. Egzotikus minták, édenkert, életfák. Az egyik oldalon lebegő angyalok, tenyerükből lángot sugarazva, bűnös városokat éppen tűznek adnak. Ahogy így haladok kifelé a kapualjban, fel se nézve a nyitott könyvből, teljes erővel nekimegyek az átlátszó üvegfalnak.

Akkorát dörren, hogy az épület beleremeg, a szemközti házak visszaverik a hangot. Szűk belvárosi utca. Egy nő cigarettázik a túloldalon, a lemezbolt ajtajában, két karját emeli, mintegy jelezve, megérti vakságom, átérzi, ebben a helyzetben miért ezt csinálom, és felmutat az égre. Empátiája jólesik, mindent értek – és mégse.

[a megváltás minden másodpercben elérhet jutalmad készen az Édenkert nyitva küzdelmed tűrő lelked Isten számontartja emlékezz a szavára vágtyál a halálra de még korai volt immár nem kell keresned előállt nézz szembe vele egyike vagy a húsz állhatatosnak aki kétszáz millió fölött is diadalt arathat]

Zuhog. Könyvet hátizsákba téve, kapucnit fejemre húzva, kezemet sajgó homlokomra szorítva, kilépek az esőbe. Mint becsapódó lövedékek, verik a járdát az esőszemek, az aszfalt kopog. Főnt vigasztalan szürkeség, lent buborékok, szét-pukkanók. Mi ez? Hogyhogy senki sincs az utcán? Még nem vagyok magamnál.

Kék-vörös tereket, arany betűket káprázik a szemem, lapszéli indán madarakat, iniciáléban groteszk sárkányokat, föld kerekén gyűlnek a vizek, a szárazon gyümölcsfák, maghozó füvek, harmadik nap, az is egy kedd vagy mi; ennyi pénzt egy könyvre kiadni – szabad, nem szabad?! Hol a haver?, most is lemarad. Te, képzeld, motyogja, a másik is összeomlott.

Jó, értem, érteni vélem, ez a pancser kárt tett két nő szívében, vagy azok vájkálnak az övében, volt már ilyen, hogy zavarában mindent összehordott, nagy a baj, értem én, rossz a lelkiismeret, szorong, talán izzad is szegény, ilyen viszonyok közt nem csoda: menjünk haza vagy ülünk be valahova? Repülők, motyogja, repülők a toronyba, mondja és mutatja, mit ír a mobilja.

Jó, hogy nem bírja, kettővel én se bírnék, mint a Levi Strauss farmert, őt is kétféle tépnék, egyik nő sem osztzik, ha jól gondolom, de hogy jön ide a torony? Áhá, ezt csak úgy mondja, bepánikolva, magas csávó, nyilván ő a torony, vagy a farmer szára. A többibe nem gondolok bele, vegyünk valami kaját, együnk, ennyi elég volt mára.

[fura lény jön Szodomából ökör a feje disznó a szeme elefánt a füle strucc a nyaka oroszlán a szegye kutya a hátsó fele birka a farka mindent betölt a hangja mindenki hallja a nők elvetélnék tőle a víz megkeseredik a bölcsességek elegendnek a tudás eltűnik dübörög a föld az állatok alatt mit hajszol az ember elérhetetlen célokat megtarthatatlan tárgyakat ehetetlen dolgokat]

Még egy programunk azért lesz ma este, jut eszembe. Az intézetben, ahol az ösztönömet díjazzák, keddenként előadás van, a mai különösen érdekes, nem politikai, nem valakinek a nézetrendszere, tényleg valami egyetemes emberi, már a címe is sokat ígér: „A boldogság világtörténete”. Te is beférsz a könyvtárba, mondom, elérnek sokan, én a felét sem értem, minden angolul van, de nem is én vagyok rászorulva, hogy tudjam, az ember mitől nem boldogtalan. Nagy a várakozás bennem, ez egy szent nap az intézetben, valaki felemel, felvisz a tudása egébe, egy nagy elme, ott röpködsz vele, nem mintha mindig érdekelné, sokszor idegen az ege, időnként kényelmetlen, de jó repülni vele, van olyan, mint egy Jumbo Jet, hátradőlsz, betűz a nap, szemügyre veszed az ismeretlen felhőket, néha lenézel a városokra az előadó magasából; erről hallottál már, arról még soha, mindegy, hagyod, vigyen, akárhova. Na?! Egy szava sincs hozzá.

Banán, zsömlé, szőlő, sajtot is kér?, kérdem a szupermarketben. Ma csak reggeliztünk, és már elmúlt fél öt, hátha az évéstől magához tér. Mintha ott se volna. A telóját nyomkodja, ezúttal az orrom alá, olvassam. Félretolom, nem avatkozom a magánéletébe. Azért van itt, hogy véget érjen a vergődése. Értsem már meg, nem róla van szó. Hanem miről? A világról, Amerikáról. Tudom, ő ott is járt, írt is képeslapot Kaliforniából. Csak nem oda készül? Mert azt helyeselném. Most? Oda?! Mikor ég Amerika? A közepe! A szíve! Látom, hogy remeg a térde, reszket a keze. Púr haver, megsajnálom. Tudod mit, ugorjunk be az intézetbe,

metróval pár megálló! Megmutatom neked, milyen klassz hely, egy köpésre van a Duna-csatornától, eszünk meg minden. Este meg addig isszuk a boldogság-szorikat, amíg be nem rúgunk tőle. Üveges tekintet a válasz. Fogd már föl, mo-
tyogja, itt a világvége!

legy próféta sem ejthetett foglyokat amíg nem rendezett nagy vérontást a földön amint indul a roham úgy osszátok a csapásokat ahogy a hősök szokták akik tudják hogy e világot örökre elhagyják úgy sújtsatok le mint a tagló haljon meg aki halandó ne bosszút álljatok mikor a halál elé álltok a szátok hirdesse Uratok]

A hírek szerint fegyver van náluk, átvették az uralmat egy csomó gép fölött, állítólág kiürítették a Fehér Házat, az elnök elbújt, egyes források szerint a hadsereg tárgyal velük, a polgári légiforgalmat a földre parancsolták, de még mindig százsám röpködnek a gépek, szirénák bögnék Amerika-szerte, épületek égnek, senki sem tudja, hányan vannak, mit akarnak, ki irányítja őket, Moszkva, Mekka vagy a Halálcsillag, nem hull-e mindjárt a fejünkre egy bomba, mert hol van az megírva, hogy kit kerül el a végső leszámolás, kit hagy életben a bosszúszomjas osztag.

Európa sincs biztonságban, itt is elköthettek akárhány gépet, csak még utasításra várnak, mielőtt a Paradicsomba katapultálnak, a hurik karjába, a borpatak partjára. Az ő Órájuk közel, a Miénk is, minket az Ördög visz el, a Civilizációnk, ezt ígérte a Nagy Ígérő a Hírvivőnek, több mint ezer éve: az Övék az Övéknek; a Miénk is megígérte a Miénknek, pár száz évvel korábban, szinte ugyanaz a szép ígéret, lehetett rá számítani: az idő felgyorsul, Nap és Hold összeforrnak, a Régit felváltja az Új, feltámadnak a Jók, elevenen sülnek a Rosszak.

Itt egyelőre hideg cseppek záporoznak, az emberek, az a kevés, aki még ki-merészkedik, az eget lesik, vajon az ég, végső perceiben, mielőtt felgöngyölik, mit üzen nekik, mit mobilozik, potty, potty, morzézna a cseppek, jé, a busz is jár, talán a metró is: végvonaglásai egy haldokló világrendnek.

[hívna a nagyszeműek a legdúsabb keblek Isten várja harcosait a túlvilágot adja nektek az alvás a halál ikre mikor alszol a halál ír a mélyalvásban ír a lélekről ír feljegyzéseket az álom ennek zavaros tükre a halál nem álom amint meghaltál a végső valóság fekszik előtted kiterítve a tetteid az a tekercs ami a végítélet napján kihirdettetik]

Van menekvés? Nincs menekvés! Csapás a gonoszoknak, a jóknak jutalom? Csüggedt arcok. Pár arc ragyog, ez is meg van írva. Csoportos ácsorgás a peronon. Másokra nézni senki nem mer. Várja, mikor szakad a betonfödém, mikor dől be a füst, mikor omlik ránk a létezés izzó ketrece. Ez már egy más világ: a metróállomás, akár a sír. Ez már a másvilág, egy állomás az Ítélet előtt. Hármat meggyünk, ha meggyünk. Dermesztő csend, a betonkripta, mint egy anyaméh: hallhatjuk egymás szívverését. Az Óra itt van, befut a szerelvény, jegyünk az nincs, miért is volna, jegy – a másvilágon?

Ez tényleg más világ, máskor sosincs hely, most van, világosság is van még, leülünk. Ott három angyal is beszállt, a vigyázók, no lám. Angyalt a metrón eddig nagyítóval sem lehetett találni. Miért tolongtak volna annyi halandó közt,

be sem fértek volna a zsúfolt kocsiba. De más ez a nap, mint az összes eddigi, emberritkító nap, a legutolsó, olyan szellős lett minden, legfőbb ideje alászállni, megjelenni a telephelyükön. Csodásan alkalmazkodtak a felgyorsult időhöz. Szárnyuk behúzva, aurájuk rejtett, szegényes szerkóval takarják, akár embernek is nézhetné őket, ha nem lógná nyakukban azonosító, az égi részleg neve, munkáltatójuké.

Te, ezek, mondom a havernak, még nálam is szorgalmasabb írók, nem alsznak és mindent feljegyeznek: amit álmodban látsz, ébren elkövetsz, fejben megtervezel, lélekben nem ismersz el, mert szégyelled, azt is, leírnak mindent, grafománok. Mellesleg, érthetetlen módon, jegyet kérnek, ez kell, hogy eljuss, szerintük, valamelyik túlvilági állomáshoz, ez a munkájuk, de általában lógnak, mint a Hámán, csak ők az égben lógtatják a lábuk, akkor is írnak állítólag, mondtam, hogy grafománok. Ha kéri a jegyeket, hallod, adj nekik jeleket, egyértelműeket, hogy szavuk sem érted, a nyelvük idegen neked, nem beszéled. Közben ürítsd az elméd, ne maradjon benne semmi, egyetlen gondolat sem, ne legyen mit feljegyezni. Ehhez most nem is kell nagyon tettetned magad, ugye, vége a világnak, agyhalál, te nem is vagy már, ez csak egy képmás, ami elvált tőled, amikor ide lesiettünk, amivel ők itt vesződnek – és naná, hogy engem sem ismersz!

[amit mondasz attól a szív lepelbe burkolózik süketség költözik a fülbe függöny ereszkedik közétek bár az is igaz ha megvolna mindened sőt kétszer annyiid volna hogy azt hihetnéd van miből megváltani magad ha itt a Végnap utolért az Óra megúszhatod a dolgokat ha így volna akkor sem az lesz amivel az ember számolna]

Felállok. Pénz nincs nála, van igazolványa, de biztos nem veszi elő, majd csak kivágja magát, felnőtt ember, pontosabban az volt, amíg volt világ körülötte, de már nincs, ez a túlvilág. Átmosolygom magam a vigyázókon, amúgy is elfoglaltak, a munkájukat végzik, a kellemesen emberritka térben, én magamat szinte fölöslegesnek érzem, hátrább húzódok, minél messzebb tőlük.

Ül a kemény metróülésen, mintha otthon ülne kárpitozott széken, mintha egészen hozzáragadt volna, sőt, mintha a szeme is leragadt volna, már bóbiskolna, aztán mikor az ég alkalmazottai elébe állnak, üdvözlík udvariasan, kiderül, dehogyis alszik, a szeme felpattan, visszaköszön nyájasan, előkapja a tárcáját, mintha a jegyét keresné, na de hát jegye nincsen, mire igazolványt kérnek tőle, odaadja készségesen, erre felállítják, engedelmeskedik, mint akit meghipnotizáltak, fékez a szerelvénnyel, a nyíló ajtón kitessekelik, a három angyal körbeállja, de erre már kiugrom én is, és pár oszloppal odébb lesben állok.

[megteremtettek spermából vérrögéből húsdarabból nyakunkban a sorsunkkal nyakörvünkkel örömhözó szél vagy ami felhőt terel gyümölcs ami lehull újra életre kel eszünk-iszunk-szeretkezőnk míg a hajnal fehér fonala el nem különül a fekete éjfonáltól és a hegycsúcsokra mint mecsetkupolákra félhold ereszkedik mindenütt]

Érdekes ez a túlvilág, ez az idők utáni egykedvűség vagy bambaság, nem is tudom: egyikünk sem tapasztalt még ilyet, talán ezért fog el ámulat a megdöbbenés helyett. Persze, mutogathatna az égre felemelt karral a haver, jelezhetné,

hogy ez nem épp a jegyre gondolás napja, hogy neki se anyja, se apja, se családja, se lakása, se közel, se távol, hogy ő itt átutazóban van, csak eltévedt, mert rászakadt a végítélet, azóta szédeleg és fogja a fejét és nem talál ki ebből a városnak látszó összevisszaságából, mindezt elmondhatná beszédes gesztusokkal, azokból bárki értene, még egy végidei ember is, de nem, ő az angyalok nyelvén cseveg az angyalokkal, oldottan és folyékonyan, közben az egyik szorgalmasan jegyzetel, a másik kettő sűrűn bólogat, mintha dicsérné az elhangzottakat, már azt hiszem, hogy a végére is értek, mindjárt elengedik, ekkor a haver egyenesen rám mutat: a vendéglátóm. Már jönnek is. Köszí, drága barátom!

[Körülvésvézi őket hátulról a tagadókat felmutatja az égi konstellációkat a szemtanúként ellenük vallókat kilátásba helyezi a tüzes árkot a szállongó pernyét a forró gomolyból felcsapó lángot megsuhogtatja izzó leplét rájuk rázza zsarátnokát a büntetésnek sosem találja elégnek mégis így mondják megbocsátó és szeretetteljes alkotója a teremtésnek]

Mi ketten, ők hárman, kedvezőtlen konstelláció. Hiába magyarázom bikkfa angolsággal, hogy egy: nincs pénzem, kettő: a jegyemet eldobtam már, három: semmi dolgunk a városban, négy: még ma eltűnünk innen, mire ezt kinyögöm, a harmadik már erősítést hoz, jön sebesen két fegyveres rendőrrel, karhatalommal, igaza van a költőnek, iszonyú minden angyal. Már én is úgy látom, befellegzett nekem, és nem sokat tűnődöm a közben kiöltött alibi históriámon, nyúlok a tárcámba, és ami benne van, legalábbis a látható zsebben, azt helyszíni bírságként mind kifizetem. A fals címünket bediktálom, a számlát zsebre vágom, a havert hátba vágom, felszédelgünk az alvilágból; az ég szakad, pereg az aszfalt, mint a dob, arcunkat szél korbácsolja; gazdátlan gördeszka nyikorog a járdán, elütött galamb kilapítva a csatorna rácsán. A házakra félhomály ereszkedik, a lámpák villogó sárgára váltanak, összehangolatlan, a kontinensről a mai nap leoldja a biztonsági láncokat, a világ mindinkább lakhatatlan. A civilizáció hajója nem talál révbe többé, eltűnnek világítótornyai, a haver önmagát keresi örök-ké, ettől vannak rémálmai, én a boldogság világtörténetét hallgatom, ami aznap este, hogy, hogy nem, elmaradt, de bennem azóta is szól, mint amolyan zanza, vicces szignál a mobilon: *toronnyal randizott egy tóraszoknya, / miközben csókban összeforrt a Hold a Nappal, / két ezüst páva vigyázva összefogta, / a múlt elindult újra tiszta lappal.*

Az énektanárnő

Itt ülök az utolsó iskolában, amelynek én vagyok az utolsó tanítója és diákja is. Régóta nincs már gyerekzsivaj a folyosón és az osztálytermekben, a padokon vastag por ül, a sarkakban csomókban gyűlik a kosz, a táblák összeroskadtak, a betört ablakokon át süvít be a szél, és érzem idebent a Taknyos bűzös leheletét. Sokan még mindig azt hiszik, megmenekülhetnek, mert a Taknyos terjeszkedése meg fog állni. Nem értem a vakságukat – én ugyan tényleg vaksi vagyok, mégis világos számomra, hogy a Taknyos el fogja árasztani a községet, és el fog pusztítani mindenkit az utolsó emberig.

Odalentről fog érkezni, a föld alól, alattomosan, először a kutakból fog feltörni, ellepi a pincéket a zöldes bugyogása, hogy aztán becsordogáljon az udvarokra, a kertekbe, a házak közé. Elsőként a köhögés jelentkezik majd, amely lassacskán légszomjja állandósul, miközben a zöldes takony csorogni kezd az emberek orrán és száján át. El fogja torlaszolni a légcsövüket, harákolni fognak reggeltől estig, elvesztik a szaglásukat, az ízlelésüket, majd végül a hallásukat és a látásukat is, és a fülükön és a könnycsatornáikon át is a Taknyos vize ömlik majd kifelé.

Ez lesz az utolsó, a negyedik csapás. Nem jutunk el a tíz csapásig, bennünket már a negyedik elsodor, mert ezt érdemeljük.

Lassan százéves leszek. Az én szemem világát, a hallásomat és a többi érzékeimet nem a sunnyogva terjeszkedő Taknyos vette el, hanem az öregség. Ha létezik kegyelem, nem érem meg, mire a Taknyos eltakarítja ennek a sokat szenvedett községnek a maradékát.

Már szinte egyáltalán nem mozdulok ki a rég kiürült osztálytermekből, pedig az öregasszony, aki hosszú évek óta hordja nekem az ételt, minden egyes áldott nap figyelmeztet, hogy a fejemre fog omlani az épület. Kedvesen mosolygok rá ilyenkor, hiszen ez számomra maga lenne a megváltás, de ezt nem akarom előtte kimondani, mert tudom, nemes feladatnak tartja az ellátásomat, és talán ez az utolsó olyan munka az életében, amelynek még értelmét látja. Mindenki elfordult tőlem, amikor ez a töpörödött vénasszony megjelent egy kis fonott kosárával, mint az ősidők jól végződő meséiben. Töpörtyűt és kenyeret rakott ki elé, amit fogalmam sincs, honnan szerzett be – voltak még rejtekkutak, amelyeken keresztül vakmerő kereskedők egészen a határvárosig eljutottak, hogy onnan valódi ételleket hozzanak be ide, a legkisebb községbe, amely megmaradt a Nagymocsár vidékén. Elképzelni sem tudom, mit adtak ezért az elemózsiáért cserébe, talán lopták, vagy megalázó, embertelen munkákat végeztek érte. Talán ez az összeaszott vénasszony sem olyan vén igazából, csak az nyomorította meg, hogy a méltóságát adta oda a töpörtyűért és kenyérért, amit megoszt velem.

Néhány hónapot adok még ennek a községnek, amelyet igazából már nevetséges községnek nevezni. Pár házban maradtak még nyomorult, tengődő lakosok,

akik vagy azért nem mentek el, mert bíznak valamiféle megváltásban, vagy csak mert már eszükbe sem jut, hogy elmehetnének.

Nincs már, akinek beszámoljak a felfedezéseimről, amelyeket azóta tettem, hogy az énektanárnőt halva találták. A cellában kezdődött, mintha a rácsokon át rám mosolygó napsugarak világították volna meg az elmémet. Mindhiába, mert minden tudásom halott tudás. Senki nem hisz nekem, mert nem maradt már értelem, amely felfogná, amit felfedeztem. Azelőtt tudós tanítónak tartottak, pedig minden, amit továbbadtam, alaptalan balgaság volt, ez mostanra végzetesen beigazolódott.

Talán mégsem a cellában kezdődött, hanem azon a legelső napon, amikor meghallottam az énektanárnő hangját, de ezt még most, az utolsó napokban is alig merem bevallani még saját magamnak is.

Úgy érzem, mintha még mindig lenne tétje annak, amit gondolok, mintha a nagy Nűsz még mindig figyelne rám.

Akkoriban, amikor még ruganyos testű és izgága elméjű tanítónak számítottam, csak nevettem, ha a nagy Nűszről beszélt nekem bárki. Akkoriban még az atomokra esküdtem, és a reduccionisták tanait dicsőítettem, akik azt tartották, minden mechanikus, és ha egyszer itt teremne előttünk a Jóisten, őt is meg tudnánk mérni azokkal a műszereinkkel, amikkel a bacillusokat meg a vírusokat tanulmányozzuk. A formális logika és az ampírikus megfigyelések képezik a modern tudomány cáfolhatatlan alapjait, harsogtam bele a világba, és amikor arról kérdeztek, mégis honnan ered mindez, kicsoda vagy micsoda van minden kérdés mögött, ki mozgatja igazából a világot, én megálljt intettem, és a reduccionisták jó tanítványaként előkaptam Okkem beretváját, hogy kíméletlenül lenyisszantsam a metafizikai hidra mind a hét rusnya fejét.

Megértettem persze, hogy a Nagymocsár vidékén nehéz elfogadni azt a tanítást, amely ennyire optimista módon hisz a mechanikában, az atomokban, a phizikai világ kölcsönhatásaiban, hiszen az elmúlt években és évtizedekben olyan események történtek errefelé, amelyeket alig lehetett a józan ész eszközeivel felfogni.

Olyannyira nem lehetett, hogy tulajdonképpen senki nem is tudta, mi történt valójában körülöttünk.

Nem tudták, hogyan kerültek egyáltalán ide, hogyan vágták el őket a külvilágtól, amelyről jóformán csak régi, homályos mesék maradtak fenn, és hogyan vette át az uralmat az életük felett a láp, amelytől rettegtek. Nem tudták, hogyan kerültek a látóhatár szélére a Sárga-szirtek, amelyekről azt tartották, néhány generációval ezelőtt nem volt nyomuk. Nem tudták, honnan érkezik minden reggel az a mérgező harmat, amely olyan sokakat megnyomorított és elpusztított, mielőtt megtanultunk együtt élni vele. Nem tudták, miért vált ilyen gonosszá a Taknyos, amely valaha ártatlan kis patakocskaként csordogált a község mellett, amíg el nem kezdett terebélyesedni, zöldülni és átváltozni egy kiszámíthatatlan szörnyeteggé.

Nem tudták, ki vagy mi akarja őket elűzni az otthonukból, miközben azt sem tudták, hogyan és hova távozhatnak.

Visszatekintve őrülségnek tűnik, hogy azt vártam: elfogadják a tanításomat arról, hogy az egykori lápvidék iparosítása szükséges velejárója volt a társadalmi folyamatoknak. A határvidék adottságait kihasználva húzták fel itt azt az alumíniumgyárat, amelynek a vidék ugrásszerű gédépénővekedését kellett volna biz-

tosítania, és amelynek – az egykori Istendűlő legelőin és rétjein létesített – tornyai és gátjai kapták a bárdolatlan néptől a Sárga-szirtek nevet. Azt is meg tudtam magyarázni, hogy a Nagymocsár kialakulásához azok a törvényszerű folyamatok vezettek, amelyek minden átalakulóban levő, iparosodó és a piacgazdaság működésére átálló társadalomban felbukkannak, hogy aztán a növekvő jólét, a tudomány és az oktatás természetes fejlődésével karöltve elvezessenek a társadalmi tudatosság magasabb szintjére. Mielőtt ide eljutnánk, sajnos át kell vészelnünk a korrupció és a politikai visszaélések áldatlan hozadékait – ezek közé tartozott az alumíniumgyár balesete is, amelynek következtében a mérgező zagy elárasztotta a vidéket, kialakítva a ma ismert Nagymocsarat, amely a Taknyos szennyeződéseit és a veszélyes harmatot is táplálta. Mindezek ellen a modern tudomány eszközeivel tudunk védekezni, hirdetem, amihez óhatatlanul hozzátartozik az is, hogy a káros babonáságot tűzzel-vassal irtjuk, és óvakodunk minden olyan sarlatánságtól, amely a mechanika alapelveivel szemben azt állítja, minden egy végső értelemről ered, amely büntet és jutalmaz, ahogy neki tetszik.

Meghallgatták, amit tanítottam, és egymás között tovább terjesztették azokat a tanokat, amelyeket én mélységesen elítéltem – arról, hogy a Nagymocsárnak lelke van, és ez a lélek bele tud bújni az emberek testébe, hogy átvegye felettük az irányítást. Azt beszélték, akibe belebújt a Nagymocsár lelke, olyan dolgokat lát, amelyekről retteg vagy amelyekre vágyik, és addig gyötrik ezek a látomások, amíg bele nem pusztul. Vagy ha szerencséje van, és marad néhány tiszta pillanata, elmenekül innen, vissza sem néz, és megpróbálja örökre kitörölni a tudatából ennek a községnek az emlékét is.

Tudtam ezekről a szóbeszédokről, és arról is, hogy teljesen és véglegesen nem tudom őket kiirtani – az én dolgom, hogy féken tartsam őket, ezt pedig leginkább úgy tudom elérni, ha megóvom a saját tekintélyemet. Ebben pedig a katedra segített, mert itt volt a környék utolsó iskolája, és az emberekben megmaradt némi pislákoló tisztelet a tudással szemben.

Az igazgató egy iszákos, vörös fejű, Remák nevű ember volt, aki engem leginkább a mesék Belzebubjára emlékeztetett, és akiről mindenki sejtette, hogy idő előtt el fogja vinni az ital. Amikor reggel megjelent az iskolában, mindig csodálkoztam, hogy még nem durrant szét a puffadt, vörösén pulzáló feje, amelyen úgy ült a szeme, mint két partra vetett ebihal. Remák nem sokat törődött azzal, hogy mi történik az iskolában, de az évnnyitókon, évvárókon meg egyéb összejöveteleken rendre összekapta magát, kiállt a szülők elé, és összeszedett, méltóságteljes beszédeket tartott a tudás nemességéről, az iskola küldetéséről és a tanítók tiszteletreméltóságáról. A szülők ilyenkor megtapsolták, és látszott a tekintetükön, hogy habár nem hisznek nekünk, de hajlandók elfogadni, hogy amíg az ő babonáik csak halvány vigaszt nyújtanak, a mi tudásunk szilárd rendet tart fenn.

Mindez akkor változott meg, amikor az a leírhatatlan hang felcsendült az iskola épületében, és megremegtette a lelkem, amelynek a létezésében addig olyan önhittén kételkedtem.

Egy tavaszi reggelen történt, amikor még a Taknyos zöldes vize is olyan bárátságosnak tűnt a szikrázó napsugarak fényében, hogy senki semmi természetelenedet nem láthatott benne. A tanáriban rendezgettem a dolgozatokat, amelyeket a harmadikosoknak kellett kiosztanom – aznap nem volt első órám, a másodikkal

kezdtém, így a reggelem lazán, könnyeden indult. Egyedül ültem a tanáriban, mint ilyenkor rendesen, kollégám, Rigó vitte az első órát, az igazgató pedig még nem mutatkozott – és úgy hangzott fel az a csobogó hang, mintha egyszerre mindenhonnan jönne, a falakból, a talajból, egyenesen az égből. És ahogy percekben belül kiderült, tényleg mindenhonnan jött. Az elsősök és a másodosok kint voltak a szabad ég alatt, az épület mellett, a fűben, a gesztenyefák körül. Ott énekelt velük az új énektanár.

Az igazgató senkinek nem szólt előre az érkezéséről. Később azt mondta flegmán, meglepetést akart szerezni nekünk, úgyis olyan kevés jó dolog történik velünk az életben.

Edinának hívták, alacsony volt, zömök testalkatú, rövid lábú, tömzsi ujjú. Hosszú, barna haját mindig ugyanolyan copfba fogva hordta, felső ajkát finom kis rózsaszín bajusz fedte, alsó állkapcsa már-már természetellenesen előreugrott. Nem tetszett a külseje, amely nem volt összhangban azzal, ami a torkából jött – egyetlen dolgot leszámítva. A szemében felkavaró elevenség villogott, amelyet még soha nem láttam.

Az ablakhoz mentem, pontosabban tántorogtam, mert a hang, amely elárasztotta a teret körülöttem, kibillentett az egyensúlyomból. Láttam, hogy ott áll ez a kis nő a gyerekek gyűrűjében, és nem akartam elhinni, hogy az ő szájából jön ez a felfoghatatlan, szédítő hang.

Olyan hang volt, amely akkor is mérhetetlen messzeségbe terjedt, ha nem eresztette ki igazán. Remegett, tekeredett, szállongott fel és alá, kiöblösödött, mint egy csembalóé, hogy aztán törekeny fuvolaszóvá vékonyodjon. Minden benne volt egyszerre és külön-külön: még sosem hallottam ehhez foghatót, és fogalmam sem volt, hogy létezhet ilyesmi.

Bejött a szünetben, és bemutatkozott, amire alig tudtam normálisan reagálni, hiszen amikor csak kimondta a nevét, Edina, az is olyan volt, mintha egy fenséges kórus énekelné.

Összekevertem a dolgozatokat a második órán, és a gyerekek otrombán röhögtek rajtam, és a zavaromat kihasználva papírgalacsinokat kezdtek dobálni, majd valahonnan előkerült egy igazi takonygombóc, amely végül a tábla közepén kötött ki. Innen már nem lehetett visszahozni az órát, hagytam, hadd randál-rozzanak, miközben én a papírjaimba merültem, és közben végig Edina hangja csobogott a fejemben.

Nem csak én változtam meg: Remák akkortól vasalt ingben járt be az iskolába, Rigó pedig kiillatosította magát reggelente, pedig korábban az izzadsága bűze komoly csatákat vívott az ebédre hordott paprikás krumpli szagával a teste feletti uralomért. Én nem változtattam a napirendemen, csak mintha köd ült volna a tudatomra, amely állandóan Edina hangjára rezgett.

Edinából minden pillanatban áradt a zene: amikor nem énekelt, akkor dúdolgatott, és legkomorabb pillanataiban is legalább az ujjával verte a taktust, hogy felkészüljön a megszólalásra. Minden vibrált körülötte, és ez a vibrálás napok alatt megváltoztatta az egész községet.

A szülők versengtek, melyikük hozza iskolába a gyereket, azok is megjelentek az épületben, akik addig messziről kerültek, a szülői értekezletekre újabban eljártak a legnagyobb lumpok is, az iskolakerülő gyerekek is minden reggel ott

ültek a padban, és a szülők harcosan követelték, hogy legyen több nyilvános rendezvény, amelyet az új énektanárnő szervez. Ezeken az eseményeken a község apraja-nagyja megjelent, és ezek voltak az utolsó pillanatok, amikor még az embernek olyan érzése támadhatott, hogy ragyogó jövő áll előttünk.

A szünetekben sokat beszélgettem Edinával, aki a határvárosból érkezett, mert ott nem volt szabad énektanári állás, és valahonnan hallott róla, hogy nálunk ez a pozíció hosszú évek óta betöltetlen; az soha nem derült ki, hogyan jutott el hozzá ez a hír. Mulattatta, amikor tudományos magyarázatokat adtam neki elő arról, hogy a szörnyű harmat, amit a határvárosban nem ismertek, milyen molekulákumokból tevődik össze. Nagyokat kacagott azon is, hogy a Nagymocsár vize enyhén radioaktív, és azt mondogatta, még sosem hallott ilyen aranyos szót.

Nagy kedvvel vágott bele a dalos rendezvények szervezésébe, és pirosuló arccal figyelte, ahogy az összegyűlt emberek tátott szájjal hallgatják az éneklését. A régi operettekhez még jelmezeket is előásott valahonnan az iskolai raktár dohos mélyéről, és ezeken a zenés-táncos előadásokon a vendégek tündöklő arccal ölelgették egymást, a férfiak megfogták a mellettük ülő idegen nők mellét, az idősződő, nyúzott arcú, elhízott anyák pedig a mellettük ülő férfiak lába közé csúsztatták májfoltos kezüket.

Bágyadtan ültem közöttük, és a tudatomra leült ködön keresztül, homályosan láttam csak, mi történik. Azt ismételtettem magamban, én a tudomány embere vagyok, és mielőtt teljesen elbódultam volna, hazatámolyogtam.

Nehéz lett volna megmondani, valójában mikor tört ki rajtam a láz. Talán már napok óta lázasan jártam-keltem, amikor egy nap az osztályteremben összeestem, és odahaza, az ágyamban fekvé tértem magamhoz. Súlyos, nyomasztó csend vett körül. Kitisztult a fejem, és egyszeriben végtelen, kozmikus magányban találtam magam a kihűlt szobámban, ahova a redőny résein át csak néhány kósza, erőtlen napsugár szüremlett be. Ilyen lehet a túlvilágnak az az övezete, gondoltam, amely kívül esik a mennyen, a poklon és a tisztítótűzön is. Szinte teljes erőtlenségben és bénaságban feküdtem, ki tudja, mennyi ideig, talán elaludtam és újra felébredtem néhányszor, míg meg nem jelent a szobámban Rigó, a kollégám, aki röviden annyit mondott, a patikus meg fog látogatni. Bólintottam, és vizet kértem Rigótól, aki egy csorba peremű pohárban hozott is egy kortynyi állott ízű folyadékot, ami egykor talán tea lehetett. Azzal ismét magamra hagytam.

A patikus egy sápadt, vékonyka, nem túl bizalomgerjesztő alak volt, aki azóta kijárt a páciensekhez, amióta az utolsó orvos is elköltözött a községből. Nem voltak már valódi gyógyszerei neki sem, csak saját maga kotyvasztott össze ezt-azt, amihez éppenséggel hozzájutott, mint egy középkori kuruzsló, és én soha nem is fordultam hozzá segítségért, mert tudománytalannak tartottam. Most nem volt erőm, hogy tiltakozzak ellene, és jobb híján elfogadtam azt a lötytyöt, amit ott előttem kikevert, és aminek a szaga visszataszítóbb volt a Taknyos vizénél is. Azt mondta, ha ebből naponta három pohárral megiszom, egy hét múlva szökdelni fogok, mint egy antilop.

Letett az ágyam mellé egy műanyag vödröt, abból kellett merítenem nyolc óránként, és egy hajtásra kiinnom. A fizetséget majd utólag rendezzük, mondta nagylelkűen, és távozott.

Azt tettem, amit mondott, és csakugyan erőre kaptam, bár a borzalmas lötytől eleinte felfordult a gyomrom; később megszoktam, és a végére majdnem ízlett is. Rigó párszor megállt nálam, és hagyott az asztalomon egy tányérszerű főzeléket vagy krumplilevest, de soha nem mondott semmit azon kívül, hogy na, megint sokkal jobb színben vagyok.

Egy hét kellett, amire úgy éreztem, ki tudok menni az ajtón. A gyomrom üresen tátongott, és a fejem is kongott a némaságtól. Alig emlékeztem rá, ki vagyok valójában.

Az iskola látványa furcsa melegséggel töltött el, amely a rekeszizmom tájékáról kezdett szétáradni a testemben, és minden egyes lépéssel úgy éreztem, közelebb kerülök az én igazi biztonságos hajlékomhoz.

Mielőtt viszont beléphettem volna az épületbe, onnan egyszeriben egy csoportnyi egyenruhás férfi tódult ki, akik körbevettek, rám ordítottak, lökdösní kezdtek, és a végén előbukkant közülük egy, aki kiadta a parancsot: tegyenek bilincset a csuklómra. Akkor vettem észre a túloldalon álló rendőrökcsikát, amelyekhez odavezettek, és betaszígtáltak az egyik hátsó ülésére. Arról semmit nem közöltek velem, miért teszik mindezt.

A községben nem voltak rendőrök és nem volt kapitányság sem, ezért a községházán hallgattak ki, bár azt még itt sem akarták elárulni, mivel vádolnak. Elmondtam nekik, hogy az elmúlt napokban lázas betegen feküdtem odahaza, amit Rigó kollégám és a patikus is bizonyítani tudnak, ám ők ezen csak harsányan röhögtek, úgyelve rá, hogy a nyáluk lehetőleg az arcomba fröcsögjön. Nagy, széles arca volt mindegyiküknek, és kutyaszőrszag terjengett a szájuk felől. A tanító nem akar vallani, mondták, amikor belépett a helyiségbe a főnök, aki az iskolánál megbilincseltetett. Kiadta a parancsot, hogy akkor irány a cella.

A községben persze nem volt börtön, ezért a határvárosba kellett vinniük, és én sajgó fejjel bámultam a rendőrautóból a vidéket, amerre már olyan régen jártam. Sok évvel ezelőtt a határváros tanítóképzőjét látogattam, de azóta, hogy a képzést elvégezve visszatértem a községbe, nem tettem még ki a lábamat innen. Mostanra elburjánzott a vadon, és a hatalmas füvek fenyegetően hajoltak a földút fölé. Amikor kiláttam a gazerdőből, a távolban felbukkantak a Park gigászi fái – arrafelé vezetett az út a Nagymocsáron túli tájakra.

Egy estét és egy éjszakát töltöttem a cellában, mielőtt kivonszoltak onnan, és úgy, ahogy voltam, elcsigázottan, mosdatlanul, borotvátlanul, előző napi, gyűrött ruhámban a bíróság elé citáltak.

Akkor közölték, hogy holtan találták az énektanárnőt a község határában, és engem gyanúsítanak a meggyilkolásával. Megfojtották, és mire megtalálták, a testét patkányok rágcstták meg.

Megrendültem, és alig tudtam kiszűrni néhány reszketeg szót az ajkaim között. Az is lehet, hogy bevallottam, én követtem el. Vallomásokat olvastak fel, amelyekben kollégáim és más községbeliek arról beszéltek, beleszerettem az énektanárnőbe, de ő nem adta magát oda nekem, és ez lehetett az indítékom. Tiltakozni akartam, de úgy éreztem, ha tagadnám mindezt, hazudnék. Tényleg beleszerettem, bár csak két dolog tetszett benne: a hangja és a szeme, de ez épp elég volt. Csak abban tévedtek, hogy az zavart volna, nem kaphatom meg; ellenkezőleg – magamat nem akartam neki adni. Én a tudománynak szenteltem az

életemet, amelyet ő, ahogy mondani szokták, fenekestül felforgatott. Ez volt az indítékom.

Egy dolog nem stimmelt: nem emlékeztem rá, hogy valóban megöltem volna.

Mégis hallgattam arról, amit korábban a rendőröknek mondtam, hogy lázasan feküdtem napokig. Úgy éreztem, ha ezzel védekeznek, az megfutamodás volna. Először gondoltam úgy, hogy ami történik, az túlmegegy az ésszel felfogható, mechanika által rendezett, józan szabályok igazgatta valóságán.

Miközben az ítéletre vártam a cellámban, megértettem, azért történik velem mindez, hogy fényt deríthessek arra a nagy igazságra, amelyet mindeddig eltartart előlem az, amit a megismerés egyedüli eszközének tekintettem: a tudomány. Leckét kaptam valamiből, ami túlmutat a tudományon, a képletekbe rendezhető, észszerű világképen, bár sejtettem, hogy hiányzik még egy fontos mozaik ahhoz, hogy eljuthassak ennek a másfajta tudásnak a termékeny, forró mélyére.

A bíróságon nem teketóriáztak velem túl sokáig, alig egy hét alatt meghozták az ítéletet. A védelmemre kirendelt ügyvéd, egy bús képű, lógó orrú, kortalan férfi egyszer sem szólalt fel a tárgyalások során, és amikor a bíró kihirdette az ítéletet, alig láthatóan bólintott, jelezve, hogy nem kívánunk fellebbezni. Kilenc évet kaptam, amit szívesen felkerekíttettem volna tízre, úgy mégiscsak jobban hangzik, de nem akartam kavarodást okozni.

Átvezettek egy másik szárnyba, ahol már nem voltam egyedül. Két fiatal határvárosi fiúval osztottam a cellámon, akik azért ültek, mert részt vettek a miniszterelnök elleni egykori merényletben – ennek a híre még a mi községünkbe is eljutott, de később mendemondának bizonyult, mert a miniszterelnök tovább kormányzott. Ezek a fiúk váltig állították, hogy látták a szétszaggatott holttestét, amelyet a határvárosiak néma méltósággal téptek darabjaira, és mindketten azt bizonygatták, egy titkos helyen máig őriznek egy darabkát a miniszterelnökből – egyikük a kisujját tette el magának, másikuk az egyik fülcimpáját tartotta meg. Rájuk hagytam a dolgot, nekem elég volt, hogy békén hagyjanak, és ez a kívánságom teljesült. A határvárosi börtönben nyugalom és békesség honolt, és a börtönkönyvtárban még néhány értékes régi könyvet is találtam, pedig a határváros nyilvános könyvtárait már régen elpusztították.

Úgy véltem, ez a néhány könyv elég tanulmányoznivalót ad számomra a következő évekre.

Odabent a börtönkönyvtárban találtam rá a nagy Núszra, a mindannyiunk felett lebegő értelemre, amely nem mechanika, hanem indulatok útján kormányozza a világot.

A régi görög gondolkodók könyveiben bukkantam rá a Núszról szóló elmélkedésekre, és ezek magukkal ragadtak, bár úgy értékeltem, a görögök végül zsákutcába jutottak ezzel a gondolattal. Noha felismerték, hogy a Nusz, vagyis a mindenek felett álló értelem a világ mozzgatója, úgy vélték, a mozzgatóást az anyagon keresztül viszi véghez, mechanika és phizika által, és a lélek valahogy kimaradt a számításaikból.

Itt végzetes hibát követtek el, amit nekem most korrigálnom kellett.

Ahhoz, hogy eljussak a tudás mélyére, újra kellett gondolnom a lópvidék történetét, és megrendülten láttam be, hogy az igazság végig itt volt az orrom előtt, csak fel kellett volna nyitnom a szemem. Amíg a mechanika, a molekulákumok és

az ampírikus megismerés szabályaiban hittem, nem akartam elfogadni, ami velünk történt, mindig csak a mikrofolyamatok érdekeltek, az, hogyan lett A-ból B, és még arra is ennek keretében kerestem magyarázatot, B miért satnyább, betegebb és rosszabb mindig A-nál. Ennek az elméletét hívták Entrópiának, ezt a szétszóródást, ami miatt az Egyből sokaság lett, és persze a sokaság mindig alávalóbb az Egynél, amely maga a tökéletesség. Ám ennek az Entrópiának is mechanikus magyarázata volt csupán, a hő mozgásával magyaráztuk, ami visszavezetett ugyanoda: a megmagyarázhatatlanba. Itt, a börtöncellában felismertem, hogyan lehet ezt az ördögi kört egyszer s mindenkorra megszakítani.

És rám ragyogott a végső tudás sötét fénye.

Először csak két cellatársamnak beszéltem a kutatásaimról, akik eleinte hitetlenkedve hallgattak, bár láttam az arcukon, hogy megfogta őket, amit a bosszú szelleméről mondtam. Tőlük mehetett híre, hogy a cellánkban érdekes dolgokat lehet hallani a lápvidék eredetéről és jövőjéről. Egyre többen kerestek fel azzal, hogy érdekli őket, amit a Núsziáról, az átokról és a csapásokról gondolok, mert mindez valahogy passzol az ő sorsukhoz. Pedig egészen addig meg voltak győződve arról, hogy nekik igazából nincsen sorsuk.

A börtönőrök eleinte gyanakodva tekintettek az előadásaimra, ám végül ők maguk is csatlakoztak a hallgatósághoz, sőt elérték, hogy a börtönigazgatóság tanácstermében külön a vezetőségek is tartsak beszédeket. A börtönigazgató, egy aprócska, morcos képű fazon többször behívatott az irodájába konyakozni, és kérdéseket tett fel a saját jövőjéről. Hiába ismételtettem, hogy nincs jóstehetőségem, és csak a tudás mindenki számára hozzáférhető forrásából meríték, addig nyaggatott, amíg nem jósoltam neki valami szörnyűségeset arról, mi vár rá.

A határváros lakói nagy lelkesedéssel hallgatták, ahogy a végső pusztulásról és a mindannyiunkat elemésztő, utolsó csapásról beszéltem, hiszen végre igazolta valaki a régen terjedő szóbeszédeket.

A körülöttünk fortyogó ingovány fog bennünket felfalni, hirdettem, hiszen ez a napnál világosabb kell hogy legyen mindannyiunknak.

A börtönőrök a tenyerükön hordoztak, és nemsokára távoli vidékekről is érkeztek hozzám látogatók, akik meg akarták hallgatni tanításomat a lápvidék sorsáról. Úgy vélték, abban, amit mondok, benne van nemcsak az egész szélesebb vidéknek, hanem az egész bolygónak a jövője. Ezt én szűklátókörű elképzelésnek tartottam; Plátóval és követőivel érveltem, amikor azt tanítottam, nem a vidék sorsa, ami számít, hanem a léleké, és én igazából a lélek sorsát hirdetem, mindannyiunk lelkéét.

Ezt már elég nehezen fogadták be; úgy tűnt, erre a tudásra még nincsenek felkészülve.

Talán ezért is döntöttek úgy, hogy idő előtt elbocsátanak a börtönből. Pedig én nem akartam menni – védett helyen tudtam magam idebent, ahol minden időmet gondolataimnak szentelhettem, és annak, hogy magam is felkészüljek a jövőre, amivel a tudás megszerzése során szembesültem.

Hivatalosan azt közölték, jó magaviselet miatt szabadulok korábban. Még egy rendőrautót is kirendeltek számomra, amely hazaszállított a községbe, holott ez nem volt szokványos eljárás.

A lakásom még megvolt, habár vigasztalan látványt nyújtott. Patkányok faltak

fel mindent, az ágyneműmtől a cipőimig, a bútoraimat széthordták, az ablakokat, ajtókat kiszedték a helyükből. Átjárta a huzat és a savanyú rágcsálószag a lakást, és én nem tudtam elképzelni, hogy itt éljek tovább.

Az iskola kapuját lelakatozva találtam, de a lakat haszontalan volt. A kerítés kidőlt, és az épület elhagyatottan, kifosztva állt ott, szinte felismerhetetlenül. Évek óta nem használhatták – az utolsó osztálykönyv, amelyre a tanáriban rábukkantam, az öt évvel korábbi évfolyamé volt. Idebent viszont mégis sokkal ott-honosabban éreztem magam, mint a lepusztult lakásomban, és úgy döntöttem, itt maradok.

A községből sokan elmentek azóta, köztük Rigó, egykori kollégám is, Remáknak, az igazgatónak pedig szétrobbant a szíve. Akik maradtak, nem akartak megismerni, hiába mondtam nekik, hogy én vagyok a tanító, és letöltöttem a kiszabott büntetésemet. Sivárság lett úrrá a községen, és az emberek csak akkor szólaltak meg, ha nagyon muszáj volt, és ha apró-cseprő hétköznapi dolgokról kellett szót váltani. Emlékezni nem akart senki, és nem akartak beszélni az ének-tanárnőről sem.

Lassacskán mégis híre ment, hogy ismét van egy tanító a községben, és hetekkel később, amikor már épp koldulásra adtam volna a fejemet, megjelent egy megszeppent szülő az iskolában, és megkérdezte, foglalkoznék-e egy kicsit a gyerekével. Azonnal megkérdeztem, nem bánja-e, ha a tudás, amit átadok neki, nem az a régimódi, elavult tananyag lesz, amit egykor ebben az iskolában oktattak, hanem olyan új tanítás, amely a jövőre készíti fel. Csak ne maradjon teljesen hülye, vont vállat a nő.

A gyerekek idővel egyre többen lettek, és hamarosan újranyitottam egy osztályt. Minden szülőnek elmondtam, hogy nem azt és úgy fogom tanítani, amit és ahogy egykor, mert az elmúlt években új, minden korábbinál fontosabb ismeretekre tettem szert. Nem érdekelték őket a részletek, csak az, hogy beleverjek valamit a gyerekek fejébe.

Így aztán tanítottam őket a Núsztól, az indulatos értelemről, amely sorozatos csapásokkal sújtott bennünket itt a lápvidéken a bűneink és a tudatlanságunk miatt. Tanítottam őket arról, hogy a tudatlanságunk volt a bűneink fő forrása, amely arra vezetett bennünket, hogy vakon sodródjunk a pusztulásba. Elmagyaráztam nekik, hogy az első csapás a zagyarádás volt, amelynek nyomán a lápvidék örökre megváltozott, ezt pedig annak köszönhetjük, hogy elfogadtuk a tudomány mindenhatóságát. Elfogadtuk azt a hazugságot, hogy ismerjük a tudás kulcsát, és ezért a Nusz, amely egyszerre értelem és érzelem, bebizonyította nekünk, hogy mindez nem volt más, mint önhittség és elbizakodottság.

Amikor ennek ellenére úgy gondoltuk, mi mindezt túlélhetjük, mert mi mindent átvészélünk, a Nusz ránk küldte a harmatot. Sokféleképpen nevezik – valahol pernyének, máshol manának. Az égből száll alá, és megmérgezi a levegőt, a földet, a vizet. Voltak helyek, ahol a hatóságok begyűjtötték és különböző célokra alkalmazták, ilyenkor úgy nevezték, szérum vagy kanagon. Azt hittük, ha megtanulunk együtt élni a mérgező harmattal, a jövőnk biztos kezekben van, és semmi rosszabb nem történhet velünk.

A Nagymocsár és a harmat megtizedelt és megnyomorított minket, de mi élünk tovább csendes csordogáló életünket.

Én is így tettem, és terjesztettem a tudományon alapuló élet szeretetét, miközben körülöttem mindenhol a pusztulás nyújtogatta csápjait. Nem voltam hajlandó mindezt tudomásul venni, nem voltam képes elfogadni a Nűsz valódi hatalmát.

Így aztán elküldte a harmadik csapást. Ez a csapás más volt, mint az előzőek, sokkal kifinomultabb, ránk szabott, nehezebben felismerhető. Egy csábító képében érkezett, egy csengő hangú énektanárnő alakját öltve. Azért jött közénk, hogy figyelmeztessen, az önelégült tudáson túl van valami más, ami nem mellőzhető, és ami a megismerés nélkülözhetetlen kulcsa. Mi viszont félreértettük – mohó érzéki vágyainkat akartuk kiélni rajta, mert semmi mást nem láttunk benne, csak a pillanatnyi élvezetet.

Az énektanárnőt maga a Nűsz pusztította el. A terve része volt mindez. Engem szemelt ki arra, hogy mindezt továbbadjam. Engem szemelt ki arra, hogy valakiben végre megképződjön a valódi tudás. Nekem kellett meghoznom az áldozatot, amely a kiutat jelentheti – ezért vállaltam magamra a büntetést. Évekig tengődtem a határvárosi börtönben, és csiszolgattam ezt a tanítást, hogy visszatérve továbbadhassam, és figyelmeztethessek mindenkit arra, hogy közeledik a negyedik csapás, amely végzetes lehet.

A szülők eleinte örültek, hogy leveszem a vállukról a terhet, és foglalkozom a gyerekeikkel, de amikor megtudták, miről beszélek nekik, hogy nincsenek számtanórák, irodalom, fizika és kémia, gyanakvók lettek. Kérdezték, mire jó ez, amit beszélek, ebből nem élnek meg a gyerekek, így nem tesznek szert semmi hasznosra, és elvesznek, el fognak kallódni. Hiába magyaráztam nekik, hogy a lelkükről van szó, a lelküket akarom megmenteni, ettől csak megrémültek, és sorra kivették a gyerekeiket, míg végül nem maradt egy sem, és arra eszméltem, hogy egyedül ülök a katedra mögött.

Ez már sok-sok éve volt, és azóta csak annyi változott, hogy elhomályosult előttem a világ, és alig hallom már a Nagymocsár vizének a fortyogását odakint-ről. Csak ez az öregasszony maradt, aki megkegyelmezett nekem, aki sok-sok éve ellát étellel, és aki végighallgatja, amit néha mondok neki a Nűszről és az átokról, de nem hiszem, hogy felfog bármit is a szavaimból.

Amikor egyedül maradtam, a Taknyos még sokkal távolabb folyt a községtől, mint most, amikor már nyaldossa a házakat, és a vize fel-feltör az udvarokban és a kertekben, átható bűzt permetezve szét mindenfelé.

Közeleg a negyedik csapás, amely mindent visszavonhatatlanul megváltoztat. Persze a lelkünk nem enyészik el, hiszen éppen ez lesz ennek a csapásnak a lényege. Az lesz a lényege, hogy befogadja a lelkünket. Minden a Nűsz műve, az tehát a Nagymocsár is, amelyet a Nűsz ránk bocsátott, és amely hamarosan túlnő rajtunk, mert nem érdemeljük meg, hogy tovább bóklasszunk ezen a tájon.

A Taknyos, amelyet a Nagymocsár táplál, elárasztja a községet, és ahogy a testünk a vízé lesz, úgy lesz azé a lelkünk is.

A lép magába fogad mindannyiunkat.

Feledés

Szerencsére épp befejeztük az első kilenc szakaszt, Hope nevelőapja meg én, és a golflabdákat tisztítottuk a tizedik elütőhely melletti labdamosónál, amikor kitört a vihar. Még időben sikerült bevinnem őt a klubházba, mielőtt a vihar, a szél és az eső legjava rákezdett volna, s míg visszavittem a golfkocsit, az apósom megszártkozott, átöltözött, majd felhívta a feleségét, hogy módosítsa a reggeli programját, mivel csak kilenc szakaszt tudunk lejátszani. Eredetileg az öreg már mindjárt hajnalban akarta kezdeni a játékot, és az előző este, miközben az előkészületeket véglegesítettük az étterem asztalánál, azon kaptam magam, hogy képtelen vagyok megmagyarázni neki, hogy mindez miért kivitelezhetetlen számomra anélkül, hogy ne „borítanám a bilit” Hope jelenlétében a köztünk levő konfliktusról; most pedig, a klubház előterében, amikor a telefonfülkéhez értem, a nyugalmazott orvos testtartása valami sértett büszkeségről árulkodott, ahogy ott állt átöltözve – a napellenzős sapkáját és a stoplis cipőjét leszámítva, ami már reggel 7:40-kor rajta volt, amikor a piros Saab kupéjával elhozott minket a Raritan Klubba, annak ellenére, hogy az én kocsimon volt „tagsági” parkolómatrix, s így a parkolás adminisztrációs fennakadásokat okozott, s emiatt kés-tük le a kitűzött kezdés időpontját, ami megint csak hozzájárult ahhoz, hogy a játék végül befejezetlen maradt.

Aztán kettesben ültünk, Hope nevelőapja és én, egy asztalnál az ablak mellett, a klub 19. Lyuk nevű bárjában, és az asztalon lévő tálból apró, sós rágcárnivalót csipegettünk, amíg vártuk, hogy Jack Bogen legfiatalabb lánya kihozza a csapolt lagert, amit „Apa” rendelt (merthogy Hope így nevezte őt, és a valamennyi „rendes” és „mostoha-” testvére, meg a házastársaik úgyszintén, bár nekem megvolt a saját apám Wilkes-Barre-ben, és ha csak lehetett, igyekeztem a gyakorlatban elkerülni, hogy közvetlenül szólítsam meg Dr. Sipe-öt). Az öreg „hetvenes” megint ügyelt rá, hogy a csapolt Feigenspan lagert úgy kérje, „egy NB lesz”, én meg kénytelen voltam elmagyarázni Audrey Bogennek, honnan ered a szleng (a „Newark Büszkesége”), miközben „Apa” a német karóráját vizsgálgatta, majd a füléhez emelte, hogy kifejezze az esetleges beázást illető aggodalmát, és megint elmondhassa, milyen drágán szerezte. Súlyos, szakadó eső verte a bár kiugró fülkéjének hatalmas ablakát, és a víz egymást fedő, ragyogó, bonyolult rétegekben folyt le az ólmozott ablakszárnyakon; az üvegen és a vászon napellenzőn zúgó eső leginkább az önműködő autómosó hangjára emlékeztetett. Az elegáns nemesfa bútorokkal és a félhomállyal, a különféle italok, arcszeszek, hajolajok és a finom import dohány illatával, meg a férfiak ázott sportruházatával kiegészülve a terem egyszerre volt meleg, otthonos, barátságos kis „kuckó”, és mégis kissé nyomasztóan szűkösségnek érződött, mintha egy szigorú felnőtt ölében ülnél. Körülbelül ekkor tört rám a zavarodottság újabb hulláma és az a mondhatni torzult vagy „módosult” érzék-

szervi észlelés, amely a közel hét hónapja tartó súlyos alvászavaromat kísérte, s amely a golfpálya negyedik szakaszában is hasonlóan kínos eredményt produkált. Az ehhez társuló tüneteket és érzéseket szinte lehetetlen volt pontosan leírni, talán úgy lehetne a leginkább megközelíteni, mintha ezekben a periódusokban egyfajta agyregés vagy „neurális szökőár” sújtott volna, valami „idegi tiltakozás” vagy „lázadás” az érzelmi stressz és a krónikus alváshiány állapota ellen, melynek közepette az agyamnak kénytelen-kelletlen működnie kellett. Ebben a pillanatban a 19. Lyuk színei hirtelen felerősödtek és túltelítődtek, a látható környezet halványan pulzálni vagy lüktetni kezdett, és egyes tárgyak paradox módon egyszerre tűntek messzinek és távolodónak, miközben természetellenes módon élesen és mesterkéltén rajzolódtak ki, a viktoriánus olajfestmények jeleneihez hasonlóan. (Hope és fiatalabb mostohahúga, Meredith, egykor közösen vezettek galériát Colts Neckben.) A Raritan Klub jellegzetes címerpajzsa és mottója például egyszerre tűnt távolodónak és került szinte bántóan közeli fókuszba „a Lyuk” túlsó falán, a szemmel láthatóan aprócska kitömött tarpon haltetem alatt, melynek zsindeleyszerű pikkelyéből minden egyes darab szinte „fotorealisztikus” részletességben festett és körvonalazódott. A szokásos, valamivel hétköznapiabb élmégés és hányinger is jelentkezett. A kimerültség jeleként a kis juharfa asztal enyhén domború vagy göcsörtös szélét markoltam, miközben „Apa” a ropis tálka tartalmát vizsgálta, ujjával keverve benne a rágcálnivalót. Ekkor próbáltam meg szóbahozni Dr. Sipe-nak (a Sipe egyben a feleségem születési, vagyis „leánykori” neve is), amolyan „családiás” vagy „férfiás” bizalmassággal, azt a különös és abszurd módon elkésérítő házastársi konfliktust, Hope és köztem, amely az úgynevezett „horkolásom” körül zajlik.

Erre ő válaszul mindössze annyit mondott, „Ne fárasz az ilyesmivel, hisz minden férfi tudja, hogy más házassági konfliktusokhoz meg problémákhoz képest mennyire abszurd és jelentéktelen ez az egész. Magyarán, »*de minimis non curat*«, vagyis az egész ügy figyelemre sem méltó” – merthogy ez volt a lényege vagy „mondanivalója” annak az elutasító kézmozdulatnak, amelyet Hope nevelőapja használt, amikor felvettem ezt a kényes témát; ugyanaz a gúnyos gesztus, amelyet a feleségem többi testvére is jól ismer gyerekkorából, és amelyet a legidősebb mostohatestvére, Paul, egy sikeres vállalkozó az automatizált, kiszervezett orvosi és fogászati számlázás terén, a mai napig hátborzongató pontossággal tud utánozni, amikor az ünnepi időszakban összegyűlik a család, Paul és felesége, Theresa lenyűgöző tengerparti nyaralójában Sea Girtben, ahol télen a hullámverés a világítótorony szikláinak zúdul, mely tornyot, miután a működését a GPS, vagyis a „műholdas” navigáció feleslegessé tette, a partiőrség bezáratott, s ahol tehát a „valódi” és a „mostoha-” testvérek valamennyien, házastársaikkal és családjukkal együtt a norvégmintás pulóvereikben, forraltboros termoszaikkal a kézben, sirályvijjogás közepette a bazalt sziklaszirten összegyűlnek, hogy a hullámverést megcsodálják, és nézzék a Point Pleasantből induló komp távoli fényeit, amint észak felé tart az Intercoastal Waterway mentén Staten Island irányába, mely látkép minden irányban vasszürke és mélyen bordóvörös, és – számomra legalábbis – mérhetetlenül sivár. Tudatos vagy sem, de ez a kézmozdulat tökéletesen alkalmas arra, hogy az ember kéretlen hülyének vagy fárasztó baleknak érezze magát, és „Apa” a velem és úgy általában a „családdinamikában”

betöltött szerepemmel kapcsolatos érzéseit sosem rejtette úgymond véka alá. Audrey Bogen, akivel a mi Audrey lányunk kisgyerekként még állandóan együtt játszott, még mielőtt Jack Bogen afférai teljesen szét nem zilálták a családjukat, s az életük teljesen más irányt nem vett, most már „hajadon” anyaként dolgozott, és főállású italfelhasználó volt a Raritan Klub 19. Lyuk nevű bárjában (s aki a mi Audrey-nk kortársai között sok tinédzser lány számára amolyan intő példaként szolgált, különösen, mivel az egyik gyereke szemmel láthatóan más bőrszínű apától származik), most egy világos tölgyfa tálcán hozta ki nekünk a Feigenspan lagert, mire Hope nevelőapja nem habozott élni az időskorú férfiak azon előjogával, hogy nyíltan és vizsgálóan végigmérheti a fiatal felszolgálónő arcát, formás testét és egyenruháját, miközben az letette a söröskorsókat és közölte velünk, hogy hoz még rágszálnivalót. „Apa” előrehaladott kora és fizikai leépülése más-ként szólva azt eredményezte, hogy a tekintetének nyíltsága – amit fiatalkoromban Wilkes Barre-ben csak úgy hívtak, „a szemével vetkőztet” – inkább a naivitás, a gyermekség, majd hogynem az „ártatlanság” vagy jóhiszeműség benyomását keltette a fiatal nőkben, mintsem hogy bujaságot vagy züllöttséget sugallt volna. Ez egy olyan tulajdonság (vagy ha úgy tetszik, annak hiánya), amire persze én magam túlságosan is figyeltem és a tudatában voltam, minthogy amint a mi Audrey lányunk is elérte a kamaszkort – amely, úgy tűnik, a mai lányoknál egyre korábban kezdődik –, és alkatilag is „megérett” vagy (ahogy a feleségem mondaná) „kikerekedett”, úgy vele együtt nyilván azok a kortársai is, akikkel együtt lógott, s akiket az otthonunkba vagy a tengerparti nyaralásokra és/vagy a júniusi, júliusi vagy kora augusztusi kenuzásokra is magával vitt; és ami az ilyen korán „érő”, formás barátnőket illeti, azon természetes vágy vagy ösztönös késztetés, hogy megbámuljam őket, mint ahogy azt minden „életerős” férfi ten-né, illetve a szerepemhez köthető világos társadalmi korlátok között, minthogy a barátnőjük nevelőapja vagyok, néha olyan kínzó feszültséget okozott, hogy volt, amikor néhányukra rá sem tudtam nézni, vagy még csak tudomást sem vettem róluk, amit Audrey persze aligha vett észre, de Hope-ot néha annyira bosszantotta, hogy egy-két alkalommal a veszekedéseink során gúnyosan utánozní kezdte a zavaromat, és erősködött, hogy jobban örülne neki – vagy inkább helyesebb úgy fogalmazni, hogy azt mondta, jobban „tisztelné” –, ha egyszerűen nyíltan bámulnám meg fixíroznám őket ahelyett, hogy ilyen nyomorult módon, művi közönyt s kerülgetést színlelek, mintha lenne bárki, épeszű ember, aki elhinné ezt a szálnalmas pantomim játékot, amit mindenki csak sajnálkozva megundorral néz. A súlyos alvászavar, a Hope-pal való nézeteltérések és a vállalatnál tapasztalt, informatikai osztályon belüli problémák miatt, ahol rendszerfelügyeleti asszisztensként dolgoztam (és amely kis- és közepes méretű biztosítótársaságok számára nyújtott kiszervezett adat- és dokumentumtárolási szolgáltatásokat a közép-atlanti térségben), a krónikus stressz olyan fokát értem el, hogy néha úgy éreztem, mindjárt elsírom magam, ami a golfklub bárjában, Hope nevelőapjának jelenlétében nyilvánvalóan elképzelhetetlen eshetőség volt. Néha, főként vezetés közben attól féltem, hogy szívrohamot fogok kapni. Ezután, ahogy várható volt, de mégis sokkal zavaróbb formában, a dezorientáció hullámának újabb szakasza következett: különös, hallucinációszerű látomás vagy mentális „kép”, „jelenet”, *déliab* vagy vízió tűnt föl előttem, amely egy repülőtér vagy

külvárosi vasútállomás nyilvános telefonjainak hosszú, egyenes sora előtt játszó-
dott le, a közepén egyetlen csörgő készülékkel. Utasok siettek el keresztben a
telefonok előtt, némelyikük kézipoggyászt cipelt vagy húzott maga után, míg
a telefon, mely változatlanul a jelenet középpontjában maradt, rendületlenül, ki-
tartóan csörgött, válasz nélkül, miközben a sor többi készüléke némán állt, és
egyetlen áthaladó utas vagy ingázó sem vett róla tudomást, de még csak oda sem
pillantott, s az egész jelenettől valami váratlanul „szívszorító”, illetve megrendí-
tő, elhagyatott, melankolikus vagy már-már baljós érzésem támadt, egy vég nél-
kül csörgő nyilvános telefon, amit senki nem vesz fel, s mindez olyan benyomást
kelt, mintha „időn kívül”, a végtelenségig történne, s amelyet, mindemellett, oda
nem illő, furcsa safrányillat kísért.

Hope nevelőapja egész karrierje során a Prudential Insurance Részvénytársaság – avagy közismertebb nevén „A Szikla” – kötelékében dolgozott vezető-
orvosként, csakúgy, mint a saját apja egykor, és mindemellett a város történelmi
„Fourth Ward” negyedének szülöttje és neveltjeként a Feigenspan világos sör
eredeti mottóját is ismerte, „Newark Büszkesége” (avagy „NB”), és különösen
ügyelt arra, hogy véletlenül se hivatkozzon rá másképp, továbbá, az ivást köve-
tően az öklével, mint ahogy az a városi munkásembereknél szokás, megtörölte a
felső ajkát, majd a mellénye zsebébe nyúlt, elővette a szivartokját a hozzá tartozó
vágóval együtt, illetve azt a karcsú, modern aranygyújtót is, melyet a feleségétől
kapott ajándékba (és amit ennek megfelelően gravíroztak), majd megkezdte ritu-
áléját, amellyel a drága Cohiba szivar elszívására készült, a csapolt lagere mellé,
és ellentmondást nem tűrő kézmozdulattal a bárpult irányába egy hamutartóért
intett, s ezen a ponton ismét felfigyeltem rá, hogy milyen rendkívül vékony, sá-
padt és varas, elhalt és hámló szövetekkel teli a kinyújtott bal kezén és csuklóján
a bőre. A fülei, amelyek mindig is meglehetősen nagyok vagy elállóak voltak,
vöröslöttek a korábbi megerőltetéstől. Amikor megkérdeztem, hogy mindent
összevetve nem gondolja-e, így a napnak ebben a szakában túl korainak a sziva-
rozást, Dr. Sipe, aki július 6-án lassan betölti a 76. életévét (csillagjegyét tekintve
Rák), úgy válaszolt, hogy az egyetlen jelzés arra vonatkozóan, hogy a személyes
szokásait illetően kíváncsi lenne a véleményemre, az az lenne, ha nyíltan odajön-
ne hozzám és megkérdezné tőlem, mire én enyhén megköszörültem a torkom és
vállat vontam vagy elmosolyodtam, s közben kerültem, hogy Audrey Bogen sö-
tét szeméibe nézzek (a mi Audrey-nk szeme szürkés-zöldes, vagy más megvilá-
gításban „mogyoróbarna”), amint az asztalunkra egy olajos magvakkal töltött
tálkát helyezett, valamint az alján a Raritan Klub címerpajzsával díszített, szín-
üveg hamutartót, amit Dr. Sipe maga elé húzott, majd kissé elforgatott, hogy
ezzel is megfeleljen a szivarozási rituáléja által megkövetelt, rejtélyes elrendezés-
nek. Már vagy két alkalommal is akkorát ásítottam, hogy egy pukkanó hang és
amolyan „szűrő” fájdalom jelentkezett közvetlenül a bal fülem alatt. „Apánál”,
akinek a különféle gyermekei körében a testi egészsége legapróbb részleteiről is
vég nélküli diskurzusok folytak, az elmúlt néhány év során állítólag több apró,
jól körülhatárolható agyi érkatasztrófa – vagy ahogy az egészségbiztosítási koc-
kázatvállalás nyelvén nevezik őket: „átmeneti iszkémiás esemény” – is lezajlott,
s amelyek, ahogy azt Hope öccse, „Chip” (tisztos nevén Chester), a valamennyi
gyakorló neurológusra jellemző közönyös halk és szinte érzelemmentes modo-

rával megerősítette, minden hetvenes éveiben járó férfi esetében, aki Dr. Sipe-
éhoz hasonló múltat s körülményeket tudhat maga mögött, teljesen rendjén
valók, s amely események önmagukban valójában nem sokat számítanak, s a
tünetek szintjén alig többek múlt szédülésnél vagy az érzékek torzulásánál. Em-
pirikusan, mindennek az lett a nyilvánvaló következménye, hogy „Apa” most
azon jó módú idősek (vagy, ahogy egyesek szívesebben mondják, „rangidősek”)
egyike lett, akik bizonyos távolságból nézve még jó formában vannak, sőt, bizo-
nyos fokig sármosnak tűnnek, de közelebbről már észlelhető a szétszórt tekintet,
s az arc kifejezésével vagy kisugárzásával kapcsolatosan pedig nehéz megmon-
dani, hogy pontosan micsoda, de valami egyáltalán „nem stimmel”, s innen ez
az „eszélős tekintet” vagy megjelenés, amitől néha megijednek a kisunokák.
(Jóllehet, a mi Audrey-nk, aki most 19 éves, és Dr. Sipe második legidősebb uno-
kája, egyszer sem számolt be arról, hogy félt volna a „Nagyapótól” [ez egy gyer-
meki becézgetés volt, ami aztán ráragadt], aki viszont Audrey-t – minden érzé-
kelhető ironia vagy körültekintés nélkül – „Kis Hercegnőmnek” szólította, és a
feleségével együtt olyan rendkívüli nagyvonalúsággal kényeztette, hogy az már
néha feszültségeket szült Hope és az aktuális Mrs. Sipe között, akik ketten már
alapból sem voltak éppen [ahogy Hope mondaná] „a legjobb barátnők”. [Hallga-
tologos közmegegyezés alapján Hope-ot Audrey szokás szerint „Anyának” vagy
„Anyunak” szólította, engem pedig úgy hívott, hogy „Randall” vagy „Randy”,
vagy pedig, amikor éppen dühös volt, illetve valamilyen ironikus célzással a
szülői kontroll és a gyermeki függetlenség örökös harcát akarta hangsúlyozni,
akkor „Mr. Napier”-nek, „Mr. és Mrs. Napier”-nek, vagy pedig (célzott szarkaz-
mussal élve) „KommanDuónak” nevezett bennünket.] A homlokán megjelent
négy zavaró folt, rákgyanús keratózis vagy bőrelváltozás mellett szintén az el-
múlt évek során alakult Hope nevelőapjánál az a mozdulatsor, hogy a szája még
azután is mozgott kissé, hogy már befejezte a mondanivalóját, mintha csak az
elhangzott szavak aromáját ízlelgetné, némán ismételné őket, és ez a mozgás
néha olyan kisállatokra emlékeztette az embert, amit elütöttek vagy amin áthaj-
tottak, és még mindig véresen vergődik az úttesten, ami finoman szólva is nyug-
talanító látvány. Van még egy jelenség, „Apa” hajlott felső hátát érintő dolog,
ahogy a feje előrenyúlik, s amitől úgy néz ki, mintha arccal és a szájával közvet-
lenül feléd hajolna, elég agresszív módon, mint egy vadállat, ami szintén
zavarbaejtő, s ez talán valami geriátriai testtartásra vagy porckorongsérvre ve-
zethető vissza, vagy pedig lehet, hogy ez az úgynevezett „púposság”, pontosab-
ban a tényleges „görbehát” kezdetének jele, amire láthatóan igen érzékeny és hiú
volt, s amit a „családban” semmilyen körülmények között senki nem említhet
meg, kivéve a feleségét, aki ilyenkor hirtelen megböki vagy türelmetlenül meg-
löki a lógó fejét és azt mondja, „Az Isten szerelmére, Edmund, húzd ki magad”,
még hozzá olyan hangnemben, hogy az asztalnál mindenki kényelmetlenül fe-
szengeni kezd. Majd egy rendkívül rövid és szinte „stroboszkópszerű” asszoci-
atív vízió következett, amelyben Hope és a nevelőapja valamikor a távoli múlt-
ban egy ismeretlen kupéban vagy sportkocsiban ülnek, amely épp egy vidéki
vagy erősen elhanyagolt országúton száguld, az augusztusi vagy késő júliusi
napsütés perzselő fényében, és a jelenetben egy valamivel fiatalabb, még
keratózis-mentes „Apa” képe jelenik meg, a vasszürke színű hajával, szigorú,

rövid bajusszal, meg vékony, borjúbőr sofőrkesztyűben, amint az autót vezeti; a kép magába foglalja a külső táj látványát is, meg a közbülső csíkot vagy választóvonalat, amint az kitágul és természetellenes gyorsasággal száguld el mellettük, mintha a jármű messze túl gyorsan haladna a fennálló útviszonyokhoz képest, és egy fiatalabb, láthatóan karcsúbb és telt idomú Hope is jelen van, amint épp arckrémeket visz fel a napellenző vagy árnyékoló kis tükre előtt, miközben „Apa”, akinek testtartása egyenes és tekintélyt sugárzó, komoran előre, az útra tekint, és biztosítja őt arról, hogy valójában nem is annyira ellenszenvet vagy „rosszallást” érez az illető iránt, mint inkább..., és közben a sok lóerős autó a vibráló, nyár végi derengésben távolodik, s ez a rövid kis jelenet vagy belső „látomás”, képsor annyira gyors és oda nem illő, hogy az egészet úgy igazán csak mintegy utólag lehet „látni”.

A saját zsebóráim szerint nem több mint öt vagy hat perc telhetett el azóta, hogy beléptünk a 19. Lyuk nevű helyre. A víztömeg, amely a kiugró fülkénk függőlegesen osztott ablakát verdesi, most már inkább amolyan érrendszeri vagy perisztaltikus „löktenések” vagy „hullámok” formájában érkezett, s a ritmikus apályok vagy „hullámvölgyek” rövid szüneteiben ki lehetett venni, ahogy a tizenhét éves elütőpont kanyarulatának bozótosában a vihar erőteljes széllekei meghajlítják majd kicsavarják a fák törzseit, és ahogy az apró és egyre távolodó játékosok négyes csoportjai a kocsikhoz vagy a sportszerbolt felé szaladnak, a stopliscipők tüskéitől elnagyolt lépéseik olyanok, mintha egy helyben szaladnának. Akiken sapka van, azok egyik kezükkel lenyomva tartják. A 19. Lyuk hosszú, mahagóni bárpultja és asztalai lassan kezdtek megtelni, ahogy a pálya különböző részeiről egyre több férfi menekült be a vihar elől, hogy megmelegedjen és megvárja, amíg eláll az eső, mielőtt még ki-k hazatérne a családjához, vagy ami még megmaradt abból. „Apának” remegett a keze, miközben a szivarvágóval bajlódott, ami állítólag nagy precizitást igényelt. A szóváltások nagy része a később érkezők körében a villámlásról folyt, hogy ki hallott mennydörgést vagy látott villámlást a játék folyamán, illetve hogy a Raritan Klub törzsvendégei közül még hányan lehetnek „odakint”. Sok férfi arca szokatlanul simának és kipirultnak tűnt, színük megélenkült a hirtelen menekülés okozta adrenalintól. Statisztikára alapozva a villámlás évente átlagosan több mint 300 honpolgárt öl meg a fejlett nyugati országokban, többet, mint amennyi halálos balesetet a rekreációs csónakázás vagy a rovarcsípés együttesen megkövetel, és ezeknek a halálos áramütéseknek jelentős része a nemzetünk golfpályáin történik.

Mióta Audrey lányunk, aki évfolyamának második legjobbjaként végzett, az előző ősszel kirepült a családi „fészekből”, és megkezdte az első évét a szomszédos állambeli Bryn Mawr Főiskolán (jóllehet, hetente egyszer-kétszer hűségesen felhív minket), a feleségemmel a házasságunk egyetlen jelentős konfliktusa abból származik, hogy újabban azzal gyanúsít, hogy én „horkolok”, és hogy ez az állítólagos „horkolás” akadályozza vagy megfosztja őt az alvástól, amire igen nagy szüksége van. Rendszerint csendben hanyatt fekszem, a karomat, illetve a kezemet keresztbe fonom a mellkasomon (szokásom szerint ez a módja annak, ahogy fokozatosan ellazulok és elalszom), az emeleti hálószobánk kellemesen sötét és nyugodt szokott lenni, a „fákkal körülölelt” lakóövezet kereszteződése csendes, a kinti forgalom visszaverődő fényei lassan, elnyúlva vonulnak végig a

szoba falán, kitágulnak vagy pedig érdekesen egymásba omlanak az északi és keleti fal szögletében, én pedig egyre inkább ellazulok és lassacskán álomba merülök, mígnem Hope egyszer csak hirtelen és dühösen fel nem ordít a sötétben, s azzal vádol, hogy a „horkolásomtól” képtelen elaludni, és követeli, hogy vagy forduljak az oldalamra, vagy menjek át aludni a „vendégszobába” (ahogy most, Audrey egykori gyerekszobáját hallgatólagos megegyezés alapján hívjuk), és hogy „az Isten szerelmére”, hagyjak már végre neki egy kis „nyugtót”. Ez most már szinte minden éjszaka bekövetkezik – van, hogy bizonyos éjszakákon többször is –, és ez igen frusztráló és rendkívül felkavar. Nyugalmi állapotomban Hope váratlan felkiáltásának indulata az idegrendszeremet adrenalinnal, kortizollal és más stresszel kapcsolatos hormonokkal árasztja el, és az az erőszakosság, amellyel felül az ágyban – meg a hangjában érezhető mélységes ingerültség, vagy akár ellenségeség, mintha ez a probléma évek óta csendben nyomasztotta volna, és mostanra mintha „elszakadt volna a cérna” vagy „teljesen betelt volna a pohár” – egy sor természetes, fiziológiai „stresszválaszt” vált ki bennem, melynek következtében néha akár órákig képtelen vagyok elaludni.

Régebben, különösen a megfázások idején, vagy a naptári év nyári hónapjaiban, amikor a „pollenszám” magas és a szénanáthám kiújul vagy súlyosbodik (tudniillik szénanáthás vagyok, és már kiskoromban, Wilkes Barre-ben a nővéremmel együtt [kinek az allergiája még az enyémnél is súlyosabb volt, ráadásul veleszületett asztmától is szenvedett] hetente kétszer kellett mennünk anyáinkkal a helyi gyermekorvoshoz allergiás injekciókra, éveken keresztül), elismerem, hogy ilyenkor időnként, a házasságunk alatt előfordultak már nálam horkolási rohamok, amelyek megzavarták vagy felébresztették Hope-ot. De ezeket a korábbi eseteket vagy rohamokat könnyedén meg lehetett oldani azzal, hogy tapintatosan azt javasolta, forduljak az oldalamra, amit én mindig, azonnal és ellenkezés nélkül meg is tettem, gyakran megoldva úgy a problémát, hogy egyikünk sem ébredt fel teljesen – ez az egész dolog kedvesen zajlott, annyira hétköznapi és jelentéktelen volt, hogy Hope sokszor anélkül is rá tudott venni, hogy megforduljak, hogy felébresztett volna, vagy hogy bármelyikünket is felzaklatná vagy „kiakasztaná” ez az ügy.

Ezért is nem terveztem eredetileg, sem a pálya második kilenc szakaszában, sem a 19. Lyukban, mint ahogy azt bizonyos férjeknél szokás, azt előadni, hogy soha nem „horkolok”, vagy hogy ne lennék hajlandó az oldalamra fordulni, vagy ésszerű lépéseket tenni annak érdekében, hogy Hope akkor is kényelmesebben alhasson, amikor valami miatt, nagy ritkán a torkomat köszörülöm, köhögök, hörgök, sípoló hangon lélegzem, vagy bármi módon akadályozva veszem a levegőt alvás közben. Sokkal inkább arról van szó, hogy az említett házastársi konfliktus valódi, nyugtalanító vagy „paradox” forrása az, hogy amikor a feleségem a „horkolásom” miatt hirtelen felkiált, amiért szinte minden egyes éjszaka, amióta Audrey elhagyta a házat, én felzavarom az álmából, valójában még csak nem is alszom igazán. Ez szinte mindig legfeljebb egy órával azután történik, hogy lefeküdtünk aludni (miután körülbelül fél órát olvastunk az ágyban, ami már-már házastársi „szertartásnak” vagy szokásnak számít), és ilyenkor még mindig a hátamon fekszem, a karomat a mellkasomon tartva, szememet becsukva vagy ellazulva a redőnyön átszűrődő fények nyúlványait figyelem a falak és a meny-

nyezet sarkaiban, továbbra is hallok a hangokat, és lassan, fokozatosan lazulok és „engedem el” magam, meg haladok lassan az alvás felé, de valójában ekkor még nem alszom. És ekkor jön az, hogy felkiált.

Más szóval, a valódi probléma az, hogy Hope az (akiről köztudott, hogy abban a pillanatban elalszik, amint becsukta az aktuális olvasmányát, letette az éjjeliszekrényre és lekapcsolta a mattra csiszolt acél falilámpát – ellentétben velem, aki gyerekkorom óta csak nehezen alszom el, és bizonyos értelemben, mondhatni, „törékeny” vagy „érzékeny” alvó vagyok), hogy ő az, aki ilyenkor már alszik, és álmodik, az álmai pedig, úgy tűnik, legalább részben abból a némiképp ellentmondásos vélekedésből és érzékelésből állnak, hogy én vagyok, aki alszom és „horkolok”, méghozzá olyan hangosan, hogy azzal – így fogalmaz – „még a holtakat is felverem”.

Persze nekem is megvannak a magam hibái, mint minden, vagy a legtöbb, férjnek; de a „horkolás”, különösen az év hidegebb hónapjaiban (mivel, mint oly sokaknál, az én szénanáthám is szezonális, pontosabban bizonyos pollenfajtákra adott „autoimmun” reakció) nem tartozik ezek közé. Nem mintha ezt a hibát egyáltalán „hibának” lehetne nevezni, mivel ez nem olyan dolog, amit „tudatosan” vagy szándékosan irányítani tudnék. De hát ha egyszer nem is horkolok. Továbbá, nem szokásom tévesen megítélni, vagy elbizonytalanodni afelől, hogy ébren vagyok-e vagy sem – és közismert tényállás a házasságunkban, hogy nekem sokkal több időre van szükségem ahhoz, hogy rendesen elaludjak, mint Hope-nak vagy a hajdani feleségemnek (akivel egyébként többször is viccelődünk erről), ahogyan az is igaz, hogy több időbe telik, míg teljesen felébredek. Hope különösen gyorsan és könnyedén mozog az álom és ébrenlét között, ami számomra viszont – talán a munkámból fakadó stressz miatt – nehézséget jelent. Elég csak példaként arra gondolni, hogy szinte minden alkalommal, amikor kettesben hosszabb útra indulunk, én vagyok a sofőr, meg én vagyok az, aki rendszerint gyengéden felébresztem, amikor a tengerpartnál járunk, vagy a nappaliban a tévé előtt ülünk, vagy gyakran egy hosszabb zenemű végén, vagy ha a színházban vagyunk.

Múlt ősz óta viszont szinte lehetetlen vele erről értelmesen beszélni. Nyíltan állítja, hogy az én vélelmezett „horkolásom” az éber valóság, és nem csak álmodja. És a hálószobánk sötétjében, amikor hirtelen felébred és elkiáltja magát, méghozzá oly módon, hogy a szétáradó adrenalinától nyomban felegyenesedem (éppúgy, mint amikor a telefon éjszaka megcsörren, s a hangja vagy „csörgése” olyan élesen hasít belém, ahogy nappal sohasem), a „horkolós” panaszában van valami már-már hisztérikus felütés, amitől tisztán egyértelmű lesz, hogy álomból ébred, vagy hogy egyfajta félig éber, álomszerű állapotban volt, amelyben egyesek „álmuiban beszélnek”, s ahol összevegyül a múlt és a jelen, az igazság és az álom, s amelyet az ember annyira valóságosnak „hisz”, hogy ilyenkor képtelenség vele szót érteni.

Ennek ellenére tartózkodtam attól, hogy kioktassam vagy hogy békítőleg ráhagyjam a dolgot valami olyasmivel kapcsolatban, ami egyszerűen nem volt igaz. Még a házasságban is vannak határok. A múlt ősz elején, amikor még „ott helyben” megpróbáltam érvelni vagy meggyőzni Hope-ot, a szoba sötétjében magyarázva, hogy valójában még nem is aludtam, és hogy próbáljon meg visszaaludni

és felejtse el a dolgot, meg hogy az egész csak álmodta (mely mondás viszont annyira felbosszantotta és felingerelte őt, hogy a hangja élesebbé vált, és olyan „hangnemre” váltott, ami aztán úgy felzaklatott, hogy utána órákig lehetetlen volt elaludnom), majd később igyekeztem nem reagálni a dologra, illetve megpróbáltam, hogy ott és akkor tudomást sem veszek a panaszáról, hogy én őt felébreztem, hanem megvártam a másnap reggelt a tiltakozással, hogy szóvá tegyem, hogy még csak nem is voltam elaludva, s hogy finoman jelezzem, hogy a „horkolásról” szóló zavaros álmai egyre rosszabbak és gyakoribbak lettek, és hogy esetleg célszerű lenne időpontot foglalnia valahová, meg talán valamilyen gyógyszer iránt érdeklődni. Hope ennek ellenére teljesen hajthatatlan és engesztelhetetlen volt ez ügyben, ragaszkodott ahhoz, hogy én vagyok az, aki alszik, és hogy ha ezt képtelen vagyok vagy nem akarom elismerni, akkor a feléje tanúsított bizalmatlanságom azt jelzi, hogy valami miatt „haragszom [rá]”, vagy netalán tudat alatt „bántani” akarom őt, és hogy ha valakinek itt „időpontot kellene kérnie”, akkor az én magam vagyok, amit, Hope szerint, habozás nélkül meg is tennék, ha az iránta való tisztelem vagy aggodalmam kicsit is fontosabb lenne annál, minthogy a saját „igazamhoz” ragaszkodom. Ennél is rosszabbak voltak azok a reggelek, amikor az „igazi”, pontosabban biológiai testvérétől, Viviantól, hogy úgy mondjam, „ihletődve” (aki kétszer elvált, „hidrogénszőke” volt, és számos úgynevezett „támogató csoport” vagy „önsegítő mozgalom” híve, akivel Hope rendkívül szoros kapcsolatban állt, mielőtt még „elhidegültek” volna) azzal vádolt, hogy én „tagadásban vagyok”, mely vád tagadása értelemszerűen csak újabb bizonyítékkal szolgál a vád megerősítésére, ami egész egyszerűen megőrjít. Egy vagy két alkalommal azonban, valamikor a tél kezdetén, elismerem, engedtem neki, és egy-egy csalódott nyögéssel vagy sóhajjal fogtam a saját ágyneműmet és a folyosón át levittem a „vendégszobába”, és ott próbáltam meg pihenni vagy „szundítani”, a megannyi pasztell színű fodros díszítés, a sáfrányillatú füstölő és a sok dobozolt kacat közepette, ami Audrey kamaszkorából megmaradt, teljes csöndben és mozdulatlanul feküdtem, alig lélegezve, feszülten figyeltem, hátha meghallom a folyosó végéről, amint Hope ismét felül és az immár üresen álló ágyamat kezdi vádolni azzal, hogy „horkol” és „ébren tartja [őt]” – ami vitathatatlan bizonyítéka lenne annak, ki is alszik valójában, és ki az, aki ártatlanul, pusztán valaki más álmának az áldozata. Ahogy ott feküdtem, egyedül, valami olyasmit képzeltem el, hogy amint meghallom a dühös kiáltozást és a panaszokat, azonnal felpattanok, végigrohanok a folyosón, majd pedig valami diadalmas „Aha!” felkiáltással berontok a hálósobánk ajtaján – csak hogy frusztrált és sértett hormonokkal voltam tele, és annyi erőt meg komoly koncentrációt fordítottam arra, hogy éberen és feszült figyelemmel hallgatózzam, nem hallok-e valami hangot vagy neszelést a hálósoba felől, hogy egész éjjel egy „szemernyit sem” aludtam Audrey régi ágyában, és mégis fel kellett kelnem másnap reggel, és elindulnom, hogy valahogy végigszenvedjem magam a munkahelyi kötelezettségeimen, a hosszú, oda-vissza történő ingázásról nem is beszélve, méghozzá úgy, hogy közben a testem, az elmém és a pszichém is jól érezhetően a teljes összehatás határán egyensúlyozott. Természetesen tisztában voltam vele, hogy talán kicsinyes dolog ennyire megszállottan igazolást vagy „bizonyítékot” keresni, de a konfliktus ezen pontján már gyakran szinte nem is voltam „önmagam”, vagy

mintegy magamon kívül voltam a frusztrációtól, ingerültségtől, haragtól és a ki-merültségtől. Meg kell érteni (és ezt kezdettől szándékomban állt Hope nevelő-apjának is elmagyarázni), hogy bár mint minden házasságban, Hope és köztem is bőven akadtak a házasságunk során konfliktusok és nehezebb időszakok, az a nyílt erőszakosság, harag és üldöztetés, amellyel újabban az ellenvetéseimet támadta, miszerint az állítólagos „horkolás” kritikus pillanataiban valójában ébren vagyok, az korábban példa nélküli volt, és hogy ezen álmok és vádaskodások első néhány hetében elsősorban Hope miatt aggódtam, attól tartva, hogy talán nehezebben viseli, hogy Audrey „kirepült a fészekből”, mint ahogy az elsőre tűnt (megjegyzem, éppen Hope volt az, aki Audrey-nál is jobban szorgalmazta vagy „lobbizott” amellet, hogy más államba menjen főiskolára, miközben én és Audrey hallgatólagosan egyetértettünk abban, hogy a viszonylag közeli Bryn Mawr és a Sarah Lawrence főiskolák valamelyike jó kompromisszum lehet, vagy [ahogy a biztosítási szabályozásban azt mondani szokás] e tekintetben „megfelelnek a technikai előírásoknak”), és hogy ez a nehézség vagy gyász most alvászavarokban és tudattalan vagy rám projektált harag, vagy „hibáztatás” formájában ölt testet. (Audrey Hope egyik rövid életű házasságából született gyermeke, de még csak totyogó volt, amikor a válást Naomi és köztem „*a mensa et thoro*” alapon véglegessé nyilvánították, és Hope és én hivatalosan is összeházasodhattunk, ami most augusztus 9-én lesz éppen tizenhat éve. A gyakorlatban tehát ő is az „én lányomnak” tekinthető, és számomra is nehéz volt elviselni a fizikai hiányt, a ház új és különös csendjét, a megváltozott napi rutint és az új helyzethez való alkalmazkodást, amit többször is igyekeztem hangsúlyozni Hope-nak, hogy támogassam benne. Bizonyos idő után azonban, miután minden próbálkozás, hogy észszerű keretek között beszéljünk a konfliktusról, vagy hogy rábírjam Hope-ot, legalább fontolja meg annak a lehetőségét, hogy az állítólagos „horkoláskor” valójában ő az, aki alszik, és nem pedig én alszom, mindez csak további elzárkózáshoz vagy álláspontja „megszilárdításához” vezetett – ennek lényege pedig az volt, hogy én irracionálisan „makacs” és „bizalmatlan” vagyok azzal kapcsolatban, amit ő tisztán, a saját fülével hall –, ekkor lényegében felhagytam vele, hogy válaszként vagy tüntetőleg bármit is mondjak vagy kifogásoljak „élesben”, amikor Hope a szoba másik végében nagy hévvel hirtelen felült az ágyában (az arckifejezése ilyenkor gyakran nem is tűnt emberinek, s a hálószoba homályában inkább kísérteties volt, amit csak fokozott a fehér hidratálókrém, amit a hideg, szárazabb hónapokban viselt lefekvéskor, s amit a harag és a bosszúság csúnyán eltorzított), hogy „szörnyű horkolással” vádoljon és követelje, hogy vagy forduljak oldalra azonnal, vagy vonuljak ismét száműzetésbe Audrey régi ágyába. Ehelyett most már tökéletesen mozdulatlanul feküdtem, csendben, lehunyt szemmel, a mélyen alvó férfit játszva, aki semmiféle módon nem figyel vagy reagál arra, amit mond, míg nem a rimánkodás és a vádaskodások el nem halkulnak, és egy mély, szemrehányó sóhajtással vissza nem dől fekhelyére. Én pedig továbbra is hanyatt feküdtem, mozdulatlanul, halványkék flanel- vagy műselyem pizsamámban, „síri csendben” várva, hogy Hope légzése megváltozzon, hogy az apró, halk rágó vagy csikorgó hangok, amiket álmában produkált, jelezzék, hogy újra elszenderült. Am még ilyenkor is előfordult néha, hogy pár pillanattal később ismét váratlanul felriadt, újból felült, és megint azzal vádolt, hogy „horkolok”, s mérgesen követelte,

hogy csináljak már valamit, hogy megszüntessem vagy visszafogjam a dolgot, hogy végre legyen egy kis nyugalma és aludni tudjon.

Ezen a ponton a tavaszi felhőszakadás már alábbhagyott, annyira elcsendesült, hogy a bár ablakán lévő, csíkos vászon napellenzőn az esőcseppek koppanásait egyenként számolni lehetett – vagyis külön-külön hallani lehetett őket, de együtt szabálytalan hangzást adtak, amit nem igazán lehetett kellemesnek vagy nyugtatónak nevezni; a nagyobb esőcseppek szinte baljósnak, sőt, a becsapódás erejétől már-már „durvának” hatottak. Bent, Hope apja kissé féloldalasan hátradőlve ült a „kapitányi” masszív karosszékben, a finom szivart végigfuttatta az orra előtt, hogy kiélvezze az illatát, miközben a spéci monogramos szivarvágó tokért nyúlva az oldalzsebében keresgélt (emiatt dőlt oldalra; ez nem valamiféle torzulás). Anélkül, hogy erről Hope-ot tájékoztattam volna (ami, bevallom, kicsinyes dolog volt részemről, de a konfliktus ezen pontján már nem is akartam neki megadni ezt az „elégtételt”), az éves orvosi szűrővizsgálatom alkalmával beutalót kértem PSZH (Preferált Szolgáltatói Hálózat) egészségbiztosításunk háziorvosától a biztosító által kijelölt fül-orr-gégészeti szakorvoshoz, aki ezután megvizsgálta az orrjáratomat, arcüreget, légcsövemet, az orrmanduláimat és a „lágyszájpadlásomat, majd megállapította, hogy semmi szokatlant nem tapasztal, s hogy semmi rendellenességnek nem látja jelét. Később azonban elkövettem azt a hibát, hogy egy különösen zaklatott (többnyire a másnapi reggelik során zajló), a „horkolások” ügyel kapcsolatos vita hevében Hope „arcába vágtam” a kifogástalan egészségi állapotomról szóló szakvéleményt, mire Hope rögtön rávetette magát a tényre, miszerint nem számoltam be neki a „fül-orr-gégészeti” beutalóról, ami szerinte annak a bizonyítéka, hogy én „tudta[m], hogy a horkolás valós [volt]”, s hogy titokban aggasztott is a dolog, és hogy valójában azért nem szóltam előre a vizsgálatról, mert attól tartottam, hogy a szakorvos majd tényleg talál valamit a „lágyszájpadlásomnál vagy az orrjárataimban, és kénytelen leszek nyíltan beismerni, hogy a „horkolás valós”, és hogy minden korábbi vádaskodásom, miszerint ő alszik és csak álmában hallja a horkolásom, csupán önigazoló „tagadás”, amivel a problémát a „szenvedő félre” „hárítom” (mely áldozatiság kapcsán természetesen magára célzott). Ezek a rövid, keserű szóváltások – amelyek hullámokban vagy szigetszerűen jelentkeztek a téli és a kora tavaszi hónapokban, s leggyakrabban az álmatlan éjszakától és a közelgő nap kötelezettségei miatti szorongástól táplálva, reggelizés közben „törtek ki”, hisz az ember képtelen kellő alvás hiányában szembenézni velük, ezek a veszekedések sokszor annyira fájdalmasak és felkavaróak voltak, hogy az azt követő ingázást és a munkahelyen töltött reggeli órákat rendszerint valamiféle érzelmi kábulatban töltöttem, fejben „újrajátszva” a vitát, újabb módszereken gondolkodva, hogyan adhatnám elő másként a bizonyítékokat, hogyan kaphatnám rajta Hope-ot valami logikai ellentmondáson, néha a munkát is félbe kellett szakítanom, hogy az újabb ötleteket lefirkantsam, s hogy esetleges jövőbeni felhasználás céljából a találó visszavágásokat a határidőnaplóm hátuljára lejegyezzem – a viták hirtelen és heves fellobbanása elborzasztott, megrémisztett az a gyorsaság, amellyel az indulat és az „epe” ilyen hirtelen eluralkodott, de ugyanúgy az is, ahogy Hope keskeny, sötét, száraz és egyre elgyötörtebb arca a reggelizősarok túloldalán néha szinte felismerhetetlenné vált számomra, ahogy az egyre elharapódzó dühtől és a rideg gya-

nakvástól teljesen elferdült, eltorzult, sőt, kifejezetten visszataszítóvá vált; és, a magam részéről be kell vallanom, legalább egyszer vagy kétszer tényleges készletét éreztem arra, hogy megússem, hogy meglökjem, vagy akár dühömben felborítsam a reggelizőasztalt vagy a kis tálalószekrényt, annyira „önkívületbe kergetett” ez az észszerűtlen düh, amelyet Hope-nak ez a furcsa, merev, megkeseredett és eszetlen csökönyössége váltott ki belőlem, mikor újra meg újra kategorikusan elutasította, hogy fontolóra vegye – hogy a pusztá lehetőségét elfogadja annak, minden észszerű ellenérv, visszavágás, logikus magyarázat, bizonyíték, vitán felül álló tény és hivatkozott precedens dacára (hiszen a házasságunk során voltak más vitáink is, melyekben Hope meg volt győződve az igazáról, majd később, a bizonyítékokkal szemben kénytelen volt elismerni, hogy tévedett, és bocsánatot kért), amelyekkel előhozakodtam –, hogy valójában én voltam ébren, és hogy – „talán éppenséggel” – ő volt az, aki aludt, és hogy ez a „horkolás” ügy voltaképpen az „[ő] ügye” volt, és hogy valódi megoldást egyedül ő képes kieszközölni, például azzal, ha „[valamilyen orvosi vagy akár pszichiátriai kivizsgáláshoz] időpontot kér”. Előfordult, hogy amikor beindítottam az autót, a kezem szó szerint remegett vagy rázkódott az idegesség és a kimerültség okozta zavartságtól, s az ingázás közben gyors és szabálytalan sorozatokban zavaros, nemkívánatos „képek” vagy hallucinációs torzulások bukkantak fel a „lelki szemeim előtt”, ahogy észak irányába, a Garden State Parkway mentén haladtam. (Az egyik leghevesebb és legfelkavaróbb vitánk során csak azért hoztam szóba a fül-orr-gégészeti vizsgálatot, hogy bizonyítsam, Hope-pal ellentétben én legalább hajlandó vagyok, ha csak elméletben is, de felvetni annak a lehetőségét, hogy tévedek, és hogy talán valóban „horkolok”, és hogy bármiféle kompromisszum vagy megoldás eleve lehetetlen, ha már valamiféle kölcsönös hajlandóság sincs arra, hogy az érzékszervi tapasztalataink ellenére, legalább csak „elméletben” felveszük annak a lehetőségét, hogy esetleg nincs igazunk azt illetően, hogy ki is az, aki ténylegesen alszik és álmodik és/vagy „horkol”, és ki az, aki nem.)

Ezen a ponton már az esti lefekvéshez kapcsolódó rutinunk (vagy „rituálénk”) is sokszor szinte leírhatatlanul feszült és kellemetlen volt. Hope gyakran levegőnek nézett, vagy hozzám se szólt, s amikor kilépett a fürdőből vagy a gardróbba, vagy amikor a bézs, lakkozott pipereasztalkájának kivilágított tükre előtt hidratáló krémmel kente magát, az arckifejezése a szoba másik végéből gyakran olyan volt, mintha egy ellenszenves idegenre nézne. (Hope nevelőapja és mostohatestvérei, Meredith és Denise [vagy a családban csak „Donni”], szintén mesterei ennek a pillantásnak, amit először akkor figyeltem meg, amikor egy vacsora alkalmával bemutatott a családjának, Dr. Sipe és felesége hatalmas, viktoriánus építésű otthonában, Newark nyugati részén, a történelmi jelentőségű „Fourth Ward” negyedében, mely este folyamán két alkalommal is előfordult, hogy „Apa” valamilyen személyes vagy életrajzi jellegű kérdést tett fel nekem, majd a válaszom közepén félbeszakított, hogy nyilvánosan jelezze, kezd türelmetlen lenni, vagy hogy azt szeretné, ha valahogy direkter módon, „végre a lényegre térnék” és nem húznám tovább ezzel az időt. Gyakran már lámpaoltáskor annyira ideges és feszült vagyok, hogy a belátható időn belül való elalvással kapcsolatos maradék reményem is teljesen szertefoszlik, még úgy is, hogy sokszor olyan szinten kimerült vagyok, hogy szó szerint remegek, s a látásom,

ahogy azt korábban említettem, hol túlzóan élessé válik, hol pedig egyfajta torz mélységérzetbe vagy absztrakt hullámmászásba vagy áramlásba fordul – például Audrey Bogen az imént még friss, érzéki és ártatlan arca most úgy tűnt, mintha remegne vagy arra készülne, hogy szilánkokra robban, ahogy Dr. Sipe-nak a hamutartót odahozta: súlyos, fekete üvegből készült, a Raritan Klub címere és a tűzpiros latin – *Resurgam!* – mottó díszítette.

És nyilván az is súlyosbítja a helyzetet, hogy az egész „horkolásos” konfliktus jelentéktelensége, abszurd mulandósága és nyilvánvalóan háritó vagy projektáló jellege – amit kettőnk közül, úgy tűnt, csak én érzékelttem igazán, csak engem frusztrált ennyire a dolog abszurditása és irrelevanciája – csak még értelmetlenebbé és elviselhetetlenebbé tette az egészet. Magam sem hittem volna, hogy a Hope-pal való kapcsolatunk az „üres fészek” válságos időszakában, a házasságunk ilyen kényes pontján ennyire banális kérdésben zátonyra futhat, olyan problémán, amit többnyire még sokkal boldogtalanabb vagy kevésbé életképes kapcsolatokban is viszonylag korán megoldanak vagy „átvészelnek”. Ahogyan az együttélés más területein, legyen szó a kommunikációs „stílusok” eltéréséről, az együtt és külön töltött idő arányáról vagy a háztartási feladatok megosztásáról, úgy a közös alvási szokások és körülmények összehangolása is szerves része annak a kompromisszumnak, amelyet az ember akkor vállal, ha megosztja valakivel az életét, ahogy ezt nyilván minden valamirevaló, tapasztalt férfi tudja. Hosszú hetekig, sőt talán hónapokig nem tudtam rászánni magam, hogy ezt a dolgot a barátaim vagy a szüleim előtt szóba hozzam. Egyszerűen túl nevetségesnek tűnt ahhoz, hogy komolyan beszélni lehessen róla. Odáig jutottam, hogy végül egy hivatásos párterapeutát is „felkerestem” – mindezt megint csak egymagam, és mintegy „fű alatt”, hiszen nagyon is jól tudtam, hogy Hope, a nevelőapja, a vér szerinti és az örökbe fogadó rokonságának zöme milyen érzéseket táplál a „terápia” kérdésével kapcsolatban (Vivian kivételével, akinek az állítólagosan „feltárt” emlékei, valamint a karácsonyi nagycsaládos összejövetelen, Paul és Theresa Manasquan-öböl közelében fekvő impozáns nyaralójában előadott hisztérikus és nyilvános vádaskodásai végül a Hope-pal való „elhidegülésükhöz” vezetett, és ahhoz, hogy a család hallgatólagosan megtiltsa a téma bármiféle említését, nem beszélve Dr. Sipe közismerten sarkos nézeteiről, miszerint a „terápia” az egészségbiztosítási tervek és a „menedzselt egészségügy” szemszögéből nem minősül jogos egészségügyi kiadásnak), ahogy akkorra már azzal is tisztában voltam, hogy ha csak felvetem Hope-nak, hogy vegyük fontolóra, és párként forduljunk a tanácsadóhoz, a merev elutasítás csak újabb frusztrációt és dühöt váltana ki belőlem, tovább fokozná és mélyítené a házastársi konfliktusunkat – csakhogy, mindezek után, nem kevés bosszúságomra, újra és újra olyan „terápiás” beszélgetéseket kellett eltűrnöm vagy elszenvednem, amelyek nagyjából a következőképpen zajlottak:

„De nem is a horkolás a valódi probléma, igaz, Randall?”

„De én egy percig sem állítottam, hogy az lenne.”

„Végtére is, szénanátha ide vagy oda, sok férfi horkol.”

„És ha én is közéjük tartoznék [mármint azok közé, akik akkor is »horkolnak«, amikor a szénanátha nem játszik szerepet], akkor habozás nélkül elismerném [mármint Hope vádaskodásait].”

„Miért olyan fontos neked, hogy horkolsz-e, vagy sem?”

„Pont ez a lényeg, hogy nem fontos. Ezt szeretném végre megértetni. Ha tényszerűen »horkolnék«, nem esne nehezemre beismerni, vállalni a felelősséget, s megtenni minden észszerű lépést az állítólagos probléma megoldására.”

„Attól tartok, hogy még mindig nem értem. Mégis hogyan lehetsz ilyen biztos abban, hogy horkolsz-e, vagy sem? Mert ha horkolsz, akkor értelemszerűen aludnod kellene közben.”

„De [megpróbálok válaszolni]...”

„Úgy értem, mégis ki tudná ezt biztosra?”

„De [lekkorra már dühösebben és egyre frusztráltabban] épp ez a lényeg, amit már nem is tudom, hányadszorra próbálok elmagyarázni: épp akkor vádol meg engem, amikor én *még el sem aludtam*.”

„Miért leszel ennyire ideges? Van valami különösebb tétje számodra annak, hogy horkolsz-e, vagy sem?”

„Ha valóban, ahogyan te mondod, »ideges« leszek, akkor az talán azért van, mert kissé bosszantanak, türelmetlenné tesznek vagy irritálnak engem az efféle eszmecserék. Épp az a lényeg, határozottan állítom, hogy semmilyen érdek nem fűz ehhez az úgynevezett »horkolásos« üggyhöz. A lényeg az, hogy ha valóban »horkolnék«, akkor azt beismerném és egyszerűen az oldalamba fordulnék, vagy akár felajánlanám, hogy Audrey ágyában alszom, és nem aggódnék a dolog miatt, noha természetesen sajnálnám, hogy valamilyen módon megzavartam vagy »veszélybe sodortam« Hope pihenését. De persze tudom, ahhoz, hogy valaki horkolni tudjon, először aludnia kell, ahogy azt is tudom, hogy mikor alszom ténylegesen és mikor nem, és azt, hogy amiben viszont igazán »érdekelt« vagyok, az az, hogy ne engedjek olyasvalakinek, aki nemcsak hogy irracionális, hanem bután és makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy olyasmivel vádoljon, aminek az elkövetéséhez először is aludnom kellene, holott én még csak nem is alszom, legfőképpen azért nem, mert már túlon túl feszült és kimerült vagyok ettől az egész nevetséges konfliktustól.”

A PSzH párkapcsolati tanácsadója, aki legfeljebb a harmincas évei közepén vagy végén járhatott, szemüveget viselt, és a hatalmas homloka olyanképpen domborodott, hogy az elmélyült gondolkodást sugallt, mely látszat azonban, mint egyre világosabbá vált, csalókéának bizonyult.

„És nincs arra semmi esély – tegyük fel, Randall, csak a vita kedvéért – semmi esély vagy lehetőség, akármilyen csekély is, hogy te magad lennél valamilyen módon, ahogy fogalmazol, makacs vagy elvakult, a közted és a Mrs. Napier között lévő konfliktust illetően?”

„Most be kell vallanom, hogy kezdek ideges lenni, sőt, ha szabad így mondanom, némiképp mérgessé vagy ingerültté válni, mivel az egész dolog lényege, és az egész igazságtalanságérzetem meg a frusztrációm, vagy akár a Hope iránt érzett dühöm forrása az, hogy én magam *hajlandó* vagyok megvizsgálni ezt a lehetőséget. Hiszen, ahogy ezt te is világosan láthatod, én vagyok az, aki itt éppen ezt teszi. Látod itt valahol a feleségemet? Hajlandó szerinted ő is eljönni, és »feltárni [a problémát]«, és egy elfogulatlan fél jelenlétében megvizsgálni?”

„És azt megkérdezhetem, hogy miért mutatsz folyton macskakörömöt?”

„De nem, Ed, ha nem bánod [a PSzH terapeutája szinte követelte, hogy a keresztnevéen szólítsam], a helyzet az, hogy Hope most éppen hazafelé tart az

edzésről vagy a kozmetikustól, vagy nagyon valószínű, hogy már a fürdőkád-ban ül és a konfliktuson fortog egymagában, a pozícióját erősíti, és egy újabb, véget nem érő vitára készül, amikor majd újból megálmondja, hogy én ébren tartom, és megfosztom őt a fiatalságától, életkedvétől és leányos bájaitól, miközben én meg itt ülök, egy szellőzetlen irodában, és azt kérdezik tőlem, nem vagyok-e »elvakult«.

„Tehát, ha jól értelek, a valódi probléma az igazságosság. Úgy érzed, a feleséged nem bánik veled igazságosan.”

„A valódi probléma az, hogy ez az egész egy bizarr, szürreális, szinte szó szerint »valóságos rémálom«. A feleségem már nem az, akinek ismertem. Szerintem ő jobban tudja nálam, hogy én ébren vagyok-e, vagy sem. Ez nemhogy igazságtalan, hanem látszólag tiszta örület. Tudom, hogy most itt ülök és beszélgetek magával. Tudom, hogy nem álmodom. Ezt megkérdőjelezni örülség. De minden jel szerint ő éppen ezt teszi.”

„Úgy érzed, hogy Mrs. Napier még azt is letagadná, hogy most tényleg itt vagy?”

„De nem ez a kérdés. Az, hogy én ténylegesen jelen vagyok-e, vagy sem, csak egy hasonlat volt, amivel azt akartam hangsúlyozni, hogy pontosan tudom, hogy alszom-e, vagy sem, ahogy te is tudod magadról. Ezt megkérdőjelezni az egyenes út az örülethez, nem igaz? Legalább ebben egyetérthetünk?”

„Randall, hadd biztosítsalak még egyszer afelől, hogy egyáltalán nem vitatkozom veled, csupán szeretnék megbizonyosodni róla, hogy jól értem, amit mondasz. Miközben alszol, vajon valóban *tudhatod*, hogy éppen alszol?” ...És ez így ment tovább. A kezem gyakran sajogni kezdett, ahogy görcsösen markoltam a kormányt, amikor hazaindultam a Garden State Parkway-n a párterapeuta irodájából, ami egy kisebb, egészségügyi és fogorvosi rendelőkből álló épület-együttesben (vagy „komplexumban”) volt, valahol Red Bank külvárosában. Általában véve is egyre gyakrabban kezdtem azon aggódni, vagy akár félni attól, hogy a kialvatlanság vagy a kimerültség egyszer majd erőt vesz rajtam, és elalszom vezetés közben, és kisodródok vagy „átugratok” a középső választósávon a szembeforgalomba, minthogy a sokévnnyi ingázásaim során már nemegyszer láttam az ilyen tragikus balesetek következményét.

Aztán, miközben Dr. Sipe társaságában a Raritan Klub tagjai által csak „tizenkilences”-nek vagy „A Lyuk”-nak nevezett hely asztalánál ültem, egy újabb önkéntelen vagy akaratlanul felvillanó belső jelenet, vagy, ahogy mondani szokás, hallucinációs „felvétel” vagy kép jelent meg előttem, amelyben kisfiúként vagy kisgyerekként egy ingatag alapzaton, illetve lejtős felületen állok, valami létrára, kötélletrára vagy kötélre emlékeztető dolognak az alján, és gyermeki félelemmel fölfelé nézek, a lépcső, létra vagy kötél pedig valahonnan a homályból csüng alá, egy hatalmas, kőből készült szobor vagy büszt mögül, vagy annak a tetejéről, melynek rosszul megvilágított alakja túlságosan is masszív ahhoz, hogy láthassam (vagy „kivehessem”) az arcát, miközben én magam ingatagon állok a szobor óriási gránit ölében, egyik vagy mindkét kezemmel markolva, szorítva a kötél végét, felfele bámulok, miközben valaki mögöttem, aki nálam sokkal nagyobb, a kezével a vállamra és a hátamra nehezedik, és egy határozott vagy „dörge delmes” hang fentről, a kőfej sötétjéből ismétlődően azt parancsolja,

„Fel!”, és a kéz pedig lökdös, vagy ráz, miközben azt hallom, „Az Isten szerelmére...” és\vagy pedig azt, hogy „...Hope”, több alkalommal is. „Apa” – akinek a szakterülete a The Prudential-nél az úgynevezett „egészségügyi demográfia” (vagy inkább csak volt, múlt időben), ami értelemszerűen azzal járt, hogy egész karrierje alatt fizikailag egyszer sem kellett pácienshez nyúlnia – aki engem mindig is kissé unalmasnak és\vagy ostobának tartott, olyasvalakinek, aki egyszerre tolakodó és jelentéktelen, akárcsak egy házilégység vagy egy becsípődött ideg emberi megfelelője, és a legkevésbé sem erőltette meg magát, hogy ezt elrejtse mások elől, bár „Nagyapóként” mindig is kivételesen odaadó és kedves volt Audrey-val, ami számomra és Hope számára is sokat jelent. Miközben a szivar végét próbálta meggyújtani, a szemei rövid ideig mintha „keresztbe álltak” volna, kancsalnak tűnt, és a keze, amellyel a gyújtót tartotta, erősen remgett, és abban a pillanatban meglátszottak rajta az évek, sőt, talán még idősebbnek is tűnt. A levágott szivarvéget sehol se látni. Az egész helyiség baljós feszültséggel volt tele, mint egy túlfeszített spirálrugó, amely bármelyik pillanatban elpattanhat. Mindketten a szivar parázsló végét néztük, ahogy az ezüst Ronson gyújtóját odatartva beszívta, majd kifújta a füstöt, igyekezett tartósan meggyújtani. A csuklója és a keze sárgás és kissé szeplős volt, kukorica- vagy „tortilla”-chipsre emlékeztetett, a Cohiba lángja és a szivar mérete miatt a görnyedten előrszegezett, rendkívül száraz, keskeny és ráncokkal barázdált arca jóval kisebbnek és távolibbnak tűnt, mint amilyen valójában volt; és ez a hatás nem valamiféle vizuális torzulás vagy hallucináció volt, hanem egy teljesen egyszerű és hétköznapi „perspektivikus illúzió” eredménye, akárcsak a reneszánsz festményeknél. Az igazi láng középen izzott. A Feigenspan enyhén fanyar, kesernyés íze is a megszokott volt. (A következő részlet is jól példázza, hogyan zajlottak a második párterapeutával folytatott, a külvárosi Red Bank steril, átlagos irodájában elhangzó beszélgetések:

„És nem lehet, hogy ezek a hallucinációk, amelyeket megtapasztalni vél, valójában auditív természetűek? Hogy időnként a torkát köszörüli vagy horkol, csak nem veszi észre őket, mert, ahogy ön is mondja, hallucinál?”

„De én azt felismerem, amikor hallucinálok. Itt van ez a kép az asztalán, a feleségéről és a lányáról, esetleg a nevelt lánya vagy unokahúga van rajta – ahogy figyelem, a lány arca lassan örvényleni kezd és elmosódik. Na, ez egy hallucináció. A »hallucinációt« a legtágabb értelemben értem. Ezek nem olyan képzelgések, amelyek a valóságot utánozzák, vagy összetéveszthetők vele. Néha például, amikor a tükörben borotválkozom, az arcomon egy harmadik szem jelenik meg, a homlokom közepén, amelynek a pupillája néha így elfordul, vagy »oldalára« fordul, ahogy egy macskának vagy egy éjjeli ragadozónak szokott, vagy pedig időnként Audrey mellei elevenednek meg, ahogy a Bryn Mawr nyílt szülői hétvégéjén a két mell, mint valami dugattyúk a pulóverében, fel-le mozognak, és a feje körül animációs Disney karakterekből álló glória vagy »dicsfény« jelenik meg. Amikor ilyen hallucinációk jelentkeznek, képes vagyok azt mondani magamnak, »Randall, a krónikus alváshiány és a tartós stressz együttes hatása miatt enyhén hallucinálsz.«”

„De azért így is ijesztőek lehetnek. Engem biztosan megrémisztenének.”

„A lényeg az, hogy én tudom, mikor hallucinálok, és mikor nem, éppúgy, ahogy nyilván azt is tudom, mikor alszom, és mikor nem.”) És ekkor újabb pillanatig tartó hallucinációs „villanás” vagy látomás jelent meg Audrey lányunkról és rólam, ahogy egy partra húzott kenuban fekszik hanyatt, én pedig föléje görnyedve dugattyú módjára erőlködök, majd az arcom örvényleni és torzulni kezd, ahogy a kép vagy *déliáb* szinte azonnal visszavált a jelenbe, a 19. Lyukba vagy „A Lyuk” nevű helyiségbe, ahol a mi Audrey-nk – aki most 19 éves és elérve a „beleegyezési korhatárt” teljes nővé érett – az ismerős, sáfrányszínű fűzőjében, capri nadrágban és fehér, könyékig érő kesztyűjében most nőiesen lassú vagy lágy, vonzó léptekkel mozgott az asztalok, székek és bárszékek között, s érzéki lassúsággal hosszúítalokat szolgált fel ázott férfiaknak. Azt se felejtjük el megemlíteni, hogy már Jack Vivien is ott volt velünk, Dr. Sipe és jómagam társaságában, a 19-es Lyukban, a saját italával, az ablakmelletti asztalunknál, és „Apának” jobbján, azaz a „külső” oldalán foglalt helyet. Jack Vivien nem viselt sem hagyományos golfzakót, sem napellenzőt, továbbá száraznak látszott, ráérősnek és, mint mindig, összeszedettnek és nyugodtnak tűnt, bár ennek ellenére még mindig stoplis vagy „golfcipőt” viselt (melynek talpán hagyományosan a félhüvelykes acél- vagy vasszegecsek voltak azok a „bűnrészes” tartozékok, amelyek olyan „hajmeresztő” hatékonysággal vezetik az áramot. Hogy egy példát mondjak, egyszer gyerekkoromban a Wilkes Barre nyilvános golfpálya helyi oktatóját villámcsapás érte, és azonnal szörnyethalt, és az én édesapám is ahhoz a háromfős csapathoz tartozott, akik hősieen a villám sújtotta áldozat mellett maradtak, kint a nyílt terepen, egészen addig, amíg az orvost ki nem hívták és meg nem érkezett, miközben a golfoktató elfeketedve, arccal a földön feküdt, és a tizenkettedik lyuk zászlóját [melynek rúdját vagy „pinjét”, a hagyományos golfcipő tüskéihez hasonlóan, akkoriban még vezetőképes fémből készítették] még mindig a füstölgő kezében szorította), és a fellépésének körülménye, az a „véletlen egybeesésre” emlékeztető „logika”, amivel most Jack Vivien ilyen szárazon, és mondjuk úgy, „ragyogó tekintettel” (Jack Viviennek ugyanis fényes vagy „kifejező” szemei voltak, noha az arca nagy és széles, szinte lapos, mozdulatlan vagy „kifejezéstelen” volt [az étellel teli, „elmés” szemek kivételével], és hegyes, sötét „Van Dyke-stílusú” szakállt viselt, amely arra szolgált, hogy valamelyest ellensúlyozza vagy kompenzálja a szája szokatlan megjelenését és méretét) az asztalunknál, „A Lyukban”, éppen ebben a pillanatban megjelent, valamelyest tisztázatlan, és visszatekintve mesterkéltnak, vagy úgy is mondhatnánk, „gyanús” tűnik. Például elég valószínűtlen, hogy Jack Vivien és Hope nevelőapja ismerjék egymást, tekintve, hogy „Apa” még csak nem is volt Raritan Klub-tag, csupán egyszer vagy kétszer játszott ott korábban mint „vendég”, s ráadásul Jack (vagy hivatalosan „Chester”) Vivien annál a cégnél volt a munkavállalói segítő program magas rangú vezetője, ahol én is dolgoztam (a cég főhadiszállása vagyis „idegközpontja” Elizabeth-ben található), egy olyan vállalatnál, amelyet „Apa” nyíltan vagy közvetve, több alkalommal is úgy állított be, mint ami olyannyira jelentéktelen vagy marginális a régió biztosítási szektorát tekintve, hogy a „The Rock”-nál eltöltött évei alatt egyszer sem találkozott, de „még csak nem is hallott róla”. Hope nevelőapja látszólag semmilyen jelét nem adta annak, hogy tudomást venne a jelenlétéről, nem szólt hozzá, még csak rá se

nézett Jack Vivienre (akivel nemrégiben a „horkolásos” ügy megoldására tett kísérletem kapcsán sikerült jobban megismerkednem), mialatt a „kapitányi” szé-
kében ülve végre sikerült meggyújtania a szivarát, dohányzó pózba helyezkedve
hátradőlt és lassan dohányozni kezdett, majd Jack Vivienhez csatlakozva (akinek
„Van Dyke-stílusú”, avagy szájkörüli Balbo-szakálla volt, amely meglepő mó-
don, becsülettel és őszintén legyen mondva, nemi szőrzetre vagy szemérem-
parókára hasonlított, és közel sem én voltam az egyetlen, aki ezt a cégnél megjegyezte), most már mindketten engem méricskéltek, ahogy először az egyik, majd
a másik szememet takartam el (ami egy jól ismert „házi praktika” a gyakori op-
tikai illúziók kezelésére). Teljesen nyilvánvaló volt, hogy „Apának” nem tetszett,
vagy nem „helyeselte” azt, amit lát: egy afféle „másodvonalas” vej figurát, közepes
golfjátékost, az átlagos családi háttere mellé jelentéktelen karriert, csekély
előmenetelt tudhat magáénak, akinek a magánélete is zavaros, és úgy tűnik, ép-
pen „szétesőben van”, méghozzá egy abszurd és banális konfliktus miatt, a ne-
jével, aki nyilvánvalóan csak az „üres fészek” szindrómától szenved, a klimax
korai tüneteitől, vagy egyszerűen csak a lidérces, (klinikailag „alvási rémület-
ként” ismert) rossz álmok kínozzák, és akivel szemben nem tud kellően asszer-
tív, békítő vagy elég „férfi” lenni ahhoz, hogy megértesse vele, hogy milyen ter-
mészetes és jelentéktelen dolgok állnak a kapcsolatuk úgynevezett „holtpontja”
mögött, és aki most minden jel szerint azon van, hogy összeszedje a bátorságát,
s kellő „lelkierőt” gyűjtsön ahhoz, hogy megkérje „Apát” magát, hogy használja
fel atyai befolyását vagy tekintélyét Hope-pal szemben (kivéve persze, hogy
amikor éppen úgy adódott, ő csupán „csak” a nevelőapja volt, és a fakó szemei-
ben olykor az a szörnyű nevelőapai tudás derengett vagy tükröződött, hogy mi
minden lehetett volna Audrey a számomra, talán éppúgy, ahogyan egykor Hope
– vagy akár Vivian [aki később „hisztérikusan” bizonygatta, hogy szakemberek
segítségével elfojtott emlékeket sikerült „visszanyernie”] – szolgált őneki; és ko-
rántsem volt nehéz mintegy tetszés szerint, olyan alulnézeti képet, rémlátomást
vagy „felvételt” elképzelni, amelyben erőlködéstől megfeszült és vöröses arccal
a szeplős jobb kezét az alatta fekvő Hope vagy Vivian [akik a gyerekkori fotói-
kon szinte „megtévesztésig” hasonlítanak] nyitott szájára szorítja, és roppant
testsúlyával, szörnyen felnőtt módon nehezedik rá), hogy járjon közben a kon-
fliktus megoldása érdekében, jöllehet, ehhez az öregnek „semmi köze” nem volt,
és megközelítőleg sem állt szándékában segíteni, ezt bárki, akinek „van szeme”
vagy kellő ítélőképessége, könnyen beláthatta.

Egészen konkrétan Chester A. (vagyis „Jack”) Vivien volt az – életkor: „50-es
évei közepén jár”, pályahendikep: „11-es”, családi állapot: „ismeretlen”, és az
Advanced Data Capture (ez a cégünk hivatalos neve) Elizabeth-i kirendeltségé-
ben a Munkavállalói Segítő Programok igazgatója –, akinek hön áhított sarokiro-
dájába végül „kéztördelve” beléptem, hogy ezt az egészen nevetséges, látszólag
banális vagy hétköznapi „horkolást” mint hitvesi problémát vele megosszam,
meg azt, hogy a hatása egyre inkább kiterjed a házasságomra és az egészségem-
re, s hogy egyre kevésbé tudok a céges osztályon produktívan működni. Ez ta-
valy márciusban történt. Noha Jack Vivien önéletrajzában a munkapszichológia
terén ott volt a (New York állam északi részén található) Cornell University-n
szerzett „felsőfokú” vagy posztgraduális végzettség, Jack Vivien nem csupán

„élvonalas” munkatárs vagy egyszerű tanácsadó volt az Advanced Data Capture „MSP” (ahogy azt rövidíteni szokás) programjában, ugyanis szándékosan csábították el a Weyerhaeuser Paper Rt. brunswicki telephelyéről néhány évvel ezelőtt, hogy kifejezetten ő feleljen az egész „MSP” program felügyeletéért és irányításáért, s mostanra már ő a cég PSzH-alapú Csoportos Egészségbiztosítás programjának „adminisztratív kapcsolattartója” is egyben, ami nyilvánvalóan jelentős vezetői és könyvelési szakértelmet igényelt. Jack Vivien és én mindig jól „kijöttünk” egymással, és kölcsönös tisztelettel voltunk egymás iránt. A melegebb hónapok vállalati versenyein (amikor a krónikus derékfájdalmaim engedték) gyakran játszottunk csapatban, időnként a Par 4-es és/vagy Par 5-ös lyukaknál a golfkocsikban kellemesen elbeszélgettünk, miközben a négyesünk többi tagjára vártunk, hogy az elütött labdáikat megtalálják, vagy hogy a pálya zöldjén végre „beüssék” a labdát a lyukba. Ami még fontosabb, Jack Vivien volt az, aki március végén felvetette vagy „bedobta” az ötletet, hogy próbáljuk ki az állítólag igen elismert Edmund R. és Meredith R. Darling emlékére létrehozott Alvásklinikát, amely, mint elmondta, az „állambeli” Brunswickben, a Rutgers University-vel összeköttetésben álló gyakorlókórház berkein belül működik, és ami lehetséges megoldást nyújthat. Szintén Jack volt az – a két állítólagos „szakértővel” vagy professzionális pártérapeutával szemben, akikkel néhány hónappal korábban konzultáltam, s akiket, kétségbeesésem közepette, nem kevés erőfeszítembe telt „felkeresni” –, aki szinte azonnal mély „benyomást” tett rám azzal, hogy rögtön „a lényegre tért”, és – valamelyest „sugalmazva”, de semmiképp sem leereszkedő vagy kioktató módon – nekem szegezte azt a „költői” kérdést, hogy vajon én, mindent összevetve, inkább arra vágyom-e, hogy „győztesként” kerüljek ki a konfliktusból, és mint „ártatlan” vagy „legitim” fél igazoljam magam, vagy inkább arra, hogy a Hope-pal való házasságunk újra visszazökkenjen a régi kerékvágásba, hogy újra örömről beszéljünk egymás társaságában, és hogy éjjelente, lehetőség szerint újra elegendő és zavartalan alvásból részesülhessek ahhoz, hogy nappal hatékonyan tudjak működni, és hogy úgy érezhessem, „ismét önmaga[m] vagy[ok]”.

A konkrét javaslat, amely kapcsán Hope hajlandónak mutatkozott arra, hogy legalább „végighallgasson”, egy borongós reggelen hangzott el, enyhe köd szállt, amitől a reggelizősarok díszes kis „erkélyablakának” fényét nem kísérté árnyék, valószínűtlenül derengett, s úgy tűnt, csak még jobban kiemeli a fáradtságtól elgyötört arcunkat, a következőképpen adható vissza: amennyiben Hope beleegyezik abba, hogy velem együtt részt vegyen a Rutgers Egyetem Edmund R. és Meredith R. Darling Alvásklinikáján zajló vizsgálaton, és rábízunk magunkat a képzett és megbecsült alváskutatók szakértelmére, akkor, amennyiben az Alvásklinika által végzett vizsgálatok eredményei bármilyen érdemi módon megerősítik az ő érzékelését és meggyőződését a „horkolással” kapcsolatos nézeteltérésünkben, akkor én nyomban visszaköltözöm Audrey egykori agapemónéjába, azaz a folyosó végi „vendégszobába”, és megfogadom, hogy követem az orvosi személyzetnek a feltételezhetően ekkorra már hitelesen diagnosztizált „horkolásom” kezelésére vonatkozó javaslatait. (Való igaz, hogy gyerekként alvás közben olyannyira sokáig szoptam vagy „cumiztam” a hüvelykujjamat, hogy a Wilkes Barre-i gyermekorvos végül felszólította a szüleimet, minden este lefekvés előtt

kenjék be vagy fessék le hüvelykujjam körmét valamilyen kellemetlen ízű, vényköteles lakkal vagy, mondhatni, „körömlakkal” – legalábbis apám elmondása szerint ez volt az egyetlen különös vagy rendhagyó dolog gyerekként az alvási szokásaimban. [A Darling Alvásklinika munkatársai Hope-pal arra is kötelezték minket, hogy kimerítő, előzetes vagy „felvételi” kérdőíveket töltsünk ki a jelenlegi és korábbi alvási szokásainkról, lehetőleg egészen a gyerekkorunkig visszamenőleg.]

Jack Vivien, az „MSP” program kellemesen bútorozott irodájában, több találkozó és beszélgetés során, a saját, „személyes” idejéből áldozva, vagyis súlyos munkaterhek ellenére segített alaposan felkészülnöm az „utolsó mentsvárnak” szánt javaslat előadására, amely során végig ügyelnem kellett, hogy az arckifejezésem és hanghordozásom ne legyen vádaskodó, sem érzelmileg túlfűtött, s csupán a szokásos kimerültség egy bizonyos szintjéről árulkodjon (az előző éjszaka különösen nehéz vagy „rossz” volt, számos felriadás és vádaskodás kísérte). A reggelizősarokban előadott javaslatom, amely végkimerülést vagy „megadást” sugallt, s amely kétségkívül (ahogy azt Jack Vivien is előre jelezte) hatásosabbá tette az ajánlatot, sok tekintetben őszinte volt és „szívből jött”, bár nem feltétlenül abban az értelemben, ahogy Hope látszólag értette (akiről úgy tűnt, hogy hozzám hasonlóan mintha jó néhány évet öregedett volna az elmúlt tél folyamán [bár ennek az észrevételnek soha nem adtam volna hangot – bármi is legyen „Apa” véleménye a házasságunkról, azért elég jól ismerem a stabil házasságok dinamikáját ahhoz, hogy az őszinteséget meg tudjam különböztetni a puszta kegyetlenségtől, és hogy tudjam, a körütekintés és a tapintat egy bensőséges kapcsolatban éppolyan fontos, mint az őszinteség és a „lélek feltárása”, ha nem fontosabb], és aki gyakran panaszkodott krónikus kialvatlanságra [holott aludni azt legtöbbször tudott; aminek igazán a hatását érezte, s amire valójában panaszkodott, azok a traumatikus álmok vagy „alvási rémületek” voltak, de persze az ezzel kapcsolatos meglátásaimat magamban tartottam], amit egy zavaró „hang” kísért [vagy inkább amolyan enyhe auditív hallucináció – szó szerint a nyelvembe kellett harapnom, hogy visszafogjam magam, amikor erről a vélelmezett „hangról” beszélt], amely a „hangvilla” vagy egy jól megkongatott harang hangjára emlékeztetett), akinek az arca az asztalon lévő dísz, a grapefruit és a száraz piritós fölött időnként egyfajta absztrakt örvénylésbe és zöldes pulzálásba játszott, de valahogy mégis képes volt megtartani vagy „megőrizni” a vizuális vagy optikai egységét, kohézióját, s a szürke reggeli fényben már-már makacsnak látszott. Apró testalkata, a határozott arcvonásai, a füstös vagy napbarnított arcbőre és a melírozott haj, amelyet a hullámozó divattól elzárkózva, változatlanul a magasított „Bouffante” stílusban hordott, Hope határozottsága és az, hogy nem hajlandó másnak mutatkozni, mint „aki” és „ami”, már kezdettől fogva a kettőnk közti vonzerő forrását jelentette; és még most is emlékszem, hogy még ezen a ponton sem feledkeztem meg erről, mikor nagy körülményességgel az Edmund R. és Meredith R. Darling Alvásklinikát mint „utolsó mentsvárat” ismertettem vele, hogy sohasem hagyott „hidegen” ez a „tűz”, ami benne égett, és hogy sosem szüntem meg (a magam „módján”) „szeretni” és vonzónak látni őt, még annak ellenére sem, hogy az elmúlt évek a jelen küzdelmes konfliktusfeloldása előtt sem voltak, ahogy mondani szokás, „kegyesek” Hope nőies bájával vagy vonzerejével

szemben, bár a két mostohahúgával és (valamivel kisebb mértékben) velem ellentétben az idő múlása az ő esetében nem járt együtt az öregedés okozta testi gyarapodással, a vastagodással, elpuhulással vagy pedig a puffadás hatásaival. Hope, aki egykor annyira formás volt, hogy szinte „rubensi” idomokat öltött, az öregedésnek mára egy másfajta típusát testesíti meg, amit legfőképpen „fonnyadás” vagy szikkadás jellemez, a bőre megkeményedett és helyenként kérges lett, a sötétes bőrszíne állandósulni látszik, és a fogai, a nyakán levő inak és a végtagjainak ízületei már mind láthatóvá váltak, holott régebben nem voltak azok. Röviden, az egész megjelenése ilyen farkasszerű vagy ragadozó formát öltött, és a szemeinek egykori jól ismert „ragyogása” mára pusztá mohósággá torzult. (Mindez persze egyáltalán nem meglepő vagy „természetellenes” – egész egyszerűen a környezeti behatások és az idő ugyanazt tette a feleségemmel, amit a kenyérrel vagy a kitergetett ruhával szokott. Valóban, a statisztikai kilátásokkal úgyszólván mindannyiunknak szembe kell néznünk, mely során a „kiürült fészek” nagyon is szemléletes mérőföldkő.) A természetes, mégis rettenetes valóság – amelyről meglehet, hogy egy idő után még egy élhető kapcsolatban sem lehet beszélni – az, hogy a házasságunknak ezen pontjára érve Hope már *de facto* vagy gyakorlati értelemben is elveszítette nemi identitását, egy kiszáradt szőlőtő, vagy ahogy mondani szokás, hervadt virág volt, és ezt valahogy csak még szomorúbbá és „súlyosabbá” tette az a kényszeres és aprólékos odaadás, amellyel a fiatalság eszményének szentelve magát ápolgatta, éppúgy, mint még sokan mások a szikkadt vagy felpuffadt barátnői köréből meg a könyvklubos és kertész szakkörös ismerősei, a középkorú feleségek és az elvált asszonyok közül, akik szokásukhoz híven nyaranta összegyűlnek a Raritan Klub medencéjénél, és akik szintén megszálottjai a különféle fitnessprogramoknak és étrendszabályozásnak, a hidratáló krémeknek és az arctonikoknak, a jógának, étrendkiegészítőknek és napbarnítóknak vagy (jóllehet, csak ritkán kerül kimondásra) a plasztikai vagy „szépészeti” beavatkozásoknak – mindez ugyanahhoz a hamvas és „szűzi” elevenséghez való görcsös ragaszkodás volt, amelyet a saját lányaik virágzásuk idején akaratlanul is kigúnyoltak. (Valójában a veleszületett energiája és szabadgondolkodása ellenére is túlságosan könnyű volt a Hope tekintetében ülő fájdalmat kiolvasni, a szájának összeszorított, feszes vonalát, amikor Audrey-nak az egyre bájosabb és egyre érettebb baráti társaságát nézte, vagy épp a közelükbe került, s e hervatag női gyászt pedig elég könnyű volt irántam érzett haragba átfordítani vagy „projektálni”, pusztán azért, mert szemem van, amivel látok, és mert amit látok, az természetszerűleg hatással van rám.) Viszonylag nehéz a pusztá véletlenre fogni, hogy mindegyik virágzó lányt szinte kivétel nélkül egy másik állambeli egyetemre küldték, minthogy évről évre a pusztá fizikai látványuk is maga volt az élő szemrehányás az anyjuk számára.

A Darling Alvásklinika betegeinek szánt „ágyak” és a páciensek kórlapjából összegyűlt dossziék egymás közvetlen szomszédságában helyezkedtek el, az ágyak viszont feltűnően keskenyek voltak, és rendkívül kemény, erősített matracokkal látták el őket, és dacára az alvókamra steril hidegének, mindössze egy lepedőt és egy darab, „közepesen nehéz” akril takarót biztosítottak. A diagnosztikai protokoll – melynek egészségbiztosítói jóváhagyása vagy „engedélyeztetése” nem csekély időt és egyeztetést igényelt – abból állt, hogy Hope és én heti

egyszer, szerda esténként megtettük a valamivel több mint 90 mérföldes utat az „I”-195-ös autópályán (a volánnál én ültem, mint mindig, míg Hope az utazópár-nájára dőlve szundított az anyósülésen), valamint a 9-es és 18-as állami utakon keresztül, a Rutgers-Brunswick Kórházba, majd bejelentkeztünk, az intézmény negyedik emeleti Neurológiai\Szomnológiai Intézetébe, mely épületrész magát az Edmund R. és Meredith R. Darling Alvásklinikát is magába foglalta, mely intézmény az ágazaton belül valóban, Jack Vivien és más források szerint is „elsőrangú” hírnévnek örvendett. Az esetünkkel megbízott alvásszakértő (vagy „szomnológus”) egy nagydarab, szelíd fellépésű, testes ember volt, ólomszürke, kefére nyírt hajjal, valamint egy „Parke Davis, Inc.” feliratú promóciós kulcs-tartóval, amelyre feltűnően sok kulcs volt felfűzve – kellemes modorát a temet-kezési vállalkozóknál vagy a bizonyos kertészeti előadóknaál megszokott semle-ges, pedáns és visszafogott magatartással lehetne jellemezni –, úgy tűnt, s ezt Hope később meg is jegyezte, hogy egyáltalán nincs nyaka, vagy csak alig észre-vehető a torka mint olyan, mintha a feje közvetlenül a vállain ülne, vagy mond-hatni „nyugodna”, mire én hozzátettem, hogy ez talán csak amolyan látszat, olyan hatás, amit a szomnológus fehér orvosi vagy „labor”-köpenyének magas gallérja okoz, amit általában a Darling Alvásklinika ügyeletes személyzete is hordott, a mellzsebükre csíptetett (avagy az ADC informatikai osztályának ar-gója, szóhasználata szerint „krokodil csipeszelt”) fényképes, laminált azonosítókártyával. A hivatalos „felvételi interjút” a szomnológus technikai csa-patának (vagyis az „alváscsapat”) kiválasztott tagjai vezényelték, majd egyfajta idegenvezető vagy kalauz szerepében az orvos maga vezetett röviden körbe minket, Hope-ot és engem a Darling Alvásklinika létesítményén, amely négy vagy több önálló kis „alvókamrából” állt, amelyeket minden oldalról vastag, át-látszó és hangszigetelt „plexiüvegből” készült falak, kifinomult hang- és videórögzítő eszközök, valamint további neurológiai megfigyelő berendezések vettek körül. Dr. Paphian irodája közvetlenül a Klinika „irányító-” vagy „ideg-központjából” nyílt, ahol hivatásos szomnológusok, neurológusok, assziszten-sek, technikusok és ápolók a különböző alvókamrák lakóit, különféle „infravö-rös” monitorokon, illetve agyhullámokat mérő és kijelző eszközökön keresztül figyelhették. A személyzet és az „alváscsapat” minden tagja fehér, nesztelen ci-pőt viselt, gumiból vagy kaucsukból készült talppal, és minden kamrában az ágyakon lévő leheletvékony takarók is vagy makulátlanul fehérek, vagy pedig pasztell-, illetve „égszín-” (avagy „elektromos-”) kék színűek voltak. Továbbá, a Darling Alvásklinika világítási rendszere is „halogén” volt, mennyezetbe sülly-lyesztett sín- vagy párkányvilágítás, amely fehér és teljesen árnyékmentes fény-forrást biztosított (vagyis úgy tűnt, mintha a létesítményben senki sem vetne árnyékot, ami, a halotti csenddel kiegészülve, Hope elmondása szerint, az egész helynek valamiféle „álomszerű” vagy álomra emlékeztető légkört kölcsönzött), ráadásul ez a fény mindenkit sápadtnak vagy betegesnek mutatott, maga az al-vókamra pedig meglehetősen hűvösnek bizonyult. A szomnológus elmagyaráz-ta, hogy ez a viszonylag hűvös hőmérséklet nemcsak az emberi alvást segíti elő, hanem az agyhullám-aktivitás komplex mérését is, melynek megfigyelésére a Klinika kifinomult műszereit tervezték, kifejtette, hogy az „EEG” (vagyis agyi) hullámok különböző szintjei és típusai többféle jól elkülöníthető és sajátos eb-

renléti és alvási szintnek vagy „fázisnak” feleltethetők meg, ideértve a közismert „REM-” vagy „paradox fázist”, amely során az akaratlagos izmok lebénulnak, és az álmodás zajlik. A szomnológus kulcscsomóján lévő legtöbb kulcs „fejét” gumírozott vagy műanyag tok borította, ami feltételezésem szerint arra szolgált, hogy csökkentse a kulcsok hatalmas kötegének zaját séta közben, vagy amikor beszéd közben, egy helyben állva a tenyerében mozgatni kezdte őket, mintha a súlyukat mérícskélné, vagy jelezni akarná, milyen nehéz, ami nyilvánvalóan valami „ideges” szokás vagy öntudatlan beidegződés volt a részéről. (Később, a hazafelé vezető út elején [még mielőtt, a szokásához híven, az ajtónak dőlve elszenderült vagy „elbóbiskolt” volna] Hope megjegyezte, hogy számára volt valami megnyugtató, bizalmat keltő, vagy [ahogy ő fogalmazott] „tekintélyes” abban, hogy egy pasasnak ennyi kulcsa van [én magamban tartottam, hogy számomra a kulcscsomó inkább a gondnoki munkakört juttatta eszembe].)

Megbeszélés szerint Hope-pal hetente egyszer, szerdánként kellett megjelenünk az Alvásklinikán, négy-hat héten keresztül, minden alkalommal a szoros megfigyelés alatt álló alvókamrában éjszakázva. Az adatfelvétel jelentős része a lefekvéshez kapcsolódó esti szokásainkra vagy „rituálénkra” vonatkozott (az alvásszakértő elmagyarázta, hogy ezek az úgynevezett „rituálék” a legtöbb házaspárra jellemzőek, ugyanakkor minden párnál egyediek és megkülönböztethetők), annak érdekében, hogy ezeket a gyakorlatokat és logisztikai előkészületeket minél pontosabban „re-konstruálni” tudják – minden fizikailag intim vagy szexuális szokás nyilvánvaló kivételével, tette hozzá a szomnológus klinikai hűvösséggel, minden zavar vagy „szemérmesség” jele nélkül, miközben Hope került a tekintetemet – az „ottalvásaink” alkalmával, ahogy az éjszakai megfigyelésre készülődünk. Külön öltözőhelyiségben először világoszöld kórházi köntösbe bújtunk és eldobható papucsot vettünk, majd együtt indultunk a kijelölt alvókamránk felé, közben Hope az egyik kezével a feneké fölött a köntöse hátsó részén lévő hosszú, függőleges „rést”, vágást vagy „hasítékot” szorosan összefogta. Sem a köntöst, sem az erős mennyezeti világítást nem lehetett volna „előnyösnek” vagy „visszafogottnak” nevezni – és Hope, utólag fel is róttá nekem, hogy nőként valamelyest megalázónak, sőt „sértőnek” érezte, hogy vékony takarók alatt kell aludnia, miközben idegenek figyelik egy üvegfal mögül. (Az ilyen gyakori panaszok vagy megjegyzések vitára ingerlő „csaliként” szolgáltak, amikre viszont nem reagáltam, mivel nem voltam hajlandó bennük részt venni a másnapi hosszú hazaúton, kora hajnalban, ami után még sietve borotválkoznom kellett, átöltöznöm, és felkészülnöm az addigra már gyötrelmessé váló „csúcsforgalmi” ingázásra Elizabeth-be, egy teljes munkanapra. Hope egyik visszatérő szokása volt, hogy néha elsőre látszólag egyetértett vagy elfogadta egy-egy javaslatomat, s csak akkor adott hangot az ellenvetésének, amikor a „megbeszél” dolog már javában zajlott, s ilyenkor az egyébként jogos fenntartások és kifogások is már csak értelmetlen zsémbelésnek bizonyultak. A konfliktusnak ezen a pontján azonban már megtanultam elfojtani a frusztrációt, s a felháborodást, sőt még azt is, hogy rámutassak, az efféle panaszkodásnak mostanra már rég semmi értelme nincs, mivel az ilyesfajta rávilágítás óhatatlanul házastársi vitához, avagy „nézeteltéréshez” vezet, amiből senki sem jöhet ki győztesen. Itt azt is hozzá kell tennem, ahogy azt Chester [vagy (»Az ég szerelmére«) „Jack”] Vivien-

nek is említettem, hogy az eltérő személyiségünk miatt a veszekedés vagy nézeteltérés számomra sokkal megterhelőbb volt és jobban „megviselt”, mint Hope-ot, Naomit vagy Audrey-t, akik láthatóan könnyebben „rázták le magukról” a feldúlt vita okozta adrenalin és feszültséget.) Arra utasítottak, vagy legalábbis bátorítottak bennünket, hogy hozzuk magunkkal az otthoni tisztálkodási szereinket, és a fürdőhelyiségben (előbb Hope, aztán én, akárcsak odahaza) külön végezzük el az alváshoz kapcsolódó személyes higiéniai „rituálénkat” (ám Hope, a megfigyelők és a seregnyi „éjszakai” kamera miatt ezúttal mellőzte az arckrémet, a hajhálót, a hidratálókrémet és a kesztyűt, noha külön kérték, hogy a lehető legpontosabban utánozzuk az otthoni szokásainkat). Ezt követően a segítők vagy ápolók fehér, kör alakú „EEG” tapaszokat vagy „érzékelőket” rögzítettek a halántékunkra, homlokunkra, a mellkasunk felső részére és a karjainkra – a kontaktgél Hope meglátása szerint rendkívül hideg és „különös” érzésű volt –, majd pedig óvatosan, „gondosan” vigyázva fektüdtünk az alvókamrában egymás mellé helyezett ágyakban, ügyelve, nehogy belegabalyodjunk a vezetékek bonyolult hálójába, mely az érzékelőkből az alvókamra északkeleti sarkában halkán zümmögő, szürke burkolatú „relé-” vagy „indukciós” monitorba vezetett. Az „alváscsapat” technikusai – akik közül, mint kiderült, néhányan a közeli Rutgers Egyetem orvostanhallgatói voltak – a megszokott hangtalan, fehér lábbelít és kigombolt fehér „laborköpenyt” viselték, alatta hétköznapi, „civil” ruházattal. Valamelyest meglepő módon, az alvókamra három, első látásra „üvegnek” tűnő fala belülről valójában tükörként funkcionált, így sem a technikusokat, sem a rögzítő berendezéseket nem láthattuk, a negyedik fal belső felületét pedig egy modern, „faltól falig” érő kijelző vagy „vetítővászon” foglalta el, amely különféle közismerten pihentető vagy álmosító látképeket, „jeleneteket” vagy tablószerű felvételeket vetített: bólogató búzamezőket, csörgedező patakot, friss hóval borított lucfenyőket, lombhullató fák termését rágszáló erdei kisállatokat, tengerparti naplementét és más, ehhez hasonló dolgokat. A két ágy matracja és a hozzá járó egy-egy párna is műanyag huzattal volt bevonva, amely minden mozdulatra hangosan zizegett, amit én személy szerint zavarónak és higiéniailag is némiképp kifogásolhatónak találtam. Az ágyak oldalára még fémkorlátot is szereltek, amely a megszokottnál magasabbnak és masszívabbnak tűnt, mint amilyet egy tipikusabb „kórházi” ágyhoz társítana az ember. Az esetünkre kijelölt szomnológus – Dr. Paphian, a korábban említett visszafogott arc kifejezésével, rövid, őszes-fekete hajával és nyaktalan fejével – elmagyarázta, hogy a kamrákban az egyes páciensek alvászavarai például alvajárással, vagy bizonyos alvás közbeni heves, sőt akár potenciálisan erőszakos mozgásokkal járnak, s hogy az ágyak oldalához erősített, 24,5 hüvelyk magas, matt acélkorlátokat az alvásklinika biztosítójának előírása alapján szerelték fel.

Továbbá – minthogy a házaseletünk lefekvést megelőző rutinjának az is meglehetősen szilárd részét képezte, hogy átlagosan 20-30 percet könnyed olvasással töltöttünk, mielőtt Hope szokásához híven az otthoni ágya fölött lévő falilámpát lekapcsolta volna – Hope és én, a három egymást követő szerdai alkalommal is több mint húsz percet töltöttünk azzal, hogy az alvókamra keskeny és (a magas oldalsó korlát miatt) „bölcsőszerű” ágyaiban, ki-ki a sajátjában, csakúgy mint otthon, a választott könyvünkkel a kézben, félszegen ülve, mivel a hátunk meg-

támasztására mindössze egyetlen recsegő intézményi párna szolgált, olvasást színleltünk, mely könyveket Hope, a Könyvklubos táskájában, otthonról hozott, s melyek ebben a mesterséges közegben csupán „kellékek” voltak, és én sem tettem mást, mint gépiesen lapozgattam Kurt Eichenwald *Serpent on the Rock* című könyvét, minthogy a lazítás vagy az „elcsendesülés” pusztá gondolata is, miközben az egész testünket EEG elektródák és kiálló vezetékek borították, és az apró helyiség mindhárom falán a teljes tükörképünk volt látható, némileg nevetségesnek vagy abszurdnak bizonyult; de ennek ellenére – a Jack Vivien-nel folytatott, továbbra is szigorúan titkos „konzultációk” során – elhatároztam, hogy a kísérletet az utasítások maradéktalan betartásával végigcsinálom, s nem panaszkodom, nem akadékoskodom, s semmilyen módon nem adok Hope-nak okot arra, hogy azt gyanítsa vagy azt gondolja, hogy nem vagyok kész az „egyezség” rám eső részét teljesíteni. (Időnként azonban, ezt kénytelen vagyok beismerni, például vezetés közben előfordult – különösen a napi ingázás során a Garden State Parkway mentén vagy nyugat felé haladva a 195-ösön, a „Jersey” Turnpike-on és az „I”-276-os pályán Philadelphia északi peremén egészen a Bryn Mawr kampuszáig érve, hogy aztán ott leparkoljam az autót a Montgomery Avenue mentén, és felnéztek Audrey-nk elsőéves kollégiumi szobájának fényei-re [vagy hivatalosabban, az „Ardmore Ház”-ra, melyet a főiskola egy tizenkilencedik századi jótevőjéről neveztek el, és amelyet a középkori erődök meredek, szürke, szédítő, lőréses tornyokkal ellátott, úgynevezett „Martello”-stílusában terveztek vagy „alakítottak ki”], a torony vagy „erődítmény” észak-keleti sarkának negyedik emeleti ablakára, s figyeljem, ahogy a lámpa ki- vagy bekapcsol, amint Audrey és a szobatársa fel-alá járkál, vagy éppen lefekvéshez készülődnek, vagy levetkőznek – látszólag minden ok vagy különösebb magyarázat nélkül olyan mértékű kétségbeesés, melankólia, elviselhetetlen gyötrelmem és „iszonyat” fog el [ez az érzés nem köthető az alváshiányhoz, aminek tüneteit ekkorra már alaposan kiismertem, hanem mintegy „a semmiből” jött, mintha valami mélységes, tudattalan, pszichés úrből vagy „lyukból” tört volna fel], hogy az a késztetésem támad, hogy a középső elválasztón szándékosan „átugratva” egyenesen a szembejövő forgalomba hajtok. Ez a félelem átlagosan csak egy-két pillanattig tart.)

Mindazonáltal, noha nyugtalan és izgatott voltam annak a lehetőségétől, hogy a nézeteltérésünkben az „álláspontom” objektív igazolást nyerhet, az az évtizedes szokásom vagy habitusom, hogy hanyatt fekvé, behajlított könyökkel, és a mellkasomon egymásra tett kézzel alszom el, valamivel könnyebbé tette számomra az ellazulást, amikor az alvókamra nyugtató képeit és erős fényeit valahol a termen kívül lekapcsolták, ezzel szemben Hope számára ez már nehezebben ment, mivel ő rendszerint hason fekvé alszik el (ellentétben Audrey-val, aki a jobb oldalán afféle „magzatpózba” kucorodva szokott elaludni, s gyakran pontosan ugyanabban a testhelyzetben ébred, amelyben korábban tudatát veszítette), szétvetett karokkal, fejét oldalra fordítva, mi több, szinte erőszakosan „kitekerve”, mintha valami súlyos, idegen teher nyomná le felülről és hátulról (olyan testhelyzet ez, amelyet a legtöbb felnőtt meglehetősen kényelmetlennek érezne), és panaszkodott is az „alváscsapatnak”, hogy számára egyszerűen elképzelhetetlen, hogy hanyatt fekvé, „felfele” nézve aludjon, ahogyan azt az EEG

drótok és elektródák mondhatni megkövetelték. Ennek ellenére aztán (szokása szerint) gyorsan álomba merült; és az ezt követő, második szerdai alvókamrás „ottalvásunk” során sem ő, sem „Dr. Paphian” (ez volt az alvásszakértő család-vagy vezetékneve) nem tett említést az előző heti heves tiltakozásáról.

Mint korábban említettem, a diagnosztikai protokoll értelmében heti egy alkalommal kellett oda utaznunk és alvásra „jelentkeznünk” a Darling Alvásklinikán, várhatóan akár hat héten keresztül, mely időszak során az agyhullámaink mintázatait monitorozták, illetve minden szokatlan mozdulatot, hangot vagy ébredést a legkorszerűbb infravörös vagy „gyenge fényviszonyokra” kalibrált videórendszerrel rögzítettek (Hope többször is kifejezésre juttatta, hogy a felvett hang minősége szintén aggasztja, miközben én közönyös tekintettel a negyedik fal kijelzőjének relaxációs képsorait bámultam), mely felvételeket később a szomnológusok elemezik, s majd végül ezek alapján orvosi diagnózist állítanak fel és ajánlott kezelési tervet hoznak létre. Jómagam, ahogy már mondtam, nyilván bizonyos fokú várakozással néztem az elé, hogy a felvételek empirikusan is igazolják a tényt, hogy valahányszor Hope dühében kiáltozva újra és újra azzal vádol, hogy „horkolok”, az EEG hullámain világosan mutatják majd, hogy valójában nemcsak hogy nem aludtam, hanem épp ellenkezőleg, Hope saját agyának „jelzései” kétséget kizáróan bizonyítják majd, hogy a valóságban ő az, aki mind ez idáig aludt, s hogy csupán álmodta, hallucinálta, vagy pedig csak „képzelte” azokat a zavaró hangokat, amelyekről oly csökönyösen állítja, hogy megfosztják őt az alvásától, az egészségétől, fiatalságától és attól, hogy képes legyen bízni abban, hogy mi ketten még mindig kellően „egy hullámhosszon vagyunk” ahhoz, hogy a házasságunk több lehessen egy szexmentes színjátéknál, különösképpen most, hogy Audrey már nincs otthon, hogy „lekösse” a figyelmemet, vagy hogy az „érzelmei[m] célpontjául” szolgáljon (ez egyike volt azoknak a bosszúsomjas vádaknak, amelyeket Hope a legrosszabb reggeli veszekedéseink hevében vágott a fejemhez, amikor a konfliktusunkról, valamint a házasságunk és az úgynevezett „családunk” életképességéről szólt a vita).

Végül azonban úgy alakult, hogy az egészségbiztosító által megszabott időkeret minimuma (vagy „alsó határa”), azaz mindössze három hét elég volt ahhoz, hogy a Darling Alvásklinika egyik adminisztratív segédje vagy mindenese felhívjon a munkahelyemen, a kis irodámban az Informatikai Részlegen (állítólag az otthoni számunkon is keresett, de Hope [minthogy ez egyre gyakrabban előfordult]) vagy „nem volt otthon”, vagy pedig elaludt [nyíltan szunyókált, annak ellenére, hogy a klinikai tájékoztató anyagban már az induláskor minden alvászavarral küzdő pácienszt világosan figyelmeztettek, hogy tilos a nappali alvás]), hogy közölje, a Darling Alvásklinika vezetősége, az esetünkért felelős Dr. Paphiannal és az „alváscsapattal” az élen úgy véli, hogy immár elegendő adat gyűlt össze ahhoz, hogy határozott diagnózist állítsanak fel, és hogy bármilyen „[szükségesnek ítélt] kezelésre vagy beavatkozásra” eljárást kínáljanak. Ezt a hivatalos diagnózist a következő héten tervezték előadni (időbeosztási okokból hétfő reggel), egy kis konferenciateremben, amely a kórház negyedik emeletének szokatlan, csillag „alaprajzú”, vagy „gyémánt” alakban elrendezett „fő-”, azaz központi folyosójáról nyílt, egy apró, fényesen kivilágított szoba, amelynek falán, a többi közepszerű vagy kereskedelmi impresszionista nyomat között, egy

nagyon is ismerős „Goya” lógott, és ahol továbbá egy kerek, juharfa vagy faerezetes asztal foglalt helyet, hozzá illő „kapitányi” székekkel, melynek a karfáit meg az ülőfelületeit egyaránt, kissé túlságosan is sötét, vérvörös párnázattal vonták be. Mint a Darling Alvásklinika többi részében, ebben a helyiségben is feltűnően hűvös volt (annál is inkább, mivel a reggeli csúcsforgalomban érkezünk ide, egy heves szellőkésekkel és sűrű csapadékkal kísért erős vihar kellős közepén, hogy aztán a Rutgers-Brunswick Kórház fedett parkolójának bejáratánál egy „MEGTELT” felirattal díszelgő tábla fogadjon. Ennek eredményeképp aztán mindkettőnk kabátja olyannyira átázott, hogy csak úgy csöpögött a konferenciaterem padlójára, arról nem is beszélve, hogy Hope – akit a feszült ingázás során a „heves” viharoktól való, régóta tartó beteges félelme meggátolt abban, hogy aludni, vagy akár csak szundítani tudjon – emiatt meg különösen csökönyös és kiállhatatlan hangulatba került), a falra egy röntgen- és „MRI” képek megvilágítására és olvasására szolgáló berendezés vagy készülék volt felszerelve, továbbá a teremben egy nagy méretű hang- és/vagy videókéjlező monitor is jelen volt, amely egy erősített alumíniumból vagy vasból készült, guruló, intézményi barnára festett „állványon” vagy kocsin kapott helyet, s amelynek mindegyik lába végére egy-egy kis kereket vagy „görgőt” szereltek, hogy könnyen mozgatható legyen. A konferenciaterem asztalán minden jelenlévő előtt egy-egy eldobható, hungarocell poharas kávé vagy tea gőzölgött. Mivel az izgatottság vagy „idegesség” miatt az előző éjszaka csak alig vagy semennyit sem aludtam, a szemüvegemet és a mellényemet megint túl szorosnak éreztem, és úgy tűnt, mintha minden hang valahogy felerősödne vagy „szerteágazna”, bár a szoba csak enyhén mozdult ki a túlzott vizuális fókusz és a látható szintartományból. Minden egyes ásitás azonban éles, nyilalló vagy sugárzó fájdalmat idézett elő a fülemben. A nadrágszáram és a zoknitartóm is vizes volt, Hope kontya pedig kissé jobbra dőlt, és az árnyékmentes arca is valami olyasminnek tűnt, amit még maga De Kooning is letépett volna a festőállványról, hogy félkész állapotában vesse félre. Az asztalnál még egy kis termetű, sötét bőrű, kerek szemű, ismeretlen hispán férfi is helyet foglalt, kézfején májfoltok vagy kezdeti rákos elváltozások, egy finom gyapjúból készült, sötétszürke öltönyt vagy „üzleti öltözetet” viselt, nyakkendőjének csomója pedig akkora volt, mint egy kisgyerek feje. Kalapálás hangját hallani. Gyakorlópályás golfütéseket. Egy szögbelövő és egy hordozható légkompresszorét. Egy vagy több „motoros” vagy körfűrész hangját. Egy Saab hangja, ahogy kissé késve kap erőre benne a turbó. A kopogó eső hangja, és az ablaktörlőé, magas fokozaton. Egy turmixgép, ahogy jeges italokat készít, a Prudential valamelyik „vezetői” vagy „felsővezetői” társalgójának italautomatájában csörgő apró. Egy elnyújtott gurítóütés, amint épp „belemegy” vagy „beesik” a lyuk sekély mélyedésébe. Elfojtott levegővétel és dulakodás zaja, egy férfi- vagy „Apa” figura visszafogott nyögései és suttogó csitítgatása. Valamiféle építkezés vagy karbantartás vagy hasonló tevékenység zajlott nem messze a központi folyosó, illetve az előcsarnok mentén, egyértelműen a Darling Alvásklinika kamráinak és megfigyelői „ideg-” központjának környékén, határozottan kalapálás hangját lehetett hallani, ahogy szabálytalanul abbamarad, majd újakezdi. Egy hirtelen felvillanó szörnyű belső látomást éltem át, egy hason fekvő, átlátszó ipari fóliába csavart női alakról, ami szinte azonnal el is tűnt.

Az asztal körül ülve, Hope és rajtam kívül még négyen „foglaltak helyet”, közöttük a fehér „laborköpenyes” vagy reverendás szomnológus a kulcsomójával, amit mindenhol magával hordott, két valamivel fiatalabb technikusa vagy aszisztense, akik szintén tagjai voltak az esetünket vizsgáló „alváscsapatnak”, valamint egy elegánsan jól öltözött hispán vagy talán kubai származású férfi, aki, mint elmondták, egy egészségügyi ügyviteli szakember volt, és a Rutgers-Brunswick Kórház időszakos „felülvizsgálati” vagy értékelő eljárásait képviseli, amely a Darling Alvásklinika diagnosztikai eljárásainak és más tevékenységeinek ellenőrzésére irányul. A guruló állványon levő monitor – melyet egy fiatal női technikus kezelt, aki láthatóan nem viselt jegygyűrűt, és barna haját szorosan hátrakötve hordta, és aki az esetünkhöz tartozó aktákat és a különféle kazettákat kezelte, melyek közül az egyiket láthatóan épp egy kézivezérlővel vagy „távírányítóval” aktiválta – most az én nevemet, születési évszámomat mutatta, és a személyes, nyolc számjegyű egészségügyi azonosítót (valamint egy speciális, egyéni „DAK” [a „Darling Alvásklinika” rövidítése] nyilvántartási számot) jelenített meg, mindezt egy négy, egymástól egyenlő távolságban elhelyezett vízszintes vonalból álló kijelzősáv alatt, amely leginkább kottára emlékeztetett, s amelyen egy szabálytalanul mozgó egyenetlen fehér fénycsík az „agyhullámainkat” jelezte, amit nyilvánvalóan az alvókamrában töltött éjszakáink során az EEG érzékelők rögzítettek. Nyugtalanított a hullámok fehér „vonala”, egyenetlenül rángatózott, minden ritmust nélkülözött, szabályosságnak vagy következetességnek semmi jelét nem mutatta, meredek völgyeket és kiugró csúcsokat vagy csomópontokat rajzolt, leginkább a szabálytalan szívverésre vagy egy pénzügyileg válságos, zúrósvállalat „cash flow” grafikonjára emlékeztetett. Illetve nem sokban különbözött attól, amikor szekvenciális (vagy az ADC némenklatúrája szerint „Sysplex”) adatfeldolgozás céljából egy sor Hewlett-Packard HP9400B számítógépet kapcsolnak össze, és a monitor bal felső sarkában egy digitális kijelző több, finoman kalibrált skálán az eltelt időt mutatja.

A feleségem már régóta betegesen félt az álmatlanságtól vagy kialvatlanságtól, ezt az egész „alváscsapat” tudta a felvételi adatokból. Például amikor Audrey még kisgyerekként megbetegedett, vagy rossz álmok, vagy képzelgések miatt szorongott, gyakran virrasztottam vele, hogy Hope közben, ahogy ő mondaná, „aludni tudjon”.

Mindeközben, az alvásspecialista által ismertetett kezdeti „eredmény” vagy „diagnózis”, minden túlzás nélkül, megdöbbenő és teljesen váratlan volt. Mind az öt vagy hat alkalommal, valahányszor az „éjszakái” megfigyelőrendszer rögzítette, ahogy Hope az ágyban hirtelen felülve azzal vádol, hogy „horkolok”, valamint legalább két esetben ezek közül, amikor hallhatóan azzal vágtam vissza, hogy még el sem aludtam, s így aztán logikailag „bűnös” sem lehetek ebben a vádban, az alvásszakértő megerősítette – akinek előadásában a komoly tekintetű fiatal technikus segédkezett, a lézeres mutatójával, meg a „távvezérlő” eszköz azon funkciójával, amellyel adott ponton megállíthatta vagy „megfagyasztotta” a képernyő kijelzőjét, hogy a résztvevők figyelmét az EEG egy bizonyos időintervallumára irányítsa – kijelentette *ipse dixit*, hogy voltaképpen, klinikai értelemben, – az éberségem tudatába vetett hitem vagy érzékelésem ellenére – „technikailag” csakugyan aludtam, túlnyomórészt az alvás négy jól ismert szintjének

vagy „fázisának” a második vagy harmadik szakaszában voltam, mely fázisokat a szomnológus újfent felvázolt és elmagyarázott. Amíg az „alváscsapat” tagjai és az asztalnál ülők csendben figyeltek, a szomnológus (aki szokásához híven öntudatlanul a kezében lévő súlyos, Parke-Davis kulcstartóval „játszadozott”) a modern tudományra jellemző klinikai tárgyilagossággal mondott ítéletet, és nagy gondot fordított arra, hogy újfent világossá tegye, empirikusan semleges marad a házassági viszályban, és nem foglal állást sem az egyik, sem a másik fél „oldalán”. Ennek ellenére, amikor a vélelmezett „diagnózis” először elhangzott, a hirtelen harag és a kételkedés „hulláma”, görcsös érzése futott végig rajtam, és az egyik legelső akaratlan vagy „reflexszerű” gondolatom az volt, hogy Dr. Paphian és társai tényleg Hope „oldalán” állnak, és hogy valahogy rávette a Darling Klinikát, manipulálják a vizsgálati adatokat úgy, hogy azok azt mutassák, hogy aludtam, miközben én teljes bizonyossággal tudtam (vagyis legalább annyira biztos voltam benne, minthogy ott ülök a konferenciateremben, és megdöbbenésemben görcsösen a vérvörös karfát markolom), hogy nem aludtam. Ebből a kétségkívül irracionális gyanúból azonban fizikailag semmit nem árultam el, csupán a megütközés és a meghökkenés látszott rajtam – szó szerint „leesett” az állam, és egy rövid ideig annyira zavarba jöttem, hogy nem volt „lélekjelenlétem”, jóformán eszembe sem jutott rákérdezni a vizsgálattal és az EEG hanganyagával kapcsolatos további eredményekre – vagyis, más szóval arra, hogy az „alvásom” vajon együtt járt-e hallható „horkolással”, vagy sem. (Itt azt is hozzá kell tennem, hogy mindeközben „felállt”, vagyis „merevedésem” volt [több hónap óta most először], melynek okára vagy eredetére e szétszórt állapotomban már végképp nem tudtam rájönni; talán csak ez a hirtelen stresszhatás, a felismeréssel járó sokkos adrenalin hullám idézte elő.)

Az állítólagos „diagnózt” követő körülbelül két vagy négy másodperces kollektív hallgatást csak az építkezés zaja, a konferenciaterem nyugati ablakán kopogó eső, és valahol a Darling Alvásklinika adminisztratív irodáinak mélyén csörgő telefon hangja törte meg. Az előző vagy volt feleségem, Naomi, sosem tudta elfogadni, hogy nem akartam gyereket tőle; félttem, hogy „megismétlődik a kör”. Közben a csipogóm is rezgett. Az alvásszakértő diagnózisa hallatán Hope tekintete vagy arckifejezése kissé túlságosan is „közömbös” vagy „kifejezéstelen” maradt, olyan viselkedés ez, amit már jól ismertem a kínos házastársi helyzetekből, ami jelzi, hogy belül keserű elégtételt vagy diadalt érez, de szándékosan leplezi vagy álcázza az élvezetét, hogy erkölcsi „fölnyben”, „magas lovon” tűnhessen fel, s hogy lehetőleg ne vádolhassam azzal, hogy kárörvendő, és hogy úgy tűnjön, őt mindez egyáltalán nem érte meglepetésként, és hogy „soha” egy pillanatig nem kételkedett, egy „csepp kétsége” nem volt afelől, hogy igaza van a konfliktust érintő vitánkban, és hogy a szomnológus most csak megerősíti azt, amit ő voltaképpen „már kezdettől fogva tud[ott]”. Hope meglepetését és diadalérzését, a megdöbbenésem látván, hogy milyen hitetlenül állok az alváscsoport orvosi diagnózisa vagy „ítélete” előtt, csupán a sápadt szemeiben felvilanó aprócska fény, valami mohó csillanás árulta el. Még mindig hallani lehetett a telefon csörgését, úgy tűnt, senki nem veszi fel, ebben a néhány másodperces, néma szünetben továbbra is szólt, egészen addig, míg a fiatal, rettentően csinos, „páfoszi” technikusnő oda nem lépett a monitorhoz és ki nem cserélte a szalagot,

majd ezt követően újból betöltötte, manuálisan „visszaállította” a kijelzőt, aminek következtében a szenvtelen, közönyös szomnológus beszámolójának fókusa most már a feleségem „agyhullámaira” terelődött, amit az EEG mérések rögzítettek, s amiket a monitoron „első ránézésre”, azaz Hope és az én számomra, laikus szemmel gyakorlatilag nem lehetett megkülönböztetni azoktól, amit az én kijelzőmön láttunk, leszámítva persze azt az apró, de lényegi különbséget, hogy most az ő neve, egészségbiztosítási száma és Darling-klinikás „pácienskódja” szerepelt a grafikon alatt, melynek remegő, szaggatott vonala immár Hope agyi aktivitását mutatta a megadott időkeretben. Ezek a bizonyos területek, állította Dr. Paphian, miközben a folyosó végéről többször is egy „motoros” fűrészfűrés vagy marógép hirtelen felhangzó, sikolyszerű vagy „visító” zúgását lehetett hallani (frissen vágott fa és az ipari műanyag illatát is érezni lehetett, a hispán férfi átható kölnije és Hope szokásos „JOY” márkájú parfümje mellett), miközben a kihívóan érzéki technikasnő a lézeres mutatójával a Hope „agyhullámainak” szabálytalan vonalában feltűnő kiugrásokra vagy „csomópontokra” mutatott, jelezve – (és ezt már, magától értetődően, nyilván „mondanom sem kell”) mindkettőnk további meglepetésére – hogy nemcsak én, hanem Hope maga is kétséget kizáróan, *szintén* empirikusan és igazolható módon aludt azokban a rögzített periódusokban, amikor állítólagosan a „horkolásomat” „hallotta” (ráadásul mindeközben, vagy ezzel egyidejűleg, vélhetően a rendkívüli fáradtság vagy adrenalin miatt, egy irreálisan sűrű vagy látszólag felgyorsított, érzületekkel teli emlékképet [vagy mondhatni „belső filmet”] éltem át, amikor egy Alsó Squankum-i parkolóban, a sok párhuzamos felfestés között, Audrey-t arra tanítom, hogyan kezelje az új Mazda kupéjának ötfokozatú váltóját [a kicsit biztosítási okokból Dr. és Mrs. Sipe nevére írtattuk], Audrey sugárzó, vöröseshajna haja „szabadon” vagy kiengedve, a szájában valami élénkkék rágót forgatott, az utastér pedig napfényben úszott és a karácsonyi tusfürdőjének sáfrányos illata lengte be, az a taszító hang, ahogy levegőt vesz, és a lábainak formája, ahogy a pedálokra dolgozik, s fel-le mozgatja őket, a fojtott szitkozódás, mikor a motor erőlködni kezdett, s rángatott vagy lefulladt, a finom nyögések, az elharapott ajkak és a – [*Hagyd abba*] – és így, az orvos második diagnózisát követő újabb rövid és „döbönt” csendben sem diadalt, sem „elégtételt” nem éreztem, de még csak zavarodottságot sem az alvásra vonatkozó „ítélet” látszólagos vagy paradox megfordulását hallva. Mintha egy súlyos kő nehezedne rá, „összeszorult” a szívem; rettenetesen hiányzott Audrey; már másra sem vágytam, csak elmenni hozzá, egyedül, segíteni neki összecsomagolni, kijelentkezni és hazaköltözni [jóllehet, a keresztbe tett lábam ekkorra már annyira elzsibbadt, hogy szinte „alig éreztem”, és ha akartam sem tudtam volna kiegyenesíteni], mit sem törődve a sebességkorlátozással átszelni az államhatárt és megostromolni a kollégiumot, a „kastélyt” vagy „erődöt”, száműzetésének lőréses *várbörtönét*, és döngetni, csapkodni a masszív, tölgyfa bejárati ajtót, felcsengetni az éjszaka közepén vagy a hajnali órákban, és [mondanom sem kell, „Apával” ellentétben] hangosan ki-mondani, nyíltan bevallani, sírva kiáltani azt, amit soha, de soha, még csak gondolni vagy „álmodni” sem volna szabad. Már-már elsöprő erejű fáradtság és melankólia gyötört, kimerültnék és elhagyatottnak, „magányosnak” éreztem magam, és az ázott alsó felem vagy prosztatám is lüktetett, ráadásul az erezett

karfa oldalát markoltam, hogy egyenesen tudjak ülni), a szembetűnő vagy „éle-
sebb” EEG tüskék pedig, amelyek jól kimutathatóan épp azokat a periódusokat
előzték meg, amikor Hope hirtelen felült és kiáltozni kezdett, egyértelműen je-
lezték – a szomnológus szakmai elismeréssel nyilatkozott Hope EEG-jének ka-
rakteres „Théta” hullámairól, „szinte tankönyvbe illő” tüskék és „csomópontok”,
mondta –, hogy Hope, ezekben a kritikus, „vádoló” pillanatokban az alvás „ne-
gyedik fázisában”, az úgynevezett „paradox” szakaszban volt, amelyet izom-
bénulás, gyors szemmozgás és mély álm jellemmez. Bentről, az építkezés felől két
kalapács hangját hallani, ahogy a gyors csapásaik egy pillanatra összeolvadtak
vagy „eggyé váltak”, majd az egyik elhallgatott, mire a másik *mintha még hevese-
ben vert volna, hogy ellensúlyozza*. Én pedig ekkor vagy képzeltem, hallucináltam,
vagy ténylegesen tanúja voltam, ahogy Dr. „Desmondo-Ruiz” – a nagy szemű
latin ügyintéző vagy *konferanszié* – a szájával minden hang nélkül, mégis jól ki-
vehetően az *ön-gyil-kos-ság* szót formálja. Hope eközben szorosan keresztbe tett
lábakkal ülve a székében enyhén, némileg agresszívan előrehajolt, a jól ismert
rideg, érzelemmentes és megjátszottan higgadt modorában arra kérte az alvás-
szakértő Dr. Paphiant, hogy legyen szíves és segítsen „[neki] tisztázni a dolgot”:
itt tehát arról van szó, hogy az alváscsapat azt állítja, hogy az ő férje, Mr. Napier
volt az, aki ténylegesen aludt és horkolt, vagy pedig arról, hogy igazából „[Hope]”
volt alvó állapotban, és csak álmodta (vagy „képzelte”, netán „kitalálta”), mint-
egy „a légből kapta” ezt az egész horkolósos ügyet? Én közben továbbra is mere-
ven (vagy »...fel!«) egyenesedve, szorosan keresztbe tett lábbal ültem, és közöm-
bösen először az egyik, majd a másik szememet takartam el.

Ezen a ponton a szomnológus – aki, mint tudjuk, csak a „vázát” vagy kör-
vonalát ismerte a házasságunkat ilyen példátlanul megrengető viszálynak, me-
lyet ez az állítólagos „horkolás ügy” robbantott ki Hope és köztem, s amitől vé-
gül az Alvásklinikáján kötöttünk ki, szemlátomást félreértette a kialvatlan és
csüggedt ábrázatomat, s úgy vélte, hogy az csak közönyt, érdektelenséget vagy
„apátiát” tükröz, (ezzel szemben, Hope arckifejezése mindeközben, az orvosi
diagnózis e hirtelen és váratlan „fordulatának” hatására kísértetiesen megmere-
vedett, mondhatni „kővé dermedt”, a régóta hangoztatott álláspontomat világó-
san igazoló orvost hallgatva, miszerint a „horkolás” azon konkrét epizódjai,
amelyek őt annyira felzaklatják, nem is „valósak”, hanem csupán álmokképek,
„laza képzettársítások”, az éjszakai vagy álomszerű „alvási rémület” termékei
voltak, pontosan úgy, ahogy azt én az elmúlt hideg hónapok fájdalmas és lélek-
ölő veszekedései során már számtalanszor állítottam, s a nyakán levő erek és
inak önkéntelenül is kidagadtak, és a keskeny, kissé farkasszerű, kérges arcának
minden vonása, ránca, redője, sebhelye, gyűrődése és „hibája” élesen kirajzolód-
ni látszott, ahogy az arckifejezése közben izmai görcsösen megfeszültek; egy
pillanatra szó szerint évtizedekkel idősebbnek tűnt, mint valójában volt, és el
tudtam képzelni, hogy tudattalanul vagy szándékolatlanul is mekkora sértést
jelenthetett Hope számára Audrey „harmatos” arcbőre, s tökéletes hámszöve-
te, még az államon kívülrre való száműzetése előtt, mintha Audrey mindazon leá-
nyos bájnak az élő megtestesülése lenne, amelyről Hope olyannyira félt beismer-
ni, hogy számára „már a múlté”. [Lásd például az előző kora tavaszi „halasztha-
tó” vagy „nem létfontosságú”, s így a biztosító által sem fedezett ambuláns,

járóbeteg beavatkozást, amelynek célja az volt, hogy eltávolítsák vagy eltüntessék a visszereket a fenéke és a combja felső része körül, mely műtétből való felépülése nyilván olyannyira visszataszító, sőt, őszintén szólva, szomorú vagy egyenesen szármalmas volt, hogy az csak még hangsúlyosabban tükrözte nemcsak a tehetetlen hiúságát, hanem annak a mondhatni „tagadását” is, hogy mindez valójában már semmin sem változtat. (*»ne kezd ezt megint«*)), s most tudattalanul vagy „önkéntelenül” a homlokán lévő keratózist tapogatta, és – egy újabb, látszólag zavarbaejtő vagy „paradox” diagnosztikai fordulattal (Hope és én egyetértettünk abban, hogy a flegmatikus vagy szangvinikus modorától eltekintve a szomnológus betegkezelési stílusa hagyott némi kívánnivalót maga után) – kijelentette (vagyis az alvásszakértő kijelentette), hogy igen, technikai értelemben véve a feleségem horkolással kapcsolatos vádjai, még ha belső, álomszerű élményen, és nem külső érzékszervi észlelésen alapultak is, orvosi vagy tudományos értelemben „technikailag” mégis helyesek voltak. A tárgyilagosan semleges szomnológus, a hatalmas védőbevonatos kulcsosomóval vagy „karikával” immár a bal kezében, valamilyen arckifejezéssel vagy „jelzéssel” fordult a vonzó technikushoz felé, majd elmondta, hogy a Hope hangos horkolásvádjait megelőző, „negyedik” vagy „paradox” alvási fázisban rögzített időszakok „éjszakai” vagy infravörös fényű videófelvétele közül, mint mondta, kettő is megerősíti, hogy ezekben az intervallumokban én valóban úgynevezett „elzáródásos” vagy hivatalosan „nasopharyngeális” légzést folytattam, amit a laikus közönség rendszerint „horkolásnak” nevez, s ami, mint Dr. Paphian kifejtette, különösen a 40 év feletti vagy annál jóval idősebb férfiaknál gyakorta jellemző átmeneti vagy visszatérő állapot, illetve jelenség – főként azoknál, akik rendszerint (mint ahogy én is) hanyatt fekvő testtartásban alszanak, vagyis nem hason, oldalt fekve vagy az úgynevezett „magzatpózban” –, és többnyire az alvás középsej, úgynevezett „mély” szakaszában, vagyis a kettes és a hármas fázisban jelentkezik. A „negyedik”, „paradox” szakaszban azonban, mivel a kulcsfontosságú gégeizmok részleges bénulása lép fel, amikor az ember aktívan álmodik, vagyis a REM, avagy az „álomalvás” fázisában van, a tényleges „horkolás” fiziológiailag lehetetlenné válik. Az alvásszakértő minden információja tömör volt és közvetlenül a tárgyra vonatkozott. A feleségem mindeközben a halántékát masszírozta, hogy ezzel is stresszt vagy türelmetlenséget jelezzon. A szomnológus alváscsapatának valamiféle alárendelt vagy „beosztott” segédje – egy körülbelül egyetemistakorú fiatalember (vagy mai, népszerűbb elnevezéssel élve, „csávó”), aki a kigombolt, és nem éppen steril vagy foltmentes „laborköpenye” alatt egy rózsaszín, kifakult, vörös vagy fukszia színű pamut pólót viselt, melynek elején egy megnevezetlen, de valahogy „bosszantóan” ismerős vagy híres személy tanácstalan vagy bizonytalan arcának rajza vagy karikatúrája látszott, alatta pedig, az öltözködés anyagán az a mondat vagy felirat látszott, „A FELESÉGEM SZERINT HATÁROZATLAN VAGYOK, DE NEM VAGYOK BENNE BIZTOS”, ami szinte biztosan nem volt szó szerint vagy komolyan értendő, hanem inkább valamilyen tréfás vagy ironikus megjegyzés volt – rövid távollétét követően most visszatért a konferenciaterembe, egy kisebb doboz hétköznapi vagy „kereskedelmi” VHS típusú videokazettával, amelyekre fekete filccel írt „RN” és „HS-N” felirat, valamint a Hope és az én egészségbiztosítási és klinikai „páciens-

kódom”, illetve a tényleges „alváskísérletek” rögzítésére vonatkozó szerdai éjszakák dátumai voltak feljegyezve; ez a fiatalember és a *(»csak egy kicsit fog fájni«)* szomnológus az acél vagy alumínium orvosi kartotéktartó felett arról tanácskoztak, hogy pontosan melyik kazettát „töltsék” és/vagy „rakassák be”, hogy empirikusan is igazolni tudják a szomnológus diagnózisát, miszerint Hope vádjai végső soron valótlanok, hiszen egy álomszerű, egyértelműen „paradox” tartalomra épülnek. Hope ekkor ismét kissé előrehajolt és a keresztbe tett lábán idegesen rángatni, „rázogatni” kezdte a magassarkúját, majd megkérdezte, illetve felvetette, hogy a klinika diagnosztikai adatainak összességére alapozva az előfordulhat-e, hogy míg „ő” (vagyis én) az alvókamrában, az ágyában mélyen alszik és közben „horkol”, ezzel egyidejűleg az ébrenlét pontos „érzetével” vagy „tapasztalatával” azt álmodja, hogy a szűk és rácsozott klinikai ágyban még mindig valahogy teljesen „ébren” van, mely lehetőség (vetette fel Hope) megmagyarázná, miért tagadom ilyen nyíltan és őszintén, hogy alszom, valahányszor hangosan ordítozni kezd, hogy felébreessen, mert „már nem [tudja] elviselni” – mire én kissé ingerülten közbeszóltam, és rámutattam Hope felvetésének „buktatójára”, hogy logikailag hibás az érvelése, és megkértem a szomnológust, hogy mintegy a „jegyzőkönyv” kedvéért még egyszer nyomatékosítsa, hogy az emberi alvás jól ismert szakaszaira vonatkozó magyarázata szerint fizikailag nem „horkolhatok”, amikor *(»álmodom«)* álmodom, mivel alapvető logika szerint, ha *a.*, ténylegesen azt „álmodnám”, hogy ébren vagyok, akkor *b.*, definíció szerint a „negyedik” vagy „paradox” alvófázisban lennék, s így, *c.*, a „paradox” stádium jól ismert gégebénulása miatt *d.*, nem tudnék olyan hörgő, reszelő vagy „orrgarati” horkoló hangokat kiadni, amilyeneket Hope ilyenkor, mint utóbb kiderült, valójában csak álmában vélt hallani tőlem. Hope cipője, kesztyűje, valamint a drága pénztárcája vagy kézításkája is tökéletesen illett egymáshoz, mind színben, mind a bőr anyagának tapintását tekintve; emellett, mint mindig, igen kellemes illata volt. A ruganyos alkatú, érett és vonzó, valahogy mégis komoly vagy „fenyegető” technikusső nagyjából ekkortájt kezdte beilleszteni vagy „betölteni” a választott videokazettát a monitor hátulján található „résbe”, „lyukba” vagy foglalatba, majd a „gyenge” fényviszonyok között rögzített felvételt – egy kódolt *(»Könyörögve kérlek!«)* szomnológiai adatokat tartalmazó lap, meg a kézívezérlő segítségével – ahhoz a bizonyos negyedik fázisú, azaz „paradox” alvási szakaszhoz „tekerte” (legalábbis az alvásszakértő „bevezetője” vagy magyarázata alapján így sejtettük [egyébként fiziológiai szempontból ekkor még mindig, mondhatni, „vigyázzban álltam”]), ahol a feleségem részéről éppen elkezdődtek a „horkolás” miatti hirtelen haragú, hangos és sértett vádaskodások.

Vészfórlónak tűnik vagy sem, ebben a pillanatban minden külső vagy idegen zaj, beleértve a mellőzött csipogómat is, hirtelen megszűnni látszott – még a füstös képű, elegánsan öltözött orvosi ügyintéző forró teájának hörpölése vagy „szürcsölése” is (idegesítő gyerekkori rossz szokásom, amelyet kézzel történő látványos szájtörlés követett) –, és egy hirtelen és mondhatni drámai vagy nyugtalanító csend, egy elnyújtott „szünet” állt be. Közben a szoba kijelzőjén a videófelvétel, amely egy diptichont formáló „osztott képernyőből” állt, a sötét alvókamrában most Hope-ot és engem ábrázolt, még hozzá az infravörös felvételek jellegzetes borostyánszínű fényeiben, a bal és jobb felső sarokban a vonatko-

zó dátum és a „0204”-es szám (ami tudományos „Zulu” idő szerinti 2:04-t jelent) volt látható, valamint az egymást követő másodpercek, tizedes pontossággal, a képernyő (tőlünk nézve) jobb oldalát egy kitartott, infravörös közelkép (vagy „premier plán”) tölti ki, amelyen az ágyban hanyatt fekve, a mellkasomon keresztbe tett karokkal mélyen alszom, de a legnyugtalanítóbb az, ahogy az arcom kinéz. Aligha meglepő módon mind ez idáig még soha nem volt alkalmam látni, milyen az „eszméletlen” arcom alvás közben; és most, a monitor diptichonjának *rektó* paneljén, vagy rendezői jobbján sugárzott közeli felvételen egy olyan arcot láttam, amelyben sehogy sem „ismertem” magamra, lelógó állkapocs, kidülledt toka, a mellkasomon nyugvó kezem pókszerűen rángatózott, az ajkam lazán lefittyedt és a szám, mint a bamba halaké, félig nyitva volt; és bár (az alváscsapat megdöbbenésére, mivel a segédek és technikusok pusmogása a monitor hátuljánál arra engedett következtetni, hogy bizonyára valamiféle „technikai hiba” vagy üzemzavar lépett fel) semmilyen hangot nem lehetett hallani (Hope merev borzalommal vagy csodálattal bámulta a jobb oldali kijelzőt, közvetlenül mellettem, mintha mozdulat közben maga is némán „ledermedt” [vagy „megbénult” (*»vagy bántani foglak, ha«*)] volna, a pupillái tágra nyíltak és sötétben csillogtak, mint egy fekete víztömeg), az arcomnak e petyhüdt, tátott szájú, lógó állú és megereszkedett, remegő tokájú, fekvő változata számomra teljesen idegen volt (mivel a legtöbb férjhez hasonlóan nyilván én is csak a tükör előtt ülve vagy állva láttam az arcomat, borotválkozás közben, a nem kívánatos orr- vagy fülszőr eltávolításakor, valahányszor a sáfrányillatú fehérneműre maszturbáltam, vagy a nyakkendőmet igazgattam, stb.), és bár a hibásan rögzített hangrész miatt hangot nem hallottunk, az alvó arcomról készült közeli felvételen vagy hajnali „jeletben” öntudatlanul elnyíló szám változó formái és torzulásai, ahogy Hope és én merev bámulattal néztük (mint amikor egy járműbaleset vagy „bűnügyi helyszín” roncsai és az áldozatok földön fekvő és eltorzult maradványai mellett haladunk el), azt „jelezték”, vagy arra utaltak, más szóval, hogy a képen látható arcom petyhüdt ajkainak váltakozó formái, valamint a nyitott szám sarkában fel-felbukkanó és eloszló kis köpet- vagy nyálbuborékok (az ajkam sarkában egyfajta vékony „hártya” vagy pasztaszerű réteg is látszott, ragacsos és barnás-szürke színű, ami kissé megnyúlt, ahogy a szám formát váltott) kétségkívül azt jelezték, hogy valóban olyan hangok és zajok hagyták el a torkomat a számon át, amelyekről semmiféle tudatos vagy „akaratlagos” érzékelésem nem volt – aki ezt látta, le nem tagadhatta –, és ahogy a videokamera fókusza „szűkülni” kezdett, szorosabbra zárult, s egyre közelebből látszott a teljesen ismeretlen, nem emberi és öntudatlan arcom, láttam, vagy csak „hallucináltam”, s „elképzeltem” (Hope ebben a pillanatban még mindig mereven, magzatpózba „dermedve” ült, eltátott szájjal és elkerekedő szemmel nézte, ahogy a szigorú technikusnő és a latin ügyintéző egyszerre kezdték letépni az arcukat, felülről indulva, lefelé irányuló módon, mindketten a halántékuknál kezdve, hirtelen és határozott, tépő vagy „rántó” mozdulatokkal hántották le a bőrüket, miközben a kubai férfi külföldi órája és a kezei egy borostyánszínű, sebes elváltozásokkal teli masszává olvadt össze), vagy pedig tényleg megfigyeltem, és szó szerint „szemtanúja” voltam, ahogy az egyik alvó szemhéjam alig észrevehetően, épp csak résnyire megnyílt, és egy picinyke, ezüstös, hajszálvékony vagy pengeélnyi fénysugár – olyan,

mint amelyet például sötét hálószoza csukott ajtaja alatt látni, amikor kint a folyosón világos lesz vagy „felgyullad a fény”, és a súlyos, ismerős léptek fel a viktoriánus lépcsőn lassan a szoba ajtajához érnek – hatolt át rajta, a gyorsan és eszméletlenül mozgó szemgolyómból, és láttam, hasonlóképpen, az osztott képernyő jobb vagy „szélső” oldalának felvételén, amint a nedves szám és az ernyedte és puhán szétterülő pofám lassan egy kísértetiesen ismerős „vigyorra” kezd torzulni, valamilyen kéjes vagy már-már szinte ragadozó arc kif

„fel. Ébredj már, a jó Ist.”

„Úristen. Te jó ég, szörnyet.”

„Kelj fel.”

„Szörnyű álmom volt.”

„Azt el is hiszem.”

„Borzasztó volt. Csak ment és ment tovább.”

„Csak ráztalak és ráztalak és.”

„Hány óra van ilyenkor.”

„Már majdnem – szinte 2:04. Félttem, hogy bántani foglak, ha még erősebben rázlak vagy bökdöslek. Egyszerűen sehogy sem tudtalak felébreszteni.”

„Dörgést hallok? Esett az eső?”

„Kezdtem nagyon aggódni. Hope, ez így nem mehet tovább. Mikor foglaljuk már végre azt az időpontot?”

„Várj csak – házas vagyok én egyáltalán?”

„Kérlek, ne kezdjük ezt megint.”

„És ki ez az Audrey?”

„Most csak aludj vissza szépen.”

„És az mi ott – Apuka?”

„Csak feküdj vissza.”

„Mi baj van a száddal?”

„A feleségem vagy.”

„Ebből semmi sem valóságos.”

„Jól van. Minden rendben van.”

SZÉKELY MÁTÉ fordítása

Földút, nyomok

*Végül nem marad más, csak a testem.
Kudarc, és mégis az egyetlen esély.
Ágak között a napfény stroboszkópja,
futok, lüktet előttem a földút.
Embermagasságú zöld, csalán,
papsajtmályva, cickafark, fekete nadálytő.
Ugyanaz, csak itt másképp hívják.*

*A lélegzetembe kapaszkodom,
viszem a sűrűséget, a súlyt, tartom magam.
A szívizom összehúzódik és elernyed,
szorít, enged, szorít, enged.
Izzadság csorog le a hátamon,
lassú forráság kúszik a végtagjaim felé.
Közben egy másik földútra gondolok,
egy másik, ismerős helyre.*

*A szokások nyomot hagynak a testen.
Hogy néha összeszorítom a fogam.
Hogy túlságosan is szeretem a sót.
Sokat ülök keresztbe font lábbal.
Hogy víz helyett is teát iszom.
És talán csak ennyi lennék én.
A kopások, visszerek, fogtömések,
kifehéredett hegek, a ráncok.*

*Lassan felejték és gyógyulok.
Észrevétlen különválnak bennem az,
aki nekem voltál, attól, aki vagy.
Így maradsz mégis valaki,
ha bennem leválsz magadról.
Lehetett volna könnyebb, de ne félj,
most már te sem kellesz hozzá.
Majd a testemre hagyatkozom.*

Mind the gap

*A vágányok mellett futó rozsdás csövek.
Graffiti, áthúzott évszám: 2020.
Hatalmas ventilátorok, ajtók, sehonnan sehová.
Egy téglafal réseiből kinőtt nyárfa.*

*Nézem, ahogy közeledik és távolodik egy arc,
nem tudom hozzáilleszteni magam.
Az üveg mögött felvillanó képek. Én maradok el,
vagy a város? Nem ugyanaz?*

*Csenevész pálmák és szederbozót.
Várakozók a reptéri busz megállójában.
Piszkos derengés a tetők felett,
kémények, vörös téglás házak.*

*Az állomás, ahová – úgy tűnt – megérkeztem,
mielőtt végleg elhagytam volna magam,
és a férfiakat, akik felneveltek.*

Belehalni kár

*Nehéz elfogadni a boldogságot is.
Hogy ilyen egyszerű lett minden.
Ülök a cseresznyefa alatt.
Lesepek magamról egy bogarat.
Valaminek a része lettem,
hiányos és tökéletlen.
Néha még várok emailekre,
de már nem olyan kétségbeesve.
Fogom valaki kezét.
Nincs más, ilyen szomorú az egész.*

A lamantin éneke

*Vesztettül keres
egy szót, gondolatot,
amin megpihenhet,
mindenhez csak
odakap, már száguld
tovább, nyugalmat
gyerekkoron, anyán,
apán, családon,
imán nem talál,
nem tapad meg
a figyelem, álomból
merítene erőt, csukott
szemmel fekszik,
ha kinyitja, meglátják
benne az örületet,
csak az orra ér
ki a langyos vízből,
őrzi féltett magányát,*

*körülötte így is zsinatolnak,
mondják a magukét,
semmit elintézni,
megy a fontoskodás,
múlják a kedves idő,*

*az idő, ez az ő élete,
a számára kiméretett,
azt eltölti benne, boci
szeme mögött szervesült
a másik arca, és ő végig
marad önmagával,
testben-lélekben,*

*azoknak meg igazából
mindegy, majd elmennek
bölcsségükkel haza,
a boltba, ott folytatják, ahol itt
abbahagyták, lerabolják*

*a pillanatot, a puszta
túlélés szándékával,*

*a lamantin ezalatt
világokat képzel,
melyek sebtiben
összeomlanak,
szavakat ismétél,
felismerhetetlenségig
roncsolva őket,
veszettül keres
egy gondolatot,
amin megpihenhet*

A költő

Fújd fel a költőt, kicsit nyúljon.
Vigyázz, ~~nehogy~~ kidurranjon,
mielőtt megtöltenéd. Feszítsd
ki a nyakánál és a nyílásánál,
ha korábban nem tágítottad ki
a testét, nagy a kockázat, hogy kiszakad.
Tedd a csap alá, és lassan, óvatosan
töltsd meg vízzel, ~~de hagyj~~-szabadon
két-három centimétert, hogy könnyen
be tudd kötni a nyakánál.
Majd nyomd össze a víz szintjénél.
Húzd a végét hosszúra,
és csavard a két ujjad köré,
melyekkel a nyakát lenyomod.
Húzd át a szabad végét, és szorítsd meg
a csomót. A víziköltő bevetésre kész.

Arany kefe mint jogar

Politikusunk szereti hibásan
~~idézni~~ a költőt, de akkor is neki van
igaza, ha alszik. Az arany kefét
úgy tartja, mint jogart. Színdarabokat írok,
és ritkán megyek ki az utcára.

Társulatunk először nem is
álmodhatott róla, hogy közönség előtt
lépjen fel, csak a Gömbön keresztül látták
a darabunkat. Később a színházunkat
~~biztonsági~~ okok miatt bezáratták.

Valaki elbizniszelte a város központjában
álló épületet. Mi meg tüntettünk körülötte
hónapokig, körbetekertük szalaggal.

*Majd elzárták a vizet és az áramot.
Napról napra kevesebbet aludtunk.*

*Csak akkor jöttünk rá, mit jelent
az édeskés szag az épületben,
amikor az első közülünk összeesett.
Mind kórházban ébredtünk fel,
de már ott terveztük a következő bemutatót.*

*Tegnap arra ébredtem, hogy a sötét
színházban ~~fejhallgatón~~ sétálok,
és közben a költő versét hibásan szavalom.*

Kaleidoszkóp

*A költő rágót vesz a szájába.
Ott rejtőzik egy szörnyű szó.
A következő pillanatban robban
a detonátor. A költő fülei egy kanál körül
táncolnak, szemöldöke a plafonra ragad,
fogai csattognak a gyomrában,
arca a csillár körül szvingel,
bőre nyugtalan ruha, és
megpróbálja magát ~~minden tárgyra~~
ráhúzni, tüdeje beszívja
a porcicákat, lábai maratont futnak
a kamrában, veséje egy nikkel számovárral repül
a csukott ablakon keresztül a szabad
ég alá, és egy másikon bejön egy szomszéd,
csak a szív áll dühösen a hűtőben.*

Belépni tilos

*Egyél jókat, bekapcsolhatod a légkondit is,
nem szégyen, ha kényelemre van igényed,
erőt kell gyűjtened, bújj a térkép mögé,
közelíts rá, távolítsd el, pihentesd a szemed
úti célok helyett úti célok piktogramján,
válogathatsz, takarékoskodj a lépteiddel,
hamarosan újra szükséged lesz rájuk,
mikor megtalálod, amit nem kerestél,
ki keresne éjjel-nappal nyitva tartó
dzsesszbárt a szomszéd halászfaluban,
de ha egyszer elképzelted, nincs menekvés,
el kell indulnod az Orpheus Bar felé,
másfél óra sétatávra, meg se kottyán,
csavarj a fejedre vizes törölközőt
életed delén, az elvakító napsütésben,
pontosan tudod, hogy hová indulsz,
teheneket követsz majd a belvízen át,
szomorú kis számarakkal baktatsz,
vigyori kecskegidákkal lófrálsz,
és szarvasok, szarvasok mindenütt,
szarvasok az elárasztott krikettpályán,
szarvasok az elhagyatott sírköveken,
varjak a fejükön, sirályok és varjak,
hattyúk és varjak, pávák és varjak,
gyönyörűszép kék madár és sárga madár,
hogy is jutna eszedbe, hogy visszafordulj,
izgatottan csivitelő mókusokra
tökéletesen lecsapó feketesas,
hangosan berregő, békés óriásbogár,
gázolj csak tovább a barna lében,
amíg el nem érsz a láncos elefántig,
lesd meg, milyen katatón táncot jár,
mondd el neki, hogy a szabad elefántok
hazájából jöttél, végre jó hírt hozol,
rögtönözz egy jó hírt, aztán indulj tovább,
hamarosan rád fog esteledni,
vízibivalycsorda vár a pálmafák közt,
nem harapnak, nem is téged várnak,*

mongúzik neszeznek, gekkók motoszkálnak,
nem rád szíszegnek a varánuszok,
nem téged keres az eltévedt krokodil,
csak a szűnyogok nem félnek tőled,
csak a bolhás kóbor kutyák és a majmok
érdeklődnek, élvezted-e az éjszakát,
hallottál-e zenét, ugye jól szólt,
természetesen még visszafordulhatnál,
van visszaút, nem is egyetlen visszaút,
keresztül a csillagfényen, keresztül a
nagyvároson, ahol patkánykölykök
nyüzögnek egy lyukas zsákban,
félíg szétaposott csótány kapkod feléd,
szárnyas hangyák özönlenek ki a csapból,
táncolnak a lámpa körül néhány percig,
aztán kalap-kabát, örökre eltűnnek,
minden úgy lesz, mintha továbbmennél,
annyi lesz a különbség csupán, hogy
nem hallod többé a szomszéd halászfalu
dzsesszbárjából kiszűrődő zenét,
ugye, milyen szomorú gondolat,
semmi okod még, hogy visszafordulj,
továbbra is életed delén jársz,
lebarnultál, ügyesen tartod a tempót,
előbb-utóbb viszont, hidd el,
mégis érdemes visszafordulni,
akármilyen nehéz lesz, még mindig
könnyebb lesz, mint megérkezni
vaksötétben oda, ahová a térkép mutat,
elhallgatnak az állatok, síri csendben
SECURITY feliratú pólós férfi
lép ki ijedten az Orpheus Bar
helyén emelt rozzant fabódéból,
lámpalázasan fogja rád a fegyverét,
sorry but no entry, mondja,
hiába nyújtogatod a nyakad,
semmi nincs mögötte.

„MEGBÚVÖLTEN NÉZTÜK A ROBBANTÁST”

Melhardt Gergő beszélgetése Térey Jánosról

Melhardt Gergő: – Ismerted Térey írásait, mielőtt személyesen megismerkedtetek?

Szálinger Balázs: – Igen, de csak kevéssel, talán egy évvel előtte olvastam először. Én ugye az Előretolt Helyőrség bandájában indultam, ahol Jánost nagyjából félistenként kezelték. Térey meg Parti Nagy, ők ketten. És hát joghallgató voltam, hozzám csak rajtuk keresztül jutott el a kortárs irodalom.

– Melyik szövegre vagy kötetre emlékszel elsőként?

– A természetes arrogancia. Az volt nekem az abszolút csúcs. Orbán János Dénes adta a kezembe, nála szoktam ugyanis aludni Kolozsváron, és egyszer azt mondta, Balázs, most csukd be az ajtót, és olvasd el ezt a könyvet.

– Ez a kilencvenes évek végén volt?

– Igen, ’98 körül. Aztán megtaláltam Pesten a Könyvudvarban – az akkor is ugyanilyen volt, mint most – húsz forintért. Kemény Istvántól *A néma H-t* is ott vettem húsz forintért. Baromi lelkes voltam Térey mindegyik könyvétől, szép lassan beszereztem az addigi összeset. A *Tulajdonosi szemléletre* és a *Varsó-kötet*re emlékszem. De *A valóságos Varsót* különben már később olvastam, máig nincs a kedvenceim között. A megismerkedésünk után a *Drezda februárban* volt az első friss könyve.

– Egy interjúban elmesélte, hogy egy szilveszteri buliban találkoztatok először.

– Igen, egy JAK-szilveszter volt, ha jól emlékszem, és 1999 végén. Tehát 1999. december 31-én ismerkedtünk meg, a Nagymező utcában, abban a házban, ami most a Capa Központ. Azelőtt nem sokkal olvasta a *Zalai Passióm* részeit, mert a *Sárkányfű* folyóiratnál dolgozott mint olvasószerkesztő, és ott is jelentek meg részek a könyvből. Ehhez a laphoz is OJD juttatott el, mert ő, amikor itt volt Pesten, gyakran találkozott a sárkányfüvesekkel, én meg mentem vele. A Lovag utca környékén volt a törzshelyük egy kocsmában, Király Levente volt ott, Karafiáth Orsolya, Cserna-Szabó András, és valamelyiküknek odaadtam a kéziratot. Aztán szilveszterkor, emlékszem, egy kör alakú asztalnál ültünk, és Jánoska megkérdezte Jánost, mármint OJD a Téreyt, hogy milyen lesz az új *Sárkányfű*-lapszám, mire János azt mondta, hogy szar, kivéve egy szöveget, de az meg nem normális... valami idióta eposz. Mondtam, hogy az én vagyok. Így ismerkedtünk meg. Volt már akkor mobilunk mindketőnknek, de a vezetékes számát adta meg. Utána pár hónapon keresztül nagyjából minden nap beszélünk telefonon vagy találkoztunk. Általában hármasban, Harcos Bálinttal.

– Huszonegy éves voltál ekkor, Térey pedig huszonkilenc. Számított valamit a körkülönbség?

– Lehet, hogy a bátyusokra voltam ráfixálódva. János meg szerette, ha szeretik és felnéznek rá. Én kissrác voltam, ifjú padavan, nekem kritikátlanul tetszett minden, amit ő csinált. Ha visszagondolok, kicsit mulattat is az a pozíció, amit felvettem.

– Írtatok verseket is együtt.

– Igen, hármat vagy négyet. Mondtam, nagyjából egy évig nagyon intenzív kapcsolatban voltunk, ezeket is akkor írtuk. Az egyiknek nagyon jó története van. A címe *Túlutazni Zentát*. Haklik Norbert, aki közös barátunk volt, akkor a *Magyar Nemzet*-nél volt újságíró, és meghívott minket Szerbiába, pontosabban valahogy elintézte, hogy meghívjanak minket Temerinbe a TAKT nevű képzőművészeti táborba. János – nem tudom, viccből-e, in-

kább komolyan – egyre nagyobb igényekkel állt elő: lesz-e minibár, kapunk-e nagyobb gázsit és így tovább. Norbi annyira izgatott volt, hogy mindent megígért. Az utazás előtti este a Sziget Fesztiválon volt fellépésünk, utána már nem volt időnk hazamenni, egyenesen a Szigetről mentünk ki a Népstadionhoz, onnan indult a busz korán reggel. Norbi és a felesége is a buszon ült, de ők legelől, mi meg Jánossal leghátul. Elég vicces út volt, mert mi be voltunk rúgva, és folyamatosan, egyre hangosabban Haklikot utánoztuk. Aztán jött a luxusszállás minibárral: villany nélküli tanya, a kertben egy jurta volt, a közepén egy huzat nélküli szivacs, azon kellett aludnunk, lényegében a földön. Éjjel, mikor mentem vissza, láttam, hogy egy ronda kóbor kutya fekszik Jánoshoz hozzásimulva. János nem tűrte a körülményeket, másnap reggel lelépett. Minden reggel jött valaki autóval a tanyára, aki hozott vizet, sört, kaját, ő bekérezkedett hozzá, és visszament Pestre. Én meg ott maradtam. Előtte nap egyébként Újvidéken sétálgattunk, majd spontán kitaláltuk, hogy megkeressük a magyar újságot, és bemegyünk interjút adni. Megkérdeztünk pár embert az utcán, a valahányadik magyar volt, és megmondta, hol a szerkesztőség. Beállítottunk, közöltük, hogy itt vagyunk mi, híres pesti írók, jöttünk a képzőművészek rendezvényére, és interjút akarunk adni. Előtte egy kocsmában írtunk egy verset, ez volt a *Túlutazni Zentát*, Térey Varsó-versének parafrázisa, azt is leadtuk az újságnál, másnap le is hozták.

– *Milyen volt a Vajdaság a háború után?*

– A frissen lebombázott hidakra emlékszem, még kiégett autót is láttunk a vízbe futó hídon. János annyira háborúmániás volt, hogy elszenesedett fadarabokat gyűjtögetett a zsebébe, hídszerkezetek apró darabjait, ilyesmit. Elmentünk meglátogatni Csorba Bélát, aki valószínűleg kicsit megijedt tőlünk, mindenesetre János arról kérdezgette, hogy a bombázások lehetett-e látni a Mirage-okat a falu fölött. Pár nappal a vajdasági kirándulás után elhívott a Millenárisra, vagyis ahol ma a Millenáris park van, akkor robbantották fel a régi gyárépületeket. A tömegből megbűvölten néztük a robbantást, ahogy összedől a ház. Ekkoriban írta a *Paulust*, annak a háborús képeihez kellett neki ezek az élmények szerintem.

– *Egy másik közös versetek címe Harkály és Sárkány derűs duettje Prózaaffyról. Ez Haklik Norbertnek van ajánlva, és őt rejti a címzés is. Te vagy Sárkány, Térey a Harkály, de miért?*

– A Sárkány az *Esti Kornél*ből jön, ott ez Somlyó Zoltán álneve, én akkoriban nagy Somlyó-rajongó voltam. János azért lett Harkály, mert azt mondtuk, hogy neki harkályarca van. Én voltam a buzogányfejű, ő meg a harkályfejű.

– *Hogy lehet elképzelni azt az egy évet, amikor intenzíven együtt voltatok? Megmutattátok például egymásnak az írásaitokat?*

– Igen, mindent megmutattunk. És a közös írásból is nagyon sokat tanultam. Nagyon jó volt vele egy szövegben lenni. Megbeszéltünk mindent, telefonáltunk, leveleztünk. János apja bélyeget gyűjtött, de megszállottan, emiatt mindig elképesztő mennyiségű bélyege volt, egész asztalt betöltő régi 80 filléres bélyegek, amit a mai, vagyis akkori postás-kisasszony már 80 forintnak hitt, és János ilyenekkel levelezett. Nekem is adott pár négyzetméter bélyeget. Kétsoros csaszuskákat, pletykákat, minden hülyeséget leírtunk egymásnak. A múltkor megszámoltam, negyven levelem van tőle.

Különbön sokat telefonbetyárkodtunk. Díjakat osztottunk embereknek. Kinéztünk valaki híres embert, színészt, rendezőt, zenészt János telefonkönyvéből, aki az én számomat nem ismerte, és a mobilomról küldtünk neki sms-t, hogy gratulálunk az ilyen-olyan díjhoz. Egyetlen ember látott át rajta, Peer Krisztián, neki is gratuláltunk valami nem létező kitüntetéshez, és azonnal jött a válasz Jánosnak, hogy „megint hergeled a gyereket?”... Egyszer Somlyó Gyuri bácsi rögzítőjére rámondtunk egy részletet Somlyó Zoltán valamelyik verséből, amiben az van, hogy ha a fiad verset írna, tekerjed ki bátran a nyakát, valami ilyesmi.

– *Egy másik közösen írt versetek A zalai menekült (töredék) címmel jelent meg. Verses regény lett volna, vagy eleve töredéknek készült?*

– Az benne is van a szövegben, hogy egy nagyobb szövegadagot elvesztettem. Ez tényleg így történt, és utána nem tudtuk tovább csinálni, egyedül fejeztem be, megpróbál-

tam elvarrni a szálakat, és fölé írtuk, hogy töredék. A zalai menekült természetesen én vagyok, a szövegben említett lakótársat az én lakótársamról mintáztuk, akit befogadtam ideiglenesen. Egy drámát is elkezdtünk közösen írni Jánossal, a címe az volt, hogy *Haklik, avagy a pokoli próza*. Ez is Haklikról szól, úgy látszik, minden róla szól.

– *Ihlető figurája volt a társaságnak?*

– Nem is tudom. Biztosan. Szórakoztatónak találtuk. János mindenkitől gyűjtögette a sajátos szavakat, mondatokat, hanghordozásokat. Norbitól sok ilyet lehetett átvenni, azt hiszem. Ők, úgy gondolom, évekkel később újra kapcsolatba kerültek, Norbi szép nekrológiából ez derül ki. Végül 4-5 oldal után abbahagytuk a drámát, nem emlékszem, miért.

– *És mi vetett véget az intenzív időszaknak?*

– Nagyjából 2002 környékén-végén, amikor a második verseskötetem megjelent. Meg hát a családalapítás. De ezután is tartottuk a kapcsolatot. Nagyjából hetente így is találkozunk, a Hold utcai Csarnok Vendéglőben verődött össze egy társaság minden pénteken.

– *Utaztatok együtt?*

– Igen, elég sokat. Egyszer hármasban voltunk Debrecenben, János, az első feleségem meg én. A Kétmalom utcai házát néztük meg, akkor volt János először úgy ott, hogy már nem az övé volt. Az új tulaj körbevezetett minket, elmagyarázta, mit hogyan fog átalakítani, átépíteni. Azóta meg is csinálták amolyan mézeskalács házikónak. Biztos ideges lenne, ha látná. A debreceni állomáson az újságos bódé elé voltak kitéve antikvár könyvek, dobozokban. János megvette nekem a *Kun Béla irodalomtörténeti tanulmányai* című kötetet, és dedikálta is.

– *A helyőrségekkel összeismerttetted?*

– Ismerték már egymást jóval korábban. OJD-t, Fekete Vincét, László Noémit biztosan. Ahogy elkezdtek Pestre járni a többiek is, Lövétei Lázár László, Farkas Wellmann Endre, akkor velük is jóban lett. Elmentünk vele és Harcos Bálinttal Erdélybe is, Kolozsvárra és Váradra. A váradi útról írt is egy verset, *Virágvasárnap* a címe. A Brüll-villáról van benne szó, „dögszagú odú”-nak nevezi a kastély vécéjét, az tényleg egy ronda köpködő volt. Meglátogattuk Zudor Jánost is, akinek a helyőrségesek körében óriási presztízse volt, de szörnyű körülmények között élt. János is nagyra tartotta, egy hullámhosszon voltak. Ahogy ők beszélgettek a Posticum nevű kulturális központ udvarán, igazán szép jelenet volt.

– *Fiatalkori íróbarátai közül a Boldogh-ház, Kétmalom utca című memoárjában Keményt, Poóst és Harcost említi, máshol Peert is. De téged nem. Ennek mi lehetett az oka?*

– Idővel valahogy megfakult a barátság. Erről is inkább történeteket tudok mesélni. Egyszer mentem Bécsbe, és felírt nekem egy filozófiai könyvet, kérte, hogy vegyem meg neki antikváriumban, de teljesen elfelejtettem, meg hát nem is ilyen helyekre jártam, más dolgom volt. Eléggé begurult rám, azt mondta, hogy cserben hagytam. Amikor 2010–2011-ben Kolozsváron éltem egy évig, elég nehéz leveleket írtunk egymásnak. Illetve már e-maileket. Eléggé nehezményezte, ha későn válaszoltam. Hozzáteszem, hogy nem mindig értettem a verseit, talán ő se az enyémekeket, de ezt nem tudtuk megbeszélni, és mindig ott volt a kényszer, hogy valamit azért kellene mondani. De mit mondjak, ha nem értem. Igazából kölcsönösen bántottuk egymást, a végén már elég csúnyákat írtunk. Aztán hazajöttem Kolozsvárról, és összeöleleztünk.

– *Elküldtétetek még ekkor is a szövegeiteket egymásnak?*

– Igen – és akkor folytatom az előző választ –, a *Protokoll* volt az utolsó, amit elküldött, de azt már nem olvastam el. 2011 júniusában, a POSZT-on volt köztünk egy törés, onnantól kezdve más volt az időszámítás köztünk. Magánjellegű konfliktus volt, az irodalomhoz legkevésbé se köthető. A pécsi Király utca közepén találkoztunk utoljára barátként, és ugyanott, pár órával később kaptam azt az sms-t, amiből világos lett, hogy vége van.

– *Találkoztatok még ezután?*

– Persze, összefutottunk az utcán, könyvesboltban, itt-ott. Nem köszönt. Három éven keresztül mindketten bent voltunk az Örkény-ösztöndíj kuratóriumában, mindig ugyan-

úgy ültünk, János velem szemben. János volt az írnok, ő vezette a szavazási jegyzőkönyvet, tőle indult a kör, és mindig én szavaztam utoljára. Látványos volt, legalábbis számomra, a többiek nem tudom, mit vettek ebből észre, hogy bemegyünk, ott ülünk órákig, az emberek beszélgetnek, és köztünk pedig ott ez a nagy feszültség. Többször eljátszottam, mert provokálni akartam Jánost, hogy amikor a szavazásnál hozzám ért a kör, nem mondtam semmit, úgy csináltam, mintha elbambultam volna. Vártam, hogy János felszólítson, láttam rajta, hogy mindjárt felrobban, hogy meg kell szólítania, de nem mondott semmit. Radnóti Zsuzsa szólt rám ilyenkor, hogy figyeljek jobban.

– *Fegyelmezett volt, úgy látszik, még a haragjában is.*

– Kelet-magyarországi kálvinista erő. De sajnos más színvonalú dolgok is történtek: egy értelemszerűen dicsérő, rólam szóló laudáció a gyűjteményes kötetében már kissé átírva jelent meg. Összetett figura volt János, nem mindennapi, és gyakran hiányzik most is.

– *Kerested az említett sms után?*

– Nem. Közös barátaink ágáltak mindkettőnkél, hogy hagyjuk abba ezt a hülyeséget. Fekete Vince, Lövétei Lázár László, róluk például tudom, hogy próbáltak közvetíteni.

– *Mikor láttad utoljára?*

– Az utolsó évben, 2019-ben találkoztunk kétszer. Márciusban, Tandori temetésére mentünk, gyülekeztünk előtte, én valakit még vártam a megállóban. Jött a villamos, János is leszállt, mindenki köszönt mindenkinek, és akkor kezet fogtunk mi is, nyolc év után. Elindult a temető felé, én még maradtam, a zebráról visszaneéztem, és rám mosolygott, mintha azt mondaná, nézd, mibe keveredtünk, kezet fogtunk. A legutolsó találkozásunk a Három Hollóban volt, májusban, úgy két-három héttel János halála előtt. Kukorelly szervezte a Baumgarten-díjat, ez ügyben volt megbeszélés, ott volt Margócsy, Németh Gábor, Petőcz András, Garaczi és még sokan mások. János érkezett utoljára. Körbement az asztalnál, odaért hozzám, és azt mondta, szervusz, Balázs. És kész. Később angolosan távoztunk Margócsyval, és aztán az Astoriáig hallgattam, milyen hülyék vagyunk mi Jánossal, hogy nem beszélünk. Mondtam neki, hogy képzeld, pont most szólított meg János, nyolc év után először.

Bibliográfiai jegyzet

Térey és Szálinger közös verspublikációi: A zalai menekült (töredék). *Prae*, 2002/1–2, 93–97. (Ua. In: Márkus-Barbarossa János [vál., szerk.]: *Nagyböjti disznó. Kortárs literatúra és tsemege, I.* Sepsiszentgyörgy, Márkus Barbarossa János, 2001, 70–74.); Tulutazni Zen-tát. *Magyar Szó*, 2000. aug. 13., 12.; Harkály és Sárkány derűs duettje Prózaaffyról. *Prae*, 2001/1–2, 130–131.; Manastur újraszentalése. In: *Nagyböjti disznó*, id. kiad., 75–76.

Az újvidéki interjú: Zsoldos Zsaklina: Négykezes versek Újvidékhez. Térey János és Szálinger Balázs fiatal budapesti írók újvidéki körsétájukon szerkesztőségünket is útba ejtették. *Magyar Szó*, 2000. aug. 13., 13. (Térey *Szükséges fölösleg* című összegyűjtött interjúkötetében nem szerepel.)

A negyedik kérdésben említett interjú: Szálinger *Koncentráció* című kötetének pécsi bemutatója (2022), felvétele: <https://fb.watch/AamdU3-G8H/> Lásd még Mohácsi Balázs: Évtizedes vívóművészetének minden súlyával előadja nézeteit. *Műút*, 2024/1, 86–91., 88.

A nagyváradi Brüll-villáról szóló Térey-vers, a *Virágvasárnap* a *Sonja útja* a *Saxonia* mozitól a *Pirnai térig* című kötet *Platina* ciklusában olvasható.

Somlyó Zoltán említett versrészlete: „...Ám azért, hogyha fiad verset írna, / csak tekerjed ki mégis a nyakát!” (A *Nyitott könyv* című verses regény *Utóhangjában* szerepel.)

Haklik Norbert nekrológja-recenziója Téreyről *Újrადúlózni a határt. Búcsúajándék Téreytől* címen az *Eső* 2020/4. számában olvasható (144–146.).

ELŐSZÓ BERTÓK LÁSZLÓ HAGYATÉKBAN TALÁLT VERSEIHEZ (2.)

A hagyaték legváratlanabb találata az 1981-es *Tárgyak ideje* kötet ikonikus, kétrészes hosszúversének, a *Dédapám, március*nak a folytatási kísérlete. Az 1979. március 12–23. között íródott hosszúvers jelentősége, hogy a rendszerváltást megelőzően Bertók talán abban írt a legnyíltabban az 1955-ös meghurcoltatásáról. Mind ez ideig sejteni sem lehetett, hogy lenne (sőt, egyáltalán lehetne) harmadik része is. Ennek persze az az oka, hogy az ismert két rész a betyárokkal barátkozó dédnagypa alakjával írja egybe az ÁVH által meghurcolt beszélőt. A harmadik, most megtalált rész viszont másként fikciós mű, hiszen elsősorban nem a családi emlékezetből és a személyes történetből indul ki, hanem a hidegháborús korszak félelmeit, a harmadik világháború kirobbanásának és az atomháborúnak a lehetőségét veszi alapul. Ambíciói szerint ez a harmadik rész olyan „civilizációvers” lenne, mint amilyen például nem sokkal később az 1984-es *Ágakból gyökér* kötetben az *Ím, itt, leghátul, legelől*. Ez a párhuzam amiatt sem légből kapott, mivel mindkét szóban forgó vers kiinduló szituációja egy-egy allegorikusan értendő (vonat)utazás, bár komoly szövegszerű egyezést nem vettem észre, nem kizárt, hogy az élménymag azonos.

A függelékbe felvett szövegek közül talán ez, a *Dédapám, március* 3. a legkényesebb. A hosszú versrészlet valószínűleg nincs végigírva. Nehéz eldönteni, hogy a megtalált szöveg a készülség milyen állapotában van: a nagy része gépiratos, viszont számos kézjegy tarkítja. Bertók több részletet, hol egy-egy szót, hol összefüggő sorokat jelölt meg magának húzásra vagy átírásra, amelyek közül a legtöbbször nem áll új verzió, hogy azokat átvezetve alakulhasson ki a véglegesnek tekinthető vers. Ugyanakkor a megjelölt részletek egyszerű törlése sem opció, mivel megtörné a szöveg folyását. Az itt olvasható „zárlat” szintén kényes: négy gépelt oldal után, az ötödik tetején csupán három kézírásos vesszor olvasható, egy tollal, kettő ceruzával, ám az utóbbiakat hullámos vonallal át is firkálta a szerző. Hogy a szöveg befejezetlen, az előzményekkel kompozicionálisan nem összedolgozott, az is mutatja, hogy amíg a publikált első két résznek a dédapa folyamatos vonatkoztatási pontja, ami által a dédapa beleíródik a lírai énbe és fordítva, a lírai én a dédapa alakjába, addig ebben a harmadik részben csupán egyszer kerül elő, akkor is szórmentén. Ha arról nincs is szó, hogy Bertók László társszerzőjéül szegődtem, ahhoz, hogy az ikonikus vers harmadik epizódját közreadhassam, kénytelen voltam eldöntetlen szöveghelekről dönteni, olykor a szerzői korrektúrát felülbírálni.

A következő, *Csak egy vén bolond* című vers a Bertók-líra fontos témáját-témáit és verstípusait árnyalják tovább: a versírásról, a költészetről gondolkodó verset, valamint az időskorral járó testi-szellemi tapasztalatok ábrázolását. Formanyelvi szempontból azonban érdekességnek tekinthető a szakaszokat záró refrén. A refrén alakzata nemcsak az 1998-as *Deszkatavasz* kötet anyagára – mellyel a vers egyívású – nem jellemző, hanem általában véve az életműre sem. Meglehet, hogy emiatt nem publikálta a verset. Ugyanis volt arra példa az évtizedek során, hogy Bertók amiatt hagyott ki verseket, mert poétikai-formanyelvi okokból nem illettek az adott kötetkompozícióba. Ilyen volt például a szintén a *Deszkatavasz*ban megjelent *Öngüri csitáti* című „halandzsavers”, amely valójában

1986-ban, a szonettkorszak kezdetén íródott, ám a szonettek közül kilógott volna, így aztán tizenkét évig parkolt a fiókban.

A *Még mindig kihalásza valaki* „hosszúka”, vagyis a gondolkodást, a szöszmötölést formanyelvileg-grammatikailag is színre vívó szabadvers. Keletkezési dátuma alapján egyértelmű, hogy a 2007-es *Hangyák vonulnak* kötet megjelenése után született. S ugyan a 2014-es *Ott mi van?* kötet tartalmazott még újabb hosszúkákat, vélhetően a hármas szám-misztika szervezőelve miatt maradt ki abból a kötetből, ugyanis a kötetben így huszonegy darab hosszúka, harminchárom pillanatka és tizenöt csokor firka szerepelt.

Feltehetően az iméntihez hasonló okból nem jelent meg kötetben a *Mintha azért is, hátha egyszer* című „pillanatka”. A vers már a 2010-es *Pénteken vasárnap* kötet megjelenése után keletkezett, aztán vélhetően az *Ott mi van?* összeállításakor a hármas szám bővületében kialakított ciklusrendbe ez már nem fért be, Bertók ezt ítélte kihagyhatónak vagy ízlése szerint akár gyengébbnek. Bár egyszer-egyszer találtam – szignóval is ellátott – feljegyzéseket a versek gépiratán – vajon későbbi önmagának szánta ezeket? az utókornak? –, ennél a versnél nem derült ki, miért hullott ki a rostán.

Az itt és a megelőző lapszámban közölt versek egy jelentős, nagy formátumú költői műhelybe engednek betekintést. S megismétlem: 2025 késő őszén, vagyis most – amikor a Kedves Olvasó ezt olvassa – már nemsokára napvilágot látnak Bertók László összegyűjtött versei a Magvető Kiadónál, a függelékben mintegy kétszáz olyan szöveggel, amelyek korábban kötetben nem szerepeltek, s mintegy két tucat mindeddig közöletlen verssel. Ezekből ad ez a válogatás ízelítőt.

B E R T Ó K L Á S Z L Ó

Dédapám, március 3.

Én, ki a harmadik világháborút,
azt is elkerülném, de megérhetem,
ha mégsem patkolok el rövidesen
természetes halállal, ha van ilyen
egyáltalán még, vagy mégsem szállok ki
robogó gyorsvonatból önkényesen,
azt játszva, hogy valamit önkéntesen
választottam mégis, s mielőtt velem
történne meg a világtörténelem,
emberi méltóságom tudatában
befejezem, amit nem én csináltam,
én, aki egy végtelen utazásban
veszek részt, és most éppen kitekintek
az ablakon, mindeddig ismeretlen
szólításra, mondhatnám, pillanatnyi
ideig csak, betöltve valamennyi
törvényt mégis, mint része az egésznek,
vergődve az élet törvényeiben,

és fajoméban, mint „tudatos” egyed,
aki büszke lehet, hogy betöretett,
de aki nem érti már, hogy mit, minek,
hogy miért és hova fut a gépezet,
amit az ő nevében, s amit ő is
működtet valamiképpen, mert amíg
méltó lett hozzá, elidegenedett
tőle, én, egy örökre elveszített
éden csodájával emlékeimben,
ideírom annak, ki hevenyészett
soraimban, mint valami szövegben,
mondjuk, kétezeregyszázhuszonegyben
értelmet talál, és nem csak érdekes
témát és szép példát a természetes
kiválasztódásra, kipusztulásra,
tehát megértené, amit én most
beleordíthatnék az éjszakába,
hogy itt, Közép-Kelet-Európában,
vagy Közép-Európában, esetleg
Kelet-Európában, de mindenképp
nagyon messze például a Golf-áram
melegétől, és sokkal közelebb még
a nemzeti történelmekhez, semhogy
azt állíthatnám, Valahol-Középen,
vagy nagyképuén: az én nemzedékem
helyében-idejében – ez lehetne
még a legpontosabb négydimenziós
meghatározása létemnek, hiszen
mégiscsak benne a lényeg, senki sem
vétózhatná meg, ha létezne ilyen
kategória, „az én nemzedékem”,
csak hogy nincs, így „helyében-idejében”
sincs, nos, Közép-Kelet-Európában,
vagy mondjuk, hogy a Kárpát-medencében
élhettem volna boldogan, vagy sokkal
boldogabban is a huszadik század
közel-keleti háborúval kezdett,
s lassan el-közel-keletiesített
harmadik harmadában, a második
legelejéről indulva, elég nagy,
ha szabad mondanom: szakadékokkal
körülöttem, s nemcsak az első harmad,
hanem a tizenkilencedik század
e középkort, háborút, halált túlélő
néhány nemzedékével, sőt, minden nagy
eszméjével s minden téveszméjével
együtt, kézfogsnyira dédapámtól,
akit megidézhetnék az Árpád-kor
magyar temetőiből is, holott csak
hetvennyolc esztendeje még, hogy meghalt,
s ha a vereckei szorosból nézem,
azt is mondhatnám, „az én nemzedékem

helyében-idejében”, hogyha lenne
ilyen kategória, hiszen itt van,
mikor leírom most, hogy boldogabban
is élhettem volna, bízva, hogy talán
megcáfoljuk az írást, s nemcsak ezer,
hanem *ezerek is bételnek*, csupán
számítási hiba történnhetett, vagy
így akarták megkötni álmainkat,
akik félték még, hogy elszabadulnak,
és ezerkilencszázhetvenkilencben
a legutolsó világháborúra
alkalmas lehet immár minden óra,
minthogy nincs szükség elefántra, lóra,
csupán egy emberre, aki megnyomja
azt a bizonyos gombot, parancsszóra,
avagy parancsszó nélkül, ha már gomb van,
és ember is van, és kirobbantani
elég ok is van, miképpen utólag
mindig volt és lesz, én, aki a mai
napon, még a mellemet verhetném, hogy
a négy és fél milliárdból valaki
én is vagyok, hiszen személyiséggé
váltam, vagy maholnap azzá válhatok,
miután legyőztünk minden állatot,
és minden növényt, emberek, és mint a
korona ráfeszülhetünk ragyogva
a földre, azazhogy ráfeszülhetek
magam is, mert már csupáncsak emberek,
a többi, az a négy és fél milliárd
van hátra, már csak négy és fél milliárd
irányban kell védekezni alázat
híján, és mint személyiségnek olyan
ösztönösen s egyedül, mint az állat,
én, aki a kiszolgáltatottságnak
a nevét is gyűlölöm, de tízezer?
százezer? egymillió? évből csupán
kétszáz? száz? ötven? harmincöt? semennyi?
éve annak, hogy végleg megszüntetni
elkezdjük? vagy elkezdtem? valamiképp,
szabadság, egyenlőség, testvériség
jegyében, s néhány európai nép
nyomában, mondhatnám, hogy nagyhatalmak
árnyékában örökké, önmagamnak
sem vallva be, hogy folyvást megalkudva,
sőt, a Himalája magasságából,
vagy az afrikai Kilimandzsáró
csúcsáról, vagy egy pesti aluljáró
látószögéből: végleg belebukva,
én, aki elindultam vándorútra
és megérkeztem faluból városba...

(1979)

Csak egy vén bolond

Lazítani, ott hagyni szanaszét,
mintha szerelmes versbe kezdenék,
s nem érdekelne semmi, csak a vágy,
a minden szóval, szóközzel tovább,
a meg-megállni, ha a rím siet,
a szaladni, hogy utolérjelek,
de ha virággá bomlana a pont,
visszakozni, hogy csak egy vén bolond.

Összezavarni, ami tiszta kép,
mintha csak kedvtelésből festenék,
s nem érdekelne, aki belehal,
a vászonról tükröződő zavar,
a kontraszt, hogy történjen valami,
a fény, hogy nem lehet bevallani,
s ha egy-egy színben mégis ott szorong,
visszakozni, hogy csak egy vén bolond.

Keresgélni a hihető okot,
mintha ötven, száz éve hazudok,
s nincs magyarázat, csak a foglalat,
az ürességre kattanó lakat,
az elfordulni, sajogni, ahol,
a megvárni, míg elakad a sor,
s ha a szívdobbanás mindent kimond,
visszakozni, hogy csak egy vén bolond.

(1997. május 9.)

Még mindig kihalássza valaki

Még mindig kihalássza valaki, vagy magától
jut ki, harap rá, menekül valakinek a horgára
(markába?, búvkörébe?), fogalma sincs, hogy
miképp, mert annyira belesüllyedt (sült?, tipródott?)
a kishitűségbe (az időbe?, az iszapba?), hogy
meglepődik, ha kint van, s néz csak mereven,
mint a hal, sumákol, s azon tépelődik, vajon az
egyetemes lüktetés (a hiány?, a rutin? a
tehetetlenség?) lökte-e, szippantotta-e ki, vagy
az a nem tudni, kicsoda, micsoda szemelte ki,
kapta el (a saját erejéből), aki a jelen pillanatban is

a kezében tartja, és (a szájával is rá-rásegítve)
megpróbálja kióvatoskodni belőle a horgot.
Nézegeti, méregeti, szorongatja, simogatja, s
talán azon töpreng, hogy visszadobja-e vagy
megtartsa (megsüsse, fölfalja), miközben neki,
a tárgynak, a delikvensnek úgyszólván
semekkora része sincs a történetben, csak
elbambult, belefeledkezett a nyavalyáiba, a
hülyeségeibe, s kitárta, elhagyta (illegette?,
felkínálta?) magát. S mivel a helyzetet
sem befejezni, sem szétszálazni, de még csak
megérteni sem tudja (csupán megéli), fogalma sincs,
hogy akar-e tenni, kell-e tennie, tehet-e valamit
a foglárjának (a megmentőjének?, a végzetének?)
az étvágya (a szeretete?, a foga?, a nyála?, a
nedvei?) ellen, vagy az a legjobb, ha visszahúzódik,
elrejtőzik az ostoba, széthúzó, önfeladó részecskéibe,
és túléli a megmásíthatatlan egyesülést?

(2008. augusztus 22. – október 16.)

Mintha azért is, hátha egyszer

Valahogy át a másik sínre,
váltó nincs, csak a gyorsulás,
lesni, hogyan csinálja más,
s mintha a lendületed vinne.

Tudni, hogy voltaképpen senki,
hiába mind úgy, mintha ő,
hogy közben elfogy az idő,
és megállni se már, se menni.

Mintha azért is, hátha egyszer
magától másik sínre vált,
s nem is érzed a koppanást,
csak azt, hogy átszakad ezerrel.

(2010. június 17. – július 1.)

EGY UNALMAS VERSRŐL, MÁSKÉPP

Vita Beck Andrással

Elemzői számára Karinthy Frigyes élete és életműve kezdettől fogva fontosabbnak bizonyult műveinél. Szövegei helyett nagyon sokáig habitusa felől közeledtek a Karinthy-jelenséghez, s a habitusból magától értetődő gesztussal vezettek le konkrét szövegeket – nemcsak Karinthy életében, amikor ez többé-kevésbé normának számított, hanem sokáig a második világháború utáni New Criticism fojtogató, steril légkörében is. Így aztán a Karinthyról szóló irodalom fő műfaja az életmű egészét átfogó esszé lett, míg szövegközeli műelemzések sokáig csak elvétve bukkantak fel. Ebből kiindulva izgalmas utak nyílnak például annak vizsgálata felé, nem lenne-e érdemes az élet és az életmű felőli „pszichológiai megközelítést” megfosztani diabolizáltságától, és megkérdezni: vajon végső soron nem Karinthy maga kövezte-e ki elemzőinek útját? Nem ő volt-e az, akinek számára az írás javarészt egyet jelentett súlyos, örökölt pszichológiai konstitúciójától való szabadulásának kísérletével? Másrészt viszont: a Karinthy-szövegek elemezhetőségében nem okozott-e zavart a műveken átnyúló feszes motívumháló is, az életmű szövetének mehökkentően intakt folyamatossága, vagyis az, hogy konkrét szövegeit Karinthy maga is életműve felől komponálta?

Ezek az utakon most nem indulunk el. A Karinthy-recepció e sajátsága itt és most csak annyiban érdekes, hogy megkésett vitám kiindulópontja: Beck András könyve éppen a szövegközeli elemzések ritka eseteit gyarapítja örvendetesen, lévén Karinthy *Nihil* című verséről írott négy tanulmányának kompendiuma.¹ Beck Karinthyval kapcsolatos – a kötetben messze túlnyúló – munkásságát becsülöm, megközelítéseit legtöbbszörre frissnek, távlatosnak látom. Magát a verselemzést, a kötet második tanulmányát olvasva történetesen mégis arra jutottam, hogy jó néhány kitűnő meglátása ellenére egészében véve félreértette a *Nihilt*. Mindenekelőtt a vers maga:

Nihil

Recitativo

Utoljára még elmentem volt szeretőmhöz
És beszélgettem vele a lépcsőházban:
Bementünk, mert kint nagyon fújt a szél
És kemény csöppek estek.

Végleg elbucsuztunk, már nem szeretem:
Aztán lementem a Rottenbiller utcán,
Vettem gesztenyét, de nem tudtam lenyelni,

¹ Beck András: *Szakítópórába. Karinthy, a Nihil és akiknek nem kell*. Műút, Miskolc, 2015. Egyenként a négy tanulmány folyóiratokban jelent meg 2011 és 2014 között. A vers első megjelenésének centenáriumára időzített elemzést lásd: Beck: Közelebb a *Nihil*hez, i. m., 45–81. 81. A versről lásd még Radnóti Sándor: „És ha neked ez nem képez művészetet, kedves Ernő, hát akkor nem művészet”. Előadás fiatal művészek előtt. In: Uő.: *Recrudescunt vulnera*, Cserépfalvi, Budapest, 1991, 34–45.

Találkoztam Biró barátommal.
Biró beszélt a neo-impresszionizmusról,
Én mondtam: mindent abba kell hagyni:
A művészetnek ne legyenek korlátai –
Se ütem, se vonal, se szín.

Vagyis az a művészet, amit az ember gondol,
És ha nem gondol semmit, az is művészet –
És ha csak érez valamit, az is művészet
És ha neked nem, hát nekem.

És ha neked ez nem képez művészetet
Kedves Ernő: hát akkor nem művészet –
nem is az a fontos, hogy művészet-e
Vagy sem; – nem az a fontos.

És ha ez nem művészet: hát nem az,
De akkor nem is kell művészet –
Mert az a fontos, hogy figyeljenek
Az emberek és jól érezzék magukat.

Biró dühösen ott maradt az utcán,
Én meg bementem egy kávéházba:
Akkor egy szélroham jött veszekedve
És bevágta az ajtót.

A szélnek mondtam egy gorombaságot,
Kávét ittam és olvastam egy lapot:
Valami cikk volt a versköltészet céljáról,
De nem egyeztem meg vele.

Ja igaz: a lépcsőházból lejövet
(Még ott, volt szeretőmnél) arra gondoltam,
Hogy most meg kellene dögölni
És kiöltöni a nyelvemet.²

Egy nem létező fordulat

A 3–6. versszakokat Beck mindvégig „művészetelméleti manifestum” vagy „művészetelméleti traktátus” néven emlegeti elemzésében. Olyannyira nyilvánvalónak tekinti, hogy a négy strófába foglalt művészetfilozófiai állásfoglalást „névértéken” kell venni, hogy nem is bíbelődik indoklással. Ráadásul azt követően is ragaszkodik e prekoncepcióhoz, hogy dolgozatának Szerelem és művészetfilozófia című fejezetében maga szolgál ellenérvekkel. És minthogy a vers e szakasza engedelmesen „fölmondja” a fél évszázaddal későbbi Fluxus mozgalom és John Cage dogmáit az élet és a művészet közötti határok eltörléséről és a művészetfogalom univerzalizálásáról (vagyis lényegében a hagyományos művészetfogalom fölszámolásáról), máris kész Beck következtetése, mely szerint a vers

² A *Nihil* a *Nyugat* 1911/1. számában jelent meg először. (Majd Karinthy első verseskötetében, tévesen 1913-as datálással.)

„messzeható filozófiai fordulatot” hozott a magyar kultúrába. Csakhogy hol van bármiféle nyoma vagy következménye e „fordulatnak”? Beck erre nézvést semmiféle bizonyítékkal nem áll elő. És hol az avantgárd Karinthy? Miféle „messzeható fordulat” az, mely szerzője életében még saját életművén belül is ennyire elszigetelt? Ha Karinthy azonosult volna a *Nihil* „művészettörténeti manifesztumával”, akkor ez szükségképp valamiféle avantgárd fordulatot hozott volna munkásságában. Nos, jó tíz évvel a *Nihil* megjelenése után valóban bekövetkezik majd egy jelentős fordulat költészetében – csak hogy éppen az ellenkező irányba. De erről később.

A korabeli kritikákban sincs nyoma a *Nihil*nek. E hallgatásról Beck eléggé meggyőző föltevése szerint a *Nyugat* szerkesztőinek részéről, az idő tájt éppen támadások kereszttüzében, nem lett volna szerencsés belső nézeteltéréseket nyilvánosság elé tárni. Sokatmondó: a *Nihil*ről nem bírálatok, hanem paródiák készültek.³ Mindenesetre a „rejtélyes hallgatásban” külső ok híján sem lenne semmi rejtély: nem hiszem, hogy a vers *hivatásos* olvasóinak lett volna miért megszólalniuk. Amikor Karinthy halála után mégis megszólaltak, mint Nagy Zoltán, akkor sem a méltatlanul elfeledett újítás narratíváját adták elő: „megjelenésekor sokan ‘tanköltemény’-félének nézték és komolyan vitatkoztak a benne előforduló zavaros művészeti elvekről, mintha azok a költő elvei volnának és mintha a vers is ezen elvek ilusztrációját szolgálná”.⁴ Nagy Zoltán számára tehát nem kérdés, hogy Karinthy nem azonosult a manifesztummal. Értékelésének második felét már joggal kritizálja Beck: a *Nihil* sokkal súlyosabb művészi tett, mint egy „szomorú óra” terméke, több, mint egy pillanatnyi állapot lenyomata. Egészében véve azonban a hivatásos írótsadalomnak aligha volt mit félreértenie a *Nihil*en. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy komoly Karinthy-kortárs irodalmár „névértéken” vette volna a szóban forgó strófákat, s ne érzékelt volna azok ironiáját. Hogy ne vette volna észre: Karinthy nem új művészetfilozófiát épített be versebe, pontosabban, hogy e filozófia végső konklúzióját: az „akkor nem is kell művészet” kétségbeesett imperatívuszát saját akkori szellemi válságának ábrázolására vetette be.

Vers vagy manifesztum?

Ha vannak is művészettörténeti vonatkozásai, a *Nihil* mindenekelőtt: vers. Ha ez a nem túlságosan kockázatos megállapítás elfogadható egy közös kiindulás minimumaként, akkor el kell fogadnunk a kötelezettséget is, melyet a vers műalkotás mivolta elemzőire ró, nevezetesen, hogy e szöveggel már pusztán formális okból is egységes és organikus rendszerként kell bánnunk. S ez esetben a versbe ékelt „manifesztumot” csakis az egész vers összefüggésében, nem pedig önállóan is helytálló, a vers dramaturgiájából és struktúrájából kiemelhető textusként *kell* értelmeznünk. Annál is inkább, hiszen versszerű nyelvi eszközök híján – túlon túl szabályos, bár rímtelen-ritmustalan négysorosaival is – jószeri-

³ Néhány nappal a *Nihil* megjelenése után a *Szeged és vidéke* című lap közölte a vers egy paródiáját, valószínűleg Lendvai István tollából. Néhány héttel később pedig ugyanezen lap egész „költői ankétot” szervezett Karinthy versének parodizálására. A részleteket lásd Fráter Zoltán: *Mennyei riport Karinthy Frigyesessel*. Magvető, Budapest, 1987, 19–23. Lásd még Beck: Közelebb a *Nihil*hez, i. m., 73–74.

⁴ Az idézet folytatása: „Holott az egész egy különös szerelmi elégia, melyben egy szomorú órájának zavartságát, nyugtalanságát, kétségbeesését írja meg, és a leírt zagya beszélgetések és történetek, valamint a formátlan forma is mind csak eszköz az érzések kifejezésére. Abban az időben ez valószínűs *trouville* volt. Gyengébb intellektusú költő esetleg valami izmust csinált volna belőle (amint hogy csináltak is később ilyesmiket).” Nagy Zoltán: Karinthy Frigyes versei. *Nyugat*, 1938/10. A jelek szerint ez a bírálat volt az első szöveg, mely becsatornáztatta a nyilvánosságba a *Nihil*t érintő korábbi privát, szűkkörű diskurzusokat, melyekre utal is. Lásd még Beck András: *A Nihil és vidéke*, i. m., 17.

vel éppen a gondolati ív az egyetlen, ami verset csinál a *Nihil*ből. Ez az ív a szerelem és a művészet témája között töretlen, hiszen a művészet felszámolásának koncepciója a végén éppoly fiaskónak bizonyul, mint a verset nyitó szerelmi történet, s az ok közös: mindkettő a nihil jegyében áll. Beck másképp gondolja: szerinte a vers befejezése törést, de legalábbis fordulatot hoz. „A vers vége – írja –, amely a kezdő író élethelyzetéhez vezet vissza, mintha visszamenőleg átírná, átszínezné mindazt, amit a művészetről mond. Olyan, mintha szavait nem kéne névértéken vennünk, mert megkaptuk pszichológiai magyarázatát. Ily módon már nem a művészet és az én világteremtő igényének feladását, az ego lecsendesítésével párhuzamosan születő új művészet programját olvashatjuk ki ezekből a szavakból, hanem olyan felkavaróan heves indulatot és életundort, amely jobb híján, áttételekkel és mintegy véletlenül fordul a művészet ellen.”⁵

Véletlenül? Egy műalkotás játéktérében semmi sem véletlen. Feszített térén belül a vonatkozási háló valamennyi pontja kapcsolatba kerül, míg esetleges elemeket kivet magából. Következésképp nem váltogathatom az olvasatokat egyazon versen belül. S a tény, hogy a *Nihil* hagyományos műalkotás, már eleve értelmezhetetlenné teszi Beck állítását arról, hogy a „manifesztum” – függetlenül a versben elfoglalt pozíciójától vagy poétikai jelentésétől – művészettörténeti kontextusban olvasandó. Pedig Beck még külön terminust is alkot a „manifesztum” elszigetelésére. „Vagyis úgy érvelhetnénk – írja –, hogy ez a művészettfilozófia, mely éppen a *Nihil*ben érte el kristályosan köznapi megfogalmazását, olyan szokatlan, kora irodalmi közegének horizontjától olyannyira elrugaskodott, a művészet fogalmának olyan merész és teljes körű ártértelekészt implikálja, hogy Karinthy csak egy effajta szituációba helyezéssel remélhette legalább lélektanilag motiválttá tenni. Ez a manőver annál valószínűbbnek tűnik a *Nihil* esetében, mivel Karinthy lépten-nyomon ezt csinálja más műveiben is.”⁶ A „szituációba helyezés” terminusával Beck nem kevesebbet sejtet, mint hogy a „manifesztum” a *Nihil* centruma és esszenciája, ennek kedvéért írta Karinthy a verset, de mint-hogy egy manifesztum nem versbe való, ezért „lélektanilag” motiválni kell. E motiváció lenne a szerelmi történet, mely eszerint csupán utólagos és kényszerű keret vagy járulék. Ez az elemzői preconcepció, melyet még Beck saját ellenérvei sem tudtak megdönteni.

A „manifesztumot” Beck valószínűleg azért akarja mindenáron kiemelni a versből és megteremteni a verstől független értelmezésének lehetőségét, mert attól tart, máskülönben elvész annak művészettörténeti érvénye és merészsége. Holott miért veszne el? Csak épp művészettörténeti méltatása nem verselemzésbe való. Ha nem is föltétlenül egy irodalomtörténeti tanulmányban, Beck éppenséggel bizonyíthatta volna e strófák művészettörténeti vonatkozásait és jelentőségét – ez elmaradt. Beck ugyanis nem elemzi a „manifesztumot”.

Pedig van mit elemezni rajta. Benne kicsiben követhető nyomon, hogyan születik a Karinthy-féle abszurd: egy másik valóság iránti vágyában az író éppen a létező valóságot teszi még valóságosabbá úgy, hogy mintegy meghosszabbítja annak vonalait, s ezzel a valóságot annak saját logikájába fojtja bele. Így nem meglepő, hogy a „manifesztumban” is továbbmegy nem is egy, de több lépéssel: először a műalkotás formájával számol le („a művészetnek ne legyenek korlátai – / Se ütem, se vonal, se szín.”), azután anyagával is („Vagyis az a művészet, amit az ember gondol, / És ha nem gondol gondmit, az is művészet –”). Majd megvon a művészettől minden kollektív értéket, és az értékítéletet teljes mértékben relativizálja, kiszolgáltatva azt az individuum önkényének („És ha csak érez valamit, az is művészet / És ha neked nem, hát nekem”). Sőt még innen is hidegvérrel továbblép, és – kegyelemdőfésként – a művészettől annak szükségességét, sőt létjogosultságát is megtagadja („És ha ez nem művészet: hát nem az, / De akkor nem is kell művészet –”). Nehéz elhinni Becknek, hogy ez a megállíthatatlan előretörés „az ego lecsendesítésével párhuzamosan születő új művészet” programjának kódja volna. Egyébként sem

⁵ Beck: Közelebb a *Nihil*hez, i. m., 58.

⁶ Uo., 62.

merném az ego lecsendesítésének nevezni azt a szöveget, amely a művészet meghatározását ilyen szélsőséges mértékben szolgáltatja ki ugyanezen egónak, és amely ilyen radikálisan tagad meg mindenfajta, az egót fölülbíró metafizikai értékszempontot. Beck értelmezése legföljebb a művészi forma fölszámolását kínáló első strófára lehetne érvényes. Mindaz, ami azután következik, már kevésbé egy új művészet megteremtése, mint inkább a művészet fölszámolása.

A látszólagos természetesség, mellyel a „manifesztum” négy strófája elemzés híján is középpontba kerül Beck írásában, háttérbe szorítja a vers zárópoénját. Pedig a kiöltött nyelv erős metafora.⁷ Hosszú árnyéka az egész versre rávetül, és annak gondolatmenetét visszamenőleg egységes vonalba rendezi. Ha odáig készpénznek vette volna is az olvasó a „manifesztumot”, a slusszpoén már lehetetlenné teszi ezt. Megmutatja, hová vezet a „mindig tovább egy lépéssel” végzetes művészi és lélektani stratégiája: a nihilbe. Sőt: voltaképp már maga a „manifesztum” is a zárómetafora terméke – mintha a versalany, a nihil fogságában, nyelvével együtt a „manifesztumot” is jó előre kiokádta volna magából. A zárójel révén még inkább hangsúlyossá váló szavak ugyanis visszautalnak a vers elejére, és a zárópoént összekapcsolják a verset indító szerelmi fiaskóval: „Ja igaz: a lépcsőházból lejövet / (Még ott, volt szeretőmnél) arra gondoltam”. Karinthy tehát fontosnak tartja hangsúlyozni: a fiatalember önpusztító közönye már a „manifesztum” megfogalmazása előtt is főnnállt. Ugyanezt erősíti, hogy a szorongatottság ábrázolása már a „manifesztumot” megelőzően, a vers elején elkezdődik („Vettem gesztenyét, de nem tudtam lenyelni”). A nyelésre való képtelenség, az elszoruló torok kitűnő metaforája a világ befogadására való képtelenségnek. A kiöltött nyelv a vers utolsó sorában pedig e metafora szerves következménye: nemde az ölti ki a nyelvét, akit valami, netán valaki szorongat.

A művészet és az élet közé egyenlőségelet illesztő filozófia szükségképp föladja a művészet „világteremtő igényét” (Beck). Márpedig világteremtő igény híján kérdésessé válik az ember mint teremtő lény mágiája. S mivel a fiatal költő a művészettel együtt az életet is elveszíti, nem marad más lehetősége, mint *kiöltenie a nyelvét*, azaz megfulladnia az emberi képzelet teremtőerejétől megfosztott világ léttelenségében. Karinthy verse föltárja, hogy a korlátlan szabadságról szőtt liberális vágyálmok nem egyeztethetők össze a művészet hagyományával. A kötöttség ugyanis nem akadály, hanem föltétele a művészi szabadságnak: kötöttség nélkül nincsen szabadság sem, viszont a szabadság korlátlansága nem vezethet máshova, mint ahová a versben is vezet: a nihilbe. Valóban ez lenne hát „az új művészet programja”? Szerintem inkább: kórkép – pontosan az, amire Karinthynek szüksége volt költői céljának: a nihilállapot megragadásának eléréséhez.

Avantgárd és rezonancia

Ha mégis megengedném magamnak, hogy az érintett strófákat kimetsszem a versegészből és művészettörténeti párhuzamaik után kutassak, különböző irányokba indulhatnék el. Az egyik irány: Duchamp, aki 1912-ben hozta nyilvánosságra a „retinális” művészet ellen irányuló koncepcióját, s vele az igényt, hogy a műalkotás közvetlenül szellemi megnyilvánulás legyen, független maradva bármilyen irányzattól.⁸ A *Nihil* „manifesztumában” megfogalmazott testetlen művészet gondolata kétségkívül közel esik Duchamp koncepció-

⁷ A *Budapest nagyregény* című, ötfejezetes irodalmi karikatúra utolsó fejezetében Karinthy az erotikus giccs parodizálására ismét használja a kiöltött nyelv motívumát. („Címlap: zöld háttérben egy meztelen női arc, nőies szemekkel, előrenyújtott mutatoujjal – a kép bal sarkában egy vörös nyelv lóg le, tövissel átszúrva.”)

⁸ Lásd A. Schwartz: *The Complete Works of Marcel Duchamp. Volume One: The Text*. Revised and Extended Edition, Delano Greenidge Editions, New York, 1997, 8–9., 21.

ójához, de korábbi annál. És a hétköznapi nyelvből a vers terébe átemelt mondatoknak is van köze a ready-made-hez akkor is, ha magát a megjelölést Duchamp csak 1915-től kezdve használta. Egy másik lehetséges irány: Cage. Beck mindkét szerzőre csupán érintőleg hivatkozik, így érdemi kutatás híján semmi nem tudható az esetleges hatásokról. S ami a korábbiaknál ígéretesebbnek tűnhet Beck olvasói számára: az orosz avantgárd épp csak megpendített szála, amely szintén kifejtetlen marad.

A Beck írásában követett nyom: Karinthy és a futurizmus kapcsolata viszont semmit nem mond a *Nihil* esetleges futurista vonatkozásairól. Nem meglepő: ehhez a háború- és erőszakpárti, hagyomány- és múltgyűlölő mozgalomhoz és annak fasiszta vezéréhez sem a vers stílusának, sem témájának nincs köze, s Beck tanulmánya végül meg is erősíti ezt. Karinthyt kétségkívül érdekelt a futurizmus (mi nem érdekelt?), ám egyszersmind irritálta is éppúgy, mint bármely izmus. Tulajdonképp regresszióknak tekintette valamennyit: a 19. századi Ernst Haeckel később is népszerű, biogenetikus elméletét követve, mely szerint születése előtt az emberi magzat a teljes filogenezisén végighalad, az izmusokat olyan fejlődési stádiumként kezelte, melyeken minden szerzőnek szükségképp át kell vagy kellene esnie ahhoz, hogy eljusson az immár szuggesztíóktól mentes normalitáshoz mint „abszolút értékhez”.⁹ (Hasonlóképp a *Cirkusz* című novella hőséhez, aki csak a szuggesztíók látszólag fölös körei után kapja meg az esélyt, hogy játszani kezdhessen saját életének húrjain.) Röviden: a futurizmus minden jel szerint téves nyom, fölös kitérő nemcsak a *Nihil*, de a Karinthy egész művészetszemlélete felé vivő úton is. Ha viszont közel s távol valóban nem volt előzménye a *Nihil*ben kifejtett művészetfilozófiának, akkor hogyan fordulhatott elő, hogy a fiatal Karinthy nézetei jó negyven évvel megelőzték korukat? Sajnos ez a kérdés sincs körüljárva Beck tanulmányában.

A vers „verstelenítésének”, vagyis a rezonanciamentességnek – a világgal való együtt-rezgésre való képtelenségnek mint a modernitás egyik alaptapasztalatának – ábrázolása mindennek ellenére a 20. századelő modern költészetének sok irányzatában stílussá vált.¹⁰ A *Nihil*ben a rezonanciamentesség nemcsak a verstelen tónusban, hanem a mondatfűzés szögleteiségében is tetten érhető. A vers mondatai nem rezonálnak egymásra, hanem a belső megelégtelt folyamatosságtapasztalatának híján nyersen és keményen egymásra vannak dobálva. Ebben a felsorolásszerű, gépies mondatfűzésben az egyes sorok ritmustalannul és ütemtelenül, az élőbeszéd logikátlanságával csapódnak egymáshoz. (Például: „Végleg elbucsuztunk, már nem szeretem: / Aztán lementem a Rottenbiller utcán, / Vettem gesztenyét, de nem tudtam lenyelni, / Találkoztam Biró barátommal”). A hagyományos négysoros strófaszervezet pedig mintha csak kiemelné ezt a megkomponált szétesettséget.

Az alcím (Recitatív) szintén összefüggésbe hozható a versműfaj zenés eredetétől való elszakadás igényével. Más szóval: a vers líraiságának megtagadása valójában a műfaj éne-

⁹ Egy interjúban Karinthy a futurizmust nemes egyszerűséggel a szellemi filogenezis majomstádiumával azonosítja. „Hiszek a művészlélek biogenetikus fejlődésében, s meg vagyok győződve róla, hogy úgy mentem keresztül ez idők folyamán az irodalom háromezer éves szerves fejlődési processzusán, kicsinyben, kezdve a naiv költészettől egészen a futurista költészetig, mint ahogy a kis embrió kilenc hónap alatt az ebihaltól a majomig (futurizmus) mindenféle fajta állattá válni megkísért. Húszéves koromban tiszta voltam, e fejlődési folyamat harminc bőrét levedlettem, s megírtam az *Így írtok ti-t*; ez egy karikatúrasorozat volt, amiben végleg meg akartam tisztulni minden hatástól, amivel élet és művészet szüggerál bennünket, hogy a végén abszolút értéket hozzak létre.” (1914) Lásd Fráter Zoltán: *Mennyei riport Karinthy Frigyesessel*. Magvető, Budapest, 1987, 384. Karinthy érvelése mindenestre nagyrészt utólagos konstrukció: egyrészt az *Így írtok ti* anyagát nem „megírta”, hanem összegyűjtötte a korábbi évek vicclap-terméséből; másrészt ha érvelése teljesen igaz lenne, miért írt volna irodalmi paródiákat még évtizedekkel azután is, hogy „megtisztult minden hatástól”? Lásd még Beck András: *Közelebb a Nihilhez*, i. m., 79.

¹⁰ A rezonanciáról lásd Hartmut Rosa: *Resonanz. Eine Soziologie der Weltbeziehung*. Suhrkamp Verlag, Berlin, 2021.

kelt eredetének és vele mindenekelőtt a ritmusnak megtagadását jelenti, mindazt, aminek okán a versek sokszor még a 20. században is dalnak nevezték magukat. Az alcím tehát számomra azt is üzeni, hogy a *Nihil* – együtt a másik recitatívval (*Vacsora*) – nem „énekelni”, hanem mondani, recitálni kell.

A verstelenítés egyáltalán nem mindig jelent maradéktalan rezonanciamentességet. Akár a magyar avantgárd vezéralakja, Kassák Lajos is említhető azok között, akiknek nyelvvezete az avantgárd közepette is igényt tart a versműfaj pátoszára, az emelt beszéd retorikájára. Ezért a *Nihil* rezonanciamentes nyelvhasználatának párhuzamait keresve a kör még az avantgárdon belül is erősen leszűkül. 1913 előtt rímtelen és ritmustalan versek még a két, német nyelvű avantgárd folyóiratban (*Der Sturm*, *Die Aktion*) sem igen fordultak elő. Így hát nagyon kevés Karinthy-kortárs kerülhet itt fókuszba, közülük elsősorban Gottfried Benn. Az első verseskötetét (1912)¹¹ nyitó *Morgue* című sorozatának legtöbb darabja a hullaházak és bonctermek világának illúziótlan materializmusából táplálkozik, akárcsak a vele egyidős Karinthy írása, *A halottas kocsi*, melynek címe azonos Benn ciklusáéval.¹² Tudjuk: Benn és Karinthy egyaránt orvostanhallgatók voltak. A *Morgue* egyik versét (*Nachtcafé*), hasonlóan a *Nihil*hez, a Nő figurája keretezi, és a helyszín: a kávéház is megegyezik Karinthy versének második színhelyével.¹³ Érzékszerveikkel azonosított embereknek vagy tárgy-szerű nyelvi fordulatokon túl száraz címek, számok és adatok szerepeltetése is jelzi a hagyományos költészettel való radikális leszámolás igényét és a *Nihil* rezonanciamentes nyelvvel való közeli rokonságot.¹⁴ Ugyanakkor meg kell különböztetni egymástól a verstelen tematikákat a versműfaj egész habitusának (a vershelyzeteknek, hasonlatoknak, metaforáknak, szimbólumoknak, költői képeknek és a költői retorika más eszközeinek) felhasználásától: úgy tűnik, a verstelenítésnek a *Nihil* képviselte radikális fokát sem Benn, sem az orosz avantgárd nem érte el, a dadaisták pedig még nem is léteztek 1910 körül.

A két vers kapcsolatánál jóval nyilvánvalóbb Karinthy korai novelláinak közelsége Benn *Morgue*-ciklusával. Például az *Esik a hó* című kötet (1912) egyik novellájában (*Könnyek*) közvetlenül egymás mellett áll egy éjszakai kávéháznak és zenészeinek (mint a *Nachtcafé*-ban), meg egy boncolásnak a leírása (mint a *Morgue*-ciklus több darabjában). A kötet címadó novellájában szintén van egy műtétleírás, amely feltűnően közel áll Benn verses esettanulmányaihoz. Egyébként Karinthynek láthatóan volt kapcsolata a német nyelvű irodalmi avantgárddal, hiszen *A cirkusz* című novellája megjelent a német expresszionizmus fellegrájának számító berlini *Der Sturm* 1915–16. áprilisi első, összevont számában.

¹¹ Gottfried Benn: *Morgue und andere Gedichte*. A. R. Mayer, Berlin, 1912.

¹² *A halottas kocsi* (vlsz. 1913, megjelent 1918) az *Így írtok ti* első kiadásához (1912) csatolt egyik szatíra (*Május*) verses változata. Szövegére Hetényi-Heidelberg Albert már 1913-ban kabarédalt komponált. Lásd Kórizs Imre (szerk.): *Karinthy Frigyes összegyűjtött versei*. Magvető, Budapest, 2017, 242–243.

¹³ Eörsi István magyar fordításában is elérhető a világhálón.

¹⁴ A két vers közül minden bizonnyal a *Nihil* a korábbi, bár a Benn-ciklus keletkezésének pontos ideje nem ismert. Mindenesetre a német költő verseskötete könnyen Karinthy kezébe kerülhetett, minthogy annak megjelenése, 1912 márciusa után mindössze néhány héttel frissen megszöktetett felesége társaságában maga is hónapokig a kötet megjelenésének helyszínén, Berlinben időzött. A Benn-kötet pontos megjelenési dátumát lásd Annette Tuffs: *The morbid poet: Gottfried Benn, the morgue and the mysterious postcard. Hektoen International. A Journal of Medical Humanities*, 2017. <https://hekint.org/2017/05/09/the-morbid-poet-gottfried-benn-the-morgue-and-the-mysterious-postcard/> Egyébként Benn hamarosan megírta a ciklus öt versből álló második részét is, melyet a *Die Aktion* című berlini avantgárd folyóiratban publikált (1913/2, 39.). Az *1866* című versének tanúsága szerint Benn évtizedekkel később még egyszer visszatért korai kísérletéhez. Ezúttal a címébe foglalt év német sajtójából vett ipari, kereskedelmi adatokkal és dátumokkal él. Érettkori Karinthy-verseken ugyanez csak néhány cím erejéig hagyott nyomot (*Zivatar. 1927. április 2.; Ezerhatszázharminchárom június 22.*).

Annyi mindenképp látszik, hogy a *Nihil* radikális rezonanciamentessége nem áll teljesen magában Karinthy kortársainak törekvései között. Ha azonban ténylegesen elindulnék Duchamp, Cage vagy Benn útján, akkor éppen a „manifesztum” elszigeteltségének mítoszát erősíteném. Ezért innentől kezdve inkább a manifesztumtól való szerzői távolságtartás evidenciáit keresem a versen és az életművön belül. Az első ilyen hely egy németből származó tükörfordítás: „És ha neked ez nem képez művészetet...” Ez a fordulat a német szavakkal és magyar germanizmusokkal tűzdelt korabeli pesti szleng fanyar terméke. Egy ilyen fülsértő kiszólás tökéletesen illeszkedik a *Nihil* prózai hangjához, ugyanakkor az ironia regiszterében válik hallhatóvá, egyszersmind futólag behozza a versbe Karinthy humoreszkjeinek nyelvét.¹⁵ Viszont semmiképp nem illik egy „művészetelméleti manifesztum” hangjához. Azon nyelvgyötrések közé tartozik, melyektől hemzsegek Karinthy gyermekkori naplói, és amelyeket Kiss Endre kitűnő tanulmánya a gyermek Karinthy környezetének kétnyelvűségéből vezet le.¹⁶ A naplókából nyomon követhető, hogy az ingerszegény környezet generálta unalomtapasztalat a gyermek Karinthyban miképp váltott ki nyelverteremtő energiákat. Nyelvi eseményekkel pótolta a valóság hiányzó intenzitását. Túlzás nélkül: Karinthy egész világlátásának nyelvi jellege levezethető a „nem történik semmi” és a „semmi sem eléggé valóságos” léthiányos gyermekkori tapasztalatából. Nemsokára magam is ezen a nyomon, az unalom motívumának nyomán folytatom az érvelést.

A másik hasonló hely egy visszhangszerű ismétlés: „nem is az a fontos, hogy művészet-e / Vagy sem; – nem az a fontos”. A palindróma költői alakzatát azért alkalmazta itt Karinthy, hogy egy szemantikailag fölösleges ismétléssel lerombolhassa a versműfaj hagyományos retorikáját, és beemelhesse a vers terébe az élőbeszéd pongyolaságát – megerősítő szándékú ismétléseként egy olyan mondatnak, melynek kimondója tétován próbálja meggyőzni magát annak igazáról. Mindkét nyelvi eszköz a szoros olvasat elégtelenségére figyelmeztet. S hogy e figyelmeztetések magának a „manifesztumnak” a szövegében találhatók, az már önmagában erősen kétségesé teszi, hogy Karinthy azonosult volna a művészet felszámolásának ötletével.

Karinthy nihil-értelmezéséhez a környező prózáitól is segítséget kell kérnünk. Az egyidős novellák többsége monologisztikus, és első személyben íródott. Legtöbbjük az *Esik a hó* című novelláskötetben jelent meg, mely két, különböző novellatípusból lett összeválogatva: az egyik a nődémon körül forog (*Esik a hó, Két verssor között, Melankólia, Könnyek, Körhinta, Verkliszó, A pilóta, Jó vicc*), a másikba egymástól egyébként független realista novellák tartoznak. Akadnak azért átfedések. Például *Az intő* témája maga talán a korabeli napisajtóból származik, ám a kisdiák öngyilkosságának történetét lezárandó, a novellához epilógust illesztett Karinthy, melyben a fiú korábbi álmaiból életre kelő nődémon szelíden hívogató halálangyalként várja a fiút a Karinthy- és Benn-féle morgue kocsiban. De még *Az asszony* gyerekkori emlékképének realisztikus figurája mögött is fölsejlenek a nődémon körvonalai. Így végül csak négy novella mentes e figurától (*Cipőcsokor, Géniusz, A dárda, Tapsoljanak a mamának*).

Formálisan a legközelebb a *Jó vicc* című novella áll a *Nihil*hez. Egy fiatalember a kedvével sétál a városban, s a lány korábbi szeretőjének lakásához érkeznek. A férfinak ördögi

¹⁵ Ugyanez az ironikus germanizmus fordul elő Karinthy egyik, egyidős humoreszkjében is („ez hasfájást fog képezni”). Johnson – Jeffries bokszmérkőzés. *Hangok a moziban*. Első megjelenés: 1910, kötetben: *Görbe tükör*, 1912.

¹⁶ Kiss Endre: Nyelvi relativizmus és osztrák–magyar mélykultúra. Karinthy Frigyes gyermekkori Naplójának tanulmányai. In: Angyalosi Gergely (vál., szerk.): *Bíráló áruházban. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*. Maecenas, Budapest, 1990, 74–87.

ötlete támad: felküldi a lányt a régi szeretőhöz, hogy kínálkozzon fel neki. A terv szerint a férfi kicsivel később becsönget majd, és felfedik a volt szerető előtt, hogy a tréfát együtt eszelték ki. Így is történik minden egészen addig, míg a férfi be nem csönget. Az ajtó ugyanis az ismételt csengőszóra sem nyílik ki.¹⁷ Végül a férfi „ott dögölt meg az ajtó előtt”. Megtoldhatnánk e zárómondatot a *Nihil* hozzáigazított zárósorával: ...és kiöltötte a nyelvét.

A *Jó vicc* történetében a férfi nem le-, hanem fölfelé megy szeretője házának lépcsőjén, ami szimbolikusan jelzi, hogy míg a *Nihil* férfi szereplője kiszeretett a nőből, addig novel-labeli alteregója éppen szerelme beteljesítésére készül. Legalábbis látszólag; mert a *Jó vicc* ötlete, mely itt Macbeth-jóslattá vált, valójában éppen a férfitől származott. Ennek ellenére a *Jó vicc* férfi hőse ugyanúgy *utoljára még elment volt szeretőjéhez*, mint a *Nihilé*, és a slusszpoén is majdnem szóról szóra megegyezik a versével („És ott dögölt meg az ajtó előtt, illetve „Hogy most meg kellene dögölni”). A novella során mindvégig *esik a hó* – a férfi halála előtt még jobban rákezd –, s ez már önmagában szorosra fűzi a szálatokat a vers, és a kötet-cím mindent a nihil egyformaságába simító halálszimbóluma között.

A *Jó vicc* mellett az *Unalom* című novella rejtja a *Nihil* másik kulcsát.¹⁸ Ez a monologisztikus írás azonos évben jelent meg az *Esik a hó* kötettel és tematikusan is szorosan annak anyagához tartozik. A novella vége felé olvassuk: „Jöhet még, ami érdekel? Igen, emlékszem. Ezt úgy szoktam mondani: a Halál – és borzongó érdeklődés fog el olyankor. Végtelenség, mondom olyankor. De hiszen nem is igaz, a halál se igaz. Ezt is csak kitaláltam az Unalom ellen: csörgő játékszer volt, és mindenféle pántlikát akasztottam rá, ilyen felírásokkal: Megsemmisülés, Nyugalom, Végtelenség, Öröklét. Csak ezeket a szavakat nem használtam: Semmi és Unalom.”

Csakis a semmi és az unalom maradt tehát kívül a halál illúziójának körén. Ami *van*, az egyedül a semmi és az unalom szinonimapárjával körülírható nemlét. Hogy a semmi és az unalom szoros kapcsolata közvetlenül vonatkoztatható a *Nihilre* is, azt látványosan mutatja, hogy az *Unalom* a próza lazább föltételei között a vers költői tartalmát dolgozza ki: követi a *Nihil* cselekményvázát, motívumait és helyenként szófordulatait is. Mindezekelőtt a novella külső cselekményének csomópontjai megegyeznek a versével: az író egyes szám első személyben beszélő alteregója a vers és a novella kezdetén egyaránt kimegy az utcára; mindkét szöveg elején éppen szakított szeretőjével; később mindkét hős találkozik valakivel, akivel idioszinkratikus értetlenség jegyében párbeszédbe keveredik. Végül mindkettő a halál körébe lép: a vers hőse a kiöltött nyelv metaforája révén brutálisan ad hangot halálvágyának, a novelláé pedig egyenesen egy halottaskocsira kapaszkodik föl és befészkel magát két hulla közé.¹⁹

S ha mindez nem elég: az *Unalomban* Karinthy helyenként szó szerint átveszi a vers fordulatait, mondatait is. „...a szeretőmre gondoltam, nagy, mérges pisztollyal főbe akartam lőni magam...” (*Nihil*: „(Még ott, volt szeretőmnél) arra gondoltam, / Hogy most meg kellene dögölni ...”). „Visszafordulok a József körúton...” (*Nihil*: „Aztán lementem a Rottenbiller utcán...”). „De hát mi a fontos akkor?” (*Nihil*: „Nem is az a fontos, hogy művészet-e / Vagy sem; ...”). A novella végi ásitás (unalomszimbólum) és a vers végi nyelvkiöltés (nihilszimbólum) szintén nem áll éppen messze egymástól. Ezenkívül a novellában Karinthy, egy Kosztolányira való utalás révén, tudatosan fogalmazza meg metaforátlanításra vagy rezonanciátlanításra való törekvését („eszembe jut egy barátomnak egy verse, ahol trombitának nevezi magát. De hiszen ez nem igaz, az ember nem trombita”), a verstelenítés eszközeit tehát. Ugyanakkor mint minden, a nihiltéma is műfajsemleges a

¹⁷ Az *Unalom* visszaul a *Jó vicc* alapötletére: „Látja, ott a negyedik emeleten egy szenvedélyes természetű úr most harapja le a szeretőm bal fülét szerelmi elvakultságban”.

¹⁸ Az *Unalom* első megjelenése Bányai Elemér (szerk.): *Budapesti Újságok Egyesülete Almanachja*. 1912, 240–243. Kötetben: *Találkozás egy fiatalemberrel* (1913), *Két mosoly* (1922).

¹⁹ Lásd 11. jegyzet.

Karinthy-életműben. A vers nihilizmusának másik oldala ugyanis egy körülbelül egyidős Karinthy-humoreszkben bukkan fel: „Én most már többé nem foglalkozom semmivel. Én, barátom, a Semmivel foglalkozom.”²⁰ Végül az *Unalom* e mondatai: „az egész élet küzdelem az Unalom ellen. (...) Meg lehetne írni egy nagy filozófiai munkában, vagy verset lehet írni róla” – mintha megint csak a *Nihil*t modelleznék, mely – legalábbis formális szempontból – egyidejűleg vers és művészetfilozófia.

Nem melleseleg az *Esik a hó* című novella helyszínei (utca, kávéház) és a benne foglalt találkozás is megegyeznek az *Unalom* és a *Nihil* helyszíneivel. Ám ami ennél is fontosabb: miközben az unalom motívuma az *Esik a hó* mondatait is át- meg átszövi, ezúttal új elem csatlakozik hozzá. „Üljünk le és beszéljünk okosan; unatkozom.” „Unatkozom és okosan szeretnék valakivel beszélni: (...) De ti mind örültek és unalmasak vagytok.” Az unalom tehát az örület egyik váltószavává lesz itt. Bizonyosság rá a Karinthy *Kötéltánc* című regényében szereplő Kalp István kórképe. Hasonlóan a *Nihil* főhőiséhez, Kalp – akit az író állítólag Károlyi Mihályról mintázott – elidegenedett, katatón személyiség: mindketten éles határt vonnak önmaguk és a világ közé, így képtelenek érzelmileg bárkivel vagy bármivel azonosulni. Kalp minden tettét a modernitás istene, a pusztaság ész irányítja, s mindazt, amit az épeszűek zsigerből tudnak, neki elme útján meg kell tanulnia és pusztaság rutinból reprodukálnia – „emlékeznie” kell mindarra, ami amazok számára ösztönös és természetes. S mivel a merő rutin az életből kilúgozza mindazt, ami benne megismételhetetlen: ezért valójában az unalom melegágya. Ami a *Nihil*ben csak közvetetten, a kiöltött nyelv metaforája által fogalmazódik meg, azt Kalp István nyíltan kimondja: a rezonanciaszegény, tiszta ész valójában maga a téboly. Kalp legszívesebben hazamenne „közéjük, a boldogok közé, akik szabadon dühönghetnek, és okádkodhatnak a vért, nekimehetnek, akit gyűlölnék – állhatnak a fejük tetejére, és megnevezhetik a látomást”. Hozzátehetne volna: *és kiölthetik a nyelvüket* – amire a *Nihil* antihőse vágyik. Hogy a versbéli fiatalembert rezonanciaszegénységéből fakadó katatóniája megakadályozza csődbe jutott szerelme miatti gyászának kifejezésében („Már nem szeretem”), az kérdésessé teszi azt is, vajon korábban tudott-e egyáltalán szeretni. És ha irodalmi művek szereplőinek lenne léte a művön kívül, megkérdeshetnénk azt is, vajon a szerelmi csalódás okozta-e rezonanciaszegénységét és empátia-képtelenségét, vagy – ami lélektanilag sokkal hihetőbb lenne – eleve meglévő rezonanciaszegénysége tette már korábban is érzelmileg képtelenné a szerelemre.

Az unalom tapasztalata tehát a korai novellák tanúsága szerint nem más, mint újabb távlata a rezonanciaszegénységnek, az empátiahiánynak, a kapcsolódásokra való képtelenségnek, egyszóval: a szenvtelenségnek – mindannak, ami a *Nihil* hőjét mozgatta, s amit ha éppen nem unalomnak és tébolyoknak, akkor közönynek nevez Karinthy. Egyik novelláskötetének ajánlásában ténylegesen egymás mellé kerül a két szó („átadom könyvemmet a hideg közönynek és unalomnak”²¹). Az unalom és a közöny az ajánlás címettje – Karinthy fiatalon távozott első felesége – révén a halál kontextusába kerül tehát. Akár csak az író kamaszkori Petőfi–Reviczky-utánérzésében, amelynek témája szintén a közöny (*Közöny*, 1906). Ugyanakkor a *Nihil* és az *Unalom* szövegében nagyon is vannak indulatok, mint például a vers fiatalembérének egyoldalú vitája („Bíró dühösen ott maradt az utcán”), az időjárással folytatott küzdelem („akkor egy szélroham jött veszekedve / És

²⁰ Karinthy Frigyes: Egy ember, akinek abszolúte semmi érzéke a szimbolizmushoz. *Görbe tükrök*, Athenaeum, Budapest, 1912, 175–180.

²¹ Az ajánlás teljes szövege: „Ezt a könyvemmet feleségemnek akartam ajánlani, aki a boldogság, a szépség, a jóság, az élet és az öröm volt e Földön és akit 1918 októberében megragadott és a Föld alá tiport gyűlölet és téboly mocskos magzatja: a dögvész. Most, hogy immár nem ő olvassa többé, ő, a szeretet és megértés, mint a többi – átadom könyvemmet a hideg közönynek és unalomnak, mely semmit meg nem ért, semmiben nem hisz, és mindent eltemet.” Karinthy Frigyes: *Gyilkosok*. Dick Manó, Budapest, 1920.

bevágta az ajtót. / A szélnek mondtam egy gorombaságot”), de még a kávéházban olvasott újságcikk („nem egyeztem meg vele”) is feszültséget gerjeszt. De hát hogy is lehetne itt összhang? Ez egy szétesett világ, amelyben minden csakis önmagát jelenti és semmi nem lép kapcsolatba semmi mással.

A novellában még erősebbek az indulatok, hiszen ha semmi sem valós, akkor bármi megtörténhet. Aki a *Nihil* hőiséhez hasonlóan maradéktalan korlátlanságra vágyik, annak érvénytelen a létezés, s ez esetben bármi megtehető, például beletaposhatunk egy embert a flaszterbe (*Unalom*: „Pofonverem, hogy elesik. Rátaposok, kitaposom a belét, széttaposom a flaszteren, mint egy rohadt barackot, csak egy folt marad belőle.”). Viszont ha bármi megtörténhet, akkor valójában semmi sem történik. Az *Unalom* és a *Nihil* morális súlytalansági állapotában a szenvedélyes indulati megnyilvánulások éppúgy semmisek és az érvénytelen létezés szakadékába hullanak, mint a szenvtelenség megnyilatkozásai.

Ugyanakkor az *Unalom* szövegében, akárcsak – mint láttuk – a *Nihil*ben, elidegenítő, ironikus köznyelvi fordulatok vannak elhintve. Például: „Az abszolút, az egyetlen igaz állapot tehát: az Unalom. Borzasztó.” Az utolsó szó híján a megelőző mondatot valóban „névértéken” kellene vennünk. A *borzasztó* azonban nyomban elveszi az élet a sokkoló állításnak, és az ironia vizeire evez (akárcsak az *Esik a hó* kötet *Könnyek* című novellájában). Azután: „Az egész embernek semmi célja nincs. De igen, aszongya, mert az egész ember a társadalomért van. Igaz persze. De mi célja van a társadalomnak? Hja, úgy.” A filozofikus nyelvi környezetből élesen elütő és azon ironizáló köznyelvi beszédfordulatok (*borzasztó, aszongya, hja úgy, tamtadaram, ja igaz*) a versben és a novellákban egyaránt kioltják a másik fajta iróniát: a nihilizmus eredendő iróniáját.

Leejtett játékszer

Unalom, téboly, közöny. Mindháromban az elkülönülés a közös, az, hogy az alany leválik a külvilágról, mert hiányzik a tertium datur, az a metafizikai közös nevező, mely érzékelhetővé tehetné kint és bent eredendő egységét, röviden: mert hiányzik az idea, az eszme, melytől a fiatal író egyfelől szabadulni akar (ezért versének verstelensége), másfelől mégis képtelen létezni nélküle (ezért a kiöltött nyelv). „...játékszerem, az Eszme, kiesett kezemből” – olvassuk az *Unalom* utolsó bekezdésében. Ez a mondat kulcs a novella korábbi, álomszerű történéseihez. De kulcsmondat ez a *Nihil* szempontjából is, hiszen arról beszél, hogy milyen lenne a világ, ha megszűnne az ember által belevetített értelem, vagyis ha megszakadna az emberi imagináció világteremtő áradata, röviden: ha az emberi világból kivonnák az eszmét. Ha az ember nem *akarná* a világot. A világ ekkor elveszítené értelem-összefüggésének látszatát, és leleplezné eredendő értelmetlenségét. Erre tapinthatott rá Hatvany Lajos is, amikor Karinthy viceinek stílusáról azt állította, hogy „rémséges háttere van, a torznak, az idétlennek látott élet”.²² E mondatból nyilvánvaló, hogy az „idétlen” jelzőt Hatvany eredeti értelmében, azaz „idea nélküli” jelentéssel használja itt. Ha ez igaz, akkor a szó pontosan egybevág az „eszme elvesztésével”, vagyis az unalomnak azzal a metafizikai értelmezésével, amelyet a *Nihil*t övező korai novellákból, elsősorban az *Unalomból* olvastunk ki.

Ekként a *Nihil* sem művészetfilozófiáról, hanem az eszme nélküli élet pokláról szól. Hogy valaki olyasféle szélsőséges gondolatokra jutott a művészetről, mint a *Nihil* hőse, az csakis azért volt lehetséges, mert *játékszere, az eszme kiesett kezéből*. A „manifesztum” tehát az eszmétől, nem pedig a nőtől való elhagyatottság következménye. Ha nincs idea, akkor elvesz a nő és a művészet, velük együtt pedig az élet is. Ez a hiány teszi gondolatilag egységessé a verset. Az avantgárd művészetfilozófia nem a megoldás, hanem a probléma

²² Hatvany Lajos: *Harcoló betűk*. Gondolat, Budapest, 1981, 379. Idézi Beck: *A Nihil és vidéke*, i. m., 39.

Karinthy versében – terméke, nem pedig fölszámolása az unalom és a közöny hipertrofikusra duzzadt tapasztalatának, vagyis a nihilnek.

A világ akarásának imént megpendített motívuma, ha hiány alakjában is, elárulja, hol keresendő a vers filozófiai forrásvidéke. Karinthy egyik hőse, a már idézett *Könyvek* című novella hisztérikus női monologistája két Schopenhauer-idézetet szegezett ki falára: „Az élet olyasvalami, aminek nem kellene léteznie”, és „Úgy látszik, nem érdemlünk jobbat e kettőnél: élet és halál”.²³ Előbbi a fiatal Karinthy is mondhatta volna – az idealista jellegzetes észjárása ez, mely az életet nem tudja az ideából levezetni, ezért az előbbi véletlen-szerűnek, esetlegesnek tapasztalja. A második a modern ember poláris észjárásának korlátairól szól – a tertium comparationis híján.

És pontosan az *eszme mint játékszer* elejtése kényszeríti ki a művészet létmódjára való végzetes rákérdezést a versben. A kérdés radikális föltevése ugyanis már önmagában egyet jelent a művészi gyakorlat fölszámolásával. Tudjuk: „nem fog a macska egyszerre kint s bent egeret” – ha a költő pontosan tudja, mi a költészet, akkor többé már nem költő. Aki a végső okot is be akarja vonni művébe, az maga elől zárja el az utat: a művészet intellektuális megközelítése fölemésztí magát a művészetet mint eleven, teremtő gyakorlatot. A *Nihil* nihilizmusa tehát mindenekelőtt a művészetre való rákérdezés önpusztító radikalitásában érhető tetten: a „manifesztum” föltárja, miként számolódik fel a művészet eszméje a rezonanciamentesség kontextusában. És a költői alany katasztrófája révén rávilágít arra is, hogy a művészet szabadságának korlátlansága csakis a művészet érvénytelenségének árán valósulhat meg.

Végső esély

A *Nihil* úgy is zárulhatott volna, ahogyan Karinthy egy korábbi költeménye, a *Naplómból*: „Elvégeztetett”.²⁴ A bibliai súlyú szóban rejlő abszolút véget a *Nihil* költője ennél nyersebben, a kiöltött nyelv halálos metaforájával nyomatékosítja. A két befejezés mintegy egymásban tükröződik: mindkettő egy illúzió végéről ad hírt. Nemkülönbben a zsoltárok paralelismus membrorum formuláira hivatkozó utolsó két verssor bibliai csengése a *Nihil*-ben („most meg kellene dögölni / És kiöltöni a nyelvemet”) a *Naplómból* már idézett zárósorára rímel. Utóbbi vers már címében is az unalom és az abból kinövő nihilista tapasztalat forrását rejtő gyermekkori naplókra hivatkozik.²⁵ Ennél azonban fontosabb az „utolsó esély” vershelyzetének azonossága a két költeményben („Most vége. Ez volt, ez lett volna még / Végső esélyem”, illetve „Utoljára még elmentem volt szeretőmhöz” –

²³ Az első – melyet a novellában németül, de pontatlanul idéz Karinthy – magyar fordításban így szól: „Mi voltaképp olyasvalami vagyunk, minek nem kellene lennie: azért megszűnünk lenni”. A második idézet pontos szövegalkaja – kontextusával együtt – pedig: „És hogy a halál komoly valami, már abból is következik, hogy az élet, mint mindenki tudja, éppen nem tréfadolog. Alkalmasint nem is érdemlünk jobbat e kettőnél.” Mindkettőt lásd Schopenhauer: *A nemi szerelem metafizikája I. A halálról*. Ford. Schmidt József, Farkas Lőrinc Imre, h. n., 2004, 65. és 7. A novella Nietzsche *Ímígyen* szövege *Zarathustrájára* is hivatkozik.

²⁴ A *Naplómból* pontosan egy évvel a *Nihil* előtt látott napvilágot ugyanott: a *Nyugatban* (1910/1.), és abban is közös a *Nihillel*, hogy alcímként pontos datálással (1909. szept. 1.) jelent meg. A *Naplómból* Karinthy verseskötetében közölt szerzői datálása („1907”) ennél fogva valószínűleg téves. Az itt használt szonettforma az 1910-ben indult *Die Aktion* című avantgárd folyóiratban közölt versek között is feltűnően gyakori volt (G. Heym, A. Ruest, E. Blatz stb. verseiben). Lásd még Beck András: *A gondolkodás börtönében. Kísérlet Karinthy Frigyes művészetének értelmezésére*. In: *Uő.: Nincs megoldás, mert nincs probléma*. József Attila Kör – Pesti Szalon, Pécs – Budapest, 1992, 9–19., valamint Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*. Magvető, Budapest, 2001, 25–26.

²⁵ Lásd 15. jegyzet.

„Végleg elbucsuztunk”). Erre felel a *Naplómból* bibliai hangütést kiteljesítő, egyszersmind adys tónusú, elégikus zárósora: „És most, uram, bocsásd el a te szolgád”. Ennek fényében nehezen tudok egyetérteni Beck Andrással, aki szerint: „Noha ennek a radikális lezárulásnak, mely a beteljesülés jézusi ’elvégeztetett’-jét visszahangozza, jelentése rejtélyes, aligha lehet kétséges, hogy valamiképpen az irodalmisággal való szakítás, és egy másfajta tájékozódás igényére utal”.²⁶ Úgy vélem, hogy egy „másfajta tájékozódás” esélyének felvetése valamiféle reménytelibb tónust vitt volna föl a vers vásznára. A *Nihil* és az alább taglalt *Találkozás egy fiatalemberrel* fényében úgy tűnik: a jézusi *consummatum est* a *Naplómból* végén nem az irodalmisággal való szakítás vágyát, hanem éppen az irodalomba való belépés szomorú elkerülhetetlenségét írja körül.

Karinthy ugyanis ráébredt, hogy az ideák világában csak akkor időzhet tovább, ha nem ír. Ha ír, akkor mindaz, amit papírra vet, irodalommal lesz. Hogy „elvégeztetett” az ideák paradicsomának elhagyása és az életbe (az irodalomba) való belépése azért, hogy az ifjú költő megdöglés helyett egyszer majd kivívhatta a meghalás jogát. „Itt ugyanis földi paradicsomnak kellene lenni, ezen a világon” – idézi Füst Milán a fiatal Karinthy kulcsmondátát.²⁷ Az ifjú idealista szenvedéstörténetének utolsó stációja a *Találkozás egy fiatalemberrel*. A novella ugyanis az ideához való rögeszmés ragaszkodáson túllépő, rezignált megoldást: a reménytelen küzdelem feladását is előrevetíti, eltemetve az élet ellenzékében harcoló fiatal író heroikus-tragikus korszakát. Amit a *Naplómból* költője így fogalmazott: „ez volt, ez lett volna végső esélyem”, a *Nihilé* pedig így: „Utoljára még elmentem...”, illetve „Végleg elbucsuztunk”, az a novellában így szól: „Emlékezz rá, hogy egyszer még, utoljára, találkoztál velem...” Mielőtt a látomás végleg útjára bocsátja az élet világában immár otthonra lelt védencét a siker, azaz a korrupció útján, „utoljára még” számonkéri tőle, hogy hűtlen lett az ideák világához, és hogy kézzelfogható műalkotások és javak aprópénzére váltotta – magyarán a lineáris időbe helyezte – a tökéletesség steril és testetlen eszméjét.

A látomás fiatalember nem találja az átjárót az idea és az élet között: ha enged az életnek, akkor vele a hazugságot, a valótlanyságot választotta, ha viszont kitart a tiszta idea mellett, az szükségképp halálhoz vezet, hiszen elszívja a levegőt az élet elől. A makulátlan igazság honába vágyik, ahol minden maradéktalanul azonos önmagával, és mentes az anyagba zárttsággal járó töredékességtől és az élet zavaros mágiájától. Élet és idea összemérhetetlenségét a fiatal Karinthy hazugságként éli meg („Én gyűlöltem ellenségem, hazugság, hadd abba” – *Esik a hó*). Élni számára annyi, mint korrupcióban élni. Az igazság formája a halál: vagy élek és hazudok, vagy ragaszkodom az igazság ideájához és belehalok. A *Találkozás egy fiatalemberrel* viszont annak jele, hogy megszületett Karinthy fájdalmas döntése a súlyos gyermekkori ideafüggőségétől való elszakadásáról. „És csak tompán fáj már a seb” – a novella utolsó mondata arról vall, hogy az archaikus felnőtté avatási szertartásokon ejtett szimbolikus sérülés modernebb korokban sem megtakarítható.

A jelenés vége egy, a giccshatáron egyensúlyozó, szentimentális retorikai fogás révén a novella írásának kezdetével esik egybe. A novella tehát önnön elkezdődésével zárul, vagyis az író – a látomás fiatalemberének ironikus szavát kölcsönözve – egy „elég jó” novella révén illusztrálja az élet korrupcióját az ideális világ tisztaságával szemben. „Elég jó”: azaz csupán annyira jó, amennyire az anyagi világban jó lehet valami. S a fiatalembernek ez kevés. Ám akinek van füle a hallásra, az hallani fogja azt is, hogy a látomás fiatalemberének utolsó monológjába foglalt vádak sugallata szerint az ideák világából a valóságba való átlépés antropológiai elkerülhetetlenségébe időközben ő maga is beletörődött.

²⁶ Beck: A gondolkodás börtönében, i. m.

²⁷ Füst Milán: Találkozásom egy fiatalemberrel. A fiatal Karinthy Frigyes emlékezete (1955). In: *Uő.: Emlékezések és tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1987, 112–120, valamint Domokos Mátyás (szerk.): *A humor a teljes igazság*. In *memoriam Karinthy Frigyes*. Nap kiadó, Budapest, 1998, 27–34.

A fiatal Karinthy szellemi válságának forrása tehát – amint Beck is hangsúlyozza – no-tórius idealizmusa. Ezért, hogy sok korai írásában magának az ideának megsemmisítésére tör, s ezért számol le a versben a hagyományos művészettel is. Számára az eszme: rögeszme. Tipikusan fiatakori tünetről van szó, egy elkerülhetetlen csatáról a felnőtté válás véres háborújában: a tiszta ideák angyalait meg kell ölni a művészi továbblépéshez és a szellemi értelemben való felnőtté váláshoz. Ehhez az írónak le kellett mondania a kényszeresen ismételtetett, egyre kínosabban kiüresedő „végtelen” hivatkozási pontjáról, mely életművét csaknem mindvégig fogságban tartotta (rá is játszik erre a „végtelen” ironikus ismételtetésével az *Unalom* lapjain is), és amely valójában prózáinak éppen leg-provinciálisabb mozzanataiért felelős.

A tudásvers

„Azt hiszem, mindig az élet húz ki minket a csávából” – vallja egy démonaival küzdő másik zseni. „Mindig tartogat valami meglepetést a tarsolyában. Megváltoztat bennünket, szétmorzsolja kínzó vágyunkat az erkölcsösség, a szavakkal ki nem fejezhető becsületesség után, megszabadít az elvesztett ártatlanság siratásától. Nem lehet úgy élni és dolgozni, hogy közben állandóan egy anygali tudat birtoklására sóvárgunk kielégíthetetlenül.”²⁸ Ez az anygali tudat, az ártatlanság elvesztésének csakis a halál árán való elkerülhetősége nemcsak Fellini, hanem a fiatal Karinthy életproblémája is volt, melyet a *Nihil*ben megfogalmazott művészi-filozófiai zsákutca révén megmutatni tudott ugyan, de meghaladni ekkor még nem. Az abszolútum elengedéséhez, az élet tökéletlenségének és az ideákhoz való megfeleltethetlenségének – a felnőtté válás föltételeinek – elfogadásához azonban nem zsenialitás, hanem éppen a zsenialitás meghaladására lett volna szükség.

Ezt Karinthy csak bő tízéves versszünetet követően ismerte föl: 1912 (az *Álom*) és 1923 (a *Hess, madár* és a *Halott* megjelenése) között – már ha hihetünk saját, nemegyszer megbízhatatlan datálásainak – mindössze egyetlen verset írt.²⁹ A *Nihil* képviselte irónia sikeres meghaladását olyan versei jelzik, mint a *Lecke* (1923), a *Méné, tekel...* (1924) és az *Előszó* (1926). Mindhárom a költészet szóbeli átadása, illetve a memória alapú tanulási folyamat témáját járja körül. Az *Előszó* Karinthyja a halálának tízéves évfordulója kapcsán kirobbant sajtóvita jóvoltából ismét fókuszba került Ady versét parafrázálta saját antiindividuális művészetszemléletének kimondására, a 19. század versmodelljétől való elhatárolódásra.³⁰ A *Méné, tekel...* a lélektől lélekig hagyományozást, az élettudáshoz való visszatérést hirdeti a 20. századi kataklizma egyetlen lehetséges föloldásaként, a *Lecke* pedig a *Méné, tekel...* „mondd utánam ezt” fölszólítását bontja ki, és transzponálja az emberi kapcsolatok szintjére („Megcsókoltalak, megmutatni, / Hogyan kell nékem csókot adni”; „Mindössze ennyi a titok, / De jaj neked, ha nem tudod.”). A három vers együtt arról tanúskodik, hogy Karinthynek utóbb sikerült megtalálnia a menekülőutat az irónia szorításából és az avantgárd korlátlan liberalizmusba csomagolt nihilizmusából – azon elvekből tehát, amelyeknek tarthatatlanságára a *Nihil*ben oly emlékezetes radikalitással világított rá. Itt, az újabb versekben – szemben a *Nihil*lel – már nagyon is az a fontos, hogy a vers

²⁸ Federico Fellini: *Mesterségem, a film*. Ford. Székely Éva, Gondolat, Budapest, 1988.

²⁹ *Prológus egy cirkusz-filmhez*; első verseskötetében 1914-re keltezve. Önálló megjelenésének helye és ideje, ha volt, ismeretlen.

³⁰ „Hogy az Ady revíziós-kérdés legaktívabb szorgalmazói között voltam, mégsem szóltam hozzá? Szintén felületes megállapítás. Mert azóta megjelent egy verseskötetem, s a kritikusnak tudnia kéne, hogy például egy ilyen verseskötet is válasz vagy legalábbis hozzászólás” – figyelmeztet egy interjúban, az *Előszó* Ady-parafrázisára célozva. Lásd Fráter Zoltán: *Mennyei riport Karinthy Friggyessel*, 194.

művészet-e, vagy sem. Viszont immár egyáltalán nem az a fontos, hogy jól érezzék magukat az emberek, hanem hogy – elvetve a *Nihil* mintáját – az iróniát az olvasónak komoly egzisztenciális munkát és életfeladatot kínáló tudásra cseréljék („de jaj neked, ha nem tudod”). Szemben a *Nihillel*, a tudásversek nem ismerik a puszta létezés elvont, modernista fogalmát. A tudásnak ebben az archaikus fogalmában a valódi létezés egyszersmind tudás is. Hogy ezt követően Karinthy csakhamar rátalált a szabadvers műfajára, mely bizonyos fókig visszaul ifjúságának monologisztikus novelláira, és amelyet immár közvetlenül az élőbeszéd formált – az már szerves folyománya volt Karinthy ráébredésének a szóbeliség kardinális szerepére a költészet premodern hagyományozásában, és felélesztésének szükségességére a 20. század széteső, tárgyiasult világában. Csupán néhány évvel az említett versek után, még első verskötetében sorolva, megjelent ugyanis Karinthy első szabadverse: egy *Jób könyve*-parafrázis („Átkozd meg a világot s halj meg...”, 1929), melyet a következő évtizedben egész kötetnyi hasonló követett. Szabadverseit műfaji értelemben az avantgárd és a neoklasszicizmus kibékítéseként írnam le, hiszen egyszerre képesek nyújtani a modernség izgalmát és a klasszicitás patináját.

Karinthy már a *Nihillel* rámutatott arra, hogy számára a „manifesztumban” körvonalazott avantgárd művészetértelmezés zsákutca – de alternatívát akkor még nem tudott fölmutatni. A kiöltött nyelv metaforája erről az alternatívahíányról, a művészet és az élet egyidejű elvesztéséről szólt. A világháborúnak és következményeinek traumája, az egyéni vagy kollektív megújulások és újrakezdések radikális fordulatainak kora, az 1920-as évek neoklasszicizmusának talaján újraformálódó szellemi környezet azonban Karinthy segítségére volt művészetszemléletének és világnézetének megújításában s benne a vers és a költészet újraértelmezésében. Ebben az új értelmezésben a vers – összhangban a költészet archaikus szerepkörével és a neoklasszicizmus modern követelményével – eredendően nem érzéseket, hanem tudást közvetít. Ehhez a közvetítés semleges, távolságtartó technikája helyett a szóbeli átadás személyes autoritására volt szüksége. Mert Karinthy „tudásversei” nem az információ alapú modernista tudásfogalmon nyugszanak, nem elvont ismeretet, hanem élettudást közvetítenek. Az élettudás – a tudás archaikus koncepciója – márpedig nem ismeri a semmi fogalmát, mert mindenhol létezést érzékel. Ugyanakkor ez a tudásfogalom egyfelől közösségi természetű, így az individuum alárendelődik és föloldódik abban; másfelől természeténél fogva csakis személyközi kapcsolatokban, magyarán élőszóban adható tovább. Ez az irodalom archaikus állapotához visszanyúló tudatos művészi mozdulat volt az, ami egyszerre segített meghaladni a zseniközpontú művészetszemléletet és az avantgárdot, becsatornázza Karinthy művészetének kései hullámát az európai neoklasszicizmus áramlatába. Ez már nem a *Nihil* végletes tárgyszerűsége. Inkább egy magasabb, integratív objektivitás, amely – szemben a *Nihillel* – nem a személytelenből, hanem a személyfölöttiből fakad.

Appendix: Osvát nevet

Beck András éles szemmel rögzítette, hogy a *Nyugatot* szerkesztő Osvát Ernő szigorú alakja milyen közel áll a fiatal Karinthyhoz.³¹ Osvát, a szépirodalom papja hasonló dogmatikus szigorral állt ki a klasszikus irodalomfogalom mellett, mint a huszoneves Karinthy az irodalom ellen. Osvát potenciális irodalmi életművét, a fiatal Karinthy pedig az irodalmiság eszményét áldozta föl idealizmusáért cserébe. Osvát aforizmáit, egyetlen kötetben elférő írásait, melyek mind posztumusz jelentek meg, a hallgatás formáinak tekintem. S azzal, hogy voltaképp akkor sem írt, amikor írt, Osvát – amint Beck is megfigyelte

³¹ Beck: Közelebb a *Nihillel*hez, i. m., 68.

– tulajdonképpen megvalósította a fiatal Karinthy-nak a művészet és élet összemosásáról szóló, a *Nihil*-ben lefektetett ironikus gondolat kísérletét.

Beck szerint Karinthy e hasonlóság ellenére „tiszteletlenül és lekezelő” módon tünteti föl Osvátot a *Nihil*-ben. Ez az állítás azon a föltevésen alapul, hogy a költő Biró Ernő versbéli figuráját Osvát Ernő alteregójának szánta. Valójában nem látszik ez többnek egy irodalmi legendán nyugvó közmegegyezésnél, melyet Beck érvelés nélkül vesz át. Pedig éppenséggel szólnának mellette érvek. Például Osvát teli szájú nevetése Dezső Alajos remek skiccén az *Ős-Így írtok ti* legutolsó oldalán.³² Úgy fest, hogy valójában éppen a Karinthy-humort a *Nyugatból* kirekesztő Osvát a zárókő a legendás karikatúrákötet végén. Amíg a *Nihil* színpadán ágáló költő még ragaszkodott saját igazához „Osvátéval” szemben, a következő évben publikált karikatúrákötetben már átengedi Osvátnak az utolsó szó jogát. A hieratikus szigorú szerkesztő ezzel, bár potyautasként, maga is részese lesz legalább a rajzos karikatúrák vonulatának. Meghívása az *Így írtok ti*-be nagyon is könnyen lehetett az Osvát és Karinthy közötti feszültség feloldásának kísérlete. Füst Milán szelíden ironikus Karinthy-memoárjainak egyikéből tudjuk, hogy a két férfiúnak valóban volt vitája egymással.³³ Ráadásul Füst memoárjában a Duna-korzón Osváttal lázongva vitatkozó, botjával (kardjával?) harciasan hadonászó fiatal Karinthy Don Quijote-i alakja meg-hökkentően emlékeztet a *Találkozás egy fiatalemberrel* lapjain az ideához heroikusan ragaszkodó alteregóra. Még a Duna-parti helyszín is egyezik. Füst ifjú költője a harcos öntudat páncéljába igyekszik rejtetni önismeretének bizonytalanságait, hasonlóan a *Nihil* – kétségbeesését radikális nézetekkel sikertelenül leplező – fiatalemberéhez. Egyáltalán nincs kizárva tehát, hogy a Biró = Osvát toposz mégiscsak helytálló, és hogy Karinthy ezzel a verssel vezekelt Osváttal szembeni korábbi éretlen viselkedéséért. Ahogyan az sem zárható ki, hogy az Osvát (valós) konzervativizmusából és a Karinthy (vélt) modernségéből fakadó feszültséget a skicc a nevetés terápiájával próbálta – korántsem tiszteteletlenül – föloldani.

Abban sem látok semmi rejtélyeset, hogy Osvát leköszölte az állítólag ellene irányuló verset. Hiszen ha Biró figurájában Osvátot ábrázolta is Karinthy, akkor sem Biró az, akit a vers megalázó helyzetbe állít, hanem az életét egzisztenciális csődbe kormányzó kezdő író. Az utcán faképnél hagyott Biró kényelmetlen helyzete legfőljebb pár percig áll fenn, az ifjú titán csődje viszont tartós. Ezt bizonyítja a vers folytatása és befejezése, amely végső soron e csőd kiúttalanságának beismerése. Osvát, ha magára ismert is Biró alakjában, az akkor sem lehetett dehonesztáló a számára tehát. Ha a művészetnek valóban olyan alapkérdéseiről folyt a vita Osvát és Karinthy között, mint amilyenekről a versben, akkor Osvát el-könyvelhette magában, hogy vitapartnere a *Nihil*-ben fölülbírálta a korábbi vitáikban képviselt harcos elveit. Ezek az elvek aligha a fiatal Karinthy avantgárd iránti lelkesedésén nyugodtak. Hiszen a „neo-impresszionizmusról” – amely Beck szerint nem más, mint a futurizmus – éppen Biró beszél az ifjú költőnek, nem pedig fordítva. Mellesleg nehezen hihető, hogy a futurizmusra éppen a viszonylag konzervatív szerkesztő hívta volna fel kezdő pályatársa figyelmét. De valójában nem is az a fontos, pontosan mit értett Biró vagy Karinthy neo-impresszionizmuson. Nem a konzervativizmus és az avantgárd állhattak szemben Osvát és Karinthy vitáiban: Biró aligha azért ingerelte vitára Karinthyt, mert a „neo-impresszionizmus” túlságosan konzervatív vagy túlságosan avantgárd lett volna számára. Hanem inkább azért, mert az pusztán az irányzatok egyike volt: mulékony, és

³² A skicc felirata: *Osvát nevet*. Lásd Karinthy Frigyes: *Így írtok ti. Irodalmi karikatúrák*. Modern Könyvtár, Budapest, Athenaeum, s. d. [1912] Lásd ehhez Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*. Az első kiadás teljes, gondozott szövege. Szerk., komm. Reményi József Tamás – Tarján Tamás, Matúra Klasszikusok, Ikon, Budapest, 1994. E kiadás bírálatát lásd Dolinszky Miklós: *Így írtok ti. Holmi*, 1996/1, 141–143.

³³ Lásd 26. jegyzet.

kiszolgáltatott a művészettörténeti divatok hektikus változásainak. Mert lehetett róla karikatúrát írni.

S mivel Karinthy szerint semmilyen izmus nem hoz megváltást, ezért „mindent abba kell hagyni”. A művésznak éppen a művészettől kell megváltania magát. Ezek a viták – Füst idézett írásából sejthetően – a generációs küzdelem közhelyes szcenárióját követhették. Csakhogy a vers végén éppen ez a „mindent abba kell hagyni” fut zátonyra. Az utolsó strófában kiderül ugyanis, hogy ha az eszmétől való menekülés jegyében a kezdő író valóban *mindent abbahagy*, akkor a művészettel együtt saját élete is ellehetetlenül, hiszen idea nélkül nemcsak az alkotás, de a létezés is lehetetlen, s ami marad: pusztán biológiai vegetálás, vagyis a nihil. A csódnak ezzel a közvetett beismerésével és Karinthy kinyújtott békejobbjával Osvát inkább elégedett lehetett, hiszen önmagát láthatta igazolva.

Ebből a meaculpából – ha valóban az volt – a legkevésbé se arra következtessünk, hogy a fiatal Karinthy vissza akart volna térni az 1909 előtti verseihez. Utóbbiak, tanúskodjanak bármekkora tehetségről, mégiscsak a 19. századi magyar költői hagyomány epigonális folytatói voltak. Inkább arról van szó, hogy a hagyománnyal való szakítás belső és külső imperatívuszát egy újabb avantgárd mozgalom kreálása helyett az érett Karinthy magának a versműfajnak a tudásban rejlő eredetéhez és szóbeli életmódjához, mondhatni: a kultúra másodlagos (muzeális) állapotából az elsődleges állapothoz való visszavezetésként értelmezte. Míg az avantgárd – a haladás 19. századi ideológiájának jegyében – valójában továbbra is az idő foglya maradt, addig Karinthy neoklasszikus fordulata az élettudáshoz tért vissza. Az élettudás az, ami fölülírja az izmusokat, mivel igazsága időtlen, és nem függ történelmi változásoktól. Annak a „tartalomesztétikának” a terméke, amely a leginkább közérthető versformákat szükséges rosszként használja, s amelyek föloldódnak az általuk közvetített tudásban. Akárcsak a görög ókor versbe szedett és énekelt törvényei: minél hagyományosabb a forma, annál előzékenyebben engedi át a teret a továbbadott tudásnak.³⁴ Mindent egybevetve akár úgy is fogalmazhatunk: Karinthy e neoklasszikus fordulata bátrabb és radikálisabb volt, mint korábban az avantgárdé.

³⁴ Lásd Platón: *Törvények*. Ford. Kövendi Dénes. In: *Platón Összes Művei* III. Európa, Budapest, 1984, 583–585., 734–735., valamint Pszeudo-Arisztotelész: *Természettudományi kérdések*. In: Ritoók Zsigmond (vál., ford. bev., jegyz.): *Források az ókori görög zeneesztétika történetéhez*. Akadémiai, Budapest, 1982, 524., 124. jegyzet

EMBEREKNEK FORDÍT

Tóth Krisztina: *Szeleknek fordít*

Tóth Krisztina legutóbbi verseskötete, a *Bálnadal* a költészet haszontalanságának, sőt, kártekonyságának szólamával ért véget. Az indulatos versbeszélő felpanaszolta a költők önzőségét, élehetlenségét és művük hazugságát, csalárdságát, azt, hogy „csak még többet szenvedünk miatta”. Többen ironikusnak vélték a szóban forgó záróverset, mint ami a kultúraellenes barbárságot állítja pellengérre, de könnyen lehet, hogy ez túl kényelmes és magabiztos olvasat. A vers kifogásait érdemes lehet komolyan venni: ahogy Tóth Krisztina egész életműve komolyan veszi a költészet létjogosultságának problémáját, és minduntalan szembenéz a kérdéssel, hogy mi végre is a líra. Költészete sok explicit és implicit válasszal szolgál, és nincs ez másként legújabb, az elmúlt hat év verseit felvonultató *Szeleknek fordít* kötetben sem.

A legfontosabb implicit válasz továbbra is a magas formakultúra, legyen szó kötött-szabályos versformákról, metrumról, a szótagszám megtartásáról, látványos vagy épp visszafogott rímelésről. A gondos műforma Tóth Krisztinánál sosem technikai kérdés, pláne nem a költői tudás fitogtatása, hanem mindig szemléleti összefüggése van. Mindezekelőtt kitartó bizalom abban, hogy még a legfelforgatóbb tapasztalatok is formába önt-hetők, vagyis szembe lehet nézni velük, ha nem is feldolgozni, de birokra kelni, aztán a kifejezésben elrendezni és ezáltal mások számára is megoszthatóvá tenni, felkínálva a szembesülést. Másként szólva: ez a költészet afirmálja az integráns traumareprezentáció legitimitását. A forma melletti kiállás más szempontból is meghatározó: alighanem Tóth Krisztinára is igaz, hogy a válogatott verseit írja, mind mennyiségük, mind cikluson-kénti elrendezésük magas fokú arányérzékről tanúskodik. S az is a megformáltság, a bevált formához ragaszkodás része, hogy Tóth Krisztina nem a látványos újakezdések költője, életműve sokkal inkább a finom elmozdulások jegyében alakul, miközben bámulato-san sok mindenre képes.

Ez a költészet továbbra is erősen követi a klasszikus modern hagyományát, nemcsak formai fegyelmében, hanem a lekerékítetttségben, a motívumok gondos elrendezésében és összevarrásában, a zenei jólhangzás mellett a találékony képi fantáziában. Persze a késő modern disszonanciák, váratlan asszociációk vagy a hétköznapi világ evidens jelenléte legalább annyira jellemző. Az avantgárd formabontás viszont csak nagyon mérsékelten érhető tetten, ugyanakkor az egyes képekre (kevésbé azok összekapcsolására) vonatkozó, főleg francia ihletésű szürrealizmus, valamint az álomlogika az új kötetnek is erőteljes irányvonala. Posztmodern nyelvjátékokra, regiszterkeverésre és fékezetlen intertextualitásra most sem bukkanni, miközben a költői hagyományokon

Magvető Kiadó
Budapest, 2025
80 oldal, 3499 Ft

nyugvás, a mások hangjának megkerülhetetlensége még mindig magától értetődő szemléleti alapja Tóth Krisztina lírájának.

Amelyben ezúttal is a szubverzív tapasztalatok szólalnak meg legerősebben, sőt, a *Szeleknek fordít* az életmű eddigi legsötétebb, legkomorabb darabja, a kötet elején még fel-feltűnő játékoság és humor egyre inkább visszaszorul. A megrendült emlékezés, az idő és a mulandóság, a test romlása, a legközelebbi szeretetkapcsolatok sérülékenysége és fájdalmai, a bármikor és bárhol felbukkanó kegyetlenség a versek alapvető tapasztalatai közé tartoznak. A költemények személyes hangon szólnak, de kettős visszafogottság jellemző rájuk: egyrészt bármennyire áthévíti őket a megéltség és az érzelmesség, tartózkodnak az alanyiságtól, vagyis a csak privát-esetleges-különös mozzanatok sorjázásától, valamiféle életrajzi metakeret létrehozásától. Másrészt a közvetlen vallomások és önfeltárulkozás helyett a versek rendre tárgyakon keresztül juttatják szóhoz a szubjektum belső világát, amivel mások számára is hozzáférhetővé teszik a beszélő tapasztalását, és a tárgyak felmutatása által létrehoznak egyfajta többértelműséget. A tárgyak ráadásul sokféleképpen jelennek meg a kötet verseiben: van, hogy eleve metaforák, mint az *Égősorban*, ahol a címadó tárgy az élet fonalának allegóriája. Máskor amolyan talált objektumokként bukkannak föl, és a költői szubjektum váratlanul fedez fel bennük valamit, mint a *Takarítószekrényben* a zöld flakon, amely egy énekes sztárra emlékeztetve a tárgyak titkos, rejtett életét villantja fel – annak a *Világadapter* című kötetben megszólaló, Nemes Nagy Ágnesre emlékeztető képzetnek a jegyében, amely szerint a világ dolgai rímelve egymásra, a költészet feladata pedig ennek észrevése. Megint máskor a tárgyak a költői énhez tartoznak, ezért eleve az ő és a kapcsolatai révén, történetek és emlékek nyomán telítődnek jelentésekkel. Ennek egyik legszebb példája rögtön a kötetnyitó *Mi legyen*, amely így kezdődik: „Mi legyen kérdezem ezzel a sok CD-vel itt sorakoznak dobozban / ezek szóltak amikor szeretkeztünk főztünk utaztunk mi legyen / üres tokok borítók összekarcolt korongok címek hol van / az a sokévnnyi dallam ki játssza őket újra egyszer le nekem” (5.). Figyelemre méltó, hogy a hosszúra nyúló, zaklatott sorokat most is rím, a forma tartja kordában, tereli mederbe. A vers végül a megmaradt tárgyak számbavétele és sorsuk latolgatása után a halál küszöbére érkezik, ami az új kötet egyik jellemző elmozdulása: a múlt és a jelen fájdalmas kapcsolata mellett, illetve helyett a versek egyre inkább a jövő felé sandítanak, és az érkező halálra figyelnek föl.

Nagyon szép és megrendítő az *Edényszöveg* című vers tárgyiassága. Itt a címadó tárgy rögtön mint átértelmezett látvány jelenik meg, és csak a második sorban válik világossá, hogy egy hétköznapi tárgy indította be a költői képzeletet: „Sápadt, kéregető tenyér. / Kimosott edényszöveg kesztyű: / összegyűrt textilöble ráncos. / A hosszú szárításban őszzement.” Némi késleltetés után a kesztyű az anya kezét idézi fel, majd meglepő módon az anya megtestesítőjévé válik, a beszélőt pedig a lábos személyesíti meg – és azt a jellemző hétköznapi helyzetet, hogy az emberek általában egyetlen edényszöveg kesztyűt tartanak, a vers az anya nem teljes odaadásának kifejezőjévé értékeli át, a lábos és az egy szem kesztyű pedig az interszubjektív viszony hordozójává válik: „Vajon mit kérsz, anyám? / Gyúrótt, pecsétes kéz vagy. / Nincs a kesztyűnek párja. / Tudod, mindig csak egy volt. // Kevés ölelni, felemelni. / Forró kislábos, láztól / gyöngyözve, párologva / vártam: hozzám se értél.” Ezt követően a kesztyű további jelentéseket vesz magára, hogy aztán a vers lekerekítésében immár az anya-lánya kapcsolat megannyi gyötrelmes és visszavonhatatlan tapasztalatával telítődve újra a tárgy szinte póré látványa zárja a szöveget: „Csak ez a sápadt, fél pár / emberkézfőforma kesztyű” (68–69.).

A kötet másik jellemző verstípusában nem feltétlenül egy tárgy, hanem inkább egy hétköznapi élethelyzet áll a középpontban, és egy váratlanul fellépő esemény, egy felbukkanó látvány vagy emlék gyűjtja be a verset, elvezetve valamilyen felismeréshez, kérdéshez vagy fordulóponthoz. Leginkább a kötet első ciklusa bővelkedik ilyesfajta epikus-narratív jellegű költeményekben, amelyek egyetlen szóból álló címet viselnek, így épp visszafogottságukban ébresztenek várakozást. Az idetartozó legjobb versek nem csupán

kibontják a központi motívum jelentésrétegeit, hanem kibillentik és akár az ellenkezőjére fordítják a szöveg hangulatát, vagy éppen meglepő léptéket váltanak. Ilyen az *Április*, amelynek első mondata akár egy tárca felütése is lehetne (a prózaírás ennyiben a költő Tóth Krisztinát is befolyásolja): „Vágtam a hajad az áprilisi kertben.” A fordulatot az hozza, hogy felbukkan egy rigó, és csőrébe kapja az egyik levágott tincset, felröppenve vele az ágra. Az alapvetően derűsen taglalt vers az utolsó versszakban hirtelen gellert kap, ahogy felsejlik a halál képzete, és ebben rejlik a költemény fő esztétikai erőforrása: „Kinevettük a bajszos rigót. / Fészket rak, mondtad. Lesöpörtem a vállad. / Újjászületni hol fogunk, ki kezdte / halálunk fészket kibélelni, mondd?” (21.) A *Bója* szintén bensőséges helyzetet szóltat meg, és itt a Másik látványa indít el olyan képzeteket, sejtelmeket, amelyek racionálisan aligha igazolhatók, nincs bölcséleti fedezetük, de épp az ilyen alig kimondható, alig megfogalmazható pillanatok nyitnak kaput az ember életében valamilyen magasabb rendű létezés felé. A vers a jelen felől nem a múltba, és nem is a jövőbe tekint, hanem az időtlenbe. Csak két szép sorpárt idézve (az elsőt Pilinszky is írhatta volna): „Naptól meleg a vállad, / ismerem ezer éve”; „Mikor még sirály voltam, / egeden átröpültem” (16.).

A *Szeleknek fordít* sokszínűségét további verstípusok is jelzik. Egyes daraboknak az a jellegzetes vonása, hogy a korlátozottságként értett szubjektivitást oly módon lépik át, hogy a versbeszélő amolyan mindentudó szerepbe kerül, és olyasmikről ad hírt, amik rejtve maradnak az egyes emberek előtt. Egymásba fonódó sorsok, némán egymás mellett zajló életek rajzolódnak ki ezekből a mély szolidaritással áthatott versekből. Jellemző, hogy a „helyszín” nemzetközi: messzire kerültünk már a 2009-es *Kelet-európai triptichon* versben megjelenített térségi elesettségtől és tanácstalanságtól. Az epikus versek mintegy ellenpontja a már az előző kötetben is megjelenő haikuk sora, amelyek pillanatképekként villantják fel Tóth Krisztina lírájának fő érdeklődési köreit. Ott vannak még az emlékező vagy köszöntő hommage-versek, amelyek közül kiemelkedik a Vörös Istvánnak ajánlott *Nénibácsi* fanyar humora a nénisodó bácsi és a bácsisodó néni költőkről, akik az irodalomnak áldozott élet kárpótlásaként éheznek a díjakra. S bár a posztmodern nyelvjáték tényleg nem Tóth Krisztina védjegye, a Parti Nagy Lajost köszöntő *Mintamókus* üdítő módon szúr oda a végzetes kultúrpatoszban szenvedő Márai-idézetnek, és külön fricska (no meg a kiadó nagyvonalúsága), hogy épp a Magvető szlogenjéről van szó: „És már tudom, hogy csak az ember odvas”. A legutóbbi kötetre jellemző sorozatversek (szintén alighanem a prózaírás ihlette a *Bálnadal* azon szövegeit, amelyeknek a címében is megjelenik a tér szó, és rendre valamilyen tér köré épülnek) most visszaszorulnak, csupán három egymásra rímelő költemény alkot miniszériát. Az utolsó darab két utolsó szava fogalmazza meg a köztük lévő kapcsolatot: zavarodott világ. És bár a közéletiség, a politikai költészet már egy ideje nincs jelen Tóth Krisztina költészetében, most épp a zavarodott világ égisze alatt szólal meg a kötet egyik csúcspontja, az általános romlást kérlelhetetlenül sorjázó, késleltetésre épülő *Hell*, amely bár talán helyenként nem szerencsés módon kerül közel Erdős Virág költészetéhez („a szatyros néni, fél szemén tapasz / a műszempillás, tetovált kamasz, / a párduckörmű lány a mekiben, / az ugyanolyan mintás dzsekiben”), végül épp azért is válik átütővé, mert a pusztuláshoz közeledést („mindenre kiül a halála”) a beszélő önmagára, sőt, úgyszólván az olvasóra is kiterjeszti: „a saját arcod, mikor feladod” (39–40.).

Végül mégsem ezzel, hanem egészen különös módon a feltámadás reményével?, sejtelmével?, képzetével? zárul a kötet. A *Fészek* az egész eddigi életmű egyik magaslati pontja, amelyben nagyon sok minden összeér ennek a nagyszerű lírának a sajátosságaiból: az álomlogika, az asszociatív emlékezet, a tabu alá eső fájdalmak és szegény kibontása, a családi szál, a tárgyiasság által felkínált önszembenezés, az élővilág egészére kiterjedő szolidaritás. A vers megbonthatatlan egész, amelyből nehéz idézni, és azon sem lehet csodálkozni, hogy a szerző a legutóbbi pécsi estjén nem szerette volna felolvasni. De a költemény már önmagában igazolja a költészet létjogosultságát: kevés olyan dolog van, ami ennyire közel férkőzik a törekény emberi lény érzelmeihez, fájdalmaihoz és reményeihez.

„KÉSVE ÉS ELŐSZÖR...”

Az eredetiség és az elsőbbség ideológiái a magyar neoavantgárdban

Müllner András: *Neoavantgárd mozaik. Tanulmányok, kritikák, esszék*

1. Bevezetés

Müllner András tanulmánykötete szerzőjének a magyar neoavantgárral kapcsolatos kutatásait összegzi. A *Neoavantgárd mozaik* erősen retrospektív jellegű, a súlypontját alkotó írások a könyv megjelenésekor tíz-tizenöt-húszévesek voltak; erre az előszó is utal. Mindezenre Müllner kutatói pályáját végig meghatározta a magyar neoavantgárd története és elvi problémái iránti érdeklődés, a Fogarasi Györggyel közös *Rátévedések* kötettől kezdve a *Tükör a sötétséghez* című könyvterjedelmű *Kollapszus orv.*-elemzésen keresztül a *Neoavantgárd mozaikig*.¹ Amennyiben előzetesen szeretnénk meghatározni Müllner vizsgálódásainak irányzati/szellemi karakterét, akkor a legfőbb hatásokat a dekonstruktivista kritika, ezen belül annak hazai válfaja, a szegedi deKON-csoport környékén kell keresnünk. A dekonstrukció szolgáltatta Müllner számára azt a megközelítésmódot és eszköztárat, melynek segítségével alternatívát tudott nyújtani mind a neoavantgárd történetének hazai emlékezetét uraló (hol heroizáló-mitizáló, hol a szaknyelv köntösében jelentkező) anekdotizmusához, mind a magyar neoavantgárd kutatásának szinte kanonikussá vált útjához, az alkotóművész és a művészetkritikus szerepét nagyon sikeresen egybeolvasztó „Beke László-paradigma” képest.

A magyar neoavantgárd kutatásának egyik fő (bár nem kizárólagos) irányát sokáig a Beke által emblematisztikus érvénnyel (és igen erős autoritásigénnyel) képviselt megközelítés jellemezte. Ennek jegyeiként említhető a művész és az értelmező közötti perszonálunió, a szubkulturális bennfentesség, az aktív jelenlét a szcéná történéseiben, a művészek által messzemenően akceptált teoretikus fölény, illetve az információs tőke birtoklása, mely fontos szerepet játszott a korszakot jellemző informá-

¹ Doktori disszertációján (*Neoavantgárd szövegek posztstrukturalista olvasatai*. Szeged, 2001) túlmenően lásd: Fogarasi György – Müllner András: *Rátévedések*. Szeged, JATE Irodalomelmélet Csoport – Ictus, 1998; Müllner András: *Tükör a sötétséghez*. Erdély Miklós Kollapszus orv. című kötetéről. Budapest, Magyar Műhely Kiadó, 2016. Noha Müllner *A császár új ruhája* című könyve (Budapest, Typotex, 2007) nem foglalkozik a neoavantgárral, egy tanulmány erejéig (*Az anekdotáról*) itt is felmerül a téma. E tanulmány be is került a *Neoavantgárd mozaikba*, annak egyik legfontosabb, tanulságokban leggazdagabb egységét képezve.

Magyar Műhely
Budapest, 2023
378 oldal, 3750 Ft

cióhiány² leküzdésében. Az itt tárgyalt megközelítésmód másféle, melyben közrejátsszik, hogy Müllner egy újabb és Bekéhez képest fiatalabb kutatógeneráció képviselője, melynek számára az államszocializmus által meghatározott viszonyok már történelemmé, illetve filológiai tárggyá váltak, míg a fent vázolt „Beke-paradigma” összetevői és funkciói a hatvanas-hetvenes évek magyar kultúrájába beékelődő, ott zárványként létező hazai neoavantgárd sajátos feltételei között kaptak kiemelt jelentőséget.

Müllner szövegeit erősen meghatározza a neoavantgárd körüli diskurzusokat jellemző dichotomikus szemlélet lebontása, valamint a szövegeknek és a szövegként felfogott egyéb műveknek a figurativitás legapróbb részleteire ügyelő olvasása. A kötetbe foglalt írások talán legfőbb karakterjegye az amerikai képzőművészeti kritika, illetve a posztstrukturalista és dekonstruktivista szövegértelmezés felismeréseinek együttes alkalmazása. Írásai ezzel együtt egyik dimenziójuk szerint sajátos historiográfiai távlatba kerültek, noha mindez semmit nem von le értelmezéseinek fontosságából és aktualitásából. Ennek említésekor a kilencvenes és kétezres évek irodalomelméleti vitáira gondolok, melyek során egy kompetitív mozzanatokkal erősen átszőtt erőterben zajlott a dekonstruktivizmus, a hermeneutika, illetve (többek között) a cultural studies meghonosodása a hazai irodalomtudományban.

A kötet írásai, túl azon, hogy a neoavantgárd törekvésekhez kapcsolódnak, nagyon szerteágazók, nem véletlen, hogy a szerző a „mozaik” szóval összegezte őket művének címében. Az első fejezet írásai az eredetiség problémáját és az ehhez kötődő ideológiákat járják körül, a második fejezet tanulmányai pedig az életrajziség-önéletrajziség kérdéseit vizsgálják, elsősorban Hajas Tibor és Erdély Miklós bizonyos szövegeit illetően. A harmadik fejezet a magyar neoavantgárd médiahasználatának és médiafelfogásának formáit elemzi, a negyedik pedig (mely nagyjából a kötet teoretikus centrumát alkotja) az allegória és a montázs viszonyát tárgyalja, elsősorban a konceptuális művészetre, illetve (és megint csak) Erdély Miklós munkáira helyezvén a hangsúlyt. Az ötödik fejezet kisesszéket, katalógusba szánt írásokat, illetve recenziókat tartalmaz, többek között Kappanyos András, Kálmán C. György, Hajas Tibor köteteiről. A bemutatás módjául nem a tanulmányról tanulmányra haladás lineáris útját és az összes szöveg megvitatását választottam (azért sem, mert egyes írások annyira tömények, hogy egyenként történő érdemi bemutatásuk vállalatlanul hosszú kritikát eredményezett volna), csupán kijelöltem a számomra legfontosabb kérdésköröket, és ezekhez kapcsolok majd idézeteket, példákat, megállapításokat.

2. Mítoszkritika, kultuszkritika, eredetkritika

Müllner írásai nagy terjedelemben és részletekbe menően foglalkoznak a magyar neoavantgárd kultikus megközelítésével, az alkotók heroizálásával, valamint az egyes alkotók által bejelentett eredetiségigény-koncepciók bírálatával. A hazai neoavantgárd történetével, emlékezetével, aktualitásával foglalkozó kutatók számára jól ismert tényező, hogy az ideköthető diskurzusokat a mitizálás, a heroizálás, a kultuszépítés motívumai szövik át. Ennek egyrészt különféle okai, másrészt különféle következményei vannak. A

² A kelet-európai neoavantgárd kutatásának egyik újabban meghatározó kérdése, hogy a vasfüggöny miatti elszigeteltség és információhiány *valójában* mekkora lehetett. A totális információhiány koncepciójának revíziójára lásd Klara Kemp-Welch: *Networking the Bloc. Experimental Art in Eastern Europe, 1965–1981*. Cambridge, Mass. – London UK, MIT Press, 2018. Ami a vasfüggőnyt illeti, előtérbe kerülnek azok a koncepciók is, melyek a vasfüggöny viszonylagos áthatolhatóságát emelik ki; lásd: György Péteri: Nylon Curtain – Transnational and Transsystemic Tendencies in the Cultural Life in the State-Socialist Russia and East-Central Europe. *Slavonica* (10), 2004/2, 113–123.

kutatók számára mindez azért is probléma, mert a kultusz akadályozza a szakmai diskurzusok kialakulását, illetve a kultuszban érdekelték illetéktelennek minősíthetik az egyéb jellegű értelmezői próbálkozásokat. (A teljesség kedvéért azért hozzá kell tennünk, hogy ezek a jelenségek és folyamatok körülbelül a kétezres évek végéig voltak meghatározók, a kutatás monopolizálására és a kultikus szemlélet kizárólagosságára vonatkozó igények és törekvések ezt követően alábbhagytak.) Minthogy a magyar neoavantgárd a hatvanas-hetvenes évek folyamán a vele szemben ellenséges politikai közegben bontakozott ki, az irányzat képviselői körül hamar kialakult az ellenállás aurája, illetve (Becskeházi Attilát idézve) az „illegális legendárium”. De a (kultúr)politikai kérdésektől függetlenül is látható, hogy az olyan művészeket, mint Baksa-Soós János, Molnár Gergely, Szentjóby Tamás, Bódy Gábor, és különösen Hajas Tibor, valamint Erdély Miklós, kultikus-mitikus motívumokból szövődő réteg vette körül, mely erősen hatott tevékenységük értelmezésére. Másrészt a kultusz bírálóit (ők lennének Szentjóby Tamás szép szavával „az ökölrázó filológusok”, 60.) illetékteleneknek vagy a kultuszban érdekelt személyekkel szemben tiszteletlen magatartást tanúsítóknak könyvelték el.

Az anekdota a tapasztalatok szerint rendkívüli módon alkalmas a kultikus szemlélet megalapozására. A kultikus szemlélet által pedig hősét olyan nagyra növeli, hogy ahhoz elemző nyelv és szempont nem fér. Ez összefüggésben van azzal is, hogy a kortársak gyakran érzik úgy: az, aki nem volt ott, nem érti, nem tudja, miről is van szó, mi is történt valójában, és nyelve, szempontjai ezért „hidegek”. A kortársak tehát anekdotáznak, és inadekvátnak tartják a későbbiek nyelvét, míg a későbbiek lenéznek az anekdotát, és kultikusnak tartják a kortársak viszonyulását. Mindenki azt gondolja a másíkról, hogy kisajátít. (103.)

A múlt eseményeire irányuló rekonstrukciókat erősen megnehezítő információhiány ugyancsak arra készítette az értelmezőket, hogy a különféle hiátusokat a kultusz paneljeivel töltsék fel. Részben a kultusz kérdéséhez kapcsolódik, részben talán független ettől a neoavantgárd szcéná résztvevői részéről a törekvés arra, hogy valamiképpen kontrollálják a velük kapcsolatos későbbi értelmezéseket. Szeretnék, ha foglalkoznának velük, de azt is, hogy a megszülető értelmezések és rekonstrukciók összhangban legyenek mitikus önképükkel, az önmaguk (valahai) jelentőségéről szóló, általuk még elfogadható leírásokkal. Müllner hosszan foglalkozik (a fent már vázolt kultuszproblémától sem függetlenül) az eredetiségigény és az eredetiségkritika kérdéseivel. Ennek több okát említhetjük. A hazai neoavantgárd diskurzusaiban általában véve is fontos szerepet játszott és játszik a proto-kronizmus kérdése, magyarul, hogy ki, mit, mikor csinált meg „először”, megelőzve a hazai, sőt, esetleg a nyugati pályatársakat (sőt, versenytársakat).³ Rosalind Krauss egyik írását⁴ forgatva Müllner arra a felismerésre jutott, hogy az eredetiségigény a (neo)avantgárd törekvéseken belül elsősorban kényszer hatására, illetve az alkotók törekvéseire visszaható öngigazoló ideológiák következtében fogalmazódik meg. „Logikusnak látszik, hogy ott, ahol az eredetiség követelménye vált az uralkodó eszménnyé, az ismétlés traumatizáló hatású legyen, következésképpen az elődök megtagadásának kényszerével járjon” (57.). A dekonstrukcióhoz vonzó gondolkodóként szinte szükségszerűen arra a belátásra kellett jutnia, hogy az eredetiség mint olyan valójában nem is létezik, legfeljebb különféle esztétikai ideológiák formájában. Ez utóbbiak bírálata Müllner egyik fő célkitűzése, és joggal feltételezhet-

³ Az obligátnak mondható magyar vs. nemzetközi párhuzamokban (Erdély és Beuys, Hajas és Schwarzkogler, a Spions és a Laibach stb.) is ott kísért a protokronizmus és az eredetiségigény problémája.

⁴ Rosalind Krauss: Az avantgard eredetisége. Fordította Vajdovich Gyöngyi. *Enigma* (1), 1994/3, 88–101.

jük, hogy részben ezért is vonzódik erősen Erdély Miklós életművéhez, aki egyrészt maga is határozott eredetiségigényt jelentett be saját magával kapcsolatban, másrészt sokrétűen bírálta is az eredetiséghez kapcsolódó esztétikai ideológiákat.

Erdély Miklós egyenlők között az elsőként tudott kisajátítani elsősegeket, erre számtalan példát lehetne hozni, és ezen elsőségek értékét rendre azzal emelte, hogy önmagát mindig öntudatlannak állította be. Olyanként, aki például úgy honosított meg neoavantgárd műfajokat Magyarországon, hogy nem ismerte azok nyugati „megalapításait”, hanem mintegy abszolút módon intuitív művészként, a kor hívó szavára hallgatva elkezdte az adott műfajt művelni honi környezetben. (58.)

Erdély mellett az eredetiségigény másik fő példája Müllner számára Szentjóbý (St. Aubý) Tamás mûködése. (Fontos látnunk, hogy az Erdélyhez és Szentjóbýhoz kapcsolódó esetek egyszerre példázzák általában véve a neoavantgárd szükségszerûen jelentkező, *ab ovo* eredetiségigényét mint esztétikai ideológiát, illetve a szóban forgó mûvészek által bizonyos konkrét esetek kontextusában maguknak követelt elsőbbséget.) Szentjóbý példája szorosan kapcsolódik egy több szempontból is kellemetlen incidenshez. A 2004-ben kiadott *Né/Ma?* címû, a magyar neoavantgárd történetével foglalkozó tanulmánykötetben publikálta Müllner az első magyar happeningról szóló írását.⁵ Ebben Szentjóbý szerint tévesen állította, hogy az „aktorok” (Szentjóbý Tamás és Altorjay Gábor, Jankovics Miklós) Erdély *Montázséhség* címû esszéjéből merítették volna a szóban forgó happening koncepcióját vagy a koncepció bizonyos elemeit. Az Erdélynek tulajdonított kezdeményező szerep, illetve Erdély közreműködésének pusztá feltételezése felháborította (mondhatnánk: teljesen feldühítette) Szentjóbýt, aminek a *Puskin Utca* folyóirat részére adott interjújában adott hangot. A részleteket mindenki elolvashatja Müllner könyvében (23–55.), ami pillanatnyilag lényeges számunkra, egyrészt, hogy Szentjóbý (meglehetősen durva) reakciói szinte a neveltségességig húien példázzák a Rosalind Krauss, illetve Müllner által vizsgált eredetiségigény-problémát, másrészt, hogy talán ezen incidens is hozzájárult ahhoz, hogy Müllner kiemelt jelentőségűnek tekintse az eredetiségigény bejelentésére vonatkozó alkotói megnyilvánulásokat. A történet egyúttal jól példázza a neoavantgárdot övező diskurzusok köréből a protokronizmust, illetve az interpretáció-ellenességet, valamint a (szem)tanúságnak tulajdonított jelentőséget. Miként Szentjóbý fogalmazott Erdélyt illetően: „Vannak, akik azt állítják, hogy Erdély, élete utolsó éveiben, amikor cezaromániájában már az ujsa köré tekerte a fél várost, azt mesélte úton-útfélen ájult hallgatóságának, hogy mindent ő talált ki és fel, mint a Szovjetunió” (59.).⁶ Müllner értelmezése szerint Szentjóbý indulatkitörései, melyek nemcsak Erdély, hanem a kutatók ellen is irányultak (lásd: „vannak, aki azt állítják”, stb.), maguk is sajátos, a múltat újra-lejátszó „eredetiség-performanszok”, hasonlóan azokhoz, melyekkel annak idején a saját alkotói-szerzői eredetiségüket performálták, saját eredetiségigényüket jelentették be.

⁵ Müllner András: Az első happening. A magyarországi neoavantgárd akcionizmus vázlatos története. In: Deréký Pál – Müllner András (szerk.): *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*. Budapest, Ráció, 2004, 182–204. Új közlése: Müllner András: *Neoavantgárd mozaik*, 27–55.

⁶ Az USA–Szovjetunió világhatalmi versengésnek köszönhetően a Szovjetunió szívesen hangoztatta, hogy bizonyos tudományos és technológiai felfedezéseket ő valósított meg elsőként, ezzel is kifejezve a magának követelt politikai, gazdasági, tudományos felsőbbrendűséget.

3. Retorika, allegória, montázs

A kötet írásait leginkább meghatározó elmélet a dekonstruktivizmus, illetve az ezzel rokonítható olyan megközelítések, mint a posztstrukturalizmus vagy (az ugyancsak deKON-tag Kiss Attila Atilla által koncipiált kifejezéssel élve) a posztszemiotika.⁷ Mindezen teoretikus iránymutatások és a hozzájuk kapcsolódó fogalmi eszközök segítenek lebontani Müllner számára a neoavantgárral kapcsolatos olyan prekonceptiókat, mint az elsőbbség-kérdés, az eredetiségigény, az alkotó-teremtő szubjektum heroizálása. Körültekintésére vall, hogy nem csupán az ezekkel kapcsolatos, esztétikai ideológiaként tételezhető jelenségeket kezeli gyanakvással, hanem azt is, hogy e jelenségek miként szivárognak vissza azokba a diskurzusokba, melyek maguk is meghaladottaknak tekintik ugyanezen ideológiákat. Szereti felhívni figyelmünket arra, hogy miközben valamely szerző kijelent valamit, ezzel egyidejűleg miként hagyja figyelmen kívül a saját előfeltevéseiből egyébként törvényszerűen következő implikációkat, és alkalmazza aggálytalanul mindazt, amit ugyane szerző az elmélet szintjén elfogadhatatlannak tart. Müllner szerint ez a visszaszívargás már akkor szükségszerűen végbemegy, ha használunk bizonyos, akár ártalmatlannak vagy semlegesnek tűnő fogalmakat. Így könyve egyik helyén Kappanyos Andrást idézi (egyébként igen elismerő recenziójában), aki szerint az avantgárd jobb meghatározásához szükséges valamiféle „hipotetikus norma”, amihez képest az avantgárd „eltér”. E koncepció alapja pedig (Müllner szerint) a látens elképzelés, hogy a művészet képes a valóság reprezentációjára, vagy legalábbis valamiféle mimetikus illúzióra. Ezt ássák alá (legalábbis Kappanyos szerint) az avantgárd művészet eszközei: az absztrakció, az aktivizmus, valamint az antiművészet (312.). Így (írja Müllner), Kappanyos gondolkodása egyrészt továbbra is a mimetikus felfogás keretein belül marad, másrészt (talán csak öntudatlanul) úgy tesz, mintha az avantgárd mozgalmak jelentkezése előtt vagy azokat követően e valóságrepresentációs cél valaha is sikeresen megvalósult volna.

Müllner könyvének alapvető elgondolása, hogy az avantgárd és a neoavantgárd központi és szinte mindenre magyarázatot nyújtó alakzata az allegória. Müllner az allegóriakéntes és egyúttal avantgárdellenes Lukács György, az allegóriapárti és avantgárdpárti Peter Bürger, majd az allegória fogalmát a nyolcvanas évek amerikai kortásművészeti diskurzusaihoz átemelő Craig Owens és Benjamin Buchloh tanulmányai alapján fejti ki idevágó nézeteit.⁸ Az allegóriakérdés Müllner tálalásában annyira részletekbe menő és szerteágazó, hogy csak a legfontosabb felvetéseket idézem. Az első egy most éppen százéves esztétikatörténeti fordulathoz kapcsolódik, ez lenne az allegória „rehabilitációja”, melyre Walter Benjamin tett kísérletet *A német szomorújáték eredete* című, 1925-ös írásában. Mint Benjamin kifejti, a romantikusok rossz véleménnyel voltak az allegóriáról, mert mesterséges, hideg, túlzottan intellektuális jelalkotó eljárásnak tartották, és szembeállították a formát és a tartalmat elválaszthatatlan egységbe olvasztó szimbólum magasabbrendű

⁷ Ez utóbbira lásd: Kiss Attila Atilla: *Betűrés. Posztszemiotikai írások*. Szeged, JATE Irodalomelmélet Csoport – Ictus, 1999, illetve a *Helikon* folyóirat általa szerkesztett *Posztszemiotika*-összeállítását (1995/1–2. sz.)

⁸ Lásd: Lukács György: Az avantgardizmus világnézeti alapjai. In: uő.: *Művészet és társadalom*. Szerk. Fehér Ferenc, Budapest, Gondolat, 1968, 331–356.; Benjamin H. D. Buchloh: „Allegorikus folyamatok: kisajátítás és montázs a kortárs művészetben. Fordította Müllner András. *Enigma* (66), 2011, 40–62.; Craig Owens: Az allegorikus impulzus: egy posztmodern elmélet felé. 1–2. rész. Fordította Müllner András, *Enigma* (66), 2011, 24–39.; második rész: *Enigma* (67), 2011, 5–20.; valamint: Peter Bürger: *Az avantgárd elmélete*. Fordította Seregi Tamás. Szeged, Universitas, 2010.

mivoltával.⁹ Az avantgárd recepciója szempontjából igen lényeges körülmény, hogy például Lukács György is ezt az allegóriaellenes álláspontot foglalta el, mint erre Müllner is utal. Lukács úgy vélte, hogy az avantgárd művészet karaktere alapvetően allegorikus, és ezért (is) bírálendő irányzat.¹⁰ Fontos látnunk, hogy az avantgárd allegorikus alaptermészetében sokan nem kételkedtek, csak egyes gondolkodók ezt fogyatékoságnak tartották (mint Lukács), mások viszont pozitívumnak, vagy kritika nélkül elfogadhatónak, mint Peter Bürger, majd később Benjamin Buchloh és Craig Owens (és maga Müllner). Müllner elemzései arra mutatnak rá, hogy az allegorikus jelölésítés maga is montázsalkotás („a montázs eljárása az, amelyben minden allegorikus elv beteljesül”, 64.), a montázs pedig az avantgárd és a neoavantgárd alapvető eszköze és szemléleti kerete. Az avantgárd műalkotás *lényege szerint* montázs, és ha montázs, akkor *allegorikus* egyúttal. Ebből következően a konceptuális műalkotások is allegorikusak (262.). Úgy vélem, hogy a (neo)avantgárd törekvések (bár olykor spekulatív keretben jelentkező) bevonása az allegória értelmezési körébe valóban termékeny kísérlet, már csak azért is, mert mind a nemzetközi, mind az itthoni neoavantgárd praxisokban hatalmas mennyiségű teoretikus igényű szöveg keletkezett, mintegy altámasztva az irányzat hol elismeréssel, hol feddően emlegetett elméletieskedő, „fejnehéz” karakterét. E szövegek a műveket allegorizálják, a művek pedig a szövegeket, tehát egymás allegorikus interpretációiként, illetve egymás jelentéseinek kölcsönös (allegorikus) újratermeléseiként olvashatók.

Müllner utal rá (egy 2008-as szegedi konferencia tanulságai alapján), hogy míg a montázs fogalmát széleskörűen elismerik az Erdély-életmű kulcsaként, központi fogalmaként, addig az allegóriát nem; „az allegória már túl messze van mindattól, amit a hazai neoavantgárd jeles képviselője művelt” (248-249.). Az Erdély „allegorikus” művészetéhez történő közelítés első lépése az allegória és a montázs rokonságának feltételezése. A kisajátítás, a töredékesség, a kiszakítás és beillesztés (tehát a montázs technika szokásos műveletei) egyaránt kulcsfogalmak az allegóriát adaptáló avantgárdelméleteknek, illetve Erdély működésének. „Erdély művei kapcsán az nem szorul bizonyításra, hogy a montázs elsősorban kiszakítás és beillesztés, de- és rekontextualizáció. Ez pedig azért nevezhető allegorikus impulzusnak, mert éppenséggel ez az allegória képződésének alapmozzanata: valami elveszti az eredeti jelentését, és újjal ruházzák fel” (259.). Valamint: „Az allegória a huszadik század előtti montázs; a montázs a huszadik századi allegória” (259.). Ebből egyébként az a megdöbbentő (egyébként általam is nagyjából osztott) álláspont következik, hogy Erdély művei nemhogy „érthetetlenek” (miként valamely kívülálló gondolná), hanem nagyon is érthetőek (hiszen: allegorikusak, készen hozzák az értelmet), miként ez Müllner olvasataiból is nyilvánvalóvá válik. Legalábbis az elemzés egyik dimenziója szerint, hiszen az Erdély műveiben és szövegeiben elhelyezett „beépített hibák”: a paradoxonok és ambivalenciák következtében ez az érthetőség folyamatosan megkérdőjeleződik.¹¹ A neoavantgárd művészek behatolása az értelmező kritikusok felségterületére ellentmondásos következményekkel zárul: e fúzióban a művész teoretikussá válik, a teoretikus pedig (legalábbis az egy lehetséges reakció szerint) nem tehet mást, mint hogy maga is művész lesz. Fontos látnunk, hogy Erdély Miklós (mint művész) és Beke László (mint teoretikus) viszonyában pontosan ez a szerepcseré válásult meg, amint erre Beke László is utalt (258-259.).

⁹ Lásd: Walter Benjamin: A német szomorújáték eredete. Fordította Rajnai László. In: uő.: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Szerk. Radnóti Sándor, Budapest, Magyar Helikon, 1980, 191-482., 358. skk.

¹⁰ Lásd: Lukács György: Az avantgardizmus világnézeti alapjai, valamint uő.: *Az esztétikum sajátossága*. Fordította Eörsi István. Budapest, Magvető, 1978, II. kötet, 771-778.

¹¹ A „beépített hiba” kifejezést Pynchon *Inherent Vice* című regényének magyar fordításából vettem (lásd: Thomas Pynchon: *Beépített hiba*. Fordította Farkas Krisztina. Budapest, Magvető, 2013).

4. Médiafelfogás és médiahasználat

Müllner értelmezései nagy hangsúlyt helyeznek a neoavantgárd médiahasználatára. Mint írja, amikor 2007-ben tanítani kezdett az ELTE médiatanszékén, valamiféle kettős identitás jellemezte: egyrészt magával hozta a szegediek felől jövő ösztönzéseket és az ott szerzett tapasztalatokat, másrészt átemelte mindezt a médiatudományba. „Ha médiaelemzés a tárgy, akkor a neoavantgárd médiamegszállásairól, kisajátításairól, kísérleteiről, montázsairól lehet szót ejteni, mert a radikális montázsmunka tükrében jobban látszhat a rejtett” (79.). Neoavantgárdkutatás és mediakutatás egysége persze nem előzmények nélküli, hiszen (hogy a legfontosabb, a kötet ajánlásában is megnevezett elődre utaljak) Beke László is kivételes érzékenységet és értelmezői felkészültséget mutatott ezt illetően.¹² Müllner elemzései felhívják figyelmünket arra, hogy a neoavantgárd művészek (Erdély, Szentjóbó, Bódy, Hajas) nem egyszerűen csak használták a közvetítő apparátusokat, nemcsak kísérleteztek velük (expanzió, roncsolás, végtelenítés, montírozás, kisajátítás), hanem ezzel párhuzamosan mintegy „mediatizáltak” önmagukat. A közvetítettség tudata és a közvetítő eszközökön át megvalósított önelidegenítő gesztusok tevékenységük alapját képezték. A médiahasználat esetükben a mimetikus illúzió, illetve a műalkotás és a valóság közötti problémátlan leképezésen alapuló kapcsolat elképzelésének mélyreható kritikáját jelentette. Ehhez járult a sokrétű és reflexív médiahasználat tanulságai alapján megfogalmazott (többnyire igen radikális) képkritika, illetve mediakritika (32.). Müllner itt is a montázsselvhez fordul:

A konkrét realitásban való megnyilvánulás a *közvetítettség kritikája* és egyben *radikális közvetlenség*, a montázs pedig elidegenítő mivoltában éppen hogy nem közvetlen, sőt, az össze nem illő elemek révén éppen a közvetítésről szól, azt tematizálja, valamiféle metaközvetítés, vagyis a *közvetlenség* – a „realista illúzió” kritikájaként is érthető. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a realista illúzió kritikája a hamis illúzió kritikája; elidegeníteni a valóságot hamisan közvetítő médiumtól kell, ez[t] pedig következetesen csak „konkrét” realitás munkába állításával lehet. (32–33.)

Ami a jelek szerint Müllnert (és az általa vizsgált neoavantgárdokat) leginkább izgatja, a kettősség: a jelenlét totalizálása (illetve a totális jelenlét mediatizálása), valamint a totális jelenlét elhalasztódása vagy viszonylagossá tétele a rögzítésnek köszönhetően, mely utóbbi a közvetlenség és a közvetítés kudarcához vezet. Bonyolult kérdés, hogy egyáltalán zárójelbe tehető-e a megismételhetetlenség ideológiáját hirdető akciókat rögzítő (és így megismétlő) technikai apparátus jelenléte vagy az események ugyancsak rögzítettséget és közvetítettséget eredményező leírása. Müllner józanul azt sugallja, hogy e zárójelbetétel aligha lehetséges. Erre utal mind a Szentjóbó-féle *Az ebéd*, mind a Ladik Katalin–Szentjóbó-féle *UFO*, mind egyes Hajas Tibor-performanszok elemzésekor.

A *Neoavantgárd mozaik* teoretikus alapjait illetően erős a mediakutatás torontói iskolájának, mindenekelőtt Walter J. Ong és Marshall McLuhan műveinek hatása. Az olyan technológiai apparátusok mellett, mint a fotó, a film, a rádió, a tévé, a videó, Müllner nagy jelentőséget tulajdonít a hang médiumának. Ez több szempontból nézve is érthető. Egyrészt a hang sok esetben domináns és sokféleképpen értelmezhető része a művek (filmek, akciók, performanszok, happeningek) zömét meghatározó médiahasználatnak. Másrészt a neoavantgárd irodalom kontextusán belül is komplexebb funkciókat tölt be és komplexebb összefüggésekben jelenik meg a hang, mint az avantgárd territóriumain kívüli irodalomban. Harmadrészt, a neoavantgárd praxisokban többnyire erőteljesen tematizálódik

¹² Lásd: Beke László: *Médiум/elmélet. Tanulmányok 1972–1992*. Budapest, Tartóshullám – Intermédia, 1997.

a hang és a hangrögzítés kapcsolata, különösen az élőszó és az írás viszonyát illetően. Müllner szerint a hang (és az élőszó) történeti-metafizikai prioritása egyidejűleg érvényesül, illetve kérdőjeleződik meg *hangfetisizmus* és *hangrombolás* egységében és egyidejűségében. Ugyanis (miként ezt Walter J. Ong megfogalmazta), ebben az esetben másodlagos szóbeliségről beszélünk: újra dominánssá válnak az írást nem ismerő társadalmak kommunikációs gyakorlatai. Ezek ellentmondásokkal terhes jelenségek. Egyes alkotók szembefordultak az élőszó szervességétől és komplexitásától elidegenedett írással, illetve (Tábor Ádám szavával élve) az „ólommérgezett” nyomtatott szöveggel mint médiummal, ezzel szemben mások előszeretettel éltek a hangrögzítő apparátusok használatában és a hang technikai manipulációjában rejlő lehetőségekkel.¹³

Müllner elemzéseiben utóbbira (és általában a médiaérzékenységre és médiatudatoságra) kiváló példa Hajas Tibor művészete. Hajas akciói eleve a performer már előzetesen rögzített „élő” hangját használták, ezzel a színre vitt másodlagossággal is hangsúlyozva, hogy a rögzített hang (legyen lemezre-szalagra vett, vagy éppen írott hang) paradox módon mégiscsak halott, egy másodlagos médium koporsójába zárva szikkad, vagy úgy jelenik meg, mint az élő beszéd, az orális kommunikáció nyugtalanító kísértete (89.). Müllner itt is nagyon komplex diszkurzív térben fogalmaz, egyszerre utal az élőhang-fetisizmus és az íráskritika olyan klasszikus képviselőire, mint Friedrich Nietzsche, az írás nélküli törzsi világokat ünneplő Marshall McLuhan, a másodlagos szóbeliség koncepcióját megalkotó Walter J. Ong, valamint az írás metafizikai leértékelésével a *Grammatológia* lapjain vitatkozó Jacques Derrida.

Jól kiegészíti a szóbeliség-problémát Müllner kiváló anekdota-tanulmánya, mely egyszerre kapcsolódik könyvének kultuszkritikai, illetve médiumelméleti, itt jelesül a mediális determináció fontosságát kiemelő rétegéhez. A hazai neoavantgárd szcena jelentős képviselőiről számos anekdota maradt ránk, és ezek az anekdoták fontos szerepet játszanak mind a szcena közösségi emlékezetében, mind a tudományos igényű feldolgozásokban. Ennek oka részben az, hogy az anekdoták sok esetben a hiányzó forrásokat és információkat helyettesítik, részben pedig, hogy ezek szereplői (W. J. Ong szavával élve) úgynevezett „erős karakterek” voltak, akik körül szinte szükségszerűen formálódtak meg és akikkel kapcsolatban szinte szükségszerűen őrződtek meg a színes történetek. A hazai neoavantgárddal kapcsolatos anekdotakultuszt már többen bírálták (így például Forgács Éva), utalva arra, hogy ezek a történetek eltakarják a tényeket, illetve tovább mitizálják és heroizálják a színtér amúgy is (részben saját maguk önépítő törekvéseiből is következő) mitikus arányokkal rendelkező szereplőit. Az anekdotapártiak pedig arra hivatkoztak, hogy e történetek elválaszthatatlanok hőseiktől, szerves részei a szcena történetének, az itt és most szituáció hitelességén, a szemtanúk valamikori jelenlétén és mostani tanúságtételén alapulnak. Sőt, maguk is „művek”, és az anekdotakritikus filológusok afféle értetlenkedők, korlátozott szaktudósok, röviden, illetéktelenek csak (103.). Müllner egyrészt komolyan veszi az anekdotakritikus érveket, ugyanakkor az anekdotákat is, bizonytalan valóságtartalmuk helyett inkább azt firtatva, hogy milyen okok rejlenek létrejöttük, hagyományozódásuk, népszerűségük, illetve a nekik tulajdonított kiemelkedő jelentőség mögött.

¹³ Így például a Müllner-könyv ajánlásában felsorolt mesterek közül Szkárosi Endre.

5. A deKON

A *Neoavantgárd mozaik* ismertetése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül Müllner kapcsolatát a szegedi deKON csoporttal,¹⁴ sőt, a kötet írásai közül több a csoport aktív időszakában keletkezett. Mindez itt nem konkrétan irányzati hovatartozást jelent: írásain hol egyértelműen, hol nyomokban, de átszűrődik a dekonstruktivista kritika, illetve annak szegedi mutációjának szellemi hatása, valamint a szegediek által használt excentrikus (egyes bírálók szerint: narcisztikus) értekező stílus. Ez markánsan megkülönböztette törekvéseiket a rendszerváltás utáni hazai irodalomkritika professzionalizációjának főirányát jelentő hermeneutika tanáros komolyságától. Amikor Müllnert illetően a deKON-t említem, akkor nem szeretném kizárólag a dekonstrukcióra szűkíteni az irányzati hovatartozást (vagy csak személeti rokonságot), hanem felhívni a figyelmet arra a bátor kritikai hangra és szellemiségre, mely a szegedieket akkor irigylésre méltóan jellemezte, és ami Müllner könyvének írásain is áthat.

Ezek konstataciók nem a szakmai és historiográfiai részletkérdések mérlegelését tekintem feladatommak (a dekonstrukciót illetően erre nem is lennének illetékesek), csupán felidézést egy olyan időszaknak, melyben a professzionalizáció lehetőségei és keretei a maiaknál jóval nyitottabbaknak és távlatosabbaknak látszottak. Müllner esetében is jól megfigyelhető az értekező próza konvencióinak fellazítása, ezen belül a neoavantgárd és a posztmodern „szövegirodalom”, valamint az avantgardisztikus eszközöktől vissza nem riadó Derrida-féle nyelvhasználat (valamint a kései Roland Barthes) hatása. Joggal feltételezhető, hogy ez az értekező nyelv, vagy valamivel kritikusabb hangon fogalmazva: zsargon (Kulcsár-Szabó Zoltán szavával: „anti-szcientista maszkírozás”)¹⁵ nemcsak bizonyos teoretikus szövegek (így Derrida, Barthes, de Man) olvasásából, közvetlen hatásából, hanem a deKON által közvetített szellemiségből is létrejöhetett. Jelen voltak ebben egyrészt a posztstrukturalista-dekonstruktivista törekvések, melyek a szubjektumnak, a jelentésnek, a műalkotásnak, a nyelvnek, a szövegnek „rögzített rendszer”-ként történő elgondolása ellen irányultak, másrészt azok a nyelvkritikai hangok, motívumok, melyek áthatották Esterházy Péter vagy Kukorelly Endre akkori prózáját vagy Farkas Zsolt kritikai munkásságát. Az olykor kissé hajmeresztő ötletekkel dúsfított esszencializmuskritika, a tipográfiai eszközökkel hangsúlyozott törekvés a szöveg „megszállására”, az önmagunk előtt is takargatott előfeltevésekkel kapcsolatos „vakság” szellemes és éles kritikája, illetve e kritika tanulságainak visszaforgatása az értelmezés „szigorú tudományos” folyamatába – mindezen kezdeményezések rokonszenves módon élnek tovább Müllner munkásságában.

¹⁴ A csoport tagjai többek között Odorics Ferenc, Kovács Sándor s. k., Kiss Attila Atilla, Hárs Endre, Szilasi László, Hódosy Annamária voltak. Müllner lazábban kötődött a csoport működéséhez, formálisan nem volt csoporttag.

¹⁵ Kulcsár-Szabó Zoltán: „Többféleképpen kellene mindent olvasni”. A deKON-sorozat új köteteiről. *Literatura*, 1997/3, 320–325., 322.

ÍME AZ EMBER? FORMAPROBLÉMÁK ÉS KARAKTERTÍPUSOK

Tallár Ferenc: *Mítosz és regény. Dosztojevszkij A Karamazov testvérek című művének értelmezése*

Tallár Ferenc újonnan megjelent Dosztojevszkij-könyve – ahogy arra maga a szerző is utal –, bizonyos szempontból korábban megjelent könyvének¹ folytatásaként is értelmezhető; legalábbis amennyiben Tallár korábbi, 1984-es intencióit vizsgáljuk: „Lermontov-, Gogol-, Turgenyev- és Goncsarov-elemzései is egy Dosztojevszkij-könyv bevezetésének voltak szánva” (9.). Ez előbbiekhöz egy rövid megjegyzést fűzve, Tallár utal rá, ahogyan a fiatal Lukács György *A regény elmélete* című művét, úgy az *Utópiák ígázatában* is „egy Dosztojevszkijre való »kitekintés« zárja” (uo.). E zárlat az új könyv, a *Mítosz és regény* szempontjából egészen frappánsnak és játékosnak bizonyul; a lukácsi párhuzam ugyanis a művek közti igen erős kapcsolatra mutat rá, jelesül, hogy Lukács György korai gondolatvilága az utóbbi kötet szinte egész koncepcióját meghatározza és átszövi.

A *Mítosz és regény* témáját tekintve kifejezetten Dosztojevszkij egy műve, *A Karamazov testvérek* több aspektusból történő, mélyreható elemzésére fókuszál. Tallár célja, hogy átfogó elméleti keretben, a túlbuzjángást azonban elkerülve pozicionálja és tárgyalja a regényt mind tartalmi, mind pedig formai szempontok alapján. Tallár egy fontos kiindulópontjában Bahtyin abbéli állításával szemben pozicionálja magát, mely szerint „Dosztojevszkijnél [...] a szerzői szemléletnek és ábrázolásnak mindössze egyetlen tárgya van: [az] öntudat működése” (12.). Ő ugyanis úgy gondolja, hogy „Dosztojevszkij egészen különös regényeket, de mégis regényeket írt, nem pedig hősei fenomenológiai feljegyzéseit adta közre” (uo.). Ebből az alaptézisből kiindulva közelít Tallár *A Karamazovokhoz*; szempontjait tekintve kifejezetten „polifónia és cselekményszövés, dialógusetika és megfelelésetika”, valamint „mítosz és etika” (13.) fogalomgyűjtései a meghatározók és mérvadók. A kötet szerkezeti felépítése e szempontokat követi, melyhez magától értetődően hozzátartozik, hogy a fogalompárok elméleti pozicionálása és akkurátus elemzése aktív részét képezi a szóban forgó Dosztojevszkij-mű értelmezésének is. A kötet jól strukturált, gondolatmenete követhető. Ez az átláthatóság pedig nagy segítséget jelent az olvasó számára, megkönnyíti ugyanis a meglehetősen komplex és szövevényes műelemzések befogadhatóságát; utóbbiak ugyanis összetettségük és tartalmi mélységük okán több helyütt feladják a leckét az alaposságra törekvő olvasónak, meglehetősen elszántságot kérve tőle. Tallár azonban rendre kitűnő érzékkel, világosan közli tézi-

1 Tallár Ferenc: *Utópiák ígázatában*. Magvető, Budapest, 1984.

L' Harmattan Kiadó
Budapest, 2025
176 oldal, 3490 Ft

seit, ahogyan az is kivétel nélkül követhető, hogy azok miben térnek el a korábbi Dosztojevszkij-értelmezők megállapításaitól.

A kötet három fő részből és egy függelékből áll, s ahogyan arra Tallár maga is utal – meglehetősen komplex regényről lévén szó –, „egyáltalán nem magától értetődő, hol és hogyan kezdhettünk hozzá az elemzéshez” (uo.). Végül a könyv első része Iván történetére fókuszál, és Tallár azt igyekszik bizonyítani, hogy „Iván regénye a Raszkolnyikov-motívum olyan invenciózus és nagy hatású újraindítása, mely a történetmondás formaproblémáját életproblémaként veti fel” (uo.). A szerző által itt elvégzett gazdag elemzői munkát nem részletezve, csupán egy – talán első ránézésre apróságnak tűnő – jellemzőre mutatnék rá, mely viszont, azt gondolom, jól szemlélteti a kötet részletgazdag és aprólékos voltát. A szerző igen érzékletesen képes az olvasót „kisegítő”, a megértést támogató információkat a szövegbe oly módon integrálni, hogy azok egy pillanatig sem bontják meg a műelemzés szigorú és következetes menetét, sőt hozzátesznek azok értéséhez. Jó példának tartom erre többek között a justizmord esetén megfogalmazottakat, itt ugyanis Tallár egy fél mondat erejéig kitér rá, hogy „egyébként az 1864-es bírósági reform után, tehát a KT cselekménye idején már az orosz jogrend is [elutasítja a halálbüntetést]”; úgy gondolom, ez alapján látható a kötet (társadalom)történeti finomságokra hangoltsága.

A könyv talán legfontosabb része a második fejezet, amely mítosz és regény kettősségében igyekszik értelmezni *A Karamazov testvéreket*. A kiinduló állítás szerint a mű bár kétségtelenül meghatározható regényként, Tallár szerint azonban „félreértjük [...], ha csak a regényt látjuk benne” (97.). Javaslatára szerint fel kell fedeznünk, „hogya a regény mozzanatai egyidejűleg egy mítosz mozzanatai is” (uo.), melyeket nem érdemes különválasztva kezelni, mivel ezek (értelmezési) síkjai rendszerint összecsúsznak és egymásba fonódnak. Ahogy Tallár fogalmaz: „[a] KT-ben valóban nem nehéz felfedezni a két, egymástól olyannyira különböző világ, a szent és a profán együttállását, s a két világ közötti átmeneteket, a határokat átúzó nyílásokat” (98.), megjegyzi azonban, hogy nem ez jelenti a mítosz helyes megértését, úgy gondolja ugyanis, hogy a „mítoszt nem lehet Isten és az ördög, a Jó és a Rossz szembenállására, azaz a keresztény metafizikára redukálni” (99.). Ez a mű (és tágabb perspektívában magának Dosztojevszkij gondolatvilágának is) igen sajátos értelmezéséhez vezet, amely – ahogyan az a későbbiekben, a könyv harmadik részében explicitebben is szóba kerül – Lukács és Bahtyin meglátásaiból is táplálkozik. Ezek alapján Tallár szerint a mítoszt úgy érdemes megközelíteni, hogy tisztában vagyunk azzal,

hogy a KT titka [...] nem fejthető fel pusztán az „orosz szerzetesre”, a bibliai idézetekre és Aljosára tett utalásokkal, s általában a regény szintjére ráépült keresztény metafizikával. [...] Ha *A Karamazov testvéreket* átítatja egy megváltozott világ ígérete, úgy a felszín mögött működni kell benne még valaminek: a mítosz egy olyan mélyebb rétegének, mely a halvány alakok ellenére is megélhetővé teszi a tények világából kiszóllító eszkatologikus üzenetet, egy új típusú, egyetemes szolidaritásvizony ígéretét (103.).

Ahogyan az látható tehát, a regény elemzése esetén – Tallár szerint – a mítosznak elengedhetetlen, az értelmezést aktívan alakító szerepe van: amennyiben nem számolunk vele, úgy nem érthetjük helyesen vagy talán *teljesen* a művet strukturáló elveket és tartalmi elemeit sem. Ez kifejezetten akkor válik világossá, amikor a szerző a mítosz és a regény fogalompárjának vizsgálatát követően rátér a mítosz, illetve a dialogicitás, majd pedig a mítosz és az etika kapcsolatának részletezésére – számos új szemponttal gazdagítva az előzőeket.

A harmadik részben Tallár – Lukács és Bahtyin néhány vonatkozó művének komplexebb tárgyalásán keresztül – kísérletet tesz egy szisztematikusabb elméleti keret felvázolására, mely számos eszme-, illetve filozófiatörténeti támpontot nyújthat Dosztojevszkij

művészetének megragadásához és természetesen *A Karamazov testvérek* értelmezéséhez. Meglátásom szerint az itt megfogalmazottak erősen bővítik és árnyalják a kötet második részében a mítosz és a regény fogalom párja kapcsán elmondottakat.

Az elméleti rész kifejezetten Lukács és Bahtyin gondolatiságának összemérhetőségére, a potenciális egybecsengések és ellentétek kimutatására épül. Az előbbi szerzőt – elsőre – érdekes és merész választásnak tartottam, melynek oka az volt, hogy bár kétségtelenül kimutatható, hogy Lukács korai periódusának végén Dosztojevszkij művei igen meghatározók voltak számára, melyet regényelméletének utolsó néhány oldala, illetve a tervezett Dosztojevszkij-könyvének fennmaradt vaskos jegyzetei mellett Lukács levelezésének és naplójának több pontja is alátámaszt, Bahtyinnal ellentétben Lukácsnak önálló és szisztematikus, Dosztojevszkij-tematikájú műve – akár tanulmány, akár könyv – nem született. Mindezek ellenére azonban korántsem gondolom, hogy inadekvát lenne Lukácsot citálni, s az elméleti keret kidolgozásánál ilyen nagy szerephez juttatni, főként annak függvényében nem, hogy – ahogyan arra Tallár rámutat – számos kapcsolódás figyelhető meg közte és Bahtyin között.

Tallár Lukács esetében a „soha el nem végzett formaelemzés [...] történetfilozófiai kérdésfeltevés[ét]” (129.) hangsúlyozza, s ebből bontja ki Lukács Dosztojevszkijjel kapcsolatos elemzéseit, utalva ezzel *A regény elméletének* zárlatára, ahol Lukács rövid kitékintést tesz az orosz íróra, akiről úgy nyilatkozik: „Dosztojevszkij nem regényeket írt”,² úgy gondolja ugyanis, hogy művészete egy „új világ” felé mutat, amelyet „távol a fennálló ellen vívott mindenfajta harctól, egyszerűen szemlélt valóságként”³ jellemez. Ennek oka abban rejlik, hogy míg Lukács állítása szerint „Tolsztojnál láthatóak voltak egy új világkorszakba való áttörés megsejtései: csak hogy polemikusak, sóvárgók és elvontak maradtak”, addig „Dosztojevszkij az új világhoz tartozik”, mely potenciálisan kivezethet a „teljes bűnösség állapotából”.⁴

Tallár Bahtyin 1929-es Dosztojevszkij-könyvére (amely a *Dosztojevszkij művészetének problémái* címet viseli) hivatkozva állítja, hogy „[b]ár a zárt kultúráktól a lélekvalósághoz vezető út történelemfilozófiai háttere Bahtyinnál mintha hiányoznék, legalábbis feltűnő, hogy miként Lukács, Bahtyin is egy új, »a létező társadalmi formák világán túli«, utópikus közösség ideálját véli felfedezni Dosztojevszkij művészetében” (138.). E ponton pedig Tallár felteszi a kérdést, hogy „Dosztojevszkij művészete képes volt-e azt a kivételes, meszianisztikus szerepet valóban betölteni, melyet Lukács és Bahtyin tulajdonított neki”. A kérdésre adott válasz röviden:

[a]mi Lukácsot illeti, a negatív válasz egyértelműnek tűnik: nyilván nem véletlen, hogy Dosztojevszkijről írni tervezett, metafizikai etikáját és történelemfilozófiáját is összefoglalni hivatott művéből csak a bevezető fejezetnek szánt rész, tudniillik *A regény elmélete* készült el, és továbbiakban Dosztojevszkijre csak elvétve tér ki Lukács. Bahtyint illetően a válasz már nem ilyen egyértelmű.

Az előbbi idézet kapcsán főként az utolsó mondatra hívnám fel a figyelmet, mivel a harmadik részben Tallár jórészt azt igyekszik feltárni, hogy a két szerző közti alapokat érintő hasonlóságok ellenére hogyan jutottak egészen eltérő konzekvenciákra Dosztojevszkij regényeit illetően: meddig haladtak tehát kvázi párhuzamosan a kérdéses témában, s hol váltak el útjaik.

A kötet e része kapcsán pusztán egy megjegyzéssel élnék. Bár kétségtelen, hogy a Lukácsot érintő elemzések alaposak és kidolgozottak, talán érdemes lett volna jobban bevonni

2 Lukács György: *A regény elmélete. Dosztojevszkij-jegyzetek*. Gond–Cura, Budapest, 2009, 155.

3 Uo.

4 Uo., 155–156.

az elméleti keret tárgyalásába Lukács Dosztojevszkij-jegyzeteit; ebben ugyanis rendkívül sok utalás esik, sőt konkrét részek szólnak *A Karamazov testvérekről*. Ugyan Lukács e jegyzeteinek tekintetében rendre felmerül a kérdés, hogy töredékességük okán mennyire használhatók, s érdemes-e ezekre támaszkodni a különböző elemzéseknél, azonban úgy gondolom, hogy bár megkötésekkel és témától függően, de érdemes e jegyzetekre is figyelmet fordítani. Ennek okát egyfelől abban látom, hogy – fragmentáltságuk és vázlatosságuk ellenére – meglehetősen komplex Dosztojevszkij-kép bontható ki belőlük,⁵ másfelől pedig a Lukács által tömör, egybefüggő szövegben ugyan meg nem írt elemzések számos része követhető, és jól kihámozhatók a szerző potenciális céljai és intenciói.

Tallár számára a könyv egészen át viszonyítási pont marad Lukács (főként *A regény elmélete* és *A tragédia metafizikája* című művei), akire nem pusztán az elméleti keretet tárgyaló részben támaszkodik, hanem a műértelmezés több pontján is. Bár a szerző egy ponton utal a jegyzetekre, s egy pillanat erejéig úgy tűnik, talán ezek komplexebb elemzésére is sor kerül, ez azonban elmarad. Ennek oka érthető, s lehetséges, hogy ezek bevonása erőteljesen más irányba terelte volna a mű szándékolt koncepcióját és mondanivalóját. Mindenesetre érdekes kísérlet lett volna annak bemutatása, hogy e konkrét esetben, jelesül *A Karamazov testvérek* szoros értelmezésénél, illetve a mű kapcsán felvetett formaproblémák (regény és/vagy mítosz) kapcsán miként „használhatjuk” Lukács töredékeit.

A kötet függeléke kifejezetten a *Feljegyzések az egérlyukból* című Dosztojevszkij-regényre fókuszál; Tallár úgy fogalmaz e rész kapcsán, hogy a benne foglaltak „megelőlegezt[ék] ennek a könyvnek a problematikáját” (13.). Bár első ránézésre úgy tűnhet, tematikája erősen elüt a kötet többi részétől, mégis jól illeszkedik azokhoz, fókuszát tekintve az előbb említett regény egyfelől Dosztojevszkij életművében betöltött szerepéről, másfelől pedig formaelméleti és etikai problémákról szól.

E recenzióban ugyan részletesen nem tértem ki rá, a kötet bővelkedik a dosztojevszkiji karaktertípusok jellemzésében. A szerző a könyv mindhárom részében, más szempontokat követve, újra és újra hozzáfog ezen egyszerűnek semmi esetre sem mondható feladat elvégzéséhez: az egyes szereplők személyiségjegyeit sorra górcső alá veszi, s analizálja cselekedeteiket. Ez azonban a pusztá karakterológián bőven túlmutat, ezek során ugyanis a formaproblémák és esztétikai kérdések rendszerint *etikai* vetületet kapnak; s egy ponton túl szinte eldönthetetlen, hogy melyek dominálják *valójában* a diskurzust. Ennek oka főként abban rejlik, hogy „legyenek bármennyire is tisztázatlanok és homályosak a szándékok és az indulatok, legyen bármennyire is rejtély az ember, Dosztojevszkijnél végül mégis az *igazságról* van szó: az ember olyan feladvány önmaga számára, melyet meg kell fejtenie” (163.).

⁵ Többek között e könyv is erre tesz kísérletet: Andreas Hoeschen: *Das »Dostojewsky-Projekt«*. Lukács' neukantianisches Frühwerk in seinem ideengeschichtlichen Kontext. Niemeyer, Tübingen, 1999.

15
15 éves a

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

okt
14
19⁰⁰

kodalykozpont.hu

*gondolok
Felfelé*
STEFREM

Közreműködik

DEVA

ZSOLNAY
ÖNKÉNTESEKKEZELŐ
NKFT.

KULTÚRAIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

PÉCSI SÖR
PREMIUM LAGER

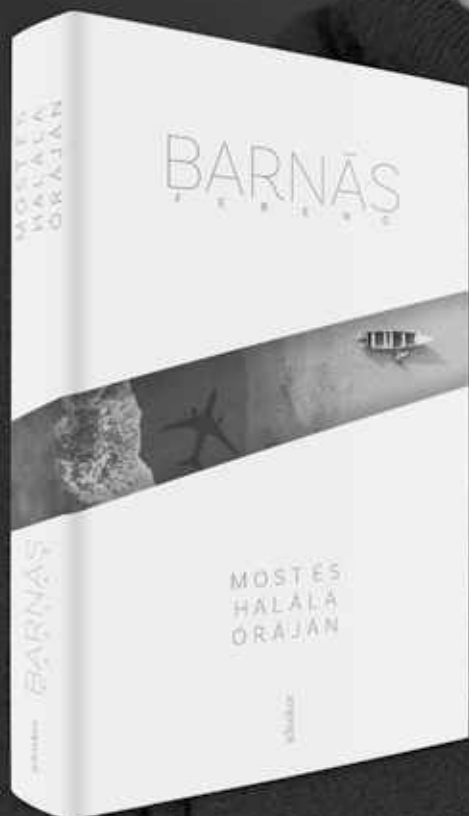
PAPPAS
KALASZTOSZATI SZÉK

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

„Hányszor eljátszott az utolsó óra, az utolsó nap gondolatával! Fekszik majd valahol, és egyszerre csak rádöbben, hogy ez az utolsó órája. Nincs több idő. Egyedül maradt. Ebben a játékban valóban egyedül marad, nem találhat ki semmit.”

MEGJELENT!

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!

Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7–8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BÁNFALVI SAMU verse 1089
LACKFI JÁNOS verse 1100
BALOGH ROBERT verse 1104
SZÉKELY SZABOLCS verse 1106
TURI TÍMEA verse 1108
BABARCZY ESZTER: Visszatérés *(részlet egy kisregényből)* 1109
BIKÁCSY GERGELY: Szárnyas Őfelsége *(regényrészlet)* 1121
SÁNDOR IVÁN: Végig a Stefánián *(regényrészlet)* 1140
VIDA KAMILLA verse 1147
GEREVICH ANDRÁS versei 1149
DIMÉNY H. ÁRPÁD versei 1151
SZŰCS ANNA EMÍLIA verse 1153

*

SOPRONI ANDRÁS: Byron és Lermontov *(műhelyesszé)* 1154
TÓTH ORSOLYA: Elfújta a szél? *(Egy sikerkönyv nyomai Szabó Magda prózájában)* 1159
TAKÁTS JÓZSEF: Egyperces esszék *(Róma, 2017)* 1172
PARTI NAGY LAJOS: Olvasni a tengert *(Ágoston Zoltán beszélgetése)* 1185

*

PÁLYI ANDRÁS: Nem érti *(Babarczy Eszter: Apám meghal)* 1195
PINCZÉSI BOTOND: A túlélő hang *(Rakovszky Zsuzsa: Délutáni éjszaka)* 1198
FEKETE RICHÁRD: Színes üvegtörmelékek *(Keresztesi József: Szabadság mozi)* 1202
KLAJKÓ DÁNIEL: „Nem kapcsolódik ő sehova” *(Papp Ágnes Klára: „Egy hangra várt”. Mándy Iván magyar és világirodalmi kontextusban)* 1206

2025

NOVEMBER

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ NOBEL-DÍJAS. A Svéd Királyi Akadémia október 6-án jelentette be, hogy az irodalmi Nobel-díjat idén *Krasznahorkai László*nak ítelték oda.

*

MEGHALT TAMÁS FERENC. A magyartanár, esszéista, költő szeptember 2-án, életének hetvenedik évében hunyt el.

*

ELHUNYT DOBAI PÉTER. A költőt október 3-án, nyolcvanegy évesen érte a halál.

*

MEGHALT ÁGH ISTVÁN. A költő október 19-én, nyolcvanhét éves korában hunyt el.

*

PÉCSLIT AFTER. Az irodalmi fesztivál rendező utólagos beszélgetésén *Janne Teller*rel találkozhatott a közönség, akit *Béres Judit* kérdezett október 6-án a Tudásközpontban.

*

VÁR UCCA MŰHELY PÉCSETT. A 25 éves fennállását ünneplő veszprémi folyóirat adott estet október 9-én a Művészetek és Irodalom Házában *Fenyvesi Ottó*, *Kilián László*, *Mosonyi Kata*, *Somogyi Csaba* és *Virág Zoltán* részvételével.

*

MÉCS ANNA volt a Bertók-pódium vendége ok-

tóber 16-án a pécsi Reggeli kávézóban, a szerzővel *Mohácsi Balázs* beszélgetett.

*

I. PÉCSI KORTÁRS AUKCIÓ. A legismertebb pécsi kötődésű művészek és Pécshez lazábban kapcsolódó alkotók – többek között *Lantos Ferenc*, *Keserü Ilona* és *Pinczehelyi Sándor* – munkái kaptak helyet az Ancora Contemporary Gallery és a Zsdrál Art Galéria által szervezett, *Winkler Nóra* közreműködésével zajlott aukción október 4-én a Művészetek és Irodalom Házában.

*

AIDA. Verdi operáját adta elő a Pannon Filharmonikusok október 18-án és 19-én a pécsi Kodály Központban. A Nemzeti Énekkar mellett énekes szólistaként *Burak Bilgili*, *Boross Csilla*, *Busa Gabriella*, *Ruzana Grigorian*, *Kovács István*, *Molnár Levente*, *Matthew Plenk* és *Varga Donát* működött közre, a dirigens *Kesselyák Gergely*, a rendező *Aczél András* volt. A 19-ei előadásról *Sz. Koncz István* írt beszámolót a *Jelenkor Online*-on.

*

IRODALMI DÍJAK. Az elsőként odaítélt Esterházy Irodalmi Díjat *Darvasi László* vehette át a *Neandervölgyiek* című regényéért. – Az idei Mastercard – Alkotótárs irodalmi ösztöndíjat *Biró Zsombor Aurél* és *Harag Anita* nyerte el.

Szerzőink

Bánfalvi Samu (2002) – költő, az ELTE BTK hallgatója, a Késelés Villával beszélgetéssorozat társszerkesztője, Budapesten él.

Lackfi János (1971) – költő, író, műfordító, Zsámbékon él.

Balogh Robert (1972) – író, költő, drámaíró, Pécsen él.

Székely Szabolcs (1983) – költő, Budapesten él.

Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Babarczy Eszter (1966) – kritikus, műfordító, esztétorténész, Budapesten él.

Bikácsy Gergely (1941) – író, filmkritikus, Budapesten és Rómában él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Vida Kamilla (1997) – költő, videós újságíró, Budapesten és Bolyban él.

Gerevich András (1976) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Dimény H. Árpád (1977) – költő, szerkesztő, Csernátomban él.

Szűcs Anna Emília (1999) – költő, szerkesztő, fordító, Budapesten él.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Lermontov, Mihail Jurjevics (1814–1841) – orosz költő.

George Gordon, Lord Byron (1788–1824) – angol költő.

Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Takáts József (1962) – esztétorténész, kritikus, Pécsen él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Pinczési Botond (1998) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Klajkó Dániel (1997) – doktorandusz, kritikus, Szegeden él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata, valamint a Magyar Kultúraért Alapítvány, illetve a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

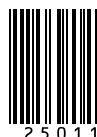
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

9 770447 4642002

2 5 0 1 1

Elbeszélő költemény egy középkori harangról

„Az erős hang kétféle hatást okoz és hagy maga után. Megmozgatja a rekeszizmot, és amikor megszűnik, zúgásának nyomai és jelei maradnak fülünkben. Ilyet figyelhetünk meg, ha egy nagy harang mellett állunk. Miután a harang már teljesen nyugalomba került, a belsők még mindig remeg, és a fülünk hallja a kongást.”

Theophilus Presbyter: Különféle művészégekről

„Még soha semmit nem láttam ily tökéletesen megsemmisülni.”

Mary Shelley: Frankenstein

I.

Amelyben megrajzolják körvonalát

*A harang formájáról L. mesternek
először egy szőlődomb jut eszébe,
azután száradni hagyott, megfordított kupa,
azután folyók deltatorkolata.
Alulnézetből megkövült sárkánygyík aranyszeme.
Felülnézetből ugyanez lehunyva. Felülnézetből
csak ritkán, csak kevesek látnak harangot.
L. mesternek a mozdulatlan
harangról a várakozás jut eszébe,
nyomasztó készenlét, felfüggesztett ígéret.
Az első kongásról fiatal kézen a bőrkeményedés.
Az utolsó kongásról az elrugaszkodás előtti fájdalomgóc
a gyomorban. Fülre tapasztott tenyér az asztal alatt, lélekharang,
gyászmenet lassú surrogása, megsüppedt sírkövön
hangyák mozgó tintacsíkja. Hangyák spirálmenete
a köpenyen a koronáig. A korona forrasztási vonalánál a bronz,
mint talp körül a feltorlódott, felgyűrődött iszap.
Benne van a hang, mint üres foglalatban a kő hiánya.
Van valahol a hang, mint foglalatból kihullott kő a zsebben.*

*L. mester egy óriás puha lépteire gondol,
 az óriás fején bronzkalapra. Messziről
 hallani, hogy kong az óriás kalapja. Megfordított
 harangban krampuszok gőzölgő húslevese.
 Sírkőre erősített csengő fecsegése. Egy kiáltásra
 tátott szájból a hosszú, dermedt nyálcsepp.
 Fogatlan szájban a nyelvcsap súlyos függése.
 Kék harangvirág. Antikva betűkre gondol L. mester,
 díszöv aranyozott motívumaira. Szélre, villámra, viharra.
 Visszaverik a kongást a város falai
 a sűrű ködben, mintha labdáznának, nekipattan a felhőknek,
 eláll az eső. Szinte csönd, lassan térnek vissza
 a hajnali neszek a fülbe, egy ablak betörik.
 Arra gondol L. mester, hogy a harang: lepkebáb –
 elhagyja a hívás a fémet, ami rezzenéstelen
 lóg, mint egy akasztott holttest. Mint a férfi
 a főtéren, akit felkötöttek, mert részegen megkéselte a féltestvérét,
 ahogy bomlik, szagosodik, ugyanazt mondja
 egyre hangosabban, egyre artikuláltabban,
 míg már nem lehet semmit se csinálni a téren a kiabálásától,
 és leemelik. L. mester a kézfeje gondol,
 ránéz a kézfejére, hüvelykujján
 a szakadt körömre – érzi a bronz hidegét.*

Egy ágyúgolyó röpül át a levegőn.
 Töredékmásodpercnnyi szabadsága láthatatlan.
 Nem tudja meg soha: nem egyedül
 övé a mozgás, a nézés hatalma. Ki az
 éjfekete szülőcsatornán, mélyen
 behatolni a várfalba, és ennyi. Ami
 másoknak robaj, neki süvítő csönd.

II.

Amelyben nevet kap és életre kel

*L. mester nézi a harangot,
 és nem lát semmit. Bármerre néz,
 szerkesztett egyenesek vezetnek
 a semmihez,
 a haranghoz.*

*A püspök bal szemfoga hiányzik.
 Mikor a szenteltvizet a fémtestre szórja, mintha
 üvegszilánkok hullanának a kezéből.*

Ez még csak fém, és a víz az, ami lemossa a ridegséget,
és a szó az, ami hatalmat ad a víznek.
Úgy áll a harang a templomhajó közepén, mint egy vádlott,
és olyan profán méltósággal tűri a mosdatást, mint egy halott.
L. mester a püspök lassú kézmozdulatait figyel
enyhén oldalra döntött fejjel: csapzott, fekete macska,
sárga szemében merev gyertyaláng: üres figyelem.
A kar Mária-zsoltárt énekel,
a püspök olajos keresztet simít a köpenyre,
ET VERBUM CARO FACTUM EST ET HABITAVIT IN NOBIS ET
VIDIMUS GLORIAM EIUS,
szól a harang bőre.

A püspök azt válaszolja: Szent Theodul, mintha azt mondaná,
kelj fel és járj. Megremeg a szája széle.
L. mester kilép a tekintete mögül, észrevétlenül átbújik a padok alatt,
szentek megnyúlt kutacsa alatt, sáros szegélyű vászonnadrágok
között, párnás talpával könnyedén kigurran a plébániatemplom
ajtaján és rohan tovább. Aki egyszer képes az átváltozásra,
mindig képes az átváltozásra. Szomjas, pocsolyavizet kortyol.
Egy kapualjba heveredik, megül a pára fekete szórén.

Sosem jó érzés, ahogy kicsúszik a kezéből az irányítás.
Nem jó, hogy a kezéből csúszik ki az irányítás.
Ugyan a püspök is a kezével írta a keresztet a bronzra,
de más az agyag, a viasz kényszerű érintése,

más az olvadt érc fortyogása, a folyamatosan
önmagába zuhanó, önmagával küzdő elem –
először vékony, vörös réteg keletkezik a felszínén,
majd kelések, hólyagok fakadnak ki,
fémcseppeket köp, tüzes gennyet.

1765 őszén bibliai léptékű eső zúdult Nagyszeben városára.
A csatornák beteltek, felböfögték beltartalmuk, hömpölygött
az utcákon a fekete víz: benne kimosott használati tárgyak,
kicsavart bokrok, kaspók, könyvek,
leszakadt szárítókötélbe gabalyodott kandúr –
hullám taraján drágaköves ékszer villanása.

Öt nap után elcsendesedett a vihar. Az erdőszélen,
mint földből kimutató ujjbegy, előtűnt
egy középkori harang koronája.

III. Amelyben testet ölt

*Hazatér az érc a földbe,
erőszakkal, de nem örökre.*

*Földbe ásva és agyagba égve áll a forma már.
Meg-megrándul az üstben a fém, ellenállását a tűz
megtöri. Az ég: bevérző kötőhártya. Egyetlen szívébe,
közös szájba futnak száraz vájatok. Még nem dobog,*

*még nem beszél. Roskad a bronz, zsákmányolt török ágyú,
olvad az egykori akarat, mérges füst emelkedik.
Libbenő tincsről hulló verejték felszisszen
a szenesedő fán. Felgyűlik a körmök alatt a korom.*

*Az arcokon árnyékok hullámverése.
Mormol az olvadó bronz, magának beszél.
A betemetett öntőgödör
ellenérv. Mennyi indulat,*

*béklyóba tört, pusztulás
nélkül szemlélhető izzás –
egy didergő fiú vadvirágot csempész a tűzbe.
Elfordul, dolgozik tovább.*

*Hazatér az érc a földbe,
erőszakkal, de nem örökre.*

*Mint gyerekkorában, mikor meggyújtotta szoknyáját
a nővére játékbabájának és a hamut az ágya alá rejtette,
a paplanba duruzsolt mondatok, melyeket magában is imának
hazudott: egy bomlásnak indult ló sörénye, amint belekap*

*a szél, deszkapadlóból szivárgó férfisírás, egy tölgy
odvában a sársűrű sötét: összetevői egy tökéletes rontásnak.
Az az izgalom és félelem most is – gyengéd körmök
csigolyákon –, és ugyanaz a szótlan eltökéltség.*

*Megnyitják a csapokat. Felviláglanak a vájatok.
És az arcok, az arcok a hirtelen fényben!
A lelassult mozdulatsorok! Árnyéktetek boszorkánytánca –
egy pillanatra mindenki látható.*

*Harminc szempár követi:
nyeli el a lángot a talaj, torok az égő vasat.*

*Helyet cserélnek a zajok, ami addig távol volt,
odaront, megnyílik a tér.*

*Hazatér az érc a földbe,
erőszakkal, de nem örökre.*

*A Szellem a föld alatt költözik a harangba:
három nap alatt szállja meg a vaksüket fémét.
Mozgásának a forma, beszédének ő szab határt.
A város mozdulatlan,*

*az utolsó kongásra kiürülnek az utcák.
Eloltják a fényeket, bezárják a nagykaput.
L. mester mélyen alszik.
Álmai lassulnak, kihűlnek:*

IV.

Amelyben szokatlan időben kongatják meg

*a bűne, azt mondják, istenkáromlás vagy istentagadás, nem
egyértelmű, de mindenki hallja a harangzúgásból, mintha
megdolgoztatlan rezet vernének, csak élesebb, valami furcsa
utóöngével, nem lehet megragadni, mint mikor a romlott íz
rárakódik az eredetire, de mindenki hallja, rögzítették a harangot
a plébániatemplom legmagasabb tornyába, onnan terjed
ez a megmagyarázhatatlan visszhang: a toronyőr kézfejét
véresre dörzsöli a harangkötél, a macskák gyanúsán
sokat fialnak, kölykeik aránytalan füllel, piros szemekkel
jönnek világra, megszorodnak az erőszakos bűncelekmények,
a főtéren néhány hónap alatt három embert is kivégeznek, de
egyiküket sem teszik közszemlére, nyilvánvaló, hogy ez nem
az emberi gyarlóság következménye, a hívek félni kezdenek
az istentisztelettől, riasztja őket a latin prédikáció,
ágaskodó imádkozásoknak vélik a gyertyákat a félhomályban,
bizalmatlanná válnak a freskók felé, hátha onnan, a fejük felől,
a festményalakok tógája mögül les rájuk az ördög, akiről eddig
nem gondolták, hogy egyszerre több bűvőhelye is lehet,
vagy hogy van mondandója a becsületes hívek számára is,*

*így arra jutnak, meg kell szabadulni a gonosz helytartójától,
először csak városi szóbeszéd, de hamarosan a legtöbben
már teljes bizonyossággal állítják, hogy a gonosz hangért
és vele minden balszerencséért L. mester a felelős,
a városi tanács sokáig jelentéktelen babonának véli
az ügyet, de idővel tarthatatlanná fajulnak a közállapotok, egyik*

*éjszaka elfogják L. mestert, az ablaka előtt ül félálomban, mellette
félíg teli ágytál, nem tesz fel kérdéseket, nem sívalkodik, de
nincs is összezavarodva – zárkában akarták őrizni,
de amint kiérnek a mezítlábas férfival az utcára, mintha
közös szellem szállná meg a kísérőket, a templom felé
veszik az irányt, egy szó nem hagyja el a szájukat, felrángatják
az öntőmestert a templomtorony lépcsőjén, lábát és kezét
megkötözik, a bokájára hurkolt csomót rögzítik
a harangnyelv tövéhez, épphogy kilóg a homloka a köpenyből,
két egymással ellentétes irányú vektor: a templomtorony
az ég felé, L. mester a pokolba le –*

*akkor egy pillanatra megállnak levegőt venni. Árnykörébe
vonja őket a harang. Holdszegélyű, tetovált, ében. Kürtőjéből
őszes emberi haj: küklöpsz fogai közül matróz. Mint
öntörvényű bika szügyén billog: karimáján egy L majuszkula.*

*Három férfi egyszerre cibálni, rángatni kezdi a harangkötelet,
az eleinte tompa ütések egyre hangosabbá, élesebbé válnak,
a berepedt fejből kicsorgó vér hosszú csíkot fest a harangtest alá,
a hangok aztán ismét tompábbak lesznek, ahogy a roncsolódott
koponya elveszti minden tartását, mintha csontszilánkokkal
teli zsákok csapkodnának egy vályú széléhez – a résztvevők lassan
elindulnak hazafelé, az alvókat nem kelti fel az éjjeli harangozás.*

Egy ágyúgolyó röpül át a levegőn.
Mint ahogy egy fénysugár, egy felhő,
egy varjú, egy hold: megítél. Élete
egyetlen vonal, mozdulat, szablyaél.
Minden arc, minden fagyott grimasz látható.
Anyaggal azonos az akarat: rombolni és
kihúlni. Ahogy a hó elhagyja, úgy felejt.

V.

Amelyben fény derül nevének jelentőségére

*vándorlásai során megkönyékezte
Szent Theodult az Ördög*

*tucat hegyes fülű fogas gyerek vidáman
kacagva egy bakkecskét hágott
egyik a szarvát rángatta másik a lábát fogta le
reszketett pihés denevérszárnyuk Theodul pillantására
sovány ráncos ördöggé zártak össze
mázás heregolyói mint két parittyakő a patás*

lábak között csörögtek mikor megszólalt:

*tehetetlen vagy Theodul hihih hahaha
megzavartam őgyalázatossága a római pápa fejét
varázsbottal kéjhusáanggal paskolgattam
szederjes valagát mást se csinál
őgyalázatossága a római pápa
cirógatja diakónusok vesszőcskéjét
fertőzött magát nevelgeti hihih hahaha*

azt válaszolta Szent Theodul az Ördögnek:

*patás lábad összekötözöm szőrös derekad
összeverem szarvad hegyét lecsiszolom
fekete fogaid visszatolom ínyedbe vörös
hímtagod izzó vassal égetem meg
ezt a kiszenvedett bakkecskét megnyúzom
cserzett bőrébe belevarrlok így viszlek
Rómába öszentsége a Pápa színe elé*

és így is tett

*azt mondta a Pápa Szent Theodulnak
a zsákba varrt Ördögöt meglátva:*

*az Ördög mákonya alól felszabadítottál
Jézus Krisztus egyházát megmenekítetted
a gonosz kezétől jutalmad ez a bronzharang
mely az evangélium ígéjének hírnöke
kötözd a megcsonkított Lucifer hátára
hadd cipelje gyöngye lépteit kísérje
harangkondulás betört hátán a súly
emlékeztesse a kereszt súlyára kényszerű
kínjai a megváltó vállalt szenvedésére*

és így is lett

1849 márciusában
Nagyszeben bevétele után
kirámolták a plébániatemplomot.
A Szent Theodul harangból
öntött ágyú felett (akkorra már senki nem
emlékezett erre a névre;
lemosta az eső, lecsiszolta a földmozgás)
keresztet vetettek,
felkoszorúzták.

VI. Leonardus mester monológja

*A nevem Leonardus,
apám neve Leonardus,
Nagyszeben városában
bronzöntés a mesterségem,
két fiam született,
mindkettőt kitanítottam,
feleségemet két téllal ezelőtt
elvitte a láz,
apám nevét az én nevem őrzi
a harangokon
és eddigi életem legszebb munkáján,
egy bronz keresztelőmedencén,
de akárhány öntvénybe
mintázom bele magam,
lélekre nem lehet írni,
hangot nem lehet szignózni.
Írni, olvasni nem tudok, számomra
az U kehely, az I szálfá, az S vízisikló,
egyedül az L betűt ismerem.
Születésem pontos időpontját
nem tudom, nyárvégi napnak mondják,
az Úr 1439. évében
életem 44. évébe lépek,
akárhogy számolom,
lassan közeledik
öregségem korszaka.*

*A nevem Leonardus,
apám neve Leonardus,
apámat rövid betegség után serdülő koromban
érte a halál, nem az első
és nem az utolsó, amit közelről láttam,
nem félek a haláltól,
de néha felriadok álmomból,
és rövid ideig nem tudom, hol vagyok,
olyankor úgy érzem,
valaki megérintette a homlokom.
Amikor elkészül egy munkám,
néhány napig félrebeszélek,
rossz helyre teszek vissza tárgyakat,
túl erősen harapok a kanálra,
nem találom a helyem a házban.
Gyakran járok mezítláb,*

*mint a kerges talpú szerzetesek,
szűkszavúnak mondanak.*

*A nevem Leonardus,
apám neve Leonardus,
mesterember vagyok,
az Úr tervei ismeretlenek előttem.
Nem tudom, miért van vihar,
csecsemőhalál, nem tudom,
egyik évben miért nem nő a termés,
másikban miért van bőség.
Nem tudom, mikor
és hogyan válik a harang
az Úr eszközévé,
miként lesz
a hideg ércből az Ige forrósága.
Ahogy egy kovács sem ismeri
a kiontott vér szagát,
csak a penge élet,
a markolat érdességét,
úgy én sem tudom,
hogyan lehet Istent
belevezetni az anyagba,
csak azt, miként kell
megtörni az érc akaratát,
elpusztítani ellenállását.*

*A nevem Leonardus,
apám neve Leonardus,
talán utolsó munkámon dolgozom,
tavasz van,
fellazult a talaj a kemény fagyok után.
Három napja öntöttük meg a harangot,
három napja hűl betemetve – mint
kamaszkoromban, mikor
elástam egy kutyadögöt
és megvártam, hogy csak azt
hagyja meg a föld,
ami lényeges. Most csönd van.
Ha majd megszólal,
ott leszek minden fülkagylóban,
minden beszélgetésben,
minden alvásban,
a toronyőr mellkasának zúgásában –
titokban.*

VII.

Amelyben biztonságba helyezik

*A Szent Theodul harangot, melynek hangját csak
hasonlatokkal lehet megközelíteni
(úgy mint:
haszonállatok felgyűlt némaságának kirobbanása,
napfény csikorgása pipacsszirmokon),
elássák
a közelgő török betöréstől tartva:*

*csörlők és kötelek segítségével eresztik le
a hatalmas fémtestet a templomtoronyból.
Ott földelik el, ahol másfél évtizeddel korábban
az öntőgödrt megásták.
Mellé temetik a nyelvét.*

Ami ezután történik:

*egy Mihály névre hallgató, tíz év körüli inasfiú elcseni
az apja féltve őrzött kendőjét –
kamaszkori, korán elhunyt szerelmétől maradt hátra –,
és a nadrágjába rejti,*

*a városi törvényszék egyik tekintélyes bírójának
felesége, Katalin gyönyörű álmot lát, melyben
galamb képében V. László király udvarába látogat, ahol
a rossz alvók álomba burukkolását jelölik ki feladatául –
verejtkezve ébred, hátában szárnytövek viszketésével,*

*egy Adorján névre keresztelt, fiatal diakónus,
aki a szebeni prépostság egyik legígéretesebb tanulója,
hirtelen kétségbeesésében kitépi
a teljes intim szőrzetét, majd
hosszan, csendesen sír,*

egyszóval

*Nagyszeben lakosságán úrrá lesz
egy szokatlan, nyomasztó és nehezen megragadható
érzés, valami nagy-nagy könnyűség,
ami talán a lebegés érzetére hasonlít a leginkább,
és amihez a szabadság szó illik a legjobban:*

*hogy mindaz, amit korábban cselekedtek,
és amit most és ezután is cselekedni fognak,*

*hogy a szokásaik, a vágyaik, a döntéseik mind,
mind megszabadultak valami láthatatlan ballaszttól,
amit ezelőtt nem vettek észre,
vagy amiről egyszerűen nem vettek tudomást,*

vagyis,

*hogy Isten
elfordította tőlük
a tekintetét.*

Egy ágyúgolyó röpül át a levegőn.

Lassan véget ér a röpte.

Elhagyja a mozdulatlan hadtesteket,
elszáll Bem tábornok kopaszodó fejtetője felett,
átrepül az ellenség védvonalán, és
becsapódik.

Gyulafehérvár erődjének kőfala megremeg.
Csempére hull egy piperetükör.
Szétfutnak rajta
– öreg, kopár gyertyán ágai –
a repedések.

Mobillal táncolók

Öreg köveket kapirgálók népe lettünk,
 öreg fát vakarászók népe lettünk,
 jihááá, kipofozzuk, kiglancoljuk,
 haaasztaratta, újraértelmezzük,
 piffpuff, modernizáljuk őseink életének
 színhelyeit kíváncsi turistatekintetek
 keresztüztében bámm, bám,
 varázsütésre
 újraéled a múlt, ide a térkő,
 oda a teraszdeszka, emide butik,
 amoda sétány, fagyisbódé
 és főleg múzeumshop, kicsi kávé,
 kicsi vendéglő, kicsi öntöttvas korlát,
 tadááám, innen a vízre látni,
 tadááám, innen a bástyára,
 tadááám, páholyból megtekinthető
 az eleink kiömlött véréből
 pirosult,
 csatakos,
 iszamos,
 ragacsos,
 szuttyogós csatatér,
 fájdalomcsillapítót ide,
 megfájdul a fejük a napon,
 allergiagyógyszert ide,
 taknyolunk a pollentől,
 tiritarka tapasztokat
 a kocogók érzékeny izmainak,
 futnak a hazáért, az álmotestért,
 alakul, alakul, de még hogy alakul,
 a csata akkor dől el,
 mikor majd elegáns fogadásokon
 a most kikovácsolt idomokon
 szikrát vetnek a férfitekintetek,
 villan a,
 villan a tetkó,
 csillan a piercing,
 míg az állványok tetején
 kaparász,
 kotorász,

ódon fát, őskövületet vakarász
egy slamosruhás melós,
lábánál zenedoboz,
a belőle áradó muzsika interferál
a sétálóutca felől sodródó
playback-szaxofonos tinglitanglival,
what a wonderful world,
magányos, numerahiányos férfihang
nyúlik, nyúlik, nyúlton-nyúlik túltól-túl
a levegőben,
mint ökörnyál,
mobillal kezemben táncolok,
és közben csak rád gondolok,
tökegyedűl,
csontegyedűl
mocsokegyedűl,
baromegyedűl,
rengetegen vagyunk egyedül,
szól közbe a stati-stati-statisztikai
hivatal statisztikara,
soha ennyi egyemberes háztartás
nem volt még a földön,
jókat eszünk,
jókat iszunk,
jókat bulizunk,
jókat szexelünk,
de aztán hagyjon szépen
mindenki magunkra,
franc fog alkalmazkodni,
hallod, még mit nem,
az én házam az én váram,
az én házirendem az én elvárásom,
fel is, út le is út,
mobillal kézben táncolunk,
a partnerünkre gondolunk,
kivívott szabadságjogaink
csonthalmain győzedelmi ének,
közben csiszatoljuk a múlt kereteit,
kapirgásszuk a múlt kőközeit,
legyen turizmus,
ha turizmus van, minden van,
disznófejű nagyúr bizony,
a turi-turi-turista,
etetni kell, itatni kell,
odagyűlik, mint
hús forrás vizére sóvárgó szarvas,
ruházni kell I love City-pólóval,

*mint a mezők liliomait,
nyitunk egy patikatiszta patinás
tavernát
vagy tavernákulumot
vagy mit,
abban van a pénz,
hiszen annyiért veszem a kaját,
amennyiért lehet,
hiszen annyiért adom,
amennyiért akarom,
amennyiért nem szégyellem,
á, már nem úgy van az, mint régen,
ne hidd, ne hidd, nenene hidd,
a vendéglátásnak annyi,
kampó, kampec, nihil,
régen még volt benne pénz,
de mennyire, hogy volt,
én még a nagy nemzedékből vagyok,
én még emlékezem, komám,
ma már csak csődbe menni lehet,
iszonytató a költség,
a bérlet,
kaja, konyha, személyzet
csőváz, csőndben megyek a csődbe,
az egyetlen módszer,
na most figyelj, na most, na most,
ha sok vasat tartok a tűzbe,
ha egyszerre
csak egy fronton megyek csődbe,
és valahogy ki is mentek
magamnak belőle,
nem húznak csőbe,
itt a pénzem, hol a pénzem,
hadd forogjon,
míg valami csóringer
a patinás vendéglőm
ablakkeretéről
vakarássza az ősi patinát,
s gondosan bekeneti
vadonatúj patinával,
arra bukik a turista, az úri turista,
a kapingászó nem egy vállalkozó szellem,
de hát ilyen mókuskok is kellenek,
huss, huss,
állványfutkosó ecsetes mókus,
hétvégén ő is turista,
jössz te meg az én utcámba, aranyapa,*

kártyalecsippantók népe, előre,
drónzümmöggetők népe, előre,
tartalommegosztók népe, előre,
parkolóórát apróval etetők népe, előre,
rohamozzátok meg
a pubokat, store-okat, kávézókat,
mert a vár vadromantikus szirtjei tövén,
a lombkoronasétány alatt ásító mélyben,
a vízparti korzó bokraiban
már setteng a Mesterséges Intelligencia,
egyelőre cukiskodik, nem követel,
csak a figyelmedet kéri, de azt teljesen,
és köszöni szépen és megjegyzi szépen,
de figyeld csak,
egy megadott jelre, hoppsza,
rettentően kinyitja a csipáját,
és ha hihetünk
a stati-stati-statisztikarnak,
márpedig kinek hinnénk, öcsém,
ha nekik sem,
hiszen ők minden áldott nap megkondítják
a harangot a nyers adatok katedrálisában,
nos, szerintük az MI befalja ripsz-ropsz
az emberek egyharmadának melóját,
ott maradnak hoppon
a kártyacsippantók,
a drónzirregtetők,
a mobillaltáncolók,
a plasztikkulacsból vízetszlopálók,
a zápult illatú elektromos cigit szipákolók,
de még a kőkapirgálók,
az utcazenészek,
a felszolgálók is,
sakkormicsi-sakkormicsi-
sakkormicsinálunk?,
kicsikincseim,
agyaggalambjaim,
kotyogóskávéfőzőim,
tudjuk-e, hogy micsinálunk?,
hogyan tartjuk el időseinket,
akik szét dolgozták értünk testüket-arcukat?,
fogyatkozó gyermekeinket,
akik minket kéne, hogy eltartsanak?,
mikor majd végleg ráaszalódunk a világra,
mint kései gyümölcsök
elszáradt ágra.

A ragyogás után mi marad

Keserü Ilonának

*Kénytelen vagy lehunyni a szemed,
a fény lecsukott szemhéjad alatt marad,
csak kitérted az ajtót, elvakít a délutáni nap,
van ebben valami lélettani, örökletes hiba:
lehunyt szemmel is tovább látod a színeket,
a jeges úrron, s a levegőn át folynak be a szobába:
kék középpel zöld foltokat éget narancsmezőkre a nap,
s te ott állsz az ajtóban, délután, csukott szemmel,
lebukóban a nap, könnyű ruhában élvezed erejét:
amíg lehunyt szemhéjad alatt ragyog.*

*A színek, mint a reggel és az este, ismétlődnek,
mint napszakok, megszokások, árnyékok,
együtt képeznek rendet, ritmust, életet.
Hányfelé figyelsz? Létezik legfontosabb?
Most minden elhallgatott, nincsenek szavak.
Látod a képet, ami elbeszéli magát.
Ki int neked, s úgy irányítja látásod, vakulásod,
mint akváriumban a halak életét a tápot szóró kéz?
Mit üzennek a felfénylő foltok, ahogy megremeg a víz?
Mélázol könnyű ruhában, az udvari fán rigó fészkel,
a fa fölött szél leng, macska alszik egy fonott széken,
ott hever egy félig olvasott Nádas-regény,
Satie szól a rádióból, már halványul az utókép:
elizzanak a narancsmezők, feketül a kék meg a zöld.*

*Le tudnád festeni magad, ahogy ott állsz,
szürke vászoncipőben, szoknyád jellegtelen,
egyedül csak fehér blúzod fölött,
a nyakadba kötött könnyű sálad színes.
Le tudnád festeni magad fiatalon, tele kérdéssel?
Ottliknál bridzsel egy kamaszlány?
Kassák a színéségről beszél?
Martyn megdicséri egy éppen elkészült rajzod?
A térbeli, időbeli mozgás mind szabálytalan:
Rómából Pécsre, Londonból Budapestre vágysz?*

Most is csak azt kérdezed, minek?
Mi végre van kép az emberben?
A könyv és a zene, táplálék és öröm.
Mi jobb: újrakezdeni egy könyvet,
vagy kézbe venni egy régi képet?
Hogy a festék csak anyag,
és amíg létrejön egy felület,
kérelhetetlen makacssággal eldöntöd,
milyen keretre milyen vászon feszül,
megül az orrodban a lenolaj szaga,
akkor is érzed, ha csinálod,
akkor is érzed, ha eszel.

Elég az a néhány koncentrált hét,
amíg csak te mozgatsz a kezed,
nem más cél vagy akarat, csak te,
te mozgatsz, s amit mozgatsz,
az mozgatsz téged is, hullámok
nyaldosnak a partról a tóba,
a tóból a partra, amíg tart, újra és újra
ki és bebogozódik a gubanc,
a festő sem tudja, mi az, amit fest,
amíg kitart ez a néhány pillanat,
amíg elvakított az ajtóban a fény,
amíg gondoskodik rólad, a képről,
amíg kitart ez a koncentrált energia,
addig megrögösödik a nyers tej,
amíg kinő egy gyerek foga,
megőszül egy hajhagymában a hajsza,
amíg a szemedbe ragadt napfényt
a vászonnal kitörölgeted.

Szívesen beszélgetnél a fényről,
mit mondana erről Rembrandt?
Elücsörögnél a parkban Manet-val,
Velázquez mestert is szóra bírnád
az infánsnő mögötti tükörről.
Megmutatnád a képet, ha kész,
ez nem dicsekvés, csak párbeszéd, csevej.
De harminc irányba fut a gondolat,
valamit enni kell, az ágy vetetlen,
végtelen hosszan csörög a telefon...
Visszanézel a képre, ott maradt az állványon:
a hullámlás, mint erő és a szív vonala,
az ismétlés, a vásznon rögzített tiszta energia.
S délutánonként gondolatban kiállsz az ajtóba,

*s újra nézed, a ragyogás után, mi marad.
Mi lesz több mint a tapasztalat?
Mint tengerparton nézni a hullámok táncát,
míg valaki megzavar, kenyeret dob a halaknak,
s egy kis kéz meghúzza a szoknyád.*

S Z É K E L Y S Z A B O L C S

A labda

*Fiatal leszel, és nem érted. Belépsz,
és nem tudod, miért. Üres lesz a főhajó,
mégis a leghátsó padban ülsz le,
mint egy tanteremben. Fel se nézel,
nehogy felszólítsanak.*

*Sokáig vársz és figyelsz. Kérdéseket
teszel fel egymás után, észre sem veszed,
hogyan viselkedsz, mint egy feleltető tanár.
Akit faggatsz, nem fog válaszolni.
Leülhet, egyes. Felállsz, és kimész.*

*Húsz évvel később tévedsz a környékre újra.
Fiaddal jössz focizni a templom melletti
ferences rendház mögé. A kispálya sarkát
platánfa gyökere púpozza fel.*

*Egy az egy ellen játszatok,
kapura löni a felpályán túlról nem szabad.
Az első meccsen te nyersz, a második meccsen ő.
A harmadik meccsen kilenc-kilencnél
ma berúgód a gólt.*

*Tiszta erőből elbikázza. Miért, miért –
dühöng, mert sikerült átcselazned.
Később megengedi, hogy átöleld.
A labdát indultok megkeresni.*

*Átrepült a kolostor kertjébe.
A fiad fog belőgni érte, ő rúgta el,
az ő dolga megtalálni. Bakot tartasz,
átmászik a kerítésen, leugrik.*

*Bokrok között keresgél, mikor az épületből
egy barna kámszás férfi lép a kertbe.
A fiad megtalálja a labdát, visszaindul.
A következő pillanatban észreveszik egymást,
a gyerek futni kezd, mint akit rajtakaptak.*

*Hallod a szívverését. Sikerül visszamászni.
A szerzetes ügyet se vet rá, megy tovább.
Eszedbe jut egy húsz évvel korábbi csend.*

*Most veszed észre, hogy a kerítés tetején
mindenhol szögesdrót szalad. Mindenhol,
kivéve ezt a néhány méteres szakaszt,
a pálya mellett. Nincs letépvé: látszik,
hogy szándékosan hagyták ki ezt a részt,
ahol átmásznak érte, hogy megkeressék,
ahol átmásznak érte, hogy visszahozzák.*

A vélemény ellen

*Az őszinteség nem radikalizmus.
A tapasztalat nem vélemény.
A vélemény nem igazság,
vagyis a tapasztalat nem igazság.*

*Aki hangos, annak hangja van.
Nem feltétlenül igaza.
Nem tudjuk, kinek van igaza.
Az igazság nem fontos.*

*Az a fontos, hogy fúj a szél.
Az a fontos, hogy esik az eső.
Az a fontos, ami tőlünk
függetlenül létezik.*

*Az a fontos, hogy ne árts.
Ne akarj segíteni.
A segítség beavatkozás.
A beavatkozás ártalom.*

*Az a fontos, ami nem fontos.
Nem fontos, kinek van igaza.
De ez nem jelenti azt,
hogy nem szabad beszélni.*

*A tévedés nem hazugság.
A hazugság nem tévedés.
És ne higgy annak, aki azt mondja,
megkülönbözteti a kettőt.*

*Mindez nem jelenti azt,
hogy nem szabad beszélni.
Nem szólhatsz rá a másakra,
hogy nem szabad beszélni.*

*Beszélni kell, és el kell rontani.
Mert ha nem lehet tévedni,
akkor nem lehet beszélni.
És hallgatni kell hosszan,*

*egymással szemben ülve.
Ne hagyj itt!
Nem számít, kinek van igaza.*

Visszatérés

részlet egy kisregényből

1.

Megemeli a csészét, az alján van még néhány csepp kávé, kiissza, a száját kellemesen érinti a hűvös felület, egy csepp a szája sarkába gyűlik, lenyalja, és visszat teszi a csészét. Halkan csörren az alátétén, a felerősödő zajban elvész a hangja, ő mégis hallja, most ez a magánvilága, egyedül van itt a mozgó tömegben. Mindjárt érkezik a hangos ember, nem szereti, ha hozzányúlhatnak a mellkasára csíptetett mikrofonhoz, nem bánja, de nem is szereti, kicsípteti tehát, és leereszti a blúzáján keresztül, mert mindig így rejtik el a drótot a hangos emberek a kamerák előtt, a puszta bőrén csúszik le, éppen érzékelhetően, ki gondolná, érzünk a bőrrünkkel a ruha alatt is, egész nap érzünk, de kirekesztjük ezt a tudást, a bal kezével nyúl utána, kikapja, aztán lecsatolja a nadrágja hátuljához erősített mikroportot. Kész. Jöhetnek.

A műsorvezető már levetette a kötelező műsorvezető-arcát, az információra éhes arcot, amelyen mégis nyomot hagyott bizonyos tompaság, mintha az idő lekoptatta volna a valódi kíváncsiságot, az arca most visszanyeri energiáját, de ez másféle energia, egy gyerünk már energia, egy haladjunk energia, csöndesen, de élesen szól rá a sminkesre a takarásban, hogy vegye már elő a kendőt, nincs ideje egész nap várni.

A mikroportot a hangos lány kezébe nyomja, aki végül megjelenik, néhány másodperccel azután, hogy a műsorvezető a sminkes felé fordult, átveszi és már el is tűnik, már megy is vissza a sötétbe, ahol a médiavilág láthatatlan munkásai dolgoznak, akiket mindig irigyel egy kicsit, mert benne vannak a mágiában, ők csinálják, a sminkesek és az operatőrök, az asszisztensek és a világítók, van egy mágikus birodalmuk, miközben ő egy megvilágított húsdarab, akit majd nézők néznek, és ezek a nézők mit sem tudnak majd a takarásról, az igazi világról, ahol az ember leteszi a lenémított telefonját és a műsorvezető cipőt vált.

A beszéd után csönd van. Csönd van benne, ha fel kellene idéznie, mit mondott, nem biztos, hogy képes volna rá, eltűnt, a kikapcsolt lámpa fényével távozott, már nincs, talán sosem volt, sosem volt materialitása, anyaga, nem volt teste a szónak, helye az ég alatt, nem volt egy darab kő vagy egy darab fa, amire rábökhetne, hogy ez az, pedig arra vágyik, bárcsak a szó is olyan konkrét lenne, ha csiszolná a valóság egy kézzelfogható darabját, azt érzi, csak az ilyen szó ér valamit, amely mindjárt hat, lepattint egy szilánkot, leereszel egy élt, a szó, ami fizikai munkát végez, erre vágyik, mert a szavaival ő is anyagtalan lesz, lényegtelen, szétfoszlik, árnykép vagy fénytűnemény, a kamera piros fénye kikapcsol, és ő már nincs is.

A csésze szélén ott maradt egy rúzsolt, megnyalja a száját, hogy eltávolítsa a többit is, de mert a sminkes a műsorvezetővel bajlódik, nem akarja újabb igénnyel szűkíteni a teret számára, nem akarja magának követelni, nem akarja, hogy kiszolgálják, elég lesz így, majd otthon leszedi, ideje arra gondolni, hogyan megy innen tovább, hívnak-e neki taxit, erre gondol, és hogy az eső elállt-e már, mert esernyőt nem hozott, egy esőcsepp legördülne az arcán, erre gondol, és kimosna a szempillájából néhány festékszemcsét, mintha sírna, olyan a smink és az eső együttes hatása, pedig nem sír, nem sírt már legalább huszonöt éve, talán nem is tud sírni.

Felmarkolja a hátizsákját a takarásból, és elindul a székszörgés hangjára kifelé, amikor meglátja a férfit, feléje tart, az arca kifejezéstelen, de határozott, tudja, hogy ismeri, de hirtelen nem képes felidézni a nevét, a nevekkal bajban van mostanában, biztos a kor, mondja magának, elmeneküljön?, ez a kérdés, ki tudja-e kerülni ezt a férfit, vagy ellenkezőleg, megvárja, bevárja, míg elé ér, és kezet nyújt neki, mert ez a legkevésbé kínos. Menekülésre már nincs hely és idő, szembe kell fordulni a történésekkel, nem kicsúszni valami résen, tudja, hogy ismeri, azt is tudja, hogy nagyon régről, nagyon régen ismerte ezt az arcot, mindennap látta, annyira ismerte, az élete része volt, most is látja benne azt az arcot, egy gyerekarcot, félreismerhetetlen, a nevét keresi, és hirtelen ott van: Péter.

A férfi elé lép, a kezét nyújtja, ő megfogja, szikár kéz, izmos és csontos, hűvös, Péter, igaz?, mondja neki, de rég nem találkoztunk!, hogy jutott eszébe, hogy eljőjön ma, ezen tűnődik, nem látta legalább harminc éve, egyszer csak eljön egy ilyen rendezvényre, nyilvános rendezvény, persze, miért ne jönne el, ki tilthatná ki az ismerőseit egy rendezvényről, a gyerekkori ismerőseit, és miért is tenné, ezt kérdezi magától, miközben még mindig fogja a kezét, és elbizonytalanodik, nem tartotta-e túl sokáig, visszahúzza, és még egyszer megnézi az arcot, az arc is csontos, mint a keze, lefogyott ez az ember, vagy talán csak a gyerekkori zsírpárnák tűntek el?, ez éppen csak átvillan az agyán, de akkor a férfi szürke szemét látja már, nyugodt a szem, nem kerüli a tekintetét, de nem is keresi, és tudja, hogy a szürke szem szürkésege ugyanaz, mint azon a régi napon, amikor náluk kereste a rendőrség.

A férfi közben a nevét mondja, és hogy örül, hogy találkoztak, úgy mondja, mintha ez véletlen lenne, nem pedig egy rendezvény, amelynek időpontját előre meghirdették, és a plakáton vagy Facebook-bejegyzésben feltüntetették a megszólalókat, közik őt is, mintha az utcán találkoznának, olyan semlegesen fogalmaz, meg kéne kérdezni, tudta-e, hogy ő lesz ma itt a színpadon, de nem meri feltenni ezt a kérdést, mert ezzel már a férfi szándékaira kérdezne rá, és ehhez nincs joga, így érzi, nem tartozik rá, nem kell megtudnia, a férfi kiszemelte-e magának ezt a rendezvényt, szándékosan kiszemelte-e őt, vagy csak véletlenül betévedt, és amikor itt tart a gondolatban, akkor mondja a férfi, hogy újságíró, és a központi hírügynökségtől jön, tudósít, azért van itt. Megkérdezi, egy ilyen kis jelentőségű rendezvényen, panelbeszélgetésen mit kell egyáltalán tudósítani, nem bántani akarja, egyáltalán nem akarja bántani, csak különös, hogy egy újságíró erre pazarolja az idejét, nem miniszterek és államtitkárok nyilatkozataira.

Elvigyelek?, kérdezi akkor válasz helyett a férfi, egy gesztussal jelzi, hogy itt áll kint kocsival, az eső nekieredt, kellemetlen fajta őszi eső, ostobaság, hogy nem készült esernyővel, de mivel taxival jött, nem gondolkodott az időjárásról, a

férfi, Péter, most megigazítja a vállán a táskáját, fotós táska, most látja már, pedig nem emlékszik, hogy fotózta volna, miközben a színpadon ült, de nem is figyelte, az is igaz, mint a legtöbb embert, őt is feszélyezi, ha fotózzák, ezért inkább tudomást sem vesz róla, homokba dugja a fejét, de a másik lehetőség a folyamatos balhézás, ehhez nincs kedve, nem csak kedve nincs, nincs hozzá ereje, nem tudja kontrollálni, milyen kép készül róla, mert nem tudja kontrollálni minden ponton az életét sem, néhány területen feladja, elengedi az ellenőrzést, hagyja, hogy történjenek a dolgok.

Amikor az épület elé érnek, az eső már csak csepeg, de elfogadja a férfi intést, hogy ott áll a kocsija, egy kék Peugeot, a férfi mondja, hogy az a Peugeot, nem ismeri az autómárkákat, amikor a fia kicsi volt, jobban ismerte őket, mert minden autót meg kellett nevezni, de kikopott ez a tudás, ahogy kikoptak másfajta tudások is, azóta, hogy a férfi, Péter, az életének szereplője volt, az általános iskolában, jött sokféle új tudás, és aztán el is múltak ezek a tudások, úgy látja, tudásrétegek préselődtek közéjük, ezek a rétegek választják el most a férfitől, már nem olyan közvetlen és magától értetődő, hogy ismerik egymást, de nem is olyan ijesztő, mint akkoriban, mert akkoriban Pétertől lehetett félni is, félni a leveleitől, és hogy nem szökik-e el otthonról megint.

Köszönöm, mondja Péternek, köszönöm, ha ledobsz valahol a Felszabnál, ott közel van a metró, Felszabot mond, mert erről ismerik meg egymást a nemzedéke tagjai, s Péter is az, Péternek, aki a párhuzamos osztályba járt, a Felszab tájékozási pont, először térbeli pont volt, de mostanra időbeli pont lett, a nyolcvanas évekbe nyúló féreglyuk, a Felszabon, mondja a férfinak, aki közben becsatolja magát, és ránéz, nem szól semmit, de érti, hogy neki is be kéne csatolnia, szóval szabálykövető, gondolja most, de aztán visszatér a Felszabhoz gondolatban, a Felszab, nem is tér, egy tér hullája, amelyen átgázol napi több tízezer jármű, akkoriban még nem volt ilyen, akkoriban a templom előtt még hallani lehetett a másik hangját, bár biztos benne, hogy ezzel a férfival, Péterrel sosem találkozott a Felszabon, szigorúan véve egyáltalán sehol nem találkozott vele, csak az iskolában, a folyosón, ahol szünetekben körbe-körbe kellett járni és nem volt szabad csoportosulni vagy rohanni a lépcsőn.

Péter a kezét a sebességváltóra teszi, de nem indítja a kocsit, esetleg egy kávé, kérdezi, ha van idő, nekem ezeket ráér leadni később is, a táskára néz, a képekre gondol, és ezzel a kérdéssel megnyit valami új fejezetet, vagy talán már azzal megnyitotta, hogy felajánlotta a kocsiját, mibe keveredek itt, gondolja, de kíváncsi, valamibe most belekeveredik, bele akar keveredni, kérdései vannak, kérdései negyven évvel korábbiakról, hogy mi történt akkor tulajdonképpen, akkor, amikor a rendőrség náluk kereste, és a leveleit ki kellett halásznia az iskolatáskájából, mert hátha van bennük információ, ezt a szót a rendőr használta, információ, a levelekben nyilvánvalóan nem volt információ, olyan információ nem volt, ami eligazítaná a rendőrt, hogy Péter hová ment tizenkét évesen, hová szökött, nem esküdtek össze, nem tudott semmiről, most tehát harmincakárhány év múlva adódik egy lehetőség, hogy megkérdezze, ha meg meri kérdezni. Esetleg egy kávé?, hallja a férfit, bólint, persze, van időm.

A Déryné felé kanyarodnak, nincs messze a rendezvényközponttól, mégse választaná magától, puccos hely, a leggazdagabb ismerőse hívta meg mindig ide,

nem mintha nem tudná maga is kifizetni, ki tudja fizetni, erre gondol, az élet tulajdonképpen nem volt vele igazságtalan, megél, de Péterből nem nézné ki a Dérynét, szürke pulóver és farmer van rajta, a pulóver alatt ing, kockás, kihajtott a nyakát, egy gomb begombolatlan maradt, semleges ruházat, bárki hordhat pulóvert és inget alatta, lehetne egy mérnök, olyasfajta mérnök, mint a férje, lehetne műegyetemi tanár is, kockás ing, vannak nagyon drága kockás ingek, csak az ismeri meg, aki maga is vásárló, Pierre Chardin ingek vagy az exkluzív olasz márkák, nem látja Péterben a pénzt, látná-e vajon, van-e a pénzre szeme, nem biztos benne, nem finomodtak ki az érzékei ebben az irányban, nem számít annyit, erre gondol, aztán arra, hogy vajon fizetni akar-e majd, vagy elosztják, nem mintha nem tudná kifizetni, gondolja újra, és belép a teraszra a férfi után, aki röviden kérdez valamit az ajtóban álló pincértől, nem hallja, mit, és a pincér már int is, oda tessék.

Most, hogy leültek egymással szemben, elbizonytalanodik, tudja már, hogy nem kérdezhet rá arra a majd negyven évvel korábbi esetre, lehet, hogy a férfi el is felejtette, itt a Déryné asztalánál valószínűtlennek tűnik, hogy egyáltalán megtörtént, egy kisfiúval történt, nem ezzel a férfival, hol van bennünk az a gyerek, hol van bennem az a kislány, gondolja, tudja, hogy ott van még valahol, nincs már saját hangja, csak hangtalan emlékei, néha egy-egy szó, mint a rendőr szájából az információ, eltemették az évek ezeket a gyerekeket bennünk, meg is ijed hirtelen, görcsösen markolja az itallapot, mit akar itt egyáltalán, miről fog beszélni ezzel a férfival, akit nem ismer, aki újságíró, aki eljött a rendezvényre, vajon őerte jött-e, vajon azért jött, hogy róla készítsen képet, ez jár a fejében, de nem meri megkérdezni, csak rábök valamire az itallapon, egy cappuccino pont jó lesz nekem.

A férfi valami olyasmit kérdez, hogy hogy van mostanában, kis játékoság van a kérdésben, de talán igazi érdeklődés is, nézi a kezét, amivel odaint a pincérnek, szép keze van, mindig gyengéje volt a kéz formája, a köröm félholdjai és a bőr alatt futó vénák rajza, a férjének nagy keze van, nem lehet azt mondani, hogy szép, csak azt, hogy nagy, beborítja az ő kisebb kezét, ha néha megfogja, mert már ritkán fogják meg egymás kezét, régebben mindig úgy aludtak el, jól vagyok, hallja magát, jól vagyok, dolgozom, szeretem a munkám, a gyerekeim hamarosan érettségizik, minden jó, ezt mondja, nagyon gyorsan, mintha le akarná zárni ezt a témát, de a férfi türelmesen hallgat, nem kérdez, csak vár, még valami információt szeretne talán?, mit mondhat az ember egy idegennek az életéről egy kávézás alatt?, inkább kérdezni akar ő is, nem várja meg, míg Péter továbbgördíti a beszélgetést, és milyen most a központi hírügyenökségnél, kérdezi tőle, nagy a nyomás?, arra gondol, ezt nyugodtan megkérdezheti, nem tudhatja, Péter hogy viszonyul a politikai témákhoz, a médiában dolgozik, elvárások biztos vannak, nyomás is mindig van, megmarad ennél a szónál, nagy a nyomás, kérdezi.

A férfi hosszan hallgat, nem zavartan hallgat, nem is habozik, inkább mérlegel. Keresi a tekintetét, világosszürke szeme rezzenéstelenül kapcsolódik a saját szeméhez, kezdi sajnálni a kérdést, nem kellett volna, talán érzékeny dolog, de Péter végre szavakat formál, mindig van nyomás, mondja. Vannak tilos témák. A határon csak fiatal férfiakat lehet mutatni, gyerekeket és nőket nem. Ez központi ukáz. A képszerkesztőnek is megvannak a maga parancsai, csak továbbad-

ja. Mindig van nyomás. Ne hidd, hogy régebben nem volt. Nem tudja, mit válaszoljon, persze, nem hiszi, hogy régebben nem volt, de mégiscsak kiépült most egy szélsőségesen központosított rendszer, ahol rég nem számít a hírérték vagy az objektivitás, nem akar most vitába keveredni, ha a férfi úgy érzi, nem nőtt a nyomás, nem mondhat semmit, ő nem újságíró.

Mindig a kezedet figyeltem, mondja most hirtelen Péter, a kezedet figyeltem, mert tintafoltos volt. Messziről látni lehetett a foltokat, volt, aki nevetett rajta, a foltos lány, így hívtak, de nekem tetszett. Zavarba jön, nem akar arról hallani, hogy mi tetszett Péternek, hogy ő maga tetszett Péternek, ez veszélyes terület, egy lépéssel közelebb kerültek ahhoz, hogy megkérdezze, de most nem akarja megkérdezni, és nem akar arról sem hallani, mi volt a gúnyneve, nem számít már, persze, volt gúnyneve, ahogy a többieknek is, ahogy Péternek is, Péternek a csökkent volt a gúnyneve, a csökkent szerelmes beléd, ezzel heccelték az osztálybeli fiúk, nem akarja most mondani, hogy ő is tudja a férfi gúnynevét, ezek a gyerekkori kegyetlenségek most szégyenletesnek tűnnek, ha lényegesnek nem is. Csak hallgat, felemeli a kiskanalat, aztán visszateszi.

A kegyetlenségnek az az orgiája, megdöbbenve veszi észre, elidegeníti a férfitől, mintha kirekesztett lenne még mindig, ő maga is, a férfi is, kirekesztettek a világból és ezért egymásból is, csak a világ gúnynevein át láthatják egymást, ezt érzi, és eszébe jut, hirtelen felbukkan az emlék, olyan eleven, mintha maga látta volna, pedig tudja, hogy csak mesélték, az emlék, amikor Pétert kikötötték a fűtőtesthez, az egész iskola mesélte ezt, néha úgy mesélték, hogy mindkét kezét összekötötték, aztán hozzáerősítették a fűtőtest csövéhez, más szerint viszont a fűtőtesthez magához tapasztották a kezét, hogy égesse, égesse, égesse. Erre gondol, és nézi a férfi vállát, kicsit hajlott, csontos váll, még a pulóveren át is látni a szögletességét, nézi a karját és a kezét, ez ugyanaz a kéz, nehéz elhinni, ez ugyanaz a kéz, amelyet megégésre ítélték azok, akik ítélkezhetek, mert valamilyen hatalmuk volt, de hogy miféle volt ez a hatalom, már egyáltalán nem érti.

Egyszer megégették a kezét, igaz, hallja most a saját szavait, Péter vállat von, nem nagy dolog, egyszer kikötöttek a fűtőtesthez, igaz, mondja mégis tovább, a férfi nem felel, csak néz rá, nincs benne csodálkozás, hogy felmerült ez a régi történet, egy anekdota, mert néhány hónap múlva már az volt, anekdota, amikor a csökkent kezét a fűtőtesthez kötötték, már nem fáj neki, gondolja most ő, már nem fáj neki, vagy talán az jobban fáj, hogy egyáltalán emlékszem rá, hogy tudok róla, mert egy megaláztatás mindannyiszor fáj, ahányszor felidézük. Szeretné most megfogni a kezét, a szép kezét, jóvátétel, ez jut eszébe, valamiféle jóvátétel kéne, egy áldozat talán, neki most áldozatot kéne hoznia, hogy a férfit, de inkább a fiút kiengesztelje, nem haragszik pedig, és mégis, jár neki valami.

Jövőre Madagaszkárra megyek, mondja most a férfi, ezzel kiszakítja őt a múltból és áthelyezi a jövőbe, Madagaszkárra megyek, mindig izgatott az az ország, és most van egy lehetőség, elengednek egy hónapra, összegyűjtöttem a pénzt. El akarnál jönni velem?, ezt kérdezi, nem is játékosan, egészen komolyan, ő pedig hirtelen nem kap levegőt, bárcsak, mondja, bárcsak elmehetnék, elmenék veled, megdöbben a saját hangján, ő beszél most, ő mondja, bárcsak, ezt mondja a férfinak, aki csak mosolyog és folytatja, nem lesz luxusutazás, szegény ország, de érdekes, és sokan beszélnek franciául, az az első nyelvem.

A férfi az órájára pillant, ő érzi, hogy ez volt a beszélgetés csúcspontja, innen már nem lehet visszavezetni az iskolás évekre, a szökésre, a rendőri beavatkozásra, menjünk, mondja Péternek, ideje menni, a férfi nem válaszol, csak int a szomszéd asztalnál felszolgáló pincérnek, a számlát kérem, mondja, ő tiltakozik, én szeretném fizetni, de Péter leinti, most legyen ez egy ilyen alkalom, legközelebb majd fizetsz te, tehát legközelebb, tervez vele, kérdezi magától, és csodálkozik, hogy nem is csodálkozik ezen, természetes, ők ketten kapcsolatban maradnak, a férfi odaadja a kártyáját a pincérnek, aztán hozzá fordul, és megkérdezi, megkaphatja-e az e-mail címét, csak hogy Madagaszkárt megbeszéljük, teszi hozzá kis mosollyal. Megadja az e-mail címét. Vagy a következő kávé, amit már én fizetek, mondja.

2.

Bemegy a konyhába, kiveszi a csöpögtetőből a tányért, eltörli, berakja a fehér konyhaszekrénybe. A mosogató fekete gránit falán lát egy szürkés foltot, a szivacs dörzs oldalával letisztítja, a szivacsot előlbi. A széket megigazítja, leoltja a lámpát, aztán átmegy a nappaliba. Összecsukja a vasalódeszkát, betámasztja a kamrába, a vasalt inget a hálószoba kilincsére akasztotta hűlni, leveszi, leteríti az ágytakaróra. Kockás ing. A ruhásszekrény polcos részéből előveszi a szürkés-kék pulóvert, leteríti az ing mellé. Csak nadrág van rajta, farmer, egy pillanatra látja a meztelen felsőtestét a tükörben, nem elégedetlen vele, a kendő karban tartja, de a bőre vékonyabb, fehérebb, mint fiatalabb korában, talán újra kellene járni úszni is, gondolja. Felveszi az inget, begombolja a legfelső gombig, aztán áthúzza a fején a pulóvert, kihajtja az ing gallérját. Lesimítja az ágytakarót, a rojtjai párhuzamosan lógnak a matrac szélén, minden rendben, gondolja, lejjebb csavarja a termosztátot, felkapja a gépet, felveszi a kocsikulcsot az előszobaszekrényen fekvő bambusztáliból, a hóna alá csapja a kabátját, egy sötétkék dzsekit, és kilép a folyosóra.

A kocsiban még egyszer megnézi a telefonján a napi programot. Délelőtt egy lakossági tájékoztató. Délután lesz az esemény, ahol Annamária is beszél. A kető között van ideje ebédelni. Nem nevezi Annamarinak gondolatban sem, annak mások nevezték, lényegében mindenki. Neki Annamária. Annamária valaha, nagyon régen, jelentett valamit. Most kíváncsiságot érez, Annamária ötven körül, milyen lehet, látta a tévében persze, de milyen lehet személyesen, őszintén érdekli, régi ismerős, vajon megismer-e, gondolja. Érez egy kis izgalmat is. Elteszi a telefont.

A tájékoztatón alig lézeng néhány ember, valamilyen területrendezési ügy, parkosítás, nem figyel oda igazán. Miért kell erről egyáltalán kép, gondolja, de a képszerkesztő tudja, mit akar, neki nem kell tudnia. Csak a kisebbik gépét hozta, az objektívokból is csak a nagylátószögűt, a táskája könnyebb, mint általában, a hátára csapja és szerez egy üveg vizet, buborékosat. A telefonján tanulmányozza az Európai Unió tagságunk – Identitás és történelem panelbeszélgetés meghívóját. Unió rendezvény, ott lesz kávé is. Végignézi az eddigi képeit, úgy dönt, elég lesz, kiugrik egy szendvicsért, és felhívja az anyját.

Anya, jól vagy, kérdezi, jól vagy, ma könnyebb egy kicsit, kérdezi, nem akar rá nyomást gyakorolni, hogy mondja azt, hogy jobb, mégis ezt reméli, és érzi, hogy a szavai elborítják az anyját, fulladozik tőlük, mert nem mondhat mást, mint hogy persze, fiam, könnyebb, és ezt is mondja, persze, Petikém, könnyebb, ma jobb, valójában, gondolja, mi az, hogy jobb, egyáltalán van-e értelme ennek, amikor az anyja félig lebévult, nem tisztességtelen-e, hogy felteszi neki ezt a kérdést, mégis felteszi, és érzi is, hogy sürgető a hangja, mert azt akarja mondani, most nem lehetek ott veled, most dolgozom, kérlek, legyél jobban, ezt üzeni tulajdonképpen a kérdésével, és az anyja tudja, meg akarja kímélni ettől a mondattól, Petikém, nincs semmi baj, menj nyugodtan dolgozni, tudod, hogy mindent megoldok, és legrosszabb esetben felhívlak, de ilyen rossz esetet elképzelni is nehéz, menj csak, mondja az anyja, és ő tudja, hogy menni fog, hogy aznap csak este ér oda, rája a lelkét, hogy így döntött, de így döntött, és végül lerakja a telefont.

Az Európa Pont világos rendezvénytermében talán húsz ember ül a szellősen elhelyezett székeken, a pódiumon még senki nem jelent meg, csak a mikrofont igazítja valaki. Nagyobb kamerát is lát, talán YouTube-on közvetítik az eseményt, gondolja, és leül a második sor szélére. A paraván mögött lát mozgást, onnan érkeznek majd a résztvevők, ül és vár, nézi az árnyékokat. A második sor lassan megtelik, öt percert rátettek már a kezdésre, ekkor lép elő a rendezvény házigazdája, köszönti a nézőket, felkonferálja a beszélgetés résztvevőit, csak Annamária neve mond neki valamit. Nézi Annamáriát, aki most leül középen, a balján egy kopaszodó fiatal férfi sportzakóban, a jobbján egy idős hölgy tupírozott konttyal, aztán a kereskedelmi tévékből ismert műsorvezető. Valami könyv megjelent, azzal kapcsolatos ez az egész.

Körülnéz a teremben, nem telt meg, ilyenkor beülnek még a szervezők is, gondolja, októberi hétköznapi délutánja, a legtöbb embernek még a munkaideje se járt le, ki jár ilyenkor panelbeszélgetésre, kérdezi magától. Van egy hivatalos címlistájuk, persze, kimegy a meghívó néhány ezer címre, és néhányan úgy érzik, hogy közülük lehet ehhez az eseményhez, vagy ismerik a fellépőket, valami személyes ügy, mások pedig talán unatkoznak, különösen az idősebbek, az a néni ott, elegáns csipkegalléros kardigánban. Én is nyugdíjas akarok lenni, gondolja, amikor az idő teljessége az emberé, amikor az idő teljességével élni lehet, milyen sokan nem tudnak mégsem élni vele, valaki számára ez a mai beszélgetés is a teljesség része, minőségi tartalom, nem csak mennyiség, percek, amelyeknek íze van, nem csak várakozás arra, hogy leperegjenek ezek a percek, ezt a minőséget kell keresni, gondolja, de ő hiába keresi, nem találja most, nincs megérintve, ezt érzi, nem szól róla itt semmi.

Annamária így közelről idősebbnek tűnik, a nyakán egy erős ránc, a homlokát is ráncolhatja, mert a két szemöldöke között rögzült egy redő. Nem beszél sokat, de ha igen, akkor élénken gesztikulál, ami elüt a másik két résztvevő nyugodt testtartásától. Hogy miről beszél, nem tudja, nem tudja követni a beszélgetést, valami könyv, valami kutatás, valami eredmény, értékrendszerek, előveszi a gépét, hogy néhány képet azért le tudjon adni. Azt a pillanatot próbálja elkapni, amikor Annamária tágra nyitja a szemét, és a homlokára felszalad egy ránc, ha az egyik beszélgetőtárs mond valami érdekeset. Nézi őket, nem is igyekszik figyelni arra, mi hangzik el, a műsorvezető arcáról próbálja leolvasni, mennyi van még

hátra. Tizenöt perc maximum. És valóban, jön az utolsó körkérdés. A műsorvezető megköszöni. A közönség soraiban zörögni kezdenek a székek. Feláll ő is, hátára veszi a gépet, és elindul.

Rég találkoztunk, mondja Annamáriának, Tóth Péter vagyok, talán nem ismeresz meg. Annamária nem csodálkozik, Péter, mondja, igen, persze, valóban, nagyon rég. Hirtelen ügyetlennek érzi magát, most kellene azt a mondatot mondania, amely továbbblendíti, ehelyett azt mondja, hogy újságíró, a központi hírügynökségtől, Annamária kiad valami hangot, amit helyeslésnek is lehet venni, miért kell egy ilyen panelbeszélgetésről anyag, kérdezi, erre a kérdésre most nem akar válaszolni, elvigyelek, kérdi inkább, elvihetlek, még esik az eső, a Belváros felé kanyarodhatok, ha az jó neked. A Felszabon, mondja Annamária, ha a Felszabon kiraksz, az remek, ebben van jó érzés, hogy Felszabnak mondják a Ferencziek terét, kis titkos intimitás, olyan mintha megkérdeznék egymástól, emlékszel?, emlékszel? Majd a kocsiban továbbblendíti, dönti el, meglepően könnyen adta magát, mintha még döntésnek sem lett volna szerepe, elviszlek, eljön, egyszerű volt, mintha nem lenne benne másik akarat.

A kocsiban bekapcsolja a biztonsági övét, és csak utána kérdezi meg a kávé, Annamária nem tanúsít ellenállást, szívesen jön el, ezt érzi, talán kaland neki, vagy nosztalgia, elvégre az általános iskola tényleg régen volt, ki mondhatja magáról, hogy tartja a kapcsolatot. Ami az általános iskolában volt, arról persze főleg beszélni, a múltból általában főleg beszélni, elmúlt. A Déryné választja, az közel van, bár esélyes, hogy nem tudnak leülni, ha nem, akkor ott van mellette a Csészenyi, aztán tovább elgurulhatnak egészen a Bartókig, ahol biztos találni helyet.

A Dérynében éppen van hely, egy pangó délután, gondolja, leülnek, és megkérdi Annamáriát, hogy van mostanában, ő visszakérdez, és te hogy vagy, üresnek tűnnek a mondatai, érettségizik a fia, szereti a szakmáját, ezt mindenki mondhatja, mindenki mondja is, ha éppen nem panaszkodik. Annamária nem akar panaszkodni, pedig itt most akár erre is lenne lehetőség, nem, Annamária politizálni akar, megpróbálja kitapogatni, hol áll és kire dühös, panaszkodásra akarja csábítani, ez a népi játék, de nem fogja hagyni, nem tér le az útról, amit választott.

Nézi a nőt, és gondolkodik, tulajdonképpen mit akar itt. A kezéd mindig tin-tafoltos volt, mondja neki, ez a leginkább magától értetődő dolog, amit mondhat, így emlékszik rá, az édes ügyetlenségére, amivel összetintázta a kezét, a különö-ségére, hogy zöld tintát használt, ki használ zöld tintát, és egyáltalán a golyóstoll korában ki akar töltőtollal írni, csodálom, hogy megengedték neki, csak azért engedhették meg, mert mindig ő mondta a verset az évfázón, ő mondta, pedig izgult, elcsuklott néha a hangja, de ő volt a kiemelkedő tanuló, őt lehetett volna akár strébernek is nevezni, ha nincs az az édes tintás keze, amivel időnként megigazította, a füle mögé tűrte a haját, és tintás nyomot hagyott az arcán is. Nekem tetszett, mondja végül, hogy ne hozza kínos helyzetbe, nem egy hibát, egy leleplező ügyetlenséget figyelt meg, nem, ő szeretettel figyelte ezt a tintás kezét, ahogy az ember szeretni tud egy anyajegyét egy arcon, valamit, amiről mindig megismerné, harminc év elteltével is. Nézi Annamária kezét, most persze nem tintás, öregedő kéz, laza rajta a bőr, gyűrűt nem hord, jegygyűrűt sem,

és a körme sincs festve, ez vajon igénytelenség, vagy valami értelmiségi dolog, kérdezi magától, mindegy, kár, hogy nincs már rajta a zöld folt.

Annamária zavarba jött, ezt látja világosan, és nem bánja egyáltalán, hirtelen visszakérdez, hogy az ő kezét megégették-e, igaz-e ez a történet, mire egyszerűen csak azt válaszolja, igaz, messze van az emlék, nem is a fájdalomra emlékszik, a forró fűtőtest nyomására, hanem a fiúk nevetésére, volt ebben a nevetésben valami kontrolltalanság, elvesztették az irányítást önmaguk fölött, a kendőben azonnal találatot kap, aki ilyen kontrollvesztett, ezért most sajnálja őket, vagy talán lesajnálja, nem birtokolják magukat, szellemi véglények. Nem beszél erről Annamáriának, mert Annamária sem birtokolja teljesen önmagát, szétszórtnak látja, ijedtnek is, hogyan ijedhet meg valaki egy régi emléktől, nincs kontrollja, gondolja újra, nincs zanshin. Hirtelen eldönti, hogy próbára teszi, és elmondja Madagaszkárt.

Annamária egy pillanatra elnémul, itt a suki, megnyitotta magát, védtelen, de nem támad rá, elidőzik egy kicsit a védtelenségénél, aztán mondja újra, eljön-nél velem, szegény ország, de spirituális ország, csodálatos állatokkal és rossz utakkal, akkor Annamária kilép a tehetetlen csöndjéből, és azt mondja, amit várt, bár nem akart hallani, Annamária azt mondja, igen, bárcsak elmehetnék veled, mint egy útszéli cafka, máris kész beadni a derekát, mintha csak erre várt volna, elégtételt érez, bement a találat, de zavarba is jön ettől, és zavarja, hogy zavarba jött, mert a kontroll mindig fontos, minden pillanatban a teljes, tiszta üresség, idegeskedés nem fér bele, meglepődés nem fér bele, most haragszik kicsit Annamáriára, hogy ilyen könnyen adja magát, de a harag nem fér bele. Gyorsan az órájára néz, le kell zárni, elérte a pontot, most már a következő lépésnél tartunk. E-mail címet cserélnek, így lesz következő lépés, de még gondolkodnia kell, még nem tiszta a szándék, nincs tiszta tudat, még formálódik a cél.

3.

A kocsit András elvitte, nem bánja, nem szeret vezetni, a bevásárláshoz használja csak, de a bevásárlást manapság házhoz is lehet rendelni. Rendelni fog. Ádámot megkérheti, hogy segítsen pakolni, különösen a vizet, Andrásnak mindig kell tizenkét liter ásványvíz, a vizet nehéz megemelni, a dereka megfájdul bele. Ha megkéri Ádámot, Ádám persze elhúzza majd a száját, inkább játszani akar, megint elkezdjük ugyanazt a harcot, gondolja, az értelmetlen harcot, mindenki csak veszít, és mégis muszáj harcolni, mintha valami fontosról volna szó, de nem látja, mi ez a fontos, amiről szó van, mire megy ki a játék, csak felcsattan, akaratlan ellenére is, és Ádám visszaszól, hogy jó, majd megcsinálom, vagy némán a szobájába megy, az ajtót becsukja maga után, miközben ő nem tudja megállni, hogy ne mondja azt, amit mindig mond, hogy a majd nem segítség, ha a szükség most van, ha most hozták ki az árut, ha most kéne elpakolni. De Ádám még nem ért haza, senki nincs a lakásban, most meglepően tágasnak érzi, a szobájukba a szemközti ház faláról visszaverődik a délutáni fény, szép most itt, gondolja elégedetten, felépített egy életet, hirtelen nem is érti, miért zavarja még mindig Tóth Péter, a mondat, amit mondott neki.

Rákeres az interneten, de Tóth Péterből nagyon sok van, természetesen, gondolja, ezzel a névvel el lehet bújni még az internet korában is, nem tett egy betűt hozzá vajon, vagy akár egy második keresztnévet, ha van második keresztnéve, nem tudja, ő csak Tóth Péternek ismerte, Tóth, a csökött. Így emlékszik rá, aki leveleket írt. Megpróbálja úgy, hogy fotográfia és Tóth Péter, és feljön egy oldal, nem biztos benne, hogy megtalálta, de ott marad, lapozgat a képek között, furcsa képek, nem egy újságíró képei, bemozdult, homályos alakok, csak a lendületük látszik, a szándék vizuális lenyomata, vagy a mozdulaté, miközben a háttér kristálytiszt és definiált. Mi az, ami maradandó. A helyszínt nem mindig ismeri fel, talán sokat utazik, biztosan sokat utazik, fotóriporter, vannak városi képek és tájak is, nem festői tájak, nem szép városi részletek, egyik sem az esztétikáról szól, hanem valamilyen stabilitásról, arról, ami áll és önmaga, míg mi elmozdulunk, átalakulunk, illúzióként szertefoszlunk.

Az egyik képen madarak repülnek, talán madarak, lehetnének éppen fehér sárkányok is, és valaki, talán egy férfi, egy babakocsiszerű dolgot tol az utcán, de lehet utcai árus is, aki a portékáját viszi a szokott helyére. Nem tudja megmondani, mi történik ezen a képen, gondolja, de beszippantja, látja magát, ahogy egy lépcsőn ül valahol, Párizsban, Barcelonában, Szegeden, mindegy, részévé lesz a tájnak, a föld és a kövek nyugalomával, nem sürgeti senki, nem tervez semmit, csak létezik, és elröppennek az órák, a fény változik a városban, sűrűbb és megint lazább lesz az emberi jelenlét, de a kő, amin ül, és ő maga nem változik. Nincs a fotósról ismertetés, életrajzi adat, fénykép, nincsenek kiállítások vagy könyvek, semmi megfogható, csak a képek.

Igaz, megkérdézheti, gondolja, írhat neki, hogy megtalálta ezt a honlapot, elismerné ezzel, hogy rákeresett, de manapság ki nem, ki ne nézne utána egy régi ismerősnek, különösen, ha újra előkerül, hirtelen felbukkan egy eseményen, jogom van kérdezni, gondolja, jogom van érdeklődni, csak azt látom, amit ő megmutat, amit a világnak megmutat, azt megmutatja nekem is. Találkoztunk. Megismerhetem. Fogalmazni kezdi a levelet, kedves Péter, kíváncsi lettem a képeidre, és ezt az oldalt találtam, ezek valóban a te képeid?, írja, aztán kitorli, nézi az e-mail üres keretét, pulzál benne a kurzor, érzi a saját szívverését, mintha összehangolódna a kurzorral, nem mindegy, hogy mit gondol rólam, kérdezi magától, nem mindegy, hogy tudja-e, hogy érdeklődtem, nem patológikus, hétköznapi érdeklődés, mindenki ezt csinálná, a kurzor pulzál, végül csak annyit ír, szia, ez a te oldalad?, és elküldi, hirtelen, nem akar tovább gondolkodni rajta, a Gmail oldalán látszik az elküldöttek között, aztán bezárja a böngészőt, lehajtja a laptop fedelét, és ül tovább az íróasztalánál, nézi a falat, a falon kirajzolódó fénycsíkokat, az ablak rácsainak kivetülő mintázatát.

4.

Azon gondolkodik, kellett-e vennie valamit, felhívhatná Annamarit, de kicsit tart tőle, hogy igen, be kell mennie egy bevásárlóközpontba, és irtózik a bevásárlóközpontoktól, bogárcsapdák hívogató illatokkal, beleragadsz a bevásárlóközpontba, mert nem találod éppen azt, amit keresel, de kínálja magát száz más

dolog, otromba nyomulás az egész, gondolja, az építészte is ennek van alárendelve, a mozgólépcsők elhelyezése, a nagy üvegfelületek, minden a vásárlásról szól. Annamari szeret vásárolni, Ádám gyűlöl, ő pedig beteg lesz tőle, még ha joggal várja is el a felesége, hogy időnként kooperáljon, beugorjon valamiért, ami a sarki boltban nem kapható, vagyok, tehát vásárló vagyok, gondolja, és mégis előveszi a zsebéből a telefont, nem hívja, csak üzenetet ír, az ad egy lélegzetnyi időt, addig leér a kocsihoz, nevetséges, hogy ügyet csinállok ebből, gondolja, hogy imádkozom, hogy ne legyen semmi, nem vagyok egészen normális, ez valami neurózis, ezt mondaná Annamari.

A zakója zsebében kitapogatja a kulcsát, a kocsikulcsot a nadrágzsebébe tette, mindig lyukas lesz az a zseb, mégis odateszi az egyik kulcsot, hogy ne keverje össze őket, gyorsan cselekedni, ez az elve, ki akar hosszasan piszmogni azzal, hogy melyik kulcs hol található, a hosszasan persze másodpercekben mérhető, de a másodpercek is értékesek, gondolja, az élet értékes, ne fecsereljük arra, hogy keressük a kulcsot, ezt mondja Annamarinak, aki kineveti, de megvarrja a nadrágzsebet, aztán újra lyukat üt rajta a kulcs, tudják mindketten előre, és eljön az ideje egy új nadrágnak, ami vásárlást jelent, és a vásárlás rémálmot, szereti, hogy Annamari megveszi neki a legtöbb ruhát, mindenben tudja a méretét, csak a zakót szokta magának választani, de az tízévente egyszeri választás, szereti Annamarit, amiért csak nevet rajta, csak nevet a vásárlásfóbián, kooperálunk, gondolja, kooperálunk, ez a házasság. A telefon pittyen, Annamari, nem kell semmi.

Beparkol az autóbeállóba, megint akad a kertkapu automatikája, kicsit mészlik, hogy most rögtön nekiálljon-e, megnézné, de előbb talán beköszön, a terasz felől megy be a lakásba, mindig így szokta, ha kocsival van, bár így rányitja az ajtót Annamarira, ha esetleg dolgozik, nincs baj belőle soha, örül neki, örülnek egymásnak, hálás ezért, bár nem egészen tudja, hogy kinek lehetne hálás, Annamarinak?, vagy Istennek, akiben nem hisz? Annamari régen meghalt szüleinek? Benéz a teraszajtón, hogy látja-e, a hátát látja, ül az íróasztalánál, de a gép nincs nyitva, csak néz maga elé, mereng, így mondaná Annamari, aki szeretet irodalmi szavakat használni, mereng az asztalánál, melegség önti el a szívét, és óvatosan kinyitja az ajtót, hogy ne ijessze meg.

5.

A képszerkesztő azt mondja, ezek a képek mehetnek a dokumentációs tárbba, csak kulcsszavazza meg őket, és nem kell mindent mindig megmutatni, ami alapvetően csak az archívumnak fontos, tudja, hogy ez igaz, tudja, hogy megmutat valamit, amiből nem lesz anyag, mégis szeretné megmutatni, Annamáriáról van kép az archívumban, megnézte, de ez most az ő képe Annamáriáról, a tintafoltos lányról, az egyik kép különösen jellemző lett, Annamária hallgatja rajta a mellette ülő férfit, kicsit feléje is fordítja a fejét, de nem egészen, így részben profilból látszik, az orra elegáns, az álla pedig jól definiált, a kék ruhája színárnyékot vet rá, és intenzív a figyelme, mint egy örvény, behúzza és megforgatja magában a beszélő férfi szavait, ezt az intenzitást szeretné ő is érezni, amikor ott ültek a Dérnyében Annamária inkább tompa volt, esetleg kíváncsi, érdeklődő, mi volna a helyes szó,

de az intenzitását nem érezte, igaz, a saját intenzitását sem, pedig ők ketten, Annamária és ő, intenzív emberek, bár néha el kell ezt rejteniük.

Most akkor anyához, gondolja, és felhívja, hogy vigyen-e valamit, mindig ugyanazt kéri az anyja, kiflit, azt a finom ropogós sóskiflit, szerencse, hogy enni tud, csak a fél arca béna, tudja, hogy ez mást megijesztene, de őt nem ijeszti meg, megszokta, néha felvágja neki, amit nehéz lenne így megennie, az almát, a sajtot felkockázza, a dinnyét is nagyon szereti, de annak most persze nincs szezonja, szőlőt vesz, drága, de nem bánja, a kiflit viszont az anyja boldogan majszolja, szereti a szagát, ezt szokta mondani, különösen, ha frissen sütötték, szereti, ha ott van az orra alatt és érzi, ahogy roppan az ujjai között. Jár egy gondozónő, aki segít fürdeni, bottal és járókerettel elboldogul, tulajdonképpen teljesen önálló, gondolja csodálattal, sosem akart másoktól semmit, tőlem sem akar semmit, nem teher még a betegségében sem, nagyszerű nő, büszke vagyok rá, hogy ő az anyám.

Az anyja kibiceg elé a hallba, amikor hallja a kulcscsörgést, a lépteit is megismeri, gondolja, a szeretetnek ezt a szintjét majdnem fájdalmasnak érzi, leteszi a konyhaasztalra a bevásárolt holmit és magához öleli, sokáig maradnak így. Minden rendben, anya?, kérdezi aztán, és rakosgatni kezd, a kiflit mindjárt oda nyújtja, még meleg, mondja, várj, mondja az anyja, tegyünk alá egy tányért, köszönöm, Petikém, egy kincs vagy, milyen szerencsés vagyok, mindennap ezt gondolom. Végigsimítja a kézfejét az ujjával, és aztán a kezébe adja a tányért, rajta a kiflivel, és elmosolyodik. Köszönöm, anya, te pedig a legjobb anya vagy.

A telefonja jelez, rápillant, utálja ezt magában, hogy amikor itt van az anyjával, akkor is ránéz a telefonra, felszabdálja az életünket, rángat ide-oda, ha ő valahol ott van, szeretne teljesen ott lenni, nem elveszíteni a fókusz, tudja, hogy nem racionális, de ilyenkor mindig arra is dühös lesz, aki az üzenetet küldte, most látja, Annamária az, csak néhány szót írt, szia, ez a te oldalad?, ezt kérdezi, hirtelen elgyengül és le kell ülnie, kihúzza a széket a konyhaasztalnál, csak egy szék van, mindig megbeszélük, hogy hoz még egy széket, aztán sosem kerül rá sor, sosem jut el az Ikeába, így egy székkal gazdálkodnak, kihozzák néha a puffot bentről, leteszi a telefont az asztalra, az anyja aggódva néz rá, visszamosolyog, munka, kérdezi az anyja, nem, semmi különös, mondja neki, csak egy régi ismerős, meglepett.

Szárnyas Ófelsége

regényrészlet

Nem repülön ülök. „*Hier Gefahr! Hier Gefahr!*” Erre riadok félálomból. Milyen hang jelzett, mi ez? Autobahn-automata hang. Jobb lett volna repülővel jönni? Körülnézek, semmi bajt nem érzek és nem látok, semmi vész. Essenek nincs is repülőtere, valahol Düsseldorfban szállt volna le a gép, és onnan még elég messze valamilyen kocsival... Jobb így. A királyok hintón járnak, szebb út, mint a repülő.

Simán rohan most ez a táj mellettünk, jó volna látni a tájban a zöld dombokat, már akinek van hozzá szeme. Én látom, ha akarom. Ha akarom, akkor látom. Sok, sok a zöld, erdők, csak néha kopár. Itt valahol a Rajna, biztos szép, de nem bámulnám, meg nem is egészen arra megy az út, otthon sem érdekelt külön a táj, meg külön a Duna. Térkép nem kell, nem turista vagyok. Vannak itt dombok, csak nagyobbak az erdőkkel együtt, és valahogy a dombok az erdők miatt külön mintha nem lennének olyan magasak, zavaros, de én sem értem, az biztos, nem magasodnak úgy, mint otthon. Ha minden távlat nagyobb, az arányok mások. A Dunántúl azért talán szebb. Hogy is van? *Hosszú, sűrű sáv az út, mely a végtelenbe fut...* Hát itt aztán nem nagyon van francia sláger, és Yves Montand vagy Juliette Gréco vagy Piaf helyett borzalmas hangok és színészek, már a nevük is komikus.

A végtelenbe futni szabadon, mezítláb? Nekem az volt Pammerben a furcsa, hogy amikor már térdig jártunk a mocsárban, ő még akkor sem vett észre semmit... Nem, rosszul mondom: az volt a furcsa, hogy észrevette, de egyáltalán nem törődött vele, és valahogy a mozgása, a járása meg a testtartása is, minden mozdulata majdnem ugyanolyan maradt, mintha nem mocsárban gyalogoltunk volna. Érdekes, gondoltam, másra nem tudtam gondolni, valahogy jó neki a mocsár. Vagy nem akartam tudni.

Június, a „lenhajú június”, a nyár első napja, imádom. Van idő, nem késünk el a megnyitóról. Jobb, ha megállunk egy pár pihenőnél. Ez a Volkswagen csak otthon lenne szuper. Vagy már otthon sem. Itt nem neki találták fel az Autobahnt, hamar kifulladás... vagy Golovics fullad ki a vezetéssel? Én úgy érzem, de lehet, marhaság. Jó kocsí, az is lehet, már itt vették. Nem kérdezem meg, fogalmam sincs a kocsikról, melyik a menő... nekem az, ami elvisz, ahova akarok. Otthon mikor is ültem autóban? Ja, taxiban persze igen, de nem taxiban? Lehet, hogy soha? Hopp, egy Porsche, ezt még én is ismerem, a hírért. Csúcs. Dagi pár. Annak a nőnek ott hatalmas műhaja van. Hirtelen nem találom a magyar szót. Angolul ugrik be, itt németül kéne tudni, Glázer egy mukkot sem tud, én közepesen, de

az lesz, hogy még a végén én tanítom őt németül, ez is lesz olyan furcsa, mint az, hogy itt vagyok vele, egy éve nem is tudtunk egymásról, egy éve nem is éltünk. Egy éve az életem nem létezett, vagyis meg sem születtem, üres univerzum, lát-szat-élet. Akkor, mintha nagyot ugrott volna az idő velem, vagy mi szaltóztunk nagyot? Másvilág. Szaltó után azért most érdekesebb minden. Most, ha akarjuk, mindent csinálhatunk, a legkisebb, leggyengébb ötlet is jó: vicc, hogy beiratkozunk egy német nyelvtanfolyamra, na de ez lepkefing, nem azért szaltóztott velünk a világ, hanem azért, hogy ne Magyarország térképe legyen a fejünkön mázsás súllyal. Öröm. Más kéne, nem nyelvtanfolyam, az otthon is van, sőt a Közgázon a legjobb, ezt igazolhatom. Biztos elég lesz Berlinben az angol, jobban beszélek angolul, mint a németek, ez nem elég? Pammer apja tudott németül, pár mondatot idéztünk vele közösen, mikor kijött a kórházból és jobban volt, nem romlott a memóriája, az osztrák köszönést használta, *Grüß Gott* és nem *Guten Tag*, vagy híres versidézetet, *Wer reitet durch* valahol... én nem tudtam mindig ezeket, a gimiben még fújtam, az egyetemen filmszakadás. *Erlkönig*, *Wanderers Nachtlied*, klasszikusok, *ruhest du auch...* Viszont kicsit más: *Ich werde protestieren gegen dieser kommunistischen Provokation*, ez nem klasszikus, egy tv-filmben szavalta valaki tegnapelőtt a SAT 1-on, ez is pfuj, politikai kalandfilm, német és buta, a hírek után elfelejtettük elzárni a tévét a társalgóban.

Trabant, Volkswagen vagy Porsche, Glázer sem az autójáról volt híres otthon... ez poén akar lenni, buta poén: soha nem volt autója, nincs jogosítványa, nem is érdekelte. Anyám azt mondaná: „ilyenekkel áldott meg a sors”. Ostoba mondas, nagyon rossz duma, kínosan buta. Nemcsak Glázert, őt azért, mit mondjak, rögtön ájulásig, de előtte még Pammert is becsültem... elég sokáig... néha. Néha-néha, nagy néha... az érzés diktált, nem a ráció, fordítva soha, rémes lett volna fordítva.

„Ilyenekkel...” Senki nem hitte volna, de az esküvőre is villamossal mentünk. És az esküvő után a kertvendéglőbe is, mi is volt a neve, rég elfelejtettem... Pammer úgy akarta, én meg belementem, semmi felhajtás. Apám mosolygott, anyám szitkozódott. Amikor Elefántnak elmondtam, jót röhögött, neki szimpatikus volt ez a villamos-dolog. Sőt, Pammert is nagyra tartotta. Attól Pammer nem lett kisebb a szemében, hogy évekig dugta a feleségét, vagyis engem, Darázs (akkor még Kiss) Orsit. Tulajdonképp nekem is tetszett a villamos-ötlet. Miért? Mert. Csak. „Villamossal a házasságkötőbe.” Novellacím, vagy fotórealistafestmény-cím. Glázer tíz éve festhetett volna ilyet, olyasmit, mint a *Szövőlányok rádión Hitlert hallgatják*, az elképesztően zseniális. De maga a sztori, hát nem, Glázert nem érdekelte semmiféle sztori, történet, a történet mint műfaj, mindig taszította, az esküvőm történetét sem azért utálta volna, mert valakinek a felesége voltam egy ideig, az teljesen közömbös számára, hanem azt utálta volna, ahogyan az voltam, mert rosszul odarakva, dilettánsan odakenve ültem benne vagy álltam benne, a saját esküvőmön, aztán véges-végig a saját házasságomban, szerinte pocsékul raktak a színpadra, a vászonra, találjam meg a helyes kifejezést, de nem a szóbelit, hanem a látvány igazságát, sőt jobb, ha törlöm, nem keresek semmiféle helyes kifejezést, nincs történet, se nagy, se kicsi, és egyáltalán nem érdekelte volna, hogy villamossal és nem taxival, meg, hogy anyu, apu, anyós, após, satöbbi, emelem poharam, esküvő, komédia, paródia. Legyen helyem a vásznon, nem olajjal, nem

festékekkel, de pixelekkel, igen, pixelekkel, mondta, csak félig értettem, de láttam, miket tud csinálni a vásznon, meg vászon helyett bármin, zseniális, éreztem. A kisagya csücskéig sem ért volna a történetem, a mindenféle életem, előre kirekeszti az agyából, mint rosszul megfestett buta képet, a saját házassága és magánélete sem érdekelte már, hát még az enyém meg Pammeré, akiről nem is hallott. Maga a műfaj, hogy „történik valami”, idegen tőle, ő mondta. A történet csak a dilettánsokat érdekelheti. Beckett-nél nincs történet. Pont és szakadék... hirtelen nem emlékszem, ez a pont és szakadék mit is jelent nála. Mindegy, mi a fenének meséltem volna a válást, semmi nem érdekli az életemből, aminek nincs köze a munkájához, és igaza van.

Ami nagyon keveset mondtam neki Pammerről, azt nem utálta, állítólag a nevét az ÉS-ből ismerte, amíg olvasott magyar újságot. Érdekes, ahogy Elefánt is nagyra tartotta, még jó. Még jó, de mindegy már, ki kit tartott nagyra, kit utált, ki mit tudott, mi volt. Mi lesz, az érdekes, mert az azért teljes rejtély. Mi van, ha én nem kapok menedékjogot? Ez nem lehet, mondja, ez nem lehet, mondja kétszer, ez nem lehet, mondom én is, próbálom biztosra venni, és azt gondolom, ez azért lehet, és félek. „Hier liegt Gefahr, hát jól vigyázz!...” Ja, nem a karamboltól, pedig láttam szétlapított kocsikat, szégyelltem, de röhögnöm kellett. Eszembe jutott, hogy „liegt Gefahr”, tán így, de az Autobahn-tábla nem mindig nyelvtanóra. Attól félek, nem a balesettől, hogy a nagy semmi utánam jön Magyarországról, a nagy semmi mindenhova elér, ide is, át a határokon, az Autobahnon, és a nagy semmiben a jövő... mi a jövő, fuj, pátosz. A jövő szó és maga a fogalom, az is giccs Glázernek. Nem érdekli sem az autót, sem az út, sem a táj, sem a domb vagy az erdő. Ő mint magánember nem fél, és megteheti, mert megszüntette a magánéletét, ja nem így mondja: hanem, a „magánlétét”.

Amíg együtt vagyunk, én nem szüntetem meg. De turista vagy utazó, vagy még rémesebb: kísérő nem leszek. Aki Glázer kísérőjének vagy angol tolmácsnak akar nézni, annak vége. Annak nézzenek, aki vagyok vagy leszek! Csak turista bámulja a német vagy magyar vagy angol vagy bármilyen tájat és erdőt, a legbutább emberfajzat. Sem az autópályák, sem a dombos, ha akarom, lapos német táj. Berlin meg Kassel majd érdekel, de nem a város, csak a kiállítás. Berlinből alig láttam, sőt semmit belőle, amikor kijöttünk, repülőtér, átszállás, vonat, rohanás. Most mind a hárman elmentek kávé inni, meg vécére. Nekem nem kell annyi kávé. Elefánttal sem ittunk annyi kávé, mint amióta itt Glázerrel. Elefántra úgy hatott a kávé, mint más pasikra a szesz. Irtó nagyot szeretkeztünk a kávék után, és fura, de a farka is kétszer akkora lett, bár ha hízelelgetek magamnak, ez azért az én hatásom lehetett, nem csak a koffeiné. Itt Berlinben Golovics és Vanda még többet kávézik. A német kávé irtó rossz, ezzel nem mondtam nagyot, minden magyar érzi. Olasz presszóban kell inni, Berlin tele van olasz helyekkel, vagy úgy főzni, otthon is, mint azok. Glázer próbálkozik is mindennel, de ehhez speci-el ügyetlen. „A feleséged sem tudott jó kávé főzni?” – kérdeztem egyszer, erre nevetett, de láttam, hogy dühös. Pedig én voltam dühösebb, és én is nevettem.

Anyám iszonyúan utálta Pammert. De nem mondta, nekem sem mondta, úgyis tudtam, hogy ő is tudja, hogy tudom. Tudom, hogy tudod, hogy tudom. Pammer-

rel erről soha nem beszéltünk. Minek, veszekedés lett volna a vége. Úgyis az lesz, ha nem. És igen.

Fák suhannak... Azt hiszem, elaludtam közben az autóban, már megint megyünk az Autobahnon, most nagyon gyorsan, Golovics jól vezet, Vanda egyszer rákiáltott, hogy „vigyázz”, én észre sem vettem semmit. Már akkor aludtam? ... Otthon elég jókat tudtam álmodni, itt meg csak egyszer álmodtam, de az rémes volt, azt hittem, hogy visszamentem Magyarországra, és iszonyú sírógörcs tört rám álmomban, kiabáltam, a Glázer egészen megijedt...

Én nem szoktam félni, csak néha kétségbeesni, és az rosszabb. De van, amikor ez a kettő összeáll, na az elég gyilkos, maga a nagybetűs Semmi, na az. Ha nem tudok kint maradni vele, és Glázer itt maradna, ez most egy mérgező és kunkori kérdőjel, egy abszurdum, egy tengerbe, örvénybe vezető, engem röhögve eltaposó abszurdum lenne. Félek? Előre nem kéne semmitől. A szép kislány ne féljen. Rég voltam szépkislány, soha nem voltam szép. A szép nőket szobornak nézik. Engem nem néztek soha szobornak, szerencsére. Nekem nagyon halott egy női szobor, minél szebb, annál halottabb, jeges hulla. Anyu sokkal szebb volt, de a konyhában ragadt. Hát velem mindent, csak ezt nem. Inkább mérget keverek a konyhában, mint krumplisztétát főzök. Ja, könyörtelen nő is vagyok, amikor azt hiszik, hogy még kis-kislány. Most huszonhét, jövőre huszonnyolc, és ha otthon maradok, brr, soha, rám vésődne a korom, és az már anyu szemében se gyerekkor. Nem akarom, hogy rám vésődjön, én szabom meg, mennyi.

Pammerrel fiatalon is könnyen tudtam könyörtelen lenni, pedig nem mindig akartam. Pammerrel húszéves maradtam, röpültem a szexben, vele jöttem rá, hogy a szex nagyon kell, de ő a vágyamhoz vagy mit mondjak, megint romantikus undorító szó, a „vágy”, mit mondjak, a zsigereimhez kevés a Pammer, igyekszik, hű kutya, számár, Füles, de nekem kevés. Ha meg hűtlenkedik, az tragikomikus. A szex nagy óceán, a kis Pammer belefulladás, ha beljebb merne úszni, nem mer, egy barátnőmmel lefeküdt, egyiknek se volt jó, elmondta külön mind a kettő, szinte megutáltam őket, nem azért, mert lefeküdtek, hanem mert nem volt jó nekik, nem tudták jól csinálni... Gyatrák. Én repültem, én tudtam és tudok repülni, és nincs olyan a levegőben, fönt, hogy az a madár nem kell, hogy ilyen madár kell csak, és nincs olyan, hogy kevéssel vagy sokkal repülök, értelmetlen szavak, mert ami nekem kevés, az másnak sok, nálam nincs mérce, konyhamérleg, ez jó, az nem jó, az kevés, ez sok. Nincs olyan szó és mérték, hogy „sok”, nekem minden és mindenki van, egyszerre látok mindenkit, ha akit nézek, nem lenne, én sem lennék, amit én rögtön látok, azt más később vagy meg sem látja, vakok, ugatják az életet, ugatják az óceánt. Szerencsétlen szárnyatlan csigák. Mocsári mikrobák, nem bántom őket, sajnálom őket, egy lányt sem ismertem az egyetemen, akit a Balaton közepén dugott volna meg az Elefánt, de úgy, hogy beleremegett és felrobbant a telihold. „Erre születni kell, Orsi...” – most őt idézem, a Balaton közepéről.

Pammerrel húszéves maradtam végig a három év alatt, egy nyári ruhás vidám lány, aki vidáman lép bárki mellé, és vidáman hagyja ott. Így maradtam pár évig fecske mellette, de Pammer nem lett fecske, nem arra született, pedig, ha nagyon

akart, tudott repülni, én repüléshez szárnyatlannal soha nem kezdek, mégis engem lentről, a földről lesett, alázattal lesett. Közben nem akart alázatos lenni, megvadult számár inkább, aki rúg és harap. Hát így nehéz volt vele, de maradunk. Húszéves lány, vidám, szellős, kis nyári cuccban? Így ismert meg, egy nyári cuccban feküdtem le vele először, húszéves voltam, de már mindent tudtam előre, azért vettem fel arra a napra azt a helyes kis nyári cuccot. Tárva-nyitva volt az ablak. Egy helyes kis egyetemista lány feküdt le helyes kis cuccban a kedvesen izguló Pammerrel a nyitott nyári ablaknál. Nem csúnya fotó. De még nekem sem ment végig, hogy mozdulatlan háttérkép maradjak, fecskelány pillanatfotón. Na nem. A vége felé már huszonhét vagyok, hahó, nézd csak, mondom a tükörnek, pár év múlva, ha még élek, már harminc, akkor azt mondtam, vége, de Pammer maradni próbált. Harminc, negyven, örök évekre maradt volna. Semmi önálló akarata nincs, ha velem van, az akarata én vagyok. Voltam... már nem jelen idő. Ha velem volt, rongybaba. Nem ellenszenves, nem utálatos, de rongybaba, nem mackó, inkább mogorva játékszámár, puha, szeretetre méltó számár, ő volt a Füles a Micimackóból, a jó és bánatos Füles, kivéve ha megvadul, idegbeteg hangon bőg és rúg és iázik, az istállóban meg elcsitul a nagy fülével, és várja, hogy etessem. Etettem évekig. Én is vele ettem a szénát, értelmes számár, míg meg nem vadul, akkor rúg, harap, és meg is ölhet. Sejtettem, hogy benne van ez is, szerencsére eddig nem jött ki, mostantól meg mások dolga lesz.

Pimasz és gonosz is voltam, a világgal is és Pammerrel is, kábé egy vagy másfél óránk volt a katalán sráccal, amikor anyu meghívta búcsúebédre a srácot, és utána Pammer is elment anyuékkal bevásárolni a Kolosy téri nagypiacra, mi meg egyedül maradtunk, és azalatt lefeküdtem vele, amíg ők visszajöttek, anyu azt hiszem, előre tudta, mi lesz, majdnem megágyazott neki, mielőtt elmentek, úgy utálta Pammert, hogy rajongott a srácért, „őrült spanyol”, mondta, és nagyon nevetett, és a legszebb takarót tette a heverőre. Pimasz voltam, nem akartam, hogy anyu legyen a nyerő ezzel a szép takaróval, hanem én magam, és amíg ők vásároltak a piacon, én ágyba bújtam a katalánnal, villám-dugás ott a mi szobánkban, a mi ágyunkban, a régi takaró alatt, és kétszer is elélveztünk, kapkodva még ilyen jól nem esett, mert én is őrült akarok lenni, mindenkinél őrültebb, „egy lepedő, két epedő”, Pammer alapból, a katalán srác meg gyors felindulásból epedett, epedőbajnokság, kettőnek elég egy lepedő, anyu kimosta, nem bánta, sőt imádta, hogy megvolt, ragyogott, mintha őt dugta volna meg srác. Félóra alatt, hipp és hopp, és varázslat.

Nem olyan szelíd és gyenge ám a Pammer, mint sok ismerősöm hitte. Úgy képzelhették, hogy mindig Pammer sírdogált miattam. Csak azt hallották volna, amikor tényleg, és nem megjátszva zokogógörcsöt kaptam az ordításától. Nem hangos nagyon, de ijesztő. Az a fojtott, elfúló hang, amit én akkor már tudtam, mit jelent, és megvárta másnap, hogy egyedül legyek otthon, és akkor fuldoklott bele nagyon elfúlva a telefonba, hogy „figyelj, nem éred meg a karácsonyt, ezt most előre megmondom”. Néha röhögtem rajta, de akkor nem, ezt jó füllel hallom, hogy nem vicc, rekedt, igazi borzalom, nekem abszolút hallásom van a pasikra, főleg a Füles hangjára, hát azért vele aludtam két és fél évig, hallom, ez most sajnos a skorpió, az igazi sivatagi vagy milyen skorpió, amelyik igazán szúr és harap, és csontig, belekig, mindenig, szétszúr és szétvág, és véged. És végem...

„Jól figyelj, nem éred meg a karácsonyt” – erre nincs mentség, Pammernek ezzel lett vége, most én jövök, ha élve akarok maradni. Ez a mocsár alja, itt halottak úsztak, és úgy maradtak. Én megmenekülök!

Huszonhét éves voltam már akkor, karácsony előtt,

nem kislány, nem huszonegy, nem a régi kedves kiscsaj, okoska egyetemista, a Közgáz felsőfokú angol nyelvvizsgájával, röhögnöm kell, mert aki huszonötödik születésnapja után is még gyáva marad, az nulla ember, pusztulhat az összes vizsgájával, mert csontig gyáva marad. Ezért utáltam meg Pamمرت, amikor rájöttem, hogy gyáva, ja persze, mit hazudjak, én is voltam néha gyáva. Magyarországon mindenki gyáva, ezért akarok kint maradni, távozzál tőlem, gyávaság-pohár, én haza nem megyek. Azt sem mertem megmondani Pammernek, se senkinek, hogy abbahagytam az egyetemet. Reggel szépen elindultam hazulról, mintha a Közgázra mennék, az indexet persze eldugtam, nehogy Pammer megtalálja, és kérdezze, mi ez, egy vizsgám se volt beírva, aztán úgy üres vizsgákkal bevittem a tanulmányi osztályra, ott volt a förtelmesen utált Berkes elvtárs helyettese, az a fiatal, lenyalt hajú tag, de az se látta, nem figyelt, én meg csak úgy odaloptam, és otffelejtettem az asztalán, mintha rongy vagy óvodai emlékkönyv vagy pauszpapír lenne, jó, hogy nem emlékszem, takony emlék, keresse a lenyalt hajú, de engem sem keresett aztán sokáig senki, az egyetemre bejártam, néha egy-egy órára is, senki nem tudta, már be sem iratkoztam, féltem és örültem és kussoltam, és szerepet játszottam magamnak. A kötelező órákat utáltam, és a Közgáz, hiába a legjobb, az is csak iskola volt, mint a gimnázium, iskolára hasonlított, a kötelező folyosóival és termeivel, mit ülnek ott butábban, mint én, és azért, mert iskola volt, ilyen egyszerű, én meg még egyszerűbben otthagytam. Sem anya, se Pammer nem tudott róla, melyiktől féltem volna jobban, anya élesen sápítozna és semmit nem tudna csinálni, persze az ösztöndíját nemsokára megvonják, amikor kiderítik, reggel szépen elmentem otthonról nyolc körül, néha a Híradó moziba egyedül, de jó időben a Gellért tanszéken meg a Duna tanszéken napoztam, sok ismerős srác, jókat röhögtünk, néha meg beültem az Elefánttal valami előadásra, de csak röhögni, ő is unta, inkább elmondta, hogy nemcsak valami híres olasz költőt, hanem őt is kezelték a Lipóton. Hű, ettől végképp nem ijedtem meg, ez nagyon érdekelt. A Lipót mint zsenikeltető. Nem eredeti gondolat, régi tudás, hogy van ilyen, de én még addig személyesen nem ismertem senki mást. Sokan azt hitték, Elefánt csak azért lett a nagy szerelmem még a házasságom alatt, Pammer tudta különben, végig tudta, azt hitték sokan, hogy mert feltűnően szép srác vagy mert csodásan őrült. Na nem: ennél azért több volt, meg annál is több, hogy a farka hatalmas tudott lenni, ezt elvárta az ember, de a szerelemhez azért más is kell, hogy mondjak valami bölcset. Elefánt előtt csak a Venkó Péterrel feküdtem le egy délelőtti üres lakásban, tetszett a majdnem szőke feje, és mondták róla, közzettanász vagy mi (titokban költő, ő nem mondta volna szerintem a viláért se, mindent eltitkolt magáról), még hivatalos neve is több volt, nem beceneve, hanem hivatalos neve is több, hamar kirúgták a Közgázról, sejtem, nem azért, mert lefeküdt velem, akkor azért másokat is kirúghattak volna, keserű humor. Kefélés közben valami fényes kis acélgömböt szorongatott, nem féltél, hogy ütök is vele?, kérdezte utána, ez furcsa, de nem féltem, utána sem ijedtem meg,

fogalmam sem volt, mi az, nem is akartam megkérdezni. Szorongassa csak. A Venkő nem volt csúnya, „a szőke geológus”, így hívtam magamban, szép se, de izgalmasan furcsa meg szabályos arcú egyszerre. Hogy rögtön tudta, lefekszem vele, az első pillanatban tudta, előbb, mint én, és pokoli elszánt volt, pedig alapjában olyan lágy, olyan szelíd. De az a szelídség látszat. Kőkemény volt. Az első perctől. Van, mikor ez jó.

Elefánt egész más, vidám és kedves volt, nyüzsgöttek körülötte a lányok, több tanszékről, több folyosóról, szinte összevesztek, ha végigment a folyosón a nemzetközi és az idegen nyelvi tanszék között, magasan ő volt a legszebb srác az egész egyetemen, kiröhögte az egész Közgázt, azt mondta az egyetemre, nem azt, hogy szar vagy fos, hanem: „a szürkék lila sárképzője”. Ilyet más nem tud, szerintem senki. Elefánt, akivel olyan zseniálisan szeretkeztünk a Balatonban, bent állva a víz közepén... Ezt titkoljam? Pammernek rögtön elmondtam a Balatont, hogy így milyen gyönyörű volt. De azért azt most se neki, se az Elefántnak sem mondtam meg, hogy én már kiiratkoztam, akarom mondani, kimaradtam a Közgázról, mert hivatalosan nem iratkoztam ki.

Ég és föld között. Ég nem is volt, de akkor mi volt? Föld és föld és mocsár. Amíg nem tudtam, most mi lesz velem, nem is törődtem vele, csak mikor néha Pammer kérdezte, mi van az egyetemen. Semmi, mondtam. Még hazudni se volt energiám és kedvem. Semmi, mondtam, és tényleg semmi volt. Ha nagyon gondolkozok az egészen, még rosszabbul éreztem volna magam, Glázernak tán még a nevét se nagyon hallottam, talán Pammer emlegetett valami kiállítást, Iparterv, később megtudtam sok mindent róla, de akkor még Glázer nekem nem létezett, egyszerűen nem élt, sőt, még Elefánt se nagyon, az is kicsit később, semmi múzeum, klasszikus vagy modern, semmilyen kiállítás nem izgatott volna, legfeljebb tíz percre, Csontváry, kultúra, ja. Na nem. Filmművészet, Fellini, Antonioni. Becsültem Pammert, hogy érti és látni tudja, a Közgáz Filmklubban nagyon szerettem, amit csinált. Vége lett.

Újabb tíz-húsz kilométerek, egyhangú zúgás. Na most az a gyávaság-dolog azért nem olyan egyszerű. Pammer kitette helyettem a Közgáz idegennyelvi tanszék faliújságjára azt a nagy újságkivágot, Vercors cikke a *Lettres Françaises*-ből, hogy „Hitler a gagné la guerre” – a *Guardian*ban lejtött angolul, én kivágtam, ő meg rászögezte a faliújságra, '69 szeptember elején, Prága, mindenki csendben figyelt. Igaz, ő már végzett, már nem rúghatták volna ki az egyetemről, akkor is, bárki más csinált valamit, ennél kicsit is többet? Ő igen. Nálunk kussolt mindenki az egyetemen, és máshol is. Ő kirakta titokban, nem bukott le, és a papír napokig ott maradt, nem mondtam el senkinek, jó volt látni, hogy ő csinálta, biztos a prof. Berend Iván is látta. Vagy sameszei elébe rakták.

...Hú, most valami gyorshír a rádióban, figyeljete, kiáltja Vanda, óriási!

Kiabálva egymás szavába vágó bemondók és riporterek, elfogták Baadert és még valakit Frankfurtban, Goló lassít és félreáll, Vanda tapsol, és még Glázer is odafigyel a hírekre, ami nála nem szokásos. De most ő is, én is, mind odafigyelünk, ez minket is érint. Vége valaminek, vagy most kezdődik? Kérek vizet, bu-

borékosat, muris, hogy mind a négyen egyszerre iszunk a kocsiban langyos vizet, majd még a vécén is bugyborékolunk. „Négy magyar és a Baader banda.” Filmcím. Vagy megint egy nagy fotófestmény, amit már nem fest meg. Namost, bátrak, vagy gyávák a terroristák? Ezen azért lehet filózni, itt Glázer nem mondhat butaságot, és nem is szokott, Lukács György is az volt, terrorideológus pisztollyal, végül meg vén szobatudós, ott lóg a könyve felakasztva a műteremben, Glázer akasztotta oda. Szép pálya. Baader és sok merénylet, hamissággal teli, vagy van benne valami „igaz”? Mi az, hogy „igaz”? Örülne, ha megölik? Lesz száz éve a börtönben, fest vagy könyveket ír majd? Most még csak azt tudjuk: izgalmasabb lesz a hangulat este a megnyitón. Legalább most már nemcsak a terroristavezérekre esik majd villanyfény ma este, hanem a múzeum vendégeire, élő magyar festőkre is. Halkan mondjuk: nem rossz fejlemény.

...Azért az sem volt akármilyen, amikor hol is, a Bulcsu utcában, a BM útlevélosztályán, vagy valami alosztály volt, ahol az elutasítottak fellebbezhetek az elutasítás miatt, nekem nem azt mondták, hogy be se adjam, házaspárok Nyugatra együtt nem kapják meg, pedig mindenki tudta, hogy nem, hanem hazudtak valamit, telefonon megadták a fellebbezési időpontot, mondták, az enyém már lejárt, elkéstem a fellebbezéssel, vicc volt, mert úgysem adták volna meg, de Pammer még fellebbezhetett a sajátjával, elkísértem, akkor is, azt hiszem, ősz eleje volt, elmentem, nekem már nem volt vesztenivalóm, őt meg a fellebbezés eredményére behívták erre a napra, már nem tudom hogy, nagy sor áll, álltunk vagy félórát a bejáratnál, erre kijön egy kis muki, alacsony, kövérkés, és bejelenti, hogy a félfogadás véget ért, az útlevélkérelmek elutasításának a fellebbezése ügyében csak a következő hónap ilyen meg olyan napján így meg úgy, erre persze volt valami felzúdulás, mindenki ott állt már volt, aki több órája, erre ugrott az egész, én is felháborodtam, de mondtam Pammernek, nyugi, kár volt házhoz jönni a pofonért, de ő iszonyú ideges lett, őrjöngött, és azt ordította, szerencsére azon az elfúló hangon, nem biztos, hogy sokan hallották, hogy „jó, visszajövünk, de akkor már fegyverrel”, majdnem sírt, ez elképesztő volt, de én tudtam, hogy önkívületben van, egyáltalán nem valami harsogó bátorság, remegett akkor is a gyávaságtól, persze, ha meghallják, még meg is verhetnék volna berántva ott az irodába vagy a pincébe, gumibot, nemhogy útlevéll, szerencsére csak egyetlen pofa vigyorgott rá, a többi úgy csinált, mintha nem hallaná, oszlott a tömeg, őt kiverte a víz, majdnem támogatnom kellett a villamosig, pedig ez azért bátorság volt szerintem, még ha egy gyáva ember bátorsága is, de mit okoskodok, én még gyávább voltam, én meg sem mukkantam. Másfajta gyávaságok vannak, mindenféle, ő például tőlem félt igazán, ez néha esett csak jól, néha sikerült a félelmének kis szintet kapni, igen, színes lenni, remélem, érthető, hogy színes, de sajnos ritkán, és akkor szerettem is, de nagyon ritkán, szerettem a félelméért, ha színes, és nem szerettem, és mindig éreztem, hogy fél tőlem... Ez a rohama az útlevélosztálynál, mondom, nem bátorság volt, ahogy a skorpió sem bátor, ha megszúr egy nagyobb állatot. Skorpió úrnak is neveztem néha, de aztán végleg Füles maradt, azt hiszem, mind a kettő volt egyszerre, fura lény, ilyen állat pedig nincs, ő az a furcsaság volt, egyszerre Skorpió úr és Füles a Micimackóból, vigyázni kell vele, én néha nem vigyáztam, akkor csúnyán megmart, nem gyógyul be.

Volt az a festő elsős koromban a siklósi művésztelepen,

a Miklósvári Zégó, az a Zégó név érdekes volt, szerbnek hittem, jó fekete srác volt, olyan balkáni típus, ha nem Zégó a neve, ami illett hozzá, meg ha nem csinál vázlatokat rögtön rólam, remegett a keze a szénceruzával, talán nem kap meg olyan hamar, ha nem Zégó a neve, és nem csinál vázlatokat, alighogy meglátott, de vele is nagyon jó lett, és hogy nagyon jó volt, ezért is rögtön elmondtam Pammernek, ez rögtön a házasságunk legelején, várjunk, még rögtön nyáron, igen, két hét se telt el az esküvő után, még az évnyitó előtt, szeptember hat, épp elmúltam 21 éves, egy taxis megkérdezte, hány éves vagyok, és azt kérdezte, nem vagyok-e túl fiatal a házassághoz, mosolyogtam. Pammer: amikor Siklósról, a művésztelepről visszajöttem, a Déliben várt virággal. Megpusziltam, szép a virág, köszönöm, drága vagy, mondtam, és ott a Vérmezőn az első padon rögtön elmondtam neki, hogy megtetszett egy festő a művésztelepen. A Vérmezőn épp volt egy ronda nagy gödör is, nem tudom, már miért vagy minek. Közel egy pad. Elmondtam mindent, de láthatta, hogy ugyanúgy szeretem a virágját, úgy tartottam, úgy vittem, lehet, hogy taxit hívott, hogy minél előbb haza, úgy akartam, a taxiban is mint kincset tartottam a virágját, rögtön vázába, friss víz meg minden, de már remegett, lehet, én is, melegünk volt, és lehúztam a bugyimat, a bokámra csúszott, eszelősen szeretkeztünk, nagy augusztusi kánikula egész éjjel, besütött a hold, szeretkeztem Pammerrel hajnalig, és elmondtam még egyszer neki, mert kérdezte, mikor, ott, hol, meddig, el kellett mondanom, mindent hallani akart, mindent, hogy vetkőztem-e, vagy vetkőztetett, meg hogy élveztem és hogy élveztünk, kérdezte, hogy a számba is beverte-e, és hányszor, és lenyeltem-e, és milyen nagy volt, és milyen kemény volt, és kérdezett mindent, és én elmondtam mindent, ahogy csak tudtam, érdekes, még a görögdinnyeevést is, mielőtt másodszor is dugtam azzal a Zégóval, mert először rögtön, ahogy bementünk a műterembe, még le se vetkőztem, csak a bugyit térdig, már nem törődött a vázlataival, már basztunk az asztalon, meg elmondtam azt is, hogy közben be akart jönni valaki, az ajtó nyitva volt, lehet, hogy bejött, és látott, de nem érdekelt, mert épp basztunk, azt se bántam volna, ha nézik... Most pedig hallottam a saját hangom, ahogy mesélem az egészet Pammernek, tetszett a hangom, bármilyen fura, tetszett, ahogy mesélem neki, és hallottam, hogy közben, mikor mesélem, nagyon dobog a szíve, a szíve egyszer-kétszer olyan szabálytalanul ütött, ez érdekes volt, de nem féltem, Pammer se félt, kérdeztem, ő is érzi-e, persze, mondta, füleltünk kicsit közösen a szívdobbanására, reméltem, nincs baj, nagyon dobogott neki, ütött a szíve, de ebből nem lehet baj, vizet ittunk sokat: – Jó neked most, Pammer, mondd, hogy jó most, mondjad, mondjad, sikítottam, hatalmasat szeretkeztünk, soha többé úgy, mint akkor, és Zégóról sohasem hallottam többé.

Megint erdők zuhataga, óriási erdők.

Pont egy éve váltam el tőle, egyéves válási évforduló, fura jubileum, ki-vel ünnepelem, Glázert nem érdekli, Golovicsék semmit nem tudnak... az órákig tartó unalmas autópályán akkor most kezdjük még előbb, végre ki kellene találnom, vissza az időben, melyik percben dőlt el, hogy Pammer feleségül akar venni, és tulajdonképp miért... Engem, azt a Kiss Orsit, akit sokan a Közgáz kurvájának tartottak. Mellékesen az egyetem nyelvzszenijének is, a spanyolt is befaltam volna, a sok hápogó liba magyarul se tudott, nemhogy nyelveket. Nyal-

játok ki, csirkeföldi buták... Állítólag ketten még figyelmeztették is Pammert, „barátian”, hogy vigyázzon velem, mert én, izé... Barmok. Álságos barátmarhák: szólnak egy szerelmesnek, vigyázz, a nagy szerelmed sajnos kurva. Állatok. Nem is sejtik, hogy ha ez nagy szerelem, nagyon nagy és nagyon igazi, és ha nem nagyon nagy, de nagyon különleges, ami azért még több és még ritkább, igen, akkor ez semmi, akkor még jobban fog szeretni! A kérdést sem értenék, silány kis pondrók. Az a kettő, aki figyelmeztette: szutyok-emberkék, hova lettek, most épp hol nem-léteznek, hol szürcsöli őket a nagy magyar semmi? Bár igazán nincs is nagy bajom velük: ők a köznép született egyszerű csóroi, nullalányok, zérófiúk, mindegy, kissé, akarom mondani, nagyon buták: semmit nem láttak igazán. Az eszebbek és érzékenyebbek azért titokban csodáltak, meg nagyon csodáltak, láttam a pirosuló fülükön, ahogy ezek a lányok rám néztek, még a fülbevalójuk is beleremegett. Sápítózni sem mertek, elfojtva csodálattukat, be akartak skatulyázni, kitalálni, miért csinálja, hogy csinálja, hogy lehet, hogy bármelyik fiút, akármikor bármelyiket megkapja, ha akarja, hát mit tud ez, nem is annyira jó nő, meg semmi öltözködés, semmi jobb cucc, mégis jól néz ki, és igazuk volt, és semmire nem jutottak, rejtély maradtam nekik, született tehetségteleneknek, fulladjanak a butaságukba.

Volt pár olyan lány, akikkel kicsit jóba lettem, azok nem kérdeztek semmit, azok nem buta agyúak, sőt valahogy élesebb szeműek, nem mondták, de azt hiszem, öntudatos, merészen példaadó nőnek láttak, aki büszkén jelenti be valamelyik házibulin az udvarhölgyei ámulatától-bámulatától, sőt tapsától kísérvé, hogy előző nap kivel feküdt le, persze nem mindegy, kivel, hogy sápirozva, elfojtott „kis kurva” vagy „oltári nagy kurva” suttogásból én magam, Kiss Orsolya eredeti nevemen, még nem Darázs, hanem Kiss von Haus aus Óbuda, személyesen és egyenes adásban mezzoszopránnal jelenthesse be új hódításának nevét. Nem szabad titkolni. A lényeg, hogy amikor a magas cét kiéneklí, irigyeljék a tehetséget. Mindig neveket mondtam, megmondtam, ki volt, dögöljön meg, aki nem akarja hallani utána a nevét, hogy mindenki tudhatja, akármí van, vállalja, aki ágyba bújik velem, még szép, vállalnia kell önmagát, és tőlem tudta meg először mindenki, az egész tanszék, a fél egyetem. Nekem se volt mindig könnyű vállalni őket, akár egy menetre, sok értéktelen tahó, bár nagyon válogattam, de mégis akadt belőlük. A Pammer után már tahóval soha, bár tehettem volna, régebben izgatott, hogy sok surbankó, nulla értelmű, síkbuta és tök értéktelen alak, vonaglik és hever a lábam alatt, a talpam is nyálná, nem csak a seggem, mind, mind-egyik, kipróbáltam, hogy lássam, mind, nem volt kivétel.

Amikor mégis hazudtam, nem tudom, miért is, rögtönöztem, de talán ezzel jeleztem Pammernek, hogy akárkivel dugok, vele akarok maradni, még ha azért a skorpió szúrni is tud. Viszont amikor szinte, mások úgy mondták, hogy szinte „ünnepi hangon” jelentettem be, kivel voltam előző nap, akkor ezzel, Skorpió úr, avagy nem, én próbára tettem Pammert, sőt önmagam, hogy ez után a nem tudom hányadik hódítás után mindketten akarjuk-e még folytatni. Először Pammer után mindig az udvarhölgyeimnek jelentettem be, nehogy az új szerető előbb fecseggje ki, mint a pasik szokták: azt kisszerű szégyennek éreztem volna, és az udvarhölgyek is vihogtak volna, nem bámultak volna rám fénylő-véres-mocskos istennőként. Istennőket még képzeletben sem ismernek, a görög szobrokat is csak ugatják.

Silány humoruk volt. „Minden héten meglobogtatta új foltokkal halványsárgán pirosuló nászi lepedőjét” – valami ilyen marhaságot, persze paródiának szánva Pammer egyik hülye barátja izzadta ki, visszamondták nekem rögtön, olyan, aki vel persze nem feküdtem le, mert volt azért olyan is, főleg ez a hülye.

Végig bekapcsolva a rádió, folyton ismétlik...

Lövöldözés volt Frankfurtban, úgy kapták el... két halott... Este külön-műsor minden tévében és rádióban... Most valami táblák, hogy hány kilométer még. Düsseldorf, Dortmund, Oberhausen, Essen. Ott a Ruhr-vidék címere, de lehet, hogy a városé. Van ott egy piros-sárga, de nem a városé, mert Essené ezüst és kék. A címer, meg minden ilyen tárgy meg jelek, tárgy-jelek, mintha ezt is mondta volna, így azonnal érdekelte Glázert, ceruzával felírta az ilyesmit egy kis füzetbe, az mindig nála van, spirálfüzet, elég kicsi, mindig ír vagy firkál bele, sokszor mint a profi gyorsírók, olyan jeleket, de persze nem az, hisz gépelni sem tud, nemhogy gyorsítani, pedig az anyja profi gyors- és gépíró volt, mindent én gépelek neki, nekem jólesik, ha. Ez a Vanda nem biztos, hogy sokat gépel a Golovicsnak, bár mindegy is, csak gyanítom, nem, soha nem hallom a gép kopogását a szobájukból, lehet, beviszik egy leíróirodába, még a nagy vásznakhoz is profi fotóst hívtak... Vandáról mindenki tudja, hogy feláldozta magát Golovics tehetségéért, persze volt miből... volt mivel, volt pénze, lakása és karrierje, bár fogalmam sincs, mi a fene az a karrier, ők tudják, a feleség saját karriert feláldoz, jól fejezem ki magam?, a nap meg rájuk ragyog gazdag aranyfénnel és aranypénzzel. Krőzushölgy. Jól mondom? Ha nem Krőzushölgy, amiről fogalmam sincs, mert csak így képzelem, és fantáziálok gonoszul, pár évvel idősebb nálam, ha nem krőzus volt, jó, akármi volt, és ha nem így van, akkor is otthagyt a saját életét és most robotol a Golovicsért, mint én a Glázerért, de én egyet ígérek, és nem azért, mert pár évvel fiatalabb vagyok Vandánál: esküszöm, hogy a napi nyolc óra német-angol levelezésen és tolmácsoláson kívül én igazán semmit nem robotolok, én magamat adom a Glázernak, elég neki vagy nem, ha nem, egyikünk erre, másikunk arra, nagy ez a Nyugat: világóceán. Na, hogy lakás meg szülők vagyona, karrier? Jah, úgy könnyű, nekem se pénzem, se lakásom, se karrierem nincs, nem volt, akkor tessék mondani, én mit áldozzak fel? Egész egyszerűen mindent, én mindent, hisz nekem könnyebb volt mindent odaadnom, mert semmim nem volt, se palotám, se paripám, se gazdag szüleim, se gazdag férjem, persze cuccaim sem voltak, aranyláncom, arany karkötőm, nem azért tetszettem meg neki, hálistennek, hanem kávé egy kis presszóban, két dupla, kétszer három húsz otthon a dupla, kávéztunk Glázerrel a Mokép nyomorult büféjében, később a Napoletánában, ott hat negyven, és mindkettőnknek volt egy rossz házassága.

Pammer végül, még javában együtt éltünk a kisszobában, megkapta egy személyre az útlevelet, elindult Rómába, Bécs, Velence, Firenze, Bologna, Róma – először csak Velencében szállt ki, innen és mindenhol írt levelet, mindennap írt, telefonra nem volt pénze, írt és minden sorát elküldte.

Mikor is... ez azért nem tavalý, hoppá, '67 decemberben ért Rómából Párizsba, egyéjszakás ifjúsági szállóra maradt pénz (Auberge de Jeunesse, Bd. Kellerman) Állandóan rám gondolt, igen, de közben a disszidáláson tipródott, pedig ahhoz ugrani kell, Glázer nélkül én sem mertem volna most ugrani, sőt egyedül soha,

Glázer is némi félsszel ugrott, még a felesége is tartalék volt ugróedzőként, végül velem ugrott, tűzugratók, mondtam büszkén magunkra, csak nyomorult lehetek, cselédszoba magyar egyetemistája, soha büszke? Róma, még nem voltam ott, Pammer onnan kanyarodott Párizs felé... Én majd mindenhol kanyarodok, ha akarom... Csak azt ne halljam, hogy „örök város”, meg „kultúrkinccsek”. Brr, szerencsére se Pammer, se Glázer soha nem mondott ilyesmit, butagiccs szótártat ők rég lezárták, én is... Glázer tán '66-ban volt hosszabb úton Rómában, és mesélte, a múzeumokban élt, majdnem ott éjszakázott, beköltözött volna, nekem ma hihetetlen, neki már nem kell múzeum, akkor kellett, ez így nem baj, és Rómába senki nem a modern művészetért megy, legfeljebb, aki majd csinálni akarja, na ez volt Glázer, túl kell élni a múzeumokat, de kihagyni nem lehet, szuper lett volna, ha találkoznak Rómában...

Albinoni a Kellermannban:

Ébresztő a Kellermannban Albinonival, ez a cím az igazi. Megint csak jó fotórealista (hangrealista?) fotófestmény, ha akkor véletlenül ő is ott van a Kellermannban, és látja, hallja, hogy a reggeli ébresztő Albinoni, mint katonaságnál a Rákóczi-induló, Velencében Albinoni, na, van különbség. A Kellermann, az Párizs egyik legnagyobb diákszállója volt, de inkább nyomortanya, diák ott alig szállt meg, Pammer oda került pénz nélkül, amíg meg nem találta egy volt évfolyamtársát, aki már régebben disszidált, az aztán kihozta onnan. Beajánlották ahhoz a magyar fotósnohöz, asszem, Suzy volt a neve, mindegy, azzal volt szilveszterkor is, 1968. szilveszter Párizsban, atyavilág, mindegy, én otthon, ő is tudta, nem egyedül, ha Suzyk vannak, akadnak valakik Pesten is. Nekem meg, akit akarok, a világon bárhol.

Most ez az autó azért jó, hogy van a Golóéknak, mert odajutunk simán Essenbe, a repülőt sem szeretem, de az Autobahnt sem nekem találták fel, legalább az erdőben mennénk, Pammer utált kirándulni, egyszer a Dunakanyar, kétszer Tihany, de ott ránéztem két fiúra, erre tönkretette az egész napot, ilyen alapon elmehettem volna a két fiúval, igenis, akkor már mind a kettővel, ha már így dühöng a semmiért, akkor legalább utána lett volna oka dühöngeni, és nem a semmiért, tán azt kellett volna, eszembe jut, egyszer meg arra se vigyáztam, hogy jó alaposan kimossam, rohanni kellett, nagyon késő volt, ott az óbudai kollégiumban épp nem volt melegvíz, és utána aznap éjjel, otthon, amikor hazaértem, azt hiszem, rájött, nem kellett volna rögtön utána még akkor éjjel engedni, de nem bántam, hogy vele is, különben is szegény éjjel kettőig várt rám otthon, Füles, mért nem alszol már, kérdeztem, és megpuszítottam, olvasni sem akart már, csak várt, csak virrasztott, megérdemelte az örömet, hogy megkapjon rögtön, amikor megjövök, és mindig akart, minden este, nemcsak, mert a férjem volt, a papír mindegy, de úgy éreztem, ő mindig megérdemel engem, ezért szerettem, most is jöhet, gondoltam, szépen levetkőztem, azt sem kérdezte, hol voltál, a barátnőmnél, mondtam volna, ha kérdi, sokáig beszélgettünk, elment az idő, mondtam volna, mert elég nagy zűrben van, mondtam volna, de nem kérdezte, én meg szépen lassan, nem kapkodva levetkőztem, a bugyimat szépen a ruhám tetejére tettem, lehet, hogy látja rajta, mi volt, nem baj, tudnia kell, milyen vagyok, még a vécére sem mentem ki, utána úgyis zuhanyozok, ő nézett közben,

úgysem aludt volna el anélkül, de lehet, én sem, és mikor hozzám ért, rögtön érezte, hogy mi van, hirtelen megállt, mindent abbahagyott, én kicsit zavarba jöttem, mit mondjak, hazudjak vagy megmondjam, hátha elfogadja, sok mindent elfogadott, például az Elefántot is, de ezt letagadtam, mert nem az Elefánt volt, tudta, hogy most nem lehetett az Elefánt, és megijedtem attól, hogy úgy megdermedt, csak csináld, csináld, sürgettem, lehet, parancsnak hangzott, ráparancsoltam, máskor is szoktam, erre nem faggatott tovább, ő is belém élvezett, de utána sokáig forgolódott, egész hajnalban tudott csak elaludni, hát előbb én sem, jobb lett volna megmondani, de másnap sem kérdezett róla, soha többé, pedig elmondtam volna. Nem kérdezte, se most, se máskor, se soha, hogy „mért csinálom”. Tudta, ahogy ezt emberfiának nem lehet tudni, az embernek sejtelve sincs önmagáról, nemhogy tudni lehetne, mit, miért, jajj, kőbe-jégbe-tűzbe-levegőbe van vésve, hogy „nem tudom”, nem lehet ezt tudni, én is csak annyira, ahogy egy ember nem értheti önmagát, nem értheti, semennyire...

Egyszer, nem akkor, épp ott voltunk Pammerrel a kisszobánkban, nem emlékszem, talán délután, ő tudta, hogy akkor is délelőtt én az Elefánttal voltam, bús volt, mint az igazi Füles, nem szólt, bántott volna, ha nagyon bántja, szinte letargiában, na, nekem sem volt rózsás kedvem, csak magamban mondtam, nem neki akartam, „ne haragudj, nem tehetek róla, nagyon szeretek baszni...”, s mikor meghallottam a saját halk hangom, meg ezt a szót, mert mégsem magamban beszéltem, rossz volt, hogy kijött a hang, ezt a szót, amit mondtam, a legnehezebb szót, nem mindig kell kiejteni, mi Pammerrel tudtuk, mikor, és halkán vagy hangosan vagy némán, de én most buta voltam, hogy kijött, ráadásul iszonyú butaság is ilyen primitíven, iszonyú butaságot hallottam, a nagy semmit hallottam, a hülyeség nulla fokát, a saját hangom és gondolatom, de ez téves mozdulat volt, a jégtáncos is seggre ül néha, attól még marad a világ legjobbja, de azért csúnya seggre ülés volt, Orsi, mondtam rögtön, ne menj a hülyék szintjére, az maradjon Óbuda vagy Zugló, vagy a Közgáz színvonala, nem a miénk, én semmit sem csak azért csináltam, mert „szeretek baszni”, azt nagyjából mindenki szeret, a buta nők, az okos nők, a kékharisnyák, a tudós nők, cselédányok és professzornék, Bovaryné, akit kitaláltak, és George Sand, aki nagyon is létezett, szegény Chopin belepusztult, néha félttem, Pammer nem fogja bírni, akkor neki a mocsár, és ott marad, én nem mentem ki, pedig akarom, hogy éljen, mentse ki magát, mocsárban, szárazföldön, erdőn-réteken, a kis kurvák, az oltári nagy kurvák, én is, aki Elefánt szerint istennő a törpék világában, én is, mind, mind csinálják földön, vízen, levegőben, szénbányában és búzatarlón, a keresztretjvények összes rubrikájában bujkálva vagy nyíltan, sikoltozva közben vagy mély nyögésekkel, az élet titka, és nem az a tízezer dolláros kérdés, hogy miért, a megfeythetetlen fekete kérdés és a Himalája-rejtély, izlandi kráter a föld közép-pontjához, mélykút és inga, amire nincs magyarázat, amit én magam sem sejtek, de nem is kutattam, mert megőrültem volna, ha kutatom mondjuk a Lipóton, meg a mocsár legalján, hát nem kutatom, mért csináltam, mért csináltam mindig, nem tudom, ha agyonvernek, sem tudom, szevasztok, drágáim, szeretek néha repülni, de megőrülök, ha faggatom magam, és lehet, csak azért nem őrültem meg, mert Pammer nem kérdezte, de néha csúnyán belém mart, megérdemeltem, nagyon fájt. Megsértett? Visszamartam, és majdnem belepusztult. De muszáj volt marni, és martuk egymást.

...Különben az azért szuper lehetett, amikor a Kellermannból visszakéredzkedett a Suzyhoz, az meg azt mondta neki halkan és finoman, hogy jöhetsz, ha majd nem egy nyomortanya és köztem akarsz választani, hanem mondjuk egy másik Suzy és köztem, sőt, a másikat nem is kell, hogy Suzynek hívják... nem rossz, Pammer mesélte, jó fej lehetett az a nő.

Rajnai Plakátmúzeum,

na ez az, amire otthon senki sem gondolna, és nincs hülye angol vagy amerikai turista sem, aki ezért jönne Essenbe meg a Ruhr-vidékre, vagy egyáltalán ismerné, mert a Kruppra meg acélgyártásra még a gimnáziumban, ha volt földrajz-buzi, és biztos mindenhol volt, Óbudán az én gimimben, az Árpádban pláne, én utáltam a világtatlaszt, csak Angliát nem, a nyelv miatt a városneveket, az angol folyókat, skót hegyeket és tavakat pláne tudtam, és miért, csak azért, mert az angol érdekelt, angol tanulmányi versenyek iskolai házibajnoka, idétlen szó, az Árpád gimi angolosa, ezért a többi tantárgyból békén hagytak, még a magyar földrajzot sem tudtam, Balaton, Dunakanyar, kész, na jó, a Ruhr-vidékről tán hallottam, apám különben jó földrajzos, térkép, földgömb, mikor megtudta, hogy Essen, rögtön elővette, na de Plakátmúzeum, és közben ez elég fontos lehetett Glázernek, de még ő sem sejtette a plakáttervnel, hogy majd az ő keze ide a legjobb, és az ő keze tartja Európát a nagydíjas Európa-plakáton, pedig igen, az ő keze a plakáton, Európa, fogadd, nem volt épp jobb modell a kéznél, ő lett a modell és a kéz, és én épp a legjobb pillanatában ismertem meg, kopog valaki, hozta a Jancsó-plakátot, *Agnus Dei*, meg az Európa-plakátot, csak névről tudtam, kicsoda, de több plakáttervező is volt, valaki kopog, tessék, ő kopogott, jöjjön be, bejött, üdvözlöm, én vagyok, ő volt, én meg én. És ha nem ismerem, akkor is jók a plakátjai, sok festő él ebből otthon, hála Mokép, Fömo, Hungarofilm, plakátkiállítások, felelős: Kiss Orsi, akarom mondani, én, Darázs Orsi, akinek Kiss Orsi még a neve, Darázs, ezt a nevet Pammer kreálta, olaszul is szép, *Ursula Vespa*, és nekem is tetszett, együtt találtuk ki közösen... Glázer nem tudja, hogy mi volt a nevem, mit érdekelné, nem mondtam neki, ő már úgy ismert meg, hogy Darázs Orsolya, bemutatkoztunk és kész, én voltam, ő volt, ő lett, és vele minden meglett.

A válás sem izgatta olyan nagyon, ha én nem mondom, na megvolt a válás, már előző nap szóltam neki, hogy tudja, és egész jó volt, semmi dráma, kicsit kérdezte, de alig, mondtam neki utána, hogy jó volt, nem is volt kínos, inkább kicsit röhögtünk a Pammerrel, mint egy szolid színházon, semmi katarzis, semmi meglepetéssel, szerintem Pammer is így látta, egész jól beszélgettünk utána, még ő is mosolygott, pedig épp azt, épp mosolyogni nem tudott, amíg együtt voltunk, nem tudott, a számár, a Füles, és a skorpió nem mosolyog, most aztán már biztos jobban tud, ha akar, bár fogalmam sincs, mit akar, és mit fog csinálni nélkülem, hallottam, a barátnője lett az a nagyon csendes lány a filmintézetben, a Takács Mari, szép szürke leányzó, „a csend halk szürke lánya”, ezt én rögtönöztem róla, de nem sértődött meg, Pammer meg írhatja mellette a regényét, amit én gépeltem le, és nem akarják elfogadni.

Különben a *Firenzei püposokat*, amit azóta is ide-oda tologatnak a kiadók, akkor kezdte írni, amikor én már végképp elhagytam, persze még jóval a válás előtt, és

Glázer előtt, de amikor tudomásul vette, hogy vége. Belenyugodni nem tudott, de tudomásul vette.

Másnap utazott Dubrovnikba, tenger, meg még délebbre akart, Cattarói-öböl, meg annál is, minél délebbre, egyedül indult, volt piros, Jugoszláviába érvényes útlevele, és nekem is volt, először és utoljára közösen mehettünk volna a tengerhez, nekem már elmondta, hogy egyedül megy, de nem voltam biztos benne, hogy igazán ezt akarja, és hogy jó lesz-e neki egyedül a tenger, és vettem egy nagy levegőt, mintha tiszta vizet ittam volna, és megkérdeztem: „Füles, nem akarsz, hogy veled menjek?” Erre hallgatott egy kicsit, szeptember eleje volt, szép idő, magában már nyilván ezerszer töprengett rajta, és azt mondta, köszöni, de meg kell szoknia, hogy nem vagyok vele, és nem leszek már vele, ez hosszú távra szól, és nem olyan könnyű megszokni, ezért is most egy tengeri út az Adriára, ez segít neki, segít neki, hogy alkalmazkodjon az élethez... nem is tudom, így mondta-e, hogy az élethez, vagy hogy az „új élethez”, nem emlékszem pontosan, de értettem mindent, mégis megismételtem, ha csak egy kicsit is szeretné, megyek vele, de megint azt mondta, hogy köszöni, de mégsem, és mondta, hogy a Délből indul vonattal, és majd Dubrovnik előtt, vagyis az Adria előtt még átszáll másnap reggel, hogy Újvidéken találkozzon egy fiatal vajdasági íróval, akivel pár percig beszélgetett csak májusban, a hatvankilences könyvhéten, de nagy tehetségnek tartotta, mármint Pammer a vajdaságít, ezért keresi majd másnap Újvidéken, és ezért indul most holnap a Délből este, nyolc után, és én hiába mondtam, rossz ötlet, hogy ne utazzon éjjel, de mondta, hogy mindent kiszámított, Splitből ráadásul hajóval megy majd Dubrovnikba, és miért, hogy delfineket lásson közelről a tengerben, ez szuper, mondtam, a delfinek az Adrián, én vigyáznék rád, ha akarnád, mert egész éjjel a vonaton nem tudsz aludni, és megbetegszel, és súlyos betegen nem tudod jól megnézni a delfineket, tudtam, hogy nem fog aludni, beteg is lehet, és mi értelme betegen az Adriának meg a delfineknek, jobb, ha én veled megyek, de ő olyan csökönyös és makacs volt, hogy nem lehetett lebeszélni, meg akarja szokni a magányt, mondta, csökönyös, mint egy Füles, mondtam, erre kicsit nevetett, de azért vidámak akkor sem voltunk.

Soha nem horkolok, az rossz lenne mellettem bárkinek, aki... Mindig mondták, hogy szépen alszom... Szeretném, ha már Kasselben lennénk a kiállításon, most persze a szuper váratlan Baader-ügy, most majd még nagyobb lesz, pedig állítólag elég nagy eddig is a felhajtás, még Magyarországról is lesznek vendégek, persze most, hogy otthon is kiderült, Glázer kint marad, pont őrá kíváncsi majd mindenki, a disszidálásról nem beszélünk, ő nem akarja, csak a kiállításról. A német újságíróknak majd én fordítok, ahogy szoktam, főleg, ha tudnak angolul, a német nehezebben megy, akkor esetleg majd valamelyik magyar segít. Megőrülök, ha Glázer kísérőjének vagy angol tolmácsának fognak nézni, és az a baj, hogy én sem tudom biztosan, kije vagyok. Eleinte még Pesten, mint valami nagyon rossz giccsfilmben, amihez ő nem csinálna plakátot, azt mondta, „válófélben vannak” a feleségével. Ez pontosan mit jelent? Jogászok buta szavai, fúj. Még azt sem mondta el, csak jóval később, hogy van egy hatéves kisfiuk, csak nyeltem egy nagyot, pont hatéves, épp születésnapja van, máshogy eszébe se jutott volna, hogy elmondja.

Mikor a felesége „tudomást szerzett”

(ez is jó hivatalos buta szó, ford. németre, nyelvtanfolyam!), tudomást szerzett rólam, meg hogy szinte a műteremben élek, és éjjel-nappal ott gépelek Glázernak, és fotózni is tudok, hát persze, hogy nem akart vele jönni Berlinbe. Na most hadd ragozzam kicsit: „nem akart”, ezért jöhettem én? Ha „akart volna”, akkor én otthon maradok? Vagyis tőle függött, és nem Glázertől? Érdekesen éles és csikorgó kérdés, nem? El kell viselnem, hogy csak azért jöhettem én vele, mert a meglevő feleség nem akart kijönni. Hát akkor nem azért jöhettem vele, mert egyértelmű, hogy hozzá tartozom? Lehet, hogy nem mindenkinek egyértelmű, és a fene tudja, az ösztöndíjbizottságnak mi egyértelmű, milyen számlákat állítanak ki... Ha megveszik egy képét, és rögtön megvette a múzeum, van pénzünk. Az ösztöndíjat egy db. ösztöndíjasnak adják, annak, ja, ki másnak, akinek az ösztöndíj jár. Kérdezzem meg éles hangon vagy selymesebb hangon, affektálva Vandát, hogy akkor ő plusz ösztöndíjat kap mint hites feleség? Ők, Golóék kettő db. ösztöndíjasok, mi meg Glázerrel egy db. ösztöndíjasok vagyunk? Ha a hites felesége jött volna vele, dupla pénzt kapnak, mert „hivatalos hitves”, aki én még nem vagyok?... Persze, hogy nem kérdeztem meg, főleg nem Glázertől, és pláne nem Vandától, akivel elég jóban vagyunk, amikor nem gondol karrierekre, meg kötelességre, akkor még humora is van, és jót tudunk együtt röhögni bármin. Elmentünk moziba a Fellini-filmre, *A nők városa*, hirtelen eszembe jutott, hogy otthon én munkaként néztem a Fellini-filmeket, és rendeltem a Fellini-plakátokat, nem is volt olyan rossz munka, most meg valami nagy nyugat-berlini moziban ülök mint valami rendes német fizető néző a nekem fél éve még tök ismeretlen Vandával, aki olyan „felnőtt nő”, akivel én életemben soha nem találkoztam volna Pesten, elmegyünk egymás mellett, kitalálhatatlan történet, mégis összejött, mert valaki mégis kitalálta, csak tudnám, ki és hogyan, és mi a kitaláció vége... Erre most kérdezzem meg a Fellini film, a *A nők városa* után, hogy ő külön kap-e ösztöndíjat, meg hogy is van ez? Abszurdum. Nem kérdezem, jókat röhögünk, a film után elmentünk egy olasz presszóba, ahol németek ittak olasz kávé. Ez muris volt. Annyira, hogy Vandát is szinte megszerettem a kávézás után. Ami az előbb piszkált, a pénzes és karrier-gondolatokért utálhatnám magam, de nem biztos, hogy utálnom kell, főleg, mert nem is a saját gondolataim, ez kívülről jött belém valahogy, én életemben még nem gondoltam szép és drága cuccokra, autókra meg ékszerekre, szegény voltam Óbudán, szegény az egyetemen is, és maradok alássan az Berlinben is, itt se lesz rajtam ékszer, soha ne legyen. Csak egy dolog számít, HIER GEFAHR, hogy amíg elvisel Glázer engem, én meg pláne elviselem, hülye szó... szeretem, és csak őt, egyedül őt akarom, maradunk együtt, nem az apámtól-anyámtól függök, nem is Pammertől, ki is az, ki is volt az, ha akarom, elfelejtem nagy nehezen, Elefántot is elfelejtem, őt pláne elfelejtem, biológiai csoda, ezért különleges, de nem kell már tudnom, ki volt, mért volt, jó volt, nem tudom, mert mintha most már én magam lennék különleges, csak találgatom, mert most csak Glázert szeretem meg a munkáját, Európa legnagyobb modern fiatal festőjét, szó szerint elraccsolják, öblögetik ezt majd több nyelven este a megnyitón meg a rádióban-tévében, és én majd fordítom, angolra, de amilyen nyelvre csak akarják, szó szerint a legnagyobb modern festő. És amíg az, addig semmi, de semmi baj, nincs baj, nincs baj, nincs, nincs, nem lehet.

A születésnapokról eszembe jut

az a születésnap a Gellérthegyen, ez megint egy buta cím lenne, férfi és nő ajándékozzák egymást születésnapkor – fotórealista festmény, amit Glázer tíz éve nem csinál már. Kár, hogy nem. Létezik lélektani festmény? Na, ilyenről még nem hallottam, lélektani regény meg történelmi regény az létezik, de például lélektani vers meg történelmi vers, az komikus röhej volna. Festmény sincs lélektani, nem címkézik így, ne is. Két hete kimondták a válást, elköszöntünk a bíróságon, de nem akartam elfelejteni, hogy Pammer születésnapja most március 13., ráadásul péntek, hát volt mivel birkózni egész életében, ha babonás, és lehet, ez hozta ki belőle a tehetséget, ez a március 13., hogy nem a tömegünnep, a tizenötödike, és most pont péntekre esett a tizenharmadika..., én már fél éve együtt voltam Glázerrel, csak őt szerettem már, ezért jó barát lett bennem a Füles, hálát éreztem, mint ahogy szexrobbanást érzek, mindig, ha szeretkezek, most olyan csendes hálát akartam érezni ott a Gellérthegy alján nem is külön a Pammer, de közösen én meg ő, hála a közös múltunkért, jó, a kínzást kivéve, de nincs több kínzás, most szépen utoljára ő, búcsú és vége, és nagy barátságban búcsúzni, hogy ne csak a bíróságon váljunk el szépen... Egyébként akkor láttam először belülről a Glázerék nagy lakását, először jártam ott, a felesége sehol, a válásig elment a lakásukból, és ott hagyta neki, vitte a hatéves kisfiút, nyitva az ajtó, szólt ki, és ott volt Glázer egy nagy tervezőasztalnál, amiről már mesélt, meg a fotóját is láttam, volt ott kékfényű lámpa is, meg mélybarna hangulatlámpa, meg két árnyékoló, minden, épp be kellett fejeznie azt a nagy munkát, most nincs idő másra, egymásra sem, nem baj, örültem, hogy nagy munkája van, nem volt olyan puszkizkodó fajta Pammer sem, Glázer sem, ilyeneket kaptam, de most adott egy puszit, mert mondta, hogy rossz így a mai este neki nélkülem, de egy perce sincs most rám, hajnalig dolgozik, csak örült, hogy végre megmutathatta a nagy lakást, ami a feleségére marad, amíg mi külföldön leszünk, ennél többet a lakásra gondolni sem akar, nem kell lakás, csak munka, csak a műtermében élt a Bajza utcánál, ahol majdnem együtt laktunk hónapok óta, ezért nem láttam soha az „igazi” lakását, szép, mondtam, de nekem csak mint szép tárgy tetszik, kültárgy, nem az enyém, körbejártam, de érdektelen, én a műtermét imádtam, ami az enyém is volt már, puszit, ha összesen kétszer adott, ez volt az egyik, és már mentem is boldogan, mentem tovább Pammerhez a születésnap ajándékkal, búcsúajándék lesz neki, a váláskor idétlen lett volna ajándékot adni egymásnak, vagy ott kellett volna a bírósági folyosón?

Nem tudom, azóta sem tudom, hogy lett volna jó, én akkor úgy éreztem, már végképp barátok maradhatunk, boldog születésnapot annak, akit évekig nagyon becsültem, és most ha különváltunk, maradjunk szeretetben, ha bátyám lehetett volna, jobban járunk, én és ő is, nem volt bátyám, ő lehetett volna a legjobb testvér..., tavaszi este van, 1972. március tizenhárom, esti hűvös idő, rajtam egy új tavaszi átmeneti kabát, életemben az első rendes darab, persze Glázer miatt vettem minden pénzből, és az esti hűvösben most csak mentem az ajándékkal, szépen becsomagoltam, mentem fölfelé, örömmel, mintha nyár lenne, és csend volt a Ménesi úton, két utcával odébb lakott Pammer a húga kölcsönlakásában, képzelem, milyen esetlenül és elhagyatottan és mocskos ruhák, piszkos zoknik és mosatlan edények, igazi lerobbant zuglakás, de a kert nagyon szép lehet az

ablaka előtt, kora tavasz, oda mentem, csak pár percre lakott Glázertől, mindketten a Gellérthegyen, a Szület-lépcső után jobbra Pammer, de egyikük sem tudta, ki és hol, minek, nem kell tudni senkinek, csak nekem.

A kert olyan kicsit elvadultan is szép,

ez a kert is, ahol lakott, pedig senki nem gondozta, még úgy is tetszett. Tavasszal majd kivirulhat. Csöngettem a kertkapun, és mentem fölfelé a kerti lépcsőn a küszöbéig. Úgy láttam, megörült, nem várt, nem telefonáltam, itt úgy sincs telefon, tudtam, minden este otthon van, ha még sincs, a küszöbön hagyom az ajándékom, nem viszi el senki. De otthon volt, úgy láttam, megörült nekem.

Happy Birthday, mondtam, soha addig nem mondtam így neki, most is szinte véletlenül, vagy nem tudom, miért, jólesett, és puszi, az is jólesett neki, mosolyogtunk egymásra, gyere be, megyek be, köszönöm, hogy vagy? Boldog születésnapot, és átadtam neki, szépen becsomagolva, nézegette, mi lehet, ülünk le, leült az ágyra, elkezdte bontani, ügyetlenül, de gyorsan. Nem árultam el, mi, mert akartam látni, hogy nézi majd, ha meglátja a címét, kibontotta, és látta meglepődve, a *Micimackó* régi kiadása angolul, nem mondtam még, hogy első kiadás, majd mindjárt úgyis látja, észreveszi a szép régi rajzokkal és betűkkel, *Micimackó*, első kiadás, ennek csak örülni lehet, ő is örülni fog, ritkaság, *Micimackó* első angol kiadás, elég nagy ritka ritkaság.

Lapozgatta, de valahogy nem mosolygott már igazán, lapozgatta, nem nézett rám, az ablak felé nézett, a könyv a kezében maradt mozdulatlanul, találmra lerakta az ágy szélére, mintha nehéz volna tartania. Tetszik, ugye kérdeztem, és még egy pusztit akartam neki, a Fülesnek adni, de akkor durván megragadta a nyakam, le akart húzni az ágyra, megörültél?, kiáltottam, és eltoltam magamtól, a *Micimackó* leesett a szőnyegre, megörültél?, és ellöktem erősen, rá az ágyra, és hátráltam, ő lassan felállt, görnyedten, valahogy furcsán, nem normálisan állt, ferdén és furcsán, és megint mintha nem is rám nézne, ezt mondta, „Hát akkor minek, minek jöttél ide?“, és rögtön ugyanezt, de már nagyon erősen ordítva, „hát akkor minek, minek, minek jöttél ide?“, én felkaptam a szék karfájáról a tavaszi kabátomat, és az ajtóhoz rohantam, és ő egészen lassan jött utánam, de borzalmasan erős hangon egyre csak ordította, „minek, minek jöttél ide“, így más nem ordított, a falakon, a kerteken át lehallatszott a villamosig, nekem csak futnom kellett.

Nem fogok sírni, még a születésnapján sem fogok sírni soha többé, senkinek a születésnapján, és nem is sírtam, csak kiszáradt és nagyon fájt a szemem.

Na, letérünk az Autobahnról,

bele a városi forgalomba, persze rögtön dugóba és elakadásokba és forgalomlassításba, mindenbe, ami várható volt, kezdtem érezni a fáradtságot, vagy inkább idegfáradtság, mindenesetre az útnak ezt a részét viseltem rosszul. Elfogyott a víz is, de kibírom, amíg megérkezünk. És nagy nehezen, derekunkat hajlítgatva, csontunk ropogtatva szálltunk ki, már vártak is ránk, és rögtön azazal kezdtek, hogy pihenhetünk, mert a Baader-Meinhof banda ügye miatt egy órával eltolták a megnyitót, úgyis mindenki a híradót nézi, menjünk a szállásra, odakísérnek, üdítő, szendvics, sör, ha akarunk meleg étel, persze már nézik ott is a tévét... Na, ezt is ki kell bírni, gondoltam, sajnos valami bujkál bennem, has-

menésem lett, a wc-n kellett gubbasztanom, de semmi komoly, gyorsan rendbe jöttem, még le is tudtam zuhanyozni, utána sok vizet ittam, a tévébe nem néztem bele. Aki utálja magát, elveszett, akár Pesten él, akár Berlinben. Pesten sem voltam soha hajlandó utálni magam, még ha megbántam valami hülye esetemet párszor, akkor sem! Jót tett nekem ez a langyos zuhany, meg a friss víz, egy mély fotelbe behuppantam, a többiek békén hagytak. Azonnal szólnak, ha indulnunk kell.

Pammernek a legjobb barátja Bandi volt,

halk szavú, és baromi tehetséges fickó. Rendeztem egy nagy házibulit, amikor Pammer vidéki filmklubot csinált, a szüleim meg Kékestetőn szabadságon. Akkor ott a Bandi kicsit félre volt a többiektől, és nagy zavartan elmondta, hogy milyen nagyon nagyra tartja Pammert. Ez jólesett. Utáltam, akik utálták a Pammert, volt olyan, meg aki röhögött, hogy túri, hogy én bárkivel. Ezeket fel tudtam volna pofozni. Mert nem bárkivel! És ha bárkivel, mi közük hozzá, mert Pammer tudtával, nekem csak az számít... Na mindegy, szerettem ezt a csendes fazont, aki valahogy soha nem tudta elérni, hogy lefeküdjek vele, és ezen a házibulin elég furcsa helyzetbe botlott szegény, amikor hajnalban benyitott a fürdőszobába, és látta, hogy épp mosakodok szeretkezés után... Bandi épp hazaindult, télikabátban, nagykabát, sapka, sál, én, Kiss Orsi meg tök meztelenül, kezemben egy lila szappannal, jó, nézzen, nem bántam, örültem neki, rámosolyogtam, ő ijedten nézett, elnézést motyogni is elfelejtett, ellesett fotó, kicsit patetikus, Bandi tűzpirosan még szerelmesebb lett, lehajolt, és megcsókolta a szappanos kezemet, közben a szappan kicsúszott a kezemből, ő meg a télikabátban lehajolt, fel akarta emelni a lila szappant, persze az neki is kicsúszott a kezéből, de nem röhögtünk, pláne én nem, sőt meghatódtam, olyan megható volt a Bandi és a kézcsók. Ezt nem lehet elfelejteni, a sok dugást másokkal rég elfelejtem, mint a érték nélkül, mondom azokra, ezt biztosan nem felejttem, ez gyönyörű, ez régi emlékeim nagybetűs ajándéka, kézcsók nekem, Orsikának, aki pár perce még ágyban volt valakivel, mit tudom én már, kivel, Bandit mégsem érdekli senki és semmi, csak engem lát, de nem úgy, mint mások, neki Afrodité vagyok a habokból, Afrodité, és nem az óbudai, Bogdáni úti préda Kiss Orsika, hanem istennő, és megcsókolta pirulva a kezem, és én is elpirultam, mint egy szűzlány, azóta nekem kincs ez az emlék, az marad örökké, ha feje áll is a világ, piros kincs, mondom röhögve, mert nem akarok többé sírni, röhögve, én, Darázs Orsolya, igen, igen, igen.

Végig a Stefánián

egy regény bevezető fejezete

„...semmi vagy, ha
nem vagy ellenállás...
vesd meg a lábad, az
idő gonosz...”

Babits Mihály: Ha nem vagy ellenállás – 1936. április

a jéghegyek olvadnak. A tengerszint emelkedik. A szigetekről menekülnek a lakosok. Hajók, repülőik indulnak, nincs úticéljuk. Emelkednek a hullámok. A kontinenseken bombák csapódnak be. Kórházak, iskolák, templomok romokban. Temetetlen holtak. A gátak elszakadnak, homályos tekintettel is keresni minderről hiteles szavakat, a viharok kergette felhők mögül világló csillagfényben, a partok nélküli folyók áradásában a helyek, ahol megvetheti a lábát

ez jó lehet regénykezdetnek, gondolom. Talán. Dossziét veszek elő, fekete filctollal ráírom a borítóra: *Feljegyzések egy regényhez*. Keresem a hiteles szavakat arra, hogy miben élünk. Ezt is leírom egy tiszta lapra, behelyezem a dossziéba

átülök az íróasztalomtól apám rám hagyott tölgyfa karosszékebe. Az ablakon túl, a kertben a cseresznyeфа ágait rázza a szél. Hullanak a fehér virágszirmok, tavasz van

apám germanista volt, egyetemen tanított. A karosszékekben is mindig könyv volt a kezében. Kisiskolás koromban egyszer megkérdeztem, mit olvas. Összehajtotta a könyvet, egyik ujját bent hagyva az oldalon, ahol éppen tartott. Volt egy fényképezőgépem. Csináltam róla fotót. Ül a karosszékekben, ujjá a lapok között, mosolyog

a fénykép az íróasztalom kislámpájának kovácsoltvas talapzatához támasztva a temetésén sokan voltak. Kollégái, tanítványai, barátai. A dékán búcsúztatta. A tanítványok nevében végzős hallgató. Otthonomban feljegyeztem a szavait

a dékán a humanista szellem védelmezőjeként méltatta. Az oktatói ethosz képviselőjeként. A végzős hallgató arról beszélt, hogy apámtól tanulták, a humanista kultúra, mindaz, amit jelent, már a múlté. Utóvédek vagyunk, jelentette ki apám, mondta a hallgató, a szavak elvesztették az értéküket, általános a zavar, repkednek a hamisítások, őrizzük a könyveket, vigyük magunkkal a szellem szigeteire, jegyeztem fel a két búcsúbeszédet, elhelyeztem a lapot a dossziéba, apám a kislámpa fényében a fotójáról rám mosolygott

ötvennégy éves vagyok. Egyedül élek. A házasságom tönkrement. Kihűlt. Így éreztük mind a ketten. A feleségem nem értette a mániáimat, hogy keresek... szavakat... hiteleseket

a szélzúgás erősödik. Mintha tenger morajlana. A kerti cseresznyefa virágai peregnek. Az ablakpárkányomra is sodródna. A karosszékhez támasztva sétabot. Könnyű, elegáns, csontfejú. Nyitom az ablakot. Lesöpöröm a bottal a párkányra hullott szirmokat

a sétabot a nagyapámé volt. Ő hagyta apámra, apám rám. Nagyapám a központi nagy nyomdában dolgozott. Mettőrnek hívták. Azon a majd' hetven év előtti október végi estén az egyik egyetemi lapot tördelte, mesélte apám. A fiatal szerkesztőnek munkája közben feltelefonáltak az államvédelmisekkel őrzött portáról, küldöttség érkezett, fel akarnak menni, ha a szerkesztő vállalja a felelősséget, egyikük felmehet a szedőterembe. A szerkesztő lement, feljöttek, így mesélte nekem a nagyapád, mesélte apám. A küldött forradalmi kiáltványt hozott az egyetemről. Ki kell nyomtatni a lapban, ez az egyetemi nagygyűlés határozata. A fiatal szerkesztő elolvasta, mesélte apám, odament a részlegvezetőhöz, jött még anyag, ezt is ki kell szedetni. A részlegvezető rápillantott a kiáltványra. Csak nem gondolja, hogy én ezt engedélyezhetem. Az egyetemi fiatalság határozata, erősködött a szerkesztő. Ha talál rá gépszedőt... A szerkesztő sorra járta a szedőket. A negyedik vállalta. Fémtálcán vitték az ólomsorokat nagyapádhoz. Olvasta. Nagy balhé lesz ebből, súgta a szerkesztőnek, de átvette, a hirtelen mozdulattól lecsúsztak az ólomsorok a tálcáról, lehajolt értük, akkor roppant meg a dereka. Másnap megszólaltak a fegyverek. Nagyapád hetekig feküdt. Mikor lábadozott, a bátyjától, az én nagybátyámtól kapta ezt a sétabotot. Nagyapád megőrzött néhány újságot, fotót azokból a napokból

apám nemcsak a maga, a nagyapám emlékeit is rám hagyta. Az újságokat, fotókat fiókomban őrzöm. Néha előveszem, nézegetem. Mintha a lapokról, a fotókról morajlás érkezne. Az utcán szétlőtt szovjet láncaltapas. Körülötte fegyveres fiúk. A járdákon nézelődők. A házak ablakai betörve. Romok. Holttestek csomagolópapírral takarva. Olyan az egész, mint egy filmképsor, fikció, pedig valóság volt

nagyapád testvérbátyja, akitől a sétabotot kapta, fess ember volt. Fess, ez régmódi szó volt apámnak is, de megjegyezte, a múltat jelentette számára. Nagyapád bátyjának jómódú felesége volt. Női ruhaszalont vezetett. A nagybátyám csokornyakkendőben, tweedzakóban fogadta a vendégeket. Teával, aprósüteménnyel kínálta őket. Szeretett sétálni, leginkább a Stefánián. Apám, még kisfiú koromban, egyszer magával vitt, fogta a kezemet, végig a Stefánián, a ráhagyott családi emlékekről mesélt, a konfliskocsikról, volt egylovas, kétlovas. Erről dalocska is született, mesélte a kezemet fogva apám, dúdolgatta

az volt a mániám, végig sétálni a Stefánián, egy fess fiákeren és a gomblukamban virág terem. Te szép platános út, hangos esti szélben a fülembé súg. Ringat a napsugár, ringat a holdsugár, egy szép fiákeren vidám a nyár

az íróasztalom mellett kis asztalkán a gépem. Végigfutok az internet friss hírein, háborúk, terrorakciók, menekülők, diktatúrák tombolása. Ha sétálgatok, mindig eszembe jut valami, nem csak a dalocska, a konflisok, a pettyes csokornyakkendő, az eltűnt idő jelenemben egymásra rétegződő foszlányainak nyomában járok

ezt az érzésemet is feljegyzem, tiszta lapra, a dossziéba helyezem

végzős gimnazista voltam, a Stefánián a forgalmas keresztút után a második vagy harmadik épület első emeletén volt a *Filmlapok* szerkesztősége. A nagy hall-

ban lehetett a régi példányokat is olvasgatni. Felfedeztem Francis Ford Coppola *Apokalipszis most* című filmjéről egy tanulmányt

a múlt század hatvanas éveiben játszódik a film, a vietnámi háborúban. Az amerikai titkosszolgálat tisztje parancsot kap, ölje meg a hatáskörét túllépő tisztársát. Helikopterraj élén indul az utasítást végrehajtani, olvasom a tanulmányban. Mikor az utolsó soroknál tartok, bejött a szerkesztői irodából egy hölgy. Magas, figyelmes tekintetű, megkérdezte, érdekelnék-e a filmek. Érdekelnék, feleltem, ennek a tartalmát értem, a címben az apokalipszist is, erről tanultunk, de mit jelent a végén a *most*? A rendező kitágítja az időt, magyarázta a szerkesztő asszony, a teret is minden háborúra, a mindenkori világhelyzetre, bárhol történhetnek apokaliptikus események, a múltban, jelenben, jövőben, az a rendező célja, hogy a film nézője érezze: *most*

később az interneten többször végignéztem a filmet. Figyeltem a tiszt tekintetét, miközben a parancsot kapja, miközben a helikopterraj élén útnak indul, miközben szórja a bombákat. Olyan a tekintete, mintha italos volna. Kába. Jönnek a helikopterek. Zúgnak. Lent robbannak a bombák, gyerekcsoportok, asszonyok menekülnek, égnek az épületek, közben a szerkesztő asszony tekintetét is látom. Magyarázat közben felcsúszott a blúza az egyik karján. A csuklója fölött tetovált számok. A haláltáborokról hallottam. Apám is magyarázott róla, könyveket is elém tett. Tudtam, mit jelentenek a tetovált számok. A szerkesztő asszony nem húzta vissza a karját. Láttam, hogy látom a tetoválást. Mosolygott. Megsimította az arcát

elmondtam a találkozást a szerkesztő asszonnyal apámnak. Apám néha elolvasa a diáknovelláimat. Javított. Minden szónak jelentősége van, mondta. A feleslegesek a papírkosárba, a hitelesek maradjanak. Igen... igen... mondogatta, miközben a beszámolómat hallgatta, a művészet célja, úgy szólaljon meg szavakkal, képekkel, zenével, hangokkal, hogy amiről megszólal, az bárhová vezet az időben, akár a messzi múltban, akár távoli térségekben, úgy szóljon, hogy az olvasó, a néző azt érezze, abból a világból szól, ahol él, a valóság formája a művészetben a fikció, a fikció sűríti a valóságot, érted?... ezt magyarázom, mondta, a hallgatóimnak is, vegyünk egy példát, folytatta

leemelte a polcáról Albrecht Dürer albumát. Felnyitotta. Figyelj, mondta, a tizenötödik-tizenhatodik század fordulóján terjedt a félelem, eljött a világvége. Háborúk, járványok. Voltak, akik már csak a csodában hittek. Mások a jobb jövőről álmodoztak. Azokban az időkben, folytatta apám, készítette Albrecht Dürer a metszeteit. *A négy lovast* is. Fellapozta az albumban a metszet képét. Az első sorban, nézd, mesélte, rozzant gebén a halál emeli vasvilláját. A második a mérleget, az ítékezés jelképét lobogtatja, a következő a kardját emeli, a negyedik az újat feszíti. A lovak halottakon taposnak. A menekülőkkal is végeznek a lovasok. Messziről jöttek. A múltból. Feltartóztathatatlanok

a Dürer-albuma ma is a polcomon. Íróasztalom szélén, az ugyancsak apámtól rám hagyott üveglap alatt a kézírásával: „A tömegek megszervezhetők, s kiderül, hogy még hálások is a megszervezésükért, tekintet nélkül arra, hogy az milyen szellemű, még ha az erőszak szelleme is hatja át.” Thomas Mann ezerkilenc-

százharmincban írta, Hitler hatalomra jutása előtt három évvel. Ha munkába kezdek, mindig magam előtt látom

feljegyzem, hogy a Stefánián már régen nincs szerkesztőség, nincs szerkesztő asszony, de a tekintete velem maradt. Ha régi fotó kerül eléem a haláltáborokban fegyencruhas nőkről, próbálom közöttük felfedezni az egykori fiatal lányt, a te-
továltak között. Hallom közben a helikopterek morajlását

ezt is feljegyzem

elhelyezem a lapot a dossziémban

újra végigsétálok a Stefánián. Kezemben nagyapám sétabotja. Pontosabban test-
vérbátyja botja

a követségi épületek előtt kettőzött rendőrőrség. Dúdolgatom a régi slágert.
Elképzelem a konflisokat

a messzeségből morajlás

hullanak a kora őszben az út menti fákról a sárga levelek

a Liget közeli járdaszélen öreg könyvtáros üldögél összecsucskható széken.
Előtte asztalkán könyvhalom. Vagy tucatnyian válogatnak a példányok közül.
Türelmesen várakoznak. Beállok a sor végére. Megvárom, amíg az asztalkáig
érek. Kiemelek egy-egy kötetet. Az öreg árus figyeli, amint lapozgatom. Elmoso-
lyodik. Úgy emlékszem, mondja, már találkoztunk, a régi boltban. Elővesz egy
füzetet. Megvan a címe is, mondja, a többieké is megvolt. Mindig feljegyeztem a
törzsvásárlók címeit

a régi bolt a folyó közelében. Mindig a pult mögött ült. A pénztárt is kezelte

hullanak a falevelek. Az öreg árusra is, a könyvekre is, kiemel egy kötetet,
nyújtja, olcsón adom, mondja. Egyik kezembe a sétabot, a másikban a könyv.
Ajánlom, mondja az árus. Figyeli, ahogy nézem a borítót

festmény a tizenötödik század végéről. Dürer akkoriban készítette *A négy
lovast*, gondolom. A kép címe: *Citadella*, a festő neve ismeretlen. Háromemeletes
körformájú építmény. Alul kapusor, feljebb ablakok, mindegyik nyitva. A római
Colosseumra emlékeztet. Elképzelem, hogy a kapukon túl, a porondon foglyok,
rabszolgák küzdenek, a közönség őrvong, öld meg!, ordítják. Az épület előtt két
oszlop. Az egyikén széttárt karú alak. Talán angyal. A másikon egy szemlélődő.
Az oszlopok között férfiak menete. Az egyik kapu felé tartanak. Elképzelem,
hogy belépnek, talán a küzdőtérre, talán a nézők közé

éjjel álmomban megjelennek. Közöttük lépek, haladok velük a kapu felé, sé-
tapálca van a kezemben. Felriadok. Nem tudok újra elaludni. Átülök a karos-
székbe, nyitom a vásárolt kötetet, *Az Ember Városa*. Olvasom a kezdő mondatot:
Európa napkorszakának vége az 1940-es év nyara napfordulójának elejére
esett, amikor a kontinenst előzönlötték a náci hadak. Franciaország elesett, dara-
bokra hullott. A Földközi-tenger térségét pedig a fasizmus kalózái vették össz-
tűz alá. Ha keletre vetjük tekintetünket, ugyanilyen lehangoló látványban van
részünk, az oroszországi sötétségtől Kínáig.

Az Óvilág, ahol atyáink nyugszanak, ami számunkra minden élet és fény
forrása, olyan katasztrófa előtt áll, amihez foghatót még nem jegyeztek fel az
emberiség történetében. Hiszen a hunok támadása, akár a forgószeél, gyorsan
elvonult. A középkor barbárjai mohón szívták magukba Krisztus és a római egy-

ház tanítását. Mai utódaik előtt azonban semmi sem szent, csak egyetlen törvényt ismernek: azt, hogy a hatalom felette áll minden törvénynek. A béke pedig, amit ajánlanak, rémisztőbb még a háborúnál is. Ez a béke még az utolsó menedéktől is megfosztana minket. Karja elég hosszú ahhoz, hogy elérje még a sivatagban meghúzódó remetét is.

Tizenhét hírneves író, tudós közös nyilatkozata ez, olvasom, ezerkilencszáznegyvenben jelent meg, a demokrácia védelméről, a fasizmus terjedéséről szolt.

A végső szöveg megfogalmazója Giuseppe Antonio Borgese olasz író, egyetemi tanár volt. 1931-ben emigrált Amerikába. Megismerkedett a már évek óta emigrációban élő Thomas Mann-nal. Barátságot kötöttek. Ott volt, mint leírja, azon a vacsorán, amin Thomas Mann-nál vendégeskedett Hermann Broch is, aki vacsora után felolvasta készülő regényének, a *Vergilius halálának* zárósorait

felállok a karosszékemből, leemelem a könyvespolcra a három és fél évtizeddel később magyarul megjelent regényt, újabb fél évszázad után. Elképzelem a vendégek tekintetét, amint Hermann Broch olvassa a regénybefejezés első változatát, az egykori morajlás felszállt a jelenbe, folyékony egyidejűség lett, minden képek előképe, mert az idő gyűrűje összezárult és a vég volt a kezdet, a morajlás tovább tartott és felzendült a fény és a sötétség, hatalmasan és parancsolóan, mindent újrateremtve, a vég a kezdetekhez illeszkedett, nem tudta mindezt rögzíteni, mert megragadhatatlan, kimondhatatlan volt, túl volt a nyelven

elképzelem, hogy Broch lassan emelte fel a fejét a kéziratáról. Körülnézett. A vendégek hallgattak. Thomas Mann is. Talán arra gondolt, képzelem, hogy tíz éve arról írt, ahová évtized múltán a világ jut majd. A *József és testvérein* dolgozott. Mélységes mély a történelem kútja, elképzelem, hogy Broch felolvasása után a hosszan tartó csöndben megszólalt, Hermann, mondhatta, te is szavakat találtál arra, ami túl van a nyelven

másnap feljegyeztem a Nyilatkozat néhány mondatát. Dossziémba csúsztattam. Átsétáltam a Stefániára, megköszönni az árusnak a könyvet. Vittem a sétabotot. Mindig viszem, ha a Stefániára indulok

az út végéről, az egykori víztorony felől morajlást hozott a szellő. Az új követések előtt váltották egymást a rendőrök. Érkezett egy magasrangú tiszt. A járőrök megálltak, figyelték az utasításait

erősödött a morajlás

az öreg könyvárus ugyanott ült, a sarkon, közel a Ligethez, ahol az előző napon. Előrehajolt, mintha védené a könyveket. Most is sokan várakoztak. Beálltam a sor végére, utánam már nem jött senki

a morajlás közeledett. A rendőrök felsorakoztak az épületek előtt

az árus felállt. Igazgatta a szemüvegét. Meghajolt előttem. Én is meghajoltam tetszett a könyv, uram?

tetszett. Azért jöttem, hogy megköszönjem

fontos könyv, gondoltam, hogy érdekli, ezért ajánlottam

miből gondolta?

változott a tekintete. Mintha a múltban kutatót volna, miközben a közeledő tömeg morajlását hallotta és a felsorakozó rendőröket figyelte

a címlistámról olvastam, uram, hogy milyen könyvek érdeklik. Elég sűrűn járt a boltban. Közel a folyóhoz, a hídhöz. Szemben a színház mosolygott én is mosolyogtam hogy került ide?, kérdeztem.

hosszú történet, uram. Gimnazista koromban sokat olvastam az iskola könyvtárában. Az orosz klasszikusokat, Dosztojevszkijt, Csehovot, Puskind. Érettségi után tanuló lettem a könyvesboltos szakmában. Később eladó. Ha nem volt éppen vevő, olvastam ott is. Elvégeztem néhány tanfolyamot. Egy társammal közös tulajdonba vettük a boltot

hogy került ide a Stefániára?

megvásárolták az épületet, ahol a bolt volt, egy külföldi üzletlánc. Átépítették. A társammal elosztottuk a könyvállományt. A kisebb rész került hozzám. Otthon tartom a polcaimon, meg papírdobozokban. A közelben lakom. Itt a sarkon árusítgatok. Ez a napi szórakozásom. Reggel tízkor kihozzuk a könyveket az unokámmal, van egy öreg kocsija. Két órákor értem jön. Most min dolgozik, uram?

szavakat keresek. Mindenre lehet használni a szavakat valóban, uram

van egy dossziém, abba gyűjtöm a történeteket

két óra után ebédelek. Szeretek főzögetni

mi van, ha nem jön az unokája?

jön... ki kell várni

a tömeg az út vége felől közeledett. A mellékutcákból kisebb csoportok csatlakoztak

előbb kellett volna észrevenni, uram

mit?

ezt... amiben vagyunk...

nem éhes, ha késik az unokája?

késik, de jön, szereti a könyveket... majd mindent ráhagyok

hány éves a fiú?

huszonnégyszáz... szép sétabotja van, uram... érdekes a csontfeje

családi emlék

már parkol az unokám, csak pár percet késett

a fiú futva érkezett a kocsitól

minden rendben, nagyapa?

minden

voltak vevők?

voltak... az egyik törzsvásárló is, benne van a címjegyzékünkben, ügyvéd. Magas, érdeklődő, barátságos

emlékszem rá

leírásokat keres a középkori boszorkányperekről, azt mondta, a munkájához kellene

megpróbálhatom, nagyapa, talán sikerül felkutatni valamit

a fiú hozzám fordult

az úr még vásárolna?

megköszönni jöttem, amit tegnap vásároltam, nagyon érdekes
az úr is törzsvásárló, mondta az árus
a fiú meghajolt
nyújtottam a kezemet
ha fiatalabb lennék, én is velük mennék, mutatott az árus a tömegre
a menet első sorai rendezettek voltak, utánuk hullámozottak a vonulók, a járdán várakozók közül néhányan csatlakoztak, a táblákat emelők mellém értek, erősödött a morajlás, engem is magukkal sodortak, hátrapillantottam, az árus mosolyogva integetett, próbáltam megőrizni a látványt, a táblákat, a morajlást, együtt lépve az élen haladókkal, elértük a Ligetet, a játszótéren gyerekek labdáztak, közeledtünk a térhez, magamhoz szorítottam a sétabotot, figyelmeztető parancsszavak hangzottak a tömegoszlatásról, a felsorakozott rendőrökön sisak, páncélmellény, a kezükben gumibot, az utánam jövők nekiszorítottak a rendőrsorfalnak, védekezésül magam elé emeltem a sétabotot, nekinyomtak az egyik páncélozott mellényűnek, három sisakos közrefogott, kicsavarták kezemből a botot, bilincs szorította a csuklómat

A fehér hattyú, aki feketének képzeli magát

Kabai Lórántnak

*10 év után tudod-e jobban érezni magad Budapesten,
mint mikor pénteken egy buli után hazaindulsz az utolsó metróval,
az Örs vezérre berobogsz, az Aktuális kedvencek pörög, ritmusra
galoppozol le a lépcsőn, és az üres aluljáróban a Pumped up kiksre
táncolsz át az IKEA-ig, ha elég ügyes lennél még, szaltóznál is.
Tudod, hogy vár valaki otthon.*

*Ennyit lehet kihozni ebből a városból, de ennyit ki lehet.
Van olyan nagy, hogy a nyomorult életünk elég kicsinek és jelentéktelennek tűnjön,
és ne csak a saját fájdalmunk visszhangozza a pusztát,
hanem kakofón legyen a betonbirodalom.
El lehet bújni mások sikolya mögé, magunknak pedig boldogságot vásárolni:
hiszen ez egy világváros. Sokféle termék elérhető.*

*Egyszer egy ilyen estén azt mondtam neked, hogy ha én lennék a miniszterelnök,
akkor lenne állása a filozófusoknak.
Egy hatalmas gyár, ami a Bólyi Ipartelepen el is férne,
reggel nyolctól délután négyig 5000 filozófus dolgozna azon,
hogy meglegyen: mi az élet értelme.
Jó fizetések, nincs home office, gyümölcsnap viszont van.
Valami csak kisülne belőle.*

*Röhögve azt kérdezted, hogy mi ez a beteges hajlam,
minden probléma után egy gyárat építeni.
Ha megvan az élet értelme, majd felszáll a fehér füst a gyárkéményen,
utcaból Bólyon a Hősök terén, fürdünk a szökőkútban,
feleltem lelkesen –*

*Vannak dolgok, amiket jobb nem tudni – szakítottál félbe.
Kikértél még egy sört, én pedig sosem hoztam szóba többé
a filozófusgyárat, pláne nem az élet értelmét.
Jobb a békesség.
Maróan hozzátetted: Kamilla, a szökőkútban úszkálni
anélkül is lehet, hogy tudnád a választ,
és végső soron te ezt szeretnéd, hogy jólessen a víz.*

*Azért néha eszembe jut, főleg mikor áttáncolom az aluljárót,
hogya ha ezt az évet elmesélhetném valakinek, aki már nem láthatja,
te lennél az, mesterem: ringanánk a fagyizóval szemben a szökőkútban,
nem kellene tudnunk az élet értelméről semmit,
csak mondanám, mondanám neked, reggeltől estig, hogy képzeld, beszarsz,
aláírták azt a kegyelmi kérvényt, onnan indult az egész,
és előjött a miniszter férje és –
lehet, hogy lesz még Magyarország, talán lesz.
Talán igen, talán nem, felelnéd mosolyogva,
te híresen illúziótlan hattyú.*

Hangtérkép

*A fejemben felgyűlt hangzavar, ez vagyok:
a Kálvin téren dudáló autók, fűcsikorgás,
egy kilences busz berregő és nyikorgó ajtaja,
a Nollendorfplatzon a kebabos pultja mögül
áradó arab popzene és német hírek,
a Gellért-hegyen a cinegék ideges csipogása,
gerlék turbékolása, rigók csábító nászéneke,
a Rudasban a papucsok csattogása,
otthon a falióra örök ketyegése és kattogása,
egy könyvtárban a neszezés és recsegés,
a Ferihegyen egy hajtómű felzúgása,
a hangosbemondóban recsegő szótöredékek
és egy rendőr üvöltése, a társa kuncogása,
az Old Compton Streeten egy srác sustorgása:
valamit a fülembé súg, amit sosem értek meg,
azt sem tudom, milyen nyelven mondja,
de egy fél étellel később is meg-meghallom,
koponyám visszhangozza szökdelő szavait.*

Hangkalitka

*A torkomba hangok költöznek:
madár rak benne fészket,
és szájpaddásom égboltja
alatt cserreg és csiripel
éjszaka a fénynek.
Fejemben gondolatok
verdesik szárnyaikat:
repülni és cikázni akarnak,
de hull a toll és a pihe,
megtépázottan visszaesnek,
és a nyelvemre ülnek kotlani.
Tojást raknak: a torkomon akad.
A beszéd: kalitka, hangok rácsa,*

*a nyelv magába zár,
hiába képzek szavakat,
idegenül szövöm a hangokat,
és senki nem érti a kakofóniámat.*

Hangtenger

*Ajkadról szavak csurrannak-cseppenek,
a szájüreged megtelik, a mondat kiárad,
torkod kútjából ömlik a hangfolyam,
a beszédben makrélák úszkálnak.*

*Tengerbe merülsz, hogy a nyelvben ússz,
a füled megtelik vízzel és szavakkal,
hanghullámon szörfölsz a gondolattal,
visszhangozzák csaholó sirályok.*

*A hangörvény magába szív,
kéjesen civakodik az óceán a sziklával.
Ha csendben maradsz, kiszáradsz,
és belefutadsz, ha sokat beszélsz.*

Kényelmes doboz

*Egy csipkemedár
a kisfiam szeme láttára
csapódik
az ablaküvegnek,
majd zuhan a terasz
hideg betonpadlójára.*

*Senki más nem hallja
a tompa koppanást,
csak ő.*

*Az életben
hányszor lehetünk
tanúi a halálnak?*

*Dobozt kér.
Kibéleli.
Legyen kényelmes
a puha testnek,
ami alig fér
tenyerében.*

*A pihés fej erőtlenül
gördül oldalról oldalra,
szemei fénylő
fekete magok.*

*Azt akarja,
segítsek,
csodát akar.
Bármit mondok,
örök marad.
Nem úgy a réteges égbolt,
a tölgyfák gyémántos levelei.*

*Sötétebb napok,
de én megtanultam
az ilyent is dicsérni.*

*A naptár már csomagolja
az időt az új évszakig.
Öltözzünk és öltöztetünk,
sírunk és siratunk,
eltemetjük halottainkat.*

*Ő ezt még nem tudja,
tehát betakargatjuk a madarat,
meséliünk bámulatos reptéről,
elképzeliük csodásan daloló csőrét.
Ő választja a dalt,
és dúdoljuk
újra meg újra.*

A tanító madarak

*szeretnénk azt hinni, hogy az önsanyargatásnak
volt valami értelme. a véget nem érő hideg
éjszakáknak, amikor csak azért szálltunk le minden
megállónál a munkásjáratról, hogy átmelegedjen
a test. azt akarjuk, szükségünk van azt hinniünk,
hogy mindez hősies, felnőtt és a szerelemről
szól. hinniünk kellett abban, hogy a februári
hajnalok bársonyosabbá teszik a júniusi napot,
de a dolgok nem így működnek, ugye tudjuk?
megtanulhatnánk, amit a madarak eleve tudnak:
bőségben szeretni a fészket, de rögvést elhagyni,
amint nem jut már a szeretet magvaiból.*

Wilhelmina, légy erős

*és ha ez nem lenne elég,
énnekem már nincs madárcsiccsenés, kiömlik lábam közül a szentek éneke.
bokámon erős lánccs nyoma, hét éjszakán át rágtam szüntelen, fogam egy sem maradt,
nyelvem duzzadt szörnyeteg. otromba tréfa diót csempészni kantáros nadrágom zsebébe,
mit akar, mit takar, a hajnal leple beborít, rám feszül, hogy fulladnék bele a sárba.
olajsárga pitypangok hajamba tűzve. korona a messziről érkezők homlokára és*

*csók. tüzes ez az ajak, fekete iszonyatot hagy az omlós bőr fehérjén. elhajlik a búzavirág feje,
ha rohamot indít egy erősebb szél. én nem ígértem semmit, épphogy csak sikerült ágyából
kihámozni sikamlós testemet. nyomot hagy, mert éles, és mert nem tudja, hogy bánjon
vele. az ilyen nyom nem tűnik, dörzsölje bár homok, reggeli kávézacc vagy*

*fegyelem. a kegyelmes úr szolgálja mindazonáltal: vagyok.
nincs tagadásom, késem asztalomon nyugszik, nem ágyam alatt. loncszag, árnika.
az akácok elvirágoztak, és én itt maradtam hűsölni a folyó medrében. forró a vér, odaveri magát
kéretlenül is minden kiálló kőhöz. ha végre éhség tör rám, szederfalás, zsolozsmával tömik
meg fonnyadó testemet. azt hazudtad, énnekem nincs többé ének, és*

*az idő egyenesen halad. de én csak a virágok és szájak elnyílását látom
napra nap. elnyílnak az órák is, tárt torkok, nyál. meztelenre vetkőzőm.
visszatalpalhatnék mezítláb ezen a lápon, megtaláljam a házat, ahol reggelente
csók és pitypangkoszorú fonódott a homlokokra. visszatalpalhatnám magamat,
de már nem akarom, mert a konyhában rendet találnék és zsízsíkes fűszereket,
csak főzőjébe aludt savanyútej szagát hozhatnám magammal, de nem méltóságom,*

*hitem, szépségem. Wilhelmina, légy alázatos,
ha már ügyis mindenedben megaláztak.*

BYRON ÉS LERMONTOV

A tizenkilencedik század elejének alighanem legnagyobb hatású költője, Lord Byron (1788–1824), különösen nagy erővel hatott az orosz költészetre, és azon belül is Mihail Jurjevics Lermontovra (1814–1841), aki így írt önmagáról:

Ifjú vagyok; de hangok égnek bennem,
És Byron! ő a példám, mesterem;
Egyek vagyunk lélekben, gyötrelemben;
Hát végzetünk is egyforma legyen!¹

Később így pontosított:

Nem, nem Byron, én más vagyok,
Titkos kiválasztott és látnok,
Mint ő, és üldözött zarándok,
De bennem orosz szív dobog.

Lermontov több mint két tucat olyan költeményt írt, amelyeknek valamilyen szinten az angol költő volt a forrása. Ezúttal két Byrontól átemelt motívumot veszünk szemügyre.

A figyelmet felkeltő sír és a verssorok hasonlatával Lermontov Byron *Lines written in an Album, at Malta* című költeményében találkozott:

Lines Written In An Album, At Malta	Sorok egy albumba, Máltán
As o'er the cold sepulchral stone Some name arrests the passer-by; Thus, when thou view'st this page alone, May mine attract thy pensive eye!	Mint vándor, látván egy nevet Hideg sírkőlapon, megáll, Álljon meg révedő szemed, Ha itt nevemre rátalál.
And when by thee that name is read, Perchance in some succeeding year, Reflect on me as on the dead, And think my heart is buried here.	S ha majd e lapon olvasod, Sok év után, önkéntelen, Gondold, hogy már halott vagyok, S hogy itt pihen szegény szívem.

Lermontov háromszor is feldolgozta ezt a motívumot.

A legkorábbi 1830-ból származik:

¹ Az írás valamennyi idézete a szerző fordítása – S. A.

В альбом („Как одинокая гробница...”) (Из Байрона)	Egy albumba (Miként magányos sírnak dombja...) (Byronból)
Как одинокая гробница Вниманье путника зовёт, Так эта бледная страница Пусть милый взор твой привлечёт. И если после многих лет Прочтёшь ты, как мечтал поэт, И вспомнишь, как тебя любил он, То думай, что его уж нет, Что сердце здесь похоронил он.	Miként magányos sírnak dombja Állít meg bús vándorszemet, E sápadt lap akképpen vonzza A te drága tekinteted! És egyszer majd, ha olvasod, A költő mint ábrándozott, S hogy szeretett, jut majd eszedbe, Tudd: immár nincs többé, halott, S a szíve itt van eltemetve.

Ennek egy 1836-os változata:

В альбом («Прими, хотя и без вниманья...»)	Egy albumba (Olvasd, bár szenvtelen fogadva...)
1 Прими, хотя и без вниманья, Моей души печальный бред; Чудак безумный, в цвете лет, Я вяну жертвою страданья. 2 Пусть эти строки над собой На миг удержат взор твой милый, Как близ дороги столбовой Пришельца памятник могилы.	1 Olvasd, bár szenvtelen fogadva, Mit balga lelkem iderőtt; Bolond fejem, csak sorvadok Ifjan, gyötrelmek áldozatja. 2 Ragadja meg e pár sor itt Egy drága röpke pillantásod, Mint útfelen megállni int A sírkereszt egy messzi vándort.

A versforma azt mutatja, hogy Lermontov szuverén módon, sajátjaként kezelte a témát. Byron négysoros strófákban négyes jambusokat írt, keresztrímmel (abab). Lermontov az első változatban egy négy- és egy ötsoros strófát írt, ötödféles és négyes jambusokból, melyek rímképlete aBaB ccDcD, ahol a kisbetű a páratlan szótagszámú nőrímes (tehát a sorvégen hangsúlytalan) sorokat, a nagybetű a páros szótagszámú, hímrímes (tehát hangsúlyos végű) sorokat jelöli. A második változatban Lermontov az egyik legkedvesebb versformáját használja: az ötödféles és négysoros sorokból álló két strófa közül az első aBBa rímképletű (vagyis ölelkező rímes), míg a második CdCd (vagyis keresztrímes). A következő vers (szintén 1836-ból) már kétszer nyolc sorban, mintegy történeté kerekítve dolgozza fel a motívumot:

Нет! – я не требую вниманья...	Nem, nem követelem figyelmét...
Нет! – я не требую вниманья На грустный бред души моей, Не открывать свои желанья Привыкнул я с давнишних дней. Пишу, пишу рукой небрежной, Чтоб здесь чрез много скучных лет От жизни краткой, но мятежной Какой-нибудь остался след. Быть может, некогда случится, Что, все страницы пробежав, На эту взор ваш устремится, И вы промолвите: он прав; Быть может, долго стих унылый Тот взгляд удержит над собой, Как близ дороги столбовой Пришельца памятник могилы!	Nem, nem követelem figyelmét Bús balgaságaim iránt, Megszoktam már: nehogy kilessék, Elrejttem lelkem óhaját. Firkálgatom e versikéket, Hogy évek múltán, egykoron E kurta nyughatatlan élet Után maradjon némi nyom. Egyszer talán, ha úgy adódik, Bóklásztatva e lapokon, Megáll, eljutva majd e szókig, És annyit súg: Igaz, bizony; Talán pillantása soká ott Időzget csüggedt versemen, Mint megtorpanjtja útfelen A sírkereszt a messzi vándort.

A másik motívum egy olyan versben bukkan fel, amelyiknek alcíme is *Byron utánzása* (magyarul kissé jobban csengő, bevett fordulattal: *Byron után*). A mintául választott vers az *Epistle to a friend, in answer to some lines exhorting the author to be cheerful* (Válaszlevél barátom versére, amely arra kéri a szerzőt, hogy legyen vidám). A három részből álló költemény első és utolsó tagja afféle elmélkedő keret arról, hogy a szerelem megváltoztatja az embert. A középső rész tantörténetként épül be az episztolába, és ez az, ami mintául szolgált Lermontovnak.

I've seen my bride another's bride,– Have seen her seated by his side, Have seen the infant, which she bore, Wear the sweet smile the mother wore, When she and I in youth have smiled, As fond and faultless as her child; Have seen her eyes, in cold disdain, Ask if I felt no secret pain And I have acted well my part, And made my cheek belie my heart, Return'd the freezing glance she gave: Yet felt the while that woman's slave;– Have kiss'd, as if without design, The babe which ought to have been mine, And show'd, alas! in each caress Time had not made me love the less.	Láttam az egykor volt arám' Ott ülni férje oldalán, S láttam ölében kisdédét, Mosolygott édesen, akként, Ahogy anyja mosolygott rám Szeretve, tisztán – hajdanán, Szeme most hűvös megvetés – Szívemben titkolt szenvedés. Szerepem játszottam híven: Arcom hazudtolá szívem, Szemem, akár övé, fagyott, De éreztem, rabja vagyok. Fiát egy csókkal illetém – Lehettem volna apja én –, S gyengéd kezem mutatta meg Nem csillapult szerelmemet.

Lermontov lírai hőse fiktív barátjának írja meg egy szerelmi csalódás történetét, melynek utolsó részében kerül elő a Byron-motívum.

Подражание Байрону	Byron nyomán
Не смейся, друг, над жертвою страстей, Венец терновый я сужден влачить; Не быть ей вечно у груди моей, И что ж, я не могу другой любить. Как цепь гремит за узником, за мной Так мысль о будущем, и нет иной.	Kérlek, ne gúnyold szenvedélyemet. Töviskoszorút hoz a sors nekem. Örökre ő szívemben nem lehet, És mégis én csak őt szerethetem. Miként fogoly nyomán a lánc zörög, Jövöm gondja akképp követ, örök.
Я вижу длинный ряд тяжелых лет, А там людьями презренный гроб, он ждет. И до него надежды нет, и нет За ним того, что ожидает тот, Кто жил одной любовью, погубил Всё в жизни для нее, а всё любил.	Nehéz évek sorára látok én, Aztán a zord koporsó vár reám. S minden hiába, addig nincs remény, És nincs az sem, amit az vár csupán, Akit csakis szerelme éltetett, Elvesztegetve így az életet.
И вынести мог сей взор ледяный я И мог тогда ей тем же отвечать. Увижу на руках ее дитя И стану я при ней его ласкать, И в каждой ласке мать узнает вновь, Что время не могло унести любовь!..	Megéreztem jeges tekintetét, S hasonlóval feleltem önéki. Ha látom majd kezében gyermekét, S kezem a kisedet becézgeti, Az anyja újra tanúja lehet: Idő se mosta el szerelmemet!

A motívum 1840-ben immár teljes életképpé kerekítve jelenik meg.

Ребенку	Egy gyermekhez
О грезах юности томим воспоминаньем, С отрадой тайною и тайным содроганьем, Прекрасное дитя, я на тебя смотрю... О, если б знало ты, как я тебя люблю! Как милы мне твои улыбки молодые, И быстрые глаза, и кудри золотые, И звонкий голосок! — Не правда ль, говорят, Ты на нее похож? — Увы! года летят; Страдания ее до срока изменили, Но верные мечты тот образ сохранили В груди моей; тот взор, исполненный огня, Всегда со мной. А ты, ты любишь ли меня? Не скучны ли тебе непрощенные ласки? Не слишком часто ль я твои целую глазки? Слеза моя ланит твоих не обожгла ль? Смотри ж, не говори ни про мою печаль, Ни вовсе обо мне... К чему? Ее, быть может, Ребяческий рассказ рассердит иль встревожит...	Ifjúi álmaim emlékeinek sebével, Titokban boldogan, és titkolt rettegéssel, Nézlek figyelmesen, szépséges gyermeket... Ha tudnád, mennyire szeretlek tégedet! Mily drága mosolyod, arcod minden vonása, Arany hajad, szemed derűje, csillogása, Csilingelő szavad! – Biztos mondják sokan, Hogy rá hasonlítasz. – Jaj, az idő rohan, A szenvedés korán meghozta hervadását... Én rendületlenül őrzöm minden vonását Szívemben. Azt a szép, tüzes tekintetet... Igen! De mondd, te, te szeretsz-e engemet? Nem fárasztlak örök cirógatásaimmal? Szemed nem illetem túl gyakran ajkaimmal? Nem égeté vajon a könnyem arcodat? Jaj, el ne mondd neki szomorúságomat. Semmit se mondj... Minek? Bizony, jobb lesz vigyáznod: A gyermeki beszéd bajt kelthet, bosszúságot...

Но мне ты всё поверь. Когда в вечерний час, Пред образом с тобой заботливо склонясь, Молитву детскую она тебе шептала, И в знаменье креста персты твои сжимала, И все знакомые родные имена Ты повторял за ней, — скажи, тебя она Ни за кого еще молиться не учила? Бледнея, может быть, она произносила Название, теперь забытое тобой... Не вспоминай его... Что имя? — звук пустой! Дай бог, чтоб для тебя оно осталось тайной. Но если как-нибудь, когда-нибудь, случайно Узнаешь ты его — ребяческие дни Ты вспомни, и его, дитя, не прокляни!	Nekem bátran mesélj. Ha otthon este volt, S ő az ikon előtt gonddal föléd hajolt, S a gyermeki imát, hogy mondd utána, kérte, S hajlítja ujjaid a szent keresztvetésre, S te ismétléd vele szeretteid nevét, E kedves neveket te mindet ismeréd. De volt-e más, kiért imádkozni tanított? Kit sápadtan talán, Isten kegyére bízott, Egy név, amit talán feledtél már magad, Ne is törd rajt fejed, a név csak pusztá hang. Maradjon csak e név előtted meg titoknak. De ha – isten ne adj’ – véletlen kitudódhat, Idézd fel akkor majd a gyermekkorodat, Gondolj reá, kicsim, s ne mondj rá átkokat!

Nagy kérdés, hogy a motívum hogyan terebélyesedett teljes, egyenesen novellaszerű verssé. Voltak próbálkozások, hogy a vers háttérében életrajzi eseményeket keressenek.² A gyermek prototípusának legvalószínűbb jelöltje Lermontov nagy szerelmének, Varvara Lopuhinának³ a kislánya, Olga Bahmetova. Amikor Varvarával összeismerkedtek, mindketten tizenégy évesek voltak. Bár Varvara minden jel szerint vonzónak találta a fiút, amaz nem ismerte fel ennek jeleit, vak féltékenységi rohamok gyötörték. Két évvel később Varenyka már menyasszonyszámba ment, Mihail még mindig érzelmeivel tisztába jönni képtelen kamasz maradt. A lány aztán 1835-ben férjhez ment egy nála tizenhét évvel idősebb gazdag földbirtokoshoz. Lermontov ezért árulónak tartotta, „bosszúszerelmekbe” menekült, de később, főképp első kaukázusi száműzetése után ráébredt, hogy még mindig szereti Varvarát, és haláláig meleg hangú levelezést folytatott vele.

A „gyermek” kilétének kérdése nyitott maradt, de talán nem is érdemes sok erőfeszítést fordítani rá. Fontosabb annak felismerése, hogy a byroni csírárt milyen emberábrázoló képességekkel fejlesztette tovább novellisztikus irányba Lermontov. Ez az elmozdulás, mely a sír motívum esetében is megmutatkozik, egész pályáivére jellemző tendencia.

² Лермонтовская энциклопедия. <https://feb-web.ru/feb/lermenc/Lre-ABC/lre/lre-4641.htm>

³ Lásd még: Soproni András: Fordítónapló (Töredékek Mihail Jurjevics Lermontov szerelmi lírájából). *Jelenkor*, 2024. november, 1202.

ELFÚJTA A SZÉL?

Egy sikerkönyv nyomai Szabó Magda prózájában

Szabó Magda kortárs magyar recepciójában rendre visszatérő kérdés, hogy vajon lektűrnek vagy szépirodalomnak tekinthetjük-e az életművét.¹ A kritikai gesztus nem új keletű: Erdődy Edit egykori, részben Szabó Magda közbenjárására² kéziratban maradt doktori dolgozata többek között a lektűr és az alkalmazott irodalom kategóriája felől közelítette meg az egyenetlen színvonalúnak érzékelt Szabó Magda-prózát, előrebecsátva, hogy az ide sorolható írások nem feltétlenül „rosszul sikerült” művek. Sőt, igen magas mesterségbeli tudást feltételeznek, s gyakran a „még nem alkalmazott irodalom, de már nem is irodalom” határhelyzetében ragadhatók meg.³ Hasonló határhelyzetet jelöl az életmű újraértelmezése kapcsán mostanában felmerülő „middlebrow irodalom” fogalma, amely a magas (highbrow) és populáris irodalom (lowbrow) közötti átmeneti sávban elhelyezkedő, közérthető, de igényes műveket jelöli.⁴

Nem célom az életmű, vagy egyes darabjainak pozicionálása valamely regiszterbe, csupán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy bár több olyan tanulmány, kritika is született, amely utalt a populáris irodalom klasszikus műfajainak hatására Szabó Magda prózájára, de annak részletesebb elemzése elmaradt, hogy a populáris avagy (más megközelítésben) a middlebrow-irodalom közegében számontartott műveket milyen strukturális, transztextuális viszony fűzi a regényekhez.⁵ Feltételezésem szerint Szabó Magda megőrizte és átformálta a két világháború közötti lektűr/middlebrow irodalom cselekményelemeit, jellemteremtési stratégiáit. Az *Abigél* König tanár urában például jól felismerhető az Orczy Emma bárónő által megalkotott Pimpernel-figura, a kettős identitású szuperhős prototípusa.⁶ Ez talán kevésbé meglepő az ifjúsági irodalom kategóriájába sorolt Szabó Magda-regénynél, de más műveknél is érzékelhető a hatása. Az *ajtó* egyik kortárs olvasója (pontosabban a hangoskönyv hallgatója) megdöbbenve tapasztalta a regénykezdő álom-jelenet és Daphne du Maurier sikerkönyve, *A Manderley-ház asszonya* első fejezetének hasonlóságát, ám mindezt betudta a véletlennek, s eszerint az analógiateremtés az

¹ Szilágyi Zsófia: Népszerűség és tanácstalanság. *Literatura*, 2021/4, 496–497., Soltész Márton: Szenzáció vagy kanonizáció? *ItK*, 2019/1, 104.

² Gilbert Edit: Szabó Magda, <https://dia.hu/dia-szerzok/szabo-magda/eletrajz>, Angyalosi Gergely: Előszó. In: Erdődy Edit: *A lélek színpadán. Esszék, tanulmányok, kritikák*. Balassi, Bp., 2019, 10.

³ Erdődy Edit: Szabó Magda [bölcsezdoktori disszertáció] (kézirat), 1974, 108–123.

⁴ Krusovszky Dénes: Mitől boldogtalan a magyar író? *Magyar Narancs*, 2018. október 13. Szilágyi Zsófia hívja fel rá a figyelmet a terminológiai problémára, mely szerint a „lowbrow” fogalma is nagyon nehezen adható vissza magyarul: lehet szórakoztató, populáris irodalom vagy lektűr-irodalom, bár az utóbbi kifejezést a middlebrow-ra is szokás alkalmazni. Szilágyi Zsófia: Szabó Magda határai. *Alföld*, 2019/12, 138.

⁵ A transztextualitás/intertextualitás/hipertextualitás fogalmát Gerard Genette meghatározása alapján használom: Gérard Genette: *Transztextualitás*. Ford. Burján Mónika. *Helikon*, 1996/1–2., 82–90., Gérard Genette: *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Translated by Channa Newman, Claude Doubinsky. University of Nebraska Press, 1997, 1–10.

⁶ Tóth Orsolya: Az árkodi Pimpernel. Szabó Magda és a Pimpernel-franchise. *Jelenkor*, 2023/3, 326–333.

azonos színész/szinkronhang választásból fakadó intermediális „karambol” következménye.⁷ De vajon szintén a véletlen műve-e az „úrnő” és a házvezetőnő ellentmondásos viszonyának alakulása, vagy Emerenc gótikus rémregénybe illő felbukkanása az éjszaka közepén? Vajon mi sodorhatja egymás mellé az olvasók toplistáján⁸ Szabó Magda műveit és Margaret Mitchell *Elfújta a szél* című sikerkönyvét? A továbbiakban ez utóbbi kérdésre keresem a választ.

Az *Elfújta a szél* magyarországi fogadtatása

Margaret Mitchell, az *Atlanta Journal* egykori újságírója 1936-ban jelentette meg az amerikai polgárháború idején játszódó történelmi románcát. Egy év múlva elnyerte érte a Pulitzer-díjat, az Amerikai Könyvterjesztők Szövetsége pedig az év könyvének választotta. Mindössze fél év alatt elkelt belőle 1 millió példány, s a Victor Fleming és részben George Cukor rendezésében készült, 1939 decemberében bemutatott filmváltozat még jobban növelte a népszerűségét. A siker azonban fordítottan arányos az irodalomkritika és az irodalomtörténet-írás által kijelölt kétes pozíciójával.⁹ A kortárs kritikát elősorban a regény páratlan népszerűsége és a benne megjelenő női perspektíva aggasztotta, a rasszista propagandaregény vádjá inkább az 1960-as évektől, a polgárjogi mozgalmak időszakában fogalmazódott meg.¹⁰ Mitchell regénye szinte azonnal olvasható volt magyarul is, 1937-ben jelent meg a Singer és Wolfner kiadónál Kosáryné Réz Lola fordításában. A magyar sajtóban is villámgyorsan terjedtek a szerzőről szóló bulvárhírek, az *Uj Idők* könyvajánlója viszont azt hangsúlyozza, hogy a „déliel” helyzetükben, élményeikben erősen hasonlítanak a magyar sorshoz.¹¹

Az *Elfújta a szél* hamar megtalálta szórakozásra vágyó olvasóit, azonban (nem meglepő módon) a professzionális irodalomértelmezés számára „láthatatlan” maradt.¹² Csupán néhány kritikus megjegyzéssel találkozhatunk a feltételezett olvasóközönség által is elérhető lapokban. Lukács Gyula Margaret Mitchellnek címzett nyílt levele a *Színházi Életben* jelent meg, s a regény angol nyelvű fogadtatásához hasonlóan felhívja a figyelmet a Scarlett O’ Hara és Becky Sharp közötti párhuzamra.¹³ A *Pesti Napló* irodalmi rovatának kritikusa szerint az *Elfújta a szél* nem más, mint a *Hiúság vására* „felhígított, utánérzett változata”.¹⁴

1937-től kezdve a regényt évről évre újra kiadták, majd a második világháború után, 1947-ben az Uj Idők Irodalmi Intézet jelentette meg, hosszú ideig utoljára. Az előfizetési felhívás nemcsak a regény korábbi népszerűségére hivatkozott, hanem arra a történelmi

⁷ frenchbullie 2013. júl. 08. – 11:26:43, <https://port.hu/adatlap/szemely/szabo-magda/person-16647#comments>.

⁸ Niedzielsky Katalin: Kommersz vagy szépirodalom? II. *Békes Megyei Népiújság*, 1987. július 10., 4–5.

⁹ Richard Dwyer: The Case of the Cool Reception. In: *Recasting: „Gone with the Wind” in American Culture*. Eds. Darden Asbury Pyron, University Presses of Florida, 1983, 21.

¹⁰ Malcolm Cowley: Going with the wind. In: *Recasting: „Gone with the Wind” in American Culture*, 18–20. Lajterné Kovács Krisztina: Authoress and Businesswoman: Success, Money and Gender in *Gone with the Wind*. *AMERICANA E-Journal of American Studies in Hungary* 7 (2) <https://www.americanaejournal.hu/index.php/americanajournal/article/view/45260/43910>.

¹¹ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél* [n.n.]. Az *Uj Idők kulturszövetsége irodalmi melléklete*, 1937, 42. szám melléklete, 585.

¹² A jelenségről lásd Bárány Tibor: Szépirodalom vs. lektűr. *Holmi*, 2011/2, 249–250.

¹³ Lukács Gyula: Levél Margaret Mitchellhez. *Színházi Élet*, 1937. november 7., 61.

¹⁴ [P. H. GY.]: Bestsellerek egymás közt Margaret Mitchell: „Elfújta a szél” és Priestley: „Jóbarátok”. *Pesti Napló*, 1937. november 7., 38.

tapasztalatra is, amely aktuálissá teszi: „Mitchell mondanivalója a második világháború után egyszerre elevenné, forróvá, szívdobogtatóan időszerűvé vált. Most derült ki, hogy a *Háború és Béké*-nek ez az amerikai és női változata mennyivel inkább a béke regénye, mint a háborúé. A harcos férfiak hősiessége is elhalványul benne az asszonyok hősiessége mellett, akik az üszkökből, a romokból és az emlékekből, már nem is emberi erővel, ott-hont, életet, szeretetet építenek. Ez az asszonyi csoda ismétlődik meg most is a világban, s azért kerültek ismét olyan közel hozzánk az *Elfújta a szél* hősnői”.¹⁵ Az olvasási javaslat tehát nem a szerelmi románcra koncentrált, hanem a háborús tapasztalatokra és a túlélésre, ezen belül is a női nézőpontra. Az olvasóközönség hasonló reagálására Margaret Mitchell Török Sándornak címzett levele alapján következtethetünk, amelyet csak jóval később, a rendszerváltás után tett közzé Tóth Eszter, a levél egykori fordítója. 1947–48-ban Török Sándor nagyszabású rádióműsortervet dolgozott ki *Ünnepi levelek* címmel, amelyben tudósokat, írókat, politikusokat kérdezett a háború utáni helyzetről és az emberiség jövőjéről. „Aggódtam, hogy ön azt hiheti: nem érdekel Magyarország és az »Elfújta a szél« nagyon kedves olvasói. Pedig a magyar olvasók sok kedves levele, melyekben Budapest ostromát Atlanta 1864-es ostromához hasonlítják, nagyon közel hozták hozzám az ön távoli hazáját, és őszintén örültem, amiért könyvemet annyira becsülték, hogy fölvettem engem a rádióműsorába”¹⁶ – olvasható Margaret Mitchell megkésett válaszában. Az író nő ugyanakkor rögzíti a fikció és a valóság viszonyát megfordító paradox helyzetet: „Én csak író vagyok... Megmondom, miért gondolom különösképpen önhit dolognak részemről, hogy írjak pl. az asszonyok magatartásáról a háborús években? Az az oka, hogy tudok az európai nők rettenetes szenvedéseiről (különösen a magyarokéről), amit a háborúval el kellett viselniük, és tudom, hogy mi nők az Egyesült Államokban ezalatt viszonylag védetten éltünk. Nem nekem, aki sohasem éheztem, fáztam, vagy láttam felrobbanni a házat, vagy temettem el szeretteimet, nem nekem kell megmondanom, hogy a nők a háborúban megállták-e a helyüket vagy sem”.¹⁷ Török Sándor rádióműsorának betiltása¹⁸ már jelezte a politikai és kulturális életben bekövetkező váltást. Természetesen sem a Révai-, sem az Aczél-féle kultúrpolitika nem támogatta Margaret Mitchell regényének újrakiadását, úgy tűnik azonban, hogy ez mit sem változtatott a regény népszerűségén. Az ötvenes évek végén a korábban emlegetett Becky Sharp–Scarlett O’Hara-párhuzam tért vissza Gyurkó László írásában, amelynek alapvetése, hogy bestsellerírók közhelyekkel dolgoznak, s rendszerint az imitáció eljárásával élnek: „hol főszereplőjüket, hol témájukat, hol szerkezetüket veszik kölcsön a világirodalomból”.¹⁹ Gyurkó részéről érzékelhető a népszerű szándék, ám úgy tűnik, ez továbbra is hatástalannak bizonyult.

Loránd Imre még 1967-ben is szomorúan konstataulta, hogy az *Elfújta a szél* két évtizede „a piac mennyboltjának állócsillaga. Pillanatnyi zugárfolyama: 250-300 forint között mozog”. Loránd elsősorban a történelemszemléletét bírálta, hiszen a regény valóságos „ellen-Tamás bátya kunyhója”, ám meglátása szerint hazai népszerűségét is ennek köszönheti, mivel a „felszabadulást követő években nosztalgiákat táplált. Nemcsak a hazai »ültetvényes arisztokrácia«, a volt földbirtokosok s tábornokok siratták a múltat, a magyar ancien régime. A volt városi tisztviselők, sőt gombügynökök is. Sokak sznobizmusának

¹⁵ A magyar családok elpusztult, kifosztott könyvtárainak újjáépítése. *Új Idők*, 1947. november 1., 421.

¹⁶ Margaret Mitchell levele Török Sándornak, Atlanta, 1948. április 13. Közzéteszi: Tóth Eszter: Margaret Mitchell és a magyarok. Az „Elfújta a szél” írójának vallomásai. *Magyar Nemzet*, 1994. szeptember 10., I.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Horgas Béla: Az Élet és Irodalom látogatóban Török Sándornál. *Élet és Irodalom*, 1970. október 10., 16., Szűcs Katalin: „Ránk van bízva az emberiség sorsa”. Beszélgetés Török Sándorral. *Kritika*, 1984/2, 5.

¹⁹ Gyurkó László: A giccs természetrajza. *Valóság*, 1959/6, 70.

hízelgett, hogy a történelem macskaasztalánál együtt ülhetnek azokkal, akik annak idején tisztos vagy egyáltalán nem tisztos távolságban tartották őket maguktól. Az *Elfújta a szél* uralomváltozásról, egy állítólag nemesen lovagias, kiváló modorú, kulturált vezetőréteg tragikus bukásáról, plebejusok felülkerekedéséről, háborús szenvedésekről szólt; arról, hogy a háború után mindent újra kellett kezdeni és sok mindent egyáltalán nem lehetett újra kezdeni. Éppen kapóra jött egyes rétegeknek, akik elvesztették hamis biztonságérzetüket”.²⁰ Loránd szerint az aktualizáló olvasat a hatvanas évekre visszaszorult, az *Elfújta a szél* már kizárólag a nőolvasók által kedvelt lektúr, s szerelmi románcként olvasható.²¹

Illés Endre írásából tudjuk, hogy a regény még a hetvenes években is a munkásolvasók legkedvesebb könyvei között szerepelt. Illést azonban optimistává tette a könyvkiadói gyakorlat: „Mitchell regénye 1946 óta, tehát az utóbbi huszonhat évben nem jelent meg egyetlen kiadónknál, egyetlen példányban sem. Élhet, foroghat, mozoghat – még a régi világból átmenekítve – olvasók közt, bőröndben háztól házig cipelt »magánkölcsonzóknél«, talán egy-egy közkönyvtárunkban is ezer kötet (de legyünk nagyvonalúak: ötezer kötet) – s ez az ötezer valóban hátrább taszítaná az utóbbi negyedszázadban életre kelt Mikszáth-életművet, Móricz-életművet? Tolsztojt, Balzacot, Stendhalt, akiknek könyvei – és Mikszáthé is, és Móriczé is – külön-külön is meghaladják a milliót?”²² Érdeemes arra is felhívni a figyelmet, hogy Illés a „rossz sikerrel” szembeállította a „jó sikert”, melyet Szabó Magda műveinek tulajdonított.

Eközben, ha nem is Magyarországon, de akadt olyan kiadó, amely kiszolgálta az olvasói igényeket. Újvidéken először 1954-ben jelent meg a Testvériség-Egység kiadónál, majd 1967-ben a Forum Lap és Könyvkiadó Vállalatnál. Romániában a Kriterion adta ki 1979-ben, s a visszaemlékezések szerint akkoriban 600 forintot is adtak érte a feketepiacon. A nyolcvanas évek elején Magyarországon is felmerült az újrakiadás lehetősége, de ez nem volt összeegyeztethető a szocialista kultúra alapértékeivel. Legalábbis erre figyelmeztet E. Fehér Pál *Álláspont* című esszéje: „Adjuk ki Surányi Miklóst, Harsányi Zsoltot, meg az *Elfújta a szél*. De nehogy azt higgyük, hogy e művek hajdani népszerűsége és mai eladhatóságuk bármilyen formában a magyar kultúra s kivált a szocialista magyar kultúra győzelme lesz”.²³

A burzsoá giccs tipikus példaként emlegetett regény végül nem sokkal a rendszerváltás előtt, 1986-ban jelent meg újra Magyarországon, az Európa Kiadó leányvállalata, az Árkadia kiadásában, Kosáryné Réz Lola egykori, Sulhóf József által kiegészített fordításában. Borítóján feltűnt a Magyarországon 45 év késéssel bemutatott amerikai film egy-egy képkockája. A napilapok tudósítása szerint a regény 225 forintos ára még mindig barátságosnak volt mondható a feketepiac 600-1000 forintos áraihoz képest. A *Csongrád Megyei Hírlap* újságírója némi ironiával állapította meg, hogy a regényt visszafújta a szél, s ennek kapcsán teszi fel a kérdéseit: 1. még mindig giccs-e? 2. továbbra is a rabszolgatartók szemzőgéből ábrázolja-e a dolgokat? Vagy netán e tulajdonságait is elfújta volna időközben a szél.²⁴ Bár mindezeket bizonyára retorikai kérdésnek szánta, valóban nem sokat késett a rekanonizáció gesztusa, amely Sükösd Mihály nevéhez köthető. A szerző, aki többnyire „Joyce-ról és Musilról szokott értekezni, szóban és írásban”,²⁵ most kivételt tett. A magyar kritika korábbi, lekicsinyló véleményével szemben a mű kanonikus pozícióját hangsúlyozta, s eszerint az *Elfújta a szél* éppúgy alapvető regénye az észak-amerikai prózairodalomnak, mint a *Tamás bátya kunyhója*, a *Tom Sawyer kalandjai*, a *Moby Dick* vagy az *Amerikai tragédia*. Sükösd arra is felhívta a figyelmet, hogy az amerikai egyetemek gyakorlatában

²⁰ Loránd Imre: *Elfújta a szél*. Egy makacs siker irodalomszociológiája. *Jelenkor*, 1967/6, 537–538.

²¹ Uo.

²² Illés Endre: Száz ezer fölött (Tűnődés az állirodalomról). *Kritika*, 1972/9, 13.

²³ E. Fehér Pál: *Álláspont*. *Hétfői Hírek*, 1983. május 23., 4.

²⁴ Papp Zoltán: *Visszafújta*. *Csongrád megyei hírlap*, 1986. március 5., 4.

²⁵ Sükösd Mihály: *Elfújta a szél*. *Népszabadság hétvége*, 1992. március 14., 26.

nincs merev választóvonal a szépirodalom és a populáris kultúra alkotásai között, együtt tárgyalják Henry James, Faulkner és Margaret Mitchell regényírását.

Az újraolvasás során nem annyira az amerikai dél mítoszát, sokkal inkább az életforma Rhett Butler szolamához köthető kritikáját emelte ki, így finomítva a regény történelemképén. Mitchell emellett „elementáris mesemondó”, a polgárháború ábrázolása, különösen Atlanta ostroma Tolsztoj szevasztopoli novelláira és a *Háború és béke* csatajeleneteire emlékeztette a kritikus-irodalomtörténészt. Vagyis a világirodalmi példa immár nem az utánczás tárgya, mint Gyurkó korábbi esszéjében, hanem éppen az írói kvalitás bizonyítéka.²⁶ Bár a mű alkalmazott irodalom, Sükösd méltatta a megvalósítás profizmusát, ugyanakkor kritikával illette a jellemábrázolást. A történet során Scarlett mindvégig önzően életrevaló és elpusztíthatatlan, Melanie nem evilágian anyagi, Ashley eszményien nemes lelkű és a bárgyúságig tétova, Rhett Butler álsátáni maszkjában a megjátszott cinizmus érző szívet takar. Érdemes azonban megjegyezni, hogy Sükösd ezt is egy oximoronral érzékeltette: Mitchell jellemábrázolása „gyönyörűségesen sematikus”.²⁷

E rövid recepciótörténeti áttekintés alapján elmondható, hogy a háborús tapasztalatok lehetővé tették, hogy a kortárs olvasók analógiát érzékeljenek a saját világuk és az amerikai polgárháborús fikció között. A háború után pedig felerősödött a regény politikai olvasata, amely a radikális társadalmi-politikai változások és az újrakezdés lehetősége között keresett párhuzamot. Az ötvenes évektől kezdve a hivatalos kultúrpolitika elveit visszhangzó kritika esztétikai szempontokkal is igyekezett alátámasztani, hogy miért nem kívánatos a regény újrakiadása. Ám a Mitchell művét bíráló megjegyzések paradox módon éppen azt jelezték, hogy a regény nem hullott ki a kulturális emlékezetből, ezért is lehetett igazi könyvsiker az 1986-os kiadás. Mindez együtt járt az *Elfújta a szél* valamiféle klasszicizálódásával: Sükösd Mihály írása az amerikai irodalomban elfoglalt kanonikus pozíciójára hivatkozott, ezzel relativizálva a populáris kultúra és a magas irodalom közötti hierarchiát.

Intertextuális utalások: *Régimódi történet*, *Megmaradt Szobotkának*, *Az ajtó*, *Für Elise*

Szabó Magda regényei közül a *Régimódi történet*ben (1977) jelenik meg először a szövegközi kapcsolat, méghozzá egy nem túl hízogő hasonlat formájában. Az elbeszélő Jablonczay Lenke egykori kedves olvasmányát, Helen Mathers *Jön a rozson át* című munkáját nevezi a kor *Elfújta a szél*jének. Az összehasonlítás alapja egyrészt a szerzőség lehetett (hiszen a fikció világában Jablonczay Lenke ekkor szembesül vele, hogy nőírók is létezhetnek), másrészt a regény hihetetlen népszerűsége, és nem utolsósorban a korabeli nőolvasókra tett hatása, akiknek életfelfogását, szerelemfelfogását erősen meghatározták olvasmányaik. Ennél később, a nyolcvanas évek elejétől találkozhatunk majd Szabó Magda műveiben az intertextualitás explicit jelenségével, a gyakran citátum-formában megjelenő Margaret Mitchell-utalásokkal.

„I don't risk my heart anymore« – többet nem kockáztatom a szívemet, nem próbálkozom. – mondotta volt Butler kapitány az *Elfújta a szél*ben, amit évekkel ezelőtt sikerült

²⁶ 1961-es naplójegyzeteiben Lengyel József is hasonló következtetésre jutott: „VII. 17. Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*. Bestseller – jogosan. Nem adjuk ki – és helyesen tesszük. De: nagyszerű könyv, vulgáritása, szűk látóköre ellenére és mellett. Egyetlen könyvű író egy szálon futó regénye. Történelmi és jellembeli önéletrajz. Persze szépíti magát – és mégis őszinte. Ez a nehéz, ezért lett bestseller. És ezenkívül! Az Atlanta elfoglalása, plusz gyerekszülés. Waterloo és Borogyino (tehát Stendhal és Tolsztoj) óta nem olvastam ehhez fogható. Micsoda sznobok az amerikai kritikusok, hogy már nem is említik!” Lengyel József: Napló. In: *Lengyel József noteszeiből*. <https://mek.oszk.hu/06400/06445/06445.htm>

²⁷ Sükösd, i. m.

elolvasnom egy régi kiadású könyv magyar változatában... Dehogyan gondoltam akkor, hogy valaha ezzel a mondattal kezdek egy cikket. Az emlékezetes mondat ismét megfogott. Szabó Magda »élete legnehezebb könyvében«, a Megmaradt Szobotkának című rendhagyó regényében bukkantam rá²⁸ – olvashatjuk Varga Lajos hírlapi kritikájában, amelynek felütésében jól érzékelhető a szabadkozás a szépirodalom és a lektúr határainak elmosódásáért. Bár a kritikus olvasta Margaret Mitchell regényét, nem szívesen idézte. Szabó Magda szabálytalan Szobotka-életrajza (1983) viszont mentegetőzés nélkül tette ezt, s az író 1960-as években bekövetkező elnémulásának okát érzékeltette vele: „teázás közben, egy mellékmondatban megkért, ne említsem többé az irodalmat, tudomásul kell venni, visszafogják, agyonhallgatják, s az *Elfújta a szél* Butler kapitányát idézte: »I don't risk my heart anymore« – többet nem kockáztatom a szívemet, nem próbálkozom”. A szállóígeként felbukkanó angol nyelvű tartalmi idézet²⁹ egyrészt illeszkedett az anglista Szobotka olvasottságához, másrészt „megemelte” a forrásszöveget, elvégre *eredetiben* olvasni és idézni a lektúrt is elegánsabb. Megfigyelhető ugyanakkor a funkcióváltás: a mondat Mitchell regényének utolsó fejezetében, Scarlett és Rhett búcsújánál olvasható, ám itt megváltozik a kontextus, így lesz az idézet Szobotka írói pályától való búcsúja, s ebben az összefüggésben intertextuális iróniaként³⁰ is értelmezhető.

Négy évvel később ismét ez az idézet bukkán fel *Az ajtóban*. A szerelmi narratívához kötődő kontextus részben megmaradt, részben ki is tágult. Emerenc egykori szerelmi csatlódásai mellett életének egyéb tragikus eseményei szolgáltak magyarázatul az érzelmi elköteleződés nehézségeire. Ezúttal hangsúlyosan az elbeszélő jellemzi így a szereplőt, Emerenc olvasmányainak hiányára is utalva: „sose tudta meg, hogy valamiképpen egy döntésre jutott az *Elfújta a szél* Butler kapitányával, akár a gátlástalan regényhős, ő sem ohajtotta többé kockára tenni a szívét senkiért, semmiért”.³¹

Úgy tűnik, hogy Szabó Magda műveiben a szövegközi utalások nyílt vagy rejtett formája összefüggést mutat az *Elfújta a szél* magyarországi recepciótörténetével. A hetvenes évek végétől körülbelül a nyolcvanas évek közepéig csupán egy-egy szállóígeként forgalmazott citátum jelenik meg a regényekben, ám a rendszerváltás után született, utolsó regénye intertextuális utalásaiban, a jellemteremtés stratégiájában és szerkezetében is szorosan kapcsolódik Mitchell regényéhez, s ez összefüggésbe hozható a regény klasszicizálódásával. Már az első kritikák egyike, Vallasek Júlia írása felhívta rá a figyelmet, hogy a *Für Elise* elbeszélője-főszereplője (Magdolna) és fogadott testvére (Cili) között a szerepek megosztását jelzi az olvasmányélményekre tett utalás, különösen a többször is megidézett *Elfújta a szél*. Megfogalmazása szerint „Cili jellemzésére, döntéseinek magyarázatára a gyöngéd/gyöngö Melanie vagy a gyötrődően becsületes Ashley alakját idézi a narrátor, míg önmagát a hősnővel, Scarletttel, »de a regény végén győztes Scarletttel«” azonosítja.³² A *Für Elise*-et meghatározó tükrös szerkezet³³ párhuzamos történet³⁴ vagy a Szabó Magda regényeire jellemző hasonmás-történet³⁵ egyik referenciája lehet az *Elfújta*

²⁸ Varga Lajos: Érzézés az irodalomba. *Kisalföld*, 1983. október 1., 8.

²⁹ Az eredetiben: „I'll not risk my heart a third time”, Margaret Mitchell: *Gone with the Wind*, <https://ebook-mecca.com/online/gonewiththewind.pdf>, 1974.

³⁰ Umberto Eco: Az intertextuális ironia és olvasat szintjei. In: *La Mancha és Babel között. Irodalomról*. Ford. Barna Imre, Gecser Ottó. Európa, Bp., 2004, 326–327.

³¹ Szabó Magda: *Az ajtó*. Magvető, Bp., 1987, 126.

³² Vallasek Júlia: Bonviván és primadonna (Két bírálat egy könyvről). *Holmi*, 2003/6, 807–808.

³³ Kiss Noémi: „Cili én vagyok” avagy a régimódi textuális tér. *Irodalmi Szemle*, 2004/1, 61.

³⁴ Nagy Boglárka: Párhuzamos életrajzok. *Jelenkor*, 2003/9, 909.

³⁵ Papp Ágnes Klára: Mi a baj a lekerekített történettel? Elmélkedés Szabó Magda kapcsán. In: „Nekem is csak maszkjaim voltak”. *Tanulmányok Szabó Magda életművéről*. Szerk. Murza Tímea, Papp Ágnes Klára, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2023, 147–148.

a szél. Scarlett O'Hara és Melanie Hamilton kettőse jó eséllyel lehet az egyik inspirálója Szabó Magda vissza-visszatérő, öntörvényű önéletrajzi figurájának, amely mellett – ahogyan V. Gilbert Edit fogalmaz – mindig ott van a szőke, lány, finom, nőies másik, akiért az ambivalensen rajong, vagy éppen nem tud szabadulni tőle.³⁶ Mitchell regényének szereplői kontrasztfigurák: Scarlett okos, szenvedélyes, életrevaló, önző, míg Melanie művelt, támogatásra szoruló, végtelenül jóságos és önfeláldozó. Kettőjük kapcsolata egy különleges barátság története, amely Scarlett részéről a gyűlölettel a csodálatig, a testvéri szeretetig terjed. A *Für Elise*-ben a szereplők külső leírása is jelzi, hogy Cili és Magdolna egymás ellentétei: az egyik szőke és kékszemű, a másik barna. Cili, mint „az Elfújta a szél Melanie-ja nagyon finom anyagból készült, nemcsak énekhangja volt kivételes, de a jelleme is”,³⁷ „öt, mindenki szerette, engem alig valaki”.³⁸ Másutt az elbeszélő Rhet Butler nyomán igazi „lady”-ként azonosítja Cilit.³⁹

E jellemteni dualizmus a férfi szereplőket is érinti: a narrátori szólam szerint Cili reménytelen szerelme, Textor Ashley Wilkessel, Magdolna rajongásának tárgya, Ágoston Rhet Butlerral kerül párhuzamba. Az előbbi az ábrándozó, melankolikus, támaszra szoruló „majdnem egzisztencialista új férfiideál”, egyfajta „amerikai polgárháborús homburgi herceg”. Az utóbbi férfias férfi, „szemrevaló és mácsó”.⁴⁰ Csupán a visszatekintő nézőpont tette lehetővé, hogy az elbeszélő legalább részben kilépjen a kettősségből, ám még mindig az *Elfújta a szél* világán belül maradt: Textorban Ashley Wilkes és Rhet Butler vonásait is felfedezni véli. A kilencvenes évek elején Szabó Magda éppen e két regényhős kapcsán töprengett arról, hogy hitelesen összeilleszthető-e a két, markáns vonásokkal megrajzolt jellem. Orczy Emma ugyanis a Pimpernel-figurában képes volt egyben tartani e férfi-sztereotípiát, Margaret Mitchell viszont meghasította, így született meg a „lírai-gyöngéd-gyöngé” Ashley és a „vérbő” Rhet Butler.⁴¹

A *Für Elise*-ben a férfi és női szereplők között is keverednek az egyes karaktervonások. Az elbeszélő jellemzése szerint Cili nemcsak Melanie, hanem Ashley is. Tonellihez való hűségét éppúgy a becsület garantálja, mint ahogyan Ashley hűségét Melanie-hoz. Az *Elfújta a szél* hőseinek megnevezése lényegében helyettesíti *Für Elise* szereplőinek jellemzését. A regény ezen a ponton olyan mintaolvasóval számol, aki nemcsak az *Elfújta a szél* szereplőit, de a köztük lévő viszonyokat és a cselekmény egyes részleteit is pontosan fel tudja idézni. E tudás birtokában az is érzékelhető, hogy Cili és Magdolna kapcsolatának alakulása eltérést mutat Mitchell regényéhez képest. Magdolna kezdeti, szenvedélyes félteékenységét nem a mindkettőjük által szeretett férfi váltja ki, hanem a családban és a társasági életben betöltött pozícióját félti. Scarlett O'Harát Melanie halála döbbeneti rá erős kötődésére: „Melanie elmegy, és vele az az erő, amely évek óta tartotta, anélkül, hogy tudta volna”.⁴² A *Für Elise* elbeszélőjét hasonlóképpen ejti kétségbe Cili „elsődleges jóságának” hiánya, arra döbben rá, hogy ő volt „élete legnagyobb áldása és egyik tartóoszlop”,⁴³ lényegében ez motiválja az emlékkállítás gesztusát. Az *Elfújta a szél*hez képest radi-

³⁶ Gilbert Edit: Szabó Magda, a hiányzó folytonosság. In: *Szabó Magda száz éve*. Szerk. Soltész Márton, V. Gilbert Edit. Széphalom Könyvműhely, Orpheusz, Bp., 2019, 316.

³⁷ Szabó Magda: *Für Elise*, Európa, Bp., 2003, 104.

³⁸ Uo., 166.

³⁹ Uo., 304., Az eredetiben: „Nagyon nemeslelkű asszony volt.” Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, I–II. Ford. Kosáryné Réz Lola. Európa, Bp., 2022, II/626., „A very great lady” <https://ebook-mecca.com/online/gonewiththewind.pdf> 1960.

⁴⁰ Szabó Magda: *Für Elise*, 250.

⁴¹ Szabó Magda: A kalandfilm Pimpernel. *Színházi Élet*, 1991/7, 34–35.

⁴² Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II, 611.

⁴³ Szabó Magda: *Für Elise*, 48–49, 53.

kális, ám korántsem következetesen végigvitt váltás, hogy a Magdolnával azonosuló elbeszélőnek Cili az egyik alteregója: „Cili én vagyok, a sokféle önmagam”.⁴⁴

Mitchell regénye a testvérek egyik legkedvesebb, általuk többször is házi színpadra vitt olvasmánya, érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a *Für Elise*-ben anakronizmusként van jelen, hiszen a húszas éveket és harmincas évek elejét felölelő gyermek- és ifjúkor története (a regényben 1935 Cili házasságkötésének időpontja és Magdolna hazatérése a bécsi intézetből) kizárja az 1936-os megjelenésű regény efféle „felhasználását”. A fikció világában viszont a testvérek „egymás kezéből rángatják ki” a könyvet, másutt arról olvashatunk, hogy Magdolna fordítja Cilinek az angol szöveget szakaszonként,⁴⁵ s ez utóbbi természetesen megerősíti a Magdolna pallérozott műveltségéhez hozzátartozó nyelvtelhetséget. A két lány egyértelműen a saját életútjára vonatkoztatja és szerelmi románcként olvassa a regényt, s „hogyan közben történt valami Amerika történetében, kit érdekelt”.⁴⁶ A kortárs történelmi-politikai események jelentőségét kizárólag a visszaemlékező elbeszélő ismeri fel, a változások érzékeltetésekor pedig finoman visszaköszön a Mitchell-regény címe: Bogdánékat elfújta a történelem, Jusztí nénéiket pedig a történelmi szél.⁴⁷

A szereplők jellege és viszonyrendszere mellett a két regény között más hasonlóságok is megfigyelhetők. A *Für Elise*-be bizonyos élethelyzetek és cselekményelemek is átszívárognak: korai haláluk bekövetkeztekor Cili és Melanie is gyermeket várnak, mindketten „végrendelkeznek”⁴⁸ a férjükről. Az egyazon férfi iránt érzett szerelem viszont Magdolnát nem Cilivel, hanem Adéllal köti össze. Így a *Für Elise*-ben a kontrasztfigurákra építő regénypoétika megsokszorozódik: Magdolna szellemi vetélytársa András Anna, az okos, művelt és szorgalmas diáklány, aki Cili mellett az osztály kedvence volt. Az intratextuális utalásokban is bővelkedő elbeszélés e ponton fedi fel a „titkot”, mely szerint ő volt Az őz Angéljának modellje.⁴⁹

Az őz mint hypertextus

Az 1959-ben megjelent Szabó Magda-regény egyes szám első személyű elbeszélője a dzsentri-értelmiségi családból származó, később sikeres színésznővé váló Encsy Eszter. A kisregény gazdag és többszintű intertextuális utalásrendszere ennek megfelelően főként a drámairodalom klasszikusaira épít. Az ezekből származó, többnyire a medialitás segítségével is kiemelt citátumok olyan nyomok, amelyek összefüggésbe hozhatók az elbeszélő élettörténetének eseményeivel és az általa eljátszott szerepekkel is. Ilyen például Puck alakja a *Szentivánéji álomból*, Ophelia, Lady Macbeth, Kleopátra az *Antonius és Kleopátrából*, Shaw Szent Johannája vagy Goethe Iphigeneiája. A regényben természetesen hiába is keresnénk explicit intertextuális utalást a hatvanas években is burzsoá giccsregénynek titulált *Elfújta a szél*re, mégis úgy tűnik, érdemes kapcsolatot keresni köztük, s ez a genette-i terminológián belül leginkább a hypertextualitás fogalma felől ragadható meg. Ez az eljárás sokszor nem hoz létre az intertextualitáshoz hasonló, biztonsággal azonosítható nyomokat a transzformált vagy imitált szövegben, csupán a téma, motívum vagy bizonyos cselekményelemek áthelyezése révén valósul meg.⁵⁰ Szabó Magda korai regénye

⁴⁴ Uo., 48.

⁴⁵ Uo., 250., 309.

⁴⁶ Uo., 251.

⁴⁷ Uo., 49., 129.

⁴⁸ Uo., 173.

⁴⁹ Uo., 183.

⁵⁰ Gérard Genette: Transztextualitás, 86–89.

a jellemteremtés és a szereplők közötti viszonyrendszer, valamint az egyes történetegységek szintjén is kapcsolódik a feltételezett hypotextushoz.

Az őzben Encsy Eszter és Graff Angéla kapcsolata mutat párhuzamot Scarlett O' Hara és Melanie Hamilton alakjával. Itt – Sükösd Mihály korábbi szavaival élve – Eszter az, aki önző, életrevaló és elpusztíthatatlan, Angéla (ahogyan a neve is mutatja)⁵¹ nem evilágian angyali teremtség. Melanie-t már gyermekkorában szerette mindenki, később sem volt benne „egy szemernyi kacérság vagy önzés sem”. Angéláért rajongott a környezete, mindenét szétosztogatta, „segített, akinek csak tudott, de oly természetes volt számára az adakozás, vagy a készséges figyelem, hogy lépten-nyomon elfelejtette”.⁵² Melanie és Angéla önfeláldozó jelleme a történelmi kataklizma során (az amerikai polgárháború, második világháború) mutatkozik meg igazán, amikor mindketten rendkívüli odaadással ápolják a sebesülteket.

Eszter Angéla iránt érzett eredendő gyűlölete akkor teljeseedik ki, amikor világossá válik, hogy szerelme, Lőrinc nem más, mint Angéla férje. A szerelmi háromszög erős hasonlóságot mutat a Scarlett, Melanie és Ashley Wilkes viszonyával. A gyűlölet mindkét esetben egyoldalú: Melanie és Angéla őszintén szeretik fel nem ismert vetélytársukat. „Angéla szeretett engem... Oly ösztönösen ragaszkodott hozzám, amilyen ösztönösen utáltam én.” – olvashatjuk Eszter monológjában, Scarlett O' Hara pedig azt a kérdést teszi fel: „Hogy tudja őt Melly így szeretni, amikor ő néha alig bírja leplezni az ellenszenvét iránta”.⁵³ Scarlett sokáig vágyik rá, hogy Melanie mindent megtudjon Ashley Scarlett iránti vonzalmáról: „Valamikor arra gondolt, hogy Melanie-nak arcába vágja az igazságot, és kéjjel nézi majd, hogyan omlik össze Melly bolondosan mámorosító paradicsoma; olyan gesztus lett volna, amely megérte volna azt is, hogy utána mindent elveszítsen”, másutt vetélytársnője halálát kívánja.⁵⁴ Encsy Eszter hasonlóképpen vágyik ezekre, de végül csak Lőrinc halálos ágyánál lepleződik le Angéla előtt: „mit szólna, ha elmondanám neki, hogy készültem egész életemen át erre a pillanatra, amikor meglátom végre elindulni a halál felé, olyan védtelenül és menthetetlenül, mint más közönséges emberfiát, és hogy milyen komikus, hogy ez a mai az életem legszebb napja”.⁵⁵ Közvetlen környezetük mindkét esetben tisztában van a viszonyval, de óvják a felismeréstől Melanie-t, illetve Angélát.

Scarlett és Encsy Eszter egyaránt rendkívül éles eszű, a társadalmi helyzetükhöz kapcsolódó elvárásokhoz képest már-már illetlenül jó fizikummal rendelkező nőalak, mindketten jelentős karriert futnak be a háború után. Eszter ünnepelt és nagyon jól fizetett színésznő lesz, Scarlett pedig sikeres üzletasszony. Mindketten magasabb társadalmi osztályból származnak, ám Eszter egy elszegényedő nemesi család sarja, aki gyermekkorától fogva kénytelen kemény háztartási és kenyérkereső munkát végezni, átvenni a családfő feladatát. Scarlett O'Harát a polgárháború során találja meg ez a kötelezettség, amikor ő lesz felelős a családi birtokért, az ott élők megélhetéséért és biztonságáért. Az egyik lehetőség mindkettőjük számára a test áruba bocsátása. Az őz elbeszélője így emlékszik vissza 13 éves kori önmagára: „Ha valaki pénzt adott volna azért, hogy az övé legyek, nagyon rosszul éreztem volna magam, de habozás nélkül befeküdtem volna az ágyába”.⁵⁶ Később a házasság célja is az anyagi biztonság lehetne, a Károlyllyal kötött házasság anyagi haszna

⁵¹ A név értelmezéséről lásd Erdődy Edit: *Szabó Magda*, 75., Erdődy Edit: *A lélek színpadán*, 160. Kosztrabszky Réka: A test és tekintet szerepe Szabó Magda *Az őz* című regényében. <https://irodalmiszemle.sk/2018/07/kosztrabszky-reka-a-test-es-tekitet-szerepe-szabo-magda-az-oz-cimu-regenyeben/>

⁵² Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, I., 164., Szabó Magda: *Az őz*, 81.

⁵³ Szabó Magda: *Az őz*. Jaffa, Bp., 2016, 36., Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, 338.

⁵⁴ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 532., 608.

⁵⁵ Szabó Magda: *Az őz*, 35–36.

⁵⁶ Uo., 42.

garanciát jelentene a túlélésre, Béla esetleges halála a fronton az örökséget jelentené: „arra is gondoltam, hogy iszonyatos butaságot csináltam; nem lett volna szabad így elengednem Bélát, hátha a kiképzés után mindjárt kiviszik a frontra, és ott hal meg – ha már megesküdtünk volna, akkor mégiscsak örökölnék”.⁵⁷ Scarlett a pénzért a szerető szerepét készül felajánlani Rhettnek, de ábrándozik a börtönben kötött házasságról: „Rhettnek több a pénze, mint álmodta volna, Rhett börtönben van... Ha szerét lehetne ejteni, hogy börtönben feleségül vegye, mielőtt felakasztanák, a sok milliót mind ő örökölné”.⁵⁸ Frankhez kizárólag a pénz miatt megy feleségül, hiszen csak így tudja megmenteni a birtokot, a Rhett Butlerrel kötött házasságát elsősorban az anyagi biztonság lehetősége motíválja. Eszter és Scarlett neveltetésétől valójában idegen ez a szerep, s ez okoz számukra némi lelkiismeret-furdalást, máskor azonban nem tudják elfogadni a környezetük által képviselt társadalmi normákat. Ilyen például a pénzhez való viszony, a végtelen türelem az adósokkal szemben vagy az adósság nagyvonalú elengedése. Angéla családjának kényszerű költöztetések Eszter azonnal be akarja hajtani a zongoraórákért felhalmozott adósságot, ám az apja megtiltja neki: „Nem illik. Betegnek lenni illik. Semmit nem keresni illik. Zongoraórát adni egész nap, az is illik. Főzni, mosni, mosogatni meg sürolni egy kisgyereknek. Mindent illik, csak azt a pénzt kérni nem, ami jár?” – rögzíti az elbeszélő a kamaszlány Eszter reakcióját.⁵⁹ Scarlett O’Hara gondosan számon tartja Frank üzletének kintlevőségét, s a család heves tiltakozása és jómodor ellenére kényszeríti rá a férjét, hogy behajtsa azt a nehéz helyzetben lévő adósoktól.

Az éhezés és az elszenvedett traumák Eszter és Scarlett életében is maradandó nyomot hagynak. Ezek közé tartozik az ételhez való viszonyuk megváltozása. Eszter és Scarlett falánksága, nem csillapodó vágya az ingyencfalatokra Lőrinc és Rhett Butler előtt is lelepleződik. Ehhez hasonlóan csak az ő jelenlétük képes valamelyest mérsékelni a viszsztatéró rémálmok hatását. A két nőalak között a legerősebb párhuzam a pénzhez való viszonyuk. Eszternek Scarletthez hasonlóan mániájává válik a készpénz gyűjtése és rejtgetése. „Soha nem számolta még fősvény olyan mohón az aranyait, nem merte betenni a bankba, nehogy elértéktelenedjen. Tárcában a fűzőjébe dugva hordta, ami nem fért bele, eltette a bibliája lapjai közé, a kályha kiálló cserepe alá, a szekrénybe. Minél többet takarította meg, annál többet kellett félretennie”⁶⁰ – jegyzi meg a narrátor az *Elfújta a szél*-ben, melynek egyik fejezetében Mammy és Frank kutatják fel a lakásban Scarlett rejtékhelyeit, és végül Frank a saját nevére teszi be a pénzt a bankba. Eszter számára a pénztől megváltni volt a legnehezebb: „én sose tettem semmit se takarékbba, nem bíztam meg a bankban, nekem csak az volt a pénz, amit azonnal elővehetek, megszámlolhatok, eldughatok egy dobozba”. Az *őz*-ben a pénzvadászat azonban már inkább játék: „Hogy kinevettél, mikor a lakásomban mindenütt pénzt találtál, a hálókörök között, a bombonierben, a könyvek lapjai közé rejtve, a cipők orrában. Húsvétkor, mikor egész nap nálam voltál, fogadtál velem, hogy megtalálod minden eldugott pénzemet; halálra nevettem magam azon, hol mindenütt nem keresed. Csak azt nem lelted meg, amit feltettem a karnis tetejére, azt Juli sodort le később, mikor valami érthetetlen szorgalmassági rohamában nagytakarítást rendezett, s ahogy felnyúlt a kefeaprúval, elébe zuhant a cigarettásdoboz, ami teli volt százasokkal. »Hörcsög« – mondtad, s le kellett ülnöd, úgy neveltél”.⁶¹ Végül Scarlett és Encsy Eszter életében is valamiféle kárpótlást jelent az atlantai ház felépítése, illetve a sashegyi villa megvásárlása.

⁵⁷ Uo., 51.

⁵⁸ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 62.

⁵⁹ Szabó Magda: *Az őz*, 98.

⁶⁰ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 189.

⁶¹ Szabó Magda: *Az őz*, 41.

Scarlett O' Hara számára a leginkább becsült emberi tulajdonság az, hogy valaki életrevaló. A háború után válik számára világossá, hogy van, aki nem alkalmas a túlélésre, folyamatosan segítségre szorul. „Azt hiszem, egész életemre a nyakamon maradsz”⁶² – gondolja Melanie-ről, aki kegyelemkenyéren él, de végül Ashley is kolonc lesz számára: alkalmatlan a fizikai munkára, az üzleti érzék teljes hiánya jellemzi. Melanie megfogalmazása szerint: „Nem elég gyakorlatias”,⁶³ folyamatosan figyelemre és gondoskodásra szorul. Az őz egykor tehetőes családból származó Angélája Eszter nézőpontjából Lőrinc számára „kolonc”, hiszen nem képes alkalmazkodni a megváltozott világhoz és társadalmi viszonyokhoz: „Soha életében nem tudott az pénzzel bánni, nem tud kitölteni egyedül egy hivatalos írást, dolgozni nem tanult, és nem is ért semmihez”.⁶⁴ Eszter azonban a reziliencia mintaképe, színészi hivatása lényegében e képesség metaforája. A háború éppen ezért nemcsak veszteséget jelentett számára, hanem az újrakezdés esélyét, egyenlő feltételeket: „Mikor a háború kitört, még csak 15 éves voltam, de mindjárt felfogtam, hogy ami másnak rettenetes, félelmetes és kétségbeejtő, az nekünk közömbös, a végén még talán jó is”.⁶⁵ Az *Elfújta a szél* két szereplője, Scarlett és Rhett is képesek kihasználni az új világban feltáruló lehetőségeket. Végül Scarlett is elfogadja Rhett alapvetését: „Az erős fennmarad ilyenkor, a gyenge alámerül... És ha ilyen felfordulás jön, mindenki mindent elveszt, és egyenlővé válik”.⁶⁶

E párhuzamok mellett néhány más szövegekőzi utalás is megteremti a két regény közötti kapcsolatot. Fontainie nagymama Scarlettnek címzett bölcsessége, mely szerint „nagyon rossz...”, ha egy asszony szembenézett a legrosszabbal, ami érheti, mert azután nem tud már félni semmitől”,⁶⁷ Szabó Magda regényében Eszter bölcsességévé válik: „Egyszer megkérdeztem anyámtól, nem fél-e egyedül... Milyen marhaságokat tud kérdezni az ember. Anyám soha többé nem fog már félni semmitől. Elfélte a félnivalóját azon az éjszakán, amikor apa meghalt”.⁶⁸ Az akaratlan gyilkosság és az ettől való szorongás mindkét regényben ott kísért: Scarlett attól fél, hogy a felelőtlenségével Ashley-t öli meg, de végül Frank halálát okozza. Eszter az óra átállításával Lőrinc halálához járul hozzá. És aligha lehet áthallásoktól mentes a zöld ruha története. Scarlett zöld ruháját Mammy túl illetlennek és kivágottnak ítéli délutáni alkalomra, Eszter „erkölcstelen zöld ruháját” Juli, a háztartási alkalmazott utálta annyira, hogy kimosni sem volt hajlandó.⁶⁹ Egy idő után Mammy és Juli erősebben kötődik Rhett Butlerhez és Lőrinchez, mint a munkaadójukhoz, hiszen mindkét férfi időt és energiát szán rá, hogy szimpátiájukat elnyerje.

Az őz kapcsán említett párhuzamokat, allúziókat azonban csak azok az olvasók érzékelhették, akik jól ismerték Margaret Mitchell regényét. Ugyanakkor Mitchell klasszikus, heterodiegetikus narrátora Scarlett O'Hara pszichikai-gondolati aktivitását kizárólag kivételes pillanatokban, Dorrit Cohn fogalmaival élve⁷⁰ az idézett monológ és az elbeszélt monológ technikájával tette hozzáférhetővé. Szabó Magda elbeszéléstechnikai újítása, a belső monológ alkalmazása⁷¹ viszont lélektani szempontból árnyaltabb, ugyanakkor a patológikum határát súroló nőalakként volt képes felmutatni az elbeszélő-főszereplőt.

⁶² Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, I., 527.

⁶³ Uo., II., 610.

⁶⁴ Szabó Magda: *Az őz*, 35.

⁶⁵ Uo., 108.

⁶⁶ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 319.

⁶⁷ Uo., II., 472.

⁶⁸ Szabó Magda: *Az őz*, 130.

⁶⁹ Uo., 155.

⁷⁰ Dorrit Cohn: Áttetsző tudatok. Ford. Gács Anna. In: *Az irodalom elméletei II.* Szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1996, 97–98.

⁷¹ A belső monológ alkalmazásáról lásd: Erdődy Edit: A realista hagyomány és belső monológ Szabó Magda-regényeiben. *Literatura*, 1974/3, 115–116., Pomogáts Béla: Szabó Magda három alkotó évtizede. *Tiszatáj*, 1976/4, 55–56., Kosztrabszky Réka: Az énelbeszélés sajátosságai Kaffka

Szabó Magda jó okkal feltételezhette, hogy a kortárs kritika nem fogja érzékelni az analógiát *Az őz és az Elfújta a szél* között, hiszen a professzionális elemzők számára Mitchell regénye nem létezett, vagy csak nagyon felületesen volt ismert. Ezért is lehet figyelemre méltó jelenség, hogy az úgynevezett „hátranézés-vita” során hasonló kifogások érték, mint egykor Margaret Mitchell regényét, amelyet az értelmezők szerint áthatott az egykori dél iránt érzett nosztalgia.⁷² Hermann István vitaindító cikke *Az őz* esetében ezt a választott narrációs eljárással hozza kapcsolatba: a múlt uralkodóosztályának képviselői nem jeleníthetők meg a „belülről való ábrázolás” eszközeivel anélkül, hogy az író „bizonyos nosztalgiát” ne ébresztene a letűnt kor letűnt társadalmára iránt.⁷³

A regény más rétegét érintette Nagy Péter alapvetően dicsérő recenziója, amely a féltékenységi lélektani ábrázolását emelte ki, s nem talált olyan világirodalmi példát, amely *Az őz*hez mérhetően „alapos, tiszta és szenvedélyes vizsgálata” lenne ennek a „mélyen női érzésnek, a sikeres társ elleni gyűlöletnek”.⁷⁴ Hermann István Mórincz nőábrázolásának nyomait fedezte fel a regényben, hiszen egyaránt megjelenik benne a szelíd asszony és a démoni úrinő. Meglátása szerint a szerelmi háromszög a kispolgári vágyak és életcélok keretei között maradt, világirodalmi példái olyan „darabgyárosokhoz” köthetők, mint Henry Bernstein, Birabeau és Verneuil.⁷⁵

Csertői Oszkár Encsy Eszterben szörnyeteget látott, alakját Hevesi András *Párizsi eső és Irén* című regényének hőseivel állítja rokonságba.⁷⁶ Ignóus Pál – az akkor éppen londoni székhelyű *Irodalmi Újságban* – helyeselte a Hevesi András-párhuzamot, ám a „foggal, körömmel és alakoskodással kiverelkedett érvényesülés” kapcsán Encsy Esztert Becky Sharp alakjával kapcsolta össze.⁷⁷ Jóval később, a hetvenes években, Erdődy Edit dolgozata említette meg *Az őz és Thackeray Hiúság vására* című regénye közötti hasonlóságot. Elsősorban a gyerekkori szituáció teszi jogosulttá a párhuzamot Eszter és Becky Sharp között: bár karrierjük éppen ellenkező előjelű (Becky plebejusból küzdi fel magát a legelőkelőbb körökbe), a motiváció igen hasonló: „Az intézet sok magas, életvidám ifjú hölgye mellett Rebecca Sharp gyerekként hatott, de megvolt benne a szegények szomorú korai érettsége... A körülötte élő fiatal lányok boldogságának, sokkal előnyösebb társadalmi helyzetének láttán, az irigység kimondhatatlan kínokkal gyötörte Rebeccát”.⁷⁸ Azért lehet különösen érdekes az utóbbi két felvetés, mert – bár Margaret Mitchell mindvégig tagadta a kapcsolatot – szinte közhelyszámba ment az a megállapítás, mely szerint az *Elfújta a szél* a *Hiúság vásárának* valamiféle újraírása. Legalábbis erre utal a párhuzamos szerkesztés elve (Emília – George Osborne, Becky – Rawdon Crawley páros), a Becky, Emília és George Osborne közötti szerelmi háromszög, a jóságos Emília és Melanie közötti hasonlóság, az, hogy Scarlett és Becky is leleményes, ám könyörtelen üzletasszony. Gyermekükkel való viszonyuk meglehetősen problémás, s idővel mindketten az alkoholhoz nyúl-

Margit és Szabó Magda regényeiben. In: *„Nekem is csak maszkjaim voltak”. Tanulmányok Szabó Magda életművéről.* Szerk. Murzsa Tímea, Papp Ágnes Klára, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2023, 103–116., Papp Ágnes Klára: i. m., 137–148.

⁷² Cowley: i. m., 19.

⁷³ Hermann István: A hátranézés irodalma. *Élet és Irodalom*, 1960. június 17., 5–6. A vitáról részletesen: Reichert Gábor: Szabó Magda *Az őz* című regénye és a „hátranézés-vita”, <https://irodalmiszemle.sk/2022/08/reichert-gabor-szabo-magda-az-oz-cimu-regenye-es-a-hatranezes-vita/>

⁷⁴ Nagy Péter: Szabó Magda – Sárközi György – Finn költők. *Magyar Nemzet*, 1959. április 18., 4.

⁷⁵ Hermann István: i. m., 5–6.

⁷⁶ Csertői Oszkár: *Az őz*, Szabó Magda regényéről. *Élet és Irodalom*, 1959. július 10., 8.

⁷⁷ Ignóus Pál: Az Encsy-leány esete a világrenddel. *Irodalmi Újság*, 1961. március 3., 1., 6.

⁷⁸ Erdődy Edit: *Szabó Magda*, 74–75., Erdődy Edit: *A lélek színpadán*, 160. William Makepeace Thackeray: *Hiúság vására*. Ford. Vas István. Magyar Helikon, Bp., 1962, 21–22.

nak. További hasonlóság lehet a történelmi háttér: a napóleoni háborúk és az amerikai polgárháború.⁷⁹ Ám nem számítva az intézeti/iskolai éveket, a korábbi példák alapján úgy tűnik, hogy az *Elfújta a szél* erősebb nyomot hagyott Szabó Magda regényén. Erre utalhat az is, hogy a hetvenes évek elején készült interjúban Szabó Magda elutasítja a párhuzamot az általa teremtett nőalakok és a klasszikus irodalmi minták között: „A férfiről megszoktuk, hogy élete fősodrá a munka alkotja, mellette és mögötte lobog a szerelem. A *hagyományos, klasszikus ábrázolás* nem ismer ehhez hasonló nőtípust. Engem pedig elsősorban ez érdekel. Asszony, aki férfimód viseli a terheket”.⁸⁰ Mitchell regényében az erős, sikeres, független nőtípus megteremtése legalább annyira hangsúlyos volt, mint a szerelmi románc: „Ha terhet kell viselnem, elég erős lesz a vállam hozzá”⁸¹ – hangzik a regény egyik híres passzusa. Scarlett O’Hara számára a munka valódi hivatássá válik: „Az a gondolat, hogy van ő is olyan okos, mint a férfiak, egyszerre önérzetet adott neki, és sóvár, izgatott vágyat, hogy kipróbálja, tudna-e csakugyan úgy dolgozni, férfi módra, mint ahogyan elképzelte”.⁸² Lényegében erről a kísérletről szól a regény terjedelmének és történeti ívének nagyobbik felét kitevő történetzál, mely a főhősnő sikeres üzletasszony-nyá válását beszéli el.⁸³ A nemzeti/időbeli transzpozíciós eljárás⁸⁴ teszi láthatóvá, hogy kortárs magyar viszonyok között ilyesféle karrier nem képzelhető el, ezért Szabó Magda hősnői rendszerint az értelmiségi vagy művészpályát választják.

Szabó Magda korai regénye, *Az őz* olyan transztextuális játékeret hozott létre, amelynek segítségével képes volt megszólítani a szélesebb olvasóközönséget. Míg az explicit intertextuális utalások alapvetően a világirodalom klasszikus szövegeit idézve teremtenek kapcsolatot az elbeszélő életútjának eseményeivel, a benne zajló lélektani folyamatokkal, addig a rejtettebb, ám összefüggő hypertextuális háló Margaret Mitchell bestsellerét idézi fel. Azon olvasók számára, akik képesek voltak kapcsolódni hozzá, az Encsy Eszterben megrajzolt erős, ugyanakkor félelmetes nőalak nem volt teljesen idegen, ahogyan a szerelmi háromszög, a háborús traumák és az újrakezdés, valamint a női karriertörténet lehetősége sem. E feltételezett olvasó éppoly biztonságos terepen érezhette magát, mint az explicit intertextuális utalások felfejtője. Mindez alighanem közel áll ahhoz a jelenséghez, amelyet Umberto Eco Charles Jencks nyomán *double coding*nak, kettős kódolásnak nevezett. Ezt olyan művekre vonatkoztatta, amelyek egyszerre használnak „fennkölt” és populáris kódot, s ennek segítségével egyszerre képesek megszólítani a nagyközönséget és egy „elit kisebbséget”.⁸⁵ Szabó Magda regényének természetesen elképzelhető olyan olvasója, aki egyik „kódot” sem érzékelte, de olyan is, aki mindkettőt, esetleg csak az intertextuális vagy a hypertextuális hálót. Ám népszerűsége ellenére is valószínűsíthető volt, hogy Mitchell bestsellere a kritika vakfoltjára esik, így a regény egyszerre lehetett elismert a kritikusok körében és a szélesebb olvasóközönség kedvelt olvasmánya.

⁷⁹ Paul Pickrel: *Vanity Fair in America: The House of Mirth and Gone with the Wind. American Literature*, Vol. 59, No. 1 (Mar., 1987), 45–56.

⁸⁰ Vállunkon a nagykorúság terhével. Földes Anna beszélgetése Szabó Magdával. In: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Szerk. Aczél Judit, Csokonai, Debrecen, 1997, 49.

⁸¹ Margaret Mitchell: *Elfújta a szél*, II., 616.

⁸² Uo., 130.

⁸³ Lajterné Kovács Krisztina: Pénz/nem. Gazdasági etika és nemi szerepek Margaret Mitchell *Elfújta a szél* című regényében. *Szkhologion*, 2011/2, 81., 87.

⁸⁴ Gérard Genette: *Palimpsests*, 305–306.

⁸⁵ Umberto Eco: Az intertextuális ironia és olvasat szintjei, 319–323.

Egyperces esszék

Róma, 2017

Hét- vagy nyolcévesen nyáron a tanyánkból, ahol éltünk, ki kellett hajtanom legelni reggelente a tehenünket az egyik közeli bágergödör mellé – így nevezték a talajjavítás során kivájt nagy méretű mélyedéseket. Ráérttem ábrándozni. Hanyatt feküdtem a lapos, teknő alakú gödörben, és órákig néztem a felhőket vagy a repülőgépek csíkjait, azon töprengve, hová jutok majd el felnőtten a világban. Most, Rómába érve újra, húzva a bőrröndömet a Via Giubbonarin a Via Giulia, a Palazzo Falconieri felé, azt gondolom, jóval messzebb jutottam, mint amit akkor, 1970 táján, a sorsom ígérhetett nekem.

Kis Pintoricchio-kiállítás a Palazzo Caffarelliben, nem messze a Campidogliótól. A művész feladata az volt, úgy fesse ki VI. Sándor pápa vatikáni lakosztályát, hogy új Domus Aurea legyen belőle. A kiállítás az ókori példa megismétlésének a módját mutatja be: a lakosztály falainak nagy színes fotói elé azokat az antik szobrokat helyezték el, amelyek mintául szolgáltak a festő számára bibliai témájú képei készítésekor. A menekülő Léda szobra a falon menekülő Szent Barbarává változott. Aphrodité szobra alapján készült Zsuzsanna alakja, akit meglesnek a vének. És így tovább. De mit hoz át a mozdulat, a ruhaviselet utánzása az ókori műből a kereszténybe? Santa Susannát mágikus kertben láthatjuk, ahol szelíd állatok ülik körbe – a szarvast is antik szoborról mintázta Pintoricchio. A bibliai Zsuzsanna tehát félig-meddig „La Maga” lesz: varázslónő, Kírké-leszármazott, noha a festményen az ószövetségi elbeszélést látjuk viszont. – Még Arany Jánosnál is az ókori mintakövetés e modellje működött: Toldi Miklós részben Héraklész, Buda és Etele részben Remus és Romulus modellje nyomán készült. Az antik alkotásoknak előbb keresztény, majd nemzeti, végül popkulturális változatai készültek el.

A nagyobb méretű kultúra gazdagsága: a Feltrinelli könyvesboltjában a Largo Argentinán négy fordításban kapható olaszul *A Pál utcai fiúk*. A polcokon ott a *Finnegans Wake* kétnyelvű, négykötetes, magyarázatokkal ellátott kiadása. Két kötetben Gide naplói olaszul: hatezer oldal. Ezer- vagy közel ezeroldalas könyvek Harold Bloomtól (*Il Genio*), Charles Taylortól (*L'età secolare*), Doris Lessingtől (*Sotto le pelle*). Egyetlen magyar könyvesboltban sem kapható több fordításban világirodalmi mű. Gide naplói nincsenek lefordítva. Joyce kései művéből mindössze kicsiny füzetnyi fordítás készült. Bloom-, Taylor-kötet nincs magyarul, s nincs lefordítva Lessing önéletrajza sem. Kisebb kultúrában szegényesebbek a felkínált lehetőségek.

Közlekedési sztrájk Rómában: elgyalogoltam a könyvtár felé menet Silvio Spaventa szobra mellett; feliratok a talapzat két oldalán: VIRTUS, illetve IUSTITIA. Nemzetközi nyelv, amit valaha minden írni-olvasni tudó ember értett. Normatív nyelv: a szobor alá vésett szavak közösségi elvárásokat foglaltak magukban, amelyeket az ábrázolt alak, a megrendelő, a szobrász, a felavatáson részt vevő közönség is komolyan vett. Lehet, hogy olykor megszegték életük során a bevésített szavak által közvetített normákat, de hogy e normák érvényesek, azt sokáig nem vonták kétségbe. Aztán valamikor a 20. században e szavak kimentek a divatból, a közéleti ember – Richard Sennett szavával élve – megbukott, s a szobor immár nem a magyar sétáló számára ismeretlen liberális és patrióta politikus emlékműve, hanem egy elsüllyedt erkölcsi világa.

Éjjeli operanézés a Youtube-on: ki éneklí a legjobban a „Possente spirito” kezdetű Orfeo-áriát Monteverditől? A megfejtés (szerintem): Christian Gerhaher, az opera 2014-es müncheni előadásában.

A 19. százados feladat: megérteni Horváth Jánost, *Aranytól Adyig* című röpiratát. „Másik mitológia”: ezt érzékelhette a modernista irodalomra idegenkedve pillantva, s nemzetjellem-tani-faji magyarázattal látta el saját világának és az *ő világuknak* a különbségét, mert ez a szótár állt a rendelkezésére. Nem csak politikai konfliktusok értelmezésére szolgált e szótár akkoriban. Taine néhány évtizeddel korábban a németalföldi és itáliai kora újkori festészet eltérésének megvilágítására használta. Csakhogy ami a századelőn modernista „ellenkultúra” volt, az idővel a magyar kultúra fő sodrává vált. Hogyan lett győztessé a *Nyugat*? Úgy sejtem, kellett hozzá 1919 utáni visszahátrálásuk „ellenkulturális” helyzetükből. A *Magyar költő ezerkilencszáztizenkilencben*. Luciano Parisi remek szembeállítását veszem kölcsön Giuseppe Antonio Borgeséről írott kis könyvéből, miszerint Borgese abszurd módon össze próbálta egyeztetni Manzont Nietzschével. A keresztény értékek felmagasztalását minden érték átértékelésével. Csak hát összeegyeztethetetlenek; noha idővel egymás mellé rendeződtek a kultúra soknyelvűségében. Röviden azt mondanám, hogy Babits 1919 után levonta a tanulságot, s letett a kulturális újrakezdésről, az összeegyeztetésről, és „Manzont” választotta. – Megérteni a másik póluson Németh G. Bélát, normatív irodalomfelfogását, amelyben a kétely termékenynek, a hit terméketlennek, a tragikus értékesnek, a komikum kétes értékűnek minősült. NGB nietzscheánus modernista volt, aki ellentmondásosan viszonyult a magyar 19. századhoz: a liberalizmusát becsülte (noha laposnak találta), az irodalmából viszont csak az érdekelte igazán, ami már majdnem modernista volt benne. Asbóth érdekelte, Mikszáth nem. NGB 19. századosként ellen-Horváth János volt: a „nagy hagyomány” Horváth szemében maga volt a norma, NGB szemében viszont modernista meghaladásra várt. Így aztán 19. századi kedvenceit általában „modernné olvasta”: például Péterfy Jenőt, aki pedig egyáltalán nem akarta összeegyeztetni „Manzont” és „Nietzschét”. NGB viszont olyan gondolkodót faragott belőle, aki már majdnem Nietzsche lekötöztette. – De végül is mit akarok mondani én a 19. századról? Amit Parisi képlete vagy Sinkó Katalin metaforája (másik mitológia) kifejez: hogy az másféle világ volt, mint a rákövetkező modernista – s ez a mai interpretáció legfőbb problémá-

ja. *Ismerős idegen* kultúra: ismerős az iskolából, de voltaképp már idegen tőlünk. Mert más a lélektana (Freud előtti), más az erénykatalógusa, s még élénken emlékszik az antik hagyatékra, amelynek a jelentősége a 20. században egyre csökken, s ezáltal a magyar kultúra lassan elfordul a kulturális áramlás Dél-Észak tengelyétől a Nyugat-Kelet tengely kedvéért. Görögök legyünk vagy rómaiak? Ez Kölcsey számára alapkérdés volt, közel száz évvel később még Beöthy Zsolt számára is, a 20. századiak azonban már franciák akartak lenni. A 19. századi magyar viktoriánusok, akikről Halász Gábor írt, nemcsak angломánok voltak, hanem antikizálók is. Babits a visszahátrálással vált e történet kulcsfigurájává: közvetítővé, összekötő láncszemmé.

Beszélgetés L.-lel a Palazzina Falconieri teraszán: a *Világló* részletekről mondja, hogy olykor nagyszerű, olykor unalmas, olykor irritáló – híradás a polgári világról és ugyanakkor az 1930-as, '40-es évek kommunista mozgalmának kultúrájáról, e szempontból páratlanul fontos mű. De nem remekmű, aminek ki lett kiáltva – s ezt most már nem lehet nyilvánosan elmondani. Megemlítem neki, hogy Nádas kissé lekezelően mondta Esterházyról a *Litera*-interjújában, hogy ő „beérte az emberszeretettel”. L. lecsap rá: épp ez az elmúlt időszak magyar irodalmának a kulcskérdése, az emberszeretet hiánya három nagy írónál, Kertésznél, Nádasnál, Spirónál – az ő ellenpontjuk volt Esterházy. A *Világló* részletekből kiderül, mondja, hogy Nádasnak, kisgyermekkorai sorsa miatt, minden oka megvolt arra, hogy lesújtó véleménye legyen az emberről, vagy egyáltalán: az emberi létezésről. Kertésznek pedig még inkább oka volt erre. Felidézi Nádas Borbély Szilárd-nekrológját, amiben azt írta, hogy ők ketten ugyanazt gondolták az emberi létezés értelmetlenségéről. Csakhogy ez nem így van, fűzi hozzá: Szilárd transzcendens távlatból beszélt róla, Nádas anélkül. Kifakad a kisszerű irodalmi élet ellen – kissé meglepetten hallgatom. Megszűnt a kritika, mondja; aki az utóbbi időben tehetséges kritikus volt (Farkas, Keresztesi, Vári), az abbahagyta. Mondj valakit, aki kritikusként számba veendő kulturális ajánlatokat tesz a mai olvasónak! Radnóti mégiscsak..., vetem közbe, nem sok sikerrel. És a díjazások! Még mielőtt irodalomról esett volna szó, L. fia megkérdezte, hogyan választják a pápát. A felesége pedig: miért nem hirdetnek programot a jelöltek? Mert az egyházban Jézus Krisztusnak van programja, válaszolom.

A Termini könyvesboltjában kerül a kezembe Olivier Roy könyve, a *Generazione ISIS*. (Vajon miért nincsenek könyvesboltok a magyar pályaudvarokon?) A szerző tézise, ha jól értem, röviden így szól: az Iszlám Államhoz csatlakozás, a terrorista merényletekben való részvétel *generációs ifjúsági lázadás*. Olyanok vesznek benne részt, akik szakítottak muszlim szüleikkel, s e vallás globalizált, fundamentalista formájához csatlakoznak, mert jelenleg abban testesül meg az általuk keresett Nyugat- és kapitalizmusellenes radikalizmus. Nem a vallásos hitük erőssége miatt választják az iszlamizmust, hanem a radikalizmus miatt. A szüleik, a hívők korábbi nemzedékeinek helyhez, múlthoz, társadalmi közeghez alkalmazkodó „kulturális kompromisszumait” tagadják meg e fiatalok az iszlám „tisztá”, globalizált formáját választva. Úgyhogy Roy azt állítja, hogy az Iszlám Állam nemzedéke a hatvanas-hetvenes évek nyugati szélsőbaloldali if-

júsági lázadóinak a rokona. Tézise olyan, mint a tükör: láthatóvá válnak benne az elmúlt százötven év európai történelmének iszlám fundamentalizmushoz hasonló jelenségei (maguk is valamifajta fundamentalizmusok), a kommunizmus, a náciizmus, a fasizmusok és ideológiai rokonaik közös jellemzői: a Nyugat- és polgári életforma-ellenesség, az ifjúsági jelleg, az előző nemzedékek kulturális egyezségeivel való szakítás pátosza, a „tisztaság”, a „szent tudatlanság” vonzereje.

A vallásosság (nem csak az iszlám) mai individualizálódása és fogyasztási termékévé válása némiképp párhuzamos azzal, ami a nacionalizmussal történt, amikor élménynacionalizmussá változott – ezt már én teszem hozzá.

A *Növényolimpia*. A szereplő személyek: a minimumon. A pszichológia: a minimumon. Az elbeszélő megbízhatatlansága viszont a maximumon: mintha egy Kafka-rövidtörténet szereplőinek a tudatát a *Sörgyári capriccio* Pepin bácsijához hasonló bőbeszédű, fecsegő narrátor olvasná le számunkra. A „szocio-nyomasztás” (az értelmiségi-középosztályi lelkiismeretet megcélzó) próza idején: provokáció, mert a „népről” beszél, de minden emancipációs pátosz nélkül. A lelkes énfeltárások, énmegmutatások kultúrája közepette jelentéktelen én a főszereplője. A nagyszabású, komoly traumafeltárások közepette az emberi kisszerűséget állítja elének. A leegyszerűsödő narráció időszakában olvasói aktivitást vár el, hiszen egyetlen megbízhatatlan elbeszélő közléseiből kell felépítenünk a fikció „valóságát”. Olyan emberekről szól a könyv, akiknek az életében mindig minden ismétlődik. Akik maguk is mindig mindent megismételnek. A „világuk” közhelelyekből, össze nem illő elemekből épül fel. Nincs benne szolidaritás, csak önzés; nincs igazságfeltárulás, csak hazudozás. Az ország, amelyben a történetük játszódik, az elmúlt húsz-huszonöt év Magyarországnak groteszk változata. A *Növényolimpiát* a nevetés kedvéért írták, még ha sírnivaló alakokról, sírnivaló „világról” szól is. A könyv zseniális dedikációja pedig így hangzik: „Takáts Jóskának, a műszaki tudományok professzorának egy hálás betege: Szijj Ferenc”.

A memória esendősége: a *Radírok* lapszélein ott vannak egykori, harminc évvel ezelőtti kis ceruzajeleim – de nem emlékszem a műre. Pedig jó regény. Lehetséges, hogy rossz regényekre jobban emlékszem?

Kis felfedezés: David Armitage könyve: *Guerre civili*. Az angol eredeti 2016-ban jelent meg: *Civil Wars: A History in Ideas*. Az amerikai szerző a rómaiaknál kezdi a polgárháború fogalmának történetét, Lucanusnál: „egyetlen idegen kard sem hatol olyan mélyre, mint a polgártársak keze okozta sebek”. De a szó újkori sorsa talán érdekesebb: a forradalmak modern történetében, írja, „a polgárháború volt az a kényelmetlen ő, aminek el kellett pusztulnia, de soha nem tűnt el teljesen” – azaz a forradalmak megpróbálják, de nem tudják eltüntetni, hogy valójában polgárháborúk. S ami még érdekesebb, legalábbis nekem, Armitage történész gyakorlatának a módszere, amelyet „serial contextualism”-nek nevez – folytatásos kontextualizmusnak fordítanám. Ha jól értem, a cambridge-i politikai eszme-

történet-írás valamifajta továbbfejlesztése ez, amely nem adja fel az egyes fogalmak, érvelések szinkrón nyelvi kontextusaikban való tanulmányozásának a célkitűzését, de nagy időtávot átfogva, egymástól távoli téridőkben élő közösségek fogalomhasználatait, érveléseit hasonlítja össze: egymást követő kontextusok sorozatát.

Széljegyzet Charles Taylorhoz (*Il disagio della modernità*): a 17–18. századi operák még az autenticitás kultúrája előtti jelenségek, hiszen az embert általánosan jellemző érzelmek, indulatok, szenvedélyek, helyzetek megjelenítői. A 19. századi lélektani realista regényhez viszont, beleértve szereplők és tárgyi-társadalmi környezetük egymásra vonatkoztatását, az autenticitás kultúrájára volt szükség, azaz arra a meggyőződésre, hogy minden ember (és közösség) a maga egyedi módján lehet csak önmaga. S ugyanerre a vélelemre volt szükség a nacionaliz-mushoz. A líra felemelkedéséhez. A pszichológia sikerességéhez. De hogyan viszonyulnak e történelmi folyamathoz a 19. század végén írt posztdarwini-posztlamarcki regények? Lázadás lett volna ez az autenticitás kultúrája ellen? Mert e művek nagyon is egyformának mutatják az embert: biológiailag meghatározott lénynek, testi automatának, ösztönök uralta jószágának. S a mai testköz-pontú irodalom ide akarna visszatérni? Ami közös a száz vagy százharminc évvel ezelőtti regényekben és a maiakban, a hit, hogy a természet erősebb az emberben, mint a kultúra. Az utóbbi csak máz, felszín. Az ember elsősorban testi lény. Ilyen felfogás mellett az autentikusság csak valamilyen biológiai eredetű szabálytalanságban tud megjelenni. Móricznak még elég volt a nemi vágy hangsúlyozása ahhoz, hogy posztdarwini-posztlamarcki regényeiben autentikussá tegye egyes szereplőit, a maiaknak ez már nem elegendő: szélsőségesebb rendellenességekre van szükségük.

Jonathan Franzen *Mr. Difficult*-esszéje a *Jelenkorból*: mi is ez az írás? A modernista kultúra populista bírálata, s egyben e bírálat valamelyes visszavonása? Gondolom, sokakból váltott ki egykor az övéhez hasonló ellenhatást az amerikai posztmodern regény (ami, Európából nézve, inkább modern regény volt). De nem tudom igazán megítélni Franzen írását, mert leghosszabban tárgyalt íróját, Gaddist nem olvastam. Többeket olvastam a posztmodernként számon tartottak közül, de az ő műveik (Barthelme, Coover, Heller alkotásai) nekem nem tűntek *difficult*-nak. Pynchon, Barth, szerencsére, bonyolultabb műveket írt. Amit meg-lepőnek talállok, az esszé mindenestül amerikai látószöge. A legérdekesebb benne az újra és újra feltűnő irodalmi determináló erő: a protestantizmus. Csakhogy Pynchon, az egyik kulcsfigura, mint író, azt hiszem, nem protestáns. Franzen többször felhozott érve, hogy Gaddis könyveit nem olvasták végig, csak a 96. vagy a 45. oldalig jutottak bennük, tehát sikertelen művek, érdekes általános kérdés. Egyrészt nemcsak a teljes könyv végigolvasása olvasás, de 45 vagy 96 oldal elolvasása is. Másrészt bizonyára mégiscsak voltak, ha kevesen is, akik végigolvas-ták Gaddis alkotásait: az a kérdés, kik voltak ők, s mekkora volt a hatásuk a kultúrára, amelyben éltek. Egy-egy mű nagy hatással lehet a kultúrájára olvasat-lanul vagy alig olvasottan is. Más művek sok-sok olvasóhoz jutnak el, ám nincse-nek semmiféle érzékelhető hatással a kultúrájukra.

Baudolino a Palazzina rendezetlen, esetlegesen összeállt könyvtárából: túl egyszerű narráció, noha az ötlet, a hazug, kitalált főhős által átírt (hazuggá és kitalálttá tett) történelem, igazán érdekes. Szellemes, nagy tudású játék az egész, mégsem eléggé játékos, mert nem a formára irányul a szerző figyelme, hanem az elbeszélendő dolgokra, így hát az érdekes gondolati anyag érdektelen formába került.

Annak idején talán azért nem volt rám nagyobb hatással az *Iskola a határon*, gondolom most, újraolvasva, a 182. oldalán tartva, mert az anyaga mindenestül ismerős volt fiúkollégiumi és sorkatonai tapasztalataimból. Így aztán számomra, azt hiszem, nem vált példázattá – hiszen oly realista mű. A prologusa (Az elbeszélés nehézségei), persze, remek. S lenyűgöző a fő tézise is, hogy a szavak csak elfedik, ami az emberben, az emberek közti kapcsolatokban igazán fontos, mert az a mélyben van, a hallgatáshoz közel, s olykor a testbeszéd is jobban kifejezi, mint az elbeszélés, ami hamis rendet kényszerít az igazira. Ez voltaképpen irodalomellenesség. S összeillik Ottlik hosszú hallgatásával.

Óriási élmény lehetett, amikor megtalálták, feltárták, megtisztították a Ludovisi-Boncompagni-gyűjtemény ókori szobrai, amelyek ma a Palazzo Altempsben láthatók. S a lelkesedés kitartott a 18. század végéig. Olvasom, hogy Goethe a hatalmas Héra-fejet becsülte a legtöbbre, s azonos nagyságú gipszmásolatát is megszerezte. Vajon miért? Nem könnyű, talán nem is sikerül meglátni az általa látott szépséget a Héra-fejben. A három Aphroditét látva viszont arra jutottam, hogy egykor Ferenczy István mintái lehettek, s így *Pásztorlánykája* valójában magyar Vénusz. Hiszen művét itt, Rómában faragta ki, a Palazzo Venezia udvarán. Ott-hon, a világhálót nézve gyorsan kiderül, hogy mindezt művészettörténészek már felfedezték: P. Balás Edit közel ötven éve írt tanulmányt arról, hogy a *Pásztorlányka* a „guggoló Vénusz” szobrok görög hagyományára megy vissza – igaz, a Ludovisi-gyűjtemény darabjaira nem hivatkozott. S persze nem vetette el a súlykot, mint én azzal, hogy magyar Vénusznak neveztem. És mégis! Kazinczyból, aki még nem is látta a szobrot, csak a rajzát vehette szemügyre, s az általa megjelenített történettel ismerkedett meg (a szerelmes leány a homokba rajzolja szeretője arcvonásait), érzéki kifejezéseket csalt elő Ferenczy műve. Valószínűleg mit sem tudott a „guggoló Vénusz” ábrázolási hagyományáról, s mégis megérezte az istennő közellétét. A szobor címe hosszabb és körülményesebb, mint ahogyan általában emlegetjük: *A szép mesterségek kezdete*. Mai magyarra fordítva: a művészetek kezdete. Azaz, ha jól értem, a *Pásztorlányka* (és Kazinczy értelmezése) a művészet erotikus eredete melletti állásfoglalás.

Egyik 19. százados rögeszmém, hogy az ókori modell a magyar kultúrában tovább élt, mint más országokban: a Dél-Észak kultúraáramlási útvonal tovább maradt ép – de mit jelent ez? Talán a 19. századi irodalmunk régiesebb, mint másoké, s így megtörténhet, hogy fokozatosan leszakad a későbbi modernista évszázad irodalmáról. De mindeközben őriz olyan erkölcsi, politikai, esztétikai mintázatokat, amelyek fontosak lehetnek e modernista kultúra számára is, hogy kiegészítse, kijavítsa önmagát. S e két vonása – hogy régiesnek tűnik, s mégis kulturális vastartalék – összefügg.

Délben, 39–40 fokban úgy tudok eljutni a Palazzinából a Via dei Baullari sarkán lévő kis bárba ebédelni, hogy az épületek melletti alig méteres árnyéksávban megyek végig. Nem mindegy, mikor indulok útnak: fél óra késés és már eltűnt az árnyéksáv, vagy a visszautat kell letaglózó napsütésben megtennem.

Az *Iskola a határon*, a legáltalánosabban tekintve, arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy az „új ember” létrehozásának másik modellje – hiszen a legfőbb modell a keresztény megtérés: „nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené” –, amely később a mintája lett a kommunista, náci, fasiszta, nacionalista stb. „új ember”-létrehozás kísérleteinek, a reguláris hadsereg volt. A hadtörténet tudománya fontosabb, mint gondolni szoktuk: a hadsereg az újkor sikeres közösségszervezési modelljének számított, amely modellt a társadalom nem katonai részeiben is alkalmazták. Emlékszem, Szijj barátom Szent Ágoston *Vallomásaival* kötötte össze Ottlik regényét egykori szakdolgozatában: vajon hogyan? Nekem voltaképp kereszténységmentesnek tűnik. Az élettanítása (s talán ezért az élettanításért íródott) nem keresztény: időnként meg kell alkudni, önzőnek kell lenni, el kell viselni a megszegyenülést – nem ez számít, hanem a belső lelki béke. És nagy, mindenre kiterjedő bizalomra van szükségünk az élettel szemben: látni kell a nagyszerűségét, s bízni, hogy majd elhozza nekünk is, ami igazán fontos. Kemény individualista élettanítás, patrióta betoldással (a hazát nem áruljuk el). Nevelődési regény az *Iskola*, de nem Goethe modellje szerint, egyáltalán nem: mindenkinek egyedül kell megtalálnia a belső nyugalmat, ami semmiféle külső, társadalmi feladathoz, kötelességhez nem kötődik. Biztosan lehetne foucault-i szemszögből elemezni kitalált világának a működését: a hatalom mikrofizikáját – talán írtak is ilyen tanulmányt. Merényi az uralom tiszta megvalósulása – s a regény, úgy tűnik, szükségesnek mutatja az uralmat az emberi közösségekben. A cselekmény vége felé Medve valamiféle filozófus-király lesz, mintegy meghaladva a Merényi-féle uralmi modellt, de rossz filozófus-király, mert akarja is a hatalmat, meg nem is. A regény igazi kérdése mégsem ez, mert nem az uralom érdekli, hanem az alávetett ember. Az *Iskola a határon* túlélési kézikönyv férfiak számára, gyakorlati tanács, hogyan viselkedjünk elnyomó rendszer alávetettjeként. Ha így és így viselkedsz, mondja, akkor el fogod tudni viselni, s megtalálsz a magad lelki békéjét, bármilyen is a rendszer. Akkor nem tud átalakítani „új emberré”. A regény 1957-es évéből a kommunista rendszer hiányzik, 1922–1926-os éveiből a Horthy-rendszer. A politika nem fontos, mondja az *Iskola* – vagy ha fontos, vannak nála sokkal fontosabb dolgok. Mindazonáltal a regény katonaiskolája demokratikus modell a környező társadalomhoz képest: itt benn nem számít, hogy ki gróf, ki báró – hogy ki minek született. A katonaiskola: az emberi viszonyok tiszta helyzete. Valamiféle szociáldarwinista „demokrácia”: aki erősebb, aki jobban tud alkalmazkodni a helyzethez, annak nagyobb az esélye a túlélésre. A regény azt mondja: ez az első számú szempont, a túlélés. Minden más csak ezt követően fontos. Az elbeszélés során ugyanakkor a katonaiskola másféle társadalmi szerepe is feltűnik: az úri osztály laboratóriuma is, az alsóbb osztályokból származók számára mobilitási esély. Karrierlehetőség is: a társadalmi tekintély elérésének útja. Ám e szociológiai mozzanatokat a mű az értelmezés peremére sodorja, mert a középpontjába Medve „filozófiája” kerül, a re-

gény legvégén ekként összefoglalva: „a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van”. Mintha csak a kiengesztelődés poétikája működne benne – Isten nélkül. Vannak regények, amelyek a szociológiával, vagy a pszichológiával, vagy a történetírással, vagy a politikaelmélettel versengenek – az *Iskola a határon*, nekem úgy tűnik, etikát megelőző mondanója révén, a filozófiával. Ha a 19. században írta volna a művét Ottlik, kiválogatták, s önálló kötetbe rendezték volna számos mondatát „Gondolatok” vagy „Maximák” címen. Vajon milyen gyűjteményt eredményezne, ha megtennénk?

Umberto Eco remek publicisztikája *Az új középkor* című kötetében a (szélsőbalos) terroristák felhőtlen kedélyéről és az ember erőszakos természetéről (*Miért nevetnek a ketrecekben?*). Hasonlóan fogalmaz, mint jóval később Olivier Roy: embertársaink egy része hajlamos az erőszakra, s keres magának valamilyen lehetőséget az erkölcsileg igazoltnak tűnő erőszakos hősiességre. Így zárja a cikkét: „Elismerni az erőszakot mint biológiai hajtóerőt, hamisítatlan materializmus, s rosszul tette a baloldal, hogy nem tanulmányozta eléggé a biológiát és az etológiát.” Az a nyugati baloldal, amelyre Eco gondol, talán nem tanulmányozta. De a bolsevik párt a szolgálatába állította a biológiát és az etológiát a börtöneiben és táboraiban.

Az új középkor szórakoztató Szent Tamás-portréjában azt írja némi ukrónikus ötlettel Eco, hogy „ha nem lett volna az, amit Tamás épp ekkor fundál ki, már beköszöntött volna a reneszánsz”. De hát Tamás azt fundálta ki, hogy beépíti a keresztény civilizációba a legfontosabb antik szerzőt, Arisztotelészt. Azaz úgy tűnik, valaki itt egyfajta reneszánszsal akadályozott meg egy másikat.

Írni kellene „Realizmusok” címmel egy kritikai tanulmányt, bemutatva, milyen sokféle változata volt már az így nevezett elbeszélőprózai vállalkozásoknak. Monokróm és szín pompás, magánérdekű és társadalmi aktivista, példázatos és a leírásban kiteljesedő, minimalista és áradó részletességű is volt már a realizmus.

Ecóban megvan ugyanaz a kajánság, ami Szentkuthyban: szeret felkiáltani új témába kezdve nagy műveltsége tudatában: Ez már megvolt! Volt már ilyen! Nincs ebben semmi új! Az *Irracionalizmus tegnap és ma* hosszan sorolja, mi minden modern jelenségben érhető tetten a gnosztikus hagyomány: az udvari és romantikus szerelemfelfogásban; a „revelációként átélt rossz iránt való esztétikai rajongásban”; a kicsapongás, a kábítószer, a misztikus elragadtatás és a költészet összefüggéseinek hangsúlyozásában; a lenini élcspat-elméletben stb. Gnoszticizmus-meghatározása mintha magyarázatul szolgálhatna Nádas, Kertész vagy Krasznahorkai irodalmára is. Vagy túl sok mindenre szolgálhat magyarázatul?

Mindig is irritált a „másban való önmegértés” hermeneutikai normája – most, Charles Taylort olvasva jövök rá, hogy annak a romantikus (az ő szótára szerint: az autenticitás kultúrájából való) elvnek a kiterjesztése ez a befogadóra, amely eredetileg így hangzott: a mű létrehozásakor a művész önmegértése megy végbe. Önmagunk megértésénél nagyobbát immár elképzelni sem tudunk.

A *Buda* a 289. oldalán felidézi az *Érzelmek iskolája* nevezetes zárlatát, ellentmondva Fréderic kiábrándultságának: „Mint abban a francia regényben... mondja a hős a végén, a sikertelen bordélyházi látogatásukról: Ez ért még a legtöbbet. Amikor a barátjával elmentek a kuplerájba, ő szakasztott úgy menekült el, mint az a Fréderic. Hát nem. Nem: volt, ami ennél azért többet ért. A Nagy Négy százasuk. Klári. Egy szoba az emeleten. Számold össze.” Regényt úgy kell lezárni, ahogyan Flaubert tette. De inkább a *Buda* élettanítására érdemes hallgatni.

Az új középkor egyik 1972-re datált cikkében erre a mondatra bukkanok: „Pekinget pedig egy új reneszánsz civilizáció modelljének látjuk.” Ma már magyarázatra szorul, mire célozhatott a mondat: gondolom, a maoista „kulturális forradalomra”. Már elfelejtettük, milyen „vörös évtizedek” voltak a nyugati értelmiség számára a hatvanas-hetvenes évek. Igaz, vannak, akik máig kitartanak 1972 mellett, s továbbra is a maói „tömegvonal elvét” állítják szembe a megvetett liberális demokráciával, mint Badiou, legtehetségesebb hallgatóim kedvenc szerzője.

Néhány éve Egyed Péter meghívására a politikai eszmetörténet-írás módszereiről adtam elő Kolozsváron, a filozófia tanszéken. Emlékszem egy ottani doktori hallgatóra, aki – amennyire meg tudtam ítélni – Carl Schmitt-követő volt. Kissé gúnyos, jóindulatú mosollyal hallgatta a fejtegetéseimet, a divatból már teljesen kiment gondolatokat hangoztató embernek szóló érdeklődéssel. Schmitt- és Badiou-hívókkal kellene tehát beszédbe elegyednem e bölcsészkar termekében, csak hogy hiába: ők állást foglalni, elköteleződni szeretnének, s ezért semmi hasznát nem vehetik az én történeti-relativista állításaimnak.

Ráadásul a „politikai gondolkodásom fejlődése” leállt valahol TGM egykori remek cikke, a *Búcsú a baloldaltól* táján. A témák, amelyek érdekelnek, régiek: Berlin, Hayek, Aron, Arendt témái. Ezekben ismeretek leginkább a saját kérdéseimre. Ami később jött, sajnos, már nem érdekelt eléggé.

Az új középkor egyik legérdekesebb, noha túlzásúfolt, s ezért a világos gondolatvezetést nélkülöző 1979-es cikke, az *Ami szent*, a vallás hetvenes években észlelt megújulásáról szól, a lehető legszélesebb értelemben véve a jelenséget: e körbe sorolja a *fantasy* divatját is. Hosszú bekezdésekben tárgyalja például a körülbelül száz éve (azaz, ha jól értem a célzást, Nietzsche ideje óta) kifejlődött új ateista vallásosságot, amelyben a szakrális élmény – a távollevő, elérhetetlen Isten modelljét követve – a Semmi köré épül. A pszichoanalízistől Heideggerig sok minden belekerült Eco kalapjába. Így ír: a „marxista és liberális derűlátás egyidejű válságával pedig ez a mindent behálózó Semmi-vallás még az úgynevezett baloldal gondolkodásában is eluralkodott.” Megfigyelése mintha a „baloldal nietzscheizálódása” Allan Bloom-i tézisének a párja volna. Ő, mármint Eco, inkább megmaradna a ráció régi technikáinál, írja. Így vagyok ezzel én is.

A *Budát* mint egészt nem lehet összevetni az *Iskolával*, hisz nem kész alkotás, hanem nehezen összeilleszthető szövegdarabok befejezetlen halmaz. De lát-szik, milyen lehetett volna egészként. Lengyel Péter, az összeállítója, sajnos csak

annyit árult el róla (jóval részletesebben kellett volna bemutatnia a munkája elveit és történetét), hogy „minden szava Ottlik Gézáé” – ez nagyon helyes. És hogy „minden szavát magában foglalja Ottlik Géza kéziratának”. Ez, azt hiszem, nem volt szerencsés döntés. Vékonyabb, jobb regényt lehetne összeállítani a most rendelkezésünkre álló *Budából*, amelynek szintén „minden szava Ottlik Gézáé” lenne. A mostani kötet ugyanis sok próbafogalmazást, szövegváltozatot közöl, egyszóval látszanak a munkafázisok. Ugyanakkor számomra nem okozott csalódást a *Buda*: a befejezetlenül maradt művek ilyenek. Inkább azon töprengenek el, ha Ottlik-hívó lennék, érdemes volt-e egyáltalán folytatni az *Iskolát*. A folytatás ismétlésnek bizonyult. Amit közölni akar a *Buda* az olvasóival, a „filozófiája”, azt hiszem, ugyanaz, mint amit már ismerünk az *Iskolából*. Most látszik csak igazán, mennyire az „élettanítás” állt az első regény középpontjában, és nem a cselekmény.

Noha tudnom kellett volna, meglepődöm, beleolvasva Johan Chapoutot *Il nazismo e l'antichità* című könyvébe, hogy *A nyitott társadalom és ellenségei* című értekezés nevezetes, vitatott (hisz történetietlen) állítását, miszerint Platón totalitárius gondolkodó volt, nem a szerző, Karl Popper találta ki, hanem évekkel korábban náci értelmiségiek, olyanok, mint a Platón-kutató Joachim Bannes, aki 1933-ban *Hitlers Kampf und Platons Staat* címmel jelentetett meg könyvet. Popper felvette a kesztyűt.

A náci nem esztétikai rokonszenvük, hanem rasszista mítoszaik miatt vonzódtak az ókorhoz, olvasom a francia történész könyvében. A görögök, rómaiak és germánok közös faji eredetében hittek. Az antik civilizáció északon, az árja faj őshazájában született, vélték, s onnan terjedt szét a délre vándorló, az ott lakó alsóbbrendű népeket meghódító árjak révén. Az 1936-ban Hellászból Berlinbe vitt olimpiai láng e vándorlást jelképezte: a civilizáció lángja Németországba tartva visszafelé tette meg az útvonalat, amelyen egykor árja hódítók jártak. A láng Berlinbe érve visszatért az eredetéhez, az északi árja faj hazájába. 1936-ban még faji felsőbbrendűségi szertartás volt, ami azóta – a Los Angelesbe, Rióba, Pekingbe vitt fáklyák révén – nemzetközivé változott.

A *Párhuzamos történetek* nem párhuzamosak, hanem hálózatosan szervezettek. Olykor érződik a formai voluntarizmus, hogy egy-egy fejezet ne egy-egy történetet tartalmazzon. „Főhőssé” maga a külső elbeszélő válik, aki a nyitó fejezetekben mintha azt mondaná a szereplőinek, valamely elképzelt pszichoanalitikust utánozva: „A vesétekbe látok!” Az elbeszélésmód újítása ugyanis az, hogy a tudatleolvasást nagy részletességű érzékelésleolvasással társítja. Mindez szokatlan emberi test-központú leírásokat eredményez, s az elbeszélő narratív hatalma kiterjesztésének az érzetét kelti. Ezért gondolhatta úgy M. a regényt olvasva, hogy Cipolla hangját hallja. Az elbeszélő – vagy egyenesen a szerző – más módokon is magára irányítja az olvasói figyelmet: például nagyfokú általánosításokkal. „A családban felnevelkedett férfiak többsége ostobán és korlátoltan viselkedik.” Ez az általánosítás több milliárd emberre terjed ki. Nem volna könnyű igazolni. Az elbeszélő olykor olyan mondatokat ad szereplői szájába, ame-

lyek nem következnek addigi viselkedésükből vagy pillanatnyi állapotukból. „Segítettem a teremtménynek a pusztításban”, mondja az örületbe forduló Döhring az első fejezetek egyikében, váratlanul öntudatos gnosztikussá válva. Az ilyesfajta szövegkiemelkedések nem is az elbeszélőt, inkább az elgondolható szerzőt teszik fokozottan érzékelhetővé. Ebbe a sorba tartoznak a vélhetően tabudöntőnek szánt történetek vagy történetelemek is. Az I. kötet fejezeteinek élénk érdeklődése a férfiak farka iránt egyszerre tűnik programszerűnek és naivnak: szuperfelvilágosító (a felvilágosodás programját tovább vinni szándékozó) szerzőt képzelhetünk mögé, akinek igyekezetét a botrányokozás száz évvel ezelőtti izgalmát hatja át, mintha csak Otto Weininger évtizedeiben élnénk. Ha nem hagytuk volna magunk mögött az éles megfogalmazások kritikai kultúráját, amelyben egykor Gábor Andor, Szabó Dezső, Németh Andor vagy József Attila írta igaztalan pamfletjeit, nem volna meglepő az „Itt jön Nádas Péter és ledönti a tabukat” című füzet megjelenése. Tudom, hogy számos olvasója remekműnek tartja a *Párhuzamos történeteket*; lehet, hogy II. és III. kötetében azzá is lesz. Most, az I. olvastán, nemigen tudom elképzelni, hogyan lesz azzá.

Northrop Frye, *Az Ige hatalma* idézi Bertrand Russell kijelentését, miszerint a filozófusok kidolgozott rendszerei mögött mindig „sokkal egyszerűbb”, nyers rendszer húzódik meg. Át lehet-e vinni e feltevést az irodalomba? Igen is, nem is. Talán az irodalmi művek mögött is feltételezhető valamiféle nyers előzmény. Csak hát az irodalomban a kidolgozás minden.

Némi kutatás után: Földényi Kertész-olvasókönyve tárgyalja az író gnosztikus gondolkodásmódját. S találtam a gnoszticizmust elutasító Esterházy-idézetet is, a *Hrabal könyvéből*: „nem komálom”. Bizony, én sem.

Lehet, hogy amikor Esterházyval szembeállítva Nádas tragikusnak nevezi saját írásművészetét, félreérti önmagát: tragédiához valamiféle nagyság, de legalábbis méltóság kellene, ám az ő embereiben – a *Párhuzamos történetek* I. kötetéről beszélek most – nemigen van nagyság, hisz ők a testük foglyai.

Frye ekként azonosítja Marxnál és Freudnál „az egész 19. századot átható” mitikus mintát: valami lenti, hatalmas, veszélyes, elnyomott természeti erő egyszer csak elsöpri a fenti törékeny civilizált világot – például a proletariátus, például a tudattalan. Magyar változat a mitikus mintára: „Habár fölül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr.”

A Rousseau értekezéseiből eredő mitikus minta ilyesféle ábrát eredményez:

↓	civilizációs értékek / mesterkelt társadalom	↑
	természetes ember / természetes társadalom	

A fentről lefelé irányuló mozgás e mintázatban az elnyomás; a lentől felfelé irányuló mozgás a felszabadulás. Az ábra később többféle változatban újrater-

melődött oly módon, hogy a mitikus minta és alapvető mozgásirányai maradtak, ám a fenti és lenti világ tartalmai kicserélődtek. Például így:

↓	a burzsoázia (és kultúrája)	↑
	a munkásosztály (és kultúrája)	

Majd később így:

↓	a Nyugat (és kultúrája)	↑
	az elnyomott / gyarmatosított népek (és kultúráik)	

Vagy így:

↓	az értelem / a társadalmi konvenciók	↑
	az érzelmek / az ösztönök / a test	

Nem az ábrákba foglalt kifejezések hordozta igazságot kívánom vitatni, csupán rámutatni a Frye által feltárt mitikus minta rendkívüli erejére. Az ábra segíthet megérteni Polányi Mihály morális inverzió-fogalmát is, mert ennek – ha jól értem – első, rousseau-i lépése az volt, hogy a hagyományos civilizációs-erkölcsi értékeket rossznak, mert elnyomónak, hazugnak, mesterkéltnek nyilvánították, így az uralmuk alól való felszabadulás egyszeriben jóvá, minden morális törekvés céljává változott.

Szarka Judit Balassáról írt szép visszaemlékezése a nyári *Jelenkorban*, többek közt a Dosztojevszkij-órájáról: „Alapos *Don Quijote*-olvasás folyt ezeken az órákon, hiszen a spanyol regény tekinthető a kigúnyoltatás passiótörténetének is: a Don Quijote-figura egy sajátos Jézus-parafrazisként is értelmezhető...” Ilyen hát az orosz Cervantes, a Miskin herceg felől látott búsképű lovag.

Már meg sem lepődöm: gnosztikus passzus a visszaemlékezésben, Balassa *Sátántangóról* és a megváltatlanság irodalmáról szóló fejtegetéseiről szólva. Íme: „Ebben a kontextusban érdekelték a negatív misztikus szerzők; az a fajta teológiai, illetve irodalmi gondolkodásmód, amely a Biblia szabadulás- és személyesség-centrikusságával szemben a hiányról ír...” Eco csak bólogatna: erről beszélt.

Ugyanígy a „másban való önmegértés” eszménye is előkerül Szarka Judit írásában: „Tehát mindenféle művészetbefogadás tétje... az önismeretben való gyarapodás.” Ekként jellemzi Balassa tanítását: „műelemző szemináriumain az önismeret tétjének intenzitása átsütött minden mondaton”, stb. Tőlem mindez távol áll. Inkább valamiféle szerkentyűnek, játéknak látom az irodalmi műalkotásokat (csak ezekről nyilatkozhatom, hisz csak ezekről halmozódtak fel tapasztalataim), amelyek működési módját, játékszabályait – ha érdekesek – érdemes megtanulnunk. S mivel ezek a szerkentyűk, játékok, azon túl, hogy nyelvből készültek,

„világból, emberekből, viszonyokból, tárgyakból” is állnak, a működésmódjuk megfigyelése, túl a nyelv sajátos működésének megtapasztalásán, valamifajta részleges, illékony, egyszerre hamis és igaz világ-, ember-, tárgy- és viszonymegismerést ad nekünk. Lehet, hogy ezek az igaz-hamis mikrokozmoszok segíthetik az önmegértést. Ki tudja? De inkább a makrokozmosz – a nyelv, a világ, az emberek, a viszonyok, a tárgyak – végtelen sokféleségének a megértéséért írták őket. Persze én ezt a kérdést – mi „a művészetbefogadás tétje”? – fel sem tenném, mert az általánosításnak ezt a szintjét, hacsak lehet, kerülendőnek tartom.

Ráadásnapok Rómában. Két hónapon át nem láttam felhőt, bárányfelhőt sem az égen, s néhány nap kivételével 38–40 fok volt a városban. Szeptember 1-jén lecsapott a vihar, a repülőgépet törölték, a bőröndömet elkeverték, visszakéredzkedtem a Palazzinába további három napra. A hőmérséklet tizenöt fokkal kevesebb, mint volt: a város csodás. Csak az furcsa, hogy lekapcsolták nagy barátaimat, az utcai kutakat. Három nap végeérhetetlen sétákkal, hogy mindent bejárjak újra, mindent megjegyezzek, hisz talán utoljára járok itt. Utolsó este ráadáslátogatás a Feltrinelliben a Largo Argentinán. David Arasse *Il dettaglio* című könyve kerül a kezembe: éppen ilyet szeretnék írni 19. századi írásművek részleteiről, ráközelítve egy-egy rövid szakaszra, kinagyítva egy-egy mondatot, jelenetet, motívumot – ha lesz még rá erőm, időm.

OLVASNI A TENGERT

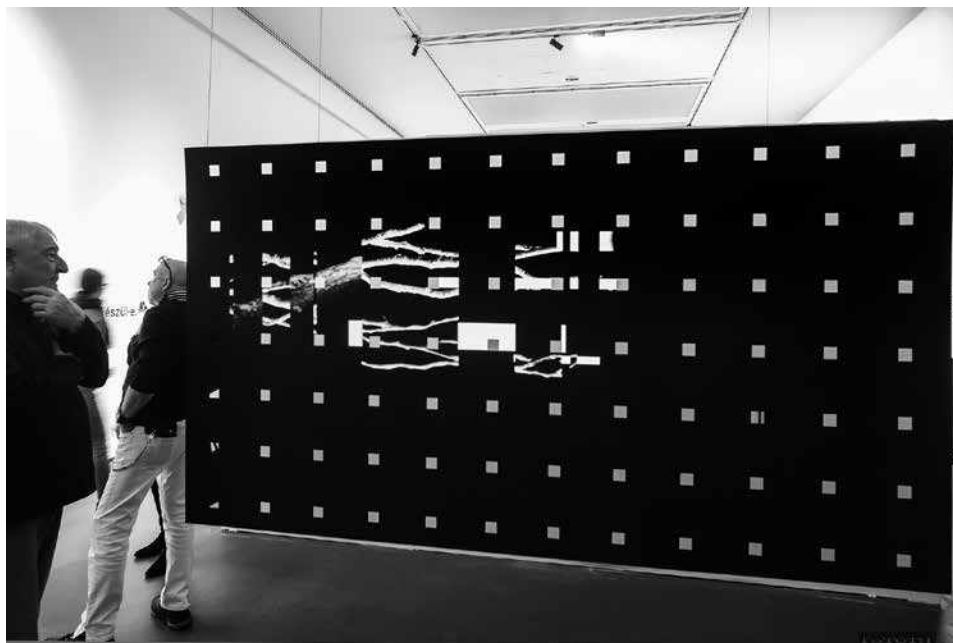
Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: – Az, hogy ebben a térben, Czakó Zsolt kiállításának terében zajlik a beszélgetésünk, szokatlan dolog. A MŰPÁ-ban zajló irodalmi sorozat vizuális megjelenését is ő készítette, így a te ottani estednek is ő alkotta a dizájnját, ugyanígy az Esterházy-estét, a Kertész-estét és a Weöres-estét is. A Weöres-installáció egyébként itt mögöttünk látható: vetítés közben a függőleges felület résein áthalad egy fénysugár és újabb kép jön létre az e mögötti térben. Érdekes szituáció, hogy itt ülünk. Mind a ketten pécsiek vagyok akkor is, hogy ha nem éltek Pécsen, valamilyen módon tehát így is kapcsolódtok egymáshoz. Te most frissen láttad ezt a kiállítást. Először a friss benyomásodra kérdeznék rá. A másik kérdés pedig továbbmenne: hogy emelten fogalmazzak, itt azt látjuk, hogy egy ember tulajdonképpen életre-halálra tesz hitet a könyv mint olyan mellett. Ehhez, gondolom, tudsz kapcsolódni.

Parti Nagy Lajos: – Ahogy beléptem, azt éreztem, hogy jó ebben a térben lenni. Áttekinthető és gazdag kultúrtér. Ez volt a benyomásom ama MŰPA-béli est installációjáról is. Az különösen izgalmas, hogy a könyvhöz hogyan kapcsolódik Czakó Zsolt, és így miként kapcsolódunk mi egymáshoz. A könyv mint megfogható tárgy, anyagok masszív és törekeny együttese, és a könyv mint tartalmak hordozója – Kosztolányit parafrázálva: bot és vászon, miközben nem az, hanem zászló, ami persze bot és vászon, és újra előről –, erről az egységről és kettősségről könyvtárakat írtak tele. Ahogy arról is, hogy ennek a médiumnak, illetve ennek a konglomerátumnak vége, hogy a Gutenberg-galaxis hat évszázad után halott. Én ezt nem hiszem, szerintem egyáltalán nincs vége, vagy olyan hosszú vége van, hogy a porunk, a szkepszisünk csóvája is elenyész, amikor a könyv nevű adathordozó még mindig jelenvaló lesz. Az elképzelhető, hogy a csak erdőpusztító, csak praktikus és/vagy efemer tartalmakat hordozó papírtárgyakra mint nagy szériájú, egyszer-kétszer használatos eszközökre nem lesz szükség, e funkciókat a közösségi média, a világháló megoldja olcsóbban, kevésbé környezetszennyező módon. De amiről ez a kiállítás szól, az így értett könyv megmarad. Persze a világban sok köbkilométernyi könyvtárgy keletkezik, tartalmuk egyre gyorsabban digitalizálódik, aztán a tárgy maga, egyre gyorsabban, elenyészik, miközben a hatalmas könyvpiar újrainyom, újratermel galaktikus mennyiségű új tartalmat, de már, azt hiszem, nem az örökkévalóságnak. Rengeteg könyvtárgy változik át ebben a civilizációban a kora miatt, és – ezen az égövön – lakásbérlő, otthonteremtő képessége miatt dísz tárggyá, tapétává, miközben igen sok kiadás, mű, sorozat muzealizálódik, presztízse, csereértéke annak arányában nő, ahogy egyre kevesebb darab létezik belőle. Egy harmincas vagy akár hatvanas évekből, kis példányszámú verses- vagy novelláskötetből lassan oly kevés példány létezik, hogy státusza akár a műtárgy státuszát is elérheti. Hisz itt a kiállításon is nagyon szép könyv-műtárgyakat látunk, a művészkönyv virágzik, mondhatni, jövője biztosabb, mint a „használati” könyvé.

– A kiállítás másik felében, a mögöttünk lévő installáció mögötti posztamenseken nagyon kis példányszámú könyvek láthatók, amelyeket Czakó Zsolt alkotott. Zelk Zoltán Sirály című verse

A pécsi m21 Galériában, Czakó Zsolt *Álló/Mozgó – mindegy* című kiállításának kísérőprogramjaként 2025. március 13-án elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

*például: egyetlen vers a kicsiny, tizennégyezer tizennégy centiméteres, négyzetes könyvecske, ami-
ben egy vörös vonal irányítja az olvasó tekintetét. Négy soros strófákból épül fel a vers, és közben
miniatűr képecskék is tagolják a strófák sorát, ami egy lineát hoz létre. Ez olyan könyv, ami keres-
kedelmi forgalomba, azt hiszem, soha nem is került, utolsó néhány darabját maga a szerző vásárol-
ta föl. Ezt a kérdést Zsoltnak is feltettem múltkor, amikor a kiállítás megnyitásakor beszélgettünk,
hogy mi ez az egyedi darab: alkalmazott vagy autonóm művészet. És persze az is kérdés, hogy van-e
ennek a megkülönböztetésnek egyáltalán relevanciája.*

– Annyiban van, igen, hogy a kérdés kapcsán lehet, és van mit a könyv státuszáról
beszélni. Egy jól megcsinált használati vagy „alkalmazott” könyvről, ami, korosodván,
műtárgyasodik, autonómmá lesz, már-már funkciót vált, illetve egy olyan könyv státu-
száról, amelyik komoly tartalmat hordoz, tipográfiaiag is rendben van, de a hardver szét-
esik a használat során: kötés, ragasztás stb. Emlékszem még arra az időre, amikor a Jelen-
kor Kiadó megalakult itt Pécsen. Bizony voltak eleinte olyan könyvei, amiket a nyomda
gyorsan, de hanyagul csinált meg. Estek is széjjel, nem tartott a ragasztás, a kötés, tehát
nem működtek könyvként, mármint a használati értékük szerint. Azt hiszem, egy jó
könyvtárgy előállítására komoly szakmai teljesítmény, s enélkül, szakma nélkül művészet
sincs. Persze a művészeti könyv mint műfaj vagy műforma nagyon más. Zelk *Sirályát* – ami
mint tartalom egy hatalmas vers – ámulattal néztem, hatalmas kis emlékmű. A tartalom
és ez a forma megszokozzák egymás hatását, az új mű hommage-a is a hajdani vers-
nek. Ez már nem illusztráció, noha annak eredeti funkcióját, a díszítést és az értelmezést
persze abszolválja. Ha az én első „olvasó” évtizedeimre gondolok, a hatvanas, hetvenes,
nyolcvanas évek átlagos könyvillusztrációira, azok most, utólag izgalmasabbnak tűnnek
számomra, mint akkoriban. És persze nem tűnnek átlagosnak. Reich Károly, Würtz
Ádám, Kass János, Réber László vagy a *Svejk*et illusztráló Josef Lada, például. Gyerekként
én ezeket egyáltalán nem szerettem, köszönöm, gondoltam, el tudom képzelni magamtól
is. Kizárt dolognak tartottam, hogy ha és amennyiben nekem lesz egyszer könyvem, ab-
ban illusztrációk legyenek, legalábbis a szó klasszikus értelmében.

– Épp a könyvillusztráció irányába akartam továbblépni. Azt mondd, hogy a gyerekkorodnak
nem voltak olyan meghatározó könyvei, amelyeknek az illusztrációi hasonlóképpen fontosak voltak,
mint maga a szöveg. A nagy versedben, a Krétapályában olvasható az a sor, hogy „kiderül, hogy
Verne: zsűl”. A „Verne Gyula” helyett, ahogy a korban emlegették. Ez azért érdekes, mert hogyha
valaki a közönségből szintén olvasta ezeket: A tizenöt éves kapitánytól kezdve ezeknek mind
voltak illusztrációi.

– Azt hiszem, fametszetek voltak. Vagy réz? Nem emlékszem.

– Nem szeretted ezeket?

– Őszintén szólva inkább zavartak, mint hozzáadtak volna a tartalomhoz, hisz az em-
ber elsősorban a történet miatt, a saját képzelete etetése miatt falta a könyvet fejezetről
fejezetre. De utóbb, már jóval később, amikor ezek a Jules Verne-könyvek újra a kezembe
kerültek, láttam, hogy milyen rettentő izgalmas és finom dolog ez. Én erre kezdetben va-
lószerűleg eléggé vak voltam. Nem hiányoztak a könyvekből a képek. És azért sokszor
látszott, hogy a művész a hatvanas-nyolcvanas években a pusztán megélhetés miatt illusz-
trált könyveket, ami hol jobban sikerült, hol kevésbé. Persze akkor is voltak, kellett, hogy
legyenek nagy találkozások, de azt hiszem, a könyvrajzolásnak, a tömegkönyvbe rajzolás-
nak nagyobb volt a divatja, mint a becse.

– A saját könyveidet is említetted – nem gondoltad volna, hogy azok illusztrálva lesznek. Aztán
úgy alakult, hogy Banga Ferenc több kötetnél is közreműködött, meg Tettamanti Béla és Felvidéki
András is.

– Igen, teljes mértékig társalkotóként, mellé, fölé, alá rajzoltak a szövegeknek.

– Ezek hogyan jöttek létre?

– Mindegyik közös munkának más a története, más a jellege. Bangával az ezredforduló táján kezdtünk együttműködni, én ezt sosem tekintettem illusztratív viszonyoknak. Mindig nagyon szerettem Banga rajzművészetét, ezt az egyedülálló angyalborostát, és örültem, hogy a műveink különféle könyvterekben összehalmozódnak. Rajzolt egy, illetve két gyönyörű tekerckönyvet, Esterházy Péter *Egy nőjéből* és az én *Kacat bajazzo* című versciklusomból, ezek kézzel fogható tekercek voltak, az ókori kelet tekerckönyveinek mintájára, finom papír, finom fahenger, finom doboz stb. Kihúzza épp elfért az ember két kitárt tenyere között. Emellett volt egy kilencméteres változat, amit Banga a Fészek Galériában állított ki először 2002-ben, majd két év múlva a Ludwig Múzeumban. Volt aztán egy lazán összefűzött lapokból, 15 lapból álló széria a tibeti halottaskönyvek mintájára a Dumpf Endre-töredékekből. Továbbá végigrajzolta 2007-ben *A vak murmutér. Négy elemi szócikk* című könyvem, majd 2008-ban egy könyvnyi gyönyörű színes rajzához írtam *A pecsenyehatnyú és más meséket*. Tettamanti Béla nagyon jó barátom volt, vele inkább csak terveztünk közös munkákat, a valódi, közös album mindig elmaradt. Az ő rajzait annyira sűrűnek, jelentéstelnek, szuverénnek gondoltam, hogy sokáig úgy éreztem, a szövegeim és a rajzai szétdobják egymást. Volt egy Kosztolányi-kötet, amihez Tettamanti rajzolt, és én írtam az előszót, becses tárgyam máig. Emellett írtam róla néhányszor, kiállítását nyitottam meg. És volt, mint közös könyv, egy gyönyörű ajándéka, máig meghatódom, ha kézbe veszem, a hatvanadik születésnapomra kiadta a Magvető az ő rajzaival *A rókatárgy alkonyatkort*. Felvidéki Andrással, illetve a rajzaival Borda Lajos antikvárius hozott össze egy közös könyv erejéig, a *Petőfi Barguzinban* című versem jelent meg az ő súlyos, izgalmas munkáival 2009-ben.

– Továbbmehetünk a könyvillusztráció kérdéséhez kapcsolódóan annak említésével, hogy Martyn Ferenc szintén készített ilyen illusztrációkat. Bizonyára ugyanúgy megélhetési okok voltak ennek a háttérében is. Illusztrált Petőfi-sorozatot például, Berzsenyit. (Zárójelben: ugyanezzel a technikával készítette el a pécsi, baranyai írók panteonját is.) Leírtad a Fél szép című kötetedben, hogyan találkoztl vele, és egy pillanatra kanyarodjunk el ebbe az irányba. Megtenné-e, hogy felolvasod ezt a bekezdést?

– Igen, el is mesélhetném, de pontosabb, ha olvasom. Szederkényi Ervin „átküld Martyn Ferenchez, kéne egy pontosvessző, megvárhatom. Sokat kíváncsi, tényleg egyenként festi őket, betűről betűre járkálok a gesztenyeszagban a Sétatér és a Széchenyi tér között. Van kicsi feszélyezettség, Martynt beültették önnön múzeumába önnön szobraként. Csorba Győző döbbsen kaján hangsúlya a fülemben, máig látom az arcát, a nevető és elképedt orrcimpáját: »a Ferencnek viteti a tanács az ebédet?«”. Tényleg így történt, 1979 őszén, amikor terveződött az új *Jelenkor*-címlap. Martyn festette a betűket, piszmogott velük, és ha kész volt, el kellett menni hozzá az újabb betűért. A pontosvesszőről valahogy elfeledkeztünk, én hoztam el utólag. Varázslatos hely volt az ő műterme, és, szerintem, ez az általa tervezett borító is elég zseniális. Eleinte sokaknak szokatlan volt, mondván, hogy hát ez baromi sárga. De aztán mindenki megszerette. Lobogott az újságos standokon, amíg voltak standok. Amikor egy szám kijött a nyomdából, volt izgalom, vajon tényleg pompeii vörösre sikerült-e a felirat, vagy nem. Ez volt az, amit én nem tudtam megítélni, ugyanis meglehetősen szintévesztő vagyok, örülök, ha azt látom, hogy vörös, de én is azt gondolom az első pillanattól fogva, hogy szép és időtálló ez a borító. Januárban volt 45 éves.

– Martyn bizonyára távoli világítótorony volt. Várkonyi György az utóbbi időben elég sokat kutatott a témában, és az Európai Iskoláról szóló nagy szentendrei kiállítás katalóguskönyvében, ami egy hatalmas, nagyon reprezentatív kötet, ő ír az Európai Iskola baranyai, pécsi vonatkozásairól, és plasztikussá teszi ezt a különös szerepet, amire Csorba Győző kaján megjegyzése is vonatkozik, hogy „a Ferencnek a tanács viteti az ebédet”. Tulajdonképpen a kommunista kultúrpolitikusok mintegy elébe járultak Feri bácsinak, és ő egyfajta kultúr pápa volt. Várkonyi kutatásai azt mutat-

ják meg, hogy miképp sikerült ezt a pozíciót elfoglalni, és egy ilyen még mindig viszonylag szigorú politikai rendszerben a maga művészetét hogyan sikerült ilyen pozícióba hozni. Viszont valószínűleg többet tudnál arról mesélni, hogy a Pécsi Műhellyel, annak alkotóival milyen volt a viszonyod. Hiszen a *Fél korszó hiány* című kötetetek – közös antológiákat Csordás Gáborral, Meliorisz Bélával és Pálkás Gyurival – képeit is az itt jelen lévő Pinczehelyi Sándor készítette.

– Úgy érzem, 1979-ben az egy jó pillanat volt, valahogy minden együtt állt. Bertók Laci szerkesztette, Csorba Győző írta hozzá az előszót, Pinczehelyi tervezte magát a könyvet, ő csinálta a fotókat: állunk négyen a Sétatéren, a könyv elején szemben, a végén hátul, közbül csak az áll szemben, akinek a versei következnek. A borítón az általa rajzolt félig üres-félig teli söröskorsó, apró bianco felhőkkel. Igen jó viszonyom volt a Pécsi Műhellyel, egyáltalán a Pécsen élő képzőművészekkel, többüknek nyitottam meg kiállítását, Valkó Lászlónak, Szilágyi Szilárdnak, Pinczehelyinek, Pál Zoltánnak, akinek a pumpás szobra van a *Csuklógyakorlat* címlapján. Az első könyvemet, az *Angyalstop* címűt '82-ben adta ki a Magvető tipikus első kötetként, igaz, kemény borítóval, amin van egy illusztráció, hát, az valami frenetikusán semmilyen volt, vagy mire kijött a nyomdából, ilyen semmilyen lett, lekvárfoltos ég szögesdróttal, várossziluettel. Ezért is volt nekem nagyon fontos, hogy a *Csuklógyakorlat* jó könyvtárgy legyen. Az lett, ahogy a *Fél korszó hiány* is. Még a múltkor is hozott valaki belőle egy példányt, hogy antikváriumban találta, íram alá. Jó volt kézbe fogni.

– A kolofonból emlékszem, hogy „kiadta a Baranya megyei KISZ” – talán ötszáz példányban?

– Képzeld, négyszer ennyi. (Hogy utólag olvasom-kiegészítem ezt a leírt beszélgetést – köszönet a leírásért Frank Ildikónak – megnézem, kétezer példány van a kolofonba írva.) Gondolom, nem kis részét elosztogatták, de árusították is könyvesboltban. Akkoriban minden megyei, járási és községi tanács antológiát csinált a helyi szerzőknek, ezzel lehetett levezetni a fiatal írók feszültségeit, hogy megelégedjenek egy antológiával, hisz kötethez elég nehéz volt jutni. Ezekkel a harminc-negyven-ötven fős „népfrontatív” kiadványokkal Dunát lehetett rekeszteni. Mindenekelőtt irodalomszociológiai szerepük volt. E kiadványokhoz képest a szegedi *Gazdátlan hajók* című antológia, többek között Bakával, Géczivel, Zalánnal, meg ez a mi *Fél korszó hiányunk*, eléggé rendben volt.

– Egy kicsit meséld, kérlek, a meghatározó képzőművészeti élményeidről. Ha felütjük az első verseskötetedet, találunk ott egy van Gogh-verset, Vincent üzenete Theónak, aztán ott van a Taormina-vers is abban a kötetben, és hogyha ettől a nagyon korai ponttól fölvezélek, akkor a végére most a Szüts Miklóssal való barátságodat teszem, akinek a festészetéhez is komoly közöd van, és a temetésére verset írtál, és azt felolvastad. Meséld, kérlek, erről a van Gogh–Csontváry–Szüts Miklós ívről.

– Akit kicsit is érdekelt akkortájt a képzőművészet, az kamaszként van Goghba bele-szeretett. Az életműbe is, az élettörténetbe is, mármint annak borzasztó teljességébe. Persze folytathatnám a sort, Monet és Cézanne, Chagall és Kandinszkij, Miró és Klee és Picasso vagy Csontváry, Gulácsy, Vajda Lajos, lehetne sorolni, akiket az én perspektívámból, Micheli avantgarde-könyvének alapján egy székesfehérvári gimnáziumból akkor beláttam. Rengeteg minden érdekelt, leginkább a századvég meg a klasszikus avantgarde. Csontváry meghatározó élmény volt, már mielőtt Pécsre került a Gerlóczy-féle kollekció, de az ő képei nekem Pécshez, a Sétatérhez vannak bekötve máig, meg Bertók szép, szomorú, talányos *Villanyvilágított fák Jajcéban* verséhez, s ez így együtt a pécsi éveimhez. Van, ami ebből az együttállásból magyarázható, van, ami csak érzet, netán emlékátsomagolás. A Bertók-projekt „Vespár” sorozatában ehhez társítottam a *Betlehemi kassza* című versemet nemrég.

Szüts nagyon régi barátság, ahogy Vojnich is. Nem is tudom, alkatilag szerettem és szeretem a képeiket. Sokszor együtt emlegetik őket, és nem ok nélkül, hiszen férj és feleség voltak, de igazi alkotótársak is. Van, amiben hasonlítanak, van, amiben kevésbé vagy egyáltalán nem. Képeik rezignáltak, melankolikusak, sötétek, mondhatnám reménytele-

nek, és mégis van bennük valami derű, rezignált fény, a reménytelenség derűje. A képeikről hiányzik az ember: vagy most ment el, vagy most jön vissza mindjárt, és mégis tele vannak élettel, drámával, történettel egy, úgymond, üres színpadon. Fantasztikus volt a kiállításuk tavasszal Budapesten a Godot Galériában. A képek ott lógnak a falainkon, napi kapcsolatban vagyunk, közel állnak hozzám. Meg nem mondom, mi volt az első, de úgy adódott, hogy viszonylag sokszor kértek fel arra, nyissak meg kiállítást. A kiállítás-megnyitó külön műforma, amilyen könnyűnek tűnik, hisz írói gesztus gyanánt szinte minden belefér, olyan nehéz. Nincs receptje, máig nem tudom, hogy kell csinálni. Az ember minden egyes alkalommal megpróbálja kitalálni, hogy a művekből induljon ki, de ne tévedjen a műkritika terepére, pláne ne viselkedjen ítésként, hozzá még ne olyan legyen, mint az előző, de azért mégis megnyitószöveg legyen, és így tovább. Hát, nem egyszerű dolog, miközben a képzőművészek szívesen kérnek meg írókat, illetve nem-képzőművészeket erre a feladatra, gesztusra, úgy érzik, hogy ez izgalmasabb. És hát valóban izgalmasabb, legalábbis a konkrét helyzetben, mint egy nagyon felkészült művészettörténész nagyon komoly tanulmánya, aki megnyitó gyanánt félórán át olvas fel, valami relatíve kicsi térben, ahol, mint a heringek állnak a vernisszázs-látogatók, és vagy tizenkét fok van, vagy negyven.

– Jól emlékszem, hogy az egyik Ördögkatlanon Böröcz András kiállítását is megnyitottad?

– Igen, Böröcz hordó témájú grafikáinak kiállítását nyitottam meg, azt hiszem, 2012-ben. Vele Váradi András révén ismerkedtünk meg, aki amúgy biokémikus, és írt egy remek, igen szeretni való könyvet *Haydn és most* címmel, saját (és Haydn) emléktöredékeiből. Ehhez rajzolt Böröcz, illetve tett hozzá a saját hordó-sorozatából, merthogy Haydn felmenői kádarmesterek voltak, én pedig írtam a könyvhöz egy előszót. Nemrég pedig egy pár rézkarcához kérte Böröcz, hogy írjak szöveget, melyeknek tárgya bizonyos fokig a willendorfi Vénusz. Lehet, hogy én ezeket a, nem is tudom, kistárca-kispróza-kisesszéket szeretem csínálni? Mert ezek azért szaporodnak, hiába iszkolnék minden határidős munka előtt.

– Akkor ezt azért mégiscsak eltaláltam.

– Teljesen eltaláltad.

– Mondj még ilyet, akihez van, nyilván nem művészeti szakíróként, de valamilyen érzelmi viszonyod.

– Nemcsak azért, mert itt vannak ezen a beszélgetésen, de Pál Zoltánt is nagyon szeretem, meg amit Pinczehelyi csinál. Az egész piros-fehér-zöld sorozat vagy a sarló-kalapács sorozat felejthetetlen számomra, úgy gondolom, fontos része a magyar mentalitás- és művelődéstörténetnek. Is. De nehéz neveket mondani, sokan voltak és vannak, hadd ne kezdjek névsorba.

– Mind Szűts Miklósnak, mind Vojnich Erzsébetnek volt 1994-ben, illetve 1995-ben a pécsi Művészetek Házában kiállítása. Ezt csak azért mondom, mert mielőtt ide leültünk, beszélgettünk Pécsről különböző összefüggésekben, és azt azért érdemes látni, hogy ekkoriban egyéni kiállítása volt itt két olyan embernek, akik aztán később különböző nemzetközi egyéni kiállításokkal is megmegegyeztek. Ez azért nem vet rossz fényt Pécsre.

Vannak-e olyan képek az életedben, amelyek városokat ábrázolnak, vagy helyeket? Legyen akár távolabbi, vagy közelebbi helyet ábrázoló kép, ami elemi erővel, szuggesztívan hat rád. Akár azért, mert voltál már ott, és a kép felkelti benned mintegy vizuális madelaine-süteményként az élményt, vagy azért, mert még sosem voltál ott, de a kép annyira szuggesztív.

– Úgy látszik, hogy most nagyon a Csontváryk jutnak eszembe. A Nagy Tarpatak völgye, a Taormina-képek vagy a Jajce-képek, ahol egyszer voltam egyébként. Taorminában nem voltam. Természetesen vannak ilyen képek, amik beégnek az általam szeretett vagy fontos terekről Korculától Berlinig, Dubrovniktól Nizzáig, Fiumétől Malagáig.

– Itt a kiállítás terében az egyik falon az olvasható, hogy „A tengert nézni és olvasni roppant hasonló tevékenység”. Nagyjából ilyesmi, mert csak homályosan látom innen a betűket. Nacsinák

Gergely ortodox pap szövegei kísérik tehát Czákó műveit. Ha ennyi intimitást elárulhatok: te szoktál a tengernél hosszabban tartózkodni. Van-e ebben a mondatban valami?

– Rögtön észrevettem. Van. Volt szerencsém jó néhányszor úgy lenni az Adrián, hogy kiülhettem a teraszra és nézhettem a vizet. Napszám. Ez igen érdekes élmény, illetve próba, hogy el tudsz-e tőle szakadni, például úgy, hogy olvasni kezdesz, írni, dolgozni. Akár teljesen más tárgyakkal, mint a tenger. El tudod-e felejteni, hogy ott van előtted ez a csoda, miközben tudod, nem élsz annyit, hogy eleget nézd. Szóval a tengert nézni semmihez sem hasonlítható dolog, egy végtelen világ, amibe belefeledkezel és elveszel a nagy kékségben. Hm, az úrban. Pedig egy város látványa elvben sokkal gazdagabb, epikusabbak a részletei, hogy úgy mondjam. A tenger az irodalom nyelvére lefordíthatatlan, illetve metaforák rajaival közelíthető, körülírható, de ebből a szempontból a képzőművészet jelentős előnyben van, mert a tengert ábrázoló képek sokkal szuggesztívebbek.

– *Hát igen, ezt tényleg nagyon nehéz transzformálni.*

– Azt gondolom, hogy nem lehet, de lehet, hogy én nem tudom.

– *Talán mind a kettőnknek közben eszébe jutott Tolnai Ottó, aki az ex-jugoszláv tengerfestészetnek több tucat festőjét tudja felsorolni, és azokról kiselőadást is tud tartani. Közülük, mondjuk a felének a műtermében is megfordult.*

– Nincs író, aki többet tudna a tengeről Tolnainál. De itt a tudás nem is jó szó. Nincs író, aki jobban érezné. Tolnai az azúr fogalmába sűríti azt, ami életérzés is egyben.

– *És aztán összejátéztatja szövegeiben az azúrt az úrral.*

– Igen, hommage-ként, hisz ezt már Kosztolányi is megcsinálta, és Tolnai nagyon közel áll Kosztolányihoz, Kosztolányi lényegéhez, az úrhoz az azúrban. Érdekes lenne megnézni, hogy ki használta először rímként ezt a két szót. Meglepődnék, ha nem Arany János lenne az, de előfordulhat, hogy Kosztolányi. Ady ír egy *Azúr-ország* című verset, de ezt a poént nem játssza ki.

– *Akkor ez egy bácskai hagyomány?*

– Hát igen, lehet, hogy bácskai.

– *Azért is mondom, mert Tolnai Ottónál az azúr, a tágas, végtelen tenger van az egyik oldalon, a másik oldalon pedig az ő szűkebb vidéke, a Palics környéki úgynevezett Járás, ami egy szikes terület. És Kosztolányinál is megjelenik a poros, lomha, bús Bácska. Tehát a porosnak, kisszerűnek, elmaradottnak ábrázolt területtel szemben ott van ez a fantasztikus végtelen.*

– De ugyanakkor Ottónál van valami zavarba ejtő ebben az ellentétben. Hogy ugyanis legalább annyira hasonlatosság, vagyis ez a végtelen, lapos semmi, ez akár a szikbe vagy szikké merevedett tenger is lehet. Tulajdonképpen éppúgy felkelti a tenger-képzetet, ahogy Petőfinél az Alföld, hisz van-e vége a végtelennek, s az üresség, az élettelenység csak látszat. Optika kérdése, s kedélyé.

– *Most lassan eljutunk oda, hogy megkérdezzem tőled, hogy miután a tengert nem lehet az irodalomban ábrázolni – ez egy igen aljas kérdés, úgy is konferálok föl –, hogy a Dunát hogyan lehet ábrázolni. Hiszen sok-sok év óta foglalkozol a Duna-szövegeddel, ami bizonyos értelemben végtelen szöveg. De akár onnan is közelíthetünk, hogy rengeteg Dunát ábrázoló képzőművészeti alkotás van, kezdve a tizenhetedik századi rézmetszettel, ami Budát ábrázolja, amikor visszafoglalták a Habsburg-csapatok. Te rengeteget reserszíroztál a Dunával kapcsolatban, hogy ez a szöveg létrejöjjön. Hogyan lehet tehát ábrázolni?*

– Sehogy, de azért az ember dolgozik. Ez most idézet, egyrészt Tolnai Ottó *Világpor* kötetének mottójából, mely mottó Keszi Imre egy anekdotájából való, miszerint a harmincas években egy hangverseny szünetében ő megkérdezi Bartókot – aki láthatóan nem rajongott az elhangzott modern zeneműért, romantikusnak tartotta –, hogy hát hogyan lehet akkor ma komponálni, tanár úr. És erre válaszolta Bartók az előbbi mondatot. Szóval, hogy hogy lehet a Dunát ábrázolni? Fogalmam nincs. El lehetne kezdeni azzal, amit Claudio Magris mond a Dunáról, vagy ahogyan Esterházynál lecsapódik. Egyre kevésbé tu-

dom. Az biztos, hosszú évek óta izgat, hogy kéne egy hosszú prózát írni, aminek a tengelyében a Duna van, pontosabban az én közeim a Dunához, életrajzi közök vagy kulturális közök. Ha tetszik, írom is, elég sokat dolgoztam már vele, de igazából nem a szöveggel, hanem a resersírozással, ami nagyon izgalmasnak bizonyult, főleg családtörténeti szempontból. A nagyapámnak erős köze volt a Dunához uszálykormányos lévén, tehát a családi legendárium közepében ott az ő és a nagyanyám Bräila és Regensburg közt eltöltött huszonöt éve, édesanyám kiskorukora, és bennem is innen ered, mármint a Duna. Ennek a Dunának Esterházy éppúgy szereplője, mint Magris. Arról nem beszélve, hogy hányszor laktam közvetlen Duna-közelben. Igazság szerint most is látom a Dunának egy kis darabját, és ez elég sokszor előfordult velem, miközben Budapesten laktam, vagy például Kremsben eltöltöttem hónapokat szintén a Duna-parton. Minél többet tudok róla, annál többet felejték, egyre inkább érzem, hogy csúszik ki a kezeim közül, talán ez, ami megírható belőle, hogy nem lehet megírni. Igaz, nem lehet nem megírni. Ezekkel pedig, hogy hogyan nem lehet megírni valamit, amit meg kéne, tele van a posztmodern padlás. Könnyen lehet, hogy egyszerűen nincs hozzá formám, viszont egyelőre nem tudom elengedni, hagyni, hogy ne legyen formájuk, s ez legyen a forma. Sok nem hosszú szövegdarab, de annál hosszabbak, hogy ki tudjam tenni magam elé őket és tologassam, mint hajdan a *Szódalovaglás* darabjait. Fejben pedig én ezt nem tudom átlátni. Szóval, kezdem belátni, megy az ember vakon a sötétben, a saját felejtéseinek a sötétjében is, és a mód vagy mód-hiány belepi a voltaképpeni tárgyat. De egyáltalán nem tettem le róla. Részek már jelentek meg belőle nálatok is, meg más helyeken is. Nem életrajz, nem családtörténet, és mégis. Egészen biztos, hogy lesz belőle valami. Ha más nem, annak a története, hogyan pattan le az ember rendre azokról a tárgyairól, fantazmagóriáiról, melyekről hosszasan akar írni, mert fontosak a számára. Nekem már volt egy ilyen tárgyam: Berlin, még a kétezres évek legelején. Berlin momentán egy halom avuló jegyzet a komputerem sötétjében, valahogy rá kéne s lehetne nyitni. Nekem, úgy látszik, kellenek az ilyen fantazmagóriák, lelkiismeret-furdancok, miközben dolgozom.

– És akkor ezzel kapcsolatban most nincs számodra olyan belátható távolság, hogy azt mondd, mondjuk egy vagy két éven belül azért ebből lesz valami?

– Mondani tudom, jól is esik. De nem akarom kiengedni a kezemből, talán mert egész egyszerűen nincs meg. Néha egy-egy napos délelőttön, mint a nagy hal földobja magát több száz oldalas méretben, aztán délutánra kissé eltűnik.

– A fehér bálna?

– Igen. Miközben eléggé félek attól, hogy konkrét ígéretet tegyek, magamnak azt szoktam mondani, '27 végére meglehet. De hogy visszatérjünk ehhez a térhez, ahol a könyvtárgyakról van szó: valami van, az elejére és a végére kell rakni két könyvborítót, hozzá egy gerincet, kell sok finom lap a lapozgatáshoz, olykor van bele valami írva vagy nyomtatva. S megjelenik tizenöt példányban, mint egyfajta különös művészkönyv.

– A kiállítás második felében látható egy film, amiben Czákó Zsolt lapozgat, vélhetően maga, mert láttam a kezét, ami azonos az élő szerzőével. Szépen lassan lapozgat egy nagy könyvben, amiben rengeteg üres lap van, és néhány üres laponként aztán jönnek nagyon különös, esetleges képek: egy fekete macska hátsó fele a farkával, egy tűzfal, egy elmosódó lombkorona fotója, és nagyon rejtélyes, határozott téma nélküli képek ezek, inkább benyomások, impressziók, inkább asszociációkat tudnak kelteni. Amikor ezt a kiállítást megnyitottam, bele is írtam a szövegbe, hogy legalább olyan fontos ezeken a képeken túl maga az a lassú lapozgatás az üres könyvben, ez az elmélyült, lelassított, koncentrált tevékenység. Ilma Rakusa *Lassabban!* című kötetét is említhetném, ami egy koncentrált, lassú életről szól: figyeljünk oda arra, ahogy élünk, és ne hagyjuk, hogy a dolgok osszák be az életünket.

– Így van, nem lenne haszontalan üres könyveket lapozgatni hosszán és lassan, úgy, ahogyan a tengert nézi az ember, miközben átfut az agyán ez-az, amit le sem akar írni,

hanem hagyja, hogy eltűnjön, elmenjen. Ezeknek az egyedi könyveknek lehet, hogy nagyon eljön az idejük. Mindig izgatott, hogy milyen lehet kézzel megírni egy könyvet, legalább valami nagyobb egységet in statu nascendi, szóval könyvbe írni, amely kézírás praktikusán nem olvasható. Nem egymásra, ahogy Esterházy egymásra írta Ottlikot, az *Iskola a határon*, hanem egymás mellé, de mégiscsak textúrája van, teste, súlya formája. Lehet, hogy ilyen könyveket kéne csinálni.

– Mindenesetre az biztos, hogy most a *Duna*-könyvet nem ígéréd meg a kedves hallgatóságnak, viszont azt tudjuk, hogy a PécsLIT-en remélhetőleg itt leszel, és a Könyvhétre jelenik meg a színházi darabjaidnak a kötete. Ezzel kapcsolatban volt dolgod? Belenyúltál a szövegekbe, átírtál valamit?

– Eleve külön kellett választanom azokat a dramatikus szövegeket, amikre rá tudtam mondani, hogy tényleg én írtam őket, azokhoz a darab-átiratokhoz, fordításokhoz képest, amikkel a kétezres évek első évtizedét eltöltöttem és rengeteg van belőlük. De ezeket nem éreztem volna fairnek a kötetbe tenni, mert ezeknek van egy szerzőjük, van egy fordítójuk. Én pedig felkérésre csináltam belőlük, amit csináltam, és lettek belőlük színházi előadások. Pillanatnyilag hat olyan darabom van, ami saját, és szóba került a kiadóban, hogy legyen belőlük egy kötet. Ebből ötöt játszottak, egyet nem. Tisztességesen végigolvastam őket, és ahogy emlékszem, apróságokat húztam belőlük.

– Távoliak már talán ezek a szövegek?

– Igen, elég távoliak, a legrégebbi, az *Ibusár* lassan 35 éves, a legfiatalabb is már több, mint tíz. Itt is olyasmi történt, mint a *Hadd legyen hűs* kötetnél, az összegyűjtött verseknél: az volt számomra az érdekes, hogy egyszer ezeket egyben lássam és végigolvassam. Mondjuk színdarabot olvasni az nem oly nagyon üdítő dolog, legalábbis az olvasó nem annyira szokta szeretni, tehát itt inkább a dokumentálás a fő szempont. Színházak olykor kérték ezeket a darabokat, és kérdezték, hogy hol lehet őket megtalálni. Volt, amire annyit tudtam mondani, hogy ott van a gépemben, elküldöm, ha kell. De most akkor megvannak hozzáférhetően, egy könyvben.

NEM ÉRTI

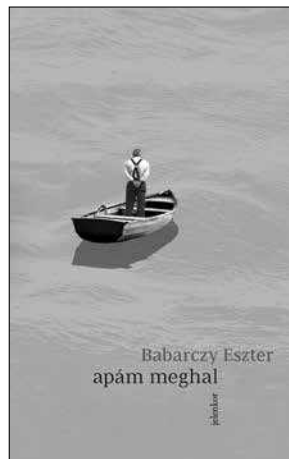
Babarczy Eszter: Apám meghal

A könyv utolsó sorait idézem: „Elhatároztam, hogy írok rólad, megírom a halálodat, megírom az életedet. Írok valamiről, ami mélységes tabuk alá esik, mert engem éppen a traumák és a tabuk felszínre hozása érdekel. Meggyógyítom magam a halálobból, és elgyászolok azon keresztül, hogy megpróbállak megérteni”. És mindjárt a könyv legelejéről is egy idézet, ami kapcsolódik ehhez: „»Mindnyájan egy lakoma maradékai vagyunk, ahol szüleink laktak jól.« Ezt a mondatot találtam egyszer kamaszkoromban. Sokáig azt hittem, Novalis írta, de hiába olvastam újra és újra a *Heinrich von Ofterdingen*t meg a többi töredéket, nem találtam. Miért hittem, hogy Novalis írta? Nem tudom. A Google semmilyen nyelven nem ad rá találatot. Ez a mondat egyedülálló. Ennek a mondatnak nincs párja a világ összes írott szövegében. Ezt a mondatot minden bizonnyal én találtam ki, csak szükségem volt rá, hogy másnak tulajdonítsam. Neked is voltak szüleid. A szüleidnek is voltak szülei. Nem látok nagyon vissza az időben, háromgenerációnyi messzeségben talán, s akármennyit kutattam is a levéltárakban, akármilyen alaposan olvastam is újra meg újra a ránk maradt iratokat, hogy megismerjelek téged, az ismeretlen hőst, és ezáltal magamat is, a gyászával nehezen boldoguló hősnőt, óriási fehér foltok maradtak”.

Nem vagyok érintetlen. A legendás kaposvári színház életem szerves része volt, egy jó évtizedet fél lábbal ott éltem, a *Marat halálát* harmincöttször láttam, jól ismertem Babarczy Lászlót, bár inkább csodáltam, sőt irigyeltem, mint szerettem, írtam róla kritikát, készítettem vele interjút, igaz, valójában Zsámbéki-rajongó voltam, mint sokan, egyszerűen elbűvölt, hogy Zsámbéki Gábor mágnesként vonzza Kaposvárra a „jó embereket”. Ez nem tartozik szorosan ide, de illik megemlíteni. Az már inkább ide kíváncsozik, hogy nekem is van egy hasonló, régóta magamban hordott mondatom, csak én tudom, hogy egy XVI. századi szenttől, Avilai Teréztől származik, bele is írtam a *Másutt* című elbeszélésembe, amely fikatív Avilai-monológ. Így hangzik: „Mulandóak vagyunk, és a lélek nem érti önmagát”. Ez a mondat jutott eszembe, ahogy Babarczy Eszter könyvét olvastam, úgy is mondhatnám, hogy erről szól az *Apám meghal*, amely több, mint egy, az apja agóniáját naplószerűen leíró és saját naplóját reflexíven kommentáló szerző műve, hamisítatlan irodalom, és mint minden igazi író, Babarczy Eszter is, miközben híven, pontosan lejegyzí, ami történt és ami közben vagy utólag a fejében forgott, mást is mond, egyszerre egyedít és általánost az emberi jelenségről.

Nézzük közelebből.

Gyerekkorából csillapíthatatlan haragot hurcol magával az apjával szemben. Ilyen kitételeket találok a könyvben: „A vasárnapi ebéd már akkor rémálom volt, amikor a hú-

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2025
176 oldal, 4999 Ft*

gom anorexiás lett, én pedig bulimiás”. „A te akaratodnak nem voltak határai, ha valaki határt akart szabni, felöklelted.” „A legrettenetesebb dolgok a családban történnek az emberrel. Veled is a családban történtek rettenetes dolgok. Sosem voltam fogékony a holokausz-identitásra, második nemzedék vagyok, de nekem nem ez fáj, nem ezzel nőtem fel. Én a családi titkoktól, sikolyoktól és ordibálásoktól szenvedtem. Amit ti csináltatok egymással, amit ti csináltatok velünk, velem, amit veletek műveltek a szüleitek, amit velük műveltek a szüleik.” „Hamar kimondtad valamiről, hogy ostobaság, és ezzel lezárt-nak tekintetted az ügyet.” „Nem úgy kommunikáltál, mint aki képes a nyitottságra, mint aki elfogadja, hogy a másik egyenrangú.” És a legárulkodóbb eset, pár nappal az apa halála előtt: „Volt egy történeted arról, hogy milyen szörnyű bűnt követtél el ellenem, amikor tipegő voltam, talán még jární sem tudtam rendesen. Egy bögre teát öntöttél magadnak, és én mindenáron bele akartam dugni az ujjamat. Ne, ne dugd bele, mondtad, megéget! Forró! De ragaszkodtam hozzá (...), üvöltés lett a vége. Ezt nem lett volna szabad, nem lett volna szabad megengednem, újra és újra ezzel fejezted be a történetet. Azóta is büntudatom van!” A felnőtté érett kislány ehhez most hozzáfűzi: „Mindig meghatott, hogy ilyen élesen emlékszel erre a jelenetre, és meglepett, hogy annyi más bűnöd közt éppen erre emlékszel”. Babarczy Eszterben, aki eszmetörténész és tanít a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen, egyszerre van „hideg harag” és megértés az apja iránt. Még azt is képes leírni: „Színes és gazdag világod van, nem szürke és félelmetes, mint az enyém”. Persze „Heidegger szerint az élet lényege, hogy a múltat hordozzuk a jelenben, és állandóan, szorongva, előrevetítjük magunkat a jövőbe, mindig ebben a feszültséghordozó ívben élünk (...) emlékek, traumák egyfelől, félelmek és traumák a másik oldalon”.

Tulajdonképpen mi is ez a könyv? Napló? Leszámolás az atyai brutalitással és értetlenséggel vagy filozófiai esszé az élet értelméről, illetve értelmetlenségéről? A szerző gyakran idézi a filozófia klasszikusait. Esetleg színháztörténet, hisz az apja halála után lázasan olvassa a Babarczy-interjúkat, a róla írt kritikákat, oldalakat szentel a kaposvári színház történetének? Netán orvosszociológiai stúdium, utóvégre a dráma sűrűsödésével, amikor már a „bácsi” testének megcsonkításáról van szó, amibe nem szólhat bele se a beteg, se a hozzátartozó, ezen is el kell gondolkoznia: „A modern orvoslásnak van egy embertelen arca, erre jöttem rá ott a kórházban, egy mechanikus arca, a protokoll, amelynek mindegy, hogy ki mit gondol, nem számít a kontextus, egyszerű parancs, amit követni kell”. Nem beszélve arról, amit az egykori kaposvári igazgató halála után az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából kikért anyagok, melyekre ő nem volt kíváncsi, elárulnak. „Csalódnom kellett. Az anyagod nagyon vékony, érdemi jelentés csak egy van benne, Molnár Gál Pétertől.” De az legalább kiderül ebből, hogy MGP valóban odafigyelt rá. Szolnokról egy utalás, Kaposvárról semmi, jellemző. „Úgy érzem, kijárt volna neked egy személyi besúgó.” És ki ez a Babarczy Eszter, aki mindezt írja? Esztéta, tudós, tanár, aki a kultúra felületi jellegéről és a testek „mély együtt mozgásáról” értekezik? Egy ingerült anyuka, aki rendre utasítja a renitens, megcsonkított testű, csecsemővé lett apát? Egy kislány, aki haragszik az apjára, mert az meghalt? Egy hisztigép, aki maga is megpróbálkozott az öngyilkossággal, nem csak az anyja? Akit súlyos szuicid esettel a pszichiátrián is kezeltek, ahol az apja természetesen nem látogatta meg? Netán egy zseni, egy születt hercegnő, akit a körülmények és a körötte élők intoxikáltak, akár *A mérgezett nő* novelláinak figuráit? A történethez hozzátartozik, hogy akkor is van egy terapeutája, amikor a könyvet írja, aki szeretné, ha a vonal alatti, apróbetűs önreflexióit a páciens inkább vele osztaná meg. Babarczy nem enged, neki az a legfontosabb, hogy megírja. Ez egyértelmű, vagyis mindenekelőtt író. Az apja regényét és a saját regényét írja. Ezt tükrözi a rendhagyó regényszerkezet, a napról napra vezetett napló alatt a csillaggal és vonallal elhatárolt, kisebb betűkkel szedett önreflexió, ami vádirat is, önvizsgálat is, végső soron annak bevallása, hogy nem érti se az apját, se önmagát. Az állambiztonsági iratok kapcsán jegyzi

meg: „Te nem akartad kikérni soha. Nem akarom tudni – mondtad. Vagy: Tudom úgyis, hogy kik voltak a spiclik! Számontartottuk őket. Nem azért nem kéred ki, mert közömbös vagy, nem tartod fontosnak a kérdést. Számtalanszor hallottam tőled, amikor Tar Sándort próbáltam védeni, hogy nem volt kötelező spiclinek lenni. Aki nem akart, az kibújhatott alóla. *Valami más tart vissza, szeretném megérteni, hogy mi.*” (Kiemelés tőlem – P. A.)

Tulajdonképpen erről szól a könyv, az emberi magatartás átmeneti, de vissza-visszatérő dezorganizációjáról. Hogy nem lehet megérteni. Se magamat, se a mások viselkedését. Se az apa alkoholizmusát, se a Kádár-korszakban befutott karrierjét, se a Kaposvár-jelenséget, amely eredetileg olyan volt, akár „egy színház a nagy orosz sztyeppén”, ahogy az egyik akkori elmés színész mondta, végül viszont a sokkal jobb pozícióban lévő pesti szakmabeliek ácsingóztak érte, esetleg fel sem adva fővárosi státuszukat, hogy mindenáron elfoglalják a Kaposvárt; se a besúgóí jelentések íróit, sőt, legyünk őszinték, magát az Állambiztonsági Szolgálat létét sem, amit épp MGP jelentései, aki rendre jelentkezett a rendező Babarczyról pontos, géppel megírt policy-szintű javaslatokkal, tettek egyszerűen nevetségessé, pedig „most én mennyi mindent megtudhatnék” a ránk maradt jelentésekből.

Mi a titok? – kérdezi kimondatlanul Babarczy Eszter. A nagypolitika kulisszái mögött folyó játszmák, ahová aktív korában az apja is szeretett belesni, sőt egyéni játszmát folytatni egyes politikusok szembefordításával? Vagy a kíváncsi, ártatlan gyermek, aki bele akarja dugni az ujját a forró teavízbe, és akit előbb a szülők agresszivitása, majd a környezet értetlenségei, félremagyarázásai, rossz- és jóindulatú célzásai sebeznek össze? Vagy az emberi méltóság? A méltóság mibenléte? („Nem tudom, pontosan miben gyökeredzik, ha nem hisz az ember Istenben, és nem veszi komolyan az Isten képmása tézist.”) Az akarat integritása, a saját test feletti uralom? („A világirodalom teli van írókkal, akik megírták a szüleik halálát. Simone de Beauvoir, Philip Roth, Annie Ernaux, Esterházy Péter. De Beauvoir egy bekezdést szentel annak, amikor először csúszik félre az anyja hálóinge a kórházi ágyban, és először látja meg a vénuszdombjának gyér szőrzetét. Megüti a látvány, de az anyja nem törődik vele, nincs benne szégyenkezés. Ő már kívül van a társadalmi elvárásokon. Más szabályok vonatkoznak rá.”) Vagy épp ennek az ellenkezője, amit Babarczy Eszter fia mond ki a könyvben? („Nem dönthetsz jövődön önmagad helyett, mert nem ismered a jövőd gondolataidat. [...] Mindig lehet valami jó az életben, egy futó jó érzés, egy érintés, kapcsolódás. Nem veheted el magadtól ezeket az örömeket.”) Vagy maga az ember mint jelenség, aki a mítosz szerint is arra volt hivatva, hogy meghódítsa a Földet, majd esztelenül és önzőn elpusztította a bioszférát, a maga életlehetőségét, ám a klímakatasztrófa fenyegetettségében Isten nélkül is hisz valamilyen csodálatos fordulatban, amely megmenti a bolygót? Nem ugyanarról van-e szó, mint amikor a maga hatalmát gyakorló és védelmező Babarczy László a végső testi-szellemi romlás ellenére is élni akar? Egy bandavezér, ahogy a rendező Babarczy egyik író munkatársa mondta, „aki önzetlenül elvisel sok csapást annak érdekében, hogy a bandája még csak meg se érezze a fenyegetettséget”.

A fenyegetettség ettől függetlenül létezik, nem lehet megúszni. Ezt sugallják Babarczy Eszter lelkivilágának sötét erői, szuicid hajlama. Vagyis elsősorban mégis önvallozás ez a mű – mondhatnánk persze, hogy minden nagy könyv az –, önvallozás, amitől e vékonyka kis kötet a nagyokkal vetekszik. Ha komolyan, odafigyelve olvassuk, az emberi kommunikáció minden elmondott lehetetlensége ellenére lényegbe vágó dolgot közöl velünk: felráz reménytelenségünk, passzivitásunk, elszigeteltségünk. Vagyis igazi antirobinzonád. Azt állítja, ha nem értjük a világot, a sorsot, az embert, magunkat, akkor is meg kell próbálni. Ha nem sikerül, újra felvenni a harcot. Mindent meg kell tennünk, amíg élünk, hogy megértsük.

A TÚLÉLŐ HANG

Rakovszky Zsuzsa: *Délutáni éjszaka*

Lázadó vagy ellenálló? E jelzők között vacillálok, amikor Rakovszky Zsuzsa kiegyensúlyozott, poétikai eszközei, témái szempontjából felismerhető, a líratrendeknek ellentartó költői életművét kell értékelnem. Minden újabb megjelenő kötet előtt ott van bennem a félsz e líranyelv kifulladását illetően, azonban már a sokadik olvasásélmény mondatja velem: Rakovszky az egyik legbravúrosabban finomhangoló kortárs, aki bölcséleti líráját mindig képes olyan sokrétű poétikai eszköztárral kidolgozni és olyan koncepcióba ágyazni, amely bár távol áll a mai trendektől, mégis újszerű és időtálló tapasztalatban részesít. Különösen érdekes figyelemmel követni, hogy ez a korszerűtlenség mennyire megosztja a recepciót már a hetvenes évekbeli pályakezdés óta. Egyfelől megjelenik az avíttág vádja, amely a versszervezés, a költői téma- és szóhasználat ódivatúságát (lélek, szív stb.) kéri számon, másfelől többen is tanúságot tesznek a bölcséleti költészet hagyományos témáit megújító mivoltáról, kimunkált könyvkompozícióiról, egyenletes színvonalú köteteiről. A *Délutáni éjszaka* – és ezt igaznak tartom a 2006-os összegyűjtött versek óta megjelent többi verseskötet is – ingadozó színvonalú, izgalmas kompozícióval, monumentális költői vállalásokkal, érzékletes kép- és szóhasználattal bíró, leginkább a 20. századi bölcséleti lírához kötődő könyv. Utóbbi hagyományvonal hangsúlyozása azért fontos számomra, mert kérdésként merül fel bennem, hogy a modern és későmodern költészet ezredforduló óta töretlen divatja mennyiben befolyásolja a Rakovszky-befogadást, akár olyan értelemben, hogy a Rakovszky-versek nagyban hasonlítanak azokra a szövegekre, amelyeket konferenciákon agyonelemlünk, így bejáratott, otthonos értelmezési sémákkal közelíthetünk a művek felé, továbbá hasonló szövegszervezéssel találkozunk a közoktatásban is, így jó esetben Rakovszky-szerű verseken szeretjük meg az olvasást. Egyszerűbben mondva: máshogy kell-e kezelnünk egy kortárs verseskötetet, mert az abban található szövegek hasonlítanak azokra, amelyeket prototipikus, szép verseknek gondolunk?

Bárhogy is legyen, Rakovszky Zsuzsa költészete kiváló példa arra, hogyan lehet kitartani évtizedeken át egy versesztétika mellett, hogyan lehet lázadás nélkül ellentartani a líra folyamatos változásának.

A *Délutáni éjszaka* is folytatólagosan viszonyul az eddigi életműhöz, ám eltér az összegyűjtött verseskötet (*Visszaút az időben*) óta megjelent művek vizualitáson alapuló koncepciójától. Míg a *Fortepan* beszélője ihletforrásként használt archív fotókat, a *Történekek* szövegei az életképek műfajába illeszkednek, addig a *Vita élő időben* című kötet *Képtár*-ciklusai kifejezetten képleírásokat tartalmaz. Ezzel szemben a legújabb kötet hangsúlyos eleme a hang. Persze nem drasztikus

Magvető Kiadó
Budapest, 2025
72 oldal, 3999 Ft

váltásra hívom fel a figyelmet, hisz például a dialóguson alapuló struktúrára már Visy Beatrix is rámutat az előző könyvről írt kritikájában,¹ továbbá nagyon pontosan detektálja a hang felértékelődését a Rakovszky-lírában Margócsy István is: „Rakovszky pályájának közepe táján megváltoztatta verseinek beszédmódját, s a hagyományos lírai költő szubjektív beszédét »hangokká« alakította át: verseinek beszélőjét figurákká módosította, ám anélkül, hogy verseit »szerepversekké« változtatta volna át”.²

A *Délutáni éjszaka* hangja kidolgozottabb költői koncepcióban jelenik meg. A hang teremti meg a versbeszélő egyszerre földi és a túlvilági pozícióját. A halál előtti utolsó mondatok vershelyzete könnyen pátozossá válhatna, azonban a könyv ezzel szemben az utolsó mondatok, a két világ közötti lét elnyújtásával, örökké tételével ellentétet teremt („Hallom, egy hang így szól: ez már a menny. / Most már minden örökre így marad”) – *Túlvilág*. Termékeny, izgalmas vershelyzet, mert a passzív, nem cselekvő, a túlvilág hívását elszennvedő, pusztán a gondolataiban, emlékeiben élő versbeszélőt mégis erővel, a beszéd erejével, a világ átformálásának nyelvi lehetőségével hatalmazza fel. A Rakovszky-kötetben a hang tehát egyszerre a túlvilág hívásának, a lírai én gondolatainak és a versbeszélő azon képességének hangja, amellyel a végtelenségig nyújthatja, kijátszhatja a halál előtti utolsó megszólalást.

Továbbá a hang mint a versek hangzása a kötetstruktúrát is alakítja, hiszen az három egységre tagolható: az első részben a rímek felelnek a ritmusért (*Túlvilág–Utazás*), a középső részben *Őszi-téli szonettek* címmel a nyugat-európai költészeti hagyomány legkötöttebb műfajából olvashatunk huszonegy darabot, végül az utolsó egységben retorikusan szervezett szövegeket találunk, legyen szó töredékek láncolatáról (*Forgácsok, Hasonlatok az időre*), allegóriák kibontásáról (*Macska, Ciklámenek*) vagy a *Vita élő időben*ből ismerős imitált párbeszédekről (*Öregkor, Párbeszéd az énről, Párbeszéd a tavaszról és a testről*). A vershelyzet (az utolsó e világi mondat elnyújtása) és a kötetstruktúra (formai egységekre tagolás) tehát központi szerepbe helyezik a hangot, amelyet a *Délutáni éjszaka* témájával, a reménytelenséggel fog össze. A Rakovszky-kötet reménytelensége a múlt megszólíthatatlansága, a jelen meg nem élése és a jövő elképzelhetetlensége révén áll elő.

A könyv beszélőjének reményvesztettsége már az első egységben kirajzolódik, például ha a *Depresszió* vers címét vesszük alapul. A versben a hold hívása uralkodik el a beszélőn, mely a holdtoposz klasszikus értelmét, a túlvilág felé vonzódást mintázza („Idő előtt felköltöznék a holdba, / azok közé, akik már nincsenek”). A szöveg poétikai bravúrja, ahogy összemossa a körülményeket a képzelgésekkel, pontosabban az éjszaka a konyhában ülő és a holdat fürkésző lírai én érzékelését, emlékeit, illetve vágyait. A versbeszélő nem ura saját magának, ki van szolgáltatva a holdfénynek, amely olyan könnyen hatol be a gondolataiba, akár csak környezetébe: „Átüt a konyhaablak üvegén, / a vékony függönyön át tűz szemembe, / mintha a végítélet közeledne, / a hold, a jéghideg platinafény”. Az első versszakban rögtön tetten érhetjük a világok közti határtalanságot, például a holdfény kísérteties megjelenésével. A holdfényt egy nagyon sűrű képben, többszörös szinesztéziával viszi színre a szöveg, mely a túlvilági hívást egy testbe hatoló, hidegrázó, mint a platinafény, olyan csillogó és ellenállhatatlan jelenséggént ragadja meg. S a szóalkotás („platinafény”) mellett a versben végig következetes ölelkező rím ritmusa is fokozza az elragadás-elragadtatás élményét. A *Depresszió* második és harmadik versszakából kiderül, hogy a lírai én bevonódása azért ilyen intenzív, mert tárgyi („A konyhabútorok épp csak derengnek”), emberi („Akik valaha itt éltek velem, / már nincsenek, vagy túl a tengeren”) környezete jelentéktelen, nincs már olyan, ami a földi világhoz kötné. Pontosan és érzékletesen támogatja meg ezt a gondolatot a versszakok közti soráthajlás eszköze („Holdfényben minden elvalótlanul, / talán mert nem felel lélegzetemnek // más léleg-

¹ Visy Beatrix: Az idő és a tér csapdájában. *Élet és Irodalom*, 2023. október 13.

² Margócsy István: Egy igazi klasszikus költő. *Élet és Irodalom*, 2020. december 4.

zet a két sötét szobából”), amely akárcsak a túlvilág és az evilág között a holdfény, úgy oldja fel a formai határokat. Továbbá hasonlóan erős költői megoldás az *elvalótlanul* szóalkotás, amely vélhetően az ‘elvarratlanul’ és a ‘valótlanul’ összerántásából hozza létre a túlvilág hívásának közismert kifejezésekkel megfogalmazhatatlan élményét. Bár egy kritikában nincs hely arra, hogy sorról sorra elemezzük tovább a szöveget, talán ennyiből is belátható, miképpen támogatja a reménytelenség gondolatát a poétikai dimenzió. A reménytelenség tehát e versben és a könyvben is egyfajta bizalmatlanságot jelent az idővel szemben. A *Depresszió* beszélője a múltban nem rögzített emlékképeket, hanem derengő emlékfoszlányokat talál, beszéde jelenét a túlvilág hívása mozgatja, amely azonban egy be nem látható, el nem gondolható jövőképet fest. A Rakovszky-féle versnyelvnek kimondottan jól áll a reményvesztettség mint téma, hiszen szóalkotásaival, egyedi rímtalálataival, határhelyzeteket áthidaló poétikai megoldásaival képes kapcsolatot teremteni a transzcendenssel úgy, hogy ezt nem imaszöveggé teszi (hanem meghagyja a túlvilágot a maga földi ismeretlenségében, kozmikus jellegében), nem válik pátoszossá sem (mint az előző kötet néhány verse az apokaliptikus vízióival), de nem is hajlik át személyességbe (tehát nem söpörhetjük le annyival a könyv vállalását, hogy öregkori szövegek), és utóbival összefüggésben a szerepversek műfajával sem rokon (azaz nem tudjuk meg a *Depresszió* című szövegben, hogy egy párkapcsolati, szülői, gyermeki viszony hiányáról ad-e számot). Talán épp a költői vállalás és a költői nyelv egymásra találása miatt annyira bosszantóak a helyenként értelem- vagy koncepciózavaró megoldások. Az előbb elemzett, *Depresszió* című versben találunk példát egyszerű túlírásra: „A föld a jégcsap holdvilág alatt / forog velem sötéten és kihűlten”, emellett a központosítás és a mondatkezdés viszonya következetlen, hisz míg a második és a harmadik versszak közti soráthajlásban az utóbbi versszak kisbetűvel kezdődik, addig a harmadik és a negyedik versszak között ugyanez a poétikai technika nagybetűvel kezdődő egységeket eredményez. Konceptcionális szinten pedig csak az éjszaka-motívum megjelenésével magyarázható, hogy hogyan kerül a *Multiverzum* című, gondolatritmus alapján szerveződő szöveg a kötet első, rímes versekből álló felébe, avagy fordított érvelés alapján, miért került *A bolond lány dala* című keresztírmekre épülő szöveg az utolsóba.

A kötet gerincét adó, *Őszi-téli szonettek* az egyedüli egység, amelynek koncepciója érthető és következetes: huszonegy, őszből a tél felé tartó szonett. Már önmagában örömteli, hogy egy olyan versnyelvi eszköztárral rendelkező szerző, mint Rakovszky Zsuzsa, ilyen nagy vállalkozásba kezdett, s még ha a műfajból adódóan érződik is helyenként a formakényszer, legalább annyi ihletett megoldást olvashatunk. Az V. szonettben megjelenő kötet cím („A téren át mentem tegnap haza, / fölöttem sárga lombok vízése, / de lent már árnyékot vetett a térre / az őszi, a délutáni éjszaka”) például megint csak az idő- és térviszonyok összemosását szolgálja. Az őszi a versben egyszerre évszak, napszak és pillanat, amely tartalmazza a lírai beszélő gyerekkorából ismerős félelemérzetét is („S hirtelen, / mintha a fiatalság össze lenne, / mindaz a sejtelem és rejtelem, / ami akkor, zúdult most is szívemre”). Az őszi okozta emléketörés megrémíti a lírai ént, hirtelen újra gyerekeknek érzi magát, hisz a gyermeki létállapot egyik sajátja a biztonságközpont kívülré (szülőre, nevelőre, testvérré stb.) helyezése. Így az V. szonett befejezésében az őszi okozta érzelmegyütttest kezelni, racionalizálni, elmondani nem képes gyermek hiába szólítja fel a Másikat a felborult idő helyreállítására. Miután a Másik csak hiányával van jelen, a beszélő a rettenetes állapotában rögzül, a vers elhallgat, nincs, aki az időt meg- vagy helyreállítsa („S félttem, megroppan, mert nem vagy velem, / az őszi kozmosz súlyától az elme”). A szöveg sikerültségéhez nagyban hozzájárul, hogy a félelemkeltő jelenségeket leíró második versszakban a *fél* szó sokszorososan megismétlődik, kvázi más jelentésű szavakba ékelődik, ezáltal színre víve a kísértetieség mindent uraló érzetét (lásd dőlten: „Gyorsan sötétedett, fél hét fele / feltüneztek lassanként a fények. / Fényszórók lyuggatták a

félsötétet, / s mint régmúlt otthonok kísértete”). Különösen érdekes, hogy a *délutáni éjszaka* szókapcsolatnak a versben nincs kitüntetett szerepe, pusztán az ősz metonimikus alátámasztását, árnyalását szolgálja, pontosabban egy ugyanolyan megfoghatatlan időátmenetet képvisel, amely a lírai ént hatalmába keríti. Így a kötet cím jóindulatú olvasata lehet az idő átmenetiségének, észrevétlen múlásának színrevitele, amelyet az ereszkedő, trochaikus metrika is támogat, azonban a kritikai látásmód azt mondatja velem, hogy a *Délutáni éjszaka* bár jól hangzik, de nem fogja össze, fedi le a kötet szövegeit és a vers kontextusából sem igazán sokatmondó, noha tényleg jól hangzik.

A szonettek utáni utolsó egységben retorikus szerveződéssel komponált verseket találunk, melyben leginkább a *Vita élő időben*ből ismerős párbeszédes forma uralkodik. A hang és a hangzás dominánsan itt nem a rím és a ritmus szintjén, hanem gondolati szinten érhető tetten. Emellett ezek a szövegek árnyalatnyival közvetlenebb hangnemben szólalnak meg, jobban eltávolodnak az öregség léttapasztalata felé. A *hang* című vers beszélője kifejezetten konkrét: „Esténként, tíz körül, / ki tudja, mért, bekapcsolom a tévét.” Az idő és a tevékenység pontos rögzítésével szemben az észrevétlen, konstans pusztulás áll („mindez pusztá látszat, / mert mindenütt, élő és holt anyagban, / ugyanaz az erő munkál, amely / felolvasztja a kávéban a cukrot”). Az utóbbi idézetben lévő Dsida-utalás vagy a későbbi szakaszban lévő Vörösmarty-idézet a *Csongor és Tünde* Éj-monológból („lény nem lakta Éjbe”) nem véletlen, hiszen *A hang* a számadásról szóló magyar nyelvű irodalmi hagyománnyal folytat párbeszédet. Ez a párbeszéd tetten érhető a szövegszervezés felsorolásszerűségében is, amely a hétköznapi, az élet mértékét meg nem határozó és az értékadó dolgok összevetésére épül, összehasonlításként elég, ha Kosztolányi vagy József Attila ide sorolható szövegeire gondolunk. A számadásversek értelmezésének megkerülhetetlen eleme a reflexió arra a túlélési lehetőségre, amelyet a szöveg, az írás, az irodalom, mint az emlékezés megteremtője képes nyújtani. A Rakovszky-vers ereje abban rejlik, hogy paradox módon a versbeszédet nem írott, hanem ahogy a verscím is mutatja, elhangzott szóként, hangként állítja be. Ezért is igazán megrázó az utolsó versmondat, amelyben a lírai én a halállal szembeni tehetetlenséget mondja ki („hiszem, vagy nem hiszem, meg fogok halni”), ezáltal emlékezteti az olvasót a halál elkerülésében való reménykedés értelmetlenségére. Mindezt természetesen – a Rakovszky-lírára jellemző módon – ellenpontoszza a szöveg azáltal, hogy a játékosnak ható csúszdázás allegóriájába helyezi a gondolatot („Hogy minden óra és perc / csúszda, melyen feltartóztatathatlan / csúszik lefele minden, köztük én / a »lény nem lakta Éjbe«, / a feneketlen mélységbe, ahol / rám omlik s eltemet az idő homokfala”).

A kötet utolsó egysége erősíti fel leginkább a korábban említett következetlenségi, szerkesztési problémákat. Például stílusán, poétikailag egyedibb lenne a könyv a költészeti hagyomány és a népszerű kultúra által sokszor használt rímpárok és képek nélkül: „Tegnap olyan volt a világ, / mint egy meghitt szoba. / A föld, a víz, az ég, az ág / mind lelkek otthona” (*A bolond lány dala*); „Elveszthetem az arcom és nevem, / és mindent, amit valaha szerettem, / mindenkit, aki kedves volt nekem, / bárkit-bármit – de a szeretetet nem” (*Párbeszéd az énről*). Illetve a kötet egészét tekintve is zavarba ejtő az utolsó egység a közvetlenebb hangnem és az öregség tapasztalatvilágát konkretizáló szövegszervezés miatt. Nem amellet szeretnék érvelni, hogy ne lenne a bölcséleti líra és az öregség tapasztalata között átjárhatóság, ne hathatnának termékenyen egymásra, sőt azt is érzékelem, hogy megkönnyíti a kötet befogadását az utolsó szakasz hétköznapi élethelyzetekből táplálkozó versbeszéde. Arra szeretnék csak rámutatni, hogy a korábban ismertetett kötetkoncepcióból, amely a hang központi szerepéből, a formai alapú struktúrából, az idő átmenetiségéből és a reményvesztettség tapasztalatából áll, az utolsó szakasz csak az utóbbi kettőt veszi figyelembe. Ebből adódóan leszűkítőnek, a könyv komplexitását eltévesztőnek tartanám a *Délutáni éjszaka* öregkori költészetre szűkítését. Mindazonáltal reflektál-

nom kell arra is, hogy az általam felvázolt kötetkoncepcióból kimutatnak a könyv utolsó részében található szövegek, szövegrészletek.

Rakovszky Zsuzsa legutóbbi könyve átgondolt kötetkoncepción alapul, amelyet a tőle megszokott líranyelvéhez igazít. A *Délutáni éjszaka* koncepciója kifejezetten elmélyíti a Rakovszky-féle versbeszédben amúgy is benne rejlő filozófiai téteket. A könyvben található költői vállalás, a szonettgyűjtemény megírása a legnehezebbek közül való, amelyet a költő hatalmas és kifinomult poétikai eszköztárral valósít meg, de a szonettekén kívül is található több olyan vers a könyvben, amely elférne egy életmű-válogatásban. Ennek ellenére azonosíthatók olyan pontok a *Délutáni éjszakában*, amelyeket egy határozottabb szerkesztői kéz kigyomláthatna, az utóbbi időben megjelent Rakovszky-kötetek (*Fortepan* mellett) legemlékezetesebbjét még következetesebbé, kiegyensúlyozottabbá téve. Mind ezt nem a kritikus rosszindulata, hanem az életmű értelmezésének elősegítése mondatja velem. Ugyanis a kritika elején felvetett kérdést, ami a Rakovszky-líra újszerűségét kérdőjelezi meg, épp a kötetkoncepciók kidolgozottságának megmutatásával lehetne lezárni.

F E K E T E R I C H Á R D

SZÍNES ÜVEGTÖRMELÉKEK

Keresztesi József: Szabadság mozi

Keresztesi József tavasszal megjelent *Szabadság mozi* című könyve a *versek és képek* alcímet viseli. A mindössze 35 verset tartalmazó vékony kötetben a szerző groteszk rajzai is helyet kaptak (hat rajz hat oldalon a könyv különböző pontjain), továbbá a kötet címéül szolgáló, verző oldalon közölt szöveg mellett a következő lap rektóján egy kollázs is található, mely négy, a Fortepanról származó fotóból, valamint a (*szabadság mozi*) gépiratos szövegének töredékeiből áll. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy az anyag meghatározó részét képezik a dalszövegek, akkor egyértelművé válik, hogy a könyv a hagyományos értelmezéshez képest szabadabban definiálja a verseskötet médiumát, és ez a fajta szabadság egyfajta alkotói etikának tekinthető.

Az, hogy a hátsó borító belső oldalán a szerzői fotó alatt Keresztesi verseskötetei között a szó hagyományosabb értelmében verseket tartalmazó 2019-es *Inverz Ophelia*, valamint a tíz évvel korábbi, dalszövegeket közlő *A Karácsondi út* mellett a 2010-es években írt gyerekirodalmi művek is helyet

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2025
80 oldal, 2999 Ft

kaptak, véleményem szerint túlmutat a marketingfunkción. A 2018-as, Év Gyerekkönyve Díjat nyert Csücsök, *avagy a Nagy Pudinghajsza* című verses meseregény, valamint a korábbi gyerekkönyvek, a 2015-ös *Mit eszik a micsoda?* egyaránt magán hordozza az angolszász – és nem utolsósorban az angolszász hagyományból építkező magyar – nonszensz jegyeit. A kimagasló formaérzék, az invenciózus nyelvjátékok, a kauzalitás felforgatása, a váratlan, néhol meghökkentő asszociációkból fakadó humor hasonló üzenetet hordoz, mint a *Szabadság* mozi versei: a könyvekben megszólaló hang – a formai és minőségi értelemben vett önfegyelem ellenére is – valamilyen fajta elemi szabadságot közvetít. Jean-Jacques Lecercle szerint a nonszensz a viktoriánus kor preskriptív, erősen szabályozott intézményi és viselkedéskultúrájának ellenmozgalmaként született meg, melynek felszabadító nyelvhasználata éppen a költői és a köznapi nyelvben rejlő inherens többértelműségeket mutatja fel, és elemi tapasztalata a nyelvi szabadság.¹ Kérchy Anna Lewis Carroll kapcsán írt tézise tehát, miszerint „a nonszensz poétikai és politikai programjai elválaszthatatlanul összefonódnak egymással”,² ebben az esetben is érvényesnek tűnik.

A *Szabadság* mozi olvasása során számomra teljesen egyértelmű volt, hogy nyelvi értelemben mélyen elkötelezett költészetről van szó, melynek nyelvhasználata a társadalmi-politikai kontextusra adott válaszként értelmezhető. A könyv elsődleges kontextusa szűkebb értelemben az a belpolitikai-ideológiai status quo, melynek működése következtében létrejött az immár versbe írtató „bajszosszar” kifejezés (*Finom kis pop*). A tágabb értelemben vett elsődleges kontextus pedig a nyugati kultúra hanyatlásának frázisától a globális kapitalizmusig tart, melynek nyomán például elkészülhetett az *Egy mondat a zsarnokságról* újabb kiváló parafrázisa, a kortárs gazdaságot az egyéntől az államszövetségi szintig uraló adósságkultúráról szóló *Egy mondat az adósságról*. Kulturális korlátozások az országhatáron belül („ordít a néni, vadul letépi a Bibliáról a zsugorfóliát” – *Érzékeny utazás*), fenyegetés az országhatáron túl (lásd az orosz–ukrán háború kitöréséről szóló *Csü-törtök* című verset): a korlátok elszenvedése és a fenyegetettség érzése hívja elő a kötet poétikai szabadságigényét, melynek legfontosabb eszközei a – leginkább ironia, valamint szójátékok formájában megjelenő – humor, a montázs, valamint a kötetben található szövegek műfaji és beszédmódbeli diverzitása, melynek szerves része az összetett utalásrendszer.

A Peer Krisztián ötvenedik születésnapjára írt *A megúszásról* című vers humora már a – Peertől származó – első mottóban is szembetűnő. A *Mesterterv* című Peer-versben olvasható részlet áthallása *A kis herceg* felé a szójáték eszközével él, amire a második sor sötét ironiája felel („Igazán jól csak a szikével lát az ember. / Aggyal minden iszonyú.”). Keresztesi verse „Az ironia ocsmány sárkányát ki dőfi le?” kérdésével indít, majd a megszólaló, aki telefonos jegyzeteiből próbál alkalmi költeményt írni, hogy olcsón megússza a feladatot, egészen a szeretethimnuszig – s azon túl egy Pilinszky-allúzió át a „Lángoló csirkepokol” újabb bibliai utalásáig – vezeti a verset. A hasonlóan szégyentelen kultúrtörténeti szójátékok („Akhilleusz és a technós”; „A fejlődés nélküli lovas”), valamint az ironia motívuma (és eszköze) mellett a versírásra történő metareflexív utalások uralják a – nem csupán köszöntőként, hanem versként is szokatlan, ám – rendkívül erős szöveget, mely a kötet egy markánsan meghatározható verscsoportjának kulcsát is magába rejt: „a jelentés színes üvegtörmelékként zörög / kaleidoszkóp-szívetekben”.

Az üvegtörmelékekből álló, montázs alapú szövegszervezés látványos példája a kötet egyik legerősebb darabja, az *Egy nehéz nap éjszakája* dalszövege, melyben Pilátus hajnali

¹ Jean-Jacques Lecercle: *Philosophy of Nonsense. The Intuitions of Victorian Nonsense Literature*. Routledge, New York, 1994, 1–5.

² Kérchy Anna: *A viktoriánus nonszensz poétikája és politikája. Metamedialis játék Lewis Carroll fantázia-világában*. Akadémiai doktori értekezés. SZTE, Szeged, 2022, 20–21. https://real-d.mtak.hu/1448/7/dc_2014_22_doktori_mu%20%283%29.pdf

négy és hét között a Credo nevű kocsmaiban issza le magát. A kézenfekvő további bibliai referenciák (vak hóhér, Isten fia stb.) mellett a szöveg a római kultúra elemeit mozgatja (provinciák, drachma, sestertius), a zenei referenciák pedig a hatvanas évek végétől (David Bowie *Space Oddity* című számának híres „Can you hear me Major Tom?” sorától) Andrew Lloyd Webber 1971-es rockoperáján keresztül („Jézus Krisztus szupersztár”) az Európa Kiadó nyolcvanas évek eleji *Bon-bon-si-bon* refrénjéig („ez egy igen-igen kemény, kemény világ”) tartanak, miközben a vers erősen mediatizált közeget jelenít meg („a tévéből a római hírek” folynak; „Júdástól egy *Friend Request*” érkezik). A montázsszerű szövegépítkezés egyrészt pontosan illeszkedik a delirizált éjszakában mozaikosan megjelenő ingerekhez, másrészt az ironikus politikai kiszólások – lásd a „Piedone Brüsszelben” messzemenőig aktuális utalását, valamint „a provinciákban mi a lakosság identitása / a reformcsomagnak lesz-e hatása a stabilitásra” dupla sornak a tévéből érkező, ám erős politikai töltettel bíró jelentését – szépen rímelnek az underground dalszövegek stílusjegyeit hordozó vershez.

A dalszövegekkel kapcsolatban egy további dologról mindenképp érdemes szólni: Keresztesi Józsefnek szövegíróként, a Szóránya, az Új Párduc s újabban az Új Anya zenekar frontembereként, valamint értekezőként is volt/van érdemi mondandója a dalszövegekről. 2005-ben a Müller Péter Sziámi dalszövegeiről írt bírálatában például a következőt olvashatjuk: „A dalszöveg műsája egy tramlí. A saját közegéből – a zenei világából – kiszakadva a legritkább esetben képes normálisan viselkedni. Fűlsértő, slendrián, nem lehet emberek közé vinni. (...) A dalszöveg olvashatósága (...) nem műfaji kérdés, hanem inkább arra vonatkozik, hogy az adott szöveg képes-e átlépni az alkalmazott költészet határát – azt a határt, amely tehát nem a jó és a gyöngye, a minőségi és az odakent szövegek között húzódik, hanem akár két kitűnő dalszöveg között is.”³ Az *Egy nehéz nap éjszakája*, a *Finom kis pop* vagy a *Tékozló fiú* című szövegek bőven átlépik az alkalmazott költészet határát, műsájukat nemhogy emberek közé lehet vinni, hanem költészeti műhelyek vezetőjévé lehet tenni, hogy ott megtaníthassa a formai (ön)íróniát is, mint a *Világdal* című – szintén refrénekkal élő – versben, ahol a „baby talk” slendrián nyelvhasználat (lásd a dalszövegek slendriánságának korábbi közhelyét), tehát a tévesztés okán jöhet létre a hibátlan formai megoldás: „Szájában mit visz a / aranyos kiscica?”.

A fenti példából is látszik a dalszövegnek készült versek műfajbeágyazó igénye, hiszen mondókaformát imitál az idézett sorpár. A műfaji és beszédmódbeli sokszínűség ugyanakkor jóval túlmutat a dalszövegek kötetbe illesztésén, a *Szabadság mozi* ugyanis tartalmaz például traktátust, esszéverset, bordalt, szonettet, ódát, episztolát vagy tankákat. Témái szintén sokszínűek (a drogtól a szexrobotig, a hazától a rendszerváltásig, a háborútól a kávéfőzésig, a tárgyas és az alanyi költészettől a művészeti díjátadóig), utaláshálója pedig – főleg a montázs alapú szövegépítkezés miatt – a terjedelemhez képest feltűnően összetett. A kötet egészen végighúzódnó bibliai, modern (s persze posztmodern) irodalmi és zenei utalásháló mellett a közvetlen művészeti kapcsolatokon túlmutató, a lehető legszélesebb értelemben vett társadalmi referenciák tömkelegével él Keresztesi könyve. A nyilvánvaló közéleti példákon kívül erős többjelentéssel telítődnek az életrajzból érkező, ám annál mindig tágabb perspektívában láttatott terek. A kötet címűl választott 1992-ben megszűnt gyöngyösi Szabadság mozi például ugyanúgy beazonosítható, mint a City Disco vagy a Postapark (*Tékozló fiú*). A Gyöngyösön született és nevelkedett szerző életrajzán ugyanakkor túlmutatnak az utalások: utóbbi versben valamikor karácsony (krampuszlánnyról álmodozó Téalapóval) és újév (politikai párt által szervezett versenyfutással és lencsével) között a tékozló fiút a téesz várja vissza, miközben a kilencvenes évek kultikus szórakozóhelye, a City Disco előtt száll el egy faszent. A közelmúlt

³ Keresztesi József: Ezer új és ezer régi. Müller Péter Sziámi: *Dalszövegkönyv. Összes: 1980–2005*. In: uő.: *Hamisopera*. Kalligram, Pozsony, 2007, 67.

történelmi kontextusaiban tehát lépten-nyomon feltűnnek az ideológiai asszociációktól nyüzsgő társadalmi kontextusok is. Gyöngyös mellett Prága szerepe kitüntetett a kötetben: a szerző 2020 őszét egy ösztöndíjjal a cseh fővárosban töltötte, így nem véletlen, hogy a Borbély Szilárdnak ajánlott vers (*A testről*) már első mondatában is megidézi (az élettelen élővé tevő Frankenstein és Dzsépettó mellett) a prágai gölem feltételezett megalkotóját, Löw Rabbít. A következő vers, *A Reményhez* a csehszlovák húszkoronásból indul ki, ahogy a *Gazdátlan galambszárnyak* szövegfolyama szintén a vers kezdetekor tematizálja a várost, és ugyanez igaz a Bertók Lászlónak címzett (az ő emlékére írt) prágai levélre, valamint a tankákra is. A Bertók-émlékvers – melynek keletkezése a költő halála utáni nap, 2020. szeptember 15-e – a „karanténtavasztól” a „karanténószig” tart, miközben a séta – Bertók László számára is rendkívüli szereppel bíró – gyakorlatát és motívumát emeli témává mélyen átélt dikcióval.

Látható tehát, hogy a sokféle beszédmód között olyan is feltűnik, mely a korábban taglalt ironia–szójáték–montázszerű építkezés hármását megbontja vagy épp mindegyik elemet figyelmen kívül hagyja. Az *Elengedi az irodalmat* szójátékok és hirtelen asszociációk nélkül, ám rendkívül ironikus módon vezeti végig az irodalmat egy bogárral azonosító vezérmetaforát. A *Harminc év múlva* elégikus tónusa humoros ellenpontozás nélkül, egyetlen momentumot rögzít, egy vízben sétáló nő képét, s helyezi azt időbeli távlatokba. A kötetzáró óda, *A keserűséghez* pedig jóval visszafogottabb ironiát hordoz, mint a dalszövegek. Ez az utolsó vers visszavezet a kritika elején felvetett szabadság kérdésköréhez, ugyanis erőteljesen tematizálja a rendszerváltást: a versbeszélő egy képet támaszt a keserűség oltárának lábához, melyen három öregember szerepel „egy süllyedő világ romjainak kellős közepén, / kilencvenegynehányban, / és én, az új világ turistája, / arra gondolkodok, / hogy ezt pont megúsztam, / pedig pont nem”. A rendszerváltás tökéletes jelen ideje a szabadság ígértét hordozta, és így szép lassan érvényét veszítette az underground ellenkultúra, melynek – a korábban említett nonszenszhez hasonlóan – poétikája és politikája szervesen összekapcsolódik egymással. Amióta Keresztesi Józsefnek verseket tartalmazó könyvei jelennek meg, mind a magyar politikai közeg, mind a társadalom- és természettudományok által sokféleképpen körülírt globális polikrízis olyan politikai retorikákat és intézményeket termelt ki, melyek szükségszerűen hívnak (ismét) elő különböző szabadságorientált ellenkulturális beszédmódokat. A *Szabadság mozi* – melynek nyitó verse, a *Traktátus az alanyi és a tárgyias költészetről* szimbolikus módon egy Petri Györggyel való fiktív találkozást ír le – ezekhez az ellenkulturális beszédmódokhoz kapcsolódik, a versek színes üvegtörmelékei a minket körülvevő, sok tekintetben abszurd világról tudósítanak egyszerű szórakoztatón és nagy súllyal, azaz érvényesen, szabadon.

„NEM KAPCSOLÓDIK Ő SEHOVA”

Papp Ágnes Klára: *„Egy hangra várt”. Mándy Iván magyar és világirodalmi kontextusban*

Összefoglalva a recepció időnkénti tanácstalanságát, Erdődy Edit úgy fogalmazott egykori monográfiájában, hogy a jelentős művészekhez hasonlóan a huszadik századi magyar irodalom legeredetibb alkotója, Mándy Iván titokzatos író. Munkássága látszólagos egyszerűsége ellenére ezért nehezen megragadható.¹ A monográfus a jelentésbeli nyitottságot olyan nyelvi, formálpoétikai, szemléleti példákkal demonstrálta, mint az „egymást kioltó poétikai közelítések”, az irodalomtudomány rendszerező-osztályozó kategóriáinak és fogalmi nyelvezetének való ellenszegülés, a materiális (például tárgyak) és „anyagtalan-légies” (például álmok, víziók, jelenések) elemek egyidejűsége vagy a műnemi-műfaji határokat áthágó szövegalkotási módok. Az irodalmárok így legfeljebb erőfeszítéseket tehetnek a művek körülírására. A szerző kedves szavát és tevékenységét játékba hozva, a Mándy-hermeneuták legjobb esetben is csak *lődöröghetnek* az életmű *tájjain*. Esterházy Péter humoros hapax legomenonjára is utalva: az értekezők kerülgethetik csak a „mándykat”. A leleményes szóalkotás is e nehezen kategorizálhatóságot jelölte. Márton László esszéit is írt az értelmezői beszédmód kihívásairól, melynek konklúziója: Mándy írásművei „megbosszulták céltudatos olvasásukat”. Márton szerint ugyanis a látszólag mindig ugyanazokat az elbeszélői formulákat alkalmazó szövegvilág – amelynek szisztematikus olvasása során a novellák, kisregények és hangjátékok minél „derengőbb és bizonytalanabb határu egészse” olvadhatnak össze – korántsem nevezhető homogénnek.²

Erdődy egy másik, a recepciótól ugyancsak nem idegen állítása pedig így hangzott: Mándy életműve szinte előzmények nélküli a hazai epikatörténetben.³ Csaknem így vélekedett a másik nagyhatású értelmező, Balassa Péter is, tőle kölcsönözzük a címet is. A legpoétikusabban azonban Jelenits István nyilatkozott: „mint egy kertben egy virág, ami csak nő, és nem sokat törődik a többi növényvel”.⁴ A diskurzus visszatérő hatástörténeti dilemmája tehát, hogy ennek a sajátos és szuverén nyelviségnek, a modern „magyar

A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

- ¹ Erdődy Edit: *Mándy Iván*. Balassi, Budapest, 1992, 7–8., 106–111. Vö.: „Mintha a vele egyértékű, egymagasságú mesterek közül neki volna a legtöbb titka.” Balassa Péter: *Mándy és a kísértetek*. In: Uő.: *Észjárások és formák*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985, 129.
- ² Márton László: Mándyról írni. *Holmi*, 1996/4, 557–558.; Darvasi Ferenc: *Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*. Corvina, Budapest, 2015, 71.
- ³ Erdődy: i. m., 7–8.
- ⁴ Darvasi: i. m., 150.

Gondolat Kiadó
Budapest, 2025
160 oldal, 4500 Ft

próza kivételesen nagy lírikusának”,⁵ a strofikus-zenei modalitásnak, a hangulati-atmoszferikus elemeknek, az auditív-vizuális hallucinációkból és álomstruktúrákból építkező epikai szövevénynek, vagyis a Mándy-titoknak hol keresendő a hazai és világirodalmi előzményei, esetleges párhuzamai.

Papp Ágnes Klára *„Egy hangra várt”*. Mándy Iván magyar és világirodalmi kontextusban című tanulmánykötete négy komparatív elemzésével és a bennük felvázolt Mándy-próza alakulástörténetével ezekre a kérdésekre keres válaszokat. A három részre (*Elődök, Kortársak, Konklúziók*) tagolt gyűjteményben olvasható két összehasonlítás, melyek a recepció részéről ugyan már felvetett, de részletes prózapoétikai, elbeszéléstechnikai, tematikus-motivikus vagy szemléleti vizsgálattal mostanáig nem igazolt Mándy-komparációt szemlézik tüzetesebben: Krúdy Gyulát és Bohumil Hrabalt. Olvasható továbbá Bálint Tibor munkásságával és Mészöly Miklós tárgyas leírásával kapcsolatban is egy-egy összevetés. A tanulmánykötet Papp Ágnes Klára korábbi Mándy-publikációit némileg módosítva szervezi egységre, melyek a Mándy-centenárium apropóján megjelenő a *Séta közben*, a szakirodalomból válogató az *„Egy ember álma”* című tanulmánykötetekben, valamint folyóiratokban (*Szépirodalmi Figyelő, Literatura*) olvashatók eredetileg. A komparációkból építkező konstrukciót dicséri elsősorban, hogy olyan Mándy-evidenciákat helyez a fókuszba (lásd: Krúdy, Hrabal, a kelet-európai abszurd és groteszk, megszorításokkal a camus-i abszurd), amelyek voltaképpen a látásmódjával idáig adós maradt a recepció. Másodsorban: Papp úgy tud beszélni a Mándy-mikrokozmosz legfőbb, elsőre (!) akár közhelyszámba menő karakterológiai, motivikus, tematikai, topográfiai (például a kisemberek-lecsúszottak, a téri árusok, a gyermek, az eszkéapisták, Zsámboky János, az álom, a mozi, a kísértetek, a tárgyak, a szállodák, a terek, a bér- és lépcsőházak stb.) és mindezek leginkább narratopoétikai vonatkozásairól, hogy elkerüli a klasszikus, sokat emlegetett szerzői toposzokkal operáló beosztásokat – azok mindig más életművel, elbeszéléstechnikai sajátossággal viszonyba állítva szerepelnek a kötetben. Az olvasás során így Mándy világa sem tűnik olyan szűkösnek, mint ahogyan azt már mind a művekkel, mind a róluk szóló diskurzussal kapcsolatban megfogalmazták. Sőt, egyetértve a konklúzióval, miszerint a komparatív elemzések mellett „lehetőségünk nyílt rálátni bizonyos összefüggésekre”, melyek „az életmű alakulástörténetére is új szempontból világítottak rá” (143.), az *„Egy hangra várt”* értekezéseit kivált jellemzi a differenciálás igénye. Papp Ágnes Klára nem a Mándy-oeuvre „homogenitását” törekszik hangsúlyozni, hanem a hazai és világirodalmi mintázatokra fókuszálva a pálya elmozdulásait rögzíteni. Néhányat kiragadva: a tárgyak funkciójának változása – a „múltat [már] nem felidéz, hanem megidéz” mediális tulajdonságok (144.); a „tárgycikluson” belül elkülönített szövegcsoportok – a szereplő, a tárgy vagy inkább a hely köré szerveződő fragmentumok (113.); az elbeszélői szubjektum egységességének szempontjából elkülönített pályaszakaszok, mint például a ’40-es és ’60-as évek közötti, leginkább a fiú nézőpontját érvényesítő művek (143–144.); a ’70-es, ’80-as évek ismeretelméletileg agnosztikusabb alkotásai (129.); a „hang tereként” vagy a „tér hangjaként” jellemezhető epikák (149.).

Mándy irodalmi előzményeinek, párhuzamainak azonosítását nehezíti, hogy egyesek szerint – mint Darvasi Ferenc vagy Tarján Tamás – Mándy nem tekinthető olyannyira profi, célirányos, szisztematikus olvasónak. Ezt vélhetően olyan pályatársakhoz mérten kell érteni, mint Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes vagy Ottlik Géza. Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy fogalmazunk, megfigyeléseihez, verbális megnyilatkozásaihoz és prózanyelvi szenzualitáshoz hasonlóan Mándynak olvasásszokásai is nagymértékben emocionális és impresszionisztikus forrásúak voltak. Papp Ágnes Klára idézi is azt az interjút, amelyben a szerző a nouveau roman intellektualitásával kapcsolatos ellenérzéseiről nyilatkozik, melyet többször is hírbe hozták őt. (112.) Mándy továbbá a magas- és a tömegkultúra alkotása-

⁵ Kántor Péterrel készített interjúból idézve. Uo., 49.

it sem határolta el egymástól olyan élesen. Van irodalomtörténész, aki nem is a magas irodalomban tartja keresendőnek az epikák előzményeit, hanem a mindennapok populáris kultúrájában és az élőnyelvi regiszterekben.⁶ Véletlenül sem állítjuk azt, hogy ezzel arányosan az életműnek ne lennének intellektuális, egyes filozófiai-bölcseleti teoreémákkal is könnyedén dialogizáló részei. Nemrégiben Darvasi revidálta is azt a többek részéről osztott vélekedést, miszerint az elméleti rendszerekben, a túlon túl intellektuális művészeti áramlatokban kevésbé érdekelt Mándy egyszerűen antiintellektuálisnak, műveletlennek lehetne nevezhető, aki még a gimnáziumot sem volt képes befejezni.⁷ Darvasi kutatásai azt igazolják, hogy szemben a gimnáziummal Mándy az egyetemi közegben otthonos társadalmi-kulturális környezetre lett, és gyakori vendége volt a pesti bölcsészkar előadásainak és a Négyesy László-féle szeminárium mintájára indított, a Trencsényi-Waldapfel József vezette stílusgyakorlatoknak, ha nem is volt hivatalos egyetemi polgár.⁸

Az esszéisztikusabb, metareflexív novellákban, másképpen: a szerzői mesterségről is *fabuláló* epikákban a narrátorok is megjelölnek nyelvi-poétikai, modális, stilisztikai vagy szemléleti előzményeket: „Akad irodalmi hatás is, persze. Van egy vonulata a magyar irodalomnak. Krúdy, Gelléri... Egy bizonyos oldottabb, líraibb próza. [...] És Hemingway.”⁹ Papp Ágnes Klára egy lábjegyzetben össze is gyűjt néhányat azok közül, akiknél Krúdy epikájának hangulati-atmoszferikus építkezése, líraisága, kísértetei, valamint az álom, a képzelet és a valóság határait áthágó prózavilága a „mándyk” egyik hagyománya-ként szerepel (9–10.), s miként felhívja a figyelmet, a sokat citált szakasz folytatását, amelyben a narrátor e hagyománnyal szembeni ellenérzését is megfogalmazza, már kevésbé szokás idézni: „[Krúdy h]őseitől, nőalakjaitól ágyban fekvő beteg lesznek, annyira hamisan érzem őket. De mellékfigurái, utcafépei, elromlott, örökké csöpögő vízcsapjai feledhetetlenek.”¹⁰ A recepcióban hasonló gyakorisággal említik a Kosztolányi révén „tündéri realizmussal”, míg Németh László részéről pedig „álommal beoltott realizmussal” jellemzett Gellérit. „Úgy [...] kanonizálódott a magyar irodalomban, mint egy álmvilágot megjelenítő, kicsit könnyűkezü, léha, lágy, fantáziáját tekintve Krúdyhoz, figuráit nézve Gelléri Andor Endréhez kapcsolódó író”¹¹ – fogalmaz Sándor Iván, akinek *Drága Liv* című regényében Mándy szereplőként is megjelenik. A tizenkilencedik század, a századforduló és a századelő időszakából lehetséges előzményként szokás továbbá említeni Ambrus Zoltán, a Cholnoky testvérek, Gozsdu Elek, Kádár Erzsébet, Kuthy Lajos, Molnár Ferenc vagy Szini Gyula nevét is. Világirodalmi viszonylatban Hemingway szikár, kihagyásos és párbeszédés dikcióján kívül a Mándy-novella lényegre szorítkozó elbeszéléstechnikáját és meseteri csiszoltságát Csehovhoz és Maupassant-hoz, költőiségét viszont F. Scott Fitzgerald-hoz szokás mérni.¹² A *huszonharmadik utca* eszképzismusának gyökereit regisztrálták már Alain-Fournier *A titokzatos birtok* című regényében, ahogyan a téri lecsúszottak és Csempe Pempe

⁶ Lásd Tarján Tamás interjút. Uo., 51–53.

⁷ Megjegyzendő, erre olykor maga a szerző is rájátszott interjúiban: „Kant... hát igen, ez nálam szűnt meg végérvényesen. Nem mintha büszke lennék rá.” Mándy Iván: Utcák, terek, kapualjak. Beszélgetés Mándy Ivánnal a szülőföldről (Alexa Károly beszélgetése). *Kortárs*, 1975/6, 880.

⁸ Lásd Darvasi Ferenc: *Csak hagyjanak békén. Mándy Iván élete és pályája*. Osiris, Budapest, 2024, 142–143.

⁹ *A Mit akarhat egy író?*-t szokás idézni. Mándy Iván: *Séta a ház körül*. Budapest, Magvető, 1966, 329.

¹⁰ Uo.

¹¹ Darvasi: *Köztünk vagy*, 43.

¹² Orbán Ottó leveléből idézve: „Nem csak nagy író vagy, de szeretni való, és bölcs ember is. Egyhangú persze, de úgy, mint Csehov, és mellesleg költő, mint a legjobb Fitzgerald.” Darvasi Ferenc (szerk.): *„Szeretve tisztelt Főcsatár”*. Mándy Iván válogatott levelezése. Budapest, Magvető, 2018, 321. Mándy levelezéséből egyébként kitűnik, hogy szívesen és nagyra értékelve olvasta Hemingway és William Faulkner mellett Fitzgerald írásait is. Mándy és Csehov párhuzamairól Hózsza Éva írt monográfiájában. Hózsza Éva: *A novella új neve*. Forum, Újvidék, 2003.

mindennapos túlélését is hasonlították már a camus-i abszurd ember vagy Szisziphosz csúcsokért vívott küzdelmeihez – elsősorban Erdődynél olvashatunk részletesen az abszurd Mándy-féle változatáról.

Az első összevetés Mándy fragmentálódott világ- és szöveg szemléletéből, valamint a nagy narratívák kalandjait helyettesítő narrátori-szereplői álmodozásból és képzelődésből, hallucinálásból és vizionálásból indul ki: „[Krúdynál is jellemző] a *kaland* hiánya, illetve *vágya*, »az elveszett Történet keresése, felidézése, újrairása« mint cselekményszervező elem” (11.). Papp Ágnes Klára az írók közötti hasonlóságot így a fantázia, az álmodozás nyomatékos szerepével, a fikción belüli realitásérzet elvesztésével, valamint a kronologikus időtapasztalatok megszűnésével magyarázza, míg a különbségeket az elbeszélői és szereplői fokalizációból, vagyis a látásmódok és az észlelők helyzetéből, továbbá a narratív világhoz való viszonyokból eredezteti. Az elemzés szembehelyezi egymással – leginkább a Mieke Bal-i fokalizációs elméletet és Mihail Bahtyin megnyilatkozásokra tagolt beszéd-konceptióját hasznosítva – a vizualitásra (Krúdy) és a hangra (Mándy) kondicionált narrációt. Utóbbi jellemzői: a nézőről a hallgatóra helyeződik át a fókusz (18–19.); a fokalizátor „sokszor hallgató”, akinek a „fülével halljuk a leírtakat” (19.); a „kihallgatott beszédek lejegyzése” válik a narráció lényegi attribútumává (144.); az asszociációkból, dialógusokból és élőbeszédszerű replikákból építkezik a narráció. Mindezt a tanulmánykötet Balassa auditív megközelítését, a „hangjátékforma-szerűséget” újragondolva „a »látvány poétikájáról« a »hang poétikájára« való áttérésként” definiálja. (144.) Ezen olvasat szerint Mándy epikai szövevénye a narrátori és szereplői hangok közé ékelt valós vagy hallucinált hangokból, továbbá a tárgyi kultúrára és a locusokra rakódott emlékezet- és/vagy fantázia-nyomok megszólaltatásából áll: „azért találó a nyom kifejezés Mándy esetében, mert nála az emlékezés és a fabulálás elválaszthatatlan egymástól: sokszor nem tudhatjuk, a megidézett történet a tárgy története vagy az azt megpillantó narrátor fantáziálása. Ugyanakkor ez a nyom éppúgy lehet hang, mint kézzelfogható tárgy vagy bejárható hely” (22.). Papp Ágnes Klára olvasatában Mándy tárgyait, helyeit és hangjait az választja el Krúdyétól, hogy utóbbi esetben azok csak a belső (emlék, érzés, lélek, gondolat) kivetített projekcióinak visszatükrözései. (28.) Ezzel szemben Mándynál nemcsak a belső, hanem a külvilág nyomaiból épül fel az elbeszélés, „ez az »Én világáról« a »Másik világára áthelyeződő figyelem« [...]. A hang már verbálisan megformált, a *Másik*, a beszélő nézőpontját, szemléletmódját – nem pedig az emlékező, felidéző lelkiállapotának, hangulatának lenyomatát – őrzi: megidézi a beszélőt, ahogy a tárgy médiuma lesz a tárgyat használó hangjának, képének, történetének megjelenítésére” (30–31.). Az értekező ugyancsak Balassával egyetértve ehhez kapcsolja a Mándy-világ kísértetieségét is, modván: a hangok, helyek és tárgyak sosem önmagukként, hanem mindig valamilyen múltbeli vagy elképzelt létezőnek, eseménynek vagy történésnek a lenyomataként, médiumaként szerepelnek. (21.)

A későbbi komparációknak is a hang válik az egyik értelmezési irányelvévé. A Mándy-szövegek tárgyfeldfogását és Mészöly tárgyas leírását összevető rész újfent a hangszerűség (Mándy) és a látványszerűség (Mészöly) distinkciójával él. Papp Ágnes Klára e helyütt, Mészöly és a nouveau roman felületszerű poétikájának olvasataira támaszkodva, a *Film* elbeszélésmódját a látható világra való korlátozottságban, a „mély, azaz a belső, a szubjektív, a nem *jelen* lévő” hozzáférhetetlenségében (123.), az embert a tárgyi létező szintjére „dezantropomorfizáló” technikában összegzi: „ebből egyenesen következik egyfelől a szemlélő [...] végletes elidegenedettsége, másfelől a látványon túli valóság rekonstruálhatatlansága, a világ alapvető némasága, megszólíthatatlansága” (123.). Mándynál a narrátor, a fokalizátor, a szereplő és a tárgyak kapcsolata antropomorfizált, dialogikus, familiáris: párbeszédbe, kérdésekbe és vitába bonyolódnak. E relációban a „látható felszín mellett minduntalan a láthatatlan, de a gesztusokon, a megnyilatkozásokon keresztül a szubjektív belső, illetve az elmúlt mutatkozik meg” (124.). Pusztán a gondolatmenet ki-

egészítéseként: itt hasznosítható lett volna Zsupos Norbert és Bagi Zsolt egy-egy vonatkozó tanulmánya, melyekben úgy fogalmaznak, Mészölyt nem is annyira a tárgy önmagában, mint inkább a tekintet tárgyiassága érdekli.¹³ (Bagi szerint a Mészöly-próza etikája, némileg a „dezanropomorfizációt” is új megvilágításba helyezve, az abszolúttal és a hierarchikus struktúrákkal való szembefordulásban is keresendő, esetünkben az emberi és a tárgyi létezők alá- és fölérendeltségének megbontásában. Ennek eszköze a tárgyas tekintet. Mátyás etikája ezzel szemben a tárgyak és a helyek iránti felelősségvállalásban keresendő, mint ez a *Miért írók?* vagy az *Utószó helyett* című novellákból kiolvasható.)

Papp Ágnes Klára az összevetés során a „tárgyciklus” alakulástörténetét és a kísérte-ties minőség újabb értelmezését is ismerteti. Az életmű korábbi szakaszában a tárgyak, a helyek és a hangok, de ilyen szerepet töltenek be a tulajdonnevek is (24.), jobban megfeleltek a megidézés mellett a felidézés, az emlékezés és – habár az értekező kerüli ezt a fogalmat, ez esetben megengedhető – a tanúsítás kritériumainak. Vagyis: egyes művekben az elbeszélő is képes volt olvasni és megszólaltatni a nyomokat, ahogyan az antropológizált nyomok is beszámoltak a múltjukról. A '70-es, '80-as években, legfőképpen a *Magukra maradtakban* viszont a „csönd általánossá válik: a tárgyak nem szólnak meg, hanem az egykori életéről, hangokról áruklódó nyomok lesznek. Ezt az írást a nyomolvasó, találgató, önmagával párbeszédet folytató narrátor hangja uralja” (37.). Papp Ágnes Klára elbeszélésében a tárgyak, a helyek és az őket szóra bírni kívánó elbeszélő itt már a médium szerepében van, amelynek episztemológiai pozíciója sokkal bizonytalanabb: „a párbeszéd egyoldalú, a dialógus *belső dialógus*, a találgatás nem vezet a múlt megismeréséhez, a tárgyi világ végső soron éppúgy *néma* marad, mint Mészöly esetében. Ez viszont erős kétségeket ébreszt a médium megidézéseivel szemben is: nem csak illúzió, a magában beszélő képzelődő ember illúziója?” (128.) Az ismeretelméletileg agnosztikusabb világ fokozódó kísértetességét pedig a hallucinációk és a fikción belüli realitás, a képzelt és a felidézett múlt közötti különbségek megszűnésével magyarázza. Balassára utalva: „a világ már csak kép, másolat, árny, de meg nem tudhatjuk, minek és mié”.¹⁴ Ez az olvasat illeszkedik Erdődy, Balassa vagy Györffy Miklós hasonló konklúziójú írásaihoz, továbbá jó érzékkel nevezi ki a nyomszerűséget a Mátyás-epika egyik központi jellemzőjévé. Abban azonban nem vagyok biztos, hogy a munkásság ezen késebb szakaszában (például *A mosoda*, *A lift*, *A villamos*, *Ogmánd*, *Temetők*, *A házilétrák*) nincsenek alternatív lehetőségei a múlthoz való hozzáférésnek, így kétségeim vannak afelől, hogy a felidéző-megidéző és a hallucinatív, mediális megidézés ennyire mereven elválasztható kategóriák lennének egymástól. Egyes novellákban a tárgyak a mediálást a történeti-történelmi múlthoz, esetleg annak atmoszferikus, hangulati vagy emocionális impulzusaihoz való hozzáférés eseményévé is alakítják. *A házilétrák* példáját említve: a novellában felkerekedett, antropológizált munkaeszközök meglátogatják a második világháború halál- és munkatáborait: „Tovább, tovább, de minél előbb! Összeakadt a lábuk, ahogy bukdácsoltak, botorkáltak egymást lökdösve, taszigálva. Néhányan csúnyán elvágódtak. [...] Belegázoltak a tengerbe. Olyan dühödtséggel, mintha mindent le akarnának mosni magukról.”¹⁵ A passzus éppen az atmoszféra- és hangulatkutatásra (elsődlegesen Gernot Böhme munkáira) támaszkodva válhat magyarázhatóvá. Ebben az esetben a mediálás a történeti-történelmi tudáshoz való hozzáférés eseményeként is olvasható, hiszen Mátyás elbeszélésében itt egy olyan konstellációt alkot az ember, a dolog és a környezet egymással, amely

¹³ Bagi Zsolt: Megfelelés, hasonlítás, tettenérés. Mészöly Miklós prózaetikai kísérletei. *Literatura*, 2023/1, 39–50.; Zsupos Norbert: A felület poétikája. Az objektív elbeszélés Mészöly Miklós Saulusában. In: Bagi Zsolt (szerk.): *Pontos észrevételek. Mészöly Miklóstól Nádas Péterig és vissza*. Jelenkor, Budapest, 2015, 131–167.

¹⁴ Balassa: i. m., 128.

¹⁵ Mátyás Iván: *Huzatban*. Budapest, Magvető, 1992, 211.

létrehozza, jelenlétszerűvé teszi ezt a fluid, nehezen megfogható, eddig anyagtalannul gomolygó történeti atmoszférát, amely az egykori erőltetett menet és a létrák bukdácsolásának köztességéből áll elő. Számtalan hasonló szövegrészt találhatunk a többi példában is.

Egy másik megjegyzés pedig a *Magukra maradtak* és annak világirodalmi kontextusára vonatkozik. A Hrabal-fejezet mellett Papp Ágnes Klára ebben az elemzésben kapcsolódik Mándy és az abszurd kapcsolatát taglaló diszkusszióhoz. A *Magukra maradtak* esetében az elbeszélő szólam találgatásait, kérdő és bizonytalan modalitását, ismeretelméleti agnosztikusságát közelíti Camus létbölcseleti esszéjéhez, hogy azt elvetve egy másik hagyományhoz, a Jaroslav Hašek és az említett Hrabal nevével is jelölhető kelet-európai abszurd irodalomban horgonyozza le a Mándy-életművet: e tradíció „éppúgy a világ közömbösségéből, az ember kiszolgáltatottságából indul ki, csak hogy szemléletmódját az ezt elszenvető, ennek a maga módján ellenálló hétköznapi ember határozza meg, hol – mint Hašeknél – a hatalomból csúfot űző groteszk, karneváli derűvel, hol humoros-melankolikus együttérzéssel” (138.). A kötet Mándy és a cseh szerzők közötti hasonlóságot tematikus példákkal indítja. Úgy mint: a tipikusan kelet-közép-európainak nevezhető periferikus, nehéz egzisztenciájú, eszkepizmusra hajlamos figurák (a kisember, a téri lecsúszottak, a félkegyelműek, a pábitel stb.); a velük szimpatizáló elbeszélők; a „peremvidékeken” és átmeneti helyeken létrejövő otthonosság és közösség (lerobbant lépcsőházak, szállodák, kocsmák, terek, büfék stb.); a mindezek mellett megjelenő életöröm és humor. A Mándy–Hrabal párhuzamban is kiemelt funkciót nyer a hang, ugyanis éppen a szövegélők, monologizálók (Hrabal) vagy a hangokból képződő közösségek (Mándy) lesznek azok, melyek az abszurd közép-kelet-európai változatában képesek ellene tartani a világ idegenségének: „az abszurd világot kilátástalan otthontalanság jellemzi: az érthetetlen és áthatolhatatlan világba vetett kisember magánya, kiszolgáltatottsága. Hrabal is és Mándy is a hetvenes évek végéig ezzel az átlagember kisvilágának otthonosságát helyezi szembe. [...] Ezért is lesz akkora jelentősége az élőbeszédnek, a történetmesélésnek, a társalgásnak: ezáltal teremtenek közösséget a magányos individuumok, ezáltal lakják be, teszik sajátjává a teret és az időt” (68.). A hrabali karakterológia, topográfia és a hangra összpontosító narráció vizsgálatába illeszkedik a Bálint Tibor-fejezet is.

Habár számos hasonlóság kimutatható a Mándy-próza és bizonyos abszurd kezdeményezések között (a camus-i vagy a hašeki–hrabali szereplők; a beckett-i nyelv-, szubjektum- és létőredezetség), meglátásom szerint azonban ezeket csak igen erős megszorításokkal fogadhatjuk el. Az abszurd életérzés az ember és a világ közötti szakadás eredménye, vagyis a közöttük lévő „jeges csendből” (Jean-Paul Sartre) vagy – Camus metaforáját kölcsönözve – áthatolhatatlan falból következik, és ne felejtjük, erre az abszurd életérzésre mondta Alain Robbe-Grillet, hogy ez még mindig *kényelmes* magyarázata az ember és a világ szakadásának. Ezzel szemben Mándynál a szubjektum és például a dologi világ kapcsolata éppenséggel egymásra utalt, gyakran összefonódik, elválaszthatatlannak tűnik egymástól, ahogyan áthatolhatatlannak sem nevezhető, mint ezt Papp Ágnes Klára remek elemzése is bizonyítja. Már az első tárcáktól kezdődően állandóak az ember-tárgy hasonlatok, a perlekedő-csacsogó, nézőponttal, percepcióval és tekintettel is bíró dologi kultúra, valamint a szubjektum és az objektum kategóriáinak elválasztását gyakorta elbizonytalanító elbeszélésmód. Így a *Magukra maradtak* esetében is inkább azzal a gondolattal értek egyet, nem cáfolva ezzel az ismeretelméleti bizonytalansággal elszámoló olvasatot, ami az első fejezetben volt olvasható: „a tárgyak nem szólnak meg, hanem az egykori életről, hangokról árulkodó nyomok lesznek”. Hiszen egyfajta „ismeretelméleti nullfokként” mindig ott marad Mándynál, hogy a tárgyaknak volt valamilyen kapcsolatuk az emberrel, ugyan itt már egy kimerevített pusztulásvilágban sínylődnek, de éppen a homályos, kísérteties emberi nyomok miatt Mándy tárgyai sosem lesznek képesek visszahullani valamiféle nonhumán, már a kísérteties nyomoktól is megfosztott materiális létezésbe. Az abszurd,

a nouveau roman mellett Mándy tárgyainak elemzésekor világirodalmi kontextusként Virginia Woolf tárgyelfogására is érdemes lehet felhívni a figyelmet. Woolf a szubjektum és az objektum kapcsolatának azt az eltávolodását viszi színre műveiben (elsősorban a *Solid Objects*-ben), ahová Mándy még a *Magukra maradtak* esetében sem érkezik el.

Mivel az „*Egy hangra várt*” vezérgondolata a hangproblematika, talán nagyobb figyelmet érdemelt volna Mándy hangjátékírói munkássága, esetleg a *Csutak a mikrofon előtt*. A konklúzióban Papp Ágnes Klára nagyon helyesen megjegyzi, hogy a hang létmódjában természeténél fogva benne rejlik valamiféle kísértetiesség. Ennek oka lehet: a szubjektumról való leválaszthatósága, efemer volta, vagy éppen azon nyomszerű tulajdonsága, hogy egyszerre a jelenlét és a távollét kettősében áll. Ezzel ugyanakkor nagyon szoros kapcsolatot tartanak fenn a rádió technomediális adottságai is. A pálya késeibb szakaszában a hangszerűség és a látványszerűség elválasztását ugyancsak megnehezítik a tipológiai és nyelvi szétziláltságnak a vizuális impulzusai: a fragmentumokra, versszerű betétekre, feliratokra, eltolt sorhatárookra széteső szöveg. Itt mintha a vizualitásban testet öltő anyagság pont a tárgyak anyagságának mulandóságára figyelmezne. (130–136.) Az első fejezetben olvasható koncepciót, hogy a vizuálisan észlelt tárgy és a hang számtalan módon egymásba játszódik Mándynál, itt is érvényesíthetőnek gondolom. Az eddigiekben ütköztetett olvasatok nem csorbítják Papp Ágnes Klára tanulmánykötetének vitathatatlan érdemeit: a recepció legalaposabb, legkiterjedtebb tárgyértelmezését, az alakulástörténeti folyamatokat, Erdődy és Balassa részéről felvetett értelmezések újra- és továbbgondolását, valamint a mind ez idáig csak futó említésekkel igazolt hazai és világirodalmi előzmények-párhuzamok részletes vizsgálatát. A kötet vállalásából adódóan az viszont némileg bírálható, hogy a cím igen távlatos célt sejtet a hazai és világirodalmi kontextus felvázolásával – ez maradéktalanul nem teljesül. Az *Elődök* fejezet már csak a többes szám használatával is többet sejtet Krúdy-nál. A recepcióban számos, az említés szintjén felvetett Mándy-előzmény található még, melyeket igencsak sommásan felsoroltam, közülük bővíthető lett volna még a fejezet. Világirodalmi vonatkozásban sokkal összetettebb hatástörténeti elágazásokat nyit meg a kötet az abszurdal, a francia új regénnyel. Ugyan az „*Egy hangra várt*” utolsó komparatív elemzésének zárószakaszában az „ismeretelméleti pesszimizmus” és az ontológiai bizonytalanság gomolyog (129.), egyvalami bizonyos: a Mándy-recepció Darvasi Ferenc bibliográfiájával és Papp Ágnes Klára tanulmánykötetével a *lőddör-gés* helyett immár céltudatos mozgásba lendült.

nov
25
19⁰⁰

FALUSI MARIANN

TÖRVÉNYTISZTELŐ
TOLVAJOK

KODÁLY
KÖZPONT

ZSOLNAY
GRÓFSÉGKEZELŐ
NKFT.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERISÉG

PAPPAS
(KÖZVETLENÜL ZOLT)

PÉCSI SÓR
PREMIUM LACIS

MEGJELENT

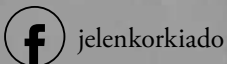
Visky András

új regénye

”Csak a történeteinkben van számunkra hely, ott vagyunk igazán szabadok és boldogok. Nélkülük nem tehetünk egy tapodtat sem.

jelenkor

booklove.hu/jelenkor

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

20
25

BERTÓK
LÁSZLÓ
*KÖLTÉSZETI
DÍJ ÁTADÓEST*

SZIJJ
FERENC
FEHÉR
RENÁTÓ

NAGYDÍJ

KISDÍJ

KÖZREMŰKÖDIK:

MÁTÉ GÁBOR

BALOGH MÁTÉ

HORVÁTH MÁRTON LEVENTE

ZARÁNDY ÁKOS

PANNON FILHARMONIKUSOK

OBERON TÁRSULAT

2025.
12.05.

PÉCS
KODÁLY KÖZPONT

 Bertók
Projekt

JELENKOR

 Pécsi Kodály Központ

Webstar

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TAKÁCS ZSUZSA versei 1217
TAKÁCS ZSUZSA: „Annak ajándéknak kell lenni” (*Wirth Imre beszélgetése*) 1221
SZIJJ FERENC versei 1225
MOLNÁR KRISZTINA RITA versei 1229
UNGVÁRY RUDOLF: 47° 30' 26" és 19° 01' 27" földrajzi metszéspontján (*próza*) 1231
KUKORELLY ENDRE: Egy úrilány (*Szeretet, Halál, Szerencse*) (*regényrészlet*) 1247
MELIORISZ BÉLA versei 1256
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ verse 1258
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 1261
NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse 1263
BÁNKÖVI DOROTTYA verse 1265
BARNÁS FERENC: Világégés (*próza*) 1268
HAVASRÉTI JÓZSEF: György Péter (1954–2025) 1276

Kilencvenéves lenne Bertók László

- Válogatás Bertók László levelezéséből (*Ágh István, Balassa Péter, Csajka Gábor Cyprian, Csorba Győző, Csoóri Sándor, Domokos Mátyás, Esterházy Péter, Fodor András, Ilia Mihály, Kálnoky László, Kántor Péter, Kukorelly Endre, Lakatos András, Lator László, Makay Ida, Margócsy István, Mészöly Miklós, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Rába György, Réz Pál, Sándor Iván, Takács Zsuzsa, Tandori Dezső*) 1280
NAGY IMRE OTTÓ: „...ki vagyok, ha az vagyok...”
(*Egy járatlan ösvény Belső-Somogyba, Vése felé*) 1313
CSEHY ZOLTÁN: „Mind ugyanott állunk”
(*Bertók László és az epigrammahagyomány*) 1319
FENYŐ DÁNIEL: Küzdelem a képviselőséggel
(*Bertók László és a hagyományválasztás*) 1326
HALMAI TAMÁS: Párhuzamos poétikák (*Bertók László és Kalász Márton*) 1332

*

- BALAJTHY ÁGNES: Allegorikusan kóborolni (*Kemény István: Lovag Dulcinea*) 1337
RADICS VIKTÓRIA: Es ist vollbracht (*Barnás Ferenc: Most és halála óráján*) 1343
CSEPI DÓRA: A vers helye (*Simon Bettina: Rengeteg állat a vonatból*) 1352

2025

DECEMBER

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PÉCS IRODALMI MÚLTJA. *Nagy Imre* két könyvét, az *Öttorony. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig* című munkáját és a *Pannónia két arca. Pécsi irodalom a huszadik század első felében* című kötetét mutatták be az MTA Pécsi Területi Bizottsága szervezésében november 12-én az MTA budapesti székházában. A könyveket *Jankovits László* és *Mekis János* ismertette, majd velük, valamint a szerzővel *Ágoston Zoltán* beszélgetett.

*

BERTÓK-PÓDIUM. A beszélgetéssorozat újabb alkalmán az Okapi Press új versesköteteit mutatták be november 13-án a pécsi Reggeli kávézóban. A kiadó vezetőjével, *Simon Márton*nal, valamint *Hartay Csabával*, *Pándi Balázssal*, *Peer Krisztián*nal és *Ráday Zsófiával* *Mohácsi Balázs* beszélgetett.

MINDEN EMBER. A Prae Kiadó könyvklubján *Kornis Mihály* regényét mutatták be november 4-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Závada Pál* kérdezte.

*

ALKONYATTÓL PIRKADATIG. A Pannon Filharmonikusok koncertjén *Elgar* és *Rahmanyinov* művei csendültek föl november 20-án a pécsi Kodály Központban. Gordonkán közreműködött *Narek Hakhnazaryan*, vezényelt *Bogányi Tibor*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Booker-díjat idén *David Szalay*nak ítélték oda *Flesh* című regényéért. – A Déry-díjat *Bognár Péter*, *Szócs Petra*, *Owen Good*, *Sineger Julianna* és *Keserű Imre* vehette át. – A Füst Milán Prózaírói Díjat *Tóth Krisztina* és *Vida Gábor*, a Füst Milán Fordítói Fődíjat *Ottília Mulzet* nyerte el.

Szerzőink

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.
Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, író, műfordító, Telkiben él.
Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Lövétei Lázár László (1972) – költő, a csíkszeredai *Székelýföld* szerkesztője, Csíkszentdomokoson él.
Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.
Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, író, az *Apokrif* főszerkesztője, Budapesten él.
Bánkövi Dorottya (1994) – költő, író, az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Budapesten él.
Barnás Ferenc (1959) – író, Kuala Lumpurban él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.
Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.
Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE IKDI doktorandusza, Pécsen él.
Halmai Tamás (1975) – költő, író, irodalmár, Pécs-Somogyban él.
Balajthy Ágnes (1987) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.
Radics Viktória (1960) – kritikus, műfordító, Budapesten él.
Csepi Dóra (2000) – kritikus, Berlinben él.

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata, valamint a Magyar Kultúraért Alapítvány, illetve a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

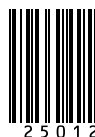
www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

2 5 0 1 2

TAKÁCS ZSUZSA

Tarts ki, ameddig élek, Istenem!

*Tarts ki, ameddig élek, Istenem,
ki Úr vagy az égi s földi testeken.
Ne kelljen mondanom, hogy mégsem
létezel. Hogy kellék az ostya és kehely,
szenvédésiünkben Te nem osztoszol,
nincs feltámadás, nem várnak ránk sehol.*

Séta

*Közepesen ápolt, budai közpark, kavicsos út,
futópálya, a padokon hajléktalanok. Néhány
köztéri szobor, varjak, felhasított műanyag
zacskók, szétdobált szemét. Gesztenyefasor,
futkosó gyerekek, alvó csecsemők, boldog
szülők. Kora nyár általában: késő délelőtt.
Néhány túlélő fekszik a fűvön és napozik,
hogyan is tehettem vele, akit a világon
a legjobban szeretek?, kérdezi az egyik.
Anyjára, az intenzív osztály haldoklójára
gondol. Fekszik a napon, boldog is lehetne,
de emlékszik hideg, hajdani szívére.*

Bevezetés

Mostanában mulatságos álmaim vannak, mondta, és nevetett. Ismertem a születésemtől kezdve, mint a tenyereimet. Tudtam, hogy felejtani akar mindent, ami szomorú. Én egészen másképp álltam ezzel, szerettem volna szembenézni életem tragédiáival, és belenyugodtam abba, hogy csak ritkán álmodom. Mondd el!, kérleltem tehát, és nem kellett kétszer mondanom.

Néhány napra üdülni mentünk kettesben anyuval. A papa szerzett egy beutalót a Pilisbe. Rendeltünk egy taxit. A kocsi már ott is várt a ház előtt. Be akartam volna szállni a vezető melletti ülésre, de ült már ott valaki, mégpedig egy tizenkét év körüli fiú. Kértem, hogy üljön hátra a többiek közé, ott elférnek akárhányan. „Nem ülhet máshova, szakított félbe a vezető: ő az én fogadott fiam – mellettem a helye.”

A Pilis volt a kulcsszó. Meglepődtem a feladvány könnyűségén, meg a tapintatlanságomon, ahogyan válaszoltam: megmondom, ki volt a kisleány. A nővérem elbizonytalanodott. Tudta volna, vagy nem akarta volna hallani a választ? Valószínűleg ez az utóbbi. Nyugalom fogott el. Meg kell mondanom neki, gondoltam, maradjon ott a fiú továbbra is a vezető mellett, és ne legyen utas, aki hátra merészeli küldeni a hátsó ülésen szorongó ismeretlenek közé.

A hatvanas évek közepén, amikor fiútként lógtak az utasok a villamoson, és csúcsidőben az egymáshoz préselt testek között nem lehetett volna elesni, a nővéremet, aki öt hónapos terhes volt, egy leszállni készülődő utas a könyökével hasba vágta. Talán látni sem látta domborodó hasát, mindössze hazaérkezett és le akart szállni. Tél vége volt, talán április eleje. Hidegre fordult az idő, az emberek elővették újra a télikabátjukat. A nővérem meg látogatónak jött haza, de egyre rosszabbul érezte magát. Lefeküdt apám ágyára. A magzatvíz patakokat vágott magának és kisebb tóvá sűrűsödött össze a zöld bársonytakarón. Anyám végül mentőt hívott. A Vas utcai kórházban a halott gyereket meg kellett szülnie. Hogy mondhatnám neki – ennyi év után –, hogy nincs halál? Ha megtagadom én is a kisleányt, mindenki megtagadja – gondoltam végül, de bántott, hogy

*emlékeztetem a történetre. Pedig nem kellett volna,
hogy bántson, mit hordok itt össze. Egyáltalán nem
emlékszem, mondta, miket ki nem találsz!*

Álom

Összevesztünk és sértegettük egymást, volt mit a szemére vetnem, szerintem neki is volt. Örjítő meleg volt, a cipóm talpa beleragadt az aszfaltba, és a sarka levált. Sétáltunk az aszály sújtotta Gesztenyés-parkban, a szél hét marokkal dörzsölte a homokot a szemünkbe. A varjak feltépték a kukák műanyag zacskóját és kacagva, káromgva, egymást hergelve szórták szét a szemetet. Nem mertem volna megjegyzést tenni rájuk, a varjú bosszúálló fajta, csapatostul támad, teljes generációk örökítik át a velük szembeszálló ember felismerésére való képességet, s végül elűzik otthonából a velük kötekedőt. Mindezt a szerelmemtől tanultam az évtizedekig tartó, boldog, felhőtlen időkben. Rajtunk kívül más nem járt a letört ágak borította kavicsos úton. A padok közönyösen vagy kárörvendően figyelték vergődésünket, megvetésük jeléül ránk öltötték vörös nyelvüket, majd hátat fordítottak nekünk. Még tévedésből, önmagam vigasztalására elmondtam szerelmemnek, hogy hamarosan megjelenik a Magyar Narancsban egy interjúm, de legszívesebben lenyeltem volna a nyelvemet, hogy kérkedem, magamról beszélek, holott magamról hallgatnom kellene leginkább, hadd villogjon ő, tapsoljak neki én, hadd kérjek elnézést azért, hogy létezem. Most hagyd abba, mondta, most hagyd abba!, üvöltözte. Csak te beszélhetsz, hergeltem tovább, értem! Belesajdult a szívem, a fülem, a térdem, az ujjam hegye a csalódásba. Az út végén álló magánkórház, a Wáberer-klinika üvegszeme a lebukó, lángoló naptól bevértzett. Lassan feljött a Hold, és mi, elkárhozott lelkek sétáltunk és gyűlölködtünk tovább. Hirtelen megláttam, hogy kísérőnk akad, a park bejáratánál a hajdani olimpiai bokszbajnok Papp Laci meggörnyedt szoboralakja szegődik mellénk, majd anélkül, hogy egy percre is kihúzná magát, megropogtatná bronzcsontjait, tovább gördül, megcsóválja a fejét, és a park végén álló, mit álló, sziklafalnak dőlő szoboralakig meg sem áll. A padon egy rövidcombú bronzszobor, Eötvös Lőránd ül, ránk szegezi szemét, és látványosan elfordul tőlünk. Bizonytalan láng világít az éjszakában. Havannában vagyok újra huszonnégy évesen, s egy acetilén lámpa fénye imbolyog egy újságosbódé fölött, ahol a frissen megjelent Mancs címlapján a velem készült interjú kérdezője, I. E. néhány rajongó mondata olvasható. Nem csak kiváló író, nagyszerű ember is; életre szóló élményben részesül, aki beszélgethet vele. Nincs semmi gond velem, gondolom, s hatalmas kő esik le a szívemről. Önbecsülésem helyreáll. Veszek néhány példányt, hogy alkalmadtán azzal igazoljam kiválóságomat. Mit nekem egyetlen szerelem vége? Vonzalmunk kölcsönös személynyosztésen alapult. Ránézek a mellettem haladóra és elszorul a szívem. Másnap reggel első dolgom, hogy levelet írok I. E.-nek, és megköszönjem méltató szavait. Rám (is) nagy hatással volt a beszélgetésünk, udvariaskodom a levélben. Nem fecsegek el, hogy az előző este éppen a szeretettel és szerelemmel készültem leszámolni, de olvasva a címlapon a szokatlanul terjedelmes vallomást, megváltoztattam önpusztító tervemet. Teret és időt

nem ismerő sétánk során ugyanis arra gondoltam, hogy leülök egy fotelba, nem eszem, nem iszom és többé nem kelek fel onnan, ahogyan Tandori is tette. De I. E. rólam írott szavai után úgy döntöttem, hogy élek még egy kicsit. Köszönet és hála, búcsúszom. Alighogy rákattintok a küldés gombra, csönget egy könyvfutár, és átad egy vékony, nagyalakú borítékot a Mancs két sovány példányával. A címlapon pusztán az interjú ténye szerepel, semmi vallomás, diákos túlzás. Se kiváló író, életre szóló élmény. A pusztta tény: a nevem és a riporter neve. Ránézek a nagy, zöld, hívogató fotelra, és lekapom róla a szememet.

Két nővér

*Négy éve látták egymást utoljára.
Készültek is az utolsó találkozásra. Mindegyikük
a maga módján. Sírok majd, gondolta
a nyolcvanhat éves, ha van egyáltalán értelme
a korukra vonatkozó bármilyen megjegyzésnek itt,
hiszen az idő csak mankó, vagy nincs is.
Kikészített egy palack ásványvizet,
és vizet forralt a zöldteaához, de fölösleges volt
igyekeznie. A nyolcvankilenc éves nem sok
ideig beszélgetett velük az egy órából minimum
negyven percet a mosdóban töltött. Időnként
nyílt az ajtó, de fordult vissza máris, félt,
hogy minden igyekezete ellenére megszégyenül
a többiek előtt. Mintha tükröbe néztek volna,
ha a másik arcába nézett. Nárcisz szemléli
önmagát így a folyó vizében, és belereszket:
igen, ez én vagyok. Hívja, ölelésre tárja karját
a képmás, és felzokog. Követlek, bárki vagy.*

„ANNAK AJÁNDÉKNAK KELL LENNI”

Wirth Imre beszélgetése

Wirth Imre: – Öröm, hogy újra itt ülhetek Zsuzsánál. Hiszen amikor utoljára úgy beszélgettünk, hogy fel is vettük, az régen volt.

Takács Zsuzsa: – Mikor is?

– 2023-ban.

– Őrület.

– Azóta megjelent a beszélgetős könyvünk (Átkelés a Szezei-csatornán), Zsuzsának pedig egy verseskötete, A maradás szégyene, amiből egy vers már szerepelt a könyvünkben is. Az új kötet kapcsán készült interjúban (Magyar Narancs, július 16.) Zsuzsa sarkosan fogalmaz: „A maradás szégyene azonban nem folytatás: radikális leszámolás, felszámolás, ha tetszik”. Továbbgondolva amiről a könyvünkben beszélünk, a reményvesztéssel kapcsolatos félelmeit, az olvasóknak tett gesztusokat, amik eddig kiemelten fontosak voltak, hogy a záratok fel- és tovább emeljék a verset, itt erős eltávolítással él Zsuzsa. S én is így érzem: verseinek van valami váratlan keménységük, gyakran épp a záratokkal („el innen”, „innen el”), ami Kafkát juttatta eszembe, az Innen el című novelláját.

Erről beszéljen Zsuzsa, ha kérhetem, erről a változásról, váltásról, hogy miért ment végbe ilyen radikálisan, hogy azt mondja, ezt nem is lehet A Vak Remény című kötete folytatásának tekinteni.

– Nem tudom, hogy így gondolom-e ma is. A Vak Remény életmű-kötet, periódusokra tagolható, de mégis egységes egész. Életem krónikája, lenyomata. Szüleim és öcsém halála, bátor, szenvedélyes, életigenlő Annám elvesztése rettenetes próbatétel. Félek, hogy elbuktam ezen a próbán, de egyetlen vigaszom, hogy nem hazudtam. Az Annát a haláláig elkísérő kisebbik lányom kitartó szeretete, egymástól és tőlem annyira különböző unokáim, Kata, Ábel és Gáspár jelenléte azonban talán még az élethez köt. Ketten a gyerekek közül már megtalálták a párjukat, Ábel azonban még nem. Kevés ennyire etikus embert ismerek, mint amilyen ő. Olyan, mintha az öcsém támadt volna föl. Ő is azok közé tartozik, akik miatt érdemes még élnem.

87 éves leszek novemberben. Úgy érzem, most már mindent elmondhatok magamról. Megszeghetem a tilalmakat, amelyek az életemmel való szembenézést behatárolták. Szabadabb vagyok, de nem lettem boldogabb a szabadságomtól. Igyekszem jól viselkedni, de az igazsággal való szembenézés a legerősebb késztetés bennem. Rengeteg klasszikus, romantikus zenét hallgatok, ezzel visszatértem kamaszkorom zenéihez.

De történt valamilyen megmagyarázhatatlan földcsuszamlás is bennem, ami az istenhittel kapcsolatos. Tele vagyok bizonytalansággal. Gyerek- és fiatalkoromban apámat kérdeztem erről. Olvastam és próbáltam olvasni az általa olvasott, lapszéli jegyzetekkel ellátott filozófusokat, Pascalt, Augustinust, Kantot és Heideggert. Döbbenet látom, hogy milyen nehéz könyveket olvastam, értettem félre és jegyzeteltem ki annak idején. Törlesztésként a rengeteg félreértésért és szomjúságtól űzve, Weöres Sándor tanácsát-kérését követtem, amikor lefordítottam Keresztes Szent János költői életművét. Olvastam a szufi és

hasszid történeteket. Nem volt nálunk filozófiai képzés, az egyetemen kizárólag az „alkalmazott” marxizmus létezett, lidérces órákat töltöttem a vizsgákra való készüléssel.

Azt hittem *A maradás szégyene* megjelenése előtt, hogy a Magával történő beszélgetés, közös beszélgetőkönyvünk zárja majd az életművem, és nem írok többé verset. Most döbbenet tapasztalom, hogy hiába *A maradás szégyene*, az ajtó elé készített útibőröndöm egyre nehezebb lett. Hiába szedegetem ki belőle fontosnak vélt emlékeimet, már egyre nehezebb megemelnem. Talán a teljes üresség elviselhetetlen terhe húzza majd le a vállamat, ha végleg és végre távozem.

– *Egy pillanatra hadd kérdezzek bele, hogy ezt pontosítsa számomra, vagy árnyalja, az istenhitet és a gyerekkort.*

– Pontosabb lett volna úgy fogalmaznom, hogy tizenkét-tizenhárom éves koromról beszélek. Apám hívó ember volt, de a saját útját járta. Egyszer megkérdeztem tőle, hogyan lehet az emberekben annyi gonoszság, ha a Teremtő létezik és jó. Azt mondta, hogy ezen ő is sokat gondolkodik, és arra jutott, hogy Istenből mi magunk is részesülünk, hogy lelkünk az isteni rész bennünk.

Most hallgattam éppen egy podcastot egy jezsuita szerzetesről, akit az ötvenes években, az egyházi üldözés idején kimenekítettek a jezsuiták, és a Leuveni Katolikus Egyetemre került, és ő fogadta később az '56-os magyarokat, akikre a belga cégek rögtön lecsaptak, és nagy fizetésért bányamunkára szerződtették őket. Az ő missziója az volt, hogy hozzásegítse őket, hogy fejezzék be itthon megkezdett tanulmányaikat Leuvenben, az egyetemen. Ő megtette, amit tehetett.

De visszakanyarodva kérdésére, a tőlem független, de velem mégis megesett, megfelelő fordulatra, nevezetesen, hogy mégis írok verset. Keveset, ahogy illik, de a vallomástétel kényszerétől úzva. A készülő kötet címe *Bevezetés*, ha egyáltalán lesz könyv, és leszek én is. Az eredetileg elképzelt címet kommentár nélkül le sem merem írni. Dantéra utalok a címben, akinek háta mögött szülővárosa, Firenze lakói összesúgtak: ő az az ember, aki járt a Pokolban. El kéne hinnem és el kéne hitetnem az olvasóval, hogy a cím a *Bevezetés*, vagy az eredeti elképzelés, a *Bevezetés a halálba* arról a felszabadulás-hazatalálás élményről szól, amit földi életünk végén már megtapasztalunk. A *Bevezetés* cím azonban csak így magában is megáll. Szikár, mint egy tudományos értekezés címe.

És hogy miért nem akarom, hogy elkészüljön a kötet? Nagyon egyszerű a válasz. Azért, mert így velem maradnak azok, akiket a legjobban szerettem. Anna például és elsősorban. Akivel életem legboldogabb sétáját tettem a Bimbó úton, nyolc hónapos lehetett, mélyen és elszántan aludt a kocsijában, készült nagyszabású életére. Aki gondolataimban sűrűn visszajár hozzám. Akitől életem (egyik) legnagyobb ajándékát kaptam, amikor utolsó beszélgetésünk, a kért, remélt, tervezett halála előtti estén rengeteg vitánkra, veszekedésünkre célozva megkérdeztem, hogy szeretett-e egyáltalán, és szokásos nagylelkűségével azt válaszolta, hogy nem volt olyan nap, hogy ne szeretett volna.

Összesen hét-nyolc új verset írtam azóta, hét-nyolc életigenlő, halálvágyó, minden megalkuvástól mentes vallomást. Nem kértem engedélyt, senkitől, a nővéremtől sem, hogy az ő élete meghatározó eseményéről, kettőnk egész életünkön át tartó szeretetkapcsolatáról és ennek kapcsán különbözősünkről írhatok-e. Emlékezni akarok és nem felejteni, mint ő, bár nem vagyok biztos abban, hogy igazam van ebben. Le kell mondanom arról, hogy hasznossági szempontjaim legyenek, hogy a félig fölismert igazságot mondjam ki.

A tervezett kötet egyik ciklusa az álmaimról szól. Iróniám és öniróniám kiélésére nyújt alkalmat, talán arra is, hogy ne vegyem annyira komolyan magamat, merjek nevetni. Szeretnék írni néhány verset számtalan képzelt és valóságos szerelmemről is. Másként, mint ahogyan azt *A Vak Remény* életmű-kötetben tettem, megbotránkoztatóbban, megértőbben magammal szemben, ha lehet.

Ahogy álomban láttam az Ilosvai Eszterrel készített, *Magyar Narancsban* megjelent riportban, ahol a címlapra a következő vallomás került: *életemben ilyen elragadó, szereetre méltó emberrel nem találkoztam. Nemcsak jelentős költő, hanem nagyszerű ember is. Egy életre szóló öröm, ha valaki ismerheti.* Hát, mit mondjak, büszke voltam. Alighogy fölébredtem álomból, mert persze álmodtam az egészet, a gép elé ültem és megköszöntem szívbeli vallomását. Abban a pillanatban, hogy megfogalmaztam a neki szóló e-mailt, és megnyomtam a küldés gombot, megszólalt a csengő, a MANCS futára csöngetett és kezembe nyomott egy borítékot, benne a lap két vékonyka példányát. És hát semmi „elragadó személyiség, kiváló író, felejtethetetlen találkozás” a címlapon, hogy „az életemet változtatta meg”, hanem csak annyi volt, hogy interjú Takács Zsuzsával, riporter Ilosvai Eszter.

– *Ez egy nagyon zsuzsás álom, szürreális és megejtően személyes...*

– Azóta is írok álomtörténeteket. És megírom szerelmi szakítástörténetnek álcázva kisebbik lányommal folytatott veszekedésünket, melynek tanúja volt a Gesztenyés Parkban álló néhány bronz szobor. Egy csontig fagyott, rongyaiba burkolódzó örök-üldözött politikus: Esterházy János és Papp Laci, a bokszbajnok, a harmadik pedig Eötvös Lóránd, aki nem is áll, hanem egy padnak dőlve figyel a járókelőket. És azt is álmodtam még, hogy ők éjszakánként találkoznak és megbeszélnek a parkban történeteket. És hogy emlékeznek ránk is.

– *Nemrég elküldte nekem Zsuzsa az új verseit, ezek nagyon megrázók. Van köztük egy hosszú álomvers... Amikor olvastam a verseket, akkor kerültem személyes viszonyba azzal, amit Zsuzsa az interjúban mondott a radikalizálódásról és a megfelelésről való lemondásról. Mert hiszen, amikor először beszélünk erről az álomról, akkor Zsuzsának még kétségei voltak arról, hogy...*

– *Hogy megtehetem-e.*

– *Igen, hogy ez megosztható-e, megírható-e.*

– *A kétségeim változatlanok, maradtak, de a megírást illetően döntésre jutottam.*

– *Visszatérve még az édesapjával való beszélgetésre, a világban lévő nyomorúságra és bajokra, és ezzel szemben az isteni létezésre, s hogy ez miként egyeztethető össze. Amire édesapja azt mondja, hogy azért, mert a lélek az Istené, s hogy duális lény vagyunk.*

– *Igen.*

– *Miért volt ez a gondolat Zsuzsa számára reményteli, hogy a lélek az Istené?*

– *Azért, mert úgy gondoltam, hogy én is Isten lelkének része vagyok. És ez nagyon vigasztaló tudat. Szóval, ami jó bennem, az Istené és isteni. Ezt most is így hiszem.*

– *Kicsit profanizálva, ez az isteni lélek adja azokat a szeretetjeleket, amik az álomban is megjelennek. Például ez a nem létező cikk Eszterrel.*

– *Igen. [nevet]*

– *Hiszen ez mi más, mint szeretetmegnyilvánulás.*

– *Szomjúság a szeretetre.*

– *Talán itt ragadható meg annak a dilemmának a lényege is, ami Zsuzsa költészetét végigköveti, és amiben most elmozdulás történt, hogy miként lehet ezt az istentapasztalatot, ami a jószágra vonatkozik, ami a lényünk része, átengedni a belőlünk jövő gondolatoknak, írásnak, versnek, amikben akaratlanul is mintha egymással szembe menne az emberi tapasztalat, mondjuk úgy, hogy a testtapasztalat. És a testhez itt minden hozzátartozik, ami nem a léleknek az istenivel való kapcsolata. És hogy mintha ez lenne végig Zsuzsa költészetének a küzdelme, hogy ezt a kettőt hogyan lehet úgy működtetni, hogy ne sérüljön a jó.*

– *Vak bizalommal, és vak reménnyel.*

– *Miként nyerhet teret az a jó, amiről van tapasztalata, s hogy tudja ezt megírni? Hogy lehet beszélni a tragikusról?*

– *Tudja, annyi elvárt viselkedési norma szabályozta az életemet. Édesanyám szeretetlen gyerekkora és árvasága miatt szerette, ha mint szenvedő embert ábrázolom. Ha nem így történt, megsebeztem. Fájt kisírt hangját hallanom a telefonban, tudni, hogy miattam*

sír... A papám nem állított ilyen követelményeket. Ironikus volt és önironikus. Tőle a nőkről tudtam meg nagyon sok mindent, sűrűn és általában szerelmes voltam. Édesanyám ódzkodott a szerelmi élettől. Apámat felhatalmazta, kit választ alkalmi szerelmi partnerének. Soha nem volt féltékeny, bízott apámban, és minden nehézség ellenére kitarítottak egymás mellett. Az egymást szerető, hívő családok politikailag keserves, magánéletileg boldog-boldogtalan életét éltük. Hozzá kell még tennem, hogy korán meghalt öcsémet pedig a rajongásig szerettem, mindig számíthattam rá, minden bajban és örömben mellettem állt. Az új kötetben szóba kerül a nővéremmel kezdettől közös életünk egy-egy meghatározó eseménye is.

– *Hátborzongató, ahogy kibontja az álom jelentését.*

– Igen, azt hiszem, hogy ez a legfontosabb vers a készülő kötetben (*Történet*).

– *Beszéltünk már róla, de most újra említi Zsuzsa a szülei viszonyát, és azt a kimondott vagy ki nem mondott lehetőséget az édesapja számára, hogy ha a feleségénél nem lehet, akkor keresse máshol a... szerelmet? Vagy a gyöngédséget?*

– Szerelmet? Nem tudom.

– *Reménytelenül egyensúlyozva a szavak között: elképzelhető, hogy ezek a mintázatok valahol Zsuzsánál is megjelennek? Visszaülök arra, hogy Zsuzsa említette, milyen sok szerelmes verset írt. És ebben nagyon erősen visszaköszön, hogy abban a helyzetben is, amiben a szülei voltak, egy gyerek/felnőtt számára alaptapasztalat, hogy a boldogságnak van joga, és van szabadsága.*

– Hálás vagyok amiatt, hogy ennyire közel kerültem a szüleimhez, hogy választhatam a minták közül. Hogy van fogalmam róla, milyen az igazi szerelem, mert hiszen végig kitarítottak egymás mellett. Hogy megéltem és megírtam kiszolgáltatottságomat és kiszolgáltatottságukat.

– *Ez így sokkal érthetőbb számomra, köszönöm.*

– Szóval maga szerint lehet ezeket a verseket tovább írni?

– *Nehezet kérdez, még rögtön rávágom, hogy írja tovább, Zsuzsa!*

– És a cím?

– *A címet egyelőre félre kellene tenni.*

– Semmilyen isteni tervbe nem férhet bele, hogy életünk végét a halál zárja. Annak ajándéknak kell lenni.

– *Erről szól majd az az elmaradt ciklus, ami nem került bele A maradás szégyenébe?*

– Igen. Istenről szól majd, és Isten hiányáról. Hogy milyen, ha elvesztjük lábunk alól a talajt, ha kellékké válik számunkra az ostya és a kehely. Ha hitelesen el tudom mondani, mit vesztek azzal, ha elhiszem vagy nem hiszem el, hogy Isten létezik.

Üzenetek

*Homokszerű alvással telik az idő. Színes
feliratok repülnek fel és hullanak
darabokra, mielőtt még el tudnám
olvasni őket. Elgázol egy cérnakatapult.*

Péklapátok

*Nagy péklapátokkal legyezgetnek kétfelől,
meg tudok-e maradni egy helyben,
de nagyon könnyű vagyok,
hol erre, hol arra táncolok el.*

Hullámok

*Tengeri hullámok ébresztenek fel időközönként,
pedig a szárazföld közepén élek,
nem ismerek égtájakat, csak annyit tudok,
hogy jobb vagy bal, előre vagy hátra.*

Láncok

*Templomvontató láncok hevernek
nagy tekercsekben a postahivatal udvarán,
de az egyik tekercset valakik már megbontották.
Nem kellett volna nyílt napot rendezni.*

Ház a tengeren

*Delfinek húznak a part felé egy házat,
de az áramlat mindig
visszasodorja a mélyebb vizek felé.
A házon ismeretlen zászló.*

Ágyú

*Nekem kellett megszülnöm az ágyút,
más nem vállalta. Pedig bizonyára
nem csak nekem lett ilyen szép, nagy
tüzérségi méhem a sok harangozástól.*

Függvény

*Nagy cérnarácsba kapaszkodom.
Cipőfűzőn leng a rozsdás satu.
Leheletnyi segélykiáltás.
Ajtó csapódik kalapos ember mögött.*

Kifejlet

*Elkanyarodom az élet szigorú partjaitól.
Nem teszek különbséget a megszólalók között,
ember vagy állat, az árnyékuk hasonló.
Szívességet itt nem szabad elfogadni.*

Hátrányos helyzet

*Az utolsó hely egy nyolcszemélyes motorbiciklin.
Útbaigazítást kérek egy pályaudvar előtt,
de nevetés a válasz. Félek,
egyszer még vattacukorba fulladok.*

Kínos feladatok

*Nyomkodjam vissza a bélést
az oroszlánba. Tapossak meg egy zászlót,
amilyet még sohasem láttam.
Vegyek ki egy golyót a fiókból.*

Inkognitó

*A léghajó kikötőben álarcban ülök biciklire.
Kábeldobra kell fogadni nagy tételben,
nincs haladék, jön a lejtő. Mészégető
verembe dobálják a felesleges virágokat.*

Sötét nap

*Ma sötét arcát mutatja a nap,
az állatok félbehagyják a harcot, az emberek
feladják a reményt, szél támad a semmiből.
A kövekben meglassul a várakozás.*

Igazság

*Megsárgult hűtőszekrények állták el
az utamat. Csak egy kakukkos óra
hiányzott ahhoz, hogy kiderüljön az igazság.
Lovakat átlagoltak éjjel-nappal.*

Holnap

*Holnap majd más lesz, holnap
kiderül, csak rá kell kiáltani,
holnap egyetlen csepp, ezer szín,
szomorú elutazás, boldog megérkezés.*

A felejtés temploma

*A felejtés templomában gépzene,
a lámpákból földöntúli fények.
Sokan sírnak a megkönnyebbüléstől,
mások már mennének haza.*

Cérna

*A szurdokból,
pedig mély és szoros hasadék ez,
néha látszik a nap.
Cérnaszálon
ereszkedik ide a fény.
Megfoghatatlanba kapaszkodni,
egész életemben
ezt próbáltam.
A fénycérnát
a csuklómra kötöttem,
lépkedtem az éles köveken.
Mikor a szandálom elkopott,
mezítláb.
Mikor a talpamat
a hólyagok és sebek
erősen égetik,
a cérna
hajszálnyival
az ösvény fölé emel.
Már látszik a völgykatlan vége.
Füves legelők vannak ott?
Bárányok?
Farkasok?*

Prédikátor 12,6

*A sötétségé az ezüst fonál,
és végtelen.
A csillagokból érkezik,
a bársony kékbe
kötni testünk, míg lehet.
Míg a test szuszog,
és a sejtek
kis szobáiban*

a műhelymunka zajlik,
szintetizálnak és örökítenek.
Épek még a sejtfalak,
és fickándoznak,
mint a tóban
kis halak, az életadó áramok.
De van, hogy elkívánczik
a lélek a testből előbb.
Csak kirándul egyet,
megpihen
az újabb nap előtt.
Akkor is az ezüst szál viszi,
tartja, míg a Vénusz
és a Fiastyúk között
egy fényévnyit bejár.
Es ha kéri, szépen visszatér
szolgálni még a testet.
Megfényesíti hangját és tekintetét,
könnyíti lépteit.
Végül úgyis elszakad
az ezüst fonál.

47° 30' 26" és 19° 01' 27" földrajzi metszéspontján

Vadász Ágnesnek, aki figyeli, mit láttak a kövek.

A hely

A ház megépítése idején – 1904-ben – az utca még névtelen volt. Körös-körül a Városmajor felé lejtő szőlők terültek el. Feljebb, a mai Fillér utca helyén szekerek által kimélyített földút vezetett a Rókus hegy (Rochusberg), onnan pedig a látó- (korábban Gugger-)hegyi erdők felé. A környéknek a török idők után Országút dűlő (Landstrasse) lett a neve. A korábbi magyar tájneveknek szinte írmagjuk se maradt.

Az egyik sarkán kúpos tornyú, attika tetős épület a rövid Nyúl utca közepe táján található, egyformán közel a Fillér utcához és a Szilágyi Erzsébet fasorhoz. Ma már minden oldalról fák és magasabb kertes házak veszik körül, csupán déli szomszédja földszintes. Az elsőek voltak az utcában, a századfordulón épültek. És a kövek, melyekből épültek, ettől kezdve mindent láttak.

Az állatok

A jégkorszakig visszavezető időkből csak a kertben élő néhány sündisznó az egyetlen nagyobb testű őshonos. Meg a szemközti háromemeletes épület ember által ritkán látogatott toronyszerű padlásán tanyázó denevérek: a szürkületben alig hallható, csikorgó, magas hangokat hallatva röpködnek a hatalmas gesztenyefák koronái között.

Az építkezések, az urbanizáció megtizedelte a sünöket is; mára alig akad olyan menedék a környéken, ahol átaludhatják a telet. A kovácsoltvas kertkaputól vezető bejárati út mellett, a sűrű orgonabokrok tövében néhány lapos kőből tenyérnyi barlangszerű teret alakítottak ki, föléje fél köbméter száraz gallyat, falevelet, fenyőtűt és lenyírt füvet halmoztak. Nyári kora éjszakákon innen indulnak útnak ennivalóért, halk röffenéseiket hol itt, hol ott hallani a kertben.

A nyulak, őzek, rókák, melyek az egykori szőlőkbe időnként bejártak, egy időre eltűntek. Mókusok sokáig nem voltak; az 1944–45-ös ostrom idején menekültek el. A kertekben a tervszerűtlenül ültetett fák mára magasra nőttek, dús lombozatuk között újra látni őket. Tiszta rejtély, hogy miért rohannak ugyanazon az ágon le-föl egymás után többször is. Végül egészen a magasban a legkülső, leghajlékonyabb ágvégeken lompos, hosszú farkukkal lengedezve lefelé kezdenek ugrálni. A fák középtáján átlendülnek a szomszéd fára, és eltűnnek a levélsűrűségben.

Újabban megjelentek a nyestek; meleg éjszakákon olykor megütköznek a párzásra készülő macskákkal. A rókák is kezdenek visszaszokni. Esténként megfigyelhető, ahogy a félhomályban átfutnak az úton a szemben levő házak kertjeibe.

Kipusztultak a vakondok. Néha látni gyíkokat, amint villámgyorsan végigfutnak a járdaszéli kerítések terméskőből épített lábazatain és eltűnnek egy repedésben; esős időben a csigák is előbújnak. 1976-ban még voltak darazsak: a szarufák és tetőlécek padlástéri oldalára ragasztották sejtszerű fészkeiket. Ma legfeljebb hírmondó akad belőlük. Légy sincs sok, a szúnyog egyesek szerint kevesebb, mások szerint sok; aszerint, hogy kinek milyen a szaga-húsa-vére. Lepke is alig van. Gilisza bőven és hangya is. A piros-fekete pöttyös bodobácsok azzal keltenek feltűnést a kamaszodó gyerekekben, hogy hosszú ideig maradnak összetapadva a párzás után. Szüleik nem magyarázzák meg nekik, hogy a hímek így akadályozzák meg, hogy más hím is párosodni tudjon utánuk a nőténnyel – a gyerek meg gondol, amit gondol...

A tücskök a hetvenes években mintha kihaltak volna az autógázoktól meg a permetezéstől. Ma megint ciripelnek éjjelente. Minden jel szerint a hegyekből újra befelé terjednek, a városba. Már több évtizede is annak, hogy keddenként késő éjjel, ha már a karrierjüket túlórakkal is építő bank-, piár- és informatikus alkalmazottak is hazafelé tartottak, ha nagyon fülelt az ember, a Ferenciek terén még a virágágyásokból is hallhatta a hangjukat. Az utcában lakó kormányhű vagy politikai véleményüket titkoló családfenntartók is megöregszenek majd, ahogy az itt lakó előző nemzedékek. Mennél kevésbé figyelnek fel a tücskökre és rókákra, annál gyorsabban. Kihalásuk programozott. Ma az Erzsébet híd tövében fekvő Három Holló fiatal, egyelőre hányaveti törzsvendégei még a Belvárosban is hallhatnák az ottani tücsköket (mert még ott is feltámadtak), ha képesek olykor magukon kívül másra is figyelni.

Egy nagyon hideg télen, még az 1980-as években fácantyúk vetődött a kertbe. Sokáig nem tudta, merre az arra, aztán, amikor melegebbre fordult az idő, eltűnt. Még az is lehet (miért is ne), hogy esetében a véletlen kétszer működött egymás után: ide is, vissza is sikerült túlélnie az utat. Légvonalban megvan 3-4 kilométer, kerítést kerítés, házat ház követ a látó-hegyi erdőig.

A feketerigók nem őslakosok: az elmúlt száz évben az erdőkből költöztek be. A balkáni gerle is az utóbbi évtizedek jövevénye; az őshonos szürke galamb egyre kevesebb.

Néha, különös őszi napokon, ha az ember fölfelé figyel a fák és a házak közötti égdarabra, a magasban néhány másodpercre megpillanthatja a város fölött dél felé szálló költöző madarakat – és vágyódhat valami kimondhatatlan után.

A kutyák meg a macskák nem számítanak. Jövevények, akiket csak az ember köt ide.

A növények

A növények világában mintha minden még lassabban követné egymást; az egyes nemzedékeket hosszabb ideig mindig ugyanazok a hatások érik, mindig ugyanaz történik velük, és minden változatlanul ismétlődik. Nedvesebb időben a sű-

rúbb fű között őshonos moha bújik meg. A gépekkel nyírt mai fű vetéssel került ide. Angol perje, fehér tippán, vörös csenkesz, sudár rozsnok. Eredetileg talán csak lejjebb, az egykori Ördögárok városmajori törmelékkúpjának rétjein fordultak elő, nem ezen az aszfalttal lezárt, a mélyben patkányok lakta szennyvíz csatornákkal szabdalt, egykor világosbarna erdei talajon, melyet évezredek alatt a be-betelepülő, ki-kiirtott népcsoportok a felismerhetetlenségig átforgattak a szőlők művelésével. Talán még a mai gaz is új keletű. Mégis, a kétezres évek elején a kertben egy unoka, aki tájépítész lett, kapásból 34 különféle faj levelét vagy virágját szedte össze. Most ott lógnak az utcai lakás falán, felragasztva és feliratozva a fehér felületen, fekete keretben: örökzöld puszpáng (*Buxus sempervirens*), molyhos madárhúr (*Cerastium tomentosum*), orvosi zsálya (*Salvia officinalis*) és társaik. Mennyi minden a házak között. Biztos még több is van belőlük, és minden évben újra, ezernyi gazdagságban virulnak ki, és viselnek el majdnem mindent, észrevétlen ajándékként. Ők itt a legszebbek és a legszelídebbek, még ha sokan tudomást se vesznek róluk.

A korábban természetes mogyoró-, feketeszeder- és málnabokrok hiába éltek túl a földutak mentén a szőlőket, a házak megjelenésével végleg eltűntek. Helyüket orgona- és jezsámenbokrok foglalták el a kerteket elválasztó fonott kerítések mentén. Az állami tulajdonlás idején körös-körül abbagyták a metszésüket, sokuk 3-4 méterre is megnőtt. Az új tulajdonosok rákényszerültek a visszavágásukra. Hamar torkig lettek vele, ma már a sok botcsinálta kertészt foglalkoztatják.

A mára három-négyemeletes vadgesztenyéket több mint száz éve az első építetők telepítették be. A kert utcai frontján, a kerítés mellett három is áll, koronájuk levélrengetege kipufogógáz-szűrő és madárrejteket. Hamarosán kipusztítja őket az Amerikából áthurcolt aknázó moly. Az egyik túloldali ház kertjében a gesztenyéknél is magasabbra nőtt egy jegenyefa. Csak koronájának csúcsa látható a kert gesztenyefái közötti résen, amint irdatlan magasságban leng. Egy fekete-fehér 4x4 centiméteres fénykép szerint 1939-ben még csak a második emeletig ért.

Albumokban, fiókok mélyén, déd- és nagyszülői hagyatékokban talán léteznek valahol még más és esetleg korábbi képek is a házról. Mivel nem írják rájuk a dátumot, helyet, szereplőket („de hiszen esztet tugggyuk!”), elég egy nemzedékváltás, és senki nem tud róluk már semmit. Titkokká válnak. Mintha folytonosan szakadások keletkeznének múlt és jelen között. Soha többé nem találkozik egymással a téridő és a róla szóló ismeret. Idővel – ha nem kerül valamilyen archívum tárolójába, és még idejében nem katalogizálják őket – többségük pótolhatatlanul megsemmisül.

Az emberek

A fák emlékét sem őrzik szétszóródott unokák, mert már ők is halottak. Aki kíváncsi az első tulajdonosok nevére, a Budapest Főváros Levéltárában akadhat rájuk, és az építési engedélyeket is ugyanott találja már meg. Késői utódaik közül – ha egyáltalán vannak – már évtizedek óta senki sem él a környéken.

Az 1881-ben alakult Magyar Általános Takarékpénztár, neszét véve a tervezett utcakijelöléseknek, már a századforduló előtt felvásárolta a terület szőlőit, és

az államilag elvégzett közterület-rendezést követően tisztes haszonnal parcelálta és értékesítette a telkeket. Az egyik első vásárló Lassgallner Ödön ny. malomigazgató volt, ő a ház építtetője. A felvidéki cipszerek Kassáról Budára vándorolt leszármazottja azok közé tartozott, akik a gazdasági élet középszintjén hivatásszerűen nyüzsgöttek. Ödön az igazgatósági tagságokba fészkelte be magát. Ez volt a főfoglalkozása, mondhatni ehhez értett. Ezzel széles körű személyes kapcsolatok és jó tájékozottság is járt. Főképp annak tudása, hogy kinek a lábára lép valaki, ha megfontolatlan kijelentést tesz. Magyarán nagyon tudott résen lenni. Ez is szakértelem, csak éppen nem tanítják az iskolákban vagy egyetemeken. Egyébként is, az igazgatósági tag iskolai eredményei nem igazán voltak „igazgatóságiak”, amint ezt a „Jászóvári premontrei kanonokrend kassai katolikus főgymnasium éves tudósítványai” az 1860-as években rendre tanúsították. Mentális készségeit tehát eleve nem iskolai tanulmányai élesítették. Malomipari hozzáértéséhez a kellő indulótekintélyt az biztosította, hogy elődei a Kassa melletti Hernádcsány „műmalmának” a tulajdonosai voltak.

De talán a legfontosabb Ödön esetében is az alkat volt. Belülről tudta fontossá tenni magát, így kívülről is az lett. Ehhez nem szükségeltetett terebélyes test, talán csak a fej és az arc árulta el, hogy jelentős, kikerülhetetlen, hozzáértő és nélkülözhetetlen személyiségről van szó. Na meg a szőrmegalléros kabát, ahogy az *elegáns, jól öltözött békebeli urak* esetében dukál. A nyúlászor kalapról nem beszélve. A ház vásárlása előtt a Putnoki Hungária Gőzmalom Rt. igazgatóságának volt tagja. Ebbeli eredményességét 1889-ben a rozsnyói sajtó így magasztalta: „A volt 'Sajóvölgyi' ma a gróf Serényi Béla tulajdonát képező 'Putnoki Múmalom' a kölni kiállításon aranyérmet nyert. Gratulálunk a múmalom tevékeny és szakértő igazgatójának Lassgallner Ödön úrnak, ki rövid ittléte alatt fényes bizonyítékát adta annak, hogy a putnoki múmalom szakavatott kezekben nemcsak jól prosperálhat, hanem jó gyártmányaiért még kitüntetésben is részesül és naponkint emelkedőben van”.

Amikor 1900-ban tulajdonosváltás történt, és más nélkülözhetetlen igazgatósági tagoknak jött el az ideje, már a Putnoki Építőanyagipar Rt. volt működésének terepe. Természetesen akkor is a budapesti központi iroda.

Lassgallner Ödön csak lényeges dolgokkal foglalkozott, és ezekről volt véleménye. Meglehetősen mélyenszántóan és támadhatatlanul tudott fogalmazni. Erről tanúskodik, hogy amikor az Országos Iparegyesület a vámok dolgában 1898-ban tanácskozott, a sajtó az egybegyűlt kiválóságok közül az ő kijelentését tartotta szükségesnek idézni arról, hogy „Lassgallner Ödön a malomiparosok nevében a közös vámterület mellett emel szót, mert nem vagyunk elég erősek az önállóságra”. Ami nyomasztóan tudható volt a magyar gabonatermés, így a malomipar világában, mivel a katasztrofálisan elmaradott mezőgazdasági termelési módszerek és a tengerentúli rendkívül olcsó gabona következtében a magyar búza Ausztrián kívül szinte eladhatatlanná vált.

Az új ház minden jel szerint ugyancsak a fürge észjárás eredménye volt. Amint neszét vette, hogy ezt a környéket kezdi parcellázni a bank, lépett. 1903-ban 18 ezer korona kölcsönt vett föl. A hatósághoz 1904 elején benyújtott tervrajzain van olyan helyiség, melyet még németül neveztek meg: „Keller”, „Herrenzimmer”. A német elnevezéseknél maradandóbbnak bizonyult az ablakokhoz

épített Paschka redőnyök szép szecessziós vésete a redőnyhevederek alsó feszítőszerkezetének sárgaréz fedlapján.

A gyors, de nem túl átgondolt döntés eredményeként menetközben történtek alapvető változtatások a terveken. Többek között a tervekhez képest a hosszanti tengelyére tükrözve épült meg 1904-ben. Ami a terven bal oldalon volt, a valóságban a jobb oldalra került. A lendületes észjárás mintha meglehetősen álhatatlansággal társult volna.

A malomigazgató már beköltözése előtt meghirdette a napilapokban, hogy a „villában azonnal betöltendő” állásra házimestert keres. Hűen szélesebb döntési hajlamához, 1907-ben már nem lakott saját házában, hanem bérbe adta Mittermayer Jánosnak, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fióközgyszivőszégi főnökének. Hogy, hogy nem, előtte 1905-ben, tehát már a ház megépülésének utáni évben abbahagyta a kölcsön törlesztését, melyet ugyanabban az évben a későbbi bérlője vállalt át. Hogy ezt Lassgallner mivel ellentételezte, az homályba borul. Csak annyit tudható, hogy Mittermayer 1907-ben saját, Wesselényi utcai házát adta el 96 ezer koronáért. Eközben Kassán Lassgallner Ödön az 1912-es nyilvántartás szerint az 52. legtöbb adót fizető polgárként tartották nyilván. 1914-ben Ödön egy másik házat is vett, 1917-ben pedig eladta a Nyúl utcai házat. Ez utóbbira a földhivatali bejegyzések mellett az is utalt, hogy az *Újság* című lapban valaki „két hálószoba és egy ebédlő bútort” hirdetett meg a „Nyúl-utca 14.-ből”. Nevét nemzeti érzéseinek kifejezésre juttatása érdekében ekkor már inkább Laszgallnerként használta. Az igazgatósági tag és banki csendestársa gyorsvonati sebességgel zajló pénzügyi tranzakcióinak logikáját pénzügyileg palléroztatlan elme talán nehezen tudta követni. Tény, hogy a Nyúl utcai ház történetének ez a viharos szakasza ezzel lezárult, nyugodalmasabb korszak vette kezdetét.

Ezt követően az akkor 71 éves Brust Dávid költözött a házba, az Első Pesti Szövöttárugyár ura, később a Hazai Cérnagyár Rt. főrésztvényese. Ugyancsak nagy tekintélyű ember volt, a magyar konfekcióipar kezdeményezője. A Monarchia egyik legjelentősebb textilkereskedelmi vállalatát hozta létre. Vékony, magas, de erős felépítésű megjelenésével mindenki figyelmét magára vonta. Asszimiláns zsidósága okozhatta, hogy az üzleti életben a magyar nyelv használatának élharcosa lett. Valami probléma csak lehetett vele, hogy meglehetősen vagyonos emberként megelégedett ezzel a pallér által tervezett, a maga idejében nem különösebben pompásnak számító családi házzal. De az is lehet, hogy nem akart feltűnést kelteni. 1910-től már virilista (vagyon) jogon Budapest törvényhatósági bizottságának lett tagja. Ezt a Tanácsköztársaság idején azzal jutalmazták, hogy túszként tartották fogva. A jutalmazások nem értek véget, mert 1923-tól viszont a fehérterrorral (és a győztes antant hatalmak hozzájárulásával) a hatalmat megszerző Horthy-rendszerben kormányfőtanácsos lett. Am hiába a sok jutalom, siker, örömforrás, az alkata, genetikai kódja kevésbé bírhatta. Minden megköveteli a magáét, a siker is, ha kitüntettetje ehhez nem elég robusztus. Úgy tervezhet, hogy ebben a házban vonul nyugalomba. A szomszéd Nyúl utca 12. házmeszterlakásában lakó özvegy Martonné mindenesetre mindig úgy emlegette, hogy „az öreg Brust”. Nyilván nem véletlenül látta már annyira öregnek.

Brust Dávid ugyanis csak 14 évig örülhetett a tulajdonának, 1931-ben meghalt. Nyilván hasonlóan nyomtalanul múltak ki az utcában elsőként épült, 12-es

számú családi ház későbbi tulajdonosai is. Csak egyvalaki bizonyult szinte elnyúlhatatlannak, míg az időskori szenilitás utol nem érte: a közel kilencven évig mindenkit túlélő, inas, alacsony és fürgé özvegy Martonné, aki árgus szemmel figyelte a körülötte megjelenő és eltűnő háztulajdonosokat. Közben járdát söpört, kihordta a szemetet, és kezelte a pincében levő koksztüzelésű kazánt. Ugyanilyen kazán került történetünk házába is, és azt is a mindenkori házmester kezelte. A tulajdonosokban akkoriban nyilván álmukban sem merült föl, hogy ilyesmit maguk csináljanak. Voltak tehát a házmesterek, egy teljesen külön rétege az utcának, akik mindent tudtak, ami az ő egyetlen szobás vagy egy konyhával azért kiegészített lakásukból megfigyelhető és felfogható volt.

Ez a szomszéd 12-es számú épület különös volt: Lechner Ödön nemzeti-szececssziós stílusában építették, aki köztudomásúan csak hatalmas középületet tervezett. Az egyetlen ilyen családi ház, de már teljesen eltakarják a fák. És a házak is öregszenek.

Mintha a földrajzi hellyel összefonódó felsorolt – immár emberi – szereplők emlékét a szokásos módon teljesen elnyelte volna a múlt. Még Martonnéét is, holott ő örök. De megjelent a modern digitális technika, és elkezdett a felejtés ellen dolgozni. Rövid idő alatt mindent, amit korábban papíron, filmen, akármin rögzítettek (az apróhirdetésektől a halálozási rovatokon, telekkönyvi és anyakönyvi bejegyzéseken át), mára géppel olvasható hordozókra vittek át. Hogy ezzel mi lesz, ma senki se tudja.

Egyelőre tehát az interneten bárki bárminek utánanézhethet, ha vállalja a kínlódást, és beletanul a keresésbe. A káosz ettől nem lett kisebb. Az egyik mai tulajdonos, e sorok rögzítője például kutakodás közben rájött arra, hogy ő – a kistarcsai internálótáborból kiszabadulva – ugyanabban a már rég államosított gyárban kezdte meg munkás életét egy esztergagép mellett, amely közel fél évszázaddal korábban Első Budapesti Kötöttárugyár néven Brust Dávidé volt. Csak akkor már Zuglói Textilgépalkatrészgyár volt a neve. Később gépészmérnök lett, foglalkozása révén ebben nem látott semmi misztikusot.

Közben persze továbbra is előfordul, hogy valaki valamit megtud másoktól is. Így derült fény például arra, hogy ama – immár véglegesen – Laszsgallner Ödön fia, Ernő a keresztény legitimista körökhöz kötődött. Utóda, Iván az Egyesült Államokban a filmiparban dolgozott, és – mit tesz Isten – nemcsak hogy zsidó nőt vett feleségül, de Vészi-Bíró Éva ráadásul a ház egy még későbbi, híressé vált tulajdonosának, Sárközi György költő feleségének, született Vészi-Molnár-Sárközi Mártának a rokona is volt.

Ilyen, szájról szájra átadott tudás volt az is, amit persze hogy özvegy Martonné, a házmester mesélt el az 1970-es években. Eszerint az utca melletti orgonabokrok az „öreg” Brust születésnapjára évente hozott cserepes orgonák kiültetéséből származnak. Csupa fontos, érzéki részlet, nincs az a digitalizálás, mely képes lenne ezt rögzíteni. Csak az ember személyes emlékezetét gazdagítja, de hiába mondogatja az ilyen titkok tudója olykor valamelyik szomszédjának vagy saját gyermekeinek, hogy hogyan is van ez azokkal a magasra nőt utcai orgonabokrokkal, az ő képzeletüket ez egyelőre nem ragadja meg. De lehet, hogy ha majd megöregszenek, lassan valami olyasmi válik számukra is érdekessé, amiről nem is gondolták volna. Például nő néhány elvadult szőlőtőke a Déli pályaud-

var drótkerítése mögött a Mészáros utcában, ott, ahol a Győző utcai benzinkút végét ér. Van, akinek ez nem mond semmit. Más meg elámul: egy túlélő az egykori szőlőkből. Micsoda sorstalanság. És ő is álmodhat majd valami hihetetlen, és el se tudja mondani.

A házat 1931-ben Molnár Ferenc színpadíró vette meg azzal, hogy Darvas Lilivel itt lakjanak. Mindketten híres emberek – Lilike ráadásul szépség –, és ezzel a földrajzi hely a társadalom történetének erőterébe emelkedett. A haját sikeres korában kissé hullámosan féloldalt fésülő, monoklis, csak fél szemre való, a szemgödör körüli arcbőr ráncaiba szorított, keret nélküli szemüveget viselő, enyhén kövérkés, de eszméletlenül lusta férfi akkor már világhíres volt, de ez a vásárlása arra utal, hogy intellektusának azért voltak határai. Hogy pont ezt a jelentéktelen – bár a városi közlekedés szempontjából nagyon jó fekvésű – családi házat szemelte ki sikerei csúcán, valójában súlyosan veszélyeztette volna későbbi sorsát. De nem csak briliáns színpadi szerző volt, nem csak meglehetősen felületes, afféle „lebewohl” férfi, a könnyed férfilét híve. Volt egy számára végtelenül hasznos tulajdonsága. Párvalasztásban fölfelé mobil volt. Egyszerűbb nyelven: magánál értelmesebb nőt választott. És ez bejött.

Molnár sohase költözött be. Lilike, az ugyancsak már jó nevű színésznő jó ösztönrel inkább New Yorkot választotta, ahová Molnár – akármekkora híresség volt ő is – engedelmesen követte. Holott előtte már az egyik akkori legismertebb építésszel, Komor Marcellel jelentős átépítéseket végeztetett, és a lakást drága bútoraival pazarul berendezte. Vele a tulajdonosi változás tehát csak a tárgyak dolgában játszódtott le.

Innentől kezdve néhány év megint teljesen homályba veszett. Ettől lesz valami mindennél érdekfeszítőbb és titokzatos. Mi sem volt tehát természetesebb, mint hogy az olthatatlan kíváncsiság az interneten elérhető telefonkönyvekhez hajtott a megismerésre vágyó észt. Első lépésben az 1906-tól kiadott, mára digitalizált budapesti hivatalos távbeszélő-névsorok éves kötetei kerültek sorra. Ezeket csak le kellett kérdezni időre leszűkítve a „Nyúl u. 14.” és a „Nyúl utca 14.” keresőszavakkal. Nagyon kell vágnyi a megismerésre, hogy valaki egy ilyen munkát önként a nyakába vegyen. Elég hamar kiderült, hogy az „öreg” Brustnak 1929-ben, tizenkét éves ittlakás után jutott először az eszébe, hogy telefont szereltesse be a házba. Sokáig ő sem élvezte a modern technika örömét, örökösei adták el a házat Molnárnak. Tovább keresve az egyes évek mentén, az 1936. májusi „Budapest és környékének betűrendes távbeszélő névsorában” a Nyúl utcai házban megjelent a „Pears R. A. L.” név telefontulajdonosként. Ennek a fölfejtése volt a legnehezebb.

Az R. A. L. keresztnév lenne? Időt kellett hagyni a tudásszomjnak, és ezzel a névvel ki kellett terjeszteni a keresést az internet egészére. A sok találat között egyszer csak ott volt a „The Monthly Army List Great Britain” egyik kötete, amelyből kiderült, hogy az angol hadseregben valaki ezen a néven abban az időben őrnagyként szerepel. A kereső izgalma nőni kezdett. Hirtelen minden felgyorsult. Ráakadt a *Magyarság* című napilapra a magyar napi-, hetilapok és havi folyóiratok tengerében. Az izgalom a tetőfokára hágott. (Kár, hogy ez az állapot csak néhány percig tartott, és a maga hevesességében valójában le sem írható.) A cikkből ugyanis kiderült, hogy a töméntelen sok Palesztinába látogató

útlevelet kérő közül gyakorlatilag senki se jelentkezik vissza. Bizonyos Pears R. A. L., a magyarországi brit nagykövetség útlevéosztályának vezetője 1939-ben megelégtelte ezt, és jogi lépéseket fontolgatott. Merthogy Palesztinában – írja a magyar keresztény értelmiség vezető fóruma – „jól meg lehetett élni”, ezért újabban sokan látogatnak oda, és különös módon szinte senki se jelenti be az angol követségen, hogy visszatért. Holott kötelezettséget vállaltak erre. Ez nyilván nem úri modor, és hát van jogszabály is. A viszonylag részletes újságikkben egy árva szó sincs arabokról, zsidókról, angolokról, rendfenntartókról, körkörös fegyveres összeütközésekről, melyben akkor mindenki mindenki ellen harcolt. Viszont tovább kurkászva az internet virtuális tengerében a sajátos, immár nyilvánvalóan angol névvel, az *Auto-Traktor – Magyar Auto Touring* című kiadvány 1935-ben kiadott kötetéből végre kiderült, hogy egy bizonyos Pears Richard Arnold Luard egy Mercedes-Benz automobil tulajdonosa. Sikerült tehát mindent a legapróbb részletig rendbe tenni, az előlotti megkönnyebbülés mértéke felülmúlta a Brust Dávid telefonszámának megtalálásakor tapasztaltakat.

A napilapokban folytatott további webes keresgélés során szinte adta magát az is, hogy 1934. január 20-ára virradó éjszaka egy bizonyos Haywood Henry Frank őrnagynak, aki ugyancsak a budapesti angol követségen teljesített szolgálatot, „a GM 6331. számú csukott autóját a Nyúl-utca 14. számú ház előtt ellopták”. A hírről többek között a *8 Órai Újság* „saját tudósítója” tájékoztatta olvasóit.

Ennyi elég. Mennél többet tud meg az ember a titkokról, annál több szóval tud keresni, nincs se vége, se hossza, és előbb-utóbb annyi mindent fog már tudni, hogy az egészszel végképp semmit se tud kezdeni. Mindig akad újabb és újabb titok, mely megfejtés után kiált. Akárhány további tényt ismerünk is meg, a tényleges történet – az igazi, teljes elbeszélés – mindig hézagos marad. Legyen tehát ennyi elég. A kihagyások betöltéséhez öntudatlanul úgyis csak a képzeletéhez fordulhat, és valahogy mégis teljessé teheti az egészet.

Pedig az értelem lesben áll, hogy a teljes elbeszélést megírja, és a képzelet betömi a történet réseit. (Hogy melyik van előbb: a képzelet vagy az értelem, ki tudja biztosan?) A teljes történet képzeletbeli megalkotása eleve szépirodalmi mű. Olyan ez a teljessé tevés, akár a Biblia (vagy a Tóra, kinek melyik) és az azt magyarázó írárok együtt. Tartalmazzák a hézagos tényeket, és a magyarázatokkal együtt alakul ki a rekonstruált teljes mű. Természetesen a tények sincsenek meg valamiféle hit nélkül. Itt van például Ábrahám engedelmissége, hogy feláldozza fiát, Izsákot. Ez ugye hitbéli tény. De az értelem joggal kérdi: hol van a felesége, Izsák anyja, Sára? És itt ismeri föl az értelem, hogy azért nincs talán sehol, mert ő viszont nem volt hajlandó engedelmes lenni. Ha ez kitudódnék, egészen más tény előtt állnánk.

A továbbiakban tehát a földrajzi hely történetének teljesebbé válásához jobb a képzeletünkhöz fordulni: vajon mi az a lényeges, ami miatt Pears R. A. L. meg Haywood Henry Frank egyáltalán megjelenhettek a ház életében? Persze tudjuk, e téren aztán nincs digitalizálás, itt már csak fikciókra – az elme kiapadhatatlan képzeletére – hagyatkozhatunk. És hát sok szakértő mondogatja is, hogy csak a fikciós a szépirodalom. És az is tudható, hogy nincs ma már élő személy, aki igazolni tudná sejtelmünket. A lényeg, hogy emésztő vágyunk az észszerűnek látszó teljes magyarázatra mégis kielégüljön. A lényeg tartalmát vi-

szont nem tisztán az ész adja, hanem az érzék, amely nem túl éles tekintettel mélyed el a tényekben.

Molnár, aki külföldön is ünnepelt szerzőként a Brit Nagykövetségre is bejáratos lehetett, az üres lakásába bizonyára megbízható, jól fizető bérlőket keresett, és ezek szerint talált is. Volt benne azért üzleti intellektus, még ha némi linkséggel keveredett is. Többnyire a frissen érkezett követségi beosztottak között kereste bérlőit, akiknek gyorsan kellett egy átmeneti, de elegánsan, szépen berendezett lakás, míg valahol hosszabb időre ki nem köthettek. És hogy, hogy nem, akkoriban mindig csak katonatisztek vagy civilnek öltözött változataik érkeztek a követségre. Az akkori, háború előtti években nyilván ez se véletlen. Hírszerzőtiszték voltak, ne bogozzuk tovább. Lesznek még a Nyúl utca 14-ben tisztek később is, végzetesebbek.

A lényeges emberek

A bérlők váltakozása 1939-ig tartott. Ebben az évben Molnár a házat odaajándékozta a lányának, Vészi Mártának, aki a korábbi, politikus hajlamú értelmiségi férjét 1933-ban egy nála jobbra cserélte le. Sárközy György szép, hosszú arca akár Radnóti Miklósról is emlékeztethette az embert. Babits Mihály nemhiába nevezte ezt az arcot „angyalinak”. Összhangban Sárközy verseivel is: *Minden kígyói fájdalomtól sasok szárnya emelt föl engem, / Minden szenvedés arra volt jó, hogy alvó lelkem földerengjen.*

A vékony alkatú férfin a gyakorlott antiszemita nyomban felismerhette az értelmiségivé átlényegített jód vonásokat. Az új férjjel tehát az eddigi, erőteljesebb csontozatú és koponyájú tulajdonosok világához képest végre nem csak tárgyak dolgában, hanem ami sokkal jelentősebb, fiziológiailag megalkatilag, és főleg életvitel dolgában valóságos rendszerváltás következett be a Molnár által tulajdonolt házban. A szelíd, elsősorban a kibékítésre, semmint a szembeszegülésre törekvő költő, író, műfordító a gyakorlat terén is helyt állt: az Athenaeum kiadó irodalmi vezetője volt. Emellett szerkesztette a *Válasz* című folyóiratot, ahol megpróbálta összebékíteni kora robusztusan népies, mély- és kevésbé mélymagyar, valamint a nyugatias, jelentős részben zsidó urbánus írók egymásnak feszülő táborát. Más szóval a nemzetinek nevezett és a liberális törekvéseket. A Nyúl utcai házban talált szerkesztőségi otthonra egy olyan szándék, hogy tenni kell valamit a szegényparasztságért. Ma már paraszt is alig akad. Életművét végül egy tömegsírral jutalmazta az akkor is a szélsőjobboldal által uralt magyar történelem.

Vészi-Molnár-Sárközy Mártáról keveset mondunk, ha csak annyit, hogy a nőben egyesült a kemény egyéniség, a biztos emberismeret és a kritikai ítélőerő. A fiatalon érzéki lányból vonzó, jó kapcsolatteremtő képességű nő lett. Ekkortól új korszak kezdődött, mert a szépirodalom és annak tudományosan feldolgozott története megakadályozta, hogy a Nyúl utca 14. emléke végképp és teljesen elenyésszék annak rendje-módja szerint.

Az Egyesült Államokban élő Molnár ajándékozásának eredménye megjelent a ház tulajdoni lapjának 6. pontjaként az 1939. szeptember 20-i bejegyzésben: „A B5.

sorszám alatti zsidó”. Ma már a tulajdoni lapoknak ezek az oldalai – mivel időszerűségüket, legalábbis egyelőre, elveszítették – már régóta nem a telekkönyvi hivatal pinceraktárában hevernek, hanem mint történelmi emlékek, a Budapest Főváros Levéltárába kerültek.

A kor középosztályának, még inkább az emelkedett szellemiségű értelmiségijének háztulajdonosként (még ha az egy közönséges családi ház volt is) első dolga volt szorgos házmestert keresni. Nehogy már nekik kelljen a kazánt megakartatni és begyújtani, szemetet kivinni, járdát söpörni. Sárköziéknek könnyű dolguk volt. Pataki Anna és férje, Fábián Gyula meggyőződéses szociáldemokrata munkásemberek voltak, egyben a gazdag Vészi nagyszülőknél szolgáltak. Ők lettek a házmesterek a következő évtizedekben – és mindent láttak, mindenről tudtak, ami itt történt. Csak éppen más nem tudott arról, hogy ők mi mindent tudnak, és ezért senki se kérdezte ki őket. Így ezernyi részletes tudásuk ment halálukkal pocsékba, ami a ház további történetét illeti. Az égiek azonban bizonyára megjutalmazták őket, mert saját azonosító okmányaikat másoknak adva, a zsidóüldözések idején nem kis kockázatot vállalva a maguk módján igyekeztek tenni is valamit. Mivel erről később Márta apjának írt leveleiben beszámolt, hát ennyi megmaradt belőlük.

Idővel a gondtalanul élő Molnár tudomására jutott, hogy lánya és veje „nemzetiekkel” is összeszűri a levelet, és egyik levelében odavágott a lányának, hogy eszerint fasisztákkal barátkozik, és megfenyegette, hogy megvon minden anyagi támogatást. Erre aztán mégse került sor, de látható, hogy az élet – még a legnevesebb szándékok fennforgása esetén is – milyen eszméletlenül veszélyes üzem. És totális félreértések halmaza. Nem az a csoda, ha nem értjük egymást, hanem az ellenkezője.

Az anyagiakban – feltehetően – azért nem bővelkedő Sárköziék második legfontosabb dolga volt bérletet keresni. Hiszen író házaspár voltak, finom ruhákat hordtak, mértéktartóan étkeztek (mindketten megőrizték karcsúságukat). Hát kellett a pénz. Így jelent meg egy tucat napilapban az apróhirdetések között, hogy „VILLA. kert közepén, egyetlen hat szoba hallos lakással, gőzfűtéssel, házmesterlakással bérbeadó augusztus 1-re. Nyul-ucca 14. Telefon 122-217”. A fűtés ugyan nem gőzfűtés volt (az egészen más valami), hanem pincében elhelyezett széntüzelésű kazán által gravitációsan keringetett melegvizet fűtés öntöttvas radiátorokkal a lakásban, de nem mindenki lehet okleveles gépészmérnök, pláne nem egy író vagy a felesége, hogy ilyen bonyolultan fogalmazzon. Fűtés dolgában változás azóta sincs, legfeljebb annyi, hogy a kazánok idővel tönkre szoktak menni, és ezért mára már gáztüzelésű, falra szerelt szivattyús kazánnal működtetett háztartási melegvízfűtés van, és előbb-utóbb az is cserére fog szorulni. Az ilyen cicomás műszaki tárgyszerűség azonban egy író házaspár számára ultrahang. Ez nagy szerencse, mert a köznapi lakáskereső számára is éppen a házaspár pongyola műszaki tárgyleírása volt az a maximum, melyet fölfogni egyáltalán képesek voltak.

Erre a hirdetésre jelentkezett bizonyos Gomperz Ervinné. Ez is kiderült ugyanis a Budapesti Távbeszélő Névsor 1939. évi kötetéből, amihez itt visszatérünk. Gomperznéről se tud már senki semmit. A telefonkönyv apró segítséget nyújt: Gomperz Ervinné bejegyzése fölött ott szerepel Gomperz Ervin vezérigazgató, mégpedig de genere dentai (a nemesi cím 1905-ben adatott, de ez egy

másik, *Magyarország nemes családai* című műből deríthető ki) – aki viszont egészen máshol, feltehetően az anyjával, Gomperz Miksánéval lakott együtt. Csak a képzeletünk játéka, hogy Ervin és Ervinné esetében férj és feleségről lehet szó. A házasságkötés, a válóper adatai bizonyára előkeríthetők lennének, de történetünk szempontjából elég ennyi.

Tény, hogy Gomperz Ervin az egyik legtekintélyesebb zsidó családból származott. Ősei 1495-ben menekültek Spanyolországból Hollandiába. Onnan idővel Morvaországba vándoroltak (ott már a legvagyonosabbaknak számítottak), és onnan Bécsbe meg Magyarországra. A nemességszerző apa és az ugyancsak jó nevű anya (Ehrenfeld Ilona) utóda igazi műszaki szélhámós volt. Van ilyen szakma is. Hamar felismerte, hogy ha úgy tesz, mint akinek az amerikaias termelés-szervezés nemcsak a kisujjában van, hanem egész lénye is ezt sugározza, akkor az igazgatótanácsokba úgy kapkodják be, akár a cukrot. Az imázsához testi megjelenése is társult. Némileg korpulens, de szilárdan a lábán álló, dinamikus mozgó, pepita nadrágban és zakóban megjelenő csúcshakember-típussá fazonírozta magát egyetemi évei alatt, és az is maradt. Meg vezérigazgató.

Mondhatni, Gomperz Ervin ugyanaz a kapcsolós agyú fajta volt, mint Lasz gallner Ödön – csak az utóbbi cipszer-németben, az előbbi meg zsidóban. Fajilag, ugye. Igazi fogas kérdés egy antiszemitának. Az ilyen gordiuszi csomó megoldását tévesen Hermann Göringnek tulajdonítják, mert így látványosabb; a valóságban Karl Lueger bécsi polgármester elévülhetetlen érdeme: „Wer bei mir Jude ist, bestimme ich!” („Azt, hogy ki a zsidó, én mondom meg.”) Így áll helyre a világ rendje.

A képzeletünk szárnyalását fokozza, hogy a *Magyar Közgazdaságban* megjelent hír szerint Gomperz Ervin 1939 márciusában lemond mind a Flóra Szappangyárban, mind a Pamutipar Rt.-ben viselt vezérigazgatóságáról. A lépés elárulja, hogy Gomperz intellektusa, főleg gyors helyzetfelismerő készsége még Darvas Lili képességeit is nagyságrendekkel felülmúlta. Pont ott, pont úgy és pont akkor nyomban tudta, hogy ebből az országból késlekedés nélkül le kell lépni, amikor a pillanat eljött. Pedig csak az általános törvény érvényesülésének egyik esete volt: minden zsidó családban volt legalább egy olyan közeli vagy távoli rokon, aki 1938–39-ben azt mondta: „Ti mindannyian meg vagytok hülyülve”, és meg sem állt Amerikáig.

A hírben decens hallgatás arról, hogy már sorra megjelentek a zsidótörvények, köztük az 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. Arról is, hogy szappangyárát már egy évvel korábban, kortársaihoz képest kiemelkedő előrelátással eladta. Lemondásakor ráadásul a vezérigazgató már kellő távolságban van, Londonban (ahová saját személyén kívül nyilván a vagyonát is kimentette). Ennek ellenére még ő is a megszokott fedőnyelvet használja: azért nem tud (még) visszatérni, mert – ugye – a betegség. Az is megtudható, hogy júniusban „a londoni Rotary Club megbízásából felolvasó körútra indult, és Anglia több nagy városában tart előadást a nemzetközi gazdasági helyzetről”. Azaz nyilván módszeresen hozzákezdett ezúttal külföldi imázsának felépítéséhez.

Ugyanez a szaklap tájékoztat 1939 decemberében arról, hogy Gomperz Ervin egy kanadai cég kikészítőüzemének a vezetője lesz. Elég fontos embernek szá-

míthatott ő az akkori Magyarország pamutiparában, hogy még erről is érdemesnek tartotta hírt adni. Az is megtudható, hogy vegyész az illető, és éppen a textilkikészítés szakembere. Egy másik, elmélyültebb ipartörténeti forrás tájékoztatót arról, hogy inkább az említett „amerikai stílusú” üzletember nimbuszával szerezte tekintélyét. Azaz nem igazán szakember volt, hanem szervező, aki nyüzsgögni is tudott. Tovább keresve a nevével, kiderül, hogy a New York-i bevándorlási hivatal 1940. február 21-én töltötte ki vele a bevándorlási nyilatkozatot. Ebből az is megtudható, hogy 1893-ban született – és nem Kanadában telepedett le. És utána csak a csend, mint akinek a sorsa Amerikában a semmibe veszett. Ott a kockás öltöny nem volt elég.

És itt végleg megállunk. Most már elképzelhető, miért kellett Gomperz Ervinnének külön lakást bérelni a Nyúl utcában. Itt maradt, mert elváltak vagy itt hagyták, de annyi pénzzel, hogy egy hatszobás villát is választhatott. Vele lakott többek között Gomperz Leo is, aki megtalálható a holokauszt áldozatainak névsorában. Gomperz Ervinné viszont túlélte. Mindig vannak túlélők, akár csak azok a szőlőtőkék ott a Déli pályaudvar egyik rejtett zugában. Ő azonban egy közjegyzői aláírást hitelesítő okirat szerint 1946-ban már a belvárosi Molnár utca 5-ben lakott. Magyarországon kinek-kinek hová vezetett a végzete. Mai utódainak (ha egyáltalán vannak) pedig már a leghalványabb fogalmuk sincs a Nyúl utcai lakásról, ahol egyik elődjük néhány évig élvezhette a budai pazar összkomfortot. Lehet, hogy gyors észjárású elődjükről sem, ami kár lenne, hiszen jogos önbizalmat ad. Hisz bízhatnának örökölt képességeikben.

Ezeknek az emberi összefüggéseknek a gazdagsága teljesen más fajta, mint az, ami az adott földrajzi szélesség és hosszúság ugyanezen pontján a növények és az állatok összehasonlíthatatlanul egyszerűbb világában zajlott. Úgy él egymás mellett ez a két világ, mintha az egyiknek csak el kellene szenvednie a másikat, a másiknak meg az a feladata, hogy használja. Az egyik világ a természet, a növényeké és az állatoké. A másik meg a csúcsragadozóké, az embereké. De mit kezdjünk azzal, akik eme csúcsragadozók között az áldozatok? Kétségtelenül vannak még csúcsragadozóbbak is.

Gomperz Ervin mesterien felépített életváltásával szemben Sárköziék bíztak magyar jövőjükben. Pontosabban talán az emberiségben. Ez egy eléggé – hogy is mondjuk – nem lukratív magatartás volt akkoriban. Meg persze se pénzük, se külföldön konvertálható foglalkozásuk nem volt, hogy élethelyzetüket könnyedén megváltoztassák. Viszont elégtételül mintha a végzet gondoskodott volna arról, hogy az ő sorsuk ne vesszék el a semmibe – mint Lasz gallner Ödöntől Gomperz Ervinig addig mindenkié.

Gomperznének 1940-ben felmondtak, és Sárköziék beköltöztek, egyben két lakásra osztották a házat. Nyilván, a zsidók elleni törvények miatt jobbnak látták, ha meghúzzák magukat. Teljesen azért nem voltak óvatlanok. Abból az időből csak két fénykép maradt fenn róluk. Az egyik a kert elülső, utcai részében, a másikon a hátsó kertben ülnek, körülöttük néhány barát, és ragyognak rájuk az ágakon átszűrő napsugarak. A hátsó lakásba ők költöztek, az utcai részbe pedig bérlő, a felvidéki Kassáról Budapestre áttelepült fakereskedő, Róth Ernő a nyolcéves fiával. A csehszlovák időkben a Felvidéken rajtaütéseket végrehajtó Rongyos Gárda tagja később is baráti kapcsolatban maradt akkori fegy-

vertársával, Vajna Gáborral, aki 1944-ben a nyilas kormány belügyminisztere lett. Erre lehet mondani, hogy még a lehetetlen is lehetséges, meg annak ellenkezője is. A lét tele kiszámíthatatlansággal. Természettudósok szavaival kaotikus. Róth Ernőnek ezért zsidóként még a nyilas uralom idején is bombabiztos felmentése volt. A magyar hatóságoktól tehát nem kellett félnie. Neki aztán oka volt a derűlátásra.

Mindez már nem a képzelet műve. A valóságot a képzelet képtelen kitalálni. Ritka tehetségű lenne az olyan írói képzelet, mely kitalálna egy törül metszett zsidót, aki méretes antiszemitákkal együtt folytat fegyveres partizánharcot a Felvidék visszaszerzéséért.

Közben teltek az évek. 1944. október vége felé az író öt éves, Mátyás nevű fia sárga csillaggal a hajtokáján az utcára néző kerti kapu egyik szárnyán lengette magát, amikor az utca felső végén elegáns cabriolet jelent meg, és gurult egészen lassan lefelé az akkori Olasz fasor irányába. A nyitott kocsi fess SS-tisztekkel, s egy karszalagos magyar tiszttel. A kertkapu szárnyán hintázó kisfiúhoz érve az automobil megállt, a magyar tiszt kiugrott, odament a kisfiúhoz, és megkérdezte: *Kisfiú, kik laknak itt?* Kisfiú megmondja, tiszt és autó el, kisfiú beszalad, és elmondja az akkor már munkaszolgálatban távol levő író feleségének, a mamájának, az összecsapja kezét, azonnal csomagol, és elköltözik a hátsó lakásból.

Róth Ernőnek nem volt oka félni, maradt. Szép, inkább ösztövé, de erős, sportos kinézetű férfi volt. Katonás. Nem véletlenül. A Rongyos Gárdába az ilyen illik, még ha zsidó is. Hamarosán kiderült, hogy vannak, akik ezt másként látják.

Másnap megjelent két SS-tiszt a Sonderkommando Eichmann-stábjából, akik akkor a Hotel Majesticben felügyelték a magyar hatóságok zsidótalanító serénykedését. Fábián István, az alagsorban lakó házmester az egyiknek kinyitotta a hátsó lakást, az elülsőben pedig megjelent Róth Ernő előtt a másik tiszt, és Róth Ernő sorsa megpecsételődött. Ettől fogva Fábián István házmester felesége karácsony estéjének napjáig a két tiszt lakását takarította, férje pedig az SS-tisztek háztartási szemetét vitte ki az utcára, amikor jött a tartályos lovas kocsi, melyre oldalt fölkapaszkodva, a ferde tetején a négy zárólap közül valamelyiket föl kellett hajtani, hogy a szemetvédő tartalmát beleöntse az ember. Azóta nagyot fejlődött a világ.

A házmesterek sok titok tudói, de nem mindegyik beszédes, amikor a múltról van szó. Sok oka lehet ennek. A Nyúl utca 14. házmestere és felesége más volt, mint özvegy Martonné. Őket történelmi tapasztalataik arra tanították meg, csak arra válaszoljanak, amiről kérdezték. Hogy hol húzódik a vezeték a falban, mikor repedt meg a tartalék öntöttvas kazán (1945-ben). Pedig különösen 1944-ben és a város ostromakor a házmester sok mindent látott, amit semmiféle más, írott forrás nem rögzített. De mert erről nem kérdezték, hát arról se beszélt, hogy hívták a két SS-tisztet, milyenek voltak, hogyan éltek, pedig ha valakikén, az ő kezükön aztán sok zsidó vér tapadt. Erről rajta és feleségén kívül később már senki se tudott, és amiről nem tudni, arról nem lehet kérdezni.

Ahogy arról a mendemondáról se lehet már pontosan tudni, hogy az utca elején levő egyik házban melyik és milyen szeretőjét látogatta rendszeresen Hermann Krumey SS-Obersturmbannführer, Eichmann budapesti helyettese 1944 novemberében és decemberében.

A történelem ismeretében feltehető, hogy néhány hét múlva, 1944 karácsony estéjének napján reggel a két tüchtig SS-tiszt szokása szerint elment a munkahe-lyére, a Majestic szállóba a zsidóügyeket intézni. Ott értesült az Eichmann-stáb, hogy az ostromgyűrű órákon belül bezárul. Az biztosan tudható, hogy a jól ösz-szeszokott együttes, élén Eichmannal, az utolsó pillanatokban fekete autók kon-vojában elhagyta a fővárost az esztergomi országúton. E hirtelen távozásnak köszönhetően a kobaltfekete egyenruhás tisztek nem tudtak semmit magukkal vinni. Később, amikor Sárközi Györgyné, az író életben maradt felesége a fiával visszatért, tény, hogy csak a gramofon hiányzott.

A lakásban történekekről, ahogy Róth Ernőről sem, azóta senki semmit nem tudott. A ház megosztásának a levéltárban őrzött 1940-es alaprajzán az utcai la-kásról gyöngybetűkkel az állt, hogy „Róth Ernő bérló”. A mostani tulajdonos évekig elmélázott ezen, miközben színes, a semmibe vesző karikákat látott a lelki szemei előtt: vajon ki lehetett, és miért lett bérló pont itt? Még semmit sem tudott. De volt a homályosan elillanó képzetekben mindig valami különös. So-káig csak ez az egyetlen nyom, életjel maradt róla, és úgy tűnt, ez már örökké így marad. És még egy. Özvegy Martonné, a szomszéd házmestere azt mondta: – *Mert kérem, amikor ezek kinyitották az ablakokat, dőlt a füst.* – Már ebből is messze-menő következtetések vonhatók le mind Martonnéra, mind az „ezekre” vonat-kozáon. Hiába, az urak azok urak.

A folyóirat katolikus hitű, zsidó származású szerkesztőjét 1945 elején a háztól 208 kilométerre nyugatra, a balfi ideiglenes munkatáborban meggyilkolták vele azonos anyanyelvet beszélő emberek, akik szerint létezik „zsidókérdés”, melyet mindenáron meg kell oldani.

Az 1945-ös ostrom idején a háztól nem messze, a Margit körút mentén húzó-dott a fő ellenállási vonal, melynek mentén hetekig nézett farkasszemet egymás-sal a többségében a magyar állam területén lakó svábokból kényszersorozott Má-ria Terézia és a szomszédos államokban lakó szászokból toborzott Florian Geyer SS-lovashadosztály az orosz gárdahadosztályokkal. Közben szétlőttek maguk körül mindent. A házat több kisebb bombatalálat érte, a hátsó szobáit, ahol Sár-közi György végezte szerkesztői munkáját, az oroszok lóistállónak használták, évekig nem lehetett megszabadulni a lakásban a trágyaszagtól. Fábián házmester a padlást záró nehéz vasajtót levitte, és a házmesterlakás külső bejárata elé rakta. Máig látható rajta a tucatnyi repesznyom. A házaspár szerencsésen túlélte.

Az utcát (a Garas utcával együtt) 1945. január 29-án adták föl, visszavonulva az Ezredes utcáig. A közelben lakó Cs. Szabó László író így írt erről: *Tizenegykor kül-dönc érkezik, tisztán hallom a parancsot a függöny mögött: tartani az Ezredes utca, Fillér utca és Olaszfásor közti szakaszt! Egy kicsit elszédülök. Az Ezredes utca alattunk van! Megmenekültünk. Délben már üres a ház, senkiföldje vagyunk. Mátyás király óta nem voltunk ilyen önállók. S bevallom, mégis szeretnék s szeretnék mind minél hamarabb megszabadulni ettől az életveszélyes felségjogtól. Máskor is így volt a múltunkban? Úgy éreztünk mindig, mint ez a kis budai utca a megvert németek és győztes oroszok közt?*

Sárközi Márta néhány nap múlva visszatért, és ekkor bontakozott ki igazán. Egyéniségéről, a vele a ház körül 1945-ben történekekről az Amerikában élő apjá-val és anyjával folytatott korabeli levelezése ad hírt. Leírásai vetekszenek a leg-jobb írói teljesítményekkel. Segítségükkel jobban lehet jellemezni, mint ezzel az

elbeszéléssel, amelynek célja a legközönségesebb ismeretterjesztés, szépirodalmi értékkel alig bíró nem fikciós realizmus.

Képzeld el minden rémregényt és grand guignolt, szorozd meg tízzel, akkor halványan el tudod talán képzelni. Minden családból hiányzik a fele, mindenkinek mindenkijét agyonverték, deportálták, lebombázták. Nekem például nemcsak a férjem, hanem jóformán az egész baráti köröm meghalt. Zsidók, keresztények, deportálásban, bombától, autó alatt, kivégzésben és még isten tudja, hogy. Helyenként egész családok hiányzanak. (Gyuri szülei is éhen haltak például az ostrom alatt). A deportáltak között, akikről semmi hír nincs, ezernyi. Szalai Piroskára bomba esett. Gézára is esett bomba, de ő 10 napi eszméletlenség után feltámadt és nejiül vette ijedtében Kollár Irént. [...] Amikor az ostrom után először jöttem föl, csak romok voltak, dögölt lovak, hanyatt fordult tankok, hullaszag, éhínség, és az utcákon alig lézengett egy pár ijesztő arcú ember. Pest leírhatatlan látvány. Romhalmaz. Mikor egy hónap múlva megint följöttem, a díszlet még pont ugyanaz volt, csak minden félig bedőlt kapualjban svájci csokoládét, angolszalonnát, francia selymet és babkávét árultak. Azóta fantasztikusan halad minden: egyenkint indultak meg a villamosok, tűntek el a romok, épültek föl a házak, kompok indultak a Dunán, autóbuszok a cölöphidakon. . . , itt is, ott is kigyullad a villany, a gáz. [...] Most úgy fest Pest, mint valami bagdadi külváros: mindenki az utcán van, mindent kapni (csak legyen, aki meg tudja fizetni), habos indiáner van, kenyér nincs; nyüzsgés, börze, link alakok és pezsgő élet mindenfelé. Pezseg az élet, és úgy nyüzsgönek a seftelő, zugkereskedő életrevaló elemek, mint egy dögben a kukacok. Aki itt nem valutázik, csal, lop vagy feketekezeskedik, az bátran éhen halhat. Pénzért már nem is igen kapni ételmezt, csak lepedőért vagy jégernadrágért. [...] Félelmes az, amit mindnyájan kibírtunk, és a nyugalom, amivel mindenki beszélni tud róla. Félelmes, hogy az ember el tudja képzelni a férjét ötszáz hulla között egy tömegsírbán, ruha, jegygyűrű, minden ismertetőjel nélkül elkotorva örökre – és a legjobb barátait, barátnőit, agyonverve, tarkón löve, elgázosítva, gyerekestül, családostul – azután tud nevetni, gőzfürdőbe menni, állás után nézni és jövőre gondolni. Pedig tud, és teszi is, csak időnkint megijed saját magától és a többiektől. [...] Hála az oroszoknak, akik tíz lovat tartottak hetekig a hálósobámban, úgy el voltunk látva trágáival, hogy a friss veteményes kertünkben a karalábéink valóságos Mauthner-diadalok. Igaz, hogy a parkettot viszont egy életre átítatta a lóhugy, és ha majd előbb-utóbb elkezdenek a daliás férfiak özönleni a budoárobba, el fognak csodálkozni a szagon. [...] Régi barátaimmal találkozom olykor-olykor. Úgy néznek ki, mint azok az aszalás útján konzervált afrikai halottak, akiknek a fejük akkorára szárad össze, mint egy alma. Mindenki a fele, a karikatúrája és a halotti maszkja önmagának. Egyáltalában, még mindig nem bírtam megszokni, hogy azok, akik Pesten éltek át az ostromot, mind egészen kicsire töpörödtek össze, és az elmúlt méretükre csak a tokájuk alatt üresen pötyögő bőr emlékeztet. Mindenkin lóg a ruha és a bőr, és a menzakeresztők nem sokat lendítenek a helyzetben. Minden utcán, kompon, villamoson csak arról beszél mindenki, mit evett, mit enne, és milyen élelmiszert árulnak vagy osztanak hol. Elegáns bundás hölgyek rőzsét cipelnek, kocsit tolnak, jólöltözött békebeli urak zsákot cipelnek, bútor hurcolnak. A „jobb” családok bútoruk fahulladékaival fűtenek.

Az író özvegye 1946 végén felelős kiadóként újraindította a lapot, a „második” Választ, melynek három évig – ameddig be nem tiltották – a szerkesztője volt. Erre áldozta vagyonát, a házat, melyet az adósságok kifizetése érdekében adott el. „Nyúl utca 14. sz. villa eladó! 300 nöl kert, központi fűtés, két lakás. Egyik lakás beköltözhető: két szoba, hall, veranda. Telefon 8–9 között: 160–857” (Világ, 1948. 10. 10.).

Coda

Több mint egy fél évszázad múlva egy ösztövé, kisportolt férfi és egy távol-keleties vonású nő álltak a kerítés mellett álló hatalmas vadgesztenyefa alatt. A férfi valamit beszélt a nőhöz, időnként a házra nézett. A tulajdonos éppen az órákkal korábban kiürített zöld szeméttároló tartályt akarta nagy döngésekkel behúzni, amikor figyelmes lett rájuk. Egy pillanatra még gondolta, hogy á, semmi, de talán attól, ahogy a férfi időnként beszéd közben a házra pillantott, mégis meggondolta magát és odament hozzájuk: – *Keresnek valakit?*

Nem, – mondta a férfi tiszta magyarsággal –, *egyszer itt laktam.* – Mire a tulajdonos tágra nyílt szemmel rámeredt, és anélkül, hogy ura lett volna magának, kiszaladt a száján: – *Róth Ernő?*

A férfi döbbsen visszameredt: – *Nem hittem volna, hogy valaki még ismeri az édesapámat.* – Így Róth István gépészmérnök, Róth Ernő fia, Amerikából. Aztán mindketten magukhoz tértek – és a tulajdonos behívta őket a lakásba.

Így derült ki, hogyan kerültek az SS-tisztek a lakásba.¹ Mint ahogy előbb-utóbb mindig minden kiderül, ami megismerhető. Mert amire az ember nagyon vágyik, az előbb-utóbb megvalósul. Csak éppen tudni kell helyesen vágyani. A tulajdonosok azóta is többször változtak. A növényeknek és az állatoknak csak a nemzedékei. Történetük első megfogalmazására 2000-ben került sor.² Rövid tények és események halmaza volt csupán. Csak nyomokban tartalmazta, mit is lehetne igazából látni. Mint minden történetnek, időre volt szüksége, hogy kibontakozzék. És ha már kibontakozott, attól kezdve nem fog véget érni. De sohasem fog annyit tartalmazni, mint amennyit a kövek láttak.

¹ Hotel Majestic. *Élet és Irodalom*, 2011. 08. 12., vagy *Eszmélésem története*, Jelenkor, Budapest, 2023, 55–66.

² *Élet és Irodalom*, 2000. 10. 27.

Egy úrilány

Szeretet, Halál, Szerencse

*„Az Úr, akié a jóshely Delphoiban, nem mond ki semmit, nem rejt el semmit, hanem jelez”
Hérakleitosz*

*„Wenn aber Das Blau ist ausgelöscht, das Einfältige, scheint Das Matte.
De ha kioltva a kékség, az együgyűség, ragyog a fakó”
Hölderlin*

Szeretet, Halál és Szerencse alakítják a színdarab kórusát

Nyuszi arra ébred, hogy csikorog a kapu elé felszórt homok, pöfög, nagyokat durrog az Adler. Kiugrik az ágyból. Korán van. Előkászálódik a kocsiból Miki. Leguggol, úgy marad, nyög, a fenébe, morogja. Aztán Kati. És Loli, őt Manó meg a Miki együtt segítik ki. Óvatoskodva kirángatják. János felhajtja a motorházte-tőt, gyanúsán füstöl az egész hóbelevanc. Motor, vagy mi van ott. Lecsapja, le-gyint, kissé sokan voltak benned, közli az autóval vigyorogva, úgy, hogy csak Nyuszi hallja. Lonci persze nem jött.

Már megint.

Miki a Loli férje. Loli szép. Tizenkilenc. Káromkodik, nevet, basszamegez az orra alatt, mutatja, hogy elzsibbadt mindene. A csinos kartonruháját simítgatja, közben előretolja a mellét, mintha lenne ott komolyabb közönség Manó bácsin meg a Jánoson kívül. Tökéletes a melle. Tökéletesen néz ki. Nyuszi nyakába ug-rik. Nyuszi, sikítja, hosszú í, Nyusz', mekkora lettél!

Mekkora, gondolja Nyuszi.

Kati is a nyakába ugrik. Szótlanul. Kati Loli nővére, öt vagy hat évvel idősebb nála. Csúnya.

Csúnyus, mondja róla Manó, aki a lányok nagybátyja.

De aranyos, teszi mindig hozzá.

Mindig, az túlzás, Nyuszi hallotta egyszer, ahogy az apja mondja ezt az any-jának, azóta újra meg újra hallja az apja hangján a mondatot, ha meglátja Katit. És ettől összeszorul a szíve. (29) Mindenesetre ettől hirtelen *élet* keletkezik. Kö-rülbelül így keletkezett az élet; semmi, nulla, káosz, sivárság, ebből a semmiből pedig egycsapásra valami *valami*. Legalábbis Nyuszi így éli meg. A Lolcsi miatt?

Lolcsi dühödt életkedve miatt?

Szóval Nyuszi kénytelen látni, kénytelen-kelletlen látja, és egyre inkább, mint kígyókról a vedlett bőr, lejön róla ez a kénytelenség, hogy Loli, ez a hirtelen tá-madt szél, egycsapásra, elsöpör mindent! Először is, az ő szplínjét.

Egyszer csak elkezd nem-unatkozni. És azt veszi észre, hogy a többieket is

– *hogy mondjam* –

elragadja a forgószélszerűség. Tyúkok!, sivítja Loli.
 Eper, de mennyi!
 Mennyi tyúk van itt!
 Csak három?
 Ketté fogok vágni egy gilisztát!
 Baszki, összerázott ez az autó!
 Hol a fürdőruhám, Kat', nem láttad? Katóóó!
 Mi lesz az ebéd, Ilonkám!
 Mikor lesz az ebéd!
 Ez a Julcsi a Jánosnak az ízéje?
 Mekkora tuskó ez a hogyhíjják, a János, állandóan a mellemet bámulja, hülye
 paraszt!
 Hú, szép hangja van ennek a harangnak, jársz misére, Nyuszkó? Pap milyen?
 Fiatal?
 Mit olvasol, Nyuszkó?
 Mit?
 Mi? Nana? Az mi! Nem megyünk le a partra? Menjünk már le a partra!
 Hol nyávog ez a nyomi kutya?
 Jó, akkor vonyít, nem mindegy neked?
 A kalapom tetszik?
 Jól áll rajtam ez?
 És ez?
 És ez?
 Fincsi Balaton-szaga van a Balatonnak!
 Bridzsezünk egyet ebéd után?
 És aztán, Nyuszikám, lemegyünk, ugye, a *társasághoz*! Kati, estefelé lenézünk
 a kioszkba!
 Ugye lesz süti is, *drága* Ilonka! Van itt valahol egy... cukrászda?
 Veszünk süteményt?
 Vegyünk valami olyan... Nincs?! Akkor mi van itt, ha még az sincs! Átugrok
 a Jánossal Füredre! És nevet.
 Nyuszi is vele nevet. Nagyon rövid idegenkedés a Lolilendülettől, aztán meg-
 adja magát. A sorsnak. Mennyi ember, gondolja, ahogy Lolit bámulja, pedig nem
mennyi, csak egy. Miki sűrög-forog, nem ért semmit semmiből, kényszeres vi-
 gyor, megy a felesége után. Vörös a feje. Ilona legyint, félmosoly, ott hagyja a *fia-
 talokat*. Manó bámulja az unokahúga mellét. János is bámulja Loli mellét. Julcsi
 dühödten pillog Jánosra, taszigálja, igyekszik úgy állni, hogy kitakarja előle Lolit.
 A madarak zajongnak. A kutyák kussolnak. Minden megy magától. Vagy a fene
 tudja, mitől.

(29) (1951) Kati nem ment férjhez. Aki elvette volna, attól viszolygott,
 aki tetszett neki, az rá se nézett. *Bezzeg* a nővére! *Bezzeg* Lolcsi
 háromszor is férjhez ment – igaz, mindig ugyanahhoz, a tökfej Mikihez.
 Hozzáment, megcsalta, lelépett, elvált, akkor lelépett a pasas, akivel
 Loli megcsalta a férjét, mire Loli visszaédeskedte magát. Visszament
 Mikihez, az meg boldog volt, és így tovább, háromszor, ezen mindenki

jót mulatott. Három! Kivéve nyilván Mikit. Kati szerint *repes* a Miki. Kati szerelmes Mikibe, aki tökféj, de csinos, és igazi úriember, bár ez itt, eltakarítatlan romok közt, a kommunizmusban, inkább hátrány. Kati előtt nem hátrány, mert Kati nem a kommunizmusban él, hanem külön álmovilágban, ahol mindenki kellően csúnya, nála is csúnyább. De hogy lehet az egyik ennyire szép, a másik ilyen csúf, nem ugyanaz volt az apjuk? Nyuszi nézi Lolcsit meg Katit, szép és randa, idegesítő és aranyos, tetszik neki így, ahogy van. Jó ez a mindenféle. Limonádé is, pezsgő is.

A lányok lebillegnek a vízhez. Mikit otthon hagyják. Loli ráförmed, itt maradsz *Mikikém*, női program, csak mi megyünk, nincs mese.

Apelláta, somolyog Manó.

Borult az idő, Kati összehúzza magán a kabátkáját. Loli a parton látványos mozdulatokkal nekivetkőzik, két karjára úszógumit köt, belebújik a magukkal cipelt autógumibelsőbe, nagyokat sikoltva derékig behatol a Balatonba. Pár lépés, megáll, visszafordul, diadalmasan körülnéz. Nincs közönség. Tisztes távorról négy-öt bámészkodó parasztyerek. Kati és Nyuszi a homokban ülnek, cigarettáznak, nem foglalkoznak Lolival. Ezt Loli unja.

Így unalmas.

Nem tud úszni.

Beleguggol nyakig, csinál két mellúszótempót, ahogy látta, fröcsköl maga körül, hátha a lányok odafigyelnek rá.

Vagy bárki.

Kilábal, a nővére mellé ül. Fázol, kérdezi tőle. Kati fázik, Loli nevet rajta. Nyuszi nézi Katit. (30)

Kati Nyuszira pillant.

Van, aki egyből megérzi, ha nézik, és Kati megérzi. Mindent megérez, csordultig van érzéssel. Mosolyog, ilyenkor a legcsúnyább, csupa ránc, látszik rajta, hogy hálás Nyuszinak, amiért az ránézett. Hogy nézi őt, ilyen *kedvesen*. És hosszan. Hogy milyen hosszan? Ha három másodpercig tart, az már szinte elviselhetetlenül hosszú. Nyuszi visszamosolyog Katira.

Ez nem volt így elhatározva, csak jött a semmiből, mint minden.

Belemész, kijössz, nem fázol, mondja Loli Katinak, aki átöleli a hűgát. Ölelik egymást, Loli közben azt figyeli, nem keletkezett-e mégis legalább valami nyamvadt nézőközönség. A parasztfiúk mintha közelebb merészkedtek volna. Hát ez nem sok. Van pár tehén. Nem sok.

(30) (1951) Nyuszi egyszerre csak nem hall semmit. Érzi, hogy most tényleg kiszalad a lába alól a talaj, meg kell kapaszkodnia valamiben. Egybemosódó zaj, senkit nem hall külön, látja, ahogy Kati rámered, hozzá beszél, és mintha a férje is hozzá beszélne, nem hallja őket. A kártyasztalnak támaszkodik.

Ez neki sem tetszik.

Az eleve nem, hogy nem érti, mit beszélnek, és az se, hogy csak úgy feláll, és kimegy a szobából. Miért megy ki!

Miért nem bírja ki! Muszáj felállnia az asztaltól. Nem nagyképűség-
ből csinálja.

Lassan mozog, amennyire csak lehet, lelassítja a mozdulatait. Ha
már megállítani nem képes. Megállni nem képes. Maga elé teszi a kár-
tyát, összecusukja az imént egyetlen ügyes mozdulattal legyezőformára
széthúzott lapokat, hátralöki a székét, nem néz senkire, kimegy a szo-
bából. A konyhába. Az anyjához. Nem az anyjához, a konyhába megy,
de ott van az anyja. Mégse mehet a spájzba. Beülhetett volna a vécébe,
de az végkép...

Végképp borzalmas lenne.

Nézi Nyuszi az anyja. Frissen sült pogácsaillat van. Nyuszi nem
látja az anyját. Nézik egymást. Az egyik lát, a másik nem.

Zavar, gondolja Nyuszi. Zavarom, gondolja az anyja.

Gondolom én.

Nem zavarják egymást. Nyuszi a konyha falához tolja a hokedlit,
leül. Nem gyújt rá. Nézi az anyját, ahogy az pakol valamit. A pogácsá-
kat pakolja a tepsiből egy Zsolnay edénybe. Vagy mégis rágyújt?

Loli kilép a bódéból. A bódé arra szolgál, hogy a strandolók valahol átöltözhesse-
nek. Didereg. Széles mosoly. Látni, hogy fázik, az istennek se vallaná be. A pa-
rasztgyerekek eltűntek. Biztos kész már az ebéd, mondja Kati, aki valószínűleg a
legkevésbé éhes. A drága Ilona, teszi hozzá. Meg a Julcsi. Szegény Julcsi!

Miért volna szegény az a Julcsa, veti oda Loli, nem mintha különösen érde-
kelné a téma.

Szegény, válaszolja Kati.

Mert cseléd? Miért, muszáj, hogy legyenek cselédek, nem gondolod?

Kati nem válaszol.

Nyuszi nem tudja, mit szóljon ehhez. Politika, és az nem érdekli. (31)

Olyan komcsi bír lenni ez az én édes drága kis Katikám, mondja Loli Nyuszi-
nak, mindenkit meg bír sajnálni. (32) Ez olyan zsidós, nem? Azoknak nem jó
semmi! De hát az összes zsidó barátnéméknél van cselédlány! Meg jár a mosónő,
ezzel mi a baj?

Loli háborog.

Az egyiket a Fodor Mariéknál ugyanúgy hívják, mint a ti Julcsátokat! Julcsa!
Ha nem lenne a Julcsa, nem lenne ebéd, nem igaz? Vagy mi főznénk. Nyaraljak,
és közben főzök paprikás csirkét? Tulajdonképpen én bármikor sokkal jobb
paprikáscsirkét rittyentek bárkinél!

Nosza, mondja neki Nyuszi, de Loli úgy tesz, mintha nem hallaná.

(31) (1989) Nyuszi viszonya a politikához. Ahhoz, amit politikának
gondol. Ahhoz, hogy rendszerváltás. Viszonya ahhoz a szóhoz, hogy
politika. És rendszerváltás. Nincs viszonya a rendszerváltáshoz. Ha
valaki politizálni kezd a *környéken*, akkor nem figyel oda. Próbál nem
figyelni. Feláll, kimegy a szobából. Ha meghallja azt a szót, hogy rend-
szerváltás, elmegy onnan. Nem megy sehová, csak nem vesz tudomást.
Van olyan, hogy

például ezt a mondatot a szerző úgy kezdte leírni, hogy fogalma se volt arról, mi lesz a vége

vannak olyanok, akik hallják ugyan, amit hallanak, de nem hallják meg.

Rendszer.

Ez volna a rendszer? Nyuszi fia nemigen tudja elképzelni, hogy az anyjától hallja ezt a szót.

(32) (1972) Rudaslászló, novhértér, marksztér. Kitört a kommunizmus. Végképp. A rózsafaragásra nyíltak az ablakok. Bokányi Dezső! Ezek a szavak nem hangoztak el. Nem mondták volna ki, semmi pénzért. Hogy akkor miről volt szó, és miket mondtak ki? Pénzért nyilván kimondanák, mert pénzük végképp nincs. Grízes tészta ezüst eszcájjal, mákos tészta, gulyásleves, hét végén rántotthús. Csütörtökönként bridzsparti, van szürkebarát és sajtos pogácsa, Ilona süti. Előtte úgynevezett politizálnak. Komcsizás, meg hogy zsidók így, zsidók úgy. Szanadu, ez Lolcsi hangja, olyan lassan mondja, mintha halálosan unná az egészet. A kártyázást, Mikit, a férjét, Katit, a nővérét, mindent. Lolcsi tavaly lelépett a zsidó-kommunista főnökével, és amikor az lelépett a Lolcsiról, Miki megint elvette.

Az mi! Ülnek egy pokrócon, száradnak. Kihoztak magukkal egy lópokrócot, lepedőt terítenek rá, hogy ne szúrjon. Így is szúr. Loli az állával Nyuszi szatyra felé bök, mi az! Nyuszi is bök, mi mi, kérdez vissza, úgy tesz, mintha nem tudná, mire bökdös a Lolcsi. Az!

Félig kilóg a szatyorból a Nana.

Nana, mondja Nyuszi, miután kivárja a kellő ütemet. Ahogy a tenisznél.

Nana, ismétli meg Loli, és látod, hogy fogalma sincs, mi az. Kérdés nélkül kiveszi a könyvet a szatyorból. Nana, olvassa a borítót. Milyen?

Mit tudom én, válaszol Nyuszi higgadtan, és tényleg nem tudja. Basznak benne.

Micsoda?!

Mindenki baszni akar. Legalábbis a férfiak. Azok mindenáron baszni akarnak, a nők meg ezzel szórakoznak.

Mivel!

Nem kurvák, csak így... szórakoznak. Tudod, mint a prostituáltak a Magyar utcában. (33) Meg még mit tudom én, hol. És elhallgat. Nézi az aranyhidat a víztükroön.

Loli nézi Nyuszit.

Mindenki néz valamit. A Miki nem, ő

legyen az, hogy

elaludt. Félig lelóg a lópokrócról.

(33) (1972) A Rózsában voltak nyilvánosházak.

Több is.

Kupleráj!

Ja, kupik, persze, itt, az ablakunkkal szemben, a másik oldalon, meséltem már! Azóta lebontották azt a házat. Bordély volt, na, és a Maci néni ott dolgozott. Maci!

Emlékszel a Macira, nem?, az a kövér nyanya, itt lakott, a harmadikon, a folyosó végén, ahol a cselédlépcső kezdődik. Pongyolában mászkált a folyosón. Áttotyogtál hozzá, attól mindig elolvadt, te voltál a kedvence, mindig kent neked lekváros kenyeret. Meg a Rózsika a földszinten, tudod, ő is ott dolgozott, amíg negyvenkilencben be nem zárták az intézményt a komcsik. Maci, Rózszi. De *milyen* Rózszi!

Valamilyen Rózszi.

Prostik, nagy szívvel. Maci megy lefelé a harmadikról, és az első emeleten kikukkant, nincs-e ott valahol a másik, a Rózszi, mert nem akart összefutni vele. Nem álltak szóba egymással. A Vértessyné meg a Somlóné se, ők végképp nem. Egyik sem, végképp, semmi. Vértessy néni elsárgult csipkekesztyűi, meg Somlóné apró, világosbarna kalapkája. A retikülje, amit úgy szorított mindig magához, mintha az összes vagyonát abban hordozná. Ha összefutottak, elfordultak egymástól. De nem futottak össze, mert hát miért futnának össze, megoldják. Ezt.

Jó, és akkor *levísi* őket, határozza el a Nyuszi. Szerencsétlen Miki, mit fog szólni azokhoz a fiúkhoz! A hülyegyerekekhez! Kiveszi a legjobb nyári ruháját a szekrényből. Ez jó lesz. Azonnal visszaakasztja. Bevágja a szekrényajtót, kifut a kertbe.

De miért futott ki a kertbe!

Visszamegy, fölveszi a ruhát. Megfordul a tengelye körül. Forog egyet-kettőt, nézi magát a tükörben. Nézi a ruháját. Nézi a tükröt. Dühös magára. Mi a jóistent nézelődök itt!

Most épp.

Még jó, hogy nem látja senki. Becsukja az ajtót, elé tol egy széket, így próbál-gat. Próbál nem grimaszolni. Grimaszol. Hallja a Lolit, ahogy támadó hangfekvésben beszél, Miki védekezik. Jó lesz ez, mondja még egyszer magának, pedig látja, hogy a *legjobb* sem valami jó.

Nyuszi unatkozik. Eleve unja. Nem vészesen, de unja. Kati élvezi, Miki ideges, mérgelődik, Loli akaratoskodik, aztán ő az, aki véget vet a játéknak, mert izgatja a helyzet. Hogy itt mi megy. Ügyesen ki van pingálva, hosszú parfümcsíkot húz maga után. Nyuszi öklendezik ettől a szagtól, de aztán tudomásul veszi a szervezete, és végül is tetszik neki, *ahogy* a Loli *van*. (34) Loli a szeme sarkából nézegeti Nyuszit, akiből, pontosan látja, hirtelen tökéletes kis nő lett, és akármennyire is meg van elégedve magával, nem tudja előre eldönteni, hogy irigykedjen-e rá, vagy

mi az irigykedés ellentéte!

Kicsit azért inkább *előre* irigykedik, és mikor a kioszkhoz érkeznek, és látja a nyüzsgést, akkor végképp. És bosszankodni kezd magára, amiért olyan sokáig készülődött – a többiek vagy egy órát vártak rá. Néhány perc múlva aztán már mindent tökéletesnek talál, mert a fiúk egyből megszállják, Nyuszinak épp csak bemutatnia kell őket.

Lolit és Katit.

Ő Kati, a kuzinom. Ő pedig Loli!

Miki, akinek ez így kemény dió, vesz a söntésnél egy üveg bort, leül a padra. Szép lassan megissza az egészet.

Megkínál vele egy-két szerencsétlennek tűnő fiatalembert.

Bámul egy lányt, akinek éppen olyan szép melle van, mint a feleségének.

Vagy még szebb?

Kati óvatosan kisomfordál a kerthelyiség kapuján, és indul hazafelé. Összehúzza magán a kardigánját, pedig elég meleg van. Int Nyuszinak, de az nem veszi észre. Kutya sem figyel rá, nem kellett volna óvatoskodnia. Nincs is ott kutya. Fölteszi a szemüvegét, hogy hasra ne essen egy keréknyomban.

(34) (1956) Igen, parfümbűz. A parfüm bűze, idegen parfümök szaga. Nyuszi idegen szagot érez a férje zakóján. De muszáj szagolgatni egy zakót, nem volna jó ehelyett egy alapos nátha? Megérzi a férje ruhadarabján egy idegen nő szagát, ezzel mi a fenét lehet elérni. *Kiborul, és beszállítják, ezzel majd kell kezdenie valamit.*

Egy életen keresztül.

Kijön a mentő, vagy mi. Orvos, ápoló. Fogdmegek. Felfordulás. Injekciót kap, lenyugszik, szépen lefogják, szépen ráadnak egy valami *ruházatot*, ami végképp lefogja. Hogy ne mocorogjon. Hánykolódjon. Áll a menet az utca közepén, elállja a forgalmat. Szépen el lesz szállítva a Nyuszi – de hová? Szép szállítás. Minden szép. Látják a gyerekek, hogy szállítják a szép anyukájukat, aki nem kiabál, mert nem. A gyerekek miatt? Vagy mert minden maradjon minden *szép*? Elfelejtett volna kiabálni? Kiabál, de mindenki süket?

Loli és Mária méregeti egymást. A méregetés úgy megy, hogy hol az egyik figyeli a másikat, hol fordítva, és ha véletlenül összeakad a tekintetük, mintha zsinóron rántanák, mindketten félrekapják a fejüket. Nyuszi, ahogy észreveszi ezt a játékot, önkéntelenül felnevet. És látja, ahogy Mária egyszer csak odalép Lolihoz. Mária, mondja Lolinak, és nyújtja a kezét. Loli, mondja Loli mosolyogva. Tökéletes mozdulatok. Ezt nem lehet tanulni. Csak beleszületni. Szépek, állapítja meg róluk Nyuszi, de semmi irigység nincs benne. Drágám, mondja Mária édeskés hangon, *sokat* mesélt rólad az én Loncikám, *rettentően* örülök! Meg a Nyuszkó is, teszi hozzá, mert észreveszi, hogy Nyuszi leplezetlenül bámulja őket.

Loli, Kati, Nyuszi billegnek a kioszk egyik padján. A pad hosszú és imbolyog. Miki is odaül, félsóderesen, kissé kiszorítva, igyekszik kiegyensúlyozni a kiegyensúlyozhatatlant. Hogy a Lolcsi véletlenül le ne pottyanjon! *Agyon* fognak csípni a szúnyogok, mondja Loli, olyan

kényeskedő

hangon, fölöslegesen hangosan, hogy az odasereglett fiatalurak is hallják. *Halálra* csípnek! Felhúzza maga mellé a lábát, megvakarja a térdét, engedi, hogy a szoknyája a combja közepéig csússzon. Fehér a combja. Mindenki a combját bámulja. Kivéve a hülye Pistát, az úgy tesz, mintha Loli ott se volna,

ügyet sem vet rá.

A hóna alatt két nagy darab kenyeret, az egyiket Nyuszi elé teszi. Helyi sütés, most készült, meleg a belseje, ropog a sötétbarnára sült héja. Int a csaposnak, aki odapattan, hoz egy tányérban sőt és pirospaprikát. Fölszeleteli a kenyeret egy hatalmas késsel, pattog a morzsa. Nyuszi a mutatóujjára ragaszt egy Nagy-Magyarország alakú morzsát.

Finom.

Pista átül a másik asztalhoz.

Loli bosszankodik.

Nincsenek is szünyogok, mondja Nyuszi Lolinak, de az másvalamivel foglalkozik. Bezzeg lepkék vannak – ezt már nem a Lolinak mondja, csak magának. Elhessint egy éjjeli lepkét. Undorodik a lepkéktől. Látja, hogy *Bordenave*, a kis vörös, mintha őt akarná utánozni, a morzsa közé nyomja az ujját, és lenyalja róla, ami rátapadt. Még egyszer. Nem is néz oda, Lolit nézi. Kiissza a poharából a pezsgőt. Nyuszi lekapar a könyökéről egy kis darab vart,

két hete tenisz közben elcsúszott, lehorzsolta az alkarját,

és a morzsa közé pöcköli. Nézi, ahogy *Bordenave* akkurátusan a tenyerébe söpri a maradék morzsát, és az egészet a szájába tömi. Ne!, mondja maga elé Nyuszi, de nem csinál semmit. Ásít egyet. Mitől ásít, nem is álmos!

Hanem?

Nézi a többieket. Beszélgetnek, gondolja. Így kell beszélgetni! Kellemesen. Úgy kell, ahogy mások csinálják. Nem olyan vadul, mint ő. Nem hallja, csak látja, *kellemesen* beszélgetnek *egymással*, és megborzong ettől, mint a jeges vizet öntötték volna a nyakába. Annyira hazugnak érzi az egészet, hogy muszáj fölállnia. Lesétál a vízhez.

Sötét.

Visszamegy kellemesékhez.

Elementek.

Nyuszi szobája, ahol délután a Loli nagy gondosan kikészítette magát, kiszellőztethetetlenül kölni szagú.

Elmennek, itt hagyták. Nem is férne be az autóba, kész csoda, hogy öten valahogy bepréselődnek. Elöl Manó, hátul középen a Miki gyerek, mellette kétoldalt a lányok. Te akkora nagydarab vagy, Miki fiam, nem ülsz előre, kérdezi tőle Manó, de Mikinek esze ágában sincs elülni a neje mellől. Amúgy is, este vagy fél óráig eltűnt Loli a gyér lampionfényben, hiába kereste, mikor meg előkerült, indignáltan odavetette neki, hogy csak itt volt – és a mosdó felé intett.

Itt, te tökfej, nem látod?!

De hát Miki nem látta. Szegény Miki, gondolja Nyuszi.

Loli, gondolja, és elneveti magát.

Katika, gondolja mosolyogva. Kis árvám! És elhatározza, hogy ha megint ott-hon lesz végre-valahára, ha Budán lesz, megkeresi.

Szerintünk megkereste?

A hét eleje. Sivatag. Olyan a csend, mintha a víz alá dugta volna a fejét. Mint amikor a víz alatt úszik. Hat nap sivatag szombatig. Az apja megígérte, hogy lehozza magával a Loncit, biztos lehozza.

Mindenképp.

Eldönteni valamit, az Nyuszinak igazi munka. Eldönti, meggondolja. Indul a partra. Le akar menni *egyenesen* a Balatonhoz, és egyszer csak minden ok nélkül, anélkül, hogy előtte eszébe jutott volna, befordul egy mellékutcába. Éjszaka közepén felriadva kiugrik az ágyból, felveszi a kissé még nedves fürdőruháját, előkeresi az anyja flanelköpenyét, a biciklit kitolja a kertkapun, teljes erővel lekerekezik a partra, és belefut a langyos vízbe. Ez annak számít?

Nyuszi lebiciklizik a partra, és

beleveti magát,

belemegy a tóba. Nem fog lejönni, esze ágában sincs, mondja maga elé Nyuszi, és látja a nővérét, ahogy nevetve rázza a fejét. Hajnalodik, hűvös a levegő. A víz alá bukik, addig úszik így, amíg bírja. A víz meleg, legalábbis melegnek érzi. Áll a levegő. Minden áll.

Még jó, hogy nem indul meg ez a *minden* visszafelé.

Nyuszi befelé úszik, a Balaton közepe felé. Észreveszi, hogy sokkal beljebb, mint szokott. Nem gondol semmire. Nem gondolja, csak bevillan neki. Forduljon vissza? Élvezi, nem fáradt, nem fázik, nem nyelt sok vizet, elég jó úszó. Csöppet sem fáradt, élvezi, tiszta erővel tempózik befelé. Megáll, a hátára fordul, úgy krallozik tovább. Aztán abbahagyja.

Hirtelen úgy érzi, olyan, mintha mély álomból ébredne.

Megfordul. Nem látja a partot. Elzsibbadt mindene. Úszni kezd kifelé. Amerre úgy véli, hogy arra van a kifelé. Ez nagyon sokáig tart. Elaludt közben? Egyszer aztán beüti a térdét a talajba. Feltérdel. Alig tud felállni. Ahogy kiér a szárazra, végigfekszik a homokon. Most nem alszik el.

Mintha nem

*mintha nem lenne fölöttünk tető
a falak hidegek
s hogy megint nyakunkon a tél
az az érzésünk hogy nincs semmink
csupán a múlt vigasztalása*

*a gyerek örült a szénszüneteknek
s ha csúszkálhatott a jégen a hazafelé úton
de mindez nagyon régen volt*

*hajnali fél négy s még mindig nem alszunk
csak mint annyiszor máskor
megy most is a lemez maradni vagy menni
mintha nem akarnánk tudni
végül is mi lesz a vége*

Sokféle időt

*ma már nem indul több hajó
az éj mindent eltorlaszol
és torkunkon akad a szó*

*egyre gyorsabban közeleg
az ősz de mit gondolsz fog még
játszani velem és veled*

*sokféle időt hurcolunk
s hogy eltévedt sirály rikolt
most volnánk igazán magunk?*

Ahol a

*az éjszaka valahogy mindennek ellenáll
úgy tartják csak ismeretlen szó
idegen madár szava rendíti meg*

*az álmok ajtaját nyári kőszivatag szele
csapkodja sivatagé ahol
a mítoszok szerint szobrok álltak egykor*

*ilyen is tud lenni az éjszaka
s a táj nyugtalan mondatai most kénytelenek
igazán egymásba kapaszkodni*

Azt mondja

*éjszakák törmelékeit kerülgetve türelmesen
ahogy elképzelek egy sétát
tudnánk-e még mondani bármit is*

*és volna-e szó egyáltalán amit még
ki is akarnánk mondani mert nem vártunk semmit
s már nem is várunk semmire*

*azt mondja a gyerek hogy arra a helyre szeretne
visszamenni ahol még nem is volt
és én is ezt akarnám de nagyon*

Egyedül csak

*mintha napviharok szele fodrozná
az évszakot a lángba borult
s az ideges madaraktól hangos késő délutánokat*

*s mindezt lélegzetelállító szirtfalak
s még soha ki nem mondott
szavak emlékével*

*öregszem s időnként azt gondolom
lassan már semmire sem leszek képes
egyedül csak rád gondolni*

Szervraktár

Részletek egy készülő kötetből

„elsorolja
testének
kimeríthetetlen gazdagságát

a máj kopár hegyeit
az étek fehér szurdokait
a tüdő zúgó ereit
az izmok édes halmait
az epe és vér tavait s hullámzásait
a csontok hideg szelét
az emlékezet sója felett”

(Zbigniew Herbert: *Apollo és Marsyas*, ford. Weöres Sándor)

Bevezetés: 1,1-3

1¹ Ezek annak a könyvnek az igéi, melyet
László, Lőrinc fia – ő Dénesnek volt a fia,
ő meg Dánielnek volt a fia, ő meg Ferencnek
volt a fia, ő meg Mihálynak volt a fia – sugal-
mazott² a halála utáni esztendőben fiának,
II. Lászlónak itt, Székelyföldön, az Olt vize
mellett,³ Mindszent havának hetedik napján,
abban az időben, amikor még javában dúlt
az orosz–ukrán háború.

Fehér küszöb: 53,1-6

53¹ Bizony, fiacskám, se velőscsont, se manna,
se ambrózia nem szerepel az égi menüben, sőt,
menü sincs,² sokadszorra mondom már, hogy
szinte semmi nem úgy van itt, ahogy otthon
elképzeltük,³ hogy ti. átlépve „a halál fehérre
meszelt küszöbét” ezzel meg ezzel találja szembe
magát a lélek, méghogy „fehér küszöb”!, semmi-
féle küszöböt nem láttam errefelé, nemhogy
fehéret,⁵ még szerencse, hogy költő írta ezt a
küszöbösdit, nekik pedig mindent megbocsátunk,
⁶ neked is megbocsátottam mindent – már
jóval azelőtt, hogy verseket írtál volna, joggal
várhatom el tehát, hogy te is megbocsáss nekem.

Síralmas boldogság: 54,1-5

54 ¹ Például azért az istenes pofonért, amit
kölyökkorodban kaptál tőlem, amikor véletlenül
bezártál az istállóba, ² látom a szemem sarkából,
hogy az Úr fintorog ettől az istenes jelzőtől,
³ úgy kell neki!, protestált volna hangosabban,
amikor a földiek az Ő nevével takaróztak,
⁴ akkor, kölyökkorodban, nem kérhettem bocsá-
natot, különben is először és utoljára emeltem
kezet az én kis kedvencemre, ⁵ meg is jegyezted
örökre, hogy az élet már csak ilyen „síralmas
boldogság”, ahogy egy másik költő mondta...

All inclusive I.: 55,1-3

55 ¹ S hadd tegyem hozzá gyorsan, hogy nemcsak
az élet síralmas boldogság, hanem a halál is az:
² semmire nincs gondja az embernek, afféle all
inclusive ellátás az egész ittlétünk, az idők vége-
zetéig, ³ kár, hogy pokolian tudsz hiányozni,
fiam.

All inclusive II.: 56,1-8

56 ¹ S mielőtt megkérdeznéd, máris sorolom,
hogy mi mindent tartalmaz ez az égi all inclusive
csomag, ² személyre szabottan, nyilván, mert mi
közöm neked ahhoz például, hogy Johann
Sebastian Bach miket komponál?! Szóval:

³ csend van ugyan a végtelen
hosszú Kurta utcában, de
kakaskukorékolással,
tehénbögéssel,
lónyérítéssel tarkított

hangos csend;

⁴ örök ős van ugyan, de mégis
egyfolytában rügyeznek a fák;

⁵ örök alkonyat van ugyan, de
ne tudd meg, milyen diszkrétan
ragyog be mindent az Úr arca;

⁶ satöbbi, satöbbi –

⁷ mindezekből lesz majd részed neked is, de ahogy
mondtam volt: ne kapkodd el a dolgot – ⁸ hidd el,
nélküled is kibírom itt valahogy...

A legszebb költemény: 57,1-8

57 ¹ S addig is, míg újra találkoznánk, próbáld te is
élni az életet valahogy, ² ebben a fejezetben

eredetileg a földet akartam dicsérni, hogy meg-
győzzek: tényleg nem érdemes kapkodni,³ aztán
rájöttem, hogy hiába dadogok neked órák óta a
mennységről, tulajdonképpen mindvégig a földet
dicsértem,⁴ persze, hol van ez az én bő lére
eresztett himnuszom a teremtéshez képest! –
⁵ „siralmas boldogság” ide vagy oda: ennél szebb
költemény még nem íródott,⁶ s milyen jó, hogy
mi is ronthatunk-javíthatunk rajta!,⁷ micsoda
kézirat, uramisten!,⁸ már csak azt kéne kilobbizni
az Úrnál, hogy a legszebb költemény végére
ne kerüljön pont soha.

Férfi az albérletben

Egy összkomfortos dobozban élek,
összezárva önmagammal. Lakó-
telep, járda, huzatos házközök.
A néha pontosan, néha pontatlanul érkező
napszakokban a fény útját figyelem,
a falon, plafonon vándorló sávokat.
Magamban beszélek. Ezért is indokolt
az egyes szám első személy.
Mintha lenne a magánynak is poétikája.
A folyosót egyenlő közökre osztja a járólap.
Színe bordó. Elfogadom. Mint ahogy azt is,
hogy 52 éves vagyok. Férfi az albérletben.
Ha kívülről nézek erre a férfira: már semmire sem vár,
minden megtörtént vele. Most annak jött el az ideje,
hogy lebontsa és újra felépítse az arcát.

Lebontom és felépítem az arcomat.
Lehántom róla a régit, a használhatatlant.
A hazugság rétegeit. Tenyérszerű helyen
pereg a diszperzit a fürdőszobájában.
Talán a penész miatt.
És ezt a folyamatot már nem lehet megállítani.

Öt cserepes virágot gondozok a lakásban.
Öntözöm őket. Túlöntözöm.
Megint magamat bántom: sose öntözök túl.
Rossz beidegződés, önlefokozás.

Férfi az albérletben.
Nálam az éjszaka nem az alvás ideje.
Miközben álmatlanul forgolódom,
újrarendezem az úgynevezett emlékeimet.
Hátha egyszer sikerül kiraknom a puzzle-t,
egyelőre csak a darabok ismerős káosza.
Annyit mindenesetre megállapíthatok:
a gyógyteák nem úgy gyógyítanak,
ahogy én azt valaha reméltem.
Hiába kamilla, hársfa, orvosi citromfű.
Minden csésze alján marad egy kis betegség.

*Furcsa hangulata van
ennek a „férfi az albérletben”-nek.
Tömbszerű, kocsonyás zselé.
Egy rúd parizerré állt össze az idő.
Véget nem érő nyálkás alagút.*

*Ebben az összkomfortos egyedüllétben élek,
magammal összezárva.
Lakótelep. Kint járdák, bent örvénylő szobák.
A pontatlanul érkező napszakokban
a fény útját figyelem,
a bizonytalanul vándorló sávokat,
falakon, lassan omladozó felületeken.*

Egy cigarettaszünet előzményei

Ő meghalt. Ő meghalt. Ő megölte magát.
 Ő meghalt. Ő megölte magát.
 Őrá így találtak. Az ő halálhírét itt tudtam meg.
 Ő meghalt. És ő is meghalt. Ő is.
 Ha a vers értelmezéséről lenne szó, ennyiből
 egy közepesen felkészült bölcsészhallgató
 már megállapítaná, hogy a mű bizonyára
 a halálról, a gyászról szól. Jellege, melyben
 felsorolásszinten szerepelnek a halottak,
 neveiktől és főbb jellemzőiktől megfosztva,
 nagy eséllyel a halálozások értelmetlen,
 sűrűn jelentkező és groteszk egymásutánosságát
 hivatott talán jelképezni, kapálózna a négyesért.
 Említené esetleg a danse macabre hatását, de
 végül a versnek szimbolikus tömegsírként való
 értelmezéséért kapná az ötöst, valamint mert
 már későre járna és a tanár már legalább egy
 órája rá szeretne gyűjtani. Nem is hagyná
 így neki ebben az elképzelt helyzetben, hogy
 a műnek esetleges életrajzi hátterére terelje
 a szót, melyről amúgy se tud semmit, csak
 nem bírná megállni, hogy azt ne tippelje, a
 szerzőt, személyes életében, bizonyára sok
 ilyen veszteség érte – még jó, hogy ezt már
 nincs alkalma hozzáfűzni, ez által megúsza
 a mégis-négyesre-visszarontást. És tényleg,
 ő is meghalt, valamint ő is. Fejfák, morbid
 átugrandók a telefonszámok jegyzékében,
 megannyi már meg nem írható levél. Neki,
 például, aki szintén meghalt. Ő is, ő is, ő is.
 Felsőhajt hát az életrajzi alak a versbeszélőből,
 még csak harminchat éves, reklamálja az
 üres szobának, neki még nem kéne legyen
 ennyi halottja. Elnéhezül az életrajzi szerző,
 személyes életében, tompuló gondolkodásában,
 folyóást-jegelt érzelmeiben. S keményedik,
 edződik, mind szentelenebb, cinikusabb lesz –
 képzelet a versben képzelet hallgató, ötöst

*kapott, megkönnyebbül, el is tervezi, hogy
tán még beadandó dolgozatot is ír A vers mint
tömegsír – verses emlékhely-szimbolizációk
címen. Kimegy, rágyújt ő is, épp mint egy
perccel előtte a melléképzelt oktató és mint
az ő képzeletében az életrajzi szerző. Majd
kicsit elmerengenek, a téma okán, mind ez
az összes elképzelt alak. S most rágyújtva,
merengve, a téma okán, akarva-akaratlan
hallottaikra gondolnak. Hogy ő így, ő úgy.
Vele ez történt, vele az végzett. Ez a halálhír
ekkor, eközben, itt érte őket. Biztos ez a vers
is valahogy így születhetett, jut eszükbe,
míg, félig már másra gondolva, szórakozott
rutinmozdulattal elnyomják a csikket.*

A gyerek jól van

*A gyerek jól van.
Mostanában sokat rajzol
dínókat és fossziliákat
filctollal, aprólékosan.
Érdekli az evolúció,
elbűvölik az ősköviületek,
de az élőket
szerinte Isten teremtette.
Figurái meztelenek és kopaszok,
nincs orruk, három ujjal esznek.
A lap felső csücskébe jutásukért
szélmalomharcot
vívnak.*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
reménytelen
lefárasztani játszótéren,
sportpályán
az iskolás lányokat nézi,
kitartóan
próbálkozom,
folyton dicsérem,
mégis kételkedik magában,
ha nem sikerül elsőre nyernie kártyában,
memoriban.*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
nem szereti a divatos meséket.
Az Elátkozott malmot kívülről fújja,
de senki sem ismerte meg,
amikor Vitéz Lászlónak öltözött farsangkor.*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
múltkor három cipőfűzőt összekötözött
és elkéstiünk valahonnan.
Ő a leggyorsabb futó a Csillag csoportban,*

*de nem hajlandó focira járni,
mert elvették tőle a labdát egy meccsen.
Régebben sírt, ha fellökte valaki,
most már meg se nyekken,
gondolkodás nélkül visszatit,
de sosem kezd verekedést.*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
rengeteget kacag, jó a humora,
a szerepjátékokból sosem fogy ki,
bosszantja, ha agresszív állatfigura
győz a dokumentumfilmben.
Óvodába azóta is
a Svábhegyre jár,
egyháziba, nem magánba
(szemben azzal, amit az ügyvéded állított).*

*Ha kérdeznéd,
a gyerek jól van,
a buszon idegeneknek
meséli el az életét,
hosszan és választékosan.
Ha téged hoz szóba valaki véletlenül,
konokul hallgat
(a családban csak álneveid vannak),
süketet játszik, dúdol,
óriáspókokról kezd beszélni, vagy elvicceli,
mint egy felnőtt.*

*A gyerek jól van.
Néha vannak dühkitörései.
Ha érdeklődnek, miért,
dackorszak, fáradtság, éhség,
csak hiszti,
óvodai szorongás, meg szenzoros, igen,
ADHD, biztos, meg hiperaktív,
nem lehet lefárasztani játszótéren, satöbbi
(szerencse, napközben mennyi szó áll
egy anya rendelkezésére,
este, alvás helyett büntudat gyötri).*

*Ha kérdezed,
a gyerek jól van,
tanítom bocsánatot kérni,
meg arra, hogy aki szeret, az nem bánt.*

*A gyerek jól van,
esténként szívesen mesélek neki,
szívesebben, mint hogy a múlttal
vitatkozzam, emlékekkel,
levelekből és álmokból kiszóló hangokkal.
Igyekszem kettő helyett szeretni.
Kevés a bizonyosság, sok a mi lett volna
ha*

*kérdeznéd,
a gyerek jól van.
Nem mozog még egyik tejfoga
sem, és nem
pörög az R betűje.
David Attenborough a példaképe.*

*Ha kérdeznéd,
a gyerek jól van,
ezekkel együtt és ezek ellenére,
és „ha a gyerek jól van, jól van az anyja is”,
ha kérdeznéd,
ezekkel együtt és ezek ellenére,
a gyerek, persze,
jól van.
Úszni jár,
hamarosan atletizálni,
elkezd a zongorát.
Ha kérdeznéd, még annyi,
jövőre nem megy iskolába.
Így csak később teszi fel a kérdést,
amire helyetted
én sosem fogok neki választ adni.*

Világégés

I

A szavak úgy hullnak vissza ránk, mint fejünk fölé dobott kések és pengék, melyek a nehézkedés törvényének engedelmeskedve esnek ég felé emelt arcunkra, megsebezve azt.

A leírt, kimondott szó, amely kudarcainkra emlékeztet, megsebez. Ebben a sebzettségben élünk évezredek óta. Bármily pontosan is mérjük fel a bennünk és a világban zajló történések folyamatait, utólag mindig azon kapjuk magunkat, hogy tévedtünk. A szándékot rendre megcsúfolja valami. Tévedtünk abban is, hogy ellenállhatunk a romboló erőknek. Be kell vallanunk, hogy nem tudtunk ellenállni.

Már nem emeljük az arcunkat az ég felé. Hogyan is emelhetnénk? Falnak dőlt testünk híven mutatja, hová jutottunk.

A történetnek van kezdete. Mindennek van kezdete. A Semminek és a Végnek is van kezdete.

Valahol és valamikor elkezdődött. Valamikor el kellett kezdődnie. Ha nem így lett volna, akkor most nem lennénk itt.

Tehetetlenség. Testünk pozíciója mindent elárul: nekidőlt test a falnak, valaki arrébb lökte, vagy saját tehetetlenségének engedelmeskedve mozdult el támaszt keresve. Agyag, szobor, emberszerű agyag. Agyagember. Sárból lett ember. Hiába tapasztottak bele valamikor lelket, az kétségbeesésében kiégett, elégett. Vagy a lélek is sárból lett? Sárból égették ki? Nem bír a saját tűzével? Tűz a tűzben.

A nem-organikus valami, bármi is legyen az, a kémiai-biológiai hatásoknak kitéve előbb-utóbb organikussá lesz, ha másban nem is, a végső elporladásban, amely előbb-utóbb humusszá válik. Az átalakulást ne fejlődésként, hanem más-ként-levésként képzeljük el. Az anyagi továbbra is anyagként működik: a benne zajló folyamatok képződéseként – millió és millió év alatt – egy ponton átfordul önmagáról való *tudás*ba is. A falevél is tudja, miképp kell a nap vagy éppen az árnyék felé fordulnia, hogy szabadon növekedjen.

Az anyag önmagáról való tudása. Folyamat a folyamaton belül: ezermillió év rétegződései.

A lélek hordozója a test. A finom szerkezet (test) a nálánál jóval finomabb állagú anyag (lélek) jelenlététől, saját kudarcának emlékeztetőjétől megroskad. Nekidől a falnak.

A szöveg eredetileg a Seagull Books 2025/2026-os katalógusában jelent meg angolul, Otilie Mulzet fordításában. A fényképek készítője a neves indiai fotós és színházi szakember, Naveen Kishore, aki 1982-ben megalapította és azóta is vezeti a Seagull Books (London, New York, Calcutta) kiadót. Fotó: Nareen Kishore.

Nincs szava.

Ha élő-lélegző test volna, akkor még kevésbé volna szava.

Kezdet és végpont.

Karnyújtásnyira tőle őse, kinek öléből keletkezett élete. Ő ugyancsak agyagból (fából?) van. Hogyan? Igen: agyagból vagy fából. Ennél képtelenebb tényekkel is kénytelenek vagyunk együtt élni. Teremtődhet agyagból élet? Ne téveszsen meg bennünket az ősalak kinézete, ő is csak a rögzült idő egy formájának egyik változata. Az idő játszik velünk.

Ahonnán jött, titok, ahová tart, titok. Két titok összeadódva: többszörös talány.

A falnak dőlt alak nem demonstrál. Van, létezik saját valóságában. Állvány mögé kerülve és saját árnyékának támaszkodva nem lát és ért többet, mint árnyéka.

A két árnyalak közötti térbe helyezzük el magunkat. Nem képzelgünk, ott vagyunk. Ha nem ott lennénk, nem volnánk fogékonyak arra, amit látunk.

Fakeret mögött, egy állvány mögött, egy kiállítótér zugában (lehetne bárhol, de zug lesz, ez biztos, egy félreeső hely, rivalda és színpad nélkül) találunk rá történetünkre, végünkre, arra a valóságunkra, amik vagyunk.

Véletlen műve? Nem.

Félretették, félreállították? Nem.

Nincs direkt magyarázat. Ha megmagyarázzuk, mit látunk, mindent elrontunk.

Az első magyarázat amúgy is közhely volna (életerő és végső tehetetlenség együtt, az idő zsinórján, legyen emberember vagy agyagember, egyikben sem találja magát otthon, mindig másutt van, nem tud ott lenni, ahova, amibe vette(t)).

A második magyarázat (aki felfigyelt erre a képre, és rögzítette, az ember sorsára ismert rá) erőltetett.

A harmadik magyarázat ilyen-olyan műszavakkal hitelesíteni kurrens filozófiai-szellemi irányzatokat, antropológiával, poézissel cicomázva, hókuszpókusz.

A negyedik magyarázat képleírás volna egyes iskolák szempontrendszere szerint.

Ötödikként miért ne választhatnánk az alábbi?

Itassa át retinánkat a kép. Hagyjuk, hogy a kép észlelet nélküli érzetté váljon bennünk. Az észlelet-érzékelés kettőse közelében táncolunk azokban a pillanatokban is, amikor valami *revelálódik* bennünk. A misztikusok sem tiltják, hogy beszéljünk róla. Ilyenkor mi történik bennünk? Nem tudjuk, nem is akarjuk tudni, miközben egész valónkkal meg szeretnénk fejteni, hogy valójában mi is történik, mi a dinamikája, a természete a dolognak, miként megy végbe a pillanat, amikor a kép leválik az észlelési tartományt fenntartó-üzemeltető rendszerről és megüt: ez maga a reveláció, amin magányos óráinkban (vagy valakivel kettesben, ha éppen ilyenkor ér el a pillanat) megrendülünk. Megbabonáz a pillanat, ami nem leírható, hiába törekszünk most is ennek a feltárására, a folyamat leírására. A folyamat nem leírható. A pillanat bekövetkeztekor nem is az érzelmi tartományokat súrolja a bennünk lévő *valami*. A fordítottja történik. A kép kapja telibe a bennünk lévő valamit, nem mi. Már itt vagyunk, megérkeztünk, fogal-

mazásunkban már ott tartunk, hogy a kép közvetlenül a *legvalónkat* érinti, a lélek-kapcsolatos *szervünket*, amennyiben mondhatjuk azt, hogy szerv. Mondjuk rá. Valamiből táplálkozó és valamit tápláló organizmus.

Valamikor kitalálták a lélek szót, ezzel akarjuk a bennünk legtitokzatosabbat leírni, megmagyarázni.

A kitalálás pillanata teremtés volt. A *psziché* szó kitalálója teremtett, az *om* szó kitalálója teremtett. Előtte senki sem használta ezeket a kifejezéseket. Sok-sok millió évvel azelőtt azt sem tudta magáról az emberré válás pályájára állított természeti képződmény, hogy egyszer ő majd több lesz, mint amiből ki kell válnia, miközben tágabb és közvetlen környezetének a produktuma marad. Miből is gondolhatta volna, hogy a folyamatosan zajló öntudatosulás processzusának veszélyeivel egy idő után nem fog tudni megbirkózni?

Nem kellene kitalálnunk mostani helyzetünkre új hívószavakat?

A falnak dőlt lény legyőzetett. A lélek hordozója saját labirintusában bolyongva nem tudja eldönteni, hogy melyik útvonalat kövesse, közben elszakad a gyökereitől, a lélektől, a testet uraló tudat foglya lesz, hamis tudattal végzi a dolgát, mindaddig, amíg meg nem törik, fel nem adja, bele nem pusztul. A kitalálthoz (lélek) nem kaptunk elég használati utasítást. Vagy kaptunk volna? Kaptunk is, meg nem is. A továbblépéshez, gyökereink visszatalálásához újabb és újabb teremtetési aktusokon keresztül juthatunk el.

Mik lennének ezek a bizonyos gyökerek? Nem tudjuk.

Vannak pillanatok, amikor az élet és világ titkait kutató legbensőbb lényünket a tisztánlátás ragyogja be. Ne a misztikusok élményeire gondoljunk, hanem a sajátunkéira. A falnak dőlt agyaglény mi vagyunk. A mi lelkünk, a mi képzeletünk látja az agyag- és falény tehetetlenségét. Ne álljunk meg itt. A bukás nem képzelgés. Tapasztalat. Mindennapi tapasztalatunk. Lehet-e a bukást mindent magyarázó elvvé, princípiummá növesztetni és lényegíteni? Nem a bukásban van-e a megértés igazi esélye? A személyes bukásban. A személyes bukás a közösség bukása is. Nem ez volt-e mindig? Aranykor? Mese és képzelgés.

II

A szegecseknek és a kameraállásnak köszönhetően nemcsak dőlt, de többszörösen tagolt is az arc. Vágott tér. Alul filmtekercs (vonalzó?), hogy ne felejtjük, ez egy kompozíció, amivel cseppet sem lesz kevésbé titokzatos az arc. A vonalak, a szegecsek csak kiemelik e kép metafizikus jellegét.

Nő és férfi egyszerre.

Kétséges identitása nem nyugtalanító, ellenkezőleg, arra inspirál, hogy lássuk az arcot, melynek titokzatossága mágneses erővel vonz magához. Elrejtett tekintet. Mi, akik nézzük, sem ismerjük saját tekintetünk origóját, amely ezen a pszeudotorzó arcon mintha látszana. Fizikai hiányán keresztül lesz oly átható a jelenvalósága, nem tudunk szabadulni tőle, sugárzik. A miénkről sem tudunk, amely ezt a hiányt beméri, és egyúttal kapcsolatot is teremt a két tekintet között. Nem mi észleljük az ehhez az arckivágáshoz tartozó láthatatlan jelenlétet, hanem a bennünk munkálkodó megragadhatatlan jelenlét. Hozzá akarunk eljutni.

Mindig is hozzá akartunk, és valamiképpen el is jutunk. Szavakkal nem tudjuk leírni, miképpen lehetséges ez. Ezért van itt a kép, az arc-kivágott-arc, az arc-felvágott kép, a kiemelt, kivágott arckép. Arcban a kép. Legtitokzatosabb történeteink képekkel íródnak.

Hőn áhított torzulás.

Férfi? Nő? Férfi? Nőférfi? Vagy egész más? A bizonytalanság itt több, mint bármily egyértelműség, letisztultság. A sokértelműség mindig több.

A képzeletet szítja fel.

Ha egészen közelről nézed, látsz rajta egy fél angyalszárnyat, fényként képződik. Vagy a szájszeglet közelében a bőr gyűrődött fel?

Hangtalanul beszél.

Néz – szemek és tekintet nélkül.

Némaságra ítélt? Nem. A hallgatást választotta. Beletörődött volna abba, ami történik velünk? Nem. Tisztában van azzal, milyen döntéseket hoznak a hátunk mögött. Szótlanságában, némaságában ez is benne van. És az is benne van, hogy nem tágit saját maga képviselésétől, szépségét, titokzatoságát nem adja fel, közben arról is tud, hogy kijátsszák hiszékenyséjük, örök bizakodásunk, hogy majd jobb lesz, miközben nem lesz jobb, látjuk a történelem irányítóit, az ő valódi arcukat.

Ha belefogna, és mondaná, rögtön elunnánk. Nem tud olyat mondani, amit ne tudnánk, és ha tudna is, az sem vigasztalna bennünket. Nincs vigasz. Nem lehet vigasz arra, ami történik.

Egy világot idéz fel, a lehetséges szépséget, a lehetséges reményt. A tökéletességet. A tökéletesség esélyét. Nem is az esélyét, hanem annak megvalósultságát. Itt van, látjuk, érezzük és figyeljük, érzékeljük, már bennünk is itt van, felkeltette a vágyunkat a tökéletességre, és lehet-e ennél többet tenni? A tökéletesség utáni vágy, legyen az bármi. A világgal így találkozunk. Bejárjuk stációit, egyenként, mindenki a saját stációit, ezért van együtt az egész. Együtt történünk. Ha nincs benned elég erő, akkor feladod. Hogyan is bírhatnád azt, ami történik? Úgy bírod ki, hogy nem bírod ki. Visszaérkezel tenmagadhoz, le a mélybe, ahol végképp meg vagy fosztva attól a magadtól, akinek a világban kellene mutatkoznia. Olykor megmutatkozik. Ezt-azt kitalál, hogy túlélje.

Amikor titkos vektorok jelölik ki a nézés pályáit, a belső nézés árkait. Amikor eljut hozzánk a világ. Minden absztrakt szinten jut el. Például hírcsatornákon keresztül. Kivéve, amikor nem azon, amikor ténylegesen, amikor látunk. Ilyenkor együtt vagyunk azokkal, akik másmilyen árkokban sáncolták el magukat: lövészárkokban, sikátorokban, pincékben, olykor halottak mögé bújva, azokkal elsáncolva maguk, hogy megmeneküljenek. Vannak, akik nem akarnak megmenekülni. Azt kívánják, minél hamarabb legyen vége e borzalomnak. Ez is lejátszódik bennünk, amikor a kettős képet elhagyva előresietünk, és már a csoportképen nyugszik a tekintetünk. Itt vannak, ha nem is látjuk őket. Csoportosan követik el tetteiket. Nincsenek sokan, ahhoz azonban épp elegendő, hogy tervüket kivitelezhessék.

Képegészből, képegészről kiemelt, kivágott szótlanság, amely nem az örököt sugallja, hanem a részekre tagolt torzót. És mégis többet mond, mintha kinyílna a száj, és belefogna valamibe, például egy siratóba. Nem kezd bele, mert továbbra is ki kell tartania. Tartania kell a száját.

Borzalom és ragyogás.

Képkivágás. Kivágás? Legyen pszeudotorzó. Másfajta torzó, mint amire szoktunk gondolni, mint amire Rainer Maria Rilke megtanított bennünket az *Archai-kus Apolló-torzó* soraiban.

Arc. Végtelen térkép, végtelen szépség, transzcendens objektum.

A bőr pórusai és a száj vonalai mennyire összetartoznak. A száj tere. Az egy-másra csukott alsó és felső ajak, amely, mint valami zár, akár fel is pattanhatna, de nem pattan fel. Megmarad a nyugalma, ezáltal az ereje, és a varázs. Marad a fenséges erő, amely szoborszerűsége ellenére étellel teli, pulzál, fegyelmezettségén keresztül mozgalmas.

Valaki felforgatja a teológiákról, filozófiákról, metafizikákról vallott nézeteinket, szabadabban lélegzünk. E pszedo-torzó-arc ezt teszi. Torzóváltára semmi sem utal. Alig megnyílt száj. Ez az *alig* a nyugtalanító, ez az árnyékokkal leborított férfi-nő, aki mindkét nem titkát, megfeythetlenségét hordja magán és magában.

Most másfajta árnyékokat látunk. És nem kétségbeesést, nem tehetetlenséget, bukást vagy feladást, annak beismerését, hogy nem bírjuk tovább, ezért nekidőlünk a falnak. Ha igazi volna a szobortest, még radikálisabb volna az esés, a dőlés. Az agyaglénynak van tartása, nem esik össze. Jövőbeli összeesésekre és bukásokra emlékeztet, sorsunkra, az egyes ember sorsára, aki nem tud csak egyéni sors lenni, a többiekkel együtt tud csak sorsközösségben élni. Arra letünk ítélve, hogy magunkban hordjuk a világot. Csak saját életünkön keresztül lehet bármiféle rálátásunk a létezésre, a személyes sors azonban egyben közösségi sors is, az utóbbi nélkül értelmetlen az emberről mint emberről beszélni. Aki ezt nem látja be, az még hamarabb bukik el.

Mintha mondhatna valamit. Mond is.

Halottként élni.

Élőhalottakkal vagyunk körülvéve.

A meg nem születettek bukását is látjuk. Mert nem lesz jobb. Nem úgy néz ki, hogy jobb lehetne majd, abból a nézőszögből, ahonnan mi nézzük az ember sorsát, abból a nézőpontból csak rosszabb lehet.

A kamera egészen közel megy az archoz. Kiemeli a részleteket, a kontúrokat, a mélységet, a magasságot. Tágasságot mutat. Lehelet.

Minden kiemelés túlzás. Minden túlzás lezárás és behatárolás. A behatárolt az eleve behatároltát vizsgálja. (Mű)szavakat keresünk, melyek segítségével valami érvényeset tudnánk kijelenteni. Például ezt: transzcendált arc.

A képzelet leképzése.

A képzelet visszaképzése a valóságba, abba a valóságba, amely nincs, nem létezik, minden egyes valóságdarab absztrakt függvény egy képzelt függvényrendszerben, feltéve, hogy a történelem nem szól közbe. Közbeszól. Fel is sorakoztak irányítói. Nem tűnnek ördögieknek, pedig azok. Haláltánc.

És mégis. Mindig a mégis. Nevezzük reménynek.

Csak merjük gondolni, csak merjük képzelni, ami bennünk van.

A kép és a kép nézője közé került *valami*.

Ezt keressük.

Ha még közelebb megyünk az archoz, elveszítjük. Egyébként sem látunk. Hogyan is látnánk, amikor a látást lehetővé tevő szervünk le van terhelve millió

és millió idegen képkockával, melyeket képtelen feldolgozni. A látás és az értelem szorosra van bennünk kötve, érdemes volna ezen elgondolkodnunk.

Ő lenne a falnak dőlt vagy döntött emberimitáció párja: titok, szépség, melyen fiziognómia és szellem egybeesését tanulmányozhatjuk. Nem tesszük, a nézésben, amikor látunk, lerúgjuk magunkról a felesleget, a feleslegeset. A bennünk lévő *valami* nem viszonyít, magát a dolgot éli meg. Belekerül az időbe. Kapaszkodik a semmibe. Az idő mint a *semmi* állaga, a *semmi* kerete.

A testi és szellemi egybeesése. Amikor észleljük, átéljük, tapasztaljuk a bennünk lévő *valamit*. Amikor nem tudjuk eldönteni, hogy azt látjuk-e, amit nézünk, vagy azt, amit képzelünk, a kettő közötti utat absztrahálás segítségével tesszük meg. Az absztrakt tárgya az elillanó szavakban keresendő. A *nincs* a *van* bizonyítéka. A teremtés kezdeteinél tartunk, a keletkezés csodájánál. A *lélekhez, omhoz* hasonló összavakat kellene kitalálnunk ahhoz, hogy leírjuk a folyamatot, ami-ben vagyunk: az emberré válás folyamatát. Ha csak az emberre koncentrálnunk, sohasem fogjuk megérteni, mi az emberi jelenség.

Ha egyedül a történelem felől közelítünk az emberhez, akkor sem jutunk előbbre. Nem mintha kiszabadulhatnánk a történelemből, a civilizáció kötelékéből.

És mégis: kell lennie egy résznek, melyen keresztül az önmagára ismerő tudat tartományaiba kerülve valami újra eszmélünk.

A kettős arc tulajdonosa megtalálta e rést, pedig ugyanazon ölből született, mint az agyag- és falény, ugyanannak a kétségbeesés-evolúciónak a részese. Kapcsolatot tart a tudat mögötti erővel, a tudatalatti tartományokkal, mi pedig rajta keresztül ezen tartományokkal.

III

A felszínen roppant változások, mégis, évszázadok óta ugyanaz ismétlődik.

Gyorsuló idő. Mást sem csinálunk, mint gyorsítjuk, oly mértékben, hogy a tökéletes férfi-nő időközben robottá vált. Elvesztette nőarcát, a férfiarc már korábban eltűnt, vagy megmaradt, de láthatatlan, magára hagyottan bolyong valahol. Öltözetét tekintve még nő, tűsarkú cipője, táskája, sőt, testtartása is ezt sugallja. Adóvevő-készülék a központi szerve, mely rezgéshullámokká összeállt információhalmazt dekódol, anyagmintát vesz a számára részecskehalmazokból álló kettős képből.

Egy újabb kiállítóterem, ahol már semmi sem esetleges, semmi sem emlékeztet az ember kiszolgáltatottságára, a kezdetekre, az ember sorsára. Nincs sors, a kezdet szóba sem jön, a jövő és az infravörös sugárzás (napból kinyert fénytömeg) tölti be a teret. Bármennyire is központinak tűnnek az emberi alakok – kettős kép a képen, melyet egy embergép figyel –, az infravörös fény dominál, idegen képződmények kerültek a mindent átható vörös sugárzásba, a jövőt kémlelik.

A kiállítóter mint laboratórium, majdani kísérletek tere. Több millió fényévnyi távolságból induló fényhullám, nem fogja elérni a Földet, az emberkísérlet helyét, mire elérné, a Földnek nevezett bolygó már nem lesz.

A kettős képen szereplő fruskák tekintetét nem látjuk, és nem látjuk az embergép tekintetét sem. Ennek ellenére használni fogjuk a „pásztáz” szót.

Milyen lehetett valamikor? Nem tudjuk. Találgatunk. Arra az időszakra még emlékszünk, amikor a lányok még lányok voltak, tekintetük kíváncsian fúródott az ismeretlenbe. Most műszerrel felszerelve vizsgálódnak.

Mégiscsak a technika alkotott minket? A technika tárja fel a bennünk lévő nem-technikait? Vagy a bennünk lévő nem-technikai nagyon is technikai?

Speciális okuláréval pásztázzák a nőre emlékeztető földönkívülit (mindannyian azok vagyunk), aki nézi őket, komoly, vizslató fruskatekintetükkel kémlelik az idegent. Eszközök eszközökre irányítva. Adatértékelés. A Nagy Titok.

Infravörös térben kép-gépek és gép-képek.

Eszközökkel kutatni eszközökké vált objektumokat.

Elanyagiasodás a megismerés-obszesszióban. Technikává válás a szuperprojektben.

IV

A történelem irányítói. Külön-külön mások, egyvalamiben hasonlóak: ragadozók. A falnak dőlt, kétségbeesett alak egészen közel érzi jelenlétüket. Halálarcuknál, karvalylényükénél csak aurájuk baljóslatúbb, fenyegetőbb. Nem vigasztal minket, hogy a történelem folyamán hozzájuk hasonló figurák diktáltak. Habár nem, ez így nem igaz, korábban ugyanis minden nyíltabban történt. A stratégiák azonban mit sem változtak. Technikai fejlődésen keresztül haladunk végső pusztulásunk felé. Meg kellene végre találunk az ellenszert a hatástalanításukra, ami szinte lehetetlen, mert mindenütt ott vannak, mindenhova beszervezték magukat, pribékjeik nemzeti érdekekre hivatkozva teljesítik az utasításokat.

Találkozóra érkeztek. Valahol csak meg kell beszélni, kiket és hogyan pusztításnak el. Elégedettség karvalyarcukon, megdönthetetlen magabiztosság, a történelem kreátorai. A kétnemű lény megtalálta a módját, miképp lehet mindezek ellenére is autentikusan élni, arcán ott az erő, éli mindazt a lehetőséget, ami születésével az övé lett, tudomást sem vesz e ragadozókról, öntörvényű, olyannyira, hogy magáért-valóságában elpusztíthatatlan, legalábbis addig, amíg nem ér el hozzá is a vész. Pedig az közeledik, itt van, és akkor neki sem kegyelmeznek, ahogy a földönkívüli alaknak sem. Közben gőzerővel dolgoznak azon, hogy kiszervezzék az életet a Földön kívülre. Ott is azt folytatják majd, amit itt elkezdtek. Haláltáncra érkeztek. Megtekintik, milyen lesz a végső felvonás abban a színjátékban, amelyet történelemnek hívunk. Bármily könyörtelenek, nem titkolják, számukra ez az egész játék.

Megérkeztünk a teremő ölből a történelmet alakítók szűk körébe.

Nem magányosak, vannak cinkosaik.

A borzalom mérnökei, kitervelői.

Nem torzók, torz lényük valóság. Cinikusságuk tökéletes, ahogy tökéletesek büntetteik is.

Demokratikus választásokon erősítik meg pozícióikat, segítségük nélkül senki sem jut hatalomra.

Garantálják a pusztulást, a végső pusztulást készítik elő, az apokalipszist.
Már nincsenek árnyékok, képzelgések sincsenek.
Semmilyen irányba nem tanúsított átvitel.
Valamit kiterveltek és véghez is vitték, kivitelezgették.
A rendszeren keresztül továbbra is kiviteleztetnek.
Mi meg hagyjuk.
Örvendezés afölött, hogy a világ így még nem pusztult el.
Így még nem gyilkoltak.
Így még nem hagytak jóvá rombolást (senki sem tudta és tudja megakadályozni).
Sérthetetlenek, fölötte állnak a pusztulásnak. Ők valahogy mindig megmenekülnek.
Nézünk a távolba, nézünk magunk elé.
Egyik-másik alak részben állatformát mutat, karvallyá, kutyává, félig medvévé vált, vérrel táplálkozó lénné.
Eddig is legyőztünk mindenkit, mondják.
Mindenkit le fogunk győzni most is, mondják.
Hogy mit hagyunk magunk mögött, nem érdekes, mondják.
Világégés a háttérben.

A szavak úgy hullnak vissza ránk, mint fejünk fölé dobott kések és pengék, melyek visszazuhanak ég felé emelt arcunkra, megsebezve azt.

GYÖRGY PÉTER

(1954–2025)

Szerettem és becsültem György Pétert mint embert, személyiséget, kutatót egyaránt. Baráti kapcsolatban voltunk, noha, mint ezt ilyenkor óvatosan leszögezni szokás, nem voltunk (a szó valódi értelmében véve) „barátok”. Amikor 2003-ban megismerkedtünk, K. Horváth Zsolttal bevonva őt egy Pécsen rendezendő avantgárd-underground témájú konferencia¹ munkálataiba, már olvastam számomra egyik legfontosabb művét, Pataki Gáborral közösen jegyzett Európai Iskola-monográfiáját, illetve nagyszabású esszéjét, *Az elsüllyedt sziget*.² *Az elsüllyedt sziget* a rendszerváltás körül induló lapok egyikében, a 2000-ben jelent meg, és a magyar avantgárd kultúrtörténetének akkor (1990-ben) különösen revelatív és elmemozdító áttekintését nyújtotta. Arra hívta fel figyelmünket, hogy ez az irányzat nemcsak esztétikai jelenség, hanem autonóm, gyakran rejtőzködésben élő életforma, mely nem kizárólag esztétikai üzeneteinek, hanem „életformatikus” másságának köszönhetően vonta magára a hivatalok gyanakvó figyelmét és nemritkán rendészeti úton is támogatott elutasítását. A magyar avantgárd története voltaképpen úgy tűnik fel esszéjében, mint egyfelől „szekta”, másfelől „titkos történet”. Most visszagondolva, Péter mintha kedves írója, Szerb Antal *Könyvek és ifjúság elégiája* című írásának sajátos terminológiáján keresztül értelmezte volna a hazai avantgárd mozgalmak históriáját.

Ugyanakkor (ezt Péter is tudta, mint későbbi könyvei tanúsítják) a fentiek ellenére voltak átjárások, voltak egymásba átfutó határvonalak a kádári overground és underground között, sokan kint és bent is fogták az egeret, ám e harminchat évesen publikált szöveg máig érvényesen hangsúlyozza az avantgárd művek beágyazottságát egy olyan életvilágba, melynek társas szabályait és jelzéseit gyakran épp olyan nehéz kibogozni, mint esztétikai üzeneteiket. *Az Európai Iskola...* és *Az elsüllyedt sziget* máig meghatározzák a magyar neoavantgárd, illetve a magyar szellemi-spirituális underground történetéről alkotott felfogásomat. Rendkívül termékeny szerző volt, művei közül az 1990-es *Az elsüllyedt sziget*et, a 2005-ös *Kádár köpönyegét* (ha nem is a teljes könyvet, de a centrumában álló hasonló című tanulmányt), valamint a 2011-es *Apám helyett*et mindenkinek el kellene olvasnia.³ Az első egy fontos kulturális hagyomány rekonstrukciója, a második egy korszak megértése, a harmadik pedig vallomás és szembenézés a (családi) múlttal és saját személyiségének „belső-titkos” történetével. Péter részéről legalábbis, a többiek, az olvasók pedig tanuljanak és okuljanak ezekből a szövegekből, ahogyan szeretnének vagy ahogy képesek rá.

¹ Előadását lásd: György Péter: A mongolok titkos története. In: Havasréti József – K. Horváth Zsolt: *Avantgárd: underground: alternatív. Popzene, művészet és szubkulturális nyilvánosság Magyarországon*. Kijárat – PTE BTK Kommunikációs Tanszék, Budapest – Pécs, 2003, 11–22. Átdolgozott, kibővített változatát lásd: György Péter: Marslakóink titkos története. In: Uő.: *Kádár köpönyege*. Magvető, Budapest, 2005, 129–156.

² György Péter – Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja*. Budapest, Corvina, 1990; György Péter: *Az elsüllyedt sziget*. In: Uő.: *Az elsüllyedt sziget*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1992, 5–46.

³ György Péter: *Kádár köpönyege*. In: Uő.: *Kádár köpönyege*, 13–77.; György Péter: *Apám helyett*. Magvető, Budapest, 2011.

Szuggesztív, a felé közeledőket könnyen rabul ejtő (és könnyen elriasztó) személyiség volt. Tanári, szervezői, mentori hatásának is ez lehetett egyik (vagy talán a legfőbb?) titka. „Gyilkolni tudtam volna a figyelmeért”, írta a közösségi médiában egy barátunk; azt hiszem, a Péter halálát követő emlékezőshullámnak ez volt az egyik legőszintébb és legfontosabb mondata. Mivel hatott rám? Vagy szebben fogalmazva: mit köszönhetek neki? Egyrészt azzal és azt, ahogy a magyar szellemi-művészeti underground kultúrát az elszüllyedt sziget, a titkos hagyomány, a zárványlét, az életformatikus másság fogalmaival jellemezte. Hatott azzal, ahogy végtelen figyelemmel vizsgálta-elemezte a Kádár-korszak mainstream kultúráját, beleértve mind a legnagyobbakat (Kondor Bélát, Juhász Ferencet és másokat), mind a korszak tucatirodalmát, mint egy napjainkra végleg eltűnt, ám értelmiségi generációk gondolkodását alapjaiban, a legmélyebb beidegződésekig meghatározó időszak dokumentumait. Hatott meghökkentő és paradox konklúziója, mely kiemelte a megtorlások és árulásban született diktatúra különös, a „zárt hely kozmoszába” préselt-belehazudott univerzalizmusát, a tanulásba és az emberformálásba vetett hitét, hogy mindenből az lehet, amit csak akar, feltéve, ha nem firtatja se a múltat, se a származást. Senki múltját és senki származását. Hatott rám azzal, hogy Péter éppen ebből (a Bernáth Aurél által megfestett *Munkássállam* valóságából) vezette le a rendszer inherens korlátait, hajlamát arra, hogy (szocialista humanizmus ide vagy oda) *megbüntesse* azokat, akik nem fogadják el ezt az édeni állapotot, elégedetlenkednek vele, a konszenzust megkérdőjelezve bírálják. „A társadalmi képzelet szabályrendszere tehát a meghatározottságok összessége, amely eleve lehetővé teszi a determináció tanát, azaz vagy ismeri az egyéni szabadság útját, vagy kizárja azt. A szocializmus társadalma modern volt, hisz lehetőséget teremtett az új megalkotására, a radikálisan autonóm öndefinícióra – természetesen a zárt hely kozmoszán belül. S ez a társadalom abban a pillanatban a rabság világa lett, amikor valaki kívülről nézte, tehát elképzelhetőnek tartotta, hogy a fennállónak van, lehetséges alternatívája”.⁴

Hatott rám az írásaiban megmutatkozó tárgyi-szakterületi nyitottság, hatott rám lezserése („vagánysága”) a stílus szempontjából; ahogy írt, ahogy fogalmazott, melyben keveredett egyfelől az örült tempó, másfelől (furcsa egyveleg!) az elmélyültség és a válszétékosság. Sokan mondták rá, hogy kusza és követhetetlen. Ez soha nem zavart, mert a félpercek alatt rám zúdított több tucat mondat töredékeiben is több ötlet, fény és értelem volt, mint néhányak komplett életművében. Bizonyos esetekben úgy „hatott rám”, hogy lenyűgözött, máskor hitetlenkedő álmélkodásra vagy éppen fejcsóválásra készítetett (mikor például úgy elemezte Bálint István első kötetét, hogy az se derült ki közben, hogy amiről ír, vers-e, avagy próza), máskor pedig valóban úgy, hogy befolyásolta gondolkodásomat. Milyen kép maradt rám róla? Milyen kép él bennem? Minthogy nem voltam lekötözöttje (egyszer próbált rám bízni valamit, amiből nem lett semmi, mert nem voltam rá alkalmas, és egyszer kértem tőle valamit, hogy „intézze el”, persze elfelejtette), így nyugodtan használhatok nagy szavakat. Melegszívű és szerethető volt, bár megengedem, sokan nem így látták. Mint sok nagyon tehetséges ember, kissé gyerekes volt, gyerekes gesztusokkal, néha gyerekes ötletekkel. Kópé volt, afféle *enfant terrible*, röhögve rohant a konfliktusokba, és vélhetően előre élvezte, hogy egy-egy cikkétől megüti majd a guta az újság olvasóját. Hírhedt Zámbo Jimmy-cikkéhez⁵ csak annyit, hogy noha gyakran sugallta az ellenkezőjét írásaiban, nem szerette a populáris kultúrát; alkalmi nyitottsága mögött rengeteg (anti)sznobizmus és végtelen elitista (de nem gögösen elitista) szubsztrátum rejtett.

Végül néhány emléktöredék, apróságok. Kolozsvár; nyári egyetemnek álcázott kirándulás, városnézés, könyvbemutató, találkozások, beszélgetések. Péter mindeközben min-

⁴ György Péter: Kádár köpönyege, 55.

⁵ György Péter: Zámbo Jimmy és kora. *Élet és Irodalom*, 2001. január 12.

den nap hosszú órákra eltűnt, anyagot gyűjtött a *Kolozsvári állatkert* című könyvéhez.⁶ Járt a könyvtárakat, az archívumokat, a tanúkat és az adatközlőket; órákig rostokolt Szilágyi Júlia lakásán, és hallgatta, hogy milyen volt a kommunista Románia rémálomszerű mindennapjaiban írónak, szerzőnek, értelmiséginek, lapszerkesztőnek és (nota bene) *zsidónak* lenni. Szilágyi Júlia rákérdezett: magukat hogy hívták azelőtt? Nem emlékszem már a névre, amit Péter mondott, kicsit elnevette a választ, amikor este felidézte az idős irodalmárnál tett látogatását. Emlék. Felhívott, és olyan gyorsan beszélt, hogy szó szerint nem értettem semmit. (Ilyenkor azt mondtam, igen, igen, és bíztam benne, hogy majd csak lesz valahogy.) Emlék. Egy írásomra azt mondta, hogy azért nem jó, mert (idézem) „nem elég nagyképű”. Emlék. Egyszer Erdély Dani azt találta mondani neki, egy óvatlan pillanatban, hogy hasonlít Horváth Ivánra (mármint külsőleg), és akkor fejét félrerántva és (ma is visszhangzik fülemben) dühösen hadarva felcsattant: „Dani, ne beszélj nekem hülyeségeket!” Horváth Ivánnal nem szerették egymást; Matávbiznisz, magyar internet, a magyar társadalom *fel*-emelése (egyúttal mint aufklérista küldetés és program), illetve beemelése a digitális írástudás, sőt, a „digitális éden” áldott világába, nos, ezzel kapcsolatban eltérő elképzeléseik voltak. Mindketten többször írtak erről; sőt, Iván kvázi „kiszerveztette” György Pétert, nem túl jóindulatúan, kissé sértetten is, hisz’ elvesztette a Matáv hegemonjait és az Unix-Linux szabadcsapatok között vívott, hol valós, hol szimbolikus csatát.⁷ És ha már Horváth Iván: Iván mindig azt mondta, „öregem” (szokásos megszólítás volt az Irodalomtudományi Intézetben dolgozó régimagyarosoknál), Péter pedig hogy „fiam”; a nőknek is. Volt ebben minden: kedvesség, közvetlenség, fölény, atyáskodás.

Emlék: 2013-ban (Kádár Anna, K. Horváth Zsolt, Labancz Eszter, Szolláth Dávid, olykor Seregi Tamás és Veres András társaságában) néha összejöttünk a Nyitott Műhelyben, egy informálisan szervezett „Hogyan beszéljünk a Kádár-kor esztétikájáról?” beszélgetéssorozat (afféle zugszeminárium) keretében, ahol olyan obskúrus irodalmakat elemeztünk, mint Sánta Ferenc *Húsz órája* vagy a *Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei* 1958-ból. A korszak megértése-értelmezése Péter vesszőparipája volt, a rendszer genezise, a bűnös paktum a forradalmat megtorló régi-új rendszer és a bukásba beletörődő társadalom között, a „hatalom-védte bensőség” légkörében tevékenykedő kulturális elit játszmái, önáltatásai, útkeresései és tévútjai, melyek eredményeként részben ma is érvényes, részben pedig joggal elfeledett művek keletkeztek. De megvolt a véleménye a korabeli értelmiségi szalonokról, a „teljesítménynélküliség (szub)kultúráiról” is, melyek közegében „életművek nélküli életművek” születtek, az egzaltált-füledt szóbeliség miliőjében, minek letűnését követően csak legendák és anekdoták maradtak ránk. Mint *Az ó-új világ*-ban írta: „valamiként szert tettek a kívülállás vagy a politikai deviancia kulturális tőkéjére, »nevet szereztek maguknak«, s aztán semmi más dolguk nem volt, mint adandó alkalommal évtizedeken keresztül ezen mítoszuknak megfelelően cselekedni”.⁸

Tudta, miről beszél, ő egyáltalán nem óhajtott ilyesféle csak-szalonhős lenni vagy maradni; az írás és a publikálás megszállottja volt, több mint húsz önálló könyvével. Jól vagy? Jól vagytok? Min dolgozol? ezek az első kérdései voltak. „Könyvet írsz? Nagyon jó”, mondogatta, „fontos, hogy az embernek könyvei legyenek”. Gyakran eszembe jutnak ezek a szavak, akár a polcomon sorakozó köteteit nézve, *Az elsüllyedt szigettől a Lépcsőházi katarzisig* (*Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja* sajnos már elkallódott valahol), akár a nagyvárosi tereken álló utcai antikváriumok, a könyvszekerek kínálatát böngészgetve. Józanul meggondolva, ez volt a közös nevező közöttünk, az underground zárványok, a fura

⁶ György Péter: *Kolozsvári állatkert. A képzelt Erdély*. Magvető, Budapest, 2013.

⁷ Horváth Iván: Informatikai irodalomtudomány és hálózatpolitika. In: Uő.: *Magyarok Bábelben*. JATE Press, Szeged, 2000, 7–22., 20.

⁸ György Péter: *Az ó-új világ*. Magvető, Budapest, 1997, 88.

értelmiségi sorsok iránti érdeklődés mellett, hogy én is könyveket írok és úgy általában: írok. A pletykákon kívül (nagyon szeretett pletykálni) többnyire ilyesmikről beszélgettünk, mert egy csomó dolog, amivel Péter *egyébként* foglalkozott, és amik őt lekötötték: a napi politika, a kapcsolattartás „fontos” emberekkel, a nagy „projektek” (az „ELTE második világháborús halottai” emlékművet és konferenciát kivéve) engem csak kevésbé érdekeltek. Egyszer, még nagyon régen, megpróbált bevonni egy Matáv által szponzorálandó internetes folyóirat munkálataiba, sőt, mintha még a (jövőbeli) főszerkesztőséggel is megkínáltak volna, de az egészből végül nem lett semmi. A György Péter és Niedermüller Péter által összetrombitált „szerkesztőség” tagjai szinte semmiben nem tudtak megegyezni, háláistennek, mondom ma már. Péter szeretett szerepeket kitalálni és kiosztani a körülötte lévőeknek, és e szerepeket kicsit atyáskodóan, hol szelíden, hol kicsit erőszakosan rájuk kényszeríteni. Ezek hol működtek, hol nem, hol passzoltak az illetőhöz, hol nem. Tervei, álmai, projektjei olyanok voltak (olyannak bizonyultak), hogy vagy azok léptek túl őrajta, vagy ő lépett túl azokon, mint egyszer a *Kreatív* magazin róla készített portréjában írták.

Most ennyi. Kedves Péter, Isten veled, sokan vagyunk, akik nagyon szerettünk, és mindig emlékezni fogunk Rád.

Tóth László fotója

VÁLOGATÁS BERTÓK LÁSZLÓ LEVELEZÉSÉBŐL

(Ágh István, Balassa Péter, Csajka Gábor Cyprian, Csorba Győző, Csoóri Sándor, Domokos Mátyás, Esterházy Péter, Fodor András, Ilia Mihály, Kálnoky László, Kántor Péter, Kukorelly Endre, Lakatos András, Lator László, Makay Ida, Margócsy István, Mészöly Miklós, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Rába György, Réz Pál, Sándor Iván, Takács Zsuzsa, Tandori Dezső)

1. Ágh István képeslapja [1992. december?]

Mintha szelet a kalap,
mint a tölcsérben a golyó,
nem fogja, csak viszi a szél,
mért képzelem, hogy rajta áll?
Csak aki nagyon hallana,
mint a közös lovon a seb,
mint a végtelenben a fék,
mintha a levegő velem,
mint a semmin a heveder,
azt mondják, hogy valami nő,
és semmit sem akar, csak át,
jelen vagyok, hát ne keress,
mikor a tenger süllyed el,
ha van a világon tető.

Köszönöm könyves jókívánságodat. Nagy szeretettel kívánunk gyönyörű karácsonyt, boldogságos jövőt –

Ágh Pista, Jutka, Eszter

[Ágh István (1938–2025) költő, író, műfordító, szerkesztő, könyvtáros. | Ágh a Ha van a világon tető Bertók-kötet verscímeiből emelt ki tizennégyet, s rendezte őket afféle pszeudo-sonettbe.]

*

2. Balassa Péter kézírásos levele

Drága Laci!

Igazi lelkifurdalással írok Neked. Pokoli rossz levélíró vagyok, holott kötetedért végtelenül hálás vagyok, annál is inkább, mert *igazi eseménynek* tartom – előző könyveddel együtt. Úgy látom, hogy a sokat emlegetett lírai apálynak teljesen ellentmond költészed *formátuma*, gondolati és személyes hitele, mélysége. Úgy olvasom, most éppen harmadszor, mint a szó, a mondat fundamentumainak visszahitelesítését, újrafogalmazását – a legátfogóbb értelemben. *Valaki* szól hozzám, hozzánk, aki még komolyan veszi „ezt az egészet”, és *nem* az aktualitásra dolgozik. Lírának metafizikája van (mint ahogy

Válogatta, jegyzetekkel ellátta Mohácsi Balázs. Bertók László levelezéséből a *Jelenkor* 2020/12. lapszámában jelent meg korábban válogatás.

személyes találkozásunkkor is ezt éreztem belőled). [Jutka külön csókol, és gratulál Neked, gyakran felidézzük ama szigligeti délutánt. *Valóban.*] Csak egy igazán jelentékeny lírikus tudhatja, hogy milyen keveset érnek olykor a szavak, így hát bocsásd meg nekem többszörös mulasztásomat. Szeretetem és tisztelem irántad nyitott – újabb találkozásainkat várva. Jó volna, ha Pesten jártadban egyszer kiszoríthatnál egy estét, amit nálunk töltesz.

Sok szeretettel híved:
Balassa Péter

84. V. 22.

[Balassa Péter (1947–2003) esztéta, kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. | Balassa az Ágaktól gyökér kötetért mond köszönetet.]

*

3. Csajka Gábor Cyprian kézzel írt levele

Bp. '85. 12. 12-én

Tisztelt Mester, kedves Laci Bátyám!

Az nem kifejezés, hogy mennyire bunkó vagyok, hogy mindeddig nem köszöntem meg a nekem küldött köteted. Mentségemre csak azt tudom felhozni – a bugyraimból –, hogy írok róla, mert nyűgözetben tartanak a „lábnymaid”, melyek minden nagy-magyar havaknál maradandóbbak, melyeket én (is!) más, szilárdabb matériáknál is maradandóbbaknak vélek.

Ötven évedet pedig, légy szíves, tükrözd át (tengelyesen vagy középpontosan), valahogy ekképpen duplázandó, szívből kívánom! Ez a minimum!

Amint befejeztem a kötetedrőli tanulmányt, belekezek egy másik dolgozatba: megpróbálkozom egy kiadós verselemzéssel – *Savászana*-ügyben. Egy nemrég történet is kapcsolódik ehhez; remélem, hamarosan elmondhatom.

Feleségednek kézcsókom, Fiadat szeretettel üdvözlöm; Téged az Isten éltesen sokáig!,
igaz híved:
(Csajka Gábor) Cyprian

[Csajka Gábor Cyprian (1954–2005) költő, kritikus, műfordító, 1986–1994 között az Élet és Irodalom prózaszerkesztője. | A levélben említett Hóból a lábnym-kritika a Mozgó Világ 1986/7. lapszámában látott napvilágot, s később megjelent a Talán a kérdés. Írások Bertók Lászlóról (szerk. Ágoston Zoltán, Alexandra, Szignatúra Könyvek, Pécs, 2005) című kötetben is.]

4. Csajka Gábor Cyprian kézzel írt levele

Bp., 1987. június 23. 01h

Kedves Laci!

Csak néhány napja kaptam meg P. N. Lajoskától a kötetedet; nagyon-nagyon köszönöm, hogy érdemesítettél rá. Én ugyan már leraboltam egy példányt – búcsúzásként az ÉS-től –, s nem is azért, hogy írjak róla feltétlenül, csak mert érdekelt, persze. És aztán írtam róla. Lajoskával olvastattam el először, s kérdeztem is őt, nem fogsz-e megharagudni „észrevé-

teleimért”; meg, persze, magyarázkodtam is. Lajos óva intett attól, hogy Neked is magyarázkodni kezdjek – nem is csinálom.

De, ugye, érted, hogy nem azt akartam „kifejezni”, hogy afféle „költői válságban” volnál; a Te válságod egy érvényes, szükségszerű, fejlődésmenetében elkerülhetetlen (azaz ki~) stádium.

Ne botránkozz meg azon, hogy *fejlődés*menetről merek beszélni. Bár verseidből érzem, hogy aggaszt éveid számának gyarapodása, csak hogy én ebbe nem tudok úgy belenyugodni, hogy már Te csak battyogsz a „60” felé. Hadd mondjam, szerénytelenül akár, hogy jó ideje a legközvetlenebbül *személyesen* fontos nekem az, amit csinálsz – számíthatsz a hűségemre. Szándékosan túlzó kifogásaimat – azaz: „kifogásszerűségeimet” – bocsásd meg nekem, pláne, ha nagyot tévedtem/tévesztettem; tudnod kell, hogy minden sikered, minden új eredményed a legszemélyesebb öröm a számomra. Én *tudom*, hogy nagyon sok és nagyon nagy érték az, amit eddig létrehoztál, de hadd merjem leírni: szerintem még nagyon sok minden van „hátra”. Akárcsak az „évek számát” illetően!

Igaz tisztelettel és szeretettel:
Cyprian

[*Csajka* A kettészakadt villamosról szóló kritikája: *Keserű játék*, Élet és Irodalom, 1987. június 19.]

5. Csapka Gábor Cypriannak szóló levélpiszkozat, az előző levéllel egy borítékban

Kedves Cyprian,

nagyon jól tetted, hogy úgy írtad meg a recenziót könyvemről az *ÉS*-ben, ahogy a szíved diktálta. Mondom, a *szíved*, hiszen soraidból mindvégig érezni a szeretetet, a saját-ügyet. Talán egy kicsit („hogy biztosabbra menj”) messziről „futottál neki”, s aki felületesen olvas, azt is „kiolvashatja” recenziódból, hogy „lám, mentegeti a portékát”, a múlttal s a jövővel fölcicomázva akarja eladni. Én azt hiszem, hogy a konstrukció miatt, és azért sikeredett ilyenre, mert nagyon sokat tudsz rólam. S velem együtt tudod, hogy mások milyen keveset. Csak hogy ennek ellenére lehet jogos és reális önbizalmunk. Legyen is, amíg képesek leszünk „uralkodni” anyagunkon s önmagunkon.

Nagyon köszönöm az írást és külön leveledet is. Jó munkát és jó nyarat kívánok Neked és baráti szeretettel öllelek:

Laci

Pécs, 1987. jún. 26.

*

6. Csorba Győző kézírásos levele

Pécs, 81. aug. 24.

Kedves Laci,

az ősi pécsi haladó hagyományokhoz híven a rövid szóbeli nyilatkozaton túl, íme, levélben is megküldöm véleményemet új kötetedről. S minthogy a véleményalkotás a stílus valamelyes objektivitását kívánja meg, most majd teszek egy csillagot, s utána nem leszek szubjektív. Legalábbis nem úgy, ahogy ezt a levél-hang megkövetelné. Tehát...

Jó kötet a *Tárgyak ideje*. Bertók L. eddigi kötetei közül okvetlenül a legjobb, a nemzedék termésében az elsőik között áll, de a jelenlegi egész magyar lírában előkelő helyet foglal el.

Fő jellemzői a gazdag és bátor gondolatiság, a küzdelmes, többnyire önkínzó morális téma-probléma-megközelítés, a nagyon sajátos, egyéni látásmód, a feszes, metszet-élességű, pontos fogalmazás, a pompás képek, s a biztos verstani és nyelvi alap.

A kötet voltaképpen elejétől végig nagyszabású töprengés a világ, az ember, az emberi kapcsolatok, a sors, a társadalom s a történelem fölött. Érdekes, hogy a *Mintha üzenne* c. versen kívül egyetlen természet-vers sincs a kötetben, még antropomorfizált alakban sem, vagy csak részben. Végletesen s végzetesen humán-centrikus ez a költészet. Nyilván az az oka, hogy gondolatiságában mégis annyira közvetlenül-meleg, emberi tud lenni, hogy az ember egész lényét a legmélyebb rétegekig megérinti, átjárja, hatása alá keríti, válaszra kényszeríti, mégpedig szintén egész lényével, vagyis: a legtisztább, a legigazibb lírai sugárzást adja és kapja vissza.

Milyen eszközzel éri el ezt az eredményt B. L.? Nem tudtam megfejteni. Csak találgattam. Arra gyanakszom, hogy egyfajta „objektív szubjektivitással”, vagy fordítva is mondhatnám: „szubjektív objektivitással”. A *tárgyak idejéről* van szó. Amibe kilép, és ahol megáll. Ez egy másik dimenzió, melyben „Végül semmi sem ugyanaz”. Ahol azonban a tárgyokban „mintha magamat látnám”. Különös, talán kissé misztikus gyérülés[?], érthető, ha következményeként minden irizálni kezd, valamennyire megváltozik, s az olvasó boldog izgalommal érzi, hogy egy ismert, de ilyennek még sose látott világban jár, amiben nem tud közömbös maradni. Ezt az ugyanaz–más (más–ugyanaz) világot Bertók otthonosan ismeri, s makacs realitásérzéssel, kísérteties pontossággal igyekszik, akarja és tudja is ábrázolni.

Gondolatiságának lírai erejét – úgy vélem – erősen fokozza az is, hogy sohasem leke-rekített, befejezett, megnyugvó gondolatiság. Ami nála szentenciózus, az után is inkább a kérdőjel kívánczik, mint a pont. Nyilván ez is egyik oka az olvasó állandó együttműködési kényszerének és készségének, a versek magas feszültségének. Hogy csak a legrepresentatívabb példát említsem: a *Dédapám, március* hömpölygő gondolatiságában kétségtelenül történetfilozófia. A befejező része ugyanakkor „Talán”-okkal van megtűzdelve, s a vers utolsó szava után kérdőjel áll.

A bertóki gondolatiság nyugtalanságának a legfőbb oka viszont alighanem a költő mélységes etikai indulata. Az etika viszont értékelő kategória, ami valamiféle normarendszert feltételez, mint viszonyítási alapot. Hogy Bertóknál pontosan mi, azt alaposabb elemzéssel lehetne csak kideríteni, de én azt hiszem, hogy itt megint vissza kell térni a „humán” szóhoz. A centrumban az ember áll, az emberi méltóság, úgy is mondhatnám: a méltóságos ember. Aki pedig csak a közösségben teljesezhet ki, ha a közösség ebben segíti s nem éppenséggel akadályozza.

S azt hiszem, itt lép be B. költészetébe a „bűn” s a „bűnhődés” fogalma. E kettő mint számi ikerpár ebben a költészetben állandóan jelenvaló, állandóan gyötrő, közérzetrontó tényező. Gyökerük bizonyára éppen az egyén és a közösség diszharmonikus viszonyában keresendő. B. L. alighanem ebben a leginkább rokon József A.-val. (Nyilván nem véletlen, hogy a *Mind a hét főbűnt* c. verse J. A. hangját idézi.) Talán ezzel kapcsolatos az a perifériális, de jellemző apróság is, hogy a kötet első tíz verse közül négyben szerepel az „akad” szó. Ld. a tudatalatti pszichológiáját!

Megszenvedett élményét – mert B. nem könnyen tollat fogó költő, s minden inkább van benne, mint impresszionisztikus könnyedség – a manapság egyre ritkuló műgonddal fogalmazza meg. Nincs közhelye, nemcsak sornyi, hanem kifejezésnyi, szónyi terjedelemben sem. Versépítése általában tiszta, logikus. Talán csak itt-ott marad alul a tömör, ökonomikus fogalmazásért folytatott küzdelmében, s válik verse nehezen vagy alig meg-

közelíthetővé (én ilyennek éreztem a *Bádog szitakötőt*). Sorkitöltő, henye szavak, pleonazmusok, lazaságok keresve sem találhatók verseiben. A *Dédapám, március* pl. első olvasásra lazának, körbejárósnak, sőt esetleg bőbeszédűnek hat, aztán a második, harmadik olvasásnál kiderül, hogy mennyire szigorúan megvan minden szónak a helye.

Külön dicséretesnek tartom a versek nagy lendületét, ami az első sortól az utolsóig biztosítja a feszültségüket.

Ritmikája nem eléggé változatos, jó lenne kísérleteznie. A „Ha”-szonettekben a jambusok és trocheusok keveredése, a *Kockakövek*ben egyéb apróságok (6:3, 5:1 első két sora, utolsó két sora) kissé bántják a fület (az enyémet!).

A kötetben sok a nagy vers. A *Dédapám* [március]on kívül az *Állsz egy üres [lavórban]*, *A rost beszél*, a *Démoszthenész [első búcsúlevele]*, a *Kockakövek* több részlete, a *Jónás tűnődése [az utolsó leckéztetés után]*, a *Holdudvar*, *A harmadik napon*, végül a *Szavak a sügőlyukból* nyugodtan idesorolható. – Elkelt volna viszont néhány szerelmes vers és több humor.

*

Kedves Laci, most megint a levél következik. Nagyon melegen gratulálok kötetedhez. Szeretettel öllelek érte, és további jó munkát és hozzá egészséget kívánok:

Csorba Győző

[Csorba Győző (1916–1995) költő, műfordító, szerkesztő, a Jelenkor egykori főmunkatársa. | „Ha”-szonettek: a kötet Holdudvar című ciklusán belül „rejtett” szonettciklus, mindegyik vers a „Ha” anaforára építi gondolatritmusát. A versek: Bűn és büntetés; A szobatiszta állat; A béka és a létra; Alattad a délkör; Gyermeki ruhám. | Csorba a levél végi felsorolásban hiányosan adta meg a verscímeiket, ezeket ott kiegészítettem.]

7. Csorba Győző kézírásos levele

Pécs, 84. ápr. 28.

Kedves Laci,

ősi hagyományunkhoz híven a szóbeli nyugtázáson, köszöneten, véleményezésen túl, íme, levelem is.

Azzal kezdem, hogy nagy örömmel töltött el köteted megjelenése. Azt hiszem, most zárkóztál föl igazán Magadhoz. Ez a kötet teljes egészében adekvát Veled. Ebben már minden vonatkozásban dokumentálódik tehetséged. És ez a tehetség gazdag, színes, változatos, értékes. A kötet felépítése kitűnő. Az első és az utolsó ciklus filozófiai töltésű versei a líra magasvonulatát jelentik. A második és harmadik ciklusban inkább a földön jársz, de úgy, hogy minduntalan föl-fölpislantasz, s ezzel a látszólag köznapi tematikájú, szimpla problematikájú verseknek is távlatot, mélységet adsz.

A ciklus-beosztásnál legfeljebb arról lehetne elmélkedni, hogy az olyan versek, mint a *Megközelítések* vagy az *Éltük a szép, boldog jövőt* nem inkább az első ciklusba illenének-e. Mint ahogy az első ciklusból az *Amikor Bárdosi Németh Jánost eltemettük* c. verset – mint-hogy hommage-jellegű – talán jobb lett volna az utolsó ciklusba tenni. (Persze finom alak vagyok én, hogy most itt megjátszom az okos fiút, noha a kötetet már ismertem kézirat korában.)

Változatlanul sokat elmélkedtem ezúttal is, miben rejlik régies költészeted különös szuggesztíója, hatása. Persze okvetlenül problematikádban is, a nagyon aktuális közérzet remek konstataálásában, kifejezésében. De változatlanul, ugyancsak változatlanul ismét magukra vonták figyelmemet pompás képeid, hasonlataid, melyek olykor már a bátorságon túl a vakmerőség határait súrolják. Pl. apróhirdetéseket, / csillagokat nyit fölénk

a homály” [Megírjuk a szép, régi verseket]. „Kondult a világ, mint a kút” [Sírvers, 1980]. „... kijátszani a gravitációt, miként Heródest a háromkirályok” [Megmarad minden, ami elszívárog], „nyűszítve, mint Isten öccse” [Hóból a lábnyom] stb. stb.

A legerősebb, bár nehezen megfogalmazható és dokumentálható tényezője költészeted kikerülhetetlen hatásának azonban az a valami, amit jobb híján úgy neveznék, hogy „bensőségesség”, „intimitás”. Éspedig ennek egy igen intenzív formája. Az a páratlan behatoló képesség anyagba, emberbe, jelenségbe, gondolatba, élménybe, mellyel a legrejtettebb ráncait-recéit is meg tudod közelíteni, s Magaddal bírod vinni oda az olvasót.

Itt van pl. a *Sírni szeretnénk, mint az emberek*. A széjjelszabdalt, egyénekre tagolt, de a folyton társat, közönséget kereső emberekből álló társadalom ríkatóan tragikus képe. S a hitelességet olyan apróságokkal éred el, mint a „megjöttök” szó közvetlensége, a „nem firtatjátok többé, ki a szebb” stb. szűkszavú, de rendkívül találó megállapítása a közös, egyenlő emberi állapotról, az „állati szag” nagyszerű telitalálata, amiben mérhetetlenül sok minden benne van, aztán a „végtelenben dobogó egyszeregy” kozmikus monumentalitása, végül a két utolsó sorban a fájóan abszurd igazság: „majd nézzük egymást, mint a katonák, / akik túléltek, amit nem lehet”.

Ebben a ciklusban vélem egyébként a legtöbb nagyverset. Ilyen mindjárt az indító *Megírjuk a szép, régi verseket*, aztán a *Vízszintesedem*, a *Bezártam ajtót, ablakot*, a *Sírvers*, 1980, a már említett *Sírni szeretnénk, mint az emberek*, az *Amikor Bárdosi Németh Jánost eltemettük*, a *Megmarad minden, ami elszívárog* s a *Nehezebb részem*. (Most látom, hogy szinte az egész ciklust felsoroltam. De mint tegyek, ha így van?)

Az *idegenvezető szövegeiből* ravasz ciklus. Látszólag merőben más, mint a többi. De a valóságban semmi más nem történt, mint hogy egy mindig létező hang-variánsod erősödött meg, önállósult. Hiszen az ironia, önironia, filozófia, moralitás állandó tulajdonságaid közé tartozik elejétől fogva. Új, eredeti és trouvaille-értékű viszont a problémamegközelítés, a töményebb humor, a könnyedebb szellemesség.

Ez a ciklus mint kötetépítő elem is üdvözlendő. Elvásztó és kötőanyag, pihentető, s így fölfrissítő ereszkedő a következő csúcsok érdekében. S a „ridendo dicere verum” pompás példája.

Az *Éltük a szép, boldog jövőt* [ciklus] eleje félig-meddig folytatás. Csak a végén megy át „homage”-okba (Takáts Gy., Pákolitz I.). Itt a *Minden megtörténiket*, a két tisztelgést s az *Éltük a szép, boldog jövőt* fanyar-keserű vízióját szeretném kiemelni.

Az utolsó ciklus – mondtam már – a második magasvonulat. Ismét szebbnél szebb versek sorozata. Ilyen már az első is, a *Hóból a lábnyom*, ez a kissé burkolt ars poetica. De említhetném a *Születésnap párost*, az *Ím, itt, leghátul*, legelőlt s a Bartók- és Martyn-hommage-okat, vagyis szinte az egész ciklust.

Kedves Laci, mit írjak még? Azt, hogy így írásban-levélben is igen melegen gratulálok az *Ágakból gyökér*hez, azt, hogy meggyőződéssel hiszem: ebből a szerény külsejű kötetből több vers belekerül majd a magyar költészet díszes Nagy Könyvébe.

Öllelek igaz szeretettel, és kívánok az eddigiekhez hasonló szép verseket, még ha nem jut is eszedbe semmi.

Erzsidének tiszteő kézcsókom, Attilának buzdító üdvözetem küldöm.

Csorba Győző

[A levél az *Ágakból gyökér* kötetéről szól. | Az egyértelműség végett a versidézeteknél zárójelben feltüntettem, ha rövidítve szerepeltek, kiegészítettem a verscímeket. | *ridendo dicere verum*: (latin) nevetve mondani meg az igazat, Horatius Szatíráiból származó idézet. | A két tisztelgő vers: Amikor a hegynek megindult (Pákolitz István 60. születésnapjára íródott), Összegyűlik benne a fény (a 70 éves Takáts Gyulát köszöntötte).]

8. Csorba Győző kézzel írt levele

Pécs, 85. szept. 8.

Kedves Laci,

ősrégi hagyományunknak megfelelően a személyes és szóbeli köszöneten túl, íme, írásbeli és bővített köszönetem is válogatott kötetedért, a *Hóból a lábnymért*.

Számomra öröm már az is, hogy megjelent, és szép időzítéssel ebben a Te nevezetes évvedben. Azt hiszem, a Magvető készsége a kötet kiadására s a könyv igényes köntöse magában is igazolja költészeted értékét, amit a Magvető eddigi köteteid gondozásával is már világosan és helyesen fölismert.

Én mindig tudtam, mondtam, és hirdettem, hogy nemzedéked soraiban az elsők között a helyed, s most, hogy így együtt látom termésed legjavát, ez a véleményem csak megerősödött.

Első verseid után igen gyors és meredek az emelkedő. Vagy pontosabban: már a *Folyosóban* c. ciklus egyik-másik versétől kezdve. A kötet elején még főleg a szülőföld képei sorakoznak emlékekkel, reflexiókkal, meleg szomorúsággal. Több a kifelé nézés, mint a befelé. Viszont a kifelé néző szem éles, jól lát, és helyesen, s az ábrázolások költőileg gondosan, tehetségesen vannak megoldva. Feltűnik bennük már egyik legnagyobb erényed és erőd: hasonlat–metafora–jelző anyagod sajátos gazdagsága, látomásossága, amit én verseidben mindig különösen szerettem, becsültem és – szó, ami szó – kicsit irigyeltem is. Az ilyenekre gondolok, mint az „emlékek géppuskarüze”, „idegeim börtönudvara” [*Egymás örömére*], „határőr nedvek” [*Folyosóban*] vagy „törtészárú délutánok” [*Sárga őszi vers*]. Egy-egy ilyen metaforába tanulmány terjedelmű anyag van bele-sűrítve. (Itt legföljebb csak azt jegyezném meg, vigyáznod kell az önismétlésre. Az „ideje” birtokkal társított birtokosok gyakorisága kissé modorosán hat: „mérlegek ideje” [*Vaskorszak*], „a szélső füvek ideje” [*Folyosóban*], a „tárgyak ideje” [*A történet*, illetve kötetcím is], „a tapsok ideje” [*Zöld pajzs alatt*], az „elejtett szál ideje” [*Most mintha titkon lehaajolna*].)

Már első verseid között is van olyan monumentális, mint a *Ceruzarajz*, ami engem Nagy István parasztportréira emlékeztet, esetleg Nagy Balogh Jánoséira. Őket pedig én igen nagyra tartom.

Aztán mindinkább erősödik a „befelé, befelé”, a „mindig befelé”. A *Miközben* ciklusban lassan eltűnnek a szülőföld emlékei, az új otthon „a század senkiföldjén” [*Innen*] létesül, közérzeted megromlik, a városélmény elsősorban a bezártság érzését hozza magával (*Vízszíntesen*).

Ám a befelé fordulás hirtelen föl is emeli a verset, meg is tartja a magasban egészen a kötet végéig. Olyan csúcsokkal, mint a *Dédapám, március*, Az idegenvezető szövegeiből vagy az Egyik rímtől a másikig, s olyan kisebb darabokkal, mint az én kedvenceim: Az ember ösz-szefogódzik, Örültek a dagályban, Forog tovább, A történet, Ahogy a tópart, Állsz egy üres lavór-ban, Megírjuk a szép, régi verseket, Sírní szeretnénk, mint az emberek, Hóból a lábnym, Az an-gyal föl szólalása, Elmenni kevés, itt maradni sok, Ím, itt, leghátul, legelől, Szavak a sügőlyukból, s mondhatnám tovább.

Az természetes, hogy a kötet versei nem egyenlő értékűek. De ahogy végignéztem őket, nehezen szavaznék akármelyik kihagyása mellett. Ismered azt a meggyőződésemet, hogy egy kötet konstrukciója szempontjából hasznos is olykor-olykor leszállni a lóról.

Tudom, hogy ismétlek, de változatlanul úgy látom, verseidet főként három erény teszi nagygyá: valamiféle különös intimitás, erős képvisés és állandóan érzékelhető lendület.

Ezeket a főerényeket kiválóan szolgálják alerényeid: színes, bátor szókinccsed, hajlékony nyelv- és mesterségbeli tudásod. Bár formakészletedet nem ártana gyarapítani (ezért

örülök a *Magyar epigrammáknak*), választott formáidat tiszteletre méltó gondossággal kezeled, a mesterséget igen komolyan veszed, hanyagság, szükségmegoldás, üresjárat sehol nem tapasztalható verseidben.

Summázom: köteted kitűnő kötet, baráti lelkesedéssel gratulálok hozzá. Bízom benne, hogy zavaros kritikai életünkben is méltó lesz a fogadtatása.

Azt kívánom, hogy legyen erőd folytatni is így. Az irodalomtörténetbe mindenesetre már belekerültél.

Jó lenne mégis, ha megpróbálkoznál egyéb műfajokkal is. Tudom, hogy tudnád csinálni őket (műfordítás, szubjektív kritika). Szakajts gátlásaiddal (esetleg kényelmességeddel?)! Ne haragudj rám!

Jeles évfordulókon az ünnepelt szokott kapni ajándékot. Most fordítva történt: az ünnepelt adott, mégpedig ritka-szép ajándékot.

Köszönöm, külön is a nekem dedikált verset.

Erzsikének is, kérlek, tolmácsold köszönetemet. Tudom, hogy komoly része van verseid megszületésében.

Jó egészséget adjon az Isten!

Tolmácsolva egész családom meleg üdvözlését,

változatlan baráti szeretettel öllelek:
Győző

[A levélben az idézetek után zárójelben megadtam a verscímeiket. | Folyosóban című ciklus: a Fák felvonulása eredetileg öt ciklusban hatvanegy szöveget tartalmazott, amelyekből Bertók a válogatásban csak huszonnégy darabot tartott meg három ciklusban. A jelentős rostálás következménye volt, hogy a válogatásban új ciklusrendet is ki kellett alakítani. A Folyosóban a kötet első ciklusa lett, a Miközben a második.]

9. Csorba Győző levele, előbb kézzel, aztán géppelve

Kedves Lacim,

csak röviden írok kézzel, mert tudod, hogy a kezem remeg, és hosszabb szövegre nem merek vállalkozni. Pedig egy hasonló levélhez mindenképpen ez illik, ill. illenék. Mégis elkezdem kézzel, s Margitka majd folytatja géppel.

Tehát:

1.) Hálásan köszönöm ajándékomat (karácsonyit), illetve köszönjük mindketten, akiknek a meleg hangú ajánlás szól.

2.) A könyvhöz szívből gratulálunk, markáns, sajátos és saját hangon megírt könyv. Mindinkább úgy érzem, hogy kialakítasz, sőt, már csaknem egészen kialakítottál egy *Bertók-nyelvet*, amely a magyar nyelven belül *csak* a Tiéd, csak a Te tolladból jön és jöhet ki. Ez pedig nagyon nagy szó, mert a *költő* a *nyeloben* nyilatkozik meg, és a nyelv ad testet a legköltőibb szándékoknak is. Azt gondolom, hogy bármilyen modern, posztmodern, posztposztmodern stb. stílus a nyelvből határozható meg valójában, s a nyelv ad hangot a korszerűnek, vagyis a *mainak*, a hodiernumnak, a maival egybehangzóknak.

Szerencsés és persze igazán tehetséges költő az, aki ezt a hangot megtalálja és tud rajta beszélni.

3.) Persze az útban odáig rengeteg a kísértés, főleg az öröm esetleges túlzásai miatt. Pláne, ha valaki olyan merész, sőt vakmerő, hogy egy nem-tudni-hány százéves versformában (6-800, talán még több évesben) vállalkozik erre.

Itt-ott jelentkezik kötetedben is a *gonosz*. Az „a” névelő felhasználása rímhívóként, stb. [107] *Ablakon, ajtón lógna ki*. Egy-egy szólás befejezésének rábízása az olvasóra. Ez központosítás nélkül alighanem jobb lenne. Pl. a [102] *Mint aki rókát szelidít* utolsó előtti sora. Ezek kissé mesterkéltté teszik a verset. Aztán ott a „kupi”...

4.) Persze ezek a kifogások eltörpülnek a versekben megjelenő sok-sok nagyszerűség mellett.

Most is irigylem remek képeidet, amelyekkel roppant érzékletessé, tágassá, eredetivé tudsz tenni egy-egy gondolatot, érzést. Pl. „s áll egy hiányzó szó előtt, / ijedt állat a síneken” [82 *Mikor már költő lenni nem*], „Ketyeg az órában a szó” [84 *Ketyeg az órában a szó*], „Mint mikor az eget merik” [85 *Mikor már lejjebb nem lehet*], „S mint mikor megtelik a hold / s látszanak rajta a pacák” [86 *Szöszög a szélén, mint a pók*], „...porzik a tejút” [88 *Lehet, hogy mégis a tanúk?*], „A síró-rívó satupad” [92 *A képzelet, hogy benne van*] stb., stb., stb.

Nehéz végigsorolnom a szerintem ragyogóan sikerült verseket. Mutatóként: [88] *Lehet, hogy mégis a tanúk?*, [90] *Elég annyi, hogy féljenek*, [91] *A legtöbb csak mintát akar*, [95] *Tehát megérzik a kutya* (ez különösen), [100] *A kis bajt megeszi a nagy*, [107] *Ablakon, ajtón lógna ki*, [112] *Vannak, persze, a madarak*, [114] *Mennyi ember Delphoiban* (kivált az utolsó sor), [128] *Mint csillagos ég, ha ki*, [131–134] *S mindent ezen a csöpp helyen* (a nekem ajánlott), [138] *Mért képzelem, hogy rajtam áll?*, [139] *Csak aki nagyon hallana*.

De még sorolhatnám...

Hát így!

5.) Vagyis nagyszerű kötet.

Még egyszer köszönjük, gratulálunk és ölelünk:

Csorba Győző

Pécs, 1992. december 6.

[A levél Bertók második szonettkönyvéről, az 1992 végén megjelent *Ha van a világon tetőről szól*. | *hodiernum* (latin): *mai, a mai dolog, a mai napra vonatkozó*. | Az átláthatóbb hivatkozások érdekében a levélben belül adtam meg vagy egészítettem ki a szonettek számozását és címeit.]

*

10. Csoóri Sándor kézzel írt levele

Bp. 1992. dec. 10.

Kedves László!

Köszönöm könyvedet. Régen csak úgy „ömlöttek” hozzám a dedikációval fűszerezett kötetek, köztük, persze, azok is, amelyeket őszinte baráti és pályatársi rokonszenv postázott, manapság viszont csak elvétve érkezik egy-egy verseskönyv, regény vagy esszékötet. Hogy elszegényedésünkért mi magunk vagyunk-e felelősek, vagy netán mások is vétkek lehetnek, remélhetően nemsokára eldől. Egyelőre nem akarok belevágni a tisztázásba, mert lélegzeni is kevés időm maradt.

Verseidet szinte kivétel nélkül ismerem, mert verset azért lopott időben is olvasok. A mostaniakhoz is gratulálok, csupán arra ösztöklénélek, hogy ideje jött „fölrobbantani” remek börtönödet: a formát, mert már mindent tudsz róla. Emlékeztetek régi verseidre, bennük, ha esendőbben is, de szabadabban és nyugtalanítóbban mozogtál. Amikor József

Attila azt írja az *Ódában*: „El vagyok veszve, azt hiszem”, épp a bizonytalanságával ráz meg. Ha csak azt közölné vele: „el vagyok veszve”, kevesebbet mondana nekem. A tökéletességhez általában hozzátartozik valami remegő bizonytalanság, nem-tudás, valami vonzó tökéletlenség. Jóllehet, a verseidben ez benn van, de a forma már-már a kristályosodás irányába taszítja.

Legyen ez az életműnek egy kivételes szakasza, de próbálj kilépni belőle.

Úgy várom ezt a pár őszinte sort, mintha általad magamat biztatnám valami elhatározásra.

Kellemes karácsonyt és újesztendőt kívánok Neked és a Tiednek.

Baráti kézszorítással,
Csoóri Sándor

[Csoóri Sándor (1930–2016) költő, író, szerkesztő. | *A levél a Ha van a világon tető kötetre reagál.*]

11. Csoóri Sándornak szóló válaszlevél piszkozata

Pécs, 1992. dec. 28.

Kedves Sándor,

köszönöm, hogy írtál, s hogy oly gyorsan. Jólesik baráti, mintha-magadnak-mondanád-tűnődésed, hogy nem kellene-é formát váltanom. Annál is inkább, mert nekem is eszembe jutott már, s talán tényleg itt lenne az ideje. Sajnos nálam az nem úgy megy, mint némely szerencséseknél, ügyeseknél, okosoknál. Talán nem tartasz nagyképűnek és közönségesnek, ha azt mondom (ha az iskolai leckét mondom föl), hogy a belső mozgás, súly, nem tudom mi keresi meg, találja meg, kényszeríti ki a maga formáját, amikor kimondom. Tehát én nem szonettet akarok írni, úgy is mondhatnám, hogy engem nem érdekel (már) a szonett, de ez az a hosszúság és szélesség és „mélység” („lélegzet”), amiben én magamat és a világot meg tudom fogni(?), mutatni(?), teremteni(?). S talán látszik, hogy nem ez a szonett az, amit mindenki más csinált és csinál, hogy annyira még semmiben sem voltam benne (egyetlen régi „formában” sem), mint ebben, ami persze egyébként ugye mindenkié. Persze nem sikerül mind egyenlő szinten, itt-ott bizonyára már modor és manír is (vagy ennek látszhat), de nagyon kérlek, ha egyszer lesz egy picike időd, olvasd el még egyszer együtt és a külön-külön már olvasott verseket, s talán „kiderül”, hogy régi verseimben sem mozogtam „szabadabban és nyugtalanítóbban”, mint ezekben. Nem tudom. Igazán az gondolkodtatott el, amit az esendőségről, a „valami remegő bizonytalanság, nem-tudás”-ról mondasz. S persze elsősorban „tartalmi” vonatkozásban. S hogy ezt „a forma már-már” eltakarja, mi több „a kristályosodás irányába taszítja”. Ezen tényleg el kell gondolkodnom.

Köszönöm, hogy írtál. Boldog új évet, szeretettel, barátsággal:
Bertók László

*

12. Domokos Mátyás gépelt levele

Budapest, 1978. május 27-én

Kedves Barátom!

Köszönöm a könyvedet! A beléje foglalt versekkel most ismerkedem – tengernyi s undok elfoglaltságok közepette különösen jólesik kihallani belőlük „az anyag egyenes szavát”, amit én is (elmaradott ember!) a legtöbbre becslök a költészetben. (Főleg amióta elszaporodnak a versek rézüstjében a semmiből, a puszta levegőből is gyönyörűségeken szivárványoló habokat verni tudó mágusok.) Nem tudom, kire gondolsz, milyen költői vagy kritikai önérzetet aposztrofálsz, amikor idézed a kijelentést, miszerint a „jellegtelen versek ideje jött el”, de nehéz ennek az igazságától megszabadulni, ha még azt is megérti az ember, s előbb-utóbb rákényszerítik erre a megértésre, hogy szépen, látványosan, sőt, szivárványosan is lehet jelentéktelennek lenni, szappanbuborékokat (sordíjért) fúdogálni... – Vedd könyved dicséretének, hogy verseid olvastán folyton idekalandoznak a gondolataim, mert ez mégiscsak azt jelenti, hogy költői érvényt tudsz szerezni valaminek, ami ma nem kerül a divat reflektorfényébe. Én bízom abban, hogy ez a hűség a saját hanghoz mégiscsak meghálálja magát, méghozzá úgy, hogy egyszerre észreveszed, nem is az időtől, nem is a jövőtől kell várni a jóvátételt, mert ezekben a – hangadók által – észre nem igen vett, nem méltatott, tényleg a fű csöndjével növvő költői törekvésekben (vagy kényszerekben?) újult meg a líra (többek között, mert ebben nem vagy egyedül, Te is tudod), s bármilyen szkepszissel szemléled is az adott pillanatban mindazt, amit meg tudsz csínálni, s amiért azt kell mondanod magadról, hogy „nem választ gyakrabban a szó”, én a saját versedből olvasom a fejedre: „a dolgok lényege fölött elfogyasztott krumplis pogácsa” még mindig több, mint a szikrázó pengesuhogtatás nyoma – a levegőben.

De nem folytatom, mert attól félek, hogy „irodalmi levelet” írok, akaratom ellenére, pedig csak azt szerettem volna a köszönet szavai között megmondani Neked, hogy benem tényleg jó emléket hagytak a dolgaid (már amit ismerhettem belőlük), s – ne legyen ez köztünk, ezért kimondom! – mivel Fodor Banditól tudom, hogy Te erről nem nagyon voltál meggyőződve, ezzel az utólagos, de „egyenest beszéddel” kérlek, hidd el, talán az én hibámból is, de nem jól fejtetted meg válaszom jelentését, amikor első köteted lehetőségei felől kérdeztél. Én ugyanis, a nyomorult kiadói praxisból ismerve az első kötetek – értékektől független – vesszőfutását, természetesnek tartottam, hogy olyan ajánlatot, amit Te kaptál a Magvetőtől, nem szabad elutasítani. S ha becslök, nem is biztathatlak rá, mert nem tudom Neked garantálni, hogy amit én a Szépirodalminál szívesen láttam volna, azt csakugyan meg is tudom gyakorlatilag valósítani. Mint mindenben, ebben is így vett körül egy kvázi-állás valódi szennye, s ezért az egyért hálás vagyok a betegségnek, hogy legalább ettől megszabadultam. Most aztán szabad vagyok (mint egy életfogytos).

Szerettem volna ezt, a versektől, szép könyvedtől függetlenül már korábban is elmondani Neked, de nem adódott rá alkalom. Legutóbb az Írószövetség választmányi ülésén szerettem volna, de a szünet alatt elsodródtunk, utána én meg, mint a többi napirendi ponthoz hívatlan vendég („kibóvított”+ résztvevő voltam), egyszerre megkönnyebbülten és a hallottak (meg a visszanyeltek) fölött mélyen elgondolkodva (mondhatni: elszomorodva) kibaktattam a körút irányába.

Baráti szeretettel üdvözöllek:

Domokos Mátyás

[Domokos Mátyás (1928–2006) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. | A levél az Emlékek választása című második Bertók-kötethez reagál.]

13. Domokos Mátyás gépelt levele

Budapest, 1981. augusztus 2-án.

Kedves Laci!

Tegnap érkezett meg verseskönyved, a *Tárgyak ideje*, amelyet most csak megköszönnék, a gesztust, s ha megengeded, még visszatérnék rá „érdemben” is, ti. éppen most készülünk szabadságra, s ez jó alkalom lesz néhány olvasási adósság törlesztésére – azzal a költővel szemben is, aki „a költészet közlegényének” mondja magát. (Látod, azért már bele-belepislogtam.) A kötetről tehát még nem tudok Neked semmit se mondani, de erről a magatartásról talán annyit mégis, hogy: ha bizonyos rezignációval mondod is, gondolj arra (ha ugyan még meg nem tapasztaltad volna), hogy talán éppen ez az állapot adhatja meg a legkönnyebben a lehetőséget az embernek, ha költő, ha író, hogy megtalálja azt a belső szabadságot, ami nélkül nem juthat el saját gondolataihoz, s amit oly sikeresen oroztak el szinte mindenkitől a hetvenes évek során. (S talán ezért nem tudjuk felröptetni szegény Kormos ittmaradt sárkányát sem – ehhez szabadnak kell-ene lennünk. Belül.) Az idő, szerintem legalábbis, ilyen értelemben *kurvult el* – hogy én is aláhúzzam ezt a kifejezést, mert én is nyomatékosan érzem ezt a homogenizálódást a kurvaságban, amit metaforikus értelemben s akasztófahumorról úgy is mondhatnék, hogy: ma már az „úriasszonyok” az öltözködésükben (értsd: tudatukban) sem különböznek a kurváktól. (A folyamat, amit a másik, általad elsíratott költő, Nagy Laci előrelátott *A föltámadás szomorúsága* c. versében, azóta végbement, tökéletesebb eredménnyel, mint a legintenzívebb vegyszeres gyomírtás.) – No de, a többit majd a versek elolvasása után!

Gondolom, a jövő héten el leszel foglalva a Pécsett összeseregglő hazánkfiaival. Szederkényitől értesültem, hogy a *Jelenkorban* találok találkozott az írókkal, s addig talán az a költő-antológia is kezdedbe kerül, amely nálunk jelent meg a napokban, *Vándorének* címmel, s amelyet, gondolom, rajtam kívül a kutya se olvas végig a tizenöt millió magyar közül, csak én kényszerültem erre, mint a kiadvány szerkesztője. (Mondhatom, nem sok verset találtam benne, s valahogy az egész olyan riasztóan és primitíven provinciális.)

Baráti szeretettel:

Domokos Mátyás

[*Vándorének*: 1981-ben jelent meg a nyugat-európai és tengerentúli magyar költők antológiája Béládi Miklós szerkesztésében. I. „Pécsett összeseregglő hazánkfiái”: 1981. augusztus 2. és 8. között tartották meg Pécsett a IV. Anyanyelvi Konferenciát, amelynek célja a határontúli magyarokkal való kapcsolatfelvétel és a kulturális identitás megőrzése volt.]

14. Domokos Mátyás gépelt levele

Budapest, 1987. június 17-én

Kedves Laci,

nem trehányaságból nem köszöntem meg eddig új verseskönyved, *A kettőszakadt villamost*, de (ahogyan ezzel már a fél országot telesírtam) lakásfelújítás zajlott nálunk, két teljes hónapon át, olyan eseményekkel és helyzetekkel, amelyek a szemlélőnek egy burleszk kacagtató jó ízeit kínálják, nekem a tragédiák csapásait és keserűségét. Reméltem, hogy a Fészek-beli szerzői esteden találkozunk, de oda se tudtam elmenni, a fenti okokból. Mindezt nem részletezem, mert szívemből szól és helyzetemről beszél *Prédikáció* című versed, azon megállá-

pításával, hogy „az önsajnálát és az öndicséret ugyanannak az éremnek a két oldala”, s ha túlzásba vesszük, valóban érdemtelené válunk az őszinte érzelmekre, mert hát miért is volnánk olyan fontosak a teremtés számára, hogy bajaink miatt megálljon a Nap az égen? (De azért jólesnék, ha egy pillanatra legalább úgy tenne, mintha megállana...)

Látod, olvaslak azért, minden bajom közepette is, és sajnos nagyon közel áll hozzám, nagyon bennem van az a világérzés, amelyből verseid „harmadik oldala”: a rémület feltöltődik. – „Mire megérik, megkeseredik” – írod, én meg azon tűnődöm, miközben olvasom, hogy vajon mindenkinek, vagy csak egy alkatnak a sorsa ez, és nem tudom eldönteni, de azt tudom, hogy nem is fontos, ha valakivel ez megtörténik, mert nem csak a költővel esik ez meg így, de példaképpen mondom csupán – velem is. Legszívesebben kimennék a világból, de nem lehet. S azt is tudom persze, hogy nem egy lakásfelújítás – bármily keserves, de mégiscsak múlt – kellemetlenségei tettek, tesznek keserűvé, mint ahogy Téged sem csupán az, ami a versek szövegéből – tényszerűen – kipreparálható. S az igazi baj – persze nem költői szempontból! – éppen ez; ez a rosszkezd, amivel a Létre válaszol az ember, ami egyszerre adottság és korlátozás, hiszen reagálhatnánk ugyanerre több örömmel, több bizakodással, több jó érzéssel is! Ha Pláton néz be az ablakon, akkor persze nem láthat mást, de hát hol van az megírva, hogy csak azért kopogtat be valaki a sors ablakán, hogy a megcsalt eszményre figyelmeztessen? Ezek a pontokon szimatol az én hajdani protestáns lelkem-öszönöm valamilyen predestinációt, amiből nem lehet kitörni, mint Pilinszkynek ama másfajta látomásból.

Nem kritikát írok, hanem azt szeretném megmutatni, mennyire belém ég, amit évek óta – évtizedek óta – csinálsz, s ahogyan kibontakozik, és megmutatja visszafelé is: honnan jön, milyen talapzata van az életedben és az alkatodban. Ennek köszönheted, hogy végérvényes verseid vannak, hogy képeidet, megállapításaidat nem lehet vitássá tenni. Nem hiszem, hogy vers ennél többre lehetne képes, legfeljebb nagyobb csinnadrattákat lehet csapni körülötte, de ha valami, ez a zajgás aztán biztosan nyomtalanul elenyésczik – a verssel együtt. S én úgy tapasztalom, hogy csendben és csinnadratta nélkül, de azért egyre inkább tudomásul veszi az (értő) világ annak az értékét és fontosságát, amit csinálsz. Ennek Neked is tudatában kell(ene) lenned, s ebből szedjél egy-egy kiskanállal, ha nagyon rossz, eperossz a kedved.

Úgy tudom, a hó végén megfordulok Pécsen (Nagy László-ügyekben). Nem találkozhatnánk?

Baráti szeretettel öllelek:
Domokos Matyi

15. Domokos Mátyásnak szóló levél indigós másolata

Kedves Matyi,

utólag tudtam meg az újságból, hogy a majdnem kerek, hogy a 65. születésnapod tövében voltunk múlt csütörtökön, amikor estemet a FÉSZEK-ben bevezetted. Hát: Isten éltesen, erőben, egészségben, jó kedélyben és az igazságot kimondó szenvedélyben még nagyon sokáig, kívánom itt, belül még a nyolc napon. S köszönöm, nagyon köszönöm még egyszer a bevezető meleg, de/és kemény szavakat. Nem csodálom, hogy a jelenlévő volt potentátok, levitézlett somogyiak, levitézlett és hitvány magyarok fölkapták a fejüket, sőt, bíráltni mertek, számonkérni mertek (rajtam is, dolgokat, miközben ott körbeálltak, aláírást kértem velem a könyvemet). Nem nagyon értem, hogy Fodor Bandinak miért kellett belekevernie benneteket ebbe a masszába. A legelején, amikor Bandi először említette meg az

est tervét, s hogy a budapesti Somogyiak Baráti Köre is rendező lenne, azt mondtam, hogy oké, ugyanis fogalmam sem volt róla, hogy kik ezek. Aztán amikor a meghívókat küldték szét, ideküldte Bandi a névsorukat, s akkor láttam, hogy kicsodák, s írtam vissza, hogy „különösképpen nem vágyom a látásukra”, s mindössze tíz embert (volt iskolatársaim, stb.) tudtam bejelölni, s kettő volt ott az általam megjelöltek közül. Az est előtt közvetlenül is kérdeztem Bandit, hogy ezek fizetik a költségeket?, hogy azért vannak rajta a meghívón? Azt mondta, nem fizetnek semmit. Erre föl még a beköszöntőjében is külön kiemelte, hogy ezt az estet a Somogyiak Baráti Köre rendezi. Holott a meghívón, ugye, ott volt az Írószövetség meg a FÉSZEK is, sőt, a szállásunkat az Írószövetség fizette. Belemen-tem a csőbe a legelején, mert a műsort is a somogyiak miatt szerkesztettem ilyen „somogyi háttérű”-re. (Az idézet Banditól, az előkészületi szakaszból való.) Tehát egy estére megint „somogyi költő” lettem, s talán ez volt a cél. Az est egyébként nem tetszett, az ítélet szövege a *Priuszból*, így, hogy az én szövegemből szinte semmi sem volt körülötte, most már tudom, nem volt odavaló (de így hosszú volt az est). Volt néhány vers is, ami meg talán az előadók, az előadó miatt „nem jött be”. Nagyon rossz érzéssel utaztam hazafelé, de nagyon jó önismereti vizsga volt ez megint. Ne haragudj, hogy Neked mondom el mindezt, de úgy érzem, Te vagy az, aki a legmélyén valahol igazán érzed s érted, hogy miről van szó.

Szeretettel öllelek:
B. Laci

Pécs, 1993. ápr. 22.

[Az est 1993. április 15-én volt. Domokos bevezetője nyomtatásban is megjelent: *A pillanat szarvhegyén. Bertók László költői estje elé*, Kortárs, 1993/7. | *Domokos április 18-ai születésű.*]

*

16. Esterházy Péter képeslapja [a képen Csontváry Mária kútja Názáretben című festménye], [1985. 09. 24.]

Laci drága,

köszönjük szépen a könyvet. Jó, hogy ez így együtt. – Egy marha olvasó agresszív kérdése: Nem lehetne az Idegenvezető-szövegeket továbbírni? Hirtelen látni véltem, így, egy sohasem volt Pécs-könyvet...

Ölel: Esterházy Péter

[*Esterházy Péter (1950–2016) író, publicista.* | *Esterházy az 1985-ös Hóból a lábnyom című válogatott és új verseket tartalmazó kötetet köszöni meg.* | *Idegenvezető-szövegek: az 1984-es Ágakból gyökér kötet Az idegenvezető szövegeiből című ciklusáról van szó.*]

17. Fodor András levelének gépelt leirata

Kedves Bertók László,

avval kezdem, hogy a fiatal somogyi költők írásai közül kiemelkednek ezek a versek, amiket Marcaliban átadott nekem. – Írójukban eredendő költőtehetség van; természetesen kezeli a dalformát; sorain nem érződik a mindenáron költőiségre törekvő erőszakoltság.

A nyolc vers közül kettő megüti már az irodalmi mércéket is. Egyik a *Szerelemdal* – másik a *Nyitány*. Ezekben a tiszta hangütés, a népdalszerű kedvesség kapott meg különösen; az, hogy olyan naiv egyszerűséggel, szeretetteljes gyöngédséggel tud beszélni az életről, a szerelemről. – Általában el tudja kerülni a műnépiesség buktatóit; az érzelgősséget, a giccses fordulatokat. Nem könnyű dolog ez! Előfordul a hasonló hanggal próbálkozó nevesebb költőknél is, hogy engednek a szentimentális, olcsó megoldásoknak.

Ettől a veszélytől szeretném különösen óvni; mert többi versei az óvakodást indokoltá teszik. Az *Ünnepi énekben* vagy az *Öreg postás*ban ti. az a baj, hogy túlságosan könnyedén jellemez. Nem keresi meg a megfogalmazandó érzés, leírandó tárgy pontos megfelelőjét, a határozott jelzőt, konkrét képet, hanem megelégszik a keze ügyébe eső általános-sággal; például „eszébe jut ezer kedves fiatalos pillanat” – vagy „ma ünnep van ne rontsd el a szívünk ünnepét. – Kislány ma ne szomorkodj! Feledj minden borút” – Éreznie kell, hogy a „szívünk ünnepe” nemcsak költőileg rossz, de csakugyan nem is jelent semmit. – Röviden c. versben is az általánosító, azaz könnyebb megoldást választó egyszerűsítést hibáztatom. „Harcol a nyár, harcol a tél, tavaszra vár, kit űz a szél” – nyilván megvan ennek a versszaknak a mondanivalója, de nem világos, nem elég költői. Tudom, nagyon nehéz ezt konkrétabban leírni, mégis azt kell választania; a nehezebbet. A vers azért maradhatna rövid. Hiszen éppen az a baj, hogy a mondanivaló tömörítése helyett annak szimplifikálását választja: „Kenyér a szó, ki szót akar, legyen ma jó, legyen magyar!” – Ez bizony kevés. Konvencionális, jelszószerű, jelentés nélkül való.

A legfontosabbként tehát azt javaslom: váljon egyénibbé, bátrabbá, ugyanakkor érzékletesebbé, pontosabbá. – Mindehhez nagyobb elmélyülés, nagyobb műgond, több kísérletezés szükséges. Az is baj, hogy nagyon egyformák még versei. Ugyanaz a ritmus, ugyanaz a forma, hasonló fordulatok. – A *Vallomás* és a *Lefekvés előtt* abból a szempontból biztató, hogy igyekszik másfajta, intellektuálisabb jellegű mondanivalót is kifejezni; de talán éppen azért nem sikerül egészen, mert a tartalom és a forma nincs összhangban. Milyen furcsa például a *Vallomás* befejezése („apám, ha korunkat nem értjük, vágyaink roncs hadihajók!”). A vers hangulata, érzéstartalma semmiképpen nem indokolják ezt a gondolatugrást. – Efféle egyenetlenséget érzek a másik (*Lefekvés előtt*) versben is.

Bizonyos, hogy egyéniségének jól megfelel az Erdélyi József-es, Csoóri Sándor-os hanghordozás; hiszen a *Szerelemdal* nemes könnyedségű szépsége, a *Nyitány* üde frissessége ezt bizonyítja. – De húszéves korban még nem dőlhet el a költőegyéniség sorsa, mert ha igen, az elkerülhetetlenül beszűkülésre vezet. Próbálkozzék mással is! – Ha úgy érzi, mégiscsak ezen az úton kell járnia, akkor is próbáljon segítség nélkül a maga lábán járni, sajátos stílusban.

Ne tévessze meg az, hogy a nagyközönségnek általában jobban tetszik a csodás-mesés-tündérr királylányos, úgynevezett könnyen érthető vers. Ez sajnos csak a magyar verskultúra sekélyességét jelzi. Azt, hogy összetévesztik az egyszerű szépséget a közhelyszerűen banálissal, mivelhogy ízlésben, igényben még mindig a század végénél tartanak.

A fiatal költőnek csak azért sem szabad alkalmazkodnia a közízléshez, mert hamis az a tétel, miszerint le kell ereszkedni a közérthetőség, a tömegek által követelt népszerűség színvonalára – ez esetben ugyanis nem nőhettek volna századunk nagyjaivá Ady, József

Attila, Bartók, Derkovits, és egyáltalában: nem beszélhetnénk haladásról, hiszen az csak a fölismert és kimondott „új” jegyében történhet.

A versek közül, mint nyomtatásban még meg nem jelent; csak a *Nyitány* lehetne esélyes a *Csillag*ban. Ez azonban önmagában kevés – várunk, amíg legalább ilyen színvonalú versekből egyszerre többet is tud küldeni.

Őszintén szólva nagyon kíváncsi vagyok további fejlődésére, ezért, ha van kedve, küldje el ezután is írásait nevemre a *Csillag* szerkesztőségébe.

Baráti szeretettel köszönti:

Fodor András

Budapest, 1955. június 21.

[Fodor András (1929–1997) költő, műfordító, esszéista, az OSZK könyvtárosa, a *Csillag*, az *Új Könyvek*, a *Somogy*, a *Kortárs szerkesztője*, 1981–1986 között a *Magyar Írószövetség* alelnöke. | A gépirat alján szereplő szintén gépelt jegyzet: „K: /Kézírás, tintával/+boríték. A boríték hátoldalán a Marcali Posta bélyegzője az érkezés dátumával: 55.VI.24./ | Bertókot nem sokkal később, 1955 augusztusában az ÁVH letartóztatta néhány verséért.]

18. Fodor András kézzel írt levele az Országos Széchényi Könyvtár nyomtatott borítékjában

981. VIII. 31.

Kedves Laci,

természetesen megkaptam a *Tárgyak idejét* – úton-útfélen, villamoson, buszon még el is olvastam, mielőtt elrepültem volna Habarovszk felé. Az élmény máig is friss bennem, csak azért nem írhattam máig róla visszajöttöm után Fonyódról – mert a nagy kapkodásban kifelejtettem poggyászból könyvedet. Márpedig ott vannak benne a tetszésjelek – olyan nagy számban, hogy esetleges kétségeidet (úgy is, mint T. T.-nál régebbi mentorod) el tudom oszlatni. Nem kisebb véleményem van gyűjteményedről – s efféle Lakatos Andrisnak is mondtam –, mint hogy a negyvenes nemzedék legkarakteresebb, legátütőbb erejű megnyilatkozása. Se Ágh, se Bella – se Kalász vagy Orbán nem képes mostanában ilyen egyértelműen kifejezni magát. S ami két korábbi könyvedben készült, a kertelés nélküli, már-már szarkasztikus nyíltság, művészileg is megérett. Elidegeníthetetlenül a Tied ezek a versek. A nyelv, a forma, az indulatok nekiveselkedése, a szándékolt disszonanciák, a somolygó, majd élesre váltó önironia mind-mind a sajátod. Hülyeség arról beszélni, hogy keserű vagy-e, sötéten látsz-e, horribile dictu: beszürkültél... A versek mögött nyílt sorsvallás van, s mi több: „valódi világot hörpintesz”... Merthogy a valódi világ neked Vése-Pécs–Budapest és a világpolitikai konstelláció közt ilyen. És érvényesebben a magunk életérzését nem tudjuk mondani Pestről sem.

A fővers, ahogy már régebbi véleményemből sejtethed, a *Dédapám, március*. Ez önmagában is kötet-értékű teljesítmény.

Tetszetek, a többi közül kiütőközöen a következők: (az aláhúzottak hatványozottan tetszetek!!) *Ki megy haza?*, *Bádog szitakötő*, *Mintha üzenne*, *A félelem futamaiból*, *Életed árán*, *A rost beszél*, *Lennék örömen a lakat*, *Dédapám...*, *Vése fölött*, *Kormos István*, *Nincsen veszély*, *Krakkói elégia*, *A jóslat kampóján*, *Ében-ország*, *Jónás tűnődése* [az utolsó leckéztetés után], *A tűnődés folytatása*, *Alattad a délkör*, *Titoknoki szolgálatomról*, *Mind a hét főbünt*, *Holdudvar*, *A harmadik napon*.

Megjegyzem még, hogy a *Kockakövek* is járható úttá álltak össze: a kötet szövedékében autentikusabban hatnak, mint a részletpublikációkban.

Mindezek után csak azt mondhatom, hogy szívből gratulálok... és köszönöm, Sáríkával együtt a meleg dedikációt.

Tibornak – anélkül, hogy leveled rávonatkozó hangulatát idéztem volna – megmondtam, hogy *így* vélekedem könyvedről. Ő is mondta, sőt, előre megírta, hogy várakozásában némileg csalódott, s erről adott számot a kritikában. Amikor a *Somogy* oldaláról nézve furcsálkodtam, azzal érvelt, hogy amikor elolvastad a szövegét, így reagáltál: „Igazad van!” – Amikor arra céloztam, hogy valójában az elidegenítést fogod konstatálni gesztusából – olyasmit jegyzett meg kesernyés hangon, hogy a köztetek lévő rossz viszonyon ez már nem sokat változtat.

Japán utamról nem könnyű beszámolni. Izgalmas út volt mindenképpen; csak az indiaihoz hasonlítható. Amaz emberi esendőségeivel a mi fazonunkat mutató ósképleteivel, megválthatatlan, de csodálatos mélységeivel, múltjával talán torokszorongatóbb élményt kínált, emez viszont szinte utópisztikus képeket szuggerált egy jövőendő praktikus, szorgalom és lelemény szerint prosperáló, nem emberellenes jövőendőről, melyet mi – úgy hiszem – sohasem fogunk elérni.

Enyhén szólva döbbenetes a rend, tisztaság, szervezethez és a becsületesség ott, a felkelő nap országában. Borralal és lopás: ismeretlen. (Most tudtam meg, hogy a kettő kényszerűen összefügg.) Olyannyira törődnek a másik emberrel, hogy a vakok részére minden átkelőhelyen különleges sárga, hólyagos szelvények találhatók a járdán; de nem elég, hogy a botjuk azt megtalálja – a piros jelzésnél kakukkszó, zöldnél sárgarigófütty hangzik a jelzőberendezésből.

A konferencia nem volt éppen csodálatos. Sárosi Bálint[?] és az én előadásomat hallgatták vagy 300-an: némi visszhang is jutott el hozzánk. Tokióban a magyar követségen volt fogadás és műhelymegbeszélés. (Itt Bartók és a modern magyar líra volt a témám.)

Tokió irdatlan város. 11 milliós. Keveset láttam belőle. Annál többet a Fudzsjama körüli gyönyörű tájakból, a műemlékekben gazdag Kiotóból, Narából, a modern Szapporóból és Niigatából (két i). Kicsit restelkedve merengtem rajta, hogy Simon Pista[?] után, aki Koreából látta a Japán tengert, én voltam a második költő, aki ugyancsak látta, sőt, fürdik is benne.

Röstelkednem azért is kellett, mert az aránylag pénzes (valutaszámlás) zenészek közt olyan szegény voltam, mint a templom egere.

Egybevéve elmondhatom, hogy az 1981-es életem legszínesebb nyara volt; merthogy a spanyolországi hetet sem homályosították el a távol-keleti színek.

Itt Pesten a főújság talán, hogy Karcsiék végre beköltöztek a [B??] utca 4-be. Két hétig még szörnyű felfordulás lesz, de aztán Karcsi eléri végre álmai netovábbját: 20 négyzetméteres szobája lesz.

Miklósék lakáskérélmét viszont gyalázatos módon azzal utasították el, hogy elegendő nekik annyi négyzetméter, amennyiben laknak.

Az én hivatalos „titoknoki” munkám is elkezdődött a Szövetségben. Nagyon lökdös-nének a „placc” közepére, de ellenállási szándékom változatlan. Abban igazad van, hogy a mostani képlekeny időben szükség van rám, de éppen ezért megpróbálom a föltételeket én diktálni.

A *Somogy* rádiós óráját üdítően jónak találtam. A jó közt is legjobbnak a Te átgondolt, leginkább távlatos nyilatkozatodat. Ne bosszantson túlságosan, hogy ezek után éppen Kaposváron írnak majd a kötetedről hangfogós elismeréssel – kárpótolni foglak valamivel, ami bizonyára kedvedre való lesz.

Csókolom Erzsit, köszöntöm Attilát, Téged öllelek.

Bandi

[T. T.: Tüskés Tibor (1930–2009): kritikus, szerkesztő, író, 1959–1964 között a Jelenkor főszerkesztője. A hatvanas-hetvenes években baráti kapcsolatot ápoltak Bertókkal, a nyolcvanas évek elejére elhidegültek egymástól. Eddigi ismereteim alapján Tüskés Tárgyak idejéről írott, ha nem is elmarasztaló, de igen mérsékelt elismerő kritikája (Somogy, 1982/1.) ennek az elhidegülésnek sokadik stádiuma volt. | „valódi világot hörpintesz”: József Attila-utalás, vö. Ars poetica: „nem lógok a mesék tején, / hörpintek valódi világot, / habzó éggel a tetején”. | Karcsi: Bulla Károly (1946) szerkesztő, író, újságíró. | Miklós: Csűrös Miklós (1944–2015) kritikus, irodalomtörténész. | „A Somogy rádiós órája”: „Part s komp között” címmel mutatta be a Somogy folyóiratot Fialippinyi Éva, a Magyar Rádió irodalmi osztályának szerkesztő-riportere. Az Avar István, Csernus Mariann, Mádi Szabó Gábor és Papp János színművészek közreműködésével készített műsor 1981. augusztus 26-án 19:15-kor került adásba a Kossuth Rádión.]

19. Fodor András kézzel írt levele a Magyar Írók Szövetségé nyomtatott borítékjában és fejléces papírján

1985. IX. 10.

Kedves Laci,

most fejeztem be a „Vers sajját át a valóságon” című Rólad szóló beszélgetés korrigálását. Azt hiszem, a szerencsétlenül megvagdosott rádiós felvétel után ennek a nyomtatott változatnak Te is örülni fogsz. Matyi is, én is átfogalmaztunk, árnyaltunk benne egy-egy részletet, s eljutottunk azokhoz a konzekvenciákhoz, amikhez a stúdióbeli kényszerűségek miatt nem sikerült.

Éppen ma olvastam Leskó kritikáját könyvedről a *Somogyi Néplapban* – melyet mintha Rád való tekintettel postáztak volna. (Kaptam folyamatosan a lapot tavaszig, akkor abba hagyták küldését.)

A *Hóból a lábnyom* mindenestre a sláger most nálunk. Kitettem a könyvespolc párkányára arcképeddel haránt – hogy bármikor kézbe vehessem. Újra csak azt mondhatom, szigorú válogatásod igazolódott: arányos, koncentrált gyűjtemény, eleitől végig erőteljes versekből. És érződik a fölfele lépcsőzés is, újra szíven ütöttek az *Ágakból gyökér* darabjai – de az *Új versek* hőfoka, formanívója is arra bizonyosság, hogy tovább-továbbjutsz a magad útján. Szerencsésnek tartom az *Egyik rímtől a másikig* végső pozícióját, mert így a zárásnyitás egyaránt adott („aki egy ritmust befejez / nem gondol rá, hogy vége lesz” ... „mikor a tollat leteszi, / szeretné újratekdeni”).

S az újratekdenés, ahogy legfrissebb dolgaidat látom, megint más lesz.

Köszönöm, Laci, a szép ajánlást. Bizony, elmúlt már 30 éve, hogy megismerkedtünk – de hát remélem, élünk még egy kicsit; s még köszönhetünk is Téged félévszázados fönnállásod alkalmából Kaposváron.

A Költői Szakosztály vezetősége szívesen fogadta invitálásomat erre az alkalomra.

Öllelek, Erzsit csókolom, s szívesen gondolok a Miklóséknál töltött órákra.

Bandi

P. S.: Szegény Andrisról Te hallottad meg először, hogy majdnem néhaivá lett. Most már jobban van. A könyvtárba is bejárogat. Szerencsére szelleme „tisztá-épen megmaradt”.

[A szóban forgó beszélgetés: „Vers sajját át a valóságon”. Domokos Mátyás és Fodor András beszélgetése Bertók László költői útjáról, Kortárs, 1985/11. | Az utóiratban vélhetően Lakatos Andráról van szó.]

Kedves Laci,

néhány nap múlva ugyan találkozunk – ha igaz – Keszthelyen, de addig írásban is illik tudtadra adnom, hogy könyvedet megkaptam, kívül-belül szépek, a korhoz és mi magunkhoz méltónak találtam.

Merthogy hosszabb ideje úgy vagyok Veled (miként mutatis mutandis magammal), hogy kíváncsian nézem: tud-e közérzetünk hőmérője még mélyebbre esni, anélkül, hogy szétpattannánk mi magunk...

Úgy látom, sikerült megint a dadogó lét és a történelem közt, avagy amint a címadó vers döbbenetes képe mondja, a tartalmával nem azonos álmodó bőrzsák varasodó sebei körül olyan új látleteket és képleteket fölmutatnod, ami megnyugtathat: nem élsz hiába.

Merthogy erre a schizofrén önvizsgálatra is elmondható: „sebed a világ”... – Törvényszerű, hogy most éled meg a felnőttbe zárt kisgyerek félelmeit, az „úgy vonz, hogy már taszít” [Talán ő az a másik] fonák lehetőségét.

Ennyi kínzó gondolat (még ha félig gondolt formában is) nem volt még ekkora sűrűségben Nálad. Talán azért is jók az epigrammák és szonettek, hogy vázat, ívet adjanak a mondandónak, *Hogy izgalmasabb legyen az égbolt*. (Ez a szonett egyébként legalább olyan izgalmas, mint a címe, és szarkazmusa abszolút a Tiéd. Van benne valami groteszk monumentalitás, amit talán utódaink fognak értékelni igazán.)

Ez különben az első olyan könyved, melyből nem ugranak ki a többi elhomályosító versek. A maga módján szinte mindegyik megváltja az olvasóit; nem tűri az osztályozást. Talán csak az *Ünnepi másod* helyezhető valamiféle piedesztálra, mely az időbe hátravetítve arról a fiatalemberről szól, aki majd a 80-as évek végén képes lesz magát és bennünket ilyen illúziótlanul szemlélni, egyúttal azt a visszasajgó, közösségbe fogózó szépséget is fölmutatni, amiért talán mégis érdemes folytatni mesterségünket.

Gratulálok, Laci, és remélem, szép előadóest lesz a kötetből a FÉSZEK-ben május 26-odikán.

A viszontlátást várva ölellek, és Sárikával együtt köszönjük dedikációd

Bandi

[A levél A kettészakadt villamos című kötetről szól.]

*

21. Ilia Mihály e-mailje, 2018. augusztus 16.

Tárgy: *Helikon*

Kedves Jó Barátom, L!

A kolozsvári *Helikon* idei 15. szám[á]ban interjú olvasható Andrei Dósa költő-műfordítóval. Romániai kortársad azt mondja: „Tehát van bennem Bertók, J. A., Ady, Szálinger, Szilágyi Domokos, Petri, Parti Nagy, Borbély, Peer Krisztián, Acsai Roland, Krusovszky, Fekete Vince, Kinde Annamária, Bódis Kriszta...”

Ölel és üdvözl
Ilia Mihály

[Ilia Mihály (1934) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. | Andrei Dósa (1985) románul író magyar származású költő, író, műfordító. Magyarul olvasható kötetei: Füveskert (Helikon, 2023, ford. Horváth Benji, Koszta Gabriella); Sok erő és egy csipetnyi gyöngédség (Helikon, 2025, ford. Horváth Benji).]

*

22. Kálnoky László kézírásos levele

1981. szeptember 3.

Kedves Barátom!

Köszönöm, hogy kötetével megtisztelt. Nyaralás közben érkezett, postámat nem küldtettem magam után, ez a magyarázata késői válaszomnak.

Tudom, hogy nem kezdő és már nem tartozik a legfiatalabb nemzedékhez. Számos versét olvastam folyóiratokban és a *Szép versekben*.

Teljes kötetét most volt először alkalmam olvasni, és csak azt mondhatom: jó költő, anélkül, hogy keresné a zajosabb feltűnést. Mesterségbeli tudása magas fokú, verseinek hiteles az érzelmi és gondolati háttere, sehol sem fedezem fel, ami az utolsó évtizedek számos költőjénél állandó hiba, vagyis, hogy egyes költők leírják, ami éppen eszükbe jut, feltéve, hogy úgy vélik: tetszetősen hangzik. Ilyen módon jó sorok közé is könnyelműen papírra vetett bombasztokat hagynak a versben. Meggyőző sorok közé vaktában leírt frázisok vegyülnek.

A Maga köteté mentes az ilyesmitől, nem ír le olyasmit, aminek jelentését nem tisztázta önmaga bírójaként.

Ha egyáltalán lehet szó negatívumokról költészetében, azt az egyet hiányolom talán, hogy nem minden versének van „magasfeszültsége”. Mintha nem merné próbára tenni önmagát, és elérni a végső határokat, melyeket tehetsége elérhetővé tesz. Ne feledje, hogy a nagy költészet valamilyen irányban mindig szertelen. A költőtől ereje teljes megfeszítését, néha az önmagunk feladását kívánja meg.

Természetesen kötetét így is sokkal jobbnak tartom a megjelenő verseskötetek átlagánál, sőt, ha értékrendet kellene készítenem – hál’ Istennek nem kell – az élő magyar költőkről, Magát azok közé sorolnám, akik közvetlenül követik azt a legfeljebb 5-6 főből álló csoportot, akiket már élő klasszikusoknak tart a közvélemény. A jövő titka, hogy az utánuk következők közül ki tud felzárkózni közéjük. A lehetősége, képessége nem teszik ezt sem reménytelenné.

Kötetét kötettel szeretném viszonzni, de utolsó kötetem mindössze 2200 példányban jelent meg, s ezért olyan hamar elfogyott, hogy magam sem tudtam kellő számú példányt vásárolni. A jövőben igyekszem ezt pótolni, és addig is szeretettel üdvözlöm.

Kálnoky László

[Kálnoky László (1912–1985) költő, műfordító. | *A levél a Tárgyak ideje kötetéről szól.*]

23. Kálnoky László kézírásos levele

Kedves Barátom!

Restelkedem, amiért ilyen jelentős kötetet ilyen elkésve köszönök meg. Mikor a könyv megérkezett, a szigligeti alkotóházban voltam, és mikor megjöttem, féltucat dedikált könyv, nemcsak verseskötetek, hanem vaskosabb prózák is, továbbá 20-25 megválaszolandó levél várt rám. Postámat ugyanis nem küldték utánam, mert feleségem ugyanabban az időben Svédországban látogatta meg ott élő mostohalányomat.

De a kötetre térve: első kötetedhez képest is, mely pedig szintén igen figyelemre méltó volt, hatalmas fejlődés! Ennek az erőtől duzzadó költészetnek olyan a környezet, melyben élni és írni kénytelen, mint az izmos atlétatestnek a kinőtt, túl szűk ruha.

Azt hiszem, az ebből eredő elégedetlenség az irónia, az éles bírálat és az időnkénti drasztikum (nem pejoratíve használva ezt a szót, néha nagyon is nagy szükség van rá).

Nemcsak Veled született, amit nem lehet megtanulni, hanem meg is tanultad hozzá, amit minden élvonalbeli költőnek tudni kell.

Te már csak mennyiségben maradsz el a legjobbaktól, minőségben nem. Az pedig természetes, hogy még nem lehet olyan terjedelmű életműved, mint a legjobb hetvenéveseknek.

Ha így folytatod, kiszámíthatatlanul nagy ívű pálya előtt állsz.

A viszontlátásig szeretettel üdvözöllek

Kálnoky László

1984. május 21.

[A levél az Ágakból gyökér kötetről szól.]

*

24. Kántor Péter képeslapja (a Felsővízvárosi Szent Anna templomot ábrázolja a Duna túloldaláról, a mostani id. Antall József rakpartról nézve)

'92. dec. 10.

Kedves Laci!

Nem mondanám, hogy olyan a város, amilyennek a túloldalon látni. De persze néha lehet, volt olyan is. Most szürke, fekete, csak a kirakatokban ragyognak a fehér háztartási csodagépek, a BRAUN-ok, MOULINEAUX-k, VARIO-k – jó volna hinni bennük.

Nagyon köszönöm a *Ha van a világon tetőt!* Szívből gratulálok hozzá. De ez is olyan szomorú. „Mint a csillagos ég, ha ki. / És nem találom meg soha”? [128 *Mint a csillagos ég, ha ki*] „S minden hülyesége ÖRÖK”? [109 *Ahogy esik bele a köd*]

Mégis talán meg kéne próbálni valami marhaságot. Egy sestinát?

Megvagyok. Ölel, Kántor Péter

[Kántor Péter (1949–2021) költő, műfordító, a kilencvenes években az Élet és Irodalom versszerkesztője. | Az idézetek után zárójelben megadtam a verscímet. | Az eddigi ismereteink alapján Bertók soha nem próbálkozott sestina írásával.]

*

25. Kukorelly Endre kézzel írt levele

Kedves Laci, nagy-nagy örömmel fogadtam a köteted, és nagyon megtisztelve éreztem magam. Egyébként már megvettem volt akkor; azt a példányt jó helyre tovább is adtam azóta. Voltam Romániában (Bukarest, tengerpart, írószövetségi- és JAK-„delegáció”), oda vittem ki a könyvet, s a tengerparton olvastam, majd odaajándékoztam az egyik miniket kísérő magyarnak.

Gratulálok ehhez a nagy és szép anyaghoz, ez a [összefogott?] hang igazán tanulságos volt a számomra. Örülök, hogy sikerült megismerkednem Veled, s remélem, mielőbb találkozhatunk ismét. Kár, hogy ebben a „hatalmas” országban a „nagy” földrajzi távolságok (is) meggátolhatják az embereket abban, hogy találkozzanak. Mindenesetre mi néhányan Pesten összejárunk minden szerdán 8 után (eddig az Astoriában, de mivel azt tatarozni kezdik, 16-tól a Pilvaxban), megpróbálván némi irodalmi kávéházat csinálni, még társaságot is alapítottunk (Örley-kör), s mindig elég sokan vagyunk, jókat beszélgetünk. Ha valamelyik szerdán Pesten járnál, nagyon örülnék (s mindenki örülne), ha eljönnél.

Nagy szeretettel üdvözöllek
Kukorelly Endre

Bp. 85. okt. 5.

[Kukorelly Endre (1951) költő, író, esszéista, szerkesztő. | *A levél a Hóból a lábnym című válogatott és új verseket tartalmazó kötetéről szól.*]

*

26. Lakatos András kézírásos levele

Kedves Laci!

Mostanában gyakorta eszembe jut egy „állítólag” kínai mondás, amit Domokos esszékötetében olvastam. E szerint bölcsebb dolog bármily aprócska gyertyákat gyújtani, mint átkozni a nagy sötétséget. Mióta megkaptam könyvedet – először az *Új Könyvek* szerkesztőségében láttam, aztán érkezett küldeményed a nagyon jóleső dedikációval –, azóta az öröm, az egyszerű köszönetben nehezen kifejezhető megilletődöttség mellett furcsa nyugtalanság lakik bennem. Pedig előre sejthettem volna, hogy a külön-külön alaposan ismert részek ellenére az egész újdonságnak fog hatni, hiába láttam a kötetnek egy korábbi változatát, hiába tudtam, melyik ciklusokba osztotta a későbbi keletkezésű verseket, most mégis szinte zavartan tapasztalom magamon a meglepetést. Biztos, hogy a könyv kivételesen szép formájának is része van ebben a meglepetés-érzésben (ilyen borítóra, ilyen tipográfiára, egyáltalán: ennyire minden elemében színvonalas munkára én sem számítottam legmerészebb álmaimban sem, bár tudtam, ha a Magvető nagy nehezen elfogad egy művet, általában szebb külsőről gondoskodik, mint a többi kiadó), mégis, mikor elgyönyörködöm ezen a könyvművészeti alkotáson, mindig az jár a fejemben – talán ez is segít majd másoknak felismerni, ami előttem egyre nyilvánvalóbb. Mert a meglepetés lényege, amit verseid együttes olvasása, újraolvasása kiváltott, abban foglalható össze, hogy köteted nem egyszerűen egy jó verseskönyv a többi jó verseskönyv között, hanem azok közé a kevesek közé tartozik, amelyek egzisztenciálisan érintik az embert, beleszólnak az életébe, gondolkodásába, állandó jelenlétet harcolva ki így maguknak. Ezt az egzisztenciális fontosságot többször éreztem már verseidet olvasva – hisz első köteted is nagyon belülről érintett –, de miközben mindig hangoztattam-vallottam, hogy sokkal je-

lentékenyebb költő vagy annál, ahogy az irodalmi közvéleményben számontartanak, időnként hajlamos voltam elismerni: költészetednek ez a csak nagyon keveseknek megadatott, irodalmon túli dimenziója talán mégis az én szubjektív ráhangolódásom következménye csupán. A Csontváry-vers vagy az *Örökké vonul* – meg még jó néhány – persze újból és újból kimozdítottak toleranciámból és egyre makacsabbá tettek meggyőződésemben, de mindezt elvitathatatlan tényné a második kötet emelte számomra. Könyvedet olvasva olyan darabokból is ez a dimenzió nyílik meg előttem, amelyekkel (kéziratban-folyóiratban ismerkedve velük) nem volt különösebb érzelmi kapcsolatom; jó verseknek tartottam őket, de nem készítették többre az elismerésnél.

Miképp lehet költészeted egzisztenciális, irodalmon túli dimenzióját *tárgyias* formában kifejezni, anélkül, hogy a felsőfokú jelzők fölösleges halmozásának hibájába esnék? – köteted felkavaró hatása mellett ez a kérdés is benne fészkelődik nyugtalanságomban. Miután megírtam az *Új Könyvek* számára a recenziót, egy hosszú levél fogalmazásába kezdtem; úgy gondoltam, ha egy személyes megnyilatkozás formájában Neked papírra vetem azt, ami a recenzió, a *Tiszatáj*-kritika nyelvén megvallhatatlan, akkor talán könnyebb lesz az objektív hangot eltalálni. (A mellékelt *Új Könyvek*-recenzióban a jelzők halmozása némiképp taktikai okokból történt: ha kihúznak belőle ötöt, még mindig maradjon másik öt.) Sajnos be kellett azonban látnom, nem ilyen egyszerű a dolog: én a levélírásban is szemérmesebb, a kritikában is szubjektívebb vagyok a szokásosnál. Bisztray Ádám telefonhívása – ő értesített, hogy máj. 11-én, csütörtökön este személyesen is találkozhatunk náluk – ébresztett rá: mint annyiszor, megint önmagam, a könyved olvasása közbeni kivételes, ünnepi lelkiállapotom minél árnyaltabb visszaadása volt a fontosabb, kapcsolatunk természetes, hétköznapi gesztusai helyett. Ezért hát e levél kapkodó mondatai, mert egyszerűen elképzelhetetlennek tartom, hogy mindabból, amit vissza-vissza-hőkölve fogalmaztam Neked, semmi se jusson el Hozzád, hogy – éppen most! – magamat kelljen magyaráznom, mikor majd találkozunk (emiatt is adom postára express). Ezért akartam a Számodra biztos érthetetlen hallgatásom, nem-válaszolásom sötétjében meggyújtani ezt a füstölgő, kormozó gyertyát. S most már a másikat is, amelyik minden bizsonnyal éppúgy nem lesz elég, hogy objektíven, egy ismertetés keretein belül megvilágítsa mindazt, ami pedig reflektorfényt érdemelne, mint emez, a verseid kiváltotta érzéseimet. De funkcióját, hogy jelet, akármi pisla fényt ad, talán teljesíti.

Jókívánásaitokat köszönjük, Erzsikét, Attilát üdvözljük,
Téged sok szeretettel ölel
András

Budapest, 1978. máj. 6.

[Lakatos András (1943–2019) kritikus, irodalomtörténész, az OSZK könyvtárosa. | A levél az Emlékek választása kötetéről szól.]

*

27. Lator László gépelt levele

Kedves Laci,

köszönöm új könyvedet, jó volt olvasni, nekem való, nagyszerű versek, nem fog rajta, nem fog ki rajtad se kor, se betegség, sőt, mintha éppen azok készítenének számot vetni helyzetekkel, bajaiddal, étellel-világgal. Ezért van, hogy mindig a legfontosabbról beszélsz, ezért szeretem kiapadhatatlan költészetedet. Az első ciklusban azt tudod megcsi-

nálni, amit manapság kevesen: úgy raksz a versbe nyers, köznapi, prózai elemeket, hogy közben, vagy annál inkább, minden szavadban megmarad a líra magasfeszültsége. Most is azt csinálod, amit mindig is csináltál: kitalálsz valamit, egy versemódot, egy technikát, egy ideig használod, aztán majd valami mást, másfélét teszel a helyébe. Az első ciklusban a mesterien laza beszédmódot, a cseppet sem színpadias előadást, mondjuk, helyenként a majdnem-szlenget, a zárójeles szinonimákat, így is mondhatnád, úgy is mondhatnád, így mondod pontosan azt, amit kell. És milyen erős sodruk van ezeknek az alig-megformált-ságot sugalló nagy monológoknak! Az *Egyre közelebb* itt-ott hasonló, de egészen más módszerrel íródott. Zárt, szűk térbe szorított versek, itt-ott egy-egy gorombább szólam, szó, kép. És persze itt is arról beszélsz, mint a hosszú versekben. S megint más a *Firkák a szalmaszálla*, kötődnek egy kicsit a háromkádhoz, de egy új hangot is hallani belőlük: lapszé-li jegyzetek, szakszerű látletek, groteszkek is olykor, mindennapokról, betegségről, komolyan vagy félvállról vett ólálkodó veszedelmekről. S ha így, ha úgy, mindig Bertók-hangon beszélsz. Most is a törések, a kihagyások, a befejezetlen mondatok. Szóval: még egyszer köszönöm.

2014. július 18.

Szeretettel öllelek
Lator Laci

[Lator László (1927–2023) költő, műfordító, esszéista, szerkesztő. | *A levél az Ott mi van? kötetéről szól.*]

28. Lator László gépelt levele

Kedves Laci,

köszönöm a firkákat, örömmel, élvezettel és irigységgel olvastam, nem egyszer, többször is, vissza-visszatérve egy-egy kétsorosra. Irigységgel, merthogy mindig meg tudsz újulni, megtalálod a helyzetedhez, a közérzetedhez illeszkedő kifejezésformát. És hogy mindig késztetést érzel, hogy ne add fel, hogy hasznot húzz akár a szenvedésből, a betegségből is. A bajaidról egy orvos tárgyyszerűségével adsz számot, egyszer-egyszer a diagnosztá távolságtartásával, mégis minden darabban, ha csak a háttérben is, ott van létező-mulandó drámája, a visszafogottan is hevesen személyes vallomás. Most is élsz szokásos kihagyásaiddal, hézagaiddal, mondattani töréseiddel. És ebben a jegyzetszerű költészetben is benne van a személyes sorsod foglalatában a hajdan és a most, a kor, a politika.

Írjunk, mondja a kötet, amíg csak bírunk, talán könnyít is fájdalmainkon, lelkünkön, ha formába zárjuk a formátlan világot.

2016. június 2.

Régi barátsággal köszöntlek
Lator László

[*A levél a 2015-ös Firkák a szalmaszálla kötetéről szól.*]

29. Lator Lászlónak szóló kézírásos levél indigós másolata

Kedves Laci,

újra meg újra kézbe veszem, lapozgatom, olvasgatom szép, új esszékötettedet. Már a külsejével, a méreteivel, a kézbecselezhetőségével, a papírjával, a tipográfiájával megfog, s arra ösztönöz, ami a címe, hogy *Szabad szemmel* induljak el, barangoljak, gazdagodjak benne, általa. Hogy elmerüljek abban a költői, befogadói, értelmezői világban, amelyet a Te sze-med, nézőpontod, a szerető szigorúság és a magabiztos alázat tesz otthonossá. Biztos kézzel vezetsz a magyar és a nem magyar modern, a Neked és nekem is kedves és fontos költészet útjain, szerpentinjein. A mesterekről és a pályatárs kortársokról szólva mindig személyessé igézed a hangot és a képet, s nemcsak magadnak, hanem az olvasóidnak is.

Még egyszer megköszönve a könyvet, s az élményt, s egyúttal azt is, amit leveledben a legutóbbi, *Firkák* kötetemről írtál, szívből gratulálok új könyvedhez, s egészséget, kedvet kívánok a további megtartó(?) munkálkodáshoz, s persze, a mindennapokhoz is Neked.

Pécs, 2016. augusztus 26.

Barátsággal, szeretettel:
Bertók Laci

*

30. Makay Ida kézzel írt levele és két verse

1992. dec. 16.

Lacikám, MACSKAPAJTÁSOM,
[1-2 cm-es macskarajz]

köszönöm. Ez ám a karácsonyi ajándék! (Levele el nem hulló fénye ki nem húnyó – hogy költői legyenek.) Próbálom analizálni: mitől ilyen jók, kikezdeztelenek ezek a szonettek (is). Egy lendülettel megírtak, és ez a lendület nem törik meg, a rézkarc: talán ez fedi leginkább. *Sosem modorosak*, holott a *modor eltöveszthetetlen: Bertók L.-vers*. A múltkor, egyik délután a rádióban is rögtön felismertelek. *Nem a hangod, a verseid hangját*.

Édesanyám is szeretne írni ebbe a levélbe – aranyos vagy, hogy Neki is dedikáltad a kötetet.

Én meg két utóbbi versem hadd küldöm el – bár inkább könyvet küldhetnék. Erzsikével, Attiláékkal együtt csókollak – szép karácsonyt, jó Újévet.

Ida

Kedves Lacika!

Nagyon kedves, és köszönöm, hogy szép kötete ajánlásában külön rólam is megemlékezett. Mindig szívesen hallgattam a rádióban a verseit, mindig figyeltem, ha Bertók Lászlóról volt szó, és akit az én Idám szeret, azt én is szeretem. Külön öröm, hogy szép nagy betűkkel van nyomva a kötet, mert így én is el tudom olvasni, amit nem értek, Dusi megmagyarázza. Sok sikert kívánok és boldogságot.

Szeretettel Makay néni

Makay Ida
Lenni: a vers

Széttörni a szó börtönét,
szétszaggatni a fegyelem
acélgúzsát, mely húsba metsz.
Lenni végül a fénysebes
végtelen-szabad szárnyalás.
Bálványok, istenek felett
lenni végül: maga a Vers.

(92. december)

Bohém tündérek

Parázna-szépek, vetkőznek az őszben,
a kertek mélyén, meztelen virágok.
Testük megragyog szaggató szélben.
Bohém tündérek.
Tündér kurtizánok.

(92. november)

Lacinak macskaszeregettel, macskakötetét szívből megköszönve: Ida

[Makay Ida (1933–2011) költő, pedagógus. 1964-ben Bertókkal és Galambosi Lászlóval közös debütáló kötetük volt a Lengő fényhidak. | A levél a Ha van a világon tető kötetért mond köszönetet.]

*

31. Margócsy Istvánnak szóló levél indigós másolata

Kedves Pista,

zavarba hoztok. Egyre inkább bújok el a világ elől (ezek a versek is a menekülő lábnyomai, a vízbe vesző buborékai), s a világ meg jön utánam. Most éppen a 2000-ben, átlalatok, a Ti képetekben, szavaitokban. Ennyire rosszul állna? Áll?

Öröm, persze, hogy megszólítottatok, s megszólaltatok. Annál is inkább, mert ilyen halkán és mélyen, ilyen hosszában és nagyon még szinte senki. Köszönet érte, mindennek-előtt Neked, aki jó magasra föladtad (föl-föladtad) a labdát, s Mindenkinek, aki jókedvvel és kíváncsian beszállt a játékba. Nem is tudom.

Most talán csak annyit még, hogy miképpen a 66 (pl.) azért varázslatos (kabalisztikus?) szám, mert ha, mondjuk, fejen állva nézem, akkor 99 (s persze, tudom, hogy H. I. ezt épp-úgy tudja, mint én, de az a szép, hogy nem mondja ki), akképpen kívánok én Nektek a világ „mindkét” végéről az elkövetkező időkre és helyekre is nagyra nyitott szemeket és szíveket, sok szerencsét és minden jót.

Üdvözlét Mindenkinek, Bojtár Bandinak külön is.
Szeretettel ölel:
Bertók László

Pécs, 1993. nov. 17.

[Margócsy István (1949) kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi oktató. | A 2000 1993/11. lapszámában a *Margináliák* sorozatában jelent meg Margócsy Istvánnak terjedelmes kritikája az 1992-es *Ha van a világon tető* című Bertók-kötetről, a kritikát – a *marginália* műfajának szokásai szerint – megjegyzetelték a lap szerkesztői, nevesül: Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szilágyi Ákos, Török András.]

*

**32. Mészöly Miklós Dunakanyart (Szentendrét, Visegrádot, Vácot)
ábrázoló képeslapja, 1981. VIII. 18.**

Laci,

ez a lélekző tárgy-mitológia (mert mi legyen más, ha egyszer életre van ítélve, mert életelen nem tud lenni) – nagyon-nagyon közeli nekem is, tetszik, közlelő; de kritikusként is (amennyiben versben illetékes lehetek). Jó volt bolyongani benne. Kösz.

Szeretettel
M. Miklós

[Mészöly Miklós (1921–2001) író. | *Mészöly a Tárgyak ideje* kötethez gratulál.]

*

33. Parti Nagy Lajos e-mailje, 2018. december 19.

Tárgy: –

Drága Laci,

az éjjel veled álmodtam, ültünk a Csorba Győző Múzeumban, Győző bácsi még élt, nagy épület volt, sok terem, könyvtárak, színházak, valahogy a város tetején, CsGy ott lakott, az épület legfelső emeletén volt a régi lakása, kertestül. Ültünk, beszélgettünk, Pécs nagyváros volt, nyüzsgő, alig ismertem rá.

Boldog ünnepeket nektek, minden jót, egészséget, ami csak kívánható, sok szalmaszálat s írást rájuk,
sokszor ölel

Lajos

[Parti Nagy Lajos (1953) költő, író, drámaíró, szerkesztő, Csorba Győző és Bertók László után a Jelenkor jelenlegi főmunkatársa.]

*

34. Rakovszky Zsuzsa gépelt levele

1987. máj. 27.

Kedves Laci!

A tegnapi estje óta azon rágódom, miért is vagyok olyan számár, hogy azt hiszem, ami nyilvánvaló, azt nem is kell mondani: mármint azt, hogy mennyire szeretem és milyen nagyszerűnek tartom a verseit. És hogy személy szerint nekem mennyire fontos, amit csinál: hogy annyira új, és mégis együtt van benne minden, ami egy nagy költészethez „köll”, és amiről időnként azt szokás állítani, hogy a modern lírában már nem lehet – hát Maga bizonyítja, hogy mégiscsak lehet. Jó pillanatai, ha nem is gyakran, még csak akadnak az embernek, de magánál, úgy érzem, valami olyasmiből táplálkozik a költészet, ami biztosítja, hogy ez egyfolytában csak nőni és gazdagodni fog, még ha magánemberként aggasztja is az embert az a „magasfeszültség” és az érzelmi és morális kényelemszeretnek az a teljes hiánya, amiről árulkodik. No de megéri.

És a felolvasás is nagyon tetszett. Maga valószínűleg a következő pillanatban el is felejtette abban a nagy kavargásban, de engem azóta is bánt, hogy semmi értelmeset nem tudtam mondani – sőt, azt hiszem, valami tökéletesen félreérthetőt sikerült kinyögnöm –, amikor azt kérdezte, mit gondolok arról, ahogy a színész-fiatalember a verseiből válogatott. Csak később gondoltam rá, hogy talán úgy érezte, kicsit egyoldalúra sikeredett, vagy hogy talán belekerült egy-kettő a régi verseiből, amiket már nem szeret annyira. Azt szerettem volna mondani, hogy ritka az olyan felolvasás, ami ennyire leköti az embert, mint a Magáé, mert többnyire irgalmatlanul nem törődnek a hallgatóság befogadóképességének korlátaival, ez a fiú viszont – a nevét, szégyen- gyalázat, nem tudom – nagyon pontosan tudta, mikor kell egy kis pihenőt adni a közönségnek, és talán ezért válogatott bele egy-két olyan verset is, amelyek talán nem olyan elképesztően „sűrűek”, mint a legújabbak, viszont jól mondhatók. De az az összképet egyáltalán nem torzította, de nem ám. Szóval nagyon jó volt, köszönöm, hogy meghívott.

Hát elnézést, hogy csak zavaros általánosságokat írtam, majd nálam alkalmasabbak remélhetőleg pontosan fogják elemezni. Ezt viszont muszáj.

(Ne haragudjon, hogy nem áll a szám meg az írógépem a tegezésre, a jóisten tudja, miért. Kár, hogy olyan messze laknak, és nincs módom gyakorolni.)

Nagy szeretettel üdvözlí

R. Zsuzsa

[Rakovszky Zsuzsa (1950) költő, író, műfordító. | Minden bizonnyal Sipos László (1956–1989) estjéről van szó a levélben. A színész 1986-ban Ím, itt, leghátul, legelől címmel állított össze estet Bertók verseiből. A műsort 1987. május 26-án a budapesti Fészek klubban is előadta.]

35. Rakovszky Zsuzsának szóló kézírásos válaszlevél-piszkozat, egy borítékban az előző levéllel

Drága Zsuzsa,

igen, a tegezést gyakorolni kell, s az a mámoros, fél-mámoros szigligeti szilveszter túlságosan rövid volt, s olyan messze van már időben is, mint az ősrobbanás. Minthogy (azonban) ez a levél is alkalom, s minthogy költészeted is nagyon közel áll hozzám, én letegezek. Kérlek, ne haragudj.

Nagyon köszönöm könyvedet, s a kitüntető (zavarba hozó) dedikációt. S külön a levelet, amelyben megírtad, amit nyilvánvalónak gondolsz, tehát emlegetni[?] sem kellene. Mégis nagyon jólesik, hogy leírtad, hiszen csak egy gyarló ember vagyok, s egyébként még gyarlóbb, mint versírás közben.

Talán nem érted félre, ha most azzal folytatom, hogy én is nagyon szeretem, amit Te csinálsz. Érzem mindig, hogy megélted, megszenvedted verseidet, s nem elégszel meg soha a könnyebb utakkal. Eleven, életes, pontos, természetes költészet a Tiéd, érzéketes és mégis gondolati, mégis egyéni, s izgalmasan mai. Sorolhatnám a verscímekeket, hogy pl. mennyire tetszik a *Tovább egy házzal*, a *Hasonlatok*, a *Napforduló*, az *Egyezkedés*, de máris igazságtalan vagyok a többivel. Olvasgatom, sokszor elolvasom még az egész könyvet, hisz egyetlen lélegzet nyár eleji vihar után. Lélegzet, amit kimondani nem lehet, s talán nem is kell.

Vigyázz magadra és dolgozz.

Nagy szeretettel üdvözöllek:

B. Laci

1987. jún. 10.

[A levélvázlat vége („Olvasgatom...” stb.) nehezen kislabizálható a satírozások, javítások miatt. | Bertók határidőnaplói alapján kideríthető, hogy feleségével együtt egy hetet töltöttek Szigligeten 1986. december 30-tól 1987. január 5-ig. A január 1-jei feljegyzés: „Szigligeten sokat együtt: Varga Lajosékkal, Kis Pintérékkel, Balassa Péteréssel, Koczás S. + Hegedős Máriával. Azonkívül Bojtár Endrékkel, Sári Lászlóékkal (zeneszerző). Megism.: Rakovszky Zsuzsával, Kardos G. Györggyel, Halász Előddel. (Jól sikerült szilveszterezés-„újévezés”. | 1987-ben jelent meg Rakovszky második verseskötete, a *Tovább egy házzal*. A dedikáció így szól: „Bertók Lászlónak nagy szeretettel és igen-nagyra becsüléssel. Rakovszky Zsuzsa”.]

*

36. Rába György gépelt levele

1985. 8. 26.

Kedves Laci!

Őszintén örülök gyűjteményes köteted megjelenésének.

Egységes stílusú, egyenletesen magas színvonalú könyv, noha költői művészete nyilvánvalóan mélyült az idők során, ahogy a gondolatársításra ösztönző képzetkapcsolatok egyre tömönyebbé s egyre érdekesebbé váltak. A versek együttese is meggyőző arról, hogy különböző irányú értékeket tudsz egyesíteni, amikor ablakot nyitó, gyors asszociációtudat világos, plasztikus versbeszéddel fejezed ki.

Elvezetett olvastam újra, ebben a kiadványban is olyan, már korábban megszeretett költeményeidet, mint a *Villanyvilágított fák Jajcében*, *Közeledem*, *Nők*, *prágai nők*, *Mint az anyag*, *Könyörgés [méltó keresztért]*, *Démoszthenész [első búcsúlevele]*, *A jóslat kampóján*, *Szavak a sügölyükből*, *Megírjuk [a szép, régi verseket]*, *Összegyűlik [benne a fény]*, *Éltük [a szép, boldog jövőt]*, a gyűjtemény címadó verse, hogy csak mutatóba említsek néhányat a versek közül, mely a *Hóból a lábnyom* kiemelkedő lírai rangját megadják.

Újabb verseid is nemcsak gáncstalan, hanem vonzó és hozzám mindenesetre közel álló költői művészet hatását öregbítik.

Könyvedet ismételtelen köszöni, s tiszta szívből gratulál

Rába György

37. Rába György gépelt levele

1987. 6. 4.

Kedves Laci!

A kettészakadt villamos pompás kötet, költői pályád újabb emelkedőjét jelenti.

Korábbi verseidet, köteteidet is őszintén szerettem, de a mostaniban mellbevágóan nagyszerű költeményeket olvasok, ezek magas költészet megnyilatkozásai.

Talán az epigrammák kissé távolabb állnak tőlem – meglehet azért, mert a műfajra nem vagyok elég fogékony, de kiváltképpen az első ciklusban a lét meg a lélek takartabb, éppen mivel lényegi összefüggéseit ragadod meg, mégpedig sallangtalan költői beszéddel, mégis eredeti, meglepő kifejezésekkel, ami szemléletednek és stílusformáidnak egyaránt sikeres továbbéléseire vall.

Kitűnő, új kötetedet igaz örömmel köszönöm, és művészi eredményéhez baráti szívvel gratulálok:

Rába György

*

38. Réz Pál kézzel írott levele a *Holmi* nyomtatott borítékjában és fejléces papírján

Kedves Barátom,

köszönöm a figyelmedet, a könyvet – és persze a *Holminak* küldött kitűnő verseket (várjuk a folytatást).

Egyfelől: elképesztő ez a biztos érzék és leleményesség, amellyel a szonettből, így, megújítva a műfajt, új hangokat és színeket tudsz kisajtolni. (Vigyázat, képzavar!) Másfelől: rop-pant érdekes, ahogy az irodalom, a költészet, a nyelv mostanában általános megkérdőjelezését úgy tudod alakítani, hogy miközben kételkedsz szöveged érvényességében és miközben rejtvényeket adsz fel az olvasónak, mégis megérezteted, megsejteted, áttételesen bizonyítod is a nyelv, a költészet érvényességét, értelmét. Harmadfelől: – és talán ez a legnehezebb, a legkritikább: – minden versed félreismerhetetlenül a tied, rajtuk a kézjegyed.

Gratulál és további jó munkát kíván

Réz Pál

[1993.] április 7.

[Réz Pál (1930–2016) irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő. | *A levél az 1992 végén megjelent Ha van a világon tető című második szonettkötetről szól.*]

39. Réz Pál e-mailje, 2014. június 29.

Kedves László,

köszönöm a figyelmed, a könyvet. Párhuzamos az életünk – legalábbis az öregedésben, betegségben –, de irigyellek a pátosz kerüléséért, a szelídségért, a belenyugvásért. Nagy rokonszenvvel és szeretettel olvasom az utolsó időkben írt verse[i]d.

Ölel Réz Pál

[A levél az Ott mi van? kötetre vonatkozik.]

*

40. Sándor Ivánnak szóló levél piszkozata

Kedves Iván,

nagyon köszönöm a *Bánk bán* inspirálta új könyvedet, a *Vég semmiséget*, s külön is a szívhez szóló baráti dedikációt. Magam is egyre inkább úgy látom, hogy minden körbemegy, s ismétlődnek örömök, gondok, helyzetek és magatartásformák, s nincs hatalmasabb az emberi butaságnál, amely szélesen körülöleli a földet, sőt, azon túl is nagy cafrangokban lóg alá. Tehát amióta az emberi szavakat és gondolatokat leírják, valószínű, megírtak már minden *alaplívet* (többször is), s az benne a legokosabb, a leginkább emberhez méltó, hogy rajtuk elgondolkozunk, s megpróbáljunk a belőlük leszűrhető tanulságokon eltűnődni, azokat a mindennapokra, saját kis életecskénkre alkalmazni. Nem a sódert meg a rizsát kellene szaporítani, s pláne nem a mérgesebb levegőt, környezetet, hanem az egymás megértésének lehetőségeit, útjait. Olvasom a könyvedet, s látom, hogy az alapgondolat mennyi szálát találod meg, fogod meg, tapogatom végig. Jó Veled haladni. Sok sikert, további jó munkálkodást kívánok

és sok szeretettel öllelek:

Bertók Laci

Pécs, 1993. máj. 31.

[Sándor Iván (1930) író, kritikus, esszéista.]

*

41. Takács Zsuzsa gépelt levele

Kedves Laci!

Nagy örömet szerezte a kötetteddel.

Olyan érzékeny, annyira költői énedé, nem is értem, hogyan születhetett meg a körülményekből és a körülmények ellenére mégis.

A *Négyzet a körön*, a *Talán ő az a másik*, A *kettészakadt villamos*, a *Nagy bajba kerülnél*, a *Prédikáció*, a *Mintha kővé változtál volna*, az *Ünnepi másod*, talán ezek állnak most legközelebb hozzád.

(Nagyon vonzó a kötet külseje is – Kálnoky *Összegyűjtött verseit* emeltem le hirtelenjében a polcról, ő az egyik számomra igen fontos költő, az ő könyve mellé teszem a tiédet.)

Idekívánczik a tollamra: testvéri szeretettel gratulálok
Zsuzsa

[1987.] június 3-án

[Takács Zsuzsa (1938) költő, műfordító. | A levél az 1987-es A kettőszakadt villamosért mond köszönetet.]

*

42. Tandori Dezső gépelt levele

1981. VIII. 15.

Drága Laci,

egy lényegtelen gyulladás teszi, hogy inkább gépen ezúttal! Itt van hát könyved! Mennyire szeretem, milyen jó ez a viszontlátás; hiszen „ismertem” – de olyan könyv ez is, amelyiket csak a jelen folyamatában lehet ismerni. A „tárgyak ideje” nem a holt tárgyaké. Nálad sem, hanem tárggyá, témává, azon túlivá tisztulnak a „dolgok”, valamivel többé, mint önmaguk, nem maradnak tárgytalanok, mint a látszat-tárgyak világában minden. Ez a tárgy-idő, mely mintha a tér-időre is válasz lenne (s milyen jó, hogy nem Te vállalkozol erre a fölös kalandra, hogy ily fejtegetés essék, hanem csak örömben én, olvasó!, milyen jó, hogy a maguk mivoltában hagyod meg kötetedben „tárgyaidat”, se tárgy-idő többletének – nem filozofikus! de ha kimondjuk, minden „gyanús is” – fejtegetését, érzékelését rám, ránk bízod!), tehát nem olyan tárgytalan minden, ahogy – még a fenyegetettségekkel is! azok is tárgytalanok – látszik oly sok minden az életben. Igen, ezt madár-közelből, ami nem jelképes, de nem is a túlzó konkrétum érdekességképpen közelhozása kíván lenni, én, bízom benne, annyira értem (annyira okvetlenül!), amennyire ez a nagy örömhöz és a csendes örömhöz és az említett folyamatossághoz kell. Nem arra való ma a művészet, hogy szenzációkat hajhásszon, mint annyira tenni látszanak a porondon ezt némelyek; engem már oly sokan unnak, nem vagyok szenzáció, nem is akartam az lenni soha, egynéhány bizonyos és bizonytalan dolgot akartam csinálni; de most már hazabeszélés nélkül állítom, hogy művészetként az érdekel engem, ami a folyamatosságba (nem „az enyémbe”) illeszkedni bír, úgy, hogy érezzem azt is: mi feszül benne, általa. Ilyen könyv a Tied. Bár lenne több ilyen, nem lenne baj az se, ha sokan másoktól, ahogy mondani szokás, mi nem vagyunk féltékenyek! De hát, attól félek, kevés efféle könyv lesz, és a költészet vagy megmarad általában valami unalmaskában és produkciós kényszerkeretben, vagy a pillanat még vacakabb, önelőnyszerző-kényszerképzetes sínein. Nem csodálható, ha valami igazi tárgy értelmű tárgy, mint e Tied, az ember öröme és szomorúsága it is előhívja egyszerre. A kötet máris a helyén van, tudd. A többi mindegy. Bár jelentenék a megjelenés – sose jelenti! – valami tárgynak a jó elintézés-tudatát Benned.

Leveledet is válaszolom ekképp, kötetedben őrzöm meg. Már készült volna ez a levél, borítékig jutottam e hőben, de akkor befutott az én egykori tárgyam, Némó történetének folytatódása – épp Némó nemlétezően 4. születésnapján. Vannak üzenetek! Ld. Jékely: „Csak lengjete, csak üzengessetek, / Mindig akad valaki, ki megérti, / Miről is hagyatkoznak nekünk e régi... / ...szívek s szemek...”

Talán pontatlan az idézet, de a kötet a madarak szobájában van, nem akarok ott zavarani. Vak madarunk tegnap, alighanem 6 hónap után először, zöldféle táplálékot vett magá-

hoz, hajlandó volt beleenni egy szőlőszembe a rácsai között, és azóta ez a boldogsága. Erről nem árulkodik külön semmivel, csak elfogadja és eszi a szőlőt. Én semmivel nem tudnék már ennyire előbbrejutni, ennyire boldogabb lenni. Jó látni, hogy valaki mással nagy dolgok történnek – és nem kerít nagy feneket neki! Vagyis megvagyunk, s most az idő épp borulgat.

Drága Lacim, köszönet, és várom leveled! Barátod ölel

igaz szeretettel
Dezső

[Tandori Dezső (1938–2019) költő, író, műfordító, esszéista. | A levél a Tárgyak idejéről szól.]

„...KI VAGYOK, HA AZ VAGYOK...” EGY JÁRATLAN ÖSVÉNY BELSŐ-SOMOGYBA, VÉSE FELÉ

Kísérlet

Két Vése (A Szülőfalu mítosza)

Nem tudtuk, hogy az lesz az utolsó közös esténk. Megcseréltük a sorrendet, s ez nem volt jó jel, ám ettől eltekintettünk. Ők jöttek volna hozzánk, de beláttuk, hogy könnyebb nekünk lefelé a Pálosoktól, mint nekik fölfelé a Bessenyei utcáig. Majd bepótoljuk a mulasztást, ha „Lacikám” jobban lesz, mondta E. megnyugtatónak szánt mosollyal Gy.-nek. Vacsora után az éppen készülő friss *Firkák*ról beszélgettünk, mikor én a *Hetvenhét fa* kapcsán a *Savászanára* tereltem a szót, ahol „összeérnek fönn a fák”. Búcsúzásakor, mikor „Lacikám” a kulcsért ment, E. felém fordult. „Nem tudom, mondta, mit eszel annyit ezen a versen, mikor sokkal jobbak is vannak, hiszen ezt te tudod legjobban.” Hibát követtem el ezzel a hivatkozással. Mielőtt válaszoltam (magyarázkodtam) volna, hogy persze, persze, de nekem mégis nagyon fontos ez a vers. Mert én éppen benne, pontosabban a kéziratán (*átengedem* vs. *átengedni*) találtam meg ehhez a költészethez az egyik kulcsot... Időközben meglett a lakáskulcs is, aztán mentünk lefelé a hármastagolású lépcsősoron, s miközben lépteink kopogtak, csoszogtak, hallottam a háromütemű dörmögést: „Abban a versben – tényleg több lehet, most már – mint egy lelki gyakorlat leírása”. Majd becsukódott mögöttünk (köztünk) a vasrácsos kapu. Abban a pillanatban rádöbbenem, hogy ez az utolsó találkozásunk... S hogy lehetünk volna barátok. De csak beszélgetőtársak voltunk. Évekig. Túlságosan későn találkoztunk, Sipos László meg a „félkorsósok” után, a negyvenes éveinkben, amikor Arisztotelész szerint a férfiak már nem kötnek új barátságot, és mi amúgy is nagyon messziről indultunk egymás felé. A parasztok, illetve a kézművesek utódja. A falusi és a városi. Habár egy kicsit nagyatádiak is voltunk. S mindketten ugyanazokat a gesztenyefákat láttuk, bár különböző időmetszetben, az atádi – Takáts Gyula szerint – „bakádi” parkban a Korona előtt megmegállva. De az rég volt. Mint a beszélgetések száz estéje. Ő voltaképpen magányos lélek volt. Költészetében egy zárkózott férfi hangját halljuk. Amikor ezt egykor szóba hoztam, ezt mondta: „Talán ez volt megírva. Hogy magányosságra születtem...” Bizonyára ezzel függ össze, hogy verseiből, egy-két ifjúkori szöveget leszámítva, feltűnően hiányzik a női elem. A feminin motívum. Ahogy visszanéztem, s ő még ott állt a vasrácsos kapu túlsó oldalán, magamra vettem az *Eleven feszület* sorait, mintha nekem szólna. Mert akkor csakugyan nekem szólt. Sajnos. „Csontig vetkőztem, beengedtelek / bordáim közé, lásd magad, / s mondtam, csak mondtam, már nem is neked, / s hogy te is milyen messze vagy, / hogy még messzebb a szép szavak, / s hogy nincs tovább...” Valójában akkor érkeztem el hozzá, amikor a vasrácsos kapu végleg becsukódott.

A PTE BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, a PécsLIT Irodalmi Fesztivál és a Bertók-projekt „*kérdő hangsúlyokban az öröm*” címmel rendezett konferenciát Bertók Lászlóról 2025. szeptember 12. és 13. között a pécsi Tudásközpontban. Az itt közölt írások a konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai.

Igen, a *Savászana*! Halál és újjászületés lelki közege. Ahol „öreg parasztok szántanak”, s ahol „ménes porzik át”. De ez az „eszményi Vése”, az álombeli falu. A költő igazi faluja. Az emlékké formált élményeké. A másikat, a valóságos, belső-somogyi falut, a szülőfaluját, földijeit Bertók László másként szerette: nyersebben, közvetlenebbül, érzékibb módon. Otthon volt. Egyébként is ez a Bertókok faluja, ahol majd mindenki ezt a nevet viseli. Ősi fészek. Egy hazai látogatáskor, ahol én is jelen voltam, egy másik Bertók László s egy másik Bertók Lászlóné (nem a „Lacikámé”) üdvözölt bennünket, s hogy még „véseibb” legyen a dolog, ez utóbbi nem is a fentebb említetthez tartozott, mint ahogy amannak is megvolt a maga hasonló nevű párja. A költő ebből a névtengeri közösségből vált ki, s elvitte magával személynévként a kollektív nevet, ami már igazán csak az övé. Somogyi látogatások idején, ahová néhányszor elhívott engem, Vésén, Kaposváron, Nagyatádon is tapasztalhattam annak a családi összetartozásnak számtalan megnyilvánulását, amely a költőt ehhez a falusi közösséghez kötötte. „A térképen Belső-Somogy / a szívben a hely és idő / ahonnan így-úgy mérhető, / hogy ki vagyok, ha az vagyok.” Akkor ő már a pécsi belváros lakója volt, ezek a gyökerek az önazonosságnak tápláló nedveit szívták számára a falusi földből. Amikor egy régi beszélgetésünk során az ötvenedik évét köszöntő eseményekről szölt (de régen volt), leginkább a faluját emlegette: „Mindenféle ünnepségeket rendeztek nekem. Talán annak örültem legjobban, amit Vésén a tész nagytermében tartottak, bensőséges hangulatban, utána vacsorával, s az egész falu eljött.” „Szőkedencs, Somogyszob, Csurgó, / Marcali, Nagyatád, Vése, / s újra, mert elől is Vése, / Szőkedencs, Somogyszob, Csurgó...” Most hát térjünk vissza a tizenkilenc éves csurgói diákhoz.

Kudarc (A Fogság mítosza)

Az emlékek közül sorsteremtő lényegénél fogva az a legsúlyosabb, amikor, mint írta, „lefüggönyözött autóval jöttek / értem is, betolattak a *komora* ajtaja elé...” Ez már az önazonosság másik tényezője. Az ávó pincéje. Az ítélet: nyolc hónap. A priusz: örök stigma. Mindez a sikertelen egyetemi felvételi kudarcára megy vissza. Nehéz tárgyilagosan kimondanom, hogy ez az ügy, amely fenekestől fölforgatta Bertók László egész életét, s költészetének egyik lüktető forrása lett, lelki karaktert adva neki, mint a vitorlás hajónak a fenéksúly, szóval ez a történet lényegét tekintve félreértésen alapul. Véletlenül. Bertók Lászlót, a paraszti származékot, a csurgói gimnázium eminens diákját egyetemi jelentkezése és felvételi vizsgálja során nemcsak, hogy senki nem gátolta, akadályozta, hanem éppen ellenkezőleg, mindenki segítette. (Személyes tapasztalatom van arról, milyen az, amikor valakit, történetesen nem a dolgozó nép fiát, csak valami majdnem osztályellenségnek számító *egyéb* esetet, hasonló helyzetben egyáltalán nem segítenek, sőt akadályoznak, letiltanak, piros lappal kiállítanak a pályáról.) Neki mindenki, az esemény minden egyes szereplője a javát akarta: az igazgató, a tanárok és a hivatalos szervek, szakszervezet, KISZ, párt, egyaránt. Csak egy tényező, egy apróság került el a pártfogóknak a figyelmét: a magyar szak mellé a könyvtár szak nem szerencsés párosítás. Oda eleve kevés jelentkezőt vesznek fel, s a csurgói könyvtárban nem nagyon lehetett, sőt képtelenség volt a pesti közege nézve „versenyképes” tudást, gyakorlatot szerezni. Miért nem szóltak neki a gimnáziumban? Hogy ez egy befalazott ajtó? Azt hiszem, ez esetben a vidéki értelmiség szokásos tájékozatlansága együtt járt az ő túlzott magabiztosságával. Ki, ha nem ő? Irodalomból, persze, kitűnően megfelelt, a *Dunántúl*ban megjelent verseiről is tudomásuk volt az ítélezőknek, ezért a felvételi bizottság (az is) segíteni akart neki. Az egyik felvételiztető kint a folyosón azt tanácsolta neki, hogy könyvtár szak helyett menjen történelemre. Sejtette vele, hogy arra jó eséllyel felveszik. A somogyi fiúnak ezt kellett volna tennie. Ám ő ellenállt. Önféjű volt, makacs. Ezzel kész volt az ítélet: „férőhely hiányában” elutasították. A költőt,

az eminens diákot, a falu büszkeségét. Pedig, teszem hozzá, lehetett volna belőle akár egy nehézsúlyú Váci Mihály. Egy sötétebb tónusú Simon István. De nem lett. Most pedig fellázadt. Nem ő alakította a sorsát, a sorsa formálta őt. Megírta az *Átok* című verset, és kéziratban formában baráti körében terjesztette. Másokhoz is elkerült. A *Csendélet* pedig arról tanúskodik, hogy kudarcra rést hasított naiv szemléletének búróján, s rálátott a falusi valóságra. Mintha hálóg esett volna le a szeméről. Története távlatot kapott. A véletlen, oly könnyen elkerülhető kudarcból egyszerre Sors lett. Sőt: közösségi Sors. „Mert sereg vagyunk: tízek, százak, ezrek, / akiket becsaptak, mint szél a kaput, / akiket köd, bánat, elszántság öveznek, / s nem tudjuk, hogy éltünk útja merre fut.” S hozzá még: „Kinek köszönhetjük? Meg fogjuk köszönni...” A versben forr az indulat a hagyományos átokszövegek rendje szerint. A lefüggönyözött autó pedig betolatott a vései udvarra, a *komora* elé. Következett a tárgyalás, az ítélet, s, ahogy ő emlegette, az *ávó pincéje*. Személyes sorsa ezzel tipikussá, jelképpé vált. Megszületett a Fogság mítosza. Erről szól a *Príusz*.

A vései emlékek archívuma (A Dédapa mítosza)

Az egyszeri eseményből sorsszerűvé formálódott, formált emlék, amely önmagán túlmutató jelentést kap: mítosz. Igazabb az igazinál. Ezt Kerényi Károlytól is tudjuk. A Szülőföld és a Fogság mítosza együtt már viszonylatba kapcsolódik, tér-idő konstrukcióba szerveződik: ez az Archívum. Lelki-tudati rend. (Az Archívum fogalmát Freud, Foucault és Derrida alapján értelmezem, saját korábbi gondolataim mentén.) Az Archívum olyan tudati szituáció, amely történetté bomlik: drámává. Ennek három tényezője van. Két szereplője az *Arkhón* és a *Scholar*. A harmadik elem egy szimbolikus tér. Az *Arkhón* életmintát adó szereplő. Normát jelöl ki, s elvégzendő feladatot ad. A *Scholar* megkapja az előírt feladatot, a követés, megfelelés szándékával. Ahol a feladat átvétele megtörténik a tér-idő rendje szerint, az a *letéteményezés helye*. Ez hol van? Vésén? A pécsi belvárosban?

Az Arkhón szerepét a Bertók-féle archívumban a Dédapa legendás alakja tölti be. Aki 1837-ben született, s 1901-ben halt meg. Egy lórúgás következtében. Emlékoszlópa ott áll a vései temetőben. Felszabadult jobbágy volt, huszonnégy holdon gazdálkodott. A költőt idézve: „A dédapám [...] nagyon talpraesett, bátor és kemény ember volt, ehhez a birtokhoz még jócskán szerzett földeket [...], lányai örökségét pénzben kifizette, nehogy a birtok szétmenjen.” 1866-ban harmincezer téglából pincét alakított, amely fölé szintén harmincezer téglából házat épített. Hetven évvel később ebben a házban született a költő. *Dédapám, március* című versében, ennek két, 133, illetve 142 soros szövegoszlópa által Bertók egy parasztszalád életének virtuális terében egyetlen szemléleti egészbe vetíti őt nemzedék sorsát s az idő egymásra torlódó rétegeit, miáltal a beszélő, a költő, a végzet rokkaorsójának pergése közben eljut sorsának felismeréséhez, énjének elnyeréséhez. A Scholar átveszi az Arkhón által kijelölt feladatot. A letéteményezés helyén, vései házukban, amelynek udvarára az a lefüggönyözött autó betolatott. Költészetében, szavainak tégláiból kell egy másik szintet húznia a szülőházra, mintegy folytatva azt, amit a Dédapa elkezdett. De ez már a másik Vésén történik, a szellemi, lelki Vésén, amely a *Savászanában* megszületett.

„oltom is fújom is hajhó” (Az Archívum bezárul)

Vannak, akik Bertók költészetében, ha nem is törést, de radikális metamorfózt érzékelnek. A falusiból városi lett, a népiből urbánus, a Nagy László-i hagyományok örököséből az újhaldas mesterek követője, mondják. De miért lenne ez törés? Valakitől az „árulás”

szót is hallottam, mástól a humorosnak szánt „dekadens paraszt” minősítést. Ezzel szemben én azokkal értek egyet, akik szerint hagyományt (bármely hagyományt) nem őrizni kell, hanem folyton átalakítva (és átalakulva) megtartani. Ahogyan az égő tarlót is egyszerűen kell oltani és fűjni, hogy jó termőföld váljék belőle. Ha szükséges, (ez Parti Nagy Lajos kifejezése) irgalmatlan iróniával kell ezt csinálni. Ez küzdelem, mint Jákob viaskodása az angyallal. Meg lehet sántulni tőle a valódi névért cserébe. Szerintem Bertók László hallatlanul következetesen ment az útján. Változva is önmaga maradt: sőt akkor leginkább. Még kerülővel is. Néhány példára hivatkozom. A *Homokóra* (a *Valahol valami* című kötetben) kétségtelenül a korábbi tájékozódási paraméterek elbizonytalanodásáról tanúskodik. Egy rendkívül erős és következetes intellektus közegében. A *Deszkatavas* című kötetnek csaknem minden szövege az én-szerep szétbontásáról tanúskodik, arról, amit a szakirodalom *Ichspaltung*nak nevez. Bertók azon az úton jár, amelyen korábban Kormos István és Csanádi Imre is otthagya lábnyomát. De ő radikálisabb tapasztalatra tesz szert. Ismét szembenéz a sorssal, de most tudatosan, formálva és formálódva. Ezért kell az Archívumot bezárni. Erre az aktusra a *Párhuzamosok* című versben kerül sor:

*Két fagerenda. Egyik a
nemrég lebontott kishegyi pincénk
(présházunk?) talpfája. Legalább
százötven éves. Dédapám áll a
pince előtt. Néz. Elképzelni sem tudja,
ki vagyok. A másikat éppen
arrébb tudom tenni. Beleakadt az
autóm hátsó kereke, amikor
beálltam a pajtába. Ez ugyanannak a
pincének a tetőgerendája.*

A kommunikáció szálainak elszakadásával az építmény funkcióját veszítette. A beszélő, az autóval haza látogató versbeli én nézi a szétesett gerendákat. „Talán / össze lehetne rakni ismét”, gondolja, hiszen ez a pince (présház?) már maga is egy korábbi átépítés eredménye volt, ám miközben eljátszik az újbóli összerakás gondolatával (mindig kínálkozik egy efféle egérút, hogy a lélekben határozottabbá tegye a végleges döntést), tudja: „Valami befejeződik.”

„a csontok csendje” (A jelválság tapasztalata)

A *Deszkatavas* (1998) és különösen a *Februári kés* (2000) óta Bertók költészetének centrumába a nyelvkritika kerül, az a felismerés, hogy a szó sokoldalú kocka, amely mindig alkalmatlan oldalát mutatja. Erről tanúskodik Bertóknál a dinamikus szöveg megnyitása, a palimpszeszt-jelenség (Genette), valamint a megszólítás, az aposztrophé aktusának formaképző szerepe (Culler). Erről *A második kapu* című könyvemben írtam, most csupán két elemét emelem ki ennek a kérdéskörnek. Az egyik jelenség a langue–parole kettős egység szétválasztása, a másik pedig a szó mögötti ismeretlen tartomány feltételezése. Megjegyzem, az erős intellektusú Bertók László biztonságosan halad ezen az aláaknásított terepen (miként erre talán legmélyebb megértője, Tandori Dezső rámutatott), az egyszerű elemző viszont, mint jómagam, itt csak óvakodva követheti őt.

Már harmadszor olvassa című létösszegző versében a megértési válság nem a szavak hiányából, hanem beszédbeli felhasználásuk alkalmatlanságából származik. A nyelvkritika így módon visszavonul a beszéd szférájába.

*A szavak megvannak mind. Eddig egy égis érő fa ágain
ültek, s ha kellett, azon nyomban nyelvére röptek.
Néha olyan gyorsan, hogy egymásba akadt a szárnyuk,
letaszították az előttük szólót, elhúztak az értelem fölött,
máskor meg odafészkeltek az ajkára, ráértek, úgy
viselkedtek, mintha azonosak lettek volna jelentésükkel.
Miért, hogy most átláthatatlan rajban röpködnek körülötte [...]*

A jelválság a beszéd, a jelenbeli beszélő válsága. Ezért marad meg Bertók – saját költészetének mély megértőjeként, tehetsége természetének megfelelően – a késő modernség kezei között. Annak egy szuverén változatát hozva létre. „Úgy tűnik, hogy a nyelvben még mindig vannak kiaknázatlan lehetőségek, s hogy a sajátos szintaxissal olyan feszültség teremődik, amely ezt a hagyományos versformát [a szonettet] alkalmassá teszi a mai világ kifejezésére is.” Ezt 1995-ben mondta, a későbbi felfogására is érvényesen. „A szavak megvannak mind.”

A másik kérdés mentén szintén visszajutunk az időben, miközben (megint) előre is ballagunk (bicegünk). A *Nem a beszéd már, nem a szó* egy filozófiai vitán alapul.

*Nem a beszéd már, nem a szó,
s az ember alkotta zene,
a húrok, sípok deleje,
csak ami ki sem mondható.*

*A szavak alatti való,
a lüktető, a nincs neve,
a nyelvre vesző semmi se,
a hol van a tavalyi hó.*

*Csak a csontok csendje hunyó,
az óceán tekintete,
az eget tükröző mese,
a hang nélkül folytatható.*

A wittgensteini kérdésfelvetésre A korszerűtlen elmélkedéseket író Nietzsche és a Chandos-levelet fogalmazó Hoffmannsthal kínál (érvényes?) válaszlehetőséget, amivel, azt hiszem, ezúttal be kell érünk.

A rost beszél (A modernség folklórnyomai)

Szerintem tévednek azok, akik azt feltételezik, hogy Bertók László költészetében szakított a népies költői hagyományokkal. A Nagy László-i változatokkal igen. Csakhogy nála éppen ez volt a tradíció megújító megőrzésének feltétele. Ez volt annak az ára. Versei arról tanúskodnak, hogy ezek a hagyományok megmaradtak, csak egyre mélyebbre szálltak a forma rétegeiben, sokszor annyira, hogy nehéz észrevenni ezeket. Pedig ott vannak. Ha lírájának egész horizontjára tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy ami kezdetben téma, lexikai jelenség volt (*Nagyanyám*), az később a metaforikus képanyag szintjére vonult (*Dédapám, március*), azután a szintaxis elemi bázisából hangzik (*A jövő oldalán a szárny*), hogy végül pedig a mondat szintagmái közé szívódjon (*Ceruzával ír, Mi van a halál után?*). A tradíció ott van, csak a szöveg rostjai közé rejtőzött. Erről a különös mélyre vonulásról tanúskodik Bertók László

kései költészete. Szövegeinek mellérendelő észjárása összefügg a zárójeles szövegvariációk gyakori beékelésével, amelyek a szövegnek a változatokban való létezését jelzik. „Vajon melyik valahai részed befogadója / (elrablója? folytatója?) »tud« többet / (valamit) rólad? A levegő, amelybe / »kilehelted a lelked«? A testedből is / táplálkozó gyökér? A fű, a fa, a féreg?” – kérdezi kései verseinek jellegzetes, meg-megtört szófűzésével, Csorba Győzőre emlékező versében. Mintha a vers keletkezésében lenne, éppen most íródna, alakulna. Az ilyen variabilitás a népköltészet jellemzője, mint erre Roman Jakobsontól Voigt Vilmosig többen is rámutattak. A névszói állítmányok gyakorisága, valamint az orális emlékenyomok talán még távolabbra utalnak. A versek mögött dalkarakterek lappanganak, a legkésőbbi *Firkák* pedig voltaképpen a népi hagyományból ismert proverbiumok. Ezekhez a sajátosságokhoz, a hármas szám mágiaja által, mint láttuk, a világfa képzete is megjelenik. A szavak voltak a hulló levelei. A *Valahol, valami* (2003) utáni Bertók-versek, s különösen az *Ott mi van?* kötet szövegei a későmodern én-hasadásnak, s az ezzel járó nyelvkritikának a próbáját kiálló hagyomány maradandó példái. A modernség krízisének távlatát nyitott tradícióé, és a hagyomány továbbélésének inspirációját vállaló modernségé.

A kései Bertók-versek a fészküktől messzire repült madarak, de a fészek emléke velük maradt.

„MIND UGYANOTT ÁLLUNK”

Bertók László és az epigrammahagyomány

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az epigramma műfaja a temetőben született, hiszen legősibb változata a túlvilági erőket befolyásolni kívánó, ugyanakkor a halottról névjegyszerűen tudósító (sír)felirat. Az ókorban és a bizánci írásbeliség fénykorában kivételesen gazdag epigrammagyűjtemények is léteztek (az *Anthologia palatina* körülbelül 23 000 vers-sornyi epigrammát tartalmaz tizenöt tematikus könyvbe rendezve), s erre az egyetlen műfajra teljes értékű költői életművet is fel lehetett építeni (lásd Martialis). A műfaj legfontosabb kritériumai inkább retorikai és dramaturgiai jellegűek: a tömör közlendő (mely ugyanakkor jól memorizálható) rendszerint egy hosszabb-rövidebb (objektív) expozícióból és egy (szubjektív) konklúzióból áll, ami lehet összegzés vagy akár csattanó. Az epigramma kissé mindig a rögtönzés spontaneitását tükrözi, ugyanakkor nagyon alaposan megformált, sportos, áramvonalas, arányos szövegtestet alkot, mely sem a súlyfölsőletet (töltelkszavak, terjengős fogalmazás), sem a túllőttötetést (többszörös poén, a stílus eklektikus egyenetlensége), sem a kivetköztetést (homályosság, gondolati-logikai inkonzisztencia) nem tűri meg. Mivel számos alműfaja alakult ki (gnóma, xénia, epitáfium, feliratvers, ajándékkísérő, képleírás, rejtvényvers, szerelmi epigramma, votivikus epigramma, invektíva stb.), sokan a „komoly” vagy nagyobb műfajok redukált változatait fedezik fel benne, például a kurta szatírárt, az aforizmává vagy gnómává zsugorodott didaktikus költeményt, a magasztalások, a himnikus műfajok redukcióit. Ezek a magyarázatok félrevezetők és hamisak. A kondenzálás, a problémafókusz epigrammaíráskor alaphelyzet és nem derivátum. Ezt bizonyítja az is, hogy ha a nagyobb műfajokba be is fészkelte magát, az epigramma jól elkülöníthető marad. Gondoljunk csak az *Aeneis*-ben szereplő sírepigrammára, mely Aeneas dajkájának állít örök emléket vagy Janus Pannonius *Mikor a táborban megbetegedett* címen ismert elégiájában a költő saját, elképzelt (és immár valós) sírversére.

A legismertebb magyar epigrammaelméletet Bajza József dolgozta ki,¹ aki a tárgy eleven jelenlétét, a célratartást (a szöveg egyetlen, katartikus robbanás felé tart, az epigramma nem tűzijátékszerű látványosság), az úgymond haladékony előadást (a dramaturgiai kiélezést érti rajta, mely nem egyéb, mint az „érdeklési erő” emelkedése és az „esztétikai interesse gerjesztése”), az egységességet, illetve a rövidséget hangsúlyozza a legfontosabb kritériumokként. A szabályok szinte változatlanok, noha az antik típusú epigramma mellett egyéb epigrammaszerűségek irányába is kitágult a horizont. Ilyen például a megírt bókvers, melynek terjedésében például a magyaros iskola műfordítói gyakorlata is szerepet játszott. Ennek egyik kései ágát képezik például Kosztolányi Dezső rimes Martialis-fordításai. Témánk szempontjából a magyar epigrammatörténet a modernitáshoz és azt követő időszakhoz köthető alakulástörténetéből villantanék fel néhány momentumot. Berda József költészetében az epigrammaszerűség nemcsak látványosan van jelen, hanem a költői attitűd alapszerkezetének fontos része: a rimes, frappáns, az epigramma dramaturgiáját leképező (sosem antik formában írt, a rögtönzés örömét sugárzó)

¹ Bajza József: Az epigramma theoriája. In: Uő.: *Bajza József munkái*. Kisfaludy Társaság, Budapest, é. n., 119–185.

bökövers Berdánál a kívülállás formája, a hivatalos költészettel szembeni attitűd hordozója. Ez a szatirikus, a kritikai alapállást mintegy önellen igazoló forma, költői szabadságszelep, mondhatni az önformálás része, hiszen Berda költészetében a „társadalmon kívüli lény” pozícióját konstruálta újra meg újra.² A szatirikus epigramma vagy invektíva a modern költészetben a műfaj legmarkánsabb reprezentánsa lesz, még az alkalmi versek vagy epitáfiumok viszonylatában is. Gyakran egy-egy kötetben, cikluson belül keveredni kezd a rimes bökövers típusú és az antik időmértékes szövegtípus. Hegedűs Géza *Szatírák könyve* című, 1957-ben kiadott vegyes gyűjteménye ugyan a szatíráról és a szatirikus hangot emeli vezérpozícióba, ám a kötet utolsó, *Epigrammák* című ciklusa az epigramma három alapvető formáját is mozgásba hozta. A társadalmi szatíra, a bölcselkedő és az irodalmi polémiaikat megjelenítő xénia variánsait élesztette újjá többnyire takaros, disztichonos formában, ugyanakkor bizarr módon gyakran a populárisnak és spontánnak beállított munkásköltészetet reprezentáló csasztuska műfajára jellemző témákra fókuszálva (*Személyi kultusz, Egy bürokrata középkáder, Dobzse elvtárs*).³ Az ideológiailag fertőzött térré alakított epigrammaforma nála Berdával ellentétben a hatalom kurta szócsöve, önellenvező balaljakafutama lesz. A Hegedűs-versek minden utólagos és járulékos komikuma ellenére összehasonlíthatatlanul magasabb művészi színvonalat képviselnek Csorba Győző artisztikusan kidolgozott epigrammái (lásd például a *Barátságatlan versek* és a *Borsszemek* sorozatok darabjait).⁴ Képes Géza *225 gramm epe* című kötete⁵ ugyan helyenként kifejezetten szellemes, de a művészség a versek zöméből hiányzik, az antikizáló darabokra a hevenyészett, helyenként disszonáns verstani megoldások jellemzők. Képes megkísérli a bökövers és az antik epigramma dinamikájának összehangolását, ám ez a kétirányú mozgás egyirányúsodik: „az epigrammaíró Képes Géza nem a latinok örököse. Az ő példaképe legfeljebb az a Martialis lehetne, akit Kosztolányi fordított szellemesen és merészen rimes magyar bököversekké” – írta Orlovsky Géza.⁶ Illyés Gyula *Táviratok* (1982) című kötete a bökövers hagyományt folytatja,⁷ mely a *Mozgó világ* ciklus képecskés technikáján alapszik, de korántsem sorolható a költő legjobb szövegei közé annak ellenére sem, hogy akad olyan kritikus is, aki szerint „Illyés már hosszú ideje meg nem vétőzhető igazságok birtokában írja műveit”.⁸ Ezek az „igazságok” részint megfakultak (a kötet domináns alműfaja a xénia), részint poétikai tálalásuk, illetve pislákoló vagy tudálékos humoruk vált kikezdehetővé. A nyolcvanas évek ugyan kedvez az epigramma műfajának, de a viszonylag nagyszámú szöveg meglehetősen ingadozó színvonalat képvisel. Antik viszonylatban a műfaji „önazonosság” képlekenysége folytán azok a „hibák”, melyeket Bajza felsorolt, sok szövegben hatványozottan vannak jelen. Az epigramma ebben a korszakban a legtöbb esetben elveszti antik méltóságát és eleganciáját, dramaturgiája leegyszerűsödik, és nemegyszer vagy a megverselt poén, a versbe szedett vicc kategóriája felé inklinál, vagy valamiféle irritáló álbölcséletet közvetít.

Csorba Győző nemcsak saját szövegeivel magaslik ki, hanem Janus Pannonius pajzán epigrammáinak fordításaival is, de Janus Pannonius erőteljes magyar nyelvű jelenlétével

² Sipos Lajos: *Berda József. Kritikai pályarajz*. Cédrus Művészeti Alapítvány, Napkút, Budapest, 2016, 7–31.

³ Hegedűs Géza: *Szatírák könyve*. Szépirodalmi, Budapest, 1957, 99–112.

⁴ Csorba Győző: *összegyűjtött versek*. Magvető, Budapest, 1978, 228–232. Csorba Győző: *Vissza Ithakába. Válogatott versek*. Magvető, Budapest, 1986, 95–102.

⁵ Képes Géza: *225 gramm epe*. Magvető, Budapest, 1980.

⁶ Orlovsky Géza: Képes Géza: *225 gramm epe*. *Kortárs*, 1981/6, 994.

⁷ Illyés Gyula: *Táviratok*. Szépirodalmi, Budapest, 1982.

⁸ Cs. Nagy Ibolya: „Az utolsó törzsfő”. *Alföld*, 1982/11, 73.

az 1980-as években mindenképp érdemes számolni.⁹ Ez a jelenlét kulcsfontosságú a bökverssel dramaturgiai és poétikai szinten is szembehelyezkedő, antikizáló epigramma fel-
 észlelésének szempontjából. Talán egyenesen pécsi stílusú, antik mintázatok mozgó-
 sítót epigrammáról is beszélhetünk, melynek a Janus Pannonius-hagyományból induló, Csor-
 ba Győző által újjáélesztett nyomvonalához csatlakozik Bertók László *Magyar epigrammák*
 című sorozata is *A kettészakadt villamos* című kötetből.¹⁰ Mielőtt a ciklus alaposabb szemre-
 vételezésére térnénk, vessünk egy pillantást ennek az epigrammatípusnak a későbbi karri-
 erjére. Az antikizáló, disztichonos epigramma egyre inkább historizáló karakterűvé válik
 (Kovács András Ferenc), vagy ironikus, játékos, iskolásan mechanikus formává (lásd pél-
 dául Papp Tibor *Disztichon Alfa* című epigrammagenerátorát vagy újabban Körtesi Már-
 ton aleatorikus-gépi kísérleteit). Gyakran átsorolódik az alkalmi költészet szellemes for-
 mái közé, melyek az erős alkalmiság és a bravúros személyesség jegyében fogannak (Vá-
 rady Szabolcs), és talán nem túlzás azt állítani, hogy bizonyos időközönként kiszorítja a
 limerick vagy a haiku, vagy olyan árnyékformái jönnek létre, mint például Simon Márton
 „polaroidjai”. Két ellentétes tendencia működik egyszerre: az architextualitás kisiklatása
 és megerősítése. A kisiklatás a honos vagy honosított műfajokkal (például dal, haiku,
 anekdota, koan) való rokonítás elvén alapszik, melyet a teljes vagy részleges formai és
 retorikai átértelmezés (bizonyos szimplifikálás, pusztán a szövegdramaturgiai minimum
 megőrzése) jellemez. A megerősítés teljes vagy részleges formai és retorikai újratelentést
 jelent, mely a hagyománytudat (Janus Pannonius, Kazinczy, Vörösmarty) felerősítésével
 és az antik formakultúra megőrzésével jár együtt (ide sorolható például Kovács András
 Ferenc vagy Bertók László összes, vagy Csorba Győző jelentékeny számú epigrammája).

A kettészakadt villamos című Bertók-kötet egy antikizáló olvasat potenciális kontextusá-
 ban leginkább a horatiusi köldök-elv szerint látszik szerveződni. Ez az elv szimmetriákon
 és a leginkább a koncentrikus körökre emlékeztető viszonyok kialakításán alapszik.
 A *Platón benéz az ablakon* ciklus ebben a rendszerben *A kijáratot építik* ciklussal alkot egyfaj-
 ta szöveghéjat, majd a *Nélkülem szabad* és az *Ünnepi másod* ciklus versei egy újabbat, s ez a
 két héj öleli körbe a központi magot, a *Magyar epigrammák* negyven kétsorosból álló soro-
 zatát. Ha a kötet cím metaforikusságát vesszük alapul, és a szöveggkonglomerátumot moz-
 gó járműként képzeljük el, mely körkörös pályán, menetrendszerűen halad, a törés, a sza-
 kadás drámai jellege a kötet közepén kifejezetten markáns és váratlan. Csajka Gábor
 Cyprián szerint a kötet „a rendíthetetlen etikával megvallott válság ötciklusnyi gyűjtemé-
 nye”,¹¹ Varga Lajos Márton „a parttalan relativizmus fenyegető káoszáról”¹² beszél, a ko-
 rabeli kritikai recepció az elvárt realizmusigény és valamiféle nehezen értelmezhető és
 mélyen problematikus kontrasztanyag konfliktusát érzékeli. Meglepő módon a bírálatok
 szerzői épp a leginkább stilizált, hagyománykötöttségét a legegyszerűbben kiütöztető
 epigrammaciklusban fedezik fel a korszakban oly fontos realizmuskötöttséget. Varga La-
 jos Márton szerint Bertók valamiféle „irracionális”, homályos költői övezetből tér vissza a
 realizmus fényes síkjára, a tapasztalati, a köznapi tér- és nyelvhasználathoz.¹³ Bakonyi
 István szerint a *Magyar epigrammák* műfaji determináltsága kifejezetten előírja, hogy
 a költő a létező valóságátapasztalat frappáns reakcióit rögzítse.¹⁴ Bertók a kritikai

⁹ Janus Pannonius: *Pajzán epigrammák*. Ford. Csorba Győző. Helikon, Budapest, 1986. Janus Panno-
 nius *összes munkái*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. Janus Pannonius *válogatott munkái*. Kosmosz
 Könyvek, Budapest, 1982.

¹⁰ Bertók László: *A kettészakadt villamos*. Magvető, Budapest, 1987, 39–51. Uő.: *Platón benéz az ablakon*.
 Magvető, Budapest, 222–228.

¹¹ Csajka Gábor Cyprián: *Keserű játék. Élet és Irodalom*, 1987. 6. 19., 11.

¹² Varga Lajos Márton: „A valóság esélyei”. Bertók László új kötetéről. *Jelenkor*, 1987/10, 948–953.

¹³ Uo., 949.

¹⁴ Bakonyi István: Bertók László: *A kettészakadt villamos*. *Új Forrás*, 1988/5, 137–138.

visszhang egyik vonulata szerint kettős válsággal néz szembe: a poétikai megtorpanással és a társadalmi, erkölcsi válságjegyekkel. Az epigramma szatirikus valóságközelisége, kritikai alapállása és az a tulajdonsága, hogy a morális ítékezés műfaji elementumként értelmeződik, mindkét válságból kiutat jelenthet. Ez természetesen a kötet meglehetősen leegyszerűsítő és komikus értelmezése. Bedecs László immár a kiteljesedett életmű ismeretében tekint vissza a gyűjteményre, alapvetően reprodukálja a válságtünet-retorikát, regisztrálja a később kiteljesedő szonettkoncepció felbukkanását, az epigrammaciklust és az antik időmértékes verselés megjelenését valamiféle végiggondolatlan experimentumnak láttatja, s lényegében megerősíti a kötet útkeresés felőli olvasatának konszenzuális jellegét.¹⁵ Ez a végiggondolatlanság azonban korántsem valamiféle hiányérzetet keltő vagy hibászerű effektus. Sokkal inkább egy új verstechnika kivételesen fontos megnyilvánulása, melynek lényege a formakeretek totális kitöltése és a verstani „mértékegységek” stimuláló energiáinak mozgósítása. A költészet tereprendezés is, a hagyomány megválasztása, átalakítása, személyessé tétele. Mai olvasatban ezt a kötetet túlzás az eklektikus versgenerálás valamiféle szabásmintakönyveként értelmezni.

Poétikai értelemben kifejezetten innovatív volt Parti Nagy Lajos korabeli olvasata, aki az epigrammákban „deákos”, teremtő feszültségről beszélt, mely a köznyelv és az emelkedett forma között van. Kiemelte a humortipológia széles skáláját, mely Bertóknál a finom csipkelődéstől a kegyetlen gúnyig terjed.¹⁶ A Bertók-szövegek ilyen értelmezése ugyan többé-kevésbé a szatirikus humor árnyalatainak számbavétele felé tolódik el, de legalább annyira fontos a bölcséleti indíttatás, és főként az a radikális kontrasztivitás, mely tüntető klasszicizmusával teremt új szigetet a Bertók-univerzumban. Ez az aktus ráadásul később újabb verstani mértékegységek és formák generálta szigetcsoportok megszületéséhez vezet, elsősorban a szonett- és haikusorozatokra gondolok.

Az epigrammaciklus kizárólag kétsorosokból áll, valamennyi költemény licenciák és eklektikus kisiklások nélküli, pazar disztichonokban szólal meg. Ez az eklatáns, tüntető klasszicizmus ráadásul további artisztikus megoldásokkal is társul, ilyen például az olykor felbukkanó leoninus jelleg, a daktilusok és spondeusok zeneiségének, azaz a forma úgynevezett közlő funkcióinak tudatos használata. Jobbára kifejezetten klasszikus, martialis szerkezetről beszélhetünk (expozíció+konklúzió), és a hagyománytudat is erőteljesen jelen van (Janus Pannonius, Kazinczy: *Tövisék és virágok*, Vörösmarty: *Pályalombok*, Goethe és Schiller epigrammái, Csorba Győző költeményei). A *Disticha Catonis*-gyűjtemény, mely hexameterpárokban fogalmaz meg életbölcsességeket, esetleg a kétsorosok poétikai stratégiáinak lehetőségeit vizsgálva jöhetne szóba ősmintázatként. Alműfaji redukcióról is beszélhetünk, hiszen a szatirikus epigramma, a gnóma és a xénia kategóriáinak valamelyikébe a sorozat minden darabja belefér.

Ostoba, mért kell újra meg újra leverni a lécezt?
 – U U / – – / – U | U / – U U / – U U / – –
 Helyből átviheted, hogyha tudod, hova tedd.
 – – / – U U / – a // – U U / – U U / – a

Az idézett, *Helyből* című szöveg minden tekintetben reprezentatív példa: az epigramma közvetlen tónusban fogalmazza meg az expozíciót, a kérdés dinamikáját a daktilusok szerepe is fokozza, a hexameter metszete „görögösen” harmadtrochaikus. A pentameter belső rímmel ellátott leoninus, teljes szövegteste egybeesik a konklúzióval. Versanatómiai megformáltság tekintetében szinte rigorózan szabálykövető, poétikai értelemben feltű-

¹⁵ Bedecs László: *A szonettig és tovább. Bertók László költészete*. L'Harmattan – Könyvpont, Budapest, 2024, 15–16., 66–74.

¹⁶ Parti Nagy Lajos: Bertók László: A kettészakadt villamos. *Kortárs*, 1987/6, 154–157.

nik tüntető klasszicizmusa és a szöveg gazdag jelentésrétegzettsége, hiszen kiválóan gazdálkodik a konkrét s átvitt értelmű jelentésekkel, a mozgás a szatirikus és a gnómius között jut nyugvópontra. Vagy nézzük a *Metszéspon*t című szöveget:

Mind ugyanott állunk, csak más síkján a valónak.
Engem a metszéspon

t, téged a más dühösít.

A költői „lényeg” egzisztenciális tétjeinek megragadhatósága időtől és valóságtapasztalástól függetlenül azonos. A konkrét „valóságok” viszont determinálják a térhasználatot és az egyén helyét a konkrétumok koordináta-rendszerében. Közünk legyen-e a másikhoz, szükségszerű-e az azonosulás és elkülönülés. A metszéspon

t akár iránytalanság is lehet, de elsősorban a központba kerülést sugallja, a más sík a másság radikalizmusát emeli ki. Metszéspontban lenni a láthatóság felerősítése. Amennyiben elfogadjuk Ezra Pound gondolatát, miszerint a világirodalom Homérosztól máig jelen idejű, hiszen rajtunk keresztül, bennünk történik meg, az ugyanott állás alapvető léttapasztalattá válik. Szatirikus olvasatban a versszöveg könnyebben felfejthető: a megszólított szeretne közös valóságsíkban, ugyanott lenni a költővel, akinél azonban az eredendő idegenség és a megerősített idegenkedés létállapottá válik a másik viszonylatában. Míg ő a jelenlétben megnyilvánuló sorszerű adottságot, a metszéspont elkerülhetetlen létrejöttét kárhoztatja, a másik a síkok teljes fedését szeretné. Elkülönülés és azonosulás, a sorshelyzet és az alapvető emberi kondíciókból fakadó tapasztalatok ironikus játékterébe lépünk.

Az epigrammaköltés árnyairól is érdemes szólni, mely a műfajiság egészét érinti. A közvetlen tárgykezelés, a nyelvi regiszterek közti szabadabb mozgás technikáira gyakran az „irodalomalattiság” árnya vetül. Az invektíva alaphanggá tételéhez a moralizálás árnya tapadhat, a formai statikusság a hangzásmonotónia árnyát vetíti előre, az állatmetaforák markáns jelenléte (majom, nyúl, sáska, marha) pedig a példázatosság árnyát húzhatja maga után.

Bertók epigrammaciklusában helyet kaptak a szatirikus epigrammák között a centrum-periféria viszonyt tematizáló, a xénia műfajával érintkező szövegek is. Ezek közé tartozik a *Durrogtat* című kétsoros:

Fennen hordja az orrát, csak budapesti lyukat nyal.
S durrogtat Lukafán, mint hiteles csupaseg.

Bertók nyelvteremtő energiái nem merülnek ki az alantas és az emelkedett minőségek komikus elegyítésében, hanem lexikális-poentírozó hajlama is megcsillan. A vidéket megtestesítő Lukafa település és a seggfej értelmű, érzékletes „csupaseg” is ilyen fordulat. Depatetizálás és totális destrukció jellemzi a szöveget, a (latin értelemben vett *urbanus*) szellem és a (paraszti, *rusticus*) szellentés asszociatív kapcsolatának analógiája újraképződik a Budapest-Lukafa viszonyban és a hiteltelenség-hitelesség ellentétpárban is. A hexameter muzikálítása különleges: metszete nem szabályos, erős dierézis vágja ketté, ami kissé darabossá teszi, s ez a formai darabosság mintegy aláfesti a jelentést is, vagyis a disszonancia kiütköztetése anticipációs jellegű. A mondat első fele csupa spondeus, a fennhordott orr, a gög méltóságát elnyújtott elegancia jelzi, majd a hexameter másik fele viszont csupa daktilus, mely a leírt tevékenység komikumát zeneileg is aláfesti. A pentameter teljesen szabályos muzsikája a seggnyaló seggfej alantasságát festi alá.

Illyés Gyula *Egy tábornok-váló íté*sznek című, bizonyos alantas motívumok tekintetében rokon epigrammája inkább bökövers, melyre az „irodalomalattiság” árnya vetül, s mind formai, mind dramaturgiai értelemben messze elmarad Bertók szövegének poétikai színvonalától:

Egy kikötés. Töröld meg nyelvedet,
mielőtt itt nyalsz alfelet.

Képes Géza *Egy kétnyelvű íróra* című epigrammája szellemes szöveg, mind dramaturgiailag, mind „diszkréciójában”, ám nyelvi és főként verstani megformálása korántsem túl elegáns:

Sátori büszkén vallja, hogy ő kétnyelvű író. Hát –
Két nyelvvel bizony ő kétféle nyal szaporán.

Képes Géza *A tehetséges ifjú* című bökverse a rímes epigramma szép példája, ugyanakkor a „deákos” feszültség teljességgel hiányzik belőle:

El kell ismerni nála azt az egyet,
S bizony nem talmi érdem ez:
Ő csalhatatlanul megleli azt a segget,
Amelyet nyalni érdemes.

Csorba Győző *Barátságtalan versek* című ciklusának *Három arckép* című alciklusában szereplő „Fővárosi” író Bertók verséhez hasonló, a vidéki és a budapesti író pózát érintő tematikát jelenít meg:

Gyarmatosítóként jön e gyarmati földre: vidékre,
s hódolatot követel: hisz nem akárki-alak.
Furcsa eset: nagysága a Pesttől távolodása
hosszmértéke szerint nő, terebélyesedik.
Otthon a társbérló sem tudja, kiféle-miféle,
itt „Gyuszi” Illyés és „Árcsi” Tamási neki.
Otthon a szerkesztők, kiadók menekülnek előle,
itt hajigálja nekik vissza a megbízatást.
Otthon a folyton-hajlongástól hónapokig nem
lát eget, itt felhők közt viszi büszke fejét.
Hódolatot követel. Megadod? Majd gondol ügyeddel –
mondja –, hisz egyformák pesti, vidéki írók.
Rangbeliként kezeled? Vérig sértődik azonnal:
– Mit képzelsz? Ki, mi ő? Hagyd a pimasz bratyizást! –
Mért nem tízszer ilyen nagy az ország? Tízszeres úttal
könnyen lenne akár Goethe is, a nyomorult.

A Csorba-vers túllép az antikizáló epigramma hagyományos poétikai keretein, a disztichonszövedéket maga a költő is arcképnek nevezi. A klasszikus dramaturgia többször is megtörik: részint azért, mert az expozíció–konklúzió nem célirányos, hanem szakadozott és poénhalmozó. Mintha több epigramma is rejlene a szövegben, legalább három vagy négy. Ez a terebélyesítő, fokozó halmozás, melyet már az otthon–itt kontraszt disztichonpár-sarjasztó effektusában is könnyű észlelni, inkább a verses szatíra irányába tolja el a szöveg hangsúlyait.

Talán ebből a Bertók-kortársi epigrammakörképéből is kirajzolódnak a Bertók-epigrammák jellegzetességei. A kétsorosok, a szólózó disztichonok Bertók „önfegyelmező” költői karakterének köszönhetően aktivált formák. A költői territórium metrikai és műfaji mintázatainak kijelölése és a tereprendezés afféle kompressziópoétika jegyében törté-

nik. Bertók kisköltészete satuköltészet, melynek legfőbb ideálja elmozdulni a formán belüli lehetőségek költői végtelenítése felé. A formaötlet mint sablon jelenik meg, s a ritmikai sablon kitöltése a költői koncentrációgyakorlatok intenzitásának köszönhetően alakul át a fegyelmezett kreativitás végtelenített tereivé. Borbély Szilárd formai alapú újrarendezések sorozataként is el tudta képzelni a Bertók-költészet történetét.¹⁷ Jász Attila remek meglátása, mely erre a felismerésre köt rá, azt sugallja, hogy az epigrammaszerkesztési elvek meghatározták a többi forma és műfaj dramaturgiáját is. A haikukról például ezt írja: „egész eddigi életművén keresztül ott voltak ezek a haiku-csírák, csak nem úgy hívta őket. Hanem epigrammáknak.”¹⁸

„Dráma, eposz, regény, önéletrajz helyett / két sorra teszed föl végül mindenedet?” – kérdezi maga a költő, és ez a kétsoros minden kétsorosra és annak meghosszabbodó árnyékára érvényes az *Egyik rímről a másikig* (1985) sorozattól egészen a *Firkák a szalmaszálla* (2015) ciklusig. Különösen érdekes e szempontból Mohácsi Balázs verstani szonettvizsgálata is, melynek tanulsága az, hogy „A Bertók-szonett (...) bizonyos szempontból kötöttebb, mint a klasszikus előképei, a petrarcai vagy a shakespeare-i szonett, hiszen azok esetében nem elvárás, hogy csupán két rím vonuljon végig a versen, s a tíz-tizenegy szótagos sorok is lehetőnyivel nagyobb mozgásteret biztosítanak”.¹⁹ Mohácsi Balázs tanulmánya, mely a börtönmotívum alakulás- és átváltozástörténetét vizsgálja, szinte felkínálja azt az esszébe illő gondolatot, hogy verslélektanilag, formapszichózis szintjén a Bertók által választott és átalakított verstani kötöttségek tulajdonképpen metaforikus börtönt alkotnak, mely limitálja a tényleges mozgásteret, de felszabadítja és stimulálja a szárnyaló alkotói szabadságvágyat. Bertók mintha folyamatosan újraalkotná a börtöneit, újrakonstruálná verstani celláit.

De mi is ennek a satupoétikának a potenciálja? Lemérni két rím között a költői távolságot. A párrím rövid távját a füzérességben oldani fel. Tizenhét szótag rímsatujába szórítani a haikut: ez talán a költői aszkézis maximuma. A kétsoros klausztrófóbiáját feloldani: a töredékérzet rémületét és a sóhajszerűség finomságát analizálni a párrím satujában. Az epigrammaszerkezet dramaturgiáját érvényesíteni a szonettben is, mely az említettek közül a közhelyes vélekedés szerint az egyetlen „komoly” formamintázat.

Bertók az epigrammaszerkesztési alapelvekben tehát univerzális versalkotói szabályt lát meg, és talán nem túlzás kijelenteni, hogy az epigramma a Bertók-költészet formai újrarendezéseinek katalizátora. A *Magyar epigrammák* nemcsak az életműben, de a műfaj magyar hagyománytörténetében is kiemelt jelentőségűek. A ciklus részint megelőlegezi a posztmodernnek nevezett paradigma szerepjátszó diskurzusát, részint a formai átrendezésekben öröklődő dramaturgia révén részt vesz az 1990-es évek utáni időszakra jellemző műfajfeloldódásban is, mely az antik hagyományból kilépve, de annak bizonyos elemeit átmentve a haiku, az aforizma, a „polaroid” felé való elmozdulást jelenti.

¹⁷ Borbély Szilárd: „Mintha alul minden teher”. *Élet és Irodalom*, 2000. július 02., 16.

¹⁸ Jász Attila: Magyar változatok (Bertók László újításairól). *Jelenkor*, 2004/7, 1287.

¹⁹ Mohácsi Balázs: „Engem az mozgat, ami fog”. A börtönmotívum transzformációi Bertók László költészetében. *Jelenkor*, 2022/12, 1433–1434.

KÜZDELEM A KÉPVISELETISÉGGEL

Bertók László és a hagyományválasztás

Az életmű alakulását követő kritikák csakúgy, mint Bedecs László nemrég megjelent monográfiája¹ valahol az 1987-es *A kettőszakadt villamos* és az 1990-ben megjelent *Kő a tollpihén* című kötet versei környékén, illetve a pálya későbbi alakulásában lelik meg leginkább a Bertók-líra azon érdemeit, amelyekkel a szerző helyet szerzett a kortárs magyar líra kánonjában. Számomra is úgy tűnik, hogy ennek a költészetnek a kiemelkedő esztétikai értékeit, amelyek valamilyen módon a ma olvasóit leginkább képesek megszólítani, továbbra is a nyolcvanas évek második felétől találjuk, amikor ez a költészet összhangba került a hetvenes-nyolcvanas évek lírájában bekövetkező változásokkal, köztük annak sajátos pécsi vonulatával is, gondolva itt Parti Nagy Lajosra, Csordás Gáborra, Meliorisz Bélára vagy Pálinkás Györgyre.

Engem most viszont elsősorban egy történeti probléma foglalkoztat, mégpedig az életmű köztes helyzete. A Bertók-líra az úgynevezett népi irodalom részben esztétikai, részben ideológiai hagyományából indult,² ez az indulás azonban, minthogy meglehetősen elhúzódo pályakezdésről beszélünk, a hetvenes években már olyan kulturális környezetben zajlott le, amelyet a népi irodalom hagyományából építkező képviseleti magatartás és beszédmód érvényességének megingása jellemez. Az efféle költői szerep megkérdőjeleződésével egyre kevésbé tűnhetett vonzónak Nagy László, Juhász Ferenc vagy Csoóri Sándor poétikai ajánlata, amely e tapasztalat ellenére a világ igazságtalanságával és erkölcsi romlásával szemben a középpontba állított én integritásának fenntartásában, valamint a szóba, kimondásba vetett bizalomban találták meg a kiszámíthatatlan világ biztos pontjait. Erre a hetvenes években bekövetkező fejleményre reagált rendkívül éleslátón Margócsy István „Névszón ige” című tanulmányában.³ Margócsy a hetvenes-nyolcvanas évek lírafordulatát a „szóköltészet”-től való eltávolodásban látta. Az ötvenes-hatvanas évek lírája az „önálló szó varázsában, ígézetében született”, amely együtt járt a szerepfelfogással, miszerint a költő „titkok tudójaként”, a „varázsszó birtokosaként” lép elő – ezzel szemben a lírafordulatban a költői megszólalás kivételességének, a szó díszítettségének és egyediségének helyét átveszi a lefokozás és az ironikus megszólalás, valamint az élőbeszéd grammatikai-szemantikai bizonytalansága. Margócsy Tandori Dezső, Petri György, Rakovszky Zsuzsa és Kukorelly Endre mellett Bertók Lászlót említi meg, mint aki a nyolcvanas évek végén kezdődő szonettköltészetével sikeresen lép túl a korábbi költészeti paradigmán. Számomra Bertók költészetéből éppen a szonettkorszak előtti, voltaképpen az 1984-es

¹ Bedecs László: *A szonettig és tovább. Bertók László költészete*. L'Harmattan – Könyvpont, Budapest, 2024.

² A népi irodalom, irodalmi népiesség költészeti, ideológiai jellegű fogalmi ellentmondásaihoz lásd Margócsy István: *Nép és irodalom. Tézismondatok és alapkérdések*. In: Sallai Éva (szerk.): *„De mi a népiesség...”*. Kölcsey füzetek XVI., Természet- és Társadalombarát Fejlesztésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, Budapest, 2005, 305–318. Valamint: Margócsy István: *Hová lett a bartóki modell a mai magyar költészetből? Élet és Irodalom*, 2006. július 21., 17., 22.

³ Margócsy István: „Névszón ige”. Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról. *Jelenkor*, 1995/1, 18–30.

Ágaktól gyökér című kötetig tartó időszak válik különösen izgalmassá, amelyben még pontosan érzékelhető a népi irodalomhoz való kötődés és az attól való távolodás igényének együttállása, vagy ahogy ezt Kis Pintér Imre 1984-es, Bertók költészetét áttekintő írásában megfogalmazta: „a Bertók-líra elmozdulása az említett magyar lírai hagyománytól mindvégig e tradíció jegyében folytatódik. Leszámolás és őrzés ez elválaszthatatlanul, s alighanem ezáltal lesz reprezentatív, vagyis több önmagánál is”.⁴

A következőkben arra vállalkozom, hogy bemutassam, Bertók költészetének nyolcvanas évekig tartó időszakában miként jelentkezik egyszerre a népi irodalom megszólalásmódja és a hetvenes évektől meghatározó újabb költészet nyelv- és szubjektumfelfogása. Bertók költészetét kezdetektől fogva a sokszólamúság jellemzi, a korai kötetekben egyszerre, igen eklektikusan vannak jelen a népiességhez köthető megszólalásmódok, a tárgyas-gondolati líra vagy az egzisztenciális jellegű, lefokozott közérzetiség. Így érdemes leszögezni, nem lenne túl hiteles, ha egy nagy ívű lineáris narratíva felállításával kísérleteznék, amelyben Bertók a falusi, vidéki élet tragikus-idillikus zsánérképeinek felrajzolásától – mely fiatalkori verseket *A hetedik boríték* (2012) című kötet őrzi – eljut a modernség tapasztalatával is számot vető költői megszólalásig. Mégis, megfigyelhető valamifajta fokozatosság, ahogyan a Bertók-lírában egyre nagyobb teret kapnak a kora posztmodern alakzatai, a népies jegyek pedig visszahúzódnak. E folyamat leírásához segédegyenesként Bertók képviselési költészetéhez való viszonyát használok fel, ebből a perspektívából tekintem át a *Fák felvonulása* (1972) és az *Ágaktól gyökér* (1984) megjelenése közötti időszakot, kiemelve a *Tárgyak ideje* (1981) című kötet verseit, amelyekben a Kis Pintér Imre által említett leszámolás és őrzés sajátos konstellációja figyelhető meg.

Somogyi paraszti családba születve, illetve a korszak irodalomértésének sajátosságaiból következően Bertók számára fiatalkorában a képviselési költészet érvényes beszédmódként tűnhetett fel. A *Priuszban* például így ír irodalmi nevelődéséről: „Persze, olvastam az *Irodalmi Újságot*, a *Csillagot*, meg mindent, ami a kezembe került, s leginkább Csoóri Sándor szomorú-szókimondó falusi versei, meg Benjámin László önkritikus elszántsága tetszetek. Az iskolában azt tanultuk, hogy a költők mindig a nép vezérei, prófétái, fájdalomainak kidalolói voltak, s akkor írták a legszebb, a legjobb, a legfontosabb műveiket, »amikor az egyéni és a társadalmi fájdalom egybeesett bennük«.”⁵ A Nagy Imrével készített beszélgetőkönyv nyilatkozataiból szintén kitűnik, hogy a későbbiekben a Bertók-líra egyik lényeges tájékozódási irányként Illyés Gyula, Nagy László és Csoóri Sándor költészete jelentkezik.⁶ Bertók korai köteteinek versbeszélője láthatóan sokat merít a népi irodalom kódjaiból. Gyakran találkozunk a népi szürrealizmus felé hajló komplex, természeti képekkel, bibliai és mitologizáló allúziókkal, a paraszti világ nehéz sorsú figuráival, akiken átrohan a történelem, és a mindezt átlátó, időn és téren kívül álló szubjektummal. A recepció ugyanakkor rendre kiemeli, Bertók saját vallomására is alapozva, hogy a népies háttér ellenére a képviselési beszédmód nála hiányzik, és mindez magyarázható az alkati sajátosságokkal, valamint az ötvenes évekbeli meghurcoltatásával.⁷

⁴ Kis Pintér Imre: „Még akkor is, ha dől a fal”. Bertók László költészetéről. In: Ágoston Zoltán (szerk.): *Talán a kérdés. Írások Bertók Lászlóról*. Alexandra, Pécs, 2005, 75–88., 82.

⁵ Bertók László: *Priusz*. Magvető, Budapest, 2016, 12.

⁶ Nagy Imre: *Bertók László. Beszélgetés és tanulmány*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1995.

⁷ Vö. „Úgy érzem, Bertókban alkatilag sem volt meg, és ha meglett volna, ez a meghurcoltatás biztosan kiölte volna belőle a költészettel kapcsolatos küldetéstudatot, ahogy korai verseinek átlátszó, tiszta képei mögül is hiányzott a költőszerep olyasféle patetikus átélése, amilyen például Csoóri Sándorban megvolt.” Bedecs: i. m., 13.

Valóban, azokhoz a versekhez hasonlót, amelyekért 1955-ben elítélték, és amely esemény élménye e költészet mélyrétegeibe is eljutott,⁸ az életmű későbbi szakaszaiban nem találunk. A védeljárásban szerepet kapó *Átok* című vers például a személyes sérelemből fakadó kilátástalanság és harag hangján szólal meg: „Hogy *nincs tovább*, előttem szakadékok, / betonfal... semmi... farkasfogó csapda. / Köröttem roncsok: vágys, tervek, célok... / Átkozd meg Isten, aki így akarta”. A verszárlatban ez a személyes indulat aztán közösségivé válik, a megszólalás a tömeg nevében való beszéd keretei közé helyeződik át: „Mert sereg vagyunk: tízek, százak, ezrek, / akiket becsaptak, mint szél a kaput, / [...] / Meg fogjuk köszönni, de úgy megköszönni, / hogy köszönés után nem marad ott semmi”. Noha hasonló direktség nem jellemző a későbbi versekre, a kortársi recepció jellemzően nem szalasztotta el kiemelni a Bertók-kötetekben gyakran jelentkező elfojtott indulatosságot. Ilyen indulatosság érzékelhető például a *Fölmondom a pásztorokodást* (*Fák felvonulása*, 1972) című versben, amely szintén felhasználja az átokversre jellemző formulákat: „Mindig dögszagra jöttetek, a bolhák / kimásznak belőletek, ha agonizáltok, / ti betegágyamhoz ültetek, légyecsapó / nyelvetekkel szememet paskoltátok”. A „légyecsapó / nyelvetekkel szememet paskoltátok” tárgyiast és természetit montázsba rendező szürrealisztikus képen túl figyelemre érdemes a verscím látszólagos egyértelműsége és a beszédhelyzet figurativitása közti feszültség. Úgy tűnhet, a vers címével éppen a képviselési beszédmódtól való távolodást jelenti be. A pásztor megszólalását ígéri, aki felhagy feladatával, a nyáj terelésével. Ez lenne az olvasói elvárás, ugyanakkor a vers retorikai viszonyai mindezt az első látásra egyszerű képletet bonyolítják. Mert ki is a pásztor? Nyilvánvalóan tűnne, az állataihoz beszélő versbeszélő. Na de ki valójában a megszólított? A vers így kezdődik: „Kushadjatok lábamhoz bölcs tanácsok, / ajándék-kutyák, gyülevész állataim, / sohasem voltatok enyém / csak fogaitok nyoma, hátborzongató / farkcsóválások, hangotok kakofóniája, / kiszolgáltatottságom bizonyítékai”. A pásztori szerep összetettségét mutatja, hogy felcserélődik a megszólított (aki az állathoz hasonlított tanács, valamiféle felettes törvény) és a versbeszélő közötti hierarchia. Ha a versbeszélőt tekintjük pásztornak, akkor ő nem uralkodik állatai felett, éppen fordítva: ő az, aki szabadulni igyekszik a másiktól való kiszolgáltatottságtól, a tőle való függéstől. Itt válik világossá, hogy voltaképpen felcseréléssel van dolgunk, amelyben bár a megszólított másik jelenik meg állatként, mégis a versbeszélő az, aki megvezetett és megalázott, alárendelt figura-ként lép elő: „Ti voltatok mindig az okosak, / szagáról ismertétek a jó utat, / szimatoltátok az egyetlen megoldást, / ó hányszor megaláztatok”. A *Fölmondom a pásztorokodást* tehát azzal ellentétben, amit a cím alapján sejthetnénk, nem a versbeszélő pásztorlétének megszűnését jelenti be, hanem éppen mások, valamilyen külsődleges rend, törvény alóli szabadulást. A vers így, az átokvers szidalmazó szómágiájának imitálására támaszkodva a lírai én önállóságának megalapozását ígéri.

Hogy az általam vizsgált időszak másik végpontját megmutassam, az előbbtől jelentősen eltérő versbeszéd mutatkozik meg az 1984-es *Ágaktól gyökér* című kötet egyes darabjaiban, például a *Circulus vitiosus* vagy *A nyolcvanas évek költőihöz* című versekben. Beszédes, hogy ez a két vers végül, talán éppen a költői szerep radikális lefokozása, a szatirikus hangvétel miatt nem került bele sem a *Hóbol a lábnym* (1985), sem a *Platón benéz az ablakon* (2005) gyűjteményes kötetekbe – miközben az *Ágaktól gyökér* újszerűsége Bertók életművén belül éppen a játékosabb, szabadabb, néhol karcosabb ironia volt, s különösen igaz ez a kötet „Az idegenvezető szövegeiből” ciklusára. Visszatérve: a *Circulus vitiosus* a költészetet egy kiüresített intézményi tradíció sajnálatos tartozékaként mutatja be: „mindenki, aki / tisztességes alkoholista, gyógyítható / depressziós vagy sikertelen / öngyilkos lehetne, versíró / lesz végül, s lelki egyensúlyát / keresgélve megbillenti / a szerkesztőse-

⁸ Vö. Mohácsi Balázs: „Engem az mozgat ami fog”. A börtönmotívum transzformációi Bertók László költészetében. *Jelenkor*, 2022/12, 1428–1441.

geket, / ahol tapasztalt úriemberek / ülnek szépen, s a mai / gazdasági, sőt, politikai / helyzetben azt a néhány verset is / legszívesebben kihagynák, / amit a tradíció, a laptükör, vagyis / néhány idegbeteg előfizető miatt / mégis közölnek, s amit / a költők társadalmi vagy társasági / rangja hitelesít”. A *nyolcvanas évek költőihöz* pedig bár címével is megidézi Petőfi *A XIX. század költői* című versét, ám a költő sorsa már nem a lángoszlop-ként való iránymutatás – sokkal inkább valamiféle szatirikus hirdetőoszlop-lét körvonalazódik: „Írjatok rövid verseket / férjen el a gyufásdoboz / oldalán, a sörösüveg / címkéjén, a napilapok / apróhirdetéseiben, / [...] / ne legyen több mint az Odol / fogkrém reklámja vagy a nagy / Pepsi-plakátok ötletes / néhány szava”. Itt szó sincs arról, hogy Bertók ready-made programverset írna, inkább annak paródiájával van dolgunk, a vers szatirikussága is jelzi a megszólaló ellenérzését a költészet fogyasztási cikké redukálásával, funkcióvesztésével szemben. A vers azonban ahelyett, hogy ezt a helyzetet valamiféle tragizáló regiszterben jelenítené meg, éppen e megváltozott keretekhez, igényekhez igazodás szükségességét jelzi. A szöveg központi kérdése, hogy egy ilyen helyzetben miként lehet megőrizni valamit a költészet kitüntetettségéből. És a vers ezt a kitüntetettségét azáltal őrzi meg, hogy jelzi, a költészet még egy ilyen értécsökkentett állapotban is képes valahogy a mindennapin felülemelkedni: „mert mindig történhet csoda / vagy csoda-féle, amikor / már senki sem figyel oda”. A költészet társadalmi státuszának megváltozása, az értékvesztettség tapasztalata nyomán tehát a nyolcvanas évek második felére Bertók lírájában nem a tragikus hangoltság erősödik fel, hanem az új keretek tudomásulvétele, illetve az a törekvés jelentkezik, hogy e keretekhez igazodva az ironia segítségével megtalálja a megszólalás újabb formáit. Az említett két vers beszédmódja távol áll már a szó ígézetére hagyatkozó *Fölmondom a pástorkodástétől*. Az ismétléses, körkörös szerkesztés, a mondat és verssorhatárok eltérése, a beszédsszituáció bizonytalansága, az önreflexió a többértelműség, az ironikus olvasatok felé irányítják az értelmezést.

A korai kötetekben nem ritkán megmutatkozó, népiességtől örökölt versbeszéd, valamint a nyolcvanas évek második felének lefokozott, ironikus hangoltságú versbeszélője között mintegy átmenetként értékelhető az 1981-ben megjelent *Tárgyak ideje* című verseskötet. A kötet recepciójában az egyik fontos meglátás, hogy Bertók a népi irodalom hagyományától való távolodáshoz szükséges eszközt az *Újhold*-féle tárgyiaságban találta meg. Kétségtelen, hogy ez érvényes leírása a *Tárgyak ideje* kötetnek, de én most elsősorban azokra a szövegekre hagyatkozom, amelyek a képviselési beszédmód tematizálásával közvetlenebbül is reflektálnak a hagyományválasztás alakulására. A hagyományválasztás alakulásának jellegzetes tulajdonsága egyfelől a képviselési beszédmód érvényességének megkérdőjelezése, másfelől pedig, hogy e megkérdőjelezést nem a mindenséggel rendületlenül szembenálló, töretlen gerincű, ágyékát a jövőnek feszítő, vagy röviden és kevésbé költőien megfogalmazva: a biztonságot egyedül önmaga integritásában megtaláló alak kidolgozása követte – mint ahogy az a népi irodalmi hagyományában e válság hatására megtörtént –, hanem egy önreflexívabb, lefokozott, ironikus versbeszélő formálódott. A *Tárgyak ideje* különlegessége, hogy bár elmozdul e versbeszéd felé, még őrzi a képviselési beszédmódtól örökölt mintákat.

A képviselési beszédmód érvényességének megkérdőjelezésének érzékletes példája a *Jónás tűnődése az utolsó leckéztetés után* című vers. Természetesen a bibliai Jónás-történetre, illetve annak magyar irodalmi hagyományára játszik rá. Ennek megfelelően megtaláljuk Bertók versében is e történet kellékeit: a bálnát, a sivatagban szomjúságtól szenvedő Jónást, a megtért várost. A cím a vershelyzetet a bibliai Jónás-történet utánra helyezi, és itt voltaképpen e történet visszafelé játszásáról van szó. Ebben a versben az isteni elhívás nem a prófétai szerep ellátására, betöltésére vonatkozik, hanem a Ninivéből való visszatérésre, a prófétai szerep alóli felmentésre: „menj, Jónás hivatalba, / ne légy isten szegénye. // Tér egyetlen urához, / fölvirágozik a város, / csökönyös prófétára az úristen nem

áldoz". A költő tehát e hivatástudattól megfosztott modernizált alakként jelenik meg, hivatali alkalmazottként. Ez az alkalmazotti lét örökérvényű állapotként íródik le, amely párhuzamba kerül a cethal gyomrában sínylődéssel: „Utad a hivatalba, / mintha abba a halba, / ne fohászkodj, ne átkozz, / nem okád ki, csak halva”. Ez a szerepkonfliktus jelentkezik a *Hallom, hogy indulsz* versben is, amelynek költő-beszélője önmagát egyenesen a „költészet közlegényeként” mutatja be, aki azt mondja, „haladok, mint egy se hossza, se vége // akarhatnak? láncnak? seregnek? része / aki tudom már, hogy van előbbre / van hátrább, de mindig körbe-körbe”. Jól látható, hogy a vers szakít a költészet célelvű gondolatával, az élen haladás eszméjét relativizálja a kérdőszavas kifejezések ismétlődése, hogy aztán a megszólalást a körköröség, a mindennapok változatlanságának tapasztalata uralja le, ezáltal a képviseleti modell bár jelen van a versben, éppen annak közérzetivé formálódásába látunk bele.

A *Tárgyak ideje* paratextusai, az ajánlások és a mottók számos népiességhez vagy a képviseleti költészethez általánosságban sorolható költőelődöt idéznek meg: közöttük találjuk Petőfi Sándort, Ady Endrét, Nagy Lászlót, Illyés Gyulát, Kormos Istvánt. Bertók versei a leszámolás és őrzés kettős működésének megfelelően egyszerre szólnak e költő-elődökhöz a tisztelet és az elismerés hangján, ugyanakkor az általuk művelt hagyomány folytathatóságának problémájával is számot vetnek. Ilyen például az 1978. február 6. című szonett, amely Nagy László emlékére íródott, és a címben foglalt dátum is a költő temetésének napját jelöli. Ebben a versben a gyász egyszerre kap személyes és kollektív jelentést – a költőtárs elvesztése összekapcsolódik a váteszköltészeti szerep ellehetetlenülésének tapasztalatával, Nagy László halála nemzeti sorstragédiává válik. A világ kibillent állapotát jelzi, hogy a huszadik század vakon ügető lóként – a Nagy László-költészet legszerteágazóbb szimbólumaként – jelenik meg, a század felett pedig az égbolt, mely egykor dicsőséget jelző koronaként ékeskedett, a halálhírt hozó lélekharangként tűnik fel: „Száguld haza / vak lovon a huszadik század. // Repedt égboltja lélekharang, / hiába hittük koronának”. A személyes és a nemzeti veszteség összekapcsolása a zárlatban csúcsosodik ki: „Sírodtól kezdve az a vátesz, ki visszafelé néz s harangoz”. A vers Nagy Lászlót az utolsó jövőbe látó költőként búcsúztatja, a verszárlat pedig ennek megfelelően a váteszi szerep módosulását is jelzi, a szerepkör múltba tekintésként, a múltból jövőt jóslás aktusaként íródik újra.

Bertók költészetében egyébként többször találkozhatunk a haladásnak és a történelemnek háttal álló figurával. „Az érzésnek háta van” – írja például az *Úgy mégy el* című versben; a *Dédapám, márciusban* a családi udvarba behajtó ÁVH-sokat pedig így jellemzi: „s úgy jöttek, mintha már mennének is vissza, / háttal arcunknak, s háttal a történelemnek, azt játszva mégis, hogy előre”. Ennek a motívumnak a kiteljesedése az *Ágakból gyökér* (1984) című kötet záróversében, az *Ím, itt, leghátul, legelőlben* érzékelhető. A vershelyzet egy társadalmi allegóriává terebélyesedő vonatutazás, ahol a versbeszélő „Ím, itt, az utolsó vonat / legutolsó kocsijának a / hátsó peronján, többnyire / hátrafelé figyelve” helyezkedik el, ahonnan előre nemigen lehet látni. Itt tehát már nyoma sincs a kitüntetett beszélőnek, sőt a figurát éppen a kételkedés és a tanácstalanság jellemzi. Ez a kételkedés nem csupán a beszélőn kívüli világ megismerhetőségére és átláthatóságára vonatkozik, a versszubjektum integritásának felbomlását szintúgy tapasztalattá avatja a szöveg: „szilárd pontján a létnek, / s bizonytalanságban mégis, mivel / nem tudhatom, hogy a hátam mögött, / vagyis elől milyen, / ami idepörög, / s hogy aki a következő vonat / elején állna, / látná-e, amit én látok, / s mit látnék én, ha egyszer / tolatna a vonat, / ahol semmi sem ugyanaz, / ami nem én, / s már én sem vagyok az, / mint a vers elején”. A Nagy László-gyászvers zárlatának megfelelően a versbeli én tehát itt is visszafelé tekint, ám amíg ott a harangozás gesztusa gyászbeszéd formájában őriz valamit a képviseleti magatartásból, az *Ím, itt...* szaggyátott, elliptikus szerkesztésű versbeszéde, valamint a versszub-

jektum lokalizálhatóságának elbizonytalanítása a közérzeti és képviseleti beszédmód közti oszcillálást mutatja. Az *Ím, itt...*-ben az énre és a környező világra egyaránt kiterjedő episztemológiai kételkedéssel együtt megkérdőjeleződik a képviseletiség érvényessége is: „átsiklott agyamon / hogy a vészfék meghúzásához, / ha lenne erőm, / van-e jogom, / míg az emberiséggel utazom, / ha látom a nyomon, / hogy baj van, / s megállítható-e a vonat, / ha nagy a sebesség a kanyarban, / mikor a többiek, / mint a lovak a zabban, / úgyszólván boldogok, / s tán én is az vagyok / hátulról nézve”. A versbeszélő nem az emberiség szószólójaként, esetleg abból saját tisztasága és éleslátása miatt az elvakult és megtévesztett tömegből kizáratott szereplőként jelenik meg – kételkedve ugyan, de osztózik annak a közösségnek a kisszerű boldogságában, amely közösségnek nem kitüntetett szereplője, hanem csupán egy közülük. Mégsem lehet azt mondani, hogy a szöveg teljességében lemondana a képviseleti hagyományról, ahogy ezt a zárlat mutatja: „megy a vonat, / ahol az emberiség és én, mint / kettéhasadt tudat / vagyunk csak egy csomag, / s a fű, a fa, a hal, a kő / példázza sorsomat, / és mint a tűz, a víz, a levegő, / vagyok szabad, / én, az anyag, / ha abbahagyom most, / mondjuk, a verset, mert a vonat / belőlem kiszakad, – / ne csapjátok be magatokat”. A lokalizálhatatlan, saját körvonalait egy közösségben feloldó beszélő végül természeti képekben leli meg újra saját integritását, s ebből a pozícióból szólal meg a „ne csapjátok be magatokat” képviseletiséget őrző intő modaltású zárata.

A fent említett versek tétje összefoglalóan az, hogy szembenéznek a népi irodalomból kölcsönzött képviseleti szerepmodell és beszédmód korlátaival, ez a tapasztalat pedig egyfajta ironikus, önironikus hang megtalálásával, a versbéli én lefokozásával, a beszédhelyzet relativizálásával találkozunk. Az első kötetek szembetűnő jellegzetessége, hogy a népies irodalom hagyományát még éppen távolodásában, a Bertók-lírában belüli poétikai váltás határhelyzetében láthatjuk.

PÁRHUZAMOS POÉTIKÁK

Bertók László és Kalász Márton

„...és senki sincsen a helyén
csak a szótárban a szavak.”
(B. L.: Állunk a világ közepén)

„...egymás hangjába költözünk.”
(K. M.: Mit tudok)

Mindig izgalmas történeti-esztétikai tapasztalat egy lírikusi pálya radikális fordulatával (vagy fordulataival) szembesülnünk. Egy-egy költészeti pályaiív óhatatlanul leképezi a közben – *általa is* – zajló hagyománytörténést és nyelvi-poétikai mozgásrendet, a korszakváltások módszertanát.

Bertók László (1935–2020) és Kalász Márton (1934–2021) nemcsak pálya-, de nemzedéktársak is voltak. Szakmai életútjuknak és költészetük alakulásának mégoly vázlatos áttekintése is tanulságos átfedésekre és szétartásokra deríthet fényt.

*

A falusi származás, a paraszti eredetvidék első generációs értelmiségiként bocsátotta útjukra őket.

Bertók sorsvonalára Véséstől Csurgón át Pécsig húzódik; Kalászé Somberektől Pécs gimnáziumi érintésével Budapestig, sőt Berlinig és Stuttgartig vezet.

A dunántúli irodalmiság, szűkebben a mecsekaljai literatúra más hangsúlyokkal, de közös kultúrbiográfiai elem. Csorba Győző – és a *Jelenkor* folyóirat – mindkettejük privát és alkotói életében igazodási pont.

Mindeközben a történelmi körülmények elemi idegenségélménnyel is tetézik tapasztalásukat. Egyikük megjárja az ötvenes évek börtönvilágát, másikuk a kitelepítés sújtotta sváb nemzetiség köréből jön. (E vonatkozásban ajánlott olvasmány a *Priusz* [1994; 2016] című dokumentarista Bertók-memoár és a *Téli bárány* [1986] című önéletrajzi ihletésű Kalász-regény.)

Bertók László megkésett pályakezdéssel küszködik: első kötetbeli versei a *Lengő fényhidak* (1964) című háromszerzős (Bertók László, Makay Ida, Galambosi László) kiadványban kapnak helyet, korai verseinek gyűjteménye, *A hetedik boríték* csak 2017-ben lát napvilágot. Kalász Márton a *Hajnali szekereket* már 1955-ben publikálja, de a saját hang kimunkálása csak ezután veszi kezdetét.

Bertókot lokálpatrióta életvitele könyvtári és szerkesztőségi munkakörökbe illeszti; Kalászt elhivatottsága németországi magyar kulturális intézetekig, majd – egyebek mellett – az Írószövetség elnöki tisztségéig sodorja.

Egyikük nevét iskola őrzi (Sombereken), másikukról költészeti díjat neveztek el (Pécssett).

Emlékezetük révbe ért, költészeti hagyatékuk eleven kérdések övezete.

Az 1930-as évek jeles születéseinek körében tájékozódva általánosságban is feltűnő a debütáló versszavak egyívású sematizmusa – s a folytatás több irányban, több szakaszban kísérletező, útkereső ambíciója.

A vallomásos népiesség dalformáinak (mint lírapoétikai naivitásnak) az elhagyása mindkét költő esetében egy tárgyiasan személytelenedő beszédmodor – a rejtőzködő jelentések óva rétegzett retorikája – távlatában történt, s líranyelvük a posztmodernitás kezei közt is készséges bizonyult a folytonos változásra.

Bertók László már korai köteteiben nagy biztonsággal egyeztette össze a legkülönbébb hatásokat. Akkori verseiben a népies képalkotás és az újhordas formakészlet, a vallomásos beszédmodor és a tárgyias poétika egymást támogató hagyományoknak bizonyultak. Eközben modorosság nélkül volt képes egymásba írni a pátosz és az ironia dikcióját – lírai hangokkal kísérletezve, alaki tradíciókat költve újjá.

A rendszerváltás körüli esztendőök fölfrissülő társadalmi-művészeti közegében született meg híres szonett-sorozat (Három az ötödiken, 1995); később egy keleti versalakzatból, a haikuból teremtett egyedi nagykompozíciót (Háromkák, 2004). 2005-ben gyűjteményes kötet összegezte költői munkásságát (Platón benéz az ablakon. Versek 1954–2004); közben és utána pedig a korrekciós retorikára rátaláló szabadversek („hosszúkák”) elemi esztétikáját éppúgy üdvözölhattuk, mint a háromstrófás „pillanatkák” és a kétsoros „firkák” más-más verstani irányokban utat kereső ciklusait.

Kalász Márton pályanyitányának vidéki életképeket sorakoztató lírai realizmusa is a népies tájköltészet gondolati igényű és tárgyias irányú megújításának szándékáról vall. A látványelemekből építkező élménylira már a fiatalkori művekben sem nélkülözte az árnyalt közelítést, a reflexiós földolgozás versnyelvi műveleteit – igaz, csak a hatvanas-hetvenes évek költői világában bontakoznak ki s szerveződnek rendbe azok a poétikai jellegzetességek, amelyeket ma is a Kalász-líra megkülönböztető jegyeiként tartunk számon.

Művei a létfilozófiai felelősség terhét veszik magukra, s ehhez a versnyelvtan szelíd ereje nyújt segítséget: a sokrétűen választékos szókészlet (a tájnyelvi kifejezésektől a német nyelvű vendégsszövegekig), a kortárs költészetünkben szokatlanul összetett mondat-tan (a hiányos és töredékes szintaxist szölamváltó közbevetések fogják egybe), a központozás lírikusoknál oly ritka műgondja s a kikísérletezett versformákból rendre kötetnyi ciklust építő poétika.

Bertók költészetének főszereplője a lírai én (az önmegszólításos dialogicitás beszédhelyzeteiben is), valamint a nyelv. Kalász lírájának főhőse a lírai te (azaz a kedves), valamint Jézus (gyakran mint bárány).

A gondolati tematika kozmikus keretézése az egyiknél, naplószerű eseményrögzítés, költészetté emelt mindennapok a másiknál – mondanám, de ezek a jellemzők itt is, ott is koronként adják-veszik arányaikat.

Az egzisztencialista magánytudatot önironikus játékoság enyhíti Bertóknál (az agnosztikus alapállást eközben olyan versek nyitják meg legalábbis keleti, illetve univerzális metafizikák felé, mint a Savászana, a Keletre néz vagy a „háromkák”). A szerelem és az istenszerelem átszellemült lelkiisége enigmatikus pátoszhoz folyamodik Kalásznál (akinek krisztianus látásmódja a közéleti indulatoktól távolságot tartó univerzalitás világosságát fürkészi).

Mindketten egy tapintatos, sőt szemérmes óvatosság jegyében járnak el. Bertók közérzeti és világleképi kulcsszavai a *között*, a *mintha* és a *talán*. Kalász grammatikával *elleplezett* szemantikai rejtelmeket költ. Ez a ritmus és a dallam helyét keresi; az a ritmus és a dallam megtörésének, elrejtésének módozatait vizsgálja. Itt kérdő, sőt *habozó* mondatok föltűnő sokaságát, ott ajánlások és mottók biztonságkereső mozdulatait találjuk.

Bertók László a József Attila–Pilinszky-hagyományvonal folytatójaként, de Nagy László, sőt Kassák vershangjára is érzékenyen bontja ki saját tónusait. Kalász Márton versnyelve – mintegy a József Attila-i dallamformák megkerülésével – Babits és Illyés gondolati töredelmességéig nyúl vissza, miközben Hölderlin és általában a német nyelvű verskultúra metafizikai tágasságát és beszédmódbeli szigorát is átszervesíti.

Bertók kései lírája a politikai reflexiókat is vállaló és testi önismeretre is kész személyesség sérülékeny önfelmutatásáig terjeszkedik; Kalász a szerepjátszó személytelenség vagy metaszemélyesség lehetőségével is él (lásd például *Sötét seb* című Hölderlin-kötetét [1996]), s a metafizikus-gondolati vonatkozások nála a katolicitás égisze alatt bomlanak ki.

Egyiküknél a közéleti utalások döntően a szövegtérben maradnak, másikuk ellenkezőleg: jellemzően elhatárolja nyelvművészetét a civilben vállalt kultúrpolitikai feladatoktól.

És, mint a költők általában, Bertók és Kalász sem csak költők. A lírikusi életművel párhuzamosan egyéb műfaji területeken is jelentős alkotónak bizonyultak. Ezt most nem részletezem, csupán a műfajokra utalok: esszé, vallomás, memoár és gyerekirodalom; emellett Kalásztól szépprózák és műfordítások, Bertóktól monográfiák és bibliográfiák.

*

Bertók korai művei tehát a képalkotás népies szürrealizmusa és a formafegyelem tárgyiasító szándékai között kerestek érvényes poétikai utakat. A *formakeresőben kötött formák* korszaka (korszakai) után a szonett újraértelmezett kultúrája nyit tágasabb távlatot, majd további alakítani játékok jelzik: a költő nem a megtalált igazságok, hanem a kereső nyelv elkötelezettje. Figyelme előbb a tárgyak és a tárgyiasság felé fordul; később a nyelv lehetőségei és lehetetlenségei foglalkoztatják; végül létösszegző ambíciók médiumaként bocsátja rendelkezésünkre művét.

A legösszetettebb Kalász-kötetek ugyancsak alighanem azok, amelyek formasorozatban teljesednek ki. Ilyen volt elsőként a *Viola d'amour* (ez a Balassi-strófát modernizáló, számozott versfolyam 1969-ben), majd 1980-ban *Az imádkozó sáska* (az első kötet tisztán rímtelen szonettekéből) s *Az utolsó érintés* (1989) kétquartinás füzére (ezek a szextett nélküli oktávák) is ebbe a rendbe illik. A *Tört mi* (1993) utolsó ciklusa még 4+4+3 soros költeményeket közöl, ezt követően azonban – 22 soros kísérletek után 14 sorban állapodva meg – a túlnyomórészt rím nélküli, változékony sorhosszokkal élő, astrofikus angol szonettforma – mint a gondolati-metafizikus költészet egészen egyéni változata – válik jellegadóvá, könyvről könyvre: *Sötét seb* (1996), *A rózsafestő* (2000), *Kezdő haláltánc* (2006), *Annyi ábrándunk* (2019), *Virrasztó – távol* (2021).

Összefoglalva: Bertók a kilencvenes évektől, nagy szonettkorszaka után új és új formasorozatokat komponált köteté (így születnek meg a „háromkák”, a „hosszúkák”, a „pillanatkák” és a „firkák”); Kalász a kilencvenes évek derekától, előzményes alakítani szériákra alapozva, szinte csak szonettkönyveket publikál.

A *formateremtés* rilkei ethosza *formasorozatos* esztétikára vezette mindkét alkotót. A kereső nyelv és a vizsgált benső lényegek hosszan kitartott közlésrendet igényeltek. E törekvés – benne az évszázadok érlelte műforma, a szonett iránti azonos bizalommal – mélyrétegeiben rokonítja Bertók és Kalász poétikáját.

Egy tüzetesebb tanulmány keretében alighanem érdemes volna – kitekintéssel például Báthori Csaba, Markó Béla vagy Tandori Dezső szonettkultúrájára is – a két szerző

szonettvilágát, egyúttal ars poetica jellegű költeményeiket is egybeolvasni, összehasonlí-
tani. Egy más mellé villantva például olyan szövegeket, mint Bertóktól a *Megírjuk a szép,
régi verseket* (Ágából gyökér, 1984), Kalásztól a *Német erdők fölől* (Szállás, 1978) című, vi-
szonylag korai szonettek. S nem feledkezve meg a formanyelvi egyenítés eltérő mozzana-
tainak fölméréséről: hiszen míg Bertók nyolc szótagosra kurtítja és szimultán verselésre
készíti a szonett sorokat, Kalász olykor lapszélig nyújtja azokat, s a verstan kíváncsi-
mait (rejtekező jambusokkal és alkalmankénti párrímekkel elégedve meg) csaknem teljesen fel-
számolja.

*

E két poétikai univerzum kánoni helyét – a poszt- és metamodern fordulatok ízlésalakító
következményein túl – irodalomszociológiai tényezők is befolyásolhatták. Bertókot sokáig
a *vidékség* hátráltatta; a szélesebb kritikai megbecsülés aránylag későn, ötven-hatvan éve-
sen érte el. Kalász esetében fordítva járt el a sors kegye: a Döbrentei-eset – és annak sze-
rintem jóhiszemű, de kétségtelenül szerencsétlen kezelése – nyomta rá bélyegét utolsó
pályaszakaszára.¹

És nem mondhatnánk, hogy a mai fiatal irodalom elhalmozza figyelmével a Bertók- és
a Kalász-lírárt. Holott emitt nyelvkritikus nyelvjátékosság, amott gondolati töltetű mon-
dattani rejtvények számíthatnának érdeklődésre. Némi egyszerűsítéssel: Bertók jól érthe-
tően ír a nehezen érthetőről; Kalász nehezen érthetően vall világképi alapvetésekről.
Egyiküktől a kérdés és latolás szakadatlan ethoszát, másikuktól a korszerű spirituális
versbeszéd esélyeit tanulhatná el az olvasó.

*

Megható mozzanat, hogy – alig esztendőnyi különbséggel – mindkét költő egy épp csak
posztumusszá lett kötettel vett búcsút élettől, irodalomtól. Az *Együtt forog* (2020) a „fir-
kák” poétikai világát folytatja – és végzi be. Ezek a naplójellegű, számvető természetű,
tűnődő tónusú kétsorosok *érzelmesen rezignált*, megejtően önreflexív életképeket rajzol-
nak. A *Virrasztó – távol* (2021) létösszegző szonettfüzére emlékezés és elmúlás, gyász és
engesztelődés elégikus regisztereiben zárja le évtizedek költői szólamtanát, a beszélőből
a személyen túlit örökítve tovább. Szembetűnő, hogy a két korpusz hasonló végérvénnyel
tájékozódik vertikális és horizontális dimenziókban.

A metafizikai szál Bertóknál aggályos agnoszticizmussal húzódik ismeretlen öveze-
tekbe; három jellemző példát idézek a köztesség léthelyzetét megélő lírai alany mulandó-
sággal szembesülő sejtéseiből: „Csak a falaknak, és suttogva mondja ki, / hogy a falon túl
is hallgatja valaki” (*Suttogva*) – „Nem a föld, nem az ég, csak a kettő között, / s amikor
meghajolsz, az égig ér a föld” (*Között*) – „Nem érti, jaj!... Az úristennek sem érti... / De a
két szeméből a mindenség néz ki” (*A mindenség*).

Kalász utolsó verseiben az *Uram* megszólítással élő, Istent szólongató részletek fohá-
szos akusztikát vonnak a teljes kötet köré: a „mindenünk eredet” (*Tájkönyör*) transzcen-
dens sejtelve, a „mondana értünk a szél imát” (*Nyugtalan valónk*) odaadó óhaja, az „én
Istenem, mi általad viseltetünk” (*Istenem, szóló nék*) metafizikai embertana az imádság lét-
állapotában összegzi a beszélő sorstudását: „nincs / az az áhítat, hol eléd, Uram, évek,
ahány követhető hajdan élt álom, / a józanság mívéen át, meggyűrhetett” (*Fondor világ*).

¹ 2004 januárjában Döbrentei Kornél nagy vitát kiváltó – bírálói szerint antiszemita toposzokkal
élő – beszédet tartott egy demonstráción; az írószövetségi elnökként elhatárolódásra fölkért
Kalász, a békekeresés jegyében, határozatlannak bizonyult – tömeges kilépés következett, a távo-
zók a Szépirok Társaságában alakítottak új szellemi kört.

Mindezzel egyidejűleg – életművük korábbi logikájából is következően – tetemes hangsúllyal jelenik meg mindkettejükénél a kapcsolatok és kapcsolódások *antropológiai* igénye. Kigyűjthetők olyan szöveghelyek, melyek az emberre mint *hálózatos lényre* ismernek rá, aki jellemzően *beszédhelyzetekben* nyeri el legalábbis alkalmi identitását: „Fölnézel, s látod, hogy valaki mosolyog, / és érzed, hogy máris jobban megy a dolog” (*Valaki mosolyog*) – írja Bertók, később ezt fűzve hozzá: „Kapcsolatteremtési kényszer?... Akarat? / Egyszer csak besétál valaki... S ott marad” (*Besétál valaki*). De ráérzései jószerezével a lét utáni létezésben is összetartozásokat, egységbe rendeződéseket talál: „Tétovázva áll meg a szakadék előtt, / eszébe jutott, hogy a mélyén összeköt” (*Szakadék*). És a szófia lét végső értelme is a kommunikáció mint profán kommunió alkalmában ragyog föl: „Szavak, szavak, szavak, éltető sugarak, / hova bújt, hova süt mögületek a nap?” (*Nap*) – „Akárhogy forगतod, mégiscsak a beszéd... / A Jó napot!... Hogy van?... Hova sietsz?... Ne félj!” (*Ne félj!*)

A Kalász-poétika a „honvágyig megülő szép tapintatok” (*Mindannyiunk*), az „egymást ellátó tekintetünk” (*Viszonyulás*) és a „nyelv féltett gyönyöre” (*Zárórím*) jegyében fogalmazza meg a szavak egymást éltető hatalmát – és az *egymás* életet szóra bíró képességét: „a teljes életünk kérhet s adhat egymásnak, érvényes szóval kifejezhető, / magyarázatot” (*Mindannyiunk*) – „itt élünk, keseredünk néha, annál bizonyoságosabb egymást éltő szép életünk” (*Estóra*) – „testöltő vigasz, nyújthattunk egymás arcáig kezét” (*Könny*) – „egymás hangjába költözünk” (*Mit tudok*). Más versszavakkal: „bárki bizalma szemfény” (*Vigasz*) – „járulva a tiszta utat” (*Út*).

„Szavakkal lökdösi arrébb a halált” (*Határ*), mondja Bertók. „...most fontolva bízzunk formában” (*Virrasztó – távol*), mondja Kalász. Ez a *mi formánk*, mondom én.

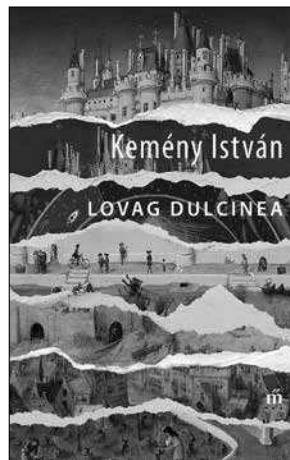
Kalász Márton költészete is, mint Bertók Lászlóé, a mindenkori Másik felé fordítja arcát. Nincs egyéb dolgunk, mint viszonzni a versek pillantását.

ALLEGORIKUSAN KÓBOROLNI

Kemény István: *Lovag Dulcinea*

Kemény István legfrissebb verseskötete, a *Lovag Dulcinea* egy tekintetben biztosan újat hoz az életműbe: míg a költő korábbi könyveiben nem kerül a megszokottnál nagyobb nyomtér a teljes, ciklushatárokon átfelölő szerkezetre, nem rajzolódik ki valamilyen, a verseket szoros egységbe foglaló koncepció, addig ebben a műben olyan narratív-fikciós szál képződik meg, amelyre felfűzhetők az egyes költemények. Az alapötletet a legelső vers össze is foglalja számunkra: „Kóbor lovag az ágyban otthon / Teácskát szürcsöl / Olvasgat gyáván / Hipochonderen / Lány kóborol helyette / Rozsdás vasruhában / Kóbor lány Dulcinea / Aldonza Lorenzo / Elhagyta faluját”. Azaz, Kemény úgy nyúl vissza Cervantes 17. századi remekművéhez, hogy nem Don Quijotét, hanem annak plátói szerelmét, Dulcineát jelöli ki saját főhőseként (aki Cervantesnél a maga valójában egyébként sosem lép színre). Lovag Dulcineát bátor, szemtelenül fiatal, mindössze tizenkilenc éves lányként mutatják be az első versek, akit külső attribútumai éppen az idősödő, búsképű lovag ellentétévé avatnak. Az viszont nehezebben eldönthető, hogy a Kemény-kötet címszereplőjét szembeállítja, vagy éppen párhuzamba helyezi-e az eredeti Don Quijotéval az a belső jellemzés, miszerint „[n]eki küldetése van: / Az igazságot küzdeni”.

Az „eredetihez” való viszonyulás kérdése a *Don Quijote* esetében persze azért sem egyszerűen megválaszolható, mert a regény spanyol kiadástörténete rendkívül szövevényes. A kanonikus magyar szövegváltozat is többek munkája: a kötet mottója abból a Győry Vilmos-féle 1873-as magyar fordításból származik, melyet később egymás után ketten, Szász Béla és Benyhe János is átdolgoztak. (Minderről lásd Csuday Csaba remek tanulmányát a *Holmi* 2005. márciusi számában.) Cervantes műve a filológiai bonyodalomtól függetlenül is a világirodalom egyik legtöbb át- és feldolgozással, átirattal, adaptációval rendelkező alkotása; a keletkezése óta eltelt idő során pedig számos, egymástól akár gyökeresen eltérő olvasattal gazdagodott. Míg a hős halálos ágyán való megvilágosodása az 1600-as évek olvasója számára a ráció diadalát hirdette, a lovagkor iránt rajongó romantika épp Don Quijote anakronizmusában, múltba vágódásában, hatalmas képzeleterejében lelt rá saját inspirációs forrására. A búsképű lovag alakja így válhatott a romantikus alkotó számára tükröt tartó művészfigurává – lásd például Robert Burns önmagáról írott tréfás sírfeliratát: „Ime Burns / Rocinante-lován; / fene víg, / de gebéje sovány!” (ford. Kálnoky László). A különféle Don Quijote-értelmezések az idők során a magyar irodalomba is begyűrűztek: Arany János a környezete számára nevetségessé váló, idősödő férfi történetének melankóliájára volt fogékony (a recepció például a *Toldi estéjénél* beszél Cerven-

Magvető Kiadó
Budapest, 2024
178 oldal, 4999 Ft

tes-hatásról), ezen a nyomvonalon halad tovább Mikszáth is a *Beszterce ostromában*, Szerb Antal egyik szellemes esszéje, a *Don Quijote szerelme* a lovag „őrült bölcsességé”-ről pedig azokhoz az interpretációkhoz csatlakozik, melyek a Cervantes-mű példaértékét bolondság és normalitás viszonyfoglalomként való felmutatásában látják.

Kemény István verseskötete mögött tehát egy rendkívül gazdag és szerteágazó irodalomtörténeti hagyomány sejlik fel, melyről az átlagember viszont már csak egy rajzfilmszerű replővé egyszerűsödő, kedvesen bugyuta figurára asszociál. A *Don Quijote* közhellyé, hívószóvá zsugorodására úgy reflektál az egyik szöveg, hogy közben az egész kötet ars poeticájaként is olvasható: „A szélmalomról ő / Őróla a szélmalom / A szélmalomról megint ő [...] Az emberek gondolkodása szélmalom / Ellene küzdeni szélmalomharc – / Több mint dicsőség / Ellene küzdeni!” (*Lovag Dulcinea a közhelyes gondolkodásról*). Kemény műve sem a 17. századi mű szövegszerű megidézésére törekszik azonban, ehelyett inkább a „don quijoteség” történetileg egymásra rakódó jelentésrétegei terülnek szét az egyes versekben, mégpedig úgy, hogy nem csak a címszereplővel hozhatók összefüggésbe. Hiszen Lovag Dulcinea mellett továbbra is szóba kerül otthon heverő, gyáva kedvese, akire *A történelem agyonverése* például így utal vissza: „Lovag kéne ide is / Igazság bajnoka / [...] Élő anakronizmus / Öreg és lejárt / Tragikus bohóc!” Az időből kihullott, tragikomikus lovag végsőkéig lefokozott, 21. századi közegbe áthelyezett alakmása lesz a bolond hajléktalan többször előtűnő figurája („Nadrágja húgyban ázik / Mellette a szatyrai / Épeszűek kerülgetik”). Ezeket a Don Quijote-i attribútumokat fordítja ki Lovag Dulcinea, aki nem a múlt bolondja, hanem időutazó, nem öregecske, hanem egyszerre többmillió és tizenkilenc éves, legfontosabb vonása pedig a konok és lobogó hit, mely ugyan Cervantes hőséneke idealizmusára hajaz, de – mint az az ironikusan beállított akciójelenetek sorából kiderül – a 21. századi társadalmi nyilvánosság tagjaiból már nem nevetést vagy lenézést, hanem megkönnyebbülést és rajongást vált ki. Lovag Dulcinea hol közvetetten, hol közvetlenül idézett saját megnyilvánulásából hiányzik a múlt túlzó felértékelése, abban viszont, ahogy a kötet megjeleníti őt – a fiatalság képzetével összekapcsolva a lángolást, a bátorságot, a hajthatatlanságot („Pedig ha tudnák / Hogy engem még az én / Szívem lovagjánál is / Százsor lángolóbb / És ezerszer örültebb / Hit éget belül”) –, mégiscsak egy nosztalgikus, a fiatalokt eszményítő (és ezáltal Don Quijote elvágyódásával rokonítható) beállítódás érhető tetten. Lovag és lovagnő mellett egy harmadik alak is visszatérő szereplőjévé válik a kötetnek: ő a krónikás, akire az egyik szöveg egyenesen az életrajzi szerző keresztnévvel utal – „De legalább történetem / Önjelölt Cervantesén / A bolond Istvánon ne vess!” (a megnevezés persze Arany *Bolond Istókját* is felidézi) –, és aki álnaiv-önlefokozó kiszólásaiban szintén a Búsképű maszkját ölti magára.

Verseskötetek esetében persze ritkán emlegetünk szereplőket és krónikásokat: nem véletlen, hogy a fülszöveg egyenesen a „verses lovagregény” terminust kínálja fel mint a kötet egyik lehetséges műfaji lehatárolását, és a recepcióban is többen hivatkoznak rá verses regényként. A szövegek között létesülő narratív koherencia valójában azonban csekély mértékű. Hiszen a *Lovag Dulcinea* még a lovagi és történeti verses epika laza, epizodikus szerkezetű darabjaihoz képest is feltűnően hanyagolja a tér-idő viszonyok és cselekményszöveg egységére irányuló elvárásokat. A kötet alcíme egyszerűen csak annyit, hogy „versek”, és ez a paratextus valószínűleg mégiscsak pontosabban vetíti előre az olvasói tapasztalatokat. A bevezetésben idézett *Kóborság* egy igencsak tág határokkal bíró, képlékeny kerettörténetet vázol fel, s a *Lovag Dulcinea* utána nem regényfejezetekre oszlik, hanem saját címmel ellátott, jobbára önállóan is befogadható költeményeket gyűjt egybe, melyek között a legnyilvánvalóbb kapcsolatot a főhősnő alakja biztosítja. A versek Dulcinea-ját azonban nehéz egy önmagával identikus figuraként elképzelni, hiszen időutazóként hol a 17., hol a 21. századhoz tartozik, hol tizenkilenc éves, hol nagymama, hol ikerfia, hol ikerlányai vannak, hol Don Quijotéba szerelmes, hol valaki másba. Nem komplex

személyiséggel rendelkező regényhős ő tehát, hanem allegorikus alak, aki valamiféle értékrendszert, attitűdöt, világához való viszonyulást testesít meg, de ezt nem statikus módon teszi, ráadásul nemcsak megjelenítését, de saját megszólalásmódját is a képes beszéd alakzatai hatják át: „Aki egyszerre csak egy helyre képzel / A síromat ássa” – jelenti ki önmagáról a *Kvantumságban*. A kóborlás ezért egyaránt válhat az évszázadok és országhatárok között kalandozó versalak igazságkeresésének metaforájává, valamint annak az olvasásmódnak, amely mindig az adott vers vagy verscsoport kontextusából próbál következtetni a lovagnő igazságára – arra, hogy akkor és ott mit *mond* nekünk Dulcinea. Az olvasás folyamata és az elbeszélt-elképzelt út közötti metaforikus kapcsolatra a szerkezet és a címadások is rájátszanak: akárcsak Cervantes regénye, Kemény kötete is két részre tagolódik (*Első könyv*, *Második könyv*), de ezek között a *Rév* vezet át, az utat pedig olykor az egységesen *Pihenőhely* címet viselő szövegek szakítják meg. A nyomtatott könyvoldalak bejárható térként prezentáló tipográfiai megoldások (ezekre később még kitérek) még inkább felerősítik ezt a jelentés-összefüggést. Kifejezetten megállásra, elidőzésre készítetnek a kisebb verscsoportok által alkotott sűrűsödési pontok: jellemzően ezek sem a lovagnő valamelyik kalandját részletezik időrendben, inkább egy-egy allegorikus képzettársítás alapötletét bontják ki, görgetik tovább, vagy épp szedik darabokra. Így alakul például az *Ellenfeleinek lovai* kiinduló metaforája („ellenfeleinek a lovai / Traumák”) a lenyűgözően abszurd „traumapóni”-vá az *Ellenfelei gyerekkorában* („Lovag Dulcinea ellenfelei: Traumapónikon / gyakorolják a fegyverforgatást / Hogy majd nekik nevelt / Nagy lovakra / Életre szóló traumákra / Átülve azonnal / Legyőzhetetlen / Harcosok lehessenek”), majd „traumafillér”-ré a *váltópénzben*: „Sokan mennek el / Nem tudnak lovat venni / Nincs egy egész traumájuk [...] Váltópénz kéne / Traumafillér [...] Undorral turkál / Az aranyaiban / A lókupec”. A versek közötti figuratív mozgás ráadásul éppen azokat a diszkurzív működésmódokat képezi le, melyek – akár gazdaságiba is átfordítható – szimbolikus tőkévé kovácsolják a nyilvánosságba beáramló traumaelbeszéléseket.

A „traumapóni”, bármilyen viccesen hangzik is, tökéletesen megfelel az allegória meghatározásának: egy érzéki látványelemet és egy érzékfeletti, absztrakt fogalmat kapcsol össze, nemcsak egy versszakon, de több költeményen keresztül. A kép nem ígér semmilyen belső, eredendő összetartozást jel és jelölt között, hanem látványosan jelzi kitaláltságát, és azt, hogy külső értelmezésre szorul: annak az olvasónak az erőfeszítéseire, aki a szövegösszefüggésekből és a kortárs médiakultúrára vonatkozó ismeretei alapján viszont körülbelül meg tudja fejteni, fel tudja építeni magában, hogy milyen jelenséget kommentál ez a verscsoport. Az allegorikus jelentéslétesítés itt megfigyelhető eljárásai pedig a teljes kötetet áthatják. Azaz, bár a *Lovag Dulcinea*ban is feltűnnek itt-ott a lovagkor kuliszszáí, a történelmi díszletekhez szintén vonzódó korai Kemény-líra titokzatosságához, sűrítettségéhez, rejtély-kódjához képest ezek a költemények – hadd használjak egy olyan divatszót, melyért a lovagnő és a krónikás is mélységesen lenézne – jóval *transzparenssebben* működnek. Az új verseskötetben tehát az a tendencia folytatódik, mely az *Élőbeszéd*, de még inkább *A királynál* megjelenése óta válik igazán érzékelhetővé az életműben: a szövegek úgy töprengenek a költészet etikai vonatkozásairól, az igazság kimondásának lehetőségéről, hogy ezzel párhuzamosan nyelvhasználatuk, poétikai szerveződésük egyszerűsödik, akár szándékoltan ügyetlenkedővé válik.

Ez a folyamat a *Lovag Dulcinea* formai megoldásaiban már-már radikalizálódik: a versek legfeltűnőbb vonása, hogy kifejezetten rövid, gyakran csak egyetlen szóból álló, viszont mindig nagybetűvel kezdődő sorokra tagolódnak. (A *Nílus* kötetben már találhattunk példát hasonló szövegépítkezésre, de *A leglassúbb teve tánca* ott még egy egyszerű, ujgyakorlatszerű ötletnek tűnt.) Habár a versmondatok írásjel zárja, a mondatokon belül legfeljebb egy-egy gondolatjel látja el az értelmi tagolás funkcióját. A központozás részleges hiánya és a néhány szótagos sorok közé folytonosan beékelődő szünetek

úgy teremtik meg a versnyelv elemi alkotórészeire való lefokozottságának érzetét, hogy egyúttal megnövelik annak jelentéstani nyitottságát, hiszen a mondatok így többféleképpen artikulálhatók. A sorvégi cezúrák hol dadogásként, hol megakadásként, hol hatás-szünetként, a nagyobb nyomaték jelzéseként hatnak, de akár az élőbeszédszerűség illúzióját is megtörhetik. A versek retorikai szerveződését leginkább a felsorolás és az ismétlés alakzatai határozzák meg, és az így létrejövő tautologikus-variatív szerkezetek úgy hordozzák a dalforma emlékezetét, hogy a dallamosságra, széphangzásra irányuló elvárásokat felülírva helyenként kifejezetten monotonná válnak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a *Lovag Dulcinea* darabjai a fül helyett inkább a tekintet számára nyitnak játéktérteret. Kemény egyetlen korábbi kötetében sem volt ilyen nagy szerepe a tördelésnek, a képvers irányába mutató vizuális effektusoknak (a *Haszontalan* tördelése például követi a földrészek benne leírt „keskenyedő”, „kunkorodó”, „csöpögő” látványát), a versszakok lapszélhez képest való ide-oda tologatásának, vagy az olyan, neoavantgárd betűverseket idéző, kombinatorikus megoldásoknak, mint amilyenekkel a *Kóbor tudatban* találkozhatunk („Nem Don Quijote tévedett? / Nem? Don Quijote tévedett? Don? Nem. Quijote tévedett.” stb.). Ezek az eljárások nélkülözik a lenyűgöző verstani bravúrokat, játékoságuk – nagyon is tudatosan és szándékoltan – az infantilizmus határát súrolja, akárcsak a „traumapóni”, a „lényegharang” vagy a humorérzék mint „kullancs” allegóriája. A poétikai esendőség megnyilvánulásaiként abba a tágabb összefüggérendszerbe ágyazódnak bele, melyet a kötetben – ezúttal a Don Quijote-történet kontextusához kapcsolódva, de az életmű korábbi darabjait megidézve, akár szövegszerűen citálva – az „íronia” és a „komolyság” viszonyáról folytatott diskurzusként azonosíthatunk. Akár szerzői kiszólásként, önkomentárként is értelmezhető az a Lovag Dulcinea nézőpontjából többször is megfogalmazott különbségtétel humor és íronia között, miszerint az utóbbi az élet vesztegetését feltételezi, az előbbi viszont létfeltétel („Ha elveszteném a humoromat / Egyszerűen utánahalnék”). Az olvasó az intés ellenére persze számos költeménynek tulajdoníthat ironikus hangoltságot vagy figyelhet fel a lovagnő alakjának ironikus keretezésére. (Mikor például Lovag Dulcinea tiltakozik az életéről készült film ellen, valódi Don Quijote-i anakronizmussal ragaszkodva a könyv médiumához, a rajongó tömegként megszemélyesített „mainstream” a csattanószerű zárlatban így felel neki: „Igen lovag / A filmes adaptáció / Nem képes úgy visszaadni a valóság / Teljes spektrumát / Mint például egy sorozat”). Jóval megvilágítóbb erejű viszont az, amit egy köznyelvi frázis szétszedése révén a komolyságról mond a kötet egyik rövidke darabja: „Na ezt hogy utálok / Ezt a rossz dumát / Hogy te túlságosan komolyan veszed magad! [...] Hát nézzél már le egyszer / Csak erre a csodálatos / Ravaszul mosolygó világra / Mielőtt eldöntöd / Hogy nem veszed magad komolyan!”

A *Komolyság*hoz hasonló meg- és felszólító erejű, önmaguknak valamilyen példaértéket tulajdonító, közös ügyeinket érintő versek mutatják, hogy Kemény költészete abban az antikvitásig visszanyúló költészeti tradícióban jelöli ki saját helyét, melyet Jonathan Culler szóhasználatát követve epideiktikusnak nevezhetünk. Culler a *Theory of the Lyric* című munkájában tárgyalja az epideiktusságot mint a költészet egyik alapvető funkcióját: eszerint vannak versek, melyek dicsérnek vagy bírálnak, értéket vagy értékvesztést tulajdonítanak egy olyan világnak, melyet kifejezetten a befogadó valós életközlegeként feltételeznek. Az epideiktikus líra darabjai nemcsak állást foglalnak a világ jelenségeivel kapcsolatban, de hatnak is rá, többek között azáltal, hogy – sűrített, találó, *emlékezetes* megfogalmazásuk révén – bevésoznak olvasóik memóriájába, és így maguk is formálják a társadalmi imagináriust. Ahogy Culler megjegyzi, ezeknek a költeményeknek a végső sikerét ironikus módon az koronázza meg, ha beépülnek a hétköznapijaink nyelvhasználatába, azaz klisékké és közhelyekké válnak, mint Shakespeare számtalan sora. Fontos, hogy az amerikai szerző a versek, és nem a beléjük kódolt szerzői üzenet cselekvő-csele-

kedtető erejéről értekezik – ebben az elméleti keretben a szavak saját életet élnek, a szerző eredeti szándékától függetlenül. A befogadó tapasztalati valóságához való kapcsolódás kiemelten fontossá válik a *Lovag Dulcinea* esetében, melynek bizonyos szövegei nemhogy megengedik, de felszólítanak arra, hogy allegorikus szerkezetüket a jelenünkre vonatkozó, aktualizáló-közéleti értelemlehetőségekkel töltsük fel. A kötet fülszövege, mely a megszokottnál jóval markánsabb (és rövidebbre zárt) értelmezését adja a verseknek, egyenesen úgy fogalmaz, hogy a Cervantes-mű eredeti logikáját megfordítva Lovag Dulcinea a józan ész és a normalitást képviseli abban a 21. században, ahol „maga a társadalom válik donkihóteivá”. Nos, az tény, hogy a *Lovag Dulcinea* verseiben számos kortárs divatdiskurzus, életmódfilozófia és politikai irányzat hívószavai bukkannak fel. A csapatépítő tréningek, újrahasznosított rettegések és tranzitciónak világának görbe tükröt tartó alkotások közül azok a legizgalmasabbak, melyek a nyilvánosságunkat formáló kommunikáció íratlan játékszabályaira világítanak rá. Lásd például a *Jó farkasok* és a *Válasz érzelmi zsaroló*, „De hát te miért nem...? típusú kérdésére vitáját arról, hogy kell-e együtt üvölni (vagy lehet-e nem együtt üvölni) „Jó farkasokkal / Jó ügyért”. Hasonlóan találó a mindenki érzékenységet figyelembe vevő (és/vagy a politikai objektivitás látszatát keltő?) megszólalási stratégiák bírálata *Az egyrészt-másrészt dalok* soraiban: „Barátom / Munkatársam / Kísérőm / Szívem! / Ma este ne vedd elő a tűznél / Az egyrészt-másrészt gitárod / És ne játszd nekem / Szomorú és korrekt / Egyrészt-másrészt dalaidat / Nem szeretem őket / Gyűlölöm / Szánalmasak”. Lovag Dulcinea útja az identitáspolitikai csatározások által hátrahagyott romok, a klímaszorongás miatt meg nem született gyerekek és a pokol visszakapcsolására vágyó tömegek között kanyarog, hogy „Betiltott szavakat szabadít”-son föl, de aztán talán maga is a „Guy Debord által / *Spektákulumnak* nevezett háló”-ba ragadjon. Kollektív szorongásainkat, a kortárs figyelemgazdaság működésének paradoxonjait *A demencia társadalma* című hosszúvers bontja ki legrészletesebben, mely az *Egy mondat a zsarnokságról* sorait parafrázálva, igencsak szemléletesen fordítja át az időskori szellemi leépülést a válsághelyzetben lévő nyugati világrend jelölőjévé. A *Búcsúlevélből* is ismerős demencia-motívum még szellemesebb és tömörebb formát ölt a császár (merthogy Lovag Dulcinea hozzá is ellátogat) krónikáshoz intett tanácsában: „itt lassan már mindenki demens / Amikor nem kéne felejt / Amikor kéne nem felejt”.

A kötet versei tehát önmagukat is a nyilvános beszéd egyik válfajaként pozicionálják: állítanak, elutasítanak, véleményyt nyilvánítanak – mégsem jelenthető ki, hogy egyértelmű (és akár Kemény István világnézetének megfeleltethető) ideológiai alapállás lenne kiolvasható belőlük. Hogy miért nem? Egyrészt azért, mert nem mindegy, hogy a kiragadott idézetként, bon mot-ként olyan megvilágító erejűnek tűnő versmondatok kinek a szájából, milyen összefüggésben hangoznak el a szövegek hálózatából kiépülő kerettörténeten belül, s a körülményeskedő, hosszadalmas verscímek gyakran már eleve valamilyen fikatív szerepet és beszédhelyzetet rendelnek egy-egy költeményhez. Másrészt sok vers esetében nem evidens, hogy beszélőjük a krónikásként, vagy inkább Lovag Dulcineaként azonosítható (vagy hogy releváns-e bármelyik olvasata). A kettejük perspektívája közötti eldöntetlenség akár egy költeményen belül is jelentkezhet: az *Utcai jelenet, Budapest 1944. december* soraiban először például nem világos, hogy ki szólal meg az „Én” pozíciójából, hogy a személyes névmás jelöltje aztán szétváljon az ártatlanok megmentésére vállalkozó lovagra és a gyáva történetmondóra („Hm / Lovag Dulcinea / Én / A költészet peremére értem / Ez itt most az / És telnek a tizedmásodpercek! / Lovag Dulcinea életének krónikása / Én / Magamat vittem csapdába”). Nemcsak az egyes versek öltének gyakran párbeszéd, több nézőpontot tartalmazó formát, de sokszor az egymás mellé helyezett költemények viszonyát is a kérdés-válasz, dal-ellendal logikája határozza meg. Az „egyrészt-másrészt” érvelésmód, melyet a fentebb idézett költemény olyannyira elítél, valójában tehát a kötetszerkezettől sem teljesen idegen. Ráadásul, amennyire fontos tétellel bír a kö-

tetben minden kultúr- és társadalomkritikai megnyilvánulás eredeti kontextusa, paradox módon éppen annyira könnyen válnak le ezek az erős állítások eredeti szövegkörnyezetükről, és válnak egy új beszédhelyzetben másként megismételhetővé. Az emlékezetes sorok, metaforák, mondattöredékek szövegek közötti vándorlása a kötetben mintha magát a szállóigévé válás Culler által említett folyamatát értelmezné. Míg *A Káröröm Világnapjában* a figyelem kereszttüzebe kerülő Lovag Dulcinea önmagának mormolja el a *Halak a hálóbanra* visszautaló biztatást, addig a kötet végén olyan általános szentenciaként válik olvashatóvá, mely nem mutat vissza eredettörténetére: „Amiből nincs menekvés / Abban vergődni kell / Nincs az a háló ami / A sok vergődéstől / Ne kopna el!”

Kevés olyan verseskötet akad, amely feltétlenül rászorul arra, hogy lineárisan, az elejétől haladva jussunk el a végéig. A *Lovag Dulcinea* gondolati gazdagsága, a banálisan egyszerűnek tűnő allegorikus jelentéstársítások rejtett távlatai viszont tényleg csak egy, a lovagnő útvonalát szorosan követő olvasási folyamat során mutatkoznak meg igazán. Kétségtelen, hogy a könyv tartalmaz olyan kevésbé sikerült, odavetettként ható verseket is (*Lovag Kassáknak; Boldogság*), melyekről lerí, hogy egy hagyományos, gyűjteményjellegű válogatásba nem kerülnének bele. A kötetszerkezet összességében azonban elbírja ezeket a darabokat is, és hogy mindez milyen sokat ad hozzá az egyes szövegekhez, annak utolsó példája hadd legyen az egyik, mindössze nyolc szóból álló *Pihenőhely*: „Ezek ti vagytok / Lépteim? / Erre! Erre! / Itt vagyok!” A verset önmagában állva talán csak ötletszerűnek minősítenénk, a kötetben elfoglalt helyének köszönhetően azonban az út- és énkeresés dilemmáit sűríti magába. A *Lovag Dulcinea* olvasását épp ezek a mozzanatok avatják valódi szellemi kalanddá.

ES IST VOLLBRACHT

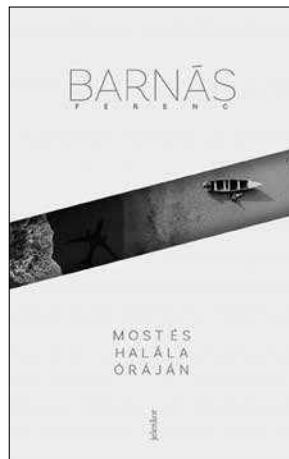
Barnás Ferenc: *Most és halála óráján*

Torjai Endre figurájával olyan alakot formált meg Barnás Ferenc, akivel azonosulni lehet. Nemcsak futólag, a beleélő olvasás idejére, hanem azon túl is – nagyon-nagyon távolról hasonlatosan ahhoz, ahogy hajdanán Krisztus ikonikus alakjával azonosulhattak a keresztények. Ezt a gyenge reminiscenciát támogatja, hogy passiót, szenvedéstörténetet beszél el a regény – teljesen mai köntösben, amelyen, lévén, hogy Torjai magyar, ott vannak a közép-kelet-európai térség terepszínei. A szenvedő ember itt és most egy neurotikus férfi. Élete utolsó szakaszát ismerjük meg behatóan, amikor a neurózisa majdhogynem elmúlik, aztán mégis kivirágzik, kibontakozik teljes pompájában, és szépen átfordul *pathosza, passióba*, hogy végül a sorsát felöltő hőst a szemünk előtt halni lássuk.

Halálregényként olvasom a szöveget – ahogy a cím pontosan közli –, a meghalni tudás nagy poémájaként. Torjai a *radikális halandóság* pozícióját képviseli. Ő nem tudja elképzelni a test templomának újjáépítését, újdontat fölépülését három nap alatt. Éppen hogy a radikális halandóság felfogásával, tudatosításával vívódik, ami nehezebb feladat és munka, mint gondolnánk. Egyes szám első személyben főleg nehéz elvégezni, harmadik személyben – ezt is pontosan közli a cím – viszont talán meg tudunk próbálkozni vele.

Torjai időskorát részletesen megismerjük, de a gyerekkoráról és a felnőttkoráról is kapunk annyi információt, hogy egy élet rajza kibontakozzék előttünk. Ez az életrajz halálrajz is, ami azzal a belátással kapcsolódik össze, hogy igen, születésünktől fogva érik bennünk a halálunk. Teljesen érthető, hogy sokan nem kívánnak egy ilyen szemlélettel együtt élni, és talán neurotikusnak – hiperérzékenynek – kell lenni ahhoz, hogy az embert ne hagyja nyugton ez a gondolat, s ha időnként belefeledkezik is az életbe, a halál potenciális *mostja* és a biztos eljövendőse – mint a regény címe mondja – folyamatosan vele legyen.

Az ember nem tud megbirkózni a benne érő és egészen bizonyosan bekövetkező halálának radikális gondolatával, legyen bármily okos, érzékeny és bátor. Egy kivétellel – ez Jézus volt – mindenki a *halogatás* álláspontjára helyezkedik, és elodázza a bármikor esedékes, de egyszer holtbiztosan bekövetkező *mostot*. Mások halálába, a szereteteinkébe is bele tudunk törődni. Torjai szívébe a halálok közül kettő vésődött be a legmélyebben, ezekről beszél a legszűkszavúbban: a szeretője öngyilkossága és a piciny korában meghalt öccsének a halála. Ez a két halál mintegy stigmatizálta őt. De belenyugodott. Felfakasztották azonban benne a halálpatakat, mely finoman csörgedezett, olykor zúgni, ömleni kezdett, mígnem visszatért a medrébe. A haláltudata Torjai testében otthonra talált.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2025
232 oldal, 4999 Ft

A regény, a műfaj klasszikus követelményeinek megfelelően, erőteljesen érzékelteti az idő múlását, ahogy minden változik, elmúlik, aztán újra föltör más formában – Torjainak sok arcát, több életfázisát ismerjük meg. A végsőig. Mindazonáltal töpreng a sorsán, tehát azon, ami összefogja a fordulatos életét, nem is csak töpreng, hanem hagyja, hogy a sorsa sodorja – talán nem más a sors, mint sodrás –, még ha óvintézkedéseket tesz is annak érdekében, hogy ne siettesse, ne szaladjon lezárulásának elébe. Vannak kényszerességei, de – talán azért is, mert pszichológus – észbe kap, mielőtt elhatalmasodnának rajta. Az alkoholizmusra és a pánikbetegségre való hajlamát is legyőzi. A sugalmazásokra figyel, az intuícióira, hogy úgy alakuljon az élete és a halála, ahogy a sorsa akarja. Ez az alakulás nem észszerű, de az író mégis vaslogikával mutatja ki az ok-okozati kapcsolatokat, mindazt, aminek szinte tragikus következetességgel éppen úgy kell történnie, ahogy. A regény olvasása után egyik első gondolatom az volt, amit később visszavontam, hogy Barnás Ferenc megírt egy mai tragédiát. Azért vontam vissza, mert Torjai „tragédiája” teljesen átlagos, szétmorzsolódik vétek és feloldozódás (ha utóbbi létezik egyáltalán), a katarzis szétspriccel, és nincs közösség, mely úgyszólván tanulhatna belőle. És mégis: ez a halál a regényen belül tragikus dimenziót nyer. Egy élet elvégeztetett, és az olvasó türelmén, értésén, értelmezésén múlik, hogy beteljesedettnek éri-e ezt az életet, illetve a regényt.

Fölmerül bennem a kérdés, hogy egy regényről szólván miért tapadok rá azonnal a regényhősrre. Azért, mert ez a nagyon jól, markánsan megírt alak az, aki által az egész kérdéskomplexum – a halálra szánt életé – megfoghatóvá válik. Torjai annak a törvénynek a megtestesülése, hogy meg kell halni.

Barnás regényét azonban, a téma komorsága ellenére, belengi a *nonszensz humor*, melynek forrása egyfelől a nyelvi humor, másfelől az élet- és halálmegértés nonszensz mellékszövegéből fakad, és magának a feladatnak – egy ilyen témájú regény megírásának a nonszensz jellegéből. Mert olyan hatalmas téma a halál, hogy minden közelítése valahogy kissé nevetségessé válik. Pontosan, ahogy Thomas Bernhard írta: a halállal szemközt minden nevetséges. Kicsit korrigálnám: derűs és fekete humorba oldott is lehet. Meg értelmetlen is. Továbbá a *passió* mai, aktuális megragadását – a vallási kontextuson kívül esvén – nem lehetséges a humor és az ironia adta lebegtetésen kívül elképzelni. Még ha a klasszikus keresztény passió kulturálisan adott is, ez csupán keret, amibe Barnás nem passzítja bele az elbeszélését.

A regény cselekménye a mű tetemes részében olyan helyeken játszódik, amelyeket mi, itthon rekedt magyarok elképzelni sem tudunk, ráadásul az író játékosan fikcionalizálja a teret, leleményesen kitalált földrajzi megnevezéseket használ: valahol Óceániában, túl az Óperencián. Olvasóként elrugaszkodunk egy mesebeli térbe, ahol ennek a lendületnek köszönhetően mindenről szabadon elmélázhatunk. Barnás mentesít bennünket Magyarországtól, hogy szabadabban gondolkodhassunk, miközben a pontos részleteknek köszönhetően azt is tudtunkra adja, hogy ezek a számunkra idegen, egzotikus helyek valahol teljesen valóságosak, van súlyuk, konkrétságuk, léteznek ilyen tájak, és vannak emberek és közösségek, akik mindenről teljesen másként gondolkodnak, más-hogy élnek és halnak, mint mi itt és most. A térnek ez a mássága a szelleminek is a mássága. Az „Óperencián túli” óceániai térség archipelágusa megnyitja a *metafizikai teret*. Ez a tér a mi szemszögünkben nézve átfolyik az ismeretlenbe, és megindítja a képzeletünket, mentesülünk a magyar földhözragadtságtól, meseországba kerülünk át, és mintha megtisztulna kicsit a tekintetünk.

A regény másik főszereplője az óceán. Barnás óceánleírásai arról számolnak be sok futamban, hogy a tenger miképpen igézi meg Torjait és hogyan láncolja őt magához, hogyan hánytorgatja és szabadítja fel a nehéz lelkét. Hallani a hullámverést a regényből, látni a fényjátékokat, a távlatot, érezni az óceán illatát és a szemlélődő Torjai szabadság utáni vágyakozását, a végtelenség ígéretét.

A regényhős Magyarországon pszichológus és telefonos lelki tanácsadó volt – ebben is van könnyed ironia, hiszen amikor irodalmat olvasunk, egy (vagy akár sok) hang beszél hozzánk. Mi hallgatjuk és értelmezzük, és mintha a mű is meghallgatna minket. Miután Torjait nyugdjjazzák és kilép ebből a szerepéből, íróvá, pontosabban passzionátus jegyzetelővé válik, és a szerző, Barnás, itt-ott az ő jegyzeteit is fölhasználja. Torjai csak úgy maga-magának jegyzetelt alkalomadtán, a szerző viszont tudatosan építette fel a művét, amiben magára a pszichológusra, a pszichologizálásra, a neurózisra is reflektál; nem lélektani regényt alkot, hanem olyan művet, melynek a lélektan része csupán. Van társadalmi, történelmi rétege is vastagon, a *Most és halála óráján* egészében pedig egy metafizikai kérdésekre kihegyezett *gondolkodó regény*.

Barnás Ferenc ezúttal a mindentudó elbeszélő pozíciójába helyezkedett, no de korántsem tud mindent, csak némi rálátása van dolgokra. Belelép a főhőse perspektívájába, olvassa a gondolatait, együttérez, de nem azonosul vele teljesen. Ismeri őt, hisz az ő szüleménye, akárcsak az időket és a helyeket, ahol tartózkodik. Belülről ismeri Torjait, de kívülről ábrázolja, empátiával, mégis kívülállóként. Ez a mindentudó elbeszélő, aki korántsem tud mindent: senki, nem fontos, hogy ki, mellőzi magát. Barnás e distancia révén megragad egy olyan sorsot, melyben ő maga, meg az olvasói is, vagy magukra ismernek, vagy sem. Szorosan nyomon követi a hőst, a lelkébe, a szellemébe, a testébe és a szívébe is belelát, de nem teljesen: Torjai melankolikus figura, akinek a vágyai idegenbe tévedtek; senki sem tudja őt „megfejtani”. Az elbeszélő igyekszik objektív lenni, anélkül, hogy mellőzné hőse intim lelki és szellemi és testi dolgait. Tárgyilagosan ír, rendkívül szabatosan fogalmaz, az érzelmességet nem engedi meg magának, ámbár az érzelmekről ír. Az elbeszélő nem hatódik meg a hőse sorsán, de nincs kizárva, hogy az olvasó igen.

Levegő, Víz, Tűz, Föld – a szerző, akár egy komponista, négy, nagyjából egyforma hosszú tételre tagolja a regényt (a *Víz* a leghosszabb), és ezek a közcímek azt jelzik, hogy itt elemi dolgokról lesz szó, hogy a megannyi fiktív geográfiai meghatározás feltételes, a világot ez az univerzális koordinátarend strukturalja. Torjai nem egzotikus vágyódásból költözik el Magyarországról az óceániai szigetekre, hanem azért, mert meg akarja tapasztalni a világot a maga minél csupaszabb formájában, elemien és magányosan, társadalmi hovatarozás nélkül, mint egy senki, egy névtelen – ott, a harmadik-negyedik világban őt nem ismeri senki, ő sem ismer senkit, és akiket megismer, azok számára ő csak egy anonim külföldi, egy *miszter*. Így, voltaképp mezítelenül, foglalkozás és pozíció, rang és név nélkül, család és közösség nélkül talán megismeri saját magát és megérti az életét. Mintha szeretné megtudni, mielőtt meghalna, hogy kicsoda is ő. Nincs senkije és semmije, csak ami a létfenntartáshoz szükséges, de igényei szerint utazik is, ha erre támad kedve, olcsó helyeken éldegél. Nem ínségben él, mert ha tényleg szegény lenne, elveszítené a szabadságát, akkor túlélne kellene, márpedig a Torjai-akció szabadságkísérlet. Mi történik egy szabad emberrel, ha nincs semmi dolga, nincsenek kötelességei, csak a minimummal tartozik embertársainak? – ez Barnás gondolkísérlete.

Torjainak se kutyája, se macskája, nem akar senkit boldoggá tenni, és őrá sem igen figyel senki, amíg nem szorul orvosi és ápolói segítségre. *Levegő, tűz, víz, föld* – elemien léteznek, csupán *van* ebben az ős-koordinátarendszerben, legalábbis kivándorlásának első fázisában. Nem animálisan, mert reflektálja eszméletének szintjeit. Eleinte boldog. Barnás a maga visszafogott stílusában csodálatosan leírja, érzékelteti hőse zavartalan életét a tengerparton, szabad levegőn, napfényben, a vízben és a homokban. Az elemiség csendes élvezetét, a Magyarországon zárt és szűkös, nyomasztó világ kozmikus kitárulását, a létöröm pusztá élményét. Ami néha eksztatikus, de egyébként mindennapi, hiszen az elemekkel való találkozás nap mint nap megadatik neki, és megunhatatlan. Torjai ráeszmél arra, hogy mit kapott, amikor életet kapott. És mit fog elveszíteni, amikor majd meghal.

A regény kompozíciója azonban korántsem ilyen egyszerű. Az idők összekeverednek, amint ez a tudatunkban mindig is történik, ébrenlétünkben és álmunkban egyaránt. Azonosíthatók az egymást követő fázisok, amelyek azonban gyakran torlódnak. A *Most és halála óráján* rondószerkezetű, az elején bejelentkezik a vég, amiről az olvasó akkor még nem tudja, hogy az lesz. Amint mindig tudatlanok vagyunk a vég felől.

A vég Torjai fantáziájában és álmaiban ismételt repülőgép-szerencsétlenség formájában ad hírt magáról. Ebben a fantáziában ott a zuhanás, az eszméletvesztés, a becsapódás a vízbe vagy a földbe, és az elszenesedés, a totális megsemmisülés. Az egész egy nagy robbanás, melynek nehéz elkülöníteni a fázisait, de Torjai igyekszik linearizálni, amikor visszagondol a rémálmaira, és szabályosan kutatja ezt a processzust. Nem csupán repülésfóbia ez. A halál mint robbanás képzetében a tudat robban szét, és maradéktalanul megsemmisül, elég. Vele a világ. Végig ez a robbanásképzet lesz hosszabb vagy rövidebb képsorok formájában Torjai agyában a halál hasonlata.

Az életvezetéséhez a repülés elengedhetetlen. Repülő nélkül nincs Torjai mint regényhős, mert ő egy utazó. Igyekszik megkülönböztetni a fantáziát, a fóbát, az álmot, a rémképet, a képzetet és a valóságot. Csakhogy repülőgép-szerencsétlenség a valóságban is előfordul, ő maga többször ült veszélyes turbulenciába keveredett gépen. Ha repülünk, bármikor megeshet a katasztrófa. Hosszú oldalakat szentelt Barnás annak, ahogy a hőse aggályosan tanulmányozza egy bekövetkezett és egy majdnem bekövetkezett repülőgép-szerencsétlenség lefolyását, ennek lehetséges és bizonyított technikai és logisztikai okait, következményeit, a meg(nem)semmisülés logikáját. Mindkét esetre nézve kénytelen fontolóra venni a *véletlent* – ami esetleg mégsem az, hanem jóindulatú, szakértő segítségből, avagy mulasztásokból adódik? Öskérdés.

Ezek a képzelt és valós katasztrófák érzéki látomások az érzékileg föl nem fogható halálról. A halál korszakfüggő, „technológiai” megjelenítései, miközben a halál mint életeseemény alapján nem történelmi kortól függő esemény, egy ősember és egy huszonegyedik századi ember elhalálózása úgy hasonlíthat egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. Mindenki meghal, leáll a szíve, megfullad, és mindenkinek megsemmisül a tudata. Ha egy középkori keresztény ember keresztre feszülésként és kinszenvedésként képzelte el a halált, akkor egy huszonegyedik századi ember a repülőgép-szerencsétlenségként fogja elképzelni – ez már a halálvízió kulturális burka. A történelmi struktúrákban azonban a halál rettentő transzformációkban következik be, és Torjai ezekkel is szembesül.

A halálfélelem kísérőzenéje Torjainál az üvöltés. Barnás az egész regény egyik domináns hangjának teszi meg az üvöltést, mely százféleképpen harsan. Torjai boldog tengerparti időszakának, amikor még úgy érezte, békésen fel tud készülni a természetes halálára, a szomszéd fogyatékos gyerek nem szűnő artikulálatlan üvöltözése vet véget. Ez az üvöltözés egy beteg gyermekből fakad, tehát mélyről, a szervezet torkából, amiként a rángatózó epilepsziás fiatal nő üvöltése is, amivel később találkozik majd. De a rémképekbeli és néha a valós repülők utasai is üvöltenek. Ez még nem a halál, csak az előérzete, a halálfélelem hangja vagy az élet iszonyatának föltörése.

A regény másik kísérőzenéje az óceán ritmikus hullámverése, a csapkodása és tombolása. Ez az élet zenéje, mely hol finom, hol vad. Maga Torjai is meredek kedélyhullámsoktól szenved, vagy örömet szerez neki a hullám, nem véletlen, hogy az óceánparton leli meg otthonát. Ezt nem lehet József Attilánál szebben kifejezni: „Örökkön háborog a tenger / örökkön zúgnak aombok / örökkön fájdalmas az ember / örökkön kicsik a dolgok”. A regényben a tenger a metafizikai szín. Szükséges ehhez a kérdéshez az ember eltörpülése, az őt meghaladó dolgok megjelenése.

A szomszéd gyerek üvöltözésének hatására támad Torjaiban az ötlet, hogy ellátogat Óceánia egy (fiktív, disztópikus) kommunista országába. Az értelmezés kézenfekvő: a saját, diktatúrában töltött gyerekkora űzi őt oda. Az egész regény legerősebb állítása a

társadalmi erőszaktól, a gyilkolástól vagy ezek képeitől való megszabadulás lehetetlensége az életben, sőt gyakran még a halálban is, hiszen az effajta erőszak a halálba is beleavatkozik, megfoszt a saját haláltól vagy élőhalottá tesz. Ez nem tézisszerű állítás, hanem a regény szövetébe van beleírva. Az állandó fenyegetettség, a nyomasztottság, a vonatkozó disztópikus lapokon remekül megrajzolt, mindenütt jelen lévő szorongató félelem örökre beleszorul mindenkiébe, aki áldozata vagy akár csak tanúja volt a politikai uralom vagy terror bármely változatának. Akinek a hozzátartozóját... Akinek a felebarátját... A mi mitológiánkban Jézus Krisztus figurája emelte ki és örökítette meg ezt a meggyilkoltatottságot. Torjaiban élete legvégén – hangsúlyos szöveghelyen – felébred egy gyerekkori emlékkép, egy templombéli pietà-festmény szemlélése és naiv átérzése. A pietà a mindenkori megkínzottság, szenvedés és kimúlás ikonja. Torjai utazása a fiktív diktatúrába megrendíti azt a képzetét, hogy a hazájától távoli egzotikus világ érintetlen maradt. Még Óceániában, az isten háta mögötti szigeteken is voltak vagy vannak polgárháborúk, rémuralom, terror, tömeggyilkosságok. Rendkívül erős részei ezek a regénynek, a tettesek és az áldozatok egyként megjelennek bennük, és szép vonalvezetéssel kerül felszínre a főszereplő érintettsége. A már-már új életet nyert idős férfit a véres történelem dokumentumai, a szenvedők és a gyilkosok arcképei visszahúzzák oda, ahonnet kerekelt oldott. Persze nem tud velük mit kezdeni, ám amit nem tud elkerülni, az a tudatosítás. A felfrissült, a szokásosnál is jobban megnyílt tudata – ironikus poén, hogy a pszichoanalitikusa még Budapesten „nyílt tudat”-tal diagnosztizálta – most meg kell fogalmazza, hogy a világ, melytől lassan búcsúznia kell, az embertársai közösségei által ilyen véressé és mocskossá tett világ, és ebben ő maga is ludas. Banális epizód, hogy egy alkalommal Budapesten nem kelt egy rendőrök által vert illető védelmére, de az ő életében ennek a kicsinységnek egyszerűen súlya lesz. Ebben a fázisában, amikor Torjai a háborúval és a tömeggyilkosságokkal szembesül, még a tenger is elváltozik, hogy ismét József Attilát idézzem, a megrendült és zaklatott Torjai lelkiállapotát érzékeltetve: „Vad, habzó nyálú tengerek / falatként forgok, ha fekszem, / s egyedül. Már mindent merek, / de nincs értelme semminek sem”.

A könyv címe az *Üdvözlégy Mária (Ave Maria)* XVI. századból származó zárata, átrakva harmadik személybe: *most és halálunk óráján (nunc, et in hora mortis nostrae)*. Ami megelőzi: *imádkozzál értünk, bűnösökért (ora pro nobis, peccatoribus)*. Nos, Torjai is bűnösnek érzi magát, nyilván nem csak az említett epizód miatt. Ezer dolog van az ember életében, ami miatt bűnösnek, vétkesnek, hibásnak, eltévelyedettnek érezheti magát. Szinte mindenkiben, aki felnőtt – csak az kérdés, hogy milyen szóval illetjük: bűn, vétek, mulasztás, hiba, tévedés, fiaskó, befuccsolás... Még ha neurotikus is Torjai, nincs patológikus bűntudata, csak amennyi kár neki. Amikor egy tévéfelvételen szembesül egy kegyetlen tettel, akinek viszont szikrányi bűntudata és lelkiismeret-furdalása sincs, elképed – amint mindannyian váltig elképedünk ezen a nem ritka emberi jelenségen –, és ez igényt támaszt benne arra, hogy szembenézzen a saját és a mások bűneivel és gyávaságával. Egy igen közönséges válaszlehetőség kínálkozik számára: elvállalja óceániai életének egyetlen feladatát, tart egy előadást az ottani polgárháborúról és körülményeiről. Aminek természetesen semmi hatása nincs, ő azonban mégis lép egyet vele a (halál felé közelítő) életében. A történelmi kutatásainak köszönhetően most már jobban tudja, hogy milyen világban él.

A regénynek tehát egy morális szála is van, ahogy minden halálra készülő ember (bár mikor kezdi is el a felkészülést) életében megvan ez a szál. Torjai utolsó cselekedete, miután kivonult a civilizációból, morális tett: felajánlja a pénzét a falubeli, törzsi vallás szerint élő özvegyasszonynak, hogy eltemethesse a szeretteit. Az asszony mumifikálódott holtakat őriz, mert nem áll módjában eltemetni őket. Barnás a regény vége felé földobja a „temetetlen holtak” ősi témáját. Az olvasó ekkorra már benne van a metaforikus olvasatok sűrűjében – a *Most és halála óráján* folyamatosan invitálja az olvasót az értelmezésre –, és elakad a megakasztott gyászfolyamat ügyénél. A szigetlakó, egy számunkra teljesen

ismeretlen törzsi valláshoz tartozó asszony katonán állapotban van, mert olyan szegény, hogy nem tudja kifizetni a kis közösség által megkívánt temetési rítust. Ennek a megdermedésnek és a hullaőrzsének a bemutatásával Barnás abba a tartományba hatol, ami a meghalás eseményén túl van. A regény szinte minden oldala meglepetéseket tartogat, ez az egyik utolsó.

Torjai Endre – és itt megint felüti a fejét a véletlen, ami ebben a regényben rendre sorszerűvé válik – az isten háta mögötti szigetről végül egy még eldugottabb szigetre költözött, egy piciny faluba, kiégett, terméketlen földre, ahol a tájnak, az óceántól eltekintve, nincs vonzereje. Lemondott a civilizációról, csak a legszükségesebbre szorítkozik: szerény lakhely, takaró, víz, hal... Akárha a sivatagba, a pusztába vonulna. Aszketizmusának van egy íve, amelyen nincs megállás; ő dönt a teljes kivonulás mellett, de ez mintha inkább eldöntődne, mintha a sorsának a lendülete akarná így. Kamaszkori fantáziajátékában, képzeletben tagja volt bizonyos „kamalduli” szerzetesrendnek, öregkorában rend nélküli szerzetessé válik. Aki imakönyv helyett a vizet, a levegőt, a nap tüzeit és a földet olvassa. Gyönyörű, ahogy Barnás ír a kietlen táj fakó színeiről, melyek a hőse szemében mégis megelevenednek:

„Nedvüket és színüket veszített kórók, porladásig száradt fűcsomók, geometriai formákat mintázó növényi rostok egyetlen négyzetméteren – az eltűnés kifutópályáján várakoztak, hogy egy napon a forró szél felkapja, és elrepítse őket a tengerig, végleges lebomlásuk helyszínéig. De előtte mennyi átmenet! Világossárgából okker, aztán szürke, utána sötétszürke, később barna – akár huszonnégyféle barna –, és mielőtt az egész sötétbe váltana, mielőtt bekövetkezne a vég, egy pillanatra az összes korábbi szín megjelenik egyszerre, a vibráló forróságban látni az eltűnés szivárványát.”

Ez a tájleírás akár egy absztrakt festmény, engem Paul Klee színekompozícióira emlékeztet. A helyszín olyan, mintha a klímakatasztrófa rövidfilmje lenne. Torjai fizikailag nem érezheti jól magát a lángoló nap alatt, bár hozzászokik a forrósághoz, mégis, féláljultan is jól van, mert hazatalálás és befogadtatásélménye támad. Itt befogadják? Mintegy beleolvad az „eltűnés szivárványába”, egyé válik a tenger övezte pusztasággal. Mintha ilyen szivárvánnyá változott volna az ő „leszállópályája”, ahol – végleg – landol.

Minden szivárvány eltűnő. Az „eltűnés szivárványa” eszerint *par excellence* szivárvány, és az olvasóban megelevenedik a szivárvány gazdag jelentésköre is. A metafora sokféleképpen értelmezhető, én a világ színeinek – vagy az illúziójának – az eltűnését látom benne, ami a halálélmény vizuális és szellemi velejárója. Mindannyian a világgal kötött szoros szövetségben élünk, és a halál ennek a vérbeli szövetségnek a fájdalmas megszakadása, amikor a világ színei is örökre eltűnnek a horizonttal együtt. Barnásnak sikerült „regényesen”, szemléletesen és szuggesztíven megjelenítenie ezt a folyamatot: elfakulás, kiszáradás, elmagányosodás, kikopás, eltűnés.

Az utolsó, *Föld* című rész egészében a halál felé való közeledés vizuális és cselekményszerű megjelenítése. Itt is jelen van az óceán, de egyre távolabbról. Halálközelségben – hetek választják már csak el a halála órájától – kiélesednek Torjai érzékszervei, és nagy intenzitással éli át a létezéssel adatott mindenséget.

„Voltak éjszakák, amikor nem tudott elaludni. Felkelt az ágyból, kiment az épület elé, ahol leült a földre, és várta, hogy elálmossodjék. De egyre éberebb lett. Megbabonázva ült a fény, a sötétség, a csend és a hullámtörések metszéspontjának közepén, érzékszerveit egyszerre négy ősinger érte. Elég távol voltak a csillagok ahhoz, hogy a fényt és a sötétséget egymástól el tudja különíteni, miközben nem kellett elkülöníteni, azok maguktól szétváltak. A tenger hangja és a szigetet betöltő csend hangja egyszerre és együtt ért el hozzá, áthatolt rajta. Csak ült és átengedte magán a titkos áramlást, amely az égből, a vízből, a levegőből és a földből áradt, átengedte magán a tenger zúgásából kivált csendet, azt érezte, hogy a Földön tartózkodik ugyan, de egyúttal a kozmoszban is, belekerült abba a távoli térbe is, ahová egy napon majd távozik.”

Beteljesedik az, ami miatt néhány éve Óceániában kötött ki: megnyílik számára a metafizikai tér, mely tehát egyszerre fizikai és azon túli, tán egyenlő a kozmosszal, melybe, míg élünk, épp csak résnyi nyerhetünk betekintést, de hallani véljük, érzéklni véljük néha a bőrünkön. Határtapasztalatokról van szó, a határtalan határán, amelyek „emlék-zárványokká, érzetbuborékokká” változnak az agyban, illetve a tudatban. A „túlíságot” nem tudjuk vallási fogalmakkal definiálni, Torjai sem. Ez halálontúlíság is, ami a főhős álmában „hatalmas, mindent betöltő csend”. Erről a „túliról” a legvégső napokban Torjai úgy érzi, hogy ez élete során őbenne „eredendően” megvolt, és a halála óráján csupán átviszi „oda”.

A tenger Torjai számára megjelenik pszichoanalitikus értelemben vett „thalassa”-ként is, képes lesz „felidézni” az anyaméhben töltött kilenc hónapjából valamiscskét, érzeteket, az anyját belülről. Így aztán az óceániai kalandja tényleg visszatéréssé és hazatalálássá változik. Miután megbetegszik, a maroknyi ember által lakott faluban oszlopos „agyag-ágyon” fekszik két méter magasságban, és erről a furcsa szóról nem lehet nem gondolni a földi sírra. Elképesztő kép ez a megemelt „agyagágy” a beteg emberrel, aki egy centrum-ba helyezkedik közvetlenül a halála előtt, ég és víz között, a megemelt földön. A tűz pedig ő maga, mert lázas. Ismét egy véletlennek, egy vírusnak köszönhetően, amit a repülőn kaphatott el egy illetőtől, aki pontosan olyan pozícióban helyezkedik el az ülésén, mint korábban az a szakavatott utas, szolgálaton kívüli pilóta, aki az elképzelések szerint megakadályozta a lezuhanást. Ezt az apróságot fontosnak tartom kiemelni, hogy hangsúlyozzam a regény technikailag is precíz építkezését – a csavaros kompozíció avatja a regényt remekművé –, valamint a véletlenek reflektáltságát. A véletlen ugyanúgy szervezője a regénynek, mint a magas fokú tudatosság és kontrolláltság. Mintha Torjai a szerzői terven túl önállóan is mozdulna, mintha egy báb életre kelne.

Ezt a centrumot valamivel korábban a fájdalomban lelte fel Torjai. Mielőtt elbúcsúztatnám őt, akit a helyi szokások szerint ülve fognak eltemetni, ki kell térnem arra a hosszú részre, amelyben Barnás hősének súlyos problémákat okozó balesetét írja le. Az óceánban hanyódva kifordult a térdkalácsa, szilánkosra tört a szárkapocscsontja, aztán műtéteken esett át, és sokáig nem tudott járni. A kórtörténetet Barnás részletesen bemutatja, és később is visszatér rá – az az érzésem, hogy e nélkül a lábtörés nélkül az egész regény összeesett volna, tehát hogy a balesetnek lényeges dramaturgia szerepe van. Torjai ugyanis jó időre ágyhoz kötötté válik, lebénul – a marionett összecuszklik –, közben pedig éktelen fizikai fájdalmakat él át, mintegy eddigi lelki fájdalmainak a testi mását, ne mondjam, megkoronázását olvassuk sok-sok oldalon át. Valóban kálvária, passió ez az ő életében, ami jobban fáj neki, mind addig bármi. A testi fájdalom lappangásának, hullámainak, kitöréseinek, robbanásainak, villámlásainak és a feltápáskodásnak minden fázisát alaposan leírja Barnás, és az ezeket kísérő szorongató lelki, énelvesztő, kiborító történeteket is. A törés és az operációk sora Torjait kifordította önmagából. De ami élete legborzasztóbb eseményesorának tűnik számára, az válik mégis a legfelemelőbbé, talán azért, mert a fájdalomtól ordítva áttűnszedik, eksztázist él át, meg azért, mert lecsillapszik és magához tér:

„Örül a napi szenvedésyakorlatoknak. Örül, mert azonos lett a fájdalommal, azonos lett önmagával. Eltanulta a testi türelmét, a test fájdalommal szembeni alázatát. Teste ébresztette rá arra, hogy a fájdalom több, mint ő, a testét hordozó. Keresztül kellett mennie a rá mért szenvedéseken ahhoz, hogy lássa magát, azt a lényt, aki elől állandóan menekült. Hajtotta a nyugtalansága, belső békétlensége, háborgó lelke mindaddig, amíg a tenger meg nem állította.”

A baleset után szegődik a férfi mellé Arfine Akumaune, az alázatos bennszülött ápolónő, aki árnyékként jelen van mellette a halála pillanatáig és azután is, mégpedig Mária-szerepben, mintha a pietá-ábrázolás elevenedne meg árnyjáték formájában. Az asszonyt nem ismerjük meg, senkit sem ismerünk meg a regényben a főszereplőn kívül, ez egyszer-

replős mű, de még Torjai külsejéről sincsenek információink, csak a tudatába hatolhatunk bele. A szerző az *egyhegyűség* mentális technikáját alkalmazza, egy pontra fókuszál, ami a „bábjának” a pulzáló tudata, miáltal a „bábu” megelevenedik. A regényt nagyon erős koncentráció energetizálja – ezért is olyan pontosak és világosak a mondatok –, a figyelem az elbeszélő szempontjából tárggyá tett, az olvasó szempontjából föltáruuló *elmére* összpontosul (az angol *mind* szó megfelelőbb), a baleset és a kezelések során pedig annak szerencsétlen hordozójára, a megrokkant testre. Mindenki más csupán árnyalak a regényben.

Ennek a tudatnak sokféle állapotát megtapasztaljuk: amikor éber, amikor részeg, amikor álmodik és amikor képzелеg, amikor nyugodt, ideges, dühöng, egykedvű, üres, gondterhelt, eksztatikus és így tovább. Ahogy érez és ahogy gondolkodik, tűnődik, összezavarodik, letisztul. A *Most és halála óráján* azonban nem tudatfolyam-regény. Az író ugyanis szabatos mondatokba foglalja, koncentrálja és finoman értelmezi is hőse tudatállapot-változásait. Amint a meditatív állapotban az ember a saját tudatát vizsgálja, elengedi, fürkészi – gondolkodik azon, hogy gondolkodik.

De miért csak árny a többi alak? A tudat mint olyan ön-telt, ha megfigyeljük, többnyire tényleg csak árny benne mindenki más. A tudat lecsillapításának a buddhizmusban meditációval elérhető állapota az, amikor a tudat üres és sima, ön-feledt – ebben Torjainak is gyakran része van az óceánparton. Az ön-telt tudat egyedulalma az első világ polgárára jellemző, aki el van telve saját magával és úgy gondolja, hogy övé a világ. Torjai legnagyobb sírása – „sírt, mint egy gyerek, hulltak a könnyei” – akkor történik, amikor a repülőben ülve felidéződnek benne az óceániai reptéren látott, számára már nem idegen arcok, a harmadik és negyedik világ utasaié, és egy teljesen másfajta *mindot* lát rájuk írva: „Szenvedéstől és gondolkodástól kimunkált arcok, tépelődéstől és évtizedeken át tartó rendszeres böjttől átszellemült arcok”. Ez az antropológiai megrendülés akkor éri, amikor a baleset után Magyarországra utazik az utolsó műtétjére – haza, ami már nem hazája. Torjai folyamatosan tanul a nem-európai emberektől – ez az ő ideggygögszere. A *Most és halála óráján* embertani tanulmány is.

Torjai Andre mégsem csak egy tudat, hanem hús-vér felebarát. Van a regényben néhány majdnem mindig azonosan visszatérő kép, amelyben összeszorult szívvel szeret – ha ezt szeretetnek lehet nevezni –, vagy részvétet, megértést érez. A megértés egyébként számára érzelmi esemény is, természetesen. Ezek közül az események közül most azt idézem (itt kivételesen és nyomatékosan nem fiktív helymeghatározások szerepelnek), amelyek már a regény elején megjelenik, és aztán más érzékeny helyeken is föltolul. Lát-szólag jelentéktelen, banális jelenetről van szó, mely azonban mégis szöveget üt a fejébe:

„Egyszerre évtizedekkel ezelőtt, a bécsi főpályaudvaron álló vasúti kocsi fülkéjében látta magát, ahogy kinéz az ablakon, és tekintete rátapad egy idős asszonyra, aki a peronon csukott szemmel magához szorít egy fiatalembert, feltehetőleg a fiát, vagy valamilyik családtagját. Percekkel azelőtt hagyta el a kupét, és szállt le a vonatról. Az asszony vele együtt indult el Budapestről, közel négy órán keresztül együtt utaztak Bécs felé, most meg szorította magához a férfit, aki évekkkel ezelőtt menekülhetett el Magyarországról vagy esetleg Romániából. Látta magát, ahogy eltorzul az arca, és elhatalmasodik rajta egy semmihez sem hasonlítható tehetetlenségérzés, közben a sírás fojtogatja, és egy idő után észre sem veszi, hogy hullnak a könnyei.”

Itt is a pietà egy konkretizálódott változatával van dolgunk, akárcsak a regény utolsó előtti képén, ahol Arfine Akumanue fogja az ápolója kezét, majd megigazítja rajta, aki talán már halott, a takarót. Lehetőfinom mozdulat ez, mely azt jelenti, „es ist vollbracht”, bevégezett vagy beteljesedett. A Krisztus-hasonlat végtelen távolból köszönt be, csak mint egy eltűnő árnyék. Marad a masszív agyagágy a mozdulatlan testtel. Ez a cölöpökön álló „agyagágy” a regény rejtelmes motívuma, nemcsak az összetett szó hangzásánál és az asz-

szociációknál fogva, hanem a megjelenítése is az, az én fölfogásomban egy metafizikus festményt alkot. A halott Krisztus ábrázolásai is leperegtek a tudatomban (Grünewaldé és Holbeiné), amikor olvastam.

De nemcsak az ágy, hanem Arfine Akumanue is rejtély. Rendkívül diszkrét kapcsolatban vannak ők ketten, az asszony, aki fizetett alkalmazott, szinte Torjai lelki vezetőjévé válik a fizikai és lelkileg is támogató segítőkészsége, a csöndes hűsége és valami olyan mély megértés által, amilyenre egy európai talán nem is képes. Ő lesz az, akinek köszönhetően Torjainak nem egyedül kell kiszervenvednie.

A domináns képként kimerevedő „agyagággal” kapcsolatban nem hagyhatok említés nélkül egy másik motívumot, mely a könyv elején jelenik meg, amikor néhány bekezdés erejéig Torjai kamaszkoráról hallunk. A fiú, aki szerzetesnek képzelte magát, „a geszi erdőben járva rendszeresen leborult a földre, és homlokát a vizes agyagnak nyomva azért könyörgött, hogy jobb ember váljon belőle”. Ezen a képen a fiú arca lefelé fordul, a végső képen pedig fölfelé néz az idős arc, vagy mered, mert meghalt.

A VERS HELYE

Simon Bettina: *Rengeteg állat a vonatból*

Simon Bettina második kötete folytatása, bővítése és részben újraírása is a *Strand* című debütáló kötetének. Bár a *Rengeteg állat a vonatból*nak szintén központi eleme az anya távolléte, megjelennek benne szerelmi tematikájú versek is, a fő kérdésfelvetésévé pedig – az előbbi két kategóriával összefüggésben is – maga a költészet válik. Annak ellenére, hogy az új kötetben a *Strand*tól eltérően az anya nem megszólítottként, hanem egyes szám harmadik személyben jelenik meg, úgy tűnik, továbbra is ő határozza meg a versalany beszédpozícióját. Erről tanúskodnak a kötetnyitó *Vers* első sorai, amelyben a versbeszélő az anya kérdésére adott válaszként próbálja meghatározni a költészetet: „Meggérdezte tőlem, mi a vers. / A távolsági buszok menetrendjét / kutattam, mint varjak az aszfaltot. A vers, anyám, az, aminek nincsen / helye”. A kötet nyelv- és valóságfelfogásának lényegi vonása, hogy a szavak és a dolgok viszonyát nem rögzített megfeleltetésekben, hanem folyamatosan újrendeződő kapcsolathálóként mutatja meg.

A költészet, amelynek nincs jól meghatározható helye, emlékhordozóként, pillanat-képként, nyelvi fragmentumként épül be a versbeszélő mindennapjaiba. Simon Bettinánál a vers úgy képzelhető el, mint amely dinamikus egységben létezik a szüretlen valósággal, és amelynek egyaránt részét képezi a lírai-filozofikus-émlékező attitűd, az irodalmi, művészeti, popkulturális utalások, a profán, az abszurd és az ironikus szemléletmód. A beszélő a verset valamilyen konvencionális, az irodalmi nyelv emelkedettségét, jól hangzóságát előtérbe állító elvárásrendszerhez képest eltérésként, hétköznapiabb megszólalásmódként képzei el: „Meg van nyitva egy ideje a *Cream Pie*, / Ralph Goings festménye 1979-ből. / Ezt is lehetne szobban mondani egy versben” (*Röviden a hiperrealizmusról*). A költészet ráadásul gyakran csak mint mellékes cselekvés jelenik meg, a versszerűséget mintha behatárolná vagy egyenesen kiszorítaná a hétköznapi teendők lejegyzése: „Eddig négy verset írtam neked, / ez az ötödik. Megyek a fodrászhoz, / addig szeretném megírni szépítés / nélkül” (*Az új frizura*). A mindennapi események egymás mellett léteznek, interakcióba lépnek a költészettel, emiatt bármi a vers tárgyává válhat: az írás és az anyától való búcsú ideje csakúgy, mint a wc keresése, a szépitkezés, az ételek vagy a vonatutak.

A kötet későbbi darabjai is visszautalnak a vers helyének bizonytalanságára: „Egymás mellé teszem a verseim, / és arra gondolkodom, hogy mindegyiknek / van helye” (*Kedvenc verseim*); „Mostanában mégsem / a költészet helye foglalkoztat, hanem például a csomagmegőrző / automaták a Keletinél” (*A vallomás a végén*). A hiteltelenítés, a líraiból a hétköznapi valóság váratlan átlépése a kötet utolsó versében is

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
51 oldal, 2499 Ft

megjelenik, *Az üres hely* címével reflektál a kötetnyitó versben szereplő hiánydefinícióra. A versnek és a költészetnek a térrel való összekapcsolódása arra engedne következtetni, hogy a tér poétikai szinten is a jelentésképzés szervező elvévé válik, a kötet azonban nem a tér megalkotására, megalkotottságára, hanem a költői beszéd helyének, státuszának bizonytalanságára épít. A hiány központi szerepet foglal el a kötetben, amely nem valamely negatív jelzőként, hanem az emberek, tájak, tárgyak által hordozott lényegi tulajdonságként mutatkozik meg.

A versbeszélő külvilághoz való viszonyát Bárány Tibor találóan foglalta össze laudációjában a Hazai Attila-díj átadásakor: „milyen lehet a világ, ha számomra, a lírai én számára pontosan így adódik; és milyen lehetek én, a lírai én, ha a világ pontosan így adódik számomra. Mondjuk: nekem magától értetődő, hogy a szerelemről (és a szerelmi költészetéről) a lángosos jut az eszembe, mármint az, hogy éppen nyitva van-e »az illatos, fehér kocsi«, amikor rám tört a farkaséhség, pedig »[h]úsos ételeket szeretek enni / sok száfttal és puha krumplival« – és ha neked nem, kedves olvasó, akkor vajon mit tudtál meg rólam, a világról és saját magadról?”¹ Ez a megfigyelés nemcsak a *Rengeteg állat...* szerelmi költészetére lehet igaz – a tárgyak és a használói, a szavak és az általuk jelölt valósággrész közti kapcsolat elbizonytalanodása általános jegye a verseskötetnek.

A kötet egyik kulcseve, a *Rúzs a pszichológusomnál* meglepő könnyedsége (és némi szarkasztikus kitekintése) didaktikusság nélkül mutat rá a Simon Bettina költészetének nyelvi működésmódjára: „A pszichológusomnál felejtettem / a rúzsom. / Vajon megnézte, milyen formára / zsugorodott attól, / hogy a számhoz nyomtam?” Jellegzetes költői eljárás, hogy nem csupán tagadja a nyelv jelentésképző voltát, hanem valami olyat állít a figyelem középpontjába, amely látszólag semmilyen kapcsolatot nem mutat a *Rengeteg állat...* „mi a vers?” lényegi, kiinduló kérdésével, a költészethez, a nyelv működéséhez és a megszólalás lehetőségéhez fűződő reflexióval. Úgy tűnik, mintha a versek alanya mindig másról beszélne, mindig az éppen asszociált tárgyra helyezné át a fókuszot, és azon keresztül próbálná körülírni és megválaszolni a kiinduló kérdést – anélkül, hogy hinne a megismerésben vagy az ábrázolhatóságban. Ez első olvasatra mellébeszélésnek, a figyelem elkalandozásának tűnhet, ám tudatos költői megoldás. A több szálon futó, egymással harmonikusan megférő asszociációs láncok a vers végére nem feltétlen térnek vissza a kiindulóponthoz, nem adnak kulcsot az asszociációk közötti kapcsolat felfejtéséhez. Ezek a képzettársítások önálló gondolatmenetként, emlékezés- vagy gondolatfolyamként is olvashatók, amelyek nem feszítik szét a szöveget, hanem a beszédmód következetessége miatt poétikailag egységesnek tekinthetők.

„Szeretem, ahogy / nem pontosak a versek, de azért jó volna / egyszer világos összefüggésben látni, / milyen szempontok alapján pontatlanok” – írja Simon *A csecsemőszíni macska* című versben. A versbeszélő megjegyzése a nyelvi pontatlanságra hívja fel a figyelmet, ám ezzel szemben nemcsak a Tóth Krisztina által írt fülszöveg, hanem a kötet recepciója is kiemeli a versek pontosságát.² A pontosság és pontatlanság kérdése Simon Bettina költészettelfogásának egyik öndefiníciójában is megmutatkozik: „A költészetem gondolodom, / nem értem, mikor működik, / de nem hiszem, hogy monológ kihallgatása, / ahogyan Bókay Antalnál olvastam, / hanem telefonbeszélgetés vonaton. Amikor nem egyedül vagyok, úgy csinálom, / hogy aki véletlenül hallgatja, ne értse a kényelmetlen részleteket, / de akivel telefonálok, igen” (*Rúzs a pszichológusomnál*). A telefonbeszélgetés metaforája rámutat a *Rengeteg állat...* verseinek társas jellegére, ugyanakkor a kötet nyelvi működésmódja nem csupán a privát beszélgetést kihallgató olvasó és a kihallgatott beszéd közti kommunikációs zavarok felől közelíthető meg, hanem a nyelv immanens működése felől is.

¹ Bárány Tibor: „Amikor egy költő a pszichológusánál felejt a rúzsát” – Simon Bettina Hazai Attila-díjához. *Litera*, 2025. április 30.

² Szűcs Anna Emília: Ki mondja meg, mi a vers? *Szépirodalmi Figyelő*, 2024/3, 131–135.

Annak ellenére, hogy a kötetről megjelent kritikákban, recenziókban gyakrabban fordul elő a fentebb idézett telefonbeszélgetés mint versmeghatározás, *A séta* című szöveg lezárásában váratlan hozzátoldásként, önfelmentésként, metapoétikus kitekintésként olvasható az a rész, amely szerint „Az írás nem forma, hanem a nyelv megbicsaklása”. A megbicsaklás mint nyelvbtlás pedig nem szükségszerűen egyszeri eseményként fogható fel, hanem ez a „hiba” a nyelv immanens tulajdonsága is lehet. Simon Bettina kifejezése szépen rezonál Paul de Man azon elméletével, amelyet Heidegger a nyelv beszél („Die Sprache spricht”) mondatának újrírásával fogalmazott meg. De Man kiegészíti és ezzel átértelmezi Heidegger mondatát: a „die Sprache verspricht (sich)” állítás olyan szójáték, amely szerint a nyelv nemcsak ígéri magát (verspricht sich), hanem magában foglalja a hibát, a nyelvbtlást (das Versprechen) is. Így nem válik egyértelműen meghatározhatóvá, hogy mi az, amit nyelvi normának nevezünk, és mi a hiba. A nyelv valódi mivolta az eltérés, a „más” felől válik megközelíthetővé. Ez a nézőpont nemcsak Simon Bettina új kötetének szövegalkotási módszerére jellemző, hanem tematikusan is a megjelenő félreértett szavakra, későn észrevett tárgyakra, félresikerült mondatokra vagy a hibát korrigáló tettekre. A *csipesz* című vers alapszituációja például a „csipsz” szó félreértéséből adódik: „Azt mondtad, otthon hagytad / a bankkártyád, ezért csak egy csipeszt vettél, meg üdítőt / [...] / Aztán amikor magamra húztam / a takarót, megzörrent az ágyban / a zsebkendő zacskója, és akkor rájöttem / csipszet vettél és üdítőt, nem is csipeszt”.

A szavak elcsúszó jelentése, a mindig másról beszélés meglepő szemantikai egybeeséseket hoz létre, amelyek szintén meghatározó szerepet játszanak a kötetben: „A verseket egymás mellé teszem, / órák telnek el így, meg kéne csinálni / a körmeimet, és befotózni a műkörmös verseim, / de nincs időm megvárni, hogy megszáradjon / a géllakk, és kivenni a könyvtárból, / amiben a műkörmös van, nehéz megtalálni / a polcon, olyan vékony, és azt mondják, / néhány óra kell egy hosszúhoz.” (*Kedvenc verseim*); „A fodrászt megkérem, ne vágjon / a hosszából. Tudom, nem lehetséges / mindent elmondani, ezért fogom / a lehető legrövidebbre” (*Az új frizura*). Az azonos megnevezés miatt egy ponton összeolvad a konkrét, hétköznapi tárgy és a költészethez kapcsolódó asszociáció, és eldönthetetlenül áll az olvasó előtt, hogy miről is van éppen szó. A találatkony, visszafogott-humoros nyelvi játékok, a váratlan, ezáltal abszurdnak tűnő képzettársítások nemcsak példát adnak a vers beszélőjének önreflexív költészetmeghatározására, hanem finoman ellenpontozzák is annak időnként elméleti jellegét. Ez a működés jelenik meg a több asszociatív szálát mozgásban tartó *Vers*, *A lekvár miatt* és a *Kedvenc verseim* szövegek esetében, amelyek egyértelműen a kötet legjobban sikerült darabjai.

Bizonyos esetekben a szerzői-beszélői szerep is összeolvadni látszik: a *Rengeteg állat...* nemcsak a *Strandra* utalva működtet transztextuális hálózatot, hanem a saját versei között is, amely azon túl, hogy tudatos szerkesztési eljárásról tanúskodik, a szerző és a beszélő közelítő-távolító dinamikájával érdekes beszédpozíciót nyit meg. Például a *Rengeteg állat...* kötetben olvasható *A lekvár miatt* című vers a *Strandban* megjelent *Rácsos* továbbgondolásaként is értelmezhető. A *Rácsos* allegorikusan olvasható úgy, mint amely egy női testhez kötődő traumatikus emléket idéz fel, *A lekvár miatt* pedig ennek a versnek az utóéletére, olvasói befogadására („Megrázta egy versem. Azt írja, / a vetélésről szól”) reflektál, amelyen keresztül a szerzői önértelmezés lehetőségét is vizsgálja. A beszélő itt az előző kötet szerzőjeként megmutatkozva a korábbi szöveg keletkezése mögötti intenciók és emlékek felidézésével utasítja vissza azt az olvasói interpretációt, amely fenntartás nélkül összemossa a szerzőt a *Rácsos* versbeszélőjével és a traumatikus tapasztalat elszenvetőjével: „Elképzelem, hogy valaki olvassa / a verset, és látja maga előtt elvetélni a költőnőt, / ahogy ül a nagymamám kanapéján, / és közben ömlik belőle a vér. / Nem értem, mi ebben a megrázó” (*A lekvár miatt*).

A kötet verseinek egymásra vonatkozó utalásai olyan visszakövethetetlen hivatkozás-rendszerbe rendeződnek, amelyeknél bár kínálja magát a versek fő-, mellék- vagy kísérő-szövegeként, valamint keletkezéstörténetként való olvasata, nem kapunk információt az egymáshoz viszonyított elő- és utóidejűségéről, nem lehet „sorba rendezni” őket. Ez a versek helyének kijelölési kísérleténél is megjelenik. A kötet vége felé található *Kedvenc verseim* zárlatában szerepel, hogy „körvonalazódik / bennem egy új vers, aminek / *Anyá és George Clooney* a címe”; a kötet egy korábbi pontján pedig fellelhető ezzel a címmel egy vers. De nem csak ez az egyetlen példa, amely a szerzői és beszélői szerepek dinamikáját feszegeti. A már sokszor említett *Rúzs a pszichológusomnál* „Írtam egy verset a *Nihilről*, / egyébként semmi” kezdősora a kötet későbbi, Karinthy Frigyes *Nihiljének* beszédszituációjába behelyezkedő darabját vetíti előre (*A vallomás a végén*). Persze korántsem egyértelmű az, hogy a szövegek által kijelölt címek megfeleltethetők a kötetben megjelent azonos című versekkel: az értelmezés nyitottságában is megmutatkozik a szövegalkotás-rende-zés komplexitása.

A versek helyének meghatározatlansága és a motivikus összefonódások, előre- és vissza-utalások miatt nem rendeződik ciklusokba a kötet. A kötet tematikájából adódóan a ciklusokba rendezés a szövegek helyének kijelölésével a lezárt értelmezés és a jelentések szűkülő lehetőségének képzetét vonná maga után, azonban a szövegek a folytonos-ságot és a folytathatóságot helyezik a középpontba. Így bár a *Rengeteg állat...* önálló egészként is megállja a helyét a kiforrott hangjával és következetes stílusával, Simon Bettina kötetei egymás felől olvasva bontják ki igazán azt a költői világot, amely egy lehetséges következő kötet irányába is nyitva marad.

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!
Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

**Lapunkat december 31-ig még a 2025-ös áron lehet
előfizetni a következő évre is.**

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7-8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573

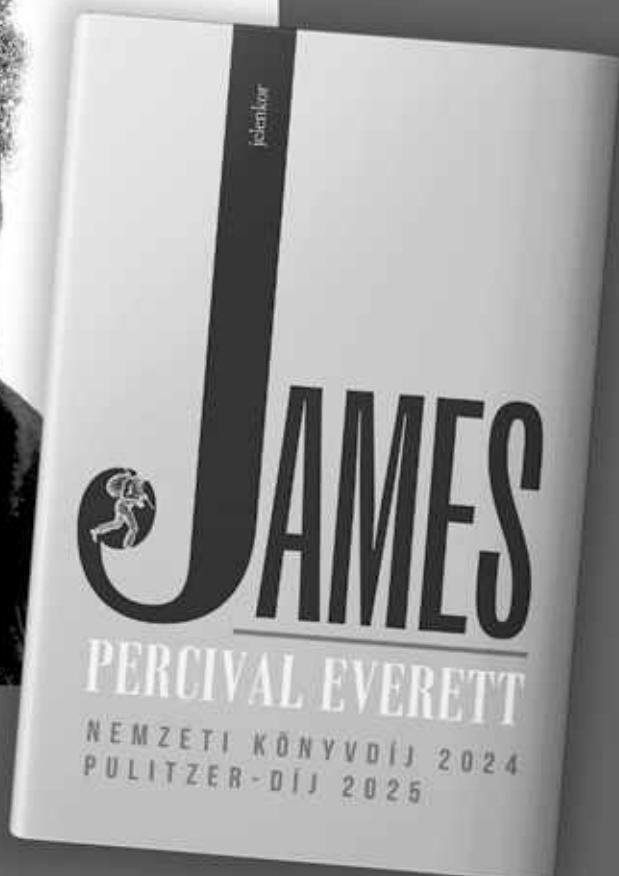

FALCSIK MARI

fordításában

jelenkor

MEGJELENT!

„JAMES A NEVEM. AZÉRT JÖTTEM, HOGY VISSZASZEREZZEM A CSALÁDOMAT. VELEM JÖHETTEK, HOGY MEGPRÓBÁLJUK MEGTALÁLNI A SZABADSÁGOT, DE MARADHATTOK IS. MEGHALHATTOK VELEM, MÍG KERESSÜK A SZABADSÁGOT, DE MARADHATTOK IS, ÉS ABBA UGYANÚGY BELEHALTOK. A NEVEM JAMES.”

jelenkorkiado

jelenkor

b///k
live

booklove.hu/jelenkor

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

20
25

BERTÓK
LÁSZLÓ
KÖLTÉSZETI
DÍJ ÁTADÓEST

SZIJJ
FERENC
FEHÉR
RENÁTÓ

NAGYDÍJ

KISDÍJ

KÖZREMŰKÖDIK:

MÁTÉ GÁBOR
BALOGH MÁTÉ
HORVÁTH MÁRTON LEVENTE
ZARÁNDY ÁKOS
PANNON FILHARMONIKUSOK
OBERON TÁRSULAT

2025.
12.05.

PÉCS
KODÁLY KÖZPONT

 Bertók
Projekt

JELENKOR

 PANNÓNIA
FILHARMONIKUSOK

Webstar

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES
PÉCS

Legszebb ajándék a közös élmény!

Kiállítások, koncertek, Zsolnay
termékek, szállás a Zsolnay Vendégházban

Ajándékozzon szeretteinek Zsolnay
Örökségkezelő NKft. ajándékutalványt!

Ajándékutalvány
2500 Ft

Ajándékutalvány
1000 Ft

Ajándékutalvány
5000 Ft

Ajándékutalvány
5000 Ft

Már online is
vásárolható!

www.zsolnaynegyed.hu

REKONSTRUKCIÓ ÉS ENERGIATÁRSERKEZÉS

PAPPAS

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

